تەفسیری قورئانی بەرز و بەپێز

بەرگی یەکەم

سوورەتی (الفاتحة) و (البقرة)

دار المعرفة

بيروت - لبنان

تەفسیری قورئانی

بەرز و بەپێز

عەلی باپیر

ameer.maktab@yahoo.com

/AliBapir /AliBapir /MediaAmeerOffice

www.alibapir.net

پێناسەی کتێب

ناوی کتێـــب : تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز

نوســـــــەر: عەلـی باپـیر

نەخشەشازی ناوەوە: عزالدين محمد عمر

بــــــەرگ : عزالدين محمد عمر

نۆرەو ساڵی چاپ: یەکەم ١٤٣٣– ٢٠١٢

تــــــــیراژ : ١٠٠٠ دانە

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانەکان ژمارەی سپاردنی (٧)ی ساڵی (٢٠١٢)ی پێ دراوە

پێشەکی

الْحَمْدُ للهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ، وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا، وَمِنْ سَيِئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِه اللهُ فَلاَ مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَن لاَ إِلَهَ إِلاّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسولُهُ.

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾ ﴾ آل عمران، ﴿ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾ ﴾ النساء، ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾ ﴾ الأحزاب.

أَمَّا بَعْدُ: فإِنَّ أَصْدَقَ الحَديث كَلامُ الله وَخَيْرَ الْهَدِي هدْيُ مُحَمَّد ﷺ وَشَرَّ الأُمُور مُحْدَثاتُها، وَكُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَة، وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلالَةٌ، وَكُلَّ ضَلالَةِ فِي النَّار[1].

خوێنەرە بەڕێزو خۆشەویستەکان!

هیچ گومانی تێدانیە - بۆ مرۆڤی بڕوادار - کە ئەو تەمەنەی لە خزمەت دوایین کتێبی خوا (قورئان)دا بەسەردەبرێ، جا بە هەر شێوەیەك لە شێوەکانی لە خزمەتدابووندا بێ؛ خوێندنەوە، تێفکرینو ڕامان، فێرکردن، کارپێکردن ... هتد، بەباشترین جێگرتن جێگا دەگرێو خاوەنەکەی لە دنیاو دوارۆژدا لێی بەهرەمەندە.

---

١) ئەوە پێی دەگوترێ: (خطبة الحاجة) کە پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بەڕێزی فێردەکرد پێش هەر قسەیەکی گرنگ بیلێن، وەك وتاری جومعەو داخوازییکردن (خِطْبة)و .. هتد، وە ئەم وتارە هەرکام لە: الترمذي: (١١٠٥)، والنسائي: (١١٠٤)، وابن ماجه: (١٨٩٢) وأحمد: (٣٧٢٠)، وطبراني: (٢٤١٤) هێناویانەو (مسلم)یش بەشێکی هێناوە.

منیش کە - وەك باسکردنی چاکەی خوا (التحدّث بنعمة الله) دەیخەمەڕوو- لەوەتی فامم کردۆتەوە، خوای بەبەزەیی‌و بەخشەر چاکەی لەگەڵ کردووم‌و، بە فەرمایشتی بەرزو بێ وێنەی خۆیەوە سەرگەرمی کردووم‌و، بەر لە تەمەنی بیست ساڵییەوە هیدایەتی داوم، کە قورئانی بەرێزو پێز لەبەر بکەم‌و، سەرقاڵیی خوێندنەوەی تەفسیرەکانی قورئان‌و تێوەڕامانی ئایەتە پڕ بەرەکەتەکانی‌و، لێوردبوونەوەیان بم.

هەر بۆیەش تێکڕای کتێب‌و نامیلکەو وتارو دەرسەکانم، کەم‌و زۆر لەبەر ڕۆشنایی قورئان دابوون، کە دیارە هەر ئەمەش شتێکی سروشتییە؛ ئاخر ئایا ئیسلام بێجگە لە قورئان پاشان سوننەتی پێغەمبەر ﷺ، کە ئەویش هەر ڕوونکردنەوەی قورئان‌و چۆنیەتی جێبەجێکردن‌و کارپێکردنیەتی، شتێکی دیکەیە؟! بێگومان نەخێر.

ئنجا لەمێژ ساڵیش بوو کە براو خوشکانێکی دڵسۆزی نزیك‌و ئاشنام، داوایان لێدەکردم کە دەست بکەم بە دانانی تەفسیرو لێکدانەوەیەکی قورئان، هەتا لە ڕەمەزانی ساڵی (١٤٢٨)دا هاتە دڵمەوە، کە ناوی خوای لێبهێنم‌و دەست بەو کارە گەورەو گرنگە بکەم، بەڵکو وردە وردە بەپێی بوارو دەرفەت، هەرساڵە هەندێکی لێ ئەنجام بدەم، لەگەڵ سەرقاڵیی زۆرو جۆراو جۆریشدا، هەتا دەرفەتێکی وام بۆ دەڕەخسێ کە بتوانم خێرایی تێدا بکەم‌و خۆمی بۆ یەکلایی (متفرِّغ) بکەمەوەو، خوا پشتیوان بێ تەواوی بکەم، ئەگەر تەمەن بەبەریەوە مابێ.

سەرچاوەی دانانی ئەم تەفسیرو لێکدانەوەیەشم وێڕای سەرنجدانی زۆربەی ئەو تەفسیرانەی کە باون‌و دەستم پێیان گەیشتوە، بریتیە لە وردبوونەوەو تێوەڕامانی خۆم لە خودی قورئان، چونکە بێگومان قورئان هەندێکی ڕوون دەکاتەوە: (القرآن يُفَسِّر بَعضُهُ بَعْضَاً)، پاشان سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، چونکە پێغەمبەری خواش ڕوونکەرەوە (مُبَيِّن)ی قورئانە، وەك خوا سُبحانه وتعالى فەرموویەتی: ﴿ ... وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾ النحل، واتە: وە زیکرمان بۆ لای تۆ ناردۆتە خوار تاکو ئەوەی بۆ خەڵکی نێرراوەتە خوار، بۆیان ڕوون بکەیەوە، وە بەڵکو خۆشیان بیربکەنەوە.

ئومێدیشم وایە - بە یارمەتی خوای بەخشەر ﷻ - شایستەیی ئەوەم هەبێ تەفسیرو لێکدانەوەیەکی وا بۆ قورئان پێشکەش بە مسوڵمانانی کوردستان بکەم، کە لە قورئان بوەشێتەوەو مایەی بەهرەو سوودی خوێنەران بێ، بە تایبەتیش کە زیاتر لە سی (٣٠) ساڵە لەگەڵ قورئانی بەرزو مەزنو تەفسیرەکانیو کتێبەکانی سوننەتدا خەریکمو دەیان کتێبو بەرهەمی جۆراوجۆرم لە زۆربەی بوارەکانی زانستەکانی شەریعەتدا پێشکەش کردوون.

شایانی باسیشە کە ئەو بیستو دوو مانگ زیندانیی کرانەم لەلایەن ئەمریکاوە - لە (٢٠٠٣/٧/١٠ تاکو: ٢٠٠٥/٤/٢٨) - دەرفەتێکی گەورەو گرنگ بوو، بۆ زیاتر پێدا قووڵبوونەوەی کتێبی خوا تبارك و تعالی، وە بۆ پەیدابوونی تێگەیشتنی تایبەت لە بارەی زۆرێك لە ئایەتەکانییەوە، ئەم ڕاستییەش لە کتێبی: (الإسلام كما يتجلّى في كتاب الله تعالى)دا زۆر دەرەوشاوەتەوە[1]، بەڵام هەڵبەتە ناڵێمو هیچکەسیش بۆی نیە بڵێ: کە ئەم تەفسیرەی من تێروتەواوە، چونکە وێڕای سنووردارбوونی تواناو برستم لە بەرانبەر کتێبی لە هەموو ڕوویێکەوە ڕەها (مطلق)و بێسنوور (لا محدود)ی خوادا، نەشمویستوە کە زۆر بەملاولادا بچمو بچمە نێو هەندێك وردەکارییەوە، کە یان من تێیدا پسپۆڕو شارەزا نیم، یان خوێنەر پێویستی پێی نیە، لە کاتێکدا دەیەوێ لە قورئان تێبگاتو بزانێ خوا تبارك وتعالی ڕاستەوخۆ چی پێ فەرمووە؟!

ئنجا هەر لێرەشەوە بە پێویستی دەزانم پڕ بە دڵ سوپاسی ئەو برا گەنجە ڕووح سووكو گورجو گۆڵو دڵسۆزە بکەم (حەزی نەکرد ناوی بهێنم)، کە هەڵسا بە نووسینەوەو هێنانە سەر کاغەزو، پاشان تایپکردنو دوایی پێدچوونەوەو هەڵەگیریی، سەرجەم ئەم زنجیرە دەرسە، کە لە ئەسڵدا لە شێوەی وتار (محاضرة)دا پێشکەش کراون، هەروەها هەڵسا بە (تخريج)ی سەرجەم دەقەکانی

---

١) ئەو کتێبە کە ئێستا بەرگی یەکەمی لە چاپخانەو ئەوانی دیکەشی لە ئامادەکران دان بۆ چاپ، سەرجەم هەشت بەرگو نزیکەی چوار هەزار (٤٠٠٠) لاپەڕەیەو، هەوڵم داوە بە گشتی تێیدا باسی سەرجەم لایەنەکانی ئیسلام بکەمو، تاکە سەرچاوەشم قورئان بووە، وێڕای دەقەکانی سوننەت کە لە هۆش (ذاكرة)دا بووون.

سوننەت، لە سەرچاوە متمانە پێکراوەکانەوەو، زەحمەتو ماندووبوونێکی زۆری بەم بەرگی یەکەمەوە - کە سەرجەم سوورەتی (البقرة) دەگرێتە خۆی — کێشاوە، خوا بە باشترین شێوە پاداشتی بداتەوەو، هەر صالّحو ساغو سەلامەتو سەربەرزبێ[1]، لە خوای بەرزو بێهاوتاش داواکارم ئەو جۆرە گەنجو لاوانە لە کوڕانو کچان لەنێو گەلەکەماندا زۆر بکات.

شایانی باسیشە کە ئێمە لەم تەفسیرەماندا باسی بەش (جزء)ەکانی قورئانو دابەشکردنەکانی دیکەی وەك: - (حزب) - ناکەین، چونکە هەر سوورەتێك بۆخۆی شتێکی سەربەخۆیەو سەرجەم ئایەتەکانی وەك ئاڵقەکانی زنجیرێك پێکەوە پەیوەستنو، ئاشکراشە کە دابەشکرانی سەرجەم قورئان بۆ سی (٣٠) بەش (جزء) و شەست (٦٠) (حزب)، شتێکە لەلایەن زانایانەوە کراوە، بۆ ئاسانکاریی خوێندنی قورئان، دیارە ئێمە لە دابەشکردنی بەرگەکانی ئەم تەفسیرەشدا دیسان حیساب بۆ بەشەکان (أجزاء)ی ناکەینو بە گوێرەی سوورەتەکان بەرگەکانی دیاری دەکەین.

دوا قسەشم ئەوەیە کە:

ئەم تەفسیرە - وەك پێشتر گوتمان - لە ئەسڵدا بەشێوەی دەرسو وتار پێشکەش کراوە، بەڵام دواتر خۆم دووجار بە وردیی پێیدا چوومەوەو بەپێی پێویست دەستکارییم کردوە، دیارە هەموو دەرسێکیش بەناوی خواو ستایشی خوا ﷻ دەستی پێکردوە، بەڵام ئێمە لە سەرەتای دەرسەکانەوە ئەوانەمان لابردوە، بۆ زۆر دووبارە نەبوونەوەو، ئەو (خطبة الحاجة)یەی لە سەرەتای ئەم پێشکەییەوە هاتوە، لەجیاتی سەرەتای سەرجەم دەرسەکانە.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ، وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

دووشەممە ٢٥ رجب ١٤٣٢
٢٠١١/٦/٢٧ هەولێر

---

١) ئەو برا دڵسۆزە ئێستاش پاش سوورەتی (آل عمران)، سەرگەرمی سوورەتی (النِّساء)ەو عەزمیشی جەزم کردوە، کە ئەگەر تەمەنمان بەردەوام بێ، هەتا کۆتایی ئەم تەفسیرە سەرگەرمی کارەکەی بێ.

وتەیەك لەبارەی ئەم تەفسیـرەوە[١]

الْحَمْـدُ للّٰهِ، نَحْمَـدُهُ وَنَسْـتَعِينُهُ، وَنَسْـتَهْدِيه، وَنَسْـتَغْفِرُهُ، وَنَتُـوبُ إِلَيْـهِ، وَنَعُـوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا، وَمِنْ سَيئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِه اللّٰهُ فَلاَ مُضِلَ لَهُ، وَمَنْ يُضلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَن لاَ إِلَهَ إِلاّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَأَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسولُهُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَم تَسلِيمًا كَثيراً.

لە خزمەت قورئان دابوون، واتە: لە خزمەت خوای پەروەردگار دابوون، کە نیعمەتو فەزڵێکە خوای بەخشەر بە هەموو کەسی ڕەوا نابینێ تا پێی ببەخشێ، وەك فەرموویــــــەتی: ﴿...قُلۡ إِنَّ ٱلۡفَضۡلَ بِيَدِ ٱللَّهِ يُؤۡتِيهِ مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٞ ﴿٧٣﴾ يَخۡتَصُّ بِرَحۡمَتِهِۦ مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ ذُو ٱلۡفَضۡلِ ٱلۡعَظِيمِ ﴿٧٤﴾﴾ آل عمران، بۆیە ئینسان دەبێ هەوڵبدا، ئەو کەسەبێ کە شایەنی ئەو فەزڵە بێ، کە پڕە لە فەیزو بەرەکەتی خوای پەروەردگار، ئنجا ژیان لەژێر سێبەری قورئاندا بە فەهمو تێگەیشتنی مامۆستای زمان ڕەوان، جۆرە ژیانێکی تایبەتە...!

بەڕاستی تێگەیشتنی جەنابی مامۆستا بۆ کەلامی خوای قسە لەجێ، تام وچێژو لەززەتی تایبەتی هەیە، وە ئینسان وا هەست دەکات ئەو زانا بەڕێزە زۆر چاك لە ماناو مەبەستەکانی کەلامی خوای پەروەردگار گەیشتوە، وە ئومێدم وایە خوای بەخشەر ئەو بەختەوەرییەی بە منی داوە لەکاتی نووسینەوەی ئەم تەفسیرەدا، بە هەر کەسێکی تری بدات، کە دەیخوێنێتەوە.

---

١) ئەم وتەیە هی ئەو برا گەنجە دڵسۆزەیە، کە وەك ئاماژەم پێدا هەڵساوە بە ئەرکێکی زۆر، لە ئامادەکردنی ئەم بەرگی یەکەمەی ئەم تەفسیرەدا.

وە داواكارم لە خوای بەخشەر تەمەنی جەنابی مامۆستا درێژبكا بۆ تەواوكردنی تەفسیری كەلامەكەی‌و، چەندین كاری گەورەی تر، كە جەنابی مامۆستای بۆ ئامادە كردوە.

بێگومان من لەو ماوەی، كە خەریكی نووسینەوەی ئەم تەفسیرە بووم جۆرە ژیانێكی تایبەت ژیاوم ! وە هەمیشە هەستم بە بەرەكەتی كات كردوە، بۆ نموونە: جاری وا هەبوو دە (١٠) كاتژمێر دەمنووسییەوەو بە هیچ شێوەك هەستم بە ماندووبوون نەدەكرد، تەنیا ئەوە نەبێ، كە سەیری پەنجەم دەكرد، دەمبینی خواربووەتەوە بەهۆی ئەو قەڵەمەوە كە پێی دەمنووسی، ڕۆژێك بە جەنابی مامۆستام گوت: مامۆستا من ئەوەندە زۆر دەنووسم، هیچ هەست بە ماندووبوون ناكەم؟! باسی خواربوونی پەنجەكەشم بۆ كرد!

جەنابی مامۆستا خەندەكی هاتە سەر لێوی‌و فەرمووی: كاكە (.....) ئەوە بەرەكەتە بەرەكەت! خوای پەروەردگار دەستی گرتووی، جا ئەوەی ڕاستیی بێ من تا ئەو كات نەمدەزانی بەرەكەت یانی چی؟! بۆیە هەستیشم بەو بەرەكەتە نەكردبوو، وە زۆربەی جارەكان لەبەر لەززەت‌و خۆشییەكانی تێگەیشتنم لە مەبەستەكانی قورئانی بەپێز، نان‌و چام لە پێش سارد دەبۆوە، زۆرجار شەوان نەدەنووستم‌و خەویشم نەدەهات، واتە: هەستم بەوە نەدەكرد كاتی خەوە ... ئەوەی ڕاستیی بێ ناتوانم وەك پێویست باسی خۆشییەكانی ئەو كاتانە بكەم، كە لەگەڵ مامۆستا لە خزمەت سوورەتی (البقرة) دابووین، وە ئەو كاتانەش دڵنیام دووبارە نابنەوە، مەگەر ئەو كاتەی كە دەست بە نووسینەوەی تەفسیری سوورەتی (آل عمران)و سوورەتەكانی تری قورئان دەكەین، كە إِنْ شَاءَ اللّٰهَ هەموو قورئان تەواو دەكەین.

لە كۆتاییدا دەمەوێ ئاماژە بە هاوكاری چەند برایەك بكەم، كە لەگەڵیان (تایپ) كردم دوای ئەوەی خستبوومە سەر كاغەز، خوا پاداشتیان بداتەوەو تەرازووی چاكەكانیان گران بكات، شایانی باسیشە كە زیاتر لە چوارجار پێداچوونەوەم بۆ

ئـەم تەفـسیرە کـردوەو، خوێندوومەتـەوەو هەڵەچـنینم بـۆ کـردوە، وە چـاك تێیگەیشـتووم بۆیە لە سەرەتادا شایەدیی تایبەتبوونی ئەم تەفسیرەم دا.

خـوای پـەروەردگار بـە لوتـفو کـەڕەمی خـۆی لـەو کەسـانەمان بگێـڕێ، کـە شایـستەیی ئـەوەیان تێدایـە لـە خزمـەت کەلامـە بـەرزو بەڕێزەکـەی ئـەو دابـنو، بمانڕازێنێتـەوە بـەو سـیفەتە بەرزانـەی، کـە بەهۆیانـەوە ئینـسانەکان لـەلای ئـەو خۆشەویست دەبن.

والحمدُ للّٰهِ رَبّ العالـمین.

گەنجێك

٥/ شعبان/١٤٣٢ ه

هەولێر

ڕێ خۆشکردن

الحَمـد للّه رَبّ العَالـمَين وَصَلّى الله تعَالَى وَسَلَمَ وَبَارَكَ عَلَى سَيّدِ المرسَلين وَخاتمَ النبيّين مُحَمَّد وآلِهِ أجمَعين من الصَّحبِ والأزواج والقرابة وَالتابعينَ لَهم بإحسَان إلى يَومِ الدّين .

بەڕێزان !

خـوا پـشتیوان بێ لـەمڕۆ بـەدواوە، کـە ئـەمڕۆ یـەکی ڕەمـەزانی ساڵی (١٤٢٨)ی کۆچـییە، ئەوەنـدەی دەرفـەتمان بـێ، زنجـیرە دەرسـێك دادەمـەزرێنین، لـەژێر ناوونیشانی زنجیـرە دەرسـی: (تەفسیری قوڕئـانی بـەرزو بـەپێز)دا، ئاشكراشـە لـە خزمەت قوڕئان دابوون، واتە: لە خزمەت خـوای پـەروەردگار دابـوون، وە پاشـانیش لـە خزمـەت پێغەمبـەر ﷺ دابـوون، خـوا کـە بـۆ خـۆی قوڕئـانی فـەرمووە، وە پێغەمبـەریش ﷺ کـە لێـی وەرگرتـوە، دوای ئـەوەی کـە خـوای کاربـەجێ بـە جوبڕائیلدا بـۆی ناردوەو، یەکـەمین دڵێك کـە قوڕئـانی بـۆ سـەر نـازڵ بـووە، دڵو دەروونـی موبـارەکی پێغەمبـەری خاتـەم بـووە، وە لـە خزمـەت قوڕئـان دابـوون لـە ڕاسـتیدا شـانازییەکە خـوای بەخـشەر بـە هـەموو کەسـی ڕەوا نابینـێو خێـرو نیعمەتێکە شایستەی هەموو کەس نیە، بۆیە ئێمە ئەگەر خوا یارمەتیمان بدات بـە هەر شێوەیەك لە شێوەکان لە خزمەت قوڕئان دابین، دەبێ هەست بەوە بکەین، کـە خوای بێوێنە، نیعمـەتو چاکەیەکی زۆر گـەورەی لەگەڵمانـدا کـردوە، وە دەبـێ لـە خوا بپاڕێینەوە: خوایە وامان لێبکەی کە شایستەی ئەوە بین ئەو نیعمەتەمان تێدا بەردەوام بێو وە شوکرو سوپاسی ئەو نیعمەتە بەجێبێنین.

شایانی باسیشە کە بۆ پێشکەش کردنی ئەم زنجیرە دەرسـە: (تەفسیـری قوڕئانی بـەرزو بەپێـز) سـوود لـە ژمارەیـەکی زۆر لـە تەفـسیرەکانی قوڕئـان وەردەگـرم کـە گرنگتـرینیان ئەمانەن:

١- جامع البيان في تأويل القُرآن، الطَّبَرِي.

٢- تفسير القُرآن العظيم، ابن كثير.

٣- الجامع لأحكام القُرآن، القُرطُبي.

٤- التفسير الكبير أَو مفاتيحُ الغَيب، فَخْرَالدِّين الرازي.

٥- فتح القدير، الشوكاني.

٦- محاسن التأويل، القاسمي.

٧- في ظِلال القُرْآن، سيد قطب.

٨- تفسير المنار، رشيد رضا.

٩- صفوة التفاسير، الصابوني.

١٠- تفسير الكريم الرحمن في تفسير كلام الْمنان، عبدالرحمن بن ناصر السعدي.

١١- مُفرَدات ألفاظ القُرآن، راغب الأصفهاني.

شایانی باسە وێڕای ئەم تەفسیرانە سوودم لە چەند تەفسیرو سەرچاوەی دیکەش وەرگرتوە، کە لە کۆتاییدا بەگشتی ئاماژەیان پێدەکەین.

هەڵبەتە وێڕای وردبوونەوەو ڕامانو تێگەیشتنی خۆیشم.

دیارە بۆ شیکردنەوەی وشەکانی قورئانیش، بە شێوەیەکی بنەڕەتییو بە پلەی یەکەم پشت بە کتێبەکەی (راغب الأصفهاني) دەبەستم، بەڵام جاروبار سوود لە هەندێك لە فەرهەنگەکانی زمان عەرەبیش وەردەگرم، بە تایبەت (المعجم الوسيط).

ئنجا کە لێرە سەرچاوەکانی ئەم زنجیرە دەرسەم خستەڕوو، بە پێویستی نازانم هەمیشە ئاماژەیان پێ بکەمەوە، مەگەر لە هەندێك حاڵەتی تایبەتیدا کە پێویست بکات، لەکاتی خواستنەوە (إقتباس)ی دەقی یەکێکیاندا، کە ئەوکاتە بە بەرگو لاپەڕەوە ئاماژەیان پێ دەکەین.

چۆنیەتی و نەخشەی تەفسیرکردنی سوورەت و ئایەتەکان

ئەو نەخشەیەی کە من دامناوە بۆ تەفسیرکردنی قورئان، بۆ حەوت قۆناغ دابەش بووە، بەمجۆرە:

١- پێناسەکردنی سوورەتەکە یان ئەو کۆمەڵە ئایەتە، کە دەرسەکە پێکدێنن، بە کورتیی ڕوونی دەکەینەوە، کە لە چ بابەتێك دەدوێن و تەوەرەکانیان چین؟!

٢- نووسین و خستنەڕووی ئەو کۆمەڵە ئایەتە کە دەویسترێ لەو دەرسەدا بتوێژرێنەوە.

٣- مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان بەکورتیی و پوختیی.

٤- شیکردنەوەی ئەو وشانەی حەوجێی شیکردنەوەو ڕوونکردنەوەی زیاترن و، ساغکردنەوەی مانا بنەڕەتییەکەیان.

٥- باسکردنی هۆی هاتنە خوارەوە (سبب النزول)، ئەگەر هەبێ.

٦- مانای گشتی ئایەتەکان، واتە تەفسیرکردن و ڕوونکردنەوەی ئایەتەکان بەسەریەکەوەو بەگشتی.

٧- خستنە ڕووی مەسەلە گرنگەکان، واتە هەر مەسەلەیەك کە نەگونجابێ وەك پێویست تیشکی بخرێتە سەر، لەم قۆناغی حەوتەمەدا دەیتوێژینەوەو بۆی قەرەبوو دەکەینەوە، جا چ پەیوەندی بە لایەنی فیکرو عەقیدەوە هەبێ، چ بە لایەنی حوکم و سیاسەتەوە، چ بەلایەنی سیرەو مێژووەوە، ... هتد.

دەرسی یەکەم

چەند زانیارییەك لەبارەی قورئانەوە

پێناسەی ئەم دەرسە

لەم دەرسی یەكەمەدا یازدە بابەت دەخەینەڕوو، كە وەك پێشەكیو ڕێخۆشكردن وان، بۆ ناسینی قورئانو لێتێگەیشتنیو مامەڵەی ڕاستو دروست لەگەڵ كردنی[١]، هەڵبەتە زۆر بە كورتییو گوشراویی:

یەكەم: قورئان چییە؟

وشەی (قُـرآن) قورئان لەسەر وەزنی (فُعلاَن) بە مانای (مَقْرُوْ)، واتە: خوێنراوە، دێ، دەگوترێ: (قَرَأَ يَقرَأُ قُرآناً)، وە دەشگونجێ بەمانای (قراءة) خوێندنەوەش بێت، وەك خوای زاناو توانا دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا قَرَأْنَٰهُ فَٱتَّبِعْ قُرْءَانَهُۥ ﴿١٨﴾ ﴾ القيامة، واتە: (فإذا تَلوناهُ فاتَّبِع تلاوتَهُ): هەركات خوێندمانەوە شوێن خوێندنەوەكەی بكەوە، ئەوە ئەگەر (قُرْآن) چاوگ (مَصْدَر) بێ، ئەگەر ناو (إسم)یش بێ، ئەوە ناوە بۆ قورئان، واتە: (مَقْرُوْ) خوێندراو، جا خوا ﷻ ئاوا پێناسەی قورئانمان بۆ دەكاتو لە سوورەتی (الشعراء)دا دەفەرموێ: ﴿ وَإِنَّهُۥ لَتَنزِيلُ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٩٢﴾ نَزَلَ بِهِ ٱلرُّوحُ ٱلْأَمِينُ ﴿١٩٣﴾ عَلَىٰ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ ٱلْمُنذِرِينَ ﴿١٩٤﴾ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ ﴿١٩٥﴾ ﴾، ئەوە پێناسەیەكی زۆر كورتو پوختە كە خوای بەرزو مەزن پێناسەی كتێبو فەرمایشتی خۆی پێ دەكات، دەفەرموێ: ﴿ وَإِنَّهُۥ لَتَنزِيلُ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، واتە: بێگومان

١) واباشە سەرنجی كتێبی: (ئەركی سەرشانمان بەرانبەر قورئان) بدرێ، هەروەها كتێبی: (چۆن باشتر لە قورئان بەهرەمەند دەبین؟)، كە هەردووكیان هی بەندەنو لە لایەن سەنتەری (حیكمە)وە چاپو بڵاوكراونەوە.

ئەم كتێبە (نێرراوە خوار)ی پەروەردگاری جیهانییانە، ئەم ئایەتە سەرچاوەی لێوە هاتنی قورئان دیاری دەكات كە كێیە؟ كە پەروەردگاری جیهانییانەو خاوەنی جیهانەكانە، ئەویش (خوا)یە ﷻ.

ئنجا ئایا كێ هێناویەتی و ئەو پەیكەو ئەو پەیامبەرەی كە لەلای خواوەو لە ئاسمانەوە بۆ سەر زەوی هێناویەتی، كێیە؟ ﴿ نَزَلَ بِهِ ٱلرُّوحُ ٱلْأَمِينُ ﴾، واتە: (ٱلرُّوحُ ٱلْأَمِينُ) هێناویەتە خوار بۆ سەر دڵی تۆ، كە مەبەست جوبرائیلە عليه السلام، چونكە خوا لە قورئاندا جوبرائیلی بە (روح) ناوهێناوە، وەك فەرموویەتی: ﴿ يَوْمَ يَقُومُ ٱلرُّوحُ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ صَفًّا ﴿٣٨﴾ ﴾النبأ، وە بە (الروح الأمین)یش ناوی هێناوە وەك لە سوورەتی (الشعراء)دا هاتوە، وە بە (جبریل)یش ناوی هێناوە، وەك لە سوورەتی (البقرة)دا هاتوە: ﴿ قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ ...﴿٩٧﴾ ﴾ البقرة، وە بە (الروح القدس)یش ناوی هێناوە . وەك لە سوورەتی (النحل)دا فەرموویەتی: ﴿ قُلْ نَزَّلَهُۥ رُوحُ ٱلْقُدُسِ مِن رَّبِّكَ ...﴿١٠٢﴾ ﴾، جا دیارە وشەی: (روح) ناوی جوبرائیلەو بە هەركام لە (الأمین) واتە: ئیماندارو دەستپاك، وە (القدس) واتە: پاك و پیرۆز، وەسف كراوە، وشەی (قَلْب)یش لە قورئاندا هەم بە مانای دڵ و هەم بە مانای عەقڵیش دێ، بەڵام كە دەڵێین: وشەی (قَلْب) بە مانای دڵ دێ، نەك ئەو دڵە گۆشتینە كە دەیزانین، بەڵكو ئەو دڵە مەعنەوییەی، كە پەیوەندی هەیە بەو دڵە گۆشتینەیەوە كە لەلای چەپی سینەدا هەیە، ئنجا (قَلْب) ئەگەر مانای دڵی مەعنەویی پەیوەست بە دڵی گۆشتینی نێو سینەی لێ بگیرێ، واتە ئەو هێزەی كە ئینسان شتی پێ قبووڵ یاخود ڕەفز دەكا، وە شتی پێ خۆشدەوێ یان دەیبووغزێنێ، واتە چەقی ئیرادەو خواستن و ویستن. وە ئەگەر مەبەستیش پێی عەقڵ بێت، واتە: ئەو شتەی كە ئینسان شتەكانی پێ دەرك دەكات و كەشف دەكات.

ئنجا قورئان بۆچی نێرراوە؟ ﴿ لِتَكُونَ مِنَ ٱلْمُنذِرِينَ ﴾، واتە: ئامانج لە نێررانی قورئان ئەوەیە، كە تۆ لە وریاكەرەوان بی، وە هۆشیاركەرەوەی خەڵكی بی، وەك هەموو پێغەمبەرانی دیكە (علیهم الصلاة والسلام)، ئنجا ئایا قورئان بە چ زمانێك نێرراوە؟

﴿ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ ﴾، واتە: ئەم قورئانە بە زمانێكی عەرەبی ڕوونو ئاشكرای بێ گرێو گۆڵ هاتوە.

زانایانیش ئاوا پێناسەی قورئانیان كردوە: ((القُرآن: هُوَ كَلاَمُ اللهِ المُعجِز المُنَزَّلُ عَلَى النَبِيّ مُحَمَّد ﷺ الْمَكتُوبُ في الْمَصَاحِف، المَنقُولُ عَنْهُ بالتَّوَاتُر، الْمُتَعَبَّدُ بتِلاَوَتِهِ)). وەك دكتۆر (صُبحي الصالح) لە (مَباحث في علُوم القُرآن)دا[١] هێناویەتیو دەڵێ: ئەم پێناسەیە هەموو زانایان لەسەری یەك دەنگن. واتە: قورئان ئەو فەرمایشتە دەستەوسانكەرەیە، كە دابەزیوە بۆ سەر موحەممەد پێغەمبەری خوا ﷺ، كە لە موصحەفەكاندا نووسراوە، كە بەشێوەی تەواتور لە پێغەمبەرەوە ﷺ گواستراوەتەوە، خوێندنەوەكەی خواپەرستییە.

(تەواتور)یش: ئەوەیە كە كۆمەڵە كەسێك شتێك بگوازنەوە لە سەرچاوەیەكو، ئەوانیش بیگوازنەوە بۆ كۆمەڵێكی دیكەو، ئەوانیش بیگەیەننە كۆمەڵێكی دی... تاكۆتایی، كۆمەڵێكی وا كە هیچ عەقڵێ ڕێگا نادات بڵێ: ئەوانە لەسەر درۆ كۆدەبنەوە[٢].

دووەم: ناوەكانی قورئان:

قورئان چوار ناوی سەرەكی هەن:

---

١) ص (٢١).

٢) المتواترُ: اسم فاعلِ مُشتق من التواتر وهُوَ التتابع قالَ تعالى: ﴿ ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا ... ﴿٤٤﴾ ﴾ المؤمنون، أي واحداً بعد واحد، واصطلاحاً ما رَوَاهُ جماعة في كُل طبقة من طبقات السَّنَد تَحيلُ تواطؤهم وتوافقهم على الكذب واستندوا إلى أمرِ مَحسوس. (الجداول الجامعة)، ص(٤٦٢) الشيخ الدكتور: جاسم بن محمد بن مُهلهل الياسين و نخبة من طلبة العلم.

خوای زاناو شارەزا قورئانی بە چوار ناو ناوزەد كردوە، بەڵام دیارە بە چەندان وەسف وەسفی كردوە، جا چوار ناوەكانی قورئان بریتین لە:

١- القرآن: وەك خوای بێ وێنە دەفەرموێ: ﴿إِنَّهُۥ لَقُرۡءَانٞ كَرِيمٞ ٧٧ فِي كِتَٰبٖ مَّكۡنُونٖ ٧٨ لَّا يَمَسُّهُۥٓ إِلَّا ٱلۡمُطَهَّرُونَ ٧٩ تَنزِيلٞ مِّن رَّبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ٨٠﴾ الواقعة، واتە: بێگومان ئەمە قورئانێكی بەڕێزە (یاخود قورئانێكی بەخشندەیە)، وشەی (كریم) هەم بە مانای (بەڕێز) دێ، هەم بە مانای (بەخشندە) دێ.

٢- الكتاب: ناوی دووەمی قورئان بریتیە لە (كتاب) وەك لە چەندان شوێندا خوای بێهاوەڵ بە (كتاب) ناوی هێناوە، بۆ وێنە لە سووڕەتی (البقرة)دا، كە دەفەرموێ: ﴿الٓمٓ ١ ذَٰلِكَ ٱلۡكِتَٰبُ لَا رَيۡبَۛ فِيهِۛ هُدٗى لِّلۡمُتَّقِينَ ٢﴾، واتە: ئەو كتێبە گومانی تێدا نیە ڕێنماییكەرە بۆ پارێزكاران. ئنجا قورئان وەك گوتمان واتە: خوێندراوە. ئەدی (كتاب) یانی چی؟

(كتاب) واتە: نووسراو یان نووسراوەو ئەسڵی وشەی (كتاب)یش لە (كَتَبَ)وە هاتوە یانی: (جَمَعَ) كۆی كردەوە، چونكە پیتو وشەكان كۆدەكرێنەوە.

٣- الذِكر: ناوی سێیەمی قورئانە، وەك خوای بەبەزەیی لە سووڕەتی (الحجر)دا دەفەرموێ: ﴿إِنَّا نَحۡنُ نَزَّلۡنَا ٱلذِّكۡرَ وَإِنَّا لَهُۥ لَحَٰفِظُونَ ٩﴾ الحجر، واتە: ئێمە خۆمان زیكرمان ناردۆتە خوارێو هەرخۆشمان پارێزەرینی.

جا ئایا (ذكر) یانی چی؟ واتە: بیرخەرەوە، چونكە قورئان ئیمان دەخاتەوە بیر ئینسان، هەروەها هەموو ئەو ڕاستییانەی كە لەگەڵ سروشتو فیطرەتی ئینساندا تێكهەڵشێلراونو لێیان بێئاگا دەبێ، دەیانخاتەوە بیری.

٤- الفرقان: ناوی چوارەمی قورئان (فرقان)ە، وەك خوای ﷻ فەرموویەتی: ﴿تَبَارَكَ ٱلَّذِي نَزَّلَ ٱلۡفُرۡقَانَ عَلَىٰ عَبۡدِهِۦ لِيَكُونَ لِلۡعَٰلَمِينَ نَذِيرًا ١﴾ الفرقان، (فرقان)یش واتە: هەر شتێ كە: هەقو ناهەق، حەڵاڵو حەرام، چاكو خراپ،

ڕاستیو درۆ... هتد، لە یەك جیاكاتەوەو فەسڵیان بكات، قورئان ئەو چوار ناوەی هەیە كە وەك ناوی پێناسران (الإِسم العَلَمْ) بۆی بەكارهێنرابن لە قورئاندا.

سێیەم: سیفەتەكانی قورئان:

خوای پەروەردگارلە كتێبی خۆیدا، بە زۆر وەسف پێناسەی قورئانی كردوە، كە بەزەحمەت دەگونجێ ئینسان سەرژمێری هەموویان بكات، بەڵام ئەوانەی كە زۆر بەرچاوو گرنگن من هێناومن، كە بریتین لە:

١- (العَظِيم) واتە: مەزن وەك، لە سوورەتی (الحجر)دا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ ٱلْمَثَانِي وَٱلْقُرْءَانَ ٱلْعَظِيمَ ﴿٨٧﴾ ﴾، واتە: بێگومان ئێمە حەوت لە دووبارە كراوەكانمان بە تۆ بەخشیوە (ئەی موحەممەد)، وە قورئانی مەزنیشمان پێ بەخشیوی، زۆربەی توێژەرانی قورئان ئەگەر نەڵێین هەموویان دەڵێن: مەبەست لە ﴿ سَبْعًا مِّنَ ٱلْمَثَانِي ﴾، سوورەتی فاتیحەیە، كە حەوت ئایەتی تێدان و زۆر جار دووبارە دەبنەوە، وە مەبەست ﴿ وَٱلْقُرْءَانَ ٱلْعَظِيمَ ﴾یش هەموو قورئانەو لە نێویدا سوورەتی فاتیحەش، وە دیارە خوا ﷻ چەندە خاوەنی مەزنیی و عەزەمەتە، فەرمایشتەكەیشی لە قەدەر خۆیەتی.

٢- (الكَرِيم) واتە: بەڕێز یان بەخشندە، وەك لە سوورەتی (الواقیعة)دا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّهُۥ لَقُرْءَانٌ كَرِيمٌ ﴿٧٧﴾ ﴾، (كَرِيم)یش لە كەرەمەوە هاتوە، واتە: بەخشندەیی یاخود ڕێز، وە لە واقیعیشدا قورئان هەم خاوەن ڕێزو حورمەتی زۆرگەورەیەو، هەم زۆریش بەخشندەیە، زۆر بەڕێزە چونكە دیارە خوای بێ هاوتا بۆ خۆی (ذو الجلال والإكرام)ە، ئنجا قورئانێك لەلای خوای خاوەن ڕێزەوە هاتبێ، دیارە هەر بەڕێزە، وە قورئان زۆریش بەخشندەیەو بەڕاستی هەركەسێ لە قورئاندا نزیك بێ، زۆری پێ دەبەخشێ، چونكە زۆر سەخییە.

٣- (العَلِي) واتە: بەرز.

٤- (الحَكِـيم) واتــە: كاربــەجێو قــسە لــەجێو كارامــە، وەك لـــە ســـوورەتی (الزخـــرف)دا دەفـــەرموێ: ﴿ وَإِنَّهُۥ فِىٓ أُمِّ ٱلۡكِتَٰبِ لَدَيۡنَا لَعَلِىٌّ حَكِيمٌ ﴿٤﴾ ﴾، واتـە: قورئـان لـە ئەسڵـی كتێبـدا {كـە مەبەسـت پێـی (لـوح الـمحفوظ)ە، ئـەو شتەی كە خوا هەموو زانیاری خۆی تێدا تۆمار كردوە، كە هەرخوای پـەروەردگار بۆخـۆی دەزانـێ چـییەو چـۆنە؟} بـەرزەو كاربەجێیـە، وە بـە دڵنیـایی یـەوە هەركەسێ لە قورئانەوە نزیك بێو هۆگری قورئان بێ، قورئان بەرزی دەكاتـەوەو حیكمەتو داناییو وەستاییو كارامەیی پێ دەبەخشێ.

٥- (العَـزِيـز) واتـە: زاڵو باڵادەسـت، وەك لـە سـوورەتی (فـصلت)دا دەفـەرموێ: ﴿ .... وَإِنَّهُۥ لَكِتَٰبٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ ﴾، واتـە: ئـەم كتێبـە كتێبێكـی زاڵ و باڵادەسـتە، (راغب الأصـفهاني) دەڵـێ: (العَزِيـزُ مَـن كَـانَ مَمنـوعُ الجَانِـب) واتـە: عـەزیز، كەسێكە خەڵك زەفەری پـێ نـەبا، خـەڵك پێـی نـەوێرێو نـەتوانن بەسـەریدا زاڵ بـن، قورئـانیش كتێبێكـی عـەزیزەو هـیچ كەسـێك نـەك هـەر خـۆی لـە قـەرەنادا، بەڵكو تۆزی ڕێشی ناشكێنـێ، وە هیچ كەسێك نـەك هـەر نـەیتوانیوە، كە وەڵامـی تەحـەدداكانی بداتـەوە، بـەڵكو لـە بەرانبەریـدا دەستەوسـانو دەسـتە ئـەژنۆ دانیشتوە، وە قورئان عەزیزەو هەركەسـێك بەڕاسـتی لێـی نزیـك بـێ عیززەتـی پـێ دەبەخـشێ، وە هـەر میللـەتێك ڕوو لـە كتـێبی خـوا بكـات، عیززەتـی بـۆ دەڕەخسێنـێ.

٦- (الـمُبَارَك) واتــە: خــاوەن پێــز، وەك لــە ســوورەتی (ق)دا خــوا كاربــەجێ دەفەرموێ: ﴿ وَنَزَّلۡنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً مُّبَٰرَكًا ... ﴿٩﴾ ﴾، واتە: وە لە ئاسمانەوە ئاوێكی موبارەكمان ناردۆتە خوار، (واتە: ئاوێكی بـەپێز) بـاران بـە پێـزە شـت دەڕوێنـێ، هەروەها قورئانیش بـە پێـزو بـە بەرەكەتـە، وشـەی موبـارەك ئـەوە ماناكەیـەتی، واتە: خاوەن بەرەكەتو پێزو بەرهەم، لە كوردەواریی خۆمانـدا وشـەی موبـارەك بەكاردێت بۆ (شـتی موتفەڕكو پیرۆز) كـە ئـەوە مانـای وشـەی (مقدّس)ە، بـەڵام موبارەك جیایە، وە خوای زانا لە قورئاندا كتێبی خۆی بە موقەددەس ناو نەناوە،

بەڵكو بە موبارەكی ناوناوە، وە ئەوە جوولەكەو نەصرانییەكانن بەكتێبی خۆیان دەڵێن: كتێبی پیرۆز (الكتاب المقدّس)، خوای كاربەجێ لە سوورەتی (ص)دا دەفەرموێ: ﴿ كِتَٰبٌ أَنزَلْنَٰهُ إِلَيْكَ مُبَٰرَكٌ لِّيَدَّبَّرُوٓاْ ءَايَٰتِهِۦ وَلِيَتَذَكَّرَ أُوْلُواْ ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿٢٩﴾ ﴾، واتە: ئەم كتێبە كتێبێكە بۆ تۆمان ناردوە موبارەكە (یانی: خاوەن بەرەكەتو پێزەو بەرهەمو پێزو بەرەكەت لە ژیانی ئینساندا پەیدا دەكات)، تاكو لە ئایەتەكانی وردبنەوەو بۆئەوەی خاوەن عەقڵان پەندی لێوەربگرن.

٧- (المُهَيمِن) واتە: چاودێرو بەسەر ڕاگەیشتووو كۆنتڕۆڵكەر، وەك خوای بەبەزەیی لە سوورەتی (المائدة)دا دەفەرموێ: ﴿ وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ ٱلْكِتَٰبِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ .... ﴿٤٨﴾ ﴾.

٨- (الْمُصَدِّق) واتە: بەڕاست دانەر، وەك خوای بێ هەڵەوپەڵە لە سوورەتی (المائدة)دا دەفەرموێ: ﴿ وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ ٱلْكِتَٰبِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ ... ﴿٤٨﴾ ﴾، واتە: كتێبمان بۆ تۆ ناردۆتە خوار بە هەق، كتێبەكانی پێش خۆی بەڕاست دەزانێو بەسەریشیانەوە چاودێرە، [بەڕاستیان دەزانێ، یانی: هەركام لە (صحف)ی ئیبراهیم و (توراة)ی مووساو (زبور)ی داوودو (إِنْجيل)ی عیسا (عليهم الصلاة والسلام)، وە باقی كتێبەكانی دیكەی، كە بۆ پێغەمبەران هاتوونو ناویان نەهاتوە، قورئان دەفەرموێ: ئەسڵەكەیان ڕاستەو هەمووی لە خواوەیە]، بەڵام (وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ) بەسەریانەوەش چاودێرە، ئەگەر دەستكاریی كرابنو غەڵەتو پەڵەتیان تێدا پەیدابووبێ، كە بێگومان دەستكاریی كراون، ڕاستیان دەكاتەوە، دیارە بە گەلێ وەسفی دیكەش خوای پەروەردگار قورئانی وەسف كردوەو لە ڕاستیدا وەسفەكانی قورئان تەواو نابن، وە ئێمە ئەگەر بمانەوێ قورئان وەسف بكەین وەسفەكانی بێسنوورنو قورئان بێ كۆتایی وەسفی چاكی هەن، وەك چۆن خوای پەروەردگار بەبێ كۆتایی سیفەتی بەرزو چاكی هەن، فەرمایشتەكەیشی وەك خۆیەتی. هەمیشە ئەوەتان

لەبیربێ، كە فەرمایشتی خواو كتێبی خوا ﷻ لەقەدەر خوای بەرزو مەزنە، وەك چۆن خوا خاوەنی هەموو سیفەتێكی بێسنووورە، بۆ وێنە: (وللّهِ المَثَلُ الأَعلَى) ئینسان هەتا چەند مەترێك بەڕوونیی دەبینێ، چەند كیلۆمەترێكیش بە لێڵیی دەبینێ، بەڵام خوا ﷻ بەبێ كۆتایی شت دەبینێ، وە وەك خۆی دەیبینێ، ئینسان هەندێ شت دەبینێو زۆرشت نابینێ، بەڵام خوا ﷻ هەموو شتێ دەبینێ، وە ئینسان هەندێ شت دەزانێ زۆرشت نازانێ، بەڵام خوا ﷻ هەموو شت دەزانێ، وە ئینسان هەندێ شت دەتوانێو زۆر شت ناتوانێ، بەڵام خوا ﷻ هەموو شتێ دەتوانێ ... بەهەمان شێوە فەرمایشتی خوای پەروەردگار (واتە: قورئان) لە قەدەر خوایە ﷻ.

چوارەم: ئامانجی نێررانی قورئان، ئایا قورئان بۆچی نێرراوە؟

خوای پەروەردگار لە زۆر شوێن لە قورئاندا باس دەكات، كە قورئانی بۆچی ناردوە؟ بۆ وێنە: لە سوورەتی (الإسراء)دا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا ﴿٩﴾ ﴾، واتە: بێگومان ئەم قورئانە ڕێنمایی دەكات بەرەو ڕاسترینو چاكترین، لێرەدا خوای زانا نەیخستۆتە ڕوو (يَهدي) كێ؟ یانی: بەركار (مَفْعُول)ی (يهدي) كێیە؟ (يَهدي الناس)، (يَهدي الإنسان)، (يَهدي الجن)، (يَهدي المُسلمين)...؟ واتە خوای پەروەردگار بەركار (مَفعُول)ەكەی بە (مَحْذوف)ی هێشتۆتەوە بۆئەوەی هەموو كەسێك بگرێتەوە لە هەموو حاڵەندا، پیاوو ئافرەتو، پیرو گەنجو، خوێندەوارو نەخوێندەوار، بەدەستەڵاتو بێدەستەڵات، دەوڵەمەندو هەژار، هەموویان دەگرێتەوە، ئنجا قورئان خەڵكی بۆچی ڕێنمایی دەكات؟ ﴿ لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ ﴾، توێژەرەوانی قورئان دەڵێن: (لِلَّتِى) لێرەدا ئاماژەیە بۆ شتێكی (مَحْذوف) وەك (للطريقة التي) بۆ ڕێبازێك، كە ﴿ هِىَ أَقْوَمُ ﴾، لە هەموو ڕێبازان ڕاسترە، جا ئا ئەوە ئامانجی قورئانە، قورئان هاتوە كە هەموو كەس ڕێنمایی بكات بۆ

ڕێبازێك، كە باشترین ڕێبازە، لە چ ڕوویەكەوە؟ لەڕووی عەقیدەوە، لەڕووی عیبادەتەوە، لەڕووی فیكرەوە، لەڕووی فەرهەنگ و كلتوورەوە، لەڕووی ئەخلاق و ڕەوشتەوە، لەڕووی هەڵسوكەوتی خێزانییەوە، لەڕووی بازرگانییەوە، لەڕووی مامەڵەو هەڵسوكەوتەكان بەهەموو ڕەهەندەكانیانەوە، هەڵسوكەوتی سیاسی، هەڵسوكەوتی حوكمڕان لەگەڵ كۆمەڵگا، كۆمەڵگا لەگەڵ حوكمڕان، هەڵسوكەوتی دەوڵەتان لەگەڵ دەوڵەتان... هتد، بەڵێ قورئان بۆیە نێردراوە كە ئینسان ڕێنمایی بكات، كە بەشێوەیەك بژیێ شایستەی ئینسان بێ، ئەویش ئەوەیە كە خوای لێ ڕازیبی، ئەویش شێوە ژیانێكە كە ئینسان بە شێوەیەك دەژی ئینسانێتی ئینسانی تێدایە، ئینسانێتی لەخۆیدا دەپارێزێ و بەندایەتی لەخۆیدا دێنێتەدی بۆ خوا، چونكە بە تەئكید ئینسان لەژێر سایەی شەریعەتی خوا بەولاوە، نە ئینسان دەمێنێ و نەدەشگونجێت بەندەی خوا بێت، بەڵكو دەبێتە بەندەی ئەم وئەوو بەدڵنیاییش لەو كاتەدا بەمانای وشەی ئینسان نامێنێ، بۆیە خوای دادگەر لە سووڕەتی (الأعراف)دا ئاوا باسی ئەهلی كوفر دەكات: ﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ وَٱلْإِنسِ ۖ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ ءَاذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَآ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ كَٱلْأَنْعَٰمِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْغَٰفِلُونَ ﴿١٧٩﴾﴾، واتە: وە بێگومان ئامادەمان كردوە بۆ دۆزەخ كەسانێكی زۆر لە ئادەمیزادو جن، كە عەقڵیان هەیە پێی تێناگەن، دڵیان هەیە پێی نافامن، چاویان هەیە پێی نابینن، گوێیان هەیە پێی نابیستن، ئەوانە وەك ئاژەڵن، بەڵكو لە ئاژەڵیش خراپترن، ئەوانە بێئاگان.

ئنجا ئینسان بەچی ئاگادار دەبێ؟ بەوەی بەدوای ئاگاداركەرەوەكانی خوای كاربەجێ بكەوێ، كە پێغەمبەرانن (علیهم الصلاة والسلام)، وە بەدوای هیدایەت و بەرنامەی خوای ڕێنمایی كەر بكەوێ.

پێنجەم: چۆنیەتی دابەزینی قورئان:

قورئان چۆن دابەزیوە بۆ سەر دڵی موبارەكی پێغەمبەر ﷺ؟ خوای زاناو شارەزا لە سووڕەتی (الشورى)دا دەفەرموێ: ﴿وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُكَلِّمَهُ ٱللَّهُ إِلَّا وَحْيًا

﴿أَوْ مِن وَرَآيِٕ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِۦ مَا يَشَآءُۚ إِنَّهُۥ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾﴾، واتە: هیچ بەشەرێك (هیچ كەسێك) بۆی نیە خوا بیدوێنێ، مەگەر بە سروش بیخاتە دڵی، یان لە پشت پەردەوە قسەی لەگەڵدا بكات، یان ڕەوانەكراوێك بنێرێ (كە مەبەست پێی فریشتەیەو بەرجەستە ببێ لە شێوەی ئینساندا)و ئەوەی، كە خوا دەیەوێ پێی ڕابگەیەنێ، بێگومان ئەو بەرزی كاربەجێیە.

شەرحی ئەم ئایەتە فەرمایشتێكی پێغەمبەر ﷺ دەیكات: حارسی كوڕی هیشام لێی پرسی ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ چۆن وەحییت بۆ دێ؟ ئەویش لە وەڵامدا فەرمووی: {(أحْيَاناً يأْتِيني مِثْلَ صَلصَلَةِ الجَرَسِ، وَهُوَ أشَدُّهُ عَلَيَّ، فَيُفْصَمُ عَنِّي وَقدْ وَعَيْتُ عَنْهُ مَا قَالَ، وَأحيَاناً يَتمَثَّلُ لِيَ المَلَكُ رَجُلاً، فَيُكَلِّمُني فَأَعِيَ مَا يَقُولُ) (رَوَاهُ البُخاري برقم: (٢) عَن الحَارث بْن هِشَام}، واتە: هەندێك جار وەك دەنگی زەنگوڵەو جەرەس بۆم دێ، كە ئەوە لە هەموو حاڵەتەكان قورسترە (واتە: دەنگەكە وەك دەنگی زەنگوڵ و جەرەس دێ، بەڵام من تێیدەگەم) دوای ئەوەی كۆتایی دێت وەریدەگرم تێی گەیشتووم، وە جاری واش هەیە فریشتە دەچێتە سەرشێوەی ئینسانێك و قسەم لەگەڵدا دەكات و، ئەوەی كە دەیڵێ لێی تێدەگەم.

وە ئەوەیان، كە خوا ﷻ لەوبارەوە دەفەرموێ: ﴿أَوْ مِن وَرَآيِٕ حِجَابٍ﴾ ئەوەیە، كە خوا فەرمایشتی لەگەڵ مووسادا ﷺ فەرمووە، لە دەشتی (سینا)دا، وە كە لە شەوی (میعراج)دا فەرمایشتی لەگەڵ موحەممەد ﷺ فەرمووە، واتە: خوای بێ هاوەڵ پێغەمبەری كۆتایی خۆی دواندوە، وەك چۆن مووسای دواندوە، ئەوە شێوەی دابەزینی وەحییە، كە دیارە چەمكی ئەم وەحییە فراوانترە لە قورئان، واتە: وەحی هەم ئایەتەكانی قورئان دەگرێتەوەو هەم ئەو شتانەی دیكەش كە قورئان نین، شایانی باسیشە كە پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر بە وەرگرتنی وەحییەوە ماندووبووە، وەك دایكی بڕواداران عائیشە خوا لێی ڕازی بێ فەرموویەتی: {(وَلَقَدْ رَأيتُهُ يَنزِلُ عَلَيهِ الوَحيُ فِي اليَوْمِ الشَّدِيدِ البَرْدِ، فَيُفْصِمُ عَنْهُ وَإنَّ جَبِينَهُ لَيَتَفَصَّدُ عَرَقاً) (رَوَاهُ البُخاري برقم: (٢)، عَن عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْها}، واتە: پێغەمبەری خوام

ﷺ دەبینی لە ڕۆژی ساردی زستاندا وەحی دادەبەزیە سەر، دوای ئەوەی کە وەحی کۆتایی دەهات، زەنگولْ زەنگولْ نێوچاوانی ئارەقی دەردەدا، (واتە: تووشی ناڕەحەتییو ماندوویێتی دەبوو).

هەروەها (زید بن ثابت) خوا لێی ڕازی بێ لەوبارەوە گوتوویەتی: {(أُنْزِلَ عَلَى رَسُول الله ﷺ وفَخِذُهُ عَلَى فَخِذِي، فَكَادَتْ فَخِذُهُ تَرُضَّ فَخِذِي) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٢٨٣٢)}، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ لە کاتێکدا کە ڕانی لەسەر ڕانم بوو وەحی بۆ هات، خەریك بوو ڕانی ڕانم بهاڕێ.

هەروەها (عُبَادَة بْنِ الصَّامِتِ) خوا لێی ڕازی بێ لەمبارەیەوە دەڵێ: {(كَانَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ إِذَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ كُرِبَ لِذَلِكَ وَتَرَبَّدَ وَجْهُهُ وَغَمَّضَ عَيْنَيهِ) (رَوَاهُ مُسْلِمٌ برقم: (٦٠١٤)}، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێك وەحی دادەبەزیە سەر، بەهۆی ئەوەوە ناڕەحەت دەبوو، وە ڕووی دەگۆڕاو تاریك دەبوو، وە چاوەکانی دەنووقاند.

دیارە پێغەمبەر ﷺ کاتێك چۆتە ئەو ئاستەوە، کە لەگەڵ خوای بەرزو بێهاوتادا قسە بکاتو، ئەو وەحییە لە فریشتە وەربگرێ، پێویستی بە حاڵەتێکی ڕووحی بەهێز هەبووە، کە تەنیا لە توانای پێغەمبەردا ﷺ بووە، ئەویش بەزەحمەت بۆی تەحەممولکراوە.

<u>شەشەم: ئایا ژمارەی سوورەتەکانی قورئانو ژمارەی ئایەتەکان چەندن، وە جۆرەکانیان چۆنن ؟</u>

وەڵامی ئەم پرسیارە لە چەند بڕگەیەکدا دەخەینەڕوو:

أ- سەرەتا بە پێویستی دەزانم ئاماژەیەکی کورت بە مانای هەرکام لە (سُورة) و (آية) بکەین:

وشەی (سُورة) لە زمانی عەرەبییدا وەك (راغب الأصفهاني) دەڵێ: (السُّورَةُ: المَنْزِلَةُ الرفِيعَةُ.. وَسُورُ المدينةِ: حَائِطُها المُشْتَمِلُ عَلَيْها. وسُورَةُ القُرآنِ

تَشبيهاً بِهَا لِكَونهِ مُحاطاً بِها إِحاطَةَ السُّورِ بالمدينة)[1]، بە مانای پلەو پایەی بەرز، یان شوورەی شار، دێ، كە دیارە سوورەتەكانی قورئان هەم پلەو پایەیان بەرزو باڵایەو، وە هەم وەك چۆن شوورەی شاردەوری شاری داوە، ئەوانیش دەوری ئایەتەكان دەدەن.

جا دیارە هەر سوورەتێك لە كۆمەڵێك ئایەت پێكدێ، جا هەیانە وەك (البقرة) لە (٢٨٦) ئایەت پێكدێ، كە درێژترین سوورەتەو، هەشیانە وەك (الكوثر) لە (٣) ئایەت پێكدێ، كە كورتترین سوورەتە.

وشەی (آية)یش بە مانای نیشانە (عَلاَمَة) دێ، جا خوای كاربەجێو زانا هەر كام لە ڕستەو بڕگەكانی قورئانو دیاردەو، دیمەنە سروشتییەكانی بە (آية) ناوبردوون، وەك فەرموویەتی:﴿ ...وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُهُۥ زَادَتْهُمْ إِيمَٰنًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾ ﴾ الأنفال، كە لێرەدا مەبەست لە ئایەتە خوێنراوەكان، ڕستەو بڕگەكانی قورئانە، وە فەرموویەتی: ﴿ وَكَأَيِّن مِّنْ ءَايَةٍ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾ ﴾ يوسف، كە دیارە مەبەست لێرەدا لە ئایەتەكانی نێو ئاسمانەكانو زەوی دیاردەو دیمەنە سروشتییەكانن، چونكە هەر كام لە ڕستەكانی قورئانو دیاردەو دیمەنە سروشتییەكان، نیشانەو بەڵگەی پەروەردگارێتیو بەرزییو مەزنی خوان ﷻ.

ب – بە یەكدەنگیی هەموو زانایان، ژمارەی سوورەتەكانی قورئان (١١٤)ەیە، ڕایەكی ڕیزپەڕ (شاذ) هەیە، كە دەڵێ: (١١٣)ە یە، ئەویش سوورەتی (ئەنفال) و (تۆبە)ی بەیەك سوورەت داناوە، وە بەڵگەشیان ئەوەیە كە (بسم الله الرحمن الرحيم) نەخراوەتە نێوانیانەوە، بەڵام زۆربەی زانایان ئەم ڕایە بە هەڵە دەزاننو دەڵێن: حیكمەتی نەبوونی (بسم الله الرحمن الرحيم) لە سەرەتای سوورەتی (تۆبە)دا كە سوورەتی (بەڕائە)شی پێدەڵێن، ئەوەیە كە ئەم سوورەتە

---

١) مفردات ألفاظ القُرآن، ص: (٤٣٤).

زیاتر هەڕەشەو تووڕەیی خوای تۆڵەستێنە بۆ ئەهلی کوفرو نیفاق، بۆیە گونجاو نەبووە (بسم الله الرحمن الرحیم) لە پێشی دابنرێ، ئەگەرنا سوورەتێکی سەربەخۆیە.

ئنجا لەو (١١٤) سوورەتەی قورئان هەشتاو شەش (٨٦)یان لە (مەککە) هاتوونە خوارێو بیستوهەشت (٢٨)یان لە (مەدینە)، بۆیە کە لە سەرەتای سوورەتەکان دەنووسرێ (مکیة ، مدنیة) مەبەست پێی ئەوەیە کە بەشێك لە سوورەتەکان، کە وەك گوتمان ژمارەیان (٨٦)ە، لە قۆناغی مەککە هاتوونە خوار، واتە ئەو کاتەی پێغەمبەر ﷺ جاری لە حاڵەتی بانگەوازو کارو چالاکیو ڕێکخراوەیی دابووەو، نەچۆتە نێو حاڵو قۆناغی دەوڵەتو قەوارەی سیاسیەوەو، لە (مەککە)و دەوروبەریدا ژیاوەو ئەو سوورەتانە لەوێ دابەزیون، بۆیە پێیان دەگوترێ: سوورەتە مەککیەکان، سوورەتە مەدەنییەکانیش کە گوتمان ژمارەیان (٢٨)ە، ئەوانەن کە دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ کۆچی کردوە بۆ (مەدینە) لەوێ هاتوونە خوار، بە کورتی: نزیکەی: دوو لەسەر سێی (٢/٣)ی قورئان لە مەککە هاتۆتە خوارێو یەك لەسەر سێی (١/٣)و تۆزێك زیاتری، قورئان لە مەدینە هاتۆتە خوارێ.

ج- بەنسبەت ژمارەی ئایەتەکانی قورئانیش: جارێ هەموو زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە ئایەتەکانی قورئان لە (٦٠٠٠) کەمتر نین، ئنجا هەندێکیان دەڵێن: (٦٢٠٤)، وە هەندێکیان دەڵێن: (٦٢١٤)، هەروەها هەرکام لە ژمارەکانی: (٦٢١٩)و (٦٢٢٥)و (٦٢٢٦)و (٦٢٣٦) کەمو زۆر لایەنگرییان هەن[1].

هەروەها ژمارەی وشەکانی: (٧٧٤٣٩) حەفتاو حەوت هەزارو چوار سەدو سیو نۆ، وە ژمارەی پیتەکانی: (٣٤٠٧٤٠) سێسەدو چل هەزارو حەوسەدو چلە.

پێویستە ئەوەش بزانرێ، کە هۆکاری ڕاجیایی زاناو شارەزایان لەبارەی ژمارەی ئایەتەکانی قورئانەوە، ئەوەیە کە لەبارەی درێژییو کورتیی ڕستەو بڕگەکانی

---

١) بڕوانە: المصباح المنیر في تهذیب تفسیر ابن کثیر، ص: (١٤).

قورئانەوە ڕا جیایییان هەیە، بۆ نموونە: لە سوورەتی (الماعون)دا، کە خوا دەفەرموێ: ﴿ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ ﴿٤﴾ ٱلَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ﴿٥﴾ ﴾، هەرچەندە تێکڕای زانایان ڕاوەستان (وقف) لەسەر ﴿ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ ﴾ یان بە حەڕام داناوە، چونکە ماناکەی هەڵەیە، وە هەموویان دەڵێن: دەبێ یەکسەر ڕستەکەی دواییشی لەگەڵ بخوێنرێ: ﴿ ٱلَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ﴾، تاکو ماناکەی ڕاست بێ: جا سزای سەخت بۆ ئەو نوێژکەرانەی، کە لە نوێژەکانیان بێئاگان.

بەڵام لە ڕووی ژمارەی ئایەتەکانەوە، بەشێکیان هەردووك ڕستەکەیان بە یەك ئایەت داناوەو، بەشێکیشیان بە دوو ئایەتیان داناون، ئیدی لێرەوە سەرژمێریی ئایەتەکان جیاوازیی تێکەوتوە، ئەگەرنا هیچ کەس نەیگوتوە ڕستەیەك و بڕگەیەك، بگرە وشەیەك و پیتێك، لە قورئان کەم‌وزیادی هەیە، بەڵکو مەسەلەکە لە درێژیی و کورتیی ئەو ڕستەو بڕگانەوە سەریهەڵداوە کە بە ئایەت دانراون.

<u>حەوتەم: کۆکردنەوەی قورئان، ئایا قورئان چۆن کۆکراوەتەوە؟</u>

بە سەرنجدانی مێژووی کۆکردنەوەی قورئان بۆمان دەردەکەوێ کە بە سێ قۆناغاندا پێپەڕیوە:

<u>قۆناغی یەکەم</u>: نووسینەوەی دەستبەجێی قورئان پاش وەرگیرانیو لەبەرکرانی لەلایەن پێغەمبەری خواوە ﷺ، وە لەلایەن هاوەڵانەوە خوا لێیان ڕازی بێ، وەك خوای بەرزو مەزن لەوبارەوە بە پێغەمبەری خۆی فەرمووە: ﴿ سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنسَىٰٓ ﴿٦﴾ إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُ ۚ إِنَّهُۥ يَعْلَمُ ٱلْجَهْرَ وَمَا يَخْفَىٰ ﴿٧﴾ ﴾ الأعلى، واتە: دڵنیابە بەسەرتدا دەخوێنینەوەو لەبیرناچێتەوە، مەگەر ئەوەی خوا بیەوێ، بێگومان ئەو ئاشکراو پەنهان دەزانێ.

هەروەها فەرموویەتی: ﴿ لَا تُحَرِّكْ بِهِۦ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِۦٓ ﴿١٦﴾ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُۥ

وَقُرْءَانَهُۥ ﴿١٧﴾ فَإِذَا قَرَأْنَـٰهُ فَٱتَّبِعْ قُرْءَانَهُۥ ﴿١٨﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُۥ ﴿١٩﴾﴾ القيامة، واتە: زمانتی پێ مەجووڵێنە تاکو پەلەی لێ بکەی، بێگومان لەسەر ئێمەیە کۆکردنەوەو خوێندنەوەی، جا هەرکات خوێندمانەوە دوای خوێندنەوەکەی بکەوە، پاشان بێگومان ڕوونکردنەوەیشی لەسەر ئێمەیە.

قۆناغی دووەم: کۆکردنەوەی‌و نووسینەوەی لە ڕۆژگاری خەلیفایەتی ئەبووبەکری صیددیق دا خوا لێی ڕازی بێ، لەلایەن (زید بن ثابت)ەوە خوا لێی ڕازی بێ، کە یەکێك بوو لە نووسەرەوە (کاتب)ەکانی وەحی لە ڕۆژگاری پێغەمبەری خوادا ﷺ، وەك لەم دەقەدا دەردەکەوێ، کە (بخاري و أحمد) هێناویانە: {(عَنْ زَيدَ بنَ ثابتٍ رضي الله عنه: أَرْسَلَ إِلَيَّ أبُو بَكرٍ، مَقْتَلَ أَهْلِ اليَمَامَةِ، فَإذَا عُمَرُ بْنُ الخَطَابِ عِنْدهُ، قَالَ أبُو بَكرٍ رضي الله عنه: إنَّ عُمَرَ أَتَاني فَقَالَ: إنَّ القَتْلَ قَدِ استَحَرَّ يَومَ اليَمَامَةِ بِقُرَّاءِ القُرآنِ، وَإِنِّي أَخْشَى أنْ يَسْتَحِرَّ القَتْلُ بِالقُرَّاءِ بِالمَواطِنِ، فَيَذْهَبَ كَثِيرٌ مِنَ القُرْآنِ، وَإنِّي أرَى أَنْ تَأمُرَ بِجَمْعِ القُرْآنِ. قُلْتُ لِعُمَرَ: كَيْفَ تَفعَلُ شَيْئاً لَمْ يَفعَلْهُ رَسُولُ اللهِ ﷺ؟! قَالَ عُمَرُ: هَذَا وَاللهِ خَيْرٌ، فَلَمْ يَزَلْ عُمَرُ يُرَاجِعُنِي حَتَّى شَرَحَ اللهُ صَدْرِي لِذلكَ، وَرَأَيتُ فِي ذَلِكَ الَّذِي رَأَى عُمَرُ. قَالَ زَيدٌ: قَالَ أبُو بكرٍ: إنَّكَ رَجُلٌ شَابٌ عَاقِلٌ لا نَتَّهِمُكَ وَقَدْ كُنْتَ تَكْتُبُ الوَحْيَ لِرَسُولِ اللهِ ﷺ فَتَتَبَّعِ القُرآنَ فَاجْمَعْهُ، فَوَاللهِ لَوْ كَلَّفُونِي نَقْلَ جَبَلٍ مِنَ الجِبَالِ مَا كَانَ أَثْقَلَ عَلَيَّ مِمَّا أَمَرَنِي بِهِ مِنْ جَمْعِ القُرْآنِ. قُلْتُ: كَيْفَ تَفْعَلُونَ شَيْئاً لَمْ يَفْعَلْهُ رَسُولُ اللهِ ﷺ؟! قَالَ: هُوَ وَاللهِ خَيْرٌ، فَلَمْ يَزَلْ أبُو بَكرٍ يُرَاجِعُنِي حَتَّى شَرَحَ اللهُ صَدْرِي لِلَّذِي شَرَحَ لَهُ صَدْرَ أبِي بكرٍ وَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما فَتَتَبَّعْتُ القُرْآنَ أَجْمَعُهُ مِنَ العُسُبِ واللِّخَافِ وَصُدُورِ الرِّجالِ، حَتَّى وَجَدْتُ آخِرَ سُورَةِ التَّوبَةِ مَعَ أبي خُزَيْمَةَ الأَنْصَارِيِّ لَمْ أُجِدْهَا مَعَ أحَدٍ غَيرَهُ ﴿لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِٱلْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢٨﴾﴾ التوبة، حَتَّى خَاتِمَةِ بَرَاءَةَ، فَكَانَتِ الصُّحُفُ عِنْدَ أبِي بَكرٍ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللهُ ثُمَّ عِنْدَ عُمَرَ حَياتَهُ، ثُمَّ عِنْدَ

حَفْصَـةَ بِنْتِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ)، رَوَاهُ أَحْمَد بـرقم: (٢١٥٣٧)، وَالبُخَارِي بـرقم: (٤٩٨٦)}، واتە: زەیدی کوڕی سابیت دەڵێ: ئەبوبەکری صیددیق (خوا لێی ڕازی بێ) لەدوای ناردم دوای کوشتاری جەنگی یەمامە (کە ژمارەیەکی زۆر لەوانەی قورئانیان لەبەربوو لە هاوەڵانی بەڕێز کوژران، چونکە ئەوانەی قورئانیان لەبەربوو سەرەڕمی سوپای ئیسلام بوونو لە سەنگەرەکانی پێشەوە دەبوون) کە چووم بۆ لای، عومەڕی کوڕی خەتتابی لەلابوو، ئەبووبەکر گوتی: عومەر هاتوە بۆ لامو پێم دەڵێ لە ڕۆژی یەمامەدا ژمارەیەکی زۆر لە قورئان لەبەرەکان کوژراون، وە من دەترسم لە شوێنەکانی دیکەش قورئان لەبەرەکان بکوژرێن، (چونکە ئەوان هەردەچنە پێشەوە) وە سەرەنجام زۆرێك لە قورئان بفەوتێ، بۆیە من پێم وایە فەرمان بکەی قورئان کۆبکرێتەوە (واتە: لە دوو تویی بەرگێکدا) ئەبوبەکر دەڵێ: بە عومەرم گوت، چۆن شتێك بکەین کە پێغەمبەری خوا ﷺ نەیکردوە؟ دەڵێ: عومەر گوتی: وەڵلاهی ئەوە شتێکی باشەو خێرە (هەرچەندە پێغەمبەر ﷺ نەیکردوەو دیارە، کە پێغەمبەریش بۆیە نەیکردوە، چونکە بەردەوام ئایەتەکان بە گوێرەی ڕووداوو بۆنەکان دابەزیونو دەبووایە بەردەوام بیگۆڕنو، ئەمەش لەو کاتەدا شتێکی زۆر قورس بووە) ئیدی عومەر بەردەوام لەگەڵمدا موناقەشەی کرد، هەتا منیش قەناعەتم هاتو سینەم بۆ ئەم کارە گوشادبوو، وە هاتمە سەر ڕای عومەڕ، زەید دەڵێ: ئەبووبەکر پێی گوتم ئەتۆ پیاوێکی گەنجیو عاقڵیو تۆمەتبارنی لای ئێمەو جێی متمانەی، وە لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ تۆ وەحییت دەنووسیەوە، بۆیە بەدوای قورئان بکەوە، کۆبکەوە (واتە: ئەوەی کە نووسراوەتەوە لەسەر بەردی تەنكو پێستو ئەوانە...) بە خوا ئەگەر پێیان گوتبام چیایەك لە چیاکان بگوازەوە بۆ شوێنێك هێندەم لەسەر شان قورس نەبوو، پێم گوتن: ئاخر چۆن شتێك دەکەن کە پێغەمبەری خوا ﷺ نەیکردبێ؟! (تەماشا بکەن ئەوانە چەندە پابەند بوونە!)، ئەویش گوتی: وەڵلاهی ئەوە شتێکی چاکەو خێرە، ئیدی ئەبووبەکر هەر لەگەڵم خەریك بوو هەتا خوا سینەی گوشاد کردم بۆ ئەو ڕایەی کە سینەی ئەبووبەکرو عومەری بۆ گوشاد کردبوو، خوا لێیان ڕازی

بێ، ئیدی شوێن قورئان کەوتم بۆ کۆکردنەوەی ئەوەی کە لەسەر لاسکە پانەکانی دارخورمادا نووسرابوو، وە ئەوەی کە لەسەر بەردی تەنك نووسرابوو، وە ئەوەی کە لە سینەی پیاواندا هەبووە (دیارە کە هەمووی بەراورد کردوون، نەك هەمووی نووسینەوە،) هەتا کۆتایی سوورەتی تەوبەم لەلای (أبي خزيمة الأنصاري) دۆزییەوە جگە لەو لای کەسی دیکە نەبوو: ﴿ لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِٱلْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢٨﴾ ﴾ التوبة، جا ئەو پەڕانە لای ئەبووبەکر بوون تاکو خوا بردیەوە، ئنجا لەدوای خۆی لەلای عومەر بوون، هەتا لە ژیاندا بوو، پاشان لەلای حەفصەی کچی عومەر بوون، خوا لێیان ڕازی بێ.

قۆناغی سێیەم: قۆناغی سێیەمی کۆکردنەوەو نووسینەوەی قورئان لە ڕۆژگاری خەلیفایەتی (عثمان بن عفان)دا بوو خوا لێی ڕازی بێ، وەك لەم دەقەدا دەبینرێ، کە (بخاري) هێناویەتی: {(حَدَّثَنَا مُوسى: حَدَّثَنَا إبْراهيمُ: حَدَّثَنا ابْنُ شِهَابٍ: أنَّ أنَسَ بْنَ مالِكٍ حَدَّثَهُ: أنَّ حُذَيفَةَ بْنَ اليَمانِ قَدِمَ عَلَى عُثمانَ، وَكَانَ يُغَازِي أهْلَ الشَّأمِ فِي فَتْحِ إرْمِينِيَةَ وَأذْرَبِيجَانَ مَعَ أهْلَ العِراقِ، فَأفزَعَ حُذَيفَةَ اخْتِلافُهُم فِي القِراءَةِ، فَقَالَ حُذَيفَةُ لِعُثْمانَ: يَا أمِيرَ المُؤمِنِينَ، أدْرِكْ هذهِ الأُمَّةَ قَبْلَ أنْ يَخْتَلِفُوا فِي الكِتابِ، اخْتِلافَ اليَهُودِ والنَّصارَى. فأرسلَ عُثْمانُ إلَى حَفْصةَ: أنْ أرْسِلي إلَيْنا بالصُّحُفِ نَنْسَخُهَا فِي المَصَاحِفِ ثُمَّ نَرُدُّهَا إلَيكَ، فَأرْسَلَتْ بِهَا حَفْصَةُ إلَى عُثمانَ، فَأمَرَ زيدَ بْنَ ثابِتٍ، وَ عَبْدَاللّٰهِ بْنَ الزُّبَيرِ، وَسَعيدَ ابْنَ العَاصِ، وَ عَبْدَالرَّحْمنِ بْنَ الحارِثِ بْنِ هِشَامٍ، فَنَسَخُوهَا فِي المَصَاحِفِ، وَقَالَ عُثمانُ لِلرَّهْطِ القُرَشِيِّينَ الثَّلاثَةِ: إذا اخْتَلَفتُمْ أنتُمْ وَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ فِي شَيءٍ مِنَ القُرآنِ فَاكْتُبُوهُ بِلِسَانِ قُرَيشٍ، فإنَّمَا نَزَلَ بِلِسَانِهِم، فَفَعَلُوا، حَتَّى نَسَخُوا الصُّحُفَ فِي المَصَاحِفِ رَدَّ عُثمانُ الصُّحُفَ إلَى حَفْصَةَ، وَأرْسَلَ إلَى كُلِّ أُفُقٍ بِمُصْحَفٍ مِمَّا نَسَخُوا، وَأمَرَ بِمَا سِوَاهُ مِنَ القُرْآنِ فِي كُلِّ صَحِيفَةٍ أو مُصْحَفٍ أنْ يُحْرَقَ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم:

(٤٩٨٧)}، واتە: مووسا بۆی گێڕاینەوە ئەویش لە ئیبڕاهیم و ئیبڕاهیمیش لە ئیبنو شیهاب، کە ئەنەسی کوڕی مالیك بۆی گێڕاوەتەوە، کە حوزەیفەی کوڕی یەمان چووە بۆ لای عوسمان (خوا لێیان ڕازی بێ، کە ئەو کاتە عوسمان خەلیفەی سێیەمی مسوڵمانان بوو) لەبەر ئەوەی حوزەیفەی کوڕی یەمان دەچوو بۆ جەنگ (غەزا)، لەگەڵ ئەهلی شامدا دەچوو بۆ ئەرمینیا، وە لەگەڵ ئەهلی عێراقدا دەچوو بۆ ئەزەربایجان، (واتە: لە هەردوو -جَبْهَة- ی جەنگدا بەشداریی دەکرد) جا کە حوزەیفە دەبینێ (خەڵکی لە مسوڵمانان لە هاوەڵانو ئەوانی دیکەش) جیاوازییان هەیە لە قورئان خوێندن داو ڕای جیا جیایان هەیە، دەترسێو بە عوسمان دەڵێ: ئەی گەورەی ئیمانداران! فریای ئەم ئۆممەتە بکەوە پێش ئەوەی مشتومڕو ڕا جیاییان بکەوێتە نێوان، وەك چۆن کەوتە نێوان جوولەکەو نەصرانیی یەکان (دیارە بۆی باس کردوە کە یەکێ بە جۆرێك دەیخوێنێو یەکێکی دی دەڵێ: هی من چاکترەو ئەوەی دی دەڵێ: هی من چاکترە، هەمووشی قیرائات بووە، بەڵام ئاوا کەوتوونەتە مشتومڕەوە) ئیدی عوسمان ناردی بۆ لای حەفصەی کچی عومەر کە ئەو پەڕانەمان بۆ بنێرە، بۆئەوەی چەند موصحەفێکی لەبەر بگرینەوە، دوایی بۆت دەنێرینەوە، حەفصەش بۆی ناردو عوسمانیش فەرمانی کرد بە: (زەیدی کوڕی سابیت وە عەبدوڵڵای کوڕی زوبێر، وە سەعیدی کوڕی عاص، وە عەبدورەحمانی کوڕی حاریسی کوڕی هیشام)، (واتە: لێژنەیەکی چوار قۆڵیی بۆ پێکهێناوە، کە تەنیا زەیدی کوڕی سابیتیان مەدینەییو ئەنصارییەو، سێیەکەی دی مەککەیینو قوڕەیشیین، وە فەرمانی پێ کردن کە بینووسنەوە، واتە: ئەوەی کە پێشتر نووسراوەتەوە، دووبارە بینووسنەوەو بیخەنە نێوان دوو بەرگ) وە بە سێ قوڕەیشییەکانی گوت: ئەگەر لەگەڵ زەیدی کوڕی سابیت لەسەر شتێکی قورئان (پیتێك یان وشەیەك) کەوتنە مشتومڕەوە، بە زاری قوڕەیش بینووسن، (واتە: لەهجەی قوڕەیش)، چونکە قورئان بە لەهجەی قوڕەیش هاتۆتە خوار، ئەوانیش کارەکەیان جێبەجێ کرد، جا دوای ئەوەی لەسەر پەڕەکان چەند موصحەفێکیان نووسیەوە، عوسمان پەڕەکانی ناردنەوە بۆ حەفصە، وە بۆ هەر وڵاتە یەکێك

لەو موصحەفانەی كە نووسیبوویانەوە، نارد. وە فەرمانی كرد هەرچی قورئانی دیكەی نووسراو هەیە، لە شێوەی پەڕ یان موصحەف دا، هەمووی بسووتێنرێ.

شایانی باسیشە یەكێك لەو شتانەی كە دوایی عوسمانیان پێ شەهید كرد بە ناهەقو بە زوڵم، ئەوە بوو كە ڕەخنەیان لێ دەگرت دەیانگوت: تۆ قورئانت سووتاندوون! لەحاڵێكیشدا، كە ئەوە بەڕای من چاكترینو گەورەترین ئیشی بوو كە كردی، هەڵبەتە ئەو قورئانە نووسراوانەش كە عوسمان خوا لێی ڕازی بێ سووتاندوونی، ئەوانە بوون كە هەر كام لەو هاوەڵانە بە بۆچوونی خۆیان نووسیویاننەوە، كە دیارە هەركامێكیان بە شێوەو ڕیزبەندییەكی تایبەت بووەو، هەیانبووە جگە لە سووڕەتەكانی قورئان هەندێك فەرموودە یان ڕوونكردنەوەشیان تێدا نووسیون، وە هەیانبووە سووڕەتەكانی بەپێی ڕیزبەندیی (ترتیب)ی هاتنە خوار (نزول)یان بووەو ... هتد، كەواتە: ئەو قورئانەی ئێستا لەبەر دەستمانە هەمان ئەو قورئانو موصحەفەیە كە لە ڕۆژگاری (عوسمان)داو لەلایەن ئەو لیژنە پسپۆڕەوە ئامادە كراوە، دیارە ئەویش هەمان موصحەفی ئامادەكراوی ڕۆژگاری ئەبووبەكری صیددیقە خوا لێی ڕازی بێ، وە ئەویش هەمان قورئانو موصحەفی نووسراوو ئامادەكراوی سەردەمی پێغەمبەری خوایە ﷺ، وە مەبەست لە كۆكردنەوە لە ڕۆژگاری ئەبووبەكرو عوسمان دا خوا لێیان ڕازی بێ، بەس ڕێكوپێك كردنیەتی لە دوو توێی موصحەفو لەنێو بەرگێكداو هیچی دیكە.

هەشتەم: ڕیزبەندیی (ترتیب)ی ئایەتەكانو سووڕەتەكان چۆن بووە؟

زانایان هەموو لەسەر ئەوە یەكدەنگن كە ڕیزبەندیی ئایەتەكانی هەر سووڕەتێك، شتێكی (توقیفی)یەو لە ڕێی وەحییەوە بووەو، لەوبارەشەوە بەڵگە زۆرن، بۆ نموونە: {(عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ عُثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُما قَالَ: كَانَ النَّبيُّ ﷺ ينزلُ عَلَيهِ الآيات فَيَقُولُ: ضَعُوهَا فِي السُّورَة التي يُذكَرُ فِيهَا كَذَا) (رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٧٨٦)، والتِّرمِذِيُّ برقم: (٣٠٨٦)، وَصَحَّحَهُ الحاكم}، واتە: پێغەمبەر ﷺ كە ئایەتی دادەبەزینە سەر دەیفەرموو: لەو سووڕەتەیان دا دابنێن كە فلانە شتی تێدا باسكراوە.

بەلاّم بە نسبەت ڕیزبەندیی سوورەتەکانەوە، ئەوە زانایان ڕا جیایی یان لەوبارەوە هەیە:

بەشێکیان ڕایان وایە، دانانی سوورەتەکانیش بەو شێوەیەو بەو ڕیزبەندیی یەی ئێستا، دیسان شتێکی (توقيفي)یەو بە وەحی بووە.

بەشێکیشیان ڕایان وایە: کە ڕیزبەندیی سوورەتەکان شتێکی (توفيقي)یەو هاوەڵانی بەڕێز بە کۆشش (اجتهاد)ی خۆیان ئاوایان داناوە.

واش پێدەچێ ئەم ڕایەی دووەم ڕاستتر بێ، بەلای کەمەوە بەنسبەت بەشێك لە سوورەتەکانی قورئانەوەو، ئەم دەقەش لەوبارەوە بەڵگەیەکی بەهێزە: {(عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما قَالَ: لِعُثْمان: ما حملكم على أنْ عَمَدتُّمْ إلى الأنفَالِ وهِيَ مِنَ الـمَثَاني وإلى البَرَاءَة وهِيَ مِنَ الـمِئِينَ، فَقَرَنْتُمْ بَيْنَهُمَا ولَمْ تَكتُبُوا بَيْنَهُما سَطْرَ (بسم الله الرَّحمن الرَّحيم)، وَوَضَعْتُمُوها في السَّبْعِ الطُّوَالِ؟! فَقَالَ عُثْمانُ ﷺ: كَانَ رَسُولُ الله ﷺ كَثيراً ما تنزلُ عَلَيهِ السورة ذَاتُ العَدَدِ فَإذا نَزَلَ عَلَيهِ شيءُ (يَعني منها) دَعَا بَعض مَنْ كَانَ يَكْتُبُ فَيَقُولُ: {(ضَعُوا هَؤلاءِ الآيَات فِي السُّورَة الَّتي يُذكَرُ فيهَا كَذَا). (وَكَانت الأنفالُ من أوائل ما نَزَلَ بالمدينة، وبَرَاءةُ مِن آخر القُرْآن، وَكَانَتْ قِصَّتُهَا شَبِيهةً بِهَا فَظَنَنْتُ أنَّها مِنْهَا، فَقُبِضَ رَسُولَ الله ﷺ وَلَمْ يُبَيِّنْ لَنَا أنَّهَا مِنهَا) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (٣٩٩)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٧٨٦)، وَالتِّرمِذِي برقم: (٣٠٨٦)، وَقَالَ هَذَا حَديثٌ حَسَنٌ صَحيحٌ، وَالحَاكِمُ وصحَّحهُ وَوَافَقهُ الذهبي)} ، واتە: عەبدوڵلای کوڕی عەبباس خوا لێیان ڕازی بێ دەڵێ: بە عوسمانم گوت: چ شتێك وای لێکردن (ئەنفال)، کە لە جۆری (مثاني)[1]یەو (بەرائە) کە لە جۆری (میئین)ە بیانخەنە پاڵ یەك و دێڕی

---

١) سوورەتەکانی قورئان لەڕووی ژمارەی ئایەتەکانو قەبارەیانەوە، زانایان بۆ چوار جۆریان دابەشکردوون:

١- السّبع الطُّوال: کە لە (البقرة) وە هەتا (التوبة)ن.

٢- المئين: کە ئەوانەن لەدوای حەوت سوورەتە درێژترەکانەوە دێنو ژمارەی ئایەتەکانیان دەوری (١٠٠) یان زیاترە.

(بسم الله الرَّحمن الرَّحيم)يشيان لە نێواندا نەنووسنو، لە ڕیزی حەوت سوورەتە درێژەكانـدا دايبنێن؟! عوسمانیش خوا لێی ڕازی بێ گوتی: پێغەمبەری خوا ﷺ گەلێك جار سوورەتێكی چەند ئايەتيی بۆ دەهاتە خوار، جا هەركات شتێكی (واتە: لەو سوورەتە) بۆ دابەزيبايە يەكێك لەوانەی دەيانووسيەوە، بانگی دەكردو دەيفەرموو: ئەم ئايەتانە بخەنە ئەو سوورەتەوە كە فلانە شتی تێدا باسكراوە، جا (ئەنفال) لەو سوورەتە سەرەتايانەيە، كە لە مەدینە دابەزيونو، (بەرائە)ش لە سوورەتەكانی كۆتايی قورئانە، بەسەرهاتو بابەتەكەيشی وەك هی وی دەچوو، بۆيە پێموابوو بەشێكە لەوی، ئيدی پێغەمبەری خواش ﷺ گيانی كێشراو بۆی ڕوون نەكردينەوە، كە بەشێكە لەوی {واتە: (ئەنفال) بەشێكە لە (بەرائە)، يان نا} .

بەلام هەندێك بەلگەش هەن لەسەر ئەوە، كە بەلای كەمەوە بەشێك لە سوورەتەكانی قورئان، بە فەرمانی وەحی ڕيزبەند كراون، بۆيە ناگونجێ بە ڕەهايی بلێين: ڕيزبەنديی سوورەتەكان ئيجتيهادييو (توقيفي)يە.

نۆيەم: تەفسيـركردنی قورئان يانی چی؟!

وشەی (تَفْسير) كە لە ڕيشەی: (فَسْر)ەوە هاتووە ئەميش بە مانای ڕوونيی (وضُوح) دێ، دەگوترێ: (فَسَرَ الشَيءَ، وفَسَّرَ الشَيءَ: وَضَّحَهُ)، واتە: شتەكەی ڕوونكردەوەو دەريخست، لە زاراوەی شەرعزانانو توێژەرەوان داناوە بۆ يەكێك لە پێنج زانيارييە ئيسلامييەكان (العلُوم الإسلامية)، كە تايبەتە بە قورئانەوەو مەبەست لێی شيكردنەوەو ڕوونكردنەوەی ماناو مەبەستەكانی قورئانە، (المعجم الوسيط) لەوبارەوە گوتوويەتی: (تَفْسير القُرْآن: مِنَ العلُوم الإسلامية يُقْصَدُ مِنْهُ تَوضيحُ معاني القُرْآن الكَريم ومَا انطوتْ عَلَيهِ آيَاتُهُ مِن عَقَائدَ وأسرارٍ وحِكَمَ وأَحكَامٍ)[1]، واتە: تەفسيری قورئان لە زانيارييە ئيسلاميەكانە، مەبەست لێی

٣- المثاني: كە لەدوای (مئين)ەوە دێن، هەتا سوورەتی (ق).

٤- الْمفصَّل: كە سوورەتە كورتەكانی بەشی كۆتايی قورئانن، لە سوورەتی (ق)ەوە تا كۆتايی، واتە سوورەتی (الناس).

١) ص: (٦٨٨).

ڕوونکردنـەوەی مەبەسـتو واتایـەکانی قورئـانی بـەڕێزەو، ئەوەیـە کـە ئایەتـەکانی گرتوویانەتە خۆیان، لە بیـروبۆچوونەکانو نهێنییەکانو حیکمەتەکانو یاساکان.

خـوای کاربـەجێش لـە زۆر شـوێناندا فـەرمانی کـردوە یـان ئاماژەی کـردوە بـە هەوڵدان بۆ ڕوونکردنەوەی مەبەستو واتای ئایەتـەکانی قورئـانو لێتێگەیـشتنیان، بۆ نموونە:

١- ﴿ ... وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾ النحل، واتـە: وەبیـرخەرەوەمان بـۆ لای تـۆ ناردۆتـە خـوار، تـاکو ئـەوەی بـۆ لای خەڵکی نێرراوەتە خوار بۆیان ڕوون بکەیەوە، وە بەڵکو خۆشیان بیـربکەنەوە.

٢- ﴿ كِتَٰبٌ أَنزَلْنَٰهُ إِلَيْكَ مُبَٰرَكٌ لِّيَدَّبَّرُوٓا۟ ءَايَٰتِهِۦ وَلِيَتَذَكَّرَ أُو۟لُوا۟ ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿٢٩﴾ ﴾ ص، واتە: ئەمـە کتێبێکـی بـەپێزە بـۆلای تۆمـان ناردۆتـەخوار، تـاکو لـە ئایەتەکانییـەوە ڕامێنن، وە بۆئەوەی خاوەن عەقڵان پەند وەربگرن.

٣- ﴿ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا ٱلْقُرْءَانَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ ﴿١٧﴾ ﴾ القمـر، واتـە: وە بەڕاسـتی قورئانمـان بـۆ بیـرخـستنەوە ئاسـان کـردوە، جـا ئایـا کـێ هەیـە بـێ پەنـدی لێـوەربگرێو لـێی بەهرەمەند بێ !

لەوەشـەوە کـە ڕابـرد بـە سـێنایی دەزانـرێ، کـە تەفسیرکردنو ڕوونکردنـەوەی قورئـان بـە گـشتی لەسـەر مـسوڵمانان فـەرزە، واتـە: فـەرزی کیفایەیـەو بـە کەمتەرخەمیی تێداکردنی گوناهبار دەبن.

دەیەم: هەرکەسێك بیەوێ بە شێوەیەکی ڕاستو دروست لە قورئان تێبگاتو پاشان تەفسیری بکات، بەلای کەمەوە (وێڕای شارەزایی لـەو زمانـەی کـە قورئـانی پـێ دابەزێنـراوە کە عەرەبییـە) پێویستی بە پێنج شتی دیکەش هەیە:

یـەك: گـەڕانەوە بۆ خودی قورئـان:

واتـە: هەرکەسـێك ویـستی لـە مەبەسـتو واتـای ئایـەتێك، یـان چـەند ئایـەتێك تێبگات، پێویستە بەر لە هەرشتێك بگەڕێتەوە بۆ قورئـانو سـەرنجی ئـەو ئایەتانـە

بدات، كە لەبارەی هەمان مەبەستو بابەتەوە دەدوێت، ئەوكاتە بەراوردیان بكاتو بەگشتی سەرنجیان بدات، چونكە وەك گوتراوە: (القُرْآن يُفَسِّر بَعْضُهُ بَعْضَاً)، واتە: قورئان هەندێكی هەندێكی تەفسیر دەكات، بۆ نموونە:

خوای زاناو شارەزا لە سوورەتی (الفاتحة)دا دەفەرموێ: ﴿ صِرَٰطَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمۡتَ عَلَيۡهِمۡ ۝٧ ﴾، ئنجا ئەگەر بمانەوێ بزانین ئەو خوا پێداوانە كێن، كە خوا خستوونیە سەر ڕاستە شەقامی خۆی؟ با سەرنجی ئایەتی ژمارە (٦٩)ی (النساء) بدەین، كە دەفەرموێ: ﴿ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَعَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلصِّدِّيقِينَ وَٱلشُّهَدَآءِ وَٱلصَّٰلِحِينَۚ وَحَسُنَ أُوْلَٰٓئِكَ رَفِيقٗا ۝٦٩ ﴾، كەواتە، خوا پێداوانی ڕێی ڕاست گرتوو بریتین لە: پێغەمبەرانو صیددیقانو شەهیدانو صالّحان.

دوو: گەڕانەوە بۆ سوننەتی پێغەمبەر ﷺ:

چونكە بێگومان ئەركی سەرەكی پێغەمبەری خوا ﷺ بریتی بووە لە ڕوونكردنەوەی قورئان: ﴿ ...وَأَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلذِّكۡرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيۡهِمۡ ... ۝٤٤ ﴾ النحل، هەڵبەتە لێرەشدا مەبەست ئەوەنیە، كە پێغەمبەری خوا ﷺ تەفسیرو لێكدانەوەی تایبەتی خۆی هەبێ بۆ قورئان بەگشتی، بەواتا عورفیيو زاراوەیی یەكەی! چونكە پێغەمبەری خوا نەك هەموو قورئان، بگرە زۆریشی تەفسیر نەكردوە! بەڵكو مەبەستمان لە:

گەڕانەوە بۆ سوننەتی پێغەمبەر بۆ لێتێگەیشتنی قورئان، ئەوەیە كە بگەڕێینەوە بۆ سەرنجدانی سیرەو ژیانو هەڵوێستەكانی پێغەمبەر ﷺ و چۆنیەتی جێبەجێكردن (تطبيق)ی بۆ قورئان، لە هەلومەرجو قۆناغو بارودۆخە جیاجیاكاندا، بۆ نموونە:

ئەگەر بمانەوێ بە شێوەیەكی ڕاستو دروست لە ئایەتەكانی جەنگو جیهاد حاڵی بین، ئایا كام ئایەت لە كوێداو كەیو كام ئایەت لە كوێداو كەی پێویستە

جێبەجێبکرێ؟ ئەوە پێویستە بگەڕێینەوە بۆ سیرەو سوننەتی پێغەمبەری ﷺ، جا ئەوکاتە باش تێدەگەین کە فلان ئایەتەی لە چ قۆناغێکداو، فلان ئایەتەی دیکەی لە چ هەلومەرجو قۆناغێکدا بۆ دابەزیوەو، ئێمەش پێویستە هەمان هەلومەرجو قۆناغ (واتە: شێوەی وی)مان بۆ بێتەوە پێش، تاکو ببینە دوێنراو (مُخاطَبْ)ی خوا بەو ئایەتانەو جێبەجێیان بکەین.

سێ: بەهرەمەندبوون لە بیروڕاو لێکدانەوەی هاوەڵانو شوێنکەوتووانیانو زانایانی ئۆممەتی ئیسلام بەگشتی:

ئەمیش هۆکارێکی دیکەی یاریدەدەرە بۆ لێتێگەیشتنی قورئان، چونکە خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿... فَسْـَٔلُوٓاْ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٤٣﴾﴾ النحل، واتە: دەجا ئەگەر نازانن لە خاوەنی زیکر (واتە: شارەزایانی کتێبی خوا) پرسیار بکەن.

بەڵام پێویستە ئەو ڕاستییە بزانرێ، کە جۆری تێگەیشتنی زاناو شارەزایانمان (هەریەکێك بن) لەبارەی قورئانەوە، بۆ ئێمە پابەندکەر (مُلْزِمْ) نیە، چونکە تێگەیشتنی ئەوانە لەبارەی ئایینەوە، نەك خودی ئایین !

چوار: خۆڕازاندنەوە بە پارێزکاریی (تَقْوَى):

بەڵێ بە ئەندازەی پارێزکار (مُتَّقِي) بوونمان، لە قورئان تێدەگەینو لێی بەهرەمەند دەبین، وەك خوای پەنهانبین فەرموویەتی: ﴿ذَٰلِكَ ٱلْكِتَٰبُ لَا رَيْبَۛ فِيهِۛ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٢﴾﴾ البقرة، وەك دەبینین خوای کاربەجێ ڕێنماییکەر بوونی قورئانی تایبەت کردوە بە پارێزکارانەوە، چونکە هەر ئەوان وەك پێویست بەهرەی لێ وەردەگرنو لێی تێدەگەن.

پێنج: هەبوونی زانیاریو شارەزایی بەو واقیعەی تێیدا دەژین چ لەڕووی فیکرییو چ لەڕووی کۆمەڵایەتیو چ لەڕووی سیاسیو... هتدەوە:

بەڵێ بێگومان بەرچاوڕوونییو چاوکراوەیی مرۆڤ سەبارەت بەو واقیعە تێدا دەژی کاریگەرییەکی گەورەی هەیە، لە چاك لێتێگەیشتنی قورئان دا، وە لەڕاستیدا

ئەوانەی بە دوورەپەرێزیی لە خێرو شەڕی كۆمەڵگا ژیان دەبەنە سەرو لە پەراوێزدا دەژینو، كارلێك (تَفَاعُل) لەگەڵ دەوروبەریاندا ناكەن، ناتوانن وەك پێویست لە كتێبی خوا تێبگەنو بەڕاستییەكانی ئاشنابن، لێرەدا قسەیەكی نەستەقی شەهید (سَيِّد قُطب)م هاتەوە یاد، كە دەڵێ: (كەسێك لە قورئان تێدەگات كە لە كەشو هەوایەكدا بژی، وەك ئەو كەشو هەواو هەلومەرجەی كە قورئانی تێدا هاتۆتە خوار!).

ئنجا ڕەنگە یەكێك لێرەدا بپرسێ:

ئەدی بەكارهێنانی عەقڵو هۆشی خۆمانو بیركردنەوەی خۆمانت بۆچی باس نەكرد؟!

لە وەڵامدا دەڵێین :

لەڕاستیدا بەكارهێنانی عەقڵو هۆشی خۆمانو بیركردنەوەو ڕامانی خۆمان بۆ تێگەیشتنی كتێبی خوا ﷻ، مەرجێكی سەرەكییو بنەڕەتییو بەردەوامە، چونكە چ بۆ گەڕانەوە بۆ قورئانو بەراوردكرنی ئایەتەكانو، چ بۆ گەڕانەوە بۆ سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺو، چ بۆ بەهرەمەند بوون لە قسەو بیروڕاو كەلەپووری زانایانو، چ بۆ وەدەستهێنانی پارێزكارییو خۆ پێڕازاندنەوەیو، چ بۆ شارەزاییو زانیاری پەیداكردن بە واقیعو تەوژمە فیكرییو سیاسیو كۆمەڵایەتییەكانی، بەبێ ئامادەبوونی چالاكانەی عەقڵو بیركردنەوەو ڕامانی شێلگیرانە، هیچمان بۆ هیچ ناكرێو دارمان بۆ لەسەر بەرد دانانرێ[(١)]!

هەر لێرەشدا وەڵامی پرسیاری: ئایا تەفسیری عەقڵیی چاكترە یان تەفسیری شوێنەواریی؟ (هَلْ التفسير بالرأي أفضَل أم التفسير بالمأثور؟!) ئاسان دەبێو دەڵێین:

---

١) وا باشە بۆ چاك بەهرە وەرگرتن لە قورئان سەرنجی كتێبی: (چۆن باشتر لە قورئان بەهرەمەند دەبین؟!) بدرێ، كە هەتا ئێستا سێ جار لەلایەن سەنتەری حیكمەوە چاپ كراوە.

لەڕاستیدا هیچ كام لە (أَثَر) و (رَأي)، یان (نَص) و (عَقْل) بەدیلی یەكدی نین، بۆ لێتێگەیشتنی قورئان، بەڵكو هەردووكیان پێویستن هەركامیان لە بواری خۆیدا.
ئنجا ئەگەر سەرنجی تەفسیرە گەورەو گرنگەكانی قورئان وەك:

١- (جامع البيان)ی (الطبَري).

٢- (الجامع لأحكام القُرآن)ی (القُرطُبي).

٣- (مَفَاتِيحُ الغيب)ی (فَخْرَالدين الرازي).

٤- (تَفسير القُرآن العَظِيم)ی (ابن كَثير).

٥- (فَتح القدير)ی (الشَوكاني).

٦- (روح المَعَاني)ی (الآلوسي).

٧- (في ظِلال القُرآن)ی (سَيْد قُطْب).

بدەین دەبینین هەركام لە شوێنەوار (أَثَر)و عەقڵ (رَأي)، پشتیان پێ بەستراوە بۆ تەفسیركردنی قورئانی بەپێز.

یازدەیەم: پلەو پایەو پاداشتی فێربوونو فێركردنی قورئان:

هەڵبەتە لەوبارەوە ئایەتو فەرموودە زۆر زۆرن، بۆ نموونە:

١/ خوای پەروەردگارلە سوورەتی (الزمر)دا دەفەرموێ: ﴿ ٱللَّهُ نَزَّلَ أَحۡسَنَ ٱلۡحَدِيثِ كِتَٰبٗا مُّتَشَٰبِهٗا مَّثَانِيَ تَقۡشَعِرُّ مِنۡهُ جُلُودُ ٱلَّذِينَ يَخۡشَوۡنَ رَبَّهُمۡ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمۡ وَقُلُوبُهُمۡ إِلَىٰ ذِكۡرِ ٱللَّهِۚ ذَٰلِكَ هُدَى ٱللَّهِ يَهۡدِي بِهِۦ مَن يَشَآءُۚ وَمَن يُضۡلِلِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِنۡ هَادٍ ﴿٢٣﴾ ﴾، واتە: خوا باشترین فەرمایشتی ناردۆتە خوار (هەموو فەرمایشتەكانی خواو هەموو كتێبەكانی خوا باشترین فەرمایشت بوون، بەڵام قورئان بۆ بەشەرییەت لە دوا قۆناغی تەمەنیدا باشترین فەرمایشتی خوایە) كتێبێكە وەك یەك دەچێ، دووبارە دەكرێتەوە، ئەوانەی كە

لـە پـەروەردگاریان دەترسـن بەهۆیـەوە پێـستیان ڕێكـدێ (واتـە: تـەزوویان پێدادێت) دوایی پێستیانو دڵیان نەرم دەبێت بۆ یادی خوا، (ئـەوەی كـە خـوا فەرموویـەتی ئینـسان ئەگـەر تەجرەبـەی بكـات وایـە، سـەرەتا موچـوڕكەت پێدادێتو دوایی وردە وردە دڵت نەرم دەبێتو خشـووع دێتـە نێـو دڵت) ئـەوە هیدایـەتی خوایـە، هـەر كەسـێ بیـەوێ پێـی ڕێنمـایی دەكـات، وە یەكـێك خـوا گومڕای بكات، كەس نیە ڕای كێشێو لـە گومڕایی دەربێنـێ هیدایـەتی بـدات، واتە: كەسێك لە قورئان دووربێ مانای وایە گومڕایە، بەڵام ئەو كەسـە كـە ئـاوا تەفاعـول لەگـەڵ قورئـاندا دەكـات؛ دەیخوێنێتـەوە لێـی تێدەگـاو كـاری تێدەكـات. لەڕاستیدا ئەو كەسە ڕێگای ڕاسـتی گرتوە.

٢/ پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشـتێكدا فەرموویـەتی: {(خَيـرُكُمْ مَنْ تَعَـلَّمَ القـُرْآنَ وَعَلَّمَـهُ) (رَوَاهُ البُخاري برقم: (٥٠٢٧)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (١٤٥٢)، والتِّرمِذِيُّ بـرقم: (٢٩٠٧)، وَابْنُ مَاجَهْ بـرقم: (٢١٣)، عَنْ عُثمـان بـن عَفَّـانَ رضي الله عنه)، واتـە: باشتـرینی ئێوە كەسێكە، كە قورئان فێربێ، وە قورئان فێری خەڵكی بكـات، لێـرەدا وشـەی (تَعَلَّمَ القـُرْآنَ وَعَـلَّمَهُ) مەبەسـت بـەس خوێنـدنی نیـە، بەڵـكو مانـای فێربـێو، یاساكانی فێربێو، چۆنیەتی كارپێكردنی فێربـێو، چـۆنیەتی هیدایـەت پێـدانی فێربێ، هەمووی دەگرێتەوە.

٣/ هـەروەها لـە فەرمایـشتەكی دیكـەدا پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: {(الـمَاهِرُ بالقُرْآنِ مَعَ السَّفَرَةِ الكِرَامِ البَرَرَة، وَالَّذِي يَقرَأُ القُرْآنَ وَيَتَتَعْتَعُ فِيهِ، وَهُوَ عَلَيهِ شَـاقٌ، لَـهُ أجْـرَانِ) (رَوَاهُ مُـسْلِمٌ بـرقم: (١٨٥٩)، وَابْـنُ مَاجَـهْ بـرقم: (٣٧٧٩)، وَابْـنُ حِبَّـانَ بـرقم: (٧٦٧)، والتِّرمِـذِيّ بـرقم: (٢٩٠٤)، عَـنْ عَائِـشَـةَ رَضِـيَ اللهُ عَنْهَـا)، واتە: كەسێك كە ماهرو كارامەیە لە قورئاندا (لە خوێندنیدا لـە تێگەیـشتنیدا) ئەوە لەگەڵ ئەو فریشتانەیە، كـە نوێنـەرە چاكەكارە بـەڕێزەكانی خـوان (خـوا دەیاننێرێ بۆئـەوەی كـە وەحییـان پێـدا بنێـرێ)، ئـەوەش كـە دەیخـوێنێ بـەڵام لەسـەر زمـانی ڕاسـت نایـەو پێـشی ناخۆشـە (واتـە: چاك نایزانـێ)، ئـەوە دوو

پاداشتی هەیە (پاداشتی خوێندنیو پاداشتی ئەوەش کە لەسەر دڵی قورسە، هەرچەندە دەیکات فێری نابێ، کەواتە با ئەویش هەر خەریکبێ).

٤/ لە فەرمایشتێکی دیکەدا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(يُقَالُ لِصَاحِبِ القُرْآنِ إِذَا دَخَلَ الجَنَّةَ: إِقرأْ وَاصْعَد، فَيَقْرَأُ وَيَصْعَدُ بِكُلِّ آيَةٍ دَرَجَةً حَتَّى يَقْرَأَ آخِرَ شَيءٍ مَعَهُ) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (١١٢٩٩)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٣٧٨٠)، عَنْ أَبي سَعيدٍ الخُدريّ رضي الله عنه، وَصَحَّحَهُ الأَلباني في (السلسلة الصحيحة) برقم: (٢٢٤٠)}، واتە: کاتێ ئینسانی ئیماندار دەچێتە بەهەشت پێی دەگوترێ: بخوێنەو بەرزبەوەو سەربکەوە، ئیدی هەر دەخوێنێو سەردەکەوێ، بە هەموو ئایەتێك پلەیەك، هەتا دوا ئایەتی پێیەتی (واتە: تا ئاستی دوا ئایەت، کە لەبەریەتیو تێیگەیشتوەو دەیخوێنێ، هەر بەرز دەبێتەوە).

خوای بەبەزەیی لەو کەسانەمان بگێڕێ، کە بەهۆی کتێبی خواوە بەرزدەبنەوە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دووەم

تەفسیری سوورەتی (الفاتحة)

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان تەرخان کردوە بۆ تەفسیری سوورەتی فاتیحە، بەڵام بەر لەوەی بچینە سەر دەستپێکردنی تەفسیری سوورەتی فاتیحە، خستنەڕووی سێ مەسەلە بە پێویست دەزانم:

یەکەم: حوکمی (إستعاذة) کردن:

گوتنی (أعُوذُ باللّٰهِ مِنَ الشَّیطانِ الرَّجیم) لە سەرەتای دەستپێکردنی قورئان خوێندن، چ بە صیغەی: (أعُوذُ باللّٰهِ مِنَ الشَّیطانِ الرَّجیم)، چ بە صیغەی: {(أعُوذُ باللّٰهِ السَّمیعِ العَلیم مِنَ الشَیطَانِ الرَجیم)، چ بە صیغەی: (أعُوذُ باللّٰهِ السَمِیعِ العَلیم مِنَ الشَّیطَانِ الرَّجیم، مِنْ هَمْزِهِ وَنفْخِهِ وَنفْثِهِ)}، کە هەرکام لە سێ صیغەکان بەشێك لە زانایان هەڵیانبژاردوە، هەموو زانایان لەسەر ئەوە یەك دەنگن، کە ئەگەر فەڕزیش نەبێ، سوننەتە کە هەر کاتێك ئینسان دەست بە قورئان خوێندن بکات، لە سەرەتاکەیەوە (إستعاذة) بکات، (إستعاذة)ش واتە: گوتنی (أعُوذُ باللّٰهِ مِنَ الشَّیطانِ الرَّجیم)، چونکە خوای زاناو شارەزا لە سوورەتی (النحل) ئایەتی (٩٨)دا زۆر بەڕوونیی دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴾، واتە: هەرکاتێك قورئانت خوێند، پەنا بەرە بەر خوا لە شەیتانی نەفرین لێکراو، واتە: بڵێ: (أعُوذُ باللّٰهِ مِنَ الشَّیطانِ الرَّجیم) پەنا دەگرم بە خوا لە شەیتانی دوورخراوە، یاخود شەیتانی نەفرین لێکراو، شایانی باسیشە لەوبارەوە فەرموودە زۆرن، کە پێویستە، یان لانیکەم سوننەتە بەر لە

دەستپێکردنی قورئان خوێندن، (إستعاذة) بکرێ، بۆ نموونە: {(عَن أبي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ رضي الله عنه، قَالَ: كَانَ رَسُولُ الله ﷺ إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْل فاستَفتح صَلاتَهُ وكبَّر قَالَ: (سُبحانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَك اسمكَ وَتَعَالى جِدُّك وَلا إلَهَ غَيْرُك ثُمَّ يَقُولُ: لاَ إلَهَ إلاَّ الله، ثُمَّ يَقُولُ: أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ العَلِيم مِنَ الشَّيطَانِ الرَّجيم مِنْ هَمْزِهِ وَنَفْخهِ وَنفْثهِ) (رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٧٧٥)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (٢٤٢)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٨٩٩)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٨٠٤)، وَصَحَّحَهُ الأَلباني في (إرواء الغليل) برقم: (٣٤١)، وقَالَ التِّرمِذِيُّ: هُوَ أَشهَرُ شَيءٍ في هَذَا البَاب}، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ کە شەوێ هەڵدەستا بۆ نوێژێ، دەستپێدەکردو (اللّٰه أكبر)ی دەکرد، دەیفەرموو: ئەی خوایە پاکیی بۆ تۆو ستایشت دەکەم، وە ناوت بەرزو بەپێزەو پایەت بەرزەو، جگە لەتۆ هیچ پەرستراو نین، ئنجا سێ کەڕەتان دەیفەرموو: بێجگە لە خوا هیچ پەرستراو نین، پاشان دەیفەرموو: پەنا بەخوای بیسەری زانا دەگرم لە شەیتانی نەفرینکراو، لە خنکاندنو خوتخوتەیو، خۆ بەزلگریی فێرکردنیو، شیعری (خراپ) فێرکردنی. (الهَمْزُ: الخَنْق، النَّفْخُ: الكِبر، النَّفْث: الشّعر).

{عَنْ سُلَيْمانَ بْنِ صُرَدٍ، قَالَ: اسْتَبَّ رَجُلانِ عِنْدَ النَّبيِّ ﷺ، ونَحْنُ عِنْدهُ جُلُوسٌ، وأَحَدُهُما يَسُبُّ صَاحِبَهُ مُغْضَباً قَدِ احْمَرَّ وَجْهُهُ، فَقَالَ: النَّبيُّ ﷺ: (إنِّي لأَعْلَمُ كَلِمَةً، لَوْ قَالَهَا لَذَهَبَ عَنْهُ مايَجِدُ، لَوْ قَالَ: أعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيطانَ الرَّجيم)...} (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٦١١٥)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٦٥٩٠)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٤٧٨١)، واتە: دوو پیاو لەلای پێغەمبەر ﷺ کە ئێمەش لەلای دانیشتبووین، قسەیان بەیەکدی گوت، جا یەکیان جنێوی بە هاوەڵەکەیدا بەتووڕەییو ڕوو سوورهەڵگەڕاوەیی، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: من قسەیەك دەزانم ئەگەر بیڵێ ئەو حاڵەتەی نامێنێ، ئەگەر بڵێ: پەنا بەخوا دەگرم لە شەیتانی دوور خراوە.

شایانی باسیشە، کە زانایان لەوبارەوە ڕاجیاییان هەیە، کە ئایا خوێندنی (إستعاذة) پێش هەر قورئان خوێندنێك، پێویست یان سوننەتە یان نا؟

بەڵام بەپێی ئایەتی: ﴿ فَإِذَا قَرَأۡتَ ٱلۡقُرۡءَانَ فَٱسۡتَعِذۡ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾ ﴾ النحل، وا دیارە بەر لەهەر قورئان خوێندنێك پێویست یان پەسندبێ لە نوێژداو لە دەرەوەی نوێژدا، بەڵام لە نوێژدا بەس لە ڕكاتی یەكەمدا.

دووەم: پایەو پێناسەی ئەم سوورەتە:

سوورەتی فاتیحە وەك ڕیزبەندیی (مصحف) یەكەمین سوورەتە، بەڵام وەك ڕیزبەندیی هاتنە خوارەوە، یەكەمین سوورەت نیە، وە سوورەتی فاتیحە ئەگەر بمانەوێ بەكورتیی پێناسەی بكەین، دەڵێین:

سوورەتی فاتیحە سوورەتێكی مەككەییەو حەوت ئایەتەو گەورەترین سوورەتی قورئانیشە، دیارە لە ڕووی قەبارەوە نا بەڵكو لەڕووی نێوەڕۆكەوە، جا ئێمە بە سەرنجدانی خودی فاتیحەو ئەم چەند فەرمایشتەی پێغەمبەرﷺیش، هەموو ئەو ڕاستییانەی كە گوتمانن دەربارەی سوورەتی فاتیحە بۆمان دەردەكەون، كە هەم سوورەتێكی مەككییەو هەم حەوت ئایەتەو هەم گەورەترین سوورەتە:

فەرمایشتی یەكەم: {(عَنْ أَبِي سَعِيدِ بْنِ الـمُعَلَّى ﭬ، قَالَ: كُنْتُ أُصَلِّي فِي الـمَسجِد فَدَعَانِي النَّبِيُّ ﷺ فَلَمْ أُجِبْهُ، حَتَّى صَلَّيْتُ، قَالَ: فَأَتيتهُ فَقَالَ: مَا مَنَعَكَ أَنْ تَأْتِيني؟ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ الله إنِّي كُنتُ أُصَلِّي، قَالَ أَلَم يَقُلِ اللّهُ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱسۡتَجِيبُواْ لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمۡ لِمَا يُحۡيِيكُمۡۖ ... ﴿٢٤﴾ ﴾ الأنفال، ثُمَّ قَالَ لِي: لأُعَلِّمَنَّكَ أَعْظَمَ سُورَة فِي القُرْآن قَبْلَ أَنْ تَخرُجَ مِنَ الـمَسجد؟ قَالَ: فَأَخَذَ بيَدِي فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ مِنَ الْمَسْجِدِ قُلْتُ: يَا رسُولَ الله إنَّكَ قُلْتَ لأُعلِمَنَّكَ أَعْظَمَ سُورَةٍ فِي القُرْآنِ، قَالَ: نَعَمْ، ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾، هِيَ السَّبْعُ الـمَثَاني وَالقُرْآنُ العَظِيمُ الَّذي أُوتِيتُهُ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٤٤٧٤)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (١٤٥٨)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٩١٢)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٣٧٨٥)}، واتە: (أبي سَعِيدِ بْنِ الـمُعَلَّي) خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: ڕۆژێك لە مزگەوت نوێژم دەكرد پێغەمبەر ﷺ بانگی كردم، لە نوێژدا بووم و

وەڵامم نەدایەوە، دوای ئەوەی لێی بوومەوە چوومە لای عوزرم بۆ هێنایەوە گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ من لە نێو نوێژ دابووم، فەرمووی: ئەدی خوا نەیفەرمووە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بەدەم بانگی خواو پێغەمبەرەکەیەوە بچن هەرکات بانگیان کردن بۆ ئەوەی کە زیندووتان دەکاتەوە (واتە: لە نوێژیشدا بوّت هەبوو کە وەڵامم بدەیەوە) دەڵێ: دوایی پێی فەرمووم: سوورەتێکت فێردەکەم گەورەترین سوورەتی قورئانە، پێش ئەوەی لە مزگەوت بچینە دەرێ، دوایی دەستی گرتمو پێش ئەوەی لە مزگەوت بچینە دەرێ گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا ئەدی نەتفەرموو گەورەترین سوورەتت فێردەکەم لە قورئان؟ فەرمووی: بەڵێ، ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، (واتە: سوورەتی فاتیحە) بریتیە لە حەوت ئایەتە دووبارەکراوەکان، وە قورئانی مەزن کە پێم دراوە. بەپێی ئەم فەرمایشتە قورئانی مەزن (القُرآن العَظِيم)یش دەبێتە سیفەتو وەسف بۆ سوورەتی فاتیحە، وەك چۆن بە (السَّبْعَ المَثَاني)یش وەسف کراوە.

ئنجا چۆنیەتی بەڵگەبوونی ئەم فەرمایشتە لەسەرئەوە، کە سوورەتی فاتیحە مەککییەو لە مەککە هاتۆتە خوار - چونکە هەندێك لە زانایان دەڵێن: مەدەنییە- ئەوەیە، کە ئەم ڕستە قورئانییە: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَٰكَ سَبْعًا مِّنَ ٱلْمَثَانِى وَٱلْقُرْءَانَ ٱلْعَظِيمَ ﴿٨٧﴾ ﴾ ئایەتێکە لە سوورەتی (الحجر)، وە سوورەتی (الحجر)یش بە ڕای هەموو توێژەرەوانو زانایان سوورەتێکی مەککییە، ئنجا پێغەمبەر ﷺیش پێناسەی سوورەتی فاتیحە دەکات بە (السَّبْعَ المَثَاني) هەڵبەتە سوورەتی فاتیحەش حەوت ئایەتە، وە دیارە پێشتریش خوای پەروەردگار پێش ئەوەی سوورەتی (الحجر)ی بۆ بنێرێ، سوورەتی فاتیحەی بۆ ناردوە، کە وەك خەبەر دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَٰكَ سَبْعًا مِّنَ ٱلْمَثَانِى وَٱلْقُرْءَانَ ٱلْعَظِيمَ ﴿٨٧﴾ ﴾ الحجر، واتە: وە بێگومان بە تۆمان بەخشیوە حەوت ئایەتە دووبارە کراوەکان، وە قورئانی مەزن.

فەرمایشتی دووەم : کە نێوەڕۆکی سوورەتی فاتیحەو گەورەیی دەردەخات، ئەو فەرمایشتەیە کە ئوبەی کوڕی کەعب دەیگێڕێتەوە، کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ ﷻ فِي التَّوْرَاةِ وَلاَ فِي الإِنْجِيلِ وَلاَ فِي الزَّبُورِ وَلاَ فِي الْفُرْقَانِ مِثْلَهَا وَإِنَّهَا لَلسَّبْعُ مِنْ الْمَثَانِي) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (٨٦٦٧)، والتِّرمِذِيُّ برقم: (٢٨٧٥)، وَصَحَّحَهُ الألباني}، واتە: سوێند بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە، خوای زاڵو شکۆدار نە لە تەوڕاتدا نە لە ئینجیلدا نە لە زەبووردا نە لە فوڕقاندا (فوڕقان واتە: قوڕئان) وێنەی دایکی قوڕئان (فاتیحە)ی نەناردۆتە خوار، ئەویش بریتیە لە حەوت ئایەتە دووبارەکراوەکان.

فەرمایشتی سێیەم : کە بەڵگەو نیشانەی گەورەیی یاخود گەورەتربوونی سوورەتی فاتیحەیە، ئەوەیە کە موسلیم لە ئەبوو هورەیرەوە خوا لێی ڕازی بێ، دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(مَنْ صَلَّى صَلاَةً لَمْ يَقْرَأْ فِيهَا بِأُمِّ الْقُرْآنِ فَهِيَ خِدَاجٌ، (ثلاثاً) غَيْرُ تَمَامٍ)) (رَوَاهُ مُسْلِمٌ برقم: (٨٧٦)}، واتە: هەرکەسێك نوێژ بکات سوورەتی فاتیحەی تێدا نەخوێنێ {یەکێ لە ناوەکانی سوورەتی فاتیحە بریتیە لە (أُمِّ القُرْآن)} ئەوە نوێژەکەی ناتەواوە، نوێژەکەی ناتەواوە، نوێژەکەی ناتەواوە، وە دوایش بۆ دڵنیایی فەرمووی: (غَيْرُ تَمَامٍ) واتە: نوێژەکەی ناتەواوە، هەر بۆیەش زۆر لە زانایان جگە لە (أبوحنیفة) ڕەحمەتی خوایان لێبێ ڕایان وایە، کە لە هەموو ڕکاتێکدا فەرزە سوورەتی فاتحە بخوێندرێ، ئەگەرنا ئەو نوێژە بەرناکەوێ.

فەرمایشتی چوارەم: {(عَنْ أَبِي هُرَيرَةَ رضي الله عنه، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ الله ﷺ يَقُولُ: قَالَ اللهُ تَعَالى: قَسَمْتُ الصَّلاَةَ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي نِصْفَيْنِ، وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ، فَإِذَا قَالَ الْعَبْدُ: ﴿ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ﴾، قَالَ اللهُ تعالى: حَمِدَنِي عَبْدِي، وَإِذَا قَالَ: ﴿ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ﴾، قَالَ الله تعالى: أَثْنى عَلَيَّ عَبدِي، فَإِذَا قَالَ: ﴿مَٰلِكِ يَوْمِ ٱلدِّينِ﴾، قَالَ: مَجَّدَني عَبْدِي - وَقَالَ مَرَّةً: فَوَّضَ إِلَيَّ عَبْدِي - فَإِذَا قَالَ: ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾، قَالَ: هَذَا بَيْنِي وَبَيْنَ عَبدِي،

وَلِعَبدِي مَاسَأَلَ، فَإِذَا قَالَ: ﴿ ٱهۡدِنَا ٱلصِّرَٰطَ ٱلۡمُسۡتَقِيمَ ﴿٦﴾ صِرَٰطَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمۡتَ عَلَيۡهِمۡ غَيۡرِ ٱلۡمَغۡضُوبِ عَلَيۡهِمۡ وَلَا ٱلضَّآلِّينَ ﴿٧﴾ ﴾ قَالَ اللهُ: هَذَا لِعَبْدِي وَلِعَبدِي مَا سَأَلَ)) (رَوَاهُ مُسْلِمٌ برقم: (٨٧٦)}. ئەم فەرمایشتەش بەڕاستی وەك فەرمایشتەكانی پێشێ، بەڵگەو دەلیلێكی گەورەیە لەسەر ئەوە، كە سوورەتی فاتیحە گەورەترین سوورەتە.

چونكە خوای بەرز سوورەتی فاتیحەی داناوە بە هەموو نوێژ، وەك فەرموویەتی: (قَسَمْتُ الصَلاَةَ بَينِي وَبَينَ عَبدِي) دوایی باسی سوورەتی فاتیحە دەكات، كەواتە: بەشی زۆری نوێژ، وە بناغەی نوێژو گەورەترینو پایەی نوێژ، بریتیە لە خوێندنی سوورەتی فاتیحە، مانای حەدیسەكەش بەم شێوەیە:

واتە: خوا ﷻ دەفەرموێ: نوێژم لەنێوان خۆمو بەندەكەمدا كردۆتە دوو بەش، وە بۆ بەندەی من هەیە هەر شتێك كە لێم داوا بكات، جا هەركاتێ بەندە گوتی: ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾، خوا دەفەرموێ: بەندەكەم ستایشی كردم، وە هەركات گوتی: ﴿ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾، خوا دەفەرموێ: بەندەكەم مەدحی منی كرد، وە هەركات گوتی: ﴿ مَٰلِكِ يَوۡمِ ٱلدِّينِ ﴾، خوا دەفەرموێ: بەندەی من منی بە خاوەن شكۆو پایەبەرز وەسف كرد، وە جارێك فەرمووی: ئیشوكاری خۆی بەمن سپارد، وە كاتێ گوتی: ﴿ إِيَّاكَ نَعۡبُدُ وَإِيَّاكَ نَسۡتَعِينُ ﴾، خوا دەفەرموێ: ئەوە لە نێوانی منو بەندەكەم دایەو، بەندەكەم هەر شتێكم لێ داوا بكات، بۆی دەبێ (واتە: مادام منی بەو مەدحو وەسفانە وەسف كرد، لەوەودوا هەر شتێكم لێ داوا بكا دەیدەمێو پێی دەبەخشم)، وە هەركات بەندە گوتی: ﴿ ٱهۡدِنَا ٱلصِّرَٰطَ ٱلۡمُسۡتَقِيمَ ﴿٦﴾ صِرَٰطَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمۡتَ عَلَيۡهِمۡ غَيۡرِ ٱلۡمَغۡضُوبِ عَلَيۡهِمۡ وَلَا ٱلضَّآلِّينَ ﴿٧﴾ ﴾، خوا دەفەرموێ: ئەوە بۆ بەندەكەمە، وە بەندەی من هەر شتێكم لێ داوا بكات پێی دەبەخشم، (دیارە ئێمە دوایی دێینە سەر

تەفسیری سووڕەتی فاتیحە، بەڵام جارێ هەر مەبەستم ئەوە بوو بۆتان ڕوون بکەمەوە کە سووڕەتی فاتیحە پێناسەکەی چییەو، بۆچی گەورەترین سووڕەتە؟ وە چۆن ئیسپاتی دەکەین کە سووڕەتێکی مەککییەو حەوت ئایەتە؟ بەم فەرمایشتانە ئەمانە هەموویان دەرکەوتن).

سێیەم: باسێك لەبارەی ﴿ بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾ەوە:

دەربارەی ﴿ بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾، ئەوە کە ئایا ئایەتێکە لە سووڕەتی فاتیحەو لە هەرکام لە سووڕەتەکانی دیکەش، یاخود تەنیا لە سووڕەتی فاتیحەدا ئایەتە؟! پاشان ئایا ئایەتێکە لەڕیزی حەوت ئایەتەکانی سووڕەتی (الفاتحە) ئیەتەکانی سووڕەتەکانی دیکەشدا، یاخود هەر ئایەتێکە خوای زانا بۆ لێك جوداکردنەوەی سووڕەتەکان دایناوە؟ زانایان لە هەموو ئەو بوارانەدا ڕایان جیایەو هەندێك دەڵێن: ئایەتێکە هەم لە سووڕەتی فاتیحەو هەم لە هەرکام لە سووڕەتەکانی دیکەش، وە بەڵگەشیان ئەوەیە کە مادام لە (مصحف)دا لە پێش فاتیحەو هەموو سووڕەتەکانی دیکەشدا هەیە، کەواتە: ئایەتێکە لە هەر کامێکیان، وە منیش بە حەقیقەت هەر ئەم ڕایەم بەدڵە، وە هەندێکیان دەڵێن: ئایەتێکە لە سووڕەتی فاتیحە، بەڵام بۆ سووڕەتەکانی دیکە ئایەتێك نیە لەوان، واتە لەڕیزی ئایەتەکانیاندا نیە، بەڵام هەر ئایەتێکە خوا دایناوە لەپێش هەر سووڕەتێکەوە، واتە ئایەتێکی سەربەخۆ (مستقل)یە.

هەڵبەتە هەموویان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە: ﴿ بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾، بەو ژمارەیەی کە هاتوە - کە (١١٤)یە - بەشێکە لە قورئان، جا ئایا ئایەتێکی سەربەخۆیەو ڕەبتی نیە بە سووڕەتەکانەوە، یاخود ئایەتێکەو ڕەبتی بە هەرکام سووڕەتەکانەوە هەیە؟ ئەوە شتێکی وا لە بابەتەکە ناگۆڕێ، شایانی باسیشە قورئان خوێنەکانی مەککەو کووفە دەڵێن: ئایەتێکە لە فاتیحەو لە غەیری فاتیحەش لە هەموو سووڕەتەکان[1].

---

١) بڕوانە: (المصباح المنير في تهذيب تفسير إبن كثير) ، ص (١٩) .

بـەڵام قورئـان خوێنـانی مەدینـەو شـام و بەصـرە گوتوویانـە: ئایـەتێكی نێـو سـوورەتەكان نیـە، بـەڵكو ئایەتێكـە لـە قورئـان، بـۆ لێـك جیاكردنـەوەی نێـوانی سوورەتەكان.

ئنجـا ئايـا ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾، وا باشـە بـەدەنگی بـەرز بگـوترێ لـە سەرەتای فاتیحەو لە سەرەتای سوورەتەكانی دیكەشدا، یان بە دەنگی نزم؟! دیسان هـەردوو ڕایـەكان هـەن، بەڵگـە لەسـەر ئـەوەی، كـە بـەدەنگی بـەرز بخوێنرێ. ئـەم گێڕانەوەیە هەیە: ((سُئِلَ عَن أنَسٍ قِرَاءَة رَسُول اللهﷺ فَقَالَ: كَانَتْ قِرَاءَتهُ مَدًّا ثُـمَّ قَـرَأ بـ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾ يَمُـدُّ ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ﴾، ويَمُـدُّ ﴿ ٱلرَّحْمَٰنِ ﴾ ويَمدُ ﴿ ٱلرَّحِيمِ ﴾)) (رَوَاهُ البُخاري)، واتە: پرسیار لە ئەنەسی كوڕی مالیك كـراوە خوا لێی ڕازی بێ دەربارەی قورئان خوێندنی پێغەمبەر ﷺ، ئـەویش گوتوویـەتی: پێغەمبەر ﷺ خوێندنەوەكەی لێك دەكێشـایەوە، (واتە بـەڕێوجێ بـوو، مەبەسـتی هەر ئەوەیە، نەك زیاد لە ئەندازەی كە لـە تەجویددا هاتوە لێك بكێشـرێتەوە)، ئنجا ئەنەس تەقلیدی پێغەمبەری ﷺ كرد ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾ی خوێند ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ﴾ی درێـــژكردەوە، وە ﴿ ٱلرَّحْمَٰنِ ﴾ی درێـــژكردەوە، وە﴿ ٱلرَّحِيمِ ﴾ی درێـژكردەوە، جـا كەواتـە: ئەنـەس لێـرەدا كـە دەڵـێ پێغەمبـەر ﷺ ئـاوا قورئـانی خوێنـدوە، مانای وایە كاتێ قورئانی خوێنـــدوە لـە نوێـژو غـەیری نوێـژدا، دیـارە ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾ی بەدەنگی بەرز خوێنـدوە، وەك چۆن ئەنـەس دەڵـێ ئاوای خوێندوە، ئەگەرنا نەیدەتوانی لاسایی بكاتەوە.

هـەروەها بـۆ بارەكـەی دیكەشـیان لـە (صحيح)ی بوخـاریی‌و موسـلیمدا هـەر لـە ئەنەسەوە خوا لێی ڕازی بێ هاتوە، كـە گوتوویـەتی: {(صَلَّيتُ خَلْفَ النَّبـيِّ ﷺ، وَأَبي بَكْرٍ، وعُمَرَ، وَعُثمَانَ، فَكَانوا يَسْتفتِحُونَ بـ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٧٤٣)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٨٩٠)}، واتە: لـەدوای پێغەمبـەر ﷺو ئەبوبـەكرو عومـەرو عوسمانـەوە نوێـژم كـرد، یەكسـەر كـە دەسـتیان بـە دەنـگ

پێبەرزکردنەوەی قورئان دەکرد، بە ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ دەستیان پێ دەکرد، واتـە: ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾ یـان بـەدەنگی بـەرز نەدەخوێنـد، دیـارە بـەدەنگی بـەرز گـوترانی﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾ مانـای وانیـە بـەدەنگی نـزم ناگوترێ، بەڵکو یانی: بەدەنگی بەرز گوتنی سوننەت نیە، دیارە بەشێك لە زانایـان ڕایان وایە کەوا باشترە بـەدەنگی بـەرز بگـوترێو، هەنـدێك لـە زانایـانیش ئـەوەیان تـەرجیح داوە کـە بـە دەنگـی نـزم بگـوترێ، منـیش پـێم وایـە کـە واباشـە جارجـار بـەدەنگی بـەرز بگـوترێ، بـەڵام بـە زۆری بـەدەنگی نـزم بگـوترێ، چـونکە زۆربـەی فەرمایشـتەکان وادەگەیەنن.

ئێستاش ڕاستەوخۆ دەچینە سەر لێكدانەوەی سوورەتی فاتیحە:

﴿ بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ١ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ٢ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ٣ مَٰلِكِ يَوۡمِ ٱلدِّينِ ٤ إِيَّاكَ نَعۡبُدُ وَإِيَّاكَ نَسۡتَعِينُ ٥ ٱهۡدِنَا ٱلصِّرَٰطَ ٱلۡمُسۡتَقِيمَ ٦ صِرَٰطَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمۡتَ عَلَيۡهِمۡ غَيۡرِ ٱلۡمَغۡضُوبِ عَلَيۡهِمۡ وَلَا ٱلضَّآلِّينَ ٧ ﴾

مانای وشــە بە وشەی ئایەتەكـان

((بـە نـاوی خـوای بەبـەزەیی بەخـشندە ﴿١﴾ سـتایش بـۆ خـوای پـەروەردگاری جیهانەكان ﴿٢﴾ بە بەزەیی بەخشـندەیە ﴿٣﴾ خاوەنی ڕۆژی سزاو پاداشتە ﴿٤﴾ هـەر تـۆ دەپەرسـتینو یارمـەتی بـەس لـە تـۆ دەخـوازین ﴿٥﴾ ڕێنماییمـان بكـە، بـۆ ڕێـی ڕاســت ﴿٦﴾ ڕێی ئەوانەی چاكەت لەگەڵدا كردوون، نەك لـێ تووڕەبـووان، وە نـەك گومڕایان ﴿٧﴾)).

باسێك دەربارەی گوتنی: (آمین) دوای سوورەتی فاتیحە

لە دوای خوێندنی سوورەتی فاتیحە، گوتنی: (آمین) - كە بـە مانـای (إستَجِب) وەری بگرە، قبووڵی بكە،یە - یەكێكە لەو سوونەتانەی كە پێغەمبەر ﷺ داكۆكیی لەسەر كردوون، وە ئەوە لە چەند فەرمایشتێكدا باسكراوە، بـۆ نموونـە: پێغەمبـەر ﷺ فەرموویــەتی: {(إذَا أمَّـنَ الإمَـامُ فـأَمِّنوا، فَإِنَّـهُ مَـنْ وَافَـقَ تأمِينُـهُ تـأمِينَ الـمَلائِكَةِ، غُفِـرَ لَـهُ مَـا تقَـدَّمَ مِـنْ ذَنْبـِهِ) (رَوَاهُ مالـك بـرقم: (١٩٨)، وَأَحْمَـد بـرقم: (٩٨٨٣)، وَالبُخَـارِيُّ بـرقم: (٧٨٠)، وَمُـسْلِمٌ بـرقم: (٩١٤)، والتِّرمِـذِيّ بـرقم: (٢٥٠)، وَالنَّـسَائِيُّ بـرقم: (٩٢٨)، عَـنْ أَبـي هُرَيـرَةَ رضي الله عنه} ، واتـە: هـەر كاتێـك ئیمـام ئـامینی گوت: ئێوەش لەگەڵی بڵێن ئامین، هەر نوێژكەرێك ئامین گوتنەكەی ڕێك دەرچێ

لەگەڵ هی فریشتەکان، ئەوە هەرچی گوناهی ڕابردوویەتی دەپۆشرێ، (واتە: کاتێ ئیمام دەڵێ ئامین، فریشتەکانیش وا دەڵێن:).

<u>**فەرمایشتێکی دیکە:**</u> {((عَنْ وَائِلِ بْنِ حُجَرٍ رضي الله عنه، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ قَرَأَ: ﴿غَيۡرِ ٱلۡمَغۡضُوبِ عَلَيۡهِمۡ وَلَا ٱلضَّآلِّينَ﴾، فَقَالَ: (آمِينَ) مَدَّ بِهَا صَوْتَهُ)) (رَوَاهُ أبوداود برقم: (٩٣٢)، والتِّرمِذِيُّ برقم: (٢٤٨)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٨٥٥)، ولأَبي داود: رَفَعَ بِهَا صَوْتَهُ، قَالَ شعيب الأَرنؤوط: إسناده صحيح، رجَالُهُ ثقات رجالُ الشَيْخَين)}، واتە: وائیلی کوڕی حوجەر خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: گوێم لە پێغەمبەری خوا بوو ﷺ دوای ئەوەی سوورەتی فاتیحەی خوێندو گەیشتە: ﴿غَيۡرِ ٱلۡمَغۡضُوبِ عَلَيۡهِمۡ وَلَا ٱلضَّآلِّينَ﴾، فەرمووی: ئامین، وە دەنگی پێ درێژکردەوە، لە ڕیوایەتی ئەبو داوددا دەڵێ: دەنگی پێ بەرزکردەوە، چونکە لەوەشدا ڕاجیایی هەیە کە: ئایا سوننەتە ئیمامیش دەنگ بەرز بکاتەوە، یان هەر مەئموونەکان دەنگ بەرز بکەنەوە؟ ڕای بەهێزتر ئەوەیە: بەڵێ ئیمامیش لەگەڵ مەئموونەکان پێکەوە هەموویان دەنگیان بەرزبکەنەوە بەگوتنی وشەی ئامین، بەڵام بە دڵنیاییەوە وشەی ئامین بەشێك نیە لە قورئان، بەڵکو ئەمە فەرمایشتی پێغەمبەرە ﷺ، وە حیکمەتەکەشی ئەوەیە، کە سوورەتی فاتیحە هەمووی پاڕانەوەو وە داواکردنە لە خواو لە کۆتاییدا دەڵێ: خوایە گیرای بکە، لێمان وەربگرە.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(**ٱللَّهِ**): (قِيلَ: أصلُهُ (إلَه) فَحُذِفَت هَمْزَتُهُ، وَأدخلَ عَلَيهَا الألِف وَاللام فَخُصَّ بالباري تعالى) واتە: (الله) گوتراوە لە ئەسڵدا لە (إلَه)ەوە هاتوە هەمزەکەی لابراوە (ال) ئەلیفو لامێکی خراوەتە سەر بۆ ئەوەی ببێتە ناوی (عَلَم) ناوی ناسێنەر بۆ خوا سبحانه وتعالى وە تایبەتیشە بەخواوە. هەندێکیش دەڵێن هەر (اسم)ێکی (جامد)ەو لە (إلَه)ەوە نەهاتوە. بە هەرحاڵ ئەو دوو ڕایە هەن. کە یەکێکیان

دەڵێ: (اللّه) ناوێكی وەرگیراو (مشتق)و ئەوەی دیكەش دەڵێ: (جامد)ەو لە هیچ وەرنەگیراوە، ئەوەی من مەبەستم بوو بیڵێم ئەوەیە: كە وشەی (اللّه) كە لە كوردیدا ئێمە دەڵێین (خوا) لە ئینگلیزیدا دەڵێن: (گەد)، لە فارسیدا دەڵێن: (خُدا)، لەگەڵ وشەی (إلَـه) كە بەمانای پەرستراو (مَعْبُود) دێت، لێك جیان، كە بەداخەوە زۆر لە وتارخوێنەكان فەرقیان پێ ناكەن، بۆ وێنە: دەڵێن: (لا إلَـه إلاَّ اللّه) واتە: بێجگە لە خوا هیچ خوا نین! كە ئەوە هیچ مانای نیە، چونكە خوا ﷻ لە یەك ئایەتیش لە قورئاندا، نەیویستوە ئیسپاتی ئەوە بكات كە بوون (وجود)ی هەیە، بەڵكو ویستوویەتی ئیسپاتی ئەوە بكات كە هەر ئەو پەروەردگارەو خاوەنی هەموو ناو سیفەتە چاكەكانەو، دەبێ هەر ئەو بپەرسترێ، بەڵام نەیفەرمووە لای خەڵكی دیكە خوایەكی دیكەش هەیە، بەڵام نەخێر ئەو خوا نیەو هەر من خوام! بەڵكو قورئان هەمووی باسی یەكتایی ئولوهیەتی خوایە، ئەگەرنا ئەوە كە خوا ﷻ لە بەدیهێنەرایەتیدا هیچ هاوەڵی نینو تەنیا خۆی خوایە، جێگای مشتومڕ نەبووە، بەڵكو ئەوە كە دەبێ تەنیا خوا بپەرسترێ، جێگای مشتومڕ بووە، بۆیە مانای: (لا إلَـه إلاَّ اللّه)، واتە: بێجگە لە خوا هیچ پەرستراوێك نیە (لا مَعبُودَ بحَـقٍ إلاَّ اللّه) ئەویش دیارە پەرستراوی بە هەق، ئەگەرنا پەرستراوی بەناهەق زۆرن!!

(ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ) : (الرَحمَـة مِـنَ اللّهِ الإفـضَالُ والإنعْـامُ..) دیارە (ٱلرَّحۡمَٰنِ) و

(ٱلرَّحِيمِ) لە سیفەتی ڕەحمەتی خوای پەروەردگارەوە هاتوون، ڕەحمەتیش لە خواوە بریتیە لە چاكە نواندنو نیعمەت ڕشتن بەسەر غەیردا.

(ٱلرَّحۡمَٰنِ): لەسەر صیغەی (فعلان)ە، زانایان زۆر قسەیان لەبارەوە كردوە، بەڵام ئێمە ئێستا ماوە نیە هەموو شتێ باس بكەینو بەس دەڵێین: (رحمان) لەسەر صیغەی (فعلان)ەو بۆ تازەبوونەوە (تجدّد)یە، واتە: كەسێك كە چاكەو بەخششەكانی هەمیشە لە تازەبوونەوەدان.

(ٱلرَّحِيمِ): (رحیم) لەسەر صیغەی (فعیل)ە بۆ جێگیربوون (ثبوت)ە، کەواتە:

(ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ) یانی: ئەو خوایەی کە خاوەن بەزەیی نوێبووەوەیە، وە خاوەنی بەزەیی بەردەوامە.

هەندێکیش دەڵێن: وشەی: (رحمان)، واتە: سیفەتی بەزەیی گشتی خوایەو هەموو کەس دەگرێتەوە، کافرو مسوڵمان ...، بەڵام (رحیم)، واتە: سیفەتی تایبەتی بەزەیی خوا، کە تایبەتە بە ئەهلی ئیمانەوە: ﴿ ... وَكَانَ بِٱلْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا ﴿٤٣﴾ ﴾ الأحزاب، ئنجا دیارە سیفەتی (رحمة) ئەگەر بۆ غەیری خوا بەکار بێ، بریتیە لە دڵ نەرمیی‌و بەزەیی‌و شەفەقەت، بەڵام ئەوە بۆ خوا ﷻ بەکار نایەت، چونکە ئەو جۆرە تەعبیرە ئیهامی ئەوە دەکات، کە خوای پەروەردگار تەن (جسم) بێت، دیارە خوای بەرزو مەزنیش﴿ ... لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌ ﴿١١﴾ ﴾ الشورى، واتە: هیچ شتێك وەك وێنەی خوا نیە.

(رَبِّ): (الـرَّب فـي الأصـلِ: التَّربيَـةَ وَهـوَ إنشـاءُ الـشَيءِ حَـالاً فحَـالاً إلـى حَـدِّ التَمَـام) واتە: وشەی (رَبّ) لە ئەسڵدا لە تەربیەوە هاتوە، ئەمیش ئەوەیە کە شتێك قۆناغ بە قۆناغ پێبگەیەنی، هەتا ڕادەی کامڵبوون، خواش پەروەردگاری جیهانەکانە، واتە سەرپەرشتییان دەکات‌و مشووریان دەخوات پێیان دەگەیەنێ.

(ٱلْعَٰلَمِينَ): وشەی (عَـالَم) واتە: جۆرە مەخلووقێك، کە خاوەنی یەك جینس بن. وەك: عالەمی ئادەمیزاد، عالەمی جن، عالەمی فریشتە، عالەمی ڕووەك، عالەمی ژیانداران، عالەمی بێ ژیان، (عَالَمین)یش کۆیەکەیەتی، کە جگە لە خوا (مَـا سِـوَى الله) دەگرێتەوە، کەواتە (ربِّ العَـالَمِين): واتە: پەروەردگاری غەیری خۆی، کە سەرێ‌و خوارێ، یان هەموو ئاسمانەکان‌و زەوی‌و ئەوەی نێوانیان دەگرێتەوە.

(مَٰلِكِ): واتە (صَـاحِب) خاوەن، بە (مَلِـك)یش خوێنراوەتەوە، یانی: پادشا، حوکمڕان.

(يَوۡمِ ٱلدِّينِ): (يَـوْم) واتـە: ڕۆژ، وە لـە زمـانی عارەبیـدا (يَـوْم) چـەند مانايـەكی هەيە، يەكێكيان ئەوەيە كە (١٢) سەعات يان (٢٤) سەعاتە. يەكيشيان بە مانای كات (زَمن) دێ بە ڕەهايی، كە لێـرەدا ئەمـەيان مەبەسـتەو (يَوۡمِ ٱلدِّينِ) واتـە: كاتو قۆناغی سزاو پاداشت، چونكە (ٱلدِّينِ) لێرەدا واتـە: لێپرسـينەوە سـزاو پاداشت، ئەگەرنا وشەی: (ٱلدِّينِ) لە قورئاندا بە چـەند مانايـەك بـەكارهاتوە، بەڵام لێرەدا بە مانای سزاو پاداشـت (الجَزَاء)ە.

(إِيَّاكَ نَعۡبُدُ): (العُبُودِيَّة: إظْهَـارُ التَّـذَلُّلِ، والعِبـادَةُ أبْلَـغُ مِنهَـا، لأنَّهـا غَايَـةُ التَّـذَلُّلِ، وَلايَسْتَحَقُّهَا إلاّ مَنْ لَـهُ غَايَـةُ الإفْـضَالِ، وَهـو اللّٰهُ تَعالـى)، واتـە: عيبـادەت بريتيە لە نيشاندانی گەردن كەچيی بـەڵام (عِبـادَة) مانـای ملكەچيی زيـاتری تێدايـە لـە (عبُودِيـة)، وە هيـچكەس شايـستەی پەرسـتن (عِبـادَة) نيـە، مەگـەر خاوەنی ئەوپەڕی چاكەكردن بێ، ئەويش بـەس خـوای بـەرزە. ديـارە دەگونجـێ بەندايەتی (عبُودِية) بە ئيختياريی بێتو دەشگونجێ بە ئيجباريی بێـت ﴿ إِن كُلُّ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ إِلَّآ ءَاتِي ٱلرَّحۡمَٰنِ عَبۡدٗا ﴿٩٣﴾ ﴾ مريم، كـە ديـارە ئەمـە ئيجبارييــە، بــەڵام عيبــادەتی ئيختيــاريی ئەوەيــە كــە ئينــسان، يــاخود فريشتـەكان، يان جندی مسوڵمان پێی هەڵدەستن، ئنجا ئەوپـەڕی ملكەچيی، دەبــێ ئەوپــەڕی بــە گــەورەگرتن، وە ئەوپــەڕی خۆشويــستنو ئەوپــەڕی لێتـرسـانيشی لەگەڵ دابێ، ئنجا پێی دەگوترێ عيبادەت.

(ٱهۡدِنَا): (هِدايـة) يـانی: ڕێ پيْـشـاندانێكی بــە لـەباريی (الدِلاَلَـةُ بلُطْـفٍ)، وە هيدايەت چوار جۆرە:

١ – هيدايـەتی غـەريزەو عـەقڵو هەسـتەكان، كـە ئـەوە بـۆ هـەموو كـەس هەيـە، بەڵكو هيدايەتی هەستەكانو غەريزە لە ژياندارانيشـدا[1] هەيە، خوا ﷻ لـە

١) وشەی (ژياندار)م لە جياتی (گياندار) بۆ مانای (حيوان) پـێ ڕاسـتترە، چونكە: گيـان مانـای (روح)ەو، جگە لە مرۆڤيش هيچ زيندەوەرێكی ديكە (روح)ی نيـە، بـەڵكو تـەنيا ژيـان (حيـاة)يـان هەيـە ديـارە

سوورەتی (النحل)دا دەفەرموێ: ﴿ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحْلِ ... ﴿٦٨﴾ ﴾، واتە: وە خوا وەحی نارد بۆ هەنگ، ئەوە مەبەست پێی هیدایەتی غەریزەیە.

٢- هیدایەتی وەحی کە پەیامو بەرنامەی خوایەو بە پێغەمبەراندا دەنێردرێ.

٣- جۆری سێیەم بریتیە لە کار بۆ ڕێکخستنو ئاسانکاریی (توفیق)، وەك لە سوورەتی (العنکبوت)دا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَاۚ ... ﴿٦٩﴾ ﴾، واتە: وە ئەوانەی لە ڕێی ئێمەدا خۆ ماندوو دەکەنو تێدەکۆشن، ئێمە ڕێیەکانی خۆمانیان پێشان دەدەین، هەروەها فەرموویەتی: ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱهْتَدَوْاْ زَادَهُمْ هُدًى ... ﴿١٧﴾ ﴾ محمد، واتە: وە ئەوانەی هیدایەتیان وەرگرتوە، خوا هیدایەتیان بۆ زیاد دەکات.

٤- هیدایەتی چوارەم لە بەهەشتە، وەك خوای بێ هاوتا کە باسی بەهەشتیان دەکات، دەفەرموێ: ﴿ سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴿٥﴾ ﴾ محمد، توێژەرانی قورئان دەڵێن: بەهەشت بۆخۆی عالەمێکەو لەوێ ئەگەر خوا ئینسان ڕێنمایی نەکاو ڕێی پێشان نەداو بەهۆی فریشتەکانەوە نەیخاتە دڵ، کەس بە شوێنی خۆی نازانێ، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴾ خوا ڕێیان پێشان دەداتو حاڵیان چاك دەکات، واتە: هەرکەس دەچێتە مەقامو مەنزڵی خۆی، وە بۆیەش ئەهلی بەهەشت دەڵێن: ﴿ ... ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى هَدَىٰنَا لِهَٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِىَ لَوْلَآ أَنْ هَدَىٰنَا ٱللَّهُ ... ﴿٤٣﴾ ﴾ الأعراف، واتە: ستایش بۆ ئەو خوایەی کە ڕێنمایی کردین بۆ ئێرە، وە ئەگەر خوا ڕێنمایی نەکردباین نەدەگونجا ڕێ بدۆزینەوە. وە هەندێك دەڵێن: مەبەست پێی ڕێ دۆزینەوەو چوونو نیشتەجێبوونە لە قۆناغو مەنزڵی خۆیان لە بەهەشتدا.

فریشتەو جند (ملائکة و جن)م مەبەست نینو ئەوان حیسابێکی دیکەی سەربەخیان هەیە.

(ٱلصِّرَٰطَ): بەمانای ڕێی ڕاست دێت، واتە: (الطَرِيق السَّهل الْمُستَقِيم) ڕێیەك ئاسان پێیدا بڕۆیو ڕاستیش بێت، جا وشەی (مُستقيم)یش واتە: ڕاستو بێ گرێو گۆڵ. دیارە هەر وشەی (صِراط) بۆخۆی یانی: ڕێی ڕاستو وشەی: (مُستقيم)یشی کراوە بە سیفەت، تاکو ئەوپەڕی ڕاستو ڕێکییو بێ گرێو گۆڵیی بگەیەنێ، هەڵبەت لێرەدا خوا وشەی: (ٱلصِّرَٰطَ ٱلْمُسْتَقِيمَ)ی خواستۆتەوە، بۆ تەعبیرکردن لە شەریعەتو بەرنامەی خۆی.

(أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ): وشەی (نِعمَة) واتە: حاڵەتێکی باش، کەواتە: (أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ) واتە: ئەوانەی حاڵت باش کردوونو چاکەت لەگەڵ کردوون، کە لایەنی ماددییو مەعنەویی دەگرێتەوە.

(ٱلضَّآلِّينَ): واتە: ڕێی لێ ون بووان، چونکە: (الضّلالُ: العُدُولُ عَنْ الطَّرِيقِ الْمُستَقِيمْ وَيُضَادُّهُ الهِدَايَةُ) واتە: (الضّلالُ) بریتیە لە لادان لەڕێی ڕاست، وە پێچەوانەکەی هیدایەتە.

مانای گشتی سوورەتی فاتیحە[1]

سەرەتا دەبێ ئەوە بزانین کە خوا ﷻ سوورەتی فاتیحەی لەسەر زمانی بەندەکانی فەرمووەو شتێکی زۆر تایبەتەو، لە حەقیقەتدا فاتیحە تەعبیر لە ناخی ئێمە دەکات، بابزانین چۆن؟

---

١) ستایشو سوپاس بۆ خوا یەکەمین بەرهەمم بریتیە لە: (پوختەیەك دەربارەی ئیسلام)، کە تەفسیری سوورەتی فاتیحەیە. بڕوانە: چاپی دووەم: ٢٠٠٦، نووسینگەی تەفسیر، بۆیە هەر کەسێك شەرحو ڕوونکردنەوەی زیاتری سوورەتی (فاتحة)ی دەوێ، دەتوانێ سەرنجی ئەو کتێبە بدات، شایانی باسە کە ئەو کتێبە لە زیندانی ئەمریکایی یەکانیشدا نووسیومە، بەناوونیشانی: (الإسلام كما يتجلى في كتاب الله ﷻ)و هەشت بەرگە، ئەویش هێڵە گشتییەکانی هەر لەبەر ڕۆشنایی سوورەتی (فاتحة)دا نووسراون.

بەندە كە دەست دەكات بە گفتوگۆو وتوووێژ لەگەڵ خوای پەروەردگاردا، پێش هەموو شتێك چی دێتە دڵو پێویستی بەچی هەیە؟ ﴿ بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾، بەناوی خوای بەبەزەیی‌و بەخشندە، یەكەمین شتێك كە تۆ دەیكەیە دەستپێك ئەوەیە كە دەبێت بەناوی خوا دەستپێبكەی، بەناوی خوا، واتە: ئەم كارە بۆ خوایە، وە بەناوی خوا، واتە: بە حەول‌و قووەتی خوایە، وە بەناوی خوا، واتە: ئەم كارە بەرێی خواداو بەپێی بەرنامەو شەریعەتی خوایە ﷻ، هەروەها وە ئەوەشی لێوەردەگیرێ كە بوونی خوا وەك تاكە بەدیهێنەرو تاكە پەروەردگارو تاكە خاوەن، لە مێشك‌و دڵی خەڵكیدا شتێكی بەڵگە نەویستە، ئەوەتا پێش ئەوەی هیچ قسەیەك بكەن، یەكسەر دەڵێن: ﴿ بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾، ئنجا كاتێ ناوی خوا دێ، تایبەتمەندترین سیفەتی خوا بەنیسبەت ئێمەوە بریتیە لە بەزەیی خواو بەخشندەیی خوا، بەزەیی خوا لە دنیاداو، بەخشندەیی‌و كەرەم‌و لێبوردنی خوا لە دوارۆژدا، بۆیەش من وشەی (رحمان)م بە (بەبەزەیی) لێكداوەتەوەو، وشەی (رحيم)یش بە (بەخشندە)، چونكە بەڵێ هەردووكیان بە مانای بەبەزەیی دێن، بەڵام بەزەیی خوای پەروەردگار لە دنیادا هەموو شتێكی گرتۆتەخۆ، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ ... وَرَحۡمَتِي وَسِعَتۡ كُلَّ ... ﴿١٥٦﴾ ﴾ الأعراف، بەڵام خوا ﷻ فەرموویەتی لە دوارۆژدا ﴿ فَسَأَكۡتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ ﴾، تایبەتی دەكەم بە ئەهلی تەقواوە: ﴿ ... وَكَانَ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ رَحِيمٗا ﴿٤٣﴾ ﴾ الأحزاب، واتە: خوای پەروەردگار بەرانبەر ئیمانداران لە رۆژی دواییدا خاوەنی بەزەیی یە، بەزەیی خواش بۆ ئیمانداران لە لێبوردن‌و بەخشندەییەكەیدا بەرجەستە دەبێ، جا دوای ئەوەی كە ئینسان ناوی خوای هێناو بەناوی خوای بە بەزەیی‌و بەخشندە دەستی پێكرد، دەڵێ: ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾، ستایش بۆ خوای پەروەردگاری جیهانەكان، چونكە پاش ناسینی خوا، گەورەترین شتێك كە ئینسان پێویستە پێی هەڵسێ‌و گەورەترین ئەرك ئەوەیە كە ستایشی خوای پەروەردگار بكات، وشەی (حَمْد)یش لەگەڵ وشەی (مَدْح) لێك نزیكن، بەڵام (مَدْح) جاری وا هەیە بۆ شتێ

کە خاوەن عەقڵو ئیرادەش نیە بەکاردێت، بۆ وێنە: خواردن مەدح دەکرێ، خانووبەرە مەدح دەکرێ، جلو بەرگ مەدح دەکرێ، بەڵام (حَمْد) تایبەتە بە خاوەن ئیرادەو شعوورێك کە خاوەنی سیفەتی بەرزو چاك بێت، جیاوازیشی لەگەڵ سوپاس (شکر) ئەوەیە، کە (شکر) لە بەرانبەر نیعمەتدایە، بەڵام (حَمْد) مەرج نیە لە بەرانبەری نیعمەت دابێ، ئێمە کە دەڵێین: ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، ستایشو مەدحو سەنا بۆ پەروەردگاری جیهانەکان، هەرچەندە هەموو چاکەیەکی خوای میهرەبان بۆ ئێمە هاتوە، بەڵام تۆ لەو حاڵەتەدا چاکەکانی لەبەرچاو ناگری، واتە: خوای پەروەردگار ئەگەر گریمان هیچ چاکەیەکیشی لەگەڵ ئێمە نەکردبا، هەر شایستەی ئەوە بوو کە ستایشی بکرێو مەدح بکرێ، جا ئێمە ستایشی خوای پەروەردگار دەکەین، وە بە پەروەردگاری جیهانەکان دەیناسێنین ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، پاشان دووبارەی دەکەینەوە ﴿ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾، کە: بە بەزەییو بەخشندەیە. ﴿ مَٰلِكِ يَوْمِ ٱلدِّينِ ﴾، خاوەنی ڕۆژی سزاو پاداشتە، دوای ئەوە دەڵێین: ﴿ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ﴾، لێرەدا تەماشا دەکەین، هەتا ئەم ئایەتەی پێنجەم بەشێوەی نادیار (غائب) قسە دەکرێ لە خزمەتی خوادا، ستایشی خوا دەکرێو ناوی دەهێنرێو مەدح دەکرێو تەمجید دەکرێ، دوایی یەکسەر لە ئایەتی پێنجەمەوە جۆری قسەکردن دەگۆڕێ بۆ حاڵەتی دواندن (خطاب): ﴿ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ﴾، واتە: هەرتۆ دەپەرستینو داوای یارمەتییش تەنیا لەتۆ دەکەین، جا ئایا ئەوە یانی چی؟ واتە: ئەی ئەو خوایەی، کە خاوەنی ئەو وەسفانەی تۆ شایستەی ئەوەی کە تەنیا تۆ بەندایەتییت بۆ بکرێو بپەرسترێی، بە مانای فراوانی پەرستن، وە بەبێ تەنیا داوای یارمەتی لەتۆ کردنیش بەندایەتیی بۆ تۆ ناکرێ، کەواتە: ﴿ ٱهْدِنَا ٱلصِّرَٰطَ ٱلْمُسْتَقِيمَ ﴾، ڕێی ڕاستمان پێشاندە، چونکە بەندایەتیی بۆ خوا، پێویستی بەوەیە بە ڕێیەکی ڕاست دابێ، خۆ نابێ هەر بە پێخواسی بەنێو بکەوی! وەك بڵێی: دڵم لەگەڵ خوادا

چاکــە! بــەڵکو دەبــێ بــەڕێی خــوادا خــوا بپەرســتی، بــەڵێ: دەبــێ تــەنیا خــوا بپەرستـریێو تەنیا بەو شێوەیەش کە بۆخۆی فەرموویەتی بپەرستـرێ، جا دیارە ئــەویش پێویــستی بــە ﴿ٱلصِّرَٰطَ ٱلۡمُسۡتَقِيمَ﴾، ڕێــی ڕاســتە، ڕێــی ڕاســتی خــوای بــە بەزەییش بریتیە لە کتێبەکەیو سوننەتی پێغەمبەر ﷺ، ئنجا ئایا ڕێی ڕاستی خوا ﷻ هەر شتێکی تیۆریی (نظري)یەو وەك حەقیقەتێکی موتڵەق هاتوە، یاخود لە واقیعی عالەمیشدا بەرجەستە بووە؟! لە وەڵامدا دەڵێین: هەر لەو کاتەوە کە خــوای کاربــەجێ یەکــەمین ئینــسانی خوڵقانــدوە، کــە (ئــادەم)ەو یەکــەمین پێغەمبەریش بووە، هەتاکو پێغەمبەری کۆتایی ﷺ، وە هەتا دنیا بە کۆتا دەگات، کۆمەڵی ئیمانداری ڕێی ڕاستگرتووی خوا پێداو هەر هەبووەو هەر دەبێ، تا کۆتایی دنیـا، بۆیــەش یەکــسەر لــەدوای: ﴿ٱهۡدِنَا ٱلصِّرَٰطَ ٱلۡمُسۡتَقِيمَ﴾، دەفــەرموێ: ﴿صِرَٰطَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمۡتَ عَلَيۡهِمۡ﴾، ڕێــی ئەوانــەی چــاکەت لەگەڵــدا کــردوونو نیعمــەتت لەگــەڵ نواندوون، دیارە وشـەی نیعمەت (نِعْمة) هەموو چاکەیەك دەگرێتەوە، بەڵام لێرەدا مەبەسـت پێـی نیعمـەتی موتڵەقـەو، نیعمـەتی موتڵەقیش لەڕاسـتیدا بریتیـە لـە هیدایەتو، نیعمەتی بەندایەتیی بۆ خواو، نیعمەتی خوا پەرستیی، ئنجا ئێمە چۆن دەزانین ﴿ٱلَّذِينَ أَنۡعَمۡتَ عَلَيۡهِمۡ﴾ کێن؟ ئەوە لە سوورەتی (النـساء) لە ئایەتی (٦٩)دا خوای زاناو توانا ئەوانەمان بۆ پێناسە دەکاتو دەفەرموێ: ﴿وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَعَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلصِّدِّيقِينَ وَٱلشُّهَدَآءِ وَٱلصَّٰلِحِينَۚ وَحَسُنَ أُوْلَٰٓئِكَ رَفِيقٗا﴾، واتە: هەرکەسێك گوێڕایەڵیی خواو پێغەمبەر ﷺ بکات ئـەوە ئەوانە لەگەڵ ئەو کەسانە دان کە خوا چاکەی لەگەڵدا کـردوون، لـە پێغەمبـەرانو بڕوا پتەوان (یان ڕاسـتگۆیان)و شەهیدانو چاکان، وە ئەوانەش باشتـرین هاوەڵن. ئنجا لە کۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿غَيۡرِ ٱلۡمَغۡضُوبِ عَلَيۡهِمۡ وَلَا ٱلضَّآلِّينَ﴾، ڕێی ئەوانـە نـا کە تووڕەییان هاتۆتە سەر، وە ڕێی سەرلێشێواوانیش نا، جێی سـەرنج ئەوەیـە کـە

بەنیسبەت نیعمەتەکەوە پاڵی داوەتە لای خوا: ﴿ صِرَٰطَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمۡتَ عَلَيۡهِمۡ ﴾، بەڵام بەنیسبەت (غَضَب و ضَلاَل)ی ئەوانەی خوا غەزەبی لێگرتوونو ئەوانەی سەرگەردان بوون، پاڵی داوەتە لای خۆیانو غەزەبەکەی بە (مَبنيّ للمَجْهُول) هێناوە: ﴿ غَيۡرِ ٱلۡمَغۡضُوبِ عَلَيۡهِمۡ ﴾، واتە: ئەوانە نا، کە غەزەبیان لێگیراوە، هەڵبەتە خوای بێ وێنە لێیان تووڕە بووە، بەڵام لە ڕووی ئەدەبەوە پاڵی نەداوەتە لای خوا، چونکە خەتای خۆیانە خوا لێیان تووڕە بووە، شایانی باسیشە کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: {(إِنَّ الْمَغْضُوبَ عَلَيْهِمْ الْيَهُودُ وَ الضَّالِّينَ النَّصَارى) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (١٨٨٩١)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (٢٩٥٣) عَنْ عَدِيٍّ بْنِ حَاتِمٍ رضي الله عنه}، واتە: (لێتووڕەبووان) مەبەست پێی جوولەکەکانن، وە (گومڕابووان)یش مەبەست پێی نەصرانیی یەکانن، جوولەکەکان هەقیان ناسی، بەڵام شوێنی نەکەوتن، موحەممەدیان ﷺ ناسی بەڵام ئیمانیان پێ نەهێنا: ﴿ ٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ يَعۡرِفُونَهُۥ كَمَا يَعۡرِفُونَ أَبۡنَآءَهُمۡ ...﴿١٤٦﴾ ﴾البقرة، واتە: ئەوانەی کتێبمان پێداون وەك چۆن کوڕەکانی خۆیان دەناسی، ئاوا موحەممەدیشیان دەناسیو دەیانزانی کە پێغەمبەری خوایە، کەچی ئیمانیان پێ نەهێنا، بۆیە خوا غەزەبی لێگرتن، بەڵام نەصرانیی یەکان سەریان لێ تێکچوو موحەممەدیان نەناسی هەڵبەتە زۆربەیان ڕێیان لێ تێکچووو سەرگەردان بوون، بەڵام لە سەرگەردانییەکەیاندا کەمتەرخەم بوون، چونکە دەیانتوانی سەرگەردان نەبنو، ئەگەر گوێیان بگرتایە بۆ هیدایەت لەو گومڕاییە دەهاتنەدەر.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: سوورەتی فاتیحە بەڕاستی پوختەی مەبەستەکانی قورئانی کۆکردۆتەوەو دەتوانین بڵێین: سوورەتی فاتیحە وەك پێڕستێك وایە بۆ مەبەستەکانی قورئان، وە ئەگەر ئینسان باش سەرنجی بدات، ئەوە زۆر چاك دەبینێ، هەر بۆیەشە خوای بەرزو مەزن ﷻ لەسەر مسوڵمانی پێویست

کردوە، کە لایکەم ڕۆژێ (١٧) جار بیخوێنێ، کە ئەگەر ئینسان هەر نوێژە فەڕزەکان بکاتو لە هەر ڕکاتێکدا فاتیحە بخوێنێ، ڕۆژێ (١٧) جار دەبێ سوورەتی فاتیحە دووبارە بکاتەوە، وە ئەگەر سوننەتەکانیشیان لەگەڵدا بکات، دەچێ بۆ سیو چلیش.

مەسەلەی دووەم: سوورەتی فاتیحە ئەگەر ئینسان باش لێی وردبێتەوە، هەست دەکات ئەوەی، کە ئەو پێی خۆشە لە خزمەت خوادا بیڵێو ئەوەی کە دەروونی ئینسان بۆی تینووە، سوورەتی فاتیحە لەخۆی گرتوە، بەڵێ بەڕاستی سوورەتی فاتیحە تەعبیر لە ناخی ئینسانو لە دەروونی ئینسانو لە پێداویستی ئینسان دەکاتو، ئینسان پێویستە لەگەڵ خوادا چۆن هەڵسوکەوت بکاتو چی لێ داوا بکاتو، چۆنی مەدح بکاتو، چی لەگەڵ بڵێ، هەمووی بە چاکترین شێوە گرتۆتە خۆی، وە هەر کەس بە ئەندازەی ئیمانی خۆی، چەندە ئیمانت هەبێتو چەندە تەفاعول بکەی لەگەڵ سوورەتی فاتیحەدا، ئەوەندە لێی بەهرەمەند دەبی، هەیە سوورەتی فاتیحە دەخوێنێو ڕەنگە دوایی بتوانێ بە لاپەڕەیەك تەفسیری بکات، هەشە ڕەنگە بە چەند بەرگی کتێب بۆی تەفسیر نەکرێ، وە ئینسان لەو حاڵەتانەدا کە ئیشراقێکی ڕووحییو حاڵەتێکی ئیمانیی باشی هەیە، لە دڵیدا هەست دەکا کە سوورەتی فاتیحە مانای زۆر فراوانی هەیە، ئاگاداریشن کە بەندە یەکەم بەرهەمی کتێبی: (پوختەیەك دەربارەی ئیسلام) بووە، کە کتێبێکی (٣٠٠ - ٤٠٠) لاپەڕەییە لەبەر تیشکی سوورەتی فاتیحەدا نووسیومە، وە ئەو کتێبەش کە لە (زیندانی ئەمریکا)دا نووسیومە: (الإسلام كما يتجلّى في كتاب الله) ئەویش، کە چەند هەزار لاپەڕە زیاترە، بە گشتیی لەژێر ڕۆشنایی سوورەتی فاتیحەدا نووسراوە.

مەسەلەی سێیەم: لە کۆتایی تەفسیری سوورەتی فاتیحەدا ئەم فەرمایشتەتان بۆ دەخوێنمەوە: {(عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: بَيْنَمَا رَسُولُ اللهِ ﷺ وَعِنْدَهُ جِبْرِيلُ عليه السلام إِذْ سَمِعَ نَقِيضاً فَوْقَهُ، فَرَفَعَ جِبْرِيلُ عليه السلام بَصَرَهُ إِلى السَّمَاءِ، فَقَالَ:

هَذَا بَابٌ قَدْ فُتِحَ مِنَ السَّمَاءِ مَا فُتِحَ قَطُّ، قَالَ: فَنَزَلَ مِنْهُ مَلَكٌ فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: أَبْشِرْ بِنُورَيْنِ أُتِيتَهُمَا لَمْ يُؤْتَهُمَا نَبِيٌّ قَبْلَكَ: فَاتِحَةِ الكِتَابِ، وَخَوَاتِمِ سُورَةِ البَقَرَةِ، لَمْ تَقْرَأْ حَرْفاً مِنْهُمَا إِلاَّ أُعْطِيتَهُ) (رَوَاهُ مُسْلِم برقم: (١٨٧٤)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٩١١)، وَاللَّفْظُ لِلنَّسَائِي} ، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس دەڵێ: لەکاتێکدا جیبریل علیه السلام لای پێغەمبەری خوا ﷺ بوو دەنگێکی لە سەرووییەوە بیست، جیبریل علیه السلام چاوی بەرەو سەرێ هەڵبڕی گوتی: ئەوە دەرگایەکە لە ئاسمانێ کرایەوە، کە هەرگیز نەکراوەتەوە، گوتی: وە فریشتەیەك لێیەوە دابەزی هاتە لای پێغەمبەر ﷺ گوتی: مـوژدەت لێبێ بە دوو ڕۆشنایی، کە پێتدراون و پێش تۆ بە هیچ پێغەمبەرێك نەدراون، دەستپێکی کتێب (فاتیحە)و کۆتاییەکانی بەقەرە، هیچ پیتێکیان ناخوێنی مەگەر ئەوەی داوای دەکەی پێت دەدرێ.

خوا لەو کەسانەمان بگێڕێ، کە هەر کات سوورەتی فاتیحەمان خوێند ئەوەی تێدا داوا کراوە، خوا پێمان ببەخشێ. ئامین .

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

تەفسیری

سوورەتی (البقرة)

دەرسی سێیەم

پێناسـەی ئەم دەرسـە

بـەڕێزان ! خـوا پـشتیوان بـێ لـەم دەرسـەوە دەسـت دەکـەین بـە تەفسـیـرکردنی سووڕەتی (البقرة)و لەم دەرسەدا پێنج ئایەتی یەکەمی سەرەتای (البقرة) تەفسـیـر دەکـەین، بـەڵام پـێش ئـەوە، بـۆ ئـەوەی بەرچاومان ڕوون بـێ، دەربـارەی سـووڕەتی (البقرة) بەگشتی، کە چ سووڕەتێکەو چ پلەو پایەیـەکی هەیـەو چـەند ئایەتـە؟ وە نێـوەڕۆکی بابەتـەکانیو هێڵـە گـشتییەکانی چـۆنن؟ لـە دوو تـوێی وەڵامـی ئـەم پرسـیارانەدا هەوڵـدەدەین بەگوشـراوییو پـوختیی بـە یارمـەتی خـوای بەخـشەر تیشك بخەینە سەر ئەم سووڕەتە مەزنەی قوڕئانو دەڵێین :

سووڕەتی بەقەڕە سووڕەتێکی مەدەنییە، واتە: لـەو سـووڕەتانەیە کـە لـە مەدینـە هاتوونە خوار، بەڵکو لە سەرەتای نیـشتەجێبوونی پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە شـاری (مەدینــە)دا هاتۆتــە خــوار، ژمــارەی ئایەتــەکانی (٢٨٦) ئایەتــە، وە گــەورەترینو درێـژترین سـووڕەتی قوڕئانـە، وە گـەورەترین ئایـەتی تێدایـە، کـە بریتیـە لـە (آيـة الكُـرسي) وەك لـە: (صـحيح مـسلم)دا هـاتوە، وەك دواتـر لـەکاتی خۆیـدا باسـی دەکەین، هەروەها درێژترین ئایەتی قوڕئان لە سووڕەتی بەقەڕەدا هاتوە، کە ئایەتی (٢٨٢)ی (الـدَّينَ)ە، وە سـووڕەتی بەقــەڕە پێگــەو پایــەکی تایبــەتی هەیــە لــەنێو سووڕەتەکانی قوڕئاندا، وەك لەم فەرمایشتانەی پێغەمبەرەوە ﷺ دەردەکەوێ، وە پێش ئەوەش بە سەرنجدانی سووڕەتی بەقەڕەو ئایەتەکانی بۆمـان دەردەکـەوێ، کـە بەڕاسـتی گـەورەترینو گـرنگترین سـووڕەتی قوڕئانـە، لـەو ڕووەوە کـە زۆرتـرین یاساکانی شەرعیو، زۆرترین ڕاستییەکانی دینی گرتوونە خۆی، پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایـشتێکدا فەرموویـەتی: {(لاَ تجعَلُوا بُيُوتَكُمْ مَقابِرَ، فَإِنَّ البَيْتَ الَّذي تُقْرَأَ فِيهِ سُورَةَ البَقَرَةَ لاَ يَدخُلهُ الشَّيطَانُ) (رَوَاهُ أحمد برقم: (٨٩٠١)، ومُسلم بـرقم:

(١٨٢١)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (٢٨٧٧)، عَن أبي هُرَيرَة ﵁}، واتە: ماڵەكانی خۆتان مەكەن بە گۆڕستان، چونكە ئەو ماڵەی كە سوورەتی بەقەرەی تێدا دەخوێندرێ شەیتانی ناچێتە نێو (شەیتان لێی ناچێتە ژوور).

لە فەرمایشتێكی دیكەشدا كە (إبن حِبّان) لە (سَهل بن سَعد)ەوە خوا لێیان ڕازی بێ دەیگێڕێتەوە، فەرموویەتی: ((إنَّ لِكُلِّ شَيءٍ سِنَاماً وإنَّ سِنَامَ القُرآنِ سُورَة البَقَرَةِ، مَنْ قَرَأَهَا فِي بَيتِهِ لَيلاً لَمْ يَدخُل الشَّيطانُ بَيْتَهُ ثَلاثَ لَيالٍ وَ مَنْ قَرَأَهَا نَهَاراً لَمْ يَدخُل الشَّيطَان بَيْتَهُ ثَلاَثَةَ أيّامٍ)) {رَوَاهُ ابْنُ حِبَّانَ برقم: (٧٨٠)، وَضَعَّفَهُ الأَلباني في (السلسلة الضعيفة) برقم: (١٣٤٩)}، واتە: هەموو شتێك لووتكەی هەیە، لووتكەی (چڵە پۆپەی) قورئانیش سوورەتی (البقرة)یە، وە هەركەسێك شەوێ بیخوێنێ، تا سێ شەوان شەیتان ناچێتە ماڵیان، وە ئەگەر بە ڕۆژ بیخوێنێ، هەتا سێ ڕۆژان شەیتان ناچێتە ماڵیان.

لە فەرمایشتێكی دیكەدا كە موسلیم لە ئەبی ئومامەوە خوا لێی ڕازی بێ دەیگێڕێتەوە، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((إقرَأُوا القُرْآنَ، فَإِنَّهُ يَأتي يَوْمَ القِيَامَةِ شَفِيعاً لأصحَابِهِ، إقرَأُوا الزَّهْرَاوَينِ: البَقَرَةَ وسُورةَ آلِ عِمرَانَ، فَإنَّهُمَا تأتِيَانِ يَوْمَ القِيَامَةِ كَأنهُمَا غَمَامَتَانِ أو غيَايَتَانِ، أو كَأَنَّهُمَا فِرقَانِ مِن طَيْرٍ صَوَافٍّ، تُحاجَّانِ عَنْ صَاحِبِهِمَا، إقرأُوا سُورَةَ البَقَرَةِ، فَإنَّ أخْذَهَا بَرَكَةٌ، وتَرْكَهَا حَسْرَةٌ، وَلا تَسْتَطِيعُهَا البَطَلَةُ)) (رَوَاهُ مُسْلِمٌ برقم: (١٨٧١)، عَن أبي أُمَامَةَ ﵁)، واتە: قورئان بخوێنن، چونكە قورئان لە ڕۆژی دواییدا دێت شەفاعەت دەكات بۆ ئەوانەی كە هەڵگری قورئان بوون ، وە دووچرایەكان {(زهراوين) واتە: دووچرای تیشكدەر، دوو ڕۆشنەكان} بخوێننەوە سوورەتی (البقرة، آل عمران)، چونكە لە ڕۆژی دواییدا دێن وەك دوو هەور سێبەر دەكەن لە خاوەنەكەیان، یاخود وەك دوو سەقفو سەربان، یان وەك دوو پۆلی باڵندە كە دێن بەڕیز، باڵیان ڕادەگرن، ئاوا دێن سێبەر لە خاوەنەكانیان دەكەن، وە بەرگریی دەكەن لە خاوەنەكانیان، سوورەتی بەقەرە بخوێنن، چونكە سوورەتی بەقەرە وەرگرتنی (و لەبەركردنیو تێگەیشتنی) بەرەكەتە، وە ئیهمالكردنی و وازلێهێنانی مایەی حەسرەتو پەشێمانییە، وە

جادووگەران، هەرکەسێك سوورەتی بەقەرەی پێبێ، ناتوانن کاریگەرییان لەسەر هەبێ. ئەوە مانایەکەیەتی، مانایەکی دیکەی ئەوەیە کە: ئینسانی جادووگەر ناتوانێ سوورەتی بەقەرە لەبەربکات، وە ئەوە شتێکی جەربێنراو (مُجَرَّب)ە کە ئەوانەی کە (جن)یان دەچێتە نێو بەدەن، یان ئەوانەی کە سیحریان لێ دەکرێ، سوورەتی بەقەرە کاریگەریی هەیە بۆ هەڵوەشاندنەوەی سیحرەکەو بۆ دەرکردنی (جن) لە جەستەیان.

ئێستاش با تیشکێك بخەینە سەر باسو بابەتەکانی سوورەتی (البقرة):

نەخشەی بابەتەکانی سوورەتی بەقەرە بەگشتی

❊ لە ئایەتی (١) تا (٢٠)، خوا ﷻ پێناسەی ئەوانە دەکات، کە کۆمەڵگای ئیسلامییان لێ پێکدێت، کە :

١) پارێزکارانو ئیماندارانن‌و، پێنج ئایەتی بۆ تەرخان کردوون لە سەرەتای سوورەتەکە، وەك دوایی باسی دەکەین.

٢) کافرانن، کە دوو ئایەتی بۆ تەرخان کردوون.

٣) وە دووڕووەکانن (المنافقون)، کە لە سێزدە ئایەتدا خوا باسیان دەکات، ئنجا (٢١) تا (٢٩)، خوای زانا بانگی مرۆڤایەتی دەکات بۆ تەقواو بۆ ئیمان هێنان بە پێغەمبەر ﷺ، وە باسی پێکهاتەی ئاگری دۆزەخ دەکات، پاشان باسی پاداشتی بەهەشت دەکات، چەند قسەیەکی دیکە لەگەڵ مرۆڤایەتی دەکات بەگشتی.

❊ لە ئایەتی (٣٠) تا (٣٩)، واتە لە دە (١٠) ئایەتدا خوای کاربەجێ باسی بەسەرهاتی ئادەم دەکات.

❊ ئنجا لە ئایەتی (٤٠) تا (١٢٣)، واتە هەشتاو چوار ئایەت تەرخان کراوە بۆ باسی وەچەی ئیسرائیل بەتایبەتو ئەهلی کیتاب بەگشتی، ئەزموونیان، هەڵەکانیان، هەڵوێستەکانیان، تاکو بۆ ئۆممەتی پێغەمبەر ﷺ ببنە سەرمەشق لە شتە چاکەکانیاندا، وە ببنە جێی پەند وەرگرتن، لە هەڵەو

کەمو کووڕییەکانیان.

❁ وە لە ئایەتی (١٢٤) تا (١٤١)، باسی بەسەرهاتی ئیبڕاهیمو ئیسماعیلی کوڕیەتی (علیهما الصلاة والسلام).

❁ وە لە ئایەتی (١٤٢) تا (٢٤٢)، واتە سەدو یەك ئایەت (١٠١) تەرخانکراوە بۆ کۆمەڵێك یاسای نێو کۆمەڵگاو دەوڵەتی ئیسلامیی، هەر لە باسی ڕووگە (قِبلَة) وە، بگرە، هەتا باسی صەفاو مەڕوە، پاشان ڕۆژووگرتنو، وەسیەتکردنو، جەنگوجیهادو، حەجو عومرەو، مەیخۆرییو قومارو، سوێندخواردنو، نیکاح و تەڵاق و ... هتد.

❁ وە لە ئایەتی (٢٤٣) تا (٢٥٣)، واتە یازدە ئایەت تەرخان کراوە بۆ باسی بەرەنگاربوونەوەو ڕووبەڕووبونەوە، وە باسی بەسەرهاتی طاڵووتو جالووت دەکرێ.

❁ وە لە ئایەتی (٢٥٤) تا (٢٨٣)، کۆمەڵێك یاسای ئابووریی (إقتصاد) باس دەکرێن، بە تایبەت باسی سوود (رِبَا) کە حەڕامو قەدەغەیە، وە باسی کڕینو فرۆشتن، کە حەڵاڵەو باسی قەرز پێدان و نووسینی قەرزو ڕەهن دەکرێ.

❁ وە سێ (٣) ئایەتی کۆتایی، کە بە خەواتیمی سووڕەتی بەقەڕە ناودارنو لە فەرمایشتێکی پێشتردا باسمان کردن، کە لە (صحیح مسلم)دا هاتوە، وە لەگەڵ سووڕەتی (فاتیحە)دا گرنگییو پێگەیەکی تایبەتییان هەیە.

ئەمە نەخشەی باسو بابەتەکانی سووڕەتەکانی بەقەڕە بوو بەگشتیو ئێستاش کاتی ئەوەیە، کە دەست بە توێژینەوەو ڕوونکردنەوەی ئایەتەکان بکەین:

﴿بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ الٓمٓ ١ ذَٰلِكَ ٱلۡكِتَٰبُ لَا رَيۡبَۛ فِيهِۛ هُدٗى لِّلۡمُتَّقِينَ ٢ ٱلَّذِينَ يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡغَيۡبِ وَيُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ ٣ وَٱلَّذِينَ يُؤۡمِنُونَ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ وَمَآ أُنزِلَ مِن قَبۡلِكَ وَبِٱلۡأٓخِرَةِ هُمۡ يُوقِنُونَ ٤ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدٗى مِّن رَّبِّهِمۡۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُفۡلِحُونَ ٥﴾

مانای وشــە بە وشــەی ئایەتەکــان

((بەناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە ۞ ئەلیف، لام، میم ﴿١﴾ ئەو کتێبە هیچ گومانی تێدانیە، ڕێنمایی کەرە بۆ پارێزکاران ﴿٢﴾ ئەوانەی بڕوایان بە نادیار هەیەو نوێژ بەرپا دەکەن، وە لەوەی پێمان داون دەبەخشن ﴿٣﴾ وە ئەوانەی بڕوایان دێنن بەوەی، کە بۆلای تۆ نێرراوەتە خوار، وە بەوەی کە لە پێش تۆدا نێرراوەتە خوار، وە بڕوای پتەویان بەڕۆژی دوایی هەیە ﴿٤﴾ ئا ئەوانە لەسەر ڕێنمایی یەکن لە پەروەردگاریانەوە، وە هەر ئەوانە سەر فرازن ﴿٥﴾)).

شیکردنەوەی هەندێك لە وشــەکان

(رَیْبَ): بەمانای گومان هاتوە (الرَیبُ: الشَّكَ وَعَدَمُ الطُّمأْنیَةَ) زەمەخشەری، دەڵێ: (الرَیبُ: مَصْدَر رابُ إذا أحدَثَ لَهُ الرِّیبَة) واتە: وشەی (رَیبْ) چاوگی (رابَ)یە، واتە: خستیە گومانەوە، یاخود خستیە دوو دڵییەوە، وە لە پێناسەی (رَیب)دا گوتراوە: (هُوَ قَلَقُ النَّفسِ وَ اضطِرَابُها) واتە: دڵەڕاوکەو دڵ لە دڵ دان، یانی: پێچەوانەی دڵنیاییو دڵ دامەزراوییە.

(هُدًى): پێشتر هەندێکمان شیکردەوە، ئێستاش دەڵێین: هیدایەت سێ جۆرە، چونکە پێشتر کە گوتمان چوار جۆرە، هیدایەتی دوارۆژیشمان حیساب کردبوو.

١ ـ هیدایەتی تەکوینیی. ٢ ـ هیدایەتی شەرعیی. ٣ ـ هیدایەتی تەوفیقیی.

١) هیدایەتی هێنانەدی (الهدایة التکوینیة)ی: ئەوەیە کە خوا ﷻ هەر شتێکی دروست کردوە ڕێنمایشی کردوە، چۆن بەڕێوەبچێ، وەك لە سوورەتی (طە) لەسەر زمانی مووسا علیه السلام و لە وەڵامی فیرعەوندا، فەرموویەتی: ﴿ رَبُّنَا ٱلَّذِىٓ أَعۡطَىٰ كُلَّ شَىۡءٍ خَلۡقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴿٥٤﴾ ﴾، واتە: پەروەردگارمان ئەو کەسەیە بوونی

بە هەموو شتێك بەخشیوە، پاشان ڕێنماییشی كردوە، ئەمە جۆری یەكەمی هیدایەتەو، ئەم هیدایەتەی خوای كاربەجێ، گشتگیرە بۆ هەموو شتێكو هیچ شتێك نیە خوا هیدایەتی نەدابێ .

بەڵێ خوا هەرچی دروستی كردوە، ڕێو شوێنی بەڕێوەچوونی بۆ داناوە، هەر لە گەردیلە هەتا كەهكەشان.

٢) هیدایەتی یاسا بۆدانان (الهدایة التشریعیة)ی: ئەویش ئەوەیە، كە خوا بە پێغەمبەراندا (علیهم الصلاة والسلام) بەرنامەكانی خۆی ناردوون، وە خەڵكی پێ هیدایەت داون، ئەوانەی كە دەبێ بە ئیختیاری خۆیان، لەو بەشەدا كە دەكەوێتە ژێر ئیرادەی خۆیانەوە بەو شێوە بژین، كە خوا دەیەوێ، كە دیارەش ئەوەش پێویستی بە هیدایەتی تەشریعی دەكات، ئەوانیش ئینسانو جینن.

٣) هیدایەتی یارمەتیدان (الهدایة التوفیقیة): ئەویش ئەوەیە، كە ئینسان دوای ئەوەی شەریعەتی خوا وەردەگرێو لە هیدایەتی تەشریعی خوا بەهرەمەند دەبێو پێیەوە پابەند دەبێ، خوا هیدایەتێكی تایبەتی دیكەی دەداتو، كاری بۆ ئاسان دەكاتو، زیاتر دڵی ڕۆشن دەكاتەوەو ئیمانی زیاد دەكات، وەك لە سوورەتی (الأنفال)دا دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن تَتَّقُواْ ٱللَّهَ يَجۡعَل لَّكُمۡ فُرۡقَانًا ...﴿٢٩﴾ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە، ئەگەر پارێزكاریی لە خوا بكەن، فورقانتان پێدەخشێ، واتە دڵتان وا لێ دەكات هەقو ناهەق لێك جیابكەنەوە. یان وەك لە سوورەتی (محمد)دا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱهۡتَدَوۡاْ زَادَهُمۡ هُدٗى وَءَاتَىٰهُمۡ تَقۡوَىٰهُمۡ ﴿١٧﴾ ﴾، واتە: وە ئەوانەی هیدایەتیان وەرگرتوە، خوا هیدایەتیان بۆ زیاد دەكات، وە تەقواشیان پێدەبەخشێت، وە وەك لە سوورەتی (العنكبوت)دا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ فِينَا لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ سُبُلَنَاۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَمَعَ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ﴿٦٩﴾ ﴾، واتە: وە ئەوانەی لەڕێی ئێمەدا تێدەكۆشن، ئێمە

ڕێبازەکانی خۆمانیان پێشان دەدەین، وە بێگومان خوا لەگەڵ چاکەکاران دایە، (واتە شێوازەکانی کارو ڕەفتارو بەندایەتیی‌و دینداریيان پێشان دەدەین‌و، بۆیان ڕۆشن دەکەینەوە).

(لِّلۡمُتَّقِينَ): کۆی (الـمُتَّقِي)یە، و (الـمُتَّقي)یش واتە: پارێزکار، (تَقوَى)ش ئاوا پێناسە کراوە: (التَّقوَى: جَعْلُ النَّفس فِي وِقَايَة مِمَّا يُخَاف) واتە: (تَقوَى) بریتیە لەوەی کە تۆ نەفسی خۆت لە هەرشتێك پارێزکاریی لێبکەی کە جێگای مەترسییە، جا ئایا چ شتێك جێگای مەترسییە؟ بێگومان ئەوە کە ئینسان خوای لێ تووڕەبێ‌و لێی ناڕازی بێ‌و سزای بدات، ئنجا ئایا مرۆڤ بەچی خۆی دەپارێزێ لە تووڕەیی خوا؟ دیارە بەوە کە ئەوەی خوا فەرمانی پێکردوە بەپێی توانا بیکات، وە ئەوەی کە خوا قەدەغەی کردوە بەپێی توانا خۆی لێ دوور بخاتەوە، بۆیە (راغب الأصفهاني) دەڵێ: (وَصَارَ التَّقوَى فِي اصطِلاَحِ الشَّرْعِ: حِفْظُ النَّفسِ عَمَّا يُؤْثِمُ) واتە: وە (تَقوَى) لە زاراوی شەرعدا بریتیە لە خۆپاراستن لە هەر شتێکی گوناهبارکەر، هەڵبەتە ئینسانیش بەدوو شت گوناهبار دەبێت: یەکەم: واجبەکانی خوا بچووێنێ، دووەم: قەدەغەکانی خوا بشکێنێ.

(بِٱلۡغَيۡبِ): (الغَيْبُ: كُلُّ مَا لايَقَعُ تَحْتَ الحوَاس) واتە: (غَيْب) بریتیە لە هەر شتێ کە هەستەکان ڕاستەوخۆ پەی پێ نەبەن.

(وَيُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ): واتە نوێژ بەرپا دەکەن، ئیقامەی شتێك: بریتیە لەوەی کە بەردەوام بێت لەسەر کردنی، وە بەو شێوەیە بیکات کە شەریعەت دیاریی کردوە.

(ٱلصَّلَوٰةَ): لە ئەسڵی زمانی عارەبیدا بە واتای دووعاو پاڕانەوە دێت، بەڵام وەك زاراوەی شەرعیی بەمانای ئەو عیبادەتە تایبەتە دێت، کە بە (الله أكبر) دەست پێ دەکات‌و، بە سەلامدانەوە کۆتایی دێت.

(رَزَقْنَٰهُمْ): واتە: پێمان داون، شایانی باسیشە وشەی (رِزْق) لە زمانی عەرەبیدا وە لە بەکارهێنانی قورئاندا، بەس بریتی نیە لەوەی کە ئینسان دەیخوات، بەڵکو هەر شتێك کە ئینسان لێی بەهرەمەند بێت، پێی دەگوترێ (رِزْق)، دەگوترێ: (رَزَقَهُم اللّهُ عِلماً) واتە خوای پەروەردگار زانستی پێداون، وە دەگوترێ: (رَزَقَهُ اللّه مَالاً) خوا سامانو ماڵی پێداوە، کەواتە (رِزْق) لە بەکارهێنانی قورئاندا واتە: هەر شتێك کە خوا بە ئینسانی داوە، چ ماددیی بێ، چ مەعنەویی.

(يُنفِقُونَ): (نَفَقَ يَعني: مَضَى وَ نَفِذَ) واتە: تەواو بوو، (أَنْفَقَ) واتە: سەرفی کردو خەرجی کرد، لێرەدا مەبەست لە ڕستەی: ﴿ وَمِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ يُنفِقُونَ ﴾، یانی: لە هەرچی پێمان داون، خستوومانەتە بەردەستیان، لێی بەکاردێنن لە پێناوی ڕەزامەندیی خوادا، کە وەك گوتمان: مەفهوومەکەی زۆر فراوانەو تەنیا خواردن بەخشینو پارە بەخشین ناگەیەنێ.

(يُوقِنُونَ): (يُقَالُ: يَقَنَ المَاءُ: أي رَكَدَ) یانی: ئاوە کە وەستا، وە (یقین) بریتیە لە زانینێك کە ئینسان دڵ لەدڵ دانی تێدا نەمابێ، واتە: زانینێك کە مرۆڤ تەواو دڵی لەسەر چەسپابێو بەرچاوی تێدا ڕۆشن بووبێتەوە.

(ٱلْمُفْلِحُونَ): لە (فَلْح)ەوە هاتوە (الفَلْحُ الشَقُّ) واتە: لەت کردنو شەق کردن، بۆیە عەرەب دەڵێن: (لا يُفَلِّحُ الحَديدَ إلا الحَدِيدُ) یان دەڵێن: (الحَدِيدُ بِالحَديدِ يُفَلَّحُ) واتە: ئاسن بە ئاسن لەت دەکرێ، وە جوتیار بۆیە پێی دەگوترێ: (فَلاَّح) چونکە زەوی دەکێڵێتو لەتی دەکات، (مُفْلِح)یش کەسێکە کۆسپەکانی بەردەمی خۆی دەبڕێ، تا دەگاتە ئەو ئامانجەی کە دەیەوێ، وە (مُفْلِح) لە زاراوەی شەرعدا، واتە: کەسێکە کە لە دنیادا بەختەوەر بووبێ، وە لە دوارۆژیشدا سەرفراز بووبێ، بەهۆی پابەندبوونی بە شەریعەتەوە.

مانای گشـتی ئایەتەکـان

﴿ بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾: بە ناوی خوای بەبەزەیی‌و بەخشندە.﴿ الٓمٓ ﴾: ئەلیف، لام، میم، سێ پیتن، پیتی (أ)، پیتی (ل)، پیتی (م). توێژەرەوانی قورئان زۆر قسەیان کردوە دەربارەی ئەو پیتە پچڕپچڕانە: (الحـرُوُف الْمُقَطَّعَـة)، بەڵام باشترین ڕا کە زۆربەیان لەسەری یەك دەنگن، هەر لە (طبري)یەوە تا دوایی، ڕەحمەتی خوایان لێبێ، ئەوەیە کە ﷻ بەهۆی هێنانەوەی ئەم پیتانەوە، دەیەوێ بە خەڵکی بفەرموێ، بەتایبەت بە کافرەکان: کە ئەو قورئانەی موحەممەد ﷺ کردوویەتە بەڵگەی پێغەمبەرایەتی خۆی، وە موعجیزەو نیشانەی موحەممەدە ﷺ، وە کەس نەیتوانیوەو ناتوانێ سوورەتێك وەك یەکێك لە سوورەتەکانی بێنێ، ئەو قورئانە هەر لەو پیتانەو لەو دەنگانە پێکدێ، کە ئێوە قسەیان پێ دەکەن‌و پێیان دەنووسن، وەك: (أ، ل، م، ن، ق، ص، ... هتد)، دەی ئەگەر ڕاستە موحەممەد ﷺ بۆ خۆی دەستی لە قورئاندا هەیە، خۆ ئێوەش وەك ئەو بەشەرن، فەرموون ئێوەش قورئانێك بێنن، بەڵام ئەگەر نەتانتوانی، بزانن کە ئەوە خوایە سوورەتەکانی ئەو قورئانەو ئایەتەکانی لەو پیتانە پێکهێناوەو بەشەر نیە، نە موحەممەد ﷺ بۆ خۆیەتی وە نەغەیری موحەممەدیشە! بەڵگەش لەسەر ئەم جۆرە لێکدانەوە ئەوەیە کە هەر کاتێ خوای بەخشەر ئەو پیتانەی فەرمووە، یەکسەر باسی قورئانی کردوە، بۆ وێنە: ﴿ الٓمٓ ١ ذَٰلِكَ ٱلۡكِتَٰبُ لَا رَيۡبَۛ فِيهِۛ هُدٗى لِّلۡمُتَّقِينَ ٢ ﴾البقرة، ﴿ صٓۚ وَٱلۡقُرۡءَانِ ذِي ٱلذِّكۡرِ ١ ﴾ ص، ﴿ قٓۚ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡمَجِيدِ ١ ﴾ ق، ﴿ يسٓ ١ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡحَكِيمِ ٢ ﴾ يس، ... هتد هەرکات باسی ئەو پیتانە کرابێ، یەکسەر باسی قورئان کراوە، جگە لە چەند شوێنێکی کەم، ئنجا ڕستەی: ﴿ ذَٰلِكَ ٱلۡكِتَٰبُ لَا رَيۡبَۛ فِيهِ ﴾، ئەو کتێبە گومانی تێدا نیە، واتە: هیچ شتێکی تێدا نیە قابیلی گومان لێکردن بێ‌و، گومانی تێدانیە کە ئەو سەرچاوەیەی لێوەی هاتوە، خوایە (جَلّ شأنَّهُ) ﴿ هُدٗى لِّلۡمُتَّقِينَ ﴾، ڕێنمایی یە بۆ پارێزکاران، ڕێنمایی یان دەکات

بۆچی؟ بۆ هەموو شتێك کە ئینسـان پێویسـتی پێیەتی لە ژیانی دنیایدا، کە ببێتە مایەی پارێزرانی لە تووڕەیی خوا، لە لێپرسینەوەی خوا، لە سزاو جەزرەبەی خـوا، ئەو قورئانە ڕێنمایی مرۆڤ دەکا، لە ژیانی تاکییدا، لە ژیـانی خێزانییـدا، لـە ژیـانی کۆمەڵایەتییدا، لـە ژیـانی سیاسییدا، ئـەو کتێبـە گومـانی تێدانیـە ڕێنماییکـەرە بـۆ پارێزکاران، بەڵام ئایا پارێزکـاران کێن؟ پێناسـەیان دەکات بە پێنـج سـیفەت:

١- ﴿ ٱلَّذِينَ يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡغَيۡبِ ﴾، ئەوانەی کـە بـڕوا دێـنن بـە نادیـار (پـەنهان) خـوا ﷻ پەنهانە، فریشتەکان پەنهانن، ڕۆژی دوایی پەنهانە، ڕووح پەنهانـە، هـەموو ئـەو شتانەی کە غەیبن‌و پەنهانن، ئیمانیـان پـێ دێـنن، بۆچـی؟! لەبەرئـەوەی عەقـڵ دەلالەتیان لەسەر دەکات، وە لەبەرئەوەی پێغەمبەری ڕاسـتگۆ ﷺ هـەواڵیان پـێ دەدات‌و، ئەوانیش بە بەڵگەی عەقـڵیی تێگەیشـتوون‌و دڵنیابوون کە موحەممـەد ﷺ پێغەمبەرەو ڕاسـتگۆیە، ئەویش هەواڵ بەو شتە نادیارانە دەدات، بۆ ئـەوەی بـڕواداران ئیمانیـان پـێ بێـنن، بەڵـێ یەکـەمین سـیفەتی ئیمانـدارانی پارێزکـار ئەوەیە کە ئیمان بە غەیب دێنن، لەبەرئەوەی پێغەمبەر ﷺ هەواڵی پێدەدات‌و عەقڵی سـاغیش دەلالەتی لەسەر دەکـات.

٢- ﴿ وَيُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾، نوێژ بەرپا دەکەن بـۆ پەیوەنـدیی بەسـتن لەگـەڵ ئـەو زاتـە نادیارەدا کە خوای پەروەردگارە، وەك پێشـتریش گوتم: بەرپاکردنی نوێژ (إقامـة الصلاة) جیایە لە: بەجێهـێنانی نوێژ (أداء الصلاة)، چونکە نوێژ بەرپا دەکەن، واتە: بەو شێوەیە نوێژەکەیان دەکەن، کە خوا ﷻ فەرموویـەتی، وە لەسەریـشی بەردەوامن، وە هەموو پایە دەرییو دەروونیەکانی تێدا جێبەجێ دەکەن.

٣- ﴿ وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ ﴾، واتـە: هـەر ئەوەنیـە کـە هـەقی خـوا جێبـەجێ بکـەن، بەڵکو هەقی خەڵکیش جێبەجێ دەکـەن، لـەوەی کـە پێمـان داون لـە: سـەروەت‌و سامان‌و، خواردن‌و خواردنەوەو، شـارەزاییو زانیـاریو، عـەقڵ‌و حیکمـەت، جـاهو توانا، لە هەرچی پێمان داون، دەبەخشن‌و بەکاری دێنن لە خزمەت خەڵکدا.

٤- ﴿ وَٱلَّذِينَ يُؤۡمِنُونَ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ وَمَآ أُنزِلَ مِن قَبۡلِكَ ﴾، وە ئەوانەی کە ئیمان دێنن بەوەی کـە بـۆ تـۆ نێردراوەتـە خـوار، (کـە قورئانـە، وە سـوننەتی پێغەمبەریـشە ﷺ،

چونكە ئەویش لە ڕێگای وەحییەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ هاتوە)، وە ئیمان دێنن بەوەی كە بۆ ئەوانەی پێش تۆش نێردراوە، واتە: بە كتێبە ئاسمانییەكان، كەواتە: مسوڵمانان هەر لە سەرەتاوە خۆشڕەفتار (متسامح)و كراوەن، ئەوەتا هەر لە سەرەتاوە، ئیسلام فێریان دەكات كە بڕوا بێنن بە هەموو كتێبە ئاسمانییەكان، هەڵبەتە ئەسڵەكەیان نەك ئەو كتێبانەی ئێستا لەبەردەستیان دان، كە بێگومان دەستكاریی كراونو گۆڕدراون.

٥- ﴿ وَبِٱلْأَخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴾، وە ئەوانە یەقینو دڵ دامەزراوییان هەیە بەرانبەر بە دواڕۆژ، ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ ﴾، ئا ئەوانە لەسەر هیدایەتێكن لەلایەن پەروەردگاریانەوە، واتە: هیدایەت بۆ ئەوان وەك وڵاخێكی ڕێكوپێكە كە سواری بوونو پێی دەگەنە مەنزڵ ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴾، وە هەر ئەوانەن سەرفرازو بە مراز گەیشتوو.

چەند مەسەلەیەكی گرنگ

مەسەلەی یەكەم: پیتە پچڕپچڕەكان بەگشتی لەپێش (٢٩) سووڕەتەوە هاتوون، سێ (٣) سووڕەتیان یەك پیتیان لە پێشە، كە: (ص ، ق ، ن)ن، وە دە (١٠) سووڕەتیان بە دوو پیت هاتوون، كە (حم)ەكانن لەگەڵ (یس، طه)دا، وە سێزدە (١٣)یان بە سێ پیت هاتوون، وەك (الم ، الر)، وە دوو سووڕەتیان چوار پیت هاتوون، وەك: (المص، المر) وە یەك سووڕەتیان بە پێنج (٥) پیت هاتوە، كە سووڕەتی مەریەمە (كهيعص)، وە هەموو ئەو پیتانەی، كە لە پێش ئەو بیستو نۆ (٢٩) سووڕەتەوە هاتوون، چواردە (١٤) جۆرە پیتن، واتە: نیوەی ئەو پیتانەی كە زمانی عەرەبییان لێ پێكهاتوە.

مەسەلەی دووەم: بۆچی لێرە هیدایەتی قورئان تایبەت كراوە بە ئەهلی تەقواوە ﴿ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴾؟ لە حاڵێكدا كە خوا قورئانی بۆ هەموو كەس ناردوە (هُدى للنَّاس)؟ وەڵامەكەی ئەوەیە كە: لەڕاستیدا تەنیا پارێزكارانن، كە لە قورئاندا

بەهرەمەند دەبن، بۆیە خوا ﷻ تایبەتی کردوە بەوانەوە، ئەگەرنا لە ئەسڵدا قورئان بۆ هەموو کەس هاتوە، بەڵام لە سەرەنجامەکەیدا کێ لە قورئان سوودمەند دەبێت؟ کێ قورئان دەکاتە چرایەكو بەرپێی خۆی پێ دەبینێ، پێی دەگاتە ئاوات‌و ئامانجەکانی لە دنیاو دواڕۆژدا؟ ئەهلی تەقواو پارێزکاران، بۆیە خوای زاناو توانا تایبەتی کردوە بەوانەوە، هەرچەندە لە ئەسڵدا بەگشتی بۆ مرۆڤو جند هاتوە.

مەسەلەی سێیەم: جێی سەرنج ئەوەیە، کە خوای کاربەجێ لە سەرەتای سوورەتی بەقەرەدا، کە بۆ پێکهێنان‌و بنیاتنانی کۆمەڵگای ئیسلامی هاتوە، فەرموویەتی: ﴿ ذَٰلِكَ ٱلۡكِتَٰبُ لَا رَيۡبَۛ فِيهِ ﴾، دیارە ئەوە لێی وەردەگیرێ کە: کۆمەڵگایەکی ساغ‌و سەلیم دەبێ لەسەر بناغەی بەرنامەیەك کە جێی گومان‌و مشتومڕو دڵ لە دڵدان نەبێ، ژیانی خۆی بنیات بنێ، نەك هەر ڕۆژەی بکەوێتە شوێن بیردۆزەیەك کە لە عەقڵ‌و ئەزموونی ئینسانێکەوە سەرچاوەی گرتوەو، نازانێ نە ڕاست دەردەچێ نە درۆ! دیارە زۆریشمان بینی خەڵکێك کەوتنە دوای کوێرە ڕێیەك‌و بە شوێن ڕێچکەو بیردۆزەیەکدا ڕۆیشتن‌و دوای سی (٣٠) ساڵ گوتیان، کاکە بۆمان دەرکەوتوە ڕێیەکەمان غەڵەت بووە، دەبێ بگەڕێینەوەو لە نووکەوە لە ڕێیەکی دیکەوە تێهەڵچینەوە!

بەڵام ئیسلام هەر لە سەرەتاوە ژیانی مسوڵمانان لەسەر بناغەی کتێبێکی ڕۆشن کە هیچ گومان‌و مشتومڕێك هەڵناگرێ، کتێبێکی ڕێ پیشاندەرو ڕێنماییکەر، بەرچاو ڕۆشنکەرەوە، بنیات دەنێ.

مەسەلەی چوارەم: کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡغَيۡبِ ﴾، پێویستە بزانرێ کە (ئیمان) تەنیا بریتی نیە لە قسەیەك کە بە زار بگوترێ، بەڵکو حەقیقەتێکە بە عەقڵ دەرك دەکرێ‌و بە دڵ قەبووڵ دەکرێ‌و بە زمان دەردەبڕرێ‌و، بە ئەندامەکانیش جێبەجێ دەکرێ. دوایش لە دەرسەکانی دیکەدا زیاتر باسی ئیمان دەکەین‌و تیشکی دەخەینە سەر.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

دەرسی چوارەم

پێناســەی ئەم دەرســە

ئــەم دەرســی چــوارەمەمان لــە ئایەتــەکانی ژمــارە (٦ تــاکو ٢٠) لــە ئایەتــەکانی سەرەتای سوورەتی (البقرة) دەگرێتـە خۆی، لـەم پـازدە (١٥) ئایەتـەدا، دوو ئایـەتی سەرەتایان پێناسەی کافران دەکەن، ئایا ئەهلی کوفر کێن؟ وە ئایەتەکانی دی، واتە: ئـەو سـێزدە ئایەتـەی دوایـی دێـن، هـەموویان باسـی مونـافیقو دووڕووەکانمـان بـۆ دەکەن، ئیـدی سـەرجەم - وەك لـە سـەرەتای دەرسـی پێـشوودا باسمـان کـرد- خـوای بەرزو پاك (٢٠) ئایەتی تەرخان کردوە بۆ پێناسەکردنی سێ کۆمەڵە خەڵك:

١) مسوڵمانان کە بە پارێزکـاران پێناسـەی کـردوونو بـە پێـنج ئایـەتان پێناسـەی ئەوان دەکـات.

٢) کافران کە بە دوو ئایەتان پێناســەیان دەکات.

٣) مونافیقان کە بە سێزدە ئایەتان پێناسەیان دەکات، هەڵبەتە ئەمە لێرەدا ئەوە دەگەیـەنێ کـە بەڕاسـتی حاڵـەتی (نیفـاق) حاڵـەتێکی زۆر دژوارەو ناسـینی مونافیقـەکان شـتێکی ئاسـان نیـە، بۆیـە خـوا ﷻ (١٣) ئایـەتی بـۆ تـەرخان کـردوون، هـەر لـەم سـووڕەتەدا، دیـارە لـە سـووڕەتی (النسـاء)و لـە سـووڕەتی (التوبـة)و سـووڕەتی (الــمنافقون)یـشدا کـە هـەر سـووڕەتێکی تایبەتـە بـە مونافیقانـەوە، وە لـە گەلـێ شـوێنی دیکـەی قورئانـدا، خـوای کاربـەجێ باسـی مونافیقەکان دەکات، ئەوە وەك پێناسەی بابـەتی ئـەم پـازدە ئایەتـە، کە ئێمـە خوا پشتیوان بێ لەم دەرسەماندا تەفسیریان دەکەین.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ سَوَآءٌ عَلَيۡهِمۡ ءَأَنذَرۡتَهُمۡ أَمۡ لَمۡ تُنذِرۡهُمۡ لَا يُؤۡمِنُونَ ٦ خَتَمَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ وَعَلَىٰ سَمۡعِهِمۡۖ وَعَلَىٰٓ أَبۡصَٰرِهِمۡ غِشَٰوَةٞۖ وَلَهُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ ٧ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ

ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَبِٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ يُخَٰدِعُونَ ٱللَّهَ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّآ
أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ ٱللَّهُ مَرَضًا ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌۢ بِمَا كَانُوا۟
يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ قَالُوٓا۟ إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾ أَلَآ إِنَّهُمْ
هُمُ ٱلْمُفْسِدُونَ وَلَٰكِن لَّا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا۟ كَمَآ ءَامَنَ ٱلنَّاسُ قَالُوٓا۟ أَنُؤْمِنُ كَمَآ
ءَامَنَ ٱلسُّفَهَآءُ ۗ أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ ٱلسُّفَهَآءُ وَلَٰكِن لَّا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾ وَإِذَا لَقُوا۟ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا
وَإِذَا خَلَوْا۟ إِلَىٰ شَيَٰطِينِهِمْ قَالُوٓا۟ إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ ﴿١٤﴾ ٱللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِى
طُغْيَٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱشْتَرَوُا۟ ٱلضَّلَٰلَةَ بِٱلْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَت تِّجَٰرَتُهُمْ وَمَا كَانُوا۟
مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ ٱلَّذِى ٱسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّآ أَضَآءَتْ مَا حَوْلَهُۥ ذَهَبَ ٱللَّهُ بِنُورِهِمْ
وَتَرَكَهُمْ فِى ظُلُمَٰتٍ لَّا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾ صُمٌّۢ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٨﴾ أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ
فِيهِ ظُلُمَٰتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَٰبِعَهُمْ فِىٓ ءَاذَانِهِم مِّنَ ٱلصَّوَٰعِقِ حَذَرَ ٱلْمَوْتِ ۚ وَٱللَّهُ مُحِيطٌۢ
بِٱلْكَٰفِرِينَ ﴿١٩﴾ يَكَادُ ٱلْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَٰرَهُمْ ۖ كُلَّمَآ أَضَآءَ لَهُم مَّشَوْا۟ فِيهِ وَإِذَآ أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا۟ ۚ وَلَوْ
شَآءَ ٱللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَٰرِهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾ ﴾

مانای وشە بە وشەی ئایەتەكان

((بێگومان ئەوانەی كافرن یەكسانە بۆیان بیانترسێنی یان نەیانترسێنی، ئیمان ناهێنن ﴿٦﴾ خوا دڵو گوێیانی مۆركردوە، وە پەردەی بەسەر چاویان هەڵكێشاوە، وە ئازارێكی مەزنیان بۆ هەیە ﴿٧﴾ وە جۆرە كەسێك لەنێو خەڵكی هەن دەڵێن: بڕوامان بە خواو بە ڕۆژی دوایی هێناوە، لە حاڵێكدا كە ئیماندار نین، ﴿٨﴾ وە بە خەیاڵی خۆیان خواو ئەوانەی ئیمانیان هێناوە فریو دەدەن، بەڵام خۆیان هەڵدەخەڵەتێنن، ئەوەندە هەیە هەست ناكەن ﴿٩﴾ دڵیان نەخۆشیی تێدایەو خواش نەخۆشییەكەیانی بۆ زیاد كردوون، وە بەهۆی درۆكردنیانەوە ئازارێكی بە ئێشیان

هەیە (لە دوا ڕۆژدا) ﴿١٠﴾ وە ئەگەر پێیان بگوترێ: ئاشووب لە زەویدا بەرپا مەکەن! دەڵێن: ئێمە بەس چاکسازییکەرین! ئاگاداربن کە هەر ئەوان خراپەکارن، بەڵام هەست ناکەن ﴿١١﴾ وە ئەگەر پێیان بگوترێ: بڕوا بێنن وەك چۆن خەڵك بڕوایان هێناوە! دەڵێن: ئایا وەك نەفامەکان بڕوا بێنین؟ ئاگاداربن کە هەر ئەوانەن نەفام، بەڵام بەخۆیان نازانن ﴿١٢﴾ وە کاتێك بەوانەی ئیمانیان هێناوە دەگەن، دەڵێن: ئیمانمان هێناوە، بەڵام کە بە تەنیا لەگەڵ (سەرکردە) شەیتانەکانیان کۆدەبنەوە، دەڵێن: ئێمە هەر لەگەڵ ئێوەین، ئێمە بەس گاڵتەکەرین (بە بڕواداران) ﴿١٣﴾ خوا گاڵتەیان پێ دەکاتو لە یاخی بوونیاندا ڕستیان بۆ درێژ دەکات، کە بە سەرگەردانیی بمێننەوە ئەوانە گومڕاییان بە ڕێنمایی کڕیوە ﴿١٤﴾، جا بازرگانییەکەیان قازانجی نەکردوە، وە لە ڕێی ڕاستگرتووان نین ﴿١٥﴾ وێنەیان (واتە: وێنەی مونافیقەکان) وەك وێنەی کەسێکە ئاگرێکی کردۆتەوە جا کاتێك دەوروبەری ڕۆشن کردەوە ﴿١٦﴾ خوا ڕووناکییەکەیانی نەهێشت، وە لە تاریکییەکاندا بەجێی هێشتن، کە هیچ نابینن ﴿١٧﴾ ئەوانە کەڕو لاڵو کوێرن، بۆیە ناگەڕێنەوە ﴿١٨﴾ یان (وێنەیان) وەك کەسانێك وایە کە هەورێکی باراناویی لە ئاسمانەوە دەوری گرتبن، کە تاریکایی و هەورە تریشقەو برووسکەی تێدا بێت، وە لە حەژمەتی گرمەو هاڕەی هەورە تریشقەکان پەنجەکانیان لە ترسی مەرگ بخەنە گوێیانەوە، وە خوا دەوری کافرانی داوەو لێی دەرباز نابن ﴿١٩﴾ نزیکە برووسکە چاویان کوێر بکات، هەرکە چەخماخە بداتو دەوروبەریان ڕۆشن بکاتەوە، لەبەر ڕۆشناییدا دەڕۆن، وە کاتێك تاریکییان بەسەر هەڵکشا، لەجێی خۆیان دەوەستن، وە ئەگەر خوا ویستبای گوێو چاوەکانیانی لەکار دەخست، بێگومان خوا لەسەر هەموو شتێك توانایە ﴿٢٠﴾))

شـیکردنەوەی هەندێك لە وشـەکان

(ءَأَنذَرۡتَهُمۡ): (الإِنـذَار: إعـلامٌ أَو إخْبـارٌ مَـعَ تَخْـويفٍ) واتـە: (إنـذَار) بریتیـە لـە ئاگـادارکردنەوەیەك، یان هەواڵ پێدانێك، کە ترسـاندنی لەگـەڵ دابێ.

(خَتَمَ): (الختَمُ وَالطَبْعُ، الإستِيثاقُ مِنَ الشَّيءِ، وَالمَنعُ مِنهُ، أو هُو تَأثيرُ الشَّيءِ كَنَقْشِ الخَاتِمِ) دیارە لـە قورئانـدا وێـڕای (ختم) (طَبْع)یـش هـاتوە، کـە مەبەست پێی ئەوەیـە وەك چـۆن مـۆر بـە شـتێکەوە دەنێـی شـوێنی لێـدەکات، ئەوانەش کوفرو بێدینیی ئاوا شـوێنی لە دڵیان کردوەو، نەخـشی لەسـەر دڵـیان بەسـتوە، ئـەوە مانایـەکی، مانایـەکی دیکـەی ئەوەیـە کـە وەك چـۆن کەسـێك نامەیەك دەنووسیو لە کۆتاییەکەیدا خەتمی دەکات، یاخود لەسـەر زەرفەکـەی مۆرێکی لێدەدا، واتە: داخراوەو تـەواو بـووە، ئەوانـەش دڵـیان ئەوەنـدەی کـوفر چۆتە نێو، کە داخراوەو، وەك نامەیەکی خەتمکراو دڵیان کۆتایی پێ هاتوە.

(تُفۡسِدُواْ): (الفَسَادُ: خُرُوجُ الشَّيءِ عَنِ الإعتدِالِ وَيُضـادُّهُ الصَّلاحُ) واتە: (الفَسَادُ) بریتیە لە دەرچوونی هەر شتێك لە خـەتی نێوەڕاسـتو حاڵـەتی هاوسـەنگیی، پێچەوانەی (صلاح)ە، کە بریتیە لەوە شـت حـاڵەتی باشو هـاوسـەنگی هەبێ.

(ٱلسُّفَهَآءُ): واتە، نەفامەکان (السَّـفَهُ: خِفَّـةٌ فـي البَـدَنِ، وَثَـوْبٌ سَـفيهٌ: رَدِيءُ النَّسْجِ واسْتُعمِلَ في خِفَّةِ النَّفْسِ لِنقُصَانِ العَقْلِ) واتە: وشـەی (السَّـفَهُ) بـە مانـای قالب سووکیی دێت، وە قوماشـێك کـە بـاش نەچـنرابێ (سفیه)ی پـێدەگوترێ، واتـە: بـاش نەچـنراوەو سـووکە، پاشـان بەکـارهێنراوەو خوازراوەتـەوە بـۆ سووکیی نەفس لەبەر عەقڵی سـووك، چونکە عەقـڵ بریتیـە لـە حەقیقـەتی ئینسانو بریتیە لە کاکڵی ئینـسان، بۆیـەش خـوای زانـا نـاوی لـە عەقـڵ نـاوە (لُـبّ)، وە بـە ئینـسـانانی خـاوەن عـەقڵ دەفـەرموێ: (أولـي الألـبَاب) خـاوەن عەقـڵان، چـونکە عەقـڵ کاکـڵـەی ئینـسانەو ئینـسـان کـە عەقـڵەکەی بەکارنەهێنـا، وەك گوێزی قرپۆك وایە کـە کاکـڵی نەبێت.

(خَلَوۡاْ): (خَلا الإنسانُ صَارَ خَالِياً) واتە: مرۆڤ لە شوێنێکی چۆڵ بوو (خَلَى فُلانُ بِفُلانٍ: صَارَ مَعَهُ في خَلاءٍ) واتە: دەگوترێ فلان لەگەڵ فلان کەس خەڵوەتی کرد، واتە پێکەوە بوون لە شوێنێکی چۆڵ (وخَلا إليهِ انتَهى إليهِ في خَلْوَةٍ)، واتە: بە تەنیا چووە لای لە شوێنێکی چۆڵ.

(شَيَٰطِينِهِمۡ): لێرەدا واتە: (رُؤسأُهُم) سەرکردەکانیان، چونکە دەڵێ: (الشَّيطانُ: كُلُّ رَأسٍ فِي البَاطِلِ) هەر کەسێك کە سەرکردەو دەمڕاست بێ لە ناهەقیدا، وە لێرەدا (شَياطِينِهِم)، واتە: سەرکردەکانیان لە (نیفاق)و کوفردا.

(يَسۡتَهۡزِئُ): (الهُزْءُ: مَزحٌ فِي خُفْيةٍ) وشەی (الهَزء) بریتیە لە گاڵتە پێکردنێکی بە پەنهانیی.

(طُغۡيَٰنِهِمۡ): (الطُغيان: تَجَاوَزُ الحَدِّ في العِصيَانِ، قَالَ تعَالى: ﴿ ٱذۡهَبۡ إِلَىٰ فِرۡعَوۡنَ إِنَّهُۥ طَغَىٰ ﴿١٧﴾ ﴾ النازعات، واتە: هەر شتێ کە ئینسان سنووری تێدا بەزاند، پێی دەگوترێ (طُغیان)، وەك خوای بەرز فەرموویەتی (بە مووسا): بچۆ لای فیرعەون بێگومان یاخی بووە .

(يَعۡمَهُونَ): (العَمَهُ: التَّرَدُّدُ في الأَمرِ مِنَ التَّحَيُّرِ) وقَالَ تعَالى: ﴿ ... زَيَّنَّا لَهُمۡ أَعۡمَٰلَهُمۡ فَهُمۡ يَعۡمَهُونَ ﴿٤﴾ ﴾ النمل، واتە: (العَمَهُ) ئەوەیە کە ئینسان لە لەرەلەردا بێ دڵ لە دڵبدا، لە ئەنجامی سەراسیمەیی لە کارێکدا، وەك خوای بەرز فەرموویەتی: (کردەوەکانیانمان بۆ ڕازاندوونەوەو سەرگەردانن) .

(مَثَلُهُمۡ): وێنەی ئەوان. وشەی (مَثَلْ) لە زمانی عەرەبیدا بە مانای سیفەت دێت وەك خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ ... وَلَهُ ٱلۡمَثَلُ ٱلۡأَعۡلَىٰ ... ﴿٢٧﴾ ﴾ الروم، واتە: سیفەتی هەرە بەرز بۆ خوایە. وە (مَثَلْ) بە مانای وێکچوونی شتێك بە شتێك دێت، واتە بە مانای (شَبَه) دێتو ئەوکاتە مانای (مِثْل) دەگەیەنێ، دەگوترێ: (هذا مَثَلُ هذا أو مِثْلُ هذا) ئەو شتە وەك ئەو شتە وایە، وە لێرەدا وشەی (مَثَلْ) بۆ ئەوە بەکارهاتوە، کە حاڵەتێك بە حاڵەتێکی دیکە چووێنراوە، دیارە لە

زمانی عەرەبیدا وشەی (مَثَلْ) بە (أمثال) کۆدەکرێتەوە، وەك خوای زاناو توانا لە سوورەتی (العنكبوت) ئایەتی (٤٣)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَتِلْكَ ٱلْأَمْثَٰلُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِۖ وَمَا يَعْقِلُهَآ إِلَّا ٱلْعَٰلِمُونَ ﴾، واتە: ئەو وێنانە بۆ خەڵکی دێنینەوە، بەڵام تەنیا زانایان لێیان تێدەگەن.

(صُمٌّ): کۆی (أَصَمّ)، (أصَم)یش واتە: کەڕ، (صُمٌّ): کەڕەکان.

(بُكْمٌ): کۆی (أبْكَم)، یان کۆی (بَكْم)، واتە: لاڵ، (بُكْمُ): لاڵەکان.

(عُمْيٌ): کۆی (أعْمَى)یە، واتە: کوێر، (عُميٌ): کوێرەکان.

(كَصَيِّبٍ): (صَيِّب) بە دوو واتا هاتوە، هەم بە مانای باران (مَطَر)و هەم بەمانای هەور، جا ئەگەر بە مانای باران بێت، بۆیە ئەو ناوەی لێنراوە، چونکە لە ئاسمانەوە بەرەو خوار دێت.

(وَرَعْدٌ): هەورە تریشقە، دەنگی هەور.

(ٱلْبَرْقُ): برووسکە، کە بریتیە لەو تیشکەو ڕۆشناییەی، کە لە ئەنجامی بەریەککەوتنی هەورەکان پەیدا دەبێ (دیارە هەورە تریشقەو برووسکەش لەوە پەیدا دەبن).

(ٱلصَّوَٰعِقِ): کۆی (الصاعِقَة) یە: (هِيَ الصَّوْتُ الشَّدِيدُ مِنَ الجَوِّ، ثُمَّ قَدْ يَكُونُ فِيهَا نارٌ فَقَط، أَو عَذَابٌ أو مَوْتٌ، وهِيَ في ذاتها شيءٌ واحدٌ) بریتیە لە دەنگێکی بەهێز، کە لە سەرێوە دێت، جا جاری وا هەیە بەس ئاگری تێدایە، وە جاری وا هەیە دەبێتە هۆی عەزابو مەرگ، بۆیە لە قورئاندا بە مانای مردنیش هاتوەو بە مانای ئاگریش بەکارهاتوە، وە بە مانای ئەو دەنگە بە هێزەش کە لەسەرێوە دێت، هاتوە.

(يَخْطَفُ): (الخَطْفُ وَالإخْتِطَافُ: هُوَ الإختلاسُ بالسُّرْعَةِ) دەگوترێ: (خَطِفَ يَخْطَفُ) وە دەگوترێ: (خَطَفَ يَخْطَفُ)، واتە: شتێك بە زوویی بە خێرایی بڕفێنی، یان بیدزی.

مانـــای گـــشـــتی ئایەتەکـــان

خوای پەروەردگار دوای ئەوەی باسی پارێزکارانی کرد، وە باسی سەرەکیتـرین سیفەتەکاتی ئیمانـدارانی پارێزکـاری کـرد، کـە بـریتی بـوون لـە: بڕواهێنـان بـە پەنهـانو نوێژ بەرپاکردنو بەخشین لەوەی کە خـوا پێـی داون، وە ئیمانهـێنان بـە قورئان، وە بە هەموو کتێبەکانی کە خـوا ناردوونیـە خـوار، وە یـەقین هـەبوون بـە دوارۆژ، کـە ئەوانـە پێـنج سیفەتی بەرجەسـتەو سـەرەکیی هـەر ئینـسانێکن کـە بیـەوێ کەسـایەتییەکی ئیمـانییو ئیـسلامیی تێـرو تـەواویی هـەبێ، وە سـووڕەتی بەقەڕەش باسمان کرد، کە لە سـەرەتای بنیاتنـانی کۆمـەڵگای ئیـسلامییو دەوڵەتی ئیسلامییدا هاتۆتـە خـوار، بۆیـە باسـی ئـەو سـیفەتانەی کـردوە، کـە دەبـێ هـەموو ئینـسانێکی مـسـوڵمان کەسـایەتی خۆیانیـان لەسـەر بنیـات بنـێ، ئنجا خـوای بـێ هـاوەڵ، لە دوو ئایەتدا باسی سەرەکیتـرین سـیفەتی کـافـرەکان دەکات دەفـەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴾، واتـە: ئەوانـەی بـێبڕوان، یەکـسانە، بیانتـرسێنی یـا نەیانتـرسێنی، ئاگاداریـان بکەیـەوە لەگـەڵ ترسـاندن، یـاخود لـێیان بگـەڕێی، ئیمـان هـەر نـاهێنن، پاشـان لـە ئایـەتی دواییـدا هۆکـارو عیللـەتی ئیمـان نەهێنانەکـەیان ڕووندەکاتـەوە، کـە: ﴿ خَتَمَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ ۖ وَعَلَىٰٓ أَبْصَـٰرِهِمْ غِشَـٰوَةٌ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾، خــــوا دڵو گوێیـــــانی مـۆرکردوە، وە پـەردە بەسـەر چـاویان هەڵکـشـاوە، وە ئـازارێکی مـەزنیان بـۆ ئامـادەکراوە، لێـرەدا پێویـستە بـزانین کـە مەبەسـت لـە مـۆری خـوا بەسـەر دڵـی کافرانو بەسەر گوێیانـەوەنران، وە پـەردە بەسـەر چاو هەڵکـشانیان، ئەوەنیـە کـە خوا ﷻ نەهێڵـێ ئیمان بێـنن! بەڵـکو ئـەوە ڕوونکردنـەوەی یەکێکە لـە سوننەتو یاسـاکانی خـوای ﷻ کـە هەرکەسـێ کاتـێ بـانگی تەوحیـدی پێـدەگاتو بـانگی پێغەمبەرانی پێدەگـات، گوێی نەداتێو پشـتی تێ بکـات، ئـەم هەڵوێـستە دڵـی ڕەش دەکات، دوایـی کـە بـەردەوام دەبێت لەسـەر هەڵوێـستی دژی هیدایـەتی خـوا، خـاڵی ڕەشی زیاتر لەسەر دڵی پەیدا دەبێت، هەتا وای لـێدێت دەگـاتە قۆناغێـك کـە پێـی

دەگوترێ، قۆناغی (خَتْم) یاخود قۆناغی (طَبْع)، بە بەڵگەی ئەوە کە خوای کاربەجێ لەوبارەوە دەفەرموێ: ﴿ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌۢ بَلْ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ ﴿١٥٥﴾ ﴾ النساء، واتە: وە (جوولەکەکان) گوتیان: ئێمە دڵمان لەنێو کیف دایەو هیدایەتی ناچێتە نێو! نەخێر بەڵکو بەهۆی کوفرەکەیانەوە، خوا مۆری بەسەر دڵەوە ناون، ئەگەرنا وەنەبێ خوا زوڵمی لێکردبن خوا زوڵمی لێنەکردوون، بەڵام بۆ خۆیان کارێکی وایان لەگەڵ خۆیان کردوە، کە ناتوانن هیدایەتی خوا وەربگرن و ئامێرە وەرگرەکان (أجهزة الإستقبال)یان لە خۆیاندا پەکخستوە، وەك چۆن جیهازێکی ڕادیۆ ئەگەر شکاندت و تێکتدا، تازە شەپۆڵە دەنگییەکان وەرناگرێ، هەروەها جیهازێکی تێکچووی تەلەفزیۆن، شەپۆلە دەنگییەکان وەرناگرێ، لەبەرئەوەی کە پەکی خراوەو تێکچووە.

ئنجا دێینە سەر باسی مونافیقەکان، کە خوای بەرزو مەزن لەبارەیانەوە فەرموویەتی: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَبِٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ ﴾، سەرەتا بە شێوەیەکی نەناسراوو نامۆ (مَجهُول) باسیان دەکات، کە لەنێو خەڵکیدا کەسانێك هەن ئیددیعای ئیمان دەکەن و دەڵێن ئیمانمان هێناوە، کەچی ئیمانیشیان نەهێناوە، بۆیە بە شێوەیەکی نەناسراو باسیان دەکات، چونکە بە کردەوە مونافیقەکان خۆیان نەناس دەکەن و خۆیان پەنهان دەکەن و، سەد دەمامك بۆ خۆیان دروست دەکەن، دیارە ئەوە تایبەتمەندیترین سیفەتی مونافیقەکانە، کە خۆیان بە مسوڵمان دەناسێنن، بەڵام مسوڵمان نین، واتە: لە دەروونیاندا ئیسلام و ئیمان نیەو، لە هەڵسوکەوتیاندا ئیمان و ئیسلامەتی و دینداریی و مسوڵمانەتیی نابینی، ﴿ يُخَٰدِعُونَ ٱللَّهَ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّآ أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴾، ئەدی بۆچی دەڵێن ئیمانمان هێناوە؟ دیارە دەیانەوێ فێڵ بکەن و بە خەیاڵی خۆیان فێڵ لە خوا بکەن و فێڵ لە ئیمانداران بکەن، لە حاڵێکدا کە تەنیا خۆیان هەڵدەخەڵەتێنن، چونکە نە خوا فێڵی لێدەکرێ ﷻ وە نە ئیماندارانی عاقڵ و تێگەیشتووش فێڵیان لێ دەکرێ، بەڵکو وەرەقەی سپی دەخوێننەوەو بە

ئیددیعای کابرایەکی مونافیقی درۆزن، یان ئافرەتێکی مونافیقی دەغەڵ هەڵناخەڵەتێن، کەواتە: زەرەری فریودانەکە تەنها بۆخۆیان دەگەڕێتەوەو، تەنیا سەرەنجامەکەی ئەوەیە کە خۆیان فریو دەدەن، کە پێیان وایە خۆیان بە مسوڵمان ناساندوە، بەڵام لە حەقیقەتدا لای خوای دادگەر نەك هەر کافرن، بەڵکو لە کافران خراپتر لە قەڵەم دەدرێن، ئنجا دەفەرموێ: ﴿ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ ٱللَّهُ مَرَضًاۖ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمُۢ بِمَا كَانُواْ يَكۡذِبُونَ ﴾، دڵیان نەخۆشیی تێدایە، وە خوا نەخۆشیەکەیان بۆ زیاد دەکات، چونکە خوا ﷻ سوننەتی وایەو یاسای وایە، هەرکەسێك ڕێی چاکە بگرێ، یارمەتی دەدات، وە هەرکەسێکیش ڕێی خراپە بگرێ، ئیهمالی دەکاو وێڵی دەکات، وەك لە شوێنێکی دی دەفەرموێ: ﴿ كُلّٗا نُّمِدُّ هَٰٓؤُلَآءِ وَهَٰٓؤُلَآءِ مِنۡ عَطَآءِ رَبِّكَۚ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحۡظُورًا ﴿٢٠﴾ ﴾ الإسراء، واتە: هەردووکیان هەر یارمەتی دەدەین، ئەوانەش و ئەوانەش، لە بەخششی خوا، کەسێك بیەوێ بەرەو چاکە بڕوا خوا یارمەتی دەدات، کەسێکیش بیەوێ بەرەو خراپە بڕوا، خوا شەیتانێکی بەسەردا زاڵ دەکات، کە شەیتانەکە زیاتر کردەوە خراپەکانی خۆی بۆ جوان دەکات و زیاتر لەلای شیرین دەبن، پاشان دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمۡ لَا تُفۡسِدُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ قَالُوٓاْ إِنَّمَا نَحۡنُ مُصۡلِحُونَ ﴾، واتە: وە ئەگەر پێیان بگوترێ: خراپەکاریی مەکەن لە زەویدا، کە بەڕاستی حاڵەتی (نیفاق) گەورەترین خراپەکاریی تێدایە، بەر لە هەرکەس بۆ خاوەنەکەی خراپە، چونکە نەخۆشییەکی نەفسی زۆر کوشندەیە، کەچی ئەوان لەجیاتی ئەوەی ئەو قسە دڵسۆزانە وەربگرن، دەڵێن چی؟ دەڵێن: هەر ئێمەین چاکسازو، هەر ئێمەین چاکسازیی دەکەین، بۆیە خوای پەنهانبین دەفەرموێ: ﴿ أَلَآ إِنَّهُمۡ هُمُ ٱلۡمُفۡسِدُونَ وَلَٰكِن لَّا يَشۡعُرُونَ ﴾، واتە: نەخێر هەر ئەوانەن خراپەکار، بەڵام هەست ناکەن، ئەم ڕاستییە لەم ئایەتە وەردەگیرێ کە ئینسان بەهۆی کوفرو نیفاقەوە، وای لێدێ شعووری وەك پێویست نامێنێ و، هەست بە کوفری خۆی ناکات، هەست بە خراپەکاریی خۆی ناکات، بەڵکو بە پێچەوانەوە میزاجی وا تێکدەچێت، کە

خراپەكـەی لـەلا دەبێتـە چاكـە، وە حـەڕامی لـەلا شیـرین دەبـێ، پاشان خـوا دەفـەرموێ: ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُواْ كَمَآ ءَامَنَ ٱلنَّاسُ قَالُوٓاْ أَنُؤْمِنُ كَمَآ ءَامَنَ ٱلسُّفَهَآءُ ... ﴾، واتـە: وە كـاتێ پێیـان بگـوترێ: ئیمـان بێـنن وەك چـۆن خەڵـك ئیمـانی هێنـاوە! دەڵێن: ئایا ئیمان بێنین وەك نەفامەكان ئیمانیـان هێناوە؟! خۆیان زۆر پـێ عاقـڵە! وە ئـەهلی ئیمانیـان پـێ نەفامـە، بۆیـە خـوا ﷻ ئـەو مۆرەشیان بـە نێوچـەوانەوە دەنێـت، مـۆری بـێ عەقـڵیی، وەك دەفـەرموێ: ﴿ أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ ٱلسُّفَهَآءُ وَلَٰكِن لَّا يَعْلَمُونَ ﴾، نـەخێر هـەر ئـەوانن نـەفام، بـەڵام نـازانن، بـۆ دوو حاڵەتەكەی پێشـێ فەرمووی: ﴿ لَّا يَشْعُرُونَ ﴾، بەڵام بـۆ ئەمـەیان دەفەرموێ: ﴿ لَّا يَعْلَمُونَ ﴾، چـونكە ئەوە كە ئینسان تەماشـا بكا: ئایـا كـێ چاكەكارەو كـێ خراپەكارە؟ هەر پێویسـتی بە هەست كردن دەكات، بـەڵام ئـەوە كـە بزانـێ: كـێ ئیمانـدارە وە كـێ بـێ ئیمانـە؟ ئەوە پێویستی بە زانیاری (علم) دەكاتو، پێویستی بە لێكۆڵینەوەی زیاتر دەكات، ئنجـا دەفـەرموێ: ﴿ وَإِذَا لَقُواْ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا ﴾، كـە باسـی دووڕوویيـان دەكـات، واتـە: كاتـێ دەگەنـە ئیمانـداران دەڵێن: ئیمانمـان هێنـاوە. ﴿ وَإِذَا خَلَوْاْ إِلَىٰ شَيَٰطِينِهِمْ قَالُوٓاْ إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ ﴾، بەڵام ئەگەر بچنە لای شەیتانەكانیان، واتە: لای سەركردەكانیان، دەڵێن: ئێمە لەگەڵ ئێوەین، ئێمە هەر گاڵتەكەرین بـە ئیمانـداران ﴿ ٱللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ ﴾، لێـرەش دیسـان خـوا ﷻ وەڵامیـان دەداتـەوەو دەفـەرموێ: خـوا گاڵـتەیان پـێ دەكـات، دیـارە لێـرەدا گاڵـتە پێكردنـی خـوا بـە موونافیقـەكان، یـانی: سـزایان دەدات لەسـەر گاڵـتە پێكردنیـان، یـاخود یـانی: مامەڵەیـەكیان لەگـەڵ دەكـا وەك گاڵـتە پێكـردن دەچـێ، چـونكە لـە دنیـا لێیـان دەگەڕێ بژیەن، هەرچەندە ڕۆژ بـە ڕۆژیـش زیـاتر جێـی خۆیـان خـۆش دەكـەن لـە دۆزەخـدا، كەواتـە: ئـەم ژیاندنـەیان وەك گاڵتـە پێكـردن وایـە! ﴿ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴾، واتـە: ڕسـتیان لـەدوا درێـژ دەكـات، كـە لەسـە ركێشـیی و لـە سـنوور بەزاندنی خۆیاندا، ئاوا بەسەر گەردانی بخولێنەوە، ئنجا دەفەرموێ: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ

﴿ ٱشۡتَرَوُاْ ٱلضَّلَٰلَةَ بِٱلۡهُدَىٰ ﴾، ئەوانــە کەســانێکن هیدایــەتیان داوەو لــە بەرانبــەردا گومڕاییــان کڕیــوە، لەبــەر چــی؟ چــونکە دەیــانتوانی هیدایــەت وەربگــرن، وە دەشــیانتوانی کــە گــومڕابن، بۆیــە وەختــێ کــە هیدایەتەکــە ئیهمــال دەکــەن‌و گومڕاییەکــە تەبــەنی دەکــەن، وەك ئەوەیــە هیدایەتەکــەیان کردبــێ بــە نرخێك‌و گومڕاییەکەیان کردبێ بە کاڵایەك‌و کڕیبیان، لە کۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿ فَمَا رَبِحَت تِّجَٰرَتُهُمۡ وَمَا كَانُواْ مُهۡتَدِينَ ﴾، واتە: بازرگانییەکەیان سوودی نەکردوە، وە ڕێگای ڕاســتیشــیان نەگــرتوە.

خــوا ﷻ لــە ئایەتــەکانی پێــشــەوەدا باســی کۆمەڵــێك لــە ســیفەتەکانی موونافیقەکانی کــرد، کــە ســەرجەم دە ســیفەت بــوون، ئنجا بۆئــەوەی زیــاتر حــاڵ‌و وەزعــی موونافیقــەکان ڕوونبکاتــەوە، دوو وێنــەی هێناونــەوە، ســەرەتا وێنەیــەکی ئــاگریی، دەفــەرموێ: ﴿ مَثَلُهُمۡ كَمَثَلِ ٱلَّذِي ٱسۡتَوۡقَدَ نَارٗا فَلَمَّآ أَضَآءَتۡ مَا حَوۡلَهُۥ ذَهَبَ ٱللَّهُ بِنُورِهِمۡ ﴾، واتــە: وێنــەی موونافیقەکــان (ئەگــەر بتــەوێ لێــیان تێبگــەی)، حاڵەتیان‌و سیفەتیان، وەك هی کەسێك وایە، کە ئاگرێك دەکاتەوە دوای ئەوەی ئەو ئــاگرە مەشــخەڵی پەیــدا دەبێــت‌و دەوروبــەری ڕۆشــن دەکاتــەوە، دیــارە لێــی بەهرەمەند دەبێت، هەرئەوەندە دەزانی کــتوپڕ ئاگــرەکەی دەکوژێتەوە !

جێــی ســەرنجە کــە لێــرەدا نەیفــەرمووە: خــوا ئاگرەکــەیانی کوژانــدەوە، بەڵــکو سەرەنجامی ئاگــر کوژانەوەکەی باس کردوە، کە بریتیە لــەوەی ڕۆشــناییان نامێنــێ، وە نەشــی فــەرمووە: تیــشــك (ضُــوء)ەکــەیانی نەهێــشت، بەڵــکو فەرموویــەتی: نوورەکەیانی نەهێشت، چونکە دەگونجێ تیشك (ضُوء) نــەبێت، بــەڵام جۆرێك لــە ڕۆشــنایی هــەر هــەبێت، بــەڵام وەختــێ کــە ئینســان ڕوونــاکی (نــور)ی نــەما، ئــەوە چاکتــر (بطریق الأولى) (ضوء)ی نەماوە، ئینسانی موونافیقیش کە ئیمان دێنێ‌و ئیعلانی ئیمان‌و ئیسلامەتیی خۆی دەکات، دڵ‌و دەروونــی ڕۆشــن دەبێتــەوەو ژیــانی ڕۆشن دەبێتەوە، بەڵام کاتێك دەگەڕێتەوە بۆ کوفر، وەك ئەو کەسە وایە کــە لەبــەر ڕۆشناییدا بووبێ‌و دوایی کەوتبێتە نێو تاریکــیی پاشان دەفەرمووێ: ﴿ وَتَرَكَهُمۡ فِي

ظُلُمَـٰتٍ لَّا يُبۡصِرُونَ ﴾، واتە: (دوای ئەوەی ئاگرەکەیان دەکوژێتەوە) لێیان دەگەڕێ لە چەند تاریکایی یەکدا بن کە هیچ نابینن، لە قورئاندا هەمیشە وشەی ڕووناکی (نور) بە تاك هاتوە، بەڵام تاریکییەکان (ظلمات) بە کۆ هاتوون، چونکە ڕووناکی هێماو ڕەمزی هەقە، هەقیش هەمیشە یەکە، بۆ وێنە: (٢+٢=٤) ئەنجامی ڕاست تەنیا چوارە، وە ئەگەر بڵێی (٥) یان بڵێی (٦) یان، وە بڵێی (٣) یان هەر ژمارەیەکی دیکە بەبێ کۆتایی، هەر هەمووی هەڵەیە، بەڵێ ناهەق (باطل) هەمیشە (متعدّد)ە، بەڵام هەق یەکێکە، بۆیە هەمیشە خوا ﷻ (نور)ی بەیەك هێناوە، بەڵام (ظلمات)ی بە کۆ هێناوە، ﴿ صُمُّۢ بُكۡمٌ عُمۡيٌ ﴾، واتە: ئەو مونافیقانە لە ئەنجامی ئەوەدا کە کوفریان لە دڵی خۆیاندا جێ کردۆتەوە، وایان لێهاتوە وەك کەسێك بن کە کەڕبێ، لاڵ بێ، کوێر بێ، واتە: ئەو هێزانەی کە خوا بە ئینسانی داون، بۆ ئەوەی کە هەقیان پێ ببیستێ، وە شتیان پێ ببینێ، وە بۆ ئەوە کە تەعبیریان پێبکا لەوەی کە لە دڵو دەروونیاندایە، ئەو هێزانەیان لەکارخستوەو نە هەق دەبیستن، نە هەق دەبینن، نە هەقیش دەڵێن، دیارە ئەو دوو کەسەش یەکسانن، کە یەکێکیان کەڕو لاڵو کوێرەو، ئەویدیکەش گوێی هەبێو چاوی هەبێتو زمانی هەبێت، بەڵام نە بە گوێی هەق ببیستێو، نە بە چاوی هەق ببینێو، نە بە زمانەکەشی هەق بڵێ، چونکە سەرەنجامی کردەیی هەردووکیان وەك یەکە! دوایی دەفەرموێ: ﴿ فَهُمۡ لَا يَرۡجِعُونَ ﴾، واتە: لە ئەنجامی ئەوەدا کە گوێیەکیان نیە هەقی پێ ببیستن، وە چاوێکیان نیە کە هەقی پێ ببینن، وە زمانێکیان نیە هەقی پێ بڵێن، ناشتوانن بگەڕێنەوە، لەم ڕستە قورئانییەوە دەردەکەوێ، کە ئینسان ئەگەر لەسەر کوفرو تاوانو گوناح بەردەوام بوو، وایلیدێ بەربەستێکی لەبەردەمدا پەیدا دەبێتو دواییش ناتوانێت بگەڕێتەوە، وەك چۆن کەسێك سەرەتا ئیرادەو ئیختیاری بەدەست خۆیەتی، بەڵام کە دەکەوێتە لێژایی، دوای ئەوەی لە ئەنجامی بەردەوامی (استمرارية)دا تەماشا دەکەی خۆی بۆ ناگیرێتەوە، دوای ئەوەی کە دەکەوێتە خێرایی، وەك چۆن سەیارە کە ئیستاپی دەپچڕێو لە سەرەوژێر دێتە خوارێ، دیارە خۆی بۆ ناگیرێتەوە!

ئنجا وێنەی دووەم دێنێتەوە: وێنەی یەکەمیان حاڵەتی تاکیی مونافیقەکانی پێشان دەدات، بەڵام لەم وێنەیەدا حاڵەتی گشتییان دەخاتە ڕوو، واتە: لە چ بارودۆخێکدانو واقیعەکەیان چۆنە؟! دەفەرموێ: ﴿ أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ فِيهِ ظُلُمَٰتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ ﴾، واتە: وێنەی مونافیقەکان وەك کۆمەڵێك وایە، کە کەوتوونەتە نێو بارانو هەورو ڕەهێڵەو هەورە تریشقەو برووسکەیەکەوە، لە شەوێکی تاریکی ئەنگوستەچاودا، جا بیهێنە بەرچاوی خۆت: کەسێك لە شەوێکی تاریکی ئەنگوستەچاوی پڕ سەرماو ڕەهێڵەو بە هەورە تریشقەو برووسکەدا گیری خواردبێ! ئنجا ﴿يَجْعَلُونَ أَصَٰبِعَهُمْ فِىٓ ءَاذَانِهِم مِّنَ ٱلصَّوَٰعِقِ حَذَرَ ٱلْمَوْتِ ﴾، واتە: لە ترسی مردن پەنجەکانیان بخەنە گوێیانەوە لەبەر گرمەی هەورە تریشقەکان، چونکە وەك گوتمان (صاعِقة) بە دەنگی هەور دەگوترێ، جا جاری وایە ئاگری لەگەڵدایەو جاری وا هەیە دەبێتە هۆی ئازارو مردنیش، ﴿وَٱللَّهُ مُحِيطٌۢ بِٱلْكَٰفِرِينَ ﴾، وە خوا کافرانی دەورە داوەو لێی دەرباز نابن، پاشان دەفەرموێ: ﴿ يَكَادُ ٱلْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَٰرَهُمْ ﴾، ئەوانە وەزعیان وایە، کە لەو شەوە تاریکەدا برووسکەی هەورە تریشقەکان هێندە بەهێزە، خەریکە چاویان کوێر بکا، وەك پێشتر گوتمان: ﴿ يَخْطَفُ ﴾ ، واتە: بیرفێنێو بە خێرایی بیگرێ، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی کوێرکردنە، وە لێرەدا ئەوە کە شیددەتی ڕووناکی برووسکەکە لە چاویان دەدات، بە جۆرێك لە دزینو ڕفاندنی داناوە، ﴿كُلَّمَآ أَضَآءَ لَهُم مَّشَوْا۟ فِيهِ ﴾ هەر کاتێك کە هەورە تریشقە برووسکە دەدا، دەتوانن تۆزێ هەنگاو بنێن، تۆزێ دەڕۆن، ﴿وَإِذَآ أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا۟ ﴾، بەڵام کاتێك کە تاریك دادێتەوە ڕادەوەستن، چونکە بەرپێی خۆیان نابینن، ﴿ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَٰرِهِمْ ﴾، وە ئەگەر خوا ویستبای هەم دەنگی هەورە تریشقەکەی هەندە

بەهێز دەکرد، کە پەردەی گوێیـان بـدڕێنیّ‌و، هـەم تیـشکەکەشی هەنـدە بـەهێز دەکرد، کە چاوەکانیشیان کوێر بکات، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ﴾، بێگومان خوا لەسەر هەموو شـتێك بە توانایە.

هەڵبەتە وێنەی دووەم بۆ مونافیقەکان، توێژەرەوان زۆریان قسـە لەسەر کردووەو ئـەوەی بـە سـەرنجدانی ئـەو وێنەیـە دێتـە زەینـەوە، ئەوەیـە کـە خـوای کاربـەجێ وێنـەی مونافیقەکـانی بە حاڵـەتی کەسێك هێنـاوەتەوە، کە لە حاڵەتێکـی ئاوادایـە: کەسـێك لە شەوێکی تاریکی ئەنگوستەچاودا، کە هیچ وەسیلەیەکی پێ نیە بەرپێی خۆی پێ ببینـێ، غەیری تیشك‌و ڕۆشـنایی برووسکە، وە گرمـەی هـەورو تـاریکی شـەوو باران‌و ڕەهێڵـەشـی لەسەر کۆبۆتـەوە، دیارە کەسـێکی ئـاوا لـە وەزعێکی زۆر خراپدایە، جا مونافیقەکان لە کۆمەڵگەی ئیسلامییدا لە وەزعێکی ئـاوادان.

چەند مەسـەلەیەکی گرنـگ

مەسەلەی یەکەم: یـەکێك بـۆی هەیـە بڵـێ: باشـە خـوا ﷻ باسـی کـافران دەکات و دەفەرموێ: ئیمان ناهێنن، یەکسانە ئاگاداریان بکەیەوە یان نا، بیانتـرسێنی یـان نەیانتـرسێنی، جا ئایا حیکمەتی ئەوە چییە؟ لەڕاستیدا حیکمەتەکەی ئەوەیـە کە خوا (تبارك و تعالى) باسی حاڵەتی ئاسایی ئەهلی کوفر دەکات، کـە ئەهلـی کوفر حاڵەتی ئاسـایی یان ئاوایە کە ئیمان ناهێنن، جا دوایی هەیە ئیمـان دێنـێ، مانا وایە لە حاڵـەتی ئاسـایی خۆی چۆتە دەر، وە بۆ ئەوەشـە کە پێغەمبەر ﷺ وە هەر کەسێ کە بـەرێی پێغەمبـەردا دەڕوات، کاتـێ کـە دەبینـێ ئەهلـی کوفـر زۆر کەللـەڕەقن‌و ئیمـان نـاهێنن، زۆر تووشـی دڵ نارەحـەتیی نـەبێ‌و تووشـی شپرزەیی نەبێ‌و، بزانێ کە سوننەتی خوا ئاوایـە کـە ئەوانـە ئیمـان نـاهێنن، وە وانەزانێ کە زەرەری لێدەکەوێ بـەهۆی ئیمـان نـەهێنانی ئەوانـەوە، واتـە: ئەمـە جۆرێکە لە دڵدانەوەی ئینسـانی بانگخـواز.

مەسەلەی دووەم: لەم ئایەتە بـە پێزانـەدا خـوای کاربـەجێ‌و زانـا دە (١٠) سـیفەتی بنچینەیی مونافیقـەکـانی باسـکردوون:-

سیفەتی یەکەم: بریتیە لە ئیددیعای ئیمانو دەڵێن: ئیمانمان هێناوە لە حاڵێکدا کە ئیمانیان نەهێناوە، ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَبِٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ... ﴿٨﴾ ﴾، ئەوە تایبەتمەندیترین سیفەتی مونافیقەکانە، چونکە مونافیق ئەگەر بڵێ کافرم مونافیق نیە، هەر بۆیەشە حاڵەتی (نیفاق) کاتێ پەیدادەبێ کە مسوڵمانان دەسەڵاتیان هەبێت، بەڵێ لەنێو کۆمەڵگای ئیسلامییداو لە شوێنێك کە مسوڵمانان دەسەڵاتیان هەبێت، (نیفاق) پەیدا دەبێت، چونکە کاتێ کە مسوڵمانان چەوساوە بن، کافرەکان ناچار نابن خۆ بە مسوڵمان پیشان بدەن، بۆیە لە (مەککە) حاڵەتی (نیفاق)مان نەبینیوەو، لە (مەدینە) مونافیق پەیدابوون، چونکە لە (مەدینە) ئیسلام دەسەڵاتی هەبوو.

سیفەتی دووەم: بریتیە لە خەڵك هەڵخەڵەتاندنو فریودان: ﴿ يُخَٰدِعُونَ ٱللَّهَ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ...﴿٩﴾ ﴾.

سیفەتی سێیەم: ئەوەیە کە دڵیان نەخۆشی گومانو دوودڵییو دڵەڕاوکەی تێدایە: ﴿ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ ...﴿١٠﴾ ﴾.

سیفەتی چوارەم: بریتیە لە درۆکردن: ﴿ ...بِمَا كَانُوا۟ يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾ ﴾.

سیفەتی پێنجەم: بریتیە لەوەی کە خۆیان بە چاکساز دەزانن: ﴿ ... قَالُوٓا۟ إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾ ﴾.

سیفەتی شەشەم: بریتیە لە بەکەم تەماشاکردنو بە بێعەقڵو نەفام تەماشاکردنی ئیمانداران، کە بە (سُفَهَاء) ناویان دەبەن: ﴿ قَالُوٓا۟ أَنُؤْمِنُ كَمَآ ءَامَنَ ٱلسُّفَهَآءُ ... ﴿١٣﴾ ﴾..

سیفەتی حەوتەم: دووڕوویی، کە لای ئەهلی ئیمان شتێك دەڵێنو لای ئەهلی کوفر شتێکی دیکە دەڵێن، کە پێچەوانەی ئەوەیە لای ئەهلی ئیمان

گوتوویانـــــە: ﴿ وَإِذَا لَقُوا۟ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا وَإِذَا خَلَوْا۟ إِلَىٰ شَيَـٰطِينِهِمْ قَالُوٓا۟ إِنَّا مَعَكُمْ ...﴿١٤﴾ ﴾.

سیفەتی هەشتەم: لەبەر ئەوەی بۆخۆیان سووکن، گاڵتە بە خەڵك دەکەن: ﴿ ...إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ ﴿١٤﴾ ﴾.

سیفەتی نۆیەم: هەست نەکردن: ﴿ ... وَلَـٰكِن لَّا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾ ﴾.

سیفەتی دەیەم: بریتیە لەوەی کە ئەهلی زانیاریو لێکۆڵینەوە (علم و تحقیق) نین: ﴿ ...وَلَـٰكِن لَّا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾ ﴾.

مەسەلەی سێیەم: لێرەدا خوای بێ وێنە باس لە مونافیقەکان دەکاتو دەفەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا ﴾، واتە: لەنێو خەڵکیدا هەیە کەسانێك کە دەڵێ: ئیمانم هێنا.. ئەگەر ئیمان هێنان وەك بەداخەوە هەندێك لە زانایانی (عِلم الكَلام) گوتوویانە: (هەرکەسێك گوتی ئیمانم هێناو شایەتمانم هێنا، وە خۆی بە مسوڵمان پێشاندا، ئەوە بە ئیماندار لەقەڵەم دەدرێ)، بەڵێ ئەگەر ئەوەندە کافی بووایە، بۆ ئەوەی ئینسان بە ئیماندار لەقەڵەم بدرێ، خوا ﷻ نەیدەفەرموو: ﴿ وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ ﴾، چونکە خۆ مونافیقەکان گوتوویانە: (آمنّا) ئیمانمان هێنا! کەواتە: گوتنی ئیمانو بێژتنی، یان دەربڕینی ئیمان، بە تەنیا ئیمان نیە، بەڵکو یەکێکە لە چوار پێکهێنەرەکانی ئیمان (وەك من لە کتێبی - ئیمانو عەقیدەی ئیسلامی - لە بەرگی یەکەم دا زۆر بە تەفصیلْ باسم کردوە) بەڵکو ئیمان چوار پێکهێنەری بنەڕەتی هەن، ئەوە زۆر گرنگە هەموومان بیزانین، چونکە هەندێك کەس زۆرجار لە بە ئیماندار یاخود بەبێ ئیمان لەقەڵەمدانی خەڵکدا بەهەڵەدا دەچێ.

بەڵێ لە ئیسلامدا هەر کەسێ شایەتمانی هێناو خۆی بە مسوڵمان لەقەڵەمدا، بە مسوڵمان لەقەڵەم دەدرێ، بەڵام ئایا بە ئیماندار لەقەڵەم دەدرێت؟ هەڵبەتە نەخێر، چونکە: زۆر کەس مسوڵمان (مُسلِم)ە، بەڵام بڕوادار (مُؤمِن) نیە،

وەك خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێ: ﴿قَالَتِ ٱلۡأَعۡرَابُ ءَامَنَّاۖ قُل لَّمۡ تُؤۡمِنُواْ وَلَٰكِن قُولُوٓاْ أَسۡلَمۡنَا وَلَمَّا يَدۡخُلِ ٱلۡإِيمَٰنُ فِي قُلُوبِكُمۡ ١٤﴾ الحجـــرات، وەك دەبيـــنين خـــوای پەنهانزان، ئیسلام لـە عەرەبـە خێڵەکییـەکان دەسەلـمێنێ، بـەڵام ئیمانیـان لـێ ناسـەلـمێنێ! بەڵـێ ئیمان چوار پێکهێنەری سەرەکی هەن‌و هەتا هـەر چواریان نەبن، ئینسـان بە ئیماندار لەقەڵەم نادرێ، کە بریتین لە:

یەکـەم: دەرککـردن‌و زانـینی بـە عەقـڵ (الإدرَاك بالعَقـل)، دەبـێ ئینـسان بـە عەقـــڵ خـــوا بناســـێ، وە پێغەمبـــەر ﷺ و ئـــەوەی خـــوا بـــە پێغەمبـــەردا ناردوویەتی، دەبێ بـە عـەقڵ بیناسـێ‌و بیزانـێ، چ بـە کورتیی چ بـە درێـژیی (إجمالاً أو تَفصِيلاً).

دووەم: ئـەوەی کـە بـە عـەقڵ زانیویـەتی بـە دڵ قـەبووڵی بکـات‌و وەریبگـرێ‌و خۆشیبوێ‌و پەسندی بێ (القبُولُ بالقَـلْب والحـبُّ والرِّضـا).

سێیەم: بە زمان دانی پێدابنێ‌و دەریببڕێ (الإقرَارُ باللِّسَان والتعبيـر عَنـهُ).

چـوارەم: بـە جەســتەو بـە ئەندامـەکانی جێبـەجێی بکـات (العَمَـلُ والتَنفِيـذ بالجَوارِح)، بەڵێ بەڕێزان ! دەبێ ئـەم چوار پێکهێنـەرە هـەبن، ئـەمجار ئیمـان دێتــە دی، دیــارە ئــەوەی کــە زۆر بنەڕەتییــە لــە ئیمانــدا زانینــە، لەگــەڵ قەبووڵکردنی نێو دڵ، کە هەردووکیان پەیوەندییان بە عەقـڵ‌و دڵـەوە هەیـە، بۆیـە خـوا ﷻ کـە باسـی ئیمـان دەکـات بـەزۆری باســی (قَـلْـب) دەکـات، بـۆ نموونـــە: دەفـــەرموێ: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ ٱلۡإِيمَٰنَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٖ مِّنۡهُۖ ٢٢﴾ الـمجادلة ، ﴿وَلَمَّا يَدۡخُلِ ٱلۡإِيمَٰنُ فِي قُلُوبِكُمۡ ١٤﴾ الحجـرات، چونکـە بەشـی سـەرەکی‌و بەشـی هـەرە گـەورەی ئیمـــان پەیوەنـدی بـە دڵـەوە هەیـە، بـــەڵام لەڕاســـتیدا ئیمان تـەنیا لەدڵـدا کورت هـەڵاتوو (حَصْر) نیـە، بەڵـکو وێـــڕای عەقـــڵ‌و دڵ، دەبێـــت دانپێداهێنـــانی زمـــان، وە جێبـــەجێ کردنـــی ئەندامەکانیش هەبن.

بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی مەبەست دەڵێین: ئینسان چوار هێزی سەرەکی هەن، کە بریتین:

١/ هێزێك کە شتی پێ دەزانێو دەرك دەکات، کە عەقڵە.

٢/ هێزێك کە شتی پێ ڕەفزو قەبووڵ دەکات، کە دڵە.

٣/ هێزێك کە شتی پێ دەردەبڕێ، کە زمانە.

٤/ هێزێك کە شتی پێ ئەنجام دەدات، کە جەستەیە.

ئیمانیش کە چوار پێکهێنەری بنەڕەتی هەن، هەرکامێکیان پەیوەستە بە یەکێك لەو چوار هێزەوە، کەواتە: ئیمان بە ئیمان دانانرێ تاکو مرۆڤ بە هەموو گیانیو بە هەر چوار هێزەکەیەوە تەفاعولی لەگەڵ نەکات.

مەسەلەی چوارەم: وێنە هێنانەوە شتێکی زۆر گرنگە، بۆیەش وێنە هێنانەوە لە قورئادا زۆر گرنگی پێدراوە، وێنە هێنانەوە یانی چی؟ واتە بەرجەستەکردنی مانا لە قاڵبی ماددیدا زانایان وایان تەعبیر لێکردوە دەڵێن: (تَقرِيبُ المعاني المعقولة بِتَجْسيدها في صورٍ مَحْسُوسة) واتە: مەبەستە مەعنەوییە مەعقووڵەکان بێنی بەرجەستە بکەی لە وێنە بەرهەستەکاندا، ئنجا ئایا ئەوە بۆچی گرنگە؟ چونکە کاتێك کە شتێك بەرجەستە دەکرێ لە وێنەیەکی ماددییدا، تۆ بە خەیاڵ بەچاو تەماشای دەکەی، وە بە خەیاڵ بە گوێ دەنگی دەبیستیو تێوەی ڕادەمێنی، ئەوەش زۆر یارمەتیت دەدات، کە تۆ باشتر لێی حاڵیبی. لەوەی کە تەنیا بە شێوەیەکی تیۆریی (نظري) و فیکریی (عقلي) لێی وردبیەوە. بۆ وێنە: کاتێ خوا ﷻ باسی قورئانەکەی خۆی دەکاتو بە ڕووناکی ناوی دەباتو بە ڕۆشناییەك کە بەرچاوی ئینسان ڕۆشن دەکاتەوە، وەك لە سوورەتی (الأنعام)دا فەرموویەتی: ﴿ أَوَمَن كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَٰهُ وَجَعَلْنَا لَهُۥ نُورًا يَمْشِي بِهِۦ فِي ٱلنَّاسِ كَمَن مَّثَلُهُۥ فِي ٱلظُّلُمَٰتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِّنْهَا ۚ كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَٰفِرِينَ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٢٢﴾ ﴾ الأنعام، واتە: ئایا وێنەی کەسێك کە مردوو بوو زیندوومان کردۆتەوە، وە ڕۆشناییەکمان پێداوە کە لەنێو خەڵکی پێی دەڕواو

بەرپێی خۆی پێ دەبینێ، وەك كەسێك وایە لەنێو تاریكاییەكاندایەو لێیان دەرباز نابێ؟! ئاوا كردەوەكانیان بۆ كافران ڕازێنراونەوە، واتە ئایا ئینسانی ئیماندار وەك ئینسانی كافر وایە؟ بەڵام خوای پەروەردگار ئینسانی ئیماندار بە كەسێكی زیندوو كە ڕووحێكی هاتۆتە بەدەنەوەو ڕۆشناییەكی پێدراوەو حەڕەكەی پێدەكات، لەوەدا بەرجەستەی دەكات، وە وێنەی كافریش كەسێكە كەوتۆتە نێو كۆمەڵێك تاریكاییو دەخولێتەوەو سەرەدەر ناكات! بە دڵنیاییی ئێمە بە هۆی ئەو وێنە هێنانەوەوە باشتر لە مانای ئیمانو كوفر حاڵی دەبین.

مەسەلەی پێنجەم: حاڵی بوون لە وێنە هێنانەوەكان (أمثال)ی قورئان، خوا ﷻ تایبەتی كردوە بە ئەهلی عیلمەوە، وەك لە سوورەتی (العنكبوت)دا فەرموویەتی: ﴿ وَتِلْكَ ٱلْأَمْثَـٰلُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ ۖ وَمَا يَعْقِلُهَآ إِلَّا ٱلْعَـٰلِمُونَ ﴿٤٣﴾ ﴾العنكبوت، واتە: ئەو وێنانە بۆ خەڵكی دەهێنینەوە، وە تەنیا زانایان تێیان دەگەن. دیارە لێرەدا مەبەست ئەوەیە ئینسان بەبێ زانیاری، وە لەپێش ئەوەشدا بەبێ هەبوونی عەقڵ لە وێنەكانی قورئان تێناگات، وە ئینسان تا عیلمی زیاتربێو عەقڵی وردترو تیژتر بێت چاكتر لە وێنەكان حاڵی دەبێت.

مەسەلەی شەشەم: جێی سەرنجیش ئەوەیە، كە خوا ﷻ بە زۆری وێنە لە قورئاندا دێنێتەوە بۆ بابەتی گرنگو گەورە، بۆ وێنە دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِى ٱلسَّمَآءِ ﴿٢٣﴾ ﴾إبراهيم، لێرەدا خوای كاربەجێ وێنە دێنێتەوە بە درەختێكی پاكو چاك بەردار، لقو پۆپ بەرز، هەڵچوو، ڕیشە داكوتراو لە زەویدا، هەمیشە میوەو بەر دەردەكات، بۆ خوا بەیەكگرتن (التوحید)و، وشەی (لا إلـه إلا الله)، هەروەها ئەگەر تەماشای وێنەكانی دیكەی قورئان بكەین بەزۆری هەروان، بۆ وێنە لە سوورەتی (العنكبوت) لە ئایەتی (٤١)دا دەفەرموێ: ﴿ مَثَلُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوْلِيَآءَ كَمَثَلِ ٱلْعَنكَبُوتِ ٱتَّخَذَتْ بَيْتًا ۖ وَإِنَّ أَوْهَنَ ٱلْبُيُوتِ لَبَيْتُ ٱلْعَنكَبُوتِ ۖ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴾، واتە: وێنەی ئەوانەی، كە

جگە لە خوا دەکەن بە دۆستو پشتیوانی خۆیان، وەك جالْجالْۆکەیەك وایە کە خانوویەك دروست دەکات، وە ئەگەر بزانن بێهێزترین مالێش مالی جالْجالْۆکەیەکە.

مەسەلەی حەوتەم: دەغەڵیو دووڕوویی (نیفاق) پیسترین جۆری کوفرە، خوای دادگەر لە سووڕەتی (النساء)دا زۆر بە ڕاشکاویی فەرموویەتی: ﴿إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ فِي ٱلدَّرْكِ ٱلْأَسْفَلِ مِنَ ٱلنَّارِ وَلَن تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾﴾، واتە: بێگومان مونافیقەکان لە پلەی خوارەوەی ئاگردان، وە هیچ یاریدەدەریشت بۆیان چنگ ناکەوێ، وشەی (دَرکَة) بە (دَرَکَات) کۆدەکرێتەوەو پێچەوانەی وشەی (دَرجة)یە کە بە (دَرَجَات) کۆ دەکرێتەوە. (دَرَجَات) ئەوەیە کە تۆ لە ئاستی خۆتەوە بەرەو سەرەوە بڕۆیو، (دَرَکَات)یش ئەوەیە کە لە ئاستی خۆتەوە بەرەو خوار بڕۆی، ئنجا کە خوا دەفەرموێ: مونافیقەکان لە پلەی خواری خوارەوەی دۆزەخدان، دیارە دەبێت لە هەموو کافرەکان خراپتر بن بۆیە لە خوار هەموو کافرانەوەن، چونکە خوا ﷻ سزای خەڵك پڕ بە پێستو عادیلانە دەداتو، کەسێك خراپترینو توندترین سزای هەیە، کە لە هەموو کەس خراپتربێ، کەواتە: دیارە مونافیقەکان لە هەموو کافران خراپترن بۆیە لە خوار هەموو کافرانەوەن لە سزادا، بەڵگەیەکی دیکە ئەوەیە کە لە سووڕەتی (النساء) لە ئایەتی (١٤٦)دا، هەر لەدوای ئەو ئایەتەی کە باسمان کرد، خوا باسی تۆبەی مونافیقەکان دەکات کە چۆن قەبووڵ دەکریو دەفەرموێ: ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُوا۟ وَأَصْلَحُوا۟ وَٱعْتَصَمُوا۟ بِٱللَّهِ وَأَخْلَصُوا۟ دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُو۟لَٰٓئِكَ مَعَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ۖ وَسَوْفَ يُؤْتِ ٱللَّهُ ٱلْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾﴾النساء، واتە: مونافیقەکان ئەوە سەرەنجامو سزایانە، جگە لەوانەی کە دەگەڕێنەوە بۆ لای خوا، ئنجا چوار مەرجی بۆ وەرگرتنی تۆبەی بابای مونافیق داناون، چونکە مونافیق کوفرەکەی کوفرێکی ئاوێتە (مرکب)یە، بۆیە دەبێت گەڕانەوەشی بۆ لای خوا گەڕانەوەیەکی ئاوێتەبێ، کەسێك کە تووشی نەخۆشییەکی سادە دەبێت،

دەرمانێکی سادەی بەسە، بەڵام کەسێك تووشی نەخۆشییەکی قورسی لێکدراو بووبێت، دیارە هەتا نەخۆشییەکەی قورستربێ، پێویستی بە چارەسەری جۆراوجۆرترو زیاتریش دەکات.

مەرجەکانی وەرگرتنی گەڕانەوە (توبة)ی مونافیقانیش، ئەم چوارەن:

یەکەمیان/ دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ تَابُواْ ﴾، ئەوانەی کە دەگەڕێنەوە، واتە: تا ئێستا مونافیق بوونو ئەهلی کوفر بوون، لەمەودوا ببن بە ئەهلی ئیمان.

دووەمیان/ دەفەرموێ: ﴿ وَأَصۡلَحُواْ ﴾، وە چاکسازیی یان کردوە، واتە: ئەگەر هەتا ئێستا سەرگەرمی خراپەکاریی بوون، لەمەودوا چاکەو چاکەکاریی دەکەنە پیشە.

سێیەمیان/ دەفەرموێ: ﴿ وَٱعۡتَصَمُواْ بِٱللَّهِ ﴾، لەمەودوا پەنا بە خوا بگرن، چونکە مونافیقەکان بەزۆری بەوە دەبنە مونافیق، کە لە جیاتی خواو پاشان ئەهلی ئیمان، ئەهلی کوفر دەکەن بە دۆستو پشتیوانی خۆیان، بە زۆری نیفاق بە هۆی ئەوەوە پەیدا دەبێ.

چوارەمیان/ دەفەرموێ: ﴿ وَأَخۡلَصُواْ دِينَهُمۡ لِلَّهِ ﴾، گەردن کەچیی خۆیان بۆ خوا ساغ بکەنەوە، واتە: تا ئێستا طاعەتەکەیان خڵتەو خاڵی پێوە بووە، نوێژیان بە ڕیاو درۆ کردوەو، طاعەتی دیکەشیان کردوە، ئەمما ساغو ڕاست نەبووە، بەڵام لەمەودوا بەندایەتییەك ئەنجام بدەن، کە خڵتەو خاڵی پێوەنەبێ.

ئنجا پاش ئەو گەڕانەوە چوار مەرجییە، دەفەرموێ: ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَعَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴾، ئا ئەوانە لەگەڵ ئیماندارانن.

مەسەلەی هەشتەم: پێویستە بزانین (نیفاق) تەنیا یەك جۆر نیە، بەڵکو (نیفاق)ی گەورە هەیەو (نیفاق)ی گچکەش هەیە، کە هەندێك لە زانایان بە (النفاق الإعتقادي و النفاق العملي) تەعبیریان لێ کردوون، (نیفاق)ی گەورە

ئەوەیە کە ئینسان لە دەروونەوە کوفری هەبێ وە ئیمانی نەبێ، بەڵام بەدرۆ خۆی بە مسوڵمان پێشاندا، (نیفاق)ی گچکەش ئەوەیە کە ئینسان هەندێك لە سیفەتەکانی مونافیقەکانی تێدا هاتبنە دی، پێغەمبەر ﷺیش چەند فەرموودەیەکی هەن لەوبارەوە، بۆ نموونە: فەرموودەیەکی پێغەمبەر ﷺ کە (بخاري و مسلم) دەیگێڕنەوە لە (عەبدوڵڵای کوڕی عەمری کوڕی عاص)ەوە کە فەرموویەتی: {(أربَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقَاً خَالِصَاً، وَمَنْ كَانَت فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدَعَهَا: إِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ، وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ، وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ بـرقم: (٣٤)، وَمُسْلِمٌ بـرقم: (٢٠٧)، وَالتِّرمِذِيّ بـرقم: (٢٦٣٢)، وَالنَّسَائِيُّ بـرقم: (٥٠٣٥)}، واتە: چوار سیفەت لە هەرکەسێکدا هەبن، ئەوە مونافیقێکی ڕووتە (مونافیقێکی تەواو عەیارە) وە هەرکەسێك یەکێ لەو چوار سیفەتەی تێدا هەبێ، ئەوە یەکێك لە سیفاتەکانی نیفاقی تێدایە، تاکو دەستی لێ هەڵدەگرێ:

یەکەم/ ئەوەیە کە هەر کاتێ بە ئەمیندار دانرا، خیانەت بکات، (واتە خیانەت لە ئەمانەت بکا).

دووەم/ هەمیشە لەکاتی قسەکردندا درۆ بکات.

سێیەم/ هەردەم لەکاتی پەیماندان غەدر بکات، (غەدر، واتە: پەیمان شکاندن)، لە کوردەواریی خۆماندا غەدر بە مانای زوڵم دێت، بەڵام لە زمانی عارەبیدا وە لە بەکارهێنانی قورئانو سوننەتدا غەدر بە مانای پەیمان شکاندن دێت).

چوارەم/ هەرکاتێ دەمەقاڵێیو مشتومڕی بوو لەگەڵ کەسێکدا، خۆی تووشی گوناحو تاوان بکات (سوێندی بەدرۆ بخوات، غەیبەتی کابرا بکات، بوختانی پێ بکات... بەو شێوەیە)، جا ئایا کەسێك هەرکام لەو چوارانەی تێدا بن، مانای وایە ئەوە (نیفاق)ی گەورەی تێدا هاتۆتەدی؟ دیارە هەندێك لە زانایان دەڵێن: نا، چونکە لێرەدا مەبەستی پێغەمبەر ﷺ کە دەفەرموێ: (مُنَافِقَاً خَالِصَاً)، واتە (نیفاق)ی گچکەی بە تەواوی تیادا هاتۆتە دی، چونکە (نیفاق)ی گچکەش بەش بەشە، منیش وای تێدەگەم کە ئینسان مەگەر

ببێتە موونافیقێکی تەواو عەیار، واتە: بە مانای (نیفاق)ی گەورە، ئەگەرنا ئەو هەموو سیفەتە نزمانەی تێدا نایەنەدی، چونکە حەدیسەکە دەفەرموێ: هەر کاتێك کە ئەمانەتی پێ سپێردرا خیانەتی لێ بکات، واتە: پیشەی خیانەتکردن بێ بە ئەمانەت، وە پیشەی درۆکردن بێت لە قسەکردندا، وە پیشەی پەیمانشکاندن بێت، وە پیشەی گوناهکردن (فجُور) کردن بێت لە دەمەقاڵێیدا، هەرکاتێ ئینسان ئەو چوار سیفەتەی تێدا بوونە عادەتو پیشە، ئەوە بەدڵنیایی یەوە، دیارە ئیمانی لەدڵدا نیە، بەڵێ دەگونجێ مسوڵمان جارێ خیانەتێ بکا، جارێ درۆ وەعدە خیلافی ببێ، جارێك لە دەمەقاڵێیدا تووشی گوناهبێ، بەڵام ناگونجێ ئەوانەی تێدا ببنە عادەت، چونکە فەرموودەکە ئاماژە بەوە دەکات، کە هەر کاتێ قسەی کرد درۆ دەکات، هەر کاتێ ئەمانەتی پێدرا خیانەتی پێ دەکات ... هتد، واتە: ئەو سیفەتانەی تێدا ڕیشەدار بوون، دیارە ئەگەر ئەسڵی ئیمانو تەوحیدی لە دڵدا هەبێ، ئەو سیفەتە خراپانە ئاوا تێیدا نابنە عادەتو خەسڵەتی ڕیشەدار. خوا بە لوتفو کەرەمی خۆی هەموو لایەکمان لە (نیفاق)ی گەورەو گچکە بپارێزێو بمانڕازێنێتەوە بە ئیمانو تەوحیدی ڕاستەقینە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پێنجەم

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئـەم دەرسەمان لە ئایەتی (٢١ تـا ٢٤) لـە سوورەتی بەقـەرە دەگرێتـە خـۆیو لـەم چوار ئایەتەدا دوو بابەتی گرنگ باسکراون:

بابـەتی یەکـەمیان: ئەوەیـە کـە خـوا ﷻ بـانگی مرۆڤایـەتی دەکـات بـە گـشتی بـۆ بەندایـەتییکـردن بـۆ خـۆی، وە پاشـان بەرهـەمی بەندایـەتییکـردن بۆخـۆی دەخاتە ڕوو، دوایی بەڵگەو پاساوی بەندایەتییکردن بۆخۆی باس دەکات، کە بۆچـی دەبێـت بەنـدەکان تـەنیا خـوای خۆیـان بپەرسـتنو تـەنیا ئـەو بـە پەرسـتـراوو پەروەردگاری خۆیان بزانن؟

بابـەتی دووەمیـان: ئەوەیـە کـە خـوای زانـاو شـارەزا بـانگی خەڵـکی دەکـاتو پێیـان دەفەرموێ: ئەگەر لە گوماندان لـەوەی کـە بـۆ بەنـدەی خـۆم کـە موحەممـەدە ﷺ ناردوومـە (کـە مەبەسـت پێـی قورئانـە)، ئـەوە فـەرموون ئێـوەش وێنـەی سوورەتێکی قورئان بێنن، واتە: بانگی مرۆڤایەتی دەکات بـۆ ئیمـان هێنـان بـە قورئان، لەسـەر بناغـەی ئـەوە کـە قورئـان بەرنامـەی موحەممـەدە ﷺ وە لـە هەمان کاتیشدا بەڵگەو موعجیزەی پێغەمبەرایەتی موحەممەدە ﷺ.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱعۡبُدُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُمۡ وَٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ٢١ ٱلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ ٱلۡأَرۡضَ فِرَٰشٗا وَٱلسَّمَآءَ بِنَآءٗ وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَخۡرَجَ بِهِۦ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ رِزۡقٗا لَّكُمۡۖ فَلَا تَجۡعَلُواْ لِلَّهِ أَندَادٗا وَأَنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ٢٢ وَإِن كُنتُمۡ فِي رَيۡبٖ مِّمَّا نَزَّلۡنَا عَلَىٰ عَبۡدِنَا فَأۡتُواْ بِسُورَةٖ مِّن مِّثۡلِهِۦ وَٱدۡعُواْ شُهَدَآءَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ٢٣ فَإِن لَّمۡ تَفۡعَلُواْ وَلَن تَفۡعَلُواْ فَٱتَّقُواْ ٱلنَّارَ ٱلَّتِي وَقُودُهَا ٱلنَّاسُ وَٱلۡحِجَارَةُۖ أُعِدَّتۡ لِلۡكَٰفِرِينَ ٢٤﴾

مانــای وشــە بە وشـــەی ئایەتەکــان

((ئــەی خەڵــکینە ئــەو پــەروەردگارەتان بپەرســتن کــە ئێــوەش‌و ئەوانــەی پــێش ئێوەشی دروستکردوە، بەڵکو خۆتان بپارێزن (لـە تـووڕەیی‌و سـزای خـوا) ﴿٢١﴾ ئـەو کەســەی کــە زەوی بۆتــان ڕاخــستوە، وە ئاسمــانی بــۆ کردوونــە ســەربان، وە لـــە سەرووتانەوە ئاوی ناردۆتە خواریٚ‌و میوەجاتی پیٚ دەرهێناوە، کە بژێوی ئێوە بێت، دەجا هاوەڵان بۆ خوا دامەنێن لە حاڵێکدا، کە دەزانن هاوەڵی نین ﴿٢٢﴾ وە ئەگەر لـە دوودڵیی دابوون لەبارەی ئەوەوە کـە ناردوومانەتـە سـەر بەندەکەمان (موحەممـەد ﷺ) ئەوە سووڕەتێکی وەك وی بێنن، وە جگە لـە خـواش سـەرجەم شاهیدەکانتان (هاوکارەکانتــان) بــانگ بکــەن، ئەگــەر ڕاســت دەکــەن ﴿٢٣﴾ بــەڵام ئەگــەر ئــەوەتان نەکردو هەرگیزیش بـۆتان ناکریٚ، ئەوە بەهۆی ئیمان هێنانەوە، خۆتـان لـەو ئـاگرە بپارێزن، کە سووتەمەنییەکەی خەڵك‌و بەردە، بۆ کـافران دانـراوە ﴿٢٤﴾)).

شیکردنەوەی هەندێك لە وشــەکان

(تَتَّقُونَ): وشەی (تَقـوَى) لـە ئەسـڵــدا لـە (وِقَايَـة)وە هـاتوە، واتـە: پارێــزکــردن، خـوا ﷻ جاری وا هەیـە تـەقوای پاڵداوەتـە لای خـۆی‌و جـاری وا هەیـە پـاڵی داوەتـە لای غـەیری خـۆی، بـۆ وێنـە لێـرەدا دەفـەرمویٚ: ﴿ فَٱتَّقُواْ ٱلنَّارَ ٱلَّتِي وَقُودُهَا ٱلنَّاسُ وَٱلْحِجَارَةُۖ أُعِدَّتْ لِلْكَٰفِرِينَ ﴿٢٤﴾ ﴾البقـرة، واتـە: خۆتـان بپـارێزن لـە ئاگرێك کە سووتەمەنییەکەی خەڵك‌و بەردە، کە بۆ کافران ئامادەکراوە وە لە سـەرەتای سـووڕەتی (النســاء)دا فەرموویـەتی: ﴿ ... وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلْأَرْحَامَ ... ﴿١﴾ ﴾، واتە: خۆتان لەو خوایە بپـارێزن کـە شـتی پـیٚ لـە یەکدی داوا دەکـەن، وە خۆشـتان لـە ڕەحمـەکان (پەیوەنـدیی خزمایـەتی) بپـارێزن، کەواتە: ئەسڵی وشـەی (تَقوَى) لە ڕیشـە زمانەوانییەکەیدا دەگەڕێتـەوە سـەر

(وِقايـة)، واتـە: پـارێزكردن، ئنجا خـۆ لـە خـوا پاراسـتن ئەوەیـە، كـە تـۆ خـۆ بپارێزی نەوەك خوا لێت تووڕە بێت، خوای پەروەردگار بەچـی تـووڕە دەبـێ؟! پێشـتـر باسمان كرد، كە خـوای بـەرزو مـەزن بـە گشـتی بـە دوو شـتـان تـووڕە دەبێـت: ئـەوەی كـە لەسـەری پێویـست كـردووی بیـچوێنی، یـان ئـەوەی لـێـی قەدەغە كردووی بیشكێنی، بۆیە زانایان گوتوویانـە: (التَقـوَى: جماع خِصَال الخَيْر كُلـِّها)، واتە: پارێزكاریی هەرچی سیفاتی چاكە هـەمووی كۆدەكاتـەوە، چـونكە تـۆ ئەگـەر هەرچـی خـوا پێـی خۆشـە، ئـەنجامت دا بـەپێی توانـا، وە هەرچـی خـوا پێـی ناخۆشـــە، خـۆت لـێ دوور گـرت، مانـا وایـە تـۆ هـەموو شـەریعەتت جێبـەجێ كردوە!

(خَلَقَكُمْ): (الخَلْـقُ: التَقْـدِيرُ الـمُستَقِيمِ، وَ يُـسْتَعْمَـلُ فـي إبْـدَاعِ الـشَّـيءِ مِـن غَيـرِ أصْلٍ وَلاَ احْتِذَاءٍ) وشەی (خَلْقُ) بریتیە لە ئەندازەگیـریی ڕاستو دروست، وە بەكاردێ بۆ هێنانەدی شـتێك لـە نەبوونـەوە، كـە دیـارە تـەنیا خـوا بەدیهێنـەر (خـالقَ)ە، بەم مەفهوومەیان، بـەڵام (خـلق) مـەفهوومێكی دیكەشـی هەیـە، كـە بریتیـە لـە گـۆڕینی شـتێك لـە حاڵەتێكـەوە بـۆ حاڵـەتێكی دی، بۆیـە ئـەوە پاڵدراوەتە لای عیسـا ﷺ وەك دەفـەرموێ: ﴿...أَنِّىٓ أَخْلُقُ لَكُم مِّنَ ٱلطِّينِ كَهَيْـَٔةِ ٱلطَّيْرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًۢا بِإِذْنِ ٱللَّهِ ...﴿٤٩﴾﴾ آل عمـران، واتـە: مـن لە قوڕ شـێوەی باڵندەتان بۆ دروست دەكـەم، وە فـووی پێـدا دەكـەمو دەبـێ بـە باڵندە بە مۆڵـەتی خوا.

(لَعَلَّكُمْ): وشەی (لَعَـلَّ: طَمَـعٌ وإشْـفَاقٌ)، واتە: ئومێدەواریی یە بە بوونی شـتێكو ترسـانیشە لە نەبوونی، جا دیارە ئەوە بە نیسـبەت خـوای بـێ وێنـەوە گونجاو نیەو نابێ، بۆیـە هەنـدێك لـە توێـژەرەوان گوتوویانـە: (لَعَـلَّ: مِنَ اللّٰهِ وَاجِبٌـة) وتە: هەركاتێ خوا فەرمووی (لَعَـلَّ) ئـەوەتان بـۆ بكـەم، مانـای وایـە ئـەو شـتە خوا لەسەر خۆی واجبـی كردوە كە بیكات، یان ئێوە وابكـەن، ئومێـد وایـە ئـەو شتەتان بۆ بكرێ، ئومێد وایە كە ئەنجامەكەی وابێ.

(فِرَٰشًا): (الفَرْشُ: بَسْطُ الثِّيَابِ، وَيُقَالُ لِلمَفْرُوشِ: فَرْشٌ وفِراشٌ، وَجَمعُ فِرَاشٍ: فُرُشٌ) واتە: پۆشاكێك بلاْوبكەیەوە، پێی دەگوترێ (فَرْشُ) (هەروەها بە ڕایەخیش دەگوترێ)، وە (فرش)و (فِرَاشِ) كۆیەكەی (فُرُشٌ)ە، كە دەفەرموێ: خوا زەوی بۆ كردوون بە (فِرَاشِ) ، واتە: زەوی بۆ كردوون بە ڕایەخێكو بۆی ڕاخستوون، یاخود زەوی بۆ پان ڕاخستوون.

(بِنَآءً): (والبناء: إسمُ لما يُبنى بناءً)، وشەی (بِنَاءً) ناوە بۆ هەر شتێك كە بینای بكەی، وە لێرەدا مەبەست پێی سەربانو سەقفە.

(أَندَادًا): كۆی (نِدّ)ە، (نِدُّ الشَّيءِ مُشارِكُهُ في جَوْهَرِهِ، فإنَّ المِثْلَ يُقالُ في أي مشَارَكة كَانَت، فكُلُّ نِدّ مِثْلٌ ولا عَكْس) واتە: (نِدّ)ی هەر شتێك، هاوبەشیەتی لە ماهیەتو لە نێوەڕۆكیدا، بەلاْم (مثل) وانیە، (مثل) ئەوەیە كە لە هەندێ شت وێی بچێ، یاخود جاری وا هەیە لێی نزیكە، بەلاْم (نِدّ) ئەوەیە كە لە جەوهەرەكەیدا بەشداربێ، بۆیە هەموو (نِدّ)ێك (مثل)یشە، بەلاْم هەموو (مثل)ێك (نِدّ) نیە.

(شُهَدَآءَكُم): (شُهَدَاءَكُم: أعوانكُم أو الذينَ يَشهَدُونَ لَكُم، أو الذينَ يُعتدُّ بحضُورِهِم)، واتە: هاوكارەكانتان، یان ئەوانەی شاهێدییتان بۆ دەدەن، یان ئەوانەی كە بایەخ بە ئامادەبوونیان دەدرێ، بەلاْم لێرەدا مەبەست پێی هاوكارانە، چونكە (شُهَدَاءَ) كۆی (شَهِيدَ)ەو بە مانای شایەدو هاوكاریش دێت.

(أُعِدَّتْ): (الإعدَادُ مِنَ العَدِّ كالإسقَاءِ مِنَ السَقي، فإذَا قِيلَ أعْدَدْتُ هَذَا لَك: أي جَعَلْتُهُ بحَيث تَعُدُّهُ وتتناولهُ بِحَسَب حَاجَتَك إليهِ) وشەی (إعداد)، واتە: ئامادەكردن، (أُعِدَّتْ)، واتە: ئامادەكراوە، چونكە شتی ئامادەكراو دەگونجێ بژمێردرێ، یان دەستی بدرێتێ.

مانـــای گشـــتی ئایەتەکـــان

خـوا ﷻ دوای ئـەوەی باسـی کۆمەڵگـای ئیـسلامیی کـرا، وە باسـی هـەر سـێ پێکهێنـەرەکانی کـرا، کـە: پارێزکـارانو، کـافرانێکن کـە ئیمانیـان نـەهێناوە بـە ئیـسلامو خۆیـان بـە ئاشـکرا بـە کـافر نیـشاندەدەن، کـە لـە کۆمـەڵگای ئیـسلامیی یەکەمـدا هـەبوون، وە مونافیقـەکانن کـە کەسـانێکن بێبـڕوان، بـەڵام خۆیـان بـە مـسوڵمان نیـشاندەدەن، وە هەمیـشە کۆمـەڵگای ئیـسلامیی ئـەم سـێ پێکهێنـەرەی هەن، وە لێرەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە هەموو جـۆرە کـافرەکان بۆیـان هەیـە لە سایەی دەوڵـەتی ئیـسلامییدا بـژین، واتـە خـەڵك ناچـار نـاکرێ ببنـە مونـافیق، ئەوانەی خۆیان ئەو ڕێیە هەڵدەبژێرن، ئـەوە مەسـەلەیەکی دیکەیـە، ئەگـەرنا خـوا ڕێگـا دەدا مرۆڤـ کـافربێ، هـەروەك لـە سـووڕەتی (الكهـف) ئایـەتی (٢٩)دا فەرموویـەتی: ﴿ ... فَمَن شَآءَ فَلۡيُؤۡمِن وَمَن شَآءَ فَلۡيَكۡفُرۡ ... ﴾، ئنجا ئـەو کەسـەش کـە پێی وایە لە دەوڵەتی ئیسلامییداو لە کۆمەڵگای ئیسلامییدا ڕێگا نادرێ کە مرۆڤـ ئیعلانی کوفری خۆی بکات، مانـای وایـە قەناعـەتی وای لـێدێ کـە ئیـسلام خـەڵك ناچار دەکات ببێتە مونافیق، وە بە دڵنیاییش هەمیشە مونافیق لـە کافرخراپتـرە ! دیـارە ئـەوەش پێـچەوانەی حیکمـەتی خوایـەو پێـچەوانەی بـەزەیی خواشـە، کـە شـەریعەتەکەی خەڵك ناچار بکات ببنە مونافیق، چونکە کاتێ کە ڕێگا لـە خـەڵك گـیرا بەئاشـکرا کافربـێ، مانـای وایـە ناچارکراون مونـافیق بـن، دیـارە ئـەوەش لـە کاتێکدایـە ئیـسلام دەسـەڵاتی هەیـە، مەبەسـتیـشم لـە کافـر تـەنیا نەصـڕانییو جوولەکـە نیـە، چـونکە ئـەوە دیـارە جوولەکـەو نەصـڕانیی لـە سـایەی دەوڵـەتی ئیسلامییدا ژیـاون، بـەڵکو مەبەسـتم هـەموو جۆرەکـانی ئـەهلی کوفرە، هـەموویان بۆیان هەیە لەژێر سایەی دەوڵەتی ئیـسلامییدا بژیەن، وە ئەو ڕایـەش بـەهێزترین ڕای زانـایانە کە سەرانە (جزية) لە هەموو جۆرەکانی ئەهلی کوفر وەردەگیـرێ،[1]

---

١) بـەڵام وەرگرتنـی سـەرانە (جزيـة)ش هەلومـەرجی تایبـەتی خـۆی هەیـەو مـەرج نیـە هـەموو هاووڵاتیەکی ناموسڵمانی ژێر سایەی دەوڵەتی ئیسلامیی سەرانەی لـێ وەردەگیـرێ، هەروەها بناغـەی هاوپەیمانێتی نێوان دەوڵەتو کۆمەڵگای ئیسلامییو هاووڵاتیانی نامـسوڵمان، هەمیـشە یـەکی لەسـەر

وەك من لە کتێبی (چەند مەسەلەیەکی باوی سەردەم)دا ئەم مەسەلەیەم ڕوون کردۆتەوە، هەروەها لە کتێبی (چەند بابەتێکی سیاسی هاوچەرخ لەبەر ڕۆشنایی عەقڵو وەحی دا)[١].

دوای ئەوە خوا ﷻ بانگی هەموو مرۆڤایەتی دەکات دەفەرمویٚ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱعۡبُدُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُمۡ وَٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ﴾، ئەی خەڵکینە! ئەو پەروەردگارەتان بپەرستن کە ئێوەو ئەوانەی پێش ئێوەی دروستکردوە، واتە هەر خوا بەدیهێنەری ئێوەیە، بۆیە با هەر ئەویش پەرستراوتان بێت ! دوایی دەفەرمویٚ: ئومێد وایە بەهۆی بەندایەتییتانەوە بۆ خوا، خۆتان بپارێزن، لە دنیادا خۆتان بپارێزن لە عەیبداریی و گوناهباریی و، لە دوارۆژدا خۆتان بپارێزن لە سزاو جەزرەبەی خوا، واتە: خۆتان بپارێزن لەوەی کە خوا لێتان تووڕە بێت، وە لە ئەنجامی تووڕەبوونەکەیدا تووشی سزای سەختو جەزرەبەو ئەشکەنجەی خوا ببن، بەپێی یاسای دادگەرانەی خوا، دوایی ڕوونی دەکاتەوە کە خەڵك بۆچی خوا بپەرستن؟ چونکە یەکێك بۆی هەیە بڵێ: باشە بۆچی بەندایەتیی بۆ خوا بکەین؟ ئەگەر تەماشای ئایەتەکانی قورئان بکەین وەك ئاڵقەکانی زنجیرێك هەمیشە یەکتردەبەستنەوە، خوا ﷻ هیچ کاتێك فەرمانێك ناکات مەگەر حیکمەتەکەشی بەیان دەکات، یاخود بەڵگەو پاساوەکەشی بەیان دەکات، بەڵام ئینسان دەبێت سەرنج بدا، ئنجا بۆی دەردەکەویٚ، لێرەدا دەفەرمویٚ: ﴿ ٱلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ ٱلۡأَرۡضَ فِرَٰشٗا وَٱلسَّمَآءَ بِنَآءٗ وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَخۡرَجَ بِهِۦ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ رِزۡقٗا لَّكُمۡ ﴾، ئەوە پاساو و بەڵگە هێنانەوەیە کە بۆچی خەڵك بەندایەتیی بۆ بەدیهێنەرو پەروەردگاری خۆیان بکەن؟ دەفەرمویٚ: ئەو زەوی بۆتان ڕاخستوەو ئاسمانی بۆ

وەرگرتنی سەرانە نەکەوتوە، بە بەڵگەی وەرنەگیرانی سەرانە لە سێ تیرە جوولەکەکەی مەدینە (بنو قینقاع و النضیر و بنو قریظة)، لە زنجیرە وتاری: (ئیسلامو دەوڵەتداریی) یشدا بە درێژی ئەم بابەتەمان توێژیوەتەوە.

١) هەروەها لە زنجیرە وتاری: (ئیسلامو دەوڵەتداریی)یدا، کە لە (تەلەفزیۆنی ئاسمانیی پەیام)دا بڵاودەکرێتەوەو پاشان دەشکرێتە کتێب، تیشکی باشم خستۆتە سەر.

کردوونـە سـەربان، وە لـە ئاسـمانەوە ئـاوی بـۆ ناردوونـە خـوار کـە هـەموو جـۆرە میوەجاتێك دەڕوێنێ، کە دەبێتە ڕزقو بـژێو بـۆ ئێـوە، واتـە: بۆیـە پـەروەردگارتان بپەرستن چونکە خاوەنی ئێوەیە، ژیێنـەری ئێوەیـە، ڕۆزی دەری ئێوەیـەو خـاوەنی نیعمەتی ئێوەیە، کەواتە: شتێکی زۆر مەنتیقییە کە تـۆ ئـەو خوایـە بپەرسـتی کـە هەموو شـتێکت لە وەوەیە: هەم بوونەکەتو هەم بـەردەوامبوونت لەسـەر بوونـتو هەم ژیانو گوزەرانتو هەم دنیـاو هـەم دواڕۆژت، هـەمووی پەیوەسـتە بـە ویسـتو توانـای ئـەوەوە، پاشـان دەفـەرموێ: ﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَندَادًا وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾، دەجا هاوتایان بۆ خوا دامەنێن لە حاڵێکدا دەزانن کە هاوتای نـین، واتـە: هـەر خـوا خاوەنی ئێـوەو پەیداکەرو بەدیهێنەری ئێوەیەو ڕۆزیدەری ئێوەیـە، کەواتـە: بۆچـی هاوتایـانی بـۆ پەیـدا دەکـەن، جـا ئـەو هاوتایـە چ هـەواو ئـارەزوی خـۆت بـێ، چ طاغووتێك بێ، چ فیـرعەونێك بێ، چ حیزبێکی کافـر بێ، چ ڕژێمێکی طـاغـووتیی بێ، چ کەلوپەلێك بێ، هەموو ئەوانە خوا ﷻ لە قورئاندا بە هاوتای خۆی دانـاون بـە پەرسـتـراوی خەڵـکی دانـاون، بـۆ وێنـە دەفـەرموێ: ﴿أَفَرَءَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ ... ﴿٢٣﴾﴾ الجاثیة، واتە: سەرنجی ئەو کەسە نـادەی کـە ئـارەزووی خـۆی کـردوە بە پەرسـتـراوی خـۆی، وە دەفـەرموێ: ﴿أَمْ لَهُمْ شُرَكَٰٓؤُاْ شَرَعُواْ لَهُم مِّنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنۢ بِهِ اللَّهُ ﴿٢١﴾﴾ الشورى، واتە: ئایا چـەند هاوبەشـێکیان هـەن کردوویـانن بـە هاوبەشـی خـوا، کـە شـەریعەتو بەرنامـەی ژیانیـان بـۆ دادەنـێن بـەبێ مۆڵـەت پێـدانی خـوا؟! یـان دەفـەرموێ: ﴿... أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّٰغُوتَ ﴿٣٦﴾﴾ النحل، واتە: بەندایەتیی بۆ خـوا بکـەنو خۆتـان لـە طـاغـووت دوور بگـرن، کەواتـە طـاغـووت (نِدّ)ی خوایـەو دەکـرێ بـە هاوتـای خـوا، وە پێغەمبـەر ﷺ کەلوپـەلو شـمەکیشـی بـە جۆرێك لـە پەرسـتـراو دانـاوە، کاتێـك کـە ئینسـان هـەموو ژیـانی خۆی بۆ تەرخان دەکاو دەیکات بە جێـی ئەوپـەڕی ئیهتمـامی خـۆی، فەرموویـەتی: {(تَعِسَ عَبدُ الدِّينَارِ، تَعِسَ عَبدُ الدِّرْهَمِ، تَعِسَ عبَدُ القَطِيفَةِ...) (رَوَاهُ البُخَارِيّ بـرقم: (٢٨٨٦)، وَابْنُ مَاجَهْ بـرقم: (٤١٣٥)، وَابْنُ حِبَّانَ بـرقم: (٣٢١٨)، عَنْ أَبي

هُرَيرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ}، واتە: بەدبەختە ئەو کەسەی دەبێتە بەندەی زێڕو زیو، بەدبەختە ئەو کەسەی دەبێتە بەندەی جلو بەرگ، (قَطِيفَة) جۆرێکە لە پۆشاك.

دوایی خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَإِن كُنتُمۡ فِي رَيۡبٍ مِّمَّا نَزَّلۡنَا عَلَىٰ عَبۡدِنَا ﴾، چونکە بەندایەتیی بۆ خوا یەکسەر پەیوەستە بە بەرنامەی خواوەو پەیوەستە بە کتێبی خواوە، ئێمە چۆن بەندایەتیی بۆ خوا بکەین؟ وەك لە تەفسیری سووڕەتی فاتیحەدا باسم کرد، کاتێك دەتوانین تەنیا خوا بپەرستین، وە یارمەتی بەس لەو بخوازین کە ڕێگای ڕاست بگرین، ڕێگای ڕاستی خواش لە کتێبی خوادا بەرجەستە دەبێت، پاشان لە سوننەتی پێغەمبەری پێشەوادا ﷺ، بۆیە یەکسەر دەفەرموێ: وە ئەگەر لە گوماندان لەو کتێبەی کە بۆ سەر بەندەی خۆمانمان ناردوومانەتە خوار، واتە: ئەو قورئانەی کە بۆ موحەممەدمان ناردوە ﷺ ئەگەر لێی لە گوماندان، بۆیە نایکەنە بەرنامەی ژیانتانو نایکەنە ڕێبازتان، کە بە پێی ئەو بەرنامەیە بەندایەتیی بۆمن بکەن، ﴿ فَأۡتُواْ بِسُورَةٖ مِّن مِّثۡلِهِۦ ﴾، ئەوە وێنەی سووڕەتێکی وەك قورئان بێنن، یانی: ئەگەر بەگومانن لەوەی کە موحەممەد ﷺ لە خواوە قورئانی بۆ دابەزیوە، پێتان وایە خۆی دایناوە، یان لە شوێنێکەوە وەریگرتوە، کە کافرەکان هەموو ئەو جۆرە تۆمەتەیان گوتوە، ئەوە وەك کوردەواریی خۆمان دەڵێن: (مەیدان مشکان نەکێلاوە) فەرموون ئێوەش وێنەی سووڕەتێکی قورئان بێنن ﴿ وَٱدۡعُواْ شُهَدَآءَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴾، وە هەرچی شایەدییتان بۆ دەدا کە قورئان لە خواوە بۆ موحەممەد ﷺ نەهاتوە، ئەوانەش هەموو بانگ بکەن، بێجگە لە خوا، یاخود هەموو ئەوانەی کە هاوکارییتان دەکەن بانگیان بکەن، چونکە (شُهَدَآء) وێڕای شایەدان بە مانای هاوکاران (أعوان)یش هاتوە، ﴿ فَإِن لَّمۡ تَفۡعَلُواْ ﴾، جا ئەگەر نەتانکرد، واتە: وێنەی سووڕەتێکی قورئانتان نەهێنا ﴿ وَلَن تَفۡعَلُواْ ﴾، وە دڵنیاش بن نایکەنو بۆتان ناکرێ ﴿ فَٱتَّقُواْ ٱلنَّارَ ٱلَّتِي وَقُودُهَا ٱلنَّاسُ وَٱلۡحِجَارَةُ ﴾، کەوایە خۆتان لە ئاگرێك بپارێزن کە سووتەمەنییەکەی ئینسانەو بەردە، واتە بەوە خۆش دەکرێو

بڵێسەدار دەکرێ، بەچی خۆتان بپارێزن لەو ئاگرە؟ بە ئیمان هێنان بە قورئان، وە بە ئیمانهێنان بە موحەممەد ﷺ، وە بەندایەتییکردنتان بۆ خوا، چونکە ئەو ئاگرە بۆ کێ ئامادە کراوە؟ ﴿ أُعِدَّتۡ لِلۡكَٰفِرِينَ ﴾، بۆ کافران ئامادە کراوە، کەواتە: ئێوەش ئەگەر کافربن، ئەوە سەرەنجامتان نێو ئەو ئاگرە ئامادەکراوو بڵێسەدارە دەبێ.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: لە قورئاندا هەمیشە خوا ﷻ پەروەردگارێتیی‌و بەدیهێنەرایەتی خۆی، دەکاتە بەڵگەو پاساوی پەرستراوێتیی خۆی، واتە: بە خەڵك دەفەرموێ بەندایەتییم بۆ بکەن، چونکە پەروەردگارتانم‌و بەدیهێنەرتانم‌و خاوەنتانم، ئنجا ئایا ئەوە مانای چییە؟ واتە:

١ – بەندایەتییکردنتان بۆ بەدیهێنەری خۆتان‌و پەروەردگارتان‌و خاوەنتان، شتێکی مەنتیقییە، مادام ئێوەی دروستکردووەو ئێوە پەروەردە دەکات، وە مشوورتان لێ دەخواو دەتانژیێنێ، بەندایەتیی بۆ بکەن، مادام چاکەی لەگەڵ کردوون، ئێوەش بە چاکە وەڵامی چاکەکەی بدەنەوەو سوپاسگوزاریی بۆ بکەن.

٢ – مانایەکی دی لێ وەردەگیرێ، ئەویش ئەوەیە کە بێجگە لەو پەروەردگارو بەدیهێنەرەتان، کەسی دیکە شایستەی ئەوە نیە ببنە بەندەو ببنە ملکەچی، تەنیا دروستکەرو پەروەردگارە، کە شایستەی ئەوەیەو هەقی ئەوەی هەیە کە بەندەکانی بیپەرستن‌و بەندایەتیی بۆ بکەن.

مەسەلەی دووەم: تەقوا بەبێ عیبادەت پەیدانابێ، چونکە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱعۡبُدُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُمۡ وَٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ﴾، واتە: بۆیە عیبادەت بۆ پەروەردگارتان بکەن تاکو تەقواتان پەیدابێ، بەڵێ تەقوا بەرهەمی عیبادەتەو، ئینسان تا (عابد)تر بێت بۆخوا، موتتەقی تر دەبێت، وە هەتا عیبادەتی باشتر بێت، تەقوای چاکتر دەبێت، چونکە وەك باسم کرد، تەقوا

واتـە: خـۆ پاراسـتن لـەوە کـە خـوا لـێت تـووڕە بێـت، ئنجا بەچـی خـۆت لـەوە دەپـارێزی کـە خـوا لێـت تـووڕە بێـت؟ بـە بەندایـەتیی کـردن بـۆ خـوا، بەڵـێ بەڕاسـتی کەسێك بەندەی خـوا بێـت، وادەکات کـە بـە هـیچ شـێوەیەك خـوا لێـی تووڕە نەبێ، یانی: بە هیچ شـێوەیەك قەدەغەکانی خـوا نەشـکێنێ‌و واجبـەکانی خوا نەچووێنـێ.

مەسـەلەی سـێیەم: یـەکتایی خـوا (وحدانیـة اللّه)، ﷻ لـە بەدیهێنەرایـەتیی‌و لـە پەروەردگارێتی‌و لە خاوەندارێتیـدا، واتـە: ئـەوە کـە خـوا هـەرخۆی بەدیهێنـەرو پەروەردگارو خاوەنە، دەخوازێ کە تەنیا خۆیشی پەرستراو (مَعبود) بێت، بۆیـە دەفـەرموێ: ﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَندَادًا وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾، واتـە: کاتێـك کـە ئێـوە دەزانن بێجگە لە خوا پەروەردگارێك‌و خاوەنێکی دیکەتان نیە، با بێجگە لەویش پەرسـتـراوێکی دیکەتان نەبێ.

مەسەلەی چوارەم: خـوا پەرسـتیی بـەبێ شـوێن پـێ هـەڵگرتنی پێغەمبـەر ﷺ وە بەبێ پابەندیی بەو کتێبەوە کـە خـوا بـۆ موحەممـەدی ناردوە ﷺ نایەتـەدی، بۆیە خوای کاربەجێ یەکسەر دوای فەرمانکـردن بـە بەندایەتییکـردن بـۆ خـوا، باسی ئیمانهـێنان دەکات بـەو کتێبـە کـە خـوا بـۆ موحەممەدی ﷺ نـاردوە، وە تاکـە مـوعجیزەو بەڵـگەی پێغەمبـەرە، کـە بـە بەڵـگەی هێناوەتـەوە لەسـەر پێغەمبەرایەتی خۆی، چونکە (موحەممەد) تەنیا قورئانی بە بەڵگە هێناوەتەوە بـۆ پێغەمبەرایـەتی خـۆی، ئەگـەرنا مـوعجیزەی دیکـەی زۆربـوون، بـە بەڵگـەی چـەندان ئایـەت‌و فەرمایـشتی پێغەمبـەر ﷺیـش ڕوونیکردۆتـەوەو[1] فەرموویـەتی: {(مَا مِنَ الأنبيَاءِ نَبيٌّ إلاَّ أُعْطِي مَا مِثْلُهُ آمَنَ عَلَيهِ البَشَرُ، وَإِنَّمَا كَانَ الَّذي أُوتيتُ وَحيَاً أوحَاهُ اللهُ إلَيَّ، فَأرْجُو أنْ أكُونَ أكثَرَهُمْ تابِعَاً يَومَ القِيَامَةَ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ بـرقم: (٤٩٨١)، وَمُسْلِم بـرقم: (٣٨٣)، عَن أبـي

١) واتە: ئەوەی ڕوونکرۆتەوە کە تاکە موعجیزەو بەڵگە، بۆ ئیسپاتی پێغەمبەرایەتی (محمد) ﷺ، کە پێغەمبەری خوا بە بەڵگەی هێناوەتەوە، قورئانە .

هُرَيـرَة ﷺ}، واتـه: هـيچ كـام لـه پێغەمبـەرانی خـوا نـەبوون (علـيهم الـصلاة والسلام) كه بەڵگەيەكی پـێ نـەدرێ لەسـەر ئـەوه خـەڵك ئيمـانی پـێ بێـنن (وه بزانن كه ڕاست دەكات)، وه ئەوەی بەمن دراوه لەو بوارەدا، وەحييه بـۆم هـاتوه، (واتـه: ئـەوەی كـه پـێم دراوه وەك بەڵـگه لەسـەر پێغەمبەرايـەتييم، وەحـیو پەيامو بەرنامەی خوايه)، بۆيه ئومێدم وايه كه له ڕۆژی دواييـدا لـه هـەموويان شــوێنكەوتووم زيــاتر بــن، چــونكه هــی ئــەو ماوەتــەوه، بــەڵام مــوعجيزەی پێغەمبــەرانی ديكـه (علـيهم الـصلاة والـسلام) بـه وەفـاتی خۆيـان كۆتـايیيـان پێهـات، ئـەوەش بۆچـی؟ چـونكه پێغەمبـەران (علـيهم الـصلاة والـسلام) هـەر كامێكيان بۆ قۆناغێكو هەلومەرجێكو بۆ گەلو ميللەتێكی دياريكراو هاتوونو موعجيزەكەيان هەر ئەوەنده پێويست بووه، بەڵام پێغەمبەری كۆتايی بۆ هەموو بەشەر هاتوه، بە پانايی زەمين بە درێژايی زەمان، بۆيه موعجيزەكەشی هـەموو ڕۆژگارو سەرزەمينی گرتۆتەوه.

مەســەلەی پێنجــەم: خــوای پــەروەردگار لــه قورئانــدا، كــه قورئــان گــەورەترين موعجيزەی پێغەمبەره ﷺ، به سێ قۆناغ تەحەددای ئەهلی كوفری كـردوه، كـه ئەوانەی بڕوا ناهێنن به (محمد المـصطفی) ﷺ وەك پێغەمبەری خـوا، وەك كۆتـايی پێغەمبــەران، وه بــڕوا نــاهێنن بــەو كتێبــەی خـوا، كـه دوايـين كتـێبی خوايەو دوايـين نوسـخەی هيدايـەتی خوايـه بـا ئـەوانيش شـتێكی وا بێـنن، سـێ قۆنـاغـەكەش بريتين:

١- له قۆناغی يەكەمدا فەرموويەتی: كتێبێكی وەك قورئان بێنن، واتـه: ئەوەنـده قورئانەی، كه ئـەو كـاتی هاتۆتـه خـوارێ، وەك لـه سـوورەتی (الإسـراء) ئايـەتی (٨٨)دا، دەفـەرمووێ: ﴿ قُل لَّئِنِ ٱجْتَمَعَتِ ٱلْإِنسُ وَٱلْجِنُّ عَلَىٰٓ أَن يَأْتُوا۟ بِمِثْلِ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِۦ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴾، واتــــه: (ئــــەی موحەممەد ﷺ) تۆ پێيان بڵـێ: ئەگـەر ئـادەميزادو جن هـەموويان كۆببنـەوه سەريەكو هاوكاری يەكتـربن، كـه وێنەيـەكی وەك ئـەم قورئانـه بێـنن، نـاتوانن

وێنـەی بێـنن، هەرچـەندە پـشتگیریی یەكتـریش بكـەن، وە بـە كـردەوەش نەیانتوانی، هەر لەوبارەوە خوا لە سوورەتی (الطور)دا دەفەرمویٚ: ﴿ أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُۥ ۚ بَل لَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾ فَلْيَأْتُوا۟ بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِۦٓ إِن كَانُوا۟ صَـٰدِقِينَ ﴿٣٤﴾ ﴾، واتە: یان ئایا دەڵێن: (محمد ﷺ) بۆخۆی قورئانی هەڵبەستوەو لە خۆیەوە گوتوویەتی! بەڵكو هەر نایانەوێ ئیمان بێنن، ئەگەرنا با ئەوانیش قسەیەكی وەك وی بێنن (واتە: وەك قورئان) ئەگەر ڕاست دەكەن، لە قۆناغی یەكەمدا ئەوە دیارە كەس نـەیتوانی وەڵامـی ئـەم تەحەددایـەی قورئـان بداتـەوەو، شـتێكی وەك قورئـان بێـنێ، بۆیـە خـوای زانـاو توانـا ئـەمجار بۆیـان دابـەزی بـۆ ئاسـتێكی نزمتـرو كەمتـری لـێ داواكـردن.

٢– لە قۆناغی دووەمدا داوای دە (١٠) سوورەتی لێكردن، وەك لە سوورەتی (هود) ئایـەتی (١٣، ١٤)دا، دەفـەرموێ: ﴿ أَمْ يَقُولُونَ ٱفْتَرَىٰهُ ۖ قُلْ فَأْتُوا۟ بِعَشْرِ سُوَرٍ مِّثْلِهِۦ مُفْتَرَيَـٰتٍ وَٱدْعُوا۟ مَنِ ٱسْتَطَعْتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمْ صَـٰدِقِينَ ﴿١٣﴾ فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا۟ لَكُمْ فَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّمَآ أُنزِلَ بِعِلْمِ ٱللَّهِ وَأَن لَّآ إِلَـٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ فَهَلْ أَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴾، واتـە: یاخود دەڵێن: (محمد ﷺ) بۆخۆی قورئانی هەڵبەستوە، (گریمان وایە!) بڵێ: ئێـوەش دە سـوورەتی هەڵبەسـتراوی وەك قورئـان بێـنن، (نـاڵێن: قورئـان هەڵبەستراوە؟! موحەممەد ﷺ بۆخۆی هەڵیبەستوە، دە ئێوەش دە سوورەتی وەك وی بێـنن) وە كـێش لـە تواناتـان دایـە كـۆی بكەنـەوە هاوكارتـان بێـت، هەموویان كۆبكەنـەوەو داوای یارمـەتی لـەوانیش بكـەن، ئەگـەر ڕاسـت دەكـەن. دوایـی ڕوو لـە مـسوڵمانانو لـە پێغەمبـەر ﷺ دەكـاتو دەفـەرموێ: ئەگـەر وەڵامیـان نەدانـەوە، ئـەوە بـزانن كـە ئـەم قورئانـە بـە زانیـاری خـوا هـاتوە، (شـتێكیش بـە زانیـاری خـوا بێت، زانیـاری بەشـەر ناتوانـێ بەرانبـەریی بكـات، چونكە شتێك بە زانیاری خوا بێـت، هەڵـەی تێدانیـە بەقـەد نـووكی دەرزی، وە شتێك بەپێی زانیاری خوا بێت، كـە زانیـاری خـوا دەوری هـەموو شـتێكی داوە، دیـارە هـەموو ئـەو نهێنییانـەی تێـدان، كـە ژیـانی ئینـسان پـەكی لەسـەریان

کەوتوەو، پەیوەستیشن بە تێکڕای بوون (وجود)ەوە، وەك لە سوورەتی (الفرقان) لە ئایەتی (٦)دا، دەفەرموێ: ﴿ قُلْ أَنزَلَهُ ٱلَّذِى يَعْلَمُ ٱلسِّرَّ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾، واتە: بڵێ کەسێك قورئانی ناردۆتە خوار، کە هەرچی نهێنییەکانی ئاسمانو زەوی هەیە دەیانزانێ، کەواتە: کەسێکیش دەتوانێ وێنەیەکی قورئان بێنێ، کە زانیاری هەبێ بە هەموو نهێنییەکانی ئاسمانو زەویو، ئەوەش کەس نیە جگە لە خوا، ئنجا کە ئەوەشیان نەتوانی خوا لە قۆناغی سێیەم دا زیاتر بۆیان دابەزی.

٣- لە قۆناغی سێیەمدا تەحەددای کردن، کە بتوانن یەك سوورەت بێنن، وەك لە سوورەتی (یونس) لە ئایەتی (٣٨، ٣٩)دا، دەفەرموێ: ﴿ أَمْ يَقُولُونَ ٱفْتَرَىٰهُ ۖ قُلْ فَأْتُوا۟ بِسُورَةٍ مِّثْلِهِۦ وَٱدْعُوا۟ مَنِ ٱسْتَطَعْتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٣٨﴾ ﴾، واتە: یان دەڵێن: هەڵیبەستوە، بڵێ: وێنەی سوورەتێکی قورئان بێنن، وە کێش لە تواناتاندا هەیە هاوکارییان لێ وەربگرن، جگە لە خوا بانگیان بکەن، ئەگەر ڕاست دەکەن، دوایی دەفەرموێ: ﴿ بَلْ كَذَّبُوا۟ بِمَا لَمْ يُحِيطُوا۟ بِعِلْمِهِۦ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُۥ ۚ كَذَٰلِكَ كَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٣٩﴾ ﴾ یونس، واتە: بەڵکو شتێك بەدرۆ دەزانن کە پەییان پێ نەبردوە، (عەقڵیان پێی ناشکێو تێناگەن، بۆیە بەدرۆی دەزانن) وە جارێ تەئویلی ئەو قورئانەشیان بۆ نەهاتوە، واتە: ئەو هەواڵانەی کە قورئان هەواڵی پێداون، جارێ نەهاتوونەتە دی، کە یەکێك لە هەواڵەکان ئەوەیە کە لە کۆتایی سوورەتی (ص)دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَٰلَمِينَ ﴾، واتە: لە مەودوا بۆتان دەردەکەوێ هەواڵی قورئان کە بەرنامەیە بۆ هەموو جیهانییان، وە ئێستا دەرکەوت کە قورئان هیدایەتە بۆ هەموو بەشەر، نەك وەك کافرەکانی مەککە گومانیان دەبرد.

مەسەلەی شەشەم: وەك چۆن خوا ﷻ لە سەرەتای بیست‌و نۆ (٢٩) سوورەت دا پیتە پچڕپچڕەکانی هێنان، بۆ ئەوەی هەمیشە ئەوەیان بە گوێدا بدات کە ئەو قورئانەی ئێوە دەڵێن: موحەممەد ﷺ لە خواوە نەیهێناوە، هەر لەو پیتانە دروست بووە، دەی ئێوەش ئەگەر ڕاست دەکەن قورئانێکی وا یان دە سوورەت، یان سوورەتێکی وا بێنن، وەك چۆن خوا هەموو پیتەکانی لە یەك سوورەتدا نەهێنان‌و بیست‌و نۆ (٢٩) جار ئەوەی دووبارە کردۆتەوە، لە سەرەتای بیست‌و نۆ (٢٩) سوورەت دا، بەهەمان شێوەش خوای بەرزو مەزن، تەحەددای خۆی بە سێ قۆناغ خستنە ڕوو، کە سەرەنجام چ ئەهلی کوفری مەککە، چ ئەهلی کوفری شوێنەکانی دیکەو تا ئێستاش، دەستەوستان بوون‌و دەستەو ئەژنۆ کەوتوون، لەبەردەم تەحەددای قورئان دا.

مەسەلەی حەوتەم: باسی موعجیزە بوونی قورئانمان کردو گوتمان پێغەمبەری خوا ﷺ تاکە موعجیزەیەك کە بە بەڵگەی هێناوەتەوە بۆ ئیسپاتی پێغەمبەرایەتی خۆی‌و، وە تەحەددای مرۆڤایەتی پێ کردوە، بریتی بووە لە قورئان، جا بەڵگەبوونی قورئان لەسەر ڕاستیی پێغەمبەرﷺ ، زانایانی ئیسلام لە دێرزەمانەوە لێیان کۆڵیوەتەوە، کە ئایا قورئان لە چ ڕوویەکەوە بەڵگەو موعجیزەیە؟ زانایانی پێشوو (ڕەحمەتی خوایان لێبێت) بە زۆری لەڕووی زمانەوانییەوە: لەڕووی ڕەوانبێژیی‌و زمان پاراویی‌و لە ڕووی بەیانەوە، قورئانیان بە موعجیزە داناوە، چونکە ئەو کاتە کە قورئان هاتۆتە خوار لەنێو گەلی عەرەبدا، زیاتر مەسەلەی وتاربێژیی‌و شیعر گوتن‌و زانیاریەکانی بەیان (علوم البیان) باو بوونە، بۆیە زۆر لە زانایان پێیان وابووە، کە قورئان زیاتر لە ڕووی بەیانییەوەو لەڕووی ڕەوانبێژیی‌و فەصاحەتەوە، موعجیزەیە، بەڵام لەڕاستیدا قورئان لە هەموو ڕوویەکەوە موعجیزەیە، چونکە پێغەمبەری کۆتایی ﷺ بۆ هەموو بەشەریەتەو، تەحەددای هەموو بەشەریەتی کردوە، بۆیە کاتێك قورئان دەبێتە بەڵگە لەسەر پێغەمبەرایەتی موحەممەد ﷺ، کە هەروەك چۆن بۆ کەسانێك کە سوارچاکی مەیدانی ڕەوانبێژیی‌و زمانەوانیین

بەڵگەیەو دەستەوەسانکەرە، بەهەمان شێوە بۆ خەڵکی دیکەش کە لە مەیدانەکانی دیکە دان، بۆ وێنە لەڕووی پزیشکییەوە (طب)، لەڕووی گەردووناسییەوە، لەڕووی فەلسەفەوە، لەڕووی زانیارییە عەقڵییەکانەوە، لەڕووی یاسایی‌و قانوونییەوە، لەڕووی مێژوو زانییەوە، لەڕووی هەموو لقەکانی زانستەوە، کاتێك قورئان دەبێتە بەڵگە لەسەر پێغەمبەرایەتی موحەممەد ﷺ، کە لە هەموو بوارەکاندا بەڵگەو موعجیزە بێت‌و، لەو بوارەدا هیچ کەس نەتوانی وەك قورئان بێنێ، تەنانەت لەڕووی نەغمەو دەنگ‌و ئیقاعیشەوە، قورئان هەر موعجیزەیەو ئەو شێوە ئاوازو ئیقاعانەی، کە قورئان خوێنەکان لەکاتی خوێندنی قورئاندا دەتوانن داهێنانیان تێدا بکەن، هیچ دەقێکی دیکە ئەو هەموو هونەرنواندن (تفنُّن)ەی، تێدا ناکرێ، هەروەها لەڕووی نووسین (خط)ەوە خۆشنووسەکان وەك لە قورئاندا دەتوانن هونەرنواندن بکەن، لە هیچ جۆرە نووسینێکی دیکەدا ناتوانن ئاوا ئەسپی خۆیان لەو مەیدانەدا تاوبدەن.

هەڵبەتە ئێمە لێرەدا هەر دەبێت ئاماژەی پێبکەین، ئەگەرنا من لەو کتێبەی کە لە زیندانی ئەمریکییەکاندا نووسیومە: (الإسلام كما يتجلّى في كتاب الله) لە فەصلێکی تایبەتدا باسم کردوە، کە ڕووەکانی ئیعجازی قورئان بێ سنوورن‌و من لەوێدا باسی دەوری (١٥ تا٢٠) ڕوو و لایەنم کردوەو، هەموویشی وێنەم بۆ هێناوەتەوە، کەواتە، کە دەڵێین: قورئان موعجیزەیە، واتە قورئان غەیری خۆی دەستەوستان دەکات، ئەوە تەنیا لە ڕووێك‌و دووانەوە نیەو، لە هەموو ڕووێکەوە قورئان موعجیزەیەو، هیچ کەس ناتوانێ شان لە شانی قورئان بدات، بەڵکو ناتوانێ تۆزی ڕێگاشی بشکێنی لە هیچ بوارێکدا.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی شەشەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە سێ (٣) ئایەت پێکدێت، ئایەتەکانی (٢٥ و ٢٦ و٢٧) لە سوورەتی (البقرة)، و ئەو سێ ئایەتە دوو بابەت دەگرنە خۆیان:

یەکەم: پاداشتی ئیمانداران لە دوارۆژدا، دوای ئەوەی باسی سزای بێبڕوایان کرا.

دووەم: مەسەلەی وێنە هێنانەوە (ضرب المثل)، کە قورئان وێنە هێنانەوەی زۆری تێدایەو، وەك پێشتر باسم کرد حیکمەتی وێنە هێنانەوەش ئەوەیە، کە مەبەستە مەعنەوییەکان لە شێوەی ماددیی‌و بەرهەستدا بەرجەستە بکرێن، بۆ ئەوەی ئینسان باشترو ئاسانتر لێیان تێبگات، جا خوای بەرز لەم ئایەتانەدا باسی وێنە هێنانەوەو هەڵوێستی ئەهلی ئیمان لە بەرانبەر وێنە هێنانەوەی قورئان، وە هەڵوێستی ئەهلی کوفریش باس دەکات.

﴿وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمۡ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُۖ كُلَّمَا رُزِقُواْ مِنۡهَا مِن ثَمَرَةٖ رِّزۡقٗا قَالُواْ هَٰذَا ٱلَّذِي رُزِقۡنَا مِن قَبۡلُۖ وَأُتُواْ بِهِۦ مُتَشَٰبِهٗاۖ وَلَهُمۡ فِيهَآ أَزۡوَٰجٞ مُّطَهَّرَةٞۖ وَهُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٢٥﴾ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَسۡتَحۡيِۦٓ أَن يَضۡرِبَ مَثَلٗا مَّا بَعُوضَةٗ فَمَا فَوۡقَهَاۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ فَيَعۡلَمُونَ أَنَّهُ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّهِمۡۖ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَيَقُولُونَ مَاذَآ أَرَادَ ٱللَّهُ بِهَٰذَا مَثَلٗاۘ يُضِلُّ بِهِۦ كَثِيرٗا وَيَهۡدِي بِهِۦ كَثِيرٗاۚ وَمَا يُضِلُّ بِهِۦٓ إِلَّا ٱلۡفَٰسِقِينَ ﴿٢٦﴾ ٱلَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهۡدَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ مِيثَٰقِهِۦ وَيَقۡطَعُونَ مَآ أَمَرَ ٱللَّهُ بِهِۦٓ أَن يُوصَلَ وَيُفۡسِدُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِۚ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ ﴿٢٧﴾﴾

مانـــای وشــە بە وشـــەی ئایەتەکـــان

((وە موژدە بدە بەوانـەی بڕوایـان هێنـاوەو چاکەکان ئـەنجام دەدەن، کـە چـەند باغێکیان هەن ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن، هەر کاتێك میوەیـەکیان لـەو باغانـە بـۆ کرایە بژێوو پێیان درا، دەڵێن: ئـەوەبوو کـە پێـشتـر پێمـان درا، وە بـە وێکچوویی بۆیان هێنرا، وە هاوسەرانێکی پاکیزەیـان لەوێـدا هـەن، وە بـە هەمیـشـەیی تێیانـدا دەمێننـەوە﴿٢٥﴾ بێگومـان خـوا شـەرم ناکـات کـە وێنـە بێنێتـەوە بـە مێـشـوولەو سەرووتریش، جا ئەوانەی بڕوایان هێناوە دەزانن کە ئەوە هەقە لە پەروەردگاریانەوە، بەڵام ئەوانەی بێبڕوان، دەڵێن: ئایا خوا مەبەستی لـەم وێنـە هێنانـەوە چییە؟ کـە زۆر کەسی پێ سەرگەردان دەکاتو زۆر کەسیشی پێ ڕێنمایی دەکات، بەڵام جگە لە لادەران هـیچ کەسـی پـێ گـومڕا ناکـات﴿٢٦﴾ ئەوانـەی کـە پـەیمانی خـوا پـاش پتـەوکردنی هەڵدەوەشـێننەوە، وە ئـەوەی کـە خـوا فـەرمانی پێکـردوە بگەیـەنرێ دەیپچڕێنن، وە خراپەکاریی لە زەویدا دەکەن، ئا ئەوانەن زیانباران﴿٢٧﴾)).

شـیکردنەوەی هەندێـك لە وشـەکان

(وَبَشِّرِ): واتە: مـوژدە بـدە، (أبـشـرتُ الرَجُـلُ وَبَشَّـرْتُهُ: وَبَشَـرْتهُ: أي أخبـرتُهُ بِسَـارٍّ بَـسَطَـتْ بَـشْـرةُ وَجهِـهِ)، واتـە: هەواڵـێکی خۆشـم پێـدا کـە لـە ئەنجامـدا دەموچاوی پێ گـەش بۆوە، ڕووی پێی گـەش بۆوە.

(جَنَّٰتٍ): کۆی (جَنَّـة)یە، (جَنَّـة) واتـە: بـاغ، بـاغو بێـستان (الجَنَّةُ: كُلُّ بُسـتانٍ ذي شَـجَرٍ يَسْـتُرُ بأشـجارهِ الأرض). واتە: (جَنَّة) هـەر بێـستانو باغێکە، کـە درەخـتو داری زۆری تێـدا هـەبن، چـڕوپڕ بـن، زەوی داپۆشـێ، هـەر وشـەی (جَـنَّـةُ) بۆ خۆی واتە داپۆشی، (مَجنُون)، واتە: شێت، بۆیە وای پێ دەگوترێ، چونکە عەقڵی داپۆشـراوە، وە کۆرپە بۆیە پێی دەگوترێ: (جـنین) چـونکە لـە

سـکی دایکیـدا ونو پەنهانـە، (جنـد) بۆیـە پێیـان دەگـوترێ (جـن)، چـونکە پەنهانن‌و خەڵك نایان بینـێ.

(تَحۡتِهَا): (تَحـتِهـا: أي تَحـتَ أشـجَارَهَا) واتـە: بـەژێر درەختەکانیـدا، ڕووبـارەکان دەڕۆن.

(ٱلۡأَنۡهَـٰرُ): (جَمـعُ النَّهَـر، وَهُوَ مَجـرَى الـمَـاءِ الفـائِضِ)، (أنهَـار) کـۆی (نَهَـر)ە، وە وشـەی (نَهـر) بەو شوێنە چاڵە دەگـوترێ کـە ڕووبـاری پێـدا دەڕوا، ئـاوی پێـدا دەڕوا، وە ڕووبـار (نَهـر) لـە نێـوانی دەریـاو جۆگەلـەی بـچووك دایـە، واتـە: ئاوێکـی زۆر.

(مُتَشَٰبِهًا): واتە میوەی بەهەشـتیان بـۆ دەهێنـرێ وێك دەچـێ (أي يُشـبِهُ بَعضُهُ بَعضَـاً لَونـاً، ولَيـسَ طَعمَـاً وَحَقيقَـةً)، واتە: لە ڕەنگدا هەندێکی بە هەندێکـی دەچێ، بەڵام نەك لە تام‌و حەقیقەتدا.

(لَا يَسۡتَحۡيِۦٓ): واتە: شەرم ناکات. (الحَيَـاءُ: إنقبـاصُ النَّفسُ عَن القبَـائِحِ وَتَركُـهُ) (حَیـاء) بریتیـە لـەوە کـە ئینـسان لـە کاتێکـدا لەگـەڵ شـتێکی ناشیـرین ڕووبـەڕوو دەبێتـەوە، حاڵـەتێکی گـرژیی‌و هاتنـەوەیەکـی بـۆ دروسـت بێـت، وە واز لەو شتە بێنـی، کە لێرەدا خوای پەروەردگار مەبەست پێی واز لێهێنانی شـتەکەیە، ئەگـەرنا ئـەو حاڵەتـەی کـە ئینـسان شـەرم دەکـات‌و بـۆی دروسـت دەبـێ، کـە گرژیـی‌و هـاتنەوە یەکـە، ئـەوە بـۆ خـوا ﷻ ڕاسـت نیـە، چـونکە حاڵـەتی نەفـسیی‌و جەسـتەیی کـە لـە ئێمـە ڕوو دەدەن، لـە خـوا ڕوو نـادەن، بـەڵام مەبەسـت پێـی هاتنـەدی ئەنجامەکەیـەتی‌و، کەسێك شـەرمی لـە شـتێك کـرد، ئەو شـتە ناکات، واتە خـوای بێ هاوتـا ئـەو شـتە تـەرك ناکـات، کـە وێنـە هێنـانەوەیە.

(يُضِلُّ): واتـە گومڕادەکـات (أصلُ الـضَلال: العـدُولُ عَـن الطّرِيـقِ الـمُـستَقِيم)، واتە: (ضـلال) لە بنـەڕەتدا لادانە لەڕێی ڕاسـت.

(ٱلْفَٰسِقِينَ): کـۆی (فاسـق)ە، واتـە: لادەر، ئەسـڵی وشـەی (فِسْق)یش، لـە (فَسَقَ)ەیە، یانی: (خَـرَجَ) دەرچوو، دەگوترێ: (فَسَـقَـتِ الرُّطَبَـةُ، إذَا خَرَجَـت عَن قِشْـرِهَا)، واتە: فەریکە خورما دەرچوو، هەرکات لە کیفەکەی هاتەدەرێ، میوەکە لە توێکڵەکەی دێتە دەرێ، کەواتـە (فَسَقَ)، واتـە: دەرچوو، لایـدا، کـە لێرەدا مەبەست دەرچوونو لادانە لە سنووری شـەرع.

(يَنقُضُونَ): واتـە: هەڵدەوەشـێننەوە، (النَّقْـضُ: إنْتِـثَارُ العَقْـدِ مِـنَ البنَـاءِ وَالحَبْـلِ، وَالعَقْـدِ هُـوَ الإبـرَامِ) (الـنَّقْضُ)، واتـە: بڵاوکردنـەوەو هەڵوەشـاندنەوە، جا چ خـانوو بێـت، چ گـوریس بێـت، چ گرێـدانێك بێـت، چ پـەیمانێك بێـت، ئـەویش پێچەوانەی (إبرام)ە، (إبرام)، واتە: گرێیدا، (نَقَضَـهُ) واتە: هەڵیوەشاندەوە.

(مِيثَٰقِهِۦ): (الـمِيْثَـاقُ: عَقْـدُ مُؤَكَّـدٌ بيَمِـينٍ عَـهداً) وشـەی (الـمِيْثَاقُ) بریتیـە لـە پـەیمانێکی پتەوکـراو، بـەهۆی ئـەوە کـە سـوێندی لەسـەر خـورا بێـت، یـاخود بەڵێنی لەسەر درابێت.

هـۆی هاتنــە خـوارەوەی ئـایەتەکــان

بـۆ هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـەم دوو ئایەتـەی کـە باسـی وێنـە هێنانـەوە (ضـرب الـمثل) دەکـەن، زانایان دوو بەسەرهاتیان باس کردوون:

یەکـەم: {(قَـالَ ابـنِ عَبَّـاسٍ: لَمَّـا ضَـرَبَ اللهُ سُبحَانَهُ هَذَينِ الـمَثلَـينِ لِلمُنَـافِقِين: ﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ ٱلَّذِى ٱسْتَوْقَدَ نَارًا ...﴾، ﴿أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ...﴾ قـــالُوا: اللهُ أعلَـى وأجَـل مِـن أن يَـضرِبَ الأمثَـال، فـأنزلَ الله هَـذِهِ الآيَـةَ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَسْتَحْىِۦٓ أَن يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ۖ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَيَقُولُونَ مَاذَآ أَرَادَ ٱللَّهُ بِهَٰذَا مَثَلًا ۘ يُضِلُّ بِهِۦ كَثِيرًا وَيَهْدِى بِهِۦ كَثِيرًا ۚ وَمَا يُضِلُّ بِهِۦٓ إِلَّا ٱلْفَٰسِقِينَ﴾)

(أسبَاب النزول لِلنيسابوري، ص١٤)}، واته: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا له خۆیو بابی ڕازی بێ، دەفەرموێ: کاتێ خوا ئەو دوو وێنەیەی بۆ موونافیقەکان هێنانەوە، کە فەرمووی: ﴿ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ ٱلَّذِى ٱسْتَوْقَدَ نَارًا ... ﴾، وێنەی موونافیقەکان وەك کەسێکە ئاگرێکی کردۆتەوە، ﴿ أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ... ﴾، وەك هەورێك (یان بارانێك) لە ئاسمانەوە، موونافیقەکان گوتیان: خوا لەوە بەرزترە کە وێنە بەو شتانە بێنێتەوە، خوا ﷻ ئەم ئایەتانەی ناردنە خوارێ.

دووەم: {(وقَالَ الحَسَن وقَتَادَة: لَمَّا ذَكَرَ اللهُ الذُبَابَ وَالعَنكَبُوت فِي كِتابِهِ، وَضَرَبَ بِهِمَا لِلمُشرِكِينَ المَثل، ضَحِكَتْ اليَّهُود وَقَالُوا: مَا يَشبَهُ هَذَا كَلامَ اللّه، فَأَنْزَلَ اللهُ هَذِهِ الآيَةَ) (أسبَاب النزول لِلنيسابوري، ص١٥)}، واته: کاتێك خوا لە قورئاندا باسی مێشی کرد، وە باسی جالجالۆکەی کرد، {کە باسی مێشی کردوە لە سوورەتی (الحج) ئایەتی (٧٣)داو، فەرموویەتی: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَٱسْتَمِعُوا۟ لَهُۥٓ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَن يَخْلُقُوا۟ ذُبَابًا وَلَوِ ٱجْتَمَعُوا۟ لَهُۥ ﴾، واته: ئەی خەڵکینە! خوا وێنەیەکی هێناوەتەوە گوێی بۆ بگرن، ئەوانەی لەجیاتی خوا دەیانپەرستن بە هەموویان کۆبنەوە مێشێك دروست ناکەن، وە ئەگەر مێشەکە شتێکیان لێ بستێنێ بۆیان لێ ناسێنرێتەوە، وە باسی جاڵجاڵۆکەش دەکا لە سوورەتی (العنكبوت) ئایەتی (٤١)دا، کە دەفەرموێ: ﴿ مَثَلُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوْلِيَآءَ كَمَثَلِ ٱلْعَنكَبُوتِ ٱتَّخَذَتْ بَيْتًا ... ﴾، واته: وێنەی ئەوانەی کە غەیری خوا دەپەرستن، وەك جاڵجاڵۆکەیە خانوویەکی دروستکردوە}، جوولەکەکان پێکەنین گوتیان: ئەوە وەك قسەی خوا ناچێ، خوا بەو هەموو عەزەمەتو گەورەیی یەی خۆی چۆن باسی مێشو جاڵجاڵۆکە دەکات؟! بەڵام بێگومان ئەوان نەفام بوون، چونکە ئەو نهێنییەی کە لە (فیل)دا هەیە، بەهەمان شێوە لە جاڵجاڵۆکەو لە مێشیشدا هەیە، کە بریتیە لە نهێنی ژیان (الحياة)، وە وەك چۆن خەڵك ناتوانن گایەك دروست بکەنو، فیلێكو کەرگەدەنێك دروست

بکەن، بەهەمان شێوە ناشتوانن مێشێكو جاڵجاڵۆکەیەكو مێشوولەیەکیش دروست بکەن، بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَسۡتَحۡيِۦٓ أَن يَضۡرِبَ مَثَلٗا مَّا بَعُوضَةٗ فَمَا فَوۡقَهَا ﴾، خوا شەرم ناکات لەوەی کە وێنە بێنێتەوە، بە مێشوولەیەكو لە سەرووی مێشوولەشەوە، واتە: لە مێشوولەش گچکەتر.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ دوای ئەوەی لە ئایەتەکانی پێشوودا بانگی مرۆڤایەتی کرد کە بەندایەتیی بۆ خوا بکەن، وە باسی پەروەردگارێتی خۆی بۆیان کرد، وە پاشان فەرمانی پێکردن کە ئیمان بێنن بەوەی کە بۆ سەر بەندەی خۆی دایبەزاندوە، کە قورئانە، وە فەرمووشی ئەگەر لە گوماندان ئێوەش سوورەتێکی وەك قورئان بێننو، دوایی هەڕەشەی لێکردنو فەرمووی، ئەگەرنا خۆتان لەو ئاگرە بپارێزن کە سووتەمەنییەکەی خەڵكو بەردە، دوای ئەوە ڕوو لە پێغەمبەر ﷺ دەکاتو دەفەرموێ: وە موژدە بدە بەوانەی کە ئیمانیان هێناوەو کردەوە چاکەکان ئەنجام دەدەن: ﴿ وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، هەمیشە لە قورئاندا (مَفْعُول)ی (آمَنوا) (مَحْذُوف)ە (آمَنوا)، (فعل)و (فاعِل)ە، ئیمانیان هێناوە، ئیمانیان بە چی هێناوە؟ بە هەموو ئەو شتانەی کە پێویستە ئیمانیان پێ بهێنرێ، ئیمان بە خوا، ئیمان بە فریشتەکانی، بە کتێبەکانی، بە پێغەمبەرانی، بە ڕۆژی دوایی، بە هەموو ئەو شتانەی کە پێویستە ئیمانیان پێ بهێنرێ، ﴿ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ﴾، (عَمِلُوا) واتە: ئەنجامیان داوە، ئەویش (فعل و فاعِل)ە، (صَالحِات) سیفەتی مەوصووفێکی (مَحْذُوف)ە، واتە: (الخِصَال الصَالحِات، أو الأعمَالُ الصَالحِات) یانی هەموو ئەو شتانەی کە چاکن، کە مەفهوومەکەی زۆر فراوانەو، هەموو ئەو کردەوانەی کە پەسندو باشن ئەنجامیان داون، یانی: موژدە بدە بەوانەی کە هەم هەقیان ناسیوەو هەم هەقیان لە خۆیاندا بەرجەستە کردوە، هەقیان ناسیوەو قەبووڵیان کردوە، کە ئەوە ئیمانە، وە لە خۆیان پراکتیزەو بەرجەستەیان کردوە،

کە ئەوەش کردەوە چاکەکانن، ﴿ أَنَّ لَهُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ﴾، موژدەیان پێبدە بە بەهەشت، بە چەند باغێك کە ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن، ﴿ كُلَّمَا رُزِقُوا۟ مِنْهَا مِن ثَمَرَةٍ رِّزْقًا قَالُوا۟ هَٰذَا ٱلَّذِى رُزِقْنَا مِن قَبْلُ وَأُتُوا۟ بِهِۦ مُتَشَٰبِهًا ﴾، واتە: هەرکات شتێکیان لە میوەجاتی بەهەشت بۆ هێنرا، دەڵێن: ئەمە بوو کە پێشتریش پێمان درا، وە ئەوەی بۆیان دێ پێکدەچێ، یانی: باغەکان ئەو میوەجاتەی کە تێیاندایە وێکدەچێو شێوەی یەکدی دەکەن لە ڕەنگدا، بەلاّم لە تامو بۆندا دیارە لەیەك جیان، یاخود ئەو میوەجاتەی کە لە بەهەشتێدا هەیە، شێوەی میوەجاتی دنیا دەکات، چونکە تەبیعەتی ئینسان لە شتێك دەسڵەمێتەوە کە پێیەوە ڕانەهاتبێ، میوەجاتی بەهەشت شێوەی میوەجاتی دنیا دەکات لەڕووی ڕووالّەتییەوە، چونکە کاتی خۆی ئولفەتیان گرتوە بەو میوەجاتو خواردنانەی دنیاوەو، ئەوانەی بەهەشتیش شێوەی دەکەن، وەك عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس دەڵێ: ئەوەی کە خوا باسی کردوە لە نیعمەتەکانی بەهەشت، تەنیا لە ناودا لەگەڵ شتی دنیا تێکدەکەنەوە، دەنا لە نێوەڕۆکدا زۆر لەیەك جیان، دیارە هەرواشە، چونکە خوا ﷻ لە سوورەتی (الزخرف) ئایەتی (١٧)دا دەفەرموێ: ﴿ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ ٱلْأَنفُسُ وَتَلَذُّ ٱلْأَعْيُنُ ﴾، واتە: تێیدا هەیە هەرچی نەفس ئارەزووی بکاتو چاو لەزەتی لێبکا، وە پێغەمبەر ﷺ لە فەرموودەیەکی قودسییدا فەرموویەتی: {(قَالَ اللهُ ﷻ: أَعْدَدْتُ لِعِبَادِيَ الصَالِحِينَ مَا لاَ عَينٌ رَأَتْ، وَلاَ أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلاَ خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ) (رَوَاهُ مُسْلِمٌ برقم: (٧٠٦٣)، عَنْ أَبِي هُرَيرَةَ رضي الله عنه}، واتە: خوای زاڵو خاوەن شکۆ دەفەرموێ: ئامادەم کردوە بۆ بەندە چاکەکانم (لە بەهەشتدا) نازو نیعمەتی وا، کە نە هیچ چاوێك بینیویەتیو نە هیچ گوێیەك بیستوویەتیو نە بە خەیاڵو دڵی هیچ کەسێکیشدا هاتوە، هەر شتێك هەبێت یان بۆخۆت بینیوتە، یان کەسێك بینیویەتی، یان ئەگەر بۆخۆت یان خەڵکیش نەیبینیبی، هەواڵتان بیستوە، دەڵێن: لە فلانە وڵاتە فلانە شت هەیە، یاخود ئەگەر کەسیش هەواڵی نەبیستبێ، بەلای کەمەوە تۆ بە خەیاڵی

خۆتی دا دەهێنی، بەڵام ئەوەی لە بەهەشتدا هەیە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: نە هیچ چاوێك بینیویەتی، نە هیچ گوێیەك بیستوویەتی، نە بەزەینو فیکری هیچ کەسدا هاتوە، واتە ئەوەی کە لە بەهەشتدا هەیە نیعمەتێکی یەکجار بەرزو ناوازەیەو، ئەوە کە خوا ﷻ باسی ڕووباری ئاوو، ڕووباری هەنگوینو، شەڕابو، شیرو، باسی مۆزو، باسی میوەجاتو، باسی گۆشتی باڵندەو ئەوانە دەکات، لەڕاستیدا لەبەر ئەوەیە کە ئێمە هەر بەو شتانە ئاشناینو ئولفەتمان پێیانەوە گرتوەو ڕاهاتووین، ئەگەرنا ئەوەی کە لە بەهەشتە نەوعیەتەکەی زۆر زۆر جیایە لەگەڵ ئەوەی دنیاو، تەنیا لە ناودا یەکدەگرنەوە، وەك عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوای لێ ڕازی بێ، فەرموویەتی: ئنجا باسی ئەو هاوسەرانە دەکات کە بۆیان ئامادەکراونو دەفەرموێ: ﴿ وَلَهُمْ فِيهَآ أَزْوَٰجٌ مُّطَهَّرَةٌۖ وَهُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴾، واتە: وە هاوسەرانێکی پاکیزەیان لەوێدا هەن، کە بە هەمیشەیی لەو بەهەشتەدا دەمێننەوە.

دوایی خوای پەروەردگار باسی وێنە هێنانەوە دەکات، کە هۆی هاتنە خوارەوەکەیمان باسکردو دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَسْتَحْىِۦٓ أَن يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ﴾، واتە: خوا شەرم ناکا لەوەی وێنە بێنێتەوە بە مێشوولەو گچکەتریش لە مێشووله، بۆچی؟ چونکە هەمووی هەر دروستکراوی خۆیەتی، وە ئەو حیکمەتەی کە خوا لە مێشوولەو لە مێشو جاڵجاڵۆکەدا ڕەچاوی کردوە، بە هەمان شێوەش هەر هەمان حیکمەت لە ئاژەڵو ژیانداراانی دیکەشدا هەیەو، وەك چۆن ئینسان دەستەوستانە لەبەردەم دروستکردنی فیلێکدا، وەك گوتم، لەبەردەم دروستکردنی مێشوولەیەکیشدا هەر دەستەوستانەو، گرنگیش ئەوەیە خوای کاربەجێ وێنە دێنێتەوە بە هەرکام لە مەخلووقەکانی خۆی بۆئەوەی ئێمە چاکتر لە مەسەلەکان حاڵی بکات، ﴿ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ﴾، جا ئەوانەی کە ئیمانیان هێناوە، هەڵوێستیان لەبەردەم وێنە هێنانەوەی خوادا، ئەوەیە کە دەڵێن: ئەوە هەقەو لە پەروەردگارمانەوەیە، بەندە بەرانبەر بە خوای پەروەردگاری خۆی بێجگە لە تەسلیمبوونو بڕواهێنان، هیچ هەڵوێستێکی

دیکەی نیە! ﴿ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَيَقُولُونَ مَاذَآ أَرَادَ ٱللَّهُ بِهَٰذَا مَثَلًا ﴾، بەڵام ئەوانەی کە بێ بڕوان، سەریان لێ دەرناچێو دەڵێن: خوا مەبەستی چییە لەو وێنەیە؟ دیارە ئینسان هەتا ئیمانی باشتربێ، چاکتر لە خواو لە فەرمایشتی خوا ﷻ حاڵی دەبێتو تێدەگات، بەڵکو ئێمە لە هەڵسوکەوتی نێو خۆشماندا هەر واین، ئینسان تا زیاتر یەکێك بناسێ، زیاتر لە قسەی تێدەگاتو زیاتر پێی ئاشنایە، بەڵکو جاری وا هەیە دوو برادەر کە باش یەکدی بناسن، هەر بە ئاماژەو بە ڕەمز لە قسەی یەکدی تێدەگەن، جا ئەو بەندانەی کە خوا دەناسنو ئیمانیان بە خوا هەیەو لە خوا نزیکن، زۆرچاك لە کەلامو لە وێنە هێنانەوەکانی خوا، وە لە هەموو شتێکی خوا ﷻ حاڵی دەبن، بەڵام بێ بڕوایان لەبەرئەوەی پەردە کەوتۆتە نێوانی ئەوانو خوای پەروەردگارەوەو، دڵیان داپۆشراوە، بۆیە لە فەرمایشتەکەیشی حاڵی نابن! پاشان دەفەموێ: ﴿ يُضِلُّ بِهِۦ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِۦ كَثِيرًا ﴾، زۆر خەڵکی پێ گومڕا دەکات، وە زۆرخەڵکیشی پێ ڕێنمایی دەکات، دەگونجێ ئەم قسەیە قسەی کافرەکان بێت، وە دەشگونجێ کە ئەوە فەرمایشتی خوا بێت، هەردووك لای گونجاون، بەڵام ئەوە کە دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَمَا يُضِلُّ بِهِۦٓ إِلَّا ٱلْفَٰسِقِينَ ﴾، ئەوە فەرمایشتی خوایە، واتە: (خوا) بەو وێنە هێنانەوەیە گومڕا ناکا، جگە لە لادەران، یەکێك بۆی هەیە بپرسێ: چۆن خەڵك بە کەلامی خوا گومڕا دەبێت؟ وەڵامەکەی ئەوەیە ئیمانی پێ ناهێننو گومڕا دەبن، ئەگەرنا کەلامی خوا نابێتە هۆی گومڕابوون، بەڵام هەڵوێستی سەلبیی خراپ لە بەرانبەر فەرمایشتی خوادا، دەبێتە هۆی زیاتر گومڕابوونیان، واتە: کافرەکان بەوە خۆیان کافر کردوە، کە ئیمانیان بە خوا نیەو، کە فەرمایشتەکەیشی دەبیستنو ڕەتی دەکەنەوەو ئیمانی پێ ناهێنن، وە ئەم هەڵوێستە سەلبییەیان، دەبێتە هۆی گومڕاکردنیان، لێتان تێکنەچێ !! ئەگەرنا قورئان کەس گومڕا ناکات، بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا يُضِلُّ بِهِۦٓ إِلَّا ٱلْفَٰسِقِينَ ﴾، تەنیا لادەران، قورئان دەبێتە هۆی گومڕاکردنیان، ئەوانیش کێن؟ خوا ﷻ بە سێ سیفەتان پێناسەیان دەکاو، دیارە لێرەدا مەبەست لە لادەران (فاسقین)، ئەوانەن

کە بەیەکجاریی لە شەریعەتی خوا لایانداوە، یاخود ئەوانەن کە لە کەوڵی فیطرەتی خۆیان دەرچوون، لە خوا هەڵگەڕاونەوەو لە سروشتو فیطرەتی خۆشیان هەڵگەڕاونەوە، ئەو سێ سیفەتەش ئەمانەن:

یەکەم: ﴿ ٱلَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهْدَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مِيثَٰقِهِۦ ﴾، ئەوانەی پەیمانی خوا دوای ئەوەی کە زۆر بە پتەویی لێیان وەرگیراوە، هەڵدەوەشێننەوە.

دووەم: ﴿ وَيَقْطَعُونَ مَآ أَمَرَ ٱللَّهُ بِهِۦٓ أَن يُوصَلَ ﴾، وە هەرچی خوا ﷻ فەرمانی بە گەیاندنی کردوە دەیپچڕێنن، ئینسان کە پەیوەندی لەگەڵ خوا پچڕاو خیانەتی بە خوا کردو پەیمانی خوای هەڵوەشاندەوە،ئەو پەیمانەی کە خوا لە فیطرەتو لە سروشتی وەریگرتوە، پەیمانو بەڵێنی ئەوە کە دەبێت تەنیا خوا بپەرسترێو بەندایەتی بۆ بکرێ، کە خوا لە هەموو ئینسانێکی وەرگرتوە، وەك دەفەرموێ:

﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنۢ بَنِىٓ ءَادَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ ۖ قَالُوا۟ بَلَىٰ ۛ شَهِدْنَآ ۛ أَن تَقُولُوا۟ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَٰذَا غَٰفِلِينَ ﴿١٧٢﴾﴾ الأعراف، واتە: کاتێك خوا لە پشتی ڕۆڵەکانی ئادەم وەچەی ئادەمی وەرگرت، وە لەسەرخۆیانی کردنە شایەد (فەرمووی): ئایا پەروەردگارتان نیم؟ گوتیان: با، (تۆ پەروەردگارمانی) شایەدییماندا، ئەوەش بۆ ئەوەبوو کە ڕۆژی قیامەت نەڵێن ئێمە لەمە بێئاگا بووین، توێژەرانی قورئان دەڵێن: ئەوە تەصویرێكو وێنە هێنانەوەیەکە بۆ ئەوە کە خوا ﷻ مرۆڤەکانی وا دروستکردوە کە پەروەردگاری خۆیان بناسنو، وەك ڕووبەڕوو پەیمانی لێ وەرگرتبن وایە، ئنجا ئەوان کە پەیمانی خۆیان هەڵوەشاندبێتەوە سەرەنجام پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیشیان دەپچڕن، وەك: پەیوەندیی خزمایەتییو ڕەفاقەت، دراوسێیەتی... هتد، واتە: لە ئەنجامی خراپبوونیان لەگەڵ خوادا، لەگەڵ خەڵکیشدا خراپ دەبن.

سێیەم: ﴿ وَيُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، وە سەرەنجام خراپەکارییو ئاشووب لە زەویدا بڵاودەکەنەوە ﴿ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْخَٰسِرُونَ ﴾، بێگومان ئەوانەن زیان باران.

چەند مەسـەلەیەکی گرنـگ

مەسـەلەی یەکـەم: ئیمـانو کـردەوە هـیچ کاتێـك ناگونجـێ لێـك بتــرازێن، بۆیـە لـە قورئاندا لـە شەست شوێن زیـاتر ئیمـانو کـردەوەی چـاك بەیەکـەوە باسـکراون، بەڵێ ئەگەر ئیمان ئیمان بێت، خاوەنەکەی وا لـێدەکات کە کردەوەی باش ئەنجام بـداتو، مەحاڵـە ئیمـانی ڕاسـتەقینە لـە دڵـی ئینـسـاندا هـەبێو خاوەنەکـەی وا لـێنەکات کە کردەوەی باش ئەنجام بـدا، چونکە ئەگـەر بەڕاسـتی ئینـسان خـوای خۆشـبوێو لە خوا بترسـێو شـەرمی لێبکات لـە دەروونـەوە، بێگومـان جەسـتەو ئەندامەکانیشی بۆ خوا فەرمانبەر دەبن فەرمانەکانی جێبەجێ دەکەن.

مەسـەلەی دووەم: خـوا ﷻ کـە باسـی بەهەشــت دەکـات بـە زۆری باســی بــاغو باغـاتو کانیو کـانیاو ڕووبار دەکات، چونکە لەڕاستیدا ئـەوەی کـە ئینـسـان زۆر دڵـی پـێ بپـشـکوێ وە سەرچاوەی ژیانـە، بریتیـە لـە ئـاو وە پاشـان بریتیـە لـە سەوزاییو بـاغو باغـاتو ئەوانە ... وە ئەو زانایانـەی کـە لـە ڕووی پزیـشـکییو دەروونییشـەوە دەکۆڵـنەوە دەڵـێن: هـیچ شــتێك بەقــەد دیمـەنی ئـاو دیمـەنی باغو مێرگو سـەوزایی، دڵی ئینسان ناپشـکوێنێ، وە لە هەموو ڕەنگەکـان زیـاتر ڕەنگی شینو ئـاوی، وە ڕەنگـی سـەوز دڵـی ئینـسـان دەپـشـکوێنێ، وە کاریگـەریی ئیجـابیی دەکــاتە سـەر دەروونــی ئینـسـان، هــەر بۆیــەش خــوای پەروەردگــار ڕەنگـی سـەوزو شـینی زۆر کردوە، هەم ڕەنگـی ئـاوو هـەم ڕەنگـی ئاسـمانو هـەم ڕەنگی بـاغو باغـات.

مەسـەلەی سـێیەم: خـوا کـە باسـی هاوسـەرانی بەهەشــت دەکـات، دەفـەرموێ: ﴿ وَلَهُمْ فِيهَآ أَزْوَٰجٌ مُّطَهَّرَةٌ ﴾، وە بۆیـان هـەن هاوسـەرانی پـاکیزەو پاککــراوە، هەڵبەتە هـەر ئافرەتـان پاککـراوە نـین، بەڵـکو پیاوەکانیش هـەروان، ئنجا ئایا لەچــی پاککــراوەن؟! پێغەمبــەر ﷺ لــە فەرمایــشتێکدا باســی کــردوەو فەرموویەتی: {عَن جَابِرِ بن عبدالله رضي الله عنه سَمِعْتُ النَّبِـيّ ﷺ يَقـولُ: {(إنَّ أهْلَ الجَنَّـةِ يَأكُـلُونَ فِيهَـا وَيَـشرَبُونَ، وَلايَتْفِـلُونَ وَلايَبُولُـونَ وَلايَتَغَـوَّطُونَ وَلا

يَمْتَخِطُونَ))، قَالُوا: فَمَا بَالُ الطَّعَام والشَّرَاب؟! قَالَ: جُشَاءٌ وَرَشحٌ كَرَشحِ المِسكِ، يُلْهَمونَ التَسْبِيح والتَحمِيد، كَمَا تُلْهَمُونَ النَّفَسَ} (رَوَاهُ مُسْلِم برقم: (٧٠٨١)، واتە: جابری کوڕی عەبدوڵڵا دەڵێ: گوێم لە پێغەمبەری خوا بوو ﷺ کە دەیفەرموو: ئەهلی بەهەشت دەخۆنو دەخۆنەوە، بەڵام نە تفیان هەیە، نە میزیان هەیە، نە پیساییان هەیە، نە بەڵغەمو چڵمیان هەیە، گوتیان: ئەدی ئەو خواردنو خواردنەوەی دەیخۆن چی لێدێ؟ فەرمووی: دەبێتە قرپو ئارەقە، وەك بۆنی میسك وایە (کە قرپیان دێتەوە، وە ئەو ئارەقەی کە لە بەدەنیان دەردەچێ، بۆنەکەی وەك میسکە کە خۆشترین بۆنە) وە خوا بەپاك دەگرنو ستایشی دەکەن، وەك چۆن ئێوە هەناسە دەدەن، بەبێ ماندووبوون. دیارە ئەو حاڵەتانەی بۆ ئەهلی دنیا هەن لە ژیانی دنیادا وەك هەبوونی پاشەڕۆكو ئەو کەموکوڕییانەی دیکە کە هەن، زادەی ئەو جەستە ماددیەن کە بۆ دنیا دروستکراوە، بەڵام لە بەهەشتدا ئەهلی بەهەشت بە پیاوو ئافرەتەوە، ڕووحێکی زۆر پاکیان دەبێتو جەستەیەکی زۆر پتەو چاکیشیان دەبێت، کە ئەو کەموکوڕییانەی کە لە ڕووحو جەستەی دنیادا پەیدا دەبن، لەوێ پەیدا نابن.

مەسەلەی چوارەم: دەربارەی ئافرەتانی بەهەشتو ئافرەتانی دنیا پرسیار کراوە لە پێغەمبەر ﷺ ئایا کامیان چاکترو ڕێکترو جوانترن؟ لەوبارەوە بە پێویستی دەزانم ئاماژە بە فەرمایشتێکی پێغەمبەر ﷺ بکەم: {عَنْ أُمُّ سَلَمَةَ قُلْتُ: يَا رَسُولُ اللهِ نِسَاءَ الدُّنيا أَفْضَل أمْ الحُور العِين؟ قَالَ: (بَلْ نِسَاءُ الدُّنيا أَفْضَلُ مِنَ الْحُورِالْعِينِ كَفَضْلِ الظِّهَارَةِ عَلَى الْبِطَانَةِ)، قُلْتُ: يَا رَسُولُ اللّهِ وَ بِمَ ذَلِكَ؟ قَالَ: (لِصَلاَتِهِنَّ وَصِيامِهِنَّ وَعِبَادَتِهِنَّ للّهِ ﷻ) (رَوَاهُ التِّرمِذِيُّ)}، واتە: ئوممو سەلەمە (دایکی ئیماندارانو خێزانی پێغەمبەر ﷺ خوا لێی ڕازی بێت) دەڵێ، گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا ئافرەتانی دنیا چاکترو ڕێکترو جوانترن، یاخود حۆریەکانی بەهەشت (کە خوا بەتایبەت بۆ پیاوانی ئیماندارانیان دەخوڵقێنێ)؟ فەرمووی: ئافرەتانی دنیا لە حۆرییەکان چاکترن، وەك چۆن پشتی پۆشاکێك لە بەرەکەی چاکترە (پشتی پۆشاك عادەت وایە

دیوە جوانەکەی دەکرێتە پشتو دیوەکەی دیکەی دەکرێتە دیوی نێوەوەی) دەڵێ، گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوە بۆچی وایە؟ فەرمووی: بەهۆی نوێژو ڕۆژووو پەرستنیان بۆ خوای زاڵی پایە بەرز. (بەڵام ئەو ئافرەتانەی کە خوا بەتایبەت دەیانخولقێنێ لە بەهەشت وەك ئافرەتانی دنیا ماندوو نەبوون بە طاعەتو عیبادەتو بەندایەتی بۆ خوا کردنەوە).

مەسەلەی پێنجەم: لێرە ئیشکالێك لە دڵی هەندێ کەسدا دروست دەبێ، کە ئایا بۆچی خوا ﷻ باسی ئافرەتانی جوانو پاکیزەو باسی حۆریەکان دەکات بۆ پیاوانی ئیماندار، بەڵام لە بەرانبەردا باسی پیاوان ناکات بۆ ئافرەتان؟ وەڵامەکەی ئەوەیە کە خوا ﷻ بەپێی فیطرەتو، سروشتی ئینسان قسە دەکاتو سروشتی پیاویش ئاوایە کە داواکار (طالب)ە، بەڵام سروشتی ئافرەت ئەوەیە کە حەز دەکات داواکراو (مطلوب) بێت، واتە: پێچەوانەی سروشتی ئافرەتە کە بڵێی پیاوی جوانیان بۆ داناوی لە بەهەشتی!! ئافرەت دەبێ پیاو داوای بکات، نەك داوای پیاوان بکات، کەواتە لەبەر ئەو حاڵەتە سروشتیو دەروونییەیە، کە باسی پیاوانی بەهەشت بۆ ئافرەتان ناکرێ.

مەسەلەی شەشەم: ئایا ئافرەتانی ئیماندار لە بەهەشت دەبنە هاوسەری کێ؟ بێگومان ئافرەتانی ئیماندار دەبنە هاوسەرانی پیاوانی ئیماندار، وە وەك چۆن خوا ﷻ ئافرەتانی ئیماندار چاكو جوانو ڕێكوپێك دەكا، دیارە پیاوانی ئیمانداریش بۆ هاوسەرەکانیان بەهەمان شێوە چاكو پاكو جوان دەبن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی حەوتەم

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئەم دەرسەمان دوو ئایەتی ژمارە (٢٨ و ٢٩) لە سوورەتی (البقرة) دەگرێتە خۆی، کە باسی ئەوە دەکەن کوفر شتێکی نا مەنتیقییە، وە ئیمان شتێکی بەڵگەدارە، بەڵێ لەم دوو ئایەتەدا خوای کاربەجێ دەیخاتە ڕوو، کە کوفر شتێکی نامەنتیقییەو هیچ بەلگەی لەسەر نیەو، پێچەوانەی عەقڵو پێچەوانەی فیطرەتە، بەڵام بە پێچەوانەوە ئیمان، پشت ئەستوورە بە بەڵگەی بەهێزو، بەڵگەی عەقڵیی‌و عیلمیی، وە بەڵگەی فیطرەتو سروشتی ساغی ئینسان.

﴿ كَيۡفَ تَكۡفُرُونَ بِٱللَّهِ وَكُنتُمۡ أَمۡوَٰتٗا فَأَحۡيَٰكُمۡۖ ثُمَّ يُمِيتُكُمۡ ثُمَّ يُحۡيِيكُمۡ ثُمَّ إِلَيۡهِ تُرۡجَعُونَ ﴿٢٨﴾ هُوَ ٱلَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي ٱلۡأَرۡضِ جَمِيعٗا ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَسَوَّىٰهُنَّ سَبۡعَ سَمَٰوَٰتٖۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٞ ﴿٢٩﴾ ﴾

مانـای وشـە بە وشـەی ئایەتەکان

((چۆن بێ بڕوا دەبن بە خوا، لەحاڵێکدا کە ئێوە بێ ژیان بوونو مردوو بوونو خوا کردنیە ژیاندار، پاشان دەتانمرێنێ، دوایش زیندووتان دەکاتەوەو، سەرەنجام بۆ لای وی دەگێڕدرێنەوە ﴿٢٨﴾ ئەو کەسێکە کە ئەوەی لە زەویدایە هەمووی بۆتان هێناوەتە دی، پاشان ڕووی ئیرادەی کردە ئاسمانو حەوت ئاسمانی ڕێکوپێکی بنیاتنان، وە ئەو بە هەموو شتێك زانایە ﴿٢٩﴾)).

شـیکردنەوەی هەندێـك لە وشـەکان

(تَكۡفُرُونَ): واتە بێ بڕوا دەبن، کوفر دەکـەن (الكُـفْرُ فـي اللّـغَةِ: سَتْرُ الشَّيءِ، وَوصْفُ اللّـيْلِ بالكَافِرِ لِسَتْرِهِ الأشخَاص) وشـەی کوفر لـەڕووی زمانـەوە بـە داپۆشــینی شــت دەگــوترێ، وە وەسـفی شـەوگــار بـە کـافر دەکـرێ، چـونکە هـەموو شـتان دادەپۆشــێ، وە بابـای جووتیـار دیـسان بـە کـافر نـاوبراوە، لـە قورئانـدا (يُعجِـبُ الكُـفّار نَبَـاتُهُ)، کـە (كُـفّار) بـەمانای (زُرَّاع)ە، چـونکە ئەویش ئەو تۆوە کە دەیچینێ، یاخود ئەو نەمامە کە دەینێـژێ، لـەبن زەویـدا پەنهانی دەکاتو دایدەپۆشێت.

(أَمۡوَٰتًا): (أَمْوَات) کۆی (مَيِّت)ە، (الـمَيّت عَكسُ الحَي) واتـە: مـردوو پێـچەوانەی زیندووە، (مَيِّت) بە شەددە یاخود بێ شەددە، واتە: مردوو.

(فَأَحۡيَٰكُمۡ): واتە: زیندووی کردنـەوە، وە ژیان چـەند قۆناغـێکە (حَياة النَّبَات، وحَيـاة الحَيـوان، وحَيـاة الإنـسان، وحَيـاة الجـن، وحَيـاة الملائكـة، وحَيـاة الأخـرة، وحَيـاة الله تعـالى)، واتـە: ژیـانی ڕووەكو، ژیـانی ئـاژەڵو، ژیـانی ئینسانو، وە ژیانی جنو، ژیانی مەلائیکـەو، ژیـانی خـوای بـەرز، کـە بێگـومان تەواوترین ژیانە.

(ٱسۡتَوَىٰٓ): واتە: ڕێکوپێك بوو. وشـەی (استَوَى) ئەگـەر بـە (عَلَى) تەعـەددا بکـا، وەك: (إستوى عَلَى العَرش) واتـە: چـووە سـەر عـەرش، بـەرز بـۆوە بـۆ سـەر عەرش، بەڵام ئەگـەر بـە (إلـى) تەعـەددا بکـات وەك: (استوى إلـى السَّماء) ، واتــە: (قَـصَدَ إلـى الـسَّماء) ڕووی کــردە ئاسمــان، کەواتــە:﴿ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ ﴾، واتــە: ئنجـا ڕووی ئیــرادەی خـۆی کـردە ئاســمان، تاکــو ئاســمان دروست بکات.

(ٱلسَّمَآءِ): (سَـمَاءُ كُـلُّ شَيءٍ أَعْلاَهُ)، واتە: ئاسمانی هـەر شـتێك لای سـەرەوەیەتی، بۆیە لە قورئاندا بە سـەقفی خانوو گوتراوە: ئاسمان، وەك خـوای بـەرزو مـەزن لـە سـوورەتی (الحـج) ئایـەتی (١٥)دا، دەفـەرموێ: ﴿ مَن كَانَ يَظُنُّ أَن لَّن يَنصُرَهُ ٱللَّهُ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى ٱلسَّمَآءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُۥ مَا يَغِيظُ ﴾، واتە: کەسێك پێی وایـە خـوا سـەری ناخـات لـە دنیـاو دوارِۆژدا بـا گوریسێك (یاخود پەتێك) بێنێ بە سـەقفی خانووەکەی خـۆی پـێ هەڵواسـێو خـۆی پـێ بخـنکێنێ، ئنجا بـا سـەرنجبدا ئایـا فێڵـەکەی ئـەوەی پێـی ناخۆشـە لایدەبات؟ وە (سَمآء) بە هەوریش گوتراوە: (أنزَلَ مِن السَّمآءَ) چونکە ئەویش لە سەرووتەوەیە، هەروەها بە حەوت ئاسمانەکانیش دەگوترێ: (سَـمآء).

(فَسَوَّىٰهُنَّ): واتە: ڕێکی خسـتن، دروسـتی کـردن بـە ڕێکـوپێکی، (تَسْوِيَةُ الشَّيءِ: جَعَلَهُ سَـوَاءًا) واتە: (تَسْوِيَةُ)کردنی شـتێك، یانی: ڕێکوپێـککردنی.

مانـای گـشتی ئایەتەکـان

خـوا ﷻ ڕوو لـە ئـەهلی کـوفر دەکاتو دەفـەرموێ: ﴿ كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِٱللَّهِ ﴾، چـۆن بەرانبـەر بـەخوا بێبـڕوا دەبـن، وشـەی: (كَـيْـفَ) پرسـیاری پـێ دەکـرێ دەربارەی چۆنیەتی شت، وشەی: (كَمْ) پرسـیاری پـێ دەکـرێ دەربـارەی چـەندێتی شت، وە وشەی: (أين) دەربارەی لـەکوێ بـوونی شـت، وە وشـەی: (مَتى) دەربـارەی کاتی شت ﴿ كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِٱللَّهِ ﴾، واتە: چۆن چۆنی؟ لـە چ ڕوویەکـەوەو بـەچ بەڵـگەیەكو بـە چ عەقڵـێك بێبـڕوا دەبـن بەرانبـەر بـە خـوا ﴿ وَكُنتُمْ أَمْوَٰتًا فَأَحْيَٰكُمْ ﴾، واتـە: ئێـوە نـەبوونو پەیـدای کـردوون، ئـاخر بەڕاسـتیش سـەیرە! ئینسان کاتێك بووە کە نەبووە، وەك لە سەرەتای سووڕەتی (الإنسان)دا دەفەرموێ: ﴿ هَلْ أَتَىٰ عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ حِينٌ مِّنَ ٱلدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْـًٔا مَّذْكُورًا ۝١ ﴾، واتـە: ئایـا بەسـەر

ئینساندا نەهاتوە ماوەیەك لە كات كە شتێكی باسكراو نەبووە، واتە: وەك پێشینان دەڵێن: ناوی لە كوولەكەی تەڕیشدا نەبووە، ئینسان كاتێ بووە نەبووە، دوایی پەیدا بووە، كەواتە: ئەو كەسەی تۆی دروستكردوە، چۆن دەبێت بەرانبەری بێ بڕوا بی، ئەگەر دەشڵێی: كەس پەیدای نەكردووم، ئەوە خوا لە سووڕەتی (الطور) لە ئایەتی (٣٥)دا دەفەرموێ: ﴿ أَمْ خُلِقُوا۟ مِنْ غَيْرِ شَىْءٍ أَمْ هُمُ ٱلْخَـٰلِقُونَ ﴾، واتە: ئایا كەس دروستی نەكردوون، یان بۆ خۆیان خۆیان دروستكردوەو لە خۆوە پەیدابوون؟ جارێ ئینسان ناتوانێ خۆی پەیدا بكات، چونكە تۆ كە بوونت نەبێ، چۆن بوون دەبەخشی؟! دیارە ئەوە مەحاڵە، ئنجا ناشگونجێ كەس پەیدای نەكردبێ، چونكە یاسایەكی عەقڵیی هەیە، هەموو عاقڵمەندانی دنیا لەسەری یەك دەنگن كە (یاسای هۆكاریی) پێ دەڵێن و دەڵێ: هەرشتێ كە پەیدابووبێ، دەبێ پەیداكەرێكی هەبێ، كەواتە: تۆ كە پەیداكراوی و خۆشت خۆت پەیدا نەكردوەو كەسی دیكەش پەیدای نەكردووی، غەیری خوا، كەواتە: چۆن بەرانبەر بەخوا بێبڕوا دەبی، لە كاتێكدا كە تۆ نەبووی، پەیدای كردوویو ژیانی پێ بەخشیوی!

﴿ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ﴾ دوایی جارێكی دیكە دەتانمرێنێ، پاشان جارێكی دی دیسان زیندووتان دەكاتەوە، واتە تۆ نەژیانت بەدەست خۆتەو نە مردنت، نە هاتنت نە ڕۆیشتنت، بەڵكو خاوەنێكت هەیەو، بەرانبەر بەو خاوەنەی خۆت نابێ سپڵە بیو نابێ بێبڕوابی! ﴿ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴾، دوای زیندووكرانەوەش دەچنەوە بۆ بەر قاپی دادگای لێپرسینەوەی ئەو، دوایی خوا ﷻ بەڵگە دێنێتەوە لەسەر پەروەردگارێتی خۆیو دەفەرموێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ لَكُم مَّا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا ﴾، واتە: خوا وەنەبێ هەر ئێوەی پەیدا كردبێو لێتان گەڕابێ، بەڵكو هەرچی پێویستیشتانە لەسەر زەویدا بۆی دروستكردوونو هەرچی لە زەویدایە هەمووی ئەو بۆی دروستكردوون، وەك لە شوێنێكی دیكەدا دەفەرموێ: ﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ شُرَكَآءَكُمُ ٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَرُونِى مَاذَا خَلَقُوا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ أَمْ ءَاتَيْنَـٰهُمْ كِتَـٰبًا فَهُمْ عَلَىٰ بَيِّنَتٍ مِّنْهُ ۚ بَلْ إِن يَعِدُ ٱلظَّـٰلِمُونَ بَعْضُهُم بَعْضًا إِلَّا

غُرُورًا ﴿٤٠﴾ ﴾ فاطر، واتە: پێشانم بدەن ئەو هاوبەشانەتان کە لەجیاتی خوا لێیان دەپارێنەوە (و دەیانپەرستن) چییان لە زەویدا دروستکردوە، (پەرە مریشکێك، نەمامێك، ڕووەکێك، دارێك، بەردێك، چی؟) ﴿أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ﴾، یان بەشدارییان کردوە لە دروستکردنی ئاسمانەکاندا؟ بێگومان نە لە زەویدا هیچیان خولقاندوە، نە لە ئاسمانو هەر خوایە کە کارسازی ئاسمانو زەوییەو نیعمەتەکانی زەوی‌و ئاسمان هەر خوا فەراهەمی هێناون، کەواتە: پێویستە بەندایەتییش بەس بۆ وی بکرێ: ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ﴾، دوایی ویستی ئاسمان دروست بکات، ﴿فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ﴾، لە شێوەی حەوت ئاسماناندا ڕێکی خستن‌و بنیاتی نان. ﴿وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾، وە ئەو بە هەموو شتێکیش زانایە.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: دەربارەی ئەوە، کە دەفەرموێ: ﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ﴾ ئەوە دەگەیەنێت کە کوفرو بێ بڕوایی شتێکی نامەنتیقییەو شتێکی بێ بەڵگەیەو بێ پاساوەو، ئینسان کە کافر دەبێ پاڵ ناداتە پاڵ هیچ بەڵگەیەك‌و پشت ئەستوور نیە بە هیچ شتێك نە عەقڵ تەئیدی دەکا، نە عیلم تەئیدی دەکا، نە فیطرەت‌و سروشت تەئیدی دەکا، نە واقیعی بوونەوەرو ژیان پشتگیریی دەکا، هیچ شتێك پشتگیریی ناکا، وە سەرباری هەموو شتێکیش وەحی خوای کاربەجێش دیسان دژی کوفرە، کەواتە: لەڕاستیدا کوفر شتێکی بێ پاساوەو شتێکی بێ پشت‌و پەنایە.

مەسەلەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَكُنتُمْ أَمْوَاتًا﴾، دوو مانای هەن:

یەکەم: یانی: ئێوە نەبوو بوون (كُنْتُم مَعْدُومِين)، وە خوا پەیدای کردن.

دووەم: مانایەكی دیكەی ئەوەیە كە ئێوە ئەو كاتە لە شێوەی (نُطْفَة)دا بوون، یاخود لە شێوەی خوێن دابوون، خوێنی دایكو باوكتان، چونكە ئاوی پیاوو ئافرەت لە خوێن دروست دەبێ، خوێنیش دیارە لە خواردنی هەزمكراو دروست دەبێ، واتە: ئەو كاتە ژیانتان نەبووە ﴿فَأَحْيَـٰكُمْ﴾، بەڵام خوا ژیانی پێداونو ڕووحی بەبەردا كردوون، هەردوو ماناكە هەر ڕاستن.

مەسەلەی سێیەم: كە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ﴾، واتە: دەتانمرێنێ، پاشان زیندووتان دەكاتەوە، لەبەرئەوەی دوایی دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾، واتە: ئنجا بۆ لای وی دەگێڕرێنەوە، دەگونجێ مەبەست پێی ژیانی بەرزەخ بێت، كەواتە: ئەو ژیانو زیندووكرانەوەیە دەبێ جیابێ لەو گەڕانەوەیە، ژیانەكە دیارە ژیانی بەرزەخەو گەڕانەوەكەش لە قیامەتتدا دێتە دی، وە ئەوە كە بەناوی (تناسخ الأرواح)ەوە باسكراوە، شتێكی پووچەو هیچ بنەمایەكی نیە، تەناسوخی ئەرواحیش ئەوەیە كە بەشێك لە هیندەكانو هەندێك لە میللەتانی ڕۆژهەڵاتی ئاسیا بڕوایان پێیەتیو دەڵێن: ئینسان كە دەمرێ ڕووحەكەی دەچێتە بەر مەخلووقێكی چاك، بۆ وێنە: دەچێتە بەر كۆترێك بەركەوێك، ئەوە ئەگەر كەسێكی چاك بووبێ! وە ئەگەر خراپ بووبێ ڕووحەكەی دەچێتە بەر مەخلووقێكی خراپ، وەك سەگێك، گورگێك! بەڵام لەڕاستیدا ئەو بیرۆكەیە خوڕافەیەو ئەسڵو ئەساسێكی نیە، وە ڕاستی ئەوەیە كە ئینسان دوای ئەوەی دەمرێ، (وەك دوایی لە تەفسیری ئایەتەكانی دیكەدا باسی دەكەین) ئەگەر چاكەكار بێت ڕووحەكەی دەچێتە بەهەشتو، ئەگەر خراپەكاریش بێت ڕووحەكەی دەچێتە دۆزەخ، چونكە خوا ﷻ جگە لەم ژیانی دنیایە، بەس بۆی باسی بەهەشتو دۆزەخ كردووینو، ئینسان كە لەم ژیانە دنیاییەدا نامێنێ، ڕووحەكەی (ئەگەرنا جەستەكەی دەبێتەوە خاك)، ئەگەر چاكەكار بێت، دەچێتە بەهەشت هەركەس بەپێی ئیمانو تەقوای خۆیو، ئەگەر خراپەكار بێت، دەچێتە دۆزەخ، ئەدی جیاوازی چییە لەگەڵ قیامەت؟! جیاوازییەكە ئەوەیە كە لە قیامەتێ خەڵك بە ڕووحو جەستەوە دەچنە

بەهەشت یان دۆزەخ، بەڵام ژیانی بەرزەخ تەنیا بۆ ڕووحەکەیە، وە ئەوە کە پێغەمبەر ﷺ باس دەکات کە گۆڕ باغێکە لە باغەکانی بەهەشت، یاخود چاڵێکە لە چاڵەکانی دۆزەخ، واتە: ژیانی دوای گۆڕ، ئەگەرنا خودی گۆڕەکە مەرج نیە وابێ، هەرچەندە هەندێك لە زانایانیش دەڵێن: خودی گۆڕەکەش بۆخۆی وایە، بەڵام بێگومان فەرموودەکەی پێغەمبەر ﷺ مەبەست پێی ژیانی دوای گۆڕە، واتە: ئەو قۆناغەی ژیان کە لە دوای ڕووح کێشانەوە دەستپێدەکات، جا ئەوکاتە یەکسانە جەستەی مرۆڤ بخرێتە گۆڕەوە، یان نەخرێتە گۆڕەوەو، بسووتێنرێ، یان ببێتە خۆراکی دڕندەکان، یان ماسیو نەهەنگەکان !

مەسەلەی چوارەم: کە دەفەرمووێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا ﴾ ،

ئەم ڕستە قورئانییە ئـــەوە دەگەیەنێ، کە هەرچی لە زەویدا هەیە بە ڕەوا (مباح) لەقەڵەم دەدرێ، وە هەرچی لە زەویدایەو بە پاك لەقەڵەم دەدرێ، وە هەرچی لە زەویدایە سوودبەخشە، ئینسان دەتوانێ سوودی لێ ببینێو لێی بەهرەمەند بێت، مەگەر بە بەڵگەیەکی شەرعیی ڕوون جیاکرابێتەوەو دیاری کرابێ کە حەرامە، وەك: مەی (خمر)، یان بە بەڵگەیەکی شەرعیی ڕوون ڕاگەیەنرابێ کە پیسە، وەك میزو پیسایی، یاخود بە بەڵگەیەکی عەقڵیی دەرخرابێت کە زیانی هەیەو سوودی نیە.

مەبەستم ئەوەیە کاتێك خوا دەفەرموێ: ئەوەی کە لە زەویدایە هەموویم بۆتان خولقاندوە، کەواتە: هەمووی چاكو پاكو حەڵاڵە، مەگەر ئەوەی بە بەڵگە هەڵاوێرابێو جیاکرابێتەوە، ئەگەرنا خوا نەیدەکردە منەت بەسەر ئێمەوەو وەك نیعمەتێك باسی بکات، دیارە لەم ئایەتەو هاووێنەکانیشی زانایان ئەو بنچینە شەرعییانەیان وەرگرتوون، کە دەڵێن: (الأَصْلُ فِي الأَشيَاءِ الإِبَاحَةَ)، (الأَصْلُ في الأَشيَاءِ الطَّهَارَة) (الأَصْلُ في الأَشيَاءِ الحِلِّية). واتە: (بناغە لە شتاندا ڕەوایی یە)، (بناغە لە شتاندا پاکی یە)، (بناغە لە شتاندا حەڵاڵی یە).

مەسەلەی پێنجەم: ئەوەی کە خوای پەروەردگار لە زەویدا خولقاندوویەتی بۆ هەموو لایەکە بە یەکسانییو، کەس لە کەس زیاتر بەشی پێوە نیە، چونکە

وشەی (جَمیعَـاً) دەگونجێ پەیوەسـت (متعـلّق) بێت بـە: هەرچـی لـە زەویدایـە ﴿مَّا فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾ەوە، وە دەگونجێ (متعلق) بـێ بـە: بـۆ ئێـوە ﴿لَكُم﴾ەوە، جا ئەگەر وشەی (جَمیعَاً) پەیوەست بێ بە ﴿مَّا فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾یـەوە، ئەوکاتـە مانـای ڕستەکە ئاوای لـێدێ: خوا ئەو کەسەیە کە هەرچی لە زەویدایە بۆ ئێوەو لەبـەر بەهرەمەندبوونی ئێوەی دروست کردوە، کەواتە: هەموو شتێك ڕەوایە.

وە ئەگەر (جَمیعَاً) پەیوەسـت بـێ بـە ﴿لَكُم﴾ەوە، ئەوکـاتە ماناکەی ئـاوای لـێدێ: خوا ئەو کەسەیە کە هەرچی لە زەویدایە بۆ تێکـڕاتان دروسـتی کـردوەو بە یەکسـانیی بۆ هەمووانی خوڵقاندوەو کەس لە کەسی زیاتر بـەش پێـوە نیـە، بۆیە فیکرەی سـەرمایەداریی، کە مایـەی چینایەتیی و قڕیی‌وپڕیـی یـەو، مایـەی ئەوەیە کە هەندێك لە خەڵکی پڕبن و لەسەریانەوە بـڕژێ و، زۆربەی خەڵـکیش قڕبـێ و لەبـەریان ببــڕێ! پێـچەوانەی بنـچینەیەکی گـەورەی ئیـسلامییە، وە پێـچەوانەی ئـەو حیکمەتەشـە کـە خـوا هـەموو بـوون و کـائیناتی، بـۆ ئـەوە هێناوەتەدی کە ئینسانی تێدا تاقی بکرێتــەوە.

مەسـەلەی شەشـەم: کە خـوای تـاك و پـاك دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ﴾، هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان کردوویانە بە بەڵـگە لەسـەر ئـەوە کـە ئاسـمان لەدوای زەوی دروست کراوە، بەڵام لەڕاستیدا ئـەوە لـەوبارەوە بـە بەڵـگە ناشــێ، لەبەرچی؟ چونکە وشـەی ﴿ثُمَّ﴾، لێـرەدا بـۆ ڕیزبەنـدیی هەواڵـدان (ترتیـب الإخبـار)ە، واتە: خوای کاربەجێ هـەواڵمان پێدەدا کـە زەوی خوڵقانـدوە، دوایـی هەواڵیشـمان پێدەدا کە، ویستی ئاسـمانیش بخوڵقێنێ، بەڵام ئەوە کە کامیـان لـە پێش کامیانە؟ ئەم ئایەتە دەلالەتی لەسەر ناکـات، ئەدی چۆن بزانین کـە ئایـا:

ئاسمان و زەوی کامیان پێش یان پاش کامیان دروسـت بـوون؟ ئەگـەر تەماشـای قورئـان بکـەین بۆمـان دەردەکـەوێ کـە هـەردووکیان پێکـەوە دروسـت بـوون، وە نوێتــرین بیــردۆزەش دەربــارەی دروســتبوونی بوونــەوەر هــەروا دەڵــێ، خــوای پـەروەردگار لـە سـوورەتی (الأنبیـاء) لـە ئایـەتی (٣٠)دا دەفـەرموێ: ﴿أَوَلَمۡ يَرَ

ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَنَّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ كَانَتَا رَتۡقٗا فَفَتَقۡنَٰهُمَاۖ وَجَعَلۡنَا مِنَ ٱلۡمَآءِ كُلَّ شَيۡءٍ حَيٍّۚ أَفَلَا يُؤۡمِنُونَ ﴾، واتە: ئایا ئەوانەی بێ بڕوان نابینن، ئاسمانەكانو زەوی پێكەوە چەسپاو بوون، لێكمان جیاكردنەوە، وە هەموو زیندەوەرێكمان لە ئاو دروستكرد، ئایا هەر ئیمان ناهێنن؟! كەواتە: هەردووكیان پێكەوەو وێكڕا دروست كراون، وە لە سوورەتی (فصلت)دا دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِيَ دُخَانٞ فَقَالَ لَهَا وَلِلۡأَرۡضِ ٱئۡتِيَا طَوۡعًا أَوۡ كَرۡهٗا قَالَتَآ أَتَيۡنَا طَآئِعِينَ ﴾، واتە: دوایی ویستی ئاسمان دروست بكات، كە ئەو كاتە دووكەڵ بوو، ئنجا بە ئاسمانو زەوی فەرموو: دروست بن بە خۆشیی یان بە ناخۆشیی، گوتیان: ئەوە بە گوێڕایەڵییو بە خۆشیی بە قسەت دەكەینو دروست دەبین، كەواتە: هەردووكیان پێكەوە دروست بوون.

مەسەلەی حەوتەم: لێرەدا پێویستە ئەوەش ڕوونبكەینەوە، كە خوا ﷻ لە قورئاندا دەفەرموێ: بە شەش ڕۆژان ئاسمانەكانو زەوی دروست بوون، ئەو شەش ڕۆژەش كە مەبەست پێیان شەش قۆناغو شەش ماوە (مدة)ن لە كات، ئەگەر تەماشای سوورەتی (فصلت) بكەین دوو قۆناغ بۆ دروستكرانی ئاسمانو زەوین پێكەوەو، چوار (٤) قۆناغیش دروستكرانی پێداویستیەكانی ژیانی ئینسانن لەسەر زەوی، ئایەتەكان ئاوا دەفەرموون: ﴿ قُلۡ أَئِنَّكُمۡ لَتَكۡفُرُونَ بِٱلَّذِي خَلَقَ ٱلۡأَرۡضَ فِي يَوۡمَيۡنِ وَتَجۡعَلُونَ لَهُۥٓ أَندَادٗاۚ ذَٰلِكَ رَبُّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿٩﴾ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَٰسِيَ مِن فَوۡقِهَا وَبَٰرَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَآ أَقۡوَٰتَهَا فِيٓ أَرۡبَعَةِ أَيَّامٖ سَوَآءٗ لِّلسَّآئِلِينَ ﴿١٠﴾ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِيَ دُخَانٞ فَقَالَ لَهَا وَلِلۡأَرۡضِ ٱئۡتِيَا طَوۡعًا أَوۡ كَرۡهٗا قَالَتَآ أَتَيۡنَا طَآئِعِينَ ﴿١١﴾ فَقَضَىٰهُنَّ سَبۡعَ سَمَٰوَاتٖ فِي يَوۡمَيۡنِ وَأَوۡحَىٰ فِي كُلِّ سَمَآءٍ أَمۡرَهَاۚ وَزَيَّنَّا ٱلسَّمَآءَ ٱلدُّنۡيَا بِمَصَٰبِيحَ وَحِفۡظٗاۚ ذَٰلِكَ تَقۡدِيرُ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡعَلِيمِ ﴿١٢﴾ ﴾ فصلت، واتە: {ئایا ئێوە بێبڕوان بە كەسێك كە زەوی لە دوو ڕۆژاندا دروستكردووە هاوتایانی بۆ دادەنێن؟ ئا ئەوە

پـەروەردگاری جیهانەكانـە (٩) وە لـە مـاوەی چـوار ڕۆژانـدا چـیایەكانی لەسـەر ڕۆنـانو پیـتو پێـزی تێخـستو بـژیوو پێداویـستیەكانی بـە یەكـسانیی بـۆ داواكەرەكـان تێدا دانـان (١٠) پاشان ڕووی كـردە ئاسـمان كـە ئەوكاتـە دووكـەڵ بوو، وە بەویش‌و بە زەویشی فەرمووو: بە خۆشـیی یـان بـە ناخۆشـیی پەیـدابن! ئـەوانیش گوتیـان: بەخۆشـیی هاتینـــەدی (١١) ئیـدی سـەرەنجام بـە دوو ڕۆژان حەوت ئاسمانی پێكهێنان‌و فەرمانی خۆیشی لە هەموو ئاسمانێكدا ڕاگەیاند، وە ئاسمانی نیزیكمان بە چرا یان ڕازاندنەوەو بۆ پارێزگارییش (لە ڕاگەیانـدنی وەحی) ئەو ئەستێرانەمان دانان، چونكە لەكاتی گوێگرتنـی شـەیتانەكاندا بـە پارچـەی ئەسـتێرەو خڕۆكـەكان بـەردباران دەكـرێن) ئـا ئـەوە ئەندازەگیــریی (خوایـەكی) زاڵـی زانایـە(١٢)} دیـارە كەسـێك هـەر بـە ڕواڵـەت تەماشـا بكـات وادەزانـێ ڕۆژەكـانی تێـدا دروسـتكـرانی ئاسـمانەكان‌و زەوی، هەشـتن: بـەدوو ڕۆژان زەوی دروسـتكردوە: ﴿ خَلَقَ ٱلۡأَرۡضَ فِي يَوۡمَيۡنِ ﴾، وە بـە چـوار ڕۆژی دیكـە پێداویـستیەكانی زەوی دروسـتكردوەو، دوایـی بـە دوو ڕۆژی دیكـەش ئاسـمانی دروسـتكردوەو، سەرەنجام دەبنە هەشت! بەڵام لەڕاستییدا وانیـەو خـوا ﷻ كـە باسی دروستكرانی زەوی دەكات، دەیخاتە نێو دروسـتكرانی ئاسـمانەوە، چـونكە زەوی بۆخـۆی خڕۆكـەیەكە لـە كۆمەڵـەی خـۆرو، كـۆمەڵەی خـۆریش بۆخـۆی بەشێكە لـە ئاسمان، كـە هـەمووی بـە دوو قۆنـاغ (ڕۆژ) دروسـت بـووە، قۆنـاغی پێكەوە چەسپاوبوون‌و لێـك جیـاكـرانەوە (الرتـق والفتـق)، بەڵام زەوی بە چـوار قۆناغـان وا هەڵـخراوە، كـە شـاخەكانی تێـدا دروسـت بـن‌و، ئـاوی تیـا دروسـت بێـت‌و، لەوەڕگـای تێـدا دروسـت بێـت‌و، بەكەڵـكی ئـەوە بـێ كـە ژیـانی لەسـەر دروست بێت، چـونكە دەفـەرموێ: ﴿ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَٰسِيَ مِن فَوۡقِهَا وَبَٰرَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَآ أَقۡوَٰتَهَا فِيٓ أَرۡبَعَةِ أَيَّامٖ ﴾ ، كەواتە: لە چـوار ڕۆژانـدا ئـەو كـەین‌و بەینـە كـراوە لەسـەر زەوی، كە بەكەڵكی ئەوە بێت ژیانی ئینسـانی تێدا بەڕێوەبچێ.

بە کورتی: ئەو دوو ڕۆژە، کە دەفەرموێ: ﴿ خَلَقَ ٱلْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ ﴾، لەگەڵ ئەو دوو ڕۆژە، کە دەفەرموێ: ﴿ فَقَضَىٰهُنَّ سَبْعَ سَمَٰوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ ﴾، هەر یەکن و بە دوو ئیعتیبارو موناسەبە دووجار باسکراون، کەواتە: (٢) قۆناغی دروستکرانی ئاسمان و زەوی + (٤) قۆناغی ئامادەکردنی زەوی بۆ ژیان = (٦) قۆناغ.

مەسەلەی هەشتەم: دەربارەی حەوت ئاسمانەکانیش کە خوا دەفەرموێ: حەوت ئاسمان، تا ئێستا زانیاری هیچ دەربارەی حەوت ئاسمانەکان نازانێ، بەڵام لە ڕێگەی وەحییەوە بۆمان دەرکەوتوە، کە ئاسمانەکان لەسەریەکن، چین لەسەر چین، وە لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ کە بوخاریی و موسلیم و (أصحاب السُنَن) دەیگێڕنەوە بەتایبەتی کە باسی میعراج دەکات، باسی ئەوە دەکات چۆن پێغەمبەر ﷺ دەچێتە ئاسمانی یەکەم و دووەم و... هەتا حەوتەم، وە لە هەر کام لەو حەوت ئاسمانانە کەسانێك لە پێغەمبەران هەبوون کەواتە: ئاسمانەکان دەروازەو دەرگایان هەیە، بەڵام تا ئێستا زانیاری گەردووناسیی هیچی لەوبارەوە بۆ ڕوون نەبۆتەوە، ئەوەندە هەیە بەپێی ئەم ئایەتە کە لە چەند شوێنێکی دیکەشدا هاتوە: ﴿ وَلَقَدْ زَيَّنَّا ٱلسَّمَآءَ ٱلدُّنْيَا بِمَصَٰبِيحَ وَجَعَلْنَٰهَا رُجُومًا لِّلشَّيَٰطِينِ ⁅٥⁆ ﴾ الملك، واتە: ئاسمانی نزیك ئێوەمان بە چراکان ڕازاندۆتەوە، وە کردووشمانە (واتە: ئەو پارچانەی لێیان جیادەنەوە) بە بەردی پێ بەرد بارانکرانی شەیتانەکان، کە دیارە مەبەست پێی ئەستێرەکانە، کەواتە: هەرچی ئەستێرەیەو دەبینرێ لە هەموو کەهکەشانەکاندا، هەمووی دەکەوێتە قەڵەمڕەوو بازنەی ئاسمانی یەکەمەوە، ئنجا نازانین ئەویش لە کوێوە کۆتایی پێ دێت، پاشان لە سەرووی ئەو ئاسمانەوەش، شەش ئاسمانی دیکە هەن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ..

دەرسی هەشتەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان بریتیە لە تەفسیری دە ئایەت، ئایەتی ژمارە (٣٠ هەتا ٣٩) لەم دە ئایەتەدا وەك كاتی خۆی لە سەرەتای پێناسەی سوورەتی (البقرة)ش دا، باسم كرد، خوا ﷻ باسی بەسەرهاتی (ئادەم)مان بۆ دەكات، باپیرە گەورەمان ئادەم ﷺ، كە چۆن خوا ﷻ كردوویەتی بەجێنشینی خۆی لەسەر زەوی، وە چۆن فریشتەكانی ئاگادار كردۆتەوەو ئەوانیش پرسیاریان كردوە دەربارەی حیكمەتی دیاریكردنی ئادەم بۆ جێنشینایەتی؟ وە دوایی خوای كاربەجێ ئەو حیكمەتەی بۆ دەرخستوون، بەوە كە ئادەم ناوی شتەكانی زانیوە، وە فریشتەكان نەیانزانیوە، وە دوایی خوای زاناو شارەزا فەرمانی كردوە بە هەموو فریشتەكان كە كڕنووش بۆ ئادەم بەرن، كڕنووشی ڕێزگرتن، پاشان بە ئادەمی فەرمووە، هەروەها بە هاوسەرەكەیشی كە (حەووا)یە (سەلامی خوایان لێبێ)، كە لە بەهەشتدا نیشتەجێ ببن‌و بە ئارەزووی خۆیان هەر شتێكی حەزیان لێیە لە بەهەشتدا بخۆن‌و سوودی لێ ببینن، بەڵام خۆیان لە درەختێك بپارێزن، وە دوایی شەیتان خوتخوتەی بۆ كردوون‌و فریوی داون، كە لەو درەختە قەدەغەكراوە بخۆن، وە سەرەنجام شایستەی ئەوە بوون، كە خوا ﷻ لە بەهەشتدا دەریانكات وە بیانهێنێتە سەر زەوی‌و، لەسەر زەوی نیشتە جێیان بكات، ئنجا دوای ئەوەی ئادەم‌و حەووا سەلامی خوایان لێبێ، چەند وشەیەك لە پەروەردگاریانەوە وەردەگرن‌و تەعبیریان پێ لە پەشێمانیی‌و گەڕانەوەی خۆیان دەكەن‌و، خوا لێیان خۆشدەبێ، وە ئاگاداریشیان دەكاتەوە كە هەركات لە خواوە ڕێنمایی یان بە پێغەمبەراندا بۆ هات (واتە: بۆ وەچەی ئادەم‌و حەووا) وە شوێن ڕێنمایی خوا كەوتن، ئەوە سەرفراز دەبن‌و

ترس و پەژارە ڕوویان تێناکات، بەڵام ئەگەر بێت و بێبڕوایی بە درۆ دانان بکەنە پیشە، ئەوە مسۆگەر، گیرۆدەی دۆزەخ دەبن و دەبنە هاوەڵ و خاوەنی.

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوٓا۟ أَتَجْعَلُ فِيهَا
مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ ٱلدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ إِنِّىٓ أَعْلَمُ
مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ وَعَلَّمَ ءَادَمَ ٱلْأَسْمَآءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ فَقَالَ أَنۢبِـُٔونِى
بِأَسْمَآءِ هَٰٓؤُلَآءِ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا۟ سُبْحَٰنَكَ لَا عِلْمَ لَنَآ إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَآ ۖ إِنَّكَ
أَنتَ ٱلْعَلِيمُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يَٰٓـَٔادَمُ أَنۢبِئْهُم بِأَسْمَآئِهِمْ ۖ فَلَمَّآ أَنۢبَأَهُم بِأَسْمَآئِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُل
لَّكُمْ إِنِّىٓ أَعْلَمُ غَيْبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾ وَإِذْ
قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَٱسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ
﴿٣٤﴾ وَقُلْنَا يَٰٓـَٔادَمُ ٱسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ ٱلْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا
هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٣٥﴾ فَأَزَلَّهُمَا ٱلشَّيْطَٰنُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ ۖ
وَقُلْنَا ٱهْبِطُوا۟ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ۖ وَلَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَٰعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٣٦﴾ فَتَلَقَّىٰٓ
ءَادَمُ مِن رَّبِّهِۦ كَلِمَٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٣٧﴾ قُلْنَا ٱهْبِطُوا۟ مِنْهَا جَمِيعًا ۖ فَإِمَّا
يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّى هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَاىَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟
وَكَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَآ أُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٣٩﴾﴾

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

((وە یادبکەوە کاتێک پەروەردگارت بە فریشتەکانی فەرمووو: من جێنشینێک لەسەر زەوی دادەنێم، گوتیان: جا چۆن کەسێکی تێدا دادەنێی، کە خراپەکاریی تێدا دەکات و خوێنی تێدا دەڕێژێ (وە ئێمە دانانێی) لە حاڵێکدا، کە ئێمە هەردەم

سەرگەرمی بە دوورگرتنت لە هەڵەو پەڵەو ستایشکردنو بە پاك گرتنتین؟ فەرمووی: ئەوەی من دەیزانم ئێوە نایزانن ﴿٣٠﴾ وە خوا ئادەمی فێری ناوی سەرجەم شتەکان کردو، دوایی شتەکانی لەسەر فریشتەکان ڕانواندنو فەرمووی: ئەگەر ڕاست دەکەن (ئێوە شایستەترن بە جێنشینایەتی لەسەر زەوی) ناوی ئەو شتانەم پێ بڵێن ﴿٣١﴾ ئەوانیش گوتیان: بە پاکت دەگرین جگە لەوەی تۆ فێرت کردووین، هیچ زانیارییەکی دیکەمان نیە بێگومان تۆ زانای کاربەجێی ﴿٣٢﴾ (خوا) فەرمووی: ئەی ئادەم ناوی شتەکانیان پێ بڵێ، جا کاتێك ناوەکانیانی پێگوتن، (خوا) فەرمووی: ئەدی من پێم نەگوتن من نهێنی ئاسمانەکانو زەوی دەزانمو، دەزانم چی ئاشکرا دەکەنو چی پەنهان دەکەن! ﴿٣٣﴾ وە یاد بکەوە کاتێك بە فریشتەکانمان فەرموو: کڕنووش بۆ ئادەم ببەن، ئەوانیش یەکسەر کڕنووشیان برد، بێجگە لە ئیبلیس سەرپێچی کردو خۆی بەزل گرت، وە لە کافران بوو ﴿٣٤﴾ وە گوتمان ئەی ئادەم خۆتو هاوسەرەکەت لە بە هەشتدا نیشتەجێ بنو، لە هەر شتێكو لە هەر کوێیەك ویستتان بە خۆشییو فراوانیی لێی بخۆن، بەڵام توخنی ئەم درەختە نەکەون، ئەگەرنا لە ستەمکاران دەبن ﴿٣٥﴾ ئنجا شەیتان بە هۆی ئەو درەختەوە، خلیسکاندنیو لەو (نازو نیعمەت)ەی تێیدا بوون وەدەرینان، وە پێمان گوتن: بچنە خوارێ، هەندێکتان دوژمنی هەندێکتانن، وە لە زەوی نشینگەو گوزەرانتان دەبێت هەتا ماوەیەك ﴿٣٦﴾ ئنجا ئادەم چەند وشەیەکی لە پەروەردگاری وەرگرتنو ئەویش لێی خۆشبوو، بێگومان ئەو لێبوردەی بەخشندەیە ﴿٣٧﴾ گوتمان: هەمووتان لێی بچنە دەرێ (و شۆڕبنەوە بۆ زەوی) جا هەر کاتێ لە منەوە ڕێنماییتان بۆ هات، ئەوە هەر کەس شوێن ڕێنمایی من بکەوێ، نەترسی لەسەر دەبێو نە پەژارە دادەگرێ ﴿٣٨﴾ وە ئەوانەی بێ بڕوانو ئایەتەکانمان بەدرۆ دەزانن، ئەوانە هاوەڵی ئاگرن، وە بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە ﴿٣٩﴾))

شیکردنەوەی هەندێك لە وشــەكان

(لِلْمَلَٰٓئِكَةِ): (مَلاَئِكَـة) كـۆی (مَلَـك)ەو (مَلَـك) یەكێكــە لــە فریــشتەكان، وە هەنـدێكیش گوتوویانـە: (مَلاَئِكَـة) بـۆ تـاكو كـۆ بەكــاردێ، بـەڵام یەكـەمیان ڕاستتـرە.

(خَلِيفَةً): بـە (خَلاَئِـف) كـۆ دەكرێتــەوە، هـەروەك چـۆن (خليـف) بـە (خُـلَفاء) كۆدەكرێتــەوەو (خَلِيفَـة)و (خَليـف) هـەردووكيان بــە مانــای جێنــشين دێــن (الخِلاَفَـةُ: النِّيَابَـةُ عَـنِ الغَيْـرِ، إمَّـا لِـغَيْبَةِ الـمَنُوبِ عَنـهُ، وإمَّـا لِعَجْـزِهُ، وإمَّـا لِمَوْتِهِ، وَإمَّا لِشَرَفِ المُسْتَخْلَفِ) وشەی (الخِلاَفَةُ) بریتیە لە جێنشینایەتی كردنـی غـەیری خـۆت، جێنـشینایەتی كـردنیش یـان لەبـەر ئـەوە دەبێـت ئـەو كەسەی كە جێنــشینی دانـاوە لـەوێ نیـە، یـان لەبـەر ئەوەیـە كـە ناتوانـێ یـان لــەبەر ئەوەیـە كـە دەمـرێ، یـان لەبـەر ڕێزلێگـرتن یـەكێك لـە شـوێنی خـۆی دادەنــێو دەیــەوێ ڕێــزی لێبگـرێ، كـە بەنــسبەت ئادەمــەوە ﷺ خــوا كـە كردوویەتی بەجێنشینی خۆی، بە مانای چوارەمیانە.

(نُسَبِّحُ): ئەسڵی وشــەی (تَسْبِيح) لـە (سَـبْح)ەوە هاتوە: (الـسَّبْحُ: الـمَـرُّ الـسَّرِيعُ فـي الـمَاءِ، أو فـي الـهَـوَاءِ) تێپـەڕینی خێـرا لـە ئـاودا یـاخود لـە هـەوادا، وە (تَسْبِيح) واتــە: بــەدوورگرتن، بــەدوورگرتنی خــوا لــە هەرچــی كــەموكوڕیی هەیە، لە هەرچی هەڵەو پەڵە هەیە، وە كە دەگوترێ (بِحَمدِك)، واتە ئێمە تـۆ بەدووردەگرین لە عەیبو كەموكووڕیی و لە هەمان كاتیشدا ستایشت دەكەین، پێشتـر باسمان كرد كە (حَمْد) بریتیە لە ستایشكردن، كە ماناكەی لە (مَدْح) تایبەتترە، چونكە (مَدْح) هەم هەڵدەگرێ كەسێك مەدح بكرێ، هەم هەڵدەگرێ كە شتێك مەدح بكرێ، واتە: چ خاوەن ئیرادەو ئیختیار بێت، یاخود بێ ئـیرادەو ئیختیار بێت، بۆ وێنە: خواردن مەدح دەكرێ، جـلو بـەرگ مـەدح دەكــرێ... هتد، بەڵام (حَمْد) تەنیا تایبەتە بە كەسێكەوە، كە خاوەنی ئیــرادەو ئیختیـار بێ، وە لەبەر چاكەكان (فضائل)ی تۆ باسی بكەی و مەدحی بكەی.

(وَنُقَدِّسُ لَكَ): (نُطَهِّرُكَ) واته: تۆ بە پـاك دەگـرین.

(ٱلۡأَسۡمَآءَ): (جَمْـعُ إسـم، وأصـلُـه مِـنَ الـسُّموِّ وَهُـوَ الـذي بـهِ رُفِـعَ ذِكْـرُ الـمُـسَمَّى فَيُعرَفُ) واته: (الأسمآء) كۆی (إسم)ه، واتـه: نـاو، ئەسڵەكەی لـه (السمُو)ەوە هاتوه، (سمو) واته: بەرزیی، وە ناو ئەوەیە كە لە هەر شتێك دەنرێ، ئەو شتە پێی بەرز دەكرێتەوەو پێی دەناسرێ.

(عَرَضَهُمۡ): (عَـرَضَ) واتـه: ڕاینوانـد، پێـشـانیدا (عَـرْضُ شَـيءٍ لِلبَيـع) شـتێك بـۆ فرۆشتن كە ڕادەنـوێنرێ پێی دەگوترێ (عَرْض) هـەر لـه زانیـاری ئابوورییـدا یاسـای: ڕانوانـدنو خواسـتن (عَرْض وطَـلَب) هەیـە، شـتێك دێتـە بـازاڕ خـەڵك داخوازیی دەكات كاتێ (عَرض) دەكرێت.

(أَنۢبَأَهُم): (النَبَـأُ: خَبَـر ذو فائِـدَة عَظِيمَـة يَحـصَلُ بـهِ علـمٌ أو غَـلَبَةُ الظَّـن)، واتـه: (النَبَـأُ) بریتیـه لـه هـەواڵێك كـه سوودێكی گـەورەی هـەبێت، وە ببێتـه هـۆی ئەوەی كە ئینسـان بگەیەنێتە زانیاری یاخود گومانێكی زاڵ.

(تُبۡدُونَ): دەریدەخـەن، (بَـدَا الـشَّيءِ يبـدو بـدوّاً وبِـدَاءاً: أي ظَـهَرَ ظهُـوراً بَيِّنـاً)، واتـه: شــتەكە دەركـەوت، دەردەكـەوێ، دەركـەوتن، یـانی: بـه ئاشـكراكردنێكی ڕوون، دەركەوت .

(تَكۡتُمُونَ): دەڵێ: (كَتْمُ الشَّيءَ يَعني: سَترهُ) واته: شــتەكەی شـاردەوە.

(أَبَىٰ): (الإبـاء شِدَّةُ الإمتِنَـاع، فَكُلُّ إبـاءٍ امتنـاعٌ ولَـيسَ كُـلُّ امتِنَـاعٍ إبَـاءًا)، (أبـی) بریتیـه لـەوەی ئینسـان شـتێك نـەكات زۆر بەسـەختییش نەیكـا، واتــه: زۆر سەختگیـریی بكـات لە نەكردنیدا.

(وَٱسۡتَكۡبَرَ): وشەكانی (الكِبْر والإستِكبَار وَالتَكَبُّر) هەموویان لەمانادا لێك نـزیكن، وە (كِبْر) ئاوا پێناسـه كـراوه (فالكِبـرُ الحالَـةِ التي يتخَـصَّصُ بها الإنسـانُ مِـن إعجَابـهِ بنفـسِهِ، وَذَلِـكَ أنْ يـرى نفـسَهُ أكبَـر مِـن غَيـرِهِ)، حاڵەتێكـه

تایبەتە بە ئینسانەوە، کە سەرسامە بە خۆی، ئەویش ئەوەیە کە خۆی پێ لە غەیری خۆی گەورەترە.

(ٱسۡكُنۡ): واتە نیشتەجێبە (السُّكُونُ: ثبُوتُ الشَّيءِ بَعدَ تَحرُّكٍ)، (سُكون) بریتیە لە سەقامگیربوونی شتێكو ئارامگرتنی دوای ئەوەی كە جووڵاوە. (وَيُستَعْمَلُ في الإستِيطانِ وَاسمُ المكَانِ: مَسكن وجَمعُهُ مَساكن)، واتە: (ٱسۡكُنۡ) لە نیشتەجێبوونیشدا بەكاردەهێنرێ، وە ناوی شوێنیش بریتیە لە (مسكن) كە بە (مساكن) كۆدەكرێتەوە.

(رَغَدًا): دەڵێ (عَيْشُ رَغَدٌ وَرغِدٌ، طَيِّبٌ وَاسِعٌ) دەگوترێ: (عَيْشُ رَغَدٌ) یان (رَغِدٌ)، واتە: ژیانێكی خۆشو فراوان، واتە فراوان لە ڕووی نازو نیعمەتەوە، پێچەوانەی ژیانی تەنگو ترووسك، كە ئینسان نەزانێ چی بخواو پەنا بۆچی بەرێ لە ئاتاجییو نەدارییدا.

(فَأَزَلَّهُمَا): وە خوێندراویشەتەوە: (أَزالَهُمَا). (أزالَهُمَا) یانی: (أزاحَهُمَا) لایدان، وە (أزلَّهُمَا) واتە: خلیسكاندنی، (الزلَّةُ في الأصْلِ: إسترسالُ الرِّجلِ مِنْ غَيرِ قَصْدٍ، يُقالُ زَلَّتْ رِجلُهُ تَزِلُّ وَ المَزِلَّة المكَان الزَّلِق)، (الزلَّةُ) لە ئەسڵدا ئەوەیە كە ئینسانی پێ بخلیسكێ بەبێئەوەی مەبەستی بێو بیەوێت، وە دەگوترێ (زلَّتْ رِجلُهُ تَزِلُّ)، واتە: پێی خلیسكا، وە (المَزِلَّة) شوێنی خلیسكە، كە ئینسان لێی بخلیسكێ.

(ٱهۡبِطُواْ): (الهُبُوطُ الإنحِدَارُ عَلَى سَبيلِ القَهْرِ كَهُبُوطِ الحَجَرِ)، واتە: مانای (هُبُوط) بریتیە لە شۆڕبوونەوە بە شێوەیەك، كە ئینسان بەدەست خۆی نەبێت، یاخود بەزۆر، وەك بڵێی شۆڕی بكەنەوەو خلۆری بكەنەوە، وەك چۆن بەردێك خلۆر دەبێتەوەو بەدەست خۆی نیە.

(مُسۡتَقَرٌّ): (قرَّ في مَكَانهِ يَقِرُّ قَرَارًا: إذَا ثَبتَ ثُبُوتًا جَامِدًا، وأصلُهُ مِنَ القُرِّ وهُوَ البَرْدُ وهُوَ يَقْتَضي السُّكُون، كما أنَّ الحرَّ يَقتَضي الحرَكَة)، واتە: لەجێی

خـۆی نیـشتەجێ بـوو، نیـشتەجێ دەبـێ، نیـشتەجێبوون، کاتێـك شـتێك دەچەسـپێ‌و ناجووڵـێ، وە لـە بنەڕەتـدا لـە (قُـرّ)ەوە هـاتوە، کـە بـە مانـای (سەرما)یە، چونکەسەرما وەستان دەخوازێ، وەك چۆن گەرما جووڵان دەخوازێ.

(وَمَتَٰعٌ): (الـمَتاعُ: انْتِفَاعٌ مُمْتَدُّ الوَقْتِ)، (الـمَتاعُ) ئەوەیـە کـە ئینـسـان بـە شـتێك ڕابـوێرێ‌و گـوزەرانی پـێ بکـات، واتـە: لـێی بەهرەمەنـدبێ، وە دەگـوترێ: (مَتَّعَـهُ اللّٰه بكَـذا وَأمْتَعَـهُ) واتـە: خـوا بـەو شـتە گوزەرانی بـسووڕێنێ‌و لـێی بەهرەمەندبێ.

(فَتَلَقَّىٰٓ): (تَلَـقَّاهُ) واتە: (لَقِـيَهُ) یانی: وەریگـرت، یاخود پێی گەیشـت.

(ٱلتَّوَّابُ): (التـوبُ: تَركُ الذَّنـبِ عَلَى أجمَلِ الوُجُوه)، واتـە: وازهێنـان لـە گونـاح بـە شێوەیەکی هەرە جوان، (تَـوّاب) (صیغة الـمُبالغة)یـە، جـا دەگونجـێ بەنـدەش (تَـوّاب) بێت، واتـە زۆر بگەڕێتـەوە بـۆ لای خـوا، وە خـواش (تَـوّاب)ە، واتـە زۆر دەگەڕێتەوە بۆ لای بەندەکەی، چـونکە هـەتا بەنـدە زیـاتر بگەڕێتـەوە بـۆ لای خوای پەروەردگار بە طاعەت‌و واز لە گوناح بهێنێ، خواش زیـاتر دەگەڕێتـەوە بۆ لای بەندەکەی بە لێخۆشبوون‌و لێبوردنی‌و گەڕانەوەکەی لـێ قەبووڵ دەکات.

(وَكَذَّبُواْ): (كَـذَبَ) واتـە: درۆی کـرد، بـەڵام (كَـذَّبَ)، واتـە: بەرانبەرەکـەی خـۆی بـەدرۆ زانـی، دەڵـێ: (كَـذَّبْتَهُ: نَسَبْتُهُ إلـى الكَـذبِ، صَـادِقاً كَـانَ أو كَـاذِبَاً) (كَذَّبْتُـهُ)، واتە: بەرانبەرەکەی خۆمم بە درۆ زانی، جـا ڕاسـت بکـا یـاخود درۆ بکا، هەرکاتێ بەرانبەری خۆتت بەدرۆ زانی، مانای وایە ئەوە (تكذيب)ت کردوە.

(أَصْحَٰبُ): (الـصَاحِب: الـملازم إنسَـاناً كَـانَ أو حَيواناً أو مَكَـاناً أو زَمَـاناً)، واتـە: (صَـاحِبْ) هەر شـتێکە بەردەوام لەگـەڵـت دابـێ، جـا ئینـسـان بـێ، یـان ئـاژەڵ، یان شـوێن، یـان کـات، (وَيُقـالُ للمـالك للشَّيء: هُـوَ صَـاحِبَهُ)، واتـە: وە بـە خاوەنی شـتیش دەگـوترێ: (صَـاحِب)، چونکـە ئەویـش هەمیشـە لەگەڵ شـتی خۆیەتی‌و، کەسێك خاوەنی شتێك بێت هەمیشە شتەکە لەژێر کۆنتـڕۆڵی دایە.

(خَٰلِدُونَ): (الخلُودُ: هو تبَرِّي الشَيءِ مِن اعتراض الفَسَادِ، وَبقاؤُهُ عَلى الحَالَةِ التي هو عَلَيهَا)، واتە: (الخلُودُ) بریتیە لەوە کە شتێك حاڵەتی تێکچوونی بەسەردا نەیەتو، لەسەر حاڵەتی خۆی کە لەسەری بووە بمێنێتەوە. (خَلَدْ: اسم للجُزء الذي يَبقى مِنَ الإنسان عَلَى حَالَتِهِ فلاَ يَستحِيلُ مَادَامَ الإنسَان حَيّاً استحالة سَائِر أجزائِهِ) واتە: (خَلَدْ) بەو بەشە دەگوترێ، کە لە مرۆڤدا وەك خۆی دەمێنێتەوە هەتا مرۆڤ زیندووبێ‌و وەك ئەندامەکانی دیکەی ناگۆڕێ، کە دیارە مەبەست پێی مێشکە، دەگوترێ: (جَرى هَذَا في خَلَدِهِ) یانی: ئەوەی بە مێشك داهات، ئەویش لەبەرئەوەی دەماغ لەکاتێکدا، کە خانەکانی هەموو بەدەن دەگۆڕێن‌و نوێ دەبنەوە، خانەکانی ئەو ناگۆڕێن، وە چەندن هەر ئەوەندەن کەم‌و زیاد ناکەن، کەواتە: (خلود) واتە: مانەوە، مانەوەیەکی بێ کۆتایی، یاخود هەر مانەوە، کۆتایی هەبێ یان نا.

مانای گشتی ئایەتەکان

لەم ئایەتانەدا سەرەتا خوا ﷻ باسی بەسەرهاتی (ئادەم)مان بۆ دەکات، وە پاشان باسی خۆی‌و هاوسەرەکەیشی (حەووا) سەلامی خوایان لێبێت دەکات، دوای ئەوەی لە (٢٠) ئایەتی یەکەمدا خوا باسی پێکهاتەکانی کۆمەڵگای ئیسلامیی کرد، وە لە نۆ (٩) ئایەتی دواییدا، واتە لە ئایەتی (٢١ تا ٢٩)، بانگی مرۆڤایەتی کرد کە بیپەرستن، وە بانگی کردن کە ئیمان بە پێغەمبەرەکەی بێنن ﷺ، وە ئیمان بەو قورئانە بێنن کە بۆی ناردوە، پاشان باسی بەهەشتی کرد، وە باسی وێنە هێنانەوەی کرد، وە هەڵوێستی ئەهلی ئیمانی لەبەردەم وێنە هێنانەوەی خواداو هەڵوێستی ئەهلی کوفری خستەڕوو، پاشان ڕووی لە ئەهلی کوفر کرد کە: بە چ پاساوێك کوفر هەڵدەبژێرن بەسەر ئیماندا؟! ئنجا باسی کرد کە چۆن ئاسمانەکان‌و زەوی‌و هەرچی لە زەویدا هەیە بۆ مرۆڤەکانی دروستکردوە، ئنجا دیارە دوای ئەوەی کە خوای پەروەردگار ئاسمانەکانی دروستکردوون، زەوی ئامادە کردوە، ئەمجار (ئادەم) و (حەووا)ی باب‌و دایکمانی لەسەر داناوە (علیهما السلام)، دوای

ئەوە دەفەرموێ: كە دیارە دواندن (خِطاب)ەكە لەگەڵ پێغەمبەری خاتەمە ﷺ، بەڵام هەموو دواندنەكانی خوا لەگەڵ پێغەمبەری كۆتایی ﷺ، لەگەڵ ئۆممەتەكەشیەتی، مەگەر دواندنێك بە بەڵگەیەك تایبەت كرابێ بە پێغەمبەرەوە ﷺ، ئەگەرنا هەرچی لەگەڵ موحەممەدیەتی ﷺ لەگەڵ ئۆممەتەكەشیەتی، دەفەرموێ: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَـٰٓئِكَةِ إِنِّى جَاعِلٌ فِى ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً ﴾، واتە: یاد بكەوە كاتێك پەروەردگارت بە فریشتەكانی فەرمووە: من جێنشینێك لەسەر زەوی دادەنێم، هەڵبەتە لێرەدا خوا كە بە فریشتەكانی فەرمووە، یانی: ئاگاداری كردوونەتەوە، نەك پرسی پێكردبن! هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان كە بەشێوەیەكی سادەو سەركێڵ تەماشای ئەم تەعبیرەیان كردوە، گوتوویانە: خوا ڕاوێژی پێ كردوون! بەڵام خوا لەوە بەرزترە ڕاوێژ بە غەیری خۆی بكات، بەڵكو مەسەلە هەر ئەوەیە كە ئاگاداری كردوونەتەوەو حیكمەتیش ئەوە بووە، كە ئەوانیش قسە دەكەنو، خوای پەروەردگاریش وەڵامیان دەداتەوەو لە ئەنجامدا حیكمەتی ئەوە كە خوا ئادەمی كردوە بە جێنشینی خۆی لەسەر زەوی، لە ئەنجامی ئەم وتووێژەی لە نێوان خوای بەرزو بێ وێنەو فریشتەكانیدا، حیكمەتەكە دەردەكەوێ، جا دیارە وەك (ئیستیفسار)و بۆ ڕوون بوونەوە فریشتەكان دەڵێن: ﴿أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ ٱلدِّمَآءَ ﴾، واتە: چۆن كەسانێك لەسەر زەوی دادەنێی كە ئاشووبی تێدا دەگێڕنو خراپەی تێدادەكەنو خوێنی تێدا دەڕێژین؟! جا ئایا فریشتەكان چۆنیان زانیوە كە ئادەمو وەچەی ئادەم خراپە لە زەویدا دەكەنو ئاشووبی تێدا دەگێڕن، وە خوێنی تێدا دەڕێژن؟ توێژەرەوانی قورئان زۆر شتیان باسكردوە، بەڵام مانای دەقی ئایەتەكە كافیەو پێویست ناكات بەملاو بەولادا بڕۆین، كاتێ خوا بە فریشتەكانی فەرمووە جێنشینێك لەسەر زەوی دادەنێم، دیارە تێشیگەیاندوون ئەو جێنشینە كێیە؟ واتە: هاوكات لەگەڵ ئەو هەواڵپێدانەدا، خوا ﷻ سروشتی ئەو جێنشینەشی لێ حاڵی كردوون، وە ئەوانیش لە ناسنیی سروشتی ئەو جێنشینەوە، كە ئادەمو خێزانەكەی، وە وەچەكەیانە، هەڵیانهێنجاوە، زانیویانە كە بەشەرێك بەو شێوەیە تەركیب بووبێ، لە نەفخەیەكی خوایی و لە ئەندازە خاكێكی زەوی، وە هەركام لە پاڵنەری شەڕو خێری تێدابن، حەتمەن وێڕای چاكە

خراپەش دەکاو خوێنیش دەڕێژێ لەسەر زەوی، جا کاتێك ئەوان دەڵێن: چۆن ئینسانێکی وا لەسەر زەوی دەکەیە جێنشین؟! وە کە دەڵێن: ﴿وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ﴾، واتە: لە حاڵێکدا کە ئێمە بە ستایش کردنتەوە بە پاکت دەگرین و بێ خەوشییت ڕادەگەیەنین، دیارە لە پەنادا دەڵێن: ئێمە شایستەترین بە بۆچوونی ئێمە لە ئادەم، کە ببینە جێنشینی تۆ لەسەر زەوی، هەڵبەتە لێرەدا مەبەستیان ئەوە نەبووە ڕەخنە لە خوا بگرن!! چونکە فریشتەکان زۆر لەوە پاکترن و، زۆر لەوەش زاناترن، کە ڕێگا بەخۆیان بدەن ڕەخنە لە خوا ﷻ بگرن، بەڵکو مەبەستیان ئەوە بووە کە حیکمەتی ئەوەیان بۆ دەرکەوێ، خواش (تبارك و تعالی) دەفەرموێ: ﴿إِنِّيٓ أَعۡلَمُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ﴾، واتە: ئەوەی من دەیزانم ئێوە نایزانن، یانی: دوایی بۆتان دەردەکەوێ، کە بۆچی ئادەم شایستەی ئەوەیە کە جێنشینی من بێ لەسەر زەوی، ئنجا خوای زانا حیکمەتەکەیان بۆ دەردەخات و، لە پێشدا ئادەم فێری هەموو ناوەکان دەکات (ناوی شتەکان)، ﴿وَعَلَّمَ ءَادَمَ ٱلۡأَسۡمَآءَ كُلَّهَا﴾، دوایی ئەو شتانەی کە ناوەکانیانی فێری ئادەم کردوە، پێشانی فریشتەکانیان دەدا ﴿ثُمَّ عَرَضَهُمۡ عَلَى ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ﴾، واتە: شتەکانی پێشانی فریشتەکاندا نەك ناوەکان، چونکە ناو پێشان نادرێ، وە بەبەڵگەی ئەوەی دوایی دەفەرموێ: ﴿فَقَالَ أَنۢبِـُٔونِي بِأَسۡمَآءِ هَٰٓؤُلَآءِ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ﴾، واتە: فەرمووی: ناوی ئەو شتانەم پێ بڵێن، ئەگەر ڕاست دەکەن ئێوە شایستەترن، مانا وایە شتەکانی پێشان داون، چونکە ئەگەر ناوەکانی پیشاندابان، مانای وایە ناوەکانی فێردەکردن، ئەوانیش دیارە وەڵامدەدەنەوەو دەڵێن: ﴿قَالُواْ سُبۡحَٰنَكَ لَا عِلۡمَ لَنَآ إِلَّا مَا عَلَّمۡتَنَآۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلۡعَلِيمُ ٱلۡحَكِيمُ﴾، گوتیان: پاکیی بۆ تۆ، بێجگە لەوەی کە تۆ فێرت کردووین، ئێمە هیچ زانیاری دیکەمان نیە، بەڕاستی هەر تۆ زانای کاربەجێی، زانیاری فریشتەکان زانیارییەکی بەخشراو (وهب)یە، زانیارییەکی وەدەستهێنراو (کسبي) نیە، واتە: وەك فریشتە ئینسان نیە، ئینسان خوا توانایەکی داوەتێ بۆ خۆی زانیاری وەدەست

بێنێ، بەڵام زانیاری فریشتەکان، زانیارییەکە نە کەمدەکات وە نەزیاد دەکاتو زانیارییەك لەلایەن خواوە بەخشراوە، خوا چەندی دابنێ هەر ئەوەندەیە، وە خوا ﷻ زانیاری ئەوەی نەداوەتە فریشتەکان کە ناوی شتەکانی سەر زەوی بزانن، بۆچی؟ چونکە لەسەر زەوی ناژینو پێویستییان بەو زانیارییە نیە، خوای کاربەجێ جۆرە زانیارییەکی فێری فریشتەکان کردوە، کە پێویستییان پێی هەیە، ئنجا خوا بە ئادەم دەفەرموێ: ﴿ قَالَ يَٰٓـَٔادَمُ أَنۢبِئۡهُم بِأَسۡمَآئِهِمۡۖ فَلَمَّآ أَنۢبَأَهُم بِأَسۡمَآئِهِمۡ ﴾، واتە: فەرمووی ئەی ئادەم ناوی ئەو شتانەیان پێ بڵێ، ئنجا کاتێك هەواڵی ناوەکانیانی پێدان، واتە ئادەم لێرەدا دەبێتە مامۆستاو فێرکەری فریشتەکان، وە فریشتەکان دەبن بە قوتابی لەم مەسەلەیەدا، ئنجا خوا ﷻ پێیان دەفەرموێ: ﴿ قَالَ أَلَمۡ أَقُل لَّكُمۡ إِنِّيٓ أَعۡلَمُ غَيۡبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَأَعۡلَمُ مَا تُبۡدُونَ وَمَا كُنتُمۡ تَكۡتُمُونَ ﴾، واتە: (خوا) فەرمووی: من پێم نەگوتن کە نهێنی ئاسمانەکانو زەوی دەزانمو، دەزانم ئەوەی دەریدەخەنو ئەوەی دەیشارنەوە (کە بریتیە لەوە کە باسی خۆتان دەکەن، کە ئێوە هەمیشە سەرگەرمی بەدوورگرتنی خوان لە کەموکووڕییو ستایشکردنو بە پاکگرتنی لە عەیبو کەموکوڕیی بۆیە شایستەیی جێنشینێتی خواتان هەیە، وە ئەوەی کە ئاشکرایان کردوە، ئەوە بووە کە باسی ئادەمیان کردوە کە خراپە دەکات لە زەویداو خوێن دەڕێژێ) دیارە خوای پەروەردگاریش نەیفەرمووە ئادەم ئەوە ناکات، بەڵام خوای دادگەر سەرنجی فریشتەکانی بۆ ئەوە ڕاکێشاوە، کە ئەگەر ئادەم و وەچەی ئادەم خراپەیان لەدەست دێت، چاکەشیان لە دەست دێت، وە ئەگەر کەموکووڕییان هەیە، کە بریتیە لە هاندەری شەڕو خراپە، ئەوە فەزیڵەتو ئیمتیازێکیشیان هەیە کە لە ئێوەدا نیە! بەڵام هەڵبەتە فریشتەکان زانیویانە کە حیکمەتێکی تێدایە کە ئەوان لەگەڵ ئەوەشدا کە هەمیشە سەرگەرمی خواپەرستییو بەندایەتییو تەسبیحو تەقدیسی خوان، بەڵام خوا نایانکاتە جێنشین! ئیدی سەرەنجام خوا حیکمەتەکەی بۆ دەرخستن.

پاشان خوا ﷻ دوای ئەوە بە فریشتەکان دەفەرموێ: ﴿ وَإِذۡ قُلۡنَا لِلۡمَلَٰٓئِكَةِ ٱسۡجُدُواْ لِأٓدَمَ فَسَجَدُوٓاْ إِلَّآ إِبۡلِيسَ أَبَىٰ وَٱسۡتَكۡبَرَ وَكَانَ مِنَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴾، واتە: وە یاد

بکەوە کاتێك بە فریشتەکانمان گوت: هەمووتان کڕنووش بەرن بۆ ئادەم، هەموویان کڕنووشیان برد جگە لە ئیبلیس سەرپێچیی کردو خۆی بەزلگرتو لە کافران بوو، بە تەئکید لێرەدا مەبەست لە کڕنووش کڕنووشی ڕێزگرتنە نەك کڕنووشی عیبادەت، کە تەنیا بۆ خوا دەبردرێ، دیارە لێرەدا فەرمان بە فریشتەکان کراوەو ئیبلیسیش فریشتە نیە، بەڵام لەبەرئەوەی لەنێو فریشتەکاندا بووە بۆیە ئەویشی گرتۆتەوە، ئەگەرنا ئیبلیس لە (جن)ە، وەك خوا فەرموویەتی: ﴿ وَإِذۡ قُلۡنَا لِلۡمَلَٰٓئِكَةِ ٱسۡجُدُواْ لِأٓدَمَ فَسَجَدُوٓاْ إِلَّآ إِبۡلِيسَ كَانَ مِنَ ٱلۡجِنِّ فَفَسَقَ عَنۡ أَمۡرِ رَبِّهِۦٓۗ ...(٥٠) ﴾ الكهف، واتە: وە کاتێك بە فریشتەکانمان گوت کڕنووش بۆ ئادەم بەرنو کڕنووشیان برد، جگە لە ئیبلیس کە لە (جن) بوو، جا لە فەرمانی پەروەردگاری لایدا. لێرەدا خوا بە ڕاشکاویی دەفەرموێ ئیبلیس لە جندانە، وە پاشان ئیبلیس سەرپێچیی لە فەرمانی خوا کرد، لە حاڵێکدا کە خوا لەبارەی فریشتەکانەوە دەفەرموێ: ﴿ لَّا يَعۡصُونَ ٱللَّهَ مَآ أَمَرَهُمۡ وَيَفۡعَلُونَ مَا يُؤۡمَرُونَ (٦) ﴾ التحريم، واتە: سەرپێچیی لە فەرمانی خوا ناکەن و هەر فەرمانێکیان پێبکرێ یەکسەر جێبەجێی دەکەن، کەواتە: ئەم دوو بەڵگەیە بەسن بۆ ئەوەی ئیسپات بێت کە ئیبلیس لە (جِنّ)ەو فریشتە نیە، بەڵام هەندێك لە توێژەرانی قورئان دەڵێن: نەخێر ئیبلیس هەر لە فریشتەکان بووەو کە دەفەرموێ: ﴿ ...كَانَ مِنَ ٱلۡجِنِّ ... (٥٠) ﴾ الكهف، واتە: خۆی شاردۆتەوەو خۆی پەنهان کردوە !! بەڵام لەڕاستیدا ڕایەکەیان بێهێزە، چونکە خوا ﷻ فریشتەکانی وا خوڵقاندوە کە سەرپێچیی لێ ناکەن، وە نەمانبیستوە هیچ فریشتەیەك سەرپێچیی لە فەرمانی خوا کردبێ‌و، (هارووت و مارووت)یش کە خوا دایبەزاندوون بۆ (بابل)و جادوویان فێری خەڵك کردوە، ئەوە بە فەرمانی خوا بووە، واتە: کە جادووشیان فێری خەڵك کردوە، خوا پێی فەرموون کە جادوو فێری خەڵکی بکەن، بۆ ئەوەی جادوو لەگەڵ موعجیزەی پێغەمبەران تێکەڵ نەبێ، کە ئەو کاتە دیارە جۆرێك لە ئیلتیباس‌و تێکەڵیی هەبووە لە مێشکی خەڵکیداو پێیان وابووە کە موعجیزەی پێغەمبەرانیش وەك جادوو وایە، بۆیە خوا ئەو دوو فریشتەیەی ناردوون جادوو فێری خەڵك بکەن، بۆئەوەی دیار بێ جادوو چییە؟ وە

لەگەڵ موعجیزەی پێغەمبەران تێکەڵ نەبێت، کەواتە: ئەو دوو فریشتەیە کە ناویان (هارووت و مارووت) بووە، وەنەبێ سەرپێچییان لە فەرمانی خوا کردبێ، بەڵکو ئەو کارەشیان هەر بە فەرمانی خوا کردوە، بەڵێ فریشتەکان هەموویان کڕنووش دەبەن جگە لە ئیبلیس، ئیبلیس سەرپێچیی کرد لە فەرمانی خواو خۆی بەزلگرتو لە کافران بوو، وە لەو ڕۆژەشەوە ئیبلیس ئیعلانی دوژمنایەتییەکی سەرسەختی کرد، لەگەڵ ئادەم ﷺ وە خێزانەکەی‌و، ئەو وەچەیەی کە لێیان پەیدا دەبێت.

ئنجا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَقُلْنَا يَٰٓـَٔادَمُ ٱسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ ٱلْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، واتە: وە گوتمان ئەی ئادەم خۆت‌و هاوسەرەکەت لە بە هەشتدا نیشتەجێ بن‌و لە هەر شتێك‌و لە هەر کوێیەك ویستتان بەخۆشیی و فراوانیی لێی بخۆن، بەڵام توخنی ئەم درەختە نەکەون، ئەگەرنا لە ستەمکاران دەبن. هەڵبەتە لێرەدا یەکەمجارە باسی هاوسەرەکەی ئادەم دەکرێ، کە لە سوننەتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، ناوی (حەووا)یە، بەڵام لە قوڕئاندا ناوەکەی نەهاتوەو بەس هەر دەفەرموێ هاوسەرەکەی، جا جێی سەرنج ئەوەیە کە خوا پێشتر باسی چۆنیەتی دروستبوونی (حەووا)ی نەکردوەو یەکسەر باسی ئەوەی کردوە، کە هاوسەرەکەشی لە بەهەشتدا لەگەڵیدا بووە، جا هەرچەندە هەندێك لە زانایان دەڵێن: لە پەراسووی چەپی ئادەم حەووا دروست بووە، بەڵام لەڕاستیدا ئەو قسەیە هی تەوراتی گۆڕراو[1] (التوراة المحرّفة)یەو لەوێدا ئەو مەسەلەیە بە ڕاشکاوی باسکراوەو ئەوجۆرە زانایانە لەوێیان وەرگرتوە، وی بە هیچ جۆرێك لە قوڕئان ئەوە ناگەیەنێ، بۆ وێنە: یەکێك لەو ئایەتانەی کە لەوبارەوە دەدوێن ئەم

---

١) بڕوانە: (التفسير التطبيقي للكتاب المقدّس)، العهد القديم، سفر التكوين الإصحاح: ٢١/٢، ص (١١)، کە لەژێر ناونیشانی (خلق المرأة) دەڵێ: (فأوقع الربُّ الإله آدمِ في نومٍ عميق، ثم تناول ضِلْعاً من أضْلاعِهِ وَسدَّ فكانَها بالّلحم)، واتە: ئنجا پەروەردگاری پەرستراو خەوێکی قووڵی لە ئادەم خست، پاشان یەکێك لە پەراسووەکانی دەرهێناو شوێنەکەی بە گۆشت پڕکردەوە.

تێبینی: ئەو نوسخەیەی: (الكتاب المقدس) کە من لێی نەقڵ دەکەم چاپی ساڵی: (٢٠٠٢) شرکة ماستر میدیا، چونکە نوسخەکانی زۆرجار جیاوازن.

ئایەتەیـــە: دەفــەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا ...﴿١﴾﴾النساء، واتە: ئەی خەڵکینە! پارێز لەو پەروەردگارەتان بکەن، کە هەمووتانی لە نەفسێك دروستکردوەو هەر لە خۆیشی هاوسەرەکەی دروستکردوە، دیارە وشەی: ﴿مِنۡهَا﴾، واتە: لەو نەفسە، (نەفس) (مُؤَنَّث)ەو مەبەست پێی ڕووحی ئادەمە، ئاشکراشە (حەووا) لە ڕووحی ئادەم جیانەبۆتەوە، چونکە ڕووح بەش نابێت! کەواتە: یانی: لە جینسی ئەو نەفسەو لە جینسی ئەو ڕووحەو، لە جینسی ڕووحو نەفسی ئادەم خوا (حەووا)شی دروستکردوە، کەواتە: ئەوە ئایەتە کەموزۆر ئەوە ناگەیەنێ کە (حەووا) لە ئادەم جیا بووبێتەوە، ئنجا ئەو فەرمایشتانەی پێغەمبەریش ﷺ کە باسی ئەوە دەکەن، ئەوە مەبەست پێیان (تَشْبِیە) کردنی ئافرەتە بە پەراسووەوە، بۆ وێنە: دەفەرموێ: {(إِنَّ الْمَرْأَةَ كَالضِّلَعِ) (رَوَاهُ مُسْلِم برقم: (٣٦٢٩)، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ}، واتە: ئافرەت وەك پەراسوو وایە، وە لە فەرموودەیەکی دیکەدا کە (بخاري و مسلم) هێناویانە، دەفەرموێ: ئافرەت لە پەراسوو دروستکراوە[1]، واتە: ئافرەت لە شێوەی پەراسوودا دروستکراوە، لە چ ڕوویەکەوە؟ لەو ڕووەوە کە پەراسووەکان لارنو بەهۆی لارییەکەشیانەوە توانیویانە قەفەزەی سینگ دروست بکەن، بەهەمان شێوە ئافرەتیش لارە، لەو ڕووەوە کە عاتیفەی بەسەر عەقڵیدا زاڵە، ڕەحمو بەزەیی زیاترە لە عەقڵو بیرو هۆشی، چونکە ئەرکێك کە بە ئافرەت سپێردراوە، زیاتر پێویستی بە عاتیفەو بەزەیی هەیە، ژن پێویستی بەوە هەیە عاتیفەو بەزەییو سۆزێکی زۆری هەبێ، ئەگەرنا ئەرکی ماڵدارییو ئەرکی منداڵ بەخێوکردنی بۆ بەڕێوە ناچێت، کەواتە: لە حەدیسەکانیشدا ئافرەت وێچوو (تَشْبِیە) کراوە بە پەراسوو، نەك بڵێین: ئافرەت لە پەراسوو دروست کراوە، ئنجا دیارە فەرموودەکە باسی حەوواء ناکات بەتایبەتن بەڵکو باسی ئافرەت دەکات بە گشتیو دەفەرموێ:

---

١) ئەمەش دەقی فەرموودەکەیە: ((استوصوا بالنّساء خيراً، فإنَّ المرأة خُلِقَتْ من ضِلَعٍ، وإنَّ أعوجَ شيءٍ في الضِّلَعِ أعلاه، فإن ذهبت تُقيمُهُ كَسَرْتَهُ، وإنْ تركته لم يزلْ أعوجَ، فاستوصوا بالنساء خيراً)) البخاري: ٥١٥٨، ومسلم: ١٤٦٨ .

(خُلِقَتِ المرأة)، نەك (خُلِقَتِ حواء)، بۆیە هیچ دەقێكی قورئان سوننەتمان بەدەستەوە نیە بڵێ: (حەووا) لە ئادەم دروست بووە، یاخود لە پەراسووی ئادەم دروست بووە، بەڵام ئەوە لە ئیسرائیلیاتدا هەیەو لە تەوراتو هاووێنەكانیدا باسكراوە، بەڵام لە قورئانو سوننەتدا شتی وانیە.

بەڵێ خوا ﷻ پێی فەرموون لە هەرشتێكو لە هەر كوێیەك دەتانەوێ لە بەهەشتدا ڕابوێرنو بەهرەمەندبن لە نازو نیعمەتەكان بە فراوانیی، بەڵام یەك درەختی لێ قەدەغەكردنو فەرمووی لەم درەختە مەخۆن، جا ئایا ئەم درەختە چییە؟ توێژەرانی قورئان لەوبارەوە زۆر شتیان گوتوە: یەك دەڵێ: سێوە، یەك دەڵێ: ترێیە، یەك دەڵێ: گەنمە...هتد، بەڵام لەڕاستیدا ئەو قسانە هەموویان زیادن، مادام قورئان و سوننەتی پێغەمبەر ﷺ (واتە: وەحی) نەیفەرمووبێت، ئەوی دیكە هەمووی (تفەنگ بە تاریكییەوە نانە)، ئنجا هیچ شتێكیش پەكی لەسەر ئەوە نەكەوتوە، ئەگەرنا خوای پەروەردگار باسی دەكرد، ئەمما ئەگەر لە تەوراتو ئینجیلدا شتێك باس كرابێ، ئەوە بێگومان جێی پشت پێبەستن نیە، گرنگ ئەوەیە كە خوا درەختێكی لێ قەدەغە كردوون و فەرموویەتی: لێی مەخۆن! جا ئایا یەك تاكە درەخت بووە، یاخود جۆرە درەختێك بووە؟ هەندێك لە توێژەرانی قورئان دەڵێن: جۆرە درەختێك بووە، خوای پەروەردگار دانەیەكی لەو جۆرە درەختە پێشانی (ئادەم) و (حەووا) داوەو فەرموویەتی لەوە مەخۆن، بۆیەش دوایی شەیتان فێڵی لێكردوونو گوتوویەتی: خوا فەرموویەتی: لەو درەختە مەخۆن، بەڵام ئەگەر هەر لەو جۆرە لە درەختێكی دیكە بخۆن، قەیدێناكات! جا هەندێك دەڵێن: لەو ڕووەوە ئەوانیش بەو (تأویل)ە لە خشتە چوون، دیاریشە شەیتان سەرەنجام خوتخوتەیان بۆ دەكات لەو درەختە قەدەغەكراوەیان پێ دەخوا، وە بە خواردنیشیان لەو درەختە قەدەغەكراوە، وەك خوای دادگەر پێشتریش پێی گوتبوون، كە دەبنە ستەمكار، كەسێكیش ستەمكار بێت شایستەی ئەوە نیە كە لە بەهەشتی خوا دابێ، بۆیە سەرەنجام موستەحەقی ئەوە دەبن كە خوا لە بەهەشت وەدەریان بنێ، وەك دەفەرموێ: ﴿ فَأَزَلَّهُمَا ٱلشَّيۡطَٰنُ عَنۡهَا فَأَخۡرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِۖ ﴾، واتە: شەیتان خلیسكاندنی بە هۆی ئەو درەختەوەو لەوەی تێیدا بوون وە دەرینان،

دیارە شەیتان ئەوانی لە بەهەشت دەرنەکردو خوای بەرزو مەزن دەریکردن، بەڵام چونکە ئەو گوناهەی شەیتان پێی کردن و ئەو هەڵەیەی شەیتان پێی کردن، هۆکاری ئەوەبوو کە خوا سزایان بدات بەوەی کە لە بەهەشت دەریانکات، خوای کاربەجێ خودی شەیتانی بە دەرکەری ئەوان داناوە لە بەهەشت.

ئنجا خوا ﷻ بە (ئادەم و حەووا)ی فەرموو، وە بە ئیبلیسیشی فەرموو، وەك لە سیاقی ئایەتەکان کە لە شوێنەکانی دیکەدا هاتوون، دەردەکەوێ، بە هەموویانی فەرمووە: لە بەهەشت وە لە ئاسمان بچنە خوار﴿ ٱهْبِطُوا۟ مِنْهَا ﴾، چونکە ئەم ﴿ مِنْهَا ﴾یە هەم بەهەشت دەگرێتەوەو، هەم ئاسمانیش دەگرێتەوە، واتە ئاسمان و بەهەشت بەجێ بێڵن، بچن بۆ سەر زەوی وە لەوێ نیشتەجێبن تا ماوەیەك، وەك لە ئایەتی دواتردا دەفەرموێ: ﴿ وَقُلْنَا ٱهْبِطُوا۟ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَـٰعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴾، وە پێمان گوتن: دابەزن هەندێکتان دوژمنی هەندێکتانن، لەو زەویدا نشینگەو گوزەرانێکتان دەبێ تا کاتێکی دیاریکراو، کە دیارە مەبەست پێی دوژمن بوونی ئیبلیسە بۆ ئەوان، ئیبلیس کە بۆخۆی ئیعلانی دوژمنایەتی و دژایەتی خۆی کردوە، وە ئەگەر مەبەست وەچەی ئادەمیش بێت، واتە وەچەی ئادەم کە کافرەکانن دژی ئیماندارانن، وە زاڵمەکان دژی مەزلوومەکانن، بەڵام دیارە خوا ﷻ ئاوا لە ئادەم ناگەڕێ و ئیهمالی ناکات، بەڵکو چەند وشەیەکی فێرکردن کە ڕێگای پەشیمانبوونەوەی پێشاندان وەك، دەفەرموێ: ﴿ فَتَلَقَّىٰٓ ءَادَمُ مِن رَّبِّهِۦ كَلِمَـٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴾، ئادەم چەند وشەیەکی لە پەروەردگار خۆی وەرگرتن و ئەویش تۆبەی لێوەرگرت، بێگومان ئەو زۆر تۆبە وەرگری میهرەبانە. مەبەست لە (كَلِمَات) چەند وشەیەکە کە بەکاریان بێنێ تا بگەڕێتەوە بۆ لای خواو پەشیمان ببێتەوە، جا تەماشا بکەن! خوا ﷻ چەندە بەڕەحمە لەگەڵ بەندەی خۆی دا، لەحاڵێکدا کەپێی فەرموون لەو درەختە قەدەغەکراوە مەخۆن و ئەوان فەرمانی خوای خۆیان شکاندوەو بە قسەی دوژمنی خوایان کردوە کە (ئیبلیس)ە، لەگەڵ ئەوەشدا خوا ﷻ لەگەڵیان بەڕەحمەو چەند وشەیەکی

فێرکردن کە چۆن خۆیان لە گوناح ڕزگار بکەن؟ وە چۆن بگەڕێنەوە بۆ لای خوای پەروەردگاریان، بۆئەوەی خوا لێیان خۆش بێ؟

جا توێژەرانی قورئان زۆربەیان لەسەر ئەوەن کە ئەو وشانە ئەوانەن، کە لە سووڕەتی (الأعراف)دا هاتوون، کە دەفەرموێ: ﴿قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَآ أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلْخَـٰسِرِينَ ﴿٢٣﴾﴾، واتە: (ئادەم و حەووا) هەردووکیان گوتیان: پەروەردگارمان ئێمە ستەممان لە خۆمان کرد، وە ئەگەر تۆ لێمان نەبووری وە بەزەییت پێماندا نەیەتەوە، بێگومان ئێمە لە زیانباران دەبین. ئەو وشانەیان گوتن وە خوای بەخشندە لە هەردووکیان خۆشبوو. جارێکی دیکە خوای تاك وپاك باسی دابەزینیان دەکات: ﴿قُلْنَا ٱهْبِطُوا۟ مِنْهَا جَمِيعًا ۖ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّى هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَاىَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾، پێمانگوتن هەمووتان لێی بچنە دەرێ و شۆڕبنەوە بۆ زەوی، چونکە: (هبوط) ئەوەیە کە مرۆڤـ لەسەرێ بێتە خوارێ، وەك پێشتر باسمان کرد لە ئاسمان و بەهەشت دەرکرانو ڕەوانەی سەر زەوی کران، کە دیارە هەم لە ڕووی ماددییەوە لە ئاسمانەوە بێنە سەر زەوی، مانای وایە (هبوط)ەو، هەم لە ڕووی مەعنەوییەوە لە ژیانی نێو بەهەشت کە هەرچی نازو نیعمەتە تێیدایەو، هەرچی خۆشییە تێیدایە، لەگەڵ لە ژیانی سەر زەوی کە دەبێت بە ئارەقی نێوچەوانی خۆیان خۆیان بژیێنن، ئەوەش دیسان هاتنە خوارێکی مەعنەوییە، هەڵبەتە لە ئەنجامی گوناهیشدا تووشی ئەوە بوون، بۆیە ئەوە جۆرێکە لە دابەزینی مەعنەوییش، ئنجا خوا ﷻ هەواڵی پێدان ﴿فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّى هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَاىَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾، جا کە هەرکاتێ لەمنەوە ڕێنماییتان بۆ هات، واتە: بە پێغەمبەرانی خۆمدا (علیهم الصلاة والسلام) پەیامو کتێبم بۆ ناردن، ئەوە هەرکەس بە دوای ڕێنمایی من بکەوێ، نەترسی دەبێتو نەغەم و پەژارەی دەبێت، واتە بێ ترس دەبێت لە ئاییندەی خۆی کە خوا سزای بدات، وە غەم و پەژارەشی نابێت بڵێ ژیانەکەم لەدەستچوو، چونکە ژیانە دنیاییەکەی لەدەست ناچێ، بەڵکو بە ژیانەکەی بەهرەمەندە، وە ترسیشی

نیە لە سزاو جەزرەبەی خوا چونکە ئەوەی فەرمانبەربێ بۆ خواو فەرمانی خوای پەروەردگار جێبەجێ بکات، خوا (تبارك و تعالى) ڕێزی دەگرێ و سزای نادا، بەڵکو ڕێزی دەگرێ و ژیانی هەمیشەیی بەهەشتی پێ دەبەخشێ، بەڵام ئەوانەی کە بێ بڕوان و ئایەتەکانی خوا بەدرۆ بزانن دیارە ئەوانە دەبن بە هاوەڵو خاوەنی دۆزەخ وە بە هەمیشەی تێیدا دەمێننەوە: ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَكَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَآ أُوْلَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٣٩﴾ ﴾.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: وەك باسمان کرد خوا ﷻ کە بە فریشتەکانی فەرمووە: جێنشینێك لەسەر زەوی دادەنێم، ویستوویەتی ئاگاداریان بکاتەوە، نەك پرسو ڕاوێژیان پێ بکات داخۆ دەڵێن چی؟! چونکە خوا ﷻ ڕاوێژ بە دروستکراوەکانی ناکات، کەسێك ڕاوێژ دەکا بە غەیری خۆی، کە زانیاری خۆی تەواو نەبێتو، بیەوێ بە زانیاری خەڵك زانیاری ناتەواوی خۆی تەواو بکات، یان عەقڵی ناتەواوی خۆی تەواو بکات، بەڵام خوای پەروەردگار کە هەموو شتێك دەزانێ، پێویستی بەزانیاری کەس نیە، وە بۆ خۆیشی زۆر بەڕاشکاویی بە ڕوونیی لە سوورەتی (الأنبياء)دا فەرموویەتی: ﴿ لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ ﴿٢٣﴾ ﴾، واتە: پرسیاری لێ ناکرێ لەوەی کە دەیکاتو کەس ناتوانێ ڕەخنەی لێ بگرێو پرسیاری لێبکات نە کەس هەقی ئەوەی هەیە نە کەسیش لەو ئاستەدایە، بەڵکو ئەوانن کە لێیان دەپرسرێتەوە.

مەسەلەی دووەم: ئادەم جێنشینی خوایە، جا هەندێ لە توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە: چۆن دەبێ ئادەم جێنشینی خوا بێت؟! لە حاڵێکدا کە خوا خۆی هەمیشە زیندووی مشۆرگێڕ (الحَيّ القيوم)ەو، نەشمردوە تاکو جێنشینی لە شوێنی خۆی دابنێ! بەڵام لەڕاستیدا ئەوە قیاسکردنی بەدیهێنەر (خلق)ە لەسەر دروستکراو (مخلوق)، چونکە دروستکراوەکان یان لەبەرئەوەی بێتوانا (ضعیف)ن، یان لەبەر ئەوەی کە دەمرن، جێنشین لە شوێنیان دادەنێن، بەڵام

خـوا ﷻ لـە هـیچ کـام لـە سـیفەتەکانیدا لـە مەخلووقـەکانی ناچـێ، وەك فەرموویـەتی: ﴿... لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌ ... ﴿١١﴾﴾ الشورى، واتـە: هـیچ شـتێك وەك خوا نیە، وە خوا وەك هیچ شتێك لە دروستکراوەکانی نیـە، جا دیارە لـە خەلیفـە دانانیـشدا بـە هـەمان شـێوە، ئنجا ئەگـەر ئـادەم جێنـشینی خـوا نـەبێ، دەبێت جێنشینی کێ بێت؟ هەندێك دەڵێن: جێنشینی (جن)ە، بەڵام ئەوە ڕاست نیە، چونکە جینن‌و ئینسان پێکەوە هاتوونەتە سەر زەوی، وەك خوای بێ وێنـە لـە سـووڕەتی (البقـرة)دا دەفـەرموێ: ﴿وَقُلْنَا ٱهْبِطُوا۟ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ۖ وَلَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَـٰعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٣٦﴾﴾، واتـە: وە گوتمـان: دابـەزن هێنـدێکتان دوژمـنی هێندێکتانن... بەڵێ، ئادەم و ئیبلیس بەیەکەوە دابەزیونە سـەر زەوی‌و زەوییـان ئاوەدان کردۆتەوە، کەواتە: جنـد[1] لـە پـێش ئـادەم لەسـەر زەوی نـەبوون، تـاکو ئینسانەکان ببنە جێنشینی ئەوان، ئەمە یەك.

دووەم خـۆ جیـنن سـەر زەوییـان بەجێنەهێـشتوە تـا بڵـێین ئینـسان هاتۆتـە جێیـان، بـەڵکو ئـەوانیش هـەر لەسـەرەتاوە لەگـەڵ مـرۆڤ پێکـەوە لەسـەر زەوی نیشتەجێبوون، ئنجا ئەگەر ئـادەم بووبـا بـە جێنـشینی (جـن)، ئـەوە مـەقامێکی هێنـدە بـەرز نـەبوو کـە فریـشتەکان خۆزگـەی پـێ بخـوازن، چـونکە (جـن) مـەخلووقێکن لـەخوار ئینـسانەوە، بـە بەڵگـەی ئـەوەی کـە خـوا هـیچ کـام لـە پێغەمبـەرانی لـەوان نـەناردوون‌و، پێغەمبـەران هـەموویان لـە ئـادەمیزادن، لـە کاتێکـدا کـە پێغەمبـەران بـۆ ئینـسان‌و (جـن) هـاتوون، کەواتـە: ئینـسان مەخلووقێکی بەرزترە لە (جن) {وەك لە کتێبی: (خواپەرستیی ئیسلامیی) لە بەرگی یەکەمدا، بە تەفصیلێ باسم کردوە}.

مەسەلەی سێیەم: فریشتەکان چۆن زانیان کە ئادەم و وەچەی ئادەم لەسـەر زەوی ئاشووب دەگێڕن‌و، خوێن دەڕێژن‌و، خراپە دەکەن؟ هەندێك دەڵێن: ئـەوە لەبـەر ئـەوەی پـێش ئینـسان (جـن) هـەبوون لەسـەر زەوی‌و خراپـەیان کـردوە، بۆیـە

١) هـەرکام لـە وشـەی (جیـنن)و (جنـد) لـە کوردەواریی دا بـۆ (جـنّ) بـەکاردێن‌و، هەنـدێکیش وشـەی (پەری) بۆ (جن) بەکاردێنن، بەڵام من پێم وایە، پەری تەرجەمەی (حۆری)یە.

گوتوویانە: ئەوەی کە ببێتە جێنشینیان ئەویش وەك ئەوان خراپە دەكات، بەڵام وەك پێشتر گوتم لەڕاستیدا (جن) لەپێش ئینسان لەسەر زەوی نەبووە، وە هیچ پێویستیش بەوە ناكات، چونكە هەر كە خوا فەرموویەتی ئادەم لەسەر زەوی دەكەمە جێنشین، یەكسەر بۆشی پێناسە كردوون، ئادەم كێیە؟ وە چۆنە؟ چۆنیەتی پێكهاتەكەیو ڕووحو جەستەكەی چۆنە؟ چۆن هەم خێری لەدەستدێ، هەم شەڕی لەدەستدێ! ئیدی لەوەوە فریشتەكان ئەوەیان هەڵهێنجاوە، كە ئینسان خراپەكردنی لە باردا هەیە.

مەسەلەی چوارەم: هۆكاری شایستەیی ئادەم و وەچەكەی، بۆ ئەوە كە ببنە جێنشینی خوا لەسەر زەوی، ئەوەبووە كە زانیارییەكیان هەیە كە فریشتەكان نیانە، وە لەڕاستیدا ئەو زانیارییە بریتیە لەوەی كە ئینسان بۆخۆی وەدەستی دێنێ كە لەڕێی بەكارهێنانی عەقڵ و پێنج هەستەكانەوە، زانیاریو ئەزموون وەدەست دێنێ، زانیاری بە شتە ماددییەكان وەدەست دێنێ، وە خوا ئەو جۆرە توانایەی نەداوەتە فریشتەكان، وە ئەوەش بۆمان دەردەخات كە بەڕاستی زانیاری مەقامێكی زۆر بەرزی هەیە لە خودی خۆیدا، چونكە خوا ﷻ بۆ ئیسپاتی ئەوە كە ئادەم شایستەی ئەوەیە جێنشینی بێت لەسەر زەوی، ئەوەبوو كە زانیاری ئادەمی كردە بەڵگەو ئادەمی كرد بە مامۆستای فریشتەكان، ئنجا دوایی بە فریشتەكانی فەرموو: كڕنووشی ڕێزگرتن بۆ ئادەم بەرن، وە كڕنووشی فریشتەكان بۆ ئادەم بە دڵنیاییەوە، كڕنووشی ڕێزگرتن و كڕنووشی تەحییەو سڵاو لێكردنە، چونكە لە قورئاندا كڕنووش هەر ئەوە نیە سەر بخەیە سەر زەوی، بەڵگەش لەوبارەوە ئەم ئایەتەیە كە دەفەرموێ: ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ إِلَىٰ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَىْءٍ يَتَفَيَّؤُا۟ ظِلَـٰلُهُۥ عَنِ ٱلْيَمِينِ وَٱلشَّمَآئِلِ سُجَّدًا لِّلَّهِ وَهُمْ دَٰخِرُونَ ﴿٤٨﴾ ﴾ النحل ، واتە: ئایا نابینن بۆ هەر شتێك كە خوا دروستی كردوە، سێبەرەكەی لەلای ڕاستو چەپ كڕنووشی دەبا وە بە ملكەچی سەجدە دەبا بۆ خوا، وەك دەبینین: كە دارو درەختو شتی دیكەش كە دەنوشتێنەوەو بەملاو بەولادا دەچن، خوا ئەوەی داناوە بە كڕنووش بردن، واتە: هەر ئەسڵی چەمینەوەو دوولا هاتنەوەو

نووشتانەوە، بە سەجدە لەقەڵەم دراوە، هەروەها لە سوورەتی (یوسف) لە ئایەتی (١٠٠)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا ... ﴾، واتە: باب‌و دایکی بەرزکردەوە بۆسەر کورسیەکەی‌و ئەوانیش بۆی کەوتنە کڕنووش، جا دیارە لەسەر کورسی سوجدە نابردرێ، بەڵکو دەستیان بۆ بەسینگەوە ناوە، یان خۆیان چەماندۆتەوە، کە ئەوە جۆرێك بووە لە تەحییەو سڵاو.

مەسەلەی پێنجەم: کڕنووش نەبردنی ئیبلیس بۆ ئادەم ﷺ بەهۆی خۆ بەزلگەرییەوە بووە، وەك لەم ڕستەیەدا دەردەکەوێ: ﴿ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴾ وە بە هۆی حەسەدەوە بوو، وەك لە سوورەتی (الإسراء)دا دەفەرموێ: ﴿ قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَٰذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ ...﴿٦٢﴾ ﴾، واتە: ئایا ئەم دروستکراوە دەبینی کە بەسەرمندا ڕێزت لێگرتوە! واتە ئیبلیس هەم خۆ بە زلگری هەبوو، هەم حەسوودیی هەبوو، بۆیە زانایان دەڵێن: یەکەمین دوو گوناهێك کە لە ئاسمان کراون بریتی بوون لە خۆ بەزلگریی‌و حەسوودیی، ئەو دوو سیفەتە بە ڕاستی دوو سیفەتی زۆر خراپن، هەروەك یەکەمین گوناهیش کە لەسەر زەوی کرا، ئەوە بوو کە کوڕەکەی ئادەم ئەوەی کە سەدەقەکەی قەبووڵ نەکرا، حەسوودیی بە برایەکەی برد، وە لە ئەنجامدا کوشتی.

مەسەلەی شەشەم: ئەو باغە کە ئادەمی تێدا نیشتەجێبووە، ئایا مەبەست پێی چییەو لە کوێیە؟ سەرەتا دەڵێین: (جَنَّة)، واتە: باغ‌و بێستان، وە وشەی: (بەهەشت) وشەیەکی کوردەواریی خۆمانە بۆ باغ و بێستان بەکاری دێنین، واتە: بەهەشت ناوە بۆ ئەو باغە یان ئەو شوێنە خۆشەی، کە خوا بۆ ئیماندارانی داناوە، ئەگەرنا ئەسڵی وشەی (جَنَّة) لە قورئاندا، وە لە زمانی عارەبیدا، واتە باغ و بێستان‌و گوڵ‌و گوڵزار)، جا هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ئەو باغە باغێك بووە لەسەر زەوی کە لە شوێنێکی بەرزبووە، نەك ئەو بەهەشتە بێت کە دوایی ئیمانداران دەچنە نێوی، وە لەوبارەوە چەند بەڵگەیەکیان هێناوەتەوە، یەکێك لەوانە دەڵێن: لەو بەهەشتەدا هیچ شتێك لە

ئینسان قەدەغە نیە، بەڵام لەو باغەدا خوا درەختێکی لێ قەدەغە کردوون، کە لێی نەخۆن، هەروەها چەند بەڵگەیەکە دیکەش دێننەوە، بەڵام لەڕاستیدا هەموو ئەو بەڵگانەی هێناویاننەوە، بایی ئەوە ناکەن کە ئیسپاتی ئەوە بکەن، ئەو شوێنە بەهەشت نەبووەو، باغێك بووە لە باغەکانی سەر زەوی، لەبەرئەوەی خوا کە باسی ئەو باغەمان بۆ دەکات، وەسفی ئەو باغە بەسەر هیچ کام لە باغەکانی سەرزەویدا ناچەسپێ، بۆ نموونە: خوای پەروەردگار دەفەرموێ:﴿ إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَىٰ ﴿١١٨﴾ وَأَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا۟ فِيهَا وَلَا تَضْحَىٰ ﴿١١٩﴾ ﴾ طـه، واتە: ئەی ئادەم تۆ لەو باغەدا نەبرسیت دەبێو نە ڕووتیش دەبی، وە نە تینووت دەبێ نە گەرماشت دەبێت، دیارە باغی وا هەرگیز لەسەر زەوی نیە!

مەسەلەی حەوتەم: ئایا شەیتان چۆن توانی بچێتە نێو بەهەشت، تاکو خوتخوتەیان بۆ بکات؟ لە وەڵامدا دەڵێین: جارێ دەگونجێ شەیتان نەچووبێ، چونکە دەفەرموێ: ﴿ فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ ٱلشَّيْطَٰنُ ...﴿١٢٠﴾ ﴾ طه، یانی شەیتان وەسوەسەی بۆ کرد، هەڵبەتە شەیتان دەتوانێ لە دوورەوەش خەیاڵاتو خوتخوتەی خۆی بخاتە دڵی ئینسانەوە، ئنجا ئەگەر چووبێش، ئەوە دیارە خوای کاربەجێ بەمەبەستی تاقیکردنەوەی ئادەم بواری داوەو، شەیتانیش تا ئەوکاتە هەر لە ئاسمان بووەو دانەبەزێنراوە بۆ سەر زەوی، کەواتە: دەرفەتی هەبووە بچێتە بەهەشتو، لەوێ خوتخوتەو خەیاڵات بەدڵی ئادەمو هاوسەرەکەیشی دابێنێ.

مەسەلەی هەشتەم: شەیتان وێڕای وەسوەسە، وەك لە ئایەتەکاندا دەردەکەوێ، قسەشی لەگەڵ (ئادەم و حەووا)دا کردوەو، وتووێژیشی لەگەڵدا کردوون، چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿ فَوَسْوَسَ لَهُمَا ٱلشَّيْطَٰنُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُۥرِيَ عَنْهُمَا مِن سَوْءَٰتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَىٰكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةِ إِلَّآ أَن تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ ٱلْخَٰلِدِينَ ﴿٢٠﴾ وَقَاسَمَهُمَآ إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ ٱلنَّٰصِحِينَ ﴿٢١﴾ ﴾الأعراف، واتە: ((جا شەیتان بۆ ئەوەی ئەو ئەندامانەیان کە پێیان ناخۆش بوو دەربکەونو لێیان شێررابوونەوە بۆیان دەربخات، خوتخوتەی بۆ کردنو پێی گوتن: خوا بۆیە ئەوەی لێ قەدەغە

کـردوون، نـەوەك بـبن بـە دوو فریـشتە، یـان بەهەمیـشەیی بمێننـەوە﴿٢٠﴾ وە سوێندی بۆ خواردن کە مـن دڵسـۆزتانم﴿٢١﴾) ئیـدی سـەرەنجام فریویـدان، مانـا وایە ئیبلیس ڕوو بە ڕووش چووە قسەی لەگەڵدا کردوون.

مەسەلەی نۆیەم: ئـەوەی جێـی سـەرنجە ئەوەیـە کـە لـە تـەوڕاتو لـە ئینجیلیـشدا بـاس دەکـات، کـە شـەیتان پێـشێ (حـەووا)ی فریـودا ئنجـا (حـەووا)ش ئـادەمی فریـودا، بـەڵام لـە قورئانـدا هەمیـشە هـەردووکیان پێکـەوە بـاس دەکـات، وەك دەفـــــــەرموێ: ﴿فَلَمَّا ذَاقَا ٱلشَّجَرَةَ بَدَتۡ لَهُمَا سَوۡءَٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخۡصِفَانِ عَلَيۡهِمَا مِن وَرَقِ ٱلۡجَنَّةِ ﴿٢٢﴾﴾ الأعـراف، واتـە: جـا کـاتێ لێیـان خـوارد عـەوڕەتی خۆیانیـان بـۆ دەرکەوتو، گەڵای درەختیان بە خۆیانەوە چەسپاند بۆئـەوەی عـەوڕەتی خۆیـان بـشارنەوە، وەك دیـاره هـەردووکیان بەیەکـەوە بـاس دەکـا، وە لـە کـاتی تۆبەکردنەکەشـدا دەڵـێن:﴿قَالَا رَبَّنَا ظَلَمۡنَآ أَنفُسَنَا ...﴿٢٣﴾﴾ الأعـراف، واتـە: پـەروەردگارمان سـتەممان لـە خۆمـان کـرد ... کەواتـە: هەنـدێك لـە نووسـەرە عەلمانییـەکان کـە باسـی ئـەوە دەکـەن، دەڵێن: دیـن ئیـسلام بـە سـەرچاوەی گونـاحو تـاوان دەزانـێ، چـونکە دەڵـێ (حـەووا) شـەیتان فریـوی داوەو دوایـی (حەووا)ش ئادەمی فریو داوە! قسەکەیان پووچو بێبنەمایـە، چـونکە لەڕاسـتیدا ئەوە قسەی دین نیەو قسەی ئەو کتێبانەیە کە دەستکاریی کراون، کە تەوڕات و (ئینجیـل)ن، بـەڵام لـە کتـێبی سـەلامەتو پـارێزراوی خـوای پـەروەردگاردا، کـە قورئانە، هەردووکیان بە خـەتابار دادەنێـتو دەڵـێ: هـەردووکیان پێکـەوە لێیـان خواردوەو، عەوڕەتی هـەردووکیان وێکـڕا دەرخـراوەو، هـەردووکیان بەیەکـەوەش پەشێمانبوونەوە ! لە (تەوڕات) لە (سیفری تەکوین)دا[1]، باسـی ئـەو مەسـەلەیە

---

١) بڕوانە: (التفسیر التطبیقي للکتاب المقدّس) العهد القدیم، سفر التکوین، الإصحاح: ٣، ص: (١٢،١٣) کە باس دەکات چۆن (مار) حەووای فریـوداوەو لـە میـوەی درەختـە قەدەغەکـەی خـواردوەو پاشان داویەتی بە ئادەمو ئەویش لێی خواردوە دەڵێ: (... قطفت من ثمرها وأکلت، ثم أعطت زَوجَها أیضاً فأکتل معها...).

دەکاتو باسی ئەوەش دەکات کە ئەو درەختەی قەدەغە کراوە (ئادەم)و (حەووا) لێی بخۆن، درەختی زانینی چاکەو خراپە بووە، واتە درەختی (علم) بووە ! یانی: خوای کاربەجێ زانیاری فێربوونی لە (ئادەم) و (حەووا) قەدەغە کردوە !! هەڵبەتە هۆکارێکی گرنگی سەرهەڵدانی عەلمانییەتیش لە ڕۆژئاوا وەك ڕەوتێکی دژی ئایین، ئەو مەسەلەیە بوو، چونکە ئەوەتا لە تەوراتدا دەڵێ: خوا درەختی زانینی لە (ئادەم) و (حەووا) قەدەغە کردبوو کە لێی بخۆن[1] ! بەڵام لە ئیسلامدا نەك هەر شتی وانیە، بەڵکو بە پێچەوانەوە لە ئیسلامدا دەڵێ: خوا ئادەمی فێری زانستێك کرد کە فریشتەکان نەیاندەزانی، بۆیە شایستەی ئەوە بوو جێنشینی خوا بێت! بۆیەش سیکۆلاریزمو بێدینیی، ئەگەر لە ڕۆژئاوا زەمینەی هەبێت لەبەر ئەوەی دینەکەیان دژی عیلم بووەو، دینێکی ئەفسانەییو تێکدراوە، ئەوە لەڕاستیدا لە ئیسلامدا پێچەوانەیە. دیسان هەر لە (تەورات)دا لە (سیفری تەکوین) لە بەشی سێیەمیدا باسی بابەتێکی دیکەی ئەفسانەیی دەکات، دەڵێ: {کاتێك ئادەمو هاوسەرەکەی گوێیان لە دەنگی خوا بوو کە لەکاتی بەرەبەیاندا لە نێو بەهەشتدا پیاسەی دەکرد، خۆیان لەنێو درەختەکاندا پەنهان کرد، وە خوا بانگی ئادەمی کرد: ئایا لە کوێی؟ ئەویش گوتی: کە گوێم لە دەنگی تۆ بوو لە نێو باغدا ترسام، چونکە ڕووتم بۆیە خۆم شاردەوە، ئەویش (خوا) لێی پرسی: کێ پێی گوتی کە تۆ ڕووتی؟ مەگەر لەو درەختەی کە گوتم لێی مەخۆ خواردووتە؟ ئادەم گوتی: ئەو ژنەی کە پێت دابووم لە بەری ئەو درەختەی دامێو خواردم، ئنجا خوا فەرمووی: ئێستا ئادەم بەهۆی زانستی چاکەو خراپەوە، وەك یەکێك لە ئێمەی لێهاتوە، جا نەوەك دەستی بگاتە درەختی ژیانو لەویش بخواتو بۆ هەمیشە بمێنێتەوە، بۆیە خوا

---

١) کە دەڵێ: (... فأكـل معها فانفتحت للحال أعينهما فأدركا أنَّهما عُريانين...) العهد القديم، الإصحاح : ٣/ ٦،٧ ، ص(١٣)، لە شەرحەکەشیدا گوتراوە: (أراد الشيطان أن يُبَيِّنَ لحواء أنَّ الخطيَّة لذيذة، فمعرفة الخير والشرِّ تبدو مرغوبة...)، کەواتە: بە پێی تەورات: ئەو درەختەی سەرەتا حەووا لێیخواردوو پاشان دەرخواردی ئادەمیشی دا ، درەختی زانینی خێرو شەڕ بووە !

لە باغی (عدن) دەریکرد، تاکو لەسەر ئەو زەوییەی کە لەویٚ وەرگیرابوو[(١)]، سەرگەرمی جوتیاریی بێت[(٢)]}.

مەسەلەی دەیەم: ئەوەیە کە وشەی: ﴿ اَهْبِطُواْ ﴾، بۆچی دووجار دووبارە بۆتەوە؟ وەلاٚمەکەی ئەوەیە کە جاری یەکەم پێش تۆبەکردنەو، هی دووەم دوای تۆبەکردنە، واتە: هەر لە سەرەتاوە کە لە درەختەکەیان خوارد، خوا فەرمووی: دابەزن، وە دوای ئەوەش کە ئادەم تۆبەی کردو گەڕایەوەو خوا ﷻ لێی خۆشبوو، دووبارە فەرمووی: دابەزن، تاکو ئادەم وا نەزانیٚ، کە بەهۆی تۆبەکردنەکەیەوە، سزای گوناهەکەی لەسەر لاچووەو بۆی هەیە لە بەهەشتدا بمێنێتەوە.

مەسەلەی یازدەیەم: خوا ﷻ بە بەشەریەتی ڕاگەیاندوە کە ئەگەر بەدوای هیدایەتی خوا بکەون، نە ترسیان دەبێت وە نە غەمو پەژارەشیان دەبێت، واتە: لە کاتێکدا پابەند دەبن بە شەریعەتی خواوە، ترسیان نابیٚ بە نیسبەت دواڕۆژ، وە غەم و پەژارەشیان نابیٚ نابێت بە نیسبەت دنیایانەوە، نە ترسیان لە دواڕۆژ دەبێت کە تووشی سزای خوا بن‌و، نە غەمو پەژارەش بۆ ژیانی دنیا دادەگرن، کە پێیان وایە ژیانەکەیان لەدەست چووە، چونکە لە ڕاستیدا ژیانێکی دنیایی کە ئینسان نەتوانیٚ ڕەزامەندیی خوای تێدا وەدەستبێنیٚ، جێی خۆیەتی کە ئینسان غەمو پەژارەی بۆ دابگریٚ، چونکە تاکە فرسەتێك کە دەیتوانی ڕەزامەندیی خوای بەبەزەیی تێدا بەدەست بێنیٚ، لە دەستی چووە!

خوای بەخشندە لەو کەسانەمان بگێڕیٚ کە بەهۆی پابەندیی بە هیدایەتی خواوە، بەختەوەریی‌و ژیانی دنیاو سەرفرازیی ڕۆژی دوایی بەدەست دێنن، ئامین.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ..

(١) واتە: جەستەکەی لە خاکی ئەو زەوییە وەرگیراوە.

(٢) سەرچاوەی پێشوو، العهد القديم، سفر التكوين، الإصحاح: ٣/٨، ٩، ١٠، ١١، ١٢، ١٣ ....٢٣ ، ٢٤، ص: (١٣، ١٤ ، ١٥، ١٦)

دەرسی نۆیەم

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئـەم دەرسـەمان تـەرخان دەكـەین بـۆ تێوەڕامـانێكی بەسـەرهاتی ئـادەم سـەلامی خـوای لـێ بێـت و، ئیبلـیس نـەفرینی خـوای لەسـەر بێـت، ئەگـەر تەماشـای ئـەو بەسەرهاتەی ئـادەم بكـەین، وەك لـە ئایەتـەكانی ژمـارە (٣٠ تـا ٣٩)دا هـاتوە، كـە لـە دەرسی ڕابردوودا تەفسیرمان كردن، ئەگەر تێیانەوە ڕابمێنین، چوار ڕاستی گـەورەو گرنگمـان دەكەونـە بەرچـاو، هەڵبەتـە زیـاتریش، بـەڵام مـن چـوار ڕاسـتی گـەورەو گرنگم لـێ وەرگرتوون.

ئەو ڕاستییانەی لە بەسەرهاتی ئادەم و ئیبلیس وەردەگیرێن

<u>**ڕاسـتی یەكـەم:**</u> جێنـشینی خـوا بـوونی ئـادەم، گـەورەترین‌و بـەرزترین ڕێـزو پلـەو پایەی خۆی‌و وەچەكەی دەگەیەنێت، چونكە باسمان كرد كە خوای بەرزو مەزن بە ڕوون‌و ڕاشكاویی ڕایدەگەیەنێت كـە بـە فریـشتەكانی فـەرمووە: جێنـشینێك بۆخـۆم لەسـەر زەوی دادەنـێم، سـیاقی ئایەتـەكانیش وا دەگەیـەنێ كـە ئـەو جێنشینە، جێنشینی خوایە ﷻ، وە پێشتر باسمان كرد كـە هـەرجۆرە مانایـەكی دی بۆ وشەی خەلیفە، غـەیری ئـەوە كـە خەلیفـەی خوایـەو جێنـشینی خوایـە، هیچ بەڵگەیەكی لەسەر نیـەو پێچەوانەی سیاقی ئایەتەكانیـشە، جا ئـەوە كـە ئادەم (سەلامی خوای لەسەر بێت) جێنـشینی خوایـە لەسـەر زەوی، لەڕاسـتییدا گەورەترین ڕێزو حورمەتەو بەرزترین پلەو پایـەی تێدایـە، هـەم بـۆ (ئـادەم) و (حەووا)ی هاوسەریشی‌و، هـەم بـۆ وەچەكەشیان، واتـە: بـۆ هـەموو بەشـەر، كە دیارە ئادەم‌و حەووا باب‌و دایكیانن، بۆچی؟ چونكە ئێمـە پێشتر باسمـان كـرد كـە وشـەی (الخِلافة) یـانی: (النِّیابَـة عَـنِ الغَیـر)، واتـە: جێگرایـەتی كردنـی

کەسێك بۆ کەسێکی دیکە، جا قورتوبی کە یەکێکە لە توێژەرانی ناوداری قورئان لە تەفسیری ئایەتی: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَـٰٓئِكَةِ إِنِّى جَاعِلٌ فِى ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾دا دەڵێ: {وَالـمَعْنَيُّ بالخَليفَة هُنَا في قَول ابْن مَسعُودٍ وابن عَبَّاس وجَميع أَهْل التأويل، هُوَ آدَمُ عليه السلام، وَهُوَ خَلِيفَةُ الله في إمضَاء أحْكَامِهِ وَ أوامِرِهِ}[1]، واتە: مەبەست لە خەلیفە هەم لەلای عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود خوا لێی ڕازی بێ (کە هاوەڵێکی زۆر ناوداری پێغەمبەرە ﷺو زۆر شارەزا بووە لە قورئاندا)، وە لە لای عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ) (کە ئەویش بە هەمان شێوە بە تەرجومانی قورئان ناودارە) وە سەرجەم ئەهلی تەفسیر دەڵێن: مەبەست لە (خليفة) لێرەدا ئادەمە، جا دوایی ڕوونی دەکاتەوەو دەڵێ: (وَهُوَ خَلِيفَةُ الله في إمضَاء أَحْكَامِهِ وَ أَوامِرِهِ)، واتە: ئادەم جێگری خوایە لە جێبەجێ کردنی یاساکانیو فەرمانەکانیدا، واتە کە دەگوترێ: ئادەم خەلیفەی خوایە، مەبەست ئەوەیە کە بە فەرمانی خوا، یاساکانی خوا لەسەر زەوی پیادە بکاتو فەرمانەکانی خوا جێبەجێ بکات، جا بەڕاستی ئەرك لەوە گەورەتر نابێت کە ئینسان بە فەرمانی خوا بژیێ، وە بە فەرمانی خوا شەریعەتی خوا جێبەجێ بکات، وە لەجیاتی خوا سەر زەوی ئاوەدان بکاتەوە ! وە لە سووڕەتی (الأحزاب)دا کە خوا دەفەرموێ:﴿ إِنَّا عَرَضْنَا ٱلْأَمَانَةَ عَلَى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱلْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا ٱلْإِنسَـٰنُ إِنَّهُۥ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴿٧٢﴾ ﴾، واتە: ئێمە سپاردەمان ڕانواند لەسەر ئاسمانو زەویو چیاکان، بەڵام ئامادە نەبوون هەڵیگرن، وە لێی ترسان، بەڵام ئینسان هەڵیگرت، هەرچەندە ئینسان زۆر ستەمکارو نەفامە، مەبەست لە ئەمانەت لەم ئایەتانەشدا جێبەجێکردنی ئەرکی جێگرایەتیو خیلافەتی خوایە سبحانه وتعالى لەسەر زەوی، بۆچی؟ چونکە خوا دەفەرموێ: ئێمە ئەمانەتمان ڕانواندو پێشانی ئاسمانەکانو زەویو شاخەکانماندا، بەڵام ئامادە نەبوون هەڵیگرنو

---

١) الجامع لأحكام القرآن، ج ١، ص (٢٥٨).

لێشی ترسان، دیارە لێرەدا خوای کاربەجێ دەیەوێ نواندنێکمان پێشانبداو شتێکمان بۆ وێنا بکات، ئەگەرنا بێگومان ئەگەر خوای پەروەردگار بە ئاسمانەکانو زەویو چیاکان بفەرمویْ: فلاْن ئەرکە جێبەجێ بکەن، ئەوە هیچ دروستکراوێك لاموجیمی نیە لە بەرانبەری فەرمانی خوادا !! کەواتە: لێرەدا کە دەفەرمویْ: ﴿ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا ... ﴾ ئامادە نەبوون هەڵیگرن، واتە نەیانتوانی هەڵیگرنو خوای زاناو توانا لە ئەسڵدا ئامادەیی هەڵگرتنی ئەو ئەمانەتەی تێدا نەخوڵقاندبوون، وە ڕستەی: ﴿ وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا ... ﴾، یانی: ئەگەر خاوەنی ئیرادە بوونایەو خاوەنی عەقڵ و هەست بوونایە، لێی دەترسان، ئەو ئەمانەتە هێندە قورسە، بەلاْم ئینسان هەڵیگرت، جا ئایا ئەو ئەمانەتە چییە کە ئینسان هەڵی گرتوەو، بە ئاسمانەکانو زەویو چیاکان هەڵنەگیراوە؟ بەڕای من ئەوەیە کە ئینسان بە ئیرادەو ویستی خۆی بەرێوە بچێ، وە بە ئیرادەو ویستی خۆی ئامادەبێت بەندایەتیی بۆ خوا بکا، دیارە بوونەوەر هەمووی بۆ خوا ملکەچەو هیچ شتێك نیە لە بووندا ملکەچ نەبێت بۆ خوا، بەلاْم ئینسان ملکەچە بۆ خوا بە ئیرادەی خۆی و هەڵبژاردنی خۆی، هەروەها خوا ﷻ کە لە چەندان شوێن لە قورئاندا باسی ئەوە دەکات، کە تیکڕای بوونەوەری بۆ ئینسان دەستەمۆ کردوەو بۆی مەیسەر کردوە، ئەوەش دیسان هەر مەبەست پێی ئەوەیە کە خوا ئینسانی کردوە بە نوێنەر (نائب)و جێنشینی خۆیو هەموو بوونەوەری بۆ دەستەمۆو مەیسەر کردوە، وەك لە سوورەتی (الجاثیة)دا خوای زاناو کاربەجێ دەفەرمویْ: ﴿ وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾ ﴾، واتە: وە هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە بۆ ئێوەی مەیسەرو دەستەمۆ کردوە، بێگومان لەوەدا نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك کە بیربکەنەوە، وە لە سوورەتی (هود)دا خوای بێ هاوەڵ ڕاستییەك بەیان دەکات کە بوون (وجود) هەمووی (ئاسمانەکانو زەویو ئەوەی نێوانیان)، بۆ ئەوە دروستکراوە، کە خوا ئینسانی تێدا تاقی بکاتەوە، وەك دەفەرمویْ: ﴿ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي

سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُۥ عَلَى ٱلْمَآءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ...﴿٧﴾﴾، واتە: خوا ئەو كەسەیە كە ئاسمانەكان‌و زەوی لە شەش ڕۆژان دا دروستكردوون، وە ئەوكاتە بارەگاكەی لەسەر ئاو بوو، تاكو تاقییتان بكاتەوە: كامەتان كردەوەی باشترە! مەبەستیش لە شەش ڕۆژ، شەش قۆناغە چونكە (یوم) لە زمانی عەرەبیدا هەم مانای ڕۆژی سەر زەوی دەگەیەنێ، كە دوازدە سەعاتە، وە ئەگەر شەوەكەی لەگەڵ بێت بیست‌و چوار سەعاتە، وە هەم ماوەیەكی زەمەنیی درێژ دەگەیەنێ، بۆ وێنە: هەزار ساڵ، وەك لە سووڕەتی (الحج)دا دەفەرموێ: ﴿... وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾﴾، واتە: ڕۆژێك لای پەروەردگارت بە ئەندازەی هەزار ساڵە، لەو ساڵانەی كە ئێوە شتیان پێ حیساب دەكەن. بەڵكو ڕۆژ هەیە لە قورئان دا بەكارهاتوە، بە مانای پەنجا هەزار ساڵ وەك لە سووڕەتی (المعارج)دا دەفەرموێ: ﴿تَعْرُجُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ وَٱلرُّوحُ إِلَيْهِ فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُۥ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ ﴿٤﴾﴾، كەواتە: لە شەش ڕۆژاندا، یانی: بە شەش قۆناغ و لە شەش ماوەی زەمەنییدا، كە ئێمە نازانین ئەم قۆناغ‌و ماوە زەمەنییانە چەند بوون، جا ئایا حیكمەتی دروستكرانی كائینات چی بوو؟ ﴿لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ...﴿٧﴾﴾ هود، واتە: ئاسمانەكان‌و زەوی دروستكراون تاكو تاقییتان بكاتەوە، داخۆ كامەتان كردەوەی باشترە! جا ئینسان هەتا بیر لەوبابەتە بكاتەوە هەڵدەگرێ! ئینسان زۆرجار، بە تایبەتی دوای بەرەو پێشچوونی زانستی گەردوونناسیی، كە دەڵێ: ئەم زەوییەی ئێمە یەكێكە لە نۆ خرۆكە كە بەدەوری خۆردا دەخولێنەوەو، پێیان دەگوترێ (كۆمەڵەی خۆر)، وە خۆر یەكێكە لەو ئەستێرانەی كە لەنێو مەجەڕڕەی كاكێشاندا خۆیان دەبیننەوە، كە دەڵێن سەد ملیۆن (١٠٠،٠٠٠،٠٠٠) ئەستێرەیە، جا هەیانە وەك ڕۆژو هەیانە گەورەترو یان گچكەتر، ئەو كاكێشانەی كە لە ئاسماندا دەبینین وەك پەڵە هەورێكە، ئنجا تا ئێستا دەڵێن زیاتر لە هەزاران كەهكەشانی وا دۆزراونەوە، كە هەر كامێكیان ملیۆنان ئەستێرەی تێدایە، وە هەر كام لەم ئەستێرانە، وەك ئەو خۆرەی ئێمە وایە،

یان گەورەترە یان بچووکترە، وە هەر کام لەو ئەستێرانەش چەندان خڕۆکە بە دەوریدا دەخولێنەوەو، هەر کام لە خڕۆکەکانیش، یان زۆربەیان، مانگیان هەن کە بە دەوریاندا دەخولێنەوە، وەك چۆن زەوی ئێمە مانگی هەیە!! ئینسان کە تەماشای زەوی‌و ئەهلی سەر زەوی‌و تەماشای خۆی دەکات، خۆی‌و زەوی زۆر بە بچووکی دێنە بەرچاو، لەچاو قەبارەی بوونەوەر، بەلاّم لەڕاستیداو لەڕووی مەعنەوییەوەو لەڕووی جەوهەرو نێوەڕۆکەوە، زەوی گرنگییەکی تایبەتی هەیەو، ئینسانیش نابێت تەنیا بە قەبارەو ڕواڵەتی تەماشای بکرێ، بەڵکو دەبێت بە جەوهەرو نێوەڕۆکی تەماشای بکرێ، جا خوا ﷻ دەفەرموێ: هەموو بوونەوەرم بۆ ئەوە دروستکردوە ئینسانی تێدا تاقی بکرێتەوە، دیارە هەر لەو ڕوانگەیەشەوەیە کە خوای بەخشەر لە سوورەتی (الإسراء)دا دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ وَحَمَلْنَٰهُمْ فِي ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ﴿٧٠﴾﴾، واتە: بێگومان ئێمە ڕێزمان لە وەچەی ئادەم گرتوەو لە وشکانیی‌و دەریادا هەڵمانگرتوون، (واتە: هۆکاری وامان بۆ ڕەخساندوون کە سواریان بن، لە وشکانیی و دەریادا) وە لە ڕزقە پاك‌و چاکەکان بەشمان داون‌و، بەسەر زۆر لە دروستکراوەکانماندا، (هەندێکیش دەڵێن: لێرەدا (كثير) واتە: هەموو، یانی: بەسەر هەموو دروستکراوەکانماندا) هەڵمانبژاردوون.

هەروەها لە سوورەتی (التين)یشدا دەفەرموێ: ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ فِيٓ أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ﴿٤﴾﴾، واتە: بە تەئکید ئینسانمان لە چاکترین شێوەو پێکهاتەی مادديی‌و مەعنەوییدا خوڵقاندوون، بەڵێ هەموو ئەو ئایەتانەو هاووێنەکانیان، ئەوە دەگەیەنن کە بەڕاستی جێنشینی خوا بوونی ئینسان - چونکە ئەگەر ئادەم جێنشینی خوا بووە، دیارە وەچەکەیشی هەر جێنشینی خوان لەسەر زەوی - وە ئەوە کە ئینسان هەڵگری ئەمانەتی خوایە، وە هەموو بوونەوەری بۆ ڕام‌و دەستەمۆ کردوە، ئەوانە هەموو ئەوە دەگەیەنن، کە بەڕاستی ئینسان خاوەنی پایەو مەقامێکی زۆر بەرزەو ڕێزو حورمەتێکی زۆر ناوازەی هەیەو،

پلـەو پایـەکی یـەکجار بـەرزی هەیـە، وە بەڕاسـتی ئـەو ڕێـزو پایـەو مەقامـەی ئینسـان لە ئیسلامدا هەیـەتی، لـە هـیچ بەرنامەیەکدا نیـەتی، تـۆ تەماشـا بکـە بەرنامە ماددییەکان جاری وایـە وا تەماشـای ئینـسان دەکـەن، کـە ئینـسان هـەر ئەوەندەیـە لەسـەر دوو پێیـان دەڕوا، ئەگـەرنا لەگـەڵ ئـاژەڵو زینـدەوەران بـە یــەك جــۆری دادەنــێن! بەتایبــەتی بیردۆزەکــانی داریــونیزم و فرۆیدیـــزم و تەنانــەت مارکــسیزمیش، ئــەویش هــەموو ژیــانو پەرەســەندنی ئینــسان دەگێڕێتەوە بۆ گـەدەیو لایـەنی ئـابووریی‌و مـاددیی، وە بەڕاسـتی ئـەو بیردۆزە ئینسان کردانە زۆر لە ڕێزو مـەقامی ئینـسان دێننـە خـوارو، وەختێـك بـەراورد دەکـەی لـە نێـوان ئینـسانێکدا کـە ئیـسلام تەماشـای دەکـات، وە ئینـسانێك کـە بیردۆزەکـان تەماشـای دەکـەن، دەبینـی ئینـسانی نێـو بیردۆزەکـان زۆر سـووك و کـەم بایەخە، لە حاڵێکدا کە ئینسان لە ئیسلامدا پایەیـەکی زۆر بـەرزی هەیـەو جێنــشینی خوایــەو، هەڵــگری ئەمانــەتی خوایــەو باشــترین مەخلووقــەو، لــە چاکتـرین شێوەدا دروستکراوەو، ڕێزو حورمەتی لێنـراوە، بـەڵام ئایـا ئـەو ڕێـزو حورمەتە، وە ئەو پایەو مەقامە بەرزە هەتاکەی بـۆ ئینـسان دەسـتەبەر دەبـێ‌و مسۆگەر دەبێ‌و دەمێنێتەوە؟ خوای زاناو شـارەزا لـە سـووڕەتی (الـتین)دا بۆمـان ڕوون دەکاتــەوە، کــە دەفــەرموێ: ﴿ وَٱلتِّينِ وَٱلزَّيۡتُونِ ۝١ وَطُورِ سِينِينَ ۝٢ وَهَٰذَا ٱلۡبَلَدِ ٱلۡأَمِينِ ۝٣ لَقَدۡ خَلَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ فِيٓ أَحۡسَنِ تَقۡوِيمٖ ۝٤ ثُمَّ رَدَدۡنَٰهُ أَسۡفَلَ سَٰفِلِينَ ۝٥ إِلَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَلَهُمۡ أَجۡرٌ غَيۡرُ مَمۡنُونٖ ۝٦ فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعۡدُ بِٱلدِّينِ ۝٧ أَلَيۡسَ ٱللَّهُ بِأَحۡكَمِ ٱلۡحَٰكِمِينَ ۝٨ ﴾، واتـە: ((سـوێند بـە هەنجیـرو زەیتـون ۝١ وە بـە کێـوی سـینا ۝٢ وە بـەو وڵاتـە پـڕ هێمنیـی‌و ئاسایيـشە ۝٣ - کـە مەبەسـت پێـی مەککـەو دەوروبەریـەتی - بێگومـان ئینـسانمان لـە باشـترین شـێوە پێکهاتنـدا خوڵقانـدوە ۝٤ دوایـی گێڕاومانەتـەوە بـۆ پلـەی نزمـی هـەرە نزمـان (بـەهۆی کوفرەوە) ۝٥ جگە لەوانەی ئیمانیـان هێنـاوەو کـردەوەی بـاش دەکـەن، ئەوانـە پاداشتێکی نەبڕاوەیان هەیە ۝٦ جا ئایـا دوای ئەمـە کـێ بـەهۆی ئایینـەوە بـە

درۆت دەزانیٚ؟ ﴿٧﴾ ئایا خوا كار بەجێترینی حوكمڕانەكان نیە ؟! ﴿٨﴾)).

كەواتە: بەهۆی ئیمان‌و كردەوەی باشەوە، ئینسان پارێزگاریی دەكا لەو پایەو مەقامە بەرزە كە خوا پێی داوە، بەڵام بە هۆی كوفرەوە لەدەستی دەدا، وەك خوا لە سوورەتی (الأنفال)دا دەفەرمویٚ: ﴿إِنَّ شَرَّ ٱلدَّوَآبِّ عِندَ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَهُمۡ لَا يُؤۡمِنُونَ ﴿٥٥﴾﴾، واتە: بێگومان خراپترین زیندەوەر لای خوا ئەوانەن كە بێبڕوان، چونكە ئیمان ناهێنن، ئنجا بۆ زانیارییتان ئەو ئەو رێزەی كە لە سوورەتی (الإسراء)دا خوا باسی كردوە، كە دەفەرمویٚ: ﴿وَلَقَدۡ كَرَّمۡنَا بَنِيٓ ءَادَمَ وَحَمَلۡنَٰهُمۡ فِي ٱلۡبَرِّ وَٱلۡبَحۡرِ وَرَزَقۡنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَفَضَّلۡنَٰهُمۡ عَلَىٰ كَثِيرٖ مِّمَّنۡ خَلَقۡنَا تَفۡضِيلٗا ﴿٧٠﴾﴾، ئەوە لە دنیادا كافرو مسوڵمان دەگرێتەوە، بەڵام ئەو رێزو پایەو مەقامە ئینسان لە دواڕۆژدا لەدەستی دەدا، كاتێك لە دنیادا كوفر وەدەست دێنیٚ‌و خۆی بێبەش دەكا لە ئیمان، واتە: خۆی بێبەش دەكا لە بەندایەتیی بۆ خواو، خۆی بێبەش دەكات لە پەیوەندی ئیجابیی هەبوون لەگەڵ خوادا ﷻ، بەڵام بێگومان لەدەستدانی ئەهلی كوفر بۆ رێزو پایەیان لە دواڕۆژداو بەهۆی كوفرەوە، پاساوی بێڕێزیی پێكرانیان نیە لە دنیادا، چونكە وای كاربەجیٚ بەگشتیی‌و بە یەكسانیی لە دنیادا رێزی لە هەموو مرۆڤەكان گرتوە، وەك لە ئایەتی (٧٠)ی (الإسراء)دا ڕایگەیاندوە.

ڕاستی دووەم : كە لە بەسەرهاتی ئادەم ﷺ، وە بەسەرهاتی ئیبلیس وەدەستمان دەكەویٚ، ئەوەیە كە بەڕاستی زانیاری (علم) مایەو هۆكاری بەرزی مرۆڤ و رێزو حورمەتیەتی، عیلم بە مانای فراوانی وشەی عیلم، هەم ئەو عیلمەی كە لە وەحییەوە دێت، كە بە تەئكید عیلمێك كە لە وەحییەوە سەرچاوە دەگریٚ، عیلمێكی بیٚ خڵتەیەو هیچ تۆزو گەردی تێكەڵ نەبووەو لیٚ نەنیشتوە، بە مەرجێك ئەو عیلمە ڕاست بێت هی وەحی بێت‌و دەستكارییش نەكرابێت، كە دیارە دوایین نوسخەی عیلمی وەحی كە لەبەردەستی بەشەریەتدا هەیە، ئەوەیە كە لە قورئان‌و سوننەتدا بەرجەستەیە، بەڵیٚ هەموو كتێبەكانی دیكە كە بۆ

پێغەمبەران هاتوون (علیهم الصلاة والسلام) بە عیلمی خوا هاتوونو وەحی خوا بوون، بەڵام دوایی دەستکاریی کراونو گۆڕدراون، بە تەئکید ئێستاش شتی ڕاستیان هەر تێدا ماوە، بەڵام شتی هەڵەشیان زۆر لەگەڵ خراوە، بۆیەش پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێکدا فەرموویەتی: {(لاَ تُصَدِّقُوا أَهْلَ الكِتَابِ وَلاَ تُكَذِّبُوهُمْ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٤٤٨٥)، عَنْ أبي هُرَيرَةَ ﷺ}، واتە: خاوەنی کتێبەکان نە بەڕاست بزاننو نە بەدرۆشیان بزانن، واتە: ئەو شتانەی کە پێتان دەڵێن مەڵێن: ڕاست دەڵێن، چونکە دەبینی ئەو شتەی کە ئەوان دەیڵێن بە ناوی وەحییەوە، بە ناوی کتێبی خواوە، گۆڕیویانە، وە مەشڵێن: درۆ دەکەن، دەبینی ڕاستەو بەشێك بووە لەو شەریعەتو بەرنامەیەی، کە بۆ پێغەمبەرانی پێشوو هاتوە، دیارە مەبەست لێرەدا ئەو شتانەن کە ڕاستو درۆیان دیارنەبێت، بەڵام بێگومان ئەوەی کە دیارو ئاشکرا بێت کە چەوتو ناڕاستە، وەك ئەو شیركو کوفرو ئیلحادەی کە تێکەڵ بە کتێبەکانی خوایان کردوە، یان ئەوەی ڕاستەو ڕاست لەگەڵ عەقڵ تێك دەگیرێ، ئەوە بەبێ پەردەو بە ڕاشکاویی دەڵێین: ئەوە درۆیەو بەشێك نەبووە لە کتێبی خوا.

ئنجا ئایا چۆن دەزانین کە زانیاری مایەو هۆکاری بەرزی مرۆڤەو مایەی ڕێزو حورمەتیەتی؟ بەڵگە لەوبارەوە زۆرن، بەڵام ئێمە ئەم پێنجەیان لێ بە نموونە دێنینەوە:

یەکەم/ لە تەفسیری ئەو ئایەتانەدا کە باسی بەسەرهاتی ئادەم دەکەن، باسمان کرد کە خوا ﷻ کاتێك فریشتەکان لێیان پرسی: ئایا حیکمەتی ئەوە چییە کە ئادەم دەکەی بە جێنشین لەسەر زەوی لە حاڵێکدا کە ئێمە هەمیشە سەرگەرمی ستاییش کردنو بە پاکگرتنتین؟ خوا ﷻ چی بە بەڵگە بۆ هێناوەوە؟ عیلمی ئادەم، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَعَلَّمَ ءَادَمَ ٱلْأَسْمَآءَ كُلَّهَا ... ﴿٣١﴾ ﴾ البقرة، زانیارییەك کە ئادەم هەیبوو فریشتەکان نەیانبوو، خوا ئەوەی کردە بەڵگەو پاساوی ئەوە، کە ئادەم شایستەی ئەوەیە جێنشینی خوا بێت، چونکە عیلمێکی هەیە ئەی فریشتەکان، ئێوە نیتانە! کەواتە لەڕاستیدا

زانیارییە كە وا لە ئینسان دەكات بتوانێ جێنشینایەتی خوا بكا لەسەر زەوی، جا ئەگەر تەماشای واقیعی ژیانی بەشەرییەتیش بكەی هەروایە، كێ زیاتر دەسەڵاتی هەیە لەسەر زەوی؟ لەڕاستیدا ئەوانەی كە عیلمیان هەیە، چ عیلمی وەحی كە وەك گوتم عیلمێكی بێ خڵتەیە، چ عیلمێك كە لە عەقڵو لە ئەزموونەوە سەرچاوە دەگرێ، كە دیارە ئەو عیلمەی ئێستا زلهێزەكان كۆنترۆڵی سەر زەوییان پێكردوەو دەسەڵاتیان پێڕاناوە بەسەر زەویدا، زیاتر عیلمێكە لە عەقڵو ئەزموونەوە سەرچاوەی گرتوە، بەڵام گرنگ ئەوەیە عیلمەو خوای زانا ئەوەشی ناو ناوە عیلم.

دووەم: ئنجا یەكەمین وشە، لە یەكەمین ئایەت لە یەكەمین سوورەت، كە بۆ پێغەمبەری خاتەم هاتوە ﷺ بریتی بووە لە (إقرأ) بخوێنە:

﴿بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ٱقْرَأْ بِٱسْمِ رَبِّكَ ٱلَّذِى خَلَقَ ﴿١﴾ خَلَقَ ٱلْإِنسَٰنَ مِنْ عَلَقٍ ﴿٢﴾ ٱقْرَأْ وَرَبُّكَ ٱلْأَكْرَمُ ﴿٣﴾ ٱلَّذِى عَلَّمَ بِٱلْقَلَمِ ﴿٤﴾ عَلَّمَ ٱلْإِنسَٰنَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿٥﴾﴾ العلق، ئەوانە یەكەمین ئایەتێكن لە سوورەتی (العلق) كە بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ هاتوون، یەكەمین وشە لە یەكەمین ئایەت لە یەكەمین سوورەت، كە بۆ پێغەمبەر هاتوە بریتیە لە: (بخوێنە)، واتە: زانیاری پەیدا بكە.

سێیەم/ خوای پەروەردگار لە قورئاندا بۆ هیچ شتێك بە پێغەمبەری نەفەرمووە: داوا لە پەروەردگارت بكە بۆت زیاد بكات، تەنیا بۆ عیلم نەبێت، لە سوورەتی (طه)دا دەفەرموێ: ﴿وَقُل رَّبِّ زِدْنِى عِلْمًا ﴿١١٤﴾﴾، واتە: وە بڵێ ئەی پەروەردگارم زانیاریم بۆ زیاد بكە، دیارە كە پێغەمبەر ﷺ لە مەككە ئەم ئایەتەی بۆ هاتوە، بەڵام هەتا وەفاتیشی كردوە، هەر خوا فەرمانی پێكردوە بڵێ: پەروەردگارم زانیاریم زیاد بكە، بەڵێ پێغەمبەری خاتەم ﷺ لە هەموو ژیانیدا تا وەفاتی فەرمووە، داوای لە پەروەردگاری كردوە كە زانیاری بۆ زیاد بكات، ئەوە مانای وایە زانیاری نیعمەتێكە دەبێت ئینسان هەمیشە هەوڵبدات زیاتری لێ وەدەست بێنێ، وە داوا لە خوای پەروەردگاری بكات،

چونكە (رَبّ) بەمانای پەروەردگارو مشوورخۆرە، كە بەردەوام بۆی زیاد بكات.

چوارەم/ ئنجا یەكەمین نیعمەتێك كە خوا ﷻ لە سوورەتی نیعمەتەكاندا باسی كردوە، بریتیە لە باسی عیلم، سوورەتی نیعمەتەكانیش سوورەتی (الرحمان)ە، كە بە (عروس القُرْآن)یش بەناوبانگە، واتە: (بووكی قورئان) خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ٱلرَّحۡمَٰنُ ﴿١﴾ عَلَّمَ ٱلۡقُرۡءَانَ ﴿٢﴾﴾ الرحمن، واتە: (خوای) خاوەن بەزەیی، قورئانی فێركردوە، بەزەیی خوا ﷻ یەكەمین شت لە چیدا بەرجەستە دەبێت؟! لەوەدا كە قورئانی فێری ئینسانەكان كردوە، بەڵێ، فێركردنی قورئان، یەكەمین نیعمەتی خوای پەروەردگارە.

پێنجەم/ دیسان خوای بێ وێنە عیلمی بە گەورەترین چاكەو نیعمەت داناوە، لەسەر پێغەمبەری خاتەم ﷺ، وەك لە سوورەتی (النساء)دا دەفەرموێ: ﴿...وَأَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡحِكۡمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمۡ تَكُن تَعۡلَمُۚ وَكَانَ فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكَ عَظِيمٗا ﴿١١٣﴾﴾، واتە: وە خوا كتێب و حیكمەتی بۆ سەر تۆ ناردۆتە خوار، (واتە: بەرنامەو كارامەیی لە جێبەجێكردنی بەرنامەدا) وە شتێكی فێركردووی و زانیارییەكی بەتۆ بەخشیوە كە تۆ نەتدەزانی، وە بەخششی خوا لەسەر تۆ زۆر مەزنە، كە بریتیە لەچی؟ بریتیە لەوە كە عیلمێكی بەتۆ داوە ئەی موحەممەد كە تۆ نەتبووە، كەوابێ: لەڕاستیدا ئێمە وەك ئۆممەتی پێغەمبەر ﷺ، دەبێ زۆر بەجیددیی هەوڵبدەین زانیاری وەدەست بێنین، هەم زانیاری وەحی، كە لە قورئان و سوننەتدا بەرجەستەیەو، هەم زانیاری عەقڵیی و ئەزموونیی، چونكە ئەوەی كە بۆتە بەڵگەو پاساوی ئەوە كە ئێمە جێنشینی خوا بین لەسەر زەوی، ئەوەیە كە خاوەنی زانیاری بین، وە لەڕاستیدا سەرەنجام كەسێك دەبێتە پێشەواو دەبێتە سەر قافڵە بۆ بەشەرییەت، كە خاوەنی عیلم بێت، هەر بۆیەش كاتێ ئۆممەتی پێغەمبەر ﷺ كە هەم عیلمی كتێبی خوایان پێبووەو، هەم بەهۆی بەرێوەچوون بەپێی ڕێنمایی و ئاڕاستەی كتێبی خواوە، عیلمی ئەزموونییشیان پەیدا كردبوو،

سەرقافڵەی بەشەرییەت بوون، وە بۆ هەر لایەك دەچوون، هەم عیلمی وەحییان بڵاو دەكردەوەو، هەم عیلمێك كە لە عەقڵو ئەزموونەوە دەستگیردەبێ بڵاویان دەكردەوە، وە چاو ساغی مرۆڤایەتی بوون، كەچی ئێستا دوای ئەوەی كە ئۆممەتی پێغەمبەر ﷺ لە بواری زانستدا دواكەوتوون، بوونە پاشكۆو خەڵكی دیكە هاتۆتە پێش، كە عیلمێكی ئەزموونییان پێیە، عیلمێك كە لە عەقڵەوە پەیدا دەبێت، بەڵام چونكە ئاوێتە نیە لەگەڵ عیلمی وەحیدا، ئەوەتا بووەتە بەڵاو نیقمەت بۆ مرۆڤ، عیلمی ئێستا زیاتر بەشەر بۆچی بەكاری دەهێنێ‌و بەرهەمەكەی چییە؟ بەرهەمەكەی زیاتر بریتیە لە چەكی كوشندە، بریتیە لەو هەموو تەكنۆلۆژیا عەسكەرییەی كە هەڕەشە لە وجوودی بەشەر دەكا لەسەر زەوی، بۆچی؟ چونكە ئەو عیلمە لە وەحی‌و هیدایەتی خوا ﷻ ترازاوەو، هیدایەتی خوای زاناو توانای لەگەڵ ئاوێتە نیە.

ڕاستی سێیەم: دیارە هەم ئیبلیس هەڵەی كردوەو، هەم ئادەمیش هەڵەی كردوە، بەڵام هەم لە پاڵنەری هەڵەی ئیبلیسداو، هەم لە پاڵنەری هەڵەی ئادەمداو، هەم لە سەرەنجامی هەڵەی هەردووكیاندا، جیاوازیی زۆر هەیە، با تەماشا بكەین بزانینن چۆن؟ دیارە ئیبلیس هەڵەی كرد، كە كڕنووشی ڕێزگرتنی بۆ ئادەم نەبرد، بەڵام پاڵنەری ئەو هەڵەو گوناهەی چیبوو؟

١- ﴿أَبَىٰ وَٱسۡتَكۡبَرَ﴾، كەواتە: پاڵنەرەكەی خۆ بەزلگەریی بوو، وە لە سووڕەتی (الإسراء)دا خوای دادگەر لەسەر زمانی شەیتان فەرموویەتی: ﴿قَالَ أَرَءَيۡتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِي كَرَّمۡتَ عَلَيَّ لَئِنۡ أَخَّرۡتَنِ إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ لَأَحۡتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلٗا ٦٢﴾ الإسراء، واتە: دەبینی ئەوەی كە بەسەر مندا هەڵتبژاردوە... كەواتە: ئێرەیی (حَسَد)یش پاڵنەرێكی دیكەی بوو، كەواتە: خۆ بەزلگەریی‌و حەسوودیی، پاڵیان بە ئیبلیسەوەنا كە ئەو هەڵەیە بكات .

٢- پاشان هیچ كەسیش دەستی نەبووە لە هەڵەی ئیبلیسدا، بەڵكو بەس بۆخۆی دەستی تێدا هەبووە.

٣- سەرەنجامیش لەجیاتی ئەوەی دان بە هەڵەی خۆی دابنێ، پاساوی دایەوە بە هەڵەیەکی دیکەی گەورەتر لەوەی پێشیێ، وەك گوتراوە: (عوزر لە قەباحەت خراپتر) بۆچی؟! چونکە کاتێك خوای بێ هاوتا فەرمووی بۆچی کڕنووشت نەبرد؟ گوتی: ﴿ ...أَنَاْ خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُۥ مِن طِينٍ ﴿١٢﴾ ﴾ الأعراف، واتە: من لەوی چاکترم، چونکە منت لە ئاگر دروستکردووەو ئەوت لە قوڕ دروستکردوە، واتە خۆی بەسەر ئادەمدا هەڵکێشاو خۆی بە چاکتر زانی، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە ئیبلیس فەرمانەکەی خوای ﷻ هەر لە ئەسڵدا بە هەڵە زانیوە! واتە: ئەی خوایە تۆ فەرمانەکەت لە ئەسڵدا لە جێی خۆیدا نەبووە، چونکە من لە ئادەم چاکترم و نابێ من کڕنووش بۆ ئەو بەرم و، نابێ من ڕێز لەو بگرم.

ئنجا پاڵنەری ئەو هەڵەو گوناهەی ئادەم و حەووا کردیان چیبوو؟

١- ئەوان بەهۆی لەبیرچوونەوەوە تووشی هەڵە بوون، وەك خوای زاناو شارەزا لە سوورەتی (طه)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ عَهِدْنَآ إِلَىٰٓ ءَادَمَ مِن قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُۥ عَزْمًا ﴿١١٥﴾ ﴾، واتە: پێشتر بە (ئادەم)مان ڕاگەیاند، بەڵام لەبیری چووەوە وە عەزیمەتمان پێوە نەبینی، کەواتە: هەڵەکەیان بەهۆی لەبیرچوونەوەوە بوو، نەك بەهۆی خۆ بەزلگریی وحەسوودیی یەوە.

٢- پاشان بەهۆی هۆکارێکی دەرەکییەوە بوو، وەك خوای مەزن لە سوورەتی (طه)دا، دەفەرموێ: ﴿ فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ ٱلشَّيْطَٰنُ قَالَ يَٰٓـَٔادَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَىٰ شَجَرَةِ ٱلْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَىٰ ﴿١٢٠﴾ ﴾، ئیبلیس خوتخوتەی بۆ کرد، واتە هەڵەکەی هەڵەیەکی خودیی نەبوو، بەڵکو لە دەرەوە بوو و بەهۆی کارتێکردنێکی دەرەکیی بوو.

٣- ئنجا دوایـیش ئـادەم‌و حـەووا دانیـان بـە هەڵەکـەی خۆیـان داهێنـاو هەڵەکەشیان خستە ملی خۆیان‌و گوتیان چی؟ ﴿ قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَآ أَنفُسَنَا ... ﴿٢٣﴾ ﴾ الأعراف، واتە: گوتیان: پەروەردگارمان زوڵممان لە خۆمان کرد، بەڵام ئیبلیس هەڵەکەشی گێڕایەوە بۆ لای خوای پاك‌و تاك، وەك خوا (تبارك وتعالى) بۆمان باس دەکات لە سوورەتی (الحجر)دا دەفەرموێ: ﴿ قَالَ رَبِّ بِمَآ أَغْوَيْتَنِى ... ﴿٣٩﴾ ﴾، واتە: پەروەردگارم بەهۆی ئەوەوە کە منت گومڕا کرد، کەواتە: هەم هاندەرو پاڵنەری هەڵەکەو، هەم سەرەنجامەکەی ئادەم‌و ئیبلیس، زۆر لێك جیان.

ڕاستی چوارەم: ئینسان بەهۆی گوناح‌و خراپەوە شۆڕ دەبێتەوە، بەڵام بەهۆی طاعەت‌و چاکەوە بەرز دەبێتەوەو ڕێزو حورمەت پەیدا دەکات، تەماشا بکەن خوا ﷻ کە باسی ئادەم‌و حەووا دەکات، دەفەرموێ: ﴿ فَأَزَلَّهُمَا ٱلشَّيْطَـٰنُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ ... ﴿٣٦﴾ ﴾ البقرة، واتە: شەیتان خلیسکاندنی بەهۆی ئەو درەختە قەدەغە کراوەوە، وە لە بەهەشت وەدەرینان ﴿ وَقُلْنَا ٱهْبِطُوا۟ ﴾، وە پێمان گوتن شۆڕبنەوەو دابەزن، کەواتە: ئینسان بەهۆی گوناهەوە دادەبەزێ‌و شۆڕدەبێتەوە. ﴿ ...وَعَصَىٰٓ ءَادَمُ رَبَّهُۥ فَغَوَىٰ ﴿١٢١﴾ ﴾ طه، واتە: ئادەم سەرپێچیی لە فەرمانی پەروەردگاری کرد تووشی ژینتاڵیی بوو و، تووشی سەرگەردانیی‌و سەرلێشێواویی بوو، بەڵام بە پێچەوانەوە بەهۆی طاعەت‌و چاکەوە، ئینسان بەرز دەبێتەوە، ئادەم کە تۆبەی کرد، چی لێهات؟ ﴿ ثُمَّ ٱجْتَبَـٰهُ رَبُّهُۥ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَىٰ ﴿١٢٢﴾ ﴾ طه، واتە: دوایی خوا هەڵیبژاردو تۆبەی لێوەرگرت‌و ڕێنمایی کرد، وە خوای بە بەزەیی لە سوورەتی (فاطر)دا دەفەرموێ: ﴿ مَن كَانَ يُرِيدُ ٱلْعِزَّةَ فَلِلَّهِ ٱلْعِزَّةُ جَمِيعًا ۚ إِلَيْهِ يَصْعَدُ ٱلْكَلِمُ ٱلطَّيِّبُ وَٱلْعَمَلُ ٱلصَّـٰلِحُ يَرْفَعُهُۥ ... ﴿١٠﴾ ﴾،

واتە: هەركەسێ عیززەتی دەوێ، عیززەت هەمووو لای خوایە، وشە چاكەكان بەرەو خوا بەرزدەبنەوە، وە كردەوەی چاك بەرزی دەكاتەوە، یانی: كردەوەی چاك ئەو وشە چاكە بەرزدەكاتەوە، كەواتە: ئێمە بەهۆی طاعەتەوە بەرز دەبینەوە، وەك چۆن بەهۆی گوناهەوە شۆڕ دەبینەوە، بابە ئادەمو دایكە حەووا (علیهما السلام) بە هۆی گوناهێكەوە لە بەهەشت دەركران‌و، ئێمەش دەبێت بەهۆی طاعەتەوە جارێكی دیكە بچینەوە نێو ئەو بەهەشتە، كە بە هۆی گوناهەوە لێی دەركراوین.

خوا بە لوتفو كەرەمی خۆی لەو كەسانەمان بگێڕێ، كە بەهۆی طاعەتی خواوە بەرزیی دنیاو دواڕۆژ بەدەست بێنین، وە بەهۆی پابەندیی بە شەریعەتی خواوەو، ملكەچییمان بۆ فەرمانی خوا، جارێكی دیكە شایستەی ئەوە بین كە بچینەوە نێو بەهەشتی ڕازاوەو نەبڕاوەی خوا تبارك و تعالى.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

لەم دەرسەماندا حەوت (٧) ئایەت لە ئایەتی (٤٠ تاکو ٤٦) لە سوورەتی (البقرة) تەفسیر دەکەین، پێشتر باسمان کرد، کە لە ئایەتی (٤٠ تاکو ١٢٣) واتە (٨٤) ئایەت باسی جوولەکەکان دەکات، بەتایبەت، وە باسی خاوەن کتێبەکان بەگشتیو، خوای زاناو شارەزا پانتاییەکی زۆر لە سوورەتی (البقرة) تەرخان دەکات، بۆ باسی وەچەی ئیسرائیل، وەك گوتم بە تایبەت، وە ئەهلی کیتاب بە گشتی، بۆ ئەوەی بۆ ئۆممەتی موحەممەد ﷺ ببنە سەرمەشق، هەم لە هەڵەو کەموکوورییەکانیان پەند وەربگرنو، هەم تەماشای سیفەتە باشەکانیشیان بکەن، کە دیارە لەم ئایەتانەدا بەزۆری داکۆکیی کراوە لەسەر خاڵە لاوازەکانیان، بۆ ئەوەی بۆ ئۆممەتی موحەممەد ﷺ ببنە جێگای پەندو عیبرەت، جا لەم ئایەتانەدا کە دەمانەوێ بیانتوێژینەوە، خوا ﷻ دە (١٠) فەرمان بە وەچەی ئیسرائیل دەکا، وە پێنج (٥) قەدەغەشیان ئاڕاستە دەکات، دوایی باسیان دەکەین.

﴿ يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ وَأَوۡفُواْ بِعَهۡدِيٓ أُوفِ بِعَهۡدِكُمۡ وَإِيَّٰيَ فَٱرۡهَبُونِ ﴿٤٠﴾ وَءَامِنُواْ بِمَآ أَنزَلۡتُ مُصَدِّقٗا لِّمَا مَعَكُمۡ وَلَا تَكُونُوٓاْ أَوَّلَ كَافِرِۭ بِهِۦۖ وَلَا تَشۡتَرُواْ بِـَٔايَٰتِي ثَمَنٗا قَلِيلٗا وَإِيَّٰيَ فَٱتَّقُونِ ﴿٤١﴾ وَلَا تَلۡبِسُواْ ٱلۡحَقَّ بِٱلۡبَٰطِلِ وَتَكۡتُمُواْ ٱلۡحَقَّ وَأَنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴿٤٢﴾ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱرۡكَعُواْ مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ﴿٤٣﴾ ۞أَتَأۡمُرُونَ ٱلنَّاسَ بِٱلۡبِرِّ وَتَنسَوۡنَ أَنفُسَكُمۡ وَأَنتُمۡ تَتۡلُونَ ٱلۡكِتَٰبَۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ﴿٤٤﴾ وَٱسۡتَعِينُواْ بِٱلصَّبۡرِ وَٱلصَّلَوٰةِۚ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى ٱلۡخَٰشِعِينَ ﴿٤٥﴾ ٱلَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَٰقُواْ رَبِّهِمۡ وَأَنَّهُمۡ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ ﴿٤٦﴾ ﴾

مانـای وشــە بە وشـەی ئایەتەکـان

((ئەی وەچەی ئیسرائیل، ئەو چاکانەی من لەگەڵم کردوون بەیاد بێننـەوە، وە پەیمانی من جێبەجێ بکەن، تاکو منـیش پـەیمانی ئێـوە جێبـەجێ بکەم، وە تـەنیا ترسو سامتان لەمن هەبێ ﴿٤٠﴾ وە بـڕوا بێـنن بـەوەی کە ناردوومەتـە خـوارێ، کـە ئـەوەی بـە ئێوەشـە بـە ڕاسـتی دەزانـێ، وە یەکـەمین بـێ بـڕوا مـەبن پێـی، وە بـە ئایەتەکانی من نرخێکی کەم مەکـڕن، وە تـەنیا پـارێز لـەمن بکـەن ﴿٤١﴾ وە ناهـەق تێکەڵی هەق مەکەنو ڕاستی مەشارنەوە، لە حاڵێکدا کـە دەزانـن {هـەق شـاردنەوە چـەند گونـاهێکی گەورەیـە} ﴿٤٢﴾ وە نوێـژ بـەرپا بکـەنو زەکـات بـدەن، وە لەگـەڵ ڕکووعــبەراندا ڕکـووع بـەرن ﴿٤٣﴾ چـۆن بـە خەڵـکی دەڵـێن: چاکە بکـەن خۆشـتان فەرامۆش دەکەن، لە حاڵێکدا کە کتێبی (خوا)ش دەخوێننـەوە، ئایـا نافــامن ؟ ﴿٤٤﴾ وە (بـۆ دینــداریی کردنتــان) یارمــەتی لـە خۆڕاگــریی‌و نوێـژ وەرگـرن، وە نوێـژ بەرپاکردن شتێکی گەورەو گرانـە، مەگـەر لەسـەر بۆخـوا ملکـەچـان ﴿٤٥﴾ ئەوانــەی کە پێیان وایە بە پەروەردگاریان دەگەنو دەگەڕێنەوە لای وی ﴿٤٦﴾)).

شیکردنـەوەی هـەندێ لە وشـــەکان

(﴿يَٰبَنِىٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ﴾): (بـني إسـرائيل) دیـارە وشـەیەکی لێکـدراوە، (بَنـي)، واتـە کـوڕانی یاخود وەچەی (إسراءيل)یش نازناو (لـقب)ی (یەعقووب)ە ﷺ، یەعقووب کە بە (یوسـف) ڕا دوازدە کوڕی هەبوون، وەچەی یوسفو یـازدە برایـەکانی پێیـان گـوتراوە: (بـني إسـرائيل)، واتـە: وەچـەو کـوڕانی یەعقـووب (إسـرائیل)یـش، (إسـرا) واتـە: عەبـد (ئیـل)، واتـە: (اللّٰه) بـە زمـانی عیبـڕی، واتـە: (عبـداللّٰه) کەواتە: (بني إسـرائيل) مەبەست پێـی جوولەکەکانـە، بـەڵام ئـەوە لـە مـەقامی مەدحدایــە، واتــە: ئێـوە بـزانن کـوڕی کـێن ؟! وە نـەوەی کێـــن ؟ نــەوەی یەعقووبن ﷺ کە پێغەمبەرێکی هەڵبژاردەی خوایـە.

(وَأَوۡفُواْ): (وَفَّـى بعَهْـدِهِ يَفـي وَفـاءً وَأوفَـى: إِذَا تَمَّـمَ العَهْـدَ وَلَـمْ يَـنقُض حِفْظَـهُ) (أوفـوا) واتـە: وەفـا بكـەن‌و جێبـەجێ بكـەن، چـونكە (وَفَّـى بعَهْـدِهِ يَفـي وَفـاءً وَأوفَـى) بـە مانـای پەیمانەكـەی جێبـەجێ كـرد، جا ئەگـەر پـەیمانی جێبـەجێ كردو تەواوی كردو هەڵێنەوەشاندەوە، دەگوترێ (وَفَّـى بعَهْـدِهِ).

(بِعَهۡدِيٓ): (العَهْـدُ: حِفْـظُ الـشَّيءِ وَمُرَاعَاتـهُ حَـالاً بَعـدَ حَـال، وَسُمِّيَ الـموثِق الَّذي يَلـزَمُ مُرَاعَـاتهُ عَهداً) واتە: (عَهْـدْ) بریتیە لەوەی ڕەچاوی شتێك بكەی‌و ئاگـات لـێیبـێ، وە ئـەو پەیمانـەی كـە داكـۆكیی لەسـەر دەكـرێ بـە: (عَـهْـدُ) ناونراوە.

(فَٱرۡهَبُونِ): (الرَّهْبَـة وَالرَّهْـبُ والرَّهَـبُ: مَخَـافَةٌ مَـعَ تَحَـرُّز واضْـطِرابٍ)، واتـە: (الرَّهْبَة) بریتیە لە ترسان لەگەڵ خۆ پاراستن‌و دڵـەڕاوكێدا.

(تَلۡبِسُواْ): (اللَّبْسُ هو السَّتـرُ وَلَبِسَ الثَّـوبَ، ولَبَس عَلَيـهِ الأمـر: خَلَطَـهُ)، (لَبْس) واتـە: (سَتْر): داپۆشـین دەگـوترێ (لَبِسَ الثَّوبَ)، واتـە: بەرگەكەی پۆشـی، وە دەگوترێ: (لَبَس عَلَيـهِ الأَمْرَ) واتە: ئیشـەكەی لـێ تێكـەڵ كرد، كەواتە (لَبِسَ، يَلْبَسُ) واتـە: لەبـەری كـردو پۆشـی، دەیپۆشـێ، بـەڵام (لَبَـس، يَـلْبِسُ)، واتـە: تێكـەڵی كرد، تێكەڵی دەكات.

(ٱلۡحَقَّ): (أصْلُ الحَقِّ: المطَـابَقَةُ والموَافَقَة) ئەسڵی وشەی (الحَقِّ) ئەوەیە، كە شتێك موتابیقی شتێك بێت، كە لە واقیعـدا لەسـەریەتی.

(بِٱلۡبَٰطِلِ): (البَاطِلِ: نَقيضُ الحَقِّ وهو مَـا لاثبـات لَـهُ عِنـدَ الفَحْـص عَنـهُ)، واتـە: (باطل) پێچەوانەی هەقەو، شتێكە كە نەمێنێتەوەو پێچەوانەی واقیع بێت.

(بِٱلۡبِرِّ): (البِرِّ: التواضُّع في فعـلِ الخَـيْر)، واتـە: (البِـرِّ) بریتیـە لـە فراوانیـی لـە كاری خێرو چاكـەدا.

(وَتَنسَوۡنَ): (النِّسيْان: تَرْكُ الإنسَانِ ضَبْطَ ما استودِع إمَّا عَن ضعف القَلْب أو

غَفلَةٍ أو عَن قَصْدٍ)، واتە: (النْسيَان) ئەوەیە ئینسان شتێك كە پێی سپێردراوە بیپارێزێ، لەبیری بچێ، جا یان بەهۆی ئەوەوە، كە دڵی لاوازە، یان بەهۆی بێ ئاگاییەوە، یان بە ئەنقەست لەبیرخۆی بەرێتەوە.

(بِٱلصَّبْرِ): (الصَّبر: حَبْسُ النَّفْسِ عَلَى مَا يَقتَضيهِ العَقْلُ وَالشَّرْعُ)، واتە: (الصَّبر) بریتیە لەوەی كە تۆ خۆت حەبس بكەی، لەسەر شتێك كە عەقڵ دەیخوازێو شەرع دەیخوازێ.

(لَكَبِيرَةٌ): (كَبِيرَة)، واتە: گەورە، بەڵام لێرەدا بە مانای (شَاقَّة وصَعْبَةٌ) قورس و بەزەحمەت، هاتوە.

(ٱلْخَٰشِعِينَ): كۆی (خاشِع)ە، (الخشُوعُ: الضَّرَاعَةُ، و يُسْتَعملُ الْخُشوعُ فيمَا يُوجَد عَلَى الجوارِحِ) واتە: (الخشُوعُ) بریتیە لە ملكەچیی بۆ خواو لە خوا ترسانو لالانەوەو كڕووزانەوە، وە (خشُوعُ) زیاتر بۆ ئەو شوێنەوارە بەكاردێ، كە لەسەر ئەندامەكان دەردەكەوێ.

(يَظُنُّونَ): (الظَّن)، واتە: گومان، بەڵام لە بەكارهێنانی قورئاندا (ظَنّ) هەم بەمانای عیلمو یەقین دێتو هەم بە مانای گومانو دوو دڵییش دێت، (راغب) دەڵێ: (الظَّن: اسمٌ لِمَا يَحْصُلُ عَن أمارَةٍ، ومَتَى قويَتْ أدَّتْ إلى الْعِلْمِ، ومَتَى ضعُفَتْ جَدّاً لَم يَتجَاوَزْ حَدَّ التَّوَهُّم) واتە: گومان بریتیە لەوەی كە بەهۆی نیشانەیەكەوە پەیدا دەبێت، جا ئەگەر نیشانەكە بەهێز بوو ئەوە سەردەكێشێ بۆ ئەوە كە تۆ زانستت پەیدا دەبێ، وە ئەگەر لاواز بوو، سەردەكێشێ بۆ ئەوە كە ئینسان لە شتەكەدا بەس وەهمی هەبێت، گومانو دوو دڵیی هەبێت.

(مُّلَٰقُواْ رَبِّهِمْ): (اللِّقَاءُ: مُقَابَلَةُ الشَّيءِ وَمَصَادَفَتُهُ مَعَاً) واتە: ئەوەیە كە شتێك ڕووبەڕووی شتێك بیو ببینی، یاخود بیگەیێ، كە لێرەدا مەبەست گەیشتنە بە دیداری خوا، یاخود بینینی خوای پەروەردگارە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

لەبارەی هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ڕستە قورئانییەوە، کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ أَتَأْمُرُونَ ٱلنَّاسَ بِٱلْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ وَأَنتُمْ تَتْلُونَ ٱلْكِتَٰبَ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾، واتە: ئایا فەرمان بە خەڵك دەكەن چاكە بكەن‌و خۆتان لەبیردەكەن، لە حاڵێكدا كە كتێبیش دەخوێننەوە، ئایا نافامن؟ ئەم گێڕانەوانە هەن:

١) {(قَالَ إبْنِ عَبَاسٍ فِي رِوَايةِ الكَلْبِي عَن أبِي حَاتم بالإسناد الَّذي ذَكَرَ: نَزلَتْ فِي يَهودِ المَدِينَة كَانَ الرَّجُل مِنهُم يَقولُ لِصهْرِهِ ولِذوي قَرَابَتهِ ولِمَن بَينهُم وبَينهُ رِضَاع مِنَ المُسلِمِين: أُثْبُتْ عَلَى الدِين الَّذي أنتَ عَليهِ وَمَا يَأمركَ بِهِ هَذَا الرَّجُلُ، يَعنونَ مُحَمَداً، فإنَّ أَمرَهُ حَق فَكَانوا يَأمرُونَ النَّاسَ بذَلِكَ وَلا يَفعَلُونهُ) (أسبَاب النزول لِلنيسابوري، ص١٥)}، واتە: عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس خوا لە خۆی‌و بابی ڕازی بێ، دەڵێ: لەبارەی جوولەكەكانی مەدینە هاتۆتە خوار، پیاوێكیان، بە زاوەیەكەی وە بە خزمەكانی وە بە كەسێك كە شیرییان لەنێواندا هەبووایە، دەیگوت: لەوانەی كە مسوڵمان بوون دەیانگوت: لەسەر دینەكەت دەیگوت: چونكە ئەوەی ئەو كابرایە، كە مەبەستیان موحەممەد ﷺ بوو، پێتان دەڵێ، هەقە فەرمانیان بەوان دەكرد كە لەسەر مسوڵمانەتی یان بمێننەوەو، دەیانگوت دینی موحەممەد ﷺ هەقە، كەچی بۆ خۆشیان ئیمانیان پێ نەدەهێنا.

٢) (قَتَادَة والسُدِّي وَابْنُ جَرير)یش دەڵێن: {كَانَ بَنو إسرَائيل يَأمرُونَ النَّاسَ بِطَاعَةِ اللّهِ وبِتَقواه وبالبِرِّ ويُخَالِفونَ، فَعَيَّرَهُم اللهُ ﷻ (تفسير ابن كثير، ج: (١)، ص: (١٢٦))}، واتە: وەچەی ئیسرائیل فەرمانیان بە خەڵكی دەكرد چاكە بكەن، بەڵام بۆ خۆیان چاكەیان نەدەكرد، ئیدی خوای زاڵ‌و مەزن ڕەخنەی لێگرتن.

ئەمەیان مەفهوومەكەی فراوانترە، یانی عادەتیان وابوو بە خەڵكیان دەگوت:

چاكە بكەن، وەك چۆن مەلاو شێخو ئەهلی دین، ئەوانەی شارەزا بن، هەمیشە بە خەڵكی دەڵێن چاكە بكەن، جا ئەگەر هاتو بۆ خۆیان باش پابەند نەبوون، ئەوە بێگومان ئەم ئایەتە دەیانگرێتەوە.. وەك زانایانی (أصول الفقه) گوتوویانە: (إنَّ خصُوصَ السَبَبِ لاَ يَمنعُ شمولِ المعْنَى)، واتە: ئەوە كە هۆیەكەی تایبەتە، ڕێگر نابێ لەبەردەم گشتگیریی ماناكەیدا، كەواتە: هەركەسێ چاكە بەخەڵكی بڵێ، بەڵام بۆخۆی نەیكات، ئەو ئایەتە دەیگرێتەوە.

مانای گشتی ئایەتەكان

خوا ﷻ بۆ یەكەم جار لەم سوورەتەدا وەچەی ئیسرائیل دەدوێنێو دەفەرموێ: ﴿ يَـٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ ﴾، واتە: ئەی وەچەی ئیسرائیل چاكەی من، كە من لەگەڵم كردوون وەبیرخۆتانی بێننەوە، جا چاكەی خوا ﷻ خۆ نە یەك بووە، نە دوو بووە، نە دە بووە... هتد، وەك لە دوایی دەیگەینێ كە خوا بە وەچەی ئیسرائیل دەفەرموێ: ﴿ ...وَأَنِّي فَضَّلۡتُكُمۡ عَلَى ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿٤٧﴾ ﴾ البقرة، وە لەڕاستیدا ئێمە میللەتێكمان پێ شك نایەت بەقەدەر وەچەی ئیسرائیل خوا چاكەی لەگەڵ كردبن، نیعمەتی پێدابن و، موعجیزەی پێ دابنو، كارئاسانیی بۆ كردبن! دیارە ئەوەش لەبەر ئەوە بووە كە لە هەلومەرجێكی زۆر سەخت دابوونو، دوژمنیان زۆر بوونو ئەگەر خوا ﷻ زۆر چاكەی لەگەڵ نەكردبانو، زۆری نیعمەت لەگەڵ بەكارنەهێنابان، وە زۆر موعجیزەی بە مووسا عليه السلام نەدابان، نەیاندەتوانی ئەو بارەی كە لەسەر شانیانە جێبەجێی بكەن، پاشان دەفەرموێ ﴿ وَأَوۡفُواْ بِعَهۡدِيٓ أُوفِ بِعَهۡدِكُمۡ ﴾، واتە: وەفا بە پەیمانی من بكەنو پەیمانی من جێبەجێ بكەن، ئەو پەیمانەی لەگەڵ من بەستووتانە، كە تەنیا بەندایەتیی بۆ من بكەن، جێبەجێی بكەن، منیش ئەو پەیمانەی كە پێمداون، بۆتان جێبەجێ دەكەم، پەیمانی خوا چییە كە بە بەندەكانی داوە؟ ئەوەیە كە لە دنیادا سەریان بخاتو، ڕزقی حەڵاڵیان بۆ زۆربكاتو، لەشیان ساغ بكاتو بەختەوەریان بكاتو، لە

دوارِۆژیـشدا بیانخـاتە بەهەشـت، ئنجـا دەفـەرموێ: ﴿وَإِيَّىَ فَٱرۡهَبُونِ﴾، تـەنیا لەمن بترسن، ترستان لە دوژمنانتان نەبێت، وە ترستان لە لەدەستچوونی تەماع و بەرژەوەنـدیی نـەبێت. ﴿وَءَامِنُواْ بِمَآ أَنزَلۡتُ مُصَدِّقٗا لِّمَا مَعَكُمۡ﴾، واتـە: وە بـڕوا بێنن بـەوەی ناردوومەتـە خـوار، کـە ئـەوەی بـە ئێوەشـە بەڕاستی دەزانـێ، قورئـان تـەوراتی مووسـا بـەڕاسـت دەزانـێ، هـەروەك ئینجیلـی عیـساو، زەبـووری داوود، وە کتێبـی هەموو پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) بەڕاسـت دەزانـێ، وە دان بـە پێغەمبەرایەتی هەموو پێغەمبەران دا دێنێ، وە ڕێز لە هەموو پێغەمبەران دەگرێ، وەك هەر لـە سـوورەتی (البقـرة)دا دەفـەرموێ: ﴿لَا نُفَرِّقُ بَيۡنَ أَحَدٖ مِّن رُّسُلِهِۦ ... ٢٨٥﴾، واتە: ئێمە جیاوازیی ناخەینە نێو هیچ یەکێك لـە پێغەمبـەران، یـانی: لـە ئەسڵی ڕێزو حورمەتو پایەی بەرزیانداو، لەوەدا کە هەموویان خـوای پـەروەردگار وەحی بۆ ناردوون، جیاوازیی ناخەینە نێوان پێغەمبەران، هەرچەندە لە ڕوویەکـی دیکـەوەو بـە ئیعـتیبارێکی دیکـە لـە پلـەییان هەیـەو گـەورەو گـەورەتریان هەیـە، کەواتە: ئەوەی کە بۆ موحەممـەدی کـوڕی عەبـدوڵلا ﷺ، بـۆ پێغەمبـەری کۆتـایی هـاتوە، ئـەی وەچـەی ئیـسرائیل! ئـەوەی کـە بـە ئێوەشـە، بەڕاسـتی دەزانـێو (تـصدیق)ی دەکـات. ئنجـا دەفـەرموێ: ﴿وَلَا تَكُونُوٓاْ أَوَّلَ كَافِرِۭ بِهِۦ﴾ ، واتـە: ئێـوە یەکەمین کافر مەبنو یەکەمین کەسانێك مەبن، کـە بەرانبـەر بـە قورئـان بێبـڕوا دەبن، یەکەمین کافر مەبن لە ئەهلی کـیتاب، ئەگـەرنا لـە خەڵـکی مەککە، وە لـە شوێنەکانی دیکە، پێشتـر کافرو هاوبەش پەیداکەر هەبوون، کە بڕوایان نـەهێناوە بە موحەممـەد ﷺ، بـەڵام خـاوەن کـتێبەکان، جوولەکەکانی مەدینـە، دەبـوون بـە یەکـەمین کـافرو دەبوونـە ڕێ شـکێن بـۆ کـافربوونی بـاقی خـاوەن کـتێبەکان، لـە شـوێنەکانی دیکـە، چونکە جوولەکە هـەبوون لـە شام، وە لـە شـوێنەکانی دیکـەش هەبوون، وە نەصرانیی لە شوێنەکانی دیکە هەبوون، جا ئایا چ شتێك وا دەکـات کـە خەڵك کوفر بە قورئان بکات، بە تایبەتی ئەهلی کیتاب؟ لەڕاستیدا بەرژەوەندیی و تەماع، بۆیە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَشۡتَرُواْ بِـَٔايَٰتِي ثَمَنٗا قَلِيلٗا﴾، واتە: وە بە ئایەتەکانی من

نرخێکی کەم مەکرن، ئایەتەکانی من مەکەنە کالآیەك‌و نرخێکی کەمیان پێ بکرن! ﴿ وَإِيَّىَ فَٱتَّقُونِ ﴾، وە تەنیا پارێز لەمن بکەن، دیارە جوولەکەکان ئەگەر ئیمانیان بە موحەممەد ﷺ هێنابایە کۆمەڵێك بەرژەوەندیی مادییان لەدەست دەچوو، بەتایبەت سەرانی جوولەکە، جا بەداخەوە زۆربەی میلەتان بەدوای سەرانیان دەکەون، ئەگەرنا خۆ خەڵکەکە ئەگەر چاریان هەبووایەو دەرفەتیان هەبووایە، ئەوان هیچ بەرژەوەندییەکیان رێی لێنەگرتبوون‌و، هەمیشە ئەو بەرژەوەندییانەی کە رێگرن، رێگری سەرکردەو دەسەڵاتدارانن، ئەگەرنا خەڵکی دیکەی بن دەست‌و پێ‌و، خەڵکی دیکەی رەش‌و رووت، هیچ بەرژەوەندییەك رێی لێنەگرتوە کە بەدوای هەق بکەوێ، بەلآم بەداخەوە زۆربەی میللەتان بەدوای سەرکردەو زلە زلەکانیان دەکەون، بۆیە خوا ﷻ لە سوورەتی (الأحزاب) دەفەرموێ: ﴿ وَقَالُواْ رَبَّنَآ إِنَّآ أَطَعۡنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَآءَنَا فَأَضَلُّونَا ٱلسَّبِيلَا۠ ﴿٦٧﴾ ﴾، واتە: ئەوانەی دۆزەخ (کافرەکان) گوتیان: پەروەردگارمان ئێمە بەدوای سەرکردەکان‌و بەدوای گەورە گەورەکانمان کەوتین‌و، ئەوانیش لە رێیان لادایین، هەرچەندە ئەو عوزر هێنانەوەیە شەفاعەتیان بۆ ناکات، چونکە خوا ﷻ عەقڵ‌و ئیرادەی بە هەموو ئینسانێك داوە، هەموو ئینسانێك دەتوانێ ئازاد بێت‌و دەتوانێ بە عەقڵی خۆی بەرێدا بڕوا، وە قسەو فەرمانی هیچ کەس نەکاتە جڵەوێك‌و لە ملی خۆی نەکا، ئاخر ئینسان ئینسانە!! نابێت خۆی وەك ئاژەڵێك لێ بکات، کە قسەی خەڵکی دیکە بکاتە رێشمەیەك‌و ئەوسارێك بەملی خۆیدا بکات بەدوای بکەوێ، جا دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَلۡبِسُواْ ٱلۡحَقَّ بِٱلۡبَٰطِلِ وَتَكۡتُمُواْ ٱلۡحَقَّ وَأَنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴾، لێرەدا دوو شتیان لێ قەدەغە دەکاو دەفەرموێ: باتیل تێکەڵی هەق مەکەن، ئەو هەقەی کە ئێوە دەیزانن‌و لاتانە کە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری خوایەو نیشانەکانی لە کتێبەکانی ئێوەدا هەن، ئەوە هەقەو مەچن ناهەقیی لەگەڵ تێکەڵ مەکەن، چونکە دەڵێ: جوولەکەکان دەیانگوت وەڵلاهی راستە باسی پێغەمبەری کۆتایی کراوە، بەلآم نیشانەکانی بەسەر تۆدا نایەنەدی! دیارە بەدرۆ دوای ئەوەی کە کتێبەکانیان گۆڕیوە، دەڵێ رۆژێك پێغەمبەر ﷺ پێی

گوتن: تاکەی ئیمان ناهێنن نیشانەکانی من هەمووی لە کتێبەکانی ئێوەدا هەن، گوتیان: لە کتێبەکانی ئێمەدا دەڵێ: پێغەمبەری کۆتایی پیاوێکی زۆر بالآبەرزە، چاوی شینە، قژی زەردە، سیفەتەکانی بەسەر تۆدا نایەنە دی[1]! دیارە درۆیان دەکرد، بۆیە خوای پەروەرگار دەفەرموێ: باتڵ لەگەڵ هەق تێکەڵ مەکەن، واتە: درۆ دەلەسە مەکەنو کتێبی خوا چی فەرمووە، وای بێننە پێش، ئنجا بۆ (زانیاریتان) ئێستاش من کە (پەیمانی کۆن)م خوێندۆتەوە، کە تەوراتو کۆمەڵێك کتێبە، ئێستاش هەم لە پەیمانی کۆنداو، هەم لە (پەیمانی نوێ) کە چوار ئینجیلەکانن وێڕای کۆمەڵێك نامەو شتی دیکە، سیفەتەکانی پێغەمبەری کۆتایی هەن، کە من لەو کتێبەی کە لە (سجن)دا نووسیومە لە چەند شوێنێك دەرمهێناون، وە زانایان چەندان باسیان لەوبارەوە کردوە، دوای ئەوەش کە گۆڕیویانەو (تحریف)یشیان کردوە، ئێستاش کۆمەڵێك ئایەت هەن لە (پەیمانی کۆن) و (پەیمانی نوێ)شدا بێجگە لە پێغەمبەری خاتەم ﷺ بەسەر کەسی دیکە ناچەسپن، جا دەفەرموێ: هەقێ مەشارنەوە لە حاڵێکدا کە دەزانن هەقە.

﴿ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱرْكَعُواْ مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ﴾، واتە: وە نوێژ بەرپا بکەنو، زەکاتی بدەن، وە لەگەڵ ڕکووعبەراندا ڕکووع بەرن، دیارە نوێژو عیبادەتی جوولەکەو نەصرانیی یەکان ڕکووعی تێدا نیەو، ڕکووع تەنیا لەو عیبادەتەدا هەیە کە لە شەریعەتی پێغەمبەری کۆتایی دایە، وە ڕەنگە لە هیوانیشدا بووبێ، بەڵام دەستکاریی (تحریف) کرابێ، بە هەرحاڵ ئێستا ڕکووع بردن لە عیبادەتیاندا نیە، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ وَٱرْكَعُواْ مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ﴾، ڕکووع بەرن لەگەڵ ڕکووع بەراندا، یانی: لەگەڵ مسوڵماناندا بەندایەتیی بۆ خوا بکەن، بەو ڕێیە ڕاستو دروستەدا کە پێغەمبەری خاتەم پێشانتان دەدات، کە هەمان ڕێگایە عیساو مووساو باقی پێغەمبەرانی لەسەر بوون، بەڵام ئێوە لاتانداوەو پێغەمبەر ﷺ ڕاستتان دەکاتەوە، پاشان سەرزەنشتیان دەکاتو دەفەرموێ: ﴿ أَتَأْمُرُونَ ٱلنَّاسَ

---

١) وەك لە ئایەتەکانی دواتردا ئەم بەسەرهاتە دێنین.

بِٱلۡبِرِّ وَتَنسَوۡنَ أَنفُسَكُمۡ وَأَنتُمۡ تَتۡلُونَ ٱلۡكِتَٰبَۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ﴾، واتـە: ئایـا فـەرمان بـە خەڵکی دەکەن چاکە بکەنو خۆتـان لەبیـر دەکەن، لـە حاڵـێکدا کە ئێـوە کتێـب دەخوێننـەوە، ئایا نـافامن؟! واتە ئەگەر کەسانێك کە کتێبی خوایان لەبەردەسـتدا نـەبێت، عوزریـان هـەبێت بـە نـەزانین، ئێـوە ئـەو عوزرەشـتان نیـە، ئێـوە کتـێبی خواتـان لەبەردەسـت دایـە، لـە حاڵـێکدا بـە خەڵـکی دەڵـێن چاکە بکـەن، بۆچـی بۆخۆشـتان نایکەن، کە ئەوە دیارە وەك گوتم بە تەنیا ئەهـلی کـیتاب ناگرێتـەوەو، هەموو ئەهلی عیلم دەگرێتـەوە، بەڵـکو هـەموو کەسـێك دەگرێتـەوە کە شارەزایی هەبێتو بە خەڵك بڵـێت: چاکە بکـەن، دیـارە پـێش ئـەوان دەبێـت بۆخـۆی چاکە بکات، پاشان فەرمانیان پـێ دەکات دەفـەرموێ: ﴿ وَٱسۡتَعِينُواْ بِٱلصَّبۡرِ وَٱلصَّلَوٰةِۚ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى ٱلۡخَٰشِعِينَ ﴿٤٥﴾ ٱلَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَٰقُواْ رَبِّهِمۡ وَأَنَّهُمۡ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ ﴿٤٦﴾ ﴾، واتە: وە یارمەتی وەربگـرن لە خۆڕاگریی‌و لە نوێـژ، بۆ ئەوەی بتـوانن بەندایـەتیی بـۆ خـوا بکـەن، وە نوێـژو ئـارامییش زۆر قـورس‌و بەزەحمەتـە، مەگـەر لەسـەر کەسـانێك کە بۆ خوا ملکەچن، ئەوانیش ئەوانـەن کە یـەقینیان هەیـە بـە دیـداری پـەروەردگاریان‌و دڵـنیان کە بـۆ لای ئـەو دەگەڕێنـەوە، دیـارە هەرکەسێك یەقـینی هەبوو دەچێتەوە خزمەت خواو بەدیداری خوا شـاد دەبێت، بـە تەئکیـد طـاعـەت‌و عیبادەت لەسەر شـانی سـووك دەبێت، ئەم ئایەتە ئەو حـەقیقەتە دەگەیەنێ.

چـەند مەسـەلەیەکـی گرنـگ

مەسـەلەی یەکـەم: بۆچـی خـوا ﷻ پـاش ئـەوەی لـە بیـست ئایەتەکـانی یەکـەمدا باسی پێکهاتەی کۆمەڵگای ئیسلامیی، کرد، وە لە نۆ ئایـەتی دوای ئـەوان ڕووی لە بەشـەرییەت کرد کـە پـەروەردگاری خۆتـان بپەرسـتن، وە ئیمـان بـەو کـتێبە بێنـن، کـە بۆ پێغەمبەری کـۆتایی ناردوویەتی ﷺ، وە پاشان باسی بەسـەرهـاتی ئادەمی کـرد ؑ، ئنجا دوای ئـەوە لـە دوو تـوێی هەشـتا ئایـەت زیـاتردا، باسـی وەچـەی ئیسـڕائیل دەکـات؟ چـونکە لەڕاسـتیدا وەك پێـشتـریش باسـمان کـرد،

گەلی جوولەکە ئەزموونێکی زۆر بەربلاوو زۆر فراوانو جۆراو جۆریان هەبووە لە دینداریی‌یدا، لە حوکمڕانیی‌یدا، لە جەنگو جیهاددا، لە فەرمانبەرییکردنی پێغەمبەرەکەیانو لە سەرپێچیی لێکردنیدا، ئەزموونێکی زۆر جۆراو جۆرو دەوڵەمەندو بەپێزو فراوانیان هەیە، کە زۆر جێگای پەندو عیبرەت وەرگرتنن، بۆ ئۆممەتی پێغەمبەری کۆتایی ﷺ کە تەماشایان بکەنو پەند لە هەڵەکانیان وەربگرنو سوود لە چاکەکانیان وەربگرن.

مەسەلەی دووەم : خوای پەروەردگار یەکەمین کۆمەڵێك کە بانگیان دەکات کە ئیمان بێنن، بەنی ئیسرائیلە، بۆچی؟ چونکە لەڕاستیدا ئەوان کە کتێبی خوایان لەبن دەستدایە، لە هەموو کەس شایستەترن ئیمان بێنن بە کۆتا کتێبی خواو بە پێغەمبەری کۆتایی، کە هەموو پێغەمبەرانی پێش خۆی، وە هەموو کتێبەکانی پێش خۆی، بەڕاست دەزانێو بۆیە بانگیان دەکات، تاکو ئەوانە دوایی بیانوویان نەبێت بڵێن: ئێمە بانگ نەکراوین ئیمان بێنین، چونکە بۆ زانیاریتان ئێستاش هەندێ لە جوولەکەو نەصرانییەکان دەڵێن: موحەممەد ﷺ بەڵێ پێغەمبەرە، بەلام تەنیا پێغەمبەری عەرەبانە، بەلام لێرەدا خوا ﷻ بە ڕاشکاویی بانگیان دەکاتو دەفەرموێ: ﴿ وَءَامِنُواْ بِمَآ أَنزَلۡتُ مُصَدِّقٗا لِّمَا مَعَكُمۡ وَلَا تَكُونُوٓاْ أَوَّلَ كَافِرِۭ بِهِۦۖ ﴾، ئیدی ڕێگای ئەو جۆرە عوزرو بیانووانەی نەهێشتوە.

مەسەلەی سێیەم: خوای بەرزو مەزن دەفەرموێ: ﴿ وَأَوۡفُواْ بِعَهۡدِيٓ أُوفِ بِعَهۡدِكُمۡ ﴾، وەفا بە پەیمانی من بکەن، منیش وەفا بە پەیمانی ئێوە دەکەم، جا ئایا وەفای بەندە (عبد) بە پەیمانی خوا چییە؟

یەکەم پەیمانی خوا ﷻ پەیمانێکی فیطرییو عەقڵییە کە لە هەموو کەسێکی وەرگرتوە کە بەندەی خوا بێت، وەك پێشتر باسمان کردو، ئەم ئایەتەی سووڕەتی (الأعراف)یش ئاماژەی پێ دەکا، کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِذۡ

أَخَذَ رَبُّكَ مِنۢ بَنِيٓ ءَادَمَ مِن ظُهُورِهِمۡ ذُرِّيَّتَهُمۡ وَأَشۡهَدَهُمۡ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمۡ أَلَسۡتُ بِرَبِّكُمۡۖ قَالُواْ بَلَىٰ شَهِدۡنَآۚ أَن تَقُولُواْ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنۡ هَٰذَا غَٰفِلِينَ ﴿١٧٢﴾ ﴾، ئـــــەوە ئاماژەیـە بـەو پەیمانـە فـیطـرییو سروشـتییو عەقلّیـیەی كـە خـوا هـەموو ئینـــسانێكـی وا خولّقانـــدوە، خـــوای خـــۆی بناســـێو بیپەرســـتێ، وەك فەرمایشتەكەی پێغەمبـەریش ﷺ دەفـەرموێ: {(مَا مِنْ مَوْلُودٍ إلاَّ يُولَدُ عَلَى الْفِطْـرَةِ، فَأَبَـوَاهُ يُهَوِّدَانِـهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ) (رَوَاهُ مُسلم برقم: (٦٧٠٠)، عَنْ أَبِي هُرَيْـرَةَ رضي الله عنه}، واتـە: هـەموو ئینـسانێك لەسـەر سروشـتی خواناسـیی لـەدایك دەبێـت، بـەڵام دوایـی بـابو دایكـی دەیكەنـە جوولەكـە، یـان دەیكـەنە نەصـرانیی، یـان دەیكـــەنە مەجووســیی، ئنجـا وێـڕای ئـەم پەیمانـە خـوا پەیمانێكی دیكەش لە بەندەكانی وەردەگرێ لەسەر زمـانی پێغەمبـەران (علیهم الـصلاة والـسلام) كـە بەرنامـەیان بـۆ دەنێـرێو وەحییـان بـۆ دەنێـرێو پێغەمبـەرانیان بـۆ دەنێـرێ، بانگیـان دەكـەن بـۆ بەندایەتییـكردن بـۆ خـوا، كـە ئـەوەش پەیمانێكــی دیكەیـە، وە وەفـای خـوای پەروەردگــاریش بــە پــەیمانی بەندەكانییەوە، وەك گوتم ئەوەیە كـە لـێیان خۆشـبێ لە دنیاداو، تووشی خێرو خۆشییان بكات، وە لە ڕۆژی دواییشـدا بیانخاتە بەهەشـتی خۆیـەوە.

مەسـەلەی چـوارەم: وشـەی خـۆڕاگریی (صَبْر) لـە قورئانـدا زۆر بەكارهـاتوە، لـە سـۆنگەی ئـەوەوە كـە لەڕاسـتیدا هـیچ طـاعـەتێك بـەبێ خۆڕاگــری نـاكرێ، وە خۆپاراسـتن لـە هـیچ گوناهێكـیش بـەبێ وی هـەر ناكـرێ، وە خـۆڕاگریی لـە بەرانبـەر بـەڵاو گرفتارییـشدا، دیـسان بـەبێ وی هـەر ناكـرێ بۆیـە بەڕاسـتیی خۆڕاگـریی بناغـەی دینـداریی و بەندایەتییـكردنە بـۆ خـواو مەفهوومەكەیـشی زۆر فراوانـە، چونكـە تـۆ دەبـێ خـۆت حـەبس بكـەی لـە بـن بـاری شــەرعداو خـۆت ڕابگـری، ئنجا دەتوانی دینداریی بكەی: ئیمان بێنـی هەر پێویـستیت بـە خۆڕاگریی (صَبْر)ە، عیبادەت بكەی هەر پێویستیت پێەتی، ئەخلاقو ڕەوشتی بەرزت بـوێ هـەر پێویـستیت پێیـەتی، جـەنگو جیهاد بكـەی هـەر پێویـستیت

پێیەتی، بۆ ماڵ بەخشین هەر پێویستیت پێیەتی، خۆ لە گوناحو خراپە بپارێزی هەر پێویستیت پێیەتی، هەرچی طاعەتە ئەنجامی بدەیو، هەرچی خراپەیە خۆتی لێ بەدوور بگری، هەمووی پێویستی بە خۆڕاگرییە.

خوا بە لوتفو کەرەمی خۆی لەو کەسانەمان بگێڕێ کە ئەهلی خۆڕاگریی (صَبْر)نو، ئەهلی نوێژی ڕاستەقینەن.

دە فەرمانی گەورەو پێنج قەدەغەی گرنگ

ئەگەر لە بیرتان بێ ئێمە لە پێناسەی ئەم دەرسەدا گوتمان: لە ئایەتی: (٤٠ تا ٤٦) لەو حەوت ئایەتەدا، خوای پەروەردگار دە فەرمانی بە وەچەی ئیسرائیل کردوونو پێنج شتیشی لێ قەدەغە کردوون، دە فەرمانەکان بەڕیز ئەمانەن:

فەرمانی یەکەم، فەرمووی: ﴿ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ ﴾، واتە: چاکەی من یاد بکەنەوە.

فەرمانی دووەم، فەرمووی: ﴿ وَأَوۡفُواْ بِعَهۡدِيٓ ﴾، واتە: پەیمانی من جێبەجێ بکەن.

فەرمانی سێیەم، فەرمووی: ﴿ وَإِيَّٰيَ فَٱرۡهَبُونِ ﴾، واتە: تەنیا لە من بترسن.

فەرمانی چوارەم، فەرمووی: ﴿ وَءَامِنُواْ بِمَآ أَنزَلۡتُ مُصَدِّقٗا لِّمَا مَعَكُمۡ ﴾، واتە: ئیمان بێنن بەوە کە من ناردوومەتە خوارو ئەوەی بە ئێوەیە بەڕاستی دەزانێ.

فەرمانی پێنجەم، فەرمووی: ﴿ وَإِيَّٰيَ فَٱتَّقُونِ ﴾، واتە: تەنیا پارێز لە من بکەن.

فەرمانی شەشەمو حەوتەمو هەشتەم، فەرمووی: ﴿ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱرۡكَعُواْ مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ﴾، واتە: نوێژ بەرپا بکەنو زەکات بدەنو لەگەڵ ڕکووعبەراندا ڕکووع بەرن.

فـەرمانی نۆیـەمو دەیـەم، فـەرمووی: ﴿ وَٱسۡتَعِينُواْ بِٱلصَّبۡرِ وَٱلصَّلَوٰةِ ﴾ پـشت بـە صەبرو بە نوێژ ببەستن، یاخود یارمەتی بخوازن لە خۆڕاگریی‌و لە نوێژ، بۆ بەجێهێنانی بەندایەتیی بۆ خوا.

وە پێنج قەدەغەکراوەکانیش بە ڕیز ئەمانەن:

قەدەغـەی یەکـەم/ فـەرمووی: ﴿ وَلَا تَكُونُوٓاْ أَوَّلَ كَافِرِۭ بِهِۦ ﴾، واتـە: یەکـەمین کەسانێك مەبن کە کوفر دەکەن بە موحەممەد ﷺو بەو کتێبەی کە بۆی نێرراوە، یانی: لە خاوەن کتێبەکان یەکەمین کافر مەبن‌و ڕێمەشکێنن بۆ کافربوونی سەرجەم خاوەن کتێبەکان.

قەدەغەی دووەم/ فەرمووی: ﴿ وَلَا تَشۡتَرُواْ بِـَٔايَٰتِي ثَمَنٗا قَلِيلٗا ﴾، واتە: بە ئایەتەکانی من نرخێکی کەم مەکڕن، واتە: ئایەتەکانی من مەکەنە کاڵایەك‌و بە نرخێکی کەم بیانگۆڕنەوە، لەبەرانبەر بەرژەوەندیی‌و تەماعی دنیادا.

قەدەغەی سێیەم‌و چوارەم/ فەرمووی: ﴿ وَلَا تَلۡبِسُواْ ٱلۡحَقَّ بِٱلۡبَٰطِلِ وَتَكۡتُمُواْ ٱلۡحَقَّ وَأَنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴾، واتە: هەق‌و باطڵ تێکەڵ مەکەن‌و، ئەو هەقەی کە پێتانە مەیشارنەوە.

قەدەغەی پێنجەم/ فەرمووی: ﴿ أَتَأۡمُرُونَ ٱلنَّاسَ بِٱلۡبِرِّ وَتَنسَوۡنَ أَنفُسَكُمۡ ﴾، واتە: ئایا فەرمان دەکەن بە خەڵکی چاکە بکەن، بەڵام خۆتان لەبیر دەکەن! یانی ئەو کارە مەکەن‌و دەستی لێ هەڵگرن، ئەگەر چ بڕێ عەقڵ‌و هۆشیتان هەیە!

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی یازدەیەم

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئەم دەرسەمان كە سـەرجەم چوارده ئایـەتان دەگرێتـە خـۆی لـە ئایـەتی: (٤٧ تـا ٦٠)، خـوای خـاوەن بـەزەییو بەخشـشی بێسـنوور، دە (١٠) لـە نیعمـەتو چـاكە گـەورەو گرانەكانی خۆی وەبیـر بـەنی ئیسـرائیل دێنێتـەوە، كە كـاتی خـۆی لەگـەڵ پێشووەكانیاندا كردوونی، كە هـەركامێكیان شایـستەی سـوپاسگوزاریەكی تایبەتـە بۆ خوا ﷻ، چ جـای هەموویان پێكـەوە، كە دیارە بەشێكی گرنگـی ئـەو وەفـاداریی‌و سـوپاسگوزارییـە، لـە ئیمانهێنـان بـە پێغەمبـەری كۆتـایی موحەممەد ﷺو ئـەو قورئانو پەیامە كۆتایی‌یەی خوادا كە بۆی هاتوە، بەرجەستە دەبێ !

﴿ يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ وَأَنِّي فَضَّلۡتُكُمۡ عَلَى ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿٤٧﴾ وَٱتَّقُواْ
يَوۡمٗا لَّا تَجۡزِي نَفۡسٌ عَن نَّفۡسٖ شَيۡـٔٗا وَلَا يُقۡبَلُ مِنۡهَا شَفَٰعَةٞ وَلَا يُؤۡخَذُ مِنۡهَا عَدۡلٞ وَلَا هُمۡ يُنصَرُونَ
﴿٤٨﴾ وَإِذۡ نَجَّيۡنَٰكُم مِّنۡ ءَالِ فِرۡعَوۡنَ يَسُومُونَكُمۡ سُوٓءَ ٱلۡعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبۡنَآءَكُمۡ وَيَسۡتَحۡيُونَ
نِسَآءَكُمۡۚ وَفِي ذَٰلِكُم بَلَآءٞ مِّن رَّبِّكُمۡ عَظِيمٞ ﴿٤٩﴾ وَإِذۡ فَرَقۡنَا بِكُمُ ٱلۡبَحۡرَ فَأَنجَيۡنَٰكُمۡ وَأَغۡرَقۡنَآ
ءَالَ فِرۡعَوۡنَ وَأَنتُمۡ تَنظُرُونَ ﴿٥٠﴾ وَإِذۡ وَٰعَدۡنَا مُوسَىٰٓ أَرۡبَعِينَ لَيۡلَةٗ ثُمَّ ٱتَّخَذۡتُمُ ٱلۡعِجۡلَ مِنۢ
بَعۡدِهِۦ وَأَنتُمۡ ظَٰلِمُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ عَفَوۡنَا عَنكُم مِّنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذۡ
ءَاتَيۡنَا مُوسَى ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡفُرۡقَانَ لَعَلَّكُمۡ تَهۡتَدُونَ ﴿٥٣﴾ وَإِذۡ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوۡمِهِۦ يَٰقَوۡمِ إِنَّكُمۡ
ظَلَمۡتُمۡ أَنفُسَكُم بِٱتِّخَاذِكُمُ ٱلۡعِجۡلَ فَتُوبُوٓاْ إِلَىٰ بَارِئِكُمۡ فَٱقۡتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ ذَٰلِكُمۡ خَيۡرٞ لَّكُمۡ عِندَ
بَارِئِكُمۡ فَتَابَ عَلَيۡكُمۡۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾ وَإِذۡ قُلۡتُمۡ يَٰمُوسَىٰ لَن نُّؤۡمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى

ٱللَّهَ جَهۡرَةٗ فَأَخَذَتۡكُمُ ٱلصَّٰعِقَةُ وَأَنتُمۡ تَنظُرُونَ ﴿٥٥﴾ ثُمَّ بَعَثۡنَٰكُم مِّنۢ بَعۡدِ مَوۡتِكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ﴿٥٦﴾ وَظَلَّلۡنَا عَلَيۡكُمُ ٱلۡغَمَامَ وَأَنزَلۡنَا عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَنَّ وَٱلسَّلۡوَىٰۖ كُلُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقۡنَٰكُمۡۚ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ يَظۡلِمُونَ ﴿٥٧﴾ وَإِذۡ قُلۡنَا ٱدۡخُلُواْ هَٰذِهِ ٱلۡقَرۡيَةَ فَكُلُواْ مِنۡهَا حَيۡثُ شِئۡتُمۡ رَغَدٗا وَٱدۡخُلُواْ ٱلۡبَابَ سُجَّدٗا وَقُولُواْ حِطَّةٞ نَّغۡفِرۡ لَكُمۡ خَطَٰيَٰكُمۡۚ وَسَنَزِيدُ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ﴿٥٨﴾ فَبَدَّلَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ قَوۡلًا غَيۡرَ ٱلَّذِي قِيلَ لَهُمۡ فَأَنزَلۡنَا عَلَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ رِجۡزٗا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ بِمَا كَانُواْ يَفۡسُقُونَ ﴿٥٩﴾ وَإِذِ ٱسۡتَسۡقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوۡمِهِۦ فَقُلۡنَا ٱضۡرِب بِّعَصَاكَ ٱلۡحَجَرَۖ فَٱنفَجَرَتۡ مِنۡهُ ٱثۡنَتَا عَشۡرَةَ عَيۡنٗاۖ قَدۡ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٖ مَّشۡرَبَهُمۡۖ كُلُواْ وَٱشۡرَبُواْ مِن رِّزۡقِ ٱللَّهِ وَلَا تَعۡثَوۡاْ فِي ٱلۡأَرۡضِ مُفۡسِدِينَ ﴿٦٠﴾

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

((ئەی وەچەی ئیسرائیل ! یادی چاکەی من بکەنەوە کە بە سەرتانم دا ڕشتوە، وە کە من بەسەر جیهانییاندا هەڵمبژاردوون ﴿٤٧﴾ وە پارێز لە ڕۆژێك بکەن کە کەس لە فریای کەس نایەت، وە هیچ کەس تکاکردنی لێوەرناگیرێ، وە قەرەبووی لێوەرناگیرێ، وە سەریش ناخرێن ﴿٤٨﴾ وە یاد بکەنەوە، کاتێك لە دارو دەستەی فیرعەون دەربازم کردن، کە بە خراپترین ئازار سزایان دەدان! کوڕەکانتانیان سەردەبڕی‌و ئافرەتەکانتانیان دەهێشتەوە، وە لەوەدا تاقیکردنەوەیەکی مەزنی پەروەردگارتان هەبوو بۆتان ﴿٤٩﴾ وە یاد بکەنەوە کە دەریامان بۆ لەتکردن‌و قوتارمان کردن، وە دارو دەستەی فیرعەونمان خنکاند، لە کاتێکدا کە ئێوە تەماشاتان دەکردن ﴿٥٠﴾ وە یاد بکەنەوە کاتێك پاش چل شەو بەڵێنمان بۆ مووسا دانا، کەچی ئێوە پاش وی گۆلکتان کردە پەرستراو، وە خۆتان بە ستەمکار دەرهێنا ﴿٥١﴾ ئنجا پاش ئەوەش لێمانبوردن بەڵکو سوپاسگوزاریی بکەن ﴿٥٢﴾ وە یاد

بکەنەوە کە کتێبو جیاکەرەوە (ی هەقو ناهەق)مان بە مووسادا، تاکو ڕێی ڕاست بگرن ﴿٥٣﴾ وە یاد بکەنەوە کاتێك مووسا بە گەلەکەی خۆی گوت: ئەی گەلەکەم ! بەڕاستی ئێوە ستەمتان لە خۆتان کرد، بە گوێلك کردنە پەرستراو، دەجا بگەڕێنەوە لای بەدیهێنەرتانو خۆتان بکوژن، ئا ئەوەتان لەلای بەدیهێنەرتان چاکترە، ئیدی ئەویش تۆبەی لێوەرگرتن، بێگومان ئەو تۆبە وەرگری بەخشندەیە ﴿٥٤﴾ وە یاد بکەنەوە کاتێك گوتتان: ئەی مووسا ! بڕوات پێ ناهێنین هەتا بە ئاشکرا خوا نەبینین، ئیدی لە سزای ئەوەدا هەورە تریشقەیەك لێیدان کە تەماشاتان دەکرد ﴿٥٥﴾ پاشان دوای مردنتان زیندوومان کردنەوە بۆ ئەوەی سوپاسگوزاریی بکەن ﴿٥٦﴾ وە هەورمان بەسەرتانەوە کردە سێبەرو گەزۆو باڵندەی (سەلوا)مان بۆ ناردنە خوار (وە پێمان گوتن) لەو ڕۆزییە پاكو چاکانەی پێمان داون، بخۆن، وە ستەمیان لە ئێمە نەکرد، بەڵکو ستەمیان لە خۆیان کرد ﴿٥٧﴾ وە یاد بکەنەوە کاتێك پێمان گوتن: بچنە ئەم شارەوەو بە فراوانییو خۆشییو لە هەر کوێیەك حەزتان کرد بخۆن، وە بە چەمینەوەوە بچنە نێو دەرگاکەیەوەو بڵێن: لە گوناح پاکمان بکەوە ئەو کاتە لە هەڵەکانتان دەبوورین، وە بۆ چاکەکاران (بەرهەمو پاداشت) زیاد دەکەین﴿٥٨﴾ کەچی ئەوانەی ستەمیان کرد، قسەکەیان گۆڕی بە جیاواز لەو قسەیەی پێیان گوترابوو، بۆیە ئازارێکمان لە ئاسمانەوە بۆ ناردنە خوار بەهۆی لادانیانەوە ﴿٥٩﴾ وە یاد بکەنەوە کاتێك مووسا داوای ئاوی بۆ گەلەکەی کرد، ئێمەش پێمان گوت: بە گۆچانەکەت لە تاشە بەردەکە بدە ئیدی یەکسەر دوازدە سەرچاوەی تێدا تەقینەوە، کە هەر کۆمەڵێك کانیو ئاوی خۆیانیان دەزانی، بخۆنو بخۆنەوە لە ڕۆزی خوا، وە خراپەکاریی لە زەویدا بڵاومەکەنەوە ﴿٦٠﴾)).

شـیکردنـەوەی هەندێـك لە وشـەكان

(ٱذۡكُرُواْ): (الـذِّكْرُ: تـارَةً يُقـالُ وَيُـرادُ بـهِ هَيئـة لِلـنَّفسَ بهَـا يُمكِـن لِلإنـسَانِ أن يَحفَـظَ مَـا يَقتنيـهِ مِـنَ المعرفـة، وهـو كَـالحِفظِ إلاَّ أن الحِفـظَ يُقـالُ اعتبـاراً بـإحرَازِه، والـذِّكر يُقـالُ اعتبـاراً باستِحـضارِه، وَتـارةً يُقـالُ لِحـضُورِ الـشَّيءِ القَلْب أو القَوْل) واتە: (ذِكْـر) ناوە بـۆ ئـەو بەشـەی مێـشك كـە زانیـاری تێـدا هەڵدەگیـرێ، وە (ذِكْـر) وەك (حِفْـظ) وایـە، بـەڵام لـە (حِفْـظ)دا پاراسـتنی زانراوەكـانو، لـە (ذِكْـر)دا وەبیــرخۆ هێنانــەوەیان ڕەچاوكــراوە، وە جـاری وا هەیە (ذِكْر) بەكاردێ، بۆ ئەوە كە ئینسان شتێك دێنێتەوە بیـری خـۆیو بـە دڵـی خۆیـدا دێنـێ، یـاخود بـە زمـان باسـی دەكـات، وەك ڕاغـیبی ئەسـفەهانیی گوتوویەتی.

(فَضَّلۡتُكُمۡ): (الفَضْلُ: الزِّيَـادَةُ عَنِ الإقتِصَادِ) واتـە: (فضل) بریتیـە لـە زێـدە لـەو ئەندازەیەی كە بـەش دەكـات، كەواتـە: (فَضَّلْتُكُمْ): هەڵمبـژاردوونو زێدەیـیم پێداون.

(تَجۡزِى): (الجـزَاء: الغَـنَاء والكِفَـايَة) (جـزاء) ئەوەیـە كـە شـتێك ببێتـە كافـی بـۆ شتێك، وە شتێك كەلێنی بۆ پڕ بێتەوە، یاخود بەرگریی لـێبكرێ.

(شَفَٰعَةٌ): (الشَّـفْعُ: ضَمُّ الـشَّيءِ إلـى مِثلِـهِ)، وشـەی (الـشَّـفْعُ) بریتیـە لـەوەی كـە شـتێك لەگـەڵ وێنـەی خۆیـدا كۆبكەیـەوەو جووتیـان بكـەی، خـوا دەفـەرموێ: ﴿ وَٱلشَّفۡعِ وَٱلۡوَتۡرِ ٣ ﴾ الفجـر، واتـە: سوێند بـە جـووتو تـاك (والـشَفْاعَة هِـيَ: الإنضِمَامُ إلـى آخر ناصِراً لَـهُ وسَـائِلاً عَنـهُ، وأكـثرُمَـا يُـسْتَعْمَلُ فـي انْـضِمَامِ مَنْ هو أعَلَى حُرْمَةً ومَرْتَبَةً إلـى مَنْ هُوَ أَدْنَـى) واتـە: شـەفاعەت (تكا بـۆكردن) ئەوەیـە كـە یـەكێك بـۆ یاریـدەدانو بـەرگرییكردن بـچێتە پـاڵ یەكـێك، بـەڵام بەزۆریی بۆ چوونە پاڵـی بابایـەكی ڕێزدارتـرو پایـە بـەرزتر بـۆ بابایـەكی پلـە

نزمتـر، بەكـاردێ (كە دیارە بە مەبەسـتی بەرگریی لێكـردنو بەرژەوەندیی بـۆ هێنانەدی، دەبێ).

(عَدْلٌ): (العَـدالةُ والـمُعَادَلَةُ: لَـفْظٌ يَقْتَـضِي مَعْـنى الـمُسَاوَاة، و يُسْـتعمَلُ باعْتبـار الـمُضَايَفَةِ، والعَـدْلُ والعِـدْلُ يَتقـارَبَان، لَكِـن العَـدْلُ يُسْـتَعْمَلُ فِيمَـا يُـدْرَكُ بالبَصِيـرَةِ كَالأَحْكَـامِ، والعِـدْلُ والعديل لـما يُدْرك بالحاسَّة)، واتە: هـەردوو وشەی (العَدالةُ والـمُعَادَلَةُ) لە یەكسانییەوە نیزیكن، وە (عَدْلُ وعِدْل) لەیـەك نیزیكـن، بەڵام (عَـدْل) بۆ شـتی مەعنەویی بەكاردێ، كە بـە عەقـڵ دەزانـرێ، وەك: حوكمەكـان، بـەڵام (عِدْل) بـۆ شـتی وا كـە بـە هەستەكـان دەرك بكـرێ، بەكاردێ، وەك بـاری وڵاخ.

(يَسُومُونَكُمْ): (الـسَّوْمُ أصـلُهُ: الذِّهَـابُ فـي ابتِغـاءِ الـشَّـيءِ) واتـە: (الـسَّوْمُ) لـە بنـەڕەتدا ئەوەیە كە بڕۆی بەدوای شتێك بكـەوی پەیـدای بكـەی، بـەڵام لێـرەدا بـەمانای ئـازارو سـزا بـەكارهێنراوە: ﴿يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ ﴾، واتـە: پێیـان دەچێشتن عەزاب و ئازارێكی زۆر خراپ.

(بَـلَآءٌ): لە قورئاندا هەم بەمانای نیعمەت بەكاردێ، هەم بەمانای نیقمەت، واتـە: هەم بەمانای چاكەو هەم بە مانای خراپە، هەروەها بـە مانـای تاقیكردنـەوەش بەكاردێ، چونكە تاقیكردنەوەش، یان بـە چاكە دەبێـت، یان بـە خراپـە، وەك دەفـــــــــەرموێ: ﴿ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ ٱلْمَوْتِۗ وَنَبْلُوكُم بِٱلشَّرِّ وَٱلْخَيْرِ فِتْنَةًۖ وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾ ﴾ الأنبيـاء، واتە: هەموو كـەس مـەرگ دەچێژێ، وە بەخۆشـییانو بـە ناخۆشـییان تاقیتـان دەكەینــەوە، وە بـۆ لای ئێمـەش دەگەڕێنــەوە، دیـارە لێرەدا وشەی (بلاء) بە مانای تاقیكردنەوە دێ.

(فَرَقْنَا): (الفَـرْقُ يُقـارِبُ الفَـلْقَ، والفِرْقُ: القِطْـعَةُ الـمُنْفَصِلَةُ، وقيلَ فَـرَقُ الـصُّبْحِ، وفَلَـقُ الصُّبْحِ)، واتە: (الفَـرْقُ) كە بە مانای لێك جیاكردنەوەیە، لەگـەڵ وشـەی (الفَـلْقَ) زۆر لێك نزیكـن، بۆیە دەگوترێ: (فَرَقُ الصُّبْحِ، وفَلَقُ الـصُّبْحِ)، واتە كاتی سـپێدەی بەرەبەیان كە تاریكیی‌و ڕووناكیی لێك جیادەبنەوە.

(ءَالَ فِرْعَوْنَ): (ءَال) لـە (آلَ يَـؤلَ)ەوە هـاتوە، واتـە: (رَجَـعَ يَرْجِـعُ)، گەڕایـەوە، دەگـەڕێتەوە، وە (ءال فرعون: أَتبَـاعُـهُ) ئالـی فیـرعەون ئەوانـەن کـە بـەدوای دەکەون، واتە شوێنکەوتووانیو دەستو دایەرەی فیـرعەونو سوپای فیـرعەون.

(تَشْكُرُونَ): (الـشُّـكْر: تَـصُّـور النِّعمَـة وَإظهارِهَـا) یـانی: (شكُـر) ئەوەیـە، کـە تـۆ نیعمـەت بێنیـە بەرچـاوی خـۆتو دەریبخـەی، کەواتـە: شـوکری نیعمـەت، ئەوەیـە کـە ئـەو نیعمەتـەی پێـت دراوە، یەکـەم: بیهێنیـە بەرچـاوی خـۆتو لەبیـرت بێت، دوایی لە خۆشـتیدا دەربخـەیو پێشـانی بدەی.

(وَٱلْفُرْقَانَ): (الفُرْقَان: هُوَ كَـالفَـرْقِ لَكِـنهُ أبلَـغَ مِنهُ لأنهُ يُسْـتَعملُ فـي الفرق بَـيْنَ الحَـقِّ والبَـاطِـل)، واتە: (فُرْقَان) وەك (فَرْق) وایە، کـە وەك گـوتراوە بـە مانـای لێك جیاکردنەوەیە، بەڵام (فُرْقَـان) زێـدەیی زیـاتری تێدایـە، چونکـە بـۆ لــە یەك جیاکردنەوەی هـەقو ناهـەق بەکـاردێ.

(جَهْـرَةً): (يُقـالُ لِظُـهورالـشَّـيءِ بِـإفرَاطِ حَـاسَةِ البَـصَر أو حَـاسَةِ الـسَمع) واتـە: (جَهْـرَةً) بریتیـە لـە دەرکـەوتنی شـتێك زۆر بـەڕوونیی، بـە شـێوەیەك کـە زۆر چـاك چـاو بیبینـێ، وە زۆر چـاك گـوێ بیبیـسـتێ، واتـە: (جَهْـرَةً) هـەم بـۆ ڕەنگو دیمـەن دەگوتـرێ، کە بە چاو دەبینرێ، کـە زۆر ڕوونو ئاشـکرا بێـت، وە هەم بە دەنگێکی بەرزو زوڵاڵ، کە بە گوێ ببیسـترێ.

(ٱلصَّـٰعِقَةُ): (الـصَّـاعِقَةُ والـصَّـاقِعَةُ يَتقارَبَـانِ، وَهُمـا الـهَـدَّةُ الكَبِيـرَةُ والأولـى فـي العُلْوِيّة والثانيـة فـي الأرضيَّة) واتـە: (الـصَّـاعِقَةُ والـصَّـاقِعَةُ) لێـك نـزیکن کـە بریتیە لە دەنگێکی گەورە، وەك شـتێك بکـەوێ، یاخود شتێك بتەقێتەوە، بەڵام (الـصَّـاقِعَةُ) لەسـەر زەوییـەو (الـصَّـاعِقَـةُ) پەیوەنـدی بـە ئاسمانەوەیـە، کـە لـە سـەرێوە بۆ خوارێ بێ.

(وَظَلَّلْنَا): (ظّـل) واتـە سـێبەر وە (ظُـلَّة) شـتێکە کـە سـێبەرت لـێبکا، بـۆ وێنـە: هـەور، (ظَلّـلْنَا عَلَـيْهم) واتە: سێبەرمان لێکـردن.

(ٱلْغَمَامَ): (الغَـمُّ: سَتْرُ الـشَّيءِ، وَمِنـهُ: الغَـمَامُ)، یـانی: (غَم) بریتیـه لـه داپۆشـینی شتێك، وه هەور ناونراوه: (غَمَام)، چونكه ژێرخۆی دادەپۆشێ، (غَمَام وَسَحَاب) دیاره ناوی (جنس)ن‌و تاكەكەیان (غَمَامة) و (سَحَابَة)ن، یانی: هەور.

(ٱلْمَنَّ): (مَـادَةٌ صِمْغِيَة حلوة)، واته: (مَنّ) بریتیه لـه ماددیـەكی لینجـی شـیـرین، كه به كوردی (گـەزۆ)ی پێ دەڵێن.

(وَٱلسَّلْوَىٰ): (أصْلُـهَا مَا يُسَلِّي الإنسَـان)، واته: (سَلْوی) له ئەسڵ هەر شتێكه كـه دڵی ئینسـان خۆشبكـا، بـەڵام لـێرەدا بەتایبـەتی كـه لـه قورئانـدا بەكـارهاتوه، مەبەست پێی جۆرێكه لـه باڵنـده لەسـەر ڕای زۆربـەی زانایـان، كـه دەڵێن: لـه شـێوەی كۆتردایــه، هەنــدێك دەڵــێن: سـوێــسكەیەو هەنــدێك دەڵــێن: نــاوی (سـەمانیی)ە، كه ڕەنگه لەنێو كوردەواریی خۆماندا نەبێت، هەندێكیش دەڵێن: بە كوردی (شـێلاقه)ی پێ دەڵێن، كه ڕەنگـه له هەندێك ناوچەدا وابێ.

(طَيِّبَٰتِ): (أصـلُ الطَـيِّبِ: مَـا تَـسْتَلِـذُّهُ الحَـوَاسُّ، وَمَـا تَـسْتَلِـذُّهُ الـنَّفسُ، وفـي الشَّرْعِ: مَا كَانَ مُتَنَاوَلاً مِنْ حَيْثُ مَا يَجُوزُ) واته: ئەسڵی (طَيِّب) هەر شـتێكه كـه هەسـتەكان چێژی لێـوەرگرن، وه نەفـسی ئینـسـان چێژی لێوەربگـرێ، وه (الطَـيِّب) لـەڕووی شـەرعەوه هـەر شـتێكه، كـه شـەرع ڕێیـدابێ ئـەو شـتـه وەربگیـرێ و بەكـاربهێنرێ.

(رَغَدًا): (وَاسِـعَـاً طَـيِّبَـاً) ، واته: به فراوانیی، یاخـود به خۆشـیی.

(حِطَّةٌ): (حُـطَّ عَـنَّا ذنُوبَنا، والحَطُّ: إنزَالُ الشَّـيءِ فـي عُـلـو)، واتـه: گوناهـەكانمان لـێ داباریێنـەو بیـانخه خوار، وه (حَـطٌّ) واته: هاتنه خواری شـتێك لـه بـەرزایی بۆ نزمایی.

(رِجْـزًا): (أصْلُ الرَّجْـزِ: الإضـطِرابُ)، واتـه: ئەسـڵی وشـەی (الرَّجْزِ) بریتیـه لـه هاتن‌و چوون‌و جوڵان، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی ئازارێكی خـوای تۆڵـەسـتێنه

کە لە ئاسمانەوە دێتو، دەبێتە هۆی ئەوە کە ئینسان نەخۆش بێتو بکەوێتە جموجوڵو فەلاکەت.

(ٱسۡتَسۡقَىٰ): واتە: داوای ئاوی کرد.

(فَٱنفَجَرَتۡ): (الفَجْرُ: شَقُّ الشَّيءِ شَقّاً وَاسِعَاً)، واتە: (فَجْر) بریتیە لە شتێك کە شەق بکرێو لەت بکرێو کەلێنێکی زۆری لێ پەیدا بێ.

(أُنَاسِ): (لُغَةٌ في النَّاس، أُنَاس جَمْع إنسي) واتە: (أُنَاس) لوغەتێکە لە (ناس) یانی: خەڵك، وە کۆی (إِنسي)یە، کە بە مانای (مرۆڤ) دێ.

(مَّشۡرَبَهُمۡ): (مَكَان الشُّرْبِ أو المَاءُ المَشرُوب)، واتە: شوێنی خواردنەوە، یاخود ئاوێك کە دەخورێتەوە.

(تَعۡثَوۡاْ): (العَيْثُ والعَثْيُ: الفَسادُ، و (عَثِيَ) أفسَد أَشدَّ الفَسَادِ عَثى في الأرض)، واتە: (عَثِيَ): خراپەیەکی زۆر بڵاوکردەوە لەسەر زەوی.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ دوای ئەوەی لە ئایەتەکانی پێشوودا، دە (١٠) فەرمانی بە وەچەی ئیسرائیل کردنو، پێنج (٥) شتیشی لێ قەدەغە کردن، لەم ئایەتانەدا جارێکی دیکە بانگی وەچەی ئیسرائیل دەکاتو دەفەرموێ: ﴿ يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ وَأَنِّي فَضَّلۡتُكُمۡ عَلَى ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾، جارێکی دیکە دووبارەی دەکاتەوەو دەفەرموێ: ئەی وەچەی ئیسرائیل ! نیعمەتو چاکەی من کە بەسەرمدا ڕشتوون، یادی بکەنەوە، وە ئەوە بێننەوە بیرخۆتان کە بەسەر هەموو جیهانیاندا ئێوەم هەڵبژاردوە، هەموو توێژەرانی قورئان لەسەر ئەوە یەك دەنگن، کە مەبەست لە: (العالمين) جیهانییانی سەردەمی خۆیانە، ئەگەرنا بە دڵنیایی یەوە ئۆممەتی موحەممەد ﷺ کە خوای کاربەجێ بە دەقی ئایەت لەبارەیەوە دەفەرموێ: ﴿ كُنتُمۡ خَيۡرَ أُمَّةٍ أُخۡرِجَتۡ لِلنَّاسِ تَأۡمُرُونَ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَتَنۡهَوۡنَ عَنِ ٱلۡمُنكَرِ

﴿وَتُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ ... ﴿١١٠﴾﴾ آل عمران، واتە: ئێوە باشترین ئۆممەتن، باشترین کۆمەڵن کە بۆ مرۆڤایەتی پەیدا کراون، فەرمان بە شتی پەسند دەکەنو قەدەغەی شتی ناپەسند دەکەنو ئیمان بە خوا دێنن، هیچ ماقووڵ نیە جوولەکە دوای ئەوەش کە ئیمان ناهێننو بە موحەممەد ﷺ کافر دەبن، بە چاکتر دابنرێن لە ئۆممەتی پێغەمبەر ﷺ!! کەواتە مەبەست پێی جیهانییانی سەردەمی خۆیانە، وە بێگومان هەموو میللەتێکی مسوڵمانو، هەموو کۆمەڵگایەکی دیندارو دەستگرتوو بە هیدایەتو بەرنامەی خواوە، لە ڕۆژگاری خۆیاندا، لە هەموو خەڵکی سەر زەوی چاکتربوونو چاکترنو، ئەوە هەر تایبەت نیە بە وەچەی ئیسرائیلەوە، بەڵکو هەموو میللەتێك کە دەستی بە بەرنامەی خواوە گرتبێو، بەدوای پێغەمبەری سەردەمی خۆی کەوتبێ، ئەوە لە هەموو خەڵکی ڕۆژگارو سەردەمی خۆی چاکتر بووە، پاشان دەفەرموێ: ﴿وَٱتَّقُواْ يَوۡمٗا لَّا تَجۡزِي نَفۡسٌ عَن نَّفۡسٖ شَيۡـٔٗا﴾، واتە: (ئەی وەچەی ئیسرائیل) وە پارێز لە ڕۆژێك بکەن، واتە: پارێز بکەن لە کارەساتو ڕووداوەکانی کە لە ڕۆژێکدا دەقەومێن، ئەو ڕۆژە چۆنە؟ هیچ کەسێك لە فریای هیچ کەس نایەت، کە مەبەست پێی (ڕۆژی قیامەتە)، ﴿وَلَا يُقۡبَلُ مِنۡهَا شَفَٰعَةٞ وَلَا يُؤۡخَذُ مِنۡهَا عَدۡلٞ وَلَا هُمۡ يُنصَرُونَ﴾ وە شەفاعەتو تکاو ڕەجای کەس بۆ وەرناگیرێ، وە بارمتەو قەرەبووشی لێ وەرناگیرێ، چونکە (عدل) یانی: بارمتەو فیدیەو قەرەبوو، وە سەریش ناخرێ، واتە: نە کەس لە فریای دێ، نە دەتوانرێ شەفاعەتو تکاو ڕەجای بۆ بکرێ، وە نەهیچ کەس دەتوانێ هیچ جۆرە هاوکارییەکی بکات، هەرکەسە خۆیو کردەوەکەی، کەواتە: ئەی جوولەکەکان ! ئیمان بێنن بە پێغەمبەری خاتەمو کۆتایی ﷺ، وە بەدوای شەریعەتی کۆتایی خوای پەروەردگار بکەون، بۆ ئەوەی لە ترسی ئەو ڕۆژە پارێزراوبن، کە بە تەئکید هەرکەسێك بەدوای هیدایەتی خوا نەکەوێ، لەو ڕۆژەدا تووشی جەزرەبەو سزای سەخت دەبێت، ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر باسی وەبیرهێنانەوەی کۆمەڵێك لە نیعمەتە گەورە گەورەکانی خۆی بۆ گەلی ئیسرائیل، کە لێرەدا دە (١٠) وانەیان لێ سەرژمێر دەکات:

نیعمــەتی یەکــەم: دەفــەرموێ: ﴿ وَإِذْ نَجَّيْنَٰكُم مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ ﴾، وشـەی (إذْ) لە قورئاندا (ئەوە وەك بنچینەیەك وەری بگـرن) زانایانو شـارەزایانی زمـان دەڵـێن (إذْ) بـۆ زەمـانی ڕابـردوو بـەکاردێ، وە (مَنْـصُوب)ە لەسـەر (ظرفیـة)، بـە فیعلـێك كـە تەقـدیر دەكرێـت، وەك: (اذكـروا إذْ) یادبكەنەوە كاتێك، كەواتە: (إذْ) (منصوب)ە لەسەر (ظرفیة)، چونكە هەموو (ظـرف)ێـك (مَنْـصُوب)ەو فیعـلێكی لـە پـێش دادەنرێـت بـە مەزنـدە، وەك: یـادبكـەوە، ئـەوە زانایـان لەسـەر ئـەوە یـەك دەنگـن، كـە لـە هـەر شـوێنێك لـە قورئـاندا (إذْ) هـەبوو، لـە پێـشەوەكەی (فعـل)ێـك (مُقّـدر)ە، واتـە: (فعـل)ێـك (تقـدیر) كراوە، جا لێرەدا مانای ڕستەكە ئاوایە: یادبكەنەوە كاتێك كە ئێوەمان دەرباز كرد لە فیـرعەونو دارو دەستەكەی، لـە فیـرعەونو شـوێنكەوتووەكانی، كە چییـان لـێ دەكـردن؟ ﴿ يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ ﴾، خراپتـرین ئازاریـان بـە ئێوە دەچێشتو، بە خراپتـرین شـێوە ئازاریـان دەدان، پاشـان خراپتـرین شـێوە ئازاردانەكــە ڕوون دەكاتــەوەو دەفــەرموێ: ﴿ يُذَبِّحُونَ أَبْنَآءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَآءَكُمْ ﴾، كوڕەكانتانیــان ســەردەبڕی، وە ئافرەتــەكانتانیان دەهێــشتەوە، بێگومان قەت لەوە خراپتـر نیـە میللـەتێك تووشی بنبـڕكران (القتل العام) ببـێ، بەتایبـەتی ئەگـەر ئـەو ڕەشـەكوژییە تـەنیا پیاوەكـان بگرێتـەوەو، ئافرەتەكـانیش دەمێننـەوە بـۆ خزمـەتكاریی‌و بـۆ پـێ ڕابواردنو كارەكـەریی، ئەوە خراپترین شتە كە تووشـی گـەلێك بێـت، كـە كـاتی خـۆی جوولەكـەكان لـە حاڵێكی ئاوادا بوون بەدەست فیرعـەون و دەستـەو دایەرەكەیـەوە، ئنجا كـە خـوا دەربـازی كـردن لـەنێو خۆیانـدا مووسـای كـردە پێغەمبـەر ﷺ، وە سـەرەنجام لەسەر دەستی مووسا ﷺ فیرعەونو دەستو دایەرەكەی لەبەین چوون، وە گـەلی ئیسـڕائیلیش دەربـاز بـوون، بێگومـان ئـەوە گـەورەترین چاكەو نیعمەتـە، بۆیـە خـوای بەخـشەر لـەپێش هەموویانـدا باسـی دەكـات، پاشـان دەفـەرموێ: ﴿ وَفِى ذَٰلِكُم بَلَآءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴾، واتـە: وە لـە ئـا ئەوەتانـدا تاقیكردنەوەیـەكی

مەزن هەبوو لە پەروەردگارتانەوە، تاقیکردنەوەی پێشێ بە باری ناڕەحەتیی‌و سەختییدا کە ئازار دەدران، دوایی بەباری خۆشییدا کە دەربازبوون.

نیعمەتی دووەم: دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ ٱلْبَحْرَ ﴾، وە یادبکەنەوە کاتێك کە دەریامان بۆ ئێوە لەت کرد، دەریامان بۆ لەت کردن، دەریای سوور کە کاتی خۆی (دەریای قولز)یان پێ گوتوە[1]، کاتێ کە سوپای فیرعەون بەدواتان کەوتن‌و، ئێوەش هاتن لە بەردەمتاندا دەریابووو لە پشتتانەوە سوپا بووو سەراسیمە بوون چیبکەن! بەلاَم مووسا ﵇ گۆچانەکەی لە دەریادا[2]، دەریای شەق بووو پێیدا پەڕینەوە، ﴿ فَأَنجَيْنَـٰكُمْ وَأَغْرَقْنَآ ءَالَ فِرْعَوْنَ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴾، ئنجا ئێوەمان دەرباز کردوو دەست‌و دایەرەی فیرعەونیشمان خنکاند لە حاڵێکدا کە ئێوە تەماشاتان دەکرد، دیارە ئەوەش نیعمەتێکی زۆر گەورەیە کە تۆ دوژمنی خۆت بە چاوی خۆت ببینی کە لەبەین دەچێ، ئەو دوژمنەی کە ساڵەهای ساڵە کوڕەکانت سەردەبڕێ‌و ئافرەتەکانت دەهێڵێتەوەو سۆغرە بێگارت پێ دەکا، بە چاوی خۆت ببینی کە لەبەرچاوی تۆ دەفەوتێ، نیعمەت‌و چاکە لەوە گەورەتر نابێت، بۆ خەڵکێکی ستەمدیدەو چەوساوە.

نیعمەتی سێیەم: دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ وَٰعَدْنَا مُوسَىٰٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ﴾، وە یادبکەنەوە کاتێك بەڵێنمان بۆ مووسا دانا دوای چل شەو، واتە: بەڵێنێکی چل شەوییمان بۆ دانا، شوێنێك کە هەندێك دەڵێن: کێوی طوور بووە، کە لە دەشتی (سینا)یە، لەسەر ئەو کێوە بێت لەگەڵ خوای بەرزو مەزندا گفتوگۆی بکات‌و تەوراتی لێوەربگرێ، وشەی (تەورات)یش بە زمانی عیبری واتە: شەریعەت (بەرنامە)، هەڵبەتە دوای ئەوەی وەچەی ئیسرائیل دەرباز بوون لە دەستی فیرعەون‌و

---

١) ڕەنگە وشەکە (قرمز) بووبێ‌و دوایی گۆڕابێ، (قرمز)یش بە فارسی یانی: سوور.

٢) هەندێك لە زانایان دەڵێن: مەبەست لەو دەریایە ڕووباری (نیل)ە، نەك دەریای سوور، بەلاَم مادام لە سەرجەم ئایەتەکاندا هەر وشەی (بحر) بەکارهاتوە، نەك (نهر) ئەو ڕایەم پێ بێهێزە، شایانی باسە (پەیمانی کۆن)یش هەر باسی پەڕینەوە لە دەریای سووری کردوە، بڕوانە (التفسير التطبيقي للكتاب المقدّس) ص (١٦٠)، العهد القديم، سفر الخروج ، الإصحاح: ١٤، (عبور البحر الأحمر).

هاتوونەتە جەوێکی ئازادەوە، پێویستییان بە بەرنامەیەك هەبووە کە ژیانی خۆیانی پێ ڕێك بخەن، خواش بەڵێنی بە مووسادا ﷺ کە دوای چل شەو گفتوگۆی لەگەڵدا بکاتو تەوراتی پێ بدا، بەڵام دەفەرمویٚ: ﴿ ثُمَّ ٱتَّخَذۡتُمُ ٱلۡعِجۡلَ مِنۢ بَعۡدِهِۦ وَأَنتُمۡ ظَٰلِمُونَ ﴾، کەچی ئێوە صەبرتان نەگرت تا مووسا دەگەڕێتەوەو تەوراتتان بۆ دێنێ، بەڵکو لە غیابی ئەودا گۆلکتان پەرستو گۆلکێکتان لە زێڕ دروستکردو پەرستتان بوونە ستەمکار، واتە: وە ئێوە ستەمتان لە خۆتان کرد ﴿ ثُمَّ عَفَوۡنَا عَنكُم مِّنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ﴾، کەچی لەدوای ئەوەش دیسان ئێمە چاوپۆشییمان لێکردنو لێمان بوردن، بۆ ئەوەی کە سوپاسگوزاریی بکەن.

نیعمەتی چوارەم: دەفەرموێ: ﴿ وَإِذۡ ءَاتَيۡنَا مُوسَى ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡفُرۡقَانَ لَعَلَّكُمۡ تَهۡتَدُونَ ﴾، واتە: وە یادبکەنەوە کاتێك کتێبو جیاکەرەوە (ی هەقو ناهەق)مان بە مووسادا، کە کتێبەکە تەوراتەو جیاکەرەوەی هەقو ناهەقیش سیفەتی تەوراتە، بەڵام خوا ﷻ بۆیە بە جیا باسیکردوە، چونکە سەرەکیترین سیفەتی کتێبەکانی خوا ئەوەیە کە هەقو ناهەق حەڵاڵو حەرام، چاكو خراپ، بۆ خەڵك لەیەك جیا دەکەنەوە، وە ئەوە گەورەترین ئەرکە کە کتێبی خوا وە بەرنامەکانی خوا دەیبینن، دەفەرموێ: کتێبمان بە مووسادا وە فورقانمان پێدا، بۆ ئەوە کە ڕێگای ڕاست بگرن، واتە: بۆ ئەوەی میللەتێك بن بەو شێوە بەڕێوە بچن کە خوا پێی خۆشە، بەو شێوەیە ژیانتانو گوزەرانتان بەڕێوە ببەن، ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذۡ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوۡمِهِۦ يَٰقَوۡمِ إِنَّكُمۡ ظَلَمۡتُمۡ أَنفُسَكُم ﴾، ئەمجار دێتە سەر باسی چۆنیەتی گەڕانەوەو تۆبەکردنیان لە گۆلك پەرستییو بەخشرانیان، کە دیارە هەروا ئاسان نەبووە، بەڵکو لە سۆنگەی ئەوەوە کە گەورەترین گوناحیان کردوە، خواش گەورەترینو قورسترین تۆبەی بۆ داناون، جا خوای پەروەردگار باسی ئەوەمان بۆ دەکاتو دەفەرموێ: وە یادبکەنەوە کاتێك مووسا بە گەلەکەی خۆی گوت: ئەی گەلەکەم ئێوە ستەمتان لە خۆتان

کردوه کە گۆلکتان کردۆتە پەرستراو ﴿ فَتُوبُوٓاْ إِلَىٰ بَارِئِكُمۡ ﴾، دەجا بگەڕێنەوە بۆ لای بەدیهێنەرتان، لێرەدا بەدیهێنەرێتیی خوایان بیردەخاتەوە، واتە: گوێلك ئێوەی پەیدا نەکردوە تاکو بیپەرستن، چونکە: (بَرَءَ) واتە: (خَلَقَ)، وە (بارِيء) واتە: (خَالق)، واتە: ئەو کەسەی ئێوەی لە نەبوونەوە هێناوەتە بوون، بگەڕێنەوە بۆ لای وی ﴿ فَٱقۡتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ ﴾، خۆتان بکوژن (دوایی باس دەکەین ئەو خۆ کوشتنە چۆن بووە) ﴿ ذَٰلِكُمۡ خَيۡرٞ لَّكُمۡ عِندَ بَارِئِكُمۡ ﴾، ئا ئەوەتان باشترە بۆ ئێوە لای بەدیهێنەرتان، واتە: خۆتان بکوژنو پاك ببنەوە، باشترە لەوەی کە بژین بە گوناهەوەو بە چڵکی تاوانەوە، ﴿ فَتَابَ عَلَيۡكُمۡ ﴾، ئنجا کە ئێوە فەرمانەکانی خواتان جێبەجێ کردو خۆتان کوشت، خواش چاوپۆشیی لێکردنو تۆبەی لێوەرگرتن عەفووی کردن ﴿ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴾، بێگومان خوا لێبوردەی بەخشندەو بە بەزەییە.

خوا ﷻ دوای ئەوەی لە ئایەتەکانی پێشەوەدا باسی چوار لە نیعمەتەکانی خۆی کردو خستنیەوە بیر جوولەکەکان، هەڵبەتە ئەو نیعمەتانە کە خوا دەیانخاتەوە بیریان بەوانەیان نەدراون، کە لەسەردەمی پێغەمبەردا بوون ﷺ، بەڵکو بە بابو باپیرانی ئەوان دراون، چەند هەزار ساڵ لەوەو پێش، بەڵام بۆچی خوا ئەو چاکانە بە چاوی وان دادەداتەوە؟ چونکە هەر چاکەیێ کە لەگەڵ بابو باپیرت کرابێ، مانای وایە بۆ تۆش کراوە، پاشان جوولەکەکان پشتگیریی بابو باپیرانی خۆیان دەکردو دەیانگوت: ئێمە لەسەر ڕێی ئەوانین وە شانازیشیان بەو نیعمەتانەوە دەکرد، جا خوای باڵادەست لێرەدا دیارە بە کورتیی دەیانفەرموێ‌و، لە سوورەتەکانی دیکەی وەك: (الأعراف) و (طه) و (الشعراء)دا، تەفصیلاتی داوەتێ، وە لە (پەیمانی کۆن)دا زۆر بە تەفصیل تر باسکراونو خودی ئەو شتانەی تێدایەو بەزیادەوەش، بەڵام وردەکاریی زیاتری تێدایە[1].

---

١) بڕوانە (التفسير التطبيقي للكتاب المقدّس) ص (١٢٦ـ ٢١٢)، العهد القديم، سفر الخروج، الإصحاح: (١ - ٤٠).

ئنجا یەکی دیکە لەو چاکەو نیعمەتانەیان بیـردەخاتەوە:

نیعمەتی پێنجەم: دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ قُلْتُمْ يَٰمُوسَىٰ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى ٱللَّهَ جَهْرَةً ﴾، واتـە: وە یادبکەنـەوە کـاتێ گوتتـان: ئـەی مووسـا ! ئیمانـت بـۆ نـاهێنین! (وەك ئیمانەکە بۆ مووسا بێت، بۆ خۆیان ئیمان دێنن، کەچی ئیمان هێنانەکەشیان دەکردە منەت لەسەر مووسا)، هەتا خوا بـە ئاشـکرا وەك ڕۆژی ڕوون نەبینیـن ﴿ فَأَخَذَتْكُمُ ٱلصَّٰعِقَةُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴾، ئیـدی لـە بەرانبـەر ئـەو بـێ ئەدەبییـەدا، هـەورە تریـشقەیەك لـە ئاسمانـەوە لێیـدان، لەحاڵێکـدا کـە تەماشـاتان دەکـرد (یەکسەر برووسکەیەك لە ئاسمانەوە هاتو هەموویانی کوشت) ﴿ ثُمَّ بَعَثْنَٰكُم مِّنۢ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾، دیـارە نیعمەتەکـە ئـا ئەوەیـە: ئنجا دوای ئـەو مراندنە، زیندوومان کردنەوە بۆئەوەی سوپاسگوزاریی بکەن. ئەمانـە یەکـەمین قەوم بـوون خـوا بـە کۆمـەڵ بیانمرێنـێو زینـدوویان بکاتـەوە (وەك دوای باسـی دەکەین)، عوزێریش تاکێك بووە، تاکە کەسێك بـووە، کـە خـوا مراندوویـەتیو زینــدووی کردۆتــەوە، بــەڵام هــاوەڵانی ئەشــکەوت (أصــحاب الکهــف) خــوا نەیمراندوونو خەواندوونی، بەڵام عـوزێر سـەد (١٠٠) سـاڵ خـوا مراندوویـەتیو زینـدووی کردۆتـەوە، وەك خـوا دەفـەرموێ: ﴿ ... فَأَمَاتَهُ ٱللَّهُ مِا۟ئَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُۥ ... ﴾ البقـرة (٢٥٩)، ئەوانـەش خـوا مرانـدوونی، بـەڵام دوایـی زینـدووی کردوونـەوە، ئەوەش یەکێکە لە نیعمەتەکان، کە دوایی باسی دەکەینو هەندێ تەفسیلی هەیە.

نیعمـەتی شـەشـەم: دەفـەرموێ: ﴿ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ ٱلْغَمَامَ ﴾، وە هـەورمان بـۆ کردنە سێبەر، سێبەرمان لێکردن بە هەور، ئەوە کەی بوو؟ لـە دەشـتی (سـینا)دا بـوو، دەشـتی سـیناش دەشـتێکی گـەرمو بیابـانی قـاقڕو دێمـەکارە، لـە (العهـد القـدیم)دا باسـی ئـەو هـەورە دەکـات کـە بـۆ ڕێنیـشاندانیان بـووە[١]، بـەڵام واپێدەچێ ئـەو هـەورە لەسـەرکرانە سایەوسـێبەرەش هـەر بـە داواکـاریی یـان

---

١) بڕوانـە (التفـسیر التطبیقـي للکتـاب الـمقدّس)، العهـد القـدیم، سـفر الخـروج ، الإصـحاح: (١٣)، (عمودا السَّحاب والنـار)، ص (١٥٨).

بووبێ لە مووساو گوتبیان: ئەی مووسا ! ئێمە لەم گەرمای بیابانە بێزابووینو ناحەوێینەوە، چونکە ئێمە بە ژیانی میسرەوە ڕاهاتووین، لەوێ لەسەر ڕووباری نیل لەو خۆشییو نیعمەتەدا بووین! مووساش ﷺ لە خوا پاڕابێتەوەو، خوای پەروەردگاریش هەوری بۆ کردبنە سێبەر، هەتا لە دەشتی (سینا)دا بوون، جا چەند لەوێ بوون هەمووی هەر هەوریان لەسەر سێبەر بووبێ، بۆ ئەوەی گەرمایان نەبێت.

نیعمەتی حەوتەمو هەشتەم، دەفەرموێ: ﴿وَأَنزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَىٰ﴾، واتە: وە بۆمان داباراندنە خواریٚ گەزۆ (لەجیاتی میوە، چونکە لەو بیابانە میوە پەیدانابێ خوای بەخشەر گەزۆی بۆ ڕەخساندن لەسەر گەڵای درەختو گژوگیا، ئەوە بوو دوایی دەچوون دەیانتەکاند) وە (سەلوا)شمان لەجیاتی خۆراكو گۆشت، سەلواش جۆرێکە لە باڵندە کە وەك کەو یاخود سوێسکە وایە، دەهاتە بەردەستیانو دەیانگرتو هەرکەس بە ئەندازەی پێویستی خۆی، پاشان دەفەرموێ: ﴿كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾، لەو ڕزقو ڕۆزییە پاكو چاکانەی پێمانداون بخۆن ﴿وَمَا ظَلَمُونَا وَلَٰكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾، واتە: کە سەرپێچییان کرد، ستەمیان لە ئێمە نەکرد بەڵکو زوڵمیان لە خۆیان کرد، ئینسان وەختێ کە بەندایەتیی بۆ خوا دەکات قازانجەکەی بۆ خۆیەتیو، هەم لە دنیادا بەختەوەر دەبێو ژیانێکی پاكو چاکی دەبێتو، هەم لە دواڕۆژدا سەرفرازو ڕووسوور دەبێتو، بۆخۆی قازانج دەکات، وە کە گوناح دەکات بۆخۆی زەرەر دەکاتو، بۆخۆی لە دنیادا تووشی ژینتاڵیی دەبێتو تووشی دەردو نەخۆشییو عەیبدارییو گوناهبارییی دەبێ، وە لە دواڕۆژیشدا تووشی سزاو ئەشکەنجەی خوا دەبێت، وەك خوای کاربەجێ لە سووڕەتی (فصلت)دا دەفەرموێ: ﴿مَّنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ ۖ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ۗ وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿٤٦﴾﴾، واتە: هەر کەسێ چاکە بکاتو کردەوەی باش بکاتو قازانجەکەی بۆ خۆیەتیو هەر کەسێ خراپە بکات زەرەرەکەی بۆ خۆیەتی، خوا ﷻ زۆر لەوە

بەرزترە نە ئێمە بتوانین سوودی پێ بگەیەنین، نە بتوانین زەرەری لێبدەین، بەڵکو بە چاکەو طاعەت قازانج بە خۆمان دەگەیەنینو، بە گوناحو تاوانیش زەرەر لە خۆمان دەدەین.

نیعمەتی نۆیەم، دەفەرموێ: ﴿وَإِذْ قُلْنَا ٱدْخُلُوا۟ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةَ فَكُلُوا۟ مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا﴾، وە یادبکەنەوە کە پێمانگوتن: بچنە ئەو شارەوە، {وشەی (قرية) لە بەکارهێنانی قورئاندا واتە شاری گەورە، مەککە شارێکی گەورە بوو لە قورئاندا پێی دەگوترێ: (أم القُرى)، بەڵام ئێستا وشەی (قرية) لە بەکارهێنانی عورفی ئێستادا، عەرەبەکان بەکاریدەهێنن بۆ گوندو لادێ، ئەو شارەش یەکێك بووە لە شارەکانی فەلەسطین}، ئنجا دەفەرموێ: ﴿فَكُلُوا۟ مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا﴾، لە هەر شتێکی دەتانەوێ زۆر بەفراوانییو بە خۆشیی لێی بخۆن، کە پڕە لە بەرهەمو پڕە لە میوەجات، ﴿وَٱدْخُلُوا۟ ٱلْبَابَ سُجَّدًا﴾، بە چەمینەوەوە لە دەرگاوە بچنە ژوورێ (سَجْدَة): لێرەدا مەبەست پێی چەمینەوەیە، ئەگەرنا ئەگەر سەرت لەسەر زەوی بێت ناتوانی بڕۆی، واتە بە چەمینەوەوەو بە ڕکووع بردنەوە، یان بە ملکەچییەوە بۆ خوا، بچنە نێو دەرگاکەوە ﴿وَقُولُوا۟ حِطَّةٌ﴾، وە داوای لێبووردنیش لە خوا بکەن: ﴿نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطَٰيَٰكُمْ ۚ وَسَنَزِيدُ ٱلْمُحْسِنِينَ﴾، لە گوناهەکانتان دەبوورین، وە بۆ چاکەکارانیش زیاد دەکەین، خوا ئەو نیعمەتەشی لەگەڵ کردن، بەڵام لە سەردەمی مووسادا ئەو فەرمانەیان جێبەجێ نەکرد، وەك لە سوورەتی (المائدة)دا هاتوە: کاتێك کە مووسا پێیان دەفەرموێ: ﴿يَٰقَوْمِ ٱدْخُلُوا۟ ٱلْأَرْضَ ٱلْمُقَدَّسَةَ ٱلَّتِى كَتَبَ ٱللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا۟ عَلَىٰٓ أَدْبَارِكُمْ فَتَنقَلِبُوا۟ خَٰسِرِينَ ﴿٢١﴾﴾، واتە: ئەی گەلەکەم! بچنە نێو ئەو سەرزەمینە پاکەوە کە خوا بەڵێنی پێداون، وە پاشەوپاش لەسەر پاژنەکانتان بەرەو دوا مەگەڕێنەوە، ئەگەرنا زیانبار دەبن، بەڵام ئەوان گوتیان چی؟ هەر لە سوورەتی (المائدة)دا دەفەرموێ:

﴿ قَالُواْ يَـٰمُوسَىٰٓ إِنَّا لَن نَّدْخُلَهَآ أَبَدًا مَّا دَامُواْ فِيهَا فَٱذْهَبْ أَنتَ وَرَبُّكَ فَقَـٰتِلَآ إِنَّا هَـٰهُنَا قَـٰعِدُونَ ﴿٢٤﴾ ﴾، واتە: گوتیان: ئەی مووسا ! ئێمە هەرگیز ناچینە نێوی هەتا ئەوان لەوێدابن، دەجا تۆو پەروەردگارت بچن بجەنگن ئێمەش لێرە دانیشتووین! مووساش ﷺ فەرمووی: ﴿رَبِّ إِنِّى لَآ أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِى وَأَخِى ... ﴿٢٥﴾ ﴾ المائدة، واتە: پەروەردگارم من بەس خۆمو هاڕوونی برام بەدەستە، (ئەوانەش ئەوەندە بێ عەقڵن، پێیان وایە تۆ دەبێ بێی لەجیاتی ئەوان جەنگ بكەی‌و، ئیشێك كە هی خۆیانە دەیانەوێ بەتۆی بكەن! دیارە مسوڵمانی واشمان زۆرن كە شتێك دەبێ بۆخۆی بیكات، داوا لە خوا دەكات: خوایە ئەوەم بۆ بكە! خوایە ئەوەشم بۆ بكە! ... ! كاكە خۆ خوا كرێكاری تۆنیە، ئەو شتانە داوا لە خوا بكە بۆت بكات، كە بەخۆت ناكرێن، بەڵام ئەو شتانەی بەخۆت دەكرێن، هۆیەكانی بۆ سازدەو بیانكە، ئنجا دوایی كە هەموو هۆكارەكانت سازكردن، ئەوەی كە بەتۆ ناكرێن، بڵێ خوایە ئەوەم بۆ بكە! وەك پێغەمبەری ئێمە ﷺ هاوەڵانی بەڕێزی مەشق پێ دەكردو ئامۆژگاریی دەكردن‌و ڕیزی دەكردن، هەروەها بۆ خۆشی لە مەیداندا ڕاوەستاوە، ئنجا فەرموویەتی: {(اللّهم إنْ تُهْلَكْ هذه العصابة اليوم، لا تُعبد)}[1]، واتە: ئەی خوایە ئەگەر ئەم كۆمەڵە بفەوتێن، كەس نابێ لەسەر زەوی تۆ بپەرستێ، واتە: خۆی چی پێكراوە كردوویەتی، ئنجا ئەو دووعایەی كردوە، تۆ دەبێ ئەوەی لە دەستت دێت بیكەی، ئنجا داوا لە خوای پەروەردگار بكەی، بەهەر حاڵ جا ئەوە بوو كە خوا ﷻ لەسەر ئەو هەڵوێستە بڵحەیان سزای بەنی ئیسرائیلیدا، بەچی؟ لە سوورەتی (المائدة)دا دەفەرموێ: ﴿ قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً ... ﴿٢٦﴾ ﴾، واتە: (خوا) فەرمووی: چل ساڵ لێیان قەدەغەیە بچنە نێو ئەو شوێنە كە وەعدمان پێداون، بۆچی؟ چونكە ئەو جیلە ترسنۆكە، ئەو

---

١) لە جەنگی بەدردا، وەك لە (السيرة النبوية)، لإبن هشام، دا هاتوە، بڕوانە، ج ٢ ، ص (٣٤)، ط ١، ٢٠٠٦، دار الهديم.

جیلە کە لەنێو نازو نیعمەتی میسڕدا گەورە بوونو لەژێر نیری فیرعەوندا گەورە بوون، ئەوانە بەکەڵکی جیهادو بەرهەڵستییو بەرگرییو ژیانی فیداکاریی نایەن، با ئەوانە ببڕێنەوەو وەچەیەك کە لەوان پەیدا دەبێتو لە جەوێکی ئازاددا پێدەگەن، ئەوانە بەکەڵکی ئەوە دێنو ئەوانە شایستەی ئەوەن، کە خوای کاربەجێ ئەو سەرزەمینەیان پێبدا، بەهەر حاڵ ئەوەش نیعمەتێك بوو، کە دوایی خوا ﷻ بۆی هێناونەدی، بۆیە لێرە باسی دەکات، چونکە چل ساڵ دوای ئەوە، بە سەرکردایەتی (یوشەعی کوڕی نوون)، وەچەی ئیسرائیل دوای ئەوە کە مووسا ﵇ وەفاتی کردو هاروونی براشی وەفاتی کرد، ئنجا چوون (شار)ەکەی فەلەستینیان گرت!

پاشان دەفەرموێ: ﴿ فَبَدَّلَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ قَوْلًا غَيْرَ ٱلَّذِى قِيلَ لَهُمْ فَأَنزَلْنَا عَلَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ رِجْزًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ بِمَا كَانُواْ يَفْسُقُونَ ﴾، کاتێ کە خوا فەرمووی ئاوا بچنە نێو دەرگاکەوە بە چەمینەوەو ئەو وشەیەش بڵێن: (خوایە گوناهەکانمان لێ دابارێنە) ئەوان، ئەوانەی ستەمیان لە خۆیان کرد، قسەکەیان گۆڕی بە غەیری ئەو قسەیەی کە پێیان گوترابوو، وەك دوایی باسی دەکەین، بۆیە خوا دەفەرموێ: بۆ سەر ئەوانەی کە ستەمکاربوون، سزایەکمان لە ئاسمانێوە بۆ ناردن، بەهۆی لادانیانەوە.

<u>نیعمەتی دەیەمو کۆتایی</u>، کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِذِ ٱسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِۦ فَقُلْنَا ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْحَجَرَ ﴾، وە یادبکەوە، کاتێك مووسا داوای ئاوی کرد بۆ گەلەکەی {دوای ئەوەی لەو بیابانەی (سینا)}دا زۆریان تینوو بووو شپرزە بوون، چوون بۆ لای مووساو گوتیان: تەگبیرێکمان لێبکە! ئنجا وەك لە (پەیمانی کۆن)[1]دا هاتوە دەڵێ: هەموو جارێش دەیانگوت: بریا نەهاتباین،

١) بڕوانە (التفسير التطبيقي للكتاب المقدّس)، العهد القديم، سفر الخروج ، الإصحاح: (١٣)، ص (١٥٩)، وە الإصحاح: (١٥)، ص (١٦٣)، والإصحاح: (١٦)، ص (١٦٣-١٦٤)، کە دەڵێ: (وهناك في الصحراء تذمَّر بنو إسرائيل على موسى و هارون، وقالوا لهما: ليت الربَّ أماتنا في أرض مصر فهناك كنّا نَجلِسُ حول قدرو اللّحم نأكلُ خُبْزاً حتى الشَّبْعِ).

بریا هەر لەوێ باین باشتر بوو، لە تینووان خنکاین! وە کە برسییان دەبوو، دەیانگوت: بریا نەهاتباینو هەر لەوێ باینو فیرعەون چەوساندبایینەوە باشتربوو، لێرە لە برسان دەمرین! دیارە مووساش ﷺ زۆر لەسەر دڵی قورس بووو دەپاڕایەوە لە خوای میهرەبان، جا دەفەرموێ کاتێ مووسا داوای ئاوی کرد بۆ گەلەکەی) پێمانگوت: بە گۆچانەکەت لەو تاشە بەردە بدە (دیارە تاشە بەردێکی گەورەی زانراوی لێبووە) ﴿فَٱنفَجَرَتۡ مِنۡهُ ٱثۡنَتَا عَشۡرَةَ عَيۡنٗا﴾، ئیدی یەکسەر دوازدە سەرچاوەی لێ هەڵقوڵین، ﴿قَدۡ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٖ مَّشۡرَبَهُمۡ﴾، وە هەر تیرەیە سەرچاوەی خۆیانیان دەزانی، دیارە بەنی ئیسرائیل دوازدە تیرە بوونو هەر تیرەیە سەرچاوەی خۆی هەبووە، تاکو لەسەر ئاو تووشی کێشەو تێکگیران نەیەن، ﴿كُلُواْ وَٱشۡرَبُواْ مِن رِّزۡقِ ٱللَّهِ وَلَا تَعۡثَوۡاْ فِي ٱلۡأَرۡضِ مُفۡسِدِينَ﴾، واتە: (پێمانگوتن) بخۆنو بخۆنەوە لە ڕزقو ڕۆزیی خوا، وە خراپەکاریی لە زەویدا بڵاومەکەنەوە.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: نیعمەتی ئازادییو ڕزگاربوون لە ژێردەستەیی گەورەترین نیعمەتە، چونکە بەبێ ئەو نیعمەتە نیعمەتەکانی دیکە هیچیان بەکەڵك نایەن، کەسێك کە سەروەتو سامانی هەیە، یان زەویو زاری هەیە، یان خزمو خەڵکی هەیە، ئەگەر ئازاد نەبێتو ژێردەستەو کۆیلە بێت، لە هیچ کام لەو نیعمەتانە بەهرەمەند نابێ بۆیە خوا ﷻ یەکەمین نیعمەت کە وەبیر جوولەکەکانی دێنێتەوە، ئەوەیە کە ئازادی کردوونو لە ژێر نیری فیرعەون دەریهێناون، ئنجا بە تەئکید بۆ هەموو میللەتێکی دیکەش هەروایەو، بۆ هەموو تاکێکیش هەروایەو، ئازادیی گەورەترین نیعمەتە کە خوا بە بەندەکانی خۆی داوە، وە لە ڕاستیدا بۆیە طاغووتو فیرعەونەکان دژی خوانو خراپترین کەسن، چونکە بەندەکانی خوا لەو نیعمەتی ئازادییە بێبەش دەکەن، دەیانچەوسێننەوەو

زوڵمیان لێ دەکەنو دەیانخەنە ژێر ڕکێفی خۆیانەوە، ئەو نیعمەتە کە خوا بە هەموو ئینسانێکی داوە، وەك (عومەری کوڕی خەتتاب) خوا لێی ڕازی بێ بە عەمری کوڕی عاصو، وە بە کوڕەکەی گوت، دوای ئەوەی لە کابرای (قیبطي) دابوو: (مَتى استعبَدتم النّاس وَقدْ وَلَدَتْهُم أُمَّهَاتُهم أحرْارًا)، واتە: لە کەیەوە خەڵکتان کردوە بە کۆیلە، کاتێك بە ئازادیی لە دایك بوون؟! هەموو ئینسانێك بە ئازادی لە دایك دەبێتو کەس لە ئەسڵدا کۆیلە نیە، بەڵام دوایی فیرعەونو طاغووتو نەمروودەکان دێن، خەڵك دەکەنە کۆیلە.

مەسەلەی دووەم: کە خوا باسی نیعمەتی پەڕینەوەی جوولەکەکان دەکات لە دەریای سوور، لە سوورەتی (الشعراء) ئایەتی (٦٠ تا ٦٣)دا، ئەوە ڕوون دەکاتەوە، دیارە پێشێ باسی ئەوە دەکات کە فیرعەون چۆن دارو دەستەو سوپاو لەشکری خۆی هەموو کۆکردۆتەوە، دوایی دەفەرموێ: ﴿ فَأَتْبَعُوهُم مُّشْرِقِينَ ﴿٦٠﴾ ﴾ الشعراء، واتە: کاتی دەمەو ڕۆژهەڵات بەدوایان کەوتن، وەچەی ئیسرائیل پێشی بەرەبەیانو کاتی سەحەر، بە فەرمانی مووسا میسریان بە جێهێشت بەرەو دەریای سوور، هەڵبەتە بەرەو شام هاتن بەڵام دەریای سوور دیارە ڕێگریان بووە، جا پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ فَلَمَّا تَرَٰٓءَا ٱلْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَٰبُ مُوسَىٰٓ إِنَّا لَمُدْرَكُونَ ﴿٦١﴾ ﴾ الشعراء، واتە: کاتێ دوو کۆمەڵەکە لێك وەدەرکەوتن، هاوەڵەکانی مووسا گوتیان: بێگومان ئێمە دەگیرێین! جا لە هەندێك لە کتێبەکانی مێژوودا، وە لە تەوراتدا باس دەکا، کە سوپای فیرعەون (٦٠٠) شەشسەد مەرکەبە بوونو وەچەی ئیسرائیلیس بەس پیاوەکانیان (٦٠٠,٠٠٠) شەشسەد هەزار کەس بوون[1]، بەڵام پێم وایە ئەم ژمارانە زۆریان پێوە نراوەو، دیارە هەر لە گۆترەش گوتراون، جا کاتێك سوپاکەی فیرعەون گەلی

١) بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، العهد القديم، سفر الخروج، الإصحاح: (١٤)، ص (١٥٩)، وە الإصحاح: (١٢)، ص (١٥٦)، کە دەڵێ: (وترتحل بنو إسرائيل من رَعْمسيس الى سكّوت فكانوا نحو سِتةّ مائةِ ألف من الرجال المُشأة ماعدا النساء والأولاد)!

ڕاكردووی جوولەكە لێك وەدەركەوتن، هاوەڵانی مووسا گوتیان: ئێستا پێمان دەگەن، ﴿ قَالَ كَلَّآ ... ﴾، ئەویش فەرمووی: نەخێر ﴿ ... إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهۡدِينِ ﴾ پەروەردگارم لەگەڵم دایە، ڕێم پیشاندەدا چیبكەین؟ ﴿ فَأَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنِ ٱضۡرِب بِّعَصَاكَ ٱلۡبَحۡرَۖ فَٱنفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرۡقٖ كَٱلطَّوۡدِ ٱلۡعَظِيمِ ﴿٦٣﴾ ﴾الشعراء، واتە: وەحییمان بۆ مووسا كردو پێمان ڕاگەیاند بە گۆچانەكەت لە دەریا بدە، لێیدا شەق بوو، دوازدە ڕێگای لێ پەیدا بوون، كە ئەملاولای هەر كام لەو ڕێیانە وەك چیایەكی مەزن وا بوو، جا لەبەر ئەوەی بەنی ئیسرائیل دوازدە تیرە بوون، هەر تیرەی لە كوڕێكی یەعقووب عليه السلام پەیدابوو بوون، بۆ ئەوەی هەرتیرەیە بە یەكێك لەو ڕێگاو دالانانەدا بڕوا، بۆیە هەمووی بووبە دالان دالان، وەك لە سوورەتی (طە)دا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدۡ أَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنۡ أَسۡرِ بِعِبَادِي فَٱضۡرِبۡ لَهُمۡ طَرِيقٗا فِي ٱلۡبَحۡرِ يَبَسٗا لَّا تَخَٰفُ دَرَكٗا وَلَا تَخۡشَىٰ ﴿٧٧﴾ ﴾، واتە: وە بێگومان بە مووسامان ڕاگەیاند، كە شەوڕۆ بە بەندەكانم بكەو، بە گۆچانەكەت لە دەریا بدەو ڕێیەكی وشكانییان بۆ بشكێنە، هیچ ترسی پێڕاگەیشتنی ئەوانت نەبێ و مەترسیی (خنكان و گرفت و كێشەی دیكە)شت نەبێ، مێژووزانان دەڵێن: ڕێیەكە هێندە وشك بوو، كە تەختی بنیشی وشك بوو، وە پێیان تەڕ نەبووە، ئنجا بۆ ئەوەی لە یەكەوە دیاربن، چونكە ئەو دەریایە زۆر قووڵ بووە، خوای گەورە وای لە دەریاكە كردوە، كە لەنێوان دالانەكاندا كون و درزی وای تێدابن، كە وەك پەنجەرە یەكدی لێوە ببینن، ئنجا كاتێك دوایین نەفەری وەچەی ئیسرائیل لە دەریادا دەرچوو، كۆمەڵی فیرعەونیش كە هاتن وایانزانی ئەو دەریایە هەروا شەق بووە، هەتا هێندێك دەڵێن: فیرعەون گوتی: ئەوە هەر بۆخۆم شەقم كردوەو بەدوایان بكەون ! ئنجا كە دوایین نەفەری فیرعەون هاتە نێو دەریاو، دوایین نەفەری بەنی ئیسرائیل لێی دەرچوو، دەریا وێككەوتەوەو فیرعەون و فیرعەونییەكان خنكان، لە هەندێك تەفسیراندا دەڵێ: بەلام هەندێك لە جوولەكەكان دەیانگوت ئێستا لە بن

بەحرێ ڕا بۆمان دێن! ئنجا مووسا دووعای کرد: خوایە پێشانیان بدە، ئیدی تەرمەکانیان بە فەرمانی خوا وەك ماسی سەرئاو کەوتن، بۆ ئەوەی بیانبینن، وایان ترساندبوون، وایاندەزانی لە بن بەحرێشدا هەر بۆیان دێن، سەیرە! کە بەشەر ترسی ڕێنیشت بیرۆکەو خەیاڵی سەیرۆکەی بۆ پەیدا دەبن !

مەسەلەی سێیەم: ئەو بەڵێنەی کە خوا بە مووسایدا، سەرەتا سی (٣٠) شەو بوو، بەڵام دوایی دە (١٠) شەوی دیکەی خرایە سەرو بوو بە چل شەو، وەك لە سووڕەتی (الأعراف)دا دەفەرموێ: ﴿وَوَٰعَدۡنَا مُوسَىٰ ثَلَٰثِينَ لَيۡلَةٗ وَأَتۡمَمۡنَٰهَا بِعَشۡرٖ فَتَمَّ مِيقَٰتُ رَبِّهِۦٓ أَرۡبَعِينَ لَيۡلَةٗۚ ...﴿١٤٢﴾﴾، جا هەندێك لە تەفسیرەکان دەڵێن: ئەو سی (٣٠) شەوە، سی (٣٠) شەوی ڕەمەزان بووەو، خوای پەروەردگار بە مووسای فەرمووە: تێیاندا بەڕۆژووبەو، دوای سی (٣٠) ڕۆژەکە ئنجا گفتوگۆم لەگەڵدا بکەو تەوراتت پێ دەدەم، دەڵێن: مووسا دوای سی (٣٠) ڕۆژەکە سیواکی کردوە بۆ ئەوەی تامی زاری خۆش بێت، خوای پەنهانزانیش فەرمووی: بۆچی سیواکت کرد، خۆ بۆنی زاری ڕۆژووەوان لای من زۆر خۆشە؟ دەبێ دە ڕۆژی دیکە لە (شەووال) بەڕۆژووبی، ئیدی بوو بە چل (٤٠) ڕۆژو، دوای چل (٤٠) ڕۆژەکە ئنجا چوو تەوراتی وەرگرت.

مەسەلەی چوارەم: گوێلك پەرستییەکە خوا ﷻ لە سووڕەتی (الأعراف)داو لە سووڕەتی (طه)دا باسی دەکات، دیارە ئەوەی وای لە وەچەی ئیسرائیل کرد، ئەو گۆلکە بپەرستن (سامیریی) بوو، کە لەو زێڕو خشڵەی هەڵیانگرتبوو گۆلکێکی بۆ دروستکردن، کونێکی لەلای سەری کردو، کونێکی لەلای پشتی کرد، کە با لەوێوە دەهاتو لە زاری دەردەچوو دەنگێکی لێدەهات وەك بارەی گۆلك‌و بارەی مانگا، وە گوتی: ئەوە پەرستراوی ئێوەیەو مووسا لێی ونبووەو لێیدەگەڕێ! ئاوا هەڵی خەڵەتاندن، کە دیارە کابرایەکی ساختەچی بووە، وەك خوای تاك‌و تەنیا لە سووڕەتی (الأعراف)دا دەفەرموێ: ﴿وَٱتَّخَذَ قَوۡمُ مُوسَىٰ مِنۢ بَعۡدِهِۦ مِنۡ حُلِيِّهِمۡ عِجۡلٗا جَسَدٗا لَّهُۥ خُوَارٌۚ ...﴿١٤٨﴾﴾، واتە: وە گەلی مووسا لە

دوای وی، لەو خشڵو زێڕەی پێیان بوو، گۆلکێکیان دروستکرد کە باڕەی وەك هی گۆلك بوو، وە لە سوورەتی (طە)دا دەفەرموێ: ﴿ ...فَكَذَٰلِكَ أَلْقَى ٱلسَّامِرِيُّ ﴿٨٧﴾ فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهُۥ خُوَارٌ فَقَالُوا۟ هَٰذَآ إِلَٰهُكُمْ وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ فَنَسِىَ ﴿٨٨﴾ ﴾، واتە: ئنجا ئاوا سامیریی[1] و هەموو ئەوانەی دیکەش ئەو خشڵەی پێیان بوو خستیانە چاڵێکەوە، (کە سامیریی لە شێوەی قاڵبی گۆلك دروستی کردوە، وە زێڕو خشڵەکەی لەوێدا قاڵ کردەوەو) لە شێوەی گۆلکدا پەیکەرێکی بۆ دروستکردن، کە بۆڕەی هەبوو، گوتیان: ئەوە پەرستراوتانەو مووسا پەرستراوی خۆی لەبیرچووە.

مەسەلەی پێنجەم: خۆ کوشتنەکەیان زانایان بەچەند شێوەیەك باسیان کردوە، هەندێکیان دەڵێن: خوا فەرمانی کرد ئەوانەیان کە گۆلکیان نەپەرستوە، ئەوانە بکوژن کە گۆلکیان پەرستوە، وە هەندێکیان دەڵێن: خوا فەرمانی پێکردن بکەونە نێو یەك لە شەوێکی تاریکدا یەکتر بکوژن، چونکە ئەوانەش کە گۆلکیان نەپەرستوە بێ هەڵوێست بوون، وە هەندێکی دیکە لە زانایان دەڵێن: خوا فەرمانی کرد تاوانبارەکان لەنێو خۆیاندا یەکتر بکوژن، بەڵام هیچ کامیان بەڵگەیەکی وایان لەسەر نیە، واش پێدەچێت خوا ﷻ فەرمانی کردبێ، ئەوانەی کە گۆلکیان نەپەرستوە، ئەوانە بکوژن کە گۆلکیان پەرستوە، وە لە هەندێك لە تەفسیرەکاندا هاتوە، کە حەفتا هەزار (٧٠٠٠٠) کەسیان لە یەکدی کوشت، ئنجا خوا سبحانه وتعالى تۆبەی لێ وەرگرتن، بەڵام بێگومان ئەو ژمارەیە زۆر زۆرەو لە ڕاسیی بە دووری دەزانم، بەتایبەت بۆ ئەو ڕۆژگارە کە بەشەر هێندە زۆر نەبووە.

---

١) بەڵام لە تەوڕاتدا دەڵێ- واتە: تەوراتی ئێستا کە گۆڕراوە- ئەوەی گۆلکەکەی لە خشڵ دروستکرد، هاروونی برای مووسا بوو، علیهم السلام!! بڕوانەك سەرچاوەی پێشوو، العهد القديم، سفر الخروج، الإصحاح: (٣٢)، ص (١٩٤)، (هارون يصنع عجل الذهب)، ئەوەیە ڕێزو حورمەتی جوولەکە بۆ پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام)!

مەسەلەی شەشەم: خوا ﷻ لە ئایەتی ژمارە (٥٥)دا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ قُلْتُمْ يَـٰمُوسَىٰ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى ٱللَّهَ جَهْرَةً ﴾، واتە: گەلی مووسا داوایان کردوە کە خوا ببینن، ئەگەرنا ئیمان ناهێنن تا خوا بەڕوونییو بە ئاشکرایی نەبینن لە سووڕەتی (الأعراف)دا خوا ﷻ ئەو بەسەرهاتەمان بۆ باس دەکاتو دەفەرموێ: ﴿ وَٱخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُۥ سَبْعِينَ رَجُلًا لِّمِيقَـٰتِنَا ۖ فَلَمَّآ أَخَذَتْهُمُ ٱلرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُم مِّن قَبْلُ وَإِيَّـٰىَ ۖ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَّآ ۖ إِنْ هِىَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَن تَشَآءُ وَتَهْدِى مَن تَشَآءُ ۖ أَنتَ وَلِيُّنَا فَٱغْفِرْ لَنَا وَٱرْحَمْنَا ۖ وَأَنتَ خَيْرُ ٱلْغَـٰفِرِينَ ﴿١٥٥﴾ ﴾، پوختەی ئەو ڕووداوە ئەوە بوو، کە ژمارەیەکی زۆر لە گەلی مووسا هاتنە لایو گوتیان: ئەی مووسا ! تۆ دەڵێی من تەوراتم لە خوا وەرگرتوەو بەین بەین دەچم گفتوگۆ لەگەڵ خوادا دەکەم، کێ دەڵێ وایە!؟ (دوای ئەو هەمووە موعجیزانەش کە بینیویانن)، مووساش گوتی: جا دەڵێن چی؟ گوتیان: دەبێ ئێمەش بێین قسە لەگەڵ خوا بکەین، گوتی: ئاخر ئەوە ناگونجێو ناکرێ، گوتیان: باشە با بێین بزانین چۆن قسە لەگەڵ خوادا دەکەی، ئێمەش دەبێ چاومان لێبێ، گوتی: باشە، ئنجا داوای لە خوای پەروەردگار کرد، خواش ﷻ فەرمووی: بە ڕیش سپییەکانیان بڵێ با حەفتا کەس ئامادەبن، ئەویش حەفتا کەسی لێ هەڵبژاردنو بوونە نوێنەرو ڕیش سپییان، دیارە مووسا ﷺ کە دەچوە سەر کێوی طوور، کە زۆربەی زانایان دەڵێن: لەسەر ئەو کێوە گفتوگۆی لەگەڵ خوای بەرزو مەزندا دەکرد، هەورێك یان تەمومژێك دایدەپۆشی، ئنجا گفتوگۆی لەگەڵ خوادا دەکرد، ئیدی هەورێك هات دایپۆشیو ئەویش گفتوگۆی لەگەڵ خوادا ﷻ کردو ئەوانیش ئەو دیمەنەیان بینی، بەڵام دوایی وەتەماع کەوتنو گوتیان: ئەی مووسا ! بەوەندە ناوەستینو دەبێ حەتمەن خوامان پێشان بدەی، هەتا خوای پەروەردگار نەبینین ئیمانی پێ ناهێنین ! مووساش ﷺ زۆر تووڕەبووو گوتی خوایە ! ئەوە بۆخۆت ئاگات لێیە چی دەڵێن! خواش ﷻ سزای دانو برووسکە (صاعِقة)یەك لە ئاسمانەوە هات

لـێیدانو هـەموویانی کوشـت ! وەك دەفـەرموێ: ﴿ وَٱخۡتَارَ مُوسَىٰ قَوۡمَهُۥ سَبۡعِينَ رَجُلٗا لِّمِيقَٰتِنَا ... ﴿١٥٥﴾ ﴾ الأعراف، واتە: وە مووسا لە گەلەکەی خۆی حەفتا پیاوی هەڵبژارد بۆ ئەو بەڵێنگەی ئێمە (کە بێن بۆئـەوەی ئاگـایان لێبـێ داخـۆ چۆن مووسا گفتوگۆ لەگەڵ خوای بێ وێنەدا دەکات) ﴿ ... فَلَمَّآ أَخَذَتۡهُمُ ٱلرَّجۡفَةُ ... ﴾، جـا کاتێـك ئـەو لەرزینەوەیـە گرتنـی (دیـارە برووسکەکە بۆتـە هـۆی لـەرزینی شـوێنەکەیان)، جا کاتێك مووسا ئـەوەی بینـی: ﴿ ... قَالَ رَبِّ لَوۡ شِئۡتَ أَهۡلَكۡتَهُم مِّن قَبۡلُ وَإِيَّٰيَ ... ﴾، واتـە: گـوتی: پـەروەردگارم ! ئەگـەر حـەزت کردبـا منـیشو ئەوانیـشـت لـە پێـشـدا دەکوشـت (یـانی: ئەوانـە زۆر سەرپێـچیی دیکەشـیان هەبووە، بۆیە منیشت بەوانـەوە دەکوشت) ﴿ ...أَتُهۡلِكُنَا بِمَا فَعَلَ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَّآ ... ﴾، جا ئایا بەهۆی ئەوەوە کە نەفامەکانمان دەیکەن، دەمانفەوتێنی؟ ئیـدی خـوا ﷻ زیندوویکردنــەوەو لەگــەڵ خــۆی بردنــەوەو گوتیــان: جــارێکی دیکــە داوای وا ناکـەین (وەك یەکێك بە یەکێك دەڵێ: مردنی بە چاوی خۆی بینـی !!).

مەسـەلەی حەوتـەم: ئـەوە کـە خـوا ﷻ هـەوری بـۆ کردوونـە سـێبەرو گـەزۆی بـۆ باراندوون، وە ئـەو باڵندەیـەی بـۆ دەسـتەمۆ کـردوونو هاتوونەتـە بەردەسـتیان، ئـەوە لـە دەشـتی (سـینا)دا بـووە، چونکە دەشـتی سـینا زۆر گەرمـە، بیابانـە، نـە ڕووباری لێوە تێپەڕبووەو نـە هـیچ خواردنو خۆراکـێکی لێبـووە، بـەڵام خـوای بەخـشـەر، ئەگـەر بیـەوێ شـتێك بـۆ بەنـدەی خـۆی بکات، ئەگـەر لـە بیابـانێکی قاقڕو دێمەکاریش بێ، پەکی ناخات، تەماشا بکەنو پەنـد وەربگـرن ! خـوا ﷻ ئەگەر پـشتی عەبـدی خۆی گـرت، بـەحری بـۆ لـەت دەکات، بیابـانی بـۆ دەکاتـە سێبەر، لە بیابـانی وشـك گـەزۆی بـۆ پەیـدا دەکـات، باڵنـدەی بـۆ پەیـدا دەکات، کـانیاو و سـەرچاوەی بۆ هەڵدەقوڵێنێ !

مەسـەلەی هەشـتەم: لەبارەی ئـەو شـارەوە، کـە خـوا فـەرمانی بـە مووسـا کـرد کـە خـۆیو گەلەکـەی بـچنە نێـوی، بـەڵام بـە قـسەیان نـەکرد، پێغەمبـەر ﷺ لـە

فەرمایشتێکی تیشکی خستۆتە سەرو فەرموویەتی: {(قِيلَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ: ﴿...وَٱدْخُلُواْ ٱلْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُواْ حِطَّةٌ نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطَٰيَٰكُمْ ...﴿٥٨﴾﴾ البقرة، فَدَخلُوا، يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْتَاهِهِمْ وبَدَّلُوا حِطَّةً، وَقَالُوا: حَبَّةٌ فِي شَعَرَةٍ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٣٤٠٣)، وَمُسْلِم برقم: (٧٤٣٩)، عَنْ أَبِي هُرَيرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنهُ}، واتە: بە وەچەی ئیسرائیل گوترا: بە کڕنووش بردنەوە (بە چەمینەوەوە) بچنە نێو دەرگاکەوەو بڵێن: (حِطَّةٌ) (خوایە گوناهەکانمان لێ دابارێنە)، بەڵام ئەوان قسەکەشیان گۆڕیو هەڵوێستەکەشیان گۆڕی، وەك فەرموویەتی: بە خشکەخشك چوون لەجیاتی بە چەمینەوەوە بچنو، لەجیاتی بڵێن (حِطَّةً) گوتیان: (حَبَّةٌ فِي شَعَرَةٍ) دەنکە گەنمێ لە مووێکدا وەك گاڵتە پێکردنێکی مووسا عليه السلام.

مەسەلەی نۆیەم: ئەو ئازارەی کە لە ئاسمانەوە دابەزی ﴿رِجْزًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ﴾، نەخۆشییەکی کوشندە بووەو، لە فەرمایشتێکدا پێغەمبەر ﷺ تیشکی خستۆتە سەرو لەبارەیەوە فەرموویەتی: {(إِنَّ هَذَا الْوَجَعَ رِجْزٌ أَوْ عَذَابٌ أَوْ بَقِيَّةُ عَذَابٍ عُذِّبَ بِهِ أُنَاسٌ مِنْ قَبْلِكُمْ) (رَوَاهُ مُسْلِم برقم: (٥٧٤٠)، عَن أُسَامَةَ بْنِ زَيدٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُ}، واتە: بێگومان ئەم طاعوونە نەخۆشییەکە، یان پاشماوەی سزایەکە خەڵکێکی پێش ئێوە پێی سزا دراون، کەواتە: مەبەست لە (رِجْزًا) نەخۆشیی طاعوونە کە دوای ئەوەی وەچەی ئیسرائیل سەرپێچییان کردو فەرمانی پێغەمبەر مووسایان شکاند، خوا نەخۆشیی طاعوونی لەنێودا بڵاوکردنەوەو هەندێك دەڵێن: حەفتا هەزار (٧٠٠٠٠)یان فەوتا، جا ئەگەر ئەم ژمارەیە موبالەغەشی تێدا بێت، دیارە هەر ژمارەیەکی زۆریان لێ فەوتاون.

مەسەلەی دەیەم: دوازدە سەرچاوەکەی ئاو کە لە دەشتو بیابانی (سینا)دا لە تاتە بەردێك پەیدابوون، بۆیە دوازدە بوون، چونکە جوولەکەکان دوازدە بەرەباب بوونو، پێشتریش باسمان کرد، کە (ئیسرائیل) نازناوی (یعقوب)ە عليه السلام، کە دوازدە کوڕی بوو ون (یوسف) و (بنیامین) دووانیان بوونو، دە (١٠)ی

دیکەش، یوسف و بنیامین لە دایکێك بوونو، دەیەکەی دیکەش لە دایکێك، ئنجا هەرکام لەو کوڕانە تیرەیەکی لێکەوتۆتەوەو هەموویان دوازدە تیرەیان لێ وەپاشکەوتوون، وەك خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ ﴿١٦٠﴾﴾ الأعراف، واتە: وەبەش بەشمان کردنو، کردنمانن بە دوازدە تیرە، هەر تیرەی کۆمەڵێك بوون، وە وەحییمان بۆ مووسا نارد کاتێك داوای ئاوی بۆ گەلەکەی کرد، کە بە گۆچانەکەت لە بەردەکە بدە! یەکسەر دوازدە سەرچاوەی لێ هەڵقوڵین، کە هەر کۆمەڵە سەرچاوەی خۆیانیان زانی[1]...

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

---

١) بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، کە ئەویش باسی ئەم مەسەلەیەی کردوە: العهد القديم، سفر الخروج، الإصحاح: (١٧)، ص (١٦٧)، (ماءٌ من الصخرة).

دەرسی دوازدەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان دوو ئایەت دەگرێتە خۆی، لە سوورەتی (البقرة)، ئایەتەکانی ژمارە: (٦١و٦٢)، لەم دوو ئایەتانەدا خوا ﷻ لە ئایەتی یەکەمیان هەڵوێستێکی زۆر خراپی جوولەکەکان باس دەکات، کە بریتیە لە نازونوزکردنیان بەسەر مووسادا ؑ دەربارەی خواردنو خۆراك، کە داوای خواردنو خۆراکی جۆراوجۆریان لێکردوەو پێیانگوتوە، کە ئێمە لەسەر یەك جۆرە خواردن خۆڕاناگرینو تەحەممول ناکەین، وە لە ئایەتی دووەمیاندا {واتە: ئایەتی (٦٢)دا} خوای زاناو توانا باسی حەقیقەتێکی زۆر گەورە دەکات، دەربارەی هەموو ئەوانەی کە لەژێر ناوونیشانی جیاجیاداو بەدرێژایی مێژوو بەندایەتییان بۆ خوای پەروەردگار کردوە، وە تەرازوویەك دەخاتە ڕوو بۆ هەڵسەنگاندنی هەموو ئەو کەسانەی، کە خۆیان بە بەندەی خوا لە قەڵەم داوەو دەدەن.

﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَـٰمُوسَىٰ لَن نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَٰحِدٍ فَٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنۢبِتُ ٱلْأَرْضُ مِنۢ بَقْلِهَا وَقِثَّآئِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا ۖ قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ ٱلَّذِى هُوَ أَدْنَىٰ بِٱلَّذِى هُوَ خَيْرٌ ۚ ٱهْبِطُوا۟ مِصْرًا فَإِنَّ لَكُم مَّا سَأَلْتُمْ ۗ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ ٱلذِّلَّةُ وَٱلْمَسْكَنَةُ وَبَآءُو بِغَضَبٍ مِّنَ ٱللَّهِ ۗ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا۟ يَكْفُرُونَ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ وَيَقْتُلُونَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ ۗ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوا۟ وَّكَانُوا۟ يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَٱلَّذِينَ هَادُوا۟ وَٱلنَّصَـٰرَىٰ وَٱلصَّـٰبِـِٔينَ مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَعَمِلَ صَـٰلِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾﴾

مانـای وشـە بە وشـــەی ئایەتەكـان

((وە یاد بكەنەوە كاتێ گوتتان: (واتە: پێشینانتان گوتیان) ئەی مووسا ! چیدی یەك جۆرە خۆراك تەحەممول ناكەین، جا داوامان بۆ لە پەروەردگارت بكە، كە لەوەی زەوی دەیڕوێنێ، لە سەوزەكەیو ترۆزییەكەیو گەنمەكەیو نیسكەكەیو پیوازەكەی، بۆمان بڕەخسێنێ، گوتی: ئایا ئەوەی نزمترە هەڵدەبژێرن بەسەر ئەوەدا كە چاكترە؟! دەشۆڕبنەوە شارێك، تاكو ئەوەی داواتان كرد چنگتان بكەوێت، وە زەبوونییو نەداریی یان لەسەر دانراو، تووڕەیی خوایان پێ بڕا، ئەویش لە سۆنگەی ئەوەوە كە بێبڕوا بوون بە ئایەتەكانی خوا وە پێغەمبەرانیان بە ناهەق دەكوشت، ئەویش بەهۆی ئەوەوە كە سەرپێچییان كردو دەستدرێژیی یان دەكرد ﴿٦١﴾ بێگومان ئەوانەی ئیمانیان هێناوەو ئەوانەی جوولەكەو نەصرانییو صابیئەن، هەر كامێكیان ئیمانی بە خواو بە ڕۆژی دوایی بێنێو كردەوەی چاك بكات، ئەوە پاداشتیان لەلای پەروەردگاریان هەیەو، نەترسیان لە سەرەو نەپەژارەش دادەگرن ﴿٦٢﴾)).

شـیكردنـەوەی هەندێـك لە وشـەكان

(بَقْلِهَا): (البَقْل: الخَضرَوَات ومَا لاَسَاقَ لَها مِنَ الزَّرعِ)، واتە: (بَقْلْ) بریتیە لە هەر ڕووەكێك كە قەدی نەبێت لەسەری بوەستێو كەواتە (باقلاء) كە ئێمە بە كوردی پێی دەڵێین: (پاقلە)، ئەوە جیایەو (بَقْل) هەر شتێكە كە زەوی سەوزی دەكات مادام زۆر بەرز نەبێتو قەدی نەبێ پێی، وەك كەوەرو كەرەوزو ئەو شتانە.

(وَقِثَّآئِهَا): (ترۆزیی)، هەندێكیش بە (هاروێ)، (خەیار)یان لێكداوەتەوە، بەڵام زیاتر مانای ترۆزیی دەگەیەنێ.

(وَفُومِهَا): (فُوم) واتە: سیر (ثوم)، بەڵام زۆربەیان بە گەنم (حِنطَة)یان لێكداوەتەوە.

(وَعَدَسِهَا): (عَدَس)، واتە: نیسك.

(وبَصَلِهَا): (بَصَل)، واتە: پیواز، پیاز.

(أَتَسْتَبْدِلُونَ): واتە ئایا دەگۆڕنەوە، چونكە دەڵێ: (الإبدَال وَالتبدِيلُ والتبَدُّلُ والإستِبدَال: جَعَلُ شَيءٍ مَكَان آخَرَ وهو أعَمٌّ مِنَ العِوَضِ فإنَّ العِوَضَ هِيَ أن يصير لَكَ الثاني و بإعطاءِ الأول والتبدُلُ هو التغييرُ مطلقاً) وشەی (الإبدَال وَالتبدِيلُ والتبَدُّلُ والإستِبدَال) هەر چواریان ئەوەیە، كە شتێك لە شوێنی شتێك دابنێی، وە ئەوە گشتی ترە لە: قەرەبووی شتێك ئەویش ئەوەیە، كە تۆ شتێكی یەكەم بدەیو، شتێكی دووەمت بێتەدەست، بەڵام (تَبَدُّل) ئەوەیە كە بە موتڵەقیی شتێك بگۆڕی.

(ٱلذِّلَّةُ): (الذُّلُّ: مَاكَانَ عَنِ قهرٍ)، واتە: (ذلُّ) بریتیە لە ژێردەستەییەك، كە بە هۆی دەسەڵات بەسەر ڕانانەوە پەیدابووبێ.

(وَٱلْمَسْكَنَةُ): (السُّكُونُ: ثُبُوتُ الشَّيءِ بَعْدَ تحَرُّكٍ)، (سكُون) بریتیە لە وەستانی شتێك دوای ئەوەی، كە جووڵانەوەی هەبووە، (المسْكِينُ: قِيلَ هُوَ مَا لاَ شَيء لَهُ)، (مِسْكِين)، نەدار: هەندێك دەڵێن: ئەوەیە كە هیچی نەبێو هەندێك دەڵێن: ئەوەندەی نەبێ پێی بژیێ، كەواتە: (فَقِير) هەژار زێدەڕۆیی زیاتری تێدایە، هەندێكیش دەڵێن: بە پێچەوانەوە (فَقِير) ئەوەیە شتێكی هەبێ، بەڵام بەشی نەكا بۆ ژیانیو، (مِسْكِين) ئەوەیە هیچی نەبێت.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەكان

هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی، كە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ وَٱلنَّصَٰرَىٰ وَٱلصَّٰبِـِٔينَ مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْأَخِرِ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾﴾، {(عَن سَلمَان ﵁ قَالَ: سَألْتُ النَبيّ ﷺ عَن أهْلِ دينٍ كُنْتُ مَعَهُم، فَذَكَرْتُ مِن صَلاَتِهِم و عِبَادَاتِهِم، فَنَزَلت:

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ ...﴾) (أَخْرَجَهُ ابْنُ أَبِي حَاتِم، وَالوَاحِدي عَن مُجاهِد وَابْنُ جَرِير وَابْنُ أَبِي حَاتِم عَن السُدَّي بنَحوِ مَا سَبَقت، وَالشَوكَاني في (فَتح القَدِير)، ج (١)، ص (١٣٤)، وَالنيسابوري في أسباب النزول، ص (١٦)}، واته: سەلمانی فارسیی (کە هاوەڵێکی بەڕێزو گەورەی پێغەمبەرەو تەمەنێکی زۆر درێژی هەبووەو پێش ئەوەی مسوڵمان بێت، زۆر دینی تاقی کردوونەوە، وە چۆتە لای زۆر لە خوا پەرستان) دەڵێ: بۆ پێغەمبەری خوا باسی شوێنکەوتووانی ئایینێکم کرد، کە خۆشم لەگەڵیان بووم و نوێژو خواپەرستییان هەبوو، پرسیارم لێکرد: ئایا ئەوانە حوکمیان چۆنە؟! خوای پەروەردگار ئەم ئایەتەی نارده خوار: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ ...﴾.

مانـای گـشـتی ئایـەتەکـان

ئێمە لە تەفسیری بیستویەك ئایەتی ڕابردوودا، لە ئایەتی چل (٤٠)ەوە تا شەستو یەك (٦١)، کە دەکاتە بیستویەك ئایەت، لە تەفسیری حەوت ئایەتی پێشوویاندا خستمانە ڕوو کە ﷻ (١٠) فەرمانی ئاڕاستەی جوولەکەکان کرد، وە (٥) شتیشی لێ قەدەغە کردوون، ئنجا دوای ئەوە خوا ﷻ لە دوو توێی (١٦) ئایەتدا، لە ئایەتی (٤٧ تا ٦١) دە (١٠) دانە لە نیعمەتە گەورە گەورەکانی خۆی خستەوە بیریان، کە دیارە فەرمانەکانو قەدەغەکان ئاڕاستەی جوولەکەکان کراون، ئەوانەی کە هاوچەرخی پێغەمبەر بوون ﷺ، هەروەها چاکەو نیعمەتەکانیش خراونەوە بیر ئەوان، ئەگەرنا نیعمەتەکان کاتی خۆی لەگەڵ پێشینانی ئەواندا کراون، بەڵام چاکەو نیعمەتێك لەگەڵ باب و باپیران و پێشینانێکدا دەکرێ، کە تۆ شانازییان پێوە دەکەی، وەك ئەوەیە لەگەڵ تۆدا کرابێ، ئنجا خوا ﷻ لەم ئایەتەوە دێتە سەر باسی خستنەڕووی کۆمەڵێك ڕەخنەو کەموکووڕیی لە جوولەکەکاندا، کە مایەی سەرزەنشتو مایەی سەرکۆنەکردنیانن، جا یەکێك لەوانە ئەوەیە کە دەفەرموێ: ﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَـٰمُوسَىٰ لَن نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ﴾، وە یاد بکەنەوە کاتێ

کە بە مووساتان گوت (واتە: بابو باپیرانتان بە مووسایان گوت): ئەی مووسا ! چیدی تەحەممولی یەك جۆرە خواردن ناکەین، یەك جۆرە خواردنەکەش مەبەستیان پێی گەزۆو سەلوا بوو، ﴿ فَٱدۡعُ لَنَا رَبَّكَ يُخۡرِجۡ لَنَا مِمَّا تُنۢبِتُ ٱلۡأَرۡضُ مِنۢ بَقۡلِهَا وَقِثَّآئِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا ﴾، جا لە پەروەردگارت بپاڕێوە بۆمان دەربێنێ لەوەی کە زەوی دەیڕوێنێ: تروزیی، خەیار، گەنم، (یاخود: سیر)، نیسك، پیواز، پێنج جۆرە شتیان باسکردوە، کە هەموویان لە زەوی دەڕوێن و، دانەوێڵەو سەوزەو میوەو تەرەن! مووساش ﷺ لەسەر ئەو داوایەیان سەرزەنشتیان دەکات، خوای کاربەجێ لەسەر زمانی ئەو دەفەرموێ: ﴿ قَالَ أَتَسۡتَبۡدِلُونَ ٱلَّذِي هُوَ أَدۡنَىٰ بِٱلَّذِي هُوَ خَيۡرٌۚ ﴾، واتە: گوتی: ئایا خواردنێك کە خراپترە دەیهێننە شوێن یەکێك کە چاکترە، یانی: چۆن چاکتر بە خراپتر دەگۆڕنەوە، عاقڵ چۆن شتی وا دەکات؟! دیارە وەك دوایی لە (چەند مەسەلەیەکی گرنگ)دا زیاتر تیشکی دەخەینە سەر مەبەستی مووسا ﷺ وا پێدەچێ ئەوە نەبووبێ، کە لە ڕووی هێزی خۆراکیی (القوة الغذائية)ەوە، ئەوانەی باسیان کردوون، خراپتر بن لەو خواردنانەی کە لەسەری بوون، کە بریتی بوون لە گەزۆو سەلوا، بەڵکو لەڕووی مەعنەوییەوە ئەو خواردنە سادەیەی کە دەیخۆن و کە دوو جۆرە، خواردنی کەسانێکە کە بەدوای ئازادییدا دەگەڕێن، خواردنی میللەتێکە کە دەیەوێ ژیانی ئازادانەی دەست بکەوێ و، چیدیکە ژێردەستە نەبێت و نەچەوسێنرێتەوە، هەڵبەتە میللەتێك بیەوێ نەچەوسێنرێتەوە دەبێت بە ژیانی سادە ڕازی بێت، کەواتە لەڕووی مەعنەوییەوە ئەو خواردنانەی داوایان کردوون، خراپتر بوون لەوەی کە خواردوویانەو خوای بە بەزەیی بۆی ڕەخساندوون، بۆیە وەلامێکی زۆر پڕ بە پێستیانی داوەتەوەو فەرموویەتی: ﴿ ٱهۡبِطُواْ مِصۡرًا فَإِنَّ لَكُم مَّا سَأَلۡتُمۡۗ ﴾، شۆڕبنەوە بۆ هەر شارێك، ئەوەی دەتانەوێ و داوای دەکەن دەستتان دەکەوێ، بچنە هەر شارێك لە شاران مادام ئێوە دەربەستی ئەوە نەبن داخۆ ئازادن یان کۆیلە، سەربەستن یان ژێردەست، مادام دەربەستی ئەوەنەبن و،

بەدوای خۆراکی جۆراوجۆردا بگەڕێن، ئەوە بچنە هەر شارێك ئەوەتان دەستدەکەوێ! بەڵام لەم بیابانە کە شوێنی خەڵکێکی ئازادە، کە ڕازی نەبن لەژێر دەسەڵاتی فیرعەونێکدا بژین، خواردنی سادە نەبێت دەستناکەوێت، ئنجا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَضُرِبَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلذِّلَّةُ وَٱلۡمَسۡكَنَةُ وَبَآءُو بِغَضَبٖ مِّنَ ٱللَّهِ﴾، سێ شت دەربارەی جوولەکەکان باس دەکات، دەفەرموێ: لە ئەنجامی ئەو هەڵوێستەو هاو وێنەی ئەم هەڵوێستەیاندا، کە بریتیە لە نازونوزکردنو بڕو بیانووگرتن داوای خۆراکی جۆراوجۆرکردنو، داوای خۆشگوزەرانیی کردن، وەك مووسا ؑ خاوەن چێشتخانە (مَطْعَم)بێو دەعوەتی کردبن! ئاخر مووسا ؑ هاتوە ئێوەی دەرباز کردوەو ڕزگاری کردوون، وە ئینسان دەبێ باجی ژیانی ئازادیی بداو تەحەمولی نارەحەتیی بکاو، تەحەمولی ژیانی سادە بکاتو، کەسێك بەدوای حۆشگوزەرانییدا وێڵ بێ، ناتوانێ ژیانێکی ئازادانە هەڵبژێرێ، بۆیە دەفەرموێ: لە ئەنجامی ئەوەدا زەبوونییان لەسەر پێویست کرا، هەروەها نەداریی (جوولەکە هەرچەندە دەوڵەمەندیش بن، بەڵام هەر نەدارو ڕووتو ڕەجاڵ دێنە بەرچاو) وە تووڕەیی خواشیان پێ بڕا، چونکە: (بآءوا) یانی: (رَجَعوا): گەڕاینەوە، واتە: وەك چۆن کەسێك دەچێتە سەفەرو شتێك لەگەڵ خۆی دێنێتەوە، ئەوانیش لە ئەنجامی ئەو جۆرە هەڵوێستانەیاندا تووڕەیی خوایان بردەوە، وەك دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمۡ كَانُواْ يَكۡفُرُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَيَقۡتُلُونَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّ﴾، ئەوەش لە ئەنجامی ئەوەدا کە بێبڕوابوون بەرانبەر بە ئایەتەکانی خوا، وە پێغەمبەرانی خوایان بە ناهەق دەکوشت، جا دیارە پێغەمبەرانی خوا هەر بە ناهەق دەکوژرێنو هیچ پێغەمبەرێك شتێکی واناکات کە هەق بێ بکوژرێ، بەڵام بۆیە وشەی (بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّ)ی زیاد کردوە، وەك ڕەوانبێژان دەڵێن، بۆ ئەوەی دزێویی و ناشیرنییو ناقۆڵایی ئەو تاوانو خراپەیان بخاتەڕوو، کە دیارە مەبەست لە پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) بە پلەی یەکەم زەکەرییاو یەحیای کوڕنیی بوون، کە جوولەکەکان کوشتیانن، وە بۆ

خۆیان لە (پەیمانی کۆن)[١]دا باسی ژمارەیەکی دی لە پێغەمبەران دەکەن، کە کوشتوویانن ﴿ذَٰلِكَ بِمَا عَصَواْ وَّكَانُواْ يَعْتَدُونَ﴾، بۆچی کوفریان بە ئایەتەکانی خوا دەکرد؟ وە بۆچی دەستیان چووە خوێنی پێغەمبەرەکانەوە؟! دیارە ئەوەش ڕیشەی هەیەو بەهۆی ئەوەوە بوو، کە سەرپێچییان لە فەرمانی خوا دەکردو ملکەچ نەبوون بۆ خوا، وە بڕوایان بە ئایەتەکانی خوا نەدەکردو، بە هۆی ئەوەوە کە دەستدرێژکار بوونو سنووربەزێن بوون.

ئنجا ئایەتی دووەم، وەك باسم کرد خوا ﷻ ڕاستییەکی زۆر گەورەی تێدا دەخاتە ڕوو، کە بریتییە لە دانانی تەرازوویەك بۆ هەڵسەنگاندنو کێشانی ئیمانو دینداریی، دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ﴾، کە مەبەست پێی مسوڵمانانە ﴿وَٱلَّذِينَ هَادُواْ﴾، کە مەبەست پێی جوولەکەکانە، وشەی: (هَادوا) یانی: (رَجَعوا) گەڕانەوە، وەك خوا ﷻ لە سوورەتی (الأعراف)دا لەسەر زمانی مووسا ﵇ دەفەرموێ: ﴿... إِنَّا هُدْنَآ إِلَيْكَ ...﴿١٥٦﴾﴾، واتە: (إنَّا رَجَعْنَا إلَيْكَ) ئێمە بۆ لای تۆ گەڕاینەوە. ﴿وَٱلنَّصَٰرَىٰ﴾، کۆی (نصراني)یە، کە مەبەست پێی شوێنکەوتووانی عیسایە ﵇، ﴿وَٱلصَّٰبِـِٔينَ﴾ ئەمانیش توێژەرانی قورئانو مێژوونووسان دەربارەیان زۆر ڕاجیان، هەندێکیان دەڵێن: ئەوانەن کە ئەستێرە پەرستن، وە هەندێك دەڵێن: ئەوانەن کە خۆیان بە شوێنکەوتەی (نوح) دەزانن، وە هەندێك دەڵێن: ئەوانەن کە خۆیان بە شوێنکەوتەی (یحیی) دەزانن، وە

---

١) بڕوانە (التفسير التطبيقي للكتاب المقدّس)، العهد القديم، سفر إرميا، الإصحاح: (٢)، ص (١٤٨٠)، کە لە زمانی (إرميا)وە نەقڵ دەکات کە بە حیساب یەکێکە لە پێغەمبەران کە بە گەلەکەی دەڵێ: (وافترست سيوفكم أنبياءَكم كأسَدٍ كاسرٍ)، واتە: وە شمشێرەکانتان وەك شێری تێکشکێنەر پێغەمبەرانیان ڕاوکرد –کوشت-).

هەروەها بڕوانە: العهد الجديد، سفر أعمال الرسل، الإصحاح: (٧)، ص (٢٢٩٠)، کە لە شەرحەکەیدا دەڵێ: (أنبياءٌ كثيرون لاقوا الإضطهاد بين اليهود: إرميا، إشعياء، عاموس، زكريا، إيليا)، واتە: پێغەمبەرانێکی زۆر لەنێو جوولەکەدا تووشی چەوسێنرانەوە بوون: (ئیرمیاء، ئیشعیاء، عامووس، زەکەریا، ئیلیا)، کە دیارە مەبەستی پێی کوشتنیانە.

هەندێك دەڵێن: ئەوانەن كە خۆیان بە شوێنكەوتەی (داوود) دەزانن (سەلامی خوا لەسەر هەموو پێغەمبەران بێت)، هەندێكیش دەڵێن (صابئة) لە (صَبَأَ)وە هاتوە، واتە: لە دینەكەی خۆی دەرچوو، كەواتە: ئەوانەن كە لە دینێكەوە گواستوویانەتەوە بۆ دینێكی دیكە، بەهەر حاڵ ئەوانە ئێستا هەن لە ئێران‌و لە عێراقیشدا، بەڵام ژمارەیان كەمەو خۆیان بە خاوەن كتێبی ئاسمانیی دەزانن، جا خوا ﷻ دەفەرموێ: هەر كام لەو چوارانە مسوڵمانان‌و جوولەكەو نەصرانیی‌و صابیئە، ﴿مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْأَخِرِ وَعَمِلَ صَٰلِحًا﴾، ئا ئەوە پێوەرو تەرازوویە: هەر كامێكیان ئیمان بە خوا بێنێ، ئیمانی ڕاست‌و دروست، وە ئیمان بە ڕۆژی دوایی بێنێ، وە كردەوەی باشیش ئەنجام بدا، ﴿فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾، ئەوە پاداشتیان لای پەروەردگاریان پارێزراوەو نەترسیان لەسەرەو نەغەم‌و پەژارەش دایاندەگرێ، كەواتە سەنگی مەحەك ئەوەیە، كێ بەڕاستی ئیمانی بەخواو ئیمانی بە دواڕۆژ هەیە، ئیمانی بەو سەرەتا (مَبدأ)یە هەیە، كە لێوە هاتووە، ئیمانی بەو سەرەنجام (مَصیر)ە هەیە، كە بۆی دەچێ، وە لەو نێوانی ئەو هاتن‌و ڕۆیشتنەشدا، كردەوی باش ئەنجام بداو، ژیانەكەی بە شێوەیەك بگوزەرێنێ كە خوا لێی ڕازی بێ، ئا ئەوە سەنگی مەحەكی دیندارییە، وە ئەوە سەنگی مەحەكی ڕاست‌و دروست بوونە لەگەڵ خواو بەندایەتیی كردن بۆ خوادا.

چەند مەسەلەیەكی گرنگ

مەسەلەی یەكەم: جوولەكەكان نازو نوزی زۆریان كردوەو بڕو بیانووی زۆریان بە مووسا ﷺ گرتوە، یەكێك لە بیانووەكان ئەوە بووە كە باسمان كرد، كە گڕنە لە مووسا دادەگرن خواردن‌و خۆراكی جۆراوجۆریان بۆ دابین بكات ! لە حاڵێكدا كە لەو دەشت‌و بیابانەی (سینا)دا خوا ﷻ دوو جۆرە خۆراكی بۆ داناون، كە كیفایەتی جەستەی ئینسان دەكەن، یەكیان شوێنی میوە دەگرێ‌و شیرینی‌و كاربۆهیدراتی تێدایە كە گەزۆیەو، ئەویدیكە شوێنی خۆراك

دەگرێ، کە گۆشتەو پرۆتینات‌و چەوریی تێدایە، دیارە لەو بیابانەشدا هەر ئەوە پەیدا دەبێ، هەڵبەتە خوا ﷻ دەیتوانی هەموو شتێکیان بۆ پەیدا بکات، بەڵام ئەوەندە خواردنە کافییە بۆ جەستەی ئینسان، تاکو ژیانی پێ بەڕێوەبچێ، وە خوای کاربەجێ ویستوویەتی ئەوانە بە ژیانێکی سادەو بە خواردن‌و خۆراکێکی سادەوە ڕابێنێ، چونکە میللەتێك بیەوێ بە ئازادیی بژیێ، دەبێ تەکلیفی ژیانی کەم بێ‌و، نابێت چاوی لە خواردنی جۆراو جۆرو ڕەنگین‌و بەرگ‌و پۆشاکی چاك‌و خانووبەرەی خۆش‌و...هتد بێ، بەڵکو دەبێ هەوڵ بدات بە ژیانێکی سادە، قەناعەت بە خۆی بکات.

مەسەلەی دووەم: ڕاهاتن بە خۆشگوزەرانییەوە شتێکی خراپە، وەچەی ئیسرائیل لەبەرئەوەی کە لە میسر هەرچەندە ژێردەستە بوون، بەڵام شار بووەو لەژێر دەسەڵاتی فیرعەوندا بێگومان ڕاددەیەك شارستانێتی‌و پێشکەوتن هەبووەو خەڵك لەوێ خۆشگوزەران بووە، جا ئەوان چونکە بە خۆشگوزەرانییەوە ڕاهاتوون، تەماشا دەکەی لەکاتی تەنگانەدا ئەو ڕاهاتنە بەو خۆشگوزەرانییەوە، لەو کاتی تەنگانەیاندا وەدەر دەدات، بۆیە لە عومەری کوڕی خەتتاب (خوا لێی ڕازی بێ) گێڕراوەتەوە، کە فەرموویەتی: {(اِخْشَوشِنوا فَإنَّ النِّعَمَ لاتَدُوم)} واتە: زبربن، چونکە نیعمەتەکان بەردەوام نابن، وە (أبو حامد الغزالي) لە کتێبی (إحياء علوم الدين)دا لەباسی پەروەردەی منداڵدا دەڵێ: ئەگەر کابرا هەبووش بێ، واباشە جارجار بەس نانی وشك‌و خواردنی سادە بدات بە منداڵەکانی، بۆئەوەی ئەگەر ڕۆژێك لە ڕۆژان لێیان قەوما، تووشی بەسەرداکەوتن نەبن‌و خۆڕاگرو دامەزراوبن.

مەسەلەی سێیەم: بەڕاستی ئازادیی‌و ژیانی ئازادانە باجی خۆی دەوێ، وادیارە وەچەی ئیسرائیل ئەو باجەیان زۆر لەسەر دڵ قورس بووە، چونکە ئەوەندە بە کۆیلایەتییەوە ڕاهاتوون‌و ئەوەندە ژیانی چەوساوەییان دیوە، کە زۆر خوارو خێچیی فیکریی‌و سلوکییان تێدا پەیدابووە، وەك زانایانی کۆمەڵناس دەڵێن: هەر میللەتێك زۆر چەوسایەوەو ستەمی لێکرا، کۆمەڵێك عەیب‌و عارو

کەموکووڕیی تێدا پەیدا دەبن، کە مەگەر زۆر جەریئانە خۆی لەو کەموکووڕییانە بژار بکا، ئەگەرنا وردە وردە هەر لەگەڵی دەمێنن، هەڵبەتە میللەتی ئێمەش زۆر لەو عەیبو کەموکووڕییانەی پێوە دیارن، لەسەری سەرێوە تا خواری خوارێ (واتە: حوکمڕانو بڕیاربەدەستانو خەڵکیش) کە شوێنەواری سەردەمی ڕژێمی بەعسن، کە ماوەیەکی زۆر لەژێر نیرو چەکمەی ڕژێمی بەعسدا گوزەراندوویەتیو کۆمەڵێك عەیبوعارو کەموکووڕیی پێوە نووساونو مەگەر ئەم خەڵکە ئیمانێکی چاکی هەبێو، زۆر چاك بگەڕێنەوە بۆ لای خوای پەروەردگارو خۆی بژاربکا، ئەگەرنا ئەو کەموکووڕییانەی هەر پێوە دەمێنن، ئەگەر زیادیش نەکەن[1] !.

مەسەلەی چوارەم: مووسا ﷺ دەفەرموێ: ﴿ أَتَسْتَبْدِلُونَ ٱلَّذِى هُوَ أَدْنَىٰ بِٱلَّذِى هُوَ خَيْرٌ ﴾، ئایا خواردنێك کە خراپترە هەڵیدەبژێرن بەسەر خواردنێکی چاکتردا، واتە: خواردنە چاکەکە پاڵ پێوەدەنێنو هی خراپتری دێننە جێی؟! لێرەدا مەبەست ڕووی مەعنەوییە، چونکە ئەو خواردنە سادەیە ئازادیی لەگەڵ دایە، بەڵام خواردنە جۆراو جۆرەکە کۆیلایەتیو ژێردەستەییو زەبوونیی لەگەڵدایە، جا ئینسان کە سەربەستو ئازاد بوو، با ژیانیشی سادەبێ بەڕاستی زۆر خۆشترو بەلەزەتترە، لەوەی کە لە زینداني بکەن، یاخود ژێر چەپۆكو ڕەزیلو ژێردەست بێ، بەڵام باسەری هەر لە پلاو گۆشتی بگرن، بۆ کەسێك کە خاوەنی شەهامەتو جوامێریی بێ، ژیانی سادەو خواردنی سادە لەگەڵ ئازادییدا هەڵدەبژێرێ بەسەر خۆشگوزەرانیی یەکی زەبوونانەی ژێرچەپۆکانەدا.

مەسەلەی پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿ ٱهْبِطُوا۟ مِصْرًا ﴾، توێژەرانی قورئان هەندێکیان دەڵێن: مەبەستی پێ شاری میسرە، واتە: بگەڕێنەوە بۆ میسر، تاکو لەوێ فیرعەونێکی دیکە دووبارە بتانچەوسێنێتەوەو خواردنی خۆشیش بخۆن! بەڵام

---

١) لە کتێبی: (واقیعی هەرێمی کوردستان، دیدێکی ئیسلامیانە)دا تیشکمان خستۆتە سەر ژمارەیەك لەو نەخۆشییانە.

لەبەرئەوەی کە وشەی (مِصراً) بە نەزانراو (نَكِرَة) هاتوە، ئەو مانایە ڕاست نیە، بەڵکو مەبەست لە (مِصراً) هەر شارێکە، چونکە بچنە هەر شارێکەوە حەتمەن ئاغاو کوێخاو طاغووتێکی لێیە، ئەو کاتە وابووە، کەواتە: بچن بۆ هەر شارێك لە شاران تاکو زەلیلانە بژینو خواردنی خۆشیش بخۆن، ئەگەر ڕازی نینو ئامادەنین باجی ژیانی ئازادانە بدەن، ئەوە سەرەنجامو چارەنووستان دەبێت.

مەسەلەی شەشەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَضُرِبَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلذِّلَّةُ وَٱلۡمَسۡكَنَةُ ﴾، زەبوونیو نەداریی یان لەسەر فەڕزبوو، زانایان دەڵێن: (الرَّذائِل يَجُرُّ بَعضُها بَعضاً)، واتە: سیفەتە خراپەکان هێندێکیان هێندێکیان پەلکێش دەکەن، ئەوانە کە ئامادەنەبوون بە ژیانی سادە بگوزەرێنن، ژێردەستەییان لەسەر فەڕز کراوەو، سەرەنجام نەدارییان لەسەر فەڕز کراوە، ئەوەش سەری کێشاوە بۆ ئەوە کە عەیبوعاری دیکەشیان تێدا پەیدابن، هەروەها سیفەتە چاکەکانیش هەندێکیان هەندێکیان پەیدا دەکەن، وەك پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(إنَّ الصِّدْقَ يَهدِي إلَى البِّر وإنَّ الكَذِبَ يَهدِي إلى الفُجُور) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٦٠٩٤)، وَمُسْلِم برقم: (٦٥٨٠)، عَن أَبي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ الله رضي الله عنه}، واتە: ڕاستگۆیی ئینسان بەرەو چاکە دەبا، وە درۆزنیی ئینسان بەرەو خراپە دەبات.

مەسەلەی حەوتەم: حیکمەتی ئەوە چییە کە خوا ﷻ ئەو ئایەتەی لەوێدا هێناوە، کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ وَٱلنَّصَٰرَىٰ وَٱلصَّٰبِـِٔينَ مَنۡ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا فَلَهُمۡ أَجۡرُهُمۡ عِندَ رَبِّهِمۡ وَلَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ﴾، کە وەك بڵێی ئایەتێکە کراوەتە نێواخنی ئەو قسەوباسانەی کە لەگەڵ جوولەکەکاندا دەکرێن؟! زانایان دەڵێن: دوو حیکمەتی تێدان:

یەکەم/ بۆ ئەوە کە خوا ﷻ ئەوەندە زەمی جوولەکەکان دەکات لەسەر خراپەو کەموکوڕییەکانیان، ئەو جوولەکانەی کە مسوڵمان دەبن، دڵیان لە خۆیان دانەمێنێو پێیان وابێ بابو باپیرانیشیان هەرخراپ بوون، نەخێر بەڵکو

ئەوانەیان کە چاك بوون، لە باب و باپیرانیان هی جوولەکە، هی نەصرانیی، هی صابیئە، هی موشریکەکان ... هتد، مادام ئەو کاتە لەسەر ئایین و بەرنامەی ئەو سەردەمەی خۆیان بووبن و لەگەڵیاندا ڕاستیان کردبێ، ئەوە مانای وایە سەرفرازو بەختەوەرن.

دووەم/ بۆ ئەوەی مسوڵمانانیش هەر لە خۆوە فریو نەخۆن و لەخۆبایی نەبن، پێیان وابێ هەر چونکە ناویان مسوڵمانە، تازە پێویستییان بە هیچ شتێك نیە! بەڵکو دەبێ بەڕاستی ئیمانت بە خواو ڕۆژی دوایی هەبێ، وە کردەوەی باشیشت هەبێ، ئنجا مسوڵمانەتییەکەت نێوەڕۆکی هەیە.

وە لە کۆتاییدا دەڵێین: ئەم ئایەتە لەلایەن هەندێ مەلای دین فرۆشەوە مانایەکی هەڵەی لێدراوەتەوە، دەڵێن: ئەوە کە خوا ﷻ دەفەرموێ: بڕواداران و جوولەکەو نەصرانیی و صابیئە، هەر کەسێ ئیمانی بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەبێ، وە کردەوەی چاك بکات، ئەوە پاداشتی لای پەروەردگاری هەیەو ترس و پەژارەی نیە، دەڵێن: کەواتە: هەموو ئەوانەی کە خاوەن کتێبی ئاسمانیین، هەر کەسە بە دینی خۆی مادام ڕاست دەکەن لەگەڵ دینی خۆیاندا، ئەوە بەهەشتینە! بەڵام بێگومان ئەمە مانایەکی زۆر غەڵەتە، وە پێچەوانەی چەندان ئایەتی خوای پەروەردگارە، بۆ وێنە خوای زاناو شارەزا لە سووڕەتی (آل عمران)دا دەفەرموێ: ﴿ ...وَقُل لِّلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡأُمِّيِّـۧنَ ءَأَسۡلَمۡتُمۡۚ فَإِنۡ أَسۡلَمُواْ فَقَدِ ٱهۡتَدَواْ ...(٢٠) ﴾، واتە: وە ئەوانەی کە کتێبیان پێدراوەو ئەوانەش، کە نەشارەزان (لە کتێبەکانی خوا) پێیان بڵێ: ئایا مسوڵمان بوون؟ جا ئەگەر مسوڵمان بوون (یان گەردنکەچبوون بۆ ئایینی ڕاست و دەستکاریی نەکراوی خوا) ئەوە ڕێی ڕاستیان گرتوە.

وە خوای بێ وێنە هەر لە سووڕەتی (آل عمران)دا دەفەرموێ: ﴿ وَمَن يَبۡتَغِ غَيۡرَ ٱلۡإِسۡلَٰمِ دِينٗا فَلَن يُقۡبَلَ مِنۡهُ وَهُوَ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ مِنَ ٱلۡخَٰسِرِينَ (٨٥) ﴾، واتە: وە هەرکەس جگە لە ئیسلام بەرنامەیەکی دیکە بخوازێ، بێگومان لێی وەرناگیرێ و لە دواڕۆژیشدا لە زیانبارانە. کەواتە: ئەوە غەڵەتە بڵێی: جوولەکەو نەصرانیی و

صـابیئە، هەرکەسێ ئێستا دینی خـۆی پیادەبکات، مانـای وایـە لـە قیـامەت سـەرفرازە! نـەخێر ئـەو مانایـە غەڵـەتە، بـەڵام ئـەم ئایەتـە دوو مانــای ڕێـك‌و ڕاسـتی هـەن:

مانـای یەکـەم: بـە نـسبەت ڕابردووەوەیـە، واتـە: لـە ڕابـردوودا، ئەگـەر جوولەکـە بەڕاسـتی پـەیڕەوییان لـە دینـی خۆیـان کردبـێ‌و، لەگـەڵ کتێبـی خۆیـان‌و پێغەمبەری خۆیاندا کە تەوڕات‌و مووسان ڕاستیان کردبێ، وە نەصـڕانیی‌یـەکان ئەگـەر لەگـەڵ عیـساو لەگـەڵ ئینجیلـدا ڕاسـتیان کردبـێ، وە صـابیئە ئەگـەر لەگەڵ دینی خۆیاندا ڕاستیان کردبێ، هـەروەها مـسوڵمانان ئەگـەر لەگـەڵ دیـنی خۆیاندا ڕاستیان کردبێ، ئەوە ئەوانە هەموویان سـەرفرازو بەختەوەرن.

مانـای دووەمی: بۆ ئێستاو داهـاتوویە، واتە: ئێـستاو لەمـەودوا ئەگـەر مـسوڵمانان بەڕاستی خاوەنی ئیمان‌و کردەوەی باش بن، وە جوولـەکە ئەگـەر ئیمانـێ بێـنن‌و کردەوەی باش بکەن، وەك شەریعەتی ئیسلام دەڵـێ، وە نەصـڕانیی‌و صـابیئەش بەهەمان شـێوە، ئەگەر ئیمان بێنن بەڕاسـتیی‌و کـردەوەی باشـیش بکـەن بـەپێی شەریعەتی کۆتایی خوای پەروەردگار، ئەوە ئەوانە هەموویان سەرفراز دەبن.

خـوای پەروەردگـار ئێمەو سەرجەم مسوڵمانان لەوانە بگێڕێ، کە تەنها بەنـاوی مـسوڵمانەتیی ئیکـتفا ناکـەن، بەڵـکـو ئیمـانی باشـیان دەبـێ‌و پابەنـد دەبـن بـە شــەریعەتی خــواوەو، بەپێــی ڕێـوشــوێن‌و ڕێبــازی پێغەمبــەری خــوا ﷺ بەڕێوەدەچن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێزدەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە زنجیرە دەرسی تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز، لە چوار ئایەت پێك دێت، ئایەتەكانی: (٦٣ تاكو ٦٦)، لەم چوار (٤) ئایەتەدا خوا ﷻ دوو لە عەیبو كەموكوڕییەكانی بەنی ئیسرائیل بە چاوی نەوەكانیاندا دەداتەوە، كە:

یەكەمیان/ ئەوەیە كە بە حاڵێكی زۆر سەخت پەیمانیان لێوەرگیرا، كە پابەند بن بە تەوراتەوە، كەچی دواییش وەك پێویست پێوەی پابەند نەبوون.

وە دووەمیان/ ئەوەیە كە كۆمەڵێك هەبوو ون لە شارێك لەكەنار دەریایەك كە هەرچەندە ئیشكردنیان لە ڕۆژی شەممەدا لێ قەدەغەكراوە، بەڵام ئەو قەدەغەیان شكاندووە خوای بەرز بە شێوەیەكی سەخت سزای داون، وەك لە درێژەی ئایەتەكاندا باسی دەكەین.

﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَـٰقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ ٱلطُّورَ خُذُوا۟ مَآ ءَاتَيْنَـٰكُم بِقُوَّةٍ وَٱذْكُرُوا۟ مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ ۖ فَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ لَكُنتُم مِّنَ ٱلْخَـٰسِرِينَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ ٱلَّذِينَ ٱعْتَدَوْا۟ مِنكُمْ فِى ٱلسَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا۟ قِرَدَةً خَـٰسِـِٔينَ ﴿٦٥﴾ فَجَعَلْنَـٰهَا نَكَـٰلًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾ ﴾.

مانـای وشـه بە وشــەی ئایەتەکــان

((وە یادبکــەنەوە (ئـەی جوولەکەکــان) کــاتێك پــەیمانێکی پتــەومان لێتــان وەرگـــرت (واتـــە: لـــە پێـــشووەکانتان)، وە کـــێوی طـــوورمـــان بەســـەر ســـەرتانەوە بەرزکردەوە (پێمان گوتن): ئەوەی پێماندا‌ون (لە بەرنامەو شەریعەت) بـە تونـدیی بیگرن‌و بـزانن چی تێدایە! بەڵـکو پـارێز بکـەن ﴿٦٣﴾ کەچـی دوای ئـەوە پـشتتان هەڵکردو، ئەگەر چاکەو بەزەیی خوا نەبووایە بەسەرتانەوە، لـە زیانبـاران دەبـوون ﴿٦٤﴾ وە (بەســـەرهاتی) ئەوانــەتان زانــی، کــە لــە شــەممەدا دەســتدرێژیی یــان کــردو، پێمانگــوتن: ببنە مەیموونی پەسـت ﴿٦٥﴾ وە گێڕامان (واتە: ئەو ڕووداوە) بە مایەی پەند وەرگرتن‌و سڵەمینەوەی خەڵکی ڕۆژگاری خۆیان‌و هی دوای خۆشـیان، وە بـە ئامۆژگـاریی بۆ پارێزکـاران﴿٦٦﴾)).

شــیکردنــەوەی هەندێــك لە وشــەکان

(﴿مِيثَـٰقَكُمْ﴾): (الـميثَاقُ: عَقـدٌ مُؤَكَّـدٌ بـيَمينٍ وَ عَـهدٍ) واتـە: (مِیثَـاق) بریتیـە لـە گرێبەستێك کە جەختی لەسەر کرابێتەوە، بە سوێند لەسەر خواردن‌و پـەیمان لەسەر وەرگیـران.

(﴿ٱلطُّورَ﴾): (الطُّـورُ: اسْـمٌ جَبَـلٍ مَخْصُوصٍ، وقيـلَ: اسْمٌ لِكُـلِّ جَبَـلٍ)، واتـە: (طُـور) ناوی چیایەکی تایبەتە، کە توێژەرانی قورئـان دەڵێن: مووسا ﷺ لەسـەر ئـەو چیایە کە لە دەشتی (سینا)یە، گفتوگۆی لەگەڵ خـوا کـردووەو تـەوراتی لەسـەر ئــەو چــیایە لــە خــوا ﷻ وەرگرتــوە، کــە بێگومــان فریــشتە بۆیــان هێنــاوە، هەندێکیش دەڵێن: وشەی طوور ناوی هەر چیایەك‌و هەر شاخێکە بە گشتی.

(﴿خَـٰسِـِٔينَ﴾): (قِيـلَ خَـسَأْتُ الكَـلْبَ، أي: زَجَرْتُـهُ مُـسْتهيناًبهِ فـانْزَجَرَ، وكَـذَلِكَ إذَا قُـلْتَ لَـهُ: إخـسأْ) لـە کـوردەواریی خۆمانـدا، کـە سـەگ دەنـگ دەدرێ دەڵێن:

(چغـه)، دەگوتـرێ: (خَسَـأْتُ الكَلْبَ)، واته: چەغـەم له سەگەکه کـردو دەنگمـدا بـه سـووکیی ئـەویش سـڵەمییەوە، (خاسـئين)یـش کـۆی (خاسـيء)ه، واتـه: کەسـێك بـه سـووکایەتیی پێکرانـەوە دەرکرابـێ‌و بـێ‌دەنگ کرابـێ، یـان سـزا درابـێ.

(نَكَلًا): (نكَّلْتُ بِهِ: إِذَا فَعَـلْت بـهِ مَـا يُنَكِّـلُ بـهِ غَيـرُهُ واسـم ذَلِـكَ الفعل النَّكَالُ)، کـه تـۆ سـزای کەسـێکـت دا خەڵـکی دیکـەی پێـوه تـەمبێ بـێ، وه پەنـدی لـێ وەربگـرێ، ئەو کردەوەیەی که تۆ لەگەڵ کەسێکدا دەیکەی پـێ عیبـرەتگرتوو بێ‌و پێ تەمبێ خواردوبـێ، پێـی دەگـوترێ: (نَكـال)، (نَكـال)یـش لـه (نِكْل)ەوه هـاتوه (والنِّكـل: قيْـدُ الدّابَّـةِ وحَديـدِةِ اللِّجَـام لِكـونِهما مـانعين، والجَمْـعُ: أَنكـال)، (نِكْل) به پێوەندی پێـی وڵاخ دەگـوترێ، وه بـەو ئاسـنه دەگـوترێ، کـه دەکرێته لغاوی وڵاخه بەرزەو دەخرێته نێو زاری، چونکه هەم ئـەو پێوەنـدەی، که دەخرێته پێی وڵاخەوە، قەدەغەی دەکات لەوە که بـەملاو بـەولادا بـڕوا، وه هەم ئەو ئاسنەی دەخرێته دەمی ئەسـپیشـەوە، ڕێی لێدەگیـرێ، لـەوە کـه گیـاو لەوەڕ بخوات، کۆی (نِكْـل)یش (أَنكَـال)ه.

(بَيْنَ يَدَيْهَا): پێشـی، واته: ئەوانەی له پێشـی بوون.

(وَمَا خَلْفَهَا): دوایی، واته: ئەوانەی له دوای بـوون.

(وَمَوْعِظَةً): (الوَعْظُ: زَجْرٌ مُقْتَرِنٌ بِتَخْوِيفٍ) (وَعْـظ) تێوه خوڕینێکه، که هاوکـات بـێ لەگـەڵ ترسـاندن، وه خــەلیلی کـوڕی فەڕاهیــدیی دەڵـێ: (الـوَعْظُ: هُـوَ التَّذكِيـر بالخَيـرِ فِيمَـا يَـرُقُّ لَـهُ القَلْـبُ وَالعِـظَةُ وَالـموعِظَةَ: اسمٌ) واتـه: (وَعْـظ) ئەوەیـه، کـه تـۆ بیـری کەسـێك بخەیتـەوە ئامۆژگـاریی بکـەیت، بـه شێوەیەك که دڵی نەرم بێت، وه هەرکام لـه (عِـظَةُ) و (مَوعِظَـة) نـاون، کـه بـه کوردیی دەڵێین: ئامۆژگـاریی.

مانـــای گـشــتی ئایـەتەکـــان

خوا ﷻ دوای ئەو ئایەتەی، کە لە دەرسی پێشوودا تەفسیرمان کردو، کردی بە ناواخن بۆ دواندنی خاوەن کتێبەکان بەگشتیو جوولەکەکان بە تایبەت، لەبەر ئەو دوو حیکمەتەی کە باسمان کردن، دێتەوە سەر دوواندنی جوولەکەکانو خستنە ڕووی ئەوەی کە لەگەڵ پێشینانیان کردوویەتی، جا چ نیعمەتی بەسەریاندا ڕشتبێ، وەك لە دەرسەکانی ڕابردوودا باسمان کرد، چ تووشی سزاو جەزرەبەی خوا بووبن، بەهۆی سەرەخەرییو لاملییو لادانیانەوەو دەفەرموێ: ﴿ وَإِذۡ أَخَذۡنَا مِيثَٰقَكُمۡ ﴾، واتە: یادبکەنەوە کاتێ کە پەیمانێکی زۆر پتەومان لێتان وەرگرت، کە دوایی باسی دەکەین، ئەو پەیمانە چەند بڕگە بووە چۆن بووە؟ ﴿ وَرَفَعۡنَا فَوۡقَكُمُ ٱلطُّورَ ﴾، وە طووڕمان بەسەر سەرتانەوە ڕاگرت، کێوی طووڕ، یاخود چیایەك لە چیایەکان، یاخود چیایەك کە لە کێوی طووڕە، ئەو پەیمان وەرگرتنەش بۆ ئەوەبوو، کە ڕەفتار بە تەوڕات بکەنو پابەندبن بەو شەریعەتەوە کە مووسا ؈ لە خواوە بۆی هێناون، بۆئەوەی ژیانی تاکییو خێزانییو کۆمەڵایەتییان، بەپێی ئەو بەرنامەیە ڕێکبخەن، ﴿ خُذُواْ مَآ ءَاتَيۡنَٰكُم بِقُوَّةٖ ﴾، (وە پێمانگوتن) ئەو بەرنامەیەی پێمانداون بە توندیی بیگرنو بە جیددییو پێوەی پابەند بنو مامەڵەو ڕەفتاری پێ بکەن، جارێ سەرەتا بە جیددیی بیگرن، دوایی هەوڵبدەن بزانن چی تێدایە ﴿ وَٱذۡكُرُواْ مَا فِيهِ ﴾، واتە: وە دیراسەی بکەنو لێی بکۆڵنەوەو تێی بفکرن، بزانن چی تێدایە ﴿ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ﴾، بەڵکو تەقواتان پەیدابێ، کەواتە: تەقوا لە ئەنجامی پابەندیی بە شەریعەتی خواوە پەیدا دەبێ، سەرەتا پێویستە ئینسان شەریعەتی خوا وەربگرێو ئیمانی پێ بێنێو بە جیددیی وەریبگرێ، دوایی هەوڵبدا تێیبگا، ئیدی لە ئەنجامی ئەوەدا وەك لە دەرسەکانی ڕابردووش باسمان کرد، ئینسان تەقوای پەیدادەبێو زیاد دەبێ.

﴿ ثُمَّ تَوَلَّيۡتُم مِّنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ ﴾، ئنجا دوای ئەوەش پشتتان تێکرد، دیارە مەبەست پێی زۆربەیانە، ئەگەرنا بەتەئکید هەندێکیان پێوەی پابەند بوون، بەڵام

دیـاره زۆربــەیان پابەنـد نــەبوون، ئنجــا دەفــەرموێ: ﴿ فَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ لَكُنتُم مِّنَ ٱلْخَـٰسِرِينَ ﴾، ئەگـەر بەخشـشی خـواو بـەزەیی خـوا نەبووایـە بەسـەرتانەوە، بێگومـان لـە زیانبـاران دەبـوون، بـەڵام خـوا لێبـوردنی زۆره لەگـەڵ بەنـدەكانیو چاوپۆشـیی زۆره، ئـەوەتا لەگـەڵ ئـەو پـەیمان شكاندنەشـیاندا، دوای ئـەوەی پەشێمان بوونەوەو تۆبەیان كردوه، خوا لێیـان خۆشـبووه، ئنجا دێتـه سـەر بـاسو مەسـەلەیەكی دیكـە، كـە سـەركۆنەو سەرزەنـشتیی ئەوانـەی سـەردەمی پێغەمبەری خوا ﷺ پێدەكات، چونكە بەڵێ بابو باپیـرانیان وایـانكردوه، بـەڵام ئەوانیش بەتەئكید بابو باپیـرانی خۆیانیان بە پەسند زانیوە، وە دیفاعیشیان لـە هەڵوێـستەكانیان كـردوە، بـە بەڵـگەی ئـەوە كـە لەسـەر هـەموو شـتەكانیان هـەر ڕۆیـــشتوونو بـــەردەوام بـــوون: ﴿ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ ٱلَّذِينَ ٱعْتَدَوْا۟ مِنكُمْ فِى ٱلسَّبْتِ ﴾، وە بێگومـان ئێـوە ڕووداوی ئەوانـە دەزانـن، كـە لـە شـەممەدا دەسـتدرێژییان كـردوو یـاخیی بـوونو سـنووریان بەزانـد ﴿ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا۟ قِرَدَةً خَـٰسِـِٔينَ ﴾، ئێمـەش لـە سـزای ئـەوەدا پێمـانگوتن: ببنـە مـەیموونی پەسـتو زەبـوون، هەڵبەتـە ئینـسان وەختێك دەبێتە مەیموون، مانای وایە زۆر پەستو نزمو زەبوون بووه! ﴿ فَجَعَلْنَـٰهَا نَكَـٰلًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا ﴾، ئنجـا ئـەو سـزایەمان (كـە ئەوانـەمان گێـڕا بـە مەیموون) كرد بە مایەی تەمبێ بوونو پەندوەرگرتنی هەموو ئەو خەڵكەی، كە لە دەوروبەریان بوونو هاوچەرخیان بوون، وە ئەوانەی لە دوای ئەوانیشـەوە دێـن كـە پەنـدی لـێ وەربگـرن، لێـرەدا جێـی سـەرنج ئەوەیـە، كـە جوولەكـەكان وەك لـە دەرسـەكانی ڕابـردوودا باسمـان كـرد، میللەتێكــن خــوای دادگــەر زۆر نیعمــەتو موعجیزەی سەیر سەیری پێداون، بەڵام دیسان سـزای زۆر گـەورە گەورەشـی داون ! جا ئەمە ئەوە لێی وەردەگیـرێ، كە هەركەسێك خوا نیعمـەتی زۆری بـداتێ، ئەگـەر شوكری نیعمەتەكەی نەكرد، خوای دادگەر زۆر بـە تونـدیش سـزای دەدات، وەك لـە ســـووڕەتی (الـــمائدة)دا دەفــــەرموێ: ﴿ قَالَ ٱللَّهُ إِنِّى مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ ۖ فَمَن يَكْفُرْ بَعْدُ مِنكُمْ فَإِنِّىٓ أُعَذِّبُهُۥ عَذَابًا لَّآ أُعَذِّبُهُۥٓ أَحَدًا مِّنَ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿١١٥﴾ ﴾، دوای ئەوەی كۆمەڵـێك

لـە شـوێنکەوتووانی عیـسا (حەوارییـەکان) داوایـان لێکـرد، گوتیـان: دەبـێ سفرەیەکمان لە ئاسمانێ وە بۆ بێنیە خوارێ، سفرەیەك خواردن کە لێی بخۆین، عیساش بۆ ئەو مەبەستە لە خوا پاڕایەوە، خوای پـەروەردگار فـەرمووی: مـن سفرەیەکتان لە ئاسمانێ وە بۆ دادەبەزێنم، کە هەموو جۆرە خواردنێکی تێدابێت، بەڵام لەمەودوا هەر کامێك لـە ئێوە بێبـڕوا بێـت، بـە جۆرێـك سـزای دەدەم لـەنێو جیهانییاندا کەسم وا سـزا نـەدابێ ! جا هەنـدێك لـە توێـژەرەوانی قورئـان دەڵێن: عیساو حەوارییەکانە کە ئەو وەڵامەیان لە خوا بیـست، گوتیـان: سـفرەکەمان هـەر نـاوێ، ترسـان لـەوەی کـە هەندێکـیان دوایـی لاساربن‌و خـوا سـزایان بـدا، وە هەندێکـیان دەڵـێن: گوتیـان: (إن شـاءَ الله) لاسار نـابین‌و سـفرەو خوانەکەیان بـۆ دابەزێ، کە ئەم ڕایەش بەهێزترە، بەڵێ خـوا هەرکەسـێ چاکەی زۆر لەگـەڵ بکـات، ئەگەر بێت‌و ئەهلی ئەمەگ‌و سوپاس نەبێت، دوایـی تونـدتریش لـە خەڵـکی دیکـە سـزای دەدا، وەك خـوا لـە سـووڕەتی (الأحـزاب)دا بـە هاوسـەرە بـەڕێزەکانی پێغەمبـەری فـەرمووە: هـەرکامێك لـە ئێـوە لاڕێ بێـت: ﴿... يُضَٰعَفۡ لَهَا ٱلۡعَذَابُ ضِعۡفَيۡنِ ... ﴿٣٠﴾﴾ الأحـزاب، سـزاو ئـازاری بـۆ دووقـات دەکرێتـەوە، دیـارە ئەگەر چاکیش بن پاداشـتیان دوو قـاتە، وەك فەرموویەتی: ﴿ ...نُّؤۡتِهَآ أَجۡرَهَا مَرَّتَيۡنِ ...﴿٣١﴾﴾ الأحزاب، واتە: دوو جـار پاداشـتی دەدەینـەوە، جا دەفـەرموێ: ﴿ فَجَعَلۡنَٰهَا نَكَٰلٗا لِّمَا بَيۡنَ يَدَيۡهَا وَمَا خَلۡفَهَا وَمَوۡعِظَةٗ لِّلۡمُتَّقِينَ ﴾، واتـە: ئـەو بەڵایـەی کـە سـزای ئەو کۆمەڵەمان پێدا، کردمان بە مایەی تەمبێکردن‌و پەند دادانی خەڵکی سەردەمی خۆیان، وەهی دوای خۆشیان، وە کردمان بە ئامۆژگاریی چاك بۆ پارێزکاران، خەڵـك بەگشتی پەندو عیبـڕەت وەردەگرن، بەڵام ئەهلی تەقـوا بۆیـان دەبێتە ئامۆژگاریی، پەنـد وەرگـرتن زۆرجـار بەدەسـت خـۆت نیـە عیبـڕەت‌و پەنـد وەردەگـری، بـەڵام ئامۆژگاریی ئیرادەو ئیختیاری خۆتی لەگەڵدایە، وە ئامۆژگاریی وەرگرتن لە ڕاستیدا تەنیا شـایستەی ئـەهلی تەقوایـەو ئینـسان بـەهۆی تـەقواوە ڕووداو بـۆی دەبـن بـە ئامۆژگارییو، بۆی دەبن بە مایەی ئەوە کە زیاتر لە خوا نزیك بێتەوە.

چـەند مەســەلەیـەکی گرنـگ

مەسەلەی یەکەم: ئەو پەیمانەی کە خوا ﷻ لەبارەیـەوە دەفـەرموێ: ﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَـٰقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ ٱلطُّورَ ﴾، ئەو پەیمانـە لـەدوو شـوێنی دیکـە لـە قورئانـدا باسکراوەو پەیمانێکی دوازدە بڕگەییە، دە (١٠) بڕگەی لە ئایەتەکانی (٨٣ و ٨٤)ی سـوورەتی (البقـرة)دا باسـکراون، کـە بـەم شـێوەیەن: ﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَـٰقَ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَـٰمَىٰ وَٱلْمَسَـٰكِينِ وَقُولُوا۟ لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنكُمْ وَأَنتُم مُّعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَـٰقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَآءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنفُسَكُم مِّن دِيَـٰرِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنتُمْ تَشْهَدُونَ يُرَدُّونَ ﴾. دە بڕگەکانی ئەو پەیمانە پتەوەش کە خوا لە جوولەکەکانی وەرگرتوە، ئەمانەن:

١- ﴿ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ ﴾، بێجگە لە خوا بەندایەتیی بۆ هیچ کەس ناکەن.

٢- ﴿ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَانًا ﴾، لەگەڵ باب و دایکتان چاکە دەکەن.

٣- ﴿ وَذِى ٱلْقُرْبَىٰ ﴾، لەگەڵ خزمان چاکە دەکەن.

٤- ﴿ وَٱلْيَتَـٰمَىٰ ﴾، لەگەڵ هەتیوان چاکە دەکەن.

٥- ﴿ وَٱلْمَسَـٰكِينِ ﴾، لەگەڵ نەداران چاکە دەکەن.

٦- ﴿ وَقُولُوا۟ لِلنَّاسِ حُسْنًا ﴾، وە قسەی چاك بەخەڵکی دەڵێن، چاکە نـەبێت بـە خەڵکی ناڵێن.

٧- ﴿ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾، وە نـوێژ بەرپا دەکەن.

٨- ﴿ وَءَاتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾، وە زەکات دەدەن.

٩- ﴿لَا تَسْفِكُونَ دِمَآءَكُمْ﴾، وە خوێنی یەکدی بەناهەق نـاڕێژن.

١٠- ﴿وَلَا تُخْرِجُونَ أَنفُسَكُم مِّن دِيَـٰرِكُمْ﴾، وە یەکدی لـە مـاڵو حـاڵی خۆتـان دەرناکـەن، ئەمـە دە (١٠) بڕگـە، وە لـە سووڕەتی (الـمائدة)شـدا باسـی دوو بڕگـەی دیکـەش دەکـات، کـە دەفـەرموێ: ﴿وَلَقَدْ أَخَذَ ٱللَّهُ مِيثَـٰقَ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ ٱثْنَىْ عَشَرَ نَقِيبًا ۖ وَقَالَ ٱللَّهُ إِنِّى مَعَكُمْ ۖ لَئِنْ أَقَمْتُمُ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَيْتُمُ ٱلزَّكَوٰةَ وَءَامَنتُم بِرُسُلِى وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ ٱللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَّأُكَفِّرَنَّ عَنكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّـٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَـٰرُ ۚ فَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ مِنكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ﴿١٢﴾﴾، لەوێشدا خوا ﷻ دەفەرموێ: بێگومان خـوا پـەیمانی لـە وەچـەی ئیـسڕائیل وەرگرت، وە دوازدە نەقیب (واتە: مشورخۆر)مان تێدا پەیـداکردن، وە خـوا فەرمووی: من لەگەڵتانم ئەگەر نوێـژ بکـەن، وە زەکات بـدەن، وە ئیمـان بـە پێغەمبەرانی مـن بێـنو پـشتیان بگـرن، وە قـەرزی چاکە بـدەن بـە خـوا، ئەوە گوناهـەکـانتان لـێ دەسڕمەوە، وە دەتانـخەمە بەهەشـتەکانی خۆمـەوە، کە ڕووباریان بەژێردا دەڕۆن، وە هەرکەسێکتان دوای ئەوە بێبـڕوابێ، ئـەوە مـسۆگەر ڕێـی ڕاسـتی بزرکـردوە، کەواتـە: وەچـەی ئیـسڕائیل (جوولەکـە) پەیمانیـان لێوەرگیـراوە، کە:

١١- ﴿وَءَامَنتُم بِرُسُلِى﴾، ئیمان بە پێغەمبەرانی دوای مووسا بێنن ؈.

١٢- ﴿وَعَزَّرْتُمُوهُمْ﴾، وە پشتیان بگرن، مانـا وایـە کـە ئیمـان بـە پێغەمبـەری کۆتایی ﷺ ناهێنن وە پشتی ناگرن، ئەوە ئەو پەیمانـەی کـە خـوا لەگەڵـی بەستوون لەسەر دەستی مووسا ؈، دەیشکێنن، کـە نـەك هـەر ئیمـانی پـێ نـاهێننو پـشتی ناگـرن، بـەڵکو دژایەتیـشی دەکـەن، ئـەوە مانـای وایـە دوو بڕگەی ئەو پەیمانەیان هەڵوەشاندۆتەوە، ئەگەر بڕگـەکانی دیکەش هەموو جێبەجێ بکـەن.

مەسەلەی دووەم: توێژەرەوانی قورئان هەموو لەسەر ئەوە ئەوە یەك دەنگن كە ئەو كێو بەرزكرانەوە بەسەر وەچەی ئیسرائیل دا {كە بەڕاستی ئەوە یەكێك بووە لە موعجیزە هەرە گەورەكانی مووسا عليه السلام، وە یەكێك بووە لەو شتە سەرسوڕهێنەرانەی كە خوا بەس بۆ وەچەی ئیسرائیلی كردوون، وەك زۆر شتی دیكە كە تەنیا بۆ ئەوانی كردوە}، كاتێك بووە كە مووسا عليه السلام خوا عز وجل تەوراتی پێدەدات، كە لەسەر چەند بەردێكی تەختو لووس (ألواح) نووسراوەتەوە، مووسا تەورات دێنێو بۆیان دەخوێنێتەوەو دەفەرموێ: ئەوە خوای بەرزو مەزن ئەو شەریعەتەی بۆ ئێوە ناردوە كە پێوەی پابەند بن، كەچی ئەوان مل نادەنو سەرپێچی دەكەنو دەڵێن: هەرگیز ئەوەمان پێ جێبەجێ ناكرێ ! بەڵێ ئەو پێغەمبەرە پایە بەرزە عليه السلام لە خواوە تەوراتی بۆ هێناونو ئەو هەموو موعجیزانەی پێشان داون، كەچی دەڵێن: پابەند نابین ! هەرچەندە مووسا عليه السلام زۆر ئامۆژگارییان دەكات، هەر دەڵێن: نەخێر پابەند نابین ! ئیدی خوا سبحانه وتعالى كێوی طووڕ لە دەشتی سینا، یان چیایەكی دیكە هەڵدەقەنێو دەیهێنێتە سەر سەریان، وەك هەورێكو مووسا پێیان دەڵێ: خوا دەفەرموێ: پابەند دەبن بە تەوراتەوە، یان نا ؟ ئەوانیش لە ترسان لەسەر لاسەرێكیان كڕنووش دەبەنو بە لاچاوێك تەماشای كێوەكە دەكەنو دەڵێن: با خوا بەسەرمان دانەخاتو پابەند دەبین، جا ئەوەیە كە خوا سبحانه وتعالى دەفەرموێ:

﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَـٰقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ ٱلطُّورَ خُذُواْ مَآ ءَاتَيْنَـٰكُم بِقُوَّةٍ وَٱذْكُرُواْ مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴾، هەروەها لە سوورەتی (الأعراف)یشدا خوای پەروەردگار ئاوا باسی دەكاتو، دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ نَتَقْنَا ٱلْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُۥ ظُلَّةٌ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُۥ وَاقِعٌۢ بِهِمْ خُذُواْ مَآ ءَاتَيْنَـٰكُم بِقُوَّةٍ وَٱذْكُرُواْ مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧١﴾ ﴾، واتە: كاتێك كێوەكەمان هەڵقەندو لەسەر سەریان ڕامان گرت، وەك پارچە هەورێكو گومانیان وابرد كە ئێستا بەسەریان دا دەكەوێ، ئنجا پێمانگوتن: ئەوەی كە پێمانداون بە جیددیی بیگرن، وە بزانن چی تێدایەو كاری پێبكەن، بۆئەوەی

کە خۆتان بپارێزنو تەقواتان پەیدابێ.

مەسەلەی سێیەم: ئەوانەی کە لە شەممەدا سنوورشکێنییان کرد، بەسەرهاتەکەیان لە سوورەتی (الأعراف)دا باسکراوە وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِى كَانَتْ حَاضِرَةَ ٱلْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِى ٱلسَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ ۙ لَا تَأْتِيهِمْ ۚ كَذَٰلِكَ نَبْلُوهُم بِمَا كَانُوا۟ يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾ ﴾، واتە: وە پرسیار بکەن لە وەچەی ئیسرائیل دەربارەی ئەو شارەی کە لەلای دەریاکە بوو، کە خەڵکی ئەو شارە دەستدرێژییان کردو سنوورشکێنییان کرد {بۆ زانیاریتان: جوولەکە شەممان لێیان قەدەغەکراوە کە ئیشوکاری تێدا بکەن، وەك چۆن مسوڵمانان ڕۆژی جومعەیان هەیە بۆ ئیسراحەتو کۆبوونەوەی هەفتانەیانو، نەصرانیی یەکان یەك شەممەیان هەیە}، جا ئایا ئەو شەممە شکاندنەیان چۆن بووە؟ ڕوونی دەکاتەوە: ﴿ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا ﴾، واتە: یادبکەوە کاتێك کە لە ڕۆژی شەممەیاندا ماسییەکانیان بەڕەوە دەهاتنو سەریان بەرز دەکردەوە، ئەوانە وادیارە ڕاوچیی بوو ونو ماسییان ڕاو کردوە، خواش لێی قەدەغە کردوون لە ڕۆژی شەممەدا بچنە ڕاوێ، وە بۆ تاقیکردنەوەی ئەوان ڕۆژی شەممان ئەو ماسییانە دەهاتن بە کۆمەڵ سەریان دەردەهێنا لە دەریا، بەڵام لە ڕۆژانی غەیری شەممەدا دیار نەدەمان ئەوانیش هەڵسان گوتیان: تەگبیرێکی دەکەین ! لەلایەك با ڕاوی خۆمان بکەینو لە لایەکیش شەممە ناشکێنین، ئیدی فێڵێکیان کرد، بۆیە دەتوانین بلێین: حیلەی شەرعیی ڕیشەیەکی جوولەکانەی هەیە، ئنجا هەڵسان چییان کرد ؟! لە ڕۆژانی شەممەدا دەیانگوت ڕاوێ ناکەین قەیناکا، بەڵام ماسییەکانیان لەولاڕا دەهێنا بۆ تەنکاوێ، دوایی بەربەستێکیان بۆ دەکردن تاکو ماسییەکان دوایی ڕێیان نەبێ بچنەوە قووڵایی، وە پاشان ڕۆژی یەك شەممە بە ئیسراحەت دەچوون دەیانگرتن !! هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان ئاوا دەڵێن، هەندێکش

دەڵێن: هەر ڕۆژی شەممە دەچوون دەیانگرتو گوتیان: مادام ڕۆژی شەممان نەبێت بە دەستمان ناکەون، دەیانگرین، بەڵام ئەوەی لە زۆربەی تەفسیرەکاندا هاتوە، ئەوەی پێشەوەیە، جا دەفەرموێ: ﴿وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ ۚ كَذَٰلِكَ نَبْلُوهُم بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾، واتە وە ئەو ڕۆژەی نەدەکەوتنە شەممەوە ماسی نەدەهاتن، ئاوا تاقییان دەکەینەوە، لەبەر ئەوەی کە لاڕێ بوون دوایی لە درێژەی بەسەرهاتەکەدا باس دەکاتو دەفەرموێ: ﴿وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِّنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا ۙ اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا ۖ قَالُوا مَعْذِرَةً إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾﴾ الأعراف، واتە: وە یادبکەوە کاتێك کۆمەڵێکیان پێیان گوتن: {یانی: کۆمەڵێك لەو خەڵکە بەو کەسانەیان گوت کە ئامۆژگاری شەممە شکێنەکانیان دەکرد} بۆچی کەسانێك ئامۆژگاریی دەکەن کە خوا هەر لە بەینیان دەبات، یان زۆر بەتوندیی سزایان دەدات؟ (واتە: لە قیامەتدا) گوتیان: ئەو هەڵوێستەی ئێمە هەم عوزر هێنانەوەیەکە بۆ لای پەروەردگارتانو، هەم بەڵکو پارێزیش بکەن، واتە تۆ کە ئامۆژگاریی خەڵك دەکەی، یەکەم: فەرمانێکی خوا جێبەجێ دەکەی، دووەم بەڵکو ئەو کەسە ئیستیفادەیەکی لێبکات ﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾﴾ الأعراف، واتە: جا کاتێك کە ئەوەیان لە بیرچوو کە پێی ئامۆژگاریی کرابوون، ئەوانەیان کە خەڵکیان لە خراپە قەدەغە دەکرد، دەربازمان کردن (دیارە هەموویان شەممەیان نەشکاندوە)، ئەوانی دیکەشمان بە عەزابێکی زۆر بە ئێش گرت، بە هۆی لاڕێ بوونیانەوە، ﴿فَلَمَّا عَتَوْا عَن مَّا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿١٦٦﴾﴾ الأعراف، واتە: ئنجا دوای ئەوەی کە خۆیان بە زلگرت، لە دەستهەڵگرتن لەوەی کە لێی قەدەغە کرابوون، پێمان گوتن: ببنە مەیموونی ڕیسواکراو.

مەسـەلەی چـوارەم: دەربارەی ئەو بوونە مەیموونە، زانایان سێ ڕایـان هـەن:

١) هەنـدێکیان دەڵێن: هـەر بـە ڕواڵـەتو بـە جەسـتە بوونەتـە مـەیموون، بـەڵام دوایـی بڕاونــەوە، کەواتــە: بــەڵام ئــەوە کــە (داروێـن) دەڵـێ: مـەیموون بۆتـە ئینسـان ! ئەوە وانیە، بەڵکو هەندێك لە ئینسانەکان کە پابەنـد نـەبوون بـە شەریعەتی خـواوە، خوا کردوونی بە مەیموون.

٢) وە هەندێك دەڵێن: ئەو بوونە مەیموونە، شتێکی مەعنەوییە، واتـە: سـیفەتی مەیموونیان تێدا پەیدابووە، بۆ وێنە: مەیمـوون عادەتی وایـە، کـە فـرتو فـێڵ دەکات، وە لاسایی خەڵك دەکاتـەوەو ...هتـد، خـوای پەروەردگـاریش سیفەتی مــەیموونی تێــدا پەیــداکردوون، کــە بریتیــە لــە فــرتو فێــڵو حیلــەو ساختەکـاریی !

٣) هەندێکــیش دەڵـێن: هەردووکیانــە، هــەم لــەڕووی مەعنەوییــەوە بوونەتــە مــەیموونو عــادەتو فیکــرو ڕەفتاریــان وەك هــی مەیمــوون بــووە، وە هــەم لـەڕووی جەسـتەو ڕواڵەتیشـەوە چوونەتە سـەر شکڵو شێوەی مەیمـوون.

بەڵام گرنگ ئەوەیە کە لە زۆربەی تەفسیـرەکاندا دەڵـێ: لە سـێ ڕۆژان زیـاتر نەژیاونو دوای ئەوە بنـەبڕبوونو بڕاونەتـەوە.

مەسەلەی پێنجەم: ئەو کێوەی کە خوا بەرزی کردەوە بەسەر وەچەی ئیسـرائیلدا، بۆ ئـەوە کـە بیسـەلمێنن پابەنـد دەبـن بـە تەوراتـەوەو شـەریعەتی خـوا پیـادە دەکەن، یەکێك بۆی هەیە بپرسێ: ئایا ئەوە لەگەڵ ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێ: ﴿... لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِ ...﴿٢٥٦﴾﴾ البقرة، واتـە: تـۆبزیی کـردن نیـە لـە دینداریـیدا، تێکناگیـرێ؟ لە وەڵامدا دەڵێین: نـەخێر، چـونکە کـە دەفـەرموێ: تۆبزییکـردن نیە لە دینداریـیدا یانـی لەسەر ئەسڵی فەرزکردنی دیـن، وەك ئیمـانو عەقیـدە کە هەندێك لـە زانایـانی ئیـسلام دەڵێن: ﴿... لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِ ...﴿٢٥٦﴾﴾ البقـرة ئـەو (نَفـي)یـە بـە مانـای (نَهـي) نیـە، بەڵـکو هـەر بـە مانـای نەفییـە، هەڵبەتـە ڕواڵەتەکەی هەر نەفییە، بـەڵام هەنـدێك دەڵێن: ئـەو نەفییـە لێـرەدا مەبەسـت

پێی نەهییە، بەڵام بەشێکی دیکەیان دەڵێن: هەر لەسەر ئەسڵی مانای ڕواڵەتیی خۆیەتیو مەبەست پێی نەهی کردن نیە، واتە: کە خوا دەفەرموێ: لە دینداریی‌دا تۆبزیی کردن نیە، واتە: دینداریی تۆبزییو زۆر لێکردنی تێدا نیە، نەك مەبەست ئەوەبێ، لە دینداریی‌دا زەبرو زۆر مەکەن ! کەواتە: لە وەرگرتنی ئەسڵی دینداریی‌دا کە ئیمانو عەقیدەکەیەتی، تۆبزیی کردن نەگونجاوەو نە دروستیشە، بەڵام ئەوەی وەچەی ئیسرائیل کە تۆزێك زەختو فشاریان لەسەر کراوەو هەڕەشەیان لێکراوە ئەوە بۆ پابەندییان بە شەریعەتەوە بووە، کە ئەوە لەگەڵ ئازادیی لە وەرگرتنی ئیمانو عەقیدەدا تێکناگیرێ، چونکە ئینسان ئازادە ئیمانو عەقیدە وەردەگرێ، یان وەرناگرێ، بەڵام دوایی ئازاد نیە لەوەدا، کە ئایا پابەند دەبێت بەو شەریعەتەوە، کە لەو عەقیدەیە هەڵدەقوڵێ یان نا ؟ هەروەك لە شەریعەتی ئیسلامیشدا کەسێك کە دەڵێ مسوڵمانم، دەسەڵاتی شەرعیی (دەوڵەت) ناچاریی دەکات کە پابەند بێت، بە ئەرکەکانی سەرشانیەوەو خۆی لە قەدەغەکراوەکان بپارێزێ، وە خۆی بپارێزێ لە دەستدرێژیی کردن، وە ئەگەر قەدەغەکراوەکان بشکێنی یان هەندێك لە واجبەکان بچوێنێ، بەتایبەت ئەوانەی کە پەیوەندییان بە مافەکانی خەڵکەوە هەیە، بۆ وێنە: زەکات نەدات، ئەوە دەسەڵاتی شەرعیی بە زۆر ئەو یاسایانەی بەسەردا دەسەپێنێ، کە لەو عەقیدەیەوە هەڵدەقوڵێن کە بە ئیختیاری خۆی هەڵیبژاردوە، بەڵام ئەگەر کەسێك بڵێ: من مسوڵمان نیم، ئەوە تۆبزیی لێناکرێ.

مەسەلەی شەشەم: ئەو خەڵکەی کە لەو شارەدا بوون، کە لە نزیك دەریاکەوە بوو، وەك گوتمان: هەندێکیان شەممەیان شکاند، لە حاڵێکدا کە جوولەکە بوونو لەسەریان پێویست کرابوو لە شەممانداا ئیش نەکەن، جا خەڵکی شارەکە بوونە سێ دەستە:

١/ هەندێکیان سەرپێچییان کردو شەممەیان شکاندو لە ڕۆژی شەممەدا ڕاوی ماسییان کرد.

٢/ وە هەندێکیان نەهییان کرد لەو ناشەرعییو خراپەیە کە ڕوویداوەو ئامۆژگاریی ئەوانەیان کردو سەرزەنشتیان کردن کە شەممەیان شکاند.

٣/ وە هەندێکیان بێ هەڵوێست بوون، بەڵکو تەنانەت گلەییشیان لەوانە کرد، کە نەهییان لە مونکەر دەکرد، وەك خوا فەرموویەتی: ﴿وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِّنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا ٱللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا ﴿١٦٤﴾﴾الأعراف، واتە: وە یادبکەوە کاتێك کۆمەڵێکیان گوتیان: (بەوانەی کە ڕێگرییان لە خراپە دەکرد) بۆچی نەهی لە کەسانێك دەکەن کە خوا (لە دنیادا) دەیانفەوتێنێ یان (لە دوارۆژدا) زۆر بە توندیی سزایان دەدات؟ لێیان بگەڕێنو ئیهمالیان بکەن، جا ئەوانە کە بەشی سێیەمی خەڵکی شارەکە بوون کەسانێکی بێ هەڵوێست بوون، خوای پەروەردگاریش باسی دوو کۆمەڵەکەی دیکە دەکات هەم ئەوانەی کە خراپەیان کردوەو، هەم ئەوانەی کە ڕێگرییان لە خراپە کردوە، وەك دەفەرموێ: ﴿فَلَمَّا نَسُوا۟ مَا ذُكِّرُوا۟ بِهِۦٓ أَنجَيْنَا ٱلَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ ٱلسُّوٓءِ وَأَخَذْنَا ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ بِعَذَابٍۭ بَـِٔيسٍۭ بِمَا كَانُوا۟ يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾﴾ الأعراف، وەك دەبینین خوا باسی سەرەنجامی ئەوانە دەکات کە نەهییان لە مونکەر کردوە، وە باسی ئەوانەش دەکات کە شەممەیان شکاندوەو دەفەرموێ: ئەوانەی کە نەهییان دەکردو ئەوانی دیکەیان قەدەغە دەکرد لە خراپەو سەرزەنشتیان دەکردن، ئەوانمان دەرباز کردو، ئەوانەش کە ستەمیان کردو قەدەغەکەیان شکاند، ئەوانەشمان زۆر بەتوندیی سزادان، بەڵام وەك گوتمان باسی کۆمەڵی سێیەم ناکات، کە بێ هەڵوێست بوون ! جا هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان دەڵێن: وەك چۆن ئەوانە کەسانێکی گوێ پێنەدەر (مُهمِل) بوون، خوای کاربەجێش ئەوانی ئیهمال کردوە، بەڵام من وای بۆ دەچم کە ئەوان وەبەر سزا کەوتبن، بۆچی؟ چونکە خوا ﷻ لە سوورەتی (المائدة)دا دەفەرموێ: ﴿لُعِنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ لِسَانِ دَاوُۥدَ وَعِيسَى ٱبْنِ مَرْيَمَ ۚ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوا۟ وَّكَانُوا۟ يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾﴾،

واتە: ئەوانەی کافربوون لە وەچەی ئیسرائیل لەسەر زمانی داوودو عیسای کوڕی مەریەم، لەعنەتیان لێکرا، ئەویش بەهۆی ئەوەوە کە سەرپێچییان کردو دەستدرێژییان کرد، دوایی دەفەرموێ: ﴿كَانُوا۟ لَا يَتَنَاهَوْنَ عَن مُّنكَرٍ فَعَلُوهُ ۚ لَبِئْسَ مَا كَانُوا۟ يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾﴾ المائدة، واتە: ئەوانە یەکدییان قەدەغە نەدەکرد، لە ناشەرعییەك کە لە نێوانیاندا دەکرا، بێگومان ئەوە خراپترین شت بوو دەیانکرد، کەواتە: ئەوانەش کە خەڵکیان قەدەغە نەکردوە، لەو کارە ناشەرعییانەی کە لەنێو کۆمەڵگادا کراون، وەبەر ئەو لەعنەتەی داوودو عیسا (صەڵاتو سەلامی خوایان لەسەر بێت) کەوتوونو بێ هەڵوێستییەکەشیان بە خراپترین کارو ڕەفتار وەسف کراوە !!

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چواردەیەم

پێناسـەی ئەم دەرسـە

لەم دەرسەماندا هەر لەخزمەت سووڕەتی (البقرة) داین‌و لە ئایەتەكانی ژمارە (٦٧ تا ٧٤) تەفسیر دەكەین، كە لەم هەشت (٨) ئایەتەدا خوا ﷻ بەسەرهاتی كوژرانی پیاوێكمان بۆ دەگێڕێتەوە لە نێو گەلی جوولەكەدا، كە كوژەرەكەی دیارنیە، جا كاتێك خزمەكانی دەچن بۆ لای مووسا ؑ بە فەرمانی خوا پێیان دەڵێ: كە مانگایەك سەربڕن‌و ئەندامێكی ئەو مانگا سەربڕاوە لە جەنازەی ئەو كوژراوە بدەن، زیندوو دەبێتەوە، وە ناوی بكوژەكەی خۆیانیان پێ دەڵێ، ئەوە پوختەی بەسەرهاتەكەیە كە دوایی بە تەفصیل باسی دەكەین.

﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِۦٓ إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تَذْبَحُوا۟ بَقَرَةًۖ قَالُوٓا۟ أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًاۖ قَالَ
أَعُوذُ بِٱللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ ٱلْجَٰهِلِينَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا۟ ٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِىَۚ قَالَ إِنَّهُۥ
يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌۢ بَيْنَ ذَٰلِكَۖ فَٱفْعَلُوا۟ مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾ قَالُوا۟
ٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا لَوْنُهَاۚ قَالَ إِنَّهُۥ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَآءُ فَاقِعٌ لَّوْنُهَا تَسُرُّ
ٱلنَّٰظِرِينَ ﴿٦٩﴾ قَالُوا۟ ٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِىَ إِنَّ ٱلْبَقَرَ تَشَٰبَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّآ إِن شَآءَ ٱللَّهُ
لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالَ إِنَّهُۥ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا ذَلُولٌ تُثِيرُ ٱلْأَرْضَ وَلَا تَسْقِى ٱلْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَّا
شِيَةَ فِيهَاۚ قَالُوا۟ ٱلْـَٰٔنَ جِئْتَ بِٱلْحَقِّۚ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا۟ يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾ وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا
فَٱدَّٰرَْٰٔتُمْ فِيهَاۖ وَٱللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٧٢﴾ فَقُلْنَا ٱضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَاۚ كَذَٰلِكَ يُحْىِ ٱللَّهُ

ٱلْمَوْتَىٰ وَيُرِيكُمْ ءَايَٰتِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَهِىَ كَٱلْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ۚ وَإِنَّ مِنَ ٱلْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ ٱلْأَنْهَٰرُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ ٱلْمَآءُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ ٱللَّهِ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾ ﴾

مانـای وشــه بە وشـــەی ئایەتەکـــان

((وە یادبکەنەوە (ئەی وەچەی ئیسـرائیل !) کاتێك مووسا بـە گەلەکـەی خـۆی گـوت: بێگومـان خـوا فـەرمانتان پێـدەکات کـە مانگایـەك سـەربڕن، گوتیـان: ئایـا گاڵـتەمان پێدەکەی؟ گوتی: پـەنا بـەخوا دەگـرم کە لـە نـەفامان بم﴿٦٧﴾ گوتیـان: داوامان بۆ لە پەروەردگارت بکە بۆمان ڕوون بکاتـەوە ئـەو مانگایـە چۆنە؟ گـوتی: ئەو دەفەرموێ: ئەو مانگایەکە نە پیرە، وە نە کەم تەمەنـە، مـام نێوەندییـە، دەجا ئەوەی فەرمانتان پێکراوە، بیکـەن﴿٦٨﴾ گوتیـان: داوامـان بـۆ لـە پـەروەردگارت بکـە، بۆمان ڕوون بکاتـەوە، چ ڕەنگێکـە؟ گـوتی: ئـەو دەفـەرموێ: ئـەو مانگایـەکی زەردە، زەردێکـی تـۆخ کـە تەماشاچـییان دڵخـۆش دەکـات﴿٦٩﴾ گوتیـان: داوامـان بـۆ لـە پەروەردگارت بکە، بۆمان ڕوون بکاتەوە چۆن چۆنییە؟ چـونکە مانگاکانمـان[1] لـێ تێکـەڵ بـوون (وە نـازانین مەبەسـت کامیانـە) وە ئێمـە ئەگـەر خـوا بیـەوێ، ڕێـی ڕاسـتگرتوو دەبین﴿٧٠﴾ گوتی: ئەو دەفەرموێ: ئەو (مانگایە) مانگایەکە کە بـە زەوی کێڵانو کشتوکاڵ ئاودان، ڕامو ملکەچ نەکراوە، بێ عەیبە، پەڵەو ڕەنگی (جیـاوازی) تێدا نین، گوتیان: ئێـستاکە هـەقت هێنـا، (ئیـدی مانگاکـەیان پەیـداکردو) سـەریان بڕیو نزیك بوو کارەکە نەکەن﴿٧١﴾ وە یاد بکەنـەوە کاتێـك کەسێکـتان کوشـتبوو، جا لەبارەیەوە کەوتبوونە مشتومڕەوە، هەرکەسـە تۆمـەتی کوشـتنەکەی لـە خـۆی دوور دەخـستەوە، خـواش ئـەوە هـەر ئاشـکرا دەکـات کـە دەیـشارنەوە﴿٧٢﴾ ئنجـا

---

١) چونکە وشەی (بَقَر) زانایان دەلێن: (إسم جنسٍ)ە، واتە: مانگایەکان یان ڕەشەوڵاخەکان بەگشتی بە نێرو مێ وە، بڕوانە (مختار الصَحاح) وشەی : بقـر.

گوتمـان بەشـێکی مانگـایەکە لـەو مـردووە بـدەن (زینـدوو دەبێتـەوە)، ئـاوا خـوا مردووان زیندوو دەکاتەوە، وە نیشانەکانی خۆیتان پیشان دەدات بەڵـکـو بفامـن ﴿٧٣﴾ پاشان دڵەکانتان لە دوای ئەوە، ڕەق و سەخت بوون، بـەجۆرێك کـە وەك بـەرد وان، بەڵکو ڕەقتـریشـن، چونکە بەردی وا هەیە ڕووباری لـێ دەتەقێتەوە، وە هـی وا هەیە کە درز دەباتو لەت دەبێتو ئاوی لـێ دێتە دەرێ، وە هـی وا هەیـە لـە ترسی خوا دەکەوێتە خوارێ، وە خوا بێ ئاگـانیە لەوەی کە دەیکەن ﴿٧٤﴾)).

شـیکردنەوەی هەندێك لە وشـەکان

(لِقَوۡمِهِۦٓ): (القَـوْم: جَمَاعَـةُ الرِّجَـالِ دونَ النِسَـاء. وفـي عامَّـةِ الْقُـرْآنِ أُرِيـدُ بِـهِ الرِّجالُ وَالنِّسَـاءُ جَميعَـاً)، واتـە: (قَـوْم) بـە کۆمـەڵی پیـاوان دەگـوترێ جیـا لـە ئافرەتان، بەڵام لە قورئاندا مەبەست پێی پیاوانو ئافرەتانە پێکەوە.

(بَقَرَةٗ): واتە: مانگـا، لـە ئەسڵدا لـە (بَقَـرَ الأرضَ، أي شَـقَّ وَجَمـع بَقَـرْ: أَبْقَـرُ) واتـە: وشـەی (بقـرة) لـە (بقَـرَ الأرض)، واتـە: زەوییەکـەی لـەت کـرد، هـاتووە کـۆی (بَقَـرْ)یش (أَبْقر)ە، وە (بقرة) بە (بَقرات) کۆدەکرێتەوە.

(هُزُوٗا): کە بە: (هـزواً)وە (هـزوءاً) خوێندراوەتـەوە (هُـزء: مُـزْحٌ فـي خُفْيَـةٍ) واتـە: (هُـزءْ) بریتیە لە گـاڵتە پێکردنێکی بە پـەنهانیی، بـەڵام مـن پـێم وایـە ئەگـەر گوتبای: (مَزْحٌ مَعَ إِهَانـةٍ) باشتـر بـوو، چـونکە (مِـزاح)مـان هەیـە، واتـە: گـاڵتە لەگەڵکردنو سوحبەت، کە حەرام نیە، بەڵام (هُـزء)، واتـە: گاڵتـە پێکـردن، کـە حەرامە، بەڵێ، قسەی خۆشکردنو سوحبەتکردن بەیەکەوە لە شەرعدا هەیە، وە پێغەمبەر ﷺ جاری وابووە قسەی خۆشو سوحبەتی کردوە، لەگەڵ هاوەڵاندا.

(فَارِضٞ): (الفَرْضُ: قَطْعُ الشَّيءِ الصَّلْب والتأثيرُ فِيـهِ)، واتە: لـە زمـانی عارەبیـدا (فَرَض) واتە: شتێکی ڕەقی لەتکردو کاری تێکـرد، بەڵام (فارضٌ) لێرەدا، واتـە: (المُسِنُّ مِنَ البَقَرِ لِكَونهِ فارِضَاً للأرضِ، أي: قَاطِعَاً أو لأنهُ فرِيضَةُ الزكـاةِ)

ڕەشـەوڵاخی بەتەمەن (مانگای بەتەمەن)، چـونکە زەوی دەکێڵـێ، یـان چـونکە زەکاتی تێدا فەڕزە.

(بِكْرٌ): (أصْلُ الكَلِمَةَ هِيَ البُكْـرَة الّتي هـيَ أوّل النَّـهارِ)، واتـە: لـە ئەسـڵدا وشـەی (بِكْـر) لە: (البُكْـرَة) یانی سەرەتای ڕۆژ هاتوە، (وَمِنَ البَقَرَةِ، هـي الّتـی لَـمْ تلِـد) بەڵام (بِكْـر) لە مانگادا ئەوەیە بەچکەی نەبووبێ، بە کوردی: نێنگوون.

(عَوَانٌ): (العَوَانُ: الـمُتَوَسِّطُ بَيْنَ الشَّـيْئَيْنِ) واتە: (عَـوان) بریتیە لـەوەی لـەنێوان دوو شـت دابێ، کە لێرەدا مەبەست پێی مانگایەکە نە پیـربێ‌و نە کەم تەمـەن بێ، بەڵکو مام نێوەندیبێ.

(صَفْـرَآءُ): (الـصُّفْرَةُ: لَـوْنٌ مِـنَ الألْـوَانِ الـتي بَـيْنَ الـسَّوَادِ والبَيـاضِ، وهِـيَ إلـى السَّوَادِ أقْرَبُ) واتـە: (صَـفراء) (ڕەنگـی زەرد)ە، کـە ڕەنگێکـە لـەنێوانی ڕەنگـی ڕەش‌و سـپی دایە، بەڵام لە ڕەنگی ڕەش نـزیکتـرە.

(فَاقِعٌ): لـە زمـانی عارەبیـدا ئەگـەر بیانـەوێ هەنـدێك ڕەنـگ بـە تـۆخیی بنـوێنن سیفەتێکی بۆ زیـاد دەکـەن، وەك گـوتراوە: (صـفراء فاقـع، أسـوَد قـائم، أحمـرٌ قـانٍ، أبيَضٌ ناصِعٌ ..)، یانی: زەردی تۆخ، ڕەشی تۆخ، سووری تۆخ، سپی سپی.

(تَشَـٰبَهَ): (تَشـابَهَ: أي أُشْبِهَ بَعْضُها بَعْضَـاً)، واتـە: هەنـدێکی بـە هەنـدێکی دەچـێ، یـانی: لێمـان تێکـەڵ بـووەو نـازانین کامـەیان مەبەسـتە، لەبەرئـەوەی ڕەنگـی زەردبـاو زۆربوون.

(ذَلُولٌ): (قِيـلَ: ذَلَّـتِ الدَّابَـةُ بَعْـدَ شِمَـاسٍ ذِلاًّ، وَهـيَ ذَلُـولٌ أي: لَيْـسَت صَـعْبَة) واتـە: وڵاخێك کە چەمووش بێ، دوای ئـەوەی ڕامبـێ‌و دەسـتەمۆبێ، بـەوە دەگـوترێ، واتە: مامەڵە لەگەڵ کردنی ئاسانەو زەحمەت‌و قورس نیە.

(تُثِيرُ): (أثارَ الغُـبَارَ) یانی: تـۆزو خۆڵی بڵاوکردەوە، دیارە زەویش کە کـێڵرا تـۆزو غوباری لـێ هەڵدەسـتێ.

(مُسَلَّمَةٌ): (السَّلْمُ والسَّلامَةُ: التَّعَرِّي مِنَ الآفَاتِ الظَاهِرَةِ وَالبَاطِنَةِ)، وشەی (سَلْمُ) و (سَلامة) واتە: سەلامەتیی و ساغیی و پاکیی لە عەیب و کەموکووڕیی ڕووالەتیی و پەنهانیی، وەك خوای تاك و پاك دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾ ﴾ الشعراء، واتە: مەگەر کەسێك بە دڵێکی ساغەوە هاتبێ (بەس ئەو کەسە سەرفرازە لە قیامەت). بۆیە عارەب بە بابای مار پێوەدراو (لَدیغ) دەڵێن: (سَلیم) سەلامەت، وەك گەشبینی.

(لَّا شِيَةَ): (شية: أصْلُهَا وشْيَةٌ: لَونٌ مُغايِر)، واتە: ڕەنگی جیاواز، کە دەفەرموێ: ﴿لَّا شِيَةَ فِيهَا ﴾، واتە: هیچ ڕەنگی جیاوازی تێدانیە، زەردێکی سەرتاپا زەردو تۆخە.

(فَادَّارَءْتُمْ): (الدَّرْءُ: المَيْلُ إلى أحَدِ الجَانِبَين، يُقالُ: دَرَأتُ عَنهَ: دَفَعْتُهُ عَن جانبيهِ)، واتە: (دَرأ) یانی: خواربوون بە یەکێك لە دوو لایەکاندا، وە دەگوترێ: (دَرَأتُ عَنَهَ) یانی: لەملاولای دوورم خستەوە، کەواتە: (فادَّارءْتُم: تَدَافَعْتُم)، واتە: هەرکامێکتان تۆمەتی کوشتنەکەی لە خۆی دوور دەخستەوەو بەرگریی لە خۆی دەکرد.

(قَسَتْ): (القَسْوَةُ: غِلَظُ القَلْبِ، وَأصْلُهُ مِن: حَجَرٍ قاسٍ)، واتە: (قَسْوَةُ) یانی: دڵڕەقیی، وە وشەی (قَسْوَة) لە ئەسڵدا لە بەردی سەختو ڕەقەوە هاتوە.

(يَتَفَجَّرُ): (الفَجْرُ: شَقُّ الشَّيءِ شَقّاً وَاسِعاً، يُقالُ: فَجَرْتُهُ فَانْفَجَرَ، وَفَجَّرْتُهُ فَتَفَجّر) واتە: (فَجْرُ) بریتیە لە لەتکردنی شتێك کە درزێکی فراوانی تێبکەوێ، وە دەگوترێ: (فَجَرْتُهُ فَانْفَجَرَ)، یانی: لەتم کردو لەت بوو، وە دەشگوترێ: (وَفَجَّرْتُهُ فَتَفَجّر)، واتە: وە لێکمکردەوەو ئەویش لێکبۆوە.

(يَشَّقَّقُ): (الشَّقُّ: الخَرْمُ الوَاقِعُ في الشَّيءِ) واتە: (شَق) کەلێم و درزێکە لە شتێکدا پەیدادەبێ.

(يَهۡبِطُ): واتە شۆڕدەبێتەوە، دێتەخوار، کە لە (هُبُوط)ەوە هاتوە، (الهُبُوط: الإنحدارُ عَلَى سَبيلِ القَّهْرِ كَهُبُوط الحَجَر)، واتە: شتێك کە بە تۆبزیی پاڵی پێوەبنێی بێتە خوار، وەك پاڵ پێوەنانی بەردو شۆڕبوونەوەی.

(خَشۡيَةِ): (الخَشْيَةُ: خَوْفٌ يَشُوبُهُ تَعظِيمٌ وَ أكثَرُ مَايَكُونُ ذَلِكَ عَنْ عِلْمٍ بِمَا يُخْشَى مِنهُ)، وشەی (الخَشْيَة) و (خَوْف) هەردووکیان بە مانای ترسە لە زمانی کوردەواریی خۆماندا، بەڵام زمانی عارەبی وردەکاریی زۆری تێدایە لە چاو زمانەکانی دیکە، (خَشْيَةُ) ترسێکە بە گەورەگرتنی لەگەڵ دابێ، وە بەزۆریی لە ئەنجامی ئەوەدا دەبێ، کە زانیاری دەبێ بە لێترساوەکە، بۆیە خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿...إِنَّمَا يَخۡشَى ٱللَّهَ مِنۡ عِبَادِهِ ٱلۡعُلَمَٰٓؤُاْۗ ...﴿٢٨﴾﴾ فاطر، واتە: بێگومان تەنیا بەندە زاناکان لە خوا دەترسێن، یانی: تەنیا ئەوان وەك پێویست ترسو سامو هەیبەتیان لێی هەیە.

پێش مانای گشتی ئەم بەسەرهاتە دەگێڕینەوە

کە زۆربەی توێژەرەوان هێناویانە، بۆ نموونە: (الطَّبَري، إبْنُ كَثِير، الرّازي، الشوكاني، القاسْمِي): {أخْرَجَ عَبْدُ بْنُ حُمَيد وَابْنُ جَرير وَابْنُ الْمُنذِر وَابْنُ أبِي حَاتِم وَالبَيْهَقِي في (السُنن)، عَنْ عَبْدَة السلماني قَالَ: كَانَ رَجُلٌ مِن بني إسرائيل عَقيماً لايولَدُ لَهُ وَكَانَ لهُ مَالٌ كثيرٌ، وَكَانَ ابنُ أخيهِ وَارِثهُ فقتلَهُ ثُمَّ احتمَلَهُ لَيلاً فوضعَهُ عَلى بَاب رَجُلٍ مِنهُم، ثمَ أصبَح يَدّعيهِ عَلَيهم حَتى تسلّحوا وَركب بَعضهم إلى بَعضٍ فقال ذَووا الرأي مِنهم: عَلامَ يقتل بَعضكُم بَعضاً وَهذا رَسُول اللهِ فِيكُم؟ فأتَوا مُوسى فذكروا ذَلِكَ لَهُ، فقَالَ: ﴿...إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُكُمۡ أَن تَذۡبَحُواْ بَقَرَةٗ ...﴾ الآيَة، قَالَ: فلَو لَم يَعترضوا لَأجَزأتْ عَنهم أدنى بقرة ولَكِنَهم شّددوا فَشُدِّدَ عَلَيهم، حَتَّى انتهَوا إلى البَقَرَة التي أمِرُوا بذبحها، فوجدوها عِندَ رَجل لَيسَ لَهُ بقرة سِواها، فقَالَ: وَاللهِ لا أنقصها

مِن ملأ جلـدِها ذهـباً فأخذوها بمـلأ جلـدِهَا ذهـباً فذبحوها فَضُرِبَ ببَعضِها، فَقَـامَ: فَقَـالُوا: مَنْ قتلك؟ فَقَـالَ: هَذَا، لابن أخيهِ، ثُمَّ مَـات مَيّتـاً، فَلَـمْ يُعْطَ مِن مَالـهِ شَيئاً وَلَـمْ يُـورَّثْ قَاتِلٌ بَعْدَهُ}، واتـە: پیاوێـك هـەبوو لـە وەچـەی ئیـسـرائیل نەزۆك بوو (واتە: منداڵی نەبوو) وە موڵكو سامنێكی زۆری هـەبوو، وە برازایـەكی هەبوو كە هەر ئەو میـراتی لێدەگرت، شەوێك كوشتیو جەنازەكەشی هەڵگرتو لە بەردەرگای پیاوێكی دانا، دوایی كە ڕۆژ بۆوە ئیددیعـای كرد كـە ئـەو ماڵە، یـاخود خەڵكی ئەو گـەڕەكە مامیان كوشتوە، هەتا خەڵكی ئەو شوێنەی كە ئەو كابرایـەی لـێ كوژرابـوو خۆیـان چەكدار كـردو سواری وڵاخ بـوون بـۆ یەكدی، بـەڵام خـاوەن عەقڵەكانیان گوتیان: باشە بۆ یەكدی بكوژین، ئەوە پێغەمبەی خوایە لە نێوماندا، ئیدی چوونە لای مووساو پێیانگوتو بۆیـان باسكرد (دیـارە دوای ئـەوەی مووسـا ﷵ گفتوگـۆی لەگـەڵ خـوا ﷻ كـردوە، خـوا فـەرمانی پێكـردوە كـە مانگایـەك سـەربڕن) ئیـدی مووسـا ﷵ پێـی گـوتن: خـوا فـەرمانتان پێدەكـات مانگـایەك سەربڕن، جا ئەگەر لە سـەرەتاوە هـەر مانگـایەكیان ملگـرتبایەو سـەریان بڕیبایـە وەبەردەكەوت، بەڵام ئەوان سەختگیـرییان كـردوەو لەسـەریان سـەخت بـووە، هـەتا گەیشتنە ئـەو مانگایـەی كـە دەبـێ سەرییبـبـڕن تەماشایان كـرد، ئـەو مانگایـە بـەو مواصەفاتە، تـەنیا لای پیاوێـك دەسـتدەكەوێ، كـە هـەر ئـەو مانگـایەشی هەیـە، وە هەر ئەو مانگایەش هـەبوو لـەو شـوێنە، ئـەویش گـوتی: وەڵـڵاهی كەمتـر لـە پـڕی پێستەكەی زێـڕم بـدەنێ نایفرۆشـم، ئیـدی بـە ناچاریی پـڕی پێـستەكەی زێڕیـان پێـدا، ئنجـا مانگاكـەی پێـدانو سەریانبـڕی، ئنجـا ئەنـدامێكی مانگـاكەیان لـە جەنازەكـەدا، هەڵـسـایەوەو، لێیـان پرسـی: كـێ تـۆی كوشـتوە؟ گـوتی: فـلان كـەس ئامـاژەی بـۆ برازاكـەی كـرد، دوایـی مـردەوە، ئـەوانیش كابرایـان بێبەشـكرد لـە میــراتەكەی، وە لـەدوای ئـەوەش هەركەسێك كەسێكی بكوشـتبایە، مـادام خزمـی بووایە، میـراتی نەدەدرایێ، وە لە هەندێك ڕیوایەتانـدا هـاتوە كـە ئـەو كوڕەیـان لـە تۆڵـەدا كوشـتۆتەوە.

مانـــای گشـــتی ئایەتەكـــان

خوا ﷻ لە درێـژەی سەرزەنـشتكردنی بـۆ جوولەكـەكانی سـەردەمی پێغەمبـەردا ﷺ، دێتـە سەرباسـی ئـەم ڕووداوەو دەفـەرموێ:﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِۦٓ إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تَذْبَحُوا۟ بَقَرَةً ﴾، واتـە: بیـرخۆتانی بێننـەوە، كاتـێ مووسـا ﵇ بـە گەلەكـەی خـۆی گـوت: خـوا فـەرمانتان پێدەكـات مانگایـەك سەرببـڕن، {بـە مەبەستی دۆزینەوەی بكوژی كـابرای كوژراو، وە لێرەدا بەسەرهاتەكە پاش و پێش كـراوە، كـە ئێمـە دوایـی لـە چـەند مەسـەلەیەكی گرنگـدا حیكمەتەكـەی ڕووندەكەینـەوە، ئێـستا ئایەتـەكان هـەر بـەپێی ڕیزبەنـدیی خۆیـان مانـا دەكـەین}

﴿ قَالُوٓا۟ أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا ﴾، گوتیـان: ئایـا گاڵـتەمان پێدەكـەی ! (لێـرەدا دیـارە لـە هەمبانـەی خۆیانـدا گوێزیـان ژمـاردوە، ئەوانـە عادەتیـان وابـووە گاڵـتە بەیەكـدی بكەن، ئیدی وایانزانیوە پێغەمبـەری خـواش وایـە) بۆیـە مووسـا ﵇ دەفـەرموێ: ﴿ قَالَ أَعُوذُ بِٱللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ ٱلْجَـٰهِلِينَ ﴾، پەنا بـەخوا دەگـرم كـە لـە نـەفامان بم، واتە: خەڵكی نەفام گاڵتە بە خەڵكی دەكەن، بـەڵام مـن نـەفام نـیم ﴿ قَالُوا۟ ٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِىَ ﴾، گوتیـان: دەی مـادام بـە جیددیتیـە بۆمـان لـە پـەروەردگارت بپـاڕێوە بۆمـان ڕوونبكاتـەوە: ئـەو مانگایـە چـۆنە؟ دیـارە ئەگـەر ئیـستفـساریان نەكردبایەو قووڵیان نەكردبایەوە، هەرمانگایەكیان سەربڕی با تـەواو دەبـوو، بـەڵام بەناچـاریی كـە ئـەوان وردیـان كـردەوە، مووسـاش ﵇ لەگـەڵیان چـووە نێـو وردەكارییەكانـــــەوە ! ﴿ قَالَ إِنَّهُۥ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌۢ بَيْنَ ذَٰلِكَ ۖ فَٱفْعَلُوا۟ مَا تُؤْمَرُونَ ﴾، فەرمووی: ئـەو دەفـەرموێ: ئـەوە مانگایەكە نـە تەمـەنی زۆرە پیـربێ، وە نە زۆریش كەم تەمەنە، لـەو نێوانـە دایـە، (واتـە: مانگایـەكی مـام نێوەندییـە) دەجـا ئـەوەی فـەرمانتان پێكـراوە ئـەنجامی بـدەن، بـەڵام دووبـارە پرسیاریان كردەوە: ﴿ قَالُوا۟ ٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا لَوْنُهَا ﴾، گوتیـان: بۆمـان لـە

پەروەردگارت بپرسە، بۆمان ڕوونبکاتەوە ڕەنگی چۆنە؟! دیارە پێش ئەوەی لە ڕەنگی بپرسن، هەر مانگایەك هەرجۆرێك بووایە: ڕەش، سپی، تێکەڵ، هەر چۆنێك بووایە هەر وەبەردەکەوت، بەڵام کە بۆخۆیان ئەو سەخت گیرییەیان لە خۆیان کرد خوا ﷻ بۆ سەرزەنشتکردنیانو، بۆ ئەوەی کە خەڵکی دیکەش لەوان عیبرەتگرتوو بێت، جۆرە ڕەنگێکی بۆ دیاریکردن کە ئەو ڕەنگە زۆر کەم بێت ﴿قَالَ إِنَّهُۥ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَآءُ فَاقِعٌ لَّوْنُهَا تَسُرُّ ٱلنَّٰظِرِينَ﴾، فەرمووی: ئەو دەفەرموێ: مانگایەکی ڕەنگ زەردە زەردێکی تۆخی جوان، کە هەرکەسێك تەماشای بکا هێندە زەردو جوانە پێی دڵخۆش دەبێت، دووبارە پرسیاریان کردەوە: ﴿قَالُواْ ٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِيَ إِنَّ ٱلْبَقَرَ تَشَٰبَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّآ إِن شَآءَ ٱللَّهُ لَمُهْتَدُونَ﴾، گوتیان: بۆمان لە پەروەردگارت بپاڕێوە بۆمان ڕوونبکاتەوە، چونکە مانگاکانمان لێ تێکەڵ بوون، (واتە: مانگای وا کە ڕەنگیان زەرد بێت زۆرنو نازانین مەبەست کامەیانە)، وە ئەگەر خوا بیەوێ ئێمە ڕێی ڕاستگرتوو دەبین، واتە: (إن شاء الله) هەر دەیدۆزینەوەو هەرچۆنێ بێ، فەرمانەکە جێبەجێ دەکەین، بۆجاری سێیەم مووسا وەڵامی دانەوە: ﴿قَالَ إِنَّهُۥ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا ذَلُولٌ تُثِيرُ ٱلْأَرْضَ وَلَا تَسْقِى ٱلْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَّا شِيَةَ فِيهَا﴾، فەرمووی: ئەوە (خوا) دەفەرموێ: ئەو مانگایە ڕامو دەستەمۆ نەکراوە، بەوەی کە زەوی پێ کێڵرابێو ئاویشی پێ نەکێشراوە (کە ئەوان عادەتیان وا بووە ناعوریان هەبووە، چونکە کاتی خۆی ناعوور هەبووە گا، یان مانگایان تێخستوەو بەدەوری بیرەکەدا سووڕاوە، دۆڵچەی پێوە بووە ئاو لە بیرەکە هاتۆتە دەرێو، ئەو مانگایەش بەدەوری ئەو ناعوورەدا هەڵسووڕاوە)، وەبێ عەیبە هیچ عەیبی نین، وە هیچ ڕەنگی جیاوازی تێدانین (واتە: ڕەنگێکی زەردی هەیەو هیچ ڕەنگی دیکەی تێدانیە) ﴿قَالُواْ ٱلْـَٰٔنَ جِئْتَ بِٱلْحَقِّ﴾، گوتیان: ئێستا هەقت بۆ هێناوین، (واتە: ئێستا شتەکەت بۆ ڕوونکردینەوە (دیارە ئەوە بێئەدەبییە لەگەڵ مووسادا کردوویانە) ئیدی سەرەنجام مانگایەکەیان دۆزییەوە بەو شێوەی کە باسمان کرد: ﴿فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُواْ يَفْعَلُونَ﴾، وە سەریانبڕی، (وە

ئەوەندە قۆرتو پێچیان تێخست) خەریك بوو ئەو فەرمانە جێبەجێ نەکەن! ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر ئەسڵی بەسەرهاتەکە، کە بۆچی مووسا پێی گوتن: مانگاکە سەرببڕن؟ ﴿ وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَءْتُمْ فِيهَا ﴾، واتە: وە یادبکەنەوە کاتێك نەفەرێکتان کوشتو تێیدا کەوتنە کێشەوەو هەرکامێکتان تۆمەتەکەتان لە خۆتان دووردەخستەوە، هەندێکیش ﴿ فَادَّارَءْتُمْ فِيهَا ﴾، بە (فاختلفتم فیها) لێکدەدەنەوە واتە: تێداکەوتنە ڕاجیایی‌و کێشەوە ﴿ وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ ﴾، بەڵام خوا ئاشکرای دەکات ئەوەی کە ئێوە دەتانشاردەوە، واتە: ئەوەی کە دەستی هەبوو لە کوشتنیدا، خوا ئاشکرای دەکات ﴿ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا ﴾، پێمانگوتن: بە هەندێك لەو مانگایە لەو جەنازەیە بدەن، واتە: ئەندامێکی ئەو مانگایە لەو جەنازەیە بدەن زیندوو دەبێتەوە. ئیدی ئەندامێکی مانگاکەیان لە جەنازەکەدا زیندوو بۆوە، جا وەك باسمان کرد، لێیان پرسی: کێ تۆی کوشت گوتی: فلان کەس، دوایی دووبارە مردەوە، خوا دەفەرموێ: ﴿ كَذَٰلِكَ يُحْيِ اللَّهُ الْمَوْتَىٰ وَيُرِيكُمْ ءَايَٰتِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴾، ئاوا خوا مردووان زیندوو دەکاتەوەو نیشانەکانی خۆی پێشانی ئێوە دەدا، بەڵکو بفامن، ئنجا خوا ﷻ بە سەرزەنشتکردنەوە بە جوولەکەکان دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ ﴾، ئنجا دوای ئەوە دڵتان ڕەقبووو سەخت بوو ﴿ فَهِىَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ﴾، کە وەك بەرد وایە، یاخود لە بەردیش سەختترە، واتە: ئەوەتان کە دڵی کەمتر ڕەقە وەك بەرد وایە، بەڵام هەیە لە بەردیش سەختترە، وەك ئاسن یان وەك پۆڵا وایە ﴿ وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَٰرُ ﴾، ئنجا خوا ڕوونی دەکاتەوە کە بۆچی دڵیان لە بەرد ڕەقترە دەفەرموێ: چونکە بەردی وا هەیە کانیی‌و سەرچاوەی لێدەتەقێتەوە دوایی ڕووبار پێکدەهێنێ ﴿ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَآءُ ﴾، وە هەیانە کە درز دەباو کەلێنی تێدەکەوێ‌و ئاوی لێ دێتەدەرێ ﴿ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ ﴾، وە

هەشیانە لە ترسی خوا لە بەرزاییەوە خلۆر دەبێتەوەو دەکەوێتە خوار ﴿ وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعۡمَلُونَ ﴾، وە بێگومان خوا بێ ئاگانیە لەوەی کە ئێوە ئەنجامی دەدەن. هەڵبەتە کاتێك (چەند مەسەلەیەکی گرنگ) دەخەینەڕوو، زیاتر ماناو مەبەستی ئایەتەکانمان بۆ ڕۆشن دەبێتەوە.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: حیکمەتی داڕشتنی ئەم بەسەرهاتە بەو جۆرە کە پاش‌و پێشی تێدایە، دەبێت چی بێت؟ چونکە بەسەرهاتەکە لەو شوێنەوە دەست پێ دەکات، کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِذۡ قَتَلۡتُمۡ نَفۡسًا فَٱدَّٰرَٰٔتُمۡ فِيهَا ﴾، کاتێك یەکێکتان کوشت‌و تێیدا کەوتنە کێشەو مشت‌ومڕەوە، واتە: کە دوایی مووسا فەرموویەتی: مانگایەك سەربڕن، سەربڕینی مانگایەکە بۆ دۆزینەوەی بکوژی کابرای کوژراو بووە، ئەدی بۆچی خوا ﷻ سەربڕینیی مانگاکەی پێشخستوە، وە باسی کوژرانی کابرای دواخستوە؟ توێژەرەوانی قورئان زۆریان لێکۆڵیوەتەوە حیکمەتی ئەوە چییە:

١- هەندێکیان گوتوویانە: مەبەست تەشویق‌و سەرنج ڕاکێشانی خوێنەرەو بیسەرە کە یەکسەر ببیستێ: مووسا ؑ بە گەلەکەی خۆی دەڵێ مانگایەك سەرببڕن! ئەوە سەرنجی ڕادەکێشێ‌و هانی دەداو پاڵی پێوە دەنێ، بزانێ ئەو مانگایە بۆ دەبێ سەرببڕێ؟ دەبێ حیکمەت چی بێت؟

٢- هەندێکی دیکە گوتوویانە: بەم شێوەیە کە ئاوا داڕێژراوە، بۆتە دوو بەسەرهات، بەسەرهاتێکیان ئەوەیە کە مووسا ؑ بە گەلەکەی دەڵێ: مانگایەك سەرببڕن، خوا بەوە فەرمانتان پێدەکات، بەسەرهاتی دووەمیان ئەوەیە کە کەسێك کوژراوەو تێیدا کەوتوونەتە کێشەو مشت‌ومڕەوە، کە بکوژی ئەو کوژراوە چۆن بدۆزنەوە؟ وەك گوترا ئەو بەسەرهاتە بەو شێوەیە کراوە بە دوو بەسەرهات، بەڵام ئەگەر هاتباو پێشێ باسی کوشتنی کابرا کراباو، دوایی باسی سەربڕانی مانگاکە کرابا، دەبووە یەك بەسەرهات،

بەهەرحاڵ هەردوو تەحلیلەكان بەجێن، ڕاستە بەو شێوە بووە بە دوو بەسەرهات كە بەیەكەوە پەیوەستن، وە ڕاستە كە یەكسەر ئایەتەكانیش وا دەست پێدەكەن مووسا ﷵ بە گەلەكەی خۆی گوت: خوا دەفەرمویٚ مانگایەك سەربڕن، ئارەزووی ئینسان دەجووڵێنیٚو تەشویقی دەكات، بزانیٚ داخۆ ئەو مانگایە بۆچی دەبیٚ سەر ببڕدریٚ؟ مووسا ﷵ ئەو فەرمانە بۆچی بە گەلەكەی دەكات ؟!

٣- وە منیش وای تێدەگەم حیكمەتێكیشی ئەوە بێت، كە خوا ﷻ پێشانی ئۆممەتی ئیسلامیی دەدات، ئەگەر پێغەمبەری ئێوە ﷺ شتێكی زۆر سەرسوڕهێنەریشی پێگوتن، وەك ئەوەی كە مووسا ﷵ بە گەلەكەی خۆی گوتوە، كە مانگا سەربڕن، دیارە مووسا كە پێی گوتوون مانگا سەربڕن! ئەو شتە پێشەكی هەبووە، بەڵام ئەگەر پێغەمبەری ئێوە ئەی مسوڵمانەكان! بەبیٚ پێشەكییش شتێكی پێگوتن كە زۆر لاتان سەیرو عەجایب بوو، دیسان پێویستە یەكسەر جێبەجێی بكەن، مادام دڵنیان ئەوە پێغەمبەری خوایە ﷺ، وە دڵنیانو پشت ئەستوورن كە پێغەمبەری خوا، هیچ شتێكی بیٚ حیكمەتو سوود ناڵی، دەبیٚ یەكسەر ئەو فەرمانەی كە پێتان دەكا، چ پێغەمبەری خوایە ﷺ، چ هەركەسێك كە جێنشینی پێغەمبەری خوایە با فەرمانەكە زۆر نەچێتە عەقڵیشەوە، مادام ناشەرعیی نەبێتو لەگەڵ شەرع تێك نەگیریٚ، پێویستە جێبەجیٚ بكریٚ، چونكە مەرج نیە هەمیشە خەڵك لە حیكمەتو نهێنییەكانی ئەو فەرمانانە بگا، كە لە قیادەوە بۆی دێن دیارە بە مەرجێك یەكسەر لەگەڵ شەرع تێك نەگیریٚ، چونكە {(لاَطَاعَةَ لمخلوقٍ في مَعصيَةِ الخَالق) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (٢٠٦٧٢)، وَالحَاكِمُ برقم: (٥٨٧٠)، وَقَالَ: صَحيح الإسناد، وَالطَّبَراني برقم: (٣٦٧)، عَنْ عِمران والحكم بن عمرو الغَفاري، وَصَحَّحَهُ الألباني في (السلسلة الصحيحة) برقم: (١٧٩)}، واتە: گوێڕایەڵییكردنی دروستكراو ناكریٚ، لە شتێكدا كە سەرپێچیی بەدیهێنەر بیٚ.

مەسـەلەی دووەم: گەلی مووسـا بـە مووسـا ﵇ دەڵـێن: ﴿ أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا ﴾ ئایا گـاڵتەمان پـێ دەکـەی ؟ دیـارە (هـزواً) لـێرەدا چـاوگ (مَـصْدَر)ە، واتـە: گاڵتەکردن، کە مەبەستیان ئەوەیە ئایا دەمانکەی بەجێی گاڵتە کردن؟ یاخود چاوگ (مَصْدَر)ە، بەڵام مەبەست پێی (مَفْعُول بِهِ)یـە واتـە: ئایا دەمانکەی بـە گاڵتـە پێکـراو؟! لێـرەدا گـەلی مووسـا ﵇، کـە ئـەوە بـە مووسـا ﵇، دەڵـێن: لەڕاستیدا لـە هەمبانـەی خۆیانـدا گوێز دەژمێـرن و (قیـاسُ النّـَفس) دەکـەن و مووسا قیـاس دەکەنە سەر خۆیان، چونکە بۆخۆیـان عـادەتیان وابـووە گـاڵـتـە بـە یەکـدی بکـەن، بـەڵێ پێغەمبـەران گاڵـتەیان لەگـەڵ خـەڵك کـردوە، بـەڵام هەرگیـز گاڵتەیان بە خەڵك نەکردوە، گاڵتە لەگەڵ کردن واتە: قسـەی خـۆش و سوحبەت، بەڵام گاڵتەکردن بە خـەڵك، ئەوەیـە کـە پێیـان ڕابـوێری، ئـەوە قـەت عادەتی پێغەمبەران نەبووە (علیهم الصلاة والسلام) وە گـاڵتە پێکردن و گـاڵتە لەگـەڵ کـردنیش لەیـەك جیـان، (الـشوکاني) لـە تەفـسیـری (فتح القـدیر)دا هێناویەتی، وە (القُرطُبي)یش لە (الجامع لإحکام القُرآن)دا هێناویـەتی دەڵـێ: ((یەکـێ لە قازییـەکان، قازییەکی ناوداری مسـوڵمانان، کابرایەك هاتە لای، لـێی پرسی گوتی: ئەو عەبـایەی کە لەبەرتدایە لە تووکی بەرانـە، یـاخود لـە تـووکی مـەڕە ؟ کـابراش گـوتی: جـەنابی قـازی گاڵتـەم پـێ مەکـەو لـە نـەزانان مەبـە! قازییەکـەش گوتی: نا گـاڵتەت پێناکەم، گـاڵتەت لەگـەڵ دەکەم !!)).

مەسـەلەی سـێیەم: مووسـا ﵇ دەفـەرموێ: ﴿ قَالَ أَعُوذُ بِٱللَّهِ أَنۡ أَكُونَ مِنَ ٱلۡجَٰهِلِينَ ﴾، پەنا دەگـرم بە خوا کە لـە نـەفامان بم، یـانی چـی؟ ئـەوە چـەند شـتێکـی لـێوەردەگـیـرێ:

یەکەم/ بەبێ پەنا بردنە بەر خـواو بـەبێ تـەوفیقی خـوا، ئینـسان نـەفامیی لـێ دوور ناکەوێتەوە، ئەگـەر بتـەوێ نەفـام نـەبی و وەك جاهیلان ڕەفتارنەکـەی، دەبێ پەنا بەری بۆ خواو پشـت بە خوا ببەسـتی، خوا تەوفیقت بدات.

دووەم/ ئەوەش دەگەیەنێ کە گاڵتە بەخەڵك کردن عادەتێکی نەفامانەیە.

سێیەم/ ئـەوەش دەگەیـەنێ کـە نـەفامیی تـەنها نـەزانین نیـە، بەڵـکو ڕەفتـارو هەڵـسوکەوتی پێـچەوانەی ئـەدەبو زەوقو سـەلیقـەو عەقڵـیش، هــەر نەفامییە، واتە: نەفامیی تەنیا حاڵەتێکی عیلمییو تیـۆریی (نظري) بـەخۆوە ناگـرێ، بەڵکو جاری وا هەیـە حاڵەتێکی کردەییو ڕەفتـاریی (سـلوکي)یـش بەخـۆوە دەگـرێ.

مەسـەلەی چــوارەم: ئەگـەر سـەرنج بـدرێ هـەموو جارێك وەچـەی ئیـسرائیل بـە مووسـا دەڵـێن چـی؟ دەڵـێن: ﴿ ٱدۡعُ لَنَا رَبَّكَ ﴾، بۆمـان لـە پەروەردگــارت بپـاڕێوە: هەڵـبەتە ئەوە جۆرێك لە کـەم سەلیقـەیی تێدایـە بـۆ ئـەوان، چـونکە خوا پەروەردگـاری هەموو لایەکیانە، خۆ هەر پەروەردگاری مووسـا نیـە، دەبـوو بڵێــن: (أدع لنـا ربنـا) بۆمـان لـە پـەروەردگارمان بپـاڕێوە، چـونکە وەك چـۆن پەروەردگاری مووسـایە، پـەروەردگاری ئەوانیـشە، بـەڵام ئـەوە جۆرێـك لـە کـەم ئــەدەبیی‌و کـــەم سـەلـــیقەیی تێدایـــە، وەك بیـــانەوێ بڵـــێن: مووســـا ئـــەو پەروەردگـاره هەر هی تۆیــە !

مەسەلەی پێنجەم: کاتێـك جوولـەکەکان بۆ یەکەم جار دەڵـێن: مووســا داوامـــان بۆ لە پەروەردگــارت بکە کە ئایا ئەو مانگایـە چۆنــە؟ یەکسـەر پێیـــان دەڵــێ: ﴿ إِنَّهُۥ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا فَارِضٌ وَلَا بِكۡرٌ عَوَانُۢ بَيۡنَ ذَٰلِكَۖ فَٱفۡعَلُواْ مَا تُؤۡمَرُونَ ﴾، واتە: ئەو (خـوا) دەفەرموێ: نە مانگایەکی پیـرو بەساڵداچوو پەککەوتەیەو، نـە ساواشــە، لـەو نێوانەدایــە، (دوایـی یەکســەر پێیـان دەڵـێ:) ئـەوەی فـەرمانتان پێکـراوە ئـەنجامی بـدەن، واتــە: هێنـدە سـەرەخەریی مەکـەنو هەڵیمەکۆڵــنو هێندە وردیی مەکەنەوە، دوایی لەسەرتان بەزەحمەت بێ، جا لێـرەدا بـا سـەرنج بـدەین! سـوورەتی (البقـرة) کـە بـەم بەسـەرهاتەوە نـاونراوە لەڕاسـتیدا ئـەوە گەورەترین دەرسی تێدایە بۆ ئۆممەتی پێغەمبەر ﷺ، دەرسەکە چییە؟ ئەوەیە کە وەختێك فەرمانێکی شەرع ئاڕاستەی مـسوڵمانان دەکرێ، پێویـستە یەکـسەر جێبـەجێی بکـەنو زۆر هەڵینەکۆڵــنو لـقو پـۆپی زۆر لێنەکەنـەوەو، زۆر لێکـی

نەکێشنەوە، ئەوە دەبێت چۆنبێتو چی لێبکەین؟ سەرەنجام خۆیان عاسی بکەن، وەك خوای زاناو توانا دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَسۡـَٔلُواْ عَنۡ أَشۡيَآءَ إِن تُبۡدَ لَكُمۡ تَسُؤۡكُمۡ وَإِن تَسۡـَٔلُواْ عَنۡهَا حِينَ يُنَزَّلُ ٱلۡقُرۡءَانُ تُبۡدَ لَكُمۡ ... ﴿١٠١﴾﴾ المائدة، واتە: ئەی بڕوادارینە! (ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە) لە هەندێك شت مەپرسن کە ئەگەر بۆتان دەربکەوێ، بۆتان خراپ بێت، وەچەی ئیسرائیل بۆیان دەرکەوت بۆیان خراپ بوو، چونکە هەر زیاتر مەرجەکانیان لەسەر قورس بوو، هەتا وای لێهات یەك مانگا لەو جۆرە هەبێو بە پڕی پێستەکەی زێڕ بیکرن، دیارە ئەگەر هێندەیان لێ نەکۆڵیبایەوە، هەر مانگایەکیان لەو گۆڕە هێنابایە، ئیشەکەیان پێکدەهات، جا خوای پەنهانزان دەفەرموێ: لە هەندێك شت پرسیار مەکەن، ئەگەر بۆتان دەربکەوێ، لێی تووشی زیان بن، وە ئەگەر کاتێ قورئان دێتە خوارێ بپرسن بۆتان ڕوون دەبێتەوە، دوایی هەر لە سووڕەتی (المائدة)دا دەفەرموێ: ﴿قَدۡ سَأَلَهَا قَوۡمٞ مِّن قَبۡلِكُمۡ ثُمَّ أَصۡبَحُواْ بِهَا كَٰفِرِينَ ﴿١٠٢﴾﴾، واتە: لەپێش ئێوەدا کەسانێك زۆر پرسیاریان کرد، دوایی ئەوە سەری کێشا بۆ ئەوە کە سەریان لە بێبڕواییەوە دەرچێ.

پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێکدا فەرموویەتی: {(مَا نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ فَاجْتَنِبُوهُ وَمَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ فَافْعَلُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ، فَإِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَثْرَةُ مَسَائِلِهِمْ وَاخْتِلَافُهُمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ) (رَوَاهُ مُسْلِم برقم: (٦٠٦٦)، عَنْ أَبي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه}، واتە: هەر شتێکم لێ قەدەغە کردن خۆتانی لێ دوور بگرن، وە هەرشتێك فەرمانم پێکردن، بەپێی توانا ئەنجامی بدەن، چونکە ئەوانەی پێش ئێوە بەوە فەوتان، زۆر پرسیاریان لە پێغەمبەرانیان دەکرد، وە زۆریان لەگەڵ دەکەوتنە ڕاجیاییو مشتومڕەوە، ئۆممەتی ڕێکوپێك ئەوەیە کە باوەڕو متمانەی بە سەرۆكو سەرکردایەتی خۆی هەبێو وەختێك شتێکی پێ دەڵێ، مادام پێچەوانەی شەرع وعەقڵ نەبێت، یەکسەر جێبەجێی بکات، نەك زۆری لەگەڵ بێنێو بەرێو، لێی بکۆڵێتەوەو وردی بکاتەوە، کە جاری واهەیە

هەندێك فەرمانو كار هەن، ئەگەر زۆرت لێكۆڵییەوە، هەرجێبەجێ ناكرێ، یاخود وەختەكەی بەسەر دەچێت! هەروەها پێغەمبەر ﷺ لە سیاقی فەرمایشتێكدا فەرموویەتی: {(... وَيَكْـرَهُ لَكُمْ ثَلَاثًا: قِيلَ وَقَالَ، وَكَثْرَةَ السُّؤَالِ، وَإِضَاعَةَ الْمَالِ) (رَوَاهُ مُسْلِم برقم: (٤٤٥٦)، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁}، واتە: (وە خوا) سێ شتی ئێوەی پێناخۆشە: (شوێنكەوتنی) گوتراو گوتی (واتە: قسەی خەڵك وا گوتراو فلانە كەس وای گوت)، وە ماڵ بە زایەدانو، زۆر پرسیاركردن.

مەسەلەی شەشەم: ئەوەیە كە وەچەی بەنی ئیسرائیل لەگەڵ كەموكوورییەكانیشیاندا، بەڵام بەدڵنیاییەوە سیفەتی باشیشیان هەبوو ون، وە خوا ﷻ سەرزەنشتیان دەكات لەسەر سیفەتە خراپەكانیان، بەڵام لەسەر سیفەتە چاكەكانیان مەدحیان دەكات، بۆ وێنە، دەفەرموێ: ﴿وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، واتە: وە من لەسەر هەموو جیهانییان هەڵمبژاردوون، كەواتە: دیارە كۆمەڵێ سیفەتی باشیشیان هەبوون، ئەوەتا لەگەڵ ئەو سەرەخەریی و وردكردنەوەی ئەو فەرمانەشدا، دوایی دەڵێن: ﴿وَإِنَّآ إِن شَآءَ ٱللَّهُ لَمُهْتَدُونَ ﴾، وە ئێمە ئەگەر خوا بیەوێ رێی راست دەگرین، واتە: سەرەنجام ئەو فەرمانە هەر جێبەجێ دەكەین، شتەكەیان گێڕاوەتەوە بۆ ویستی خوا، لە هەندێك شوێنەوار (أثر)دا هاتوە، كە ئەگەر نەیانگوتبایە: (إن شاء الله) هەرگیز ئەو فەرمانەیان بۆ جێبەجێ نەدەكرا، بەڵام لە بەرەكەتی ئەوەی شتەكەیان بەستۆتەوە بە ویستی خواوە، هەرچەندە لە سەرەتاوە، كارەكەیان لە خۆیان بەزەحمەت خستوە، بەڵام سەرەنجام خوا وایكردوە، كە بتوانن ئەو فەرمانە جێبەجێ بكەن.

مەسەلەی حەوتەم: كە لەم ئایەتانەو لەم بەسەرهاتەدا دێتە دەستمان، مەسەلەیەكی وردە، ئەویش ئەوەیە كە ئەگەر تەماشا بكەین ئەو مانگایە چەند مەرجێكی تێدا بووە:

یەکەم/ سەلامەتو بێ کەموکووڕیی بووە: ﴿ مُسَلَّمَةٌ ﴾.

دووەم/ یەکڕەنگ بووەو ڕەنگی جیاوازی تێدانەبووە: ﴿ لَّا شِيَةَ فِيهَا ﴾.

سێیەم/ دەستەمۆ نەکراوەو ملکەچ نەکراوەو، نەخراوەتە ژێر نیری زەوی کێڵانو ئاو پێهەڵێنجانو ئاو پێ لە بیرکێشان ﴿ لَّا ذَلُولٌ تُثِيرُ ٱلْأَرْضَ وَلَا تَسْقِى ٱلْحَرْثَ ﴾.

ئەو جۆرە مانگایە بەکەڵکی ئەوە هاتوە ئەندامێکی لەو جەنازەیە بدرێو خوا زیندووی بکاتەوە، کەواتە:

أ) وادێتە بەرچاو کەسانێکیش دەتوانن ڕووحی ئیسلامو ئیمان بەبەرخۆیاندا بکەنەوە، کە بەڕاستی کەسانێکی یەکڕەنگبن ﴿ صِبْغَةَ ٱللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ ٱللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُۥ عَٰبِدُونَ ﴿١٣٨﴾ ﴾ البقرة، یەکڕەنگ بنو سێ چوار ڕەنگان تێکەڵ نەکەنو، مسوڵمانو ئیمانداراى ڕاستو ساغ بن!

ب) کەموکووڕیی‌و عەیبوعاریان نەبێت، کە خەڵك لە عەیبوعارو کەموکووڕییەکانیان بسەڵمێتەوەو، دینەکەشی بەهۆی وانەوە لەبەرچاو بکەوێ! : ﴿ لَّا شِيَةَ فِيهَا ﴾.

ج) ڕاو دەستەمۆی هیچ کەس نەبن وابەستەو دابەستەی هیچ کەس نەبن، بەس بەندەی خوابنو سەر بە خوابنو بەندەی ئەموئەو نەبن ! : ﴿ لَّا ذَلُولٌ تُثِيرُ ٱلْأَرْضَ وَلَا تَسْقِى ٱلْحَرْثَ ﴾، کەسانێکی ئاوا دەتوانن کۆمەڵگای خۆیان زیندوو بکەنەوە !

مەسەلەی هەشتەم: بۆچی خوا ﷻ لەنێو ئەو هەموو ئاژەڵانەدا مانگا دیاریدەکات، کە وەچەی ئیسرائیل سەری ببڕنو ئەندامێکی لە جەنازەکە بدەنو زیندووبێتەوە؟ واپێدەچێ بۆ ئەوەبێ چونکە ئەوانە کاتی خۆی گۆلکیان پەرستوە، خوای کاربەجێ ئامۆژگارییان دەکاو سەرزەنشتیان

دەكات، كە ئەو گۆلكەی ئێوە دەتانپەرست، لە مانگایەكی ئاوا بوو، گۆلكێك لە مانگا پەیدابێت، چۆن دەبێ بكرێتە پەرستراوو بەندایەتیی بۆ بكرێ؟ بۆ ئەوەی بەیەكجارەكی خۆشەویستی گۆلكیان لەدڵدا دابڕنێ، چونكە خوا ﷻ وەك لە ئایەتەكانی دیكەدا دەیگەینێ، دەفەرموێ: ﴿وَأُشْرِبُواْ فِي قُلُوبِهِمُ ٱلْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ﴾، واتە: خۆشەویستی گۆلكیان پێ خورابۆوە بەهۆی بێبڕواییانەوە، واتە: وەك دەرمانێك چۆن بەگەروویان دادەكرێ، ئاوا وەك بڵێی ئیرادەیان لەدەست دابێت، خۆشەویستی گۆلكیان چوو بووە دڵ، جا خوا ﷻ بەو مانگا سەربڕینە، ویستوویەتی یەكجاریی لیتەو لاڵو شوێنەوارو ڕەگو ڕیشەی ئەو گۆلك پەرستییە، لە دڵو دەروونیان بێنێتە دەرێ.

<u>**مەسەلەی نۆیەم:**</u> كە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ﴾، واتە: خوا ئەوەی ئێوە دەیشارنەوە هەر دەریدێنێو ئاشكرای دەكاو كەشفی دەكا، كە بەڕاستی ئەوە سوننەتێكی خوایەو هەرشتێك خەڵك بیشارنەوە خێربێ یان شەڕ، خوا هەر وەدەریدەخا، چ لە دنیادا، چ لە دوارۆژدا، وەك پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێكدا فەرموویەتی: {(لَو أنَّ رَجُلاً عَمِلَ عَمَلاً في صَخْرَةٍ صَمّاء لاَ بَابَ لَهُ ولاَكُوَّة، خَرَجَ عَمَلُهُ إلى النَّاسِ كَائِنًا مَا كَانَ) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (١١٢٤٦)، وَالحَاكِمُ برقم: (٧٨٧٧)، عَنْ أَبي سَعيدٍ الخُدرِيّ رضي الله عنه، وَصَحَّحَهُ، ووافقهُ الذهبي في (التلخيص)}، واتە: ئەگەر پیاوێك كردەوەیەك بكات لەنێو بەردێكی ڕەقدا، كە نە دەرگای هەبێتو نەتاقەو پەنجەرەی هەبێ، كردەوەكەی دێتە دەرێ بۆ خەڵكی، كردەوەكەی هەرچییەك بێت، كەواتە: ئینسان پێی وانەبێت كە ئەو خێرەی دەیكات، یاخود ئەو خراپەی دەیكات، پەنهان دەبێ، بەڵكو خوا بە جۆرێك لە جۆرەكان هەر بۆ خەڵكی دەریدەخات، چ لە دنیادا، چ لە قیامەتدا، هەڵبەتە: ﴿يَوْمَ تُبْلَى ٱلسَّرَآئِرُ ۝٩﴾ الطارق، لەوێ نهێنییەكان بەتەواویی كەشف دەبنو ئاشكرا دەبن.

مەسەلەی دەیەم: لەم سوورەتەدا باسی پێنج جۆرە زیندووبوونەوە کراوە:

یەکەمیان: کە لە دەرسەکانی ڕابردوودا باسمان کرد، ئەو حەفتا (٧٠) کەسەی کە مووسا ﷵ بردنی کە داوایان کرد خوا ﷻ ببینن و ئەوەبوو، کە ئاگرێك و هەورە تریشقەیەك لە ئاسمانەوە هات لێیدان و هەمووی کوشتن، دوایی مووسا ﷵ پاڕایەوەو خوا زیندووی کردنەوە، وەك دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ بَعَثۡنَٰكُم مِّنۢ بَعۡدِ مَوۡتِكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ﴾، واتە: لەدوای مردنتان زیندوومان کردنەوە، بۆ ئەوەی سوپاسگوزاریی بکەن، کە پێشتر باسمان کرد.

دووەمیان: کە هەر لە سوورەتی (البقرة)دا باسکراوەو ئێستا خەریکی توێژینەوەی ئەو ئایەتانەین: ﴿ فَقُلۡنَا ٱضۡرِبُوهُ بِبَعۡضِهَاۚ كَذَٰلِكَ يُحۡيِ ٱللَّهُ ٱلۡمَوۡتَىٰ وَيُرِيكُمۡ ءَايَٰتِهِۦ لَعَلَّكُمۡ تَعۡقِلُونَ ﴾، کە ئەندامێکی مانگاکەیان لەو جەنازەیەداو پێی زیندوو بۆوە.

سێیەمیان: ئەوەیە کە لە ئایەتەکانی داهاتوودا دەیگەینێ، کە دەفەرموێ: ﴿ أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَٰرِهِمۡ وَهُمۡ أُلُوفٌ حَذَرَ ٱلۡمَوۡتِ فَقَالَ لَهُمُ ٱللَّهُ مُوتُواْ ثُمَّ أَحۡيَٰهُمۡ ...﴿٢٤٣﴾ ﴾ البقرة، واتە: ئایا سەرنجی ئەوانە نادەی، کە لە ماڵەکانی خۆیان دەرچوون بە هەزاران کەس بوون، لە ترسی مردن، خوا فەرمووی بمرن، بەڵام دوایی زیندووی کردنەوە...

چوارەمیان: کە توێژەرانی قورئان دەڵێن: ناوی عوزەیر بووەو عوزەیریش هەندێك دەڵێن: پێغەمبەرەو هەندێك دەڵێن: پیاوێکی صالحو چاکبووە، کە دەفەرموێ: ﴿ أَوۡ كَٱلَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرۡيَةٖ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّىٰ يُحۡيِۦ هَٰذِهِ ٱللَّهُ بَعۡدَ مَوۡتِهَاۖ فَأَمَاتَهُ ٱللَّهُ مِاْئَةَ عَامٖ ثُمَّ بَعَثَهُۥۖ قَالَ كَمۡ لَبِثۡتَۖ قَالَ لَبِثۡتُ يَوۡمًا أَوۡ بَعۡضَ يَوۡمٖۖ قَالَ بَل لَّبِثۡتَ مِاْئَةَ عَامٖ ...﴿٢٥٩﴾ ﴾ البقرة، واتە: یان وەك ئەوەی کە بەلای شارێکدا تێپەڕی، کە هەمووی بەسەریەکدا ڕووخاوە،

(خەڵك مردوەو پەپوو لێی دەخوێنێ) گوتی: خوا چۆن دەبێ ئەوە پاش مردنی زیندوو بکاتەوە! (وەنەبێ لەو ڕووەوە کە بڕوای پێی نیە نەخێر بەڵکو پێی سەیربوو)، ئنجا خوا ماوی سەد ساڵ مراندیو پاشان زیندووی کردەوەو فەرمووی: چەند ماویەوە؟ گوتی: ڕۆژێك، یان بەشێکی ڕۆژێك، فەرمووی: بەڵکو سەد ساڵ ماویەوە ...

پێنجەمیان: ئەوەیە کە بۆ ئیبڕاهیم ﷺ ئەنجام دراوە: ﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِـۧمُ رَبِّ أَرِنِى كَيْفَ تُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ ۖ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِن ۖ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِى ۖ قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ ٱلطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ ٱجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ٱدْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا ۚ وَٱعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾ ﴾ البقرة، دوای ئەوەی ﷺ داوا لە پەروەردگاری دەکات پێشانی بدات، چۆن مردووان زیندوو دەکاتەوە ﴿ كَيْفَ تُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ ﴾، نەیفەرمووە: پێت دەکرێ یان نا؟ لە چۆنییەتەکەی پرسیوە، پێم خۆشە بزانم چۆن؟ دەزانم دەتوانی، بەڵام پێم خۆشە چۆنییەتەکەیم بۆ دەربکەوێ، بۆیە کاتێ خوا دەفەرموێ: ﴿ أَوَلَمْ تُؤْمِن ﴾، بۆ بڕوات بەوە نیە، کە خوا دەتوانێ؟ ئیبڕاهیم دەڵێ: ﴿ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِى ﴾، با، ئیمانم هەیە، بەڵام دەمەوێ دڵم زیاتر ئارام بگرێو چۆنییەتەکەشی ببینم، ئنجا خوا پێی دەفەرموێ: چوار باڵندان بگرە هەریەکەی لە جۆرێك، وە سەریان ببڕەو گۆشتەکەیان تێکەڵ بکەو بیهەنجنە، دوایی هەر پارچە لەو پارچە گۆشتانە لەسەر چیایەك دابنێ، دوایی بانگیان بکە، گۆشتەکان دەچنەوە لای یەکدیو زیندوو دەبنەوە، ئیدی ئیبڕاهیم وایکردو تەماشای کرد، ئەو پارچە گۆشتانە دەچنەوە بۆ لای یەکدیو، چوار باڵندەکان دروست دەبنەوەو زیندوو دەبنەوە.

مەسەلەی یازدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَهِىَ كَٱلْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ﴾، خوای پەروەردگار باسی جوولەکەکان دەکاو

سەرزەنشتیان دەکات (جوولەکەکانی سەردەمی پێغەمبەر ﷺ) دەفەرموێ: دوای ئەو هەموو موعجیزەو شتە گەورە گەورانەی کە باب و باپیرانتان بینیویانەو، ئێوەش لە کتێبەکانتاندا هەیەو بە بەشێك (لە کتێبی پیرۆز- الكتاب المقدس)و کەلەپووری خۆتانی دەزانن، ئنجا دڵیشتان ڕەق بوو وەك بەرد، یاخود لە بەرد ڕەقتریش، شایانی باسە توێژەرەوانی قورئان زۆر باسی ئەوەیان کردوە کە وشەی: (أو) واتە: (یان)، خۆ خوا ﷻ لە گوماندانیە، بڵێ وەك بەرد ڕەق بوو، یاخود لە بەرد ڕەقتر، بۆیە کەوتوونەتە مشتومڕەوە، کە ئایا تەئویلی ئەوە چییە؟ بەڵام من پێم وایە، کە ئەو مشتومڕەی ناویٚ و ماناکەی ئاوایە: وەك بەرد وایە، یان لە بەرد ڕەقترە، یانی هەندێکی وەك بەرد وایەو هەندێکیشی لە بەرد ڕەقترە، چونکە دڵەکان جۆراوجۆر بوون لە پلەی ڕەقییدا، هەندێکی وەك بەرد ڕەقەو، هەندێکی لە بەرد ڕەقترە، وەك ئاسن و پۆڵایەو، بەو شێوەیەن و پلەپلەن لە ڕەقیی و لە سەختییدا.

مەسەلەی دوازدەیەم: خوا ﷻ کە باسی دڵی جوولەکەکان دەکات، یانی: دڵی کافرەکانیان، یاخود هی زۆربەیان، یان هی ئەو جوولەکانەی کە بێبڕوا بوون بە پێغەمبەری کۆتایی، دەفەرموێ: دڵتان وەك بەردو لە بەرد ڕەقترە، پاشان باسی بەرد دەکات و، دەفەرموێ: بەرد هەیە دەبێتە شوێنی دەرقوڵێنی کانی و سەرچاوەو ڕووباری لێ دێتەدەرێ: ﴿ وَإِنَّ مِنَ ٱلْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ ٱلْأَنْهَٰرُ ﴾، وە بەرد هەیە کە درز دەبات و کەم و زۆر ئاوی لێ دێتەدەرێ: ﴿ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ ٱلْمَآءُ ﴾، وە بەرد هەیە کە لە ترسی خوا خلۆر دەبێتەوە: ﴿ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ ٱللَّهِ ﴾، جا لێرەدا توێژەرەوان لە تەفسیری ڕستەی: ﴿ مِنْ خَشْيَةِ ٱللَّهِ ﴾، مشتومڕیان بووە کە ئایا: بەرد ترسی خوای هەیە؟ یان مەبەست ئەوەیە کە ئەو بەردە پابەندە بەو یاسا فیزیکییانەی کە خوای پەروەردگار بۆی داناون کە لەسەرێڕا بێتە خوارێ؟ چونکە پابەندیی هەر مەخلووقێك بە یاسای بەدیهێنەریەوە، جۆرێکە لە ملکەچیی و جۆرێکە لە

لێترسانی، هەردوو تەفسیرەکان هەن‌و دەگونجێ هەم جەمادیش جۆرێك لە هەست (شعور)ی هەبێت، کە ئێمە نازانین چۆنەو، هەم خوا بەپاك بگرێ‌و هەم لە خوا بترسێ، وە دەشگونجێ مەبەست پێی ئەوەبێ کە دروستکراوەکان هیچیان لە یاساکانی خوا دەرناچن‌و، هەموویان بۆ ئەو سیستەمەی کە خوا بۆی داناون ملکەچن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پازدەیەم

پێناسـەی ئـەم دەرسـە

لەم دەرسەماندا ئایەتەكانی (٧٥ تا ٨٢) تەفسیـر دەكەین، ئەو هەشت (٨) ئایەتـە، ناوەڕۆكەكەیان بریتیـە لـەوە كـە خـوا ﷻ بـانگی ئیمانـداران دەكـاتو وەك ئەهـلی ئیـسلامو ئیمـان دەدوێنـێو تێیـان دەگەیـەنێ، كـە نائومێـدبن لـە ئیمـان هێنـانی كەسانێك لە جوولەكەكان، كـە لـەڕووی زانـاییو شـارەزاییەوە ئیمـان نـاهێنن، واتـە: زۆرچاك دەزانن كە ئیـسلام هەقـەو ڕاستـە، بـەڵام بەرژەوەنـدییان لـەوەدا نیـە، كـە ئیمان بێنن، كە ئەوانە زاناكانی خاوەن كتێبەكـان (أهل الكتاب)ن، كە بەرژەوەندیی ڕێگایـان لێـدەگرێو، عەوامەكانیـشیان كـە تـەنیا ڕواڵـەتی كتێـب دەزانـن، یـاخود هـەروا خۆیـان بـە ڕواڵـەتی دینـەوە هەڵواسـیوەو هیـچی لـێ حاڵی نـین، ئـەوانیش بەشێوەی لاساییكردنەوەی كوێرانە بەدوای زاناكانیان دەكەون ! كەواتـە: زاناكانیـان لەبـەر بەرژەوەنـدیی ئیمـان نـاهێنن، وە عەوامەكانیـشیان لەبـەر نـەزانییو لەبـەر لاسـاییكردنەوەی كوێرانـە بـۆ زاناكانیـان ! ئـاوا خـوا حاڵـەتو هەڵوێـستی سـەلبیی جوولەكەكان لە بەرانبەر ئیسلامدا دەخاتەڕوو، وە مسوڵمانان نائومێد دەكا لەوەی كە ئیمان بێنن، وە چـەند هەڵوێـستێكی جوولەكـەكان، واتـە: هەڵوێـستی سـەلبییو خراپیان، چ لەڕووی ڕەفتارەوە، چ لەڕووی جۆری بیـركردنەوەیانەوە، دەخاتەڕوو.

﴿أَفَتَطْمَعُونَ أَن يُؤْمِنُوا۟ لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَـٰمَ ٱللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُۥ
مِنۢ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَإِذَا لَقُوا۟ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا وَإِذَا خَلَا
بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوٓا۟ أَتُحَدِّثُونَهُم بِمَا فَتَحَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَآجُّوكُم بِهِۦ عِندَ رَبِّكُمْ ۚ أَفَلَا
تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾ أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾ وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا

يَعْلَمُونَ ٱلْكِتَـٰبَ إِلَّآ أَمَانِىَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ ٱلْكِتَـٰبَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَـٰذَا مِنْ عِندِ ٱللَّهِ لِيَشْتَرُوا۟ بِهِۦ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ فَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾ وَقَالُوا۟ لَن تَمَسَّنَا ٱلنَّارُ إِلَّآ أَيَّامًا مَّعْدُودَةً ۚ قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِندَ ٱللَّهِ عَهْدًا فَلَن يُخْلِفَ ٱللَّهُ عَهْدَهُۥٓ ۖ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾ بَلَىٰ مَن كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَـٰطَتْ بِهِۦ خَطِيٓـَٔتُهُۥ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ أَصْحَـٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَـٰلِدُونَ ﴿٨١﴾ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ أُو۟لَـٰٓئِكَ أَصْحَـٰبُ ٱلْجَنَّةِ ۖ هُمْ فِيهَا خَـٰلِدُونَ ﴿٨٢﴾

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

((ئایا (ئەی مسوڵمانینە!) بەتەمان (جوولەکەکان) ئیمانتان بۆ (بە ئیسلام) بێنن، لە حاڵێکدا کە کۆمەڵێکیان فەرموودەی خوا دەبیستن، پاشان دوای تێگەیشتنی دەیگۆڕن، وە دەشزانن (کە گۆڕینی کەلامی خوا تاوانێکی چەند زلە) ﴿٧٥﴾ وە کاتێك بەوانەی بڕوایان هێناوە دەگەن دەڵێن: بڕوامان هێناوە، بەڵام کە بەجیا بەیەکدی دەگەن دەڵێن: چۆن ئەوەی کە خوا بە ئێوەی بەخشیوە بۆیان باس دەکەن (واتە: بۆ مسوڵمانەکان) تاکو لەلای پەروەردگارتان لەسەرتان بە بەڵگە بێننەوە، ئایا نافامن؟ ﴿٧٦﴾ ئایا نازانن کە هەر شتێك پەنهانی بکەن و ئاشکرای بکەن خوا دەیزانێ؟ ﴿٧٧﴾ وە کەسانێکی نەشارەزایان هەن، کە جگە لە خۆزگە خواستن (وخەیاڵ پڵاو) هیچی دیکە لەبارەی کتێبەکەیانەوە نازانن و، پیشەیان بەس گومان و خەیاڵە ﴿٧٨﴾ دەجا سزای سەخت بۆ ئەوانەی کە بەدەستی خۆیان کتێب دەنووسن، پاشان دەشڵێن: ئەوە لەلایەن خواوەیە، تاکو نرخێکی کەمی پێ بکڕن، دەجا سزای سەخت بۆ وان، بەهۆی ئەوەوە کە بەدەستی خۆیان دەینووسن، وە سزای سەخت بۆوان بەهۆی ئەوەوە، کە بەدەستی دێنن (لە

بەرژەوەندی دنیایی) ﴿٧٩﴾ وە (جولەکەکان) گوتیان: جگە لە چەند ڕۆژێکی کەم ئاگرمان تووش نابێ، بلێ: ئایا خوا بەڵێنی داونێ، کە بێگومان خوا بەڵێنی خۆی ناشکێنێ، یاخود شتێك کە نایزانن بەناوی خواوە دەیڵێن؟ ﴿٨٠﴾ با، هەرکەسێك خراپە بکاتو تاوانەکەی گەمارۆی بدات، ئەوانە هاوەڵی ئاگرنو بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە ﴿٨١﴾ وە ئەوانەی بڕوایان هێناوەو کارو کردەوە چاکەکانیان ئەنجامداوە، ئا ئەوانە هاوەڵی بەهەشتنو بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە ﴿٨٢﴾)).

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(أَفَتَطْمَعُونَ): (الطَّمَعُ نُزُوعُ النَّفْسِ إِلى الشَّيءِ شَهْوَةً لَهُ، طَمِعْتُ أَطْمَعُ طَمَعَاً)، واتە: ئایا تەماعتان هەیە، ئایا بەتەمان، ئایا ئومێدەوارن؟ لە (الطَّمَعُ)ەوە هاتوە (الطَّمَعُ): بریتیە لەوەی کە نەفس بەرەو شتێك بچێ، کە ئارەزوی لێبێ، دەگوترێ: (طَمِعْتُ أَطْمَعُ طَمَعَاً)، واتە: بەتەما بووم، بەتەما دەبم، بەتەما بوون.

(أَن يُؤْمِنُواْ لَكُمْ): واتە: ئیمانتان بۆ بێنن، یانی: ئیمانتان بۆ بێنن بەو شتانەی، کە پێویستە ئیمانیان پێ بهێنرێ، بۆیە فەرموویەتی: (يُؤْمِنُواْ لَكُمْ) وشەی (يؤمنوا) (تَضْمِين)ی مانای: (إستَجَابَة) کراوە، واتە: (أن يستجيبوا لَكُم و يؤمنوا) کە بەدەنگتانەوە بێنو ئیمان بێنن.

(فَرِيقٌ): (اسمٌ جَمعٍ لاَ مُفرَدَ لَهُ) ناوی کۆمەڵە تاکی نیە، کە لە (فَرْق)ەوە هاتوە (الفَرْقُ: يُقَارِبُ الفَلْق والفِرْقُ: القِطعَةُ المُنْفَصِلةُ) واتە: (فَرْق) لە (فَلْق)ەوە نیزیکەو (فِرْق)یش بریتیە لە پارچەیەکی جیابۆوە (والفَرِيق: الجَمَاعَةُ المتفرِّقَةُ عَن آخَرِين) واتە: (فَرِيق) بریتیە لە کۆمەڵە خەڵکێك کە لە خەڵکی دیکە خۆیان جیاکردۆتەوە.

(يُحَرِّفُونَهُۥ): واتـە: دەیگـۆڕن، جا ئایـا ئـەوە لـە چییەوە هـاتوە؟ لـە (حَرْف)ەوە هاتوە (حَـرْفُ الشَّـيءِ: طَرَفُهُ) (حَرْفُ)ی شتێك بریتیە لە کەناری ئەو شتە بـە (أحْرُف وحـروف) کۆ دەکرێتەوە، دەگوترێ: (حَـرْفُ السَـيفِ، وحَـرْفُ السَـفينَة) کەناری شـمشێر، یـان نـووکی شـمشـێرەکەو، کـەناری کەشـتیەکە، (وتَحْريـف الشَّـيءِ إمَالـته)، (تَحْريف)ی شتێك بریتیە لەوە کە بیگۆڕیو لایبدەی.

(خَلَا): (خـلاَ إليـهِ انتهَـى إلَيـهِ فـي خلـوة) واتـە: لـە شـوێنێکی چـۆڵ چـووە لای، (خَـلا بـهِ: صَـارَ مَعَـهُ فـي خَـلاء)، واتـە: لـە دەشـتاییەك بەیەکـەوە بـوون، کەسێکی دیکەیان لەلا نەبوو.

(فَتَحَ ٱللَّهُ عَلَيۡكُمۡ): یانی: ئەوەی کـە خـوا بـە ئێـوەی داوە بەتایبـەت (الفَتح: إزالَـة إغـلاَق الإشـكَال مَحسُوسَاً كَـانَ أو مَعنويَـاً)، (فـتح) بریتیـە لـە لابردنـی شتێك کە داخرابێ، یاخود ئیشکالێکی هەبێت، چ بەرهەست بێ چ مەعنـەویی (وفَتحَ عَلَيـهِ كَـذا إذا أعلَـمه ووَافـقه عَلَيهِ) کە بـە کەسێك بگوترێ: (فتحَ عَلَيـك) واتە: زانـای کردو تەنیا ئەوی لەو شتە شارەزا کـرد، کەواتـە: ﴿ فَتَحَ ٱللَّهُ عَلَيۡكُمۡ ﴾، واتـە: ئـەو زانیارییـەی کـە خـوا بـە ئێـوەی داوە ئـەی ئەهلـی کیتـاب! بە غەیری ئێوە نـەداوە.

(لِيُحَآجُّوكُم بِهِۦ): واتـە: بـۆ ئـەوەی بەهۆیـەوە بەڵـگەتان لەسـەر بێنـنەوەو موناقەشـەتان لەگەڵ بکەن، چونکە دەڵـێ: (الـمحـاجَّة: أن يَطـلُبَ كُـل وَاحِدٍ أن يَـرُدَّ الآخَـرَ عَـنِ حُجَّـتِهِ ومَحجَّـتِهِ) وشـەی (الـمحـاجَّة) ئەوەیـە کـە دوو لایەن، یاخود سێ لایەن، یـاخود زیـاتر هـەر کامێکیـان بیـەوێ ئـەوی دیکـە لـە بەڵگەکـەی‌و لەسەر ڕێیەکـەی لابداو، بیهێنێتە سەر قەناعەتی خۆی.

(يُسِرُّونَ): واتە ئەوەی کە پەنهانی دەکـەن، لە (سِـر)ەوە هاتوە.

(يُعۡلِنُونَ): واتە ئەوەی کە ئاشکرای دەکـەن، لە (عَلَـن)ەوە هاتوە.

(أُمِّيُّونَ): واتـە نەخوێندەوارەکـان، عەوامـەکان، نەشـارەزایەکان.چـونکە دەڵـێ (الأُمِّـي: هُـوَ الَّـذي لاَ يَكتُـبُ ولاَ يَقـرأ مِـن الكِـتاب) (أُمِّـي): کەسـێکە کـە نەدەنووسـێو نەدەخوێنـێتەوە لـە کتێبـدا، کەواتـە: ئەگـەر شـتی لەبـەربێ بیخوێنێتـەوە، ئەوە پێچەوانەی (أُمِّي) بوون نیە، بۆیە پێغەمبەری ئێمە ﷺ هەرچـەندە خـوای پـەروەردگار هـەموو قورئـانی فێرکـردووەو خوێندووشـیەتی، بەڵام هەر (أُمِّي)یش بووە، چونکە توانـای خوێندنـەوەی نـەبووە لـە کـتێبـێدا، وە توانـای نووسـینی نەبـووە، وەك خـوای زانــاو شـارەزا دەفـەرموێ: ﴿ وَمَا كُنتَ تَتْلُوا۟ مِن قَبْلِهِۦ مِن كِتَـٰبٍ وَلَا تَخُطُّهُۥ بِيَمِينِكَ ۖ إِذًا لَّٱرْتَابَ ٱلْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾ ﴾ العنكبوت، واتە: (ئەی پێغەمبەر ﷺ) تـۆ لـەپێش قورئـانـدا نـە هـیچ کـتێبێکـت خوێندۆتەوەو نە هیچ کـتێبـێکت بەدەستی ڕاست نووسیوە، ئەگەر خوێنـدنو نووسینت ببووایە ئەوانەی کە کافرن بۆیان هـەبوو بکـەونە گومانـەوە، بـەڵام کـە خوێنـدنو نووسـینت نـەبێ، ئـەوە دیـارە کـە ئـەم قورئــانە خـوا فــێری کـردووی، کەواتــە (أُمِّـي) کەسـێکە خوێنـدنو نووسـینی نـەبێت، ڕایەکـی دیکەش دەربارەی مانای (أُمِّي) ئەوەیە کـە (أُمِّـي) کەسـێکە شارەزای کـتێبو وەحـی خوا نەبووبێ.

(أَمَانِيَّ): کۆی (أمنيَة)یـە (الأمنيَّة: هِـيَ الـصـورَة الحاصِـلَة فـي الـنَّفْس مِـن تمَنِّـي الشَّـيءِ، والتَمَنـيِّ: الكَـذب، وقَـالَ عُثمَان لاَتغَنَّيْتُ ولاَ تَمَنَّيْتُ مُنْذُ أسـلَمْـتُ، أو الـتِلاَوَة بلاَ مَعـرِفَة الـمَعنى) (تَمَنـيِّ) هـەم بـەمانای خۆزگـە خواسـتنو خەيـاڵ پــلاّو دێـت، هـەم بـەمانای درۆکـردن دێ، وەك (عُـثمَان) خـوا لێـی ڕازی بـێ گوتوویەتی: لەوەتی مسـوڵمان بووم نەگۆرانیم گوتـوە، نەدرۆم کردوە، وە هـەم بەمانـای خوێندنەوەی ڕووکـەشو ڕووالّـەتییـش دێ.

(يَظُنُّونَ): (الظَّـن: اسْمٌ لِمَا يَحصُـلُ عَن أمـارَةٍ ومَتَّـى قَويَت أدَّت إلـى العِلـم، ومَتَـى ضَعُفَـتْ جِـداً لَـمْ تجَـاوز حَـدَّ التَوَهُّـمِ)، واتــە: گومــان دەبــەن، کــە لــە: (ظَّـن)ەوەیــەو ئــەمیش نــاوە بـۆ هەرشــتێك کــە بــەهۆی نیــشانەکەیەوە

پەیدادەبێت، جا ئەگەر نیشانەکە زۆر بەهێز بێت زانیارییت بۆ پەیدادەکا، وە ئەگەر نیشانەکە بێهێزبێ تەنیا جۆرێك لە وەهمو دوودڵییت بۆ پەیدا دەبێت.

(وَوَيْلٌ): (قَالَ: الأَصْمَعِيّ: وَيلٌ: قُبحٌ، وقَدْ يُسْتَعْمَلُ للتَحَسُّر) (وَیل) لە زمانی عەرەبییدا بەمانای شتی ناشیرینو ناقۆڵا دێ، وە بەمانای خەفەت خواردن دێت، (المعجم الوسيط)یش دەڵێ: (الويلُ: حُلُولُ الشَّرّ وَكَلِمَة العَذاب) (وَیل)، ئەوەیە کە شەڕو خراپەیەك ڕوو لە ئینسان بکات، وە بریاری سزاو ئازارە.

(لِيَشْتَرُواْ): وشەی (اشتری) لە زمانی عەرەبییدا، وە لە بەکارهێنانی قورئاندا، هەم بەمانای کڕین دێت، هەم بەمانای فرۆشتن دێت، بەڵام زیاتر بەمانای کڕین دێت، (فالبَّيعُ والشِّرَاءُ يَتلازمَان: فَالمُشتَري يَدْفَعُ الثَّمَنَ ويأخذَ المُثمَّنَ، والبائِعُ يَدْفَعُ المُثمَّنَ ويأخذَ الثَّمَنَ...) واتە: فرۆشتنو کڕین پێکەوە پەیوەستن، چونکە کڕیار نرخ دەداتو نرخ لەسەر دانراو وەردەگرێو، فرۆشیاریش نرخ لەسەر دانراو دەداو نرخ وەردەگرێ.

(تَمَسَّنَا): (المَسُّ كاللَّمسِ لكِن اللَّمْسُ قَدْ يُقالُ لِطلَبِ الشَّيءِ وإنْ لَمْ يُوجد، والمَسُّ يُقالُ في ما يَكُونُ مَعَهُ إدرَاكٌ بِحَاسّةِ اللَّمْسِ) ڕستەی: ﴿ لَن تَمَسَّنَا ٱلنَّارُ ﴾، واتە: ئاگرمان تووش نابێو ئاگرمان ناگاتێ، چونکە وشەی: (لَمَسْ) وەك (مَس) وایە، بەڵام (لَمْس) بۆ داواکردنی شتێکە با ئەو شتە نەشبێ، بەڵام (مَسَ) بریتیە لەوەی کە دەستی لێبدرێت.

(بَلَىٰ): (بَلَى: رَدٌّ للنفي أو جَوابٌ لإستِفهامٍ مُقترِنٍ بنفي، نَحو قولهِ تعالى: ﴿ ...أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَىٰ ... ﴿١٧٢﴾ ﴾الأعراف، لە کوردیدا (نَعَم) واتە: بەڵێ، بەڵام (بَلَى)، واتە: با، وە وشەی: (بَلَى) بۆ بەرپەرچدانەوەی لابرانێکە، یان وەڵامی پرسیارێکی جووتکراوە لەگەڵ نەفییدا، نموونەی حاڵەتی یەکەم: ﴿ وَقَالُواْ لَن تَمَسَّنَا ٱلنَّارُ إِلَّآ أَيَّامًا مَّعْدُودَةً ﴾، واتە: گوتیان:

ئاگرمان تووش نابێت، مەگەر چەند ڕۆژێكی كەم، جوولەكەكان بە خەیاڵ پڵاو وایان گوتوە، كە ئەگەر بچنە دۆزەخیش، هەرچەند ڕۆژێكی كەم دەسووتێن، خوا دەفەرمویٚ: (بَلَی) با، تووشتان دێت.

نموونەی حاڵەتی دووەم: خوا دەفەرمویٚ: ﴿...أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا۟ بَلَىٰ...﴿١٧٢﴾﴾ الأعراف ، واتە: ئایا پەروەردگارتان نیم؟ گوتیان: با، دیارە ئەگەر بڵێن: بەڵێ (نَعَم) بە پێچەوانە دەردەچێ، واتە: بەڵێ پەروەردگارمان نی !! یەكێ بەتۆ دەڵێ: ئایا چاكەم لەگەڵ نەكردی؟ ئەگەر بڵێی: بەڵێ، واتە: بەڵێ لەگەڵت نەكردووم، بەڵام كە گوتت با، واتە: لەگەڵت كردووم.

(كَسَبَ): (الكَسْبُ: مَا يَتَحَرَّاهُ الإنْسَانُ مِمَّا فِيهِ اجْتِلابُ نَفْعٍ وتَحْصِيلُ حَظٍّ كَكَسْبِ المَالِ) (الكَسبُ)، واتە: وەدەستهێنان، بریتیە لەوەی كە ئینسان مشووری پەیداكردنی دەخوا، لەوەی كە سوودێكی پێ وەدەست دەهێنرێ، یاخود پێی بە موراد دەگات، وەك بەدەستهێنانی ماڵ.

(سَيِّئَةً): (السَيئة: الفِعلَة القَبيحَة، وَهِيَ ضدّ الحَسَنَة) (سَيئة) هەر كردەوەیەكی ناشیرینو ناقوڵایەو دژی چاكەیە. (والسوءُ كُلُ مَايُغِمُّ الإنسانَ مِنَ الأمور الدنيَوية والأخروِيَة) دیارە (سَيئَة) لە (سوء)ەوە هاتوە ئەمیش واتە: هەر شتێكە كە ئینسان پێی خەفەتبار بێت، لە كاروباری دنیا یاخود دواڕۆژ.

(خَطِيٓـَٔتُهُۥ): لە (خَطَأ)ەوە هاتوە (الخَطَأُ: العُدُولُ عَنِ الجهَةِ) (خَطَأ) ئەوەیە كە ئینسان لە ڕێگایەكی ڕاست لابدات بەرەو ڕێیەكی هەڵە، (الخَطِيئَةَ والسَيئَةَ يَتَقَارَبانِ) واتە: (خَطِيئَة) و (سَيئَة) مانایەكەیان لێك نیزیكە، دەگوترێ (خَطِيءَ يَخْطَأُ خِطأً)، واتە: گوناهی كرد، بەڵام دەگوترێ (أخطَأَ يُخطِيء خطأً) واتە: بەهەڵەداچوو، وە (خَطِيئَة) واتە گوناهێك كە بەئەنقەست كرابێ.

(أَصۡحَٰبُ): کۆی (صَـاحِب)ە، بـەمانای هـاوەڵ دێـت، وە بەمـانـای خـاوەنیش دێـت، (الـصَاحِب: الـملازِمُ، إنـسـاناً كـان أو حَيواناً أو مكـاناً أو زمانـاً، ويُقَـالُ لِمـالِكِ الـشَّيءِ هُوَ صَـاحِبُهُ)، (صَاحِب) هـەر شـتێکە، کـە بـەردەوام لەگـەڵ ئینسـان دابـێ، جا چ ئینسـان بێت، چ ژیـاندار بێـت، چ کـات بێـت، چ شـوێن بێت، وە بەخاوەنی شـت دەگوترێ: ئەوە (صَـاحِب)یەتی.

هـۆی هاتنــە خوارەوەی ئایەتــەکــان

١/ هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتـە، کـە دەفـەرموێ: ﴿قَالُوٓاْ أَتُحَدِّثُونَهُم بِمَا فَتَحَ ٱللَّهُ عَلَيۡكُمۡ لِيُحَآجُّوكُم بِهِۦ عِندَ رَبِّكُمۡۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ﴾، واتـە: ئایا بـۆ مـسـوڵمانەکان باس دەکەن ئەوەی، کە خوا بە تایبـەت بـە ئێـوەی داوە (ئـەی جووڵەکـەکان) بـۆ ئـەوەی لـە قیامـەتێ لەسـەرتان بکەنـە بەڵـگە، لـە زۆربـەی تەفسـیـرەکاندا ئـاوا هاتوە: {(أَخـرَجَ ابن جَرير، وابن أبي حـاتم عَن السُدِّي، قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَة في نـاسٍ مِنَ اليَّهُود آمنوا ثُمَّ نافَقوا، وكَانوا يُحَدِّثونَ الـمؤمنينَ مِن العَـرَب بِمَّا عُذِّبوا بهِ، فَقَالَ: بَعْضُهم لِبَعْضٍ: ﴿أَتُحَدِّثُونَهُم بِمَا فَتَحَ ٱللَّهُ عَلَيۡكُمۡ ﴾، مِنَ العَـذَابِ لِيَقُولـُوا نَحْـنُ أحـبُ إلـى اللهِ مِـنْكُم وَأَكْـرَم عَلَـى اللهِ عَلَـيكُم؟!) (تفسيـر الطبـري، تفسيـر ابن كثير، وفتح القـدير، للشوكاني، ج: (١)، ص: (١٤٤)}، واتە: ئەم ئایەتـە دەربـارەی هەنـدێك لـە جووڵەکـەکان هاتـە خـوار، کـە ئیمانیـان هێنـاو دوایـی بوونـە مونـافیق، وە بـۆ مـسوڵمانەکانیان باسـدەکرد، دەیانگوت: ئێمە (واتـە: پێـشووەکان) کـاتی خـۆی خـوا، ئـاواو ئـاوا سـزاو ئـازاری داوین، زاناکانیان سەرزەنشتیان کردن، گوتیان بۆچی شتێکیان بۆ باس دەکەن کە خـوا ئێـوەی پـێ سـزا داوە، تـاکو دوایـی ئـەوان (واتـە: مـسوڵمانەکان) لەسـەرتان بکەنە بەڵگەو بڵێن: ئێمە لەلای خوا خۆشەویسترینو بەرێزترین ؟

٢/ هۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـەو ئایەتـەی کـە دەفـەرموێ: ﴿ فَوَيۡلٞ لِّلَّذِينَ يَكۡتُبُونَ ٱلۡكِتَٰبَ بِأَيۡدِيهِمۡ ﴾، {(أَخْـرَجَ ابْـنُ أَبِـي حَـاتِم عَـنِ ابْـنِ عَبَّـاسٍ فـي قَولِـهِ: ﴿ فَوَيۡلٞ

لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ ٱلْكِتَٰبَ بِأَيْدِيهِمْ ﴾، هُم أحبَارُ اليَّهُود وجدُوا صِفَةَ النَّبيّ مَكتُوبَة في التوراة: أكْحَلَ، أعْيَنَ، ربعة، جَعْدُ الشَّعر، حَسَنُ الوَجهِ، فَلَمَّا وَجَدُوهُ في التوراة مَحَوْه حَسَداً وبَغياً، وفأتاهم نفرٌ مِن قُرَيش فقَالُوا: تجدونَ في التوراة نبياً أمّياً ؟ فقَالُوا: نَعَم نجدهُ: طَويلاً، أزرَق، سَبط الشعرِ، فأنكَرَت قُرَيش و قالوا: لَيسَ هَذا مِنّا) (فتح القدير للشوكاني، ج: (١)، ص: (١٤٨)}، واته: (إبن أبى حاتم) لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسەوە خوا لێیان ڕازی بێ، هێناویەتی دەربارەی ئەم ئایەتە، کە زاناکانی جوولەکە سیفەتی پێغەمبەریان ﷺ لە تەوراتدا بینی کە دەفەرموێ: - چاوو بڕۆی ڕەشن، چاوی گەورەن، دەستە پیاوە، قژی مەیلەو لوولەو، دەموچاوی جوانە، کاتێك ئەوەیان لە تەوراتدا بینی بە هۆی حەسەدو یاخیبوونەوە، ئەوەیان سڕیەوە، ئنجا کۆمەڵێك لە قوڕەیشییەکان هاتن بۆ لای جوولەکەکان گوتیان: ئایا لە تەوراتدا باسی ئەو پێغەمبەرە نەخوێندەوارە کراوە ؟ (واتە: باسی موحەممەد) گوتیان: بەڵێ باسکراوە، بەڵام بەم شێوەیە باسکراوە: کە پیاوێکی باڵا درێژە، چاوی شینن‌و پرچیشی نەرمە، قوڕەیشییەکان گوتیان: کەواتە بەسەر موحەممەدی ئێمەدا نایەتە دی، وە دیارە عەوامەکانی خۆشیان هەربەوە هەڵدەخەڵەتاندو دەیانگوت: ئەوەتا لە تەوراتدا دەڵێ: پێغەمبەری کۆتایی زۆر باڵای درێژەو چاوی شینن‌و قژی خاوە، کەواتە: ئەو سیفەتانە بەسەر موحەممەددا نایەنە دی، ئاوا کڵاویان لەسەری عەوامەکانی خۆیان دەنا !

٣/ هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی، کە دەفەرموێ: ﴿ وَقَالُواْ لَن تَمَسَّنَا ٱلنَّارُ إِلَّآ أَيَّامًا مَّعْدُودَةً ﴾، {أَخْرَجَ عَبْد بْنُ حُمَيد، وَابْنُ جَرير، وَابْنُ الْمُنذِر، وَابْنُ أَبِي حَاتِم عَنْ عِكرمَة قَالَ: اجتمَعَت يَهود يَوْماً فَخَاصَمُوا النَّبيّ ﷺ فَقَالُوا: ﴿ لَن تَمَسَّنَا ٱلنَّارُ إِلَّآ أَيَّامًا مَّعْدُودَةً ﴾ أربَعينَ يَوْماً ثُمَّ يَخْلُفُنا أُناسٌ فِيهَا وأشاروا إلى النَّبيّ وأصحَابِهِ، فَقَالَ رَسُولَ اللهِ ﷺ وَرَدّ يَدَيهِ عَلَى رَأسِهِ: كَذّبتُمْ بَلْ أنْتُم خَالِدُون مُخَلَّدونَ فِيهَا لانَخْلُفُكُم فِيهَا إن شاءَ اللهُ أبَداً، فَفِيهِم نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةَ، وَقَالُوا: ﴿ لَن تَمَسَّنَا ٱلنَّارُ ﴾}، واتە: ڕۆژێك

جوولەکەکـان کـۆبوونەوە موناقەشـەیان کـرد لەگــەڵ پێغەمبـەر ﷺ گوتیـان: ئێمە بەس لە چەند ڕۆژێکی کەم، چل ڕۆژ، سـزا دەدرێـین لـە دۆزەخـدا، دوایـی خەڵکێك دێنە شوێنی ئێمەو لەجیاتی ئێمە سـزا دەدرێـن، وە ئاماژەیـان کـرد بـۆ پێغەمبـەرو بـۆ هاوەڵانی، پێغەمبـەری خـواش دەسـتی بەرزکردنـەوە فـەرمووی: حاشـــا درۆ دەکـەن، بەڵـکو ئێـوە بـە هەمیـشەیی لـە دۆزەخـدا دەمێننـەوەو، هەرگیـز ئەگەر خوا حەز بکـات، ئێمـە نایەینـە شـوێنی ئێوە، ئیـدی لـەوبارەوە ئـەو ئایەتـە هاتـە خـوار، هـەروەها هـەمان شــت ئیمـام ئەحمـەدو بوخـاریی‌و نەسـائیی‌و ئـەبوو داوودیـش لـە ئـەبی هـورەیرەوە هێناویانـە: {(أَنَّ النَّبِـيِّ ﷺ سَأَلَ اليَّهُـودَ فـي خَيبَر: مَنْ أَهـلُ النَّـار؟ قَالُوا: نَكُونُ فِيهَا يَسِيراً، ثُمَّ تَخْلُفُونَـا فِيهَـا، فَقَـالَ لَـهُم رَسُـولُ اللهِ ﷺ: إخسَـأوا فِيهَـا، وَاللهِ لاَ نَخْـلُفُكُم فِيهَـا أبَـدَاً) (رَوَاهُ البُخَـارِيُّ بـرقم: (٣١٦٩)، عَـن أبـي هُرَيـرَةَ رضي الله عنه}، واتـە: پێغەمبـەر ﷺ لـە جوولەکەکـانی خەیبـەری پرسـی: کێن دەچـنە دۆزەخ؟ گوتیـان: ئێمـە تۆزێکـی تێـدا دەمێنینـەوە، بـەڵام دوایـی ئێوە دێنـە جێـی ئێمـەو بـە هەمیـشەیی تێیـدا دەمێننەوە، پێغەمبەری خواش فەرمووی: بێ دەنگ بن ! بەڵـکو سوێند بەخـوا هەرگیـز ئێمە شـوێنی ئێوە ناگـرینەوە لە دۆزەخـدا.

هـەروەها (النيـسـابوري) لـە (أسـباب النـزول)ەکەیـدا هـەمان شــتی هێنـاوە، لەوێـدا دەڵـێ گوتوویانـە: تەمـەنی دنیـا حـەوت هـەزار (٧٠٠٠) سـاڵەو ئێمـە لـەجیاتی هـەر هـەزار سـاڵ ڕۆژێـك ســزا دەدرێـین، کەواتـە: هەفتەیـەك لـە دۆزەخدا دەمێنینەوە ! ئاوا بەو خەیـاڵ پلاوانە خۆیان پەڕاندۆتەوە !

مانـــای گـشـــتی ئـایـــەتەکـــان

خـوا ﷻ ڕوو لـە مـسوڵمانان دەکـات، دیـارە سـەرەتا ڕوو لـە پێغەمبــەرو ﷺ مـسوڵمانانێك کـە لـە خزمـەتی دابـوون، بـەڵام لـە دوای ئـەوانیش ڕوو لـە هـەموو جیلەکـانی مسوڵمانان دەکات، ئێمەو پـێش ئێمـەو دوای ئێمـەش‌و حەقیقەتێکمــان پـێ ڕادەگەیـەنێ، کـە ئـەو حەقیقەتـەش لـە مێـژوودا درەوشـاوەتەوە وەك مـانگی

چوارده لە شەوی تاریکدا، دەفەرموێ: ﴿أَفَتَطْمَعُونَ أَن يُؤْمِنُوا۟ لَكُمْ﴾ ئایا بەتەمان جوولەکەکان ئیمان بێنن لەبەر خاتری ئێوە !، واتە: وەڵامتان بدەنەوەو ئیمان بێنن بە ئیسلام؟ دیارە مەبەست پێی زۆربەیانە، وە بەتایبەتی کافرە سەرسەختەکان، ئەگەرنا ئەوانەی کە ئیمانیان هێناوە، بێگومان وەبەر ئەو حوکمە ناکەون، ﴿وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَـٰمَ ٱللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُۥ مِنۢ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾، واتە: چۆن ئیمان دێنن! لەحاڵێکدا کە کۆمەڵێك لەوان گوێیان لە فەرمایشتی خوا بوو دوایی دەیانگۆڕی، دوای ئەوەی کە تێیگەیشتبوون، وە دەشزانن گۆڕینی فەرمایشتی خوا چ تاوانێکی گەورەیە، ئنجا لەگەڵ ئەوەشدا فەرمایشتی خوایان گۆڕی ئێستا چۆن ئیمان دێنن بە ئیسلام؟! کە مەبەست پێی ئەوانەیە کە لەدوای مووسا عليه السلام دەستکاریی تەوراتیان کرد، لەبەر بەرژەوەندیی خۆیان، وە مەبەستیش پێی ئەو جوولەکانەیە کە لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ، زۆر لە یاساکانی تەوراتیان گۆڕی، دوای ئەوەی کە لەگەڵ بەرژەوەندییەکانیاندا تێکدەگیران، کە خوا یاربێ لە دەرسەکانی داهاتوودا بەتایبەتی لە تەفسیری سوورەتی (المائدة) ئەگەر خوای پەروەردگار تەمەنیدا باسی دەکەین، وە یەکێك لەو شتانەی کە گۆڕییان بریتی بوو لە ناوونیشانەکانی پێغەمبەر ﷺ کە لە تەوراتدا هاتوون، وەك لە باسی هۆی هاتنە خوارەوەدا ڕوونمان کردەوە. ﴿وَإِذَا لَقُوا۟ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا﴾، باسی هەڵوێستەکانیان دەکاتو دەفەرموێ: ئەو جوولەکانە کاتێك کە دەگەنە ئیمانداران دەڵێن: ئیمانمان هێناوە ﴿وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ﴾، بەڵام ئەگەر هەندێکیان بەجیا لە شوێنی چۆڵ یەکدیان بینی، ئەوە ئەوانەی کە ئیمانیان نەهێناوە، سەرزەنشتی ئەوانە دەکەن کە ئیمانیان هێناوە، یاخود لەلای مسوڵمانەکان خۆ بە ئیماندارو مسوڵمان پیشان دەدەن بە (نیفاق)، سەرزەنشتیان دەکەنو دەڵێن: ﴿قَالُوٓا۟ أَتُحَدِّثُونَهُم بِمَا فَتَحَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمْ﴾، گوتیان: ئایا ئەوەیان بۆ باس دەکەن کە خوا بەتایبەت ئێوەی لێ ئاگادارکردۆتەوەو ئێوەی لێ شارەزا کردوە ﴿لِيُحَآجُّوكُم بِهِۦ

﴿ عِندَ رَبِّكُمۡۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ﴾، بۆ ئەوەی لە قیامەتێ بەڵگەتان لەسەر بێننەوە لای پەروەردگارتان وە دەم کوتتان بکەن (کە یەکێك لەو شتانە نیشانەکانی پێغەمبەرە ﷺ) ئایا نافامن ؟! واتە: هەندێك لە جوولەکەکان هەندێکیان بە (نیفاق)و هەندێکیشیان بە دڵ سافیی، دەچوونە لای مسوڵمانەکانو دەیانگوت: وەڵڵاهی نیشانەکانی پێغەمبەری ئێوە ﷺ لە تەوراتی ئێمەدا هەیە ! ئەوانی دیکەش سەرزەنشتیان دەکردنو دەیانگوت: ئەو قسانە بۆ بڵاودەکەنەوە، دوایی ئەوان لە قیامەت لەسەرمان دەکەنە بەڵگە کە ئێمە زانیومانە موحەممەد پێغەمبەری کۆتایی یە ﷺ، بەڵام ئیمانمان پێ نەهێناوە، جا بەیەکدییان دەگوت: ئایا نافامن نازانن کە ئەوە بە زەرەری خۆمان تەواو دەبێ ؟! خوا دەفەرموێ: ﴿ أَوَلَا يَعۡلَمُونَ أَنَّ ٱللَّهَ يَعۡلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعۡلِنُونَ ﴾، ئایا نازانن کە خوا دەزانێ ئەوەی کە پەنهانی دەکەنو دەیشارنەوەو ئەوەش کە ئاشکرای دەکەن، هیچ شتێك لە خوا ون نابێت ؟! ئەوە بەنسبەت هەڵوێستی زاناکانیان، ئنجا دێتە سەرباسی عەوامەکانیان﴿ وَمِنۡهُمۡ أُمِّيُّونَ ﴾، کەسانێکیان هەن نەخوێندەوارو نەشارەزان ﴿ لَا يَعۡلَمُونَ ٱلۡكِتَٰبَ إِلَّآ أَمَانِيَّ ﴾، هیچ دەربارەی کتێب نازانن، جگە لە خۆزگە خواستن، یاخود جگە لە درۆکردن هەر بە درۆو ئەفسانە بەدوا کەوتوون، یاخود جگە لە خوێندنەوەیەکی ڕووکەشی کە پێیدا قووڵ نابنەوە، وەك پێشتر گوتمان وشەی (أماني) هەرسێك واتاکەی هەن، ﴿ وَإِنۡ هُمۡ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴾، وە دیندارییەکەیان تەنیا بریتیە لە گومان بردن، وەك دەڵێ: بەدوای کڵاوی خوار کەوتوون، جا خوا دەفەرموێ : ﴿ فَوَيۡلٞ لِّلَّذِينَ يَكۡتُبُونَ ٱلۡكِتَٰبَ بِأَيۡدِيهِمۡ ثُمَّ يَقُولُونَ هَٰذَا مِنۡ عِندِ ٱللَّهِ ﴾، دەجا سزای سەخت بۆ ئەوانەیان کە بەدەستی خۆیان کتێب دەنووسن، دیارە کتێب هەر بەدەستی دەنووسرێ، بەڵام لێرەدا وەك ڕەوانبێژان دەڵێن: بۆ ئەوەی کە بۆمان بەرجەستە بکات کە ئەوا دەستەکەی دەبینی بەتەزویرو بە ساختەو فێڵ دەینووسن، دواییش دەڵێن: ئەوە لەلایەن خواوەیە، بۆ خۆیان نووسیویانە، کەچی دەڵێن: خوا ناردوویەتی، جا

ئایا بۆچیو ئامانجیان چییە لەو کتێب نووسینە؟ ﴿لِيَشْتَرُواْ بِهِۦ ثَمَنٗا قَلِيلٗاۖ﴾، بۆ ئەوەی کە نرخێکی کەمی پێبکڕن، واتە: بەرژەوەندییەکی کەمی دنیایی پێ دابین بکەن، کە ئەگەر هەموو دنیابێ هەر بە کەم دادەنرێ، چونکە وەك خوا دەفەرموێ: ﴿...فَمَا مَتَٰعُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا فِي ٱلۡأٓخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ ٣٨﴾ التوبة، واتە: ڕابواردنی دنیاو بەرژەوەندیی دنیا لەچاو دواڕۆژ هەرکەمە، جا خوا هەڕەشەیان لێدەکاتو، دەفەرموێ: ﴿فَوَيۡلٞ لَّهُم مِّمَّا كَتَبَتۡ أَيۡدِيهِمۡ وَوَيۡلٞ لَّهُم مِّمَّا يَكۡسِبُونَ﴾، جا سزای سەخت بۆ ئەوان لەسەر ئەوەی کە بەدەستی خۆیان دەینووسن، کردەی دەستو زادەی بیرو هۆشی خۆیانە، کەچی پاڵی دەدەنە لای خوا، جا ئا ئەوەیە کە دین سووك دەکات، کاتێك کە ئەفسانەو شتی داهێنراوو شتی پەیداکراو بە دین زانرا، دیارە شتی داهێنراو پەیداکراویش لەگەڵ عەقڵو عیلم ناگونجێو لەگەڵ فیطرەتو سروشتی ئینسان ناگونجێ، دوایی خەڵك بەهۆی ئەو داهێنراوەوە، لە ئەسڵی دینەکە بەگشتی دەکەوێتە گومانەوە، بۆیە دەفەرموێ: سزای سەخت بۆوان لەسەر ئەوە کە بەدەستی خۆیان دەینووسن، وە سزای سەخت بۆوان لەسەر ئەوە کە بەدەستی دێنن، بەهۆی کتێب نووسینو بەهۆی شت پەیداکردنو داهێنانەوە بەناوی دینەوە، ئنجا باسی هەڵوێستێکی دیکەیان دەکاتو، دەفەرموێ: ﴿وَقَالُواْ لَن تَمَسَّنَا ٱلنَّارُ إِلَّآ أَيَّامٗا مَّعۡدُودَةٗۚ﴾، وە گوتیان (بە خەیاڵ پڵاو) ئێمە ئەگەر بچینە دۆزەخیش جگە لە چەند ڕۆژێکی کەم ئاگرمان تووش نابێ، خوای دادگەریش دەفەرموێ: ﴿قُلۡ أَتَّخَذۡتُمۡ عِندَ ٱللَّهِ عَهۡدٗا﴾، واتە: ئەم قسەیەتان لە دووحاڵ بەدەرنیە: یان خوا بەڵێنێکی پێداون، کە بەدڵنیایی خوای پەروەردگار بەڵێنی خۆی هەر جێبەجێ دەکاتو بەڵێنی خۆی ناشکێنێ، یاخود شتێك دەڵێن: بەناوی خواوە کە زانیاریتان دەربارەی نیە؟! بەدڵنیایی دیارە کە خوا بەڵێنی پێ نەداون، ئەگەرنا دەبوو هەبووایە، کەواتە: درۆیەك دەکەن بەناوی خواوەو لە خۆوە شتێك دەڵێن کە زانیارییتان دەربارەی نیە، ئنجا خوا ﷻ ئەو خەیاڵ پڵاوەیان بەدرۆ دەخاتەوەو، دەفەرموێ: ﴿بَلَىٰ مَن كَسَبَ

سَيِّئَةً وَأَحَٰطَتۡ بِهِۦ خَطِيٓـَٔتُهُۥ فَأُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلنَّارِۖ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴾، بـــا، هەر کەسێك خراپەی وەدەست هێنـابیَ‌و گوناهەکـانی ئابلۆوقـەو گـەمارۆیان دابیَ‌و هێنــدەی خراپــە هــەبن تێیانــدا نــوقم بووبــێ، ئــا ئەوانــە هــاوەڵی ئاگــرن بــە هەمیشــەیی تێیدا دەمێننــەوە ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَنَّةِۖ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴾، وە ئەوانەی کە ئیمانیان هێناوە، وە کردەوە باشـەکان ئــەنجام دەدەن، ئــا ئەوانــەش هــاوەڵی بەهەشــتن یــاخود خــاوەنی بەهەشــتن، بــە هەمیشـەیی تێیدا دەمێننەوە.

چـەند مەسـەلەیـەکی گرنـگ

مەسـەلەی یەکـــەم: حیکمــەتی نائومێــدکردنی مــسوڵمانان، هــەم مــسوڵمانانی سەردەمی پێغەمبەر ﷺ هەم هی دوای ئـەوان، هەم ئێمـەو هی دوای ئێمـەش، لەوە کە جوولەکەکان زۆربەیان مسـوڵمـانبن، دوو شتـە:

یەکەم: ئەوەیە کە کاتی خۆتیان لەگەڵ بەفیـڕۆ نەدەی.

دووەم: ئەوەیــە کــە مــسوڵمانان نەکەونــە گومانــەوە، بــەهۆی ئــەوەوە کــە جوولەکەکــان بەتایبــەتی‌و خــاوەن کتێبەکــان بەگــشتی ئیمــان نــاهێنن، مسوڵمانان نەکەونە گـومانەوە بڵـێن: ڕەنگە ئێمـە لەسەر ناهەق بـین، بۆیـە ئیمـان نـاهێنن، بـەڵکو بۆیـە ئیمان نـاهێنن، چـونکە بەرژەوەنـدیی ڕێیـان لـێ دەگـرێ دەمارگیـریی (تَعَصُّب) ڕێیـان لـێ دەگرێ.

مەسـەلەی دووەم: دەربــارەی ئــەوە کــە دەفــەرموێ: ﴿ يَسۡمَعُونَ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ﴾، توێژەرانی قورئـان مشتومڕی زۆریان بووە لەوبارەوە کـە ئایا مەبەست چییە لە گوێبیست بوونی ئەو حەفتا (٧٠) کەسە بۆ کەلامی خوا، کاتێك مووسا لەگەڵ خۆی بردن؟ بەڵام بە بۆچوونی بەندە پێویست بەوە ناکات خۆمان زۆر بـەوەوە مشـەوەش بکـەین، چونکە ئەو ڕستەیە دوو واتـای هـەن:

١– دەگونجێ ڕاستەوخۆ گوێیان لە كەلامی خوا بووبێ، وەك چۆن مووسا گوێی لێبووە، كە من پێم وایە ئەوە تایبەت بووە بە مووساوەو ﷺ ئەو حەفتا (٧٠) كەسە كە لەگەڵ خۆی بردوون، پێم وانیە گوێیان لە كەلامو لە فەرمایشتی خوا بووبێ، بەڵام دیارە مووسایان بینیوە كە گفتوگۆی لەگەڵ خوادا كردوە.

٢– جۆری دووەمی گوێ بیست بوونی كەلامی خوا، ئەوەیە كە ناڕاستەوخۆیەو ئەوەش خوا لە قورئاندا باسی كردوە، وەك لە سووڕەتی (التوبة)دا دەفەرموێ: ﴿وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ...(٦)﴾التوبة، واتە: ئەگەر یەكێك لە هاوبەشدانەرەكان پەنای بۆ تۆ هێناو داوای كرد كە لە پەنای تۆ دابێ، پەنای بدە تاكو گوێی لە فەرمایشتی خوابێ، ئنجا ئایا لە كوێوە گوێی لێبێ؟ بێگومان لە پێغەمبەرو لە هاوەڵانییەوە، كەواتە: كە دەفەرموێ: هەندێكیان گوێیان لە فەرمایشتی خوا بووە، دوایی گۆڕیویانە، واتە: لە مووساوە گوێیان لێبووە یاخود لە زاناكانەوە گوێیان لێبووە، بەڵام دوایی گۆڕیویانەو مەرج نیە ڕاستەوخۆ گوێیان لێ بووبێ !.

<u>مەسەلەی سێیەم</u>: گۆڕین (تحريف)ی كتێبی خواو كەلامی خوا، دوو جۆری هەیەو بە دوو جۆر فەرمایشتو كەلامو كتێبی خوا دەگۆڕدرێ:

گۆڕینی یەكەم/ گۆڕینی ڕواڵەتیو بێژەیی، یانی كە وشەو بێژە (لفظ)ەكانی بگۆڕێن، وەك خوای پەروەردگار دەربارەی جوولەكەكان دەفەرموێ: ﴿... يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِ...(١٣)﴾ المائدة، واتە: وشەكان لە شوێنی خۆیان دەگۆڕن...، وەك چۆن سیفەتەكانی پێغەمبەریان ﷺ گۆڕیوە.

گۆڕینی دووەم/ گۆڕینی مەعنەوییە، ئەویش ئەوەیە بە شێوەیەك مەبەستو مانای لێكبدرێتەوە، كە لەگەڵ ئایەتەكە نەگونجێ، زۆرێك لە مسوڵمانانیش لەڕێی (تأويل)ەوە {واتە: (تأويل)ێك كە دەقە شەرعییەكە هەڵینەگرێت}

کە جۆرێك بووە لە گۆڕین (تَحـْرِيف) هێناویانەتە نێو هەندێك لە دەقەکانی قورئانو سوننەتەوە، دەقەکانی ئیسلامیان گۆڕیون.

مەسەلەی چوارەم: گوتمان وشەی (أماني) بە سێ واتا دێت :

أ) هەم بە مانای خوێندنەوەی ڕووکەش.

ب) هەم بە مانای درۆو ئەفسانە.

ج) هەم بەمانای خۆزگە خواستنو خەیاڵ پلاو دێت.

ئنجا دیارە مسوڵمانیش کەمو زۆر بەشیان هەیە لەو (أماني)یەدا، بۆیە خوای کاربەجێ لە سوورەتی (النساء)دا دەفەرموێ: ﴿ لَّيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَآ أَمَانِيِّ أَهْلِ ٱلْكِتَـٰبِ ۗ مَن يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهِۦ ...﴿١٢٣﴾ ﴾، واتە: نە بە خەیاڵ پلاوی ئێوەیە، {لێرەدا (أُمنية) بەمانای خۆزگەو خەیاڵ پلاوە}، نە بە خەیاڵ پلاوی خاوەن کتێبانیشە، واتە: هەرکەسێك خراپە بکات سزای دەدرێتەوە، یانی: ئەوەنیە کە ناوت لە خۆتنا مسوڵمان، تازە هەر بەناوی مسوڵمان لە حەوت ئاوان بپەڕیەوە، یان کە ناوت لە خۆت نا ئیسلامیی، هەر لەبەر ئەوەی کە بەناو ئیسلامیی، تازە خۆت پێ لە خەڵك چاکتربێ! دەبێ ئیمانت باشتر بێتو، تێگەیشتنت چاکتربێو، کردەوەت باشتربێو، عیبادەتت ساغترو، ڕەوشتت بەرزتر بێت، ئنجا لە خەڵکی چاکتر دەبی، ئەگەرنا تەنیا بە ناولەخۆنان، گۆڕانت بەسەردا نایەت.

مەسەلەی پێنجەم: وشەی (ظَّنّ) باسمان کرد کە بە زۆریی بە مانای: (گومان)ە، بەڵام جاری واهەیە بەمانای عیلمو یەقین دێت، خوای زاناو توانا دەربارەی ئەهلی کیتاب دەفەرموێ: ﴿ ... وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾ ﴾ البقرة، واتە: وە تەنیا گومان دەبەن، کەواتە: گومان بردن بەس نیە بۆ بناغەی دینداریی، بۆیە زانایانی ئیسلام گوتوویانە: لە بواری ئیمانو عەقیدەدا ئینسانی مسوڵمان دەبێت بگاتە یەقینو دەبێت عیلمی هەبێت، دروست نیە بڵێ: من دەزانم خوا

هەیە، چونکە فلان مامۆستا، یان فلان کەس وادەڵێ، یان دەزانم فریشتە هەن، چونکە لە فلان کتێبدا وادەڵێ ! بەڵکو دەبێ خۆت بگەیە دڵنیاییو بڵێی دەزانم: فریشتەکان هەن، چونکە خوای پەروەردگار لە قورئاندا، وا دەفەرموێ، وە منیش بۆم ئیسپات بووە کە قورئان کتێبی، خوایە چونکە موعجیزەی پێغەمبەرە ﷺ ئاوا بەم شێوەیە، ئەگەرنا لە مەسەلەی ئیمانو عەقیدەدا شوێن گومان کەوتنو تەقلید دروست نیەو، دەبێ ئینسان خۆی بگاتە یەقینو عیلم، چونکە خوا ڕەخنەی لە ئەهلی کتاب گرتوە دەفەرموێ: ﴿ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴾، تەنیا گومان دەبەن، کەواتە: دروست نیە لەسەر بناغەی گومان بەدوای دین بکەویو دەبێ لەسەر بناغەی عیلمو یەقین بەدوای بکەوی، وەك خوا ﷻ بە پێغەمبەری خۆی (محمد) ﷺی فەرمووە: ﴿ فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ...﴿١٩﴾ ﴾محمد، واتە: دەجا بزانە، کە جگە لە خوا هیچ پەرستراو نین !

مەسەلەی شەشەم: کە دەفەرموێ: ﴿ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِندِ اللَّهِ ﴾، خوا ﷻ سزای سەختی بۆ بڕیار داون، وەك فەرموویەتی: ﴿ فَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا يَكْسِبُونَ ﴾، سزای سەخت بۆوان لە بەرانبەر ئەوەدا، کە دەستیان دەینووسی، وە سزای سەخت بۆوان، لە بەرانبەر ئەوەدا کە وەدەستیان دەهێنا، لێرەدا دوو شتمان دەستگیر دەبن :

یەکەم/ هەرکەسێك شتێك دەڵێ بەناوی دینەوە، یان شتێك دەنووسێ، دەبێ زۆر دڵنیابێو هەوڵبدات، تێگەیشتنێکی ڕاستو دروستی لەوبارەوە هەبێ، بۆ وێنە: دەبێ هیچ کاتێك فەرمایشتێك تا ساغی نەکاتەوە کە هی پێغەمبەرە ﷺ، یەکسەر نەڵێ هی پێغەمبەرە، هەروەها لە خۆوە شتێك پاڵنەداتە لای ئیسلام، تا تەواو دڵنیا نەبێ کە هی ئیسلامە.

دووەم/ وە بـۆ تێگەیـشتنەكەش دەبـێ بڵـێ: ئـەوە تێگەیـشتنی منـە دەربـارەی ئیـسلام، وە دەبـێ هەوڵـیش بـدات تێگەیـشتنەكەی بـە بەڵـگەوە بخاتـەڕوو و هـەروا لەخـۆوە قسـە نەكـات.

مەسـەلەی حەوتـەم: ئەوە كـە خـوا ﷻ باسـی كەسـب و وەدەسـتهێنـان دەكـات ﴿ وَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا يَكْسِبُونَ ﴾، پاش ئـەوەی باسـی كـتێب نووسین دەكات، ئـەوەی لێوەردەگیـرێ كە هەمیشـە گۆڕینی دین بەرژەوەندیی دنیای لە پـشـتەوەیەو، وە وەك كـارو كـەسابەت بـەكاردەهێنرێ، ئێـستا تەماشـا بكـە: لەسـەر كـەناڵێكی ئاسمانیی، یان لە ڕۆژنامەیەكدا، یـان لـە گۆڤـارێكـدا مەلایـەكی دیـن فـرۆش، كـە سەر بە حیزبێكی عەلمانییە فەتوا دەدا، شـت دەڵـێ شـت دەنووسـێ، بۆخۆشـی دەزانێ درۆ دەكـاتو ئیسلام وانیە، بەڵام بۆ ڕازیكـردنی ئـەو لایەنـەی مووچـەی پێدەدا، ئەوە دەڵێ، هەربۆیەش خوای پەروەردگـار دەفەرموێ: ﴿ وَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا يَكْسِبُونَ ﴾، وە سزای سەخت بـۆوان لـە بەرانبـەر ئـەو كەسـابەتەدا كـە دەیكـەن، ئایا كەسابەت نەماوە بیكەن دین فرۆشتن نەبێ؟ بابچێ بۆخۆی سەوزە فرۆشـی بكات(١)، بابچێ بەرگدرووی بكـات، بابچێ كرێكـاریی بكات، هـەر كەسـابەتێ بكات باشتـرە لەوە كە دینی خوا بفرۆشـێ.

(القُرطُبي) لەبارەی كەسابەتكردن بە گۆڕینو دەستكارییكـردنی دەقەكـانی دینەوە، دەڵێ: {(وكَانت للأحبار والعُلَمَاءِ رِيَاسَة ومَكاسِبُ فخافُوا إنْ بَيَّنوا أَنْ تذهَب مآكلهم ورياسَتُهم فَمِن ثَمَّ غَيَّرو) (الجامع لإحكام القُرآن، ج: (٢)، ص: (١٠))}، واتە: زاناكانی جوولەكەو شارەزاكانیان، سـەرۆكایەتییان هـەبوو، وە دەسـتكەوتو ماڵـێكیان هـەبوو، ترسان ئەگـەر ئـەو حەقیقـەتانە ڕوونبكەنـەوە (بڵێن: موحەممەد پێغەمبـەری خوایـەو پێغەمبـەری كۆتاییـە) ئـەو خواردنو

---

١) مەبەستم سادەییو ئاسانیی ئەمجۆرە كاروكاسبییانەیە كە بـە هـەموو كـەس دەكرێنو بـە سـێنایی دەستگیـر دەكرێن، نەك بە كەم سەیركردنی سـەوزەفرۆشو بەرگدرووو كرێكار، خۆیشم ماوەیـەك میوەفرۆشییو كرێكارییم كردووە!

سەرۆکایەتییەی دەستیان کەوتبوو، لەدەستیان بچێ، بۆیە گۆڕییان چونکە ئەگەر پێشتر سەرۆكو زاناو پێشەوا بوون، ئەو کاتە دەبوونە مسوڵمانێکی سادە، وەك باقی مسوڵمانانو ئەو بەرژەوەندییەیان لەدەست دەچوو، بۆیە کە ترسان لەوەی کە ئەو پارووە چەورو خواردنەیان لەدەست بچێ، هەڵسان تەوراتیان گۆڕی، بەجۆرێك کە لەگەڵ بەرژەوەندیی ئەواندا بێتەوە، نەك لەگەڵ بەرژەوەندیی دنیاو قیامەتی ئەو خەڵکە، وە هەر کەسێکیش کە دین دەگۆڕێ حەتمەن بە بارێکدا دەیگۆڕێ، کە لەگەڵ بەرژەوەندیی دنیای ئەوداو، ئەو دەسەڵاتەدا کە ئەو پارەی لێوەردەگرێو چاوی لەدەستیەتی بگونجێ، شایانی باسیشە ئەوانەی کە ئایینی خوا دەگۆڕن، وەك لە دەرسەکانی داهاتوودا دەیگەینێ، گەورەترین گوناح دەکەن، وە گەورەترین سزاشیان هەیە.

مەسەلەی هەشتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَقَالُواْ لَن تَمَسَّنَا ٱلنَّارُ إِلَّآ أَيَّامًا مَّعۡدُودَةً ﴾، خوا ﷻ دوو شتیان پێ دەفەرموێ، فەرموویەتی: ﴿ قُلۡ أَتَّخَذۡتُمۡ عِندَ ٱللَّهِ عَهۡدًا ﴾، ئایا پەیمانتان لە خوا وەرگرتوە؟ ﴿ فَلَن يُخۡلِفَ ٱللَّهُ عَهۡدَهُۥٓ ﴾، بەتەئکید خوای پەروەردگار پەیمانی خۆی ناشکێنێ، ﴿ أَمۡ تَقُولُونَ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعۡلَمُونَ ﴾، یاخود شتێك دەڵێن: بەناوی خواوە کە نایزانن؟ دیارە پەیمانیان لە خواوە نیە، دەنا پێشانیان دەدا، کەواتە: درۆ دەکەن، واتە: خوا ﷻ زۆر لە ڕێیەکی کورتەوە دەمکوتی کردوون، ئنجا ئەمە ئەوەش دەگەیەنێ، کە بەڕاستی ئەفسانە هەڵبەستنو درۆکردن بەناوی دینەوە، زەربەیەکی گەورە لە ئایین دەدا زۆری ناشیرین دەکات، وە ئەهلی دینیش دزێو دەکات، شایانی باسیشە خوا لە سووڕەتی (آل عمران)دا، باسی هەمان مەسەلە دەکات، چونکە قورئان هەندێکی هێندێکی ڕوون دەکاتەوە، دەفەرموێ: ﴿ أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ أُوتُواْ نَصِيبًا مِّنَ ٱلۡكِتَٰبِ يُدۡعَوۡنَ إِلَىٰ كِتَٰبِ ٱللَّهِ لِيَحۡكُمَ بَيۡنَهُمۡ ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ فَرِيقٌ مِّنۡهُمۡ وَهُم مُّعۡرِضُونَ ﴿٢٣﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمۡ قَالُواْ لَن تَمَسَّنَا ٱلنَّارُ إِلَّآ

أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ (٢٤) فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (٢٥) ﴾،

واتە: تەماشای ئەوانە ناكەی كە بەشـێك لـە كتێبـی خوايان پـێ دراوە، بانـگ دەكـرێن بـۆلای كتێبـی خـوا كـە (مەبەسـت قورئانـە) بـۆ ئـەوەی حوكميـان لـە نێوانـدا بكـات، بـەڵام هەنـدێكيان پـشت هەڵـدەكەنو ڕوو وەردەگێـڕن، ئـەويش بەهۆی ئەوەوە كە گوتيان: چەند ڕۆژێكی كـەم نـەبێ ئاگـرمان تـووش نابـێ، وە لـە دينداريیەكەيانـدا ئـەوەی كـە هەڵيانبەسـتبوو (ئـەو شـتانەی كـە هەڵيانبەسـتوەو بـە درۆو دەلەسـە ڕێكـيان خـستوە) ئـەوە فريويـدانو مـاڵی وێران كردن، تۆ تەماشای زۆر لە مسوڵمانان بكە: تووشی شيـرك دەبـن، تووشـی بيدعـەت دەبـن، تووشـی هەڵخەڵـەتان دەبـن، تووشـی شوێنكـەوتنی ڕێچكـەی خـوارو پيـاوی بـێ بـارو ناهەمـوار دەبـن، بـەهۆی چـييەوە؟ بـەهۆی حـاڵی نەبوونەوە، لە ئەنجامی گۆڕان (تحريف)ی دينـدا ! دينيان لـێ گچكە كراوەتـەوە لە نوێژو ڕۆژوودا، دينيان لێ بچووك كراوەتـەوە لـە پەيوەنـدی نێوان ئينـسانو خـوادا، وەك دينی شێوێندراوی نەصـڕانيی، بۆيە ئەم دين لـێ تەنگـكرانو ديـن لـێ دەسـتكاريیكـرانو بـچووككرانەوەيە، ڕێـی لەبەردەمـدا ئاچـوخ كـردوون، كـە ببنـە عەلـمانيیو بـچنە نێـو حيزبێـك، كـە بەرنامەكـەی دژو پێـچەوانەی بەرنامەی خوايە، بەڕاستی سەيرە بابـايەك ڕيشی خـۆی لەمـست كەسـێك بنـێ كـە دژی خـواو پێغەمبەرەكەيـەتی، كەچـی خـۆشی هـەر بـە مـسوڵمان دەزانـێ!

لەبەرچی؟ چونكە خوای پـەروەردگار دەفـەرموێ: ﴿ ...وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ...(٢٤) ﴾ آل عمـران، وە ئـەو درۆو دەلەسـەيەی كـە لـە دينەكەيانـدا كرديان، هەڵيخەڵەتاندنو كڵاوی لەسەرنان، هەڵبەتە دەسـتكاريیكـرانو گۆڕاينی ئايين، هەميشـە وادەكا كـە خەڵـك بـەو شـێوەيە كـڵاوی بـچێتە سـەرو چەواشـە بكرێو، تووشی سەرگەردانيی ببـێ، بۆيـە دوايـی خـوا دەفـەرموێ: ﴿ فَكَيْفَ إِذَا

جَمَعۡنَٰهُمۡ لِيَوۡمٖ لَّا رَيۡبَ فِيهِ ...﴿٢٥﴾ ﴾ آل عمـران، جـا چـی دەكـەن ئەگـەر كۆمـان كردنـەوە بـۆ ڕۆژێـك كـە هـيچ گومـانى تێدانيـە، ﴿ ...وَوُفِّيَتۡ كُلُّ نَفۡسٖ مَّا كَسَبَتۡ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ﴿٢٥﴾ ﴾ آل عمران، واتە: وە هەر كەسە سزای پڕ بە پێستی خۆی دراو پاداشـتی خۆی درايەوە، بێئەوەی كە ستەميان لێبكـرێ.

مەسـەلەی نۆیـەم: مەبەسـت لــە ﴿ مَن كَسَبَ سَيِّئَةٗ وَأَحَٰطَتۡ بِهِۦ خَطِيٓـَٔتُهُۥ ﴾، ئينسانی كـافرە، لەبەرچی؟ وشەی (سَيِّئَةٗ) بەمانای گوناح دێت، ئـەو كەسـەی گوناهی وەدەست هێناوە، وە هەندێك لە زانايان گوتوويانە: لێرەدا مەبەست لـە: (سَيِّئَةٗ) شيـركە، بۆچی وايانگـوتوە؟ چـونكە: خـوا ﷻ دوايـی فەرموويـەتی: ئەوانە جێگايان دۆزەخەو بـە هەميـشەيی تێيـدا دەمێننـەوەو، لەسـەر گونـاهيش ئينسان بە هەميشەيی لە دۆزەخـدا نامێنێتەوە، كەواتە: مەبەست پێی شيـرك‌و كـوفرە، بـەڵام لـە ڕاسـتيدا وشـەی: (سَيِّئَةٗ) بـەمانای گونــاهو تــاوانە، بـەڵام ئـەوەی بۆمـان دەردەخـات كـە مەبەسـت لێـرەدا ئينـسانی كـافرە، ئـەوە ڕسـتەی دواييــە، كــە دەفــەرموێ: ﴿ وَأَحَٰطَتۡ بِهِۦ خَطِيٓـَٔتُهُۥ ﴾ گوناهەكـەی ئاباڵــووقەو گـەمارۆی داوەو، هەرچـوار دەوری لێگرتـوە، واتــە: نـوقم بـووە لــە گوناهانــدا، هەڵبەتە ئينسانی ئيماندار يەك تۆز (مثقال) ئيمانی پێبـێ، لە گوناهانـدا نـوقم نابـێ‌و، حەتمـەن تـۆزێ چـاكەی هـەردەبێ‌و لـە گوناهانـدا نـوقم نابێـت، وەك پێغەمبـەر ﷺ لـە فەرمايـشتێكدا فەرموويـەتی: {إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَخْطَأَ خَطِيئَةً نُكِتَتْ فِي قَلْبِهِ نُكْتَةٌ سَوْدَاءُ، فَإِذَا هُوَ نَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ وَتَابَ سُقِلَ قَلْبُهُ، وَإِنْ عَادَ زِيدَ فِيهَا حَتَّى تَعْلُوَ قَلْبَهُ، وهُوَ الرَّانَ الَّذي ذَكَرَ اللهُ ﴿ كَلَّاۖ بَلۡۜ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِم مَّا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ﴿١٤﴾ ﴾ المطففين، (رَوَاهُ التِّرمِذِيُّ برقم: (٣٣٣٤)، وَابْنُ حِبَّانَ بـرقم: (٢٧٨٧)، وحَسَّنَهُ الأَلبـاني فـي (سُنَن التِّرمِذِيّ)}، واتــە: بەنـدە كـە

گوناهێكی كرد، خاڵێكی ڕەش لەسەر دڵی پەیدا دەبێت، جا ئەگەر وازیهێناو داوای لێبوردنی كرد، دڵی سپی دەبێتەوە، وە ئەگەر گوناهەكانی بەردەوام بوون خاڵە ڕەشەكان بەردەوام دەبن، هەتا دەبێتە ژەنگ بەسەر دڵییەوەو تەواو كەمرەی لەسەر دەبەستێ، ئەویش ئەوەیە كە خوا باسیكردوە: ﴿ كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِم مَّا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ ﴾ المطففين، واتە: نەخێر ڕاست ناكەن، بەڵكو دڵیان بە هۆی گوناهەكانەوە كەمرەی بەستووە ژەنگی هێناوەو یەكجاریی دڵیان داخراوە، ئنجا كە لێرەش دەفەرموێ: ﴿ وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ ﴾، واتە: گوناهەكانی گەمارۆیانداوەو تێیاندا نوقم بووە، دیارە باباى وا هیچ ئیمانی پێ نیە.

<u>**مەسەلەی دەیەم:**</u> كە دوایی خوا ﷻ باسی ئەهلی ئیمان دەكات دەفەرموێ: ﴿ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾ ﴾، بەڵام ئەوانەی ئیمانیان هێناوە (بە هەموو ئەو شتانەی كە پێویستە ئیمانیان پێ بهێنرێ)، وە هەرچی كردەوەی چاكە بەپێی توانای خۆیان ئەنجامیان داوە، ئەوانە هاوەڵی بەهەشتن‌و بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە، لێرەدا خوا ﷻ بنچینەیەكی بۆ داناوین بۆ پێناسەی بێبڕواو بڕوادار، كە: هەركەسێ هێندە گوناهان بكات كە گوناهەكانی گەمارۆی بدەن‌و، وەك كرمی ئاوریشم كە دەچێتە نێو قۆزاخەو خۆی تێدا خپ بكات‌و لە زەلكاوی گوناهاندا نوقم بێ، ئەوە جێگای دۆزەخە بەهەمیشەیی تێیدا دەمێنێتەوە، جا هەركەسێك بێ، ئەگەر گریمان خۆیشی بە مسوڵمان دانابێ، هەركەسێك بێ مادام لە گوناهاندا نوقم بووبێ، دیارە هیچ ئیمانی پێ نیە.

وە هەركەسێك ئیمانی هەبێ بە هەموو ئەو شتانەی كە پێویستە ئیمانیان پێ بهێنرێ، چونكە كە باسی ئیمان دەكات، دەفەرموێ: ﴿ آمَنُوا ﴾، ئیدی نافەرموێ ئیمانیان بەچی هێناوە ؟ بۆ ئەوەی كە ئیمان بە خوا (جلَّ شَأْنُهُ)،

بە فریشتەکانی، بە کتێبەکانی، بە پێغەمبەرانی، بە ڕۆژی دوایی، بە هەموو ئەو شتانەی کە پێویستە ئیمانیان پێ بهێنرێ، بگرێتەوە، ئەویش بەو پێناسەیەی کە قورئانو سوننەت باسیان کردوە، کە ئیمان بریتیە لەو حەقیقەتە کە بە عەقڵ وەك زانیاریو تێگەیشتن ئیستیعاب بکرێو بە دڵ قبووڵ بکرێو خۆشبویسترێو وەربگیررێو بە زمان دانی پێدابهێنرێو، بە ئەندامەکانیش جێبەجێ بکرێ، وەك زانایانی پێشین ئیمانیان ئاوا پێناسە کردوەو گوتوویانە: (الإيْمَان: قَوْلٌ وعَمَلٌ قَولُ القَلْب واللّسَانِ وعَمَلُ القَلْب والجَوَارِح)، واتە: ئیمان قسەیەو کردەوەیە، قسەی دڵو قسەی زمان، وە کردەوەی دڵو کردەوەی ئەندامەکان، قسەی دڵ بریتیە: لە زانینو بەڕاست زانین (المَعْرِفَة والتصدِيق)، قسەی زمانی بریتیە لە دانپێهێنانو، کردەوەی دڵ بریتیە لە قبووڵکردنی هەرشتێك کە خوای پەروەردگار فەرموویەتیو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی قەبووڵت بیّو خۆشتبوێو بۆی تەسلیم بی، وە کردەوەی ئەندامەکانیش ئەوەیە کە جێبەجێی بکەی، بەڵێ خوا ﷻ لێرەدا بنچینەیەکی گشتی داناوە، بەپێی ئەو بنچینەیە دەزانین کە ئەو جوولەکانە ڕاست ناکەن کە بەبێ ئیمانو کردەوەی باش بەتەمای بەهەشتن، لەسەر بناغەی هەندێك قسەی درۆو ئەفسانەیی، هەروەها مسوڵمانانێکیش کە وەك جوولەکە خەیاڵ پڵاو دەکەن، ئەوانیش دیسان ڕاست ناکەن، چونکە مسوڵمانیش هەیە کە لە قورئانو سوننەت دوورکەوتۆتەوەو بەتەمای شەفاعەتی شێخێك لەخۆی گەڕاوە، یان بەتەمای شەفاعەتی پێغەمبەر ﷺ لەخۆی گەڕاوەو، ڕەنگە ئیمانیشی هەرنەبێ، لە حاڵێکدا کە پێغەمبەری خوا ﷺ، وە فریشتەکانو ئەوانەی کە شەفاعەت دەکەن، بەبێ ئیزنی خوا شەفاعەت ناکەن، وەك فەرموویەتی: ﴿ ... مَن ذَا ٱلَّذِى يَشۡفَعُ عِندَهُۥٓ إِلَّا بِإِذۡنِهِۦ ... ﴿٢٥٥﴾ ﴾ البقرة، وە شەفاعەت بۆ کەسانێك ناکەن، کە خوا لێیان ڕازی نەبێ، وەك فەرموویەتی: ﴿ ... وَلَا يَشۡفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ٱرۡتَضَىٰ .. ﴿٢٨﴾ ﴾ الأنبياء، دیارە خواش لە

ئینسانی ئیماندار نەبێ ڕازی نابێ، کەواتە: کەسێك ئیمانی نەبێت پێغەمبەریش شەفاعەتی بۆ ناکات. ئەوە بەنسبەت ئیمان، بەنسبەت کردەوەی چاکیش، دەبێت دوو پایەی سەرەکی هەبێت:

یەکەم: ئەو کردەوەیە دەبێ موافقی شەرع بێتو لە چوارچێوەی شەرع دەرنەچێت.

دووەم: دەبێ بۆ خوابێو بەشی غەیری خوای ڕەگەڵ نەخرابێ، بە واتایەکی دی: هەم (إتّباع)ی تێدابێ، هەم (إخلاص)، (إتّباع) ئەوەیە کە تێیدا شوێنی شەرع کەوتبی، وە (إخلاص) ئەوەیە کە نیازو مەبەستەکەت بۆ خوا ساغو یەکلا کردبێتەوە بەشی غەیری خوات ڕەگەڵ نەخستبێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی شازدەیەم

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئەم دەرسەمان لە ئایەتی (٨٣ تاکـو ٨٦) دەگرێتـە خـۆی، لـەم چـوار (٤) ئایەتـەدا، خوا ﷻ باسی ئەو پەیمانە دەکات، کـە لـە وەچـەی ئیسـڕائیلی وەرگرتـوە، وە باسـی بڕگەکانی ئەو پەیمانە دەکات، وە باسی شکاندنی ئەوان دەکات بـۆ ئـەو پەیمانـە، وە باسی ئەوە دەکات کە وەچەی ئیسـڕائیل هەرشـتێك لە کـتێبو شـەریعەتی خوا کـە بۆی ناردوون، ئەگەر لەگـەڵ بەرژەوەندییـاندا بگونجابا پێـوەی پابەنـد دەبـوون، وە هەر شـتێکـیش لەگـەڵ بەرژەوەندیەکانییانـدا تێکگیـرابا، کوفـریان پێدەکـرد، وە سـزای ئەو کـوفرەیـان دەخـاتەڕوو.

﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِى ٱلْقُرْبَىٰ
وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينِ وَقُولُوا۟ لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ ثُمَّ
تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنكُمْ وَأَنتُم مُّعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ
دِمَآءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنفُسَكُم مِّن دِيَٰرِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾ ثُمَّ أَنتُمْ
هَٰٓؤُلَآءِ تَقْتُلُونَ أَنفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنكُم مِّن دِيَٰرِهِمْ تَظَٰهَرُونَ عَلَيْهِم بِٱلْإِثْمِ
وَٱلْعُدْوَٰنِ وَإِن يَأْتُوكُمْ أُسَٰرَىٰ تُفَٰدُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ ۚ أَفَتُؤْمِنُونَ
بِبَعْضِ ٱلْكِتَٰبِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ۚ فَمَا جَزَآءُ مَن يَفْعَلُ ذَٰلِكَ مِنكُمْ إِلَّا خِزْىٌ فِى
ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَيَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰٓ أَشَدِّ ٱلْعَذَابِ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾
أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱشْتَرَوُا۟ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا بِٱلْءَاخِرَةِ ۖ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ ٱلْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٨٦﴾ ﴾

مانـای وشـه بە وشــەی ئایەتەکـان

((وە یادبکـەنەوە (ئەی وەچەی ئیسـڕائیل) کـاتێك پەیمانی وەچەی ئیـسـڕائیلمان وەرگـرت (واتە: کاتی خۆی لە سەردەمی مووسادا) کە: جگە لـە خـوا ناپەرسـتن، وە چاکە لەگـەڵ بـابو دایكو خزمانو هەتیوانو نـەداراندا دەکەن، وە قـسـەی چاك بە خەڵکی بڵـێنو نوێـژ بـەرپا بکـەنو زەکـات بـدەن، پاشــان جگـە لـە کەمێکـتان سەرپێـچییتان کـردو پـشـتتان تێکــرد﴿٨٣﴾ وە یادبکەنــەوە کاتێـك پــەیمانتانمان وەرگـرت، کـە خـوێنی خـۆتــان نارێــژنو خـۆتــان لـە مــاڵو حاڵـتان وەدەرنــانێن، پاشان دانـتــان پێداهێنـا، وە ئێوە لەوبارەوە شایەدن﴿٨٤﴾ کەچـی هـەر ئێـوەو مانـانن کـە خـۆتـان دەکـوژنو کـۆمەڵـێکـتان لـە مـاڵو حاڵـیان وەدەردەنـێن، وە بـە گونـاهو دەستدرێژیی پشـتی دوژمن دەگـرن لە بەرانبەریانـدا، بـەڵام ئەگـەر بەدیلـیی بێنـە لاتـان قـەرەبوویان بـۆ دەدەن، لـە حاڵێکـدا کـە دەرکـردنیـشیان هـەر لێتـان قەدەغە کرابوو (وەك هێشتنەوەیان بە دیلیی) جـا ئایـا بـڕوا بە هەندێك لە کـتێب دێنو کوفــریش بــە هەنــدێکی دەکــەن؟ دیـارە هەرکەسێکــتان ئــەوە بکـات، جگــە لــە سەرشــۆڕیی لــە ژیــانی دنیــادا ســزایەکی دیکــەی نیــە، وە ڕۆژی هەڵــسانەوەش دەگێڕدرێنـەوە بۆ توندتـرین ئازار، وە خـوا بێ ئاگـا نیـە لــەوەی کـە دەیکـەن﴿٨٥﴾ وە ئەوانـە کەسانێکــن بــە دواڕۆژ ژیـانی دنیایــان کڕیـوە، بۆیـە ئازاریــان لەسـەر ســووك ناکرێو سەریش ناخرێن﴿٨٦﴾)).

شــیکردنــەوەی هەندێـك لە وشــەکان

(حُسْـنًا)؛ (الحُسْنُ: عِبَارَة عَن كُلِّ مُبهِجٍ مَرغُوبٍ فِيهِ)، واتـە: (حُسْن) بریتیـە لە هەر شتێکی دڵخۆشکەر، کە خەڵـك بـۆی ئارەزوومەنـدبێ، کەواتـە: ﴿وَقُولُواْ لِلنَّاسِ حُسْـنًا﴾، واتە: قسـەیەك بکەن بـاش بێو چـاك بێ بەکەڵـك بێت.

(تَوَلَّيْتُمْ): (التَوَلّي: إذَا عُدِّي بنَفسـهِ اقتَضَى مَعنَى الوَلاَيَـة، وإذَا عُـدِّي بـ(عَن) لَفظَـاً أو تَقدِيراً اقتَضَى مَعنَى الإعْرَاضِ وتَرْكِ قُرْبِه...) وشەی (تَوَلِّي)، ئەگەر تەعـەددا بکـا بـۆ (مَفْعُـول) بـۆ نەفـسی خـۆی، ئـەوە مانـای دۆسـتایەتیی دەگەیـەنێ، بـەڵام ئەگـەر بـە وشـە (عـن) تەعـەددا بکـا بـۆ (مَفـعُـول)، وەك (تَـوَلَّى عَنـهُ)، ئـەوە چ بـە (لفـظ) وشـەی (عـن) بەکاربـهێنرێ، چ بـە تەقـدیر مەزەندە بکرێ، مانای پشـت هەڵکردنو لامـل تێکـردن دێ.

(مُّعْرِضُونَ): لـە (عُـرْض)ەوە هـاتوە، (العُـرْضُ: خِـلاَفُ الطُّـولِ والعُـرْضُ خُـصَّ بالجَانِـبِ)، (عُـرْض)، واتــە: پانــایی، وە پێــچەوانەی درێژییــە، وە بــەمانای لاتەنیـشـتیش دێ، کەواتـە: (أَعْـرَضَ عَـنـهُ)، واتـە: تەنیـشـتی تێکـرد، لاملـی تێکـرد.

(أَقْرَرْتُمْ): (الإقْـرَار: إثبَـاتُ الـشَّيءِ، مِـنْ قَـرَّ فـي مَكَـانِهِ يَقِـرُّ قَـرَاراً، إذَا ثَبَـتَ ثبُـوتـاً جَامِـداً وَأَصْـلُهُ مِـنَ القُـرِّ وَهُـوَ البَـرْدُ)، (إقْـرَار) بریتیـە لـەوەی کـە شـتێك بسەلـمێنیو بچەسپێنی، لە (قَرَّ)ەوە هاتوە (قَـرَّ يَقِـرُّ قَرَاراً) واتـە: جێگیـربوون، جێگیـردەبێ، جێگیـربوون، (قَـرَّ)یـش لـە ئەسڵـدا لـە: (قُـرّ)ەوە هـاتوە، واتـە: سـەرما، لەبەر ئەوەی لە کاتی سەرمادا شت سەقامگیـر دەبێتو ئـارام دەگـرێ، بەپێچەوانەی گەرما کە بە جمموجۆڵ دەکەوێت.

(تَشْهَدُونَ): واتـە شـایەدیی دەدەن، یاخـود ئامـادە دەبـن، یاخـود دەبیـنن، (مـن الشُّهُودُ والشّـهادةُ: الحُضُورُ مَعَ الـمُشَاهَدَةِ، إمَّا بالبَـصَرِ أو البَـصِيرَةِ)، واتـە: لە (شهُودُ) و (شَـهَادة)ەوە هاتوە، کە بەمانای ئامادەبوون دێت لەگەڵ بینینـدا، چ بینینی بە چاو، چ بینینی بـە عەقـڵ، وە: (الـشَّهَادَةُ: قَـوْلُ صَـادِرٌ عَنْ عِـلْمٍ حَـصَلَ بِمُـشَاهَدَةِ بَـصِيـرَةٍ أو بَـصَرٍ) (شَـهَادة) بریتیـە لـە قـسـەیەك کـە دەردەچێ لە کەسێکەوە کە عیلمێکـی هەیە، بەهۆی ئـەوەوە، کە بەچاو شـتی بینیوە، یاخـود بە عەقـڵ درکی پێکـردوە، بۆی پەیدابووە.

(تَظَٰهَرُونَ): واتــە پــشتیان دەگـــرن، لــە (ظهـــر)ەوە هــاتوە (الظَّهْــرُ: الجَارِحَــةُ و جَمْعُــهُ ظُــهُورٌ، وَظَــهَر: غَلَــبَ وَظَــاهرهُ: عَــاوَنَهُ)، (ظهْــر)، واتــە: پــشــت کــە کۆیەکەی (ظهُور)ە، وە (ظَاهَرهُ)، واتە: هاوکـاریی کردو پشـتی گـرت.

(بِٱلۡإِثۡمِ): واتـە: بـە گونـاح (أَثِمَـتِ النَّاقَـةُ: أَبْطـأَتْ فـي مَشْيها) واتــە: حوشتــرەکە ڕۆیشتنەکەی لەسەرخۆ بـوو، وە: (الإثـمُ والأَثـام: اسـمٌ للأفعَـال الـمُبطِئَة عَنِ الثَّوَاب) واتە: (إثمُ) و (أَثَـام): ناوە بۆ ئەو کردەوانەی کە ئینسـان دوا دەخەن لە پاداشــت.

(وَٱلۡعُدۡوَٰنِ): لە (العـدو)ەوە، هاتوە کە بە مانای تەجـاوز تێپەڕاندن دێ.

(أُسَٰرَىٰ): کــۆی (أسیــر)ە، کــە بــە (أَسْـری)ش کــۆدەکرێتەوەو بــە (أســاری)ش کۆدەکرێتــەوە، ئەسڵی (أسیـر)یش لـە (أَسْـر)ەوە هـاتوە، کـە بـە مانـای (شدّ) دێـت، واتــە: گرێــدان، دەگــوترێ: (شَــدَّهُ بالقَــدِّ)، واتــە: بــە چــەرم گرێیــدا، (قدّ)یش بریتــیە لە (أَســار) کە بە زوێڵـە چەرمێك دەڵێن لە پێـستی کاریلـە، یــان هەر ئاژەڵێکی دیکـە دادەهێنرێ.

(تُفَٰدُوهُمۡ): (الفِدَی والفِـدَاءُ: حِفـظُ الإنسَـانِ عَنِ النائبَة بمَا يَبذلُهُ عَنهُ) ئـەوە کـە ئینـسـان شـتێك ببەخـشێ بـۆ ئـەوەی، کـە خـۆی بپـارێزێ ئـەو شـتە پێـی دەگوتـرێ: (الفِدَی) وە پێشــی دەگوترێ: (الفِـدَاءُ) وە (إفتدی) واتە: شتێکیدا بۆ ئەوەی کە پارێزراوبێ، واتە: خۆی کڕییـەوە، بـەڵام (فَدَی)، واتـە: شتێکـیدا بـۆ ئــەوەی کــە غــەیری خــۆی پــێ بکڕێتــەوە، کەواتــە: (تُفَٰدُوهُمۡ)، واتــە: قەرەبووتــان بۆ دابوون بۆ ئەوەی بیانکــڕنەوە.

(خِزۡيٌ): دەگـــوترێ: (خَــزِيَ الرَّجُــلُ)، واتـــە: (لَحِقَــهُ انْكِسَــارٌ) ئـــەو ئینـــسانە زەبــوونییو سەرشــۆڕیی تووشــبوو، وە: (خَــزِيَ: ذَلَّ وَهَــانَ) واتــە: زەبــوونو ســووك بوو.

(ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا): ژیـانی دنیــا، (الآخِـرُ يُقـابلُ الأوّل، والـدَار الآخِـرَة هِـيَ الـنـشَـأة الثـانية والآخـرة أو الـدَار الآخـرة، أي: الحَيَـاةُ الآخـرة أو الـدَار الآخـرة) واتـه: (الآخِر): دوامین، بەرانبەری (الأوّل)ە:یەکەمین وە مەبەست لە (الدَار الآخـرة) مەنزڵگـای دواییـە، ژیـانی دووەمـە، کـە (الآخِرة)شـی بـۆ بەکـاردێو (الحَيَـاةُ الآخرة)شی بۆ بەکـاردێ، واتـە: ژیـانی دوایــی: ئنجا دنیـا بۆیـە پێـی گـوتراوە: دنیا، چونکە (مُؤَنّث)ی (أَدْنى)یە، (أَدْنـى)ش، واتە: نـزیکتـر، چونکە ژیانی دنیا نزیکترە لە ژیانی دواڕۆژ، بە پێچەوانەی (آخرة)، (آخرة) سیفەتی مەوصوفێکی (مَحْذُوف)ە، واتە: (الحياة الآخرة) ژیانی دواتر ژیانی ڕۆژی دوایی.

هــۆی هاتنـە خوارەوەی ئایــەتەکـــان

هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـەو ڕسـتە قورئانییـەی، کـە دەفـەرموێ: ﴿ أَفَتُؤۡمِنُونَ بِبَعۡضِ ٱلۡكِتَٰبِ وَتَكۡفُرُونَ بِبَعۡضٖ ﴾. {(أَخْـرَجَ ابْـنُ جَرِيـر، وَابْـنُ أَبِـي حَـاتِم، عَـنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ الله عَنهُما: كَانُوا إِذَا كَانَ بَينَ الأوس والخَزرَج حَربٌ، خَـرَجَ بَنـو قِينـقـاع مـع الخَـزرَج، و بنـو النـضِيـر وبنـو قرَيظَـة مَـعَ الأَوس و ظَـاهَرَ كُـلُّ وَاحـدٍ مِـنَ الفَـريقَيـن حُلَفـاءَهُ عَلَـى إخوَانـهِ، حَتَّـى سَـفكوا دِمَـاءُهُم، فَإِذَا وَضَـعَت الحَـرب أوزَارَها، افتدَوا أسراهم تَصدِيقاً لـمَا في التَّورَاة) (فتح القدير، ج (١)، ص (١٥٢)، ابـن كـثيـر، ج: (١)، ص: (١٧٨)، مَحَاسِـنُ التأويـل للقـاسمي، ج (٢)، ص (١٨٢)}، واتە: (ابن جرير)و (ابن أبي حاتم) لـە عەبدوڵـڵای کوڕی عەبباســەوە خـوا لێیـان ڕازی بێ گێڕاویانەتەوە، کـە لـە نێـوان ئـەوسو خەزرەجدا {کـە دوو تیــرەی کـافر بوون کاتی خۆی لە مەدینە پێش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ بچێ ئـەو کاتـەش مەدینـە (یثـرب)ی پێ دەگوتراو، ئەوانە بت پەرست بوون} کـە جـەنگیان دەبـوو لـە نێـوانی خۆیانـدا (بنـو قینقـاع) {کـە تیــرەیەك بـوون لـە جوولەکـەکانو هاوپـەیمان بـوون لەگـەڵ خەزرەجییەکانـداو}، (بنـو نضیـر) و (بنـو قريظـة) {کـە هاوپـەیمان بـوون لەگەڵ ئەوسـدا} کاتێ ئـەوسو خـەزرەج بـە یەکـەوە شـەڕیان دەبـوو، (بنـو قینقـاع)

یارمەتی خەزرەجییەکانیان دەداو (بنو نضیر) و (بنو قریظة)ش یارمەتی ئەوسیان دەدا، وە لە یەکتریان دەکوشت، ئەوانە هەر کامێکیان پشتی هاوپەیمانەکانی خۆیانیان دەگرت، لە دژی برا دینییەکانی خۆیان، وە خوێنی یەکتریان دەڕشت {وە یەکتریشیان لەسەرماڵو حاڵی خۆیان دەردەکرد}، بەڵام جەنگ کۆتایی دەهات دایکەکانی خۆیانیان (واتە: جوولەکە بەدیل گیراوەکانیان، دەکڕیەوە، وەك کارپێکردنی ئەوەی کە لە تەورات دا هاتوە ، بۆیە خوا ﷻ ئەم ئایەتەی ناردە خوارێ، کە بۆچی بڕوا بە هەندێ لە کتێبی خوا دەکەن، کە جوولەکەکان ئەگەر بە دیل بگیرێن قەرەبوو فیدیەیان دەدەنو دەیانکڕنەوە، بەڵام بۆ کوفر بە باقی ئایەتەکانی دیکەی کتێبی خوا دەکەن، کە بریتیە لەوەی برای دینی خۆتان نەکوژن، وە لە ماڵو حاڵی خۆیان وەدەریان نەنێن، وە هاوکاریی دوژمن نەکەن لەسەریان ؟!.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ یەکێکی دیکە لە کەموکوورییەکانی جوولەکەکان باس دەکاتو دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ ﴾، (ئەی جوولەکەکان) یادبکەنەوە (وە هەرکەسێ قورئان دەخوێنێ با یادبکاتەوە) کاتێ کە پەیمانمان لە وەچەی ئیسرائیل وەرگرت، پەیمانەکەش بریتی بوو لەم دە (١٠) بڕگەیە، کە پێشتریش ئاماژەمان پێداون:

<u>بڕگەی یەکەم</u>: ﴿ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ ﴾: بێجگە لە خوا هیچ شتێکی دی ناپەرستن، ئەوە بناغەی پەیمانی خوایە کە لەگەڵ هەرکەسێکدا دەیبەستێ، بناغەی پەیمانی خوا کە لە بەندەکانی وەردەگرێ، ئەوەیە کە جگە لە خوا هیچ شتێ بە پەرستراوی خۆیان نەزانن، وە بەندایەتیی بۆ کەسی دیکە نەکەن.

<u>بڕگەی دووەم</u>: ﴿ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَانًا ﴾: وەچاکە لەگەڵ دایكو بابتاندا بکەن، لە زۆر شوێنی قورئاندا خوا ﷻ دوای بەندایەتیکردن بۆخۆیو پەرستنی خۆی، یەکسەر باسی چاکە لەگەڵ بابو دایکاندا دەکات.

بڕگەی سێیەمو چوارەمو پێنجەم: ﴿ وَذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَـٰمَىٰ وَٱلْمَسَـٰكِينِ ﴾، واتە: وەچاکە بکەن لەگەڵ خزمانو لەگەڵ هەتیوانو لەگەڵ نەدارانو هاوکارییان بکەن، چاکەی ماددییو مەعنەویی، چونکە وشەی: ﴿ إِحْسَانًا ﴾ هەم لایەنی مەعنەویی دەگرێتەوە، کە ڕێزگرتنو دڵخۆشکردنو قسەی باش لەگەڵ کردنەو، هەم لە لایەنی ماددییش، کە بریتیە لە دەستگرۆیی‌و هاوکاریی‌و ئەوانە.

بڕگەی شەشەم: ﴿ وَقُولُوا۟ لِلنَّاسِ حُسْنًا ﴾: وە لەگەڵ خەڵکیدا بەگشتی چاکە بڵێن، جگە لە قسەی چاكو شێوازی چاك بەکارمەهێنن، بۆ قسەکردن لەگەڵ خەڵك.

بڕگەی حەوتەمو هەشتەم: ﴿ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾: وە نوێژ بەرپا بکەنو زەکات بدەن، نوێژو زەکاتی خستۆتە دواوە، تاکو بزانین نوێژکردنێكو زەکات دانێك جێی خۆیان دەگرن، کە بەندایەتیی بۆ خوایان پێش کەوتبێ، هەروەها چاکەکردن لەگەڵ ئەوانەی کە لێتەوە نیزیکن، بەتایبەتی بابو دایك، ئنجا خزمان، وە ئەوانە کە شایستە (مستحق)ن، بەتایبەتی هەتیوو نەدارو هەژاران، وە قسەی چاك، دەبێ ئەوانەیان پێش کەوتبێ، ئنجا ئەو نوێژە نوێژەو ئەو زەکات دانە، جێگای خۆی دەگرێ، بەڵام ئایا جوولەکەکان پابەند بوون؟! خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنكُمْ وَأَنتُم مُّعْرِضُونَ ﴾، بەڵام دوایی پشتتان هەڵکرد جگە لە کەمێکتانو لاملتان لەو پەیمانە کردو پێوەی پابەند نەبوون.

بڕگەی نۆیەمو دەیەم: ﴿ لَا تَسْفِكُونَ دِمَآءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنفُسَكُم مِّن دِيَـٰرِكُمْ ﴾: وە (پەیمانمان لێتان وەرگرت) کە خوێنی خۆتان نەڕێژن {دیارە مەبەستی ئەوەیە کە خوێنی یەکتر نەڕێژن، بەڵام چونکە خوێنی هەر خوشكو برایەکی مسوڵمان، هی ئەویدیکەیەو ئازار گەیشتن بەو، ئازار گەیشتنە بەخۆی،

بیـە وایفـەرمووە}، وە خۆتـان لـە مـاڵو حـاڵی خۆتـان وەدەرنـەنێن، تـۆ کـە خوشكو برای مسوڵمانی خۆتت وەدەرێ نـا، مانـای وایـە خـۆت وەدەرێناوەو کـە ئـازارت بـەو گەیانـد، مانـای وایـە بـەخۆتت گەیانـدوە، ﴿ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنتُمْ تَشْهَدُونَ﴾، دوایـی دانتـان پێـداهێنا وە ئێـوە شـایەدییتاندا ﴿ثُمَّ أَنتُمْ هَٰؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنكُم مِّن دِيَارِهِمْ﴾، کەچـی ئێـوە ئـەو کەسانە بـوون کـە خۆتانتـان دەکوشـت، واتـە: هەنـدێکتان هەنـدێکتان کوشـتو دەستتان چووە خوێنی یەکتـری، وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەکەیدا باسمان کرد: تیـرە جوولەکـەکان هاوپـەیمان بـوون لەگـەڵ بـت پەرسـتەکانداو سـەرەنجام یەکتـریان دەکوشت بۆ بەرگرییکردن لـە هاوپەیمانـەکانیانو، برایـە دینیـەکانی خـۆیانیان دەکوشت لەسەر هاوپەیمانەکانیـان، ئنجا ئـەوە دەبـوو بەهـۆی ئـەوەی کـە یـەکتریش دەربکـەن لـە مـاڵو حـاڵی خۆیـان ! ﴿تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾، هاوکارییتـان لـە دژیـان دەکـرد، واتـە: هاوکـاریی دوژمنەکانتـان دەکرد لەسەر هاودینەکانی خۆتان بـە گونـاهو بـە دەسـتدرێژیی ﴿وَإِن يَأْتُوكُمْ أُسَارَىٰ تُفَادُوهُمْ﴾، بـەڵام ئەگـەر هاتبانـە لاتـان بـە دیلـیی، دەتانکڕینـەوە فیدیـەو قەرەبووتـان بۆیـان دەدا ﴿وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ﴾، لـە حاڵێکدا کە دەرکردنیشیان هەر قەدەغە کرابوو لێتان، کەچی دەرکردنەکەتان دەکـردو خوێنیانتـان دەڕشـتنو هاوکـاریی هاوپـەیمانی خۆتانتـان لـە دژیـان دەکـرد، واتـە: لـە چوار شـتان بـە شـتێکەوە پابەنـد دەبـوون، ئـەویش ئـەوەبوو کاتێك بەدیـل دەگیـران، دەتانکڕینەوەو فیدیەتان بۆیان دەدا، بۆیـە دەفەرموێ: ﴿أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ﴾، ئایـا بـڕوا بـە هەنـدێ لـە کـتێبـی خوا دەکەنو کوفر بە هەنـدێکی دیکـەی دەکـەن؟! ﴿فَمَا جَزَاءُ مَن يَفْعَلُ ذَٰلِكَ مِنكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ﴾، سـزای هەرکەسێك لـە ئێـوە کـە ئـەوە دەکـات هـەر سەرشـۆڕیـیو زەبوونییـە لـە

ژیانی دنیادا، وە لە ڕۆژی دواییشدا دەگێڕدرێنەوە بۆ توندترین سزاو ئازار ﴿ وَمَا ٱللَّهُ بِغَـٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴾، وە بێگومان خوا بێئاگانیە لەوەی کە دەیکەن، لە کۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿ أُوْلَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱشْتَرَوُا۟ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا بِٱلْـَٔاخِرَةِ ۖ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ ٱلْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴾، ئا ئەوانە کەسانێکن کە ژیانی دنیایان بە دوارۆژ کڕیوە، سزاو ئازاریان لەسەرسووك ناکرێو سەریش ناخرێن‌و، هیچ کەس نیە پشتیوانیان بێت، کەسێك خوا پشتیوانی نەبێت، دەبێ کێ پشتیوانی بێ ؟!

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: پەیمان وەرگرتنی خوا لە بەندەکانی دوو جۆرە:

یەکەم: پەیمانی فیطریی.

دووەم: پەیمانی شەرعیی، هەڵوەشاندنەوەی هەر کام لەو پەیمانانەش گەورەترین گوناهە، خوا ﷻ لە قورئاندا باسی هەردووکیانی کردوەو، لە چەند شوێن لە قورئاندا بە مسوڵمانان دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَـٰقَكُمْ ﴾، یادبکەنەوە کاتێك کە پەیمانمان لێوەرگرتن! دیارە ئەوە مەرج نیە کە مەبەست تەنیا پەیمانی شەرعیبێ، بەڵکو زۆربەی جاران مەبەست پێی پەیمانی فیطرییەو خوا ﷻ هەموو ئینسانێکی وا سروشتاندوەو خوڵقاندوە، کە خوای خۆی بناسێ‌و، بە فیطرەت تینووبێ بۆ بەندایەتیی خوا، وە تینووبێ بۆ دینداریی، ئا ئەوە بەڵێن‌و پەیمانێکەو، خوای پەروەردگار وەك بەڵێن‌و پەیمانێکی تەماشا کردوە، کە لە بەندەکانی وەریگرتوە، پەیمانی شەرعییش ئەوەیە کە لەسەر زمانی پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام)، یاخود لەسەر زمانی جێگرانی پێغەمبەران‌و بەرپرسان، پەیمان لە کەسێك وەربگیرێت بۆ دینداریکردن، ئەوەش پەیمانی شەرعییە.

مەسەلەی دووەم: خوا ﷻ نەیفەرمووە: (لا تعبدوا إلا الله) بێجگە لە خوا مەپەرستن! بەڵكو فەرموویەتی: دەفەرمویّ: ﴿ لَا تَعۡبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ ﴾، جگە لە خوا ناپەرستن، جا زانایانی ڕەوانبێژیی لێرەدا دەڵێن: خوا تبارك‌و تعالى بە شێوازی لابردن (نەفی) هێناویەتی نەك نەهێشتن (نەهی)، چونكە نەفی كاریگەرترە، واتە: ئێوە بنچینەو عادەت وایە، ئەگەر بتانەویّ ئیمانداربن، غەیری خوا ناپەرستن، عادەت‌و سیفەتتان وایە غەیری خوا ناپەرستن.

مەسەلەی سێیەم: ئەگەر تەماشا بكەین خوا ﷻ لەو پەیمانەدا دە (١٠) بڕگەییەدا، كە لە ئەسڵدا دوازدە (١٢) بڕگەیە وەك پێشتر باسمان كردوە، ڕیزبەندیی مەنتیقیی ڕەچاوكردوە: پێش هەموو شتێك خوا پەرستیی داناوە، ئنجا دوای ئەوە چاكە لەگەڵ دایك و باب، ئنجا چاكە لەگەڵ خزمان، ئنجا چاكە لەگەڵ هەتیو، كە بە تەئكید پاش خواپەرستیی، باب‌و دایك، لە هەموو كەس زیاتر هەقیان لەسەر تۆیە، وە لەدوای دایك‌و باب، خزم، وە لە دوای خزمان كە ئەو بازنەیە تەواو دەبیّ، لە هەموو كەس شایستەتر بۆ چاكە لەگەڵداكردن منداڵی بیّ بابە (هەتیو)، ئنجا دوایی خەڵكی هەژارو نەدارە، ئنجا دوایی قسەی باش لەگەڵ خەڵكدا كردنە، هەڵبەتە نوێژكردن‌و زەكاتدانیش هەردەچنە نێو خواپەرستیی یەوە، بەڵام ئەو دوو بڕگەیە بە جیا هێنراون، بۆ زیادە گرنگیی پێدان، ئنجا دوایی دەست نەچوونە خوێنی خەڵك، وە دەست نەچوونە ماڵ‌و سامانی خەڵك‌و، وە دەرنەنانیان لە ماڵ‌و حاڵی خۆیان.

مەسەلەی چوارەم: ئەوەیە كە خوا بەگشتی فەرموویەتی: ﴿ وَقُولُواْ لِلنَّاسِ حُسۡنٗا ﴾ و نەیفەرمووە: (وقولوا للمؤمنين حَسَناً) یان (لليهود حُسْناً) قسەی باش لەگەڵ ئیمانداراندا، لەگەڵ مسوڵماناندا بكەن، یان قسەی باش لەگەڵ جوولەكەكاندا بكەن، بەڵكو فەرموویەتی: ﴿ وَقُولُواْ لِلنَّاسِ حُسۡنٗا ﴾، قسەی باش لەگەڵ خەڵكیدا بكەن، چونكە تۆ دینداریيەكەت دەبیّ مامەڵەی پیّ

لەگـەڵ هـەموو خەڵـكیدا بكـەی، نـەك تـەنیا لەگـەڵ هاودینەكانـدا بەڵـكو دینداریی‌و مسوڵمانەتیی‌و ئیمان، دەبێت تۆ ڕاست‌و دروست بكات لەگەڵ هەموو خەڵكداو، جوانت بكـاتو چاكـت بكاتو، لەگـەڵ هـەموو كەسـدا گـفتو لفتـت شـیرین بكـاتو لەگـەڵ هـەموو كەسـدا ڕووت خۆشـبێ‌و، هەڵسوكەوتت بـەرزو جوان بێت، نـەك تـەنیا لەگـەڵ خەڵـكی نێـو بازنـەیـەكی دیاریكـراودا، واتـە: بـە پێـچەوانەی ڕۆژئاواییەكـانەوە كـە وەختـێ بانگەشـەی مافـی مرۆڤـ و ئـازادیی بیـروڕا دەكەن، تەنیا بۆ خۆیانەو، كە دێنە دەرەوەی بازنـەی وڵاتەكـەی خۆیـان، دەبنە داگیـركەرو ئاگـرو ئاسن لەگـەڵ خۆیـان دێنن، خوێن ڕێژیی دێنن، بـەڵاو موسـیبەت دێـنن، بـەڵام دروشمـە جوان‌و بریقـەدارەكان كـە بـەرزیان دەكەنـەوە، مەگەر لـەنێو بازنـەی خۆیانـدا كـە ئـەویش بـە نیـوە چڵێـیەوەیە، ئەگـەرنا بـۆ دەرەوەی خۆیـان، پێـچەوانەی دروشمـەكانی خۆیانیـان پێیــە، بـەڵام مـسوڵمان وانیەو ئەهلـی دین نابێ وابـن، دەبێ ئـەو چاكییەی كـە هەیانـە، لەگـەڵ هـەموو خەڵـك دابێ‌و لەگـەڵ هەموو مرۆڤایەتی دابێ.

<u>**مەسـەلەی پێنجـەم**</u>: كـە دەفـەرموێ: خـوێنی خۆتـان مەرێـژن! ﴿لَا تَسْفِكُونَ دِمَآءَكُمْ﴾، وەك گوتم: لەبەرئەوەیە كە هەركەسێ خوشك‌و برای دینی تۆیـە، تۆ دەبێ خـوێنی ئـەو بـەهی خـۆت بزانـی‌و، خـوێنی خۆشـت بـەهی ئـەو بزانـی، وە خۆشیی ئەو بە خۆشیی خۆت‌و ناخۆشیی ئـەو بـە ناخۆشـیی خـۆت بزانـی، وەك پێغەمبـەر ﷺ لـە فەرموودەیەكـدا فەرموویـەتی: {(لاَیُؤمِنُ أحَدُكُم حَتَّى یُحِبَّ لأخِیهِ مَا یُحِبُّ لِنَفسِهِ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (١٣)، عَنْ أَنَس بْنِ مالكٍ رضي الله عنه}، واتە: یەكێك لە ئێوە ئیمانێ ناهێنـێ، تاكـو ئـەوەی بۆخـۆی پێـی خۆشـە، بـۆ برایەكەیـشی پێـی خـۆش نـەبێت، وە بـە پێـچەوانـەوەش: ئـەوەی بۆخۆت پێت ناخۆشە، دەبێ بۆ ویشت پێ ناخۆشـبێ، ئـەوجا دەبیـە ئیمانـداری كامڵ‌و چـاك.

مەسـەلەی شـەشـەم: خوا پەروەردگار خوێنی بە ناهـەق ڕشـتن‌و، خەڵـك لـە ماڵ‌و حـاڵی خـۆ دەركردنـی، بەیەكـەوە باسـكردوە: ﴿لَا تَسۡفِكُونَ دِمَآءَكُمۡ وَلَا تُخۡرِجُونَ أَنفُسَكُم مِّن دِيَـٰرِكُمۡ﴾، وە لەڕاسـتیدا هەروایـەو خـەڵك دەركـردن لەسـەر ماڵ‌و حاڵی، وەك كوشـتنی وایـە، بۆچی؟ چونكە زۆر كـەس كە لەسـەر ماڵ‌و حـاڵی خـۆی دەردەكـرێ، تووشـی ئـاوارەیی‌و دەردەسـەریی دەبـێ، یـان دەمـرێ، یـان تووشی قەرزداریی‌و تووشی نەخۆشیی‌و تووشـی سـەد بـەڵاو گرفتـاریی دەبـێ، كـە ئـەویش لـە حەقیقەتـدا جۆرێكـە لـە مردنـی مەعنەویـی، وە وەك واقیـع خەڵك كە لەسـەرجێی خـۆ هەڵدەقەنـرێ، تووشـی زۆر گرفـت‌و كێشـەو بـەڵا دەبێ، كە ڕەنگە چی وا لەبەر مردن‌و مەرگدا نـەبێت‌و بگـرە مەرگیـان لەبـەر بە ئاوات بخـوازێ!

مەسـەلەی حـەوتـەم: كـە باسـی خـوێن ڕێـژیی‌و خـەڵك دەركـردن لەسـەر مـاڵ‌و حاڵیان‌و هاوكارییكردنی دوژمنان، لە دژی برای دینی خۆیان دەكات، دەفـەرموێ: ﴿بِٱلۡإِثۡمِ وَٱلۡعُدۡوَٰنِ﴾، بە گوناهو بە دەسـتدرێژیی، (إثم) ئەوەیـە كە لـە نێـوانی خـۆت‌و خـوادا دەیكـەی‌و خـوا پێـی ناخۆشـە، (عُدوَان)یـش ئەوەیـە كـە لەگـەڵ خەڵكدا دەیكـەی، وەك دەسـتدرێژیی‌و لـە قورئانـدا (إثم و عُدوَان) زۆر پێكـەوە هـاتون، وە پێـچەوانەكەشیان (البِر) و (التَقْوَى)ش بەیەكـەوە هـاتوون! كەواتـە: پێویستە لـەنێوانی خۆمـان‌و خـوادا خـاوەنی: پارێزكـاریی (تَقْوَى) بـین‌و گونـاح (إثم) دووربین، وە لە نێوان خۆمان‌و خەڵكدا خاوەنی: چاكـەكـاریی (بِـرّ) بین‌و لە دەسـتدرێژیی (عُدوَان) دووربیـن.

مەسـەلەی هەشـتـەم: كـە دەفـەرموێ: ﴿أَفَتُؤۡمِنُونَ بِبَعۡضِ ٱلۡكِتَـٰبِ وَتَكۡفُرُونَ بِبَعۡضٍ﴾ ئایـا بـڕوا بـە هەنـدێ لـە كتێـبی خـوا دەكـەن‌و كـوفر بـە هەنـدێكی دەكـەن؟! بۆمان دەردەكـەوێ كە كوفركردن بە ئایەتێكی خوا، یـان بـە یاسـایەكی كتێبی خوا، یان قەبووڵ نەكردنی هەنـدێكی، كـوفرەو خـوای دادگـەر بـە كـوفری

لەقەڵەم داوە، ئنجا تەماشا بکەن جوولەکەکان چوار شتیان لێ داوا کرابوو:

یەکەم: یەکدی نەکوژن.

دووەم: یەکدی دەرنەکەن لەسەرماڵو حاڵی خۆیان.

سێیەم: هاوکاریی دوژمن نەکەن، لە دژی یەکدی.

چوارەم: ئەگەر یەکدییان بە دیلیی بینی، فیدیە بدەنو یەکدی بکڕنەوە.

جا جوولەکەکان لەو چوارە تەنیا بە یەکێکیانەوە پابەندبوونو بە سێیانەوە پابەند نەبوون! کەواتە: مسوڵمان کەسێکە کە بە هەموو کتێبی خواوەو تێکڕای بەرنامەی خواوە پابەندە، نەك گوڵبژێری بکاتو ئەوەی کە لەگەڵ ئارەزووو بەرژەوەندییدا دەگونجێ، پێوەی پابەندبێت! جوولەکەکان ئەوەندەی کە لەگەڵ بەرژەوەندییاندا دەگونجا، ئەوەبوو کە دیلەکان بکڕنەوەو ئازادیان بکەن، بەڵام ئەوانی دیکە نا، چونکە بەرژەوەندییان وابوو کە لەگەڵ هاوپەیمانەکانیان دابن دژی هاودینی خۆیانو، بیانکوژن لە ماڵو حاڵی خۆیان وەدەریان بنێن، هاوکارییان لەدژ بکەن، بەڵێ مسوڵمان نابێت سەرپشك بێو نابێ گوڵبژێر بکات لەنێو یاساکانی شەریعەتو بەرنامەی خواداو دەبێ بە هەموویەوە پابەند بێ.

مەسەلەی نۆیەم: خوا ﷻ دەفەرموێ: هەرکەسێك کوفر بە هەندێ لە کتێبی خوا بکاتو ئیمان بە هەندێکی بێنێ، لە دنیادا تووشی زەبوونییو سەرشۆڕیی دەبێ، جا بۆ زانیارییتان ئەوە تایبەت نیە تەنیا بە جوولەکەکانەوە، بەڵکو ئەوە یاسایەکی گشتی خوایەو، ئەگەر تەماشای واقیعی مسوڵمانان بکەین، دەبینین بە کردەوە زەبوونییو سەرشۆڕییمان بەسەرداهاتوە، کە لە سۆنگەی ئەوەوە کە بە شەریعەتی خواوەو بە ئایینی خواوە پابەند نین، بە هەندێکیەوە پابەندینو بە زۆریەوە پابەند نین، ئەو سزایەی کە خوا باسی دەکات: ﴿فَمَا جَزَآءُ مَن يَفْعَلُ ذَٰلِكَ مِنكُمْ إِلَّا خِزْىٌ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا﴾، ئەو زەبوونییو بێدەسەڵاتییە ئەوەتا تووشی ئێمەش بووە،

وەك چۆن کاتی خۆی تووشی جوولەکەکان بوو بوو ! کەواتە: ئەوە یاساو سوننەتێکی خوایەو گشتگیرە بۆ هەموو مرۆڤایەتی، نەك تەنیا تایبەت بێ بە جوولەکەکانەوە، ئنجا دیارە سزای قیامەتیش هەر هەیەو لە دوارِۆژدا دەگێڕدرێنەوە بۆ توندترین سزا، خوا پەنامان بدات !

مەسەلەی دەیەم: لێرەدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ أُوْلَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱشۡتَرَوُاْ ٱلۡحَيَوٰةَ بِٱلۡأٓخِرَةِ ﴾، ئەوانە کەسانێکن ژیانی دنیایان کڕیوە بە دوارِۆژ، واتە: ژیانی ڕۆژی دوایی یان کردوە بە کاڵایەك و داویانەو، لە بەرانبەردا بەرژەوەندییان وەرگرتوە، ژیانی دوارِۆژیان وەك نرخێك داوەو بەرژەوەندیی ژیانی دنیایان وەدەست هێناوە، وە هەمیشە کە خەڵك لە دینی خوا لادەدا، لە شەریعەتی خوا لادەدا، بە هۆی ئەوەوەیە کە بەرژەوەندیی دنیا هەڵدەبژێرێ، بەسەر ڕازیکردنی خواو بەسەر بەرنامەو شەریعەتی خوادا.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی حەڤدەیەم

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئەم دەرسەمان کە لە ئایەتی (٨٧ تاکو ٩١) دەگرێتە خۆی، واتە: پێنج (٥) ئایەت لە سوورەتی (البقرة)، نێوەڕۆکی ئەم ئایەتانە بریتیە لە خستنەڕووی چەند هەڵوێستێکی خراپی جوولەکەکان، وەك بەدرۆ زانینی پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام)، وە کوشتنی هەندێکیان، وە کوفر بە کتێبی خوا، پاش ئەوەی زانیویانە کە خوا ناردوویەتی، (کە مەبەست پێی قورئانە)، وە دوای ئەوەی کە پێغەمبەری کۆتاییان ناسیوە، بە سیفەتەکانی کە لە تەوراتدا هاتوون، وە لاف لێدانیان بەوە کە ئیمانیان بە کتێبی خوا هەیە، ئەو کتێبە کە لەلای خۆیانە، لە حاڵێکدا کە کوفریان کردوە بەو کتێبەی، کە خوا لە کۆتاییدا ناردوویەتیو ئەو کتێبە لای ئەوانیش وەك ئەسڵەکەی بەڕاست دەزانێ.

﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَقَفَّيْنَا مِنۢ بَعْدِهِۦ بِٱلرُّسُلِ ۖ وَءَاتَيْنَا عِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ ٱلْبَيِّنَٰتِ وَأَيَّدْنَٰهُ بِرُوحِ ٱلْقُدُسِ ۗ أَفَكُلَّمَا جَآءَكُمْ رَسُولٌۢ بِمَا لَا تَهْوَىٰٓ أَنفُسُكُمُ ٱسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾ وَقَالُوا۟ قُلُوبُنَا غُلْفٌۢ ۚ بَل لَّعَنَهُمُ ٱللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾ وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتَٰبٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا۟ مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُوا۟ كَفَرُوا۟ بِهِۦ ۚ فَلَعْنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٨٩﴾ بِئْسَمَا ٱشْتَرَوْا۟ بِهِۦٓ أَنفُسَهُمْ أَن يَكْفُرُوا۟ بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ بَغْيًا أَن يُنَزِّلَ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ ۖ فَبَآءُو بِغَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ ۚ وَلِلْكَٰفِرِينَ

عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٩٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُواْ بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ قَالُواْ نُؤْمِنُ بِمَآ أُنزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَآءَهُۥ وَهُوَ ٱلْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنۢبِيَآءَ ٱللَّهِ مِن قَبْلُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾ ﴾.

مانـای وشــە بە وشـــەی ئایەتەکـــان

((وە بێگومان ئێمە کتێبمان بە مووساداو بەدوای ویدا پێغەمبەرانی دیکەمان ناردن، وە بەڵگە ڕۆشنەکانمان بە عیسای کوڕی مەریەم دانو بە گیانی پاکیش پشتگیرییمان کرد، جا ئایا (ئەی جوولەکەکان شتێکی زۆر ناهەقتان نەکرد؟) کە هەرکات پێغەمبەرێك شتێکی بۆ هێنان کە نەفستان ئارەزووی نەکرد، کۆمەڵێکیانتان بە درۆزنزانیو کۆمەڵێکیانتان کوشتن؟ ﴿٨٧﴾ وە (جوولەکەکان) گوتیان: دڵمان هەگبەیە (بۆ زانیاری) بەڵام وانیە، بەڵکو بەهۆی بێ بڕواییانەوە خوا نەفرینی لێکردوون، وە بە کەمیی بڕوا دێنن ﴿٨٨﴾ وە کاتێك کتێبێکیان لەلایەن خواوە بۆ هات کە ئەوەی بەوانیشە بەڕاستی دەزانێ، وە پێشتریش چاوەڕوانییان دەکردو داوای سەرکەوتنیان دەکرد بەسەر ئەوانەدا کە بێبڕوان، کەچی کاتێك ئەو پێغەمبەرەیان بۆ هات کە دەیانناسی، بڕوایان پێ نەکرد، دەجا نەفرەتی خوا لە بێبڕوایان بێ ﴿٨٩﴾ خراپترین نرخیش کە خۆیانیان پێ فرۆشت، ئەوەبوو کە بڕوا نەهێنن بەوەی، کە خوا ناردوویەتە خوار، ئەویش لە سۆنگەی حەسودییان بەوە، کە خوا لە بەخششی خۆی (کتێب) بنێرێتە سەر هەرکام لە بەندەکانی کە بیەوێ، ئیدی سەرەنجام بە تووڕەیی لەسەر تووڕەیی گەڕانەوە، وە بێبڕوایان ئازارێکی ڕیسواکەریان هەیە ﴿٩٠﴾ وە ئەگەر پێیان بگوترێ: ئیمان بەوە بێنن کە خوا ناردوویەتە خوار، دەڵێن: تەنیا بڕوا بەوە دێنین، کە بۆ سەرخۆمان هاتۆتە خوارێ، وە بە هەموو ئەوەی دیکە بێبڕوان، لەحاڵێکدا کە حەقە، وە ئەوەی بەوانیشە بەڕاستی دەزانێ ! بڵێ: ئەدی ئەگەر ڕاستە بڕوادارن، بۆچی پێشتر پێغەمبەرانی خواتان دەکوشت ؟! ﴿٩١﴾)).

شـیکردنــەوەی هەندێـك لە وشــەكان

(وَقَفَّيۡنَا): لـە (قَـفَا)وە هـاتوە، یـانی: پـشـتـەمل، عــارەب دەڵــێن: (وقفَّيْتُهُ أي جَعَلْتُهُ خَلْفَهُ وأتْبَعتُهُ) واتـە: شـتێكم بـەدوای شـتێك خـسـتو لـە دوایـــەوە بەڕێم كرد. (الإقتِفـاء: إتِّباعُ القَـفا)، واتــە: شوێن پێ هەڵگرتن.

(وَأَيَّدۡنَٰهُ): لـە (أيَّـد)ەوە هـاتوە، (الأيّـد: القُـوَةُ الـشَّـدِيدَة)، (أيَّـدناهُ: يَعـني قَوَّينـاهُ) بەهێزمان كرد، پشـتگیـرییمان كرد.

(بِرُوحِ ٱلۡقُدُسِ): (رُوح) واتـە: گیـان، (قُـدُس) واتـە: پـاك، كـە لێـرەدا مەبەسـت پێـی جوبرِائیلە ﷺ كە خوای پەروەردگار لە قورئاندا بە (الروح الأميـن)یش ناوی هێنـاوەو، بـە (رُوح القُـدُس)یـش نـاوی هێنـاوە، وەك دەفـەرموێ: ﴿قُلۡ نَزَّلَهُۥ رُوحُ ٱلۡقُدُسِ مِن رَّبِّكَ بِٱلۡحَقِّ ...﴿١٠٢﴾﴾ النحـل ، واتـە: بڵـێ (رُوح القُـدُس) لـە پەروەردگـارتەوە ئەم قورئـانەی دابەزاندوە، بە هــەق ...

(لَا تَهۡوَىٰٓ): واتە: ئارەزووی لـێ نەبـێ (الهَـوَى: مَيْلُ النَّفْسِ إلـى الشَّـهْوَةِ)، (هَـوَى) بریتیە لەوە كە نەفس ئـارەزووی شـتێك بكات كـە مـەیلی لـێـیە، ئنجا بۆچی ئارەزوو نـاونراوە (هَـوَى)؟ دەڵێ: (لأنَّـهُ يَهْـوَي بِصَاحِبِهِ فـي الدُّنيَا إلـى كُلِّ داهِيَـةٍ، وفـي الآخِـرَةِ إلــى الهَـاوِيَةِ)، واتــە: لەبەرئـەوەی ئـارەزوو لـە دنیـادا ئینـسان بـەرەو هـەر بەڵایـەك پەلكـێش دەكـات، وە لـە دوارِۆژیـشـدا تووشـی دۆزەخی دەكات.

(غُلۡفٌۢ): (قيلَ هو جَمْعُ أغْلَـفْ مِثْـلُ: سَـيْفٌ أغـلَفُ)، واتـە: (غُلْـفْ) كـۆی (أَغْلَـفَ) یانی: شتێك كـە لـە كـیف دابـێ، یـاخود لـە توورەكـەدابـێ، وەك شمـشێر كـە لـە كـالان دابێ، دەشـگونجێ كە (غُلْـفْ) كۆی (غِلاف) بـێ، واتـە: پـەردە، كـە ئـەوە دوو واتای هـەن، وەك دوایی باسـی دەكـەین، واتـە دڵمـان لـەنێو توورەكـە دایـەو قسـەی تۆ ناگـاتێ، پەردەی بە سەرەوەیەو قسـەی تۆ ناگـاتێ، یاخود دڵمـان

تووڕەکەی عیلم‌و زانستەو پێویستیمان بەو زانستەی تۆ نیە، کە من بەوەی دووەمیان تەفسیرم کردوە.

(لَّعَنَهُمُ ٱللَّهُ): واتە: خوا نەفرینی لێکردوون، (اللَّعْنُ: الطَّرْدُ والإبْعَادُ عَلَى سَبِيلِ السَّخَطِ وذَلِكَ مِنَ اللهِ تعالى في الآخِرَةِ عُقُوبَةٌ وفي الدُّنيا انْقِطَاعٌ مِنْ قَبُولِ رَحْمَتِهِ وتَوفِيقِهِ)، واتە: (لعْن) دەرکردن‌و دوورخستنەوەیە، بەشێوەی لێ‌تووڕەبوون، کە ئەوەش لە دوارِۆژدا سزادانە لەلایەن خوای بەرزەوە، وە لە دنیادا دابڕانە لە وەرگرتنی بەزەیی‌و هاوکاریی خوا.

(يَسْتَفْتِحُونَ): (الإسْتِفتَاحُ، طَلَبُ الفَتْحِ أو الفِتاحِ، يَستفتِحونَ: يَسْتَنْصِرُونَ اللهَ بِبَعْثَةِ محمد) واتە: (إسْتِفتَاح) داواکردنی یارمەتیی‌و داواکردنی سەرخستنە، مەبەست ئەوەیە کە جوولەکەکان بەهۆی ڕەوانەکرانی موحەممەد، داوایان دەکرد، خوا سەریان بخات.

(ٱشْتَرَوْا۟ بِهِۦٓ): واتە: پێیان دەکڕی (الأشتِرَاء: كُلُّ مَا يحصِلُ بِهِ شَيء) واتە: دوارِۆژیان دەکردە نرخێك وە دنیایان دەکردە کالآیەك دنیایان لە بەرانبەردا وەدەست دەهێنا، وە دوارِۆژیان لەدەست دەدا.

(بَغْيًا): (البَغي: طَلَب تجَاوز الإقتِصَاد فِيمَا يُتحَرَّى) واتە: ئەسڵی وشەی (البَغي) واتە: سنوور شکاندن‌و لە سنووری میانجیی دەرچوون لە شتێکدا کە خەفتانی بۆ دەکرێ، کە لە هەندێ شوێن بەمانای (حَسَد) یان لێکداوەتەوە، چونکە حەسوودییش بریتیە لە سنوور شکاندن و لە خەت دەرچوون.

(فَضْلِهِۦ): (فَضْلٌ) (الزِيَادَةُ عَنِ الإقتِصَاد) زیادە لە ڕاددەی میانجیی، یان هەر جۆرە زیادەك، وە ئاواش پێناسەکراوە: (وكُلُّ عَطِيَّةٍ لاَ تَلْزَمُ مَنْ يُعْطِي) هەر بەخششێکە کە پێویست نەبێت بەخشەر بیبەخشێ، واتە: ئەوە کە کەسێك شتێکت بداتێ، کە پێویست نەبێ لەسەری بتداتێ.

(فَبَآءُو ا): (أصْـلُ البَـوَاء: مُسَـاوَاة الأجـزَاء فـي المكَـان، خِـلاف الـنُّبُوِّ الَّـذي هـو مَنافـاة الأجـزَاء)، واتـه: (بَـوَاء) لـه بنەڕەتـدا بـه یەکسانیی‌و تـەختبوونی بەشـەکانی شـوێنێك دەگـوترێ، پێـچەوانەکەی (نُبـوّ)ە کـه بـەرزیی‌و نزمیـی‌و نایەکسـانیـی بەشـەکانی شوێنێکـه، وشـەی (بـآء)، واتـه: (رَجَـعَ) گەڕایـەوە، وە (بـآء)، واتـه: شـوێنی دیاریکرد، وەك پێغەمبـەر ﷺ دەفەرمـوێ: {(مَـنْ كَـذَبَ عَلَـيَّ مُتَعَـمِّدَاً فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّـارِ) (رَوَاهُ البُخَـارِيُّ بـرقم: (١١٠)، وَمُسْلِم برقم: (٤)، وَالتِّرمِذِيّ برقم: (٢٦٥٩)، وَابْنُ مَاجَهْ بـرقم: (٣٠)، وَالـدَّارَمِي بـرقم: (٢٣٥)، وَابْنُ حِبَّـانَ بـرقم: (٣١)}، واتە: هەر کەسێك بەئەنقەست درۆ بە زمانی منەوە بکات، با شـوێنی خۆی لە دۆزەخدا دابنێ، کەواتـه: (بـآء)، واتـه: گەڕانەوە بۆ ئەو شوێنەی کە بۆی دەگەڕێتەوەو تێدا نیشتەجێبوونی.

(مُّهِينٌ): (مُهِين)یش له (هَـان)ەوە هاتوە: (هَـانَ يَهُـون: سَهُـلَ، والـهَوان: التَـذَلُّل) واتە: (هَـانَ) سـووك بـوو، (يهـون) سـووك دەبـێ، یـاخود بـەمانای ئاسان بـوو، ئاسان دەبێ، وە (هَـوَان) بریتیە لە زەلیلـیی‌و زەبوونیی.

هـۆی هاتنــه خوارەوەی ئایەتەکــان

هـۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ڕستە قورئانییە، کـە دەفـەرموێ: ﴿... وَكَانُواْ مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُواْ كَفَرُواْ بِهِۦ فَلَعْنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴾، {(أَخْـرَجَ ابْـنُ إِسْـحَاق، وَابْـنُ جَرِيـر، وَابْـنُ الْمُـنذِر، وَأَبُـو نعـيم، وَالبَيْهَقِيُّ عَن طَرِيق عَاصم بْنِ عمَر بْنِ قَتَادَة الأَنْصَارِيّ قَالَ: حَدَّثَنِي أَشياخٌ مِنَّا قَالُوا: لَمْ يَكن أحدٌ مِن العَـرَب أعلَم بشَـأن رَسُـول الله ﷺ مِنَّـا، لأن مَعَنـا اليَهـود وكَـانوا أهلَ الكِتَـابِ وكُـنّا أصـحَاب وَثَنٍ وكَـانوا إذا بَلَـغهُم مِنَّـا مَـا يَكـرَهون، قَـالُوا: إنَّ نبيـاً يُبعَـثُ الآن قد أظـلَّ زَمَانُه نَتَّبِعهُ فَنَقَتُلُـكُمْ مَعَـهُ قتل عَـادٍ و إِرَم، فَلَمَّـا بُعِـثَ رَسُـولُ اللهِ ﷺ اتبعـناهُ وكَـفَروا بـهِ، فَفِـينا والله وفِـيهم أنـزلَ الله

﴿وَكَانُواْ مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ...﴾) (فتح القدير، ج: (١)، ص: (١٥٦)}، واتە: ئەو هاوەڵە کە بە پشت دەچێتەوە سەر ئەنصارییەکان، دەڵێ: بەتەمەنەکانمان دەیانگوت: هیچ کەسێك لە ئێمە شارەزاتر نەبوو بە کاروباری پێغەمبەر ﷺ، پێش ئەوەی بێتە مەدینەو پێش ئەوەی خوا ڕەوانی بکا)، دەڵێ: چونکە جوولەکەکانمان لەنێودا دەژیانو ئەوانیش خاوەنی کتێب بوون، وە ئێمە بتپەرست بووین، جا کاتێ شتێکیان لە ئێمە دەبینی کە پێیان ناخۆش دەبوو، هەڕەشەیان لێ دەکردینو دەیانگوت پێغەمبەرێك دێت، ئێستا ڕۆژگارەکەی نزیك بۆتەوە، هەر کاتێك هات ئێمە شوێنی دەکەوینو وەك چۆن عادو ئیرەم لەبەین چوون کاتی خۆی، ئاوا لە بەینتان دەبەینو لەگەڵیدا دەتانکوژین، بەلام کاتێ پێغەمبەری خوا ﷺ ڕەوانەکرا (ئەنصارییەکە دەڵێ): ئێمە ئیمانمان پێهێنا (واتە: خەڵکی مەدینە: ئەوسو خەزرەج)، بەلام جوولەکەکان کوفریان پێکرد، جا سوێند بەخوا لەبارەی ئێمەو ئەوانەوە، خوا ئەم ئایەتەی نارده خوارێ.

هەروەها هەر لەوبارەوە ئەو گێڕانەوەیەش هەیە: {كَانت العَرَب تمرُّ باليَّهُود فَيؤذونهم، وكَانوا يَجدون مُحمداً في التوراة فيَسألُونَ الله أَنْ يَبْعَثَ نبيَاً فيُقَاتلِونَ مَعَهُ العرَب، فَلَّما جَاءَ مُحَمدٌ ﷺ كَفَروا بهِ حَسَداً، وَقَالُوا: إنَّمَا كَانَت الرُّسُلُ مِنْ بَني إسرَائيل، فمَا بَالُ هَذا مِن بني إسماعيل؟} (فتح القدير، ج (١)، ص: (١٥٧)، وأسباب النزول للنيسابوري، ص: (١٧)، وَالبَيْهَقي في (الدلائل) عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ وَابْنُ مَسْعُودٍ وَعَنِ جَمَاعَةَ مِنَ الصَحَابَة)، واتە: عەرەبەکان کاتێ ئازاری جوولەکەکانیان دەدا لەکاتی بەلادا تێپەڕبوونیاندا، ئەوانیش ناوو سیفەتی موحەممەدیان ﷺ لە تەوراتدا دەبینیو داوایان لە خوا دەکردو دەیانگوت: خوایە ئەو پێغەمبەری کۆتاییە بێ، بۆ ئەوەی لە خزمەتیدا شەڕ بکەین دژی ئەو عەرەبە بتپەرستانە، بەلام کاتێ کە موحەممەد ﷺ هات، کوفریان پێکرد، بەهۆی حەسودییەوە، وە گوتیان: پێغەمبەران هەر لە وەچەی ئیسرائیل بوون، بۆچی ئەم لە نەوەی ئیسماعیل ڕەوانەکراوە.

مانـــای گـــشـــتی ئایـــەتەكـــان

خـوا ﷻ چـەند هەڵوێـستێكی دیكـەی خراپـی بـاب‌و باپیـرانی جوولەكـەكانی رۆژگاری پێغەمبـەری خـوا (محمـد) ﷺ دەخاتـەوە بیـریان‌و، دەفـەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَقَفَّيْنَا مِنۢ بَعْدِهِۦ بِٱلرُّسُلِ ﴾، واتـە: ئێمـە كتێبمـان بـە مووسـادا وە دوای ئەویش پێغەمبەرانمان ڕەوانكـردن، ﴿ وَءَاتَيْنَا عِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ ٱلْبَيِّنَٰتِ وَأَيَّدْنَٰهُ بِرُوحِ ٱلْقُدُسِ ﴾، وە بەڵگە ڕۆشنەكانمان بە عیسای كوڕی مەڕیـەم دان، مـوعجیزەی زۆر ئاشـكراو سەرسـوڕهێنەرمان پێـدان، بـە (روح القـدس)یـش، كـە جوبرائیلـە بـەهێزمان كـردو پـشتمان گـرت، جوبرائیـل لەگـەڵی بـوو یارمـەتی دەدا، ئنجا ڕوو دەكاتـــەوە جوولەكـــەكان‌و، دەفـــەرموێ: ﴿ أَفَكُلَّمَا جَآءَكُمْ رَسُولٌۢ بِمَا لَا تَهْوَىٰٓ أَنفُسُكُمُ ٱسْتَكْبَرْتُمْ ﴾ ئایا هەر كاتێك پێغەمبەرێك هات، شتێكی هێنا كە نەفستان ئارەزووی نەكردو لەگەڵ ئارەزووی ئێوەدا نەدەگونجا، خۆتان لـێ بە زلگرت لە بەرانبەریدا ؟! ﴿ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴾، جــا هەنـــدێكتان لـــێ بـــە درۆزن زانـــین‌و هەندێكیـشتان لـێ كوشـــتن !، واتــە: هەربەوەنــدە تاوانــە وازتــان نــەهێنا، كــە بەدرۆزنتان دەزانین، بەڵكو كوشتنیشیتان، واتە: ئایا شتێكی زۆر بێجێتـان نـەكرد، ئـەی جوولەكـەكان كـە ئـەوە هەڵوێـستتان بـوو لـە بەرانبـەر پێغەمبـەرانی خـوادا (علیهم الصلاة والسلام) ؟! كە لە نێوانیاندا عیسای كوڕی مەڕیەمـە، ئـەو هـەموو بەڵـگە ڕوون‌و ئاشـكرایانەی هێنـان، كەچـی ئێـوە نـەك هـەر بـڕواو باوەڕتـان پێـی نـەكرد، بەڵـكو پیلانتـان لێگـێڕا كـە لەسـێدارە بـدرێ‌و بكـوژرێ، بـەڵام خـوای كاربەجێ بەرزی كردەوە، دواییش بوختانتان بۆ كرد گوتتان زۆڵە[1]، لە حاڵێكـدا كـە خـوا ﷻ بەشـێوەیەكی تایبـەت عیـسای خوڵقانـدبوو، جـوبرائیلی نـاردبوو ڕووحەكەی خـستبووە بەرجەسـتەی دایكی، بەڵـێ بـابی نـەبوو، بـەڵام زۆڵ نـەبوو،

١) زۆڵ: بیـژوو، بیـژی ، كەسێك دایكی زینای كردبێ‌و كورشی بابی خۆی نەبێ.

وەك جوولەكەكان دەیانگوت، بەڵكو هەر لە دایكبوونەكەشی بۆخۆی موعجیزە بوو، ئنجا باسی هەڵوێستێكی دیكەیان دەكاو دەفەرموێ: ﴿ وَقَالُواْ قُلُوبُنَا غُلْفُۢ ﴾، وە گوتیان: دڵمان هەگبەو توورەكەی زانیارییە، واتە: دڵمان پڕبووە لە عیلمو زانست (معرفة)و پێویستییمان بەهی تۆ نیە، ئەی موحەممەد !، ئەوە مانایەكیەتی كە من ئەم مانایەم پێ بەهێزترە، وە دەشگونجێ (غُلُف) كۆی (غِلاف) بێ، واتە: دڵمان پەردەی بەسەردا دراوە، یاخود دڵمان لە توورەكەیەكدا پێچراوەو هیچ هیدایەتی تۆی ناگاتێ[1]! خوای تاكیش دەفەرموێ: ﴿بَل لَّعَنَهُمُ ٱللَّهُ بِكُفۡرِهِمۡ فَقَلِيلٗا مَّا يُؤۡمِنُونَ ﴾، بەڵكو خوا دووری خستوونەوە لە ڕەحمەتی خۆی بەهۆی هەڵوێستە كافرانەكەیانەوەو هیدایەتیان نادات، بۆیە بەكەمیی ئیمان دێنن، كەمێكیان نەبێت ئیمان ناهێنن، یاخود ئیمانێكی كەم ئیمان دێنن، كە ئەویش هی ئەوانەیانە كە تاكوتەران، ئنجا باسی هەڵوێستێكی دیكەیان دەكاتو دەفەرموێ: ﴿ وَلَمَّا جَآءَهُمۡ كِتَٰبٞ مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٞ لِّمَا مَعَهُمۡ ﴾ ، وە كاتێك كتێبێكیان لەلایەن خواوە بۆ هات، كە ئەوەی لەگەڵ ئەوانیشەو بەوانیشە (كە تەوراتە) بەڕاستی دەزانێ، واتە: ئەسڵەكەی بەڕاست دەزانێ، مانای وایە ئەو كتێبە كە هاتوە، دژی كتێبەكەی ئەوان نیە، بەڵكو بەڕاستی دەزانێو پشتگیریی دەكات، ﴿وَكَانُواْ مِن قَبۡلُ يَسۡتَفۡتِحُونَ عَلَى ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾، وە پێشتریش ئەوان داوای یارمەتییان لە خوا دەكرد كە زاڵیان بكات بەسەر كافرەكان دا، (دەیانگوت: خوایە ئەو پێغەمبەرەی كۆتایی بازووبێ تاكو ئیمانی پێ بهێنین، وە لەگەڵی دابین بۆ ئەوەی بەسەر كافرەكاندا زاڵبین، كە زوڵممان لێدەكەن) ﴿ فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُواْ كَفَرُواْ بِهِۦ ﴾، بەڵام كاتێك ئەو كەسە هات بۆلایان، كە دەیانناسی (كە موحەممەدە)، پێی بێبڕوا بوونو بڕوایان پێنەكرد، هەرچەندە چاك چاكیشیان دەناسی، وەك لە شوێنی دیكەدا دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ يَعۡرِفُونَهُۥ كَمَا يَعۡرِفُونَ أَبۡنَآءَهُمۡ ...﴿١٤٦﴾ ﴾

١) كە بە پێی ئەم مانایە بێ، مەبەستیان گاڵتە پێكردن (إستهزاء) بووە.

البقــرة، واتە: ئەوانەی کتێبمان پێداون موحەممەد دەناسن، وەك چۆن کوڕەکانی خۆیان دەناسن. ﴿فَلَعۡنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلۡكَٰفِرِينَ﴾، دەجا نەفرینی خوا لە کافران بێ، واتە: زیاتر دوور بکەونەوە لە بەزەیی‌و ڕەحمەتی خوا، ﴿بِئۡسَمَا ٱشۡتَرَوۡاْ بِهِۦٓ أَنفُسَهُمۡ﴾، خراپترین شتێك کە نەفسی خۆیانیان پێ فرۆشت: ﴿أَن يَكۡفُرُواْ بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ﴾، ئەوەبوو کە کوفر بکەن بە کتێبێك، کە خوا ناردوویەتە خوارەوە، خراپترین نرخێك کە خۆیانیان پێ فرۆشت، بریتی بوو لە چی؟ بریتی بوو لە کوفر، ئنجا بۆچی کافربوون ؟! ﴿بَغۡيًا أَن يُنَزِّلَ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنۡ عِبَادِهِۦ﴾، هاندەریان کوفر کردنیان بە کتێبی خوا، ئەوەبوو کە حەسوودییان برد بەوە کە خوا لە بەخششی خۆی بنێرێتە سەر هەر کامێك لە بەندەکانی، (کە مەبەست موحەممەدە ﷺ حەسوودییان پێ برد، دیارە جوولەکەکان چاوەڕێیان دەکرد پێغەمبەری کۆتایی لەنێو خۆیان بێ، لە بەنی ئیسرائیل بێ، جا کاتێك لەنێو عەرەبەکاندا هات، حەسوودییان پێ بردو گوتیان: ئیمانی پێ ناهێنین ﴿فَبَآءُو بِغَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ﴾، ئیدی سەرەنجام تووڕەیی لەسەر تووڕەییان هاتە سەر، یاخود تووڕەیی لەسەر تورەییان وەدەست هێنا، وەك چۆن کەسێك دەچێت بۆ سەفەرێك‌و کۆڵێکی لە کۆڵێ ناوە، واتە: کە گەڕانەوە بۆ لای خوا، بە تووڕەیی خواوە دەگەڕێنەوە، پێشێ خوا لێیان تووڕە بوو بەهۆی ئەو هەموو سەرپێچییانەی کە کردیانن، وە دوایی ئەوەشیان هێنایەسەرو سەربارەش کوفریان کرد بە پێغەمبەری کۆتایی ﷺ، ﴿وَلِلۡكَٰفِرِينَ عَذَابٞ مُّهِينٞ﴾، وە بۆ بێبڕوایان ئازارێکی ڕیسواکەر هەیە، ئنجا لە کۆتاییدا هەڵوێستێکی دیکەیان باس دەکات‌و، دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمۡ ءَامِنُواْ بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ قَالُواْ نُؤۡمِنُ بِمَآ أُنزِلَ عَلَيۡنَا﴾، وە ئەگەر پێیان بگوترێ: ئیمان بەوە بێنن کە خوا ناردوویەتە خوار (کە قورئانە) دەڵێن: ئێمە بەس ئیمان دێنین بەوەی کە بۆ سەر خۆمان دابەزیوە، جا باشە خوا ﷻ کتێبێکی بۆ سەر ئێوە ناردوە ئیمانتان پێهێناوە، ئەوە زۆر

باشە، بەڵام مادام هەر خوا كتێب بۆ سەر عیسا ﷺ بنێرێ، دەبێ ئیمان بەویش بێنن، كە ئیمانیان بەویش نەهێناوە، وە ئەگەر كتێب بۆ سەر (موحەممەد)یش ﷺ بنێرێ، وە بۆ سەر هەركام لە پێغەمبەرانی دیكە بنێرێ، تۆ مادام بەڕاستی خوا بە پەروەردگاری خۆت بزانی، هەر كتێبێك بنێرێ، دەبێت ئیمانی پێ بێنی، نەك دەمارگیر (متَعَصّب)بیو تەنیا بەو كتێبە ئیمان بێنی كە بۆ سەرخۆت ڕەوانەكراوە، مادام هەمووی لە خواوەیە، دەبێ ڕێزت بۆ هەمووی هەبێ، ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَآءَهُۥ وَهُوَ ٱلْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ ﴾، هەرچەندە ئیددیعای ئیمان دەكەن بەوەی كە بۆ سەرخۆیان هاتوە، مادام كوفر دەكەن بەوەی دیكە كە لە پاش وی هاتوە لە حاڵێكدا كە هەقیشەو ئەوەی بەوانیشە بەڕاستی دەزانێ، مانای وایە ئیمانیان بە كتێبەكەی خۆشیان هەڵدەوەشێتەوە، بۆچی؟ چونكە هەر كتێبەكەی خۆیان دەڵێ: دەبێ ئیمان بێنن بە هەموو كتێبەكانی خوا، وە ئیمان بێنن بەو كتێبەی كە بۆ پێغەمبەری كۆتایی دێت ﷺ، ئنجا لە كۆتاییدا خوای پەنهانزان خاڵێكی ڕەشی مێژووی خۆیانیان دەخاتە بەرچاویان، كە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی ئیمانەكەیان هەر لە دوای مووساوە كە تووشی لادانو غەڵەت بوون، ئیمانێكی ڕاستو تەواو نیە، چونكە دەفەرموێ: ﴿ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنۢبِيَآءَ ٱللَّهِ مِن قَبْلُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴾، پێیان بڵێ: ئەدی بۆچی پێشتر پێغەمبەرانی خواتان دەكوشت ئەگەر بڕوادارن ؟ هەڵبەتە ئەوانی سەردەمی پێغەمبەر ﷺ نەیانكوشتوونو ئەوانەی پێشێ كوشتوویانن، بەڵام خوای دادگەر بۆیە پاڵی داوەتە لای ئەوانیش، چونكە ئەوان لەڕێی ئەو بابو باپیرانەیان لایان نەداوەو هەر پێیانەوە پابەند نەبوون، بۆیە دەبنە شەریك لە كردەوەكانیاندا، ئەوە مانایەك، مانایەكی دی: ئەوانەی سەردەمی پێغەمبەریش ﷺ هەمیشە خەریكی نەخشەو پیلان بوون، كە پێغەمبەری كۆتایی ﷺ بكوژن، كەواتە: وەك كوشتبێتیان وایە، چونكە چەند جارێك پیلانو فێڵیان بۆ دانا: ژەهریان بۆ لە خواردن كرد، وە ویستیان بەرداشێكی بەسەردا بدەن، بەڵام خوای بالآدەست پاراستیو نەیهێشت نەخشەو پیلانەكەیان سەربگرێ، بۆیە بە پێی نیەتەكەی خۆیان گوناهەكەیان لەسەر تۆمار كراوە.

چەند مەسەلەیەكی گرنگ

مەسەلەی یەكەم: كە دەفەرموێ: ﴿ وَقَفَّيْنَا مِنۢ بَعْدِهِۦ بِٱلرُّسُلِ ﴾ لە سوورەتی (المؤمنون)دا دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا ...﴿٤٤﴾ ﴾، واتە: پەیتا پەیتا پێغەمبەرانی خۆمانمان نارد، وە لە سوورەتی (فاطر)دا دەفەرموێ: ﴿ ... وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴿٢٤﴾ ﴾، واتە: هیچ كۆمەڵێك نەبووە، هیچ كۆمەڵگایەكی بەشەر نەبووە مەگەر ترسێنەرو ورياكەرەوەیەكی تێدا ڕەوانەكراوە، بۆ ئەوەی خەڵك بەڵگەو بیانووی نەبێ لەسەر خوا.

مەسەلەی دووەم: ﴿ رُوحُ ٱلْقُدُسِ ﴾، واتە: گیانی پاك، كە مەبەست پێی جبریلە ﷺ، هەڵبەتە نەصرانیی یەكان لە ئینجیلەكانی خۆیاندا وشەی ﴿ رُوحُ ٱلْقُدُسِ ﴾، بەكاردەهێنن وەك یەكێ لەسێ (ئوقنووم)ەكان ئەوان دەڵێن: عیسا، خوا، (رُوحُ القُدُس) سێ ئوقنوومەكان (الأقانيم الثلاثة)ن، واتە: سێ توخم پێكهێنەرن‌و بە هەرسێكیان یەك شت پێكدێنن، كە یەك شتیشەو سێ شتیشە ! دەجا وەرە كێ سەری لێ دەردەچێ ؟ سێ شت ببێ بە یەك شت !! دیارە نەصرانیی یەكان بۆخۆیان دەڵێن: ئەمە لەبەر ئەوەیە ئیمان هێندە قووڵە ئینسان سەری لێ دەرناچێ ! بەڵام لەڕاستیدا وانیە، بەڵكو خۆی لەخۆیدا شتێكی بێبناغەو ئەفسانەیەو، لەگەڵ عەقڵدا تێكدەگیرێ، بەڵێ جاری وا هەیە عەقڵ سەری لە هەندێ ڕاستییەكانی دین دەرناچێ، بەڵام هەرگیز لەگەڵ عەقڵ تێكناگیرێ، بۆ وێنە: هەردوو سیفەتی هەر بوویێتی (أزلية)و هەرماوێتی (أبدية)ی خوا، لە عەقڵدا جێیان نابێتەوەو بۆی (إستعاب) ناكرێن، بەڵام لەهەمان كاتدا لەگەڵی تێكناگیرێن‌و دژ ناوەستن، لێرەشەوە، زانایانی ئیسلام گوتوویانە: (قد يأتي الدينُ بمحارات العقول، ولكن لا يأتي بمحالات العقول)، واتە: ئایین جاری وایە شتی وا دێنی كە عەقڵەكان سەراسیمە دەكات‌و

تووشـی سەرسـوڕمان دەکـات، بـەڵام شـتی وا نایـەنێ کـە لەگـەڵ عەقـڵەکان تێکبگیـرێو بە مەحاڵی بزانن.

مەسـەلەی سـێیەم: کـە خـوای پـەروەردگار (خـۆ بەزلگـەریی) و (ئـارەزوو بـازیی) بەیەکـەوە باسـکردوونە، وەك دەفـەرموێ: ﴿أَفَكُلَّمَا جَآءَكُمْ رَسُولٌۢ بِمَا لَا تَهْوَىٰٓ أَنفُسُكُمُ ٱسْتَكْبَرْتُمْ﴾، ئـەوەی لێوەردەگیـرێ کـە خـۆ بەزلگـران بـەزۆریی لـە بەرانبـەر شـتێکدا خـۆ بـەزل دەگـرن، کـە دژی ئارەزوویـانە، ئەگـەرنا شـتێك لەگـەڵ ئـارەزوویان، دەگونجـێ بـۆی دەبنـە کۆیلـەو خزمەتکـارو ژێردەسـت، بەڵام دژی هەر شـتێکن کە لەگەڵ ئارەزووەکانیاندا تێکبگیـرێ، با ئەو شـتە زۆر بەرزو چاكو پاکیش بێ.

مەسـەلەی چـوارەم: خـوا ﷻ کوشـتنی پێغەمبـەرانی لەگـەڵ بـەدرۆ زانیـنی پێغەمبەرانـدا، بەیەکـەوە باسـکردوە، دەفـەرموێ: ﴿فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ﴾ هەندێکـیانتان بـەدرۆ زانـینو هەندێکـیشیانتان کوشـتن، کەواتـە: دەست چوونە خوێنی پێغەمبـەران، بەڵـێ گوناهێکـی زۆر گـەورەیە، بەڵام بـەدرۆ زانینی پێغەمبەرانیش، دیسـان گوناهێکی زۆر گەورەیە.

مەسـەلەی پێنجـەم: کـە گوتوویـانە: ﴿قُلُوبُنَا غُلْفٌ﴾، وەك گوتمـان دوو مانـای هەن: یەکـەم: دڵـی ئێمـە توورەکـەی زانیارییـەو پێویستییمان بـە زانیـاری تـۆ نیـە، دووەم: دڵمـان لـە توورەکـە دایـەو پێـچراوە، وەك لـە شـوێنێکی دی دەفـەرموێ: ﴿وَقَالُوا۟ قُلُوبُنَا فِىٓ أَكِنَّةٍ مِّمَّا تَدْعُونَآ إِلَيْهِ ...﴿٥﴾﴾ فصلت، واتـە: وە گوتیـان دڵمان لەنێو کیفان دایەو پێچراوە، لە بەرانبـەر ئـەوەدا کە تـۆ بانگمان بۆی دەکەیو، ئـەو هیدایەتـەی تـۆ ناچێتە دڵـمان، دەشـگونجێ ئەمـە لـە ڕووی گاڵتە پێکـردنەوە گوتبێتیان.

مەسەلەی شەشـەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿بَل لَّعَنَهُمُ ٱللَّهُ بِكُفْرِهِمْ﴾، واتـە: خـوا بـە هـۆی کوفرەکەیانـەوە نـەفرینی لێکـردنو دووری خـستنەوە، کـوفر شـتێکـە ئینـسان

بۆخۆی بەدەستی دێنێ، (کفر)یش لە (ستر)ەوە هاتوە، یانی: داپۆشینو (کافر) یانی: داپۆشەر، وە کافر بۆیە پێی دەگوترێ: (کافر) چونکە ئەو حەقیقەتە ئیمانییەی خوای پەروەردگار لە فیطرەتیدا داناوە، دەیشارێتەوە، ئنجا دوای ئەوەی کە ئەو بۆ خۆی لە خوا دوور دەکەوێتەوە، خوا زیاتری دوور دەخاتەوە، وەك چۆن کەسێك کە لە خوا نزیك دەبێتەوە، خوا زیاتر لێی نزیك دەبێتەوەو خوا زوڵم لە کەس ناکات.

مەسەلەی حەوتەم: کە دەفەرموێ: ﴿مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ﴾، ئەوەی کە لەگەڵ ئەوانەو بەوانە بەڕاستی دەزانێ، واتە: ئەسڵی تەورات بەڕاست دەزانێ، نەك ئەو تەوراتەی ئێستا کە دەستکاریی کراوەو گۆڕراوە، قورئان ئەوە بەڕاست نازانێ، هەڵبەتە تەورات ئێستاش شتی وای تێدا هەیە کە دژی قورئان نیەو، دیارە ئەوەی کە لەگەڵ قورئاندا دەگونجێ، قورئان ئەوە بەڕاست دەزانێ، بەڵام ئەوەی کە گۆڕراوە دەستکاریی کراوە، قورئان ئەوە بەڕاست نازانێ.

مەسەلەی هەشتەم: کە دەفەرموێ: ﴿فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُواْ كَفَرُواْ بِهِۦ﴾، تەماشا دەکەی جوولەکەکان زۆر عەودالو تامەزرۆ بوون تاکو پێغەمبەری کۆتایی بێ، کەچی کە هاتوە دژایەتییان کردوە، زۆرجار خەڵك وایە ئیددیعای مسوڵمانەتیی دەکاتو ئیددیعای دینداریی دەکات، دوایی کە حەقیقەتێکی دینی بۆ ڕوون دەکەیەوە، کە لەگەڵ کلتورو کەلەپوور (موروثات)ی پێشێی تێکدەگیرێو، لەگەڵ بەرژەوەندییو لەگەڵ هەواو ئارەزووی تێکدەگیرێ، تەماشا دەکەی دژی ڕادەوەستێ ! کەواتە: هەر لە ئەسڵدا ڕاستی نەکردوەو عەودالی هەقو تامەزرۆی دۆزینەوەی هەق نەبووە.

مەسەلەی نۆیەم: کە دەفەرموێ: ﴿فَبَآءُو بِغَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ﴾، تووڕەیی لەسەر تووڕەیی یان هەڵگرتەوەو بردەوە، ئەوە پێچەوانەی: ﴿...نُّورٌ عَلَىٰ نُورٍ...﴿٣٥﴾﴾ النور، ئینسان ئەگەر بەرەو خوا هەنگاو بنێ، خوای بە بەزەیی ڕۆشنایی لەسەر ڕۆشنایی پێدەبەخشێ، بەڵام کاتێ پشت لە خوا دەکات، خوای دادگەر

ڕۆژ بە ڕۆژ زیاتر لـێی تووڕە دەبێت، هەتا زیاتر هەڵوێستێکی خـراپ دەنوێنێ، زیاتر خـوا لـێی تووڕە دەبێت.

مەسـەلەی دەیـەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿ قَالُواْ نُؤۡمِنُ بِمَآ أُنزِلَ عَلَيۡنَا ﴾، ئـەوە زۆر لەنێو مسوڵمانانـدا هەیە، هەندێ کەس دەمارگیریی (تَعَصُّب)ی هەیە بۆ شتێك، بۆ کتێبێك، بۆ زانـایەك، بـۆ مـەزهەبێك، بـۆ بۆچوونێك، تـەنیا ئـەوە بەڕاستو هـەق دەزانـێ، نـەخێر دەبـێ ئـەوەی کـە نێـرراوی خـوا ﴿ مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ ﴾یـە هەمووی قەبووڵ بکەی، ئەگەرنا ئەوە وەك خـوا دەفـەرموێ: ﴿ ... كُلُّ حِزۡبِۭ بِمَا لَدَيۡهِمۡ فَرِحُونَ ﴿٣٢﴾ ﴾ الروم، ی بەسـەردا دەچەسـپێ، وە لەڕاسـتییدا هەرکـەس باش لە بەرنامەی خوا تێگەیشتبێو چاك لە زانیارییـدا ڕۆچووبێ، لایەنگـریی بۆ هەموو دینی خوای پەروەردگـار هەیـە، نەك تەنیـا بۆ مەزهەبێـكو زانـایەكو ئیجتیهـادێك، تەنیا ئەوە بەدین بزانێو ئەویدیکە لە دەرەوەی بازنە دابنێ !

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی بیست و حەوتەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان پێنج ئایەت دەگرێتە خۆی، لە ئایەتی (١٣٠ تاكو ١٣٤)، لەم پێنج ئایەتە بەپێزەدا خوا ﷻ باسی ئەوەمان بۆ دەكات كە مەگەر كەسێك نەفام بێت وە خۆی گێل كردبێ، ئەگەرنا هیچ كەسێك لە ڕێبازو لە ئایینی ئیبراهیم ﷺ لانادات كە خوا ﷻ لە دنیاو لە دوارۆژدا هەڵیبژاردوە، وە كاتێك كە پێی فەرمووە: گەردن كەچبە! یەكسەر گەردنكەچیی خۆی بۆ خوای پەروەردگار دەربڕیوە، وە پاشان ئەو ڕێبازو ئایینەی كە ئیبراهیم لەسەری بووە، هەم ئیبراهیمو هەم یەعقووب، كوڕو نەوەو وەچەی خۆیان پێ وەسیەت كردوە كە لەسەری بن، بەتایبەت یەعقووب كە لەكاتی سەرەمەرگدا ئامۆژگاریی كوڕەكانی خۆی دەكات، كە تەنیا خوا ﷻ بپەرستن، وە لە كۆتاییدا خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ئەو كۆمەڵە واتە پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام)و شوێنكەوتووەكانیانو نەیارەكانیان ئەوانەی كە باس دەكرێن، كەسانێكن تێپەڕبوونو گوزەراون، كە دیارە ئەوان لە كردەوەی خۆیان بەرپرسیارن، هەروەك چۆن ئێوەش ئەی مسوڵمانان! لە كردەوەی خۆتان بەرپرسیارن.

﴿ وَمَن يَرْغَبُ عَن مِّلَّةِ إِبْرَٰهِـۧمَ إِلَّا مَن سَفِهَ نَفْسَهُۥ ۚ وَلَقَدِ ٱصْطَفَيْنَٰهُ فِى ٱلدُّنْيَا ۖ وَإِنَّهُۥ
فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١٣٠﴾ إِذْ قَالَ لَهُۥ رَبُّهُۥٓ أَسْلِمْ ۖ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٣١﴾ وَوَصَّىٰ
بِهَآ إِبْرَٰهِـۧمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَٰبَنِىَّ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصْطَفَىٰ لَكُمُ ٱلدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٣٢﴾
أَمْ كُنتُمْ شُهَدَآءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ ٱلْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنۢ بَعْدِى قَالُوا۟ نَعْبُدُ
إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ ءَابَآئِكَ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ إِلَٰهًا وَٰحِدًا وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾ تِلْكَ
أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ۖ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ ۖ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾ ﴾

مانـای وشـه بە وشـــەی ئایەتەکـــان

((وە ئایـا کـێ لە ئایینـی ئیبـراهیم رازی نابێت، مەگەر بابایەك خۆی نەفـام کردبـێ؟ وە بێگـــومان ئێمـە لـە دنیـادا هەڵمانبـــژاردوە، وە لـە دوارۆژیـشـــدا لـە چاکـانە ﴿١٣٠﴾ یادبکـەوە کاتێك پـەروەردگاری پێـی فـەرموو: (واتـە: بـە ئیبـــراهیمی فەرموو) گەردن کەچبە، گوتی: گەردن کەچم بـۆ پـەروەردگاری جیهانـەکان ﴿١٣١﴾ وە ئیبـــراهیمو یـەعقووبیش رۆڵـەکانی خۆیانیـان پـێ راسپاردو گوتیـان: رۆڵەکـانم ! بەراستی خوا بەرنامەی بۆ پەسـەند کردوون، دەجا بە مسوڵمانەتیی نەبێ مەمرن ﴿١٣٢﴾ یان ئایا ئێوە لەوێ بوون، کاتێ یەعقووب کاتی مردنـی هات، کە بـە رۆڵـەکانی خۆی گوت: ئایـا دوای مـن چـی دەپەرسـتن؟ گوتیـان: پەرسـتراوی تـۆو پەرسـتراوی بـابو باپیـرانت، ئیبراهیمو ئیـسماعیلو ئیـسحاق، یـەك پەرسـتراو ئێمـەش بـۆی ملکەچـین ! ﴿١٣٣﴾ جـا ئـەوە کۆمەڵێکـە رابـردوە، هەرچـی بەرهـەمی هێنابـێ هـی خۆیـەتی، وە ئێـوەش هەرچـی بەرهـەمی بێـنن هـی خۆتانـەو، لەبارەی ئـەوەوە کـە کردوویانە، پرسیارتان لـێ ناکرێ ﴿١٣٤﴾)).

شـــیکردنـــەوەی هەندێــك لە وشـــەکان

(يَرْغَبُ): (أَصْلُ الرَّغْبَةِ: السَّعةُ فـي الشَّيءِ، يُقَالُ رَغُبَ الشَّيءُ: اتَّسَعَ)، واتـە: ئەسـڵی (الرَّغْبَةِ) لـە فراوانیـی لـە شـتێکدا هـاتوە، کـە دەگـوترێ (رَغِبْتُ فـي الشيءِ)، واتـە: ئـەو شـتەم پێخۆشـبوو زۆر بـە فراوانیـی ئـارەزووم لێـی بـووە، وەك دەگـوترێ: (رَغُبَ الشَّيءُ)، واتـە: ئـەو شـتە فـراوان بـوو، وە دەگـوترێ (رَغِبْتُ فيهِ) واتە: ئارەزووم بۆی چوو بەڵام ئەگەر بگوترێ، (رَغِبْتُ عَنهُ)، واتە: ئارەزووم بۆی نەچوو.

(سَفِهَ نَفْسَهُ): (السَّفَهُ: خِفَّةٌ فـي البَدَنِ وَاسـتعْمِلَ فـي خِفَّةِ النَّفْسِ لِنُقْصانِ العَقْلِ) واتـە: (خِفَّةٌ) سـووکییە لـە جەسـتەدا، وە بـەکارهێنراوە بـۆ عـەقڵ

سووکیی یانی: گێلیی‌و نەفامیی، کەواتە (سَفِهَ نَفْسَهُ)، واتە: عەقڵی خۆی سووك كرد، یان خۆی عەقڵ سووك كرد، یان خۆی گێل كرد.

(أَصْطَفَيْنَهُ): واتە: هەڵمانبژاردوە، (أَصْلُ الصَفَاء: خلُوصُ الشَّيءِ مِنْ الشَوبِ)، (الصَفَاء) ئەوەیە شتێك لە خلْتەو لە جسمێکی نامۆ کە لەگەڵی تێکەڵ بووە لێی جیابکرێتەوە، (والإِصطفاء: تَنَاولُ صَفْوِ الشَّيء) (إصطفاء) بریتیە لەوەی کە پوختەی شتێك هەڵگری، هەروەك: (الإِختيار: تناولُ خَيرهُ)، (الإختيار)، واتە: چاکەکەی هەڵبژێری.

(وَوَصَّىٰ بِهَآ): وە خوێنراویشەتەوە بە: (وَأَوْصَى بِهِ) واتە: وەسیەتی بۆ كرد، جا ئایا وەسیەت چییە؟ (الوَصِيَّةُ: التَّقَدُّمُ إلى الغَيْرِ بِمَا يَعْمَلُ بهِ مُقْتَرِناً بِوَعْظٍ) (الوَصِيَّةُ): بریتیە لەوەی تۆ بەشێوەی ئامۆژگاریی بە کەسێك بڵێی وابکەو وامەکە، لە ئەسڵدا لەوەوە هاتوە، (أرضٌ واصِيَةٌ: مُتَّصِلَةُ النَّبَاتِ)، واتە: بەردەوام سەوزایی‌و ڕووەکی لێ بڕوێ.

(شُهَدَآءَ): (الشهودُ والشهادَةُ: الحُضُورُ مَعَ المُشَاهَدَةِ، إمَّا بالبَصَرِ، أو بالبَصِيرَةِ)، واتە: (شهدَ) بەمانای (حَضَرَ) دێت، واتە: ئامادەبوو، وە بەمانای (شهدَ عَلَيهِ) واتە: شایەدیی لەسەردا، کەواتە (شهدآء)، واتە: ئامادەبووان، یاخود ئەوانەی کە شایەدییان داوە، (شهود)یش بریتیە لە ئامادەبوون لەگەڵ بینیندا، یان بە چاو ببینی، یان بە عەقڵ‌و بەهۆش ئاگات لێیبێ.

(أُمَّةٌ): (الأُمَّة: كُلّ جَمَاعَة يَجْمَعُهُم أمْرٌ مَا إمَّا دينٌ وَاحد، أو زمَانٌ واحد، أو مَكَانٌ واحد)، واتە: (أُمَّة) هەر کۆمەڵە خەڵکێکە کە کارێك کۆیان بکاتەوە، یان یەك دین کۆیان بکاتەوە، یاخود لە کاتێکدا، یان لە شوێنیکدا کۆببنەوە بۆ مەبەستێ.

(خَلَتْ): دەڵێ: (خَلاَ الزَمَان: أي مَضَى وَذَهَب)، واتە: کاتەکە تێپەڕی.

(كَسَبَتْ): (الكَسْبُ: مَا يَتَحَرَّاهُ الإنْسَانُ مِما فيهِ اجْتِلابُ نَفْعٍ، وَتَحْصِيلُ حَظٍّ، كَكَسْبِ المَالِ) واتە: (كسب) بریتیە لەو شتەی کە ئینسان مشووری لێ

بخواتو پەیدای بکات، تاکو سوودێکی پێوە وەدەست بێنێ، یاخود تێیدا بە ئاواتێك بگات، وەك (مالّ وەدەستهێنان)، (كَسَبَ) واتە: وەدەستی هێنا، بەرهەمی هێنا.

هـۆی هاتنە خـوارەوەی ئایەتەکـان

هۆی هاتنەخوارەوەی ئەو ڕستە قورئانییەی کە دەفەرموێ: ﴿ أَمْ كُنتُمْ شُهَدَآءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ ٱلْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنۢ بَعْدِى قَالُوا۟ نَعْبُدُ إِلَـٰهَكَ وَإِلَـٰهَ ءَابَآئِكَ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَـٰعِيلَ وَإِسْحَـٰقَ إِلَـٰهًا وَٰحِدًا وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴾، {(قَالَ ابْنُ عَبَّاس (رَضِيَ اللّهُ عَنْهُما) نَزَلَتْ في اليَهُود حَيْث قَالوا لِلْنَبيّ ﷺ ألَست تعلَم أنَّ يَعقُوب يَوم مَات أوصَى بنيهِ باليَهُوديَة؟) (أسباب النزول لِلنيسابوري)، واتە: عەبدوللّای کوڕی عەبباس خوا لێیان ڕازی بێ، دەڵێ: دەربارەی جوولەکەکان هاتۆتەخوارێ هاتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ گوتیان: ئەی موحەممەد ﷺ تۆ نازانی کە یەعقووب لەکاتی سەرەمەرگدا ئامۆژگاریی ڕۆڵەو نەوەکانی خۆی کردوە، کە هەر لەسەر جوولەکەیەتی بمێننەوە؟! خواش ﷻ بەدرۆی خستنەوە، وەك دوایی لە مانای گشتی ئایەتەکان باسی دەکەین.

مانـای گـشـتی ئایەتەکـان

خوا ﷻ لە ئایەتەکانی پێشوودا وەك لە دەرسی پێشوودا باسمان کرد، باسی ئیبراهیمی کرد ﷺ کە چۆن خوا تاقی کردۆتەوەو لە هەموو تاقیکردنەوەکانی خوا دەرچووەو، شایستەی ئەوە بووە کە بیکاتە پێشەواو سەرمەشق بۆ ئەوە دینداریی و بەندایەتیی فێری خەڵکی بکات، وە پاشان کە چۆن کەعبەی ماڵی خوای بینا کرد، کاتێ خوای پەروەردگار پێی فەرموو: (کەعبە) بینا بکەو، لەگەڵ ئیسماعیلی کوڕیدا دروستی کردو، پاشان چەند پاڕانەوەیەکیان کرد، جا دوای ئەوە خوا وەك داکۆکیی کردن لەسەر ڕاستو دروستیی ئیبراهیم کە پێغەمبەری

خاتەم لەسەریەتی فەرمووی: ﴿ وَمَن يَرْغَبُ عَن مِّلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَن سَفِهَ نَفْسَهُۥ ﴾، کێ ئارەزوومەند نابێت بۆ شوێنکەوتنی ئایینو ڕێبازی ئیبراهیم، مەگەر کەسێك کە خۆی نەفام کردبێو خۆی عەقڵ سووك کردبێ، یان خۆی گێل کردبێ، یاخود خۆی فەوتاندبێ، چونکە هەندێك دەڵێن: ﴿ سَفِهَ نَفْسَهُۥ ﴾ (أي: أهْلَكَهَا) خۆی فەوتاندبێ، ﴿ وَلَقَدِ ٱصْطَفَيْنَٰهُ فِي ٱلدُّنْيَا ۖ وَإِنَّهُۥ فِي ٱلْءَاخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾، بێگومان ئێمە لە دنیادا وەك گوڵبژێرێك هەڵمانبژاردوەو لە دوارۆژیشدا لە چاکانە، واتە: لە دوارۆژیشدا لەو پلەوپایە بەرزە دایە، کە خوا ﷻ تەنیا بۆ بەندە چاکەکانی تەرخان کردوە، لێرەدا خوا ﷻ بە پلەی یەکەم جوولەکەکانو نەصرانیی یەکانو خاوەن کتێبەکان دەدوێنێ، وە دوای ئەوانیش هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، کە: ئێوە لاف ئەوە لێدەدەن بە دوای ئیبراهیم کەوتوون، چونکە بۆ زانیارییتان هەموو خاوەن کتێبەکانو هەموو خاوەن بەرنامە ئاسمانییەکان شانازیی بەوەوە دەکەن کە خۆیان بە شوێن کەوتووی ئیبراهیم دەزانن، وە ئیبراهیم ﷺ خاڵی هاوبەشی نێوان هەموو خاوەن کتێبو خاوەن بەرنامە ئاسمانییەکانە، جا خوا ﷻ دەفەرموێ: مەگەر کەسێك خۆی عەقڵ سووك کردبێو خۆی گێل کردبێ، ئەگەرنا چۆن بەدوای ڕێبازو دینی ئیبراهیم ناکەوێ ﷺ، کە خوای پەروەردگار لە دنیاو لە دوارۆژدا هەڵیبژاردوە، بەڵام ئەی جوولەکەکان ! ئەوەتا ئێوە جوولەکایەتییتان گرتوەو بەریناوەن، وە ئەی نەصرانیی یەکان ! ئێوە نەصرانییەتتان گرتوەو بەریناوەن، وە ئەی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان ! ئێوەش هەر لەسەر شیركو بتپەرستییو وازی لێ ناهێنن، بەڵام ئەوەی بەڕاستی بە دوای ئیبراهیم دەکەوێو ڕێبازو بەرنامەی ئیبراهیمی گرتۆتە پێش، موحەممەد ﷺ و شوێنکەوتووانی ئەون، ئێوەش ئەگەر دەتانەوێ بە نەفامو گێل لەقەڵەم نەدرێن، ئەوە لەگەڵ پێغەمبەری کۆتاییو ئەوانەی لەگەڵێدان بە ڕێبازی ئیبراهیمدا بڕۆن، ئنجا خوا ﷻ هەڵوێستێکی ئیبراهیم دەگێڕێتەوە، دەفەرموێ: ﴿ إِذْ قَالَ لَهُۥ رَبُّهُۥٓ أَسْلِمْ ۖ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، کاتێك پەروەردگاری پێی فەرموو: گەردن کەچبە ! گوتی: گەردنکەچ بووم بۆ پەروەردگاری جیهانەکان.

لێرەدا خوا ﷻ بە شێوەیەکی گشتی باسی ئەوە دەکات کە ئیبراهیم ؈ کاتێ خوا پێی فەرمووە: گەردنکەچو ملکەچبە! یەکسەر گوتوویەتی: ئەوە گەردن کەچم، واتە: تۆ ئەگەر تەماشای ژیانی ئیبراهیم ؈ بکەیو تەماشای هەڵوێستەکانی بکەی، جگە لە مسوڵمانەتیيو گەردنکەچیيو ملکەچیی بۆ خوا، شتێکی دیکەی تێدا نابینیو، ئەوەی کە فەرموویەتی، بە حەقیقەت لەمیانەی هەڵوێستەکانیدا بەرجەستەی کردوە، چونکە زۆر کەس دەڵێ: مسوڵمانمو بۆ خوا ملکەچم، بەڵام کردەوەکەی قسەکەی هەڵدەوەشێنێتەوە، بەڵام ئیبراهیم ؈ کاتێ گوتوویەتی: بۆ خوا گەردنکەچم، کاتێك تەماشای ژیانەکەی دەکەی هەموو هەڵوێستەکانی بەڵگەو شایەدن لەسەر ئەوەی کە قسەکەی ڕاستەو هەرئەوەشە مسوڵمانەتیی بەڕاستیو بۆ خوا گەردنکەچبوونی ڕاستەقینە، کە تۆ بە کردەوە بۆ خوا گەردنکەچبی، وە ئەوەی کە بەقسە دەیڵێی بەکردەوە ئیسپاتی بکەی، نەك کردەوەکانت پێچەوانەی قسەکانت بن. ﴿ وَوَصَّىٰ بِهَآ إِبۡرَٰهِـۧمُ بَنِيهِ وَيَعۡقُوبُ ﴾، ڕاناوی (بِهَآ) بۆ میللەت دەچێتەوە، واتە: ئیبراهیمو یەعقووب وەسیەتی ڕۆڵەو نەوەکانی خۆیان بە گرتنی ئەو میللەتەو ئەو ئایینو ڕێبازە کرد، هەڵبەتە مەرج نیە ﴿ بَنِيهِ ﴾، تەنیا کوڕان بگرێتەوە، بەڵکو ئەوە پێی دەگوترێ: (تغليب الذكور علَى الإناث) لە زمانی عەرەبیدا کاتێك ئافرەتانو پیاوان پێکەوە باس دەکرێن، وشەیەك بەکاردێ کە هەردووکیان دەگرێتەوە، بەڵام بە ڕواڵەت زیاتر ڕووی لە پیاوانە، واتە ئیبراهیم ڕۆڵەو نەوەکانی ڕاسپاردوەو یەعقووبیش، کە لەسەر ئەو دینو ڕێبازە بڕۆن، جا ئایا وەسیەتەکەیان چۆن بوو؟ ﴿ يَٰبَنِيَّ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصۡطَفَىٰ لَكُمُ ٱلدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ﴾، هەردووکیان گوتیان: {ئیبراهیم وایگوت کە بابی ئیسماعیلو ئیسحاقە، وە یەعقووبیش وایگوت کە کوڕی ئیسحاقەو نەوەی (ئیبراهیم)ە، وە یەعقووب دوازدە کوڕی بوو ون یوسفو بنیامینو دە برای دیکەشیان بوو ون، یوسفو بنیامین لە دایکێك بوون، ئەوانی دیکەش لە دایکێکی دیکەبوون، هەر کام لە ئیبراهیمو لە یەعقووب گوتیان} ﴿ يَٰبَنِيَّ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصۡطَفَىٰ لَكُمُ ٱلدِّينَ ﴾، ئەی ڕۆڵەکانم ! خوا بەرنامەیەکی بۆ

هەڵبژاردوون بەرنامەیەکی بۆ پەسەند کردوون، کە بریتیە لەچی؟ ﴿فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ﴾، بە مسوڵمانەتیی نەبێ مەمرن، واتە: با ژیانتان هەمووی ئیسلامەتیی بێ بۆ خوا، تاکو مردنەکەشتان لەسەر ئیسلام بێ، چونکە ئینسان لەسەر چ بژیێ لەسەر ئەوەش دەمرێ، جا کە لێرەدا دەفەرموێ: بە مسوڵمانەتیی نەبێ مەمرن، دیارە مرۆڤ لەکاتی مردندا ئیرادەو ئیختیاری نیە، بەڵام هەرکەس بە مسوڵمانەتیی ژیا، بە مسوڵمانەتییش دەمرێو ئینسان لەسەر چ بژیێ لەسەر ئەوەش دەمرێ، کەواتە: ئەوە ئامۆژگارییە بەوە کە ئێوە بە مسوڵمانەتیی بژینو هەمیشە گەردنکەچ بن بۆ خوا، بۆ ئەوەی هەرکات مەرگو مردنتان گەیشتە سەر، لەسەر ئەوە بمرن کە لەسەری ژیاون، کە ئیسلامو گەردن کەچییە بۆ خواو، پابەندبوونە بە شەریعەتی خوای پەروەردگارەوە، ئنجا خوای بێ وێنە ﷻ ڕوو لە جوولەکەکان دەکات {وەك لە هۆی هاتنەخوارەوەکەی باسمان کرد، کە لافی ئەوەیان لێدەدا کە کاتی خۆی یەعقووب - سەلامی خوای لەسەربێ - لەکاتی سەرەمەرگدا وەسیەتی کردوە بۆ نەوەکانی کە بەدوای یەهودییەت بکەون}، ئیدی خوا ﷻ بەدرۆیان دەخاتەوەو دەفەرموێ: ﴿أَمْ كُنتُمْ شُهَدَآءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ ٱلْمَوْتُ﴾، یان ئایا ئێوە لەوێ بوون ئەی ئەو جوولەکانەی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ، یان هی ئێستاش، ئەگەر هەمان ئیددیعایان هەبێت، ئایا ئەو کاتە کە یەعقووب لە حاڵەتی سەرەمەرگ دابوو، ئێوە لەلای بوون؟ واتە: خۆ ئێوە لەوێ لەلای نەبوون ئەدی ئەو ئیددیعایەتان لە کوێ هێنا؟ بەڵێ ئەوە تەنیا خوایە ﷻ کە ئاگای لەو کاتیش بووەو، ئاگای لە ئێستاش هەیەو، ئەوە هەواڵتان پێدەدا، کە یەعقووب چی گوتوە، ئایا وەسیەتی یەعقووب وەك ئێوە ئیددیعا دەکەن ئەوەبووە، کە گوتوویەتی: هەر لەسەر یەهودییەت بمێننەوە، یان بە پێچەوانەوە وەسیەتەکەی شتێکی دی بووە، کە بەتەئکید شتێکی دیکە بووە، ئەویش ئەوەیە کە دەفەرموێ: ﴿إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنۢ بَعْدِى﴾، بە شێوەی پرسیار لە ڕۆڵەکانی پرسی: لە دوای من چ شتێك دەپەرستن؟! ﴿قَالُوا۟ نَعْبُدُ إِلَـٰهَكَ وَإِلَـٰهَ ءَابَآئِكَ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَـٰعِيلَ وَإِسْحَـٰقَ إِلَـٰهًا وَٰحِدًا

﴿ وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴾، (کاتێك یەعقووب ئەو پرسیارە ئاڕاستەی ڕۆڵەکانی دەکاتو دەفەرمویٚ لە دوای من چی دەپەرستن؟ بەتەمان بەدوای چ دینو ڕێبازێك بکەون؟) گوتیان: تەنیا پەرستراوی تۆ دەپەرستین ئەو پەرستراوەی کە تۆ پەرستووتە، (إله) بەمانای (پەرستراوە) خوا یەکێکە، بەڵام پەرستراو زۆرن، پەرستراوی بە هەق تەنیا خوایە، بەڵام پەرستراوی بەناهەقیش هەن، هەر لە هەواو ئارەزووەوە بگرە، تا دارو بەردو بتو سەنەمو خڕۆکەو مانگو ئەستێرەو طاغووتو حیزبو دەوڵەتو هەر شتێك بەو شێوەیە مامەڵەی لەگەڵ، کرا کە بەرزترین شتو گەورەترین شت بەڕێزترین شت بێو لە هەموو شت زیاتر بۆی ملکەچ بیو بەدوای بکەوی، ئەوە پەرستراوە جا ڕۆڵەکانی وەڵام دەدەنەوەو دەڵێن: ئێمە پەرستراوی تۆ دەپەرستینو پەرستراوی بابو باپیرانی تۆ: ئیبراهیم (کە باپیریەتی)و ئیسماعیل (کە مامیەتی)و ئیسحاق (کە بابیەتی) جا ئایا ئەو پەرستراو (إله)ە چەندن؟ ﴿ إِلَٰهًا وَٰحِدًا ﴾، یەك پەرستراو ﴿ وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴾، وە ئێمە بۆ ئەو ملکەچو گەردنکەچین، کەواتە: ئەوە وەسیەتی یەعقووب بووە بۆ کوڕەکانیو کاتێك کە پرسیاری لێکردوون، ئاوا وەڵامیان داوەتەوە، دیارە ئەویش وەڵامەکەی زۆر پێ خۆشبووەو ئەوە دوایین قسەی نێوان یەعقووبو ڕۆڵەکانی بووە، ئەی کەواتە: جوولەکەکان! ئێوە ڕاست ناکەن کە گوایە یەعقووب وەسیەتی بۆ ڕۆڵەکانی کردوە: پابەندبن بە جوولەکایەتییەوە، لە کۆتاییدا خوا دەفەرمویٚ ﴿ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ﴾، ئەوانە کۆمەڵێك بوون ڕابردنو تێپەڕین ﴿ لَهَا مَا كَسَبَتْ ﴾، هەرچی کردوویانەو وەدەستیان هێناوە، لە کردەوەی چاك یان خراپ، ئەوە ئەوان خاوەنی کردەوەکانی خۆیانن ﴿ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ ﴾، وە ئێوەش هەر کردەوەیەك بەدەست بێنن چاك بێ یان خراپ، ئێوەش دەبن بە خاوەنی کردەوەکانی خۆتان ﴿ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴾، ئێوە دەربارەی کردەوەکانی ئەوان کە ئەنجامیان داون لێتان ناپرسرێتەوە، هەر وەك ئەوانیش دەربارەی ئێوە پرسیاریان لێ ناکرێ، وەك کوردەواریی خۆمان دەڵێ ((نان ئەو نانە ئەمڕۆ لە خوانە)) مەچن شانازیی مەکەنو خۆ هەڵمەکێشن کە ئێمە لەسەر ڕێبازی (ئیبراهیم)ین، کە

ڕاستیش ناکەن، یان ئێمە نەوەو وەچەی (ئیسحاق‌و یەعقووب)ین، شانازیی بەوانەوە مەکەن، چونکە ئەوان کردەوە چاکەکانی خۆیان هی خۆیانەو ئێوەش کردەوەی خراپی خۆتان، هی خۆتانە، ئازابن ئێوەش کردەوەی باش بکەن وەك ئەوان، ئەگەرنا کردەوەی چاکی ئەوان دادی ئێوە نادات.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: ئیبراهیم ﷺ خاڵی هاوبەشی نێوان هەموو خاوەن کتێبەکانە، وە هەموو خاوەن بەرنامە ئاسمانییەکان، لەسەری یەك دەنگن، بەڵام پێغەمبەرانی دیکە (علیهم الصلاة والسلام) مەرج نیە هەموویان لەسەریان یەك دەنگ بن، هەڵبەتە ئەهلی ئیسلام دان بە هەموو پێغەمبەراندا دێنن ﴿...لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِهِۦ... ﴿٢٨٥﴾﴾البقرة، بەڵام ئیبراهیم هیچ کەس ڕا جیایی لەسەری نەبووە، بۆیە خوا ﷻ لە قورئاندا زۆر باسی ئیبراهیمی کردوە، وە بەڕاستی ئیبراهیم لە سەردەمی خۆیدا لەگەڵ هەموو ئەوانەی نەیاربوون بە بەرنامەو ڕێبازی خوا، لەگەڵ هەموویان تێکگیراوە، لەگەڵ نەمروددا تێکگیراوە، کە گوتوویەتی: ﴿... أَنَا۠ أُحْيِۦ وَأُمِيتُ ... ﴿٢٥٨﴾﴾البقرة، من دەمرێنم‌و دەژیەنم، طاغووتێك بووە خۆی بە پەرستراوی خەڵك زانیوە، هەروەها لەگەڵ ئەستێرە پەرستان تێکگیراوەو، لەگەڵ خۆر پەرستان‌و، لەگەڵ مانگ پەرستان‌و، لەگەڵ بتپەرستان، لەگەڵ هەموو ئەوانەدا کە غەیری خوایان پەرستوەو لەگەڵ هەموو ئەوانەدا کە بەڕێی غەیری خوادا ڕۆیشتوون، تێکگیراوە، بۆیەش ئیبراهیم ﷺ شایستەیی پێشەوایەتی خەڵکی بە گشتی هەبووە، چونکە بەڵگەی لەسەر خەڵکی ڕۆژگاری خۆی تەواوکردوە، پاشان ئیبراهیم هەر لە شوێنێکدا دانەنیشتوە، سەرەتا لە عێراق بووە، پاشان چۆتە شام، ئنجا چۆتە میسر، دوایی چۆتە حیجاز، یانی ئەو شوێنانەی کە پێشتر بەشەریەتی زۆر لێبووە، دەوری ڕووبارەکانی نیل‌و دیجلەو فوڕات‌و ئەوانە، ئیبراهیم ﷺ لەنێو ئەو هەموو خەڵکەدا ژیاوەو بەڵگەی ئایینی خوای لەسەر تەواوکردوون .

مەسەلەی دووەم: گەردنکەچیی کاکڵەی بەندایەتییە، وەك ئەم ڕستە قورئانییە دەیگەیەنێ: ﴿ إِذْ قَالَ لَهُۥ رَبُّهُۥٓ أَسْلِمْ ۖ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، یادبکەوە کاتێك پەروەرگاری پێی فەرموو: گەردنکەچبە، گوتی: گەردنکەچم بۆ پەروەردگاری جیهانەکان، گەردنکەچیی بۆ خوای پەروەردگار کاکڵەی بەندایەتی بۆ خواو کاکڵەی مسوڵمانەتیی‌و کاکڵەی ئیمانە بۆچی؟ چونکە ئەگەر ئینسان بەڕاستی ئیمانی هەبێ، دەبێ بەڕاستی بۆ خوا ملکەچبێ‌و، بەڕاستی بە دوای پێغەمبەری خوا بکەوێ ﷺ، بۆیەش بەدوای پێغەمبەری خوا دەکەوێ، چونکە ئەو پێغەمبەرە ﷺ بەڕێی خوادا دەیبات‌و بۆ ئەوەی کە ملی پێ کەچبکا بۆ خوا ﷻ، ئنجا دیارە ملکەچیی بۆ خوا بەس قسەیەك نیە بەدەم بگوترێ، بەڵکو کردەوەیەکە دەبێ لە ژیانی ئینساندا ڕەنگ بداتەوە لە سەرجەم بوارەکانی ژیانیدا، چ لەبواری درووشمەکانداو چ لە بەرنامەکاندا، چ لە ژیانی تاکییداو، چ لە ژیانی کۆمەڵییداو، چ لە ژیانی سیاسیداو، چ لە ڕووی مەعنەویی‌و، چ لە ڕووی ماددیی، دەبێ بەندایەتییت بۆ خواو ملکەچییت بۆ خوا، لە خۆتدا بەرجەستە بکەی، ئەوجار مسوڵمانی‌و ملکەچی بۆ خوا.

مەسەلەی سێیەم: کە هەرکام لە ئیبراهیم‌و یەعقووب (علیهما الصلاة والسلام) ئامۆژگاریی‌و وەسیەت دەکەن بۆ ڕۆڵەو نەوەکانی خۆیان، ئەوەی لێوەردەگیرێ کە ئینسان دەبێ هەمیشە وەسیەت‌و ئامۆژگاریی بکات بۆ دەوروبەری خۆی‌و نزیکانی خۆی، بەوە کە لە بەرنامەی خوای پەروەردگار لانەدەن، واتە: ئەگەر ئینسان تاکە وەسیەتێکی هەبێ دەبێت، ئەوەبێ کە وەسیەت بکات بۆ نزیکانی خۆی، کە ملکەچبن بۆ خواو پابەندبن بە شەریعەتی خواوە، بەڕاستی ئەوە گەورەترین وەسیەتە، چونکە مایەی بەختەوەریی‌و سەربەرزیی دنیاو دوارۆژە.

مەسەلەی چوارەم: بەرنامەی هەڵبژێردراوی خوا چییە؟ بێگومان ئیسلام ئەو دینەیە کە خوا هەڵیبژاردوە بۆ ڕۆڵەو بۆ نەوەکانی ئیبراهیم‌و ئیسماعیل‌و ئیسحاق‌و یەعقووب (علیهم الصلاة والسلام)، بەلام نەك تەنیا بۆ ئەوان، بەڵکو ئیسلام بەرنامەی هەڵبژێردراوی خوایە بۆ هەموو بەشەرییەتیش، وەك

دەفــــــەرموێ: ﴿...ٱلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ ٱلْإِسْلَٰمَ دِينًا ...﴿٣﴾﴾ آل عمران، ئەمڕۆ ئایینەکەتانم بۆ تەواوکردن‌و ئیسلامم بە بەرنامە بۆ پەسەند کردن‌و چاکەی خۆمم بەتەواویی لەگەڵتان کرد، لەڕاستیدا تاکە بەرنامەیەك کە لەلای خوا هەڵبـژێردراوو پەسند کراوبێ، بریتیە لە ئیسلام، واتە: خوای پەروەردگار بە غەیری ئیسلام ڕازی نیە بکرێتە بەرنامەی ژیان، غەیری ئیسلامیش هەموو ئەو ڕێچکانە دەگرێتەوە، کە لە ڕۆژهەلاّت‌و ڕۆژئاواو لەنێوخۆدا پەیدابوو ون‌و پەیدا دەکرێن.

مەســــەلەی پێنجــەم: کــە خــوای پــەروەردگار دەفــەرموێ: ﴿إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ ٱلْمَوْتُ﴾، کاتێك کە مردن گەیشتە سەر یەعقووب، مەبەست پێی حاڵەتی سەرەمەرگ نیە، چونکە لە سەرەمەرگدا ئینسان وەسیەتی بۆ ناکرێ، واتە: کە نیشانەکانی مردنی لێ وەدەرکەوتن‌و هۆکارەکانی مردنی لێوە نزیك کەوتن.

مەسەلەی شەشەم: مرۆڤ دەبێ خۆی هەبێ، نەك بەتەمای چاکیی باب‌و باپیران‌و پێشینانی لێبگەڕێ، ئەگەر کەسێك بۆ خۆی خاڵیبێ لەو سیفەتە چاکانەی کە لەواندا هەبوون، ئەوە وەك دەڵێ: (کە خۆت کۆسەی ڕیشی بابت بەتۆ چی !)، یان (کەس بە مەلەی بابی ناپەڕێتەوە)، تۆ دەبێ تۆ خۆت مشووری کردەوەی چاك بخۆی، ئەگەر بابت کردەوەی باشی بووە، پێشینانت کردەوەی باشیان بووە، بە تایبەتی کوڕە مەلاو کوڕە سەیدو کوڕە شێخ‌و ئەوانە ... زۆر جار بەتەمای ئەوە لێ دەگەڕێن کە بابی شێخ بووە، بابی پیاوی چاك بووە، یان بابی فلاّن کەس بووە .. لە ڕاستیدا (کەس بە مەلەی بابی ناپەڕێتەوە)، بەتایبەتی بۆ هەڵسوکەوت‌و مامەڵە لەگەڵ خوداو بۆ قیامەت، هەر کەس دەبێ بۆ خۆی کردەوەی باش بکات، ئنجا بەختەوەرو سەرفراز دەبێت، ئەگەرنا: کەس بە خەیاڵ نەبووە بە ماڵ !.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی هەژدەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە هەشت (٨) ئایەت پێکدێت، کە ئایەتەکانی: ژمارە (٩٢ تاکو ٩٩)ن، لە سوورەتی (البقرة)، خوا ﷻ لە دوو توێی ئەم هەشت ئایەتەدا، هەندێکی دی لە هەڵوێستە خراپەکانی جوولەکەکان دەخاتەڕوو، وەك گوێلك پەرستیی کە پێشتریش باسکراوە، بەڵام لێرەدا بەچاویاندا دەداتەوە، هەروەها سەرپێچیی‌و لاملیی کردنیان لە فەرمانەکانی ئەو شەریعەت‌و بەرنامەیەی کە بۆیان نێرراوە، وە لاف لێدانی ئەوە کە بەهەشت لە دواڕۆژدا تەنیا لە گرەوی ئەواندایەو، لەسەر ئەواندا تاپۆ کراوە، وە زیاد لە پێویست خۆشویستنی دنیا، وە بە دوژمن زانینی جوبڕائیل ﵇ وە ئەوە کردنە بیانووی ئەوە کە ئیمان بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ نەهێنن، کە جوبڕائیل وەحی بۆ دێنێت !

﴿وَلَقَدْ جَآءَكُم مُّوسَىٰ بِٱلْبَيِّنَٰتِ ثُمَّ ٱتَّخَذْتُمُ ٱلْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَنتُمْ
ظَٰلِمُونَ ﴿٩٢﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ ٱلطُّورَ خُذُوا۟ مَآ ءَاتَيْنَٰكُم
بِقُوَّةٍ وَٱسْمَعُوا۟ ۖ قَالُوا۟ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُوا۟ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ ۚ
قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُم بِهِۦٓ إِيمَٰنُكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾ قُلْ إِن كَانَتْ لَكُمُ
ٱلدَّارُ ٱلْءَاخِرَةُ عِندَ ٱللَّهِ خَالِصَةً مِّن دُونِ ٱلنَّاسِ فَتَمَنَّوُا۟ ٱلْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ
﴿٩٤﴾ وَلَن يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًۢا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٩٥﴾ وَلَتَجِدَنَّهُمْ
أَحْرَصَ ٱلنَّاسِ عَلَىٰ حَيَوٰةٍ وَمِنَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُوا۟ ۚ يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ
بِمُزَحْزِحِهِۦ مِنَ ٱلْعَذَابِ أَن يُعَمَّرَ ۗ وَٱللَّهُ بَصِيرٌۢ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا

لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ
لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّلَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَرُسُلِهِۦ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَىٰلَ فَإِنَّ
ٱللَّهَ عَدُوٌّ لِّلْكَٰفِرِينَ ﴿٩٨﴾ وَلَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ ۖ وَمَا يَكْفُرُ بِهَآ إِلَّا
ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٩٩﴾ ﴾

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

((وە بێگومان مووسا بە بەڵگە ڕوونەکانەوە هاتە لاتان (ئەی جوولەکەکان) کەچی دوای وی، کاتێك کە چوو بۆ وەرگرتنی تەورات، ستەمکارانە گۆلکتان کردە پەرستراو ﴿٩٢﴾ وە یادبکەنەوە کاتێك پەیمانتانمان وەرگرتو (چیای) طووڕمان بەسەرتانەوە ڕاگرتو پێمانگوتن: ئەو (بەرنامەی)ەی پێمانداون بە توندیی بیگرنو گوێ بگرن، کەچی گوتیان: بیستمانو سەرپێچییمان کرد! وە خۆشەویستی گۆلك بەهۆی کوفریانەوە بە دڵیاندا خورابووەوە: بڵێ: (ئەگەر بڕواداربن وەك ئیددیعا دەکەن) ئەوە ئیمانەکەتان فەرمانتان بە خراپترین شت پێدەکات! ﴿٩٣﴾ بڵێ: ئەگەر ڕاستە مەنزڵگای دوارۆژ بەتایبەتو بە جیا لە خەڵك بۆ ئێوەیە، دەمردن بە خۆزگە بخوازن، ئەگەر ڕاست دەکەن ﴿٩٤﴾ بەڵام بێگومان هەرگیز مردن بە ئاوات ناخوازن، بەهۆی ئەوەوە کە دەستیان پێشی خستوە لە کردەوەی خراپ، وە خوا بە ستەمکاران زانایە ﴿٩٥﴾ وە بێگومان تۆ دەیانبینی کە سوورترین کەسن لەسەر هەرجۆرە ژیانێك تەنانەت لە هاوبەش دانەرەکانیش سوورترن، یەکێکیان حەز دەکات هەزار ساڵ تەمەن بکات، هەرچەندە ئەگەر ئەو تەمەنەشی ببێ لە ئازاری دۆزەخ لای نادات، وە خوا بینەری ئەوەیە کە دەیکەن ﴿٩٦﴾ بڵێ: هەرکەسێك دوژمنی جیبریلە، با بزانێ کە ئەو بە فەرمانی خوا قورئانی دابەزاندۆتە سەر دڵی تۆ، کە ئەوەی پێش خۆی بەڕاست دەزانێ، ڕێنماییو موژدەیە بۆ بڕواداران ﴿٩٧﴾ هەرکەسێك دوژمنی خواو فریشتەکانیو

پێغەمبەرانی‌و جیبریل‌و میکال بێت، ئەوە بێگومان (کافره)و، خواش دوژمنی کافرانە ﴿٩٨﴾ وە بێگومان ئایەتی ڕوونمان بۆ لای تۆ ناردوونە خوارێ، کە جگە لە لادەران هیچ کەس پێیان بێبڕوا نابێ ﴿٩٩﴾)).

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(بِٱلۡبَيِّنَٰتِ): (بَانَ واستَبَان و تَبَيَّن) واتە: ڕوون بوّوە، کە (بَيِّنات) لەوەوە هاتوە، (والبَيِّنَةُ: الدِّلَالَةُ الوَاضِحَة عَقلِيَةً كَانَتْ أو مَحْسُوسَةً)، (بَيِّنَة) ڕێنیشاندەرێکی ڕۆشنە چ ڕێنیشاندەری عەقڵیی بێ، چ هی بەرهەست بێ، دیارە (بَيِّنات) کۆی (بَيِّنة)یە، واتە: بەڵگە ڕۆشنەکان.

(وَٱسۡمَعُواْ): واتە: ببیستن، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی تێبگەن (إفهَمُوا) یاخود فەرمانبەری بکەن (أطِيعُوا)یە، چونکە: (السَّمْعُ: قُوَّة في الأُذُنِ بهِ يُدرِكُ الأَصْوَات و فِعلَه: السَّمْع) واتە: (سمع) هێزێکە لە گوێدا کە ئینسان دەنگەکانی پێ دەبیستێ، ئنجا کردەوەکەیشی پێی دەگوترێ: (سَمْع)، جاری واش هەیە مەبەست لە بیستن تێگەیشتنە، وە جاری واش هەیە مەبەست پێی طاعەت‌و فەرمانبەریی کردنە.

(وَأُشۡرِبُواْ فِي قُلُوبِهِمُ ٱلۡعِجۡلَ): مەبەست لەم ڕستەیە دوو شتە:

١/ عەرەب دەڵێن: (أَشْرَبْتُ البَعِيرَ: أي شَدَدْتُ حَبْلاً في عُنُقِهِ)، واتە: پەتێکم لە ملی حوشترەکە قایم کرد، واتە: گوێلك بەدڵیانەوە شەتەك درا بوو، بەدڵیانەوە بەسترابوو کە کاتی خوای گوێلکیان پەرست ئەو گوێلکە وەك بڵێی بە پەتێکەوە بەدڵیانەوە گرێدرابوو، ئەوەندە خۆشیان دەویست.

٢/ یاخود لێرەدا وشەیەك پەڕێنراوە، کە سیاق دەلالەتی لەسەر دەکات‌و بریتییە لە (حُبّ) بەمجۆرە (أُشرِبَ حُبُّ العِجْلِ في قُلُوبِهِم)، واتە: خۆشویستنی گوێلك بە دڵیاندا کرابوو، وەك خواردنەوەیەك.

(بِئْسَمَا): (أَصْـلُ بِـئْسَ: بَئِـسَ وهُـوَ مِنَ البُـؤْسِ) واتــە: خراپتــرین شـت، چـونكە وشـەی (بِـئْسَ) لـە (بَـئِسَ)ەوە هـاتوە، ئـەویش لـە (بُـؤْس)ەوە هـاتوە، واتــە: خراپتـرین نارەحەتیـی.

(خَالِصَةً): واتە: سـاغو خالّیی لە خلّتە (الْخَالِصُ كَالْصَافي إلاّ أَنَّ الخَالِصَ مَا زَالَ عَنهُ شَـوْبُهُ بَعْدَ أَنْ كَانَ فِيهِ يُقَالُ: خَلّصتُهُ فَخَلَص) واتە: (خَالِص)، وەك (صافي)، وایە، بەلاّم جیاوازییەكەیان ئەوەیە كە (خَالِص) خلّتەی لەگەلّ بێ‌و لێی جیاكرابێتەوە، یاخود شتێكی غـەریبی لەگـەلّ بووبـێ‌و لێـی جیاكرابێتـەوە، بەلاّم (صافـي) ئەوەیە كە هەر لە ئەسلّدا صاف بووبێت، دەگوتـرێ: (خَـلَّصْـتُـهُ فَخَلَص) واتە: ساغم كردەوە، یاخود پالاّوتـم‌و سـاغ‌و صاف بۆوە.

(فَتَمَنَّوُاْ): (التَمَنِّي: تَقْدِيرُ شَـيءٍ فـي النَّفْـسِ وتَـصُّوره فِيهَا) (تَمَنِّي) ئەوەیـە كـە ئینسان شـتێك لـەدلّی خۆیدا وێنا بكات، واتە: خۆزگـە بە شـتێك خواستن.

(أَحْرَصَ): (الحِـرصُ: فَرْطُ الشَّـرهِ وفَـرْطُ الإرَادَة)، (حِرْص) ئەوەیـە كـە ئینـسان زۆر ئـارەزووی لـە شـتێك بێـت‌و زۆر بەتـەمای شـتێك بـێ، (أَحـرَصَ) یـانی: سوورتر لەسـەر هەبوونی شـتێك.

(بِمُزَحْزِحِهِۦ): واتـە: لادان، چونكـە (زَحْزَحَ)، واتـە: (أزال) لایـدا.

(قَلْبِكَ): (قَلْـب)، واتـە: دلّ، (قَلْـبُ الـشَّـيءِ: تَـصرِيفهُ وصَـرْفُهُ عَـن وَجْـهٍ إلـى وَجْـهٍ وَسُمِّي القَلْبُ قَلْبَاً لِتَقَلُّبِهِ)، (قَلْب) بریتیـە لـەلادانی شـتێك لـە لایـەك بـەرەو لایەك، وە دلّ بۆیـە ناونراوە دلّ، چونكە لە حالّێكەوە بۆ حالّێك دەگۆڕێ.

(بِإِذْنِ ٱللَّهِ): (الإذْنُ فـي الشَّـيءِ: إعلاَم بإجَازَتـه والرُّخْصَـة فِيـهِ)، (إذنْ) بریتیـە لـە ئاگـاداركردنەوە كـە ئیجـازەو مۆلّــەت هەیـە ئـەو شــتە بكرێ، جا جــاری وا هەیە وشــەی: (بـإذنِ الله)، واتە: بە مۆلّەتی خوا، وە جاری وا هەیـە مەبەسـت پێــی ئیـــرادەو ویـــستی خوایـــە، دیـــارە (إذْن)ی شـــەرعییمان هەیـــەو (إذْن)ی

کەونییمان هەیە، (إذْن)ی شەرعیی، ئەوەیە کە خوا لـە شـەرعی خۆیـدا ڕێگای دابێ بـە شـتێك، وە (إذْن)ی کـەونیی یـان قـەدەریی، ئەوەیـە کـە خـوای زانـاو توانا خواسـتو ویستی لەسەر شـتێك بوو بێت.

هـۆی هاتنــە خوارەوەی ئایەتەکــان

١) هـۆی هاتنــە خــوارەوەی ئــەو ئایەتــەی کــە دەفــەرموێ: ﴿ قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ ﴾، {عَـنْ ابْـنِ عَبّـاسٍ رضي الله عنه قَـالَ: أَقْبلَـت يَهُـودُ إلـى الـنَّبيّ ﷺ فَقَـالوا: يَـا أَبـا القَـاسم، نَسْئَلُـكَ عَـن أشـياءِ، فإن أجبتَنا فِيهَا اتبعناكَ، أخْبِرنَا مَنِ الَّذي يَأتيَـكَ مِنَ الـمَلائِكَة؟ فإنـهُ لَـيسَ مِـن نَبـيّ إلاَّ يأتيـهُ مَلَـكٌ مِـن عِنـدَ رَبّـهِ عز وجل بالرسَـالَة و بَـالوَحيِ، فَمَـنْ صَـاحِبُكَ؟ قـاَلَ: جبــريل، قـاَلوا: ذَاكَ الـَّذي يَنـزلُ بالـحَرب و بالقِتَـال، ذَاكَ عَـدُّونَا، لَـوْ قُـلْتَ: مِيكَـائِيل الـَّذي يَنْـزِلُ بالقَـطْرِ والرَّحمَـة، اتَّبَعنـاكَ فَأَنْزَلَ الله تَعَـالَى: ﴿ قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ ﴾، (أســـــبَاب النــــــزُول لِلنَيسـابوري، ص: (١٨)، رَوَاهُ أَحْمَـد بـرقم: (٢٤٨٣)، والـتِّرمِذِيّ بـرقم: (٣١١٧)}، واتە: هەندێ لە جوولەکەکـان هاتن بـۆ لای پێغەمبـەر ﷺ گوتيـان: ئـەی بـابی قاسیم ! هەنـدێ شـتت لـێ دەپرسـین، ئەگـەر وەڵامتداینـەوە شـوێنت دەکـەوین، هەواڵمـان بدەیە کـێ وەحی بۆ تـۆ دێنــێ لـە فریـشتەکان؟ چونکە هـیچ کام لـە پێغەمبەران نەبووە، مەگەر فریشتەیەك وەحیو بەرنامەی بۆ هێنـاوە، جا ئایا ئەو فریشتەیەی دێ بۆلای تۆ کامەیە؟ ئـەویش فـەرمووی: (جیبــریل)ە، (دیـارە جیبــریل سەرۆکی ئەو فریشتانەیە کە وەحیو پەیـام بۆ پێغەمبەران دەێنن، وە بـۆلای هـەموو پێغەمبــەران هـەر ئـەو بـووە)، گوتیـان: ئـەوە ئـەو کەســەیە کـە فەرمان دەکات بە جەنگو بە کوشـتار، ئـەوە دوژمـنی ئێمەیـە، ئەگـەر گوتبــات: میکــائیل کـە سەرپەرشــتیی بــاران بـارینو دابـەزینی بـەزەیی خوایـە، شـوێنت دەکەوتین، (دیارە ئەوە بەس بیانووگــرتن بووە).

٢) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی، کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ءَايَـٰتٍۭ بَيِّنَـٰتٍ ۖ وَمَا يَكْفُرُ بِهَآ إِلَّا ٱلْفَـٰسِقُونَ ﴾، {(قَالَ ابْنِ عَبَّاسٍ هَذَا جَوَابٌ لأبنِ صُورِيَا، حِينَ قَالَ لِرَسُولُ اللهِ يا مُحَمّد مَا جِئتَنَا بِشَيءٍ نَعْرِفُهُ ومَا أُنْزِلَ عَلَيْكَ مِن آيَةٍ بَيِّنَةٍ فَنَتَّبِعُك بها، فَأنْزَلَ الله هَذَهِ الآيَةَ)}، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لێیان ڕازی بێ دەڵێ: ئەم ئایەتە وەڵامی (ابن صوريا)یە، - یەکێك بوو لە زانایانی جوولەکە - کە هاتە لای پێغەمبەر ﷺ گوتی: ئەی موحەممەد ! تۆ هیچ شتێکت پێ نیە کە لەسەر بناغەی ئەوە شوێنت بکەوین، وە تۆ هیچ موعجیزەو بەڵگەیەکت نەهێناوە! تاکو بەهۆیەوە شوێنت بکەوین، خواش ئەم ئایەتەی ناردە خوار.

دیارە جوولەکەکان زۆرجار لە بیانوو گەڕاون، بۆ پاساودانەوەی هەڵوێستی خۆیان، وە بۆ ئەوەی دوایی جەنگێکی ئیعلامیی دروست بکەن لە دژی پێغەمبەر ﷺ ئەو جۆرە مشتومڕانەیان لەگەڵ پێغەمبەردا کردوە، ئەگەرنا زانیویانە کە موحەممەد پێغەمبەری خوایە، ئەوە لەلایەك لەلایەکی دی، ئەوان هەڵساون لێرەدا ئەوەیان کردۆتە بیانوو، کە تۆ بۆچی موعجیزەیەکی بەرهەستت پێ نیە؟ وەك چۆن مووسا ﷺ گۆچانی پێبوو دەبوو بە ئەژدیها، وە دەستی لەبن هەنگڵی دەنا وەك گڵۆپ دادەگیرسا، وە چەندان موعجیزەی دیکە، وە عیسا ﷺ مردووی زیندوو دەکردەوەو، نەخۆشی گول (گەڕ)و بەڵەك و کوێری زگماکی چاك دەکردەوە، بەڵێ ئەوان داوای ئەو جۆرە موعجیزانەیان لە پێغەمبەر دەکرد ﷺ، بێخەبەر لەوە کە موحەممەد پێغەمبەری هەموو بەشەریەتە، بۆیە خوا شتێکی بۆ کردۆتە بەڵگەو موعجیزە، کە هەتا بەشەریەت لەسەر زەوی بمێنێ، ئەو بەڵگەو موعجیزەیەش دەمێنێ، کە قورئانە، بەڵام ئەگەر خوا ﷻ موعجیزەی وەك هی پێغەمبەرانی دیکەی بە پێغەمبەری ئێمە دابایە، بۆ ئیسپاتی پێغەمبەرایەتییەکەی، ئەوە بە مردنی خۆی ئوممەتەکەی بەڵگەی بەدەستەوە نەدەما، بۆ ئیسپاتی پێغەمبەرایەتی موحەممەد ﷺ، ئەگەرنا بێگومان

پێغەمبەری ئێمە ﷺ موعجیزەی دیکەی بوون، بەڵام بۆ ئیسپاتی پێغەمبەرایەتی خۆی تەنیا قورئانی بە بەڵگە هێناوەتەوە.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ لەسەر سەرزەنشتکردنو هەڵەو کەموکووریی پێشینانیان خستنەوە بەرچاوی جوولەکەکانی رۆژگاری پێغەمبەری خاتەم ﷺ بەردەوامە، لە سۆنگەی ئەوەوە کە زۆر خۆیان بەو رابردووەو بەو پێشینانەیانەوە هەڵکێشاوەو شانازیی‌یان پێوە کردوون ! خوای کاربەجێش ئەو راستییانەیان بیردەخاتەوە لەبارەی رابردوویانو پێشینانیانەوە، تاکو لەو لەخۆبایی بوون (غرور)و خۆبەزلگریی‌و خۆپەسندییەیان بێنێتە خوارێ، بۆیە روو لە جوولەکەکانی سەردەمی پێغەمبەرو ﷺ ئەوانەی ئێستاش دەکاتو دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ جَآءَكُم مُّوسَىٰ بِٱلْبَيِّنَٰتِ ثُمَّ ٱتَّخَذْتُمُ ٱلْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَنتُمْ ظَٰلِمُونَ ﴾، بێگومان مووسا بە بەڵگەو موعجیزەی ئاشکراوە هاتە لاتان، ئنجا دوای ئەوەش، واتە: دوای ئەوەی کە ئەو هەمووە موعجیزەو بەڵگەی بۆ هێنابوون، یاخود دوای ئەوەی کە چوو تەورات وەرگرێ لە خوای پەروەردگار، هەتا هاتەوە ئێوە گۆلکتان پەرستو ئێوە ستەمکاربوون، پاشان دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ ٱلطُّورَ ﴾، وە یادبکەنەوە ئەو کاتەی پەیمانمان لێتان وەرگرت، وە کێوی طوورمان بەسەر سەرتانەوە راگرت، وەك لە دەرسەکانی رابردوودا باسمان کرد، کە ئایا پابەند دەبن بە تەوراتەوەو، بە برگەکانی ئەو پەیمانەوە کە لێتان وەردەگیرێ، کە نێوەرۆکی ئەو برگانەش هەر لە تەورات دایە، دیارە ئەوکاتە گوتوویانە: بەڵێ، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ خُذُواْ مَآ ءَاتَيْنَٰكُم بِقُوَّةٍ وَٱسْمَعُواْ ﴾، پێمانگوتن: ئەوەی پێمانداون ئەو بەرنامەو شەریعەتە، بە جیددیی‌و بە توندیی وەریبگرن، (واتە: لێی تێبگەن یاخود: فەرمانبەریی بکەن)، ﴿ قَالُواْ سَمِعْنَا

وَعَصَيْنَا ﴾، گوتیـان: (واتـە: جوولەکـەکانی سـەردەمی مووسا ؑ وە دوایـیش بـە درێژایی ژیانیان هەر ئەوە هەڵوێستی کردەییان بووە) بیستمانو سـەرپێچییمان کرد، لێرەدا زانایان دەڵێن: ئەوە بە زمانی حاڵ خوای زانا بەسەرهاتی ئەوان دەگێڕێتەوە، واتە: بە زمانی حاڵ، گوتیان: ئەوە بیستمان، بەڵام بەقسەمان نەکـردی، ﴿ وَأُشْرِبُوا۟ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ ﴾، وە گۆلکیان بە دڵەوە نووسابووو شـەتەك درابوو، یاخود خۆشەویستی گۆلکیان وەك خواردنەوەیەك پێ خواردرابۆوە، وەك ئەوەی شتێك بەتۆبزیی بە گەروویاندا بکرێ، بەهۆی کوفرو بێبڕواییانە، ﴿ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُم بِهِۦٓ إِيمَـٰنُكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴾، ئەی پێغەمبەر ﷺ وە هەر مسوڵمانێك کە لەگەڵ جوولەکەدا قسان دەکەی ! بڵێ: خراپترین شت ئەوەیە کە ئیمانتان فەرمانتان پێدەکات، ئەگەر ڕاست بکەن ئیماندارین ! بۆیە وا دەفەرموێ: چونکە جوولەکە ئێستاش لەگەڵ دابێ، خۆیان لە هەمووکەس بە ئیماندارتر دەزانن و دەڵێن: ئێمە ئیمانداریـن و ئەگەر ئیماندار هەبن هەر ئێمەین ! وەختی خۆیشی بە پێغەمبەر ﷺ یان دەگوت: تۆ بۆ چیمان بانگ دەکەی ؟ ئێمە لە پێش تۆدا ئیمانمان هێناوەو، لەپێش تۆدا کتێبمان زانیوە، جا خوا دەفەرموێ: ئەگەر ئیمان ئەوەبێ کە فەرمانتان پێدەکات گۆلك بپەرستن و سەرپێچیی فەرمانی خوا بکەن، ئەوە خراپترین شت ئەو ئیمانەیە، کە ئەو فەرمانە خراپەتان پێدەکات، واتە: ئەوە ئیمان نیە، ئیمان دەبێت ئینسان وا لێبکات کە کردەوەی چاك بکات، ئیمان دەبێ ئینسان ڕێك و ڕاستبکات و، پاك و چاکی بکات و، سەر ڕاستی بکات، بەڵام کە مرۆڤ لارو خوارو پیس و پۆخڵ و ناهەموارو نالەبار بوو، مانای وایە هەرچەندە ئیددیعای ئیمان بکات، لێی ناسەلمێنرێت، چونکە شوێنەواری ئیمانی پێوە نابینرێ، ئنجا ئیددیعایەکی دیکەیان ئەوەبوو دەیانگوت: لە دوارۆژدا بەهەشت هەر لەسەر ئێمە تاپۆکراوەو هەر ئێمە دەچینە بەهەشت، جا خوا (جلَّ شَأْنُهُ) دەفەرموێ: ﴿ قُلْ إِن كَانَتْ لَكُمُ ٱلدَّارُ ٱلْـَٔاخِرَةُ عِندَ ٱللَّهِ خَالِصَةً مِّن دُونِ ٱلنَّاسِ

﴿ فَتَمَنَّوُاْ ٱلْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴾، پێیان بڵێ: ئەگەر مەنزڵگای دواڕۆژ لەلای خوا تایبەتە بە ئێوەوەو بەشی کەسی دیکەی پێوەنیە، مردن بە خۆزگە بخوازن ئەگەر ڕاست دەکەن، واتە: هێندە لە مردنێ مەترسێن‌و، ئەوەندە ژیانی دنیاتان خۆش نەوێ، تۆ کە دڵنیای ئەگەر بچیە خزمەت خوا، میوانداریت دەکات‌و دەتخاتە بەهەشت، نابێ لە مردن بترسێی، کەچی ئەی جوولەکەکان کە ئێوە هێندە لە مردنێ دەترسێن‌و هێندە ژیانی دنیاتان خۆشدەوێ، ئەوە بەڵگەو نیشانەی ئەوەیە کە ڕاست ناکەن، ئەو قەناعەتەتان نیە کە بەهەشت بۆ ئێوە دانرابێ‌و ئەوە تەنیا ئیددیعایەکە دەیکەن، بۆ ئەوەی عەوامەکان‌و خەڵکە سادەکەتان چەواشە بکەن‌و، بڕوا بە پێغەمبەری کۆتایی نەهێنن ﷺ، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ وَلَن يَتَمَنَّوْهُ أَبَدَاۢ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ﴾، وە هەرگیز ئەوانە مەرگ‌و مردن بە ئاوات ناخوازن، بەهۆی ئەو کردەوانەوە کە دەستیان پێشی خستوە، واتە: بە هۆی پەرێزی پیسیانەوە، هەرگیز حەز بە چارەی مردن ناکەن،﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، وە خوا زانایە بەستەمکاران، ئەوانیش هەم زوڵمیان لە خۆیان کردوە، وە هەم لەوەش کە جوولەکە ئیددیعا دەکەن، شوێنی کەوتوون، کە شەریعەتی مووسایە، وە لە پێغەمبەری کۆتایی ﷺیش، کە خەڵکی لە بەرانبەریدا تووشی چەواشەکاریی دەکەن، تاکو ئیمانی پێ نەهێنن، پاشان باسی هەڵوێستێکی دیکەیان دەکات‌و، دەفەرموێ: ﴿ وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ ٱلنَّاسِ عَلَىٰ حَيَوٰةٍ وَمِنَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُواْ ﴾، وە تۆ دەبینی ئەوانە سوورترین کەسن لەسەر هەر جۆرە ژیانێك (بەس بژین)، تەنانەت لەوانەش کە هاوبەشیان (بۆ خوا) داناوە، ﴿ يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ ﴾، یەکێکیان (یان هەر کامێکیان) بە خۆزگە دەخوازێ، کە هەزارساڵ تەمەنی بێ﴿ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِۦ مِنَ ٱلْعَذَابِ أَن يُعَمَّرَ ﴾، هەرچەندە ئەگەر هەزار ساڵیش بژیێ، ئەو تەمەنە درێژە هەر لە ئاگری لانـاداو دووری ناخاتەوە ﴿ وَٱللَّهُ بَصِيرٌۢ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴾، وە خوا بینەری ئەوەیە کە ئەنجامی دەدەن، وە

هەڵوێستێکی دیکەیان ئەوە بوو، کە ئەوەیان بە بیانوو دەهێنایەوە: بۆیە ئیمان بە پێغەمبەری کۆتایی ناهێنن، چونکە ئەو پەیکەی کە وەحی بۆ دێنیٚ‌و، ئەو نوێنەرەی کە لەنێوان ئەوو خوا دایە، جیبریلە ﷺ وە دەیانگوت: جبیریل فەرمانی جەنگ‌و کوشتاری هێناوە لە خواوەو، دوژمنی ئێمەیە، ئنجا لەبەر ئەوەی بە دوژمنی ئێمەدا پەیامی خوات بۆ دێ، ئێمە شوێنت ناکەوین ! هەڵبەتە ئەوە بیانوویە، ئەگەرنا هەرکەسێ خوا بیکات بە نوێنەری خۆی، تۆ دەبێ دۆستت بێ، ئەگەر خۆت بە بەندەی خوا دەزانی، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴾، بڵێ: هەرکەسێك دوژمنی جیبریلە (کە سەرۆکی هەموو فریشتەکانە، وە سەرۆکی ئەو فریشتانەیە کە وەحی دێنن) ئەوە بابزانن کە جیبریل بە فەرمانی خواو بە مۆڵەتی خوا قورئانی دابەزاندۆتە سەر دڵی تۆ، کە ئەوەی پێش خۆی (واتە: هەموو کتێبەکانی پێش خۆی) بەڕاست دەزانی، وە ڕێنمایی‌و موژدەیە بۆ بڕواداران، ﴿ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِّلْكَافِرِينَ ﴾، وە هەرکەسێك دوژمنی خواو فریشتەکانی‌و پێغەمبەرانی‌و جیبریل‌و میکال بێ، ئەوە بە تەئکید کافرەو خواش دوژمنی کافرانە، یانی: هەرکەسێك دوژمنی فریشتەکانی خوا بێ، ئەوە دوژمنی خوایەو هەرکەسێ دوژمنی یەکێ لە پێغەمبەرانی خوا بێ، ئەوە دوژمنی خوایە، ﴿ وَلَقَدْ أَنزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ۖ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴾، وە بە تەئکید ئێمە ئایەتە ڕۆشنەکانمان بۆ لای تۆ ناردوون (ئایەتەکانی قورئان نیشانەی زۆر ڕۆشنن کە تۆ پێغەمبەری خوای)، وە هیچ کەسێ پێیان بێبڕوا نابێت، مەگەر لادەربێ، لادەربێ لە حوکمی عەقڵ، لە حوکمی عیلم، لە فیطرەتی خۆی، وە لادەربێ لە پەیام‌و بەرنامەی هەموو پێغەمبەران (صَلَّى اللّهُ عَلَيهِم وَسَلَّم).

چـەند مەسـەلەیـەکی گرنـگ

مەسـەلەی یەکـەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا مُوسَى ٱلۡكِتَٰبَ وَقَفَّيۡنَا مِنۢ بَعۡدِهِۦ بِٱلرُّسُلِ ﴾ مەبەست لێرەدا ئەوەیـە کە هەڵوێستتان لـە بەرانبـەر موحەممەددا ﷺ، هەرهەمـان هەڵوێـستتانە کـە لـە بەرانبـەر مووسـادا عليه السلام هـەتانبوو، مووساش عليه السلام زۆر موعجیزەو بەڵگەی ئاشکرای بۆ هێنان، کەچی سەرپێچییتان لە فەرمانی کرد، کەواتە: موحەممەدیش ﷺ ئیمان هێنان پێی پەکی لەسەر موعجیزەو بەڵگەیەکی دیکە نەکەوتوە، بـەڵکو هەرناتانـەوێ ئیمان بێنن، وەك چۆن ئیمان هێنانتان بە مووسا پەکی لەسەر موعجیزەو بەڵگە نەکەوتبوو، بەڵگەو موعجیزەی زۆری بۆ هێنان، کەچی هەر سەرپێچییو لاملییتان کرد.

مەســـەلەی دووەم: کــە دەفــەرموێ: ﴿ خُذُواْ مَآ ءَاتَيۡنَٰكُم بِقُوَّةٖ وَٱسۡمَعُواْ ﴾، ئەوەی لێ وەردەگیرێ، کە شەریعەتو کتێبـی خـوا، **یەکەم:** دەبێ بەجیددییو بەهێز، وە بەتوندیی وەربگیرێ، نەك بە دەستێکی شل کە هەر خۆت لـێبدەن بکەوێتە خوار، یان بە هەڕەشەیەك، یان بە تەماعێك دەستی لـێبەربدەی! دەبێ توند بیگری، **دووەم:** وە پاشان دەبێ بـە تێگەیشتنەوە، وە بـە پابەندییـەوە بێ، وەك پێشتر چەمكو واتای بیستن (واسمَعوا)مان ڕوونکردەوە.

مەسەلەی سێیەم: کە گوتوویانە: ﴿ قَالُواْ سَمِعۡنَا وَعَصَيۡنَا ﴾، وا پێدەچێ، کە خوا سبحانه وتعالى لێرەدا وەك بڵێی حاڵەتی کردەیی ئەوان بگێڕێتەوە، واتە بە زمانی حاڵ گوتیان: ئەوە بیستمان، بەڵام بە قسەشت ناکەین!

مەسـەلەی چـوارەم: کـە خـوا چـەند جارێـك دەفـەرموێ: ﴿ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ﴾، ئاماژەیە بەوە کە ئەگەر ئینسان ئیمانی هەبێ، ئیمان ئینسان ڕاستە ڕێ دەکات بەرەو چاکە، وە کردەوەی چاکی پێدەکاتو دڵ وەدەچەرخێنێ بەرەو طاعەتی خوا، کەواتە: هەر کاتێك ئینسان ڕوو لـە خێر نـەبووو، ڕوو لـە چاکە نـەبووو، پابەندنـەبوو بـە شـەریعەتی خـواوە، مانـای وایـە ئیمـانی نیـە، سەرچاوە ئەگەر

بەڕاستی سەرچاوەیەکی چاك بێ، ئاوی زولاڵو صافی لـێ هەڵدەقوڵـێ، ئینـسان ئەگـەر بەڕاسـتی ئیمـانی هـەبێ، ئـەوە کـردەوەی چـاك، ئاوێکـە لـە سەرچـاوەی ئیمانەوە هەڵدەقوڵـێ.

مەسـەلەی پێنجـەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿ قُلْ إِن كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِندَ اللَّهِ خَالِصَةً مِّن دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴾، ئەگـــەر ڕاســـت دەکەن مەنزڵگای دواڕۆژ تەنیا بۆ ئێوە دانراوە، مـردن بـەئاوات بخـوازن، ئـەوەی لێوەردەگیـرێ کە بەڕاستی ئینـسانێ ئیمـانی بـە خوابـێو ئیمـانی بـە دواڕۆژبـێ، هەرگیز لە مردن ناترسێ، وە مردن وەك میوانێك تەماشا دەکات، وە هەرکەسـێ زۆر لە مردن ترسا، بابزانێ ئیمانی بە دواڕۆژ پتەو نیە، یـاخود جاری وا هەیـە ئیمانی بە دواڕۆژ پتەوە،[١] بەڵام کردەوەی باشی نیەو پـەرێزو بەرهـەمی باشـی نیـەو لـە سـزای کردەوەکـانی خـۆی دەترسـێ، بـەڵام هەرکەسـێ کـردەوەی باشـی هەبوو، ئیمانیشی پتـەو بـوو بـە دواڕۆژ، بـە دڵنیـایی لـە مـردن ناترسـێ، بەڵـێ، هەرکەسێ پەرێزی پاك بوو بەرچاویشی ڕووناك دەبێو بێبـاك دەبێ.

مەسـەلەی شەشـەم: جوولەکـەکان گرفتێکـی زۆر گـەورەیان ئـەوەبوو کـە زۆر خـۆ پەسند بوون، ئەوەتـا لێـرەدا دەڵێن: مەنزڵگای دواڕۆژ هـەر بـۆ ئێمـە دانـراوە! جا ئەوە هەمووی بۆ ئێمە جێگای عیبـڕەتە، کە ئینسان نابێت خـۆ پەسـندبێو وابزانـێ کـە قیامـەت هـەر لـە گـرەوی وی دایـەو، بەهەشـت هـەر چـاوەڕێی وی دەکات! بەڵکو ئینسانی ئیمانـدار هەمیـشە دەبـێ ترسـیـشی هـەبێو ئومێدیـشی هـەبێ، ئومێـدی هـەبێ بـە ڕەحمـەتی خـوا، وە ترسـیـشـی هـەبێ لـە دادگــەری خوا ﷻ، کە بەهـۆی کردەوە خراپەکانییەوە تووشی سـزابێ.

مەسـەلەی حەوتـەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَىٰ حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا ﴾، واتە: وە دەیانبیـنـی کـە سـوورترین کەسـن لەسـەر هـەرجۆرە

---

١) هەرچەندە هەرکات مرۆڤ بڕوای بەخواو بە دواڕۆژ پتەو بوو، کردەوەی باشـیشی دەبن، ئەو دووانـە مەگەر چۆن دەنا لەیەك دانابڕێن.

ژیانێك وە لە هاوبەش بۆ خودا دانەرەکانیش سوورترین، لێی وەردەگیرێ کە هەرکەسێکت بینی، هەر کوتەی ژیانی بوو، هەرجۆرە ژیانێك، ئەوە بە حەقیقەت شێوەی جوولەکەکانی هەیە، ئینسانی ئیماندار دەبێ بیەوێ ژیانێکی مسوڵمانانە بژیێ، ژیانێکی سەربەرزانە بژیێ، بەڵام ژیانێکی دوور لە خواو ژیانێکی گوناهکارانەو زەبوونانەو ژێردەستانە، نابێ لەسەری سووربێ داواکاری بێ.

مەسەلەی هەشتەم: وەك باسمکرد خوا ﷻ بە جوولەکەکان دەفەرموێ: ئێوە کە ئیددیعای ئەوە دەکەن کە جیبریل دوژمنتانە، کەواتە: ئێوە دوژمنی خوان، جا ئەوە لێی وەردەگیرێ، کە کەسێك بەڕاستی خوای خۆشبوێ، دۆستەکانی خواشی خۆشدەوێن، دۆستەکانی خواش فریشتەکانن، پێغەمبەرانن، ئیماندارانن، کەواتە: هەرکەسێ ئیمانداارانی بەگشتی خۆشنەویست، یان کۆمەڵێك لە مسوڵمانانی خۆشنەویست، لەبەر مسوڵمانەتییەکەیان، دەبێ لە ئیمانی خۆی بترسێو، مانای وایە ئەو کەسە پەیوەندیی لەگەڵ خوا چاك نیە، چونکە کەسێك بەڕاستی خوای خۆشبوێ، دۆستەکانی خواشی خۆشدەوێن.

خوای پەروەردگار لەو کەسانەمان بگێڕێ کە ئیمانداری باشن، وە وامان لێبکات، کە تێکڕای دۆستەکانی خواشمان خۆشبووێن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی نۆزدەیەم

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئەم دەرسەمان چوار (٤) ئایەت دەگرێتە خۆی، ئایەتەکانی: (١٠٠ هەتا ١٠٣)، لەم ئایەتانەدا خوا ﷻ باسی پەیمان شکێنیی جوولەکەکانمان بۆ دەکات، وە باسی پابەندنەبوونیان بەو کتێبەوە کە خوای پەروەردگار بۆی ناردوون، وە پاشان باسی ئەوەمان بۆ دەکات، کە چۆن بەدوای جادووو بەدوای جادووگەران کەوتوون.

﴿أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا۟ عَهْدًا نَّبَذَهُۥ فَرِيقٌ مِّنْهُم ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾ وَلَمَّا
جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ
كِتَٰبَ ٱللَّهِ وَرَآءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ وَٱتَّبَعُوا۟ مَا تَتْلُوا۟ ٱلشَّيَٰطِينُ عَلَىٰ
مُلْكِ سُلَيْمَٰنَ ۖ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَٰنُ وَلَٰكِنَّ ٱلشَّيَٰطِينَ كَفَرُوا۟ يُعَلِّمُونَ ٱلنَّاسَ
ٱلسِّحْرَ وَمَآ أُنزِلَ عَلَى ٱلْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَٰرُوتَ وَمَٰرُوتَ ۚ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ
حَتَّىٰ يَقُولَآ إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ ۖ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِۦ بَيْنَ ٱلْمَرْءِ
وَزَوْجِهِۦ ۚ وَمَا هُم بِضَآرِّينَ بِهِۦ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۚ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ
وَلَا يَنفَعُهُمْ ۚ وَلَقَدْ عَلِمُوا۟ لَمَنِ ٱشْتَرَىٰهُ مَا لَهُۥ فِى ٱلْءَاخِرَةِ مِنْ خَلَٰقٍ ۚ وَلَبِئْسَ
مَا شَرَوْا۟ بِهِۦٓ أَنفُسَهُمْ ۚ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ ءَامَنُوا۟ وَٱتَّقَوْا۟ لَمَثُوبَةٌ
مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ خَيْرٌ ۖ لَّوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾﴾.

مانـای وشـە بە وشـەی ئایەتەکـان

((ئایا هەرکات پەیمانێکیان (لێوەرگیرا) کۆمەڵێکیان فڕێیاندا، بەڵکو زۆربەیان بڕوا ناهێنن ﴿١٠٠﴾ وە کاتێك پێغەمبەرێکیان لە خواوە بۆهات، کە بەڕاست دانەری ئەوەیە کە پێیانە، هەندێك لەوانەی کتێبیان دراوەتێ، کتێبی خوایان فڕێدایە پاش پشتیان وەك بڵێی نەزانن ﴿١٠١﴾ وە کەوتنە شوێن ئەوەی کە شەیتانەکان لەسەردەمی سولەیماندا دەیانخوێندەوە، وە سولەیمان ﷺ بێبڕوا نەبوو، بەڵکو شەیتانەکان بێبڕوا بوون کە خەڵکیان فێری جادوو، وە فێری ئەوە دەکرد کە بۆسەر دوو فریشتەکان لە بابل، کە هاڕووتو ماڕووتن دابەزی، وە کەسیان فێر نەدەکرد تا نەیانگووتبا: ئێمە بۆ تاقیکردنەوەین، جا بێبڕوا مەبە (بە هۆی جادووەوە)، ئیدی ئەوەیان لێفێردەبوون کە مێردو ژنەکەیان لەیەك جیادەکردەوە، وە بێگومان بەبێ ویستی خوا جادووگەران ناتوانن زیان بە هیچ کەس بگەیەنن، وە شتێکیان لێ فێردەبوون کە زیانی لێدەدان، وە سوودی پێ نەدەگەیاندن، وە بەدڵنیاییەوە دەیانزانی کە هەرکەسێك جادوو بکڕێ، لە دواڕۆژدا بێبەشە، وە ئەگەر زانیبایان (دڵنیا دەبوون کە) ئەوە خراپترین شتە کە خۆیانی پێ بفرۆشن ﴿١٠٢﴾ وە ئەگەر ئەوان بڕوایان هەبووایەو پارێزیان کردبایە (کارێکیان دەکرد کە پاداشتی خوای تێدابێ) وە پاداشتێك لەلایەن خواوە لە هەموو شتێك چاکترە ئەگەر بزانن﴿١٠٣﴾)).

شـیکردنـەوەی هەندێـك لە وشـەکان

(نَّبَذَهُ): (النَّبْذُ: إلقَاءُ الشَّيءِ وَطَرْحُهُ لِقِلَّةِ الإعتِداد بِهِ)، (نَبذْ) بریتییە لە فڕێدانی شتێكو تووڕدانی بەهۆی کەم گرنگیی پێدانیو بەبێ بایەخ تەماشاکردنییەوە.

(تَتْلُواْ): (تَلاَهُ: تَبِعَهُ مُتَابَعَةَ لَيْسَ بَينَها مَا لَيسَ مِنْهَا وذَلِكَ يَكُونُ تَارَةً بِالجِسْمِ وتَارَةً بالإقتِدَاءَ فِي الحُكْمِ ومَصْدَرُهُ: تُلُوَّ وتِلْوُ، وتَارَةً بِالقِرَاءة

وتَدَبُّر المَعنَى ومَصدَرُهُ تِلاَوَة) واتـە: (تَـلاَهُ) یـانی: شـوێنی کـەوت، جـا ئـەو شـوێنکەوتنە شوێنکـەوتنێکی یـەك لـەدوای یەکـە کـە هـیچ شـتی نەکەوێتـە نێوانیێ، وە جاری وایە شـوێنکەوتنی چەند جیسمێکە بـەدوای یەکداو، جاری وایـە شـوێنکەوتنی بڕیـارە کـە چاوگەکــەی (تُلُـوٌّ) و (تِلـْوٌ)ە، وە جـاری وایــە مەبەست پێی خوێندنەوەو لـێوردبـوونەوەی واتـایە، کە چاوگـەکەی (تِلاَوَة).

(عَلَىٰ مُلۡكِ سُلَيۡمَـٰنَ): واتە لە سـەردەمی حوکمڕانێـتی سـولەیمـان پێغەمبەردا عليه السلام کە هەم پێغەمبــەر بووەو هەم پادشــاش بووە.

(بِبَابِلَ): شـارێکە، ئەو شـارە ناودارەیە لە عێراق، کە ئێستاش هەر بەو ناوەوە ماوە.

(فِتۡـنَةٌ): تاقیکردنــەوە، (أصْـلُ الفَـتْنِ: إدْخَـالُ الذَّهَـبِ النَّـار لِتَظـهَر جَوْدَتُـهُ مِـنْ رَدَاءَتِـهِ)، واتە: ئەسڵی وشـەی (فِتنَـة) لـە (فَتْن)ەوە هـاتوە، (فَتْن)یـش ئەوەیـە زێـڕ بخەیـە نێـو ئـاگرەوە، بـۆ ئـەوەی چاك‌و خراپـی لەیـەك جیابێتـەوە، وەك خـوای کاربـەجێ بـە مووسـای فـەرمووە: ﴿ ...وَفَتَنَّـٰكَ فُتُونٗاۚ ...٤٠ ﴾ طه، واتـە: تۆمان تاقیکردەوە بە چەند تاقیکـردنەوەیەك، تاکو خـڵـتەی پێوە نەهێـڵێ.

(خَلَـٰقٍ): (الخَـلاَق: مَـا اكتَـسَبهُ الإنسَـان مِنَ الفَضِيلَةِ بِخُـلُقِهِ) واتـە: (خَـلاق) ئەو خەسڵەتە جوانەیە کە مرۆڤ بە ڕەفتاری خۆی وەدەستی دێنـێ، وە لـێرەدا (خـلاق) یـانی (نصـیب): بەش.

(شَـرَوۡاْ بِهِۦٓ): (الشِّـرَاءُ والبَيـعِ يَتَـلاَزمَانِ، وَشَـرَيْتُ بِمَعْـنى بِعْـتُ أكثَـر، وابتَعْـتُ بِمَعْنى اشـتَرَيْتُ أكثَـر)، واتـە: (شِـرَاء وبَيـعِ) پێکـەوە پەیوەسـتن‌و بـەزۆریی (شَرَيْتُ) بەمانای (فرۆشـتم) دێ، وە (ابْتَعْـتُ) بەمانای (کڕیم) دێ.

(لَمَثُوبَةٌ): (ثَوَاب) لە ئەسڵدا لە (ثَـابَ) (يَثُـوب)ەوە هـاتوە، واتـە: (رَجَـعَ) (يَرْجِـعُ) کـە مەبەسـت پێـی ئـەو پاداشـتە چاکەیە، کـە بـەهۆی کـردەوەی چاکەوە بـۆ ئینسـان دەگەڕێتەوە.

هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئایـەتەکـان

دەربارەی هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی، کە دەفەرموێ: ﴿وَٱتَّبَعُواْ مَا تَتْلُواْ ٱلشَّيَٰطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَٰنَ ...﴾، تەفسیرەکان زۆر شتیان باسکردوە، کە هەمووی لە ئیسرائیلیاتەوە وەرگیراوە، یەکێکیان ئەم گێڕراوەیە، کە بەیهەقی لە (سنن)ی خۆیدا هێناویەتی، وە حاکمیش بە صەحیحی داناوە[1] لە عەبدوللای کوڕی عومەرەوە، خوا لێیان ڕازی بێ، وە خاوەنی تەفسیری (فتح القدیر) لە بەرگی (١) لاپەڕە (١٦٧)دا هێناویەتیو، وەك گوتم لە ئیسرائیلیاتەوە هاتووەو من بۆیە بۆتان دێنم، تاکو ئەگەر کەوتە بەرچاوتان فریوی پێ نەخۆن، کە ئەمە دەقەکەیەتی: {(أَشرَفَت المَلائِكَة عَلَى الدُّنيا فَرَأت بَني آدَمَ يَعصُونَ، فَقَالَت: يَارَبِّ مَا أجهَل هَؤلاَءِ مَا أقلَّ معرفة هؤلاءِ بِعَظَمَتِك، فَقَالَ الله: لَوْ كُنْتُم فِي محلاّتِهِم لَعصيمتُوني، قَالَتْ: كَيْفَ يَكُونُ هَذَا وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ؟ قَالَ: فاختَارُوا مِنْكُم مَلَكَين، فَاختَارُوا هَارُوتَ ومَارُوت، ثُمَّ أُهْبِطَا إِلى الأرض ورُكِّبَتْ فِيهِمَا شَهَوَاتُ بَني آدَم ومُثِّلَتْ لَهُمَا امرَأةٌ فَمَا عُصِما حَتَّى وَاقَعَا المَعْصِيَة، فَقَالَ الله: اختَارا عَذَابَ الدُّنيا أو عَذَابَ الآخِرَة، فَنظَر أحَدُهما لِصاحِبِهِ قَالَ ماتقولُ؟ قَالَ أقُولُ إِنَّ عَذَابَ الدُّنيا، يَنقَطِع وإِنَّ العَذَابَ الآخِرَة لايَنقَطِع، فاختَارَا عَذَابَ الدُّنيا فَهُمَا اللَّذان ذَكَرَ الله فِي كِتَابِهِ: ﴿وَمَآ أُنزِلَ عَلَى ٱلْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَٰرُوتَ وَمَٰرُوتَ﴾)}، واتە: مەلائیکەتەکان تەماشای دنیایان کرد ئادەمیزادیان بینی گوناهان دەکەن، گوتیان: ئەی پەروەردگارمان! ئەوانە چەندە نەزانن، ئەوانە چەندە بێئاگان لە گەورەیی تۆ! چۆن دەبێ سەرپێچیی لە فەرمانی تۆ بکەن؟! خوا فەرمووی: ئەگەر

---

١) بەڵام مەرج نیە هەر گێڕرانەوەیەك لەڕووی سەنەدەوە پسپۆڕانی ئەو بوارە بەڕاست (صحيح)یان دانا، ڕاست بێ، بەڵكو وێڕای ڕووی (سند)و (رواية)ی، دەبێ (متن)و (دراية)یشەوە بێ گرێوگۆڵ بێ، ئەوجار بەڕاست دادەنرێ.

ئێوەش لە شوێنی ئەوان بن گوناهـان دەکەن، گوتیـان: جا چـۆن ئێمـە گوناهـان دەکـەین، کـە هەمیـشـە تـۆ بـەپاك دەگـرینو ستایـشـت دەکـەین، وە تـۆ دوور دەخەینەوە لەوە کە شایستەی تۆ نیە؟ خوا فەرمووی: باشە دوو فریشتان لە بەینی خۆتاندا هەڵبژێرن (دایانبەزێنمە سەر زەوی داخۆ بزانم چۆن دەردەچن؟) ئـەوانیش هـارووتو ماروتیـان هەڵبـژاردنو دابەزێنرانـە سـەر زەوی، وە ئـەو ئارەزووانەی کە لە ئادەمیزاددا هەن، تێیاندا دانران، (واتە: وەك ئینسانیان لێکرا)، وە ئافرەتێکی جوانیـان پـێ نیـشاندرا، ئیـدی خۆیـان پـێ ڕانەگیـرا هەردووکـیان تووشی گوناح بوون لەگەڵی، ئنجا خوا ﷻ پێـی فـەرموون: هەڵبـژێرن سـزای دنیـا، یاخود هی دواڕۆژ، یەکێکیان تەماشـای ئەویدیکەی کرد، گوتی: دەڵێی چی؟ گـوتی: دەڵێم: سزای دنیا هەرچۆن بێت دەبرێتـەوە، بەڵام سزای دواڕۆژ نابرێتـەوە، ئیـدی سزای دنیـایان هەڵبژارد، جا ئەم ئایەتە کە دەفـەرموێ: ﴿ وَمَآ أُنزِلَ عَلَى ٱلۡمَلَكَيۡنِ بِبَابِلَ هَٰرُوتَ وَمَٰرُوتَ ﴾، ئەوە لەبارەی ئەو دوو فریشتەوەیە.

هەرچـەندە وەك گوتمـان: زانایـان هەنـدێکیان گوتوویانـە: کـە ئـەوە فـەرموودەی پێغەمبـەرە ﷺ، بـەڵام بـەدڵنیایی یـەوە ئـەوە فەرمایـشتی پێغەمبـەر ﷺ نیــە، بەڵکــو هــاوەڵان ئەگــەر وەریــشیان گرتبــێ، وەك عەبــدوڵڵای کــوڕی عــەبباسو عەبدوڵڵای کوڕی عومەر خوا لێیـان ڕازی بـێ، لـە زانایـانی جوولەکـە وەریـانگرتوە، کـە دەچـێتەوە سـەر ئیـسڕائیلیاتو کـتێبەکانی جوولەکـەکان، وە لەڕاسـتیدا ئـەو بەسەرهاتە شتی وای تێدایە، کە لەگەڵ قورئـاندا ناگونجێو تێکدەگیـرێ، بۆیە ئێمە ناچارین ڕەتیبکەینەوەو دواییش زیاتر قسەی لەبارەوە دەکەین.

مانـــای گـــشـــتی ئایـــەتەکـــان

لەبارەی چۆنیەتی پەیوەستبوونی ئەم ئایەتانە بـە ئایەتـەکانی پـێش خۆیانـەوە، دەڵـێم، وەك مـن تێیدەگـەمو لەبـەر تیـشکی تێگەیـشتنی توێژەرەوانـداو بـە وردبوونـەوەی خۆشـم، خـوا ﷻ هـەر لەسـەر باسـی جوولەکـەکان بەردەوامـەو دەفـەرموێ: ﴿ أَوَكُلَّمَا عَٰهَدُواْ عَهۡدٗا نَّبَذَهُۥ فَرِيقٞ مِّنۡهُمۚ بَلۡ أَكۡثَرُهُمۡ لَا يُؤۡمِنُونَ ﴾،

ئەوە چییە هەرکاتێ پەیمانێکیان بەست، هەندێکیان پەیمانەکە دەشکێنن! بەڵکو زۆربەیان ئیمان ناهێنن، تەماشا بکەن خوا ﷻ خوای ڕاستبێژو دادگەرو کاربەجێ، نەیفەرمووە: هیچیان ئیمان ناهێنن، بەڵکو فەرموویەتی: ﴿ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴾، وە لە شوێنی دیکەدا دەفەرموێ: ﴿ فَرِيقٌ مِّنْهُم ﴾ کۆمەڵێکیان، جا ئەوە ئێمە دەبێ لێیەوە فێری عەدلو ئینصاف بینو نەچین حوکمی گشتی بەسەر خەڵکیدا بدەین، لەنێو هەموو خەڵکیدا چاكو خراپ هەیە، بۆیە لێرە دەفەرموێ: بەڵکوو جولەکەکان زۆربەیان ئیمان ناهێننو زۆر بێ پەیمانن، بەلام لەوبارەشەوە دیسان دەفەرموێ: ﴿ فَرِيقٌ مِّنْهُم ﴾، کۆمەڵێکیان پەیمان دەشکێنن، نافەرموێ: هەموویان، ئنجا باسی هەڵوێستیان لە بەرانبەر پێغەمبەری کۆتاییدا دەکات: ﴿ وَلَمَّا جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ ﴾، وە هەرکاتێك پێغەمبەرێکیان لەلایەن خواوە (بۆ هات کە مەبەست پێی موحەممەدە ﷺ) کە ئەوەی بەوانیشە بەڕاستی دەزانێ، ئەم تەعبیرە: ﴿ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ ﴾، بۆیە خوا ﷻ هەمیشە دووبارەی دەکاتەوە بە بۆچوونی من:

یەکەم: بۆ ئەوەی بزاندرێ کە موحەممەد ﷺ یەکێکە لە پێغەمبەرانی خواو هەموو پێغەمبەرانی پێش خۆی بەڕاست دەزانێ، بۆیە هەر کۆمەڵێك خۆیان بە شوێنکەوتووی هەر پێغەمبەرێك دەزانن، دەبێ دەمارگیرییان بۆ ئەو پێغەمبەرە وایان لێنەکات، کە بڕوا بە موحەممەد نەهێنن، چونکە موحەممەد ﷺ ئەو پێغەمبەرەی ئەوانیش بەڕاست دەزانێو کتێبەکانی ئەوانیش ئەسڵەکەیان بەڕاست دەزانێ.

دووەم: بۆ ئەوەی بزاندرێ کە پێغەمبەری کۆتایی ﷺ شتێکی جیا لە پێغەمبەرانی دیکەی نەهێناوە، وە پێغەمبەران هەموویان ڕێبواری یەك ڕێگابوونو، یەك بەرنامەیان پێبووەو، هەموویان یەکتریان بەڕاست زانیوە، وەنەبێ پێغەمبەرێك شتێکی هێنابێ جیا لەوانی دیکە! بەڵێ لە شتی بچووك بچووکدا کە تایبەت بوون بە ژینگەو بە واقیعو هەلومەرجی

کۆمەڵگەوە، یان عورفو باوی ئەو خەڵکەوە، کە لە سەردەمی وان دابوون، جیاوازیی هەبووە لەنێوان بەرنامەی پێغەمبەراندا (علیهم الصلاة والسلام) بەڵام لە هێڵە گشتیەکاندا، هەموو پێغەمبەران یەك بەرنامەیان پێبووە، وەك لە شوێنێکی دیکە دەفەرموێ: ﴿شَرَعَ لَكُم مِّنَ ٱلدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِۦ نُوحًا وَٱلَّذِيٓ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ وَمَا وَصَّيۡنَا بِهِۦٓ إِبۡرَٰهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰٓۖ أَنۡ أَقِيمُواْ ٱلدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُواْ فِيهِۚ ...﴿١٣﴾﴾ الشوري ، بەڵێ پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) هەموو یەك دینیان هێناوە، ئەویش ئیسلامە، بۆیە زاراوەی دینە ئاسمانییەکان (الأديان السماوية) هەڵەیە، بەڵکو دەبێ بگوترێ شەریعەتە ئاسمانییەکان، بەرنامە ئاسمانییەکان، ئەگەرنا دین یەك دینە، وەك خوای تاكو پاك دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلدِّينَ عِندَ ٱللَّهِ ٱلۡإِسۡلَٰمُۗ ...﴿١٩﴾﴾ آل عمران، واتە: ئایین لەلای خوا بەس ئیسلامە... بەڵام ڕێبازو بەرنامەکان لە تەفصیلیاندا جۆراو جۆرن، بۆیە دەفەرموێ: ﴿...لِكُلّٖ جَعَلۡنَا مِنكُمۡ شِرۡعَةٗ وَمِنۡهَاجٗاۚ ...﴿٤٨﴾﴾ المائدة، واتە: بۆ هەرکامێکتان ڕێبازو بەرنامەیەکی تایبەتمان داناوە، جا دەفەرموێ: کاتێ ئەو پێغەمبەرەیان ﷺ بۆ هات: ﴿نَبَذَ فَرِيقٞ مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ كِتَٰبَ ٱللَّهِ وَرَآءَ ظُهُورِهِمۡ﴾، کۆمەڵێك لەوانەی کتێبیان پێدراوە، کتێبی خوایان فڕێدایە پاش پشتیان، واتە: ئیهمالیان کرد، لێرەدا زانایانی ڕەوانبێژیی دەڵێن: خۆ ئەوە نەبووە ئاوا کتێبەکە فڕێدەنە پاش پشتیان! بەڵکو یانی بەشێوەیەك مامەڵەیان لەگەڵ کتێبی خوادا کرد (کە تەوڕاتەو باسی موحەممەدی کردوەو نیشانەکانی موحەممەدی تێدانو دەڵێ: دەبێ ئیمان بە پێغەمبەری کۆتایی بێنن) ئەوانە بەشێوەیەك مامەڵەیان لەگەڵ تەوڕاتدا کردوە، وەك کەسێك شتێك فڕێداتە پاش پشتی خۆی ﴿كَأَنَّهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ﴾، وەك هەر هیچ عیلمیان نەبێت، بەوەی کە موحەممەد پێغەمبەری خوایە، ئاوا مامەڵەیان لەگەڵ موحەممەددا کردو ئیمانیان پێ نەهێنا ! ئنجا دیارە

هەرکەسێ بەدوای کتێبی خوا نەکەوت، دەبێ شتێکی دیکە بدۆزێتەوە بەدوای بکەوێتو ئەوەی بەدوای هەق نەکەوێ، دەکەوێتە دوای باطیلْ، ئەوەی خوای نەپەرست شەیتان دەپەرستێ، طاغووت دەپەرستێ، ئەوەی بەڕێی هەقدا نەڕۆیی، بەڕێی باطیلْ دا ملدەنێ، بۆیە یەکسەر دەفەرمووێ: ﴿وَٱتَّبَعُواْ مَا تَتْلُواْ ٱلشَّيَـٰطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَـٰنَ﴾، وە بەدوای ئەوە کەوتن کە شەیتانەکان لە ڕۆژگاری حوکمڕانێتی سولەیماندا دەیانخوێندەوە، شەیتانەکان جادوویان بڵاودەکردەوە، لەسەردەمی سولەیمانداو جوولەکەکان وازیان لە کتێبی خوا هێناو، سەرگەرمی جادووگەریی بوون، ئنجا بۆ ئەوەی وا گومان نەبرێ، کە سولەیمان ڕەواجی بە جادووگەریی داوە، دەفەرمووێ: ﴿وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَـٰنُ﴾، سولەیمانیش قەت کوفری نەکردوەو بێبڕوا نەبووە، (جوولەکەکان دەیانگوت: ئەوە چییە موحەممەد باسی سولەیمان دەکا، سولەیمان بەس جادووگەرێك بووە لە جادووگەرەکان خۆ پێغەمبەر نەبووە !!) بۆیە خوای پەروەردگار دەفەرمووێ: سولەیمان هەرگیز بێبڕوا نەبووەو کافر نەبووە، واتە: خەریکی جادووگەریی نەبووە! ﴿وَلَـٰكِنَّ ٱلشَّيَـٰطِينَ كَفَرُواْ﴾، بەڵکو شەیتانەکان کافرو بێبڕوا بوون، جا شەیتان دەگونجێ جندو مرۆڤی مەبەست بێ، چونکە: شەیتان لە (شَطَنَ)ەوە هاتوە، واتە: دوورکەوتەوە (بَعُدَ)، بۆیە هەرکەسێك خەڵکی لە خوا دووربخاتەوە شەیتانە، وەك خوا دەفەرمووێ: ﴿...شَيَـٰطِينَ ٱلْإِنسِ وَٱلْجِنِّ يُوحِى بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ ٱلْقَوْلِ غُرُورًا ...﴿١١٢﴾﴾الأنعام، واتە: شەیتانەکان مرۆڤ و جند، هەندێکیان قسەی ڕازاوەو فریودەر فێری هەندێکیان دەکەن، جا ئایا شەیتانەکان چییان دەکرد؟ ﴿يُعَلِّمُونَ ٱلنَّاسَ ٱلسِّحْرَ﴾، جادوویان فێری خەڵکی دەکرد ﴿وَمَآ أُنزِلَ عَلَى ٱلْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَـٰرُوتَ وَمَـٰرُوتَ﴾، وە ئەو جادووەیان فێری خەڵکی دەکرد، کە دابەزیبووە بۆ سەر دوو فریشتەکان لە بابل: هارووتو مارووت،

﴿ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَآ إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ ﴾، لێرەدا خوای پەروەردگار وەڵامی پرسیارێك دەداتەوە، كە لە مێشكی هەمووماندا سەرەتاتكە دەكات:

باشە لەبەرچی فریشتەی پاك جادوو فێری خەڵكی دەكات، بۆچی؟ خوا دوو مەلائیكەتان دادەبەزێنێ جادوو فێری خەڵكی بكەن؟! دەفەرموێ: وە هیچ كەسیان فێری جادوو نەدەكرد، هەتا پێیان نەگوتبا: ئێمە بۆ تاقیكردنەوە دانراوین، جا خۆت كافر مەكە! واتە: فێری جادوو مەبە ئەگەر فێری ببی، وە بەكاری بهێنی كافر دەبی، كەواتە خۆت كافر مەكە! حیكمەتی ئەوەش كە خوا ئەو دوو فریشتەیەی ناردوون، ئەوە بووە كە لە سەردەمی سولەیماندا جادوو زۆر بڵاوبووبۆوەو بەتایبەتی لەدوای كۆچی دوایی سولەیمان (علیه الصلاة والسلام)، جوولەكەكان بڵاویان كردەوەو گوتیان: ئەو موعجیزانەی كە سولەیمان كردوونی، ئەوە هەمووی جادوویە! بۆیە خوا ﷻ دوو فریشتەی ناردنە خوارێ، تاكو جادوو فێری خەڵك بكەن. بۆ ئەوەی خەڵك بزانن جادوو چییە؟ وە مەودایەكەی چەندەو تا كوێیە؟ وە جیابێتەوە لە موعجیزەی پێغەمبەران، لەنێویاندا پێغەمبەر سولەیمان ﵇ كە موعجیزەی گەورە گەورەی هەبوو ون، بۆ ئەوەی موعجیزەی پێغەمبەرانو جادووی جادووگەران، تێكەڵ نەبن. ﴿ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِۦ بَيْنَ ٱلْمَرْءِ وَزَوْجِهِۦ ﴾، جا لێیان فێردەبوون (لەو دوو فریشتانە) جادوویەكی وا، كە پیاوو هاوسەرەكەیان پێ لێك جیادەكردەوە، (ئەمە ئەوە دەگەیەنێ، كە جادوو دەتوانێ ژنو مێرد لەیەك بترازێنێ) ﴿ وَمَا هُم بِضَآرِّينَ بِهِۦ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ ﴾، وە ئەوانە (كە جادوو فێردەبوون، چ لە شەیتانەكان، چ لەو فریشتانەوە كە خوا بۆ تاقیكردنەوە دایناوبوون) نەیاندەتوانی زیان لە هیچ كەسێ بدەن، مەگەر بە مۆڵەتی خواو، مەگەر خوا ویستبای ﴿ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ ﴾، وە بەتەئكید ئەوانەی كە جادوو فێردەبوون،

شتێك فێردەبوون، كە هەر زەرەری لێدەدانو هیچ سوودی پێ نەدەگەیاندن، واتە: جادوو هەر زەرەر لە ئینسان دەداتو سوودی پێ ناگەیەنێ، ﴿ وَلَقَدْ عَلِمُواْ لَمَنِ ٱشْتَرَىٰهُ مَا لَهُۥ فِي ٱلْأَخِرَةِ مِنْ خَلَٰقٍ ۚ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْاْ بِهِۦٓ أَنفُسَهُمْ ۚ لَوْ كَانُواْ يَعْلَمُونَ ﴾، وە بێگومان زانییان، كە هەركەسێك بیكڕێ (واتە: جادوو) لە دواڕۆژدا هیچ پشكو بەشێكی نیە، وە خراپترین شت جادوو بوو، كە خۆیانیان پێ دەفرۆشت، ئەگەر زانیبایان، (واتە: ئەگەر زانیبایان خۆیان نەدەفرۆشتو لە بەرانبەردا جادوویان نەدەكڕی) وە لە كۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ أَنَّهُمْ ءَامَنُواْ وَٱتَّقَوْاْ ﴾، وە ئەگەر ئەوانە ئیمانیان هێناباو پارێزیان كردبا ﴿ لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ خَيْرٌ ۖ لَّوْ كَانُواْ يَعْلَمُونَ ﴾، پاداشتیان پێ دەبڕا، وە بێگومان پاداشتی لای خواش چاكترە لە هەموو شتێك ئەگەر بزانن.

چەند مەسەلەیەكی گرنگ

مەسەلەی یەكەم: خوا ﷻ دوای ئەوەی باسی ئەوە دەكات، كە جوولەكەكان كتێبی خوایان هەڵدایە پاش پشتیان: ﴿ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْكِتَٰبَ كِتَٰبَ ٱللَّهِ وَرَآءَ ظُهُورِهِمْ ﴾، یەكسەر دوای ئەوە دەفەرموێ چی؟ دەفەرموێ: ﴿ وَٱتَّبَعُواْ مَا تَتْلُواْ ٱلشَّيَٰطِينُ ﴾، بەدوای ئەوە كەوتن كە شەیتانەكان دەیانخوێندەوە، كەواتە: هەمیشە بەدیلی شوێنكەوتنی كتێبی خوا، بریتیە لە شوێنكەوتنی شەیتانەكان، شەیتانی ئادەمزادو شەیتانی جند، وە هەمیشە شوێنگرەوەی ڕێی هەق، گرتنی ڕێی ناهەقەو هیچ چارنیە، وە شوێنگرەوەی بەندایەتیی بۆ خوا، بریتیە لە كۆیلایەتیی كردن بۆ طاغووتەكان، بۆ بتو صەنەم، بۆ هەواو ئارەزوو، ... هتد.

مەسەلەی دووەم: ئەوەش لەم ئایەتانە وەردەگیرێ، کە جوولەکەکان زۆر سەرگەرمی جادوو بوونو ئەوەش حەقیقەتێکی مێژوویی یەو، ئێستاش لەگەڵدابێ جوولەکەکان جادووگەری زۆر بێڕەزایان هەیەو، زۆر گرنگیی بە جادوو دەدەن، لە حاڵێکیشدا کە لە (پەیمانی کۆن)[1] و لە تەوراتدا باسکراوە، کە جادوو شتێکی زۆر خراپەو سزای زۆرخراپی هەیە، بەڵام خۆ ئەوانە بە تەوراتەوە پابەندنەبوونو پێوەی پابەندنین !

مەسەلەی سێیەم: ئەوەش وەردەگیرێ کە شەیتانەکان سەرچاوەی (جادوو)ن واتە: شەیتانی جند، جا ئێمە لە دەرسی داهاتوودا ڕوونی دەکەینەوە، کە جادوو بەتایبەتی ئەوەی کە زەرەر دەدات، بەزۆریی بە هۆی شەیتانەکانەوەیە، بۆیەش خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱتَّبَعُواْ مَا تَتْلُواْ ٱلشَّيَـٰطِينُ ﴾.

مەسەلەی چوارەم: ئەم ئایەتانە زۆر بەڕوونو ڕاشکاویی ئەوە دەگەیەنن، کە جادووکردنو جادوو فێری خەڵك کردن کوفرەو، ئینسانی پێ کافر دەبێ، بۆچی؟ جارێ خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كَفَرَ سُلَيۡمَـٰنُ ﴾، لەجیاتی بفەرمووێ: (وما سحر سليمان) یان (وما عَلَّم سليمانُ السحر أحد) دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كَفَرَ سُلَيۡمَـٰنُ ﴾، تاکو بزانین کە هەرکەسێك جادوو فێری خەڵك بکاتو، وە بۆ جادوو هانیانبداو بانگیان بکات، ئەوە مانای وایە کوفری کردوە، دیسان هەر لە ئایەتەکەدا دەفەرموێ: ﴿ وَلَـٰكِنَّ ٱلشَّيَـٰطِينَ كَفَرُواْ يُعَلِّمُونَ ٱلنَّاسَ ٱلسِّحۡرَ ﴾، بەڵکو شەیتانەکان کافر بوون، کە خەڵکیان فێری جادوو دەکرد، کەواتە: هەرکەسێك خەڵك فێری جادوو بکات، وە خەڵکی بۆ

---

١) بڕوانە: (التفسير التطبيقي للكتاب - المقدس -) العهد القديم، سفر الملوك الثاني، الإصحاح: ٢١، ص: (٨٣٥). کە لە شەرحەکەیدا هاتوە: {٢١: ٦ كان منسى ملكاً شريراً وأنماط الله بخطيئته، فكان من بين خطاياه، الممرسات الوثنية من السحر الأسود والعرافه..}، واتە: مونەسا پادشایەکی خراپەکار بوو، وە بە گوناهەکەی خوای تووڕەکردبوو، وە لەنێو گوناهەکانیدا کردەوە بتپەرستییەکان بوون، لە جادووی ڕەشو فالگرتنەوە.

هانبدات، پێی کافر دەبێ. دیسان کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ﴾، هاڕووتو ماڕووت کە خەڵکیان فێری جادوو دەکرد، {بۆ ئەوەی کە بزانن عیلمی سیحر چۆنە؟ ئەگەرنا بۆ ئەوەیان نەبووە کە خەڵك ببێتە جادووگەر، بەڵکو مەبەستیان ئەوە بوو کە خەڵك بزانن عیلمی سیحر چییە؟ تاکو لەگەڵ موعجیزەی پێغەمبەران تێکەڵ نەبێو سەریان لێ نەشێوێو پێغەمبەران بە جادووگەر نەزانن، وەك ئێستاش لەگەڵدابێ لە (پەیمانی کۆن)[1]دا دەڵێ: سولەیمان بتپەرست بووە ! جا بۆ ئەوەی کە خەڵك تووشی ئەو چەواشەکارییە نەبێتو موعجیزەی پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) بە جادووی جادووگەران حاڵی نەبێ، بۆیە خوا هاڕووتو ماڕووتی ناردنە خوارێ خەڵك فێری عیلمی سیحر بکەن، جا لێرە دەفەرموێ:} دەیانگوت: ئێمە بۆ تاقیکردنەوەینو خۆت کافرمەکە، واتە: قەیناکا سیحر شارەزابی، بەڵام کاری پێنەکەیو فێری خەڵکی نەکەیو بڵاوی نەکەیەوە !

کەواتە: ئەسڵی فێربوونەکە بۆخۆی کوفر نیە، بە مەرجێك لە خودی فێربوونەکەدا بۆخۆی کوفری تێدانەبێت، واتە: کەسێك ئەگەر کتێبی جادوو بخوێنێتەوە، تاکو بزانێ جادوو چییە؟ ئەوە کوفر نیەو گوناهیش نیە، ئنجا بەڵگەیەکی دی لەسەر ئەوەی کە جادووکردنو سیحر فێری خەڵك کردن کوفرە، ئەوەیە کە دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ عَلِمُوا۟ لَمَنِ ٱشْتَرَىٰهُ مَا لَهُۥ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ مِنْ خَلَـٰقٍ﴾، وە زانییشیان کە هەرکەسێ سیحر بکڕێ، ئەوە لە دواڕۆژ هیچ بەشی نیەن دیارە تەنیا کافرانیش بە ڕەهایی لە دواڕۆژدا بێبەشن.

مەسەلەی پێنجەم: ئینسان دروستە شتی خراپ بزانێ، جا جادووبێ، یان هەر شتێکی دیکە، بۆ نموونە: بیروبڕوای بێبڕوایانە، وەك فەلسەفەی مارکسیزم، مادديی گەریی، لیبڕالیزمو هەر فیکرەیەکی دیکەی خراپو غەڵەت، دروستە

---

١) بڕوانە: (التفسير التطبيقي للكتاب المقدّس) العهد القديم، سفر الملوك الأول، الإصحاح: (١١)، ص: (٧٣١، ٧٣٢)، هەروەها لە شوێنێکی دیکەدا دەڵێ: جادووگەریش بووە !

بیزانی، بۆ ئەوەی کە شەڕو خێر بزانیو لە یەکیان جیابکەیتەوە، ئەوەتا خوای پەروەردگار ئەوەندە باسی جوولەکەکانمان بۆ دەکات، بۆ ئەوەی بیانناسین پاشخانی نەفسییو فیکرییان بزانینو مێژوویان بزانینو غەڵەتو پەڵەتیان بزانین، تاکو لە غەڵەتەکانیان عیبرەت وەربگرینو لە چاکەکانیشیان چاکە فێربین، کەواتە: ئەگەر کەسێك بیەوێ بزانێ سیحر چییە؟! شتێکی ڕەوایە، جگە لە حاڵەتێکی تایبەت، ئەویش ئەوەیە کە وەك گوتم جاری وا هەیە هەندێك فێربوونی سیحر، بۆخۆی کوفرەو دەبێ مومارەسەی هەندێك شت بکرێ، کە لە خودی خۆیدا کوفرە، ئەگەر ئەوە نەبێ، بێگومان خوێندنەوەی کتێبی سیحر خراپ نیە، شاعیرێکیش دەڵێ:

عَرَفْتُ الشّرَ لاَ لِلشّرِ لَكِن لِأَتّقيه

وَمَنْ لَمْ يَعْرِف الشَّرَ مِنَ النَّاس يَقَعَ فيهِ

واتە: خراپەو شەڕم بۆیە زانی هەتا خۆمی لێبپارێزم

هەرکەسێ خراپەی نێو خەڵکی نەزانێ تێیدەکەوێ .

<u>**مەسەلەی شەشەم**</u>: جادوو زیان لە خەڵك دەدات، وە حەقیقەتی هەیە، بە بەڵگەی ئەوە کە خوا دەفەرموێ: ﴿مَا يُفَرِّقُونَ بِهِۦ بَيْنَ ٱلْمَرْءِ وَزَوْجِهِۦ﴾، وە دوایی دەفەرموێ: ﴿وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ﴾، کەواتە: ڕاستە جادوو زەرەرو زیان دەدا، وە ئەم ڕستەیە ئەوەش دەگەیەنێ، کە جادوو هیچ جۆرە خێرو سوودو مەنفەعەتێکی نیە، چونکە دەفەرموێ: ﴿وَلَا يَنفَعُهُمْ﴾، هەر بۆیەشە جادووگەران نەدارترین کەسنو هەمیشە ئاتاجنو خەریکی سواڵو سەدەقەن، ئەگەرنا ئەگەر خەڵك بە جادوو دەوڵەمەند بووایە، دەبوو جادووگەران لە هەموو خەڵکی دەوڵەمەندتربان.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی بیستەم

پێناسەی ئەم دەرسە

لەم دەرسەماندا لێکۆڵینەوەیەك دەربارەی جادوو دەکەین، وەك لە دەرسی پێشوودا بەڵێنماندا، خوای بە بەزەیی پشتیوان بێت، هەوڵدەدەین لە دە (١٠) خاڵدا باسی جادووو جادووگەران (السِّحْرو السَّحْرَة) بکەین، دیارە لێکۆڵینەوەکەمان لێکۆڵینەوەیەکی پوختو کورتو گوشراو دەبێت، ئەگەرنا لەڕاستیدا چوونە نێو دنیای جادووو جادووگەران بە دەرسێكو دووان کۆتایی پێ نایە، جیهانی جادووو جادووگەران، جیهانێکی ئاڵۆزەو جیهانێکی زۆر بە لقو پۆپە، بەڵام من لێرە هەوڵم داوە ئەوەی کە بە پێویستی دەزانم ئێوەی بەڕێز بیزانن دەربارەی جادوو، وە دەربارەی جادووگەران، پوختو کورتی بکەمەوە: پێش هەموو شتێك پێویستە ئەوە بزانین کە ئینسان وەك چۆن جەستەیەکی بەرهەستە، ڕووحێکی پەنهانیشە، ئنجا وەك چۆن جەستە ئەگەر خزمەت بکرێو مەشقی پێبکرێو بەهێز بکرێ، گۆڕانی زۆر بەسەردادێ، تەماشا دەکەی دوو ئینسان کە یەکێکیان جەستەکەی خۆی خەم لێخواردوەو مشووری لێخواردوەو ڕایهێناوە، بۆ نموونە: بابایەکی کاراتە، یاخود جومناستیك، لەگەڵ یەکێکی دیکە کە بەو شێوەیە خەمی لە جەستەی خۆی نەخواردوەو مەشقی پێنەکردوە، زۆر لەیەك جیان، ئەو کەسەی کە کاراتە، یان کۆنفۆ دەزانێ، یاخود جومناستیکە، تەماشادەکەی هەڵسوکەوتی وادەکات جموجۆڵی وادەکات، زۆر جێی سەرسوڕمانە، جا وەك چۆن جەستە ئەگەر خزمەت بکرێو بەهێز بکرێو مەشقی پێبکرێو ڕابهێنرێ، دەتوانێ حاڵەتی سەرسووڕهێنەر بنوێنێو لەخۆی پێشان بدات، ڕووحیش بەهەمان شێوەو بەڵکو ڕاستتریش، چونکە بێگومان ڕووح توانای زۆر زۆر زیاترە لە جەستە، وە لەڕاستیدا ئینسانەکان ئەوەندەی کە بەهۆی

ڕووحیـانەوە لەیـەك جیـادەبن، قـەت بـەهۆی جەسـتەوە لەیـەك جیانـابن، ئێمـە تەماشا دەكەین خەڵك لەڕووی جەستەوە، تواناكانیـان لێك نـزیكن‌و زۆر بـەرزیی‌و نزمییان نیە، بەڵام لەڕووی ڕووحەوە، وە لەڕووی هۆش‌و عەقڵیـشەوە كـە ئـەویش هـەر یەكێكـە لـە ئیـشەكانی ڕووح، وە لـەڕووی عاتیفـەوەو لـەڕووی خـەیاڵ‌و ئەندێشەوە، تەماشا دەكەی ئینسانەكان زۆر لەیـەك جیـان‌و بـە مەسافەیەكی زۆر لەیەك جیادەبنەوە ! گرنگ ئەوەیە ئەو حەقیقەتە بزانـرێ كە ڕووح، چ بـە بـاری خێـرو چاكەدا خزمـەت بكـرێ‌و پـەروەردە بكـرێ‌و مەشـقی پێبكـرێ‌و ڕابهێنـرێ، دەگونجێ شـتی سـەرسووڕهێنەری لـێ پەیـدادەبێ، وە چ بـە بـاری شـەڕو خراپەشـدا، كە دیارە ئینسان بەباری خێرو چاكەدا لە عالەمی مەلائیكە نزیـك دەبێتـەوەو، بـە بـاری شـەڕو خراپـەدا لـە عالـەمی شـەیتان نزیـك دەبێتـەوە، ئـەوەش حەقیقەتێكـە پێویستە پـێش ئـەوەی بـچینە نێـو باسـی جـادووو جادووگـەران بیـزانین، بۆیـەش پێویسـتە ئەوە بزانرێ، چونكە هەندێ كەس هەندێ شـت دەكات، هـیچ پەیوەنـدیی بە جادووەوە نیە، بەڵكو پەیوەندی بە بـەهێزكردنی لایـەنی ڕووحییـەوە هەیـە، چ بە باری خێر، چ بە باری شەڕدا، كە بێگومان ئەوە جیایە لە مەسەلەی جادوو.

__خـاڵی یەكـەم__: مێژووی جـادووو جادووگـەریی:

جـادووو سـەرگەرم بـوون بـە جـادووەوەو پەیـدابوونی خەڵـكی جادووگـەر، مێژوویـیـەكی دێـرینی هەیـە، بـەپێی ئـەو نووسـینانەی كـە لەسـەر دەرو دیـواری كـەلاوەكان‌و شـوێنەوارە مێـژوویی یـەكان هـەن، هـەتا هەنـدێك لـە مێژوونووسـان گوتوویانە: ئینسـان بەرلەوەی دینی ڕاسـت‌و دروسـت بزانـێ، ئاشـنابووە بـە جادوو، بەڵام ئەوە وانیـەو یەكـەمین شـتێك كـە ئینـسان پێـی ئاشـنا بـووە، هیدایـەتی خـوا بـووە، لـەڕێی ئـەو وەحییـەوە كـە بـە پێغەمبەرانـدا (علـیهم الـصلاة والـسلام) ناردوویـەتی‌و لـە كـتێبەكـانی خـواو بەرنامـەكانی خـوادا بەرجەسـتە بـووە، پـێش هـەموو شـتێك ئینـسان بـەوە ئاشـنا بـووە، بـەڵام دوایـی كـە لایـداوەو تووشـی لادان (انحـراف) بـووە، ئنجا بـە جادوو ئاشـنا بـووە، بەڵگەشـمان لـەڕووی قورئانـەوە كـە جادووگـەریی زانـستێكی زۆر كۆنـە، ئەوەیـە كـە خـوای زانـاو شـارەزا لـە سـووڕەتی

(الـذاريات)دا فەرموویـەتی: ﴿ كَذَٰلِكَ مَآ أَتَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا قَالُواْ سَاحِرٌ أَوۡ مَجۡنُونٌ ﴿٥٢﴾ ﴾، واتـە: بـە هـەمان شـێوە ئـەوانی پێـشووش هـیچ کامیـان پێغەمبەریـان بۆ نەهات مەگەر گوتیـان: جادووگـەرە یان شـێتە، کەواتـە: جـادوو لـە دێرزەمانـەوە لـەنێو بەشـەردا بـاوبووە، بۆیـە نـەیارانی پێغەمبـەران بـەوە تۆمەتبـاریان کردوون، کە ئەو موعجیزانـەی پێـشانیان دەدەن، ئـەوە لـە جـادووەوە سەرچاوە دەگرێ.

خـاڵی دووەم: ئەو شـوێنانەی بە جادوو بەناوبـانگ بوون لە مێژوودا:

لە پێـش هەمووییـاندا میسرِ زۆر ناودار بووە بە جـادوو، وە ئێـستاش هـێندێ لـە مێژوونووسـان دەڵێـن: ئـەو جەسـتە مۆمیاکراوانـەی کـە لـە مۆزەخانەکانـدا هـەن، {دیـارە ئـەو کاتـە تـەنیا جەسـتەی پادشـاو پاشـازادەو خەڵـکی خـاوەن دەسـتەڵات مۆمیـاکراوە، چـونکە مۆمیـاکردن (تَحْنـيط) مەسـرەفێکی زۆری تێـچووە} ئەوانـە دەڵێن: ئێـستاش هەندێ لەوانە جۆرێ لە (طِلَّسم)و جادوویـان لەسـەر خـوێنراوە، کە هەندێك لەو کەسانەی بەشێوەیەکی نارێـك مامەڵەیان لەگەڵ ئـەو جەسـتانەدا کردوە، تووشی زەرەر بوونو زانـایان زۆر شـتیان لەوبارەوە باسـکردوە، وە یەکێکـی دیکە لەو شوێنانە (بابـل) بـووە، کـە خـوای پەنهـانزان باسیکردوە: ﴿ وَمَآ أُنزِلَ عَلَى ٱلۡمَلَكَيۡنِ بِبَابِلَ هَٰرُوتَ وَمَٰرُوتَ ﴾، هەروەها وڵاتـی (فارس) زۆر بە جـادوو ناودار بووە، هەروەها هەر کام لـە (هینـد) و (یۆنـان) لـەبواری جادووگـەرییدا بـەناوبانگ بـوون، هـەروەها عـەرەب پـێش ئیـسلام سـیحریان لـەنێودا هـەبووە، وە ئێـستاش لەگەڵـدابێ لـە زۆربـەی وڵاتـانی دنیـادا، لـەنێو زۆربـەی میلـلەتاندا، ئەوانـەی کـە لادەدەن لە شەریعەتو بەرنامەی خواو دینێکـی ڕاستو دروسـتیان لەبەردەست نیە، کـە بێگومـان دینـی ڕاسـتو نەگـۆڕاوی خـوا ئێـستا تـەنیا ئیـسلامە، جادووگـەریی کـەمو زۆر بـاوەو ڕەواجـی هـەیە.

خاڵی سێیەم: ئایا جادوو (سحر) چییە ؟

کە تەماشای فەرهەنگەکانی زمانم کرد، زانایان هەموویان لەسەر ئەو پێناسەیە بۆ جادوو یەك دەنگن، کە دەڵێ: ((هُوَ كُلُّ مَا خَفِيَ سَبَبُهُ ولَطُفَ وَدَقَّ مَأْخذُهُ))، واتە: هەر شتێکە هۆیەکەی پەنهان بێ، وە شوێنی وەرگرتنی پەنهان بێو وردەکاریی تێدابێ، کە هەموو کەس نەتوانێ بیکات، وەك لە فەرمایشتێکدا هاتوو کە پێغەمبەر ﷺ، ڕۆژێك گوێبیستی وتاری کابرایەك دەبێت، وتارێکی ڕێك دەدا لەبارەیەوە دەفەرموێ: {(إنَّ مِنَ البَيَانِ لَسِحْراً) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (٦٤٦٨) ، وَالبُخَارِيُّ برقم: (٥٧٦٧)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (٢٠٢٨)، وَأَبُودَاوُدَ برقم: (٥٠٠٧)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٥٧٩٥)، عَنْ عَبدِالله بْنُ عُمَرَ رضي الله عنه}، واتە: هەندێك قسەکردن جۆرێکە لە جادوو ! هەڵبەتە وەك دوایی باسی دەکەین، جادوو دەبێتە چەند بەشێکەوە، بەشێکیان پێی دەگوترێ: جادووی مەجازیی (السِّحر المَجَازي) کە لێرە پێغەمبەر ﷺ مەبەستی پێ بەشە (مَجَازي)یەکەیەتی، واتە: لەو ڕووەوە کە وتاری باشو قسەی ڕێك، باش دەچێتە دڵی خەڵکەوەو کاری تێدەکات بەشێوەیەکی پەنهان، لەو ڕووەوە وێکچوونی هەیە لەگەڵ جادوو، ئەگەرنا قسەکردن بە موتڵەقیی جادوو نییە، بەڵکو مەبەستی ئەوەیە کە لەڕووی کارتێکردن لە دڵی بیسەردا، شێوەی جادووی هەیە، چونکە جادوو بە شێوەیەکی پەنهان کاری خۆی دەکات.

ئنجا (ابن خَلدُون) لە کتێبە ناودارەکەی خۆیدا کە (المقدمة)یە لە لاپەڕە (٣٩٣)دا ئاوا پێناسەی جادوو دەکات: ((السِّحرُ: علُوم بكَيفية استِعدَادَاتٍ تَقْدِرُ بِهَا النّفُوسُ البَشَرِيَّة عَلَى التأثِير في عَالمِ العَنَاصرِ إمَّا بغَير مُعِين أو بِمُعِين مِنَ الأمُور السَّمَاوِيَة، والأَول هُوَ السِّحْر والثَّاني الطِلَّسْمَات)) دەڵێ: جادوو چەند زانیارییەکە بە چۆنیەتی وزەو توانایەکان، کە ڕووحە بەشەرییەکان بەهۆیەوە کار دەکەنە سەر جیهانی ماددە، جا چ بەبێ هاوکار، وە چ بەهۆی هاوکارێك لە کاروبارە ئاسمانییەکان، کە یەکەمیان جادووەو، دووەمیشیان تەلیسمەکانن.

بۆ ڕوونكردنەوەی مەبەستی (ابن خلـدون) دەڵـێین:

ئەو پێی وایە جادوو ئەوەیە كە مرۆڤـ تـەنیا بەكاریگـەریی ئیـرادەو هیممـەتی تایبەتی خۆی پەیدای دەكات، بەڵام طیلـلەسم - كە بە (طِلَّسمات) كۆدەكـرێتەوە - ئەوەیە كە مرۆڤ بەهۆی هاوكاریی وەرگـرتن لـە هۆكارە ئاسـمانییەكان - واتـە: ئەستێرەو خڕۆكەكـان - پەیدای دەكـات.

بـەڵام مـن پـێم وایـە كـە جـادوو (سحر) بـەمانا زاراوەیـیو باوەكـەی بـەبێ هاوكـاریی شـەیتانەكـان نایەتـەدی.

ئنجـا (التهـانوي) لـە كتـێبی (كشَّـاف إصطـلاحات الفنـون) كـە كتێبێكـە پێناسەی زاراوەكان دەكات، دەربارەی پێناسەی جادوو، دەڵێ: ((هُوَ الإِتْيـانُ بخَـارِقٍ عِنْدَ مَزاولَـة قَوْلٍ أو فعْلٍ مُحَـرَّمٍ فـي الـشَّرع، أجـرَى الله سبحانهُ سُنَّتَهُ بِحصُوله عِنـدَهُ ابتِـدَاءاً))، واتـە: جـادوو بریتیـە لـە پەیـداكردنی شـتێكی یاســادڕ (شـتێكی نائاسایی) لەكاتی كردنی قسـەیەك، یـاخود نوانـدنی ڕەفتارێكـدا، كـە لـە شــەرعدا ئەو قسـەیە یان ئەو ڕەفتارە قەدەغەیە، وە خوا ﷻ بەپێی یاسای خۆی وایدانـاوە، كـە هـەركـاتێ ئەو قسـەیە كرا، یان ئەو ڕەفتارە كرا، ئەو كاریگەرییە پەیـدا دەبـێ)، كەواتە: جادووش لە قـەدەری خواو لە سنووری یاساكانی خوا بـەدەر نیە.

بـەڵام ئـەوەی كـە بەڕاسـتی پێناسـەیەكی وردو فراوانـی بـۆ كردبـێ، بریتیـە لـە (الآلوسـي) لـــە تەفـسـیـری (روح الـمعاني) بــەرگی (١) لاپــەڕە (٣٣٨)دا، ئــەم پێناسەیەی هێناوە، دەڵێ: ((الـمُرَادُ بِالـسِّحر أمْرٌ غَرِيب يُشْبِهُ الخَـارِقَ ولَـيسَ بـهِ، إذْ يَجْري فيـهِ التعـلّم ويُـستعَان فـي تحـصيله بـالتَقَرُّب إلـى الـشَّيطَان بارتكَـابِ القَبَائِحِ، قَوْلاً: كَالـرُّقى الّتـي فِيهَـا ألفَـاظُ الـشِّركِ ومَدْحُ الـشَّيطَان وتَـسخيرهُ، وعَمَلاً: كَعِبَـادَةِ النجوم والِكواكِب، والتـزَام الجَنَابَـة وسَـائِر الفُـسُوق، واعتِقَـاداً: كاستسحان ما يُوجِبُ التَقَـرُّبَ إليـهِ مُحبَّتـهُ إيَـاهُ، وذِلَـكَ لايـتمُّ إلاَّ بِمَـا يُناسِـبُهُ مِـن الـشَّـرَارةِ وخُبْـثِ النَّـفـسِ، فـإن التَنَاسُـبُ شَـرطُ التـضامِّ والتَعَـاون، فَكَمَـا أنَّ المَلائِكَــة لاَ تُعــاونُ إلاَّ أخيــارِ النّـَاس المُـشَبهِّين بِهـم فــي المواظَــبة عَلَـى

العِبادَةِ وتَعظيم الله تَعَالى بالقَوْلِ والفعْلِ، وكَذَلِكَ الشَّياطَين لاَ تُعَاوِنُ إلاَّ الأشرَار المُشَبَّهين بِهِم في الجنابَة والنَجاسَة قَوْلاً وفِعْلاً واعتِقَاداً، وبِهَذَا يَتَمَيَزُ السَّاحِرُ عَن النبّي والوَلِي))، واتە: جادوو مەبەست پێی شتێکی سەیرو سەرسوڕهێنەرە کە لە موعجیزە دەچێت، بەڵام موعجیزەش نیە، {بۆیە جادوو جیایە لە موعجیزە، هەروەها لە کەرامەتیش کە لقی موعجیزەیە، چونکە جادوو خەڵك دەتوانێ فێری ببێ، بەڵام موعجیزە تایبەتە بە پێغەمبەرانەوە (علیهم الصلاة والسلام) وە کەرامەتیش تایبەتە بە دۆستانی خواوەو، خەڵك هەرچەندە بیەوێ ناتوانێ فێری ببێ، ئەگەر خوا نەیبەخشێ، واتە: موعجیزەو کەرامەت هەردووکیان بەخشراون، بەڵام جادوو ئینسان فێری دەبێت}[1] جادوو دەگونجێ مرۆڤ فێری ببێ، وە بۆ پەیداکردنی جادوو ئینسان بەهۆی خۆ نزیك خستنەوەی لە شەیتان بە کردنی گوناهو خراپەکاریی، مەداریی ساز دەبێ، چ بە قسەی خراپ، وەك کوفرو ئەو دووعاو قسانەی کە وشەی شیرکیان تێدایەو مەدحی شەیتانیان تێدایە، بۆ ئەوەی هاوکارییان بکات، وە چ کردەوەی خراپ، وەك پەرستنی ئەستێرەو خڕۆکەکان، وە بە لەش پیسیی مانەوەو سەرجەم گوناهەکانی دیکە، یاخود بەشێوەی عەقیدە هەبوون، وەك بە چاك دانانی هەرشتێك کە مایەی لێنزیك بوونەوەی شەیتانو خۆشویستنیەتی جا دیارە ئەوەش تەنیا بەهۆی وەدەستهێنانی خراپەکاریی و پیسییەك دەبێ کە لەگەڵ شەیتاندا گونجاوە، چونکە پێکەوە گونجانو وەك یەك چوون، مەرجی پێکەوە پەیوەستبوونو هاوکاریی پێکەوە کردنە، وەك چۆن فریشتەکان هاوکاریی خەڵکی باش نەبێ ناکەن، ئەوانەی کە لە بەردەوامبوون لەسەر خواپەرستییو خوای بەرز بەمەزنگرتن بە قسەو کردەوەدا، بە فریشتەکان دەچن ! بەهەمان شێوەش شەیتانەکانیش تەنیا هاوکاریی ئەو خراپانە دەکەن، کە لە لەش پیسییو پیسو پۆخەڵییدا بە قسەو کردەوەو عەقیدە پێیان دەچن، وە بەمە جادووگەر لە پێغەمبەرو دۆستی خوا جیادەکرێتەوە.

---

١) ئەوەی نێوان دوو کەوانەکان خۆم زیادم کردوە، بۆ زیاتر ڕوونبوونەوەی مەبەست.

خاڵی چوارەم: جۆرەکانی جادوو:

هەندێك لە زانایان جادوویان کردۆتە زۆر بەش، بۆ وێنە ئیمام (فخرالدین الرازي) کردوویەتە هەشت بەش، بەڵام بەگشتی جادوو سێ بەشە:

بەشی یەکەمیان پێی دەگوترێ: جادووی ڕاستەقینە (السِّحر الحَقیقي):

یانی: ئەو جادووەی کەوا کاریگەریی دەرەکیی هەیەو شوێنەواری دەرەکیی لێدەکەوێتەوە، ئەویش دەبێتە دووبەش: بەشێکی بەهۆی ئیرادەو هێزی مەعنەویی جادووگەرەوەیە، بەبێ ئامرازو هاوکار، دووەمیشیان بەهۆی هاوکاریی شەیتانەکانو، بەهۆی جۆرێك لە خۆ نزیك خستنەوە لە ئەستێرەو خڕۆکەکان، وە بەکارهێنانی چەند جۆرە ماددەیەكو، بەکارهێنانی هەندێك ژمارە بەشێوەی تایبەتەوە، کە ئەوەیان هەندێکیان پێی دەڵێن (طِلَّسمات)، بەڵام ئەوەی کە من بۆم دەرکەوتوە، پەرستنی خڕۆکەو ئەستێرەکانیش، یاخود پەرستنی توخمەکانیش بۆ وێنە: ئەوەی کە ئاگر دەپەرستێ، یان شتی دیکە دەپەرستێ، ئەوەش دیسان هەر بەهۆی هاوکاریی شەیتانەوەیەو، شەیتان لەلایان جوان دەکات، ئەگەرنا خڕۆکەو ئەستێرە بۆ خۆیان ناتوانن یارمەتی کەس بدەنو هیچیان لەدەست نایەت، کەواتە: جۆری یەکەمی جادوو کە پێی دەگوترێ: جادووی ڕاستەقینەو کاریگەریی دەرەکی هەیە، دەبێتەوە بە دوو جۆر:

یەکەمیان: هێزی مەعنەویی شەخصەکە دەوری تێدا دەبینێ.

دووەمیان: هاوکاریی وەرگرتن لە خڕۆکەو ئەستێرەکانو ژمارەو... هتد، ڕۆڵی تێدا دەگێڕێ .

کە وەك گوتم: لە حەقیقەتدا ئەوە شەیتانە کە لەژێر پەردەی ئەو شتانەدا هاوکاریی ئەو جۆرە کەسانە دەکات، بۆ وێنە: کە دەگوترێ: هیممەتو ئیرادەی بابای جادووگەر کاریگەریی زۆری هەیە، ئەو جادووگەرانە جاری وا هەیە دیێن زۆر خۆیان ئەزیەت دەدەن، چەند ڕۆژ خواردن ناخۆن، تەنیا شتی حەرامو پیس نەبێت، وە هیچ قسەیەك ناکەن، تەنیا کوفر نەبێت، وە هەمیشە شتی وادەکەن، شەیتان پێی خۆشبێو زۆر خۆیان ماندوو دەکەنو

خۆیان ئەزیەت دەدەن، تا وایان لـێدێ ئیـرادەیەکی زۆر بـەهێزیان دەبێت، کـە وەك پێشـتریش باسمکـرد بـۆ وێنـە: بابـای کـاراتە، مولاکـیم، جومناسـتیك کـە دێنێ خۆی زۆر بەهێز دەکاو زۆر مەشق دەکا، دوایی شتی سەیری لێ ڕوودەدات، کـابرای جادووگـەریش دێنـێ خـۆی زۆر بـەهێز دەکـات لـەڕووی مەعنـەوییـەوە، بەڵام بە بـاری شـەڕو خراپـەداو دوایی شـتی نائاسـایی ئەنجـام دەدات.

بەشـی دووەمیـان پێـی دەگـوترێ: جـادووی خەیـاڵی (سـحرُ التخـيُّل): ئـەوەیان کاردەکاتە سەرچاوی خەڵك‌و خەیاڵی خەڵك دەستکاریی دەکات، واتە: کاریگەریی بەسـەر شتە دەرەکیەکاندا نیە، بەڵکو لە نێـوەوە کـار لە ئینـسـان دەکـات، ئـەو جادووەی کە جادووگـەرانی فیـرعەون لە دژی مووسـا بەکـاریان هێنـا، لـەمجۆرە بووە، بە بەڵگەی ئەم ئایەتـانە کە خـوا ﷻ لـە سوورەتی (طـه)دا، دوای ئـەوەی جادووگەرەکان بە مووسا دەڵێن: ئایا تۆ پێشـێ شـتی خـۆت دەکـەی، یـان ئێمـە پێشـێ بیکـەین؟ دەفـەرموێ: ﴿بَلْ أَلْقُواْ فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِن سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ ﴿٦٦﴾ فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِۦ خِيفَةً مُّوسَىٰ ﴿٦٧﴾﴾ طـه، واتـە: بەڵـکو ئێـوە بیکـەن، ئنجـا ئـەو پـەتو گـوریس‌و گۆچـانـانەی فڕێیانـدان، وا دەهاتـە بـەر خەیاڵـی مووسا کە دەڕۆن {بوونـە مارو دەڕۆیشـتن} جا مووسا ترسی ڕێنیشت {کە ئەو جادووە زلەی بینی}، چونکە لـە شـوێنی دیکـە دەفـەرموێ: ﴿... وَجَآءُو بِسِحْرٍ عَظِيمٍ ﴿١١٦﴾﴾ الأعراف، جادوویەکی زۆر گەورەیان کـرد، هەروەهـا خـوا ﷻ لـە سـوورەتی (الأعراف)دا دەفەرموێ: ﴿قَالَ أَلْقُواْ فَلَمَّآ أَلْقَوْاْ سَحَرُوٓاْ أَعْيُنَ ٱلنَّاسِ وَٱسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَآءُو بِسِحْرٍ عَظِيمٍ ﴿١١٦﴾﴾، واتـە: جـا کـاتێك ئـەو گوریس‌و پـەتو گۆچـان‌و شتانەی پێیـان بـوو فڕێیانـدان، جـادوویان لـە چاوی خەڵـك کـرد {واتـە: چاوی خەڵـکیان کارتێکـرد ترساندیانن}، وە جادوویـەکی گـەورەیان کـرد. کەواتـە: ئەمـە جـۆری دووەمـی جـادوویـە، کـە کـار لـە چاوی خـەڵك‌و لـە خەیـاڵی خـەڵك دەکـات، کـە ئەمـە جـۆرێکی زۆر بـاوەو، ئێسـتاش خەڵك هەیە لەو جۆر جادووە دەکات.

بەشی سێیەمیان پێی دەگوترێ (السِّحرُ المَجَازِي): کە لە ڕاستیدا ئەوەیان جادوو نیە، بەڵام لە شێوەی جادوو دایەو تەڕدەستیی پێ دەڵێن بە عەڕەبیی (خِفَّةُ الیَد)ی کە ئەو کەسە لە ئەنجامی ئەوەدا کە جووڵەیەکی خێراو بەپەلە دەکا وادەزانرێ شتێکی کردوەو نەشیکردوە، وە هەندێك جار هەر فێڵێکی عیلمییە، بۆ وێنە:

١) گێڕایانەوە کابرایەك کۆترێکی هێنا، گوتی: چاوتان لێبێ ئێستا ئەو کۆترە دەکوژمو مرداری دەکەمەوە، دواییش زیندووی دەکەمەوە ! کۆترەکەی هێنا لە پێش چاویان ملی تێك باهەڵداو بۆی هەڵدان، تەماشایان کرد بە کردەوە وەك بڵێی مردار بۆتەوەو ژیانی تێدا نەماوە، دوایی گوتی: ئەوجار بۆم بهێننەوە، کە بۆیان هێنایەوە، دەستکاریی ملی کردەوەو هاتەوە هۆش، یان بە حیساب زیندوو بۆتەوە، جا ئەوە فێڵەکە لەوە دایە، کە کاتێ ملی تێك باهەڵدەدا، خەڵك وادەزانێ ملی دەشکێنێ، بەڵام وانیەو ماددەیەکی بێهۆشکەری لێدەداو کۆترەکە بێهۆش دەبێتو وەك مردووی لێدێ، لە دوایەش ڕا ماددەیەکی دیکەی لەدەست دایە، لێیدەداو دێتەوە هۆش! ئەوانەی تەماشاش دەکەن وادەزانن مردووەو زیندووی کردۆتەوە !

٢) یان مەسەلەی سەربڕین: جاری وایە کیسەیەکی نایلۆن کە هەستی پێناکرێ لە لاملی کابرایان داناوە، تۆ وا هەست دەکەی سەردەبڕدرێتو خوێنی لێدێت، دوایی پێی دەڵێ: هەستەوە، هەڵدەستێتەوە ! کە لە حەقیقەتدا سەرنەبڕراوە.

٣) یان بۆ وێنە: وەستاندنی سەعات، کابرا موگناتیسێکی زۆر بەهێزی پێیە، دەڵێ: ئێستا ئەو سەعاتە ڕادەگرم، خەڵك موگناتیسەکە نابینێ، ئیدی حەڕەکەیەکی لەگەڵ دەکاتو دەیوەستێنێو دوایی دەیخاتەوە ئیش، ئەوانە پێیان دەگوترێ: (تەڕدەستیی)، واتە: لە حەقیقەتدا جادوو نیە، بەڵام لە شێوەی جادوو دایە، بۆیە زانایان گوتوویانە: ئەو جۆرانەش ئەگەر بەناوی جادووەوە بکرێن، هەر قەدەغەو حەڕامن، چونکە دەبنە هۆی چەواشەکاریی خەڵك.

خاڵی پێنجەم: ئایا سنووری جادوو تا کوێیەو حەقیقەتی هەیە، یان نا؟ واتە تا کوێ دەڕوا، تا کوێ بڕدەکات؟

لە حەقیقەتدا زانایان لەوبارەوە زۆر مشتومڕیان بووەو ڕا جیاییان هەیە، جارێ هەندێکیان دەڵێن: جادوو حەقیقەتی هەرنیە، کە (مُعْتَزِلَة) ڕایان وابووە، وە ئیبن حەزمی ئەندەلوسیی‌و کۆمەڵێك لە زانایان ڕایان وایە، دەڵێن: بەڵکو بەس ئەوەیە کە کاریگەریی بۆ سەر چاوی خەڵك هەیەو خەڵك فریودەدا، بەڵام لە حەقیقەتدا ئەوەی کە ئەوان دەیڵێن: هەم پێچەوانەی ئایەتی خوایەو، هەم پێچەوانەی سوننەتی پێغەمبەریشە ﷺ، پێچەوانەی ئایەتی خوایە، چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿ ... يُفَرِّقُونَ بِهِۦ بَيْنَ ٱلْمَرْءِ وَزَوْجِهِۦ ... ﴿١٠٢﴾ ﴾البقرة، مانای وایە جادوو زیان لە خەڵکی دەدات‌و ژن‌و مێردان لێك دەترازێنێ، وە پاشان پێچەوانەی سوننەتی پێغەمبەرە ﷺو پێغەمبەری خوا بۆخۆی جادووی لێکراوە، وەك لە (صحيح)ی بوخاریی‌و موسلیم داهاتوە (لبيد بن الأَعْصَم اليَهُودِي) جادووی لێکردوە[1]، تا دوایی خوای پەروەردگار ئاگاداری کردۆتەوە، کە جادووەکە لە کوێ شێرراوەتەوەو (معوِّذتين)ی بۆ ناردوە (الفلق والناس) وە خوێندوونی‌و جادووەکە هەڵوەشاوەتەوە[2]، (القُرطُبي) لەوبارەوە دەڵێ: {(قَالَ عُلَمَاؤنا: لاَ يُنْكَرُ أن يظهر عَلى يَد السَّاحِرِ خَرْق العَادات مِمَّا هو في مقدور

١) بڕوانە: (صحيح البخاري): ٣٢٦٨، وە (صحيح مسلم): ٢١٨٩ .

٢) هەندێك لە زانایان پێیان وایە جادوو لێکرانی پێغەمبەر ﷺ پێچەوانەی پارێزراو (معصوم) بوونیەتی‌و ڕاست نیە جادووی لێنەکراوە، هەروەها دەڵێن: ئەوە قسەی کافرەکان بەڕاست دەگێرێ کە دەیانگوت: جادووی لێکراوە: ﴿ ... إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ﴿٤٧﴾ ﴾الإسراء ، بەڵام من پێم وایە نەخۆش کەوتنی پێغەمبەری خوا ﷺ لەڕووی جەستەییەوە بەهۆی جادووەوە، پێچەوانەی پارێزراو بوونی نیە، چونکە بەشتی دیکەش نەخۆش کەوتوە، وە قسەی کافرەکانیش بەڕاست ناگێڕێ، چونکە ئەوان مەبەستیان تێکچوونی عەقڵ‌و هۆشی بووە، نەك نەخۆش کەوتنی !

البَشَر مِن مَرَضٍ وَ تَفْرِيقٍ وَ زَوَالِ عَقل وَتعويج عضوٍ إلى غَيرِ ذَلِكَ) (الجَامع لأحكام القُرآن، ج: (٢)، ص: (٤٧)}، واتە: زانایانی ئێمە (زانایانی ئیسلام) گوتوویانە: نکووڵیی لەوە ناكرێ كە لەسەر دەستی بابای جادووگەر شتی وا دەربكەوێ كە پێچەوانەی عادەتە، بەلام لە سنووری توانای ئینساندایە، وەك: نەخۆشیی و لێك جیاكردنەوەو، بێهۆشكردنیو، گۆجكردنی دەستو پێو شێوەی ئەوانە.

(ابنُ حَجَرالعَسْقَلاَني) دەڵێت: {(الذينَ قالوا: إنَّ لَهُ حَقيقة اختلَفوا هَلْ لَهُ تأثير فَقَطْ بحَيث يغَيِّر المِزاج فيَكُونُ نوعَاً مِنَ الأمرَاض أو هو يَنتهي إلى حَالَةٍ بحَيث يُصَيِّرُ الجَمَادُ حَيوَاناً وعَكْسَهُ ؟ فالذي عَلَيهِ الجمهور هو الأول) (فتح الباري، ج: (١٠)، ص: (٣٢٢)}، واتە: جا ئەوانەی دەڵێن: جادوو حەقیقەتی هەیە، ڕا جیان كە ئایا حەقیقەتەكەی هەر ئەوەندەیە كە میزاجو سروشتی خەڵك تێكدەدا، وەك نەخۆش كردن، یاخود حەقیقەتی شتەكانیش هەڵدەگێڕێتەوە، وەك بڵێی ئینسان دەكات بە ئاژەڵ، وە بە پێچەوانەوەش زۆربەیان لەسەر ئەوەن كە نەخێر تا ئەوێ بڕ ناكاتو هەر ئەوەندەیە كە میزاجو سروشتی ئینسان تێكدەدا.

كەواتە: كە جاری وایە بە جادوو ئینسانێ دەكرێ بە حەیوان، یان حەیوانێ دەكرێ بە ئینسان، ئەوە لە ڕاستیدا بەس چاو هەڵخەڵەتاندنە، ئەگەرنا حەقیقەتی شتەكە نەگۆڕراوە.

(ابن حَجَر الهَيثمَي)یش دەڵێ[1]: ((اختلَفَ العُلَمَاءُ في أنَّ لِلسِّحرِ حَقِيقَةٌ أم لاَ ؟ فَقَالَ بَعْضُ العُلَمَاءِ: أنَّهُ تخييلُ لا حَقِيَقةُ لَهُ وقالَ الأكثرونَ وهو الأصَحّ الَّذي دَلَّتْ عَلَيهِ السُّنَّة، لَهُ حَقِيقَة))، واتە: زانایان كەوتوونەتە ڕاجیاییەوە لەوەدا، كە ئایا جادوو حەقیقەتی هەیە یان نا ؟!

١) (الزواجر عن اقتراف الكَبائِر، ج (٢)، ص (١٠٠).

هەندێکیان گوتوویانە: حەقیقەتی نیەو بەس چاو هەڵخەڵەتاندنە، بەڵام زۆربەیان دەڵێن: حەقیقەتی هەیە، کە ئەوەش ڕاستترە، بەڵگەی سوننەتی لەسەرە، بەڵام بێگومان حەقیقەتەکەی تا ئەو شوێنە بڕناکات، کە جەوهەری ئەو شتە بگۆڕێ، بەڵکو دەستکاریی میزاجو سروشتی ئینسان دەکات، یاخود هەندێ شت لە حاڵێکەوە بۆ حاڵێك دەگۆڕێ، لێرەدا بەپێویستی دەزانم ئەوەش بڵێم: کە هەر شتێك لە واقیعدا بەشێوەیەکی هەستپێکراوو زانراو بوونی هەبوو، سەلماندنی بوونی پێویستی بە بەڵگەی شەرعیی (نقل)ی ناکات، چونکە عەقڵیش هەر بەڵگەی شەرعییە، وە بەڵگەی نەقڵیی بۆ شتێك پێویستە، کە عەقڵ دەلالەتی لەسەر نەکات، بەڵام شتێك کە لە واقیعدا هەبێت عەقڵ دەرکی پێبکاتو بە ئەزموون هەست پێبکرێ، پێویستیمان بە بەڵگەی نەقڵیی ناکات بۆ سەلماندنی.

بۆ وێنە: کاریگەریی جادوو لەوانەیە، کە پێویستیی بە بەڵگەی نەقڵیی ناکات، پاش ئەوەی کە ئێمە لە واقیعدا دەبینین جادوو خەڵك نەخۆش دەکات، بەڵکو جاری وایە خەڵك دەکوژێ، وە خەڵك تووشی نارەحەتیی دەکاتو، ژنو مێرد لێك دەکات بە دەقی قورئان، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئێمە ئەگەر تەماشای چەند ئایەتێك بکەین، بەڵگەی زۆر ڕوونو ڕاشکاون کە جادوو کاریگەریی‌و حەقیقەتی هەیە:

یەکەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ ... يُفَرِّقُونَ بِهِۦ بَيۡنَ ٱلۡمَرۡءِ وَزَوۡجِهِۦۚ ... ﴿١٠٢﴾ ﴾ البقرة، واتە: بەهۆی جادووەوە پیاو و ژنەکەی لێك جیا دەکەنەوە .

دووەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمِن شَرِّ ٱلنَّفَّٰثَٰتِ فِي ٱلۡعُقَدِ ﴿٤﴾ ﴾ الفلق، واتە: (بڵێ پەنا دەگرم بە خوا) لە خراپەی ئافرەتانی جادووگەر کە فوو بە گرێیەکاندا دەکەن، جا ئەگەر جادوو کاریگەریی نەبێ، ئەو دووعایە بۆچی؟

سێیەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ سَحَرُوٓاْ أَعۡيُنَ ٱلنَّاسِ وَٱسۡتَرۡهَبُوهُمۡ ... ﴿١١٦﴾ ﴾ الأعراف، واتە: جادوویان لە چاوی خەڵك کردو ترساندیانن، مانای وایە جادوو کاریگەریی‌و حەقیقەتی هەیە.

چوارەم: پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێکدا فەرموویەتی: {(اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقَاتِ، قيل: يا رسول الله وما هُنَّ؟ قال: الشرك بالله، والسِّحر، وقتل النفس التي حرَّم الله الاّ بالحق، وأَكْلُ مال اليتيم، وأَكْلُ الرِّبا، والتولِّي يوم الزَّحف، وقذف المحصنات الغافلات المؤمنات) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٢٧٦٦)، وَمُسْلِم برقم: (٢٥٨)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٨٧٤)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٣٦٧٣)، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه}، واتە: خۆتان لە حەوت (گوناهە فەوتێنەرەکان بپارێزن، گوترا: ئەوانە چین ئەی پێغەمبەری خوا ؟ فەرمووی: هاوبەش بۆ خوادانانو، جادووکردنو، بە ناهەق کوشتنی نەفسێك کە خوا قەدەغەی کردوەو، خواردنی ماڵی هەتیوو، خواردنی سووو، لە کاتی هێرشی دوژمندا پشت تێکردنیو بوختانکردن بۆ ئافرەتانی پاکی بێئاگای بڕوادار .

خاڵی شەشەم: جیاوازیی نێوان جادووو موعجیزەو کەڕامەت چییە؟

موعجیزە کە تایبەتە بە پێغەمبەرانەوە (علیهم الصلاة والسلام)و کەڕامەتیش هی دۆستانی خوایە، لەگەڵ جادوودا شەش جۆرە جیاوازییان هەن:

١- موعجیزە کە تایبەتە بە پێغەمبەرانەوە (علیهم الصلاة والسلام)، وە کەڕامەتیش کە هی دۆستانی خوایە، هەردووکیان بەخشراو (وهب)نو بەدەستی خۆیان نیە، کە خوا پێیان دەدا، واتە: هیچ پێغەمبەرێك لەو کاتەدا کە بۆخۆی ویستوویەتی مادام خوا نەیویستبێ، نەیتوانیوە موعجیزەکەی پێشانبدا، وە هیچ دۆستێکی خوا کە لەو کاتەدا بۆخۆی دەیەوێ، ناتوانێ ئەو شتەی کە نائاسایی (خارق العادة)یە پێشان بدات، بەڵکو تەنیا لەو کاتەی کە خوا دەیداتێو مۆڵەتی لەسەرە، دەتوانێ ئەوە بکات.

بەڵام جادوو وەدەستهێنراو (مُكْتَسب)ە، وە لەو کاتەدا کە جادووگەر دەیەوێ دەتوانێ بیخاتەڕوو، بەڵگەش بۆ ئەوە کە موعجیزەی پێغەمبەران (وهبي)یەو (كَسبي)ی نیە، ئەوەیە کە لە سوورەتی (الرعد)دا خوا ﷻ دەفەرموێ:

﴿ ...وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَن يَأْتِيَ بِـَٔايَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۗ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾ ﴾، واتە: هیچ پێغەمبەرێك بۆی نیە موعجیزەو بەڵگەیەك بێنی، مەگەر بە مۆڵەتی خوا، هەروەها دەربارەی ئەوە، كە كەرامەتی دۆستانی خواش بەهەمان شێوەیەو بەخشراوە، ئەوەیە كە خوا دەفەرموێ: ﴿ ... كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا ٱلْمِحْرَابَ وَجَدَ عِندَهَا رِزْقًا ۖ قَالَ يَـٰمَرْيَمُ أَنَّىٰ لَكِ هَـٰذَا ۖ قَالَتْ هُوَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾ ﴾ آل عمران، واتە: هەركاتێك زەكەریيا لە مەریەم دەچووە ژووری میحراب ڕۆزییەكی تایبەتی لەلا دەبینی، گوتی: ئەی مەریەم ئەمەت لەكوێ بوو؟ گوتی: ئەوە لە خواوەیە، خوا ڕۆزیی دەدات بە هەركەسێ كە بیەوێ بەبێ حیساب. بەڵگەی ئەوەش كە جادوو شتێكە مرۆڤ فێری دەبێت و عیلمێكە فێری دەبێت، بەڵام عیلمێكی خراپە، ئەم شتانەن:

<u>یەكەم</u>: لە سوورەتی (البقرة)دا دەفەرموێ: ﴿ ...فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِۦ بَيْنَ ٱلْمَرْءِ وَزَوْجِهِۦ ... ﴿١٠٢﴾ ﴾، واتە: لەو دوو فریشتانەوە جادوویەك فێردەبوون، كە ژن و مێردی پێ لەیەك جیابكەنەوە.

<u>دووەم</u>: لە سوورەتی (طه)دا دەفەرموێ: ﴿ ...إِنَّمَا صَنَعُوا۟ كَيْدُ سَـٰحِرٍ ... ﴿٦٩﴾ ﴾، واتە: ئەو فێڵەی كە جادووگەرەكان كردیان فێڵی جادووگەرە، جا وشەی (صَنَعُوا)، واتە: بە وەستایی و وردەكارییەوە كردیان.

<u>سێیەم</u>: هەروەها كە لە سوورەتی (یونس)دا دەفەرموێ: ﴿ فَلَمَّآ أَلْقَوْا۟ قَالَ مُوسَىٰ مَا جِئْتُم بِهِ ٱلسِّحْرُ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ سَيُبْطِلُهُۥٓ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٨١﴾ ﴾، واتە: جا كاتێك پەت و گۆچانەكانیان فڕێدا، مووسا گوتی: ئەوەی كە ئێوە هێناتان جادوویەو خوا هەڵی دەوەشێنێتەوە، چونكە بێگومان خوا كردەوەی خراپەكاران بەئاكام ناگەیەنێ، كەواتە: جادوو كردەوەیەكە كە بە كارامەیی و لێزانییەوە دەكرێ.

(ابـن خـلدون) لـە پێناسـەی مـوعجیزەو جـادوودا دەڵـێ: {(الـمُعـجِزَة قُـوَة إلهـيَة تبعَـث فـي النَّـفسِ ذَلِكَ التـأثير فهـوَ مُؤَيَّدُ بـروحِ الله عَلَـى فعلِهِ ذَلـك) (الـمقدمة، ص (٣٩٣)}، واتە: موعجیزە هێزێکی خواییە لە نەفسی ئینسـاندا پەیدا دەبێـتو، ئەو کاریگـەرییەی هەیە بە هۆی یارمـەتی خـواوە، کـە یارمـەتی ئەو پێغـەمبەرە دەدا لەسەر ئەوشـتـە، بـەڵام جادووگـەر وەك پێـشتـر گوتـمان، بۆخـۆی لـەلای خۆیـەوە شـتـەکە دەکـات، بـەقوەتی نەفـسـی خـۆی، نـەك بـە یارمەتی خوای پەروەردگار بەڵـکو هەنـدێك جـار بـە هاوکاریی شەیتانەکـانو هەندێك جاریش بەهۆی ئـەو خـۆ بەهێزکردنـەوە، کـە بەشـێوەی خـراپ خـۆی بەهێزکـردوە.

٢- مـوعجیزە تەنهـا لەسـەر دەسـتی پێغەمبـەران ﷺ پەیـدادەبێ‌و کەرامـەتیش تەنیا لەسەر دەستی ئینسانێکی بۆ خـوا صوڵحاوو پارێزکـارو بـۆ خـوا عابیـدو خۆ لە گـوناح پارێـزو پابەند بە شەریعەت، پەیـدادەبێت.

بـەڵام جـادوو بـە پێـچەوانەوە تـەنیا لەسـەر دەسـتی ئینـسانی گوناهبـار پەیدادەبێتو، هیچ جادووگـەرێك نیە بتوانێ جادوو بکـات هـەتا کافر نـەبێت، نـەك هـەر کـافر بەڵـکو دەبـێ کـافرێکی زۆر پـیس بـێ‌و کـردەوەی زۆرخراپـی هـەبێتو، تەنانـەت لـەڕووی جەستەییـشـەوە دەبـێ زۆر پـیس‌و پۆخـڵ بـێ، وە لـەڕووی مەعنەوییـشەوە زۆر پـیس بێـتو خـاوەنی عەقیدەیـەکی زۆر خـراپ بێـتو، قـسـەی زۆر پـیس‌و خـراپ بکـاتو کـردەوەی زۆر ناشیـرین‌و خراپـی هـەبێ، هەرچەنـدە جاری واش هەیـە جادووگەرەکـان بـە فـەرمانی شـەیتان بـۆ چاوبەسـتی خـەڵك ئایـەتیش دەخوێننـەوە، وە ڕەنگـە دووعـاش بکـەن‌و قـسەی باشیش بکـەن، کە ئـەوەش هـەر بـە فـێڵ‌و تەڵەکەی شـەیتانە بـۆ ئـەوەی کە خەڵـك چەواشـە بکـرێ‌و بـە چاکـیان بـزانن، بۆیـە، (ابـنُ حَجَـرالعَسْقَلانَي) دەڵـێت: {(يَنبَغـي أن يُعْتَبـر بِحَـال مَـن يَقَـعُ الخَـارِقُ مِنـهُ فإن كَـانَ مُتَمَـسِّكاً بِالشَّـرِيعَةَ مُتجَنِّباً لِلمُوبقـات، فالَّذي يَظهَر عَلـى يَدِهِ مِن الخَوارق كَـرَامَةٌ، وَإلاَّ فَهُـوَ سِـحرٌ لأنـهُ نَشَـأ عَن أحَد أنواعِهِ كَإِعَانَةِ الشَّـيَاطِين) (فتح البـاري،

ج: (١)، ص: (٢٢٣)}، واتە: دەبێت تەماشای حاڵی ئەو کەسە بکرێت کە ئەو شتە یاسادڕ (نائاسایی)یەی لێی دەبینرێ، جا ئەگەر ئەو ئینسانە پابەندبوو بە شەریعەتەوەو، خۆ پارێز بوو لە گوناهان، ئەوە ئەوەی کە لەسەر دەستی دەردەکەوێ {دیارە پێغەمبەران (علیهم الصلاة و السلام) ئێستا نەماونو بە (محمد المصطفی) خەتم بوونو ئێستا بەس دۆستانی خوا هەن} لە شتی یاسادڕ، ئەوە کەرامەتە، بەڵام ئەگەر وا نەبێتو پابەندنەبێ بە شەریعەتەوەو ئینسانی باش نەبێت، ئەوە دیارە جادوویە.

هەروەها (ابن خلدون) لە (المقدمة) لە لاپەڕە (٣٩٥)دا، دەڵێت: {السَّاحِر لاَ يصدرُ منه الخَير ولاَ يَستَعْمِل أسبَاب الخَير، وَصاحِب المُعْجِزَة لا يصدُر منه الشرُّ وَلا يَسْتَعْمِل أسبَاب الشَّر، فهمَّا عَلَى طَرَفي النَقيضِ}، واتە: جادووگەر تەنیا خراپەو شەڕی لەدەست ڕوودەدا، وە تەنیا خەریکی خراپەیە، بەڵام خاوەن موعجیزە {کە پێغەمبەرانن (علیهم الصلاة والسلام)} تەنیا خێرو چاکەیان لەسەر دەست ڕوودەداتو تەنیا بە خێرو چاکەشەوە سەرگەرمە، کەواتە: ئەو دووانە ڕاست لەگەڵ یەکدا دژو پێچەوانەن، (دیارە دۆستانی خواش بە هەمان شێوە).

٣- جیاوازی سێیەم: ئەوەیە کە موعجیزەی پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) ڕواڵەتو پەنهانی یەکەو، هەتا لێی ووردبیەوە زیاتر دێیە قەناعەت کە هەقەو ڕاستە، ئنجا هیچ کەسیش وەك وی ناتوانێ بێنێ.

بەڵام جادووی جادووگەران بەزۆری چاوبەستو هەڵخەڵەتاندنە، وە دوای لێوردبوونەوەش، بۆت دەردەکەوێ، کە ئەوە جادووەو فێڵە، وە پاشان جادووگەرێکی دیکەی وەك وی یان لەو بەتواناتر، دەتوانێ جادووی وەك ئەو یان لەو خراپتریش بێنێ، بەڵام موعجیزەی پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) تەنیا خۆیان دەتوانن و کەس ناتوانێ لە بەرانبەریاندا بوەستێ و، شتێکی وەك ئەوەی وان بکات.

٤- جیاوازی چوارەم: ئەوەیە کە موعجیزە بە کەس بەرپەرچ نادرێتەوە، بەڵام جادوو بەتاڵ دەکرێتەوەو بەرپەرچ دەدرێتەوە، وەك تەجرەبە کراوە کابرا لە گەرمەی جادووکردنەکەیدا بووە، پیاوێکی چاكو دیندار (آیة الكُرسي) خوێندوە، یاخود (لاَ إِلهَ إِلاَّ الله)ی کردوە، هەڵبەتە ئەوەش بە هەموو کەس ناکرێو دەبێ ئیمانێکی باشو تەقوایەکی باشو یەقینێکی باشی هەبێ، ئنجا ئەو ئایەتە کە دەیخوێنێ کاریگەریی دەبێت، یەکسەر ئەو جادووە بەتاڵ بۆتەوە، هەڵبەتە هەتا جادووەکە بەقوەتتر بێت دەبێت لە بەرانبەردا ئەم ئینسانە مسوڵمانەش دڵەکەیو ئیرادەو ئیمانەکەی بەقوەتتر بێت، ئەوجار پێی هەڵدەوەشێتەوە، مەبەستم لەم ڕوونکردنەوەش ئەوەیە کە ئەگەر هەرکامێکتان جادووگەرێکی بینی ئایەتێکی خوێندەوەو جادووەکەی بۆ هەڵنەوەشایەوە، لە شتەکە نەکەوێتە گومانەوە، ئەوە دیارە جادووەکە زۆر پیسو بەهێزەو، دەبێ ئەو دووعایەش لە دڵێکی زۆر بەقوەتەوە بێتو، ئینسانێکی زۆرخاوەن ئیمانو یەقین بیکات، ئەگەرنا تەرازوو نایەنەوەو هاوکوفی یەك نابنو پێی هەڵناوەشێتەوە.

٥- جیاوازی پێنجەم: ئەوەیە کە موعجیزە لە ڕۆژگارێدا تەنیا یەك کەس دەتوانێ بیکات، ئەویش ئەو پێغەمبەرەیە کە خوا ناردوویەتی.

بەڵام جادوو چەند جادووگەر هەبن، هەموویان دەتوانن بیکەن.

٦- جیاوازی شەشەم: ئەوەیە کە موعجیزە تەحەددای پێدەکرێو ئەو کەسەی موعجیزەی لەدەست ڕوودەدات کە پێغەمبەرانن دەڵێ: من پێغەمبەری خوام، بەڵگەشم لەسەر ئەوە کە پێغەمبەری خوام، ئەم بەڵگەو موعجزەیەیە.

بەڵام جادوو وانیەو، خوا ناهێڵێ جادووگەران ئیددیعای پێغەمبەرایەتی بکەن، یان چاوڕووی ئەوەیان نیە، هەڵبەتە زانایان لەوبارەوە دوو ڕایان هەن، هەندێك دەڵێن: خوا لایاندەداتو ناهێڵێ ئیددیعای پێغەمبەرایەتی بکەن، هەندێکیش دەڵێن: نەخێر هەر لەڕاستیدا لە خۆیان ڕانابینن، ئەو ئیددیعایە بکەن، دیارە ئەگەر گریمان ئیددیعاش بکەن حاڵو باڵیان دیارەو مەیدانی درۆیان کورتە !.

خاڵی حەوتەم: ئایا ئینسان چۆن دەبێتە جادووگەر؟

ئەوە دەمەوێ بزانن کە بابای جادووگەر، ئینسانی جادووگەر، چ پیاو بێ چ ئافرەت، چ جۆرە کەسایەتییەکیان هەیە؟ دەنا لێرە مەبەستمان ئەوە نیە کە خەڵکی فێربکەین چۆن دەبنە جادووگەر !! بەڵکو دەمانەوێ کە جادووگەران بناسن، خاوەنی چ جۆرە کەسایەتییەکن، چۆنن‌و چۆننین؟

یەکەم: تەنیا کاتێك ئینسان دەبێت بە جادووگەر، کە بەتەواویی تەسلیمی شەیتان بووبێ وەك چۆن کەسێك بەڕاستی ئیماندارو دۆستی خوایە، کە خۆی بە خوا فرۆشتبێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ ٱشۡتَرَىٰ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ أَنفُسَهُمۡ وَأَمۡوَٰلَهُم بِأَنَّ لَهُمُ ٱلۡجَنَّةَ ...﴿١١١﴾ ﴾ التوبة، ئینسانیش وەختێك دەبێتە جادووگەر، کە بەیەکجاریی، تەسلیمی شەیتان ببێت، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدۡ عَلِمُواْ لَمَنِ ٱشۡتَرَىٰهُ مَا لَهُۥ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ مِنۡ خَلَٰقٖۚ ...﴿١٠٢﴾ ﴾ البقرة، واتە: وە دەزانن کە هەر کەسێك جادوو بەدەست بێنێ، لە دوارۆژدا هیچ بەشی نیەو، دەستی بە تاڵەو ئەهلی دۆزەخە، ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَلَبِئۡسَ مَا شَرَوۡاْ بِهِۦٓ أَنفُسَهُمۡ ﴾، بەواتای (لَبئسَ ماباعوا بهِ أنفُسَهُم)یانی: ئەوە خراپترین شتە کە خۆیان پێ فرۆشتوە، کەواتە: کاتێك ئینسان جادووی بۆ دەکرێ کە خۆی بفرۆشێ، بەکێ؟ بە شەیتان، چونکە سەرچاوەی جادوو شەیتانە، وە ئینسانیش هەتا خۆی تەسلیمی شەیتان نەکا، جادووی بۆ ناکرێ.

دووەم: دەبێ بابای جادووگەر زۆر دژی خوابێ‌و زۆر ڕقی لە خوابێ‌و دژی دینی خوابێ، وە دژی هەموو کتێبە ئاسمانییەکان بێت، وە ڕقی لە فریشتەکان بێت، وە ڕقی لە هەموو ئیمانداران بێ، وە ڕقی لە هەموو شتێکی چاك‌و پاك بێ هەتا، ئەو حاڵەتانەی نەبێت، ناتوانێ ببێتە جادووگەر.

(ابن تيمية) ڕەحمەتی خوای لێبی، لەوبارەوە دەڵێت: {(یَکتبونَ کَلامَ اللهِ بالنجَاسَةِ وَقد یَکتبونَ حُروفَ کَلام اللهِ ﷻ بنَجَاسَةِ إما دَمٍ وَ إمَّا غَیرِهِ أو یَکتبونَ غَیر ذلكَ مِمَّا یُرضي الشَّیْطانَ أو یَتکَلمونَ بذَلِكَ) (مجموعة

الرسائل المنيرية، ج: (٢)، ص: (١٢١)}، واتە: فەرموودەی خوا (قورئان) بە پیسیی دەنووسن، وە جاری وایە پیتەکانی فەرمایشتی خوای زاڵو پایەدار بە پیسیی دەنووسنەوە، خوێن یان غەیری خوێن، یان شتی دیکەی وا دەنووسن، کە شەیتان حەزی لێبکات، یان بە قسە دەیڵێن.

سێیەم: دەبێ بابای جادووگەر حەتمەن پیسو پۆخڵ بێو، مەرجیش نیە ئەو پیسو پۆخڵییە هەموو دەمێ خەڵك ببیبینێ، بەڵام دەبێ لەڕووی مەعنەوییەوە پیس بنو، هەتا لەڕووی جەستەییشەوە ئەو کاتەی کە خەریکی وەرزشی مەعنەویی دەبن، کە جادوو فێردەبن یان جادوو دەکەن، دەبێت لە شوێنێك بن کە زۆر بە پیسییەوە سەرگەرم بن (لێرەدا نامەوێ هەموو تەعبیرێك بەکاربهێنم، جاری وا هەبووە بابای جادووگەر ئێمە ناسیوومانە شتی هێندە پیسی کردوە، کە ئینسان ناکرێ لەم دەرسانەدا باسی بکات!).

چوارەم: بابای جادووگەر کاتێ دەتوانێ جادوو بکات، کە گوناهە گەورەکان هەموو بکات و هیچ طاعەتێکی نەبێت، بە کورتی: هەرچی خوا پێی خۆشە نەیکاتو هەرچی خوا پێی ناخۆشە بیکات.

(ابن القيم الجوزية) لەوبارەیەوە دەڵێ: {(وكُلَّمَا كَانَ السَّاحِرِ أكفر وأخْبَثَ وأشدّ مُعَادَاةً للهِ ولرَسولهِ ولِعِبَادِهِ المؤمنِينَ، كَانَ سِحرهُ أقوى وَأَنْفَذُ) (التفسير القيم، ص: (٥٨١)}، واتە: کابرای جادووگەر تا کافرتربێو پیستربێو زیاتر دژی خواو پێغەمبەرو بەندە ئیماندارەکانی بێ، ئەوە جادووەکەی بەهێزترو کاریگەرتر بێ، کەواتە: بەو شتانە ئینسان دەبێتە جادووگەر: بەهەرچی خراپەو پیسە.

خاڵی هەشتەم: حوکمی فێربوونو فێرکردنی جادوو؟

لە ڕاستیدا زانایان هەموویان لەسەر ئەوە یەك دەنگن کە جادوو فێری خەڵك کردن کوفرە، وە جادووکردن گوناهی گەورەیەو هەشیانە دەڵێ: کوفرە، وە فێربوونی جادووش زۆربەی هەرە زۆریان لەسەری ڕێککەوتوون، کە ئەویش

گوناهی گەورەیەو هەیانە دەڵێن: کوفریشە[1]، دیارە بەڵگەش لەوبارەوە زۆرن‌و ڕوون‌و ڕاشکاون، بۆ نموونە:

ئەوە کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَآ إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ﴾، وە فریشتەکان کەسیان فێری جادوو نەدەکرد، هەتا پێیان نەگوتبایە: ئێمە بۆ تاقیکردنەوەین خۆت کافر مەکە! کەواتە: کەسێك فێری جادووبی، کافر دەبی‌و فێربوونی جادوو کوفرە.

بەڵگەش لەسەر ئەوە کە خەڵك فێرکردنی جادوو، لە هەموو حاڵاندا هەر کوفرە، ئەوەیە خوای پەروەردگار فەرموویەتی: ﴿وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَٰنُ وَلَٰكِنَّ ٱلشَّيَٰطِينَ كَفَرُواْ يُعَلِّمُونَ ٱلنَّاسَ ٱلسِّحْرَ﴾، واتە: وە سولەیمان ؈ کوفری نەکرد، بەڵکو شەیتانەکان کافربوون کە خەڵکیان فێری جادوو دەکرد، کەواتە: هەرکەسێك خەڵك فێری جادووبکا، مانای وایە کافر دەبێ، ئنجا چ فێربوونی چ فێرکردنی، ئەم ئایەتە کە دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ عَلِمُواْ لَمَنِ ٱشْتَرَىٰهُ مَا لَهُۥ فِى ٱلْءَاخِرَةِ مِنْ خَلَٰقٍ ۚ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْاْ بِهِۦٓ أَنفُسَهُمْ ۚ لَوْ كَانُواْ يَعْلَمُونَ﴾، بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە هەردووکیان، کوفرن، بەڵام (النووي) لە (شرح صحیح مسلم)دا هێناویەتی کە (فتح الباري) لە لاپەرە (٢٢٤) لێی نەقڵ دەکات، دەڵێت: ((عَمَلُ السِّحرِ حَرَامٌ وهو مِنَ الكَبَائِرِ بالإجماعِ وَقد عَدَّهُ النَّبيّ ﷺ مِنَ السَّبعِ المُوبِقَاتِ وفيهِ مَا يَكونُ كُفراً وَمنهُ مَالاَ يَكونُ كُفراً بَل مَعصيَةً كَبيرَةً))، واتە: کردەوەی جادووگەریی (واتە کردنی‌و فێربوونی‌و فێرکردنی) حەرامەو یەکێکە لە گوناهە گەورەکان بەیەك دەنگیی زانایان، وە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: یەکێکە لە حەوت گوناهە فەوتێنەرەکان، جا جاری وایە جادوو کوفرەو، جاری واشە تەنیا گوناهی گەورەیە.

---

١) بەڵام ئەم قسەو فەتوایانە تەفصیل‌و ڕوونکردنەوەیان هەیە، کە لە درێژەی قسەکاندا باسی دەکەین، واتە: چ کاتێك جادووکردن، یان فێربوونی کوفرەو چ کاتێك وانیە، بەڵام جادوو فێری خەڵك کردن، هەمیشە هەر کوفرەو هەڵاواردنی تێدانیە.

هەرچەندە هەندێك لە زانایان دەڵێن: جادوو هەمووی هەر كوفرە، وەك پێشتریش باسمان كرد، بەڵام لێرەدا پێویستە ئاگاتان لە شتێك بێ: (فخرالدين الرازي) لە تەفسیرەكەی خۆی (مفتاح الغيب)دا، قسەیەكی هێناوە كە بەڕاستی قسەیەكی ڕێزپەڕەو لە قسەی زانایانو بە بۆچوونی من قسەیەكی هەڵەیە، دەڵێ: {(المسألة الخامسة: في أنَّ العِلمَ بالسِّحرِ غيرُ قبيح ولاَ مَحظُورٌ، اتفَقَ المحَقِّقُون عَلَى ذَلِكَ، لأنَّ العِلمَ لِذاتهِ شَريفُ و أيضَاً لِعمومِ قَولهِ تعالى: ﴿... قُلْ هَلْ يَسْتَوِي ٱلَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ... ﴿٩﴾﴾ الزمر، ولأنَّ السِّحر لَو لَم يَكُن يُعلَمُ، لَما أمكَن الفَرقُ بَينَه وبَينَ المُعجِز، والعِلم بَكون المعجز معجزاً وَاجِبٌ ومَا يَتوقَّفُ عَلَيهِ الوَاجب فَهُوَ وَاجِبُ، وَمَا يَكون واجبَاً كَيفَ يَكُون حَرَامَاً قَبِيحَاً؟!)[1]}، واتە: زانیاری بە جادوو (واتە: كە تۆ جادوو بزانی) نە خراپە نە حەڕامیشە، زانایانی لێكۆڵەرەوە لەسەر ئەوە یەك دەنگن {كە لێرەدا بەڕاستی نەیپێكاوە، چونكە زانایانی لێكۆڵەرەوە لەسەر عەكسی ئەوە ڕێككەوتون، ئنجا بەڵگەكەی ئەوەیە كە دەڵێ:} عیلم لە خودی خۆیدا شتێكی باشە، وە چونكە خوا بەگشتی فەرموویەتی: ئایا ئەوانەی دەزانن‌و ئەوانەی نازانن یەكسانن؟! وە لەبەر ئەوەش كە ئەگەر خەڵك عیلمی جادوو نەزانن، ئەو كاتە خەڵك موعجیزەو جادوو تێكەڵ دەكەن‌و زانینی موعجیزەش فەرزە، كەواتە: زانینی جادووش فەرزە، بۆ ئەوەی كە موعجیزەی پێغەمبەرانی پێبزانین‌و پێی جیا بكەینەوە لە جادووی جادووگەران.

بەڵام لە ڕاستیدا بەڵگەكانی بێهێزن، چونكە زانین‌و، جیاكردنەوەی موعجیزەی پێغەمبەران لەگەڵ جادووی جادووگەران، پەكی لەسەر ئەوە نەكەوتوە كە ئینسان جادوو بزانێ، بەڵام من پێشتر شتێكم گوت كە دروستە تۆ كتێبی جادووگەران بخوێنیەوە، بەڵام فێربوونی جادوو بەمەرجێ دروستە كە فێربوونی جادووەكە بۆخۆی گوناح، یان كوفر نەبێت، چونكە جاری وایە

---

١) بڕوانە: (التفسير الكبير، ج (٢)، ص (١٩٤) .

کابرا ناتوانێ جادوو فێربێ، تا کافر نەبێت ! بۆ وێنە: دەستنوێژی بە میز پێ هەڵدەگرن، کوفری پێدەکەن، ئەوجار فێری جادوو دەبێ، دیارە ئەوەش کوفرە، ئنجا زانایان هەموویان کەمو زۆر کتێبی (سحر)یان خوێندۆتەوە، بۆیە باسی دەکەن (سحر) ئاوایەو ئەوەندە جۆرەی هەیە، دیارە کتێبەکانیان خوێندۆتەوە، ئەگەرنا چۆن لەبارەیەوە دەدوێن؟ وە لەوانەیە (إمام فخرالدين الرازي) هەر مەبەستی ئەوە بووبێت، کە دروستە تۆ بزانی جادوو چییەو جادووگەران چۆنن‌و جادوو چۆن دەکرێ؟ بەڵام بەرەهایی فێربوونی‌و خەڵك فێرکردنی، ئەوە حەرامەو جاری واش هەیە کوفرە بەدڵنیایی.

خاڵی نۆیەم: چۆنیەتی خۆپاراستن لە جادوو وە چارەسەری جادوو؟

خۆ پاراستنەکەی زانایان باسیان کردوە، کە تاکە رێبازی خۆ پاراستن لە جادوو بریتیە لە بەندایەتی ڕاستەقینە بۆ خواو ئیمانی چاك‌و تەقوای چاك، وە زۆر قورئان خوێندن‌و بەردەوام بوون لەسەر زیکرو ویردو دووعایەکان کە پێغەمبەر ﷺ داینـاون، بەتایبەتی دووعایەکانی بەیانیان‌و ئێواران، ئەوەش هەمووی چەندان ئایەت‌و فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ ئاماژەی پێدەکەن، بۆ وێنە خوا ﷻ لە سوورەتی (الأعراف)دا دەفەرموێ: ﴿ وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ نَزْغٌ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ ۚ إِنَّهُۥ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٠٠﴾ ﴾، واتە: وە هەرکات لە شەیتانەوە وەسوەسەیەکت بۆ هات، پەنا بەرە بەر خوا، بێگومان خوا بیسەری زانایە، کەواتە: هەمیشە پەنا بردنە بەر خوا، فێڵی شەیتان هەڵدەوەشێنێتەوە.

هەروەها دایکمان عائیشە خوا لێی ڕازی بێ فەرموویەتی: {(أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا اشْتَكَى يَقْرَأُ عَلَى نَفْسِهِ بِالْمُعَوِّذَاتِ[1] وَيَنْفُثُ) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (٢٤٧١٢)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (٥٠١٦)، وَمُسْلِم برقم: (٥٦٧٩)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم:

١) مەبەست لە: (المعوِّذات) هەرسێك سوورەتی: (الإخلاص، الفلق، الناس)ە، بڕوانە پەراوێزی: (رياض الصالحين) للنووي، ص (٤٧٦).

(٣٩٠٢)، وَابْنُ مَاجَهْ بِرقم: (٣٥٢٩)}، واتە: پێغەمبەر ﷺ کە نەخۆش دەبوو، یان حاڵەتی تەندروستی تێکدەچوو، سوورەتی (الإخلاص) و (الفلق)و سوورەتی (الناس) لەسەر خۆی دەخوێندەوە، وە فووشی بەخۆدا دەکرد (وە دەستی بە بەدەنی خۆیدا دەهێنا)[1]، ئنجا خوا ﷻ بۆی باسکردووین کە هەرکەسێك ئەهلی تەقوابێ، خوا دەرووی خێری لێ دەکاتەوە، وە هەرکەسێك ئەهلی تەقوابێ، فێڵو تەڵەکەی دوژمنانو ناحەزانو شەیتان کە گەورەترین دوژمنە، زەفەری پێ نابات، وەك دەفەرموێ: ﴿ ...وَمَن يَتَّقِ ٱللَّهَ يَجۡعَل لَّهُۥ مَخۡرَجٗا ۝٢ ﴾ الطلاق، وە دەفەرموێ: ﴿ ...وَإِن تَصۡبِرُواْ وَتَتَّقُواْ لَا يَضُرُّكُمۡ كَيۡدُهُمۡ شَيۡـًٔاۗ ۝١٢٠ ﴾آل عمران، وە خوا ﷻ بە شەیتانی فەرمووە: ﴿ إِنَّ عِبَادِي لَيۡسَ لَكَ عَلَيۡهِمۡ سُلۡطَٰنٞۚ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلٗا ۝٦٥ ﴾الإسراء، واتە: بەندەکانی من تۆ دەستەڵاتت بەسەردا ناشکێن، واتە: نەدەستەڵاتت بەسەردا دەشکێن تووشی گوناهیان بکەیو، نە دەستەڵاتت بەسەردا دەشکێن کە بە جادوو کاریان تێ بکەی، وە خوا فەرموویەتی: ﴿ ...وَمَن يَتَوَكَّلۡ عَلَى ٱللَّهِ فَهُوَ حَسۡبُهُۥٓۚ ... ۝٣ ﴾ الطلاق، واتە: هەرکەسێك بەڕاستی پشتی بەخوا ببەستێ خوای بەسە، هەروەها خۆ پاراستن لە گوناهو تاوانو تۆبەکردنو گەڕانەوە بۆ لای خوا، کاریگەریی زۆری هەیە بۆ پاراستن لەوە کە بکەوینە ژێر کاریگەریی جادووی جادووگەران، هەروەها قورئان خوێندن بەگشتیو بە تایبەت سوورەتی (البقرة)، کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(لاَ تَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ مَقَابِرَ فَإِنَّ الْبَيْتَ الَّذِي تُقْرَأُ فِيهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ لاَ يَدْخُلُهُ الشَّيْطَانُ) (رَوَاهُ أَحْمَد بِرقم: (٧٨٠٨)، وَمُسْلِم بِرقم: (١٨٢١)،

---

١) وەك لە فەرموودەی دیکەدا هاتوە، کە (بخاري ومسلم) گێڕاویانەتەوەو ئەمەش دەقەکەیەتی: (عن عائشة رضي الله عنها ان رسول الله ﷺ كان إذا أخَذَ مَضْجِعَهُ، نَفَثَ في يَدَيْهِ، وقرأ بالمُعوِّذات ومَسَحَ بهما جَسَدَهُ) البخاري: (٦٣١٩)، ومسلم: (٢١٩٢).

کەواتە: دیارە بەبێ نەخۆشییش هەموو شەوێ لەکاتی خەوتندا ئەو دووعایانەی هەر خوێندوون.

والتِّرمِذِيُّ برقم: (٢٨٧٧)، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ}، واتە: ماڵەكانی خۆتان مەكەن بە گــۆڕ، چونكــە ئـەو ماڵـەی كـە ســوورەتی بەقـەرەی تێـدا دەخوێنـدرێ شـەیتانی ناچێتە نێو، شــەیتان لـێی ناچێتــە ژوور.

هەروەهــــا (آيــة الكُــرسي) وەك لـــە (صــحيح البخــاري)دا هـــاتوە، لـــە بەسەرهاتێكــدا... كـە شــەیتان قـسـەیەك بـە (أَبـو هُــرَيرَةَ) دەڵــێ ئـەویش بـۆ پێغـەمبەری گێــڕایەوە، ئەویــش ﷺ فەرمــووی: {(صَدَقَكَ وَهُوَ كَذُوبٌ) (رَوَاهُ البُخَــارِي بــرقم: (٢٣١١)} واتـــە: ڕاســـتی لەگــــەڵ گــــوتووی هەرچـــەندە زۆر درۆزنیـــشـە، قـسـەكەشـی ئەوەیـە كـە بـە (أَبـو هُــرَيرَةَ) دەڵـێ: هـەر كــاتێ شـەو چـوویە ســەر جێگــا (آيـة الكُـرسي) بخوێنـــە هــەتا تــەواوی دەكـەی، هـەتا ڕۆژ دەكــەیەوە پارێزەرێكــت لـــەلا دەبێـت، وە شـــەیتان تـا بەیــانی ناتوانـێ نزیكـت بكەوێ. ئنجا خوێندنی دوو ئایەتی كۆتایی سوورەتی (البقـرة) كـە پێغەمبـەر ﷺ فەرموویەتی: {(مَنْ قَرَأَ بالآيَتَيْنِ مِنْ آخرِ سُورَةِ البَقَـرَةِ فـي لَيْلَـةٍ كَفَتَاهُ) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (١٧٠٣٣)، وَالبُخَارِيُّ بـرقم: (٥٠٠٩)، وَمُسْلِم بـرقم: (١٨٧٧)، وَأَبُو دَاوُدَ بـرقم: (١٣٩٧)، وَالتِّرمِذِيُّ بـرقم: (٢٨٨١)، وَابْنُ مَاجَـهْ بـرقم: (١٣٦٩)، وَابْنُ حِبَّانَ بـرقم: (٧٨١) عَـنْ أبـي مَـسْعُودٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ}، واتـــە: هەركەســێك دوو ئایـــەتی كۆتـــایی ســوورەتی بەقــەرە لە شــەوێدا بخوێنێتەوە بەسیەتی. (واتـە: بەسـیەتی بـۆ ئـەوەی پارێزراو سەلامەت بێ).

چارەسەری جـادووش بەو دووعایانـە دەبـێ، كـە بـۆ ئـەو مەبەسـتە دانـراون، وە بەوە دەبێ كـە جادووەكـە هەڵبوەشـێنرێتەوە، كـە ئـەوە تەفصیلی زۆری دەوێ تـا باسی دەكەین، وە لە (صـحیح البخــاري)دا هــاتوە كـە پێغەمبـەر ﷺ دەفـەرموێ: هەر كەسێ بەیانیـان حــەوت دنكـە خورما بخوات، {بەتایبـەتی جۆری (عجـوة)} ئــەوە ئەو ڕۆژە تــا ئێــوارە نە ژەهــرو نە جــادوو كــاری تێ ناكـەت.

خاڵی دەیەم: سزای جادووگەر، ئایا کەسێك کە کاری جادووگەریی دەکات، چ سزایەکی بۆ دانراوە؟

دیارە سزای جادووگەریی یەکێك نیە لەو سزا شەرعییانەی کە دیاری کراون، واتە: یەکێك نیە لە (حدود)ی شەرعیی، بۆیە زانایان تێیدا کەوتوونەتە مشتومڕەوەو، زۆریان ڕایان وابووە، کە جادووگەر ئەگەر جادووەکەی کوفری تێدابێ، وە ببێتە هۆی کوشتنی خەڵکی دەبێ بکوژرێ، وە هەندێکیان گوتوویانە: بەس دەبێ سزا بدرێ، بەڵام من پێم وایە، ئەوە کە جادووگەر چۆن مامەڵەی لەگەڵدا بکرێو چۆن سزا بدرێ ؟ لە سنووری دەستەڵاتی حوکمڕانی شەرعیی‌و لە بازنەی سیاسەتی شەرعیی دایە، نەك یەکێك بێ لە سزا شەرعییەکان، حیکمەتەکەیشی دیارە: چونکە جادوو یەك شتی دیاریکراو نیە، بۆیە حوکمڕانی مسوڵمانان مامەڵە لەگەڵ جادووگەراندا دەکات، بەپێی جۆری جادووەکەیان، خوا بە لوتفو کەرەمی خۆی لە جادووی جادووگەران بمانپارێزێ، وە بمانکات بە خاوەنی ئیمان‌و عەقیدەو عیبادەتێکی وا کە لەسایەی بەندایەتییمان بۆ خوا شەیتانی ئینس‌و جن زەفەرمان پێنەبەن، نە بە شێوەی ڕواڵەت نە بە شێوەی پەنامەکیی.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی بیست و یەکەم

پێناسـەی ئەم دەرسـە

لـەم دەرسـەماندا خـوا پـشتیوان بـێ، ئایەتـەکانی: (١٠٤ تـاکو ١١٠) لـە سـوورەتی (البقرة) تەفسیر دەکەین، واتە: حەوت ئایەت، لەم حەوت ئایەتەدا بۆ یەکەم جار لە سوورەتی (البـقرة)دا خـوا ﷻ بە شـۆرەتو نازنـاوی (ئیمـان) مـسولْمانان دەدوێنـێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ئەوە یەکەم جارە لەسـەرەتای سـوورەتی (البقـرة) وە تا ئێستا، وە لـە هـەموو قورئانـدا (٨٨) جار ڕسـتـەی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، دووبارە بۆتەوە، وە لەم حـەوت ئایەتانـەدا، خـوا ﷻ کۆمـەڵێك ڕێنمـایی ئاڕاسـتەی مـسولْمانان دەکات، یـەکێك لەوانـە ئەوەیـە کـە خۆیـان لـە بـەکارهێنانی هەنـدێك تەعبیـرو وشـە بپارێزن، کـە مانـای خراپیـان هـەبێت، یـاخود دوژمنـانو ناحـەزان بیانقۆزنـەوەو بـەخراپ بـەهرەیان لێـوەرگرن، وە دەربـارەی خـاوەن کتێبـەکان بەتایبـەت جوولەکەو نەصـڕانیی یـەکان هەنـدێك ڕێنمـایی مـسولْمـانان دەکـات، کـە چۆن مامەڵەیان لەگەڵدا بکـەن، وە چۆن خۆیـان لـە هەڵوێـستو هەڵەکـانی ئەوان بپـارێزن .

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقُولُواْ رَٰعِنَا وَقُولُواْ ٱنظُرْنَا وَٱسْمَعُواْۗ وَلِلْكَٰفِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ مَّا يَوَدُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ وَلَا ٱلْمُشْرِكِينَ أَن يُنَزَّلَ عَلَيْكُم مِّنْ خَيْرٍ مِّن رَّبِّكُمْۗ وَٱللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِۦ مَن يَشَآءُۚ وَٱللَّهُ ذُو ٱلْفَضْلِ ٱلْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾ مَا نَنسَخْ مِنْ ءَايَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ أَوْ مِثْلِهَآۗ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِۗ وَمَا لَكُم مِّن

دُونِ ٱللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٧﴾ أَمْ تُرِيدُونَ أَن تَسْـَٔلُوا۟ رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ
مُوسَىٰ مِن قَبْلُ ۗ وَمَن يَتَبَدَّلِ ٱلْكُفْرَ بِٱلْإِيمَٰنِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾ وَدَّ
كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّنۢ بَعْدِ إِيمَٰنِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِندِ
أَنفُسِهِم مِّنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ ٱلْحَقُّ ۖ فَٱعْفُوا۟ وَٱصْفَحُوا۟ حَتَّىٰ يَأْتِيَ ٱللَّهُ بِأَمْرِهِۦٓ ۗ إِنَّ
ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ ۚ وَمَا تُقَدِّمُوا۟ لِأَنفُسِكُم مِّنْ
خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِندَ ٱللَّهِ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾ ﴾

مانای وشە بە وشەی ئایەتەكان

((ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە (لەكاتی قسەكردن لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ) مەڵێن: (رَاعِنا) (واتە: چاودێریمان بكە) بەڵكو بڵێن: (أُنظرنا) (واتە: چاوەڕێمان بكە) وە گوێبیستو فەرمانبەربن، وە بۆ بێبڕوایان ئازارێكی بەئێش‌و ژان هەیە ﴿١٠٤﴾ بێگومان ئەوانەی بێبڕوان لە خاوەن كتێبەكان‌و هاوبەش بۆ خوا دانەران، حەزناكەن هیچ چاكەو نیعمەتێك لە پەروەردگارتانەوە دابەزێتە سەرتان، بەڵام خوا بەزەیی خۆی تایبەت دەكات بە هەر كەسێكەوە كە حەز بكات، وە خوا خاوەن بەخششی مەزنە ﴿١٠٥﴾ هەر ئایەتێك (یان موعجیزەیەك) لابەرین یان لەبیربەرینەوە بێگومان هی چاكتر لەو یان وەك وی دێنین، ئایا نازانی كە خوا لەسەر هەموو شتێك بەتوانایە ! ﴿١٠٦﴾ ئایا نازانی كە موڵكی ئاسمانەكان‌و زەوی هی خوایە، وە جگە لەو هیچ سەرپەرشتیارو پشتیوانێكتان نیە ! یاخود (ئەی مسوڵمانەكان !) ﴿١٠٧﴾ دەتانەوێ كە هەمان شت لە پێغەمبەرەكەتان بخوازن كە پێشتر لە مووسا داواكرا ! وە هەركەسێك ئیمان بە كوفر بگۆڕێتەوە، ئەوە ڕێی ڕاستی ون كردوە ﴿١٠٨﴾ زۆرێك لە خاوەن كتێبەكان بە هۆی حەسوودییەكەوە كە لە دەروونیاندایە، پاش ئەوەی كە هەقیان بۆ ڕوون بۆتەوە، پێیان خۆشە كە لەدوای ئیمان هێنان، هەڵتانبگێڕنەوەو كافرتان

بکەنەوە، دە جا هەتا خوا کاری خۆی دەکات، لێیان ببوورنو چاوپۆشییان لێبکەن، بێگومان خوا لەسەر هەموو شتێك توانایە ﴿١٠٩﴾ وە نوێژ بەرپا بکەنو زەکات بدەن، وە دڵنیابن کە هەرشتێك لە چاکە بۆ خۆتان پێش بخەن، ئەوە لەلای خوا دەیبیننەوە، وە بێگومان خوا بینەری هەرچییەکە کە دەیکەن﴿١١٠﴾)).

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(رَٰعِنَا): لە زمانی عارەبییدا دەگوترێ: (رَعَيتُهُ: حَفِظتُهُ)، واتە: چاودێرییم کرد: پاراستم. (والمُرَاعَاة: المُرَاقَبَة) (مُرَاعَاة)، واتە: چاودێریی کردنو ئاگالێبوونە، وە خوا دەربارەی نەصرانیی یەکان دەفەرموێ: ﴿...فَمَا رَعَوۡهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا ...﴿٢٧﴾﴾الحديد، واتە: ئەو رەهبانییەتەی کە دایانهێنا، دوایی وەك پێویست چاودێرییان نەکردو ئاگایان لێنەبوو.

(ٱنظُرۡنَا): (النَظَرُ: الإنظار، يُقَالُ: نَظَرتُ وَانتظَرتُ وَأَنظَرتُ) هەرسێکی بەمانای چاودێریی کردن دێ، وە (أَنظَرتُهُ): بە مانای: (أَخَّرتُهُ) دێت، واتە: دوام خست، ئەها ئیبلیس کە لە خوا پاڕایەوە، گوتی: ﴿قَالَ أَنظِرۡنِيٓ إِلَىٰ يَوۡمِ يُبۡعَثُونَ ﴿١٤﴾﴾الأعراف، واتە: دوامبخەو بمهێڵەوە تا ڕۆژی قیامەت.

(وَٱسۡمَعُواْ): واتە: ببیستن. بەلام لێرەدا، یانی: تێبگەنو فەرمانبەریی بکەنو جێبەجێی بکەن.

(يَوَدُّ): (الوُدُّ: مَحَبَةُ الشَّيءِ وَتمَنِّي كَونِهِ)، (وُدّ) ئەوەیە ئینسان شتێکی خۆشبوێو خۆزگە بخوازێ ئەو شتەی بۆ ببێ.

(خَيۡرٍ): (الخَيْرُ: مَا يَرغَبُ فيهِ الكُل، وَالشَّيءُ النّافِع، وضِدُّهُ الشَرُّ) وشەی (خَيْر) کە لە قورئاندا بەکارهاتوە، هەروەها لە زمانی عارەبیدا، بەگشتی هەرشتێکە هەموو کەس ئارەزووی دەکاتو پێی چاکە، وە بە هەرشتێکی سوودبەخش

دەگوترێ‌و پێچەوانەی باشە (خَيْر)، بریتیە لە خراپە (الشَّـر).

(يَخۡتَصُّ): واتە: تایبەت دەكـات.

(بِرَحۡـمَتِهِۦ): (الرَّحْمَة: رِقّة تَقتَضي الإحْسَان إلى الـمَرْحُوم)، واتە: بریتیە لە دڵ نەرمییەك كە وا دەخوازێ چاكە لەگەڵ ئەو كەسەدا بكرێ، كە بەزەیی لەگەڵ نوێنراوە، بەڵام بەنسبەت خوای بەبەزەیی كە وشەی (الرَّحْمَة) بەكاردێت، واتە: چاكەكردنی خوا لەگەڵ ئەو كەسانەی كە بەزەیی پێیان دا دێ.

(نَنسَخۡ): (النَّسْخُ: إزَالَة شَيءٍ بشَيءٍ يَتَعَقبُهُ كَنَسْخِ الشَّمْسِ الظِّلَ)، (نَّسخُ) بریتیە لەوەی شتێك شتێك لابەرێ‌و بەدوای دا بێ، وەك چۆن ڕۆژ سێبەر یان تاریكی لادەبا.

(ءَايَةٍ): بەمانای ڕستەی قورئانی دێ‌و، لە ئەسڵدا بەمانای نیشانە (عَلاَمَة)یە، لەبەر ئەوەی هەر كام لە ڕستەكانی قورئان نیشانەن لەسەر پەروەردگارێتی‌و لەسەر گەورەیی‌و بەرزیی خوا، هەروەك چۆن دیاردە سروشتییەكانیش ناونراون (آیة)، وە موعجیزەی پێغەمبەرانیش (علیهم الصلاة والسلام) پێی دەگوترێ (آیة)، چونكە موعجیزەی پێغەمبەرانیش نیشانەیە لەسەر ئەوە، كە ئەو پێغەمبەرانە لەلایەن خواوە ڕەوانە كراون، وە دیاردە سروشتییەكانیش كە خوا ناوی لێناون (آیات)، هەركامێكیان نیشانەو بەڵگەیە لەسەر خاوەنەكەی، كە خوای پەروەردگارە.

(نُنسِهَا): واتە: لەبیری دەبەینەوە، وە خوێنراویشەتەوە: (نُنْسِأْهَا)، واتە: دوای دەخەین.

(وَلِيّٖ): (الوِلاَيَة: تَوَلِّي الأَمرِ، والوَلاَيَة النُّصْرَة)، كەواتە: (وليّ) بە دوو مانا دێ، یان بە مانای سەرپەرشتیار دێت، كە كەسێك ئیشێك بە ئەستۆوە دەگرێ، یان بەمانای یارمەتیدەردێ.

(نَصِيرٍ): واتـه: (مُعيـن)، یارمەتیـدەر.

(يَتَبَدَّلِ): (الإبدَال والتبدِيل والتَبّدُلُ والإستبدَال جَعْلُ الشَّيءِ مَكَان آخر) ئەوەیە کە شتێك لە شوێنی شتێك دابنرێ، کەواتە: (يَتَبَدَّل) واتە: بیگۆڕێ.

(سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ): واتـه: ڕێـی ڕاسـت، چـونکە وشـەی: (سـوآءَ) بـەمانای ڕێکیـیو تەختـی دێ: (مَكَان سـويٍّ وَسـواء يَعنـي: وَسـط) واتـە: ڕێیـەکی ڕاسـتی بـێ گـرێو گـۆڵ.

(يَرُدُّونَكُم): واتە: هەڵتان دەگێڕنەوە (دەتانگێڕنەوە).

(حَسَدًا): لە کوردەوارییدا بـە (ئێـرەی) مانـا کـراوە، دەڵێن: ئێرەیـی پـێ دەبـا، وە وشـەی: (حَسَـد) زانایانی ئیـسلام ئاوایـان پێناسـە کـردوە، دەڵێن: (تمَنِّي زَوَالِ نِعمَةٍ عَنْ مُستحَقٍّ لَهَا) بەخۆزگـە بخوازی نیعمەتێك لەسـەر کەسێك لابچێ کە شایـستەیەتی، (غِبْطَـة)ش هەیـە ئـەویش ئەوەیـە کـە تـۆ پێت خۆشـبێ تۆش وەك ئەوت هەبێ، کە ئەوە حەڕام نیە، وە کـە پێغەمبـەر ﷺ لـەوبارەوە فەرموویەتی: {(لاَ حَسَد إلاَّ فـي اثْنَتَيْنِ: رَجُـلٌ آتَـاهُ اللهُ مَـالاً، فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَـتِهِ فـي الحَـقِّ، وَرَجُـلٌ آتَـاهُ اللهُ الحِكْمَـةَ، فَهُـوَ يَقْـضِي بِهَـا وَيُعَـلِّمُهَا) (رَوَاهُ البُخَـارِيُّ برقم: (٧٣)، وَمُسْلِم برقم: (١٨٩٣)، وَابْـنُ مَـاجَـهْ بـرقم: (٤٢٠٨)، عَـنْ عَبْـدَ اللهِ بنَ مَسْـعُودٍ رضي الله عنه} لێـرەدا مەبەسـت لە (حَسَـد) (غِبْطَـة)یە.

(فَٱعْفُواْ): (العَفو: تَرْكُ العُقُـوبَة) واتـە: سـزا نەدان، لـێبوردن.

(وَٱصْفَحُواْ): واتــە: چاوپۆشـیی لێکـردن، (عَفـو) ئەوەیە کە لە کەسێك ببووریو سـزای نـەدەی، بـەڵام (صَفْح) ئەوەیـە کـە چاوپۆشـیی لـێ بکـەیو تەنانـەت لۆمـەو سـەرکۆنەشـی نەکـەی.

هـۆی هاتنە خـوارەوەی ئایەتەکـان

هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ڕستە قورئانییەی کە دەفەرمویّ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقُولُواْ رَٰعِنَا وَقُولُواْ ٱنظُرۡنَا وَٱسۡمَعُواْۗ وَلِلۡكَٰفِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴾، {(روى أَبُو نُعَيم عَن ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ الله عَنْهُمَا قَالَ: (رَاعِنَا) بِلِسَانِ اليَّهُود السَّبُّ القَبِيحُ وكَانَ اليَّهُود يَقُولُونَ ذَلِكَ لِرَسول اللّهِ ﷺ سراً فلَمَّا سَمِعُوا أصحَابهُ يَقُولُونَ ذَلِكَ، اعلنوا بِهَا فكَانوا يَقُولُونَ ذَلِكَ وَيَضحكُونَ فِيمَا بَينهُم، فَأَنزَلَ الله هَذِهِ الآيَة) (فتح القدير، ج (١)، ص (١٧١)، أسباب النزول للنيسابوري، ص (٢٤)}، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ، دەفەرمویّ: بە زمانی جوولەکان وشەی (رَاعِنَا) جنێوێکی زۆر ناشیرینە، جا جوولەکەکان ئەوەیان بە پەنهانیی بە پێغەمبەر دەگوت ﷺ بەڵام کاتێك گوێیان لە هەندێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر بوو ﷺ کە ئەوان بە دڵێکی سافەوە ئەوەیان بەکاردەهێنا، {دەیانگوت: (یارسول الله راعنا) ئەی پێغەمبەری خوا چاودێرییمان بکە، ئاگات لێمان بێ !، بە زمانی جوولەکەکانیش: (رَاعِنَا) هەندێکیان دەڵێن گوتوویانە: (رَاعِنَا) (ی)یان بۆ زیاد کردوە، (رَاعینا) واتە: تۆ شوانو گاوانی ئێمەی ! وە هەندێك دەڵێن: (رَاعِنَا) لە (أرعن)ەوە هاتوە، واتە: ئینسانی بێ عەقڵ} لەوەودوا ئەوانیش بەدەنگی بەرز جاری وا هەبوو دەیانگوت (یا محمد رَاعِنَا)، وە لە بەینی خۆشیاندا پێدەکەنین، {چونکە دەیانزانی ئەوە لەلای ئەوان مانایەکی خراپی هەیە}، بۆیە خوا ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە،

وە سەرەنجام خوا ﷻ لە مسوڵمانانی قەدەغە کرد، کە ئەم وشەیە بەکاربێننو، پێی فەرموون: لەجیاتی ئەو وشەیە بڵێن: (أُنظُرنَا) کە هەمان مانای (رَاعِنَا)ی هەیە، واتە: چاوەڕێمان بکە، چاودێرییمان بکە، بەڵام ڕێی فامرانەوەی ئەو مەبەستە خراپەی نیە.

مانــای گشــتی ئایەتەکــان

خـوا ﷻ لێـرەدا بـۆ یەکـەم جـار لـە سـوورەتی (البقـرة)دا ئیمانـداران بـەو نـاوە دەدوێنـێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە ! کە دیارە بە پلەی یەکەم پێغەمبەری ﷺ گرتۆتەوە، بەڵام دوایـی هـەموو کۆمەڵـگای مـسوڵمان پاشان هەموو ئەو مسوڵمانانە دەگرێتەوە، کە لەبازنەی ئیمانـدا خۆیـان دەبیننـەوە شایانی باسیـشـە کە لـە قورئانـدا (٨٨) جار ڕسـتـەی: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، دووبـارە بۆتـەوە کـە ئـەوە یەکـەمین جاریانـە بـەپێی ڕێزبەنـدیی سـووڕەتەکان لـە (مصحف)دا نەك بەپێی هاتنە خوارەوەیان، کە ڕەنگە هەندێك لە ئایەتەکانی دیکە کە: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، تێدایە لە پێش ئەم ئایەتەدا هاتبنە خوارێ، خـوا دەفـــــەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَقُولُوا۟ رَٰعِنَا وَقُولُوا۟ ٱنظُرْنَا وَٱسْمَعُوا۟ ۗ وَلِلْكَـٰفِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾، ئــەی ئەوانــەی ئیمانتــان هێنــاوە ! مــەڵێن: (رَٰعِنَا)، واتە: کاتێك لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ قسە دەکەن، ئـەو تەعبیــرە بەکارمــەهێنن، بەڵــکو بڵـێن: (ٱنظُرْنَا) واتــە: چـاودێرییمان بکـە، (وَٱسْمَعُوا۟) وە ئەوەی پێتان دەگوترێ وەربگرنو ببیستنو جێبـەجێی بکـەن، وە بـۆ بێبـڕوایان ئـازارێکی بـە ئـێشو ژان هەیـە، ئـەو بێبـــڕوایانەی کـە ئـەم جـۆرە تەعبیـــرانە بـەکاردەهێنن کـە ڕواڵەتەکـەیان مانایـەکی باشـی هەیـە، بـەڵام مەبەسـتیان پـێ مانایەکی خراپە، بۆیە مسوڵمانان پێویـستە خۆیـان لـە هـەر تەعبیـرێك، لـە هـەر وشەیەك بپارێزن، کە ئـەهلی کوفر بیقۆزنـەوە ماناکەی بـە خـراپ لێکبدەنـــەوە، ئنجا دەفـەرموێ: ﴿مَّا يَوَدُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَـٰبِ وَلَا ٱلْمُشْرِكِينَ أَن يُنَزَّلَ عَلَيْكُم مِّنْ خَيْرٍ مِّن رَّبِّكُمْ ﴾، ئەوانـەی بێبـڕوان لـە خـاوەن کتێبـەکان، وە لـە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، حەزناکەن هیچ خێرو چاکەیەك بۆ ئێوە بێتە خوار لە پەروەردگارتانەوە ﴿وَٱللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِۦ مَن يَشَآءُ ﴾، بەڵام بێگومـان خـوا ﷻ

بە دڵی پیسی ئەوانو بەخۆزگەو ئاواتی خراپی ئەوان ناكاتو تایبەت دەكا بە بەزەیی خۆیەوە، هەركام لە بەندەكانی كە بیەوێ ﴿وَٱللَّهُ ذُو ٱلۡفَضۡلِ ٱلۡعَظِيمِ﴾، وە بێگومان خوا خاوەنی بەزەییو بەخششی مەزنە، ئنجا دێتە سەرباسی مەسەلەیەك كە ئەو كاتە باوبووەو لەنێو مسوڵماناندا مشتومڕی لەسەر بووە، كە چۆن خوا ﷻ هەندێك لە ئایەتەكان دەنێرێو دوایی (نَسْخ)یان دەكاتەوەو لایان دەبات؟ یاخود جوولەكەكان ڕەخنەیان گرتووەو گوتوویانە: چۆن خوا ﷻ بە شەریعەتی ئیسلامیی، شەریعەتی مووساو شەریعەتی پێغەمبەرانی پێش موحەممەد ﷺ (نَسْخ) دەكاتەوەو لادەبات؟ بۆیە دەفەرموێ: ﴿مَا نَنسَخۡ مِنۡ ءَايَةٍ أَوۡ نُنسِهَا نَأۡتِ بِخَيۡرٖ مِّنۡهَآ أَوۡ مِثۡلِهَآ﴾، هیچ ئایەتێك لانابەین یاخود لەبیری نابەینەوە، حەتمەن یەكێكی لەو چاكتر یان وەك ئەو دێنین، واتە: لەو چاكتر بۆ ئێوە، ئەگەرنا ئایەتەكانی خوا هەموویان چاكن، بەڵام بۆ ئێوە كە پاداشتی لەو زیاتری تێدابێ، ئەگەر كاری پێبكەن، یاخود وەك ئەوبێو بەقەدەر ئەو پاداشتی هەبێ ﴿أَلَمۡ تَعۡلَمۡ أَنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٌ﴾، ئایا نازانی خوا لەسەر هەموو شتێك بەتوانایە ! لێرەدا هەندێك دەڵێن: كاتێ جوولەكەكان ڕەخنەیان گرتوە: چۆن دەبێت شەریعەتێكی خوا بێتو شەریعەتێكی دی لابەرێ ؟! خوا ﷻ ئەم ئایەتەی ناردۆتە خوارێ، كە ئێمە وەختێ شەریعەتێك لادەبەین یەكێكی دی لەو چاكتر دێنین، واتە: لەو چاكتر دێنین بۆ مرۆڤایەتی لەو قۆناغەدا كە ئەو شەریعەتەی دوایی تێدادێ، یاخود وەك وی دێنین، ئەوە لەلایەك.

وە هەندێك دەڵێن: جوولەكەكان دەیانگووت: بۆچی موحەممەد ﷺ موعجیزەی وەك مووساو عیسای نیە ؟! وەك پێشتر باسمكرد كە گوتیان: موحەممەد موعجیزەی بۆ نەهاتوە، خوا فەرمووی: ﴿وَلَقَدۡ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٖ﴾، جا لێرەدا هەندێك دەڵێن: وشەی: ﴿ءَايَٰتِ﴾، لێرەدا بەمانای موعجیزەیە، واتە: موعجیزەو بەڵگەو نیشانە لەسەر ڕاستێتی پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام)، جا خوا دەفەرموێ: ئەو موعجیزانەی پێغەمبەرانی پێشوومان كە لابردوون، یاخود

لەبیرمان بردوونەوەو، ئەوەندەیان زەمان بەسەردا ڕۆیشتوە خەڵك لەبیری بچنەوە، یاخود لەبیرمان بردوونەوە، ئێستاکە ئەوانە بۆ پێغەمبەری کۆتایی نانێرین ئەوە بەڵگەو موعجیزەی دیکەمان بۆ ناردوە، کە قورئانە، وە خوا ﷻ لەسەر هەموو شتێك بەتواناییەو، خوا خاوەنی ئەم کەونو کائیناتەیەو خاوەنی خەڵکە، خۆی چۆنی پێ چاك بێو حیکمەتی بیخوازێ وا دەکا، کەواتە: وشەی ﴿ ءَايَـٰتٍ ﴾ دەکرێ مەبەست پێی ڕستەکانی قورئان بێتو، دەشگونجێ مەبەست پێی ئایەتەکانی شەریعەتەکانی پێشووبێ، وە دەشگونجێ مەبەست پێی موعجیزەو بەڵگەی پێغەمبەرایەتی پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) بێ، جا دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، ئایا نازانی موڵکی ئاسمانەکانو زەوی هەمووی هی خوایە ﴿ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴾، وە جگە لە خوا هیچ سەرپەرشتیارو دۆستو هیچ یارمەتیدەرێکتان نیە ؟! ﴿ أَمْ تُرِيدُونَ أَن تَسْـَٔلُوا۟ رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ ﴾، خوا ﷻ بەجۆرێك لە گلەییو سەرزەنشتەوە بە مسوڵمانان دەفەرموێ: یاخود دەتانەوێ داوا لە پێغەمبەری خۆتان بکەن، وەك چۆن پێشتر لە مووسا داواکراوە، واتە: مووسا داوای بێ جێی لێکراون، بۆ وێنە: جوولەکەکان داوایان لێکرد کە خوا ببینن: ﴿ وَإِذْ قُلْتُمْ يَـٰمُوسَىٰ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى ٱللَّهَ جَهْرَةً ...﴿٥٥﴾ ﴾ البقرة، وە یادبکەنەوە کاتێك گوتتان: ئەی مووسا ئیمانت بۆ ناهێنین هەتا خوا بە ئاشکرا نەبینین ! وە زۆر بڕو بیانووی دیکەیان بە مووسا ﷺ دەگرتن. ئنجا خوا ﷻ لێرە بە مسوڵمانان دەفەرموێ: ئایا هەر لەبەرئەوەی جوولەکەکان دەڵێن: پێغەمبەری کۆتایی موحەممەد ﷺ موعجیزەی وەك هی مووساو عیسای نیە، ئێوەش داوا لە پێغەمبەری خۆتان دەکەن کە موعجیزەی وەك هی وان بێنیو شتێك داوا لە پێغەمبەری خۆتان دەکەن کە پێشتر لە مووسا داواکراوە ! واتە: ئەگەر ئەوان بیانوویان بە پێغەمبەری خۆیان گرتوە، ئێوە بیانوو بە پێغەمبەری خۆتان مەگرن ﴿ وَمَن يَتَبَدَّلِ ٱلْكُفْرَ بِٱلْإِيمَـٰنِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ﴾، وە هەر کەسێکیش ئیمان بە کوفر بگۆڕێتەوە، ئەوە

ڕێی ڕاستی ون كردوە، واتە: هەركەسێك بەو موعجیزەیە قەناعەت نەكات، كە خوا داویەتی بەو پێغەمبەرەی سەردەمی خۆی، مانای وایە كوفری پێ دەكات، كەواتە: ئەوكاتە ئیمانی بە كوفر گۆڕیوەتەوە، یاخود هەركەسێك ڕەخنە بگرێ لە خوا، لەبەر ئەوەی ئایەتێك لادەباو ئایەتێكی دیكە لە شوێنی دادەنێ، ئەوە پێی كافر دەبێت، چونكە ڕەخنە لە خوا گرتن كوفرە، كەواتە: ئیمانی بە كوفر گۆڕیوەتەوە، كەسێكی واش دیارە ڕێی ڕاستی بزر كردوە. ئنجا دێتە سەر باسی هەڵوێستێكی دیكەی جوولەكەكانو خاوەن كتێبەكان بەگشتیو دەفەرموێ:

﴿ وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّنۢ بَعْدِ إِيمَٰنِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِندِ أَنفُسِهِم مِّنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ ٱلْحَقُّ ﴾، زۆرێك لە خاوەن كتێبەكان بە ئاوات دەخوازنو حەزدەكەن، كە ئێوە لەدوای ئەوەی ئیمانتان هێناوە، هەڵتانبگێڕنەوەو كافرتان بكەنەوە بەهۆی ئەو حەسوودییەی لەدڵیاندا هەیە، دوای ئەوەی حەقیشیان بۆ ڕوونبۆتەوە، یانی: بۆیان ڕوونبۆتەوە ئەو بەرنامەیەی، كە بۆ پێغەمبەری كۆتایی هاتوە هەقە، لەگەڵ ئەوەشدا بە ئاوات دەخوازن وەك چۆن بۆ خۆیان كافرن، ئێوەش كافر بكەنەوە ﴿ فَٱعْفُوا۟ وَٱصْفَحُوا۟ حَتَّىٰ يَأْتِىَ ٱللَّهُ بِأَمْرِهِۦٓ ﴾، بەلام ئێوە لێیان ببوورنو چاوپۆشییان لێبكەن هەتا خوا كاری خۆی تەواو دەكات، واتە: تا ئیسلام تەواو سەقامگیر دەبێو دەستەڵاتی خۆی قایم دەكات، ئەو كاتە مەجالی ئەو پیلانو فێڵەیان نامێنیو، ئەو بانگەشە خراپەیەی، كە دەیكەن كاریگەریی وای لەسەرتان نامێنێ ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴾، بێگومان خوا لەسەر هەموو شتێك بە توانایە، جا لە كۆتاییدا خوا ﷻ بە ئیمانداران دەفەرموێ:

﴿ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾، وە نوێژ بەرپابكەنو زەكات بدەن ﴿ وَمَا تُقَدِّمُوا۟ لِأَنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾، ئەوەش كە پێش دەستی خۆتانی دەخەن لەكاری چاكەو خێرو لە طاعەت، لەلای خوا دەیبیننەوە، واتە: پاداشتەكەی دەبیننەوە ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴾، بێگومان خوا بە هەر چییەك كە دەیكەن ئاگادارەو دەیبینێ.

چەنـد مەسـەلەیـەكـی گرنـگ

مەسـەلەی یەكەم: مسولْمانان دەبێ خۆ بپارێزن لە هەر تەعبیـرێكو لە هەر وشـەیەك، یـان هـەر هەڵسوكەوتێك كـە ببێتـە هـۆی ئـەوە ئەهلـی كـوفر بیقۆزنەوە، یان ئیشكالێكیان بۆ دروست بكات، یاخود زەمینـەیان بـۆ خـۆش بكات بۆ زیانـدان لـە ئیـسلامو مـسولْمانان، وەك لـە (صحیح)ی بوخـاریی دا هاتوە كە پێغەمبەر ﷺ بـە عائیـشەی فـەرمووە: {(یا عَائِشَـةُ لَوْلاَ حَدَاثـةُ قَوْمِكِ بالكُـفرِ، لَنَقَـضْتُ البَيْتَ، ثُمَّ لَبَنَيْتُـهُ عَلَى أسَـاسِ إبـرَاهيم عليه السلام...) (رَوَاهُ البُخاري، بـرقم: (١٥٨٥)}، واتە: ئەی عائیشە ئەگەر لەبـەر ئـەوە نـەبا گەلەكەت لە سـەردەمی كوفرو نەفامییـەوە نـزیكن، بناغـەی كەعبـەم ڕاسـت دەكـردەوەو، وەك ئـەو سـەردەمەم لێـدەكردەوە كـە ئیـبراهیم دایناوە. بـەلاّم بۆئـەوەی كـە خەڵـكەكە بەلبەلـەیەكی فكرییـان بـۆ دروسـت نـەبێت، پێغەمبەر ﷺ چاوپۆشیی كـردوە لە ڕاسـتكردنەوەی بناغەی كەعبـە.

مەسـەلەی دووەم: ئەوەیـە كـە لـە ئیـسلامدا ڕێگـاگرتن لـە خراپـە هەیـە (سـد الذَّرِيعَة) وە بەڕاسـتی زۆر لـە ئایەتـەكانو زۆر لـە فەرمایـشتی پێغەمبـەر ﷺ دەلالەتی لەسـەر دەكەن، كە مـسولْمانان دەبـێ هەموو ئـەو ڕێیانـە ببەسـتن كـە بەرەو گونـاح دەچـن، بـا ئـەو شـتەش لـە ئەسڵدا موبـاح بێـت، بـۆ وێنـە: گـوتنی وشـەی: (رَاعِـنَا) شـتێكی موباحـە، بـەلاّم بـەكارهێنانی ئـەو وشـە موباحـە مـادام سـەردەكێـشێ بـۆ ئـەنجامێكی خـراپ، دەبـێ بەكـارنەهێنرێ، هـەروەها بەكارهێنـانی هـەر شـتێكی دیكەی ئاكـام خـراپ، دەبێ ڕێگای لـێ بگیـرێ، بـۆ ئـەوەی سـەرنەكێشێ بـۆ شـتی خـراپ، بـۆ وێنـە: فرۆشـتنی چـەك بـە بابـای پیاوكوژو ستەمكار.

مەسـەلەی سـێیەم: ئەوە كە دەفـەرموێ: ﴿ فَٱعۡفُواْ وَٱصۡفَحُواْ حَتَّىٰ يَأۡتِيَ ٱللَّهُ بِأَمۡرِهِۦٓ ﴾، واتـە: تـا ئیـسلام زیـاتر دەچەسـپێو دەسـتەلاّت پەیـدا دەكـات، وە هەنـدێك لـە

توێـژەرەوان ئاوایـان لێکداوەتـەوە: هـەتا خـوا فـەرمانتان پـێ دەکـات کـە جیهـاد لەگـەڵ ئـەهلی کیتـاب بکـەن، ئەگـەر سـەرانەیان نـەدا جـەنگیان لەگەڵدا بکـەن، بەڵام لەڕاستیدا ئەوە وانیە بە بەڵگەی ئەوە کـە دوای ئـەوەی مـسوڵمانان هێـزو دەستەڵاتیشیان پەیدابوو و لەسەر پەیمان شکاندن توانییـان وەدەریـشیان بنـێن، داوای سـەردانیان لێنەکـدنو ئەگـەر غـەدرو پەیمانـشکێنی یـان نەبووایـە، هـیچ کەس هەقی بەسەیانەوە نەدەبوو بەڵکو، مەبەست پێی ئەوەیـە، هـەتا خـوا ﷻ کاری خۆی تەواو دەکاو کاری دینەکەی تەواو دەکاو ئیسلام سـەقامگیـر دەبێـتو هێـز پەیـدا دەکـات، چاوپۆشـییان لـێ بکـەن، ئەوکاتـە ئـەو هێـزو تواناییـەیان نامێنـێ کە بەو شێوەیە زەرەرتـان لێبدەنو ئازارتـان پێ بگەیەنن.

مەسـەلەی چوارەم: ئەوەیە کە بەڕاستی نوێژ بەرپاکردنو زەکاتدان کە لە قورئاندا زۆر دووبـارە کراونەتـەوە، باشتـرین وەسـیلەن بـۆ ئـەوەی ئینـسان پێیـان ڕووبەڕووی پیلانو فێڵی دوژمنان ببێتەوە، چونکە نوێژ بریتیە لە پەیوەنـدی پتـەوکردنی خـۆت لەگـەڵ خـواداو، زەکـاتیش کـە مـاڵ بەخـشینە، بریتیـە لـە پەیوەندی پتەوبوونی مسوڵمانان لەنێو خۆیانداو ڕوحمو بەزەییان بۆ یەکتـرو هاوکاریان بۆ یەکتـر، ئێمە هـەتا پەیوەنـدییان لەگـەڵ خـوا قـایم تربـێو، لـەنێو خۆمـان یـەکڕیزییمان چـاکتربێو، هاوکارییمـان پێکـەوە باشـتربێ بەدڵـنیایی دوژمنان کەمتـر زەفەرمان پێدەبەن.

مەسـەلەی پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَمَا تُقَدِّمُواْ لِأَنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِندَ ٱللَّهِ﴾، واتـە: هەرشـتێك بـە خێـرو چـاکە لـە پـێش خۆتـان بـەرێ بکـەن لـەلای خـوا دەیبیننـەوە، مـسوڵمان هـەر کارێکـی خێـر کـە دەیکـا، دەبـێ بزانـێ بـۆلای خـوا بـەرێی دەکـاو خـوا بـۆی هەڵـدەگرێ، وەك پێغەمبـەر ﷺ لـە فەرمایـشتێکدا فەرموویـەتی: {(إذَا مَـاتَ الإِنْـسَانُ آنْقَطَـعَ عَنْـهُ عَمَـلُـهُ، إلاَّ مِـنْ ثَلاَثَـةٍ: إلاَّ مِـنْ صَـدَقَةٍ جَـارِيَةٍ، أو عِـلْمٍ يُنْتَفَـعُ بِـهِ، أوْ وَلَـدٍ صَـالِحٍ يَدْعُـو لَـهُ) (رَوَاهُ أَحْمَـد فـي (المسند) برقم: (٨٨٣١)، وَالبُخَارِيُّ في (الأدب المفرد)، برقم: (٣٨)، وَمُسْلِم برقم: (٤١٩٩)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٨٨٠)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (١٣٧٦)، وَالنَّسَائِيُّ

برقم: (٣٦٥٣)، عَنْ أَبي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه)}، واتە: کاتێ ئینسان دەمرێ مەگەر لە سێ ڕێیانەوە ئەگەرنا کردەوەی چاکی دەبڕێ، بەڵام لە سێ ڕێیانەوە دوای خۆیشی هەر خێری بۆ دەچێت:

یەکەم: خێرێکی بەردەوام، ڕێیەکی چاککردوە، پردێك، مزگەوتێکی دروست کردوە، یاخود قوتابخانەیەك نەخۆشخانەیەك، هەتا ئەو شتە بمێنێ، ئەویش خێری بۆ دەچێت.

دووەم: زانیارییەکی بڵاوکردۆتەوە هەتا سوودی لێ ببینرێ، پاداشتی بەردەوامە.

سێیەم: منداڵێکی (صالح)ی هەبێ کوڕ، یان کچ، بۆی دەپاڕێتەوە، کاری خێرو چاکە دەکات، ئەو ئینسانە پیاو بێ، یان ئافرەت، خێرو پاداشتی بۆ دەچێ.

خوای پەروەردگار لەو کەسانەمان بگێڕێ بەهۆی تەقواوە لە پیلانو فێڵی ئەهلی کوفر پارێزراو دەبن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی بیست‌و دووەم

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئـەم دەرسـەمان تـەرخان كـردوە بـۆ لێكۆڵینەوەیـەك لـەبارەی (نَسْخ)ەوە لـە قورئانـدا، دیـارە بابـەتی (نَسْخ) بابـەتێكی زۆرگرنگـەو زانایـانی ئیـسلام: چ توێژەرەوانی قورئـان، چ زانایـانی فـەرموودەناس، چ زانایـانی شـەرعزان، چ زانایـانی (أصُول فقـه)، مـشتومڕی زۆریـان كـردوە دەربـارەی (نَسْخ)، كـە ئایـا لـە قورئانـدا (نَسْخ) هەیـە، یـاخود نیـە؟! ئەگـەر هەیـە چـۆن هەیـە؟ ئایـا قورئـان ئێـستا هـیچ ئایـەتی تێـدا مـاون (مَنـسوخ) بـن، واتـە: حوكمەكـەیان لاچووبـێ، بـەڵام بێـژە (لَفْظ)ی ئایەتەكانی مابنەوە ؟ وە ئایا هیچ ئایەت لە قورئاندا هەبوو ون كە بێـژە (لَفْظ)و حوكمیان لاچووبێ ؟ من لە چـەند خاڵـێكدا ئـەو بابەتـە بەشـێوەیەك كـە بەگشتی خەڵك لێمان حاڵی بێ، پوختو كورت دەكەمـەوەو بـەپێی توانـاش بۆتـان لێك دەكێشمەوەو بۆتان ڕوون دەكەمەوە بۆ ئەوەی هەمووتان لێـی تێبگـەن.

خـاڵی یەكـەم : پێناسـەی (نَسْخ):

لە زمانی عـەرەبیدا (نَسْخ) بە سێ واتـایان هـاتوە، كـە بریتین لە:

١- (نَسْخ): بە مانای (الإزالة) لابردن دێت، وەك لـە سـوورەتی (الحـج)دا خـوا ﷻ دەفـەرموێ: ﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ مِن رَّسُولٖ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّآ إِذَا تَمَنَّىٰٓ أَلۡقَى ٱلشَّيۡطَٰنُ فِيٓ أُمۡنِيَّتِهِۦ فَيَنسَخُ ٱللَّهُ مَا يُلۡقِي ٱلشَّيۡطَٰنُ ثُمَّ يُحۡكِمُ ٱللَّهُ ءَايَٰتِهِۦۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴿٥٢﴾ ﴾، واتە (ئەی موحەممەد ﷺ) ! لە پێش تـۆدا هـیچ ڕەوانـەكراوێك‌و هـیچ پێغەمبەرێكمان نەناردوە، مەگـەر كاتێك كە ئایەتی خوای خوێندۆتـەوە شـەیتان

هێندێ قسەی خۆی خستۆتە (فڕێداوەتە) نێو ئایەتەكان، بەڵام دوایی خوا ئەوەی كە شەیتان فڕێی داوەتە نێو ئایەتەكانی لایان دەبا.

{(رسـول): كەسێكە بەرنامەیەكی سەربەخۆی بۆ هاتبێ، بەڵام (نبيّ): كەسێكە بە دوای بەرنامەی (رسول)ێك كەوتبێو مەرج نیە بۆخۆی بەرنامەیەكی سەربەخۆی بۆ هاتبێ}.

﴿ ...ثُمَّ يُحْكِمُ ٱللَّهُ ءَايَـٰتِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾، دوایی خوا ئایەتەكانی خۆی دادەمەزرێنێ بە شێوەیەك كە غەیری فەرمایشتی خۆی هیچی دیكەیان لەگەڵ تێكەڵ نەبێت، وە خوا زانای كاربەجێیە.

یانی: لە ئەسڵدا كە قورئان هاتوە تێكەڵی نەبووە، بەس لە كاتێكدا كە پێغەمبەر ﷺ دەیخوێنێتەوە، شەیتان لەسەر زمانی یەكێك، یاخود بە دەنگێكی دیكە لە شوێنێكی نەزانراوەوە، دێ، قسەیەك دەكات، كە ئەوەی نەشارەزابێ وا دەزانێ ئەویش هەر لەنێو ئایەتەكان دایە، ئەوە مانایەكی، مانایەكی دیكەشی ئەوەیە: كاتێك پێغەمبەر ﷺ خۆزگەیەك دەخوازێ، شەیتان لەو خۆزگەیەی ئەودا وەسوەسە دەخاتە نێو خۆزگەو ئاواتەكانییەوە.

٢- (نَسْـخ): بە مانای (تَبـدِيل) گۆڕین دێت، وەك خوا ﷻ لە سوورەتی (النحل)دا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا بَدَّلْنَآ ءَايَةً مَّكَانَ ءَايَةٍ ۙ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوٓا۟ إِنَّمَآ أَنتَ مُفْتَرٍۭ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ قُلْ نَزَّلَهُۥ رُوحُ ٱلْقُدُسِ مِن رَّبِّكَ بِٱلْحَقِّ لِيُثَبِّتَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ﴿١٠٢﴾ ﴾، واتە: كاتێك ئایەتێك لادەبەین ئایەتێكی دی لەشوێن دادەنێین، وە خوا بۆخۆی دەزانێ چی دەنێرێتە خوارێ، كافرەكان دەڵێن: تۆ بەناوی خواوە هەڵیدەبەستی، بەڵكو زۆربەیان نازانن. بڵێ (روح القدس) - كە جوبرائیلە - لە پەروەردگارتەوە بە هەق ئەم قورئانە دادەبەزێنێ، بۆ ئەوەی كە دڵی ئیمانداران دابمەزرێ، وە ڕێنماییو موژدەیە بۆ مسوڵمانان.

٣- (نَسْخ): بـە مانـای (نقـل) گواسـتنەوە دێـت، وەك خـوا ﷻ لـە سـوورەتی (الجاثیـة)دا دەفـەرموێ: ﴿ ... إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾ ﴾، واتـە: ئێمە ئەی كافرەكان ! ئـەو كردەوانـەی كە دەتـانكرد لـە دنیـادا هـەر ئـەو كاتی نوسخەمان لـێ دەگرتەوەو (إستـنساخ)مان دەكرد. (إستـنساخ) یـانی چـی؟ واتـە: (نَسْخَة) لەبەرگرتنەوە، واتە: (طَبق الأصل) وەك ئـەو دەرمـان دێنـا، كـە ئـەوە مەبەسـت پێـی وێنـەگرتنی ڤیدیۆییـە، یـاخود هـەر شـێوەیەكی دیكـە كـە خـوا بۆخۆی دەزانی چۆن ئـەو كردەوانـە (copy) كۆپی دەكـات، بۆیـە بـە ئینـسانی نووسـەر كـە نووسـینێك (نقـل) دەكـات لـە كتێبێكـی دیكـە، پێـی دەگـوترێ (كاتـب) یـان پێـی دەگـوترێ (ناسـخ)، یـان پێـی دەڵـێن: (مُسْتَنْسِخ) یـان (مُنْتسِخ)، ئەوە لەڕووی زمانەوانییەوە، وشەی (نَسْخ) ئەو سێ مانایـەی هـەن.

بەڵام ئایا لە زاراوەی (إصطلاح)ی زانایاندا وشـەی (نَسْخ) یانی چی؟

بە كورتی زانایان ئەو پێناسـەیان كردوە: (إزالَة حُكم سَابق بِحُكمٍ لاَحِق)، واتـە: لابردنی حوكمێكی پێشتـر بـە حـوكمێكی دواتـر، بـەڵام ئەگـەر بگـوترێ: (إلغَـاء وَحـي سـابق بـوَحي لاَحِـق) ئـەوە چـەمكو واتـای (نَسْخ) فراوانتـر دەبـێ، لەبـەر ئەوەی ئـەو كاتـە تـەنیا حـوكم ناگـرێتەوە، بەڵـكو غـەیری حـوكمیش دەگرێتـەوە، وەحییەك دێت، وەحییەكی كە پێشتـر هاتووەو باسـی بابـەتێكی كـردوە لای دەبـا[1]، بەڵام لە سۆنگەی ئەوەوە كە نەسخ تـەنیا لـە بـواری یاسا شـەرعییەكان (الأحكام الشرعیة)دا دەبـێو بوارەكـانی دیكـە ڕوویـان تێنـاكـات، بۆیـە ناچارین بڵـێین هـەر پێناسـە باوەكەی زانایان ڕاستتـرو چاكتـر، بگرەو ڕاستو چاكە.

(ابـن القـیم الجوزیـة) لـە كتێبـی (إعـلاَم الـموقعین) كـە خـاوەنی تەفـسیری (محاسن التأویل) لە بەرگی (١) لاپەرە (٣٢) لێی گواستۆتەوە دەڵـێ: ((مُـرَادُ عَامَّةِ

---

١) ئـەم پێناسـەیەی دوایـی هـی: (دكتـور مصطفی زَلـمي) یـە، بڕوانـە: (التبیـان لرفـع غموض النَسْخ في القُرآن)، ص ٢١، ط (٢)، مكتب التفسیر- مطبعة أربیل: ٢٠٠٠ م.

السَلَف بالنَاسخ والمَنسوخ: رَفعُ الحُكم بجُملتهِ تَارَةً وهو اصطلاح المتأخرين، وَرَفْعُ دَلاَلَة العَامِّ والمطلقِ والظاهر وغَيرها تَارَةً، إمَّا بتخصيص أو تقييد مُطلَق وحَمْلِهِ عَلَى المقيَّد وتَفسيره وتبيينه، حَتّى إنَّهُم يُسَمّونَ الإستثناء والشرط والصِّفة نَسْخَاً، لتضمُّن ذلكَ رفع دلالة الظاهر وبيان المرادِ، فالنسخ عِندَهُم وفي لِسَانهم هُوَ بَيَان المُرَاد بغَير ذَلِكَ اللفْظ بل بأمرٍ خَارج عَنهُ، ومن تأمَّل كَلامَهم رأى من ذلك فيهِ مَالا يُحْصى وزالَ عَنهُ بهِ إشكَالاتٌ أوجبها حَمْلُ كَلامِهِم عَلَى الإصطلاح الحادث المتأخِّر))، ئەوە پێناسەیەكی جوانە بۆ (نَسْخ) دەڵێ: (زۆربەی زانایانی پێشین - یان هەموویان - مەبەستیان لە (نَسْخ) ئەوە بووە، كە یان ئەوەتا حوكمێك پێشتر هاتوە دوایی خوا ﷻ حوكمێكی دیكە دەنێرێو ئەوەی پێشی لادەبا، {بۆ وێنە: (ئەمە قسەی خۆمە) پێشتر ڕوویان لە (بیت المقدس) كردوە بۆ قیبلەو خوا ﷻ دوایی ڕووی پێكردنە كەعبە، ئەوە (نَسْخ)ە، حوكمێك پێشتر هەبووە كە ڕووكردنە (بیت المقدس) بووە، دوایی فەرموویەتی ڕووبكەنە كەعبە}، وە ئەوە زاراوەی پاشینەكانە كە وەختێ باسی (نَسْخ) دەكەن مەبەستیان پێی ئەوەیە كە حوكمێك بێ حوكمێكی پێشتر لابەرێ، بەڵام لە ئەسڵدا زانایانی پێشین وشەی (نَسْخ)یان بەكارهێناوە، بە چەند مانایەك: جاری وا هەیە ئایەتێكی گشتی هاتوە، بەڵام دوایی ئایەتێكی دی هاتوە ئەو حوكمە گشتییەیە تایبەت (تخصیص) كردوە، ئەوەشیان هەر بە (نَسْخ) ناوبردوە، یاخود حوكمێكی ڕەها (مطلق) هاتوە، دوایی ئایەتێكی دیكە هاتوەو حوكمەكەی مەرجدار (مقید) كردوە، ئەوەشیان هەر ناوناوە (نَسْخ)، یاخود ئایەتێك هاتوە باسی شتێكی كردوە بەشێوەیەكی نادیار (مُبْهَم) كە زۆر ڕۆشن نەبووەو ئایەتەكی دی زیاتر ڕۆشنی كردوە، ئەوەشیان هەر ناوناوە (نَسْخ)، یاخود ئایەتێك هاتوە باسی شتێكی كردوە بە كورتی (مجمَل)ی، ئایەتێكی دیكە هاتوە تەفصیلی داوەتێ و ڕوونی كردۆتەوە، ئەوەشیان هەر ناوناوە (نَسْخ)، بەڵكو جاری وابووە، هەڵاواردنو مەرجو سیفەتیشیان هەر بە نەسخ ناوبردوە، چونكە هەر كامێكیان لابردنی دەلالەتی ڕواڵەتییو ڕوونكردنەوەی مەبەستیان گرتۆتە خۆی،

واتە: نەسخ لەلای وانو لە زاراوەی واندا بریتی بووە لە ڕوونكردنەوەی مەبەست بە خودی وشەكە نا، بەڵكو بە شتێكی دیكەی بەدەر لەوی، وە هەركەسێك لە قسەكانیان وردبێتەوە لەوبارەوە شتی بێژمارەیان تێدا دەبینێو، بەو هۆیەشەوە زۆر گرێو گۆڵی لە كۆڵ دەبنەوە، كە لە سۆنگەی بەكارهێنانی قسەكانیان، بە چەمكو واتای زاراوی تازەو پاشینەوە، بۆی پەیدابوون.

ئەوە پوختەی ڕوونكردنەوەی قسەكەی (ابن القیم الجوزیة)یە، كە هەمان قسە هەركام لە: (ولي الله الدهلَوي) لە (حُجَّةُ اللهِ بالِغَة)دا، وە: (الشَاطبي) لە (الموافقات)دا هێناویانە، واتە: ئەو سێ زانایە، وە زۆربەی زانایانی دیكەش دەڵێن: وەختێك وشەی (نَسْخ) لەلایەنی زانایانەوە بەكارهاتوە، مەبەستیان هەر ئەوە نەبووە حوكمێك بێو حوكمێكی پێشی لابەرێ، بەڵكو مەبەستیان پێی ئەو واتایانەی دی بووە، كە پێشتر باسمكردنو زیاتر خەڵكی شارەزا لە (أصول الفقە) لەو زاراوانە حاڵی دەبێت

خاڵی دووەم : مەرجەكانی (نَسْخ):

بۆئەوەی بزانین ئەم ئایەتە ئەوەی دیكەی (نَسْخ) كردۆتەوەو، ئەم حوكمە ئەوەی دیكەی (نَسْخ) كردۆتەوە، یان نا؟! چەند شتێك بە مەرج گیراون:

١- ئایەتێك لە قوڕئاندا پێی دەگوترێ لابەر (نَاسْخ) ، وە ئەوەی دیكە پێی دەگوترێ لابراو (مَنسُوخ) {بەپێی پێناسەی زانایانی پاشین، ئەگەرنا بەپێی زانایانی پێشین وشەی (نَسْخ) مەفهوومەكەی فراوانتر بووە} كە هەم ئایەتە (نَاسْخ)ەكەو، هەم ئایەتە (مَنسُوخ)ەكە، هەردووكیان ئایەتی قوڕئان بنو ئێستا لە (مُصْحَف)دا بن.

٢- دەبێ ئەو ئایەتەی كە ئەوەی پێشێی لابردوە، دوایی هاتبێ، چونكە هیچ ماقووڵ نیە بگوترێ: ئایەتێك، كە پێشتر هاتوە، ئایەتێكی نەسخ كردۆتەوە، كە دوایی هاتوە.

٣- دەبێت ئەو ئایەتەی، کە (نَسْخ) دەبێتەوە، قابیلیەتی ئەوەی هەبێ کە (نَسْخ) بێتەوە، ئەویش بەس ئەو ئایەتانەن، کە باسی یاسا شەرعییەکان دەکەن، ئەگەرنا ئەو ئایەتانەی، کە باسی بەهەشتو دۆزەخ دەکەنو، ئەو ئایەتانەی باسی بەسەرهاتی پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) دەکەنو، ئەو ئایەتانەی باسی عەقیدەو ئیمانو تەوحید دەکەنو، ئەو ئایەتانەی باسی ئەخلاق دەکەن، ئەوانە ناگونجێ (نَسْخ) ببنەوە، چونکە بەسەرهاتی پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) ئەگەر خوا (نَسْخ)ی بکاتەوە، وەك بڵێی پێشێ نەیزانیبێو دوایی بۆی دەرکەوتبێ، کە ئەو پێغەمبەرە ئاوا ژیاوە، ئەوەش موستەحیلە بۆ خوا، هەروەها ئیمانو عەقیدە کۆمەڵێك بنەمای نەگۆڕنو (نَسْخ)یان تێدا نیە، هەروەها ئەخلاقو ڕەوشتو بەندایەتیی بۆ خوا... ئەو جۆرە بابەتانە، قابیلی (نَسْخ) نین، بەڵکو ئەوەی (نَسْخ)ی تێدا دەگونجێ، تەنیا حوکمە شەرعییەکانن، تا ئێستا خوا فەرموویەتی: ئەو شتە بکەن، لەمەولا دەفەرموێ: مەیکەن، بۆ وێنە: مەسەلەی ڕووگە (قبلة) کە ئەویش لە قورئاندا نەهاتوە بفەرموێ: ڕووبکەنە (بیت المقدس)، بەڵکو تەنیا ئەوە لە قورئاندا هەیە، کە دەفەرموێ: ڕوو وەرسووڕێنن بەرەو کەعبە، بەڵام لە سوننەتی پێغەمبەردا هاتوە ﷺ کە ڕوو بکەنە (بیت المقدس)، کەواتە: لێرەدا ئەگەر (نَسْخ)یش هەبێ، دەڵێین: ئەوە قورئان سوننەتی (نَسْخ) کردۆتەوە، بەڵام قورئان قورئانی (نَسْخ) نەکردۆتەوە.

٤- وەختێك ئەو دوو ئایەتە بە (ناسخ)و (مَنسُوخ) دادەنرێن، واتە: یەکیان بە هەڵوەشێنەرو ئەویدیکە بەهەڵوەشێنراو، یان (لابەرو لابراو)، کە بەیەکەوە دژو ناکۆك (مُتَنَاقض)بن، نەك تەنیا جۆرێك لە تێکگیران (تَعَارُض)ی ڕواڵەتییان هەبێ، چونکە جاری وا هەیە دوو ئایەت بە شێوەیەکی ڕواڵەتیی تێکگیرانیان لە نێوانیاندا هەیە، بەڵام پێکەوە دژو ناکۆك نین، تێکگیرانەکەش لەبەر ئەوەیە کە یەکیان گشتی یە ئەویدیکەیان تایبەتە، یاخود یەکیان موتڵەقەو ئەیدیکەیان مەرجدارە، یاخود یەکێکیان ڕوون (مُفَصل)ەو ئەویدیکەیان کورت (مُجْمَل)ە، واتە: لەبەر ئەوەنیە، کە پێکەوە دژبن.

خاڵی سـێیەم: ئایا (نَسْخ) لـە قورئانـدا هـەبووە؟ واتـە: ئایا خـوای کاربـەجێ هـیچ ئایەتی لـە قورئانـدا ناردوونـە خـوار دوایـی سـڕیبنیەوە؟ ئنجا ئەگەر بڵێین: بەڵێ، دەگوترێ: ئایا ئێستا لە قورئاندا هیچ ئایەتی وا هەن؟ یان وەختی خۆی خوا هەندێك ئایەتی ناردوونو پاشان لایبـردوون، بـەڵام ئێستا لـە قورئانـدا نین؟ لەوبارەوە پێویستە ئەو چوار ڕاستییە بزانین:

١- جارێ ئەوە کە ئیسلام شەریعەتەکانی پێش خـۆی (نَسْخ) کردۆتـەوە، ئـەوە لـە چەندان ئایەتدا هاتوە: بۆ وێنە: خوای کاربەجێ دەفەرموێ: ﴿ فَإِنْ حَآجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِىَ لِلَّهِ وَمَنِ ٱتَّبَعَنِ ۗ وَقُل لِّلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْأُمِّيِّۦنَ ءَأَسْلَمْتُمْ ۚ فَإِنْ أَسْلَمُوا۟ فَقَدِ ٱهْتَدَوا۟ ۖ وَّإِن تَوَلَّوْا۟ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ ٱلْبَلَٰغُ ۗ وَٱللَّهُ بَصِيرٌۢ بِٱلْعِبَادِ ﴿٢٠﴾ ﴾ آل عمران، واتە: جا ئەگەر (ئەهلی کوفر) موناقەشەیان لەگەڵ کردی بڵـێ: مـن خۆمو ئەوانەی شوێنمکەوتوون بۆ خوا ملمان کەچکردوە، وە بە ئـەهلی کیتـابو بەوانەی کە نەشارەزان بڵـێ: ئایا ملکەچ بـوون؟ جا ئەگەر ملکەچ بـوون، یـان (مسوڵمان بوون) ئەوە ڕێی ڕاسـتیان گرتـوە، بـەڵام ئەگـەر پـشتیان هـەڵکرد تـۆ تەنها ڕاگەیاندنت لەسـەرە، وە خوا بینەری بەندەکانە.

هـەروەها لـە سـووڕەتی (البقـرة)دا دەفـەرموێ: ﴿ فَإِنْ ءَامَنُوا۟ بِمِثْلِ مَآ ءَامَنتُم بِهِۦ فَقَدِ ٱهْتَدَوا۟ ۖ وَّإِن تَوَلَّوْا۟ فَإِنَّمَا هُمْ فِى شِقَاقٍ ۖ ... ﴿١٣٧﴾ ﴾، واتـە: جـا ئەگـەر (خـاوەن کـتێبـەکانو خەڵك بە گشتی) ئیمانیان هێنا، وەك چۆن ئێوە ئیمانتـان هێنـاوە، ئەوە ڕێی ڕاسـتیان گرتوە، ئەگەرنا ئەوە لە دووبەرەکییدان (لەگەڵ خـوادا ﷻ). کەواتە: شەریعەتی ئیسلام هەموو بەرنامـەکانی پـێش خـۆی (نَسْخ) کردۆتـەوە لـەو خاڵانـەدا کـە لەگـەڵی تێکدەگیـرێن، ئەگـەرنا لـە بنـچینەکانداو لـە پایـە بنەڕەتییەکاندا، شەریعەتەکانی پێغەمبەران هەموویان یەك بوون.

٢- بە دڵنیایی (نَسْخ) لە سوننەتی پێغەمبەردا ﷺ بووە، واتە: پێغەمبەری خوا كاتێك شتێكی فەرمووە، دوایی بە فەرموودەیەكی دیكە ئەو بڕیارەی هەڵوەشاندۆتەوە، بۆ وێنە: لە (صحیح)ی (مُسلم)و لە (المسند)ی ئیمام ئەحمەد دا هاتوە كە پێغەمبەر دەفەرموێ: {(كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَزُورُوهَا، فَإِنَّهَا تُذَكِّرُكُم الآخِرَةَ) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (١٢٣٥)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٢٥٧)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٣٦٩٨)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (١٠٥٤)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (١٥٧١) وَاللَّفْظُ لأحمد}، واتە: پێشتر لێم قەدەغە كردبوون بچنە سەر گۆڕستان، ئەی مسوڵمانینە ! (لەگەڵ پیاوو ئافرەتانیەتی بەگشتی) بەڵام ئێستا سەردانی بكەنو بچن، چونكە دوا ڕۆژتان دەخاتەوە بیر، یاخود مردنتان دەخاتەوەبیر، كەواتە: كە پێغەمبەر ﷺ لە قۆناغێكدا لە مسوڵمانانی قەدەغە كردبوو، بچنە سەر گۆڕستانو لەدواییدا فەرمانیان پێدەكات كە بچن، بەلایەنی كەم موباحە یان سوننەتە، بۆیەش پێشێ لێی قەدەغە كردبوون، چونكە خەڵك لەسەردەمی بتپەرستیی و شیركەوە نزیك بووەو، مەترسیی ئەوەی هەبووە بچنە سەرقەبرانو لە خاوەن قەبرەكان بپاڕێنەوە، وەك ئێستا زۆر مسوڵمانانی نەفامو نەزان وا دەكەنو لە خاوەن قەبرەكە، لەو ئێسكو پروسكە دەپاڕێنەوە، كە بێگومان ئەوانە ئەگەر كەسانی چاكیش بووبن، تازە بۆ خۆیان چوونەتە عالەمی بەرزەخ و ئیشیان لە دنیادا نەماوەو، بێجگە لە خواش ﷻ، نابێ لە هیچ كەس بپاڕێیەوەو هاواری تێببەستی، بۆ ئەو شتانەی كە بە خوا نەبێ بە كەس ناكرێن، كەواتە: لە سوننەتی پێغەمبەردا ﷺ (نَسْخ) هەبووە.

٣/ ئنجا ئەوە كە خوا ﷻ ڕووكردنە (بیت المقدس)ی نەسخ كردۆتەوە بە ڕووكردنە كەعبە، ئەوە پێی دەگوترێ (نَسْخ)ی سوننەت بە قورئان بۆچی؟ چونكە لە هیچ ئایەتێكدا نەهاتوە بڵێ: ڕوو بكەنە (بیت المقدس) تا بڵێین: خوا ﷻ پێشتر فەرموویەتی: ڕووبكەنە (بیت المقدس)، ڕووبكەنە (المَسجدِ الأَقصى)و دوایی فەرموویەتی: ڕووبكەنە مزگەوتی حەڕام، كە كەعبەی لێیە، بەڵكو پێغەمبەر ﷺ كە چووە بۆ مەدینە، وە ڕەنگە لە

مەككەش وا پێدەچێ هەر ڕوویان لە (بیت المقدس) كردبێ، بەڵام دوایی خوا ﷻ دوای (١٧) مانگ لە چوونیان بۆ مەدینە، فەرموویەتی: ﴿ قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي ٱلسَّمَآءِ ۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَىٰهَا ۚ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ۚ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۥ ...﴿١٤٤﴾ ﴾البقرة، دیارە پێغەمبەر ﷺ زۆر لە خوا پاڕاوەتەوەو چاوەڕێی كردوە، ڕووی وەرسووڕێنێ لە (بیت المقدس)ەوە بەرەو كەعبە، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي ٱلسَّمَآءِ ﴾، واتە: ڕووت دەبینین كە تەماشای ئاسمان دەكەی {بەڵكو خوای پەروەردگار فەرمانت بۆ بنێرێ} ﴿ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَىٰهَا ﴾، بۆیە ڕووت پێ وەردەسووڕێنین بەرەو ڕووگەیەك كە پێت خۆشبێ، ﴿ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾، جا ئێستا ڕوو لەلای مزگەوتی حەرام بكە ﴿ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۥ ﴾ وە لە هەر شوێنێك بوون ڕوو لەلای وێ بكەن، (شَطْرَهُۥ) واتە: (نَحْوَهُ) یانی: ڕوو لەلای وێ بكەن، لێرەدا ئایەتی خوا ﷻ، سوننەتی پێغەمبەری ﷺ (نَسْخ) كردۆتەوە.

بەڵام ئایا قورئان قورئانی (نَسْخ) كردۆتەوە؟ بەڕاستی بە شێوەیەكی دڵنیاكەر بە ئێمە نەگەیشتوە كە بتوانین بڵێین: ئەو ئایەتە لە قورئاندا بووەو ئەو ئایەتەی دیكەی لابردوە.

شایانی باسیشە سەرجەم ئەو زانایانەی كە بڕوایان وایە ئایەتەكانی قورئان (ناسخ)و (مَنْسُوخ)یان تێدایە، دوو ئایەت بە بەڵگە دێننەوە، كە یەكەمیان ئایەتی ژمارە (١٠٦)ی سووڕەتی (البقرة)یە كە دەفەرموێ: ﴿ مَا نَنسَخْ مِنْ ءَايَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ أَوْ مِثْلِهَآ ۗ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴾، واتە: هیچ ئایەتێك لانابەین یان لەبیری نابەینەوە، مەگەر یەكی چاكتر لە خۆی یان وەك خۆی دێنین، ئایا نازانی كە خوا لەسەر هەموو شتێك تواناداره !

وە دووەمیـان ئایـەتی ژمـارە (١٠١)ی سـوورەتی (النحـل)ە، كـە دەفـەرموێ: ﴿ وَإِذَا بَدَّلْنَآ ءَايَةً مَّكَانَ ءَايَةٍ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوٓاْ إِنَّمَآ أَنتَ مُفْتَرٍۭ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، واتە: وە كاتێك ئایەتێك دێنینە شـوێنی ئایەتێك (جێگۆڕكێیان پێدەكـەین) دەڵێن: بێگومان خۆت هەڵتبەستوە (واتـە: بـەناوی خـواوە گوتووتە ئەگـەرنا وانیە)، بەڵكو زۆربەیـان نازانـن.

٤- بەڵام ئەوەی كە گرنگە ئێمە هەموو لایـەك بیـزانین، ئەوەیـە كـە زێـدەڕۆیی زۆر لەوبارەوە لەلایەن هەندێك لە زانایانەوە كـراوە، بـۆ وێنـە: زانایـەك بـەناوی (هبة الله بن سلام البغدادي) لە كتێبی (الناسخ والمَنسوخ)دا دەڵێ: ((إنَّ آية السَيف ﴿ ... فَٱقْتُلُواْ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ ... ﴾ نَسَخَت مِنَ القُرآن مِائَةَ وأربَعَاً وَعِشرِين آيـةَ، ثُمَّ صَـارَ آخِرُهـا نَاسِخاً لأَوَّلِـها ﴿ ... فَإِن تَابُواْ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُاْ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّواْ سَبِيلَهُمْ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥﴾ ﴾ التوبة))، واتـە: ئایەتی شـمشێر (ئایەتێك هەیە لە قورئاندا توێژەرەوانی قورئـان هـەر لەخـۆوە ناویان لێناوە: ئایەتی شـمشێر (آية السيف)، سـەرەتای ئایەتەكەش دەفەرموێ: ﴿ ... فَٱقْتُلُواْ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ ... ﴾، واتـە: لـە هـەر شـوێنێك هاوبـەش پەیداكـەرەكانتان بینـیو بۆتـان هەڵـكەوتن بیانكـوژن، دەڵـێ: سـەرەتای ئـەم ئایەتـە سـەدو بیـستو چـوار (١٢٤) ئایـەتی لـە قورئانـدا (نَسْخ) كردۆتـەوە، دوایـیش كۆتـایی ئـەم ئایەتـە سەرەتایەكەیـشی هـەر (نَسْخ) كردۆتـەوە، كۆتاییەكـەی دەفـەرموێ چـی؟ دەفـەرموێ: ئەگـەر موشـریكەكان تۆبـەیان كـردو نوێژیان كردو زەكاتیاندا، بەریانبدەنو لێیان گەڕێن، بێگومان خوا لێبوردەی بـە بـەزەیی یـە، جا ئایا ئـەوە چۆن دەبێت خـوا ڕسـتەیەك بنێـرێ (١٢٤) ئایـەت (نَسْخ) بكاتەوەو، پاشان ڕستەی دوایی ئەو ئایەتەش ڕسـتەی پێشووی (نَسْخ) بكاتەوە ؟!، ئەوە بەڕاستی لە كەلامی خـوا ناوەشێتەوە.

هــەروەها (ابــن الجــوزي) گوتوویــەتی: (٢٤٧) ئایــەتی (مَنــسوخ) هەیــە! وە (عبدالقهار البغدادي) دەڵێ: (٦٦) ئایەت هەیـەو (الـسیوطي) کـە لـە هـەمووان کەمتـری گوتوە، دەڵـێ: (٢٠) ئایەتی (مَنْسوخ) هەیە! بەڵام ئـەوەی کـە مـن پـێم پەسـندو ڕاسـتە لـەوبارەوە ئـەو ڕایەیـە کـە دەڵـێ: ئێـستا لـەم قورئانـەی کـە لەبەردەستماندا هەیە، نەك ئایەتێك بەڵکو بەشێکیش لە ئایەتێکی تێدا نیە کە (مَنسوخ) بێت، واتە: حوکمەکەی لابـرابێ‌و ئیـشی پـێ نـەکرێ، وە هـەموو ئـەو ئایەتانەی کە زانایان پێیان وایە (مَنـسوخ)ن، یـان ئـەوەتا کـە زانایـانی پێـشین گوتوویانە (مَنسوخ)ن، مەبەستیان پێی ئەوە بووە کە ئەو ئایەتە گشتی (عـام) بووەو ئایەتێکی دیکە هاتوە تایبەتی کردوە، یـان ڕەهـا (مُطلـق) بـووەو بەنـددار (مُقـیَّد)ی کـردوە، یـان بـەکورتی (مجمَـل) بـووەو درێـژە (تفـصیل)ی داوەتـێ، یاخود ڕوون نـەبووەو زیـاتر ڕوونـی کردۆتـەوە، یـاخود هـەڵاواردن (اسـتثناء)ی تێخستوە، ئەگەرنا لـەو قورئانـەدا کـە ئێـستا لەبەردەستمانە، هـیچ ئایەتێکـی تێدانیـە (مَنسوخ)بێ‌و ئیشی پێنەکرێ، وە خـوا پـشتیوان بێـت ئێمـە لەدرێـژەی دەرسەکانی تەفسیـردا کە دەیانگـەینێ ئایەتـەکان هـەموویان ڕوون دەکەینـەوەو، سـاغی دەکەینـەوە کـە هـیچ ئایـەتێك لـە قورئانـدا نیـە (مَنـسوخ) بـێ‌و ئیـشی پێنەکـرێ.

دیـارە یەکـەمین کـەس لـە توێـژەرەوانی قورئـان پـاش برەوپەیـداکردنی ئـەو چەمکە تایبەتییە بۆ (نَسْخ) کە ئاماژەمـان پێدا لـەنێو زانایـانی پاشـیندا، کـە گـوتی: قورئـان مەنـسووخی تێدانیــە، (أبـو مـسلم الأصفهـاني)یـە کـە نـاوی (محمـد بـن بحـر الأصفهـاني)یـەو دەڵــێ: هـیچ ئایـەتێکی (نَسْخ) کـراوە لـە قورئاندا نیە، وەك خاوەنی (محاسـن التـأویل) لـە بـەرگی (١) لاپـەڕە (٣٢)دا، لێـی نەقڵ کردوە، وە ئێـستا ژمارەیەکی زۆر لە زانایان هەمان ڕایان هەیە، بۆ نموونە: یـەکێك لەوانــە (محمـد خـضري بـك) خــاوەنی کتێبــی (أصــول فقــە) کـە، (الـسیوطي) دەڵێ: (٢٠) ئایەت (مَنسوخ)ە، ئـەو ڕوونـی دەکاتـەوە هـیچ کامیـان ئێمـە ناچـار نـین بڵـێین (مَنـسوخ)ن‌و، هـەموویان یـان ئەوەتــا پلـەپلـەییـان

تێدایە، یان ئەوەتا ڕەهاو گشتی‌و کورتن‌و، ئایەتەکانی دیکە بەنددار (مُقیَّد)و تایبەتمەند (تَخصیص)و شەرح (تفصیل)یان کردوون.

بەڕێزان!

ئێستاش بۆ زیاترو چاکتر ڕوونبوونەوەی مەبەست، بە پێویستی دەزانم سەرەتا سێ خاڵی گرنگ لەبارەی (نَسْخ)ەوە بخەمەڕوو، پاشان چەند نموونەیەکیش بێنینەوە بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی چەمك‌و واتای هەرکام لە: (تقیید المُطلَق)و (تَخصیص العام)و (تبیین المجمَل)و (تَدرّج) کە زانایانی پێشین وشەی (نَسْخ)یان بۆ هەموویان بەکارهێناوە:

خاڵی یەکەم: کە بە پێویستی دەزانم بۆتان ڕوون بکەمەوە هەرچەندە لە دەرسی ڕابردووشدا تیشکمان خستەسەر، بەڵام حەزدەکەم زیاتر بەرچاوتان ڕۆشن بێ، ئەوەیە کە ئێمە سێ وشەمان هەن: وشەی (نَسْخ)و (نَاسْخ)و (مَنسوخ).

یەکەم: وشەی (نَسْخ) وەك لە ڕابردوودا باسمان کرد، وشەی (نَسْخ) بە سێ مانا دێت: لابردن، گۆڕین، گواستنەوە (الإِزَالة والتَبْدِيل والنَقْل) ئەمە لە ئەسڵی زماندا، بەڵام زانایان کە وشەی (نَسْخ)یان بەکارهێناوە وەك زاراوە (اصطلاح)ێك، ئەوەیە مەبەستیان پێی لابردنی حوکمێکی شەرعییە کە پێشتر هاتوە، بە حوکمێکی دی کە دواتر دێت، یاخود مەبەستیان پێی لابردنی کارپێکردنی ئایەتێکە، کە پێشتر دابەزیوە، بە ئایەتێکی دیکە کە دوای ئەو دادەبەزێ، دیارە ئەوەش هەمووی ئەگەر گریمان بشبووبێ، لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ تەواو بووە.

دووەم : وشەی (نَاسْخ)یش لەسەر کێش (وزن)ی (فاعل) بەمانای لابەر دێت، کە مەبەستمان پێی ئایەتێکە کە ئایەتێکی پێشتر یان حوکمەکەی لابردوە.

سێیەم: وشەی (مَنسوخ)یش بەمانای لابراو، دێ: وە مەبەست لە (مَنسوخ) ئەو ئایەتەیە کە پێشتر دابەزیوە، وە دوایی ئایەتێك بەدوایدا هاتوەو (نَسْخ)ی کردوٚتەوە، واتە هەم خوێندنەوەکەی، هەم حوکمەکەی لابردوە، یاخود تەنیا

حوكمەكەی لابـردوە، بـەپێی ڕای هەنـدێك لەوانـە كە پێیـان وایـە هەنـدێ لـە ئایەتەكانی قورئان حوكمیـان (نَسْخ) كراوەتەوە، بەڵام لە قورئانـدا هـەرماونو دەخوێندرێنەوە، كە مـن لـە ڕابـردوودا باسـمكرد كـە ئـەوە شـتێكی هـەڵەیەو، هـیچ ئایـەتێك لـە قورئـانی ئێـستادا بـوونی نیـە كـە حـوكمی پێنـەكرێ، یـان حوكمەكەی لابـرابێو هەڵوەشێنرابێتەوە.

خـاڵی دووەم: هـۆی سـەرەكی بەهەڵەدا چـوونی هەنـدێ لـە توێـژەرەوانی قورئـان، لـەوەدا كـە هەنـدێك لـە ئایەتـەكانیان بـە مەنـسووخ دانـاوە، كـە وەك گـوتم كـەمترینیان ئەوانـەن كـە (٢٠) ئایـەتی بـە (مَنـسوخ) دانـاونو زۆرترینیـان ئەوانەن كە هـەتا (٥٠٠) ئایەتیان بە (مَنسوخ) داناوە.

بەڵـێ گـەورەترین هـۆی بەهەڵەداچـوونیانو سـەرەكیتـرینی ئەوەیـە كـە پێناسـەی زانایانی پێشین لەگـەڵ زانایـانی پاشـینیان دەربـارەی (نَسْخ) تێكـەڵ كردوە، چونكە زانایان پێـشین جۆرێـك لـە پێناسـەیان هـەبووە بـۆ (نَسْخ) كـە چـەمكو واتایەكـەی زۆر فـراوان بـووە، بـەڵام زانایـانی دوایـی كـە وشـەی (نَـسْخ)یـان بـەكارهێناوە، وەك زاراوەیـەك بـەكاریانهێناوە كـە واتایـەكی دیاریكراوی هەیە كە دەڵێ: (رَفْعُ حكمٍ شَرعِي بدَليـل شَـرعِي)، واتە: لابردنی یاسایەكی شەرعییە بە بەڵگەیەكی شەرعیی، وە هێندێكیشیان ئاوایان پێناسـە كردوە: (إلـغَاءَ وَحيٍ سَابِق بِوَحي لاَحِق)، واتـە: لابردنـی وەحییـەكی پێـشتـرە بە وەحییەك كە دواتر هـاتوە، كەواتـە: پێناسـەی زانایـانی پاشـین بـۆ (نَسْخ) واتاو چەمكێكی تایبەتو دیاریكراوی هەیە، بەڵام زانایانی پێشین (سـلف) كـە وشـەی (نَـسْخ)یـان بـەكارهێناوە واتـاو چـەمكەكەی زۆر فراوانـە، وەك پێشتـریش ئامـاژەمان پێدا.

بۆ وێنە: (الـشَاطبي) كە یەكێكە لە زانایانی بەرجەستەی پـسپۆڕ لـە بـواری (أصـول فقـه)دا لـەبارەی (نَـسْخ)ەوە، لـە كتێبـی (الـموافقات)دا دەڵێـت[1]:

---

١) بڕوانە (محاسن التأویل) لجمال الدین القاسمي، ج(١)، ص(٣٣، ٣٤)، كە ئەم دەقـەی لـە (الـشاطبي) خواستۆتەوە.

((الَّذي يظهر مِن كَلامِ المُتَقَدِّمِين أنَّ النَسخ عِندَهُم في الإطلاَق أعَمُّ عَمَّا هُوَ في كَلاَم الأُصُولِيين، فَقَد يُطْلِقونَ عَلَى تَقيِيد المُطلَق نَسخَاً، وعَلَى تَخصِيصُ العمُوم بِدَلِيلِ مُتَصِلِ أو مُنفَصِلِ نَسْخَاً، وعَلَى بَيان المُبهَم والمُجمَل نَسْخَاً، كَمَا يُطْلِقون عَلَى رَفعُ الحُكم الشَّرعي بدَليل شَرعي مُتأخرٍ نَسخَاً، لأن جميع ذَلِكَ مُشتَرِك في مَعْنىً واحِدٍ وَهُوَ: أن النَسْخ في الإصطلاح المتأخر اقتضى أن الأَمر المُتَقَدِّم غَير مُراد في التَكِليف وإنَّما المُرَاد ماجيء به أخيراً، فالأوَل غَير مَعمُول بِهِ والثاني هُوَ المَعمُول بِهِ))، واتە: ئەوەی کە دەردەکەوێ لە قسەی پێشووەکان {واتە: زانایانی پێشین} ئەوەیە کە (نَسْخ) لەلای ئەوان کە بەکاریانهێناوە، ماناکەی زۆر فراوانتر بووە لەو مانایەی کە دوایی زانایانی (أصول الفقه) بەکاریانهێناوە، چونکە جاری واهەیە وشەی (نَسْخ) بەکاردێنن بۆ شتێك کە بە موتڵەقیی باسکراوە، بەڵام دوای مەرجدارکراوە، وە جاری وا هەیە وشەی (نَسْخ) بەکاردێنن بۆ حوکمێك کە بەگشتی گوتراوە، بەڵام دوایی بە بەڵگەیەك کە هەر لەگەڵ خۆیدا یاخود دوایی هاتوە، تایبەت کراوە، وە هەروەها شتێك کە بەکورتی (مُجْمَل)ی و ناڕوونیی باسکراوەو دوایی ڕوون کراوەتەوە، ئەوەشیان هەر بە (نَسْخ) ناوبردوە، وە هەروەها لابردنی حوکمێکی شەرعییشیان بە بەڵگەیەکی شەرعیی کە دوایی هاتوە، بە (نَسْخ) ناوبردوە، چونکە هەریەك لەمانە لەیەك مانادا یەکدەگرنەوە، کە بریتیە لەو مانایەی کە لە زاراوەی زانایانی دواییدا بەکارهاتوە، کە بریتیە لەوەی فەرمانێك کە پێشتر کراوە لە دەقێکی شەرعییدا مەبەست پێی ئەوەنیە، بەڵکو مەبەست پێی ئەوەیە کە لەدواییدا هاتوە: {کە یان (مُطْلَق) بووە (مُقَیَّد)ی کردوە، یان (عام) بووە (تَخْصِیص)ی کردوە، یاخود (مُجْمَل) بووەو ڕوونی کردۆتەوە، وە (تَفْصِيل)ی داوەتێ}، بۆیە هی یەکەم کاری پێناکرێ‌و هی دووەم کاری پێدەکرێ.

خاڵی سێیەم: هەبوونی (نَسْخ) لە قورئاندا مانای ئەوەی نیە ئێستا لە قورئاندا ئایەتی (مَنسوخ) هەیە، ئێمە ئەگەر تەماشای هەندێ لە ئایەتەكانی قورئان بكەین، ئەوەیان لێ دەفامرێتەوە كە دەگونجێو ئەگەری ئەوە هەیە لە قورئاندا خوا ﷻ هەندێ لە ئایەتەكانی بە هەندێكیان (نَسْخ) كردبنەوە، بۆ وێنە: ئەو ئایەتەی، كە دەفەرموێ: ﴿مَا نَنسَخْ مِنْ ءَايَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ أَوْ مِثْلِهَآ ۗ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾﴾البقرة، واتە: هیچ ئایەتێك لانابەین یاخود لەبیری نابەینەوە، ئەگەر بە: (نُنسِهَا) بخوێنرێتەوە، وە ئەگەر بە (نَنْسَئْهَا) بخوێنرێتەوە، كە بەو قیرائەتەش هاتوە، واتە: هیچ ئایەتێك لانابەین یاخود دوای ناخەین ﴿نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ أَوْ مِثْلِهَآ﴾، ئەوە حەتمەن یەكێكی لەخۆی چاكتر، یان وەك خۆی دێنین، هەروەها لە سوورەتی (النحل)دا دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا بَدَّلْنَآ ءَايَةً مَّكَانَ ءَايَةٍ ۙ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوٓا۟ إِنَّمَآ أَنتَ مُفْتَرٍۭ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾﴾، واتە: ئەگەر ئایەتێك لابەرینو ئایەتێكی دی بێنینە جێی، وە خوا بۆخۆی دەزانێ چی دەنێرێتە خوارێ، كافرەكان دەڵێن: تۆ بەناوی خواوە قسە هەڵدەبەستی بەڵكو زۆربەیان نازانن. كەواتە: بەپێی ئەم دوو ئایەتە هەروەها ئەم ئایەتەش لە سوورەتی (یونس)دا هەمان شتی لێ دەفامرێتەوە، كە دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَاتُنَا بَيِّنَٰتٍ ۙ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا ٱئْتِ بِقُرْءَانٍ غَيْرِ هَٰذَآ أَوْ بَدِّلْهُ ۚ قُلْ مَا يَكُونُ لِىٓ أَنْ أُبَدِّلَهُۥ مِن تِلْقَآئِ نَفْسِىٓ ۖ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَىَّ ۖ إِنِّىٓ أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّى عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾﴾، واتە: وە ئەگەر ئایەتە ڕۆشنەكانی ئێمەیان بەسەردا خوێنرانەوە، ئەوانەی بڕوایان بەدیداری خوا نیە لە دوارۆژدا، دەڵێن: قورئانێكی دیكە بێنە یاخود بیگۆڕە (واتە: هەندێ لە ئایەتەكانی بگۆڕە) بڵێ: من بۆم نیە

کە لەخۆمەوە بیگۆڕم، من تەنیا شوێن ئەوە دەکەوم کە بۆم دەنێرڕێ، من ئەگەر سەرپێچیی پەروەردگارم بکەم، لە ئازاری ڕۆژێکی مەزن دەترسم.
کەواتە: بەپێی ئەم سێ ئایەتە دەگونجێ خوا ﷻ هەندێك لە ئایەتەکانی کە ناردوونیە خوارێ، گۆڕیبنیو هەندێ ئایەتی دیکەی لە شوێن دانابن، بەڵێ ئەمە ئەگەری هەیە، بەڵام ئەم ئەگەر (إحتمال)ە، ئەوە ناگەیەنێ، کە لە قورئانی ئێستادا ئەم (مصحف)ەی لەبەردەستمانە، هیچ ئایەتی تێدابن کە خوا حوکمەکەی لابردبنو بێژەکانیان مابنەوە، ئەو ڕیوایەتانەش کە باس دەکرێن کە فلانە ئایەتە حوکمی فلانە ئایەتەی لابردوەو (نَسْخ)ی کردۆتەوە، مەرج نیە مەبەستی زانایان بە وشەی (نَسْخ) هەمان مەبەستی باوی لای زانایانی (أصول الفقه) بووبێ، بۆ وێنە: کە ئایەتێك هاتوە، دوایی ئایەتێکی دیکەی بەدوادا هاتوەو گوتوویانە: ئەمەیان ئەوەی پێشێی (نَسْخ) کردۆتەوە، مەبەستیان ئەوە نەبووە کە حوکمەکەی لابرابێ، بەڵکو مەبەستیان ئەوە بووە کە ئەوەی پێشێ حوکمەکەی گشتی بووەو، ئەوەی دوایی تایبەتی کردوە، یاخود ڕەها بووەو مەرجداری کردوە، یاخود ڕووننەبووەو ئەوەی دوای ڕوونی کردۆتەوە، بەڵام زانایانی دوایی هەر بەو چەمکەی خۆیان لەو وشەو تەعبیرانەی زانایانەی پێشین حاڵی بوونو، وایان زانیوە مەبەست پێیان ئەوەیە کە هەر ئایەتێك بە (ناسخ) دانرابێ، ئەوە حەتمەن لە بەرانبەریدا ئایەتێکی دیکە بە (مَنسوخ) دانراوەو حوکمەکەی لابراوە، کە لەڕاستیدا ئەوە بەهۆی هەڵە حاڵیبوونەوە بووە، لە چەكو پێناسەی زانایانی پێشین بۆ وشەی (نَسْخ).

کەواتە: ئەگەر (إحتمال)ی هەیە خوا ﷻ پێش ئەوەی قورئان بخرێتە نێو دوو بەرگەوەو، بە فەرمانی پێغەمبەر ﷺ سوورەتەکانی بەو شێوەیەو ئایەتەکانی بەو ڕێز بەندییە، کە ئێستا لەبەردەستمانە دەیبینین، بەو شێوەی لێ هاتبێ، خوا ﷻ هەندێك ئایەتی لابردبن، وە لەبیر پێغەمبەرو لەبیر مسوڵمانانیشی بردبنەوە،

وەك لە هەندێك فەرمایشتەكاندا ئەوە بەرچاو دەكەوێ، بۆ وێنە[1]: {عَنْ ابن شهاب، قَالَ: حَدَّثني أَبو أمامة بن سهل بن حُنَيفٍ في مَجلس سعيد بن الْمُسَيِّب أن رَجُلاً قَامَ مِنَ اللَّيل ليقرأ سورةً مِنَ القُرْآن، فَلَمْ يَقْدِرْ عَلَى شَيءٍ مِنْهَا، وَقَامَ آخر فَلَمْ يَقْدِرْ عَلَى شَيءٍ مِنْهَا، وَقَامَ آخر فَلَمْ يَقْدِرْ عَلَى شَيءٍ مِنْهَا، فَغَدَوا عَلَى رسول الله ﷺ، فَقَالَ أَحَدهُمْ: قُمْتُ اللَّيل يَا رَسُول الله لأقرأ سورةً مِنَ القُرْآن فَلَمْ أَقدر عَلَى شَيءٍ، فَقَامَ الآخر، فَقَالَ: وَأنا كَذَلِكَ يَا رَسُول الله، فَقَالَ الآخر: وأنا وَاللهِ كَذَلِكَ يَا رَسُول اللهِ! فَقَالَ رَسُول الله ﷺ: (إِنَّهَا مِمَّا نَسَخَ اللهُ البَارِحَةَ) أَخْرَجَهُ الطَّبَرَانِي في (المعجم الكبير) (٢١/٢٨٨)، والْهيثمي في (المجمع) (٦/٣١٥، ٧/١٥٤،١٥٦)} .

وەك دەبینین: سێ لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ هەڵساون بۆ شەونوێژو ویستوویانە سوورەتێك لە قورئان بخوێنن، بەڵام نەیانزانیوە، چونكە لەبیریان چۆتەوە، پاشان كە چوونە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، فەرموویەتی: ئەو سوورەتە لەوەیە كە دوێنێ شەو خوا لایبردووەو نەسخی كردۆتەوە، بەڵام بە هەرحاڵ ئەگەر ئەو ڕیوایەتانەش تێیاندا بگەینە قەناعەت[2]، كە كاتی خۆی هەندێك ئایەت هەبوون خوا ﷻ لایبردوون حوكمەكەی نەهێشتوونو لەبیر مسوڵمانانی بردوونەوە، ئەوە دیسان بەڵگەنیە لەسەر ئەوە كە، ئێستا لەو قورئانەی بەردەستماندایە ئایەتی لەو شێوەیە تێدابن، بەڵكو بەپێچەوانەوە بەڵگەیە لەسەر نەبوونی ئایەتی لەو جۆرە لە موصحەفی ئێستای بەردەستماندا، چونكە ئەگەر هەموویان لەبیریان چووبنەوە چۆنو لەلایەن كێوە كۆكراونەوەو پاشان نووسراونەتەوە ؟!!

---

١) (الجامع الأحكام القُرآن) للقرطبي، ج: (١)، ص: (٣٧١).

٢) بەڵام نایشارمەوە كە من ئەو گێڕراوانەم ناچنە عەقڵو دڵەوەو، پێم وانیە ڕاست بێو شتی وا ڕوویدابێ، ئەگەرنا دەنگدانەوەو، ڕەنگدانەوەی زیاتری دەبوو.

چەند نموونـەیەك بۆ ڕوونبوونەوەی مەبەسـت

نموونـەی یەکـەم: حوکمێـك کـە ڕەهـا (مُطْـلَق)بـێو دوایـی بەنـددار (مُقَیَّـد) کـرابـێ:

لـە سـوورەتی (الـشوری) ئایـەتی (٢٠)دا، خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێ: ﴿ مَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ ٱلْأَخِرَةِ نَزِدْ لَهُۥ فِي حَرْثِهِۦ ۖ وَمَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ ٱلدُّنْيَا نُؤْتِهِۦ مِنْهَا وَمَا لَهُۥ فِي ٱلْأَخِرَةِ مِن نَّصِيبٍ ﴾، (حَـرْث) واتـە: کـێڵـگە، کـشتوکـاڵ، بـەڵام لێـرەدا مەبەسـت پێی بەرهەمی دوارۆژە، واتە: هەرکەسێك بەرهەمی دوا ڕۆژی بـوێ، ئـەوا پێی دەدەین، وە هەرکەسێك بەرهـەمی دنیـای بـوێ، لـە بەرهـەمی دنیـای دەدەینـێ، بەڵام لە دوارۆژدا هیچ بەشـی نیە.

وەك دەبینین پێدانی بەرهـەمی دنیـا لێـرەدا ڕەهایـە، بـەڵام دوایـی لـە سـوورەتی (الإسـراء) ئایەتی (٨)دا، دەفەرموێ: ﴿ مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُۥ جَهَنَّمَ يَصْلَىٰهَا مَذْمُومًا مَّدْحُورًا ﴾، واتـە: هەرکەسـێك ژیـانی بەپەلەی دنیای بوێ، بۆ هەرکەس کە بمانەوێ، ئـەو ئەندازەیـەی کـە بمانـەوێ پێـی دەدەین، دوایی دۆزەخی بۆ دابین دەکەین، کە بە سـەرزەنـشتکراویی‌و بـە بـەزیویی دەخرێتە نێوی، لێرەدا خوا ﷻ ئەوەی کە لە ئایەتی (٢٠)ی سـوورەتی (الـشوری)دا هاتوە، کە دەفەرموێ هەرکەسێك دنیای بـوێ دەیـدەینـێ، لێـرەدا {لـە ئایـەتی (١٨)ی سوورەتی (الإسراء)دا} بەنددارو مەرجداری دەکات بە: {هەرکەسێك کە بمانەوێ}، واتە: مەرج نیە هەر کەسێك شتێکی ویست لە دنیادا خوا بیداتێ، بەڵکو ئەوەی کە خوا بیەوێ دەیداتێ، وە ئـەو ئەندازەیـەی خـوا بیـەوێ، کەواتـە دوو مـەرجی هـەن: هەم لەسـەر ئەندازەکە (یەکێك دەڵێ: خوایە پێم خۆشە ملیاریك دۆلارم بدەیە).

١- خوا بەو ئەندازەیە دەیداتێ کە خۆی دەیەوێ.

٢- وە دەشیدا بەو کەسـەی کە خۆی دەیـەوێ. (ئەگـەر هـەزار (١٠٠٠) کـەس بڵێن:

خوایە سامانی زۆری دنیامان بدەیە، مەرج نیە بیدا بەهەر هەزارەكە)، دیارە ئایەتەكەی سوورەتی (الشورى)ش هەر هەمان مەبەستەكەی سوورەتی (الإسراء)ی ، هەیە بەڵام بۆ ئەوەی هیچ كەس بەهەڵەدانەچێ لە تێگەشتنیدا لە ئایەتەكەی (الإسراء)دا، ئەو مەرجانەی كە عەقڵو مەنتیقی سەلیم دەیانخوازێ، خستوونیە ڕوو.

نموونەی دووەم: حوكمێك كە گشتی (عَام)بێو دوایی تایبەت (تَخْصِيص) كرابێ:

خوای پەروەردگار لە سوورەتی (النور) ئایەتی (٢٧)دا دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدْخُلُواْ بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُواْ وَتُسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَهْلِهَاۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە ! مەچنە هیچ ماڵێك جگە لە ماڵەكانی خۆتان، هەتاكو مۆڵەت وەرنەگرن، وە سڵاو لە خەڵكی ئەو ماڵە نەكەن كە لێی دانیشتوون، ئا ئەوەتان بۆتان باشترە بەڵكو پەند وەربگرن.

لێرەدا ئەم ئایەتە حوكمەكەی گشتییە، واتە: هەرماڵێكو هەر خانوویەكو مەنزڵگایەك ویستت بچیە نێوی، دەبێ مۆڵەت وەربگری وسەلام لە خەڵكەكەی بكەی، ئەگەرنا دروست نیە بچیە نێوی، بەڵام دوایی خوا ﷻ هەر لە سوورەتی (النور) لە ئایەتی (٢٩)دا دەفەرموێ: ﴿ لَّيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَدْخُلُواْ بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَٰعٌ لَّكُمْ ... ﴾، واتە: گوناهتان ناگاتێ، ئەگەر بچنە هەر مەنزڵگایەكەوە كە خەڵكی تێدانەبێ، مادام ئیشێكتان هەبێ لەوێ. ئەوەی پێشێ بەگشتی فەرموویەتی: مەچنە هیچ ماڵێكەوە، بەڵام ئەوەی دوایی فەرموویەتی: گوناهتان ناگاتێ، ئەگەر بچنە هەر مەنزڵگایەكەوە كە خەڵكی تێدانەبێ، مادام ئیشێكتان هەبێ لەوێ، كەواتە ئەو مەنزڵگایانەی كە خەڵكیان تێدانیە، واتە: خەڵكێكی تایبەت وەك خێزان، بۆ وێنە: ئوتێلو شوێنە گشتییەكان، ئەوە گوناح نیەو پێویست بە سەلام كردن ناكات، بەمجۆرە ئەوەی دوایی حوكمە گشتییەكەی

ئەوەی پێشێی تایبەت (تَخْصِيص) کردوە بەو ماڵو خانووانەوە، کە کەسانێکی دیاریکراویان تێدایە.

هەروەها خوای پەروەردگار لە سوورەتی (النور)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَقُل لِّلْمُؤْمِنَـٰتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَـٰرِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ...(٣١) ﴾، واتە: وە بە ئافرەتانی بڕوادار بڵێ: لە چاوی خۆیان (لە ڕوانینی خۆیان) بگرنەوە {بە ئارەزوو تەماشای پیاوان نەکەن} وە داوێنی خۆیان بپارێزن، وە با جوانیی خۆیان دەرنەخەن، مەگەر ئەوەی بە ناچاریی دەردەکەوێ، جا (القُرطُبي) دەڵێ: (مَا يَظْهَرُ عَادَةً وَعِبَادَةً) کە مەبەست پێی دەموچاوو هەردوو دەستە، کە هەم لەکاتی عیبادەتدا، وەك نوێژو حەج دەبێ دەستو چاو دیاربن‌و، هەم بە عادەت لەکاتی کڕین‌و فرۆشتن‌و کاری ماڵەوەدا، ئافرەت دەستو دەمو چاوی دیارن، کەواتە لێرەدا بەگشتی وا دەفەرموێ، بەڵام دوایی لە ئایەتی (٦٠)ی هەر لە هەمان سوورەتدا، دەفەرموێ: ﴿ وَٱلْقَوَاعِدُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ ٱلَّـٰتِى لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَن يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَـٰتٍۭ بِزِينَةٍ ۖ وَأَن يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَّهُنَّ ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٦٠) ﴾ النور، واتە: وە ئافرەتانێك کە دانیشتوون بە ئومێدی نیکاح نین، (واتە: ئافرەتی کامڵ، پیرەژن) ئەوانە گوناهیان ناگاتێ کە هەندێك لە پۆشاکیان دابنێن، بەمەرجێك بە ئانقەست جوانیی خۆیان دەرنەخەن، وە هەتا لەخۆیان وریابن باشترە بۆیان، وە خوا بیسەری زانایە. ئەوەی پێشێ بەگشتی فەرموویەتی کە نابێ ئافرەتان جوانیی خۆیان دەربخەن، بەڵام ئەوەی دوایی هاتوە تایبەتی کردوە، کە ئەوە بۆ ئافرەتانی گەنج‌و جوان وایە، ئەمما بۆ ئافرەتانی پیرەژن‌و کامڵ کە پیاوان بە تەمایان نینە، قەیدێناکە ئەگەر بەشێك لە بەرگو پۆشاك دابنێن، بۆ وێنە: کە گەرمای دەبێ سەر پۆشەکەی دابنێ بۆ ئیسراحەتی خۆی، با پیاوانیش چاویان لێبێ گوناهبار نابێ، بەس ئەو ئافرەتانەی زیاتر سەرنج ڕاکێشن بۆ پیاوان، دەبێ تەنیا دەستو چاویان دیاربێت،

ئەگەرنا ئافرەتانی دیکە، ئەگەر تۆزێ لە بەرگو پۆشاکیان سووك (تَخْفیف) بکەن، مادام بەو شێوەیە بن کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلْقَوَاعِدُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ ٱلَّتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا ﴾، (قواعد) کۆی (قاعدة)یە، ئەمیش ئافرەتێکی پیرەژنە کە دانیشتوەو، وەك بڵێی لە هەموو شتێك بۆتەوە، بەتەمای پیاوان نیەو پیاو بەتەمای نین ئەوە ئەگەر زۆریش ئیحتیاط نەکات وەك ئافرەتێکی گەنج، قەیناکات.

نموونەی سێیەم: حوکمێك کە بە کورتیی (مُجمَل)ی هاتوەو، دوایی درێژە (تَفْصِیل)ی پێدراوەو ڕوونکراوەتەوە:

وەك لە سووڕەتی (البقرة) ئایەتی (٢٨٤)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ لِّلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِۗ وَإِن تُبْدُواْ مَا فِيٓ أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ ٱللَّهُۖ فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾، واتە: ئەگەر ئەوەی لەدڵتاندا هەیە ئاشکرای بکەن، یان پەنهانی کەن خوا لێتان دەپرسێتەوە ... لە (صحیح مُسلم)[1]دا هاتوە، کە کاتێك ئەم ئایەتە هاتە خوارێ هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ چوونە خزمەت پێغەمبەر ﷺ گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا، خوا هەرچی فەرمانێکی پێکردووین لە نوێژو ڕۆژووو جیهاد ... هەمووومان کردوە، بەڵام ئێستا خوا ئایەتێکی ناردۆتە خوار بۆمان جێبەجێ ناکرێ، پێغەمبەر ﷺ یش فەرمووی: ئایا دەتانەوێ وەك قەومی مووسا بڵێن (سَمِعْنَا وعَصَينا)، واتە: بیستمان بەڵام بەقسەت ناکەین، بڵێن: ﴿ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَاۖ غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ ٱلْمَصِيرُ ﴾، واتە: بیستمانو بەقسەت دەکەین پەروەردگارمان لێمان ببوورەو بۆ لای تۆ دەگەڕێینەوە، ئەوانیش گوتیان: ﴿ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَاۖ غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ ٱلْمَصِيرُ ﴾، ئنجا ئایەتی دوایی هات، کە دەفەرموێ: ﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا

---

١) صحیح مسلم : (١٢٦)، والترمذي: (٢٩٩٢)، والنسائي: (١١٠٥٩)، وأحمد والحاكم وغيرهم .

وُسْعَهَا ... ﴾، واتە: خوا لە هیچ کەسێك داوا ناکات جگە ئەوەی لەتوانایدا هەیە، تۆ کە خەیاڵێکت بەدڵدادێت خەیاڵێکی خراپ، گومانێك، یان شتێکی خراپ، نیەتێکی خراپت بە دڵدادێ، بەڵام پێشی ڕازی نیو لە دڵی خۆتی دەردەکەی، لەسەری گوناهبار نابیو لێت ناپرسێتەوە لەسەری، کەواتە: ئایەتەکەی دوایی:

﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا ٱكْتَسَبَتْ ۗ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ إِن نَّسِينَآ أَوْ أَخْطَأْنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِۦ ۖ وَٱعْفُ عَنَّا وَٱغْفِرْ لَنَا وَٱرْحَمْنَآ ۚ أَنتَ مَوْلَىٰنَا فَٱنصُرْنَا عَلَى ٱلْقَوْمِ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢٨٦﴾ ﴾ البقرة، کە لە (مسند الأمام أحمد)و (صحيح مسلم) و هی دیکەشدا هاتوە: هەر وشەیەك لێرەدا ئینسان بیڵێ، خوا ﷻ دەفەرموێ: (قَد فَعَلَتُ) ئەوە قبووڵم کرد[1]، ئەو ئایەتەی پێشێ کە لێڵییەکی تێدابووە لەبەرچاوی هاوەڵان خوا لێیان ڕازی بێ، ڕوونی کردۆتەوەو لێڵییەکەی نەهێشتوە، کە بریتی بوو لەچی؟ ئەوان پێیان وابووە کە خوای زاناو شارەزا هەرخەیاڵێکیان بە دڵدا بێت، بەبێ ئەوەش کە عەزمی لەسەر جەزم بکەن، خوا هەر لێیان دەپرسێتەوەو سزایان دەدا لەسەری، بەڵام خوای بە بەزەیی لە ئایەتەکەی دواییدا ڕوونی دەکاتەوە کە هیچ کەسێك خوا داوای لێ ناکات جگە ئەوەی لەتوانایدا هەیە، جا ئینسان لەتوانایدا نیە هیچ خەیاڵێکی خراپی بەدڵدا نەیەت، بەڵام لەتوانایدا هەیە عەزمی لەسەر جەزم نەکاو دڵی خۆی لەسەر نەچەسپێنێ، وەك پێغەمبەری خواش ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: {(إنَّ اللهَ تَجَاوَزَ لِي عَنْ أُمَّتِي مَا وَسْوَسَت بِهِ صدورُهَا، مَا لَمْ تعمَلْ أَو تَكَلَّمْ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٢٥٢٨)، وَ مُسْلِمٌ برقم: (٣٢٧)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٣٤٣٥)، وَ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٢٠٩) وَغيرهم، عَنْ أَبِي هُرَيرَةَ رضي الله عنه} ، واتە: بێگومان خوا چاوپۆشیی بۆ لە ئۆممەتم کردووم، ئەوەی کە لەسینەیاندا خوتخوتە دەکات، بەمەرجێك کردەوەی پێنەکاتو بە قسە نەیدرکێنێ.

---

[1] أحمد: (١/٢٠٧٠) و (١/٣٠٧٠)، مسلم، (١٢٦) ، الترمذي: (٢٩٩٢)، النسائي (١١٠٥٩).

نموونـەی چـوارەم: زەمینـەی ئیـشپێکردنی ئـەو ئایەتانـە، ئایـا ڕەخـساوە، یـان نەڕەخسـاوە ؟

جـاری وا هەیـە خـوا پـەروەردگار ئایـەتێك یـان زیـاتر دەنێرێتـە خـوار، بـەڵام زەمینەی ئیشپێکردنی نەڕەخساوە، با لەوبارەوە گوێ لـەم قـسەیە بگـرین: ((قَالَ: قَتَادَةَ بن دعامة الدوسي التَّابعي: كُلُّ شَيء في القُرآن: فأعْرِض عَنهُم وانتظِر، مَنسوخ نَسخَتْهُ بَرَاءَة و القِتَـال))[١]، واتە: قـەتادە کە یەکێکــە لـە تـابعین دەڵــێ: هــەر شـتێك کـە لـە قورئانـدا هـاتوە (فأعْرِض عَنهُم) (وانتظِر) یـانی: (پـشت لـە کافرەکان بکـە)و (چاوەڕێ بـە)، هـەمووی (نَسْخ) بۆتـەوە بـە سـووڕەتی (بَرَاءَة) و (القِتَـال)، جـا دیـارە مەبەسـتی قـەتادە ئـەوە نیـە کـە (نَسْخ) بۆتـەوەو ئیـشی پـێ ناکــرێ، بەڵــکو مەبەســتی ئەوەیــە دوای ئــەوەی، کــە جــەنگو جیهـاد لەســەر مــسوڵمانان پێویــست بــووە، ئــەو ئایەتانــەی کــە پێــشتر بــە پیغەمبــەریان ﷺ فـەرمووە: چاوەڕێ بکـەو لێـیانگەڕێ، ئەوانـە ئیـشیان پـێ نـاکرێ، چـونکە ئایـەتی دیکـە هاتۆتـە پـێشو مـسوڵمانان چـوونەتە قۆنـاغێکی دیکـەوە، واتـە ئایـەتێك لـە قۆناغێکدا بەجۆرێك مسوڵمانان دەدوێنێ، لەبەرئـەوەی هـەر ئەوەنـدەیان لـەتوانادا هەیە، لـە قۆناغێکـدا خـوای کاربـەجێ تـەنیا ئیمـانی لەسـەر مـسوڵمانان پێویـست کردوە، بەڵام دوایـی لەسـەری پێویـست کـردوون جـەنگیش بکـەن، ئنجا دیـارە کـە جەنگیان لەسـەر پێویست بوو، مانای وانیـە ئـەو ئایەتانـەی کـە داوایـان لێکـردوون ئیمـان بێـنن‌و، تەماشـای مەلـەکووتی خـوا بکـەن‌و، بەزەویـدا بـڕۆن، وە داوایـان لێکردوون کـە تەزکیـەی نەفسی خۆیـان بکـەن، مانـای وانیـە ئـەو ئایەتانـە (نَسْخ) بوونەوە، بەڵکو واتـە: ئێـستا مـسوڵمانان چـوونەتە قۆنـاغێکی دیکـەوەو ئەرکێـکی دیکەیان چۆتە سـەرشان، ئەگـەرنا ئەویدیکەشـیان هـەر لەسـەرشانە، وە کەسـانێك کە توانایان نەبێ جەنگو جیهاد بکەن، بەدڵنیاییەوە، ئـەو ئایەتانـەی پێـشێ کـە

١) (أَخْرَجَهُ ابْنُ الجَوزي في (نَواسِخ القُرآن)، ص(٢١٢) و عبدالله بن يوسف الجُديع في (المقدِّمات الأساسِيَة في علُوم القُرآن، ص: (٢١٢)، وقَالَ: أثَر الصَحيحٌ).

فـەرمان دەكـەن بـە ئیمـانو بـە طـاعـەتو تـەقواو بـە جێبـەجێكردنی ئەركـە شەخصییەكان، هەر ئەوەندەیان لەسـەر پێویستە.

(الزركـشـي) لـەوبارەوە دەڵـێ: ((مَـا أُمِـرَ بِـهِ لِسبَبٍ ثُمَّ يَـزولُ السَّبَب، كَـالأمرِ حِينَ الضُّعْفِ و القِلَّةِ بِالصَّبرِ والمَغْـفِرَة لِلَّذِينَ لاَيَرجُونَ لِقَـاءَ اللهِ و نَحوه مِنْ عَدَمِ إيجَـاب الأمر بِالـمَعروفِ والنَّـهيُ عَنِ المُنْكَـر و الجِهَـاد وَنَحْوهَـا ثُمَّ نَسَخَهُ إيجَـابُ ذَلِكَ، وهَذَا لَيْسَ بنَسخٍ فـي الحَقِيقَـة وإنَّما هُوَ نَسْأٌ كَمَا قَالَ تَعالـى: ﴿ أَوۡ نُنسِهَا ﴾ فَالْمُنْسَأ هُـوَ الأمـر بالقِتَـال إلـى يَقـوَى الـمُـسلِمُون وفـي حَـالِ الضُّعْف يَكُونُ الحُكم وجُوب الصَّبر عَلَـى الأَذى وبِهَـذَا التَحقِيـق يَتَبَـيّنُ ضـعفُ مالـهِجَ بِهِ كَثيـرٌ مِنَ المُفَسرين في الآيات الآمِرَة بالـصَّبْر: أَنَّهَا مَنسُـوخَة بآيـةِ السَّيف، ولَيْسَتْ كَذَلك)[1] لێرەدا زەركەشیی قسەیەكی زۆرجوان دەكات، دەڵێ: هەرشـتێك لـە قورئانـدا خـوا فـەرمانی پێكـردوە لەبـەر هۆیـەك، دوایـی هۆیەكـەی لاچوو، مانـای وا نیـە كـە (نَسْخ) بۆتـەوە، دەڵـێ بـۆ وێنـە: كاتـێ مـسوڵمانان كـەم بـوونو بێهێزبـوون، خـوا فـەرمانی پێكـردوون ئـارامبگرن، وە فـەرمانی پێكـردوون چاوپۆشیی لەوانە بكەن كە بە ئومێدی ڕۆژی دوایـی نـینو كـافرن، هـەروەها وەك ئەوە كە فـەرمان بەچاكەو ڕێگـەگرتن لـە خراپـەو جیهـاد لـە ڕێـی خـوادا پێـشتـر فـەرمانیان پـێ نـەكراوە، بـەڵام دوایـی فـەڕزكراون، جـا لەڕاسـتیدا ئـەوە، لابـردن (نَسْخ)نیـە بـەڵكو دواخـستن (نَـسْأ)ە، واتـە: دواخـستن، وەك دەفـەرمویێ: (أَو نُنْسِئْها) {بەپێی ئەو قیـرائەتەی كە هەندێك لە قارییەكان پێیان خوێندۆتـەوە}، واتە: یان دوای دەخەینو جارێ لەسـەرتان پێویست ناكـەین، جـا دەڵـێ: (فالـمنسأُ هُوَ الأمر بالقِتال إلى يَقوى المُسلِمُون)، واتە: كەواتە دواخراو (مُنْسَأ) بریتیە لە فەرمانكردن بە جەنگ تـا مـسوڵمانان دەسـتەڵاتیان پەیدادەبـێ، ئـەو كاتـە خـوا ﷻ فـەرمان بـە جـەنگو جیهـاد دێنێتـە خـوارێ {لـەپێش ئـەوەدا مـسوڵمانان چـییان لەسـەر پێویستە؟ ئارامگرتن، دوایی كە دەسـتەڵاتیان هەبوو دەبێتە قۆنـاغی زەبـر،

---

١) (البُرهَان في علُوم القُرآن)، ج: (٢)، ص: (٤٢).

ئەگەر زەبرت نەبوو دەبێ صەبرت هەبێت)[١] جا دەڵێ: بەو لێكۆڵینەوەیە ئەوەمان بۆ دەردەكەوێ كە ئەوەی زۆر لە توێژەرەوان بە (نَسْخ)ی دادەنێن، كە بریتیە لە فەرمانكردن بە خۆڕاگریی‌و دان بەخۆداگرتن لەگەڵێك ئایەتاندا، كە گوایە بە ئایەتی (شمشێر) نەسخ كراونەتەوە، ڕاست نیە.

بەڵكو ئەوە خوای پەروەردگار هەندێ لەو حوكمانەی بۆ قۆناغێك ناردوون، دوایی قۆناغێكی دیكە هاتۆتە پێش، جا هەتا ئەو قۆناغەی كە حوكمەكەی بۆ نێرراوەتە خوار، نەیەتەوە پێش ئەو حوكمە كاری پێناكرێ، بەڵام ئەوە مانای ئەوەنیە كە ئەو حوكمەی شەریعەت نەماوەو هەڵگیراوە، بەڵكو تەنیا ڕاگیراوە بە شێوەیەكی كاتیی‌و، هەركاتێ مسوڵمانان كەوتنەوە ئەو هەلومەرج‌و قۆناغەوە، ئەو ئایەتەو ئەو حوكمە شەرعییە ڕوویان تێدەكاتەوە، بۆ وێنە: ئێستا ئەگەر ئێمە ئارام نەگرین‌و پشوومان درێژ نەبێ‌و صەبر لەسەر ئازاری ئەهلی كوفرو نیفاق نەگرین، دەبێ چی بكەین؟ بێگومان دەبێت جەنگێ بكەین كە فەرمانمان پێنەكراوە، بۆچی؟ چونكە هەلومەرجی بۆ نەڕەخساوەو، مەرجە شەرعییەكانی بۆ نەهاتوونە دی‌و زەرەری لە قازانجی زیاترە، وەك پێغەمبەر ﷺ كە لە قۆناغی مەككەدا هاوەڵانی بەڕێزی پێیان دەگوت: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئایا جەنگ لەگەڵ كافرەكاندا نەكەین؟ لە وەڵامدا دەیفەرموو: ((لَمْ نُؤْمِر بِذلِكَ))[٢]، واتە: فەرمانمان بە جەنگ پێنەكراوە، نەیدەگوت هەرنابێ بیكەین، بەڵكو دەیگوت: ئێستا وەختی نیەو هەلومەرجی بۆ نەڕەخساوە.

<u>نموونەی پێنجەم</u>: پلەپلەیی لە دابەزینی دەقەكان‌و حوكمە شەرعییەكاندا:

نموونەیەكی دی مەسەلەی پلەپلەیی یە لە دابەزینی حوكمە شەرعییەكاندا، بۆ وێنە: خوا ﷻ شەڕابی بە چوار قۆناغ قەدەغە كردوە:

---

١) ئەوەی نێوان دوو كەوانەكەم خۆم زیادم كردوە، بۆ ڕوونبوونەوەی مەبەست.

٢) بڕوانە: (السيرة النبوية) لإبن هشام، ج: (٢)، ص: (٢٣١)، صَحَّحَهُ ابْنُ حِبَّان و صَحَّحَهُ الألباني في تخريجه لأحاديث (فقه السيرة) لِمحمد الغزالي.

١/ له قۆناغی یەكەمدا لە سوورەتی (النحل)دا دەفەرموێ: ﴿ وَمِن ثَمَرَٰتِ ٱلنَّخِيلِ وَٱلۡأَعۡنَٰبِ تَتَّخِذُونَ مِنۡهُ سَكَرٗا وَرِزۡقًا حَسَنًا ...﴿٦٧﴾ ﴾، واتە: لە میوەی خورماو ترێ ماددەی سەرخۆشكەری لێ دروست دەكەن، لەگەڵ بژێویێكی باش، ئەمە ئاماژەیە بەوە كە ماددەی سەرخۆشكەر، كە بریتیە لەو شەڕابەی لە ترێو خورما دروست دەكرێ، شتێكی باش نیە، چونكە خوا دەفەرموێ: ماددەی سەرخۆشكەری لێ دروست دەكەن لە بەرهەمی میوەو خورما لەگەڵ ڕزقێكی باش، كەواتە: دیارە شەڕاب ڕزقێكی خراپە، ئەوە تەنیا ئاماژەیە، ئەوە قۆناغی یەكەم.

٢/ لە قۆناغی دووەمدا لە سوورەتی (البقرة)دا دەفەرموێ: ﴿ يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡخَمۡرِ وَٱلۡمَيۡسِرِۖ قُلۡ فِيهِمَآ إِثۡمٞ كَبِيرٞ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ وَإِثۡمُهُمَآ أَكۡبَرُ مِن نَّفۡعِهِمَا ... ﴿٢١٩﴾ ﴾، واتە: پرسیارت لێدەكەن دەربارەی شەڕابو قومار بڵێ: گوناهێكی گەورەیان تێدایە، هەندێ سوودو بەرژەوەندیش بۆ خەڵك، بەڵام گوناهەكەیان گەورەترە لە قازانجەكەیان... ئەوەش ئاماژەیەكی دیكەیە كە قومارو شەڕاب شتێكی خراپن، وە گوناهیان زیاترە لە سوودیان، كە سوودەكەشیان بەس بریتی بووە لە سوودی بازرگانیی پێكردن، ئەوە قۆناغی دووەم.

٣/ لە قۆناغی سێیەمو لە سوورەتی (النساء)دا، دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقۡرَبُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمۡ سُكَٰرَىٰ حَتَّىٰ تَعۡلَمُواْ مَا تَقُولُونَ ﴿٤٣﴾ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە! بە سەرخۆشیی توخنی نوێژ مەكەون، هەتا دەزانن چی دەڵێن، واتە: بە سەرخۆشیی نوێژی مەكەن، ئەوە قۆناغی سێیەم.

٤/ وە لە قۆناغی چوارەمو كۆتایی لە سوورەتی (المائدة)دا، خوای بەرزومەزن بە یەكجاری حوكمێكی ڕوون دەنێرێتە خوار دەربارەی شەڕابو دەفەرموێ:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلۡخَمۡرُ وَٱلۡمَيۡسِرُ وَٱلۡأَنصَابُ وَٱلۡأَزۡلَٰمُ رِجۡسٞ مِّنۡ عَمَلِ ٱلشَّيۡطَٰنِ

﴿ فَٱجۡتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ٩٠ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە شەڕاب و قومارو بتەكان و، زەلەمەكان، {(أزلام) كۆی (زَلَم)ە و شتێك بووە بۆ یانسیب بەكاریان هێناوە} هەموو ئەوانە پیسن لە كردەوەی شەیتانن، لێیان دووربكەونەوە. ئیدی بە یەكجارەكیی لەم قۆناغی چوارەمەدا خوای كاربەجێ قومارو شەڕابی قەدەغە كرد.

أَحْمَد، وأَبُو دَاوُدَ، والتِّرمِذِي، والنَّسَائِي، والبَيهَقي، وابن جرير وابن أبي حاتِم)[1] گێڕاویانەتەوە كە كاتێك ئەم ئایەتە هاتە خوارێ: ﴿ يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡخَمۡرِ وَٱلۡمَيۡسِرِۖ... ٢١٩ البقرة ﴾، بردیان بۆ لای عومەر خوا لێی ڕازی بێ، گوتیان: خوا ئەمەی دەربارەی شەڕاب ناردۆتە خوارێ، گوتی: ((اللَّهُمَّ بَيِّن لَنَا فِي الخَمْرِ بيَاناً شِفَاءً))، واتە: خوایە دەربارەی مەی (خَمْر) ڕوونكردنەوەیەكمان بۆ بنێرە، كە تەواو شیفای دڵمان بدات، هەروەها كاتێك ئایەتی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقۡرَبُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمۡ سُكَٰرَىٰ حَتَّىٰ تَعۡلَمُواْ مَا تَقُولُونَ ٤٣ ﴾ النساء، هاتە خوارێ، دیسان عومەر خوا لێی ڕازی بێ هەمان دووعای كرد، دوایی كە ئایەتی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلۡخَمۡرُ وَٱلۡمَيۡسِرُ وَٱلۡأَنصَابُ وَٱلۡأَزۡلَٰمُ رِجۡسٞ مِّنۡ عَمَلِ ٱلشَّيۡطَٰنِ فَٱجۡتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ٩٠ ﴾ المائدة، هاتە خوار، عومەر خوای لێی ڕازی بێ، گوتی: ((اللَّهُمَّ انتَهَيْنا انتَهَيْنا))، واتە: ئەی خوایە ! وازمان هێنا، وازمان هێنا.

جا لێرەدا هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە: ئەو ئایەتەی كۆتایی كە لە سوورەتی (المائدة)دا هاتوە، هەموو ئایەتەكانی پێشێی (نَسْخ) كردوونەوە! بەڵام لە ڕاستیدا وانیەو، هیچ پێویست بە باسكردنی نەسخ ناكات، چونكە خوا لە ئایەتەكەی سوورەتی (النحل)دا دەفەرموێ: بەرهەمی خورماو ترێ، شەڕاب و

---

١) مسند أحمد: (١/٣٧٧)، أبو داود: (٣٦٧٠)، الترمذي: (٣٠٤٩)، النسائي في المجتبى: (٥٥٥٥)، البيهقي: (٨/٢٨٥)، والحاكم والبزار وغيرهم عن عمر بن الخطاب ﷺ وصحَّحَهُ الألباني.

ڕزقێکی باشی لێ دروست دەکەن، کە دیارە ئەوەش وایەو، ئەوە پێویستی بە (نَسْخ) ناکات، خوا بەیانی شتێك دەکات کە لە واقیعدا هەیە، ئنجا ئەویدیکەش کە دەفەرموێ: دەربارەی شەڕابو قومار پرسیارت لێ دەکەن بڵێ: گوناهێکی گەورەیان تێدا هەیەو هەندێ سوودی خەڵکیش، کە دیارە ئەوەش هەر بەیانی واقیعەو شەڕابو قومار، گوناهێکی گەورەو هەندێ سوودو بەرژەوەندییان تێدایە کە بازرگانیی پێکردنیانە.

ئەوەی سێیەمیشیان کە دەفەرموێ: بە سەرخۆشیی نوێژ مەکەن ! پێویست ناکات بڵێین (نَسْخ) بۆتەوە، چونکە ئێستاش وەنەبێت بە سەرخۆشیی نوێژکردن ڕەوا بێت ! بە سەرخۆشیی نوێژکردن هەر خراپە، وە ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ کە ئەو ئایەتە ئەوە دەگەیەنێ کە شەڕاب حەرام نیەو، بەس گرنگ ئەوەیە بە سەرخۆشیی نوێژ نەکەی ! چونکە حەرامیی شەڕاب لە ئایەتی سووڕەتی (المائدة)دا دەردەکەوێ، بەڵام بە سەرخۆشیی نوێژ کردن قەدەغە بوون، لە ئایەتەکەی سووڕەتی (النساء)دا دەردەکەوێ.

نموونەی شەشەم: پێویستبوونی هەندێك ئەرك بە چەند قۆناغێك، هەر جارە بەشێکی یان جۆرێکی:

مەسەلەیەکی دیکە هەر لەوبارەوە، ئەوەیە کە خوا ﷻ جاری وایە شتێکی بە چەند قۆناغێك لەسەر مسوڵمانان فەرز کردوە، بۆ نموونە: جەنگو جیهاد:

١/ لە قۆناغی یەکەمدا خوا ﷻ فەرمووی: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوٓاْ أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ ٱلْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَخْشَوْنَ ٱلنَّاسَ كَخَشْيَةِ ٱللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً ﴿٧٧﴾ ﴾ النساء، واتە: تەماشا ئەوانە ناکەی کە پێیان گوترا دەستی خۆتان بگێڕنەوەو نوێژ بکەنو زەکات بدەن، جا کاتێك جەنگیان لەسەر پێویست کرا کۆمەڵێکیان لە خەڵکی دەترسن وەك چۆن لە خوا دەترسن، (واتە: پێیان ناخۆش بوو)، ئەوە قۆناغی یەکەم بوو کە خوا فەرمووی: جارێ جەنگ مەکەن.

٢/ لە قۆناغی دووەمدا، خوا ﷻ فەرمووی: ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَـٰتَلُونَ بِأَنَّهُمۡ ظُلِمُواْ... ﴿٣٩﴾﴾ الحج، واتە: مۆڵەت درا بەوانەی كە زوڵمیان لێ دەكرێ، دیارە مۆڵەت درا، یانی: لەسەریان فەرز نیە، بەڵام بۆیان هەیە، ئەوە قۆناغی دووەم.

٣/ وە لە قۆناغی سێیەمدا خوا ﷻ فەرمووی: ﴿وَقَـٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَـٰتِلُونَكُمۡ وَلَا تَعۡتَدُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُعۡتَدِينَ ﴿١٩٠﴾﴾ الحج، واتە: ئەوانەی لە دژتان دەجەنگن لە ڕێی خوادا لە دژیان بجەنگن، بەڵام دەستدرێژیی مەكەن بێگومان خوا دەستدرێژكارانی خۆشناوێن. كەواتە: لێرەشدا پێویست ناكات بڵێین: ئایەتەكانی فەرزبوونی جەنگو جیهاد ئەوانەی پێشێ بەوانەی دوایە (نَسْخ) بوونەتەوە، چونكە مسوڵمانان هەركاتێك توانایان نەبوو، ئەگەر كافر زوڵمیشیان لێ بكات هەر دەبێ دەستی خۆیان بگێڕنەوەو صەبر بگرنو، ئنجا دوایی كە توانایان هەبوو، بەڵام تواناكەیان هێندە نەبوو چاك قۆڵی لێ هەڵبكەن، ئەوە تەنیا مۆڵەتەو بۆیان هەیە جەنگو جیهاد بكەن، بەڵام لەسەریان فەرزنیە، بەڵام دوایی هەركات لە توانایاندا هەبوو لەسەریان پێویستە، كەواتە: هیچ ناكۆكیو تێكگیرانێك لە نێوان ئەو سێ حوكمەدا نیە، تاكو ناچاربین بڵێین: (ناسخ)و (مَنْسوخ)ن، بەڵكو هەركامێكیان بۆ قۆناغو هەلومەرجێكی تایبەتو جیاواز لەوانی دیكەیە.

توێژینەوەیەك لەبارەی ئایەتی شمشێرەوە

لە كۆتاییدا بە پێویستی دەزانم شتێك بڵێم دەربارەی ئەوە، كە توێژەرەوانی قورئان پێی دەڵێن: (آية السيف) {ئایەتی شمشێر} كە بریتیە لە ئایەتی ژمارە (٥) پێنجی سوورەتی (التوبة) كە بە سوورەتی (براءة)ش ناسراوە، كە ئەمە دەقەكەیەتی: ﴿فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلۡأَشۡهُرُ ٱلۡحُرُمُ فَٱقۡتُلُواْ ٱلۡمُشۡرِكِينَ حَيۡثُ وَجَدتُّمُوهُمۡ وَخُذُوهُمۡ وَٱحۡصُرُوهُمۡ وَٱقۡعُدُواْ لَهُمۡ كُلَّ مَرۡصَدٖۚ فَإِن تَابُواْ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُاْ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّواْ

سَبِيلَهُمْۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴾، واتە: ئەگەر مانگە قەدەغەکان، {واتە: ئەو مانگانەی جەنگیان تێدا قەدەغەکراوە} بەسەرچوون هاوبەش پەیداکەرەکان بکوژن لە هەر شوێنێك وەبەرپەلتان کەوتن، وە بیانگرنو ئابلۆوقەیان بدەن، وە لە هەموو شوێنێك بۆسەیان بۆ دابنێن، جا ئەگەر پەشیمانبوونەوە بۆلای خواو نوێژیان بەرپا کردو زەکاتیاندا، ئەوە ڕێیان چۆڵ بکەنو بەریانبدەن، بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەیی یە.

بەلام ئەگەر تەماشای سیاقی ئەو ئایەتانە یەکێك لە زانایان بەناوی (هبة الله بن سلامة البغدادي) لە کتێبی (الناسخ والمنسوخ)دا دەڵێ: ئەم ئایەتە (١٢٤) ئایەتی (نَسْخ) کردۆتەوە، وە هەندێکی دیکەش لە زانایان گوتوویانە: ((إِنَّ كُلَّ مَا فِي القُرْآن مِثل: أَعْرِض، وتولّ عَنهُم، وذَرْهُم، وَمَا أشْبَه ذَلِكَ، فَنَاسِخَتُهُ آيَةُ السيف))، واتە: هەموو ئەو فەرمانانەی کە لە قورئاندان، وەك: وازیان لێبێنەو، پشتیان تێبکەو، لێیان بگەڕێو وێنەی ئەوانە، ئایەتی شمشێر هەمووی هەڵوەشاندوونەوە، بۆچی؟ دەڵێن: چونکە ئەم ئایەتە موبارەکە کە پێی دەڵێن ئایەتی شمشێر، فەرمان دەکات بە مسوڵمانان کە لەگەڵ موشریکەکاندا بجەنگن، دوای بەسەرچوونی ئەو چوار مانگە، کە جەنگیان تێدا قەدەغە کراوە !

بەلام ئەگەر تەماشای سیاقی ئەو ئایەتانە بکەین، کە لە سەرەتای سوورەتی (التوبة)وەن، زۆر بە ڕوونیی دیارە، کە ئەو تێگەیشتنە ڕاست نیە، سەرەتا خوا ئاوا دەفەرموێ: ﴿ بَرَآءَةٞ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ١ ﴾، واتە: ئەمە دەربڕینی حاشا لێکردنە لە خواو پێغەمبەرەکەیەوە ﷺ بۆ ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی کە پەیمانتان لەگەڵیاندا هەیە، کە وەك لە سیاقی ئایەتەکەی دوایی دەیزانین، ئەوانەن کە بە پەیمانەکەیانەوە پابەندنینو هەرچەندە پەیمانیان لەگەڵ مسوڵماناندا هەیە، بەلام هەر دەرفەتیان بۆ ڕێکبکەوێ، زەرەر لە مسوڵمانان دەدەنو خیانەتیان لێ دەکەن، پاشان لە ئایەتی دووەمدا دەفەرموێ:

﴿ فَسِيحُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ أَرۡبَعَةَ أَشۡهُرٖ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّكُمۡ غَيۡرُ مُعۡجِزِي ٱللَّهِ وَأَنَّ ٱللَّهَ مُخۡزِي ٱلۡكَٰفِرِينَ

﴿٢﴾ ﴾ التوبة، واتە: چوار مانگ مۆڵەتە بە زەویدا بڕۆن ئازادبن {ئەی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانو ئەو کافرانەی کە پەیمانتان لەگەڵ مسوڵماناندا هەیە، بەڵام بە پەیمانەکەوە پابەند نین، چوار مانگ مۆڵەتە بڕۆن} وە بزانن کە ئێوە خواتان پێ دەستەوسان ناکرێ، وە خوا کافران سەرشۆڕ دەکات، ئنجا لە ئایەتی سێیەمدا دەفەرموێ: ﴿ وَأَذَٰنٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلنَّاسِ يَوْمَ ٱلْحَجِّ ٱلْأَكْبَرِ أَنَّ ٱللَّهَ بَرِىٓءٌ مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ۙ وَرَسُولُهُۥ ۚ فَإِن تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى ٱللَّهِ ۗ وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣﴾ ﴾ التوبة، واتە: ئەمە ئاگاداركردنەوەیە لە خواو لە پێغەمبەرەکەیەوە ﷺ بۆ خەڵك لە ڕۆژی حەجی گەورەدا (واتە: ڕۆژی ڕاوەستانی عەرەفە) کە خواو پێغەمبەری خوا بەریئنو هیچ پەیوەندییان نیە بە هاوبەش دانەرانەوە، جا ئەگەر گەڕانەوە (چ لە شیرك گەڕانەوە بۆ ئیمانو تەوحید، چ لە خیانەتو پەیمان شکاندنەوە گەڕانەوە بۆ ئیلتیزام بە پەیمان)، ئەوە بۆ ئێوە چاکترە، وە ئەگەر پشتتان هەڵکرد، ئەوە بزانن کە ئێوە خواتان پێ دەستەوسان ناکرێو دەرباز نابن لەدەستی خوا، وە موژدە بدە بەوانەی بێبڕوان بە سزایەکی بە ئێشو ژان، پاشان لە ئایەتی چوارەمدا دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَٰهِرُوا۟ عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوٓا۟ إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ ...﴿٤﴾ ﴾ التوبة، واتە: جگە لەو هاوبەش دانەرانەی کە پەیمانتان لەگەڵیاندا بەستووە، هیچ کەموکووڕییان نەبووە لە پەیمانیان لەگەڵ ئێوە داو، هاوکاریی هیچ دوژمنێکی ئێوەشیان نەکردوە لە دژی ئێوە، ئەوانە پەیمانیان لەگەڵ تەواوبکەن تا وەختی خۆی، کەواتە: ئایەتەکەی پێشێ کە دەفەرموێ: ﴿ بَرَآءَةٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١﴾ ﴾ التوبة، مەبەست پێی ئەو موشریکانەیە کە پەیمانیان لەگەڵ مسوڵمانان هەیە، بەڵام پێوەی پابەندنین، بەڵام ئەوانەی کە بە پەیمانەکەیانەوە پابەندن: ﴿ فَأَتِمُّوٓا۟ إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ ﴾، واتە: پەیمانیان

لەگەڵ تەواو بکەن، تا ئەو کاتەی کە بڕیارتـان داوە پێکەوە شەڕ نەکەن ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ ﴾، واتـە: بێگومـان خـوا پارێزکـارانی خۆشـدەوێ، ئنجـا لـە ئایـەتی پێنجەمدا دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَٱحْصُرُوهُمْ وَٱقْعُدُوا۟ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ۚ فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّوا۟ سَبِيلَهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥﴾ ﴾ التوبـــة، واتـە: جـا ئەگـەر ئـەو چـوار مانگـە بەسەرچـوون، کـە جـەنگیان تێـدا قەدەغـەکراوە، {لەگـەڵ ئـەو موشریکانەدا کە پەیمانتان لەگەڵیان هەیەو، ئـازادییان دراوەتێ بۆ ئـەوەی بیـر لـە وەزعـی خۆیان بکەنەوە داخۆ مسوڵمان دەبن، یان پابەند دەبن بە پەیمانـەوە، یـان نـا ؟! کەواتە: ئەو موشـریکانەی کە دەبێ بکوژرێن کامانەن؟! ئەوانـەن کە پـەیمان دەشکێننو پابەندنین بـە پەیمانەکەیانـەوە}، ئـەوە هاوبـەش بـۆ خوادانـەرەکان لـە هـەر شـوێنێك بەردەسـتتان کـەوتن، بیـانکوژنو بیـانگرنو ئابلۆوقـەیان بـدەنو لـە کەمیندا بۆیان دابنیشـن، بەڵام ئەگەر گەڕانەوە بـۆ لای خـواو نوێـژیان بەرپاکـردو زەکـاتیـاندا، ئەوە ڕێیـان بەربدەن، بێگومان خوا لـێبوردەی بە بەزەیـی یە.

کەواتـە: ئایـەتی شـمـشێر فـەرمان ناکـات کـە لەگــەڵ هـەموو موشـریکەکـانو هەموو کافـران دا جەنگ بکرێ، بەڵکو تـەنیا، لەگـەڵ ئـەو کافرانـەدا کـە پـەیمانیان لەگـەڵ مـسوڵمانانـدا هەیـەو، پەیمانەکـەیان شـکاندوەو خیانـەتیان کـردوە، ئـەویش دوای ئــەوەی کــە چــوار مـــانگ مۆڵەتیـــان دەدرێتـــێ، بۆئــەوەی ئەهلـــی کوفـــر مــسوڵمانان تۆمـەتبار نەکـەن بـەوە کـە خـاوەن پـەیمان نـین، وەك لـە سـووڕەتی (الأنفـال)یشدا خـوا ﷻ دەفـەرموێ: ﴿ وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِن قَوْمٍ خِيَانَةً فَٱنۢبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَىٰ سَوَآءٍ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْخَآئِنِينَ ﴿٥٨﴾ ﴾، واتە: ئەگەر مەترسییت هەبوو لە کۆمەڵێك کـە پـەیمانت لەگەڵیانـدا هەیـە، (کـە پـەیمان بـشکێننو غـەدرو خیانـەتت لـێبکـەن) پەیمانەکەیان وێبـدەوەو ئاگاداریان بکەوە (کە ئێمە پەیمانمان لـە نێوانـدا نـەماوە) بێگومان خوا ﷻ خائینـانو پەیمان شـکێنانی خۆشـناوێن.

كەواتە: ئەوە كە ناویشیان لەو ئایەتە ناوە (ئایەتی شمشێر) ئەویش وانیە، چونكە ڕاست نیە كە فەرمانی كردبێ شەڕ لەگەڵ هەموو كافراندا بكرێ بە موتڵەقیی، بەڵكو تەنیا ئەو كافرانەی كە پەیمانیان لەگەڵ مسوڵمانان هەیەو پەیمان دەشكێنن، جەنگ لەگەڵ كردنیان ڕەوایە، ئەمما ئەوەی كە پابەندە بە پەیمانەوە، دروست نیە شەڕی لەگەڵدا بكرێ، بە دەقی ئەو ئایەتانەی كە هەر لە هەمان سوورەتدا هاتوون .

ئەوە كورتەیەك دەربارەی (نَسْخ) كە ئومێدم وایە بەرچاوی هەموو لایەك ڕۆشن بووبێتەوە، وە خوا یارمەتیمان بدات بەو شێوەیە كە شایستەیەو پێویستە لە قورئان تێبگەین‌و، هیچ دوو دڵییەكمان بۆ دروست نەبێ لە بەرانبەر هیچ ئایەتێكدا، كە نەسخ كراوەتەوەو لابراوە، هەتا یەقینیمان لەوبارەوە بۆ پەیدانەبێ، كە بە تەئكید هیچ كاتێكیش ئینسان ناگاتە یەقین كە هیچ كام لە ئایەتەكانی قورئان، كە ئێستا هەن (نَسْخ) كراونەتەوەو، بەبێ یەقینیش، شتێك كە یەقینت لەبارەیەوە هەبووە لاناچێ، زانایانی (أصول الفقه) دەڵێن: (لایَـزُولُ الیَقِـین إلاَّ بالیَقِـین)، شتێك كە یەقینت دەربارەی هەیە دەبێ یەقینێكی پێچەوانەی پەیدابكەی ئنجا لادەچێ، بۆ نموونە: كە یەقینت بوو دەستنوێژت هەیە، دەبێ یەقینیش پەیدابكەی كە دەستنوێژت شكاوە، ئەگەرنا بەدوو دڵیی لاناچێ، ئێمە یەقینمان هەیە ئەم كتێبە فەرمایشتی خوایە، وە هەمووی موحكەمەوەو كاری پێ دەكرێ، بۆیە دەبێ یەقین پەیدابكەین كە فلانە ئایەت كاری پێناكرێ‌و (نَسْخ) بۆتەوەو هەرگیزیش ئەو یەقینە پەیدانەبووەو پەیداش نابێ[1]، بۆیە دەبێ خۆمان لەو جۆرە بۆچوونە بپارێزین‌و بێگومان لەگەڵ مەقامی بەرزی كتێبی خواشدا ناگونجێ، بەبێ

---

١) چونكە سەرجەم ئەو دەقانەی كە بەناوی سوننەتەوە گێڕاونەوەو باسی نەسخ كرانەوەی هەندێك ئایەت دەكەن، بە زاراوی زانایان فەرموودەناس، جۆری (أحاد)ن‌و هیچیان جۆری (متواتر) نین، دیارە قورئانیش كە هەمووی بە شێوەیەكی (متواتر)و یەقینیی بە ئێمە گەیشتوە، بە دەقێكی (احاد)و گومانبەخش (ظنّي)، نەسخ نابێتەوە.

بەڵگــەی دڵنیاكـــەر بڵـــێین: فـلأن ئایــەت نەســخ كراوەتــەوە ! وە خــوا لــەو توێژەرەوانــەی قورئـانیش خۆشـبێ كـە دیـارە (إجتهـاد)یـان كـردوەو، پێیـان وابـووە، هەنـــدێ لـــە ئایەتەكـــان (مَنــسوخ)ن، ئەویـــش وەك گوتمـــان زیـــاتر بەهـــۆی بەكارهێنــانی بەهەڵــەی ئــەو تەعبیــرەی زانایــانی پێــشینەوە بــووە، كــە ئــەوان وشــەی (نَسْخ)یـان بـە چەمـكو واتایەكـی فراوانتـر بەكارهێنـاوە، لـەوەی دواتـر بۆتە بـاو، وەك ڕوونمـان كردەوە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی بیست و سێیەم

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئەم دەرسـەمان لە ئایەتی (١١١ تاکو ١١٥) لـە سـوورەتی (البقرة) دەگرێتـە خـۆی، واتە: پێنج (٥) ئایـەت، ئـەم پێنـج ئایەتـە سـەرەتا باسـی خۆپەرسـتیی جوولەکەو نەصرانیی یەکان دەکەن، کە دەڵێن بەهەشت تەنیا بۆ ئێمەیەو غـەیری جوولەکـەو نەصرانیی ناچنـە بەهەشـتێ، خوای پەروەردگاریش بەدرۆیان دەخاتەوە، وە دوایـی باسی ئەوە دەکـەن کـە هەرکـام لـە جوولەکـەو نەصـرانیی یـەکان یەکتـر تۆمـەتبار دەکەن کە لەسـەر هەق نین، وە دوایی خوا ﷻ باسـی ئـەوە دەکـات، کـە چ زوڵمێکـی گەورەیە کە ماڵەکانی خوا قەدەغە بکرێن لەوەی ناوی خوایان تێدا بهێنرێ، یـاخود لەوە کە ئاوەدان بکرێنەوە بە طـاعەتی خـوا ﷻ، پاشـان باسـی ئـەوەمان بـۆ دەکـات کـە لـە هەرشـوێنێك ڕووبکەنـە خـوا، ئـەوە ڕووی خـوای پـەروەردگار لەوێیـەو ڕەزامەندیی خوا لەوێیـە، ئەمە نێوەڕۆکی مانای ئەم ئایەتـانەیە.

﴿وَقَالُواْ لَن يَدْخُلَ ٱلْجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوْ نَصَٰرَىٰ ۗ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ۗ قُلْ هَاتُواْ بُرْهَٰنَكُمْ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿١١١﴾ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُۥ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُۥٓ أَجْرُهُۥ عِندَ رَبِّهِۦ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾ وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ لَيْسَتِ ٱلنَّصَٰرَىٰ عَلَىٰ شَىْءٍ وَقَالَتِ ٱلنَّصَٰرَىٰ لَيْسَتِ ٱلْيَهُودُ عَلَىٰ شَىْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ ٱلْكِتَٰبَ ۗ كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ۚ فَٱللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُواْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن مَّنَعَ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ أَن يُذْكَرَ فِيهَا ٱسْمُهُۥ وَسَعَىٰ فِى خَرَابِهَآ ۚ أُوْلَٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَن يَدْخُلُوهَآ إِلَّا خَآئِفِينَ ۚ لَهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا خِزْىٌ وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾ وَلِلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَٱلْمَغْرِبُ ۚ فَأَيْنَمَا تُوَلُّواْ فَثَمَّ وَجْهُ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾﴾.

مانـای وشـە بە وشـــەی ئایەتەکـــان

((وە گوتیـان جگە لـە جوولەکـەو نەصـرانیی یـەکان کـەس ناچـێتە بەهەشـتێ، ئەوانەن خەیاڵ پلاوەکانیان، بڵـێ: ئەگـەر ڕاسـت دەکەن بەڵگەتان بێـنن ! ﴿١١١﴾ بـا، هەرکەسـێ ڕووی خـۆی بـە خـوا بـسپێرێو چـاکەکاریش بـێ، ئـەوە پاداشـتی لای پەروەردگاریەتی، وە نەترسیان لەسـەرەو نەپەژارە دایاندەگری ﴿١١٢﴾ وە جوولەکەکان گوتیان: نەصرانیی یەکان لەسـەر هیچ نین، وە نەصرانیی یەکان گوتیـان: جوولەکـە لەسـەر هیچ نـین لـە حاڵـێکدا کـە کتێبـیش دەخوێننـەوە ! ئەوانـەی ناشـزانن هـەر قسـەی وەك هـی وانیـان دەکـرد، جا خـوا لـە ڕۆژی قیامەتـدا دادوەرییـان لەنێوانـدا دەکات لەوەدا کە تێیدا کەوتوونە ڕا جیاییەوە ﴿١١٣﴾ وە ئایا کێ سـتەمکارترە لـەوەی کـە ناهێڵـێ نـاوی خـوا لـە مزگەوتـەکانی خـوادا بهێنـرێو بـۆ وێرانکردنیـان تێدەکۆشێ، ئا ئەوانە مەگەر بەترسو لەرز، ئەگەرنا بۆیـان نیـە بـچنە نێویـان، لـە دنیـادا زەبـوونییو لـە دواڕۆژدا ئـازارێکی گـەورەیان بـۆ هەیـە ﴿١١٤﴾ وە ڕۆژهـەڵاتو ڕۆژئـاوا هی خوانو، ڕووتان لـە هەرجێیـەك بـێ ڕووی خـوا لەوێیـە، بێگومـان خـوا فراوانی زانـایە ﴿١١٥﴾)).

شـیکردنـەوەی هەندێـك لە وشـەکان

(ٱلۡيَهُودُ): (الهَـوْدُ: الرُّجُوعُ بِرِفْقٍ) واتـە: گەڕانـەوە بەنـەرمیی، لـە قورئانـدا هاتوە: ﴿... إِنَّا هُدۡنَآ إِلَيۡكَ ...﴿١٥٦﴾﴾الأعـراف، (يَعـني إنَّـا رَجَعْـنَا إلَيـكَ) واتـە: ئێمـە گەڕاینەوە بـۆلای تـۆ، (هُـودٌ) کـۆی (هـائِد)ە، واتـە: (تائِـبٍ)، (رَاجِـع). کەواتـە: نـــاوی (يَهـودي) ناوێکـــی بـەرزە، بـەڵام بەداخـەوە نێوەڕۆکەکـەی بـە زۆریـی بێـزراوە (مَذمُومَ)ە، دیارە ئەوانەی کە لەسـەر یەهوودییەت دەمێننەوە، لەگەڵ ئەوانەی کە ئیمان دێـنن لەیـەك جیـــان، جا دەگوترێ: (هَادَ فُلاَنٌ: إذا تَحَرَّى طَرِيقَةَ اليـهود في الدِّينِ)، واتە: ئەگەر کـردو کۆشـی کـرد، بـۆ ئـەوە کـە وەك

جوولەکەکان دینداریی بکات.

(ٱلنَّصَٰرَىٰ): (إمّا مِن النَّصْر: أو مِن النَّصرَانة، قَريَة، مُفْرَدُهُ النَّصراني والجَمعُ: نَصَارَى) (نصارى) یان لە (نَصْر)ەوە هاتوە، کە عیسا فەرمووی: ﴿... مَنْ أَنصَارِيٓ إِلَى ٱللَّهِۖ...﴿٥٢﴾﴾ آل عمران، واتە: کێ هاوکارو پشتیوانمە بۆلای خوا، هەندێکیش دەڵێن: لە (نصرانة)ەوە هاتوە، کە ناوی دێیەك یاخود ناوی شارێکە لە فەلەستین، دیارە وشەی: (نصراني)، واتە: ئەو کەسەی خەڵکی (نصرانة)یەو عیساش ﷺ خەڵکی ئەو شوێنە بووە، کە ئێستا (ناصرة)ی پێدەڵێنو کاتی خۆی (نصرانة) بووەو گوتوویانە: (نصراني) واتە: ئەوانەی کە بەدوای عیسا دەکەون، کە خەڵکی ئەو شوێنەیە.

(أَمَانِيُّهُمۡ): (أمَاني) کۆی (أُمنيَّة) واتە: خۆزگەو بریاو ئاوات خواستن.

(بُرۡهَٰنَكُمۡ): (مِنَ البَرهة بِمَعْنى القَطْعِ وَهُوَ مَصدَرُ: بَرِهَ، يَبْرَهُ: إذَا ابيَضَّ) دەگوترێ: (بَرِهَ، يَبْرَهُ) شتێك کە سپی بوو، عەرەب دەڵێن: (بَرِهَ)، واتە: سپی بوو، (برهان)یش بریتیە لە بەڵگەیەك کە زۆر ڕۆشنو ئاشکرابێ، هێندێکیش دەڵێن: لە (البُرهَة)ەوە هاتوە، (البُرهَة: مدة مِنَ الزَّمان)، واتە: ماوەیەکی کەم لە کات، (برهان)یش بۆیە لەوەوە هاتوە، چونکە قسەی تەڕەفی بەرانبەر (قطع) دەکاو دەیبڕێ.

(أَسۡلَمَ): یان بەمانای (استسلم) ملکەچ بوو، یان بەمانای (أخلَصَ) خۆی بۆ ساغ کردەوە، دێ، یانی: بەشی غەیری خوای بەخۆیەوە نەهێشت.

(مُحۡسِنٌ): (الحُسْنُ كُلُّ مُبْهِجٍ مَرغُوب فِيهِ و الإحسَان: زَيادَة مِنَ العَدْل فَتَحرِّي العَدْل وَاجب وتَحرِّي الإحسَان نَدْب و تَطَوّع)، واتە: (حُسْن) هەموو شتێکی دڵخۆشکەرو دڵپەسەندەو (إحسان)یش زیادەیە لە دادگەریی بۆیە کۆشش کردن بۆ دادگەریی فەرزەو، خەفتان لە چاکەکاریی (إحسان) پەسندە، (محسن)یش واتە: چاکەکار.

(وَجْهَهُۥ لِلَّهِ): (أصْلُ الوَجْـهِ: الجَارِحَة، الـذَّات) (وَجه) واتە: ڕوو، دەم وچاو، بەڵام کە بۆ خوا ﷻ بەکاربێ، بەتەئکید مەبەستی پێی ئەندام نیە، جا هەندێك لە زانایان دەڵێن: (وَجه) سیفەتێکی خوایەو ئێمە نازانین چۆنە، وەك هەموو سیفەتەکانی دیکە کە نازانین چۆنن؟ هێندێکیش دەڵێن: (وَجه) بەپێی سیاق دەبێ تەماشای بکەین لێرەدا بە پێی ﴿فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا۟ فَثَمَّ وَجْهُ ٱللَّهِ ﴾، هەندێك لە زانایان دەڵێن: ڕوو لە هەر شوێنێ بکەی ڕەزامەندیی خوا لەوێیە وە هەندێك دەڵێن: بە مانای (جِـهَةُ الله)یە، واتە: ئەو لایەی کە خوا بۆی پەسند کردوون، ئەگەر قیبلەتان نەزانی ڕوو لە هەر شوێنێك بکەن ئەوا خوا لێتان قەبووڵ دەکات، وە هەندێ دەڵێن: (وَجە) لە هەندێك شوێنان بەمانای (ذات) دێت، وەك ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴿٢٦﴾ وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو ٱلْجَلَـٰلِ وَٱلْإِكْرَامِ ﴿٢٧﴾﴾ الرحمن، لێرەدا دەڵێن: (وَجه) بەمانای (ذات) دێت، هەندێکیش وەك گوتم هەر بەمانای (ڕوو) تەفسیری دەکەن، بەڵام نەك بەمانای ئەوە کە ئێمە لێی حاڵی دەبین، چونکە هیچ کام لە سیفەتەکانی خوا، نابێ بە هیچ شێوەیەك تەصەووڕی ئەو مەفهوومە بکەی کە دێتە زەینی تۆوە، کە بۆ دروستکراوەکان (مَخلُوقات) بەکاردێ، کە دەڵێین: (عَـيْن) وە دەڵێین: (يَـد) وە دەڵێین: (وَجه) یان دەڵێین: خوا لەسەر عەرشە، وە کە دەڵێین: بینینی خوا، بیستنی خوا، دەستەڵاتی خوا، زانیاری خوا، ئەوە هیچی وەك هی دروستکراوەکان نیە، بەڵکو سیفەتەکانی خواش وەك ذاتی خوا وان: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌ ۖ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ﴿١١﴾﴾ الشورى، واتە: هیچ شتێك وەك خوا نیە، وە ئەو بیسەری بینەرە.

هـۆی هاتنە خـوارەوەی ئایەتەکـان

١/ هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـەم ئایەتـەی کـە دەفـەرموێ: ﴿وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ لَيْسَتِ ٱلنَّصَٰرَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ ٱلنَّصَٰرَىٰ لَيْسَتِ ٱلْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ ٱلْكِتَٰبَ كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَٱللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾﴾، {(عَنْ ابنِ عَبَّاسٍ ولَمَّا قَدِمَ أَهْلُ نَجْرَانَ مِنْ النَّصَارَى عَلَى رَسولِ اللهِ ﷺ أَتَتْهُمْ أَحْبَارُ يَهُودَ، فَتَنَاظَروا، فَتَنَازَعُوا عِنْدَ رَسولِ اللهِ ﷺ فَقَالَ: رَافِعُ بْنُ حُرَيْمِلَةَ: مَا أَنْتُمْ عَلَى شَيءٍ وكَفَرَ بِعِيسَى وبالإنجِيلِ، فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ نَجْرَان مِنْ النَّصَارَى لِليَّهُود: مَا أَنْتُمْ عَلَى شَيءٍ وحَجَدَ نُبُوَّةَ مُوسَى وَكَفرَ بالتَّوراةِ، فأَنْزَلَ اللهُ تَعَالى هَذَهِ الأيَة) (أسباب النزول للنيسابوري، ص: (٢٤)، وصفوة التفاسير ج (١)، ص: (٧٢) وفتح القدير ج (١)، ص: (١٧٧)}، واتـە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوای لێ ڕازی بێ دەڵێ: کاتێك وەفدی نـەجران کـە نەصرانیی بـوون هاتنـە لای پێغەمبـەر ﷺ، زانایـانی جوولەکـەش هاتنـە لای پێغەمبەر ﷺ لەو کۆڕو مەجلیسەدا بەشدار بـوون، وە لەخزمـەت پێغەمبـەردا بـوو بـە مـشتومڕیـان، (رافع بن حريملة) کـە زانـای جوولەکەکـان بـوو لـە مەدینە بە نەصرانیی یەکانی گـوت: ئێوە لەسـەر هیـچ نـین، وە کوفریـشی بـە عیساو بە ئینجیل کردو گوتی: هیـچیان ڕاسـت نـین، پیاوێکیش لـە نەصرانیی یەکان کە نەصرانیی بوو، ئەویش بە جوولەکەکانی گوت: ئێوە لەسـەر هیـچ نین، وە ئەویش بێبـڕوایی پیشاندا بە پێغەمبەرایەتی مووساو کوفریشی بە تـەوڕات کـرد، ئیدی خوای بەرز بەو هۆیەوە ئەم ئایەتەی نارده خوارێ.

٢/ هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەی کە دەفەرموێ: ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن مَّنَعَ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ أَن يُذْكَرَ فِيهَا ٱسْمُهُۥ وَسَعَىٰ فِى خَرَابِهَآ ...﴿١١٤﴾﴾، لــەوبارەوە دوو گێڕانـــەوە (رواية) هـەن:

أ) {(عَنْ ابنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما نَزَلَتْ في الرُّوم والنَّصَارَى غَزوا بَيتَ المَقدِس فَخَربُوا المَسجِدَ وأحرَقوا التَّورَاة) (أسباب النزول للنيسابوري، ص: (٢٤)}، دەڵێ: دەربارەی ڕۆم و نەصرانیی یەکان هاتە خوار کە (بیت المقدس) یان کاول کردو مزگەوتەکەیان ڕووخاند (لەبەر ئەوەی مزگەوتەکە بە دەست جوولەکەکانەوە بوو) وە تەوراتیشیان سووتاند.

ب) {(وقَالَ ابنُ عَبَّاسٍ في رِوَايَة عَطَاء: نَزَلَتْ في مُشرِكِي أَهْل مَكَة ومَنعِهم المُسلِمين مِن ذكر الله تَعَالى في المَسْجِدِ الحَرام) (أسباب النزول للنيسابوري، ص: (٢٤)}، (عَطَاء) لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسی گێڕاوەتەوە کە ئەم ئایەتە مەبەست پێی هاوبەش دانەرەکانە، کە لە مەککە مسوڵمانیان قەدەغە کرد لەوەی کە بچنە مزگەوتی حەرامەوەو، یادی خوای بەرزی تێدابکەن.

٣/ هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەی کە دەفەرموێ: ﴿وَلِلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَٱلْمَغْرِبُ ۚ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا۟ فَثَمَّ وَجْهُ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾﴾، لەوبارەوەش چەند گێڕانەوەیەك (رواية) هەن:

أ) {(عَنْ جَابِر بْنِ عَبدِالله، قَالَ: بَعَثَ رَسولُ اللهِ ﷺ سريَّة كُنْتُ فِيهَا، فأصَابَتْنا ظلمة فَلَمْ نَعْرِفِ القِبلَة، فَقَالَتْ طَائِفَةُ مِنَّا: قَدْ عَرفنا القِبْلَة، هَي هاهُنا قِبَلَ الشِّمَال، فَصَلُّوا، وَخَطّوا خطُوطاً، فَلَمَّا أصبَحوا وَطلَعَتِ الشَّمس، أصبَحَت تِلكَ الخطُوط لِغَير القِبلَة، فلَمَّا قَفَلْنَا مِن سَفَرِنَا سألنا النَّبيّ ﷺ، عَن ذَلِكَ فَسَكَتَ، فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالى هَذِهِ الآيَةَ: ﴿وَلِلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَٱلْمَغْرِبُ ۚ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا۟ فَثَمَّ وَجْهُ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾﴾)} (رَوَاهُ الدَّارَقُطني برقم: (١٠٥٠)، والواحدي في (أسباب نزول القُرآن)، وإسناده ضعيف)، واتە: جابری کوڕی عەبدوڵڵا دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ سریەیەکی نارد کە منیشی تێدا بووم، تاریکییمان لێ داهاتو نەمانزانی قیبلە لە کوێیە، کۆمەڵێکمان دوایی گوتیان: ئێمە دەزانین قیبلە لە کوێیە،

گوتیان: قیبلە بەرەو ئێرەیە، دەستیان بۆ لای باكوور ڕاداشت، ئیدی نوێژمان كرد، وە خەتێكیشمان كێشا بۆ ئەوەی دوایی بزانین داخۆ ئایا ـ ئەوە كە گوتوویانە قیبلەیە ڕاست دەرچووە یان نا ؟ جا كاتێك كە ڕۆژ بۆوە (دیارە كە شەو بووە)و خۆرهەڵات، تەماشامان كرد ئەو هێڵەی كێشابوومان بەرەو قیبلە هەڵە بووە، كە گەڕاینەوە لە پێغەمبەرمان ﷺ پرسی لەوبارەوە كە (ئەو نوێژەمان كردوەو بەرەو قیبلە نەبووە) پێغەمبەری خوا ﷺ بێدەنگ بوو، تا ئەم ئایەتە هاتە خوارێ كە دەفەرموێ: ﴿ وَلِلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَٱلْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا۟ فَثَمَّ وَجْهُ ٱللَّهِ إِنَّ ٱللَّهَ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴾، ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوا هی خوان ڕوو لە هەر شوێنێك بكەن، ڕووی خوا لەوێیە، یان ڕەزامەندیی خوا لەوێیە، یاخود ئەو قیبلەیەی كە خوا لێتان قەبووڵ دەكات، لە كاتێكدا كە بە قیبلە نازانن، ئەوە بۆتان حیسابە ڕوو بەهەر لایەك نوێژ بكەن.

ب) هەندێكیش گێڕاویانەتەوە لە عەبدوڵڵای كوڕی عەبباسەوەوە: وەك لە كتێبی: {أسباب النزول، للنيسابوري، ص (٢٥، ٢٦)} دا هاتوە، كە كاتێك پێغەمبەر ﷺ نوێژی كرد لەسەر نەجاشی هەندێكیان گوتیان: جا چۆن نوێژ لەسەر كەسێك دەكەی كە قیبلەكەی وەك قیبلەی ئێمە نەبووە ! خوای پەروەردگار ئەمەی ناردە خوارێ كە ڕوو لە هەر شوێنێك بكەن خوا هەر حیسابی دەكات، هەر كەسە بەپێی ئەو دینەی خۆی كە كاتی خۆی لەسەری بووە، دیارە نەجاشی لەوانەیە ئەو كاتە گۆڕینی قیبلەی پێنەگەیبێ، یاخود نەیتوانیوە لەبەر قەومەكەی ڕوو لە قیبلەی مسوڵمانان بكات، هەرچەندە لەدڵدا مسوڵمان بووە، وەك زۆر واجباتی دیكەش، كە نەیتوانیوە جێبەجێیان بكات، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر بە ئیماندارو مسوڵمان لەقەڵەم دراوە، چونكە هەر ئەوەندەی لە توانادا هەبووە.

ج) هەروەها هەر لەوبارەوە ئەم گێڕانەوەیەش هەیە: {(عَنْ ابْنُ عُمَرَ رضي الله عنه قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ يُصَلِّي ﷺ عَلَى رَاحِلَتِهِ تَطَوُّعًا أَيْنَمَا تَوَجَّهَتْ بِهِ، ثُمَّ قَرَأَ ابْنُ عُمَرَ هَذِهِ الآيَةَ) (رَوَاهُ التِّرمِذِيُّ برقم: (٢٩٥٨)، وَصَحَّحَهُ الألباني

في (صفة الصلاة)}، عەبدوڵڵای کوڕی عومەر خوا لێیان ڕازی بێ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ نوێژی سوننەتی لەسەر وڵاخ دەکرد، ڕووی لەهەر لایەك کردبایە، وە لەوبارەوە ئەو ئایەتە هاتە خوارێ. {واتە: ئەوە بۆ نوێژی سوننەتەو کاتێك ئینسان سواری وڵاخ دەبێت بۆ نوێژی سوننەت، ڕووی لە هەر کوێیەك بێ، قەیناکە، بەڵام نوێژی فەرز دەبێ بەرەو قیبلەبێ}.

مانای گشتی ئایەتەکان

شایانی باسە کە لێرەدا یەکەم جارە لە سووڕەتی بەقەڕەدا وشەی نەصڕانیی یەکان (نصارى) بێت، دیارە پێشتر بەناوی ئەهلی کیتاب باسکراون، وە کە دەگوترێ: (خاوەن کتێبەکان) دیارە جوولەکەو نەصڕانیی یەکان بە پلەی یەکەم دەگرێتەوە، بەڵام وشەی نەصڕانیی یەکەم جارە دێ، جا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَقَالُواْ لَن يَدۡخُلَ ٱلۡجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوۡ نَصَٰرَىٰۗ﴾، وە جوولەکەو نەصڕانیی یەکان گوتیان: جگە لەوانەی جوولەکەن یان نەصڕانیی، هیچ کەسی دیکە ناچێتە بەهەشت، واتە: جوولەکە گوتیان: بەس جوولەکە دەچن و نەصڕانیی یەکانیش گوتیان: بەس نەصڕانیی دەچن، نەك بڵێی هەردووکیان ڕیککەوتبن گوتبیان جوولەکەو نەصڕانیی دەچن، بە بەڵگەی ئایەتی دوایی کە دێ، کە جوولەکە دەڵێن: نەصڕانیی لەسەر هیچ نین، وە نەصڕانیی دەڵێن: جوولەکە لەسەر هیچ نین، مانای وایە جوولەکە گوتوویانە: بەس جوولەکە دەچنە بەهەشتێ و (نەصڕانیی)ش گوتوویانە: بەس نەصڕانیی دەچنە بەهەشتێ، خواش دەفەرموێ: ﴿تِلۡكَ أَمَانِيُّهُمۡۗ﴾ ئەوە خۆزگەو ئاوات و خەیاڵپڵاوی ئەوانە ﴿قُلۡ هَاتُواْ بُرۡهَٰنَكُمۡ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ﴾، بڵێ: بەڵگەتان بێنن، ئەگەر ڕاست دەکەن، جیاوازی نێوان ڕاست و درۆ بەڵگەیە، جا ئەگەر بەڵگەتان هەیە بیهێنن، وە ئەگەر نەتانهێنا مانای وایە درۆیە، دوایی خوا ﷻ بەدرۆیان دەخاتەوەو دەفەرموێ: ﴿بَلَىٰ﴾ با، خەڵکی دیکە دەچنە بەهەشت، جا ئایا کێ دەچێتە بەهەشت؟ ﴿مَنۡ أَسۡلَمَ وَجۡهَهُۥ لِلَّهِ وَهُوَ مُحۡسِنٞ﴾، نەك جوولەکەو نەصڕانیی،

هەرکەسێك خۆی بۆ ساغ کردبێتەوەو گەردنکەچیی خۆی بۆ خوا یەکلاکردبێتەوەو، لەگەڵ بەندەکانی خوادا چاکەکار بێت ﴿فَلَهُۥٓ أَجۡرُهُۥ عِندَ رَبِّهِۦ﴾، ئەوە پاداشتی خۆی لەلای خوای خۆی هەیە، ﴿وَلَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ﴾، وە ئەو جۆرە کەسانە نە ترسیان هەیە لە داهاتووو نە خەمو پەژارەشیان هەیە بۆ ڕابردوو، ئنجا باسی قسەیەکی دیکەیان دەکاتو دەفەرمویٚ: ﴿وَقَالَتِ ٱلۡيَهُودُ لَيۡسَتِ ٱلنَّصَٰرَىٰ عَلَىٰ شَيۡءٖ وَقَالَتِ ٱلنَّصَٰرَىٰ لَيۡسَتِ ٱلۡيَهُودُ عَلَىٰ شَيۡءٖ﴾، وە جوولەکەکان گوتیان: نەصڕانیی یەکان لەسەر هیچ نین، (لەسەر بەتاڵن) نەصڕانیی یەکانیش گوتیان: جوولەکەکان لەسەر هیچ نین (لەسەر بەتاڵن) کە لەڕاستیدا هەردووکیشیان ڕاست دەکەن دەربارەی یەکتر ڕاست دەکەن، بەڵام دەربارەی خۆیان کە هەرکامێکیان پێیان وابووە لەسەر هەقن، درۆ دەکەن، ئەگەرنا دەربارەی یەکتر ڕاست دەکەن. بەڵام خوا بۆچی ڕەخنەیان لێدەگریٚ ؟ دەفەرمویٚ: ﴿وَهُمۡ يَتۡلُونَ ٱلۡكِتَٰبَ﴾، لە حاڵێکدا کە ئەوان کتێبیش دەخوێننەوە. یانی: باشە مادام کتێبی خواتان لەبەردەستدایەو ئەی نەصڕانیی ! تۆ دەزانی کە جوولەکە لەسەر هەق نیەو ئەی جوولەکە ! تۆش دەزانی کە نەصڕانیی لەسەر هەق نیەو کتێبیشتان لەبەردەست دایەو نیشانەکانی پێغەمبەری کۆتایی تێدان، کەواتە: ئەگەر بێی قسەی هەردووکیان کۆبکەیەوە، مانای وایە کۆیەکە ئەوەیە کە هەردووکیان لەسەر ناهەقن ! کەواتە وەرنە سەر ڕێی هەق مادام کتێبتان لەبەردەستدایە، ﴿كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعۡلَمُونَ مِثۡلَ قَوۡلِهِمۡ﴾، ئەوانەش کە نازانن {کە مەبەست پێی ئەو کافرانەن کە کتێبی ئاسمانییان لەبەردەستدا نەبووە} ئەوانیش هەروەك وانو دەیانگوتە مسوڵمانان: ئێوە لەسەر هیچ نین، یانی: لەسەر هەق نین ﴿فَٱللَّهُ يَحۡكُمُ بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُواْ فِيهِ يَخۡتَلِفُونَ﴾، خوا لە ڕۆژی هەڵسانەوە (القیامة)دا دادوەرییان لەنێواندا دەکات، دەربارەی ئەو شتانەی تێیدا دەکەوتنە کێشەو مشتومڕەوە، ئنجا دێتە سەر باسی مەسەلەیەکی دی کە پەیوەندیی هەیە بە جوولەکەکانو نەصڕانیی یەکانو بە موشریکەکانیشەوە، دەفەرمویٚ: ﴿وَمَنۡ أَظۡلَمُ مِمَّن مَّنَعَ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ أَن يُذۡكَرَ فِيهَا ٱسۡمُهُۥ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَآ﴾،

واتە: کێ ستەمکارترە لە کەسێك کە مزگەوتەکانی خوا قەدەغە دەکات لەوە ناوی خوایان تێدا بهێنرێ، وە تێدەکۆشێ بۆ ئەوەی کاولیان بکات، کێ لەو کەسانە ستەمکارترو خراپترە ؟ بێگومان هیچکەس، ﴿أُوْلَٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمۡ أَن يَدۡخُلُوهَآ إِلَّا خَآئِفِينَۚ﴾، ئا ئەوانە بۆیان نیە بچنە ئەو مزگەوتانەوە بە حوکمی شەرع، مەگەر بە ترس و لەرز، یاخود شایستەی ئەوە نین بچنە نێو ئەو مزگەوتانەوە مەگەر بە ترس و لەرز، ﴿لَهُمۡ فِي ٱلدُّنۡيَا خِزۡيٞ وَلَهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٞ﴾، لە دنیادا زەبوونیی و سەرشۆڕییان بۆ هەیە، وە لە دوارۆژدا ئازارێکی مەزن و گەورەیان بۆ هەیە، هەڵبەتە ئەوە موژدەیەکی زۆر خۆشی تێدایە بۆ مسوڵمانان، چونکە خوا هەواڵمان پێ دەدا کە هەموو ئەوانەی دژی ماڵەکانی خواو مزگەوتەکانی خوان، سەرەنجام لە دنیادا تووشی زەبوونیی و سەرشۆڕیی دەبن، وە لە دوارۆژدا ئازارێکی گەورە چاوەڕێیان دەکات، هەموو ئەوانەی دژی ماڵەکانی خوان کە ناوی خوایان تێدا بەرزبکرێتەوەو، ڕێگریی دەکەن لەو ئەرکە شەرعییانەی کە بۆ ماڵەکانی خوا دیاریکراون، تێیاندا ئەنجام بدرێن، وە هەوڵدەدەن کە ماڵەکانی خوا کاول بکەن، دیارە کاولکردن و وێرانکردنی ماڵەکانی خواش، دوو جۆری هەیە:

یەکەم/ وێرانکردنی ماددیی: وەك ئەوەی کە ڕژێمی بەعس شۆفەڵی لە مزگەوتەکان دەدا.

دووەم/ وێرانکردنی مەعنەویی: ئەویش ئەوەیە کە نەهێڵرێ مزگەوت ئەرکی شەرعیی خۆی تێدا ئەنجام بدرێ و، دەرس و دەوری تێدا بخوێنرێ و، هەق لەسەر مینبەرەکەی بگوترێ و، مسوڵمانانی تێدا بەرچاو ڕۆشن بکرێتەوەو، پەروەردە بکرێن و، ڕاستییەکانی ئیسلامی تێدا بخرێنەڕوو، بە هەر بڕوبیانوویەکەوە بێ.

ئەمە وێرانکردنی مەعنەوییەو لەڕاستیدا وێرانکردنی مەعنەوییش هیچی کەمتر نیە لە وێرانکردنی ماددیی، چونکە خوا ﷻ چوار دیواری مزگەوتەکانی لەبەر چوار دیوار بوون، بە پەسند نەزانیوە، بەڵکو لەبەر ئەوەیە کە لەنێو ئەو

چوار دیوارەدا ئەنجام دەدریٚ، کە نوێژو طاعەتو زیکری خوایەو، فێربوونو شارەزابوونی مسوڵمانانە لە دینەکەیان، لە قورئانو سوننەت، وە پەروەردەبوونیانە لەسەردین، لە کۆتاییدا خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿وَلِلَّهِ ٱلۡمَشۡرِقُ وَٱلۡمَغۡرِبُ﴾، بە بۆنەی مزگەوتێوە باسی دەکات، بەبۆنەی جوولەکەو نەصرانییو موشریکەکانەوە باسی ئەوەی کرد، کە کێ زاڵمترە لەو کەسانەی کەماڵەکانی خوا قەدەغە دەکەن، لەوەی کە ناوی خوایان تێدا بهێنریٚو هەوڵدەدەن کاولیان بکەن، وێرانکردنی بەڕواڵەت، یاخود بەشێوەی مەعنەویی، چونکە هەرکام لە جوولەکەو نەصرانییو موشریك، دەستیان لەو جۆرە ڕەفتارە خراپەدا هەبووە، ئنجا بەبۆنەی مزگەوتیشەوە باسی قیبلە دەکاتو دەفەرمویٚ: ﴿وَلِلَّهِ ٱلۡمَشۡرِقُ وَٱلۡمَغۡرِبُ﴾، ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوا، هی خوان ﴿فَأَيۡنَمَا تُوَلُّواْ فَثَمَّ وَجۡهُ ٱللَّهِ﴾، ڕوو لە هەر شوێنێك بکەن، ڕووی خوا لەوێیە، واتە: ئەگەر بە قیبلەتان نەزانی ناچاربوون، ڕوو لە هەر لایەك بکەن، نوێژتان دروستە ﴿إِنَّ ٱللَّهَ وَٰسِعٌ عَلِيمٞ﴾، بێگومان خوا فراوانی زانایە، لە هەموو سیفاتەکانیدا فراوانە لە ڕەحمەتیدا، لە دەستەڵاتیدا، لە حیکمەتیدا... هتد، وە زانیاری فراوانیشی هەیە.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: لە ئیسلامدا زۆر گرنگی دراوە بە بەڵگەو، وشەکانی: (بُرْهَان)، (بَيِّنَة)، (سُلْطَان)، (حُجَّة) لە قورئاندا زۆر دووبارە بوونەتەوە، چونکە ئیسلام دینی عەقڵەو دینی عیلمە، عیلمو عەقڵیش لەسەر ئینسان پێویست دەکەن کە قسەی بێ بەڵگە نەکاتو هیچ شتێك بەبێ بەڵگە نەکاتو، هەموو شتێکی لەسەر بەڵگە بنیات بنێ، بەڵگەی عیلمیی بەڵگەی عەقڵیی، بەڵگەی وەحیی، هەر شتە بەپێی خۆی، ئەگەر قسەت کرد بەناوی خواوە بەناوی دینەوە، دەبێ بەڵگەی وەحی (نَقْل)ی بێنی، وە ئەگەر قسەت کرد بەناوی عیلمەوە، دەبێ بەڵگەی عیلمیی بێنی، وە ئەگەر بەناوی عەقڵەوە قسەت کرد، دەبێت بەڵگەی

عەقـڵیی‌و لـۆژێکی (مَنطِقـي) بێنـی، وە هـەروەها هـەر جۆرە قـسـەیەکت کـرد، دەبێ لە بابەتی خۆی بەڵگەی بۆ بێنـی، ئەگەرنا قـسـەکەت بـە پـووچ لەقەڵەم دەدرێـت، بۆیـە خـوا ﷻ دەفـەرموێ: ﴿قُلْ هَاتُواْ بُرْهَـٰنَكُمْ إِن كُنتُمْ صَـٰدِقِينَ﴾، لە وەڵامی جوولەکەو نەصرانیی یەکاندا دەفەرموێ: بڵێ: ئەگەر ڕاست دەکەن بەڵگە بێنن، ئەگەر بەڵگەتان نەهێنا مانای وایـە درۆ دەکـەن، جا ئەمە ئەوەی لـێ وەردەگیـرێ، کە مسوڵمان دەبێت زۆر خۆی بپارێزێ لە قـسـەی بـێ بەڵـگەو، هـیچ قـسـەیەك نەکـات کـە پـشت ئەسـتوورنەبێ بـە بەڵـگە، مـسـوڵمان قورئـان لەسـەری پێویـست دەکات کـە قـسـەی بـێ بەڵـگە نـەکاتو، لەسـەر ئەساسی عیلم نـەبێو لەسـەر ئەساسـی لـۆژیك نـەبێو لەسـەر ئەساسـی پـشت بەسـتن بـە بەڵـگەی بـەهێز نـەبێ، قـسـە نەکـات، چـونکە بـێ بەڵـگەیی عادەتی ئەهلی کـوفرە، ئـەمما ئەهـلـی ئیمـان هەمیـشە ئـەهلی بەڵـگە (بُرْهَـان)و (بَيِّنَـة)و (سُـلْطَّـان)و (حُجَّـة)ن.

<u>مەسـەلەی دووەم</u>: خـوا ﷻ دوو وشـەی بـۆ پێناسـەی ئەهـلی بەهەشـت هێنـاونو، دەفـــــەرموێ: ﴿بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُۥ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُۥٓ أَجْرُهُۥ عِندَ رَبِّهِۦ﴾، واتە: بـا، غـەیری جوولەکـەو نەصـرانیی دەچـنە بـە بەهەشـت، بـەڵام ئایـا ئەوانـە کـێن؟ ﴿مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُۥ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ﴾، هـەر کەسـێك ڕووی خـۆی بـە خـوا سـپاردبێ، وە چـاکەکاریش بێـت ﴿أَسْلَمَ وَجْهَهُۥ﴾، بـەمانای ئـیخلاصو ساغبوونەوە دێت، واتـە: مەبەسـتی تـەنیا خوابێ لـە قـسـەکانیو کردەوەکـانیو ڕەفتـارەکانیدا، ئـەوە یـەك، ﴿وَهُوَ مُحْسِنٌ﴾، وە چاکـەکاریـش بـێ. ﴿أَسْلَمَ وَجْهَهُۥ﴾، بەمانای ساغبوونەوە (تَجَرُّد) دێـت بـۆ خـوا، لـە هـەموو شـتێکدا، وە بـەمانای بەتـەواویی گـەردن کەچبوون دێـت بـۆ خـوا، (إحـسان)یـش بـەمانای شـوێنکەوتنی سـوننەتی پێغەمبـەر ﷺ دێ، وە بـەمانای چاکـەکـارییش دێ لەگەڵ خەڵکی خوادا، واتە: ئایەتەکە بەگشـتی دوو واتـای هەیە:

واتـای یەکـەم: بـۆ خـوا سـاغبوونەوە (مُخْـلِص)بـێو بەشـی غـەیری خـوای پێوەنـەبێ، هەروەها شوێن سوننەتی پێغەمبەری خوا بکەوێ، واتە: ئەهلـی (إخلاص)و (إتبـاع) بێ.

واتای دووەم: بۆ خوا گەردن کەچبێو لەگەڵ خەڵکی خوادا چاکەکاربێ.

مەسـەلەی سـێیەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾، ئـەم تەعبیـرە لە قورئانـدا لەچەند شوێنێکدا هاتوە، ئینسان بـە دوو شت نیگـەران دەبێـت، ترسـی هـەبێ بـۆ داهـاتوو، وە پـەژارە بـۆ ڕابـردوو بخـوا، جا خـوای کـاربەجێ لـە زۆر شـوێنی قورئانـدا هـەردووکیان لـە ئیمانـداران لادەبـاتو، دەفـەرموێ: نـە ترسـیان هەیـە بـۆ داهـاتووو، نـە غـەمو پـەژارەیان هەیـە بـۆ ڕابـردوو، یـانی: چـی؟ یـانی: ترسیان نیـە بـۆ داهـاتوو، چونکە ئـەوەی پـەرێزی پاکە، بێباکـەو بەرچاوی ڕووناکـە، تۆ کە دەزانی چیت لـە هـەگبەدایە، تـۆ کە ژیانەکـەت بـەو شـێوەیە گـوزەراندوە کـە خـوا پێـی خۆشـە، بەدڵنیـایی کـە دەگەیـە خزمـەت خـوای پەروەردگـار، خـواش بـەم شـێوەیە مامەڵـەت لەگـەڵ دەکات کە پێت خۆشە، تۆ ئەگەر وا ژیای کە خوا لێت ڕازی بێ، بەدڵنیایی کاتێك کە دەمری، خـواش لـە تـۆ ڕازی دەبـێ، وەك خوا فەرموویەتی: ﴿ ...رَّضِيَ ٱللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُواْ عَنْهُ ...﴿٨﴾ ﴾ البينة، واتـە: خـوا لـەوان ڕازی بـووە، ئـەوانیش لـە خوا ڕازیـن، خوا لەوان ڕازی بووە لە دنیاداو ئەوان لـە دنیـادا خوایان لـە خۆیان ڕازیکـردوە، بـەهۆی مـسوڵمانەتییەوە، خـواش ئـەوانی لـە خـۆی ڕازی کـردوە لـە قیامەتدا، کە خستوونیە بەهەشتەوە، ئەوە بەنسبەت ئەوە کە ترسیان نیـە بـۆ داهـاتوو، پەژارەشـیان نیـە بـۆ ڕابـردوو، واتـە: ژیانەکـەیان وا نەگوزەرانـدوە کـە پەشێمان ببنەوە، ئەوەی کە تەماشای ڕابردووی خۆی بکاتو، ببینـی واژیـاوە کـە خـوا پێـی خۆشـەو، پابەنـدبووە بـە شـەرعەوەو، هـەقی خـوای جێبـەجێکردووەو هەقی خەڵکی جێبەجێکردوە، بۆچی پەشێمان بێو لەچی پەشـێمانبێو، بۆچی غەمو پەژارە دایگـرێ ؟

مەســەلەی چــوارەم: ئەگــەر تەماشــا بکــەی جوولەکــەو نەصــڕانیی هــەردووکیان بەیەکتــر دەڵــێن: لەســەر هــیچ نــین، هــەردووکیان یەکتــر بــە ئەهــلی باطــڵ دەزانـن، کە دیارە هەردووکیان ڕاست دەکەنو، ئەمەش ئەوەی لێوەردەگیـرێ کـە هەمیشـە دەمارگیـریی (تَعَصُّب) ئینسان تووشی بیـر تەسکییو خۆ پەسـندیی دەکـات، ئینـسانی مـسوڵمان نابـێ خـۆ پەسـندو دەمارگیـربێ بـۆ کتێبێـك، بـۆ مـەزەبێك، بـۆ زانایـەك، بـۆ بۆچـوونێك، بەڵـکو پێویـستە، ئیـسلام بـە فراوانـی بگـرێو مـسوڵمانان بـە فراوانـی تەماشـا بکات، نـەك دەمارگیـریی (تَعَصُّب)ی هەبێ بۆ ناوێك، بۆ حیزبێك، بـۆ ڕێکخراوێك، بـۆ ناوونیـشانێك، بـێ ئـەوەی کـە تەماشای نێوەڕۆکەکەی بکات، بـۆ نموونـە: کەسـی وا هەیـە هـەر کەسـێك پێـی گــوترا: ســـەلەفیی، خۆشـــی دەوێ، بێئـــەوەی کـــە تەماشـــا بکـــات، داخـــۆ نێوەڕۆکـەکەی وەك ئەوە وایە، کـە سـەلەفی صـاڵح گوتوویانـە یـان نـا ؟ هـی وا هەیە هەر کەسێ پێی گوترا صۆفی زۆری خۆشـدەوێ، هەر لەبـەر ناوەکەی بـێ ئـەوەی بزانــێ، ئایـا بەڕاسـتی ساف بۆتـەوە یــان پـڕە لـە خڵـتەو خــاڵ ؟! وە کەسی وا هەیە هەرکەس پێی گوترا: ئـەوە ئیـسلامییە دەڵـێ: حەتمـەن مرۆڤـی چاکە، وە بێئەوەی سـەرنجی نێوەڕۆکـی بدات، خۆشی دەوێو لانگیـریی دەکات ! وە هـی وا هەیە هەرکەس پێی گوترا: مەلا، هەر لەبەر دەمارگیـریی بۆ ناوەکەی لایەنگیــری دەبـێ ! کـە دیـارە ئەمـە وەك عـادەتی جوولەکەکانـە، جوولەکـەکان دەمارگیـــریی (تَعَصُّب)یـان هـەبوو بـۆ عـەینی جوولەکایـەتی، نەصـڕانیی یـەکان دەمارگیـــریی یـان هـەبوو بـۆ عـەینی نەصـڕانیی یـەت، بۆیـە مـسوڵمان نابـێ دەمارگیـریی بۆ عەینی مسوڵمان بوون، یان عەینی ئیسلامیی بوون، یان عەینی سـەلەفیی بوون، یان صۆفی بوون، یـان فـلان لایـەنە بـوون، یـا چـی وچـی بـوون هـەبێ، بەڵـکو دەبـێ تەماشــای نێوەڕۆك بکــاتو، دەبـێ بـە نێـوەڕۆك خەڵـکی هەڵسـەنگـێنین، نەك بەو ناوونیشانەی لەسـەرخۆی دایناوە، چونکە زۆر کـەس لەگـەڵ نــاوو نیـشانەکەیدا ڕاســت ناکـات، ئـاخر پاکەتێکـی خـوێ لەســەری بنووسـە: هەنگوین، ئایا کە لێت خوارد هەرسوێر نیە؟! بەڵێ گرنگ نێوەڕۆکـە نـەك نـاو.

مەسەلەی پێنجەم: ڕێگرتن لە مزگەوتەکانی خوا، کە ناوی خوایان تێدا بەرز بکرێتەوە، وە تێکۆشان بۆ وێرانکردنیان، وەك گوتم دوو مانا دەدا:

یەکەم: ئەوەیە کە قەدەغەی بکەی بە شێوەی ماددیی‌و نەهێڵی مزگەوت دروست بکرێ، یاخود کە دروست کراوە کاولی بکەی.

دووەم : ئەوەتا کە نەهێڵی مزگەوت ئەرکی شەرعیی خۆی تێدا ئەنجام بدرێ: ئایەتی خوای تێدا بخوێنرێتەوە، نوێژی فەرزو سوننەتی تێدا بکرێ، یادی خواو ئیعتیکافی تێدا بکرێ‌و، دەرس‌و دەوری تێدا بخوێنرێ، مسوڵمانی تێدا پەروەردە بکرێ‌و فێری قورئان‌و سوننەت بکرێ‌و، فێری شەریعەت‌و ئادابی شەرعیی بکرێ، هەموو ئەوانە ئەرکی مزگەوتن بەڵکو لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ کۆبوونەوەی سیاسییش لە مزگەوتدا کراوە، بەڵکو سوپاش لە مزگەوت کۆکراوەتەوەو تەوجیهاتیان وەرگرتوە، کەواتە: هەر کەسێك ڕێگا بگرێت لە مزگەوتەکان کە ئەو ئەرکە شەرعییانەیان تێدا ئەنجام بدرێن، ئەوە لەڕاستیدا تێکۆشاوە بۆ کاولکردنی مزگەوتەکان، هەرچەندە بەپارەش مزگەوت دروست بکات، بەڵام دوایی کە نەیهێشت نێوەڕۆکەکەی ئەوەبێ کە خوا دەیەوێ، ئەوە لەڕاستیدا کڵاوی لەسەری مسوڵمانان ناوەو، خۆڵەمێشی کردۆتە چاوی مسوڵمانانەوە، کە خۆی بە پیاوی چاك دەربێنی‌و مسوڵمانان هەڵخەڵەتێنێ ! ئەگەرنا تۆ ئەگەر دۆستی خوای، لێگەڕێ با ماڵی خوا ئەو ئەرکەی تێدا ئەنجام بدرێ، کە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیان بە مسوڵمانان کردوە، کە دەبێ تێیدا ئەنجام بدرێ، کۆتایی ئەم دەرسە بە قسەیەکی شەوکانیی دەهێنم کە لە (فَتحُ القَدِير)[1]دا کردوویەتی، دەڵێ: ((وَالمرَادُ بِمَنعِ المَسَاجِد مِنْ أنْ يَذكُرَ فيها اسم الله: مَنع مَنْ يأتي إليها للصَّلاَة والتِلاَوَة والذِّكر وتعلُّم القُرآن وتعليمهِ، والمرَادُ بالسَعي فِي خَرَابِهَا: هُوَ السَّعي فِي هَدْمِهَا، ويَجُوز أن يراد بالخَرَابِ تَعْطِيلهَا عَنِ الطَّاعَات التِي وُضِعَت

١) فتح القدير، ج: (١)، ص: (١٧٨).

لَهَا فَيَكُونُ أعَمُّ من قوله: ﴿ يُذْكَرَ فِيهَا ٱسْمُهُۥ ﴾، فيشملُ جمَيعَ مَايُمْنَع مِنَ الأمورِ الَّتى بُنِيَتْ لَهَا المَسَاجِد، كَتَعلُّم العِلم وتَعليمهِ والقعُودُ للإعتِكَاف وإنتِظَار الصَّلاة وغَير ذَلِك))، واته: وه مەبەست لە ڕێگرتن لە یادی خواکردن لە مزگەوتەکاندا، بریتیە لە ڕێگریی کردن لەو کەسەی کە دێ بۆ نوێژکردنو قورئان خوێندنو زیکرو فێربوونی قورئانو فێرکردنی، وە مەبەست لە هەوڵدان بۆ کاولکردنیماڵەکانی خوا، بریتیە لە هەوڵدان بۆ وێرانکردنیان، وە دەشگونجێ مەبەست لە کاولکردنیان پەکخستنی ئەو طاعەتانەبێ کە بۆیان دروستکراون: کەواتە ئەوکاتە وێرانکردنیان واتایەکی فراوانتر دەبێ لە فەرموودەی خوا: ﴿ ... يُذْكَرَ فِيهَا ٱسْمُهُۥ ... ﴾ ناوی خوای تێدا بهێنرێ، کە ئەوکاتە هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە مزگەوتەکانیان بۆ دروستکراون، وەك فێربوونی زانیاری فێرکردنیو مانەوە بۆ ئیعتیکافو چاوەڕوانیکردنی نوێژو ...هتد، کەواتە: وەك گوتم وێرانکردنی مزگەوتەکانی خوا، مانای مەعنەوییشی هەیە، ئەویش ئەوەیە کە نەهێڵرێ ئەو طاعەتانەی تێدا ئەنجام بدرێن، کە بۆیان دروستکراون، خوای پەروەردگار یارمەتی هەموو مسوڵمانان بدا بە بەرپرسو بن دەستو سەردەستەوە، کە ڕێزی ماڵەکانی خوا بگرنو دەرگای ماڵەکانی خوا بکەنەوە، تاکو بەندەکانی خوا ئەو ئەرکە شەرعییانە لە ماڵەکانی خوا ئەنجام بدەن، کە جێگای ڕەزامەندیی خواو دڵخۆشکردنی پێغەمبەر ﷺ و مایەی سەرفرازیی دنیاو دواڕۆژی خۆیانە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی بیست و چوارەم

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئـەم دەرسـەمان ئایەتـەکانی ژمـارە (١١٦ تـاکو ١١٩) واتـە چـوار (٤) ئایـەت لـە سـوورەتی (البقـرة) دەگرێتـە خـۆی، لـەم چـوار ئایەتـەدا خـوا ﷻ هەنـدێ قـسەو بیـروبۆچوونی دیکەی هەڵەی جوولەکەو نەصرانیی یەکان، هەروەهـا هاوبەش بـۆ خوا دانەرەکان، دەخاتەڕووو بەرپەرچیان دەداتەوە، پاشان خوا ﷻ ڕایدەگەیـەنێت کـە پێغەمبـەری خـوا موحەممـەدی ﷺ بەهـەق نـاردوە، کـە مـوژدەدەر بـێ بـۆ چاکەکـاران، وە ترسێنەربێ بـۆ خراپەکـاران، وە ئاگاداریـشی کردۆتـەوە کـە ئـەو بەرپرسیار نیـە بەرانبـەر بـە کەسانێك کـە خۆیـان وا دەکـەن شایـستەی چوونە دۆزەخ بن، ئەمە کورتەی پێناسـەی ئەم دەرسـەمانە.

﴿ وَقَالُوا۟ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ وَلَدًۭا ۗ سُبْحَـٰنَهُۥ ۖ بَل لَّهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ كُلٌّۭ لَّهُۥ قَـٰنِتُونَ
﴿١١٦﴾ بَدِيعُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ وَإِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًۭا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾ وَقَالَ
ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا ٱللَّهُ أَوْ تَأْتِينَآ ءَايَةٌۭ ۗ كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِم
مِّثْلَ قَوْلِهِمْ ۘ تَشَـٰبَهَتْ قُلُوبُهُمْ ۗ قَدْ بَيَّنَّا ٱلْـَٔايَـٰتِ لِقَوْمٍۢ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾ إِنَّآ أَرْسَلْنَـٰكَ
بِٱلْحَقِّ بَشِيرًۭا وَنَذِيرًۭا ۖ وَلَا تُسْـَٔلُ عَنْ أَصْحَـٰبِ ٱلْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾ ﴾.

مانـای وشـه به وشـــەی ئایەتەکــان

{(وە جوولەکەو نەصرانییو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان) گوتیان: خوا ڕۆڵەی بۆخـۆی دانـاوە، ئـەو بـە دوورگیـراوە (لـەو جـۆرە شـتانە) بەڵـکو هەرچـی لـە ئاسمانـەکانو زەوی دایـە هـی ویـە، هـەموو بـۆی ملکـەچن ﴿١١٦﴾ پەیداکـەری ئاسمانـەکانو زەوی یـە، وە ئەگەر کارێکـی ویـست بـەس پێـی بفـەرموێ: ببـە ! دەبـێ ﴿١١٧﴾ وە ئەوانـەی نـازانن گوتیـان: بۆچـی خـوا لەگـەڵمان نـادوێ، یـان نیشانەیەکمان بۆ نایەت؟ ئەوانەی پێشووشیان هەر قسەی وەك وانیان دەگوت، دڵەکانیان پێکـدەچن، ئێمە نیشانەکانمان بـۆ کەسانێك مەبەسـتیان بـێ زانیاری دڵنیاکـەری هـەبێ، نـاردوون ﴿١١٨﴾ ئێمـە تۆمـان بـە هەقـەوە ڕەوانـەکردوە کـە مـوژدەدەرو ترسێنەربـی، وە لـەبارەی هـاوەڵانی ئاگـری کڵپـە سـەندووەوە پرسیارت لێنـاکـرێ - کە بۆچی ئیمانیـان نەهێنـاوە - ﴿١١٩﴾}.

شـیکردنـەوەی هەندێـك لە وشـەکان

(سُبْحَـٰنَهُۥ): لە وەڵامـی ئەوانـەدا کـە گوتوویانـە: ﴿ وَقَالُواْ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ وَلَدًا ﴾، خـوا دەفەرموێ: ﴿ سُبْحَـٰنَهُۥ ﴾ لە (سَبْح)ەوە هاتوە، (السَّبْحُ: المَرُّ السريعُ في المَاءِ، أو في الهَوَاءِ) (سبح) بریتیە لە ڕۆشتنێکی خێرا بەنێو ئاودا، یاخـود لە هـەوادا، (سِبَاحَة)، واتە: مەلـەوانیی، کە ئینسـان بـەنێو ئـاودا دەڕوا، خـوای بێ وێنـە کـە باسـی خرۆکەو ئەستێرەکـان دەکـات، دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ كُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾ ﴾ الأنبياء، کەواتـە هـەم بـە ئـاودا کـە ئینسـان ڕێبکـات بـە خێرایی، هـەم بـە هـەوادا بـە خێرایـی جووڵە بکـات ئەوە پێی دەگوترێ، (سَبْح)، ئنجا (التَسْبِيحُ: تَنْزِيهُ الله تعالى،

وَأَصْلُهُ المَرُّ السريعُ في عِبَادَةِ الله) (تَسبيح)، واتە: بە دوورگرتنی خوا لە هەر شتێك كە شایستەی خوا نیەو ڕیشەكەیشی دەستو بردییە لە خواپەرستییدا.

(قَـٰنِتُونَ): (القُنُوتُ: لُزُومُ الطَّاعَةِ مَعَ الخضُوعِ) (قنوت) بریتییە لە فەرمانبەریی بۆ خوا لەگەڵ ملكەچییدا. گەردن كەچیی بۆ خوا بكەیو لە دەروونەوەش بۆی ملكەچ بیو، لێی بترسێیو سامو هەیبەت بەرانبەری هەبێ، كەواتە (قانِتُون): واتە ملكەچان بۆ خوا.

(بَدِيعُ): واتە پەیداكەری ئاسمانەكانو زەوی، وشەی (بَدِيع) واتە: (مُبْدِع) پەیداكەر یاخود داهێنەر، (إبدَاع) بریتیە لەوە كە ئینسان شتێك دابهێنێ بێ ئەوەی چاوی لە خەڵكی پێش خۆی كردبێت، لەوە وە گوتراوە (رَكِيَّة بَدِيع) واتە: (بیر)ێكی تازە هەڵقەندراو، واتە: نەك بیرێكی كۆن بێتو تازە كرابێتەوە (وإذَا استعملَ لِلَّهِ تَعَالى فَهُوَ إيجادُ الشَّيءِ بغَيرِ آلَةٍ ولاَ مادّةٍ ولاَ زمَان ولاَ مَكَان) یانی: وشەی (بَدِيع) یان (إبدَاع) كاتێ بۆ خوا بەكاردێ، یانی: ئەوە كە خوا ﷻ شتێك پەیدابكات بەبێ ئامرازو بەبێ ماددەو بەبێ كاتو بەبێ شوێن، پێویستی بە هیچ كام لەمانە نەكاتو یەكسەر ئەو شتە پەیدا بكات.

(قَضَىٰٓ): (القَضَاءُ: فَصْلُ الأمْرِ قَوْلاً كَانَ ذَلِكَ أو فِعلاً) (قَضَىٰٓ) كە كرداری ڕابردوویە لە (القَضَاء)ەوە هاتوە، كە (مَصْدَر) یان (اسم)ە، وشەی (القَضَاء)یش بریتیە لە یەك جیاكردنەوەی شتێك بە قسە یان بە كردەوە، واتە شتێك پەیدابكرێ یان جێبەجێبكرێ.

(أَمْرًا): (الأمرُ: الشأن، وَجَمعُهُ أمور) واتە: ئیش، كار، وە بە (أمور) كۆدەكرێتەوە، یانی: (كارەكان).

(فَإِنَّمَا) لە قورئاندا زۆرجار وشەی (إنَّمَا)مان دێتە پێش، (إنَّمَا) زانایانی شارەزای زمان دەڵێن: (أدَاة حَصْرٍ وَإثبات) ئامرازێكە بۆ كورتكردنەوەی حوكمێك بۆ

شتێكو بۆ تێدا چەسپاندنی بەكاردێت، بۆ وێنە: ئەگەر گوتمان، (إنَّمَا المجاهد أحمد)، واتە: تەنیا ئەحمەد موجاهیدە، جا خوا كە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا۟ وَجَٰهَدُوا۟ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلصَّٰدِقُونَ ﴿١٥﴾﴾ الحجرات، واتە: ئیمانداران تەنیا ئەو كەسانەن كە ئیمانیان بە خواو بە پێغەمبەری خوا هێناوە ﷺ. پاشان هیچ دوو دڵییان نیە، وە لەڕێی خوادا تێكۆشاون بە ماڵو نەفسیانو سەروماڵیان فیدای خوا كردوە، ئەوانە ڕاستدەكەن، كەواتە: (إنَّمَا) كاتێك دەچێتە سەر شتێك، یانی: ئەو شتە حوكمێكی بۆ چەسپاوەو، لەویشدا كورت هەڵێنراوە.

(كُن فَيَكُونُ): (كُن)، واتە: ببە (فَيَكُونُ)، واتە: دەبێت، (ف) (فاء التَّعْقيب)ە، واتە: یەكسەر بەدوای ئەودا دەبێ، بە كوردی (كُن فَيَكُونُ)، واتە: ببە یەكسەر دەبێ، ئەوە ماناكەیەتی، بەڵام دوایی باسی دەكەین كە مەبەست لەم تەعبیرە چییە؟ كە خوا ﷻ لە چەند شوێنێك بەكاریهێناوە لە قورئاندا.

(ٱلْءَايَٰتِ): كۆی (آية)ە، (الآية: هِي العَلامَة الظاهِرَة) بریتیە لە نیشانەیەكی ئاشكرا. وە وشەی (آية) لە قورئان بە سێ واتایان هاتوە:

١/ بە مانای موعجیزە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ ...﴿١٠١﴾﴾ الإسراء، واتە: ئێمە نۆ موعجیزەی ڕوونو ئاشكرامان بە مووسا دابوون، كە دووانیان گۆچانەكەیو دەستی بوون، وە حەوتی دیكەش بوون، كە لە سوورەتی (الأعراف)دا باسكراون.

٢/ مانایەكی دیكەی (آية) بریتیە لە دیاردەو دیمەنەكان، كە خوا دروستی كردوون، خوا وەك دەفەرموێ: ﴿وَكَأَيِّن مِّنْ ءَايَةٍ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾﴾ یوسف، واتە: زۆر نیشانە هەن لە

ئاسمانەكانو زەویدا، بەلایاندا تێپەڕ دەبن، بەس سەرنجیان نادەن، واتە: زۆر دیاردەی دروستكراو هەن، كە دیمەنی سەرنج ڕاكێشن، بەڵام تەماشایان ناكەن.

٣/ مانای سێیەمی (آية) كە مانا زمانەوانییەكەی بریتیە لە نیشانە، بریتیە لە ڕستەكانی قورئان، ڕستەكانی قورئان ئەوانیش خوا بە ئایەتی داناون، وەك دەفەرموێ: ﴿ ... وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُهُۥ زَادَتْهُمْ إِيمَٰنًا ...﴿٢﴾ ﴾ الأنفال، واتە: وە ئەگەر ئایەتەكانی ئێمەیان بەسەردا خوێنرایەوە، ئیمانیان پێی زیاد دەبێ، كە مەبەست پێی ڕستەكانی قورئانە، لەبەرئەوەی ئەوانیش وەك چۆن موعجیزە نیشانەو بەڵگەیە لەسەر گەورەیی خواو لەسەر پێغەمبەرایەتی ئەو پێغەمبەرە (عليه الصلاة والسلام) كە موعجیزەكەی لەدەستدا بووە، وە وەك چۆن دیاردەو دیمەنە خوا كردەكان، بەڵگەن لەسەر پەروەردگاریێتی خواو نیشانەینی، بە هەمان شێوە ڕستەكانی قورئانیش، بەڵگەو نیشانەن لەسەر پێغەمبەرایەتی موحەممەدو لەسەر پەروەردگاریێتی خوا ﷻ.

(يُوقِنُونَ): واتە: زانیارییەكی دڵنیاكەریان هەیە، چونكە لە (يقين)ەوە هاتوە دەگوترێ: (يَقَنَ الشَّيء يَيْقَنُ يَقِينَاً: ثَبَتَ وتَحقَّق وَوضحَ ويُقَالُ: يَقِنَ الشَّيءُ وأيقَنَهُ ويَقَّنهُ واستيْقَنهُ)، واتە: شتەكە چەسپاو ڕوونبۆوەو ئاشكرابوو، ئنجا (راغب الأصفهاني) دەڵێ: (وَهُوَ: سُكُونُ الفَهْمِ مَعَ ثَبَاتِ الحُكْمِ)، واتە: (يَقين) بریتیە لەوە كە تێگەیشتنێكت هەبێ، تەواو دڵت لەسەری دامەزرابێ، وە حوكمەكە لە دڵتدا چەسپابێ بەرانبەر بەو شتە، یانی: كە گوتمان: یەقینمان هەیە بەوە كە ڕۆژی دوایی دێ، واتە: تۆ هاتنی دواڕۆژت لەلا شتێكی سەلمێنراوەو هیچ دوو دڵییت لە بەرانبەریدا نەماوە.

(بَشِيرًا): (البَشير هُوَ المُبشر)، واتە: دڵخۆشكەر، یان مژدەدەر، دەگوترێ: (وَأَبشَرْتُ الرَجُل وَبَشَرْتهُ: أخْبَرتهُ بسَارٍ فانبَسطتْ بَشَرةُ وجهه)، ئەگەر

خەبەرێکی خۆشت بە کەسێکدا کە ڕووی بگەشێتەوەو ڕووی خۆشبێ، دەڵێی: (بَشَرْتَهُ) بۆچی؟ چونکە هەواڵێکت پێداوە، دەموچاوی گەشاوەتەوە.

(﴿وَنَذِيرًا﴾): واتە: (مُنذِر) ترسێنەر، یان وریاکەرەوە (الإِنْذارُ: إخْبَارٌ فيهِ تَخْويفٌ، كَمَا أنَّ التَّبْشيرَ إخْبَارٌ فيهِ سرورٌ)، (إِنذَار) بریتیە لە هەواڵدانێك كە ترساندنی لەگەڵدابێ، هەروەك چۆن (تَبشیر) بریتیە لە هەواڵ پێدانێك كە دڵ خۆشیی تێدابێ.

(﴿الْجَحِيمِ﴾): (الجَحْمَة: شدَّةُ تأجُّجِ النَّار)، (جَحْمَة) بریتیە لە ئاگرێك كە گڵپە دەكات، (جحيم)، واتە: ئاگری گڵپەسەندوو.

هـۆی هاتنە خـوارەوەی ئایەتەکـان

١/ هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ڕستە قورئانییەی کە دەفەرموێ: ﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا﴾، ((قَالَ الوَحدي: نَزَلَتْ في اليَهُود حَيْث قَالُوا: عُزيرٌ ابنُ الله، وفي نَصارَى نَجْرَان حَيْث قَالُوا: المَسيحُ ابنُ الله، وفي مُشرِكي العَرَب حَيْث قَالُوا: الملائِكَةُ بَنات الله)) (أسباب النُّزول لِلواحدي)، واتە واحیدیی دەڵێ: دەربارەی جوولەکەکان هاتە خوارێ، کە جوولەکەکان دەیانگوت عوزێر کوڕی خوایە، وەك دەفەرموێ: ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ ...﴿٣٠﴾﴾ التوبة، واتە: جوولەکەکان گوتیان: عوزێر کوڕی خوایە (پاکیی بۆ خوا)، وە دەربارەی نەصرانیی یەکان، کە گوتیان: عیسا کوڕی خوایە، وەك دەفەرموێ: ﴿... وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ...﴿٣٠﴾﴾ التوبة، واتە: نەصرانیی یەکان گوتیان: مەسیح (واتە: عیسا) کوڕی خوایە، وە دەربارەی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانی عەرەب کە ئەوانیش دەیانگوت: فریشتەکان کچی خوان، (وە شەییتانەکەنیش کوڕینی)، وەك خوا ﷻ لە سوورەتی (الأنعام)دا دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلُوا لِلَّهِ

شُرَكَآءَ ٱلْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ ۖ وَخَرَقُوا۟ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتٍۭ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾ ﴾ الأنعام، واتە: وە هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان هاوبەشی جندیان بۆ خوا دانان كە هەر خۆیشی دروستیكردوون، وە كورو كچیان بۆ خوا هەڵبەستن بەبێ زانیاری {گوتیان: نێرینەكانی (جن) كوڕی خوان، وە فریشتەش كچی خوان} پاكیی‌و بەرزیی بۆ خوا لەوەی كە وەسفی خوای پێدەكەن، دوایی دەفەرموێ: ﴿ بَدِيعُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُۥ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُن لَّهُۥ صَٰحِبَةٌ ... ﴿١٠١﴾ ﴾ الأنعام، واتە: پەیداكەری ئاسمانەكان‌و زەوییە، منداڵی چۆن پەیدادەبێ، كە هاوسەری نەبێت؟ جا توێژەرەوانی قورئان زۆربەیان دەڵێن: لەسەر هەركام لە جوولەكەو نەصرانییو لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، ئەم ئایەتە هاتۆتە خوارێ.

٢/ هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی دیكە كە دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا ٱللَّهُ أَوْ تَأْتِينَآ ءَايَةٌ ... ﴾ {(عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: وَقَالَ رَافِعُ بْنُ حُرَيْمِلَةَ لِرَسُولِ اللّهِ ﷺ يَا مُحَمّدُ إنْ كُنْت رَسولاً مِنَ اللّهِ كَمَا تَقُولُ، فَقُلْ لِلّهِ فَلْيُكَلِّمْنَا حَتّى نَسْمَعَ كَلاَمَهُ، فَأَنْزَلَ اللّهُ تَعَالَى ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا ٱللَّهُ أَوْ تَأْتِينَآ ءَايَةٌ ... ﴾) (تفسیر القرآن العَظِیم، ج: (١)، ص (٢٣٥)}، واتە: عەبدوڵلای كوڕی عەبباس دەڵێ: ڕافیع كوڕی حورەیمیلە (ئەوە یەكێك بووە لە زانای جوولەكەكان)، هاتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ گوتی: ئەی موحەممەد ! ئەگەر ڕاست دەكەی پێغەمبەری خوای، بە خوا بڵێ با قسەمان لەگەڵ بكاتو بماندوێنێ، بۆ ئەوەی قسەی خوا ببیستین، {وە پێمان بڵێو پێمان ڕابگەیەنێ كە تۆ پێغەمبەری خوای}[1]، خواش ﷻ ئەم ئایەتەی ناردە خوارێ.

[1]) ئەوەی نێوان دوو كەوانەكە خۆم زیادم كردو پێم وایە سیاقەكە دەیگەیەنێ.

مانـــای گـشــتی ئایەتەکـــان

خـوا ﷻ هـەر لـە زنجـیرەی باسـکردنی هەڵوێـسـتە پـڕ غەڵـەتو پەڵـەتەکانی جوولـەکەو نەصرانیی یەکانو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکـاندا، دەفـەرموێ: ﴿ وَقَالُواْ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ وَلَدًا ﴾، وە قـسـەیەکی دیکـەی زۆر بێجـێیان کـرد گوتیـان: خـوا ڕۆڵـەی هەیـەو منـداڵی بۆخـۆی دانـاوە، وشـەی (وَلَـد) لـە زمـانی عەرەبیـدا هـەم کـوڕ دەگرێتـەوە، هـەم کـچ، (ابـن)، واتـە: کـوڕو (بنـت)، واتـە: کـچ، بـەڵام (وَلَـد) هەردووکـیان دەگرێتـەوە. ﴿ سُبْحَـٰنَهُۥ ﴾، واتـە: خـوا دوورە لـەوەو خـوا بـە دوورگیـراوە لەوە کە ڕۆڵـەو منـداڵی هـەبێت ﴿ بَل لَّهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ كُلٌّ لَّهُۥ قَـٰنِتُونَ ﴾، بـەڵکو هەرچـی لـە ئاسمانـەکانو زەوی دایـە، هـی خوایـە، هەرچـی لـە ئاسمانـەکانو زەویـدا هەیـە بـە ژیانـدارو بـێ ژیانـەوەو، بـەخاوەن هەسـتو بێهەسـتەوە، هـەمووی بـۆ خـوا ملکـەچن، هیـچی لـە یاسـای خـوا دەرنـاچێو، هـەمووی بـۆ خـوا ملکـەچە، چ ئـەوەی کـە بـە ئیختیـاری خـۆی ملکەچـە کـە ئیمانـدارانن، لـە جـندو مرۆڤ، وە ئـەوەی کە بـە ناچاریی ملکـەچەو ناتوانێ لـە یاسـاو سـوننەتی خـوا لابدا، وەك مانگـو ئەسـتێرەو خڕۆکـەکانو کەهکەشـانەکان، وە ڕووەكو ژیانـداران، بـە ئەهـلی کوفریـشـەوە لـە مرۆڤ و جنـد، ئـەوانیش بـە ناچاریی ملکـەچن بـۆ خـوا، لـەو بەشـەی ژیانیانـدا کـە نـاتوانن لـە یاساکانی خـوا دەرچـن، کـە دەبـێ: بخـەونو بخـۆنو بخـۆنەوەو بەچـاو ببیـننو بـە لاق بـڕۆنو ...هتـد، ئـەوانیش لـەوەدا نـاتوانن لـە سـوننەتو یاسـای خـوا لابـدەن، ئنجا خـوای پەروەردگـار، بەڵگـە دێنێتـەوە کـە ئـەوە قـسـەیەکی زۆر بێجێیـەو دەفـەرموێ: ﴿ بَدِيعُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ خـوا داهێنـەری ئاسمانـەکانو زەوییـە، پەیداکـەری ئاسمانـەکانو زەوییـە، بەشـێوەیەك کـە تەماشـای کەسـی دیکـەی نـەکردووەو لاسـای کەسـی دیکـەی نەکردۆتـەوە، چونکە (إبدَاع) ئەوەیـە تـۆ شـتێك دابهێنـی لاسـایی

کەسی پێش خۆتت نەکردبێتەوە ﴿ وَإِذَا قَضَىٰٓ أَمۡرٗا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴾، وە هەر کات کارێکی ویست ئەنجامی بدا، بەس پێی دەفەرمویٚ ببە، یەکسەر دەبێت، لێرەدا زۆربەی هەرە زۆری توێژەرەوانی قورئان دەڵێن: لێرە مەبەست ئەوە نیە کە خوا ﷻ کە بیەویٚ شتێك پەیدابکات بە عەرەبی پێی بفەرمویٚ: (کُنْ)، یان بە کوردی بفەرمویٚ: ببە، یان بە فارسی پێی بفەرمویٚ: پیداشوید ! یان بە ئینگلیزی ...هتد، مەبەست ئەوە نیە، بەڵکو مەبەست ئەوەیە: خوا ﷻ کاتێك بیەویٚ شتێك پەیدابکات، وەك ئێوە نیە پێویستی بە هۆیەکان بێت، وە پێویستی بە ئامرازەکان بێت، بەڵکو بەس ویستەکەی بەسە بۆ ئەوەی کە پەیدا ببێ، بەس خوا بیەویٚ، یەکسەر پەیدا دەبێت، جا لێرەدا بۆ ئەوەی لە عەقڵی ئێمە نزیکی بخاتەوە، نزیکترین شت بۆ ئەوە کە ئێمە تێبگەین چۆن ئیرادەو ویستی خوا هەر کە ڕووی کردە شتێك یەکسەر پەیدا دەبێت، ئەوەیە کە ئێمە لە عورفی خۆماندا بە شتێك بڵێین: ببە، یەکسەر پەیدا بێت، ئاوا خوای پەروەردگار ئیرادەکەی هێندە بەخێرایی شتەکان پەیدا دەکات، وەك ئەوە وایە دیارە ئێمە هەر بەو شێوازە حاڵی دەبین لە جێبەجێبوون (نفوذ)ی ویستو خواستی خوا، بۆ پەیداکردنی شتەکان. کەواتە: خوایەك هێندە خاوەنی دەسەڵات بێ، پێویستی بە ڕۆڵە نیە، چونکە خەڵك بۆیە پێویستییان بە منداڵو بە ڕۆڵەیە، تاکو بوونی خۆیانیان تێدا ببیننەوە، یان بۆ ئەوەی میراتیان لێبگرن، یان بۆ ئەوەی ڕێو شوێنیان ون نەکەن، بەڵام خوا ﷻ خاوەنی هەموو شتێکەو هیچ شتێك لە وێنەی ئەودانیە، کەواتە: پێویستی بە ڕۆڵەو بە منداڵ نیە، وە شایستەی ئەوە نیە کە ڕۆڵەو منداڵی هەبێتو ناشگونجیٚ.

پاشان دێتە سەر باسی مەسەلەیەکی دیکەو دەفەرمویٚ: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعۡلَمُونَ لَوۡلَا يُكَلِّمُنَا ٱللَّهُ أَوۡ تَأۡتِينَآ ءَايَةٞ ﴾، زۆربەی توێژەرەوانی قورئان دەڵێن: لێرەدا مەبەست لە: {ئەوانەی کە نازانن}، ئەو کافرانەن کە هیچ شتیٚ دەربارەی خوا ﷻ ، وە دەربارەی ئەو شتانەی کە لەڕێی وەحییەوە دێن، نازانن، جا

دەفــەرمویٚ: ئەوانــەی كــە نــازانن گوتیــان: ﴿ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا ٱللَّهُ أَوْ تَأْتِينَآ ءَايَةٌ ﴾، دەبــووایە خــوا خــۆی بمــاندوێنیٚ، یــان نیــشانەو موعجیزەیــەكمان بــۆ بێــت، بــۆ ئیــسپاتی ئــەوە كــە موحەممــەد پێغەمبــەری خوایــە ﷺ، خــواش لــە وەڵامیانــدا دەفــەرمویٚ: ﴿ كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّثْلَ قَوْلِهِمْ ﴾، هــەر ئــاوا ئەوانــەی پــێش وانــیش هــەمان قــسەی وانیــان كــرد، (واتــە: گــەلانی كــافری پــێش ئــەوانیش هەمیــشە بیــانوویان بــۆ پێغەمبــەرانیان ئــەوە بــوو یــان دەیانگــوت: خــوا قــسەمان لەگــەڵ بكــات، یــان دەیانگـــوت: بـــا خـــوا نامەیـــەك بنێـــریٚ كـــە فـــلان كـــەس پێغەمبــەری منە، یــان ئــەو مــوعجیزەو بەڵــگەیەی ئــەو پێغەمبــەرە بــۆی دەهێنــان پێــی ڕازی نــەدەبوونو، دەیــانگوت: دەبــیٚ شــتێكی دیكــەمان بــۆ بێنــی، وە دوایــی كــە موعجیزەشی بۆ دەهێنان، هــەر ئیمانیــان پــیٚ نــەدەهێنا، وەك گەلــی فیــرعەون كــە ئیمانیان بە مووسا نەهێنــا، لەگەڵ ئەوەشدا كە خوا نــۆ مــوعجیزەی پــیٚدابوون، وە جوولەكەكــان ئیمانیان بە عیسا نەهێنــا، كە ئەو هەموو موعجیزانــەی هــەبوون، وە گەلــی (ثَمُود) ئیمانیان بە (صَــالح) نــەهێنا، كــە حوشتــری بــۆ لــە تاشــە بــەردێكی گەورە دەرهێنــان، هــەروەها ئــەو پێغەمبەرانــە (علیهم الصلاة والسلام) كــە خــوا گەلەكــانی لەبــەین بردوون، هەموویان خاوەن موعجیزە بوون، كەواتە: هیــچ گــەلو میللەتێك پەكــی لەســەر موعجیزە نەكەوتوە، بەڵام هەر نەیــانویستوە ئیمان بێــنن، بۆیە دەفەرمویٚ: ﴿ كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّثْلَ قَوْلِهِمْ ﴾، ئەوانــەی پــێش وانـــیش هـــەر قـــسەی وەك وانیـــان دەكـــرد ﴿ تَشَٰبَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ ﴾، دڵیــان وێك دەچــیٚ، بــەدڵنیایی ئێمــە ئایەتــەكانی خۆمانمــان جوان ڕۆشــن كردۆتەوە، موعجیزەو بەڵگــەكانی خۆمان جوان ڕۆشن كــردۆتەوە بــۆ كەسانێك كــە مەبەســتیان بیٚو بیــانەویٚ دڵنیــابن.

لــە كۆتاییــدا دەفــەرمویٚ: ﴿ إِنَّآ أَرْسَلْنَٰكَ بِٱلْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ﴾، ئێمــە تۆمــان ناردوە بە هەق، مــوژدەدەریو ترســێنەری، دڵخۆشــكەریو وریاكــەرەوەشــی، واتـــە: تــۆ ئــەی موحەممــەد ! ﷺ بــە هەقـــەوە ڕەوانەكـــراوی، ئەگــەر ئەوانــە لــە هــەق

دەگەڕێن، وە موژدەدەریشی بۆ ئەوانەی کە ئیمانت پێ دەهێننو موژدەی ئەوەیان پێدەدەی کە لە دنیاو دواڕۆژدا سەرفرازنو خۆشبەختن، وە ترسێنەریشی بۆ ئەوانەی کە بڕوات پێ ناهێنن، کە لە دنیاو دواڕۆژدا زەرەر دەکەن ﴿وَلَا تُسْـَٔلُ عَنْ أَصْحَٰبِ ٱلْجَحِيمِ﴾، وە دەربارەی هاوەڵانی ئاگری گڵپەسەندوو (دۆزەخ) تۆ بەرپرسیار نیو پرسیارت لێناکرێ، واتە: ئەگەر ئەوانە ئیمان ناهێنن، تۆ تەنیا ئەوەت لەسەرە ئاگاداریان بکەیەوەو موژدەیان پێبدەی بە بەهەشت ئەگەر ئیمان بێننو، بیانترسێنی لە دۆزەخ ئەگەر ئیمانیان نەهێنا، جا ئەگەر هەر ئیمانیان نەهێنا، ئەوە تۆ بەرپرسیارنیو، تۆ هەر هێندە بەرپرسیاری کە پێیان ڕابگەیەنی، وەك خوا ﷻ لە شوێنێکی دیکەدا فەرموویەتی: ﴿...فَإِنَّمَا عَلَيْكَ ٱلْبَلَٰغُ...﴿٢٠﴾﴾ آل عمران، تەنیا ڕاگەیاندن لەسەر پێغەمبەری خوایە ﷺ، کە پێی ڕاگەیاندن ئەوجار بەرپرسیارێتی دەکەوێتە سەرشانی ئەوانەی کە پێیان ڕاگەیەنراوە.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَقَالُوا۟ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ وَلَدًا﴾، بۆ زانیاریتان ڕۆڵەو منداڵ پاڵدانە لای خوا، خاڵی هاوبەشی نێوان ئەهلی کوفرە چ جوولەکەکان چ نەصرانییەکان، چ بتپەرستەکان، مەگەرچۆن ئەگەرنا هەموویان ڕۆڵەو منداڵ پاڵدەدەنە لای خوا ﷻ، بۆیە لە فەرمایەشتێکدا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(قَالَ اللهُ تَعَالى: كَذَّبَنِي ابْنُ آدَمَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ، وَشَتَمَنِي وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ، فَأَمَّا تَكْذِيبُهُ إِيَّايَ فَزَعَمَ أَنِّي لا أَقْدِرُ أَنْ أعِيدَهُ كَمَا كَانَ، وَأَمَّا شَتْمُهُ إِيَّايَ فَقَوْلُهُ: لِي وَلَدٌ فَسُبْحَانِي أَنْ أَتَّخِذَ صَاحِبَةً أَوْ وَلَداً) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٤٤٨٢)، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه}، واتە: خوای بەرز فەرمووی: ئادەمیزاد منی بەدرۆ زانی، درۆکردنی پاڵدایە لای من، ئەوەشی بۆ نەبوو، وە جنێوی پێدامو ئەوەشی بۆ نەبوو، (نەدەبوو وابکات)، ئەوە کە منی بە درۆ زانیوە ئەوەیە کە گومانی وابووە کە من ناتوانم زیندووی

بکەمەوە (لە حاڵێکدا کە من هەواڵم پێداوە زیندووی دەکەمەوە، مانای وایە منی بە درۆ زانیوە)، وە جنێودانەکەشی بەمن ئەوەیە کە گوتوویەتی: من ڕۆڵەو منداڵم هەیە پاکیی بۆ من کە هاوسەرم هەبێت، یاخود ڕۆڵەم هەبێ.

مەسەلەی دووەم: خوای تاكو پاك ئاوا بەرپەرچی ئەوانە دەداتەوە کە ڕۆڵەی پاڵدەدەنە لا، دەفەرموێ: ﴿سُبْحَانَهُۥ ۖ بَل لَّهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ كُلٌّ لَّهُۥ قَٰنِتُونَ﴾، پاکیی بۆ وی، بەڵکو هەرچی لە ئاسمانەکانو زەوییە، هی ویەو هەمووشیان بۆی ملکەچن، واتە: خوا پێویستی بە منداڵ ناکات، چونکە هەموو بوون موڵکی خوایەو هەموو دروستکراوەکان دروستکراوی خۆینی، واتە: خوا ﷻ پێویستی بە غەیری خۆی نیە هەتاکو ڕۆڵەو منداڵیان لە نێودا بۆخۆی پەیدابکات.

مەسەلەی سێیەم: ئەوە کە خوای بێ وێنە دەفەرموێ: ﴿بَدِيعُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾، لە دەرسی فیزیادا قوتابیان ئەوە دەخوێنن، کە مادده ئەوەیە نە دروست دەبێتو نە لەبەین دەچێ. جا یەکێ بۆی هەیە بڵێ: باشە خوا ئەو بوونەوەرەی لە چی دروست کردوە؟ لە وەڵامدا دەڵێین: لەڕاستیدا ئەو یاسا فیزیاییە لەنێو بازنەی بەشەردا ڕاستە، بەشەر ناتوانێ نە مادده لەبەینبەرێو نە دروستیشی بکات، بەڵام ئەگەر بەشەر خوا قیاس بکاتە سەر خۆی، زۆر ناماقووڵییو سەهوی کردوە، چونکە بەشەر دروستکراوەو ناتوانێ شت پەیدابکات، وە ناتوانێ شت لەبەین بەرێ، بەڵام بەدیهێنەر (خالق) ﷻ کە غەیری خۆی هەمووی دروستکراو (مَخْلُوق)یەتیو پەیدای کردوەو، هەرکاتێکیش بیەوێ دەتوانێ لەبەینی ببات، ئنجا لەڕاستیدا جیاوازی سەرەکی نێوان خوا ﷻو دروستکراوەکانی هەر ئەوەیە کە بەدیهێنەر (خالق) دەتوانێ شت پەیدابکاو لەبەینیشی بەرێ، بەڵام بەدیهێنراو (مَخْلُوق) ناتوانێ نە هیچ پەیدا بکاو نەهیچ لەبەینبەرێ، بەس دەتوانێ گۆڕانی بەسەردا بێنێ.

مەسـەلەی چوارەم: کە دەفەرموێ: ﴿ كُن فَيَكُونُ ﴾، ئایا مەبەسـت پێـی قسـەیە، یان ئەوە ڕەمزو هـێمایە؟ زۆربەی توێژەرەوانی قورئان دەڵێن: ئەوە نیە کە خوا ﷻ بە شـتێك بفەرموێ: ببە، ئەویش پەیـدابێ، بەڵکو مەبەستی ئەوەیە کە ئیرادەو مەشیئەتی خوا هەر کاتێ ڕووی کردە شتێك، بۆ ئەوەی پەیـدای بکات، یەکسـەر پەیدادەبێت بێ دواکەوتن، پێشـتریش ئەم مەسـەلەیەمان ڕوونکردەوە.

مەسـەلەی پێنجەم: کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّآ أَرۡسَلۡنَٰكَ بِٱلۡحَقِّ بَشِيرٗا وَنَذِيرٗا ﴾، ئەوە خۆی دوو سێ بەڵگەی تێدایە لەسـەر پێغەمبەرایەتی موحەممەد ﷺ :

١) ﴿ إِنَّآ أَرۡسَلۡنَٰكَ بِٱلۡحَقِّ ﴾، تـۆ وەرە لـە قورئـانو لـە سـوننەت بکـۆڵەوە، سـەد (١٠٠) ساڵ لێیان بکۆڵەوە، هەر زیاتر دەگەیە یەقین، کە هەمووی هەقە، لەڕووی عەقیدەوە، لە ڕووی عیبادەتەوە، لە ڕووی موعامەلاتەوە، لە هەموو ڕووێکەوە.

٢) ئنجا هەموو ئەوانەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ موژدەی پێداونو، بە قسـەیان کردوە، خۆشـبەخت بوون لە دنیـاو لـە دوارۆژدا.

٣) وە ئەوانـەی کـە ترسـاندوونیو بـە قـسـەیان نەکـردوە، تەماشـا دەکـەی بەدبەخت بوون، تەماشا بکە ئەبووبەکری صیددیقو عومەری کوڕی خـەتتاب خوا لێیان ڕازی بێ لە کوێ لە دنیـاو لـە دوارۆژدا، وە ئەبووجەهـلو نـەضـری کوڕی حـارث لە کوێ ؟!، کەواتە: موژدەدانی پێغـەمبەر ﷺ بەوانـەی کـە ئـەو موژدەیـەیان قـەبووڵ کـردوەو فەرمانبـەریی خـواو پێغەمبـەری خوایـان ﷺ کردوەو، ئەوە دیارە لە عـالەمی واقیـعدا بەرجەسـتە بـووە لـە کەسانێکـدا کـە بەقـسـەی پێغـەمبەریان کــردوە ﷺ، وە هـەروەها ترساندنەکەشـی لـە کەسـانێکدا بەرجەسـتە بـووە، کـە لـە فـەرمانی خـوا لایانـداوە، ئـەوەتا تووشـی بـەدبەختـییو ڕووڕەشـییو ڕۆژڕەشـی بوون.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی بیست و پێنجەم

پێناسـەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسـەمان لە ئایەتی (١٢٠ تاكو ١٢٣) واتـە چوار (٤) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، لـەم چوار ئایەتــەدا خـوا ﷻ باسـی هەڵوێسـتی جوولەكەو نەصرانییەكـانمان بـۆ دەكــات، چ خراپەكــانیان، چ چاكەكــانیان، وە دوایــیش دێتــە ســەر دواییــن فەرمایـشتی خـۆی كـە ئاراسـتەی جوولەكـەكانی دەكـات، هـەمان قـسەی كـە لـە سـەرەتای ئـەم زنجیـرە دەرسـەدا كـە لـە ئایـەتی چل (٤٠)ەوە دەسـتی پێـدەكاتو دەفـەرموێ: ﴿ يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ وَأَوۡفُواْ بِعَهۡدِيٓ أُوفِ بِعَهۡدِكُمۡ وَإِيَّٰيَ فَٱرۡهَبُونِ ﴾، واتــە: هەرهەمــان ڕســتە كــە كردوویەتــە دەســتپێك، كردووشـیەتی بـە كۆتـایی دواندنـەكانی لەگـەڵ خـاوەن كتێبەكـاندا بەگـشتیو جوولەكەكـان بەتایبەتی.

﴿ وَلَن تَرۡضَىٰ عَنكَ ٱلۡيَهُودُ وَلَا ٱلنَّصَٰرَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمۡۗ قُلۡ إِنَّ هُدَى ٱللَّهِ هُوَ ٱلۡهُدَىٰۗ
وَلَئِنِ ٱتَّبَعۡتَ أَهۡوَآءَهُم بَعۡدَ ٱلَّذِي جَآءَكَ مِنَ ٱلۡعِلۡمِ مَا لَكَ مِنَ ٱللَّهِ مِن وَلِيّٖ وَلَا نَصِيرٍ ١٢٠
ٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ يَتۡلُونَهُۥ حَقَّ تِلَاوَتِهِۦٓ أُوْلَٰٓئِكَ يُؤۡمِنُونَ بِهِۦۗ وَمَن يَكۡفُرۡ بِهِۦ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ
ٱلۡخَٰسِرُونَ ١٢١ يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ وَأَنِّي فَضَّلۡتُكُمۡ عَلَى ٱلۡعَٰلَمِينَ
١٢٢ وَٱتَّقُواْ يَوۡمٗا لَّا تَجۡزِي نَفۡسٌ عَن نَّفۡسٖ شَيۡـٔٗا وَلَا يُقۡبَلُ مِنۡهَا عَدۡلٞ وَلَا تَنفَعُهَا شَفَٰعَةٞ
وَلَا هُمۡ يُنصَرُونَ ١٢٣ ﴾.

مانـای وشـە بە وشـــەی ئایەتەکـان

((وە هـەرگیز جوولەکـەو دیانـەکان لێـت ڕازی نـابن، هـەتا شـوێن ڕێبازەکـەیان نەکـەوی، بلێ: بێگومان تەنیـا ڕێنمایی خـوا ڕێنمایی یـە، وە ئەگـەر پـاش هـاتنی ئەو زانیـارییەی بـۆت هـاتوە بکەویـە دوای ئارەزووەکـانیان، ئـەوە لەلایـان خـواوە هیچ دۆسـتو پشـتیوانت نـابن ﴿١٢٠﴾ ئەوانـەی کتێبمـان پێداونو وەك شایـستەیەتی دەیخوێنێنـەوە، ئـائەوانە بڕوایان پێیـەتی، بـەلام هـەر کەسـێك بـڕوای پێنەکـات، ئەوە زیـانبـاران هەرخۆیـانن ﴿١٢١﴾ ئەی وەچـەی ئیسـڕائیل ! چاکـەو نیعمـەتی مـن کـە لەگەلـم کـردوون لەبەرچاوتـان بـێ هـەروەها ئـەوە کـە بەسـەر جیهانییانـدا پەسندم کردوون (واتە: پێشینەکانتان) ﴿١٢٢﴾ وە پـارێز لـە ڕۆژێك بکەن کە کـەس دادی کـەس نـادات، وە هـیچ کـەس قـەرەبووی (فدیـة)ی لـێ وەرناگیـرێ وە تکـاکـردن سوودی پێ ناگەیەنێو سەریش ناخـرێ ﴿١٢٣﴾)).

شـیکردنـەوەی هەندێـك لە وشـەکان

(وَلَن): (لَـنْ: كَلِمَةُ تَأكِيدِ وتَأييدِ) ئـەم وشـەیە بەکـاردەهێنرێ بـۆ جـەخت کردنەوە لەسـەر شتێك، وە بۆ ئەوە کە ئەو شـتە هەرگیـز نابێ، جا کـە لێـرەدا دەفـەرموێ: ﴿ وَلَن تَرْضَىٰ عَنكَ ٱلْيَهُودُ وَلَا ٱلنَّصَـٰرَىٰ ﴾، واتـە: هـەرگیز جوولەکـەو نەصرانیی یەکـان پێت ڕازی نـابن.

(تَرْضَىٰ): (رَضِـيه: قَبِلَـهُ واختَـارَهُ) شـتتێکی قـەبوولٌ کـردو هەلێبـژارد (ورَضِيـهُ رآهُ أهـلاً لَـهُ)، واتە: ئەو شتەی بەشایستە بینـی (وَرضـيَ مِنـهُ اكـتَفَى بـهِ)، واتـە: ئیکتیفـای بەوەندە کـردو وازی لـێ هێنـا.

(مِلَّتَهُمْ): (الـمِلَّـةُ كالـدِّينِ، وَهُـوَ اسْـمٌ لَمَـا شَـرَعَ اللهُ تعالـى لِعبـادِهِ عَلَـى لِسَـانِ الأنبِيَاءِ لِيتَوَصّلُوا بهِ إلـى جِـوارِ اللهِ، والفَـرْقُ بَينَهَـا وبَيْنَ الـدِّينِ أنَّ الـمِلَّـةَ

لا تُضافُ إلاَّ إلى النّبيّ ﷺ)، واتە: وشەی (المِلَّةُ) هەر بەمانای (دین) دێت، وە ناوە بۆئەوە کە خوای بێ هاوتا لەسەر زمانی پێغەمبەرانی (علیهم الصلاة والسلام) وەك بەرنامەیەك بۆ بەندەکانی داناوە، تاکو پێی بگەن بەڕەزامەندیی خواو پێیبگەنە دراوسێیەتی خوا، بەلاّم ئایا وشەی (المِلّةُ) لەگەلّ (دین)دا جیاوازی چییە؟ هەلّبەتە لە زمانی عەرەبیدا، ئەگەرنا وشەی میللەت لە زمانی کوردیدا بەمانای گەلە، دەگوترێ: میللەتی کورد، بەلاّم ئەوە بەکارهێنانێکی عورفییە، ئەگەرنا لە بەکارهێنانی قورئاندا وشەی (المِلَّةُ) یانی دین، بەلاّم جیاوازییان چییە؟ جیاوازییان ئەوەیە کە دین پالّ دەدرێتە لای خوا (دین الله)، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَرَأَيْتَ ٱلنَّاسَ يَدْخُلُونَ فِى دِينِ ٱللَّهِ أَفْوَاجًا ﴿٢﴾ ﴾ النصر، ناگوترێ دینی موحەممەد ﷺ، بەلّکو دەگوترێ، میللەتی موحەممەد ﷺ، میللەتی ئیبراهیم ﷺ، واتە: ئەو دینەو ئەو ڕێبازەی لەسەری بوونە... کەواتە: دینی ئیسلام ئەگەر پالّبدرێتە لای خوا، دەگوترێ: دین، بەلاّم ئەگەر پالّ بدرێتە لای موحەممەد ﷺ دەگوترێ: میللەت، واتە: ئەو ڕێبازو ئەو شێوە دینداریيەی کە ئەو گرتوویەتەبەرو پەیڕەویی لێکردوە.

(هُدَى): (الهِدايَةُ دَلالَةٌ بِلُطْفٍ، وهِيَ عَلَى ثَلاثَة دَرَجَات: عَام للعَالمَين، خَاص للإنْسَان والجِن، وخَاص بالمُتَّقِين) (هدایة) بریتیە لە ڕێنمایی کردنێکی بە پەنهانییو بە لەبارییی، وە هیدایەت بەگشتی سێ پلەی هەیە، واتە لە قورئاندا بە سێ واتا بەکارهاتوە:

<u>یەکەم</u>: واتای یەکەمی هیدایەت ڕێنمایی خوایە ﷻ بۆ هەموو دروستکراوەکان، واتە: ئەو سیستەمو یاسایەی کە خوا داینەوە بۆ بوونەوەر، وەك کاتێك فیرعەون پرسیار لە مووسا ﷺ دەکاتو دەلّێ: ﴿ فَمَن رَّبُّكُمَا يَٰمُوسَىٰ ﴿٤٩﴾ ﴾ طـه، واتە: پەروەردگاری ئێوە کێیە ئەی مووسا؟ مووسا دەفەرموێ: ﴿ رَبُّنَا ٱلَّذِىٓ أَعْطَىٰ كُلَّ شَىْءٍ خَلْقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴿٥٠﴾ ﴾ طـه، واتە: پەروەردگارمان ئەو

کەسـەیە بوونی بە هەموو شتێك بەخشیوە، {هیچ شتێك نەبووە، تاکـو خـوا بـوونی پـێ بەخـشیوە} ، پاشـان ڕێنماییـشی کـردوە، ڕێنمـایی کـردوە چـۆن بەڕێوەبچێت، بۆ نموونە: خۆر نەبووە، خوا پەیدای کـردوەو سیستـەمێکیـشی بۆ داناوە پێی بەڕێوەبچێ، مانگ هەرواو لە گەردیلـەوە تاکو کەهکەشـان، لـە خانـــەوە هـــەتا ئینـــسان، هـــەمووی خـــوا بـــوونی پـــێ بەخـــشیوە، وە سیستـەمێکیـشی بۆداناوە پێی بەڕێوەبـچێ، ئـەوە مانـای یەکـەمی هیدایـەت: ڕێنمـایی خوا بەگشـتی بۆ دروسـتکـراوەکـان.

دووەم: واتـای دووەمـی هیدایـەت تایبەتتـرە لـە یەکـەم کـە بریتیـە لـە ڕێنمـایی تایبەتی خوا بۆ ئینسانو بۆ جن، کە بە پێغەمبەراندا ناردوویەتی، وەك خـوا دەربـارەی قورئــان فەرموویــەتی: ﴿ شَهۡرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِيٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلۡقُرۡءَانُ هُدٗى لِّلنَّاسِ...﴿١٨٥﴾ ﴾ البقـرة، واتـە: مـانگی ڕەمـەزان کـە قورئـانی تێـدا نێرراوەتـە خوار ڕێنماییە بۆ خەڵك ... واتە: ڕێیان پێشـان دەدات.

سێیەم: واتـای سـێیەمی هیدایـەت بریتیـە لـە تـەوفیقو یارمەتیـدانی خـوا بـۆ ئەوانەی کە بەدەم بانگی خواوە دێنو شەریعەتی خوا قـەبووڵ دەکـەن، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱهۡتَدَوۡاْ زَادَهُمۡ هُدٗى وَءَاتَىٰهُمۡ تَقۡوَىٰهُمۡ ﴿١٧﴾ ﴾محمد، واتە: وە ئەوانـەی کـە ڕێـی ڕاسـتیان گرتـوە خـوا هیدایەتیـان بـۆ زیـاد دەکـاتو تەقوایان پێ دەدات، یان دەفـەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ فِينَا لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ سُبُلَنَاۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَمَعَ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ﴿٦٩﴾ ﴾العنکبـوت، واتـە: ئەوانـەی لـەڕێی ئێمـەدا تێدەکۆشـن، ڕێیەکـــانی خۆمانیـــان پێـــشـان دەدەیـــنو سـەرڕاســـتیان دەکـــەین (چـــۆن بەندایەتی بۆ ئێمـە بکـەن)، بێگومـان خـوا لەگـەڵ چاکـەکاران دایـە. وە خـوا دەفـەرموێ: ﴿ ذَٰلِكَ ٱلۡكِتَٰبُ لَا رَيۡبَۛ فِيهِۛ هُدٗى لِّلۡمُتَّقِينَ ﴿٢﴾ ﴾ البقــرة، واتــە: ئــەو کتێبــە گومــانی تێدانیــە، ڕێنمــاییـیــە بــۆ پارێزکــاران (ئەوانــەی کــە خــۆ دەپــارێزن، بـەهۆی شـوێنکەوتنی قورئـانو زیـاتر تێگەیـشتن لـە قورئانـەوە بەرچاویان زیاتر ڕۆشـن بێتەوە).

(يَتْلُونَهُۥ): (تـلاه: تَبِعَـهُ متابعة لَيـسَ بَيْنَهـا مَالَيْـسَ مِنهَـا: ﴿وَٱلْقَمَرِ إِذَا تَلَىٰهَا ۝﴾ الشمس، والتـلاوَة تَخْـتَصُ باتِبّـاع كـتب الله الـمنزلَة، تَـارَةً بالقِـراءَة، وتَـارَةً بالإرتِسَـام لَمَـا فِيهَـا مِـنْ أمْـرٍ وَنَهـي، وَتَرغيـب وتَرْهيـب، وهُـوَ أخَـصّ مِـن القِـراءَة فَكُلُّ تِـلاوَة قِرَاءَة وَلَـيْسَ كُـلُّ قِراءَة تِلاوَة)، واتـه: وشـەی (تَـلا) لـە زمانی عەرەبیدا وە لـە قورئانـدا، بـە دوو واتـا هـاتوە: بـەمانای شـوێنی کـەوتن، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿وَٱلْقَمَرِ إِذَا تَلَىٰهَا ۝﴾ الشمس، واتە: وە سـوێند بە مانگ کـە بـەدوای خـۆردا دێ، دوای ئـەوەی خــۆر ئـاوا دەبـێ مـانگ دێ، وە (تـَلا) بەمانای خوێندنـەوەو قیـرائەتیش دێـت، لەبەرئـەوەی خوێندنـەوەی وشـەکان بەدوای یەکدا دێتو، ئەویش بەدوای یەکدا هاتنی تێدایە کەواتە: ﴿يَتْلُونَهُۥ حَقَّ تِلَاوَتِهِۦٓ﴾، یانی: وەك پێویست دەیخوێننەوە، یان وەك پێویست شوێنی دەکەون.

(عَدْلٌ): لـێرەدا بـەمانای قـەرەبوو دێ، وەك خـوا لـە قورئانـدا فەرموویـەتی: ﴿أَوْ عَدْلُ ذَٰلِكَ صِيَامًا ...۝﴾ المائدة، واتـە: بەرانبـەری ئـەوە یـا بەقـەدەر ئـەوە بەڕۆژووبێ، کەفارەتی کەسێك کە ئیحـرام دەشـکێنێ، ئەگـەر ئاژەڵـێکی دەسـت نەکـەوت، یـاخود بارتـەقای وی خـواردنی نـەبوو، یـا لـەجیاتی ئـەوە هێنـدەی خواردنەکـە بەڕۆژوو بێـت.

مانـای گـشـتی ئایەتەکـان

خوا ﷻ بـە پێغەمبـەر ﷺ دەفـەرموێ: {وە لـە دوای پێغەمبـەریش بـە هـەموو مسـوڵمانێك دەفەرموێ، چونکە وەك توێژەرەوانی قورئانو زانایانی (أصـول الفقـه) دەڵێن: هەموو ئەو ئایەتانەی کـە پێغەمبـەرانی خوایـان (علیـهم الـصلاة والسـلام) پـێ دوێنـدراون ئۆممەتەکەشـیانیانی پـێ دوێنـدراون، مەگـەر بەبەڵگەیـەك تایبـەت کرابن بـە پێغەمبـەری خـواوە ﷺ ئەگـەرنا هەموو ئـەو ئایەتانـەی کە دواندنیان تێدایە لە خـواوە بۆ پێغەمبەر ﷺ، ئۆممەتەکـەشـی دەدوێنـن، بەبێ جیـاوازیی}

﴿ وَلَن تَرْضَىٰ عَنكَ ٱلْيَهُودُ وَلَا ٱلنَّصَـٰرَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ﴾، جوولەکەو نەصرانیی یەکان لێت ڕازی نابن، تا بەدوای دینو ڕێبازەکەیان نەکەوی، واتە: بەهیچ شتێ لێت ڕازی نابن، هەرچەندە تۆ مودارایان لەگەڵدا بکەیو چاکەیان لەگەڵدا بکەی، تەنیا وەختێ لێت ڕازی دەبنو وەختێ تۆ بەپەسند دەزانن، کە بەدوای ڕێبازو دینی ئەوان بکەوی ﴿ قُلْ إِنَّ هُدَى ٱللَّهِ هُوَ ٱلْهُدَىٰ ﴾، بەڵام تۆ پێیان بڵێ: بەس ڕێنمایی خوا ڕێنمایی یە، ئنجا ئایا ڕێنمایی خوا لە چیدا بەرجەستە دەبێت؟ بێگومان لە دوای هاتنی پێغەمبەری کۆتایی ﷺ، لەو قورئانەدا کە بۆی ناردووەو لەو ڕێبازو شێوازەدا کە پێغەمبەری کۆتایی ﷺ قورئانی پێ جێبەجێکردوە، کە پێی دەگوترێ سوننەت، بەرجەستەیە، ﴿ وَلَئِنِ ٱتَّبَعْتَ أَهْوَآءَهُم بَعْدَ ٱلَّذِى جَآءَكَ مِنَ ٱلْعِلْمِ ﴾، وە ئەگەر تۆ بەدوای ئارەزوویان بکەوی، دوای ئەوەی زانیارییت بۆ هاتوە (کەواتە: قورئان زانیاری خوایە) ﴿ مَا لَكَ مِنَ ٱللَّهِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴾، ئەوە جگە لە خوا هیچ سەرپەرشتیارو هیچ دۆستێکت نیە، وە هیچ یاریدەدەرێکتان نابێت.

دەڵێن لە (ئیمام ئەحمەد)یان پرسیوە: بەڵگەت چییە لەسەر ئەوە کە کەسێك بڵێ: قورئان دروستکراوە، کافر دەبێت؟ گوتوویەتی: ئەم ئایەتە کە دەفەرموێ: ﴿ بَعْدَ ٱلَّذِى جَآءَكَ مِنَ ٱلْعِلْمِ ﴾، (دوای ئەو زانیارییەی کە بۆت هاتوە) دەڵێ: کەواتە قورئان زانیاری خوایەو، (عیلم)یش سیفەتی خوایەو سیفەتی خواش نابێ دروستکراوبێ، هەروەها خوا کە دەفەرموێ: ﴿ ...فَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّمَآ أُنزِلَ بِعِلْمِ ٱللَّهِ ...﴿١٤﴾ ﴾ هود، بزانن کە قورئان بەزانیاری خوا نێرراوەتە خوار.. ئنجا دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَـٰهُمُ ٱلْكِتَـٰبَ يَتْلُونَهُۥ حَقَّ تِلَاوَتِهِۦٓ ﴾، دوای ئەوەی باسی جوولەکەو نەصرانیی یە خراپەکان دەکات، دێتە سەر باسی ئەوانەیان کە هیدایەتیان دەدرێتو هیدایەت وەردەگرن، دەفەرموێ: ئەوانەی کە کتێبمان پێداون وەك شایستەیە دەیخوێننەوە، یان وەك ئەوەی شایستەیە شوێنی دەکەون ﴿ أُو۟لَـٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِۦ ﴾، ئا ئەوانە

بەڕاستی ئیمانیان بەکتێبی خوا هەیە، یاخود ئەوانەی بەڕاستی ئیمان بە کتێبی خوا دێنن، هەموو ئەوانەن کە لەگەڵ تەوراتو ئینجیلی پێشوودا ڕاست دەکەن‌و، ئەگەر لەگەڵ تەوراتو ئینجیلدا ڕاست بکەن‌و چاك شوێنیان بکەون، ئیمان بە پێغەمبەری کۆتایی ﷺ دێنن، بۆچی؟ چونکە نیشانەکانی پێغەمبەری کۆتایی ﷺ وە موژدەدان بەهاتنی پێغەمبەری کۆتایی ﷺ، لە تەوراتو ئینجیلدا هەیە ﴿وَمَن يَكْفُرْ بِهِۦ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْخَٰسِرُونَ﴾، وە هەر کەسێك بێبڕوا بێ بە پێغەمبەری کۆتایی ﷺ یاخود بە کتێبی خوا، ئا ئەوانە زیان بارانن.

ئنجا لە کۆتایی ئەو ئایەتانەدا کە هەموویان باسی جوولەکەکان بەتایبەتو خاوەن کتێبەکان بەگشتی دەکەن، دەفەرموێ: ﴿يَٰبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱذْكُرُوا۟ نِعْمَتِىَ ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ﴾، ئەی وەچەی ئیسرائیل ! (ئەی نەوەی یەعقووب) چاکەی من بەسەر خۆتانەوە ببینن، یادی بکەنەوەو لەبیرتان نەچێ ﴿وَأَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ﴾، وە کە من بەسەر جیهانییاندا پەسندم کردوون‌و هەڵمبژاردوون، دیارە ئەو جوولەکانەی ئێستا، یاخود ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ مەبەست نین، بەڵکو مەبەست پێی باب‌و باپیرانیانە، کە لە ڕۆژگاری خۆیدا هیچ کەس لەوان (جوولەکەکان) باشتر نەبوو، چونکە ئەوکاتە هەر ئەوان بە دوای پێغەمبەری خوا کەوتوون کە مووسایە، وە هەر ئەوان بوون کە شایستەیی ئەوەیان هەبێت لەگەڵ کەم‌و کوورییەکانیشدا، کە کتێبی خوا هەڵبگرن، وە بەرنامەی خوا لە ژیانی خۆیاندا پیادە بکەن، بۆیە ئەوکاتە لە هەموو خەڵکی سەردەمی خۆیان باشتر بوون، بەڵام نەك لە خەڵکی ئێستا باشتر بن، چونکە خوا لە سووڕەتی (البَيِّنَة)دا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ وَٱلْمُشْرِكِينَ فِى نَارِ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَآ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمْ شَرُّ ٱلْبَرِيَّةِ ﴿٦﴾﴾، واتە: بێگومان ئەوانەی کە بێبڕوان لە خاوەن کتێبەکان‌و لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، ئەوانە لە ئاگری دۆزەخدا هەمیشەیین‌و ئەوانە خراپترین دروستکراوی خوان، یان دەفەرموێ: ﴿إِنَّ شَرَّ

ٱلدَّوَآبِّ عِندَ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَهُمۡ لَا يُؤۡمِنُونَ ﴿٥٥﴾ ﴾ الأنفال، واتە: خراپترین زیندەوەر لەلای خوا ئەوانەن کە بێبڕوان، چونکە ئیمان ناهێنن، جا دەفەرمویٚ: ﴿ وَٱتَّقُواْ يَوۡمٗا لَّا تَجۡزِي نَفۡسٌ عَن نَّفۡسٖ شَيۡـٔٗا ﴾، وە لە ڕۆژێك خۆتان بپارێزن، (واتە: لە سزای ڕۆژێك خۆتان بپارێزن) کە هیچ کەس دەفریای کەس نایێ ﴿ وَلَا يُقۡبَلُ مِنۡهَا عَدۡلٞ ﴾، وە هیچ کەسێك بەلاگێڕەوەو قەرەبووی لێ وەرناگیرێ ﴿ وَلَا تَنفَعُهَا شَفَٰعَةٞ ﴾، وە هیچ کەسێك تکاو ڕەجای هیچ کەسێك سوودی پێ ناگەیەنێ ﴿ وَلَا هُمۡ يُنصَرُونَ ﴾، وە هیچ کام لەوانەش سەرناخرێن‌و یارمەتی نادرێن، کەواتە چار هەر ئەوەیە کە ئیمان بە پێغەمبەری کۆتایی بێنن‌و، بەدوای دوایین نوسخەی هیدایەتی خوا بکەون کە قورئانی بەرزو بەڕێزە.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: ئەوە کە دەفەرمویٚ: ﴿ وَلَن تَرۡضَىٰ عَنكَ ٱلۡيَهُودُ وَلَا ٱلنَّصَٰرَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمۡۗ ﴾، جوولەکەو نەصرانییەکان لێت ڕازی نابن تا بە دوای دینەکەیان نەکەوی، ئەوە حەقیقەتێکە خوا بە پێغەمبەری ﷺ ڕاگەیاندوە، وە بە ئۆممەتەکەیشی‌و بە ئێمەشی ڕاگەیاندوە، کە ئێمە دەست بشۆین لەوە کە جوولەکەو نەصرانییان لە خۆمان ڕازی بکەین، لێمان ڕازی نابن! دیارە ئەو جوولەکەو نەصرانییانەی کە مسوڵمان دەبن جوولەکەو نەصرانیی نامێنن، بۆیە لە خواش ڕازین‌و لە ئیسلامیش ڕازین‌و لە مسوڵمانانیش ڕازین، بەلام ئەوەی کە بە جوولەکەیی‌و بە نەصرانیی دەمێنێتەوە، ئەوە موستەحیلە لە مسوڵمانان ڕازی بن، مەگەر کاتێ کە مسوڵمانان بەدوایان بکەون، جا ئەگەر مسوڵمانان ماستاویان بۆ کردن‌و بەدوایان کەوتن‌و وەك ئەوانیان کرد، ئەو کاتە لێیان ڕازی دەبن‌و پەسندیان دەکەن، ئێستاش وایەو هەرکەسێك بە دەهۆڵی ئەمەریکاو بە دەهۆڵی جوولەکەو ئیسرائیل هەڵپەڕێ، ئەوە دەڵێن:

زۆر پیاوی باشە جا حوکمەت‌و دەوڵەت بێ، حیزب بێ، شەخص بێ، لێی ڕازین‌و دەڵێن تۆ ئینسانی باشی، بەڵام هەرکەسێك دژی سیاسەتی ئەوان بێت‌و دژی بیروبۆچوونەکانی ئەوان بێ‌و دژی کوفرو زوڵمی ئەوان بێ، ئەوە تیرۆریست‌و خراپەکارەو گێرە شێوێنەو مافی ژیان‌و مافی مانەوەی نیە !

مەسەلەی دووەم: خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ قُلْ إِنَّ هُدَى ٱللَّهِ هُوَ ٱلْهُدَىٰ ﴾، بڵێ: تەنیا ڕێنمایی خوا ڕێنمایی یە، (واتە: تەنیا بەرنامەی خوا بەرنامەیە، لەوبارەوە خوای بەرزو مەزن لە سووڕەتی (الأنعام)دا دەفەرموێ: ﴿ وَأَنَّ هَٰذَا صِرَٰطِى مُسْتَقِيمًا فَٱتَّبِعُوهُ ۖ وَلَا تَتَّبِعُوا۟ ٱلسُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِۦ ۚ ذَٰلِكُمْ وَصَّىٰكُم بِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾ ﴾ الأنعام، واتە: ئەمە ڕاستە شەقامی منە (واتە: ئیسلام) شوێنی بکەون‌و بەدوای ڕێچکەکان مەکەون، ئەگەرنا لە ڕاستەشەقامی خوا پەرتەوازە دەبن ﴿ ذَٰلِكُمْ وَصَّىٰكُم بِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴾، خوا ئەم ئامۆژگارییەی ئێوەی کردوە، بۆ ئەوەی تەقواتان پێ پەیدا بێت‌و بۆ ئەوەی پارێز لە خوا بکەن، کەواتە کێ ئەهلی تەقوایە؟ کەسێك کە تەنیا ڕێی ئیسلام دەگرێ، وە لە ڕێی ئیسلام لا نادات، بەڵام کەسێك لە ڕێی ئیسلام لادەداو بەدوای کوێرە ڕێیان دەکەوێ‌و بە دوای ڕێچکەو بیردۆزە شەیتانییەکان دەکەوێ، ئەگەر سەریشی بە بەرماڵێیەوە بچێ، ئەگەر خاوەنی تەکیەو خانەقابێ، ئەگەر مزگەوت دروست بکات، ئەگەر هەرچی بکات... ئایا دەتوانێ بڵێ: من ئەهلی تەقوام؟ نەخێر، چونکە خوا ﷻ دەفەرموێ: بەدوای ڕاستەشەقامی من بکەون‌و بەدوای ڕێچکەکان مەکەون، پاشان دەفەرموێ بۆیەش ئەم ئامۆژگارییەم کردوون تاکو تەقواتان پەیدابێت ! کەواتە: کەسێك پارێزکارو موتتەقی‌و ئەهلی خوایە، کە تەنیا بەدوای دینی خوا بکەوێ‌و، کەسێك کە بەدوای ڕێچکەکان بیردۆزەکان دەکەوێ‌و بەدوای غەیری قورئان‌و سوننەت دەکەوێ، ئەوە لەڕاستیدا هەر ناوونیشانێکی هەبێت وە هەر دیمەن‌و ڕەنگ‌و ڕواڵەتێکی هەبێت، بە ئەهلی تەقوا لەقەڵەم نادرێ، بەڵکو هەر بە مسوڵمانیش لەقەڵەم نادرێ، چونکە

مسوڵمان ئەو کەسەیە تەنیا بەدوای ڕێی خوا بکەوێو، تەنیا بۆ خوا گەردنکەچ بێت، لەوبارەوەش ئەم فەرموودەیە هەیە: {عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ رضي الله عنه قَالَ: خَطَّ لَنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ خَطًّا ثُمَّ قَالَ: (هَذَا سَبِيلُ اللهِ) ثُمَّ خَطَّ خُطُوطاً عَنْ يَمِينِهِ وعَنْ شِمَالِهِ، ثُمَّ قَالَ: (هَذِهِ سُبُلٌ مُتَفَرِّقَةٌ عَلَى كُلِّ سَبِيلٍ مِنْهَا شَيْطَانٌ يَدْعُو إِلَيهِ وَقَرَأَ: ﴿وَأَنَّ هَٰذَا صِرَٰطِى مُسْتَقِيمًا فَٱتَّبِعُوهُ ...﴿١٥٣﴾﴾الأنعام) (أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٤٤٣٧)، وَالطَّيَالِسي برقم: (٢٤٤)، وَالنَّسَائِيُّ في (الكبرى) برقم: (١١١٧٤)، والدَّارَمِي برقم: (٢٠٦)، وَالطَّبَرِي في (التفسير) برقم: (١٤١٦٨)، وَصَحَّحَهُ الحَاكِمُ في (المستدرك) برقم: (٣٢٤١)، ووافقهُ الذهبي، وَصَحَّحَهُ أَحْمَد شَاكر} کە ئەمە جۆرێکە لە تەفسیرکردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ قورئان. واتە: عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود دەڵێ: لە خزمەت پێغەمبەر ﷺ دانیشتبووین، هێڵێکی بۆ کێشاین بە — دارووچکەیەك، یان بە پەنجەی موبارەکی لەسەر گڵ - وە فەرمووی: ئەوە ڕێبازی خوایە، وە دوایی هەندێ هێڵی خواروخێچی لەلای ڕاستو چەپی هێڵە ڕاستەکە کێشانو ئاماژەی بۆ وردە هێڵەکان کردو فەرمووی: ئەوەش ڕێچکەکانن‌و لەسەر هەر ڕێچکەیەك شەیتانێك هەیە، خەڵکی بۆ بانگ دەکا (مارکسیزم، کۆمۆنیزم، ماویزم، کە زیاتر کاتی خۆی هەبوون، کاپیتالیزم، لیبرالیزم، سیکۆلاریزم ناسیۆنالیزم، ئەوانە گشتیان ڕێچکەن)، وە لەسەر هەرکام لەو ڕێچکانە شەیتانێك هەیە، (بەڵکو شەیتانەکان هەن)، کە خەڵکیان بۆ بانگ دەکەن، ئنجا ئەم ئایەتەی خوێندەوە: وە ئەمە ڕاستەشەقامی منە، دەجا شوێنی بکەون‌و مەکەونە شوێن ڕێچکەکان، هەڵبەتە سەرەنجامیش دیارەو کە هەرکەسێك بەدوای ڕێی شەیتان بکەوێ، بە تەئکید لەگەڵ شەیتان لە دۆزەخدا کۆدەبێتەوە، وە هەرکەسێك بە دوای پێغەمبەر بکەوێ ﷺ، بەدڵنیایی ئەوەی لە دنیادا لە خزمەت ڕۆو شوێنی ئەودابێ، لە دوارۆژیشدا لە خزمەت ئەودا دەبێت لە بەهەشتی خوادا. خوا لەو کەسانەمان بگێڕێ کە لەدنیادا لە خزمەتی ڕێبازی پێغەمبەردا دەبن ﷺ وە لە دوارۆژیشدا لە بەهەشتی ڕازاوەو نەبڕاوەی خوادا دەبن، ئنجا دەربارەی

ئەوە کە لە جوولەکەو نەصرانییان قەبووڵ ناکرێ، کە بێجگە لە ئیسلام بە دوای هیچ شتێکی دیکە بکەون‌و، جگە لە موحەممەد ﷺ بەدوای هیچ پێغەمبەرێکی دی بکەون، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(وَالذي نَفْسُ مُحَمَدٍ بِيَدِهِ، لاَ يَسْمَعُ بي أَحَدٌ مِنْ هَذِهِ الأُمَّةِ يَهُودِيٌ وَلاَ نَصْرَانِيٌ، ثُمَّ يَمُوتُ وَلَمْ يؤْمِنْ بالَّذي أُرسِلْتُ بِهِ، إلاَّ كَانَ مِن أَصحابِ النَّارِ) (رَوَاهُ مُسْلِم برقم: (٣٨٤)، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه} واتە: سوێند بەو کەسەی کە گیانی موحەممەدی بەدەستە (سوێندی پێغەمبەر ﷺ بە زۆری ئاوا بووە) گوێبیستی من نابێ لەم ئۆممەتە، هیچ کەسێکی جوولەکەو هیچ کەسێکی نەصرانیی، پاشان ئیمان بەوە نەهێنێ کە پێمدا ڕەوانەکراوە، ئەوە مسۆگەر دەچێتە دۆزەخ‌و هاوەڵی دۆزەخە.

لەم فەرموودەیە وەردەگیرێ، کە وشەی (الأُمَّةِ) دوو چەمك‌و واتای هەیە، بۆیە ئەوانەی کە ئیمانداران پێیان دەگوترێ ئۆممەتی موحەممەد ﷺ، وە بەشەرییەتیش هەر پێی دەگوترێ: ئۆممەتی موحەممەد ﷺ، ئەدی جیاوازییان چییە؟ جیاوازییان ئەوەیە کە ئەوانەی ئیمانیان بە موحەممەد ﷺ هێناوە، پێیان دەگوترێ: (ئۆممەتی وەڵامدەرەوە) (الأُمَّة المُستجيبة)، چونکە ئێمە وەڵامان داوەتەوەو گوتوومانە: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ لە خزمەتت داین‌و بە دوات دەکەوین‌و لە خزمەت ڕێبازەکەت داین، بەڵام ئەوانی دیکە (ئۆممەتی بانگکراون) (الأُمَّة المدعوَّة)ن، چونکە پێغەمبەر ﷺ بانگی کردوون، بەڵام جوابیان نەداوەتەوە، ئەگەرنا ئەوانیش هەر لەسەر میلاکی پێغەمبەرن ﷺ، چونکە ئەگەر هەزار (١٠٠٠) ساڵ بە دوای مووساو عیساو ئیبراهیم‌و بەدوای زەردەشت بەدوای هەرکەسێك بکەون کە بە پێغەمبەری دەزانن، ئایا لای خوا پێغەمبەر بووبێ، یان پێغەمبەر نەبووبێ، مادام بەدوای موحەممەد ﷺ نەکەون، بایی فلسێك ناکا! ئەوە پێغەمبەر وا دەفەرموێ، وە خواش سبحانه وتعالى لە سوورەتی (الأعراف)دا دەفەرموێ: ﴿ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّى رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا ...﴿١٥٨﴾ ﴾، واتە: بڵێ: ئەی خەڵکینە! من پێغەمبەری خوام، ڕەوانەکراوی خوام بۆ هەمووتان بەبێ هەڵاواردن،

واتە: هەمووتان دەبێ بەدوام بکەون، چونکە لە دوای هاتنی موحەممەد ﷺ هەموو ئەو بەرنامانەی کە بۆ کۆمەڵگایەکی دیاریکراوو لە قۆناغێکی دیاریکراودا هاتوون، نەماون‌و ئەگەر مابیشن گۆڕاون‌و دەستکاریی کراون، وە ئەگەر گریمان نەشگۆڕرابن، چونکە بۆ قۆناغ‌و کۆمەڵگایەکی تایبەت‌و دیاریکراو نێرراون، ئاسایی یە کە بۆ کۆمەڵگاو قۆناغێکی دیکەی نەشێن، کە بۆ چارەسەری کێشەو گرفتەکانی وان نەنێرراون، بەڵام تاکە بەرنامەیەك کە بۆ هەموو بەشەر هاتوە، بەدرێژایی زەمان بە پانیی زەمین، ئەو شەریعەتەیە کە بۆ پێغەمبەری کۆتایی هاتوە، کە لە ئیسلامدا بەرجەستەیە.

مەسەلەی سێیەم: کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِنِ ٱتَّبَعْتَ أَهْوَآءَهُم بَعْدَ ٱلَّذِى جَآءَكَ مِنَ ٱلْعِلْمِ ﴾، ئەگەر تۆ بەدوای ئارەزووی وان بکەوی، پاش ئەو زانیارییەی کە بۆت هاتوە .﴿ مَا لَكَ مِنَ ٱللَّهِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴾، لە لایەن خواوە هیچ دۆست‌و هیچ پشتیوانێك‌و یارمەتی دەرێکت بۆ نابێ، لێرەدا مەبەست ئەوە نیە ئەگەری ئەوە بووبێ کە پێغەمبەر ﷺ بەدوای جوولەکەو نەصرانیی یەکان بکەوێ، بەڵکو لەڕاستیدا مەبەست ئەوەیە کە ئێمە تێبگەین کە قەزییەکە زۆر جیددییەو، شوێن پێ هەڵگرتنی پێغەمبەری خاتەم ﷺ، وە وریا بوون لە ترازان‌و لادان لە ڕاستەشەقامی پێغەمبەر ﷺ، زۆر جیددییەو تەنانەت لە پێغەمبەری خواش ﷺ قەبووڵ نەکراوەو ئاوا بە توندی پێی گوتراوە، ئەگەرنا لەبەر ئەوە نیە کە پێغەمبەر ﷺ بگونجێ لابدا، وەك لە شوێنی دیکەش خوا پێی دەفەرموێ: ﴿ ...لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ ... ﴿٦٥﴾ ﴾الزمـر، واتە: ئەگەر هاوبەش بۆ خوا دانێی کردەوەکەت هەڵدەوەشێتەوە، خۆ خوا زانیویەتی کە شیرك بۆ خوا پەیدا ناکات، بەڵام بۆ ئەوەی خەڵکی دیکەی پێ بترسێنێ‌و بزانن مەسەلەکە زۆر جیددییە، ئەو شێوازەی بەکارهێناوە.

مەسەلەی چوارەم: کە خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿ ٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ يَتۡلُونَهُۥ حَقَّ تِلَاوَتِهِۦٓ ﴾، چ مەبەست لە (يَتۡلُونَهُۥ) شوێن کەوتنی کتێبی خوا بێ، چ خوێندنەوەی بێت، کەسانێك بەڕاستی بە ئیماندار لەقەڵەم دەدرێن، وە بە ئیماندار بە کتێبی خواو ئیماندار بە پێغەمبەری خوا ﷺ دادەنرێن، کە وەك پێویست بە شوێن کتێبی خوا بکەون‌و، وەك پێویست پێوەی پابەندبن، چونکە پاش شوێنکەوتنی کتێبی خواو چاك خوێندنەوەی، بەوە دەبێ کە حەڵاڵە بە حەڵاڵەکەی بزانیٚ‌و حەرامەکەی بە حەرام بزانیٚ‌و، وەك پێویست پابەندی بێت.

مەسەلەی پێنجەم: کە لە کۆتاییدا خوا ﷻ ئەوەی کە لە سەرەتاوە فەرموویەتی: ﴿ يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ وَأَنِّي فَضَّلۡتُكُمۡ عَلَى ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾، لێرەدا دووبارەی کردۆتەوە، لەگەڵ تۆزێك جیاوازییدا، ئەوە لەڕاستیدا بۆ ئەوەیە کە لە سەرەتاو کۆتاییدا خوای پەروەردگار، بەڵگە لەسەر جوولەکەکان‌و ئەهلی کیتاب بەگشتی تەواو بکات، کە مادام خوا ئەو هەمووە چاکەی لەگەڵ کردوون، دەبێت لە بەرانبەر ئەو چاکانەی خوادا سوپاسگوزاربن‌و، شوکرانە بژێربن‌و بۆتان نیە کوفر بە کتێبەکەی بکەن، کە دوایین کتێبە بۆ هەموو بەشەرییەتی ناردوەو بۆتان نیە کوفر بە پێغەمبەرەکەی بکەن، بەڵکو ئەگەر بتانەویٚ سوپاسگوزارو شوکرانە بژێربن‌و بتانەویٚ بەبیٚ وەفاو سپڵە لەقەڵەم نەدرێن، پێویستە وەك چۆن ئیمانتان بە مووساو پێغەمبەرایەتییەکەی هێناوە، ئیمان بە پێغەمبەری کۆتاییش بێنن، کە موحەممەدە ﷺ‌و بەو کتێبەو بەو شەریعەتە کۆتاییەشەوە کە خوا ﷻ بۆی ناردوە پابەندبن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی بیست و شەشەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە ئایەتی (١٢٤ تا ١٢٩) لە سوورەتی (البقرة) دەگرێتە خۆی، لەم شەش ئایەتە موبارەکەدا خوا ﷻ باسی ئەوەمان بۆ دەکات، کە چۆن ئیبراهیمی ؑ کردۆتە پێشەوا بۆ خەڵکی، واتە: پێشڕەوو پێشەوایان بۆ دینداریی‌و بەندایەتیی ڕاستەقینە بۆ خوا، وە پاشان چۆن کەعبەی کردوە بە شوێنی کۆبوونەوەی خەڵك‌و شوێنێکی پڕ هێمنیی‌و ئاسایش، وە دوایی باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە چۆن ئیبراهیم‌و ئیسماعیلی کوڕی ڕاسپاردوە کە کەعبە پاك بکەنەوە، بۆ کەسانێك کە طەوافی بەدەوردا دەکەن‌و تێیدا دەچنە ئیعتیکافەوەو سەجدەو ڕکووعی تێدا دەبەن، وە دوایی دووعاو پاڕانەوەی (ئیبراهیم)مان ؑ بۆ باس دەکات، هەروەها چۆنیەتی دروستکردنی کەعبەمان بۆ باس دەکات لەلایەن ئیبراهیم‌و ئیسماعیلی کوڕییەوە (علیهما الصلاة والسلام).

﴿ وَإِذِ ٱبۡتَلَىٰٓ إِبۡرَٰهِـۧمَ رَبُّهُۥ بِكَلِمَٰتٖ فَأَتَمَّهُنَّۖ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامٗاۖ قَالَ وَمِن ذُرِّيَّتِيۖ
قَالَ لَا يَنَالُ عَهۡدِي ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٢٤﴾ وَإِذۡ جَعَلۡنَا ٱلۡبَيۡتَ مَثَابَةٗ لِّلنَّاسِ وَأَمۡنٗا وَٱتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ
إِبۡرَٰهِـۧمَ مُصَلّٗىۖ وَعَهِدۡنَآ إِلَىٰٓ إِبۡرَٰهِـۧمَ وَإِسۡمَٰعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيۡتِيَ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلۡعَٰكِفِينَ وَٱلرُّكَّعِ
ٱلسُّجُودِ ﴿١٢٥﴾ وَإِذۡ قَالَ إِبۡرَٰهِـۧمُ رَبِّ ٱجۡعَلۡ هَٰذَا بَلَدًا ءَامِنٗا وَٱرۡزُقۡ أَهۡلَهُۥ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ مَنۡ ءَامَنَ مِنۡهُم
بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِۖ قَالَ وَمَن كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُۥ قَلِيلٗا ثُمَّ أَضۡطَرُّهُۥٓ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلنَّارِۖ وَبِئۡسَ ٱلۡمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾
وَإِذۡ يَرۡفَعُ إِبۡرَٰهِـۧمُ ٱلۡقَوَاعِدَ مِنَ ٱلۡبَيۡتِ وَإِسۡمَٰعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلۡ مِنَّآۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ
﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَٱجۡعَلۡنَا مُسۡلِمَيۡنِ لَكَ وَمِن ذُرِّيَّتِنَآ أُمَّةٗ مُّسۡلِمَةٗ لَّكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبۡ عَلَيۡنَآۖ إِنَّكَ

أَنتَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَٱبْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُواْ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ ۚ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾ ﴾

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

((وە یادبکەوە کاتێك پەروەردگاری ئیبراهیم بە چەند ئەرکێك تاقی کردەوە، ئەویش بە تەواوی ئەنجامیدان، جا خوا فەرمووی: من دەتکەمە پێشەوا بۆ خەڵکی گوتی: لە وەچەکەیشم؟ فەرمووی: نا ستەمکاران بەڵێنی من نایانگرێتەوە ﴿١٢٤﴾ وە یاد بکەوە کاتێك کە خانووی کەعبەمان کردە مەکۆو مایەی ئاسایش بۆ خەڵکی، وە شوێنی لێوەستانی ئیبراهیم بکەنە نوێژگە، وە بە ئیبراهیم‌و ئیسماعیلمان ڕاگەیاند کەماڵەکەم پاك بکەنەوە بۆ طەوافکەران‌و خەڵوەکێشان‌و ڕکووعبەران‌و کڕنووشبەران ﴿١٢٥﴾ وە یاد بکەنەوە کاتێ ئیبراهیم گوتی: پەروەردگارم ئەم شوێنە پڕ هێمنیی‌و ئاسایش بکەو لە میوەجات بە خەڵکەکەی بدە، ئەوانەیان کە بڕوا دێنن بە خواو بە ڕۆژی دوایی، (خوا) فەرمووی: ئەوەش کە بێبڕوایە، کەمێك پێی دەگوزەرێنم، پاشان پەلکێشی دەکەم بەرەو ئازاری ئاگر کە خراپترین سەرەنجامە ﴿١٢٦﴾ وە یاد بکەنەوە کاتێ ئیبراهیم‌و ئیسماعیل بناغەی ماڵی خوایان بەرز دەکردەوە (دەیانگوت:) پەروەردگارمان لێمان وەربگرە بێگومان هەر تۆی بیسەری زانا ﴿١٢٧﴾ پەروەردگارمان وە بمانکە ملکەچی خۆت‌و لە وەچەکەشمان کۆمەڵێکی گەردنکەچ بۆخۆت بڕەخسێنە، وە خوا پەرستییەکانمان پێشان بدەو لێمان خۆشبە، بێگومان هەرتۆی تۆبە وەرگری بە بەزەیی ﴿١٢٨﴾ وە پەروەردگارمان پێغەمبەرێکیان تێدا بنێرە کە ئایەتەکانی تۆیان بەسەردا دەخوێنێتەوەو کتێب‌و حیکمەتیان فێردەکات، پاك‌و چاکیان دەکات بێگومان هەر تۆی زاڵی کاربەجێ ﴿١٢٩﴾)).

شـیكردنـەوەی هەندێـك لە وشـەكان

(وَإِذِ): لە دەرسـەكانی ڕابردووشـدا باسمان كـرد، كـە خـوا لێـرە دەفـەرموێ: (وَإِذِ ٱبْتَلَىٰٓ) لە چەند شـوێنێكدا، وشەی (إِذْ) (مَنْصُوب)ە، بـەپێی ئـەوە كـە بـە كـات دادەنرێـت، واتـە: كـاتێــك كـە شــتێكی تێـدا ئەنجـام دراوە، وەك: (اذْكـر) یادبكـەوە.

(وَإِذِ ٱبْتَلَىٰٓ): واتـە: تـاقیكردەوە، بـەڵام ئەسـڵی (ابتَلَـى: بَلـيَ الثَّـوبُ بِلـىً وَبـلاءً، أي: خَلِـقَ)، واتــە: بەرگەكـە شــڕبوو (خَلِـقَ): شـڕبوو، كـۆن بـوو. وە دەگـوترێ: (وبلَوتُـهُ: اختَبـرتُهُ كـأني أخلَقْتُـهُ مـن كـثرة اختبـاري لَـهُ)، واتــە: تـاقیم كردەوە، وەك ئـەوەی كە تۆ ئـەو شـتەت كـۆن كردبێـت، هێنـدەی تاقیبكەیـەوە بیجەڕبێنی.

(بِكَلِمَٰتٍ): واتە: وشـەكان كە كـۆی (كَلِمَة)یە، كـە لێـرەدا بـەمجۆرە تەفسیـركراوە: (هِـيَ الأشْـيَاءُ التـي امْـتَحَنَ اللهُ بهـا إبْـرَاهِيمَ)، واتــە: ئەوشـتانەی كـە خـوا ئیبـڕاهیمی پێ تاقیكردوونەوە، كـە كۆمـەڵێك فـەرمانی پێكـردوونو كۆمـەڵێك ئەركی پێ سـپاردوون.

(فَأَتَمَّهُنَّ): واتە: تەواوی كردن، هەموو ئەركەكان كە خوا ئیبڕاهیمی پێ تاقیكردنەوە، بەتـەواوی جێبـەجێی كـردوون بەتـەواوی، دەڵـێ: (تَمَـامُ الـشَّـيءِ: انتهَـاؤهُ إلـى حَـدّ لا يحتَـاج إلى شَـيء خـارجٍ عَنـهُ) كە دەگوترێ ئەوشـتـە تەواو بووە، واتە: گەیشـۆتە ڕاددەیەك كە پێویسـتی بەهیـچ شتێكی دەرەوەی خۆی نیە.

(إِمَامًا): واتە: پێـشەوا، كەسـێك كـە سـەرمەشقو پێـشەنگی خەڵكە. دەگوتـرێ (أَمَّ، يَـؤُمُّ، إمَامَـاً، والإمـامُ: الـمُؤتَمُّ بـهِ، إنسَانَـاً كـانَ يُقْـتَدَى بقَـولهِ، أو فعـلهِ، أو كِتابَاً أو غَيـرَ ذلِـكَ، مُحِقّـاً أو مُبطِـلاً، وَجَمعُـهُ أئِمَـة)، (إمـام) يـانی: كەسێك

كە دەكرێتە پێشڕەوو پێشەوا، جا ئینسان بێ، ئیقتیدای پێبكرێ، بە قسەی، یان بە كردەوەی، یان كتێب بێت، یان هەرشتێك بێ، وە چ لەسەر هەق بێ، چ لەسەر باطڵ بێت، وە كۆیەكەی (أئِمَّة)یە، وە خوا ﷻ وشەی (أئِمَّة)ی لە قورئاندا هەم بۆ كەسانێك بەكارهێناوە، كە دەبن بە پێشڕەوو چاوساغی خەڵكی لە هەقدا، وەك پێغەمبەران (علیهم الصلاة وسلام) یاخود لە ناهەقیدا، وەك فیرعەون و طاغووتەكان، وەك دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يُنصَرُونَ ... ﴿٤١﴾﴾القصص، واتە: كردمانن بە پێشەوا، واتە فیرعەونو دارو دەستەكەیمان كردنە كۆمەڵە پێشەوایەكو سەرمەشقێك كە خەڵك بەرەو ئاگر ڕێنمایی دەكەن.

(ذُرِّيَّتِي): واتە: لە وەچەكەی من، ئەوانەی كە لەمن پەیدا دەبن، ئیبراهیم بۆ ئەوانیش داوای كردوە، ئایا خوا لەوانیشدا پێشەوایان دیاری دەكا؟ (الذُّرِّيَّةُ: النَسْل) یانی: وەچە.

(عَهْدِي): (العَهْدُ: حِفْظُ الشَّيءِ وَمُرَاعَاتُهُ حَالاً بَعْدَ حَالٍ، وَسُمِّيَ المَوْثِقُ وَمُرَاعَاتُهُ عَهْدَاً). (العَهْدُ) لە ئەسڵدا واتە: پارێزگاریی كردنی شتێكو چاودێرییكردنی حاڵ لە دوای حاڵ، وە بۆیە بەڵێنو پەیمان ناوی لێنراوە (عَهْد)، چونكە ئەو كەسەی بەڵێنو پەیمانێ دەدا، ئاگای لێ دەبێ دەیپارێزێ. (عَهِدَ إليهِ)، واتە: بەڵێنی پێدا، یاخود ڕایسپارد، یاخود فەرمانی پێكرد، بە هەر سێ واتاكان هاتوە.

(الْبَيْتَ): واتە: ماڵ، خانوو. (أصْلُ البَيْت: مَأوَى الإنسَان باللّيلِ) ئەو شوێنەی كە ئینسان شەو تێیدا سەقامگیر دەبێتو تێیدا پشوو دەدات. چونكە لە زمانی عەرەبیدا (بَاتَ) واتە: شەوی كردوە (بَاتَ يَبِيت) واتە: شەوی كردوە، وە كۆی (بَيْت) (أبْيَات)ەو (بُيُوت)ە.

(مَثَابَةً): لە (ثَـابَ، يَثُـوب)ەوە هـاتوە، یـانی: (رَجَـعَ، يَرجِـعُ)، وە (الـمَثَـابَةُ: يَعْنِي مَكَان الرجُوع)، مەکـۆ، شـوێنێك کـە خـەڵك لێـی خڕدەبێتـەوەو کـۆدەبێتەوە، یاخود ئەو شوێنەی کە خەڵك پاداشتی لـێ دەسـت دەکەوێ.

(وَأَمْنًا)؛ (أمْـن)، واتـە: ئاسـایش، هێمنیـی، (أصْـلُ الأمْـنِ: طُمْأنينَـة النَّفْـس و زَوَال الخَوْف)، لە ڕیشـەدا (أمْن)، واتـە: نـەفس ئـارام بگـرێ وە ترسـی نەبـێ، واتـە: هێمنییو ئاسـایش.

(مَّقَامِ إِبْرَٰهِـۧمَ)؛ (الـمَقَامُ: مَوْضِـعُ القَـدَمَينِ ويـأتي بمعنـى المَجلـس وبمعنـى مَكَان الإقَامـةَ والإقامـةَ)، (الـمَقَامُ): شـوێنی دوو پێیـەکانی ئینـسانە، کـە لەسـەری دەوەسـتێ، هەروەها بەمانای کۆڕو مەجلیسیش هاتوە، وە بەمانای شـوێنی تێـدا نیشتەجێ بوونو، بەمانـای نیشـتەجێبوونیش دێـت.

(مُصَلًّى)؛ (مَكَان الصَّلاة)، واتە: شـوێنی نوێژ، نوێژگە.

(وَعَهِدْنَآ)؛ (ألْقَيْنـا إلَيـهِ العَهْـدَ، وَوَصَّـينَاهُ وأمَرْنَـاهُ) واتـە: پەیمانمـان لەگـەڵ بەسـت، وە وەسیەتمان بۆ کـرد، یاخود فەرمانمان پێکـرد.

(لِلطَّآئِفِينَ)؛ واتـە: ئەوانـەی کـە طـەواف دەکـەن، (الطَّـوْفُ: الـمَشْـيُ حَـوْلَ الـشَّـيء، طَـافَ يَطُـوُف طَـوْفاً) ڕۆیشـتن بە دەوری شـتێکدا پێـی دەگوترێ: (الطَّـوْافُ)، دەگوترێ: (طَـافَ يَطُـوُف طَـوْفاً) سووڕایەوە، دەسـووڕێتەوە، سـووڕانەوە.

(وَٱلْعَـٰكِفِينَ)؛ کۆی (عَـاكِـف)ە، (العُكُـوفُ: الإقْبَـالُ عَلَـى الـشَّـيء وَمُلازَمَتُـهُ عَلَـى سَبِيلِ التَعْظِيمِ لَـهُ)، بریتیە لەوەی ئینسان ڕوو لـە شـتێك بکـاو بـەری نـەداو لەگەڵی بـێ، بەشـێوەی بەگـەورەگرتن.

(وَفـي الشَّـرْعِ: هُوَ الإحْتِبَاسُ فـي الـمَسْجدِ عَلَـى سَبِيلِ القُرْبَـةِ)، (إعتِكَاف): لەڕووی شەرعەوە بریتیە لە مانـەوە لـە مزگـەوت، بەشـێوەیەك کـە بتـەوێ لـە خوا نزیك ببیەوە، بەهۆی ئەو مانەوەیەوە.

(ٱلثَّمَرَٰتِ): (الثَّمَرُ: اسْمٌ لِكُلّ مَا يُطْعَمُ مِنَ أحْمَالِ الشَّجَر، الواحدَةُ ثَمَرَة) (الثَّمَرُ): هەر شتێکە کە درەخت هەڵیبگرێ لە بەروبووم و میوەیەك کە بخورێ، تاکەکەی (ثَمَرَة)یەو، کۆیەکەی (ثِمَار) یاخود (ثَمَرَات)ە، بە هەردووکی کۆدەکرێتەوە، واتە هەم بە (جَمْع التَكْسِير) هەم بە (جَمْع المُؤَنَّث السَالم).

(فَأُمَتِّعُهُۥ): واتە: پێی دەگوزەرێنم، دەیژێینم، (المُتُوعُ: الإمْتِدَادُ والإرْتِفَاعُ) (متوع) بریتیە لە درێژبوونەوەو بەرزبوونەوە، (يُقَالُ: مَتَعَ النَّهَارُ وَمَتَعَ النَّبَاتُ) دەگوترێ: ڕۆژ درێژبۆوەو ڕووەکەکە هەڵساو بەرزبۆوە، (وَالمَتَاعُ: انْتِفَاعٌ مُمْتَدُّ الوَقْتِ يُقَالُ: مَتَّعَهُ اللهُ بِكَذَا، وَأمْتَعَهُ)، (متاع) ئەوەیە کە ئینسان سوود لە شتێك ببینێ بۆ ماوەیەك، دەگوترێ: خوا بەو شتە پێی گوزەراندو پێی بەخشی ماوەیەك، (مَتَّعَهُ) دەگوترێ، (وَأمْتَعَهُ)ش دەگوترێ.

(أَضْطَرُّهُۥٓ): واتە: ناچاری دەکەم، پەلکێشی دەکەم، بەرەو ئەوە کە پێی ناخۆشە. ئەسڵەکەیشی لە: (الضُّرُّ: سوءُ الحَالِ) (حاڵی خراپ)ەوە هاتووە، (الإضْطِرَارُ: حَمْلُ الإنْسَانِ عَلَى مَا يَضُرُّهُ أو يَكْرَهُهُ)، (الإضْطِرَارُ): ئەوەیە کە ئینسان ناچار بکرێ لەسەر شتێك کە زیانی بۆی هەیەو پێی ناخۆشە.

(ٱلْقَوَاعِدَ): (قَوَاعد، البِناء: أساسه)، (قَوَاعد) واتە: بناغە (البناء) واتە: خانوو.

(مُسْلِمَيْنِ لَكَ): واتە هەردووکمان بۆت گەردن کەچ بووین، دیارە وشەی (مُسلمِين) لە وشەی (إسلام)ەوە هاتوەو، وشەی (إسلام)یش دوو واتای هەیە: واتایەکیان لە خوار ئیمانەوەیە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿قَالَتِ ٱلْأَعْرَابُ ءَامَنَّا ۖ قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا۟ وَلَٰكِن قُولُوٓا۟ أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ ٱلْإِيمَٰنُ فِى قُلُوبِكُمْ ...﴿١٤﴾﴾ الحجرات، واتە: عەرەبە خێڵەکییەکان گوتیان: ئیمانمان هێناوە (خوای پەنهانزان بە پێغەمبەر دەفەرموێ) پێیان بفەرموو ئیمانتان نەهێناوە، بەڵکو بڵێن:

ئیسلام بووین، وە جارێ ئیمان نەچۆتە دڵتانەوە. ئیسلام بەو چەمکە شتێکە لە خوار ئیمانەوەیە، کەسێك بەڕواڵەت خۆی بە ئیماندار نیشان بدات، بەڵام ئیمانی نەچووبێتە دڵەوە، کە دیارە بۆ قیامەتێ ئەو جۆرە ئیسلامە بایی فلسێکە. مانای دووەمی وشەی ئیسلام لەسەرووی ئیمانەوەیە، کە بریتیە لە گەردن کەچییەك بۆ خوا کە بەشێك لەو گەردن کەچییە پەیوەندی بە دڵو دەروونو بە قەناعەتی نێودڵو، بە تەسلیمبوونی دڵو دەروونەوە هەیە، وە بەشەکەی دیکەشی بریتیە لە گەردن کەچیی ئەندامەکانو ڕواڵەتی ئینسان، کە ئەوەیان بەرزترە لە ئیمان، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ إِذْ قَالَ لَهُۥ رَبُّهُۥٓ أَسْلِمْۖ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٣١﴾ ﴾ البقرة، واتە: کاتێك پەروەردگاری بە ئیبراهیمی فەرموو: گەردنکەچ بە، گوتی: من گەردنکەچم بۆ پەروەردگاری جیهانەکان، جا کە لێرەدا دەفەرموێ: (أَسْلَمْتُ) مەبەست پێی مانای دووەمی ئیسلامە، واتە: بەتەواویی گەردن کەچم بۆ تۆ ئەی پەروەردگار، ئەگەرنا پێشتریش ئیمانی هەبووە، بەڵام ویستوویەتی بەتەواویی گەردنکەچ بێو، گرێو گۆڵی تێدانەمێنێ.

(وَأَرِنَا): واتە، وە پێشانمان بدە.

(مَنَاسِكَنَا): (مَنَاسِـك) کۆی (مَنْسَـك) یان (مَنْسِـك) کە دوو واتای هەیە، بەمانای خوا پەرستیی دێ، وە بەمانای شوێنی خوا پەرستییش دێ، لێرەدا کە دەفەرموێ: (وَأرِنَا مَنَاسِكَنا: أَي: مَوَاقِف النُّسُكِ وأَعمَالُهَا وَخُصُوصَاً الحَج أَو مَوَاضِعَها)، واتە: شوێنەکانی خوا پەرستییمان نیشانبدە وە کردەوەکانی خواپەرستی بەتایبەت کردەوەکانی حەج، یان شوێنەکانی تێدا ئەنجامدرانی حەج.

(وَتُبْ عَلَيْنَآ): (التوبُ: تَرْكُ الذَّنْبِ عَلَى أجْمَل الوُجُوه)، (تَوْبُ)، واتە: وازهێنان لە گوناح بە شێوەیەکی زۆر جوان، (تَابَ) ئەگەر بەنسبەت بەندەوە بێ،

واتە گەڕایەوە بۆ لای خـواو، وازی هێنا لە گوناح، وە بەنسبەت خـواوە: (تَـابَ اللّه عَلَـيهِ) واتە: خـوا ﷻ گەڕانەوەکەی لێ قەبووڵ کرد.

(ٱلۡكِتَٰبَ): لێرە بەمانای بەرنامە دێت، نەك بەمانای قورئان (وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ)، واتە: بەرنامەو شەریعەتیان فێردەکات.

(وَٱلۡحِكۡمَةَ): (الحِكْـمَةُ: إصَـابةُ الحَـقِّ بالعِـلمِ والعَقْـلِ، أو مَعْرِفـة الـمَوُجُودَات وفعلُ الخَيـرَاتِ، أو فهم حَقَـائقِ القُـرآن)، وشەی (حِكْمَـةُ) بە چەند شێوەیەك لێکدراوەتەوە:

یەکەم: کە ئینسان هەق بپێکێ بە عەقڵو بە عیلم.

دووەم: کە ئینسان دروستکراوەکان بناسێو کردەوە چاکەکانیش ئەنجام بدات.

سێیەم: تێگەیشتنی ڕاستیەکانی قورئان.

دەشتوانین بڵێین: (الحِكْـمَة)، واتە: کارامەییو وەستایی لە جێبەجێکردنی شەریعەتو بەرنامەی خوادا.

(وَيُزَكِّيهِمۡ): (أصْـلُ الزَّكـاةِ: النُّمُـوُّ الحاصِـلُ عَـن بَرَكَـةِ الله تعالـى، الزكـاةُ: البَرَكَـةُ والنَّماء والطَّهـارَة والصَّلاح وصـفُوَةُ الشَّيءِ والـمقدار الَّذي حدَّدهُ الشـرع أن يُعْطى الفُقَـراء من أموال الأَغنياء)، واتە: ئەسڵی وشەی (الزَّكاةِ) یانی گەشەکردن بەهۆی بەرەکەتی خـوای بەرزەوە، وە وشـەی (زکـاة) بـە چەند مانایـەك دێـت: بـەمانای گەشـەکردنو پاکبوونـەوەو چـاك بـوون، وە بەمانای پوختـەی شـتیش دێـت، وە مانـای ئـەو ئەندازەیـەش دێـت کـە شـەرع دیاری کـردوە لـە مـاڵی دەوڵەمەنـدان بـدرێ بـە هـەژاران، کـە ئـەوەش پێـی دەگوترێ زەکـات.

هـۆی هاتنە خـوارەوەی ئایەتەکـان

هـۆی هاتنـەخوارەوەی ئـەو ڕسـتە قورئانییـەی کـە دەفـەرمووێ: ﴿ وَٱتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبْرَٰهِـۧمَ مُصَلًّى ﴾، {عَن عُمَرَ بنِ الخَطَّاب ﷺ، قَالَ وافَقْتُ اللهَ في ثَلاثٍ، أو وافَقَني رَبِّي في ثَلاثٍ، قُلْتُ: يارَسولَ الله، لَو اتَّخَذْتَ مَقَامَ إبراهيمَ مُصَلَّى، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ وَٱتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبْرَٰهِـۧمَ مُصَلًّى ﴾ وَقُلْتُ: يَارَسولِ الله يَدْخُلُ عَلَيْكَ البَرُّ والفَاجِرُ فلَوْ أمَرْتَ أُمَّهَاتِ المُؤْمِنِينَ بالحِجَابِ، فَأَنْزَلَ اللهُ آيَةَ الحِجَابِ، واجتَمَعَ عَلَى رَسولَ اللّه نِسَاءهُ في الغَيرة فَقُلْتُ: لَهُنَّ عَسَى رَبُّهُ إنَّ طَلَقَكُنَّ أن يُبدِلَهُ أزواجاً خَيراً مِنكُن مُسلِماتٍ، فَأَنْزَلَ اللّهُ: ﴿ عَسَىٰ رَبُّهُۥٓ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبْدِلَهُۥٓ أَزْوَٰجًا خَيْرًا مِّنكُنَّ مُسْلِمَـٰتٍ ...﴿٥﴾ ﴾ التحريم} (رَواهُ البُخاري برقم: (٤٤٨٣)، عَنْ أنَسِ بْنِ مَالِكٍ)، واتـە: عومـەری کوڕی خـەتتاب خـوا لێـی ڕازی بـێ دەڵـێ: لـە سـێ شـتاندا بۆچوونی من لەگەڵ فـەرمانی خـوادا تێکـی کـردەوە، یـان فـەرمانی پەروەردگـارم لەگـەڵ پێشـنیاری مندا یەکـی گرتەوە:

یەکەمیان: ئەوە بوو کاتێك طەوافمان دەکـرد، عـەرزی پێغەمبـەرم کـرد ﷺ گوتـم: ئەی پێغەمبەری خوا ! ئەگەر لەو شوێنەی کە ئیبـڕاهیم لێی وەسـتاوە نوێژمان لـێ بکردبـایە، خـواش ﷻ ئەم ئایەتـەی نـاردە خـوارەوە: ﴿ وَٱتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبْرَٰهِـۧمَ مُصَلًّى ﴾، واتـە: ئـەو شـوێنەی کـە ئیبـڕاهیم لێـی وەسـتاوە بیکـەنە شـوێنی نوێژو نوێـژی لێبکـەن.

دووەمیـان: وە پـێم گـوت: ئـەی پێغەمبـەری ﷺ خـوا ! خەڵـکی چاكو خـراپ دێتـە ماڵتان، ئەگەر بـە خێزانـەکانت گـوتبا خـۆ دابپۆشـنو پـەردە بگرنـەوە (بۆم پێشـنیار کرد) ئیدی خوا ئایەتی پـەردەی نـاردە خـوارێ، کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَـٰعًا فَسْـَٔلُوهُنَّ مِن وَرَآءِ حِجَابٍ ﴾، واتـە: ئەگـەر شـتێکتان

لە هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ داواکرد، لە پشت پەردەوە لێیان داوا بکەنن (کە دیارە لە پشت پەردەوە بوون تایبەتە بە هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ، دایکانی مسوڵمانان).

{دیارە (حِجَاب) جیایە لە خۆ داپۆشینی ئافرەتان، هەرچەندە دەگوترێ: (حِجَاب)، بەڵام لەڕاستیدا (حِجَاب) واتە: پەردە، ئەمما ئەوەی دیکە پێی دەگوترێ: (ستر، لِبَاس، جلبَاب)}.

سێیەمیان: کاتێک هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ گەلە کۆمەکێیان لێکرد لە مەسەلەی هەوێ ساریی‌و غەیرەدا پێم گوتن: نزیکە ئەگەر تەڵاقتان بدات پەروەردگاری ئافرەتی باشتر لە ئێوەی بۆ بێنێ، خوای کاربەجێش ئەو ڕستە قورئانییەی ناردە خوارێ، کە دەفەرموێ: ﴿عَسَىٰ رَبُّهُۥٓ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبْدِلَهُۥٓ أَزْوَٰجًا خَيْرًا مِّنكُنَّ مُسْلِمَٰتٍ ...﴿٥﴾﴾ التحريم.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ، هەروەها وە بەهەر کەسێك کە قورئان دەخوێنێتەوە: ﴿وَإِذِ ٱبْتَلَىٰٓ إِبْرَٰهِۦمَ رَبُّهُۥ بِكَلِمَٰتٍ فَأَتَمَّهُنَّ﴾، واتە: یاد بکەوە کاتێك پەروەردگاری ئیبراهیم، ئیبراهیمی تاقیکردەوە بەچەند ئەرکێك، بەڵام بۆچی ناوی لێناون: (کَلِمَات)؟ چونکە ئەو ئەرکانەی کە ئاراستەی ئیبراهیم کراون، بە وشە موبارەکەکانی خوا ئاراستەی کراون‌و فەرموویەتی وابکەو وامەکە، بۆ وێنە: کاتێ کە پێی فەرموو: ئیسماعیلی کوڕت سەربڕە، وە کاتێك کە پێی فەرموو: دەبێ هاجەرە لەگەڵ ئیسماعیل بەری لەو شوێنەی کە دوایی کەعبەی لێ دروست کرا، نیشتەجێیان بکەی، وە کاتێك کە بە فەرمانی خوا چووە نێو ئاگری سوورەوە، کە کافرەکان ئاگرێکی بڵێسەداریان بۆ سازکردو لەسەر خوا چووە نێوی، وە کاتێك کە لە پێناوی خوادا کۆچی کرد بۆ شام، پاشان کۆچی کرد بۆ میسر، ئیبراهیم عليه السلام هەموو ئەو فەرمان‌و ئەرکانەی بەتەواویی جێبەجێکردوون. جا ئیبراهیم ﷺ

کاتێك هەموو تاقیکردنەوەکانی گوزەراند ﴿ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ﴾، خوا پێی فەرموو: من دەمەوێ بتکەمە پێشەوا بۆ خەڵکی، بتکەمە پێشڕەو، بتکەمە چاوساغ لە دینداریيدا لە بەندایەتییکردندا بۆ خوا ﴿ قَالَ وَمِن ذُرِّيَّتِي ﴾، ئیبراهیم پاڕایەوە، یاخود لێی پرسی و فەرمووی: لە وەچەکەشم ئیمام و پێشەوایان دادەنێی، یان هەر بۆ خۆم؟! ﴿ قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴾، (خوا) فەرمووی: ئەوانەی ستەمکارن پەیمانی من نایانگرێتەوە، واتە: لە وەچەی تۆ کەسانێك کە ستەمکارو خراپەکاربن، بەڵێن و پەیمانی خوا نایانگرێتەوە، هەرچەندە کوڕی (ئیبراهیم)یش بن ﴿ وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا ﴾، ئنجا دێتە سەر باسی شتێکی دیو دەفەرموێ: یادبکەوە کاتێك کە (بَيْت)مان گێڕا بەشوێنی کۆبوونەوەی خەڵك، وە کردمانە شوێنی ئاسایيش {لێرەدا مەبەست لە (بَيْت) ماڵی خوایە، دیارە هەموو مزگەوتەکان ماڵی خوان، بەڵام خوا ماڵێکی تایبەتی هەیە، کە بریتیە لە کەعبە، کە یەکەمین ماڵی خوا بووە لەسەر زەوی دانراوە، وەك دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ ﴿٩٦﴾ ﴾آل عمران، یەکەمین ماڵێك کە بۆ خەڵکی دانرابێ لەسەر زەوی (وەك ماڵی خواو وەك ڕەمزو هێمایەك بۆ ماڵی خوا کە طەوافی بکەن و خوا پەرستیی تێدا بکەن) ئەو ماڵەیە کە لە بەککەیە (واتە: مەککە)یە}، بە پیت و پێزەو ڕێنمایی یە بۆ خەڵکی، ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى ﴾، وە ئەو شوێنەی ئیبراهیم لێی وەستاوە بیکەن بە نوێژگە، کە ئێستا سوننەتە هەرکات ئینسان طەوافی کرد، بچێ دوو ڕکات نوێژ لە بەردەم ئەو بەردە بکات، کە پێی دەگوترێ شوێنی لێوەستانی ئیبراهیم عليه السلام (مقام إبراهيم)، کە لەسەر ئەو بەردەوە بینای کەعبەی کردوە، کاتێك کە دیوارەکە بەرزبۆتەوە ﴿ وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴾، وە بە ئیبراهیم و بە ئیسماعیلمان ڕاگەیاند، کە ماڵەکەم پاك بکەنەوە، بۆ طەواف کەران و بۆ

خەڵوەکێشان (ئەوانەی خەڵوەدەکێشن‌و دەچنە ئیعتیکافەوە) وە بۆ ڕکووع بەران‌و کڕنووش بەران، پاکی بکەنەوە لە هەرشتێك کە لەگەڵ خوا پەرستیی‌و بەندایەتیی بۆ خوادا ناگونجێ ﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِـۧمُ رَبِّ ٱجْعَلْ هَٰذَا بَلَدًا ءَامِنًا ﴾، وە یادبکەوە کاتێك ئیبراهیم پاڕایەوە، گوتی: ئەی پەروەردگارم ئەم وڵاتەو ئەم شوێنە (واتە: مەککەو دەوروبەری) بکە بە شوێنێ ئاسایش ﴿ وَٱرْزُقْ أَهْلَهُۥ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ مَنْ ءَامَنَ مِنْهُم بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ ﴾، وە دانیشتووانەکەی ئەوانەیان کە ئیمانیان بەخواو بە ڕۆژی دوایی هەیە، ڕۆزییان بدە، بەشیان بدە لە بەرووبووم‌و لە میوەجات ﴿ قَالَ وَمَن كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُۥ قَلِيلًا ﴾، خوا ﷻ فەرمووی: ئەوەیش کە کافریش بێت، کەمێك ژیانی دنیای پێ دەگوزەرێنم (هەرچەندە ژیانی دنیا بۆ خۆی هەرکەمە) ﴿ ثُمَّ أَضْطَرُّهُۥٓ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلنَّارِ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴾، دوایی پەلکێشی دەکەم بەرەو ئازاری ئاگر، خراپترین سەرەنجامیش چوونە دۆزەخ‌و ئاگرە، ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِـۧمُ ٱلْقَوَاعِدَ مِنَ ٱلْبَيْتِ وَإِسْمَٰعِيلُ ﴾، وە یادبکەوە کاتێك ئیبراهیم‌و ئیسماعیل بناغەی کابەیان بەرزکردەوە {دەیانگوت}: ﴿ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّآ ۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴾، پەروەردگارمان لێمان وەربگرە! بێگومان هەر تۆی بیسەری زانا (دووعامان دەبیستی‌و زاناشی بە پێداویستییەکانمان کە بۆمان جێبەجێ بکەی) ﴿ رَبَّنَا وَٱجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِن ذُرِّيَّتِنَآ أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ ﴾، پەروەردگارمان وە ئێمە بگێڕە بە دوو گەردنکەچ بۆ خۆت (دوو مسوڵمانی تەواو عەیار)، وە لە وەچەکەشمان کۆمەڵێکی مسوڵمانی بە تەواوی گەردن کەچیان بۆ خۆت لێ بەرەخسێنە ﴿ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا ﴾، وە شوێنی خوا پەرستییەکانمان، یاخود شوێنی ئەرکەکانی حەجمان پێشانبدە ﴿ وَتُبْ عَلَيْنَآ ﴾، وە گەڕانەوەکەمان لێ قەبووڵ بکە ﴿ إِنَّكَ أَنتَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴾، بێگومان هەر تۆی تۆبە وەرگری بەخشندەی بە بەزەیی ﴿ رَبَّنَا وَٱبْعَثْ

فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ ﴾، وە پـەروەردگارمان لـە نێوانیانـدا (واتـە: لـەنێو وەچـەکەماندا) پێغەمبـەرێك ڕەوانـە بکـە ﴿ يَتْلُواْ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ ﴾، کـە ئایەتـەکانی تۆیـان بەسـەردا بخوێنێتـەوە، وە کتێـبو حیکمـەتیان فێربکـات {(كِـتَاب)، بە تێگەیشتنی بەندە لێرەدا یانی: بەرنامەی ژیان (حِكْمَة)تیش، واتـە: چـۆنیەتی بـەڕێوەبردنی ئـەو بەرنامەیـە بەشـێوەیەکی لێزانانـەو وەسـتایانە} ﴿ وَيُزَكِّيهِمْ ﴾، وە پـاكو چاکیان بکـات ﴿ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴾، بێگومـان هـەر تۆی زاڵی کاربەجێ.

چەنـد مەسـەلەیەکـی گرنـگ

مەسـەلەی یەکـەم: تاقیکردنـەوەی خـوا ﷻ بـۆ بەنـدەکانی یاسایەکە هـیچ کـام لـە بەندەکان لێی هەڵنەوێردراون، واتە: خوا ﷻ بەندەکانی خۆی لە مرۆڤـ و جنـد هەموویان تاقی دەکاتەوە، سـەرەتا تاقییان دەکاتەوە بە ئیمان، کێ ئیمان دەێنێ؟ کێ ئیمان ناهێنێ؟ دوایی دیارە ئەوانەی کافرنو ئیمان نـاهێنن کـەوتوو (ڕَاسـب) دەبن لە تاقیکردنەوەی ئیمان، ئنجا ئیمانداران تاقی دەکاتەوە بۆ ئـەوەی دیـاربێ هـەر کامێکیـان ئیمانیـان چـەندە؟ دینداریيەکـەی چـەندە؟ طـاعـەتو تـەقوای چەندە؟ بەندایەتیی بۆ خوا تا چ ڕاددەیەکە؟ ئەوە حەقیقەتێکە کە خوا ﷻ لـە زۆر لە ئایەتەکاندا دووبارەی کردۆتەوە، بۆ وێنـە: یـەکێ لـەو ئایەتانـە کـە دوای چـەند دەرسـێك پێـی دەگـەین هـەر لـە سـوورەتی (البقـرة)دا، دەفـەرموێ: ﴿ وَلَنَبْلُوَنَّكُم بِشَيْءٍ مِّنَ ٱلْخَوْفِ وَٱلْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَنفُسِ وَٱلثَّمَرَٰتِ ۗ وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٥﴾ ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتْهُم مُّصِيبَةٌ قَالُوٓاْ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيْهِ رَٰجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَٰتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ ۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾ ﴾، مەبەسـت لێـرەدا ئـەو ڕستەیەیە کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَنَبْلُوَنَّكُم ﴾، بە دڵنیایی تاقیتـان دەکەینـەوە، کـە هەنـدێك لـە زانایـان لێـرە دەڵـێن (ل) لامـی (قَسَم)ە، سـوێند بـە خـوا تاقیتـان

دەكەینـەوە، كـێ تـاقی دەكاتـەوە؟ ڕووی دوانـدن (خِطَاب) لەگـەڵ ئیمانداران‌ـە، پێغەمبەریش ﷺ ئەو حەقیقەتەی بـە چـەند فەرمایـشتێكی خـۆی ڕاگەیانـدوە كە ئێمە تاقی دەكرێینەوە، بۆ وێنە: لە یەكێ لە فەرموودەكاندا كە بوخاریی لـە ئـەبو هـوڕەیڕەوە (خـوا لێیـان ڕازی بێـت) دەیگێڕێتــەوە، پێغەمبــەر ﷺ فەرموویــەتی: {(مَـنْ یُـرِدِ اللّٰهُ بِـهِ خَیْـرًا یُـصِبْ مِنْـهُ) (رَوَاهُ البُخَـارِي بـرقم: (٥٦٤٥)}، واتە: هەركەسێك خوا چاكەی بۆی بوێ تووشی بەڵای دەكات، تووشـی ناڕەحـەتیی دەكات، چونكە (أصَابَ مِنـهُ)، واتـە: تووشـی ناڕەحـەتیی كـرد، لـە فەرموودەیەكی دیكەدا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(مَا یُصِیبُ المُسْلِمَ، مِنْ نَصَبٍ وَلاَ وَصَبٍ وَلاَهَـمّ وَلاَ حَزَنٍ، وَلاَ أذًى وَلاَ غَمّ، حَتَّى الشَّوْكَةِ یُشَاكُهَا إلاَّ كَفَّرَ اللّٰهِ بِهَا مِنْ خَطَایَاهُ)} (رَوَاهُ البُخاري بـرقم: (٥٦٤١)، ومُسلم بـرقم: (٦٥١٣)، والتِّرمِذِيُّ برقم: (٩٦٦)، عَنْ أَبي سَعِیدٍ الخُدريِّ عَنْ أَبي هُرَیْرَةَ ﵁) كـە ئەمـەش موژدەیـەكی زۆرخۆشـی تێدایـە، دەفـەرموێ: هـیچ شـتێك تووشـی موسڵمان نابێ، لە ماندوویێتیو نەخۆشییو خەفەتو دڵتەنگییو ئـازارو پـەژارە، تەنانـەت دڕكـێك كـە بەدەسـتی یـان بـە شـوێنێكی دادەچێ، هـیچ كام لەمانـەی تووش نابێت مەگەر بەهۆی ئەوەوە گوناهەكانی لێ دەسرێتەوەو پاكی دەكاتەوە، ئنجـا پێغەمبــەران (علـیهم الـصلاة والـسلام) لــە هــەموو كــەس زیــاتر تاقیكردنەوەیان قورسـتر بـووەو، لە هـەموو كـەس زەحمـەتتر تەجرەبـە كـراون، وەك پێغەمبەر ﷺ لەم فەرمایشتەدا فەرموویـەتی: {(عَنْ أبي سَعیدِ الخُدريِّ ﵁ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى النَّبيِّ ﷺ وَهُوَ یُوعَكُ فَوَضَعْتُ یَدي عَلَیهِ فَوَجَدْتُ حَرَّهُ بَیْنَ یَدَيَّ فَوْقَ اللِّحَافِ فَقُلْتُ: یَا رَسولَ اللّٰهِ! مَا أشَدَّهَا عَلَیْكَ؟ قَالَ: (إنَّا كَذَلِكَ یُضَعَّفُ لنَا البَلاَءُ ویُضَعَّفُ لنَا الأَجْرُ) قُلْتُ: یَا رَسولَ اللّٰهِ! أيُّ النَّاسِ أشَدُّ بَلاءً؟ قَالَ: (الأَنْبیَاءُ) قُلْتُ: یَا رَسولَ اللّٰهِ! ثُمَّ مَنْ ؟ قَالَ: ثُمَّ الصَّالِحُونَ، إنْ كَانَ أحَدُهُم لیُبْتَلَى بِالفَقْرِ حَتَّى ما یَجِدُ أحَدُهُم إلاَّ العَبَاءَةَ یُحَوِیِّها، وَإنْ كَانَ أحَدُهُم لِیَفرحُ بالبَلاءِ كَمَا یَفْرَحُ أحَدُكُم بالرَّخاءِ) (رَوَاهُ ابْنُ مَاجَهْ بـرقم: (٤٠٢٤)، وَصَحَّحَهُ الأَلباني في (السلسلة الصحیحة) بـرقم: (١٤٤)}،

واتە: ئەبو سەعیدی خودریی خوا لێی ڕازی بێت دەڵێ: ڕۆژێ چوومە لای پێغەمبەر ﷺ (تا)ی لێبوو بەدەنی گەرم بوو، دەستم لەسەر دانا، لەسەر لێفەکەوە {لەسەر ئەو شتەوە کە بەخۆی دادابوو، (اللِّحَافِ): هەر شتێکە کە بە خۆ دابدرێ وەك ئێمە دەڵێین: لێفە، بەتانی، پەشتەماڵ، ...} گەرمای دەهات گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ (تا)یەکەت زۆر توندە؟ فەرمووی: هەر بەو شێوەیەین (واتە: ئێمە پێغەمبەران) نەخۆشیی و ئازارمان بۆ چەند قات دەکرێتەوە، بەڵام پاداشتیشمان چەند قاتە، گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! کێ لە هەموو کەس تاقیکردنەوەی قورسترە؟ فەرمووی: پێغەمبەران، گوتم: دوای ئەوان کێ؟ فەرمووی: چاکان {ئەوانەی کە بۆ خوا صوڵحاون، ئینسان تا چاکتربێ و لە خوا نزیکتربێ تاقیکردنەوەکەی قورسترە} یەکێکیان {واتە: لە صاڵحان یان پێغەمبەران} تاقیکراوەتەوە بە نەداریی، هەتا تەنیا ئەو عەبایەی هەبووە کە لە خۆیەوە گرتوە {کە خۆی پێ دابپۆشێ} وەهی وایان هەبووە کاتێك کە تاقیکراوەتەوە بە سەختیی و بە نارەحەتییان، ئێوە چەندە بە خۆشییان دڵخۆش دەبن لە ئێوە دڵ خۆشتر بووە، {چونکە زانیویەتی پاداشتو قەرەبووی چاکتری لەلای خوا هەیە}.

هەروەها لە فەرمایشتێکی دیکەدا هاتوە: {(عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ أبيهِ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسولَ اللهِ أيُّ النَّاسُ أشَدُّ بَلاَءً؟ قَالَ: الأنْبِيَاءُ، ثُمَّ الأمْثَلُ فَالأمْثَلُ، يُبْتَلَى الرَّجُل عَلَى حَسَبِ دِينهِ فَإنْ كَانَ فِي دِينهِ صَلْبَاً اشْتَدَّ بَلاَءُهُ، وإنَ كَانَ فِي دِينهِ رِقَّةً ابْتُلِيَ عَلَى حَسَبِ دِينهِ، فَمَا يَبْرَحُ الْبَلاَءُ بالْعَبْدِ حَتَّى يَتْرُكَهُ يَمْشِي عَلَى الأرْضِ مَا عَلَيهِ خَطِيئَةٌ) (رَوَاهُ أحْمَد برقم: (١٤٩٤)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (٢٣٩٨)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٤٠٢٣)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٦٩٩)، وَالحَاكِمُ برقم: (١٢١)، وَقَالَ: الألباني حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ، فِي (السلسلة الصحيحة) برقم: (١٤٣)}، واتە: ئەو هاوەڵە خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ، گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ کێ لە هەموو کەس تاقیکردنەوەی قورسترە؟ فەرمووی: پێغەمبەران، دوایی پێ بە پێ، {واتە: هەتا زیاتر مرۆڤ وەك

پێغەمبەران بچێت، لە ئیمانو عەقیدەو دینداریی‌و مسوڵمانەتییدا، تاقیكردنەوەكەشی قورستر دەبێت} پیاو (مرۆڤ) بەپێی دینەكەی تاقی دەكرێتەوە، هەتا دینەكەی بەقوەتتربێ، تاقیكردنەوەكەیشی قورستر دەبێ، ئەگەر لە دینەكەیدا پتەویی هەبێ، تاقیكردنەوەكەیشی قورستر دەبێ، بەڵام ئەگەر لە دینەكەیدا بێهێزیی هەبێ، تاقیكردنەوەكەیشی لەقەدەر دینەكەی دەبێ، وە تاقیكردنەوەو بەڵاو گرفتاریی بەردەوام دەبێت لەسەر بەندە، هەتا وای لێدێت كاتێ كە بەزەویدا دەڕوا یەك گوناهی پێوە نەماوە {بەهۆی بەڵاو گرفتاریی‌و نارەحەتییەكانەوە كە دێنە ڕێی}.

مەسەلەی دووەم: كە دەفەرموێ: ﴿بِكَلِمَٰتٍ﴾ (كَلِمَات) كۆی (كَلِمَة)یە، واتە: وشە كە مەبەست پێی ئەو ئەركانەن كە پێی سپاردوون، جا چ واجبێك بووبێ فەرمووبێتی جێبەجێی بكە، چ قەدەغەیەك بووبێ فەرمووبێتی تووخنی مەكەوە، واتە: ئەو فەرمانانەی كە خوا بۆی دەركردوونو ئەو ئەركانەی پێی سپاردوون، بۆیەش ناو لەو ئەركانە نراوە (كَلِمَات)، چونكە فەرمانو ئەركەكان بە وشە تەعبیر دەكرێن‌و ئاڕاستە دەكرێن.

مەسەلەی سێیەم: كە دەفەرموێ: ﴿فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا﴾، واتە: ئیبراهیم هەموو ئەركەكانی تەواو كردوونو لە هەموو تاقیكردنەوەكان دەرچووە، ئنجا شایستەی ئەوە بووە كە خوای پەروەردگار بیكات بە پێشەوا بۆ خەڵكی، بەڵێ ئیبراهیم عليه السلام هەموو فەرمانەكانو ئەركەكانی بە تەواویی ئەنجامدان، ئنجا خوای پەروەردگار فەرمووی دەتگێڕم بە پێشەوا بۆ خەڵكی، كەواتە: كەسێك بە كەڵكی ئەوە دێت كە خەڵك بیكاتە سەر مەشق، وە ببێتە ڕێنیشاندەر بۆ خەڵكی‌و، فێری بەندایەتییان بكا بۆ خواو، فێری مسوڵمانەتییان بكاو فێری دینداریییان بكا، كە ئیمانەكەی هێندە چاكو پتەو بێ لە تاقیكردنەوەكان دەرچووبێ، ئەگەرنا بابای كەوتوو (راسب) خەڵك تەماشای كوێی بكات ؟! مەگەر كەوتنی لێوە فێربن ! كەواتە: ئینسان دەبێت ئەگەر خوا سبحانه وتعالى وای لێكرد كە جێی سەرنجو تەماشای خەڵك بێت بۆ دینداریی،

لەخۆی وریا بێ لە تاقیکردنەوەکان نەکەوێ، ئنجا بەکەڵکی ئەوە دێت کە خەڵك دینداریی‌و مسوڵمانەتیی لێوە فێربێ، جا بە هەرشتێك تاقی بکرێتەوە، بە سەختییان یان بە خۆشیان، چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿... وَنَبْلُوكُم بِٱلشَّرِّ وَٱلْخَيْرِ فِتْنَةً ...﴿٣٥﴾﴾الأنبياء، واتە: بە ناخۆشیی‌و بە خۆشییان تاقیتان دەکەینەوە، مەرج نیە ئینسان هەر بە ناخۆشییان تاقی بکرێتەوە، جاری وا هەیە بە خۆشییان تاقی دەکرێتەوە، خوای پەروەردگار دەسەڵاتی دەداتێ، زانیاری دەداتێ، لەشی ساغی دەداتێ، نیعمەتی پێ دەبەخشێ، داخۆ چی لەو نیعمەتانە دەکات ؟ چۆنیان مامەڵە پێدەکات ؟ وە چۆنیان بەکاردەهێنێ؟ جا هی وا هەیە لە سەختییان دەردەچێ، بەڵام لە خۆشییان دەکەوێ، وەك یەکێ لە هاوەڵان گوتوویەتی: ((أُبتُلينا بالفَقْرِ فَصَبَرْنَا فَلَمَّا ابتُلينا بالغِنَى فَمِنَّا مَنْ صَبَرَ وَمِنَّا مَنْ لَمْ يَصْبِر))، واتە: تاقیکراینەوە بە هەژاریی‌و بە نەداریی خۆڕاگر بووین، بەڵام کاتێ بە دەوڵەمەندیی تاقیکراینەوە، هەمان بوو خۆڕاگر بوو، هەمان بوو خۆی ڕانەگرت، واتە: دەرنەچووو وەك پێویست نەبوو.

مەسەلەی چوارەم: کە دەفەرموێ: ﴿لَا يَنَالُ عَهْدِى ٱلظَّٰلِمِينَ﴾، دیارە ئیبراهیم عليه السلام وەك شتێکی فیطریی پێی خۆشە لە وەچەکەشیدا پێغەمبەران هەبن، پیاو چاکان هەبن، پێشەوا هەبن بۆ خەڵك، بەڵام خوا سبحانه وتعالى حەقیقەتێکی پێ ڕادەگەیەنێ، کە وەك یاسایەك وایە بۆ ئیبراهیمیش‌و بۆ هەموو کەسێکی دیکەش، ئەویش ئەوەیە کە: ئەوانەی ستەمکارن پەیمانی من کە بیانکەمە پێشەوا، نایانگرێتەوە، واتە: کەسێك ستەمکاربێ، کە ستەمکار (زاڵم) بە هەر کەسێك دەگوترێ دەستدرێژیی بکات بۆ سەر غەیری خۆی، یاخود دەستدرێژیی بکات بۆ سەر ئەو طاعەت‌و ئەرکانەی کە خوا لەسەری پێویست کردوون، یان قەدەغەکان بشکێنێ، واتە: زاڵم مەرج نیە تەنها ستەم لە خەڵکی بکات‌و دەستدرێژیی بکات بۆ سەر ماڵ‌و نەفس‌و نامووسی خەڵك، بەڵکو خوای پەروەردگار لەسەر زمانی لوقمان خوا لێی ڕازیبێ، کە ئامۆژگاری کوڕەکەی دەکات دەفەرموێ: ﴿وَإِذْ قَالَ لُقْمَٰنُ لِٱبْنِهِۦ وَهُوَ يَعِظُهُۥ يَٰبُنَىَّ لَا تُشْرِكْ بِٱللَّهِ إِنَّ

ٱلشِّرۡكَ لَظُلۡمٌ عَظِيمٞ ﴿١٣﴾ ﴾لقمان، واتە: ڕۆڵە گیان! هاوبەش بۆ خوا دامەنێ چونکە هاوبەش بۆ خوا دانان ستەمێکی گەورەیە، کەواتە: (شِرك) (ظُلم)ە، وە هەر گوناهێك کە تۆ دەیکەی هەر نەبێ (ظُلم)ێکە لەخۆتی دەکەی، وە ستەم (ظُلم)ێکە لە دین دەیکەی، کە پێوەی پابەند نابی، جا کێ بە کەڵکی ئەوە دێت ببێتە پێشەوا بۆ خەڵك؟ کەسێك کە فەرمانبەر بێ بۆ خواو پابەندبێ بە شەریعەتی خواوەو ملکەچ بێ بۆ خوا، بەڵام کەسێك کە دەستی دەچێتە ستەم (ظُلم)ەوە، وەك گوتم ستەمکار (ظالم)، چ بەو مانایەی کە دەستدرێژیی دەکات بۆ سەر مافەکانی خەڵك، چ بەوەی ئەرکەکانی سەرشانی خۆی جێبەجێ ناکات، ئەو کەسە بە کەڵکی ئەوە نایەت ببێتە پێشەوا بۆ خەڵكو بە کەڵکی سەرپەرشتیاری خەڵك نایەت، لێرەدا زۆر لە زانایانی ئیسلام کە بەڕاستی منیش ئەو ڕایەم زۆر پێ پەسەندو بەجێیە، ئەم ڕستە قورئانییەیان کردۆتە بەڵگە لەسەر ئەوە کە هەر کەسێك ئەهلی زوڵم بێ، بەکەڵکی ئەوە نایەت کە مسوڵمانان بیکەنە پێشەوای خۆیانو بیکەنە سەرپەرشتیاری خۆیان، وە ڕایان وایە هەموو ئەوانەی کە زاڵمو زۆردارن بەیعەتێك کە پێیان دەدرێ، یاخود بە زۆر لە خەڵکی وەردەگرن، بەیعەتەکە جێی خۆی ناگرێو، لە ڕاستیدا ئەو سەرپەرشتیارییەی کە دەیکەن بۆ خەڵك سەرپەرشتیارییەکی شەرعیی نیە، بەڵکو ئەوە هەقی خەڵکەو زەوتیان کردوەو داگیریان کردوە، هەر لێرەشەوە ئەو قسەیەمان بۆ لە مەحەك دەدرێ کە هەندێك لە زانایانی سیاسەتی شەرعیی دەڵێن: ئەو کەسەی سوڵتەی شەرعیی لەسەر مسوڵمانان بەدەستەوە دەگرێ، سێ ڕێی هەن، یان ئەوەتا مسوڵمانان هەڵیبژێرن: ﴿...وَأَمۡرُهُمۡ شُورَىٰ بَيۡنَهُمۡ...﴿٣٨﴾ ﴾الشورى، یان ئەوەتا ئەو کەسەی کە دەسەڵاتی هەبووە وەسیەت بکات بۆ ئەوەی دوای خۆی، کە ئەوە پێی دەگوترێ (ولاية العهد)، یان ئەوەتا کەسێك دەسەڵاتی هەبێ خۆی بەسەر مسوڵمانان فەرز بکات، کە ئەوەش پێی دەگوترێ (ولاية المتغلِّب)، گوتوویانە ئەو سێیانە هەرسێکیان ڕێی شەرعیین،

بـۆ ئـەوە کـە ئینـسان لـە کۆمەڵگـای ئیـسلامییدا دەسـەڵاتی حوکمڕانیـی بەدەسـتەوە بگرێ، بەڵام من زۆر بەڕاشکـاویی دەڵێم: جگـە لـە ڕێـی یەکـەم کـە ڕاوێژ (شوری)یە، ئەو دوو ڕێیەی دیکە، واتە: کە کـابرا هەر لەبەر ئـەوەی بابـای پێش خۆی وەسیەتی بۆ کردوە، یـان وەسـیەت بـۆ کـوڕی دەکـا، یـان هـەر لەبـەر ئـەوەی دەسـتەڵاتی هـەبووەو غەڵەبـەی کـردوە بەسـەر خەڵـکدا، ڕەوایـە ببێتـە حوکمڕانی مسـوڵمانانو لەڕاسـتیدا ئەو دوو ڕێیەی دیکە هیچیان شـەرعیی نـین، وە لەگەڵ ئەم ئایەتەدا تێکدەگیـرێن، کە خـوا ﷻ دەفـەرموێ: ﴿لَا يَنَالُ عَهۡدِي ٱلظَّـٰلِمِينَ﴾، عەهدو پەیمانو بەڵێنی من کە کەسێك ببێتـە پێـشەواو حـوکمڕان بەسـەر خەڵکیدا، سـتەمکاران ناگرێتەوە، کەواتە: کەسێك سـتەمکارو گوناهکارو لادەرو لاڕێ بێ، ئەوە بەپێی شەرعی خوا شایستەی ئەوە نیـە، وە مافـی ئـەوەی نیە بەسـەر مسـوڵماناندا ببێتە حوکمڕانو کاربەدەست.

<u>**مەسـەلەی پێنجەم:**</u> خـوا ﷻ دەربـارەی کەعبـە دەفـەرموێ: ﴿مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمۡنًا﴾، کردوومانە بە جێگـەی خڕبوونـەوەو گردبوونـەوەی خـەڵكو مـەکۆی خـەڵك، وە شـوێنێکی پـڕ هێمنیـیو ئاسـایيش، دیـارە هـەموو کۆمەڵگـایەکی بەشـەریی پێویستی بەو دوو شتە هەیە:

١) لێك کۆبوونەوە، بۆ ئەوەی پێکەوە هاوکـاربنو ژیانی دنیایان بسووڕێنن.

٢) بەڵام ئەو کۆبوونەوە لەسـەر بناغەی هێمنییو ئاسایش بێ.

هیچ کۆمەڵگایەك بەبێ ئەو دوو مەرجـە دروسـت نابێـتو کۆمەڵگـایەکی ساغو سـەلیم ئەم دوو مەرجەی پێویستە:

یەکـەم: دەبـێ خەڵـکەکەی لـە یـەك کۆببێتـەوە، نـەك هەریەکـە لەلایـەك بـێ پەرشو بـڵاوبن.

دووەم: هێمنیـیو ئاسایـشی لـەنێودا بەرقـەراربێ، ئەگـەرنا کۆبوونەوەیـەك، کـە شـەڕو شـۆڕو ئـاژاوەی تێدابێت هیچ نیە.

مەسـەلەی شەشـەم: ئیبـڕاهیم ﷺ دوو شتان داوا دەکات:

یەکەم: کە هێمنییو ئاسایش لەم ولاّتەو لەم شوێنەدا هەبێ، کە مەبەست پێی (کعبـة)و دەوروبەریەتی: ﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِـۧمُ رَبِّ ٱجْعَلْ هَٰذَا بَلَدًا ءَامِنًا ﴾.

دووەم : وە خەڵکـەکەشی ڕۆزیو ڕزقیـان هـەبێ: ﴿ وَٱرْزُقْ أَهْلَهُۥ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ ﴾، دیارە ئەم دوو شتەش هێمنییو ئاسایشو دابینکرانی ژیانو گوزەران واتـە: فاکتەری ئـەمنیی لەگەڵ فاکتـەریی ئـابووریی، دیـسان پێکـەوە دوو هۆکـاری پێویستن بۆ بەرقەراربوونی هەر کۆمەڵگایەك.

مەسـەلەی حەوتـەم: کـە خـوای پـەروەردگار فـەرمان بـە ئیبــڕاهیم و ئیـسماعیل (علیهمـا الـصلاة الـسلام) دەکـاتو دەفـەرموێ: ﴿ وَعَهِدْنَآ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلْعَٰكِفِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴾، لێرەدا ئەوان تازە ئـەو مـاڵی خوایە دروست دەکەن، کەواتە: مانای وایە هیچ شتێکی لێنەبووە کە پێچەوانەی پاکیی بێ، بەڵام مەبەست ئەوەیە بە پاکی ڕابگرن، وە فەرمانەکە بە ئیبـڕاهیمو ئیسماعیل دەکا، بەڵام دوای وانیش دەگرێتەوەو، ماڵی خوا دەبێ پـاك ڕابگیـرێو، نابێ هیچ شتێکی تێـدابێو، هـیچ ڕواڵـەتێکی تێــدابێو، هـیچ هەڵـسوکەوتێکـی تێدا بکـرێ، کە پێچەوانەی بەندایەتییکـردنو خواپەرستـیی بێ.

ئنجا کەعبـە کـە سێ سـەدو شەسـت بتیـان تێـدا دانـابوو، پێـچەوانەی دیـنی ئیبـڕاهیم ؑ بوو، بۆیە پێغەمبـەر ﷺ کە چووە نێـو کەعبـەوە، گۆچانێکـی پێبـوو لـە بتەکانیـەوە دەژەنـیو دەیفـەرموو: ﴿ وَقُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَزَهَقَ ٱلْبَٰطِلُ ۚ إِنَّ ٱلْبَٰطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾ ﴾ الإسـراء، وە دەیفەرموو: موشریکەکانو بت پەرسـتـەکان درۆیـان کـرد، ئیبــڕاهیمو ئیـسماعیل هـەرگیز (أنصـاب وأزلام)یـان پـێ نـەبووە، چونکە وێنەی ئیبــڕاهیمو ئیـسماعیل - یـان لـە دیـواری کردبـوو کـە (أنصـاب و أزلام)یان لە دەسـتدابوو کەواتە: ﴿ طَهِّرَا ﴾، یـانی: بـە پـاکی ڕابگـرنو بـە پـاکی بهێڵـنەوە، ئەگـەرنا دیـارە کـە پێـشتر پـیسو پۆخـڵ نـەکراوە، تـاکو ئیـبڕاهیمو کوڕەکەی (علیهما السـلام) پاکی بکەنەوە.

مەسەلەی هەشتەم: کە ئیبراهیم ﷺ دەفەرموێ: ﴿وَٱرۡزُقۡ أَهۡلَهُۥ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ مَنۡ ءَامَنَ مِنۡهُم بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ﴾، ئایا بۆ کێ دەپاڕێتەوە کە هێمنیی و ئاسایشیان بۆ دابین بکات و ڕزق و ڕۆزیی و میوەجاتیان بۆ پەیدابکات؟ دەفەرموێ: ئەوانەیان کە ئیمانیان هەیە بە خواو بەڕۆژی دوایی، جا من پێم وایە، بۆیە ئیبراهیم ؑ لێرەدا وایفەرمووەو تایبەتی کردوە بەوانەوە کە ئیماندارن، چونکە ئەو ئامۆژگارییەی کە خوا پێشتر کردی باشی وەرگرتوە، کاتێك بۆ هەموو وەچەکەی پاڕایەوە فەرمووی: ئەی خوایە ئایا لە وەچەکەشمدا پێشەوایان دادەنێی؟ خواش فەرمووی: ﴿قَالَ لَا يَنَالُ عَهۡدِي ٱلظَّٰلِمِينَ﴾، ستەمکاران بێبەشن لە بەڵێن و پەیمانی من، بۆیە لێرەدا ئیبراهیم دووربینیی کردوەو گوتوویەتی: با کە داوای هێمنیی و ئاسایش و ڕزق و ڕۆزیی دەکەم، تەنیا بۆ ئەهلی ئیمان بێت، بەڵام خوا ﷻ فەرمووی: ﴿قَالَ وَمَن كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُۥ قَلِيلٗا﴾، ئەوەی کە کافریش بێت هەر دەیژیێنم کەمێك لە ژیانی دنیای پێ دەگوزەرێنم ﴿ثُمَّ أَضۡطَرُّهُۥٓ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلنَّارِۖ وَبِئۡسَ ٱلۡمَصِيرُ﴾، بەڵام دوایی پەلکێشی دەکەم و ڕایدەکێشم و ناچاریی دەکەم بەرەو ئازاری ئاگر، کە خراپترین سەرەنجامیش ئەوێیە، لەم ئایەتەشەوە ئەوە وەردەگیرێ، کە ئینسانی کافرو خەڵکی کافر بۆیان هەیە ژیانی دنیا بەرنە سەر، وە بۆیان هەیە لەژێر سایەی دەوڵەتی ئیسلامییدا بژین، چونکە خوا ﷻ مۆڵەتی داوە بە کافرانیش کە بژین و بۆخۆی فەرموویەتی: ﴿وَمَن كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُۥ قَلِيلٗا﴾، ئەوەی کافریش بێ ژیانی کەمی دنیایان پێ دەگوزەرێنم، کەواتە: ئەو ڕایەی زانایان ڕاستە، کە دەڵێ: هەموو جۆرەکانی ئەهلی کوفرو هەموو جۆرە کافرەکان بە مونافیقان و هەڵگەڕاوانیشەوەو بە بتپەرستانیشەوە (نەك هەر ئەهلی کیتاب) بۆیان هەیە لەژێر سایەی دەوڵەتی ئیسلامییدا بژین، تاکو تاقیکردنەوەی ژیانی دنیایان تەواوبکەن، چونکە خوا ژیانی دنیای داناوە بۆ تاقیکردنەوەو مرۆڤ دەبێ مەجالی هەبێت ژیانی دنیای تەواو بکات و تاقیکردنەوەی خۆی بدا، ئنجا

دەکەوێ، یان دەردەچێ، بۆ خۆی لەوە بەرپرسیارە.

مەسەلەی نۆیەم: تەماشا بکە ئیبراهیم عليه السلام کەنگێ لە خوا دەپاڕێتەوە ؟

﴿ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِـۧمُ ٱلْقَوَاعِدَ مِنَ ٱلْبَيْتِ وَإِسْمَـٰعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّآ ۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴾، وە یادبکەوە کاتێك ئیبراهیمو ئیسماعیل بناغەی ماڵی خوایان بەرز کردەوە، ئنجا لە میانەی بناغە بەرزکردنەوەدا دەپاڕێنەوە، کەواتە: ئینسان دەبێ لە گەرمەی ئیشوکاردا وەپاڕێ، کاتێك کە سەرگەرمی بەندایەتیی بۆ خواو سەرگەرمی جێبەجێکردنی فەرمانەکانی خوای، ئنجا داوا لە خوا بکە، نەك پاڵ بدەیەوەو هەڵخزێیو لێیدانیشی، ئنجا بڵێی: خوایە ! ئەوەم بۆ بکە، ئەوەشم بۆ بکە، ئەوەم بۆ لەوێ دانێ، ئەوەشم بۆ لەوێ لابەرە ! ئەوە پێچەوانەی سوننەتی پێغەمبەرانە (علیهم الصلاة والسلام) پێغەمبەرانی خوا هەرچی لە دەستیاندا هاتوە کردوویانەو هەموو هۆیەکانیان دابینکردوەو، هەموو هەوڵو کۆششی خۆیان خستۆتە کار، ئەوجار لە خوا پاڕاونەتەوە کە ئەو کارەیان بۆ تەواو بکاتو، لێیان قەبووڵ بکاتو بۆیان ئاسان بکات، کەواتە: شێوازی ڕاستی دووعا ئەوەیە کە ئینسان ئەوەی لە توانایدا هەیەو بەخۆی دەکرێ بیکات، ئنجا ئەوەی کە پێی ناکرێ، لە خوای داوا بکات بۆی تەواو بکات، وە دەبێ ئینسان کارەکەی بەڕێکیی بکاتو بەتەواویی بیکا، ئنجا ئومێدی ئەوەی هەبێت کە خوای پەروەردگار لێی قەبووڵ بکات.

مەسەلەی دەیەم: ئەوە کە ئیبراهیمو ئیسماعیل (علیهما الصلاة والسلام) بۆ وەچەکەی خۆیان دەپاڕێنەوەو دەڵێن: ﴿ رَبَّنَا وَٱجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِن ذُرِّيَّتِنَآ أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ ﴾، واتە: پەروەردگارمان ئێمە بکە بە دوو گەردنکەچی تەواو بۆ خۆت، وە لە وەچەکەشماندا کۆمەڵێکی گەردنکەچیان تێدا پەیدابکە، کە بۆ تۆ بەتەواویی گەردنکەچو مسوڵمان بن. ئەم ڕستە قورئانییە ئەوەی لێ وەردەگیرێ کە ئینسان هەمیشە دووعا بکات بۆ ماڵو منداڵی خۆی، بۆ وەچەو هاوسەریو بۆ خزمانی، هەر بۆیەشە خوا سبحانه وتعالى لە سوورەتی (الفرقان)دا لە

کۆتـایی سیفەتەکـانی (عبـاد الـرحمن)دا، وە لـە کۆتــا وەســفیاندا دەفـەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَٰجِنَا وَذُرِّيَّٰتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَٱجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴿٧٤﴾ ﴾ الفرقان، واتە: وە ئەوانـەی کـە دەڵێن: پەروەردگـارمان لـە هاوسـەرانمانو لە وەچەماندا مایەی دڵخۆشییمان بـۆ بڕەخسـێنە، {واتـە: وایـان لێبکـە کە دڵمـان پێیان خۆشـبێو، وایان لێبکە کە چاومان پێیـان ڕۆشــن بـێ} وە بمانگێڕە بە پێشـەوا بۆ پارێزکاران. وە ئەم ئایەتە ئەوەشی لێوەردەگیـرێ کە کەسێك شایسـتەی ئەوە دەبێت ببێتە پێـشـەوا بـۆ پارێزکاران، کـە خەمیـشی لـە دەوروبەری خۆی خـواردبێ، خەمی پەروەردەکـردنو خەمی ڕاسـتەڕێکــردن بـە ڕێـی شــەرعدای، لــێ خواردبن.

مەسـەلەی یازدەیـەم: ئەوەیە کە دوای ئەوەی ئینسـان هـەموو کارەکانیـشی ئـەنجام دەدا، هەر داوای لێبوردن لە خـوا بکات، تەماشـا دەکـەین ئیبــڕاهیمو ئیـسماعیل پــاش دروســتکردنی کەعبــە دەڵــێن: ﴿ وَتُبْ عَلَيْنَآ إِنَّكَ أَنتَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴾، وە تۆبەمان لێوەربگرە بێگومان تۆ تۆبە وەرگری بە بەزەییو بەخشـندەی، کەواتـە: ئینسان پێویـسـتە هـەرکارێکی خێـرو چاکی کـردو هـەر طاعەتێکــی ئەنجامـدا، ئنجا لە دواییشــدا بگەڕێتەوە لای خواو بڵــێ: خوایـە گەڕانەوەکـەم لـێ قـەبووڵ بکە، وە داوای لێبـوردن لە خوا بکـات، بۆیە پێغەمبەر ﷺ کە سـەلامی نوێـژێی داوەتەوە، سـێ جاران فەرموویەتی: ((أسـتغفر الله، أسـتغفر الله، أسـتغفر الله))، واتە: داوای لێبوردن لە خوا دەکـەم... بۆچی ؟ چونکە ئەو عیبـادەتو طاعەتەی کە تۆ ئەنجامی دەدەی، شایسـتەی خوا نیەو دەبێ خوا بە لوتفـو کـەرەمی خـۆی لێت وەربگــرێ، بۆیە پێویسـت بەوە دەکات داوای لێبــوردن لــە خوا بکەی، نـەك لە دڵی خۆتدا کۆمەڵێك منەتت بێتە دڵەوەو، پێت وابێ شتێکی گەورەت کردووە ! بەڵکو کە طاعەتێکت بۆ خوا ئەنجامدا، ئنجـا داوای لێبـوردنیش لـە خـوا بکـە، کە خـوا لـێت وەربگـرێو لە کەموکوورتیی عەفووت بکـات.

مەسەلەی دوازدیەم: ئیبراهیم و ئیسماعیل (علیهما السلام) داوا لە خوا ﷻ دەکەن، کە پێغەمبەرێك لەنێو وەچەکەیاندا بڕەخسێنێ، ئەم چوار ئەرکە ئەنجام بدات: ﴿ رَبَّنَا وَٱبْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُواْ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ ۚ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴾، پەروەردگارمان لە نێوانیاندا پێغەمبەرێك بنێرە (ڕەوانە بکە) کە ئایەتەکانی تۆیان بەسەردا بخوێنێتەوەو، کتێبیان فێربکاتو، حیکمەتیان فێربکاتو، تەزکیەیان بکات، بێگومان تۆ زاڵی کاربەجێی، بۆ زانیاریتان ئەم تەعبیرە لە قورئاندا لە چوار شوێندا هاتوە، هەر لە سووڕەتی (البقرة)دا چەند ئایەتێك دوای ئەم ئایەتە هاتوەو، لە سووڕەتی (آل عمران)یشدا هاتوەو، لە سووڕەتی (الجمعة)شدا هاتوە، وە لە سێ شوێنان: ﴿ وَيُزَكِّيهِمْ ﴾، خراوەتە پێش ﴿ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ ﴾ و لە یەك شوێن: ﴿ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ ﴾، خراوەتە پێش ﴿ وَيُزَكِّيهِمْ ﴾، بەڵام لە هەر چوار شوێندا: ﴿ يَتْلُواْ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِكَ ﴾، هەر لە پێشەوەیە، ئەمەش ئەوەی لێوەردەگیرێ کە بناغەو بنەڕەتی دینداریی بریتیە لە خوێندنەوەی ئایەتەکانی خواو، دەبێ پێشێ لە قورئانەوە دەست پێبکەی، لە خوێندنەوەو تێگەیشتنی قورئان، پاشان تەزکیە بوونو پەروەردە بوون، لەسەر بناغەو بەپێی ئەو ئایەتانە دەبێو، پاكو چاك دەبی، ئنجا دوایی دەبێ هەوڵبدەی کە شەریعەتو بەرنامەی ژیان هەر لەو ئایەتانە وەربگری، وە دواییش بەشێوەیەکی حەکیمانەو لێزانانە بەرنامەو ئەو شەریعەتە لە ژیانی تاکیی و خێزانیی و کۆمەڵیی خۆتدا پیادە بکەی، ئا ئەوانە چوار شادەمارو چوار پایەی گەورەی دینداریی و مسوڵمانەتیی و بەندایەتییکردنن بۆ خوا، خوای پەروەردگار لەو کەسانەمان بگێڕێ، کە بەندایەتی ڕاستەقینەو ڕاستو دروستی بۆ دەکەن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سی و حەوتەمین

پێناسـەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسـەمان لە ئایەتی ژمارە (١٨٣ تاکو ١٨٥) لـە سـوورەتی (البقـرة) دەگرێتـە خۆی، لەو سێ ئایەتـەدا خوا ﷻ بۆ جاری پێنجەم ڕوو لە ئیمانداران دەکاتو پێیان ڕادەگەیەنێ، کە ڕۆژووگرتنیان لەسـەر پێویست کراوە، وەك چۆن لەسەر ئۆممەتانی پێش ئەوان پێویست کراوە، دوایی باس دەکات، کە ئەگەر نەخۆش کەوتن یاخود لە سەفەر بوون، بۆیان هەیە بەڕۆژوو نەبنو دوایی بیگرنـەوە. پاشـان باسـی مـانگی ڕەمەزان دەکات کە قورئانی تێـدا هاتۆتـە خـوار، وە باسی ئـەوە دەکات خـوا ﷻ دەیەوێ دینداریتان بۆ ئاسان بکاتو نایەوێ لێتان بە زەحمەت بخـات.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾ أَيَّامٗا مَّعۡدُودَٰتٖۚ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوۡ عَلَىٰ سَفَرٖ فَعِدَّةٞ مِّنۡ أَيَّامٍ أُخَرَۚ وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ فِدۡيَةٞ طَعَامُ مِسۡكِينٖۖ فَمَن تَطَوَّعَ خَيۡرٗا فَهُوَ خَيۡرٞ لَّهُۥۚ وَأَن تَصُومُواْ خَيۡرٞ لَّكُمۡۖ إِن كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴿١٨٤﴾ شَهۡرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِيٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلۡقُرۡءَانُ هُدٗى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَٰتٖ مِّنَ ٱلۡهُدَىٰ وَٱلۡفُرۡقَانِۚ فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهۡرَ فَلۡيَصُمۡهُۖ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوۡ عَلَىٰ سَفَرٖ فَعِدَّةٞ مِّنۡ أَيَّامٍ أُخَرَۗ يُرِيدُ ٱللَّهُ بِكُمُ ٱلۡيُسۡرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ ٱلۡعُسۡرَ وَلِتُكۡمِلُواْ ٱلۡعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُواْ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمۡ وَلَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ﴿١٨٥﴾ ﴾

مانـای وشـە بە وشـــەی ئایەتەکـــان

((ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! ڕۆژووگرتنتـان لەسـەر پێویـست کـراوە، وەك چۆن لەسـەر ئەوانـەی پـێش ئێـوە پێویـست کرابـوو، بـەڵكو پارێزکـاریی بکـەن ﴿١٨٣﴾ چەند ڕۆژێکی ژمێردراون، وە هەرکەسێکتان نەخۆش بـوو، یـان لـە سـەفەربوو (وە بـەڕۆژوو نـەبوو) بـا ژمارەیـەك لـە ڕۆژانـی دیکـە بگرێتـەوە، وە ئەوانـەی کـە زۆر بەزەحمــەت بۆیــان دەگیـــرێ، بــا فیدیــە بــدەن کــە خــواردنی نەدارێکــە، وە هەرکەسێکیش خۆبەخشانە چاکەی زیاد بکات، ئەوە بۆی باشتـرە، وە ئەگەر بـزانن ڕۆژووگرتنتـان چاکتـرە ﴿١٨٤﴾ ئـەو مـانگی ڕەمەزانـەی کـە قورئـانی تێـدا نێرراوەتـە خـوارێ، ڕێنمایی یە بۆ خەڵکی وە بە بەڵگەگەلی ڕوونی لـە ڕێنمـاییو جیاکـەرەوە (ی هـەقو ناهـەق)ی تێـدان، جا هەرکامێکـتان لەمیانـەی ئـەو مانگـەدا (لـە مـاڵ) ئامادەبوو بابیگـرێ. هەر کەسێکیش نـەخۆش بـوو، یـان لـە سـەفەر بـوو پاشان بـا ژمارەیــەك لــە ڕۆژانــی دیکــە بگرێتــەوە، خــوا ئاســانیی بۆتــان دەوێو نایــەوێ ســەغڵەتتان بکـات، (وە ئـەوەی گـوترا بـۆی ڕوونـکردنـەوە) تـاکو ژمارەکـە تـەواو بکـەنو (واتـە: ژمـارەی ڕۆژەکـانی مـانگی ڕەمـەزان) وە بـۆ ئـەوەی خـوا بـە گـەورە بگـرن لەسـەر ئەوە کە ڕێنمایی کردوون، وە تاکو سـوپاسگوزاریی بکەن ﴿١٨٥﴾)).

شـیکردنـەوەی هەندێـك لە وشـەکان

(ٱلصِّيَامُ): واتە: ڕۆژووگـرتن. (الصَّوْمُ فـي الأَصْلِ: الإمْسَـاكُ عَـنِ الفعْـلِ مَطْعَمَـاً كَـانَ، أو كَلامَــاً، أو مَـشِياً) وشـەی: (صَـوْم) لـە بنـەڕەتی زمانـدا بـە مانـای خۆگرتنـەوە دێ لـە هـەر کردەوەیـەك، خـواردن بـێ، یـان قـسەکردن بـێ، یـان ڕۆیـشتن بـێ، (والـصَّوْمُ فـي الـشَّرْعِ: إمْـسَـاكُ الـمُكَلّـفِ بالنِّيَـةِ مِـنَ الخَيْـطِ الأبيَضِ إلـى الخَيْطِ الأسودِ عَنِ المَفطِـراتِ)، واتـە: ڕۆژووگـرتن لـە زاراوەی شـەرعدا بریتیـە لەوە کە ئینسانێك کە تەکلیفی شەرعیی کەوتۆتـە سـەر، بـە

نیەتـەوە لـە دەزووی سـپی بەرەبـەیان هەتاکـو دەزووی ڕەشـی ئێـوارە، خـۆی بگرێتەوە لە هەموو ئەوانەی کە ڕۆژوو دەشکێنن، وەك: (خواردنو خواردنەوەو جووتبـوونی ژنو مێرد).

(لَعَلَّكُمْ): (لَعَـلَّ: طَمَـعَ وَ إشـفَـاقُ، وَقِيـلَ (لَعَـلَّ) مِـنَ اللهِ وَاجِـبٌ، وَفُسـر فـي كَثِيـر مِـنَ الـمَوَاضِعِ بـ- كـي) وشـەی (لَعَـلَّ) لـە زمـانی عەرەبیـدا، واتـە: ئومێـد وەبەرنانو سۆز نواندن، وە لە زۆر شـوێناندا وشـەی (لَعَـلَّ) بـە (كَـي)، واتـە: (تاکو) تەفسیـر کراوەو لێکدراوەتەوە هەندێکیش دەڵێن: خوا ﷻ کە وشـەی (لَعَـلَّ)ی بۆخـۆی بەکارهێنـاوە، واتـە: ئەوشـتەی لەسـەر خـۆی واجب کـردوە، چونکە دەڵـێ: (مِنْ عَـادَةِ كَـرِيمِ إذَا أَطـمَـعَ أَعْطَـى) واتـە: عـادەتی بەخـشندە ئەوەیـە، کە ئەگەر کەسێکی تەمادار کرد، پێشی بدات.

(مَّعۡـدُودَٰتٍ): واتە: (محصيات) ژمێردراوەکان، کۆی (معدود)ە، واتـە: ژمێـردراو، کـەم، چونکە شـتی کەم دەژمێردرێ (العِدَّةُ: الشَّيءِ الـمَعدُود) شتی ژمێـردراو، واتـە: ڕۆژانێکـی کـەم کـە دەژمێـردرێن، کـە مەبەسـت پێیـان سـی (٣٠) ڕۆژەی مانگی ڕەمەزانـە.

(مَّرِيضًـا): (الـمَرَضُ: الخُرُوجُ عَنِ الإعْتِـدَالِ جِسْمَاً أو رُوحَـاً)، (مَـرَض) بریتیـە لـە تێکـچوونی حاڵـەتی ئاسـایی ئینـسان، لـەڕووی جەسـتەیی یـاخود لـەڕووی دەروونییەوە.

(سَـفَـرٍ): واتە: چوونە دەرێی ئینسان لە ماڵ، کە ئەویش زانایان زۆر مشتومڕیـان لەوبارەوە کـردوە، کـە ئایـا سـەفەر ئەندازەکـەی چـەندەو چۆنە ؟ وە مـن ئـەو ڕایـەم پـێ پەسـندە کـە موتڵـەقی لـە مـاڵ دەرچـوون، بەنیـەتی سـەفەر، پێـی دەگوترێ سەفەر، واتە: ئەوەی کە لە عورفی خەڵکدا بە سەفەر ناو دەبرێو، لە شەرعیشدا پێی دەگوترێ سـەفەر، چونکە زانایان لەسـەر ئـەوە یەکـدەنگن کـە هەموو ئەو وشەو زاراوانەی شەرع نێوڕۆکی بۆ دیـاری نـەکردوون، مانایەکـەیان

دەگەڕێتەوە بۆ زمانو عورفو باوی خەڵكو، خەڵك ئەو وشەیان بۆچی بەكارهێنابوو، لە شەرعیشدا دیارە هەمان مەبەستی تێدا ڕەچاوكراوە.

(يُطِيقُونَهُۥ): (أَصْلُ الطَّوْقِ: مَا يُجْعَلُ في العُنُقِ خِلْقَةً أو صُنعَةً، والطَّاقَةُ: إسْمٌ لِمقْدَارِ مَا يُمكِنُ لِلإنسانِ أن يَفعَلُهُ بِمَشَقَّةٍ وذَلِكَ تَشْبِيه بِالطَوْقِ)، (طَوْق): بریتیە لە هەرشتێك كە لە گەردن دەكرێ، جا چ خوای پەروەردگار ئەوەی تێدا كردبێ، وەك كۆترو كەو كە خەتو نەخشیان لە ملدا هەن، (أَوْ صُنْعَةً) یاخود دروستكراوبێ، وەك ملوانكە كە ئافرەت لە گەردنی دەكات، یان پەتێك كە لە ملی كەسێك دەكرێ، وە (طَاقَة) بریتیە لەو ئەندازەیەی كە ئینسان دەتوانێ كارێكی پێبكات، بەڵام زۆر بەزەحمەت، لە (طَوْق)ەوە هاتوە، وەك ئەوەی ئەو شتە تەواو لێی وێك هاتبێتەوە، وەك چۆن گەردن بەندێك یان پەتێك كە دەخرێتە ملی ئینسان، لە هەموو لایان ڕا لێی وێك دێتەوەو تەواو فڕزەی لێ بڕیوە.

(فِدْيَةٌ): (الفِديَةُ: مَا يَقَي بِهِ الإنسَان نَفْسَهُ مِنْ مَالٍ يَبذلُه في عِبَادَةٍ وَقَصَّر فِيهَا)، (فِديَة): بریتیە لەو ئەندازە ماڵەی كە ئینسان دەیبەخشێ بۆ ئەوەی كە خۆی پێ بپارێزێ لە سزای خوا، لە خواپەرستییەكدا كەمتەرخەمیی تێدا كردوە.

(تَطَوَّعَ): (الطَّوْعُ: الإنقيَادُ وَيُضَادُّهُ الكُرْهُ)، (طَوع): بریتیە لە ملكەچیەكی بە خۆشحاڵییەوە، پێچەوانەی (كُرْه): كە بریتیە لە ملكەچیەكی بە ناخۆشحاڵیی، وەك خوای زاڵی دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِىَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ٱئْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا ...﴿١١﴾ ﴾فصلت، ئنجا ویستی ئاسمان دروست بكات، جا بە ئاسمانەكانو زەوی فەرموو: بە خۆشحاڵیی دروست بن یاخود بە ناخۆشحاڵیی، (واتە: ئەگەر بە خۆشحاڵیی دروست نابن بە ناخۆشحاڵیی هەردەبێ دروست بن) كە لێرەدا مەبەست پێی ئەوەیە ئیرادەو

ویستی خوا ئەوەندە زاڵە بەسەر مەخلووقاتیدا، کە هیچ کەسو هیچ شتێك ناتوانێ لە فەرمانی خوا دەرچێ، پێی خۆشبێ یان پێی ناخۆشبێ (وَالتَطَوّعُ: تكَلُّفُ الطَاعَةِ)، (تَطَوّع): بریتیە لەوە کە ئینسان فەرمانبەرییەك بۆ خوا ئەنجامبداتو زەحمەت لەخۆی بکات، (وَهُوَ في التَعَارف التَبَرُّعُ بِمَا لاَ يَلْزَمُ كَالتنفّل)، وە لە زاراوەی شەرعدا (تطوع): بریتیە لەوە کە ئینسان خۆبەخشیی بکاتو شتێك ئەنجامدا کە لەسەری پێویست نەبێت ﴿فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا﴾، واتە: هەرکەسێك چاکەیەکی کرد بەبێ ئەوەی لەسەری پێویست بێت، ﴿فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُۥ﴾، ئەوە بۆ ئەو چاکترە، واتە: پاداشتی زیاتری هەیە.

(ٱلشَّهْرَ): واتە: مانگ نەك مانگ بەمانای (قَمَر)، واتە: ئەو ماوەیە لە کات کە بە (٢٩) شەو یاخود (٣٠) شەو، ئەگەر مانگی قەمەریی بێ، یاخود بە (٣٠) یان (٣١) ڕۆژ تەواو دەبێ، ئەگەر مانگی خۆریی بێ، (الشهرُ: مُدَّةٌ مَشهورَةُ بإهلالِ الهلاَل)، (شەهر) ماوەیەکی زانراوە لەو کاتەوە کە مانگی یەك شەوە دێتو خەڵك دەنگ بەرزدەکەنەوەو دەڵێن: ئەوە (هلال)ە، لەو کاتەوە دەست پێدەکات، تاکو مانگ بەرزدەبێتەوە، کە مانگ (٢٩) شەو یاخود (٣٠) شەوی پێدەچێ، وە ئەگەر مانگی خۆریی مەبەست بێ بریتیە لە بەشێك لە دوازدە بەشی سووڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆردا، لە خاڵێکەوە بۆ هەمان خاڵ، کە لەوێوە دەستی پێکردوە.

(شَهِدَ): (الشهودُ: الحضُورُ مَعَ المُشاهَدَة، إمَا بالبَصَرِ، أو بالبَصِيرَةِ)، (شهود): بریتیە لە ئامادەبوون لەگەڵ بینیندا، چ بە چاو بینین، چ بە عەقڵ، کەواتە (شَهدَ) واتە: ئامادەبوون، کە لە زۆر لە تەفسیرە کوردییەکاندا، ئەو وشەیان بەهەڵە تەفسیر کردوە، دەڵێن: (شَهدَ) واتە: مانگی بینی، بەڵام (شَهدَ) لێرەدا بەمانای بینینی مانگ نیە، بەڵکو واتە: ئامادەبوو (حَضَرَ)

﴿ فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهۡرَ ﴾، ئەگەر فەرمووبای: (شَهِدَ القَمَر) ماناکەی: مانگی بینی، دەبوو، بەڵام بێگومان مانگ بە مانای: ماوەیەك لە كات نابینرێ، ئایا ماوەی زەمەنیی دەبینرێ؟ نابینرێ، بەڵام ئینسان تێیدا ئامادە دەبێت، کەواتە کە دەفەرموێ: ﴿ فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهۡرَ ﴾، واتە: هەرکەسێك لە ئێوە لەو مانگی ڕەمەزانەدا لە ماڵی خۆی بوو، ئامادەبوو ﴿ فَلۡيَصُمۡهُ ﴾، ئەوە لەسەریەتی بەڕۆژوو بێت.

(رَمَضَانَ): لە (رَمْض)ەوە هاتوە، (الرَمْض: أي شِدّةُ وَقعِ الشَّمْسِ) تیشكی خۆر كە لە شتێك دەداو گەرمی دادێنێ، دەگوترێ: (رَمَض)، وە دەگوترێ: (أَرْمَضْتهُ فَرُمِضَ) گەرمم داهێناو گەرم داهات، بۆیە مانگی ڕەمەزان ئەو ناوەی لێنراوە، چونکە مرۆڤ کە بەڕۆژوو دەبێ، هەناوی گەرم دەبێو تینی گەرمایی دەگاتە هەناوی، لەبەر تینوواپەتی.

(ٱلۡيُسۡرَ): (اليُسر ضِدُ العُسر) (وتَيَسر واستيسر، أي: تسَهَّلَ وَتَهَيَأ، وَاليُسر: السَّهْلُ)، واتە: (يُسر) پێچەوانەی (عُسر)ە، کەواتە (يُسر) واتە: ئاسانیی و (عُسر) واتە: بەزەحمەتو قورس، دەگوترێ: (تيسر واستيسر) هەردووکیان بە مانای ئاسان بوو، ئامادەبوو، دێن.

(ٱلۡعُسۡرَ): پێچەوانەی (يُسر)ە، واتە: زەحمەتو قورس، شتێك كە بە زەحمەت بکرێو قورس بێ، (والعُسرةُ عَدَم تَيسر وُجُود المَالِ) ئەوەیە کە کابرا ماڵو سامانی بە زەحمەت بۆ پەیدابێ ﴿ وَإِن كَانَ ذُو عُسۡرَةٖ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيۡسَرَةٖ ... ﴿٢٨٠﴾ ﴾البقرة، واتە: ئەگەر بابای قەرزدار سەغڵەت بوو، ماڵی دەست نەدەکەوت چاوەڕێی بکەن، هەتا خوا دەروویەکی لێدەکاتەوە، (يَوْمَ العُسْرَة): واتە: ئەو ڕۆژەی کە تێیدا ئیش بەزەحمەت دەبێت.

هـۆی هاتنه خـوارەوەی ئایەتەکـان

هـۆی هاتنـه خـوارەوەی ئـەو ڕسـتە کـە دەفـەرموێ: ﴿وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ فِدۡيَةٞ طَعَامُ مِسۡكِينٖ﴾، واته: لەسـەر ئەو کەسانەی بەزەحمەت پێیـان دەگیـرێ و دەبێ ئەوپەڕی توانـای خۆیان بەخـەرج بدەن، ئەوجار بۆیان دەگیـرێ، بۆیان هەیـە کە فیدیە بدەن، خـــواردنی نـەدارێك بـدەن {(أَخْرَجَ ابْنُ سَعْد فـي (طَـبَقَاتهِ) عَن مُجَاهِد هَذِهِ الآيَةَ نَزَلَت فـي َموْلاَي قَيْسُ بْنُ الـسّائِبِ ﴿وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ فِدۡيَةٞ طَعَامُ مِسۡكِينٖ﴾، فَأَفْطَرُ وَأَطْعَم لِكُلِّ يَوْمٍ مِسكِينًا)}، واتـه: ئـبن سـەعد لە (طبقات)ی خۆیدا هێناویەتی لە موجاهیدەوە {موجاهید قوتـابی عەبدوڵـلای کوڕی عەبباسە خوا لـێی ڕازی بێ، واته: لـه زانایـانی (تابعـین)ە} کـه گوتوویـەتی: ئـەم ئایەتـە لـەبارەی (قَيْسُ بْنُ الـسّائِبِ)ی مـەولام هاتـە خـوار: ﴿وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ فِدۡيَةٞ طَعَامُ مِسۡكِينٖ﴾، کـە ڕۆژووەکـانی ڕەمـەزانی نەگـرتو لەجیـاتی هـەر ڕۆژێـك نـانی نەدارێکـدا، دیـارە (موجاهیـد) سـەییدێکی هـەبووە کـە ئـازادی کردوە، چونکە وشەی: (مولـی) لە زمانی عەرەبیدا هەم بەمانای (مُعْـتِق) دێ، واته: ئازادکـەر، هـەم بـە مانـای (مُعْـتَقْ) دێ، واتـە: ئازادکـراو، جـا دیـارە (قَيْـسُ بْـنُ الـسّائِبِ) هـاوەڵ (صـحابي)ە، خـوا لـێی ڕازی بـێ، وە ئـەم ئایەتـە دەربـارەی وی هاتۆتە خـوار، کـە مـەولای موجاهید، {واتـە: سـەیدی} بـووەو موجاهیـد وەختـی خـۆی کۆیلـەی ئـەو بـووەو ئـازادی کـردوە، دیـارە تەمـەنی زۆر بـووە، وە بـەڕۆژوو نەبووەو لە ڕەمەزانـدا ڕۆژووی نەگرتووە، وە لـەجیاتی هـەر ڕۆژێـك خـواردنی داوە بە نەدارێـك، واته: ژەمە خواردنێك.

مانــای گـشــتی ئایەتەکــان

خوا ﷻ بۆ جاری پێنجەم لەم سوورەتە موبارەکەی (البقرة)دا، ڕوو لە کۆمەڵی ئیمانـدارو کۆمەڵگـای ئیمانـدار دەکـات، وە بـە نازنـاوێك کـە زۆر لەلایـان خۆشەویستە دەیاندوێنێ، کە بریتیـە لـە نازنـاوی ئیمانو دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئەگەر تێبینیتان کردبێ تا ئێستا ئـەم (٥) پێنج جارە، کە خوا فەرموویەتی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، هەر جارە خوای کاربەجێ شتێکی گەورەو گرنگی بە ئیمانداران ڕاگەیاندوە، بۆیە بە ناوی: ئیمانـداران بـانگی کـردوون بـەو ناوونیـشانە بـەرزە دوانـدوونی، ئەگـەر تەماشـای هەموو شوێنەکان بکەینەوە، ئەوە زۆر ڕۆشنو ئاشکرایە، جا یەکێك لەو شتانەی کە لە پایەکانی کەسایەتی مسوڵمانان دادەنرێت، بریتیە لە ڕۆژووگرتنی مانگی ڕەمەزان، بۆیە خوا ﷻ لێرەدا ئیمانداران ئاگادار دەکاتەوە: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴾، ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە ! ڕۆژووگرتنتـان لەسـەر پێویسـت کـراوە، وەك چـۆن لەسـەر ئەوانەی پێش ئێوە پێویست کرابوو، بۆ ئەوەی خۆتان بپارێزن، یاخود بۆ ئەوەی ببنـە پارێزکارو تەقواتان پەیدابێ.

لەم ئایەتە وەردەگیرێ کە هەموو ئـەو گەلو کۆمەڵانـەی لـە پـێش پێغەمبـەری ئیسلام ﷺ (موحەممەد)دا بوونو، پێغەمبەرانیان لەنێودا ڕەوانەکراونو، کتێبیان بۆ هاتۆتە خوار، لە شـەریعەتی هەموویـاندا ڕۆژووگـرتن هـەبووە، ئـەم ئایەتـە وای لێوەردەگیرێ، چونکە بەگشتی فەرموویەتی: ﴿كَمَا كُتِبَ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ ﴾، کەواتە: دەتوانین بڵێین: هیچ شەریعەتێك نەبووە کە ڕۆژووگرتنی تێدا نەبێ، هەروەك هیچ شەریعەتێکیش نەبووە نوێژکردنی تێدا نەبێ، ئنجا

حیکمەتەکەشی بەیان دەکـات ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴾، بـۆ ئـەوەی کـە خۆتـان بپـارێزن، وشەی: (تقـوی) یانی: پارێزکـاریی، جا ئەوە زۆر شتی لێوەردەگیـرێ، واتـە: خۆتـان بپارێزن لـە سـزای خـوا، چونکە خـوا ﷻ کەسێك فەرمانـەکانی جێبـەجێ نەکـات سـزای دەدا، یاخـود خۆتـان بپـارێزن لـەو دەردو نەخۆشـییانەی بەهـۆی زۆرخـۆریـیو بـەردەوامیی لەسـەر خـواردنو خواردنـەوەو زێـدەڕۆیی تێداکردنیانەوە، پەیدا دەبن، یاخود بـۆ ئـەوەی خۆتـان بپـارێزن لـە گونـاحو تـاوان، چونکە ئینـسانی ڕۆژووگـر بـەرگریی (مَنَاعَة)ی دژی گونـاحی تێـدا دەبـێ، یـاخود خۆتان بپـارێزن لـە ڕەوشـتو هەڵسوکەوتی ناشیـرین، چـونکە ئینـسانی ڕۆژووگـر سـەیتەرەو کۆنتـرۆلی بەقوەتتـر دەبێ بەسـەر خۆیـدا، کـە تووشـی غەڵەتو کـەمو کـوڕیی نەبـێ، بـە پێـچەوانەی ئـەوەوە کـە لـەنێو مـسوڵمانانـدا بـاوە کـە یـەکێك بەڕۆژوو دەبـێ، دەڵێن: لـێی گـەڕێن بەڕۆژوویە زوو تووڕە دەبێ ! کە ئەسڵی خـۆی ڕۆژوو بـۆ ئەوەیـە مرۆڤـ تـووڕە نەبـێ، نـەك بـە بیـانووی ڕۆژووگرتنـەوە، وەك فیشـەکە شێتە بتـەقێ، یان وەك شیـر هەڵچـێو لەگەڵ خەڵکدا ڕووبەڕوو بێتـەوە!! بەڵێ ڕۆژووگـرتن بۆ ئەوەیە کە ئینسان ئەخلاقو ڕەوشتی جوان بـێ، جا شـتێك کـە بۆیـە دانـراوە ئینـسان ئـەخلاقو ڕەوشـتی پێـی جـوان بـێ، بیکاتـە بیـانووی تێکدانی ڕەوشـتو هەڵسوکـەوتی خـۆی، ئـەوە بەڕاسـتی شـتێکی خراپـە، هـەروەك ڕۆژووگـرتن بـۆ ئەوەیـە کـە ئینـسان نـەفسو ڕووحـی سـەیتەرە بکـات بەسـەرجەستەیدا، بەڵام زۆر کەس مانگی ڕەمەزان دەکاتە مانگی خواردنی خـۆشو ڕابواردنی خۆشو سفرەو خوان ڕازاندنەوە !! کە بەڕاستی ئەوەش هەڵەیە، چونکە ئێمە ژەمێك دەپەڕێنین نیوەڕۆ نـان ناخۆین، جا ئەگەر هـاتو بـەربانگـو پارشـێوان هێنـدەت خـوارد کـە هـی نیـوەڕۆ بـەزیادەوە قـەرەبووی بکـەیەوە، مانـای وایـە بـەڕۆژوو نەبی چاکتـرە لەڕووی جەستەییەوە، چونکە لایـەنی کـەم، خواردنـەکانت دابـەش دەکـرد، بـەڵام ئـەوەی کـە دەبـوو نیوەڕۆیـان بیخـۆی بـەربانگـو پارشـێوان بیخۆی خۆت ئەزیەت دەدەی، بۆیە زۆر کەس لە ڕەمەزانـدا نـەخۆش دەبـێ، یـاخود دوای ئەوەی کـە ڕەمـەزان تـەواو دەبـێ، جێـژنان زۆر کـەس نـەخۆش دەبـێ، لەبـەر

ئەوە کە وەك خوا فەرموویەتیو وەك پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی بەو شێوەیە بەڕۆژوو نابن، ئنجا ڕوونی دەکاتەوەو دەفەرموێ: ﴿ أَيَّامًا مَّعۡدُودَٰتٍ ﴾، واتە: وا مەزانن ئەو ڕۆژانەش کە تێیاندا بەڕۆژوو دەبن، زۆرن، ڕۆژانێکی ژمێردراونو چەند ڕۆژێکی کەمن، سی (٣٠) ڕۆژە زۆر نیە، لە سێ سەدو شەستو پێنج (٣٦٥) ڕۆژ تۆ (٣٠) ڕۆژ بەڕۆژ دەبیو خۆت دەگریەوە، ئەویش نەك خۆگرتنەوەیەکی وابێ کە سەغڵەت بی، بەڵکو تەنیا چەند سەعاتێ خۆت دەگریەوە، ئنجا لەگەڵ ئەوەشدا کە ڕۆژەکان کەمن، وە ماوەی بەڕۆژووبوونەکەش کەمەو لە ڕۆژهەڵاتەوە تا ڕۆژئاوایە، ئنجا لەوێشدا خوا ﷻ دیسان میهرەبانییو بەزەیی خۆی خستۆتە کار، دەفەرموێ: ﴿ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوۡ عَلَىٰ سَفَرٖ فَعِدَّةٞ مِّنۡ أَيَّامٍ أُخَرَ ﴾، لەوەشدا ئەگەر یەکێکتان نەخۆش بوو، یان لە سەفەرێ بوو، وە بەڕۆژوو نەبوو باچەند ڕۆژێك لە مانگەکانی دیکە بگرێتەوە، واتە: با ڕۆژانێکی دیکە لەجیاتی ئەو ڕۆژانەی کە نەخۆش بووە، یان کە لە سەفەرێ بووە، بگرێتەوە بەڵام کەسانێك هەن لە سەفەرێ نینو نەخۆش نین، بەڵام ڕۆژوویان بەزەحمەت بۆ دەگیرێ ﴿ وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ ﴾، وە ئەوانەش کە زۆر بەزەحمەتو دەبێ ئەوپەڕی توانای خۆیان بخەنە گەڕ، ئەوجار ڕۆژوویان بۆ دەگیرێ ﴿ فِدۡيَةٞ طَعَامُ مِسۡكِينٖ ﴾، ئەوانەش با ڕۆژوونەگرنو فیدیە بدەن، قەرەبووویەك بدەن، کە بریتیە لە خواردن دان بە نەدارێك، واتە: ژەمە خواردنێك، با ژەمە خواردنێك بدەن بە برسییەك، لەجیاتی ئەوەی کە ناتوانن بەڕۆژووبن، جا یان لەبەر ئەوەی کە نەخۆشێکی بەردەوامن، یان لەبەر ئەوەی زۆر پیربوون، یان ئافرەت کە منداڵی لە زگدابێ، یان ئافرەت کە منداڵی لەبەربێ، کە شیری پێدەدا، لە هەموو ئەو حاڵەتانەدا، با فیدیە بدەن، بەڵام دیارە ئەوە بۆ کەسێکە کە لە توانایدا نیە، وە ئومێدیشی نیە چاك بێتەوە، بەڵام ئافرەت کە لەبەر ئەوەی منداڵی لە زگ دایە، یاخود لەبەر ئەوەی منداڵی لەبەرەو شیری پێدەدا، بەڕۆژوو نابێ، ئەوە دەبێ دوایی ڕۆژووەکەی بگرێتەوە، وە هەندێك لە زانایان دەڵێن: ئەو فیدیەیە

بۆ ئـافرەت نیـە، ئـافرەت ئـاوس (حامـل)و شیـردەر (مرضـع)، بەڵـکو تـەنیا بـۆ کەسێکە کە ڕۆژووی پـێ ناگیـرێ، چـونکە ئـافرەت مـادام هـەر بیگرێتـەوە فیدیـەی ناکەوێتە سەر وە من ئەم ڕایەم پێ ڕاستو بەهێزە، وەك لە كتێبی (خواپەرستیی ئیـسلامیی) بـەرگی چـوارەمدا، باسـم کـردوە، ﴿ فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُۥ ﴾، هەرکەسێکـیش خۆبەخـشانە چاکـەی زیـاد بکـات، ئـەوە بـۆی باشتـرە ﴿ وَأَن تَصُومُواْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴾، وە ئەگـەر بـەڕۆژووبن (واتـە: بـا نەخۆشـیش بـنو، لـە سـەفەریش بـن مـادام لـە خۆتـان ڕاببیـنن، بەڕۆژووبوونەکـەتان) چاکتـرە ئەگـەر بـزانن، دیـارە بـە مـەرجێك بـەهۆی ڕۆژووگرتنەکەوە نەخۆشییەکە زیاد نـەکاتو سـەفەرەکەش سـەفەرێکـی وانـەبێ، کـە ئەگـەر بـەڕۆژووبووی پـەکت بکـەوێ، ئنجـا باسـی مـانگی ڕەمـەزان دەکـات، دەفـەرموێ: ﴿ شَهْرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلْقُرْءَانُ ﴾، مـانگی ڕەمـەزانێك کـە قورئانی تێدا نێرراوەتە خـوار ﴿ هُدًى لِّلنَّاسِ ﴾، ڕێنمایی یـە بـۆ خـەڵك، ئـەم قورئانـە بـۆ هـەموو خـەڵك ڕێنمـایی یـە، ئـەدی بۆچـی لـە سـەرەتای سـوورەتی (البقـرة)دا دەفـەرموێ: ﴿ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴾؟ چـونکە تـەنیا پارێزکـاران ئیـستفادەی لێدەکەنو تەنیا ئەوان بـە کـردەوە لـێی بەهرەمەنـد دەبـن، ئەگـەرنا لە ئەسڵـدا خـوا بـۆ هـەموو بەشـەری نـاردوە ﴿ وَبَيِّنَٰتٍ مِّنَ ٱلْهُدَىٰ وَٱلْفُرْقَانِ ﴾، وە قورئـان چـەندان ڕوونکردنـەوەی تێـدا هـەن، وە جیاکـەرەوەیە لـە نێـوان هـەقو بـاطـڵ، چـاكو خـراپ، ڕاسـتیو درۆدا، ﴿ فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ﴾، جـا هـەرکامێك لـە ئێـوە لەمیانـەی ئـەم مانگـەدا لـە مـاڵی خـۆی بـوو، ئامـادە بـوو، بـا بـەڕۆژووبـێ، نـەك هەرکـەس مـانگی ببینـی، چـونکە نەیفەرمـووە: (فَمَـن شـهِدَ مِنكُم القَمَر)، وە ﴿ شَهِدَ ﴾، لێرەدا بەمانـای (حَضَرَ) دێت، نـەك بـەمانای (رَأى)، واتـە: هەرکـامێك لـە ئێـوە ئامـادە بـوو، نیـشتەجێ بـوو، لـە مـاڵـی خـۆی بـوو، لـە

سەفەرێ نەبووو نەخۆشیش نەبوو، بابیگرێ ﴿وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾، بەڵام هەرکەس نەخۆش بوو، یان لە سەفەرێ بوو (واتە: بەڕۆژوو نەبوو)، با بە ئەندازەی ئەو ڕۆژانەی کە خواردوونی، لە ڕۆژانی دیکە بگرێتەوە، لە کۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿يُرِيدُ ٱللَّهُ بِكُمُ ٱلْيُسْرَ﴾، خوا ئاسانیی بۆ ئێوە دەوێ، کە ئاوا بەو شێوەیە ڕۆژانێکی کەمی لەسەر فەرز کردوون، ماوەکەی کەمەو ئەگەر نەخۆشیش بوون یاخود لە سەفەریش بوون دوایی دەیگرنەوە، یاخود ئەگەر هەر بۆتان نەگیرا، فیدیەتان لێوەردەگیرێ، ئەوە هەمووی ئاسانکردنە لەلایەن خوای پەروەردگارەوە ﴿وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ ٱلْعُسْرَ﴾، وە (خوای بە بەزەیی) نایەوێ باری شانتان قورس بێتو، نایەوێ سەغڵەتتان بکاو، نارەحەتتان بکات ﴿وَلِتُكْمِلُوا۟ ٱلْعِدَّةَ﴾، (بۆیە خوا ئاسانکارییتان بۆ دەکات) تاکو ژمارەکەی تەواوبکەن {لە سەفەرێ چەندتان خواردبوو، بە نەخۆشیی چەندتان خواردبوو، تەواوی بکەن، مانگ (٢٩) بوو (٢٩)ی تەواو بکەنو، (٣٠)ی بوو (٣٠)ی پڕ تەواو بکەن} ﴿وَلِتُكَبِّرُوا۟ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمْ﴾، وە بۆ ئەوەی خوا بەگەورە بگرن بەهۆی ئەوەوە کە ئێوەی ڕێنمایی کردوە، (واتە: کە مانگی ڕەمەزانتان تەواو کرد (الله أكبر)ەکان بکەن، لەسەر ڕای زۆر لە توێژەرەوانی قورئان) ﴿وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾، (وە خوا ﷻ ئەو ئاسانکارییانەی بۆ ئێوە هێناوەتە پێش، وە ئەو عیبادەتە گەورەیەی لەسەر ئێوە فەرز کردوە) بۆ ئەوەی سوپاسگوزاریی بکەن، واتە: ئێوە کاتێك بەندایەتیی بۆ خوا دەکەن، دەبێ مەمنوون بن، کە خوا ڕێی پێداون بیپەرستنو، ئەو لوتفەی لەگەڵ کردوون کە بفەرموێ: بەوە لێتان ڕازی دەبم، لە ڕاستیدا ئینسان دەبێ سوپاسگوزاربێ بۆ خواو، عیبادەتەکەی بە مەمنوونییەوە ئەنجام بدا، مادام خوا فەرمانی پێکردوە، دەبێ وەك بەخششو خەڵات تەماشای بکەن.

چەنـد مەسـەلەیـەكـی گرنـگ

مەسـەلەی یەكـەم: یەكـەم شـت كـە دەمـەوێ ئامـاژەی پـێ بكـەم لـەم ئایاتانـەدا، ئەوەیـە كـە بـۆ جـاری پێنجـەم لـەم سـوورەتە موبارەكـەی (البقـرة)دا ڕسـتەی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، دووبارە دەبێتەوە، كـە وەك پێـشتریش باسـم كـرد لـەم سوورەتی (البقـرة)دا یـازدە (١١) جاران ئـەم ڕسـتە موبارەكـە هاتوە، وە هـەموو جارێكیش لە سـەرەتای باسكردنی بابەتێكی گـەورەو گرنگـەوە هـاتوە، لێـرەدا لـە سـەرەتای باسـكردنی یـەكێك لـە پایـەكانی ئیـسلام هـاتوە، كـە بریتیـە لـە ڕۆژووگرتـی مـانگی ڕەمـەزان، خـوا ﷻ ئێمـەی ئیمانـدار دەدوێنـێو دەفـەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلصِّيَامُ ﴾، ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە ڕۆژووگرتنتـان لەسـەر پێویـست كراوە.

مەسـەلەی دووەم: ڕۆژووگـرتن یـانی چـی؟ لـە پێـشتـر باسمـان كـرد كـە (صـیام و صـوم) لە ئەسـڵی زمانـدا یـانی چـی؟ بـەڵام لـە پێناسـەی شەرعـدا زانایـان بـەم شێوەیە پێناسـەیان كردوە، بۆ وێنە: (القُرطُبي)[1] دەڵـێ: ((الـصَوْمُ فـي الشَّـرْعِ: الإمـسَاكُ عَن الـمفطِراتِ مَـعَ إقتـرانِ النيِّـةِ بـهِ مِـن طلـوعِ الفَجْـرِ إلـى غُـرُوبِ الـشَّمسِ وَتَمَامُـهُ وَكَمَالُـهُ باجتِنَـابِ الْمَحْظُـورَاتِ وَعَـدَمِ الوُقُـوعِ فـي الـمُحَـرَّمَاتِ))، واتـە: ڕۆژووگـرتن لـە زاراوەی شەرعـدا: بریتیـە لـە خۆگرتنـەوە لـەو شـتانەی كـە ڕۆژوویـان پـێ هەڵـدەوەشێتەوە، لەگـەڵ هـەبوونی نیـەت لـە سپێدەی بەرەبەیانـەوە هـەتاكو ئـاوابوونی خـۆر، وە تەواویەكەشـی (تـەواوبوونی ڕۆژوو) بەوە دەبێت، كە ئینسان خـۆی لـە هـەموو ئـەو شـتانە بپـارێزێ كـە خـوا قەدەغەی كردوون، وەبێ فەرمانیی خوا نـەكات. دیـارە پێـشتـر باسمـان كـرد كـە ڕۆژوو بە خواردنو خواردنەوەو بە جووتبوون (جمـاع) یان بەهەر شێوەیەك لە

---

١) بڕوانە: (الجامع لأحكام القرآن)، ج: (٢)، ص: (٥٠٨).

شێوەکان مرۆڤ ئاوی بێتەوە، مادام بە ئاگاداریو بەدەستی خۆی بێ، ئەوە ڕۆژوو بەوە دەشکێو هەڵدەوەشێتەوە، دەربارەی ئەوە کە ڕۆژووگرتن تەنیا ئەوە نیە ئینسان دەمو داوێنی بەڕۆژوو بێت، بەڵکو پێویستە دڵو دەروونیو عەقڵو هۆشو ئەندامەکانیشی بپارێزێ، دیارە هەمیشە ئینسان دەبێ خۆی بپارێزێ لە گوناح، بەڵام لە کاتی ڕۆژووگرتندا دەبێ زیاتر لە خۆی وریابێ، بۆ ئەوەی ئەو عیبادەتو خوا پەرستییەی کە ڕۆژووگرتنە، چاك جێگا بگرێو چاکتر قەبووڵ بێ، لەوبارەوە ئەو فەرمووده هەیە، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(مَنْ لَمْ يَدَعْ قَوْلَ الزُّورِ، وَالجَهلِ، وَالعمَلَ بِهِ، فَلَيسَ لِلَّهِ حَاجَةٌ في أَنْ يَدَعَ طَعَامَهُ وشَرَابَهُ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٦٠٥٧)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٣٦٢)، وَالتِّرمِذِيّ برقم: (٧٠٧)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (١٦٨٩)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٣٤٨٠)، عَن أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه} ، واتە: هەرکەسێك قسەی درۆ یان قسەی لارو نەفامانە (قسەی خراپو حەڕام) وە کردەوەی خراپو حەڕام واز لێ نەهێنێ، خوا هیچ پێویستی بەوە نیە کە خواردنو خواردنەوەکەی واز لێ بێنێ، واتە: خوا پێویستیی بەوە نیە خۆی برسیيو تینوو بکات، مادام خۆی لە گوناهان نەپارێزێ، هەڵبەتە لێرەدا مەبەست ئەوە نیە کە ئەگەر خۆی لە قسەو کردەوەی درۆو نەفامانە بێنێ. خوا پێویستیی پێیە !! لە هیچ حاڵان داخوا هەر پێویستی پێ نیە، بەڵام لە حاڵی پارێزکردن لەو شتانەدا ڕۆژووەکەی قەبووڵو لە حاڵی پارێزنەکردندا قەبووڵ نابێ.

<u>**مەسەلەی سێیەم:**</u> ڕۆژووگرتنی مانگی ڕەمەزان، یەکێکە لە پێنج پایەکانی ئیسلام، دیارە خوا ﷻ لێرە هەر فەرموویەتی: ﴿كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلصِّيَامُ﴾، ڕۆژووگرتنتان لەسەر پێویست کراوە، کە دوایی بەپێی سیاقی ئایەتەکان بۆمان دەردەکەوێ کە مەبەست پێی مانگی ڕەمەزانە، چونکە دوایی دەفەرموێ: ﴿شَهۡرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِيٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلۡقُرۡءَانُ﴾، بەڵام لە سوننەتی پێغەمبەردا ﷺ ئەوەش ڕوونکراوەتەوە، کە گرتنی ڕۆژووەکانی مانگی ڕەمەزان، یەکێکە لە

پێـنج پایـەکانی مـسوڵمانەتیی‌و دینـداریی شەخـصیی، وەك پێغەمبـەر ﷺ فەرموویەتی: {(بُنِـيَ الإِسلاَمُ عَلَى خَمْسٍ: شَهادَةِ أَنْ لاَ إِلَـهَ إِلاَّ اللّه، وَأَنَّ مُحَمَّداً رَسولُ اللّهِ، وَإقَامِ الصَّلاَةِ، وإيتَـاءِ الزَكَاةِ، والحَجِّ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ) (رَوَاهُ البُخاري بـرقم: (٨)، ومُـسلم بـرقم: (١١٤)، والتِّرمِـذِيّ بـرقم: (٢٦٠٩)}، واتـە: ئیـسلام لەسەر پێنج شتان بنیاتـنراوە: شایەتمان بـەوە کە بێجگە لە خوا پەرسـتراوی دیکـەنین، وە کـە موحەممـەد ڕەوانـەکراوی خوایـە، وە بـەرپاکردنی نوێـژ، وە زەکاتـدان، وە حـەج کـردن، وە گرتنـی ڕۆژووی مـانگی ڕەمـەزان، لێـرەدا زۆر لـە مسوڵمانان وا حاڵین کە مەبەسـتی پێغەمبەر ﷺ ئەوەیـە کـە هەرکەسـێك ئـەو پێـنج شتەی ئەنجامدان، مانای وایە مـسوڵمانەتیی تـەواو کـردوە، بـەڵام دەمـەوێ هەموو لایەکتان بزانن کە مەبەست لە ئیسلام لێرەدا مسوڵمانەتیی شەخصییەو هەر کات مرۆڤ ئەم پێنجانـە لەخۆیدا ئـەنجام بـدا، ئنجا وەك شـەخص دەبێتـە مـسوڵمان، شـایەتمان هێنـان کـە ئیمـان‌و عەقیـدە دەگرێتـەوە نێوخـۆی، وە بـەرپاکردنی پێـنج فـەرزەی نوێـژ، زەکاتـدان، ڕۆژووگـرتن، حـەج کـردن، ئەوانـە پێنج درووشم‌و نیشانەن بۆ ئـەوەی کـە ئێمـە بـزانین ئـەو شەخـصە مـسوڵمانە یان نا ؟ ئەمما ئەگەر مـسوڵمانەتیی لـەو پێنجانـەدا کورت بێتـەوە، مانـای وایـە ئەو هەموو ئایەت‌و یاساو ئەو هەموو شتانەی دیکە کـە لـە قورئـان‌و سـوننەتدا باسکـراون، دەبێ زیادبن ! کە بە تەئکید وانیـە‌و مەبەسـت لـەم پێنجانـە، پێـنج درووشم‌و نیشانەن، کە ئێمە بزانین ئەو شەخـصە مـسوڵمانە یـان نـا ؟ تەماشا دەکەین: ئەگەر شایەتمانی هێنا دەزانین کە ئەوە تەعبیـر لـە ئیمـان‌و عەقیـدەی مسوڵمانەتیی خۆی دەکات، وە ئەگەر نوێژی کرد، دەزانین کە ئەوە بەندایـەتیی بـۆ خـوای خـۆی دەکـات، وە ئەگـەر زەکـاتی داو ڕۆژووی گـرت‌و حـەجی کـرد، دەزانـین کـە ئـەو شـەخـصە شـەخـصێکی پابەنـدە بـە ئیـسلامەتییەوە، بـەڵام ئیسلامەتیی بە تەئکید لەو پێنجانەدا کورت هەڵنـەهاتوە.

مەسـەلەی چوارەم: پاداشـت‌و پلـەو پایـەی ڕۆژووگـرتن چییەو چۆنە؟ پێغەمبـەر ﷺ فەرمایـشتی زۆرن لـەوبارەوە کـە ڕۆژووگـرتن پلـەو پایەکـی بـەرزو

پاداشتێکی گەورەی هەیە:

١) {(عَنْ أبي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسولَ اللّهِ ﷺ قَالَ اللّهُ ﷻ: كُلُّ عَمَلِ ابْنِ آدَمَ لَهُ، إلاَّ الصِّيَامَ، فإنَّهُ لي وَأنا أَجزي بهِ، وَالصِّيَامُ جُنَّةٌ، وَإذَا كَانَ يَوْمُ صَومِ أَحَدِكُمْ فَلاَ يَرْفُثْ وَلاَ يَسخَبْ، فإنَ سَابَّهُ أحَدٌ أو قَاتَلَهُ، فلْيَقُلْ إنّي امْرُؤٌ صَائِمٌ، وَالَّذي نَفسُ مُحَمَد بيَدِهِ! لَخُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ أَطيَبُ عِندَ اللّه، يَوْمَ القيَامَةِ، مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ، لِلصَّائِمِ فَرحَتَانِ يَفْرَحُهُمَا: إذَا أفْطَرَ فَرِحَ بِفَطرهِ، وَإذَا لَقِيَ رَبَّهُ فَرِحَ بِصَوْمِهِ) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَاري برقم: (١٩٠٤)، وَمُسْلِم برقم: (٢٧٠٠)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٢٢١٥)}، پێغەمبەر ﷺ ئەم فەرمایشتە بەشێکی لە خواوە دەگێڕێتەوە کە پێی دەگوترێ: فەرموودەی قودسیی، فەرموودەی قودسیی ئەوەیە خوا فەرمووبێتی، بەڵام پێغەمبەر ﷺ بە وشەو داڕشتنی خۆی دایبڕێژێ، فەرقی لەگەڵ قورئان ئەوەیە کە قورئان وشەو داڕشتنەکەشی هی خوایەو، ماناو مەبەستەکەشی هی خوایە، بەڵام بەشی دووەمی فەرمایشتەکە هەر فەرموودەی ئاسایی پێغەمبەرە ﷺ، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: خوای بەرزو مەزن فەرموویەتی: هەموو کردەوەی ئادەمیزاد بۆ خۆیەتی جگە لە ڕۆژووگرتن (واتە: ڕۆژووگرتن هیچ بەشی نەفسی تێدا نیە، ئەگەر ئینسان بە ساغی بۆ خوا نەیکات، نایکات، بەڵام دەگونجێ لە نوێژکردندا، لە زەکاتداندا، ئینسان ڕووپامایی‌و ڕوودەربایسی خەڵکی بکات) ڕۆژووگرتن تەنیا بۆ منە وە منیش پاداشتی دەدەمەوە وە ڕۆژووگرتن قەڵغانە، {واتە: وەك چۆن قەڵغان (سوپەر) ئینسان دەپارێزێ، کاتێ خۆی سوپەریان بەکاردەهێنا بۆ ئەوەی لە تیرو شیرو ئەوانە پارێزراوبن، ئاوا ڕۆژووگرتنیش قەڵغانێکە ئینسان دەپارێزێ، هەم لە شەیتان هەم لە گوناح‌و تاوان} ئەگەر ڕۆژێ تێیدا بەڕۆژوو بوون (واتە: یەکێکتان بەڕۆژوو بوو) با وشەی ناشیرین‌و ناقۆڵا نەڵێ، بەتایبەتی ئەوەی پەیوەندی بەلایەنی جینسییەوە هەیە نەیڵێ، وە با گاڵە گاڵ‌و قڕەقڕ نەکات، جا ئەگەر

کەسێك جنێوی پێدا یاخود شەڕی پێ فرۆشت، با بڵێ: من بەڕۆژووم (لەگەڵی نەچێتە تەرازوویەوە)، ئەوەندە فەرمایشتی خوایە پاشان، پێغەمبەر ﷺ بۆخۆی دەفەرموێ‌و زۆر جار سوێندی بەم شێوەیە خواردوە: سوێند بەو کەسەی کە گیانی موحەممەدی بەدەستە بۆنی گۆڕراوی دەمی ڕۆژووەوان لەلای خوا خۆشترە لە بۆنی میسك {ڕۆژووەوان تامی زارو بۆنی زاری دەگۆڕێ، ئەو بۆنە گۆڕاوە، لای خوا لە بۆنی میسك خۆشترە} ڕۆژووگر دوو دڵخۆشی بۆ هەن، کە پێیان دڵخۆش دەبێ، کە یەکێکیان هەرکاتێك بەربانگی کردەوە، پێی دڵخۆش دەبێ، وە کاتێك دەگاتە پەروەردگاریشی دڵیخۆش دەبێ بە ڕۆژووەکەی، (کە پاداشتەکەی دەبینێ چەندە گەورەیە، پێی دڵخۆش دەبێ).

٢) لە فەرمایشتێکی دیکەدا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(مَا مِنْ عَبْدٍ يَصُومُ يَوْمَاً فِي سَبِيلِ اللّهِ، إلاَّ بَاعَدَ اللّهُ، بِذَلِكَ اليَوْمِ، وَجْهَهُ عَنِ النَّارِ سَبْعِينَ خَرِيفَاً) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ برقم: (٢٨٤٠)، وَمُسْلِم برقم: (٢٧٠٤)، عَنْ أَبي سَعِيدِ الخُدريّ رضي الله عنه}، واتە: هەر بەندەیەك یەك ڕۆژ لەڕێی خواداو لە پێناوی خودا بەڕۆژووبێ، خوا حەفتا ساڵە ڕێ بەهۆی ئەو ڕۆژەوە دەم‌وچاوی لە ئاگری جەهەننەم دووردەخاتەوە.

٣) ئەمەش فەرمایشتێکی دیکەی پێغەمبەرە ﷺ، کە ئەمەیان دەربارەی خودی ڕۆژوو گرتنەکەیە، فەرموویەتی: {(مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيْمَاناً وَاحتِسَاباً، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (١٩٠١)، وَمُسْلِمٌ برقم: (١٧٧٨)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٢٢٠٥)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (١٦٤١)، عَنْ أَبي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه)، واتە: هەرکەسێك ڕۆژووی مانگی ڕەمەزان بگرێ بە بڕوا پێبوونەوەو بە خوا پێ مەبەستبوونەوە {(احتسابا)، واتە: بەس لای خوا پاداشتەکەی حیساب بکات‌و چاوەڕێی هیچی دیکە نەبێت} ئەوە خوا لە گوناهی ڕابردووی خۆش دەبێت.

٤) ئنجا ئەمەش فەرمایشتێکی دیکەیە دەربارەی شەو نوێژی مانگی ڕەمەزان، کە ئەو تەراویحەیە ئێمە دەیکەین، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(مَنْ قَامَ

رَمَضَانَ ايمَانـاً وَاحتِسَـاباً، غُفِـرَ لَـهُ مَاتَقَدَّمَ مِنْ ذَنبِهِ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ بـرقم: (٢٠٠٩)، وَمُـسْلِمٌ بـرقم: (١٧٧٦)، عَـنْ أَبـي هُرَيْـرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ}، واتـه: هـەر كەسـێك شــەونوێژ لــە مــانگی ڕەمەزانــدا بكــات، بــە بــڕوا پێبوونــەوەو بــە خــوا پــێ مەبەسـت بوونەوە، خـوا لە گوناهـی پێشـووی دەبووڕێ.

٥) وە لە فەرمایشتێكی دیكەدا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(إِذَا جَاءَ رَمَضَانَ فُتِّحَت أَبوَابُ الجنَّةِ، وَغُلِّقَتْ أَبوَابُ النَّارِ، وصُفِّدَتِ الشَّيَاطِينُ) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ برقم: (١٨٩٩)، وَمُسْلِم بـرقم: (٢٤٩٢)، عَن أَبـي هُرَيْـرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ} واتە: كە ڕەمەزان هات دەرگاكـانی بەهەشت ئاوەڵا دەكرێنو دەرگاكانی دۆزەخ دادەخرێن، وە شەیتانەكانیش زنجیـر دەكرێن. دیارە مەبەسـت پـێ ژمارەیـەكی زۆرە لە شەیتانەكان، ئەگەرنا بایی ئەوەندە كە ئینسان تاقی بكرێتەوە شـەیتان دەمێـنن، وە بەڕاسـتیش فەرموودەكـە زیـاتر مەبەسـت پێـی زنجیـركرانی شەیتانەكانە لە ئاست ڕۆژووەوانەكاندا، ئەگەرنا خەڵـكی بێـڕۆژوو، كـە ڕەنگە هەر بێ ئیمانیش بـێ، ئەوە بە تەئكید بۆتە كۆیلە بەدەسـت شـەیتانەكانەوەو، بۆتە تۆپێـك بەكـەیفی خۆیـان گەمـەی پـێ دەكـەن، وەك دەبیـنن كەسانێك لـە مانگی ڕەمەزاندا، هیچ حورمەتو ڕێز نە بۆخۆیانو نە بۆ طاعەتو دینداریی‌و مـسوڵمانەتیی‌و، نـە بـۆ هەسـتو نەسـتی مـسوڵمانانیش دانانێـت، ئـا ئەوانـە بەڕاسـتی نەك شـەیتان لێیـان دوور نەكەوتۆتـەوە، بـەڵكو وەك گـوتم ڕەنگـە لـە پێش ڕەمەزاندا زیـاتر گـەمەو یارییـان پـێ بكـەن !!

مەسـەلەی پێنجـەم: كە خوای بەرز دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِكُمۡ ﴾، توێـژەرەوانی قوڕئـان زۆریـان شت لەسـەر گوتـوە، كـە ئایـا مەبەسـت لـەوە چییە كـە خـوا دەفـەرموێ: ﴿كَمَا ﴾ مەبەست لەو لێكـچواندنە چییـە؟

یەكـەم: ئایـا ئـەو ڕۆژووەی لەسـەر ئێمـە پێویـست كـراوە، هـەر هـەمان ڕۆژووش لەسـەر ئەوانی پێش ئێمەش فەڕز كـراوە؟

دووەم: ئەوانەی پێش ئێمە کێن؟ مەبەست تەنیا جوولەکەو نەصرانیی یەکانن، یاخود هەموو بەشەریەتە، یاخود تەنیا نەصرانیی یەکانن؟ یان کێن؟

بەڵام ئەوەی کە من دەیبینم لەم دەقەدا، خوا ﷻ بەگشتی باسی ڕۆژوو دەکات، دەفەرموێ: وەك چۆن ڕۆژوو لەسەر ئێوە پێویست کراوە، لەسەر ئەوانی پێش ئێوەش پێویست کراوە، واتە ئەسڵی پێویست کرانەکەو ئەسڵی ڕۆژووگرتنەکە، وەك یەکە، بەڵام مەرج نیە لە هەموو وردەکارییەکانیدا وەك ڕۆژووی ئەوان بێت، چونکە ئەوەتا مەریەم ئەو ڕۆژە کە عیسای بووە، دەڵێ خوای پەروەردگار پێی فەرمووم کە بڵێم: ﴿إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَٰنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنسِيًّا ﴿٢٦﴾﴾، واتە: من ئەمڕۆ ڕۆژووم لەخۆم گرتوە بۆ خوای خاوەن بەزەیی‌و، قسە لەگەڵ هیچ ئینسانێك ناکەم، دیارە ڕۆژووی ئەوان لەسەریان پێویست بووە قسەش نەکەن، یاخود ڕەنگە هەر قسەنەکردنەکە بۆ خۆی بەڕۆژوو دانرابێ، کە لە شەریعەتی ئێمەدا وانیە، یاخود لەلایەکی دیکەوە ئافرەتی زەیستان دیارە بۆی نیە بەڕۆژووبێ، بەڵام دیارە ئەو بۆی هەبووە، کەواتە: مەرج نیە هەموو وردەکاریی‌و تەفاصیلی ڕۆژووگرتنی ئەوانی پێش ئێمە، وەك هی ئێمە بووبێ.

ئنجا کە دەشفەرموێ: ﴿كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ﴾، ئەوەی کە دەردەکەوێ لە مێژووی پێغەمبەرانیشدا، ئەوەیە کە خوا هیچ شەریعەتێکی بۆ هیچ پێغەمبەرێك نەناردوە، کە نوێژی تێدا نەبووبێت‌و ڕۆژووی تێدا نەبووبێت، ئەو دووانە لە هەموو شەریعەتەکاندا بوون.

<u>**مەسەلەی شەشەم:**</u> کە دەفەرموێ: ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾، پێشتر باسمان کرد (لَعَلَّ) بۆ ئومێدو هیوا بوونە بە شتێك، جا ئایا مەبەست لێرەدا چییە؟ دیارە ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾، واتە: ئومێد وایە پارێزکاریی بکەن، ئومێد وایە تەقواتان پەیدابێ، ئێمە دەڵێین: بەڕاستی ئەم ڕستە قورئانییە چەمکەکەی

زۆر فراوانەو ناتوانین تایبەتی بکەین بە شتێكو دوو شتەوە.

جارێ لە فەرمایشتێکدا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(یَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ، مَنِ اسْتَطَاعَ البَاءَةَ فَلْیَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغَضُّ لِلْبَصَرِ، وَأَحْصَنُ لِلفَرْجِ، وَمَنْ لَمْ یَسْتَطِعْ فَعَلَیْهِ بِالصَّوْمِ، فَإِنَّهُ لَهُ وِجَاءٌ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (١٩٠٥)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٣٣٨٤)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (١٠٨١)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٢٢٤٢)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (١٨٤٥)، عن عَبْد اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رضي الله عنه}، واتە: ئەی کۆمەڵی گەنجان! هەرکامێك لە ئێوە توانی (توانای جەستەییو توانای دارایی بوو) با هاوسەر بگرێ، بۆ چاوی باشترە (کە چاو ناگێڕێ لە ئافرەتان، کە کابرا حەڵاڵی خۆی هەبێت، مادام ئیمانێکی باشی هەبێ، چاوی لە حەرام نابێ) وە بۆ داوێن پاکیشی چاکترە، وە هەرکەسێك نەیتوانی با ڕۆژوو بگرێ، ئەوە دەبێتە مایەی ئارەزوو کەمبوونەوەی، (وِجَاءٌ) بەمانای خەساندن دێ، هەڵبەتە ئەوە شتێکی تەجرەبەکراوە، کە ڕۆژووگرتن دەبێتە هۆی ئەوە کە ئینسان ئارەزووی جینسیی کەمبێتەوە، دیسان ڕۆژووگرتن دەبێتە هۆی ئەوەی کە ئیرادەو ویستی بەهێزبێو زیاتر خۆی کۆنتڕۆڵ بکات.

<u>**بەرهەمی ڕۆژوو**</u>[1]: لەڕاستیدا ڕۆژوو گرتن جگە لەوەی کە ئەوە ئەرکێکی شەرعییەو واجبێکە خوا لەسەر ئێمەی داناوەو یەکێکە لە پێنج پایەکانی مسوڵمانەتیی شەخصییمانو دەبێ ئەنجامی بدەین، لە چەند ڕوویێکەوەش سوودی هەیە:

١- لەڕووی مەعنەوییەوە: سوودی زۆرمان پێدەگەیەنێ، ڕووحی ئینسان صاف دەکاتو دڵی ئینسان خاوێن دەکاتەوەو، ئینسان لە خوا نزیك دەکاتەوەو، ئیشراقاتی ڕووحی تێدا زیاد دەبێت، ئینسان هەست دەکات لەوکاتەدا کە بەڕۆژوویە ئینسانێکی دیکەیە، هەست دەکات ڕۆشنایی ڕووحییو قەلبیی زۆرە.

١) لە بەرگی چوارەمی کتێبی: (خواپەرستیی ئیسلامیی لەبەر ڕۆشنایی قورئانو سوننەت دا)دا، بەدرێژی باسی ڕۆژووگرتنو بەرهەمەکانمان کردوە.

٢- لەڕووی ئەخلاقییەوە: بەڕاستی ڕۆژوو کاریگەریی زۆری هەیە بۆ جوانکردنی ئەخلاقی ئینسان - وەك لە ڕابردووشدا باسمکرد — هەرچەندە بەداخەوە هەندێك لە مسوڵمانان بە پێچەوانەوە حاڵی بوونو پێیان وایە کە ئەگەر بەڕۆژووبوون، بەڕۆژووبوونەکەیان بیانوویە بۆ ئەوەی تەنگە پرێسکەبنو بێ حەوسەڵەبنو زوو تووڕەبن، لە حاڵێکدا کە ڕۆژووگرتن بۆ ئەوەیە کە ئینسان ئەخلاقی جوان بێو، خۆی کۆنتڕۆڵ بکاتو زمانی خۆی بگرێتەوە لە خراپەو صەبری پەیدابێ.

٣- لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە: ئینسانی ڕۆژووەوان هەست دەکات، ئەگەر دەوڵەمەندیش بێتو قەتیش برسی نەبووبێ، بەڵام لە مانگی ڕەمەزاندا، لەوکاتەدا کە بەڕۆژوو دەبێ، هەست دەکات کە برسییەکان هەست بە چ ئێشو ژانێك دەکەن.

٤- لەڕووی ئابوورییەوە: ڕۆژووگرتن جۆرێکە لە لێگرتنەوە، هەرچەندە ئەوەشیان وەك گوتم زۆر لە مسوڵمانان بەهەڵە مامەڵە لەگەڵ ڕۆژووگرتنی مانگی ڕەمەزاندا دەکەن، کە ئەوەی لە کاتەکانی دیکەدا بە دوو مانگان دەیخۆن، هەمووی لە مانگی ڕەمەزاندا دەخۆن ! وە ئەو ژەمە نیوەڕۆیەی کە دەیپەڕێنن، بەربانگو پارشێوان بەزیادەوە قەرەبووی دەکەنەوە، کە ئەوکاتە حیکمەتی ڕۆژووگرتنەکەش دەفەوتێ، چونکە ڕۆژووگرتن حیکمەتەکەی ئەوەیە خۆت کۆنتڕۆڵ بکەیو لێی بگریەوە.

٥- لەڕووی تەندروستییەوە: هەموو پزیشکەکان لەسەر ئەوە یەك دەنگن، کە ڕۆژووگرتن دەبێتە هۆی ئەوەی کە ئەو ماددە زیادانەی لەجەستەدا کۆبوونەوە بۆ وێنە: چەوریی، بتوێنەوە، وە بە هۆی ڕۆژووەوە ئینسان صاف دەبێتەوەو وەك بڵێی جۆرێك لە تەصفیە بوونو لە بێژینگدانی بۆ دێتەدی، بەتایبەتی کە ڕۆژووەکانی بەردەوام بوون، بەتایبەتیش وەك گوتم ئەگەر لە پارشێوو بەربانگدا ڕەچاوی ئەوە بکات، کە ئەوەی نیوەڕۆ نەیخواردوە، قەرەبووی نەکاتەوە!

مەسەلەی حەوتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ ﴾، وەك لە سیاقی ئایەتەکانی دواییدا بۆمان دەردەکەوێ، مەبەست پێی مانگی ڕەمەزانە (معدودات)یش، واتە: ژمێردراو، بۆیەش هەندێ لە توێژەرەوان بە (کەم) یان لێکداوەتەوە، وە لەڕاستیدا شتی کەم ئاسان دەژمێردرێت، وە دوایی دەردەکەوێ کە مەبەست لەو ڕۆژە کەمانەی کە ئینسان تێیاندا بەڕۆژوو دەبێ، مانگی ڕەمەزانە، کە یان (٢٩) یان (٣٠) ڕۆژەو، لەچاو (٣٦٥) ڕۆژیش لە ساڵدا، (٢٩) یان (٣٠) ڕۆژ کەمە.

مەسەلەی هەشتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ ﴾، لەوبارەوە زانایان ڕا جیاییان هەیە، کە ئایا نەخۆشییەك کە ئینسان بۆی هەیە تێیدا بە ڕۆژوو نەبێ، کامەیە؟ وە جۆری سەفەرکردنەکە دەبێ چۆن بێت؟ بەڵام من ئەو ڕایەم پێ پەسندترەو بەهێزترە، کە مادام خوا ﷻ بەگشتی باسی نەخۆشیی‌و سەفەری کردوەو دەفەرموێ: ئەگەر نەخۆش بوون، یان لە سەفەرێ بوون، دیارە هەم نەخۆشییەکەی بەگشتی فەرمووەو، هەم سەفەرکردنەکەشی بەگشتی فەرمووە، کەواتە: هەموو جۆرە نەخۆشییەك کە پێی بگوترێ: نەخۆشیی‌و ئینسان لە حاڵەتی ئاسایی بچێتەدەر، ئەوە ئینسان بۆی هەیە تێیدا بەڕۆژوو نەبێ، وە هەموو سەفەرکردنێکیش کە پێی بگوترێ: سەفەرو بە عورفی خەڵك بە سەفەر لەقەڵەم بدرێ، بەهەمان شێوە دروستە تێیدا بەڕۆژوو نەبێ، کە دیارە ژمارەیەك لە زانایان ڕایان وایە بۆ وێنە: لەوبارەوە شەوکانیی لە تەفسیرەکەی بەناوی (فتح القدير)[1]دا دەڵێ: ((وَالْحَق أن مَا صَدَقَ عَلَيْهِ مُسَمّى السَّفَرِ فَهُوَ الَّذي يُبَاحُ عِنْدَهُ الفِطْرُ وَهَكَذَا مَا صَدَقَ عَلَيْهِ مُسَمّى الْمَرَضِ هُوَ الَّذي يُبَاحُ عِنْدَهُ الفِطْرِ))، واتە: وەڕاست ئەوەیە کە هەرچی چەمکی سەفەر بیگرێتەوە، ئەوە ڕەوایە کە ڕۆژووی — ڕەمەزانی- تێدا نەگیرێ، هەروەها هەر نەخۆشییەك کە چەمکی

---

١) فتح القدير، ج: (١)، ص: (٢٣٧).

وشـەی: نەخۆشـیی بیگـرێتەوە ڕەوایـە تێیـدا بـەڕۆژوو نـەبی، هەڵبەتـە دوایـی هەندێ لە زانایـان زۆر وردیان کردۆتەوە کە دەبێ نەخۆشییەکە چۆن بێ و چۆن نەبێ ؟! وە نەشیانـتوانیوە سنووریکی بۆ دابنێن، کە کام نەخۆشـییە بـۆت هەیە تێدا بەڕۆژوو نـەبیو کامیـان بـۆت نیـە؟! هـەروەها سـەفەریش بەهـەمان شـێوە نەك هەر بۆ مەسـەلەی ڕۆژوو تێدا نـەگرتنی، بـەڵکو بـۆ مەسـەلەی نوێـژ تێـدا کورتـکردنەوەش، کە بەڕاسـتی ئەوەندەی مـن لێـی وردبوومـەوە، وەك لـە کتێبـی (خوا پەرسـتیی ئیسلامیی) دا، باسم کردوە، هیچ بەڵگەیەکی ڕوون نیـە لەسـەر ئەوە کە شـەرعزانـان (فُقَـهَـاء) دەڵێن: دەبێ شەوو ڕۆژێك دووربێ، یاخود سێ شەو سێ ڕۆژ، وە ئەگەر تەماشای ئەو فەرموودەیـەی پێغەمبـەریش بکـەین ﷺ وێـڕای ڕواڵـەتی ئایەتەکە، هـەر ئـەوەمان دەسـتگیـر دەبـێ کـە سـەفەری ڕەها (مطلق السَّفَر) مەبەستە، نەك سەفەرێکی تایبەتو ماوە (مَسـافَة) دیـاریکراو، {(کَانَ رَسولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا خَـرَجَ، مَسِيرَةَ ثَـلاَثَـةِ أَمْيَـالٍ أَوْ ثَلاَثَةِ فَرَاسِخَ صَلَّى رَكْعَـتَيْنِ) (رَوَاهُ مُـسْلِم بـرقم: (١٥٨١)، وَأَبُـو دَاوُدَ بـرقم: (١٢٠١)، عَـنْ أَنَـسَ بْـنَ مَـالِكٍ رضي الله عنه}، واتە: پێغەمبـەر ﷺ ئەگـەر مـاوەی سـێ میـل ڕێگـا، یـان سـێ فەرسەخ {میـلێك (١٦٠٩) مەترە لەگەڵ هەندێك ڕا جیـاوازییـدا، وە (فَرْسَخ)یـش (٣) میلـە} لەمـاڵ دەرچووبایە دوو ڕکـاتی نوێـژ دەکـرد، (واتـە: نوێـژە چوار ڕکاتییـەکانی کـورت دەکردنـەوە) مانـای وایـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ مـاوەی کـورتی (٣ - ٩) میلیـی، بـە سـەفەر دانـاوە کـە بـە کیلۆمـەتر دەکـاتە (٥ - ١٥) کیلۆمەتر، وە بەگـشتی دەتوانین بڵێین: هـەم بابای نەخۆشو هەم بابـای ڕێبوار سێ حاڵەتیـان هـەن:

١/ بابای نەخۆش یان ڕێبـوار حاڵەتەکـەیان وایـە، ڕۆژووەکـەیان هەر بۆ ناگیـرێ.

٢/ بابای نەخۆش یان ڕێبوار حاڵەتەکـەیان وایـە، کـە زۆر بەزەحمـەت ڕۆژوویـان بۆ دەگیـرێ.

٣/ بابای نەخۆش یان ڕێبوار حاڵەتەکەیان وایە، بە ئاسانیی دەتوانن ڕۆژوو بگرن.

هی یەکەمیان کە هەر بۆی ناگیرێ، حەڕامە بەڕۆژووبێ، هی دووەمیان کە زۆر بە زەحمەت بۆی دەگیرێ سوننەتە بەڕۆژوونەبێ، هی سێیەمیان کە بە ئاسانی بۆی دەگیرێ واباشە بەڕۆژووبێ، ئەوە ڕای زۆربەی زانایانی لەسەرە.

لەوبارەوە ئەو بەسەرهاتە بوخاریی گێڕاویەتەوە، دەڵێ من کاتێك نەخۆش بووم (إسحاق بن راهويه) هات بۆ لام سەردانی کردم گوتی: {(أفطرتَ يا أبا عَبْدالله؟ فَقُلْتُ: نَعَمْ. فقَالَ: خَشيتُ أنْ تَضْعُفَ عَنْ قبُولِ الرخصَة، قُلْتُ: حَدَّثَنَا عَبدَان عَنْ عَبدُالله بْنِ الْمُبارَك عَنْ ابْنُ جُرَيْج، قَالَ، قُلْتُ: لِعَطَاءِ بن رباح، مِنْ أَي المَرض أُفْطِرُ؟ قَالَ: مِنْ أَي مَرَضٍ كَان، كَمَا قَالَ تَعَالَى: ﴿فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ ...﴾[1]}، بوخاریی کە کونیەکەی (أبو عَبدالله)یە دەڵێ: (إسحاق بن راهويه) هاتە لام نەخۆش بووم سەردانی کردم گوتی: (أبو عبدالله) ڕۆژووت شکاندوە؟ گوتم: بەڵێ، گوتی: ترسام لەوە بێهێزتربی لەوەی ڕوخصەت قەبووڵبکەی، (واتە: عیلمت لەوە کەمتربێ کە مۆڵەتی خوا وەربگری یانی: مادام مۆڵەتەکەت ئیش پێکرد، دیارە بەقوەتی لە عیلمداو چاك لە دین تێگەیشتووی، چونکە هی وا هەیە وا لەدین حاڵی بووە، هەر بە عەزیمەت ئیشێ بکات، ئەگەر سەریشی تێدا فەوتابێ ! کە ئەوە وانیە) بوخاریی دەڵێ، منیش گوتم: عەبدان لە عەبدوڵلای کوڕی موبارەك لە کوڕی جوڕەیجەوە، ئەو فەرموودەیەی گێڕاوەتەوە، دەڵێ: بە عەطائی کوڕی ڕەباحم گوت: ئێمە لە کام جۆرە نەخۆشیی بەڕۆژوو نەبین؟ گوتی: هەر جۆرە نەخۆشییەك، وەك خوا فەرموویەتی: ﴿فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا﴾، واتە خوا بەگشتی فەرموویەتیو تۆش بۆت هەیە، کە هەر نەخۆشییەکت گرتو نەخۆش بووی کەوتیەجێ، بۆت هەیە بەڕۆژوو نەبی.

ئنجا ئایا چ سەفەرێك ڕۆژوونەگرتنی تێدا دروستە؟ زانایان گوتوویانە،

---

١) بروانە: (الجامع لأحكام القرآن)، ج: (٢)، ص: (٥١١).

سەفەر سێ جۆرە:

١- سەفەری طاعەت: وەك جیهادو حەج کردنو صیلەی ڕەحم جێبەجێکردنو وێنەی ئەوانە.

٢- سەفەری موباح: وەك بازرگانییو گەشتو سەردانو ئەوانە.

٣- سەفەری حەڕام: وەك ئەوەی کە ئینسان بچێ کەسێك بکوژێ، یان شتێکی حەڕام ئەنجام بدا، جا هەموویان یەك دەنگن لەسەر ئەوە کە دروستە لە سەفەری طاعەتو لە سەفەری موباحدا بەڕۆژوو نەبێت، بەلاّم دەربارەی سەفەری حەڕام، زۆربەیان گوتوویانە: دروست نیە بە ڕۆژوو نەبێ، واتە دروست نیە ئەو ڕوخصەتە ئیش پێبکات، بەلاّم من پێم وایە مادام ئینسان کە بە سەفەر چوو هەر سەفەرێك بێ، بۆی هەیە بە ڕۆژوو نەبێ، ئنجا ئەگەر سەفەری حەڕام بکات، ئەوە خوا لەسەر سەفەرە حەڕامەکەی سزای دەدا، بەلاّم ڕوخصەتو مۆڵەت خوا بۆ هەمووانی فەرمووەو، قەیدو بەندی نەخستۆتە سەر، لەبەر ئەوە بۆ هەمووان وەك یەکە.

<u>مەسەلەی نۆیەم</u>: ئێمە چەند فەرموودەیەکی پێغەمبەرمان ﷺ هەن، هەندێکیان ئەوەیان تێدا باسکراوە، کە پێغەمبەر ﷺ لە ڕەمەزاندا بەڕۆژوو نەبووە، وە لە سەفەردا بەڕۆژوو نەبووە، واتە: کە لە ڕەمەزاندا بووەو سەفەری کردوە بەڕۆژوو نەبووە، وە لە هەندێکیاندا هاتوە کە پێغەمبەر ﷺ لە سەفەرێدا بەڕۆژوو نەبووە، جا پێویست دەکات ئەوە ڕوون بکرێتەوە، کە هەرکامێك لەوانە تایبەتە بە حاڵەتێکی دیاریکراوەوە:

١/ {(عَنِ ابنِ عَبَاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُمَا قَالَ: خَرَجَ رَسولُ اللهِ ﷺ مِنَ المَدينَةِ إلى مَكَّةَ، فَصَامَ حَتَّى بَلَغَ عُسَفانَ، ثُمَّ دَعَا بِمَاءٍ، فَرَفَعَهُ إلى يَدَيهِ لِيُرِيَهُ النَّاسَ، فَأفطَرَ حَتَّى قَدِمَ مَكَّةَ، وَذَلِكَ فِي رَمَضَانَ) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، برقم: (١٩٤٨)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٥٩٩) وَهَذَا لَفظٌ للبُخَارِي}، واتە: عەبدوڵلای کوڕی عەبباس خوا لێیان ڕازی بێ، دەڵێ: ئێمە لە خزمەت پێغەمبەر دابووین

ﷺ لە مەدینە دەرچوو بەرەو مەککە بەرۆژوو بوو، تا گەیشتە (عُسَفانَ)، (کە شوێنێکە) لەوێ داوای کرد ئاویان بۆ هێنا، ئاوەکەی بەرزکردەوە بۆ دەستی خۆی بۆ ئەوەی کە پێشانی خەڵکی بدا، وە ڕۆژووەکەی شکاندو بەڕۆژوو نەبوو تا گەیشتە مەککە، ئەوەش لە ڕەمەزان دابوو.

کەواتە: پێغەمبەر ﷺ کە لە ڕەمەزاندا سەفەری کردوە بە ڕۆژووبووە، تا گەیشتۆتە عوسفانو لەوێ شکاندوویەتیو ڕۆژەکانی دیکە هیچیان بەڕۆژوو نەبووە، هەتا گەیشتۆتە شاری مەککە.

٢/ {(عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: سَافَرْنَا مَعَ رَسولِ اللَّهِ ﷺ فِي رَمَضَانَ فَلَمْ يَعِبِ الصَّائِمُ عَلَى الْمُفْطِرِ، وَلاَ الْمُفْطِرُ عَلَى الصَّائِمِ) (رَوَاهُ مالك برقم: (٦٦٨)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (١٩٤٧)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٦١٥)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٤٠٥)}، واتە: ئەنەسی کوڕی مالیك خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: ئێمە لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ لە ڕەمەزاندا سەفەرمان کرد، نە ئەوەی بەڕۆژوو بوو ڕەخنەی لەوە گرت کە بەڕۆژوو نیە، نە ئەوەش کە بەڕۆژوو نەبوو ڕەخنەی لەوەگرت کە بەڕۆژوویە، ئەوەش دەلالەت لەسەر شارەزاییو تێگەیشتنی ئەصحاب دەکات خوا لێیان ڕازی بێ، هەندێ کەس تەبیعەت وشکە کە بۆخۆی بە ڕۆژوو دەبێ، وەك گوتم: ئەگەر سەری خۆی لەسەر دانێ، لە سەفەرێ بێ نەخۆشبێ، ئەگەر یەکێك بەڕۆژوو نەبێ وا دەزانێ تەقوای شلە! بەحیساب خۆی پێ بە تەقواترە ! نازانێ ڕەنگە ئەو کەسەی دیکە لەبەر زێدە شارەزاییو تەقوایی بەڕۆژوو نەبێ، چونکە ئەگەر بەڕۆژوو نەبێ، ڕەنگە ئیشێکی گەورەتر بکات، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە کە لە یەکێك لە جەنگەکاندا هەندێك لە هاوەڵەکان بەڕۆژوو بوون، هەندێکیشیان بەڕۆژوو نەبوون، ئەوانەی کە بەڕۆژوو نەبوون خزمەتی ئەوانی دیکەشیان دەکرد کە بەڕۆژوو بوون، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: {(ذَهَبَ الْمُفْطِرُونَ الْيَوْمَ بِالأَجْرِ كُلِّهِ) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ برقم: (٢٨٩٠)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٦١٧)، وَالنَّسَائِيُّ برقم:

(٢٢٨٢)، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه}، واتە: ئەمڕۆ ئەوانەی بەڕۆژوو نەبوون پاداشتەکە هەمووی هی وان بوو.

٣/ {(عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضي الله عنه، كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي سَفَرٍ، فَرَأَى زِحَامًا وَرَجُلاً قَدْ ظُلِّلَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: (مَا هَذَا)؟ فَقَالُوا: صَائِمٌ، فَقَالَ: (لَيسَ مِنَ الْبِرِّ الصَّوْمُ فِي السَّفَرِ) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، الْبُخَارِيُّ برقم: (١٩٤٦) وَاللَّفْظُ لَهُ، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٦٠٧)}، واتە: جابری کوڕی عەبدوڵلا خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لە سەفەرێك بوو قەرەباڵغییەکی بینی پیاوێکیش سێبەری لێکرابوو، فەرمووی ئەوە چییە؟ گوتیان: ئەوە بەڕۆژوویە فەرمووی: لە چاکەکاریی نیە لە سەفەرێدا بەڕۆژووبی.

ئەگەر خۆشت ناڕەحەت بکەی‌و، خەڵکی دیکەش ناڕەحەت بکەی‌و سێبەرت لێبکەن، مادام وەزعەکەت وابێ، بەڕۆژوو مەبە، ئەوەش حاڵەتێکی دیکە.

٤/ {(عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ رضي الله عنه قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ فِي يَومٍ حَارٍّ، حَتَّى يَضَعَ الرَّجُلُ يَدَهُ عَلَى رَأسِهِ مِنْ شِدَّةِ الحَرِّ، وَمَا فِينَا صَائِمٌ إلاَّ مَاكَانَ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ وَابْنِ رَوَاحَةَ) (مُتَّفَقٌ عَلَيهِ، البُخَارِيُّ برقم: (١٩٤٥)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٦٢٥)}، واتە: ئەبو ددەرداء دەڵێ: لە یەکێك لە سەفەرەکاندا لە خزمەت پێغەمبەر بووین ﷺ ڕۆژێکی هێندە گەرما بوو، پیاو دەستی دەخستە سەر سەری خۆی، بۆ ئەوەی تیشکی خۆر لێی نەدا لەبەر گەرمایی‌و، هیچ کاممان بەڕۆژوو نەبووین، جگە لە پێغەمبەری خواو عەبدوڵلای کوڕی ڕەواحە، لێرەدا پێغەمبەر ﷺ ئیشی بەعەزیمەت کردوەو لەوەی دیکەدا ئیشی بەمۆڵەت کردوە.

٥/ {(عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رضي الله عنه قَالَ: سَافَرْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ إِلَى مَكَّةَ وَنَحْنُ صِيَامٌ، قَالَ: فَنَزَلْنَا مَنْزِلاً، فَقَالَ: رَسُولُ اللهِ ﷺ إِنَّكُمْ قَدْ دَنَوْتُمْ مِنْ عَدُوِّكُم، وَالفِطْرُ أَقْوَى لَكُمْ ! فَكَانَت رُخْصَةً، فَمِنَّا مَن صَامَ وَمِنَّا مَن أَفطَرَ، ثُمَّ نَزَلْنَا مَنْزِلاً آخَرَ، فَقَالَ: (إِنَكُمْ مُصَبِّحُوا عَدُوِّكُمْ، والفِطْرُ أقوَى لَكُمْ فَأَفطِروا)، وَكَانَت عَزْمَةً فَأَفْطَرْنَا...) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٢٤٠٦)،

وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٦١٩)}، ئەم فەرمایشتە جوان شتەکەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە، واتە: ئەبو سەعیدی خودریی خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: لەگەڵ پێغەمبەری خوادا سەفەرمان بەرەو مەککە کردو ئێمە بەرۆژوو بووین، لە شوێنێك مەنزڵمان دانا (بارگەو بنەمان خست)، پێغەمبەری خوا فەرمووی: ئێوە لە دوژمنتان نزیك بوونەتەوە، ئەگەر بەرۆژوو نەبن بەهێزتر دەبن لەسەر دوژمنانتان، بەڵام فەرمانی پێ نەکردین کە ڕۆژوو بشکێنین، وە ئەوە مۆڵەت بوو هەمان بوو بەرۆژوو بوو، هەشمان بوو ڕۆژووەکەی شکاند، دوایی گەیشتینە قۆناغێکی دیکەو، لە شوێنێکی دیکە بارگەو بنەمان خست، ئنجا فەرمووی: ئێوە بەیانی بەسەر دوژمندا دەدەن، وە ئەگەر بەرۆژوو نەبن بەهێزتر دەبن بۆیە بەرۆژوو مەبن! (لەسەر دوژمن کە بیشکێنن)، ئنجا عەزیمەت بوو هەموومان ڕۆژوومان شکاند، کەواتە: بەرۆژووبوونو بەرۆژوو نەبوون لە سەفەردا، دەگەڕێتەوە بۆ حاڵەتی ئینسان، وە دەگەڕێتەوە بۆ بارودۆخەکە، ئەگەر وای پێویست کرد کە بەرۆژوو نەبی، بۆ ئەوەی بەهێزتربی، پێویستە بەرۆژوو نەبی، وە ئەگەر لە خۆت ڕادەبینی کە هەر بەهێزی، هەرچەندە بەرۆژووش بی، دەتوانی هەر بەرۆژوو بی، مادام زەحمەتیشت زۆر نەدەکەوتە سەری، وەك ئایەتەکەش دەفەرموێ: ﴿وَأَن تَصُومُواْ خَيۡرٌ﴾، ئەوکاتە بەرۆژووبوونەکە باشترە با لە سەفەریش بێ.

مەسەلەی دەیەم: کەسێك گرتنەوەی ئەو ڕۆژانەی کە لە مانگی ڕەمەزان خواردوونی بەهۆی نەخۆشیی، یان بەهۆی سەفەرەوە، دواخستن، هەتا ساڵێکی دیکە ئایا کەفارەتی دەکەوێتە سەری‌و دەبێ فیدیە بدا یان نا[1]؟

(شافعي و أحمد و إسحاق) دەڵێن: بەڵێ، کەفارەتی دەکەوێتە سەرێ، مادام ساڵێکی بەسەردا تێپەڕیوەو دەبێ دوایی کە ڕۆژووەکانی گرتەوە، فیدیەش بدات.

(أبوحنيفة والحسن البصري والنخعي و داود والبخاري) دەڵێن: نەخێر،

١) سەرچاوەی پێشوو، ج: (٢)، ص: (٥١٥).

وە بەڕاستی ئەو نەخێرەش بەهێزترە، بۆچی؟ چونکە خوا فەرموویەتی: ﴿فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾، واتە: هەرکامێك لە ئێوە نەخۆش بوو، یان لە سەفەرێ بوو، چەند ڕۆژێك بە ئەندازەی ئەوە کە خواردوونی لە ڕۆژانی دیکە بگرێتەوە، ئیدی هیچی دیکەی باس نەکردوە، ئەو کەفارەتو فیدیەیە ئایەتەکە دەلالەتی لەسەر ناکات، وە هیچ فەرمایشتێکی ڕاست (صحيح)یش لە پێغەمبەرەوە ﷺ نیە لەوبارەوە.

<u>مەسەلەی یازدەیەم:</u> کەسێك بمرێو ڕۆژووی لەسەربێ، ئایا لەجیاتی دەگیرێتەوە، لە لایەنی کوڕی، یان کچی، یان براو خوشکی، یان خزمی نزیکییەوە ؟ لە وەڵامدا دەڵێین: بەڵێ، بەم بەڵگانە:

١) پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((مَنْ مَاتَ وَعَلَيهِ صِيَامٌ صَامَ عَنْهُ وَلِيُّهُ) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ برقم: (١٩٥٢)، وَمُسْلِم برقم: (٢٦٨٧)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٤٠٠)، عَن عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا}، واتە: هەرکەسێك مردو ڕۆژووی لەسەر بوو، خزمەکەی، (سەرپەرشتیارەکەی، میراتگرەکەی، ئەوەی کە لێی نزیکە) لەجیاتی دەیگرێتەوە.

٢) {(عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا)، قَالَ: جَاءَتِ امْرَأَةٌ إِلَى رَسولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسولَ اللَّهِ ﷺ إِنَّ أُمِّي مَاتَتْ وَعَلَيْهَا صَوْمُ نَذْرٍ - وفي روايَة: صَوْمُ شهرٍ - أَفَأَصُومُ عَنْهَا؟ قَالَ: أَرَأَيْتِ لَوْ كَانَ عَلَى أُمِّكِ دَيْنٌ فَقَضَيْتِيهِ أَكَانَ يُؤَدِّي ذَلِكِ عَنْهَا، قَالَتْ: نَعَمْ. قَالَ: فَصُومِي عَنْ أُمِّكِ) (رَوَاهُ البُخَارِي وَمُسْلِم}، واتە: عەبدوڵلای کوڕی عەبباس دەڵێ: ئافرەتێك هات بۆ لای پێغەمبەر ﷺ گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ! دایکم مردوە ڕۆژووشی لەسەر بووە، ڕۆژووی نەزر، یان ڕۆژووی مانگێك (ڕیوایەتەکان ئاوان) ئایا لەجیاتی بگرمەوە؟ فەرمووی: ئایا ئەگەر دایکت قەرزی لەسەر بووایەو لەجیاتیت دابایەوە، وە بەردەکەوت؟ گوتی: بەڵێ، فەرمووی: مادام وایە لەجیاتی بگرەوە.

مەسـەلەی دوازدەیـەم: كـە دەفـەرموێ: ﴿وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ فِدۡيَةٞ طَعَامُ مِسۡكِينٖۖ﴾، بـە هـەردوو قیـرائەتەكـان خوێندراوەتـەوە، واتـە: وە ئەوانـەی كـە زۆر بەزەحمەت ڕۆژوویان بۆ دەگیـرێ، با نـەیگرن و خواردنی نـەدارێك بـدەن، زانایانێك كە دەربارەی ئەم ڕستە قورئانییە دەڵێن: گوایە (نَسْخ) كراوەتـەوە، ئەم دەقەش بـە بەڵگـە دێننـەوە: {(عَنْ سَلَمَةَ بنتِ الأَكْوَعِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنهُا، كُـنَّا فـي رَمَضَانَ عَلَى عَهْدِ رَسولِ اللهِ ﷺ مَنْ شَاءَ صَامَ، وَمَنْ شَآءَ أفْطَرَ فَافْتَدَى بِطَعَامِ مِسْكِينٍ، حَتَّى أُنْزِلَتْ هَذِهِ الآيَـةُ: ﴿فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهۡرَ فَلۡيَصُمۡهُۖ﴾) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ بـرقم: (٤٥٠٧)، وَمُسْلِمٌ بـرقم: (٢٦٨١))}، واتـە: (سَلَمَةَ بنتِ الأكوَعِ) دەڵێ: ئێمە لە سـەردەمی پێغەمبـەردا ﷺ لـە ڕەمەزانـدا هـەمان بـوو بـەڕۆژوو دەبـوو، وە هـەمان بـوو بـەڕۆژوو نـەدەبوو، وە خـواردنی نـەدارێكی دەدا، هەتاكـو خـوا ئـەم ئایەتـەی نـاردە خـوارێ: ﴿فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهۡرَ فَلۡيَصُمۡهُۖ﴾، واتـە: هـەركامێك لـە ئێـوە ئامـادەبوو مـانگی ڕەمـەزانی بەسـەردا هات (واتە: لە ماڵی خۆی بوو) با بیگـرێ،

بەڵام زانایانی دیكە كە بەڕاستی من ڕای ئەوانم پێ بەهێزترە دەڵێن: نەخێر ئەم حوكمە قورئانییە هەر لەجێی خۆیەتی و (مُحْكَم)ە، وە ئـەم دەقـە بەبەڵگە دێننەوە {(رَوى البُخَارِي عَنْ عَطَاءَ أَنَّهُ سَمِعَ ابنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا يَقُولُ فـي هَذِهِ الآيَـةِ: لَيْسَت بِمَنسُوخَةٍ، هُوَ الشَّيْخُ الكَبِيرُ، وَالمَرأَةُ الكَبِيرَةُ، لا يَستطَيعَانِ أنْ يَصُومَا، فَيُطعِمَانِ مَكَانَ كُلِّ يَومٍ مِسكِينًا) (رَوَاهُ البُخاري برقم: (٤٥٠٥))}، واتە: بوخاریی دەگێڕێتەوە لـە (عطـاء)ەوە كە گوێی لـە عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس بووە دەربارەی ئەم ڕستە قورئانییە گوتوویەتی: (مَنْسوخ)نیـە، بەڵكو مەبەست لەو كەسـە كـە دەفەرموێ: ﴿وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ﴾، پیـاوی بـە تەمـەن و ئـافرەتی بـە تەمەنـە، كـە نـەتوانن بـەڕۆژووبن و، لەجیـاتی هـەر ڕۆژێك با خواردنی نەدارێك بدەن، (واتە: ژەمە خواردنێك).

هەروەها بوخاریی لەبارەی ئەنەسی كوڕی مالیكەوە گێڕاویەتەوە،[1] كە كاتێك كەوتۆتە تەمەنەوە بەڕۆژوو نەدەبووو، لەجیاتی هەر ڕۆژێك خواردنی نەدارێكی دەدا، گۆشتو نانی دەدا، ئەوە بوخاریی بە (مُعَلَّق)ی لە (كتاب التفسير)دا گێڕاویەتەوە، كەواتە: ئەوانەش كە گوتوویانە (مَنْسوخ)ە، دەگونجێ مەبەستیان پێی تایبەتكردن (تَخْصِيص)بێ، كە وەك لە دەرسەكانی ڕابردوو باسمان كرد، زانایانی پێشین، هەندێكیان وشەی (نَسْخ)یان بەكارهێناوە لەجیاتی (تَخْصِيص)، واتە: خوا پێشێ فەرموویەتی: بەڕۆژووبنو دوایی فەرموویەتی: ئەوانەی بە زەحمەت بۆیان دەگیرێ، با فیدیە بدەن، واتە حوكمەكە پێشێ گشتی بووەو، ئەم ڕستەی دوایی حوكمە گشتییەكەی تایبەت كردوە بەوانەوە، كە بە زەحمەت بۆیان ناگیرێو ئەوەی بە زەحمەت پێی دەگیرێ، بۆی هەیە بەڕۆژوو نەبێو فیدیە بدا.

مەسەلەی سێزەیەم: ئەم ڕستەیە كە دەفەرموێ: ﴿ وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ فِدۡيَةٞ طَعَامُ مِسۡكِينٖ ﴾، لەسەر ڕای تێكڕا یاخود زۆربەی هەرە زۆری زانایان، ئافرەتی ئاوس و شیردەر (حَامل وَ مُرضِع)یش دەگرێتەوە، {دیارە ناگوترێ (حَاملة و مُرضِعَة)، چونكە هەر ئافرەتان منداڵیان دەچێتە زگەوەو، هەر ئافرەتانیش شیر بە منداڵ دەدەن، بۆیە لە زمانی عەرەبیدا، ئەو شتانەی تایبەتن بە ئافرەتانەوە، پێویست ناكا كە (ة) (تأنيث)یان بچێتە سەرێ}، وە ئەوانەی كە ڕایان وایە ئافرەت كە منداڵی لە سكدایەو ئافرەتی شیردەر (حَامل و مُرضِع) وەبەر ئەم ئایەتە دەكەونو بۆیان هەیە بەڕۆژوو نەبن لە مانگی ڕەمەزاندا، ئەمانەن: (الحَسَن البَصري وعَطَاء ابن أبي رَبَاحَ والضَّحَاك

---

١) سەرچاوەی پێشوو، ج: (٢)، ص: (٥١٩). كە ئەم دەقەی هێناوە: (و روي عن أنس بن مالك أنه ضَعُفَ عن الصَّوم عاماً، فَصَنَعَ جَفْنَةً من طعامٍ، ثم دعى بثلاثين مسكيناً فأشبعهم)، هەروەها هەمان دەق: (المصباح المنير في تهذيب تفسير إبن كثير)، ص: (١٣١)، لە: (مسند أبي يعلى)وە هێناویەتی.

والنَخَعي والزُهري و رَبيعَة والأوزاعي و أصحاب الرأي: (أبوحنيفة وأبو يوسف ومُحَمَّد بن حسن)، وَ أبوعبيد أبو ثور وابن الـمُنذر) هەروەها (مالک)یش، بەڵام بەس بۆ ئافرەتێك كە منداڵی لە زگدابێ، ئەگەرنا ئافرەتی شیردەر دەبێت بیگرێتەوە، وە خواردنیش بدا، بەڵام لای ئەو زانایانەی دیكە كە ناوم هێنان دەڵێن: تەنها گێڕانەوەی لەسەرەو خواردن دانی لەسەر نیە، بەڵام ئەوانەی دیكە كە (شافعي وأحمد)یان لەنێودان دەڵێن: دەبێ ڕۆژووەكانیشی بگێڕێتەوەو فیدیەش بدا، بەڵام بەڕاستی ڕای ئەوانە بەهێزترە، كە دەڵێن: ئەو دوو جۆرە ئافرەتە ئەگەر بۆیان گیرا با بیگرن، بەڵام ئەگەر مەترسییان هەبوو لە خۆیان، یان لە منداڵەكانیان، بۆیان هەیە كە ڕۆژووی مانگی ڕەمەزان نەگرنو دوایی بیگرنەوە، بێئەوەی فیدیە بدەن، بەڵام دیارە شافیعیو ئەحمەد دەڵێن: دەبێ بیگرنەوە فیدیەش بدەن، كە فیدیەكە بریتیە لە ژەمە خواردنی هەژارێ[1].

مەسەلەی چواردەیەم: كە دەفەرموێ: ﴿ فِدۡيَةٞ طَعَامُ مِسۡكِينٖۖ ﴾، ئەوە هەر خوا ﷻ خۆی تەفسیری كردوە، فیدیەكە چییە؟ ﴿ طَعَامُ مِسۡكِينٖۖ ﴾، خواردنی نەدارێك، ئەندازەكەش زانایان: هەندێكیان گوتوویانە: مستێكە كە دەكاتە (٦٧٥) گرام، وە هەندێكیان گوتوویانە: ئەگەر خورما بێ (صاع)ێكە، (صاع)ێكیش چوار مستە، وە ئەگەر گەنم بێ، ئەوە نیو (صاع)ە، (صاع)یش (٢٧٥١) (گرام)ە، دیارە نیو (صاع)یش دەكاتە نیوەی ئەوەندە.

مەسەلەی پازدەیەم: كە دەفەرموێ: ﴿ فَمَن تَطَوَّعَ خَيۡرٗا فَهُوَ خَيۡرٞ لَّهُۥۚ ﴾، ﴿ فَمَن تَطَوَّعَ ﴾، واتە: هەركەسێك چاكەی زیادی كرد، ئەوە بۆ ئەو چاكترە، كە ئەمە هەم خواردن دانی زیاترە دەگرێتەوە، تۆ ئەگەر فیدیە بدەی خواردنی ژەمێك دەدەی بە نەدارێك، ئەگەر هی دووژەم بدەی دیارە باشترە، یاخود ئەگەر هی

١) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگو لاپەڕە.

سێ ژەمان بدەی باشترە، ئەگەر خۆت لەو کەسانەبی، کە ڕۆژێ سێ ژەمان دەخۆن !! وە هەم ڕۆژووگرتنی سوننەتیش دەگرێتەوە، واتە: کە دوایی دەفەرموێ: ﴿ فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُۥ ﴾، هەم (تطوّع)ی ڕۆژووو هەم (تطوع)ی خواردن دان، هەردووکیان دەگرێتەوە.

مەسەلەی شازدەیەم: ئەوە کە دەفەرموێ: ﴿ وَأَن تَصُومُواْ خَيْرٌ لَّكُمْ ﴾، ئەمە گشتی یە نەك مەبەست پێ نەخۆش‌و ڕێبوار بێ، چونکە ئەگەر مەبەست پێی نەخۆش‌و ڕێبوار بێ، واتە: ئەگەر بشمرن هەر واباشە بەڕۆژوو بن ! کە بە تەئکید مەبەست ئەوە نیە، چونکە زانایان لەسەر ئەوە یەك دەنگن، کە نەخۆشێك بترسێ بەهۆی بەڕۆژووبوونەوە نەخۆشییەکەی خراپتری بکات‌و بەرەو مەرگی بەرێ، حەرامە بەڕۆژووبێ، وە ڕێبوارێك کە ئیشەکەی وابێت بۆی نەکرێ ڕۆژوو بگرێ، حەرامە بەڕۆژوو بێ، کەواتە: ئایا لێرەدا مەبەست چییە لە: ﴿ وَأَن تَصُومُواْ خَيْرٌ لَّكُمْ ﴾؟ وەڵامەکە ئەوەیە کە: خوا ﷻ دەفەرموێ: ڕۆژووگرتنتان چاکترە مادام خاوەن عوزر نەبن، یانی: ڕۆژووگرتن زۆر چاکترە بۆ ئێوە کە بەبێ عوزر ڕۆژوو نەخۆن، ئەوە مەبەستەکەیە، وە ئەمە شتێکی وردەو ئەگەر بەجۆرێکی دی لێکی بدەیەوە بڵێی: ڕێبوارو نەخۆشیش هەر بەڕۆژووبن باشترە، لەگەڵ ئەوەی دیکە دژ دەوەستێتەوەو پێچەوانەی عەقڵ‌و واقیع‌و ڕووحی شەریعەتیشە.

مەسەلەی حەڤدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ شَهْرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلْقُرْءَانُ ﴾، لێرەدا ئاوا دەفەرموێ‌و لە سووڕەتی (الدخان)یشدا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّآ أَنزَلْنَٰهُ فِى لَيْلَةٍ مُّبَٰرَكَةٍ ۚ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ ۝٣ ﴾، وە لە سووڕەتی (القدر)یشدا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّآ أَنزَلْنَٰهُ فِى لَيْلَةِ ٱلْقَدْرِ ۝١ ﴾، ئەمانە هەموویان یەکن: قورئان لە مانگی ڕەمەزاندا هاتە خوارێ، لە شەوی قەدردا، ئەو شەوەش شەوێکی موبارەکە.

مەسەلەی هەژدەیەم: کە دەفەرمویٚ: ﴿ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَٰتٍ مِّنَ ٱلْهُدَىٰ وَٱلْفُرْقَانِ ﴾ دووجار ﴿ هُدًى ﴾ دووبارە بۆتەوە، بۆچی؟ زانایان چەند وەڵامێکیان داونەوە، گرنگترینیان دووانن:

١- هەندێك دەڵێن: ﴿ هُدًى لِّلنَّاسِ ﴾، واتە: ئەو ڕێنماییە بۆ خەڵکە، دوایی کە دەفەرمویٚ: ﴿ وَبَيِّنَٰتٍ مِّنَ ٱلْهُدَىٰ وَٱلْفُرْقَانِ ﴾، وە کۆمەڵێك ڕۆشنکەرەوە لە ڕێنمایی خواو لە جیاکەرەوە، ئەوەی یەکەمیان مەبەست پێی هیدایەتە بەگشتی، ئەویدیکە مەبەست پێی هیدایەتە لەڕووی شەریعەتەوەو لەڕووی یاساو حوکمەکانەوە.

٢- هەندێکیش دەڵێن: هیدایەتی یەکەم مەبەست پێی قورئانە، ئەویدیکە کە دەفەرمویٚ: ﴿ وَبَيِّنَٰتٍ مِّنَ ٱلْهُدَىٰ وَٱلْفُرْقَانِ ﴾، واتە: چەند شتێکی ڕۆشن لە هیدایەتو لە فورقان، هیدایەتو فورقانێك کە خوا لە تەوراتو ئینجیلدا ناردوونیە خوارێ، بۆچی؟ چونکە خوا ﷻ لە سەرەتای سوورەتی (آل عمران)دا دەفەرمویٚ: ﴿ نَزَّلَ عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ ٱلتَّوْرَىٰةَ وَٱلْإِنجِيلَ ﴿٣﴾ مِن قَبْلُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَأَنزَلَ ٱلْفُرْقَانَ ... ﴿٣﴾ ﴾ آل عمران، کەواتە: تەورات هیدایەتی تێدابوو بۆ خەڵك، (ئینجیل)یش فورقانی تێدابوو، قورئانیش هیدایەتو فورقانی (تەورات)و (ئینجیل)یشی گرتۆتە نێوخۆی، جگە لەو هیدایەتە تایبەتییەی کە خوا بەس لە قورئاندا ناردوویەتی.

مەسەلەی نۆزدەیەم: کە دەفەرمویٚ: ﴿ فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهْرَ ﴾ (شَهِدَ أي: حَضَرَ) لێرەدا (شهدَ) بەمانای: (رأى) بینی، نایەت، چونکە مانگ (شهر) نابینرێ، کەواتە: (فَمَنْ حَضَرَ مِنكُمُ الشهرَ فَلْيَصُمْهُ)، واتە: هەرکامێك لە ئێوە لەو مانگە ڕەمەزانەدا لە ماڵی خۆی بوو، بابیگرێ، دەشگونجێ مەبەست لە (شهدَ) (بینی) بێ، بەڵام بینینی عەقڵ، واتە: هەرکەس بزانێ کە مانگی

ڕەمەزانە، با بەڕۆژووبێ، کەواتە: ﴿فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهْرَ﴾، یانی: هەرکامێك زانی، بە چاوی عەقڵ بینی، کە ڕەمەزانەو بۆی چەسپاو بوو، با بەڕۆژوو بێ.

مەسەلەی بیستەم: کە دەفەرمووێ: ﴿فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾ پێغەمبەر ﷺ ئەوەی ڕوونکردۆتەوە، چونکە پێغەمبەری خوا ڕوونکەرەوە (مُبـيِّن)ی قورئانە: ﴿وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾﴾ النحل، واتە: قورئانان بۆ لای تۆ ناردۆتە خوار، تاکو ئەوەی بۆ خەڵکی نێرراوەتە خوارێ تۆ بۆیان ڕوونبکەیەوە، چۆن دەزانین کە ئەوە ڕەمەزانە؟ پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {(صُومُوا لِـرُؤيَتِـهِ وأَفطِـروا لِـرُؤيَتِـهِ، فإنْ غُمِّيَ عَلَيْكُم فَأَكْمِلُوا العِدَّةَ) (رَوَاهُ مالك برقم: (٦٤٧)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (١٩٠٩)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٥١١)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٢١١٦)، عَنْ أبي هُرَيرَةَ رضي الله عنه}، واتە: بەڕۆژووبن لە کاتی بینینی مانگی یەك شەوە (هلال)ی ڕەمەزاندا، وەبیشکێنن، دیسان لە کاتی بینینی مانگی یەك شەوە (هلال)ی شەووالدا (یانی: بەڕۆژووبن ئەگەر زانیتان ئەوە مانگی نوێی ڕەمەزانە، وە بیشکێنن ئەگەر زانیتان ڕەمەزان بەسەرچووەو، ئەوە مانگی نوێی شەووالە، جا ئەگەر مانگتان نەبینیو لێتان پەنهان بوو، (هەور بوو، یان باران بوو، یان لە بەرهەر هۆیەکی دیکە) ئەوە ژمارەکە تەواوبکەن، {یانی ئەگەر مانگتان نەبینی، ئەوا ژمارەکە تەواوبکەن، (٣٠) یان (٢٩)، ئەگەر بەپێی حیساباتی فەلەکیی دەرکەوت، کە ئەو مانگە (٢٩)یە}.

مەسەلەی بیستو یەکەم: جاری وا هەیە مانگ (٢٩)یەو مەرج نیە کە مانگ تەنیا دەبێ (٣٠) بێ، بەڵکو جاری وا هەیە مانگ (٢٩)یە ، وەك پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(إنَّ الشهرَ يَكُونُ تِسعَةً وَعِشرينَ يَوْمَاً) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (١٩١٠)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٥١٩)، عَنْ أُمَّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنهُا}، واتە: مانگ جاری وایە بیستو نۆ ڕۆژ دەبێت.

مەسەلەی بیستو دووەم: ئایا بینینی مانگ دووشایەدی دەوێ، یان یەك ؟

زانایان هەموو لە سەرئەوە یەك دەنگن، هەركاتێ دوو شایەدی دادگەر شایەدییاندا كە مانگیان بینیوە (واتە: مانگی یەك شەوەی ڕەمەزان) دەبێ ڕۆژەكەی بكەنە ڕەمەزان، بەڵام ئەگەر تەنیا یەك شایەد بوو، زانایان لەوبارەوە ڕاجیاییان هەیە: هەرچی (مالك)ە دەڵێ: دەبێ دووشایەد هەر هەبن، بەڵام (أبوحنیفة والشافعي)و زۆربەی زانایان دەڵێن: یەك شایەد بەسە، بەڵام بەمەرجێك شایەدێكی دادگەرو متمانەپێكراو بێت[1]، بە بەڵگەی ئەم فەرموودەیە: {(عَنْ ابنُ عُمَرَ ﷺ تَـرَاءى النَّـاسُ الهِـلاَلَ فَأخْـبَرتُ رَسولَ اللهِ ﷺ أنِّـي رَأيتُـهُ، فَصَامَ وَأمَـرَ الـنَّاسَ بِـصِيَامِهِ) (رَوَاهُ أَبُـو دَاوُدَ بـرقم: (٢٣٤٢)، وَالدَارمي برقم: (١٦٤٣)، وَصَحَّحَهُ الألباني ﴿ سُنَن أَبُو دَاوُدَ)، واتە: عەبدوڵڵای كوڕی عومەر خوا لێیان ڕازی بێ دەڵێ: خەڵك تەماشای هیلالیان دەكرد (مانگی یەك شەوە) منیش هەواڵم بە پێغەمبەردا ﷺ كە بینیومە، پێغەمبەریش ﷺ بۆخۆشی بەڕۆژوو بوو، فەرمانیشی كرد بە خەڵك كە بەڕۆژوو بن. دیارە لە شتێكیشدا كە فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ هەبوو بواری ڕاجیایی نیە، بەڵام وا دیارە (مالك) ئەم فەرمایشتەی بۆ ساغ نەبۆتەوە، كە ئەوە هی پێغەمبەرە ﷺ، ئەگەرنا هیچ زانایەك نیە بزانێ كە پێغەمبەر ﷺ شتێكی فەرمووەو ئەویش ڕایەكی دیكەی هەبێ، بەڵام دیارە لەلای ساغ نەبۆتەوە كە ئەوە فەرموودەیە، یان ئەو فەرموودەیەی هەر پێ نەگەیشتوە.

مەسەلەی بیستو سێیەم: دیتنی مانگ لەلای زۆربەی زانایان بۆ شوێنانی لەیەك نزیك، لە یەكێكیان ببینرێ، لە هەموویان دەبێ بیكەنە ڕەمەزان، بەڵام بۆ شوێنانی لەیەك دوور حوكمەكەی جیایە، بە واتایەكی دی:

١- زۆربەی زانایان دەڵێن: (اختلاف المطالع)، واتە: جیاوازیی ئەو شوێنانەی كە مانگیان لێ هەڵدێت، دەبێتە هۆی ئەوە كە ڕەمەزان لە شوێنێك بێ‌و، لە

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص: (٥٢٢، ٥٢٣) .

شوێنەكانی دیكـە نەبێ.

٢- بەڵام (أبو حنيفة) دەڵێ: نەخێر لە هەر شوێنێك مـانگ ببینـرێ، مـسوڵمانان لە هەر شـوێنێكی دنیـابن دەبێ بەرۆژووبن[١].

بەڵام بەڕاستی ڕای زۆربەی زانایان بەهێزترەو ئەویش زیـاتر لەگەڵ زانـستی گەردووننـاسییدا دەگونجـێ، چونكە دەگونجـێ مـانگ لـە شـوێنێك ببینـرێو لـە شوێنێكی دی نەبینـرێو، ئەمە ئێستا بۆتە ڕاستییەكی زانستی.

مەسـەلەی بیـست وچـوارەم: خـوا ﷻ دووجـار دەفـەرموێ: ﴿ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ﴾، ﴿ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ﴾، لـە دوو ئایـەتـدا ئـەم ڕسـتە لەگـەڵ جیاوازییـەكی كەمدا دووبـارە بۆتەوە، توێژەرەوانی قورئـان زۆریان قسە لێكـردوە، بـەڵام مـن هەربە كورتیی دەڵێم: لـەڕاستیـدا ئـەو دووبارە بوونەوەیـە لەبـەر ئەوەیـە كـە سیاقەكە دەیخـوازێ، خـوا ﷻ پێـشێ باسـی كـردوە، دوایـی كـە دێتـە سـەرباسی مانگــی ڕەمــەزانیش جارێكــی دیكـە باســی كردۆتــەوەو ســیاقی قــسەكان دەیخوازێ، كە ئەم ڕستە موبارەكە دووبـارە بێتـەوە، وە بـە تەئكـید گرنگیشــە كـە خــوا ﷻ ئـەو مۆڵـەتە دەدا بـە بەنـدەكانیو ڕایدەگـەیەنـێ، كـە ئەگــەر نەخۆش بوون، یان بە سـەفەر چوون، بـۆتـان هەیە بەڕۆژوو نەبـن.

مەسـەلەی بیـستو پێنجـەم: كـە خـوا ﷻ دەفـەرموێ: ﴿ يُرِيدُ ٱللَّهُ بِكُمُ ٱلْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ ﴾، خـوا ئـاسـانیی بـۆ ئێـوە دەوێو ڕەحمـەتی بـۆ ئێـوە نـاوێ، بەڵگەیە لـەسـەر ئەوە كە ئـەوەی پێـشتر فەرمـووی: ﴿ وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ ﴾، (مَنْسوخ) نیە، بـۆچی؟ چونكە خـوا لێرە منەت لەسەر

١) سەرچاوەی پێشوو، ج: (٢)، ص: (٥٢٣، ٥٢٤) .

مسوڵمانان دەکاتو دەفەرموێ: خوا ئاسانیی بۆ ئێوە دەوێو زەحمەتی ناوێ، جا دیارە ئەوەی پێشێ ئاسانتر بووە، کە مرۆڤ بۆی هەبێت بەڕۆژوو نەبێ، چونکە هەندێك گوتوویانە: مسوڵمانان لە سەرەتاوە بۆیان هەبووە بەڕۆژووبن و، بۆشیان هەبووە بەڕۆژوو نەبن، بەڵام دوایی خوا (نَسْخ)ی کردۆتەوە، بەڵام ئەگەر ئەوە وابووایە، خوا لێرەدا باسی ئاسانیی نەدەکرد چونکە دوایی کە فەرموویەتی دەبێ هەر بەڕۆژووبن، ئەوە لەڕاستیدا لەگەڵ ئەوە ناگونجێ کە ئەو ڕستەیە (مَنْسوخ)بێ، کەواتە: ئەو حوکمەی کە بەشێك لە ئاسانیی تێدا بەرجەستە دەبێ، کە بریتییە لە بەڕۆژوونەبوونی بابایەك کە زۆر بە زەحمەت نەبێ ڕوژووی بۆ ناگیرێو فیدیە دانی، ناگونجێ نەسخ کرابێتەوە.

مەسەلەی بیستو شەشەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَلِتُكْمِلُوا۟ ٱلْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا۟ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾، باسی سێ شتان دەکات:

١- وە با ژمارەکە تەواو بکەن.

٢- وە خوا بە گەورە بگرن.

٣- وە سوپاسگوزاریی بکەن.

١/ ژمارەکان تەواو بکەن، واتە: مانگی ڕەمەزان بەتەواویی بگرن، ئەگەر (٢٩)یە (٢٩)ی بگرن، ئەگەر (٣٠)یە (٣٠)ی بگرن، مانایەکی دیکەی ئەوەیە، کە ئەوانەی ڕۆژوویان خواردوە، با چەند ڕۆژیان خواردوون ئەوەندە بگرنەوەو مانگەکە تەواوبکەن، جا (٢٩) بوو، یان (٣٠) بوو.

٢/ خوا بەگەورە بگرن ﴿ وَلِتُكَبِّرُوا۟ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمْ ﴾، دەگونجێ مەبەست پێی بە گەورەگرتن بێ بەگشتی، ئینسانی مسوڵمان دەبێ هەمیشە خوا بەگەورە بگرێو بڵێ: (اللّه أكبر) لە دڵی دابێو بەزمان بیڵێ، وە دەشگونجێ مەبەست پێی (اللّه أكبر)ەکانی جەژن بێت، کە لەوبارەوە ئەو فەرموودەیە هەیە: {(عَنْ ابنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّهُ عَنهُمَا، أنَّ رَسولَ اللّهِ ﷺ كَانَ

يُكَبِّـرُ يَـوْمَ الفِطْـرِ مِـنْ حِـينَ يَخـرُجُ مِـن بَيْتـهِ حَتَّـى يَـأْتي الـمُـصَلَّى) (رَوَاهُ الدارقُطني في كتاب العيدين برقم: (٦)}، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عومەر دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆژی جەژنی ڕەمەزان لەوکاتەوە، کە لەماڵ دەردەچوو هەتاکو دەگەیشتە نوێژگە (الـمُصَلَّى) (ئەوان لە مزگەوت نوێژیان نەکردوەو لە دەشتێك کردوویانە)، (اللّه أكبر)ی دەکرد.

٣/ وە مەبەست لە سوپاسگوزارییش، سوپاسگوزارییە لە بەرانبەر نیعمەتەکانی خوادا، کە خوای پەروەردگار ئاسانکاریی بۆکردووین، ئەگەر نەخۆش بووینو لە سەفەر بووین، وە ئەگەر پیرو پەککەوتە، یاخود نەخۆشێکی بەردەوام بووین بۆمان هەیە نەیگرین، وە ئەو (ل)لامەش کە دەفەرموێ: ﴿ وَلِتُكْمِلُواْ ٱلْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُواْ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾، واتە: خوا ئەم یاسایانەی داناوەو ئەوەی ڕابردووی باسکرد تاکو بتوانن مانگی ڕەمەزان تەواوبکەن، وە سەرەنجام خوا بەگەورە بگرنو سوپاسگوزاریی بۆ بکەن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی بیست و هەشتەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە ئایەتی (١٣٥ هەتاکو ١٤١)، واتە حەوت (٧) ئایەت دەگرێتە خۆی، کە دەکاتە کۆتایی جوزئی یەکەم لە قورئانی بەپێز، لەم حەوت ئایەتەدا خوا ﷻ دێتە سەر بەرپەرچدانەوەی هەندێ لە قسەو قاڵی جوولەکەو نەصرانیی یەکان، کە داوایان لە مسوڵمانان کردوە ببنە جوولەکە، یان ببنە نەصرانیی، بۆ ئەوەی ڕێگای ڕاست بگرن !، خوا ﷻ بە پێغەمبەری خۆی ﷺ دەفەرموێ، وە بە مسوڵمانان دەفەرموێ: ئێوە شێوەی ئیمانداریی‌و دینداریی‌و مسوڵمانەتی خۆتانیان بۆ بخەنەڕوو وە پێیان ڕابگەیەنن، کە ئێوە بۆ خوا گەردنکەچ‌و مسوڵمانن، وە دوایی دەفەرموێ: ئەگەر ئەوانیش بەوەی کە ئێوە ئیمانتان پێ هێناوە، بەو شێوەیە ئیمانیان هێنا، ئەوە ڕێگای ڕاستیان گرتوە، ئەگەرنا ئەوانە لە دووبەرەکییدان لەگەڵ خوادا ﷻ، ئنجا دوایی خوا باسی ئەوە دەکات کە ئەوە ڕەنگی خوایە کە بەندەکانی خۆی پێ ڕەنگ دەکا، وە دوایی چەند قسەو پڕوپاگەندەیەکی دیکەی جوولەکەو نەصرانیی یەکان بەرپەرچ دەداتەوە، وە بە بەڵگەی زۆر بەهێز دەمکوتیان دەکات.

﴿وَقَالُواْ كُونُواْ هُودًا أَوْ نَصَٰرَىٰ تَهْتَدُواْۗ قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَٰهِـۧمَ حَنِيفًاۖ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾ قُولُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَآ أُنزِلَ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطِ وَمَآ أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَآ أُوتِيَ ٱلنَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾ فَإِنْ ءَامَنُواْ بِمِثْلِ مَآ ءَامَنتُم بِهِۦ فَقَدِ ٱهْتَدَواْۖ وَّإِن تَوَلَّوْاْ فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍۖ فَسَيَكْفِيكَهُمُ ٱللَّهُۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿١٣٧﴾ صِبْغَةَ ٱللَّهِۖ وَمَنْ أَحْسَنُ

مِنَ ٱللَّهِ صِبْغَةً ۖ وَنَحْنُ لَهُۥ عَٰبِدُونَ ﴿١٣٨﴾ قُلْ أَتُحَآجُّونَنَا فِى ٱللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ
وَلَنَآ أَعْمَٰلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَٰلُكُمْ وَنَحْنُ لَهُۥ مُخْلِصُونَ ﴿١٣٩﴾ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَٰهِۦمَ وَإِسْمَٰعِيلَ
وَإِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطَ كَانُوا۟ هُودًا أَوْ نَصَٰرَىٰ ۗ قُلْ ءَأَنتُمْ أَعْلَمُ أَمِ ٱللَّهُ ۗ وَمَنْ
أَظْلَمُ مِمَّن كَتَمَ شَهَٰدَةً عِندَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾ تِلْكَ
أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ۖ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ ۖ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾ ﴾.

مانـــای وشـــه به وشـــەی ئایەتەکـــان

((وە - هەرکام لە جوولەکەو دیانەکـان - گوتیان: ببنە جوولەکـە یان نەصرانیی ڕێی ڕاسـت دەگرن بڵێ: بەڵکو ئایینی ئیبـراهیم بگرن، کە ئەو پاكو ڕاست بوو، وە لە هاوبەش دانەران نەبوو ﴿١٣٥﴾ بڵـێن: بڕوامـان بـەخوا هێنـاوەو بـەوە کـە بـۆ لامـان نێرراوەتە خوار، وە بەوە کـە بۆ لای ئیبـراهیمو ئیسماعیلو ئیـسحاقو یـەعقووبو نـەوەکانی نێرراوەتـە خـوار، وە بـەوە کـە بـە مووسـاو عیـسا دراوەو، بـەوە کـە بـە سـەرجەم پێغەمبەران دراوە لە پەروەردگاریانەوە، جیـاوازیی ناخەینـە نێـوان هـیچ کامیانەوە، وە ئێمە بـۆی ملکـەچین ﴿١٣٦﴾ جا ئەگـەر ئـەوانیش ئیمانیـان بـە وێنـەی ئەوە هێنـا کە ئێوە ئیمانتان پێی هێنـاوە، ئەوە ڕێی ڕاسـتیان گرتـوە، بـەڵام ئەگـەر پـشتیان هەڵکـرد، ئـەوە بێگومـان بـەس لـە دژایـەتیکردن دانو، خـواش دەتپـارێزێ لێیان، وە ئەو بیسەری زانایە ﴿١٣٧﴾ ڕەنگکردنی خوایە (واتە: ئیسلام) جا ڕەنگکردنی کێ لە هی خوا چاکتـرە ! وە ئێمە ملکەچو پەرستاری ویـن ﴿١٣٨﴾ بڵـێ: ئایا لـەبارەی خـواوە (کە گوایە ئێوە لێی نزیکتـرن !) شەڕە قـسەمان لەگـەڵ دەکـەن لـە حاڵێکـدا کە ئەو پەروەردگـاری ئێمەو پەروەردگاری ئێوەشە، وە ئێمە کردەوەکانی خۆمانمـان هەیــەو ئێــوەش کردەوەکــانی خۆتانتــان هەیــە، وە ئێمــە خۆمــان بــۆی ســاغو یەکلاکردۆتەوە ﴿١٣٩﴾ یاخود دەڵێن: کە ئیبڕاهیمو ئیسماعیلو ئیسحاقو یـەعقووبو نەوەکان (ی یەعقووب) جوولەکـە، یان نەصرانیی بوونە ! بڵـێ: ئایا ئێوە زانـاترن

یـان خـوا ؟ وە ئایـا کـێ لەوکەسـە سـتەمکارترە، کـە شـایەدییەکی خـوای لەلایـەو دەیشارێتەوە، وە خوا لەوەی دەیکەن بێئاگـا نیـە ﴿١٤٠﴾ ئـەوە کۆمەڵـێکە تێپـەڕیوەو هەرچی بەرهەمی هێنابێ هـی خۆیـەتیو، ئێـوەش هـەرچی بەرهـەمی بێنـن هـی خۆتـانە، وە لەبارەی ئەوەوە کە کردوویانە، پرسیارتان لێناکرێ ﴿١٤١﴾)).

شـیکردنـەوەی هەندێـك لە وشـەکان

(حَنِيفًا)؛ (الحَنَـفُ: هُوَ مَيْـلٌ عَنِ الضَّـلاَلِ إلـى الإسـتقَامَةِ، عَكْسُ الجَنَف: وهُوَ مَيْلٌ عَنِ الإسـتقَامَةِ إلـى الضَّلاَل، والحَنَفُ: هُوَ الـمَائِلُ إلـى ذَلِـكَ). واتـە: (حَنَفُ) بریتیە لە مەیلکردنو بەلاداچوون لە گومڕاییەوە بەرەو ڕاسـتە ڕێگا، بە پێچەوانەوەی (جَنَف)ەوە، وشەی (جَنَف) بریتیە لە مەیلکردنی کەسێك بۆ وازهێنان لە گومڕاییو لەڕێی لارو خـوار بەرەو ڕاستە شەقامی خوا.

(ٱلْمُشْرِكِينَ)؛ کۆی (مُشْرِك)ە، (الشِّرْكَةُ وَالـمُشَارَكَةُ: خَلْطُ الـمِلْكَيْنِ) ئەگەر دوو شتان تێکەڵ بکەی پێی دەگوترێ (الشِّرْكَةُ وَالـمُشَارَكَةُ) وە (مُشْرِك)، واتـە: هاوبەش دانەر، هاوبەش بۆ کـێ دادەنێ؟ بۆ خوا ﷻ، لە چیدا ؟ لـە پەرسـتنی، یان لە پەروەردگارێتی، یان لە سیفەتەکانیدا.

دیارە شـیـرکیش، دوو جۆرە: شـیـرکی گـەورەو شیـرکی گچکە:

١) شیـرکی گەورە بریتیە لە هاوبەش بـۆ خـوا دانـان لـە پەرسـتـراوێتی، یـان لـە بەدیهێنەرایەتی، یان پەروەردگارێتی، یان ناوو سـیفەتەکانیدا.

٢) شیـرکی بـچووك بریتیـە لـەوەی کاتـێ شـتێك بـۆ خـوا ئـەنجام دەدەی، بەشـی غەیری خواشی تێبخەی، بۆ وێنە: ڕیابازیی جۆرێکە لە (شِرك) تـۆ نوێـژێك دەکــەی، تەماشـا دەکـەی خــەڵك دەتبینـێ تۆزێـك ڕکووعەکـەت درێـژتر دەکەیـەوە ! یـان جوانتــر ڕادەوەسـتـی بـۆ ئـەوەی بڵـێن: پیـاوێکی بـۆ خـوا ملکـەچە، هەرچەندە لە ئەسڵدا شـتەکە بۆ خوا دەکەی، بەڵام بەشـی غـەیری خواشـت تێخستوە، دیـارە هەرکردەوەیـەکی خـواش کـە بەشـی غـەیری خـوای

تێخـرا، ئەوە بێگومان خوا وەریـناگـرێ، وەك لەم فەرموودەیەدا ڕاگەیـەنراوە: {مَـنْ عَمِـلَ عَمَـلاً أشْـرَكَ فيـه معـي غيـري، تركـتُهُ و شِـرْكَه} رواه مـسلم من أبي هريرة: (٢٩٨٥)، واتە: خوای پایەبەرز فەرموویەتی : من بێنیـازترین دەوڵەمەندم لـە هاوبەشێتی، هەرکەسێك کردەوەیـەك بکاتو جگە لـە منـی تێدا بەشدار بکات ئەوە کردەوەکەیو هاوبەشییەکەی واز لـێدێنم .

(النـووي) لـە شـەرعی ئـەم فەرموودەیـەدا گوتوویـەتی: (والـمراد أنَّ عَمَـل الرائي باطِلٌ لا ثـوابَ فيـه ويأثـم بـه)، بڕوانـە: (شـرح صـحيح مـسلم، واتـە: مەبەسـت ئەوەیــە کــە کــردەوەی ڕیـــاباز پووچــەو پاداشــتی نیــە، بگــرە خاوەکەی پێی گوناهباریش دەبێ.

جۆرێکی دیکەی شیـرکی گـچکەش هەیـە کـە بریتیـە لـە بەکـارهێنانی هەندێك وشەو تەعبیـر، کـە جۆرێـك لـە یەکسانکردنی خوای بەرزومـەزنی تێدایـە لەگـەڵ غـەیری خـوادا، وەك: سـوێند خـواردن بـە غـەیری خـوا، وە گوتنی: (ماشـاءَ الله وشِـئت)، (لولا الله و فـلان)...

(وَٱلۡأَسۡبَاطِ): کـۆی (سَبْط)ە، (سَبْط) واتـە: نـەوە (أصْـلُ الـسَّبْطِ: انْبِـسَـاطٌ فـي سُـهُولَةٍ، يَقُولُ: شَعْرٌ سَبْطٌ، وَالسِّبْطُ: وَلَدُ الوَلَـدِ) بریتیە لـەوەی شـتێك ئـاوا بە ئاسانی درێژ بێتەوە، دەگوترێ (شَعْرٌ سَبْطٌ) موویەکی خاو کە دێتـەخوارێ. (سَبْط) یەکسەر پێچەوانەی (جَعْد)ە، کـە بـەمانای (گرژ)ە، قـژی گـرژولـوول (جَعْد)ی پێ دەڵێن، وە (سِبْط) کوڕە، یان منداڵی منداڵە، جا کوڕبێ یان کچ.

(شِقَاقٍ): لە (شَـقّ)ەوە هاتوە، (الشَّـقُّ: الخَـرْمُ الوَاقِعُ في الـشَّـيءِ) شـتێك کـە لـەت بکرێ، ئەوە پێی دەگوترێ (شَـقّ) (والـشِّـقَاقُ: الـمُـخَـالَفَةُ، وَكَـوْنُـكَ فـي شِقّ غَيْـرِ شِـقِّ صَـاحِبِكَ) (شِّـقَاقُ) بریتیــە لــە پێــچەوانەو دژایــەتییکردنو بەربەرەکـانێکردن، چونکە تۆ دەچیتە بەرێك غەیری بەری بەرانبەرەکەت.

(فَسَيَكۡفِيكَهُمُ ٱللَّهُ): واتــە: خــوا ئەوانــەت لــە کــۆڵ دەکــاتەوە، یــان خــوای پەروەردگـارت بەسـە بۆ دژایـەتی ئـەوان. (الكِفَـايَةُ: مَـا فِيـهِ سـد الخَلَّـةِ وَبُلُـوغُ

الـمُرَادِ فـي الأمْرِ)، (كِفَايَةُ): ئەوەیە كە كەلێن بگیـرێ، وە ئینسان لە شتێكدا بە ئەنجام بگـات.

(صِبۡغَةَ): (الـصَّبْغُ: مَـصْدَرُ صَبَغْـتُ)، واتـە: بۆیـاغم كـرد، بۆیـەم كـرد، (والـصِّبْـغُ: الـمَـصْبُوغُ) واتـە: بۆیـەكراو، بۆیاغكـراو، ڕەنگـكراو، كەواتـە: (صِبۡغَةَ)، واتـە: ڕەنگ، یان ڕەنگكـردن.

(مُخۡلِصُونَ): واتە: ئەوانەی خۆیان بـۆ خـوا سـاغ كردۆتـەوە، یـان كردەوەكـەیان بـۆ خـوا ساغ كردۆتەوەو یەكلاكردۆتەوەو بەشـی غەیری خوایان پێوە نەهێشـتوە، چـونكە: (الإِخـلاَصُ: التَبَـرِّي عَـنْ كُـلّ مَـا دُونَ الله) (إخـلاص) بریتیـە لـە یەكـلابوونەوەو دووركەوتنـەوە لەهـەر شـتێك كـە غـەیری خوایـە، وەختێـك مرۆڤـ كردەوەیـەك ئـەنجام دەدات، ئەگـەر تـەنیا بـۆ خوابـێ، مانـای وایـە كردەوەكـەی خـۆی سـاغ كردۆتـەوە، چونكە (أَخْلَـص)، واتـە: سـاغیی كـردەوەو (خـلاص)ی كرد دەربازی كرد لە خڵـتەوخـاڵ.

(أَظۡلَمُ): واتە: كـێ ستەمكارترە. (وَالظُّلْمُ عِنْدَ أهْـلِ اللُّغَـةِ وَكَـثيـرٍ مِـنَ العُلَمَـاءِ: وَضْـعُ الـشَّـيءِ فـي غَيْـرِ مَوْضِـعِهِ الـمُخْتَصِّ بـهِ)، واتـە: (ظُلْـم) لـەلای ئـەهلی زمانو زۆربەی زانایان: بریتیە دانانی شتێك لە غەیری ئەو شوێنە كە تایبەتە پێیەوە، جا (ظُلْم) سـێ بەشـە:

١) زوڵم لەنێوان خۆمانو خـوادا، وەك: شیـرك‌و كوفـرو نیفـاق، وەك لوقمـان بە كوڕەكەی خۆی گوت: ﴿وَإِذۡ قَالَ لُقۡمَٰنُ لِٱبۡنِهِۦ وَهُوَ يَعِظُهُۥ يَٰبُنَيَّ لَا تُشۡرِكۡ بِٱللَّهِۖ إِنَّ ٱلشِّرۡكَ لَظُلۡمٌ عَظِيمٞ ١٣﴾ لقمان، بەڵێ، گەورەترین زوڵم ئەوەیە كە خوا تۆی دروستكردوە كەچی هاوبەشی بۆ پەیدابكەی‌و غەیری ئەو بپەرستی.

٢) زوڵـم لـەنێوان خۆمـانو خەڵكدا، وەك خـوا دەفـەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلسَّبِيلُ عَلَى ٱلَّذِينَ يَظۡلِمُونَ ٱلنَّاسَ وَيَبۡغُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِ بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّۚ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ ٤٢﴾ الشورى

٣) زوڵـم لەخۆكـردن، وەك خـوا دەفـەرمویٚ: ﴿ ... فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِۦ وَمِنْهُم مُّقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌۢ بِٱلْخَيْرَٰتِ بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَضْلُ ٱلْكَبِيرُ ﴿٣٢﴾ ﴾ فاطر، دیارە ستەم لەخۆكردن هەردوو بەشەكانی دیكەش دەگرێتەوەو، هەر گوناهێك بكەی، ستەمت لەخۆت كردوە، چ شیرك بێت، چ مافی خەڵك پێشێل بكەی، چ واجبێكی خوای پەروەردگار بچوێنی، یاخود قەدەغەیەكی بشكێنی، هەمووی بریتیە لە گوناهێك‌و لە ستەمێك كە بەرانبەر بەخۆت دەیكەی .

هـۆی هاتنە خـوارەوەی ئایەتەكـان

١- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ڕستەیەی كە دەفەرمویٚ: ﴿وَقَالُوا۟ كُونُوا۟ هُودًا أَوْ نَصَٰرَىٰ تَهْتَدُوا۟ ﴾، {(قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: نَزَلَتْ فِي رؤُس يهُود المَدينة وفي نَصارى نَجران...) (أسباب النزول للنيسابوري، ص (٢٧- ٢٨)}، واتە: عەبدوڵلای كوڕی عەبباس دەڵێ: هەندێك لە سەرانی جوولەكە هاتنە لای پێغەمبەر ﷺ هەروەها سەرانی نەصڕانیی یەكانیش هاتنە خزمەتی، جوولەكەكان گوتیان: ئەی موحەممەد ئەگەر ببنە جوولەكە ڕێی ڕاست دەگرن، نەصڕانیی یەكانیش گوتیان: ئەگەر ببنە نەصڕانیی هەمووتان ڕێی ڕاست دەگرن، خوای پەروەردگاریش ئاوا وەڵامی دانەوە، كە لە ئایەتەكەدا هاتوە.

٢- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ڕستەیە، كە دەفەرمویٚ: ﴿ صِبْغَةَ ٱللَّهِ ۖ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ ٱللَّهِ صِبْغَةً ۖ وَنَحْنُ لَهُۥ عَٰبِدُونَ ﴾، {(قَالَ ابْن عبَّاسٍ: إنَّ النَّصارى كَانَ إذا وُلِدَ لأَحَدهم ولد، فأتى عَلَيهِ سَبعة أيَّام صَبَغُوه في مَاء لَهُم يُقَالُ لَهُ: المَعْمُودي، ليُطَهِّروه بِذَلِك، ويَقولُونَ: هَذَا طهور مَكَان الخِتَان، فإذا فَعَلوا ذَلِكَ قَالوا: الآن صَارَ نَصرَانياً حَقَاً، فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالى هَذِهِ الآيَةَ) (أسباب النزول للنيسابوري، ص: (٢٨)}، واتە: عەبدوڵلای كوڕی عەبباس دەڵێ: نەصڕانیی یەكان وەختی خۆی كە منداڵیكیان دەبوو، كوڕ یان كچ كاتێك حەوتووی دەچوو، لە ئاوێكیان هەڵدەكێشا كە پێی دەگوترێ: (تعمید) واتە: لە

ئـاو هەڵکێـشان، ئنجـا کـە لـە ئاویـان هەڵدەکێـشا بـۆ ئـەوەی پـاکی بکەنـەوەو دەیـانگوت: ئەمـە پاککردنەوەیەکـە لـەجیاتی خەتەنکـردن، ئنجـا کـە ئـەوەیان دەکـرد، دەیـانگوت: ئـەوە بەڕاسـتی بـوو بـە نەصـرانیی، خـوای بـە بـەزەییش بەرپەرچی وانی داوەتەوە، کە نەخێر بوون بە بەندەی خوا بریتی نیە لە لە ئـاو هەڵکێشان، بەڵکو شتی دیکەیە، کە خوا ﷻ باسی دەکات.

مانـای گـشـتی ئایەتەکـان

خــوا ﷻ هــەر دەربــارەی جوولەکــەو نەصــرانیی یــەکان دەدوێ، ئــەو قــسە بێسەروبەرانەی کە دەیانکەن بەرپەرچیان دەداتەوە، دەفەرموێ: ﴿ وَقَالُوا۟ كُونُوا۟ هُودًا أَوْ نَصَـٰرَىٰ تَهْتَدُوا۟ ﴾، وە گوتیـان: ببنــە جوولەکــەو نەصــرانیی ڕێـی ڕاسـت دەگـرن، هەڵبەتـە وەنـەبێ پێکـەوە وایانگـوتبـێ، یـاخود گوتبێتـیان یـاخود ببنـە جوولەکـە یـان ببنـە نەصـرانیی، بـەڵکو جوولەکـە گوتوویانـە: ببنـە جوولەکـەو، نەصـرانییش گوتوویانـە: ببنـە نەصـرانیی، بـەڵام خـوا ﷻ قـسەی هـەردووکیان کۆدەکــاتەوەو کاتێــك قــسەی هــەردووکیان کۆببێتــەوە، واتــە: گوتوویانــە ببنــە جوولەکە یان نەصرانیی، بەڵام ئایا خوا ﷻ، چۆنیان وەڵام دەداتـەوە؟ ﴿ قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَٰهِـۧمَ حَنِيفًا ﴾، بڵـێ ڕێبـازی ئیبـراهیم بگـرن، ئیبــراهیم کـە وازی لـە هەرچـی ڕێبازی لارو خوارو هەرچی ناشەرعیی‌و غەڵەت‌و پەڵەتبوو هێنـابوو بـەرەو ڕاسـتە شەقامی خوا بە یەکگـرتن (توحیـد)، ﴿ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾، وە لـە هاوبـەش بۆ خوا دانەران نەبوو، واتە: ئێوە کە خۆتان گیـرۆدە کردوە بـە شیــرك‌و هاوبـەش بۆ خوا دانانەوە، ئایا ئێوە لەسەر ڕێبـازی ئیبــراهیمن، نـەخێر، بـەڵکو موحەممـەد ﷺ لەسەر ڕێبازی ئیبراهیمە، کە دان بە هەموو کتێبە پێشووەکاندا دێنی‌و هـەموو پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) بەڕاسـت دەزانـێ، وە جگە لە خـواش هیـچی دیکە ناپەرستێ، نەك وەك جوولەکەو نەصرانیی یەکان کە زاناو ڕاهیبەکانی خۆیان دەپەرســتن: ﴿ ٱتَّخَذُوٓا۟ أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَـٰنَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ ... ﴿٣١﴾ ﴾

التــوبة، بەڵام لە ئیسلامدا تەنیا خوای تاكو پاك دەپەرستری، ئا ئەوە ئەو دینە راستەیە كە ئیبراهیم لەسەری بووە، ئنجا خوا ﷻ فەرمان دەكات بە پێغەمبەری كۆتایی ﷺ، وە بە شوێنكەوتووانی، كە هاوەڵانی بەرێزی پێش هەموو كەس گرتۆتەوە، وە دوایی چین بە چینی مسوڵمانان تا ژیانی بەشەر كۆتایی پێدێ، هەمووان دەگرێتەوە، دەفەرموێ: ﴿ قُولُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ ﴾، ئێوە ئەی موحەممەد ﷺو ئەی مسوڵمانانی كە لە خزمەت موحەممەد دان ! بڵێن: { كە ئا ئەوە رێبازی ئێمەیەو ئەوە دینی حەقە}، ئیمانمان بە خوا هێنا بەو شێوەیە كە خوا فەرموویەتی، من لە دەرسەكانی رابردوودا باسمكرد، كە ئیمان حەقیقەتێكە بە عەقڵ فەهم دەكریو وەردەگیریو، بە دڵ قبووڵ دەكریو پەسند دەكریو، بە زمان دانی پێدادەهێنری، وە بە ئەندامەكانیش جێبەجێ دەكری، وە ئیمان بریتیە لە ئیمان بە خواو بە فریشتەكانیو بە كتێبەكانیو بە پێغەمبەرانی (علیهم الصلاة والسلام)و بە رۆژی دوایی، دەفەرموێ: ﴿ قُولُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيۡنَا وَمَآ أُنزِلَ إِلَىٰٓ إِبۡرَٰهِـۧمَ وَإِسۡمَٰعِيلَ وَإِسۡحَٰقَ وَيَعۡقُوبَ وَٱلۡأَسۡبَاطِ وَمَآ أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَآ أُوتِيَ ٱلنَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمۡ لَا نُفَرِّقُ بَيۡنَ أَحَدٖ مِّنۡهُمۡ وَنَحۡنُ لَهُۥ مُسۡلِمُونَ ﴾، بڵێن: ئیمانمان هێناوە بە خواو بەوەی كە بۆمان نێردراوەتە خوار (كە قورئانە وە سوننەتی پێغەمبەرە ﷺ چونكە ئەویش هەر وەحییە)، وە بەوەی كە نێرراوەتە خوار بۆ ئیبراهیم، وە بۆ ئیسماعیل، وە بۆ ئیسحاق، وە بۆ یەعقووب، وە بۆ نەوەكانی یەعقووب، {چونكە (أسْبَاط) كۆی (سَبْط) كە كورەكانی نین، كورەكانی یەعقووب تەنیا (یوسف)یان ﵇ پێغەمبەر بووە، ئەوانی دیكە پێغەمبەر نەبوونە، لەسەر رای زۆربەی زانایان، بەڵكو لە نەوەكانی یەعقووب پێغەمبەرانی دیكەیان بوون، كە داوودو سولەیمان دووانیانن، هەروەها زەكەریياو یەحیا دووانی دیكەیانن (علیهم الصلاة والسلام)}، وە ئیمانمان بەوە هێنا كە بەخشراوە بە مووساو بە عیسا، وە بە هەموو پێغەمبەرانی دیكە، كە لە پەروەردگارەوە پێیان دراوە، جیاوازی ناخەینە نێوان هیچ كام لە پێغەمبەران {هیچیان هەڵناوێرین جیای ناكەینەوە بڵێین: ئیمانی پێ ناهێنین، وەك جوولەكە موحەممەدو عیسا

جیادەکەنـەوەو، نەصـڕانیی یـەکان موحەممـەد جیادەکەنـەوە، ئیدیکـە ئیدیکـە جیادەکەنـەوە، بـەڵام مـسوڵمان ئیمـان بـە هـەموو پێغەمبـەرانی خـوا دێـنن، وە بـە هـەموو کتێبـەکانی خـوا} ﴿وَنَحۡنُ لَهُۥ مُسۡلِمُونَ﴾، وە ئێمـە بـۆ خـوا ملکەچـین، هەرچی لە خواوە بۆمان بێـت بـۆی ملکەچـینو پێـوەی پابەنـدین، نـەك وەك ئێـوە، ئەوەی کە پێتان خۆشە پێوەی پابەند دەبن، وە ئەوەی کە پێتان ناخۆشـە لێی لامل دەبن! ئنجا لە کۆتایی ئەو قسەیەدا پێیان دەفەرموێ: ﴿فَإِنۡ ءَامَنُواْ بِمِثۡلِ مَآ ءَامَنتُم بِهِۦ فَقَدِ ٱهۡتَدَواْ﴾، جا ئەگەر ئیمانیان هێنـا بـە وێنـەی ئێـوە کـە ئیمانتـان هێنـاوە، ئەوە ڕێی ڕاسـتیان گرتوە، ڕێی ڕاست ئەوەیە کە بەو شـێوەیەی ئێـوە ئیمـان بێـنن، ئیمان بەوە بێنن کـە ئێـوە ئیمانتـان پێـی هێنـاوە، ئـەی ئۆممـەتی موحەممـەد ﷺ ﴿وَّإِن تَوَلَّوۡاْ فَإِنَّمَا هُمۡ فِي شِقَاقٖ﴾، وە ئەگەر پـشتیان هـەڵکردو پـشتیان تێکـرد، ئـەوە بە تەئکید ئەوانە لە دووبەرەکیی دان، لەگەڵ ئێوەو لەگەڵ خـوای پەروەردگاریـشدا ﴿فَسَيَكۡفِيكَهُمُ ٱللَّهُ﴾، ئەوکاتەش خوات بەسـە، خوا ئەوانت لە کـۆڵ دەکاتـەوە ﴿وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ﴾، وە ئەو بیسـەری زانایە، دووعاکانتان دەبیستیّو قـسەی وان دەبیستیّو قسەی ئێوەش، وە زاناشـە، واتـە: نـەك هـەر قـسەکانتان دەبیـستیّ، بەڵکو زانایە بەوەی نێو دڵو دەروونیشـتان، پێویستیتان چییە؟ نیەتتـان چـۆنە؟ هـەمووی ئاگـا لێیـە، دوایـی دەفـەرموێ: ﴿صِبۡغَةَ ٱللَّهِ وَمَنۡ أَحۡسَنُ مِنَ ٱللَّهِ صِبۡغَةٗ وَنَحۡنُ لَهُۥ عَٰبِدُونَ﴾، ڕەنگکردنی خوا، ڕەنگکردنی کێ لە هی خوا باشـترە، وە ئێمـە بـۆ ئـەو بەنـدەینو پەرسـتارینو بەندایـەتیی بـۆ دەکـەین، ئـەوەش وەك بڵێـی لـە بەرپەرچدانەوەی نەصڕانیی یەکانە، کە بە پێی ئەو هۆی هاتنە خـوارەوەی باسمان کرد، لە دوای حەوت ڕۆژ منداڵی خۆیـان لـە ئـاو هەڵدەکێـشنو (تعمیـد)ی دەکـەنو دەڵێن بوو بە نەصڕانیی، خوا دەفەرموێ: نا، دینداریی ڕاسـتەقینە ئەوەیـە کـە بـە ڕەنگی خوا خۆت ڕەنگ بکەیو دینی خوا لەخۆتدا ڕەنگ پێ بدەیەوەو، بەرجەسـتە بکەی، ئیمانو عەقیدەکەی بە تێگەیـشتنەوە، عیبادەتەکـەی، ڕەوشـتەکەی، حـوکمو فەرمانەکانی لـە خۆتـدا ڕەنـگ پێبدەیـەوە، بـە دینـی خـوا خـۆت ڕەنگە بکـەی، کـە

ڕەنگێكی جوانەو هەر ئەوە ڕەنگە، ئنجا دەفەرموێ: ﴿ قُلْ أَتُحَآجُّونَنَا فِي ٱللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَآ أَعْمَٰلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَٰلُكُمْ وَنَحْنُ لَهُۥ مُخْلِصُونَ ﴾، واتە: تۆ پێیان بڵێ: ئایا ئێوە دەربارەی خوا شەڕە قسەو موناقەشەمان لەگەڵ دەكەن، كە گوایە ئێوە لە خوا نزیكترن، چونكە خوا لە سووڕەتی (المائدة)دا دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ وَٱلنَّصَٰرَىٰ نَحْنُ أَبْنَٰٓؤُا۟ ٱللَّهِ وَأَحِبَّٰٓؤُهُۥ ...﴿١٨﴾ ﴾ المائدة، جوولەكەو نەصرانیی یەكان گوتیان: ئێمە كوڕانی خواو خۆشەویستانی خواین، جا لێرەدا دەفەرموێ: بڵێ: ئایا دەربارەی خوا شەڕە قسەو دمبەدمەمان لەگەڵ دەكەن، كە ئێوە بە حیساب لە خوا نزیكترن ! ﴿ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ ﴾، لە حاڵێكدا كە خوا پەروەردگاری ئێمەو ئێوەشە، ئێوە لە ئێمەتان زیاتر بەش پێوەنیەو، ئێمەش بەقەردەر ئێوەمان بەش پێوەیەو، پەروەردگاری هەموو لایەكمانە ﴿ وَلَنَآ أَعْمَٰلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَٰلُكُمْ ﴾، ئێمە كردەوەی خۆمان بۆ خۆمان، ئێوەش كردەوەی خۆتان بۆ خۆتان، ئەگەر ئێوە كردەوەی باشتان هەبێ (وەختی خۆی بەر لەوەی ئیسلام[1] بێ)، ئەگەر ئێمەش كردەوەی باشمان هەبێت، ئەوە ئێوە بۆتان قەبووڵكراوەو ئەوەی ئێمەش قەبووڵ دەبێ، كەواتە: چ فەزڵو ئیمتیازێكتان بەسەر ئێمەدا هەیە؟ ﴿ وَنَحْنُ لَهُۥ مُخْلِصُونَ ﴾، وە ئێستا ئێمە خۆشمان بۆ خوا ساغو یەكلاكردۆتەوەو هاوبەشی بۆ دانانێین، بەڵام ئێوە هاوبەشی بۆ دادەنێن، عیسا عليه السلام دەكەنە هاوبەشیو دەڵێن: كوڕی خوایەو دایكی، دەكەنە هاوبەشیو، (الروح القدس) دەكەنە هاوبەشی، وە جوولەكەكان عوزێر بە كوڕی خوا دادەنێن، وە ڕاهیبو زاناكانتان دەكەنە هاوبەش لە پەرستندا، ئنجا دەفەرموێ: ﴿ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطَ كَانُوا۟ هُودًا أَوْ نَصَٰرَىٰ ﴾، واتە: یان ئایا دەڵێن: ئیبراهیمو ئیسماعیلو ئیسحاقو یەعقووبو نەوەكانی یەعقووب، جوولەكەو

---

١) لێرەدا مەبەستمان كردەوەی ئایینیو خواپەرستییە، ئەگەرنا لە بواری دنیاداریو هەڵسوكەوتدا چاكە هەر چاكە لە هەر كەسێكەوە بێ، هەروەها خراپەش هەر خراپە.

نەصرانیی بوون، ئایا وا دەڵێن؟ هەروەها لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ کە موناقەشەو شەڕە قسەیان کردوە، کاتێك تینیان بۆ هاتوە جوولەکەکان گوتوویانە: ئیبراهیمو ئیسماعیلو ئیسحاقو یەعقووبو ئەوانەش هەموویان جوولەکە بوون. نەصرانیی یەکانیش گوتوویانە: نەصرانیی بوونو، لەسەر بەرنامەی نەصرانیی یەت بوون! ﴿قُلْ ءَأَنتُمْ أَعْلَمُ أَمِ ٱللَّهُ﴾، پێیان بڵێ: ئایا ئێوە زاناترن یان خوا ؟! ئێوە باشتر دەزانن داخۆ ئەوانە لەسەر چ بەرنامەو ڕێبازێك بوون، یان خوا باشتر دەزانێ؟ ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَتَمَ شَهَٰدَةً عِندَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ﴾، وە کێ ستەمکارترە، لە کەسێك کە شایەدییەکی لەلایە، لەلایەن خواوە، کەچی دەیشارێتەوە، واتە: ئێوە زۆر چاك دەزانن کە یەهودییەتو نەصرانییەت لە دوای ئیبراهیمەوە پەیدابووە، ئنجا کە لە دوای وی پەیدابوون، چۆن ئیبراهیمێکی پاكو ڕاست (حَنِیف)یان لەسەر دەبێ، کە زیاتر لە هەزار ساڵ دوای خۆی پەیدابوون؟! ﴿وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾، وە بێگومان خوا بێئاگا نیە لەوەی ئێوە دەیکەن. ﴿تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ﴾، ئەوانە کۆمەڵێك بوون تێپەڕین، ئەوەی کە وەدەستیان هێنابێ لە کردەوەی چاك یان خراپ، خۆیان خاوەنینیو لە گەردنی خۆیان دایە، چاك یان خراپ، ئێوەش چ وەدەستبێنن، چ کردەوەیەك ئەنجام بدەن، لە چاكو لە خراپ، ئێوەش دەبن بە خاوەنی کردەوەی خۆتان ﴿وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ﴾، ئێوە لێتان ناپرسرێتەوە دەربارەی کردەوەی ئەوان، وەك ئەوانیش بەرپرسیارنین دەربارەی کردەوەکانی ئێوە.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: ئایینو ڕێبازی ئیبراهیم ﵇ کە لە دەرسی پێشوودا باسمان کرد ئیبراهیم خاڵی هاوبەشی هەموو خاوەن کتێبو بەرنامە ئاسمانییەکانە، کەس نکووڵیی لە ئیبراهیم نیە، بۆیە خوا ﷻ زۆر باش ڕێبازی ئیبراهیمی باسکردوە، هەڵوێستەکانی باسکردوە، موناقەشەو تووێژەکانی لەگەڵ ئەهلی

کوفردا زۆر جوان ڕوون کردۆتەوە، تاکو دەربکەوێ کە ئیبراهیم ﷺ ئەوەی کە زۆر داکۆکیی لەسەر کردووەو جەختی لەسەر کردوە، بریتی بووە لە خوا بەیەکگرتن‌و تەنیا خوا بە پەرستراو دانان، ئێستاش کێ زۆر جەخت لەسەر ئەم مەسەلەیە دەکاتەوە؟ بێگومان موحەممەد ﷺ، ئەمما جوولەکەو نەصرانیی‌و خاوەن بەرنامە ئاسمانییەکانی دیکە، هەموویان گیرۆدە بوون بە شیرکەوە، کەواتە: ئێستا شوێنکەوتەی ڕاستەقینە بۆ ئیبراهیم، موحەممەدە ﷺ، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ أَوْلَى ٱلنَّاسِ بِإِبْرَٰهِيمَ لَلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ وَهَٰذَا ٱلنَّبِىُّ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ۗ وَٱللَّهُ وَلِىُّ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٨﴾ ﴾ آل عمران، واتە: بێگومان نزیکترین کەس‌و لە پێشترین کەس، لە ئیبراهیم، ئەوانە بوون کە کاتی خۆی شوێنیکەوتوون، وە ئەم پێغەمبەرەیە ﷺ، وە ئەوانەن کە ئیمانیان بەو پێغەمبەرە هێناوە، ئەوانە لە هەموو کەس لە ئیبراهیم لە پێشترن، کە ڕاست لەسەر ڕاستەشەقامی ئەون، ئەمما لاف لێدانی جوولەکەو نەصرانیی یەکان، کە ئێمە لە ئیبراهیم نزیکترین‌و ڕێزمان بۆی هەیە، هەموو بایی فلسێکە، چونکە لەگەڵ ڕێبازەکەی ئیبراهیمدا نین، کە بریتیە لە تەنیا خوا پەرستن‌و خوا بەیەگرتن، کەچی جوولەکەو نەصرانیی یەکان گیرۆدەی چەندان جۆرە شیرك‌و کوفربوونە.

مەسەلەی دووەم: یەکێك لە بەڵگە هەرە گەورەکانی ئەهلی ئیسلام، کە ئەهلی هەقن، وە تەنیا ئیسلام ماوەتەوە، وەك ئایینێکی خوایی بەبێ دەستکاریی کران‌و بەبێ دەست تێوەردان، وە تەنیا کتێبێك لەبەر دەستی بە شەرییەتدا هەبێت، کە تۆ لێی دڵنیابی، مسۆگەر ئەو کتێبە فەرمایشتی خوایە، تەنیا قورئانە، وە تەنیا پێغەمبەرێك ﷺ کە ژیانەکەی بۆ ئێمە زۆر جوان شیکرابێتەوەو ڕوونبێ‌و بە سەنەدێکی ڕاست بە ئێمە گەیشتبێ، کە ئەو پێغەمبەرە چۆن ژیاوەو چی فەرمووە، چی کردوە؟ تەنیا موحەممەدە ﷺ، وە ئەگەر شتێکیش دەربارەی پێغەمبەرانی دیکە بزانین بە سەنەدێکی ڕاست‌و دروست، تەنیا لەڕێی ئەو قورئانەوەیە کە بۆ موحەممەد هاتوە ﷺ، گەورەترین بەڵگە لەسەر ئەوە چییە؟ ئەوەیە کە هەموو خاوەن بەرنامە ئاسمانییەکانی دیکە یەکتر بە

کافر دادەنێن‌و، یەکتر بە گومڕا دادەنێن‌و یەکتر قەبووڵ ناکەن‌و نکووڵیی لەیەك دەکەن، بەڵام ئەهلی ئیسلام، دان بە هەموو پێغەمبەران دادێنن‌و ڕێز لە هەمووان دەگرن‌و دان بە هەموو کتێبەکانی خوادا دێنن، ئەوەتا دەڵێن: ﴿ قُولُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيۡنَا وَمَآ أُنزِلَ إِلَىٰٓ إِبۡرَٰهِـۧمَ وَإِسۡمَٰعِيلَ وَإِسۡحَٰقَ وَيَعۡقُوبَ وَٱلۡأَسۡبَاطِ وَمَآ أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَآ أُوتِيَ ٱلنَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمۡ لَا نُفَرِّقُ بَيۡنَ أَحَدٖ مِّنۡهُمۡ وَنَحۡنُ لَهُۥ مُسۡلِمُونَ ﴾، ئەوە بەڕاستی گەورەترین بەڵگەیە کە تەنیا کۆمەڵێك خاوەنی دینی هەق بن، ئۆممەتی (مُحَمَّد المصطفى)ان ﷺ، کە ڕێزیان بۆ هەموو پێغەمبەران هەیە، وە دان بە هەموو کتێبە ئاسمانییەکاندا دێنن.

مەسەلەی سێیەم: دەربارەی وشەی: ﴿ وَٱلۡأَسۡبَاطِ ﴾، واتە: نەوەکانی (یەعقووب)و ئەو بنەماڵەو عەشیرەت‌و تیرانە کە لە یەعقووب پەیدابوون کە دوازدە (١٢) تیرە بوون. وەك خوا ﷻ باس دەکات، ﴿وَقَطَّعۡنَٰهُمُ ٱثۡنَتَيۡ عَشۡرَةَ أَسۡبَاطًا أُمَمٗاۚ ... ﴿١٦٠﴾ ﴾ الأعراف، واتە: دەفەرموێ: کردمانن بە دوازدە تیرەو کۆمەڵ، کەواتە: لێرەدا دەبێ زۆر وریابین، برایەکانی (یوسف) ؑ کە درۆیان لێ واقیع بووەو، زوڵمیان لێ واقیع بووە، وە بێفەرمانیی بابیان لێ واقیع بووە، کە ئەوانە بێگومان لەگەڵ پێغەمبەرایەتیدا ناگونجێن، بۆیە ناگونجێ ئەوانە پێغەمبەر بووبن، بەڵام دوایی کە تۆبەیان کردوە، دیارە بوونەتە پیاوی باش، کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿ الأَسْبَاطِ ﴾، وەحییان بۆ هاتوە، لێرەدا، وە لە چەند شوێنێکی دیکە لە قورئاندا، یانی لەنێو ئەو تیرانەدا کە لە کوڕانی یەعقووب پەیدابوون، پێغەمبەرانیان هەبوون‌و وەحییان بۆ هاتوە، کەواتە: مەبەست ئەوەیە کە لەنێو ئەو تیرەو هۆزانەدا کەسانی وابوو ون، نەك کوڕەکانی یەعقووب هەر دوازدە یان پێغەمبەر بووبن‌و وەحییان بۆ هاتبێ ! هەڵبەتە هەندێك لە زانایان ڕایان وایە ئەوانیش هەموویان پێغەمبەر بووبن، بەڵام پێم وایە نەمانپێکاوەو ناگونجێ کەسانی وا پێغەمبەر بووبن !.

مەسەلەی چوارەم: کە دەفەرموێ: ئەگەر ئیمانیان هێنا بەو شێوەیەی کە ئێوە ئیمانتان هێناوە، ئەوە ڕێی ڕاستیان گرتوە، ﴿فَإِنْ ءَامَنُواْ بِمِثْلِ مَآ ءَامَنتُم بِهِۦ فَقَدِ ٱهْتَدَواْ﴾، ئەوە بەڕاستی بەهێزترینو ئاشکراترین بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە بە هاتنی ئیسلام، هەموو بەرنامەکانی دیکە نەسخ بوونەتەوە، وە هەموو ئەو قسانەی کە دەکرێن کە: ئەگەر جوولەکە لەگەڵ دینی خۆیاندا ڕاست بکەن، وە نەصرانیی لەگەڵ دینی خۆیاندا ڕاست بکەنو، زەردەشتیی ڕاست بکەنو هەرکەس بەدینی خۆی لە دوارۆژدا هەموویان سەرفراز دەبن !! ئەو قسەیە زۆر قسەیەکی پووچو بێ بەڵگەیە، چونکە خوا زۆر بە ڕوونیی دەفەرموێ: ئەگەر ئیمانیان هێنا بەو شێوەیەی کە ئێوە ئیمانتان هێناوە، ئەو کاتە مانای وایە ڕێی ڕاستیان گرتوە، واتە: ئەگەر بوونە مسوڵمان، ئەوە ڕێی ڕاستیان گرتوە، ﴿وَّإِن تَوَلَّوْاْ فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ﴾، بەڵام ئەگەر پشتیان هەڵکرد، ئەوە لە دووبەرەکییدانو دژایەتی خواو دینی خوا دەکەن.

مەسەلەی پێنجەم: کە خوا باسی ڕەنگکردن (صبغة) خوا دەکات، مەبەست پێی ئەوەیە کە دەبێ دینو ئیمانو دینداریی لە مرۆڤدا ڕەنگ بداتەوەو، ئینسان دەبێ ئەو ڕەنگە لە خۆیدا بەرجەستە بکاتو، دەبێ لە قسەو بیروبۆچوونتدا، لە تێگەیشتنتدا، لە عیبادەتتدا، لە عەقیدەتدا، لە هەڵسوکەوتی تاکییتو خێزانییتو، لە هەموو لایەنەکانی ژیانتدا ئیمانو ئیسلامو بەندایەتییت، بۆ خوا ڕەنگ بداتەوەو، دەبێ ئەو ئیمانو ئیسلامە تۆ ڕەنگ بکات بەو ڕەنگەی کە خوا بۆی هەڵبژاردووی، ئەوجار مانای وایە تۆ بەندایەتییت بۆ خوا ئەنجامداوە، ئەگەرنا تەنیا ناوی مسوڵمان لە خۆنان هیچ نیە.

مەسەلەی شەشەم: کە خوای بەبەزەیی دەفەرموێ: ﴿قُلْ أَتُحَآجُّونَنَا فِي ٱللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَآ أَعْمَٰلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَٰلُكُمْ وَنَحْنُ لَهُۥ مُخْلِصُونَ﴾، ئەوە بەڕاستی بەڵگەیەکی بەهێزە، بۆ دەمکوتکردنی ئەو جوولەکەو نەصرانییانەی، کە هەمیشە لافیان لێ دەداو دەیانگوت: ئێمە لە خوا نزیکترین ئەی موحەممەد،

ئەی مسوڵمانەکان لە ئێوە ! وە دەیانگوت: دینی ئێمە موعجیزەی زۆر گەورە گەورەی بوو ون، بەڵام وەك پێشتریش گوتوومانە لەبەرئەوە کە پێغەمبەری ئێمەی مسوڵمان موعجیزەی بەرهەستی نەبوون، وەك بۆ پێغەمبەرانی پێشوو هاتوون، چونکە ئەوە پێغەمبەرانی پێشوو لە قۆناغێکدا هاتوون کە بەشەرییەت لە قۆناغێکی ساوا دابووەو، پێویستی بە موعجیزەی بەرهەست بووە، بەڵام کاتێك بەشەرییەت گەیشتۆتە قۆناغی پێگەیشتن، خوا موعجیزەیەکی فیکریی و عیلمیی بۆ ناردوە، کە قورئانە، چونکە ئەوکاتە کە ئینسان ساوایە دەیەوێ شت بەچاوی خۆی ببینێ، بەڵام کە دەگاتە قۆناغی پێگەیشتنی عەقڵیی، ئەگەر شت بەچاویش نەبینێ دەتوانێ بە عەقڵ دەرکی بکاتو ئەنجامگیریی بکاتو هەڵیبهێنجێ، جا خوا ﷻ لێرەدا بەڵگەیەك فێری مسوڵمانان دەکات، کە دەفەرموێ: ﴿ قُلۡ أَتُحَآجُّونَنَا فِي ٱللَّهِ ﴾، بڵێ: ئایا ئێوە دەربارەی خوا شەڕە قسەمان لەگەڵ دەکەن. ﴿ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمۡ ﴾، لە حاڵێکدا کە بە یەکسانیی پەروەردگاری هەردوو لامانە، وە نەبێ ئێوە زیاتر بەشتان پێوەی هەبێ، وەك چۆن مشووری لە ئێوە خواردوەو پێغەمبەری لەنێو ئێوەدا ناردوە (کاتی خۆی بۆ باب و باپیرانتان)و بەرنامەی بۆ ناردوون، ئەوەتا بۆ ئێمەشی ناردوون، کەواتە: ئێوە لە پێشتر نین بە خوا لە ئێمەو، هەموومان بۆ خوا وەك یەکین، ئنجا دێتە سەر باسی کردەوە ﴿ وَلَنَآ أَعۡمَٰلُنَا وَلَكُمۡ أَعۡمَٰلُكُمۡ ﴾، کردەوەی خۆمان بۆ خۆمان، ئێوەش کردەوەی خۆتان بۆ خۆتان، کە جیاوازیی نێوان کردەوەی ڕاستو شەرعییو، هی ناڕاستو ناشەرعیی، ئاسمانو ڕێسمانە !

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی بیستو نۆیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان چوار (٤) ئایەت لە سوورەتی (البقرة) دەگرێتە خۆی، لە ئایەتی (١٤٢ تاکو ١٤٥)، لەم چوار (٤) ئایەتەدا خوا ﷻ باسی ڕووداوێکی زۆر گرنگو مێژوویی دەکات لە مێژووی ئیسلامو مسوڵمانانندا، کە بریتیە لە دیاریکردنی ڕووگە (قِبلة)، وە بەو بۆنەوە کۆمەڵێك ئاڕاستە (توجیهات)و ئامۆژگاریی دەخاتەڕوو بۆ پێغەمبەری کۆتایی ﷺو بۆ شوێنکەوتووانی لە ئوممەتی، هەروەها دێتە سەر باسی هەڵوێستی نەیارو ناحەزانی مسوڵمانان لە جوولەکەو لە نەصرانییو لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، کە لە ڕووی نەفامییەوە ڕەخنە دەگرن لەوە کە پێغەمبەرو مسوڵمانان پێشتر ڕوویان کردۆتە (بیت المقدس) لە کاتی نوێژەکانیانداو، ئەمجارە خوا ﷻ ڕووی پێ وەرسووڕاندوون بەرەو کەعبە، وە لەوبوارەدا خوا ﷻ وەڵامێکی دەمکوتکەریان دەداتەوە.

﴿ سَيَقُولُ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَ ٱلنَّاسِ مَا وَلَّىٰهُمۡ عَن قِبۡلَتِهِمُ ٱلَّتِي كَانُواْ عَلَيۡهَاۚ قُل لِّلَّهِ ٱلۡمَشۡرِقُ وَٱلۡمَغۡرِبُۚ
يَهۡدِي مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسۡتَقِيمٖ ﴿١٤٢﴾ وَكَذَٰلِكَ جَعَلۡنَٰكُمۡ أُمَّةٗ وَسَطٗا لِّتَكُونُواْ شُهَدَآءَ عَلَى
ٱلنَّاسِ وَيَكُونَ ٱلرَّسُولُ عَلَيۡكُمۡ شَهِيدٗاۗ وَمَا جَعَلۡنَا ٱلۡقِبۡلَةَ ٱلَّتِي كُنتَ عَلَيۡهَآ إِلَّا لِنَعۡلَمَ مَن يَتَّبِعُ
ٱلرَّسُولَ مِمَّن يَنقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيۡهِۚ وَإِن كَانَتۡ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُۗ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ
لِيُضِيعَ إِيمَٰنَكُمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٞ رَّحِيمٞ ﴿١٤٣﴾ قَدۡ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجۡهِكَ فِي ٱلسَّمَآءِۖ
فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبۡلَةٗ تَرۡضَىٰهَاۚ فَوَلِّ وَجۡهَكَ شَطۡرَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِۚ وَحَيۡثُ مَا كُنتُمۡ فَوَلُّواْ
وُجُوهَكُمۡ شَطۡرَهُۥۗ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ لَيَعۡلَمُونَ أَنَّهُ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّهِمۡۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا

يَعۡمَلُونَ ﴿١٤٤﴾ وَلَئِنۡ أَتَيۡتَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ بِكُلِّ ءَايَةٖ مَّا تَبِعُواْ قِبۡلَتَكَۚ وَمَآ أَنتَ بِتَابِعٖ قِبۡلَتَهُمۡۚ وَمَا بَعۡضُهُم بِتَابِعٖ قِبۡلَةَ بَعۡضٖۚ وَلَئِنِ ٱتَّبَعۡتَ أَهۡوَآءَهُم مِّنۢ بَعۡدِ مَا جَآءَكَ مِنَ ٱلۡعِلۡمِ إِنَّكَ إِذٗا لَّمِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٤٥﴾ ﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

((لەمەو دوا خەڵكی گەوجو نەفام دەڵێن: چ شتێك مسوڵمانانی لەو ڕووگەیە لادا، كە لەوەو پێش لەسەری بوون، بڵێ: ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوا هی خوان، هەركەسێكی بوێ بەرەو ڕاستە ڕێ ڕێنمایی دەكات ﴿١٤٢﴾ هەروەها بەو جۆرەش گێڕاومانن بە كۆمەڵێكی میانە تاكو شایەد بن بەسەر خەڵكەوە، وە بۆ ئەوەی پێغەمبەریش بەسەر ئێوەوە (ئەی مسوڵمانینە !) شایەد بێت، وە ئەو ڕووگەیەی كە پێشتر لەسەری بوون تەنیا بۆ ئەوەدامان نابوو، تاكو بزانین كێ بەدوای پێغەمبەر ﷺ دەكەوێو جیادەبێتەوە لەوەی كە لەسەر پاژنەكانی هەڵدەگەڕێتەوە، هەرچەندە ئەو ڕووكردنە ڕووگەی پێشووە (لەسەر دڵی هەمووان) جگە لەوانەی خوا ڕێنمایی كردبوون، گەورەو قورس بوو، وە ناشگونجێ خوا ئیمانەكانتان زایە بكات، بێگومان خوا بەرانبەر بە خەڵكی یەكجار بە پەرۆشەو بەخشندەیە ﴿١٤٣﴾ بێگومان ئێمە ڕوو لە ئاسمان گێڕانت دەبینین بۆیە بە مسۆگەری ڕووت پێ دەكەینە ڕووگەیەك كە دڵ پەسندتە، دەجا ڕوو بكە لای مزگەوتی حەڕام، وە لە هەركوێیەكیش بوون، هەر ڕووتان بەرەو لای وەرسووڕێنن، وە دڵنیابن كە ئەوانەی كتێبیان دراوەتێ دەزانن ئەوە هەقە لە پەروەردگاریانەوە، وە خوا لەوەی دەیكەن بێئاگا نیە ﴿١٤٤﴾ وە ئەگەر بێتو هەرچی بەڵگەیە بۆ ئەوانەی كتێبیان دراوەتێ، بهێنیەوە، هەر شوێن ڕووگەكەت ناكەون، وە تۆش شوێنكەوتەی ڕووگەی وان نابیت، وە ئەوانیش شوێنكەوتەی ڕووگەی یەكدی نابن، وە ئەگەر گریمان پاش ئەو زانیارییەی بۆت هاتوە، بە دوای ئارەزووەكانیان بكەوی، ئەوە دڵنیابە لە ستەمكاران دەبی ﴿١٤٥﴾)).

شـیکردنـەوەی هەندێـك لە وشـەكان

(قِبْلَةً): واتە، ڕووگە، ئەو شوێنەی کە ئینسان ڕووی تێدەکات، یان بەرەو ڕووی دەوەستێ، (والقِبلَةُ في الأصْل: اسْمٌ لِلحَالَةِ الَّتى عَلَيهَا الـمُقَابلُ نحو: الجِلْسة) واتە: لە ڕیشەدا وشەی (القِبلَةُ) ناوە بۆ ئەو حاڵەتەی کە ئەو کەسەی لە بەرانبەر تۆیە لەسەریەتی وەك وشەی (الجِلْسة)، (القِبلَة)ش لەسەر ئەو کێشەیە (وَفي التَّعَارُفِ صَارَ اسْمَاً لِلْمَكَانِ الـمُقَابِلِ والـمُتَوَجَّهِ إليه لِلصَّلَاةَ)، واتە: لە زاراوەی شەرعدا (قِبلَةَ)، ناوە بۆ ئەو شوێنەی کە ڕوو بەڕووی کەسێك، وە بۆ ئەو شوێنەی کە بۆ نوێژ ڕووی تێدەکرێ.

(وَسَطًا): (وَسط الشَّيءِ: مَالَـهُ طَرَفَان مُتَسَاوِيَا القَدرِ، وَالوَسط تَارَةً يُقَالُ فِيمَا لَهُ طَرَفَانِ مَذْمُومَانِ)، واتە: (وَسط)ی هەرشتێك، بریتیە لەوە کە ئەو شتە دوولای هەبن، هەر دوولای وەك یەکبن، بەڵام جاری واش هەیە وشەی (وَسط) مەرج نیە تەنیا بۆ شتی بەرهەستو ماددیی بەکاربێ، بەڵکو بۆ شتی مەعنەوییش بەکاردێت، کە بریتیە لەوە هەرشتێك ئەملاولای خراپ بن، بۆ وێنە: (شَجَاعَة)، ئازایەتیی، تێپەڕاندنی پێی دەگوترێ (تهوُّر) سەرکێشی، وە بەزایەدانی پێ دەگوترێ: (جُبْن) ترسنۆکیی. دیارە هەم (تهوّر)و هەم (جُبْن) خراپنو نێوە ناڕاستەکەیان کە (شَجَاعَة) چاکە، یان بۆ وێنە: سەخاوەت باری پێچەوانەی بریتیە لە دەستبڵاویی (إسراف)و باری کورت هێنانیشی بریتیە لە چرووکیی (بُخل)و، نێوە ڕاستەکەی کە سەخاوەتە، چاکە، وە هەروەها زۆر لە سیفەتەکان بەم شێوەیەن، عەرەب دەڵێن: (هَذَا أَوْسطهُم حَسَبَاً: إذَا كَانَ في وَسط قَوْمِهِ)، لە زمانی عەرەبیدا دەڵێن: (هَذَا أَوْسطهُم حَسَبَاً)، واتە: لە هەموویان پلەو پایەی بەرزترە، لەنێو قەومەکەی خۆیدا، وە وشەی (وَسط) بەکاردێت بۆ هەرشتێك کە زیادەڕۆیی تێدانەبێو کورت هێنانیشی تێدانەبێو پێی مەدح بکرێ، وە لەو ڕووەوە وەك وشەکانی:

(سـواء)،و (عَـدْل) وایە.

(يَنقَلِبُ): (قَلْـبُ الـشَّـيء: صَرْفُهُ عَـن وَجْـهٍ إلـى وَجْـهٍ كَقَـلْـبِ الثَّوْبِ، والإنقِـلاَبُ: الإنصِرَافُ)، وشەی (يَنقَلِب)، واتە: هەڵدەگەڕێتەوە، (قَلْبُ) بریتیە لە گۆڕینو لادان لە ڕوویٚکەوە بۆ ڕوویٚکـی دی، (إنقِـلاَبُ): واتە: لادانو ڕوو وەرگێڕان.

(عَقِبَيْهِ): (مُثَنَّـى)ی (عَقِـب)ە، (عَقِـب)، واتــە: پاژنــەپێ، وە دەشــگوترێ (عَقِـبْ) کۆیەکـەی (أعْقَـاب) وەك لــە فەرموودەیەکــدا پێغەمبــەر ﷺ فەرموویــەتی: {(وَيـلٌ لِلأَعْقَـابِ مِنَ النَّـار) (رَوَاهُ البُخاري برقم: (٦٠)، عَنْ عَبْدِ اللهِ بن عَمْرٍو رضي الله عنه} ، واتە: سـزای سـەخت بۆ ئەوانەی کە لە کاتی دەست نوێژدا پاژنە پێیـان ناشـۆن، کاتێ پێغەمبـەر ﷺ ئـەوەی فـەرموو، کـە هەنـدێ لـە هـاوەڵان دەسـت نوێژیان شـۆردبوو، بەڵام پاژنە پێیان نەشـۆردبوو.

(إِيمَـٰنَكُمْ): (إيْمـان) واتە: (بڕوا) ئیمانو عەقیدە، بـەڵام لێرەدا بـەواتای نوێـژ دێ، یـان بـە واتـای کـردەوە دێ، بـەڵام لەســەر ڕای زۆربـەی لـە توێـژەرەوان لێـرەدا مەبەسـت (نوێـژ)ە، بـەڵام وشـەی ئیمـانی بـۆ بەکارهێنـراوە تـاکو بـزانرێ کـە نوێژ بەشێکە لە ئیـمان.

(لَرَءُوفٌ): (رَأَفَ بِهِ رَحِمَهُ أَشَدُّ الرَّحمَة) ئەگـەر بگـوترێ: (رَأَفَ بـه) واتـە: بـەزەیی پێداهـات، بەزەییەکی زۆر (وَعَطَفَ عَلَيـهِ)، واتە: پەرۆشی بوو.

(رَّحِيمٌ)، واتە: بەخشـندە، بە بەزەیــی.

(تَقَلُّبَ وَجْهِكَ): واتە، ڕوو وەرگێڕانتو ڕوو لـە ئاسمانـدا گێڕانـت، پێغەمبـەر ﷺ چاوەڕێی وەحی دەکرد بۆ ئەوەی ئەو قیبلەیەی کـە بـەدڵی بـوو، کـە کەعبەیـە خوا فەرمانی پێ بکات: ڕوو لـەوێ بکـە ! جا تەماشـای ئاسمـانی دەکـرد، داخـۆ کەنگێ وەحی بۆ دێ !

(فَلَنُوَلِّيَنَّكَ): واتە، بە تەئکید ڕووت پێ وەردەگێڕین بەرەو ئەو شوێنە.

(شَطْرَ): (شَطْرُ الشَّيءِ: نِصْفُهُ وَوَسطهُ)، واتە: نیوەی شتو نێوە ڕاستی شت، وە لێرەدا كە دەفەرموێ: ﴿ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾، واتە: ڕووبكەنە نێوەڕاستی مزگەوتی حەڕام، یاخود ڕووبكەنە لای مزگەوتی حەڕام. (أي جِهَتُهُ وَنحْوُهُ)، واتە لای مزگەوتی حەڕامو بەرەو ڕووی ئەو.

(ءَايَةٍ): لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِنْ أَتَيْتَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْكِتَٰبَ بِكُلِّ ءَايَةٍ ﴾، واتە: ئەوانەی كە كتێبیان پێدراوە، ئەگەر هەموو ئایەتێكیان بۆ بێنی ڕوو لە قیبلەی تۆ ناكەن، (آيَةٍ) لێرە بەمانای بەڵگە دێت، چونكە وەك چۆن لە ئەسڵدا بە مانای بەڵگە دێ، وە بە مانای نیشانەش دێ، بە مانای موعجیزەش دێ.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەكان

١- هۆی هاتنەخوارەوەی ئەم ڕستەیەی كە دەفەرموێ: ﴿ سَيَقُولُ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَ ٱلنَّاسِ مَا وَلَّىٰهُمْ عَن قِبْلَتِهِمُ ٱلَّتِي كَانُواْ عَلَيْهَا ﴾، لەوبارەوە چەند فەرموودەیەك هەن:

أ- یەكێكیان:

{(عَن البَراءِ رضي الله عنه أنَّ رَسولَ اللهِ ﷺ صَلَّى إلى بَيْتِ المَقْدِس سِتةَ عَشَرَ شهراً أو سَبْعَةَ عَشَرَ شهراً، وكانَ رَسولُ اللهِ ﷺ يُعْجِبُهُ أن تَكُونَ قبلَتَهُ قِبَلُ البَيْتِ، وَأنَّهُ صَلَّى أولَ صلاّها صَلاَةَ العَصْرِ وَصَلَّى مَعَهُ قَوْمٌ، فَخَرَجَ رَجُلٌ مِمَّن كَانَ صَلَّى مَعَهُ فَمَرَّ عَلَى أهلِ المَسجِدِ وَهُمْ رَاكِعُون، قَالَ: أشهدُ باللهِ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ النَبيِّ ﷺ قِبَلَ مَكَّةَ، فدَارُوا كَمَا هُمْ قِبَلَ البَيْتِ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٤٤٨٦)}، واتە: (بەڕاء) كە یەكێكە لە هاوەڵان ڕەزای خوای لێبێ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ كە چوو بۆ مەدینە شازدە یاخود حەڤدە مانگ ڕووی دەكردە (بیت المقدس) {كە لە فەلەستینە} بۆ نوێژ، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ حەزی دەكرد كە قیبلەكەی كەعبە بێ {ماڵی خوا كە ئیبراهیم دروستی كردوە} وە یەكەمین نوێژێك كە پێغەمبەر ﷺ كردی،

دوای ئەوەی کە ڕووی پێ وەرسووڕێنرا بەرەو مەککە، نوێژی ئێوارە (عصر) بوو، ئێوارە کۆمەڵێك لە خزمەتیدا نوێژیان کرد، یەکێك لەو پیاوانەی کە نوێژی لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ کردبوو بەلای مزگەوتێکی دیکەدا {کە ئێستا پێی دەگوترێ مزگەوتی (ذُوالقِبلَتَینِ) دوو قیبلەی هەن، بەلای خەڵکی ئەو مزگەوتەدا} تێپەڕی کە لە ڕکووع دابوون، گوتی: من شایەدیی دەدەم بە خوا کە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ نوێژی (عصر)م کرد، ڕووی لە مەککە بوو {واتە: قیبلە گۆڕدراوە، ئەوان دیارە نوێژەکەیان تۆزێك درەنگتر بووە} ئەوانیش یەکسەر لە شوێنی خۆیانەوە ڕووی خۆیان وەرسووڕاند بەرەو مەککە، {دیارە ئیمامەکەیان هاتۆتە ئەو لاوە، چونکە لە مەدینە (بیت المقدس)و کەعبە ڕاست پێچەوانەی یەکترن، یەکیان لای ڕاستو ئەوی دیکە لای چەپ}.

ب- ئەمەش فەرموودەیەکی دیکەیە کە (ابن عمر) هەر لە بارەوە دەیگێڕێتەوە: {(عَن ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُمَا، قَالَ: بَيْنَمَا النَّاسُ فِي صَلاَةِ الصُّبْحِ بقُبَاءٍ، إذْ جاءَهُمْ آتٍ، فَقَالَ: إنَّ رَسولَ اللهِ ﷺ قَدْ أُنْزِلَ عَلَيهِ اللَّيْلَةَ، (قُرآنٌ) وَقَدْ أُمِرَ أنْ يَستقْبِلَ الكَعْبَةَ فَاستقبلُوهَا، وكَانَتْ وُجُوهُهُمْ إلى الشَّامِ، فاستدَارُوا إلى الكَعْبَةَ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٤٠٣)، وَمُسْلِم برقم: (١١٧٨)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٧٤٤)، وَاللَّفْظُ لِمُسْلِمٍ}، واتە: عەبدوڵلای کوڕی عومەر خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ دەڵێ: کاتێك خەڵك لە مزگەوتی (قُباء) نوێژی بەیانیان دەکرد، یەکێك هاتە لایان گوتی: پێغەمبەری خوا ﷺ دوێنێ شەو قورئانی بۆ هاتۆتەخوارو فەرمانی پێکراوە کە ڕوو بکاتە کەعبە، ئێوەش ڕووی تێبکەن، دەڵێ ڕوویان لە کەعبە کرد[1].

١) دیارە لەنێوان فەرموودەکەی (براء)و (ابن عمر) جۆرێك لە تێکگیران هەیەو لابردنی تێکگیرانەکەش بەوە دەبێ کە بگوترێ: وادیارە مزگەوتی (قباء)و ئەو مزگەوتەی دیکە کە (براء) باس دەکات دوو مزگەوتی جیاواز بوونو، وادیارە ئەهلی مزگەوتی (قباء) زووتر لە ئەهلی ئەو مزگەوتەی دیکە بەو گۆڕانەیان زانیوە، هەروەها دەبێ بشگوترێ نابی یەکەم نوێژ دوای گۆڕانی قیبلە نوێژی ئێوارە (عصر) بووبێ، بەڵکو نوێژی بەیانی بووە، بەڵام وادیارە (براء) وایزانیوە، یان دەبێ بڵێین: یەکێك لەو دوو هاوەڵە بەڕێزە بەهەڵەدا چووە.

٢- هـۆی هاتنـەخوارەوەی ئـەو ئایەتـەی کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَـٰنَكُمْۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴾، {(عَنِ البَرَاءِ وَكَانَ الَّذي مَاتَ عَلَى القِبلَةِ قَبْلَ أنْ تُحوَّلَ قِبَلَ البَيْتِ، رِجَالٌ قُتِلُوا، لَمْ نَدْرِ مَا نَقُولُ فِيهِم، فَأَنْزَلَ اللّهُ: ﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَـٰنَكُمْۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴾) (رَوَاهُ البُخاري برقم: (٤٤٨٦)}، واته: (بەڕاء) دەڵێ: ئێمە کەسێك کە مردبوو کاتێك کە ڕوومان لە (بيت المقدس) دەکرد {لە ماوەی ئەو شازدە، حەڤدە مانگەدا} هەندێك پیاو کوژران {لە جەنگی بەدردا}، ئێمە نەمانـدەزانی لەبارەی وانەوە چی بڵێین، لە هەندێك ڕیوایەتی دیکەدا هاتوە دەڵێ کە کەسوکاریان دڵتەنگ بوون، گوتیان: ئەوانە کاتێك مردوون، یان کوژراون نوێژەکانیان پێ ڕوو نەکردۆتە کەعبەو ڕوویان لە (بيت المقدس) کردوە، دەبێ حاڵیان چۆن بێت ؟ ئیدی خوای کاربەجێ ئەم ڕستەیەی ناردە خوارێ: ﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَـٰنَكُمْ ﴾، واتە: خوا ئیمانی ئێوە زایە ناکات، کە لێرەدا مەبەست پێی نوێژەکانیانە، چونکە نوێژ بەشێکە لە ئیمان، بەڵکو گەورەترین کردەوەی ئیمانە.

مانــای گـشـتی ئایەتەکــان

لەم ئایەتانەدا خوا ﷻ باسی مەسەلەی گەورەو هەستیار دەکات کە کاتی خۆی کاردانەوەو قسەوباسی زۆری بەدوای خۆیدا هێناوە، ئەویش مەسەلەی گۆڕینی قیبلەیە، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ سَيَقُولُ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَ ٱلنَّاسِ مَا وَلَّـٰهُمْ عَن قِبْلَتِهِمُ ٱلَّتِي كَانُواْ عَلَيْهَا ﴾، (نەفامان لە خەڵکی) مەبەست پێی لێرەدا جوولەکەو نەصرانییەکانو هاوبەش پەیداکەرەکانە، بەپێی سیاقی ئایەتەکانو بەپێی ئایەتەکانی پێشێو دوایی، چونکە ئەوان بوون ڕەخنەیان دەگرت لە ئەوە کە بۆچی پێغەمبەر ﷺ ڕووی بەرەو کەعبە وەرسووڕاندوە؟ جا خوا دەفەرموێ: ئەوانەی نەفامن لە خەڵکی

ڕەخنە دەگرن دەڵێن: چ شتێك وای لێکردن واز لە ڕووگەی پێشێیان بێنن و {کە (بیت المقدس) بوو} ڕوو لە ڕووگەیەکی دیکە بکەن {کە (کعبة)یە} ؟!.

﴿قُل لِّلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَٱلْمَغْرِبُ﴾، تۆ پێیان بڵێ: ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا هی خوان، واتە: خوا ﷻ خاوەنی هەموو شتێکە، تا دوێنێ فەرموویەتی: ڕوو لە (بیت المقدس) بکەن، لەمەو دوا دەفەرموێ: ڕوو لە کەعبە بکەن، ﴿يَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾، هەرکەسێ بیەوێ خوا ڕێنمایی دەکات بەرەو ڕاستەشەقام و ڕاستە ڕێی خۆی، کە یەکێك لەو شتانەی کە ڕاستە ڕێی خوا دەیخوازێ، ئەوەیە کە قیبلەی کۆتایی، وە قیبلەی یەکجارەکی ئۆممەتی موحەممەد ﷺ، ئەو ماڵە بێ کە ئیبراهیم دروستی کردوە، کە یەکەمین ماڵی خوا بووە لەسەر زەوی بنیات نراوە، پاشان دەفەرموێ: ﴿وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُوا۟ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ﴾، واتە: وەك چۆن ئەو قیبلەیەمان بۆ دیاری کردن، کە پلەیەکی مامنێوەندییە، چونکە نەصرانیی یەکان ڕوویان لە ڕۆژهەڵات دەکرد، وە جوولەکەکان ڕوویان لە ڕۆژئاوا دەکرد، بەڵام خوا ﷻ فەرمووی: ڕوو لە کەعبە بکەن، کە بەنسبەت هەردووکیانەوە دەکەوتە نێوانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاواوە، جا دەفەرموێ: بەهەمان شێوە ئێوەمان کردوە بە ئۆممەت و کۆمەڵێکی میانە، کە نە تێدەپەڕێنن نە کورتی دێنن، ﴿لِّتَكُونُوا۟ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ﴾، بۆ ئەوەی کە بەسەر خەڵکەوە چاودێربن، یاخود بەڵگەبن، یاخود شایەدبن چاودێربن و نەیەڵن بەشەرییەت لابدات، وە بەڵگەبن بەسەریانەوە بەڵگەی ڕاست و دروستی دینی خوا بن، یاخود شایەدبن بەسەریانەوە بۆ قیامەت، کە ئەوان دینی خوایان بە ڕێك و ڕاستیی بە مرۆڤایەتی ڕاگەیاندوە ﴿وَيَكُونَ ٱلرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا﴾، وە بۆ ئەوە کە پێغەمبەریش بەسەر ئێوە وە بەهەمان شێوە، چاودێرو بەڵگەو شایەد بێت، ﴿وَمَا جَعَلْنَا ٱلْقِبْلَةَ ٱلَّتِى كُنتَ عَلَيْهَآ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يَتَّبِعُ ٱلرَّسُولَ مِمَّن يَنقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ﴾، دەفەرموێ: ئەو قیبلەیەی کە پێشتر لەسەری بووی {کە (بیت

المقدس)ە}، دامانئەنابوو مەگەر بۆ ئەوە كە بۆمان دەربكەوێ بزانین، {واتە: لە مەیدانی واقیعدا بۆمان دەربكەوێ، ئەگەرنا خوا هەردەزانێ، بەلام بە زمانی حالو واقیعی خەلك بۆمان دەربكەوێ} كێ بەدوای پێغەمبەر ﷺ دەكەوێو كێش لێی جیادەبێتەوەو هەلدەگەڕێتەوە لەسەر پاژنە پێیەكانی {و بە قسەی پێغەمبەری خـوا ناكـات}؟ ﴿ وَإِن كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُ ﴾، هەرچەندە ئـەو {ڕووكردنە (بیت المقدس)}ە، یاخود ئەو ڕوو پێ وەرسووڕاندنە بەرەو كەعبە، شتێكی قورسو گرانو زەحمەت بوو، مەگەر لەسەر دلی ئەوانەی كە خوا ڕێنمایی كردوون، ﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَـٰنَكُمْ ﴾، وە خوا ئیمانی ئێوەو ئەو نوێژەتان كە لە ئیمانەكەتانەوە هەلدەقولێ بەزایەی نادات، {واتە: ئەو نوێژانەی كە بەرەو (بیت المقدس) كردووتانن} ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴾، بێگومان خوا بەرانبەر بە خەلكی یەكجار بە پەرۆشو بە بەزەییو بەخشندەیە، ئنجا دەفەرموێ: ﴿ قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِى ٱلسَّمَآءِ ﴾، زۆر لە زانایانو توێژەرەوانی قورئان دەلێن: ئەم ئایەتە پێش ئەوانی پێشێ هاتۆتە خوارێ، بەلام لە ڕیزبەندییەكەیدا پێغەمبەر ﷺ بە فەرمانی خوا ئەوانی دیكەی خستۆتە پێشەوە، چونكە دوای ئەوەی كە ڕوویان لە (بیت المقدس) وەرسووڕاندوە بەرەو كەعبە، ئنجا نەفامان كەوتوونەتە ڕەخنەگرتنو قسەو قالێ[1]، خوای كاربەجێ

---

١) بەلام ئێستا قەناعەتم وایە ڕایەكی دیكە ڕاستترەو ئەو ئایەتانە ڕیزبەندییەكەی ئێستایان چۆنە، هاتنەخوارەوەكەشیان هەروا بووە، چونكە كە خوا لە یەكەمین ئایەتدا فەرموویەتی: ﴿ سَيَقُولُ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَ ٱلنَّاسِ ... ﴾ كەواتە: بەرلەوەی نەفامان قسە بكەنو قیبلە بگۆڕێ ئەم ئایەتە هاتۆتەخوارێو خوا پێشوەخت هەوالی بە مسولمانان داوە، كە نەفامەكان لەسەر گۆڕینی قیبلە كاردانەوەو هەلوێستیان دەبێ !

بەلام ئەوكاتە دەبێ بلێین: خوای كاربەجێ بەرلەوەی مسولمانان بپرسن لەبارەی حالو وەزعی ئەوانەیان كە پێش گۆڕانی قیبلە مردوون یان كوژراونو ئەو نوێژانەی بەرەو لای (بیت المقدس) كردوویانن، وەلامی ئیشكالو پرسیارەكەی نێو دلو مێشكیانی داوەتەوە، نەك دوای پرسیار كردنیان، وەك لە حالەتەكانی دیكەدا باو بووە.

دەفـەرموێ: ﴿ قَدۡ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجۡهِكَ فِي ٱلسَّمَآءِ ﴾، ئێمـە ڕووگێڕانـی تـۆ بـەرەو ئاسمان دەبینین، پێغەمبەر ﷺ ڕووی لە ئاسمان دەكردو چاوەڕێی دەكرد كەنگێ وەحی بۆ دێ، فەرمانی پێبكرێ، كە بەرەو كەعبە ڕوو وەرسووڕێنێ ﴿ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبۡلَةٗ تَرۡضَىٰهَا ﴾، بە تەئكید ئێمە ڕووت پێ دەكەینە ڕووگەیەك كە دڵ پەسندی خۆتەو پێت خۆشە، ﴿ فَوَلِّ وَجۡهَكَ شَطۡرَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِۚ ﴾، كەواتە یەكسەر ڕووبكە لای مزگەوتی حەرام {كە لە دەوری كەعبەیە}، ﴿ وَحَيۡثُ مَا كُنتُمۡ فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمۡ شَطۡرَهُۥۗ ﴾، وە ئەوە تایبەت نیە بەتۆوە، بەڵكو خۆتو ئەوانەش كە شوێنكەوتووی تۆنو ئۆممەتی تۆن، لە هەركوێیەك بوون لە هەر شوێنێك بوون ڕووبكەنە لای مزگەوتی حەرامو ڕووبكەنە كەعبە، ﴿ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ لَيَعۡلَمُونَ أَنَّهُ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّهِمۡۗ ﴾، وە بێگومان ئەوانەی كتێبیان پێدراوە، دەزانن ئەوە هەقەو لە پەروەردگاریانەوەیە، چونكە دەیانزانی كە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری كۆتایی خوا، ڕووگەكەی بریتیە لە كەعبە، كەواتە: دەیانزانی هەردەبێ ڕۆژێك ئەو ڕووگەیە بگۆڕدرێ، ئەوە یەك.

پاشان لە كتێبەكانیاندا هەبوو كە پێغەمبەری كۆتایی ڕوو دەكاتە دوو ڕووگان، سەرەتا ڕوو دەكاتە (بیت المقدس)و، دوایی ڕوو دەكاتە ئەو كەعبەیەی كە لە مەككەیە ﴿ وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا يَعۡمَلُونَ ﴾، وە خوا بێئاگا نیە لەوەی كە دەیكەن، لەو پیلانو فێڵو پڕوپاگەندەو ئیشە خراپەی كە دەیكەن، لە حاڵێكیشدا كە دەزانن ئەوانە لەسەر ناهەقن، وە پێغەمبەر ﷺ لەسەر هەقەو ڕاست دەكات. ﴿ وَلَئِنۡ أَتَيۡتَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ بِكُلِّ ءَايَةٖ مَّا تَبِعُواْ قِبۡلَتَكَۚ ﴾، ئنجا پێغەمبەر ﷺ دڵنیا دەكاتەوەو دەفەرموێ: ئەگەر ئەوانەی كتێبیان پێدراوە، هەموو بەڵگەیەكیان بۆ بێنیتەوە، بەدوای ڕووگەی تۆ هەرناكەونو ڕووناكەنە ڕووگەكەی تۆ، ﴿ وَمَآ أَنتَ بِتَابِعٖ قِبۡلَتَهُمۡۚ ﴾، وە بە تەئكید تۆش شوێنكەوتووی ڕووگەی وان نیو تۆش

ناگونجێو لێت ناوەشێتەوە ﴿وَمَا بَعْضُهُم بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ ﴾، وە ئەوانەی كتێبیان پێدراوە، هەندێكیشیان ڕوو ناكەنە ڕووگەی هەندێكیان، نە جوولەكە ڕوو لە هی نەصڕانیی یەكان دەكەنو، نە نەصڕانیی یەكان ڕوو لە هی جوولەكە دەكەن، نە صابیئە ڕوو لە هی وان دەكەن، وە هەروەها ...هتد.

﴿وَلَئِنِ ٱتَّبَعْتَ أَهْوَآءَهُم مِّنۢ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ ٱلْعِلْمِ ۙ إِنَّكَ إِذًا لَّمِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، وە بە تەئكید ئەگەر تۆ بەدوای ئارەزووی وان بكەوی دوای ئەوەی زانیارییت بۆ هاتوە، {واتە: زانیاری وەحیو شەریعەت}، بێگومان تۆ لە ستەمكاران دەبی، چونكە كەسێك زانیاری وەحی بۆبێ كە زانیارییەكی جێی دڵنیایی یەو زانیارییەكی یەقینییە، زانیاری لە خواوە بۆبێو بكەوێتە شوێن ئارەزووی خەڵكی دیكە، ئەوە بە تەئكید ستەمێكی گەورەی لە خۆیو لە شەریعەتی خوا كردووە، لەسەر ئەوەش دیارە تووشی سزاو جەزرەبە دەبێ، هەڵبەتە خوا دەزانێ كە بە تەئكید پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر لەوە دوور بووە (وەك دوای باسی دەكەین)، بەڵام ئەوە بۆ ئەوە بووە كە خەڵكی دیكە بزانێت لادان لە زانیاری وەحی، كە بەرەو ئارەزووی خەڵكێكی دیكە، تاوانێكی وایە كە هەرگیز لێبوردن نایگرێتەوە.

چەند مەسەلەیەكی گرنگ

مەسەلەی یەكەم: كە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿سَيَقُولُ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَ ٱلنَّاسِ مَا وَلَّىٰهُمْ عَن قِبْلَتِهِمُ ٱلَّتِى كَانُوا۟ عَلَيْهَا ﴾، ئەمە لێی وەردەگیرێ كە تەنیا كەسانێك ڕەخنە لە یاساكانی شەرعو لە فەرمانەكانی خوا دەگرن، كە نەفامو گەوجو بێ عەقڵ بن، بەڵام خەڵكی عاقڵو تێگەیشتوو دەزانێ خوای پەروەردگاری خەڵكی، هەرچی بیفەرموێ هەمووی حیكمەتەو عەینی ڕاستییەو، بەرژەوەندیی و خێرو چاكەیە بۆ دنیاو دوارۆژی خەڵكی، وە لێرەدا مەبەست لە نەفامەكان، جوولەكەو نەصڕانیی یەكانو هاوبەش بۆ خوا دانەرەكانن، چونكە ئەو سێ

كۆمەڵە بوون كە لە كاتێكدا پێغەمبەر ﷺ قیبلەكەی بۆ گۆڕدراوە، دەستیان كردوە بە بانگەشەی خراپو ڕەخنەگرتن.

مەسەلەی دووەم: ئۆممەتی پێغەمبەر ﷺ وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا ﴾، ئێوەمان كردوە بە كۆمەڵێكی میانەو میانجیی، واتە: نە تێدەپەڕێنن نە كورتی دێنن، نە (إفرَاط) یان هەیەو نە (تَفْرِیط) جا ئۆممەتی ئیسلام لە هەموو شتێكدا هەر میانەنو خەتی نێوە ڕاستیان گرتوە:

١) لە ڕووی عەقیدەوە: لە نێوانی (إلحادُ و شِرك)دان. واتە: نەوایە كە دان بە خوادا نەهێنن، نەواشە كە دان بە چەند پەرستراوێك دا بێنن، بەڵكو دەڵێن: خوا هەیە، بەڵام یەك خوایەو دەبێ هەر ئەویش بپەرسترێ.

٢) وە لە ڕووی سیفەتەكانی خواوە: لەنێوان جەستاندنو داڕووتاندان، نە ئەوەیە كە سیفەتەكانی خواو ناوەكانی خوا، وەك هی دروستكراوەكانی تەماشا بكەنو خوا (تَجْسیم وتَشْبِیه) بكەنو، نەواشە كە سیفەتەكانی لێ دابڕنن، بەڵكو سیفاتەكانی بۆ ئیسپات دەكەن، بەڵام لەگەڵ بە پاك گرتندا.

٣) وە بەنسبەت پێغەمبەرانەوە (علیهم الصلاة والسلام): نەوایە كە كوفر بە پێغەمبەران بكەنو نەواشە كە بیانپەرستن، جوولەكەكان كوفریان بە پێغەمبەران دەكرد، بەڵكو هەندێكیان هەر لێكوشتوون[1]، وە نەصرانیی یەكان (عیسا)یان كردە پەرستراوی خۆیان، بەڵام ئۆممەتی ئیسلام ڕێزی تەواو بۆ پێغەمبەران دادەنێن، بەڵام نایانپەرستن، وە هیچ بێ ئەدەبییەكییشیان بەرانبەر ناكەن.

٤) وە لەڕووی هەڵوێستیان لە بەرانبەر دنیادا: نە دنیا پەرستیی دەكەنە پیشەو نە گۆشەگیریی، بەڵكو دنیا وەك وەسیلەیەكو وەك تاقیگەیەك تەماشا دەكەن، وە لەقەدەر خۆی بایەخی پێدەدەن، واتە: ئەوەنیە كە گوریسی لەبن

---

١) وەك پێشتر لە: (الكتاب المقدس)ەوە نەقڵمان كرد، لە هەركام لە: (العهد القدیم) و (العهد الجدید)دا.

ڕابخـەن، وە ئـەوەش نیـە کـە دەستبەرداریـشی بـنو، وازی لـێ بێـنو گۆشـەگیـریی هەڵبژێرن.

٥) وە لەنێوانی ماددەو ڕووحدا: نە ئەوەیە زێدەڕۆیی بکەن لە ماددە پەرستییداو، نە ئەوەیە بـەلای گرتنـی ڕووحو ئیهمالکردنی مـاددەدا بـشکێنەوە، بـەڵکو هـەر کام لە ماددەو ڕووح دەگـرنو، هەر شـتە بەقەدەر خۆی بایەخی پێ دەدەن.

٦) لـە نێـوان تـاكو کۆمەڵـدا: نـە تـاك بـە قوربـانی کۆمـەڵ دەکـەن، وەك لـە کۆمەڵگای سۆسیالیستییەکاندا دەبینـرا، وە نـە کۆمەڵگاش بـە قوربـانی تـاك دەکـەن، وەك لـە کۆمـەڵگا سـەرماداریيەکانداو لـەژێر سـایەی سیـستەمی لیبـڕالیزمو سـەرمایەدارییدا دەبینـرێ.

مەسەلەی سێیەم: ئـەو ڕسـتە قوڕئانییـە کـە دەفـەرموێ: ﴿لِّتَكُونُواْ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ﴾، بۆ ئـەوەی شایەدبن بەسـەر خەڵـکەوە، لـە مانـای گـشتی ئایەتـەکان باسمان کرد، کە مەبەست لە (شهدآء) کە کۆی (شـهید)ە، یان کۆی (شَـاهِد)ەو هەردووکیـشیان بـەمانای (چـاودێر)و بـەمانای (بەڵگـە)و بـەمانای (شـایەدیی دەر)یش دێن، واتە: کەسێك کە شایەدیی دەدات، جا خـوا ﷻ باسـی ئـەوە دەکـات کـە ئۆممـەتی پێغەمبـەر ﷺ (شـهدآء)ن، بەسـەر مـرۆڤایەتییەوەو، لـەوبارەوە ئـەم فەرموودەیـە هەیـە: {(عَـنْ أنَـس رضي الله عنه قَـالَ: مُـرَّ عَلَـى النَّبِـيِّ ﷺ بِجَنَـازَةٍ فَأثْـنَوا عَلَيْهَـا خَيْـراً، فَقَـالَ: النبِـيّ ﷺ وَجَبَـتْ وَجَبَـتْ وَجَبَـتْ، وَمُـرَّ بِجَنَـازَةٍ فَأَثْنَـوا عَلَيْـهَا شَـرّاً فَقَـالَ: النَبِيّ ﷺ وَجَبَـتْ وَجَبَتْ وَجَبَتْ، فَسـأَلَهُ عُمَـرَ رضي الله عنه قَالَ: مَنْ أثْنيتُمْ عَلَيهِ خَيْراً وَجَبَتْ لَهُ الجنَّةَ، وَمَن أثْنيتُمْ شَرّاً وَجَبَـتْ لَـهُ النَّـار، أنْـتُمْ شـهدَآءُ الله فِي الأَرض) (رَوَاهُ البُخَـارِيُّ بـرقم: (٢٦٤٢)، وَمُـسْلِم بـرقم: (٢١٩٧)، وَالنَّسَـائِيُّ برقم: (١٩٣١)، وَاللَّفْظُ لِمُسْلم}، {(وَزَادَ الحَكِيم التِّرمِذِيُّ ثُـمَّ تَـلاَ رَسُـولُ الله: ﴿وَكَذَٰلِكَ جَعَلۡنَٰكُمۡ أُمَّةٗ وَسَطٗا لِّتَكُونُواْ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ﴾)}. واتـە: ئەنەسـی کـوڕی مالیـك خـوا لێـی ڕازی بـێ دەڵـێ: ڕۆژێـك

جەنازەیەکیان هێنا {دیارە لەو شوێنە کە پێغەمبەر ﷺ وەستاوە کۆمەڵێك لە هاوەڵانی لێ‌بوون}، خەڵك مەدحی ئەو خاوەن جەنازەیان کرد، گوتیان: ئینسانی باش بوو، پێغەمبەر ﷺ سێ جاران فەرمووی: پێویست بوو، پێویست بوو، پێویست بوو، دوای ماوەیەك جەنازەیەکی دیکەیان هێنا، خەڵکەکە کە لێی وەستابوون بە خراپە باسیان کرد، دیسان پێغەمبەر ﷺ سێ جاران فەرمووی: پێویست بوو، پێویست بوو، پێویست بوو، عومەر خوا لێی ڕازی بێ لەوبارەوە، پرسیاری لێکرد فەرمووی: ئەوەی کە ئێوە مەدحتان کردو بە چاکە باستان کرد، بەهەشتی بۆ پێویست بوو، ئەوەش کە بە خراپە باستان کرد، ئاگری بۆ پێویست بوو، چونکە ئێوە شایەدیدەرانی خوان، {یاخود ئێوە بەڵگەی خوان} ﷻ، وە (الحَكِيم التِّرمِذِيُّ) لەم فەرموودەیەدا ئەوەندەشی زیادکردوە لە ڕیوایەتی خۆیدا کە دەڵێ: دوای ئەوە کە پێغەمبەر ﷺ ئەوەی فەرموو، ئێوە شایەدیی دەرانی خوان لەسەر زەوی، ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا ﴾، ئەمەش ئەوەی لێوەردەگیرێ کە میانەیی ئۆممەتی پێغەمبەر ﷺ وە ڕاستو ڕەواییانو پابەندییان بە خەتی نێوە ڕاستەوە، لە هەموو شتێکدا وە تێ نەپەڕاندنیانو بەزایەنەدانیان، ئەوەیە وایان لێدەکات شایستەیی ئەوەیان هەبێت، کە چاودێربن بەسەر مرۆڤایەتییەوەو بەلگەبن لەسەر ئەوە کە ئایینو بەرنامەی تێرو تەواوی خوا تەنیا ئیسلامە، ئەها ئەو کۆمەڵە مسوڵمانەی بەرهەم هێناوە ! کەواتە: هەر ئیسلام ڕاستە، یاخود شایەدی خوابن بەسەر خەڵکەوەو شایەدیی بدەن بۆ ڕاستێتی ئیسلام، یاخود شایەدیی پێغەمبەران بن ﷺ بەسەر ئۆممەتەکانیانەوە، وەك ئەم فەرموودەی دوایی هەرسی واتاکە دەگرێتەوە: {(عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسولُ اللهِ ﷺ يُدْعَى نُوحٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُقَالُ لَهُ هَلْ بَلَّغْتَ؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ، فَيُدْعَى قَوْمُهُ، فَيُقَالُ لَهُمْ هَلْ بَلَّغَكُمْ؟ فَيَقُولُونَ مَا أَتَانَا مِنْ نَذِيرٍ، قَالَ فَيُقَالُ لِنُوحٍ: مَنْ يَشْهَدُ لَكَ فَيَقُولُ: مُحَمَّدٌ وَأُمَّتُهُ قَالَ فَذَلِكَ قَوْلُهُ: ﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا ﴾، قَالَ: الْوَسط الْعَدْلُ: قَالَ فَتَدْعَوْنَ فَتَشهدُونَ

بِالْبَـلاَغِ وَأَشْـهدُ عَلَيْكُـمْ) (أَخْرَجَـهُ أَحْمَـد بـرقم: (١١٢٢٢)، وَالبُخَـارِيُّ بـرقم: (٣٣٣٩)، وَالتِّرمِـذِيُّ بـرقم: (٢٩٥٩)، وَقَـالَ: حَـسَنٌ صَـحِيحٌ، وَالنَّـسَائِيُّ فـي (الكُبـرى) بـرقم: (١١٠٠٧)، وَابْـنُ مَاجَـهْ بـرقم: (٤٢٨٤)، وَابْـنُ حِبَّـانَ بـرقم: (٦٤٧٧)}، واته: ئەبو سەعیدی خودریی خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ڕۆژی قیامەت نووح عليه السلام بانگ دەكرێ پێی دەگوترێ: ئایا تۆ پەیامی خوات ڕاگەیاندوە؟ دەڵی: بەڵێ، گەلەكەی بانگ دەكرێن، پێیان دەگوترێ، ئایا نـووح پـەیامو بەرنامـەی خـوای پـێ ڕاگەیانـدوون؟ دەڵـێن: هـیچ (پێغەمبـەرو) ترسێنەرێكمان بۆ نەهاتوە، بە نووح دەگوترێ: كێ شایەدییت بۆ دەدا؟ كە تۆ پەیامی خوات پێ ڕاگەیاندوون؟ ئـەویش دەڵـێ: موحەممـەدو ئۆممەتەكـەی، جا پێغەمبەر ﷺ فـەرمووی: ئەوەیـە كـە خـوا دەفـەرموێ: ﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُوا۟ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ ﴾، واته: ئاوا بەو شێوەیە ئێوەمان گێڕاوە بە بەڵگەو شایەد بەسـەر خەڵـكەوە كـە پێغەمبـەران پێیـان ڕاگەیانـدوون، ئنجا فـەرمووی: (الوَسَـطُ: العَـدْلُ)، واتـە: (وسـط) یـانی: ڕێـكو پێـك (فَـتَدْعَوْنَ فَتَشـهدُونَ بِالبَلَاغِ)، ئنجا بانگ دەكرێنو شایەدیی بۆ دەدەن، كە پەیامی خوای پێڕاگەیانـدوون. (دەڵـێن ئێمـە شـایەدینو ئیـسپاتكەری ئـەوەین، كـە نـووح بـە گەلەكـەی خـۆی ڕاگەیانـدوە، (وَأَشـهدُ عَلَيكُـم)، وە منـیش شـایەدییتان لەسـەر دەدەم كە پێم ڕاگەیاندوون، واته: پێغەمبـەر ﷺ شـایەدە بەسـەر ئۆممەتەكـەی خۆیەوەو ئۆممەتەكەیشی شایەدن بەسەر ئۆممەتەكانی دیكەوە.

چـۆن شـایەدن؟ چـونكە ئۆممـەتی پێغەمبـەر ﷺ دەڵـێن: خـوا لـە ڕێگـای موحەممـەدەوە پێـی ڕاگەیانـدووین لـە ڕێـی قورئانـەوە، كـە نـووح گەلـی خـۆی ئاگاداركردۆتـەوە، هـەروەها هـەموو پێغەمبـەران گـەلانی خۆیانیـان ئاگـادار كردۆتەوە، پێغەمبەری خواش ڕاستی فەرمووە، كەواتە: پێغەمبـەران كـە دەڵـێن میللەتانی خۆمان ئاگاداركردۆتەوە، ڕاست دەكەنو ئێمە شایەدیی دەدەیـن، كـە پێغەمبەران ڕاستگۆن.

مەسـەلەی چوارەم: کە دەفـەرموێ: ﴿ وَمَا جَعَلْنَا ٱلْقِبْلَةَ ٱلَّتِي كُنتَ عَلَيْهَآ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يَتَّبِعُ ٱلرَّسُولَ مِمَّن يَنقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ ﴾، واتـە: ئـەو قیبلەیـەی کـە پێـشتـر لەسـەری بووی، هەر بۆیە دامان نابوو تـاکو ئـەوەی کە بـە دوای پێغەمبـەر ﷺ دەکەوێ {لە هەردوو حاڵەتەکاندا هەم بۆ ڕووکردنە (بیت الـمقدس)و هـەم بـۆ ڕووکردنە کەعبە} لەوە جیابێتەوە کە لەسـەر پاژنەکانی هەڵدەگەڕێتەوەو هـەم بۆ ڕووکردنە (بیت المقدس) بە قسـەی ناکـاتو، هەم بۆ ڕووکردنە کەعبـەش بـە قسـەی ناکات، شایانی باسە ئەم ڕستە قورئانییە سێ شتی لێ وەردەگیـرێن:

١/ سـوننەتیش هەر وەحی خوایە، چونکە زانایان لەسـەر ئەوە مەیلەو یەك دەنگن کە پێغەمبەر ﷺ بە قورئان فەرمانی پێنەکراوە کە ڕووبکاتە (بیت الـمقدس)، بەڵکو بە وەحی دیکە کە وەحی سـوننەتە، فەرمانی پێکـراوە ڕوو بکاتـە (بیـت المقدس)، خواش ﷻ لێرەدا ڕووکردنە (بیت المقدس)ی بەهی خۆی داناوە، وەك دەفـەرموێ: ﴿ وَمَا جَعَلْنَا ٱلْقِبْلَةَ ٱلَّتِي كُنتَ عَلَيْهَآ ﴾، واتـە: ئێمـە ئـەو قیبلەیـەی کە پێشتـر لەسـەری بووی نەمانگێڕابوو بە ڕووگـەی تۆ، کەواتە: دیارە ئەویش خـوا فـەرمانی پێکـردوەو مانـای وایـە ئـەوەش کـە پێغەمبـەر ﷺ لـەڕێی سـوننەتەکەیەوە دەیفەرموێو دەخاتـەڕوو، خوا هەر بە فەرمانی خۆی دەزانێ.

٢/ وە ئەوەشـی لـێ وەردەگیـرێ کـە قورئـان سـوننەت نەسـخ دەکاتـەوە، وەك لـە دەرسـەکانی ڕابردوودا لە باسی (نَسْخ)دا باسمـان کـرد، بـەڵام قورئـان تـەنیا بـە قورئـان (نَسْخ) دەبێتـەوەو بـە سـوننەت (نَسْخ) نابێتـەوە، هەرچـەندە ئـەم مەسـەلەیە لـەنێو زانایـاندا ڕاجیـایـیو مـشتومڕی تێدایـە، بـەڵام زۆرینـەی وەك: شـافیعییو مالیكو ئەحمەدو سوفیانی ثەوریـی (ڕەزاو ڕەحمەتی خوایان لێبێت)، وە زۆرێکی دی لـە زانایان، ڕایـان وایـە کـە قورئـان تـەنیا بـە قورئـان (نَـسْخ) دەبێتــەوە، ســوننەت قورئـانی پــێ (نَـسْخ) نابێتــەوە[1]، وە ئــەم

---

١) بڕوانـە: (توضـیح الـمـشکلات مـن کتـاب الورقـات الـمـشهور بـشرح الـمحلـّي علـی الورقـات) لجــلال الدین الـمَحلّي، ص: (٨٢٨، ٢٨٣): (ولا یجوز نسخ الکتاب بالسنَّة وهو غیر واقعٍ، فلا

مەسەلەیەی ئەم قیبلە گۆڕینە بە قورئان، لە حاڵێكدا كە پێشتر پێغەمبەر ﷺ بەپێی سوننەت ڕووی لە (بیت المقدس) كردوە، نموونەیەكە لە نەسخ كرانەوەی سوننەت بە قورئان.

٣/ هەروەها ئەم ڕستە قورئانییە ئەوەشی لێ وەردەگیرێ، كە خوای كاربەجێ بەندەكانی خۆی بە چەندان طاعەت تاقی دەكاتەوە، جارێك دەفەرموێ: ڕوو لەوێ بكەن جارێكی دیكە دەفەرموێ: ڕوو لەوێ بكەن، جارێك بە شتی خۆشو جارێك بە شتی ناخۆش، چونكە كافرەكانی مەككە دیارە كەعبەیان زۆر لەلا پیرۆز بووەو، مسوڵمانانیش كە مسوڵمان بوون، كەعبەیان زۆر لەلا پیرۆز بووە، بۆیە كاتێك پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموون: ڕوو بكەنە (بیت المقدس) بۆ نوێژەكانتان، لەسەر دڵیان زۆر قورس بووە، مانای وایە خوا ﷻ بە شتێكی تاقیكردوونەوە، كە لەسەر دڵیان قورس بووەو طاعەتیش بوو بۆ خوا ! كەواتە: مەرج نیە ئینسان تەنیا ئەو شتەی پێی خۆشە طاعەت بێ، وە جاری واش هەیە شتێكت زۆر پێخۆشەو خواش پێی خۆشەو فەرمانی خوایە، بۆ وێنە: كە خوا فەرمووی: ڕووبكەنەوە كەعبە زۆریان پێ خۆشبوو، پێش هەموویان پێغەمبەر ﷺ، كە ئەمەش دیسان فەرمانی خوا بوو !

<u>**مەسەلەی پێنجەم**</u>: كە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُ ﴾،

واتە: ڕووكردنە (بیت المقدس) یاخود ڕوو وەرسووڕاندنەوە بۆ كەعبە، یاخود هەردووكیان، ئەو مەسەلەیە زۆر قورسو گرانو بەزەحمەت بوو، مەگەر لەسەر ئەوانەی كە خوا هیدایەتی دابوونو ڕێنمایی كردبوون، ئەمە چی لێ وەردەگیرێ ؟ ئەوەی لێ وەردەگیرێ كە بەڕاستی هەركاتێك هیدایەتی خوا، لە دڵو دەروونی ئینساندا باش جێگیر بووو، ئینسان بەڕاستی ئیمانی لە دڵدا سەقامگیر بوو، فەرمانەكانی خوای هەموو لەسەر شان سووك دەبن،

یُنْسَخ القرآن بالسنَّة، سواء كانت متواترةً أو آحاداً...)، واتە: وە ناگونجێ قورئان بە سوننەت نەسخ بكرێتەوە وە شتی وا ڕووی نەداوە، بۆیە قورئان بە سوننەت نەسخ نابێتەوە، ئەو سوننەتە موتەواتیر بێ، یان ئاحاد...

بۆیە خوا کە باسی مونافیقەکان دەکات، دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ يُخَٰدِعُونَ ٱللَّهَ وَهُوَ خَٰدِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوٓاْ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ قَامُواْ كُسَالَىٰ ...﴿١٤٢﴾﴾ التوبة، واتە: مونافیقەکان دەیانەوێ خوا فریو بدەن، بەڵام خۆیان فریو دەدەن، وە کاتێك بۆ نوێژێ هەڵدەستن بە تەنبەڵیی‌و تەوەزەلیی هەڵدەستن، هەروەها دەربارەی ماڵ سەرف کردنیان، دەفەرموێ: ﴿ ... وَلَا يُنفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَٰرِهُونَ ﴿٥٤﴾﴾ التوبة، واتە: ماڵی خۆیان نابەخشن، مەگەر بە پێناخۆشبوونەوە، بۆچی؟ چونکە ئیمانیان لە دڵدا نیەو هیدایەتی خوایان لە دڵدا نیە، بۆیە فەرمانبەریی خوایان لەسەرشان گرانەو لەسەر دڵ قورسە. بەڵام کاتێ ئینسان خوا هیدایەتی دەخاتە نێو دڵ، جێبەجێکردنی فەرمانەکانی خوای لەسەر دڵ سووك دەبێت، جا ئەوە پێوەرو تەرازوویە، بۆ هەموو ئینسانێك با خۆی بخاتە ئەو تەرازووەوە، ئایا فەرمانەکانی خوات لەسەر دڵ سووکن‌و پێت خۆشن‌و پێیان مورتاحی، یان لەسەر دڵت قورسن‌و وەك بێگارت پێ بکەن؟ ئەگەر وەك بێگارە، بە خوا بزانە ئیمان‌و هیدایەتەکەت زۆر ناتەواوە، یان هەر نیتە، وە ئەگەر لەسەر شانت خۆشەو پێی مورتاحی‌و دڵت پێی ئاسوودەیەو، بە قالب سووکیی‌و بەدڵ خۆشیی جێبەجێی دەکەی، ئەوە دڵت بەخۆت خۆشبێ، إن شاء الله ئیمانەکەت باشەو خوای بەرز هیدایەتی خستۆتە نێو دڵتەوە، ئەوە پێوەرێکە خوای کاربەجێ بۆی داناوین.

مەسەلەی شەشەم: ئەوە کە خوای تاك دەفەرموێ: ﴿وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَٰنَكُمْ﴾ بەڵگەی ئەوەیە کە نوێژ بەشێکە لە ئیمان، وە فراوانتر بڵێین کردەوە بەشێکی پێکهێنەری ئیمانە، وەك ئێمە لە چەند دەرسێکی ڕابردوودا ئاماژەمان بەوە کرد، کە ئیمان لە چوار شت پێکدێت، بۆ نموونە: ئیمان بە خوا ﷻ:

پێکهێنەری یەکەمی ئیمان بە خوا: بە عەقڵ خوا بناسی، وەك بۆخۆی خۆی پێ ناساندووین لە قورئان‌و سوننەتدا، بەو ناوو سیفەتانەی خۆی پێناساندووین، خوا بناسی بەو شێوەیە کە تەنیا ئەوە پەروەردگارتەو،

تەنیا ئەوە بەدیهێنەرتەو، تەنیا ئەو خاوەنتەو، تەنیا ئەو پەرستراوتە، ئاوا بیناسین، ئەوە یەك.

پێکهێنەری دووەمی ئیمان بە خوا: ئەوەیە کە ئەوەی بە عەقڵ زانیوتە، بە دڵ قەبووڵی بکەی، واتە: بە دڵ خوات خۆشبوێ‌و لەلات گەورەبێ، لەلات لە هەموو کەسێ گەورەتربێ‌و بەڕێزتربێ‌و خۆشەویستتر بێت‌و لێی بترسێی‌و بۆی ملکەچ بی، وە هەرچی خوا فەرموویەتی بە دڵ وگیان قەبووڵت بێ.

پێکهێنەری سێیەمی ئیمان بە خوا: بریتیە لە دانپێداهێنانی زمان، ئەوەی کە بە عەقڵ وەرتگرتوەو بە دڵ قەبووڵت کردوەو سەلماندووتە، بە زمانیش ئامادەبی دانی پێدا بێنی.

پێکهێنەری چوارەمی ئیمان بە خوا: ئەوەیە کە ئەوەی ڕابردوو بە ئەندامەکانت جێبەجێی بکەی.

جا نوێژ بۆیە خوا ناوی لێناوە ئیمان، چونکە هەم پەیوەندی بە عەقڵەوە هەیەو، هەم پەیوەندی بە دڵەوە هەیەو، هەم پەیوەندی بە زمانەوە هەیەو، هەم پەیوەندی بە جەستەوە هەیە، واتە: لەڕاستیدا نوێژ باشترین بەرجەستەکەری ئیمانە، بە هەر چوار پێکهێنەرەکەیەوە، بەشێکی پەیوەندی بە عەقڵ‌و هۆشەوە هەیە، ئەویش ئەوەیە کە تۆ ئایەتەکان دەخوێنی زیکرەکان دەخوێنی، تەحییات دەخوێنی، دەبێ بیری لێ بکەیەوەو بە عەقڵ تێیبگەی‌و فەهمی بکەی، پاشان بەشێکی پەیوەندی بە دڵەوە هەیە، ئەویش ئەوەیە کە تۆ تەفاعول بکەی لەگەڵ ئەو نوێژو زیکرو قورئان خوێندن‌و تەحییاتەداو، تەفاعولی لەگەڵدا بکەی بەدڵ‌و گەورەیی‌و بەرزیی‌و پاکیی خوا لە دڵی خۆتدا ئامادە بکەی، ئنجا بە زمانیش ئەوە دیارە کە ئایەتەکان دەخوێنی زیکرەکان دەخوێنی، وە دوایش ئەوەیە کە بەهەموو جەستەت دەچیە ڕکووع‌و کڕنووش‌و ڕادەوەستی، وە دەچیە تەحییات‌و... هتد.

مەسـەلەی حەوتـەم: ئەوەیە كە خوا ﷻ مەبەستی بووەو مەبەستیەتی پێغەمبەری خۆی ڕازی بكات، واتە: شتێك كە پێغەمبەر ﷺ پێی خۆش بووبێ، مادام پەرچو مانعێكی لەبەردەمدا نەبووبێ، خوا پێی خۆشبووە كە بۆی جێبەجێكات، بە بەڵگەی ئەوە كە دەفەرموێ: ﴿فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَىٰهَا﴾، واتە: ڕووت پێ وەردەسووڕێنین بەرەو ڕووگەیەك كە پێت خۆشەو دڵ پەسەندیی خۆتە، كەواتە: خوا ﷻ پێی خۆشبووە شتێك بۆ پێغەمبەر ﷺ بكات كە پێی خۆش بووەو پێی مورتاح بووە، وەك بە ڕاشكاوییش فەرموویەتی: ﴿وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰٓ ۝٥﴾ الضحى، واتە: وە لەمەودوا پەروەردگارت پێتدەبەخشێ و ڕازی دەبی.

مەسـەلەی هەشتـەم: كە دەفەرموێ: ﴿وَإِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَـٰبَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَـٰفِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ﴾، ئەوانەی كە كتێبیان دراوەتێ دەزانن هەق لە پەروەردگاریانەوەیە، چۆن دەزانن؟ ئەوانەی كتێبیان دراوەتێ، بە پلەی یەكەم مەبەست پێیان جوولەكەو نەصرانیی یەكانە، كە هەر ئەو دوو كۆمەڵە لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ بوون، بەڵام هەر كۆمەڵێكی دیكەش خۆیان بە خاوەن كتێبی ئاسمانی بزانن، هەر دەیانگرێتەوە[1]، جا ئایا خاوەن كتێبەكان چۆن دەزانن كە ئەو قیبلەیە كە پێشتر (بیت المقدس) بووەو دوایی بۆتە كەعبە، ئەوە هەقەو لە پەروەردگاریانەوە ؟ بە دوو بەڵگان:

بەڵگەی یەكـەم: لەبەرئەوەی مادام خوا خاوەنی هەموو شتێكەو هەموو كەسێكە، خوا هەقی تەواوی خۆیەتی كە ڕۆژێ بفەرموێ: ڕوو لەوێ بكەن و دوایی بفەرموێ: ڕوو لە شوێنێكی دیكە بكەن و، كەسیش بۆی نیە ڕەخنەی لێ

---

١) هەرچەندە ڕای دیكەش هەیە، كە تەنیا جوولەكەو نەصرانیی خاوەن كتێبن، بەڵام ئەوە ڕاست نیەو (أهل الكتاب) ، (الذين أوتوا الكتاب) چەمك و واتایەكی فراوانەو وێڕای جوولەكەو نەصرانییەكان، خۆ بە خاوەن كتێبی ئاسمانییەكانی دیكەش دەگرێتەوە.

بگـرێ، وەك فەرموویـەتی: ﴿ لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ ﴿٢٣﴾ ﴾ الأنبيـــاء، واتـە: (خـوا) پرسـیاری لێـناکرێ لـەوەی کـە دەیکاتو ئـەوان پرسـیاریان لـێ دەکرێ، چونکە خوا پەروەردگارو خاوەنـە، وە پاشان جگـە لـە خاوەنـدارێتیو پەروەردگارێتی، خـوا زاناو کـاربەجێیەو هـیچ شـتێك ناکـات لـە جێی خـۆی نەبێو، کەسێك ڕەخنەی لـێ دەگیـرێ، کـە دەسـت بداتـە ئیشێك هی خـۆی نـەبێو تەصـەڕڕوف لـە شـتێکدا بکـات کـە موڵـکی خـۆی نەبــێ، یاخـود بـە شـێوەیەك تەصـەڕڕوف بکـات، کە پێچەوانەی حیکمـەتو لـێزانین بـێ، بەڵـێ خـوا کـاربەجێیەو هیچ شـتێك ناکـات لە شوێنی خۆیـدا نەبـێ، کەواتـە: هـیچ کەس مافی ئەوەی نیە ڕەخنـەی لێ بگـرێ.

بەڵگـــەی دووەم: لـە کتێبـە پێـشووەکاندا هـاتوە، کـە پێغەمبـەری کۆتـایی موحەممـەد ﷺ جیـا لـە هـەموو پێغەمبـەرانی دیکـە، دوو ڕووگـەی دەبـن، چونکە پێغەمبەرانی دیکە هەموویان یـەك ڕووگـەیان (قبلـة) بـووە، بـەڵام لـە کتێبـە پێـشووەکاندا هـاتوە، کـە پێغەمبـەری کۆتـایی دوو ڕووگـەی دەبـن، یەکیان (بیت المقدس)و لـە کۆتاییـشدا بـە یـەکجارەکی کەعبـە، بۆیـە خـاوەن کتێبەکان، بـە پێچەوانەوە ئەگەر موحەممـەد ﷺ لـە قۆنـاغی دووەمـداو بـۆ یەکجارەکی ڕووی لە کەعبـە نەکردبایـە، دوایـی لێـی دەکەوتنـە گومانـەوە، کـە ئـەوە پێغەمبـەری خـوا نیـە ! چونکە لـە کتێبـەکانی ئەوانـدا هاتوە، کـە ئـەو پێغەمبـەرە ﷺ یەکەمجـار بـۆ نوێـژ ڕوو دەکاتـە (بیـت الـمقدس)، بـەڵام بـۆ دوایی بە یەکجارەکی ڕوو دەکاتە کەعبــە.

مەسـەلەی نۆیەم: کـە خـوا ﷻ دەفـەرموێ: ﴿ وَلَئِنِ ٱتَّبَعْتَ أَهْوَآءَهُم مِّنۢ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ ٱلْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَّمِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، وە ئەگــەر بــەدوای ئـارەزووی وان بکـەوی، دوای ئـەوەی کـە زانیارییـت بـۆ هـاتوە، ئـەوە بێگومـان تـۆ لـە سـتەمکاران دەبـی، ئـەوە سـێ شـتی لـێ وەردەگیـرێ، مەبەسـتم ئەوەیـە بەدڵنیـایی خوا زانیویـەتی، کـە (محمـد الـمصطفى)یـەك ﷺ، کـە سـەروەری

پێغەمبەرانەو، چاکترین ئینسانەو هەڵبژێردراوی نێو بەشەرییەتە، بەدوای ئارەزووی جوولەکەو نەصرانیی یەکان ناکەوێ، بەڵام بۆچی وا دەفەرموێ؟ لەبەر سێ شتانو سێ حیکمەتی تێدان:

١- بۆ ئەوەی بزانرێ کە یاساکانی خوا ﷻ، بۆ هەمووان وەك یەكنو هیچ کەس مافی (ڤیتۆی) لە بەرانبەریاندا نیە، یاساکانی خواو شەریعەتی خوا، وەك بیردۆزەو ڕێچکە بەشەرییەکان نین، بەدەستیانەوە وەك قوڕی صیناعی وابن، یان وەك لاستیك وابن، بە ئارەزووی خۆیان بیکێشن، یان وەك تەونی جاڵجاڵۆکە بن، یەکێك لە زانایان دەڵێ: ((قانوونی بەشەر وەك تەونی جاڵجاڵۆکە وایە مێشو مەگەزو قالۆنچەی فەقیرحاڵو ئەوانەی دەگرێ، بەڵام زەردەواڵەو زیندەوەری هاری تێدا دەڕۆنە دەرێ))، بەڵێ شەریعەتی خوا دەبێ هەموو پێوەی پابەندبنو، هەمووان ملکەچ دەکاتو، هیچ کەس هەڵاوێردراو (مُستثنَى)نیە لە پابەندیی بەشەریعەتەوەو، لە ملکەچیی بۆ یاساکانی خوادا.

٢- تاکو خەڵکی بزانن بابەتەکە زۆر جیددیی یە، واتە شوێنکەوتنی شەریعەت، جا لە مەسەلەی قیبلەدا، یان لە هەر مەسەلەیەکی دیکەدا، زۆر جیددیی یەو لە خۆیان وریابن.

٣- تاکو بزانرێ کە موحەممەد ﷺ کەمو زۆر دەستی لە یاساکانی شەرعدا نیە، واتە: لەوانەی کە خوا پێی ڕادەگەیەنێ، کەمو زۆر دەستی تێدا نین، بەڵکو ئەویش وەك پێی ڕادەگەیەنێ مولزەمە بەوە کە پێیانەوە پابەندبێ، وەك دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ جَعَلۡنَٰكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٖ مِّنَ ٱلۡأَمۡرِ فَٱتَّبِعۡهَا وَلَا تَتَّبِعۡ أَهۡوَآءَ ٱلَّذِينَ لَا يَعۡلَمُونَ ١٨ ﴾الجاثیة، واتە: دوایی تۆمان لەسەر بەرنامەیەك دانا، جا شوێنی بکەوەو مەکەوە شوێن ئارەزووی ئەوانەی کە نازانن، کەواتە: پێغەمبەریش ﷺ وەك هەموو مسوڵمانان، بەڵکو لەپێش هەموویانەوە زیاترو چاکتر، فەرمانی پێکراوە پابەندبێ بە شەریعەتەوە، وە پێغەمبەر ﷺ هیچ دەستی نەبووە لە یاساکاندا، کە بۆ خۆی بە ئارەزووی خۆی

دایانبنێ، ئەوەتا لە مەسەلەی ڕووکردنی (بیت المقدس) هەرچەندە زۆر لەسەر دڵی قورس بووە، بەڵام خوا فەرموویەتی ڕووبکە (بیت المقدس)، دوایی هەرچەندە زۆر تەماشای ئاسمانی کردوەو زۆر چاوەڕوانی کردوە، بەڵام فەرمانی بۆ نەهاتوە، تاکو (١٦ ، ١٧) مانگ، بەڵکو هەندێك لە زانایان دەڵێن: ئەو کاتەی کە لە مەککەش بوون هەر ڕوویان لە (بیت المقدس) کردوە، وە هەندێك دەڵێن: لەو کاتەوەکە هاتوونە مەدینە پێیان گوتراوە: ڕوو لە (بیت المقدس) بکەن، بۆ دڵ ڕاگرتنی جوولەکەکانو بۆ ئەوە کە سەرنجیان ڕابکێشرێ، بەڵکو مادام کە ڕوودەکاتە قیبلەی ئەوان، ئەوانیش دڵیان نەرم بێت بۆ ئیمانو ئیسلام، دەڵێن: حیکمەتەکەی ئەوە بووە، کەواتە پێغەمبەر ﷺ کەمو زۆر دەستی لەو حوکمە شەرعییانەدا نەبووە، وە ئەوانی دیکەش دیارە هەمووی هەرچی یاسای شەرعییە، یان:

١) خوا ڕاستەوخۆ پێی فەرمووە، کە وەك خۆی ڕایبگەیەنێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ بَلِّغْ مَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ ...﴿٦٧﴾ ﴾ المائدة، واتە: ئەی پێغەمبەر ! ئەوەی لە پەروەردگارتەوە پێت ڕاگەیەندراوە ڕایبگەیەنە.

٢) یاخود بەشێوەی وەحی ناڕاستەوخۆ، کە ئیلهامی دڵی کراوەو خراوەتە نێو دڵی.

٣) یاخود پێغەمبەر ﷺ بۆ خۆی کۆششی کردوەو یاساکانی هەڵهێنجاوە لەبەر ڕۆشنایی قورئاندا، ئەویش ئەوەی نەیپێکابێ، خوای پەروەردگار بۆی ڕاست کردۆتەوە، ئەوەش کە پێکابێتی ئەوە پشتگیریی کردوەو بۆتە بەشێك لە وەحی.

<u>**مەسەلەی دەیەم**</u>: زانایان باری شانیان زۆر قورسە، چونکە دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِنِ ٱتَّبَعْتَ أَهْوَآءَهُم مِّنۢ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ ٱلْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَّمِنَ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴾، واتە: وە ئەگەر بەدوای ئارەزووی وان بکەوی دوای ئەوەی زانیارییت بۆ هاتوە، ئەوە بێگومان تۆ لە ستەمکاران دەبی، کەواتە: دوای ئەوەی ئینسان زانیاری بۆ

دێو خوا شارەزای دەکاتو بەرچاوی ڕۆشن دەکاتەوە، ئەگەر بێتو بە دوای ئارەزووی خەڵکی دیکە بکەوێ، گوناهەکەیو پاشان سزاو جەزرەبەکەیشی زۆر گەورەترەو قوورسترە لەوەی کە نازانێ! ئەمەش ئەوە دەردەخات کە زانایان بەڕاستی باری شانیان قورسەو ئەرکێکی زۆر گەورەیان لەسەر شانە، چونکە خەڵکی دیکە ڕەنگە کەمو زۆر مەجالی هەبێ بە هۆی نەزانییو بێ ئاگاییەوە، بەرگرییەك لە خۆی بکاتو، بڵێ نەمزانیوەو ئاگام لێ نەبووەو شارەزا نەبووم، بەڵام بابای زاناو شارەزا مەجالی ئەو (دیفاع)ەی نیە، دیارە هەموو کەسیش ناتوانێ دیفاع بکات لە خۆی بەهۆی نەزانینەوە، لە هەموو حاڵاندا، چونکە (العُذر بالجَهل) عوزر هێنانەوە بە نەزانییو بێئاگایی، ئەویش خەڵکی تایبەتی خۆی هەیەو شوێنی تایبەتی خۆی هەیە، ئەوەی کە بواری هەبێت شارەزابێ، دەبێ شارەزابێ، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿... فَسْـَٔلُوٓاْ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٤٣﴾﴾ النحل، واتە: لە زانایان بپرسن ئەگەر نازانن، کەواتە: نابێ مرۆڤ لە نەزانییدا خۆی بهێڵێتەوەو بڵێ: لە قیامەتێ دەڵێم: خوایە نەمزانی، نازانی بەڵام دەتوانی بپرسی! (العُذر بالجَهل) بۆ کەسێکەو کەسێك بێئاگاییو نەزانیی بۆ دەبێتە بیانوو، کە هیچ دەرفەتو بواری نەبێ فێربێ.

مەسەلەی یازدەیەم: مەسەلەی ڕووگە مەسەلەیەکی زۆر گرنگەو یەکێکە لە دروشمەکانی ئۆممەتی ئیسلام، بۆیە خوا ﷻ زۆر گرنگییو بایەخیی پێداوەو، بۆیەش نەیارانو ناحەزانی مسوڵمانان لە جوولەکەو لە نەصرانییو کافرەکانو بتپەرستەکان، زۆری پێ قەڵس بوونو پڕوپاگەندەو قسەو قاڵی زۆریان لەسەر کردوە، چونکە ئۆممەتو کۆمەڵ بەوە لە خەڵکی دیکە جیادەکرێنەوە، کە ئایا ڕوو لە کوێ دەکەن؟ ئنجا بەڕاستی قیبلە هۆی کۆکردنەوەی مسوڵمانانەو هۆی یەك ڕیزییانەو هۆی یەك ڕوویانە، وە کاریگەرییەکی زۆر گەورە، هەم لە ڕووی ڕێکخستنی ژیانی سیاسیو کۆمەڵایەتییاندا دەبینێو، هەم لە ڕووی بەیەکەوە

بەستنی دڵو دەروونیاندا، واتە: مسوڵمانان کاتێ هەست دەکەن کە هەر مسوڵمانێ لە هەر کوێیەکی دنیابێ هەر ڕوودەکاتە ئەو ماڵەی خوا ﷻ کە لە مەککەیەو، ڕوو دەکاتە ئەو ڕووگەیە کە ئیبراهیم ﷺ بنیاتی ناوەو دروستی کردوە، هەست دەکات کە لەگەڵ هەموو ئەوانەی ڕوو لەو قیبلەیە دەکەن، دۆستو هاوڕێبازەو هاوئامانجە، ئەوە دەبێتە هۆی ئەوە کە یەکڕیزییەکی عەقیدەیی‌و فیکریی‌و شعووریی لەنێوان ئۆممەتی پێغەمبەردا ﷺ دروست بێ.

خوای پەروەردگار لەو کەسانەمان بگێڕێ، کە کاتێك بەجەستە ڕوو دەکەینە قیبلە، بە دڵیش ڕوومان لە خوابێ‌و ڕووی نیازو مەبەستەکانمان تەنیا لە خوابێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سی یەم

پێناسـەی ئەم دەرسـە

لـەم دەرسـەماندا لـە ئایـەتی ژمـارە (١٤٦ تـاکو ١٥٢) واتـە، حـەوت (٧) ئایـەت لـە سـوورەتی (البقرة) تەفسیـر دەکەین إن شـاء الله. لەم حەوت ئایەتەدا خوا ﷻ هەر لەسـەر باسی مەسـەلەی گۆڕینی قیبلە لە (بیت المقدس)ەوە بەرەو کەعبـە دەدوێ، وە دەربـارەی ئـەوە کـە خـاوەن کتێبەکـان ئـەو مەسـەلەیان زۆر چـاك زانیـوەو دڵنیابوونـە کـە ئـەوە هەقـەو لـە پەروەردگـاریانەوەیە، بـەڵام هـەر بـە ئەنقەسـت نکووڵیی لـێ دەکـەن، هـەروەها زۆر چـاك پێغەمبـەری کۆتـایی (موحەممـەد) ﷺ دەناسـن، بەڵام هەر نایانەوێ بڕوای پێ بێنن. ئنجا خوا ﷻ ڕوو لە پێغەمبـەر ﷺ وە ئیمانداران دەکاتو هەر لەوبارەوە فـەرمانیان پـێ دەکات، کـە لـە هـەر شـوێنێك بوون، چ لە ماڵی خۆیان نیشتەجێ بوون، یاخود لە کـاتی سـەفەرو هـاتنو چووندا بـوون، هـەر ڕووبکـەنە کەعبـە، وە دوایـی هەنـدێك لـە نیعمەتـەکانی خۆییـان دەخاتەوە بیـر، وە لـە کۆتاییـدا خـوا ﷻ فـەرمان بـە ئیمانـداران دەکات، کـە یـادی بکەنو سـوپاسی بکـەن، تاکو خواش ﷻ یادیـان بکـات.

﴿ ٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ يَعۡرِفُونَهُۥ كَمَا يَعۡرِفُونَ أَبۡنَآءَهُمۡۖ وَإِنَّ فَرِيقٗا مِّنۡهُمۡ لَيَكۡتُمُونَ
ٱلۡحَقَّ وَهُمۡ يَعۡلَمُونَ ١٤٦ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكَۖ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلۡمُمۡتَرِينَ ١٤٧ وَلِكُلّٖ وِجۡهَةٌ هُوَ
مُوَلِّيهَاۖ فَٱسۡتَبِقُواْ ٱلۡخَيۡرَٰتِۚ أَيۡنَ مَا تَكُونُواْ يَأۡتِ بِكُمُ ٱللَّهُ جَمِيعًاۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ
١٤٨ وَمِنۡ حَيۡثُ خَرَجۡتَ فَوَلِّ وَجۡهَكَ شَطۡرَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِۖ وَإِنَّهُۥ لَلۡحَقُّ مِن رَّبِّكَۗ وَمَا
ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعۡمَلُونَ ١٤٩ وَمِنۡ حَيۡثُ خَرَجۡتَ فَوَلِّ وَجۡهَكَ شَطۡرَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِۚ وَحَيۡثُ مَا
كُنتُمۡ فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمۡ شَطۡرَهُۥ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيۡكُمۡ حُجَّةٌ إِلَّا ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنۡهُمۡ فَلَا

تَخْشَوْهُمْ وَٱخْشَوْنِي وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾ كَمَآ أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنكُمْ يَتْلُواْ عَلَيْكُمْ ءَايَٰتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُواْ تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾ فَٱذْكُرُونِيٓ أَذْكُرْكُمْ وَٱشْكُرُواْ لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾ ﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

((ئەوانەی کتێبمان داونێ دەیناسن (واتە: موحەممەد ﷺ) وەك چۆن کوڕەکانیان دەناسن، وە دەستەیەکیان هەرچەندە دەشزانن ﴿١٤٦﴾ بەڵام هەق دەشارنەوە، دڵنیابە هەق لە پەروەردگارتەوەیەو لە دوودڵان مەبە ﴿١٤٧﴾ وە بۆ هەر کامێك (لە ئۆممەتان) ڕووگەیەك هەیە کە ڕووی تێدەکات، دەجا پێشبڕکێ بکەن لە ئەنجامدانی چاکەکاندا، لە هەر کوێیەك بن خوا تێکڕاتان دێنێ، بێگومان خوا لەسەر هەموو شتێك بە توانایە ﴿١٤٨﴾ وە لە هەر لایەکەوە دەرچوویو لە هەر جێگایەك بووی، ڕوو لەلای مزگەوتی حەڕام بکە، وە دڵنیابە کە ئەوە هەقە لە پەروەردگارتەوە، وە خوا لەوەی دەیکەن بێ ئاگانیە ﴿١٤٩﴾ وە لەهەر لایەکەوە دەرچووی هەر ڕووت بکە لای مزگەوتی حەڕامو، لە هەر جێیەك بوون هەر ڕووی تێبکەن، تاکو خەڵکی بەڵگەی لەسەرتان نەبێ، جگە لەوانەیان کە ستەم دەکەن، لەوانیش بێباك بنو بەس لەمن بترسن، بۆ ئەوەی چاکەی خۆمتان لەسەر تەواو بکەم، وە بەڵکو بە تەواویی ڕێی ڕاست بگرن ﴿١٥٠﴾ وەك چۆن لە نێوانتاندا پێغەمبەرێکمان لە خۆتان ڕەوانەکردوە، کە ئایەتەکانمانتان بەسەر دەخوێنێتەوە، وە پاكو چاکتان دەکاتو بەرنامەو کارامەیی تان فێردەکات، وە شتانێکتان فێردەکات کە نەدەگونجا بیانزانن ﴿١٥١﴾ دە جا یادم بکەن، یادتان دەکەمو، سوپاسم بکەن، سپڵەییم بەرانبەر مەکەن ﴿١٥٢﴾)).

شـیکردنـەوەی هەندێـك لە وشـەكان

(يَعۡرِفُونَهُۥ): ﴿يَعۡرِفُونَهُۥ كَمَا يَعۡرِفُونَ أَبۡنَآءَهُمۡ﴾، واتـە: دەیناسـن وەك چۆن كوڕەكـانی خۆیـان دەناسـن، هەڵبەتـە لێـرەدا ڕاناوەكـە دەچـێتەوە سـەر پێغەمبـەر ﷺ چونكە سیاقی ئایەتەكان دەلالەتی لەسـەر دەكات، ئەگەر بەڕاشكاوییش نـاوی نەهاتبێ. (الـمَعْرِفَةُ والعِرْفَـانُ: إدرَاكُ الشَّـيءِ بِتَفَكُّـرٍ و تَدَبُّرٍ لأثرِهِ، وهُوَ أخَصُّ مِـنَ العِلْـمِ، وَيُـضَادُّهُ الإنكَـارُ)، واتـە: (مَعرِفَـةُ) بریتیـە زانینـی شـتێك بـە لـێوردبوونەوەو تێوەڕامـانی شـوێنەوارەكەی، وە وشـەی (مَعرِفَـةُ) لـە وشـەی (عِلْم) تایبەتتـرە، وە پێچەوانەی (مَعْرِفَـةُ) بریتیە لە نكووڵیی (إنْكَار)، بـەڵام پێچەوانەی (عِلْم) بریتیە لە نـەزانین (جَهْـل)، بۆیـە تـەنیا وشـەی (عِلْم) بـۆ خوا بەكاردێو (عِـلْم) یەكێكە لە سیفاتەكانی خـوا، بـەڵام وشـەی (مَعْرِفَـة)ی بـۆ بەكـارنایەت، چـونكە خـوا شـتەكان ڕاسـتەوخۆ دەزانـێو دەناسـێ، نـەك پێویست بەوە بكات بیـریان لـێ بكاتـەوە، یـاخود بـەهۆی شـوێنەوارەكانیانەوە بیانناسـێ، كە ئەوە مانای (مَعْرِفَة)یە.

(ٱلۡمُمۡتَرِينَ): لـە (مِريَـة)وە هـاتوە (الـمِرْيَةُ: التَّـرَدُّدُ فـي الأمْـرِ، وَهُـوَ أخَـصُّ مِـنَ الشَّـكِّ)، (مرية) واتە: دڵ لە دڵدان، وە تایبەتتـرە لە (شَـك) گومان، (وَأصلُـهُ مِنْ مَرَيْتُ النَّـاقَةَ: إذَا مَسَـحْتَ ضَـرْعَهَا)، واتە: ئەسڵی (مِرْيَة) لەوە هاتوە، كـە دەڵێی (مَرَيْتُ النَّـاقَة)، واتە: گوانە حوشـترەكـەم دەسـت پێـداهێنا بـۆ ئـەوەی كە شیـری لـیبێ.

(وِجۡهَةٌ): (الجِهَةُ والوِجْهَةُ: الـمَقْصَدُ)، واتە: مەبەسـت، ئـەو شـوێنەی كـە ئینـسان مەبەسـتیەتی.

(حَيۡثُ): (حَيْثُ: عِبَارَةُ عَن مَكَانٍ مُبْهَمٍ يُشْرَحُ بِالجُملَةِ الَّتي بَعْدَهُ) وشەی (حَيْثُ)، (ظَرْف مَكَان)ە، واتە: شوێنێكی نادیار كە ڕسـتە دواییەكەی تەفسیری دەكات.

(حُجَّةٌ): (الحُجَّةُ: الدَلاَلَةُ المُبَيِّنة لِلْمَحَجَّةَ، أي: المَقْصُد المُستقِيم)، (حجة) بریتیە لە پێشاندانێکی ڕوونکەرەوە بەرەو ئەو مەبەستەی کە بۆی دەچێ، وشەی (محَجَّة)ش، بە مانای مەبەستێکی ڕاستو ڕەوان دێ.

(وَٱشْكُرُواْ): (الشُّكْرُ: تَصَوُّرُ النِّعْمَةَ وَإظْهَارُهَا)، (شكر) بریتیە لەوە کە تۆ نیعمەت بێنیە بەرچاوی خۆتو بیخەیەڕوو، پێچەوانەی (كُفْران)ە، (وَهُوَ: نِسْيَانُ النِّعْمَةِ وَسترُهَا) بریتیە لە سپڵەیی کردن یاخود لەبیرخۆبردنەوەی نیعمەتو شاردنەوەی، دەگوترێ: (ودَابَّةٌ شَكُورٌ: أي مُظْهِرَة بِسِمِنَها إسداءَ صَاحِبِها إلَيهَا)، (دَابَّةٌ شَكُورٌ) بریتیە لە ئاژەڵێکی قەڵەو ئەو چاکەیەی کە خاوەنەکەی لەگەڵی کردووەو لەوەڕی داوەتێو خزمەتی کردوە لەخۆیدا نیشانی داوە، کە بریتیە لە قەڵەویی. (وَقيلَ: أصلُهُ مِن عَيْنٍ شَكْرى أي: مُمتَلِئةٍ)، واتە: هەندێکیش دەڵێن وشەی (الشُّكْرُ) لە (عَيْنٌ شَكْرَى)ەوە هاتوە، واتە: (عَيْنٌ مُمْتَلِئَةٌ) چاوێك کە پڕبێ لە فرمێسك، بابای شوکرانە بژێریش یادی نیعمەتی خوا دەکات بە دڵو بە زمانی باسی دەکاتو بە کردەوەش لەخۆیدا دەیخاتەڕووو پێشانی دەدات.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەی کە دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ يَعْرِفُونَهُۥ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَآءَهُمْۖ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ ٱلْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴾، {(نَزَلَتْ في مُؤْمِني أَهْل الكِتَاب: عَبدِالله بْن سَلاَم وَأَصْحَابه، كَانُوا يَعْرِفُونَ رَسولَ اللهِ ﷺ بِنعَتـهِ وَصِفَتِهِ وَمَبْعَثِهِ في كِتَابِهِمْ كَمَا يَعْرِفُ أحدهُم وَلَدَهُ إذا رَآهُ في الغلمان) (أسباب النزول للنيسابوري، ص (٢٩- ٣٠)}، واتە: ئەم ئایەتە دەربارەی خاوەن کتێبەکان هاتە خوار بە تایبەتی ئەوانەیان کە بڕوایان بە پێغەمبەری خوا هێنا ﷺ وەك عەبدوڵلای کوڕی سەلامو هاوەڵەکانی کە پێغەمبەری خوایان ﷺ

بەو سیفەتو ناوونیشانو شوێنی لێ ڕەوانەکرانەی کە لە کتێبەکەیاندا باسکرابوون، زۆر چاکیان دەناسی (و بڕوایان پێهێنا)، یەکێکیان پێغەمبەری خوای ﷺ دەناسی، کە ئەوە پێغەمبەری خوایە وەك چۆن منداڵەکانی خۆی لەنێو منداڵاندا دەناسیەوە.

وە گێڕراوەتەوە کە عومەری کوڕی خەتتاب خوا لێی ڕازی بێ بە عەبدوڵڵای کوڕی سەلامی گوتوە: (أتَعرِفُ مُحَمَدا كَمَا تَعْرِف ولدَك؟)، واتە: ئایا موحەممەد ﷺ دەناسی وەك چۆن کوڕی خۆت دەناسی؟ ئەویش گوتوویەتی: بەڵێ زیاتریش لە کوڕەکەم موحەممەد دەیناسم، کە پێغەمبەری خوایە، چونکە خوا بە ئەمینی ئاسمانێدا کە بریتیە لە جبریل ناردوویەتی بۆ ئەمینی سەر زەوی، کە موحەممەدە ﷺ نیشانەکانی هەموو لە کتێبەکانی ئێمەدا هاتوون لەبەر ئەوە من زیاتر لەوەی کە دەزانم کوڕەکەم کوڕی منە، دەزانم کە موحەممەد پێغەمبەری خوایە ﷺ، زۆربەی تەفسیرەکان ئەو پرسیارەو وەڵامەی نێوان عومەرو عەبدوڵڵای کوڕی سەلامیان هێناوە خوا، لە هەردووکیان ڕازی بێ[1].

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ (وەك لە دەرسی پێشوودا باسمان کرد) ئەوەی خستەڕوو کە ڕووکردنی پێغەمبەر ﷺ و ئۆممەتەکە سەرەتا بۆ قیبلەی یەکەمیان، کە بریتیە لە مزگەوتی (أقصَى)و (بيت المقدس) کە لە فەلەستینە لە شاری (قودس)، وە دواتر بەرەو قیبلەی دووەمیان کە کەعبەیەو لە مەککەیە، خوا ﷻ باسی کرد، کە ئەوان زۆرچاك دەزانن کە ئەوە لە پەروەردگاریانەوەیە، چونکە لە کتێبەکانیاندا

١) کە ئەمە دەقەکەیتی: {روي عن عمر أنه قال لعبدالله بن سلام: أتَعرف محمداً كما تعرفُ وَلَدكَ؟ قال: نعم وأكثر، نزل الأمينُ من السماءِ على الأمين في الأرض بنعته فعَرفْتُهُ، وإني لا أدري ماكان مِن أمِّه، فَقَبَّلَ عُمَرُ رأسُهُ) أورده الواحدي في أسباب نزول/ ٧٥ ، باب (٣٩). و ذكره السيوطي في (الدر المنور) (١٤٧/١)} . بڕوانە: (الجامع لأحكام القرآن) للقرطبي، ج: (٢)، ص (١٤٤)، وە (محاسن التأويل)، ج: (١)، ص: (٣٧٢).

هـەبووە کـە پێغەمبـەری کۆتـایی ڕوو لـە دوو قیـبلان دەکـات، جیـا لـە هـەموو پێغەمبەرانی دیکە ﷺ کـە یـەك ڕووگـەیان بـووە، بـەڵام پێغەمبـەری کۆتـایی دوو ڕووگەی دەبن، یەکیان (بیت المقدس)ەو ئەویدیکە کەعبەیە، ئنجا دێتە سەرباسی ئـەوە کـە زانینـی ئـەوە کـە موحەممـەد ﷺ پێغەمبـەری خوایـە، وە ناسـینی موحەممەد ﷺ بە سیفەتەکانیو پێناسـەکانی کە لـە کتێبـەکانی پێشووی خوای پەروەردگـاردا هـەن، کە بۆ پێغەمبـەران ناردوونیو ئـەوە شتێکی زۆر زانـراو بـووە لای زانایـانی ئەهـلی کیتـاب، دەفـەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ يَعۡرِفُونَهُۥ كَمَا يَعۡرِفُونَ أَبۡنَآءَهُمۡ﴾، ئەوانەی کتێبیـان پێـدراوە هـەموویان هـەم جوولەکـەکان هـەم نەصرانیی یەکان، وە هەم ئەهلی کتێبی دیکە، وەك صابیئەو زەردەشتیی، هەموو ئەوانـە بـەبێ هـەڵاواردن دەیناسـن (واتـە: موحەممـەد ﷺ) وەك چۆن کوڕەکـانی خۆیان دەناسـن، واتـە دەزانـن کـە موحەممەد پێغەمبـەری کۆتـایی خوایـە، چونکە خـوا ﷻ هیچ پێغەمبەرێکی نەناردوە، مەگەر پێـی ڕاگەیانـدوە، کـە ئۆممەتەکـەت ئامۆژگاریی بکە ئەگەر وەچەکانیان مان، لە کۆتایی زەمانو ڕۆژگـاردا، پێغەمبـەری کۆتایی دێتو هەموو بەشەرییەت لەسـەر ئیمان هێنان بەو پێغەمبەری کۆتـایی یـە کـۆدەبێتەوە، وەك خـوا ﷻ لەوبـارەوە کـە پـەیمانی لـە هـەموو پێغەمبـەران وەرگـرتوە، کە ئۆممەتەکانی خۆیان ڕاسپێرن ئیمان بە پێغەمبەری کۆتایی بێنن کە موحەممـەدە ﷺ، فەرموویـەتی: ﴿وَإِذۡ أَخَذَ ٱللَّهُ مِيثَٰقَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ لَمَآ ءَاتَيۡتُكُم مِّن كِتَٰبٖ وَحِكۡمَةٖ ثُمَّ جَآءَكُمۡ رَسُولٞ مُّصَدِّقٞ لِّمَا مَعَكُمۡ لَتُؤۡمِنُنَّ بِهِۦ وَلَتَنصُرُنَّهُۥۚ قَالَ ءَأَقۡرَرۡتُمۡ وَأَخَذۡتُمۡ عَلَىٰ ذَٰلِكُمۡ إِصۡرِيۖ قَالُوٓاْ أَقۡرَرۡنَاۚ قَالَ فَٱشۡهَدُواْ وَأَنَا۠ مَعَكُم مِّنَ ٱلشَّٰهِدِينَ ٨١﴾ آل عمـران، واتـە: یـادبکەنەوە کاتێـك خـوا پـەیمانی لـە هەموو پێغەمبـەران وەرگـرت، پێـی فـەرموون: بـەهۆی ئـەوەوە کـە مـن کتێـبو حیکمـەتم پێتـان داوە، دوایـی ئەگـەر پێغەمبـەرێك هـات کـە ئـەوەی لەگـەڵ ئێوەیـە لـە کتێبـی خـواو لـە بەرنامـەی خـوا، بەڕاسـتی دەزانـێ، دەبـێ ئیمـانی پـێبینو سـەری بخـەن، پێـی فەرموون: ئایا دانتـان پێدا هێنـا لەسـەر ئەوەی بەڵـێنتان بەمنـدا ؟ گوتیـان: بەڵـێ

ئەوە دانمان پێداهێنـا فـەرمووی: دە ئێوە شایەدبن بەسـەر ئۆممەتەکانتانـەوە، وە منـیش لەگـەڵ ئێـوەدا لـە شـایەدانم، دیـارە خـوا ﷻ زانیویـەتی کاتێـك کـە پێغەمبـەری کۆتـایی دێ، ئـەو پێغەمبەرانـە هیـچیان نـامێنن، بـەڵام مەبەسـت ئۆممەتەکانیانـەو شـوێن کەوتووەکانیانـە، بـۆ ئـەوەی هـیچ خـاوەن بەرنامەیـەکی ئاسـمانییو هـیچ خـاوەن کـتێبێك بـڕو بیـانوو نەهێنێتـەوە، بڵـێ: مـن لەسـەر بەرنامەی خۆمو لەسەر کتێبی خۆم دەمێنمەوە، ئـەوەتا هـەموو پێغەمبـەران ئـەو پەیمانەیان لـێ وەرگیـراوەو کراونە شایەدو بەڵگە بەسـەر ئۆممەتەکانیانەوە، بۆیـە خوای بە بەزەیی دەفەرموێ: ئێوە شـایەدبن منـیش لەگـەڵ ئێـوە لـە شـایەدانم، کـە هەمووتان ئەو بەڵێنو پەیمانەتان داوە، کە دەبێ ئـەو پێغەمبـەرەی هـەموو بەشـەر لەسـەری کۆدەبنـەوەو، ئیمـانی پـێ دێـننو، پێغەمبـەری هـەموو بەشـەریەتە تـا کۆتـایی دنیـا، موحەممـەد ﷺ بـێ پاشـان دەفـەرموێ: ﴿وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنۡهُمۡ لَيَكۡتُمُونَ ٱلۡحَقَّ وَهُمۡ يَعۡلَمُونَ﴾، واتـە: کەچـی دەسـتەیەكو کۆمـەڵێك لـە خـاوەن کتێبـەکان هـەق دەشـارنەوە، لـە حاڵێکیـشدا کـە دەزانـن ئـەوە هەقـەو دەبووایـە ئـەو هەقـە ڕابگەیـەنن، بـەڵام دەیـشارنەوە، لـە (صـحیح)ی بوخارییـدا هـاتوە: (صَـفِـيَّة) کـە دوایـی دەبێتـە خێزانـی پێغەمبـەر ﷺ دەگێڕێتـەوە دەڵـێ: بـابم و مـامم {واتـە: (حُـيَـيِّ بْـنِ أَخْـطَـبَ)و (أبـو یاسـر)ی بـرای ڕۆژێـك بـەیانی زوو دەرچـوون، گوتیـان: بابـچین بـزانین ئایـا موحەممـەد ئـەو وەسـفو پێناسـانەی لـە کتێبەکـانی ئێمـەدا هاتوون بەسـەر ویـدا دەچەسپێنو پێغەمبـەری خوایـە یـان نـا ؟ (صَـفِـيَّة) دەڵـێ: بابمو مامم چوون، {دیـارە ئەوکاتـە کـچ بـووە لـە مـاڵی بـابی دا بـووە}، وە ئێـوارە درەنگانێ هاتنـەوە بە لـۆژە لـۆژ، زۆر مانـدوو بـوو بـوون مـامم بـە بابمـی گـوت، ڕات چۆنە پێت وایە موحەممەد ڕاسـت دەکات پێغەمبـەری خوایـە یـان نـا ؟ دەڵـێ، گوتی: بەڵـێ بـە تەئکیـد هـەوە، گـوتی ئـەدی هەڵوێـستمان چـی بـێ ؟ ئیمـانی پـێ دێـنی یان نا ؟ دەڵێ (حُـيَـيِّ) گوتی: هەتا دەمـرم دژایـەتی دەکـەم! واتـە: چـۆن مـن ئیمان بە پێغەمبەرێك دێنم کە لە غەیری بەنی ئیسـرائیل هاتوە، ئێمە چاوەڕێمان دەکرد پێغەمبەری کۆتایی لە بەنی ئیسـرائیل بێ، کەچی لە عەرەبـانە! بەڵـێ ئـەوە

کە ئەهلی کیتاب زانیویانە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری خوایە، ئەوان زۆر بۆیان ئاشکرا بووە، ڕەنگە ئەهلی کیتابی ئێستا بەو پلەیە بۆیان ئاشکرا نەبێ چونکە کتێبەکانیان زۆر گۆڕیوە، بەڵام وەك دوایی باسی دەکەین، ئێستاش لە پەیمانی کۆن (العهد القدیم)دا، دەقی واماوە کە بە ئاشکراو بە ڕوونیی بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە باسی پێغەمبەری خاتەم کراوە ﷺ، دوایی خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكَۖ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلۡمُمۡتَرِينَ ﴾، واتە: هەقو ڕاستییو ئەو قسەیەی کە لەگەڵ واقیعدا ڕاست دێتەوە، تەنیا لە پەروەردگارتەوەیە، دەجا لە دوو دڵان مەبە، دیارە لێرەدا ڕووی دواندن (خطاب) لە پێغەمبەرە ﷺ، بەڵام بە پلەی یەکەم شوێنکەوتووانیو ئۆممەتەکەی مەبەستە، ئەگەرنا بە تەئکید پێغەمبەر هیچ جۆرە دڵ لە دڵ دانو دوو دڵییەکی نەبووە، لەوبارەوە کە هەق لە پەروەردگاریەوەیەتی، ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَلِكُلّٖ وِجۡهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَاۖ ﴾، واتە: بۆ هەرکامێك لە ئۆممەتان ڕووگەیەك هەیە ڕووی تێدەکەن، واتە: هیچ ئۆممەتێك نەبووە کە ڕووگەیەکی تایبەت بەخۆی نەبێ، قیبلەیەکی تایبەت بەخۆی نەبێ، تۆش ئەی موحەممەد ! خۆتو ئۆممەتەکەت کەعبە ڕووگەی تایبەتی ئێوەیە، ئەوە مانایەکیەتی.

مانایەکی دیکەشی ئەوەیە کە هەرکەسە ئامانجێکی هەیە بەرەو ڕووی دەچێ، ئامانجی جوولەکەو نەصرانیی یەکان کە ئیمان بە تۆ ناهێنن بریتیە لە پاراستنی بەرژەوەندییەکانی خۆیان، ئامانجی تۆش بریتیە لە ڕازیکردنی خواو پابەندیی بە شەریعەتی خواوە، کەواتە ئەوان بە دوای ئامانجی خۆیان دەکەون، تۆش بەرەو ئامانجی خۆت لەڕێ کردن دابە ﴿ فَٱسۡتَبِقُواْ ٱلۡخَيۡرَٰتِۚ ﴾، پێشبڕکە بکەن لە شتە چاکەکاندا، واتە: هەرچەندە هەرکامێکتان ڕووگەیەکی تایبەتی هەیە، بەڵام کۆمەڵێك شت هەیە خاڵی هاوبەشن لە نێوانیاندا، بەڵێ سەرجەم خاوەن کتێبە ئاسمانییەکانو خاوەن بەرنامە ئاسمانییەکان، مسوڵمانو جوولەکەو نەصرانییو هەموو ئەوانی دیکەش، کە خۆیان بە خاوەنی کتێبی ئاسمانیی دەزانن، کۆمەڵێك شتی چاك هەن کە هەمووتان بە خێرو چاکەیان دەزانن، دەجا پێشبڕکە بکەن

لە ئەنجامدانی ئەو چاكانەدا، كە خاڵی هاوبەشن لە نێوانتان، وەك بەندایەتیی كردن بۆ خوا، خۆ پاراستن لە قەدەغەكراوەكان، خۆ ڕازاندنەوە بە ڕەوشتی بەرزو جوان، وە كۆمەڵێك شتی دیكە كە لە هەموو كتێبە ئاسمانییەكاندا هەن ﴿ أَيْنَ مَا تَكُونُوا۟ يَأْتِ بِكُمُ ٱللَّهُ جَمِيعًا ﴾، لە هەر كوێیەك بن خوا هەمووتان وێكڕاو تێكڕا دێنیّو ڕۆژی دوایی كۆتان دەكاتەوە. ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴾، بێگومان خوا لەسەر هەموو شتێك بەتوانایە، كەواتە: خۆتان بۆ ئەو ڕۆژە ساز بكەن، كە خوا هەمووتان پێكەوە كۆدەكاتەوەو لێپرسینەوەتان لەگەڵدا دەكات.

ئنجا بۆ جاری دووەم فەرمان بە پێغەمبەر ﷺ دەكاتەوەو دەفەرموێ: ﴿ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾، وە لە هەر كوێیەكەوە دەرچووی، واتە: لە هەر لایەكەوە لە مەككە دەرچووی، یان: بۆ هەر لایەك چووی، ڕووی خۆت بكە لای مزگەوتی حەرام ﴿وَإِنَّهُۥ لَلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ ﴾، وە بێگومان ئەو ڕووكردنی تۆ بەرەو مزگەوتی حەرامو بەرەو كەعبە، هەقەو لە پەروەردگارتەوەیە ﴿وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴾، وە خوا بێئاگا نیە لەوەی كە ئەنجامی دەدەن، ئەوەی پێشێیان كە خوا ﷻ فەرمووی لە هەر كوێیەك بوون ﴿وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۥ ﴾، ئەوە بۆ حاڵەتی نیشتەجێبوونە، بەڵام ئەمەیان: ﴿ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾، لە هەر كوێیەكەوە دەرچووی، یان بۆ هەر شوێنێك چووی، هەر ڕوو لە كەعبە بكە، بۆ ئەوە بووە وانەزانن كە تەنیا كاتێك لە مەككەن دەبێ ڕوو لە كەعبە بكەن بۆ نوێژەكانیان، بەڵكو لە هەر شوێنێك بوون، ئەگەر لە سەفەریش بوون، دەبێ هەر ڕوو لە كەعبە بكەن، ئنجا بۆ جاری سێیەم دەفەرموێ: ﴿ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۥ ﴾، واتە: وە

لە هەر کوێیەکەوە دەرچووی ڕووی خۆت بکە لای مزگەوتی حەڕام، وە لە هەر شوێنێك بوون ڕووەکانی خۆتان بەرەو لای {مزگەوتی حەڕام} ڕاگرن، ئەوەش بۆ ئەوەی وا نەزانرێ کە ئەوە تایبەتە بە پێغەمبەرەوە ﷺ، بۆیە خوا ﷻ دووبارەی کردۆتەوە، ﴿لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ﴾، {بۆیە ڕووبکەنە کەعبە تاکو} خەڵك بەڵگەی لەسەرتان نەبێت، ﴿إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ﴾، واتە: جگە لەوانەی ستەم دەکەن، یانی چی بەڵگەیان لەسەرتان نەبێ؟ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان جۆرێك لە بڕوبیانوویان هەبوو ، هەڵبەتە وشەی (حُجَّةٌ)، واتە: بەڵگە، بەڵام جاری واش هەیە بە مانای (بیانوو)ش بەکاردێت، یاخود بۆ شتێك کە خاوەنەکەی بە بەڵگەی دەزانێ، بەڵام بەڵگە نیە، وەك خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِن بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِندَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿١٦﴾﴾الشورى، واتە: ئەوانەی کە شەڕە قسە دەکەن دەربارەی خوا، دوای ئەوەی کە وەڵامی دراوەتەوەو ئیمانی پێ هێنراوە، ئەوانە بەڵگە (حُجَّة) یان لەلای پەروەردگاریان پووچەڵە ! واتە: ئەوەی کە ئەوان بە (حُجَّة) لێی حاڵی بوون، ئەگەرنا بەڵگە (حُجَّة)ی ڕاستەقینە پووچەڵ نیە، جا لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ﴾، بۆ ئەوەی خەڵك بەڵگەیان لەسەرتان نەبێت، واتە: شتێك کە ئەوان خۆیان بە بەڵگەی دەزانن، بۆ وێنە: هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان دەیانگوت: باشە ئەگەر ڕاستە موحەممەد لەسەر ڕێبازی ئیبراهیمە، بۆ ڕوو لەوماڵە ناکاتو ڕوو لەو قیبلەیە ناکات کە ئیبراهیم دروستی کردوە؟

جوولەکەکانیش دەیانگوت: لە کتێبی ئێمەدا هاتوە کە پێغەمبەری کۆتایی دوایین ڕووگەی یەکجارەکی کەعبە دەبێتو، بۆ خۆیان دەیانزانی ئەگەر ڕاست بکات پێغەمبەری کۆتایی بێ، دەبێ سەرەنجام هەر ڕوو بکاتەوە کەعبە، واتە: بۆ ئەوەی ئەوانە، نە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانو نە جوولەکەو نەصرانیی یەکان،

بەڵگەو بیانوویان نەمێنێ، ڕووبكەنە ئەوێ، ئنجا دەفەرموێ: ﴿ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَٱخْشَوْنِي ﴾، واتە: وە لێیان مەترسن‌و لە من بترسن‌و لەوان بێ باك بن ﴿ وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ ﴾، وە بۆ ئەوەی نیعمەتی خۆم بەسەر ئێوەوە تەواو بكەم، كەواتە: ڕووكردنە كەعبەش، یەكێكە لە نیعمەتەكانی خوا، كە بە ئۆممەتی موحەممەدی ﷺ بەخشیوە ﴿ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴾، بۆ ئەوەی ڕێگەی ڕاست بگرن. كە ڕێگای ڕاست ئەوەیە ئینسان پابەندبێ بە شەریعەتی خواوە لە هەموو شتێكدا، ئنجا لە كۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿ كَمَآ أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنكُمْ يَتْلُواْ عَلَيْكُمْ ءَايَٰتِنَا ﴾، واتە: وەك چۆن لەنێو خۆتاندا پێغەمبەرێكم بۆ ناردن، ئایەتەكانی ئێمەتان بەسەردا دەخوێنێتەوە ﴿ وَيُزَكِّيكُمْ ﴾، وە تەزكیەتان دەكات. (يُزَكِّيكُم) واتە: پاكتان دەكاو چاكتان دەكات‌و گەشەتان پێ دەدا، چونكە وشەی (تَزْكِيَة) هەرسێ ماناكەی هەیە، هەم بە مانای پاكیی دێ، هەم بە مانای گەشەكردن دێ، هەم بە مانای چاكیی دێ ﴿ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُواْ تَعْلَمُونَ ﴾، وە كتێب‌و حیكمەتتان فێر دەكات، وە شتێكتان فێر دەكات كە نەدەگونجا بیزانن، واتە نەدەگونجا فێری ببن بەبێ وەحی، ﴿ فَٱذْكُرُونِيٓ أَذْكُرْكُمْ وَٱشْكُرُواْ لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴾، واتە: دەجا یادم بكەن منیش یادتان دەكەم، وە سوپاسم بكەن‌و سپڵەییم بەرانبەر مەكەن، سوپاسكردنی خواش هەم بەدڵ دەبێ، هەم بە زمان دەبێ، هەم بە ئەندامەكانی دەبێت، بەدڵ نیعمەتەكە لە خوا بزانێ‌و، بە زمان دانی پێدابهێنێ، وە بە ئەندامەكانیشت ئەو نیعمەتانە لە ڕەزامەندیی خوادا بەكاربێنێ، سپڵەییش پێچەوانەی سوپاسگوزاریی‌و شوكرانەیە، خوا بە لوتف‌و كەرەمی ئێمە لە سوپاسگوزاران بگێڕێ، وە لەو كەسانەمان بگێڕێ، كە بە دڵ‌و بە زمان یادی خوا دەكەن.

چەنـد مەسـەلەیـەكـی گرنـگ

مەسـەلەی یەکـەم: ئـەوە کـە خـاوەن کتێبـەکان بـە تایبـەت جوولەکـەو نەصرانیی یەکان زانیویانە موحەممەد پێغەمبەری خوایە ﷺ، وەك پێشتریش باسمکرد، ئەگەر ئێستا ئەو مەسەلەیە جۆرێك لە تەمومژو لێلایی بەسەرەوەبێ، بەڵام کاتی خۆی کە کتێبەکانیان لەبەردەستیان بوون، تەوراتو ئینجیلو زەبوور، وە بەو شێوەیەی ئێستا دەستکاریی نەکرابوونو چاوەڕێیان کردوە کە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری کۆتایی بێ، وە ئەوکاتە ئەو دەمارگیرییەی کە دوایی بۆیان پەیدابووە، نەیانبووەو، هەموو بەشەرییەت چاوەڕێی پێغەمبەری کۆتایی بووە. جا ئێستاش لەو تەوراتو ئینجیلو زەبوورانەی کە لەبەردەستدان، لەلای جوولەکەو نەصرانیی یەکان، ئێستاش بۆ زانایانی کە پسپۆڕو شارەزان چەند بڕگەیەك لەو کتێبانەدا هەن، کە بە ئاشکرا بەڵگەن لەسەر ئەوەی کە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری کۆتایی خوایە، بۆ وێنە: ئێستا لە پەیمانی کۆن (العهد القديم) لە (سِفْر التَّثنيَة) لە (إصحاح)ی (٣٣)دا، واتە: ئەوەی ئێستا کە هەیە، تەرجەمە عەرەبییەکەی ئەم دەقە هەیە، کە لەبەردەستی ئەهلی کیتاب دایە، دیارە پەیمانی کۆن کە (تەورات) بەشێکیەتی، هەرکام لە نەصرانیی یەکانو جوولەکەکانیش پێوەی پابەندنو بڕوایان پێیەتی[(١)]:

((وهَـذِهِ هِـيَ البَـرَكَةُ بـارَكَ بِـهَا مُوسَـى رَجـلُ اللهِ بَنـي إسـرائِيل قَبْـلَ مَوْتـهِ:

١) بڕوانە: (التفسير التطبيقي للكتاب المقدس) العهد القديم، سِفْرُ التثنية، الإصحاح: (٣٣)، ص: (٤١٥).

شایانی باسیشە کە بۆ وەرگرتنی ئەم دەقە گەڕامە بۆ دوو نوسخە لە (الکتاب المقدس) کە یەکیان ساڵی (٢٠٠٢) چاپ کراوەو یەکێکیشیان ساڵی چاپکرانی لەسەر نیەو، لەو دوو دێرەدا ئەم جیاوازییانەیان لەنێواندا هەبوو:

١- أقبل الربّ / جاء الربّ. ٢- وأشرف عليهم / وأشرف لهم. ٣- وتألّق لهم / وتلألأ لهم (الكتاب المقدّس) ص: (٦١٥) ، ٤- في جبل فاران / من جبل فاران ٥- جاءِ محاطاً بعشرات / وأتى من رَبَوات القدس الألوف من الملائكة . (الكتاب المقدّس)، ص: (٣٣٤).

فَقَـالَ: أقبل الرَّب مِنْ سِينـاءَ وأَشْـرق علَيهُم مِنْ سَعيـرو تألـق في جَبَل فَارَان جاء مُحاطا بعشـرات الألـوف مـن الملائكة))، واتە: {ئەمـە ئـەو بەرەكەتەيـە كە مووسا پیاوی خوا، بەنی ئیسـرائیلی پـێ بەرەكەتـدار كـرد، لـەپێش مردنیـدا گوتی: پەروەردگار لە (سینا)وە هات (واتـە: وەحـی یـان پێغەمبـەری پـەروەردگار لـە سـیناوە هـات) وە لـە چـیای (سعیـر) بۆیـان هەڵهـات، وە لـە چـیای فـاران درەوشـایەوە، هـات دەیـان هـەزار فریـشتە دەورەیـان دابـوو} . ئـەم سـێ شـوێنە: (سـینا) ئـەو شـوێنەیە كـە كێـوی طـووڕی لێیـەو مووسـا لەسـەر كێـوی طـووڕ تەوراتی لە خوا وەرگـرت، (سعیـر)یـش نـاوی ئـەو چیایەیە كـە لـە مەنتیقـەی (ناصرة)یەو عیسـا لـەوێ هـات، (فـاراِن)یـش بـەزمانی عیبـرپی یـانی (مەككە) واتە: چیاكانی مەككە كە پێغەمبەری كۆتایش لەوێ هات، بەڵگە لەسـەر ئـەوەی كە فـاران بە مانای مەككەیە .. هەر لە عەهدی قەدیم لە (سـفر)ی (تكوین) لـە (إصـحاح)ی (٢١)دا ئـاوا هــاتوە: ((وكَـانَ الله مَـعَ الـصَّبيِّ فَكَـبُرَ وسـكن فـي صـحراء فاران، و بَـرَجَ فـي رمـي القـدس))[1] باسی ئیبـراهیمو ئیسماعیل دەكات هەر ناوەكەشیان دێنێو دەڵێ: (وە خــوا لەگـەڵ ئـەو كـوڕە بـوو (واتـە: لەگـەڵ ئیـسـماعیل بـوو) تـا گـەورە بـوو (سـەرپەرشـتی كـرد) وە لـە بیابـانی فـاراندا نیشـتەجێ بوو، بابایەكی تیـر هاوێژی كارامـە بـوو، (واتـە: ڕاوچـیی بـوو دیـارە هەرواش بـووەو ئیـسماعیل ڕاوچـیی بـووەو لـە دەشـتی فـاران نیـشتەجێ بـووە، (فـاران)یش (إبن الأثیـر) دەڵێ: بەزمانی عیبـرپی ناوی چیاكانی مەككەیـە، وە هەر لـەوێدا باسی ئیبـراهیم دەكات كە چۆن ئیسـماعیلو هـاجەرەی بـردوە لـە مەككە نیشـتەجێی كردوون[2]. كەواتـە: مووسا عليه السلام هـەم باسـی خـۆی كـردوەو، هـەم باسـی عیسـای كـردوە كـە لـە چـیاكانی (سعیـر)ەوە دێ، وە هـەم باسـی

---

١) بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ص (٥٦).

شایانی باسە لێرەشدا دوو نوسخەكەی (الكتاب المقدّس)م بـەراورد كـردن، دیـسان لەیـەك جیـاواز بوون! بەڵام ئایا نوسخەو چاپەكانی (مصحف)ی مسوڵمانان پیتێكیان لەگەل یەكدیدا جیاوازن نەك وشەو ڕستە ؟! .

٢) سەرچاوەی پێشوو، ص (٥٦)، (طَرْدُ هاجر و إسماعیل).

پێغەمبەری کۆتایشی کردوە کە لە چیاکانی مەککە، وەحی خوا بۆ دوایین جار لەوێوە دەدرەوشێتەوەو بریقەدەدا.

مەسەلەی دووەم: کە خوا ﷻ بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُمْتَرِينَ ﴾، دەجا لە دوودڵان مەبە، بێگومان هەم لێرەو هەم لە چەند شوێنی دیکەدا، کە بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: لە گوماندا مەبە، دڵ لە دڵ مەدە، بۆ وێنە: ﴿ فَإِن كُنتَ فِي شَكٍّ مِّمَّآ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ فَسْـَٔلِ ٱلَّذِينَ يَقْرَءُونَ ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِكَ ۚ ﴿٩٥﴾ ﴾ یونس، واتە: ئەگەر لە گوماندای لەو کتێبەدا کە بۆمان ناردووی، لەوانە بپرسە کە لە پێش تۆدا کتێبیان دەخوێندەوە، (واتە: لەو زانایانەی ئەهلی کیتاب بپرسە ئەوانەی کە ئیمانیان هێناوەو ناوو سیفەتەکانی تۆیان لەلایە).

لە سوننەتدا هاتوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: {(لا أشُكُّ ولا أسْألُ) (أَخْرَجَهُ عَبْدُالرَّزَاق في (المصنف) برقم: (١٠٢١١)، عَنْ قتادة، وقال الطَّبَري في (التفسيرِ): حَدِيث مُرسَل} ، واتە: نە گومانم هەیەو نە پرسیاریش دەکەم، لێرەدا دەبێ بزانین کە مەبەست لەم دواندنەی خوای پەروەردگار کێیە؟ لەڕاستیدا مەبەست ئەوانەن کە لە پشت پێغەمبەرەوەن ﷺ، وەك کوردەواریی خۆماندا دەڵێ: (دیوار لەگەڵ تۆمەو گوێ سوانە گوێت لێبێ)، هەندێ دواندن (خطاب) هەیە کە خوا ﷻ لەگەڵ پێغەمبەردا دەیکاتو مەبەستی پێ ئۆممەتەکەیو شوێنکەوتووانیەتی، واتە: ئەی مسوڵمانینە ! ئەگەر لە گوماندان فەرموون دیراسەی کتێبە پێشووەکان بکەن، لەوانیشدا باسی پێغەمبەری کۆتایی کراوە، مەبەستم ئەوەیە بەهەڵە لەو تەعبیرانە تێنەگەینو پێمان وابێ یان خەتەرەیەکمان بەدڵ دابێ: تۆ بڵێی پێغەمبەر ﷺ جۆرێك لە گومانی هەبووبێو دوودڵیی بووبێ ! نەء، بەڵکو مەبەست پێی ئۆممەتەکەیەتی، بەڵام دواندن (خطاب)ە کە لەگەڵ ئەوە، ئنجا دیارە کە لەسەر مەسەلەی گۆڕینی قیبلە، هەم جوولەکەکان هەم نەصرانیی یەکان، هەم بتپەرستەکان، جەنگێکی

ڕاگەیاندنی گەورەیان بەرپاکردووەو بانگەشەی خراپیان زۆر کردوە بۆیە خوا ﷻ بەپێویستی زانیوە ئەم چەند ئایەتانەی بۆ تەرخان بکات، وە ئەوەندە بە جەخت لەسەرکردنەوە، بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: بە مسوڵمانان بڵێ ڕوو لە کەعبە بکەن، وا دیارە زەختو فشارێکی زۆریان لەسەر بووەو پڕوپاگەندەی زۆریان لەدژ کراوە.

مەسەلەی سێیەم: خوای بەرزو مەزن سێ جاران فەرمانی بە ڕووکردنە کەعبە کردوە، کە بێگومان هەر کام لەو سێ جارانە حیکمەتو هۆکارێکی تایبەتی خۆی هەیە:

جاری یەکەمیان: کە دەفەرموێ ڕووی تێبکەن، ئەوە تەنیا بۆ ڕوو تێکردنی ئەوانەیە کە لە مەککەو دەوروبەرینی.

جاری دووەمیان: باسی ئەوە دەکات کە کاتێك لە ماڵ دەرچوونو بە سەفەر چوون، ڕووی تێ بکەن، بۆ ئەوەی وا نەزانن کە ئەوە تەنیا کاتێك کە لە مەککەو دەوروبەریو لە ماڵی خۆیانن، دەبێ ڕوو لە کەعبە بکەن، بەڵکو دەبێ کە دەریشچوون لە ماڵ هەر ڕووی تێ بکەن.

جاری سێیەمیان: بەبۆنەی بەرپەرچدانەوەی پڕوپاگەندەی ناحەزو نەیارەکانیانەوەیە، هەم جوولەکەو نەصرانیی یەکانو هەم هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، کە خوا ﷻ فەرمان بە پێغەمبەرو مسوڵمانان دەکاتو جەختیان لەسەر دەکاتەوە، کە هەر ڕووبکەنە کەعبەو گوێ بە قسەو قاڵی ناحەزانیان نەدەن.

مەسەلەی چوارەم: کە دەفەرموێ: ﴿لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ﴾، بۆ ئەوەی خەڵك بەڵگەی لەسەرتان نەبێ، وەك لە مانا گشتییەکەشدا باسمکرد، جوولەکەکان دەیانگوت: ئەگەر پێغەمبەری کۆتایی یە، پێغەمبەری کۆتایی لە کتێبەکانی ئێمەدا باسکراوە کە دەبێ ڕوو لە دوو قیبلان بکات، ئەدی ئێستا موحەممەد بۆ هەر ڕوو لە (بيت المقدس) دەکات، کوا قیبلەی دووەمی؟! بۆ ئەوەی ئەو بەڵگەو بیانووەیان بە دەستەوە نەمێنێ، ئەوە بەنسبەت

ئەوانەوە، هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانیش دەیانگوت: ئەگەر موحەممەد لەسەر ڕێبازو ئاینی ئیبراهیمە، بۆچی ڕوو لە قیبلەکەی ناکات؟ ئەوە مانای وایە هەردووکیان دەمکوت بوون بەوە، بۆیە خوا دەفەرموێ: تاکو بەڵگە (حُجَّة)یان لەسەرتان نەمێنێ، ڕوو لە کەعبە بکەن.

مەسەلەی پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنۡهُمۡ﴾، بێجگە لەوانەی ستەم دەکەن، لەوان، واتە: ئەوان هەر دەمکوت ناکرێن، بۆچی؟چونکە بۆ وێنە: جوولەکەکان لە پێشوودا دەیانگوت: کوا دوو قیبلەکانی؟ دوایی کە خوا ﷻ فەرمووی: ڕووبکەنە قیبلەی دووەمیش، ئەوە مانای وایە ئەو قسەیان هاتەدی، کەچی ئەو جار دەیانگوت: موحەممەد گەڕایەوە سەر دینەکەی خۆی، گەڕایەوە سەر بتپەرستیی، ئەمڕۆ گەڕاوەتەوە سەر قیبلەکەیان، سبەی دەگەڕێتەوە سەر شتێکی دیکەش !! واتە: پێشێ جوولەکەکان شتێکیان دەگوت کە هەق بوو، دوایی شتێکیان دەگوت کە ناهەق بوو، بۆیە خوا ئەوەی بە زوڵم داناوە هی پێشێی بە بەڵگە (حُجَّة) داناوە، بەڵام ئەوەی دوایەی بە زوڵم داناوە، بتپەرستو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانیش قسەکەی پێشێیان تارادەیەك وا بوو، بەڵام دوایی دەیانگوت: هاتەوە سەر ئایینو ڕێبازی ئێمە، پێشێ دەیانگوت: ئەوە موحەممەد شوێن جوولەکەکان دەکەوێت، ڕوو لە قیبلەی ئەوان دەکات، دوایی دەیانگووت: هاتەوە سەر ڕێبازو ئایینی ئێمە، خۆ تۆ نابێ ئەو هەقەی کە لەسەری وازی لێبێنی لەبەر ئەوەی خەڵکێك بەڵگەو بیانووی ناهەق هەڵدەتاشێ، زۆرجار وادەبێ کە ئینسان شتێکی هەقو چاك دەڵێ، ناحەزێکی لەو شتە هەقو چاکە، بەڵگەیەك بۆ خۆی دەتاشێ، تۆ نابێ دەستبەرداری ئەو هەقەبی، یان تۆ فیکرەیەك پێشنیار (طَرْح) دەکەی، ئەو فیکرەیەی تۆ لەگەڵ فیکرەی یەکێکی دیکە کە ئەهلی باتیڵە تێکدەکاتەوە، تۆ لەبەر ئەوەی لەگەڵ هی وی تێکدەکاتەوە نابێ وازی لێبینی، وەك پێغەمبەر ﷺ کاتێك هاتە مەدینە جوولەکەکان لە عاشوورا {(١٠)ی موحەڕڕەم} بەڕۆژوو دەبوون، جا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بۆ بەڕۆژوو دەبن؟

گوتیان: لەم ڕۆژەدا خوا مووسای ڕزگار كردوە لە دەستی فیرعەون، ئەویش فەرمووی: {(نَحْنُ أَحَقُّ وَ أَوْلَى بِمُوسَى مِنْكُم) (أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٢٦٤٤)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (٣٩٤٣)، وَمُسْلِمٌ برقم: (١١٣٠)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٤٤٤)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (١٧٣٤)، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ}، واتە: ئێمە بە مووسا شایستەترو لە پێشترین لە ئێوە (جوولەكەكان)، مرۆڤ دەبێ شوێن هەق بكەوێ، با ئەو هەقە جارجار لەگەڵ ئەوەی كە ئەهلی باتیڵیش لەسەرن، تێكبكاتەوە.

مەسەلەی شەشەم: ئەوە كە دەفەرموێ: ﴿فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَٱخْشَوْنِي﴾، لەوان مەترسن‌و لە من بترسن، ئەوەی لێ وەردەگیرێ كە بەڕاستی ئینسان كاتێ دەتوانی پابەندبێ بەشەریعەت‌و بەرنامەی خواوە، كە لە خەڵك بێباك بێ: لە توانج و پلاری خەڵك لە پڕوپاگەندەیان لە قسەو قسەلۆكیان، ئەگەرنا هەتاكو مرۆڤ دەربەستی قسەی خەڵك بێ، داخۆ چی دەڵێن؟! هیی بۆ ناكرێ، وە بەڵێ ئەگەر بتەوێ خەڵك لە خۆت ڕازیبكەی خوات پێ ڕازی ناكرێ‌و كاتێك دەتوانی بەڕاستی پابەندبی بەشەریعەتی خواوە، كە تەنیا ترسی خواو سامی خواو هەیبەتی خوا لەدڵتدا هەبێ‌و لە خەڵكی دیكە بێباك بی.

مەسەلەی حەوتەم: خوا ﷻ وەك لە دەرسێكی دیكەشدا باسمان كرد، ئەركی پێغەمبەر ﷺ لە چوار شوێن لە قورئانێدا لە چوار شتاندا كورت دەكاتەوە: ﴿يَتْلُواْ عَلَيْكُمْ ءَايَٰتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ﴾، لە شوێنێكی پێشتر هەر لە سووڕەتی (البقرة)دا، هاتوە كە ئیبراهیم لەگەڵ ئیسماعیلی كوڕی سەلامی خوایان لێبێ دووعایان كرد بۆ وەچەكەیان كە خوا پێغەمبەرێكیان لەنێودا بنێرێ‌و فەرموویان: ﴿رَبَّنَا وَٱبْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُواْ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ ۚ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾﴾، وە لە سووڕەتی (آل عمران)یشدا هاتوە، وە لە سووڕەتی (جُمُعَة)شدا هەمان مەبەست هاتوە، جا كاتی خۆی لە دەرسێكی دیكەدا هەندێ شتمان لەوبارەوە باسكردو ئێستاش دەڵێین: ئەوە زۆر جێی سەرنجە كە خوا ﷻ

ئەرکی پێغەمبەر، کە دەبێ لەگەڵ ئۆممەتەکەیدا ئەنجامی بدات، لەو چوار شتەدا کۆدەکاتەوە:

یەکەم: ﴿ يَتۡلُواْ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتِكَ ﴾، یەکەمین شتێك کە لە هەر چوار شوێنەکانیش لە ڕیزبەندیدا خراوەتە یەکەمەوە، بریتیە لە چی؟ خوێندنەوەی ئایەتەکان ئایەتی قورئانە، ئەمە چی لێ وەردەگیرێ؟ ئەوەی لێ وەردەگیرێ کە بناغەو بنەڕەتی دینداریی‌و مسوڵمانەتیی، چ عەقیدە، چ عیبادەت، چ تەزکیەی نەفس، چ حوکم‌و سیاسەت، چ جەنگ‌و جیهاد، چ موعامەلەو هەڵسوکەوت ... بناغەی مسوڵمانەتیی بە هەموو لایەنەکانییەوە، لە چی ڕا دەست پێ دەکات؟ لە خوێندنی قورئان‌و بەسەردا خوێندنەوەی قورئان، کەواتە: دەبێ وریابین، هەرکاتێك دینداریی ئێمەو مسوڵمانەتیی ئێمە لەسەر بناغەی قورئان نەبوو، لەسەر بناغەی خوێندنەوەی ئایەتەکان‌و تێگەیشتنی ئایەتەکانی خوا نەبوو، دەبێ بزانین بەڕاستی دینداریەکەمان بەرەو لادان (إنحراف)ەو بەرەو هەڵە دەچین، بۆچی؟ چونکە هەر ئەسڵی دینداریەکەو مسوڵمانەتییەکە بۆخۆی بریتیە لە قورئان‌و، دەبێ لەوێوە دەست پێبکرێ، ئنجا ئەگەر تەماشاش بکەین بۆچی جیلی هاوەڵان خوا لێیان ڕازی بێ لە هەموو کەس زیاتر سەرکەوتوو بوون کە دینداریەکی چاك بکەن؟ چونکە بە ڕاستی لە هەموو جیلەکان زیاتر پابەند بوون بە قورئانەوە، وە لە دوای ئەوانیش لە هەر شوێنێك دین بووژابێتەوەو مسوڵمانەتیی گەشەی کردبێتەوە، هەر لەسەر دەستی کەسانێك بووە کە لە قورئانێ ڕا دەستیان پێ کردۆتەوە، لە خوێندنی قورئان‌و تێگەیشتنی قورئان‌و پابەندیی بە قورئانەوە.

دووەم: ﴿ وَيُزَكِّيكُمۡ ﴾، پاشان دەبێ بزانین کە لە دوای خوێندنەوەی قورئان‌و تێگەیشتنی قورئان، چی پەیدا دەبێت؟ (تَزْكِيَة)، لەو چوار شوێنە، لە سێ شوێناندا لەدوای خوێندنەوەی ئایەتەکان، دەفەرموێ: ﴿ وَيُزَكِّيكُمۡ ﴾، بۆچی؟ هەر کەسێك قورئانی خوێندو تێیگەیشت‌و لێی حاڵی بووو تەفاعولی لەگەڵ کرد، مسۆگەر ئەو قورئانە پاکی دەکاتەوە لە ژەنگ‌و ژارو خڵتەوخاڵ،

لـە ڕووی فیکـــریی‌و عەقیـــدەیی‌و ئەخلاقـــیی‌و عیبـــادیی‌و هەڵـــسوکەوتی کۆمەڵایـــەتیی‌و هەڵـــسوکەوتی خێزانیـــی‌و لـــە ڕووی سیاســـی‌و لـــە هـــەموو ڕووێکـەوە، پـاکی دەکـاتەوەو دەیڕازێنێتـەوە، پـاکی دەکـات‌و پاشـان چاکـی دەکـات‌و دەیڕازێنێتـەوە، واتـە: شەخـصیەتی کامـڵ دەکـات‌و گەشـەی پـێ‌دەدا، چونکـە تەزکیـە هەر سێ مانایەکـەی هەیـە، مانای پاکیی (طَـهارْة)و، چاکیی (صَلاَح)و گەشەکـردن (نُمُّو) دەگەیـەنێ، بەڵـێ لەڕاسـتیـدا ڕاسـتەوخۆ پـاش تەفاعـولکـردن لەگـەڵ قورئـان‌و خوێندنـەوەی ئایەتەکـان‌و تێگەیـشـتنیان، ئینسـان حاڵـەتی تەزکیـەی بۆ دێتە دی.

سـێیەم‌و چـوارەم: ﴿وَيُعَلِّمُكُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ﴾، کتێـب‌و حیکمەتـتـان فێردەکـات.

قۆنـاغی یەکـەم: بـۆ دینـدارییکردن، بریتیـە لـە تێگەیـشتنی قورئـان‌و خوێندنـەوەی ئایەتەکـانی قورئـان.

قۆنـاغی دووەم: بریتیـە لـەوە کـە تەفاعـول لەگـەڵ قورئـاندا بکـەی‌و، ئـەو قورئـانە کارت تێبکـات بتگۆڕێ چاك‌و پاکـت کـات‌و گەشـەت پێبکـات، ئـەم دوو قۆناغە زیاتر پەیوەندییان بە تاکـەوە هەیـە.

قۆنـاغی سـێیەم‌و چـوارەم: ئەوەیـە، کـە ئـەو تاکـانە کـە قورئانیـان وەرگـرت‌و پێوەی پابەنـدبوون، ئـەوجار ژیـانی کۆمەڵایـەتیی‌و سیاسیـی خۆیانیـانی پـێ ڕێکـبخـەن، بۆیـە دەفـەرموێ: ﴿وَيُعَلِّمُكُمُ ٱلْكِتَٰبَ﴾، (کـتـاب) لێـرەدا بـە مانـای قورئـان نیـە بەڵـکو بـەمانای بەرنامـەو شـەریعەتە، وەك پێـشـتـریش باسمانکردو ڕوونمان کردەوەو لێرە دوبارەی ناکەینەوە، واتە: پێغەمبـەر ﷺ شـەریعەت‌و یاسـاکانی کـە لـە قورئانـدا هـاتوون، بـۆ ئـەوەی ژیـانی تـاکی‌و خێزانیی‌و کۆمەڵایەتییان ڕێکبخـات، ئەوانەیان فێردەکات، وە بە کـردەوەش هەروابووو پێغەمبـەر ﷺ لـە مەککەدا ئایەتـەکانی بەسـەردا خوێندنـەوەو تەزکیە بوون، بەڵام ئایا لە کوێ بەرنامەو یاساکان لە قورئان هەڵهێنجراون‌و ژیانیـانی پێ ڕێکخراوە؟ بێگومان لە مەدینەدا.

ئەدی حیکمەت چییە؟ هەندێ لە توێژەرەوانی قورئان دەڵێن، حیکمەت واتە: سوننەتی پێغەمبەر ﷺ، بەڵام لەڕاستیدا ناگونجێ حیکمەت بە سوننەت تەفسیر بکرێ، بۆچی؟ چونکە:

یەکەم/ خوا ﷻ دەربارەی لوقمان خوا لێی ڕازی بێ، دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا لُقْمَٰنَ ٱلْحِكْمَةَ ...﴿١٢﴾ ﴾لقمان، واتە: ئێمە حیکمەتمان بە لوقمان بەخشیبوو، ئنجا دیارە لوقمان سوننەتی پێغەمبەری ﷺ نەدراوەتێ، وە لوقمان هەر پێغەمبەریش نەبووە، تا بڵێی پێغەمبەرێکی خاوەن سوننەت بووە.

دووەم/ پاشان خوا ﷻ باس دەکات، کە حیکمەت شتێکە بە غەیری پێغەمبەرانیش (علیهم الصلاة والسلام) دەبەخشرێ، وەك لە سووڕەتی (البقرة)دا دەفەرموێ: ﴿ يُؤْتِي ٱلْحِكْمَةَ مَن يَشَآءُ ۚ وَمَن يُؤْتَ ٱلْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّآ أُوْلُواْ ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿٢٦٩﴾ ﴾، واتە: (خوا) حیکمەت بەهەر کەسێك دەدا کە بیەوێ، وە هەرکەسێ حیکمەتی پێ درابێ، چاکەیەکی گەورەی پێدراوە، وە خاوەن عەقڵان نەبێ بیرناکەنەوەو پەند وەرناگرن، واتە: هەموو خاوەن عەقڵان کەم و زۆر حیکمەتیان پێ دەبەخشرێ، کەواتە: ئایا حیکمەت چییە؟ زانایان پێناسەی حیکمەتیان بەم شێوەیە کردوە:

(الإصَابَةُ في القَوْل والفِعْل)، واتە: بریتیە لە لە نیشانەدان لە قسەو لە کرداردا، یانی: قسەی بەجێ و کرداری بەجێ، ئێمەش دەتوانین بڵێین حیکمەت، واتە: کارپێکردنی شەریعەتێك، کە لە قورئان هەڵدەهێنجرێ بە وەستایی و بە دانایی، هەر شتە لە شوێنی خۆی و هەر ئایەتەو هەر یاسایە لە شوێنی خۆیداو، لە قۆناغی خۆی و لە هەلومەرجی خۆیدا جێبەجێ بکەی، کە ئەوە بە تەئکید پێویستی بەوە هەیە کە تۆ هەم قسەت بەجێ و هەم کردارت بەجێ بێت، بەڵێ کە هەرشتە لە شوێنی خۆیدا دابنێی، ئەوە کارامەیی و وەستایی و لێزانیی دەوێ.

مەسەلەی هەشتەم: کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَٱذۡكُرُونِيٓ أَذۡكُرۡكُمۡ ﴾، یادم بکەن یادتان دەکەم، ئەوەش بەڕاستی موژدەیەکی زۆر خۆشی تێدایە، کە بە حەقیقەت ئێمە بە وشان ناتوانین تەعبیر لەو حەقیقەتە گەورەیە بکەین، کە خوا یادی ئێمە دەکاتو باسمان دەفەرموێ! چونکە (ذکر) بریتیە لەوە کە شتێك لە دڵتدا ئامادەبکەی یان بە زمانت باسی بکەی، جا دیارە ئێمە نازانین خوا ﷻ چۆن چۆنی باسی ئێمە دەکات؟ چونکە خوا ئێمەی هەمیشە لەیادەو دەمانبینێ، بەڵام دیارە خوا ﷻ بە شێوە باسکردنێك باسمان دەکات، کە هەر بۆ خۆی دەزانێ چۆنە؟! وەك لەم فەرموودە قودسییەدا هاتوە: {(يَقُـولُ الله تَعالـى: أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بي، وأَنَا مَعَهُ إذَا ذَكَرَني، فإنْ ذَكَرَني في نَفسِهِ ذَكَرتُهُ في نَفْسِي، وَإنْ ذَكَرَني في مَلأ ذَكَرتُهُ في مَلأ خَيْرٍ مِنْهُمْ، وإنْ تَقَرَّبَ إلـيَّ بِشِبْرٍ تَقَرَّبْتُ إلَيهِ ذِراعاً، وإنْ تَقَرَّبَ إلـيَّ ذِرَاعاً تَقَرَّبْتُ إلَيهِ بَاعاً، وإنْ أتَاني يَمْشِي أتَيتُهُ هَرْوَلَةً) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ بِرقم: (٧٠٦٦)، وَمُسْلِمٌ بِرقم: (٢٦٧٥)، وَالتِّرمِذِيُّ بِرقم: (٣٦٠٣)، وَابْنُ مَاجَهْ بِرقم: (٣٨٢٢)، وَابْنُ حِبَّانَ بِرقم: (٨١١)، عَنْ أبي هُرَيرَةَ رضي الله عنه}، واتە: پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: خوای بەرز دەفەرموێ: من لەگەڵ بەندەی خۆم دام کاتێك یادم دەکاتو باسم دەکات، ئەگەر لە دەروونی خۆیدا یادم بکاتو باسم بکات، منیش لە دەروونی خۆمدا باسی دەکەم {بە پەنهانیی}، بەڵام ئەگەر لەنێو کۆڕێکدا باسم بکات، من لە کۆڕێکی باشتردا لە کۆڕەکەی ئەو باسی دەکەم {کە کۆڕی فریشتە نزیکەکانە}، وە ئەگەر بستێك لێم نزیك بێتەوە من باسکێك لێی نزیك دەبمەوەو، ئەگەر باسکێك لێم نیزیك بێتەوە، من باڵێك لێی نزیك دەبمەوە، وە ئەگەر بە ڕۆیشتن بەرەو لای من بێ، من بە ڕاکردن بەرەو ڕووی دەچم.

هەڵبەتە ئەوە لێرەدا هەمووی وێناکردن (تَمْثِيلَ)ە، ئەگەرنا خوای بێ وێنە ڕاکردنو وێنەی ئەوانەی نیە، یان وەك لە فەرموودەیەکی دیکەی قودسیدا

هاتوە كە (بخاري) گێـڕاويەتيەوە، دەفـەرموێ[١]: بەنـدەی مـن بـە هـيچ شـتێك ئەوەنـدە لـە مـن نزيـك نەكەوتۆتـەوە، وەك جێبەجێكـردنی فەرزەكـان، وە بەردەوام بە كردنی سوننەتەكـان لـێم نزيـك دەبێتـەوە تاكـو خۆشـمدەوێ، جا ئەگەر خۆشـمويست دەبمە ئـەو بيـستنەی پێـی دەبيـستێ‌و، ئـەو ديتنـەی پێـی دەبينێ‌و، ئەو دەستەی شتی پێ دەگرێ‌و، ئەو لاقەی پێـی دەڕوا، ديـارە خـوا ﷻ نابێتە چاوو دەستو گوێ‌و لاق ! كەواتە: ئەمە يانی چی؟ يانی: وای لـێ دەكـەم چاوی تـەنيا لـە ڕەزامەنـديی مـن حەرەكـە بكاتو، گوێی هـەر بـۆ ئـەو شـتانە ڕاديـرێ كە من پێم خۆشـەو، دەستی تـەنيا بـۆ ئـەو شـوێنانە بەكـاربێنێ كـە من پێم خۆشە، هەروەها بەپێی تەنيا بۆ ئەو شوێنانە بڕوا كە من پێم خۆشـە، واتە ئەندامەكانی لە ڕەزامەنـديی منـدا نـەبێ جـموجـۆڵ نەكـەن، مەبەسـت پێـی ئەوەيـە، جـا وەك گـوتم بەڕاسـتی ئـەوە موژدەيـەكی خۆشـە، كـە بەهـۆی يادكردنت بۆ خواوە، خوا يادت بكات ! بۆيە يەكێ لە هاوەڵان بە پێغەمبەر ﷺ، دەفەرموێ: ئەی پێغەمبەری خوا شـتێكم پـێ بڵـێ كـەم بـێ‌و جێبەجـێی بكـەم، پێغەمبەر ﷺ فـەرمووی: {(لَايَـزَالُ لِسَانُكَ رَطْـبًا مِنْ ذِكْـرِ اللَّهِ) (أَخْرَجَهُ أَحْمَـد بـرقم: (١٧٧١٦) وَالتِّرمِـذِيّ بـرقم: (٣٣٧٥) وَقَـالَ: حَسَـنٌ غَرِيـبٌ، وَابْـنُ مَاجَهْ برقم: (٣٧٩٣)، وَابْنُ حِبَّانَ بـرقم: (٨١٤)، وَالحَاكِمُ بـرقم: (١٨٢٢)، وَقَالَ: صَحيح الإسناد، والطَّـبَرَانِي فـي (الأوسـط) بـرقم: (٢٢٦٨)، عَـنْ عَبْدِاللَّـهِ بْنَ بُسـر رضي الله عنه، وَصَحَّحَهُ الأَلْـباني}، واتـە: بـا هەميـشـە زمانـت تـەڕو پـاراو بێـت بـەيادی خـوا، واتـە: ئـەوە سـەری هـەموو شـتێكە، وە بـە حەقيقـەت ئينـسـان ئەگـەر بێـتو هەميـشـە زيكـرو يـادی خـوا بكـات، هەرچـەندە هـەموو جـارێ دڵيشـی لەگەڵ زيكرو يـادی خـوا نەبـێ، بەرەكـەتی هـەر هەيـە، ئاشكراشـە

---

١) كە ئەمە دەقەكەيەتی: { عن أبي هريرة أن رسول الله ﷺ قال: (إن الله تعالى قال: مَـن عـادى لـي ولياً فقد آذنتـه بـالحَرْبِ، وما تَقَرَّبَ اليَّ عبدي بشيءٍ أَحَبَّ اليَّ ممّا افترضت عليه، وما يـزالُ يَتَقَـرَّبُ الـيَّ بالنَّوافل حتـى أحِبَّـهُ، فـإذا أحْبَبْتُـهُ، كنت سَمْعَه الـذي يَسْمَعُ بـِهِ، وبَصَرَهُ الـذي يبـصِرُ بـِهِ، ويَـدَهُ الَّتـي يَبْطِـشُ بـها، و رِجْلَـه التـي يَبطِشُ بـها، و رِجْلَـه الـتي يـمشـي بهـا، و إن سألَني لأعطيَنَّهُ وَلَئـن استعاذني لأَعِيذَنَّهُ) رواه البخاري، برقم (٦٥٠٢).

زیکرو یـادی خوا تەنیا بریتیە نیە لـە دووبارەکردنـەوەی هەنـدێ وێـردی وەك: ((لاَ إلـهَ إلاَّ الله، الحَمـدُ الله، سُــبحَانَ الله، الله أكبَـر، أستغـفِرُ الله))، یــان صـەڵەوات دان لەســەر پێغەمبـەر ﷺ، مـەرج نیـە هـەر ئەوەبـێ، بەڵـکو هـەر شـتێك پەیوەندی بە خـواوە هەبێو پەیوەندی بە دینی خواوە هەبـێ، هـەر بـە زیکـری خـوا حیـسابە، بـۆ وێنـە: ئێـستا ئێمـە کـە قورئــان دەتوێژینــەوە، سەرگەرمی یـادی خـواین، بۆیە زانایان گوتوویانە: هەرچی پەیوەندی بە خـواوە هەبێ باسی بکەی، ئەوە پێی دەگوترێ: زیکرو یـادی خـوا ﷻ.

<u>**مەســـەلەی نۆیــەم:**</u> کــە خــوا ﷻ دەفــەرموێ: ﴿وَٱشۡكُرُواْ لِي وَلَا تَكۡفُرُونِ﴾، سـوپاسـگوزاربن بۆ من وە سـپڵە مەبن، لە پێشوودا باسمان کرد (شکر) بـە سـێ شتان دەکـرێ: بە دڵ، بە زمـان، بـە ئەندامـەکان، وە (شـکر) جیایـە لـە (حَمْـد)، (حَمْـد) ستایشکردنی خـوایە (حَمْـد وثنـا)ی خوا، بەدڵو بە زمان دەکرێ، بەڵام (شـکر) بـە زمـانو دڵو ئەندامـەکان دەکـرێ، ئنجـا سوپاسـگوزاریی (شـکر) لـە بەرانبـەر (نعمـة) دایـە، بـەڵام (حَمْـد) ستایـشی خـوا (حمد الله) مـەرج نیـە لـە بەرانبـەر نیعمەتـەکانی خـوا دابـێ، بـەڵکو لـە بەرانبـەری سـیفەتە بـەرزو بـێ وێنەکانی خوا دایە ﷻ، واتە: مەرج نیە ئێمە لەبەر ئەوە ستایش (حَمْـد)ی خوا بکەین کە چاکەی لەگەڵ کردووین، بەڵام بۆیە سوپاس (شـکر)ی دەکەین، چونکە نیعمەتەکانی پێداوین، وە سوپاسگوزاریی (شکر) بۆ خوا بەمجـۆرە دەکرێ:

یەکــەم: ئـەو نیعـمەتو چاکــانەی خـوا بەهــی خـوا بـزانین، وەك دەفـەرموێ: ﴿وَمَا بِكُم مِّن نِّعۡمَةٖ فَمِنَ ٱللَّهِۖ...﴿٥٣﴾﴾ النحل، واتە: هەرچی چاکەو نیعمەتە لە ئێوەدا، هەمووی لە خواوەیە، بەشی یەکەمو بناغەی (شـکر) ئەوەیە کە هـەموو نیعمەتەکان ببەیەوە بۆ لای خوا، وە لە ڕاستیشدا هەر لە خواوەنو خوا بۆخۆی دەفەرموێ: هەرچی چاکەیەو نیعمەتو خۆشی یە لە ئێوەدا لە خواوەیە.

دووەم : ئەوەیــە کــە بــە زمــان باســی نیعمــەتو چــاکەکانی خــوا بکــەی، وەك دەفــەرموێ: ﴿وَأَمَّا بِنِعۡمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثۡ﴿١١﴾﴾الـضحى، واتــە: وە باســی چــاکەی

پەروەردگـارت بکـە، بەڵـێ نیعمەتـەکانی خـوا بـاس بکـەیو سـتایشـی بکـەیو بڵـێی: سـوپاس بۆ تۆ خوایـە سـتایش بـۆ تـۆ، لـێت مەمنونـم.

سێیەم: (شـکر) بـەوە ئـەنجام دەدرێت کـە بـە کـردەوە ئـەو نیعمەتانـەی خـوا لـە ڕەزامەنـدیی خـوادا بـەکاربهێنیّ، بـۆ ئـەو ئامانجانـەی کـە شـەریعەتی خـوا داینـاون، جا ئەگـەر مـاڵ وسـامانە، ئەگـەر دەسـەڵاتە، ئەگـەر عیلمـە، ئەگـەر جـاهو توانایـە، هەرشـتێکە تـۆ ئـەو نیعمەتـە بەکـاربێـنی لـە جێبەجێکـردنی فەرمانەکـانی خـواداو، لـە هێنانـەدی ئـەو ئامانجانـەدا کـە شـەریعەتی خـوا فەرمـانی پێـداون، هـەر کاتێـك ئینـسان ئەگـەر بـەدڵو بـە زمـانو بـە ئەندامەکان ئـاوا مامەڵەی لەگەڵ نیعمەتـەکانی خـوادا کـرد، ئـەوە مانـای وایـە سـوپاسـگوزاریی کـردوە بـۆ خـوا، بۆیـەش خـوا لـە قورئـان قـەت نەیفـەرموە: (قولـوا شـکراً) بـەڵام دەفـەرموێ: ﴿... ٱعۡمَلُوٓاْ ءَالَ دَاوُۥدَ شُكۡرٗاۚ ...﴿١٣﴾﴾ سـبأ، واتە: ئەی ئـالـی داوود شوکـر بکـەن، واتـە: ئـەنجامی بـدەن. نافـەرموێ بیڵـێن، چونکە (شـکر) ناگوترێو دەکـرێ، بە دڵو بە زمانو بـە ئەندامـەکان دەکـرێ، ئـەویش ئەوەیـە وەك گـوتم کـە نیعمەتـەکانی خـوا لـە ڕەزامەنـدیی خـوادا بـەکاربێنی، خـوا لـەو کەسـانەمان بگێـڕێ، کـە زۆر شـوکرانە بـژێرن بـۆ خـوا، چونکە دەفـەرموێ: ﴿...وَقَلِيلٞ مِّنۡ عِبَادِيَ ٱلشَّكُورُ ﴿١٣﴾﴾ سـبأ، واتـە: کـەم لـە بەندەکـانی من شوکـرانە بـژێرن، وە بەڕاسـتی زەحمەتـە کـە ئینـسان هـەموو نیعمەتەکـانی خـوا بگێڕێتـەوە بـۆ خـوا، وە بەهـی خوایـان بزانـیو باسـیان بکاتو، لە ڕەزامەندیی خواشدا بەکاریان بهێنـێ، خـوا لـەو بەنـدە کەمانـەیمان بگـێڕێ، بە لـوتفو کەرەمی خـۆی.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سی و یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە ئایەتی ژمارە (١٥٣ تا ١٥٧) لە سوورەتی (البقرة) دەگرێتە خۆی، واتە: پێنج (٥) ئایەت، لەم پێنج ئایەتەدا خوا ﷻ سەرەتا ڕوو لە ئیمانداران دەکاتو بە نازناوی ئیمان دەیاندوێنیو فەرمانیان پێدەکا کە پشت ببەستن بە خۆڕاگرییو بە نوێژ بەرپاکردن، بۆ ئەنجامدانی ئەرکەکانی مسوڵمانەتییو دینداریيان، پاشان لێیان قەدەغە دەکات، کە وشەی (مردووان) بەکاربێنن بۆ کەسانێك کە لە ڕێگای خوادا دەکوژرێن، وە ڕایدەگەیەنێ: کە لەڕاستیدا ئەوان زیندوون، بەڵام ئێوە هەست بەو زیندوویێتییەی ئەوان ناکەن، پاشان ڕاستییەکی زۆر گەورەیان دەخاتە بەرچاو، کە بریتیە لە یەکێك لە یاساکانی خوا لە ژیانی بەشەرییەتدا، ئەویش تاقیکردنەوەی خوایە بۆ بەندەکانی، وە باسی پێنج لەو شتانە دەکات کە ئینسانەکانیان پێ تاقی دەکاتەوە، دوایش باسی هەڵوێستی ڕێكو ڕاست دەکات لەبەردەم موصیبەتو ئەو سەختییو دژوارییانەدا، کە خوا مسوڵمانانیان پێ تاقیدەکاتەوە، وە دەیخاتەڕوو کەسانێك کە هەڵوێستی مسوڵمانانەو ئیماندارانەیان هەیە لە بەرانبەر تاقیکردنەوەکانی خوادا، ئەوانە خوا لێیان ڕازییەو پاداشتێکی بەرزو گەورەیان هەیە.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱسْتَعِينُواْ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِۚ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٣﴾ وَلَا تَقُولُواْ لِمَن يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتُۢۚ بَلْ أَحْيَآءٌ وَلَٰكِن لَّا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُم بِشَيْءٍ مِّنَ ٱلْخَوْفِ وَٱلْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَنفُسِ وَٱلثَّمَرَٰتِۗ وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٥﴾ ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتْهُم مُّصِيبَةٌ قَالُوٓاْ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيْهِ رَٰجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَٰتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾ ﴾.

مانـای وشـە بە وشـــەی ئایەتەكــان

((ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنــاوە ! كۆمـەك لـە خۆڕاگــرییو نوێـژ وەربگــرن، مـسۆگەر خـوا لەگـەڵ خۆڕاگــران دایـە ﴿١٥٣﴾ وە بەوانـەی لـە ڕێـی خـوادا دەكـوژرێن مەڵێن: مردووان بەڵكو زیندوون، بەڵام ئێوە هەسـت ناكەن ﴿١٥٤﴾ وە بێگومـان بـە شـتێك لــە تــرسو برســیەتیو كەمـــبوونو لەنێوچـوونی ســامانو نـــەفسو بەروبوومەكـان، تاقیتـان دەكەینـەوە، وە مـوژدە بـدە بـە خۆڕاگــران ﴿١٥٥﴾ ئەوانـەی كاتێك بەڵایەكیان بەسـەر دێ دەڵێن: ئێمە هی خـواین، وە ئێمـە هەر بۆ لای ویـش (خــوا) دەگەڕێینـەوە ﴿١٥٦﴾ ئـا ئەوانـە صـەڵەوات بـەزەیی یـان لـە پەروەردگـاریانەوە دێتە سـەرێ، وە هەر ئەوانە ڕێی ڕاسـتگرتووانن ﴿١٥٧﴾)).

شـیكردنــەوەی هەندێــك لە وشــەكان

(بِٱلصَّبۡرِ): (الـصَّبْرُ: حَبْـسُ النَّـفْسِ عَلَـى مَـا يَقْتَـضِيهِ العَقْـلُ وَالـشَّـرْعُ، أو عَمَّـا يَقتَضِيَانِ حَبْسَهَا عَنهُ)، (صبــر) واتــە: خـۆت بووەسـتێنیو خـۆت ڕابگـری لەسـەر شـتێك كە عەقـڵو شەرع داوات لـێ دەكات، یـاخود خـۆت بگێڕیـەوە لـە هـەر شــتێك كـە عەقـڵو شـەرع پێـی نـاڕازین، ئەسـڵی وشـەی صـەبر یـانی: (حَبْسُ) واتــە: خۆ ڕاگــراتن.

(وَلَنَبۡلُوَنَّكُم): (ل) لامەكـە بـۆ تەئكیـدە، یـاخود بـۆ (قَسَم)ە، (ن) نوونەكـە بـۆ تەئكیـدە، واتـە: بـە تەئكیـد تاقیتـان دەكەینـەوە، (لَنَختَبِرَنَّكُم، لَنَمتَحَنَّكُمْ)، (بَلَوتُهُ: اختبَرتُهُ) تاقیم كـردەوە. لـە زمـانی عەرەبیدا دەگـوترێ: (بَلَـي الثَّوبُ بِلاً وَبَلائاً) واتـە: بەرگەكە، جلەكە شڕبوو كۆن بوو، وە (إبـتلاء) لەوەوە هـاتوە كە شتێك تاقی دەكەیتەوە كۆنی بكـەیو شـڕی بكەی، بۆ وێنـە: كـتێب ئەگـەر زۆرت خوێندەوەو چەند جارت خوێندەوە، شڕدەبێ مەیلەو كۆن دەبێت.

(مُّصِيبَةٌ): (وَالـمُصِيبَةُ: أصْلُهَا مِن الرَّمْيَةِ ثُمَّ اختَصَّتْ بالنَائِبَةِ)، واتە: ئەسڵی وشەی (الـمُصِيبَةُ) لە تیرەوەیە کە دەهاوێشترێ، پاشان تایبەت کراوە بەو بەڵاو گرفتاریی‌و سەختییانەی کە دێنە سەر ئینسان. (مِن أصَابَهُ السَّهْمُ إذَا وَصَلَ إلى الـمرمَى) دەگوترێ (أصَابَهُ السَّهْمُ) تیرەکە پێکای ئەگەر گەیشتە ئەو شتەی کە پێوەی نراوە.

(صَلَوَٰتٌ): (صَلَوَات) کۆی (صَلاَة)ە، (الصَلاَةُ في اللُّغَة هِيَ الدُّعَاء والتَبريك والتَمجِيد) واتە: (صَلاَة) لە ئەسڵی زماندا بە مانای پاڕانەوە دێت‌و بە مانای بە پێزکردن‌و بە بەرزگرتن (التَبريك والتَمجِيد) دێ، (يُقَالُ صَلَّيتُ عَلَيهِ أي دَعوتُ لَهُ وَزَكيَّتهُ) دەگوترێ: (صَلَوَات)م لێدا، واتە: بۆی پاڕامەوە، وە بە پاك‌و چاكم دانا، وەك پێغەمبەر ﷺ لە فەرموودەیەكدا، فەرموویەتی: {(إذَا دُعِيَ أحَدُكُمْ إلى طَعَام فَلْيُجِبْ، فَإنْ كَانَ مُفْطراً فَلْيَأكُل وإنْ كَانَ صَائِماً فَلْيُصَلِّ) (رَوَاهُ مُسْلِمٌ برقم: (٣٥٠٦)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٤٦٠)، وَالتِّرمِذِيّ برقم: (٧٨٠)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٥٣٠٦)، وَالنَّسَائِيُّ في (الكبرى) برقم: (٦٦١١)، عَنْ أَبِي هُرَيرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنهُ}، واتە: ئەگەر یەكێكتان بۆ خواردنێ بانگهێشت كرا، با وەڵام بداتەوە، وە ئەگەر بەڕۆژووش بوو با دووعا بۆ دەعوەتكەر بكات، واتە: بپاڕێتەوە بۆ كابرای خاوەن نان‌و چێشت‌و دووعای خێری بۆ بكات‌و بڵێ خوا پاداشتی خێری بداتەوە. (صَلَوَٰتٌ): (وَصَلاَةُ اللهِ لِلمُسلِمِينَ هُوَ في التَحقِيق: تَزكِيَتهُ إيَّاهُمْ ومِنَ الـمَلائِكَة هِيَ الدُّعَاء وَالإستغفَار كَمَا هِيَ مِنَ النَّاس)، واتە: صەڵەواتی خوا، كاتێ دەگوترێ: خوا صەڵەواتتان لێدەدا وەك لەو ئایەتەدا هاتوە، صەلاتی خوا بۆ مسوڵمانان، بریتیە لەوە كە خوا پاك‌و چاكیان بكات‌و پلەیان بەرزبكاتەوەو گەشەیان پێبدات، وە صەلاتی فریشتان بریتیە لە پاڕانەوەیان، وە داوای لێبووردن كردن بۆیان لە خوا سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى، هەروەها خەڵكیش كە صەڵەوات لێ دەدا، بۆ وێنە: ئێمە كە

صەڵەوات لێ دەنێرین بۆ پێغەمبەر ﷺ، واتە بۆی دەپاڕێینەوە کە خوا پلەو پایەی بەرزبکات، وە (صلاة) بەو عیبادەتە تایبەتەش دەگوترێ کە نوێژە، بۆچی؟ چونکە بەشی زۆری نوێژیش بریتیە لە دووعاو پاڕانەوە.

هـۆی هاتنە خـوارەوەی ئایەتەکـان

هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ڕستەیەی، کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَقُولُوا۟ لِمَن يُقْتَلُ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتٌۢ ۚ بَلْ أَحْيَآءٌ﴾، {(نَزَلَتْ في قتلَى بَدر مِنَ المُسلِمِين، وكَانوا بِضعَةَ عَشَرَ رَجُلاً ثَمَانيَة مِنَ الأنصَار، وَستة مِنَ المُهَاجِرِين، وذَلِكَ أنَّ النَّاسَ كَانوا يَقُولُونَ للرَجُل يقتَلُ في سَبيلِ الله: مَاتَ فُلان وَذَهَبَ عَنهُ نَعيم الدُّنيا ولَذتُهَا، فأنزَلَ الله هَذِهِ الآيَة) (أَسباب النزول للنيسابوري، ص: (٣٠)}، نەیسابووریی دەڵێ، ئەم ئایەتە دەربارەی کوژراوەکانی جەنگی بەدر هاتۆتە خوارێ، کە هەشتیان لە پشتیوانان بوونو شەشیان لە کۆچکەران بوون، واتە چواردە کەس بوون، چونکە خەڵك بە پیاوێك کە لە ڕێی خوادا دەکوژرا دەیانگوت: فلان کەس مردو نازو نیعمەتی دنیای لە دەستچوو، خواش ئەم ئایەتەی ناردە خوارێو قەدەغەی کرد لە مسوڵمانان کە وشەی مردن بەکاربهێنن بۆ کەسێك کە لە ڕێی خوادا کوژراوە.

مانـای گشـتی ئایەتەکـان

خوا ﷻ بۆ جاری دووەم لە سوورەتی (البقرة)دا بە وشەی ئیمان مسوڵمانان دەدوێنی ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟﴾، جا لە سوورەتی (البقرة)دا هەمووی یازدە جار (١١) ڕستەی: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟﴾، دووبارە بۆتەوە، دیارە هەرجارێك ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟﴾، دێت، ڕووی لە مسوڵمانانە بەگشتی هەموو ئەوانەی کە خۆیان بە بڕوادار دەزانن، جا لێرەدا دەفەرموێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟﴾، واتە:

ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە ﴿ ٱسْتَعِينُواْ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِ ﴾، کۆمـەك وەربگـرن لـە خۆڕاگرییو لە نوێـژ، بـە واتایـەکی دی: پـشت ببەسـتن بـە خـۆڕاگرییو بـە نوێـژ، بۆچـی؟ بـۆ بەندایـەتیی بـۆ خـوا، بـۆ جێبـەجێکردنی ئەرکـەکانی سـەرشانتان هەوڵـبدەن خـۆڕاگـرییو صـەبر لەخـۆتـاندا بێننـەدی، وە نوێژکـەری بـاش بـن، ئەگـەر خـۆڕاگـربنو نوێژکـەری بـاش بـن، ئـەوە بـەهۆی خۆڕاگرییـەوە هـەموو طـاعەتـەکان دەتـوانن ئـەنجام بـدەن، ئەگـەر نوێژکـەری بـاش بـن، لـە هـەموو قەدەغەکـراوەکـان دەپـارێزرێن، وەك توێـژەرەوەکانی قورئـان گوتوویانـە: (بالـصَّبْر يَتَنـاولُ كُـلُّ فَضْلٍ وبالـصَّلاة يَجْـتَنِبُ كُـلُّ فُجُـورٍ)، لـە ڕاسـتیدا وایـە، بـە هـۆی خۆڕاگرییەوە، ئینسان هەموو شـتێکی بـاش بەدەسـتدێنی، وە بـەهۆی نوێژیـشەوە لـە هـەموو خراپەیـەك دووردەبـێ، چـونکە خـوا بۆخـۆی دەفـەرموێ: ﴿ ... إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ ... ﴿٤٥﴾ ﴾العنكبوت، نوێـژ قەدەغـە دەکـات، کێ قەدەغـە دەکـات ؟ خاوەنەکـەی ئـەو کەسـەی کـە بەڕاسـتی ئـەنجامی بـدات، لـە هەر قسـەیەکی ناقـوڵاو دزێـو، وە لە هـەر کردەوەیەکی خراپ، یـان: ﴿ ٱلْفَحْشَآءِ ﴾، هەرشـتێکە ناشـیرینو ناقـوڵاو لەپێش چاوی خەڵك ناجوان بێت، ﴿ وَٱلْمُنكَرِ ﴾یش هەرشـتێکە کـە عـەقڵو فیطـرەتو لـەلایان ناپەسـندبێو پێـی نـا ئاشـنابن، نوێـژ ئینسان دەگێڕێتەوە لـە هـەموو ئـەو شـتانەی کـە خـراپو ناشیـرینن، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴾، بێگومـان خـوا لەگـەڵ خـۆڕاگران دایـە، واتـە: ئەگـەر خۆڕاگـربن خـوا لەگەڵـتان دادەبـێ، هەڵبـەتە ئەم لەگـەڵدابوونەی خوا ﷻ، جیـایە لە لەگەڵـدابوونی خـوا، کە دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ ۚ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٤﴾ ﴾الحديـد، لـە هەرکوێیەك بن خـوا لەگەڵـتانە، چونکە ئـەم لەگەڵـدابوونە، گـشتییە بـۆ هـەموو دروستکـراوەکانو، خـوا لەگەڵ هەموو دروستکـراوەکانی دایـە، بەچی ؟ بـە توانـاو بە زانیاریو بە ویـستو خواسـتی، بـەڵام خـوا لەگـەڵ ئیمانـدارانی خۆڕاگـر دایە

بەچی ؟ بە تەوفیق و کۆمەککردن و پشتگیرییکردن، ئەوە لەگەڵدابوونێکی تایبەتەو لە لەگەڵدابوون (مَعيَّة)ی گشتی جیایە، ئنجا کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقُولُوا۟ لِمَن يُقْتَلُ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، خوا ﷻ ئامۆژگارییمان دەکات و وشەیەکمان لێ قەدەغەدەکات بەکاری بێنین و دەفەرموێ: وە بەوانەی کە لە ڕێی خوادا دەکوژرێن مەڵێن مردوون، واتە وشەی مردن و مردوویان بۆ بەکارمەهێنن، لە سوورەتی (آل عمران)دا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتًۢا ۚ بَلْ أَحْيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ ﴾، لێرەدا لە {(البقرة)دا} دەفەرموێ: پێیان مەڵێن مردووان، بەڵام لەوێ {لە (آل عمران)دا} دەفەرموێ: بەخەیاڵیشتان دانەیەت ! پاشان دەفەرموێ: ﴿ بَلْ أَحْيَآءٌ ﴾، واتە: مەڵێن: مردووانن بەڵکو بڵێن: ئەوان زیندووانن و خاوەنی ژیانن ﴿ وَلَٰكِن لَّا تَشْعُرُونَ ﴾، بەڵام ئێوە هەست پێناکەن، واتە هەست بەو ژیانە تایبەتییە ناکەن، کە ئینسانی لە ڕێی خوادا کوژراو، ئینسانی شەهید، لە دوای بەجێهێشتنی دنیا دەکەوێتە نێوی، کە بریتیە لە ژیانی بەرزەخ (دوایی ئاماژەیەکی بۆ دەکەین)، ئنجا خوای بەرز دێتە سەر ڕاگەیاندنی ڕاستییەکی زۆر گەورە کە ئینسانی مسوڵمان و کۆمەڵی مسوڵمان، هەمیشە پێویستی بەوە هەیە کە دڵی خۆی لەسەر ئەو ڕاستییە بچەسپێنێ و، هەمیشە لەنێو دڵ و مێشکیدا دەوشاوە چەسپاوبێ، دەفەرموێ: ﴿ وَلَنَبْلُوَنَّكُم بِشَىْءٍ مِّنَ ٱلْخَوْفِ وَٱلْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَنفُسِ وَٱلثَّمَرَٰتِ ۗ وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴾، وە بە تەئکیدو دڵنیایی (مسۆگەرو دڵنیابن) تاقیتان دەکەینەوە بە شتێك لە ترس و برسیەتی و کەمیی ماڵ و سامان و کەمیی نەفسەکان (واتە: کەسوکارتان) و کەمیی بەروبووم و دەرامەت، واتە: بە هەموو ئەوانە تاقیتان دەکەینەوە، ترستان دێتە ڕێ بەرانبەر دوژمنان و، لەگەڵ مەرگدا ڕووبەڕوو دەبنەوە، مادام بەڕاستی مسوڵمان بن، وە لەگەڵ برسیەتییدا ڕووبەڕوو دەبنەوەو

تووشی برسیەتیی دەبن‌و تووشی هەژاریی‌و نەداریی دەبن‌و، تووشی کۆچ‌و کۆچبار دەبن، وە تووشی لەدەستدانی ماڵ‌و سامان دەبن، وە تووشی لەدەستدانی کەس‌وکارو خۆشەویستانتان دەبن، وە تووشی لەدەستدانی بەروبووم‌و بەرهەمەکانتان دەبن ﴿وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ﴾، بەڵام خۆڕاگران دڵخۆشبکەو موژدەیان پێبدە، بەچی ؟ بەوەی کە دوایی باسی دەکات، ئنجا دوایی باسی خۆڕاگرانمان بۆ دەکات، کە ئایا خۆڕاگران کێن؟ ﴿ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتۡهُم مُّصِيبَةٞ قَالُوٓاْ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ﴾، لێرەدا گرنگترین هەڵوێستی خۆڕاگرانمان بۆ دەخاتەڕووو دەفەرمویٚ: خۆڕاگران کەسانێکن ئەگەر بەڵایەکیان هاتە سەر، بەڵایەکیان تووشبوو، دەڵێن: ئێمە هی خواین‌و بۆ لای ویش دەچینەوە، واتە: خوا ﷻ کە ئەو بەڵایەی بەسەر ئێمە هێناوە، ئێمە موڵکی خۆیی‌و تاقیکردووینەوە، وە هەر بۆ لای ویش دەچینەوە، تاکو پاداشتمان بداتەوە، کەواتە: کە بەڵایەکمان بەسەرهاتوە، ئەوە شتێکی هەقەو ڕاستە، خوای پەروەردگار لە موڵکی خۆیدا تەصەڕروفی کردوە، ئەوە یەك، پاشان ئێمە لێی ناچینە زەرەریٚ، چونکە ئێمە دەچینەوە بۆ لای خوا، تاکو پاداشتەکەمان بداتەوە، جا دەفەرمویٚ: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ عَلَيۡهِمۡ صَلَوَٰتٞ مِّن رَّبِّهِمۡ وَرَحۡمَةٞ﴾، ئا ئەوانە پەروەردگاریان صەڵەواتیان بۆ دەنێریٚ‌و بەزەیی پێیاندا دیٚ، کە وەك گوتم (صلاة) لە خوای پەروەردگارەوە، بریتیە لەوە کە ئینسان چاك‌و پاك بکات‌و تەزکیەی بکات‌و گەشەی پێبدا ﴿وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُهۡتَدُونَ﴾، وە ئا ئەوانە کەسانێکن کە ڕێی ڕاست گرتوون، چونکە ڕێی ڕاست گرتن، ئەوەیە کە لە بەرانبەر بەڵا (مُصِيبَة)دا، نەچەمێی‌و کول نەبی‌و نەبەزی‌و پاشەکشە نەکەی، کاتیٚ لەسەر خواو لەسەر دینی خوا تووشی بەڵاو سەختییەك دێی، بە ئاسایی وەریبگری بڵێی: من هی خوام‌و بەندەی خوام‌و، بۆ لای خواش دەچمەوە، هەرکەسێك بەڕاستی قەناعەتی بەوەبیٚ کە هی خوایەو بۆ لای خواش دەچێتەوە، گویٚ ناداتە بەڵا (مُصِيبَة)تەکان‌و پێیان ناشڵەژیٚ.

چەنـد مەسـەلەیـەكـی گرنـگ

مەسـەلەی یەكـەم: كە دەفەرموێ: ﴿ ٱسۡتَعِينُواْ بِٱلصَّبۡرِ وَٱلصَّلَوٰةِ ﴾، پشـت ببەسـتن بە خۆڕاگـریی‌و بە نوێژ، یاخـود كۆمـەكیی وەرگـرن لـە خۆڕاگـریی‌و لـە نوێـژ، ئـەی ئەوانـەی ئیمانتـان هێنـاوە ! سـیفەتی صـەبرِ زۆر لـە خۆتانـدا بـچەسپێنن تاوای لـێدێ نازناوی (صابر) خـۆڕاگریی بتانگرێتـەوە، چونكە (صابر) لەسـەر وەزنـی (فَاعِـل)ە، واتـە: كەسـێك كـە هەمیـشـە خۆڕاگــرە، بـەڵام (صَبَرَ) واتـە: خۆی ڕاگـرت، كەواتە: مانای ئەم ڕستـەیە ئـاوایە: ئێـوە كۆمەكیی لـە خـۆڕاگریی وەربگـرن‌و لـە خۆتانـدا بیكەنـە سـیفەتێكی چەسـپاو، وە كۆمـەكییش لـە نوێـژ وەربگـرن، بـۆ ئـەوەی كـە بتـوانن بـەهۆی صـەبرەوە هـەموو فەرمانـەكانی خـوا جێبەجێ بكـەن، وە بـەهۆی نوێژیـشـەوە، سـەلامەت‌و پـارێزراوبن‌و نوێـژ بۆتـان ببێتـە قــەڵاو پەرژینێـك، كـە لـە هەرچـی ناشــەرعیی‌و غەڵــەت‌و پەڵـەت‌و خراپەیە بتـانپـارێزێ، ئنجـا زۆربەی زانایـان دەڵێن: صەبرِ سێ بەشـە:

١) (الصَّبـر عَلَـى الطَّـاعَة) خۆڕاگـریی لەسـەر فەرمانبەریی.

٢) (الصَّبـر عَن الـمَعصِيَة) خۆڕاگریی لە بەرانبەر سـەرپێچییكـردندا.

٣) (الصَّبـر عَلَـى الـمُصِيبَة) خۆڕاگریی لە بەرانبەر بــەڵادا.

١/ (الصَّبـر عَلَـى الطَّـاعَة) خۆڕاگریی لەسەر طاعەت‌و فەرمانبەریی خوا، ئەوەیە كـە هەرچی خوا فەرمانی پێكردووەو هەر ئەركێك كە خستوویەتە سەرشانت، بەپێی توانا خۆڕاگربی‌و ئەنجامی بدەی، چونكە هـیچ فەرمانێكـی خـواو هـیچ ئەركێكــی شــەرعیی، بـەبێ خۆڕاگــریی ئــەنجام نــادرێ، ئەگـەر چـیكلدانەت گچكەبێ، نە نوێژەكانت وەك پێویست بـۆ دەكـرێ، نـە ڕۆژووت بـۆ دەگیــرێ، نە حەجت بۆ دەكـرێ، نە جیهادت بۆ دەكرێ، نە صیلەی ڕەحمی خزمایـەتیت بۆ جێبەجێ دەكرێ، نە بانگەوازت بۆ دەكرێ، بەبێ صـەبرو خۆڕاگـریی هـیچ شتێكت بۆ ناچێتــە سـەر، بۆیە دەبێ پشـووت درێـژبێ‌و خـۆڕاگـربێ.

٢/ (الصَّبر عَن المَعْصِيَة) خۆڕاگـــریی لەســەر گونــاح، واتــە: خۆڕاگــربی نەهێڵـی تووشـی گونــاح بـی، خۆڕاگــرتن لـە بەرانبــەر گونــاحیشدا، واتـە: تووشــی گونــاح نەبوونیــش، بەبێ صــەبر دیســان نایــەتە دی.

٣/ (الصَّبر عَلَى المُصِيبَة) خـۆڕاگریی لـە بەرانبــەر بــەلا (مُصِيبَة)داو لـە بەرانبەر ئەو سـەختییانەدا كە دێنە ڕێت كـە نەلەخشـاوبی لەبەردەمیانـداو خـۆڕاگربی، یـانی: چـی ؟ واتــە: سكـــالاَنەكەیو جــەزەعو فــەزەع نەكــەیو، چیلكـــدانەت گـــچكە نــەبێو لالانــەوەو پاڕانــەوەو نووزانــەوە لەبــەر خەڵــك نەكەی ! ئەهــا ! یەعقـــووب ﷺ كاتێـك كـە كوڕەكـانی پێـی دەڵێن: تـۆ زۆر باسـی یوســف دەكـــەی، دەڵێ: ﴿إِنَّمَآ أَشْكُواْ بَثِّي وَحُزْنِيٓ إِلَى ٱللَّهِ وَأَعْلَمُ مِنَ ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾﴾ یوسف، واتــە: مـن خـەمو پـەژارەو مەراقــی خــۆم تــەنیا لەگــەڵ خـوا بـاس دەكـەم، وە لەلایـەن خـواوە شـتێك دەزانم كـە ئێـوە نایزانـن، كەواتە: ئەگــەر تـۆ شـــتی خـۆت لەگەڵ خـوا باسـبكەی، ئـەوە مانـای وانیە كە بێ صـەبرییت كردوە، بەلاَم ئەگـەر بێتو لەگـەڵ بەندەكانـدا باسـی بكــەی، چونكــە هیچیــان پێ ناكــرێ، ئـەوە شـتێكی خراپـە، هەڵبەتـە ئەگـەر باسـی گـرفتو كێشـــەیەكی خـــۆت بكەی كـە پێویـسـت بكـــات، بـۆ ئـەوەی بـە زاڵمت تێنەگـــات، یـان زوڵمــت لــێ نەكـرێ، ئـەوە هەڵوێــردراوە لـەو حوكمـە گـشـتییە، بــەلاَم بەگـشـتی ئینـسـان نابــێ گرفتـاریی‌و كێـشـەو ســەختییەكانی خــۆی بــۆ خەڵــكی بــاس بكـــات، بــەلاَم لــەنێوان خــۆتو خـــواداو لـــە كـــاتی پاڕانەوەدا، خـراپ نیــــە، هەڵبەتــە ئەگـەر باسیـشــی نەكـەی خـوا هـەر ئاگـای لێیـــە، بەلاَم ئەگەر باسیشــی بكەی پێچەوانەی صـەبرِ نیـە، وەك یەعقــووب ﷺ باسـی كردوە، وە پێغەمبەر ﷺ دەربارەی ئـارامگرتن لـە فەرمایـشـتێكـدا، فەرموویەتی: {(عَجَبـاً لأَمْـرِ المُؤمِـنِ، إنَّ أمْرَهُ كُـلَّـهُ خَيـرٌ لَهُ، وَلَيسَ ذَلِكَ لأَحَـدٍ إلاَّ لِلْــمُؤمِنِ، إنْ أصَـابَتهُ سـرآءُ شَكَـرَ، فَكَـانَ خَيــراً لَـهُ، وَإنْ أصَـابَتهُ ضَـرَّآءُ صَـبَرَ، فَكَـانَ خَيــراً لَـهُ) (رَوَاهُ أَحْمَــد بـرقم: (١٨٨٣٦)، وَمُـسْلِمٌ بـرقم:

(٧٤٢٥)، وَابْـنُ حِبَّـانَ بـرقم: (٢٨٩٦)، عَـنْ صُـهَيْبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ}، واتـە: ئـیش‌و حـاڵی ئینسـانی بڕوادار سـەیرە ! حـاڵ‌و ئیشـی کـاری ئـەو هـەمووی هـەر خێـرو چاکـەیە، ئەوەش بۆ هیچ کەسێك نیە جگە لە ئیماندار، ئەگەر خۆشیی تووش هات سـوپاسگوزاریی لەسـەر دەکات‌و پاداشتی بۆ هەیە، وە ئەگەر ناڕەحەتیی‌و ناخۆشیی تووش هـات، خۆی لە بەرانبەر ڕادەگـرێ‌و پاداشـتی هەیە.

ڕاسـتە ژیانی ئینسـان یان خۆشییە، یان ناخۆشییە، ئنجا ئەگـەر خۆشـیی بـوو بە سـوپاسـگوزاریی (شکـر) لەگەڵی ڕووبـەڕوو ببـەوەو ئەگـەر ناخۆشـیی بـوو بـە صەبر، بۆیە خـوا ﷻ لـە قورئانـدا لـە چەند شوێنـدا باسی (صبـر) و (شکـر) بەیەکـەوە دەکـات، وەك دەفـەرموێ: ﴿... إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ۝ ﴾إبراهيم، واتە: بێگومان لەوەدا نیشـانەی زۆر هەن بۆ هەرکەسێکی زۆر خۆڕاگـریی زۆر سـوپاسگوزار، ئنجا دەربارەی یارمەتی وەرگـرتـن لـە نوێـژ لە پێغەمبـەرەوە ﷺ هـاتوە: {(عَـنْ حُذَيْفَـةَ قَـالَ: كَـانَ النَّـبِيُّ ﷺ إِذَا حَزَبَـهُ أَمْـرٌ صَـلَّى) (رَوَاهُ أبـو داود بـرقم: (١٣١٩)، وَحَسَّـنَهُ الأَلبـاني فـي (سُـنَن أبـي داود)}، واتە: (حُذَيْفَة) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ ئەگەر ئیشـێك ناڕەحـەتی دەکـرد نوێژی دەکـرد، جـا لێـرەدا (نوێژی دەکرد) دەگونجێ بەمانای نوێژی زانراوبـێ، وەك ئـەو خـوا پەرسـتییە تایبەتییـە، دەشـگونجێ مەبەسـت لـە دووعـاو پاڕانەوەبێ، کە ئەویش بەشی بنـەڕەتیی‌و بنچینەی نوێژە.

مەسـەلەی دووەم: ئەوەیە کە لێـرەدا خوا ﷻ مسـوڵمانان قەدەغە دەکات لەوەی کـە وشـەی مردووان بـۆ کـوژراوانی خۆیـان بەکـاربهێنن، بۆچـی؟ چونکە لەڕاسـتیدا تەنیا خەڵکی سادەو سـەرکێڵ تەنیا ئەم ژیانی دنیایە بە ژیان دەزانن، بـەڵام لـە ڕوانگەی ئیمان‌و ئیسـلامەوە، لە دوای ئەم قۆنـاغەی ژیانی دنیا، ژیـانی دیکـەش هەیەو دێ، کە وەك زانایان دەڵێن: ئینسـان سێ قۆناغی ژیـانی هـەن:

١) - ژیانی دنیـا. ٢) - ژیانی بەرزەخ. ٣) - ژیانی قیـامەت.

ئەم سێ قۆناغە هەرکامێکیان ئەوەی دواتر لەوەی پێش خۆی گەورەترو گرنگترە، ژیانی بەرزەخ لە ژیانی دنیا گەورەترەو گرنگترە، ئینسان لە ژیانی دنیادا پەنجا (٥٠)، شەست (٦٠) ساڵ، ئەوپەڕی سەد (١٠٠) ساڵ دەمێنێتەوە، بەڵام لە ژیانی بەرزەخدا هەزاران ساڵ دەمێنێتەوە، کە هەر خوا بۆخۆی دەزانێ چەندە؟! ژیانی قیامەتیش ئەوە هەر کۆتایی نایەت، کەواتە: ژیانی بەرزەخ لە هی دنیا تەواوترە، وە فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ دەربارەی ژیانی شەهیدان زۆرن، کە چۆن لە نازو نیعمەتەکانی بەهەشتدان لە کەوڵو قالبی باڵندەی سەوزدا، وە لە باغەکانی بەهەشتدا ئەو چڵو ئەو چڵ دەکەن، وەك لە هەردوو (صحيح)ی ئیمام بوخارییو موسلیمدا هاتوە[1] کە إن شاء الله لە ئایەتەکانی دیکەدا، کە ئەو مناسەبەتە دێتەوە پێش، باسیان دەکەین.

مەسەلەی سێیەم: ئەوەیە کە تاقیکردنەوەی خوا بۆ بەندەکانی شتێکی حەتمییە، جارێ خوا ﷻ مرۆڤایەتی بە گشتی تاقی دەکاتەوە، چونکە دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلْمَوْتَ وَٱلْحَيَوٰةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْغَفُورُ ﴿٢﴾ ﴾ الملك، کەواتە: بەگشتی مرۆڤایەتی لە تاقیکردنەوە دایە، ئیماندارانیش بە تایبەت تاقی دەکرێنەوە، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَلَنَبْلُوَنَّكُم بِشَىْءٍ مِّنَ ٱلْخَوْفِ وَٱلْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَنفُسِ وَٱلثَّمَرَٰتِ ﴾، وەك لە سەرەتای سووڕەتی (العنكبوت)دا دەفەرموێ: ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتْرَكُوٓا۟ أَن يَقُولُوٓا۟ ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾ ﴾، واتە: ئایا خەڵك پێیان وایە کە گوتیان: ئیمانمان هێناوە، تاقییان ناکەینەوە ! کەواتە: ئیمانداران تاقیکردنەوەیەکی تایبەتی تریشیان هەیە لە

---

١) بۆ وێنە: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (إنَّ أرواح الشهداء في طيرٍ خُضْرٍ تَعْلُقُ من ثمر الجنّة) ملك: الجنائز (٥١٦/٥٦٦)، أحمد : (١٥٧٧٧)، الترمذي (١٦٤٠)، والنسائي: (٢٠٧٢)، وابن ماجة: (٤٢٧١)، وە بڕوانە: صحيح مسلم: (١٨٨٧) کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (أرواحهم في جوف طيرٍ خُضْرٍ لها قناديل معلَّقة بالعرش تَسْرَحْ من الجنَّة حيث شاءت).

تاقیکردنەوەی خەڵکی بەگشتی، ئنجا پێغەمبەران ﷺ و پێشەوایان‌و زانایانی مسوڵمان لەنێو ئیمانداراندا، تاقیکردنەوەیەکی تایبەتیی تایبەتییشیان هەیەو ئەوان قورستریش تاقی دەکرێنەوە.

مەسەلەی چوارەم: ئەوەیە کە خوا ﷻ گوتنی: ﴿ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيْهِ رَٰجِعُونَ ﴾ ی کردوە بە پێناسەی خۆڕاگران، چونکە بەڕاستی کەسێك کاتێك بەڵاو ناڕەحەتیی‌و سەختیی‌و دژواریی تووش دێ، ئەم وشەیەی بە زار دابێ‌و بڵێ من هی خوام بۆلای خواش دەگەڕێمەوە:

یەکەم: زۆر هەست بە تاڵایی ئەو بەڵاو موصیبەتە ناکات، وە لە ژێریدا ناچەمێ.

دووەم: بەڕاستی کاتێك ئەو قسەیەی بۆ دەگوترێ، کە ئیمانێکی باشی هەبێ، وە ئەوە مانای وایە ئینسانێکی خۆڕاگرو پشوو درێژە.

مەسەلەی پێنجەم: ئەوەیە کە خوا ﷻ سێ شتی بۆ خۆڕاگران کردۆتە موژدە، دەفەرموێ: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَٰتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُهْتَدُونَ ﴾.

یەکەم: خوا صەڵەواتیان لێدەدا، صەڵەواتی خواش وەك پێشتر باسمان کرد، ئەوەیە کە خوا ئەو ئینسانە چاك بکاو پاکی بکاو گەشەی پێبداو چی باشە بۆی بکات.

دووەم: ڕەحمەتیش ئەوەیە، کە بەزەیی پێدا بێتەوە.

سێیەم: خوا ﷻ موژدەش دەدا کە ئەو جۆرە کەسانە ڕێ ڕاست گرتوون، واتە: بەملاولادا نەچوون، بەڵکو ڕاستەشەقامی خوای پەروەردگاریان گرتوە.

خوا بە لوتفو کەرەمی خۆی لەو کەسانەمان بگێڕێ کە لە بەردەم بەڵاو موصیبەتەکاندا، بە دڵ‌و گیان دەڵێن: ئێمە هی خواین، وە بۆ لای خواش دەچینەوە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سی و دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

لەم دەرسەماندا ئایەتەکانی ژمارە (١٥٨ تاکو ١٦٢)، واتە: پێنج (٥) ئایەت لە سوورەتی (البقرة)دا تەفسیر دەکەین، لەم پێنج ئایەتەدا خوا ﷻ سەرەتا باسی صەفاو مەڕوەو هاتنوچوونی نێوانیان دەکات، کە ئەوانە دوو درووشمی دینی خوای پەروەردگارن، وە ئینسان گوناحی ناگاتێ، ئەگەر بێتو بچێتو طەوافی نێوانیان بکات. پاشان باسی تاوانێکی یەکجار گەورە دەکات کە کەسانێك ئەنجامی دەدەن خوا لە دینی خۆی شارەزایان دەکات، بەڵام ئەوان ئەو بەڵگە ڕوونانەی کە لە دینی خوادا هەنو، ئەو هیدایەتەی کە خوا ئەوانی پێ بەهرەمەند کردوە، بە خەڵکی ڕاناگەیەننو دەیشارنەوە، وە باس دەکات ئەوان چ سزایەکی سەختیان هەیە لە دوارۆژداو خواو هەموو نەفرینکەران نەفرینیان لێ دەکەن، پاشان باسی ئەو کافرانە دەکات کە بە بێبڕوایی دەمرن، چ سزایەکیان هەیە، وە چۆن لە دوارۆژ لە دۆزەخدا بە هەمیشەیی دەمێننەوە، وە سزاشیان لەسەر سووك ناکرێو بە چاوی بەزەییو ڕەحمەتیش تەماشا ناکرێن.

﴿ إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ ۖ فَمَنْ حَجَّ ٱلْبَيْتَ أَوِ ٱعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا ۚ وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ ٱللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَآ أَنزَلْنَا مِنَ ٱلْبَيِّنَٰتِ وَٱلْهُدَىٰ مِنۢ بَعْدِ مَا بَيَّنَّٰهُ لِلنَّاسِ فِى ٱلْكِتَٰبِ ۙ أُو۟لَٰٓئِكَ يَلْعَنُهُمُ ٱللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ ٱللَّٰعِنُونَ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُوا۟ وَأَصْلَحُوا۟ وَبَيَّنُوا۟ فَأُو۟لَٰٓئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ ۚ وَأَنَا ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ كُفَّارٌ أُو۟لَٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ ٱللَّهِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ وَٱلنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾ خَٰلِدِينَ فِيهَا ۖ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ ٱلْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿١٦٢﴾ ﴾.

مانـای وشــە بە وشـــەی ئایەتەكــان

((بێگومان صەفاو مەروە لە درووشـمەكانی خوان، جا هەركەس حـەجی مـاڵی (خوای) كـرد یـان عـومرەی كــرد، گوناهــی ناگــات كـە لـە دەوریـان بـسوورِێ، وە هــەر كەسێكــیش چـاكەی زیـادی كـــرد، ئــەوە خــوا سـوپاسگــوزاری زانــایە (١٥٨) دڵنیـابـن ئەوانەی كە ئەو بەڵگـە ڕوونو ڕێنمـایی یـە دەشــارنەوە، دوای ئـــەوەی لـە كـتێبــدا بـۆ خەڵكــیمان خـستۆتەڕوو، ئەوانــە خــوا نــەفرینیان لــێ دەكـاتو سـەرجەم نەفرینكەرانیش نەفرینیان لـێ دەكـەن (١٥٩) جگە لـەوانەی دەگـەڕێنەوەو چاكسـازیی دەكـەنو، ئــەوەی شاردوویانەتەوە ڕایدەگەیەنن، ئا ئەوانە لـێیان خۆش دەبم، وە من زۆر تۆبە وەرگرێكی بەخشـندەم (١٦٠) بەڕاسـتی ئەوانـەی بێبــڕوابوونو بەبێبـڕوایی دەمرن، ئەوانە نەفرینی خواو فریشـتەكانو تێكڕای خەڵكـیان لێـیـە (١٦١) بــە هەمیـشـەیی تێیـدا (واتــە: لـە دۆزەخـدا) دەمێنێتــەوە، ئازاریــان لەســەر ســووك ناكــرێو بە (چـاوی بەزەیــی) سـەیر ناكـرێن (١٦٢))) .

شـیكردنــەوەی هەندێــك لە وشــەكان

(شَعَآئِرِ ٱللَّهِ): (الشَـعَائِر: جمـعُ شَـعِيـرَة)، (الشَـعَائِـر) كـۆی (شَـعِيـرَة)یە، (شَـعِيـرَة) واتــە: درووشــم، نیـشـانە، بەتایبـەتی خـوا پەرسـتییەكانی حـەج، كـە وشـەی (شَـعَائِـر)، وە وشــەی (مَـشَـاعِر)یـشـیان بـۆ بەكــاردێ، (مَـشَـاعِر)یـش كـۆی (مَـشعَر)ە، (سُـمِّيَ بِـذَلِـكَ لأَنَّـهَـا تُـشْـعَـرُ، أي: تُعَـلَّمُ بـأَنْ تُـدْمَى بِـشَـعِيـرَةٍ، أي: حَدِيدَةٍ يُشْـعَرُ بِهَـا) بەتایبەت ئەو ئاژەڵەی دەبـردرێ بـۆ حـەج، جا حوشتــرە، ڕەشە وڵاخــە، مەڕە، بزنــە ... ئەوەی كە نیشــانەدار دەكرێ، واتە: خـوێنی لــێ دەهــێنرێ، بەتــایبەتی ئەگــەر حوشتــربێ لـە ســەنامەكەی، {دونگــەكەی} خوێنی لـێ دەهێنـرێ، بۆیـە وای پـێ گـوتراوە، چونكـە نیـشـانەدار دەكـرێ بـە

(شَعِيرَة) كـه (شَعِيرَة) بريتيه له ئاسنێك، چەقۆيەك كه دونگی {سەنامی} حوشتری پێ برینـدار دەكرێ، وه لـەوەوه هەموو خـوا پەرستییەكانی حـەج ناوبـراون به (شَعَائِر الحج)، چونکه هەموويان درووشـمو نیشـانەی ئـەوەن كه تۆ بەندايەتيی بۆ خـوا دەكـەی.

(تَطَوَّعَ): واته: خۆبەخشانه ئەنجامیدا، (تَطَوُّع) لـه بەرانبەریدا (فَرْض)ە، فەرز ئەوەیه كه لەسەرت پێويستە بیكـەیو (تَطَوُّع) ئەوەیه كه لەسەرت پێويست نیـه بیكـەی، بـەڵام خۆبەخـشـانەو بـەزیادە ئـەنجامی دەدەی .. (الطَّوْعُ: الإِنقِيَادُ ويُضَادُّهُ الكُرْهُ) (طَوْعُ) بريتيه له ملكەچیی، وه پێچەوانەی (كُرْهُ) پێناخـۆش بوونـه، (والتَّطَوُّعُ فـي الأَصْـل: تَكَلُّفُ الطَّاعَةِ، وهُوَ فـي التَّعَارُفِ التَبَرُّعُ بِمَا لاَ يَلْزَمُ كَالتَّنَفُّل)، وشـەی (التَّطَوُّع) بريتيـه لـەوەی كه تۆ فەرمانبەرییـەك ئەنجـام بـدەی بـۆ خـواو زۆر لـه خـۆت بكـەی، لـه زاراوەی زانایانیـشدا (تَطَوُّع) بريتيـه لەوەی كه تـۆ تەبـەروع (تَبَرُّعُ) بكـەی، واتـه: شـتێك ئەنجـام بـدەی كـه لەسـەرت پێويـست نيـه ئـەنجامی بـدەیو لەسەرت پێويست نەكـراوه، بۆ وێنـه: نوێژی سوننەت، ڕۆژووی سوننەت.

(لَعۡنَةُ ٱللَّهِ): وشـەی (لَعْن) بـه كورديی بـه نـەفرين لێكـدراوەتەوه، (اللَّعْن: الطَّرْدُ والإِبْعَـادُ عَـلَى سَـبيلِ السَّخَطِ)، واتـه: (لَـعْن) بريتيـه لـه دەركـردنو دوورخستنەوه به شێوەی لـێ تووڕه بوون (وَذَلِكَ مِنَ اللهِ تَعَالَى فـي الآخِرَة عُقُوبَـة، وَفي الدُّنيا انقِطَاعٌ مِن قبُولِ رَحمَتِهِ وتَوفِيقِهِ، وَمِن الإنسَان دُعاءُ عَلَى غيرِهِ)، واته: وشەی (لَعْن)، ئەگەر خوا ﷻ (لَعْنة) له كەسێك يان شتێك بكـات، واتـه: لـه دوارۆژدا لـه بـەزەيی خـۆی دووری خـستۆتەوەو لـه دنیـادا لـه تەوفيقو يارمەتیو هیدايەتی خۆی دووری خستۆتەوه، وه ئەگـەر بـۆ ئینـسان بەكـاربێتو ئینـسان (لَعنَـة) لـه شـتێك بكـات، واتـه: دووعـای خراپـی لـێ دەكـاتو دەيـەوێ له ڕەحمـەتی خوا دووركـەوێتەوه.

(﴿وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ﴾): (النَّظَـرُ: الانْتِظَـارُ: يُقَـالُ نَظَرْتُـهُ وَانتَظَرْتُـهُ وأنظَرْتُـهُ أي: أخَّرْتُهُ) بە سێ وشان هاتوە: (نَظَـرْتُهُ وَانتَظَـرْتُهُ وأَنظَرْتُهُ)، (﴿وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ﴾) واتە: چاوەڕێیان ناكرێ كە بگەڕێنەوە بۆ لای خواو تۆبە بكەن، یاخـود داوای لێبـوردن بكەن لە خوا، یاخود لە (أُنظِـرَ)ەوە هاتوە، واتە: (أُخِّـرَ) یانی: مۆڵەت نادرێنو دواناخرێن كە سزا نەدرێنو ئازار نەدرێن، یاخود لەوەوە هاتوە دەڵـێ (نُظِرَ إلَيهِ) واتە: تەماشاكرا، یانی: بەچاوی بەزەییو ڕەحمەت تەماشا ناكرێن.

هـۆی هاتنە خـوارەوەی ئایەتەكـان

١/ هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـەم ڕسـتە قورئانییـەی، كـە دەفـەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِۖ فَمَنْ حَجَّ ٱلْبَيْتَ أَوِ ٱعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَاۚ وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ ٱللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾، چـەند فەرموودەیـەك هـاتوە، كـە ئەمـە لـە هەموویان زیـاتر هـۆی هاتنـە خوارەوەكەی ڕوون دەكـاتەوە: {(عَـنْ عُـروَةَ ﵁ قَـالَ: قُـلْتُ لِعَـائـشَـةَ رَضِـيَ اللّٰهُ عَنهَـا أرَأَيـتِ قَوْل اللّٰهِ تَبَـارَك وَتعَالـى: ﴿إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِۖ فَمَنْ حَجَّ ٱلْبَيْتَ أَوِ ٱعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا﴾ فَمَـا أَرَى عَـلَى أَحَـدٍ (جنـاحـاً) شَـيئاً أن لا يَطَّـوَّف بِهِمَـا؟ فَقَالَـت عَائِـشَـةَ: بِئْسَـما قُلْتَ يَا ابنَ أُختِي إنَّهَـا لَوكَانَت كَمَا تَقُول كَانَت: (فَلاَ جُنَاحَ عَلَيهِ أن لايَطَّوفَ بِهِمَـا)، ولَكِنَـهَا إنَّما أنزِلَتْ هَذِهِ الآيَـة فـي الأنصَـار كَـانُوا قَبْلَ أن يُسْـلِموا كَانوا يُهِلُّونَ لِمَنَـاةِ الطَّـاغِيةَ التـّي كَانُوا يَعبدُونَهـا عِندَ المَشْـلَلِ وَكَـانَ مِـن أهَـلَّ لَهَـا يتحـرَّج أنْ يَطَّـوَّفَ بالصَّفَا والـمَرْوَة فَسـألوا عَن ذَلِـك رَسـول اللّٰه ﷺ فقَـالُوا: يـا رَسـول اللّٰه إنـا كُـنَّا نتحـرَّج أن نَطَّـوَّفَ بالـصَّفَا والـمَرْوَة في الجَـاهِلِيَة، فَأَنْزَلَ اللّٰهُ ﴿إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ ...﴾، قَالَـتْ: عَائِشَـةَ ثُمَّ سَنَّ رَسولُ اللّٰهِ الطَّـوَّاف بهِما فَلَـيسَ لأحَـدٍ أن يـدع الطَّوَّافِ بِهِـمَا)

(مُتَّفَقٌ عَلَيهِ، والصحيح المُسنَد، ص (٢٩-٣٠)، وصحيح أسباب النزول، ص: (٣٠)}، واتە: عورِوەی کوڕی زوبێری کوڕی عەوام {کە دەکاتە کوڕی خوشکی عائیشە، چونکە کوڕی (أسماء)یە کە خێزانی زوبێر بووەو خوشکی عائیشە بووە، (أسماء)و (عائشة) کچی (أبوبکر)ن (خوا لە هەموویان ڕازی بێ)} دەڵێ بە (عائشة)م گوت تۆ تەماشای ئەم ئایەتە دەکەی، کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ ...﴾، من پێم وایە ئەگەر کەسێك لەنێوان صەفاو مەڕوەشدا هاتوچۆ نەکات، گوناهی ناگاتێ، عائیشەش گوتی: قسەیەکی زۆرخراپت، کرد ئەی خوشکەزام، ئەگەر وەك تۆ لێکتداوەتەوە مانایەکەی وابووایە، دەبوو ئاوا بووایە: (فَلاَ جُنَاحَ عَلَيهِ أن لاَيَطَّوَّفَ بِهِمَا) نەك ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا﴾، واتە: گوناحی ناگاتێ، ئەگەر طەوافیان لەنێواندا نەکات، {بەڵام ئێستا فەرموویەتی گوناحی ناگاتێ، ئەگەر طەوافیان بە نێواندا بکات، ئنجا ڕوونی کردەوە گوتی}: بەڵام ئەوە کاتێك هاتە خوار کە ئەنصارییەکان، (واتە: ئەوس و خەزرەج) پێش ئەوەی مسوڵمان بن، بتێکیان پەرستوە بەناوی (مَناة)، لەلای (مەشلەل)، جا هەر کەس لەلای (مَناة) ئیحرامی حەجی بەستبایە پێیان گوناح بوو کە لەنێوان صەفاو مەڕوەدا بێت و بچێ، جا لەوبارەوە پرسیاریان لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ئێمە لە سەردەمی نەفامییدا پێمان گوناح بوو کە طەوافی صەفاو مەڕوە بکەین، خواش ئەمەی نارده خوار: ﴿إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ ...﴾، ئنجا عائیشە گوتی: دوای ئەوەی کە پێغەمبەری خوا طەوافی کردوون، هیچکە بۆی نیە طەوافیان نەکات.

٢/ هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە، کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَآ أَنزَلْنَا مِنَ ٱلْبَيِّنَٰتِ وَٱلْهُدَىٰ مِنۢ بَعْدِ مَا بَيَّنَّٰهُ لِلنَّاسِ فِى ٱلْكِتَٰبِ أُو۟لَٰٓئِكَ يَلْعَنُهُمُ ٱللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ

ٱللَّٰعِنُونَ ﴾، ((نَزَلَتْ في عُلَمَاء أَهْلِ الكِتَاب الَّذِينَ كَتَمُوا آيَةَ الرَّجمِ وأَمْرَ مُحَمَّدٍ ﷺ))، (أسباب النزول لِلنيسابوري)[١]، واتە: دەربارەی خاوەن کتێبەکان ئەم ئایەتە هاتە خوارێ کە نیشانەکانی پێغەمبەریان ﷺ، دەشاردنەوە، وە ئەو ئایەتەی باسی بەرد بارانکردنی پیاوو ئافرەتی دەکرد شاردبوویانەوە، بەم بۆنەوە خوا پەروەردگار ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە (هەڵبەتە دوایی بە فراوانیی باسی ئەم ئایەتە دەکەین).

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ بەو بۆنەوە کە پێشتر باسی ڕووگە (قِبْلَة) کرا، باسی صەفاو مەڕوەش دەکات کە دوو نیشانەو درووشمی خوا پەرستیین لەلای کەعبە، جا بەو بۆنەوە کە هەندێك (وەك دایکمان عائیشە ڕوونی کردۆتەوە) کە خەڵکی مەدینە پێیان وابووە گوناحیان دەگاتێ لەنێوانیاندا بێنو بچن، چونکە کاتی خۆی هەریەکەیان (بت)ێکی لەسەردانرا بوو، بە ناوەکانی: (أَساف) و (نائِلة)، خوا ﷻ ڕوونی کردۆتەوە، کە ﴿ إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ ﴾، صەفاو مەروە (ئەو دوو شاخۆلکەیە) لە دروشمەکانی خوان، واتە: لە دروشمەکانی ئایینی خوان ﴿ فَمَنْ حَجَّ ٱلْبَيْتَ أَوِ ٱعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا ﴾، جا هەر کەسێك حەجی ماڵی خوای کرد، یاخود عومرەی کرد، گوناهی ناگاتێ، کە لە بەینیاندا بێتو بچێ، ﴿ وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا ﴾، هەر کەسێکیش خێرێکی زیادە بکات، واتە: حەجی سوننەت بکات، یان عومرەی سوننەت بکات ﴿ فَإِنَّ ٱللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴾، ئەوە بێگومان خوا سوپاسگوزاری زانایە، شایانی باسیشە لەسەر ڕای هەموو زانایان، حەج واجبە بۆ جاری یەکەم، عومرەش هەندێك دەڵێن: بۆ جاری یەکەم هەر فەرزە، بەڵام هەندێك دەڵێن: سوننەتە، بەڵام بۆ جاری دووەم هەم حەجو

---

١) هەروەها بڕوانە: (الجامع لأحكام القرآن) للقرطبي، ج (٢)، ص (١٦٤)، کە گوتوویەتی (واختلفوا مَنِ المُراد بذلك؟ فقيل: أحْبارٌ اليهود والنَّصارى الذين أمر محمدٍ).

هەم عومرەش سوننەتن، جا دەفەرموێ: کەسێکیش خێری زیادە بکات، ئەوە بێگومان خوا سوپاسگوزاری زانایە، واتە: خوا سوپاسی دەکاتو پاداشتی دەداتەوە بەچاکتر لە کردەوەکەی خۆی، وە خوا زاناشە دەزانێ هەر کەسە بە چ نیەتێك دەیکاتو چۆنی دەکاتو، چەندە ئیخلاصی هەیەو چەندە بە ڕێکیی کردوویەتیو شایستەی پاداشتی چاکەیە، ئنجا دێتە سەر باسی ئەوانەی ئایەتەکانی خوا دەشارنەوەو بەڵگەکانی دینی خواو ڕێنمایی یەکان دینی خوا لە خەڵك دەشارنەوە، دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكۡتُمُونَ مَآ أَنزَلۡنَا مِنَ ٱلۡبَيِّنَٰتِ وَٱلۡهُدَىٰ مِنۢ بَعۡدِ مَا بَيَّنَّٰهُ لِلنَّاسِ فِي ٱلۡكِتَٰبِ ﴾، واتە: بێگومان ئەوانەی کە ئەو بەڵگانە دەشارنەوە وە ئەو ڕێنمایی‌یە دەشارنەوە، دوای ئەوەی بۆ خەڵکیمان ڕوونکردوونەوە لە کتێبی خۆماندا، (کتێبی خۆمان واتە: قورئانو هەموو ئەو کتێبانەی کە خوا ناردوونی بۆ پێغەمبەرانی دیکەش)، هەندێك گوتوویانە: مەبەست لێرەدا خاوەن کتێبەکانن کە نیشانەکانی پێغەمبەریان دەشاردەوە ﷺ، بەڵام زانایان وەك بنچینەیەك دایانناوە دەڵێن: (العِبرَةُ بِعمُومِ المَعنَى وَلَيسَ بِخصُوصِ السَبَب)، واتە: دەبێ سەرنجی گشتگیریی مانا بدرێ، نەك تایبەتمەندیی هۆی هاتنەخوار، ئەوە بنچینەیە بۆ هەموو ئەو بەسەرهاتانەی باس دەکرێن، وەك هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان، بۆ نموونە: ئایەتێك دەربارەی هاوەڵێك هاتۆتە خوارێ، ئەوە هەر تایبەت نیە بەوەوەو تەماشا ماناکەی دەکرێ بەگشتی، ئەم ئایەتەش ڕەنگە بە پلەی یەکەم ئەوکاتە مەبەست پێی ئەوانەبێ کە نیشانەکانی پێغەمبەر ﷺ دەشارنەوە کە خوا لە کتێبەکانی پێش قورئاندا خستوونیە ڕوو (وەك لە دەرسی ڕابردوودا باسمان کرد کە لە تەوراتو ئینجیلو زەبووردا باسی نیشانەکانی پێغەمبەر ﷺ کراوە)، بەڵام ئێستا تەنیا خاوەن کتێبەکان ناگرێتەوە، بەڵکو زانایانی مسوڵمانانیش دەگرێتەوە، ئەگەر بێتو ئەوەی کە خوا لە قورئاندا ناردوویەتە خوار، لە بەڵگە ڕۆشنەکانو لەو هیدایەتو ڕێنمایی‌یە کە بۆ خەڵك ناردوویەتی، بیشارنەوە، لە ترسی ستەمکارو زاڵمەکانو پەنهانی بکەن، ئەوە هەر هەمان سزاو هەمان هەڕەشە، کە خوا لە خاوەن کتێبە پێشووەکانی کردوە،

زانایانی مسولْمانیش دەگرێتەوە، بەڵكو چاكتریش دەیانگرێتەوە، بۆچی؟ چونكە ئۆممەتی پێغەمبەر ﷺ چاكترین ئۆممەتنو دەبێ لە خەڵكی چاكتربن‌و، زانایەكانیش دەبێت چاكتربن‌و پابەندتربن لە زانایانی ئۆممەتەكانی دیكە، جا دەفەرموێ: ئەوانەی ئایەتەكانی ئێمە دەشارنەوەو بەڵگە ڕۆشن‌و ڕێنماییەكانی ئێمە دەشارنەوە، دوای ئەوەی بۆ خەڵكیمان ڕوونكردوونەوە لە كتێبی خۆماندا ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ يَلۡعَنُهُمُ ٱللَّهُ وَيَلۡعَنُهُمُ ٱللَّٰعِنُونَ ﴾، ئا ئەوانە خوا نەفرینیان لێ دەكات، وە هەرچی نەفرینكەرە نەفرینیان لێ دەكات، دیارە هەر نەفرینی خواش بەسەو خوا نەفرین لە هەر شتێك بكات ئەوە دووری دەخاتەوە لە دنیاو قیامەت لە ڕەحمەتی خۆی‌و، لە هەموو بەخششێكی خۆی بێبەشی دەكات، بەڵام خوا ﷻ دەریخستوە كە هەموو دروستكراوەكان لەگەڵ خوای خۆیان‌و بەدیهێنەری خۆیان دان‌و لەگەڵی هاو هەڵوێستن‌و، خوا چی بفەرموێ جێبەجێی دەكەن‌و لێی لانادەن. دوایی خوا ﷻ كلاوڕۆژنەیەك دەكاتەوە، دەروویەكی خێردەكاتەوە، بۆ ئەوانەی كە ڕێیان لێ تێكچووەو خۆیان فرۆشتوە لە بەرانبەر تەماعێك‌و، لە بەرانبەر بەرژەوەندییەكدا ئایەتەكانی خوایان شاردۆتەوەو، شەریعەتی خوایان پەنهان كردوەو، ماستاویان بۆ طاغووت‌و زاڵم‌و فیرعەونەكان كردوە، بەڵام دەیانەوێ بگەڕێنەوە، خوای بە بەزەیی پەروەردگار دەرگایان لێدەكاتەوەو دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ وَأَصۡلَحُواْ وَبَيَّنُواْ ﴾، جگە لەوانەی كە دەگەڕێنەوەو چاكسازیی دەكەن، ئەگەر تا ئێستا بە هۆی شاردنەوەی ئایەتەكانی خواوە خراپەكارییان كردوە، لەمەودوا چاكسازیی دەكەن، وە ئایەتەكانی خوا ڕووندەكەنەوە ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ أَتُوبُ عَلَيۡهِمۡۚ وَأَنَا ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴾، ئا ئەوانە من دەگەڕێمەوە سەریان، واتە: تۆبەیان لێ وەردەگرم‌و قەبووڵیان دەكەمەوە وەك بەندەی خۆم، وە من تۆبە وەرگرێكی زۆر بەخشندەم، بەڕاستی خوا تۆبە وەرگرێكی بەخشندەیە، ئەگەرنا دەبوو هیچ كاتێك لە كەسێك كە خوا بەهرەمەندی كردوە لە هیدایەتی خۆی‌و، شارەزای كردوە لە كتێبی خۆی‌و لە شەریعەتی خۆی‌و، بەرزی كردۆتەوە بەوە كە زانیاریی شەریعەتی خۆی پێداوە، كەچی تەماشا دەكەی بازرگانیی پێدەكات‌و

مامەڵەی پێوە دەکات، دەبوو خوا قەت لێی خۆش نەبێت، بەڵام خوا تۆبە وەرگرێکی بەخشندەیە. ئنجا باسی سەرەنجامی کافرەکان دەکاتو، دەفەرموێ:
﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَمَاتُواْ وَهُمۡ كُفَّارٌ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَيۡهِمۡ لَعۡنَةُ ٱللَّهِ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ وَٱلنَّاسِ أَجۡمَعِينَ ﴾، بێگومان ئەوانەی بێبڕوان وە دەمرن لە حاڵێکدا کە کافرن، (واتە: بە کافریی دەمرن) ئا ئەوانە نەفرینی خوایان لەسەرەو نەفرینی فریشتەکانیان لەسەرە، وە هی تێکڕای خەڵکیان لەسەرە، وەك گوتم هی تێکڕای خەڵکی ئەگەر لە قیامەتدا، ئەگەرنا لە دنیادا دیارە کە ئیمانداران نەفرین لە کافران دەکەن، بەڵام خۆ کافران بۆخۆیان نەفرین (لَعْنَة) لە خۆیان ناکەن، مەگەر مەبەست پێی ئەوەبێ کە خانەکانی لەشیانو گەردیلەکانی لەشیان ئەوانیش هەر نەفرینیان لێ دەکەن، کە خوا ﷻ لە چەند ئایەتێکدا باسی کردوە: هیچ شتێك نیە کە خوا بە پاك نەگرێ، وە هیچ شتێك نیە کە ستاییشی خوا نەکات، وە هیچ شتێك نیە کە بێ فەرمانیی خوا بکات، هەموو دروستکراوەکان بە زمانی حاڵ پەروەردگاریێتی خوایان قەبووڵە، وە دیارە بە پێچەوانەش هەر کەسێك پەروەردگاریێتی خوای قەبووڵ نەبێ، وە ڕقی خوای هەڵساندبێ، وە خوای تووڕە کردبێ، ئەوانیش دیارە نەفرینیان لێ دەکرێت، جا دەفەرموێ: ﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنۡهُمُ ٱلۡعَذَابُ وَلَا هُمۡ يُنظَرُونَ ﴾، بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە، لە کوێدا؟ لە سیاقی ئایەتەکاندا دیارە کە لە ئاگردا دەمێننەوە، لە دۆزەخدا بە هەمیشەییو ئازاریان لەسەر سووك ناکرێ، وە نە مۆڵەت دەدرێنو نە دوا دەخرێن، نە چاوەڕوانیان دەکرێو نە بە چاوی ڕەحمو بەزەییش تەماشایان دەکرێت.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: چۆنیەتی پەیوەست بوونی ئەم ئایەتە ﴿ إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلۡمَرۡوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ ﴾، لەگەڵ ئایەتەکانی دوای خۆیو ئایەتەکانی پێش خۆی .. لەوبارەوە دەمەوێ شتێکتان بۆ باس بکەم، جارێ بەنسبەت ئایەتەکانی پێش خۆی

موناسەبەو پەیوەندییان ئاشکرایە، خوا ﷻ لە ئایەتەکانی پێشێدا باسی قیبلەی کرد، صەفاو مەڕوەش دیارە دوو شاخۆلکەن لە نزیك کەعبەوە، بەو موناسەبەتەوە خوای تاك باسی کردوە، کە ئەوانیش دوو درووشمو نیشانەی شەریعەتی خوان، بەڵام وەك بنچینەیەکی گشتی من دەمەوێ ئەوە بڵێم: کە ئایەتەکانی قورئان هەرچەندە بە دڵنیاییی یەوە هەموو وەك ئاڵقەی زنجیر یەکتر دەبەستنەوە، بەڵام مەرج نیە ڕیزبەندیی بابەتەکانی بەو شێوەیەبێ، بۆ وێنە: ئینسان کتێبێك دەنووسێ، باسی پاكو خاوێنی دەکات لە فەسڵێکدا، دوایی باسی نوێژ دەکات، دوایی باسی زەکات دەکات، دوایی باسی جیهاد دەکات، دوایی باسی مامەڵەو هەڵسوکەوت دەکات ... هتد، بەڵام خوا ﷻ ئایەتەکانی قورئانی وا دانەناوە، بۆچی؟ لەبەر ئەوەی کە خوا ﷻ زانیویەتی کە ژیانی ئینسان ئاوا نیە، کە ئینسان لە شوێنێك هەر سەرگەرمی پاكو خاوێنی بێو، لە شوێنێك هەر خەریکی نوێژبێو، لە شوێنێك هەر خەریکی جەنگو جیهاد بێ، بەڵکو ژیان تێکەڵە، لە کاتێکدا کە تۆ خواپەرستیی دەکەی، مەسەلەیەکی کۆمەڵایەتی دێتە پێش، وە لەکاتی یان سەرگەرمی سەردانێکی کۆمەڵایەتیدا، نوێژ دێتە پێشێو دەبێ نوێژ بکەی، وە ئێستا سەرگەرمی بەڕۆژوو بوونینو خەریکی تەفسیرکردنی قورئانیشینو ئایەتەکانی خوای پەروەردگار شی دەکەینەوە، ڕەنگە هەر دوای ئەوە میوانێکمان بێ بەخێری دێنین، یاخود خەڵکێك دەعوەت دەکەین، کەواتە: ژیان بۆخۆی تێکەڵەو ئەوەنیە نوێژ لەلایەك بێو ئەویدیکە لەلایەك، بەڵکو هەموو شتەکان تێکەڵنو پێکەوەن، بۆیە خوا ﷻ لە قورئانی خۆیدا بابەتەکانی هەموو لێکداوە، چونکە ژیانیش لێکدراوەو لە ڕاستی ژیان بۆ خۆی ئەو پارچە پارچەکردنو بەش بەشکردنەی کە ئێمە بۆ خۆمان دەیکەین بە شێوەی تیۆریی، ژیان بە عەمەلیی وانیە، بەڵکو ژیان بە عەمەلیی ئاوێتەیەو تێکەڵە.

مەسەلەی دووەم: خوا ﷻ شاردنەوەی ئایەتەکانی خۆی بە تاوانێکی یەکجار بێڕەزاو ترسناك وەسف دەکات، وە ئەوانەی ئایەتەکانی خوا دەشارنەوەو ئەو بەڵگە ڕوونو ڕێنماییانەی لە قورئاندا بەرجەستە دەبن دەیانشارنەوە،

سزایەکی بۆ دیاری کردوون ئینسان، لە حەژمەتانی بەدەنی موچڕکەی پێدادێ، ئاخر سزا لەوە گەورەتر کە خوا بەو هەموو گەورەیەیەی خۆی بفەرموێ: من لەعنەت دەکەم لە کەسێك دوای ئەوە بەلگەکانم بۆ خەلك ڕوونکردۆتەوە لە کتێبی خۆمدا لێیان پەنهان بکەنو لێیان ژێر لێو بخەن، وە لە کەسێك کە ڕێنماییو هیدایەتی خوا بە خەلکی ڕانەگەیەنێ، هەرچەندە دەشزانێ خواش ڕوونی کردۆتەوە لە کتێبی خۆیدا، سزا لەوە گەورەتر کە خوای زاناو توانا لەعنەتی لێبکاتو فریشتەکان لەعنەتی لێ بکەنو هەرچی لەعنەتکەرە لەعنەتی لێبکات؟! بەڕاستی سزا لەوە سەختتر نابێ، چونکە گوناحیش لەوە گەورەتر نیە.

دیارە هەربۆیەش (أبو هريرة) خوا لێی ڕازی بێ لەوبارەوە گوتوویەتی: {لولا آيتان أنزلهما الله في كتابه ما حدَّثتُ شيئاً أبداً: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكۡتُمُونَ ...﴿١٥٩﴾ ﴾ البقرة، وقوله ﴿وَإِذۡ أَخَذَ ٱللَّهُ مِيثَٰقَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ لَتُبَيِّنُنَّهُۥ لِلنَّاسِ وَلَا تَكۡتُمُونَهُۥ ...﴿١٨٧﴾ ﴾ آل عمران} رواه البخاري: (٧٣٥٤)، ومسلم: (٢٤٩٢)، وأحمد والترمذي وابن ماجة.

<u>مەسەلەی سێیەم</u>: خوا ﷻ باسی تۆبەکردنی ئەوانە دەکات کە تا ئێستا ئایەتەکانی خوایان شاردۆتەوە، سێ شتیان بۆ دادەنێ:

یەکەم: ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ ﴾، دەبێ بگەڕێنەوە بۆ لای خوا کە تا ئێستا لە خوا دووربوون بێنەوە بۆ لای خوا، ئەسلی وشەی (تَوبَة) واتە: (رجُوع)، (تَابَ) واتە: (رَجَعَ) گەڕایەوە تا ئێستا سەرەڕۆیی کردووەو بەولایدا ڕۆیشتوە، بە دوای طاغووتو فیرعەونەکاندا ڕۆیشتوەو دینی خۆی بەوان فرۆشتوە، بەلام لەمەولا بگەڕێتەوە بۆلای خوا.

دووەم: ﴿ وَأَصۡلَحُواْ ﴾، تا ئێستا چەندەی تاوان کردوە بەهۆی شاردنەوەی ئایەتەکانی خواو پەنهان کردنیانەوە، لەمەو دوا چاکسازیی بکاتو چەند

کەسی تێکداون، بێنێ ڕاستیان بکاتەوەو چەند کەسی سەر لێشێواندوون، بێنێ بۆیان ڕۆشن بکاتەوە.

سێیەم: ﴿وَبَيَّنُوا۟﴾، ئنجا ئایەتەکان کە تا ئێستا شاردوونیەوەو ژێر لێوی خستوون، بێنێ ڕوونیان بکاتەوە، ئا ئەوانە شایستەی ئەوە دەبن بە ڕەحمو بەزەیی خواو، بێگومان خوا تۆبە وەرگرێکی بەخشندەیە.

مەسەلەی چوارەم: کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ كُفَّارٌ أُو۟لَٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ ٱللَّهِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ وَٱلنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾، ئەوانەی کافر بوونو بە کافرایەتییش مردوون، نەفرینی خواو فریشتەکانو تێکڕای خەڵکیان لەسەرە، ئەمە دوو لێکدانەوەی هەیە، چونکە یەکێ بۆی هەیە بڵێ: خۆ کافرەکان لەعنەت لە خۆیان ناکەن؟! بۆچی تەنیا نەیفەرمووە: لەعنەتی ئیماندارانیان لەسەرە؟ ئەوە دوو لێکدانەوەی هەیە:

یەکەم: دەگونجێ مەبەست پێی قیامەت بێ، واتە: لە قیامەتێ خوا نەفرینیان لێدەکاتو، فریشتەکان نەفرینیان لێ دەکەنو، بۆخۆشیان نەفرین لە خۆیان دەکەن، لەخۆیان بێزار دەبن.

دووەم: واتایەکی دیکەی ئەوەیە کە گەردیلەکانی کە جەستەیان لێیان پێکهاتوە، وە خانەکانی کە لەشیان لێیان پێکهاتوە، نەفرینیان لێبکەن، بەپێی سیاقی ئەو ئایەتانەی کە خوا ﷻ دەیخاتەڕوو: هیچ شتێك نیە لە بوونەوەردا خوا بە پاكو بە دوور نەگرێ، لە هەموو عەیبو کەموکوڕییەك، وە هیچ شتێك نیە کە ملکەچی نەبێت.

مەسەلەی پێنجەم: ئەوەیە کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ ٱلْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ﴾، بێبڕوایان لە دۆزەخ دا ئازاریان لەسەر سووك ناكرێو چاوەڕوانییشیان ناکرێ، لێرەدا مەبەستم ئەم ڕستەیەیە: (ئازاریان لەسەر سووك ناکرێ)، هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان دەڵێن: کاتێك کە ئینسان زۆر لە دۆزەخدا دەمێنێتەوە، پێوەی ڕادێ، واتە: ئەو ئازارو ئەشکەنجەیەی لەلا

دەبێتە شتێكی ئاسایی‌و وردە وردە ئازارەكەی كەم دەبێت !! بەڵام خوا ﷻ لە سوورەتی (النساء)دا ئەو گرێ كوێرەیەمان بۆ دەكاتەوە، كە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِنَا سَوۡفَ نُصۡلِيهِمۡ نَارٗا كُلَّمَا نَضِجَتۡ جُلُودُهُم بَدَّلۡنَٰهُمۡ جُلُودًا غَيۡرَهَا لِيَذُوقُواْ ٱلۡعَذَابَۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمٗا ﴿٥٦﴾ ﴾، واتە: بێگومان ئەوانەی بێبڕوان بە ئایەتەكانی ئێمە، لەمەودوا دەیانخەینە نێو ئاگرێكەوە، هەركات پێستەكانیان كوڵی (واتە: پێستیان برژاو داماڵرا) پێستی دیكەیان بەبەردا دەكەین، بۆ ئەوەی كە بەردەوام ئەو ئازارە بچێژن.

دیارە ئەمیش ئیعجازێكی عیلمیی تێدایە، چونكە ئەو دەمارانەی كە هەست بە ساردیی‌و گەرمیی دەكەن لە پێست دان، جا كاتێك كە پێست دەسووتێ، ئینسان زۆر هەست بە ئازاری سووتانەكە ناكات، بۆیە خوای كاربەجێ پێستەكەیان بۆ نوێ دەكاتەوە، بەو پێیە هەركاتێك كە پێستەكانیان سووتا، خوا ﷻ پێستی دیكەیان بەبەردا دەكات‌و بۆیان دروست دەكات كە ئێمە نازانین ئەوە چۆنە؟ بۆ ئەوەی كە بەردەوام وەك یەكەمجار ئەو ئازاروئێشە بچێژن، كە لە دۆزەخدا بۆیان دانراوە.

مەسەلەی شەشەم: زانایان دەربارەی حوكمی نەفرین كردن (لَعْنَة) لە هەرشتێك، باسیان كردووەو هەموویان لەسەر ئەوە یەك دەنگن كە دروستە بەگشتی نەفرین لە كافران بكرێت، هەروەك خوا ﷻ فەرموویەتی نەفرین لە كافران، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَعَنَ ٱلۡكَٰفِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمۡ سَعِيرًا ﴿٦٤﴾ ﴾ الأحزاب، وە فەرموویەتی نەفرین لە زاڵمان: ﴿ ...أَلَا لَعۡنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٨﴾ ﴾ هود، بەڵام ئایا بۆ كافرێكی دیاریكراو دروستە یان نا ؟ زانایان لێرەدا ڕاجیاییان هەیە، وە زۆربەیان بەدروستی نازانن‌و هەندێكیشیان بە دروستی دەزانن، بەڵام من پێم وایە بۆ كافرێكی دیاریكراو كە جارێ لە ژیان دایە، دروست نیە، یان بەلای كەمەوە پەسند نیە نەفرین‌و لەعنەتی لێ بكرێ، چونكە نازانین سەرەنجام‌و كۆتاییەكەی چۆن دەبێت، وە بەڕاستیش ئەدەبێكی ئیسلامییە كە ئینسان بەپێی

توانا خۆی لە بەکارهێنانی وشەی لەعنەت بپارێزێ، چونکە ئەگەر ئێمە تەنانەت یەکجار لەعنەت لە (ئیبلیس)یش نەکەین، خوا ﷻ موحاسەبەمان ناکات، مەگەر ئەوەی لە ئایەتەکاندا خوا فەرموویەتی، بەڵام ئەگەر نەفرین کردنەکە لە شوێنی خۆیدا نەبێ، ئەوە گوناحێکی زۆر گەورەیە، هەتا لە فەرمایشتی پێغەمبەردا هاتوە ﷺ: کاتێك کە یەکێك لەعنەت لە شتێك دەکات، ئەو لەعنەتە دەگەڕێ لە ئاسمانو لە زەویدا، ئەگەر ئەو شتەی، یان ئەو کەسەی کە نەفرینەکەی بۆ نێردراوە، شایستەی ئەو نەفرینە نەبوو، ئەوا دەگەڕێتەوە بۆ خاوەنەکەی، کەواتە: پێویستە ئینسان زۆر خۆی بپارێزێ لە بەکارهێنانی وشەی لەعنەت پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: {(لاَ يَرْمِ رَجُلٌ رَجُلاً بِالْفِسْقِ وَلاَ يَرْمِهِ بِالْكُفْرِ إِلاَّ ارْتَدَّتْ عَلَيْهِ إِنْ لَمْ يَكُنْ صَاحِبُهُ كَذلِكَ) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (٢١٤٦٣)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (٦٠٤٥)، عَنْ أَبِي ذَرّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ}، واتە: هیچ پیاوێك وشەی (فاسق) بۆ پیاوێکی دیکە بەکارناهێنێ، وە وشەی (کافر)ی بۆ بەکارناهێنێ، مەگەر بخۆی دەگەڕێتەوە، ئەگەر خاوەنەکەی وانەبێ.

مەسەلەی حەوتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَمَاتُواْ وَهُمْ كُفَّارٌ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ ٱللَّهِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ وَٱلنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴾، یان لە ئایەتەکەی پێشیدا کە فەرمووی: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ يَلْعَنُهُمُ ٱللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ ٱللَّٰعِنُونَ ﴾، بۆیە خوا ﷻ وە هەموو لەعنەتکەرەکان لەعنەت دەکەن لە ئینسانی کافر، لەوانەی کە ئایەتەکانی خوا بەنرخێکی کەم دەفرۆشن، وە دەیانشارنەوە وە دەیانگۆڕن، چونکە ئەوە دەبێتە هۆی چەواشەکردنی خەڵكو لەڕاستیدا کوفری ئینسانی زاناو شاردنەوەی ئەو بەڵگە ڕۆشنانەی کە خوا ناردوونیە خوار لە کتێبەکانیدا، وە شاردنەوەی ڕێنموونییو هیدایەتی خوا، دەبێتە هۆی زەرەرو زیانێك کە هەموو دروستکراوەکان لێی زەرەرمەند دەبن، وەك خوا ﷻ باسی کردوە، بۆ وێنە: لە سووڕەتی (الروم)دا دەفەرموێ: ﴿ ظَهَرَ ٱلْفَسَادُ فِي ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي ٱلنَّاسِ ... ﴿٤١﴾ ﴾ الروم، واتە: خراپەو ئاشووب تەڕو وشکی گرتەوە بەهۆی

کردەوەی خەڵکی، وە لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە کە کاتێك گوناح دەکرێ، ئەو گوناحو تاوانە کاریگەریی سەلبیی هەیە بۆ سەر هەموو زیندەوەران، بەڵکو بۆ ئەو دەوروبەرە هەمووی، وە بە پێچەوانەوە کاتێك کە طاعەتێك دەکرێ، دروستکراوەکان هەموویان تەفاعولی ئیجابییان دەبێ لەگەڵ خاوەنی ئەو طاعەتەداو، لەگەڵ ئەو چاکەیەدا، بۆیە خوا ﷻ نەفرینەکەی گشتگیر کردوەو ڕایگەیاندوە کە هەموو دروستکراوەکانی خوا، نەفرین لە ئینسانی بێبڕوا دەکەن، وە لە کەسانێك کە ئایەتەکانی خوا ئەو دەستوورو یاسایانەی کە خوا ناردوونی لە کتێبەکەی خۆیداو ڕوونی کردوونەوە، دەشارنەوە، چونکە هەموو دروستکراوەکانی خوا زەرەرمەند دەبن، بەهۆی بڵاوبوونەوەی کوفرو شاردنەوەی هەقەوە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سی و سێیەم

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئەم دەرسە لە ئایەتی ژمارە (١٦٣ تاکو ١٦٧) دەگرێتە خۆی، واتە پێنج (٥) ئایەت، لەم پێنج ئایەتەدا خوا ﷻ سەرەتا باسی یەکتایی خۆی دەکات، پاشان باسی بەڵگەو نیشانەکانی پەروەردگاریێتی خۆی دەکاتو دە (١٠) نیشانەو بەڵگە دەخاتە ڕوو، دوایی باسی هەڵوێستی هاوبەش بۆ خوا دانەرانو بێ بڕوایان دەکات، کە چۆن لەگەڵ خوا یان لەجیاتی خوا، هەندێ شتی دیکە دەپەرستنو وەك خوا خۆشیان دەوێنو بەندایەتییان بۆ دەکەن، دوایی باسی سەرەنجامی ئەوانە دەکات کە پەیڕەوییان لێدەکرێت، هەروەها ئەوانەی کە شوێنیان دەکەون، وە بۆیان دەبنە دارو دەستەو بۆیان دەبنە دەستو پێ.

﴿ وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾ إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِن مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِن دُونِ اللَّهِ أَندَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ ۖ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِّلَّهِ ۗ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾ إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا ۗ كَذَٰلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ ۖ وَمَا هُم بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾ ﴾

مانـای وشـه به وشـــەی ئایەتەکـان

((وە پەرستـراوتان یەك پەرسـتراوە، جگە لـەو هـیچ پەرسـتراونین، بـە بـەزەیی بەخـشندەیە ﴿١٦٣﴾ بەڕاسـتی لـە دروسـتکرانی ئاسـمانەکانو زەویو جێگـۆڕکەی شـەوو ڕۆژان داو، ئەو کەشتیانەدا کـە بـە جۆرێ سـوود بەخەڵـکی دەگەیـەنێ، لـە دەریـادا دەڕۆن، وە ئـەو ئـاوەی خـوا لـە ئاسـمانەوە ناردوویەتـە خـوارێ، وە پـاش مردن زەوی پێ زیندوو کردۆتەوەو لە هەرجۆرە زیندەوەرێکی تێدا بـڵاوکردۆتەوە، وە جـۆراو جۆرکـردنی بایەکـانو ئـەو هـەورەی کـە لـەنێوان ئاسـمانو زەویـدا ڕامکـراوە، نیشـانە هەن بۆ کەسانێك کە بفـامن ﴿١٦٤﴾ وە کەسانێك لە خەڵکی هەن، کە جگە لـە خـوا هـاوتایـانێك دەگرن، وەك خۆشـویـستنی خـوا خۆشـیان دەوێـن، بـەڵام ئەوانـەی ئیمانیـان هێنـاوە خۆشەویـستییان بـۆ خـوا تونـدترە، وە ئەگـەر ئەوانەی ستەمیان کردوە، دەیانبینی کاتێـك کە ئـازاری دۆزەخ دەبیـنن، کـە هێـز هەمووی هی خوایەو ئازاری توندی هەیە {بۆ سـتەمکاران، بێگومـان زۆر پەشـێمان دەبنـەوە} ﴿١٦٥﴾ کاتێـك کـە پـەیڕەویی لێکـراوەکان حاشـا لـە شـوێنکەوتووەکانیان دەکەنو ئـازار دەبینن، وە پەیوەندییـەکانیان لەنێوانـدا دەپـچڕێت ﴿١٦٦﴾ وە ئەوانـەی شوێنکـەوتوو بـوون دەڵێـن: خۆزگـە ئێمـەش نۆرەیـەکمان هەبووایـە (واتـە: ئێمـە بووباین بـە سـەرکردەو ئـەوان شوێنکـەوتوو) کە حاشـایان لـێ بکـەین، وەك چۆن ئـەوان حاشـایان لێکـردین، وە ئـاوا خـوا کردەوەکـانیان پێـشـان دەدات کـە مایـەی غەمو پەژارەیانە، وە لە ئاگـریش دەربـاز نابن ﴿١٦٧﴾)).

شـیکردنـەوەی هەندێـك لە وشـەکان

(إِلَٰهَ): ﴿ وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ ﴾، خوا ﷻ لـەم ڕسـتەیەدا سـێ جار وشەی (إِلَٰهَ)ی دووبارە کردۆتەوە، (إِلَٰهَ) (إِسمٌ لِكُلِّ مَعبُودٍ) نـاوە بـۆ هـەر پەرستـراوێك، چ بـە هـەق بپەرستـرێ کـە تـەنیا خوایـە، چ بـە ناهـەق

بپەرستــرێ کـە هـەموو ئـەو شـتانەن کـە لـەجیاتی خـوا یـان لەگـەڵ خـوادا دەپەرستــرێن، هـەر لـە دارو بـەردو گیاوگـۆڵو مـشكو مـارەوە بگـرە، هـەتا خرۆکـەو مــانگو ئەستێرەکــان، هــەواو ئــارەزوو، پــارەو پــوولو ســامان، طـاغووتەکانو هـەر شـتێکی دیکـە کـە لـەجێی خـوا دەپەرسـتـرێو، وەك خـوا خۆشدەویسـترێو بەگەورە دەگیـرێو ملی بۆ کەچ دەکرێ، وە وشەی (إِلَهَ) لـە (أَلِـه فُلانٌ يَأْلَـهُ إلاهَـةً: أي عَبَـدَ يَعبـدُ عِبـادَةَ) لـەوەوە هـاتوە، واتـە: پەرسـتی، دەپەرستێ، پەرستن، (إلاهـةً يَعني عِبَادَةَ) یـان لـە (ألَـهَ)ەوە هاتوە، بـە مانـای (تَحيَّـر) ســەرسام بــوو، یــاخود لــە (لاَهَ يَلـوهُ لِيَـاهَـاً)ەوە، هـاتوە، بـە واتـای (احتَجب)، پەنهـان بوو، چونکە خـوا ﷻ پەنهانە.

(﴿وَٱخۡتِلَٰفِ﴾): واتە: جیــاوازیی، بـەڵام لێـرەدا بـەواتای جێـی یەکــدی گرتنەوەیــە، یــان جێگۆڕکـە، جێگـۆڕکەی شـەوو ڕۆژ، وە دەشـگونجێ بـە واتـای جیـاوازییش بـێ، چـونکە ڕۆژ لـە شـەو جیــایەو شـەویش لـە ڕۆژ جیایـە، (اختِـلاَفِ اللّيـل والنّهارِ: أي مجِيءِ كُلِّ وَاحِدٍ مِنهُمَا خَلْفَ الآخَـرِ وَتعَاقُبِهما) هەرکامێکـیان بەدوای ئەوی دیکــەدا دێ.

(﴿وَٱلۡفُلۡكِ﴾): لێرەدا بەواتای کـۆی کەشتییەکانە، چونکە وشەی (فُـلْـك) لە قورئانـدا بەمانای یەك کەشتی دێت، وە بـە مانـای (کۆ)ش دێ، کەشـتییەکان، بـۆ وێنـە: لێـرە دەفـەرموێ: ﴿وَٱلۡفُلۡكِ ٱلَّتِي تَجۡرِي﴾، خـوا بـە مێینـە (مُؤَنَّث)ی هێنـاوە چونکە کۆیە، واتە کەشتییەکان، بـەڵام لـە شوێنی دیکـەدا خـوا ﷻ (فُـلْـك)ی هێناوە بەتــاك، بۆیە ڕانـاوی نێرینـــە (مُذَكَّر)ی بـۆ بـەکارهێناوە، (الفُـلْـكُ: السَّفِينَةُ ويُستعْمَلُ ذَلِكَ لِلمُفْـرَدِ والجَمْـعِ، والفُلْـكُ مَجْـرَى الكَوَاكِـبِ)، (فُلْـك): ئەو سـووڕگەیەیە کـە خرۆکـەکان تێیـدا دەسـووڕێنەوە، وە (فُلْـك): هەم بەواتـای یەك کەشتی دێ، هەم بەواتـای کۆمەڵە کەشـتییەکیش دێ، ئێمـە بەپێی سیاقی ئایەتەکان بۆمان دەردەکەوێ کە مەبەستی تاکە یاخود کۆیــە.

(وَبَثَّ): (أَصْلُ البَثّ: التَفْرِيق وإثارَةُ الشَّيءِ كَبَثِ الرِّيحِ التُّراب، وبَثّ النَّفْسِ مَا انطوت عَلَيهِ مِن الغَمّ) ئەسڵی وشەی (بَث) واتە: لێك بڵاوكردنو هەڵستاندنی شتێك لە شوێنی خۆی، وەك چۆن با گڵو تۆزو خۆڵ هەڵدەستێنێ، یاخود ئینسان ئەو غەمەی كە لە دڵی دایە بڵاوی دەكاتەوە بۆ كەسێكی باس دەكات.

(دَآبَّةٍ): (الدَّبُّ والدَّبِيبُ: مَشِيُ خَفِيف) واتە: ڕۆیشتنێكی لەسەرەخۆ (ولَفظُ الدَّابَة يُستعْمَلُ في كُلِّ حَيوَانٍ) وشەی (الدَّابَة) بەكاردێت بۆ هەر زیندەوەرێكو بۆ هەر شتێك كە لەسەر زەوی بڕوا جا ئینسان بێ، زیندەوەر بێ، ئاژەڵ بێ، هەرچی بێ.

(وَتَصۡرِيفِ ٱلرِّيَٰحِ): واتە: جۆراو جۆركردنی بایەكان، هەرجارە لە شوێنێكەوە هەڵدەكەن، هەندێكیان نەرمنو هەندێكیان توندن، هەندێكیان هەور دێنن، هەندێكیان گژوگیاو دارەكان موتووربە دەكەن. (الصَّرْفُ: رَدُّ الشَّيءِ مِنْ حَالَةٍ إلى حَالَةٍ، أوْ إبدَالُهُ بِغَيرِهِ)، واتە: (صَرْفُ) ئەوەیە كە شتێك لە حاڵێكەوە بۆ حاڵێك بگۆڕێ، یاخود بیگۆڕێ بە شتێكی دیكە، (يُقَالُ صَرَّفتُهُ فانصَرَفَ) گۆڕیمو ئەویش لاچوو، (والتَّصرِيفُ: كَالصَّرْفِ إلاَّ في التَّكثِيرِ) (التَّصرِيفُ): ئەویش هەر بە مانای گۆڕینە، بەڵام مانای زیاتر دەگەیەنێو زێدەڕۆیی تێدایە.

(ٱلرِّيَٰحِ): كۆی (رِيح)ە، (رِيَاح) واتە: بایەكان (وهُوَ الْهَوَاءُ المُتَحَرِّك، المُفرَد لِلْعَذَابِ والجَمع لِلْرَّحمَة) هەوا كە دەجووڵێ پێی دەگوترێ (رِيح)، ئنجا لە قورئاندا وشەی (رِيح)، ئەگەر بە تاك هاتبێ بە زۆری بۆ ئازارو سزایە كە خوا دەینێرێ، بەڵام كە بە كۆ بەكاردێ، مەگەر چۆن دەنا هەر ڕەحمەتو بەرەكەتە ﴿ وَأَرۡسَلۡنَا ٱلرِّيَٰحَ لَوَٰقِحَ ...﴿٢٢﴾ ﴾الحجر، واتە: بایەكانمان ناردوە گژوگیا موتووربە دەكەن، هەوران موتووربە دەكەن، یان كە دەفەرموێ: ﴿ وَمِنۡ ءَايَٰتِهِۦٓ أَن يُرۡسِلَ ٱلرِّيَاحَ مُبَشِّرَٰتٍ ﴿٤٦﴾ ﴾الروم، واتە: وە لە نیشانەكانی ئەوەیە كە بایە موژدەدەرەكان دەنێرێ.

(وَٱلسَّحَابِ): واتــە: هــەور.

(ٱلۡمُسَخَّرِ): (التَّسْخيرُ: سوقُهُ إلى الغَرَضِ الـمُخْتَصَّ بهِ قَهْرَاً)، واتە: شتێك لـێ بخـوڕێ بەرەو مەبەستێك كە تایبەت بێ پێیەوە، بـەڵام بـە زۆر، (فَالـمُسَخَّرُ هُوَ الـمُقَيَّضُ لِلفعلِ) (مُسَخَّر): شتێكە ئامادەكـراوە بـۆ كـارێك، وەك خـوا ﷻ لە باسی سواربوونی وڵاخدا دەفەرموێ: ﴿ ... سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُۥ مُقۡرِنِينَ ١٣ ﴾الزخرف، واتـە: پاكـیی بـۆ ئـەو پەروەردگـارەی كـە ئەمەی (واتە: ئـەو ئـاژەڵـەی) بـۆ دەسـتەمۆو ڕامكـردووین كە ئێمـە تواناـمان بەسـەریدا نەدەشكـا، ئەگەر خوا بۆی دەستەمۆ نەكردبـاین.

(أَندَادًا): كۆی (نِدّ)ە، (نِدُّ الشَّيء: مُشَارِكُهُ في جَوهَرِهِ، فَالـمثل كُلُّ مُشَارِك، فَكُلُّ نِدٍّ مِثْلٌ ولَيسَ العَكْس)، (نِدّ) واتە: شتێك كـە وەك شـتێك بـێ، بـەڵام لـە جەوهـەرو نێوەڕۆكـدا وەك ئەوبـێ، واتـە: (نِدّ)و (مِثْل) مانایـان لێك نزیكە، وەك یـەكبوونی دووشـت، بـەڵام (نِدّ) زیـاتر مانـای هـاوكوفیی‌و هاوتـایی دەگەیەنێ، بۆیە هەموو (مِثْل)ێك (نِدّ)ە، بەڵام بە پێچەوانەوە نـا.

(تَبَرَّأَ): واتـە: حاشـای كـرد، (أَصْلُ البُرْءِ والبَرَاءَةُ والتَبْرِّي: التَقصّي مِما يكرَهُ مُجَاوَرَتُهُ) ئەسـڵی وشـەی (البُـرْءِ والبَـرَاءَةُ والتَبْـرِّي) بریتیـە لـە خـۆ دوورگـرتن لە شتێك كە پێت ناخۆش بێ لێت نزیـك بـێ (هـاوسێیەتیی ئـەوت پێ ناخـۆش بێ) وەك خـوای پەروەردگـار دەفـەرموێ: ﴿ بَرَآءَةٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ١ ﴾التوبة، واتـە: (ئەمـە) دووریـی گرتنـە لـە خــواو لـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ (حاشـاكردنە) بـۆ ئـەو هاوبـەش بـۆ خـوا دانەرانەی كە پەیمانتـان لەگەڵیـاندا هەیە (وە پابەندنین بە پەیمانەكەوە).

(ٱلۡأَسۡبَابُ): كۆی (سَبَب)ە، (سَبَب) واتە: هۆ (والسَّبَبُ: هُوَ الحَبْلُ الّذي يُصْعَدُ بهِ النَّخلَ). (سَّبَب): لە ئەسڵی زمـاندا بریتیـە لەو گوریسـە یـان لـەو پەتـەی

کە پێی سەردەکەوی بۆ دارخورما (وَسُمِّيَ كُلُّ مَا يُتَوَصَّلُ بِهِ إِلَى شَيْءٍ سَبَبًا) هەر شتێك كە پێی بگەیە شتێكی دیكە، پێی گوتراوە (سَبَب).

(كَرَّةً): واتە: (رَجعَةً)، نۆرە، گەڕانەوەیەك (الكَرُّ: العَطْفُ عَلَى الشَّيءِ بالذَّاتِ أو بالفِعْلِ)، (كرّ) واتە: گەڕانەوە سەر شتێك وەك خودی ئەو شتە یاخود وەك ئەو كردەوە.

(حَسَرَاتٍ): كۆی (حَسرة)ەو (حَسرة)یش، واتە: غەمو پەژارەیەكی زۆر، ئەویش لە چییەوە هاتوە ؟ (الحَسر: كَشْفُ المَلْبَس عَمَّا عَلَيهِ) پۆشاك ئەوەی كە لەسەریەتی هەڵی دەیەوە، پێی دەگوترێ: (حَسر)، دەگوترێ: (حَسرتُ عَنِ الذراعِ) واتە: قۆڵم هەڵكردوە، باسكم هەڵكردوە، بۆیەش غەمو پەژارە وشەی (حَسرة)ی بۆ بەكارهاتوە، وەك بڵێی ئەو ئینسانە توانای نامێنێتو توناكەی هەموو دەڕوات.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەكان

هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەی كە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ ...﴾ {أُنزِلَتْ بِالمَدِينَةِ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ ﴿وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾﴾ البقرة، فَقَالَتْ: كُفَّارُ قُرَيشٍ بِمَكَةِ: كَيْفَ يَسَعُ النَّاسَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ؟ فَأَنزَلَ اللهُ تَعَالَى: ﴿ إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ ...﴾}، (أسباب النزول للنيسابوري)، ص: (٣٢)، واتە: پێغەمبەر ﷺ لە مەدینە ئەم ئایەتەی بۆ هاتە خوار ﴿ وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ﴾، واتە ئایەتی پێش ئەو ئایەتەی كە باسی خوای پەروەردگار دەكات، كافرە قورەیشییەكانی مەككە گوتیان: جا یەك پەرستراو چۆن دەفریای ئەو هەموو خەڵكەی دەكەوێ، وەڵامی هەمووان بداتەوە كێشەی هەمووان چارەسەر

بكات؟ خوا ﷻ ئەو ئایەتەی دوایی ناردە خوارێ، كە باسی پەروەردگارێتی خۆی دەكات كە چەندە دەسەڵاتی فراوانەو، چۆن فریای هەموو مەخلووقات دەكەوێ.

وە (الواحدي)[١] یش دەڵێ: {لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَة ﴿وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ﴾، تَعَجَّبَ الـمُشرِكُونَ وقَالوا إلَهٌ وَاحِدٌ ؟ إنْ كَانَ صَادِقاً فَليَأتِنَا بآيةٍ، فَأَنزَلَ اللهُ تَعَالى: ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ ...﴾ إلى آخرِ الآيَةَ}، واتە: كاتێك ئەم ئایەتە هاتە خوار ﴿وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ﴾ هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان بە سەرسوڕمانەوە گوتیان: یەك پەرستراو ! ئەگەر ڕاست دەكات (واتە: موحەممەد) تەنیا یەك پەرستراو هەیە{و ئەو بتو صەنەمانەی ئێمە دەیانپەرستین هیچیان پەرستراو نین}، با نیشانەو بەڵگەیەكمان بۆ بێنێ، خوای بەرزیش ئەم ئایەتەی ناردە خوارێ {كە باسی پەروەردگارێتی خۆی دەكات}.

مانای گشتی ئایەتەكان

خوا ﷻ باسی یەكتایی خۆی دەكات، باسی تەنیا پەرستراویی خۆی دەكات، پاشان باسی تەنیا پەروەردگارێتی خۆی دەكات، وە باسی هەڵوێستی ئیمانداران لە بەرانبەر یەكتایی خۆیو لە بەرانبەر پەرستراوێتیو پەروەردگارێتی خۆیدا دەكات، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ، كە مەسەلەی یەكتایی خوا تایبەت نەبووە بە قۆناغی مەككەوە، بەڵێ لە قۆناغی مەككەدا زۆر جەختی لەسەركراوەو زۆر داكۆكیی لەسەركراوە، بەڵام لەڕاستیدا مەسەلەی یەكتایی خوا ﷻ، بەتایبەت كە نێوەڕۆكی ئیمانو عەقیدە پێكدێنی، وە مەسەلەی ئیمانو عەقیدە بەگشتی، لەبەر ئەوەی بناغەی مسوڵمانەتییو دیندارییە، وەك چۆن لە قۆناغی مەككەدا زۆر جەختی لەسەر كراوەو زۆر باسكراوە، بەهەمان شێوە لە قۆناغی مەدینەشدا زۆر باسكراوەو بیر مسوڵمانان خراوەتەوە، خوا دەفەرموێ: ﴿وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ

---

١) (أسباب النزول) للواحدي، ص (٢٥، ٢٦).

وَٰحِدٌ ﴾، پەرستراوی ئێوە یەك پەرستراوە، ﴿لَّآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ﴾، جگە لەو هیچ پەرستراوی دیکە نین ﴿ٱلرَّحۡمَٰنُ ٱلرَّحِيمُ ﴾ ، بە بەزەیی بەخشندەیە، لێرەدا دەمەوێ شتێك بڵێم[1] كە بە داخەوە زۆر لە وتاربێژەکان تێیدا بەهەڵەدا چوون، ئەویش ئەوەیە كە وشەی (ٱللَّهَ) لەگەڵ (إِلَٰهَ) هەردووکیان بە خوا لێك دەدەنەوە، بۆ وێنە: دەڵێن: ﴿لَّآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّهَ ﴾، واتە: بێجگە لە خوا هیچ خوا نین! بەڵام ئەوە زۆر غەڵەتە، چونکە خوا ﷻ نەیویستوە بفەرموێ بێجگە لە خوا هیچ خوا نین ! هەر (خوا) خوایە ! چونکە هیچ کەسێك کێشەو مشتومڕی لەسەر ئەوە نەبووە کە دوو خوا (ٱللَّهَ) هەبن، هەر بۆیەش وشەی (ٱللَّهَ) نە (تَثنيَة) دەکرێ، نە دەکرێتە (کۆ)ش، وە هیچ کەسێك لە کافرەکان کێشەی لەسەر خوایەتی خواو پەروەردگارێتی خوا نەبووە، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن سَأَلۡتَهُم مَّنۡ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَسَخَّرَ ٱلشَّمۡسَ وَٱلۡقَمَرَ لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُۖ فَأَنَّىٰ يُؤۡفَكُونَ ﴿٦١﴾ ﴾العنكبوت، واتە: وە ئەگەر لێیان بپرسی: کێ ئاسمانەکانو زەوی دروست کردوون؟ دەڵێن: خوا (ٱللَّهَ)، ئەدی کێشە لەسەر چی بووە؟ مشتومڕو کێشە لەسەر پەرستراوێتی خوا بووەو لە پەرستراوێتیدا هاوبەشیان بۆ خوا داناوە، نەك لە پەروەردگارێتیو لە خوایەتیدا، بەڵکو لە ئولوهییەتدا شەریكو هاوبەشیان بۆ بڕیار داوە، بۆیە خوا ﷻ لە قورئاندا ئەوەندە زۆر تەئکیدو جەخت دەکاتەوە لەسەر وەحدانیەتی خۆی لە پەرستراویەتیدا، کەواتە ﴿لَّآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّهَ ﴾، واتە: هیچ پەرستراو نین بێجگە لە خوا. نەك هیچ خوا نین بێجگە لە خوا، ئنجا دوای ئەوەی باسی یەکتایی خۆی دەکات لە پەرستراوێتیدا کە تەنیا خۆی پەرستراوە، واتە: وەك هەق تەنیا ئەو پەرستراوە، وەك شایستەیی تەنیا خوا ﷻ شایستەی پەرسترانە، ئەگەرنا بە ناهەق زۆر شتی دیکە دەپەرسترێ، ئنجا دێتە سەر باسی

١) پێشتریش باسم کردوە، بەڵام بۆ داکۆکیی لەسەر کردنو بیرخستنەوە.

پەروەردگارێتی خۆی، کە بۆچی دەبێ تەنیا خوا بپەرسترێ؟چونکە تەنیا خوا پەروەردگارو بەدیهێنەرو خاوەنەو تەنیا خوا مشوورگێڕی ئەو کەونو کائیناتەیە، بۆیە دەبێ بەس ئەو بپەرستین، دەفەرموێ: ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، بێگومان لە دروستکرانی ئاسمانو زەویدا (ئەوە دوو) ﴿وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ ﴾، لە جێگۆڕکەی شەوو ڕۆژاندا (ئەوە چوار) ﴿وَٱلْفُلْكِ ٱلَّتِي تَجْرِي فِي ٱلْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ ٱلنَّاسَ ﴾، ئەو کەشتییانەی کە لە دەریادا دەڕۆن، بە شێوەیەك کە بەرژەوەندییەکانی خەڵکی دابین دەکەن (ئەوە پێنج) ﴿وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن مَّآءٍ ﴾، وە لەو ئاوەدا کە خوا لە ئاسمانەوە دەینێرێتە خوارێ (ئەوە شەش) ﴿فَأَحْيَا بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ ﴾، واتە: زەوی پێ زیندوو دەکاتەوە، دوای ئەوەی کە مردووە، وە هەموو زیندەوەرێکی تێدا بڵاودەکاتەوە (ئەوە حەوتو هەشت) ﴿وَتَصْرِيفِ ٱلرِّيَٰحِ ﴾، وە لە جۆراو جۆرکردنی بایەکاندا هەر جارەو ئاڕاستەیان بە جۆرەك پێ دەگۆڕێو جۆراو جۆریان دەکات، هەیە نەرمە وەك شنەی (شەماڵ)، وە هەیە زۆر توندە وەك: (ڕەشە با) ، (ئەوە نۆ) ﴿وَٱلسَّحَابِ ٱلْمُسَخَّرِ بَيْنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، وە ئەو هەورەی کە ڕامکراوەو دەستەمۆکراوەو هەڵواسراوە لەنێوان ئاسمانو زەویدا، ئەوە دە (١٠).

لەم دە (١٠) شتەدا ﴿لَأَيَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴾ نیشانەو موعجیزەی زۆر هەن بۆ کەسانێك کە بفامن، واتە: ئەگەر دەپرسن لە نیشانەو بەڵگە لەسەر یەکتایی خوا لە پەرستراوێتیدا، ئەوە نیشانەو بەلگەکانی یەکتاییو تەنیایی خوایە لە پەرستراوێتیدا کە ئەو هەموو دیاردە سروشتییانەی خوڵقاندوون، ئاسمان زەوی، ڕۆژگار، شەوگار، کەشتییەکان، ئاوێك کە لە ئاسمان دێتە خوارو زەوی پێ زیندوو دەکاتەوە، وە زیندەوەرانی پێ بڵاودەکاتەوە بە زەویدا، (با) کە هەڵدەکات بە چەندان شێوە، وە ئەو هەورە کە هەڵواسراوە لە نێوانی ئاسمانو زەویدا، ئەوانە

هەمووی بەرهەمی کارگەی پەروەردگاریێتی خوان، بەڵام بۆ کێ؟ بۆ کەسانێك کە بفامن، وەك خوا ﷻ لە جێیەکی دیکە، دەفەرمویێ: ﴿ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ بِغَيۡرِ عَمَدٖ تَرَوۡنَهَاۖ وَأَلۡقَىٰ فِي ٱلۡأَرۡضِ رَوَٰسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمۡ وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٖۚ وَأَنزَلۡنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَنۢبَتۡنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوۡجٖ كَرِيمٍ ١٠ ﴾لقمان، دوایی دەفەرمویێ: ﴿ هَٰذَا خَلۡقُ ٱللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ ٱلَّذِينَ مِن دُونِهِۦۚ بَلِ ٱلظَّٰلِمُونَ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ ١١ ﴾لقمان، واتە: ئا ئەوە دروستکراوی خوایە پێشانم بدەن ئەوانی دیکە {غەیری خوا} چییان دروستکردوە؟ واتە: کوا پەرێزو بەرهەمێکیان لە زەویدا لە ئاسماندا، کوا شوێنەوارێکیان، کوا دروستکراوێکیان؟! نیە، بێجگە لە خوا ﷻ هیچ کەس دەستی لە هیچ مەخلووقێکدا نیە، کەواتە: پێویستە بێجگە لە خوا ﷻ هیچ کەسی دیکە بەشی لە بەندایەتیی و پەرستنی ئینساندا نەبێ، مادام، هەر خوا بەدیهێنەرەو هەرخوا ﷻ مشوورخۆرەو ژیێنەرەو مرێنەرەو ڕۆزیدەرەو زیندووکەرەوەیەو هەمەکارەیە، کەوابێ دەبێ هەر ئەویش بەندایەتیی بۆ بکرێ بەمانای فراوانی بەندایەتیی، ئنجا دەفەرمویێ: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَندَادٗا يُحِبُّونَهُمۡ كَحُبِّ ٱللَّهِۖ ﴾، دێتە سەر باسی ئەوانە کە هاوبەش بۆ خوا دادەنێن، واتە: وە لە خەڵکی هەن کەسانێك کە چەند هاوتایەك پەیدادەکەن بۆ خۆیان لەجیاتی خوا، خۆشیان دەوێن وەك خۆشویستنی خوا، واتە: وەك خوا ﷻ مامەڵەیان لەگەڵدا دەکەن، وەك چۆن خوا دەبێ لە هەموو کەس پتر خۆشبوویسترێو، بە گەورەتر بگیرێو، زیاتر ملی بۆ کەچ بکرێو، پشتی پێ ببەسترێو، ترس و سامو ڕێزو شەرمی بەرانبەر بنوێنرێ، ئەوانیش بەو شێوەیە مامەڵە لەگەڵ ئەو پەرستراوانەی خۆیاندا دەکەن. ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَشَدُّ حُبّٗا لِّلَّهِۗ ﴾، بەڵام ئەوانەی ئیماندارن خۆشەویستییان زیاترەو توندترە بۆ خوا، واتە: هەرچەندە ئینسان بێبڕوابێو لە بێبڕواییدا ڕۆبچێ، بەڵام دیسان خۆشەویستیو پەیوەست بوونی بە پەرستراوەکەیەوە ناگاتە خۆشەویستیو پەیوەست بوونی ئیمانداران بە خواوە، بۆچی؟ چونکە پەیوەست بوونی

ئیمانداران بە خواوەو، خۆشەویستی ئیمانداران بۆ خوا، پەیوەندی هەیە بە ناخی دەروونیان، بە فیطرەتیان، بە عەقڵیانەوە، بۆیە ئەو شێوە خۆشویستنە لە دڵی ئەوانی دیکەدا پەیدانابێ کە غەیری خوا دەپەرستن، ئنجا دەفەرموێ: ﴿وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ﴾، وە ئەگەر ئەوانەی ستەمیان کردوە، کاتێك ئازارو سزای خوا دەبینن، وە دەبینن کە هێز هەمووی هی خوایە، وە دەبینن کە خوا ئازاری زۆر توندە {واتە: ئەگەر ئەوە دەبینن پەشێمان دەبنەوە لەوەی کە غەیری خوایان پەرستوە}، ئنجا خوا ﷻ ئەوەمان بۆ وێنا دەکاتو دەفەرموێ: ﴿إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا﴾، کاتێك ئەوانەی کە پەیڕەوییان لێکراوە حاشا دەکەن لەوانەی کە شوێنیان کەوتوون ﴿وَرَأَوُا الْعَذَابَ﴾، وە ئازارو سزاو جەزرەبەی خوا دەبینن ﴿وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ﴾، هەموو پەیوەندییەکانیان لە نێواندا دەپچڕێو کەس لە کەس ناپێچێتەوە ﴿وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا﴾، وە شوێن کەوتووەکان دەڵێن: ﴿لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا﴾، (ئەوانەی کە پەیڕەوییان کردوە لە طاغووتو فیرعەونو خۆ بە خوا زانەکان)، دەڵێن: ئەگەر ئێمەش نۆرەیەکمان هەبووایەو جارێك گەڕابواینەوە بۆ دنیایەو بووباینە سەرکردەو ئەوان بووبان بە شوێن کەوتوومان، وە ئێمە حاشامان لێ کردبان، وەك چۆن ئەوان ئێستا حاشا لە ئێمە دەکەن، واتە شتێکی زۆر باش بوو، وا دیارە زۆریان لەسەر دڵ قورسە کە لە دنیادا پەرستوویانو کۆیلایەتییو خزمەتکارییان بۆ کردوون، بەڵام لە قیامەتێ حاشایان لێدەکەنو یەخەیان لەبەر دادەدڕن، زۆریان پێ ناخۆشە، بۆیە دەڵێن: خۆزگە بۆ ئێمەش نۆرەیەکی وا هەبووایە، ئێمە بووباینە برا گەورەو ئەوان بووبانە شوێنکەوتەو، لێرەشدا ئاوا حاشامان لێ کردبانو یەخەمان لێ دادڕیبانو دەستمان بەڕووەوە نابان! ئنجا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿كَذَٰلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ﴾، ئاوا خوا کردەوە خراپەکانیان پێشان دەدا، کە

مایـەی غــەمو پـەژارەی زۆرە بۆیــان ﴿ وَمَا هُم بِخَٰرِجِينَ مِنَ ٱلنَّارِ ﴾، وە لـە ئـاگر دەربــاز نــابنو لــێی ناچـنە دەرێ، ئیـدی ئــاوا لـە غـەمو ناسـوری خۆیانـدا دەمێننەوە ! خوا بـە لوتـفو کـەرەمی خۆی لـەو کەسانەمان بگـێڕێ کە بـە هۆی ئیمـانو کـردەوەی باشـەوە، شایـستەیی چوونە بەهەشـتیان دەبـێو بمانپـارێزێ لـە کـردەوەی دۆزەخییـانو لە سـزای دۆزەخ.

چەنـد مەسـەلەیـەکـی گرنـگ

مەسـەلەی یەکـەم: کە خـوا ﷻ دەفـەرموێ: ﴿ وَإِلَٰهُكُمۡ إِلَٰهٞ وَٰحِدٞ ﴾ ، پەرسـتـراوی ئێوە یەك پەرسـتـراوە، لێرەدا دوو ئیحتمال هەیە:

١- ئیحتمـال هـەیە: خـوا ﷻ خەڵـی بەگـشـتی دواندبـێ، واتە: ئەی خەڵکینە ! ئەی مرۆڤایەتی ! پەرستراوی ئێوە یەك پەرستراوە ﴿ لَّآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلرَّحۡمَٰنُ ٱلرَّحِيمُ ﴾، بێجگــە لـەو هیــچ پەرسـتــراوی دیکـەنین بــە بەزەیــی بەخـشـندەیە، ئنجـا ئایــەتی دوایـی کـە دەفـەرموێ: ﴿ إِنَّ فِي خَلۡقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَٱخۡتِلَٰفِ ٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ ... ﴾، تا کـۆتایی ئایەتەکە، بەڵـگەبێ بـۆ خەڵـکی کە ئـەو دەعوایـەی خــوا ﷻ دەیکـاتو دەفـەرموێ: پەرســتراوی ئێـوە یـەك پەرسـتراوە، ئــەوەش بەڵگەکەیـەتی، چـونکە تـەنیا ئـەو خوایـە پـەروەردگارە، کەواتـە: دەبـێ هـەر ئەویش پەرستـراوبێ.

٢- وە دەشـگونجێ ڕووی دوانـدن (خطـاب) لـە مـسوڵمانانو ئیمانـداران بـێ، واتـە: ئـەی ئیماندارینـە ! ئـەو پەرسـتــراوەی کـە ئـەم فەرمایـشتە ئاڕاسـتەی ئێـوە دەکات یەکێکەو تەنیا ئەو شایستەی پەرستـرانە کە خـوایە (جَلَّ شأنُّهُ).

مەسـەلەی دووەم: لـە مانـای گشـتییـشدا باسـکراوە، بـەڵام ئـەم مەسـەلەیە چـەند بـاس بکـرێ کەمە: ئەگەر تەماشای قورئان بکـەین، دەبینین زۆر جەخت کـراوە لەسـەر یـەکتایی خـوا لـە پەرسـتـرانیدا، بۆچـی؟ چـونکە کێـشەو مـشتومڕی

پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) بە درێژایی مێژوو لەگەڵ خەڵكیدا لەسەر پەرستنی خواو لەسەر پەرستراوێتی خوا بووە، نەك لەسەر بەدیهێنەرایەتیو پەروەردگارێتی خوا، ئەوە كە خوا ﷻ تاكە بەدیهێنەرەو تاكە پەروەردگارەو تاكە خاوەنە، مشتومڕێكی وای لەسەر نەبووە، دانیان پێداهێناوە، بەڵام كە هاتوونەتە سەر ئەوە چۆن مامەڵە لەگەڵ خوادا بكەن، ئایا هەر ئەو بپەرستن، یاخود هەندێك شەریكو هاوبەشانیشی بۆ پەیدا بكەن؟ لێرە دایە كە مرۆڤایەتی سەری لێ تێكچووە بە فەیلەسووفەكانی یۆنانیشەوە وەك: سوقراطو ئەرسطۆو ئەفلاطوون، كە هەندێ خەڵك دەڵێن: گەورەترین عەقڵ بوون لە مێژووی بەشەردا، كە بە دڵنیاییەوە وانیە، تەماشا دەكەی هەموویان بتپەرست (وَثَنـي) بوونو بڕوایان بە چەند پەرستراویی (تَعَدُّد الآلِـهَة) هەبووەو ئێستاش لە كەلەپووری یۆنانیدا دەڵێن: (إلـه الجمال)، (إلـه المطر)، (إلـه الشرّ)، (إلـه الخیر)، كە لە كتێبە كوردییەكان وشەی (إلـه) بە (خوا) تەرجەمە دەكەنو دەڵێن: خوای جوانیی، خوای باران، خوای شەڕ، خوای خێر، نازانم خوای چی... ! وە من لە كتێبی (ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی)دا باسم كردوە كە ئەوە غەڵەتە، چونكە یۆنانییەكان وشەی (إلَـه) واتە: پەرستراو بەكاردێنن، یان وشەی (رَبّ) بەكاردێنن، واتە: پەروەردگار، وە وشەی خوا (اللّهَ) یان بەكارهێناوە، جا وشەی خوا (اللّه) كۆناكرێتەوەو وشەی: خوایەكان غەڵەتە، چونكە خوا (اللّهَ)، یەكەو ناكرێتە دووو ناشكرێتە سێ، كەواتە: دەگونجێ بڵێی: پەروەردگارەكان، وەك لە قورئاندا دەفەرموێ: ﴿ ...ءَأَرۡبَابٞ مُّتَفَرِّقُونَ ...٣٩ ﴾ یوسف، هاتوە، چونكە (رَبّ) بە (أرْبَاب) كۆدەكرێتەوە هەروەها (إلَـه) بە (آلِهَـه) كۆدەكرێتەوە، پەرستراو: پەرستراوەكان، پەروەردگار: پەروەردگارەكان، بەڵام خوا (اللّهَ) ﷻ هەر تاكەو كێشەو مشتومڕیش لەسەر ئەوە نەبووە كە كەسانێك پێیان وابوو بێ دوو خوا هەن ! تەنانەت ئێزیدییەكانیش كە ئیبلیس دەپەرستن، یان بە پیرۆزی دەزانن، ئەوانیش دەڵێن: هەر خوا پەروەردگارو بەدیهێنەرو خاوەنە،

بەڵام (مَلَک طَاوس) کە (ئیبلیس)ەو ئەوان پێی دەڵێن: (مَلَک طَاوس) دەڵێن: بۆیە ئێمە ڕێزی لێ دەگرین، چونکە ئامادە نەبووە کڕنووش بۆ غەیری خوا بەرێ، هێندەی خوا لەلا گەورە بووە ! کە بێگومان پاساودانەوە (تَعلِیل)ە کەشیان غەڵەتە، چونکە خوا ﷻ نەیفەرموە کڕنووشی پەرستن بۆ ئادەم بەرە ! بەڵکو فەرموویەتی: ڕێز لە ئادەم بگرەو کڕنووشی ڕێزلێگرتنی بۆ بەرە، کەواتە: دەبێ خەڵکی ئێزیدیی ئیبلیس زۆر ببوغزێنن، چونکە ئێستا زۆر باسی مافی مرۆڤ دەکرێتو ئیبلیس ئامادە نەبووە ڕێز لە بابی مرۆڤان بگرێ ! بەڵێ مەسەلەی یەکتایی خوا لە پەرستراندا ﷻ بەڕاستی شەڕگەی نێوان کافرو پێغەمبەران بووە (علیهم الصلاة والسلام)، بە تایبەتی فیرعەونو نەمروودو ئەوانە، کە خۆیان لە خەڵکی کردۆتە پەروەردگارو پەرستراو بۆچی؟ چونکە ئەگەر ئەوەی پێغەمبەران دەیلێن: (علیهم الصلاة والسلام) بچەسپێو تەنیا خوا پەرستراوبێ، کوا ڕێی فیرعەون دەبێ بڵێ: ﴿ أَنَا۠ رَبُّكُمُ ٱلۡأَعۡلَىٰ ﴿٢٤﴾ ﴾النازعات، واتە: من پەروەردگاری هەرە بەزرتانم، یان کوا ڕێی نەمروود دەبێ بڵێ: ﴿ ... أَنَا۠ أُحۡيِۦ وَأُمِيتُ ... ﴿٢٥٨﴾ ﴾ البقرة، واتە: من دەژیێنمو دەمرێنم، یان ڕێی دەبێ فیرعەون بڵێ: ﴿ قَالَ لَئِنِ ٱتَّخَذۡتَ إِلَٰهًا غَيۡرِي لَأَجۡعَلَنَّكَ مِنَ ٱلۡمَسۡجُونِينَ ﴿٢٩﴾ ﴾الشعراء، واتە: ئەگەر جگە لەمن پەرستراوێکی دیکەت هەبێ ڕەگەڵ زیندانییانت دەخەم! مادام تەنیا خوا پەرستراو پەروەردگاربێ، تازە ڕێ گیرا لە فیرعەونو نەمروودو هەموو خۆ بەزلگرەکان، کە خۆ لەسەر خەڵکی بکەنە فیرعەون طاغووتو نەمروودو کەڵەگا ! هەر بۆیەش دوژمنی سەرسەختی پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) کێ بوون ؟ ئایا خەڵکی ڕەشو ڕووت بووە؟ نەخێر، بەڵکو خۆ بەزلگرەکان (مُستکبرین)و خۆشگوزەرانەکان (مُتْرَفِین) بوون، چونکە بەرژەوەندیی سیاسییو ئابووریان لێ تێکدەچوو، بەلێ ئەگەر پەیامی پێغەمبەران بچەسپێ، دادگەریی دێتە گۆڕێو

چەوساندنەوەی ئینسان بۆ ئینسان نامێنێ‌و، ئینسان ئینسان دەبێ‌و، خەڵك تەنیا بەندەی خوا دەبێ‌و هەندێکی نابێتە کۆیلەو خزمەتکاری هەندێکی.

مەسەلەی سێیەم: ئەهلی عیرفان‌و تەصەووف نەقڵیان کردوە لە (شیبلی)یەوە کە یەکێك بووە لە موتەصەووفین، (خوا لێی خۆشبێ)و گوایە نەیگوتوە: (لا إلَه إلاّ الله) جا لێیان پرسیوە: بۆ وا ناڵێی؟ گوتوویەتی: دەترسم فریا نەکەوم‌و کە گوتم: (لا إلَه)، بەر لەوەی بڵێم: (إلاّ الله) ڕووحم دەربچێ ! مانای وایە کافر دەبم !

بەڵام (القُرطُبي) لە تەفسیرەکەی خۆیدا قسەیەکی جوان دێنێ، وەك نوکتەیەك دەڵێت[1]: ((وهَذَا مِنْ علومهم الدَقِيقَة الَّتي لَيْست لَها حَقِيْقَة))، واتە: ئەمە لە زانستە وردەکانیانە کە هیچ حەقیقەتی نیەو هیچی لە باراندانیەو هیچ نێوەڕۆکی نیە، بۆچی؟ دەڵێ: خوا ﷻ بۆخۆی فەرموویەتی بڵێن: (لا إلَه إلاّ الله)، جا ئەوە ئەگەرێکی زۆر دوورە کابرا بڵێ: (لا إلَه) وە ڕووحی دەربچێ! ئنجا گریمان ئەوە ڕووحیشی دەرچوو، مادام تەوحیدو عەقیدەکەی لە دڵدا هەبێ، بەوە کافرنابێ کە فریای ناکەوێ، جا صۆفییەکان جارجار ئاوا قسەی سەیرو سەمەرەیان هەیە کە لەڕووی شەرعییەوە هیچ نین!

مەسەلەی چوارەم: ئەوەیە کە خوا ﷻ خۆی بەچی دەناسێنێ ؟! دەفەرموێ: ﴿لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلرَّحۡمَٰنُ ٱلرَّحِيمُ﴾، واتە: بە ﴿ٱلرَّحۡمَٰنُ ٱلرَّحِيمُ﴾، بە بەزەیی بەخشندەیە، بە سۆزو بەزەیی خۆی دەناسێنێ، ئەوەش لێی وەردەگیرێ کە بە ڕاستی خوا ﷻ لەگەڵ بەندەکانیدا، زیاتر لەسەر بناغەی بەزەیی مامەڵە دەکات، لەسەر بناغەی بەخشندەیی‌و کەرەم‌و لوتفی مامەڵەیان لەگەڵدا دەکات، مەگەر کەسێ بۆخۆی عاسێ بێ‌و لاڕێی بێ‌و تووڕەیی‌و غەزەبی خوا بۆخۆی بێنێ، ئەگەرنا خوای بە بەزەیی پێی خۆشە کەرەم‌و بەزەیی لەگەڵ خەڵکدا

---

١) بڕوانە : (الجامع لأحكام القرآن)، ج: (٢)، ص: (١٧٠) .

بەکاربێنێ، وەك فەرموویەتی: ﴿ ...وَرَحۡمَتِي وَسِعَتۡ كُلَّ شَيۡءٖۚ ...﴿١٥٦﴾ ﴾ الأعراف، واتە: بەزەیی من هەموو شتێکی گرتۆتەوە، وە ئەوەشی لێ وەردەگیرێ کە ئێمەی مسوڵمانانیش بەڕاستی پێویستە لە هەڵسوکەتماندا لەگەڵ خەڵکدا زیاتر لەسەر بناغەی ڕەحمو بەزەیی مامەڵە بکەین، چونکە ئیماندارانیش دەبێ تەماشا بکەنو هەوڵبدەن سیفەتە بەرزەکانی خوا ئەوانەی کە لەگەڵ ئینساندا دەگونجێن لە خۆیاندا بیانهێنینەدی، وەك پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێکیدا فەرموویەتی: {(... ارْحَمُوا مَنْ فِي الأَرْضِ، يَرْحَمكُم مَنْ فِي السَّمَاءِ...) (رَوَاهُ أَبُودَاوُدَ برقم: (٤٩٤١)، وَالتِّرمِذِيّ برقم: (١٩٢٤)، وَقَالَ: حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَالحَاكِمُ برقم: (٧٢٧٤)، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رضي الله عنه، وَصَحَّحَهُ الأَلباني في (السلسلة الصحيحة) برقم: (٩٢٥)}، واتە: بەزەییتان بەوانەدا دابێتەوە کە لەسەر زەویین ئەوەی کە لە ئاسمانە (لە سەرووتانەوەیە) بەزەیی پێتان دادێ، واتە ئێوەش وەك چۆن خوا ڕەحمەتی هەیە، ڕەحمتان هەبێ، بەرانبەر بە غەیری خۆتان، خوای پەروەردگاریش بەزەیی لەگەڵ ئێوەدا دەبێ.

مەسەلەی پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ فِي خَلۡقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَٱخۡتِلَٰفِ ٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ وَٱلۡفُلۡكِ ٱلَّتِي تَجۡرِي فِي ٱلۡبَحۡرِ بِمَا يَنفَعُ ٱلنَّاسَ وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن مَّآءٖ فَأَحۡيَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٖ وَتَصۡرِيفِ ٱلرِّيَٰحِ وَٱلسَّحَابِ ٱلۡمُسَخَّرِ بَيۡنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلۡأَرۡضِ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ ﴾، لەم ئایەتە بە پێزەدا خوا سبحانه وتعالى دە (١٠) دیمەنو تابلۆی زۆر سەرنجڕاکێش دێنێتەوە لەسەر ئیسپاتی پەروەردگارێتی خۆی وە ئەمە شێوازی قورئانەو هەمیشە قورئان دێنێت دەستی ئینسان دەگرێت بە نێو دیاردەو دیمەنە سەرنجڕاکێشو دڵڕفێنەکانی کائیناتدا دەیگێڕێو، دەڵێ: خاوەنی ئەمانەو بەدیهێنەرو پەروەردگاری ئەم دیمەنانە خوا (اللّٰه)یە (جَلَّ شأنُهُ)، بۆیە ئێمە وەك مسوڵمان دەڵێین: هەتا زانیاری بەرەو پێشەوە بچێت، بە دڵنیایی یەوە ئیمان

قازانج دەكات، وەك خوای زانا لە كۆتایی سوورەتی (فصلت)دا فەرموویەتی: ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْءَافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ ...﴿٥٣﴾ ﴾، واتە: لەمەو دوا نیشانەكانی خۆمانیان پێشان دەدەین لە ئاسۆیەكانداو لە نەفسی خۆشیاندا، تاكو بۆیان دەردەكەوێ كە ئەو (قورئان)ە هەقە، لە ئاسۆیەكاندا زانیاری گەردووناسیی‌و كیمیاو فیزیا ... هەتا ئەوانە بەرەو پێشەوە بچن نهێنییەكان زیاتر دەردەكەون، وە لە نەفسی خۆشیاندا هەتا زانستی پزیشكیی (طبي)و دەروونناسیی‌و توێكاریی‌و ئەوانە بەرەو پێشەوە بچن زیاتر زانیاری‌و بەرزیی‌و گەورەیی‌و پەروەردگارێتی خوا دەردەكەون، ئەو دە نیشانەیەش كە خوا ﷻ باسیان دەكات بریتین لە :

یەكەمیان: ئاسمان، ﴿ إِنَّ فِى خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ﴾: ئاسمانەكان، ئێمە تا ئێستا نازانین چۆنن‌و چەندن! بەڵام خوا هەواڵی پێداوین كە حەوت ئاسمانی لەسەر یەكن، وەك خوای زاناو شارەزا دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ طِبَاقًا ... ﴿٣﴾ ﴾ الملك، بەڵام ئێمە نازانین ئەو حەوت ئاسمانە چۆنن؟ مەگەر لە ڕێگای وەحییەوە، هەندێ زانیارییمان پێگەیشتبێ، واتە: لە ڕێگای قورئان، یان لە ڕێگای فەرموودەكانی پێغەمبەرەوە ﷺ، ئەگەرنا ئێمە هیچی لێ نازانین، چونكە زانیاری بەشەر تا ئێستا نەگەیشتۆتە سنووری ئاسمانی یەكەمیش، بە بەڵگەی ئەو ئایەتەی كە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ زَيَّنَّا ٱلسَّمَآءَ ٱلدُّنْيَا بِمَصَٰبِيحَ ...﴿٥﴾ ﴾ الملك، واتە: ئاسمانی نزیك لە ئێوەمان ڕازاندۆتەوە بە چرایان. (واتە: بە ئەستێران)، كەواتە: ئەوەی بە دووربین‌و تەلسكۆبەكان دەبینرێ، ئەو هەمووە كەهكەشانانە كە هەر كەهكەشانێك بە ملیۆنان ئەستێرەی تێدایە، هەموو ئەو كەهكەشانانەو هەموو ئەستێرەكان‌و خڕۆكەكانیان، دەكەونە سنووری ئاسمانی یەكەم، چونكە خوا دەفەرموێ: ئاسمانی یەكەم‌و ئاسمانی نزیك ئێوەمان ڕازاندۆتەوە بە چرایان، كەواتە:

هـەمووی دەكەوێتـە جـوغزو سـنووری ئاسمـانی یەكـەم، ئنجـا نـازانین ئـەم سنوورەش لە كویێ كۆتایی دێت، وە پاشـان سنووری ئاسمـانی دووەمو سـێیەم ... ئەوانەش لە كویێ دەست پیێ دەكات ؟

دووەمیـان: زەوی: ﴿وَٱلْأَرْضِ﴾، ئنجا باسـی زەوی دەكـات كـە نیـشانەیە لەسـەر پەروەردگـارێتی خـواو دەفـەرمویێ: ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾، ئـەم زەوییـە بە قەوارە زۆر بچووكە، بەڵام زۆر نایـابە، ئێستا باس دەكەن ڕەنگـە لـە مەریخو لە كـویێو لـە كـویێ دا ... ژیـان هـەبێت ئـەوە هەمووی خەیـاڵ پـڵاوە، خـوا تەنیا ئەم زەوییـەی داناوە بۆ ژیـانی ئینسـانو بـەس دەتوانـیێ لەسـەر ئـەم زەوییــە بژیـــەتو، لــە هــیچ شــوێنی دیكــە ناتوانــیێ بژیــەتو، خـــوا ئــەوەی بڕیوەتـــــەوە، وەك فەرموویـــــەتی: ﴿مِنْهَا خَلَقْنَٰكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَىٰ ۝٥٥﴾طـــە، واتـە: لـە زەوی دروسـتمان كـردوونو، دەشـتانگێڕینەوە بـۆ نێـوی‌و، هـەر لـەویش دەرتـان دێنینـەوە، ئـەوەی دەچێتە سـەر مـانگیش دەبـیێ بەپەلە پرووزە بێتەوە پێش ئەوەی ئۆكسجینی لـیێ ببـڕیێ ! بەڵـیێ ئـەم زەوییــە بۆ ژیانو مردنو زیندووبوونەوەی ئێمەیـە، ئـەم زەوییـە سـەرسـوڕهێنەرەی كـە خوای پەروەردگار چەند هۆكاری گرنگو سـەرسـوڕهێنەری تێدا ڕەخـساندوون، بۆ ئەوەی بە كەڵكی ئەوەبیێ كە ئینسـان بتوانیێ تێیدا بـژی:

١/ تیشكی ڕۆژ ئەندازەكەی وانیە كە ئینسان بسووتێنیێو هێندەش نیە، كە دنیـا هەمووی ببێتە بەستەڵەك.

٢/ ئنجـا قەبـــارەی زەویو هێــزی كێــشندەی زەوی، كــە بــۆ هــەر ســانتیمەتر دووجایەك كیلـۆ گرامێكەو ئەگەر كەمتـربا، یان زیاتر بە كەڵك نەدەهات.

٣/ بەڵام (مانـگ) هێزی كێشـندەی كەمەو ئینسان، كە دەچێتە ئـەویێ كێـشی كـەم دەبێـتو، هـەنگاوی داویێ وەك بـــازدان وایـە، جا ئەگـەر لەسـەر زەوی وابـــاین دەبـا چۆن ژیـابـاین؟! وە لە هەنـدیێ لـە خڕۆكـەكان هێـزی كێـشكردن ئەوەنـدە بەهێزە هیچ شتێك ناتوانیێ بجوولـیێ.

٤/ ئنجا ڕێژەی توخمەکانی هەوا: ئۆکسجین (٢١٪) لە سەددا بیستو یەکە، دووەم ئۆکسیدی کاربۆن (٠,٠٣٪) لە سەددا سفرو لە سەددا سێیە، ئنجا نایترۆجین (٧٨٪) لە سەددا حەفتاو هەشتە، کە ئەگەر ڕێژەی ئەم توخمانەی هەوا هەر کامێکیان زیاتر یان کەمتربا، بە کەڵك نەدەهات.

٥/ وە هەروەها دووریی‌و نزیکیی مانگ‌و زەوی لە یەکدی.

٦/ وە سووڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆیدا، کە هەر (٢٤) بیستو چوار سەعاتێك جارێك بە دەوری خۆیدا دەسووڕێتەوە، دەبێتە هۆی دروستبوونی شەو وڕۆژ.

٧/ وە سووڕانەوەی بە دەوری خۆردا لە ماوەی ساڵێکدا، کە دەبێتە هۆی پەیدابوونی کەشەکانی ساڵ.

سێیەم‌و چوارەم: جیاوازیی شەوو ڕۆژ: ﴿ وَٱخۡتِلَٰفِ ٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ ﴾، ئەگەر زەوی خێراتر سووڕابایەوە، شەوو ڕۆژ کورتتر دەبوون، وە ئەگەر سستر سووڕابایەوە، درێژتر دەبوون، وەك خڕۆکەی واهەیە بە شەش مانگ جارێك دەسووڕێتەوە، وە هەروەها گەلێك لە وردەکاریی دیکە، کە خوای کاربەجێ لە زەویدا دایناون، تاکو بە کەڵکی ژیان بێ.

پێنجەم: کەشتییەکان: ﴿ وَٱلۡفُلۡكِ ٱلَّتِي تَجۡرِي فِي ٱلۡبَحۡرِ بِمَا يَنفَعُ ٱلنَّاسَ ﴾، ئنجا ئەو کەشتییانەی کە بە دەریادا دەڕۆن‌و کە زۆر بەرژەوەندیی خەڵکی دابین دەکەن، نەك هەر لە ڕۆژگاری زوودا ئێستاش زۆربەی بازرگانیی‌و زۆربەی گواستنەوەی کەل‌وپەل لە ڕێگای کەشتی‌و دەریاکانەوەیە، کە کەشتی وا هەیە بەقەدەر شارێکە، ئێمە لە ساڵی (١٩٩٨)دا بە کەشتییەك لە (ماڵتا)وە چووین بۆ (بنغازي) لە لیبیا، کە لە چاو کەشتییە گەورەکان کەشتیەکی مام نێوەنجی بوو، دوو هەزار کەسی تێدابووو حەوت قات بوو.

شەشەم: ئەو ئاوەی کە ئاسمانەوە ناردوویەتە خوار: ﴿ وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن مَّآءٍ ﴾، تەماشا بکەن نەیفەرموە: (مِنْ مَطَرٍ) بەڵکو فەرموویەتی: (مِن مَّآءٍ) بۆچی؟ بۆ ئەوەی بارانیش‌و بەفریش‌و تەزرەش بگرێتەوە، لە قوڕئاندا بە زۆری

دەفـەرموێ: (مَآءٍ) وەك لـە سـوورەتی (الفرقـان)دا، هـاتوە: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ ٱلرِّيَٰحَ بُشْرًۢا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهِۦ ۚ وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً طَهُورًا ﴿٤٨﴾﴾.

حەوتەم: زیندووکردنەوەی زەوی: ﴿فَأَحْيَا بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا﴾، تەماشا دەکەی بارانێك دەبـارێ ئـەو زەوییــە قاقــڕو دێمەکــارو وشــکە، کـە هـیچ نیـشــانەی ژیـانی تێدانیـە، هـەر ئەوەنـدە دەبینـی جمموجـۆڵی ژیـانی تێـدا پەیـدادەبێت، گژوگــیا ســەردەردێنێ، مـێش‌و مەگـەزو پەپوولـەو زینـدەوەرەکان وردە دەبووژێنەوە پەیدادەبن، درەخـت چرۆ دەکـات... هتد.

هەشتەم: بـڵاوکردنەوەی هەموو جۆرە زیندەوەرێك: ﴿وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ﴾، واتە: دوای ئەوەی کـە ئـەو بارانـە هاتـە خـوارێ چـەندان جـۆرە زینـدەوەری پـێ بـڵاودەکاتەوە، لە زەوییدا.

نۆیــەم: گۆڕین‌و وەرسـووڕاندنی بایەکـان: ﴿وَتَصْرِيفِ ٱلرِّيَٰحِ﴾، کـە جاری وایـە بایەکـی شـەماڵەو جاری وایە بایەکـی زۆر توندە، کـە وەك گـسك لـێـدان وایـــە بۆ سـەر زەوی، وە خوا ﷻ سـەر زەوی بە سێ چوار شت پاك دەکاتەوە:

أ) تیشکی خۆر کە گۆڕانی کیمیایی بەسـەر زۆر شـتدا دێنێت‌و پاکی دەکاتەوە.

ب) ئـاو کە دەبێتە هۆی داشـۆرینی سـەر زەوی.

ج) بـا کە دەبێتە هۆی گسـك لێدانی سـەر زەوی.

د) خـاك، گـڵ کە لە ڕێی تەفاعول لەگەڵکردنەوە، زۆر شتی پـیس‌و بۆگـەن، وەك کـەلاك‌و ئەوانە دەگـۆڕێ‌و نایهێڵـێ.

دەیـەم: هەور: ﴿وَٱلسَّحَابِ ٱلْمُسَخَّرِ بَيْنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ﴾، ئەو هەورەی کە لـە نێوانی ئاسـمان‌و زەویدا ڕام‌و دەسـتەمۆ کراوەو ڕاگیـراوە، کە پڕە لە ئـاو، چەند تەن ئاو هەڵدەگـرێ، کەچی (سبُحَانَ اللّهَ) ئەو بایە کە دەڵـێی ڕووحـە ئەوەنـدە سووکە، ئەو هەورە قورسانە هەڵدەگرێ‌و دوایی دێتە خوار، هەڵبەتە ئێمە دوایی

لە ئایەتەکانی دیکەدا کە لە دەرسەکانی دیکەدا دەیانگەینێ (إن شاء اللّه) بە درێژیی باسی باران بارین دەکەین، جا خوا ﷻ دەفەرموێ: لە هەموو ئەوانەدا بەلگەو نیشانە هەن ﴿لَأَيَـٰتٍ لِّقَوۡمٍ يَعۡقِلُونَ﴾، بۆ کەسانێك کە بفامن، هەر تۆزێك عەقلیان هەبێو بەکاری بێنن، دلنیا دەبن کە ئەوانە هەموویان نیشانەو بەلگەن، لەسەر پەروەردگارێتی خواو لەسەر یەکتایی خوا لە پەرستراندا.

مەسەلەی شەشەم: کە دەفەرموێ: ﴿لَأَيَـٰتٍ لِّقَوۡمٍ يَعۡقِلُونَ﴾، واتە مرۆڤ هەر زۆریش بیرنەکاتەوەو زۆریش ڕانەمێنێو ورد نەبێتەوە، هەر نەختێك عەقلی هەبێ، دەزانێ کە ئەم ئاسمانو زەوی‌و، شەوو ڕۆژو، کەشتی نێو دەریاو، بارانو بەفرو تەرزەو، زیندووبوونەوەی زەوی بەهۆی بارانەوەو با کە هەلدەکاتو هەوری هەلواسراو... دەستی کارسازێکیان لە پشتەوەیە.

بۆ وێنە: تۆ دەچیتە هوتێلێك جێیەکی لێیە لە ژوورێکداو، گلۆپێك لەوێ پێیەو پانکەیەكو چەند کەلوپەلێکی دیکە دانراون، دیارە هەرگیز بەخەیالت دانایە بلێی: ئەوە لە خۆڕا دروست بووە، کەس بە خەیالی دادێ ؟ یان دەچیتە چێشتخانەیەك ئاوت بۆ دێننو زەلاتەت بۆ دێننو، کەوچكو چەنگالو قاپو نان، ئایا هیچ کەس هەرگیز بەخەیالیدا هاتوە بلێ: لەخۆڕا ئەو شتانە هاتوونو، لێرە ڕیزبوون ؟! نەخێر، ئەدی خوا ﷻ کە ئەم دنیایەی بۆ ئێمە کردۆتە هوتێلو، بۆشی کردووینە چێشتخانە، ئنجا زۆریش لە هوتێلو چێشتخانە گەورەترو گرنگترە، چۆن دەبێ وەستایەكو کارسازێكو مشوورخۆرێکی نەبێ ؟!

مەسەلەی حەوتەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَندَادًا﴾، وشەی (يَتَّخِذُ) (افتعال)ە لە (أخَذَ يَأخذُ) کە بریتیە لەوەی شتێك بۆخۆت بگری، وەك بلێی بە تۆبزیی بیگری، یانی: ئەوانە پەرستراونینو هاوتانین بۆ خوا، بەلام ئەوان بە تۆبزیی دەیانکەنە هاوتای خوا، لە خەیالو ئەندێشەی خۆیاندا، ئەگەرنا لە واقیعدا خوا هاوتای نیە ﴿...سُبۡحَـٰنَ ٱللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٩١﴾﴾ المؤمنون.

مەسەلەی هەشتەم: کە دەفەرمویٚ: ﴿يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ ٱللَّهِ﴾، ئەوانەی کە جگە لە خوا هەندێ پەرستراوان پەیدا دەکەن، وەك خوا خۆشیان دەوێن و دەیانپەرستن، ئەوەی لێ وەردەگیرێ کە تایبەتمەندترین سیفەتی پەرستراو ئەوەیە کە خۆشبویستریٚ، خۆشویستنی بەندە بۆ خوای پەروەردگارو تاکە پەرستراوی، کرۆك وکاکڵی بەندایەتییەکەیەتی، بەڵگەش لەسەر ئەوە کە پەرستراو دەبێ خۆشبویستریٚ، ئەوەیە کە لە سووڕەتی (الأنعام)دا خوا باسی ئیبراهیم ﷺ دەکات بەم شێوەیە: ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ ٱلَّيْلُ رَءَا كَوْكَبًا قَالَ هَٰذَا رَبِّى فَلَمَّآ أَفَلَ قَالَ لَآ أُحِبُّ ٱلْءَافِلِينَ ﴿٧٦﴾﴾ الأنعام، واتە: کاتێك شەوگاری بەسەرداهات ئەستێرەیەکی لێ دەرکەوت گوتی: ئەوە پەروەردگارمە، کاتێك ئاوابوو گوتی: من ئاوابووانم خۆشناوێن، (واتە: من کەسێك دەپەرستم خۆشم بویٚ، بەڵام ئەوەی ئاوابێ خۆشم ناویٚ)، مەبەستم ئەوەیە کە مەسەلەی خۆشویستنی خوا ﷻ، مەسەلەیەکی زۆر گەورەو گرنگە، وە هیچ کەسێك هیچ شتێك ناپەرستێ تا خۆشی نەویٚ بەپێی ئەم ئایەتە، وە لە واقیعیشدا هەروایەو هەر کەسێك پارە دەپەرستێ، دیارە خۆشی دەوێ و هەرکەسێ حیزبێك دەپەرستێ، دیارە لە هەموو شتێك زیاتری خۆشدەوێ، هەروەها کەسێك طاغووتێك دەپەرستێ، هەواو ئارەزووی خۆی دەپەرستێ، مانگو خۆر دەپەرستێ، دیارە خۆشی دەوێ و چاوەڕێی خێرو خۆشیی لێدەکات، بۆیەش دەیپەرستێ، لە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعودەوە گێڕدراوەتەوە کە پرسیاری کردوە لە پێغەمبەر ﷺ: {(قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ ﷺ أيُّ ذَنبٍ أَعْظَمُ؟ قَالَ: أَنْ تَجْعَلَ للهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (٤٤٢٣)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (٤٤٧٧)، وَمُسْلِم برقم: (٨٦)، وَأَبُودَاوُدَ برقم: (٢٣١٠)، والتِّرمِذِيُّ برقم: (٣١٨٢)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٤٠٢٤)}، واتە: گوتم، ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ چ گوناهێك لە هەموو گوناهان گەورەترە؟ فەرمووی: ئەوە کە هاوتاو هاوبەش بۆ خوا دابنێی، لە حاڵێکدا، کە هەر ئەو تۆی دروستکردوە.

مەسەلەی نۆیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَشَدُّ حُبّٗا لِّلَّهِۗ ﴾، ئەوانەی بڕوایان هێناوە خۆشەویستییان بۆ خوا توندترو زیاترو تۆخترە، ئەوە دەگەیەنێ، کە بەڕاستی نابێ هیچ کەسێك بەقەدەر ئەوەی کە مسوڵمان خوای خۆشدەوێ، وە لەپاش خوا پێغەمبەری ﷺ خۆشدەوێ، نابێ هیچ کەس هەبێ پەرستراوی خۆی‌و پێشەوای خۆی هێندە خۆشبوێ، هەر بۆیەش هەرکاتێك بەڕاستی مسوڵمانان ئیماندار بوونو ئیمانیان لە دڵدا چەسپیبێ، هیچ کەس نەیتوانیوە، لە هیچ بوارێکدا پێشبڕکێیان لەگەڵدا بکات، چونکە ئینسان کە بەڕاستی ئیمانی هەبوو، واتە: خوای لە هەموو کەس‌و لە هەموو شتێ خۆشتر دەوێ، کەواش بوو مانای وایە تۆ بڕوادار ئامادەی لە پێناوی خوادا هەموو شتێ بەختبکەی‌و، هەموو شتێ بۆ خوا بکەی، جا چ لە بواری ئاشتیدا، وەك پەیداکردنی زانیاریی‌و بڵاوکردنەوەی‌و ئاوەدانکردنەوەی سەر زەوی‌و، بەرەو پێشبردنی ژیان‌و گوزەران‌و، چەسپاندنی دادگەریی، وە چ لە بواری جەنگ‌و جیهاددا، وەك ڕووبەڕووبونەوەی دوژمنان‌و دیفاع کردن لەسەر زەمین‌و وڵات‌و دین‌و ژین‌و حورمەت‌و...هتد. بەڵێ بەمەرجێك مسوڵمانان خاوەنی ئیمان بن، هیچ کەسێك باریان نابا، نە لە بواری ئاشتیداو نە لە بواری جەنگدا، وە لەوبارەوە کە مسوڵمانان دەبێ خواو پێغەمبەری خوایان لە هەموو کەس‌و هەموو شتێك خۆشتربوێ ئەم فەرموودەیە هەیە: {(عَنْ أنَس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: ثَلاَثَ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلاَوَةَ الإيمَانِ: أنْ يَكُونَ اللهُ وَرَسُولُهُ أحَبَّ إلَيهِ مِمَّا سواهُمَا، وأنْ يُحِبَّ المَرْءَ لايُحِبُّهُ إلاَّ للهِ، وأنْ يَكْرَهَ أنْ يَعُودَ فِي الكُفْرِ بعد أن أنقذه الله منه، كَمَا يَكْرَهُ أنْ يُقْذَفَ فِي النَّار) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (١٦)، وَمُسْلِم برقم: (١٦٤)، وَالتِّرمِذِيّ برقم: (٢٦٢٤)}، واتە: ئەنەس خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: سێ شت لە هەرکەسێدا هەبن ئەوا شیرینی ئیمانی بە هۆی ئەو سێ شتانەوە چێشتوە: کە خواو پێغەمبەری خوای لە غەیری خۆیان خۆشتربوێ (هیچ شتێکی بە قەدەر خوا، وە پاشان بەقەدەر پێغەمبەر خۆشنەوێ)، وە کە کەسێکی خۆشویست تەنیا لەبەر خوا خۆشی بوێ، وە پێی ناخۆشبێ بگەڕێتەوە بۆ کوفر، دوای ئەوەی خوا

دەربازی کردوە لێی، وەك چۆن پێی ناخۆشە فڕێ بدرێتە نێو ئاگـر.

مەسەلـــەی دەیـەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿إِذۡ تَبَرَّأَ ٱلَّذِينَ ٱتُّبِعُواْ مِنَ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُواْ﴾، واتـــە: ئەوانـــەی پـــەیڕەوییان لێکـــرابوو حاشـــیان کـــرد لەوانـــەی شـــوێنیان کـەوتبوون، ئـەم مەسـەلەیە لـە زۆر شـوێنی دیکـەی قورئانـدا باسـی کـراوە، کـە ئەوانەی شوێن کەوتوونو ئەوانەی پەیڕەوییان لێکراوە (الأتبـاع و الـمتبوعون) حاشـا لـە یەکـدی دەکـەن، دیـارە پـەیڕەویی لێکـراوەکان، واتـە: سـەرکردەو سـەرۆکـەکان، یەخـە دادەدرِنو حاشا دەکەن لـە شـوێن کـەوتووەکانیان، بۆچـی؟ چونکە ئـەوان گـلەییان لـێ دەکـەنو دەڵێن: ئێمـە لـە دنیـادا لـە خزمـەت ئێـوە دابـووینو، کۆیلـەو خزمەتکـارتان بـووینو، ئێوەمـان پەرسـتووەو، ئێوەمـان بـە هەمەکارەی خۆمان دانـاوەو، لەبەرخاتری ئێوە خوامان لە خۆمان تووڕە کـردوە، پێویـستە ئێـستا شـتێکمان بـۆ بکـەن، ئـەوانیش هیـچیان لـە دەسـت نایـەتو دەڵـــێن: ﴿قَالَ ٱلَّذِينَ ٱسۡتَكۡبَرُوٓاْ إِنَّا كُلّٞ فِيهَآ إِنَّ ٱللَّهَ قَدۡ حَكَمَ بَيۡنَ ٱلۡعِبَادِ ﴿٤٨﴾﴾غافر، واتە: ئەوانـەی خـۆ بەزلگـرن گوتیـان: ئێمـە هـەموومان لـە دۆزەخـداینو خـوا حوکـمی لـەنێوان بەندەکانیـدا کـرد{و هیـچمان لەدەسـت نایـــەت}، وە حاشـایان لـــێ دەکـەنو یەخـــەیان لەبـەردا دادەدرِن، جـا ئـەوە بەڕاسـتی عیبـــرەتێکی گـەورەی تێدایـە بـۆ هـەموو ئەوانـەی غـەیری خـوا دەپەرسـتن، وە بـۆ هـەموو ئەوانـەی کـە بەرِێـی غـەیری ئیـسلامـدا دەرِۆنو بـەدوای رِێچکەو بیـردۆزەکان دەکەون، بەدوای رِیچکەی خـوارو پیـاوی بـێ بـار دەکەون، کە لە قیـامەتـێ ئـاوا یەخەیـان لەبەر دادەدرِنو حاشـایان لـێ دەکـەنو لەبـەریان رِادەکـەن، جا لـەو حـاڵەتەدا شـوێنکەوتووەکان هیـچیان پـێ نـامێنێ ئـەوە نەبـــێ کـــە وەك ئایەتەکـــە دەفـــەرموێ، دەڵـــێن: خۆزگـــە ئێمـــەش دەرفەتێکمـان لـێ هەڵبکـەوتایە، جارێك بووباینـە سـەرکردەو ئەوانـە بووبانـە شـوێن کەوتـەمانو، ئێمـــەش ئـــاوا حاشـــامان لـــێ کردبـان ! کـە بێگومـان ئـەوە خەیاڵ پـلاوو خۆزگـەو بریـایەو قەت بەرینەگـرتوەو قەتیش بەرناگـرێ.

مەسەلەی یازدەیەم: كە دەفەرموێ: ﴿ كَذَٰلِكَ يُرِيهِمُ ٱللَّهُ أَعۡمَٰلَهُمۡ حَسَرَٰتٍ عَلَيۡهِمۡ ﴾، ئاوا خوا كردەوەكانیان نیشان دەدا بۆ ئەوەی بۆیان ببێتە مایەی غەمو پەژارەوە، ئەوەی لێ وەردەگیرێ، كە لە قیامەتێ خوا كردەوەكان بۆ ئینسان بەرجەستە دەكات، چاك بن یان خراپ، كردەوەكانی بە بەرجەستەكراویی دەبینێ، ئەم مەسەلەیەش ئیعجازێكی زانسیی تێدایە، چونكە لە سەردەمێكدا كە قورئان هاتۆتە خوارێ، كەس نەیزانیوە كردەوەكان چۆن ڕۆژی دوایی بەرجەستە دەكرێنەوە؟ بەلاَم ئێستا هەر قسەو كردارێك بویسترێ تۆمار بكرێ، بە كامێرای ڤیدیۆ دەگیرێ، دوایی دەڵێن ئەوە تۆ نی؟ ناتوانی بڵێی نا، وەك دەزگا هەواڵگریی‌و جاسوسییەكان بەكاری دێنن، كامێرای شێراوە دادەنێن‌و هەموو حەرەكەو سەكەنەی ئەو كەسە تۆمار دەكرێ‌و دوایی كە حاشای كرد، دەڵێن: ئا ئەوە نیە تۆی؟! جا ئەوە لە چەند شوێنێك لە قورئاندا ئاماژەی پێدراوە، لێرە دەفەرموێ: ﴿ كَذَٰلِكَ يُرِيهِمُ ٱللَّهُ أَعۡمَٰلَهُمۡ حَسَرَٰتٍ عَلَيۡهِمۡ ﴾، واتە: ئاوا كردەوەكانیان دەخەینەوە بەرچاو، وە لە سووڕەتی (الكهف)دا دەفەرموێ: ﴿ ... وَوَجَدُواْ مَا عَمِلُواْ حَاضِرٗاۗ وَلَا يَظۡلِمُ رَبُّكَ أَحَدٗا ﴿٤٩﴾ ﴾، واتە: ئەوەی كردبوویان ئامادەبوو، بە ئامادەیی بینییان، وە لە سووڕەتی (الجاثیة)دا دەفەرموێ: ﴿ ... إِنَّا كُنَّا نَسۡتَنسِخُ مَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿٢٩﴾ ﴾، واتە: ئێمە نوسخە بەرداریمان لێكرد، فۆتۆكۆپییمان دەكرد ئەوەی ئێوە دەتانكرد. كەواتە: كردەوەكانمان فۆتۆكۆپی دەكرێن، دیارە ئەگەر ئینسان بتوانێ بە كامێرای ڤیدیۆ شت فۆتۆكۆپی بكات، دەبێ فریشتەكان كە خوا بەسەر ئێمەوە كردوونیە چاودێر، چ ئامێرێكی گەشەسەندوویان پێبێ، كە هەموو كردەوەو حەرەكەو سەكەنەی ئێمە تۆمار بكەن !! خوا بە لوتف كەرەمی خۆی سەربەرزی دنیاو دوا ڕۆژمان بكات، ئامین.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سی وچوارەم

پێناســەی ئەم دەرســە

ئـەم دەرســەمان لـە ئایـەتی (١٦٨ تـاکو ١٧٣) دەگرێتـە نێوخـۆی، واتـە: شـەش (٦) ئایەت، لەم شەش ئایەتەدا خوا ﷻ بانگی مرۆڤایەتی دەکاتو فەرمانیان پێدەکات کـە لـەوەی پێیـداون لـە ڕزقو بـژێوی حـەڵاڵو بـەتامو خـۆش بخـۆن، وە بـەدوای هەنگاوەکانی شـەیتان نەکـەون، وە دوایـی پێیـان دەفـەرموێ: کە شـەیتان جگە لە شـتی خـراپو نـاقوڵا بـەهیچ شـتێکی دیکـە فـەرمانیان پـێ ناکـات. دوایـی باسـی هەڵوێـستی کافرەکـان دەکـات کـە کاتێـك بـانگ دەکـرێن بـەدوای بەرنامـەی خـوا بکەون، پاساو بەوە دێننەوە کە ئەوان هـەر بـەدوای بـابو باپیـرانیان دەکـەون، جا خـوا ﷻ باس دەکات، کە ئایا ئەگەر بابو باپیـریان نەفامو نەزانیش بووبن، دەبـێ هەر بەدوایان بکەون؟! وە دوایی وێنەیـەك دێنێتـەوە بۆ ئەوانـەی بێبـڕوان، وە بـۆ کەسێك بانگیان دەکات، وەك چۆن ئینسان کە بانگـی ماڵاتو ئـاژەڵ دەکات، جگە لە دەنگ هیچیدیکە نـافامیو نایبیـستێ، ئـەوانیش بـەو شـێوەن، ئنجا دوایـی خـوا ﷻ بـۆ جـاری سـێیەم لـە سـوورەتی (البقـرة)دا مـسوڵمانان بـانگ دەکـات بـە ناوونیـشانی ئیمـانو فـەرمانیان پـێ دەکـات کـە لـەو ڕزقو بـژێوە پـاكو چـاكو بەلەزەتـانەی کە پێی داون، بخـۆنو سـوپاسگوزاریی بۆ خوا بکەن، ئەگـەر دەیانەوێ بەندایەتیی بۆ خـوا بێننـــەدی، وە پاشـان بۆیـان ڕووندەکاتـەوە کـە خـوا ﷻ جگـە لـە: مردارەوەبـووو خوێنو گۆشـتی بـەرازو ئـەوەی بـۆ غەیـری خـوا سـەربـڕابـێ، هیچی دیکەی لـێ قەدەغە نەکـردوون.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ كُلُواْ مِمَّا فِي ٱلۡأَرۡضِ حَلَٰلٗا طَيِّبٗا وَلَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِۚ إِنَّهُۥ لَكُمۡ عَدُوّٞ مُّبِينٌ ١٦٨ إِنَّمَا يَأۡمُرُكُم بِٱلسُّوٓءِ وَٱلۡفَحۡشَآءِ وَأَن تَقُولُواْ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعۡلَمُونَ ١٦٩﴾

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱتَّبِعُواْ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ قَالُواْ بَلْ نَتَّبِعُ مَآ أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ ءَابَآءَنَآۗ أَوَلَوْ كَانَ ءَابَآؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾ وَمَثَلُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ كَمَثَلِ ٱلَّذِى يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَآءً وَنِدَآءًۚ صُمٌّۢ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُلُواْ مِن طَيِّبَـٰتِ مَا رَزَقْنَـٰكُمْ وَٱشْكُرُواْ لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحْمَ ٱلْخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ بِهِۦ لِغَيْرِ ٱللَّهِۖ فَمَنِ ٱضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٧٣﴾ ﴾.

مانـای وشــە بە وشـــەی ئایەتەکـــان

((ئەی خەڵکینـە ! لە هەرچی (بژێوی)، حـەلاڵو خۆش هەیـە لـە زەویـدا بخۆن، وە شوێن پێی شەیتان هەڵمەگرن، دڵنیابن ئەو دوژمنێکی ئاشکراتانە ﴿١٦٨﴾ ئەو تەنیا بە شتی خراپو دزێو فەرمانتان پێدەکات، وە بەوە کە لەبارەی خـواوە شتێك بڵـێن کە نایزانن ﴿١٦٩﴾ وە ئەگەر پێیان بگوترێ: (واتە: بە کافرەکان) شـوێن ئـەوە بکـەون کە خوا ناردوویەتەخوار، دەڵێن: بەڵکو شوێن ئەوە دەکەوین کـە بـابو باپیـرانمان لەسـەری بینیوە، ئـەدی ئەگـەر بـابو باپیـرانیان هـیچ نـەفامنو ڕێـی ڕاسـتیـشیان نــەگرتبێ ؟! ﴿١٧٠﴾ وە وێنــەی ئەوانــە کــە بێبـــڕوان، وەك حــاڵی کەســێکە کــە لــە ئاژەڵێکەوە بخوڕێ، بێجگە لە بیستنی دەنگی داواکردنو بانگکردن هیچ حاڵی نابێ ! لاڵن، کەڕن، کـوێرن هیـچ نافـامن ﴿١٧١﴾ ئەی ئەوانـەی ئیمانتان هێناوە ! لەو خواردنە پاكو چاکانەی پێمانداون بخۆن، وە سوپاسی خوا بکەن ئەگەر بەڕاستی دەیپەرسـتن ﴿١٧٢﴾ بێگـومان (خوا) تەنیا مردارو خوێنو گۆشتی بەرازو سـەربڕاوی نـاوی غـەیری خوا لەسـەر هێنراوی، لێتان قەدەغە کردوە، هەر کەسێکیش تێگیـراو ناچار بوو، وە نە لەڕووی ئارەزووەوە نە زیاد لە پێویستی خـوارد، ئەوە گونـاهی ناگـاتێ (کە لـەو چوار قەدەغە کراوەش بخوات) بەڕاسـتی خوا لـێبوردەی بەخشـندەیە﴿١٧٣﴾)) .

شـیکردنـەوەی هەندێـك لە وشـەكان

(حَلَٰلًا): بە كوردی هەر دەڵێین: (حـەڵاڵ) واتـە: ڕەوا، (أَصْلُ الحَلِّ: حَلُّ العُقدَة) (حَل) لە كردنەوەی گرێوە هاتوە (وحَلَلْتُ: نزلْتُ) لە زمانی عارەبیدا دەڵێ: (وحَلَلْتُ في المَكَانِ الفُلاَنِيِّ)، واتە: لە فلان شوێن دابەزیم لەوێ (وَعَن حَلِّ العُقدَةِ: حَلَّ الشَّيءُ حَلاَلاً) لە كردنـەوەی گـرێ، حەڵاڵكـردن لـەوەوە هاتوە، وەك بڵێی حەڵاڵكراو، شتێكە كە گرێی قەدەغەكردنی لێ كراوەتەوە.

(طَيِّبًا): واتە: پاكو چاك، ئەوە مانا گشتییەكەیەتی، بەڵام جاری وا هەیە بە مانای خۆشو بەتام دێ، وە جاری وایە بە مانای ئینسانی ڕەوشت بەرز دێ، وە جاری وایە بە مانای زەوی بەپیتو پێز دێ، بەپێی ئەو سیاقانەی كە تێیاندا هاتوە، مانای دەگۆڕێ، (أَصْلُ الطَيِّبِ: مَا تَستَلِذُهُ النَّفسُ) (الطَيِّب) لە ڕیشەدا بریتیە لە هەرشتێك كە نەفسی ئینسان پێی خۆشبێو حەزی لێ بكات، بۆیە خوا ﷻ وشەی (طَّیّب)ی كردوە بە ئاوەڵناو بە سیفەت بۆ (كَلِم) ﴿... إِلَيْهِ يَصْعَدُ ٱلْكَلِمُ ٱلطَّيِّبُ ... ﴿١٠﴾﴾ فاطر، كە مەبەست پێی وشەی یەكتاپەرستیی (لاَ إلَه إلاَّ اللَّه)یە، وە وشەی (طَيِّب)ی كردوە بە سیفەت بۆ ڕزقی بەتامو چێژ ﴿كُلُوا۟ مِمَّا فِى ٱلْأَرْضِ حَلَٰلًا طَيِّبًا﴾، هەروەها بۆ ئافرەتانی داوێن پاكو بۆ پیاوانی داوێن پاك: ﴿... وَٱلطَّيِّبَٰتُ لِلطَّيِّبِينَ وَٱلطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَٰتِ ... ﴿٢٦﴾﴾ النور، هەروەها كردوویەتی بە وەسف بۆ جێگەو ڕێگەی خۆش: ﴿وَمَسَٰكِنَ طَيِّبَةً ... ﴿٧٢﴾﴾ الأعراف، هەروەها بۆ زەوی بەپیتو بەپێز: ﴿وَٱلْبَلَدُ ٱلطَّيِّبُ ... ﴿٥٨﴾﴾ الأعراف، وە بۆ ئەو ئیماندارانەی لە دواڕۆژدا دەچنە بەهەشت، كە فریشتەكان پێیان دەڵێن: ﴿... وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَٰمٌ

عَلَيۡكُمۡ طِبۡتُمۡ فَٱدۡخُلُوهَا خَٰلِدِينَ ﴿٧٣﴾ ﴾ الزمر، واتە: ئێوە پاكو چاكن، وە ئەو ئیماندارانەی کە فریشتەکان گیانیان دەکێشن: ﴿ ٱلَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمُ ٱدۡخُلُواْ ٱلۡجَنَّةَ بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿٣٢﴾ ﴾ النحل، چونکە بە پاك وچاكیی گیانیان تەسلیمی خوا دەکەنەوە.

(خُطُوَٰتِ): (الخُطوَة: مَرّةً مِن خَطى يَخْطو)، (خَطى) واتە: هەنگاوی نا (یخطو) هەنگاو دەنێ (خطوَة) بریتیە لەو هەنگاوەی ئینسان هەڵی دەهێنێت وە نێوان دوو پێیان، کە تۆ هەنگاو دەنێی مەسافەکەی نێوانی پێی دەڵێن: (خُطوَة)، ﴿ ...وَلَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِ ...﴿١٦٨﴾ ﴾البقرة، (أي: لا تتبعوُه)، واتە: بە شوێن شەیتاندا مەڕۆنو، بەدوای شەیتان مەکەون.

(بِٱلسُّوٓءِ): (السوءُ: كُلُّ مَايَغُمُّ الإنسَانَ مِنَ الأمُورِ الدُّنيَويّة والأُخْرَويَةِ، ومِنَ الأحْوَالِ النَّفْسِيَّةِ والبَدَنيَّةَ ... إلخ)، واتە: (سوءُ) هەر شتێکە کە ئینسان پێی خەفەتباربێو پێی نارەحەت بێ لە کاروباری دنیاییو دوارۆژیی، وە لە حاڵەتی دەروونییو لە حاڵەتی جەستەیی ... هتد.

(وَٱلۡفَحۡشَآءِ): (الفُحْشُ والفَحْشَاءُ والفَاحِشَة: مَاعَظُمَ قُبْحُهُ مِنَ الأفْعَالِ والأقْوَالِ...)، وشەی: (الفُحْشُ والفَحْشَاءُ والفَاحِشَةَ) هەرسێکی، هەرشتێکە کە زۆر ناشیرین بێ لە قسەو کردەوە، هەر کردەوەیەك یان قسەیەکی زۆر ناشیرینو ناقۆڵاو دزێو، پێی دەگوترێ: (الفُحْشُ) یان (الفَحْشَاءُ) یان (الفَاحِشَة)، بۆیەش بە زینا دەگوترێ (الفَاحِشَة) لەبەر ئەوەی کردەوەیەکی زۆر ناقۆڵایە، هەروەها ڕژدییو چرووکیی کە خوا دەفەرموێ: شەیتان فەرمانتان پێدەکات بە (الفَحْشَاءُ) بە ڕژدییو چرووکیی، وەك لە سووڕەتی (البقرة)دا هاتوە.

(أَلْفَيْنَا): (أي: وَجَـدْنَا) واتـە: بینیمـــان، وەك دەفـەرموێ: ﴿... وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا ٱلْبَابِ... ﴿٢٥﴾﴾ یوسـف، واتـە: یوسـفو ئـەو ئافرەتـەی کـە داوای لێکـرد کـاری خـراپی لەگەڵ بکات، کاتێك کە چوونە دەر لـە مـاڵ، لە دەرگا تووشـی گەورەی ئافرەتەکـە بوون، واتە: تووشی مێردەکـەی بوون.

(يَنْعِقُ): (النَعْـق: صَـوْت الرَّاعِـي)، واتە: دەنگی شـوان یان گـاوان کە لە وڵاخێکەوە یـان ئاژەڵێکـەوە دەخوڕێ، دەگوترێ: (نَعَـقَ ، يَنعِقُ) بانگی کرد، تێوەی خـوڕی، تێوی دەخـوڕێ.

(وَمَآ أُهِـلَّ بِهِۦ لِغَيْرِ ٱللَّهِ): (الإهِــلالُ: رَفــعُ الــصَّوْتِ)، (أَهَــلَّ): واتـــە دەنگـــی بەرزکردەوە، لـەوەوە هــاتوە کـە کــاتی خـۆی مـانگی یـەك شـەوە (هِـلاَل)یـان بینیـوە، گـوتوویانە: (هَـذَا هِـلاَلٌ) لـەوەوە بەهـەر دەنـگ بەرزکردنەوەیـەکیان گوتـوە: (إهْـلاَل)، ﴿وَمَآ أُهِـلَّ بِهِۦ لِغَيْرِ ٱللَّهِ﴾، واتـە: شـتێك کـە دەنگـی پـێ بەرزکـرابێتـەوەو کـاتێ کە سـەربڕاوە، ناوی غەیری خوای لەسـەر هاتبێ.

(ٱضْطُرَّ): واتـە: ناچـار کـراوە، (الإضْـطِرَارُ: حَمـلُ الإنـسَانِ عَلَـى مَـا يَـضـرُّهُ سـواءً كَـانَ بـسَبَـب خَـارجٍ أو دَاخِـلٍ)، (إضْـطِرَار) بریتیـە لـەوەی کـە ئینـسـان شـتێك بکات کە پێی ناخۆشـبێ، چ بە هۆیـەکی دەرەکیی وەك: لێـدان، ترسـاندن، یان بە هۆیەکی نێوەخۆیـی ناچار بکرێ، وەك: تێنوێـتی، برسـیەتی، کـەم خـەویی، تینـی بۆ بێـنـێ ئـەوەش هەر پێی دەگوترێ (إضْـطِـرَارُ).

(غَيْرَ بَاغٍ): واتـە: بـە ئـارەزووەوە نـەبێو داوای ئـارەزووو لـەزەت نـەکات لـەو شـتە قەدەغـەکـراوەدا، کە دەیخـوات.

(وَلَا عَادٍ): (العَــدْوُ: التَّجَــاوُزُ ومُنَــافَاةُ الإلْتِئـَــام) لـــە ســـنووریش تێنەپـــەڕێنێ، حەســـەنی بەســـریی (ڕەحمـــەتی خـــوای لێبـــێ)، ﴿غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ﴾، وا پێناسـە کردوە دەڵێ: (غَيـرَ متناول لِلّـذَّة ولاَ متَجَاوز سد الجُـوعَة) ئەوەیە کە

لەبەر ئارەزوومەندیی ئەو چوار قەدەغەكراوە (مردارەوەبووو خوێنو گۆشتی بەرازو بۆ غەیری خوا سەربڕاو) نەخوات، لەبەر ئەوەی كە ئارەزووی لێیە، وە كە خواردیشی لەو ئەندازەیەی كە پشتی پێوە ڕادەوەستێو برسیەتی پێ دەشكێ، لەو ئەندازەیە تێنەپەڕێنێ.

هــۆی هاتنە خــوارەوەی ئایەتەكــان

هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەیەی، كە دەفەرموێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ كُلُوا۟ مِمَّا فِى ٱلْأَرْضِ حَلَـٰلًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا۟ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَـٰنِ ۚ إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴾، {(قَالَ الكَلبي (عَن أبي صَالح): نَزَلَتْ في ثَقِيف، وَخُزَاعَةَ، وَعَامر بن صَعْصَعَةَ حَرَّموا عَلَى أَنفُسِهِم مِنَ الحَرْث والأنعَام، وَحَرَّمُوا البَحِيرَةَ والسَائبَةَ والوَصِيلَةَ والحَامِيَ) (أسباب النزول للنيسابوري، ص: (٣٢)}، واتە: كەلبیی دەڵێ: ئەم ئایەتە هاتە خوار دەربارەی (ثَقِيف، وَخُزَاعَةَ، وَعَامر بن صَعْصَعَةَ) كە سێ تیرە بوون لە تیرەو هۆزەكانی عەرەب، كۆمەڵێ شتیان لە خۆیان قەدەغە كردبوو لە كشتوكاڵو ئاژەڵ، وە چوار جۆرە ئاژەڵیان لە خۆیان قەدەغە كردبوو كە بریتین لە: (بَحِيرَةَ وسَائبَةَ ووَصِيلَةَ وحَامِي)، كە لە دەرسەكانی داهاتوودا ئەگەر خوا تەمەن بدا باسیان دەكەین، لەوبارەوە ئەم ئایەتە هاتە خوارێ كە دەفەرموێ: ئەی خەڵكینە! لەوەی كە حەڵاڵەو پاكو چاكە بخۆن، وە بەدوای هەنگاوەكانی شەیتان مەكەون (هەر بە ئارەزووی خۆتان هەندێ شتان لە خۆتان حەرام بكەن، ئەوە شوێن شەیتان كەوتنە، یاخود شتێك كە خوا حەرامی كردوە بۆ خۆتانی ڕەوا مەكەن، یان شتی پیسو زیانبەخش مەخۆن).

مانـــای گـشــتی ئایەتەکـــان

خوا ﷻ پاش ئەوەی لە ئایەتەکانی ڕابردوودا باسی پەرستـــراوێتی خـۆی کـرد، کە تـەنیا ئـەو پەرستـــراوە، وە دوای ئـەوەی باسـی پەروەردگـارێتی خـۆی کـرد، وە پاشان باسی سـەرەنجامی ئەوانەی کرد لە غـەیری خـوا دەپەرسـتن‌و، غـەیری خـــوا بە پەروەردگاری خۆیان دەزانـن، کـە لـە دواڕۆژدا تووشـی چ سـەرەنجامێکی ڕەش‌و تاریـــك‌و خـــراپ دەبـــن، ئـنجـــا وەك پەروەردگـــارو بەدیهێنـــەری ئـــەو خەڵکـــە فەرمانیـان پـێ دەکـات کـە ئـەو سـفرەیەی کـە بـۆی ڕازاندوونـەوە لـە زەوی‌و ئـەو هـەموو ڕزق‌و ڕۆزییـە حـەڵاڵ‌و پـاك‌و چاکـانەی لەسـەرن، لێـی بخـۆن. ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ كُلُوا۟ مِمَّا فِى ٱلْأَرْضِ حَلَـٰلًا طَيِّبًا﴾، ئـەی خەڵکینـــە! لـەوەی لـە زەوی دایـە هەرچی لە زەوی دایە مادام حەڵاڵ‌و خۆش‌و بەتام (طَيِّب) بێ، لێی بخۆن، حـەڵاڵ واتـە: بەشـێوەیەکی ناشـەرعیی دەسـتتان نەکـەوتبێ‌و، (طَيِّب) واتـــە: لـــە زاتـی خۆیدا پـاك‌و چاك‌و خۆشـبێ‌و سـوودبەخش بـێ‌و زیانبـەخش نـەبێ ﴿وَلَا تَتَّبِعُوا۟ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَـٰنِ ۚ إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ﴾، وە بـــەدوای هەنگـــاوەکانی شــــەیتان مەکەون، کە لەخـۆوە شتێك لە خۆتـان قەدەغـە بکـەن، هـەر بـە بیــرکردنەوەیەکی ئەفسـانەو شـوێنکەوتنی کوێرانـەی پێشـینانتان، شـتێکی چـاك‌و پـاك لەخۆتــــان قەدەغە بکـەن، ئەوە شـوێن پـێ شـەیتان هەڵگرتنە، هەروەها شـتێکیش کە خوا بە حەڕامی دانـــاوەو پیس‌و زیان بەخشـــە، دیسـان بـەهۆی شـوێن کـەوتنی شـەیتانەوە بۆ خۆتانی حەڵاڵ مەکـەن، وەك گۆشتی بەرازو خوێن‌و مردارەوەبووو ناوی غەیری خوا لەسـەر هێنـراو، لەکـاتی سـەربڕاندا، ﴿إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ﴾، بێگومان شەیتان بـۆ ئێـوە دوژمنێکـی ئاشــکرایە، واتـــە: هـەم دوژمنـە، هـەم دوژمنایەتییەکـەشی ئاشـکرایە، چونکە جاری وایە تۆ کەسێك دوژمنایەتییت دەکات، بەڵام بە پەنهانیـی، شـەیتان دوژمنایەتییمان دەکـات، بە ئاشـکراو بێ پێـچو پەنـا کە ئەوە دیارە خـۆی

گوتوویەتی: خوایە بمهێڵەوە تا قیامەتێ ﴿... لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٢﴾﴾الإسراء، واتە: ئەگەر بمهێڵیەوە تا ڕۆژی قیامەتێ، جگە لە کەمێك ئەگەرنا وەچەی ئادەم وا لێدەکەم کە هیچی بەقسەی تۆ نەکات، مانای وایە ئەوە گەورەترین دوژمنایەتییە، ئنجا دوژمنایەتییەکەشی ئاشکرایەو بۆخۆی ڕایگەیاندوە، واتە: شەیتان ئیعلانی جەنگی لەگەڵ ئێوەدا کردوەو ئیعلانی دوژمنایەتیی لەگەڵ ئێوەدا کردوە، ئێوەش سەنگەری لێبگرن‌و بەدوای مەکەون‌و بە قسەی مەکەن‌و، بەدوای هەنگاوەکانی مەکەون، ئنجا ئایا ئەگەر بەدوای شەیتان بکەوین چیمان بۆ دەکات؟ دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا يَأْمُرُكُم بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَن تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾، (إِنَّمَا) وەك پێشتر گوتوومانە: ئامرازی چەسپاندن‌و کورت هەڵهێنانە (أداة الحصر والإثبات) دەچێتە سەر هەرشتێك، حوکمەکەی بۆ دەچەسپێنێ، وە لەوێشدا کورتی هەڵدێنێ ﴿إِنَّمَا يَأْمُرُكُم بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ﴾، بێگومان شەیتان تەنیا فەرمانتان پێدەکات بە شتی خراپ، وە بە شتی دزێوو ناقۆلا، ﴿وَأَن تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾، وە فەرمانتان بەوە پێدەکات لەبارەی خواوە شتێك بڵێن کە زانیارییتان پێی نیە، لەخۆوە ناوێك لە خوا هەڵدەن‌و سیفەتێکی بۆ بەکاربێنن، یان بەشێوەیەك بیپەرستن هاوبەشی بۆ پەیدابکەن، یاخود هەر لە خۆوە بەناوی خواوە بڵێن: فلانە شتە حەڵاڵە یان حەرامە، ئەوە هەمووی پیلان‌و فێڵی شەیتان‌و وەسوەسەی شەیتانە، کەواتە: ئەوەی شەیتان لێمانی دەوێ: قسەی خراپ‌و کردەوەی خراپ‌و بیرکردنەوەی خراپ‌و، قسەی ناشیرین‌و کردەوەی ناشیرین‌و هەڵوێستی ناشیرینە، وە ئەوە کە شتێك بەناوی خوا بڵێن کە ڕاست نیەو زانیارییمان لەبارەیەوە نیە کە خوا وایفەرمووە. ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ﴾، ئنجا باسی شوێن کەوتووانی شەیتان دەکات‌و دەفەرموێ: وە ئەگەر پێیان بگوترێ: بەدوای ئەوە بکەون کە خوا

ناردوویەتە خوار، کافرەکان، کۆمەڵی شەیتانو پەیڕەوانی شەیتانو شوێنکەوتووانی شەیتان، ئەگەر پێیان بگوترێ: بەدوای ئەوە بکەون کە خوا ناردوویەتە خوار واتە: کتێبو بەرنامەی خوا، ﴿قَالُواْ بَلْ نَتَّبِعُ مَآ أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ ءَابَآءَنَآ﴾، دەڵێن: بەڵکو ئێمە بەدوای ئەوە دەکەوین کە بابو باپیرانی خۆمانمان لەسەر بینیوە. واتە: بەدوای شتێك دەکەوین کە بابو باپیرانمان، پێشینانمان لەسەری ڕۆیشتوون، خوا ﷻ پرسیارێکیان لێ دەکات کە وەڵامەکەی لەنێوخۆی دایەو ئەوە پێی دەگوترێ: (الإستفهام الإنكاري)، واتە: پرسیارکردنێکی نکوولێی لێکەرانە، ﴿أَوَلَوْ كَانَ ءَابَآؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ﴾، دەفەرموێ: ئەدی ئەگەر بابو باپیرانیانیشیان لەسەر نەفامیی بووبن، وە ڕێی ڕاستیان نەگرتبێ؟ واتە: هەر بەدوایان دەکەون ئەگەر نەفامو نەزانیش بوون؟! لێرەدا ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە تۆ ئەگەر بە دوای بابو باپیرانت بکەوی لەسەر شتی چاك، باشە، بەڵام لەسەر شتی غەڵەتو پەڵەت، ئەوان کە بۆخۆیان بەهەڵەداچوون، تۆ بۆچی ڕیشی خۆت لە مست کەسێك دەنێی، کە بۆخۆی بەڕێیە نازانێ؟ بۆخۆی چاکی نەکردوە تا تۆ فێری چاکە بکات؟ ئنجا خوا ﷻ وێنەیەکیان بۆ دێنێتەوەو وێنایان دەکات لە دیمەنێکدا: ﴿وَمَثَلُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ كَمَثَلِ ٱلَّذِى يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَآءً وَنِدَآءً﴾، وە وێنەی ئەوانەی بێبڕوان، وەك وێنەی کەسێك وایە کە لە ئاژەڵێکەوە دەخوڕێ، کە جگە لە داواکردنو بانگکردن، واتە: جگە لە دەنگەکە هیچی دیکە حاڵی نابێ، ﴿صُمٌّۢ بُكْمٌ عُمْىٌ﴾، ئەو بێبڕوایانە کەڕن لاڵن کوێرن. (صُمٌّ) کۆی (أصَم)ە، واتە: کەڕ. (بُكْمٌ) کۆی (أبکم)ە، واتە: لاڵ، (عُمْىٌ) کۆی (أعمَى)یە واتە: کوێر ﴿فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾، بۆیە نافامن، کەسێك نەبیستێو نەبینێو ئنجا زمانێکی فەصیحی نەبێ قسە لەگەڵ خەڵکیدا بکات، بە تەئکید لە بێعەقڵیی و نەفامییدا دەمێنێتەوە، ئنجا دوای ئەوە خوای پەروەردگار بانگی مرۆڤایەتی کرد بەگشتی،

دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ئەمجارە بانگی ئیمانداران دەکات بەتایبەت، ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە ! ﴿ كُلُواْ مِن طَيِّبَـٰتِ مَا رَزَقْنَـٰكُمْ وَٱشْكُرُواْ لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴾، لەو ڕۆزییە پاك‌و چاك‌و بەلەزەت‌و خۆشانە بخۆن کە پێمانداون، وە سوپاسی خوا بکەن، ئەگەر بەڕاستی ئەو دەپەرستن ، ئنجا بۆیان ڕووندەکاتەوە کە چی لێ قەدەغەکردوون بۆئەوەی هەر کەسێ ڕاست بۆوە لەخۆڕا بازنەی قەدەغەکراوەکان فراوان نەکات، چونکە خوا زۆری پێ ناخۆشە ئەو شتانەی کە بۆ بەندەکانی خوڵقاندوون‌و بۆی موباح کردوون، وە هیچ زەرەرو زیانێکیان لێ نادات، یەکێ هەر لەخۆوە لە بەندەکانی حەرامیان بکات، هەروەك چۆنی پێ ناخۆشە ئەو شتانەی کە لێی قەدەغە کردوون، یەکێك بێ لەخۆڕا بۆیان ڕەوا (حلال) بکات، کە زیانیشی تێدایە بۆیان، دیسان ئەگەر شتێکیش کە حەڵاڵی کردوەو موباحی کردوە، یەکێك بەناوی دینەوە بە بیانووی تەقواوەبێ لێیان قەدەغە بکات، زۆری پێ ناخۆشە، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحْمَ ٱلْخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ بِهِۦ لِغَيْرِ ٱللَّهِ ﴾، بێگومان خوا تەنیا مرداری لێ قەدەغە کردوون، وە خوێن، وە گۆشتی بەراز، وە ئەوەی دەنگی لەسەر بەرزکرابێتەوە بۆ غەیری خوا، واتە: ناوی غەیری خوای لەسەر هاتبێ‌و بۆ غەیری خوا سەربڕابێ، هەر ئەو چوارەی لێ قەدەغە کردوون، ئنجا ئەو چوارەش ﴿ فَمَنِ ٱضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ ﴾، کەسێك سەغڵەت کرا ناچار بوو بە مەرجێك بە ئارەزووەوە نەبێ، لەبەر ئارەزوو لێبوون لەو شتە قەدەغە کراوانە نەخوات، وە لە ئەندازەی پێویستیش تێنەپەڕێنێ، ﴿ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ ﴾، ئەوە بەنسبەت ئەو چوارانەشەوە دیسان گوناهبار نابێ، ئەگەر لەکاتی ناچاریی‌و تێکگیراوییدا لێیان بخوات ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، بێگومان خوا لێبوردەی بەخشندەیە.

چەنـد مەسـەلەیەکـی گرنـگ

مەسـەلەی یەکـەم: کـە خـوا پـەروەردگار دەفـەرموێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ كُلُواْ مِمَّا فِى ٱلْأَرْضِ حَلَـٰلًا طَيِّبًا﴾، لێی وەردەگیـرێ کە هەرچی لە زەوی دایـە، لـەو ڕزق‌و ڕۆزییانەی کە پەیدا دەبن هەمووی موباح‌و ڕەوایە، بە دوو مەرج:

١- بەرێیـەکی حـەڵاڵ بەدەسـت هاتبـێ لـە ڕووی شـەرعییەوە، بـەدزیی نەبـێ، بـە غەصب نەبێ، بە فـرت‌وفێـڵ نەبـێ، ئەوە لە ڕووە شەرعییەکەیەوە.

٢- لە ڕووی تەندروسـتییشـەوە، پـاك‌و چـاك‌و بەلـەزەت‌و خۆشـبێ‌و بەسـوودبێ بۆ جەسـتەو زیـانی نەبێت.

مەسـەلەی دووەم: بنـچینە ڕەوایـی یـە لـە شتەکـاندا، وەك زانایـان گوتـوویانە: (الأَصْلُ في الأَشْيَاءِ الإبَاحَة) بنچینە لە شـتەکاندا بریتیـە لـە ڕەوایـی، هەموو شـتێك ڕەوایـە مەگـەر بەڵگـە هـەبێ لەسـەر ئـەوەی کـە فـلانە شـتە، شـەرع هەڵیـواردوەو، جیای کـردۆتەوەو، قەدەغـەی کردوە.

مەسـەلەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَـٰنِ﴾، ئـەوەی لـێ وەردەگیـرێ کـە شـەیتان دوو شـتان دەکـات یـان ئـەوەتا شـتێك کـە خـوا بـۆ بەنـدەکانی ڕەوای کـردوە، لێیـان قەدەغـەدەکات، یـان ئـەوەتا خـوا شـتێك کـە لـە بەندەکانی قەدەغـەکردوە لەبـەر ئـەوەی زیانیـان لێدەدا، دێنێـت لـە بەرچاویان شیرین دەکات‌و جوانی دەکات بۆ ئەوەی بەکاری بێـنن، لـە حاڵێکدا کە خـوا لێـی قەدەغـەکردوون، واتـە: شـەیتان لـە بـواری خواردنەکانـدا دوو شـتان دەکـات: هەرکەسێك بـەدوای هـەنگاوەکانی بکـەوێ، یـان ئـەوەتا شـتێك کـە خـوا حەڵاڵـی کـردوەو ڕەوای کـردوە، لە خۆی قەدەغەی دەکـات، یـان ئـەوەتا شـتێك کـە خـوا لـێی قەدەغەکردوە بۆ خـۆی موبـاحی دەکـات‌و ڕەوای دەکات، کـە لـە هـەردووك حـاڵاندا گوناحبار دەبێ‌و زەرەرمەندیش دەبـێ، بەنسـبەت لای خواو بۆ قیـامەت گونـاحبـارەو، بۆ دنیایەش زەرەرمەند دەبێت، چونکە بـە تەئکـید هـەر شـتێك

کە خوا قەدەغــەی کردوە دیارە زیانی تێدایە، زیـانی بۆ عـەقڵو بۆ ڕووحو بۆ جەستە، لە هەموو ڕوویێکەوە زیانی تێدایەو ئەگەر بەکاری بێنــێ لێی تووشی زەرەر دەبــێ، وە شـتێکیش کـە خـوا حەڵاڵـی کـردوە، دیـارە سـوودی تێدایــەو وەختــێ لــە خـۆتی دەگریــەوەو، لــە خـۆتی قەدەغەدەکەی مانـای وایــە خـۆت مەحــرووم کـردوە لـە خێرێـك کە خـوا دروسـتی کـردوە لـێی بەهرەمەنـدبی، ئەگەر بەکـاری بهێنــی.

مەسـەلەی چوارەم: کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا يَأْمُرُكُم بِٱلسُّوٓءِ وَٱلْفَحْشَآءِ وَأَن تَقُولُواْ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴾، ئەمە ئـەوەی لـێ وەردەگیــرێ کە هەرکەسێك بـەدوای شـەیتان کـەوت، جگـە لـە قـسـەی خـراپو کـردەوەی خـراپو، جگـە لـە قـسـە ناشیــرینو کــردەوەی ناشیــرین، وە جگـە لـەوە کـە شـتانێك بڵــێ، کـە خـوا نـەیفـەرمووبن، جگـە لەوە ڕێی لە هیچیدیکـە ناکـەوێ، وە لە واقیعدا هەر وایە تەماشا بکەن: ئەوانەی کـە بـەدوای شـەریعەت ناکـەون هەمیـشــە بـەشو نـسیبیان بریتیـە لـە قـسـەی خــراپو قــسـەی ناشیـــرینو کــردەوەی ناشیـــرین وە مامەڵـەکردنێکی نەزانانەو نەفامانە لەگەڵ خوای پەروەردگارو بەندەکـانیدا.

مەسـەلەی پێنجەم: یـەکێك لـە ڕەوشـتە بنـچینەییەکانی ئەهلـی کوفر بریتیـە لـە لاساییکردنەوەی کوێرانەی پێشینان، بۆیە زانایانی ئیسلام گوتوویانـە: مـسوڵمان دەبـێ زۆر ئاگـای لێبــێ، هەمیـشە لـە دینداریـیداو بـە تایبـەتی لـە مەسـەلەی ئیمـانو عەقیــدەدا، نابــێ لاسـایی کـەس بکاتــەوەو دروســت نیـە لاســاکەرەوە (مُقَلِّـد) بێت، بەڵکو دەبێـت بـۆ خـۆی هەوڵــبداو تێبگــاتو شـارەزا بـێ، وە لـە بواری فیقهیـیو ئەحکـامی کردەوەییشدا دەبێ لەویـشدا بـەپێی توانا هەوڵبـدا بزانــێ خــوا ئـەو شـتەی چۆن حــەلاڵ کـردوەو یـان بۆچـی حـەڕامی کـردوە؟ هەوڵـبدا بۆخۆی لێی تێبگـات، ئەوەی نەیتوانی، ئنجـا لە زانایان بپرسـێ، بۆیـە لاساییکـردنەوە (تقلـید) لـە ئیـسـلامدا شـتێکی خراپـە، چونکە عـادەتی کـافرو خوا نەناسانە، وە لەڕاسـتیدا ئـەم ئایەتـە ئەوەشـی لێوەردەگیــرێ، کـە ئینـسانی مـسوڵمانو دینـدار بـەوە لـە خـەڵکی دیکـە جیادەکرێتـەوە، کـە عـەقڵی خـۆی

بەکاردێنی، بەڵام خەڵکی دیکە بە زۆری وایە وەك مەڕ دەکەونە دوای یەك و سەر لە دوو یەك دەنێن و ئەهلی تەقلیدن، ئەهلی کوفر بەزۆری وان.

مەسەلەی شەشەم: خوا لە باسی شوێن کەوتن و تەقلیدکردنی و کوێرانەی باب و باپیرانیاندا دەفەرموێ: ﴿أَوَلَوْ كَانَ ءَابَآؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴾، ئایا ئەگەر باب و باپیرانیشیان هیچیان نەفامیبێ، وە بە ڕێشیان نەزانیبێ، هەر بەدوایان دەکەون؟! ئەمەش ئەوەی لێوەردەگیرێ، کە پێشینانی صالح و عاقڵ و ڕێی ڕاستگرتوو، ئەگەر ئینسان بیانکاتە سەر مەشق زۆر باشە، بەڵام بەبیانووی ئەوەی کە پێشینان باب و باپیرانی تۆن، بێنی هەر بەدوایان بکەوی، بێ ئەوەی کە بە ڕێی ڕاستیشیان زانیبێ و، بەبێ ئەوەی کە شتەکەیان مەعقووڵ و چاك بێت، ئەوە بە تەئکید شتێکی هەڵە و خراپە.

مەسەلەی حەوتەم: کە خوا ﷻ بانگی ئیمانداران دەکات دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ كُلُوا۟ مِن طَيِّبَـٰتِ مَا رَزَقْنَـٰكُمْ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! لەو بژیوە پاك و چاکانەی پێمان داون بخۆن، بۆچی وشەی حەڵاڵی بەکارنەهێناوە ؟ چونکە ئیمانداران بنچینە وایە کە غەیری حەڵاڵ ناخۆن، ئەدی بۆچی وشەی (طَيِّبَات)ی بەکارهێناوە ؟ واتە: ئەو شتانەی کە سوودبەخشن و بەتام و چێژن؟ چونکە لێرەدا وەك نیعمەتێك خوای پەروەردگار دەیخاتە بەرچاویان، کە ئەو ڕزق و ڕۆزییە بەتام و بەلەزەتانەی، وەك نیعمەتێك خوا پێی داون، لێیان بخۆن و بەهرەمەندبن ﴿وَٱشْكُرُوا۟ لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴾، واتە: وە ئەگەر بەڕاستی خوا دەپەرستن سوپاسگوزاری بن لەسەر چاکە و نیعمەتەکانی.

مەسەلەی هەشتەم: کە خوای بەخشەر دەفەرموێ: ﴿وَٱشْكُرُوا۟ لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴾، واتە: سوپاسی خوا بکەن، ئەگەر بەڕاستی ئەو

دەپەرستن‌و، ئەگەر تەنیا ئەو دەپەرستن، ئەمە ئەوەی لێوەردەگیرێ کە طاعەت‌و خوا پەرستیی وا لە ئینسان دەکات سوپاسگوزاربێ، یاخود بەهۆی سوپاسگوزارییەوە ئینسان دەبێتە خواپەرست، وە لەڕاستیدا ئەو دوو شتە شوکرو عیبادەت هەردووکیان تێکهەڵکێشن، چونکە کەسێك بەڕاستی خواپەرست بێ، خواپەرستێتی پاڵی پێوە دەنێ کە سوپاسگوزاربێ بۆ خواو سپڵەو بێ نمەك‌و بێ وەفا نەبێ، وە کەسێکیش بیەوێ سوپاسگوزاربێ بۆ خوا، دەبێ خواپەرستیی‌و بەندایەتیی بۆ خوا بکات.

مەسەلەی نۆیەم: کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَيۡتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحۡمَ ٱلۡخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ بِهِۦ لِغَيۡرِ ٱللَّهِۖ فَمَنِ ٱضۡطُرَّ غَيۡرَ بَاغٖ وَلَا عَادٖ فَلَآ إِثۡمَ عَلَيۡهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٌ﴾، ئەم ئایەتە لە چوار شوێنی قورئاندا هاتوە شوێنی یەکەمیان ئەم ئایەتەیە، شوێنی دووەمیان لە سووڕەتی (الأنعام) ئایەتی (١٤٥) دایە، دەفەرموێ: ﴿قُل لَّآ أَجِدُ فِي مَآ أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَىٰ طَاعِمٖ يَطۡعَمُهُۥٓ إِلَّآ أَن يَكُونَ مَيۡتَةً أَوۡ دَمٗا مَّسۡفُوحًا أَوۡ لَحۡمَ خِنزِيرٖ فَإِنَّهُۥ رِجۡسٌ أَوۡ فِسۡقًا أُهِلَّ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ بِهِۦۚ فَمَنِ ٱضۡطُرَّ غَيۡرَ بَاغٖ وَلَا عَادٖ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ﴾، کە هەمان شێوەی ئێرەی هەیە لەگەڵ هەندێ جیاوازی، شوێنی سێیەم لە سووڕەتی (النحل) ئایەتی (١١٥) دایە، کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَيۡتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحۡمَ ٱلۡخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ بِهِۦۖ فَمَنِ ٱضۡطُرَّ غَيۡرَ بَاغٖ وَلَا عَادٖ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ﴾، وە شوێنی چوارەمیش لە سووڕەتی (المائدة) ئایەتی ژمارە (٣) دایە، کە دەفەرموێ: ﴿حُرِّمَتۡ عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَيۡتَةُ وَٱلدَّمُ وَلَحۡمُ ٱلۡخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ بِهِۦ ...﴾، ئنجا دوایی چەند شتێکی دیکە دەفەرموێ کە هەموویان دەچنە نێو بازنەی مردارەوە بووەوە، کەواتە: ئەو مەسەلەیە مەسەلەیەکی گرنگەو

خـوا ﷻ یـەك شـت لە چوار شوێنی قورئان، لە دوو ئایەتی مەككـەیی، لەگــەڵ دوو ئایـەتی مەدینەییدا باس بكات، دیـارە شـتێكی گەورەیـەو هەرواشـە، چونكە بەشـێكی زۆری لادان (إنحـراف) لـە ژیـانی بەشـەردا لـە مەسـەلەی خـواردن‌و خواردنـەوە دایـە، وە زۆر لـە نەخۆشـیی‌و بـەڵاو گرفتـاریی، بـەهۆی خـواردن‌و خواردنـەوەی حـەڕام‌و پیـسەوە پەیـدا دەبـن، بەڵـكو زۆر كێـشـەو گرفتـاریی سیاسی‌و كۆمەڵایـەتی بـەهۆی خـواردن‌و خواردنـەوەوە پەیـدا دەبـن، ئێـستا ئـەو هەموو هـەراو كێشـەیەی لەنێو بەشەردا هەیە لەسـەر چییە؟ زۆربـەی هۆكـاری ئـابووری هەیـەو لەسـەر خـواردن‌و خواردنـەوەو ئەوانەیـە، بۆیـە دیـاریكردنی حـەڕام‌و حـەڵاڵ، دیاریكـردنی ئـەو شـتانەی كە خـوا بـە ڕەوای دانـاون ئینـسان لێیـان بەهرەمەنـد بـێ، وە ئـەو شـتانەی كـە خـوا قەدەغـەی كـردوون، ئـەوە بەڕاسـتی مەسـەلەیەكی گرنگە، بۆیە خـوا ﷻ بەپێی سیاقی ئەو ئایەتانـەی كە تیایاندا دووبارە بوونەتەوە، لە هەموو ئەو شـوێنانەدا بـە پێویـستی زانیـوە كـە ئـەم مەسـەلەیە لـەو چـوار ئایەتـە بـەپێزەدا دووبـارە بكرێتـەوە، ئێمـەش لێـرە هەوڵـدەدەیـن توێژینەوەیەكی تاڕاددەیـەك تێـرو تەسـەلێ لەبارەوە بكەین، تاكو لە شـوێنەكانی دیكـەدا دووبـارەی نەكەینـەوە، هەڵبـەتە لەگەڵ كورتكـردنەوەو گوشـیندا، دەڵێیـن : توێـژەرەوانی قورئـان وە شەرعـزانان بەگشتی دەربـارەی ئـەم ئایەتـە كـە دەفـەرموێ: ﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحْمَ ٱلْخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ بِهِۦ لِغَيْرِ ٱللَّهِ ﴾، لێـرە كـە دەفـەرموێ: ﴿ بِهِۦ لِغَيْرِ ٱللَّهِ ﴾، وە لـە سـێ شـوێنەكانی دیكـەدا دەفـەرموێ: ﴿ لِغَيْرِ ٱللَّهِ بِهِۦ ﴾، لێـرە ڕاناوەكـەی پـێش خستوەو، لـەوێ لە هەر سـێ شوێنەكـاندا دوای خـستوە، ئـەم ڕسـتە قورئانییـە دەفـەرموێ: بێگومـان خـوا تـەنیا مـردارو خـوێن‌و گۆشـتی بـەرازو سـەربڕاو بـۆ غـەیری خـوای لـێ قەدەغـەكردوون، دیـارە وشـەی: ﴿ إِنَّمَا ﴾، ئـامڕازی چەسپاندن‌و كورت هەڵهێنانـە (أداة الحصر والإثبات) واتـە خـوا ﷻ جگە لـەو چوارە هیچ شتێكی دیكەی لـێ قەدەغـە نـەكردووین لـە خواردنەكـان، جا ئایـا

ئەمە چۆنە؟ لە حاڵێکدا کە لە هەندێك لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەر ﷺدا هاتوە، کە هەر دڕندەیەکی کەڵبەدار، وە هەر پەڕەورێکی چڕنووکدار، واتە: ئەوەی کە کەڵبەی تیژی هەبێ لە دڕندەکان، وە ئەوەی کە چڕنووكو نینۆکی هەبێ لە پەڕەورەکان، ئەوانەش قەدەغەکراون، ئەمەش فەرمایشتەکەی پێغەمبەر ﷺ: {(إنَّ اللهَ حَرَّمَ كُلَّ ذِي نَابٍ مِنَ السِّبَاعِ، وَكُلَّ ذِي مِخْلَبٍ مِنَ الطَّيرِ) (أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٢٦١٩)، وَصَحَّحَهُ أَحْمَد شاكر}، واتە: بێگومان خوا هەموو دڕندەیەکی کەڵبەدارو هەموو باڵندەیەکی چڕنووکداری قەدەغە کردوە، (السِّباعِ): هەموو دڕندەیەك کە: گورگو چەقەڵو کەمتیارو شێرو پڵنگو ئەوانە دەگرێتەوە، کە هەموویان کەڵبەدارن، واتە: گۆشت خۆرن، وە (كُلّ ذِي مِخْلَبٍ) هەموو چڕنووکدارێکی باڵندەکان، وەك: هەڵۆو خەرتەڵو بازو باشوو ئەوانە ... بۆیە زانایان کەوتوونە مشتومڕەوە دەربارەی ئەم ئایەتە:

أ/ هەندێکیان دەڵێن: لەبەر ئەوەی خوا لە چوار ئایەتانو لە چوار شوێناندا وا دەفەرموێ، کەواتە: غەیری ئەم چوارە هیچ خواردنێکی دیکە بە تایبەتی لە گۆشت قەدەغە نیە، لەنێو ئەوانەدا (القُرطُبي) ئەو ڕایەی هێناوە، وە (ابن العربي) خاوەنی کتێبی (أحكام القُرآن)[1]، وە هەندێك دەڵێن: (إمام مالك)یش ڕای وایەو بە چەند شێوەیەك لێی گێڕدراوەتەوە، کە دیارە هەرکام لە (القُرطُبي)و لە (ابن العربي)یش هەر مالیکی مەزەبن، ئەوانە دەڵێن: (فَلاَ مُحَرّم خَارج هَـذِهِ الآيـةَ)، واتە: بەدەر لەم ئایەتە هیچ شتێکی دیکە قەدەغە نیە، ئەدی چ لەو فەرمایشتانەی پێغەمبەر ﷺ دەکەن ؟ دەڵێن: مەبەستی پێغەمبەر ﷺ لەو فەرمایشتانە ئەوەیە کە ئەو شتانە ناپەسند (مكروه)ن، بەڵام قەدەغە نین بەو واتایەی کە قورئان فەرموویەتی، وە دەشگونجێ بگوترێ: کە مەبەستی پێغەمبەر ﷺ لێرەدا ئەوەیە کە لە ڕووی پزیشکی (طُبِّي)یەوە ئەو شتانە قەدەغەو حەڕامن، واتە: لەبەر

١) بڕوانە : (الجامع لأحكام القرآن)، ج: (٢)، ص: (١٩١) .

ئـەوەی کـە زیـان بەخـشن، بـەڵام بەهـەرحاڵ یـەکێك بـۆی هەیـە بڵـێ ئـەوانی دیکەش هەر لەبەر ئەوە کە زیان بەخشن حەرامن، چونکە خـوای پەروەردگار دەفـــــەرموێ: ﴿ ... وَيُحِلُّ لَهُمُ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيۡهِمُ ٱلۡخَبَٰٓئِثَ ...﴿١٥٧﴾ ﴾ الأعراف، واتە: ئەوەی پاكو چاكو سوودبەخشە بۆیـان حەڵاڵ دەكـات، ئـەوەی زیـانبەخـشە لێیـان قەدەغــە دەكـات، کــەواتە: خـوا هـیچ شـتێکی قەدەغـە نەکردوە کە زیانبـەخش نەبێ.

ب/ زانایـانی دیکـە کە زۆربـەی هـەرە زۆری زانایـانن دەڵـێن: لەڕاسـتیدا ئـەوە وانیــە، بـەڵکو لێـرەدا ئـەو حەصـرە (الحـصر الإضـافـي) پـێ دەڵـێن، واتـە: بەنسبەت ئەو شتانەی کە کافرەکان لە خۆیانیان قەدەغـە کردبـوون، هیـچیان قەدەغە نین غەیری ئەو چوارە، نەك لەنێو هەموو دروسـتکراوەکانی خـواداو، لەنێو هەموو ئەو شتانەدا کە دەخـورێن، هـیچ شـتێك قەدەغـە نـەبێت، جگـە لـەو چـوارانە، بـەڵکو مەبەسـت ئەوەیـە کـە ئـەو شـتانەی کـە کافرەکـان لـە خۆیانیــان قەدەغــەکردبوون، لەســەر بناغــەی ئەفــسانەو لەســـەر بناغــەی بتپەرسـتیی، ئـا ئەوانـە هیـچیان قەدەغـەنین، وە بەڕاسـتی ئـەم ڕایەشـیان لـە ڕاستییەوە نزیکتـرە، چونکە فەرمایشـتەکانی پێغەمبەر ﷺ زۆر بەهـێزن لە ڕووی سـەنەدەوە، هـەروەها هـەر لـەوبارەوە پرسـیار لـە پێغەمبـەر ﷺ کـراوە دەربارەی کەرانی ماڵی (الحمـر الأهلية) فەرموویەتی: حەرامو قەدەغـەن، بـە پێچەوانەی کەرانی کێویـی (الحمر الوحشـية)، کەری کێوی دیارە حەڵاڵـە، وە دەربارەی حـەرامیـی هـەموو خاوەن چڕنووکـێك لـە پەڕەورەکـان، وە هـەموو خاوەن کەڵبەیەك لە دڕندەکان، پێغەمبەر ﷺ زۆر بە ڕوونیـی فەرموویـەتی: حەرامو قەدەغـەن، کەواتـە: مەبەسـت لـە ئایەتەکـە ئەوەیـە کـە ئـەو شـتانەی کافرەکـان لـە خۆیانیـان قەدەغەکـردوون، لـە ئــاژەڵان، هیـچیـان قەدەغـەنین، جگە لەو چوارانە.

ئنجا بێینە سـەر ڕوونکردنـەوەی هەنـدێك حـوکمی شـەرعیی کـە لـەم ئایەتـە وەردەگیـرێن:

یەکـــەم: دەربـــارەی ﴿ ٱلْمَيْـتَةَ ﴾، مـــردار، مـــردار چـــییە؟ (الـمَيْتَةَ)، وە بـــە (الـمِيتة)ش خوێندراوەتـەوە:

١/ (القُرطُبي)[1] دەڵێ: (الـمَيتـة: مَا فَارقَتْهُ الـروح مِن غَيـر ذكَـاة مِمَّا يـذبحُ، ومـا لَـيسَ بمَأكـولٍ فذكَـاته كموتـهُ كَالـسِّباعِ وغَيـرهُ)، واتـە: مـردار هەرشتێکە کە ژیانی لێ جیابێتەوە {ئـەو دەڵـێ: ڕووح، بـەڵام مـن پـێم وایـە غەیری ئینسان ڕووحی نیەو هەر ئینسـان ڕووح لەبەرە، بۆ غـەیری ئینسـان دەبـێ بڵـێی: ژیانـەوەرو تـەنیا ژیانیـان هەیـە، چونکــە خـوای بـەرز وشـەی ڕووحـی تـەنیا بـۆ ئینـسـان بەکارهێنـاوە، بـەڵام وشـەی ژیـان (حیـاة)ی بـۆ غەیری ئینـسانیش بەکـارهێناوە، لـە ڕووەك و ئـاژەڵو پـەلـەوەرو درنـــدەو زینـدەوەران ...}، بـەبێ سـەربڕین لـەو شـتانەی کـە سـەردەبڕدرێن، {واتـە: ماسـیو کوللـــە، کـە سـەرنابڕدرێن ئـەوە بـە مـردار لەقەڵـەم نـادرێن، بـا ژیانیشیان لێ چووبێتە دەرێو سەریشنەبڕابن}، بـەڵام ئـەوەی کـە گۆشـتی ناخورێ، سـەربڕانییشی وەك مرداربوونەوەی وایە، وەك: دڕنـدەکان {گـورگو شێرو پڵنگو سـەگ} و غەیری ئەوانەش.

٢/ ئنجا ئـەو ئایەتـەی کـە دەفـەرموێ: ﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ ﴾، کەواتـە مـردار هـەمووی قەدەغەیـە، کـە ئـەم ئایەتـە گـشـتییە، بـەڵام ئایەتێکـــی دیکەمان هەیـە تایبـەتی دەکـا، وەك لـە باسـی (الناسـخ و الـمَنْسـوخ) باسمان کرد کە قورئان هیچ ئایـەتێکی تێدا نیـە (مَنْسـوخ) بێـت، بـەڵام ئایـەتی تێدا هەیە گشـتییەو، ئایەتێکـی دیکە مەفهوومەکەی تایبـەت کـردوە بـە هەنـدێ شـتەوە، یـان هـەندێ شـتی لـێ هەڵاوێـردوون، بـۆ وێنــە: لـە سـووڕەتی (الـمائدة)دا خـوای کاربـەجێ دەفـەرموێ: ﴿ أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ ٱلْبَحْرِ وَطَعَامُهُۥ مَتَـٰعًا لَّكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ ...﴿٩٦﴾ ﴾، واتە: ئێوە نێچیـری دەریـاو خواردنی دەریـاتان

---

١) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ج: (٢)، ص (١٩٢).

بۆ حەڵاڵ کراوە، بۆ خۆتانو بۆ ئەوانەی کە ڕێبوارن، لێیان بەهرەمەندبن. کەواتە: وشەی (میتة) تەنیا مرداری وشکانی دەگرێتەوەو مرداری دەریا ناگرێتەوە، ئەوەتا خوا دەفەرموێ: هەموو ژیانداریك كە لە دەریادا دەیگرنو ڕاوی دەکەن، بۆتان حەڵاڵە، هەروەها هەر خۆراكێكی دەریایی حەڵاڵە، ژمارەیەك لە زانایان دەڵێن: (صَيْدُ) (نێچیر)، ئەوەیە كە ڕاوی دەكەی لە دەریاداو، (طعام) خۆراك ئەوەیە كە بۆ خۆی دەمرێ، مادام لە ڕووی تەندروستییەوە خراپ نەبێو بۆگەن نەبوو بێت، لە ڕووی شەرعییەوە حەڵاڵە، وە پێغەمبەریش ﷺ هەر لەبەر ڕۆشنایی ئەم ئایەتەی سوورەتی (المائدة)دا دەفەرموێ: {(أُحِلَّتَ لَنَا مَيْتَتَانِ: الحُوتُ وَالجَرَّاد، و دَمَانِ: الكَبِدُ وَ الطِّحَال) (أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٥٧٢٣)، الدارقُطني برقم: (٤٦٨٧)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٣٣١٤)، عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنه، وَصَحَّحَهُ الألباني في (السلسلة الصحيحة) برقم: (١١١٨)}، واتە: (دوو مردارمان بۆ حەڵاڵن: ماسیو کوللە، وە دوو خوێنیش: جگەرو سپڵ).

٣/ زۆربەی زانایان دەڵێن: هەرچی ژیانداری دەریایە هەمووی دەخورێ، بە زیندوویی بیگری، یان بە مردوویی، مادام نەگۆڕابێ، کە ئەوە مەزهەبی ئیمام مالیکەو پرسیاری لێکراوە دەربارەی بەرازی دەریا، ئەویش گوتوویەتی[1]: (أَنْتُمْ تَقُولُونَ خنزِيرًا)، واتە: جا ئێوە ناوتان لێناوە بەراز ! یانی: نەیگوتوە حەڕامە، بەڵام گوتوویەتی: ئێوە پێی دەڵێن بەراز، بەڵام لە ڕاستیدا بەرازی دەریاش مادام خوا بەگشتی فەرموویەتی با ناویشی بەراز بێ ئەویش هەر حەڵاڵە، واتە: هەرچی ژیاندارو زیندەوەری لە دەریادا هەیە لە ڕووی شەرعییەوە حەڵاڵە، مەگەر لە ڕووی تەندروستییەوە خراپو زیانبەخش بێ، چونکە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَآ أُحِلَّ لَهُمْ ۖ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ ٱلطَّيِّبَٰتُ ... ﴿٤﴾﴾ المائدة، کەواتە لە دەریاشدا ئەگەر شتێك هەبێ

١) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ج: (٢)، ص (١٩٩).

خراپو زیانبەخش بێ هەر حەرامە لە سۆنگەی ئەوەوە كە خوا دەفەرموێ: شتی پاكو چاكو سوودبەخش حەڵاڵە، كەواتە: هەرچەندە ئایەتەكە ڕایدەگەیەنێ كە نێچیرو خۆراكی دەریا بە گشتی حەڵاڵە، وەك دەفەرموێ: ﴿ أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ ٱلْبَحْرِ وَطَعَامُهُۥ مَتَٰعًا لَّكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ ... ﴿٩٦﴾ ﴾ المائدة، بەڵام مادام دەركەوت شتێك لەڕووی تەندروستییەوە زیانبەخشە، ئەوە مانای وایە ئەو شتە لە خۆشو سوودبەخشەكان (طَيِّبَات)نیە، بەڵكو لە ناخۆشو زیانبەخشەكان (خبائث)ەو، (خبائث)یش هەمووی حەرامە.

٤/ ئنجا زانایان دەربارەی ئەوە كە ئایا سوننەتی پێغەمبەر ﷺ دەتوانێ قورئان تایبەت (تَخْصِيص) بكات، ئەگەر خوا شتێكی بە گشتی فەرموو بێ، ئایا سوننەت دەتوانێ تایبەتی بكات؟ زانایان لەوبارەوە مشتومڕیان هەیە، وە ئەوانەی ڕایان وایە سوننەت قورئان تایبەت دەكات ئەم دەقەی سوننەت بە بەڵگە دەهێننەوە: {(عَنْ عَبدِاللّٰه بْنِ أَبي أَوفى رضي الله عنه، قَالَ: غَزَوْنا مَعَ رَسولَ اللّٰهِ ﷺ سَبعَ غَزَوَاتٍ نَأكُلُ الجَرَّاد) (رَوَاهُ البُخاري برقم: (٥٤٩٥)، ومُسلم برقم: (٥٠١٩)، والتِّرمِذِيّ برقم: (١٨٢٢)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٤٣٦٨))}، واتە: (عَبدُاللّٰه بنِ أَبي أَوفى) دەڵێ: ئێمە لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ حەوت جەنگمان كردن كوللەمان دەخوارد.

گوتوویانە: مادام خوا دەفەرموێ: ﴿ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةُ ﴾، مردار بووتان لێ حەرامە، لێرەشدا دەفەرموێ: كوللەیان خواردوە، كەواتە: دەبێ بڵێین: سوننەتی پێغەمبەر ﷺ ئایەتی قورئان تایبەت (تَخْصِيص) دەكات، بەڵام من پێم وایە ئەوە وانیەو سوننەتی پێغەمبەر ﷺ قورئان تایبەت ناكاتو هیچ تێكگیرانێكیش لەنێوان حوكمەكەی قورئانو سوننەتدا نیە، چونكە مەبەست لە وشەی (مردار) لە قورئاندا مرداری ئاژەڵو ژیاندارانە، نەك مرداری زیندەوەرانی وەك كوللەو هاووێنەكانی، چونكە وەك پێشتر باسمان كرد، سەرجەم ئەو چوار سیاقەی باسی ئەو

چوار شتە قەدەغەکراوانەیان تێدا هاتون، باسی گۆشتی ئاژەڵو ژیانداران دەکەن، کە هاوبەش دانەرەکان تێیدا گیرۆدەی لادان (انحراف) بوو بوون.

٥/ بەنسبەت ئەو بێچووەی کە لەنێو سکی ئاژەڵ دایە، جا وشتربێ ڕەشەوڵاخ بێ، مانگابێ، گامێش بێ، یاخود مەڕو بزن بێ، ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ هاتوە: {(عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رضي الله عنه، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! نَنْحَرُ النَّاقَةَ، وَنَذْبَحُ الْبَقَرَةَ أَوِ الشَّاةَ فِي بَطْنِهَا جَنِينٌ مَيِّتٌ، أَنُلْقِيهِ أَمْ نَأْكُلُهُ؟ فَقَالَ: كُلُوهُ إِنْ شِئْتُمْ، فَإِنَّ ذَكَاةَ الْجَنِينِ ذَكَاةُ أُمِّهِ) (رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٨٢٧)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٣١٩٩)، وَقَالَ شُعيب الأَرناؤوط: حَدِيثٌ صَحِيح بِطُرُقِهِ وشَوَاهِدِهِ، وَصَحَّحَهُ الأَلباني} واتە: ئەبوو سەعیدی خودریی خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئێمە کە وشتر پەل دەکەین‌و مانگاو مەڕ کە سەردەبڕین {حوشتری ناو ناوە (نحر)، چونکە حوشتر دەبێ پێی ببڕن، ئەوجار دوایی دەگونجێ سەر ببڕدرێ} بێچووی مردوویان لە سکدا دەبێ، ئایا فڕێی بدەین یان بیخۆین؟ فەرمووی: ئەگەر حەزتان کرد بیخۆن، چونکە سەربڕینی دایکی سەربڕینی بێچووەکەشیەتی.

٦/ دەربارەی پێستی ئاژەڵی مرداربوو پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {(أَيُّمَا إِهَابٍ دُبِغَ فَقَدْ طَهُرَ) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (١٨٩٥)، وَالتِّرمِذِي برقم: (١٧٢٨) وَقَالَ: حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٤١٢٣)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٣٦٠٩)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (١٢٨٨)، وَالطَّبَرَانِي فِي (الأوسط) برقم: (٧٢٨٩) عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه)، واتە: هەر پێستێك دباغ كرا (لە كوردەوارییدا دەڵێن: خۆشكرا) ئەوە پاك بۆتەوە، (دەباغ)یش ئەوەیە كە هەرچی ماددەی گۆشتو چەوریی‌و هەیە لێی لادەبا، وە چەرمە ساغەكەی دەهێڵێتەوە، ئنجا لێرەدا هەندێ فەرمایشت هەن كە بۆ هەندێ لە زانایان بوونە جێی مشتو مڕ (إشكال)، بۆ وێنە: ئەم فەرمایشتە كە دەفەرموێ: {(مَرَّ رَسولُ

اللهِ ﷺ عَلَى شَاةٍ لِـمِيمُونَةَ يَجُرُّونَهَا، فَقَالَ: لَو أَخَذتُم إهَابَهَا؟ فَقَالوا: إِنَّهَا مَيتَةٌ، فَقَالَ: يُطهِّرُهَا الماءُ والقَرَظُ) (رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٤١٢٦)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (١٢٩١)، وَصَحَّحَهُ الأَلباني في (السلسلة الصحيحة) برقم: (٢١٦٣)}، واتە: پێغەمبەر ﷺ بەلای مەڕێكدا تێپەڕی كە هی مەیموونەی خێزانی بوو خوا لێی ڕازی بێت، دایكی ئیمانداران، فەرمووی: بۆچی پێستەكەیتان دانەدڕی؟ (واتە: دەبوو پێستەكەیتان لێكربایەوە سوودتان لێ ببینایە) گوتیان: ئاخر مرداربۆتەوە! فەرمووی: ئاوو مازوو پاكی دەكاتەوە، (واتە: بە دەباغكردن خاوێن دەبێتەوە)، جا لەوبارەوە ئەم فەرمایشتە هەیە كە دەباغكردن پێستی ئاژەڵی مردار خاوێن دەكاتەوە.

لەولاشەوە لە فەرموودەیەكی دیكەدا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(لا تَنْتَفِعُوا مِنَ الميْتةِ بشيءٍ) (أَخْرَجَهُ البُخَارِي في (التاريخ) (١٦٧/١/٤)، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُكَيْمٍ، وَصَحَّحَهُ الأَلباني في (السلسلة الصحيحة) برقم: (٣١٣٣)}، واتە: هیچ سوودێك لە مردار مەبینن، دیارە ئەوە پێستەكەیشی دەگرێتەوە.

لە گێڕانەوەی دیكەدا هاتوە فەرموویەتی: {(لاَ تَنْتَفِعُوا مِنْ الْمَيْتَةِ بِإِهَابٍ وَلاَ عَصَبٍ)) (أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (١٨٦٨٤)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (١٧٢٩) وقَالَ: حَدِيثٌ حَسَنٌ، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٤٢٦٠)، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُكَيْمٍ، وَصَحَّحَهُ الألباني في (إرواء الغليل) برقم: (٣٨)}، واتە: سوود لە مردار مەبینن، نە لە پێستەكەی نە لە ڕەگو دەمارەكەی، واتە: بە هیچ شێوەیەك لێی بەهرەمەند مەبن، بەڵام من پێم وایە بۆ تەوفیقی نێوان فەرمایشتەكان دەبێ بڵێین، ئەوە كە دەفەرموێ: سوود لە مردارەوە بوو مەبینن، لە هیچ شتێكی لە دەمارو پێستەكەیشی، مەبەستی ئەوەیە كە پێستێك دەباغ نەكرابێ‌و خۆش نەكرابێ، ئەوە بە پیس دادەنرێ، بەڵام كە خۆش كرا، وەك پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(أَيُّمَا إِهَابٍ دُبِغَ فَقَدْ

طَهُـرَ)} کـە پێـشـتـر (تخـریج) کـرا، کەواتـە: بـەو شـێوەیە هـەموو فەرمایشتەکان کۆدەکرێنەوەو هیچ جۆرە تێکگیـرانێکیان لەنێواندا نابێ.

٧/ دەربارەی مشك کە دەکەوێتە خواردنێکەوە، پرسـیار لە پێغەمبەر ﷺ کـراوە: {(عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ الْفَأْرَةِ تَقَعُ فِي السَّمْنِ فَتَموتُ، فَقَالَ: إنْ كَانَ جَامِداً فَاطرَحُوهَا وَمَا حَولَهَا، وإنْ كَانَ مَائِعَاً فَأَرِيقُوهُ) (رَوَاهُ الطَّبَرَاني برقم: (١٠٤٥)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (١٣٩٢)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٣٨٤٢)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (١٧٩٨)}، واتـە: ئـەبو هـوڕیـرە خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: پرسیار لە پێغەمبەر ﷺ کرا: مشك دەکەوێتە نێو ڕۆنەوەو تێیدا دەمرێ، چی لێ بکەین؟! فەرموویەتی: ئەگەر ڕۆنەکە وشك بوو مشکەکەو ئەو ڕۆنەی دەوروبەریشی فڕێ بدەن‌و، ئەویدیکە سوود لێ ببینن، بەڵام ئەگەر ڕۆنەکە شل بوو بیڕێژن‌و سوودی لێ مەبینن، هەڵبەتە ئەوەش شتێکی عیلمییە، چونکە ئەگەر وشك بێت مانای وایە بڵاونەبۆتەوە، بەڵام ئەگەر شل بێ، دیارە لەگەڵ هەمووی تێکەڵ بووە، لەبەر ئەوە بەکەڵك نەماوە.

٨/ هەروەها دەربارەی پەنیرو ڕۆن‌و فەروەو ئەو شتانەی کە دێنە بازاڕ، پرسیار لە پێغەمبەر ﷺ کراوە کە هی غەیری مسوڵمانانن دێنە بازاڕ، نازانرێ کێ دروستی کردوون، ئایا حوکمیان چییە؟ {(سُئِلَ رَسولَ اللهِ ﷺ عَنِ السَّمنِ وِالجُبنِ والفرَاءِ ؟ فَقَالَ: الحَلاَلُ مَا أحَلَّ اللهُ فِي كِتابِهِ، والحَرَامُ مَا حَرَّمَ اللهُ فِي كِتابِهِ، ومَا سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ مِمَّا عفَا عَنْهُ)} (رَوَاهُ التِّرمِذِيُّ برقم: (١٧٢٦)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٣٣٦٧)، وَالطَّبَرَاني في (الكبير) برقم: (٦١٢٤)، وَالحَاكِمُ برقم: (٧١١٥)، عَنْ سَلْمَانَ الْفَارِسِيِّ رضي الله عنه، وَحَسَّنَهُ الألباني في (المشكاة) برقم: (٤٢٢٨)}، واتـە: پرسیار لە پێغەمبەر کراوە ﷺ دەربارەی ڕوون پەنیرو فەروە (کە لەبەر دەکرێ) فەرمووی: حەڵاڵ ئەوەیە کە خوا لە کتێبی خۆیدا حەڵاڵی کردبێ‌و قەدەغە ئەوەیە کە

خوا له کتێبی خۆیدا قەدەغەی کردبێ، وه ئەوەی لێی بێدەنگ بووه ئەوه لەوەیه که به ڕەوایی هێشتوویەتەوه. واته: حەڵاڵەو ڕەوایه.

دووەم : دەربارەی ﴿ الدم ﴾ خوێن: خوا ﷻ له سێ شوێندا هەر دەفەرموێ: ﴿ وَٱلدَّمَ ﴾وه خوێن، وه له یەك شوێن له ئایەتی ژماره (١٤٥) سوورەتی (الأنعام)دا دەفەرموێ: ﴿ ... أَوۡ دَمٗا مَّسۡفُوحًا ...﴿١٤٥﴾ ﴾، واته: خوێنەکه وەسف دەکا به وشەی: ﴿ مَّسۡفُوحًا ﴾ واته: خوێنی ڕژاو، هەڵبەته خوا ﷻ هەر بۆخۆی کاربەجێو میهرەبانه، ئەگەر بەم وشەی: ﴿ مَّسۡفُوحًا ﴾ه، که له سوورەتی (الأنعام)دا هاتوه، خوێنی بۆ وەسف نەکردباین دەبوو هەر چێشتێکمان لێ دەنا تۆزێ ڕەنگی خوێنی دەگرت، نەیخۆین‌و ئەوەش دەبوو به مەشەقەتێکی زۆر لەسەر خەڵك، چۆن خوێن له دەماری گۆشت دەربێنن ! ئەوه زۆر زەحمەتە، بۆیه زانایان دەڵێن: له هەر شوێنێك وشەیەك له قورئاندا به نادیاریی‌و به گشتی هاتبێ‌و، له شوێنێکی دیکه وشەکه به شەرحکراویی هاتبێ، ئەوەی که به نادیاریی (مُبْهَم)ی‌و گشتیی هاتوه، لەبەر ڕۆشنایی ئەوەدا که به ڕۆشنیی هاتوه، دەبێ لێی حاڵی بین، کەواته: مەبەست له خوێن، خوێنی ڕژاوه (خوێنێك که بڕژێ، بێنی کۆی بکەیەوه) وەك لەنێو عەرەبەکان عادەتیان وابووه، خواردنێکیان هەبووه پێی گوتراوه (فَصْد) ئەویش ئەوه بووه که میوانیان هاتوه، جاری وابووه کابرا حوشترێکی هەبووه دڵی نەهاتوه سەریببڕێ، خواردنی دیکەشی نەبووه، بۆیه خوێنی حوشتری بەرداوه هی لاقی یان شوێنێکی دیکەی، دوایی که خەست بۆتەوه لەسەر ئاگر برژاندوویانه، ئەوه پێی گوتراوه: خواردنی (فَصْد)، واته: خوێنی گیراو، ئەوه بووه که خوا زیاتر مەبەستی بووەو قەدەغەی کردوه، وه به هەر شێوەیەکی دیکه خوێن بەکاربهێندرێ بۆ خواردن، دیاره هەر قەدەغەیه، بەڵام خوێنێك که لەنێو دەمارو ڕەگەکان دایه، ئەوه زیانی نیه.

سێیەم: دەربارەی ﴿ وَلَحۡمَ ٱلۡخِنزِيرِ ﴾، گۆشتی بەراز، دیارە بەراز هەمووی پیسە، ئەدی چۆنە خوای کاربەجێ تەنیا باسی گۆشتەکەی کردوە؟ (القُرطُبي) ڕەحمەتی خوای لێبێ جوانی ڕوون کردۆتەوە، دەڵێ[1]: (خَصَّ الله تعالى ذكر اللحم لِيَدلَّ عَلَى تحريمِهِ ذُكِّيَ أم لَم يُذَكِّ)، واتە: بۆیە بە تایبەت باسی گۆشتەکەی کردوە، هەتاکو بزاندرێ کە ئەگەر سەر ببڕدرێ یاخود مرداربێ، بەراز هەر حەرامە، واتە: ئەگەر نەیفەرموبایە گۆشتی بەراز، ئەوکاتە ڕەنگە یەکێ بیگوتبایە: ئەگەر سەرببڕدرێت قەیدێناکە، بەڵام کە فەرموویەتی گۆشتی بەراز، مانای وایە بە زیندوویی بێ، یان بە مرداریی، هەر حەرامە، ئەگەرنا کە دەفەرموێ: گۆشتی بەراز، بەزو دەمارو کرۆژکرۆژە ... هەمووی دەگرێتەوە.

چوارەم: دەربارەی ﴿ وَمَآ أُهِلَّ بِهِۦ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ ﴾، وە ئەوەی کە ناوی غەیری خوای لەسەر هێنرابێ، ئەوە دیارە کە هەر سەربڕاوێك ناوی غەیری خوای لەسەر هاتبێ، قەدەغەیە، کە مەبەست پێی ئەوەیە ئەوانەی نا مسوڵمانن ناوی پەرستراوی غەیری خوا لەسەر ئەو سەربڕاوانەی خۆیان دێنن، وەك مەجووسییەکان بۆ ئاگر سەریان دەبڕنو، بتپەرستەکان بۆ بتو سەنەم سەریان دەبڕن، وە بابایەکی (مولحید) کە بڕوای بە هیچ شتێك نیە کاتێك ئاژەڵێك سەر دەبڕێ، هەر بۆخۆی سەری دەبڕێ بە ناوی خۆی، مانای وایە هەموو ئەوانە ناوی غەیری خوایان لەسەر هاتوە، بۆیە قەدەغەن، جا ئەوانی دیکە بۆیە قەدەغەن، چونکە زەرەری جەستەیی یان هەیە، بەڵام ئەمەیان بۆیە قەدەغەیە، چونکە زەرەری ڕووحییو مەعنەویی هەیە، وە لە ڕاستیدا گۆشتی بەراز وێڕای زەرەری جەستەیی، زەرەری مەعنەوییشی هەر هەیە، چونکە بەراز کۆمەڵێك سیفەتی پەستی هەن، یەکێك لەوانە زۆرکەم بەتەنگ ناموسیەوەیەتیو لە پەنای خۆی سواری مێیەکەی بن

---
[1] هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص (١٩٨).

هیچ کاردانەوەیەکتی نابێ ! هەروەها زۆر پیس خۆرە، بۆیە هەرکەسێك گۆشتی بەراز بخوات، یان هی دڕندەکان، کەمو زۆر خووو خدەو سیفەتەکانی ئەو ژیاندارانەی بۆ دەگوازرێنەوە، ئەمەش لە ژیانی ڕۆژئاواییەکاندا (الغربیّون) بە زەقی دیارە.

مەسەلەی دەیەم: وەك بنچینەیەکی شەرعیی، زۆربەی زانایان ئەگەر نەڵێین هەموویان، لەسەر ئەوە یەك دەنگن کە ئینسانی مسوڵمان کاتێك تێدەگیرێو ناچار دەبێ، واتە: برسی دەبێو هیچ شتێکی دەست ناکەوێ بیخوات، لەو کاتەدا بۆی هەیە لەو چوار شتانە بخوات، لە مردارەوە بووو خوێنو گۆشتی بەرازو شتێك کە بۆ غەیری خوا سەربڕابێو ناوی غەیری خوای لەسەر هاتبێ، مادام هیچ شتێکی دیکەی دەست نەکەوێ، ئەگەرنا ئەگەر شتی دیکەی دەست بکەوێ، هی خۆی نا هی غەیری خۆی، بۆی نیە لەو چوار قەدەغەکراوانە بخوات، لەوبارەوە چەند فەرمایشتێکی پێغەمبەر ﷺ هەن کە بە بەڵگە دەهێنرێنەوە:

یەکەم: {(عَنْ عَبَّادَ بْنَ شُرَحْبِيلَ رضي الله عنه، قَالَ: أَصَابَنَا عَامُ مَخْمَصَةٍ، فَأَتَيْتُ الْمَدِينَةَ، فَأَتَيتُ حَائِطًا مِنْ حِيطَانِهَا، فَأَخَذْتُ سُنْبُلا فَفرَكْتُهُ، فَأَكَلْتُهُ، وَجَعَلْتُهُ فِي كِسَائِي، فَجَاءَ صَاحِبُ الْحَائِطِ، فَضَرَبَنِي وَأَخَذَ ثَوْبِي، فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ للرَّجُل: (مَا أَطْعَمْتَهُ إِذْ كَانَ جَائِعًا أَوْ سَاغِبًا، وَلا عَلَّمْتَهُ إِذْ كَانَ جَاهِلاً، فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ ﷺ فَرَدَّ إِلَيْهِ ثَوْبَهُ، ثُمَّ أَمَرَ لَهُ بِوَسْقٍ مِنْ طَعَامٍ أَوْ نِصْفِ وَسْقٍ) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (١٦٠٦٧)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٦٢٠)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٢٢٩٨) وَاللَّفْظُ لإبن مَاجَه، وَصَحَّحَهُ الأَلباني في (السلسلة الصحيحة) برقم: (٢٢٢٩)} واتە: (عَبَّادَ بْنَ شُرَحْبِيلَ) (کە یەکێکە لە هاوەڵانی بەڕێز خوا لێیان ڕازی بێ) دەگێڕێتەوە دەڵێ: ساڵێك ئێمە برسیەتییو گرانییەکمان توشبوو چوومە شاری مەدینەو لەوێش چوومە نێو باغێکەوە، لە کێڵگەو باغەکانی مەدینە چەند گوڵە گەنمێکم {ئایا گوڵە گەنم بووە، گوڵە جۆ بووە} لێ کردنەوەو لە دەستی خۆمدا پرواندنم (واتە: دانەکەم لێ جیاکردنەوە)، هەندێکم خوارد، وە ئەو

دیکەشم لە گیرفانم کرد، دوایی خاوەن باغەکە هات لێشی دام و بەرگەکەشی لێ ستاندم (دیارە ئەوە بووە کە گەنمەکەی یاخود دانەوێڵەکەی تێوە پێچاوە)، منیش چوومە لای پێغەمبەر ﷺ هەواڵم پێدا، ئەویش بە کابرای فەرموو: نە کە برسی و سەغڵەت بووە تێرت کردو، نە کە نەزان بووە فێرت کردووە ! ئنجا فەرمانی پێکرد کە پۆشاکەکەی وێداتەوە، (دیارە پۆشاکەکەی وێداوەتەوە) ئنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کرد کە (وسْق)ێك یان نیو (وسْق)، {کە (وسْق)ێك شەست (صاع)ە، (صاع)یش چوار مستە} خواردنێ بدەن بەو (عَبَّادَ بنَ شُرَحْبيلَ) صاعیش ڕبەی کوردەواریی خۆمانە.

دووەم: لەوبارەوە کە ئەگەر ئینسان شتی خۆی نەبوو بیخوات و ناچار بوو با شتی خەڵکیشی دەست بکەوێ بۆی هەیە بیخوات، ئەگەر ناچار بوو، با لە حاڵەتی ئاساییشدا لێی قەدەغە بێت، بەڵکو ئەگەر دزیی لێبکات، تووشی سزاش دەبێ[١]، یەکی دیکە لەو فەرموودانەی پێغەمبەر ﷺ ئەمەیە: {(مَنْ دَخَلَ حَائِطًا فَلْيَأْكُلْ، وَلاَ يَتَّخِذْ خُبْنَةً)) (رَوَاهُ التِّرمِذِيّ برقم: (١٢٨٧)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٢٣٠١)، عَنِ ابْنُ عُمَرَ رضي الله عنه، وَصَحَّحَهُ الألباني في (سُنَن التِّرمِذِي)}، واتە: هەر کەسێك - دیارە مەبەستی ئەوەیە کە برسی بوو - چووە باغێکەوە با بخوات، بەڵام با لە گیرفانی نەکا، یان پاشەکەوت نەکات.

سێیەم: {(إِذَا أَتَى أَحَدُكُم عَلَى ماشِيَةٍ، فإنْ كَانَ فِيهَا صَاحِبُهَا فَلْيَستأذِنْهُ، فإنْ أذِنَ لَهُ فَليَحْتلِبْ ولِيَشْرَب، وإنْ لَمْ يَكُن فِيهَا أحَدٌ فَلْيُصَوِّتْ ثَلاَثاً، فَإنْ أجَابَهُ أحَدٌ فَلْيَستأْذِنهُ، فإنْ لَمْ يُجِبْهُ أحَدٌ فَليَحتلِبْ ولِيَشرَب ولاَ يَحْمِلْ) (رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٦١٩)، وَالتِّرمِذِيّ برقم: (١٢٩٦) عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدُبٍ رضي الله عنه، وَحَسَّنَهُ الأَلباني في (صحيح أبي داود) برقم: (٢٣٥٦)}، ئەوەی پێشی باسی باغ و کێڵگەو کشتوکاڵ بوو، ئەمەیان باسی مەڕو ماڵاتە، کابرا لە بیابانە لە دەشتێکی چۆڵ لێی دەقەومێ هیچی دەست ناکەوێ بیخوات، چی بکات ؟!

---

١) واتە: لە حاڵەتی ئاساییدا بۆی نیە دزیی بکات و لەسەری تووشی .

ئەم فەرموودەیە وەڵامە:

واتە: یەکێك لە ئێوە ئەگەر بەلای ماڵاتێکـدا تێپـەڕی {ڕەشـە وڵاخ بـوو، مـەڕ بوو، بزن بوو، حوشتـر بوو} ئەگـەر خاوەنەکەی تێدا بوو، {لەگەڵ ماڵاتەکەی بـوو لەگـەڵ ئاژەڵەکـانی بـوو}، بـا داوای مۆڵـەتی لێـبکا، ئەگـەر مۆڵەتیـدا، بـا بدۆشـێو لە شیـرەکەیان بخواتـەوە، بـەڵام ئەگـەر خـاوەنەکەی تێیـدا نـەبوو، بـا سێ جار بانگ بکـا، ئەگەر وەڵامی دایەوە با داوای مۆڵەتی لێبکـا، بەڵام ئەگـەر کـەس وەڵامـی نەدایـەوە، بـا بـایـی ئەوەنـدە کـە ڕزگـاری دەکـا شیـریان لـێ بدۆشـێو بیخواتەوە، بەڵام لێی پاشەکەوت نەکـا، کەواتـە ئـەم فەرموودانـە زۆر بە ڕاشکاویی ئەوە دەگـەیەنن کە ئینسان وەختێك لێی دەقەومێ لە شاخێك، لە چیــاو چۆڵـێك، بـۆی هەیـە هەرچی بەرپەلـی بکـەوێ، لـە خـواردنو خـۆراکی خەڵکی بیخـواتو، خۆی لە مەرگ دەرباز بکـات، دیـارە لـەو حاڵەتەشـدا سـزای دزیـی بەسـەردا ناچەسپێنرێ، چـونکە بـە ناچاریی پـەنای بـۆ ئـەوە بـردوە، وە عومەر خـوا لـێی ڕازی بـێ لـە ساڵی گرانییـدا سـزای دەسـتبـڕینی ڕاگـرت، وە گوتی: ئێمە ناتوانین نـانو خۆراك بۆ خەڵکی دابین بکـەین، لەبـەر ئـەوە نابـێ سـزاشیـان بدەین، چونکە لە برسانو بە ناچاریـی دزیی دەکـەن.

مەســەلەی یازدەیــەم: بەکــارهێنانی ئــەو شــتانەی کــە قەدەغــە کــراون، وەك: مــردارەوەبووو خوێنو گۆشـتی بەرازو، هەر شتێکی دیکە کە قەدەغــە کـراوە، بۆ وێنە: شەڕاب: دروسـت نیە وەك دەرمـان بەکـاربهێنـدرێ بـۆ چارەسـەر، ئـەوە زۆربەی زانـایان ڕایـان وایە، وە ئەم فەرموودەیە لـەوبارەوە هـاتوە: {(إنَّ اللّٰهَ لَمْ يَجْعَـلْ شِـفَاءَكُم فِيمـا حَـرَّمَ عَلَيكُـم) (أَخْرَجَـهُ الحَـاكم بـرقم: (٧٥٠٩)، والطبـراني فـي (الكبيـر) بـرقم: (٧٤٩)، عَن عَبدِ اللّٰهِ بنِ مَسْعُودٍ رضي الله عنه، وذَكَـرَهُ البُخاري تَعْلِيقاً}، واتــە: خوا ﷻ چارەسـەری ئێوەی لـە شـتێکدا دانـەناوە، کـە لــێی قەدەغــە کـردوون، هەندێکـیش لـە زانـــایان دەڵـێن دروسـتە، بـەڵام ڕای ئەوانەی کە دەڵێن دروست نیە بەهێزتـرە، وە فەرمایـشتەکەی پێغەمبـەر ﷺ زۆر ڕوونو ڕاشکاوە لەوبـارەوە.

لە کۆتاییدا بە پێویستی دەزانم ئاماژە بە چوار لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەر ﷺ بکەم، کە چەند جۆرە ژیانداریێك لە حوکمی گشتی ئەو ئایەتانە هەڵداوێرن، کە خواردنە قەدەغەکراوەکان لە چوار شتاندا کورت هەڵدێنن کە: مردارو خوێنو گۆشتی بەرازو ناوی غەیری خوا لەسەر هێنراون، وە دەیخەنە ڕوو کە وێڕای ئەو چوار شتە ژیاندارانێکی دیکەش گۆشتیان حەڕامە:

فەرموودەی یەکەم: {(عَنْ أَبِي ثَعْلَبَةَ الْخُشَنِيِّ رضي الله عنه قَالَ: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ أَكْلِ كُلِّ ذِي نَابٍ مِنْ السِّبَاعِ)) (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٥٥٣٠)، وَمُسْلِم برقم: (٤٩٦٥)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٣٨٠٢)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (١٤٧٧)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٤٣٥٣)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٣٢٣٢)}، واتە: پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی کردوە کە هەر خاوەن کەڵبەیەك لە دڕندەکان، (وەك: شێر، پڵنگ، گورگ، چەقەڵ، کەمتیار کە گۆشت خۆرن) نابێ گۆشتیان بخۆرێو قەدەغەیە.

فەرموودەی دووەم: {(عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه قَالَ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ كُلِّ ذِى نَابٍ مِنَ السِّبَاعِ وَعَنْ كُلِّ ذِى مِخْلَبٍ مِنَ الطَّيْرِ) (أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٢٦١٩)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٣٨٠٥)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٣٢٣٤)، وَالطَّبَرَاني في (الكبير) برقم: (١٢٩٩٤) وصَحَّحَهُ أحمد شاكر}، واتە: پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی کردوە (خواردنی) هەر خاوەن کەڵبەیەك لە دڕندەکان، وە هەر خاوەن چڕنووکێك لە پەلەوران.

فەرموودەی سێیەم: {(عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى يَوْمَ خَيْبَرَ عَنْ لُحُومِ الْحُمُرِ الأَهْلِيَّةِ، وَأَذِنَ فِي لُحُومِ الْخَيْلِ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٤٢١٩)، وَمُسْلِم برقم: (٤٩٩٧)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٣٧٨٨)، وَالنَّسَائِيُّ في برقم: (٤٣٣٨)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٥٢٧٣)}، واتە: جابری کوڕی عەبدوڵڵا خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی جەنگی خەیبەردا قەدەغەی کرد، کە گۆشتی کەری ماڵی بخورێ، (بۆیە وایانگوتوە تا جیای بکەنەوە لە کەری کێوی کە ڕەنگی بەڵەکەو گۆشتی دەخورێو حوکمی باقی

ئـاژەڵانـی گیـاخۆری هەیـە) بـەڵام مۆڵەتیـدا کـە گۆشـتی وڵاخـە بـەرزە بخورێ، (واتە: مایـن و ئەسـپ).

فەرموودەی چوارەم: {(عَنْ جَـابِرِ بْـنِ عَبْـدِ اللَّـهِ (رَضِـيَ اللَّـهُ عَنْهُمَـا) قَـالَ: حَـرَّمَ رَسـولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ خَيْبَرَ الْحُمُرَ الْإِنْسِيَّةَ وَلُحُومَ الْبِغَالِ، وَكُلَّ ذِي نَابٍ مِنَ السِّبَاعِ، وَكُـلَّ ذِي مِخْـلَبٍ مِـنَ الطَّـيْرِ) (رَوَاهُ التِّرمِـذِيُّ بـرقم: (١٤٧٨)، وَصَحَّحَهُ الألباني في (سُنَن التِّرمِذِي))}، واتـە: پێغەمبەر ﷺ ڕۆژی خەیبەر ڕایگەیاندوە کە قەدەغەی کـردوە، گۆشـتی کـەری ماڵـی بخـورێ، هەروەهـا هی هێسـتـر، وە هەر خـاوەن کـەڵبەیەك لە دڕندان، وە هەر خاوەن چڕنووکێك لـە باڵندان، کەواتە ئایەتەکە کـە دەفـەرموێ: ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحْمَ ٱلْخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ بِهِۦ لِغَيْرِ ٱللَّهِ ۖ فَمَنِ ٱضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، وەك پێـشتـریش گوتمـان، واتـە: تەنیـا ئـەو چـوار گۆشـتانەتان لـێ قەدەغـە کـراون، لـەو شـتانەی کـە بـاوبوون بخـورێن، وە بەنسبەت هاوبەش بۆ خـوا دانەرەکانەوە، کە گەلێـك شتی دیکەیـان لەخـۆیـان حـەڕام کـردوە، وەك: (بحیرة، سائبة، وصیلة، حام)، کە ئەگەر تەمەن باقی بێ لە تەفسیـری ئایەتەکانی دیکـەدا کە دێـن، إن شـاء الله باسـیان دەکەین.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سی و پێنجەم

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئـەم دەرسـەمان لـە ئایـەتی ژمـارە (١٧٤ تاکـو ١٧٧) لـە سـوورەتی (البقـرة) واتـە: چوار ئایەت دەگرێتە خۆی، وە لەم ئایەتانەدا خوا ﷻ باسی دوو مەسەلە دەکات:

مەسـەلەی یەکـەم: ئەوانـەی کـە ئایەتـەکانی خـوا دەشـارنەوەو بـە نرخێکـی کـەم دەیانفرۆشـن حوکمیـان چـییەو سـزایان چۆنە؟ دیـارە پێـشتریش خـوا ﷻ باسی ئەو مەسـەلەیەی کـرد، بەڵام لێـرەدا بەشـێوەیەکـی دیکە باسـی دەکـات، بۆ زیاتر جەخت لەسەرکردن.

مەسـەلەی دووەم: خـوا ﷻ پێناسـەی چاکەکـاریی (بـڕ)مان بۆ دەکـات.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلْكِتَٰبِ وَيَشْتَرُونَ بِهِۦ ثَمَنًا قَلِيلًا ۙ أُو۟لَٰٓئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِى بُطُونِهِمْ إِلَّا ٱلنَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ ٱللَّهُ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱشْتَرَوُا۟ ٱلضَّلَٰلَةَ بِٱلْهُدَىٰ وَٱلْعَذَابَ بِٱلْمَغْفِرَةِ ۚ فَمَآ أَصْبَرَهُمْ عَلَى ٱلنَّارِ ﴿١٧٥﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ نَزَّلَ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ ۗ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ ٱخْتَلَفُوا۟ فِى ٱلْكِتَٰبِ لَفِى شِقَاقٍۭ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾ لَّيْسَ ٱلْبِرَّ أَن تُوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ ٱلْمَشْرِقِ وَٱلْمَغْرِبِ وَلَٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ وَٱلْكِتَٰبِ وَٱلنَّبِيِّۦنَ وَءَاتَى ٱلْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِۦ ذَوِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينَ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ وَٱلسَّآئِلِينَ وَفِى ٱلرِّقَابِ وَأَقَامَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَى ٱلزَّكَوٰةَ وَٱلْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَٰهَدُوا۟ ۖ وَٱلصَّٰبِرِينَ فِى ٱلْبَأْسَآءِ وَٱلضَّرَّآءِ وَحِينَ ٱلْبَأْسِ ۗ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾ ﴾.

مانـای وشــە بە وشــەی ئایەتەکــان

((بێگومان ئەوانەی ئەوە کە خوا لە کتێبدا ناردوویەتە خوارێ، دەیشارنەوەو نرخێکی کەمی پێ دەکڕن، ئا ئەوانە هەر ئاگر لە زگیاندا دەخۆن، ڕۆژی قیامەتیش خوا نایاندوێنێو پاك وچاکیان ناکاتو ئازارێکی بە ئێشو ژانیشیان هەیە ﴿١٧٤﴾ ئەوانە کەسانێکن کە گومڕاییان بە ڕێنماییو ئازاریان بە لێبوردن کڕیوە، ئای چەند خۆڕاگرن لەسەر ئاگر! ﴿١٧٥﴾ ئەویش لە سۆنگەی ئەوەوە کە خوا کتێبی بە هەق ناردۆتە خوار، وە ئەوانەی لەبارەی کتێب (ی خوای بەرز)ەوە کەوتوونە ڕاجیایی یەوە، لە دووبەرەکییەکی دووردان ﴿١٧٦﴾ چاکە ئەوەنیە کە ڕووی خۆتان بکەنە لای ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوا، بەڵکو چاکە چاکەی کەسێکە بڕوای بە خواو بە ڕۆژی دواییو فریشتانو کتێبو پێغەمبەران بێنێو، ماڵی خۆیشی وێڕای خۆشویستنیشی بە خزمانو هەتیوانو نەدارانو ڕێبوارانو سواڵکەرانو لە ئازادکردنی کۆیلاندا ببەخشێ، وە نوێژ بەرپا بکاتو زەکات بدا، وە بەجێهێنەرانی پەیمان کە پەیمانیاندا، وە خۆڕاگران لە حاڵەتی ئاتاجییو نەخۆشییو لە کاتی جەنگدا، ئا ئەوانە کەسانێکن ڕاست دەکەنو ئەوانەن پارێزکاران ﴿١٧٧﴾)) .

شــیکردنــەوەی هەندێــك لە وشــەکان

(بِٱلْحَقِّ): (أَصْلُ الحَقِّ المطابقة والموافقة)، واتە: وشەی (حق) لە ڕیشەدا یانی پێکەڵپێك بوونو گونجان لەنێوان ئەوەدا کە دەگوترێو واقیعدا.

(ٱلْبِرَّ): (البَـرُّ خِلافُ البَحـر)، (بَـرّ) واتە: وشکانیی کە پێچەوانەی دەریایە، (والبِـرُّ: تَوسُّعٌ فـي فِعْلِ الْخَـيْرِ وَهُـوَ صِفَةَ الْخَالق والخَلْق)، (بِـرُّ) واتە: چاکەکردنێکی فراوان، ئەوە کە دەگونجێ هەم سیفەتی خوا بێ وە یەکێك لە ناوەکانی خوابێ: ﴿ ...إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْبَرُّ ٱلرَّحِيمُ ﴿٢٨﴾ ﴾ الطور، (البَـرّ) واتە: چاکەکار، (البِـرّ) واتە: چاکەکردن، وە هەم دەگونجێ سیفەتی ئینسان بێ.

(وَٱلۡمُوفُونَ): (الوَافِـي: الَّـذِي بَلَـغَ التَّـمَامَ) (الوَافِـي): واتـە: شـتێك كـە تـەواوبووبێ (وَأَوْفَى: إذَا تمَّمَ العَهْدَ وَلَمْ يَنْقُضْ حِفْظَهُ) واتـە: پەیمانەكـەی تەواوكردو هەڵێنـەوەشاندەوە، كەواتـە: ﴿وَٱلۡمُوفُونَ بِعَهۡدِهِمۡ إِذَا عَٰهَدُواْ﴾، واتـە: ئەوانـەی كاتـێ كـە بەڵـێن دەدەن بەڵێنەكـەیان بەتـەواویی جێبـەجێ دەكـەن.

(عَٰهَدُواْ): (العَهْدُ: حِفْظُ الشَّيءِ ومُرَاعَاتُهُ وَسُمِّيَ بالموثق لَما يلزم مرَاعاته) واته: (عَهْد) بریتیـە لـە پاراسـتنی شتێكو چاودێرییكـردنی، بۆیـەش نـاوی لێنراوە (موثـق)، چونكە پێویستە چـاودێریی بكـرێ.

(ٱلۡبَأۡسَآءِ): (البـؤس والبـأس والبأسـاء: الشـدَّة والمَكـروه) هـەمووی بـە مانـای تەنگانەو سـەغڵەتیـی دێ.

(وَٱلضَّرَّآءِ): لـە (ضَـرّ)ەوە هـاتوە، (الضُّـرّ سـوءُ الْحَـالِ، والضَّرَّاء عَكْسُ السـرَّاء)، (الـضُّـرُّ) واتـە: حـاڵی نـاخۆش، پێـچەوانەی (الـسـرَّاء)ە، واتـە: خۆشـیی، وە (بـأس) بە مانـای تەنگـاویی‌و ناخۆشیی دێ، وە بـە مانـای جەنگـێك دێ كە ئینسان تێیـدا دەكەوێتـە تەنگـانە.

هـۆی هاتنە خـوارەوەی ئایەتەكـان

١/ هۆی هاتنـە خـوارەوەی)- هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـەم ئایەتـەی كـە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكۡتُمُونَ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلۡكِتَٰبِ وَيَشۡتَرُونَ﴾ {(أَخْـرَجَ ابْـنُ جَرِيـر الطَّبَـري عَن عِكرَمَة قَـالَ: نَزَلَـت فـي اليَّـهُود، وَأَخْرَجَ ابْنُ جَرِير عَن السدي قَـالَ: كَتَمُـوا اسـم مُحَمَّـدٍ وَأَخَـذُوا عَلَـيهِ طَمَعَـاً قَلِيـلاً) (فَتحُ القَدِيـر، ج: (١)، ص: (٢٢٧)، وأسـبَاب النـزول للنيـسابوري، ص: (٣٢)}، واتـە: (إبْـنُ جَرِيـر الطَـبَري) لـە عیكرەمـەوە هێناویـەتی دەڵـێ: ئـەوە دەربـارەی

جوولەکەکان هاتۆتە خوارێ کە ئایەتەکانی خوای پەروەردگاریان دەشاردەوە کاتێ باسی موحەممەدیان دەکرد ﷺ وە خەڵکیان چەواشە دەکرد لە بەرانبەر بەرژەوەندییەکی کەمدا.

٢/ هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەی، کە دەفەرموێ: ﴿ لَّيْسَ ٱلْبِرَّ أَن تُوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ ٱلْمَشْرِقِ وَٱلْمَغْرِبِ ﴾.

أ- {(أخرَجَ ابْنُ جَرِير وابْنُ المُنذِرِ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: ذُكِرَ لَنَا أَنَّ رَجُلاً سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنِ البِرِّ فأَنزَلَ اللهُ هَذِهِ الآية) (أسباب النزول للنيسابوري، ص (٣٣)}، واتە: پیاوێك پرسیاری لە پێغەمبەر ﷺ کردوە دەربارەی چاکەکاریی، خوای پەروەردگار ئەم ئایەتەی نارده خوارێ، کە پێناسەی چاکەکاریی تێدایە.

ب- {(وَأخرَجَ إبْنُ جَرِير وعَبدُ الرَّزَاق عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: كَانَتِ اليَّهُود تصلِّي قِبَلَ المَغرِب والنَّصَارى قِبَلَ المَشرِقِ) (فَتحُ القَدِير للشَوكاني، ج (١)، ص (٢٢٩)}، واتە: (إبْنُ جَرِير و عَبدُ الرَّزَاق) لە قەتادەوە هێناویانە دەڵێ: جوولەکەکان بەرەو ڕۆژئاوا نوێژیان دەکرد، وە نەصرانیی یەکان بەرەو ڕۆژهەڵات، خوا ﷻ ئەم ئایەتەی نارده خوارێ: ﴿ لَّيْسَ ٱلْبِرَّ أَن تُوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ ٱلْمَشْرِقِ وَٱلْمَغْرِبِ ﴾، واتە: چاکەکاریی ئەوە نیە ڕوو لە ڕۆژهەڵات بکەنو ڕوو لە ڕۆژئاوا بکەن، {ئەی جوولەکەو نەصرانیی یەکان}، بەڵکو چاکەکارییو دینداریی ئەوەیە کە لەم ئایەتەدا هاتوە.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ جارێکی دی دێتەوە سەر باسی ئەو تاوانە گەورەی شاردنەوەی ئایەتەکانی خوا، کە دیارە وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکاندا باسمان کرد، زۆر لە توێژەرەوانی پێیان وایە دەربارەی خاوەن کتێبەکان هاتۆتە خوارێ،

کە سیفەتەکانی پێغەمبەری کۆتایی خوا (موحەممەد) ﷺ یان دەشاردەوە لە کتێبەکانیاندا، لە بەرانبەر هەندێ بەرژەوەندیی دنیاییدا، کە بریتی بووە لەوەی ئەو بەزمو بازاڕەی بۆیان ساز بووە، بەهۆی ئەو دینە تێکدراوەی خۆیانەوە، لێیان تێك نەچێ، هەروەك زۆرجار لەنێو مسوڵمانانیشدا کەسانێك دەبن کە لە بەرگی دیندا بەزمو بازاڕێکیان لەسەر بناغەی درۆو دەلەسەو ئەفسانە پێکهێناوە هیچ پەیوەندیی بە دینو ئیسلامو بە قورئانو سوننەتەوە نیەو، هەر لەبەر ئەوە ئەو بیدعەتو ئەفسانەو داهێنراوەی خۆیان دەست پێوە دەگرن، چونکە بەرژەوەندیی خۆیانی تێدا دەبیننەوە، هەرچەندە دەشزانن لەسەر ناهەقن! کە لە ڕاستیدا ئەم ئایەتانە، ئەگەر هۆی هاتنە خوارەوەکەشیان تایبەت بووبێ‌و، مەبەستی پێ خاوەن کتێبەکان بووبێ، بەڵام وەك زانایان گوتوویانە: ((العِبرَة بعمومِ المَعنى ولَيسَت بخصوصِ السَبَب)) خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكۡتُمُونَ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلۡكِتَٰبِ وَيَشۡتَرُونَ بِهِۦ ثَمَنٗا قَلِيلًا ﴾، بەڕاستی ئەوانەی ئەوە کە خوا لە کتێبی خۆیدا ناردوویەتە خوار دەیشارنەوە و پەنهانی دەکەن، وە نرخێکی کەمی پێدەکڕن ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ مَا يَأۡكُلُونَ فِي بُطُونِهِمۡ إِلَّا ٱلنَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ ٱللَّهُ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ ﴾، ئەوانە لە زگی خۆیاندا جگە لە ئاگر شتێکی دی ناخۆن، وە لە ڕۆژی دواییدا خوا نایاندوێنێ ﴿ وَلَا يُزَكِّيهِمۡ ﴾، وە تەزکیەیان ناکات، واتە: نە پاکیان دەکاتو نە چاکیان دەکات ﴿ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾، وە ئازارێکی بەئێشیان هەیە ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱشۡتَرَوُاْ ٱلضَّلَٰلَةَ بِٱلۡهُدَىٰ ﴾، ئەوانە کەسانێکن گومڕاییان بە ڕێنمایی کڕیوە، ئەو گومڕاییەی کە بریتیە لە شاردنەوەی ئایەتەکانی خواو، بریتیە لە مانەوە لەسەر دینێکی تێکدراو (مُحَرَّف)، یاخود بریتیە لە چەواشەکردنی خەڵك بەهۆی شاردنەوەی ئایەتەکانی خواوە، ئەوەیان کڕیوە بە ڕێنمایی خوا، بەو ڕێنماییو ڕێ ڕۆشنییەی کە دەیزانن ﴿ وَٱلۡعَذَابَ بِٱلۡمَغۡفِرَةِ ﴾، وە بە لێبوردنی خوا سزاو ئازارو

ئەشکەنجەی دوا ڕۆژیان بۆ خۆیان کڕیوەو مسۆگەر کردوە ﴿ فَمَآ أَصۡبَرَهُمۡ عَلَى ٱلنَّارِ ﴾، خوا ﷻ دەفەرموێ: سەرتان سوڕبمێنێ خەڵکینە ! ئەوانە چەند خۆڕاگرن لەسەر ئاگر! واتە: کە دەزانن سەرەنجامی ئەو کردەوەو هەڵوێستانەیان ئەو ڕەفتارانەیان بریتیە لە چوونە دۆزەخ، وا دیارە زۆر بە تەحەمولن‌و زۆر لەخۆڕادەبینن کە لەسەر ئاگر خۆڕاگربن، بۆیە وابێ دەربەستن !! ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ نَزَّلَ ٱلۡكِتَٰبَ بِٱلۡحَقِّ ﴾، ئەو سزا سەختەشیان لەبەر ئەوەیە کە خوا کتێبی خۆی بەهەق ناردۆتە خوار، هەقی تێدایەو بە هەق هاتوەو بۆ چەسپاندنی هەق هاتوە ﴿ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ ٱخۡتَلَفُواْ فِي ٱلۡكِتَٰبِ لَفِي شِقَاقِۭ بَعِيدٖ ﴾، وە ئەوانەی دەربارەی کتێبی خوا کەوتوونە ڕاجیایی یەوەو، بڕوای پێ ناهێنن‌و تێیدا کەوتوونەتە کێشەو مشتومڕەوە، ئەوانە لە دووبەرەکییەکی دوور دان، واتە: زۆر دوورکەوتوونەتەوە لە خواو لە دژایەتیکردنی خوادا زۆر دوور کەوتوونەتەوەو زۆر ڕۆیشتوون. لێرە مەبەست پێی هەرکەسێکە ئایەتەکانی خوا کە ناردوونیە خوار، چ کتێبەکانی پێش پێغەمبەری کۆتایی ﷺ، وە چ ئەو کتێبەی کە بۆ پێغەمبەری کۆتایی هاتوە، ﷺ وەچ هەرکەسێك ئەو ڕاستییانە کە خوا بۆ بەندەکانی ناردوون، بۆ ئەوەی بەرچاویان ڕۆشن بێ‌و بیکەنە بەرنامەی ژیانیان، بیشارنەوە ژێر لێوی بخەن‌و پەنهانی بکەن‌و ڕاینەگەیەنن، لە بەرانبەر ئەوەدا کە تەماع‌و بەرژەوەندییەکیان دەستدەکەوێ، وە لەڕاستیدا ئەوە هەموو ئەوانە دەگرێتەوەو ئەو سزا سەختانە تایبەت نین بە خاوەن کتێبەکانەوە، بەڵکو مسوڵمانیش دەگرنەوە، ئنجا دەربارەی ئەوە کە چاکەکار کێیەو چاکە چییە؟ دەفەرموێ: ﴿ لَّيۡسَ ٱلۡبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمۡ قِبَلَ ٱلۡمَشۡرِقِ وَٱلۡمَغۡرِبِ ﴾، چاکەکاریی واتە: دینداریی‌و چاك بوون لای خوا، ئەوەنیە کە ڕوو لە ڕۆژهەڵات‌و ڕۆژئاوا بکەن، ئەوە دەگونجێ مەبەست پێی جوولەکەو نەصرانییەکان بێت، یاخود مەبەست پێی مسوڵمانان بێ، چونکە هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان دەڵێن: مسوڵمانان کە خوا ڕووی پێکردنە کەعبە،

گوتوویانە: تازە لێبووینەوە مادام ڕوو لە کەعبە دەکەین، مانای وایە لە هەموو کەس چاکترین! جا خوای مەزن سەرنجیان بۆ ئەوە ڕادەکێشێ کە خۆتان فریو مەدەن، چاکەکاریی هەر ڕوو لە قیبلەکردن نیە ﴿وَلَٰكِنَّ ٱلۡبِرَّ مَنۡ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ وَٱلۡكِتَٰبِ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ﴾، بەڵکو چاکەکاریی بریتیە لە چاکەی کەسێك کە ئیمان بێنێ بە خواو بە ڕۆژی دوایی‌و بە فریشتان‌و بە کتێب (واتە: کتێبەکانی هەموو پێغەمبەران) وە بە هەموو پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام)، ئەوە پایەکانی ئیمان‌و عەقیدە، ئنجا وەك بەزەیی نواندن‌و بەخشش‌و چاکەکاریی لەگەڵ خەڵك، دەفەرموێ: ﴿وَءَاتَى ٱلۡمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِۦ﴾، ماڵ‌و سامانێك کە زۆریشی خۆشدەوێ، (لەبەر ئەوەی یان زۆری پێویست پێیەتی، یاخود کاتەکە کاتێکی گرانییە) دەیبەخشێ بە: ﴿ذَوِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡيَتَٰمَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينَ وَٱبۡنَ ٱلسَّبِيلِ وَٱلسَّآئِلِينَ وَفِي ٱلرِّقَابِ﴾، خزمان‌و هەتیوان‌و نەداران‌و ڕێبواران {یاخود میوان} و سواڵکەران، وە بۆ ئازادکردنی ئەوانەی کە کۆیلەن، ئنجا ﴿وَأَقَامَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَى ٱلزَّكَوٰةَ﴾، (وە چاکەکار) کەسێکە نوێژ بەرپا بکاو زەکات بدا، بۆیەش نوێژو زەکاتی دواخستوون، بۆ ئەوەی وا نەزانرێ کە دین لە نوێژو زەکاتدا (خوڵاسە) دەبێتەوە، بەڵکو پێش نوێژو زەکاتدا زۆر شتی دیکە هەیە، ئنجا دەفەرموێ: ﴿وَٱلۡمُوفُونَ بِعَهۡدِهِمۡ إِذَا عَٰهَدُواْ﴾، وە بەڵێن جێبەجێکەران، کاتێ پەیمان دەدەن، پەیمان جێبەجێ دەکەن. ﴿وَٱلصَّٰبِرِينَ فِي ٱلۡبَأۡسَآءِ وَٱلضَّرَّآءِ وَحِينَ ٱلۡبَأۡسِ﴾، وە خۆڕاگران لەکاتی هەژاریی‌و نەداریی‌و لەکاتی نەخۆشیی‌و لەکاتی تەنگانەو سەغڵەتییدا بە تایبەتی کاتی جەنگ ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُتَّقُونَ﴾، ئا ئەوانە ڕاست دەکەن لە مسوڵمانەتیی‌و چاکەکارییاندا، وە ئا ئەوانەشن پارێزکاران، خوا لەو کەسانەمان بگێڕێ.

چەنــد مەســەلەیــەکــی گرنــگ

مەســەلەی یەکــەم: خــوا ﷻ چوار جۆرە ســزای باسکردوون بـۆ کەسـانێك کـە ئـەوەی خـوا لـە کتێبـی خۆیـدا ڕوونیکردۆتـەوەو ناردوویەتـە خـوار، پـەنهانی دەکەنو دەیشارنەوە، کە وەك لـە دەرسـی ڕابـردوودا گوتمـان، ئـەوە چ مەبەسـت پێــی ئــەو خــاوەن کــتێبانەبن کــە ســیفەتەکانی پێغەمبــەری کۆتــایی ﷺ {موحەممــەدی کــوڕی عەبدوڵــلا} کــە لــە کتێبەکانیــاندا باســکرا بــوون، دەیانــشاردنەوە، وە چ مەبەســت پێــی هــەر زانایــەك بــێ کــە ئایەتــەکانی خــوا دەشارێتەوە لە خەڵكو، ڕاستییەکانی دینـی خـوا بـە خەڵـك ناڵـێو، یاساکـانی شـەرع ژێـر لێـو دەخـات، یـاخود دەیانگـۆڕێ، وەك گوتمـان مەفهـوومو واتـاکـەی گـشـتیـیو فراوانــە هــەموو ئەوانــە دەگرێتــەوە، کــە دینــی خــوا لــە خەڵــك دەشـارنەوەو خەڵك چەواشـە دەکـەن، ئـەو جـۆرە کەسـانە خـوا ﷻ چـوار جـۆرە سـزای بۆ ئامادە کـردوون:

سزای یەکـەم، دەفەرموێ: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا ٱلنَّارَ ﴾، ئەوانە لە زگــیاندا تــەنیا ئاگــر دەخــۆن، واتــە: ئــەو تــەماعو خــواردن خۆراکـەی کـە دەســتیان دەکــەوێ لــە بەرانبــەر ئــەو ئایــەت شــاردنەوەو ئــەو ڕاســتی شاردنەوەیەدا، بریتیە لە ئاگـرێك کـە لـە دواڕۆژدا دەیخەنـە ورگـی خۆیانـەوە، واتە ئەو تەمـاعو خواردنەی کە دەستیان دەکەوێ، لەڕاستیدا ئـەوە ئاگـرێکـە لە دواڕۆژدا دەچێتـە ورگیانەوە.

ســـزای دووەم، دەفــــەرموێ: ﴿ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ ٱللَّهُ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ﴾، لـــە ڕۆژی هەڵسانەوەدا لە ڕۆژی قیـامەتدا، خوا نایـاندوێنـێ، یەکێك بۆی هەیە بپرسـێ: ئەدی بۆچی لە هەندێ شـوێنـدا خوا ﷻ باسی دواندنیـان دەکـات: ﴿ فَلَنَسْـَٔلَنَّ ٱلَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْـَٔلَنَّ ٱلْمُرْسَلِينَ ۝٦ ﴾ الأعـراف، واتــە: بــە تەئکیــد دەپرسین لەوانەی کە پێغەمبەرانیان بۆ ڕەوانە کراوە، وە لـە ڕەوانـەکراوانیش

دەپرسین، هەروەها لە هەندێ شوێنی دیكەدا خوا ﷻ دەفەرمویٚ و لێیان دەپرسینەوە ﴿ ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ ٱلنَّعِيمِ ﴿٨﴾ ﴾التكاثر، واتە: پاشان لەو ڕۆژەدا دەربارەی نیعمەتەكان لێتان دەپرسرێتەوە؟! لە وەڵامدا دەڵێین: لێرەدا مەبەست پێی ئەوەیە كە خوا ﷻ بە شێوەی لوتفو بەزەیی لەگەڵ نواندنو دڵخۆش كردن، نایاندوێنێ، وە ئەگەر بەشێوەی تێوەخوڕینو بەشێوەی لێ تووڕەبوونو سەرزەنشتكردن، بیاندوێنێ، ئەوە خۆی جۆرێكە لە سزا، هەرچەندە دەشگونجێ ئەو شێوە دواندنانەی سەرزەنشتو تێوەخوڕینو لێپرسینەوە، خوا ﷻ خۆی ڕاستەوخۆ لەگەڵ بەندەكانیدا نەیكات، بەڵكو فریشتەكانی بیكەن، چونكە خوا ﷻ هەندێ شت كە فریشتەكانی ئەنجامی دەدەن، بە كردەوەی خۆی دایدەنێ، لە سۆنگەی ئەوەوە كە ئەو فریشتانە لە فەرمانی خوا دەرناچن.

سزای سێیەم، دەفەرموێ: ﴿ وَلَا يُزَكِّيهِمْ ﴾، تەزكیەیان ناكات، تەزكیە هەم بە مانای پاكبوونەوە دێ و، هەم بە مانای چاكبوون دێ و، هەم بە مانای گەشەكردنیش دێ، واتە: خوا نە پاكیان دەكاتو، نە چاكیان دەكاتو، نە گەشەیان پێ دەدات.

سزای چوارەم، دەفەرموێ: ﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾، وە ئازارێكی بەئێشیان هەیە، كەواتە: لێرە بۆمان دەردەكەوێ كە بەڕاستی شاردنەوەی ڕاستییەكانی دینی خواو گۆڕینی یاساكانی شەریعەت، كە دەبێتە هۆی چەواشەبوونی خەڵكو سەرلێشێوانی خەڵك، گوناهێكی یەكجار گەورەیەو، ئەگەر بڵێین: لە دوای كوفرو هاوبەش بۆ خوا پەیداكردن، گوناح لەوە گەورەتر نیە، زێدەڕۆییمان نەكردوە.

مەسەلەی دووەم: ئەوەیە كە خوا ﷻ هەم لێرەو هەم لە ئایەتەكانی پێشتری ئەم سوورەتی (البقرة)یەدا، لە چەند شوێنێكدا كە باسی ئەوانە دەكات كە ئایەتەكانی خوا دەشارنەوە، یاخود ئایەتەكانی خوا دەگۆڕن، دەفەرموێ:

﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱشۡتَرَوُاْ ٱلضَّلَٰلَةَ بِٱلۡهُدَىٰ ﴾، ئەوانە کەسانێکن گومڕاییان کڕیوە بە ڕێنمایی، یانی: لێرەدا خوا ﷻ ئەوانە وەك بازرگانێك تەماشا دەکات کە سەوداو مامەڵەو بازرگانیی دەکات ! بۆیە من لە کتێبەکانی خۆمدا، وە لە زۆر لە وتارەکانمدا کە باسی ئەو جۆرە بەناو زانایانەم کردوە، گوتوومە: لەڕاستیدا ئەوانە کۆلکە مەلای دین فرۆشن، چونکە ئەوانە بە عەقڵێکی بازرگانیی (تجاري) بیردەکەنەوە، وا بیردەکەنەوە کە چۆنیان بەرژەوەندیی زیاتر بۆ دابین دەبیٚو، چۆن زیاتر قازانجی ماددییان دێتە دەستی؟ یانی: لەڕاستیدا ئەوانە بازرگانن، بەندەی خوا نینو زانانینو پێشەوا نین، چونکە: زانایانو پێشەوایانو بەندە بۆ خوا صوڵحاوەکان، بە عەقڵی بازرگانییو سەوداو مامەڵە بیرناکەنەوە، کە چۆن پارەیان زیاتر دێتە دەستو چۆن بەرژەوەندیی ماددییان زیاتر بۆ دابین دەبێت؟ بەڵکو وا بیردەکەنەوە کە خوا چۆن لێیان ڕازی دەبیٚو چۆن لە دواڕۆژدا زیاتر سەربەرز دەبنو چۆن بەهەشتیان زیاتر دەست دەکەویٚ ! نەك لە دنیادا، چۆن پارووی چەورترو شوێنی نەرمترو ژیانی خۆشتریان بۆ فەراهەم دەبیٚو دەستگیر دەبیٚ؟!

مەسەلەی سێیەم: خوا ﷻ دوو هۆکار باس دەکات، کە بۆچی ئەو سزاو ئازارە سەختە بە باڵای ئەو جۆرە کەسانە بڕاوە، دەفەرمویٚ: ﴿ ذَٰلِكَ ﴾، واتە: ئەو سزایە بۆیەیە:

هۆکاری یەکەم: ﴿ بِأَنَّ ٱللَّهَ نَزَّلَ ٱلۡكِتَٰبَ بِٱلۡحَقِّ ﴾، لەبەر ئەوەی کە خوا کتێبی خۆی بەهەق ناردۆتە خوار، هەم بە شێوەی هەق هاتوە، لەکاتی خۆیو لە شوێنی خۆیداو، هەر ئایەتە لەجێی خۆی لە شوێنیداو، هەر وەڵامە بۆ پرسیاری خۆی، وە پاشان هەقی گرتۆتە نێوخۆی، وە هەقیش دەچەسپێنیٚ، ئەگەر ئەم کتێبەی خواو ئەم بەرنامەیەی خوا ئیشی پێبکریٚ، هەق دەچەسپیٚو لە چەسپینی هەقیشدا هەموو کەس قازانج دەکات، جگە لە ئەهلی باطڵ، بۆیە ئەوانەی ئەو هەقە دەشارنەوە کە خوا لە کتێبی خۆیدا ناردوویەتە خوار، مانای وایە شایستەی ئەوەن بەو شێوەیە سزا بدرێن.

هۆکاری دووەم: ﴿ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ ٱخۡتَلَفُواْ فِي ٱلۡكِتَٰبِ لَفِي شِقَاقِۭ بَعِيدٖ ﴾، وە ئەوانەش کە دەربارەی کتێبی خوا کەوتوونەتە ڕاجیاییو مشتومڕەوەو بڕوای پێناکەن، ئەوانە لە دووبەرەکییەکی زۆر دووردانو، ئەوانە زۆر لە خوا دوورکەوتوونەتەوەو، بەربەرەکانێی دینی خوا دەکەن، بۆیە شایستەی ئەوەن بەو شێوەیە سزا بدرێن.

مەسەلەی چوارەم: ئەم ئایەتی (١٧٧)ی سوورەتی (البقرة)، کە بە ئایەتی (البِرّ) ناسراوە، ئایەتێکە زانایانی ئیسلام لە کتێبەکانی خۆیاندا بایەخو گرنگییەکی زۆریان پێداوە، هەم لە تەفسیرەکانیانو هەم لە سەرجەم کتێبەکانیاندا، چونکە بەڕاستی ئەم ئایەتە ئایەتێکی زۆر کۆکەرەوەیەو بەڕاستی پێناسەیەکی زۆر چاك بۆ ئینسانی چاکەکارو ئینسانی دیندارو مسوڵمان دەکات، کە دەبێت چۆن بێ‌و بە گشتی شەش (٦) شتان دەگرێتە نێوخۆی:

یەکەم/ پێنج پایەکانی ئیمان، کە بریتین لە: ئیمان بە خواو بە ڕۆژی دواییو بە فریشتەکانو بە کتێب (کتێبەکانی خوا)و بە پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام).

دووەم/ ماڵ بەخشین بە توێژە ئاتاجو پەککەوتەکانی کۆمەڵگا: خزمانو هەتیوانو نەدارانو ڕێبوارو لێقەوماوانو سواڵکەرانو ئەو کۆیلانەی، کە دەبێ ئازاد بکرێن، کە کاتی خۆی بوو ون.

سێیەم/ نوێژ بەرپاکردن.

چوارەم/ زەکاتدان.

پێنجەم/ وەفا بە بەڵێن پەیمان.

شەشەم/ خۆڕاگرتن لە هەموو بوارەکاندا، لێرەدا خوا ﷻ سەرنجی مسوڵمانان ڕادەکێشێ دەفەرموێ: ﴿ لَّيۡسَ ٱلۡبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمۡ قِبَلَ ٱلۡمَشۡرِقِ وَٱلۡمَغۡرِبِ ﴾، سەرنجمان ڕادەکێشێ بۆ کاکڵەو جەوهەری دین بۆ شتی بناغەییو بنەڕەتی لە دینداریی‌دا، تاکو نەچین هەر خۆمان بە شتی ڕووالەتییو ڕووکەشی یەوە

خەریك نەكەینو نەچین هەموو تواناو كۆششی خۆمان نەخەینە سەر ئەو شتانەی كە ڕواڵەتیین، یاخود لە دیندا حاڵەتێكی لاوەكییان هەیە، نەك حاڵەتی بنەڕەتییو بناغەیی ﴿ لَّيۡسَ ٱلۡبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمۡ قِبَلَ ٱلۡمَشۡرِقِ وَٱلۡمَغۡرِبِ ﴾، چاكەكاریی ئەوە نیە ڕووی خۆتان بكەنە ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوا (كە وەك پێشتر گوتم) ئەوە دەگونجێ مەبەست پێی جوولەكەو نەصرانیییەكان بێت، كە مەسەلەی قیبلەیان كردبوو بە شتێكی زۆر گەورەو دەشگونجێ مەبەست پێی مسوڵمانانیش بێ، چونكە هەندێك لە مسوڵمانانیش بیركردنەوەی وایان هەبووەو، هەندێك كە دیارە سادە بوو ون لە دینداریيەكەیاندا، گوتوویانە: مادام ئێمە ڕوو دەكەینە كەعبەو ڕوو دەكەینە مزگەوتی حەڕام، مانای وایە لە هەموو ئاوان پەڕیوینەوەو، لە هەموو كەس چاكترین ! جا خوای زانا هۆشیارو بێداری كردنەوە كە نەخێر دینداریيو مسوڵمانەتیی لێرەدا تەواو نابێتو بەوەندە كۆتایی نایەت، بەڵكو دینداریيو مسوڵمانەتیی شتی زۆر بنەڕەتیی ترو بناغەییتری هەیە، كە بریتین لەو شتانەی خوای بە بەزەیی خستوونیە ڕوو. هەڵبەتە ئێستاش هەر وایەو گەلێك جار دەبینی مسوڵمانێك، جا پیاوە، ئافرەتە، مەلایە، شێخە، گەنجە، پیرە، خاوەن دەسەڵاتێكە، نەدارێكە، هەرچینو توێژێكە تەماشا دەكەی خۆی بە هەندێ شتەوە سەرقاڵ كردوە، كە پێی وایە زۆر شتی گرنگن، بەڵام ڕەنگە لە دینداریيو مسوڵمانەتییدا ئەو شتانەی ئەو خۆی پێوە مشەوەشو سەرقاڵ كردوون، شتی لەوان گەورەترو گرنگترو لە پێشتر هەبێ !! بۆیە دەبێ ئاگامان لەوەبێ كە تەرازووو پێوەری ئێمە بۆ گرنگو گرنگترو گەورەو گەورەترو چاكو چاكتر لە دینداریيو مسوڵمانەتییدا قورئانو سوننەتە، تەماشا بكە قورئان بە زۆری باسی چی كردوە، ئەوە بزانە ئەو شتە زۆر گرنگە لە دینداریيدا، وە بزانە بە زۆری فەرمانی بە چی كردوە، بزانە كە ئەوە گرنگترە لە دینداریيدا، وە چ شتێ یەكجاری باسكردوە، بزانە كە لە قەدەر ئەو یەكجارە گرنگی هەیە، بۆ نموونە: لە چەندان شوێندا خوا باسی

ئیمـانو عەقیدەی کردوە، وە باسی عیبادەتی خۆی کردوە، کە تەنیا دەبێ ئەو بەندایـەتیی بـۆ بکـرێ، وە لـە چـەندان شوێنـدا باسـی تـەقوای کـردوە، وە لـە چەندان شوێنـدا باسـی مـاڵ بەخـشینی کـردوە، وە لـە چـەندان شوێنـدا باسـی وەفـاداری کــردوە، وە لـە چـەندان شوێنـدا باسـی خۆڕاگــریی کـردوەو، باسـی جەنگو جیهادی کردوەو باسی خۆبەختکـردنو سـەرو ماڵ فیـداکردنی کـردوە لـەپێناو خـوادا، وە لـە چـەندان جێگــەدا باسـی صـیلەی ڕەحـمو خزمایـەتی کردوە، کەواتە: هەر کام لەو شتانە بـە ئەنـدازەی ئـەوە کـە خـوا لـە قورئـاندا باسی کـردوون، بە ئەنـدازەی ئەوە گرنگیی‌و بایەخیـان هەیە، بەڵام شتێك کـە ڕەنگە لـە یـەك ئایەتـدا بـاس نەکرابـێ، تـۆ نابـێ لـەخۆتی بکەی بـە هـەموو شـتێك، بـۆ وێنـە: ئاهەنگگـێڕان بەبۆنـەی لەدایکـبوونی پێغەمبـەر (محمـد الـمـصطفی)وە ﷺ، کـــە مـــن بـــۆ خـــۆم ئـــەو مەســـەلەیە لـــە جـــۆری هەڵـــسوکەوتەکان دەبیـــنمو لـــە بازنـــەی هەڵسووکەوتەکانیـــشدا تەماشـــای بەرژەوەنـدییو خراپـە (مَـصْلَـحَة و مَفْـسدة) دەکـرێو ســەرنجی نێـوەڕۆکی شـتەکان دەدرێ، کـە ئایـا ناشەرعییـان تێدایـە یـان نـا ؟ وە مـن یادکردنـەوەی لەدایکـبوونی پێغەمبەر ﷺ بەجۆرێك لە عیبادەت تەماشا ناکەم تا بگـوترێ: حوکمـی بیدعـەتی دێتە سـەرێ، چونکە زانـایانی ئیسـلام دەڵـێن: بیدعـەت لـە عەقیدەو لە عیبـادەت دایە، بـەڵام لـە هەڵسوکەوتەکانو عادەتەکـاندا ئەسـڵ دەسـتی کراوەیی‌یە، بـەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا تەماشـا دەکـەی هـی وا هەیـە هـەر بەتــەمای ئــەوە لــە خــۆی گــەڕاوە، کــە ســاڵانە ئاهــەنگ دەگێــڕێ بەبۆنــەی لەدایکبوونی پێغەمبەرەوە ﷺ، یـان هەر شتێکی دیکەی لەو بابەتە، بۆ وێنـە: چوونە عـومرە یـــان حەجـکردنی سـوننەت، جا بێگـومان حـەج یەکێکە لـە پایەکـانی ئیسـلام (حـەجی فـەرز)، بـەڵام هـەر بەقـەدەر خـۆی گرنگـەو حـەج کەلێنـی شـتەکانی دیکـە نـاگرێ، یـان زۆر کـەس لـە ڕەمەزانـدا تەماشـا دەکـەی ڕۆژووی ڕەمەزان دەگرێو نوێژیش دەکاتو خۆی لە گوناهان دەپارێزێ، کەچی دوایـی کـە ڕەمـەزان بەســەردەچێ، دەچـێتەوە ســەر بـەزمی پێـشێی ! باشـە ڕەمەزان گرنگەو گرتنی ڕۆژووی مانگی ڕەمەزان یەکێکە لە پێنج پایـەکانی

ئیسلام (مسوڵمانەتیی‌و دینداریی شەخصیی)، بەڵام هەر بەقەدەر خۆی گرنگەو وە نەبێت مانگی ڕەمەزان کەلێنی مانگەکانی دیکە بگرێ، وە ڕۆژوو گرتنی مانگی ڕەمەزان کەلێنی ئەرکە شەرعییەکانی دیکە پڕناکاتەوە.

مەسەلەی پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْأَخِرِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ وَٱلْكِتَٰبِ وَٱلنَّبِيِّۦنَ ﴾ باسی پێنج پایەکان دەکات، لە پایەکانی ئیمان، ئیمان بە خواو بە ڕۆژی دوایی‌و بە فریشتەکان‌و بە کتێب (کتێبەکان)، وە بە پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام)، وە ئیمان بە قەدەری تێدا نیە، کە لە فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ داهاتوە، کە لە (صحیح)ی بوخاریی‌و موسلیم دایەو بە فەرموودەی جیبریل بەناوبانگە، چونکە جیبریل خۆی بردە سەر شێوەی پیاوێك‌و پرسیاری لە پێغەمبەر ﷺ کرد، کاتێك کە لە جەنگی تەبووك بوون دەربارەی: ئیمان‌و ئیسلام‌و ئیحسان، وە پێغەمبەر ﷺ دوایی فەرمووی: ئەوە جیبریل بوو هاتبوو دینەکەتان پێبناسێنێ، جا لەوێدا باسی ئیمان بە قەدەریش دەکات[1]، ئەگەرنا (قەزاو قەدەر) لە هیچ شوێنێکی قورئاندا باسی نەکراوە، کە بەشێك بێت لە ئیمان، چونکە ئیمان بە قەدەر بریتیە: لە ئیمان بە زانیاری خواو بە توانای خواو بە ویستی خواو بە حیکمەت‌و دادگەریی خوا، کەواتە: ئیمان بە خوا، ئیمان بە قەدەریشی تێدایە، بۆیە باسی نەکردوەو لە ئایەتەکاندا نەهاتوە.

مەسەلەی شەشەم: کە دێتە سەر باسی ماڵ بەخشین، شەش جۆرە کەسان باس دەکات‌و سەرەتا ئاوا دەفەرموێ: ﴿ وَءَاتَى ٱلْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِۦ ﴾، ماڵەکەی دەبەخشێ لەگەڵ خۆشویستنیدا، کە ئەمە سێ مانای هەن:

یەکەم: واتە: لەگەڵ خۆشویستنی خواداو لەبەر خۆشویستنی خوا ماڵەکەی دەبەخشێ بە خزمان‌و هەتیوان‌و نەداران ... تا دوایی.

---

١) کە بەم شێوەیە: (... قال: فأخْبِرني عن الإيمان ! قال: أن تؤمن بالله و ملائكته و كتبه و رسله واليوم الآخر وتؤمن بالقدر خَيْرِهِ وشرِّه) رواه البخاري : (٥٠) و مسلم: (٨).

دووەم: یاخود لەگەڵ خۆشویستنیدا بۆ بەخشین، واتە: پێی خۆشە بیبەخشێو لەبەر ئەوەی خوا بەخشەرانی خۆشدەوێ، بۆیە ماڵەکەی دەبەخشێ.

سێیەم: یاخود لەگەڵ خۆشویستنی ماڵەکەشیداو هەرچەندە ماڵەکەی خۆشدەوێ، بەڵام هەر دەیبەخشێ لە پێناوی خوادا، چونکە خوای خۆشتر دەوێ لە ماڵەکەی، بۆیە ئامادەیە ماڵو سامانەکەی ببەخشێ لە پێناو خوایەکدا کە ماڵەکەی داوەتێ، وە خوا لە بەرانبەر ئەو ماڵ بەخشینەدا پاداشتێکی دەداتێ زۆر زۆر چاکترو زیاتر لەوەی کە دەیبەخشێ، ئنجا پرسیار لە پێغەمبەر ﷺ کراوە کە چ جۆرە ماڵ بەخشینو خێرکردنێك چاکترە گەورەترە ؟! فەرموویەتی: {(أَنْ تَصَدَّقَ وَأَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ، تَخْشَى الْفَقْرَ وَتَأْمُلُ الْغِنَى، وَلاَ تُمْهِلْ حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ، قُلْتَ: لِفُلاَنٍ كَذَا، وَلِفُلاَنٍ كَذَا، أَلاَ وَقَدْ كَانَ لِفُلاَنٍ) (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (١٤١٩)، وَمُسْلِم برقم: (٢٣٧٩)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٨٦٥)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٢٥٤١) وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٣٣١٢)، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه}، واتە: باشترین ماڵ بەخشین ئەوەیە: کە تۆ خێرو چاکە بکەی لە حاڵێکدا کە تۆ ساغی وە ماڵەکەشت خۆشدەوێ، لەبەر ئەوەی زۆرت پێویستی پێیە، وە بە ئومێدی دەوڵەمەندبوونیو لە نەدارییش دەترسێی (لەبەر ئەوەی هەلو مەرجەکە دژوارە) نەك لێ بگەڕێی هەتا ڕووح دەگاتە گەروو، ئەوکاتە بڵێی: ئەوەندە بۆ فلانکەسو ئەوەندەش بۆ فلانکەس، چونکە تازە هەر بۆتە هی فلانو فیسار، (واتە: بۆتە میرات)، واتە: کاتێك کە ئەو هۆکارانە کۆبنەوە، ئنجا ماڵ بەخشینەکە پاداشتێکی زۆر گەورەی هەیە.

یەکەم: لەش ساغ بی، نەك بکەویە گیانەڵاو نیشانەی مردنت لێ دەربکەوێ، ئنجا بێنی ماڵەکەت ببەخشی !

دووەم: ئنجا نەك زۆر زۆر دەوڵەمەندبیو هیچ پەکت پێ نەکەوێ، بەڵکو بۆخۆت پێویستیت پێی هەبێ ئەوجار بیبەخشی، مەبەست لە (شَحِيحٌ) ئەوەیە.

سـێیەم: (تَخشَى الفَقْـرَ وَتـأمُلُ الغِـنَى) دەوڵەمەنـدیی‌و بێنیـازییت پـێ خۆشـبێ‌و لە نەدارییش بترسێی، لەبەر ئەوەی هەڵ‌و مەرجەکە سەخت‌و دژوارە، لەو حاڵەتـانەدا باشترین خێر هی ئەو حاڵەتـانەیە.

مەسـەلەی حـەوتـەم: کە دێتـە سـەر باسـی ئـەو شـەش جـۆرە کەسـە، کـە دەبـێ ماڵیـان پێبـدرێ‌و هاوکـاریی مـاددیی بکـرێن، بـەمجۆرە حەکیمـانەیە ڕیزبەنـدیی کـراون :

١- ﴿ ذَوِي ٱلۡقُرۡبَىٰ ﴾، خزمان، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(الصَّدَقَةُ عَلَى الْمِسْكِينِ صَدَقَةٌ وَالصَّدَقَةُ عَلَى ذِي الرَّحِمِ اثْنَتَانِ صَدَقَةٌ وَصِلَةٌ) (رَوَاهُ التِّرمِذيّ برقم: (٦٥٨)، وَقَالَ: حَدِيثٌ حَسَنٌ، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٢٥٨١)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (١٨٤٤)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٣٣٤٤)، وَالحَاكِمُ برقم: (١٤٧٦)، عَنْ سَلْمَانَ بْنِ عَامِرٍ عَنْ أَنَسٍ عَنْ أَبِي طَلْحَةَ رضي الله عنه، وَصَحَّحَهُ الأَلباني في (المشكاة) برقم: (١٩٣٩)) واتە: خێرکردن بە نەدارو خەڵکی ئاتـاج هەر خێرو چاکەیە، بەڵام بە خزمی نـەدار، دوو شـتە: هەم خێـرو چاکـەیەو هـەم صیڵـەی ڕەحمیـشی جێبەجێکـردوەو پەیوەنـدی خزمایەتیـشی گەیانـدوە، ئنجا بۆیەش خـوا ﷻ ﴿ ذَوِي ٱلۡقُرۡبَىٰ ﴾ی خـستۆتە پـێش هەمووانەوە، چونکە تا خزمی هەژارو نەدارو موحتـاج‌و لێقەوماوت هەبێ، نابێ بچی بۆ خەڵکی دوورو بێگـانە، بەڵێ ئەویش هەر خێـرە، بەڵام خزمەکەت زیاتر چاوەڕوانی لەتۆ هەیەو، وەك تۆ بەحاڵی دەزانی، ڕەنگە خەڵکی دیکە ئاوا بەحاڵی.

٢- ﴿ وَٱلۡيَتَٰمَىٰ ﴾، لە دوای خزمان ئنجا هەتیو، هەتیو کێیە؟ هەتیو: منداڵێکە باڵغ نەبوو بێت‌و بابی نەمابێت، چونکە (ابن کثیر) بە سەنەدی خۆی لە عەلی کوڕی ئەبوو طالیبەوە خوا لێی ڕازی بێ، ئەویش لە پێغەمبەرەوە ﷺ هێناویەتی، کە فەرموویەتی: {(لاَ يُتْمَ بَعْدَ حُلُمٍ) (رَوَاهُ البَيْهَقِي في (سنن الصغرى) برقم: (٢٠٤٩)}، واتە: دوای باڵغ بوون هەتیویی نامێنێ، هەر

منداڵی كوڕ یان كچ، دوای ئەوەی باڵغ بوو بە هەتیو لەقەڵەم نادرێ، دیارە منداڵی بێ بابیش لە هەموو كەس زیاتر پێویستی پێیە، بۆیە خوای كاربەجێ لە پلەی دووەمدا باسی وی كردوە.

٣- ﴿ وَٱلۡمَسَٰكِينَ ﴾، كۆی (مسكین)ە، واتە: نەدار، وە (مساكین)، لەگەڵ (فقراءْ) جیاوازییان هەیە، (فقراءْ) كۆی (فقیر)ە، كە من لە كوردیدا بە (هەژار)ی لێكدەدەمەوەو (مسكین)یش بە (نەدار)، جا هەژار ئەوەیە هیچی نەبێتو، نەدار ئەوەیە شتێكی هەبێ، بەڵام بەشی نەكا، پێغەمبەر ﷺ جوان بۆمان پێناسە دەكات كە نەدار كێیە؟ لە دوای خزمی ئاتاجو لە دوای منداڵی هەتیوی بێ باب، ئەو نەدارە كێیە؟ كەوا باشە ماڵی خۆتی پێببەخشی؟ پێغەمبەر ﷺ دەربارەی (مسكین) فەرموویەتی: {(لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِي تَرُدُّهُ التَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ، وَلاَ اللُّقْمَةُ وَلاَ اللُّقْمَتَانِ، وَلَكِنْ الْمِسْكِينُ الَّذِي لاَ يَجِدُ غِنىً يُغْنِيهِ، وَلاَ يُفْطَنُ بِهِ فَيُتَصَدَّقُ عَلَيْهِ) (رَوَاهُ مَالِك برقم: (١٧٥٩)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (١٤٧٩)، وَمُسْلِم برقم: (٢٣٩٠)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (١٦٣١)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٢٥٧٢)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٣٣٥٢) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه}، واتە: نەدار بریتی نیە لەو كەسەی كە دەنكە خورمایەك یان دوو دەنكە خورما قەناعەتی پێدێنێ، یان پاروویەكو دوو پاروو (چونكە لە تۆ كەمێكو لەویدیكە كەمێكو لەویدیكەو لەویدیكە دەكا زۆر بۆی)، بەڵكو نەدارێك وا باشە كە تۆ ماڵی خۆتی بدەیەو هاوكاریی بكەی، كە هێندەی نیە بێ نیازی بكات، وە واش خۆی پێشان نادا كە نەدارە یانی: ناڵاڵێتەوەو دەست پانكاتەوە، یارمەتی بدەنو خێری پێ بكەن، بەخشین بەو جۆرە كەسانە زۆر خێرە، دراوسێیەكت، یاخود كەسێك لە شارەكەتدا، لە گوندەكەتدا، لە دەوروبەرت، یاخود دووریشە بەس دەزانی كە ئاتاجە، بەڵام عیززەتی نەفسی هەیەو دەستی پانناكاتەوەو ناكڕووزێتەوە، هەرچەندە زۆریش هەژارو نەدارە، بەڵام ئەگەر لە برسان بمرێو لە تینووان بخنكێ

لەبەر عیززەتی نەفسیو جوامێریی دەستی لەبەر کەس پانناکاتەوە، هاوکاریی کردنو دەستگرتنی ئەو جۆرە کەسانە خێرە، ئەمما ئەوەی کە سواڵکەرەو دێو دەڕوا ئەوە پەکی ناکەوێ.

٤- ﴿ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ ﴾، وشەی: (سبیل) واتە: ڕێگا ﴿ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ ﴾، واتە: ئەو کەسانەی کە دەربەدەر دەبن، یاخود میوان، یان ڕێبواری پەککەوتوو کە لە وڵاتی خۆی دوور کەوتۆتەوە.

٥- ﴿ وَٱلسَّآئِلِينَ ﴾، واتە: داواکەران، سواڵکەران کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(لِلسَائِلِ حَقٌ وإنْ جَاءَ عَلَى فَرَسٍ) (رَواهُ أَحْمَد برقم: (١٧٣٠)، وَالطَّبَرَاني برقم: (٢٨٩٣)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (١٦٦٥)، وَأَبُو يعلى برقم: (٦٧٨٤)، عَنْ عَلي رضي الله عنه، وَضَعَّفَهُ الألباني في (السلسلة الضَعِيفَة) برقم: (١٣٧٨)}، واتە: سواڵکەر مافی هەیە ئەگەر بە سواری ئەسپیش بێ، واتە: دەستی بە ڕووەوە مەنێ، ئەگەر هاتە ماڵت، نەك کە بە ڕێگادا دەڕۆی، یان دەچیتە مزگەوتێ، (١٠٠) سواڵکەر دانیشتوە بدەیە هەموویان ! بۆیەش خوا سبحانه وتعالى سواڵکەری خستۆتە پلەی پێنجەمەوە لە ڕیزبەندییدا، چونکە تێیاندا هەیە ڕاست دەکاو زۆریشیان تێدایە درۆ دەکاو پێویستی پێ نیەو، وەك عادەتو خوو، یان بۆ دەوڵەمەند بوون سواڵێ دەکات، وە دەربارەی سواڵکردن لەم فەرمایشتەدا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(لاَ تَزَالُ الْمَسْأَلَةُ بِأَحَدِكُمْ حَتَّى يَلْقَى اللَّهَ وَلَيْسَ فِي وَجْهِهِ مُزْعَةُ لَحْمٍ) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (٥٦١٦)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (١٤٧٤)، وَمُسْلِم برقم: (٢٣٩٣)، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رضي الله عنه}، واتە: یەکێکتان هەر داوا دەکات لە خەڵکیو هەر داوا دەکات، (دیارە سواڵکردنیش هەر ئەوە نیە بچێ دەست پانبکاتەوە، بەڵکو هەندێ داواکردنیش هەیە هەر دەچێتە قاڵبی سواڵەوە، کە بە کینایە، یان بە شێوەیەك کابرا ئاگادار دەکاتەوە) داواکردن لەگەڵ یەکێکتان بەردەوام دەبێت، هەتا کاتێ کە دەگاتە خوای بەرز، یەك پارچە گۆشت بە دەم

وچاویەوە نەماوە. وەك لە كوردەواریی خۆماندا دەڵێ: ئابڕووی چووە، یان وا دیارە لە قیامەتێ ئەوانەی بە ناحەق سواڵێ دەكەن و پێویستیان پێی نیە، ئەوانە خوا بەوە سزایان دەدا، كە گۆشتیان بەدەم و چاوەوە نامێنێ.

٦- ﴿ وَفِي ٱلرِّقَابِ ﴾، واتە: لە ئازادكردنی كۆیلاندا، بۆیەش وایفەرمووە، نەیفەرمووە (العبید) یان ﴿ ٱلرِّقَابِ ﴾، وە فەرموویەتی: ﴿ وَفِي ٱلرِّقَابِ ﴾، چونكە تۆ پێویستە ماڵەكەت بە جۆرێك بەكاربێنی كە ئەوان ئازاد بكرێن، جا دیارە ئێستا (الحمد لله) كۆیلە نەماون بەو شێوەیەی كاتی خۆی هەبووە، بەڵام زۆر لە میللەتان هەر كۆیلەن، كۆیلەی زلهێزەكان و دەسەڵاتدارەكانن، كۆیلایەتی سیاسیی، مەرج نیە ئەو كۆیلایەتییەی كە كاتی خۆی هەبووە! بەڵكو كۆیلایەتییەكی ژێر پەردانەی هاوچەرخ.

<u>**مەسەلەی هەشتەم:**</u> كە نوێژو زەكات دواخراون و خراونەتە دوای ئیمان و عەقیدەوە، ئەوە دیارە هەر دەبێ وابێ، بەڵام كە خراوەتە دوای ماڵ بەخشین، ئەوە بۆ ئەوەیە مسوڵمانان بزانن كە ماڵ بەخشینی فەرز لەسەر مسوڵمانان تەنیا زەكات نیە، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە: {(عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ قَالَتْ: سَأَلْتُ النَّبِيّ: ﷺ إِنَّ فِي الْمَالِ لحَقاً سوىَ الزَّكَاةِ؟ ثُمَّ تَلاَ هَذِهِ الآيَةَ: ﴿ وَءَاتَى ٱلْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِۦ ﴾) (رَوَاهُ والتِّرمِذِيُّ برقم: (٦٥٩)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (١٧٨٩)، وَضَعَّفَهُ الأَلْباني في (السلسلة الضعيفة) برقم: (٤٣٨٣)} واتە: (فَاطِمَة بنتِ قَيسٍ) دەڵێ: پرسیارم لە پێغەمبەر ﷺ كرد لە ماڵ و ساماندا هەقی دیكە جگە لە زەكات لە ماڵ و ساماندا هەیە؟ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ ئەو ئایەتەی بۆ خوێندەوە: ﴿ وَءَاتَى ٱلْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِۦ ﴾، كەواتە: جگە لە زەكاتیش حەقی دیكە لە ماڵ و ساماندا هەیە، كە یارمەتی توێژە كەمدەست و لێقەوماو ئاتاجەكانی كۆمەڵگای پێ بدەن.

مەسـەلەی نۆیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱلصَّٰبِرِينَ فِي ٱلۡبَأۡسَآءِ وَٱلضَّرَّآءِ وَحِينَ ٱلۡبَأۡسِ ﴾، واتە: خۆڕاگـران لـە کـاتی نـەداریی‌و لـە کاتی نەخۆشـیی‌و لـە کـاتی جەنگدا، لێـرەدا خـوا ﷻ دەیـەوێ فێرمـان بکـات، کـە خۆڕاگـریی هـەر ئـەوە نیـە، کـە لەبن بـاری زوڵمێدا خـۆت ڕاگـری، یـان لەسـەر نـەداریی خـۆت ڕاگـری، بەڵـێ کـە نەدار بـووی خۆت ڕابگـرە، بەو مانایە، کە خـۆت تووشـی کـاری ناشـەرعیی‌و گوناهبـاریی نەکەی، وە کە نەخۆش بووی خۆڕاگـربە، بـەڵام لـە کاتی جـەنگ‌و لە بەرانبـەر دوژمنانیشدا خۆڕاگـربەو، ئەژنۆت نەلەرزێ‌و بەچۆکـدا مەیە.

خوا بە لوتـفو کـەرەمی خۆی لەو کەسانەمان بگێڕێ کـە بـەو سیفەتە بەرزانـە خۆیـان دەڕازێننـەوە، تـاکو ئـەم پێناسـەی (بـرّ)مـان بەسـەردا بـچەسپێ، کـە لـەم ئایەتەدا، ئایـەتی (١٧٧) هـاتوە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سی و شەشەم

پێناسەی ئەم دەرسە

خوا پشتیوان بێ لەم دەرسەماندا هەر لە خزمەتی سوورەتی (البقرة)داین، لە ئایەتی: (١٧٨ تا ١٨٢)، واتە: پێنج (٥) ئایەت، لەم پێنج ئایەتەدا خوای پەروەردگار باسی تۆڵە دەکات، واتە: ئەگەر کەسێك کەسێکی بە ئەنقەستو بە زوڵم کوشت، دەبێ بکوژرێتەوە، وە باسی وەسیەتیش دەکات، کەسێك کاتی مردنی هاتو هەستی کرد کە نەخۆشیی مردنیەتی، یاخود بەرەو مەرگە، دەبێ وەسیەت بکات، جا ئایا وەسیەت حوکمی چییەو چۆنە؟ وە دەبێ چۆن وەسیەت بکرێ؟ وە لە چەنددا وەسیەت بکرێ؟ کە ئەوە بە تەفصیلی باسی لێ دەکەین، لەمیانەی تەفسیری ئایەتەکاندا.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِصَاصُ فِي ٱلۡقَتۡلَىۖ ٱلۡحُرُّ بِٱلۡحُرِّ وَٱلۡعَبۡدُ بِٱلۡعَبۡدِ وَٱلۡأُنثَىٰ بِٱلۡأُنثَىٰۚ فَمَنۡ عُفِيَ لَهُۥ مِنۡ أَخِيهِ شَيۡءٞ فَٱتِّبَاعُۢ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَأَدَآءٌ إِلَيۡهِ بِإِحۡسَٰنٖۗ ذَٰلِكَ تَخۡفِيفٞ مِّن رَّبِّكُمۡ وَرَحۡمَةٞۗ فَمَنِ ٱعۡتَدَىٰ بَعۡدَ ذَٰلِكَ فَلَهُۥ عَذَابٌ أَلِيمٞ ١٧٨ وَلَكُمۡ فِي ٱلۡقِصَاصِ حَيَوٰةٞ يَٰٓأُوْلِي ٱلۡأَلۡبَٰبِ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ١٧٩ كُتِبَ عَلَيۡكُمۡ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ ٱلۡمَوۡتُ إِن تَرَكَ خَيۡرًا ٱلۡوَصِيَّةُ لِلۡوَٰلِدَيۡنِ وَٱلۡأَقۡرَبِينَ بِٱلۡمَعۡرُوفِۖ حَقًّا عَلَى ٱلۡمُتَّقِينَ ١٨٠ فَمَنۢ بَدَّلَهُۥ بَعۡدَ مَا سَمِعَهُۥ فَإِنَّمَآ إِثۡمُهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُۥٓۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٞ ١٨١ فَمَنۡ خَافَ مِن مُّوصٖ جَنَفًا أَوۡ إِثۡمٗا فَأَصۡلَحَ بَيۡنَهُمۡ فَلَآ إِثۡمَ عَلَيۡهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ١٨٢ ﴾.

مانـای وشـە بە وشـــەی ئایەتەکـان

((ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! تۆڵـەتان لـە کـوژراوان (ی بـە ئەنقەســتو ناهەق)دا لەسـەر پێویـست کـراوە، ئـازاد بـە ئـازادو کۆیلـە بـە کۆیلـەو مێینـە بـە مێینــە، جـا هــەر کەســێك لەلایــەن برایەکەیــەوە شــتێکی لــێ بــوردرا، بــا بەدواداچــوونێکی چـاك (لەلایـەن خـاوەن هەقـەوە)و پێـدانێکی چـاك (لەلایـەن کوژەرەوە) ڕەچاو بکرێ، ئەوە لەسەر سووککردنو بەزەیی یە لە پەروەردگارتانەوە، وە هەرکەسێ دوای ئەوە دەستدرێژیی بکات، ئەوە ئازارێکی بە ئێشـی هەیە ﴿١٧٨﴾ وە بۆ ئێوە لە تۆڵـەدا ژیان هەیـە ئەی خاوەن عەقڵان! بەڵکو خۆتـان بپـارێزن لە (خوێنـرِێـژیی) ﴿١٧٩﴾ هەرکـات یەکێکـتان مـەرگی گەیـشتە سـەری، ئەگـەر ماڵو سـامانێکی بەجێدەهێـشت، وەسـیەت کردنتـان لەسـەر پێویـست کـراوە، بـۆ بـابو دایكو خزمان بە شێوەیەکی باش، ئەوە هەقێکە لەسەر پارێزکاران ﴿١٨٠﴾ جا هـەر کەسێك ئـەو وەسیەتـەی پـاش گوێ بیـست بوون، گـۆڕی، ئـەوە گوناهەکـەی لـە ئەســتۆی ئەوانەیــە کــە دەیگـۆڕن، بەڕاســتی خــوا بیــسەری زانایــە ﴿١٨١﴾ بــەڵام هەرکەســێك مەترسـی هەڵـە یـاخود گونــاهی لـە بابـای وەسیەتکـەر هـەبوو، (لـە وەسیەتەکـەیدا) وە چاکسـازیی لە نێوانیاندا کـرد، ئەوە گوناهبار نـابێ، بێگـومان خوا لـێبـوردەی بەخشندەیە﴿١٨٢﴾))

شــیکردنــەوەی هەندێـك لە وشــەکان

(ٱلۡقِصَاصُ): بە کوردی دەڵێین: تۆڵە، یانی: کەسێك کەسێك بکوژێت، بکوژرێتەوە، واتە: تۆڵــەی لـێ بکرێتـەوە، (قِصَاص) لـە (قَصّ)ەوە هـاتوە (القَصُّ: تَتَبُّعُ الأَثَـرِ) وەدوای شوێنەوار کەوتن، وە دەگوترێ: (قَصَصتُ أثَرَهُ) واتـە: بـەدوای شـوێنەوارەکەی کـەوتم، وە هەواڵـە شـوێن هەڵگیـراوەکـان (قِصَص)ی پــێ دەگوترێ، (والقِصَاصُ: تَتَبُّعُ الدَّم بالقَوَدِ)، (قِصَاص) بریتیـە لـەوەی کـە تـۆ

شـوێن خـوێن بکـەوی بـە تۆڵـە، واتـە: تۆڵـەی خـوێن بکەیـەوە (وقَـصَّ الثَّـوْبَ قَطَعَـهُ بالـمِقَصِّ)، واتـە: بەرگـەکەی بە مەقەسـت بـڕی.

(ٱلْقَتْلَى): کـۆی (قتِيـل)ە واتـە: کـوژراو، وەك: (جَرحَـى) کـە کـۆی (جَـريح)ە واتـە: بریندار، وە (أسـری) کە کۆی (أسیـر)ە، واتە: دیـل، لێـرەدا (قـتِيل) (مُـذكَّـر)و (مُؤنَّـث)ی تێدا یەکسـانەو هەردووکیان دەگرێتەوە.

(فَٱتِّبَاعٌۢ): دەگوتـــرێ (تَبِعــهُ وَأتَّبَعــهُ: قَفـا أثَـرَهُ) بـــەدوای شـــوێنەواری کـــەوت (بالجسـم أو بالإرتسـام أو الإئتمـار) شوێن کـەوتن کـە دەگـوترێ (اتبَّعـهُ) چ بـە جەسـتە بـەدوای شـتێك بکـەوێ، چ بـە دواکـەوتنی مەعنـەویی، کـە بریتیـە لـە جێبەجێکـردنی فەرمان.

(بِٱلْمَعْرُوفِ): (الْمَعْـروفُ: اسـم لِكُـلِّ فعـل يُعـرَفُ بالعَقْـلِ أَو الـشَّـرْعِ حُـسُنُهُ، والْمُنكَـرُ: مَا يُنْكَـرُ بِهِما) واتـە: (مَعْروف) هەرشـتێکە کە بـە عـەقڵ، یـان بـە شــەرع بناســرێ، وە بزانــرێ کــە شــتێکی باشــە، (مُنْكَـر)یــش پێــچەوانەی (مَعْـرُوف)ە، هەرشـتێك کـە بـە عـەقڵو شـەرع بزانـرێ خراپـە، بـە کـوردییش (مَعْـرُوف) دەبێتە (پەسند)و (مُنْكَـر) دەبێتــە (ناپەسند).

(وَأَدَآءٌ إِلَيْهِ): (دَفـعُ مَـايَحقُّ دَفعـهُ وتوفيتـهُ)، (أدَاء) بریتیــە لــەوەی ئــەو هەقــەی دەکەوێتــە لایــەنی بکـــوژ، بـــدرێ، (كـــأداء الخَـــرَاجِ والجِزيَـة وَأدَاء الأَمَانَـة، وَأَصْـلُهُ: مِـن تنــاولت الأداة)، واتـە: وەك خـەراجو سـەرانەو جێبەجێکــردنی سپاردە، وە ڕیشـەکەی لەوەوە کە دەست بۆ ئامرازێك ببەیـت.

(ٱلْأَلْبَٰبِ): کـــۆی (لـُـبُّ)ە ، (اللُّــبُّ: العَقْـلُ الخَـالِصُ مِـنَ الـشَّـوَائِب)، واتـــە: عەقڵێکـی بـێ خڵـتە لـە ژەنـگو ژارو بـێ خڵـتە (خڵـتەش هەرشـتێکە کـە ڕەگـەڵ عـەقڵ دەکـەوێ، لـە هـەواو ئـارەزوو گومـانو بیـروبۆچوونی غەڵـەت) عەقڵێش بۆیە ناونراوە کـاکڵ (لُّـب)، چونکە حەقیقـەتی ئینـسان لـە عەقڵدا شێرراوەتەوە، هەروەك حەقیقەتی هەر میوەیەك لـە کاکڵـەیدا شـێرراوەتەوەو

ئەگەر كاكڵی نەبێ، توێكڵەكەی بە كەڵكی چی دێ؟ ئینسانیش ئەگەر عەقڵی نەبێ، مانای وایە كەلەشێكە، وەك هەموو ئاژەڵانەی دیكە.

(خَيۡرًا): (الخَيْرُ: مَا يَرْغَبُ فِيهِ الكُلُّ) (خَيْر) هەرشتێكە كە زۆربەی خەڵكی ئارەزوومەندی بن، بەڵام (إِن تَرَكَ خَيۡرًا) لێرەدا (خَيْرَاً) بە مانای ماڵو سامان دێت چونكە ماڵو سامانیش خەڵك ڕەغبەتی لێیەو ئارەزووی دەكات، وە هەندێ گوتوویانە: ماڵو سامان پێی ناگوترێ: (خَيْرَاً) مەگەر حەڵاڵ بێو زۆربێ.

(ٱلۡوَصِيَّةُ): (الوَصِيَّة: التَّقَدّمُ إلى الغَيْرِ بِمَا يَعْمَلُ بهِ مُقترَناً بوَعْظٍ)، (وَصِيَّة) ئەوەیە كە تۆ شتێك لە ڕووی ئامۆژگارییكردنەوە بە كەسێك بڵێی بۆ ئەوەی كە جێبەجێی بكات، كەواتە: وەسیەت مەرج نیە هەر هی بابای كاتی گیانەڵاو كاتی پێش مەرگو گیان دەرچوون بێ، چونكە ئەوەتا خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ ... ذَٰلِكُمۡ وَصَّىٰكُم بِهِۦ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾ ﴾الأنعام، ﴿ ... ذَٰلِكُمۡ وَصَّىٰكُم بِهِۦ لَعَلَّكُمۡ تَعۡقِلُونَ ﴿١٥١﴾ ﴾، الأنعام ﴿ ... ذَٰلِكُمۡ وَصَّىٰكُم بِهِۦ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٢﴾ ﴾الأنعام، كە پێیان دەگوترێ (الوَصَايا العَشْرَ) كە خوا (١٠) دە شتی باسكردوونو لەدوای هەر ژمارەیەكیان دەفەرموێ: ئەوە پەروەردگارتان وەسیەتتانی پێ دەكات، بەڵكو بفامن، بەڵكو بیركەنەوە، بەڵكو پارێز بكەن.

(جَنَفًا): (أَصْلُ الجَنَفِ: مَيْلٌ في الحُكم) لە دادوەرییدا مەیلكردنو لادان پێی دەگوترێ: (جَنَف) وەك لە قورئاندا هاتوە: ﴿ غَيۡرَ مُتَجَانِفٖ لِّإِثۡمٖ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿٣﴾ ﴾المائدة، (أي مائلٍ إليهِ) مەیل بكا بەلای گوناحداو ئارەزووی گوناح بكات.

هــۆی هاتنه خــوارەوەی ئایەتەکـــان

هـۆی هاتنـه خـوارەوەی ئـەو ئایەتـەی کـە دەفـەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِصَاصُ فِي ٱلۡقَتۡلَى ... ﴾، {(أَخْـرَجَ إِبْنُ أَبـي حَـاتم عَـنْ سَـعِيدِ بْـنِ جُبَيْـرٍ قَـالَ: أن حَيَّين مِنَ العَـرَب اقتَتَـلُوا فـي الجَاهِلِيَةَ قَبْـلَ الإسـلاَم بقَـليلٍ، فَكَانَ بَيـنهُم قَـتلٌ وَجِرَاحَات حَتَّى قَتَلوا العَبيد والنِساءَ، فَلَمْ يَأخُذ بَعضُهُم مِنْ بَعْضٍ حَتَّى أسلَموا، فَكَانَ أَحَدُ الحيين يَتَطَاوَل عَلَى الآخر في العِدَّة والأموَال، فحَلَفوا ألاّ يـرضوا حَتَّـى يُقتَـل بالعَبـد مِنَّـا الْحُـرّ مِنْهُـمْ، وَبالْمَـرأَة مِنَّـا رَجُـلٌ مِنْـهُمْ، فَنَزَلَـتْ الآيـة) (فَـتحُ القَدِير لِلشَـوكـاني، ج: (١)، ص: (٢٣٣)، وأسبَاب النزول للنيسابوري، ص: (٣٣)}

ئاگاداریی: {زۆر جـار هۆی هاتنه خوارەوە (سبب النـزول) یارمـەتیمان دەدات کـە بە شێوەیەکی ڕاسـتو دروسـت لە مانـای ئایەتەکـان تێبگـەین، کـە خـوا مەبەسـتی چی بووە، وە ئەگەر ئینسـان لە هۆی هاتنەخوارەوەی ئایەتەکە تێنەگەیشـت، دوایی ڕەنگە لە تێگەیشتنی ئایەتەکەی بەهەڵەدا بچێو ئەنجامگیـریی هەڵەی لێبکات}.

واتە: دوو تیـرە لە عەرەبەکانی سەردەمیی نەفامیداو پێش ئیسلام بە ماوەیەکی کەم جـەنگو شـەڕیان لـەنێوان دابـوو، لـە یەکتـریان کوشـت بـوو لـە وە یەکتـریان بریندار کردبوو هەتا کۆیلـەو ئافرەتیشیان لە یەکتـر کوشتبوون، بەڵام بەتـەواویی هەقیـان لە یەکـدی وەرنەگرتبـۆوە (واتە: بە تەواویی دڵیان ئاوی نەخوارد بۆوە لـە یەکـدی)، هەتـا مـسوڵمان بـوون کـە مـسوڵمان بـوون، تیـرەیەکیان لەویدیکـەیان بەهێزتـر بووو شانازیی بەسـەر ئەویدیدا دەکرد، لەبەرئـەوەی کـە لـە ڕووی چـەكو لەڕووی ماڵو سامانەوە بەهێزتر بوون، وە سوێندیان خوارد لەوانەی بێهێزن، کـە ڕازی نابن هەتاکو لە بەرانبەر کۆیلەیەکیاندا کـە لێیـان کـوژراوە، ئینـسانێکی ئـازاد نەکـوژن، وە لە بەرانبەر ئافرەتێکدا کە لێیان کوژراوە، پیاوێك نەکـوژن لـە تـەڕەفی بەرانبـەر، ئیـدی خـوا ﷻ ئـەم ئایــەتەی نـاردە خـوارێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِصَاصُ فِي ٱلۡقَتۡلَى ٱلۡحُرُّ بِٱلۡحُرِّ وَٱلۡعَبۡدُ بِٱلۡعَبۡدِ وَٱلۡأُنثَىٰ بِٱلۡأُنثَىٰ ... ﴾.

مانــای گـشــتی ئایەتەکــان

خـوا ﷻ جـارێکی دیکـه ڕوو لـه ئەهـلی ئیمـان دەکـاتو بـۆ جـاری چـوارەم بـه نازنـاوی ئیمان دەیان دوێنێو دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِصَاصُ فِي ٱلۡقَتۡلَى ﴾، ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە! تۆڵەتان لە کوژراواندا لەسـەر پێویست کـراوە، واتـە: لەســەرتان پێویـسـتە سـزای تۆڵـە جێبـەجێ بکـەن، لـە کاتێکـدا کـە خەڵك دەکـوژرێ، پیاوبـێ، ئافرەت بـێ، کۆیله بـێ، ئازادبـێ، گـچکـە بـێ، گەورەبـێ، ﴿ ٱلۡحُرُّ بِٱلۡحُرِّ وَٱلۡعَبۡدُ بِٱلۡعَبۡدِ ﴾، ئـازاد بـە ئـازاد (یەکـێکی ئـازاد کـوژرا بـێ، دەبـێ بکوژەکەی بکـوژرێتەوە) وە کۆیلە بە کۆیلــە، (کۆیلەیـەك یەکێکـی کوشـتوە ئـازاد بێ یـان کۆیلـە، دەبێت خۆی بکوژرێتەوە کـە کۆیلەیـە) ﴿ وَٱلۡأُنثَىٰ بِٱلۡأُنثَىٰ ﴾، مێینـە بەمێینە، (مێینەیەك مێینەیەکی کوشتوە، دەبـێ خـۆی بکوژرێتـەوە) واتـە: ئـەوەی کـە لـەنێو عەرەبەکانـدا لـە سـەردەمی نەفامییـدا بـاوبووە، کـە ئەگـەر تیــرەیەك بــەهێزتر بووایــە، منداڵــیان لــێ کــوژرابا دەیانگــوت: پیــاوی گــەورە نــەبێ نامانەوێتـەوە، وە جاری وا هەبووە یەکێکـی سـادەیان لـێ دەکـوژرا، دەیانگـوت دەبـێ سـەرۆك تیرەکەتانمان تەسلیم بکـەن بیکوژینـەوە، ئەگـەرنا ڕازی نـابین، یـان جـاری وابووە یەکێکیان لـێ دەکـوژرا دەیـانگوت: دەبـێ دە (١٠) نەفـەرمان تەسـلیم بکـەن، یـان دوو نەفـەرمان تەسـلیم بکـەن بیانکوژینـەوە، خـوا ﷻ لێـرەدا ئـەو بنـچینە شەرعییە ڕادەگەیەنێ کە: نەفس بە نەفسە، وە ئـەوە هـەر شـەرحو تەفصیلی ئـەو ئایەتە موبارەکەیە کە لە سـوورەتی (الـمائدة)دا هاتوە، کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَكَتَبۡنَا عَلَيۡهِمۡ فِيهَآ أَنَّ ٱلنَّفۡسَ بِٱلنَّفۡسِ ... ﴿٤٥﴾ ﴾، لەسـەریان (واتـە: لەســەر جوولەکـەکان) لە تەوراتدا نووسیومانە کە نەفس بە نەفس، یان دەفەرموێ: ﴿ ...مَن قَتَلَ نَفۡسَۢا بِغَيۡرِ نَفۡسٍ ... ﴿٣٢﴾ ﴾الـمائدة، کەواتـە: کەسـێك کـوژراوە لـە بەرانبەریـدا کەسـێك دەکـوژرێتەوە، کە ئەویش بریتیە لە بکوژەکـە، نـەك کەسـێکی دیکـە. ﴿ فَمَنۡ عُفِيَ

لَهُۥ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَٱتِّبَاعٌۢ بِٱلْمَعْرُوفِ وَأَدَآءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَٰنٍ ﴾، ئەگەر یەكێك شتێكی لێبوردرا، چاوپۆشی لێكرا لە بەشێك لەو هەقە لەلایەن برایەكەیەوە، لێرەدا خوای كاربەجێ كوژەرو كوژراوی بە برای یەك داناون، بۆ ئەوەی بەبیریان بێنێتەوە كە ئێوە هەرچەندە دەستتان چۆتە خوێنی یەكدی، بەڵام هەر برای ئیمانیی یەكن، بۆیە لەگەڵ یەكدا بە ڕەحم بن، ئەگەر كەسێك لەلایەن برایەكەیەوە چاوپۆشیی لێكرا، واتە: لەلایەن ئەو تەرەفەوە كە لێیان كوژراوە، بۆ وێنە: چاوپۆشییەكە ئەوەیە كە بڵێن: قەیناكات تۆڵە ناستێنینەوەو خوێنمان دەوێ ﴿ فَٱتِّبَاعٌۢ بِٱلْمَعْرُوفِ ﴾، با خاوەن هەقەكە، واتە: تەرەفی كوژراو، بەشێوەیەكی چاكو باش بەدوای ئەو هەقەی خۆیان بكەون، كە بریتیە لە خوێن (دية) ﴿ وَأَدَآءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَٰنٍ ﴾، تەرەفی بكوژیش بەشێوەیەكی باشو چاك، ئەو هەقو مافەیان تەسلیم بكەن، كە خوێنەكەیە ﴿ ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ ﴾، ئا ئەوە سووككردنێكە، وە بەزەیی نواندێكە لە پەروەردگاتانەوە، لە شەریعەتی جوولەكەكاندا تەنیا تۆڵە (قصاص) هەیەو خوێنو لێبوردن (عفو) نیە[1]، وە لە شەریعەتی نەصرانییەكاندا تەنیا لێبوردن (عفو) هەیەو تۆڵەستاندنەوە نیە[2]، بەڵام شەریعەتی ئیسلام هەرسێكی داناون، تۆڵەو خوێنو لێبوردن (عفو)، وەك دوایی ڕوونی دەكەینەوە، جا دەفەرموێ: ﴿ فَمَنِ ٱعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُۥ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾، ئنجا هەر كەسێك دوای ئەوە دەستدرێژیی كرد، ئەوە ئازارێكی بەئێشی هەیە ﴿ بَعْدَ ذَٰلِكَ ﴾، (دوای ئەوە) یانی چی؟ دەگونجێ مەبەست پێی تۆڵە (قصاص) بێ، واتە: كە كەسێك لە لایەك كوژراوە، مادام بكوژەكە كوژرایەوە،

---

١) بڕوانە (التفسير التطبيقي للكتاب المقدّس) العهد القديم، سفر الخروج، الإصحاح: (٢١)، ص (١٧٥)، كە دەڵێ: (مَنْ ضربَ إنساناً و قَتَلَهُ فالضاربَ حَتماً يموت).

٢) بڕوانە سەرچاوەی پێشوو، العهد الجديد، إنجب مَتّى، الإصحاح: (٥)، ص (١٨٨٦)، كە دەڵێ: (وسمعتم أنه قيل: عَينٌ بِعَينٍ و سِنَّ بسِنٍّ، أمّا أنا فأقولُ لَكم لا تقاوِموا الشرَّ بمثله، بل مَنْ لَطَمك على خَدِّك الأيمن فأَدِرْ لَهُ الخَدَّ الآخر...).

نابێ چیدیکە دەستدرێژیی بکەنو بڵێن: دەبێ یەکیدیکەش بکوژین، وە دەگونجێ وشەی: ﴿ بَعۡدَ ذَٰلِكَ ﴾، مەبەست پێی خوێن بێت، واتە: دوای ئەوەی کابرا خوێنی وەرگرتوە، نابێ بە بکوژ بڵێ: دەتکوژمەوە، وە دەگونجێ مەبەست پێی عەفوو بێ، مادام یەکێك لە تەرەفی کوژراوەکە کە خاوەنی صەلاحیاتە، بکوژەکەی عەفوو کرد، تازە بۆی نیە بڵێ: ئەمڕۆ لێی دەبوورم، بەڵام بەیانی ئەگەر دەسەڵاتم هەبوو دەیکوژمەوە ! بۆیە دەفەرموێ: هەرکەسێك دەستیدرێژیی بکات دوای ئەوە، یانی: دوای تۆڵە، یان دوای خوێن، یان دوای عەفوو ﴿ فَلَهُۥ عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴾، ئەوە ئازارێکی بەئێشو ژانی بۆ هەیە لە دوارۆژدا، وە لە دنیاشدا دەکوژرێتەوە، ئەگەر کەسێك بکوژێ بە ناهەق، ﴿ وَلَكُمۡ فِي ٱلۡقِصَاصِ حَيَوٰةٞ يَٰٓأُوْلِي ٱلۡأَلۡبَٰبِ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ﴾، وە بۆ ئێوە لە تۆڵەدا ژیان هەیە ئەی خاوەن عەقڵان، بەڵکو خۆتان بپارێزن، {لە خوێن ڕشتنی یەکدی، وە خۆتان بپارێزن لەوە کە خۆشتان خوێنتان بڕژێ}، (لە تۆڵەدا ژیان هەیە) بەڕاستی ئەم ڕستە قورئانییە لەگەڵ کورتییدا مانای زۆر زۆر گەورەی هەن، (السيوطي) لە کتێبی (الإِتْقَان في علُوم القُرآن)دا هێناویەتی کە ڕستەیەکی دیکە لەنێو عەرەباندا باو بووە، وەك پەندێك دەڵێ: (القَتْلُ أَنْفَى للْقَتْلِ)، واتە: کوشتن دەبێتە هۆی نەهێشتنی کوشتن، (السيوطي) بەراوردی کردوە لەنێوان ئەم ڕستە قورئانییە ﴿ وَلَكُمۡ فِي ٱلۡقِصَاصِ حَيَوٰةٞ ﴾، لەگەڵ ئەوە کە عەرەبەکان بەکاریان هێناوەو، لە بیست (٢٠) ڕووەوە ئایەتە قورئانییەکە ئیمتیازی هەیە بەسەر ئەو پەندەی عەرەبەکاندا کە لێرە مەجال نیە باسیان بکەین، بەڵام گرنگ ئەوەیە ئەو ڕستە قورئانییە وەك هەموو ڕستەکانە، بەڵام بە بەراورد لەگەڵ ئەوەی کە عەرەبەکان کردوویانە بە پەندو، زۆریشیان پێ پەندێکی عەجایبو پڕ واتا بووە، کەچی لە بیست (٢٠) ڕووەوە ئایەتەکە ئیمتیازی بەسەریدا هەیە، بەڵکو لەوە زیاتریش، بەڵام ڕەوانبێژان ئەم بیست (٢٠) ڕووەیان هێناون، ئنجا دوای ئەوە خوا ﷻ دێتە سەر باسی مەسەلەیەکی دیکە، کە وەسیەتەو دەفەرموێ: ﴿ كُتِبَ عَلَيۡكُمۡ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ ٱلۡمَوۡتُ إِن تَرَكَ خَيۡرًا ٱلۡوَصِيَّةُ ﴾،

لەسەرتان پێویست کراوە یەکێکتان کە مردنی گەیشتە سەر، ئەگەر ماڵو سامانێکی بەجێ دەهێشت، دەبێ وەسیەت بکات ﴿لِلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ﴾، بۆ بابو دایكو بۆ خزمان ﴿بِٱلْمَعْرُوفِ﴾ بەڵام وەسیەتەکە با بە شێوەیەکی باش بێ، کە وەك دوایی باسی دەکەین، وەسیەت لە سێیەکی ماڵدا دروستە، ئەمما هەموو ماڵی خۆی بکاتە وەسیەت، ئەوە دروست نیە، یان ئەگەر وەسیەتەکە بۆ بێگانانی بکاتو بۆ خزمانی نەکات، لای زۆربەی زانایان دروست نیە ﴿حَقًّا عَلَى ٱلْمُتَّقِينَ﴾، ئەوە وەسیەت کردنە بەو شێوەیە ئەوە مافێکە لەسەر پارێزکاران، ئەوەی بیەوێ لە ڕێزی پارێزکاراندا بنووسرێ، پێویستە وەسیەت بکات، بۆیە هەندێ لە زانایان دەڵێن: ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە وەسیەت کردن سوننەتەو فەرز نیە، چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿حَقًّا عَلَى ٱلْمُتَّقِينَ﴾، مافێکە لەسەر پارێزکاران، ئەگەر لەسەر هەموو مسوڵمانان فەرز بووایە، دەیفەرموو: (حَقّاً عَلَى الْمُؤْمِنِين) بە هەرحاڵ ئەوەش بۆچوونێکە، پاشان دێتە سەر باسی ئەوە، کە ئەگەر وەسیەتەکە گۆڕا، دەفەرموێ: ﴿فَمَنۢ بَدَّلَهُۥ بَعْدَ مَا سَمِعَهُۥ فَإِنَّمَآ إِثْمُهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُۥٓ﴾ هەرکەسێك وەسیەتەکەی گۆڕی، دوای ئەوەی بیستوویەتی، ئەوە گوناحی لەسەر ئەوانەیە کە دەیگۆڕن، واتە: کابرا وەسیەتی کردووەو مردووە، بەڵام وەسیەتەکەیان گۆڕیوە، گوناحەکەی لەسەر خۆی نیە، چونکە کابرا وەسیەتەکەی بەشێوەیەکی چاكو شەرعیی کردووە، بەڵکو گوناحەکەی لەسەر ئەوانەیە کە گۆڕیویانە، جا لەبەر ئەوەی ئەگەری ئەوە هەیە زیاد لە یەکێك بن، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَإِنَّمَآ إِثْمُهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُۥٓ﴾، وە بەزۆری وایە کە وەسیەت دەگۆڕرێ، چەند کەسێك تێیدا بەشدار دەبن ﴿إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾، بێگومان خوا بیسەری زانایە، بیسەرە دەزانێو ئاگای لێیە چ وەسیەت کراوەو چ گوتراوە، وە زاناشە دەزانێ ئەگەر پیلانێك بکرێ بۆ ئەوەی وەسیەتەکە بگۆڕرێ، ئەوە لە کاتێکدا کە وەسیەت بگۆڕرێ بەلای باری خراپدا، کابرا وەسیەتێکی باشو شەرعیی کردووە، دێن لێی دەگۆڕن ! ئەدی

ئەگەر کابرا لە ئەسڵی وەسیەت کردنەکەیدا لاریی هەبێت، یان بەهەڵەدا بچێ، یاخود خۆی تووشی گوناح بکات، ئەوە چۆنە ؟ ﴿ فَمَنْ خَافَ مِن مُّوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ ﴾، هەرکەسێك مەترسیی هەبوو لە وەسیەتکەرێك، کە لابدا بە شێوەی هەڵە، یاخود بە ئانقەست بە شێوەیەك کە گوناهباربێ، چونکە جاری وا هەیە کابرا نازانێ گوناحە لادەدا بە نەزانیی، ئەوە پێی دەگوترێ: ﴿ جَنَفًا ﴾، وە جاری وا هەیە دەزانێ گوناحەو غەڵەتە، بەڵام بەهەر حاڵ وەسیەتەکەی بە لاریی دەکات، ئەوەش پێی دەگوترێ: ﴿ إِثْمًا ﴾، جا کەسێك مەترسی هەبوو لە وەسیەتکەرێك کە بە یەکێك لەو دوو شێوانە وەسیەتێکی غەڵەت بکا ﴿ فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ ﴾، بەڵام سولْحی کرد لە نێوان ئەوانەدا کە وەسیەتیان بۆ دەکرێ، یاخود لەنێوان: وەسیەتکەرو وەسیەت بۆکراودا، ﴿ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ ﴾، ئەوە ئەو کاتە گوناهی ناگاتێ، واتە: کەسێك وەسیەتێکی ناشەرعیی‌و لار ڕاست بکاتەوەو بیخاتەوە سەر سکەی شەرع، ئەوە گوناهی ناگات، بۆ وێنە: لە سێیەکی ماڵەکەی زیاتری وەسیەت کردوە، ئەوە دەبێ ڕێی لێبگیرێ‌و بڵێ: دەبێ تەنیا لە سێیەکیدا وەسیەت بکرێ، دیارە ئەو کەسە کە ڕستەی: ﴿ فَمَنْ خَافَ ﴾، دەلالەتی لەسەر دەکات، مەبەست پێی: کۆمەڵگا یان دەوڵەتەو مەرج نیە نەفەرێك بێ، بەڵکو مەبەست ئەو خەڵکە مسوڵمانەیە کە دەزانن ئەو وەسیەتە بەشێوەیەکی غەڵەت کراوەو، دەبێ ڕاستی بکەنەوە، وە ئەگەر ڕاستیان کردەوە ﴿ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ ﴾، ئەوە گوناحیان ناگاتێ ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، بێگومان خوا لێبوردەی بەخشندەیە، بۆیە خوای بەرز پێشێ دەفەرموێ: نابێ بگۆڕرێ، بەڵام دوایی ڕوونی کردۆتەوە کە ئەگەر شەرعیی بوو، نابێ بگۆڕرێ بە بارێکی ناشەرعییدا، بەڵام ئەگەر لە ئەسڵدا لارێ‌و ناشەرعیی بوو، دەبێ ڕاست بکرێتەوەو ئەو گۆڕینە گوناحی لەسەر نیە، بەڵکو پاداشتی لەسەر وەردەگیرێ.

چەنــد مەســەلەیـەكــی گرنــگ

مەسـەلەی یەكەم: خوا ﷻ كۆمەڵگای ئیماندار دەدوێنێ‌و دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِصَاصُ فِى ٱلْقَتْلَى ﴾، ئــەی ئەوانــەی ئیمانتــان هێنــاوە ! تۆڵەتـان لە كوژراواندا لەسـەر پێویـست كـراوە، ئەمـە ئـەوەی لێوەردەگیـرێ كـە تۆڵەسـتاندنەوە لـە بكـوژ، ئیـشی كۆمــەڵگای مـسوڵمانەو ئـەركی دەسـەڵاتی شـەرعییە، نـەك هەركەسـێك ڕاسـت بـۆوە بڵـێ: مـن تۆڵـە دەسـتێنمەوە ! (القُرطُبي)، دەڵێ[1]: {(لاَ خِلافَ أَنَّ القِصَاصَ في القَتْلِ لا يُقيمُهُ إلاّ أُولُو الأَمْرِ، فرضٌ عَلَيهم النهوضُ بالقِصَاص وَإقَامَةُ الْحُدود وَغيْرِ ذَلِكَ، لأَنَّ اللَّهَ سُبحَانه خَاطَب جَميعَ المؤمِنينَ بالقِصَاص، ثُمَّ لا يَتَهَيأ لِلمؤمِنينَ جَميعَاً أَنْ يَجْتَمِعُوا عَلَى القِصَاص، فَأقامُوا السُلطَان مَقام أَنْفُسِهم في إقَامَةِ القِصَاصِ وغَيْرِهِ مِنَ الْحُدود)}، ئەم مەسـەلەیە زۆر گرنگە بـۆ ئـەوەی كـە مـسوڵمانان بەهەڵـەدا نەچن، وە ئـەوە كـە قورتـوبیی هێناویـەتی، هەموو توێـژەرەوانی قورئــانو شــەرع زانـانیش لـە كـتێبو سـەرچاوەكاندا باسـیان كـردوە، كە هەڵـسان بـە جێبـەجێكردنی سـزاو سـنووره شـەرعییەكان، ئیـشی دەوڵەتو دەسـتەڵاتی شـەرعییە.

(القُرطُبـي) دەڵـێ: ڕاجیـایی نیـە لـەنێوان زانایانـدا لەسـەر ئـەوە كـە تۆڵـە وەرگرتنەوە لە كوشتندا، هەروەها جێبـەجێكردنی سـنوورو سـزا شـەرعییەكانی دیكـە، كاربەدەسـتان پێـی هەڵدەسـتنو ئـەوان لەسـەریان پێویـستە هـەم تۆڵـە وەربگرنەوەو هەم سـزا شـەرعییەكانیش جێبـەجێ بكـەن، چـونكە خـوای پـاكو بێگەرد ئیماندارانی هەموو دواندوەو قسەی لەگەڵ هەمووانـدا كـردوە، كـە تۆڵـە بستێننەوە لـە بكـوژ، بـەڵام ئـەوە ناگونجـێ هـەموویان پێـی هەڵـسنو ناگونجـێ هـەموویان كۆببنــەوە لەســەر تۆڵــە وەرگرتنــەوە، بۆیــە لــەجیاتی خۆیــان

---

١) الجامع لأحكام القرآن، ج: (٢)، ص: (٢١٨)، طبعة: المكتبة التوفيقية.

دەسەڵاتداریان داناوە، تاکو تۆڵە وەربگرێتەوە، وە بۆ ئەوەی غەیری تۆڵەش لە سزاو سنوورە شەرعییەکان جێبەجێ بکات. وەك گوتم: بەڕاستی ئەوە مەسەلەیەکی زۆر گرنگەو پێویستە بزانین لە هەموو ئەو شوێنانەدا کە خوا دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، ڕوو لە کۆمەڵگای مسوڵمانانو دەوڵەتی ئیسلامیی دەکا، واتە: مسوڵمانان لە حاڵێکدا کە کیانو قەوارەیان هەیە، چونکە مسوڵمانان تا دەوڵەتو قەوارەو کیانیان نەبێ، ناتوانن سزاو سنوورە شەرعییەکانو یاسا شەرعییەکان بەگشتی جێبەجێ بکەن.

مەسەلەی دووەم: حیکمەتی تۆڵە (قِصَاص) چییە؟ ئێستا زۆر لە عەلمانییەکان لەوانەی کە لافی بەرگرییکردن لە مافی ئینسان لێ دەدەن، پێیان وایە کە ئەو تۆڵەیەی ئیسلام دایناوە، کە ئەگەر کەسێك کەسێکی کوشت، بکوژرێتەوە، دەڵێن ئەوە دڵڕەقییەکی زۆری تێدایەو دەڵێن: جا باشە ئەوە کەسێکمان لەدەست چوو بۆ بیکەینە دوو، ئەوە دووانمان لەدەست چوو، بۆ بیکەینە چوار؟! بەڵام لەڕاستیدا ئەوە هەمووی سەفسەتەیە! وە بۆ زانیارییتان لە شەریعەتی ئیسلامییدا نەك یەك، بەڵکو ئەگەر دە کەسیش کەسێك بکوژن، هەر دە کەس دەکوژرێنەوە بۆچی؟ خوا ﷻ جوانی ڕوون کردۆتەوە، دەفەرموێ: ﴿ وَلَكُمْ فِى ٱلْقِصَاصِ حَيَوٰةٌ يَـٰٓأُو۟لِى ٱلْأَلْبَـٰبِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴾، لە تۆڵەدا ژیان هەیە بۆ ئێوە، ئەگەر کابرای بکوژ بزانێ دەکوژرێتەوە، هەم گیانی کوژراوەکە سەلامەت دەبێ کە دوایی دەکوژرێ، هەم هی خۆشیی، ئنجا لەڕاستیدا ئەگەر ئەم سزا شەرعییە جێبەجێ بکرێ، وە هەموو سزا شەرعییەکانی دیکەش، خەڵك باش دەسڵەمێتەوە لە گوناحو تاوان، وە لە دەست درێژکردن بۆ سەر خوێنو ماڵو سامانو ناموسی خەڵکی، کەواتە: لەڕاستیدا ئەوە قسەیەکی بێجێیەو سزا دەبێ توندبێ، بۆ ئەوەی خەڵك لێی بترسێو لێی بسڵەمێتەوە، ئنجا دەڵێین: ئەو کەسەی کە بەناوی مافی مرۆڤەوە دیفاع لە بکوژ دەکات، ئەدی بۆچی دیفاع لە کوژراو ناکات، ئەدی ئەو چی لێدەکات ؟! ئەگەر بگوترێ: بە زیندانی کردن سزا دەدرێ، دەڵێین:

ئەوە لە ڕۆژئـاواو لـەو وڵاتانـەی کـە سـزای کوشـتنەوەیان نەهێـشتوە، تەجرەبـە کراوە کـە لـە ڕاسـتیدا زۆر لـە تاوانبـارە گـەورەکان، لـە زینـدان‌و حەپـسخانەدا زیـاتر فێری تـاوان دەبـن !

مەسـەلەی سێیەم: پێویسـتە بزانـرێ سـێ جۆرە کوشـتن هـەن‌و، تۆڵـە تەنهـا ڕوو لـە یەکێکیان دەکـات، کە بریتیـن:

یەکـەم: کوشـتنی بە ئانقەست (عَمْـد).

دووەم : کوشـتنی بە هەڵـە (خَطَـأ).

سـێیەم: کوشـتنی بـە ئەنقەسـت چـوو (شِـبْهَ عَمْـد)، ئنجـا بـا پێناسـەی ئـەم سێیانە بکـەین[1]:

یەکـەم: (القَـتْلُ العَمْـد): کە (العَمْـد الـمحض)یـشی پێـدەگوترێ، ئـاوا پێناسـە کـراوە: (وَهُـوَ أَن يَقـصِد مَـن يَعلَـمُهُ مَعـصوماً بِمَـا يَقـتـلُ غالِـبًا)، ئەوەیـە کـە بابـای بکوژ بەشـتێك کـە بـە زۆری ئینـسـانی پـێ دەکوژرێ، نەفەرێـك بکاتـە ئامانـج کە نابـێ بکـوژرێ‌و خوێنی پـارێزراوە، کـەواتە:

١) ئامرازی کوشـتنەکە شـتێکە بەزۆریی وایە ئینسانی پێ بکـوژرێ.

٢) وە کـوژراو کەسێکە کـە کوشـتنی لەسـەر نیە.

٣) وە بکـوژ مەبەسـتیەتی بیکـوژێ.

واتـە: بکــوژ هـەم ئـامرازی کـوژەر بەکـاردێنێ‌و، هـەم نیەتــی کوشـتنیـشی هەیـەو، هەم ئەو کەسـەش کە دەیکوژێ هیچ هـەقی لەسـەری نیـەو شایـستەی کـوژران نیــە، ئەوە کوشتنی ئانقەسـتە.

دووەم: (القَتْلُ شِبْهُ العَمْـد): کە (الخَطَأ العَمْد)یشی پێ دەگوترێ ئەمیش ئـاوا پێناسـە کـراوە: (وَهُـوَ أَن يَـضـرِب شَـخْـصَاً بِمَـا لاَ يَقـتـلُ غـالِبَـاً)، ئەوەیـە کـە

---

١) ئـەم پێناسـانە سـەرجەم زانایـان لەسـەریان پێکهـاتوون، بـەڵام مـن لـە: (محاسـن التـأويـل)ی القاسـمي، وەرم گرتـوون، ج: (٢)، ص: (٤٢٨)، کـە ئـەویش لـە: (الـسياسـة الـشرعية)ی ابـن تيميـة، وەری گرتوون.

بە شتێك لە كەسێك بدرێو بیكوژێ كە بە زۆریی بەو شتە خەڵك نامرێو ناكوژرێ، بۆ وێنە: گۆچانی لێدا، زللەیەكی لێدا، كە عادەت نیە خەڵك بە یەك گۆچان، یان بە یەك زللە، یان بە كەستەكە گلێك، مرۆڤ بكوژرێ، ئەوە كوشتنی وەك ئانقەست چوویە.

سێیەم: (القَتْلُ الخَطَأ): كە (الخطأ المحض)یشی پێ دەگوترێ ئەمیش ئاوا پێناسە كراوە: (مثل أنْ يَرمِي صَيْداً أو هَدَفاً فَيُصِيبُ إنْسَاناً بِغَيرِ عِلْمِهِ وَلاَ قَصْدِهِ)، وەك ئەوەی تیرێك یان فیشەكێك یان بەردێك لە نێچیرێك یاخود لە ئامانجێك بگرێ، بەڵام بە ئینسانێك بكەوێ، بێ ئەوەی كە مەبەستی بووبێتو بێئەوەی كە پێشی زانیبی، ئەوە پێی دەگوترێ: كوشتنی هەڵە، وەك پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێكدا پێناسەی دەكاتو دەفەرموێ: {(أَلاَ إِنَّ قَتِيلَ الْعَمْدِ الْخَطَإِ بِالسوطِ وَالْعَصَا شِبْهِ الْعَمْدِ، فِيهِ مِائَةٌ مِنْ الإِبِلِ مُغَلَّظَةٌ مِنْهَا أَرْبَعُونَ خَلِفَةً فِي بُطُونِهَا أَوْلاَدُهَا) (رَوَاهُ النَّسَائِي بِرقم: (٤٧٩٤)، قَالَ الشيخ الأَلباني: صَحيح لِغَيرِهِ، في (سنن النسائي))}، واتە: ئاگاداربن كوشتنی عەمدی هەڵە یاخود بە ئانقەست چوو، ئەوەیە كە بە قامچی بێ یاخود بە گۆچان بێ، كە خوێنەكەی بریتیە لە سەد (١٠٠) حوشتر كە چلیان (٤٠) ئاوس بن، بەچكەیان لە زگدا بێتو، (٦٠) شەستەكەی دیكەیان تەمەنەكانیان جیاجیا، دیارە كوشتنی هەڵەش تەنیا خوێنو كەفارەتی هەیە، وەك لە سوورەتی (النساء)دا خوا باسی كردوە: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَن يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَـًٔا ۚ وَمَن قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَـًٔا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَىٰٓ أَهْلِهِۦٓ إِلَّآ أَن يَصَّدَّقُوا۟ ۚ فَإِن كَانَ مِن قَوْمٍ عَدُوٍّ لَّكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ ۖ وَإِن كَانَ مِن قَوْمٍۭ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَـٰقٌ فَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَىٰٓ أَهْلِهِۦ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ ۖ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِّنَ ٱللَّهِ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾﴾، واتە: بڕوادار بۆی نیە بڕوادار بكوژێ مەگەر بە هەڵە، وە هەركەسێك

بڕوادارێکـی بە هەڵـە کوشــت ئـەوە کۆیلەیـەکی ئیمانـدار ئـازاد دەکات (ئـەوە وەك کـەفارەت) وە خـوێنیش دەدا تەسـلیمی خاوەنەکـەی دەکا (واتـە: خـاوەنی کوژراوەکە)، مەگـەر خاوەن خوێنەکـە خێـرو چاکە بکـەن (واتـە: لـە هـەمووی یـان هەندێکـی ببیەخشـن) جا ئەگـەر کـوژراوەکـە لـە کۆمەڵێکــی دوژمـن بـە ئێوە بوو، وە بڕواداریش بوو، پێویسـتە بکـوژ کۆیلـەیەکی بـڕوادار ئـازاد بکـات، وە ئەگــەر کــوژراوەکە لــە کۆمــەڵێك بــوو کــە پــەیمانیان لەگــەڵتان هــەبوو، پێویـسـتە خوێــن (دیـة)ێك تەسـلیمی کەســەکانی بکـرێو کۆیلەیـەکی بـڕوادار ئازاد بکرێ، کەسێکیش (کۆیلـەی) چنگ نەکـەوت با دوو مانگ لەسـەر یەك بـە ڕۆژووبـێ، وەك گەڕانەوەیـەك بـۆ لای خـوا، وە خـوا زانـای کـاربەجێیــە، دیـارە پێغەمبەریش ﷺ ڕوونی کردۆتـەوە کـە خـوێن (دیـة)ی کوشـتنی بـە هەڵـەش، هەر سـەد (١٠٠) حوشتـرە، بەڵام حوشتـرەکان لە جۆردا جیاوازن.

مەسـەلەی چوارەم: پێویـسـتە بزانـرێ کـە کوشـتنی بـە ئەنقەسـت، سـێ حوکمـی هــەن، مـن زۆر جـار کێـشـەی خـوێنو صـوڵحم هـاتۆتە لا، زۆر کـەس وادەزانـێ کوشتنی بـە ئەنقەسـت تەنیـا یـەك حوکمی هەیـە، ئـەویش ئەوەیـە کـە بابـای بکـوژ بکـوژرێتـەوە، بەڵام لەڕاسـتیدا وانیــەو سێ جۆرە حوکمـی هـەنو تەڕەفـی نەفـەر لێکـوژراو، سـەرپشـك دەکرێ لە نێوانیاندا:

یەکـەم: کوشــتنەوەی بکـوژ، **دووەم:** خـوێن (دیـة) وەرگـرتن، **سێــیەم:** عـەفوو کـردن، وەك لـەو فەرموودەیــەی پێغەمبــەردا ﷺ دەبینــرێ، کـە فەرموویــەتی: {(مَنْ أُصِيبَ بِدَمٍ أَوْ خَبْلٍ (وَالخَبلُ: الجُرُحُ) فهُوَ بالْخِيَارِ بَيْنَ إِحْدَى ثَلاَثَ، فَإِنْ أَرَادَ الرَابِعَةً، فَخُذُوا عَلَى يَدِيهِ: أَنْ يَقْتُلَ أَوْ يَعْفُوَ أَوْ يَأخُذ الدِّيَة، فَمَنْ فَعَلَ شَيْئاً مِنْ ذَلِكَ فَعَادَ، فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِداً مُخَلَّداً فِيهَا أَبَداً) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (١٦٣٢٧)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٢٦٢٣)، عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ الْخُزَاعِيِّ رضي الله عنه، وَضَعَّفَهُ الألباني في (إرواء الغليل)}، واتە: هەرکەسێك خـوێنێکی تـووش بـوو (واتە: نەفەری لێکوژرا، یان بریندارییـەکی لـێ پەیدابوو) سـەرپشکە لە نێـوانی سێ شــتاندا ئەگــەر چوارەمی ویـست (واتـە: خـوێنیش وەربگـرێو بـشـکوژێ

ئەوە چـوارەمە) مەهێـڵن، سـێ شـتەکـانیـش ئەمانــەن:

١) (أَنْ يَقْتُلَ) کابرای بکـوژ بکـوژێتەوە، (جا پیاوە، ئافرەتـە، هەرکەس هەیە).

٢) (أَوْ يَعْفُوَ) یاخـود عەفووی بکـاتو نەیکوژێتەوەو خوێنیشـی نەوێت.

٣) (أَوْ يَأْخُذ الدِّيَـةَ) یاخـود خوێن وەربگـرێ، جا دەفـەرموێ: هەرکەسـێ یەکـێ لەو سـێیانەی کـرد، بەڵام دوایی هـاتەوە{و یەکێ لـەو سـێیانەشـی کـردەوە}، ئەوە سزای ئاگـری دۆزەخەو بـە هەمیـشـەیی تێیـدا دەمێنێتـەوەو هەرگـیز لـێی دەربــاز نــابێ، (واتـە: ئەگـەر لایـەنی لێکـوژراو بابـای بکـوژیان عـەفوو کـردو دوایـی کوشـتیانەوە، یـان لـە تۆڵـە دابـەزین بـۆ خـوێنو، دوایـی بابـای بکـوژیان کوشـتەوە...)، ئـەوە بەر ئەو هەڕەشـەیە دەکـەوێ .

مەسـەلەی پێنجـەم: ئـەم ئایەتـە کـە دەفـەرموێ: ﴿ٱلْحُرُّ بِٱلْحُرِّ وَٱلْعَبْدُ بِٱلْعَبْدِ وَٱلْأُنثَىٰ بِٱلْأُنثَىٰ﴾، بـەپێی ڕواڵەتەکـەی کـە تەماشـای دەکـەی، واتـە: پیـاوێکی ئـازاد یـان ئـافرەتێکی ئـازاد، ئەگـەر یـەکی ئازادیـان کوشـت، پێـی دەکوژرێنـەوە، وە کۆیلـە ئەگەر کۆیلەیـەکی کوشـت، پێـی دەکوژرێتـەوە، وە ئـافرەت ئـافرەتی کوشـت پێـی دەکوژرێتەوە، بەڵام ئەگەر ئـافرەت پیـاو بکـوژێ، یـان پیـاو ئـافرەت بکـوژێ، یـان ئازاد کۆیلە بکوژێ، ئـەوە ناکـوژرێنەوە ! جا هەرچـەندە ڕواڵـەتی ئایەتەکـە وای لـێ دەفامرێتەوە، بەڵام ئەم فامرانـەوە ڕواڵەتییـە مەبەسـت نیـە، وەك لـە هـۆی هاتنە خوارەوەکەیدا باسمان کرد، کە هـۆی هاتنـە خوارەوەکەشـی ئـەوە بـوو، کـە لەنێو عەرەبەکاندا عادەتێك هـەبوو دووتیـرە کـە بەشـەڕ دەهـاتن، ئـەوەیان کـە بەهێزتر بووایە، ڕازی نـەدەبوو تـەنیا بکوژەکـە بکوژێتـەوە، بەڵـکو گوتوویـەتی دووم کەســم دەوێــن، یــان ســەرۆك عەشـیرەتەکەتانم دەوێ، یــان جـاری وایــە ئافرەتیــان لێکــوژراوە، ویــستوویانە پیــاوێکی لــە بەرانبــەردا بکــوژن، یــان کۆیلەیەکیان لێکوژراوە گوتوویانە: ئازادێك لە بەرانبەریدا دەکوژین، جا خـوا ﷻ لێرەدا مەبەسـتی پێ ئەوەیە کە ئەگەر ئازادتـان لێکـوژرا، هەر بۆتـان هەیـە ئـازاد بکوژنەوە، ئەگـەر بکوژەکــە ئـازاد بـوو، وە ئەگـەر ئافرەتتـان لـێ کـوژرا،

هەر بۆتان هەیە ئافرەت بكوژنەوە، ئەگەر بكوژەكە ئافرەت بوو، كۆیلەش بەهەمان شێوە، هەروەها تۆڵە دەبێ یەك بەیەك بێ، نەك زیاتر.

(القاسمي) لە تەفسیرەكەی خۆی (مَحَاسِنُ التأويل)[1]دا، دوای ئەوەی ئەو مەسەلەیەی كە ئێستا من ڕوونم كردەوە ڕوونی كردۆتەوە، دەڵێ: ((وَبالْجُمْلَة فَقَولِ اللهِ تَعَالَى: ﴿ٱلْحُرُّ بِٱلْحُرِّ وَٱلْعَبْدُ بِٱلْعَبْدِ وَٱلْأُنثَىٰ بِٱلْأُنثَىٰ﴾، لايُفِيدُ الحَصْرَ البتة، بَلْ يُفِيدُ شرع القِصَاص بَيْنَ الْمَذكُورين مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونَ فِيهِ دَلالَة عَلَى سَائِرِ الأَقسَام))، واتە: بە كورتی قسەی خوای بەرز كە دەفەرموێ: ئازاد بە ئازادو، كۆیلە بە كۆیلەو، مێینە بە مێینە، مەبەستی ئەوەنیە كە ئازاد تەنیا بە ئازاد دەكوژرێتەوەو، كۆیلە تەنیا بە كۆیلەو، ئافرەت تەنیا بە ئافرەت، بەڵكو مەبەستی ئەوەیە، كە ئەگەر ئەوانە یەكتریان كوشت دەكوژرێنەوە، بەڵام مەبەستی پێ ئەوەنیە، كە ئایا ئافرەت بە پیاو دەكوژرێتەوەو، پیاو بە ئافرەت دەكوژرێتەوە، یان نا ؟ ئەوە مەبەست نیە، بەڵكو باسی تۆڵە لە شوێنی دیكەدا هاتوە، بۆ وێنە: ﴿وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَآ أَنَّ ٱلنَّفْسَ بِٱلنَّفْسِ ... ﴿٤٥﴾﴾ المائدة، واتە: وە (لە تەوراتدا) لەسەریانمان نووسی كە: نەفسێك نەفسێكی كوشت دەكوژرێتەوە.

مەسەلەی شەشەم: تۆڵە فەرز نیە كە كابرای بكوژ حەتمەن بكوژرێتەوە، بەڵام هەقە، واتە هەقی تەرەفی لێكوژراوەو هەقیەتی ئەگەر بیەوێ، بەڵام فەرزنیە كە ئەگەر بكوژ نەكوژرێتەوە لایەنی لێكوژراو گوناهباربێ، چونكە جاری وا هەیە لە (صلح)دا شتی وام هاتۆتە پێش، تەرەفی خەڵك لێكوژراو گوتوویانە: مامۆستا جا چۆن تۆ داوامان لێدەكەی (صلح) بكەین‌و داوامان لێدەكەی خوێن وەربگرین، یان چۆن داوامان لێدەكەی عەفووی بكەین؟! گوتوومە بۆچی؟ گوتوویانە: ئەدی ئەوە نیە خوا دەفەرموێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ

---

١) (محاسن التأويل)، ج: (٢)، ص: (٤٣١).

ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِصَاصُ فِي ٱلۡقَتۡلَى ﴾، مانای وایە، ئەگەر وانەکەین گوناهبار دەبین‌و هەر دەبێ بیکوژینەوە ! بەڵام وەك باسمان کرد پێغەمبەر ﷺ ڕوونی کردۆتەوە، کە ئەرکی پێغەمبەر ﷺ ڕوون کردنەوەی قورئانە ﴿ ... وَأَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلذِّكۡرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيۡهِمۡ وَلَعَلَّهُمۡ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾ النحل، واتە: قورئانمان بۆ تۆ ناردۆتە خوار، تاکو ئەوەی بۆ خەڵکی نێرراوەتە خوار بۆیان ڕوون بکەیەوە، پێغەمبەر ﷺ ڕوونی کردۆتەوە کە هەر کەسێك نەفەری لێکوژرا، یاخود بریندار کرا، بۆی هەیە یەکێ لە سێ شتان بکات، کە بریتین لە: کوشتنەوە یاخود بریندارکردنەوە، وە خوێن وەرگرتن، وە عەفووکردن، وە لێرەدا (القُرطُبي) لە تەفسیرەکەی خۆیدا (الجامع لأحكام القُرآن)[1]دا، دەڵێ: ((وَلَيْسَ القِصَاصُ بِلازِم إنَّمَا اللازِم ألاَّ يَتجَاوَز القِصَاصُ وَغَيْرهُ مِنَ الحدُودِ إلى الإعتدَاء، فَأَمَّا إذَا وَقَعَ الرِّضَا بدُونَ القِصَاص مِنْ دِية وَعَفُو، فَذَلِكَ مُبَاح))، واتە: تۆڵەستادنەوە فەرز نیە کە هەر بستێندرێتەوە، بەڵام هەقی تەرەفی نەفەر لێ کوژراوەو، ئەگەر بیەوێ دەتوانێ، بەڵێ پێویستە کە لە تۆڵە زیاتر کابرا چاوی لە دەستدرێژیی نەبێ، وە لە هەموو سنوورە شەرعییەکانی دیکەشدا بەهەمان شێوە، بەڵام ئەگەر تەرەفی نەفەر لێکوژراو ڕازی بوون بەوەی عەفووی بکەن، یان خوێن وەربگرن، ئەوە بۆیان هەیە، وە کە دەفەرموێ: ﴿كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِصَاصُ فِي ٱلۡقَتۡلَى ﴾ (كُتِبَ) یانی: (فُرِضَ) واجب بووە، یانی: ئەگەر تەرەفی لێکوژراو ویستیان واجبە، واتە: واجبە لەسەر بکوژ کە ملی خۆی بۆ چەقۆی شەرع ڕابگرێ، یانی: لەسەر بکوژ فەرزە نەك لەسەر لێکوژراوەکان واجب بێ حەتمەن هەر تۆڵە بکەنەوە، بەڵکو دەتوانن خوێن وەربگرن‌و دەتوانن عەفووشی بکەن،

---

١) (الجامع لأحكام القرآن)، ج: (٢)، ص: (١٦٢)، ط: (١) ١٤٢٩، دار الفكر، و طبعة المكتبة التوفيقية، ج: (٢)، ص: (٢١٨).

هەروەها لەسەر كۆمەڵگاو قەوارەی مسوڵمانان فەڕزن مادام بابای خاوەن خوێن بیەوێ، كە یاریدەی بدەن تۆڵەی خۆی بكاتەوە.

مەسەلەی حەوتەم: لە تۆڵەدا دروست نیە جگە لە بكوژ كەسی دیكە بكوژرێتەوەو، دەبێ بەس بكوژ (قاتل) بكوژرێتەوە، بۆچی؟ خوا ﷻ لە سوورەتی (المائدة)دا دەفەرموێ: ﴿ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَآ أَنَّ ٱلنَّفْسَ بِٱلنَّفْسِ ...﴿٤٥﴾ ﴾، واتە: لە (تەورات)دا لەسەرمان نووسیبوون هەر نەفسێك نەفسێكی دیكەی كوشت، دەكوژرێتەوە[١]، مانای وایە غەیری نەفسی بكوژەكە بۆی نیە نەفسی دیكە بكوژێ، ئنجا پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێكدا فەرموویەتی: {(إِنَّ مِنْ أَعْتَى النَّاسِ عَلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلاثَةٌ: رَجُلٌ قَتَلَ غَيْرَ قَاتِلِهِ، وَرَجُلٌ قَتَلَ فِي الْحَرَمِ، وَرَجُلٌ أَخَذَ بِذُحُولِ الْجَاهِلِيَّةِ) (رَوَاهُ أَحْمَد، وَالطَّبَرَانِي، عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَرِجَالُهُ رجال الصحيح كَمَا قَالَ الهَيْثَمِي فِي الزَوائد}، واتە: خۆ بەزلگرترین كەس یان ستەمكارترین كەس لەلای خوا لە ڕۆژی دواییدا، سێ جۆرە كەسن: پیاوێك كە كەسێكی كوشتوە غەیری بكوژەكە، (واتە: برای كوژراو، كوڕی كوژراو، بابی، خزمو كەسی كوژراو، ناچێ بكوژەكە بكوژێتەوە، دەچێ برایەكەی، ئامۆزایەكەی، خزمەكەی دەكوژێ، ئەوە لای خوا لە ڕۆژی دوایی لە هەموو كەس ستەمكارترە)، وە یەكێك كە كەسێك دەكوژێ لە حەرەمدا، (لە حەرەمی مەككە یان لە حەرەمی مەدینەدا)، وە كەسێك كە بەهۆی (خوێنی) تۆڵەی سەردەمی جاهیلی یەوە كەسێك دەكوژێ، (تۆڵەی ئەو كاتی دەكاتەوە) ئەوانە ئەو سێ جۆرە كەسە لە هەموو كەس لەلای خوا بوغزێنراوترن، وە ستەمكارترن.

---

١) بڕوانە (التفسير التطبيقي للكتاب المقدّس)، العهد القديم، سفر الخروج، الإصحاح: (٢١)، ص: (١٧٥)، كە دەڵێ: (ولكن إذا تأخَرَ أحدٌ على آخر وتعمَّد قَتْلَهُ فَسَقَمْهُ للموت، حتى ولو اهتَمى بِمَذبحي).

كە دیارە ئەمە یەكێكە لەو شتانەی وەك خۆی لە تەوراتدا ماوەو نەگۆڕاوە.

مەسەلەی هەشتەم: زانایان دەربارەی ئەوە کە ئایا، ئەگەر مسوڵمانێك کافرێکی کوشت، یانی: کافرێکی ژێر سایەی دەوڵەتی ئیسلامیی، ئایا پێی دەکوژرێتەوە، یان نا؟ ئەوە لەلایەك، وە ئەگەر کەسێکی ئازاد کۆیلەیەکی کوشت، ئایا دەکوژرێتەوە یان نا ؟ زانایانی ئیسلام لەوبارەوە ڕا جیاییان هەیە: وە من هەر لە سەرەتاوە دەڵێم: ڕام لەگەڵ ئەو زانایانە دایە کە دەڵێن: دەکوژرێتەوە، مادام خوا فەرموویەتی: ﴿ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَآ أَنَّ ٱلنَّفْسَ بِٱلنَّفْسِ ... ﴿٤٥﴾ ﴾المائدة، وە لێرەش دەفەرموێ: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِصَاصُ فِى ٱلْقَتْلَى ﴾، وە لە سوورەتی (المائدة)ش دەفەرموێ: ﴿مِنْ أَجْلِ ذَٰلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ أَنَّهُۥ مَن قَتَلَ نَفْسًۢا بِغَيْرِ نَفْسٍ ...﴿٣٢﴾ ﴾ المائدة، هەموو ئەم ئایەتانە بەڕاستی ئەوە دەگەیەنن کە نەفس جیاوازیی نیە، کۆیلەیە، ئازادە، مسوڵمانە، کافرە، هەرکەسێکی هەیە، هەر کەس نەفسێکی کوشت، دەبێت بکوژرێتەوە، ئەوە ڕای ئەبو حەنیفەو هاوەڵەکانیەتی، واتە: ئەبو یووسوفو موحەممەدی کوڕی حەسەن، وە ڕای (ثوري)و (ابن أبي ليلى)و (داود الظاهري)یە، هەروەها ئەوە گێڕراوەتەوە لە عەلی کوڕی ئەبو طالیبو لە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوودو سەعیدی کوڕی موسەییبو قەتادەو ئیبراهیمی نەخەعیيو حەکەمی کوڕی عویەینە[1]، ئەوانە هەموویان ڕایان وایە کە ئەگەر کەسێك کەسێکی کوشت، دەبێ بکوژرێتەوەو تۆڵەی دەچێتە سەرێ، ئەگەر تەڕەفی کوژراوەکە داوایان کرد، با بکوژەکە ئازاد بێو کوژراوەکە کۆیلە بێ، یاخود بکوژەکە مسوڵمان بێو کوژراوەکە کافری (ذِمِّي) بێ، بۆیەش دەڵێین: کافری (ذِمِّي) چونکە کافری (حَرْبِّي) وەك دوایی باسی دەکەین، ئەوە دیارە کە مسوڵمانان لە بەرانبەر کافراندا ناکوژرێنەوە مادام لەم جەنگە دابن دژی ئیسلامو مسوڵمانان، بەڵام زۆربەی زانایان ڕایان وایە کە ئازاد لە بەرامبەری کۆیلەدا

١) (الجامع لأحكام القرآن)، ج: (٢)، ص: (٤٩١)، و طبعة المكتبة التوفيقية، ج: (٢)، ص: (٢١٩).

ناکوژرێتەوە، وە مسولمانیش بە هۆی کافری (ذِمِّـي) {واتـە: نا مسولمانێك کە لـە وڵاتـی مـسولمانانـدا دادەنیـشێ، جوولەکـەیە، نەصـرانیی یـە، چیو چییە ناکـوژرێـتەوە}. ئێستاش با سەرنجی بەڵگەکانی هەرکام لەو دوو ڕایـە بدەین:

بەڵگـەی ئەوانــەی دەڵێن دەبێ بکـوژرێتەوە:

یەکەم: کە خوا لە سـووڕەتی (البقـرة)دا فەرموویـەتی: ﴿كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِصَاصُ فِي ٱلۡقَتۡلَى﴾، وەك دەبیـنین بەگـشتی فەرمووێـەتی: هـەموو کوژراوەکـان تۆڵەستاندنەوەیان لەسـەر موسڵمانان تێدا نووسـراوە.

دووەم: وە لـە سـووڕەتی (الـمائدة)دا کـە فەرموویـەتی: ﴿ وَكَتَبۡنَا عَلَيۡهِمۡ فِيهَآ أَنَّ ٱلنَّفۡسَ بِٱلنَّفۡسِ ... ﴿٤٥﴾ ﴾، دیـسان حوکمەکـە گـشتییەو هـیچ هـەڵاواردنی تێدانیـە.

سێیەم: وە لـە سـووڕەتی (الـمائدة)دا کـە فەرموویـەتی: ﴿ ... مَن قَتَلَ نَفۡسَۢا بِغَيۡرِ نَفۡسٍ أَوۡ فَسَادٍ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ ٱلنَّاسَ جَمِيعٗا ...﴿٣٢﴾ ﴾، دیسان بە گـشتی باسـی نەفسەکانی کـردوە.

چوارەم: وە لە سووڕەتی (الإسـراء)دا کـە فەرموویـەتی: ﴿ وَلَا تَقۡتُلُواْ ٱلنَّفۡسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلۡحَقِّۗ وَمَن قُتِلَ مَظۡلُومٗا فَقَدۡ جَعَلۡنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلۡطَٰنٗا فَلَا يُسۡرِف فِّي ٱلۡقَتۡلِۖ إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورٗا ﴿٣٣﴾ ﴾ الإسـراء، دیـسان بـە گـشتی فەرموویـەتی: هـەر کەسێك بە سـتەم بکوژرێ بۆ تۆڵە وەرگرتنـەوە دەسـەڵاتمان داوەتـە کـەسو کارەکـەی، بـەڵام: ﴿فَلَا يُسۡرِف فِّي ٱلۡقَتۡلِ﴾، بـا زێـدەڕۆیی نـەکات، واتـە: غەیری بکوژەکە نەکـوژێتەوە.

پێنجەم: وە ئەم فەرموودەیەی پێغەمبەر ﷺ هەیە لـەوبارەوە، کـە دەفەرموێ: {(الْمُؤْمِنُونَ تَتَكَافَأُ دِمَاؤُهُمْ وَهُمْ يَدٌ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ وَيَسْعَى بِذِمَّتِهِمْ أَدْنَاهُمْ) (رَوَاهُ أَحْمَد بـرقم: (٩٩١)، وَأَبُو دَاوُدَ بـرقم: (٤٥٣٠)، وَالحَاكِمُ

برقم: (٢٦٢٣)، وَأَبُو يعلى برقم: (٣٣٨)، عَنْ عَلِيّ بْنِ أَبِي طَالِب، وعَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، وَصَحَّحَهُ الألباني في (إرواء الغليل) برقم: (٢٢٠٩)}، واتە: مسوڵمانان خوێنیان وەك یەكە، وە هەموویان یەك دەستن لەسەر بەرانبەر نەیارانیاندا، بچوكترینیان دەتوانێ ئۆباڵی هەموویان هەڵبگرێ.

شەشەم: هەروەها (الطحاوي) لە (محمد بن المنكدر) گێڕاویەتەوە: {(أَنَّ النَّبِيّ ﷺ أَقَادَ مُسْلِمَاً بِذِمِّي، وَقَالَ أَنَا أَحَقُّ مَنْ وَفَّى بِذِمَّتِهِ) (رَوَاهُ الدارقُطني برقم: (١٦٦)، في كتاب الحدود)، واتە: پێغەمبەر ﷺ مسوڵمانێكی كوشت بە هۆی ئەوەی كە (ذِمِّي)یەكی كوشتبوو (واتە: جوولەكەیەك یان نەصرانیی یەك)، وە فەرمووی: من شایستەترین كەسم و لە پێشترین كەسم كە ئەو پەیمانەی داومە جێبەجێی بكەم.

بەڵگەی ئەوانەی دەڵێن: ناكوژرێتەوە:

یەكەم: ئەو فەرمایشتەیە كە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(لاَ يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (٥٩٩)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (١١١)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٢٦٥٨)، عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ رضي الله عنه، وَصَحَّحَهُ الألباني في (إرواء الغليل) برقم: (٢٢٠٩)}، واتە: مسوڵمان بە كافر ناكوژرێتەوە، یانی: ئەگەر مسوڵمانێك كافرێكی كوشت، نابێ بكوژرێتەوە.

دووەم: ئەو فەرمایشتەیە كە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(أَلاَ لاَ يُقْتَلُ مُؤْمِنٌ بِكَافِرٍ وَلاَ ذُو عَهْدٍ فِي عَهْدِهِ...) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (٩٩١)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٤٥٣٠)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٤٧٣٤)، عَنْ عَلِيّ بْنِ أَبِي طَالِب رضي الله عنه، وَصَحَّحَهُ الألباني في (إرواء الغليل) برقم: (٢٢٠٩)}، واتە: ئاگاداربن مسوڵمان بە هۆی كوشتنی كافرێكەوە ناكوژرێتەوە، هەروەها كەسێكیش كە پەیمانی لەگەڵ مسوڵماناندا هەیە، بە هۆی كوشتنی كافرێكەوە ناكوژرێتەوە.

بــەڵام ئەوانیدیکــە (واتــە: ئــەو زانایانــەی کــە ڕای یەکــەمیان هەیــە)، وەڵامدەدەنــەوەو بەڕاســتی وەڵامەکەشــیان بــەڕای مــن زۆر بــەهێزە، دەڵــێن: مەبەســت لــە کــافر لــەو فەرموودەیــەدا کــە دەفــەرموێ: مــسوڵمان بــە کافــر ناکوژرێ، کافری جەنگیی (الكافر الحربي)یە، نـەك کافرێك کـە لـە وڵاتـی مــسوڵماناندا دانیــشتوەو هاووڵاتییــە، کافرێــك کــە مــسوڵمانان پــەیمانیان لەگەڵیــدا نیــە، و هــاووڵاتیش نیـــە لــە وڵاتــی مــسوڵماناندا، مــسوڵمانێك کافرێکــی وای کوشــت، پێــی ناکوژرێتــەوە، بۆچــی؟ چونکــە بابــای کــافر بــە جــەنگکردنیو ســەنگەرگرتنی لــە دژی ئیــسلامو مــسوڵمانان خــوێنی خــۆی حەڵاڵ کردوە، ئایـا کەسێك خوێــنڕشتنی مـسوڵمانان بۆخـۆی حـەڵاڵ بکـات ئەویش خوێنی خۆی حـەڵاڵ ناکـات؟ بێگومان، بـا.

ئنجا گێڕراوەتــەوە، کـە هـەر کـام لـە (عمر بن الخطـاب) و (علـي بـن أَبـي طالـب) خـوا لێیـان ڕازی بـێ مـسوڵمانیان کوشـتۆتەوە بـە کـافرێکی خـاوەن پەیـمان (ذِمِّي)، وە عەلـی کوڕی ئەبی طـالیب لـەوبارەوە گوتوویـەتی: {(إِنَّا أَعْطَيْنَاهُـــم الَّـــذِي أَعْطَـــيناهُم لِتَكُـــونَ دِمَـــائُهُمْ كَدِمَـــائِنا ودِيـــاتُهُمْ كَدِياتِنَـا)، واتە: ئێمە بۆیە ئـەو پەیمانـەمان پێـداون، کـە لـە وڵاتـی ئێمـەدا دابنیشـین، بۆئەوەی خوێنیان وەك خوێنمـان بـێ (واتــە: لـە ڕووی تۆڵــەوە) وە خوێـــن بەهـــا (دیـة)شـیان وەك خــوێن بەهــامان بـێ، جــا دیـــارە ئــەو زانایـــانەی دیکـــەش لەوبـــارەوە هەنـــدێك قـــسەیان پێیـــە، بـــەڵام مـــن وەڵامــەکانیانم پــێ ئیقنــاعکـــەر نیــە، وە بەڕاســتی هــەر فەرموودەیــەکی پێغەمبــەر ﷺ لەگـەڵ ئایەتێـکدا تێکگیــرا، دەبــێ بــە شــێوەیەك تــەئویل بکرێ کە لەگـەڵ ئایەتەکەدا بگونجێ، چونکە مـەعقووڵ نیـەو موسـتەحیلە پێغەمبــەر ﷺ شــتێك بفــەرموێ، یــان بکــات، لەگــەڵ ئایەتــەکانی خــوای پــەروەردگاردا دژ بووەســتێ، ئــەوە ئەگــەر لــە ڕووی ســەنەدەوە بۆمـان سـاغ بۆوە، کە پێغەمبەر ﷺ ئەو شتـەی کـردوە، یـان فـەرمووە هەنـدێ جـاریش شتێك دەگوترێ کە لە ڕووی سـەنەدەوە ساغ نابێتەوە، چونکە ئێمـە قورئـان

بە تەواتور پێمان گەیشتوەو یەقینمان هەیە کە هەمووی فەرمایشتی خوایە، کەواتە: ئەوەی پێغەمبەر ﷺ دوای ئەوەی کە یەقینمان پەیدابوو، کە ئەو ﷺ فەرموویەتی، ئەوجار دەبێ بە جۆرێك مانا بکرێ کە لەگەڵ ئایەتەکاندا بگونجێ، بەڵام ئەگەر دڵنیانەبووین پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی، ئەوە ئەوکاتە ئەو کارەشمان لەکۆڵ دەبێتەوە.

مەسەلەی نۆیەم: ئایا پیاو بە ئافرەت دەکوژرێتەوە یان نا ؟ هەموو زانایان لەسەر ئەوە یەك دەنگن[1]، جگە لە (الحسن البصري وعطاء والليث بن سعد) ئەوانە تەماشای ڕواڵەتی ئایەتەکەیان کردوە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱلۡأُنثَىٰ بِٱلۡأُنثَىٰ ﴾، کە باسمان کرد لەڕاستیدا ئەگەر وابێ، دەبێ ئەگەر ئافرەتێك پیاوێکی کوشت، ئافرەتەکەش نەکوژرێتەوە ! وە ئەگەر تەماشای ڕواڵەتی ئایەتەکە بکەی، دەبێ ئەگەر کۆیلەیەکیش ئازادێکی کوشت کۆیلەکەش نەکوژرێتەوە، کەواتە: ئایەتەکە ئەگەر بشێ بۆ ئەوە کە پیاو نابێ بە ئافرەت بکوژرێتەوە، وە کۆیلە نابێ بە ئازاد بکوژرێتەوە، دەشێ بۆ ئەوەش کە کۆیلەش ئەگەر ئازادی کوشتو، ئافرەتیش ئەگەر پیاوی کوشت، نابێ هیچیان تۆڵەیان لێ وەربگیرێتەوە !! بەڵام بە دڵنیاییەوە ڕواڵەتی ئایەتەکە مەبەست نیە، کەواتە ڕاستیو هەق هەر ئەوەیە کە بەڵێ: پیاو ئافرەت بکوژێ، یان ئافرەت پیاو بکوژێ، هەر دەکوژرێنەوە، چونکە هەموویان نەفسن، خوای دادگەریش فەرموویەتی: ﴿ وَكَتَبۡنَا عَلَيۡهِمۡ فِيهَآ أَنَّ ٱلنَّفۡسَ بِٱلنَّفۡسِ ...﴿٤٥﴾ ﴾ المائدة.

مەسەلەی دەیەم: کە زۆربەی زانایان لەسەری یەك دەنگن، باب بە کوڕی ناکوژرێتەوە، بۆیە کە دەفەرموێ: ﴿ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِصَاصُ فِي ٱلۡقَتۡلَى ﴾، دەگوترێ: بە مەرجێك کوژراوەکە کوڕ نەبێو بکوژەکە باب نەبێ، ئەم حاڵەتە لەو حوکمە گشتییە هەڵاوێرراوە، ئەوە زۆربەی زانایان لەسەری

---

[1] بروانە: (الجامع لأحكام القرآن)، ج: (٢)، ص: (٤٩٢)، کە گوتیویەتی: (وأجمع العلماءُ على قتل الرَّجل بالمرأة، والمرأة بالرجل...).

ڕێککەوتوون ئیمـام (مالك) نەبێ ڕەحمەتی خوای لێ بـێ، دەڵـێ: بـە مـەرجێك ئـەو بابــە کوڕەکـەی خـۆی نەهێنابــێ بـە لـە بـارییو بـە وەســتایی بـۆی دانیشـتبێتو سـەری بڕیبـێ، دەڵـێ: کـاتێك پێی ناکوژرێتـەوە ئەگـەر گوچانێکی تێگرتبــێ، مــستێکی لێـدابێ لـەکاتی تووڕەییـدا، لـەو حاڵەتانــەدا ئـەو بابــە ناکـوژرێتەوە، ئەگەرنا پێی دەکوژرێتـەوە، ئنجـا ئەگـەر یـەکێك بڵـێ: ئایـا ئـەوە لەگـەڵ ئایەتەکـە تێکناگیـرێ؟ دەڵێین: نـەخێر، بۆچـی؟ چونکە ئایەتەکـە بـە لەبەرچـاوگرتنی حاڵـەتی ئاسـایی هاتۆتـە خـوارێو حاڵـەتی ئاسـایی خەڵـکیش ئەوەیـە کـە یـەك دەکـوژن، ئنجـا نەبۆتـە عــادەت کـوڕ بـاب بیکـوژێ، بـەڵام سـەرجەم زانایان لەسـەر ئەوە یەکدەنگن کە ئەگـەر کـوڕ بــابی خـۆی کوشـت، پێـی دەکـوژرێتەوە. هەڵبەتــە وەك پێـشتـر گوتمـان هەنـدێکیش لـە زانایــان ڕایان وایە ئەگـەر بابیش کوڕی کوشـت، هـەر دەکـوژرێتەوە[1]، چونکە خـوا بـە گشتی وای فەرمووە، بەڵام وەك گـوتم زۆربـەی زانـایان ڕایـان وانیــەو هەرچـۆن بێ ئەم مەسـەلەیە ڕاجیاییو مشتومڕی تێدایـەو منیش زیاتر مەیلـم بـەلای ئـەو ڕایەدایـە کـە هەرکەسـێك کەسـێکی کوشـت، پێــی دەکوژرێتــەوە، چونکــە ئایەتـەکان بەگـشتی وایـان فـەرمووەو هـەڵاوردنیان تێنەخـستوەو، سـەربارەش فەرموودەیەکی جێـی متمانە لەوبارەوە نیە کە بـاب (أب)ی هـەڵاوردبێو، ئەگـەر گریمان ببووایـەش زۆرێـك لـە زانایـان ڕایـان وایـە کـە ناگونجـێ بـە فـەرموودەی (آحـاد) قورئان تایبەت (تخصیص) یان بەنددار (مقیَّد) بکرێ .

مەسـەلەی یــازدەیەم: ئایا کۆمەڵێـك دەکـوژرێنەوە بـە یەکـێك، ئەگـەر کۆمەڵـێك لەســەر کوشــتنی یــەکێك ڕێککــەوتنو بەشــداربوون تێیــدا، ئایــا هــەموویان دەکوژرێنــەوە؟ ئـەوەش هەموو زانایـان جگە لـە ظاهیـرییەکـان لەسـەر ئـەوە یـەك دەنگـن، کە بەڵـێ، چونکـە بوخـاریی گێڕاویەتەوە، دەڵــێ[2]: {(قَتَلَ عُمَرَ

---

١) بڕوانە : سەرچاوەی پێشوو، ج: (٢)، ص: (٤٩٣، ٤٩٤).

٢) ذكره البخاري معلَّقـاً: (٦٨٩٦)، باب (٢١)، إذا أَصاب قومٌ مـن رجلٍ هل يُعاقَبُ أم يُقتَصُّ منهـم كلُّهُـم؟، و رواه البيهقـي موصـولاً مـن طريـق سـعيد بـن المـسيَّب: (٤١/٨)، بڕوانـە: سەرچاوەی پێشوو، ج: (٢)، ص: (٤٩٤).

بْنَ الْخَطَّابِ خَمْسَة أَوْ سَبْعَةً بِرَجُلٍ وَاحِدٍ، وَقَالَ عُمَرُ لَوْ تَمَالأَ عَلَيْهِ أَهْلُ صَنْعَاءَ لَقَتَلْتُهُمْ بِهِ جَمِيعًا)، رَوَاهُ مالك والبُخاري عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ. (وَقَتَلَ عَلَيّ الحرُورِيَةَ بعَبدِ اللّهِ بن خَبَّاب)}، واتە: عومەری کوڕی خەتتاب، پێنج یان حەوت پیاو لە خەڵکی (صَنعَاء) {یەمەن}ی کە پیاوێکیان کوشتبوو هەر حەوتیانی کوشتەوەو گوتی: ئەگەر هەموو خەڵکی (صَنعَاء) لەسەری ڕێککەوتبان بیکوژن، هەموویانم پێ دەکوشتنەوە، واتە: دیارە بۆیەش حەوت نەفەر ڕێککەوتوون تاکو خوێنەکەی بلاوبکەن، بیستوومە کە عەشیرەتی واهەیە گوتوویانە: ئێمە لە عەشیرەتی بەرانبەرمان دەکوژینو یەکی دینارێکمان دەگاتێ لە خوێنەکەی !! واتە: هێندە زۆرین ! بەڵام ئەگەر شەریعەتی ئیسلامیی حاکم بێت، دەڵێ: بێنن چەند کەس تێیدا بەشداربوون، هەمووان بکوژنەوە، داخۆ دەوێرن ئاوا بە پازدەو بیست بێن کەینو بەین بکەنو ڕێك بکەونو نەفەرێك بکوژن ؟!

ئنجا عەلی کوڕی ئەبی طالیب جەنگی لەگەڵ خەواریج کرد زۆری لێ کوشتن لەسەر عەبدوڵلای کوڕی خەبباب کە یەکێك بوو لە هاوەڵان خوا لێیان ڕازی بێو خۆیشیو خێزانەکەشیان شەهید کرد، وە پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشیکدا دەفەرموێ: {(لَوْ أَنَّ أَهْلَ السَّمَاءِ وَأَهْلَ الأَرْضِ اشْتَرَكُوا فِي دَمِ مُؤْمِنٍ لأَكَبَّهُمْ اللَّهُ فِي النَّارِ) (رَوَاهُ التِّرمِذِيّ برقم: (١٣٩٨)، عَن أَبَي سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ، وَأَبَا هُرَيْرَةَ، وَصَحَّحَهُ الأَلباني في (سُنَن التِّرمِذِي))}، واتە: ئەگەر خەڵکی ئاسمانو خەڵکی زەوی بەشداربن لە ڕشتنی خوێنی ئیماندارێکدا، خوا هەموویان لەپەڕوو لە ئاگر داوێ، وشەی: (لَوْ) یانی: ئەگەر، لە زمانی کوردییدا، جا ئەگەر یەکێك بڵێ: جا خۆ خەڵکی ئاسمان کە فریشتەکانن، خەڵکی ناکوژن ! وەڵامەکەی ئەوەیە، یانی: گریمان ئەگەر ئەهلی ئەرزو ئاسمانان کۆببنەوە لەسەر کوشتنی نەفەرێك، خوای دادگەر هەموویان سزا دەدا، کەواتە: دەبێ سزای دنیاشیان بەسەردا بچەسپێ.

مەسـەلەی دوازدەیـەم: چـۆنیەتی کوشـتنەوەکە، دەبـێ چـۆن بێـت؟ لـەبارەی چۆنیەتی کوشتنەوەوە زانایان بوونـە دوو ڕا: (مالـك و شافعي) دەڵێن: دەبێ چۆنی کوشـتوە، ئـاوا بکـوژرێتەوەو بەڵگەشـیان ئـەم فەرموودەیـە: {(أنَّ النَبـيَّ ﷺ رَضَّ رَأسَ يَهُوديٍّ بَينَ حَجَرَينِ كَانَ قَتَل بِهِمَا جَارِيَةً مِنَ الأَنصَارِ) (رَوَاهُ البُخَارِي وَمُسْلِمٌ عَنْ أَنَسٍ ﵁)، واتە: پێغەمبەر ﷺ سـەری جوولەکەیەکـی لـەنێوان دوو بـەردان پانـکردەوە، چـونکە ئـەو جوولەکەیـە سـەری کـچێکی ئەنصاریی لەنێوان ئەو دوو بـەردەدا پانکـردەبـۆوە.

بـەڵام حەنەفییـەکانو حەمبەلییـەکان وە زۆربـەی زانایـان دەڵـێن: وەك یـەکبوونی کوشـتنەوەکە پێویـست نیـە، بەڵکـو گـرنگ ئەوەیـە بکوژرێتـەوە، بەڵگەشیان ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەرە ﷺ کە دەفەرموێ: {(إنَّ اللَّهَ كَتَبَ الإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ، فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ، وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَ) (رَوَاهُ مُسْلِم بـرقم: (٥٠٢٨)، وَأَبُـو دَاوُدَ بـرقم: (٢٨١٥)، وَالتِّرمِـذِيُّ بـرقم: (١٤٠٩)، وَقَالَ: حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَالنَّسَائِيُّ بـرقم: (٤٤١٧)، وَابْنُ مَاجَهْ بـرقم: (٣١٧٠)، عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ ﵁}، واتـە: خـوا چاك ئەنجامـدانی لەسـەر هـەموو شـتێك نووسـیوە، جـا ئەگـەر شـتێکتـان کوشـت جوانی بکوژن، وە ئەگەر شتێکتان سەربڕی جوانی سـەربڕن، کەواتـە: چۆن بـە ئاسانتـرین شێوە ئـەو ئینـسانە گـیانی دەردەچـێ، پێویـستە ئـاوا بکـوژرێتەوە، منـیش بەڕاسـتی ئـەم ڕایـەم پـێ پەسـندترو ڕاستتـرە، وە لەگـەڵ ڕووحـی شەریعەتی ئیسـلامدا زیاتر دەگونجێو گرنـگ ئەوەیە تۆڵەکـە بێتـەدی.

مەسـەلەی سێزدەیەم: ئایا ئـەم ئایەتـە، کـە خـوا دەفـەرموێ: ﴿ كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ ٱلْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا ٱلْوَصِيَّةُ لِلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ بِٱلْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى ٱلْمُتَّقِينَ ﴾، واتە: وەسیەتتان لەسـەر پێویست کـراوە، هـەرکاتێك یەکێکـتان مردنی گەیشتە سـەرێ، ئەگەر ماڵێـکی بەجێدەهێـشت، کـە وەسـیەت بکات بـۆ بـاب و دایکـیو بـۆ خزمـان بـە شـێوەیەکی پەسـند، ئـەوە هەقێکـە لەسـەر

پارێزکاران. ئایا ئەم ئایەتە، ئایەتێکی (مُحْكَم)ە، یاخود ئایەتێکی (مَنْسوخ)ە؟ زۆر لە زانایان ئەم ئایەتەیان بە (مَنْسوخ) داناوە، دیارە هەندێکیش بە (مُحكَم)یان داناوە، جا ئێمە لەم مەسەلەیەدا ئەم بابەتە دەتوێژینەوەو سەرەتاش بە کورتی لەبارەی (مَنْسوخ)و (مُحْكَم)ەوە دەڵێین:

(مَنْسوخ): واتە: ئەم ئایەتە هەرچەندە بێژەکانی ماونەتەوە، بەڵام وەك حوكمو كارپێكردنی لابراوە.

(مُحْكَمَ): واتە: ئایەتەكە هەر لە شوێنی خۆیەتیو وەك چۆن بێژەكانی ماون، نێوەڕۆكو حوكمو كارپێكردنیشی هەر لەجێی خۆیەتی.

جا دیارە من ڕای دووەمم پێ ڕاستە، نەك هەر بە نسبەت ئەم ئایەتەوە، وەك لە دەرسەكانی ڕابردوودا گوتوومانە، بەڵكو بەنسبەت هەموو ئەو ئایەتانەی دیكەوە كە كەمو زۆر لەنێو توێژەرەوانی قورئاندا مشتومڕیان لەسەرە كە نەسخ كرابنەوە، یاخود نەسخ نەكرابنەوە، وە من پێم وایە وەك چەندان جار گوتوومانە: هیچ ئایەتێك ئێستاكە لەم قورئانو (مصحف)ەی بەردەستمان دا نیە، كە (مَنْسوخ)بێو كاری پێنەكرێ، ئنجا با تەماشا بكەین، داخۆ ئەم ئایەتە زانایان چۆنیان قسە لەسەر كردوە؟ (القُرطُبي) لە تەفسیرەكەیدا بە شێوەیەكی پوختە (خُلاَصَة) هێناویەتیو دەڵێ[1]:

{(فقِيلَ هي مُحكَمَةٌ ظاهرها العموم، و مَعناهَا الخُصوصٌ في الوَالِدَين الَّذين لايَرِثانِ كَالكافرينِ وَالعَبدَين وبسَبَب القَتْلِ، وفي القَرَابة غَير الوَرَثة قَالَهُ الضّحَّاك وَطاوس والحسن وَ اختارهُ الطبَري، وَعَن الزُهري أن الوَصيَة وَاجبَة فِيما قَلَّ أَوْ كَثُر، وَقَالَ إبْنُ المُنذِر أَجْمَعَ كُلُّ مَن يُحْفَظُ عَنْهُ مِنْ أَهْلِ العِلْمِ عَلَى أَنَّ الوَصيَةَ للوَالِدَين الّذين لايَرِثانِ وَالأقرَبَاءِ الَّذِينَ لا يَرِثُونَ، جَائِزَةٌ)}، واتە: ڕایەك هەیە دەڵێ ئەم ئایەتە موحكەمە،{واتە: (مَنْسوخ) نیەو كاری پێ دەكرێ} بەڵام ماناكەی تایبەتە بەو دایكو بابانەی

---

1) سەرچاوەی پێشوو، ج: (٢)، ص: (٥٠١، ٥٠٢).

کە میرات ناگرن، وەك دایكو بابێکی کافر، {ئینسانێکی مسوڵمان هەیە، کوڕێکە، کچێکە، دایكو بابی کافرن، واتە: بۆ خۆی مسوڵمان بووە دایكو بابی جوولەکەن، یان نەصرانیین، یان هاوبەش بۆ خوا دانەرن، یان مولحیدن یان هەرچی هەن، دیارە کافر میرات لە مسوڵمان ناگرێ، جا ئەم وەسیەتە بۆ ئەو دایكو بابانەیە} هەروەها دایكو باب کە کۆیلە بن دیسان میرات لە منداڵێکی ئازاد ناگرن، هەروەها بابو دایکێك کە بە هۆی ئەوەوە کە منداڵەکەی خۆیانیان کوشتوە، میراتی لێناگرن، وە خزمانێك کە میراتگر نەبن، وەسیەتیان بۆ دەکرێ، ئەوە ڕای ضەحجاكو طاووسو حەسەنی بەسرییەو تەبەڕییش ئەم ڕایەی هەڵبژاردوە، وە زوهریی دەڵێ: هەرکەس مرد ماڵی لەپاش بەجێما، فەرزە لەسەری وەسیەت بکات، کەم بێ یان زۆر بێ، (ابن المُنذر)یش دەڵێ: هەموو ئەوانەی کە زانیارییان لێوەرگیراوەو، قسەیان لێ ڕیوایەت کراوە لە زانایان، لەسەر ئەوە یەك دەنگن کە بابو دایکێك، وە خزمانێك کە میرات ناگرن، وەسیەتکردنیان بۆ دروستە.

ئنجا ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ کە فەرموویەتی: {(إِنَّ اللهَ قَدْ أَعْطَى لِكُلِّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ فَلاَ وَصِيَةَ لِوَارِثٍ) (رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٨٧٠)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٢٧١٤)، عَن أَبَا أُمَامَةَ ﵁، وَصَحَّحَهُ الأَلبانِي فِي (إرواء الغليل) برقم: (١٦٥٥)}، واتە: بێگومان خوا مافی هەموو خاوەن مافێکی داوەو میراتگر وەسیەتی بۆ ناکرێ. ئەوە لێرەدا مەبەست کەسێکە کە میرات بگرێ دروست نیە وەسیەتی بۆ بکرێ، بۆ نموونە: بابێك کە خەریکە بمرێ، نابێ وەسیەت بکات بۆ میراتگرێك، بەڵکو دەبێ وەسیەتەکە بکات بۆ خزمانێك کە میرات ناگرن، ئنجا ڕایەکی دیکەی توێژەرەوانی قوڕئان هەیە کە یەکێك لەوانە (أبو مُسلم الأصفهاني)یە ڕەحمەتی خوای لێ بێ، کە ئەو پێی وایە (نَسْخ) لە قوڕئاندا هەر نیە، ئەم ئایەتە بە دوو شێوەی دیکە مانا دەکاتو بە دوو شێوە ماناکردنەش هیچ پێویست ناکات باسی نەسخ بکرێ: مانایەکیان ئەوەیە دەڵێ: ((مَعْنى هَذِهِ الآية: كُتِبَ عَلَيْكُم ما أَوْصَى بِهِ اللهُ تَعَالى مِن

تَوْرِيثِ الوَالِدَينِ وَالأَقْرَبِين مِن قَولِهِ: ﴿ يُوصِيكُمُ ٱللَّهُ فِيٓ أَوۡلَٰدِكُمۡۖ لِلذَّكَرِ مِثۡلُ حَظِّ ٱلۡأُنثَيَيۡنِ ... ﴿١١﴾ ﴾ النساء، أَوْ كُتِبَ عَلَى المُحتَضَرِ أي يُوصي لِلوَالِدَينِ وَالأقرَبِين بتوفر ما أَوْصَى بهِ الله عَلَيْهِم أَنْ لاَ يُنْقَصَ مِن أَنْصِبائِهِم))، واتە: مانای ئەم ئایەتە: ئێوە لەسەرتان پێویست کراوە ئەوەی کە خوا وەسیەتی پێکردوون، بدرێ بە باب‌و دایك‌و بە خزمان لە سوورەتی (النساء)دا، پێیان بدرێ، کە دەفەرموێ: ﴿ يُوصِيكُمُ ٱللَّهُ فِيٓ أَوۡلَٰدِكُمۡۖ لِلذَّكَرِ مِثۡلُ حَظِّ ٱلۡأُنثَيَيۡنِ ... ﴿١١﴾ ﴾ النساء، تا کۆتایی ئایەتەکە، واتە: ئەوەی کە خوا لەوێدا وەسیەتی کردوە، خوا لەسەری پێویست کردوون، کە ئەو وەسیەتە جێبەجێ بکەن {ئەوە مانای یەکەمی}.

{مانای دووەمی} یان مەبەست پێی ئەوەیە کەسێك کە کەوتۆتە سەروحەدی مردن لەسەری پێویست کراوە، کە ڕاسپێرێ بۆ باب‌و دایك‌و بۆ خزمان، ئەوەی کە خوا وەسیەتی پێکردوەو ئامۆژگاریی پێ کردوە {لە سوورەتی (النساء)دا}، پێیان بدرێ هەر کەس بەو پێیەی، کە خوا بۆی دیاریکردوە، میراتی خۆی وەربگرێ‌و لێیان کەم نەکرێتەوە.

ئنجا (أبو مسلم الأصفهاني) دەڵێ: {(وَلاَ منافاة بَيْنَ ثُبوتِ المِيرَاث ِللإقرَباءِ مَعَ ثُبُوت الوَصَية فالمِيراثُ عَطِية مِنَ اللهِ تَعَالى، وَالوَصية عَطية مِمَّن حَضَرَهُ المَوْتُ)} {ئێمە لە دەرسەکانی ڕابردوودا باسمان کرد کە (نَسْخ) ئەوەیە لەنێوان دوو ئایەتی قورئاندا تێکگیرانێك هەبێ کە چار نەکرێ، واتە: تێکگیرانێکی وەهابێ ناچاربین بڵێین: یەکێکیان (مَنْسوخ)ەو ئەویدکە (ناسخ)ە}، ئنجا لێرەدا (أبو مسلم) دەڵێ: لەنێوان ئەوەدا کە میرات دیاری کراوە بۆ خزمان، لەگەڵ ئەوە کە وەسیەت بکرێ بۆ خزمان، تێکگیران نیە، چونکە میراتەکە بەخششی خوایەو، وەسیەتەکەش بەخششی ئەو کەسەیە کە خەریکە بمرێ. بۆ وێنە: دایك‌و باب هەرکامیان شەش یەك دەگرن لە کوڕیان یان لە کچیان کە دەمرێ، ئەگەر منداڵی هەبێ، جا ئەو کوڕە یان ئەو

كچە دەتوانێ وەسیەت بكات بڵێ: وێڕای شەش یەك لەسێیەكی ماڵدا، ئەو ئەندازەیەی دیكەش بدرێ بە بابمو، ئەو ئەندازەیەی دیكەش بدرێ بە دایكم، كەواتە: تێكگیران نیە لەنێوان ئەوەدا كە میراتیش بگیرێو وەسیەتیش بۆ ئەو ئینسانە بكرێ، كە زیاد لە میراتیش ئەندازەیەكی دیكەشی بدرێتێ.

ئنجا گریمان ئەگەر تێكگیرانیش هەبێ، واتە: ئەو فەرمایشتەی پێغەمبەرﷺ بە بەڵگەی بهێنرێتەوە كە فەرموویەتی: {(إنَّ اللّهَ قَدْ أَعْطَى لِكُلِّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ فَلاَ وَصِيَةَ لِوَارِثٍ) (رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٨٧٠)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٢٧١٣)، عَنْ أَبَا أُمَامَةَ ﷺ، وَصَحَّحَهُ الأَلباني في (إرواء الغليل) برقم: (١٦٥٥)} وە ئەگەر فەرموودەكەش ڕاستبێ لە ڕووی سەنەدەوەو قسەی پێغەمبەر ﷺ بێو، دروست نەبێ كەسێك میرات بگرێ، وەسیەتی بۆ بكرێ، دیسان ئێمە هەر ناچارنین بڵێین: ئایەتەكە (مَنْسوخ)ە، بۆچی؟ چونكە: ئەگەر بۆ ئەو خزمە یان دایكو بابەی میرات دەگرن، دروست نەبێ وەسیەتیان بۆ بكرێ، بەڵام جۆرە بابو دایكی دیكە هەیە، كە كافرنو دروستە وەسیەتیان بۆ بكرێ، یان بابێك یان دایكێك كە كوڕەكەی خۆی دەكوژێ، یان كچەكەی دەكوژێو، لەسەر ڕای زۆر لە زانایانیش كوژەر میرات لە كوژراو وەرناگرێ، ئەو كاتە دەكرێ وەسیەتی بۆ بكرێ، دیسان ئەگەر خزمی وا هەن میراتیان بۆ دیاریكراوە، خزمی واش هەن كە میرات ناگرن، وەك خوای پەروەردگاریش باسی كردوە.

(أبو مسلم الأصفهاني) دەڵێ: {(وَلَوْ قدرنا حُصول المُنَافَاة لَكَانَ يُمكِن جَعْلُ آيَةَ المِيراثِ مُخَصِّصَة لِهذِهِ الآيَة، وَذَلِكَ لأَنَّ هَذِهِ الآيَة توجبُ الوَصِيَة لِلأَقرَبِينَ ثُمَّ آيَةَ المِيراثِ تُخْرِجُ الوَارث وَيَبقَى القَريب الذي لايَكون وَارِثاً دَاخلاً تَحْتَ هَذِهِ الآيَة فَكُلُّ مَن كَانَ وَارِثاً لَمْ يَجُز الوَصيَة لَهُ، وَمَنْ لَمْ يَكُن وَارِثاً جَازَت الوَصية لَهُ لأَجْل صِلَة الرَّحِم)}، واتە: ئەگەر گریمان، داماننا ئەم دوو ئایەتە، {ئایەتی ژمارە (١١)ی سوورەتی (النساء)و ئەم ئایەتەی كە ئێستا خەریكی توێژینەوەینی لە سوورەتی (البقرة)} تێكگیرانیشیان لە نێوان هەبێ، ئەوكاتە دەڵێین: ئەو ئایەتەی كە باسی میرات دەكات {لە

سوورەتی (النساء)دا}، ئەم ئایەتەی ئێرە، کە باسی وەسیەت دەکات تایبەتی (تَخْصِیص)ی دەکات، بەمجۆرە: ئەم ئایەتە وەسیەتکردن بۆ خزمان بە گشتی فەرز دەکاتو ئایەتی میراتیش ئەوانەی میراتگرن لەو حوکمەیان دەباتە دەرێو، دەمێننەوە ئەو خزمانەی کە میراتناگرنو ئەم ئایەتە دەیانگرێتەوە، واتە: هەرکەسێك میرات بگرێ، وەسیەتکردنی بۆ دروست نیە، بەڵام ئەگەر میراتگر نەبوو، دروستە وەسیەتی بۆ بکرێ لەبەر پەیوەندی خزمایەتیی، بە کورتیی: هەموو ئەو خزمانەی کە میرات ناگرن، ئەم ئایەتە کە باسی وەسیەت دەکات دەیانگرێتەوەو دروستە وەسیەتیان بۆ بکرێ، لەبەرچی؟ لەبەر پەیوەندی خزمایەتیی، چونکە: خوا ﷻ لە چەند شوێنێك لە قورئاندا باسی پەیوەندی خزمایەتیی کردوە، کە دەبێ مسوڵمان چاکە لەگەڵ خزماندا بکات، بۆ وێنە: لە سوورەتی (النساء) ئایەتی ژمارە (١)دا، دەفەرموێ: ﴿...وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ﴾، واتە: پارێز لەو خوایە بکەن کە شتی پێ لە یەکتر داوا دەکەن، وە پارێز لە ڕەحمو خزمایەتیی بکەن (واتە: مەیپچڕێنن) بێگومان خوا بەسەرتانەوە چاودێرە، هەروەها لە سوورەتی (النحل) ئایەتی ژمارە (٩٠)دا، دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُ بِٱلۡعَدۡلِ وَٱلۡإِحۡسَٰنِ وَإِيتَآيِٕ ذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ ... ٩٠﴾، واتە: خوا فەرمان دەکات بە دادگەرییو بە چاکەکاریی، وە بە بەخشین بە خزمان، کە لێرەدا بەخشین بە خزمان، واتە: لەڕێی وەسیەتەوە. ئەوەی کە باسمان کرد لە (أبو مسلم الأصفهاني)یەوە (فخرالدین الرازي) لە تەفسیری خۆیدا کە پێی دەگوترێ (التفسیر الكبیر)، هێناویەتی[1].

ئنجا ئێمە ئێستا دەپرسین: ئایا ئەوەی کە ئەم ئایەتەی سوورەتی (البقرة)ی کە باسی وەسیەت دەکات، (نَسْخ) کردۆتەوە، کام ئایەتەیە؟ ئەگەر مەبەست ئایەتەکەی سوورەتی (النساء)بێ، ئایەتی ژمارە (١١)، ئەوە تێکناگیرێن،

---

١) بڕوانە: (مفاتیح الغیب) للرازي، ج: (٣)، ص: (٥٣).

چونکە ئەو باسی هەندێك لە خزمان دەكات كە میراتیان بۆ دیاری كراوە، بەڵام خزمی دیكە دەمێننەوە، كە میراتیان بۆ دیاری نەكراوەو وەسیەتەكەش بۆ ئەوانە، ئەوە لەلایەك.

هەروەها وەك گوتم باب و دایكیش هەندێك جار میرات ناگرن، دیسان ئەوانیش دەگرێتەوە، كەواتە: لەوێشدا تێكگیران نیەو ناگونجێ بڵێین: ئایەتەكەی سوورەتی (النساء) ئەوەی (البقرة)ی (نَسْخ) كردۆتەوە، وە ئەگەر مەبەست پێی {واتە: (ناسخ)ی ئایەتەكەی (البقرة)} فەرمایشتەكەی پێغەمبەر ﷺ بێ، دەڵێین: یەكەم: فەرمایشتی پێغەمبەرو سوونەتی پێغەمبەر ﷺ لەسەر ڕای زۆرێك لە زانایان، ئەگەر تەنانەت سوونەتی موتەواتیریش بێ، قورئانی پێ (نَسْخ) ناكرێتەوە، وەك (الشافعي و أبو الفرج وسفیان الثوري)و كۆمەڵێك لە زانایان ڕایان وایە[1]و ئەم فەرموودەیەش فەرمودەی (آحاد)ەو موتەواتیر نیە، ئنجا دیسان ناشگونجێ ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ ئایەتەكە (نَسْخ) بكاتەوە تەنانەت لەسەر ڕای ئەوانەش كە دەڵێن: سوونەت قورئان (نَسْخ) دەكاتەوە، چونكە باشە ئەوە دامانناَ میراتگرێك كە میرات دەگرێ وەسیەتی بۆ ناكرێ، ئەدی خزمێك كە میرات ناگرێو میراتی بۆ دیاری نەكراوە؟ ئەوكاتە بێگومان دەگونجێ وەسیەتی بۆ بكرێ، دیارە هەندێكیش لە زانایان بۆ وێنە: (القرطبي) گوتوویانە[2]: ئەم ئایەتە كە باسی وەسیەت دەكات، بە كۆ دەنگیی زانایان، (نَسْخ) بۆتەوە، بەڵام بەڕاستی ئەوە شتێكی سەیرە ! چونكە كۆدەنگیی زانایان (إجماع العلماء)، ئەوەیە كە لە دوای پێغەمبەر ﷺ لەسەر ڕایەك پێكهاتبن، جا لە دوای پێغەمبەر ﷺ چۆن دەگونجێ قورئان (نَسْخ) بێتەوە؟ بێگومان ئەوە شتێكی زۆر دوورە لە عەقڵو لۆژیك (منطق)ەوە !! كەواتە: كورتەی قسان

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.

٢) (الجامع لأحكام القرآن)، ج: (٢)، ص: (٥٠٢).

ئەوەیـە: ئـەم ئایەتـە موحکەمـەو لـەجێی خـۆی دایـەو مەنـسووخ نیـە، تـەنیا ئەوەنـدە هەیـە ئایەتەکـەی سـوورەتی (النـساء) هەنـدێك کەسـی هـەڵاواردووەو جیای کردۆتەوە، وە حوکمی ئەم ئایەتەی سوورەتی (البقرة)ی تایبەت کردوە بە کەسانێکەوە کە میراتیان بۆ دیاری نەکراوە، کە تەنیا ئەوان بۆیان هەیە وەسیەتیان بۆ بکرێ، ئەویش لەسەر ڕای ئەوانە کە دەڵێن: فەرموودەکە ڕاستە، بەڵام ئەگەر فەرموودەکە ڕاست نەبێت، ئەوە ئەوکاتە بەو شێوەیەی کە تەفسیری دیکەمان بۆ ئایەتەکە کرد، دەگونجێ مەبەست ئەوەبێ، کە وەك چۆن ئەندازەیەك ماڵ بە میرات دیاریکراوە، بە وەسیەتیش ئەندازەیەك دیاری بکرێ، بۆ وێنە: ئەو کەسەی هەشت یەك دەگرێ، شەش یەك دەگرێ، سێیەك دەگرێ، بە وەسیەتیش ئەندازەیەکی دیکە بگرێ، کە ئەوکاتە میراتەکە بەخششی خوایەو ئەوەش کە بە وەسیەت دەیگاتێ بەخششی ئەو کەسەیە کە خەریکە دنیا بەجێ دەهێڵێ‌و کۆچی دوایی دەکات.

مەسەلەی چواردەیەم: زانایان لەسەر ئەوە یەك دەنگن، کە هەرکەسێك قەرزی لەسەربێ‌و ئەمانەت‌و سپاردەیەکی خەڵکی لەلابێ، لەسەری فەرزە وەسیەت بکات، بۆ ئەوەی قەرزەکان بدرێنەوەو ئەمانەتەکان بە شوێنی خۆیان بگەن، بەڵام بۆ غەیری ئەوەی کە قەرزدارەو بۆ غەیری ئەوەی کە ئەمانەتی لەلایە، ئایا وەسیەت کردن فەرزە یان سوننەتە، یان هەرسوننەتیش نیە؟ زانایان لەوبارەوە ڕاجیاییان هەیە:

زۆربەی زانایان دەڵێن: فەرزنیەو لە نێویشیاندا (مالك و شافعي و الثوري) هەن، هەندێکیش دەڵێن: لە هەموو حاڵاندا هەر فەرزە، ئەوانیش (الزهري و أبو إسحاق)یان لەنێودا هەن[1].

وە من بەڕاستی ئەو ڕایەم پێ بەهێزترە کە دەڵێ: وەسیەت هەر فەرزە، بەپێی ئەم بەڵگانە:

---

١) بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ج: (٢)، ص: (٤٩٩، ٥٠٠).

یەکــەم: خــوا زۆر بەڕاشــکاویی دەفــەرمویٚ: ﴿ كُتِبَ عَلَيۡكُمۡ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ ٱلۡمَوۡتُ إِن تَرَكَ خَيۡرًا ٱلۡوَصِيَّةُ ﴾، لەســەرتان پێویــست کــراوە (كُتِبَ) واتــە: (فُرِضَ) واتە: لەسـەرتان پێویست کراوە، ئەم وشـەیەش بۆمـان نیـە لەخـۆڕا بڵێین: مەبەســت پێـی (نـدب)ە، مەگـەر نیـشانەیەك (قرینـة)یـەك هـەبێت ناچارمان بکات، کە لێرەشدا هیچ نیشـانە (قرینة)ی وا نیـە.

دووەم: ئێمـە فەرموودەی (صحیح) ڕاسـتو دروسـتی پێغەمبەرمان هەیە ﷺ کە فەرموویەتی: {(مَا حَقُّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ، لَهُ شَيءٌ يُوصِيَ فِيهِ، يَبِيتُ لَيْلَتَيْنِ إِلاَّ وَوَصِيَّتُهُ مَكْتُوبَةٌ عِنْدَهُ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ بـرقم: (٢٧٣٨)، وَمُسْلِم بـرقم: (٤١٨٣)، وَأَبُو دَاوُدَ بـرقم: (٢٨٦٢)، وَالتِّرمِذِيُّ بـرقم: (٩٧٤)، وَالنَّسَائِيُّ بـرقم: (٣٦٢١)، عَنْ إِبْنُ عُمَرَ رضي الله عنه}، واتــە: هـەقی هـیچ مـسوڵمانێك نیـە، شـتێکی هەبێ (ماڵو سـامانێکی هەبێ) کە بەکەڵکی ئەوە بێت وەسـیەتی تێدا بکـات، دوو شـەوان لەســەریەك بمێنێتـەوەو وەسـیەتەکەی بەنووســراوی لـەلا نـەبێ، واتە لەسـەری پێویستە وەسیەت بنووسێ مـادام پارەو سـامانێکی هەبـێ کـە لـێی بەجێ بمێنـێ، هـەر ئینـسانێکی مـسوڵمان لەســەری پێویــستە وەسـیەت بنووسێ، وە دوو شەو نەمێنێتەوە، بەبێ ئەوەی کە وەسیەتەکـەی نووسیبـێ، ئەوە مانای وایە ئەم فەرموودە پشتگیریی ئایەتەکە دەکات کە وەسیەتـکردن فـەرزە، مـادام ئـەو کەســە پـارەو سـامانێکی وای هـەبـێ شـایـستەی وەسـیەت تێـداکـردن بێ، ئەگەرنـا دیـارە (بسم الله) لە سـفرەی خاڵیـی ناکرێ !.

مەسـەلەی پازدەیـەم: ئایـا ئـەو ئەندازەیـەی وەسـیەتی تێـدا دەکـرێت (واتــە: دروســتە بکرێتــە وەسـیەت) چــەندە؟ وە ئایـا مرۆڤـ کـە دەزانـێ دەمـرێو نەخۆشـیی مـەرگی گرتـوە، بـۆی هەیـە بڵـێ: هـەموو ماڵەکـەی خـۆم دەکەمـە وەسـیەت؟ زۆربــەی هــەرە زۆری زانایــان ئەگــەر نەڵــێین هــەموویان، دەڵــێن: ئەندازەی وەسیەت نابـێ لە سـێیەکی (٣/١)ی ماڵ زیاتربـێ، ئەویش بۆچی؟

ئەم فەرموودەیە ئەوەی ڕوونكردۆتەوە كە بوخاریی‌و موسلیم لە سەعدی كوڕی ئەبی وەققاص گێڕاویانەتەوە خوا لە هەموویان ڕازی بێ: {(عَن عَامِرِ بنِ سَعدٍ، عَن أَبِيهِ ﷺ قَالَ: جَاءَنا رَسولُ اللهِ ﷺ يَعُودُني عَامَ حَجَّةِ الوَدَاعِ، مِن وَجْعٍ اشتَدَّ بِي، فَقُلْتُ: إنِّي قَدْ بَلَغَ بِي مِنَ الوَجْعِ، وَأنا ذُو مَالٍ، وَلاَ يَرِثني إلاَّ ابْنَةٌ، أفأتَصَدَّقَ بِثُلُثِيْ مَالِي؟ قَالَ: "لاَ". فَقُلْتُ: بِالشَّطرِ؟ قَالَ: "لاَ" ثُمَّ قَالَ: الثُّلُثُ والثُّلُثُ كَبِيرٌ، أو كَثِيرٌ، إنَّكَ أن تَذَرَ وَرَثَتَكَ أَغنِيَاءَ، خَيرٌ مِن أَنْ تَذَرَهُم عالَةً يَتَكَفَّفونَ النَّاسَ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ بِرقم: (٥٦٦٨)، وَمُسْلِمٌ بِرقم: (٤١٨٥)، وَأَبُو دَاوُدَ بِرقم: (٢٨٦٤)، وَالتِّرمِذِيُّ بِرقم: (٢١١٦)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٣٦٢٨)}، واتە: سەعدی كوڕی ئەبی وەققاص خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: پێغەمبەری خوا لە حەجی ماڵئاواییدا (واتە: ئەو حەجەی كە كردی‌و دوای ئەو حەجە، حەجی دیكەی نەكردو ماڵئاوایی لە دنیا كرد)، سەردانی كردم كاتێك كە من نەخۆش بووم‌و نەخۆشییەكی توندم گرتبوو، گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئازارێكی زۆرم هەیە (وەك بڵێی لەخۆی ترسابێ بمرێ)، وە من ماڵ‌و سامانی باشم هەیەو، تەنیا كچێكم هەیە میراتم لێ بگرێ، ئایا دوو لەسەر سێی (٣/٢)ی ماڵ‌و سامانەكەم بكەمە وەسیەت؟ فەرمووی: نەخێر، گوتم: ئەدی نیوەی بكەمە وەسیەت؟ فەرمووی: نەخێر، بەڵكو سێیەك (٣/١)، سێیەكیش (٣/١) گەورەیە، یان فەرمووی: زۆرە (ئنجا حیكمەتەكەی بۆ ڕوون كردەوەو فەرمووی) تۆ ئەگەر میراتگرەكانی خۆت بە دەوڵەمەندیی بەجێ بهێڵی (واتە: میراتێكی باشیان پێببڕێ) باشترە، وەك لەوەی هەژارو نەداربن‌و دەست لەبەر خەڵكی پانبكەنەوە، (واتە: ئەوەت خێرترە نەك بیكەی بە وەسیەت، بەڵكو با میراتەكەت لێ بگیرێ، خزمەكانت پێویستیان پێیەتی با وەریبگرن نەك خەڵكی دی، ئا ئەوەیانت خێرترە) لەم فەرمایشتەوە زانایان هەڵیان هێنجاوە، كە لە سێیەك (٣/١) زیاتر دروست نیە، بكرێتە وەسیەت. بەڵكو عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس خوا لە خۆی‌و بابی ڕازی بێ، گوتوویەتی: مادام پێغەمبەر ﷺ فەموویەتی: ((الثُّلُثُ والثُّلُثُ كَبِيرٌ، أو كَثِيرٌ)) وا باشترە لە چوار یەك (٤/١) زیاتر نەكرێتە وەسیەت.

مەسەلەی شازدەیەم: حیکمەتی وەسیەت چییەو بۆچی خوا ﷻ وەسیەتی دانـاوە، کە دروستە پێش مەرگ ئینسان وەسیەت بکات، لە ماڵو سامانیدا، بۆ ئەوەی کە بیدات بە هەندێ کەس ؟!

یەکەم: پێغەمبەر ﷺ لە فەرموودەیەکدا فەرموویەتی: {(إِنَّ اللهَ تَصَدَّقَ عَلَيْكُم، عِنْدَ وَفَاتِكُمْ، بِثُلُثِ أَموَالِكُمْ، زِيَادَةً لَكُمْ فِي أَعْمَالِكُمْ) (رَوَاهُ ابن ماجه برقم: (٢٧٠٩)، عَن أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ، وَحَسَّنَهُ الأَلبانِي}، واتە: بێگومان خوا خێری پێکردوون کە سێیەکی (٣/١)ی ماڵتان ببەخشن بۆ ئەوەی ببێتە زیادە بۆ کردەوەکانی دیکەتان کە کردووتانن، (ئێستاش کە کاتی سەرەمەرگتانە، بۆتان هەیە سێیەکی (٣/١)ی ماڵەکەتان ببەخشن).

دووەم: حیکمەتێکی دیکەی ئەوەیە کە جاری وا هەیە، ئەگەر بە هۆی وەسیەتەوە نەبێ، بەهۆی میراتەوە هەندێ کەس لە خزمانی نزیکی ئەو کەسەی کە خەریکە بمرێ، بێبەش دەبن، با چەند حاڵەتێك لەوبارەوە بە نموونە بێنینەوە:

١/ پیاوێکی مسوڵمان خێزانێکی کافری هەیە جوولەکەیە، یان نەصرانییەو میراتی لێ ناگرێ، مانای وایە ئەگەر وەسیەتی بۆ بکات، ئەندازەیەك لە ماڵەکەی سێیەکی (٣/١)ی یان ئەندازەیەکی کەمتری ماڵەکەی بداتێ، ئەوە شتێکی باشە، ئەگەرنا وەك میرات بێبەش دەبێ.

٢/ ئنجا حاڵەتێکی دی هەیە، کەسێك بمرێو کچی برای یاخود کچی خوشکی لێبەجێ بمێنێ، وە مامیشی یاخود کوڕە مامیشی لەپاش بەجێ بمێنێ، ئەوە هەم مامەکەو هەم کوڕە مامەکەش، ئەگەر مام نەبێ، هەردوو کچەکان، هەم کچی برایەکەیو هەم کچی خوشکەکەی بێبەش دەکەن، چونکە مامو کوڕەکەی (عَصَبَة)نو ئەوانیش، واتە: کچەکان، (ذووا الأَرْحَام)نو، (عَصَبَة)ش (حَجْب)ی (ذو الأَرْحَام) دەکەن، واتە: بێبەشیان دەکەن، ئەوە بنچینەیەکی میراتییە.

٣/ ئنجا حاڵەتێکی دی هەیە کە کەسێك دەمرێ، کوڕێکی برای یاخود کچێکی برای لەپاش بەجێدەمێنێ، لەو حاڵەتەدا میراتەکە هەمووی دەبێتە هی کوڕە

برایەكەی‌و، كچە برایەكەی هیچ میـرات نابات، بۆچی؟ چونكە كوڕە برایەكە (عَصَبة)یە كچەكە (ذووا الأَرْحَام)ە، لەو حاڵەتەشدا بەهۆی وەسیەتەوە بۆ ئەوانە، دەگونجێ قەرەبوو بكرێنەوە، كەواتە: حیكمەتی وەسیەت ئەوەیە، كە ئەوانەی بەهۆی میـراتەوە شتێكیان پێ نابـڕێ، بە هـۆی وەسیەتەوە بۆیان قەرەبوو بكرێتەوە.

مەسەلەی حەڤدەیەم: ئایا دروستە وەسیەت بۆ بێگانە بكرێ، كاتێ كە خـزم هەبن؟ زانایان لەوبارەوە ڕاجیاییان هەیە[١]:

١- زۆربەی زانایان كە (أبو حنیفة و مالك و شافعي وأحمد و أوزاعي)یان لەنێودا هەن دەڵێن: دروستە، واتە: مرۆڤ وەسیەت بكات بۆ بێگانە ئەندازەیەك لە ماڵەكەی بدرێتێ كە لە سێیەك زیاتر نەبێ، بەڵام شتێكی خراپی كردوە.

٢- بەڵام (طاوس والحسن البصري) دەڵێن: دروست نیەو، دەبێ ئەو وەسیەتە هەڵبوەشێنرێتەوە.

مەسەلەی هەژدەیەم: كەسێك كە نەخۆشیی مەرگ (مَرَض المَوْت)ی گرتوە، ڕێگەی لێدەگیرێ كە تەصەڕڕوف لە ماڵەكەیدا بكات یان نا ؟ واتە: نەك هەروەك سێیەك (٣/١) بەڵكو بیەوێ هەر هەموو ماڵەكەی تەخشان‌و پەخشان بكات، كە دەشزانێ نەخۆشی مەرگی گرتوە[٢]؟

١) هەموو زانایان دەڵێن: بەڵێ ڕێی لێدەگیرێ، چونكە كە نەخۆشیی مەرگی گرت، مانای وایە دەبێ وەسیەت بكات، وەسیەتیش دەبێ تەنیا لە سێیەكی (٣/١)ی ماڵدا بێ، بەڵام ئەگەر بیەوێ هەموو ماڵەكەی ببەخشێ، مانای وایە لەو ئەندازەیەی كە شەرع بۆی دیاری كردوە، زیاتر پێ ڕادەكێشێ، بۆیە دەبێ ڕێی لێ بگیرێ.

٢) بەڵام (ظاهري)یەكان دەڵێن: نەخێر هەقی خۆیەتی‌و هەتا گیانی لەبەردابێ، بۆی هەیە تەصەڕڕوف لە ماڵی خۆیدا بكات، بەڵام دیارە ڕای

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص : (٥٠٢، ٥٠٣).

٢) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص : (٥٠٣).

زۆربــەی زانایــان ڕاســتو بەجێیــەو لــە عەقڵــی سەلیــم فەرموودەکــەی پێغەمبــەریش ﷺ کــە پێــشتــر هێنامــان لــە (عامــر بــن ســعد بــن أبــي وقّـاص)ەوە، خـوا لێیــان رازی بـێو (بخـاري و مـسلم وأبـو داود و ترمـذي و نـسـائي) هێناویانــەو پێغەمبــەر ﷺ تێیــدا ڕێ لــە (ســعد) دەگــرێ کــە لــە سـێیەکی ماڵەکـەی زیـاتر بکاتە وەصیەت، باشـترین بەڵگەیە لەوبارەوە.

مەسـەلەی نۆزدەیەم: زۆربەی زانایان بە دروستیان داناوە دوای ئەوەی میراتلێگیراو (مُورِّث) مۆڵـەت لـە میــراتگران وەردەگـرێ، کـە وەسـیەت لـە ئەنـدازەی سـێیەك (٣/١) زیـاتر دا بکـرێ، واتـە: کەسـێك کەوتۆتـە حاڵـەتی نەخۆشـیی مردنــەوەو میـراتگرەکــان کۆدەکــاتەوەو مۆڵـەت (إجـازة)یـان لێـوەردەگرێ، کـە زیـاتر لـە سـێیەکی ماڵەکەی بکاتە وەسیەت، ئەگـەر ئیجازەیـاندا، زۆربـەی زانایـان دەڵێن دروسـتە، بەڵام ظاهیـرییەکان دەڵێن دروســت نیەو ڕای زۆربەش ڕاسـتـترە[1].

مەسـەلەی بیستەم: ئایا ئەگەر کەسێك وەسیەتێکی کرد بە شتێکی ناشـەرعیو نادروســت جێبــەجێ دەکــرێ؟ بــۆ وێنــە: وەســیەتی کــرد بــە دروســتکردنی مەیخـانەیەك، یـاخود کڕینــی شــەڕاب، یـاخود فــلانە ناشــەرعیی بکەن، یــان فلانە کەس بکـوژن ...؟ لەوەدا هیچ کام لە زانـایان ڕاجیاییان نیە، کە وەسیەت لە شـتی حەڕامدا جێبـەجێ ناکـرێ[2].

مەسـەلەی بیستو یەکەم: گۆڕینی وەسیەت چۆنە؟ کە دەفەرموێ: ﴿ فَمَنۢ بَدَّلَهُۥ بَعۡدَ مَا سَمِعَهُۥ فَإِنَّمَآ إِثۡمُهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُۥٓۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾، وە وەسـیەت گـۆڕین دەگونجێ مەبەست پێی ئەو کەسەبێ کە شایەدەو گوێی لە کابرای وەسیەتکەرە، دوایی وەسـیەتەکە دەگـۆڕێ، یاخـود دوو شایەد پێیان گـوتـوە: کـە ئاوا وەسیەتی کردوە، کەچی دەیگۆڕێ، دەشگونجێ مەبەسـت پێـی خـودی وەسیەتکەرەکـە بـێ، کە ئەو حوکمــە شــەرعییە دەگــۆڕێ کە شــەریعەت داینــاوەو سـێیەك (٣/١)

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص: (٥٠٣).

٢) سەرچاوەی پێشوو، ص: (٥٠٦).

زیاتر دەکاتە وەسیەت، یاخود شەریعەت دایناوە ماڵەکەی بۆ میراتگران بێت، کەچی دەیگۆڕێ، دەگونجێ مەبەست پێ هەرکامێکیان بێت(١).

مەسەلەی بیستو دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿ فَمَنْ خَافَ مِن مُّوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ لَعَلَّكُمْ لَعَلَّكُمْ رَّحِيمٌ ﴾، هەر کەسێك مەترسیی هەبوو لە کابرای وەسیەتکەر کە بەهەڵەدا بچێ، یاخود بە گوناهباریی بە شێوەیەك وەسیەت بکات شەرعیی نەبێ، بۆی هەیە چاکسازیی بکات لەنێوانیانداو نەهێڵێ وەسیەتکەر تووشی لادان بێ، وە ئەوە فەرزی کیفایەیە لەسەر کۆمەڵگاو دەوڵەتی ئیسلامییو بە کەمتەرخەمیی تێداکردنی هەموویان گوناهبار دەبنو ئەگەر یەکێك یان زیاتریشیان پێی هەڵسان بەرپرسیارێتیو گوناه لەسەر هەموویان لادەچێ، وەك هەر فەرزێکی دیکەی گشتی .

مەسەلەی بیستو سێیەم: ئەم ڕستە قورئانییە ﴿ فَمَنْ خَافَ مِن مُّوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ ... ﴾، بەلگەیە لەسەر ئەوە کە دروستە ئینسان جاری وا هەیە با نەگەیشتبێتە یەقینیش، بە گومان ئیش بکا، چونکە دەفەرموێ: کەسێك کە مەترسیی هەیە، واتە: لەلای نەبووە بە عیلمو یەقین، بەڵام گومانی هەیە لەو حاڵەتەدا بۆی هەیە دەستی وەسیەتکەر بگرێو بکەوێتە بەین، بۆ ئەوەی نەهێڵێ وەسیەتێك بکرێ کە لەجێی خۆیدا نەبێ(٢).

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

---

١) هەمان سەرچاوەو بەرگ، ص: (٥٠٧).

٢) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپەڕە.

دەرسی چل و حەوتەمین

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان تەفسیری دوو ئایەت لە سوورەتی (البقرة)، هەردوو ئایەتی ژمارە: (٢٢٤و ٢٢٥) دەگرێتە خۆی، ئەو دوو ئایەتە باسی سوێند خواردن دەکەن، کە چ سوێندێك پێویستە کەفارەتی بۆ بدرێ‌و چ سوێندێك پێویست بە کەفارەت ناکات کە پێی دەگوترێ: سوێندی: (لَغُو) کە دوایی چەمك‌و واتایەکەی ڕووندەکەینەوە.

﴿وَلَا تَجْعَلُوا۟ ٱللَّهَ عُرْضَةً لِّأَيْمَـٰنِكُمْ أَن تَبَرُّوا۟ وَتَتَّقُوا۟ وَتُصْلِحُوا۟ بَيْنَ ٱلنَّاسِ ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾ لَّا يُؤَاخِذُكُمُ ٱللَّهُ بِٱللَّغْوِ فِىٓ أَيْمَـٰنِكُمْ وَلَـٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ ۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

((- خوا دەفەرموێ: - وە بەهۆی سوێند پێ خواردنەکانتانەوە، خوا مەکەنە ڕێگر کە چاکە بکەن‌و پارێز بکەن‌و ئاشتەوایی لەنێوان خەڵکیدا بکەن، وە خوا بیسەری زانایە ﴿٢٢٤﴾ خوا سوێندی سەرزارەکییتان لێناگرێ، بەڵام ئەوەی بە دڵتاندا دێت، لێتان دەگرێ، وە خوا لێبوردەی هێدییە ﴿٢٢٥﴾)).

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(عُرۡضَةً): بە دوو مانا دێ، یان بە مانای پەرچ دێ، پەرچ و ڕێگر، یان بەمانای شتێك کە زۆر بەکارهێنرابێ‌و بێنموودو بێ‌وەج کرابێ، چونکە وشەی (عُرْضَة) لە (عَرْض)ەوە هاتوە، (العَرْضُ: خِلافُ الطُّول، وعَرَضتُ العود على الإناءِ واعترَضَ الشَّيء في حَلْقِهِ: وقفَ فيهِ بالعرْض، والعُرْضَة: مَا يُجْعَلُ معَّرضاً لِلشَّيءِ)، (عَرْض) یان (عُرْض) پێچەوانەی پانییە، کە دەڵێی: (عَرَضْتُ العُودَ عَلَى الإناءِ)، واتە: دارەکەم بەسەر قاپەکە ڕاهێشت، وە (اعترض الشيء في حَلْقِهِ) شتێکی لە گەروودا مایەوە، واتە: لە باری پانییدا ئەو شتە وەستاوە.

(لِّأَيۡمَٰنِكُمۡ): (أَيْمان) لە قورئاندا زۆر بەکارهاتوە، (أَيْمان: جَمْعُ يَمِين، واليَمِينُ في الحَلْفِ مُسْتَعَارٌ مِنَ اليَمين اعتباراً بِمَا يَفعَلُهُ المَعاهِدُ...) وشەی: (أَيْمان) کۆی (يَمين)ە، لێرەدا بە مانای سوێندە، بەڵام لە ئەسڵی زماندا بەدەستی ڕاست دێت، ئنجا ئایا بۆچی سوێند بە (أَيْمان) کۆدەکرێتەوە، هەروەها دەستی ڕاستیش، کە ئەویش دیسان هەر بە (أَيْمان) کۆدەکرێتەوە، بۆچی سوێند پێی دەگوترێ: (يَمين)؟ چونکە کەسێك کە پەیمان لە کەسێك وەردەگرێ، بەدەستی ڕاست پەیمانی لێ وەردەگرێ‌و بەیعەتی لەگەڵ دەکات، (يَمين)یش کە بۆ سوێند بەکارهاتوە، خوازراوەتەوە لە دەست، واتە: لە دەستی ڕاست، بەو ئیعتبارەی کە بە دەستی ڕاست پەیمان دەدرێ‌و سوێند خواردنیش جۆرێکە لە پەیمان دان.

(لَّا يُؤَاخِذُكُمُ): (الأَخذ: حَوْزُ الشَّيءِ و تَحْصِيلِهِ بالتَّنَاولِ أو القَهْرِ، والمؤاخَذة: المُجَازَاة)، واتە: (أَخذ) لە زمانی عەرەبیدا واتە: وەدەستهێنانی شتێك‌و دەست بەسەرداگرتنی شتێك، (المُؤَاخَذة) لە زمانی عەرەبیدا واتە: (المجازاة) واتە: سزادانەوە.

(بِٱللَّغۡوِ): (اللّغـو مِـنَ الكَـلام: مَـا لا يُعـتَـدُّ بِـهِ وهُـوَ الّـذي يُـورَدُ لاعـن روِّيّـة وفكـرٍ فَيجـري مَجـرى اللّغـا، وهُـوَ صَـوت العَصَافيـر ونُحـوها مـنَ الطيور)، واتـه: (اللَّغـو) (كـه جارى وايـه بـۆ كـردەوەش بـەكاردێت) بـەڵام ئەگـەر بـۆ قـسه بەكاربێـت قـسەيەكە كـه گرنگـى پێنـەدرێ، ئـەويش ئـەو قـسەيە كـه دواى بيـركردنەوەو تێوەڕامان نەگوترێ، واته: به سەرزارەكيـى كابرا قسەكە بكات، قسەيەك كە بە سەرزارەكيى دەكرێ، بـەبێ بيـرلێكـردنەوە، وەك (لَغَـا) وايـە، (لَغـا)ش: بريتـيە لە دەنگى چۆلەكـە پاسـاريىو وێنـەى چـۆلەكە پاسارييى كـە دەچريوێنـێو بۆ ئێمـە هيـچ واتايـەكى نيـە، ديـارە بـە تەئكيـد بۆخۆيـان واتـاو مەبەستێكى هەيـە، بـەڵام بـۆ ئێمـە جريـوە جريوە، واتـە هيـچ واتايـەكى نيـە، قسەيەكيش كە بەبێ بيـرلێكردنەوە بكرێو هەروا بـە سـەرزارەكيى بگـوترێ وەك دەنگى چۆلەكـەو باڵنده وايـە.

هـۆى هاتنــه خوارەوەى ئـايەتەكــان

هـۆى هاتنـه خـوارەوەى ئـەو ئايەتـە، كـە دەفـەرموێ: ﴿وَلَا تَجۡعَلُواْ ٱللَّهَ عُرۡضَةٗ لِّأَيۡمَٰنِكُمۡ أَن تَبَرُّواْ وَتَتَّقُواْ وَتُصۡلِحُواْ بَيۡنَ ٱلنَّاسِۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٞ﴾، وەك نەيـسابووريى لـە (أسـباب النـزول)ەكـەى خۆيــدا هێناويــەتى كـە هـۆى هاتنــه خوارەوەكەى ئەم بەسەرهاتە بوو: {(قَـالَ الكَلْبِي نَزَلَتْ في عَبداللّٰه بن رَوَاحَةَ ﵁ يَنهَـاهُ عَن قَطِيعَـة خَتَنـهِ بشـر بـن نعمَـان وَذَلِـكَ أن ابـن رَوَاحَـةَ حَلـفَ أن لايَدخـلُ عَلَيـهِ أبَـداً وَلاَ يكَلِّمـهُ ولا يُصلحُ بينهُ و بَيْنَ امرأتـهِ و يَقُولُ: قَد حَلَفْـتُ بـاللّٰهِ أنْ لا أفعل وَلاَ يَحِلُّ إلاَّ أن أبُرَّ في يَمِينـي فأنزَلَ اللّٰهُ هَذِهِ الآيـة...)}[1]، واته: كەلبيى دەڵـێ: ئەم ئايەتە دەربارەى عەبدوڵڵاى كوڕى ڕەواحە خـوا لـێى ڕازى بێ، هاتۆتــه خوار، لە كاتێكدا كە پەيوەندى پچڕاند لەگەڵ زاوايەكەى [(خَتَنْ)، واته: زاوا)] كە

١) أسـباب الـنـزول، ص: (٥٤).

ناوی بیشری کوڕی نوعمان بوو، {کە خوشکی عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحـەی لابـووو تەڵاقی دابوو، دیارە بە ناهەق تەڵاقی داوە} وە عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە سوێندی لێ خوارد نابێ نەبتبینم نەقسەت لەگەڵ بکەم، وە ئاشـتەوایش لەنێوان خۆتو خێزانەکەتدا ناکەمو جارێکی دیکە ناتدەمەوە {ئـەو خوشـکەی خۆمت نادەمەوە، دیارە ئافرەتەکە دەیویست بچێتەوە لای پیاوەکەو کابراش پەشـێمان بـوو ئـەویش دەیگوت: سوێندم خواردوە کە جارێکی دیکە ئەوە ناکەم} وە دروسـتیش نیـە، هـەر دەبێ سوێندەکەم بەرمەسەرێ، جا خوای بەخشـندە ئەم ئایەتەی نارده خـوار.

مانـای گشـتی ئایەتەکـان

خـوای بـێ وێنـە ڕوو لـە ئێمـەی ئیمانـدار دەکـاتو دەمانـدوێنێ دەربـارەی مەسەلەیەکی زۆر گرنگ، کە ڕۆژانە دووبـارە دەبێتـەوە لە ژیانی هەموو لایەکماندا، وە لـە ژیـانی هـەموو میللەتانیـشدا هەیـە، ئـەویش مەسـەلەی سـوێند خواردنـە، سـوێندخواردنی بـەجێو سـوێندخواردنی بێجـێ، دەفـەرموێ: ﴿ وَلَا تَجۡعَلُواْ ٱللَّهَ عُرۡضَةً لِّأَيۡمَٰنِكُمۡ أَن تَبَرُّواْ وَتَتَّقُواْ وَتُصۡلِحُواْ بَيۡنَ ٱلنَّاسِ ﴾، واتـە: بـەهۆی سوێند پێ خواردنتانەوە خوا مەکەنە ڕێگرو پەرچ، کە چاکە بکەن، وە ئاشـتەوایی لەنێوان خەڵکیدا بکەن، واتە: سوێند خواردنتان بە خوا ﷻ مەکەنە پاساوو ڕێگرو بیانوو، لەبەردەمی خۆتاندا کە چاکە نەکەنو پارێز نەکەنو صـوڵحو ئاشـتەوایی نەکەن، ئەوە واتایەکی.

واتایـەکی دیکـەی ئەوەیـە کـە ئێـوە بـەهۆی زۆر سـوێندخواردنەوە بـە خـوا ﷻ، کـارێکی وامەکـەن زۆر سـوێندخواردنتان واتـان لێبکـات کـە خـەڵك متمانـەتان پـێ نەکـەن، وە سـەرەنجام نـەتوانن چاکە بکـەنو پـارێز بکـەنو صـوڵح بکـەن، چـونکە ئەگـەر ئینـسان زۆر سـوێندی خـوارد بـە ناهـەقو بـە هـەق، سـەرەنجام خـەڵك زۆر سـەنگ بـۆ قـسەی دانانـێو متمانـەی پێناکـەن، وە سـەرەنجام هەرکەسـێك لـەنێو خەڵکدا متمانـەی نـەبووو میـصداقیەتی خـۆی لـە دەسـتدا، ناتوانـێ وەك پێویـست چـاکەکاربێو پارێزکاربـێ، وە صـوڵحو ئاشـتەوایی بکـات، بـەڵام مانـای یەکـەمیان

بەهێزتـرە، کە ﴿ عُرۡضَةٗ ﴾، یـانی: ڕێگـرو پەرچ، دیارە هۆی هاتنە خوارەوەکەشی ئەوەیە کە عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە سوێندی خواردبوو لە زاوایەکەی کە بیـشری کوڕی نوعمانە، خوشکەکەی نەداتەوەو دەشیگوت: دەبـێ سـوێندەکەم بەرمەسـەرێ‌و ئەگەر خوشکەکەم بچێتـەوە، تـازە سوێندەکەم لێدمـەکەوێ، وە ئـەوەش پێـچەوانەی چاکەکارییـە، ئنجا خوا ﷻ مسوڵمانانی قەدەغەکرد کە بەهۆی سوێند خواردنـەوە لە شـتێك کە پێچەوانەکەی باشـترە لای خوا، ئەو کارە چاکە لەقیس خۆیان بدەن، کـە دوایـی لـە مەسـەلە گرنگەکانـدا زیـاتر تیـشك دەخەینەسـەر ئـەو مەسـەلەیەو لەوبارەوە چەند فەرمایشـتێکی پێغەمبـەر ﷺ دەهێنینـەوە، واتـە: بـەهۆی سـوێند خواردنتانەوە، ڕێی چاکە لەخۆتان مەگرن‌و ئەو سوێندە لەبەردەم خۆتاندا مەکەنە بەربەست‌و پەرچ، بڵێی: تازە سوێندم خـواردوەو نـابێ ئەو چاکەیە بکەم، بۆ وێنـە: کەسێك سوێند دەخوا دەڵێ: سوێندم خواردوە فلانە کەس نەدوێنم ! ئاخر دواندنی بـرای مـسوڵمانـت، یـان خوشـکی مـسوڵمانت، یـان خزمێکـت، یـان دراوسـێیەکت چاکەیەو نەدواندنی گوناحە، بۆیە واباشـترە کەفارەت بـدەی‌و بگەڕێیـەوە بـۆ ئـەو چاکەیەی کـە پێـشتـر دەتکـرد، نـەك سـوێند بکـەی بـە پـەرچ‌و کۆسـپ لەبـەردەم خۆتـداو ڕێـی چـاکە لـەخۆت بگـری، یـان ڕێـی پـارێزو، ڕێـی ئیـسلاح‌و ئاشـتەوایی لەخۆت بگـری ﴿ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٞ ﴾، وە خوا بیسـەری زانایە، بیسەرە کـە چیتـان گوتوە، وە زاناشـە بە نێـو دڵـتـان داخۆ مەبەسـتتان چـی بـووە، ئـەوە بـە نـسبەت سـوێندێك کـە بـەڕێ‌و جێبـێ، واتـە: کە سـوێندێك بـە دڵی مرۆڤــدا هاتبـێ‌و، بـە هۆشیارییـەوە سـوێندەکەی خواردبـێ.

ئنجا ئایەتی دووەم باسی جۆرێکـی دیکە لە سوێندەکـان دەکـات، ئەویش سوێندی لەغوو (یَمین اللّغو)یە، واتـە: سـوێندێکی پـووچ‌و سـەرزارەکیی کـە هـیچ یاسـایەکی شەرعیی نەیەتە سەرێ دەفەرموێ: ﴿ لَّا يُؤَاخِذُكُمُ ٱللَّهُ بِٱللَّغۡوِ فِيٓ أَيۡمَٰنِكُمۡ ﴾، خوا لێتـان ناگـرێ بەهۆی ئەو سوێندانەتانەوە کـە سـوێندی (لَغْـو)ن، سـەرزارەکیین ﴿ وَلَٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتۡ قُلُوبُكُمۡ ﴾، بـەلاّم خـوا بـەهۆی ئـەو سـوێندانەتانەوە لێتـان

دەپرسێتەوە كە بەدڵتاندا هاتوون، واتە: ئەگەر سوێند بخۆی لە شتێك كە بە دڵتدا هاتبێ، دوایی بێ ئەوەی كەفارەت بدەی بچی شتەكە بكەی خوا سزات دەدات ! بۆیە دەبێ یەكەمجار كەفارەت بدەی، ئەوجار بچۆ كارەكە بكە، بەلاَم هەر لەخۆڕا سوێندێكی سەرزارەكیی بخۆی، كەفارەتیش نەدەی گوناهبار نابی، هەروەك سوێند لە كارێكی خێر بخۆی و كەفارەت نەدەی، وە كارە خێرەكە لەخۆت قەدەغە بكەی گوناهە، بۆیە دەفەرموێ: خوا لێتان ناگرێ كە سوێندی سەرزارەكیی بخۆن (سوێندێك كە بەدڵتاندا نەهاتوە) بەڵكو ئەوەتان لێدەگرێ كە سوێندەكە بەدڵتاندا هاتبێ ﴿وَٱللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾، خوا لێبوردەی هێدییە، لێبوردەیە ئەگەر هەڵەتان كرد لێتان دەبووری، وە هێدیشە زوو سزاتان نادات.

چەند مەسەلەیەكی گرنگ

مەسەلەی یەكەم: دەربارەی ئەو ڕستە قورئانییە، كە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَجۡعَلُواْ ٱللَّهَ عُرۡضَةٗ لِّأَيۡمَٰنِكُمۡ﴾، وەك گوتم دوو مانای هەن:

یەكەم: (لا تَجْعَلُوا حِلْفَكُم أو حَلِفَكُم بالله مانِعاً لَكُم مِنَ البِرِّ والتَّقوَى والإصلاَح)، واتە: سوێند خواردنتان بە خوا ﷻ، مەكەنە پەرچ و كۆسپ لەبەردەم چاكەكردن و پارێزكاریی و ئاشتەواییتاندا.

دووەم: (لاَ تَجْعَلُوا اللهَ هَدفاً لأَيْمَانِكُم وتُكْثِروا بِهِ الحَلِفَ و لا تَبتَذلوهُ)، واتە: خوا بێنموود مەكەن بەوەی كە زۆر سوێندی پێ بخۆن و هەموو كات سوێندتان بەسەر دەم دابێ و سوێندەكانتان بێنموود مەكەن و خۆتان بێ متمانە مەكەن لای خەڵكی، بەلاَم وەك گوتم زیاتر هی یەكەمیان وا پێدەچێ كە مەبەست بێ، واتە: سوێندخواردنتان بە خوا مەكەنە پەرچ لەبەردەم خۆتاندا بۆ ئەوەی كە چاكە بكەن، لەوبارەشەوە چەند فەرمایشتێكی پێغەمبەر ﷺ هەن:

فەرمایشتی یەکەم: {(وَاللَّهِ، لأَنْ يَلَجَّ أحَدُكُمْ بِيَمِينه في أهْلِهِ، آثَمُ لَهُ عِنْدَاللَّهِ مِنْ أنْ يُعْطِيَ كَفَّارَتَهُ الَّتِي فرَضَ اللَّهُ ﷻ) (رَوَاهُ مُسلم برقم: (٤٢٦٧)، عَن أبي هُرَيرَةَ}، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: سوێند بە خوا ئەگەر یەکێك لە ئێوە لە نێو ماڵو خێزانو دەوروبەری خۆیدا، سووربێ لەسەر بردنەسەری سوێندەکەی (کە سوێندی لە شتێکی چاکە خواردوە نەیکات) ئەوە زیاتر پێی گوناهبار دەبێ لە لای خوا، لەوە کە ئەو کەفارەتەی کە خوا لەسەری فەرزکردوە بیدات، {کەفارەتەکەت بدەو بگەڕێوە سەر ئەو کارە خێرە نەك بڵێی تازە سوێندم خواردوە ! سوێندت خواردوە رێی چاکەیەکت لەخۆت گرتوە بەهۆیەوە، کەفارەت بدەو سوێندەکەت هەڵوەشێنەوەو بگەڕێوە سەر چاکەکە}.

فەرمایشتی دووەم: {(إنِي وَاللَّهِ، إنْ شَاءَ اللَّهُ، لاَ أَحْلِفُ عَلَى يَمِينٍ فأرَى غَيْرَهَا خَيْرَاً مِنْهَا، إلاَّ أتَيْتُ الَّذي هُوَ خَيْرٌ وتَحَلَّلْتُهَا) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ برقم: (٣١٣٣)، وَمُسلم برقم: (٤٢٤١)، عَنْ أبي مُوسى الأَشْعَري ﵁}، واتە: پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: سوێند بە خوا من ئەگەر خوا بیەوێ، هیچ کاتێك سوێندێك ناخۆمو دوای ببینم کە غەیری ئەو شتەی سوێندم لێ خواردوە باشترە {واتە: واباشترە کە سوێندەکەم نەبەمە سەرێ} مەگەر دەچم ئەو کارە خێرە دەکەمو کەفارەتیش بۆ سوێندەکەم دەدەم.

پێغەمبەر ﷺ جاری وابووە سوێندی لە شتێك خواردوە، دوای ئەوەی کە تووڕە بووە، سوێندی خواردوە، دوایی کەفارەتی داوەو گەڕاوەتەوە سەر کارە خێرەکەی.

ئەبووبەکری صیددیق خوا لێی ڕازی بێ، دوای ئەوەی یەکێك لە خزمەکانی بوختانی بە عائیشە کردبوو خوا لێی ڕازی بێ، کە لە حاڵێکدا هەمیشە ئەبووبەکر هاوکاریی دەکردو خێری پێدەکرد، چونکە فەقیر بوو، سوێندی لێ خوارد کە هاوکاریی نەکات، خوای لێبوردە ئایەتی ناردە خوارێ لە سووڕەتی

(النور)دا كە دەفەرموێ⁽¹⁾: ﴿ وَلَا يَأْتَلِ أُوْلُواْ ٱلْفَضْلِ مِنكُمْ وَٱلسَّعَةِ أَن يُؤْتُوٓاْ أُوْلِي ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينَ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ۖ وَلْيَعْفُواْ وَلْيَصْفَحُوٓاْ ۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَكُمْ ۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢﴾ ﴾، واتە: ئەوانەی كە خاوەن چاكەو خوا پێداون، با سوێند نەخۆن لەوە كە یارمەتی خزمو نەدارو كۆچكەران بدەن، وە با لێیان ببوورنو چاوپۆشیی بكەن ئایا حەزناكەن خوا لێتان ببووریٚ؟ وە خوا لێبوردەی بە بەزەییە دەڵێ: ئەبووبەكر خوا لێی ڕازی بێ، گوتی: با، حەز دەكەم خوا لێم خۆشبێ، منیش ئەوە لێی بوردم، بەخوا هەرگیز لێی نابڕم، {واتە: مادام خوای میهرەبان پێی خۆشە، ئەوە من لە قسەكەی خۆم پەشێمان بوومەوە، ئیدی كەفارەتی داو گەڕایەوە سەر كارە خێرەكەی خۆی.

فەرمایشتی سێیەم: {(مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِهِ وَلْيَفْعَلِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ) (رَوَاهُ مُسلم برقم: (٤٢٥٠)، عَنْ أبِي هُرَيرَةَ رضي الله عنه}، واتە: هەر كەسێ سوێندی خواردو دوایی تەماشای كرد غەیری سوێند بردنەسەرەكەی بۆی باشترە، با كەفارەتی سوێندەكەی بداتو ئەو كارە بكات كە بەخێرو چاكەی دەزانێ.

مەسەلەی دووەم : كە دەفەرموێ: ﴿لَّا يُؤَاخِذُكُمُ ٱللَّهُ بِٱللَّغْوِ فِيٓ أَيْمَٰنِكُمْ﴾، (لَغْوُ اليَمِين) سوێندی لەغوو چییە؟ بە چەند مانایەك لێكدراوەتەوە، بەڵام لەم فەرموودەیەدا كە ئەبو داوود لە دایكمان عائیشە خوا لێی ڕازی بێ گێڕاویەتەوە، ماناكەی زۆر ڕوون كردۆتەوە، كە فەرموویەتی: {(عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ: إنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ: اللَّغو فِي اليَمِينِ هُوَ كَلَامُ الرَّجُلِ فِي بَيْتِهِ: كَلاَّ وَاللّٰهِ وَبَلَى وَاللّٰهِ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٤٦١٣)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٣٣٥٤)}،

---

1) بڕوانە: (صحيح البخاري): (٤٧٥٠)، وە (صحيح مسلم): (٢٧٧٠)، وأبو داود والترمذي والنسائي وغيرهم.

واتــە: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: سوێندی (لَغُو) ئەوەیە کە کـابرا لە ماڵی خۆیدا دەڵێ: بە خوا نەخێـر، وە بـا بە خـوا وابوو، {ئاوا سـوێندی بەسـەر زاری دادێ، بێ ئەوەی کە دڵی لەسەری بـچەسـپێ} ، ئـەوە بـاوترین مانـای (لَغْـو الیَمِـینِ)ە، واتـە: سـوێندی سـەرزارەکیی، ئنجا ئایـا بەڵگەمان چـییە کە ئـەوە مانـای سـوێندی (لَـغُـو)یـە؟ ئەوەیـە کە خـوای کـاربەجێ ئـەو جۆرە سـوێندەی بـەراورد کـردوە لەگـەڵ جـۆرە سـوێندێکی دیکـەدا کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَلَٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ ﴾، بـەڵام خـوا سـزاتان دەدات بـەو سـوێندانەی کـە بەدڵتاندا هاتوون، یان وەك لە سـوورەتی (الـمائدة)دا دەفـەرموێ: ﴿ لَا يُؤَاخِذُكُمُ ٱللَّهُ بِٱللَّغْوِ فِىٓ أَيْمَٰنِكُمْ وَلَٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا عَقَّدتُّمُ ٱلْأَيْمَٰنَ... ﴿٨٩﴾ ﴾، خوا لێتـان نـاگرێ‌و سـزاتان نـادات بـەو سـوێندانەی (لَـغُـو)ن، بـەڵام بـەو سـوێندانەتان دەتانـگرێ‌و سـزاتان دەدات، کـە بەدڵتانـدا دێـن‌و دڵتـان لەسـەریان چەسـپاندوە، کەواتە: سوێندی (لَغُو) ئەو سوێندەیە کە بەسەر زارت دادێ‌و هۆشیارانە سوێند ناخۆی‌و دڵت لەسـەری نەچەسپاوە، وەك: بـەرێ وەڵـڵاهـی وابـوو، نـا وەڵـڵاهی وانــەبوو، بـەڵام ئەوەشـیان ئەگـەر بەدڵــتدا هاتبـێ، هـەر بـە سـوێندی تـەواو دادەنرێ، بەڵام بەزۆری وایە کە خەڵـك وا سـوێند دەخـواو بـە دڵــی دا نایــەت، ئنجا هەندێ لە زانایـان گوتوویانـە: سـوێندی لەغـوو، سوێندی کاتی تـووڕەیی یـە، وە هەنـدێکی دیکە گوتوویانـە: ئەوەیـە کـە کـابرا شـتێك کـە حـەڵاڵ بـێ لەخـۆی حـەڕامی بکـات، بـۆ وێنـە بڵـێ: ئـەو شـتە لـە مـن حـەڕام بێــت، وە هەندێکی دیکـە دەڵێن: سـوێندی (لَغُـو) ئەوەیە کە تـۆ پێت وابـێ شـتێك بـە جۆرێکە، دوایی دەربکەوێ بە جۆرێکی دیکەیە، بۆ وێنە: پێت وابێ فـڵان کەس هاتۆتەوە لە سەفەرێ‌و سوێندی لەسەر بخۆی، دوایی دەربکەوێ کـە نەهاتۆتـەوە، یان پێت وابێ بۆتـە شـەو، کەچـی جارێ ڕۆژئـاوا نەبووبــێ، بـەڵام بەهـەر حاڵ ئەوەی یەکەمیان کە فەرمایشتی پێغەمبەری ﷺ لەسـەرە، لـە هـەمووان زیـاتر چەمکی (یَمِینِ اللَّغـو) دەردەخـات، هەڵبەتـە دەشـگونجـێ بڵێیـن: هـەموو ئـەو

شتانە دەكەونە جوغزی چەمك و واتای سوێندی (لَغْو)ەوە.

مەسەلەی سێیەم: كەفارەتی سوێند: ئایا كەفارەتی سوێند چییە؟ گوتمان هەركات مرۆڤ ویستی سوێندەكەی بشكێنێ، دەبێ كەفارەت بدات، خوا لە ئایەتی ژمارە (٨٩)ی سوورەتی (المائدة)دا باسی كەفارەتی سوێندی كردووە كە دەفەرموێ: ﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا عَقَّدتُّمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾﴾ المائدة، واتە: خوا لێتان ناگرێ لەسەر سوێندێك كە بەسەر زارتان دادێ، بەڵكو بەو سوێندانە لێتان دەگرێ كە دڵتان لەسەریان چەسپاندووە و دڵتان لەسەریان گرێداوە، ئەوە كەفارەتەكەی بریتیە لە خواردن دانێكی مام نێوەندیی لەوەی كە دەیدەن بە ماڵ و خێزانی خۆتان، بە دە (١٠) نەدار (واتە: یەكی ژەمێك، دە كەسی نەدار تێر بكەی)، یان پۆشاكیان بدەیە، (هەڵبەتە پارچەیەك لە پۆشاكیش دەبێت) یان ئازادكردنی كۆیلەیەك، جا كەسێك ئەوانەی لە توانادا نەبوون، با سێ ڕۆژان بەڕۆژووبێ، ئەوە كەفارەت {سڕینەوە}ی سوێندەكانتانە ئەگەر سوێندتان خوارد، وە سوێندەكانتان بپارێزن {واتە: لەخۆڕا سوێند مەخۆن، ئەگەر سوێندیشتان خوارد مەیشكێنن، مەگەر ئەو شتەی كە سوێندتان لەسەر خواردوە شتێكی باش بێ، ئەو كاتە پێویست دەكات كەفارەت بدەی بۆ ئەوەی بگەڕێیەوە سەر كردەوە چاكەكەت) ئاوا خوا ئایەتەكانیتان بۆ دەخاتە ڕوو بەڵكو سوپاسگوزاربن.

مەسەلەی چوارەم: حوكمی سوێند خواردن بە غەیری خوا، یان بە غەیری یەكێك لە سیفەتەكانی خوا ﷻ، لەنێو كوردەواریی خۆماندا وا دەزانن ئەگەر دەست بەسەر قورئاندا نەدەی سوێند نیە! نەخێر، وانیەو هەر بڵێی: بە ویستی خوا، بە زانیاری خوا، بە ڕەحمەتی خوا، بە عیززەتی خوا، بە دەسەڵاتی

خوا، یان بڵێی: بە خوا ﷻ ئەوانە هەموو سوێندن، چونکە وەك چۆن قورئان فەرمایشتی خوایە، ئەو شتانەی دیکەش ناوی خوانو سیفەتی خوان، ئایا سوێند بە چی دەخورێ ؟ بە خوای پەروەردگار، یان بە یەکێك لە سیفەتەکانی، وە قورئان بۆیە سوێندی پێدەخورێ، چونکە یەکێکە لە سیفەتەکانی خوا، وەك چۆن خوای بەرزو مەزن توانای هەیە، بیستنی هەیە، بینینی هەیە، ویستنی هەیە، بەزەیی هەیە، کاربەجێی هەیە، بە هەمان شێوەش فەرمایشتیشی هەیەو ئێمە بۆیە سوێند بە قورئان دەخۆین، چونکە قورئان فەرمایشتی خوایەو یەکێکە لە سیفەتەکانی خوا، سوێندی شەرعیی تەنیا ئەو سوێندەیە کە بە خوا بخورێ، یان بە یەکێك لە سیفاتەکانی خوا، وە سوێندی ناشەرعیی ئەوەیە کە بە غەیری خوا بخورێ، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(مَنْ أحْلَفَ بِغَيْرِ اللّهِ فَقَدْ كَفَرَ أو أشْرَكَ) (رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٣٢٥١)، وَالتِّرمِذِيّ برقم: (١٥٣٥)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٤٣٥٨)، عَن عَبْدِاللّه بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّهُ عَنْهُمَا، وَصَحَّحَهُ الأَلباني في (إرواء الغليل) برقم: (٢٥٦١)، وفي (السلسلة الصحيحة) برقم: (٢٠٤٢)}، واتە: هەر کەسێك سوێند بە غەیری خوا بخوات، ئەوە کوفری کردوە، یان شیرکی کردوە {بێبڕوایی کردوە، یان هاوبەشی بۆ خوا داناوە}، هەڵبەتە لێرەدا ئەوەنیە کە بۆتە کافرو هاوبەش دانەر: بەڵکو مەبەست ئەوەیە سیفەتو کردەوەیەکی ئەوانی تێدایە.

ئنجا ئایا کەفارەتی سوێند خواردن بە غەیری خوا چییە؟ بێگومان دەبێ ئینسان پەشێمان بێتەوەو بڵێ: خوایە تۆبە جارێکی دی سوێندی بە غەیری تۆ ناخۆمو پەشێمان بوومەوە، بەس پێغەمبەر ﷺ کەفارەتێکی بۆ داناوەو فەرموویەتی: {(مَنْ حَلَفَ فَقَالُ في حَلِفِهِ: واللَّاتِ والعُزَّى، فَلْيَقُل: لاَ إلَهَ إلاَّ اللّهَ...) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ برقم: (٤٨٦٠)، وَمُسلم برقم: (٤٢٣٦)، عَنْ أبي هُرَيرَةَ رضي الله عنه}، واتە: هەر کەسێك سوێندی خواردو لە سوێندەکەیدا گوتی: سوێند بە لاتو سوێند بە عوززا، {(اللاَّتِ) کە (مؤنَّث)ی (إلهَ) و (العُزَّى) (مؤنَّث)ی (عزیز)ە، دوو بت بوون، هەروەها (المَناة)یش (مؤنَّث)ی (مَنان)ە، ئەوانە بت

بـوون کـافرەکـانی مەککـە دەیانپەرسـتن هەرکەسـێ سـوێندی بـە لاتو عــوززا خـوارد، یـان بە هەر شـتێکی دیکـەش، چونکە مەرج نیە سوێند هەر بـە بـتو صـەنەم بخـورێ، بە هەر شتێکی دیکەش سوێند بخورێ، هـەر ناشـەرعـیی یـە} کەفارەتەکەی ئەوەیە بڵـێ: (لاَ إلَـهَ إلاَّ اللّه) بێجگە لە خـوا هیــچ پەرسـتـراوێك نیە، بۆچی؟ چونکە سوێند خواردن بە هەر شـتێك، واتە: تۆ ئەو شـتەت بردۆتە ڕیزی خوا، سوێند یانی: چی؟ کە تۆ دەڵێی: بە خوا، واتە: خوا ئاگـادارە کـە مـن ئەو شــتەم کردوە، یان نەمکـردوە، وە من خوا دەکەمـە پاڵـپشـتی قسـەی خـۆم، کەواتە: کە سوێند بە هەرشتێکی دیکـە دەخـۆی، مانـای وایـە هێناوتەتـە ڕیـزی خوای پەروەردگار، بۆیـە کەفارەتەکـەی ئەوەیـە بلێـی: (لاَ إلَـهَ إلاَّ اللّه)، بەڵگـەش لەسەر ئەوە کە سوێند تەنیا بە لاتو عوززا حەرام نیـە، بەڵکو بە هەر شـتێکی دیکەش حەرامە، ئەم فەرمایشـتەی پێغەمبەرە ﷺ کە فەرموویـەتی: {(إنَّ اللّهَ ﷻ يَنْهَـاكُـمْ أَنْ تَحْلِفُـوا بِآبَـائِكُم، فَمَـنْ كَـانَ حالِفـاً، فَلْيَحْلِـف بـاللّهِ، أو لِيَصْمُت) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ البُخَارِيُّ برقم: (٦١٠٨)، وَمُسلم برقم: (٤٢٣٣) عَنْ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ} ، واتە: بێگومان خوای بـەرز لێتـان قەدەغـە دەکـات سوێند بـە بـابو باپیـرانتان بخۆن {بۆ وێنە: بە قەبری بـابی، بە سـەری بـابی، بە فـلان شـت، بە برایەتییمان، بە کەعبە، بە پێغەمبەر ﷺ} هەرکەسێك سوێند دەخوا با سوێند بە خوا بـخوات، یـان بێدەنـگ بێ.

خـوای پەروەردگـار لـەو کەسـانەمان بگێـڕێ کـە بەڕاسـتـیش خۆیـان دەپـارێزن سوێند بە خـوا بخۆن، بە درۆ ئەوە هەر هیچ مسوڵمان دەبێ بەڕاستیش زۆر سوێند بە خـوای تـاك نـەخوات، خـوای بـەرزو مـەزن یـەکێك لـەو سیفەتە خراپانـەی، کـە یەکێك لە کافرەکانی پـێ زەم دەکــات، ئەوەیـە کـە دەفـەرموێ: ﴿... حَلَّافٍ مَّهِينٍ ﴿١٠﴾﴾ القـلم، زۆر سـوێندی دەخواردو ئینسـانێکی سووك بوو، وە بەڕاسـتی ئینـسان کە زۆر سـوێندی خوارد بۆ هەموو شـتێ، مانـای وایە زۆر متمانەی بـە خـۆی نیـەو، لە ئەنجامی ئەوەشـدا سووك دەبێـتو دادەبەزێ، دوایـی وای لێـدێ خـەڵك دەڵێـت: بە سـوێندت بـڕوا ناکـەم دەبێـت تـەلاقیش بخـۆی ! لەبـەر ئـەوە خـۆ دوورگـرتن لـە

سوێند خواردن شتێکی باشە، ئینسان وابێ بەرانبەرەکەی بڕوای پێبکات، ئەگەر بڕوا دەکەی ئەوە قسەی خۆم کردوەو پێویست ناکات سوێندیشی لەسەر بخۆم، هەڵبەتە ناڵێم سوێند خواردن دروست نیە، بەڵام زۆر سوێند خواردن خراپە، خوای پەروەردگار لەو کەسانەمان بگێڕێ کە لە هەموو ڕوویەکەوە پابەند دەبن بە شەریعەتی خواوە، وە بەو ئەدەبو ڕەوشتو بەها بەرزانەوە کە لەسەر مسوڵمانان پێویستە خۆیانی پێ بڕازێننەوە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سی و هەشتەمین

پێناسـەی ئەم دەرسـە

لەم دەرسـەدا هەر لـە خزمـەتی سـوورەتی (البقـرة)دا دەبـین، لـە ئایـەتی ژمـارە (١٨٦ تاكو ١٨٩)، خـوا ﷻ لەم چوار ئایەتە بە پێزەدا باسی نـزاو پاڕانەوە دەكات، وە باسی چەند حوكمێك دەكات دەربارەی ڕۆژووگرتن، وە ڕۆژووەوانان لە شـەودا چۆن هەڵسوكەوت لەگـەڵ هاوسـەرەكانیاندا بكـەن؟ هـەروەها باسـی كـاتی خـواردنو خواردنەوە دەكات، پاشان خوای كاربەجێ فـەرمان دەكات بـە مـسوڵمانـان كە مـاڵی یەكدی بە ناهـەقو بەشێوەی نـاڕەوا نەخۆن، دوایـی دەربـارەی مـانگی تـازەبووەوە، كـە پرسـیار كـراوە لـە پێغەمبـەرﷺ خـوای پەروەردگـار بـە پێغەمبـەر ﷺ دەفەرمـوێ: وەڵامـی مـسوڵمانان بداتـەوە، كـە دەركـەوتنی مـانگ لـە قۆناغـە جیاجیاكـانی دەركەوتنیـدا، یـەكێك لـە حیكمـەتو سـوودەكانی زانینـی كاتەكـانی بۆنەكانو جێبەجێكردنی خواپەرستییەكانی حەجـە.

﴿ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾ أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ

لِتَأْكُلُوا۟ فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَٰلِ ٱلنَّاسِ بِٱلْإِثْمِ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَهِلَّةِ ۖ قُلْ هِىَ مَوَٰقِيتُ لِلنَّاسِ وَٱلْحَجِّ ۗ وَلَيْسَ ٱلْبِرُّ بِأَن تَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِن ظُهُورِهَا وَلَـٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنِ ٱتَّقَىٰ ۗ وَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَٰبِهَا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾ ﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

((وە هەر کاتێك بەندەکانم لەبارەی منەوە پرسیاریان لێکردی (واتە: لەتۆ ئەی موحەممەد ﷺ) ئەوە (بابزانن کە) من نزیکم، وەڵامی داواکەر دەدەمەوە، هەرکات لێم بپارێتەوە، دەجا با ئەوانیش بە دەنگمەوە بێنو بڕوام پێ بێنن، بەڵکو سەر ڕاست بن ﴿١٨٦﴾ لە شەوانی ڕۆژووگرتندا جوتبوون لەگەڵ ژنەکانتان بۆ ڕەوا کراوە، ئەوان پۆشاکی ئێوەنو ئێوەش پۆشاکی ئەوانن، خوا دەیزانی کە ئێوە پێشتر لەگەڵ خۆتاندا ناپاکیتان دەکرد، بەڵام گەڕانەوەتانی وەرگرتو لێتان بورد، جا ئێستا بچنە لایان با مەبەستیشتان ئەوەبێ، کە خوا بۆی بڕیار داون (لە منداڵو جێبەجێکردنی مافی ژن)، وە بخۆنو بخۆنەوە هەتا دەزووی سپیو دەزووی ڕەشی بەرەبەیانتان بۆ لە یەك جیادەبنەوە، ئنجا ڕۆژووگرتنەکەتان هەتا شەوێ تەواو بکەن، وە لەحاڵێکدا کە لە مزگەوتێدا لە ئیعتیکافدان مەچنە لایان، ئەوانە سنوورەکانی خوان توخنیان مەکەون، ئاوا خوا ئایەتەکانی خۆی بۆ خەڵکی ڕۆشن دەکاتەوە، بەهیوای ئەوە کە پارێز بکەن ﴿١٨٧﴾ وە سامانی خۆتان لەنێوخۆتاندا بە نارەوایی مەخۆنو (وەك بەرتیلیش) مەیدەنە دادوەرەکان تاکو بەشێك لە ماڵی خەڵکی تاوانبارانە بخۆن، لە حاڵێکدا کە دەشزانن (حەرامە) ﴿١٨٨﴾ لەبارەی مانگە نوێبووەوەکانەوە لێت دەپرسن، بڵێ: ئەوانە بۆ (زانینی ڕێکخستنی) کاتەکانی کاروباری خەڵكو (کاتی) حەج کردنن، وە چاکەکاریی ئەوەنیە کە لە پشتەوە ڕا بچنە ماڵەکانتان، بەڵکو چاکەکاریی سیفەتی کەسێکە پارێز بکات، وە لە دەرگاکانەوە بچنە ماڵەکانتانەوەو پارێزیش لە خوا بکەن بەڵکو سەرفرازبن ﴿١٨٩﴾)).

شــیکردنــەوەی هەندێــك لە وشــەکان

(سَأَلَكَ): (السُّؤالُ: استدْعَاءُ مَعْرِفَةٍ، أو ما يُؤَدِّي إلى المَعْرِفَةِ، وَاستدْعَاءُ مَالٍ، أو ما يُؤَدِّي إلى المالِ) پرسیارو داواکردن پەیداکردنی زانست، یان ئەوەی مایەی زانستە، وە پەیداکردنی ماڵو سامان، یان شتێکە کە مایەی پەیداکردنی ماڵو سامانە.

(دَعْوَةَ): (الدُعَاءُ كَالنِدَاءِ. والدُعَاء إلى الشيء الحَثُّ عَلَيْهِ) وشەی: (دَعْوَة، دُعَاء، نِدَاء) مانایان لێك نزیکە، تەنیا ئەوەندە هەیە، کە ئەگەر (نِدَاء)بێ (یا)ی دەچێتە سەر، وەك: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، بەڵام (دُعَاء) یەکسەر دەست پێدەکات، وەك: ﴿ ...رَبِّ ٱغْفِرْ لِي ...﴿٣٥﴾ ﴾ص، وە (الدُعَاءُ إلى الشَّيءِ الحَثُّ عَلَيهِ)، واتە: دووعا بۆ شتێك ئەوەیە کە جەختی لەسەر بکرێتەوە، وەك پێغەمبەر (یوسف) ﷺ دەفەرموێ: ﴿ قَالَ رَبِّ ٱلسِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِيٓ إِلَيْهِ ... ﴿٣٣﴾ ﴾ یوسف، واتە: پەروەردگارم من سجنم لەلا خۆشەویستترە لەوەی کە منی بۆ بانگ دەکەن. (واتە، منی بۆ هاندەدەنو جەختم لەسەر دەکەنەوە کە بیکەم، کە بریتی بوو لە داوێن پیسی کردن لەگەڵ هاوسەری مەلیکدا).

(فَلْيَسْتَجِيبُواْ لِي): (الإستجابَةُ: هيَ كَالإجَابَة)، (إستجابة) وەك (إجَابَة) وایە، واتە: با وەڵامم بدەنەوە بە دەنگمەوە بێن.

(يَرْشُدُونَ): (الرَّشَدُ والرُّشْدُ: خِلافُ الغَيِّ، ويُستعمَلُ استعْمَالَ الهِدَايَة) هەردوو وشەی (رَشَدُ و رُشْدُ) پێچەوانەی (غَيِّ)ن، وەك هیدایەت بەکاردێن، واتە: سەر ڕاستیی، یاخود ڕێگای ڕاست گرتن، هەروەك چۆن (غِوَايَة أو غَي) یانی: سەرگەردانیو سەرلێشێوان.

(ٱلرَّفَثُ): (الرَّفَـثُ: كَـلامٌ مُتَـضَـمِّنٌ لِمَـا يُـستقْبَحُ ذِكْـرُهُ مِـنَ ذكـرِ الجِـمَاع، ودَوَاعيهِ، وجُعِـلَ كِـنايَةً مِنَ الجِمَـاع)، واتـه: (الرَّفَثُ) وشـەیەکە هـەموو ئـەو شـتانە دەگرێتـە نێوخـۆی کـە ناشـیـرینە بـاس بکرێن، لـە باسـی جووتبـوونی ئـافرەتو پیـاو، وە ئـەو شـتانەی کـە وەك پێـشـەکی وان بـۆ جووتبــوون، وە کراوەتە (كِـنـايَةً) لـە جیاتی جووتبوون. (زَجَّـاج)، دەڵـێ: (الرَّفَـثُ: كَـلِمة جَامِعَةٌ لِكُلِّ مَا يُرِيدُ الرَجُلُ مِنْ امْرَأَتِهِ)، واته: (الرَّفَثُ) وشەیەکی کۆکەرەوەیە بۆ هەموو ئەو شتانەی کە پیاو لە خێزانی خۆی دەیـەوێن.

(تَخْتَانُونَ): (الخِـيانَةُ والنِّفَـاقُ: وَاحِـدٌ، إلاّ أنَّ الخِيَـانةَ تُقَـالُ اعْتِبَـاراً بالعَـهْدِ وَالأمَانةَ، والنِّفَاقُ يُقَالُ اعْتِبَاراً بالـدِّين)، واته: وشەی (الخِيانَةُ والنِّفَاقُ) وەك یـەکنو یـەك شـتن، ئەوەنـدە هەیـە خیـانـەت لـە بـواری پـەیمانو ئەمانەتـدا بەکـاردێ، (وەك ئـەوەی کەسێك ناپاکـیی دەکات لەگـەڵ پـەیمانو ئەمانـەت) بەڵام نیفـاق، لـەڕووی دینداریـیـەوە دەگـوترێ، بـەڵام وشـەی (تَـخْتَـانُون)، واتـە: دەتـانەوێ خیانـەت بکـەن. (الإختِيـانُ: مُـرَاوَدَةُ الخِيانـةِ، وَهِـي تَحَـرُّكُ شـهوَةِ الإنـسـانِ لتَحَــرِّي الخيَانَــةِ)، واتــە: (الإختيـانُ) بریتیــە لـە هەوڵــدان بـۆ خیـانـەتکـردنو جووڵانـی ئارەزووی ئینسـان بەرەو ناپاکـیی.

(بَشِرُوهُنَّ): (المُبـاشَـرَةُ: الإفـضَـاءُ بالبَـشـرتين، كِنـايَةً عَـنِ الجِمَـاعِ)، واتــە: (مُباشَـرَةُ) بریتیە لـەوەی کـە دوو پێـست بەریەککـەون، کـە لێـرەدا مەبەسـت پێی جووتبـوونی ژنو مێـردە.

(ٱلْخَيْطُ ٱلْأَبْيَضُ): (الخَـيْطُ جمعُـهُ خُيُـوطٌ، يُقَـالُ خِطْـتُ الثَّـوبَ أخيطُـهُ خَياطـةً. والخِيـاط: الابرة التـي يُخـاط بِها، إنفصـال بَيـاضُ النَّهـارِ مِنَ سـوادِ اللَّيـل)، وشەی (الخَيط)، واتە: دەزوو، کۆیەکەی بریتیە لە (خُيُوطٌ) دەگوترێ: (خِطْتُ الثَّوبَ) واتە پۆشاکەکەم دروو، (الخَيّـاط) ئەو کەسـەیە کە دەیـدوورێ، بـەڵام لێرە مەبەست لە (الخَـيط) دەزووی بەرەبەیـانە کە سپی یە، لەگەڵ ڕۆیشتنی

شەوو هـاتنی ڕۆژدا، کـە وەك دوو دەزوو ڕێـك بـەدەم یەکــەوەن، پاشــان وردە وردە لە یـەك جیـادەبنەوە.

(ٱلْفَجْرِ): (الـفَجْـرُ: شَـقُّ الـشَـيءِ وَاسِعًا)، وشـەی (فَـجْـر) بریتیـە لـە لەتکردنێکـی فراوان، کە لێــرەدا مەبەسـت پێی شـێوەی بەرەبەیانــە.

(عَٰكِفُونَ): (العُکُـوف: الإقبـالُ عَلَـى الشَـيءِ ومُلازمَتُهُ عَلَـى سَبِيلِ التَعْظِيـم، وَفـي الشَّـرْعِ هُوَ الإحـتِبـاسُ في الـمَسْجِدِ عَلَـى سَبيلِ القُربَـةِ) وشـەی: (عُکُوف) لـە زمانی عەڕەبیـدا بریتیـە لـەوەی کـە ئینـسان ڕوو لـە شـتێك بکـاتو بمێنێتـەوە لەســەر شـێوەی بـە گـەورەگرتن، وە لـە زاراوی شەرعــدا (عُکُوف) ئەوەیـە کـە ئینسـان خۆی لە مزگـەوت بهێڵێتەوە، بـە شـێوەی لـە خـوا نزیکـبوونەوەو بـە مەبەسـتی لە خـوا نزیکبوونەوە.

(ٱلْمَسَٰجِدِ): (الـمَـسَاجِد، جَـمْـعُ الـمَـسْجِدِ، الـمَـسْجِدُ: مَوضِـعُ الـصَلاةِ اعتبــاراً بالسُجُود)، (مَسْجد) بریتیە لە هەر شوێنێك کە نوێژی لـێ دەکرێ، چونکە کڕنووشی تێدا دەبــردرێ.

(حُدُودُ ٱللَّهِ): (حدُود) کۆی (حَدّ)ە، (الحَدّ: الحَاجِزُ بَيْنَ الشَّـيئَينِ)، (حدّ) سنووری نێوان دوو شــتانە (يَمنَـعُ اختـلاط أحَدِهِمَا بـالآخر) ناهێـڵـێ ئـەو دوو شـتانە تێکـەڵ بـن. وە لـە زاراوەی شەرعــدا بۆیـە نـاو لـە ســزا شـەرعییەکان نـراوە (حـدود)، چـونکە ئینـسـان دەگێڕنـەوە لـەوەی کـە تووشـی ئـەو گوناحــە ببــێ، لەبەر ئەوەی کە دەزانێ سـزا دەدرێ لـێی دەپرنگێتـەوە.

(وَتُدْلُواْ بِهَآ): (أدْلــی)، واتــە: شـــۆڕی کـــردەوە، کــابرا دۆلکـــە لـــە بیـــردا شـۆڕدەکاتــەوە، دایدەهێلــێ پێــی دەگـوترێ: (أدلــی)، کـە لێــرەدا مەبەســت گەیاندنی بەرتیلە بە دادوەرانی ستەمکار.

(ٱلْحُكَّامِ): (الحُـکّام: جَمعُ الحـاكم: مَـنْ يَحكُمَ بَـيْنَ النَّـاسِ) کـۆی (حـاکم)، واتە: هەرکەسێك کە دادوەریی لەنێوان خەڵـکیدا بکـات، بـەڵام (حَکَـم) دەڵــێ:

(الحَكَمَ: المتخصِّصُ بذَلِكَ فَهُوَ أبلَغ)، (حَكَمْ): ئەوەیە كە پسپۆڕبێ لە دادوەریی نێوانی خەڵكدا، بەڵام حاكم هەركەسێكە با پسپۆڕیش نەبێ.

(ٱلْأَهِلَّةِ): (جَمعُ هِلال، وَهُوَ القَمر في أوَل اللّيلَة والثانية ثُمَ يُقالُ لَهُ القَمَر) (الأَهلَّة) كۆی (هلال)ە، (هلال)، واتە: مانگی یەك شەو، یان دوو شەو، لەدوای دوو شەوەوە پێی دەگوترێ (قمر) واتە: مانگ.

(مَوَاقِيتُ): (وَهوَ الوَقتُ المَفروضُ المَضرُوبَ لِلشَّيءِ، والوَعدُ الَّذي يُعمَلُ لَهُ وَقتٌ، وَقد يُقالُ: (مِيقات) للمَكَانِ الَّذي يُجعَلُ وَقْتاً لِلشَّيءِ، كمِيقاتِ الحَج) (مَوَاقِيت) كۆی (میقات)ە، ئەویش بریتیە لەو كاتەی كە دیاری كراوە بۆ شتێك، یاخود بەڵێنێك كە دیاریكرابێ لە كاتێكی دیاریكراودا، هەروەها جاری وایە بۆ شوێنیش بەكاردێ، شوێنێك كە دیاری كراوە بۆ ئەوەی كارێكی تێدا ئەنجام بدرێ، وەك (میقات)ی حەج كە ئیحرامی تێدا دەبەسترێ.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەكان

١) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی، كە دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴾، {(أخرَجَ ابْنُ جَرير الطَّبَري، وَابْنُ أَبي حَاتم، وَابن مُردويَه، وأبو الشَيخ، وغَيرهم مِن طُرُقٍ عَن جَرير بن عَبْدُ حُمَيد، عن عبدة السجستاني، عَن الصَّلت بن حَكيم بن معَاويَة بن سيدة، عَن أبيه، عَن جدِّهِ قَالَ: جَاءَ أعرَابيٌ إلى النَّبيِّ ﷺ، فقَالَ: أَقَريبُ رَبُّنَا فَنُنَاجيهِ أَمْ بَعيدٌ فَنُنادِيهِ؟ فَسَكَتَ عَنهُ، فَأَنْزَلَ اللّهُ: ﴿ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ ... ﴾)}، واتە: عەرەبێكی دەشتەكیی هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ گوتی: (ئەی پێغەمبەری خوا ! ﷺ) ئایا پەروەردگارمان نزیكە هەتا وتووێژو گفتوگۆی لەگەڵ بكەین، یاخود دوورە بۆ ئەوەی بانگی بكەین؟ ئەویش بێدەنگ بوو، ئنجا خوا ﷻ ئەم

ئایەتەی نارده خوارەوە: ﴿ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِى عَنِّى فَإِنِّى قَرِيبٌ .... ﴾.

٢) هـۆی هـاتنە خـوارەوەی ئـەو ڕسـتـەیەی كـە دەفـەرموێ: ﴿ أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ ٱلصِّيَامِ ٱلرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَآئِكُمْ ... ﴾، {(عَنِ البَرَاءِ ﷺ، كَانَ أَصحَابُ النَّبِيِّ ﷺ إذَا كَانَ الرَّجُلُ صَائِماً، فَحَضَرَ الإفطَارُ فنَامَ قَبلَ أنْ يُفطِرَ، لَمْ يَأكُل لَيلَتَهُ ولا يَوْمَهُ حَتَّى يُمسِيَ، وإنَّ قَيسَ بن صِرمَةَ الأنصَاري كَانَ صَائِماً – وفي رواية كَانَ يَعمَلُ في النَخيلِ في النَّهارِ وَهُوَ صَائِمٌ - فَلَمَّا حَضَرَ الإفطَارُ أتى امرَأتَهُ فَقَالَ لَهَا: أَعِندَكِ طَعَامٌ؟ قَالَتْ: لاَ، وَلكِن أنطَلِقُ فأطلُبُ لَكَ، وَكَانَ يَومَهُ يَعمَلُ، فَغَلَبَتهُ عَينَاهُ فَجَاءتهُ امرَأتهُ، فَلَمَّا رَأَتْهُ قَالَتْ: خَيْبَةً لَكَ، فَلَمَّا انتصَفَ النَّهارُ غُشِيَ عَلَيهِ، فَذُكِرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيّ ﷺ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَة ﴿ أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ ٱلصِّيَامِ ٱلرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَآئِكُمْ ... ﴾ فَفَرِحُوا بِهَا فَرحاً شَدِيداً، وَنَزَلَتْ ﴿ ... حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ ٱلْخَيْطُ ٱلْأَبْيَضُ مِنَ ٱلْخَيْطِ ٱلْأَسْوَدِ ﴾) ، (رَوَاهُ البُخَارِيُّ بِرقم: (١٩١٥)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٣١٤)، وَالتِّرمِذِيُّ بِرقم: (٢٩٦٨))}، واتە: بەڕاء خوا لێی ڕازی بێت دەڵێ: هـاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ ئەگەر یەكێكیان بەڕۆژوو بووایەو كاتی بەربانگ هاتبایەو خەوتبا، پێش ئەوەی بەربانگ بكاتەوە، بۆی نەبوو بخوات نە شەوەكەی نە ڕۆژەكەشی (واتـە: سبەینێش) هـەتا بەر بانگێكی دیكە، ئنجا قەیسی كوڕی صیـرمەی ئەنصاری بـەڕۆژوو بـوو (لـە ڕیوایەتێـكدا دەڵێ: كاری كردوە لەنێو باغی دارخورماداو بەڕۆژووش بـووە) كاتێ بـەربانگ بـووە چـۆتە ماڵـەوەو بـە خێزانـی گوتـوە: خواردنـت لایـە بـەربانگ بكەمەوە؟ ئەویش گوتوویەتی: نەخێر. بەڵام دەچم بۆت دێنم، جا لەبەر ئـەوەی ئـەو ڕۆژە كـاری كـردوە (دیـارە مانـدوو بـووە) خـەوی لێكـەوتوە كـە خێزانـی هاتۆتەوە، گوتوویەتی: (خَيبَةً لَكَ) واتە: مـاڵ وێـران خـۆت! (دیـارە شەوەكەشـی هیچ خواردنێكی نەخواردوەو ڕۆژەكەشی هیچی نەخواردوە) بۆیە كە گەیشـتۆتە نیوەڕۆ لە هۆشـی خـۆی چووەو ئـەوە بـۆ پێغەمبـەر ﷺ باسـكراوە، خـواش ئـەم ئایەتەی ناردۆتە خوارەوە: ﴿ أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ ٱلصِّيَامِ ٱلرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَآئِكُمْ ... ﴾، وە

هاوەڵان زۆریان دڵ پێ خۆشبوو، دوایی خوا پەروەردگار ئەم ئایەتەشی ناردە خوارەوە کە دەفەرموێ: ﴿.... وَكُلُواْ وَاشْرَبُواْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ﴾.

٣) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ڕستەیەی، کە دەفەرموێ: ﴿عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنكُمْ﴾، {(عَنِ البَرَاءِ رضي الله عنه قَالَ: لَمَّا نَزَلَ صَومُ رَمَضَانَ، كَانُوا لاَ يَقرَبُونَ النِساءَ رَمَضَانَ كُلَّهُ، وَكَانَ رِجَالٌ يَخُونُونَ أَنفُسَهُمْ، فَأَنْزَلَ اللهُ: ﴿عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنكُمْ﴾) (رَوَاهُ البُخَارِي بِرقم: (٤٥٠٨)}، واتە: بەڕاء خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: کاتێك ڕۆژووگرتنی مانگی ڕەمەزان هاتە خوارێ، هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ عادەتیان وابوو نەدەچوونە لای خێزانەکانیان لە مانگی ڕەمەزاندا {دیارە پێغەمبەر ﷺ پێی گوتوون و لە ڕیوایەتی دیکەدا هاتوە، کە پێش نوێژی خەوتنان بۆیان نەبووە، واتە: ماوەیەکی کەمی هەبووە، ئەگەر بیانویستبا لەگەڵ خێزانەکانیاندا جووتبن}، بۆیە پیاوانێك خۆیان ڕا نەگرتووەو چوونەتە لای خێزانەکانیان، بەڵام دوایی خوا ﷻ ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوەو ئەو حوکمەی لابرد.

٤) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ڕستەیەی، کە دەفەرموێ: ﴿وَكُلُواْ وَاشْرَبُواْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ﴾، {(عَنْ سَهْلِ بنِ سَعدٍ رضي الله عنه قَالَ: أُنْزِلَتْ: ﴿وَكُلُواْ وَاشْرَبُواْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ﴾، وَلَمْ يَنـزِلْ: ﴿مِنَ الْفَجْرِ﴾ فَكَانَ رِجَالٌ إِذَا أَرَادوا الصَّوْمَ رَبَطَ أَحَدُهُم في رِجلَيهِ الخَيْطَ الأبيَضَ وَالخَيْطَ الأسودَ، ولَمْ يَزَلْ يأكُلُ حَتَّى يَتَبَينَ لَهُ رُؤيَتُهُمَا، فَأَنْزَلَ اللهُ بَعْدَهُ ﴿مِنَ الْفَجْرِ﴾، فعَلِموا أنَّهُ إنَّمَا يَعني: اللَّيلُ والنَّهَار) (مُتَّفَقٌ عَلَيهِ، البُخَارِيُّ برقم: (١٩١٧)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٥٣٠)}، واتە: سەهلی کوڕی سەعد

خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: کاتێك خوا ئەم ئایەتەی ناردە خوار: ﴿ وَكُلُواْ وَٱشۡرَبُواْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ ٱلۡخَيۡطُ ٱلۡأَبۡيَضُ مِنَ ٱلۡخَيۡطِ ٱلۡأَسۡوَدِ ﴾، وە وشەی: ﴿ مِنَ ٱلۡفَجۡرِ ﴾، جارێ نە هاتبووە خوارێ، پیاوانێك ئەگەر ویستبایان بەڕۆژووبن (داو)ێکی ڕەش و (داو)ێکی سپییان بەپێی خۆیانەوە دەبەست، وە پارشێوەکە هەڵدەستان، هەتاکو ئەو دوو دەزووەیان بۆ لێك جیادەبوونەوە، سەرگەرمی خواردن دەبوون، دوایی خوای بەرز ئەم وشەیەی ناردە خوارێ: ﴿ مِنَ ٱلۡفَجۡرِ ﴾، ئنجا زانییان کە ئەوە مەبەست پێ شەوو ڕۆژە (پێشێ وایانزانیوە مەبەست دوو داوە، دوو دەزووی ڕەش و سپی یە).

٥) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ڕستەیەی، کە دەفەرموێ: ﴿ وَأۡتُواْ ٱلۡبُيُوتَ مِنۡ أَبۡوَٰبِهَاۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ﴾ {(عَنِ البَـرَاءِ رضي الله عنه، قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الآيةَ فِينَا، كَانَتِ الأنصارُ إذَا حَجُّوا فجَاؤوا، لَمْ يَدْخُلُوا مِنْ قِبَلِ أبوابِ بُيُوتِهم، ولَكِن مِن ظُهُورِهَا، فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ الأنصَارِ فَدَخَلَ مِن قِبَلِ بَابِهِ، فَكَأَنَّهُ عُيِّرَ بذَلِكَ، فَنَزَلَتْ: ﴿ وَأۡتُواْ ٱلۡبُيُوتَ مِنۡ أَبۡوَٰبِهَاۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ﴾) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (١٨٠٣)}، واتە: بەڕاء خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: ئەم ئایەتە دەربارەی ئێمە هاتە خوار (واتە: خەڵکی مەدینە) لە پێش ئیسلامدا ئەنصارییەکان عادەتیان وابوو، کە حەجیان کردوەو دوایی دەگەڕاونەوە لە دەرگای ماڵەکانیانەوە نا، بەڵکو لە پشتەوە ڕا چوونەتەوە (واتە: یان سەربانیان کون کردوە، یان دیواریان دڕیوە) {چونکە گوتوویانە: کە ئیحرامان بەست، تازە بۆمان نیە هەتا حەج نەکەین، لە دەرگاوە بچینەوە ژوورێ، جاری واش هەبووە کابرا ئیحرامی بەستوە، بەڵام کارێکی هەبووەو پێویست بووە بچێتەوە ماڵەوە، دیارە لە سەردەمی نەفامییدا عادەتیان وابووەو لە سەردەمی ئیسلامیشدا بەوەوە هەر پابەندبوون} پیاوێك لە ئەنصارییەکان لە دەرگاوە چووەوە ماڵ، دوای ئەوەی حەجی کردبوو، جا بەهۆی ئەوەوە

ڕەخنەی لێگیراوە، خوای زاناش ئەم ئایەتەی ناردە خوارێ: ﴿ وَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَٰبِهَا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾، (یانی: ئەوە عادەتێکی نەفامییەو پێیەوە پابەند مەبن).

٦) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەی، کە دەفەرموێ: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَهِلَّةِ ۖ قُلْ هِىَ مَوَٰقِيتُ لِلنَّاسِ وَٱلْحَجِّ ۗ وَلَيْسَ ٱلْبِرُّ بِأَن تَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِن ظُهُورِهَا وَلَٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنِ ٱتَّقَىٰ ۗ وَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَٰبِهَا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾، {(عَنْ مُعَاذ بْنِ جَبَلٍ رضي الله عنه قَالَ قُلْتُ: يَارَسُولَ اللهِ ﷺ إنَّ الْيَهُودَ تَغْشَانا ويُكْثِرُونَ مَسَألَتَنا عَنِ الأهِلَّةَ، فَأَنْزَلَ اللهُ هَذِهِ الآيَةَ) (الجامع في أسباب النزول، ص (٧٠)، لحسن عبدالمنعم شلبي)}، واتە: (معاذ)ی کوڕی جەبەل خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: گوتم، ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ جوولەکەکان زۆردێن بۆ لامان‌و زۆریش پرسیارمان لێدەکەن دەربارەی مانگ کە تازە دەبێتەوە (مانگی یەك شەوەو دوو شەوە کە ئەوە، بۆچی وایەو حیکمەتی چییە؟) خوای پەروەردگاریش ئەم ئایەتەی ناردەخوارێ ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَهِلَّةِ ... ﴾.

مانای گشتی ئایەتەکان

وەك لە هۆی هاتنە خوارەکەیدا باسمکرد، کەسێك کە لە ڕیوایەتێکدا هاتوە دەڵێ: دەشتەکییەك بووە، وە لە ڕوایەتێکدا هاتوە کە پێغەمبەر ﷺ لە یەکێك لە جەنگەکاندا بووە، لە کاتی ڕێگابڕیندا، هاوەڵانی لێیان پرسیوە، گرنگ ئەوەیە پرسیاری لێکراوە دەربارەی خوا سبحانه وتعالى، ئەویش فەرموویەتی: ﴿ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِى عَنِّى فَإِنِّى قَرِيبٌ ﴾، واتە: ئەگەر بەندەکانی من لەبارەی منەوە پرسیاریان لێکردی: ئایا لێیان دوورم، یان لێیان نزیکم؟ ئەوە بابزانن من نزیکم ﴿ أُجِيبُ دَعْوَةَ ٱلدَّاعِ إِذَا دَعَانِ ﴾، هەر بانگکەرێك بانگم بکات‌و هەر

داواکارێـك لـێم بپاڕێتـەوە، وەڵامـی داواکـەی دەدەمـەوە، ئەگـەر لـێم بپاڕێتـەوە ﴿فَلْيَسْتَجِيبُواْ لِي وَلْيُؤْمِنُواْ بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴾، جـا بـا ئـەوان بـەدەنگ منـەوە بێنو ئیمـان بە من بێنـن، بـۆ ئـەوەی سـەر ڕاسـت بـن، واتـە: کـاتێك مـن بانگـی وانـم کـردوە بەندایـەتییم بـۆ بکـەنو ئیمـانم پـێ بێـنن، بـا ئـەوان بەڕاسـتی بەندایەتییـم بـۆ بکـەنو ئیمـانم پـێ بێنـنو، بـەدەنگ بانگـی شـەریعەتەکەمەوە بێن، ئەوکـاتە منـیش بەدەنگیـانەوە دێـمو ئەگـەر لێم بپـاڕێنەوە، ئـەوە مانـای وایە ئەو کەسانە، کەسانێکی سەرڕاستو ڕێگای ڕاستگرتوو دەبن.

لێرەدا جێی سەرنج ئەوەیە کە خوا ﷻ پاش ئەوەی باسی ڕۆژووگرتنی مانگی ڕەمـەزانی کـردوە، ئنجـا باسـی نزیکـی خـۆی دەکـات لـە بەندەکـانیو باسـی پاڕانەوەیـان دەکـات، واتـە: دوای ئـەوەی ئینـسان فـەرمانی سـەرشانی جێبـەجێ دەکـات بەرانبـەر بـە خـواو بەندایـەتیی بـۆ خـوا ئـەنجام دەدات، ئنجـا شـایستەی ئەوەیە کە لە خوا نزیك بێتەوە، وە خوا لێی نزیك بێتەوەو لە خوا بپاڕێتەوەو، خوای پەروەردگاریش وەڵامی بداتەوە.

ئنجا دێتە سەر باسی چۆنیەتی مامەڵەکردنی ڕۆژووەوانان لە شەودا، دەفەرموێ: ﴿أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ ٱلصِّيَامِ ٱلرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَآئِكُمْ ﴾، لـە شـەوانی ڕۆژووگرتـندا بۆتـان حەڵاڵ کـراوە، کە لەگەڵ ژنەکانتـاندا جووتبن ﴿هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ ﴾، ئەوان پۆشـاکن بۆ ئێوە، وە ئێوەش پۆشاکن بـۆ ئـەوان، وەك چۆن پۆشـاك عـەیبی ئینسـان دادەپۆشێ، لە سـەرماو گەرما دەیپارێزێو جوانی دەکـات، ژنیش بـۆ مێـرد وایە مێردیش بۆ ژن وایە، یەکتـرجوان دەکەن، یەکتـر دەپارێزن لە گونـاحو تـاوان، وە یەکتـر دەپارێـزن لە هەموو ئەو شـتانەی کـە مایەی زەرەرو زیانو نیگەرانییانـە ﴿عَلِمَ ٱللَّهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ ﴾، خـوا زانـی کـە ئێـوە نـا پاکییتـان لەخۆتـان دەکرد، واتە: خۆتان ڕانەدەگـرت، وەك عـادەتی خۆتان کاتی خۆی وابـووە، چـونکە لـە هـیچ ئایـەتێکی دیکـەدا نـەهاتوە کـە خـوا ﷻ بفـەرموێ: لـە شـەوی ڕۆژووگرتندا مەچنـەلای خێزانتـان، کەواتە: دیارە ئەوە عـادەتی پـێش ئیـسلامیان بـووە، کـە ئەگـەر بـەڕۆژووبووبان، بـە شـەوەکەی نەدەچوونە لای خێزانیـان، بـەڵام

دیـــارە خۆیـــان ڕانـــەگرتوە ﴿ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنكُمْ ﴾، بۆیـــە خـــوا تۆبـــەی لێوەرگرتن، وە لێی بـوردن ﴿ فَٱلْـَٔـٰنَ بَـٰشِرُوهُنَّ ﴾، دەجا ئێـستا (لەمـەو دوا) بۆتـان هەیـە بـچنە لایـانو لەگەڵیـان جووتبـن ﴿ وَٱبْتَغُواْ مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَكُمْ ﴾، وە ئەوەی کە خوا بۆی نووسیون (بۆی نووسیون کە ژنو مێرد بەهۆی یەکتـرەوە لـە حـەڕام پـارێزراو بـن، وە بـەهۆی جووتبوونیانـەوە منـداڵی صـاڵحیان پەیـدابێ)، واتـە: لە جووتبوونتـان لەگـەڵ هاوسـەرانتاندا ئـەو مەبەسـتە شـەرعییانە ڕەچاوە بکـــەن ﴿ وَكُلُواْ وَٱشْرَبُواْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ ٱلْخَيْطُ ٱلْأَبْيَضُ مِنَ ٱلْخَيْطِ ٱلْأَسْوَدِ مِنَ ٱلْفَجْرِ ﴾، وە بخۆنو بخۆنەوە هەتاکو دەزووی سپی لە دەزووی ڕەشی بەرەبەیانتان بـۆ لەیـەك جیادەبنــەوە، واتــە: شــەوو ڕۆژتـان بـۆ لەیـەك جیادەبنــەوە. ﴿ ثُمَّ أَتِمُّواْ ٱلصِّيَامَ إِلَى ٱلَّيْلِ ﴾، دوایــی ڕۆژووگرتنەکــەتان درێــژە پێبــدەن، تــاکو شــەو دادێ ﴿ وَلَا تُبَـٰشِرُوهُنَّ وَأَنتُمْ عَـٰكِفُونَ فِى ٱلْمَسَـٰجِدِ ﴾، وە مەچنە لایان لەکاتێکدا کە ئێوە لـە ئیعتیکافــدان لــە مزگەوتەکــاندا، یــانی: بۆتــان نیــە لەکاتێکــدا کــە نیــەتی ئیعتیکافتـان هێنـاوە، بـچنەوە مالـێو لەگــەڵ خێزانتــان جـووتبن، بـەڵام ئەگـەر کـارێکی پێویـستت هـەبوو بـۆت هەیـە بـچیەوە ماڵـێ، ئەگەرنــا بـەبێ پێویـستی شـوێنی ئیعتیکـاف بەجێهێشتن، ئیعتیکافەکەت هەڵدەوەشێتەوە. ﴿ تِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا ﴾، ئەوانە سـنوورەکانی خـوان، جا توخنیـان مەکەون، هەندێ جاران سـنوورەکانی خوا هەر توخنکەوتنیشیان باش نیە، چونکە ڕەنگە بیانشکێنی، هەندێ جاریش خوا دەفەرموێ: ﴿ تِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا ﴾، واتە: ئەوانە سنوورەکانی خوان، مەیانبەزێنـن، دوایی حیکمەتی ئەمە ڕوون دەکەینەوە ﴿ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ ءَايَـٰتِهِۦ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴾، ئـاوا خـوا ئایاتەکـانی خۆی بـۆ خەڵـکی ڕوون دەکاتەوە، بۆ ئەوەی پارێـز بکـەن، پارێزیـان پەیدابـێ.

ئنجا دێتە سەر باسی مەسەلەیەکی دیکەو دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَأْكُلُوٓاْ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَٰطِلِ ﴾، وە ماڵی خۆتان لەنێوخۆتاندا بە ناهەق مەخۆن، دەفەرموێ: ماڵی خۆتان بە ناهەق مەخۆن، کە مەبەست پێی ماڵی یەکدییە، بەڵام بۆیە وایفەرمووە، چونکە ماڵی هەرکەسێك لە مسوڵمانان دەبێ بەماڵی خۆتی بزانی، وە ماڵی تۆش ماڵی ئەوە ﴿ وَتُدْلُواْ بِهَآ إِلَى ٱلْحُكَّامِ ﴾، وە نەچن بەشێوەی بەرتیل (رشوة) ماڵەکەتان بگەیەنن بە دادوەرەکان، لەکاتێکدا کێشەو ناکۆکییەکتان دەبێ لەنێوانی خۆتاندا، یەکێکتان بچێ بەرتیل بدا بە دادوەر ﴿ لِتَأْكُلُواْ فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَٰلِ ٱلنَّاسِ بِٱلْإِثْمِ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴾، تاکو بە شێوەی گوناحبارانە (ستەمکارانە) بەشێك لە ماڵی خەڵکی بۆخۆتان بپچڕن کە دەشزانن حەرامە، (شتی وامەکەن).

ئنجا لە کۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَهِلَّةِ ﴾، دەربارەی مانگە تازەبووەوەکان پرسیارت لێدەکەن، مانگ بۆچی وەك دەمی داسێکە، دەبێتە یەك شەوو دوایی دەبێتە دوو شەو دوایی گەورەتر دەبێت هەتا دەگاتە چواردەو پازدەو تەواو دەبێت، دوایی وردە وردە بچووك دەبێتەوە؟! ئاوا پرسیاریان لە پێغەمبەر ﷺ کردوە، دەفەرموێ: ﴿ قُلْ هِىَ مَوَٰقِيتُ لِلنَّاسِ وَٱلْحَجِّ ﴾ بۆیە مانگ بەو شێوەیە دانراوە: چەند مەنزڵێکی هەن، یەك شەوو دوو شەوو تا پازدەو، دوایی وردە وردە بەرەو بچووکبوونەوە دەچێو دیار نامێنێ، بۆ ئەوەی ببێتە مایەی دیاریکردنی کاتەکانی کاروباری خەڵکی، تاکو سەری مانگو نێوەڕاستو کۆتایی مانگی پێ بزانن، وە تاکو کاتی خواپەرستییەکانی حەجی پێ بزانن، ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَلَيْسَ ٱلْبِرُّ بِأَن تَأْتُواْ ٱلْبُيُوتَ مِن ظُهُورِهَا ﴾، وە چاکەکاریی ئەوەنیە کە لە پشتەوەدا بچنە ماڵەکانی خۆتانەوە، واتە: تەقواو لە خوا نزیکبوونەوە بەوە نیە دەستو پێی خۆتان ببەستن بە هەندێ عادەتی نەفامیی، کە خوا ﷻ لە شەریعەتی خۆیدا بڕیاری لەسەر نەداون ﴿ وَلَٰكِنَّ ٱلْبِرَّ

مَنِ ٱتَّقَىٰ ﴾، بەڵكو چاكەكاریی ئەوەیە كە ئینسان پارێزكاربێ بۆ خوا ﴿ وَأْتُواْ ٱلْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَٰبِهَا ﴾، وە لە دەرگاكانی خۆیانەوە بچنە ماڵەكانتانەوەو پێویست ناكات سەربان بكوڵن، یان دیوار بدڕن ﴿ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾، وە پارێزكاریی لە خوا بكەن بۆ ئەوەی سەرفرازبن‌و بەختەوەر بن‌و، بە مرادو ئامانجەكانی دنیاو دواڕۆژتان بگەن، واتە: لە ڕێی تەقواوە لە خوا نزیك دەبنەوەو بە ئامانج دەگەن، نەك لە ڕێی هەندێك عادەت‌و نەریت كە لە شەریعەتی خوادا بڕیاریان لەسەر نەدراوە.

چەند مەسەلەیەكی گرنگ

مەسەلەی یەكەم: خوا ﷻ پاش ئەوەی باسی ڕۆژووگرتنی مانگی ڕەمەزانی كرد، ئنجا باسی نزیكی خۆی دەكات لە بەندەكانی، ئەمەش ئەوەی لێوەردەگیرێ كە ئینسان دوای ئەوەی كە طاعەت بۆ خوا ئەنجام دەدات، ئەوجار دەبێتە بەندەی خواو لە خوا نزیك دەبێتەوە، چونكە گرنگ ئەوەیە تۆ لە خوا نزیك بی، ئەگەرنا خوا ﷻ لە ئێمە هەر نزیكە، بەڵام گرنگ ئەوەیە كە ئێمە خۆمان لە خوا دوور نەگرین، ئنجا ئەمە ئەوەی لێوەردەگیرێ، كە ئینسان بەهۆی طاعەتەوە بەتایبەتی ڕۆژوو، كە ڕووحانییەتێكی زۆری تێدایە، صاف‌و ساغ دەبێتەوەو لە خوا نزیك دەبێتەوە، وە كاتێكیش ئینسان لە خوا نزیك دەبێتەوە، ئەگەر لێی بپاڕێتەوەو داوای لێبكات، بێگومان خوا ﷻ كەسێك لێی نزیك بێ‌و بۆی فەرمانبەربێ، وە كەسێك بۆی گونجاوو صوڵحاو بێت، تەكلیفی دەگرێتەوەو داواكەی وەردەگرێت.

مەسەلەی دووەم: ئەم ئایەتە قورئانیە زۆر جێی سەرنجە، كە دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِى عَنِّى فَإِنِّى قَرِيبٌ ۖ أُجِيبُ دَعْوَةَ ٱلدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُواْ لِى وَلْيُؤْمِنُواْ بِى لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴾، لەم ئایەتە قورئانییەدا حەوت ئاماژە

کـراون بـە خـوا ﷻو، حـەوت ئامـاژەش بـە بەندەکـانی، واتـە: لـە حـەوت شـوێناندا باسـی خـوای پـەروەردگار کـراوەو ئامـاژەی بـۆ کـراوە، لـە حـەوت شوێنانیـشـدا باسی بەندە کـراوە، بە ئەندازەی یەك:

یەکەم: ئەو شـوێنانەی باسی بەندەکانیان تێداکـراوە، یان ئاماژەیان بۆ کـراوە:

١) ﴿ وَإِذَا سَأَلَكَ ﴾، وە ئەگـەر لێیـان پرسـی، لێـرەدا ڕانـاوی ﴿ ك ﴾، بـۆ پێغەمبەری خوایە ﷺ.

٢) ﴿ عِبَادِى ﴾، بەندەکـانم.

٣) ﴿ ٱلدَّاعِ ﴾، داواکـەر.

٤) ﴿ إِذَا دَعَانِ ﴾، ئەگەر لێم پاڕایـەوە.

٥) ﴿ فَلْيَسْتَجِيبُواْ لِى ﴾، پیتـی: ﴿ وا ﴾ ڕانـاوی کـۆی نادیـار (ضمیـر جمـع غائب)ە، واتە: با ئەوان بە دەنگمـەوە بێن.

٦) ﴿ وَلْيُؤْمِنُواْ بِى ﴾، با ئیمانـم پـێ بێنـن.

٧) ﴿ لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴾، بـۆ ئـەوە کـە سـەر ڕاسـت بـن، ئـەوە هـەر حـەوت شـوێنەکە بەنسـبەت بەندەکـانەوە.

دووەم: ئـەو شـوێنانەی باسـی خـوای بەبـەزەیی یـان تێداکـراوە، یـان ئامـاژەی پێکـراوە:

١) ﴿ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِى ﴾، وە ئەگە بەنـدەکانم لێیـان پرسـی، ڕاناوەکە بـۆ خـوا دەگەڕێتەوە.

٢) ﴿ عَنِّى ﴾ دەربـارەی مـن.

٣) ﴿ فَإِنِّى ﴾، بێـگومـان بن.

٤) ﴿ أُجِيبُ ﴾، وەڵام دەدەمـەوە، لێـرەدا (أُجیـبُ) ڕانـاوی قسـە بێـژ (مُتَکَلِّم)ی تێدا شـێرراوەتەوە.

٥) ﴿ دَعَانِ ﴾، بانگـم بکـات، لـێم وەپـاڕێ.

٦) ﴿ فَلْيَسْتَجِيبُواْ لِي ﴾، بـا وەڵامـم بـدەنەوە، بـا بەدەنگـمەوە بێـن‌و فەرمانبـەرم بن.

٧) ﴿ وَلْيُؤْمِنُواْ بِي ﴾، وە بـڕوام پێـبێـنن.

ئەمەش ئەوەی لێوەردەگیـرێ کە خوا ﷻ بەندەی خۆی زۆر خۆشـدەوێ‌و زۆر گرنگـی پـێ دەداو زۆر ڕێـزی دەگـرێ، چـونکە هـەر سـیفەتێکی خـۆی لەگـەڵ سـیفەتێکی بەندەکـەیدا بەراورد کـردوە.

مەسـەلەی سـێیـەم: کە دەفەرمویَ: ﴿ فَإِنِّي قَرِيبٌ ﴾، بێگومان من نزیکـم، جێـی سـەرنج ئەوەیـە کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ ﴾، نەیفەرمووە: (فَقُـلْ لَـهُـمْ إِنِّي قَرِيـب) یەکسـەر فەرموویەتی: من نزیکـم، واتـە: پێغەمبەری ﷺ نەکردۆتە واسیتەی نێوان خۆی‌و بەندەکانی، ئەمەش یانی: هەر بەندەیەك ویستی لەگەڵ خـوا بـدوێ، بـا یەکـسـەر ڕاسـتەوخۆ پەیوەنـدی پێـوە دەکـاتو، پێویسـت ناکـا لەڕێـی پێغەمبـەرەوە ﷺ بـێ، کەواتـە: لـە ئیسـلامدا کەهەنووت نیە، لە ئیسلامـدا ئینسانەکان هەموویان ڕاسـتەوخۆ دەتوانن لەگەڵ خـوای خۆیانـدا ڕازو نیـاز بکـەن‌و، لێـی بپاڕێنـەوەو بەندایـەتیی بـۆ بکـەن، بـە پێچەوانەی ئایینی شێوێنراوی نەصـرانییەتەوە، کە لە ڕێی کاهینەوە نـەبێت‌و لەڕێی تەبەقـەی پیاوانی دینی یەوە نەبێ، مرۆڤ بۆی نیە ڕاستەوخۆ بەندایەتی بۆ خوا بکـات، بەڵام لە ئیسلامدا وانیەو تەنانـەت پێغەمبـەری خـواش ﷺ خـوا نەیکردوە بە هۆکار (واسـطة)ی نێوانی خۆی‌و بەندەکانی، مەگەر هۆکاری ئـەوە کە پەیامی خوایان پێ بگەیەنـێ‌و بەرنامەی خوایان لـێ حـاڵی بکـات، وەك خـوا فەرموویـەتی ﴿ مَّا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٩٩﴾ ﴾ المـائدة، واتـە: پێغەمبـەر ﷺ بـەس گەیانـدنی لەسـەرە وە خـوا ئـەوەی دەریدەخەن‌و پەنهانی دەکەن دەیـزانێ، بـەڵام دوای ئەوە بەندەکـانی بۆخۆیـان بەرپرسیارن، بەپێی بەرنامەو شـەریعەتی خوا مامەڵەی ڕاستەوخۆ لەگەڵ خوادا

دەکەن، نەك ناڕاستەوخۆ، ئەمەش ئەو ڕاستییە دەردەخات، کە بەڕاستی هەندێك لە ئەهلی تەصەووف لێرەدا تووشی لادان (إنحراف) بوون و، شتێك دەکەن وەك هی نەصرانییەکان دەچێت، ئەویش ئەوەیە کە دەبێ شێخ ببێتە (واسطة)، ئنجا بۆ سەلماندنی ڕایەکەیان بەڵگەیەکی سەیرۆکەش دێننەوەو دەڵێن: (واتە: ئەو صۆفیانەی هاوچەرخ) دەڵێن: وەك چۆن کارەبا دەبێ محاویلەی بۆ دابنرێ و ئەگەر بێت و، یەکسەر بیگەیەنی هەموو شتێك دەسووتێنێ ! خوای پەروەردگاریش ئینسان ناتوانێ ڕاستەوخۆ پەیوەندیی پێوە بکات، بەڵکو دەبێ لەڕێی پێغەمبەرەوە ﷺ بێ و پێش ویش لە ڕێی شێخەوە !! بەڵام لە ڕاستیدا ئەوە قیاسی خوای پەروەردگارە لەسەر دروستکراوەکانی، نەخێر خوا ﷻ ئەگەر ڕاستەوخۆش پەیوەندی پێوە بکرێ، کەس ناسووتێنێ، چونکە خوای کاربەجێ بۆخۆی چۆنیەتی دابارینی بەخشش (فیض)و بەرەکەتی خۆی بۆ سەر بەندەکانی ڕێکخستوەو هەرکەس بە ئەندازەی خۆی فەیزو نووری بەسەردا دەبارێنی و، وەك سەرچاوەی کارەبا نیە، کە قوەتی زۆربداتی و بیسووتێنێ ! خوا ﷻ زاناو کاربەجێیە، وەك پیرەمێردی شاعیر دەڵێ:

کاکە خوا کاری نابەجێ ناکا

تا کێو نەبینێ بەفری تێناکات

<u>**مەسەلەی چوارەم:**</u> خوا ﷻ زۆر بە مسۆگەریی دەفەرموێ: من وەڵامی داوای داواکەر دەدەمەوە، ئەگەر لێم پاڕایەوە، لێرەدا یەکێك بۆی هەیە بڵێ: ئەدی بۆچی زۆر کەس لە خوا دەپاڕێتەوەو ئەو شتەش کە بۆی دەپاڕێتەوە جێبەجێ نابێ؟ بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە فەرموودەیەکی پێغەمبەر ﷺ هەیە ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە، کە وەڵامدانەوەی خوا بۆ پاڕانەوەی بەندەکانی، هەر یەك شێوە نیە، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَدْعُو بِدَعْوَةٍ لَيْسَ فِيهَا إِثْمٌ وَلاَ قَطِيعَةُ رَحِمٍ، إِلاَّ أَعْطَاهُ اللَّهُ بِهَا إِحْدَى ثَلَاثٍ: إِمَّا أَنْ تُعَجَّلَ لَهُ دَعْوَتُهُ، وَإِمَّا أَنْ يَدَّخِرَهَا لَهُ فِي الآخِرَةِ، وَإِمَّا أَنْ يَصْرِفَ عَنْهُ

مِـنْ الـسـوءِ مِثْلَـهَا) (رَوَاهُ البُخَـارِيُّ فـي الأدَب الـمفرد) بـرقم: (٧١٠)، وَالحَـاكِمُ بـرقم: (١٨١٦)، وَوَافَقَـهُ الذّهَـبِـي، عَـنْ أَبِـي سَـعِيدٍ الخُـدريّ ﵁، وَصَحَّـحَهُ الألبانـي فـي (الـمشـكاة) بـرقم: (٢٢٥٩)}، واتـه: هـیـچ مـسولْمانێك نیـە لـە خـوا بپاڕێتـەوە بـە پاڕانەوەیـەك، پاڕانەوەکـە لـە خـودی خۆیـدا گونـاح نەبێت (شتێکی بـێجێو گونـاح نەبـێ)، وە مایەی پچڕانی پەیوەندی خزمایەتی نەبـێ (چونکە خوا لەگەڵ شتی گوناحو شـتی ناشەرعیی دانیـە)، ئـەوە خـوا ﷻ یەکێـك لە سـێ شتان بـۆ ئـەو بەندەیـەی خـۆی دەکات: یـان ئـەوەتا ئـەو شـتەی داوای دەکـات یەکـسـەر بـۆی جێبـەجێ دەکـات، یـاخود بـۆی هەڵـدەگرێو پاداشتەکەی لـە دوارۆژدا دەداتـەوە، یـان بـە قـەدەر ئـەو شـتە باشـەی کـە داوای کردوە، خراپەیەکـی لـێ لادەدات (داوای شتێکی باشی کردوە، خوا شتە باشەکەی بۆ ناکـات، حیکمەتی خوا وا ناخـوازێ، بەڵام بە قـەدەر ئـەو شـتە باشـە یـاخود زیـاتر خوا خراپـەو بەڵای لـێ لادەدات).

ئـەم فەرموودەیـە ئـەوە دەگـەیەنـێ، کـە ئینـسـان کاتێـك کـە لـە خـوا دەپاڕێتـەوەو خـوا یەکـسـەر وەڵامـی ناداتـەوە، واتـە: وەڵامەکـە نابینـێ بـا نائومێد نەبـێ، وەك: پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: {(يُستجَـابُ لأَحَدِكُـمْ مَا لَمْ يَعْجَـلْ، يَقُـولُ: دَعَـوْتُ فَلَـمْ يُستجَـبْ لِي) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ بـرقم: (٦٣٤٠) وَاللَّفْظُ لَـهُ، وَمُسْلِمٌ بـرقم: (٦٨٦٩)، وَأَبُو دَاوُدَ بـرقم: (١٤٨٤)، وَالتِّرمِذِيُّ بـرقم: (٣٣٨٧)، وَابْـنُ مَاجَـهْ بـرقم: (٣٨٥٣)، وَمَالِـك بـرقم: (٥٠٦)، وَابْـنُ حِبَّـانَ بـرقم: (٩٧٥)، عَـنْ أَبِـي هُرَيْـرَةَ ﵁}، واتــە: یەکێـك لـە ئێـوە وەڵامـی دەدرێتـەوە، ئەگـەر پەلـە نەکـات {کـاتێك لـە خـوا دەپاڕێتـەوە، حەتمـەن پاڕانەوەکـەی بـێ وەڵام نابـێ، جـا ئایـا پەلـە کردنەکـەی چییـە؟} دەڵـێ: لـە خـوا پاڕامـەوە بـەڵام وەڵامـی نـەبووو شـتەکەی بـۆ نەکـردم! بـا پەلـە نەکـات چـونکە خـوا ﷻ لەوکـاتـەدا کە خـۆی بە بەرژەوەندیـی دەزانی بـۆ بەنـدەی خـۆی، وە ئـەو شـتەی کـە بۆخـۆی بـە چـاکی دەزانـێ، ئـاوا وەڵامـی دەداتـەوە، نـەك ئـەوەی کـە ئـەو دەیـەوێ، چونکە ئینـسـان جـاری وایـە شـتێك لـە خـوا داوا دەکـات، ئەگـەر بـۆی

بکات زەرەری لێ دەکات، بۆ وێنە: جاری وایە باب، یان دایك لە منداڵێکی خۆی تووڕە دەبێ، یان کەسێك لە خزمێکی نیگەران دەبێ‌و دووعای خراپی لێ دەکات، جا ئەگەر خوا یەکسەر بۆی بکات، ڕەنگە پەشێمان بێتەوە، بۆیە بۆی ناکات، کەواتە: دەبێ ئینسان نائومێد نەبێ، کاتێ کە ڕاستەوخۆ وەڵامی پاڕانەوەکەی نابینێ، بەڵکو دڵنیابێ لەوەی کە خوا پاڕانەوەکەی دەبیستێ‌و زایە نەبووە، وە بەیەکێك لەو سێ حاڵەتە داوایەکەی بۆ جێبەجێ دەکات، بەڵام ئێستا نا دوایی، لەوکاتەدا کە خوا دەیەوێ، یاخود خراپەی لێ لادەدات، یان لە قیامەتێ پاداشتی دەداتەوە، ئەمەش چەند فەرموودەیەك کە گرنگیی‌و گەورەیی دووعایان تێدا دەبینرێ:

فەرموودەی یەکەم: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(إِنَّ الدُّعَاءَ هُوَ العِبَادَةُ) (رَوَاهُ ابْنُ مَاجَهْ برقم: (٣٨٢٨)، عَنْ النُّعمَانِ بنِ بَشِيرٍ رضي الله عنه، وَحَسَّنَهُ الألباني في (سنن أبي داود)}، واتە: پاڕانەوە خودی خواپەرستییە، واتە: بەشێکی گەورەو گرنگی خواپەرستیی، بریتییە لە پاڕانەوە لە خوا.

فەرموودەی دووەم: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(مَنْ لَمْ يَدْعُ اللهَ، سُبْحَانَهُ غَضِبَ عَلَيْهِ) (رَوَاهُ ابن ماجه برقم: (٣٨٢٧)، عَنْ أبي هُرَيرَةَ رضي الله عنه، وَصَحَّحَهُ الألباني في (السلسلة الصحيحة) برقم: (٣٦٥٤)}، واتە: هەر کەسێك لە خوا نەپاڕێتەوە خوا لێی تووڕە دەبێ، جا ئایا بۆچی هەرکەسێك داوا لە خوا نەکات‌و لێی نەپاڕێتەوە، خوا لێی تووڕە دەبێ ؟! چونکە دیارە خۆی بێنیاز دەبینێ لە خوا !!

فەرموودەی سێیەم: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(لاَ تَعْجِزُوا فِي الدُّعَاءِ، فَإِنَّهُ لاَيَهلِكُ مَعَ الدُّعَاءِ أَحَدٌ) (رَوَاهُ الحاكم برقم: (١٨١٨)، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه، وَضَعَّفَهُ الألباني في (السلسلة الضعيفة) برقم: (٨٤٣)}، واتە: ئێوە دەستەوستان مەبن‌و تەنبەڵ مەبن لە پاڕانەوە، چونکە لەگەڵ دووعاکردندا هیچ کەس نافەوتێ، واتە: مادام ئینسان بەردەوام بێ لەسەر

دووعـاو پاڕانـەوە لـە خـوا، بـە تەئكـيد نافـەوتێو خـوای پـەروەردگار بـە دەنگیەوە دێو بەدەمیـەوە دەچێ.

فەرموودەی چوارەم: پێغەمبەر ﷺ فەرموویـەتی: {(لاَيُـرَدُّ القَـدَر إلاَّ الدُّعَـاءُ، وَلاَ يَزِيدُ في العُمر إلاّ البِرُّ، وَإنَّ الرَّجُلَ لَيُحَرم الرزق بالذَنبِ يُصِيبُهُ) (رَوَاهُ الحاكم برقم: (١٨١٤)، عَنْ ثَوبَان ﷺ، وَحَسَّنهُ الأَلباني في (السلسلة الصحيحة) برقم: (١٥٤)، دون وَإنَّ الرَّجُلَ لَيُحَرم...}، واتـە: هـیچ شـتێك قـەدەری خـوا ڕەت ناكـاتەوە جگـە لـە دووعـا، {دووعـا قـەدەر ڕەت دەكاتـەوە چونكـە دووعـاش بەشێكە لـە قـەدەری خـوا: خـوا شـتێكی بڕیـارداوە كـە ئـەو شتە ببێ، لە هەمان كاتدا بڕیاریشـی داوە، كـە ئەگـەر ئـەو بەندەیـە دووعای كرد ئەو شتە نابـێ} وە هیچ شتێك تەمەن زیاد ناكـا جگــە لـە چاكەكـاریی، وە جاری وا هەیە ئینسـان لە ڕزقێـك بێبـەش دەبێ بەهـۆی گوناحێكـەوە كـە كردوویـەتی، دیـارە بـە هەمـان شـێوە: جـاری واش هەیـە بـەهۆی چاكەیەكـەوە بـەهۆی دووعایەكـەوە، كـە دەیكـات خـوا بەڵایـەكی لـێ لادەدا، یاخـود شـتێكی باشی بەنسـیب دەكـات.

مەسـەلەی چوارەم: كـە خـوای بەرزومـەزن دەفـەرموێ: ﴿فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ ٱلدَّاعِ إِذَا دَعَانِ﴾، لـە چ كاتێكدا وا دەفـەرموێ؟ دەفـەرموێ: ﴿فَلْيَسْتَجِيبُواْ لِي وَلْيُؤْمِنُواْ بِي﴾، واتە: من وەڵامیان دەدەمەوە بە دوو مەرجـان:

١/ بـا ئـەوان وەڵامـم بدەنـەوە.

٢/ وە بـا بەڕاسـتیی ئیمـانم پـێ بێنـن، وەڵامـم بدەنـەوە بـە جێبەجێكـردنی بەرنامـەو شـەریعەتەكەم، ئیمانیـشـم پـێ بێـنن كـە جێبـەجێكردنی بەرنامـەو شـەریعەتەكەم بـە ئیمـانو عەقیدەیـەكی ڕاسـتو سـاغەوە بێـت ﴿لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾، بەڵكو سـەر ڕاست دەبنو ڕێی ڕاسـت دەگرن.

مەسەلـــەی پێنجـــەم: کـــە دەفەرمـــوێ: ﴿أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ ٱلصِّيَامِ ٱلرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَآئِكُمْ﴾، هەندێ لە توێژەرەوانی قورئـان گوتوویـانە: ئـەم ڕسـتە قورئانییـە کـە دەفــەرموێ: بۆتــان حەڵاڵکــراوە لــە شــەوانی ڕۆژووگرتنــدا لەگــەڵ هاوسـەرانتاندا جووتبن، ئەوە دەگەیەنێ کە پێشـتـر حوکمێکی دیکـە بوو بێـتو ئەمەی (نَسْخ) کردبێتەوە، واتە: پێشـتـر قەدەغە بـووبێو ئەم ڕسـتەیە حـەڵاڵی کردبـێ، بەڵام ئێمە دەڵێین: لەڕاسـتیدا لە قورئاندا شتی وا نەهـاتووە، هـیچ کام لـە توێـژەرەوانی قورئــان باسـیان نەکــردوە، کـە خـوا ﷻ ئایەتێکــی دیکــەی نــاردبێو فــەرمووبێتی: لــە شــەوانی ڕۆژووگرتنــی ڕەمەزانــدا مەچــنە لای خێزانتــان، کەواتە: ئەوەی کە (مَنْسوخ)ە، بە تەئکید لە قورئاندا نیە.

ئنجا لـە هـیچ فەرموودەیـەکی پێغەمبەریـشدا ﷺ نـەهاتوە، کـە لـە ڕێیـەکی ڕاسـتەوە بـە ئێمـە گەیبـێو، دیـسان لـە سوننەتیـشدا شـتێکی وامـان لەبـەر دەسـتدانیە، کـە پێغەمبـەر ﷺ لـە شـەوانی ڕۆژووگرتنـدا قەدەغـەی کـردبێ بچنە لای خێزانـی خۆیـان، کەواتـە: ئایا ئـەو مەسـەلەیە چۆنە؟! وەك لـە مانـا گـشتییەکەشـدا باسـمکـرد، عەڕەبەکـان عادەتیـان وابـووە لـە پـێش ئیـسلامدا ئەگـەر ڕۆژووی مانگی ڕەمەزان، یـان ڕۆژووی دیکـەیان بگرتـایە نەدەچوونـە لای خێزانیـان لـە شەوەکەیـدا، بۆیـە خـوا ﷻ دەفـەرموێ: ﴿أُحِلَّ لَكُمْ﴾، واتـە: ئـەوەی کـە لـە خۆتـان حـەڕام کـردبوو، خـــوا بـۆی حـەڵاڵ کـردن، ئنجـا لـە قورئانیـشدا وشـەی: ﴿أُحِلَّ﴾، جـاری وایـە بەکـارهاتوە بـۆ شـتێك کـە خـوا حـەڵاڵو موبـاحی دەکـات، وەك ئەسـڵو حاڵـەتی ئاسـایی، واتـە: حـەڵاڵێیو موباحییەکـەی دەخاتـەڕوو، نەك کە ئەو شتە پێشـتـر قەدەغە بووبێ، بۆ وێنـە: کە بێگومان پێشـتـریش ﴿يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَآ أُحِلَّ لَهُمْ ۖ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ ٱلطَّيِّبَٰتُ ...﴿٤﴾﴾ المائدة، هـەر حـەڵاڵ بوونو قەدەغـە نەبوون.

مەسەلەی شەشەم: ئنجا خوای زانا، کە وشەی: ﴿ ٱلرَّفَثُ ﴾، بەکاردێنێ وشەی: ﴿ ٱلرَّفَثُ ﴾، کە (الزَجّاج) کە یەکێکە لە زانایانی زمانزان، دەڵێ: (الرَّفَثُ: كَلِمَةُ جَامِعَة لِكُلِّ مَايُرِيد الرَّجلُ مِن امرأتهِ) واتە: (رَفَث) وشەیەکی کۆکەرەوەیە (تەعبیرێکە) هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە پیاو لە خێزانی خۆی دەوێن، پیاو لە خێزانی خۆی چی دەوێ ؟ ماچکردن‌و، دەستبازیی‌و جووتبوون، کە (الرَّفَثُ) هەموویان دەگرێتەوە، جا ئەگەر سەرنجی قورئان بدەین، دەبینین لەجیاتی جووتبوون (جماع) وشەی: (الرَّفَث)ی بەکارهێناوە، وشەی: ﴿ ... لَٰمَسْتُمُ ٱلنِّسَآءَ ...﴿٦﴾ ﴾ المائدة،ی بەکارهێناوە، واتە: دەستتان گەیاندە خێزانەکانتان، وە وشەی (أَفْضى)ی بەکارهێناوە: ﴿ ... وَقَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ ...﴿٢١﴾ ﴾ النساء، واتە: هەندێکتان چوونە لای هەندێکتان، وە وشەی: ﴿ تُبَٰشِرُوهُنَّ ﴾ی بەکارهێناوە، واتە: پێستتان بە پێستیان بکەوێ، کە هەموویان تەعبیرو وشەی زۆر بە ئەدەب‌و بە نەزاکەتن، بۆ ئەوەی ئەو کارە جینسییەی نێوان ژن‌و پیاو ڕوو بەڕاشکاویی باسی نەکرێ، بۆیە عەبدوڵلای کوڕی عەبباس کە گوتوویەتی: ((إنَ الله كَرِيْمُ يُكَنِّي)) واتە: خوا ﷻ کەریم‌و بەڕێزە، بۆیە بە کینایەو بە ڕەمزو هێما باسی هەندێك شت دەکات، کە ناشیرینە بە زەقیی باس بکرێ، بە گوێرەی عورف‌و باوی خەڵك، کەواتە: ئێمەش دەبێ هەروابین‌و، تەعبیری بەڕێزو وشەی بە نەزاکەت بەکاربێنن، بۆ ئەو شتانەی کە ناشیرینە بە زەقیی باس بکرێن.

مەسەلەی حەوتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ ﴾، لێرەدا بەڕاستی خوا ﷻ پەیوەندی نێوان ژن‌و مێردی بەم ڕستە قورئانییە، زۆر بە تەعبیرێکی ناسك‌و نەرم‌و وردو جێی سەرنج ڕوون کردۆتەوە، دەفەرموێ: ئافرەتان پۆشاکن بۆ ئێوە، ئێوەش پۆشاکن بۆ ئەوان، پۆشاك چ دەورێك دەبینێ بۆ ئینسان ؟

یەکەم: لە سەرماو گەرما دەیپارێزی.

دووەم : عـەورەتی دادەپۆشـێو لە عەیـبو عـار دەرکـەوتن دەیپـارێزێ.

سێیـەم: جوانی دەکـات، وە قـەدو قیـافەیەکی جوانی پێـدەدا، کەواتــە: ژنیــش بـۆ پیــاو وایـە، وە پیـاویش بـۆ ژن هـەر وایــەو هـەر کــامێك لـە ژنو مێـرد یەکتــر دەپـارێزن لـە گونــاحو خراپـەو عـەیبو عــار، وە یەکتــریش جـوان دەکـەن، وە ئـەم ڕســتەیە ئـەوەش دەگەیـەنێ کـە لـە ئیـسلامـدا ژنو مێـرد، یاخـود پیــاو ئافرەت، وەك یەك تەماشا کراون، وەك لە جێیـەکـی دیکـە هـەر لەم سوورەتەدا دەفەرموێ: ئەو هـەقەی بۆ پیاو هەیە لەســەر ژن، بـۆ ژنیــش هەیە لەسـەر پیـاو: ﴿ ... وَلَهُنَّ مِثْلُ ٱلَّذِى عَلَيْهِنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ ... ﴿٢٢٨﴾ ﴾البقرة، واتـە: چۆن پێویـستە لەســەر ئـافرەت بـە ڕێـكو پێکیـی مامەڵە بکات لەگـەڵ پیـاودا، بەهەمان شێوە لەسـەر پیاویش پێویـستە بـەو شـێوەیەی کە ڕێـكو پێکەو پێـی خۆشــە کـە ژنەکـەی مامەڵـەی لەگەڵدا بکـات، پێویـستە ئـەویش بـەو شـێوەیە مامەڵـەی لەگــەڵدا بکـات، بۆیـە عەبدوڵــلای کـوڕی عـەبباس خـوا لـە خـۆیو بابـی ڕازی بێ، گوتوویـەتی: {إنِّـي أتَجمَّـلُ لآمرأتـي كَمَـا تَتَجَمَّـلُ لِـي لأن الله تعـالـى يقـول: (ولـهـن مثـل الـذي عليهـن بالـمعـروف) ، رواه ابـن جريـر وابـن أبــي حاتــم}[1]، واتــە: مــن خــۆم بـۆ خێــزانی خــۆم جـوان دەکـەمو دەڕازێنمـەوە، وەك چـۆن ئـەو خـۆی بـۆ مـن جـوان دەکـات، چونکــە خــوا فەرموویەتی: ((وە ژنان مافیـان لەسـەر مێردیـان هەیـە کـە ئـەوان لەسـەریان هەیانـە))، کە دیارە لێرەی وەرگرتوە، کە وەك چۆن پیـاو ئەو هەقـەی لەســەر ژنــی خــۆی هەیــە، کـە خــۆی بـۆ جوان بکــاتو، خـۆی بـۆ بۆنــخۆش بکاتو بڕازێنێتـەوە، ژنیـش ئـەو هەقــەی لەسـەر مێردی خۆی هەیــە.

مەســـەلەی هەشـــتەم: ئــەوە کــە دەفــەرموێ: ﴿ عَلِمَ ٱللَّهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ ﴾، (راغب) دەڵێ: (تَخْـتَانُونَ)، جیـایە لـە (تَخونون)، نەیفـەرمووە: (تخونـون أَنْفسَـكُمْ) خیانەتتــان بـە خۆتــان دەکـرد، دەڵـێ: (الإِخْتِيَـانُ: مُـرَاوَدَةُ

---

١) (المصباح المنير في تهذيب تفسير إبن كثير)، ص: (١٦٦) .

الخِيَـانَة وَهِـيَ تَحَـرك شَـهوَةِ الإنسـانِ لِتَحَـرِّي الخِيَانَـة)، واتـە: (الإِخْتِيَـانُ) بریتیـە لـە هـەوڵـدان بـۆ خیانەتکـردنو جـووڵانی ئـارەزووی ئینـسـان بـەرەو ناپاکیی، واتە: دەتـانویست ئەوە بکـەن، بەڵام نەگەیـشتنە ئـەوەی کە بیکەن، دیارە لە هەندێ ڕیوایەتانیشدا هاتوە کە هەندێ لە هـاوەڵانیش چوونەتـە لای خێزانیـان لـە شـەوی ڕۆژووگرتنـدا، وە دواییش چوونەتە لای پێغەمبـەر ﷺو خـوای پەروەردگـار ئەم ئایەتـەی ناردۆتـە خـوارێ.

مەسـەلەی نۆیـەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿وَٱبۡتَغُواْ مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَكُمۡ﴾، واتـە: کـە جووتبـوون لەگـەڵ خێزانتانـدا، ئـەوە داوا بکـەن کـە خـوا بـۆی نووسـیون، توێژەرەوانی قورئـان بە چەند جۆرێك لێکیان داوەتـەوە، زۆربـەیان گوتوویانـە: واتە: بەنیەتی ئەوە بچنـە لای خێزانتـان کە خـوا منداڵـتان بداتـێ کـوڕ یـان کـچ، گرنگ ئەوەیە کە صالح بێو سەلامەت بێ، بەڵام بێگومـان وێـڕای ئەمـە، ئەوەش دەگەیەنێ: کە بەو نیەتەوە پیاو لەگەڵ خێزانی جووتبـێ کە پارێزراو بـێ لـە حـەرام، خۆشـیی‌و خێزانیـشی، هـەروەها ئـەوەش دەگەیـەنێ کە کاتێك لەگـەڵ خێزانتانـدا جـووت دەبـن، بـەو شـێوەیەو لـەو شـوێنەدا لەگەڵیـان جووتـبن، کـە خـوا بـۆی ڕەواو حـەڵاڵ کـردوون، واتـە: کاتێـك لـە حـەیز دان، مەچنەلایـان، وە لـە غـەیری شـوێنی منـداڵ لـێ پەیدابوونـەوە مەچنەلایان، واتە: نابێ ئینسـان لە پشـتەوە ڕا بچێتـە لای خێزانی، چونکە ئەو شوێنە نیـە کە خـوا نووسـیویەتیو بڕیاری لەسـەر داوە کـە پیـاو ژن بەیەکـەوە جووتبن، ئـەم ڕستە قورئانییە ئەوانە هەموو دەگەیەنێ.

مەسـەلەی دەیـەم: کە باسی ئیعتیکاف دەکاتو دەفەرموێ: ﴿وَلَا تُبَٰشِرُوهُنَّ وَأَنتُمۡ عَٰكِفُونَ فِي ٱلۡمَسَٰجِدِ﴾، وەك گـوتم: ئەسـڵی (مُبَاشَـرَة) لـە زمـانی عەرەبیدا: (هِـيَ التِصَاقُ البَشـرَة بالبَشْـرَة)، واتـە: پێسـت وە پێـست بکەوێ، ئەگەر پێستی دوو نەفەر بەیەکـدی بکـەوێ پێی دەگوترێ: (مُبَاشَرَة)، بـەڵام لێـرەدا مەبەسـت پێکـەوە جووتبوونـە، جـا دەفـەرموێ: لـە کاتێکـدا کـە لـە

ئیعتیکـاف دان لـە مزگەوتەکانـدا، لەگـەڵ هاوسـەرانتاندا جـووت مـەبن، واتـە: دروسـت نیـە ئینـسانی خەلْوەکـێش (مُعْتَكِـف) لەگـەڵ هاوسـەری جـووت بـێ، چـونکە زۆر لـە زانایـان دەڵـێن: مـەرجی ئیعتیکـاف ئەوەیـە کـە ئینـسان بەرِۆژووبـێ، جا مانـای وایـە تـۆ رِۆژووەکەشـتو ئیعتیکـافەکەشت دەشـکێ، وە ئەگـەر مـەرجی ئیعتیکـاف بـەرِۆژووبوونیش نـەبێ، وەك لـەلای زۆر لـە شـەرعـزانان دەڵـێن: مـەرج نیـە ئینـسان بـەرِۆژوو بێـت، بـەڵکو دەتوانـێ بـۆ سـەعاتێکیش بـچێتە ئیعتیکاف، ئـەوە بـە تەئکیـد جووتبـوون لەگـەڵ خێزانـدا، پێچەوانەی ئیعتیکافە، چونکە ئیعتیکاف ئەوەیـە تـۆ ماوەیـەك خـۆت یەکـلایی بکەیتەوە، بۆ رِامان (تأمُّل)و بیـرکردنەوە لـە سیفاتەکانی خـوای پەروەردگـارو قورِئـان خوێنـدنو پارِانـەوەو، لـە خـوا نزیکـبوونەوەی زیـاتر، کـە دیـارە جووتـبوون لەگـەڵ ئافرەتـدا لەگـەڵ ئەوانەدا ناگونجـێ.

مەسـەلەی یازدەیـەم: خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ تِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا ﴾، ئەوانە سنوورەکـانی خوان توخنیان مەکـەون لێیان نزیـك مەبنـەوە، بـەڵام هـەر لە سوورەتی (البقرة)دا لە شوێنێکی دیکـەدا، دەفـەرموێ: ﴿ ... تِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا ... ﴿٢٢٩﴾ ﴾، ئەوانـە سـنوورەکانی خـوان مەیانبـەزێنن، جـا ئایـا لێـرە بۆچی وا دەفەرموێ ؟ چـونکە باسـی غـەریزەی جینـسییەو ئـەو ئـارەزووەش لـە ئینـساندا زۆر بـەهێزەو، ئینـسـان هـەر ئەوەندەیـە لێـی نزیـك کەوتـەوە، دوایـی دەخلیـسکێ بۆیـە، دەفـەرموێ: ﴿ فَلَا تَقْرَبُوهَا ﴾، ئـەو شـتانەی کـە بـە لێنـیزیکبوونەوەیان ئینسان دەخلیسکێنن، دەبێ لێیـان نزیك نەبێتـەوە، بـەڵام بۆ شتی دیکە دەفـەرموێ: سنوورەکـانیان مەبـەزێنن، واتـە: هـەر سنوورەکـەیـان نەشکێنن قەیدێناکـات، بەڵام لێرەدا دەفەرموێ: هەر توخنـی مەکـەوە، چونکـە رِەنگە هەر توخنی بکەوی دوایـی بخلیـسکێیو خـۆت بـۆ نەگیـرێتەوە، ئـەوەش هـەمووی لـە وردیـیو لـە رِەوانبێـژیی کـتێبی خوایـە، کـە بـۆ هـەر شـوێنە وشـەیەكو تەعبیـرێك بەکـاردێنێ، کە لەگەڵ ئەوێدا بگونجێ.

مەسـەلەی دوازدەیەم: ئەگەر کەسێك بەڕۆژوو بوو لەبیـری چۆوە ئـاوی خـواردەوە، یان شـتێکی خـوارد، ئایـا ئـەوە هـیـچ زیـانی پێدەگەیـەنێ ؟ نـەخێر، ئـەوە هـیـچ زیانی پێ ناگەیەنێ، بە بەڵگەی ئەم فەرموودەیە: {(عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَـالَ: قَـالَ رَسـولَ اللّه ﷺ مَنْ نَسِـيَ وَهُوَ صَائِمٌ، فَأَكَلَ أو شَرِبَ، فَلْيُتِمَّ صَـوْمَهُ، فَإِنَّمَا أَطعَمَـهُ اللّهُ وَسَـقَاهُ) (مُتَّفَـقٌ عَلَيْـهِ، البُخَـارِيُّ بـرقم: (٦٦٦٩)، وَمُـسْلِمٌ بـرقم: (٢٧٠٩) وَاللَّـفْـظُ لَـهُ}، واتـە: پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرموویـەتی: هەرکەسـێك لەبیــری چـوو بـەڕۆژوو بـوو، شـــتێکی خـوارد یـان شـتێکی خـواردەوە، بـا ڕۆژووەکـەی تەواو بکات، ئەوە خوا ئەو خواردنو خواردنـەوەی داوەتـێ. واتـە: مـادام لەبیــری چـووبێ ئـەوە ڕۆژییـــەکە خـوا پێـی، داوەو خەڵاتــی کـــردووەو ڕۆژووەکەشـی زیانی نەهێنـاوە.

مەســەلەی سـێزدەیـــەم: زانایـان هـەموو لەسـەر ئـەوە یـەك دەنگـــن، کـە هــەر کەسێك لەکاتێکـدا بەڕۆژوویە، لە مـانگی ڕەمەزانـدا بـچێتە لای خێزانـی، واتـە: لەگەڵـیدا جووت بێـت، ئـەوە هـیـچ کـە ڕۆژووەکــەی بەتــاڵ بۆتـەوە، لەسـەری فەرزە کە کـەفارەتیش بـدات، کەفارەتەکەشی ئازادکـردنی کۆیلەیـەکە، یـان دوو مانگ لەسـەر یەك بـەڕۆژوو بـێ، یـاخود نـانی شەسـت (٦٠) نـەدار بـدات، هـەر ڕۆژەی هـی ژەمێـك[١].

مەسـەلەی چواردەیـــەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَلَا تَأۡكُلُوٓاْ أَمۡوَٰلَكُم بَيۡنَكُم بِٱلۡبَٰطِلِ وَتُدۡلُواْ بِهَآ إِلَى ٱلۡحُكَّامِ لِتَأۡكُلُواْ فَرِيقٗا مِّنۡ أَمۡوَٰلِ ٱلنَّاسِ بِٱلۡإِثۡمِ وَأَنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴾، لێـرەدا کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَلَا تَأۡكُلُوٓاْ أَمۡوَٰلَكُم ﴾، مـاڵی خۆتـان مـەخۆن، بـە تەئکیـد مەبەست پێی ماڵی یەکدییە، بەڵام بۆچی نافەرموێ: (ولایأکـل بَعضکم مال بعـض)؟ بۆ ئەوەی وەبیـرت بێنـێتەوە، کە مـاڵی خوشـكو بـرا مـسوڵمانەکەت کـە دەیخـۆی، وەك هـی خـۆت وایـــەو، کـە زیـان بـەو دەگـەیەنی بـە خۆتـت

---

١) سەرچاوەی پێشووتر، ج: (٢)، ص: (٥٤١) .

گەیاندوە، ئەگەر ڕاست بكەی لەگەڵ مسوڵمانەتییتدا، چونكە ئەویش وەك خۆت وایەو تۆش وەك ئەوی.

مەسەلەی پازدەیەم: كە دەفەرموێ: ﴿وَتُدۡلُواْ بِهَآ إِلَى ٱلۡحُكَّامِ لِتَأۡكُلُواْ فَرِيقٗا مِّنۡ أَمۡوَٰلِ ٱلنَّاسِ بِٱلۡإِثۡمِ وَأَنتُمۡ تَعۡلَمُونَ﴾، ئەوە دەگەیەنێ كە ئەوانەی چاویان لە بەرتیلدانە بۆ ئەوەیە ماڵی خەڵك بەناهەق بخۆن، وە ڕیشوەتو بەرتیلدان بە دادوەرەكانو بە دەسەڵاتدارو بە كاربەدەستەكان، ڕێیەكی زۆر زانراوو ناوداری ماڵی خەڵك بەناهەق خواردنە، بەڕاستیش هەروایەو زۆر كەس دەعوایەكی ناهەقی هەیە، بەڵام دەچێ دەمی دادوەرو كاربەدەستەكان چەور دەكاتو، ماڵی مەزڵوومێك كە هەقی خۆیەتی لێی دەپچڕێ، بەهۆی ئەو بەرتیلەوە، وەك لە كوردەواریی خۆماندا دەڵێن: (بەرتیل بەرد نەرم دەكا)! دیارە مەبەست پێی ئەوەیە، كەسێك لە بێ ئینصافییدا دڵی وەك بەرد یاخود لە بەردیش ڕەقتربێ، بە بەرتیل نەرم دەبێ، ئەگەرنا كەسێك خاوەنی ئینصافو ویژدان بێو ئیمانی هەبێ، بەدڵنیاییی چاوی لەوە هەرنیە كە بەرتیلو (رشوة) وەربگرێ.

مەسەلەی شازدەیەم: ماڵی خەڵك خواردن بەهۆی بەرتیلدانەوە، یەكێكە لەو شتانەی كە خوا قەدەغەی كردوە، وەك (عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو) خوا لێی ڕازی بێ گێڕویەتیەوە: {(لَعَنَ رَسولُ اللَّهِ ﷺ الرَّاشِيَ وَالْمُرْتَشِيَ) (رَوَاهُ التِّرمِذِيّ برقم: (١٣٣٧)، وقَالَ: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَقَالَ الألباني في (الإرواء) برقم: (٢٦٢١)، و رَوَاهُ أبو بكر في (زاد المسافر) وزاد: (وَالرائِشَ)، صَحِيح باللَّفظ الأول)، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ نەفرینی كردوە لە كەسێك كە بەرتیل دەداتو كەسێك كە بەرتیل وەردەگرێتو، كەسێك كە لەنێوانیاندا دێتو دەچێت دەڵاڵەو بەرتیلدەرو بەرتیلوەرگر پێكدێنێ، بۆ ئەوەی ماڵی مەزڵوومێك لەبەین بچێ، پێغەمبەر ﷺ نەفرەت (لعنة)ی لە هەرسێكیان كردوە.

مەسـەلەی حەڤدەیـەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَهِلَّةِ قُلْ هِىَ مَوَٰقِيتُ لِلنَّاسِ وَٱلْحَجِّ﴾، پرسـیارت لێدەکـەن دەربـارەی مانگـە تازەبووەوەکـان، چـونکە (هـلال) بە مانگی یەك شـەوەو دوو شەوە دەگوترێ، جا دیارە پرسیاریان کردوە کە بۆچی مانگ پێشێ وەك دەمی داس وایەو دوایی وردە وردە گـەورە دەبـێ، کەچـی خـوا ﷻ بـە جـۆرێکی دیکـە وەڵامیـان دەداتـەوە، کـە ئـەوە پێـی دەگوترێ: وەڵامێکی کاربەجێیانە، چونکە: ئەوان لەڕووی فەلەکییەوە پرسـیار دەکـەن، کە بۆچـی مانگ ئـاوا یەك شەوەیەو دوو شەوەیەو ... هتد، بەڵام خـوا ﷻ ئەوەیان بۆ ڕوون دەکاتەوە، کە حیکمەتی ئەوە کە مـانگ یـەك شـەوەو دوو شـەوەیەو سـێ شـەوەیە، تـا کۆتـایی، ئەوەیـە کـە ببێتـە مایـەی ژمـاردنو حیسابـکردنو دیاریکـردنی کاتو مەوعیدەکانی دینـداریی‌و دنیـاداریی.

مەسـەلەی هـەژدەیـەم: کە دەفەرموێ: ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَهِلَّةِ قُلْ هِىَ مَوَٰقِيتُ لِلنَّاسِ وَٱلْحَجِّ﴾، زانایـان دەڵێن: ئەم پرسیارو وەڵامە ئەوەی لێوەردەگیـرێ، کە ئـەوان پرسیارێکیان لە پێغەمبەر ﷺ کردوە، کە ئایا بۆچی مانگ ئاوایـەو ئاوایـە؟ کە وەڵامەکەی لەڕێی وەحییەوە نازانرێ، بەڵکو لەڕێی زانستی گەردووناسیی یـەوە، کە ئینسـان بە عەقڵو ئەزموونی خۆی دەتوانێ بەدەستی بێنێ، دەزانـرێ، بـەڵام پێغەمبـەر ﷺ زانیـاری وەحـی بـە ئێمـە ڕادەگەیـەنێ کـە تـەنیا خـوا دەیزانـێو لەڕێی عەقڵەوە نازانرێ، کەواتـە: ئێـوە پرسـیارێکتان کـردوەو داوای وەڵامێکـتان لـە پێغەمبـەر ﷺ کـردوە، کـە لەڕاسـتیدا لـە بـواری پـسپۆڕیی (إختـصاص)ی ئەودا نیە، ئێوە پرسـیاری شتێکی لێبکـەن کە لەڕێـی وەحییـەوە نەبێ نەیـزانن، بەڵام ئەوەی لەڕێی عەقـڵو زانستی خۆتانەوە دەتوانن بەدەسـتی بێنن، پرسـیار لە پێغەمبەر ﷺ مەکەنو بۆخۆتـان هەوڵـدەن وەڵامەکەی بەدەست بێنـن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سی و نۆیەمین

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئەم دەرسـەمان لە ئایەتی ژمارە (١٩٠ تاکو ١٩٥) لـە سـوورەتی (البقـرة) دەگرێتـە خـۆی، لـەم شـەش ئایـەتەدا خـوا ﷻ باسـی جـەنگو جیهـاد لـە پێنـاوی خۆیـدا دەکـات، وە فەرمان بە مـسوڵمانان دەکات کـە لـە پێناویـدا بجەنگـن، وە خۆیـان لـە بەزاندنی خەتی سوور بپـارێزن، واتـە: تووشـی ناشـەرعیىو هەڵـەو پەڵـە نەبـن، ئـەو شـەش ئایەتـە لـەوبارەوەو چـەند مەسـەلەیەکی دیکـەی پەیوەسـت بـەو بابەتـەوە، دەدوێن، وەك: جەنگ نەکردن لە مزگەوتی حەرامـدا مەگەر لەحاڵەتی شـەر پێفرۆشـراندا، جـەنگ کـردن بەمەبەسـتی نـەمانی ئـازارو ئەشـکەنجەدرانو دەسـتدرێژیی ئەهلـی کوفـر، بەرپەرچـدانەوەی دەسـتدرێژییو تۆڵەسـتاندنـەوە بۆ تێپـەڕاندن مـاڵو سامانی بەخشین لەڕێـی خـوادا...

﴿ وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمۡ وَلَا تَعۡتَدُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُعۡتَدِينَ ﴿١٩٠﴾ وَٱقۡتُلُوهُمۡ حَيۡثُ ثَقِفۡتُمُوهُمۡ وَأَخۡرِجُوهُم مِّنۡ حَيۡثُ أَخۡرَجُوكُمۡۚ وَٱلۡفِتۡنَةُ أَشَدُّ مِنَ ٱلۡقَتۡلِۚ وَلَا تُقَٰتِلُوهُمۡ عِندَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ حَتَّىٰ يُقَٰتِلُوكُمۡ فِيهِۖ فَإِن قَٰتَلُوكُمۡ فَٱقۡتُلُوهُمۡۗ كَذَٰلِكَ جَزَآءُ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿١٩١﴾ فَإِنِ ٱنتَهَوۡاْ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿١٩٢﴾ وَقَٰتِلُوهُمۡ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتۡنَةٞ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِۖ فَإِنِ ٱنتَهَوۡاْ فَلَا عُدۡوَٰنَ إِلَّا عَلَى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٩٣﴾ ٱلشَّهۡرُ ٱلۡحَرَامُ بِٱلشَّهۡرِ ٱلۡحَرَامِ وَٱلۡحُرُمَٰتُ قِصَاصٞۚ فَمَنِ ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡ فَٱعۡتَدُواْ عَلَيۡهِ بِمِثۡلِ مَا ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلۡمُتَّقِينَ ﴿١٩٤﴾ وَأَنفِقُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا تُلۡقُواْ بِأَيۡدِيكُمۡ إِلَى ٱلتَّهۡلُكَةِۛ وَأَحۡسِنُوٓاْۛ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ﴿١٩٥﴾ ﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەكان

((وە (ئەی بڕواداریـنە) ! لەڕێی خوادا بجەنگن لەگەڵ ئەوانەدا، كە جەنگتان لەگەڵ دەكەن، بەڵام دەستدرێژیی مەكەن، بێگومان خوا دەستدرێژكارانی خۆشناوێن ﴿١٩٠﴾ وە لە هەر كوێیەك بەر پەلتان كەوتن بیانكوژن، وە وەدەریان بنێن لەو شوێنەی كە ئێوەیان لێ وەدەرناوە، وە ئازارو ئەشكەنجەدان (ی بڕواداران لەلایەن كافرانەوە بۆ ڕێگریی لێ كردنیان لە ئیمان) لە كوشتن خراپترە، وە لەلای مزگەوتی حەڕام جەنگیان لەگەڵ مەكەن، هەتا لەوێدا لەگەڵتان دەجەنگن، جا ئەگەر لەوێ لەدژتان جەنگین بیانكوژن ئا ئەوەیە سزای بێبڕوایان ﴿١٩١﴾ ئنجا ئەگەر دەستیان هەڵگرت (لە جەنگو كوشتار) ئەوە بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەیی یە ﴿١٩٢﴾ وە لە دژیان بجەنگن هەتا ئازارو ڕێگرییان نامێنێ‌و، ملكەچیی تەنیا بۆ خوا دەبێ، جا ئەگەر وازیان هێنا، ئەوە جگە لە ستەمكاران دەستدرێژیی ناكرێتە سەر كەس ﴿١٩٣﴾ شكاندنی مانگی حەڕام بە شكاندنی مانگی حەڕامەو قەدەغەكراوەكانیش تۆڵەیان تێدایە، جا هەر كەس دەستدرێژیی كردە سەرتان، وەك دەستدرێژییەكەی خۆی دەستدرێژیی بكەنەوە سەر، وە پارێز لە خوا بكەن‌و بزانن كە خوا لەگەڵ پارێزكاران دایە ﴿١٩٤﴾ وە لە پێناوی خوادا (ماڵو سامانتان) ببەخشن‌و بە دەستی خۆتان خۆ مەفەوتێنن (بەهۆی ڕژدییەوە) وە چاكە بكەن، بێگومان خوا چاكەكارانی خۆش دەوێن ﴿١٩٥﴾)).

شیكردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(﴿وَقَٰتِلُواْ﴾): (المُقاتَلَةُ: المُحاربَةُ وَ تحَرِّي القَتل)، وشەی (مُقاتَلَةُ) واتە: جەنگ كردن‌و خەفتان بۆ ئەوەی بەرانبەرەكەت بكوژی.

(﴿سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾): (السَّبيلُ: كُلُّ ما يُتوَصَلُ بِهِ إلَى شَىءٍ كَانَ خَيْراً أَوْ شَراً)، وشەی (سَبِيلُ) واتە: هەر هۆكارێك كە لێیەوە دەگەی بە شتێك، جا ئەو شتە خێر

بێ یان شەڕ، (فِي سَبِيلِ الله) واتە: لە ڕێگای خوادا، لە پێناوی خوادا.

(وَلَا تَعۡتَدُوٓاْ): (الإعتداءُ: مُجاوَزَة الحَقِّ)، وشەی (إعتداءُ) واتە: لە هەق تێپەڕێنیو سنوور ببەزێنی.

(ثَقِفۡتُمُوهُمۡ): (الثَقِفُ: الحِذق في إدرَاكِ الشَيءِ، وفِعلُه وُهَوَ مُطلَقُ الإدرَاكِ)، وشەی (ثَقِف) واتە: شتێك بەوریاییو بە لێزانیی وەدەستبخەی، چونکە ئەسڵی وشەی (ثَقِف): بریتییە لە وردەکارییکردن لە دەست گەیاندنە شتێك.

(حَيۡثُ): (حَيْثُ: عِبَارةٌ عَن مَكَانٍ مُبْهَمٍ يُشْرَحُ بِالجُملَةِ الّتي بَعْدَهُ)، وشەی (حَيْثُ) بریتیە لە شوێنێکی نادیار کە ئەو ڕستەیەی لە دوای دێ شەرحی دەکات، وە وشەی (حَيْثُ) بۆ ناوی شوێنو حاڵو کات، بەکاردەهێنرێ.

(وَٱلۡفِتۡنَةُ): (أَصْلُ الفَتْنِ إدخَالُ الذَّهَبِ النَّارُ لِتَظْهَرَ جَوْدَتَهُ مِن رَدَائَتِهِ، والفِتَنَةُ بِمَعْنَى الإختبارِ وَ البَلاءِ وَ العَذَابِ لأَنَّهَا سَبَبُهُ)، وشەی: (فِتنة) ڕیشەکەی لە (فَتْن)ەوە هاتوە، (فَتْن)یش بریتیە لەوەی کە زێر بخرێتە نێو ئاگر، تاکو دەرکەوێ داخۆ چۆنە؟ زێڕی ساغە یاخود ناساغەو شتی دیکەی لەگەڵ خراوە، وە وشەی (فِتْنَة) بەمانای تاقیکردنەوە دێ، وە بەمانای بەلاو، بەمانای ئازارو ئەشکەنجەش دێ، چونکە بەهۆی ئەوەوە پەیدا دەبێت، واتە: ئەو ئازارو ئەشکەنجەیە بەهۆی ئەو تاقیکرانەوەوە پەیدادەبێ.

(جَزَآءُ): (الجَزاء: الغَنَاء والكِفاية: والجَزَاء: ما فيهِ الكِفَاية مِنَ المقابلَةِ، خَيَراً أَو شَراً) واتە: (جَزَاء) بریتیە لە شتێك کە بەرانبەر شتێك بێتو هاوکوف بێ بۆی، وە (جَزَاء): هەرشتێکە کە بەرانبەری شتێکی تێدابێ، جا ئەو بەرانبەرەی خێر بێ یان شەڕ بێ، واتە: وشەی: (جَزَاء) هەم بۆ پاداشتی خێرو هەم بۆ هی شەڕ بەکاردێت.

(عُدۡوَٰنَ): (وَهُوَ بِمَعنى مُجاوَزةِ الحَدِّ)، (عدوان) واتە: سنوور بەزێنیی، سنوور شکاندن.

(ٱلشَّهۡرُ ٱلۡحَرَامُ): واتــه: مــانگی قەدەغــە، (الحَـرَام: الـمَمْنوعُ مِنْـهُ قَـدَرَاً أَو شَرعَـاً أَو عَقلاً) واته: حەرام هەر شتێکە کە ئینسانی لێ قەدەغە کرابێ، بە قەدەر، یان بە شــەرع، یان بە عەقڵ، مانگــە حەرامەکـتانیش ئەو مانگـانەن کە جەنگیان تێدا قەدەغەکراوە، جا ئایا ئێستاش هــەر تیایانـدا قەدەغـەکراوە، یاخود ئـەو حوکمە بۆ کاتی خۆی بووە؟ ئەوە مشتومڕی لە نێوان زانایان لەسەرە، مانگـە حەرامەکـانیش بریتین لە: (رَجَب، ذوالقَعِدَة، ذوالحِجَة، مُحَـرّم).

(وَٱلۡحُرُمَٰتُ قِصَاصٌ): (حُرُمَـات) کــۆی (حُرْمَــة)یــە، (الحُــرْمَة: هِــيَ مَــالاَ يَحِــلُ انتِهاكُـهُ مِن ذِمَةٍ أَو حَقٍ أَو صُحبةٍ) واته: (حُرْمَة) هەرشـتێکە کە ڕەوا نـەبێ دەسـتدرێژیی بکرێتە سـەر، لە پـەیمانو هـەقو مـافو هاوەڵایـەتیی، وە مانـای: (وَالْحُــرُمَات قِـصَاص)، واتــە: حورمەتــەکان تۆڵــەیان تێدایــەو، هەرکەســێ حورمەتی کەسێکی شـکاند، ئەویش بۆی هەیـە کە تۆڵەی لێ بکاتەوە.

(ٱلتَّهۡلُكَةِ): (التَهـْلُكَة: مَايُـؤَدِّي إِلَـى الهَـلاَكِ وَهُـوَ الفَـنَاءُ أَو الفَـسادُ أَو الْمَـوْت)، (تَهْلُـكَة) واتـە: هەرشـتێك ببێتـە هــۆی فـەوتانی ئینـســان، (هَـلاَكِ)یـش یـان فەوتانە، یان تێکچوونە، یاخـود مردنــە.

هــۆی هاتنــەخــوارەی ئەم ئایەتەکــان

١) هـۆی هـاتنە خـوارەوەی ئـەو ئایەتـەی، کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمۡ... ﴾، {(عَـن ابـنِ عَبَّــاسٍ رضي الله عنه: نَزَلَـتْ هَـذِهِ الأيَـات فـي صُلحِ الحُدَيْبِيَة، وَذَلِـكَ أَنَّ رَسـولَ اللّهِ ﷺ لَمَّـا صُـدَّ عَن البَيـتِ هُوَ وَأَصـحابُهُ نحـر الـهَـديَ بالحُدَيْبِـيَة، ثُـمَّ صَـالحهُ الـمشـرِكُونَ عَـلَـى أَنْ يَرجِعَ عَامَهُ، ثُمَّ يَأتـي القَابل، عَلَى أَنْ يُخْلُوا لَـهُ مَكَّة ثَلاَثـةَ أَيـام، فَيَطُـوف بالبَيـتِ وَ يَفعَل مَا يَشَـآءَ، وَصَالَحَهُم رَسولُ اللّهِ ﷺ فَلَمَّا كَانَ العَام المُقبـل تَجَهَّز رَسول اللّه ﷺ هُوَ وَأَصـحَابُهُ لِعُمــرَةِ القَـضَـاءَ، وَخَافـوا أَنْ لاَ تفــي لَهُــم قُــريش بِــذَلِكَ، وَأَنْ

يَصُدُّوهُم عَنِ المَسْجِدِ الحَرَامِ ويُقَاتِلُوهُم، وَكَرِهَ أصحَابُهُ قِتالَهُم في الشهرِ الحَرَامِ في الحَرَمِ، فأنزَلَ اللهُ تَعالى: ﴿ وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمۡ ... ﴾، يَعني قُرَيشاً) (أسبَاب النزول للنيسابوري، ص (٣٧)}، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ دەڵێ: ئەم ئایەتانە لە ڕێککەوتنی حودەیبیەدا هاتنە خوار، {صوڵحی حودەیبیەش لەوەدا ڕوویدا کە پێغەمبەر ﷺ لە ساڵی شەشەمی کۆچیدا خۆیو هەزارو چوارسەد (١٤٠٠) کەس لە هاوەڵانی بەڕێزی چوون کە عومرە بکەن، بەڵام هاوبەش پەرستەکانی مەککە ڕێیان پێگرتن، وە سەرەنجام صوڵحێکی لێکەوتەوە، کە بە ڕێککەوتنی حودەیبیە ناوزەدکرا}، وە پێغەمبەر ﷺ خۆیو هاوەڵانی ئەو قوربانیانەی کە پێیان بوون، لەوێ سەریان بڕینو ئیحرامیان شکاند، ڕێککەوتنەکەش وابوو کە ئەم ساڵە (واتە: ساڵی شەشەم) بگەڕێنەوەو عومرە نەکەن، بەڵام ساڵی داهاتوو (واتە: ساڵی حەوتەمی کۆچی) پێغەمبەر ﷺ خۆیو هاوەڵانی بێن وە کافرەکانی مەککە، مەککەی بۆ چۆڵ بکەن بۆ ماوەی سێ ڕۆژان، طەواف بکەنو عومرەی خۆیان بکەن، جا ئەوە بوو پێغەمبەر ﷺ ساڵی ئایندە (واتە: ساڵی حەوتەم) خۆیو هاوەڵانی بەڕێزی چوون بۆ ئەوەی ئەو عومرەیە بگێڕنەوە بۆیەش ناوی لێندرا: (عُمرَة القَضَاء)، واتە عومرەی گێڕدراوە، جا مسوڵمانان مەترسییان هەبوو کە قوڕەیشییەکان ئەو بەڵێنەی خۆیان نەبەنە سەرو شەڕیان پێ بفرۆشنو بیانگێڕنەوە لە مزگەوتی حەرامو لەگەڵیان بجەنگن، ئەوانیش پێیان ناخۆشبوو لە مانگەکانی حەرامدا، وە لە حەرەمدا (واتە: حەرەمی مەککە) تووش جەنگ ببن، ئیدی خوای بەرز ئەم ئایەتانەی ناردنە خوار، {کە ئەگەر تووش بوون، ئەوە ئاوی لێ مەخۆنەوەو ئەو جەنگە سەپێنراوە بکەن}.

٢) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ڕستەیە، کە دەفەرموێ: ﴿ ٱلشَّهۡرُ ٱلۡحَرَامُ بِٱلشَّهۡرِ ٱلۡحَرَامِ ... ﴾، {(قَالَ قَتَادَةَ: أقبَلَ نَبِيُّ اللهِ ﷺ وأصحَابُهُ مُعتَمِرين في ذي القَعدَة حَتَّى إذَا كَانوا بالحُدَيْبيَة صدَّهُم الْمُشرِكُون، فَلَمَّا كَانَ العَام

المقبل دَخَلوا مَكَّةَ، فاعتَمروا في ذي القَعدَة، وَأقاموا بِهَا ثَلاثَ لَيالٍ، وَكَانَ الْمُشرِكُون قَد فَخَروا عَلَيهِ حِينَ ردوه يَوم الحُدَيْبِيَةَ، فأَقَصَّهُ اللهُ مِنْهُم، فأَنزَلَ: ﴿ٱلشَّهۡرُ ٱلۡحَرَامُ بِٱلشَّهۡرِ ٱلۡحَرَامِ ...﴾) (أسباب النزول للنيسابوري، ص: (٣٧)}، واتە: نەیسابووریی لە قەتادەوە خوا لێی ڕازی بێ دەگێڕێتەوە، کە گوتوویەتی: پێغەمبەر ﷺ خۆیو هاوەڵانی بەڕێزی لە مانگی (ذي القَعدة)دا چوون بەرەو مەککە کە عومرە بکەن، لە حودەیبیە هاوبەش پەرستەکان گێڕایاننەوە، ساڵی داهاتوو {بەپێی ڕێککەوتنی حودەیبیە} پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی چوونە مەککە عومرەیان کرد لە مانگی (ذي القَعدة)داو سێ شەوان لە مەککە مانەوە، جا بەهۆی ئەوەوە کە هاوبەش دانەرەکان عومرەیان لێ تێکدابوون، کاتێك کە لە ڕۆژی حودەیبیە گێڕایاننەوە خوا تۆڵەی لێستاندنەوە، وە بەو هۆیەوە ئەم ئایەتەی ناردە خوار: ﴿ٱلشَّهۡرُ ٱلۡحَرَامُ بِٱلشَّهۡرِ ٱلۡحَرَامِ ...﴾.

٣) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ڕستەیەی کە دەفەرموێ: ﴿وَأَنفِقُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا تُلۡقُواْ بِأَيۡدِيكُمۡ إِلَى ٱلتَّهۡلُكَةِ﴾.

أ- بوخاریی ئەم بەسەرهاتەی هێناوە {(عَنْ حُذَيفَةَ رضي الله عنه قَالَ: نَزَلَتْ في النَّفَقَةِ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٤٥١٦)}، واتە: حوزەیفەی یەممانیی خوا لێی ڕازی بێت دەڵێ: ئەم ڕستە قورئانییە دەربارەی ماڵ سەرفکردن هاتە خوار، (کە دوایی باسی دەکەین).

ب- هەروەها ئەو گێڕانەوەیەش هەیە لەوبارەوە {(عَنْ أَسْلَمَ أَبِي عِمْرَانَ التُّجِيبِيِّ قَالَ: كُنَّا بِمَدِينَةِ الرُّومِ فَأَخْرَجُوا إِلَيْنَا صَفًا عَظِيمًا مِنْ الرُّومِ فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ مِنْ الْمُسْلِمِينَ مِثْلُهُمْ، أَوْ أَكْثَرُ، وَعَلَى أَهْلِ مِصْرَ عُقْبَةُ بْنُ عَامِرٍ وَعَلَى الْجَمَاعَةِ فَضَالَةُ بْنُ عُبَيْدٍ، فَحَمَلَ رَجُلٌ مِنْ الْمُسْلِمِينَ عَلَى صَفِّ الرُّومِ حَتَّى دَخَلَ فِيهِمْ، ثُمَّ خَرَجَ إِلَيْنَا مقبلاً فَصَاحَ النَّاسُ وَقَالُوا: سُبْحَانَ اللَّهِ يُلْقِي بِيَدَيْهِ إِلَى التَّهْلُكَةِ، فَقَامَ أَبُو أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيُّ، فَقَالَ:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ تَتَأَوَّلُونَ هَذِهِ الْآيَةَ عَلَى غَيْرِ التَّأْوِيل، وَإِنَّمَا أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةَ فِينَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ لَمَّا أَعَزَّ اللَّهُ الْإِسْلَامَ وَكَثُرَ نَاصِرُوهُ، فَقَالَ بَعْضُنَا لِبَعْضٍ سرا دُونَ رَسول اللَّهِ ﷺ إِنَّ أَمْوَالَنَا قَدْ ضَاعَتْ، وَإِنَّ اللَّهَ قَدْ أَعَزَّ الْإِسْلَامَ وَكَثُرَ نَاصِرُوهُ فَلَوْ أَقَمْنَا فِي أَمْوَالِنَا فَأَصْلَحْنَا مَا ضَاعَ مِنْهَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى نَبِيِّهِ ﷺ يَرُدُّ عَلَيْنَا مَاقُلنا، فَقَالَ: ﴿ وَأَنفِقُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا تُلْقُوا۟ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ... ﴾ فَكَانَت التَهلُكَة الإقامَة الأموال وإصلاحُها وتَرَكُنَا الغَزو فَمَازالَ أبو أيُّوب شاخصَاً فى سَبيلِ الله حَتَّى دُفِنَ بأرضِ الرُوم) (رَوَاهُ التِّرمِذِيُّ برقم: (٢٩٧٢)، وقَالَ: حَديثٌ حَسَنٌ صَحيحٌ غريب، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٥١٢)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٤٧١١)، والصحيح المُسند مِن أسباب النزول لمقبل بن هادي الوادعي ص: (٣٤)، وَصَحَّحَهُ الألباني في (سُنن أبي داود)}، ئەم ڕستە قورئانیە کە زۆر کەس بە هەڵە لە غەیری شوێنی خۆیدا بەکاری دێنێت کە ئایەتەکە دەفەرموێ: ﴿ وَأَنفِقُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا تُلْقُوا۟ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ ۛ وَأَحْسِنُوٓا۟ ۛ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴾، لە ڕێی خودا ماڵی خۆتان خەرج بکەن وە بەدەستی خۆتان خۆتان مەفەوتێنن، وە چاکە بکەن خوا چاکەکارانی خۆشدەوێن.

ئەوە (أسلم أبو عمران التجُيبَّي) ئاوا دەگێڕێتەوە، دەڵێ: ئێمە لە شاری ڕۆم بووین {مەبەستیان پێی (قسطنطينية) بووە، کە (ئەستەنبۆڵ)ی ئێستایە، واتە: لەدەوری شاری ڕۆم بوونو ویستوویانە بیگرن} ڕۆمەکان ڕیزێکی گەورەیان، {واتە: سوپایەکی گەورەیان بۆ دەرنایین بۆمان هاتنە دەرێی شار} لە مسوڵمانانیش سوپایەکی بەقەد خۆیان یاخود زیاتر بۆیان چوونە دەرێ، کە ئەو بەشە سوپایەی لە میسرەوە هاتبوو عوقبەی کوڕی عامر سەرکردەی بوو، وە سەرکردەی هەموو سوپاکە (فَضالَة)ەی کوڕی (عُبيد) بوو خوا لێیان ڕازی بێ، دەڵێ: پیاوێك لە مسوڵمانان هێرشی کردە نێو سوپای ڕۆم

هەتاکو چووە نێویان‌و لە نێویاندا وونبوو (واتە: بەتەنیا چوو) خەڵکەکەش هاواریان کرد گوتیان: (سُبحانَ اللّه) بەدەستی خۆی خۆی فەوتاند، ئەبو ئەییوبی ئەنصاری {کە یەکێکە لە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ لەوێ بوو، لەوجەنگە بەشداربوو}، گوتی: ئەی خەڵکینە ! ئێوە ئەم ئایەتە بەم جۆرە تەفسیر دەکەن، بەڵام ماناکەی وانیە. {کە ئینسان لە ڕێگای خودا ئازایەتی بنوێنی‌و غیرەت بنوێنێ خۆی بخاتە ڕیزی دوژمنانەوە! ئەو ئایەتەی بەسەردا بچەسپێنی‌و بەدەستی خۆی خۆی فەوتاندبێ}، بەڵکو ئەم ئایەتە دەربارەی ئێمەی پشتیوان (الأنصار) هاتە خوار، {جا باسی دەکات چۆن ؟} کاتێ خوا ئیسلامی بەهێزکرد وە پشتیوانی ئیسلام زۆربوون‌و ئیسلام بڵاوبووەوە، ئێمە {واتە: وەك پشتیوانان، خەڵکی مەدینە} لە نێوان خۆماندا بێ ئەوەی پێغەمبەر ﷺ پێی بزانێ، بە پەنهانیی بەیەکترمان گوت: ماڵ‌و سامانەکەمان زۆری فەوتا {واتە: نەیان پەرژاوەتە سەر کشتوکاڵ‌و ئاژەڵداریی لەبەر جەنگ} ئێستاش ئیسلام بەهێزبووەو پشتیوانی ئیسلام زۆر بوون، ئەگەر دەست بکەینەوە کارو کەسابەت‌و ماڵ‌و سامانی خۆمان‌و ئەوەی فەوتاوە چاکی بکەینەوە {ڕەزو باغەکانمان}، ئێمە ئەو قسانەمان لەنێوانی خۆماندا کرد بە پەنهانیی، {بەڵام دیارە خوای بەرزو مەزن لە سەرووی حەوت ئاسمانەوە بیستوویەتی} خوا ئەم ئایەتەی نارده سەر پێغەمبەرەکەی خۆی ﷺ و بەرپەرچی قسەکەی ئێمەی دایەوە، فەرمووی: ﴿ وَأَنفِقُواْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا تُلْقُواْ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ ﴾، جا ئەبو ئەییوب دەڵێ: ئەو (تَهْلُكَة)یەی کە خوای بە بەزەیی ئێمەی لێ ئاگادار کردەوە کە خۆمانی نەخەینە نێو، بریتی بوو لەوەی خەریکی کۆکردنەوەی سامان‌و دارایی‌و چاککردنی ماڵ‌و سامانەکانمان بین، {کەواتە: خوای زاناو شارەزا دەفەرموێ: ماڵی خۆتان سەرف بکەن لە پێناوی خوادا بۆ بەڕێوەبردنی جەنگ‌و جیهاد، وە خۆتان مەفەوتێنن بەهۆی ئەوەوە کە ماڵەکەتان سەرف نەکەن، وە واز لە جەنگ‌و جیهاد بێنن، چونکە ئەگەر تۆ بەشداریی جیهاد نەکەی بە

مـالٚو بە نەفس، ئەوکـاتە دوژمـن بەسـەر وڵاتی مسـوڵمانانـدا زاڵ دەبـێ‌و، نـە خۆت دەبی‌و نە ماڵەکەت دەبێ‌و، خەڵکیش نابـێ‌و، هەموو لایەك دەفـەوتێ !}
جا دەڵـێ: ئەبو ئەییوبی ئەنصارِیی بەردەوام لـە رِێـی خـوادا جـەنگی دەکـرد {هـەتا وەسـیەتیشی کـردبوو هەرکـات شـەهید بـوو یاخـود وەفـاتی کـرد، لـە نزیکتـرین شوێن لەسـەر زەمینی رِۆمەوە بە خاکی بسپێرن} وە لەنێو خاکـی رِۆم دا بـەخاك سپــێردرا، ئێـستاش مەزارگـەی ئـەبو ئـەییوبی ئەنـصارِیی دەکەوێتە نێو شاری (ئەستەمبووڵ)ی ئێـستا، بـەڵام ئـەو کاتـە لـە بـن دیـواری شوورِایەکەی، واتە نزیکتـرین شـوێن لە دوژمنەوە، بە خاکیان سپاردوە.

ج- هـەروەها هـەر دەربـارەی هـۆی هاتنـە خـواری ئـەو ئایەتـەی، کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَأَنفِقُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا تُلۡقُواْ بِأَيۡدِيكُمۡ إِلَى ٱلتَّهۡلُكَةِ ﴾ ، ئـــەم دەقـــەش هـــاتوە: {(وَأَخـرَجَ أيضـاً بِسَـنَدٍ صَحِيح عَن النُّعمَانِ بن بَشـير ﷺ قَالَ: كَانَ الرَّجُلُ يُذنِبُ الذَّنبَ فَيقُولُ: لاَ يَغفِرُ اللهُ لِي فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: ﴿ وَلَا تُلۡقُواْ بِأَيۡدِيكُمۡ إِلَى ٱلتَّهۡلُكَةِ ﴾) (الصحيح المُسند مِن أسباب النزول، لمقبل بن هادي الوادعي، ص (٣٥)، ولَـهُ شَـاهد عَـنِ البَـرَاءَ ﷺ، أخرَجَـهُ الحَـاكم، والطَّبَرَانِـي فـي (الأوسط) برقم: (٥٦٧٢) وَقَـالَ: وَرِجَالـهُا رجَـالُ الصَحِيح} ، واتـە: نوعمانی کورِی بەشـیر (کـە یەکێکـە لـە هـاوەڵانی بـەرِێز خـوا لێیـان رِازی بـێ)، دەڵـێ: کـاتی خۆی کەسـێك کـە گونـاهێکی دەکـرد، دەیگـوت: خـوا هـەرگیز لـێم خـۆش نابــێ، خـوای بــەرزیش ئـەم ئایــەتەی نـاردە خـوارەوە، کــە بـەپێی ئـەم هـۆی هاتنـە خوارەوەیە، ماناکـەی ئاوای لـێ دێ: دەسـت لـەخۆتان بەرمـەدەن بـەهۆی گوناهانـەوەو، دەسـت لـە خۆتـان مەشـۆن، بڵـێن: تـازە خـوا لێمـان خۆشنابــێ، چونکە ئەوە خۆ فەوتاندنە، تۆ بە گوناهەکەت نەفەوتاوی، بـەڵام بـەوە کـە لـە بەزەیـی‌و بەخشندەیی رِەحمەتی خوا بێئومێد دەبی، بەوە دەفەوتێـی.

مانـــای گشـــتی ئایەتەکـــان

سووڕەتی (البقرة) وەك لە دەرسەکانی پێشوودا باسمان کردوە ژمارەیەکی زۆر لە یاساکانی ئیسلامی تێدان، چ ئەوانەی پەیوەندییان بە لایەنی کەسابەتو بازرگانییو ئابوورییەوە هەیە، چ بەلایەنی باری کەسێتیەوە، چ بە لایەنی عیبادەتەوە، ... هتد، وە لە نێو ئەو یاسایانەدا یاساکانی جەنگو جیهادیش هەن کە لەم ئایەتانەدان، وە هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان دەڵێن: یەکەمین ئایەتێك کە هاتۆتە خوار دەربارەی جەنگو جیهاد ئەم ئایەتەیە، خوا ﷻ ڕوو لە ئیمانداران دەکات، دیارە کاتی خۆی ڕووی لە ئیماندارانێك کردوە کە لە خزمەت پێغەمبەردا بوون ﷺو لە مەدینەدا نیشتەجێ بوون، بەڵام دیارە دواندنەکانی قورئان پەردەی کاتو شوێن دەدڕنو، ئێستا ئیمانداران لە هەرشوێنێك بن بە هەموو ئایەتەکان قورئان دوێنراونو، هەموو ئەو ئەرکانەی کە خوای پەروەردگار خستوونیە سەرشانی مسوڵمانانی یەکەم، دەکەونە سەرشانی هەموویان، بەمەرجێك هەمان هەلومەرج کە بۆ ئەوان ڕەخساوە، بۆ جێبەجێکردنی ئەو حوکمە شەرعییە، بۆ ئەوانی دیکەش بڕەخسێ، جا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمۡ وَلَا تَعۡتَدُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُعۡتَدِينَ ﴾، وە لە پێناوی خودا بجەنگن لە دژی ئەوانەی کە لە دژتان دەجەنگن (جەنگتان لەگەڵ دەکەن) بەڵام دەستدرێژیی مەکەن، بێگومان خوا دەستدرێژکەرانی خۆشناوێن، دیارە (و)ی پێش ڕستەی: ﴿ وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، وەك لەدوای ئەوەش دەفەرموێ: ﴿ وَأَتِمُّواْ ٱلۡحَجَّ وَٱلۡعُمۡرَةَ لِلَّهِ ﴾، واتە: وێڕای ئەو ئەرکانەی کە ڕابردن، ئەرکێکی دیکەشتان لەسەر شانە ئەی بڕوادارینە ! ئەویش ئەوەیە: وە لەڕێی خوداو لە پێناوی خودا بجەنگن لە بەرانبەر ئەوانەی کە جەنگتان لە دژ دەکەن بجەنگن، بەڵام ﴿ وَلَا تَعۡتَدُوٓاْ ﴾ سنوور شکێنیی مەکەن ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُعۡتَدِينَ ﴾،

بێگومان خوا سنوور شکێنانو دەستدرێژکارانی خۆش ناوێن، ﴿ وَٱقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُم مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ ﴾، وە ئەوانەی کە لەگەڵتان دەجەنگن (کافرەکان)، لە هەر شوێنێك بەرپەلتان دەکەون بیانکوژن، وە وەك چۆن ئەوان ئێوەیان لەماڵو حاڵ وەدەرنا ئێوەش {ئەگەر پێویستی کردو دەسەڵاتتان بەسەریان هەبوو بۆتان هەیە کە تۆڵە لەوان بکەنەوەو} لە ماڵ وحاڵو نیشتیمان وەدەریان بنێن ﴿ وَٱلْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ ٱلْقَتْلِ ﴾، وە ئازاردانی مسوڵمانان لەلایەن کافرانەوە لە کوشتنیان توندترە، واتە: مسوڵمان ئەشکەنجە بدرێ بۆ ئەوەی کافر بێتەوە، خراپترە لەوەی کە بکوژرێو، لە دین هەڵگەڕانەوەی مسوڵمانان بەهۆی ئازارو ئەشکەنجەدانیانەوە، لە کوشتنیان خراپترە ﴿ وَلَا تُقَٰتِلُوهُمْ عِندَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقَٰتِلُوكُمْ فِيهِ ﴾، بەڵام لەلای مزگەوتی حەڕام لەگەڵیان مەجەنگن، مەگەر ئەوان دەستپێشخەریی بکەنو لەگەڵتان بجەنگن ﴿ فَإِن قَٰتَلُوكُمْ فَٱقْتُلُوهُمْ كَذَٰلِكَ جَزَآءُ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴾، جا ئەگەر لەگەڵتان جەنگان، ئێوەش بیانکوژن، ئا ئەوەش سزای کافرانە، واتە: دەستپێشخەریی مەکەن بۆ شکاندنی حورمەتی مزگەوتی حەڕام، یاخود مانگی حەڕام، بەڵام ئەگەر بەرانبەرەکانتان دەستپێشخەرییان کرد ئەوە ناکرێ بڵێی: مانگی حەڕامە، یان سەرزەمینی حەڕەمە، من شەڕ ناکەم! بەڵکو دەبێ وەڵامی دوژمنان بدەیتەوە، ﴿ فَإِنِ ٱنتَهَوْا۟ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، جا ئەگەر دەستیان هەڵگرت، بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەیی یە، واتە: ئەگەر دەستیان هەڵگرت لە کوفر، خوا لێیان دەبوورێو لەگەڵیان بەبەزەیی یە، وە ئەگەر دەستیان هەڵگرت لە زوڵمو ستەم، ئێوەش وەك ئەهلی ئیمان دەتوانن چاوپۆشیان لێبکەنو لەگەڵیان بە بەزەیی بن، ﴿ وَقَٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِ ﴾، وە لەگەڵیان بجەنگن تاوەکو (فِتنة) نامێنێ، واتە: تاکو ئەهلی کوفر توانایان نامێنێ، مسوڵمانان ئازار بدەنو لە ئیسلام هەڵیانبگێڕنەوە، وە ملکەچیی تەنیا بۆ خوا دەبێ، واتە: تا وای

لێ دێ هیچ کەس دەسەلاَتی ئەوەی نابێ خەڵکی بەزۆر کافر بکات، یاخود بە زۆر مسوڵمان بکاتو، دەسەلاَت تەنیا بۆ خوا دەبێ، خواش ﷻ ئازادیی تەواوی بە بەندەکانی داوە، کە ئیمان بێنن، یان ئیمان نەهێنن، ﴿فَإِنِ ٱنتَهَوْاْ فَلَا عُدْوَٰنَ إِلَّا عَلَى ٱلظَّٰلِمِينَ﴾، جا ئەگەر دەستیان هەلگرت، ئەوە تەنیا ستەمکاران دەستدرێژییان دەکرێتە سەر، واتە: مەگەر ستەمتان لێ بکەن، ئەگەرنا بۆتان نیە ئێوە ستەمیان لێ بکەن، دیارە ئێمە دوایی لە چەند مەسەلەیەکی گرنگدا زیاتر ئەم مەسەلانە دەتوێژینەوە، پاشان دەفەرموێ: ﴿ٱلشَّهْرُ ٱلْحَرَامُ بِٱلشَّهْرِ ٱلْحَرَامِ وَٱلْحُرُمَٰتُ قِصَاصٌ﴾، مانگی حەڕام ئەگەر حورمەتی بشکێندرێ لەلایەن کافرانەوە، ئێوەش بۆتان هەیە لە بەرانبەردا حورمەتی مانگی حەڕام بشکێنن، وەك تۆڵەسەندنەوە، وە حورمەتەکان (واتە: ئەو شتانەی کە دەبێ ڕێزیان لێبگیرێ) تۆڵەیان تێدا هەیە ﴿فَمَنِ ٱعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَٱعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا ٱعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ﴾، جا هەرکەسێك دەستدرێژیی کردە سەرتان، ئێوەش وەك دەستدرێژییەکەی خۆی دەستدرێژیی بکەنەوە سەر، بەلاَم ﴿وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُتَّقِينَ﴾، پارێز لە خوا بکەن، وە بزانن خوا لەگەڵ پارێزکاراندایە، واتە: پارێزکاربنو لەخواترس بن سنوور مەشکێنن، لە کاتێکدا دەتانەوێ بەرپەرچی دەستدرێژیی کافرەکان بدەنەوە، لە کۆتاییدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَأَنفِقُواْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، جەنگو جیهاد بە چی دەکرێ؟ دیارە پێش ئەوەی بە نەفس بکرێ، بە ماڵ دەکرێ، وە لەڕاستیدا کاتێ مسوڵمانان نەتوانن ماڵو سامانی خۆیان ببەخشن، جەنگو جیهادیان بۆ ناکرێ، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: لە ڕێی خوادا ماڵی خۆتان ببەخشن ﴿وَلَا تُلْقُواْ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ﴾، وە بەدەستی خۆتان خۆمەفەوتێنن، بەهۆی ماڵ نەبەخشینەوەو، بەهۆی جەنگو جیهاد نەکردنەوەو سەرەنجام ملکەچکردن بۆ دوژمنان، چونکە زۆر کەس وا دەزانێ سەلامەتیی لە شەڕنەکردنو جەنگ نەکردن دایە، بەلاَم بە پێچەوانەوە کەسێك ئامادە نەبێ بەرگریی لە دینو ژینی خۆی بکات، لە حورمەتەکانی خۆی

بکات، ئەوە مسۆگەر دەفەوتێ بەهۆی ملکەچیی و ژێردەستەیی یەوە، وە میللەتان زیاتر بەهۆی بەرگریی نەکردنەوە زەبوون دەبن، نەك بەهۆی بەرگرییکردنەوە بەرهەڵستیی کردنەوە ﴿ وَأَحۡسِنُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ﴾، وە چاکەکاربن، بێگومان خوا چاکەکارانی خۆشدەوێن، یانی: چاکەکاربن لە جەنگ کردنتاندا، وە چاکەکاربن لەگەڵ بەندەکانی خوادا، وە چاکەکاربن لە بەخشینی ماڵو سامانتان لە پێناوی بەرزکردنەوەی ئاڵای دینی خوای پەروەردگارو، لەپێناوی بەرگرییکردن لە دینو ژینی خۆتاندا.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

<u>**مەسەلەی یەکەم:**</u> **توێژەرەوانی قورئان لەوبارەوە، کە ئایا یەکەمین ئایەتێك کە هاتۆتە خوارو فەرمانی کردوە ئیمانداران لە پێناوی خودا بجەنگن، کامەیە؟ مشتومڕیان هەیە، هەندێکیان وەك (إبن کثیر) لە (أبی جعفر الرازی) ئەویش لە (الرّبیع بن أنس) ئەویش لە (أبي العَالیة)یەوە هێناویەتی[١]، دەڵێ: ئەم ئایەتەیە: ﴿ وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمۡ ﴾، لە ڕێی خودا بجەنگن لە دژی ئەو کەسانەی کە لەگەڵتان دەجەنگن، بەڵام (القُرطُبي)[٢] لە ئەبو بەکری صیددیقەوە خوا لێی ڕازی بێ هێناویەتی، کە یەکەمین ئایەت کە فەرمانی کردوە، یاخود مۆڵەتی داوە بە ئیمانداران جەنگ بکەن، ئەم ئایەتەی سووڕەتی (الحج)ە، کە دەفەرموێ: ﴿ أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَٰتَلُونَ بِأَنَّهُمۡ ظُلِمُواْۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ نَصۡرِهِمۡ لَقَدِيرٌ ٣٩ ﴾، واتە: مۆڵەت درا بۆ ئەوانەی کە جەنگیان لەگەڵ دەکرێ {شەڕیان پێ دەفرۆشرێ} و ستەمیان لێکراوە، کە بەرگریی لەخۆیان بکەنو جەنگ بکەن، بەهەرحاڵ ئەگەر یەکەمین ئایەتی دابەزێنراو لەوبارەوە ئەوەی**

١) بڕوانە: (المصباح المنیر...)، ص: (١٣٨) .

٢) (الجامع لأحکام القرآن)، ج: (٢)، ص: (٣١٢) .

سووڕەتی (الحج) بێ، ئەوە دەگەیەنێ کە یەکەم جار جەنگ لەسەر مسوڵمانان فەرز نەکراوە، بەڵکو تەنها مۆڵەتیان پێدراوە، بەڵام ئەگەر ئەم ئایەتەی سووڕەتی (البقرة)بێ، ئەوە مانای وایە هەر یەکەمجار خوای کاربەجێ جەنگی فەرز کردوە.

مەسەلەی دووەم: لە ئیسلامدا یەك جۆرە جەنگمان هەیە، ئەویش بریتیە لە: جەنگ لە پێناوی خوادا (الجِهَادُ في سَبِيلِ الله، القِتالُ في سَبيلَ اللّهَ)، واتە: لە ئیسلامدا دروست نیە بۆ ئەوە جەنگ بکرێ کە ماڵو سەروەتو سامان وەسەریەك بنرێ، هەروەك کاتی خۆی بووەو ئێستاش هەیە، زلهێزەکان کە وڵاتێکی دیکە داگیردەکەن، بۆ ئەوەیە نەوتەکەی بخەنە ژێر دەستی خۆیانو سامانی ژێرزەویو سەرزەوی بخەنە ژێر دەستی خۆیان، وە لە ئیسلامدا ڕەوانیە کە خەڵك زەلیل بکرێ، وەك ئێستا زلهێزان دەیکەن، وڵاتێك داگیردەکەن بۆ ئەوەی خەڵکەکەی بکەنە ژێر دەستی خۆیان، وە جەنگ نابێ لە پێناوی شکۆو مەجدی شەخصیی دابێ، یاخود لە پێناوی شکۆی نەتەوەیی یاخود طائیفەیی دابێ، تاکە جەنگێکی ڕەوا لە ئیسلامدا ئەوەیە کە بۆ بەرزکردنەوەی ناوی خوابێو بەپێی شەریعەتی خوابێ، کە دیارە ئەوەش وردەکاریی‌و تەفصیلاتی زۆری هەیە، مەبەست ئەوەیە کە تەنها جەنگێك لە ئیسلامدا ڕەوابێ، جەنگێکە کە مۆری شەرعیی پێوە بێت، ئەگەرنا هەرکەسێك ڕاستبۆوە بۆی نیە لەخۆڕا بەناوی ئیسلامەوە جۆرە جەنگێك بەرپا بکاتو بڵێ: ئەوە لە پێناوی خوادایە، لەوبارەوە ئەو فەرمایشتە هەیە:

{(عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيّ ﷺ قَالَ: سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنِ الرَّجُلِ يَقاتِلُ شَجَاعَةً، وَيقَاتِلُ حَمِّيةً، وَيُقاتِلُ رياءً، أيُّ ذَلِكَ فِي سَبِيلِ اللهِ؟ فَقَالَ: رَسولَ الله ﷺ: (مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللّهِ هِيَ العُليا فَهُوَ فِي سَبيلِ الله) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ برقم: (٢٨١٠)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٤٨٩٧)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٥١٧)}، واتە: ئەبو مووسای ئەشعەریی خوا لێی ڕازی بێ دەگێڕێتەوە، کە پرسیار لە پێغەمبەر ﷺ کرا: دەربارەی پیاوێك کە جەنگ دەکات تاکو بڵێن ئازایە، یەکێکی

دی جەنگ دەکات، وەك دەمارگیـریی {قـەومیی، یـان طـائیفی، یـان حیزبیی} یەکێکی دیکەش جەنگ دەکات تاکو باسی بکرێتو بۆ ڕیابازیی، کامیان لە ڕێی خوادایە؟ پێغەمبەر ﷺ فـەرمووی: هەرکەسێك بجەنگێ بـۆ ئـەوەی نـاوی خـوا بەرزبێ، تەنها ئەوە لەڕێی خوادایەو {ئەویدیکە هیچی لە پێناوی خوادا نیە}.

مەسەلەی سێیەم: ئەم ڕستە قورئانییەی، کە دەفەرموێ: ﴿ وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمۡ ﴾، بەلگەیە لەسەر ئەوە کە جەنگکردن لە ئیسلامدا ڕەوانیە لە دژی هیچ کافرێك کە ئیعلانی جەنگی لە دژی تۆ نەکردوە، یان شەڕی پێ نەفرۆشتووی و یاخەی پێ نەگرتووی، یان ڕێی لێ نەگرتووی، ئەوە مەسەلەیەکی گرنگە کە کافری لاشەڕ، یان بێلایەن، یاخود کەسێك نیشانەیەکی لێ دەرنەکەوتوە کە دوژمن بێ، ئەوە دروست نیە جەنگی لەگەڵدا بکرێ، چونکە خوای دادگەر دەفەرموێ: ﴿ وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمۡ ﴾، وە لەڕێی خوادا بجەنگن لە دژی ئەوانەی کە شەڕتان لەگەڵ دەکەن، ئەدی کەسێك لاشەڕبێ؟ دیارە دروست نیە، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَعۡتَدُوٓاْ ﴾، وە دەستدرێژیی مەکەن، دەستدرێژییش ئەوەیە کەسێك شەڕت لەگەڵ نەکات، شەڕی پێ بفرۆشی، وەك لە سوورەتی (النساء)دا خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا ضَرَبۡتُمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَتَبَيَّنُواْ وَلَا تَقُولُواْ لِمَنۡ أَلۡقَىٰٓ إِلَيۡكُمُ ٱلسَّلَٰمَ لَسۡتَ مُؤۡمِنٗا ﴿٩٤﴾ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! هەرکات ڕۆیشتن (بۆ بانگەواز، یاخود بۆ جەنگو جیهاد، هەردووکی دەگرێتەوە) لەڕێی خوادا، وردببنەوە، وە کەسێك سلاوی لێکردن، مەڵێن: تۆ بڕوادار نی، واتە: لەخۆڕا بیانوو بە خەڵك مەگرنو تەماعو لە ماڵو سامانی مەکەن.

دیارە هەندێك لە زانایان دەڵێن: نەخێر هەرکەسێك کافر بوو دروستە بیکوژیو شەڕی لەگەڵدا بکەی، واتە: کاتێك کە ئەهلی کوفر شەڕ دەکەن لەگەڵ مسوڵماناندا تۆش هەرکات بە یەکێکیان گەیشتی، با شەڕیشت لەگەڵ نەکاتو

لاشـەڕیش بـێ، مـادام كـافره، هـەر دروسـتـە شـەڕی لەگەڵـدا بكـەی، وە ئـەم ئایەتەی سوورەتی (التوبة)ش بە بەلگە دێننەوە، كە دەفەرموێ: ﴿ وَقَٰتِلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً كَمَا يُقَٰتِلُونَكُمْ كَآفَّةً ﴿٣٦﴾ ﴾، بـەلاّم ئـەم ڕسـتـە قورئانییـە ئـەوە ناگەیـەنێ، وەك (إبـن كـثير) دەڵـێ[1]: ﴿ وَقَٰتِلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً ﴾ {أي: جَمـيعكم}، واتـە: تێكڕاتـان لەگـەڵ موشریكەكاندا بجەنگن، كەواتە: مەبەستی ئایەتەكە ئەوەنیە كە لەگەڵ هەموو هاوبەش پەیداكەراندا بجەنگن، وەك چۆن هەموویان لەگەڵتان دەجەنگن، نـەء بەڵكو ئایەتەكە دەفەرموێ: هەمووتان لەگەڵ هاوبەش پەرستەكاندا بجەنگن، وەك چۆن ئەوان هەموویان لەگەڵتان دەجەنگن، واتە: مسوڵمانینە ! هیچتان دوامەكـەون لـە جـەنگـو جیهاد دژی كافرەكـان، بـە هـەمووتانو بـە تێكڕایـی لەگەڵیانـدا جـەنگ بكـەن، وەك چۆن ئـەوان بـە تێكڕایـی لەگـەڵتان دەجـەنگن، ئەگەرنا ئێمە چەندان بەڵگـەمان هەیـە لەسـەر ئـەوە، كـە كەسێك بـا كـافریش بـێ، عـەینی كوفرەكـەی پاسـاو نیـە بـۆ ئـەوەی كـە تـۆ شـەڕی لەگەڵ بكـەیو، عەینـی كوفرەكـەی خوێنی ئەو بۆ تۆ حـەلاڵ ناكـاتو دەتوانین چـەندان بەڵگـە بێنینـەوە لەوبـارەوە :

١- بـە دەقی قورئـان خـاوەن كتێبـەكان سـەرانەیان لـێ وەردەگیـرێ، واتـە: ئـەو خاوەن كتێبانەی كە شەڕ لەگەڵ مسوڵماناندا دەكەن، كاتێك كە تێكدەشكێن، مادام ئامادە بن شەڕ ڕابگرن، سـەرانەیان لێوەردەگیـرێ، وەك خـوا ﷻ لـە سوورەتی (التوبة)دا دەفەرموێ: ﴿ قَٰتِلُوا۟ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَلَا بِٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ ٱلْحَقِّ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ حَتَّىٰ يُعْطُوا۟ ٱلْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَٰغِرُونَ ﴿٢٩﴾ ﴾، واتـە: لەگـەڵ ئەوانەدا بجەنگن كە كـتێبیـان پێدراوە، كەچی بڕوا بـە خـواو بـە ڕۆژی دوایـی

---

١) (المصباح المنير في تهذيب تفسير إبن كثير)، ص: (٥٦٧) .

ناهێننو، ئەوەی خواو پێغەمبەرەکەی قەدەغەیان کردوە، قەدەغەی ناکەنو، مل بۆ ئایینی هەق نادەن، هەتا سەرانە دەدەنو، ملکەچ دەبن، (واتە: ملکەچ دەبن بۆ دەسەڵاتی ئیسلامیی و واز لە شەڕ پێفرۆشتن دێنن)، کەواتە: ئیسلام لێ دەگەڕێ خاوەن کتێبەکان لەسەر دینی خۆیان بمێننەوەو هەر کافریش بن، بە مەرجێك دژی دەوڵەتی ئیسلامیی نەبن.

٢- پاشان لە سوورەتی (النساء)دا ئایەتێکی روونو راشکاومان هەیە، کە خوای پەروەردگار لە مسوڵمانان قەدەغە دەکات کە شەڕ لەگەڵ ئەو کافرانەدا بکەن کە بێ لایەنن، وەك فەرموویەتی: ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ قَوۡمِۭ بَيۡنَكُمۡ وَبَيۡنَهُم مِّيثَٰقٌ أَوۡ جَآءُوكُمۡ حَصِرَتۡ صُدُورُهُمۡ أَن يُقَٰتِلُوكُمۡ أَوۡ يُقَٰتِلُواْ قَوۡمَهُمۡۚ وَلَوۡ شَآءَ ٱللَّهُ لَسَلَّطَهُمۡ عَلَيۡكُمۡ فَلَقَٰتَلُوكُمۡۚ فَإِنِ ٱعۡتَزَلُوكُمۡ فَلَمۡ يُقَٰتِلُوكُمۡ وَأَلۡقَوۡاْ إِلَيۡكُمُ ٱلسَّلَمَ فَمَا جَعَلَ ٱللَّهُ لَكُمۡ عَلَيۡهِمۡ سَبِيلٗا ﴿٩٠﴾﴾النساء، ئایەتەکانی پێش ئەم ئایەتە دەفەرموون: شەڕ لەگەڵ ئەو کافرانەدا بکەن کە لە دژتان دەجەنگن دوایی دەفەرموێ: ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ قَوۡمِۭ بَيۡنَكُمۡ وَبَيۡنَهُم مِّيثَٰقٌ﴾، جگە لەوانەی کە پەیوەندییان هەیە لەگەڵ کۆمەڵێك لە کافرەکاندا کە ئەو کۆمەڵە کافرە لەگەڵ ئێوەدا هاوپەیمانن (واتە: نەك دروست نیە لەگەڵ هاوپەیمانەکاندا کە کافرن بجەنگی، بەڵکو لەگەڵ ئەوانەی کە پەیوەندی بەوانیشەوە هەیە دروست نیە تۆ دەستپێشخەری شەڕو جەنگ بی) یاخود کەسانێك دێن بۆلاتان، سەغڵەتن لەوەی کە شەڕ لەگەڵ ئێوەدا بکەن، یاخود شەڕ لەگەڵ قەومەکەی خۆیاندا بکەن، (واتە: ئەوانەی کە بێ لایەنن، ئێوە بۆتان نیە شەڕیان لەگەڵ بکەن) وە ئەگەر خوا ویستبای ئەوانی بەسەر ئێوەدا زاڵ دەکردو لەگەڵتاندا دەجەنگان، جا ئەگەر کەناریان گرتو جەنگیان لەگەڵ نەکردنو دەستی خۆیان لە ئێوە پاراستو ئاشتییان لەگەڵتان کرد، ئەوە خوا هیچ رێگایەکی بە ئێوە نەداوە کە لەگەڵیاندا بجەنگن.

٣- بەڵگەیەکی دیکە لەسەر ئەوەی کە کافرەکان لەسەر کوفر ناکوژرێن، بەڵکو لەسەر ئەوە دەکوژرێن کە دەستدرێژیی بکەنە سەر مسوڵمانانو شەڕ لەگەڵ مسوڵماناندا بکەن، ئەوەیە کە بەدەقی فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ نابێت ئافرەتو منداڵ پیرو نەخۆشو کرێکارو جوتیارو ڕاهیبو بکوژرێن، وەك لە چەند حەدیسێکدا هاتوە، کە دوایی باسیان دەکەین.

مەسەلەی چوارەم: هۆکاری جەنگکردن لەگەڵ کافراندا، وەك زۆربەی هەرە زۆری زانایانو شەرعزانان دەڵێن: بریتی نیە لە کوفرەکەیان، بەڵکو بریتیە لە دەستدرێژییەکەیان، واتە: بۆیە جەنگ لەگەڵ کافراندا دەکرێ کە دەستدرێژیی دەکەنە سەر مسوڵمانانو شەڕیان لە دژ دەکەن، نەك لەبەر ئەوەی کە کافرن، چونکە ئەگەر لەبەر کوفرەکەیان بووایە دەبوو جوولەکەو نەصرانیيو سەرجەم کافرانی دیکەی هاووڵاتیی ئیسلام پێی گوتبان: ئەگەر مسوڵمان نەبن هەر دەتانکوژینو سەرانەتان لێوەرناگیرێ، وە دەبوو ژنو منداڵیش هەر بکوژرێن، چونکە ژنو منداڵەکەش هەر هی ئەوانن، وە دەبوو پیرو نەخۆشو ڕاهیبو کرێکارو جووتیاریش هەر بکوژرێن، کە دەقی حەدیسی پێغەمبەری ﷺ لەسەرە ئەوانە هیچ کامیان ناکوژرێن، ئنجا لەڕاستیدا کاتێك خەڵکی کافر سەرپشك دەکرێ لە نێوانی کوژرانو ئیمان هێناندا، ئەوە دژی ئایەتی خوایە، چونکە خوای دادگەر دەفەرموێ: ﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِ ...﴿٢٥٦﴾ ﴾ البقرة، تۆبزیی کردنو ناچارکردنی خەڵك لە دیندا نیە، وە پاشانیش کەسێك کە بە تۆبزییو لە ترسان بێتە نێو ئیسلامەوە، ئەوە نابێتە مسوڵمان، بەڵکو دەبێتە مونافیق کە لە کافر خراپترە.

مەسەلەی پێنجەم: ئەم ڕستەیەی، کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَعۡتَدُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُعۡتَدِينَ ﴾، وە دەستدرێژیی مەکەن خوا دەستدرێژکەرانی خۆشناوێن، هەم ئەوە دەگەیەنێ کە کافری لاشەڕو بێلایەن دروست نیە جەنگیان لەگەڵ بکرێ، وە هەم ئەوەش دەگەیەنێ کە مسوڵمانان لە گەرمەی جەنگو جیهادیشدابن، دەبێ ئاگایان لێ بێ سنوورەکانی شەرع نەبەزێنن،

وە ئەدەبەکانی شەرع پێشێل نەکەن ئەمەش چەند فەرموودەیەك بۆ ئیسپاتی ئەوەی باسمان کرد:

فەرموودەی یەکەم: {(أخرَجَ ابن جَرير و ابن الـمُنذِر وابن أَبي حَاتم عَن ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْا في قوله تعالى: ﴿وَلَا تَعْتَدُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْمُعْتَدِينَ﴾، يَقُولُ: وَلاتَقتُلُوا النِسَاءَ والصِّبيَانَ والشَيخ الكَبير ولا مَن ألقى السَلاَمَ وَ مَن كَفَّ يَدَهُ، فَإِنْ فَعَلْتمُ فَقَد اعتَدَيتُمْ)}، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ، لە تەفسیری ئەم ڕستە قورئانییەدا، کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَعْتَدُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْمُعْتَدِينَ﴾، دەڵێ، واتە: ئافرەتانو منداڵانو پیاوی بە تەمەن مەکوژن، وە کەسێك کە شەڕتان لەگەڵ ناکاتو ئەوەی کە دەستتان لێ دەپارێزێ مەکوژن، ئەگەر ئەوانە بکوژن، ئەوە دەستدرێژییتان کردووەو پێچەوانەی فەرمانی خوا جووڵاونەتەوە.

فەرموودەی دووەم: {(عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بن عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْا، أَنَّ امْرَأَةً وُجِدَتْ فِي بَعْضِ مَغَازِي رَسولِ اللَّهِ ﷺ مَقْتُولَةً، فَأَنْكَرَ رَسولُ اللَّهِ ﷺ قَتْلَ النِّسَاءِ وَالصِّبْيَانِ) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، والبُخَارِيُّ برقم: (٣٠١٤)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٤٥٢٢))}، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عومەر خوا لە خۆیو بابی ڕازیبێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە هەندێك لە جەنگەکانیدا ئافرەتێکی کوژراوی بینی پێی ناخۆشبوو، وە پێغەمبەری خوا ﷺ قەدەغەی کرد کە ئافرەتو منداڵان بکوژن.

فەرموودەی سێیەم: {(اغْزُوا بِاسْمِ اللَّهِ، فِي سَبِيلِ اللَّهِ، قَاتِلُوا مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ، اغْزُوا، وَلاَ تَغُلُّوا، وَلاَ تَغْدِرُوا، وَلاَ تَمْثُلُوا، وَلاَ تَقْتُلُوا وَلِيدًا، وَلاَ أَصْحَابَ الصَّوَامِعِ) (رَوَاهُ مُسْلِمٌ برقم: (٤٤٩٧)، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ رضي الله عنه)}، واتە: بەناوی خواو لەڕێی خوادا بجەنگن، دژی ئەو کەسانە بجەنگن کە کوفر بەخوا دەکەن (وە دژایەتییشتان دەکەن، وەك لە ئایەتو فەرموودەکانی

دیکەدا ئەوە ڕوون کراوتەوە) وە دزیـی لە غەنیمەت مەکەن‌و، پەیمانـشکێنیی مەکەن، وە جەنـازەی مردووەکان مەشـێوێنن (بەوەی کە گوێی ببـڕی‌و لـووتی ببـڕی، وەك کاتی خۆی عادەت بـووە)، وە منـداڵ مـەکوژن، وە ئەوانـەی کـە لـە صەومیعەکـاندان {واتــە: لـە شـوێنی پەرسـتگای خۆیانـدان‌و خواپەرسـتیی دەکەن} مەکـوژن.

چــوارەم: ئنجا لە وەسیەتی ئـەبو بـەکر یەکـەم جێنـشینی پێغەمبـەر ﷺ دا خـوا لێـی ڕازی بــێ هـاتوە، کـە سـوپایەکانی بـەڕێ دەکــردن، بـەمجۆرە وەصـیەتی دەکــردن:

{(وإنّي مُوصيك بعشر: لا تَقْتُلَنَّ امرأةً، ولا صَبيّاً، ولا كبيراً هَرماً، ولا تقطعنَّ شجراً مُثْمِراً، ولا تحزِبَنَّ عامِراً، ولا تَعْقِرَنَّ شاةً، ولا بعيراً الاّ لِمأْكلةٍ، ولا تحرِمَّنَّ نَخْلاً ولا تُفَرقنَّهُ، ولا تَغْلُلْ، ولا تَجْبُنْ} (١).

واتە: وە من بە دە (١٠) شت ئامۆژگارییـت دەکەم:

١- هیـچ ئافرەتێـك مەکـوژە .

٢- وە هیـچ منـداڵێك مەکـوژە .

٣- وە پیـاوی پیـری بەتەمـەن مەکـوژە.

٤- وە درەختـی بـەردار مەبـڕە.

٥- وە هیـچ ماڵێـك تێك مەدە (خانوو وێـران مەکـە).

٦ و٧- وە مەگـەر بۆ خـواردن، ئەگـەر مـەڕو حوشـتـر سـەرمەبـڕە.

٨- وە دارخورمـا مەسـووتێنـەو بـەرەکـەی لـێ مەوەرێـنـە.

٩- وە دزیـی لە دەسـتکەوت (غنـیـمة) مەکـەو هیچی لـێ پەنهان مەکـە.

١٠- وە مەتـرسـە (لە دوژمـن) .

---

١) بڕوانـە: موطأ مالـك، (٢/٦)، وە (آثار الحرب، دراسة فقهية مُقارنة)، د، وهبة الزحيلي، ص: (٤٦٨).

مەسەلەی شەشەم: ئەم ڕستە قورئانییەی، كە دەفەرموێ: ﴿ وَٱقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ ﴾، واتە: لە هەر شوێنێك بەر پەلتان كەوتن بیانكوژن، بە زاراوی كوردەواریی خۆمان: بە بست جەبیان مەدەن، وەك لە فەرموودەی پێغەمبەردا هاتوە ﷺ {(قَالَ لِخَالِدِ وَمَنْ مَعَهُ يَوْمَ الفَتْحِ: إِنْ عَرَضَ لَكُمْ أَحَدٌ مِن قُرَيْش فَاحْصُدُوهُم حَصْدَاً حَتَّى تُوافُونِي عَلَى الصَفا) (رَوَاهُ ابن حبَّان برقم: (٤٧٦٠)، وَقَالَ شعيب الأرنؤوط: إسنادُهُ صَحِيح عَلَى شَرْطِ مُسلم}، واتە: پێغەمبەر ﷺ بە خالیدو ئەوانەی كە لەگەڵی بوون لە ئازادكردنی مەككەدا فەرمووی: ئەگەر هەركام لە موشریكەكان هاتنە پێشتان بیاندروون، تاكو لەسەر كێوی صەفا پێم دەگەنەوە.

دیارە ئیسلام چەندە لەگەڵ خەڵكی لاشەڕدا بە بەزەیی یە، بە پێچەوانەشەوە لە كاتی شەڕدا، هێندە لەگەڵ دوژمن زبرو بێڕەحمە، چونكە بەبێ جورئەتو غیرەتو زبریی، جەنگت بۆ ناكرێو دیفاعت پێ لە خۆت ناكرێو گوتراویشە: هیچ كەس لە شەڕێدا شەكر نابەشێتەوە.

مەسەلەی حەوتەم: ئەم ڕستە قورئانییەی، كە دەفەرموێ: ﴿ وَأَخْرِجُوهُم مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ ﴾، مەبەست پێی ئەوەیە وەك خۆیان سزایان بدەنەوە، ئەگەرنا خۆ تۆ هەموو ڕۆژێ لە مەككەدا شەڕ ناكەی ! بەڵام مەبەست ئەوەیە وەك چۆن ئێوەیان لەماڵ وحاڵی خۆتان لە شاری مەككە وەدەرناوە، ئێوەش لەوێ وەدەریان بنێن، یان ئەگەر لە مزگەوتی حەرامدا، شەڕیان لەگەڵ كردن، ئێوەش لەوێدا شەڕیان لەگەڵدا بكەن، واتە: هەر كافرێك هەر دوژمنێك تۆی چۆن سزادا، تۆش بۆت هەیە بەو شێوەیە سزای بدەیتەوە، بەڵام بە مەرجێك ئەو سزایە پێچەوانەی دەقێكی شەرعیی نەبێت، بۆ وێنە: ئەگەر ئەوان هاتن داوێن پیسییان كرد لەگەڵ ئافرەتێكی مسوڵماندا تۆ بۆت نیە بڵێی: منیش داوێن پیسیی دەكەمەوە لەگەڵ ئافرەتی ئەواندا، یان ئەگەر كافر مسوڵمانی سووتاند تۆش بڵێی منیش ئەو دەسووتێنم، لەسەر ڕای ئەو زانایانەی كە دەڵێن:

سووتاندن دروست نیە.

هەنـدێکی دیکـە دەڵـێن: بـەپێی ئـەم ئایەتـەی، کـە دەفـەرموێ: چـۆن دەسـتدرێژییان کـرد، ئـاوا دەسـتدرێژیی بکەنـەوە، بەرپەرچدانەوەی هاوێنـە دروستە، بەڵام بێگومان ئەم ڕستە قورئانییە کە دەفەرموێ: وەك خۆیان سزایان بدەنەوە، ئەو شتانەی لـێ هـەڵداوێردرێـنو لێی جیادەکرێنەوە، کـە بـە دەقێکی شەرعیی جیاکراونەتەوە، کە دروست نیە لەگەڵ کافراندا بەکاربهێنرێن.

مەسەلەی هەشتەم: دەربـارەی وشـەی (فِتْنَةٌ) کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَقَٰتِلُوهُمۡ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتۡنَةٌ ﴾، لەگەڵیاندا بجەنگن هەتا (فِتنَة) نامێنێ، لەمانا زمانەوانییەکەیدا ڕوونمان کردەوە، کە (فِتنَة) کە لە ئەسڵدا بە مانـای قاڵـکردنەوەی زێـڕ دێ، کـە لەسـەر ئـاگر بـسووتێو قـاڵی بکەیـەوە، تـاکو دەربکـەوێ زێـڕی سـاغە یـان نـا؟ ئەسڵەکەی ئەوەیە، دوایی ئەو مانایە خـوازراوەتەوە بۆ هەر ئەشکەنجەدانو هەر تاقیکردنەوەیەك، وە لێرەدا بە مانای ئازاردانی مـسوڵمانانو هەڵگێڕانەوەیـانە، یـاخود ڕێ لێگرتنیانـە لـەوەی مـسوڵمان بـنو ئیمـان بێـنن، وە ئەوانـەی کـە گوتوویانە: وشەی (فِتْنَةٌ) لێرەدا بە مانای (شیـركو کوفر) دێ، ئـەوە تەماشـای سـەرەنجامی ئازاردانەکەیان کردەوە، واتە: کە کەسێك ئازار بدرێ لەسەر ئەوە کە ئیمان بێنێو، سـەرەنجام لەسـەر کوفر بمێنێتەوە، یان مسوڵمانێك ئازار بدرێ بۆ ئەوەی کە کافر بکرێ، ئەگەرنا لە ئەسڵدا وشەی (فِتْنَةٌ) بە مانـای (شـركو کفـر) نایـەتو بـەمانای ئـازارو ئەشـکەنجەدان دێـت، وە وشـەی (فِتْنَةٌ) لـە قورئانـدا بـە چەند مانایـەك بەکارهاتوە:

یەکەم: بەمانای تاقیکـردنەوە دێ، وەك لـە سـوورەتی (العنکـبوت)دا دەفەرمـوێ: ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتۡرَكُوٓاْ أَن يَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا وَهُمۡ لَا يُفۡتَنُونَ ﴿٢﴾ ﴾، واتـە: ئەلیـف، لام، میم، ئایا خـەڵك پێیـان وایـە بەوەنـدە وازیـان لـێ دەهێنـرێ کـە بڵێـن: بڕوامان هێنـا، بێئەوەی تاقـیبکرێنەوە !!.

دووەم: بەمانای فریودانو هەڵخەڵەتاندن دێ، وەك لە سوورەتی (الأعراف)دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ يَٰبَنِيٓ ءَادَمَ لَا يَفۡتِنَنَّكُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ كَمَآ أَخۡرَجَ أَبَوَيۡكُم مِّنَ ٱلۡجَنَّةِ ...﴿٢٧﴾ ﴾، واتە: ئەی وەچەی ئادەم! شەیتان هەڵتان نەخەڵەتێنێو فریوتان نەدات، وەك چۆن بابو دایکتان (ئادەمو حەووا)ی هەڵخەڵەتاندو لە بەهەشتی وەدەرنان.

سێیەم: بەمانای بەڵاوگرفتاریی، دێ، هەر بەڵاو گرفتارییەك بەسەر ئینسان بێ، پێی دەگوترێ: (فِتنة)، وەك خوا ﷻ لە سوورەتی (الأنفال)دا دەفەرموێ: ﴿ وَٱتَّقُواْ فِتۡنَةٗ لَّا تُصِيبَنَّ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمۡ خَآصَّةٗۖ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلۡعِقَابِ ﴿٢٥﴾ ﴾، واتە: لە بەڵایەك بترسن كە تەنیا تووشی ستەمكارەكان نابێ، وە بزانن كە خوا سزای توندە.

چوارەم: بەمانای گومڕاكردن، دێ، وەك لە سوورەتی (المائدة)دا دەفەرمووێ: ﴿ وَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ فِتۡنَتَهُۥ فَلَن تَمۡلِكَ لَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ شَيۡـًٔاۚ ﴿٤١﴾ ﴾، واتە: هەركەسێك خوا بیەوێ گومڕای بكات، تۆ هیچ شتێكت بۆ وی لە بەرانبەر خوادا پێناكرێ.

پێنجەم: وە بەمانای ئازاردان، دێ، وەك لە سوورەتی (البقرة)دا دەفەرموێ: ﴿ وَقَٰتِلُوهُمۡ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتۡنَةٞ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِ ﴾، واتە: وە لەگەڵ كافراندا بجەنگن، هەتا (فِتنة) نامێنێ، واتە: تاكو كافرەكان توانای ئەوەیان نامێنێ مسوڵمانان ئازار بدەنو ئەشكەنجەیان بدەن، وە لەدین هەڵیانبگێڕنەوە، یاخود خەڵكی ئازار بدەنو نەهێڵن مسوڵمان ببن، جا لێرەدا ئەمە ئەوەی لێ وەردەگیرێ، كە ئەو وشە قورئانییانەی دێنە پێشمان، دەبێ تەماشای سیاقەكەیان بكەین، ئەگەرنا جاری وایە یەك وشەی قورئانی بە پێنج مانا دێ، بۆیە دەبێ تەماشای بكەین كە لە چ سیاقێكدا هاتووە، تەماشای وشەكانی پێشەوەو دواوەی بكەین، ئنجا مانایەكەی زیاتر دێتە دەستو ڕوون

دەبێتەوە، کەواتە: ئەو ڕستە قورئانییەی کە دەفەرموێ: ﴿وَٱلْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ ٱلْقَتْلِ﴾ (فِتنة) لە کوشتن سەختترە، سەرەنجام ئەم دوو واتایەی هەن:

یەك: ئازاردانی کافران بۆ مسوڵمانان لە کوشتنی مسوڵمانان خراپترە، واتە: ئەگەر ئازاریاندان، تاکو ڕێیان لێ بگرن، کە دینداریی بکەن، ئەوە خراپترە لەوەی کە بیانکوژن، چونکە ئەگەر بیانکوژن، هەرچەندە جەستەیان دەفەوتێ بەس ڕووحیان سەلامەت دەبێ، بەڵام کە کافریان بکەنەوە، مانای وایە بەجەستەو بە ڕووحەوە فەوتاون.

دوو: وە مانایەکی دیکەی ئەوەیە، کە کافربوونەوەی مسوڵمان، یان مانەوەی ئینسان لەسەر کوفر، لە کوژرانی خراپترە.

مەسەلەی نۆیەم: ﴿وَلَا تُقَٰتِلُوهُمْ عِندَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقَٰتِلُوكُمْ فِيهِ﴾، واتە: وە لە لای مزگەوتی حەرام جەنگ لەگەڵ کافراندا مەکەن، مەگەر ئەوان دەستپێشخەریی بکەنو جەنگتان لەگەڵ بکەن، ئەمە ئەوە دەگەیێنێ کە مسوڵمانان شەریعەت دەستیان ئاوەڵا دەکاتەوە لەکاتی بەرگرییکردنیاندا لە خۆیانو، کاتێك مسوڵمانان دەگەنە حاڵەتی بەرهەڵستییو بەرگریی، دەستیان ئاوەڵایە کە شێوازی جۆراو جۆر بەکاربێنن بۆ بەرگریی لەخۆکردنیان، بەڵام گرنگ ئەوەیە دەستپێشخەر نەبن، ئەگەرنا کاتێك مسوڵمان شەڕی پێ دەفرۆشرێو یەخەی پێدەگیرێ، شەرع زیاتر دەستی ئاوەڵا دەکاتەوە، وەك لە حاڵەتی ئاسایی، مەبەستم ئەوەیە ئایا مسوڵمان بۆی هەیە لە حاڵەتی ئاساییدا بچێ خەڵك لەنێو مزگەوتی حەرامدا بکوژێ؟ بێگومان نەخێر، بەڵام ئەگەر کافران لەوێدا شەڕیان پێ فرۆشتن، ئەوە بۆیان هەیە لەوێشدا بیانکوژن، بۆچی؟ چونکە ناچارکراون، جا بۆیە شەرعزانان دەڵێن: (لِلضَرُورَاتِ أَحكَامُهَا)، واتە: کاتەکانی ناچاریی یاساکانی تایبەتی خۆیان هەیە.

مەسەلەی دەیەم: ئەم ڕستە قورئانییەی، کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِنِ ٱنتَهَوْاْ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، جا ئەگەر دەستیان هەڵگرتو وازیان هێنا، بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەیی یە، دەگونجێ مەبەست پێی دەستهەڵگرتنی کافرەکان بێت لە کوفر، یاخود دەستهەڵگرتنیان بێت لە زوڵم، جا ئەگەر مەبەست دەستهەڵگرتنیان بێت لە کوفر، ئەوە کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِنِ ٱنتَهَوْاْ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، واتە: بەدڵنیایی خوا لێیان دەبوورێ، چونکە وازیان لە کوفر هێناوە، ئەدی ئەگەر مەبەست پێی دەستهەڵگرتنیان بێ لە زوڵم، کە سیاقی ئایەتەکان زیاتر ئەوە دەگەیەنێ، واتە: خوا ﷻ لێبوردەو بە بەزەیی یەو ئێوەش ئەی ئیماندارینە ! چاو لە پەروەردگاری خۆتان بکەنو چاوپۆشییتان هەبێو بەزەییتان هەبێت لە بەرانبەر کافرێکدا، کە شەڕ ناکات لە دژتان، ئەگەرنا خوا لە هیچ کافرێك خۆش نابێ هەتا کافر بێت، بەڵام هەر کافرێك زوڵمی نەکرد، ئەی مسوڵمانینە ! وەك چۆن خوا ﷻ خاوەن دوو سیفەتی لێبوردەییو بەزەیی یە، ئێوەش لەگەڵ کافراندا لێبوردنتان هەبێو بەزەییتان هەبێ، مادام ئەوان شەڕتان پێ نەفرۆشنو دەستدرێژیی نەکەنە سەرتان، ئێوەش دەستپێشخەریی جەنگو دەستدرێژیی مەبن.

مەسەلەی یازدەیەم: ئەوە، کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِ ﴾ ، ئەوە دەگەیەنێ، کە ئامانجی جەنگو جیهاد بریتیە لە نەهێشتنی ئاشووبو ئازاردانی مسوڵمانان لەلایەن کافرانەوە، نەك لابردنی کوفرو شیرك، چونکە خوا ﷻ نەیفەرموە: (وَقاتِلُوهُم حَتى لا يَبقى كُفرٌ وَشِركٌ) بەڵکو فەرموویەتی: ﴿ وَقَٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِ ﴾، جا هەندێك لە زانایان ئەو ﴿ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِ ﴾یان بە هەڵە لێکداوەتەوە، وەك دوایی باسی دەکەم، وایانزانیوە وشەی (دین) بە مانای ئیسلام دێ، کە ئەوکاتە

مانایەكەی ئـاوا دەبـێ: {هەتاكو ئایین (ئیسلام) تەنیا هی خوا دەبێ}، بـەڵام بێگومان ئەو مانایە هەڵەیە، چونكە جەنگو جیهاد بكرێ، یان نا (ئیسلام) هەر هی خوایەو بەشی كەسی دیكەی پێوەنیە، بەڵكو لێرەدا مەبەست لە (دین)، (ملكەچیی)یە، واتە: تا وای لێدێ خەڵك بێجگە لە خوا ملكەچی هیچ كەسی دیكە نابن، ئەوكاتە بە ئارەزووی خۆیان ئیمان دێنن، یان كافر دەبن، ئازادن، چونكە ئەگەر شەریعەتی خوا ﷻ حاكم بێت مەجال بە خەڵكی دەدات بڕوا بێنن یان نا، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ ۝٢٩﴾ الكهف، بەڵام لە كاتێكدا ڕێچكە شەیتانییەكان حاكم دەبن، ئازادیی خەڵك زەوت دەكەنو دەڵێن: یان دەبێت بێنە سەر دینی ئێمە یان نابێ هەبن! كەچی ئیسلام دەڵێ: ﴿لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ ۝٦﴾ الكافرون، دینی خۆتان بۆ خۆتان دینی خۆم بۆ خۆم، بەڵام ئەهلی كوفر كاتێك دەسەڵاتیان هەبێ، بەزۆر شتی خۆیان بەسەر خەڵكدا دەسەپێنن. كەواتە: ئامانجی جەنگو جیهاد لە ئیسلامدا ئەوەیە كە ئازاردانو ئەشكەنجەدان نەمێنێو ئازادیی زەوت نەكرێ، نەك كوفرو شیرك لەبەین بچێ، چونكە خوا بۆخۆی ڕێگای داوە كە خەڵك كافربێ، دیارە وەك شەریعەت لەسەری پێویست كردوون كە ئیمان بێنن، بەڵام شەریعەتەكەی ڕێگای داون بە ئازادیی ئیمان بێنن، یان ئیمان نەهێنن ﴿فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ ۝٢٩﴾ الكهف، كەواتە: ئێمە كە بەندەی خواینو دەمانەوێ شەریعەتی خوا جێبەجێ بكەین، بۆمان نیە مافێك كە خوا بە بەندەكانی داوە، لێیان بستێنینەوە، لێیان زەوت بكەین، هەڵبەتە هەر بۆیەش لە ڕۆژگاری پێغەمبەری خوا ﷺ لە شاری مەدینەدا، هەركام لە سێ تیرەكانی (بَنو النضیر و بَنو قینقاعُ و بَنو قُریظة) هەبوون، هەروەها ژمارەیەك نەصرانییو هاوبەش دانەرانیش هەبوون، هەتاكو دوایی ئازادانە مسوڵمان بوون، یان بە ڕواڵەت خۆیان بە مسوڵمان پێشاندا، جوولەكەو نەصرانییەكانیش هەتا لە مەدینەدا بوون ئازاد بوونو

سەرانەشیان نەدەدا![1].

مەسەلەی دوازدەیەم: یەکی دیکە لەو مەسەلە گرنگانە کە لەم ڕستە قورئانییە وەردەگیرێن، ئەوەیە کە خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿وَقَٰتِلُوهُمۡ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتۡنَةٞ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِ﴾، واتە: لەگەڵیاندا بجەنگن تاکو (فِتنة) نامێنێ، وە ملکەچیی هەمووی بۆ خوا دەبێ، واتە: مەبەست لە وشەی (دین) لەم ڕستە قورئانییەدا ملکەچیی یە نەك ئیسلامەتیی، وە وەك پێشتر گوتمان: هەندێ کەس بە هەڵە ئەم ڕستە قورئانییەیان تەفسیرکردووە، گوتوویانە: دەبێ جەنگ و جیهاد لەگەڵ ئەهلی کوفردا بکرێ، هەتا تەنیا ئیسلام حاکم دەبێ، بە واتایەکی دی جەنگ لەگەڵ کافراندا دەکرێ تاکو مسوڵمان دەبن، وەك لە سووڕەتی (الفتح)دا هاتوە، دەفەرموێ: ﴿تُقَٰتِلُونَهُمۡ أَوۡ يُسۡلِمُونَ ... ﴿١٦﴾﴾، {لەگەڵیاندا دەجەنگن، یان مسوڵمان دەبن} لێکیان داوەتەوە، بەڵام لە ڕاستیدا وانیەو (يُسۡلِمُونَ)، واتە: ملکەچ دەکەن (يَخضَعونَ)، واتە: لەگەڵیاندا دەجەنگن، یان دەبێ ملکەچ بکەن، کەواتە: وشەی: (يُسۡلِمُونَ) بە مانای هاتنە نێو ئیسلام نیە، بەڵکو بە مانای ملکەچ کردنە، وە لێرەشدا خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿وَقَٰتِلُوهُمۡ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتۡنَةٞ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِ﴾، (دین) لێرەدا ناگونجێ بەمانای ئیسلام بێ، بۆچی؟ چونکە مسوڵمانان لە ڕێی خودا جەنگ و جیهاد بکەن یان نا، ئیسلام وەك دین، بەشی غەیری خوای پەروەردگاری هەر پێوە نیە، واتە: ئیسلام هەر هی خوایە، هەر خوا ئیسلامی ناردووە خۆی خاوەنی ئیسلامە، مسوڵمانان جەنگ و جیهاد بکەن یان نەکەن.

ئەدی ئایا ئەو دینە چییە کە هەمووی دەبێتە هی خوا، ئەگەر جەنگ و جیهاد بکرێ لە پێناوی خوادا؟ وەڵامەکەی ئەوەیە واتە: لە ڕێی خوادا

---

١) لە کتێبی (چەند بابەتێکی سیاسیی هاوچەرخ لەبەر ڕۆشنایی عەقڵ و وەحی دا) بە درێژی باسی ئەم مەسەلەیەمان کردوە، لە بەشی یەکەم: (تەبایی و پێکەوە ژیان) دا.

جەنگو جیهاد بکەن تاکو وای لێدێ، کە خەڵك بێجگە لە خوا ﷻ، وە بێجگە لە حوکمی دینو شەریعەتی خوا زەختو فشاری کەسی دیکەیان بەسەرەوە نابێ، نەك هەتا هەموویان دینی خوا قەبووڵ دەکەن، چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِ ﴿٢٥٦﴾ ﴾ البقرة، واتە: تۆبزییکردنو زۆرییکردن نیە لە وەرگرتنی دیندا، بەڵێ لێرەدا دین بەمانای گەردنکەچییو بەمانای طاعەت دێ، یانی: تا وای لیدێ خەڵکی سەر زەوی، یان خەڵکی ئەو شوێنەی کە مسوڵمانان دەیخەنە ژێر ڕکیفی خۆیانەوە، بێجگە لە خوا ﷻ لە هیچ کەسی دیکە ناترسن، وە خواش ﷻ بۆ خۆی بەندەکانی ئازاد کردوە، کە ئایا دینەکەی پەسند دەکەنو پێیەوە پابەند دەبن، یاخود قەبووڵی ناکەن، ئەوە بۆخۆی ئازادو سەرپشکی کردوون، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَقُلِ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكُمۡۖ فَمَن شَآءَ فَلۡيُؤۡمِن وَمَن شَآءَ فَلۡيَكۡفُرۡۚ ﴿٢٩﴾ ﴾الكهف، واتە: وە بڵێ هەق لە پەروەردگارتانەوەیە، جا کێ دەیەوێ با بڕوابێنێو، کێش دەیەوێ با بێبڕوابێ، هەروەها لە سوورەتی (یونس)دا دەفەرموێ: ﴿ وَلَوۡ شَآءَ رَبُّكَ لَأٓمَنَ مَن فِي ٱلۡأَرۡضِ كُلُّهُمۡ جَمِيعًاۚ أَفَأَنتَ تُكۡرِهُ ٱلنَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُواْ مُؤۡمِنِينَ ﴿٩٩﴾ ﴾، واتە: ئەگەر پەروەردگارت حەزی کردبا، خەڵکی سەر زەوی هەموویان ئیمانیان دەهێنا، ئایا تۆ زۆریان لێ دەکەیت کە ئیمان بێنن (واتە: ئەی پێغەمبەر) ﷺ تۆ بۆت نیە، چونکە لێرەدا پرسیارکردنی نکووڵییکەران (الإستفهام الإنكاري)یە.

<u>**مەسەلەی سێزدەیەم**</u>: دەربارەی ئەو ڕستەیەی کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِنِ ٱنتَهَوۡاْ فَلَا عُدۡوَٰنَ إِلَّا عَلَى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، خوا ﷻ دەربارەی کافرەکان قسە دەکات دەفەرموێ: جا ئەگەر وازیان هێنا، ئەوە دەستدرێژیی ناکرێتە سەر غەیری ستەمکاران، ئەم ڕستە قورئانییە دەریدەخات کە ئەهلی کوفر (وەك پێشتریش باسمکرد) بۆیە جەنگیان لەگەڵدا ناکرێ، تا واز لە کوفر بێنن، بەڵکو بۆیە جەنگیان لەگەڵدا

دەکرێ، تا واز لە ستەمو دەستدرێژیی بێنن، بە بەڵگەی ئەوە کە خاوەن کتێبەکانو، هەموو ئەوانەی ئامادەبن ملکەچ بکەن بۆ دەوڵەتی ئیسلامیی‌و، لەژێر سایەیدا ببنە هاووڵاتیی، ئیسلام پێشوازییان لێدەکات، پاشان لە گەرمەی جەنگیشدا کۆمەڵێك خەڵك وەك: ئافرەتو منداڵو کرێکارو پیرو نەخۆش‌و ڕاهیب، ئەوانە هیچیان ناکوژرێن، هەرچەندە کافریش بن، کەواتە: ئەهلی کوفر لەسەر کوفرەکەیان ناکوژرێن بەڵکو لەبەر ستەمەکەیان دەکوژرێن، بۆیە خوای کاربەجێ دەفەرموێ: ﴿فَإِنِ ٱنتَهَوۡاْ فَلَا عُدۡوَٰنَ إِلَّا عَلَى ٱلظَّٰلِمِينَ﴾، ئەگەر وازیان هێنا لە ستەمو شەڕ فرۆشتن بە مسوڵمانان (با لەسەر کوفری خۆشیان بمێننەوە)، ئەو کاتە نابێت دەستدرێژیی بکرێتە سەر غەیری ستەمکاران.

<u>مەسەلەی چواردەیەم:</u> وشەی (عُدۡوَٰنَ) کە لەو ڕستە قورئانییەدا هاتوە کە پێشتر خوێندمانەوە: ﴿فَإِنِ ٱنتَهَوۡاْ فَلَا عُدۡوَٰنَ إِلَّا عَلَى ٱلظَّٰلِمِينَ﴾، زانایانی ڕەوانبێژیی دەڵێن: لێرەدا مەبەست پێی (مُشاكلة)یە، ئەویش ئەوەیە کە لە زمانی عەرەبیدا شتێك هەیە، کەسێك سیفەتێك لەخۆیدا بەکاربێنێ بەرانبەرەکەشی بەرپەرچی ئەو سیفەتە بداتەوە، هەرهەمان وشە کە بۆ سیفەتی ئەو بەکارهاتوە، بۆ ئەمیش بەکاردێ، با لە نێوەڕۆکیشدا لێك جیابن، جا ئەوە مەسەیەکی گرنگە بزانرێ، بۆ نموونە: خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِنَّهُمۡ يَكِيدُونَ كَيۡدٗا ﴿١٥﴾ وَأَكِيدُ كَيۡدٗا ﴿١٦﴾﴾الطارق، واتە: ئەوانە فێڵ دەکەن، منیش فێڵ دەکەم، بە تەئکید ئەو فێڵەی کافران دەیکەن‌و، ئەوەی خوای بەرزو مەزن بۆ خۆی بەکاریهێناوە بە وشەی فێڵ (كَيۡدٗا) وەك یەك نین‌و نێوەڕۆکیان لێك جیایە، یان دەفەرموێ: ﴿وَيَمۡكُرُونَ وَيَمۡكُرُ ٱللَّهُۖ ﴿٣٠﴾﴾الأنفال، ئەوانە مەکر دەکەن‌و خواش مەکر دەکات، لێرەدا مەبەست ئەوەیە: ئەگەر ئەوان فێڵ دەکەن، خواش فێڵەکەی ئەوان هەڵدەوەشێنێتەوە، ئەگەر ئەوان مەکر دەکەن، خوا ﷻ

مەکرەکەی ئەوان هەڵدەوەشێنێتەوە، یان دەفەرمویٚ: ﴿يُخَٰدِعُونَ ٱللَّهَ وَهُوَ خَٰدِعُهُمۡ ﴿١٤٢﴾﴾ النساء، واتە: ئەوانە خوا هەڵدەخەڵەتێنن، خواش ئەوان هەڵدەخەڵەتێنیٚ، بە تەئکید مەبەست پێی هەمان مانانیە کە بۆ (هەڵخەڵەتاندن)ی ئەوان بەکارهاتوە، جا ئەوە لە زمانی عەرەبیدا پێی دەگوترێ: (موشاکەلە) واتە: هەمان بێژە (لَفظ)و دەربڕین بەکاردەهێنرێتەوە، بەڵام بە واتاو ناوەڕۆکێکی دیکە، کە لەگەڵ ئەو تەرەفەی بەرانبەردا بگونجیٚ، ئەگەرنا بێگومان بەرپەرچدانەوەی ستەمی ستەمکاران دەستدرێژیی (عُدۡوَٰنَ) نیە، یان کە دەفەرمویٚ: ﴿فَمَنِ ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡ فَٱعۡتَدُواْ عَلَيۡهِ بِمِثۡلِ مَا ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡ﴾ خۆی دەستدرێژیی (إعتداء) ئەوەیە کە مرۆڤ سنووری خۆی ببەزێنیٚ، جا دیارە ئەوەی کە بەرپەرچی زوڵم دەداتەوە، سنووری خۆی نەبەزاندوە.

مەسەلەی پازدەیەم: ئەوە کە خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿ٱلشَّهۡرُ ٱلۡحَرَامُ بِٱلشَّهۡرِ ٱلۡحَرَامِ﴾، مانگی حەڕام بە مانگی حەڕام، مەبەست پێی چییە؟ واتە: شکاندنی مانگی حەڕام لە لایەن مسوڵمانانەوە، ئەگەر پێویستی کرد سزای هەڵوێستی کافرانە، کە ئەوان مانگی حەڕام دەشکێنن، واتە: ئەوان مانگی حەڕامیان شکاندوە، کە مانگە حەڕامەکان (رَجَب و ذُوالقَعدَة و ذُو الحِجَّة و مُحَرَّم)، لەسەر ڕای زۆربەی زانایان جەنگیان تێدا حەڕامەو مسوڵمان نابێت دەستپێشخەریی بکات، بەڵام ئەگەر کافران دەستپێشخەرییان کردو شەڕیان بە مسوڵمانان فرۆشت، ئەوە خوای دادگەر دەفەرمویٚ: ﴿ٱلشَّهۡرُ ٱلۡحَرَامُ بِٱلشَّهۡرِ ٱلۡحَرَامِ﴾، ئەگەر ئەوان حورمەتی مانگی حەڕامیان شکاند، ئێوەش بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەوان بیشکێنن، هەڵبەتە ئەمەش ئەوەی لێوەردەگیرێ کە ئەگەر ئەوان وایان نەکرد، مسوڵمانان بۆیان نیە حورمەتی مانگە حەڕامەکان بشکێنن، وە شەڕیان تێدا بەرپا بکەن بەرانبەر

بـە ئەهلـی کـوفر، مەگـەر بـۆ بەرپەرچـدانەوەو سـزادان، ئەگـەرنا وەك دەستپێشخەرییکردن دروست نیە، ئنجا وەك لە دەرسی پێشتریش باسمانکرد، بـۆ جەنگـکردن بـە گـشتیش هەروایـە، ئەگـەر کـافران دەستپێـشخەر نـەبن، مسولْمانان بۆیان نیە دەست پێشـخەریی بکەن.

مەسەلەی شازدەیەم: ڕستەی: ﴿وَٱلْحُرُمَٰتُ قِصَاصٌ﴾، حورمەتەکـان تۆڵـەن، وەك زانایانی ڕەوانبێژیی دەڵێن: ڕستەکە لە ئەسڵدا بەم شێوەیە: (وَالْـحُـرمـاتُ ذواتُ قِـصَاصٍ) حورومەتـەکان خـاوەن تۆڵـەن، کـە ئەمـە پێـی دەگـوترێ: (حَـذْفِ الـمُضَافِ)، واتە: هەرکەسێك حورمەتێکی شکاند ئەو حورمەتە تۆڵەی لەسەرە، یاخود دەگونجێ لێرەدا بگوترێ (قِصاص) (مَصْدَر)ە، بەڵام بەمانای (مَفْعُول)ە، واتە: (الْحُرُمَاتُ مُقاصَّةٌ) واتە: حورمەتەکان تۆڵەستاندنەوەیان لەسەرە.

مەسـەلەی حەڤدەیـەم: ڕسـتـەی: ﴿فَمَنِ ٱعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَٱعْتَدُوا۟ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا ٱعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ﴾، ئەوە دەگەیەنـێ کە هەرجۆرە ستەمو دەستدرێژییەك، دەبێ وەك خـۆی تۆڵـەی لـێ بکرێتـەوە، واتـە هـەرکاتێك مـسولْمانان بـەجۆرێك سـتەمیان کرایـە سـەر، بۆیـان هەیـە وەك خـۆی ئـەو دەسـتدرێژییە بەرپـەچ بدەنەوە، کە وەك پێـشتـر گـوتم: لەبـەر (مُـشَـاکَلَة)یـە، کـە بـە مـسولْمانانیش دەگـوترێ: ﴿فَٱعْتَدُوا۟﴾، ئەگـەرنا هـی ئـەوان (إعـتـداء) نیـە، چـونکە سـنووری خۆیـان نەبەزانـدوە، بـەڵام دەبـێ چـەند دەسـتدرێژیی کـراوە، هـەر ئەوەنـدەش بەرپـەرچ بدرێتـەوەو نابـێ تێـبپەڕێنرێ، پاشـان هـەموو کاتێکـیش مـسولْمانان بۆیان نیـە هـەمان سـتەم کـە لێیـان دەکرێ، ئـەوانیش خـودی ئـەو شـتە لەگـەڵ کافراندا بکەنەوە، بەڵـێ ئەگەر ماڵی مـسولْمانەکانیان بـرد، بۆیـان هەیـە ماڵیـان ببەنەوە، وە ئەگەر مـسولْمانێکیان کوشت بۆیـان هەیـە بیانکوژنـەوە، وە ئەگـەر خاکی مسولْمانانیان داگیـرکرد، بۆیان هەیـە وە دەریـان بنـێن، یـاخود ئـەوانیش ئەگەر ئەو شوێنەیان پێ ناستێنرێتەوە، لە شـوێنێکی دیکـە بـە ئەنـدازەی ئـەوە

خاكیـان لـێ داگیـربكەنەوە، بـەڵام هەنـدێك شـت هەیـە كـە دەقـی شـەرعیی هـەڵیواردووەو جیـای كردۆتـەوە، ئـەوە بەرپەرچـدانەوەی دەسـتدرێژیی تێـدا دروسـت نیـە، بـۆ وێنـە: ئەگـەر ئـەوان دەسـتدرێژیی شـەڕەفیان كـرد، نابـێ ئەوانیش بڵێن: ئێمەش دەستدرێژیی شەڕەف لەوان دەكەین، یان ئەگەر ئەوان مسوڵمانانیان سووتاند، یاخود جەسـتەی مـسوڵمانانیان هـەتك كـرد، ئـەوانیش بۆیان نیە هەمان شت بكەنەوە، ڕای زۆربەی زانـایان ئـاوایە.

هەڵبەتـە هەرشـتێك دەقـی لەسـەربێ ئـەوە پێـوەی پابەنـد دەبـین، وە شـتێك دەقیـشی لەسـەرنەبێ، مـادام لـە مـسوڵمانان نەوەشـێتەوە، نابـێ لەگـەڵ ئەهـلی كوفردا بیكەن، بۆ وێنە: شێواندنی جەستە، دروست نیە، بەڵگەشمان ئەوەیە كە خوای پـەروەردگار كاتێـك ئـەو ئایەتـەی نـاردە – كـە پـاش كـەمێكی دیكـە دێ-خـوار كـە پێغەمبـەر ﷺ جـەنازەی حـەمزەی مـامی بینـی كافرەكـان لـووت و گوێیان بڕیبوو، كە عـەرەب پێـی دەڵێن (مثلة) واتـە: هـەتك كـردن، فـەرمووی: سوێند بە خوا ئەگـەر خوا سـەرم بخات، حـەفتا كەسیان لـێ ئـاوا لێدەكەمـەوە، واتە: جەسـتەی حەفتا كەسیان لـێ دەشێوێنمەوە، ئیـدی خـوای كاربـەجێ ئـەم ئایەتەی ناردە خوار، لەسـەر ڕای زۆربەی توێـژەرانی قوڕئـان[1]، كـە دەفـەرموێ: ﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا۟ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِۦ ...﴿١٢٦﴾﴾النحـــل، واتـە: وە ئەگـەر ئێوە كافرەكانتان سـزادا، هەر بـە ئەنـدازەی ئـەوە كـە ئـەوان ئێوەیـان پـێ سـزا داوە، ئێـوەش هـەر ئەوەنـدە سـزایان بدەنـەوە، جەسـتەی یەكێكـیان لـێ شێواندوون ئێوەش هی یەكێكیان بشێوێننەوە، یان چەندیان شێواندوە، ئێوەش

١) بڕوانـە: (لُـباب النقـول فـي أسـباب الـنزول) للـسیوطي رقـم: (٦٣٦، ٦٣٧)، ص: (١٤٥)، كـە گوتوویەتی: أخرج الحاكم والبیهقي في (الدلائل) والبزّاز عن أبي هریرة أنَّ رسول الله ﷺ وقف على حمزة استشهد، وقد مُثّل به فقال: (لأَمَثّلَنَ بسبعین منهم مكانك)، فنزل جبریلُ والنبيُّ واقفٌ بخواتیم سورة النمل: ﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا۟ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِۦ ...﴾ الى آخر السورة، فكفَّ رسول الله ﷺوأمْسك عمّا أراد، وأخرجه الترمذي وحسَّنه، والحاكم عن أبي بن كعب ...

هەرئەوەندە بیشێوێننەوە ﴿ ...وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّـٰبِرِينَ ﴿١٢٦﴾ ﴾النحل، وە ئەگەر خۆڕاگر بنو وەك ئەوان نەكەن، ئەوە باشترە بۆ ئێوە، دوایی خوای پەروەردگار هەر لەسەری پێویست کرد ﴿ وَٱصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِٱللَّهِ ...﴿١٢٧﴾ ﴾ النحل، واتە: صەبریش بگرەو وەك وان مەكە، وە خۆ ڕاگرییت تەنیا بەهۆی هاوكاریی خواوەیە، ئەوە بوو كە پێغەمبەر ﷺ لە قسەكەی خۆی پەشێمان بۆوەو فەرمووی: خۆڕا دەگرمو واناكەم، هەندێ لە زانایانی ئیسلامیش دەڵێن: ئەو شتانەی كە دەقێكی ڕوونو ڕاشكاویان لەسەر نەبێ، مسوڵمان بۆیان هەیە وەك كافران بكەنەوەو ئەوان چییان لە مسوڵمانان كرد، ئەوانیش لە جەنگو ڕووبەڕووبونەوەدا وایان لێ بكەنەوە، جگە لەوەی كە دەقی لەسەربێ، وەك مەسەلەی تەعەددای شەڕەف كە بە تەئكید دروست نیە.

مەسەلەی هەژدەیەم: هاتنی ڕستەی: ﴿ وَأَنفِقُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، پاش ڕستەی: ﴿ وَقَـٰتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَـٰتِلُونَكُمْ ﴾، لەبەر ئەوەیە كە جەنگ لە ڕێی خوادا بە ڕووحو جەستە ناكرێ، مەگەر ئامادەسازیی بەماڵو سامانی بۆ بكرێ، بۆیە خوا ﷻ سەرەتا فەرمانی كردوە بە جەنگكردن لە پێناوی خوادا: ﴿ وَقَـٰتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَـٰتِلُونَكُمْ ﴾، وە دوایی باسی ماڵ خەرجكردنی كردوە، چونكە لەڕاستیدا جەنگكردن لە پێناوی خواداو جیهادكردن بە ڕووح، دەبێ جیهادی ماڵیی پێشبكەوێو، ئەگەر ماڵو سامان لە ڕێی خوادا نەبەخشرێو، چەكی پێنەكڕرێو، كەلوپەلی جیهادی پێنەكڕرێو، پێداویستییەكانی پێنەكڕرێ، ئەوە بە تەئكید خۆ فیداكردن لە پێناوی خواداو جیهادكردن بە ڕووحو جەستە سەرناگرێو جێگا ناگرێ.

مەسەلەی نۆزدەیەم: خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تُلْقُوا۟ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ ﴾، هەرچەندە هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە تایبەتە، كە بریتیە لەوەی هەندێك لە مسوڵمانان بیریان لە وازلێهێنانی جەنگو جیهاد كردبۆوە، وەك ئەبو ئەییوب خوا لێی ڕازی بێت لە هۆی هاتنە خوارەوەكەیدا گێڕاویەتەوەو

پێشتر بە تەفصیل هێناماڹو پوختەكەی ئەوەیە كە دەڵێ: ئەو ئایەتە دەربارەی ئێمەی مسوڵمانانی مەدینە هاتە خوار، كە كاتی خۆی لەبەر جەنگو جیهاد نەمان دەپەڕژایە سەر موڵكو ماڵو كشتوكاڵو ئاژەڵداریی و ئەوانە، دوایی كە ئیسلام بەهێز بوو، گوتمان: با ئاوڕ لە بەرژەوەندییەكانی خۆمان بدەینەوە، جا هەرچەندە ئەم ڕستە قورئانییە لەوبارەوە هاتۆتە خوار، بەڵام لە نێو زانایانی ئیسلامدا بنچینەیەك هەیە دەڵێ: (إِنَّ خصُوصَ السَّبَبِ لا يَمنَعُ شمُولُ المَعْنَى)، واتە: تایبەتمەندبوونی هۆكار - هۆكاری هاتنە خوارەوەی ئایەت - ڕێگا ناگرێ لە گشتگیریی واتاكەی، واتە: لێرەدا كە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تُلْقُواْ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ﴾، هەرچەندە مەبەستی پێ ئەوەبوو كە لە ڕێی خوادا ماڵی خۆتان ببەخشنو، بەهۆی نەبەخشینی ماڵو سامانەوەو بەهۆی نەكردنی جیهادی ماڵییەوە، خۆتان مەفەوتێنن، كە جیهاد نەكەن بە سەروەتو ماڵو سامانو سەرەنجام دوژمن بەسەرتاندا زاڵبێ و بفەوتێن، یاخود بەهۆی ئەوەوە كە فەرمانی خوا فەرامۆش دەكەن، گوناهبار ببنو بفەوتێن، بەڵێ هەرچەندە هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە ئەوەیە، بەڵام ماناكەی گشتییەو، هەموو جۆرە خۆ تووشی گرفتاریی كردنێك دەگرێتەوە، بۆیە دروستە مسوڵمان ئەم ڕستە قورئانییە بەكاربێنێ بۆ هەركەسێك كە بەدەستی خۆی خۆی تووشی گرفتارییەك دەكات، كە پێویستی پێی نیە، یاخود شەرع لەسەری پێویست نەكردوە، وە بۆت هەیە كەسێك كە دەیەوێ خۆی لە شوێنێك هەڵدێرێ، یان كارێك بكات كە بنەتۆوی خۆی ناكاتەوە، پێی بڵێی: بە پێی ئەم ئایەتە كردەوەكەی تۆ حەرامە، چونكە خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَا تُلْقُواْ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ﴾، بەدەستی خۆتان خۆ مەفەوتێنن.

مەسەلەی بیستەم: خوا ﷻ كە دەفەرموێ: ﴿وَأَحْسِنُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ﴾، وە چاكە بكەن بێگومان خوا چاكەكارانی خۆشدەوێ، ئەم ڕستە قورئانییە تەنیا ماڵ بەخشین ناگەیەنێ، واتە: هەرچەندە سیاقەكە بەلای ئەوەدا دەچێ، واتە ماڵی خۆتان ببەخشنو چاكە بكەن خوا چاكەكارانو ماڵی خۆبەخشەرانی

خۆشدەوێ، بەڵام واتاكەی گشتییە، بۆ وێنە: لە دینداریيتدا پوختەو چاكبە، نوێژەكەت دەكەی بە چاكیی ئەنجامی بدە، ڕۆژووەكەت بە چاكیی بگرە، حەج دەكەی حەجەكەت بە چاكیی ئەنجام بدە، خێرو صەدەقە دەكەی بە چاكیی بیكە، قورئان دەخوێنی چاكی بخوێنە، صیلەی ڕەحمو خزمایەتی بە شێوەیەكی چاك بكە، لەگەڵ دایكو باوكتدا چاك بە، ئەخلاقو ڕەوشتت جوانبێ ... هتد، بەڵێ وشەی (وَأَحۡسِنُوٓاْ) ئەمانەو غەیری ئەمانەش دەگەینێ، چونكە پێغەمبەر ﷺ پرسیاری لێكراوە دەربارەی (إحسان): {(مَا الإحْسَانُ؟ قَالَ: أَنْ تَعْبُدَ اللهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُن تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٥٠)، عَنْ عُمَرَ بْنُ الخَطَّاب رضي الله عنه}، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (إحسان) ئەوەیە خوا بپەرستی وەك بیبینی {كاتێ كە خوا دەپەرستی بە چاوی دڵ بیبینی} یان بەلای كەمەوە هەست بكەی كە ئەو تۆ دەبینێ، كەواتە: لە عیبادەتیشدا ئیحسان هەیەو چاك خوا پەرستنیش ئیحسانە.

هەروەها پێغەمبەر ﷺ لە فەرموودەیەكی دیكەدا فەرموویەتی: {(إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيءٍ، فَإِذَا قَتَلْتُمْ، فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ، وَإِذَا ذَبَحْتُمْ، فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَ، وَلْيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ وَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ) (رَوَاهُ مُسْلِمٌ برقم: (٥٠٢٨)، عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ رضي الله عنه}، واتە: خوا ﷻ چاكەكردنی لەسەر هەموو شتێك نووسیوە {واتە: هەموو شتێك دەبێ بە شێوەیەكی چاكو بەڕێكیی بكرێ، ئنجا وێنە: دێنێتەوە بە دوو شت، كە ئێمە زەینمان بۆیان ناچێ كە ئەوانەش چاككردنو بە پوختیی ئەنجامدانیان تێدا بە مەرج گیرابێ}:

یەكەمیان: كوشتن، كە مەبەسی پێ ڕاوكردنی نێچیرە، دەفەرموێ: ئەگەر یەكێتان نێچیرێكی كوشت، با بە جوانیی بیكوژێ {نەچێ هێندەی فیشەكان لێبدا، وەك بێژنگی لێبێ.

دووەمیشیان: (سەربڕین)ە، كەسێك ئاژەڵێك، پەرەورێك سەردەبڕێ، دەفەرموێ}، وە ئەگەر شتێكتان سەربڕی، جوانی سەرببڕن.

پاشان دەفەرموێ: ((وَلْيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ))، واتە: یەكێك لە ئێوە با چەقۆكەی كە پێی سەردەبڕێ، تیژی بكات، نەك بە چەقۆیەكی كول‌و بە خێشەخێش ئەو سەربڕاوە لەژێر دەستیدا مرداربێ‌و تووشی ئەزیەتی زیادە ببێ، وە لە حەدیسی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە كە كابرایەكی قەساب لەبەرچاوی ئاژەڵێك كە دەیویست سەری ببڕێ، چەقۆیەكەی تیژ دەكرد، پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو: ئایا خوا ڕەحمی لە دڵی تۆ دەرهێناوە، بۆ لەبەرچاوی چەقۆیەكە تیژ دەكەی؟ وە لە كۆتاییدا دەفەرموێ: (وَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ)، واتە: با زوو ئەو سەربڕاوەی خۆی ئاسوودە بكات، جا ئەگەر لەم شتانەدا چاك ئەنجامدان بە مەرج گیرابێ، دیارە لە هەموو شتێكی دیكەشدا هەروایەو مسوڵمانان پێویستە بە ڕێكیی بیكەن، وەك پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُحِبّ إِذَا عَمَلَ أَحَدُكُمْ عَمَلاً أَن يَتْقِنَهُ) (رَوَاهُ البيهقي في (الشعب الإيمان) برقم: (٥٣١٢)، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، وَحَسَّنَهُ الألباني في (صحيح الجامع) برقم: (٢٧١٠)}، واتە: بێگومان خوای بەرز حەز دەكات ئەگەر یەكێك لە ئێوە كارێكی ئەنجامدا بە وردەكاریی بیكات‌و بە پوختیی‌و ڕێكیی بیكات.

هەروەها خوا، كە دەفەرموێ: ﴿ وَأَحْسِنُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴾، ئەوەش دەگرێتەوە كە لەگەڵ خەڵكیدا چاكەكاربن، قسەت چاك بێت‌و، كردەوەت چاك بێت‌و، ڕەفتارت چاك‌و جوان بێت، لەگەڵ خەڵك چاك بن، بە دەست‌و بە دڵ‌و بە زمان‌و بە ماڵ، سوودیان پێ بگەیەنن.

پاشان لەكاتی جەنگیشدا، ئەم ڕستە قورئانییە ئەوەش دەگرێتەوە، كە لەكاتی جەنگیشدا چاكەكاربن‌و، ئەوەی كە موستەحەقی كوشتن نیە مەیكوژن، وە ئەوەی كە مستەحەقی سزادان نیە، سزای مەدەن، وە ئەگەر كەسێكتان بە دیل گرت، ئەزیەتی مەدەن‌و ئیهانەی مەكەن‌و خزمەتی بكەن، وەك خوای پەروەردگار لەوبارەوە دەفەرموێ: ﴿ وَيُطْعِمُونَ ٱلطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِۦ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا

﴿وَأَسِيرًا ۝٨﴾ الإنسان، کە دیارە ئەسیر ئەوکاتە هەر کافر بووە، بەڵام خوا دەفەرموێ: ئەو خواردنەی کە زۆریان خۆشدەوێو بۆخۆیان پێویستییان پێی هەیە، دەیدەن بە نەدارو هەتیوو و دیل، هەروەها کۆمەڵێك ئەدەبو ڕەوشتی بەرزو جوان کە لە ئیسلامدا هاتوونو پێویستە جەنگاوەرانی مسوڵمان خۆیانیان پێ برازێننەوە، ئەوانە هەموویان دەچنە نێو ئەم ڕستە قورئانییەوە: ﴿وَأَحْسِنُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ﴾، بەڵێ مسوڵمان دەبێ کە جەنگیش دەکات، جەنگاوەرێکی چاکەکاربێت، جەنگاوەرێکی جوامێر بێت، (صَلاَح الدين)ی ئەییوبیی ڕەحمەتی خوای لێبێ، ڕۆژئاواییەکان لەزۆر کتێبدا باسی جوامێرییو ڕەوشت بەرزیی ئەو پیاوەیان کردوە، چونکە پیاوێکی زۆر لێبوردەو بە ڕەحمو ڕەوشت بەرز بووە لەگەڵ ئەوانەدا کە لە بەرانبەریدا تێکشکاون، یەکێك لە سەرکردەکانی کافرەکان کە تێکشکابوو ئەسپەکەی لە بندا کوژرابوو (صَلاَح الدين) ئەسپێکی بۆ ناردو شمشێرێکیشی بۆ نارد، وە کاتێك یەکێکی دیکەیان برینداربوو بوو، بەفری بۆ ناردو دکتۆری بۆ نارد، بۆ ئەوەی چاکی بکاتەوە، وە هەرگیز بریندارو دیلو ژنو منداڵی نەدەکوشت، بۆیەش هەمیشە سوپای ئیسلام ئەگەر پابەند بووبن بە شەریعەتەوە، پێش ئەوەی کە قەڵاکان فەتح بکەن، دڵی خەڵکیان فەتح دەکردو، خەڵك تەماشای ئەخلاقو ڕەوشتی بەرزو جوانی مسوڵمانانیان دەکردو دەیانگوت: ئەگەر جەنگاوەرەکانیان وابن لە حاڵەتی جەنگدا، دەبێ لە حاڵەتی ئاساییدا چۆنبن ؟!

مەسەلەی بیستو یەکەم: کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَلَا تُلْقُواْ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ﴾، زاناو شەرعزانان لە کاتی توێژینەوەی ئەم ئایەتەدا باسی مەسەلەی خۆفیداکردنیان کردوە، کە ئایا حوکمەکەی چۆنە؟! بۆ وێنە: کەسێك خۆی بکوتێتە ڕیزی دوژمنەوە، کە دیارە کەسێ بەتەنیا بچێتە نێو ڕیزی دوژمنەوە، ئەگەری زۆری هەیە کە بەساغی نەیەتەوە، ئنجا ئایا بۆچی بۆ وا دەکات؟ بۆ ئەوەی چاوی دوژمن بشکێنێو سوپای دوژمن بزانێ کە مسوڵمانان لە مردن

ناترسێن‌و فیداکارن، دیارە شەرعزانان باسیان کردوە، کە چ کاتێك کردەوەی فیدایی دروستە، زۆربەیان دەڵێن: لەکاتی جەنگدا لە کاتێکدا ئەو هەڵوێستە زیان بە دوژمن بگەیەنێ‌و چاوی بشکێنێ‌و مەعنەوییاتیان برووخێنێ، یاخود بزانێ کە زەبریان لێ دەدا، یاخود ئەگەری زۆری هەبێت کە دەتوانێ بچێتە نێویان‌و بشگەڕێتەوە، لەو کاتەدا دروستە، ئەدی چ کاتێك دروست نیە؟ کاتێك دروست نیە کە بزانێ زیانیان پێ ناگەیەنێ‌و خۆیشی سەلامەت نابێ، ئەو کاتە دروست نیە، بەڵام لێتان تێکنەچێ ئەوە کاتێك دروستە کە دوژمنان لە بەرانبەردا وەستاون‌و شەڕ دەکەن، ئەگەرنا دروست نیە کابرا بچێ بڵێ: کارێکی فیدایی دەکەم‌و لە شوێنێك خۆی بتەقێنێتەوە، بۆ وێنە: چایخانەیەك کە خەڵکی گشتی لێیە، یاخود سەیارەیەك لە شوێنێك بتەقێنێتەوە کە خەڵکی لاشەڕی پێدا دەڕوات، ئەوانە هیچیان دروست نین، بەڵام دروستە مسوڵمان هێرش بکاتە سەر سوپای دوژمن‌و خۆی فیدا بکات، با بشزانێ کە سەری خۆی لەسەر دادەنێ، بەمەرجێك بزانێ کە زیان بە دوژمن دەگەیەنێ، با تەنیا مەعنەوییات ڕووخاندن‌و چاوشکاندنیشیان بێت، یاخود قەناعەتی وابێ کە دەتوانێ بە سەلامەتی بگەڕێتەوە، وە لە جەنگەکانی ئیسلام لەگەڵ ئەهلی کوفردا، ئەو حاڵەتە بووە، یەکێك لەوانە لە شەڕی یەمامەدا کە مسوڵمانان بە فەرماندەیی خالیدی کوڕی وەلید لە سەردەمی (أبوبكر الصديق)دا خوا لێی ڕازی بێ، شەڕیان دەکرد لەگەڵ (مسيلمة الكذاب)دا، قەڵایەکیان هەبوو بۆیان نەدەگیرا، زۆر خەڵك خەریك بوون بۆیان نەدەگیرا، دوایی یەکێك لە هاوەڵان بە ناوی بەڕائی کوڕی مالیك، گوتی: بێنن من لەسەر قەڵغانێکی خۆتان دابنێن‌و بە ڕمەکانتان بەرزمم بکەنەوەو هەڵمدەنە ئەودیوی قەڵایەکەو لێمگەڕێن، جا ئەگەر سەلامەت بووم، لەودیو دەرگاکەتان بۆ دەکەمەوەو، ئەگەر سەلامەتیش نەبووم، ئەوە خوا لێم خۆشبێ‌و شەهید دەبم، ئەوەبوو لەسەر قەڵغانێکیان دانا وە هەڵیاندایە ئەو دیوی قەڵایەکە، کە شوورەیەکی بەرزی هەبوو، بەڕاء

بۆخـۆی دەگێڕێتـەوە، دەڵـێ: کـە کەوتـم لاقێکـم شـکـا، بـەڵام بـە شەلەشـەل ڕۆیـشـتـم ئەوانـەی لەبـەر دەرگاکـە بـوون کوشـتمن، وە دەرگاکـەم لـە پـشتەوە کردەوەو سوپای ئیسلامیش هاتـە ژووری، بـەو شـێوەیە ئـەو قـەڵایە گیـرا، بـە هەرحـاڵ لـەو جـۆرە حـاڵەتانـەدا کـردەوەی فیدایـی دروسـتـەو ئـەو کاتـە ئـەم ڕسـتە قورئانییـە نایگرێتـەوە، کـە دەفـەرموێ: ﴿وَلَا تُلۡقُواْ بِأَيۡدِيكُمۡ إِلَى ٱلتَّهۡلُكَةِ﴾، چونکە ئەو کەسـە بەدەسـتی خۆ خۆی نەفەوتـاندوەو، مەبەسـتی خۆ فەوتـاندن نەبووە، بەڵکـو مەبەسـتی دوژمـن فەوتـاندن بـووەو، مەبەسـتی ئـەوەبووە، کـە چاوی دوژمن بشـکـێنـێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چلەمین

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان هەشت ئایەت لەخۆی دەگرێ، لە ئایەتی ژمارە (١٩٦ تاکو ٢٠٣)، وە ئەم هەشت ئایەتە هەموویان باسی حەجو عومرە دەکەن، چۆنیەتی ئەنجامدانی حەجو عومرەو کۆمەڵێك یاساو ئەدەبی شەرعیی کە پەیوەندییان بەو دوو خواپەرستییە گەورەوە هەیەو لە درێژەی بڕگەکانی دەرسەکەماندا تیشکیان دەخەینە سەر.

﴿ وَأَتِمُّواْ ٱلۡحَجَّ وَٱلۡعُمۡرَةَ لِلَّهِۚ فَإِنۡ أُحۡصِرۡتُمۡ فَمَا ٱسۡتَيۡسَرَ مِنَ ٱلۡهَدۡيِۖ وَلَا تَحۡلِقُواْ رُءُوسَكُمۡ حَتَّىٰ
يَبۡلُغَ ٱلۡهَدۡيُ مَحِلَّهُۥۚ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوۡ بِهِۦٓ أَذٗى مِّن رَّأۡسِهِۦ فَفِدۡيَةٞ مِّن صِيَامٍ أَوۡ صَدَقَةٍ
أَوۡ نُسُكٖۚ فَإِذَآ أَمِنتُمۡ فَمَن تَمَتَّعَ بِٱلۡعُمۡرَةِ إِلَى ٱلۡحَجِّ فَمَا ٱسۡتَيۡسَرَ مِنَ ٱلۡهَدۡيِۚ فَمَن لَّمۡ يَجِدۡ فَصِيَامُ
ثَلَٰثَةِ أَيَّامٖ فِي ٱلۡحَجِّ وَسَبۡعَةٍ إِذَا رَجَعۡتُمۡۗ تِلۡكَ عَشَرَةٞ كَامِلَةٞۗ ذَٰلِكَ لِمَن لَّمۡ يَكُنۡ أَهۡلُهُۥ حَاضِرِي
ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلۡعِقَابِ ﴿١٩٦﴾ ٱلۡحَجُّ أَشۡهُرٞ مَّعۡلُومَٰتٞۚ
فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ ٱلۡحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي ٱلۡحَجِّۗ وَمَا تَفۡعَلُواْ مِنۡ
خَيۡرٖ يَعۡلَمۡهُ ٱللَّهُۗ وَتَزَوَّدُواْ فَإِنَّ خَيۡرَ ٱلزَّادِ ٱلتَّقۡوَىٰۖ وَٱتَّقُونِ يَٰٓأُوْلِي ٱلۡأَلۡبَٰبِ ﴿١٩٧﴾
لَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ جُنَاحٌ أَن تَبۡتَغُواْ فَضۡلٗا مِّن رَّبِّكُمۡۚ فَإِذَآ أَفَضۡتُم مِّنۡ
عَرَفَٰتٖ فَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ عِندَ ٱلۡمَشۡعَرِ ٱلۡحَرَامِۖ وَٱذۡكُرُوهُ كَمَا هَدَىٰكُمۡ
وَإِن كُنتُم مِّن قَبۡلِهِۦ لَمِنَ ٱلضَّآلِّينَ ﴿١٩٨﴾ ثُمَّ أَفِيضُواْ مِنۡ حَيۡثُ أَفَاضَ ٱلنَّاسُ

وَٱسْتَغْفِرُوا۟ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٩٩﴾ فَإِذَا قَضَيْتُم مَّنَـٰسِكَكُمْ فَٱذْكُرُوا۟
ٱللَّهَ كَذِكْرِكُمْ ءَابَآءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا ۗ فَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَآ ءَاتِنَا فِى
ٱلدُّنْيَا وَمَا لَهُۥ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ مِنْ خَلَـٰقٍ ﴿٢٠٠﴾ وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ رَبَّنَآ ءَاتِنَا فِى ٱلدُّنْيَا
حَسَنَةً وَفِى ٱلْـَٔاخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ ﴿٢٠١﴾ أُو۟لَـٰٓئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا
كَسَبُوا۟ ۚ وَٱللَّهُ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾ وَٱذْكُرُوا۟ ٱللَّهَ فِىٓ أَيَّامٍ مَّعْدُودَٰتٍ ۚ فَمَن تَعَجَّلَ فِى
يَوْمَيْنِ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَن تَأَخَّرَ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ لِمَنِ ٱتَّقَىٰ ۗ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَٱعْلَمُوٓا۟
أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾ ﴾

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

((وە حەج و عومرە بۆ خوا بەتەواویی ئەنجام بدەن، وە ئەگەر ڕێتان لێگیرا، ئەوا قوربانییەك كە ئاسانە (سەر ببڕن)، وە سەری خۆتان مەتاشن هەتا قوربانییەكە نەگاتە شوێنی خۆی، وە هەركامێكتان نەخۆش بوو، یان ئازارێك لەسەری دابوو، با (قژی لاببات و) فیدیەیەك لە ڕۆژووگرتن یان خێرو بەخشین، یان قوربانی بدات، وە هەر كات بێ ترس بوون، هەركەسێك پاش عومرە حەجی كرد، ئەوە قوربانییەكی ئاسانی لەسەرە، وە هەركەسێك چنگی نەكەوت، با سێ ڕۆژان لە حەجێ و حەوتیش كە گەڕانەوە بگرێ، ئەوە (دە)ی تەواو، ئەوەش بۆ كەسێكە كە ماڵ و خێزانی لە نزیك مزگەوتی حەڕام نەبێ، وە پارێز لە خوا بكەن و بزانن خوا سزای توندە ﴿١٩٦﴾ كاتی ئەنجامدانی حەج مانگانێكی زانراوە، جا هەركەسێك بڕیاری حەجی تێیاندا دا، نابێ لەكاتی حەجدا باسی جیماع و گوناهو شەڕە قسە هەبێ، وە هەر چاكەكیش بكەن خوا دەیزانێ، وە توێشوو هەڵگرن، وە باشترین توێشووش پارێزكارییە، وە ئەی خاوەن عەقڵان ! پارێزم لێ بكەن ﴿١٩٧﴾ هیچ گوناهتان ناگا (ئەگەر لەكاتی حەجدا) لە بەخششی پەروەردگارتان بخوازن (و بازرگانیی بكەن) جا هەركات لە عەرەفاتەوە

شۆڕبوونەوە، ئەوە لەلای مەشعەری حەرام (موزدەلیفە) یادی خوا بکەن، وە یادی بکەنەوە وەك چۆن ڕێنمایی کردوون، لە حاڵێکدا کە پێشتر سەرگەردان بوون ﴿١٩٨﴾ پاشان هەر لەو شوێنەوە کە خەڵك شۆڕدەبنەوە، شۆڕبنەوەو داوای لێبوردنیش لە خوا بکەن، بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەیی یە ﴿١٩٩﴾ ئنجا کە ئەرکەکانی حەجی خۆتان ئەنجامدان، وەك یادی بابو باپیرانتان یان زیاتریش یادی خوا بکەن، جا لەنێو خەڵکیدا هی وا هەیە دەڵێت: پەروەردگارمان لە دنیا پێمان ببەخشە، بەلام لە دواڕۆژدا هیچ پشکی نیە ﴿٢٠٠﴾ وە هەشیانە دەڵێت: پەروەردگارمان لە دنیادا چاکەو لە دواڕۆژیشدا چاکەمان بدەوەو لە ئازاری ئاگر بمانپارێزە، ﴿٢٠١﴾ ئەوانە پشكو پاداشتی ئەوەیان هەیە، کە وەدەستیان هێناوە، وە خوا لێپرسینەوەی خێرایە ﴿٢٠٢﴾ وە لە ڕۆژانێکی کەمدا یادی خوا بکەن، جا هەرکەسێك پەلەی کردو لە دوو ڕۆژاندا کردی، ئەوە گوناهی ناگات، ئەوەش کە دواکەوت (واتە: هەموو ڕۆژەکان یادی خوای کرد) گوناهی ناگات، مادام پارێز بکات، وە پارێز لە خوا بکەنو بزانن، کە بۆ لای وی کۆدەکرێنەوە ﴿٢٠٣﴾)).

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(﴿وَأَتِمُّواْ﴾): واتە: تەواویان بکەن، یان بەتەواویی بیانکەن، (تَمَامُ الشَيءِ: إنتِهَائُهُ إلَى حَدٍ لا يُحْتَاجُ إلَى شَيء خَارِجٍ عَنهُ بِخِلافِ الناقِص)، واتە: (تَمَامُ) یانی: تەواوکردنی شتێك بە جۆرێك کە پێویستی بە دەرەوەی خۆی نەبێ.

(﴿ٱلْحَجَّ﴾): (أَصْلُ الحَجِّ: القَصْدُ لِلزِيَارَة) مەبەست کردنی سەردانە (وَخُصَّ فِي تَعَارُفِ الشَّرْعِ بقَصْدِ بَيْتِ اللهِ تَعالى إقامَةً لِلنُسُك)، بەلام لە زاراوەی شەرعدا (حج)، واتە: مەبەست هەبوون بۆ سەردانی ماڵی خوا بە مەبەستی ئەنجامدانی خوا پەرستییەکانی حەج.

(وَٱلْعُمْرَةَ): (الإعتمارُ والعُمْرَة الزيادَةُ، وَفي الشَّرْعِ: العَقْدُ المَخْصُوص) لە ئەسڵی زماندا وشەی (عمرة) واتە: سەردان، بەڵام لە زاراوەی شەرعدا سەردانێکی تایبەتە کە لەگەڵ حەجدا دەکرێ.

(أُحْصِرْتُمْ): (الْحَصْرُ: التَضييقُ، والإحْصَارُ: الْمَنْعُ مِنْ طَرِيق البَيْتِ، ظَاهِرَاً وَ باطِناً، والْحَصْرُ في البَاطِنِ فَقَطْ)، وشەی (حَصْرُ)، واتە: تەنگ پێ هەڵچنین، بەڵام (إحْصَار)، واتە: ڕێ لێگیرانی چوون بۆ حەج بەشێوەی پەنهانیی کە ئەوەیە مرۆڤ بترسێنرێ‌و، بە ڕواڵەتیی ئەوەیە کە بەربەستێك هەبێت نەتوانێ حەجەکەی بکا.

(ٱسْتَيْسَرَ): (اليُسر: ضِدُّ العُسر وَتَيسر كَذا وَاستيسر أي: تسهَّلَ)، واته: (يُسر) دژی زەحمەتە، وە (تَيسر) یانی: ئەو شتە ئاسان بوو، هەروەها (استيسر)ش هەمان مانای هەیە.

(ٱلْهَدْيِ): (وَالهَدْيُ: مُختَصٌّ بِمَا يُهْدَى إلى البَيْتِ، قَالَ الأَخفش: والوَاحِدَةُ هَدِيّةٌ)، وشەی (هَدْيُ) کۆ (جمع)یەو تاکەکەی (هَدِيّةُ)یە، کە بریتیە لەو ئاژەڵەی هەدیە دەکرێ بۆ بەیتو لەوێ سەردەبڕدرێ.

(فَفِدْيَةٌ): (مَا يَقِي بِهِ الإنْسَانُ نَفْسَهُ مِن مَال يَبْذُلُهُ في عِبادَةٍ قَصَّرَ فِيها يُقَالُ لَهُ فِديةُ) واتە: (فِدية) بریتیە لە ماڵێك کە دەکرێتە قەرەبوو، بۆ ئەنجام نەدانی یەکێك لە خواپەرستییەکانی حەج، واتە: کەسێك شتێکی بۆ ئەنجام نەدرا لە فەرزەکانی حەج، فیدیە دەدات، فیدیەکەش دیارە سێ شتە: یان ڕۆژووگرتن، یاخود خێرو ماڵ بەخشینێکە، یاخود سەربڕینی ئاژەڵێکە.

(تَمَتَّعَ): واتە: عومرەی کرد لەگەڵ حەج، هەرکەسێ عومرە لەگەڵ حەج بکات، حەجەکەی پێی دەگوترێت: حەجی (تَمَتّع)، (فمن تَمَتّع إلى الحج) واتە: هەرکەس عومرەی هێنایە لای حەج.

(فَرَضَ): (عَيَّـنَ وَقتَـهُ) کاتەکەی دیـاری کرد.

(رَفَثَ): (الرَّفَـثُ: كَـلامٌ مُتَـضَمِّنٌ لِمَـا يُـستَقْبَحُ ذِكْـرُهُ مِـن ذِكْـرِ الجِمَـاعِ، وَدَواعيـهِ، وَجُعِلَ كِنايَـةً عَنِ الجِمَاعِ)، واتـە: وشـەی: (رَّفَثْ) بریتیـە لـە هـەر قسـەیەکی ناشـیرین کە بـەلای جـینس دابچێ، جاری واش هەیە (کِنـایة)یە بۆ خـودی کـاری جینسیی، (جووتـبوونی پیـاو لەگەڵ خێزانـی).

(أَفَضۡـتُم): (أَي: دَفَعـتُم مِنهَـا بِكَثـرةٍ تـشبيهـاً بفَـيضِ الْمَـاءِ)، واتـە کـە ڕژانـە خـوارێ بە لوزەوو بە زۆریـی، وێـچواندنە بە هـەڵڕژانی ئـاو.

(ٱلۡمَشۡـعَرِ ٱلۡحَرَامِ): (مَشْـعَر) کۆیەکەی (مَشَاعِر)ە، واتە: نیشـانەکانی حەج، وە (الـمَشعَرِ الحَرَامِ) مەبەست پێی موزدەلیفـەیە، یاخود شوێنێکە لە موزدەلیفە.

(مَّنَـٰسِكَكُمۡ): کۆی (مَنسـك)ە، و (نُسُـك)یش، واتـە: عیبـادەت، وە وشـەی (مَناسـك) واتـە: شـوێنەکانی عیبـادەت، یـاخود خـودی خـوا پەرستییەکـان، بەتایبەت خوا پەرستیەکانی حەج.

(أَيَّامٖ مَّعۡـدُودَٰتٖ): مەبەسـت پێی ڕۆژەکـانی (تَشْـريق)ە، واتـە: ڕۆژی (١١و ١٢و ١٣) لە مانگی (ذي الحِجة).

هـۆی هاتنە خـوارەوەی ئایەتەکـان

١) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ڕسـتە قورئانییـەی، کـە دەفـەرموێ: ﴿ فَإِنۡ أُحۡصِرۡتُمۡ فَمَا ٱسۡتَيۡسَرَ مِنَ ٱلۡهَدۡيِ ﴾، قـال إبـن كثيـر:[١] {(نَزَلَـتْ فـي سـنَةِ سـت أي عَـامِ الحُدَيبِيـَةِ حيـن حَـال الـمُشـرِكُون بَيْنَ رَسـولِ اللهِ ﷺ وبَيْـنَ الوُصُـولِ إلـى البَيْـتِ)}، واتە: ئەم ڕستە قورئانییـەی کە دەفەرموێ: ئەگـەر ڕێتـان لێگیـرا بـۆ

١) (المِصبَاحُ المُنير في تَهْذِيب تفسير ابن كثير، ص (١٩٦).

چوونە حەج، فیدیە بدەن، لە ساڵی شەشەمی كۆچی، واتە: لە كاتی صوڵحی حودەیبییەدا هاتە خوار، كە موشریكەكان ڕێگایان لە پێغەمبەر ﷺ گرت، كە بگاتە (بَیت)و لەوێ عومرەكەی تەواو بكات.

٢) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ڕستە قورئانییەی، كە دەفەرمویٚ: ﴿فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ بِهِۦٓ أَذًى مِّن رَّأْسِهِۦ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ﴾، {(عَنْ كَعْب بن عُجْرةَ وَقَفَ عَلَيَّ رَسولُ ﷺ بالحُدَيبِيَةِ وَرَأسِي يَتَهَافَتُ قَمْلاً فَقَالَ: (يُؤْذِيكَ هَوَامُّكَ؟!) قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: فَاحْلِقْ رَأسَكَ أو قَالَ: (احْلِقْ)، قَالَ: فِيَّ نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَة.﴿فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا ...، إلى آخرهَا﴾، فَقَالَ: النَّبيُّ ﷺ (صُمْ ثَلاثَةَ أيّامٍ، أو تَصَدَّقْ بِفَرَقٍ بَيْنَ ستةٍ، أو انْسُكْ بِمَا تَيَسر) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ البُخاري برقم: (١٨١٥)، ومُسلم برقم: (٢٨٧٤)}، واتە: كەعبی كوڕی عوجرە دەڵێ: لە صوڵحی حودەیبییەدا پێغەمبەر ﷺ لە سەرم وەستا بوو، كە ئەسپێ لەسەرمدا دەكەوتنە خوار (واتە: سەرم دزوێن بوو) ئەویش فەرمووی: ئەو زیندەوەرانەی سەرت ئەزیەتت دەدەن؟ گوتم: بەڵێ، فەرمووی: سەرت بتاشە، دوایی، یان سێ ڕۆژان بەڕۆژووبە، یان خواردنی شەش فەقیران بدە، یاخود چیت دەست دەكەوێت لە ئاژەڵ سەری ببڕە (یانی: بزنێك یان مەڕێك).

٣) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ڕستە قورئانییەی، كە دەفەرمویٚ: ﴿وَتَزَوَّدُوا۟ فَإِنَّ خَيْرَ ٱلزَّادِ ٱلتَّقْوَىٰ﴾، {(عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: كَانَ أَهْلُ اليَمَنِ يَحُجُّونَ وَلاَيَتَزَوَّدُونَ، وَيَقُولُونَ: نَحْنُ المُتَوَكِّلُونَ، فَإذَا قَدِمُوا مكَّةَ سَأَلُوا النَّاسَ، فَأَنزَلَ اللّهُ تَعَالى: ﴿وَتَزَوَّدُوا۟ فَإِنَّ خَيْرَ ٱلزَّادِ ٱلتَّقْوَىٰ﴾) (رَوَاهُ البُخاري برقم: (١٥٢٣)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (١٧٣٠)، وابن جريرو غيرهُم}، واتە: عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس دەڵێ: ئەم ڕستە قورئانییە دەربارەی خەڵی یەمەن هاتە خوار، ئەهلی یەمەن دەهاتنە حەج، بەڵام خواردنیان لەگەڵ خۆیاندا نەدەهێنا، دەیانگوت: ئێمە پشت بە خوا بەستووانین، دوایی كە دەهاتنە مەدینە (برسی دەبوون)

سواڵیان دەکرد، جا خوای بەرز ئەم ڕستە قورئانییەی نارده خوار: ﴿ وَتَزَوَّدُوا۟ فَإِنَّ خَيْرَ ٱلزَّادِ ٱلتَّقْوَىٰ ﴾، ئەگەر حەجتان کرد، توێشوو لەگەڵ خۆتاندا بەرن، باشترین توێشووش تەقوایە، دیارە بەشێك لە تەقواش ئەوەیە کە تۆ سواڵ نەکەی‌و چاوت لەدەستی خەڵکی نەبێت، بەڵێ بەشێك لە تەقوا ئەوەیە، کە تۆ بە ڕەنجی شانی خۆت خۆت بژێنیو، چاوت لە دەستی خەڵکی نەبێت.

(٤)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ڕستە قورئانییەی، کە دەفەرموێ: ﴿ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُوا۟ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ﴾، {(عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ: كَانَتْ عُكَاظٌ وَمَجَنَّةُ وَذُوالمَجَازِ أَسواقاً فِي الجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا جَاءِ الإِسلامُ، تأثَّموا أن يَتَّجِروا فِي الْمَوَاسِم فَسَأَلوا رَسولَ اللّٰه ﷺ عَنْ ذَلِكَ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَة) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ بِرقم: (٢٠٥٠))}، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لێیان ڕازی بێ دەڵێ: لە سەردەمی نەفامییدا موشریکەکان چەند بازاڕێکیان هەبوو (عُکاظ، مجنة، ذو المجاز) کاتێك ئیسلام هات لەبەر ئەوەی پێشتر لەم بازاڕانەدا شتی ناشەرعیی کراوە، پێیان وابووە گوناهبار دەبن، ئەگەر بازرگانییان تێدا بکەن‌و لەوبارەوە پرسیاریان لە پێغەمبەری خوا کرد، ئەم ئایەتە هاتە خوارێ، کە دەفەرموێ: ﴿ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُوا۟ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ﴾، واتە: گوناحتان ناگات کە لە حەجیشدا بازرگانیی‌و مامەڵە بکەن، وەك کوردەواریی خۆمان دەڵێن: (هەم زیارەت‌و هەم تیجارەت).

٥) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ڕستە قورئانییەی، کە دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ أَفِيضُوا۟ مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ ٱلنَّاسُ وَٱسْتَغْفِرُوا۟ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، {(عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَتْ قُرَيشٌ وَمَنْ دَانَ دِينَهَا يَقِفُونَ بِالمُزدَلِفَةِ، وَكَانوا يُسَمَّونَ الحُمْسَ، وَكَانَ سَائِرُ العَرَبِ يَقِفُونَ بِعَرَفَاتٍ، فَلَمَّا جَاءَ الإِسلامُ، أَمَرَ اللّٰه نَبِيَّهُ ﷺ أَنْ يَأتِيَ عَرَفَاتٍ، ثُمَّ يَقِفَ بِهَا، ثُمَّ يُفِيضَ مِنْهَا فَذَلِكَ قَوْلُهُ تعالى: ﴿ أَفِيضُوا۟ مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ ٱلنَّاسُ ﴾) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ

برقم: (٤٥٢٠)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٩٤٥)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (١٩١٠)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٣٠١٢)، واختارهُ ابن جرير}، واتە: دایکمان عائیشە خوا لێی ڕازی بێ دەگێڕێتەوە دەڵێ: موشریکەکان لە سەردەمی نەفامییدا خۆیان و ئەوانەی لەگەڵیاندا بوون، عادەتیان وابوو بۆ ڕاوەستان لە عەرەفات نەدەگەیشتنە عەرەفات و، هەر لە موزدەلیفە ڕادەوەستان، دەیانگوت: ئێمە ئەهلی بەیت و حەرەمین و لەوە گەورەترین وەك خەڵكی دیكە بوەستین {خۆیان پێ لە خەڵکی زلتر بوو، خەڵکی دیکە هەموو دەچوون لە عەرەفات ڕادەوەستان، دیارە ئەو خواپەرستییانەی حەج لە سەردەمی نەفامییشدا زۆربەیان هەر هەبوون، بەلام بە ناوێکی دیکە جێبەجێیان کردوون، یاخود شیرك و بت پەرستیان تێکەڵ کردوون، ئنجا کە ئیسلام هات خوا ﷻ کە پێغەمبەری نارد، فەرمانی پێکرد کە هەموویان بچن لە عەرەفات ڕابوەستن، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَٱسْتَغْفِرُواْ ٱللَّهَ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾، داوای لێبوردنیش لە خوا بکەن، کە تا ئێستا واتان نەکردووە، خۆتان پێ لە خەڵکی زلتر بووە.

٦) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ڕستە قورئانییەی، کە دەفەرموێ: ﴿فَإِذَا قَضَيْتُم مَّنَٰسِكَكُمْ فَٱذْكُرُواْ ٱللَّهَ كَذِكْرِكُمْ ءَابَآءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا﴾، {(قَالَ: مُجاهِد: كانَ أَهل الجاهلية إذا اجتَمَعُوا بِالمَوْسم ذكروا فِعْل آبائهُم في الجاهِلية، وَأيامهم وأَنْسَابهم، فَتَفَاخَرُوا، فَأَنزَلَ الله هَذِهِ الآية...) (لُباب النقول للسيوطي ص: (٤١)}، واتە: موجاهید دەڵێ: عەرەب لە سەردەمی نەفامییدا کە لەکاتی حەجدا کۆدەبوونەوە (بەتایبەت لە موزدەلیفەو لە میناو لەو شوێنانەی کە خەڵکیان تێدا کۆدەبێتەوە) باسی باب و باپیرانی خۆیانیان دەکردو، باسی ئەو ڕۆژانەیان دەکرد کە شەڕیان تێدا کردون و سەرکەوتووبوونەو، باسی نەسەب و ڕەچەڵەکی خۆیانیان دەکردو، شانازییان بەسەریەکدا دەکرد، ئیدی خوا ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿فَإِذَا قَضَيْتُم مَّنَٰسِكَكُمْ فَٱذْكُرُواْ ٱللَّهَ كَذِكْرِكُمْ ءَابَآءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا﴾، واتە: ئەگەر خواپەرستییەکانی حەجتان

تەواوکردن {لە مینا و لەو شوێنانەدا کە خواپەرستییەکانی حەجیان تێدا دەکرێن، کۆبوونەوە} یادی خوا بکەن، وەك چۆن یادی باب‌و باپیرانتان دەکەن، بەڵکو زیاتریش، واتە: کەس خۆ هەڵنەکێشێ بەسەر ئەوانی دیکەداو مەدحی باب‌و باپیرانی خۆی‌و نەسەب‌و ڕەچەڵەکی خۆی بکات، بەڵکو یادی خوا بکەن.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ دوای ئەوەی فەرمانی بە بڕواداران کرد بە کۆمەڵێك ئەرك، لە ئایەتەکانی پێشوودا، کە دوایین برگەی فەرمانەکان بریتی بوو، لە فەرمانکردن بە جەنگ‌و جیهاد، ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَأَتِمُّوا۟ ٱلْحَجَّ وَٱلْعُمْرَةَ لِلَّهِ ﴾، وێڕای ئەو کردەوانەی دیکە کە هەرکامێکیان لەکاتی خۆیداو لە هەلومەرجی ڕەخساوی خۆیدا ئەنجام دەدرێ، دیارە زانینی ئەو خاڵە زۆر گرنگە: مسوڵمانان پێویستە لەسەریان جەنگ‌و جیهاد بکەن کاتێ هەلومەرجیان بۆ دەرەخسێ، وە پێویستە حەج بکەن، بەڵام ئەگەر هەلومەرجیان بۆ ڕەخسا، وە لەسەریان پێویستە زەکات بدەن ئەگەر هەلومەرجیان بۆ ڕەخسا، وە پێویستە لەسەریان ڕۆژووی ڕەمەزان بگرن، بەڵام کاتێك ڕەمەزان هات.

هەلومەرج ڕەخسان زۆر گرنگە، هەلومەرج ڕەخسان، یانی چی؟ یانی: ئەو هەلومەرجەی کاتی خۆی ڕەخساوە بۆ هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی، کە دەفەرموێ: ﴿ وَقَٰتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمْ ﴾، دەبێت جارێکی دیکە هەمان هەلومەرج برەخسێتەوە، بۆ هەر کۆمەڵێك لە مسوڵمانان، ئنجا ئەم ئایەتە تەکلیفیان لێ دەکات‌و ڕووی دواندن (خطاب)یان تێدەکات، ئەگەرنا وەنەبێ تۆ قورئان هەمووی بێنی‌و بڵێی: ئێستا دەبێ هەمووی جێبەجێ بکەم! چۆن دەتوانی هەمووی جێبەجێ بکەی؟! ئەم قورئانە بەتایبەتی لایەنە یاساییەکەی‌و حوکمە شەرعییەکانی هەر حوکمێکی شەرعیی، هەلومەرجێکی ڕوخساوو گونجاوی دەوێ، مسوڵمانان کاتێ لە توانایاندا نەبێت جەنگ‌و جیهاد بکەن، نابێ

بڵێن: هەر دەبێت جەنگ بکەین، چونکە خوا فەرزی کردوە جەنگو جیهاد بکەی، بەڵام تۆ دەبێت شەڕێك بکەی کە خێری تێدابێ، دەبێ جەنگێك بکەی کە لەسەری قەرزار نەبیەوە، ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَأَتِمُّواْ ٱلۡحَجَّ وَٱلۡعُمۡرَةَ لِلَّهِۚ ﴾، حەجو عومرە بۆ خوا تەواو بکەن، بۆچی فەرموویەتی: بۆ خوا؟ چونکە ئەوان حەجو عومرەیان بۆ بتەکان دەکرد، بۆ ئەوەی لە بتەکان نزیکببنەوە، زۆر شتیان دەکرد بۆ ئەوەی بتەکان شەفاعەتیان بۆ بکەن لە لای خوا، جا خوا دەفەرموێ: حەجو عومرە بۆ خوا ئەنجام بدەن، وشەی: ﴿ وَأَتِمُّواْ ﴾، دەگونجێ بەمانای ئەوەبێ هەرکات دەستیان پێکردن تەواویان بکەنو بە نیوەچڵیی بەجێیان نەهێڵن، یاخود مەبەست ئەوەبێ بەتەواوی بیانکەن، ﴿ فَإِنۡ أُحۡصِرۡتُمۡ فَمَا ٱسۡتَيۡسَرَ مِنَ ٱلۡهَدۡيِۖ ﴾، جا ئەگەر ڕێتان لێگیرا، ئەوەی کە بەدەستتانەوە دێو ئاسانە لە قوربانی سەربڕین، سەری ببڕنو ئیحرام بشکێنن، وەك چۆن پێغەمبەر ﷺ لە ساڵی شەشی کۆچی لە صوڵحی حودەیبییەدا وایکرد، دوای ئەوەی کە نەیتوانی بچێ عومرە بکاتو کافرەکان ڕێیان لێگرتن، فەرمانی کرد ئیحرام بشکێننو حەیوانەکانیان سەرببڕن ﴿ وَلَا تَحۡلِقُواْ رُءُوسَكُمۡ حَتَّىٰ يَبۡلُغَ ٱلۡهَدۡيُ مَحِلَّهُۥۚ ﴾، وە سەری خۆتان مەتاشن، هەتا قوربانییەکان دەگەنە شوێنی خۆیان، شوێنی خۆیان کوێیە؟ مینایە، دەبێ بگەیە ئەوێ (ئەوە لە حاڵەتی حەجکردن دایە) دوای ئەوە لە عەرەفاتو لە موزدەلیفە دەگەڕێنەوە بۆ مینا، ئەوجار ئاژەڵەکانیان سەردەبڕن. ﴿ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوۡ بِهِۦٓ أَذٗى مِّن رَّأۡسِهِۦ ﴾، بەڵام کەسێك نەخۆشبوو، یان ئازارێك لەسەریدا هەبووو پێویستی بەوە هەبوو سەری بتاشێ، ﴿ فَفِدۡيَةٞ مِّن صِيَامٍ أَوۡ صَدَقَةٍ أَوۡ نُسُكٖۚ ﴾، ئەوە با سەری خۆی بتاشێ، بەڵام فیدیەیێك بدات، فیدیەش، واتە: قەرەبوویەك بدات لە: ڕۆژووگرتن، یاخود صەدەقەیەك، یاخود قوربانییەك سەرببڕێ، جا ڕۆژوو گرتنەکە سێ ڕۆژەو، خێرکردنەکە خواردنی شەش هەژارەو، قوربانییەکەش مەڕێکە یان بزنێکە، لەسەر ڕای زۆربەی زانایان.

هەندێکیش دەڵێن: کەمتـریش لە مەڕو بزن، واتە: بە دووان مەڕێك، یان بزنێك سەرببـڕن دەبێ، بەڵام ڕای زۆربەی زانایان بەهێزترە، کە مەڕێك، یان بزنێکە.

﴿ فَإِذَآ أَمِنتُمۡ فَمَن تَمَتَّعَ بِٱلۡعُمۡرَةِ إِلَى ٱلۡحَجِّ فَمَا ٱسۡتَيۡسَرَ مِنَ ٱلۡهَدۡيِ ﴾، جـــا ئەگـــەر دڵنیابوونەوەو بە ئەمینی چوون حەجتـان کـرد، هەرکەسێك عـومرەی بـردە گەڵ حـەج، کە پێی دەگوترێ حـەجی تەمەتتـوع، چونکە سـێ جۆرە حەجمان هـەن، کـە بریتیـن لە: (قِـران، إفـراد، تَمَتـع):

(تمتع): ئەوەیە کە حەجو عومرە پێکـەوە بکـەیو کاتێك کە ئیحـڕام دەبەستی نیەتی هەردووکیـان بەیەکەوە بێنی، جا دەفەرموێ هەر کەسێك عومرەی بردە لای حـەج، ئـەوە پێویـستە قوربانییـەك ســەربڕێ، ﴿ فَمَن لَّمۡ يَجِدۡ فَصِيَامُ ثَلَٰثَةِ أَيَّامٖ فِي ٱلۡحَجِّ وَسَبۡعَةٍ إِذَا رَجَعۡتُمۡۗ تِلۡكَ عَشَرَةٞ كَامِلَةٞۗ ﴾، هەر کەسێك ئاژەڵێکی دەست نەکەوت ســەری ببــڕێ، نـەیبوو، ئیمکانیـەتی ماددیی نـەبوو، ئـەوە پێویـستە لەســەری سـێ ڕۆژان بەڕۆژوو بێت لەوکاتەدا، کە لە حەجێیە، وە حەوت ڕۆژیـش کە گەڕایەوە لە حەج، ئەوە دەبن بە دەی تەواو، ﴿ ذَٰلِكَ لِمَن لَّمۡ يَكُنۡ أَهۡلُهُۥ حَاضِرِي ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِۚ ﴾، ئەو قـەرەبوو دانـەوەو فیدیـە دانـە، بـۆ کەسـێکە کـە کەسـوکارو مـاڵو منـداڵی لـەلای مزگەوتی حەڕام نەبێتو، کەسێك خەڵکی نزیکی لەوێبێ، فیدیەی ناکەوێتـە ســەر ﴿ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلۡعِقَابِ ﴾، وە پارێز لە خوا بکەنو بزانن کە خـوا ســزای تونــدە، ﴿ ٱلۡحَجُّ أَشۡهُرٞ مَّعۡلُومَٰتٞۚ ﴾، دوای ئــەوەی باســی پێویــستبوونی ئەنجامدانی حـەجو عومرەی کردو باسی کۆمەڵێك یاسای حەجی کرد، ئنجـا باسـی کـاتی ئەنجامدانی حەج دەکاتو دەفەرموێ: کاتی ئەنجامدانی حەج چەند مـانگێکی دیاریکراوە، کە (ذو العَقِدَة، ذو الحِجَة)ن، وە هەنـدێك (شـوال)یـشی دەخەنـە گەڵ (شَوَال، ذو العَقِدَة، ذو الحِجَة)، واتە: بۆی هەیـە لـە (شـوال)ەوە ئیحـڕام ببەسـتێ، ﴿ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ ٱلۡحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي ٱلۡحَجِّۗ ﴾، جـا هــەر

كەسێك حەجی لەومانگەدا لەسەرخۆی پێویست كرد، ئەوە نابێ قسەی بێجێ‌و، گوناهبارییو، شەڕە قسە هەبێ لە حەجدا.

﴿ رَفَثَ ﴾، واتە: قسەی ناشرین قسەی بێجێ بەتایبەت كە باسی لایەنی جینسیی تێدابێت، دیارە ئەگەر قسەی بۆ دروست نەبێت، ئەوە چاكتر دروست نیە دەستبازیی لەگەڵ خێزانیدا بكات، یان ماچی بكات.

﴿ فُسُوقَ ﴾، واتە: هەر شتێك كە ئینسان پێی فاسق دەبێت‌و لە ڕێ دەردەچێ، (جدال) واتە: شەڕە قسەو دەم بەدەمە، ﴿ وَمَا تَفۡعَلُواْ مِنۡ خَيۡرٖ يَعۡلَمۡهُ ٱللَّهُ ﴾، وە هەر چاكەیەك بكەن خوا پێی دەزانێ، دیارە خراپەش بكەن خوا ﷻ هەر پێی دەزانێ، وەك پێشتر ئاماژەی بە سێ جۆری دا، ﴿ وَتَزَوَّدُواْ فَإِنَّ خَيۡرَ ٱلزَّادِ ٱلتَّقۡوَىٰ ﴾، وە توێشوو هەڵگرن‌و باشترین توێشووش پارێزكارییە، بەڵام بەشێك لە پارێزكارییش ئەوەیە كە ئینسان توێشووی خۆی پێبێ‌و نانی خۆی بخواو منەتی خەڵكی هەڵنەگرێ ﴿ وَٱتَّقُونِ يَٰٓأُوْلِي ٱلۡأَلۡبَٰبِ ﴾، وە پارێزم لێبكەن ئەی خاوەن عەقڵان، چۆن پارێز لە خوا دەكرێ؟ چۆن ئینسان خۆی لە سزای خوا دەپارێزێ؟ بێگومان مرۆڤ خۆی لە سزای خوا دەپارێزێ، بەوە كە پابەندبێ بە شەریعەتی خواوە، ﴿ لَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ جُنَاحٌ أَن تَبۡتَغُواْ فَضۡلٗا مِّن رَّبِّكُمۡ ﴾، گوناهتان ناگات كە لە بەخششی پەروەردگارتان داوا بكەن‌و، لە حەجێدا بازرگانیی‌و كەسابەت بكەن، هەڵبەتە نابێ مرۆڤ تەنیا بۆ مەبەستی بازرگانیی بچێ، بەڵام ئەگەر لە پەنای حەجێدا سەوداو مامەڵەیەكیش بكات گوناهی ناگاتێ، تەماشا بكەن ئیسلام چۆن حەج‌و كەسابەت پێكەوەو تەقواو غەزا پێكەوە گرێ دەدات‌و دنیاو دواڕۆژ پێكەوە گرێ دەدات !! ﴿ فَإِذَآ أَفَضۡتُم مِّنۡ عَرَفَٰتٖ فَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ عِندَ ٱلۡمَشۡعَرِ ٱلۡحَرَامِ ﴾، جا ئەگەر لە عەرەفات هاتنە خوار، ڕژانە خوارێ، لەلای مەشعەری حەرام یادی خوا بكەن ﴿ وَٱذۡكُرُوهُ كَمَا هَدَىٰكُمۡ ﴾، وە

یادی بکەن، وەك چۆن ئەو ڕێنمایی ئێوەی کردوە، ﴿وَإِن كُنتُم مِّن قَبْلِهِۦ لَمِنَ ٱلضَّآلِّينَ﴾، هەرچەندە بە تەئکید ئێوە پێش ئەوەی خوا هیدایەتتان بدات گومڕاو سەرگەردان بوون ﴿ثُمَّ أَفِيضُوا۟ مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ ٱلنَّاسُ﴾، دوایی خەڵك لە کوێوە شۆڕدەبنەوە بەرەو موزدەلیفەو مەشعەری حەڕام، ئێوەش لەوێوە شۆڕبنەوە، - کە مەبەست پێی قوڕەیشییەکانە - هەموو دەبێ بچن بۆ عەرەفاتو کەس نابێ خۆی جیابکاتەوەو، هەموو دەبێ لە عەرەفات ڕابوەستنو ئێوارەی عەرەفات یاخود شەوەکەی، شۆڕدەبنەوە بەرەو موزدەلیفەو بەرەو مەشعەری حەڕام ﴿وَٱسْتَغْفِرُوا۟ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾، داوای لێبوردنیش لە خوا بکەن، بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەیی یە، ﴿فَإِذَا قَضَيْتُم مَّنَـٰسِكَكُمْ فَٱذْكُرُوا۟ ٱللَّهَ كَذِكْرِكُمْ ءَابَآءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا﴾، جا ئەگەر خوا پەرستییەکانی حەجتان ئەنجامداو تەواوکردنو لێبوونەوە، یادی خوا بکەن، وەك چۆن یادی بابو باپیرانو پێشینانتان دەکەن، یاخود زیاترو باشتریش باسو یادی خوا بکەن، ﴿فَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَآ ءَاتِنَا فِى ٱلدُّنْيَا وَمَا لَهُۥ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ مِنْ خَلَـٰقٍ﴾، خەڵك هەیە لە خوا دەپاڕێتەوە دەڵێ: خوایە لە دنیادا چاکەم بە نسیب بکە، بەڵام پشکی لە دواڕۆژدا نیە، واتە: هەر دووعا بۆ دنیای دەکات !

برایەکمان ڕۆژێ دەربارەی یەکێك دەیگوت: فلان کەس کە شەونوێژیش دەکات هەر بۆ دنیای دەپاڕێتەوە، شەونوێژ دەکاتو هەڵدەستێتەوە، بەڵام هەر دووعا بۆ ماڵ و سامان دەکاتو، دەڵێ: خوایە زیاترم پێبدەیو دەوڵەمەنترم بکەی ! ﴿وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ رَبَّنَآ ءَاتِنَا فِى ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى ٱلْـَٔاخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ﴾، وە کەسانێکیش هەن دەڵێن: پەروەردگارمان ! لە دنیادا چاکەمان بدەیەو لە دواڕۆژیشدا چاکەمان بدەیە، وە لە سزاو ئازاری ئاگر بمانپارێزە ! ئێمە دوایی باسی چاکەی دنیاو چاکەی دواڕۆژ دەکەین، کە هەموو

ئەو شتانەی بۆ ئینسان چاکن لە دنیاو دوارِۆژدا هەمووی دەگرنەوە، ﴿أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ نَصِيبٞ مِّمَّا كَسَبُواْۚ وَٱللَّهُ سَرِيعُ ٱلۡحِسَابِ﴾، ئا ئەوانە پشكو بەشیان هەیە لەوەدا كە وەدەستیان هێناوەو كردوویانە، وە بێگومان خوا لێپرسینەوەی خێرایە.

لە كۆتاییدا خوا ﷻ باسی كۆتا رِۆژەكانی ئەنجامدانی حەجو عومرە دەكاتو دەفەرموێ: ﴿وَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ فِيٓ أَيَّامٖ مَّعۡدُودَٰتٖۚ﴾، وە لە چەند رِۆژێكی كەمدا یادی خوا بكەن، یانی دوای ئەوەی كە خوا پەرستییەكانی حەجتان تەواوكردنو هێناتاننە تەواوكردنێ، یادی خوا بكەن، كە مەبەست پێی رِۆژەكانی تەشریق (أیام التشریق) (١١ و١٢ و١٣) كە دەبێ سێ جەمرەكانیان تێدا رِەجم بكرێن، وەك كوردەواریی خۆمان دەڵێن: (شەیتانی گەورەو نێوەنجیو گچكە)، جا خوا دەفەرموێ: لەو چەند رِۆژەدا یادی خوا بكەن، ﴿فَمَن تَعَجَّلَ فِي يَوۡمَيۡنِ فَلَآ إِثۡمَ عَلَيۡهِ وَمَن تَأَخَّرَ فَلَآ إِثۡمَ عَلَيۡهِۖ﴾، جا هەر كەسێك پەلەی كردو لە دوو رِۆژاندا جەمرەكانی بەردباران كردو نەیكردە سێ رِۆژ، ئەوە گوناحی ناگاتێ، وە ئەوەی دواشكەوت هەر زۆر چاكەو خێری زیاتری دەگاتێو ئەویش گوناحی ناگاتێ، ﴿لِمَنِ ٱتَّقَىٰۗ﴾، بۆ كەسێك كە پارێز لە خوا دەكات، یانی: بۆ لە خوا نزیكبوونەوە بمێنێتەوە، نەك بۆ مەبەستێكی دیكە ﴿وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّكُمۡ إِلَيۡهِ تُحۡشَرُونَ﴾، وە پارێز لە خوا بكەنو بزانن هەموو بۆ لای وی خرِدەكرێنەوەو كۆدەكرێنەوە، با ئینسان بزانێ كاتێ كە خوا ﷻ كۆی دەكاتەوە، بە چ چاوو رِوویەكەوە بە چ پەرێزو بەرهەمو بە چ شتێكەوە دەچێتەوە لای خواو، چی لەدەستدایەو چی لە هەگبەدایە ؟! خوا لەو كەسانەمان بگێرِێ كە بە سەری بەرزو رِووی سوورەوە دەچنەوە دەرگای بەردەم خوای پەروەردگار... ئامین.

چەنـد مەسـەلەیـەكـی گرنـگ

مەسـەلەی یەكـەم: ئەوە كە خـوا ﷻ دەفـەرموێ: ﴿ وَأَتِمُّواْ ٱلْحَجَّ وَٱلْعُمْرَةَ لِلَّهِ ﴾، واتـە: حەج‌و عومرە بۆ خوا تەواو بكەن، یـان بـە تـەواویی بیانكـەن، هـەردوو واتاكـەی هەیـە، ئـەم ڕسـتـە قورئانییـە ئـەوەی لـێ وەردەگیـرێ، كـە وێـڕای حـەج، بەجێهێنـانی عومرەش فـەڕزە، كە ئـەوە ڕای ژمارەیـەك لـە زانایانـەو پێـشـوایە ئەم ڕایـە بـەهێزترە، چونكە خـوا ﷻ هەرچـەندە لـە شـوێنەكانی دیكە تـەنیا باسـی حـەجی كـردوە، بـەڵام لێـرەدا حـەج‌و عـومرەی بەیەكـەوە باسـكردوون‌و، بەیەكـەوەش فەرمانی كـردوە بە ئێمەی ئیمـاندار كـە بەتـەواویی جێبەجێیـان بكـەین یاخود تەواویـان بكـەین، هەڵبـەتە ئەوانـەش كە دەڵێن: عومرە فەڕز نیـە، دەڵێـن: خـوا ﷻ فەرموویـەتی: ﴿ وَأَتِمُّواْ ٱلْحَجَّ وَٱلْعُمْرَةَ لِلَّهِ ﴾، واتـە: كاتێـك دەسـتتان پێكردن تەواویان بكەن، جا دیـارە سـوننەتیش ئەگـەر دەسـتت پێكـرد هەر پێویسـتە تەواوی بكەی، كەواتە: ئەوە بەڵگە نیە لەسـەر ئەوەی كە عـومرە پێویستە، بەڵكو بەڵگەیە لەسـەر ئەوەی كە عـومرە پێویسـتە، ئەگـەر دەسـتت پێكـردو چوویە نێوی تەواوی بكەی‌و نەیپـچڕێنی، بـەڵام بەهـەرحاڵ زیـاتر ئـەو ڕایـە بـەهێزتر دێتـە بەرچـاو كـە حـەج‌و عـومرە هەردووكیـان پێویسـت بـن‌و دیـارە پێغەمبەری خواش ﷺ پێكـەوە ئەنجامی داون.

مەسـەلـەی دووەم: ئـەوە كـە خـوا ﷻ دەفـەرموێ: ﴿ وَأَتِمُّواْ ٱلْحَجَّ وَٱلْعُمْرَةَ لِلَّهِ ﴾، ئـەم وشـەی: ﴿ لِلَّهِ ﴾، واتـە: بۆ خوا تەواویـان بكـەن، بۆیـەش وا دەفـەرموێ، چونكە لە سـەردەمی نەفامییـدا عەرەبـە بتپەرسـتەكان هەندێ لە خواپەرسـتییەكـانیان بۆ بت‌و صەنەمەكانیان ئەنجام دەدا، بەتایبەت هەندێ لە مەناسیكەكانی حەج‌و عومرەیـان بـۆ ڕازیكردنـی بـت‌و صـەنەمەكانیان ئـەنجام دەدا، تـاكو بەوهـۆیەوە بت‌و صـەنەمەكان شـەفاعەتیان بۆ بكەن لە لای خـوا، بۆیە خـوا ﷻ دەفـەرموێ: حـەج‌و عومرە بۆ خـوا بەتەواویی جێبەجێ بكـەن، یـاخود بۆخـوا تـەواو بكـەن،

نەك بۆ كەسو شتێكی دیكە، وە ئەوەشی لێ وەردەگیرێ كە حەجو عومرەش وەك هەر خوا پەرستییەكی دیكەو هەر طاعەتێكی دیكە، دەبێ ئینسان لەخۆی وریابێ لە كاتێكدا پێی هەڵدەستێ، دڵی خۆی ساغو یەكلابكاتەوە هیچ هاندەرو پاڵنەرێكی نەبێ بۆ ئەنجامدانی ئەو طاعەتو چاكەیە، جگە لە ڕازیكردنی خوای پەروەردگارو وەدەستهێنانی ڕەزامەندیی وی، دیارە حەجو عومرەش مەزەندەنەی ئەوەیان لێدەكرێ هەیە كە ئینسان تێیاندا تووشی غەیری خوا پێ مەبەست بوون، ببێ، بۆ نموونە: كابرا دەچێ بۆ حەج، بەڵام هاندەرو پاڵنەرەكەی بریتیە لە بازرگانیی، هەندێ كەس زۆر دەچی بۆ حەجو هەموو ساڵێكیش دەچێ بازرگانییەكی زۆر دەكات ! بەڵام خوا ﷻ فەرمانی كردوە كە حەجو عومرە تەنیا بۆ خوا ئەنجام بدەن، بەڵێ: كەسابەتو بازرگانیی كردن قەدەغە نیەو، لەگەڵ حەجێدا قەدەغە نیە ئینسان بازرگانیی بكات، بەڵام دەبێ تەنیا مەبەستەكەت بەجێهێنانی حەج وعومرە بێ، جا لە پەنا ئەوەشدا ئەگەر كەسابەتو بازرگانیی بكەی قەیناكات، نەك مەبەستە ئەسڵییەكەت بازرگانیی كردنو كەسابەت بێو لە پەنای بازرگانییەكەدا بە ڕواڵەت حەجو عومرە بكەی، ئەوە بە تەئكید زۆر شتێكی خراپەو خراپترین شت ئەوەیە كە ئینسان خوا پەرستییەك كە دەبێ پێی لە خوا نزیك ببێتەوە، وەك شتێكی لاوەكیی ئەنجامی بداتو مەبەستە سەرەكییەكەی شتێكی دیكە بێ، ئەوە بەڕاستی شتێكی زۆر خراپە.

مەسەلەی سێیەم: ئەو وشە قورئانییەی، كە دەفەرموێ: ﴿فَإِنۡ أُحۡصِرۡتُمۡ﴾، پێشتر باسمانكرد كە وشەی (إحصار) هەیەو وشەی (حصر)یش هەیەو هەردووكیان بەمانای ڕێ لێگیرانن، جا زانایانو شەرعزانان دەڵێن: (إحصار) ئەوەیە كە بەهۆی هۆكارێكی ڕواڵەتیی یان پەنهانیی ڕێت لێبگیرێ لە چوونە حەج، بۆ نموونە: دوژمنێك هەبێت، یان مەترسیی لە ڕێگادا هەبێت، شتێكی ئاشكرا بێ یاخود پەنهان، بەڵام (حصر) ئەوەیە كە بەهۆی شتێكی پەنهانەوە ڕێی چوونە حەجت نەبێ، دیارە پێشتر باسمان كرد ئەگەر ئینسان ئیحرامی بە

حـەج یـان عـومرە بەســتو دوایـی ڕێـی لێگیــرا، دەبـێ ئیحرامەكـەی هـەر لـەو شوێنەدا بشكێنێ، بەڵام ئەو عیبادەتـەی دەكەوێتـە سـەرو دەبـێ ساڵێكی دیكە یان كاتێكی دیكە دووبارە ئیحرام بەو عیبادەتە ببەستێتەوە، حەج یان عـومرەو ئەنجـامی بـدات، وەك چـۆن پێغەمبـەر ﷺ لـە سـاڵی شەشـەمی كۆچـیدا كـە صوڵحی حودەیبییـەی تێدا واقیع بوو ئیحرامیـان بە عومرە بەستبوو ئـەوەبوو كـە ڕێیــان لێگیــرا دوایـی سـاڵی حەوتـەم عومرەكـەیان گێڕایـەوە ئـەو ساڵەیان ناولێنـا (عامُ عُمرَةِ القَضَـاء) واتە: سـاڵی عومرەی گـێڕدراوە[1].

مەسـەلەی چـوارەم: ئەوەیـە كـە خـوا ﷻ دەفـەرمویێ: ﴿وَلَا تَحۡلِقُواْ رُءُوسَكُمۡ حَتَّىٰ يَبۡلُغَ ٱلۡهَدۡيُ مَحِلَّهُۥ﴾، وە سـەری خۆتـان مەتاشـن تـاكو قوربانییـەكان دەگەنـە شـوێنی خۆیـان، زانایـان هـەموو لەســەر ئـەوە یـەك دەنگـن كـە شـوێنی خۆیـانو كـاتی سـەربڕینی قوربانییەكان بریتیە لە ڕۆژی دەیەمی (ذي الحِجّة)و شـوێنەكەشی بریتیە لە مینا، واتە: پێویـستە قوربـانیی لـە ڕۆژی دەیـەمی (ذي الحِجّة)و لـە مینادا سـەر ببـڕدرێن.

مەسـەلەی پێنجـەم: ئـەو ڕسـتە قوڕئانییـەی، كـە دەفەرمـوێ: ﴿فَمَا ٱسۡتَيۡسَرَ مِنَ ٱلۡهَدۡيِ﴾، باسمان كـرد كە (هَدي) كۆی (هَدية)یە، هـەدیەش ئەو ئـاژەڵەیە كە بـابـای حاجی یا عومرەكـەر لەگەڵ خۆی دەیبـا، بۆ ئەوەی لەوێ سـەری ببـڕێ، بیكات بە قوربانیـی، جا كە دەفەرموێ: ﴿فَمَا ٱسۡتَيۡسَرَ مِنَ ٱلۡهَدۡيِ﴾، واتـە: ئـەوەی كە بەدەسـتتانەوە دێو بۆتـان ئاسـانە لـە قوربـانیی، كاتێـك كـە ئینـسان ناچـار دەبێـت سـەری خـۆی بتاشـێ، یـان كـورتی بكـاتەوە لەبـەر ئـەوەی ئـازارێكی لەسـەری دا هەیە، یان لەبەر هەر هۆیەك بێ، یان بـۆ وێنـە: نینـۆكی بكات، یـان شـتێك بكـات كـە لـە دوای ئیحـرام بەسـتنەوە لێـی قەدەغەیـە، ئـەوە خـوێنی

---

١) بڕوانە: (السيرة النبوية) لإبن هشام، ج: (٣)، ص: (١٦٢-١٦٣)، كە باسی صولحی حودەیبییەی تێداكراوەو، ج: (٢)، ص: (٢٠٧-٢٠٨) كە باسی (عمرة القضاء) ی تێداكراوە.

دەکەوێتە سەر، جا زۆربەی زانایان دەڵێن: ﴿ فَمَا ٱسۡتَيۡسَرَ مِنَ ٱلۡهَدۡيِ ﴾، ئەوەی کە ئاسانە لە قوربانیی، مەبەست پێی مەڕێکە یان بزنێکە، دیارە ئەگەر حوشتر، یان مانگاش بێ، ئەوە باشتر، بەڵکو حوشترو مانگا بە کەڵکی حەوت نەفەران دێن، بەڵام هەندێ لە زانایان دەڵێن: ﴿ فَمَا ٱسۡتَيۡسَرَ مِنَ ٱلۡهَدۡيِ ﴾، ئەوەی لێوەردەگیرێ کە مەرج نیە مەڕێکی تەواو، یان بزنێکی تەواو بێت، بەڵکو ئەگەر لەجیاتی مەڕێك بەرخۆڵەیەکیش بێت، وە لەجیاتی بزنێ کاریلەیەکیش بێ، یاخود بە دوو نەفەران مەڕێك، یان بزنێك بێ، ئەوەش هەر بەکەڵك دێ، بەڵام زۆربەی زانایان دەڵێن: نەخێر دەبێ مەڕێکی تەواو یاخود بزنێکی تەواوبێ ئەوجار قوربانیی دەشێ‌و، ڕای زۆرینەش بەهێزترە.

مەسەلەی شەشەم: ئەم ڕستەیەی دەفەرموێ: ﴿ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوۡ بِهِۦٓ أَذٗى مِّن رَّأۡسِهِۦ فَفِدۡيَةٞ مِّن صِيَامٍ أَوۡ صَدَقَةٍ أَوۡ نُسُكٖ ﴾، هەر کەسێك نەخۆشبوو، ناچار بوو خۆی بشوات، یان ناچاربوو بە هۆی هەبوونی ئازارێکەوە خۆی چارەسەر بکات، یان ناچاربوو خۆی بۆن خۆش بکات، وە ناچار بوو بەشێك لە ئیحرام بشکێنێ، دەبێ فیدیە بدات، کە یەکێکە لە سێ شتان: ڕۆژووگرتن، صەدەقەو خێر، سەربڕین. وەك لە فەرمایشتێکدا کە پێشتر هێنامان - لە هۆی هاتنە خوارەوەدا - کە بوخاریی‌و موسلیم دەیگێڕنەوە هاتوە: کە یەکێك لە هاوەڵانی بەڕێز دەچێتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ کە سەری زۆر دزوێن دەبێ‌و ئەسپێی زۆری لەسەردا دەبێ، ئەویش دەفەرموێ: ئەو زیندەوەرانەی سەرت ئازارات نادەن ؟ دەڵێ: بەڵێ، دەفەرموێ: سەرت بتاشەو یەکێ لە سێ شتان بکە: (صُمْ ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ أَوْ تَصَدَّقْ بِفَرَقٍ بَيْنَ ستةِ مَسَاكِينَ أَوِ انْسُكْ مَا تَيَسر)، یان سێ ڕۆژان بەڕۆژووبە، یاخود خواردنی شەش هەژاران بدە (یەکی ژەمێك)، یاخود ئاژەڵێك سەربڕە، واتە: سەرپشك دەکرێ لەنێوان هەڵبژاردنی یەکێ لەو سێیانەدا، هەروەها هەر جۆرە خەلەلێکی دیکەش لەو بابەتانە کە دێتە پێش، لە هەموو ئەو حاڵەتانەدا، دەبێ فیدیە بدا، کە ئەویش یەکێ لەو سێ شتانەیە: سێ

ڕۆژ بەڕۆژوو بێ، یان خواردنی شەش هەژار بدات یەکێ ژەمێك، یاخود ئاژەڵێك سەرببڕێ، ئەوە زۆربەی زانایان ئەگەر نەڵێین: هەموویان لەسەری یەکدەنگن.

مەسەلەی حەوتەم: دەربارەی ئەم ڕستەیەی، کە دەفەرموێ: ﴿فَمَن تَمَتَّعَ بِٱلۡعُمۡرَةِ إِلَى ٱلۡحَجِّ﴾، هەر کەسێك تەمەتتوعی کردو عومرەی بردە نێو حەجێ، حەج سێ جۆری هەیە:

١- (حَج التَمَتُّع)، ٢- (حَج الإفراد)، ٣- (حَج القِران).

١) **حەجی تەمەتتوع (حَج التَمَتُّع):** ئەو حەجەیە کە پیاوێك یان ئافرەتێك بیەوێ حەج بکات، کە ئیحرام دەبەستێ لە میقات بڵێ: (لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ عُمْرَةً) یەکسەر ئیحرام بە عومرە دەبەستێ، واتە: نیەتی عومرە دێنێ‌و پایەو فەرزەکانی تەواو دەکاتن پایەکانی عومرەش بریتین لە: ئیحرام بەستن‌و، طەوافی دەوری کەعبەو هاتووچۆی نێوان صەفاو مەروە، وە دوایی سەری کورت بکاتەوە یاخود بیتاشێ، هەرکات ئەو چوار ئەرکەی ئەنجامدان عومرەکەی تەواو دەبێت، عومرە ئەو چوار ڕوکنەی هەن، یاخود ئەو چوار واجبەی هەن، لەسەر ڕای هەندێك لە زانایان کە ناویان نانێن ڕوکن، جا دوای ئەوەی کە عومرەی تەواوکرد بۆی هەیە ئیحرام بشکێنێ‌و ئیحرام بە حەج ببەستێتەوە، لەو شوێنەی کە لێیەتی لە مەککە، وە لەسەر ئەوە خوێنی دەکەوێتە سەرو دەبێ ئاژەڵێك سەرببڕێ، ئا ئەوە حەجی تەمەتتوع (حَجُّ التَمَتُّع)ی پێدەگوترێ.

٢) **حەجی ئیفراد (حَج الإفرَاد):** ئەوەیە کە کاتێك مرۆڤ ئیحرام دەبەستێ، یەکسەر بڵێ: (لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ حَجًّا) ئیحرام بە حەج ببەستێ‌و کە حەجی تەواوکرد، ئنجا دووبارە ئیحرام بە عومرە دەبەستێتەوە، وە ئەم جۆرە حەجە، خوێنی ناکەوێتە سەرو لەسەری پێویست نابێ ئاژەڵێك سەرببڕێ، چونکە دوو ئیحرامی بەستوون بۆ دوو خواپەرستیی‌و هەردووکیان لە میقات.

٣) **حەجی قیـران (حَجُّ القِران):** ئەوەیە کە کاتێك ئیحرام دەبەستێ نیەت بێنێو بڵێ: (لَبَّيْكَ عُمْرَةً وَحَجًّا) (رَوَاهُ مُسلم برقم: (٣٠١٩)، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه) خوایە لە خزمەت دام حەجو عومرە بەیەکەوە دەکەم، (قیـران)یش واتە: جووتکردن، وەك چۆن (إفراد) واتە: تاککردن، ئەگەر حەج تاك بکاتەوەو جیابکاتەوە پێی دەگوترێ: (إفـراد)، وە ئەگەر پێکەوەیان بکا، پێی دەگوترێ: (قِران) حەجی قیرانیش ئەوەیە کە نیەتی حەجو عومرە پێکەوە بێنێو ئیحرام نەشکێنێ، تاکو هەردووکیان ئەنجام دەدا، کە ئەویش خوێنی دەکەوێتە سەر، واتە: حەجی تەمەتتوعو حەجی قیـران، هەردووکیان ئەو کەسە لەسەری پێویست دەبێ دوایی ئاژەڵێك سەرببڕێ، بەڵام حەجی (إفراد) ئاژەڵ سەربڕینی ناوێ، چونکە بۆ هەرکام لە حەجو عومرە، دەچێ لە میقات ئیحرام دەبەستێتەوە.

مەسەلەی هەشتەم: دەربارەی ئەو ڕستەیەی، کە دەفەرموێ: ﴿ ذَٰلِكَ لِمَن لَّمْ يَكُنْ أَهْلُهُۥ حَاضِرِي ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾، دەڵێن: حەجی تەمەتتوع ئەوەیە مرۆڤ کە حەج دەکات، پێشێ ئیحرام بە عومرە دەبەستێو کە عومرەی تەواوکرد، ئیحرامەکە دەشکێنێ، بۆ وێنە: یەکێك مانگێك پێشتر چووە بۆ حەج، ئەگەر ماوەی مانگێك ئیحرامەکەی هەر پێوەبێ، زۆر سەغڵەت دەبێ، بەڵام کە عومرەکەی کرد ئیحرامەکەی دەشکێنێ، بۆیە پێی دەگوترێ: تەمەتتوع کە بەمانای ڕابواردنو خۆشحاڵیی دێ، چونکە کە ئیحرامی پێوە بێ، بۆی نیە بۆنی خۆش بەکاربێنێو نینۆك بکاتو خۆی بشواتو موو لەخۆی بکاتەوە ئەوانەی بۆنیە، بەڵام هەموو کەس کە ئەو جۆرە حەجە دەکات خوێنی ناکەوێتە سەر، وەك خوا فەرموویەتی: ﴿ ذَٰلِكَ لِمَن لَّمْ يَكُنْ أَهْلُهُۥ حَاضِرِي ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾، ئـا ئەوە بۆ کەسێکە کە ماڵی، یاخود کەسوکاری ئامادەی مزگەوتی حەرام نەبێت، زانایان سێ واتایان لەم ڕستەیە داوەتەوە:

١/ خەڵکـی شـاری مەککـە نەبێـت.

٢/ خەڵکـی سـنووری حـەرەم نەبـێ.

٣/ خەڵکـی ئـەولای میقـات نـەبێت، واتـە: خەڵـکی ئـەو شـوێنە نـەبێت کـە دەکەوێتـە نێـوان یەکێـك لـە میقاتەکـانو مەکـکە، چونکە هەرکەسێك کـە دەچێ بۆ حـەج یـان بـۆ عـومرە، دەبـێ پـێش ئـەوەی بگـاتە میقـات ئیحـرام ببەسـتێو بـە ئیحــرامەوە نـەبێت دروسـت نیـە بـچێتە سـەر زەمینـی حـەرەمەوە، دیـارە میقـاتەکانیش هـەموویان دیاریکـراون: میقـاتی خەڵـکی عیـراق (ذاتُ عِرق)ی پـێ دەڵێـنو، هـی مەدینـە (آبار علي) پـێ دەڵێـنو هـی یەمـەن (یلـم لـم)ی پـێ دەڵـێن ...هتـد، جـا ئـەو میقـاتانە هەیانـە سـەد کیلۆمەترو هەیە زیـاترو هەیـە کەمتـر لـە مەککەوە دوورە، واتـە: بـە مـاوەی سـەد کیلۆمەتر زیاتر بەر لـەوەی بچێتـە نزیك مەککە دەبێ ئیحرام ببەسـتێ، کـە ئـەوە بـۆ کەسـێکە خەڵـکی ئـەوێ نـەبێ، بـەڵام ئــەدی ئـەوەی خـەڵکی سنووری حـەرەم بێت؟ ئەوە خوێنی ناکەوێتـە سـەرو بـۆی هەیـە ئیحـرام بـە عومرە ببەسـتێو دواییـش هەر لـەوێ، ئیحـرام بە حەج دەبەسـتێ.

مەسـەلەی نۆیـەم: ﴿ ٱلۡحَجُّ أَشۡهُرٞ مَّعۡلُومَٰتٞ ﴾، دیـارە لێـرەدا وشـەیەك پەرێنـراوە کە سیاق دەلالەتی لەسـەر دەکاتو بە عەقڵ دیـارە، ئەویش بریتیـە لـە: (وَقْت) واتـە: (وَقۡتُ ٱلۡحَجِّ أَشۡهُرٞ مَّعۡلُومَٰتٞ)، کـاتی حـەج ئـەو کاتانـەی حـەجیان تێـدا ئەنجام دەدرێ، چەند مانگـانێکی دیاریکراون، بـە پێـچەوانەی عـومرەوە، عـومرە هەموو کاتەکانی سـاڵ جێبەجـێ دەکرێو هەر وەختێك بچی بۆ عومرە دەبـێ، بـەڵام حەج تەنیـا لە سـێ مـانگی دیاریکـراودا دەکرێ: (شَوَّال، ذو العقدة، و ذو الحجة)، واتە: لەو سێ مانگـەدا نەبێ دروست نیە ئیحـرام بە حەج ببەسـترێ، بۆ وێنە: کەسێك بۆی نیە لە مانگی شەعباندا بڵـێ: ئیحرامم بە حـەج بەسـتوە، یان بڵێ: ئیحرامم بە عومرە بەسـتوە، بـەڵام دەیبـەمە لای حـەج، ئـەوە نابـێ ! دەبێ تەنیا لەو سێ مانگـەدا کە دیاریکراون ئیحـرام بە حەج ببەستێ.

مەسەلەی دەیەم: مانای ئەو ڕستە قورئانییەی، کە دەفەرموێ: ﴿ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ ٱلْحَجَّ ﴾، واتە: (فَمَنْ أَوْجَبَ عَلَى نَفْسِهِ فِيهِنّ الحَجَ) واتە: هەرکەسێك حەجی لەسەرخۆی پێویست کرد، لەو مانگە دیاریکراوانەدا کە مەبەست پێی دەستپێکردنی حەجە، چونکە خواپەرستیی یەکان فەرز بن یان سوننەت، کە دەستیان پێکرا پێویستە تەواوبکرێن‌و بە نیوەچڵیی بەجێنەهێڵرێن.

مەسەلەی یازدەیەم: دەربارەی ئەو ڕستەیە، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُواْ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ﴾، گوناهتان ناگاتێ لەکاتی حەجدا لە بەخششی پەروەردگارتان داوا بکەن، واتە: بازرگانیی‌و کەسابەت بکەن، ئەمە ئەوەی لێوەردەگیرێ کە ئیسلام حەساسیەتی بە ماڵ‌و سامان‌و کەسابەت‌و بازرگانیی‌و دەوڵەمەندیی نیە، نەك هەر حەساسیەتی پێ نیە بەڵکو پێی خۆشە مسوڵمان دەست بجووڵێنی‌و هەبووبێ، وە ئیسلام حەز ناکات کە مسوڵمانان چاو لە دەستی خەڵکی بکەن، بۆیە تەنانەت لەکاتی حەجیشدا بۆیان هەیە کەسابەت بکەن، بەڵام وەك گوتم: نابێ مرۆڤ ئامانجی کەسابەتکردن بێ لە چوونە حەجدا، ئنجا خوای کاربەجێ ناوی لەو کەسابەت‌و لەو ڕزق‌و ڕۆزییە ناوە کە لە ڕێی بازرگانیی‌و مامەڵەوە پەیدادەبێ، بەخشش (فضل)، ﴿ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُواْ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ﴾، گوناهتان ناگاتێ لەکاتی حەجدا لە بەخششی پەروەردگارتان داوا بکەن، کەواتە: نەك هەر حەڵاڵ و زەلاڵ بەڵکو شتێکی پەسندو باشیشە.

مەسەلەی دوازدەیەم: دەربارەی ئەو ڕستەیە، کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَآ أَفَضْتُم مِّنْ عَرَفَٰتٍ ﴾، هەرکاتێ ڕژانە خوار لە عەرەفات، بۆیە دەفەرموێ: ڕژانە خوار، چونکە هەر کەسێك حەج بکات‌و دیمەنی هاتنە خواری حاجیان لە عەرەفات کە شوێنێکی بەرزە، دەشتاییەکی بەرزە بەرەو موزدەلیفە تەماشا بکات، دەبینێ لافاوێك، بەحرێك چۆن دەڕژێتە خوار ئاوا ئەو دیمەنەی دێتە پێش چاو، واتە کاتێك کە ڕژانە خوار لە عەرەفاتەوە بەرەو موزدەلیفە، کە بە

پلەی یەکەم مەبەستی پێ قورەیشییەکانە کە دەیانگوت: ئێمە نابێ خۆمان لەگەڵ خەڵکی دیکە تێکەڵ بکەین خۆیان پێ لە خەڵکی دیکە بەرزتر بوو، بۆیە دەیانگوت: ئێمە هەر هەتا موزدەلیفە دەچین‌و ناگەینە عەرەفات، خەڵکی دیکە بابگەنە عەرەفات، بەڵام ئێمە وەك قورەیش بەرزترین لەوان، بەڵام خوای دادگەرو کاربەجێ دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ أَفِيضُواْ مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ ٱلنَّاسُ ﴾، دوایی لەو شوێنە دابەزنە خوارێ، داوەرنە خوارێ کە خەڵك لێی دێنە خوارێ، واتە: هەمووتان پێکەوە وەرنە خوار، جا ئەمە ئەوەی لێوەردەگیرێ کە لە خواپەرستییدا، لە ڕوانگەی ئیسلامەوە چینایەتیی نیە، بۆیەش لە ڕیزی نوێژێدا کەس بۆی نیە بڵێ: ئێرەم بۆخۆم دیاریکردووەو هەر دەبێ هەر لێرەبم، جاری وا هەیە پیرەمێردێك، حاجییەك، پیاوێکی بە تەمەن، شوێنێك دیاری دەکات، ئەگەر گەنجێك لە پێشیدا چوو بۆ ئەوێ دەڵێ: کاکە ئێرە شوێنی منە... ! بەڵام لە ئیسلامدا ڕیزبەندیی نیەو کێ دەستپێشخەریی بکات بۆ پێشەوەو، کێ ئازاتر بێت پاداشتی زیاترە، ئیدی ئەوە نیە بڵێی فلان کەس بەرپرسە، یان دەوڵەمەندە، یان بە تەمەنترە، یان چاکترە ...! بەڵێ ئەگەر گەنجێك ڕێز لە بە تەمەنێك بگرێ جێی خۆیەتی‌و، ئەگەر کەسێك ڕێز لە یەکێك بگرێ لەبەر هەر هۆیەك بێت، بۆ وێنە: نەخۆشە، یان بەرپرسێکە، یان زانایەکە، ئەوە بۆخۆی هی خۆیەتی‌و دەتوانێ شوێنی خۆی بداتێ، بەڵام ئەو بۆی نیە بڵێ: لەبەر ئەوەی من بە تەمەنترم یان بەرپرسم، یان لەبەر ئەوەی دەوڵەمەندم، یان چیم، ئەوە شوێنی منە، شتی وا لە ئیسلامدا نیە، ئەو ڕستە قورئانییە ئەوەی لێوەردەگیرێ، بۆیەش پەروەردگار ئامۆژگاری قورەیشییەکانی کرد پێی فەرموون: ﴿ ثُمَّ أَفِيضُواْ مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ ٱلنَّاسُ ﴾، خۆتان لە خەڵکی جیامەکەنەوە لە بەرانبەر خواداو خەڵك هەمووی وەك یەکە.

مەسەلەی سێزدەیەم: ئنجا دەربارەی ئەم وردەکارییانە، کە بۆچی خوای پەروەردگار باسی وردەکاریی خوا پەرستییەکانی حەجمان بۆ دەکات؟ ئەوەی لێوەردەگیرێت کە ئێمە بۆ ئەنجامدانی خواپەرستییەکان، وێڕای قورئان

پێویستیمان بە سوننەتی پێغەمبەر ﷺو پێویستیمان بە (فقـه)یش، واتـە: ڕاو بۆچوونی شـەرعزانایانیش هەیـە، بۆچـی؟ چـونکە جـارێ بـەبێ سـوننەت زۆرجاران لە قورئـان تێناگەین، بەتایبەت شتە کردەییەکان، بۆ وێنـە: خـوا ﷻ دەفـەرموێ حـەج بکـەن، بـەڵام وردەکارییـەکانی هـەموو بـاس نـەکردوە بۆیـە پیغەمبـەر ﷺ بـەکردەوە فەرموویـەتی: {(خُـذُوا عَنِّـي مَنَاسِكَكُمْ) (رَوَاهُ مُسْلِمٌ بـرقم: (٣١٢٤)، وَالنَّسَائِيُّ بـرقم: (٣٠٦٢)، وأبـو داود بـرقم: (١٩٧٠)، وَابْـنُ مَاجَـهْ برقم: (٣٠٢٣)، وغيـرهم عَنْ جَابِرِ بْنِ عبَدِاللّه ﵁) يـان (لِتَأْخـذُوا مَنَاسِكَكُمْ) (وَاللَّفْظُ لمُسلم بـرقم: (٣١٢٤)}، واتە: خوا پەرستییەکانم لێـوەربگـرن‌و لـێم فێـربن‌و وەك مـن حـەج بکـەن، وە هەنـدێ جـار هەنـدێك وردەکـاریی هەیـە، پێویسـتی بـە ڕای شەرعزانـانیش هەیـە، بـەڵام بێگومـان هەرکـام لـە قورئـان‌و سـوننەت‌و شـەرع (فقـە) هەر کامێکیان لە پلـەی خۆیدایـە.

مەسـەلەی چواردەیـەم: ئـەو ڕسـتەیە، کـە دەفـەرموێ: ﴿ فَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَآ ءَاتِنَا فِى ٱلدُّنْيَا وَمَا لَهُۥ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ مِنْ خَلَـٰقٍ ﴾، خـوا ﷻ دوو جۆرە ئینسـانمان بۆ بە وێنـە دێنێـتەوە، یەکێکـیان تـەنیا داوای دنیا لـە خـوا دەکـات، وەك فەرموویـەتی: لـە خـەڵکی کەسـانێك هـەن دەپاڕێنـەوە دەڵـێن: پەروەردگارمان لە دنیا پێمان بدە، بەڵام لە دواڕۆژدا هیچ پشك‌و بەشی نیە، کە دیارە هەر سیاقەکەو شێوە تەعبیـرەکە ئـەوە دەگەیـەنێ، کـە ئـەو جـۆرە کەسـە بەلای خواوە پەسند نیـە، ئەگـەر مـسوڵمانیش بـێ، مـسوڵمان نابـێ هـەر داوای دنیـا بکـات، ﴿ وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ رَبَّنَآ ءَاتِنَا فِى ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى ٱلْـَٔاخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ ﴾، وە لە خەڵکی کەسی وا هەیە، داوای چاکە دەکات لە خوا بۆ دنیاو دواڕۆژو دەڵێ: پەروەردگارمان ! لـە دنیـادا چاکـەمان بدەیـە وە لە دواڕۆژیشدا چاکەمان بدەیە.

یەکێك بۆی هـەیە بپرسـێ: باشـە بۆچی لێـرەدا خوا ﷻ چاکـەی دنیـای پـێش چاکـەی دواڕۆژ خستوە، خۆ دواڕۆژ لە پێش دنیـاوەیەو دنیا تەنیـا وەسـیلەیەکە

بۆ دواڕۆژ ؟ وەڵامەکەی ئەوەیە کە دنیا لە ڕووی ڕێزبەندیی زەمەنییەوە لە پێش قیامەتیەوە، تۆ تا لە دنیا چاکە وەدەستنەهێنی، لە قیامەتێ بۆت وەدەستنایەت، وەدەستهێنانی چاکەی قیامەت یەکی لەسەر وەدەستهێنانی چاکەی دنیا کەوتوە، ئەگەر لە دنیادا مرۆڤ ئیمانی نەبێتو طاعەتێکی نەبێتو چاکەی نەبێتو چاکەکار نەبێتو لە دنیا شتێکی نەچاندبێت، لە قیامەتێ چی بدروێتەوە ! ئەگەرنا، ئەوە ناگەیەنێ کە دنیا پێش قیامەتێیە ! نەخێر، بەڵام ئاشکرایە کە ئێمە لەمیانەی دنیاوە بەرەو قیامەتێ دەچینو لەڕاستیدا کەسێك لە چاکەو خێری دنیا بێبەش بێت، لە هی قیامەتیش بێبەش دەبێت ! ئنجا ئایا مەبەست لە (حسنة)ی دنیاو (حسنة)ی دواڕۆژ چییە؟ کە خوا فەرموویەتی:

﴿رَبَّنَآ ءَاتِنَا فِي ٱلدُّنۡيَا حَسَنَةٗ وَفِي ٱلۡأٓخِرَةِ حَسَنَةٗ﴾، توێژەرەوانی قورئان زۆر شتیان گوتوە، بەڵام خوا ﷻ بە وشەیەك هێناویەتیو هەموو شتەکان دەگرێتەوە:

هەندێکیان گوتوویانە: مەبەست لە چاکەی دنیا لەشی ساغە، وە هەندێك گوتوویانە: دەوڵەمەندییە، وە هەندێك گوتوویانە: ئەوەیە کە مرۆڤ خزمو عەشیرەتی هەبێ، وە هەندێك گوتوویانە: ئەوەیە کە سومعەو ناوی کۆمەڵایەتیی باشی هەبێ، وە هەندێکیان گوتوویانە: مەبەست لە وشەی: (حسنة) کارو کەسابەتی باشە، وە هەندێکیان گوتوویانە: وەچەو منداڵی صاڵحو هاوسەری باشە، وە هەندێکیان گوتوویانە: خانووو جێگاو ڕێگای باشو فراوانە... هتد، کە لەڕاستیدا ئەوانە هیچیان پێکەوە لەگەڵ یەکدی ناکۆك نینو وشەی (حسنة) هەموو ئەوانە دەگرێتەوە، بەڵام لە پێش هەموو ئەوانەدا (حسنة) بریتییە لە ئیمانو بریتییە لە طاعەتو بریتییە لە بەندایەتیی چاك بۆ خوا، چونکە ئەگەر ئینسان ئەو نیعمەتە گەورەیەی بوو لە نیعمەتەکانی دیکەشی بەهرەمەند دەبێ، هەرچییەك بن: زانستە، دەستەڵاتە،ماڵو سامانە، سومعەیە...هتد، بەڵام هەرکات مرۆڤ لە نیعمەتی ئیمان بێبەش بوو، ئەوە نیعمەتەکانی دیکەشی هەموو لێ دەبنە بەڵا،

سەروەتو سامانە پێی لە خوا یاخی دەبێ، دەستەڵاتە پێی لەخۆبایی دەبێت، هەرچی نیعمەتە ئەگەر ئیمانی لەگەڵدا نەبوو، ئینسان لەسەری قەرزار دەبێتەوە، دیارە چاکەی دوارۆژیش بریتیە لە ڕەزامەندیی خواو بەهەشت.

مەسەلەی پازدەیەم: خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿وَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ فِيٓ أَيَّامٖ مَّعۡدُودَٰتٖ﴾، یادی خوا بکەنەوە لەچەند ڕۆژێکی ژمێردراودا، واتە: چەند ڕۆژێکی کەمن، لەبەر کەمیی دەژمێردرێن، کە وەك پێشتر باسمان کرد مەبەست پێی ڕۆژەکانی تەشریقە (أيام التشريق) (١١و ١٢و ١٣)ی مانگی (ذي الحجة)، کە یادی خوایان تێدا بکەین، چۆن یادی خوا بکەین؟ شەرعزانان زۆریان باسکردوە، بەڵام هیچ شتێك لەلایەنی پێغەمبەرەوە ﷺ دیاری نەکراوە کە حەتمەن دەبێ مسوڵمانان هەر ئەوە بڵێن، بەڵام زۆر لە زانایان ئەم صیغەیان دیاری کردوە، کە ئێمە لە جەژندا دەیڵێین: (اللّٰهُ أَكْبَر اللّٰهُ أَكْبَر اللّٰهُ أَكْبَر اللّٰهُ أَكْبَر) یان دووجار (اللّٰهُ أَكْبَر اللّٰهُ أَكْبَر لاَ إِلَـه إلاَّ اللّٰه وَاللّٰهُ أَكْبَر وَلِلّٰـهِ الْحَمْـد)، دیارە ئەم زیکرە بە چەند جۆرێکی دیکەش هاتوە، بەڵام گرنگ ئەوەیە بەگەورەگرتنی خواو سوپاسو ستایشکردنی خواو یەکتایی ڕاگەیاندنی خوای پەروەردگاری تێدابێ، ئیدی بە هەر جۆرێك لەو جۆرانە یادی خوای پەروەردگار بکرێ، یاخود غەیری ئەوانەش کە باسکران، ئەوە هەمووی دەچێتە نێو بازنەی فراوانی یادی خوا کردنەوە، کە لەو سێ ڕۆژانەی تەشریقدا فەرمانی پێکراوەو بە شێوەیەکی تایبەت داکۆکیی لەسەر کراوە، ئەگەرنا هەموو کاتێك پێویستە مسوڵمان هەمیشە خوای بەرزو مەزن لەیادبێو لەیادی دا بێ[1].

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

---

١) شایانی باسە ئێمە لە بەرگی چوارەمی کتێبی: (خواپەرستیی ئیسلامیی) دا لێکۆڵێینەوەیەکی تاراددەیەك تێرو تەسەلمان لەبارەی حەجو عومرەوە کردوە، بڕوانە لاپەڕە (١٤٢ هەتا ٣٣٢) چاپی دووەم، نووسینگەی تەفسیر، ساڵی : (٢٠٠٩)ز.

دەرسی چل و یەکەمین

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئەم دەرسەمان پێکهاتوە لە تەفسیری چوار ئایەت، کە ئایەتەکانی ژمارە (٢٠٤ تاکو ٢٠٧)ن، لە سوورەتی (البقرة)، وەك پێناسەیەکی کورتی بابەتێك کە ئەم چوار ئایەتە قسەی لێدەکەن، دەڵێن: ئەم چوار ئایەتە خوای پەروەردگار تێیاندا باسی دوو جۆرە کەسمان بۆ دەکات، یەکێکیان کە ئەهلی دنیایەو ئەوی دیکەشیان ئەهلی خوایەو بۆ پێناسەی هەر کامێکیان گرنگترین و سەرەکیترین خەسڵەتیان دەخاتەڕوو.

﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُعۡجِبُكَ قَوۡلُهُۥ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَيُشۡهِدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا فِي قَلۡبِهِۦ وَهُوَ
أَلَدُّ ٱلۡخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي ٱلۡأَرۡضِ لِيُفۡسِدَ فِيهَا وَيُهۡلِكَ ٱلۡحَرۡثَ وَٱلنَّسۡلَۚ
وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلۡفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُ ٱتَّقِ ٱللَّهَ أَخَذَتۡهُ ٱلۡعِزَّةُ بِٱلۡإِثۡمِۚ فَحَسۡبُهُۥ جَهَنَّمُۖ
وَلَبِئۡسَ ٱلۡمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشۡرِي نَفۡسَهُ ٱبۡتِغَآءَ مَرۡضَاتِ ٱللَّهِۚ وَٱللَّهُ
رَءُوفُۢ بِٱلۡعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾ ﴾.

مانـای وشـە بە وشـەی ئایەتەکـان

((وە لە خەڵکی هی وا هەیە، کە قسەکردنی لەبارەی ژیانی دنیاوە سەرسامت دەکات و خواش بەشایەد دەگرێ لەسەر ئەوەی کە لە دڵیدایە (کە لەگەڵ ئەوەی بە زمان دەیڵێ هەریەکە) لە حاڵێکدا کە سەرسەختترین دوژمنە ﴿٢٠٤﴾ وە هەرکات پشتی کردەوە بە مەبەستی تێکدان لە زەویدا کۆشش دەکات و

کشتوکاڵو وەچە لە بەین دەبات، وە خواش خراپەکارانی خۆشناوێ ﴿٢٠٥﴾ وە هەرکات پێی بگوترێ: پارێز لە خوا بکە ! دەماری گوناهباریی دەیگرێ، جا ئەو کەسە دۆزەخی بەسە ئەوێش خراپترین شوێنی ئیسراحەتە ﴿٢٠٦﴾ وە لە خەڵکی هی وا هەیە کە لە پێناوی بە دەستهێنانی ڕەزامەندیی خوادا خۆی دەفرۆشێ، وە خوا لەگەڵ بەندەکاندا بە بەزەیی یە ﴿٢٠٧﴾)) .

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(يُعۡجِبُكَ): (يروقُكَ و يَعْظُمُ في نَفْسِك) واتە: سەرسامت دەکات وە پێت گرنگو گەورەیە.

(وَيُشۡهِدُ ٱللَّهَ): واتە: خوا بە شایەد دەگرێ، خوا دەکاتە شایەدو سوێند دەخوا.

(أَلَدُّ): (ألَد) کۆیەکەی (لُدّ)ە، وە (ألَدُّ: شَدِيد الخُصُومَة في البَاطِل) کەسێك بە ناهەق زۆر موناقەشە بکاتو زۆر مشتومڕ بکات، هەر بۆیەش ئینسانی زۆر موناقەشەکارو مشتومڕکار پەسند نیە.

(ٱلۡخِصَامِ): (الخِصَام: جَمْعُ خَصْمٍ، أو بِمَعْنَى الْخصُومَةَ) واتە: (خِصَام) کۆی (خَصْم)ە، واتە: دوژمن، یان بە مانای ناکۆکییو دەمەقڕە دێ.

(تَوَلَّىٰ): (أَدْبَرَ أو أَعْرَضَ، أَو أَخَذَ الوِلاَيَة)، واتە: پشتی تێکرد یان بەمانای: (بوو بە بەرپرس) دێ، کە دوایی باسی دەکەین، کە ئەوە چۆنەو لە سیاقی ئایەتەکەدا مانای چی لێ دێت ؟

(أَخَذَتۡهُ ٱلۡعِزَّةُ بِٱلۡإِثۡمِ): (حَمَلَتْهُ العِزَّةُ عَلَى الإثْم وَأَلْزَمَتْهُ، أَو أَخَذَتهُ العِزَّة بِمَا يُؤْثِمْهُ، أَو ارتَكَب الكُفْر لِلعِزَّة، أَو أَخَذَتهُ الحَمِيَّة عَنْ قبول الوَعْظِ للأثْم الَّذِي فِي قَلْبِهِ)، واتە: گوناه وای لێکرد کە دەماری پەیدابێ، یاخود دەمارگیریی وای لێکرد کە خۆی توشی گوناح بکات، یاخود دەمار زلیی و

خۆ بەزلگرتن وای لێکرد خۆی توشی کوفر بکات، یان دەمارگیریی بە هۆی گوناهی نێو دڵییەوە وای لێکرد کە ئامۆژگاریی وەرنەگرێ.

(ٱلۡمِهَادُ): (الْمَهْدُ: مَا يُهَيَّىءُ لِلْصَّبِيِّ، والمَهْدُ وَالمِهَادُ: المَكَانُ المُمَهَّدُ المُوَطَّأُ) واتە: (مَهْدُ وَ مِهَادُ) هەردووکیان بە شوێنێك دەگوترێن کە بۆ منداڵ ساز دەکرێ، {جۆلانە، بێشکە، لانکە، شوێنێك کە منداڵ تێیدا ئیسراحەت دەکات}، وە (مهاد) شوێنی ئامادەکراوە.

(يَشۡرِي نَفۡسَهُ): (الشِّرَاءُ والبَيْعُ يَتَلازَمان، فَالْمُشْتَرِي دَافِعُ الثَّمَنِ وآخِذُ المُثمَنِ والبَائِعُ دَافِعُ المُثْمَنِ وآخَذَ الثَّمَنِ، وَشَرَيْتُ بِمَعْنَى بِعْتُ أكْثَرُ وَابتَعْتُ بِمَعْنَى اشْتَرَيْتُ أكْثَرُ)، (يَشرِي نَفْسَهُ) یانی: (يَبيعُ نَفْسَهُ): خۆی دەفرۆشێ، چونکە (يَشْرَي) هەم بە مانای دەفرۆشێ (يَبيع) دێو، هەم بەمانای دەکڕێ (يَشْتَري) دێ، هەردوو واتاکە دەگەیەنێو بە پێی ڕستەکە ماناکەی دیاری دەکرێ، چونکە کڕینو فرۆشتن پێکەوە پەیوەستن، کڕیار نرخ دەداتو نرخ لەسەر دانراو وەردەگرێو، فرۆشیاریش نرخ لەسەر دانراو دەداتو نرخ وەردەگرێ، وە (شَرَيْتُ) زیاتر بەمانای فرۆشتم (بِعْتُ) دی، وە (ابتَعْتُ) زیاتر بەمانای کڕیم (اشْتَرَيْتُ) دێ، کەواتە: (يَشرِي نَفْسَهُ) یان بەمانای خۆی دەکڕێ، یان بەمانای خۆی دەفرۆشێ دێ، واتە: هەموو شتێکی دنیا دەدات بەڵام خۆی دەکڕێتەوە، یان بەهەشت لە خوا وەردەگرێو خۆی پێ دەفرۆشێ.

(رَءُوفُۢ): (الرَأفَة: الرحْمة الكَثيرة، كَمَا قَالَ الطبَري)، واتە: (رَأفَة) یانی: بەزەیی زۆر، وەك (الطبَري) دەڵێ، یان بەزەییەکی تایبەت، کە لە ڕەحمەت بەهێزترە.

هـۆی هـاتنـە خـوارەوەی ئـایـەتـەكـان

١) هـۆی هاتنــە خــوارەوەی ئــەم ســێ ئایەتــەی، كــە دەفـەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ قَوْلُهُۥ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَيُشْهِدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا فِى قَلْبِهِۦ وَهُوَ أَلَدُّ ٱلْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِى ٱلْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ ٱلْحَرْثَ وَٱلنَّسْلَ ۗ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُ ٱتَّقِ ٱللَّهَ أَخَذَتْهُ ٱلْعِزَّةُ بِٱلْإِثْمِ ۚ فَحَسْبُهُۥ جَهَنَّمُ ۚ وَلَبِئْسَ ٱلْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾ ﴾، {(قَالَ السُدِيُّ: نَزَلَتْ في الأَخْنَس بْنِ شُرَيق الثَقَفِي وَهُوَ حَليفُ بَني زُهْرَة أقبَلَ إلى النَّبيِّ ﷺ إلى المَدِينَة فأظهَر لَهُ الإسلام وأعْجَبَ النَّبيَّ ﷺ ذَلِكَ مِنهُ وقَالَ إنَّمَا جِئْتُ أُريدُ الإسلام والله يَعْلَمُ إني لَصَادِق و، ذَلِكَ قولِه: ﴿ وَيُشْهِدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا فِى قَلْبِهِۦ ﴾، ثُمَّ خَرَجَ مِن عِندَ رَسُولَ اللهِ ﷺ فَمَرَّ بِزَرْعٍ لِقَومٍ مِن المُسلمين وحُمُرٍ فأحْرَقَ الزرع وعَقَرَ الحُمُرَ، فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالى: ﴿ وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِى ٱلْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ ٱلْحَرْثَ وَٱلنَّسْلَ ﴾) (أسباب النزول للنيسابوري، ص (٤٣))}، واتە: سودیی دەڵێ: ئەم سێ ئایەتە دەربارەی (الأخنس)ی كوڕی (شُرَيق)ی ثەقەفیی هاتنە خوار كە یەكێك بوو لە زلەزلەكانی هۆزی (ثقیف) كە هاوپەیمانی هۆزی بەنی زوهرە بوو، هات بۆ لای پێغەمبەر ﷺ بۆ مەدینەو مسوڵمانەتیی خۆی نیشاندا، پێغەمبەریش ﷺ پێی سەرسام بوو (دیرە پیاوێكی قسەزانو زمان لووس بووە)، وە گوتی: هاتووم تەنیا مەبەستم ئیسلامەو خواش بۆخۆی ئاگای لە دڵمە كە تەنیا بۆ مسوڵمان بوون هاتوومەو هیچی دیكەم مەبەست نیەو ڕاستگۆم، ئنجا ئەوەیە كە دەفەرموێ: ﴿ وَيُشْهِدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا فِى قَلْبِهِۦ وَهُوَ أَلَدُّ ٱلْخِصَامِ ﴾، خوا بەشایەد دەگرێ لەسەر ئەوەی كە لە دڵیدایە، لە كاتێكدا كە خواش دەزانێ بێجگە لە درۆو دەلەسەو خیانەت شتێكی دیكە لە ئارادانیە، دوایی لای

پێغەمبەر ﷺ دەرچوو بەلای کشتوکاڵو چەند کەرێکدا تێپەڕی، کە هی کۆمەڵێك لە مسوڵمانان بوون کە لەوێ کە بەستــرابوونەوە، کشتوکاڵەکەی سووتاندنو گوێدرێژەکانیشی هەموو پێ بڕین، یاخود سەریبڕین لەمبارەوە خوای پەروەردگار ئەم ئایەتەی ناردە خوارێ ﴿ وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي ٱلْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ ٱلْحَرْثَ وَٱلنَّسْلَ ﴾.

٢) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەی، کە دەفەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشْرِى نَفْسَهُ ٱبْتِغَآءَ مَرْضَاتِ ٱللَّهِ وَٱللَّهُ رَءُوفٌۢ بِٱلْعِبَادِ ﴾، {(عَنْ عِكْرِمَةَ قَالَ: لَمَا خَرَجَ صُهَيب مهَاجِراً تبِعَهُ أهْل مَكّة فَنَثَلَ كِنَانَتهُ فَأَخْرَجَ مِنهَا أرْبَعِينَ سَهْمَاً، فَقَالَ: لاتَصِلُونَ إليَّ حَتَّى أضَعَ في كُلّ رَجُلٍ سَهْمَاً ثُمَّ أصِيرَ بَعْدَهُ إلى السّيفِ، فتَعْلَمُونَ إني رَجلٌ وَقَدْ خَلَفْتُ بِمكَة قينتين فَهُمَا لَكُم، ونَزَلَتْ عَلَى النَّبيّ: ﷺ ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشْرِى نَفْسَهُ ٱبْتِغَآءَ مَرْضَاتِ ٱللَّهِ وَٱللَّهُ رَءُوفٌۢ بِٱلْعِبَادِ (٢٠٧) ﴾، فَلَمّا رَآهُ النَّبيّ ﷺ قَالَ: أبا يَحْيى رَبِحَ البَيْعُ قَالَ وَتَلَى عَلَيهِ آية) (أَخْرَجَهُ الحَاكم برقم: (٥٧٠٠) وقَالَ صَحيح عَلَى شَرط مُسلم، أسباب النزول للنيسابوري، ص (٤٣)، والصحيح المُسنَد مِن أسباب النزول لمقبل بن هادي الوادعي} ، واته: عیکرِمە دەڵێ: ئەم ئایەتە دەربارەی صوهەیبی ڕۆمیی هاتە خاوار، کاتێك ویستی کۆچ بکات (بۆ مەدینە) خەڵکی مەککە شوێنی کەوتن ئەویش تیردانەکەی هەڵڕشت {(کنانة): وەك فیشەك دانە، یان مەخزەنی فیشەك کە تیری تێدەهاوێشترێن} چل تیری پێبوو پێی گوتن: نامگەنێ هەتاکو هەر کامێکتان تیرێکی لێنەدەم {واتە: بەو چل تیرە کە پێمە بەهەر تیرێك کەسێکی پێ دەکوژم، هەڵبەتە صوهەیب زۆر تیر ئەندازێکی عەجایب بووەو تیری بە خەسار نەداوە} ، ئنجا دوای ئەوەی تیرەکانم تەواوبوون دەست دەدەمە شمشێر وە بۆ خۆشتان دەزانن چ پیاوێکم (شارەزای بوون)، ئنجا

دوای ئـەوە گـوتی: وەرن باشـتێکی دیکـە بکـەین، مـن دوو کـەنیزەکم لـە مەککـە بەجێهێـشـتوون {دوو کـەنیزەکی گـۆرانی بێـژ، چـونکە (قینـة) کـەنیزەکێکی گۆرانی بێـژەو، قیمـەتی زیـاترە لـەوەی کە گـۆرانی نـەزانێ، واتـە: هونەرمەنـد نـەبێ بـە زاراوی ئێـستا}، ئەگـەر لـێم بگـەڕێن بـڕۆم کەنیزەکـەکان بـۆ ئێـوە، گوتیـان: باشـە لێـت دەگەڕێیـن، (ڕەنگـە هەر خـواخوایان بووبـێ ڕزگاریانبـێ)، ئنجا لەوبـارەوە ئەم ئایەتـە بـۆ پێغەمبـەر ﷺ هاتـە خوار ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشۡرِي نَفۡسَهُ ٱبۡتِغَآءَ مَرۡضَاتِ ٱللَّهِۚ وَٱللَّهُ رَءُوفُۢ بِٱلۡعِبَادِ ﴾، جـا کاتێـک صـوهەیب چـوو بـۆ خزمـەت پێغەمبـەر ﷺ و پێغەمبـەر بینـی ﷺ فـەرمووی: ئـەی بـابی یەحیـا (دیـارە کوڕێکی هـەبووە بـەناوی یەحیـا) بازرگـانییەکـەت قازانجـی کـرد، {دیارە کەس بۆی نەگێـڕابـۆوە بەڵکو خوا ئەم ئایەتەی ناردبووە خـوارێو لێی حاڵی کردبوو کە ئەوە صوهەیـب شتێکی وای لـێ ڕوویداوە، ماڵەکەی داوە بۆ ئەوەی ئیمانەکەی سەلامەت بێ، وە ئایەتەکەی بەسـەردا خوێنـدەوە.

مانـای گشـتی ئایەتەکـان

خـوا ﷻ لـەم چـوار ئایەتـەدا بـە کـورتی باسـی دوو جـۆرە کەسـمان بـۆ دەکـات، یـەکێکیان دوور کـوژی نزیـك خەسـارە، ڕواڵـەت جـوانی پـەنهان وێرانـە، لـەبارەی یەکەمیانەوە دەفەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُعۡجِبُكَ قَوۡلُهُۥ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾، لـە خـەڵکی کەسـی وا هەیـە، کاتێـك کـە باسـی دونیـات بـۆ دەکـات پێـی سەرسـام دەبـی، پیـاوێکی قـسەزانی فەصـیحی سەرسـامکەر! ﴿ وَيُشۡهِدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا فِي قَلۡبِهِۦ ﴾، ئەوەندەش مونافیـقو دەغەڵە، هەرچەندە دەشزانـێ کـە خـوا دەزانـێ درۆ دەکـات، کەچی خوا بەشایەد دەگرێ لەسەر ئەوەی کە لەدڵی دایە، دەشزانێ خوا ﷻ دەزانێ چی لـەدڵ دایە، جگە لە خیانەتو درۆ هیچی لەدڵـدا نیـە، ﴿ وَهُوَ أَلَدُّ ٱلۡخِصَامِ ﴾، وە خۆشـی تەبیعـەتی وایە هەمیشە لە موناقەشـەو دەمەدمدایەو، زۆر پێوە دەچێو دوژمنێکی سەرسەختە، ئەوە حاڵەتی قسـەی بەمشێوەیە، با بزانین حاڵەتی کردەیی

چۆنە؟ ﴿ وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي ٱلْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا ﴾، هەتا لە مەجلیسێ یە بەو شێوە قسە دەکات، ئەگەر لەگەڵی بکەویە موناقەشە زۆر مشتومڕکەرێکی سەرسەختەو لە قسەی خۆی دانابەزێو ناسەلمێنێ، وە زۆریش لە قسان دەزانێو بەرانبەرەکەی سەرسام دەکاتو، ئەگەر بە درۆش بێت ئیقناعی دەکات، کردەوەشی وایە کاتێك لە مەجلیسێك دایەو دوایی هەڵدەستێو پشت لە ئەهلی مەجلیس دەکات، یاخود کاتێك کە بەرپرسیارێتییەکی دەکەوێتە دەستو دەبێتە بەرپرس، ﴿سَعَىٰ فِي ٱلْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا ﴾، بە زەوی دادەڕوا بۆ ئەوەی خراپەکاریی تێدا بکات ﴿ وَيُهْلِكَ ٱلْحَرْثَ وَٱلنَّسْلَ ﴾، وە کشتوکاڵو وەچە لەبەین دەبا، وەك کوردەواریی خۆمان دەڵێن: (تەڕو وشك پێکەوە دەسووتێنی)، واتە: هیچ ناهێڵا وە هەرچی لێ هەڵکەوێ، بەسەر هیچ شتێکدا باز ناداتو، هەموو شتێك تێکدەداتو خراپ دەکات ﴿ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلْفَسَادَ ﴾، وە بەدڵنیاییی خواش خراپەکاریی خۆشناوێ. ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُ ٱتَّقِ ٱللَّهَ أَخَذَتْهُ ٱلْعِزَّةُ بِٱلْإِثْمِ ﴾، وە ئەگەر پێشی بگوترێ پارێز لە خوا بکەو لە خوا بترسێ ! ئەوە دەماربەرزییەك دەیگرێ بەهۆی گوناهەوە {ئەگەرنا عیززەتی نەفس بۆ خوا بێو لەپێناو خوابێو لەسەر هەق بێ پەسندە، بەڵام عیززەتی نەفسێك خراپە کە لەسەر ناهەق بێ، ئەوە عیززەتی لووت بەرزییەو بەرەو گوناح ڕاپێچی دەکات} ﴿ فَحَسْبُهُۥ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ ٱلْمِهَادُ ﴾، ئەو کەسە دۆزەخی بەسە، وە خراپترینی شوێنی ئیسراحەتو ئاسوودەیی دۆزەخە بۆ کافران، ئەوە جۆری یەکەم.

ئنجا بۆمان باسی جۆرێکی دی لە خەڵکی دەکات، کە جۆری یەکەمیان چەندە خراپە، جۆری دووەمیان بە پێچەوانەوە هێندە چاکە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ٱبْتِغَآءَ مَرْضَاتِ ٱللَّهِ ﴾، خوا ﷻ زۆر بە کورتی باسی ئەم جۆرە کەسەی دووەم دەکات، کە بریتیە لە کەسێك خۆی بۆ خوا ساغ کردۆتەوەو بەندەیەکی ساغو ڕاستو بێ فێڵە بۆ خوا، دەفەرموێ: وە لە

خەڵکیدا هەیە کەسانێك، یان جۆرە کەسێك هەیە، کە لەپێناو وەدەستهێنانی ڕەزامەندیی خوادا خۆی دەفرۆشێ ﴿ وَٱللَّهُ رَءُوفُۢ بِٱلۡعِبَادِ ﴾، وە خوا بەرانبەر بە بەندەکانی زۆر بە بەزەییە، جا لێرەدا هەر ئەوەندەی فەرمووە کە خۆی بۆ خوا دەفرۆشێ، چونکە بەڕاستی هەرکەسێك لەگەڵ خوادا ڕاستی کرد، لەگەڵ خەڵکیشدا ڕاست دەکاتو لەگەڵ خەڵکیدا چاك دەبێ، بەڵام لەگەڵ خوادا درۆکردن، ماكو میکرۆبی هەموو خراپەیەکە، وەك چۆن کانیاوێك دەبینی ئەگەر لە سەرچاوەکەیەوە ئاوەکەی لێڵ بوو، ئەوە لە جۆگەدا هەر لێڵ دەبێ، بەڵێ ئینسان ئەگەر لەگەڵ خوادا ڕاست نەبوو، بەدڵنیایی لەگەڵ بەندەکانی خوادا ڕاست نابێ، بەڵکو وەك گوریسی نێو هەمبانە بە قۆرتو پێچ دەبێ.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

سێ مەسەلەی گرنگم لەم چوار ئایەتە بە پێزەدا دەرهێناون، کە بریتین لە:

مەسەلەی یەکەم: لێرە خوا ﷻ باسی دوو جۆرە کەسمان بۆ دەکات، بەپێی سەرنجدانی هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان، دوو کەسن: ئەخنەسی کوڕی شوڕەیقو صوهەیبی ڕۆمیی، جا هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان بە هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکانەوە چەمكو واتای ئایەتەکانیان لێ گچکە بۆتەوەو گوتوویانە: ئەو چوار ئایەتە دەربارەی ئەو دوو کەسە هاتوونە خوارێ، سێیان دەربارەی ئەخنەسی کوڕی شوڕەیقو یەکێکیشیان دەربارەی صوهەیبی ڕۆمیی، بەڵام زانایان بنچینەیەکیان داناوە کە دەڵێن: (إِنَّ خُصُوصَ السَّبَبِ لايَمنَعُ شُمُولِ الْمَعْنَى)، واتە: تایبەتمەندێتی هۆی هاتنە خوارەوە، ڕێ ناگرێ لە گشتگیرێتی واتا، بەڵێ هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم سێ ئایەتەی یەکەم هەڵوێستی ئەخنەسی کوڕی شوڕەیقە، بەڵام ئایا هەرتایبەتن بەوەوەو واتاکەیان تایبەتە بەوەوە؟! بێگومان نەخێر، چونکە خوا هەرناویشی نەهێناوە، دەفەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ ﴾، لە خەڵکی هی وا

هەیــە، دیــارە ئەگــەر نــاوی هێنــابایە تایبــەت دەبــوو بــەوەوە، بــەڵام كــە دەفەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ ﴾، مانای وایـە ئـەو جـۆرە كەسـە هـەر ئەخنەسـی كوڕی شـوڕەیق نیەو، ئەو جۆرە كەسە لـە هـەموو كاتو شـوێنێكدا هـەر دەبـێ، بۆیــە خــوا ﷻ هێڵــە گشتییــەكـانی ئـەو جـۆرە كەسایەتییەی خسـتۆتە ڕوو لەو سێ ئایـەتەدا، تاكو هەركاتێك ئەو سیفەتانەت لە هەركەسێكدا بینی، بڵێی: ئەوەش لەسەر مـەزەبی ئەخنەسـی كـوڕی شوڕەیقـە، هـەروەها بـۆ ئەویدیكەش دیـسان فەرموویــەتی: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ ﴾، دیـسان نـاوی صـوهەیبی ڕۆمیــی نەهێنــاوە، تاكــو ئەگـەر كەسـێكت بینـی بـەو سـیفەتانەی كـە لـە صـوهەیبی ڕۆمیــیدا هـەبوون، كە ئامـادەبووەماڵو سـامانی خـۆی هـەموو بەخـت بكـاتو بگاتــە خزمــەت پێغەمبــەر ﷺ، وە دەســتبەرداری دنیــابێ، بـۆ ئــەوەی دینــی سـەلامەت بـێ، هەر كاتێك كەسێكی وات بینـی، بڵێی: ئەوە لەســەر ڕێوشــوێنی صوهەیبی ڕۆمییە، كەواتە: لێرەدا مەبەست دوو جۆرە كەسـە نــەك دوو كەس.

مەسـەلەی دووەم: ئەگــەر تەماشــای جۆرە كەسی یەكــەم بكـەین، كە دەتوانیـــن بڵێیــن ڕواڵەت جوانی پەنهــان وێـران، یان دوور كـوژی نزیـك خەسارە، كە لـە دوورەوە تەماشــای بكـەی بـۆی دەمــری، بــەڵام كـە لێـی ورد دەبیــەوەو تێــی دەفكـری، تەماشـای دەكـەی هیچی لـە بارانــدا نیـەو بـۆ حــاڵی خـۆت دەگــری، خوا ﷻ شـەش وەسـفی لـێ هەڵـداون:

سـیفەتی یەكــەم: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُعۡجِبُكَ قَوۡلُهُۥ ﴾، لـە خەڵـكی كەســی وا هەیــە بە قسـەی سـەرســام دەبیت، كەواتـە: دەبـێ بـزانین زۆر كـەس قسـەی بـاش دەزانن، وەك كوردەواریی خۆمــان دەڵـێن: (قسـە فەقیــرە هـەموو كـەس پێـی دەوێــرێ)، (قـسـە ئاسـانە هــەموو كــەس بـۆی دەكـرێ) وە كەسـێك كـە كــردەوەی باشــی نــەبێ، بــەڵام زمـانی لـووس بــێ، دەڵـێن: (وەسـتای قـسـانەو كۆڵەواری دەسـتانە)، بۆیە قسـە ناكرێتـە سـەنگی مەحــەكو ناكرێتــە پێــوەر بـۆ پێـوانو كێشـان بۆ ناسـینی كەسـایەتیی.

سـیفەتـی دووەم: ﴿ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ﴾، ئـەو قـسـە باشـانـەش کـە دەیانکات لـە چوارچێوەی دنیـادان، واتــە: تاکــە بوارێــك کە بتوانێ قسـەی تێدا بکات بواری دنیــایە، وەك زۆر لە خەڵکی عەلـمانیــیو دنیایی کە دەبینی هـیچ لـەلای خـوا نازانێو هیچی لـێ حاڵی نیە، بەڵام کە دێتە سەر باسی دنیا، بەقسە هیچی تێدا نەهێشتۆتەوە، بەڵام تەماشای دەکەی کردەوەکـانی زۆر پێـچەوانەی قـسەکاننی، جا لێرەدا خـوای بــەرزومەزن باسی ئەو جۆرە کەسەی کردوە، بەڵام لەڕاسـتیدا خەڵکی دیکە هەیە دەربارەی دینیش دەتوانـی قسـە بکاتو ئایەتو حەدیسیش بخوێنێتەوە، کەچی کە لێی ورد دەبیەوە هەموو کردەوەکانیو ژیانی پێچەوانەی ئەو ئایەتو حەدیسانەن کە بە زمان دەیانڵێ.

سـیفەتی سـێیەم: ﴿ وَهُوَ أَلَدُّ ٱلْخِصَامِ ﴾، (أَلَـد) کۆیەکـەی (لُـدّ)ە، (أَلَـدّ) واتـە: کەسێك کە زۆر موناقەشـە بکـاتو پێوەبچـێ، (خِصَام)یش واتە: ناکۆکـیی، کە مەبەست پێی کەسێکە دژایەتیی بکاتو شەڕە قـسە بکـاتو نەسەلـمێنێ، واتـە: کەللە ڕەقی نەسەلـمێن، جا خوای پەروەردگار کە ئەو سیفەتە خراپانـەی ئـەو جۆرە کەسانەمان بۆ بـاس دەکـات، بـۆ ئەوەیـە کـە خۆمانیــان لــێ بپــارێزین، مسـوڵمان نابـێ کەیفی بە موناقەشەو موجادەلەو شەڕە قـســەبێ، وە نابــێ لـە شەڕەقسەدا عیناد بێ، نەسەلـمێنێ هەر لەسەر قسـەی خۆیبێ، وەك کابرا بڵـێ: ئەگــەر بــشفرێ هــەر بزنــە !، دەڵــێن دووکــەس بــە شــوێنێکدا ڕۆیــشتوون، ڕەشـاییەکیان دیـوە لـە دوورەوە، یـەکێکیان گوتوویـەتی: بزنـە ئـەوی دیکــەیان گوتوویەتی: داڵاشـە[1]، دوایی کە لێی نزیك کەوتوونـەتـەوە فڕیــوە، یەکـەمیان گوتوویـەتی: کاکـە نـەموت داڵاشـە؟! ئەویدیکـە گوتوویـەتی: وەڵڵاهــی بـشفرێ هەر بزنە ! بەڵام مسـوڵمان دەڵێ لە هەقێ ئاو ڕادەوەستێ، جارێ مسوڵمان هەر موجادەلـەو شەڕەقسـەی پـێ خـۆش نیــەو، ئەگــەر تووشــی شـەڕەقسـەیەکی ناچارییش بوو، چونکـە جاری وا هەیە تەڕەفی بەرانبـەر تـۆ ناچــار دەکــات،

١) داڵاش ، خەرتەل، لاك خۆر، باڵنـدەیەکی ڕەشی زلـە، بەزۆریی گۆشتی لاکە تۆپیـو دەخـوات.

ئەوە لەو حاڵەتەدا بەشێوەیەکی زۆر جوان قسەدەکاتو موناقەشە دەکات، وەك خـوای زانـا دەفـەرموێ: ﴿ ...وَجَٰدِلۡهُم بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ ... ﴿١٢٥﴾ ﴾ النحـل، وە دواییش هەرکات هەقی بۆ دەرکەوت لەسەر دەستی تەرەفی بەرانبەر، یەکسـەر وەریدەگـرێ، نـەك بڵێ: تازە لەقسەی خۆم نایەمە خوارێ، بۆیە پێغەمبەر ﷺ دەربـارەی بابـای زۆر موناقەشـەکەرو نەسەلـمێنو کەللە ڕەق، فەرموویـەتی: {(إِنَّ أَبْغَضَ الرِّجَـالِ إِلَى اللهِ الأَلَـدُّ الخَصِـمُ) (رَوَاهُ البُخَـارِيُّ بـرقم: (٢٤٥٧)، وَمُسـلم برقم: (٦٧٢٢)، عَنْ عَائِشَـةَ رَضيَ اللهُ عَنْهَـا}، واتـە: بوغزێنراوتریـنی پیاوان لەلای خوا کەسی زۆر موناقەشەکەرو زۆر دەمەدەمکەرو نەسـەلمێنە.

سیفەتی چـوارەم: ﴿ وَإِذَا تَوَلَّىٰ ﴾، واتە: ڕوو بەڕوو قسەی باش دەکات، بەڵام پشت ملە کە پشتت تێدەکات خراپ دەڵێو خراپ دەکات، دیـارە ئەوەش زۆر خراپـەو ئینسان دەبێ جورئەتی هەبێ بەرەو ڕوو قسەی خۆی بکات، ئەگەر ڕەخنەیەکت هەیەو تێبینییـەکت هەیـە، بـەرەو ڕوو قـسەی خـۆت بکە، وەك کـوردەواریی خۆمان دەڵێن: (کەو ئەو کەوەیە کە بەرانبەر کەو بخوێنێ) بەڵام عەیبـە کـابرا بـەرەو ڕوو تەمەلـلوق بکـاتو ماسـتاو بکـاتو هیـچی تێـدا نەهێڵـێتەوە لـە دڵسۆزیی، بـەڵام کە پشتی لەو کەسـە کرد، قسـەی پـێ بڵـێ، ئەوە شتێکی زۆر نـاجوامێریی‌و خراپـە. ﴿ وَإِذَا تَوَلَّىٰ ﴾، بـەڵام ئـەم ڕسـتەیە واتایـەکی دیکەشـی ئەوەیە، کە هەرکاتێ بەرپرسـیارێـتی کەوتە دەسـت (تَوَلَّـى) یـانی: (صَـارَتْ لَـهُ وِلايـةٌ) ویلایـەتێكو بەرپرسـیارێتییەکی کـەوتە دەسـت، هـی وا هەیــە هەتـا بەرپرس نیە پیاوی زۆر باشـە، بـەڵام کـە تـۆزێ بەرپرسیارییەتێکـی دەکەوێتـە دەست، هەوایەکی دەچێتە کەللەوەو، وەك خـەدەمو حەشـەم تەماشـای خەڵـکی دەکات، پێشـێ کە هیچی بە دەست نیە، وەك مـەڕی خوایـە، دوایـی کـە شـتێکی دەکەوێتـە دەست، دەبێتە زەردەواڵەو بە خەڵکـەوە وەدەدات !

سـیفەتی پێنجــەم: ﴿ سَعَىٰ فِي ٱلۡأَرۡضِ لِيُفۡسِدَ فِيهَا وَيُهۡلِكَ ٱلۡحَرۡثَ وَٱلنَّسۡلَ ﴾، بــە زەوی دادەڕوا بـۆ ئـەوەی خراپـەی تێـدا بکـات وە کـشـتوکاڵ بفـەوتێنێو

وەچـە لەبـەین بـەرێ، واتـە ئـەو كابرایـە نـە قسەی بـە كەڵك دێ نـە كـردەوەی (أَعْـوَجِ الْـمَقَـالِ وسـيِّءُ الفِعَـالِ)، واتــە: قــسەشی لارەو كردەوەشــی خــراپ‌و نالـەبارە.

سـیفەتی شەشـــەم: ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُ ٱتَّقِ ٱللَّهَ أَخَذَتْهُ ٱلْعِزَّةُ بِٱلْإِثْمِ ﴾، ئـەو هـەموو سـیفەتە خراپـانەی تێدایـە، كەچـی ئەگـەر پێشی بگوتــرێ: پارێــز لـە خــوا بكە، لـە خـوا بترسـێ، دەست لـەو شـتانە هەڵگـرە، بـەهۆی ئـەو گوناهـەوە كە پێیـەتی‌و بەهـۆی ئەو كـوفرەوە كە هەڵیگـرتوە، دەمارگیـرییەك‌و عینـادییەكی بۆ دروست دەبـێ، كە ناسـەلمێنـێ‌و ئامۆژگـارییـش وەرناگـرێ !

مەسـەلەی سێیەم: خۆ فرۆشـتن بە ڕەزامەندیی خوا، خوای پەروەردگار پێناســەی جۆرە كەسـی دووەممـان بـۆ دەكــات بـە یـەك سـیفەت‌و دەفـەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشْرِى نَفْسَهُ ٱبْتِغَآءَ مَرْضَاتِ ٱللَّهِ ﴾، لە خەڵكـیش هەیـە جۆرە كەسـێك كـە خـۆی دەفرۆشـێ بەڕەزامەنـدیی خـوا، واتـە: ڕەزامەنـدیی خـوای دەستكەوێ، هیچ شـتێكی نـاوێ، دەڵـێ: بـەس خـوا لـێم ڕازی بـێ، مـاڵ‌و سـامانی دنیـام نــاوێ، هیــچ شـتێكم نـاوێ، ڕووحەكەشــم لەپێنــاو خـوادا بـەخت دەكـەم، كە ئەوە باشــترین جۆرە كەســە، وەك چۆن ئـەوەی پێشـێ خراپتــرین جۆرە كەســە، جـا ڕەنگــە یەكـێ بڵـێ: باشـە بۆچـی خـوا ﷻ كـە باسـی ئینـسـانە خراپەكەی كـرد، باســی قـسەی كـردو، باســی ئـەوەی كــرد، كـە هـەر لـەبارەی دنیــاوە لێــی دەزانــێ‌و، باســی موناقەشـــەو شــەڕەقـــسەی زۆری كــردو، باســی ئــەوەی كـرد، كە پشـت ملــە قســە دەكــات‌و، باســی ئـەوەی كــرد كە زۆر بـە زەرو زیـان بەخشــە، وە باسی ئەوەی كرد كە ئامۆژگـاریی قـەبووڵ ناكـات، بـەڵام لێــرەدا كـە باسـی ئـەو ئینـسـانە چاكە دەكــات بۆچـی تـەنیا سـیفەتێكی بـاس دەكـات؟ وەڵامەكەی ئەوەیە: هەركاتێك ئەو سیفەتە باشــە لـە ئینـسـاندا هاتـە دی، هـەموو سـیفەتە باشــەكانی دیكـە دێنێتـــەدی، ئەگـەر ئینـسـان بەڕاســتی لەگــەڵ خـوادا مامەڵـە بكـات‌و بەڕاسـتی بەنـدەی خـوا بـێ، لەگـەڵ خەڵكیـشـدا

ڕاستو باش دەبێت، خەڵك لە دەستو زمانی سەلامەت دەبێ، بەڕاستی ئەم سیفەتە وەك عەرەب دەڵێن: (كُلُّ الصَيْدِ فـي جَوْفِ الفَرَى)، واتە: هەموو نێچیرەكان لە هەناوی فەرادان، (فَرَى): پێم وایە كوردەواریی خۆمان (چوالوو)ی پێ دەڵێن، (فَرَى): دەڵێ نێچیرێكی زۆر قەڵەوو گۆشتنەو ئەگەر ڕاوچی ئەوی لێ هەڵكەوێ، پێویستی بە هیچی دیكە نیە، بەڕاستی هەموو سیفەتە باشەكانیش لەنێو ئەو سیفەتە باشەدانو، ئەگەر ئینسان بەڕاستی خۆی بۆ خوا ساغو یەكلاكردەوەو، تەنیا مەبەستی ڕەزامەندیی خوا بوو، ئەوە هەموو سیفەتێكی دیكەی باشی تێدا پەیدادەبێ.

خوا لەو كەسانەمان بگێڕێ كە بەڕاستی خۆیان بە خوا دەفرۆشنو بەڕاستی مەبەستیان بەدەستهێنانی ڕەزامەندیی خوایەو، لەپێناو وەدەستهێنانی ڕەزامەندیی خوادا هەموو شتێك بەخت دەكەن، وە خوا بە لوتفو كەرەمی خۆی لەو سیفەتە خراپانەمان بپارێزێ كە لە جۆرە كەسی یەكەمدا هەن، ئامین.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چل دووەمین

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئـەم دەرسـەمان پێـنج (٥) ئایـەت لـە سـوورەتی (البقـرة) دەگرێتـە خـۆی، کـە بریتـین لە ئایەتەکانی: ژمارە (٢٠٨ تاکو ٢١٢)، لەو پێنج ئایەتەدا خوا ﷻ فـەرمان دەکات بە بڕواداران کە بە تەواویی بچنە نێو گـەردنـکەچییەوە، یـاخود بەتـەواوی پابەندبن بە ئیسلامەوە، پاشان خوا ﷻ بـڕواداران دەترسـێنێ لـە لادانو خلیـسکان، وە فەرمانیشیان پێدەکات ئامۆژگارییشیان دەکات، کە پەند لە میللەتانو ئۆممەتانی پێش خۆیان وەربگـرنو دواییش باسی ئەهلـی کـوفرو ئەهلـی ئیمـان دەکـات کـە چۆن ئەهلـی کوفـر بە جوانییو زرق برقـی دنیا سەرسـامنو گـاڵتـە بە ئیمانداران دەکەنو ئەهلی ئیمانیش، کە لە دنیادا خاوەنی ئیـمانو ڕەوشـتو بەهای بەرزبوون، لە دواڕۆژدا لە سـەرووی ئەهلی کوفـرەوە دەبن، لە بەهەشـتە ڕازاوەو نەبڕواوەکانی خـواداو کـافـرانیش لە دۆزەخـی نـزمو پەسـتی ئاگـریندا.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱدۡخُلُواْ فِي ٱلسِّلۡمِ كَآفَّةٗ وَلَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِۚ إِنَّهُۥ لَكُمۡ عَدُوّٞ مُّبِينٞ ٢٠٨ فَإِن زَلَلۡتُم مِّنۢ بَعۡدِ مَا جَآءَتۡكُمُ ٱلۡبَيِّنَٰتُ فَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ٢٠٩ هَلۡ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن يَأۡتِيَهُمُ ٱللَّهُ فِي ظُلَلٖ مِّنَ ٱلۡغَمَامِ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ وَقُضِيَ ٱلۡأَمۡرُۚ وَإِلَى ٱللَّهِ تُرۡجَعُ ٱلۡأُمُورُ ٢١٠ سَلۡ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ كَمۡ ءَاتَيۡنَٰهُم مِّنۡ ءَايَةِۭ بَيِّنَةٖۗ وَمَن يُبَدِّلۡ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ مَا جَآءَتۡهُ فَإِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلۡعِقَابِ ٢١١ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَا وَيَسۡخَرُونَ مِنَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْۘ وَٱلَّذِينَ ٱتَّقَوۡاْ فَوۡقَهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِۗ وَٱللَّهُ يَرۡزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيۡرِ حِسَابٖ ٢١٢ ﴾.

مانـای وشـە بە وشــەی ئایەتەكــان

((ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە ! بەتـەواویی بـچنـە نێـو گەردنكەچـیی (یـان ئیـسلام)ەوە، وە بــەدوای هــەنگاوەكانی شــەیتان مەكــەون كــە ئــەو دوژمنێكــی ئاشكراتـانە ﴿٢٠٨﴾وە ئەگـەر پاش ئەوەی بەڵگـە ڕوونـەكانتان بـۆ هـاتوون، هەڵـەتان كرد ئەوە بـزانن كـە خــوا زاڵو كــاربەجێیە ﴿٢٠٩﴾ ئایـا چـی چاوەڕێ دەكەن (پـاش ژیانی دنیا) ئەوە نەبێ كە خواو فریشتەكان لە چەند هەورێكی سێبەرداردا بـێنو كـار لەكــار بتــرازێ، وە كاروبارەكـانیش هـەر بـۆ لای خـوا دەگێڕدرێنـەوە ﴿٢١٠﴾ لـە وەچەی ئیسـڕائیل بپرسە چەند نیشانەی ئاشـكرامان پێداون وە هەر كەسێكیش نیعمەتو چاكەی خوا پاش ئەوەی بۆی دێ بیگۆڕێ بە سپڵەیی ئـەوە بێگومـان خـوا سـزای تونـدە ﴿٢١١﴾ ئەوانـەی بێبــڕوان ژیـانی دنیایـان بـۆ ڕازێندراوەتـەوەو گــاڵتەش بەوانە دەكەن كە بڕوایان هێناوە، بەڵام ئەوانەی پارێز دەكەن لەڕۆژی هەڵسانەوەدا لە سەرروویانەوەن، وە خوا هەركەسێك بیەوێ بێ ژمارە ڕۆزیـی دەداتـێ ﴿٢١٢﴾)) .

شیكردنـەوەی هـەندێك لە وشــەكان

(ٱلسِّــلۡمِ): بـە دوو واتایــان دێ: گەردنكـەچیو ئاشــتیی، گەردنكــەچی بـۆ خـوا، ئاشتی لەگەڵ خـوادا، وە بەواتای (ئیسـلام)یش دێت، ئیسـلامی بەرجەستەكراو لە قوڕئانو سوننەدا، وشەی (السِّلْم)یش لە ڕیشەكەیدا لە وشەی: (السَّلْم)ەوە هاتوە، (السَّلْمُ والسَّلامَةُ: التَّعَرِّي مِنَ الآفَـاتِ الظاهِرةِ والبَاطنةِ) مانای هەر دوو وشەی (السَّلْمُ والسَّلامَةُ) بریتیە لەوەی كە ئینـسان لـە دەردو گرفتاریی ڕواڵەتو پەنهـان دەربازی بووبێ، خـوا ﷻ لـە قوڕئانـدا لـەبارەی ئیبــڕاهیمەوە دەفــەرموێ: ﴿ إِذۡ جَآءَ رَبَّهُۥ بِقَلۡبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٤﴾ ﴾الــصافات، واتــە: كــە هاتــە لای پەروەردگــاری بــە دڵێكــی ســەلیمەوە. واتــە: بــە دڵــێكی سـەلامەتو دوور لـە دەردو ئافـات.

(كَآفَّةً): وشەی (كافة) لێرەدا واتە: هەمووتان یاخود: هەمووی ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱدۡخُلُواْ فِي ٱلسِّلۡمِ كَآفَّةً ... ﴾، واتە تێكڕاتان بچنە نێو گەردنكەچییەوە، یاخود بچنە نێو هەموو گەردنكەچییەوە، یاخود بچنە نێو هەموو ئیسلامەتییەوەو پابەندبن بە هەموویەوە (الكافة: وَهُوَ مِنَ الكَفِّ وَهُوَ الْمَنْعُ لأَنَّهُ يَمْنَعُ خروج أي فَردٍ عَنْهُ) وشەی: (كافة) لە (كف)ەوە هاتوە، واتە: نەهێشتن، چونكە ڕێ لە هەر كام لە تاكەكان دەگرێ لەوە، كە لێی بچنەدەر.

(زَلَلۡتُم): لە (زلّ)ەوە هاتوە، (الزَّلَّةُ: اسْتِرْسالُ الرِّجْلِ مِنْ غَيْرِ قَصْدٍ)، واتە: خلیسكانی پێ و ڕۆیشتنی بەبێ ئەوەی كە ئینسان بیەوێ، (الْمَزَلَّةُ: المكانُ الزَّلِقُ)، واتە: ئەو شوێنەی كە ئینسان لێی دەخلیسكێ.

(ظُلَلٍ): (ظُلَل: جَمْعُ ظُلَّةٍ، كَغُرْفَةٍ وغُرَفٍ)، (ظلة) واتە: هەور، (ظُلَّةٍ) كۆدەكرێتەوە بە (ظُلَلُ)، وەك چۆن (غُرْفَةٍ) بە (غُرَفٍ) كۆدەكرێتەوە، بۆیەش بە هەور دەگوترێ: (ظُلَّة) چونكە سێبەر دەكات.

(ٱلۡغَمَامِ): لە (غمّ)ەوە هاتوە، (الغَمُّ: سَتْرُ الشَّيءِ، وَمِنْهُ الغَمَامُ لِكونِهِ سَاتِراً لِضَوْءِ الشَّمْسِ)، (غَمّ) بە داپۆشینی شتێك دەگوترێ، بۆیە بە هەور دەگوترێ: (غمَام)، چونكە ئەویش تیشكی خۆر دادەپۆشێ.

(وَيَسۡخَرُونَ): (أَي يَسْتَهْزِؤُنَ)، واتە: گاڵتە دەكەن.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەكان

لەبارەی هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەوە، كە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱدۡخُلُواْ فِي ٱلسِّلۡمِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِۚ إِنَّهُۥ لَكُمۡ عَدُوّٞ مُّبِينٞ ٢٠٨ ﴾، ئەم بەسەرهاتە گێڕراوەتەوە: {(عَنْ عِكْرِمَةَ قَالَ نَزَلَت في عبدالله بن سَلام، وثَعْلَبَةَ، وابن يامين، وأسَد وأُسَيدِ ابني كَعْب، وسَعيدُ بن عمرو، وقَيسِ بن زيد، كُلُهُم مِن يَهود قَالوا: يا رَسُول الله ﷺ السَّبْتُ يَوْمٌ

نَعْظِّمُهُ، فَدَعنا فَلْنُسبِتْ فيهِ، وإنَّ التّوراة كِتابُ الله فَدَعنا فلنَقُم بهَا باللّيلِ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَة) (أسباب النزول للنيسابوري، ص: (٤٥)، وتفسير الطبري: (٤٠١٩))}[1]، واتە: عیکرِمە دەڵێ: ئەم ئایەتە دەربارەی کۆمەڵێك لەو جوولەکانەی کە مسوڵمان بووبوون: (عبدالله بن سَلام، وثَعْلَبَةَ، وابن يامين، وأسَد وأُسَيدِ ابني كَعْب، وسَعيدُ بن عمرو، وقَيسِ بن زيد) هاتەخوار، وە هەمووشیان لە زانایانی جوولەکە بوون، دوای ئەوەی کە مسوڵمان دەبن دەڵێن: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆژی شەممە ڕۆژێکە کە ئێمە لە سەردەمی جوولەکایەتیدا بە گەورەمان دەگرت (هەروەك چۆن مسوڵمانان ڕۆژی جومعە وەك جەژنێك تەماشا دەکەن، جوولەکە ڕۆژی شەممەو نەصرانییەکانیش ڕۆژی یەك شەممە)، لێمان بگەڕێ با ئێستاش ڕۆژی شەممە بە گەورە بگرین (کە گەورە گرتنەکە ئەوەبوو لەو ڕۆژەدا هیچ کارو کەسابەتێك نەکەن، ئاگر نەکەنەوەو هیچ شتێك نەکەن)، وە تەوڕاتیش کتێبی خوایە، لێمان بگەڕێ با لە شەونوێژدا بیخوێنین، ئیدی ئەم ئایەتە هاتە خوار، {کە لە هەموو ڕوویێکەوە پابەندی ئیسلام بن و خۆتانی بۆ ساغ و یەکلابکەنەوە}.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ ڕوو لە ئەهلی ئیمان دەکات و دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە! کە وەك دوایی باسی دەکەین (ئەوانەی ئیمانتان هێناوە) دەگونجێ مەبەستی یەکەمی پێی ئەو زانایانەی جوولەکە بووبن، کە تازە ئیمانیان هێناوەو هاتوونەتە نێو ئیسلامەتییەوە، بەپێی هۆی هاتنە خوارەوەکەی، بەڵام بێگومان ئەگەر بە پلەی یەکەم ئەوان بگرێتەوە، یان کاتی خۆی ئەوان یەکەم دوێنراو (مخاطب)ی خوای پەروەردگار بووبن، ئەوە مانای ئەوەنیە کە ئەم ئایەتە هەر لەگەڵ ئەوانیەتی، بەڵکو لەگەڵ هەموو ئەهلی ئیمانیەتی، چونکە ئەگەر هەر لەگەڵ ئەوانیبایە ناوی دەهێنان، فلان و فلان، بەڵام کە ناوی نەهێناون، بەڵکو نازناوێکی گشتی داناوە، مانای وایە هەموو ئەهلی

١) بڕوانە: (اللباب النقول في أسباب النزول): (١٢٨)، ص: (٣٨) .

ئیمانو یەك یەكی تاكەكانی بڕواداران دەگرێتەوە ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ﴿ ٱدۡخُلُواْ فِي ٱلسِّلۡمِ كَآفَّةٗ ﴾، بەتەواویی بچنە نێو گەردەنکەچییەوە، یاخود بەتەواویی بچنە نێو ئیسلامەتییەوە، ﴿ ٱلسِّلۡمِ ﴾، هەم بە مانای گەردنکەچیی دێو هەم بە مانای ئیسلامەتیی دێ، وە بەتەواویی واتە: هەرکامێکتان بەتەواویی گەردنکەچبێ، بەتەواویی پابەندبێ بە ئیسلامەوە، ئەوە مانایەکیەتی، یاخود تێکڕاتان گەردنکەچبنو پابەندبن بە ئیسلامەوە، دیارە هەموو واتاکانیش لەیەك کاتدا دەگەیەنێ، ئەوەش یەکێکە لەلایەنە ڕەوانبێژییەکانی زمانی عەرەبی، کە ئەو وشەی (كَآفَّةٗ)یە ئەگەر پەیوەست بێتەوە بە وشەی: ﴿ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ئەوە مانای وایە: تێکڕاتان، وە ئەگەر پەیوەست بێتەوە بە وشەی: ﴿ ٱلسِّلۡمِ ﴾، ئەوە مانای وایە: بەتەواویی گەردنکەچبن، پاشان دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِۚ ﴾، وە بە شوێن هەنگاوەکانی شەیتان مەکەون، واتە: پێ لە شوێن پێی شەیتاندا مەنێن، جا ئایا کەس شەیتانی بینیوە بە ڕێیەك دابڕواو شوێن پێیەکانی دیاربن، تاکو پێیدا بڕۆن ؟! نەخێر، ئەدی مەبەست چییە؟ واتە بەدوای مەکەون، وە ئەو شتانەی کە شەیتان بۆتان دەڕازێنێتەوە لە گوناحو خراپە بەدوای مەکەون، وە ئەو طاعەتانەی کە شەیتان دەیەوێ ئێوەیان لێ ساردبکاتەوە، بەقسەی مەکەن، بەڵام بۆچی خوا ﷻ بەو تەعبیرە دەیهێنێ ؟ چونکە هەرکەسێك لە شەریعەت لابداتو بکەوێتە شوێنی شەیتان، وەك ئەوە وایە شەیتانی کردبێتە پێشەوای خۆیو پێ لە شوێن پێی وی دابنێ، جا چەند شتێکی ناشیرینە ئینسان شەیتان بکاتە ئیمامو پێشەوای خۆیو پێ لە شوێن پێی وی دابنێ، لەحاڵێکدا کە شەیتان دوژمنێکی ئاشکرای ئێمەیە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّهُۥ لَكُمۡ عَدُوّٞ مُّبِينٞ ﴾، بێگومان شەیتان بۆ ئێوە دوژمنێکی ئاشکرایە، واتە: دوژمنایەتییەکەی خۆی پەنهان نەکردوە، تۆ جاری وا هەیە دوژمنێکت هەیە، نازانی دوژمنایەتییت دەکات یان نا ؟ بەڵام شەیتان ئیعلانی کردوە، شەیتان هەر لەو ڕۆژەوە کە ئادەم وحەوای باب و دایکی مرۆڤایەتی

سەلامی خوایان لێبێ، خوا ﷻ ڕێزی لێگرتن، وە ئادەمو حەووا ژیانی سەر زەوییان دەستپێکرد، بەڵکو پێش ئەوەش هەر لەسەر ئەوە خوا لەعنەتی لە شەیتان کردو لێی تووڕەبوو، چونکە کڕنووشی ڕێزلێگرتنی بۆ ئادەم نەبرد، ئیدی هەر لەو کاتەوە شەیتان ئیعلانی دوژمنایەتی خۆی کردو گوتی: ﴿ ... لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٢﴾ ﴾الإسراء، بێگومان وەچەی ئادەم هەموو هەڵدەخەڵتێنمو لە ڕێ لادەدەم، کەمێکیان نەبێ، پاشان خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَإِن زَلَلْتُم مِّنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْكُمُ ٱلْبَيِّنَـٰتُ فَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴾، جا ئەگەر دوای ئەوەی بەڵگە ڕۆشنەکانتان بۆ هاتوون، خلیسکانو بەتەواویی لاتانداو وازتان لە ئیسلام هێنا، یاخود خلیسکانو دوایی هەڵسانەوە، چونکە وشەی: ﴿ زَلَلْتُم ﴾، هەردووکی دەگرێتەوە، هەرچەندە زیاتر هی دووەمیان دەگرێتەوە، واتە: ئەگەر تووشی هەڵەیەك و کەموکوورپییەك بوون، بزانن کە خوا زاڵەو کاربەجێیە، زاڵە دەتوانێ تۆڵەتان لێ بستێنێو کاربەجێشە حیکمەتی وا دەخوازێ کە لەسەر چاکە پاداشتتان بداتەوەو، لەسەر خراپە سزاتان بدات، کەواتە: ئاگاتان لەخۆتان بێ، ئەگەر خەڵکی دیکە ڕێی لێ تێکبچێو بخلیسکێو بکەوێ، ڕەنگە جۆرێ لە بیانووی هەبێ، بەڵام ئێوە دوای ئەوەی بەڵگە ڕوونو ئاشکراکانتان بۆ هاتوون، هیچ بیانووتان نیە، پاشان خوا ﷻ هەڕەشە دەکاتو دەفەرموێ: ﴿ هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن يَأْتِيَهُمُ ٱللَّهُ فِى ظُلَلٍ مِّنَ ٱلْغَمَامِ وَٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ وَقُضِىَ ٱلْأَمْرُ ۚ وَإِلَى ٱللَّهِ تُرْجَعُ ٱلْأُمُورُ ﴾، ئایا چاوەڕێی چی دەکەن، مسوڵمانانو کافرانو تێکڕای بەشەر چاوەڕێی چی دەکەن؟ جگە لەوە کە خوا لە هەوری سێبەردا بێت، هەروەها فریشتەکانیشی بێن، وە کاروبار هەمووی تەواو بێتو تێك بپەڕێنرێ، وە سەرەنجامیش هەموو کاروبارەکان بۆلای خوا دەگێڕدرێنەوە، واتە: چاوەڕێی چی دەکەن غەیری ئەوەنەبێ کە قیامەت دابێ، وە خوای پەروەردگار بەو شێوەیە کە بۆ خوا شایستەیە بێ، هەروەها فریشتەکانیش لە خزمەتی دابێن، وە دادگایی بەندەکانی بکات، وە دادوەرییان لە نێوانیانیان بکات، وە کاروبارەکانیش بچنەوە بۆ لای خوای دادگەرو سەرەنجام کار لەکار بترازێ!

کەواتە: تا لە ژیاندان لەخۆتان وریابن، ئەگەرنا لەگەڵ سەرتان لە ژیان ئاوابوو، ئەوە یەکەمین قۆناغی قیامەتو سزاو پاداشت دەست پێدەکات، ئنجا ڕوو لە پێغەمبەر دەکات ﷺ لە پێش هەموو کەس داو لە دوای ویش ڕوو لە هەر کەسێکی دیکە دەکات کە قورئان دەخوێنێو، بە دوای پێغەمبەر ﷺ دەکەوێ، کە پەند وەربگرن لە پێشینانو لە ڕابردووانو دەفەرموێ: ﴿ سَلۡ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ﴾، پرسیار بکەن لە وەچەی ئیسرائیل، واتە: جوولەکەکان، جوولەکەکان بۆچی پێیان دەگوترێت وەچەی ئیسرائیل؟ چونکە هەموویان دەچنەوە سەر ئیسرائیلو، ئیسرائیل لەقەبی یەعقووبی بابی یوسفە سەلامی خوایان لەسەر بێ، وە بەنی ئیسرائیل یانی: وەچەی ئیسرائیل، لە ڕۆڵەکانی ئیسرائیل یاخود لە جوولەکەکان بپرسن ﴿كَمۡ ءَاتَيۡنَٰهُم مِّنۡ ءَايَةِۭ بَيِّنَةٖۗ ﴾، چەند نیشانەی ئاشکرامان پێداون، کاتی خۆی خوا ﷻ دەریای سووری بۆ لەتکردن پێیدا پەڕینەوە، دوایی هەوری بۆ ڕەخساندن لە بیابانی سینادا تاکو هەتاو نەیانبرژێنێو گەرمایان نەبێ، دوایی گەزۆو سەمانیی کە جۆرە باڵندەیەکە بۆی ڕەخساندن، دوایی لە تاشە بەردێکی گەورە دوازدە سەرچاوەی بۆ هەڵقوڵاندن، لەسەر داوای مووسا سەلامی خوای لێبێ، هەتا کۆتایی هەموو ئەو موعجیزەو نیشانانە، لێیان بپرسە چەند نیشانەی ئاشکرامان پێداون، واتە: بۆچی قەدری هەموو ئەو نیعمەتانەی خوا نازاننو بۆچی بڕوا بە کۆتا پێغەمبەری خوا ناهێنن کە موحەممەدە ﷺ ؟! پاشان دەفەرموێ: ﴿وَمَن يُبَدِّلۡ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ مَا جَآءَتۡهُ فَإِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلۡعِقَابِ ﴾، وە هەر کەسێك دوای ئەوەی نیعمەتی خوای بۆ دێ بیگۆڕێ، ئەوە بێگومان خوا تۆڵەی زۆر توندە، بیگۆڕێ بەچی؟ واتە: ئەو نیعمەتە نادیدە بگرێو لەجیاتی ئەوەی سوپاسی لەسەر بکات، سپڵەیی لە بەرانبەردا بکات، یان مەبەست لەو نیعمەتە هاتنی پێغەمبەری کۆتاییە ﷺ، هاتنی هەرکامێك لە پێغەمبەران نیعمەتێکی گەورەی خوایە، گۆڕینی ئەو نیعمەتە ئەوەیە کە لەجیاتی ئەوەی ئیمانی پێ بهێنن، بە درۆی دابنێن ! لە کۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَا ﴾، بۆ ئەوانەی

کە بێبڕوان ژیانی دنیا ڕازێندراوەتەوەو بۆیان جوانکراوە ﴿ وَيَسْخَرُونَ مِنَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، گاڵتەش دەکەن بەوانەی کە ئیمانداڕن و پێیان ڕادەبوێرن، ئەوە لە دنیادا ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟ فَوْقَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ ﴾، بەڵام ئەوانەی پارێز دەکەن، واتە: ئەوانەی ئەهلی ئیمانن و پارێز دەکەن لەو شتانەی کە خوا پێی ناخۆشن، لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا لە سەرووی ئەوانەن ﴿ وَٱللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴾، وە خوا بەبێ ژماردن هەر کەسێك کە بیەوێ ڕزق و ڕۆزیی دەداتێ، ئایا لە سەرووی ئەوانەوەن، یانی: چی ؟ لەڕووی ماددییەوە لە سەرووی ئەوانەوەن، بەهەشت لە سەرێیەو دۆزەخ لە خوارێیە، وە لەڕووی مەعنەوییەوە لە سەرووی ئەوانەوەن، وە لەڕووی ژیان و جۆرو چۆنیەتی ژیانەوە لە سەرووی ئەوانەوەن، وشەی: ﴿ فَوْقَهُمْ ﴾، هەموو واتاکان دەگرێتەوە.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱدْخُلُوا۟ فِى ٱلسِّلْمِ كَآفَّةً ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بە تەواوەتیی بچنە نێو گەردنکەچییەوە یاخود ئیسلامەتییەوە، یان هەمووتان بچنە نێو گەردنکەچییەوە، یان ئیسلامەتییەوە، ئەمە ئەوەی لێ وەردەگیرێ، کە ئێمە بۆ پابەندییمان بە ئیسلامەتییەوە، بە شەریعەتی ئیسلامەوە، نابێ گوڵبژێر بکەین، ئەوە پێتخۆشە پێوەی پابەندبیو ئەوەش، کە لەسەر شانت قورسە پێوەی پابەند نەبی، دینی خوا نابێ گوڵبژێری تێدا بکرێ، شەریعەتی خوای پەروەردگار، چ ئەوەی پەیوەندی بە تاکەوە هەیە، چ بە خێزانەوە، چ بە کۆمەڵەوە، چ بە لایەنی سیاسییەوە، دەبێ بە هەموویەوە پابەندبی، خوا ﷻ ئەو یاسایانەی کە داناون و ئەو فەرمایشتەی کە ناردوویەتی، دیارە هەمووی پێویستەو نابێ هیچ کەس مافی سەرپشك بوون و مافی هەڵبژاردن و

گوڵبژێركردن لەنێو دینداریی‌و لەنێو شەریعەتی خوادا بەخۆی ڕەوا ببینێ، ئنجا (الطبري) لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا دەڵێ[1]: {(وَالصَّوَابُ مِنَ القَولِ فِي ذَلِكَ عِندِي أن يُقَالَ إنَّ الله جلّ ثناؤهُ أمَرَ الذينَ آمنوا العَمَل بشَرائِعِ الإسلام كُلِّهَا)، واتە: قسەی ڕاستو تەفسیری ڕاست لای من لەبارەی ئەم ڕستە قورئانییەوە، ئەوەیە كە خوای بەرزو مەزن فەرمانی كردوە بەوانەی كە ئیمانیان هێناوە، پابەندبن بەكاركردن بە بەرنامەكانی ئیسلام بەتەواویی‌و هیچ شتێكیان لێ فەرامۆش نەكەن.

مەسەلەی دووەم: ئایا مەبەست لە: ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟﴾، كێیە؟ وەك پێشتر گوتم، بەپێی هۆی هاتنە خوارەوەكەی ئەو زانایانەی جوولەكەكانن كە هاتبوون مسوڵمان بووبوون، وە هەندێ پێشنیاریان بۆ پێغەمبەر ﷺ كرد كە هەندێ شتی سەردەمی جوولەكایەتی بەكاربێنن، بەڵام ئەگەر تەماشای ڕواڵەتی ئایەتەكەو سیاقی ئایەتەكان بكەی، دەزانی كە هەموو ئیمانداران دەگرنەوە، بۆیەش لەوبارەوە (الطبري) دەڵێ[2]: {(وَقد يدخلُ في الذين آمنوا المُصَدِّقون بمُحمَدٍ ﷺ بمَا جاء بهِ والمُصَدِّقون بمَن قَبلَهُ مِنَ الأنبياءِ الرُّسلِ وبِمَا جاءوا بهِ وَقد دَعا الله كِلا الفَريقينِ إلى العمل بشَرائِعِ الإسلام وحُدودِهِ والمحافظة على فَرائضهِ الّتي فَرَضَهَا ونهاهُمْ عَنْ تضييعِ شَيءٍ مِن ذالك فالآية كافةٌ لِكُلِّ مَنْ شَمِلَهُ اسْمُ الإِيْمَانِ فَلاَ وَجه لِخصُوص بَعْضٍ بِهَا دُونَ بَعْض)}، واتە: دەچێتە نێو: ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟﴾، ئەوانەی كە ئیمانیان بە موحەممەد ﷺ هێناوە، وە بەوەی كە موحەممەد هێناویەتی (واتە: مسوڵمانان)، وە ئەوانەش كە پێغەمبەرانو ڕەوانەكراوانی پێشوویان بەڕاست زانیوەو ئەوەش كە لە خوارەوە هێناویانە، ئەوانیش هەر دەچنە نێو ئەو ڕستەوە، بۆیە خواوە ﷻ هەردوو كۆمەڵەكە

---

١) (جامع البيان في تفسير القرآن) ، ج: (٢)، ص: (٥٦٥) .

٢) (جامع البيان)، هەمان بەرگو لاپەرە .

(واتـە: هـەم مـسوڵمانان، ئەوانـەی کـە لـە بتپەرسـتییو شیـرکەوە هاتوونـە نێـو ئیـسلامەتییەوەو، هـەم ئەوانـەی پێـشتـر خـاوەن کتێـب بـوون هاتوونـە نێـو ئیسلامەتییەوە خوا هەردووکیـان) بانگ دەکات، کـە پابەنـدبن بـە بەرنامـەکانی ئیـسلامو بـە سـنوورەکانی ئیـسلامەوەو پارێزگـاریی بکـەن لـە فەرزەکـانی کـە پێویـستی کـردوون، وە لێـی قەدەغـە کـردوون، کـە هـیچ کـام لـە بەشـەکانی ئیـسلامو یاساکـانی فـەرامۆش بکـەن، بۆیـە ئایەتەکـە گـشتی یـە بـۆ هـەموو ئەوانـەی کە بە ئیماندار لەقەڵەم دەدرێنو، هیچ مانـای نیە تایبـەت بکـرێ بـە هەندێکیانەوە، جیـا لە هەندێکیـان.

مەســەلەی سێیــەم: کـە خــوا دەفەرمــوێ: ﴿وَلَا تَتَّبِعُوا۟ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَٰنِ﴾، بۆچـی وا دەفـەرموێ؟ چـونکە هەمیـشە لادان لـە شـەریعەت، بەرانبەرەکـەی شوێنکەوتنی شـەیتانە، تۆ یـان دەبـێ بە دوای خـوا بکـەویو بە دوای شەریعەت بکەوی، یان دەبێ بە دوای شەیتان بکەوی، ناکرێ بڵێی: بەدوای شـەریعەتی خـوا ناکەوم، وە بەدوای شەیتانیش ناکەوم، هەر خودی بەدوای شـەریعەت نەکـەوتنو پابەندنەبوون بە شەریعەتەوە، بە قسەکردنی شەیتانە، ئەمە وەك ئـەوە وایــە بڵـێی: دنیـا یان دەبێ تـاریـك بێ، یـان دەبـێ رووناك بـێ، ئـەو شـتانەی کــە دژی یەکـن، حەتمـەن دەبێ یەکێکـیان بـێ: یان شەوە یـان رۆژە، ئەو شـتە یـان هەیـە یان نیە، ئینسان یان دەبێ مسـوڵمان بێ یان دەبـێ کـافر بـێ، بڵـێی نـە مسـوڵمانیشم، وە نە کـافریشـم، ئەوە نابێو هەر کەسێك مسوڵمان نەبوو مانـای وایـە کـافرە، ئـەوەی بـەدوای شـەریعەتی خـوا نەکـەوتبێ، مانـای وایـە بـەدوای رێچکەکانی شەیتان کەوتوەو، بە دوای هەنگاوەکانی شـەیتان کـەوتـوە.

مەسـەلەی چـوارەم: کـە خـوا دەفـەرموێ: ﴿إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ﴾، بێگومـان شەیتان بۆ ئێوە دوژمنێکی ئاشکرایە، ئەم رستەیە بەم شێوەیە، یاخود بە شێوەی دیکە، لە زۆر جێی قورئانـدا هـاتوەو، خوا ﷻ ئێمـەی بـاش ئاگادارکردۆتـەوە لـە شـەیتان کـە دوژمنێکـی ئاشـکرایە، بۆچـی؟ چـونکە شـەیتان دوژمنایـەتی خـۆی نەشـاردۆتەوەو وەك پێـشتـر باسمـان کـرد هـەر لـە سـەرەتاوە رایگەیانـدوە کـە

هەرچی بۆی بکرێ لەدژی وەچەی ئادەم دەیکات، وەك خوا پێی ڕاگەیاندووینو لە سوورەتی (فاطر)دا دەفەرموێ: ﴿...إِنَّمَا يَدۡعُواْ حِزۡبَهُۥ لِيَكُونُواْ مِنۡ أَصۡحَٰبِ ٱلسَّعِيرِ ٦﴾ فاطر، واتە: بێگومان شەیتان حیزبی خۆی، کۆمەڵی خۆی بانگ دەکات تاکو بیانکاتە هاوەڵی کڵپەی دۆزەخ، وە هەر کەسێك کۆمەڵی خوا نەبێ، کۆمەڵی شەیتانە، کۆمەڵی خواش ئەوەیە کە بەدوای هیدایەتی خوا دەکەوێو، بەدوای پێغەمبەرانی خوا دەکەوێ، وە هەر کەسێك بەدوای بەرنامەی خواو پێغەمبەرانی خوا (علیهم الصلاة والسلام) نەکەوت، ئەوا بە تەئکید بەدوای وەسوەسەو ڕێچکەکانی شەیتانو هاوەڵانی شەیتان دەکەوێ، وە سەرەنجامیش شەیتان کۆمەڵی خۆی بەرەو دۆزەخ بانگ دەکات.

<u>مەسەلەی پێنجەم</u>: خوا کە دەفەرموێ: ﴿فَإِن زَلَلۡتُم مِّنۢ بَعۡدِ مَا جَآءَتۡكُمُ ٱلۡبَيِّنَٰتُ﴾، ئەوەی لێ وەردەگیرێ کە مسوڵمان دەگونجێ بخلیسکێتو هەڵە بکات، بەڵام گرنگ ئەوەیە ئینسان یەکجاریی نەخلیسکێتە خوارێو نەگەڕێتەوە، کە کەوتی دەبێ هەڵسیەوە، وەك گوتراوە: نەکەوتن ئازایەتییە، بەڵام کەوتنو هەڵسانەوە ئازایەتیترە، چونکە کەس نیە نەکەوێ، کوردەواریی خۆشمان دەڵێ: (سوار هەتا نەنگلێ نابێتە سوار)، کەواتە: گرنگە کە ئینسان شەیتان تووشی هەڵەیەکی کردو خلیسکاو کەموکوڕییەکی هاتە ڕێ، دەست لەخۆی نەشواتو لەخۆی نائومێد نەبێ، چونکە شەیتان هەر ئەوەی دەوێ، جاری وا هەیە ئینسان هەڵەیەك کەموکوڕییەك ڕووی تێدەکاتو تووشی گوناهێك دەبێت، بەڵام دوایی بەجۆرێك دەگەڕێتەوە بۆ لای خوا ﷻ کە شەیتان پەشێمان دەبێت لەوەی کە تووشی ئەو هەڵەیەی کردووە، دەڵێ هەرتووشم نەکردبایە باشتر بوو، چونکە هێندە پەشێمان بۆوەو تۆبەیەکی وایکرد حاڵەتی دوای گوناهی باشتربوو لە حاڵەتی پێش گوناهی، هەر لێیگەڕابامو تووشی گوناهم نەکردبایە باشتر بوو، هی واش هەیە شەیتان تووشی گوناهێکی دەکات، بۆخۆشی دەبێتە یارمەتیدەری شەیتانو بە دوای غەڵەتان دادەڕوا هەتا سەری بە فەتارەت دەچێ!

مەسـەلەی شەشـەم: کـە خـوا دەفـەرموێ: ﴿ هَلۡ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن يَأۡتِيَهُمُ ٱللَّهُ فِي ظُلَلٖ مِّنَ ٱلۡغَمَامِ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ وَقُضِيَ ٱلۡأَمۡرُۚ وَإِلَى ٱللَّهِ تُرۡجَعُ ٱلۡأُمُورُ ﴾، دیـــارە باسـی هـاتنی خـوای بێوێنـە وە هـاتنی فریـشتەکانی خـوا دەکـات، جـا هـاتنی فریـشتەکان ئـەوە بـە هـەر حـاڵ فریـشتە دروسـتکراوی خـوانو لـە ڕووناکـیی دروستکراونو دێنو دەچن، بەڵام هـاتنی خـوا ﷻ دەبێـت ئـاوا تەفـسیـر بکـرێ: هاتنـێك کە بـۆ خـوا شـایـستەیە، کـە ئێمـە نـازانین چـۆنە؟ گـرنگ ئەوەیـە خـوا دەفـەرموێ: ڕۆژی قیامـەتێ دێ بـۆ ئـەو شـوێنەی کـە دادوەریـی تێـدا لـەنێوان بەندەکانیـدا دەکـات، ئیـدی ئـەو هاتنـە چۆنە؟ نـایزانین، وە فریـشتەکانیش لـە خزمەتیـــدا دێـن، بـەڵام ﴿ فِي ظُلَلٖ مِّنَ ٱلۡغَمَامِ ﴾، لـەنێو چـەند هـەورێکی سـێبەرداردا خواو فریشـتەکانی دێن، بەشـێوە هاتنێك کە ئێمە نایزانیـن چۆنـە ! وەك چۆن ئێمە نازانین خـودی خـوای پـەروەردگار چۆنە ! سـیفەتەکانیـشـیو وە کردەوەکانیشـی بەهەمان شێوە نازانین چۆنن ! هەڵبەتە ئـەو کردەوانـەی کـە تایبـەتن بەخۆیـەوە، دیـارە ئـەوەش مەبەسـت پێـی ڕۆژی قیامەتـە، بـە بەڵـگەی ئەوەی، کە دەفەرموێ: ﴿ وَقُضِيَ ٱلۡأَمۡرُۚ وَإِلَى ٱللَّهِ تُرۡجَعُ ٱلۡأُمُورُ ﴾، کاروبـار تێکـپەڕی، واتە: دادگـایی تەواو بوو، وە کـاروبارەکانیش سەرەنجام بۆ لای خوا دەچنـەوە.

مەسەلەی حەوتەم: کە خـوا دەفـەرموێ: ﴿ وَمَن يُبَدِّلۡ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ مَا جَآءَتۡهُ ﴾، دەگونجـێ مەبەست پێـی ئـەو نیعمەتـانە بـێ، کـە خـوا بـە وەچـەی ئیـسـڕائیلی داون، یـاخود هـەر کەسـێکی دیکـە، کـە خـوا نیعمـەتێکی پێـدەدا، ئـەویش نیعمەتەکـە بگـۆڕێو بیـشـارێتەوە، یـاخود سـپڵەیی لـە بەرانبـەردا بکـات، دەشگونجـێ مەبەست لەو نیعمەتە هـاتنی کـۆتـا پێغەمبەر موحەممەد ﷺ بـێ، کە گەورەترین نیعمەتـە، وەك دەفەرموێ: ﴿ لَقَدۡ مَنَّ ٱللَّهُ عَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ إِذۡ بَعَثَ فِيهِمۡ رَسُولٗا مِّنۡ أَنفُسِهِمۡ ... ﴿١٦٤﴾ ﴾ آل عمران، واتـە: بەڕاسـتی خـوا چـاکەی لەگـەڵ ئیمانداران کـردوە، کە پێغەمبەرێکی بۆ ڕەوانـە کـردن لـە خۆیـان، گـۆڕینی ئـەو

نیعمەتەش ئەوەیە کە مرۆڤ بڕوای پێ نەهێنێ‌و لەجیاتی ئەوەی ئیمانی پێ بێنێ، بەدوای شتێکی دیکە بکەوێ.

مەسەلەی هەشتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا ﴾، بۆ ئەوانەی بێبڕوان ژیانی دنیا جوانکراوە، دەزانن بۆچی؟ چونکە هەر کەسێك بڕوای بە دوارۆژ نەبوو بڕوای بە بەهەشت نەبوو، ژیانی دنیای زۆر لەلا شیرین‌و لەلای گەورەو بە قەدرو قیمەت دەبێ، بەڵام هەر کەسێك ئیمانی بە دوارۆژ هەبوو، ئیمانی بە بەهەشت هەبوو، دنیای لە پێشچاوی بچووك دەبێتەوە، بەڵام هەر کەسێك بەس دنیای شك برد، دنیای زۆر لەلا گەورە دەبێت، بۆیە ئەو کەسەی ئیمانی بەهێز نەبێ، وەختێ کە دەوڵەمەند دەبێ، پێی وایە شتێکی زۆر گەورەی دەستکەوتوە، یان کە دەستەڵاتێکی دەکەوێتە دەست، پێی لە خۆبایی دەبێ، بەڵام ئینسانی ئیماندار وەك دەفەرموێ: ﴿ لِّكَيْلَا تَأْسَوْا۟ عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا۟ بِمَآ ءَاتَىٰكُمْ ۗ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿٢٣﴾ ﴾ الحديد، واتە: بۆ ئەوەی ئەگەر شتێکتان لەدەست چوو، زۆر خەمی لێ نەخۆن، وە ئەگەر شتێکتان هاتە دەست، زۆری پێ دڵخۆش نەبن، چونکە هەر چۆن بێ لە سنووری دنیا دایەو، دنیاش بۆخۆی شتێکی کەم‌و کەم بایەخ‌و بچووکەو، هەر بۆ ئەوە دانراوە ئینسان تێیدا تاقی بکرێتەوە.

مەسەلەی نۆیەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟ فَوْقَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ ﴾، لەبەرئەوەی ئیمانداران لە دنیادا خۆیان بەرز ڕاگرتوەو نەفسێکی بەرزیان هەبووەو، خاوەنی بەهاو ڕەوشتی بەرز بوون‌و خاوەن دیدو تێڕوانینی بەرز بوون‌و، هەڵسوکەوتی بەرزیان نواندوە، لە قیامەتیش خوا دەیانخاتە شوێنی بەرز، بەڵام بێبڕوایان لەبەر ئەوەی هەمیشە چاویان لە شتی نزم‌و پەستبووەو ڕەوشتیان نزم بووەو هەڵسوکەوتیان نزم بووەو، ئامانج‌و ئاواتیان نزم بووەو، لە نزمییدا ژیاون‌و لە نزمییدا بیریان کردۆتەوە، خوای پەروەردگار دەیانخاتە شوێنی نزمەوەو ئەو بەرزیی‌و نزمییەش هەم لایەنی ماددیی دەگرێتەوەو هەم لایەنی مەعنەویی.

مەسـەلەی دەیـەم: کـە خـوا دەفـەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ يَرۡزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيۡرِ حِسَابٖ﴾، خـوا هەرکەسـێك بیـەوێ ڕۆزیـی دەداتـێ بـەبێ ژمـاردن، یەکـێ بـۆی هەیـە بڵـێ: بێگـومان خـوا خـۆی دەزانـێ چـەندی دەداتـێ ! دەڵێن: عـەڕەب عادەتیـان وایـە ئەگەر بیانەوێ بڵێن: شتێك زۆر زۆرە، دەڵێن: (بغیـرحساب) ئەگەرنا لای خوای زاناو شارەزا، هەموو شـتێك سـەرژمێریی کـراوە: ﴿وَكُلَّ شَيۡءٍ أَحۡصَيۡنَٰهُ كِتَٰبٗا ﴿٢٩﴾﴾ النبـأ، هـەموو شـتێکـیان ژمـاردوەو سـەرژمێر کـردوە، بـە نووسیـن و تۆمـارکردن، چـونکە هـەموو شـتێك دروسـتکراوی خوایـە، دیـارە خـوا ژمـارەی دروسـتکراوەکانی دەزانێ، بەڵام لێرەدا بەپێی عـەقڵی ئێمـە قسـەکەی فـەرمووە، ئایـا هـیچ کـەس دەچـێ فـەردە نۆکێك دەنـك دەنکی بـژمێری؟ یـان کـە دەچـێ گـەڵابە چەوێك بژمێـرێ ؟ بێگومان نەخێر، شتێك زۆربێ عـادەتی ئینسان وایە کە نایژمێـرێ، جا خوا دەفەرموێ: من بەبێ ئـەوەی کـە ئێـوە بتـوانن بیـژمێرن، ڕزق و ڕۆزییتـان دەدەمـێ، ئەگـەرنا لـەلای خـوای پـەروەردگار هـەموو شـتێك سەرژمێریی کراوەو دیارە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چل و سێیەمین

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئەم دەرسـەمان سـێ ئایـەت دەگرێتـە خۆی، کـە بـریتین لـە ئایەتەکـانی ژمـارە: (٢١٣و ٢١٤و ٢١٥) لە سوورەتی (البقرة)، لەم سێ ئایەتەدا خـوا ﷻ، سـێ حەقیقـەتی گرنـگ دەخاتـەڕوو:

حەقیقـەتی یەکـەم: یـەك ڕێزیـی خـەڵك بەهـۆی پابەنـدییان بـە وەحـی یـەوە پەیدادەبێ، وە پەرتەوازەییـان بەهۆی لادان لە وەحـی یەوەیـە.

حەقیقـەتـی دووەم: ئەوەیـە کـە بـەبێ لـە بێژینگـدران چوونە بەهەشـت خـەیاڵ پـلاوە، خـەڵك دەبـێ لە بێژنگ بـدرێ و تاقیبکـرێتەوە.

حەقیقـەتی سێیەم: خوای پەروەردگـار قسە دەربارەی مـاڵ بەخشـین دەکـات، کـە پـێش هـەموو کـەس بـاب و دایـك وخـزم و هـەتیوو نـەدارو ڕێبـوارن، وە هـەر شـتێك ببەخشـن خوای زانـا پێی شـارەزایە.

﴿كَانَ ٱلنَّاسُ أُمَّةً وَٰحِدَةً فَبَعَثَ ٱللَّهُ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنزَلَ مَعَهُمُ ٱلْكِتَٰبَ
بِٱلْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ ٱلنَّاسِ فِيمَا ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ ۚ وَمَا ٱخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا ٱلَّذِينَ أُوتُوهُ مِنۢ بَعْدِ مَا
جَآءَتْهُمُ ٱلْبَيِّنَٰتُ بَغْيًۢا بَيْنَهُمْ ۖ فَهَدَى ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لِمَا ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ مِنَ ٱلْحَقِّ بِإِذْنِهِۦ ۗ
وَٱللَّهُ يَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٢١٣﴾ أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم
مَّثَلُ ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلِكُم ۖ مَّسَّتْهُمُ ٱلْبَأْسَآءُ وَٱلضَّرَّآءُ وَزُلْزِلُوا۟ حَتَّىٰ يَقُولَ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ
ءَامَنُوا۟ مَعَهُۥ مَتَىٰ نَصْرُ ٱللَّهِ ۗ أَلَآ إِنَّ نَصْرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾ يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ ۖ قُلْ مَآ

أَنفَقْتُم مِّنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾ ﴾.

مانـای وشـه بە وشـەی ئایەتەكـان

((كاتی خوّی تێكـڕای خەڵك یەك كوّمەڵ بوون (واتە: بەهوّی پەیڕەوییان لە وەحـی‌یەوە، بـەڵام پاشـان بـەهوّی لادانیانـەوە پەرتـەوازە بـوون)، جـا خـوا پێغەمبـەرانی مـژدەدەرو ترسـێنەری ڕەوانەكـردن و كـتێبیـشی بەهـەق لەگـەڵ نـاردن، تـاكو دادوەریـی لـەنێوان خەڵكـیدا بكـەن، لـەوەدا كـە تێیـدا كەوتوونەتـە كێـشـەوە، وە هـیـچ كەسـیش لـەوبارەوە (واتـە: لـەبارەی كتێبـی خـواوە) نەكەوتـە ڕاجیـایی‌یەوە، جگــە لــەوانەی كـە پێیــان درابـوو پـاش ئـەوەی بەڵگــە گەلـی ڕوونیان بوّ هاتن، بەهـوّی سنوورشـكێنیی نێوانیـانەوە، جا خـوا بـە موّڵەتی (بـە ویستی) خوّی ڕێنمایی ئەوانەی كرد كە بڕوایان هێنـابوو، بـەرەو ئـەو هەقـەی كە تێیـدا كەوتبوونـە مـشتومڕەوە، وە خـوا هـەر كەسـێك بیـەوێ دەیخاتـە سـەر ڕاسـتەڕێ ﴿٢١٣﴾ یـان ئایـا (ئـەی بڕوادارینـە !) پێتـان وایـە هـەروا بـە سێنایی بـچنە بەهەشتێ، بەرلـەوەی ئـەوەتان بێتـە ڕێ كـە هاتـە ڕێـی ئەوانـەی پـێش ئێـوە ! كـە نــەداریی و نارەحــەتیی یــان تــووش بــوو، وە ڕاتــەكێنران هــەتا پێغەمبــەر ﷺ و ئەوانـەی لەگـەڵی بڕوایـان هێنــابوو گوتیــان: یارمـەتی خـوا كەیــە ؟ ئاگـادارىن بێگومـان یارمـەتی خـوا نزیكـە ﴿٢١٤﴾ پرسـیارت لێدەكـەن چـی ببەخـشن ؟ بڵـێ: هەرشـتێك لـە ماڵ و سـامان ببەخـشن بـا بـوّ بــاب و دایـك ونزیكان و هـەتیوان و نـەداران و ڕێبـواران، بـێ، وە هەرشـتێك لـە چاكە بكـەن ئـەوە مـسوّگەر خـوا پێـی زانـایە ﴿٢١٥﴾)) .

شیكردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(أُمَّةً): (والأُمَّةُ: كُلُّ جَمَاعَةٍ يَجْمَعَهُمْ أَمْرٌ مَا، إمَّا دِينٌ وَاحِدٌ، أو زَمَانٌ وَاحِدٌ، أو مَكَانٌ وَاحِدٌ، سَوَاءٌ كَانَ ذَلِكَ الأَمْرُ الجَامِع تَسخيراً أو اختيَاراً، وجَمعُهَا: أُمَمْ)، واتە: (أُمَّةُ) كە لە قورئاندا زۆر هاتوە، بە چەند واتایەك دێ، بەڵام واتای زیاتری لە زۆربەی سیاقەكاندا ئەوەیە كە بریتیە لە كۆمەڵە خەڵكێك كە شتێك پێكەوە كۆیان بكاتەوە، ئایینێك، یاخود لە یەك كاتدا بووبن، یان لە یەك شوێندا، ئنجا ئەو شتە كە كۆیان دەكاتەوە، چ شتێك بێ لە ئیرادەی خۆیان بەدەر بێ، یان بە ئیرادەی خۆیان بێ، وە كۆی (أُمَّة)یش بریتیە لە (أُمَم)، واتە: كۆمەڵەكان.

(ٱلْكِتَٰبَ): (والكِتابُ في الأصْل مَصْدَرٌ ثُمَّ سُمِّيَ المَكْتُوبُ فِيهِ كِتابَاً، والكِتَابُ في الأصْل: اسْمٌ لِلصّحِيفَةَ مَعَ المَكْتُوبِ فِيهِ) واتە: وشەی (الكِتَابُ) لە بنەڕەتدا چاووگ (مَصْدَر)ە و دوایی هەموو ئەو شتانەی كە دەنووسرێن، ناونراوان (كِتَابُ)، وە (كِتابُ) لە بنەڕەتدا ناوە بۆ لەسەر نووسراو لەگەڵ ئەوەی كە لەسەری نووسراوە (واتە: پەڕێك كە لەسەری نووسراوە).

(ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ): واتە: تێیدا كەوتوونەتە ڕاجیایی یەوە، (وَالإخْتِلافُ والمُخَالَفَةُ أنْ يَأخُذ كُلُّ وَاحِدٍ طَرِيقاً غَيْرَ طَرِيقِ الآخَر في حَالِهِ أو قَوْلِهِ واستعِيرَ للمُنَازَعَة والمُجَادَلَة) واتە: (إخْتِلافُ) ئەوەیە كە هەركامێك لەو دوو تەرەفە، یاخود ئەو چەند تەرەفە، ڕێگایەك بگرێ پێچەوانەی ئەوی دیكەبێ لە حاڵ، یان لە قسەكردنیدا، پاشان بۆ شەڕە قسەو ناكۆكیی خوازراوەتەوە.

(ٱلْبَيِّنَٰتُ): (البَيِّنَة: الدّلالَة الوَاضِحَةُ، عَقلِيَة كَانَت أَوْ مَحْسُوسَة)، (بَيِّنَات) كۆی (بَيِّنَة)یە، ئەمیش واتە: بەڵگەی ڕوونو ئاشكرا، جا ئەو بەڵگە ڕوونو ئاشكرایە، چ عەقڵیی بێ، چ بەر هەست بێ.

(بَغۡيَۢا بَيۡنَهُمۡ): وشەی (بَغـي) واتە: سـنوور شـکێنـیی، (البَغـي: طَـلَب تَجَـاوز الإقتِـصَادِ فِيمَـا يُتَحَـرَّى، تَجَـاوزَهُ أمْ لَـمْ يَتَجَـاوزْهُ)، واتــە: (بَغـي) بریتیـە لەوەی کە ئینسان بیەوێ لەخـەت بچێتە دەرێ، جا بۆی بچێتـە سەر یـان بۆی نەچێتـە سەر، واتـە: سـنوور شـکێنیی.

(بِإِذۡنِهِۦ): (والإذْنُ فـي الـشَّيءِ: إعْـلامٌ بإجَـازَتـهِ والرُّخـصَـةِ فِيـهِ، نَحـو:﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذۡنِ ٱللَّهِ ...﴿٦٤﴾ ﴾ النـسـاء، (أي بإرَادَتـهِ وَأَمْـرِهِ)، کـە دەفـەرموێ: (بِإِذۡنِ ٱللَّهِ)، واتـە: بـە ئیـرادەی خـوا، یـان بـە ویستی خوا، یاخود بە مۆڵەتی خوا، یاخود بە ئاگادارکردنەوەی خـوا.

(مَّسَّتۡهُمُ): (وَالـْمَسُّ يُقَـالُ فِي كُـلِّ مَـا ينـالُ الإنَـسـانَ مِن أذىً)، واتـە: هەرشـتێك لە ئازار تووشی ئینسان بێ پێی دەگوترێ (مَسَّ) لە زمانی عەرەبیـدا.

(ٱلۡبَأۡسَآءُ): (البُـؤسُ والبـأسُ والبأسَـاء: يَعْنـي الـشِّـدَّةُ والـمَكْـرُوهُ، إلاَّ أنَّ الـبُــؤسَ في الفَقْـرِ والبأساء فِي الْحَرب أكثَـر)، هەر کام لە (بـؤس و بـأسُ و بأساء) بریتیە لە هەر شتێك کە سەخت بێو ئینسان پێی ناخۆش بێ، و لەسەر دڵی قورس بێ، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی حاڵەتی نەداریی‌و هەژاری یە، (بأس)یش بە زۆریی بۆ جەنگ بەکاردێو (بؤس)یش بۆ فەقیـریـی‌و نەداریـی.

(وَٱلضَّرَّآءُ): (الـضُّـرُّ: سُـوءُ الـحَـالِ، وَالـضَّـرَاءُ يُقَـابـِلُ بِالـسَّـرَاءِ والنَّعْمَـاءِ، والـضَـرُّ بـالنَّفْـع)، وشـەی (ضُـرُّ) بریتیـە لـەوەی کـە ئینـسان حـاڵی بـاش نـەبێ، بـەڵام لێـرەدا مەبەسـت پێـی نەخۆشـیی یـە، یـان ناخۆشـییـەو (الـضَّـراءُ والـسَّـراءِ) پێـچەوانەی یەکـدین، (الـضَّـراءُ) واتـە: نەخۆشـیی، یـان ناخۆشـیـیو (الـسَّـراءِ) واتە: خۆشـیی‌و شادیی، وە (ضُـرّ) و (نفـع)یش دژی یەکن، واتە: زیان‌و سـوود.

(وَزُلۡزِلُواْ): (وَالتَّزَلْـزُلُ: الإضْطِـرَابُ، أي: زُعْزُعُـوا مِـنَ الرُّعْـبِ)، وشـــەی (زَلْزَلَـة)، واتە: جووڵاندن، (زُلْزِلـوا)، واتە: ڕاتەکـێنران‌و جووڵێنران، کـە مەبەست پێـی

ناڕەحەتیی‌و گرفتارییەکە کە ئینسان بلەرزێنێ، چونکە ئینسان ئەگەر حاڵی باشبێ، لە شوێنی خۆی دامەزراوە، بەڵام ئەگەر بکەوێتە نێو سەختیی‌و ناڕەحەتیی‌یەوە، دەجووڵێ‌و هاوسەنگیی تێکدەچێ.

(يُنفِقُونَ): (نَفَقَ الشَّيءُ: مَضَى وَنَفِدَ، وَالإِنفَاقُ قَد يَكُونُ فِي المَالِ، وَفِي غَيرِهِ). وشەی (يُنفِقُونَ) واتە: دەبەخشن، چونکە: (نَفَقَ الشَّيءُ) واتە: تەواو بوو، سەرف بوو جا لە ماڵ بێ، یان غەیری ماڵدا.

(خَيْرٍ): (الخَيْرُ: مَا يَرْغَبُ فِيهِ الكُلُّ، كَالعَقْلِ مَثَلاً، وَالعَدْلِ، والفَضْلِ، والشَّيءِ النَّافع، وَضِدُّهُ الشَّرُّ)، وشەی (خَيْرُ) هەر شتێکە کە خەڵك ڕەغبەتی بۆی هەبێت، وەك: عەقڵ، دادگەریی، بەخشندەیی، وە هەرشتێکی باش پێی دەگوترێ (خَيْر)، وە هەرشتێکی زیانبەخش پێی دەگوترێ (شَرٌّ)، وە خێرو شەڕ پێچەوانەی یەکن، وە لێرەدا مەبەست لە (خَيْر) ماڵ‌و سامانە، کە دیارە هەموو کەس ڕەغبەتی ماڵ‌و سامانی هەیە، وەك لە شوێنی دیکەشدا دەفەرموێ: ﴿... إِن تَرَكَ خَيْرًا ... ﴿١٨٠﴾﴾ البقرة، ئەگەر خێری لە دوای خۆی بەجێهێشت، واتە: ماڵ‌و سامان.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەی، کە دەفەرموێ: ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلِكُم ۖ مَّسَّتْهُمُ ٱلْبَأْسَآءُ وَٱلضَّرَّآءُ وَزُلْزِلُوا۟ حَتَّىٰ يَقُولَ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَعَهُۥ مَتَىٰ نَصْرُ ٱللَّهِ ۗ أَلَآ إِنَّ نَصْرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ﴾، {(أَخْرَجَ ابنُ جَرِيرٍ وابنُ المُنذِرِ وعَبدُالرَّزَاق عَنْ قَتَادَةَ أَنَّ هَذِهِ الآيةَ نَزَلَتْ في يَوْمِ الأَحْزَاب أَصَابَ النَّبيَّ ﷺ يومَئِذٍ وَأَصحَابُهُ البَلاءُ وحُصِرَ)}[1]، واتە: قەتادە

---

١) (فَتحُ القَدير)، ج: (١)، ص: (٢٨٢)

دەگێڕێتەوە کە ئەم ئایەتە لەکاتی جەنگی ئەحزابدا هاتنە خوار، کە پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی بەرێزی خوا لێیان ڕازی بێ، تووشی بەڵاو گرفتاریی زۆر بوون‌و ئابڵووقە دران. بەو بۆنەوەیەوە خوا ئەم ئایەتەی نارده خوارێ.

٢) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەی، کە دەفەرموێ: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلْ مَآ أَنفَقْتُم مِّنْ خَيْرٍ فَلِلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ وَٱلْيَتَـٰمَىٰ وَٱلْمَسَـٰكِينِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾ ﴾، {(أَخرَجَ ابنُ المُنذِرِ أنَّ عمرو بن الجموح سَأَلَ رَسُولَ اللّهِ ﷺ مَاذَا نُنفِقُ مِن أَموَالِنا وَأينَ نَضعُها؟ فَنَزَلَت)}[١]، واتە: (عمرو بن الجموح) (کە یەکێك بوو لە هاوەڵان خوا لێیان ڕازیبێ) پرسیاری لە پێغەمبەری خوا کرد ﷺ گوتی: چ شتێك لە ماڵی خۆمان ببەخشین؟ وە بە کێی ببەخشین؟ ئیدی ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ لەم سێ ئایەتەدا — وەك پێشتر گوتمان — سێ حەقیقەتی مەزن‌و گرنگ دەخاتەڕوو، لە ئایەتی یەکەمیاندا دەفەرموێ: ﴿ كَانَ ٱلنَّاسُ أُمَّةً وَٰحِدَةً ﴾، خەڵك هەموویان یەك کۆمەڵ بوون، زۆربەی توێژەرەوانی قورئان دەڵێن: ئەوە مەبەست دوای ئادەمە، لە دوای ئادەم خەڵك یەك کۆمەڵ بوون‌و لەسەر خوا بە یەکگرتن (توحید)و خواپەرستیی بوون، لەسەر ڕێی خوا بوون، دوایی کە لە سەردەمی ئادەم دوورکەوتنەوە، خەڵکی خراپیان لەنێودا پەیدابووو ڕێیان لێ تێکچووو پەرتەوازە بوون ﴿ فَبَعَثَ ٱللَّهُ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ ﴾، ئنجا خوا پێغەمبەرانی خۆی ڕەوانەکردوە کە مژدەدەربن بۆ ئەوانەی کە ڕێی ڕاست دەگرن، وە ترسێنەربن بۆ ئەوانەی کە لادەدەن. ئەوە واتایەکیەتی، وە واتایەکی دیکەی ئاوایە، ﴿ كَانَ ٱلنَّاسُ أُمَّةً وَٰحِدَةً ﴾، خەڵك هەموویان یەك کۆمەڵ بوون

١) سەرچاوەی پێشوو، ج: (١)، ص: (٢٨٣).

لەسەر شیرك‌و كوفر، بەڵام من ئەم مانایە بەدوور دەزانم، هەرچەندە ئەم مانایە بە لەبەرچاوگرتنی ڕواڵەتی ئایەتەكە ڕۆشنترە، چونكە مانای یەكەم پێویستی بەوە هەیە وشەیەك (تقدیر) بكرێ، وەك: (فَاخْتَلَفُوا، فَانْحَرَفُوا)، ﴿فَبَعَثَ ٱللَّهُ ٱلنَّبِيِّـۧنَ ...﴾، بەمانای یەكەمیان زیاتر پێدەچێ، چونكە هیچ كاتێك لەدوای هاتنی ئادەمەوە ﷺ بەشەر هەمووی لەسەر كوفر كۆنەبۆتەوە، تۆزێك ترووسكایی وەحی‌و پەیامی خوا لەنێو هەر كۆمەڵێكدا هەر ماوەتەوە، جا خوا پێغەمبەرانی ناردن كە موژدەدەرو ترسێنەربن ﴿وَأَنزَلَ مَعَهُمُ ٱلْكِتَـٰبَ بِٱلْحَقِّ﴾، وە كتێبی لەگەڵ ناردنە خوار بە هەق، كتێبەكانی خوا هەر بەهەق دێن، وە هەر هەقیان تێدایە ﴿لِيَحْكُمَ بَيْنَ ٱلنَّاسِ فِيمَا ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ﴾، بۆ ئەوەی ئەو كتێبەی خوا لەنێو خەڵكدا حوكم بكات‌و دادوەریی بكات لەوەدا كە تێیدا كەوتوونەتە ڕا جیایی‌و پێیان بڵێ: كامەیان لەسەر هەقە كامەیان لەسەر ناهەقە، ﴿وَمَا ٱخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا ٱلَّذِينَ أُوتُوهُ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ ٱلْبَيِّنَـٰتُ بَغْيًۢا بَيْنَهُمْ﴾، لە كتێبی خواشدا، یان لە دینی خواشدا نەكەوتوونەتە ڕا جیایی یەوە، مەگەر ئەوانەی كە پێشتر كتێبی خواو ئایینی خوایان پێدرابوو، وە بەڵگە ئاشكراكانیشیان بۆ هاتبوون، ئەدی بۆچی كەوتنە ڕاجیایی یەوە ﴿بَغْيًۢا بَيْنَهُمْ﴾، بەهۆی سنوور شكێنیی‌و زوڵم‌و دنیا ویستی‌و هەواو ئارەزووپەرستیی یەوە، ﴿فَهَدَى ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لِمَا ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ مِنَ ٱلْحَقِّ بِإِذْنِهِۦ﴾، جا خوا ڕێنمایی ئەوانەی كرد كە ئیمانداربوون بۆ ئەو شتە كە تێیدا كەوتبوونە ڕاجیایی یەوەو، ڕێنمایی كردن بەرەو هەق بەویست‌و خۆی‌و بە ئیزنی خۆی ڕێنمایی ئەوانی كرد، كە هەق بدۆزنەوە لەنێو ئەو جەنگەڵستانی باتیڵەدا، كە خەڵكی تێیدا كەوتوونەتە ڕاجیایی یەوە.

﴿وَٱللَّهُ يَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾، خواش ﷻ ڕێنمایی هەر كەسێك دەكات كە بیەوێ، بەرەو ڕاستە شەقامی خۆی، بەڵام خوا ڕێنمایی كێ دەكات؟ ڕوونی كردۆتەوە وەك لە شوێنی دیكەدا دەفەرموێ: ﴿وَيَهْدِىٓ إِلَيْهِ مَن يُنِيبُ

﴿ ﴾ ﴿١٣﴾ الشورى، واتـە: خوا ڕێنمایی ئەو کەسانە دەکات کە بەرەو خوا دەگەڕێنەوە، بەڵام ئایا خـوا ڕێ لە کێ تێکدەدا؟! ﴿كَذَٰلِكَ يُضِلُّ ٱللَّهُ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٧٤﴾﴾ غـافر، خـوا بێبڕوایان گومڕا دەکات، ئەگەرنا خوا لە خۆڕا نافەرموێ: هیدایەتی وی دەدەم هەر لەگۆترەو، ئەویش سەر لێدەشێوێنم هەر لە گۆترە ! خوا هیدایەتی کەسێك دەدات، کـە خـۆی بیـەوێ هیدایـەت بدۆزێتـەوەو عـەودالّی هیدایـەتی خـوا بـێ و بـۆی تامەزرۆبێ، ئەدی ڕێ لە کێ تێك دەدا ؟ ڕێ لـە کەسێك تێـك دەدا، کە هیدایـەتی لەبەرچـاوەو قەبووڵـی ناکــاو ڕەفـزی دەکـات، ئنجـا دێتـە سـەر بابـەتی دووەم و دەفـــــــــەرموێ: ﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلِكُم ﴾، دیارە لێرە دوێندراوی یەکەم پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانـی بـەڕێزی بـوون، بـەڵام ئایا ئایاتەکە تایبەتـە بـە هـاوەڵانی بـەڕێزەوە؟ بێگومـان، نـەء، هەرچـەندە بەپێی هۆی هاتنە خوارەوەکەی کە لەکـاتی جـەنگی ئـەحزاب (خەنـدەق)دا هاتۆتـە خوارێ، پێش هەموو کەس بۆ ئـەوان هاتۆتـە خـوارەوەو ئـەوانی دوانـدوە، بـەڵام لـە دوای وانــەوە ئێمــەش دەدوێنــێ و ئێمــەش دەگرێتـــەوە. ﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ ﴾، ئایـا پێتــان وایــە بـچنە بەهەشـتێ ﴿وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلِكُم ﴾، بەڵام جارێ ئەوەی کە هـاتۆتە پـێش میللــەتانی پـێش ئێـوەو هاتۆتــە ڕێی ئەوان و تووشی ئەوان بووە، جارێ ئێوە تووشـتان نـەبووە ! واتــە دەتـانەوێ بەبێ ئـارەق بچـنە بەهەشتێ ! دەتانەوێ هـەروا ڕێتـان بـە گوڵان بۆ چێنـرابێ و هـەورازو نـشێوتان نەیەتـە پـێش، پێتــان وایــە ڕێـی بەهەشـتێ هـەروا سـووك و سادەیە ؟! دوایـی باسـی ئـەوە دەکـات کەچـی هاتۆتـە ڕێـی ئەوانـەی پـێش ئێمـە: ﴿مَّسَّتْهُمُ ٱلْبَأْسَآءُ وَٱلضَّرَّآءُ وَزُلْزِلُوا۟ ﴾، هــەژاریی و نەخۆشــیی پێیانـــەوە نووســا ﴿مَّسَّتْهُمُ ﴾ وەك چۆن ژاردارێك بە ئینسانەوە دەچەسپێ بۆئەوەی پێـوەی بـدات، ئــاوا هــەژاریی و گرفتـاریی و ناخۆشییان پێوە لکـا ﴿وَزُلْزِلُوا۟ ﴾، وە ڕاتەکـێنران و

چەندان ناڕەحەتییـان تووش بـوو، ﴿حَتَّىٰ يَقُولَ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَعَهُۥ مَتَىٰ نَصْرُ ٱللَّهِ﴾، بە جۆرێك ڕاتەكێنران، بەجۆرێـك تووشی گرفتاریی‌و نەداریی‌و هـەژاریـی‌و برسـێتی‌و تـرس‌و ناڕەحـەتیـی بـوون، وە تووشی نەخۆشـیی‌و ناخۆشـیی بـوون، هـەتا پێغەمبـەرەكەیان ﷺ و ئەوانەی كە لەگـەڵی ئیمانیـان هێنـابوو، گەیشـتنە ڕاددەیـەك گوتیـان: دەبێ یارمەتی خـوا كەنگـێ بێ؟ واتە: بە پەلەپەل‌و هـەلەهەل كـەوتن‌و ناڕەحـەت بـوون ﴿أَلَآ إِنَّ نَصْرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ﴾، ئاگـاداربن ! یارمـەتی خـوا نزیكە، زانایان دەڵێن: چ وەختێك تاریكی شەوێ زۆر سـەخت دەبێتـەوە، بەرەبـەیان لە هەموو وەختان نزیكتـرە، كە دەچیە نێو قـوولایی شـەوێوە، لە بەرەبەیان نزیك دەبیەوە، كەواتە: وەختێك مسوڵمانان زیاتر ناڕەحەت دەبن‌و گرفتار دەبن، بابزانـن كە دەروو لێكـرانەوە یان لێ نزیكتـرە، وەك لێـرە دەفەرمـوێ: ﴿أَلَآ إِنَّ نَصْرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ﴾، ئاگاداربن یارمەتی خوا نزیكە، بۆ كەسانێك كە زۆر نارەحەت بوون‌و زۆر تووشـی گرفتاریی بوون، یارمـەتی خـوا ﷻ بـۆ ئەوانـە زۆر نزیكە، بـەڵام كەسێك بیەوێ هەر لە ڕێوە كە پشـووە بایـەك لێـدا، یەكسـەر یارمـەتی خـوای بـۆ بـێ ! ئەوە خەیـاڵ پـڵاوە، نەخێر جارێ ماوتـە دەبێ تۆزێ ڕابتـەكێنرێـی خـۆت بە خـوا بناسـێنی، دیارە خوا ئێمە دەناسێ، بـەڵام خـوا دەیەوێ خۆمان بناسێنین، كە چین؟ مەعدەنەكەمان چـۆنە ؟!

ئنجا دێتــە ســەر بابـەتی سـێیەم‌و دەفـەرموێ: ﴿يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ﴾، پرسیارت لێدەكـەن چی ببەخشـن، چ جۆرە ماڵێك ؟ ئەوان پرسیارێكـیان كـردوە، بـەڵام خـوا ﷻ وەڵامـی دوو پرسـیاران دەداتـەوە، ئـەوان پرسـیاریان كـردوە چـی ببەخشن ؟ بەڵام خـوای پەروەردگـار بۆیـان ڕووندەكاتـەوە: چـی ببەخـشـن، وە بـە كـێش ببەخشن ؟ دەفەرموێ: ﴿قُلْ مَآ أَنفَقْتُم مِّنْ خَيْرٍ﴾، بڵێ: هەر ماڵێكی باشـتان بەخـشـی، كـە دیـارە ئەوەشـی لێوەردەگیـرێ، كـە ماڵێــك تـۆ پێـت چـاك نیـە مەیبەخشـە، چونكە لە شـوێنی دیكـەدا دەفـەرموێ: ﴿لَن تَنَالُواْ ٱلْبِرَّ حَتَّىٰ تُنفِقُواْ مِمَّا

تُحِبُّونَ وَمَا تُنفِقُوا۟ مِن شَىْءٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٌ ﴿٩٢﴾ ﴾آل عمـران، واتـە: ناگەنـە پلـەی چاکیی، هەتا ماڵێك کە حەزی لێدەکەن‌و بۆخۆتان خۆشتان دەوێ نەیبەخشن، شتێك کە خۆشت دەوێ ئەوە ببەخشە، نەك شتێك کە بە کەڵك نایەت، بەڵام ئایا ئەوەی کە دەبەخشرێ بە کێ ببەخشرێ؟! وەڵام دەداتەوەو دەفەرموێ: هەرشتێکی چاك کە بەخشیتان، با پێش هەموو کەس: ﴿ فَلِلْوَٰلِدَيْنِ ﴾، بۆ باب‌و دایکتان بێ ﴿ وَٱلْأَقْرَبِينَ ﴾، وە بۆ خزمان‌و نزیکان بێ، ﴿ وَٱلْيَتَٰمَىٰ ﴾، وە بۆ هەتیوان، ﴿ وَٱلْمَسَٰكِينِ ﴾، وە بۆ نەداران‌و هەژاران. ﴿ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ ﴾، وە بۆ رێبواران، رێبوارو پەککەوتەو کەسێك کە غەریبە. ﴿ وَمَا تَفْعَلُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٌ ﴾، وە دڵنیاش بن هەر چاکەیەك بکەن، خوا پێی زانایە. واتە: پێویست ناکات رووپامایی بۆ خەڵکی بکەن‌و پێشانی خەڵکی بدەن، خوا بۆ خۆی لێی ئاگادارەو ئەگەر بۆ خوا دەیبەخشی، بە تەماشاکردنی خوا ﷻ بەس بکەو، پێویست ناکات بیکەی بە هەراو باسی بکەی خوای زاناو شارەزا بۆخۆی دەیزانێ‌و، بەسە کە ئەو بیزانێ‌و فریشتەکان بۆت بنووسن.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: دەربارەی ئەو رستەیەی، کە دەفەرموێ: ﴿ كَانَ ٱلنَّاسُ أُمَّةً وَٰحِدَةً ﴾، وەك پێشتریش باسمان کرد، دەگونجێ مەبەست پێی ئەوەبێ کە خەڵك لەسەر خوا بەیەکگرتن‌و ئیمان کۆبۆتەوە، بەڵام دوایی لایان داوەو لەسەر ئیمان‌و کوفر تووشی راجیایی بوون‌و هەندێکیان ئیمان‌و هەندێکیان کوفریان هەڵبژاردووە، پێغەمبەران هاتوون بۆ راستکردنەوەی لارەکان‌و دەرخستنی پێکانی ئیمانداران‌و بەهەڵەداچوونی کافران، وە دەشگونجێ مەبەست ئەوەبێ کە پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) هاتوون ئەو خەڵکە کە لەسەر ئیمان‌و

خواپەرستیی کۆبۆتەوە، خۆ ڕاجیاییان هەردەبێ لە هەندێ شتدا، کێشەو مشتومڕو ناکۆکییان هەردەبێ، جا پێغەمبەران (علیهم والصلاة والسلام) پەیتا پەیتا هاتوون بۆ ئەوەی نوختە بخەنە سەر پیت لەو شتانەدا کە تێیاندا کەوتوونەتە ڕاجیایی یەوە، ئەگەر واتایەکەی دیکەشی بێ کە خەڵك لەسەر شیرك و کوفر کۆبوونەوە ئەو کاتە ماناکەی کاتێك ڕاست دەردەچێ، کە بڵێین: زۆربەی خەڵك لەسەر شیرك و کوفر کۆبۆتەوە، نەك هەمووی، چونکە هیچ کاتێك لە دوای هاتنی پێغەمبەرانەوە (علیهم الصلاة والسلام) بەشەر هەمووی لەسەر کوفر کۆنەبۆتەوەو بەشی ئەوەندەی هەر تێداماون کە پێیان بگوترێ بڕوادار.

مەسەلەی دووەم: خوا پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) بە دوو شت پێناسە دەکات، دەفەرموێ: ﴿ فَبَعَثَ ٱللَّهُ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ ﴾، خوا پێغەمبەرانی ڕەوانەکردن موژدەدەرو ترسێنەربوون، یاخود دڵخۆشکەرو وریاکەرەوە بوون، چونکە (مُبَشِّرِينَ) کۆی (مُبَشِّر)ە، واتە: دڵخۆشکەر، (تَبشير)یش، واتە: دڵخۆشکردن و موژدە بە خەڵکی دان، وە (مُنذِرِينَ) کۆی (مُنذِر)ە، (إنذَار)یش، واتە: خەڵك ترساندن، یاخود خەڵك وریاکردنەوە، کەواتە: پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) هاتوون تاکو ئەوانەی کە ڕێی خوا دەگرن و بەندایەتیی بۆ خوا دەکەن، دڵیانخۆش بکەن موژدەیان پێ بدەن، کە هەم لە دنیاو هەم لە دواڕۆژدا سەرفرازن، وە ئەوانەش کە ڕێی خوا ناگرن، هاتوون بیانترسێنن و وریایان بکەنەوە کە ئەگەر بێت و لەسەر ئەو ڕێیە بەردەوام بن، هەم دنیاتان ژین تاڵیی بێ و هەم دواڕۆژیشتان ماڵ وێرانیی و پەشێمانیی دەبێ، جا ئەمە ئەوەی لێوەردەگیرێ، کە بەشەر پێویستی بە هەر کام لەو دووانە هەیە، پێویستی بەوە هەیە کە لەسەر شتی باش هان بدرێ و دڵخۆش بکرێ و سوپاس و تەقدیر بکرێ، وە لەسەر هەڵەو کەموکووڕییش، سەرزەنشت بکرێ و لۆمە بکرێ و سزا بدرێ، چونکە بەشەر بەو دووانە نەبێ چاك نابێ.

مەسـەلەی سـێیەم: ڕسـتەی: ﴿ وَأَنزَلَ مَعَهُمُ ٱلْكِتَٰبَ ﴾، ئـەوەی لێوەردەگیـرێ، کـە هـیچ پێغەمبـەرێك نـەبووە خـاوەن کتێـبو بەرنامـە نـەبووبێ، چـونکە (کتـاب) واتە: بەرنامە، بەڵام مەرج نیە هەرکامیان کتێبێکـی ئـاوای لـەنێو دووبەرگـاندا بـۆ هاتبـێ، چـونکە قورئـانیش کـە هـاتوە لـەنێو دووبەرگانـدا نـەبووەو دوایـی نووسـراوەتەوە، بـەڵام هـیچ پێغەمبـەرێك نـەبووە (علـیهم الـصلاة والـسلام) پـەیامێکی پـێ نـەبێ، واتـە بەرنامەیـەکی پـێ نـەبێ، ئـەدی جیـاوازیی (نَبِـي)و (رَسُـول) چییە؟

(نَبِـي): ئەوەیـە بەرنامـەی خـۆی پـێبووە، بـەڵام بـەدوای بەرنامـەی ئـەو پێغەمبـەرەی پـێش خۆیـشی کـەوتوەو بەرنامەکـەی سـەربەخۆ نـەبووە، واتـە: لەڕووی هێڵە گشتییەکانەوە شوێنکەوتووی پێغەمبەری پێش خۆی بووە.

(رَسُـول)یـش: ئەوەیـە کـە بەرنامەیـەکی سـەربەخۆی خـۆی پـێ بـووە، هەرچەندە هەموو پێغەمبەرانیش لە هێڵە گشتییەکانی دینداریدا خاوەن یەك بەرنامە بوون.

مەسـەلەی چـوارەم: ڕسـتەی: ﴿ لِيَحْكُمَ بَيْنَ ٱلنَّاسِ فِيمَا ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ ﴾، بـۆ ئـەوەی لەنێو خەڵکیـدا دادوەریـی بکـەن، لـەوەدا کـە تێیـدا کەوتوونەتـە ڕاجیـایی یـەوە، ئەوەی لـێ وەردەگیـرێ کە هەمیشە وەحیو پەیامو شەریعەتی خواو کتێبەکـانی خوا، ئەگەر خەڵك وەك پێویست لێیـان تێبگات پێیانەوە پابەندبێ، کێشەکانیان کە لێیان ئاڵۆزکراونو ئەو گرفتانەی کە هەیانن، بۆیـان شـی دەکەنـەوەو هـەقو ناهـەق لێك جیـادەکەنەوە، بە پێچەوانەی ڕێچکەو بەرنامـە دەسـت کردەکانـەوە، کە بەزۆریی هەقو باطیـڵیان تێدا تێکەڵەو کەمتـر وایەو بتوانن هـەقو باطیـڵ لێـك جیابکەنــەوە، بۆچـی؟ چـونکە هـەر بەرنامەیـەك کـە ئینـسان دایـدەنێ دەکەوێتـە ژێـر کاریگـەریی میزاجـی ئـەو ئینـسانەوە، جا ئـەو ئینسانە ئەگـەر تاکێك بێ بەلای خۆیدا دەیشکێنێتەوەو، ئەگـەر قـەومێك بـەلای قەومەکەیـداو، ئەگەر چین وتوێـژێك بـێ بـەلای چینو توێژەکەیـداو، ئەگـەر عەشیـرەتێك بـێ

بەلای عەشیرەتەکەیدا، بەلام خوا کە بەرنامە دادەنێ، بەلای کەسدا دایناشکێنێ، چونکە هەموویان بۆ خوا وەك یەکن، هەموو تاکەکان، هەموو ڕەنگەکان، هەموو ڕەچەڵەکەکان، هەموو تیرەکان، هەموو گەلەکان، هەموو شوێنەکان، بۆ خوای پەروەردگار وەك یەکن، بۆیە بەرنامەی خوا، بەیەك چاو تەماشای هەمووان دەکات، بەلام تۆ تەماشا بکە، ڕێچکەی سەرمایەداریی دێنی، لە قازانجی دەوڵەمەندەو لە زەرەری فەقیرە، ڕێچکەی ئیشتراکیی دێنی، بە حیساب لای چینی کرێکاری گرتوە، بەلام لەسەر حیسابی هەق‌و مافی خەڵکی دەوڵەمەندە، بیرۆکەی عەرەبایەتیی دێنی، لەسەر حیسابی کوردو تورکەو بە قازانجی عەرەبە، بیرۆکەی کوردایەتیی دێنی (بەمانا نەتەوە پەرستییەکەی) بە قازانجی کوردەو بە زەرەری عەرەب‌و تورکە، وە هەروەها... بەلام ئیسلام بە یەك چاو تەماشای هەموو گەلەکان‌و هەموو تیرەکان‌و هەموو توێژەکان‌و هەموو تاکەکان‌و، هەموو ڕەگەزەکان دەکات، جارجار خەڵکی عەلمانیی دەڵێن: پیاو سالاریی‌و ژن سالاریی‌و مرۆڤ سالاریی ... نا ! لە ئیسلامدا شەریعەت سالاریی هەیە، شەرعی خوا بەسەر هەمووواندا حاکمە، پیاوو ئافرەت وەك یەکن‌و لایەنگیریی نیە بەلای پیاودا لەسەر حیسابی ئافرەت، هەروەك لایەنگیریی ئافرەتیش ناکات لەسەر حیسابی پیاو، بۆچی؟ چونکە نێرو مێ، ڕەش‌و سپی، عەرەب‌و عەجەم، بۆ خوای پەروەردگار هەموو وەك یەکن.

مەسەلەی پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿ بَغۡيَۢا بَيۡنَهُمۡ ﴾، بەهۆی چییەوە خەڵك دەکەوێتە کێشەو مشتومڕو ڕا جیاییەوە؟ دیارە بەلام بەهۆی ستەم‌و دەستدرێژیی‌و، بەهۆی ئەوەوە کە چاو دەبڕنە هەقی یەکدی‌و، بەهۆی ئەوەوە کە کابرا بەهەقی خۆی بەس (إکتفاء) ناکات‌و دەیەوێ هەقی ئەوی دیکەش بۆخۆی بەرێ، جا لەڕووی سیاسییەوە بێ، لەڕووی ئابورییەوە بێ، لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە بێ، ...هتد، هەموو کێشەو مشتومڕەکانی خەڵك بەهۆی سنوور شکێنیی‌و بەهۆی سنوور بەزاندنەوە، سەر هەڵدەدەن.

مەسەلەی شەشەم: کە خوا دەفەرمویٚ: ﴿ فَهَدَى ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لِمَا ٱخْتَلَفُواْ فِيهِ مِنَ ٱلْحَقِّ بِإِذْنِهِۦ ﴾، خوا ڕینمایی ئەوانەی کرد کە ئیمانیان هێنابوو، بۆ هەق لەوەدا کە تێیدا کەوتبوونە ڕاجیایی‌و کێشەو مشتومڕەوە، ئەوەی لێوەردەگیریٚ، کە ئینسان بەهۆی ئیمانەوە دەتوانیٚ سەردەرکات لە ڕاجیایی‌و کێشەو مشتومڕەکان، وە پاشانیش بەهۆی شوێنکەوتنی شەریعەتی خواوە، ئینسان دەربازی دەبێت لەو گرفتاریی‌و کێشەو مشتومڕانە کە لەنێو کۆمەڵگادا پەیدادەبن، وە میللەت هەتا زیاتر ملکەچ بیٚ بۆ شەریعەتی خواو بۆ ئایینی خوا، کەمتر تووشی کێشەو مشتومڕو نیزاعو ناکۆکیی دەبێت.

مەسەلەی حەوتەم: ئەم ئایەتە کە دەفەرمویٚ: ﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُواْ ٱلْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ ٱلَّذِينَ خَلَوْاْ مِن قَبْلِكُم ﴾، دیارە ئەو (أ) هەمزەیە، هەمزەی (الإستفهام الإنكاري)ی پیٚ دەڵێن، واتە: پرسیارکردنێکی نکوولێیکەرانە، وەك لە کوردەواریی خۆماندا دەڵیٚ: (ئەوە ئاو نیە؟!) ئاوە لەبەر چاوت، ئەوە ئاو نیە؟! بۆ نایخۆیەوە، یان بۆ وێنە: یەکێك بە یەکێك دەڵیٚ: توخوا تۆش ئادەمیزادی؟! دەشزانیٚ کە ئادەمیزادە، جا خوا ﷻ لێرەدا دەفەرمویٚ: ئایا پێتان وایە بچنە بەهەشتیٚ ! بیٚ ئەوەی ئەو شتانەی کە تووشی میللەتانی پێش ئێوە بوون، تووشی ئێوەش بن؟ واتە شتی وا قەت ناگونجیٚ ئینسان بچێتە بەهەشت بەبیٚ ئەوەی کە تاقیبکرێتەوەو تووشی گرفتاریی‌و نەخۆشیی‌و ناخۆشیی‌و غەم‌و هەژاریی‌و نەداریی‌و ناڕەحەتیی، ببیٚ، واتە با ئینسان ئەو خەیاڵە پلاّوە نەکات، ئنجا عەجایب ئەوەیە جاری واش هەیە خەڵکێکی مسوڵمان کە ئیمانی بیٚ‌هێزە کە تووشی گرفتاریی بوو، لەخۆی دەکەوێتە گومانەوەو دەڵیٚ: ڕەنگە ئێمە ڕێگەکەمان غەڵەت کردبیٚ، ئەها تووشی گرفتاریی بووین، یان ئەگەر کەسێکی بینی لەسەر ئیسلام تووشی گرفتاری بوو، دەڵیٚ تەماشای بەدەستی خۆی خۆی تووش کردو خۆی گرفتار کرد ! بیٚ‌خەبەر لەوەی ئەگەر تۆ مسوڵمان بی هەر تاقی دەکرێیەوە، بەڵیٚ جاری وا

هەیە بەهۆی هەڵەی خۆمانەوە تووشی هەندێك گرفتاریی دێین، بەڵام مەرج نیە هەرکاتێك تووشی گرفتاریی‌و نارەحەتیی‌و بووین، لەبەر ئەوەبێ کە هەڵەمان کردوە، بەڵکو هەر سروشتی دین وایەو ئەهلی باطیڵ بەهەق ڕازی نین‌و ئەهلی زوڵم بە عەدل ڕازی نین‌و ئەهلی کوفر بە ئیمان ڕازی نین‌و، ئەگەر ئیمانداری بەڕاستی بی لێت قەبووڵ ناکەن[1]، جا خوا دەفەرموێ: ﴿مَّسَّتۡهُمُ ٱلۡبَأۡسَآءُ وَٱلضَّرَّآءُ وَزُلۡزِلُواْ﴾، نەداریی‌و نەخۆشییان تووش بووو ڕاتەکێنران، ئەمەش ئەوەی لێوەردەگیرێ کە ئێمە بە زۆر شێوە تاقی دەکرێینەوە، هەر بە شتێك‌و دوو شتان نا، وەك لە شوێنی دیکەدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَلَنَبۡلُوَنَّكُم بِشَيۡءٖ مِّنَ ٱلۡخَوۡفِ وَٱلۡجُوعِ وَنَقۡصٖ مِّنَ ٱلۡأَمۡوَٰلِ وَٱلۡأَنفُسِ وَٱلثَّمَرَٰتِۗ وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ ١٥٥﴾ البقرة.

مەسەلەی هەشتەم: ئەم ڕستەیە: ﴿حَتَّىٰ يَقُولَ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَعَهُۥ مَتَىٰ نَصۡرُ ٱللَّهِۗ﴾، هەتاکو پێغەمبەر ﷺ و ئەوانەی لەگەڵیدا ئیمانیان هێنابوو، گوتیان: یارمەتی خوا کەی دێ؟ ئەوە دەگەیەنێ کە دواکەوتنی یارمەتی خوای پەروەردگار دەبێتە هۆی سەغڵەتیی‌و پەلەپەلکردن، تەنانەت بۆ پێغەمبەرانیش (علیهم الصلاة والسلام)، چونکە پێغەمبەرانیش هەر ئینسان بوون، تووڕە بوون‌و نارەحەت بوون‌و هەستیان بە ئازار کردوە، خۆ ئەگەر وا نەبووایە هیچ ئازایەتیی تێدا نەدەبوو بۆ پێغەمبەران، ئێستا مەلائیکە هیچ ئازایەتی تێدانیە خواپەرستیی بکەن، چونکە نە سەرمایان دەبێ، نە گەرمایان دەبێ، نە تینوویان دەبێ، نە برسییان دەبێ، نە خەویان دێ، وە لە ئازارو مردنێ ناترسێن‌و...هتد، بەڵام بۆ ئینسان ئازایەتیی یە کە سەرمای دەبێ گەرمای دەبێ، تێنووی دەبێ، برسی دەبێ لە مردن دەترسێ، بەڵێ: پێغەمبەرانیش

---

[1] لە نامیلکەی: (تاقیکردنەوەی خوا بۆ بەندەکانی، چییەو چۆنە؟)دا، بە وردیی باسی ئەم مەسەلەیە کراوە، بڕوانە: چاپی دووەم/٢٠١١ – نووسینگەی تەفسیر، ئاڵەی (١٦) لە زنجیرەی: (بابەتە هەنووکەیی یەکان.

(علیهم الصلاة والسلام) لە هەموو ئەو شتانەدا کە دێنە رێی بەشەرو بەسەر بەشەر دێن، بەشدار بوون، چونکە ئەوانیش بەشەربوون، وە فەرقی پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) لەگەڵ غەیری خۆیاندا، هەر ئەوەیە کە وەحییان بۆ هاتوە: ﴿ قُلْ إِنَّمَآ أَنَا۠ بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰٓ إِلَىَّ ... ﴿١١٠﴾ ﴾ الكهف، بەڵام دیارە ئیمانیان لە خەڵك بەهێزتر بووە، بۆیە تەحەممولیشیان زیاتر بووەو، صەبریشیان زیاتر بووە، خۆڕاگرترو پشوودرێژترو دامەزراوتر بوون.

مەسەلەی نۆیەم: ئەو ڕستەیەی، کە خوا تێیدا دەفەرموێ: ﴿ أَلَآ إِنَّ نَصْرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ ﴾ وەك پێشتریش گوتم: واتە: بۆ کەسانێکی تاقیکراوەی سەغڵەتو نارەحەت، کە زۆر نارەحەت بوون، بۆ ئەوان یارمەتی خوا نزیکە، نەك بۆ کەسێك هەر لەڕێوە دوو هەنگاوان هەڵێنێو بڵێ کوا یارمەتی خوا ؟ بۆ دیار نیە؟ جارێ برۆ برۆ دەبێ زۆر برۆیو نارەحەتبیو گرفتاربیو زۆر سەغڵەتبی، ئەوجار بڵێ: کوا یارمەتی خوا ؟ کە ئەوکاتە بە تەئکید نزیکە.

مەسەلەی دەیەم: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ ﴾ ، ئەوان پرسیاریان کردوە چی ببەخشن، بەڵام خوای کاربەجێ وێڕای ئەوەی، کە بۆی ڕوون کردوونەوە چی ببەخشن، کە (خَيْرٍ) ببەخشن، واتە: ماڵی چاكو پەسند، شتێك نا، کە بۆ خۆتان ناتانەوێ بەڵکو شتی باش ببەخشن، وێڕای ئەوە بۆشی ڕوونکردوونەوە بە (کێ)شی ببەخشن، چونکە وەك چۆن بەخشین گرنگە، ئەوەش هەر گرنگە کە بە کێی دەبەخشیو دەیدەی بە کێ؟ ئنجا ئەگەر ڕیزبەندییەکەشی تەماشا بکەین دەبینین زۆر شتێکی مەنتیقی یە: پێشێ بابو دایکی باس کردوون، کە دیارە لێرەدا مەبەست ئەوەنیە خێرو صەدەقەیان پێ بدرێ، بەڵکو مەبەست ئەوەیە تۆ ماڵی لەخۆ زیادت پێش هەموو کەس بابو دایکت هەقی پێوەیە، بەڵکو جاری وایە دەبێ لە خۆشت بگریەوە بۆ بابو دایکت، چونکە لە هەموو کەس زیاتر هەقیان لەسەرتە، ئنجا نزیکانو خزمان، ئنجا هەتیوان، ئنجا هەژارو نەدار، ئنجا ڕێبوار پێ بەپێ، واتە: مسوڵمان دەبێ عاقڵو حەکیمو

لێزان بێ، ئەگەر پارەو سامانێکی هەبوو، دەبێ ڕێزبەندیی دابنێ، کوێ وە کێ شایستەترە ؟! پێشی لەوێدا دابنێ، ئنجا دوایی ئەویدیکە، ئنجا دوایی ئەویدیکە، دەبێ ڕیزبەندییەك کە شەرع دایناوەو عەقڵو مەنتقیش پشگیریی دەکات، بەپێی ئەوە ڕیزبەندیی دابنێ، بۆ چۆنیەتی ماڵ بەخشینی خۆی، نەك بۆ وێنە: کابرا بیست جار حەجی کردوە، دەچێ دەیکاتە حەجی بیستو یەکەم، بەڵام دراوسێشی هەیە بیست ساڵە لە خانووی کرێ دایە، ئێ کاکی خۆم پارەی دە (١٠) لەو حەجانە، بدە بەو دراوسێیەت کە لە خانووی بەکرێ دایەو خانووێکی بۆ پێ بکڕە ! من زەمانەتت دەکەم خوای بە بەزەیی خێری زیاتر لەو دە حەجە سوننەتەت بۆ دەنووسێ، چونکە یەك حەج لە ژیانی ئینساندا فەڕزەو ئەوی دیکە هەمووی سوننەتە، بۆیە لەجیاتی ئەوەی دە حەجی سوننەت بکەی، وەرە دوو کابرای خاوەن منداڵی سەلکەو پێچکە کە لە خانووی بەکرێ دایە، ڕزگار بکە لە ژیانی کرێچیەتێ، جا بۆیە ئینسان دەبێ لە ماڵ بەخشیندا عاقڵو لێزان بێ، کە بەداخەوە زۆر لە مسوڵمانان لە چۆنیەتی ماڵ بەخشینی خۆیاندا، تووشی هەڵەو کەموکووڕیی‌و کرچو کاڵیی دێن، شتێك کە ڕەنگە مسوڵمانان زۆر پێویستییان پێ نەبێ، یان بۆ قیامەت پاداشتێکی وای نەبێ، ماڵەکەی تێدا دەبەخشێ، کەچی شتێکی دیکە زۆر پەکی کەوتوەو، لەوانەیە پاداشتەکەشی زۆر زۆر گەورەبێ، ناچێ لەوەدا بیبەخشێ، ئەوەش زۆری دەگەڕێتەوە بۆ ئەوە کە خەڵك وەك پێویست حاڵی نەبووە، کە دەبێ چۆن ماڵی خۆیان ببەخشنو لە کوێدا دایبنێن، یان ئیخلاسو بۆ خوا ساغ بوونەوەیان وەك پێویست نیە، یان هەردووك نەخۆشیی: حاڵی نەبوونو ساغ نەبوونەوەیان هەن.

سُبْحَانَكَ اللّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چل و چوارەمین

پێناســەی ئەم دەرســە

لەم دەرسەماندا تەفسیری سێ ئایەت دەکەین لە سوورەتی (البقرة)، کە بریتین لە ئایەتەکانی ژمارە: (٢١٦و ٢١٧و ٢١٨)، کە باسی پێویست بوونی جەنگ دەکەن لەسەر بڕواداران، کە هەرچەندە لەسەر دڵیشیان قورسو زەحمەتە، بەڵام هەر خوای کاربەجێ دەزانێ خێرو بەرژەوەندی مسوڵمانان لەچی دایە ! وە باسی قەدەغەبوونی جەنگ کردن لە مانگە حەڕامەکاندا دەکەن، وە باسی هەڵگەڕانەوە لە ئیسلام دەکەن، کە چ تاوانێکی گەورەیەو، چ سزایەکی سەختی دوارۆژ، چاوەڕێی بابای هەڵگەڕاوە دەکات ! وە باسی جیهادو کۆچکردن لە پێناوی خوادا دەکەن، کە مایەی مسۆگەرکردنی بەزەییو لێبوردنی خوان.

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰٓ أَن تَكْرَهُوا۟ شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ
وَعَسَىٰٓ أَن تُحِبُّوا۟ شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ
ٱلشَّهْرِ ٱلْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ۖ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَكُفْرٌۢ بِهِۦ
وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِۦ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ ٱللَّهِ ۚ وَٱلْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ ٱلْقَتْلِ ۗ وَلَا
يَزَالُونَ يُقَـٰتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ ٱسْتَطَـٰعُوا۟ ۚ وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن
دِينِهِۦ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَـٰلُهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ ۖ وَأُو۟لَـٰٓئِكَ
أَصْحَـٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَـٰلِدُونَ ﴿٢١٧﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَٱلَّذِينَ هَاجَرُوا۟
وَجَـٰهَدُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أُو۟لَـٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ ٱللَّهِ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢١٨﴾﴾

مانـای وشـە بە وشـــەی ئایەتەکـان

((- خـوای پـەروەردگار بـە بـڕواداران دەفـەرموێ: - جـەنگتان لەسـەر نووسـراوە، هەرچەندە حەزی لێناکەن، ڕەنگە شتێکیشتان نەوێو بۆشتان چاك بێ، وە ڕەنگە حەز لە شتێك بکەنو بۆشـتان خراپ بێ، وە خوا دەزانێو ئێوە نازانن ﴿٢١٦﴾ لەبارەی مانگی حەڕامەوە لێت دەپرسن جەنگ تێداکردنی چۆنە ؟ بڵێ: جەنگ تێداکردنی گەورەیە، بەڵام ڕێگرییکردن لە ڕێبازی خواو، بێبـڕوایی بە خواو، ڕێگرییکـردن لـە مزگەوتی حەڕامو لێوەدەرنانی خەڵکەکەی، لـەلای خـوا گـەورەترە، وە ئـازاردان (ی بڕواداران) لە کوشتن زلتـرە، وە بـەردەوام (ئـەی بڕوادارایـنـە!) کافرەکان جـەنگتان لەگـەڵ دەکـەن، تـاکو ئەگـەر بۆیـان بکـرێ لـە ئایینەکـەتان هەڵتانبگـێڕنەوە، وە هەرکەسێك لـە ئێـوە لـە ئایینەکـەی پاشـگەزبێتەوەو بـە کافریی بمـرێ، ئـەوە ئـەو جۆرە کەسانە لە دنیاو دواڕۆژدا کردەوەکانیان هەڵوەشـاونەوە، وە ئەوانـە هـاوەڵانی ئاگـرنو بە هەمیشـەیی تێیـدان ﴿٢١٧﴾ بێگومان ئەوانەی بڕوایان هێناوە، وە ئەوانـەی کۆچیان کردووەو، لە ڕێبازی خـوادا تێکۆشـاون، ئا ئەوانە بەهیـوای بەزەیـی خـوان، وە خـواش لێبوردەیـی بە بەزەییـە ﴿٢١٨﴾)).

شیکـردنەوەی هـەندێـك لە وشــەکان

(كُتِبَ): (أي أُوجِبَ وَفُرِضَ)، وشـەی: (كُتِبَ) واتـە: پێویـست کـراوە، هەرچـەندە لە ئەسـڵدا بەمانای (نووسراوە)یە، بـەڵام ئـەو نووسـینە لێـرەدا مەبەسـت پێـی فـەرز کرانە (وَ وَجْهُ ذَلِكَ أَن الشَّيءَ يُـرَادُ، ثُمَّ يُقَـالُ، ثُمَّ يُكْتَبُ فَالإرَادَةُ مَبْدَأٌ، وَالكِتَـابَةُ مُنتَهـىً) هـۆی ئـەوەش چـونکە: شـت دەویـسترێ، پاشـان دەگـوترێ: دوایی دەنووسـرێ، کەواتە: ویستن سـەرەتایەو نووسـین کۆتایی یە.

(كُرْهٌ لَّكُمْ): (أي: مَكـروهٌ لَكُـم مِـنْ حَيْـثُ الطَّبْـعُ، الكَـرْهُ: الـمَـشَقَّةُ الّتـي تَنَـالُ الإنْسَـانَ مِن خَارِجٍ فِيمَا يُحْمَلُ عَلَيهِ بإكـراهٍ، والكُرْهُ: مَا يَنَالُـهُ مِن ذَاتـهِ وهُوَ

يَعَـافُهُ طَبعَـاً أو عَقْلاً أوَ شَرْعَاً)، واتـە: بـە سروشـت حـەزی لێنـاکەنو پێتـان ناخۆشـە، وشـەی: (كَرْهُ) بـە مانـای مەشـقەقەتێك دێـت لـە دەرەوەی توانـای ئینـسانەوە بێـتو سـەریدا فـەرز بکـرێ، بـەڵام وشـەی (كُـرْهُ) بـە شـتێك دەگوترێ کە ئینسان لە خودی خۆیدا حەزی لێناکات، جا بـە سـروشـت وابـێ، یاخـود بە عەقـڵ، یان بە شـەرع ڕەفـزی بکـات.

(وَعَسَىٰٓ): (طَمْـعٌ وتـرجٍّ، ومَـنْ قَـالَ أنَّ الطَمَـع والرَّجَـاءَ لاَ يَصِحـُّ مِـنَ اللهِ مُخطِئٌ لأنَّ اللهَ تَعَالـى إذَا ذكـرَ ذَلِكَ فالـمَقصُودُ بـهِ هُوَ الإنسَان أن يَطمَـع ويَرجـو)، وشـەی (عَسَـى) واتـە: ڕەنگـە، نزیکـە، لەوانەیـە، وە ئـەوەی دەڵـێ: (طمـع)و (رجـاء) بـۆ خـوا ناشـێن، بەهەڵەداچـووە، چـونکە خـوای بـەرز، کـە ئـەوە دەفەرموێ، مەبەسـتی پـێ مرۆڤـە کە تەمـاعو ئومێـدی وابـێ.

(خَيْرٌ): (الْخَيْـرُ: هُـوَ كُـل مَرْغُـوبٌ فِيـهِ كَالعَـدْلِ والعَقـلِ والفَـضْلِ والـشَّيءِ النَّافِعِ..)، وشەی: (خَيْر) واتە: چاك یـان چاکتـر، وە هـەر شـتێکە کـە ئینـسان حـەزی لێبکـاتو ئـارەزووی لێبکـات، وەك عـەدلو عەقـڵو فـەزڵو شـتی سوودبەخش...

(شَرٌّ): (الـشَرّ: هُوَ كُـلُ مَرغُوبُ عَنهُ وَهُوَ عَكس الخَيـر مِن كُل وَجهٍ)، وشـەی (شَـرّ) هەر شتێکە، کە ئینسان ئارەزووی بـۆ نەچـێو حـەزی لـێ نـەکاتو پێـی باش نەبێ، بە پێچەوانەی (خَيـر) لە هەموو لایەکـەوە.

(وَصَدٌّ): (الـصُّدُودُ والـصَّدُّ قَدْ يَكُونُ إنـصِرَافاً عَنِ الـشَّـيءِ وامتِنَـاعَـاً، نَحـــو: ﴿ ... يَصُدُّونَ عَنكَ صُدُودًا ﴿٦١﴾ ﴾النساء، وقد يَكُونُ صَرْفَاً وَمنْعَاً، نَحوُ: ﴿ ... بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا۟ عَنِ ٱلسَّبِيلِ ... ﴿٣٣﴾ ﴾الرعـد، وشـەی (صَـدّ): بـە مانـای نەکـردنو لادان دێ، هەروەهـا بـە مانـای گێڕانـەوە، یـان بەرپەرچ دانەوە، دێ.

(**يَرْتَدِدْ**): (الإِرْتِدَادُ والـرِّدَّةُ: الرُّجُـوعُ فـي الطَّرِيـق الَّـذي جَـاءَ مِنـهُ، لَكِنِ الـرِّدَّةُ تَخْتَصُّ بالكُفر، أي الرجُوعُ إلى الكُفر)، وشەی: (الإرتدَاد والرِّدَّة) بریتیە لە گەڕانەوە لە ڕێگایەکەوە کە لێیەوە هاتوە، لە هەمان ڕێوە بگەڕێتەوە پاشەوە، بەڵام (رِدَّة) تایبەتە بە کوفر، یان گەڕانەوە بۆ سەرکوفرو بێبڕوایی.

(**حَبِطَتْ**): (وأَصلُ الحَبْطِ مِنَ الحَبَطِ، وَهُوَ أَن تُكثِر الدابَّةُ أَكْلاً حَتَّى يَنتَفِخَ بَطْنُهَا)، واتە: وشەی (حَبِطَت) لە ڕیشەوە لە (حَبَطْ)ەوە هاتوە، ئەویش ئەوەیە کە ئاژەڵێك لەوەڕی زۆر بخوات، تاکو ورگی دەئاوسێ‌و دوایی وەزعی تێکبچێ، (إذاً: حَبِطَتْ أعمَالُهُم، أي: بَطَلَت وذَهَبَت، وبطُولِهَا: ذِهَاب ثَوابِها وبطُول الأَجْرِ عَلَيْهَا)، کەواتە: (حَبِطَتْ أعمَالُهُم) یانی: کردەوەکانیان هەڵوەشانەوەو لاچوون، کە دیارە مەبەست لە هەڵوەشانەوەشیان، نەمانی پاداشتیانە لەسەر کردەوەکانیان.

(**هَاجَرُواْ**): (الْهَجْرُ وَالْهِجْرَانُ: مُفَارَقَةُ الإنسانِ غَيرَهُ، إمّا بالبَدَنِ، أو باللِّسَانِ، أو بالقَلبِ، والْمُهَاجَرَةُ في الأَصْلِ: مُصارَمَةُ الغَيرِ ومُتَارَكَتهُ والمَقصُودُ بـ(هَاجَروا) خَرجُوا مِن دَارِ الكُفرِ إلى دَارِ الإيمان)، واتە: (هَاجَروا) یانی: کۆچیان کردوە، (الْهَجْرُ وَالْهِجْرَانُ)، واتە: ئەوە کە ئینسان واز لە غەیری خۆی بێنێ‌و بەجێی بهێڵێ، یاخود شوێن، یان خەڵکەکە بەجێ بهێڵێ، جا ئەم بەجێهێشتنە بە لاشە بێ، یان بە زمان، یاخود بە دڵ، وە مەبەست لە (هاجروا) دەرچوونە لە وڵاتی بێبڕوایی بۆ وڵاتی بڕواداریی.

(**وَجَاهَدُواْ**): (الْجَهْدُ والْجُهْد: الطَاقَة والمَشَقَّة، والْجِهَادَ والْمُجَاهَدَة: اسِتفرَاغُ الوُسْع في مدَافَعَة العَدو)، واتە: (جَاهَدُوا) یانی: تێکۆشاون، وە (الجَهْدُ والجُهْد)، واتە: ماندووبون‌و نارەحەت بوون، وە (جِهَاد و مُجَاهَدَة) ئەوەیە کە ئینسان ئەوپەڕی توانای خۆی لە دژایەتیکردنی دوژمندا بەکاربێنی، ئەوەش کاتێك دەبێت کە ئینسان ئامادەبێ سەرو ماڵی خۆی لەو ڕێیەدا بەخت بکات.

(يَرْجُونَ): (الرَّجاءُ: ظَنٌّ يَقتَضي حصُول ما فيهِ مَسَرَّةٌ)، واتە: (يَرْجُون) يانی: (يأملون)، بە هیواو بە ئومێدن، وە (رجاء) گومانێكە ئەوە دەخوازێ شتێك پەیدابێ، ئینسان دڵی پێ خۆشبێ.

هــۆی هاتنــە خوارەوەی ئایەتەكــان

لەبارەی هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم دوو ئایەتەی خوارەوە، كە خوای دادگەر دەفەرموێ: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهْرِ ٱلْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ۖ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَكُفْرٌۢ بِهِۦ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِۦ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ ٱللَّهِ ۚ وَٱلْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ ٱلْقَتْلِ ۗ وَلَا يَزَالُونَ يُقَٰتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ ٱسْتَطَٰعُوا۟ ۚ وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِۦ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُو۟لَٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٢١٧﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَٱلَّذِينَ هَاجَرُوا۟ وَجَٰهَدُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أُو۟لَٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ ٱللَّهِ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢١٨﴾ ﴾، بەسەرهاتێك هەیە كە هەم نەیسابووریی لە (أسباب النزول)دا هێناویەتی[1]، وە هەم (إبن هشام) لە (السيرة النبوية)ی خۆیدا هێناویەتی[2]، بەم شێوە: {أخْرَجَ الطَبَراني في الكَبير برقم: (١٦٧٠)، والبَيهَقيّ في سُنَنِه، وإبن جَرير، وابن أبى حاتم عَن جُندب بن عَبدُالله رضي الله عنه: أنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ بَعَثَ رهطاً وَبَعَثَ عَليهم عَبدالله بن جَحْشٍ فَلقوا إبن الحَضرَمي فَقْتَلوهُ، وَلَمْ يَدرُوا أنَّ ذَلِكَ اليَوْمَ مِن رَجَب أو مِن جَمَادٍ، فَقَالَ المُشرِكُونَ لِلمُسلمينَ: قَتَلْتُم في الشَهْرِ الحَرَّام، فَأَنْزَل اللهُ هَذهِ الآيةَ ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهْرِ ٱلْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ... ﴾، فَقَالَ بَعضُهُم: إنْ لَمْ يَكُونُوا أصَابوا وِزراً فَلَيسَ لَهُمْ أَجْرٌ، فَأَنْزَلَ اللهُ:

---

١) بڕوانە: لاپەڕە: (٤٥ تا ٤٨) .

٢) بڕوانە: ج: (٢)، لاپەڕە: (٣٢٤ تا ٣٢٧) .

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَاجَرُواْ ... ﴾}، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ كۆمەڵێكی ناردن لە كۆچكەران وە عەبدوڵڵای كوڕی جەحشی كردە فەرماندەیان، ناردنی بەرەو مەككە، بەو ڕێیەدا كە ڕۆیشتن تووشی (إبن الحضرمي) بوون {دیارە سەر قافڵەی كاروانەكە بووەو چەند كەسێكی دیكەشی لەگەڵ دا بوون}، دیارە (إبن الحضرمي)یان كوشتو دوو كەسیشیان لێ بەدیل گرتن، بەڵام نەیانزانی ئەو ڕۆژە ئایا كۆتا ڕۆژی جەمادی دووەمە، یان یەكەم ڕۆژی ڕەجەبە، بت پەرستەكان بە مسوڵمانانیان گوت: ئێوە لە مانگی حەرامدا خەڵكتان كوشتوە، لە حاڵێكدا كە شەڕكردن لە مانگی حەرام {واتە: لە (رَجَب، ذُوالقَعِدَة، ذُو الحِجَّة، مُحَرَّم)} دا قەدەغەیە، كەواتە: ئێوە گوناهبارن ! بەو بۆنەیەوە خوا ئەو ئایەتەی ناردە خوارێ كە دوایی ماناكەی دەردەكەوێ چۆنە، ئەوە بەنسبەت ئایەتی: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهْرِ ٱلْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ... ﴾.

وە بەنسبەت ئایەتی: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَاجَرُواْ ... ﴾ دەڵێ: هەندێ لە مسوڵمانان گوتیان: جا خۆ ئەگەر گوناهباریش نەبووبن (واتە: عەبدوڵڵای كوڕی جەحشو مەفرەزەكەی) پاداشتیان هەر نیە، ئیدی خوا ئەم ئایەتەی دیكەشی ناردە خوارێ، كە باسی ئەوە دەكات كە ئەوانەی ئیمانیان هەیەو كۆچ دەكەنو جیهاد دەكەن لە پێناوی خوادا، ئەوانە بەئومێدی بەزەیی خوان، وە ڕەحمەتو بەزەیی خوای بەخشەر وەدەست دەهێنن.

مانای گشتی ئایەتەكان

خوای تاكو پاك ڕوو لە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ دەكات بە پلەی یەكەم، وە لە دوای وانیشەوە ڕوو لە بڕواداران دەكات، هەر بۆیەش تاكو هەمیشە دواندنەكانی قورئان گشتگیربن، خوا ﷻ باسی هاوەڵان ناكاتو نافەرموێ: (كُتِبَ عَلَيكُم القِتَالُ أيُّهَا الأَصْحَاب)، یان (أيُّهَا الصَحَابة) بەڵكو ڕوو لە ئیمانداران دەكات بەگشتی، كە هەم هاوەڵانی بەڕێز دەگرێتەوە لە پێش

هەمووواندا، وە هەم هەموو جیلەکانی دیکەی مسوڵمانانیش دەگرێتەوە، تاکو مسوڵمانێك لەسەر زەوی بمێنێ، وە دەفەرموێ: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ﴾، جەنگکردنتان لەسەر پێویست کراوە، هەرچەندە حەزیشی لێناکەن، پێشتان ناخۆشە، واتە: خوا ﷻ لەلایەکەوە بە مسوڵمانان ڕادەگەیەنێ، کە جەنگکردنیان لەسەر پێویست کراوەو، لە لایەکی دیکەشەوە ئاگاداریان دەکاتەوە کە خوا ﷻ هەموو شتێك دەزانێو زانای پەنهانو ئاشکرایە، دەزانێ کە حەز لە جەنگکردن ناکەن، چونکە بریندابوونو کۆچکردنو کوژرانو ئەو شتانەی تێدایە، پاشان دەفەرموێ: ﴿وَعَسَىٰٓ أَن تَكْرَهُوا۟ شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ﴾، بەلام زۆر نزیکە شتێکتان حەز لێ نەبێو کەیفتان پێی نەیەتو بۆ ئێوەش چاك بێ، یاخود بۆ ئێوەش چاکتربێ، لەو شتەی کە حەزتان لێیەتی، ئنجا دەفەرموێ: ﴿وَعَسَىٰٓ أَن تُحِبُّوا۟ شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ﴾، وە زۆر نزیکە گەلێك جار حەز لە شتێك بکەن، لە حاڵێکدا کە بۆشتان خراپە، یاخود بۆشتان خراپترە لەو شتەی حەزی لێ ناکەن، لە کۆتایی ئایەتەکەدا دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾، وە خوا دەزانێ، بەلام ئێوە نازانن، یانی: خوا دەزانێ چی بۆ ئێوە چاکە، بۆیە لەسەرتان پێویست دەکات، بەلام ئێوە نازانن چی بۆ ئێوە چاکە، بۆیە زۆرجار ئەو شتانەی کە خوا پێی چاکن حەزیان لێناکەن، هەڵبەتە ئەوەش وەك دوایی باسی دەکەین، ئەوە دەگەیەنێ کە خوای پەروەردگار دەیەوێ ئیمانداران ڕابێنێ لەسەر ئەوە کە هەرچی خوای کاربەجێ، وەك ئەرك دەیخاتە سەرشانیان، بابزاننو دڵنیابن کە خێری تێدایە بۆ وان، وە ئەو خوایەی کە دەیپەرستنو ئەو ئەرکانەیان دەخاتە سەرشان، لەوان باشتر بەرژەوەندییو خێرو قازانجی دنیاو دواڕۆژیان دەزانێ، ئنجا دەفەرموێ: ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهْرِ ٱلْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ﴾، دیارە ئەو پرسیارە لە پێغەمبەر ﷺ کراوە، ئایا بتپەرستەکان لێیان کردوە، یاخود مسوڵمانان؟ هەرکامیان یەکسانە، واتە: پرسیارت لێدەکەن دەربارەی جەنگکردن لە مانگی حەرامدا، چۆنە؟ ﴿قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ﴾، پێیان بڵێ: جەنگکردن لە مانگی حەرامدا {لەو مانگانەی

كە جەنگیان تێدا حەڕام كراوە، كە بریتین لە مانگەكانی: (رَجَب، ذُوالقَعدَة، ذُو الحِجَة، مُحَرّم)} شتێكی گەورەیە، واتە: گوناهێكی گەورەیە، بەڵام ﴿ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَكُفْرُۢ بِهِۦ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِۦ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾، {ئەگەر جەنگكردن لە مانگی حەڕامدا گەورەیە، كە مسوڵمانان بەهەڵە كردوویانە، وە مادام بەهەڵە كردوویانە گوناهباریش نابن، ئەوە كافرەكان لە بەرانبەردا چوار گوناهی گەورەیان هەیە، كە هەركامیان گەورەترن لەو گوناهە}:

١- ﴿ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾: گێڕانەوەی خەڵكو هەڵگێڕانەوەی خەڵك لەڕێی خوا، یاخود كۆسپ خستنە بەردەمیان، بۆ ئەوەی كە بەرەو خواو بەرەو دینی خوا نەچن.

٢- ﴿ وَكُفْرُۢ بِهِۦ ﴾: وە كوفركردن بە خواو بێبڕوایی بەرانبەر خوا.

٣- ﴿ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾: وە گێڕانەوەی خەڵك لە مزگەوتی حەڕام.

٤- ﴿ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِۦ مِنْهُ ﴾: وە وەدەرنانیان لە مزگەوتی حەڕامو لەسەر زەمینی حەڕام، كە كاتی خۆی كافرەكانی قوڕەیش مسوڵمانانیان دەركرد لەوێ ﴿ أَكْبَرُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾ ئەو چوار شتە گەورەترن لەلای خوا لە جەنگكردن لە مانگە حەڕامەكاندا ﴿ وَٱلْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ ٱلْقَتْلِ ﴾، وە ئازاردانی مسوڵمانان بۆ ئەوەی لە دین هەڵیانگێڕنەوەو، ئەشكەنجە دانیان گەورەترە لە كوشتن، واتە: گەورەترە لەوەی كە بیانكوژن، یاخود گەورەترە لەو كوشتنەی (إبن الحضرمی) لەلایەنی ئەو مەفرەزەیەی كە پێغەمبەر ﷺ ناردوویەتی، ﴿ وَلَا يَزَالُونَ يُقَٰتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ ٱسْتَطَٰعُوا۟ ﴾، ئنجا خوای پەروەردگار دەیەوێ ئیمانداران لە ڕاستییەكی گەورە حاڵی بكات، كە ئایا هەڵوێستی ئەهلی كوفر لە بەرانبەریاندا چۆنە؟ ئاگاداریان دەكاتەوەو دەفەرموێ: ئەوان بەردەوام دەبن لەسەر جەنگكردن لەگەڵتاندا، هەتا لە ئایینتان هەڵتان دەگێڕنەوە، ئەگەر

بۆیان بکرێ، واتە: ئەوانە دەستبەرداری شەڕکردن لە دژی ئێوە نابن، هەتا وەك خۆیان کافرتان دەکەنەوە، ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِۦ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُوْلَٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ فِي ٱلدُّنْيَا وَٱلْأٓخِرَةِ ﴾، وە هەر کەسێك لە ئێوە لە ئایینەکەی پاشگەزبێتەوەو بە کافری بمرێ، ئەوە کردەوەکانی لە دنیاو دوارۆژدا هەڵوەشاونەوە، واتە: نە کەڵێنی دنیای بۆ دەگرن نە هی دوارۆژ، مادام بە کافری بمرێ {دیارە دوایی باسی دەکەین، کە زانایان دەربارەی کەسێك کە مسوڵمانەو لە ئیسلام هەڵدەگەڕێتەوە، بەڵام دوایی جارێکی دیکە دێتەوە نێو ئیسلام، ئایا ئەو کردەوانەی کە پێش هەڵگەڕانەوەی کردوونی، ماون یا نەماون؟ زانایان لەوەدا ڕاجیاییان هەیە} ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴾، ئا ئەوانە هاوەڵی ئاگرن، بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە، یاخود خاوەنی ئاگرن، چونکە (أصحاب) کۆی (صاحب)ە، (صاحب)یش هەم بەمانای هاوەڵ دێ و هەم بەمانای خاوەنیش دێ، واتە: ئەگەر لە دوارۆژدا ئەوانە شتێك هەبێت بیکەنە موڵکی خۆیان، بریتیە لە دۆزەخ، یاخود ئەگەر ڕەفیقێك هەبێ، هەمیشە لەگەڵیان بێت و لێیان جیانەبێتەوە، بریتیە لە دۆزەخ، ئنجا لە کۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ أُوْلَٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ ٱللَّهِ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، ئەوەش وەك گوتم بۆ وەڵامی ئەو ئیشکالەیە کە گوتیان: ئەوانەی لە مانگی حەرامدا شتیان کردوە، دەبێ گوناهیان چۆن بێ و خێریان چۆن بێ؟ خوا ﷻ دەفەرموێ: بێگومان ئەوانەی ئیمانیان هێناوە، وە ئەوانەی کە کۆچیان کردوەو تێکۆشاون لەڕێی خوادا، ئا ئەوانە بەئومێدی بەزەیی خوان، وە خوا لێبوردەیی بە بەزەییە، واتە ئەوانە جێی خۆیەتی کە بەتەمای ڕەحمەت و بەزەیی خوای بەخشندە بن، چونکە ڕەحمەتی خوا دەبێت کەسێك بە تەمای بێت، کە کردەوەی هەن و، هەر کەس بەبێ کردەوە هەروا بە خەیاڵ پلاو بەتەمای ڕەحمەتی خوا بێت، ئەوە لەڕاستیدا هەڵەیە، چونکە: (کەس بە خەیاڵ نەبووە بە ماڵ).

چەنـد مەسـەلەیـەکـی گرنـگ

مەسـەلەی یەکەم: دەربارەی ئەو ڕستەیە، کە دەفەرموێ: ﴿ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِتَالُ وَهُوَ كُرۡهٞ لَّكُمۡۖ ﴾، واتـە: جەنگـکردنتان لەسـەر پێویـستکراوەو جـەنگو جیهـاد لەسـەر مـسوڵمانان فـەرزە، چـونکە هـەق پێویـستی بـەهێز هەیـە بـۆ ئـەوەی پـشتگیـریی بکـاتو بیپـارێزێ، دیـارە هەمیـشە هـەق بۆخـۆی خـۆی سـاغ کردۆتـەوە، بـەڵام دوای ئـەوەی دەبێتـە قـەوارە، هەقێـك کـە لـە قەوارەیەکـی سیاسـیداو لـە کۆمەڵگـاو دەوڵەتێکـدا بەرجەسـتە دەبێـت، دەبـێ هێزێـك هـەبێ بۆی ببـێ بە شـوورەو قەڵغـانو سـوپەرو بیپـارێزێ.

کەواتـە:

لێرەدا دوو مەسەلە هەن نابێ لێمـان تێکەڵ بن:

أ- هەق ئیسلامە – کە لێرە مەبەستمان پێـی بـۆ چەسـپاندنی چەکـی لەسـەر هێز نەکەوتوەو ڕێگاش نادات بەزەبری هێـز بسەپێنـرێ.

ب- بەڵام دوای ئەوەی ئەو هەقە کەسانێك بـڕوای پـێدێننو شـوێنی دەکەونو لە قەوارەیەکی سیاسـیدا بەرجەسـتەی دەکەن، بێگومان پێویـستی بـە هێـز هەیە کە بیپارێزێو بەهێزو پێـزەوە ڕایگرێ.

مەسـەلەی دووەم: ئەو ڕسـتەیە، کە دەفـەرموێ: ﴿ وَهُوَ كُرۡهٞ لَّكُمۡۖ ﴾، واتـە: پێتـان ناخۆشـەو حـەزی لێناکـەن، ئەمـە ئـەوەی لێوەردەگیـرێ، کـە ئـیسلام دان بـە سروشتو فیطـڕەتی ئینسانەکان دادێنێ، خوا دەزانێ کە ئینسان پێی ناخۆشـە بـچێتە شـەڕێو برینـداربێو بکـوژرێو سـەقەت بێـت، ئینـسان بـە سروشـت ناخۆشیی پێناخۆشە، بـەڵام ئـەدی چ شـتێك وا لـە مـسوڵمانان دەکات جیهادیـان زۆر پـێ خۆشـبێ؟ دیـارە پاداشـتی خـوا ﷻ وایـان لێـدەکاتو دەزانـن کـە خـوا فـەرزی کـردووە لـە بەرانبەریـدا بەهەشـتیان دەسـتدەکەوێو، دەزانـن کـە خـوا لێیان ڕازی دەبێتو، دەزانـن کـە بـەوە نـەبێ نابنــە مـسوڵمانی بـاش، ئـا ئەوانـە

وایان لێدەکات... ئەگەرنا لە ئەسڵدا، ئەگەر لەبەر خواو لەبەر قیامەتو لەبەر پاداشت نەبێت، ئینسان ئەگەر تووشی میزاج تێکچوون بووبێ لە سروشتیدا، ئەگەرنا کەیفی بەوە نایەت کە بکوژرێ، یان سەقەت بێت، ئنجا ئەمە ئەوەی لێوەردەگیرێ کە ئیسلام دان بە سروشتی ئینسان دادێنێ، وەك خۆی کە هەیە، بەڵام پەروەردەی دەکاتو ڕای دەهێنێو مەشقی پێدەکات، کە ملی پێ کەچ بکات بۆ یاساتاکانی شەرع.

مەسەلەی <u>سێیەم</u>: ئەوە کە دەفەرموێ: ﴿ وَعَسَىٰٓ أَن تَكۡرَهُواْ شَيۡـٔٗا وَهُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡۖ وَعَسَىٰٓ أَن تُحِبُّواْ شَيۡـٔٗا وَهُوَ شَرّٞ لَّكُمۡۚ ﴾، ئەوەی لێوەردەگیرێ، کە مسوڵمان نابێت سەرکێڵو ڕواڵەتیی بێت، هەر کە خۆشییەکی بینی، یەکسەر بڵێ: تازە بەمراد گەیشتم، یان کە شتێکی بینی بەڕواڵەت ناخۆشبوو، بڵێ: تازە من بێ مراد بووم، بەڵکو زۆرجار شتێك بە ڕواڵەت خۆشە، بەڵام دیوە پەنهانەکەی زۆر خراپە، بۆ وێنە: کابرا کە دزیی دەکات، یان قوماری دەکات، یان ماڵێکی حەرامی دەستدەکەوێ، یان خراپەیەك دەکات، یان شەڕاب دەخواتەوە، بێگومان لەززەتێکی هەیە، بەڵام باجەکەی زۆر گەورەیەو سەرەنجامەکەی زۆر خراپە، هەروەها جاری واش هەیە مرۆڤ هەڵدەستێ بۆ شەونوێژکردن، یان بە سەرما نوێژێ دەکات، بە گەرما بەڕۆژوو دەبێت، یاخود ماڵی خۆی دەبەخشێ، بە ڕواڵەت ناخۆشە، بەڵام خێرو پاداشتێکی گەورەو بەرژەوەندییەکی گەورەی لە پشتەوەیە، کەواتە: مسوڵمان قەت نابێ ڕواڵەت بینو سەرکێڵ بێت، بەڵکو دەبێت دیوی نێوەوەی شتەکانیش ببینێ، وەك خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ لِّكَيۡلَا تَأۡسَوۡاْ عَلَىٰ مَا فَاتَكُمۡ وَلَا تَفۡرَحُواْ بِمَآ ءَاتَىٰكُمۡۗ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخۡتَالٖ فَخُورٍ ٢٣ ﴾ الحدید، خوا ڕاستییەك ڕوون دەکاتەوە، دوایی دەفەرموێ: بۆیە ئەوەمان بۆ ڕوونکردوونەوە تاکو ئەگەر شتێکتان لەدەستچوو زۆر خەمی لێنەخۆن، وە ئەگەر شتێکتان هاتە دەست زۆر پێی دڵخۆش نەبن، مسوڵمان پێویستە نە لە کاتی هات داو نە لە کاتی نەهات دا، زۆر بە هەڵپە نەکەوێو

سەنگین بێو هاوسەنگیی خۆی وا بە ئاسانی تێکنەدات، وەك كوردەواریی خۆمان دەڵێن: (ماڵی مێروو بە دڵۆپە ئاوێکی وێران دەبێت) یان (فلان کەس بە بستە ئاوێك دەکەوێتە مەلە)، بەڵام مسوڵمان نابێ وابێ.

مەسەلەی چوارەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ﴾، خوا دەزانێو ئێوە نایزانن، هەر کەسێك بەڕاستی بڕوای بە خوا بێت، وە هەر کەسێك بەڕاستی بڕوای بە شەریعەتو دینی خوا بێت، ئەو حەقیقەتە دەزانێت کە خوا دەزانێو ئەو نازانێ، مرۆڤ ئەگەر هەر چ بڕ خوا بناسێ، ئەگەر زۆریش نا، هەر کەمێکیش بیناسێ، دەزانێ کە خوا لەو زاناترە، کەواتە: هەر شتێك خوا پێویستی کردووەو هەر ڕێیەك پێشانی تۆی داوەو بۆتۆی داناوە، تۆ دەبێ دڵنیابی کە ئەوە چاکە بۆتۆ، وە هەرچی خوا لێی قەدەغەکردووی، دەبێ بزانیو دڵنیابی کە ئەوە بۆ تۆ خراپە، بۆیە خوا لێی قەدەغەکردووی، جا لێرەدا مسوڵمان زۆر بە ئاسوودەیی زۆر بە دڵ ئارامیی، هەرچی خوا لەسەری پێویست کردوە، جێبەجێی دەکاتو دڵنیاشە کە قازانجی تێدایە، وە هەرچی کە خوا لێی قەدەغەکردوە، خۆی لێ دەپارێزێو دڵنیاشە کە بە زیانی تەواو دەبێ، بۆیە خوا قەدەغەی کردوە، بە کورتیی: مسوڵمان دەبێت خۆی بە ڕووباری شەرعدا بدات، وەك کۆڵکەدارێك ڕووباری شەرع بۆ کوێی دەبات، بیبات، با دڵنیا بێت کە قازانجیەتی.

مەسەلەی پێنجەم: دەربارەی ئەو ڕستەیە، کە دەفەرموێ: ﴿ يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهۡرِ ٱلۡحَرَامِ قِتَالٖ فِيهِۖ قُلۡ قِتَالٞ فِيهِ كَبِيرٞ ﴾، پرسیارت لێدەکەن دەربارەی مانگی حەڕام جەنگ تێداکردنی چۆنە؟ بڵێ: جەنگ تێداکردنی گەورەیە، واتە: گوناهێکی گەورەیە، لێرەدا زانایان کەوتوونەتە مشتومڕەوە، کە ئایا ئێستا جەنگکردن لەو چوار مانگەدا (رَجَب، ذُو القَعِدةَ، ذُو الحِجَة، مُحَرّم)، هەر قەدەغەیە یاخود نەسخ کراوەتەوە ؟! جا ئێمە لە دەرسەکانی ڕابردوودا باسمان کردوە کە هیچ ئایەتێك نیە لە قورئاندا بخوێندرێتەوەو کاری پێنەکرێ، واتە: (منسوخ) بێت، شتی وا نیە لە قورئاندا، وە هەموو ئەو ئایەتانەی کە پێیاندا

تێپەڕین باسمان کردوون، وە ئەوە کە لێرەدا خوا دەفەرموێ: ﴿ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ﴾، جەنگکردن لەو مانگە حەرامانەدا گەورەیە، توێژەرەوانی قورئان لەوەدا ئیشکالیان بۆ دروست بووە، کە پێغەمبەر ﷺ زۆرجار جەنگی کردوەو نەشی پرسیوە، داخۆ مانگی حەرامە یان نا ؟ کەواتە: دیارە ئەو ئایەتە (نَسْخ) بۆتەوە ! چونکە لێرەدا خوا دەفەرموێ: جەنگکردن لە مانگە حەرامەکاندا گوناهێکی گەورەیە، لەولاشەوە پێغەمبەریش ﷺ، وە هاوەڵانی بەڕێزیشی لە مانگە حەرامەکاندا شەڕیان کردوە!! وەڵامەکەی ئەوەیە کە هەموو ئەو جەنگانەی پێغەمبەر ﷺ کردوونی، هەموویان جەنگی بەسەردا سەپێنراو بوونو جەنگی دیفاعیی بوونو هیچیان جەنگی ئیبتیدائیی نەبوون، واتە: پێغەمبەر ﷺ دەست پێشخەر نەبووە، هەتاکو بپرسێ: ئەرێ ئەم مانگە حەرامە، یان حەلاڵە؟ بەڵکو شەڕەکە بەسەریدا سەپاوەو شەڕیش کە بەری دەرگای پێگرتی، تۆ ناپرسیو ناڵێی: ئێستا مانگی حەرامەو شەڕێ ناکەم، تازە شەڕەکە بەری دەرگای پێگرتووی، دەبێ قۆڵی لێ هەڵبکەی، شەڕێك کە هەڵبژاردنی بەدەستی تۆ بێو دەستپێکردنی بەدەست تۆ بێ، لێی بەرپرسی داخۆ بیکەی یان نەیکەی؟ بەڵام شەڕ کە بەری دەرگای پێگرتی، تازە لە حوکمەکەی ناپرسرێ، داخۆ چاکە یان نا ؟ تازە لەسەرت پێویست بووە، زانایانیش دەڵێن: (القِتال الإبتدائي)مان هەیەو (القِتال الدفاعي)یشمان هەیە، (القِتال الإبتدائي): ئەوەیە کە تۆ بۆخۆت دەستپێشخەر دەبیو دەستیپێدەکەی، وە پێشی دەڵێن: جەنگی هێرشبەرانە (القِتال الهجومي).

(القِتال الدفاعي)یش: ئەوەیە کە بەرگریی لەخۆت دەکەیو شەڕ بەری دەرگای پێ گرتووی، وە جەنگەکانی پێغەمبەر ﷺ هەموویان لەو جۆرە بوون، پاشان ئەگەر تەماشای زۆر ئایەتان بکەین، بۆ وێنە: ئایەتی (٢)ی سووڕەتی (المائدة) خوای پەروەردگار قەدەغەبوونی جەنگ لە مانگە حەرامەکاندا، ڕادەگەیەنێ، دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُحِلُّواْ شَعَٰٓئِرَ ٱللَّهِ

وَلَا ٱلشَّهۡرَ ٱلۡحَرَامَ وَلَا ٱلۡهَدۡيَ وَلَا ٱلۡقَلَٰٓئِدَ وَلَآ ءَآمِّينَ ٱلۡبَيۡتَ ٱلۡحَرَامَ ...﴿٢﴾ ﴾ المائدة ، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! درووشمەكان حەڵاڵ مەكەن (واتە: سنوور شكێنییان تێدا مەكەن) هەروەها مانگە حەڕامەكان، وە ئەو قوربانییانەی كە دەهێنرێن، {قوربانیی با كافریش بیهێنێ، نابێ دەستدرێژیی بكەیە سەر} وە ئەو ئاژەڵانەی كە گەردن بەندیان لەمل دەكرێ، (ئەوانەش دیسان دەستدرێژییان مەكەنە سەر) وە ئەوانەی بەرەو ماڵی حەڕام دێن (كە حەج بكەن، یان عومرە بكەن، با كافریش بن نابێ دەستیان بێننە ڕێ)، تەماشا دەكەین خوای پەروەردگار مانگی حەڕامی لە ڕیزی ئەو دروشمانەدا داناوە كە دەبێ ئینسانی مسوڵمان خۆی لە شكاندنیان بپارێزێ.

هەروەها لە ئایەتی (٩٧)ی سووڕەتی (المائدة)دا دەفەرموێ: ﴿ جَعَلَ ٱللَّهُ ٱلۡكَعۡبَةَ ٱلۡبَيۡتَ ٱلۡحَرَامَ قِيَٰمٗا لِّلنَّاسِ وَٱلشَّهۡرَ ٱلۡحَرَامَ وَٱلۡهَدۡيَ وَٱلۡقَلَٰٓئِدَ ...﴿٩٧﴾ ﴾ ، لێرەشدا دیسان خوای پەروەردگار مانگی حەڕامی لە ڕیزی كەعبەو لە ڕیزی (ٱلۡهَدۡيَ وَٱلۡقَلَٰٓئِدَ)دا هێناوە، كەواتە ڕێزلێگرتنی مانگە جەنگ تێدا قەدەغەكراوەكان، كە بریتین لە: (رَجَب، ذُو القَعدة، ذُو الحِجَة، مُحَرّم) ڕاستییەكی شەرعییو چەسپاوەو، ئەو حوكمە نەسخ نەبۆتەوەو هەر لەجێی خۆیەتی، ئنجا جێی سەرنج ئەوەیە كە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ قُلۡ قِتَالٞ فِيهِ كَبِيرٞ ﴾، وە نەیفەرموە: (قُل القِتَالٍ فِيهِ كَبِيُر) ئەمەش یانی: جۆرە جەنگێكی تایبەت، كە بریتیە لە: جەنگی دەستپێشخەرانە، جەنگی ئیبتیدائی، ئەو جۆرە جەنگەیە كە گوناهێكی گەورەیە، نەیفەرموە: (قُل القِتَالٍ فِيهِ كَبِيُر) هەموو جەنگێك تێیدا قەدەغەیە، واتە: جینسی قیتالی نەفەرموە، بەڵكو جۆرێك لە جەنگی فەرمووە، ئەویش ئەو جەنگەیە كە مسوڵمانان دەستپێشخەریی تێدا بكەنو دەستدرێژی بكەنە سەر خەڵكی دیكە، كە حەڕامە.

مەسـەلەی شـەشـەم: خـوا ﷻ چـوار گونـاهی گـەورەی کافرەکـانی هێنـاون‌و دەفەرموێ: مسولمانان نەیانزانیوە، کە ئەوە مـانگی حەرامەو، ئەگەر زانیبایان مـانگی حەرامـە، دیـارە گوناهێکـی گـەورە بـوو دەستپێـشخەریی تێدا بکـەن، هەرچەندە ئەو جەنگەی هاوەڵان‌و جەنگی بەدریش، کە بەڕواڵـەت مـسولمانان تێیاندا دەستپێشخەربوونە، لەڕاستیدا وانیە، چونکـە ئـەوان بـەرگریی یـان لـە قـەوارە سیاسـییە سـاوایە هەرەشـە لێکراوەکـەی خۆیـان‌و لـە مـاڵ‌و حـاڵ‌و خانووبەرەی زەوتکراوو بـە پـێ بـەجێ هێڵـراوی خۆیـان دەکـردو، جەنگەکـەیان دیفاعییـانە بـوو!، پاشـان ئـەوان نـەیانزانیوە کـە جەنگەکـەیان کەوتۆتـە ئـەو ڕۆژەوەو لە ئیشکالدا بوون، بەڵام کافرەکان خۆ دەزانن‌و بەرچاو ڕوونانـە چـوار گوناهانیش دەکەن: ﴿وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَكُفْرٌۢ بِهِۦ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِۦ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ ٱللَّهِ﴾ کە بریتـین لە :

یەکەم: خەڵك دەگێڕنەوە لەوەی کە ئیمان بێنن‌و بێتە نێو ئیسلامەوە.

دووەم : کوفـر بە خـوا دەکـەن.

سـێیەم: خــەڵك دەگێــڕنەوە لــە مزگــەوتی حــەرام، ئەوەتــا مــسولمانان دەگێڕنەوەو ناهێڵن بچنە حـەرەم‌و حـەج‌و عومـرە بکەن.

چوارەم: مسولمـانان وەدەر دەنێـن لە مزگـەوتی حـەرام‌و لـە ئـەرزی حـەرام، کـە چەند سـاڵێك لەمەوبــەر کردیـان - کاتێك وەدەریـان بەرەو (یـثرب) -.

مەسـەلەی حەوتـەم: دەربـارەی ئەو ڕستەیە، کە دەفەرمـوێ: ﴿وَٱلْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ ٱلْقَتْلِ﴾، واتە: ئازاردانی مسولمانان بـۆ ئـەوەی لـە دینیـان هەڵیـانگـێڕنەوە، گـەورەترە لـە کوشـتنیان، یـاخود گـەورەترە لـەوەی کـە مـسولمانان کـافرێـك بەدەسـتیان کـوژراوەو، دەبێـت ئەوانـە هـەموویان بـە تـەرازووی خـوای دادگـەر هەڵسەنگێندرێـن.

مەسەلەی هەشتەم: دەربارەی ئەو ڕستەیە، کە دەفەرمویّ: ﴿ وَلَا يَزَالُونَ يُقَٰتِلُونَكُمۡ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمۡ عَن دِينِكُمۡ إِنِ ٱسۡتَطَٰعُواْ ﴾، وە کافرەکان بەردەوام لەگەڵتان دەجەنگن تاکو، ئەگەر بتوانن لە دینتان هەڵتانگێڕنەوە، هەتا ئەو کاتە لە دژایەتیو جەنگ لە دژکردنتان بەردەوام دەبن، کەواتە: دەبێ مسوڵمان دڵنیابێ کە ئەهلی کوفر لە مسوڵمانان ڕازی نابن، بەکەمتر لە کافرکردنیانو، بە کەمتر لە هەڵگێڕانەوەیان، جا ڕەنگە یەکێك بڵێ: کوا خۆ ئەگەر کابرا تەسلیمیان بووو خۆی بە دەستەوەدان، لێی ڕازی دەبن ! دەڵێین: هەرکات تەسلیمیان بوو، مانای وایە بەشی بە ئیسلامەوە نامێنێ، بۆیەش بووە لێی ڕازی دەبن، لە شوێنی دیکەش لە سوورەتی (البقرة)دا فەرموویەتی: ﴿وَلَن تَرۡضَىٰ عَنكَ ٱلۡيَهُودُ وَلَا ٱلنَّصَٰرَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمۡۗ ...﴿١٢٠﴾ ﴾، بێگومان جوولەکەو نەصرانیی یەکان لێتان ڕازی نابن، هەتا بە دوای ڕێبازو ئایینی ئەوان نەکەون.

مەسەلەی نۆیەم: ﴿ وَمَن يَرۡتَدِدۡ مِنكُمۡ عَن دِينِهِۦ فَيَمُتۡ وَهُوَ كَافِرٞ فَأُوْلَٰٓئِكَ حَبِطَتۡ أَعۡمَٰلُهُمۡ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلنَّارِۖ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴾ ئەوە زۆر ڕوونە کە دەفەرمویّ: هەرکەسێك لە ئێوە لە دینەکەی هەڵگەڕێتەوە بە کافریش بمرێت، کردەوەکانی هەموویان هەڵوەشاونەوە، هەرچی کردوویەتی، نوێژو زەکاتو طاعەتو ... هتد، هەرچی کردوویەتی هەمووی هەڵدەوەشێتەوە، نەکەلێنی دنیای بۆ دەگرێ، نە هی دوارۆژی، وە سەربارەش دەبێتە خاوەنو هاوەڵی ئاگر، لێرەدا زانایان بوونە دوو بەش[1]:

هەندێکیان دەڵێن: ئەگەر مرۆڤ هەڵگەڕایەوە، بەڵام بە کافریی نەمردو دوای هەڵگەڕانەوەکەی دووبارە جارێکی دی مسوڵمان بۆوە، ئایا ئەو کردەوانەی پێشێ کردوونی لەجێی خۆیان ماون؟ بۆ وێنە: ئەگەر حەجی کرد، حەجەکەی لەسەر

---

١) بڕوانە: (الجامع لأحكام القرآن) للقرطبي، ج: (٣)، ص: (٤٣) .

لاچووە، یان دووبارە دەبێ حەجێ بکاتەوە؟ (مالك) ڕەحمەتی خوای لێبیو هەندێك لە زانایان، دەڵێن: هەموو شتێکی هەڵدەوەشێتەوە.

هەندێکی دیکەش کە (شافعي) یەکێکیانە، ڕەحمەتی خوای لێبێ، دەڵێ: نەخێر مادام مسوڵمان بۆوە، کردەوەکانی پێشووی دەچنەوە جێی خۆیان، چونکە خوای زاناو شارەزا دەفەرموێ: ﴿فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُوْلَٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ﴾، کەواتە: دەبێ بە کافریی بمرێ، ئەوجار کردەوەکانی هەڵوەشانەوەوە، بەڵام ئەگەر بە کافریی نەمردو دوایی بە مسوڵمانەتیی مرد، ئەوە کردەوەکانی دەچنەوە جێی خۆیان، ئەوەش لە ڕەحمەتی خوای پەروەردگار نزیکترە، بۆیە واش پێدەچێت ڕای دووەم بەهێزتر بێت، شایانی باسیشە بە پێی بنچینەی: (یحمل المُطْلَق علی المقیَّد) کە لە شوێنەکانی دیکەی قوڕئاندا، خوای دادگەر بە ڕەهایی فەرموویەتی: کردەوەکانی بابای هەڵگەڕاوە هەڵدەوەشێنەوەو، لێرەدا بەنددار (مقیَّد)ی کردوە بەوەوە، کە ئەگەر لەسەر کوفر بمرێ، کەواتە: لە شوێنەکانی دیکەش هەر ئەمە مەبەستەو بابای هەڵگەڕاوە، ئەگەر پێش مردنی تۆبە بکاتو بگەڕێتەوە بۆ ئیمانو ئیسلام، کردەوە چاکەکانی بە هەڵوەشاوە دانانرێن.

مەسەلەی دەیەمو کۆتایی: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ أُوْلَٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ ٱللَّهِۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾، ئەوانەی ئیمانیان هێناوە، وە ئەوانەی کۆچیان کردوەو تێکۆشاون لە ڕێگای خوادا ﷻ {چونکە وشەی: (جاهدوا) تەنیا جەنگکردن ناگەیەنێ، بەڵکو هەموو ماندووبوونێكو هەموو تێکۆشانێك دەگرێتەوە}، ئا ئەوانە بە ئومێدی بەزەیی خوان، یانی چی؟ یانی: ئەوان جێی خۆیەتی بەتەمای ڕەحمەتی خوابن، ئەمما ئەوەی ئیمان بەنیسکێ دەسپێرێو هەروا بە خەیاڵ دەیەوێ بچێتە بەهەشتێ! ئەوە وەك حەسەنی بەصریی گوتوویەتی: {لَيْسَ الإيْمَان بالتّمَني ولاَ بالتَحَلـيِّ ولَكِن هُوَ مَا وَقَرَ في القَلب وَصَدَّقَهُ العَمَل}، واتە:

ئیمان بە خۆزگە خواستنو بەقسەی شیرین نیە، بەڵکو ئەوەیە کە لەدڵدا جێگیر دەبێو کردەوەش ئینسان دەی چەسپێنێ... کەواتە: دەبێ ئینسان خاوەن ئیمان بێو لەکاتی خۆیدا ئامادەبێ کۆچ بکاتو ئامادەبێ جیهاد بکات، ئەوجار بەتەمای ڕەحمەتو بەزەیی خوا بێ، بەڵام لەکاتێکدا ئیسلام پەکی لەسەر ئەوە دەکەوێ، کۆچی لە پێناودا بکاتو، جیهادی لە پێناودا بکاتو، ماڵی لە پێناودا ببەخشێو فیداکاریی لە پێناو بکات، ئەویش هیچی بۆ ناکات، کەچی بە تەمای بەهەشتیشە، ئەوە لەڕاستیدا ئومێدەکەی لەجێی خۆیدا نیەو، بەس دەبێ ئەوانە چاوەڕێی ڕەحمەتی خوابن، کە لە طاعەتی خوا دان، وە فەرمانەکانی خوا ﷻ جێبەجێ دەکەن، خوای پەروەردگار بە کەرەمی خۆی لەو کەسانەمان بگێڕێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چل و پێنجەمین

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان ئایەتەکانی ژمارە: (٢١٩و ٢٢٠و ٢٢١) دەگرێتە خۆی لە سوورەتی (البقرة)، لەم سێ ئایەتەدا خوای پەروەردگار باسی پرسیارکردن دەربارەی شەڕاب‌و قومار دەکات، وە وەڵامیشی دەداتەوە، وە باسی پرسیارکردن دەربارەی ماڵ بەخشین چ جۆرە ماڵێك ببەخشرێت؟ دەکات، وە وەڵامیشی دەداتەوە، وە باسی پرسیارکردن دەربارەی چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ هەتیواندا دەکات، چۆن مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێ؟ وەڵامیشی دەداتەوە، وە باسی ئەوە دەکات کە قەدەغەیە مسوڵمان ئافرەتی کافر بێنی، وە ئافرەتی مسوڵمان شوو بە پیاوی کافر بکات، هەرچەندە بەڕواڵەت‌و جەستەیان، یان ماڵ‌و سامانیان، یان قسەو وتاریان، یان ...یان...هتد، سەرسام (مُعْجَبْ) بن، چونکە هەموو ئەوانە بۆ دنیاو دواڕۆژ بەتەنیا مایەی بەختەوەریی‌و سەرفرازیی نین‌و ، بە تۆزە ئیمانێك نابن!

﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِ ۖ قُلْ فِيهِمَآ إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَآ أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا ۗ وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ ٱلْعَفْوَ ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْءَايَٰتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ ۗ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْيَتَٰمَىٰ ۖ قُلْ إِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ ۖ وَإِن تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَٰنُكُمْ ۚ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ ٱلْمُفْسِدَ مِنَ ٱلْمُصْلِحِ ۚ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾ وَلَا تَنكِحُوا۟ ٱلْمُشْرِكَٰتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَّ ۚ وَلَأَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ ۗ وَلَا تُنكِحُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا۟ ۚ وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ ۗ أُو۟لَٰٓئِكَ يَدْعُونَ إِلَى ٱلنَّارِ ۖ وَٱللَّهُ يَدْعُوٓا۟ إِلَى ٱلْجَنَّةِ وَٱلْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِۦ ۖ وَيُبَيِّنُ ءَايَٰتِهِۦ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾ ﴾.

مانـای وشــه به وشـــه‌ی ئایه‌ته‌کـان

((له‌باره‌ی شـه‌ڕاب‌و قومار پرسیارت لێده‌که‌ن: بڵـێ گوناهێکی گـه‌وره‌یان تێـدایه وێـڕای چـه‌ند سـوودێك بـۆ خـه‌ڵکی، بـه‌ڵام گوناهیـان لـه سـوودیان گـه‌وره‌تره، وه پرسیارت لـێ ده‌که‌ن: چی ببه‌خشن ؟ بڵـێ: زیاده (ی پێویـستییه‌کانتان) ئـاوا خـوا ئایه‌ته‌کانیتان بۆ ڕوون ده‌کاته‌وه، به‌ڵکو بیـربکه‌نه‌وه ﴿٢١٩﴾ له‌باره‌ی دنیاو دواڕۆژه‌وه، وه له‌باره‌ی هه‌تیوانه‌وه پرسـیارت لێده‌کـه‌ن: بڵــێ چاکسازیی بۆکردنیان له هـه‌موو شـتێك باشـتــره، وه ئه‌گـه‌ر تێکـه‌ڵییانتان کـرد، ئـه‌وه براتـانن وه خـوا خراپـه‌کارو چاکـسازیکار ده‌زانـێ‌و لـه یـه‌کیان هه‌ڵـداوێرێ، وه ئه‌گـه‌ر خـوا ویـستبای سـه‌غڵه‌تی ده‌کردن، بێگومان خوا زاڵی کاربه‌جێیه ﴿٢٢٠﴾ وه ئافره‌تانی هـاوبه‌شدانه‌ر ماره مه‌که‌ن تاکو ئیمـان دێنن، وه که‌نیزه‌کێکی بڕوادار له ئافره‌تێکی هاوبه‌شـدانه‌ر هه‌رچـه‌نده سه‌رسامیشـتان بکات، چاکتـره، وه ئـافره‌تی بـڕوادار لـه پیـاوانی هاوبه‌شـدانه‌ر مـاره مه‌که‌ن، هه‌تـا ئیمـان نه‌هێنن، وه کۆیله‌یه‌کی بڕوادار له هاوبه‌شدانه‌رێك هه‌رچه‌نده سه‌رسامیشـتان بکات، چاکتـــره، ئه‌وانـه بـه‌ره‌و ئاگــر (ی دۆزه‌خ) بانگـه‌واز ده‌کـه‌ن‌و خواش به‌ره‌و به‌هه‌شت‌و لێبوردن به‌ویستی خۆی بـانگ ده‌کات، وه ئایه‌ته‌کـانی بـۆ خه‌ڵـکی ڕوون ده‌کاته‌وه، به‌ڵـکو په‌نـد وه‌ربگـرن (و بیـربکه‌نه‌وه) ﴿٢٢١﴾)).

شیکردنـه‌وه‌ی هـه‌ندێك له وشـــه‌کـان

(ٱلْخَمْرِ): به کـوردی ده‌ڵـێن: مـه‌ی یـان شــه‌ڕاب، {(أَصْـلُ الخَـمْـرِ: سَـتْـرُ الشَّـيءِ، ويُقــالُ لِمـا يُـسْـتَـرُ بـهِ خِمَـارٌ) وَروي (خَمِّـروا آنيَـتَكُمْ) (رَوَاهُ البُخَـارِيُّ بـرقم: (٥٦٢٣)} (وَالـخَمْـرُ سُمِّـيَـتْ لِكَونِهَـا خَـامرَةً لِمقـرِّ العَـقْـلِ)، واتــه: وشــه‌ی (الخَمْرِ) له ڕیشــه‌دا به‌مانای داپۆشینـی شتێك دێت، وه ئه‌و شته‌ی که شتێکی پـێ داده‌پۆشرێت پێی ده‌گوترێ (خِمَار) وه سـه‌رپۆشـی ئـافره‌ت پێی ده‌گـوترێ: (خِمَـار)، وه لـه فـه‌رمووده‌ی پێغه‌مبـه‌ردا ﷺ هـاتوه، فه‌رموویـه‌تی (خَمِّـروا آنيَتَكُمْ)، واته: قـاپه‌کـانتان داپۆشن، قاپی سه‌رئاوه‌ڵا داپۆشن، بۆیه‌ش به شه‌ڕاب

گوتراوە: (خَمْرِ) چونکە عەقڵ دادەپۆشێ‌و عەقڵ لە ئینساندا ناهێڵێ.

(وَٱلۡمَيۡسِرِ): (المَيْسِر: القِمارُ، مِنْ يَسَرَ، كالمَوعِدِ والمَرْجِعِ مِن فِعلِهما، واشتِقاقُهُ مِنَ اليُسْرِ، لأنهُ أخذ مالِ الرَّجُل بِسهُولَةٍ بغَيرِ كدٍّ ولاَ تَعَب)، واتە: (مَيْسَر) یانی: قومار، کە لە (يَسَر)ەوە هاتوە، وەك چۆن دەڵێ (مَوْعِد)و (مرجع) لە (وَعَدَ)و (رَجَعَ)ەوە هاتوون، وە (مَيْسَر) لە (يُسْر) واتە: (سێنا)ەوە هاتوە، چونکە قومار بریتیە لە وەرگرتنی ماڵی پیاوێك بە ئاسانیی‌و بێ زەحمەت‌و ماندوو بوون.

(إِثۡمٌ): (الإثْم والأَثَام: اسْمٌ لِلأفعال المبطِئةِ عَنِ الثَّوابِ، وجَمْعُهُ آثَام)، واتە: وشەی: (إثْم)و (أثَام) کە لە قورئاندا هەردووکیان هاتوون، ناون بۆ ئەو کردەوانەی، کە ئینسان لە پاداشت دوا دەخەن‌و، تووشی گوناهی دەکەن، وە کۆیەکەشی بریتیە لە (آثَام).

(وَمَنَٰفِعُ): (جَمْع مَنْفَعَةَ)، ئنجا ئایا ئەویش لە چی‌یەوە هاتوە ؟ دەڵێ: (النَّفْعُ: ما يُسْتَعَانُ بهِ في الوصُول إلى الخَيْراتِ، فالنَّفْعُ خَيْرٌ، وضِدُّهُ الضُّرُّ)، واتە: وشەی: (النَّفْعُ) هەرشتێکە کە ئینسان دەیکاتە ئامراز (وَسِيلة) بۆ ئەوەی پێی بگاتە خێرو چاکەو بەرژەوەندیی، وە پێچەوانەی (نَفْعُ) بریتیە لە (ضُرُّ)، واتە: زیان‌و زەرەر، (نَفْع)یش واتە: قازانج‌و سوود.

(ٱلۡعَفۡوَ): ﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ ٱلۡعَفۡوَ ﴾، (عَفُو) یانی چی؟ (العَفْو: الفَضْلُ عن النَفَقَةِ والحَاجَة)، واتە: وشەی: (العَفْو) هەرشتێکە کە لە پێداویستیی خۆت زیاد بێت، وە بۆیەش پێی گوتراوە: (العَفْو)، چونکە ئەوەی کە لەخۆت زیادە، ئاسانە خەرجی بکەی، بەڵام شتێك کە بۆخۆت پێویستیت پێبوو، زەحمەتە خەرجی بکەی، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ پرسیارت لێدەکەن چی ببەخشن؟ بڵێ ئەوەی کە لە خۆتان زیادە، نەك ئەوەی کە خۆتان پەکتان لەسەری کەوتوە.

(﴿لَأَعۡنَتَكُمۡ﴾): له (العَنَت)ەوە هاتوە، (العَنَت: الحَرَج والضِّيْق والْمَشَقّةَ)، (أعْنَتَكُم: أحْرَجَكُم وضَيقَّ عَلَيْكُم (وعَنَت الوجوه للحي القيوم): أي ذَلَّت وخَضَعَتْ وَأعْنَتَهُ أي أذلَّه)، وشەی: (العَنَت)، واتە: سەغڵەتیی و تەنگانەو قورسیی، وە: (أعْنَتَكُم)، واتە: ئێوە سەغڵەتو دەکاتو دەتانخاتە تەنگانەوە، وە (عَنَتِ الوجوه..) یانی: ڕووەکان ملکەچ بوون، وە (أَعْنَتَهُ) یانی: ملکەچی کرد.

(﴿ٱلۡيَتَٰمَىٰ﴾): کۆی (يتِيم)ە، یان کۆی (يتِيمة)یە، بەڵام ئێمە لە زمانی کوردییدا بە هەردووکیان دەڵێین: هەتیو، واتە: منداڵێك کە بابی مردبێت. (اليُتمُ: انْقِطَاعُ الصَّبيِّ عَن أبيهِ قَبْلَ بلُوغهِ، وفي سَائرِ الحَيَوَاناتِ مِن قِبَلِ أُمِّهِ)، واتە: وشەی: (اليُتْمُ)، واتە: جیابوونەوەی منداڵ لە بابی پێش باڵغبوونی، ئینسان بە بابی هەتیو دەبێت، بەڵام ئاژەڵ بە دایکی هەتیو دەبێتو، هەر بەچکە ئاژەڵێك دایکی مرد بە هەتیو لەقەڵەم دەدرێت، بەڵام منداڵ بە مردنی بابی، بە هەتیو لەقەڵەم دەدرێ.

(﴿أَعۡجَبَكُمۡ﴾): واتە: سەرسامی کردن، (أعْجَبَكُم: أي رَاقَكُمْ)، واتە: زۆر پێتان چاکەو پێی سەرسام دەبن، (أعْجبني كَذا: أي رَاقني، أي كُنْتُم مُعْجَبين بِهَا بسبب جَمَالِها أو مالِها أو حَسَبِها...) واتە: منی سەرسام کردوە، یانی: ئێوە پێی سەرسامن بەهۆی جوانییەکەی، یان سامانەکەی، یان ڕەچەڵەکەکەیەوە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی، کە دەفەرموێ: ﴿يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡخَمۡرِ وَٱلۡمَيۡسِرِۖ قُلۡ فِيهِمَآ إِثۡمٞ كَبِيرٞ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ وَإِثۡمُهُمَآ أَكۡبَرُ مِن نَّفۡعِهِمَا ...﴾.

أ/ {روى أحمد برقم: (٣٧٨)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٣٦٧٠)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (٣٠٤٩)، عَنْ عُمَر رَضِي اللهُ عَنهُ أنَّه قَالَ: ((اللّهُمَّ بَيِّنْ لَنَا في الخَمْرِ بَيَانا شِافِياً))، فَنَزَلَتِ هَذِهِ الآيةُ التي في البقَرة: ﴿يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡخَمۡرِ وَٱلۡمَيۡسِرِۖ قُلۡ

فِيهِمَآ إِثۡمٞ كَبِيرٞ ... ﴾، فَدَعي عُمَر فقُرِئَت عَلَيهِ فقَالَ: اللّهُمَّ بَيِّن لنَا في الخَمْرِ بيَاناً شَافِياً، فنَزَلَت الآية التي في النِسَاء: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقۡرَبُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمۡ سُكَٰرَىٰ حَتَّىٰ تَعۡلَمُواْ مَا تَقُولُونَ ...﴿٤٣﴾ ﴾، فكَان مُنادي رَسُولَ الله ﷺ إذَا أقامَ الصَّلاَةَ نَادى: أن لايَقربَنَّ الصَّلاَةَ سَكرانٌ، فَدُعي عُمَر فَقُرِئَت عَليهِ، فقَالَ: اللّهُمَّ بَيِّن لنَا في الخَمْرِ بيَاناً شَافِياً، فَنَزَلَتْ الآية التي في المائِدة فَدُعي عُمَرُ فَقُرِئَت عَلَيهِ فَلَمّا بَلَغَ إلى ﴿ ... فَهَلۡ أَنتُم مُّنتَهُونَ ﴿٩١﴾ ﴾المائدة ، قَالَ عُمَر: إنتَهَينا إنتَهَينا}، واتە: ئەحمەدو ئەبو داوودو تیرموذیی لە عومەرەوە خوا لێی ڕازیبێ گێڕاویانەتەوە، کە گوتوویەتی: ئەی خوایە دەربارەی شەڕاب خواردنەوە ڕوونکردنەوەکی باشمان بۆ بنێرە خوار (ئایا بیخۆینەوە یان نەیخۆینەوە؟ پێش قەدەغە بوونی)، جا ئەم ئایەتەی سووڕەتی (البقرة) هاتە خوار، کە دەفەرموێ: ﴿ يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡخَمۡرِ وَٱلۡمَيۡسِرِۖ قُلۡ فِيهِمَآ إِثۡمٞ كَبِيرٞ .... ﴾، عومەر بانگکراو ئایەتەکەی بۆ خوێندرایەوە (بەڵام تەواو دڵی پێیدا نەکەوت) گوتی: ئەی خوایە ! دەربارەی شەڕاب خواردنەوە ڕوونکردنەوەکی باشمان بدەیە (ئایا بیخۆینەوە یان نەیخۆینەوە؟)، چونکە ئەو ئایەتە کە دەفەرموێ: ﴿فِيهِمَآ إِثۡمٞ كَبِيرٞ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ ﴾، نەیفەرمووە مەیخۆنەوە، ئنجا ئەم ئایەتەی دیکەی سووڕەتی (النساء) هاتە خوارێ کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقۡرَبُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمۡ سُكَٰرَىٰ حَتَّىٰ تَعۡلَمُواْ مَا تَقُولُونَ ...﴿٤٣﴾ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! توخنی نوێژی مەکەون بە سەرخۆشیی (واتە: هەتا سەرخۆشن نوێژێ مەکەن)، جا دوای هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەی سووڕەتی (النساء) بانگدەری پێغەمبەر ﷺ کە بانگی دەداو قامەتی دەکرد، دەیفەرموو: ئەوەی سەرخۆشە با جارێ نەیەتە نوێژ، (واتە: سەرخۆشەکانیش

بۆیان هەبوو نوێژێ بکەن، بەڵام دەیفەرموو: با نەیەن بۆ نوێژێ، یانی لە ماڵی خۆی نوێژێ بکات، نەیەت بۆ مزگەوت یان با بەسەر خۆشیی نوێژی نەکات، تاکو سەرخۆشیی بەریدەدات)، ئنجا عومەر دووبارە بانگکرا خوا لێی ڕازیبێ وە ئەو ئایەتەی (النساء)یشی بەسەر خوێندرایەوە، دووبارە عومەر گوتی: ئەی خوایە! دەربارەی شەڕاب خواردنەوە ڕوونکردنەوەکی باشمان بدەیە، {واتە: پێویستیمان بەوە نەکات بڵێین: دەبێ شەڕاب حەڕام بێ، یان حەڵاڵ؟}، ئنجا ئەم ئایەتە کە لە سوورەتی (المائدة)دا هەیە هاتە خوار، کە دەفەرموێ:

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِنَّمَا ٱلْخَمْرُ وَٱلْمَيْسِرُ وَٱلْأَنصَابُ وَٱلْأَزْلَـٰمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَـٰنِ فَٱجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱلشَّيْطَـٰنُ أَن يُوقِعَ بَيْنَكُمُ ... وَيَصُدَّكُمْ عَن ذِكْرِ ٱللَّهِ وَعَنِ ٱلصَّلَوٰةِ ۖ فَهَلْ أَنتُم مُّنتَهُونَ ﴿٩١﴾﴾، واتە: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە ! بێگومان شەڕابو قومارو بتەکانو زەلەمەکان - کە بۆ یانسیب بەکاردێن — پیسن لە کردەوەی شەیطانن، دەجا لێیان دوور بکەونەوە بەڵکو سەرفراز بن، بێگومان شەیطان تەنیا مەبەستی ئەوەیە کە بەهۆی شەڕابو قومارەوە دوژمنایەتییو ڕقو بوغزتان بخاتە نێو، وە لەیادی خواو لە نوێژ بتانگێڕێتەوە، جا ئایا هەر دەست هەڵناگرن ؟! سەرەتا دەفەرموێ: ئەوانە لە کردەوەی شەیتانن، وازیان لێبێنن، دوایی دەفەرموێ: ئایا وازناهێننو دەستبەرداری شەڕابو قومار نابن ؟! جا کە بەسەریدا خوێندرایەوە، عومەر گوتی: (إنتهينا إنتهينا) وازمان هێنا، وازمان هێنا، مادام خوا فەرمووی: پیسەو لە کردەوەی شەیطانە، ئایا هەر وازناهێنن؟! ئەوە وازمان هێنا وازمان هێنا.

ب/ هەروەها نەیسابووریی لە: (أسباب النزول)ەکەیدا[1] ئەمەی هێناوە: {نَزَلَتْ في عُمَر بن الخَطَّاب، ومُعَاذ بن جَبَل و نَفرٍ مِنَ الأنصَار رَضِيَ اللهُ عَنْهُم أتوا رَسُولَ الله ﷺ، فَقَالوا: أفتنَا في الخَمْرِ والمَيْسِرِ فإنَّهُمَا مَذْهَبَةٌ

١) (أسباب النزول)، ص: (٤٨ – ٤٩).

لِلعَقْل مَسْلَبَةٌ لِلمَال، فأنَزَلَ اللّهُ تعالى هَـذِهِ الآيـة}، واتـە: عومـەری کوڕی خـەتتابو موعـازی کـوڕی جەبـەل لەگـەڵ کۆمـەڵێك لـە پـشتیوانەکان چـوونە خزمـەت پێغەمبـەر ﷺ گوتیـان: ئـەی پێغەمبـەری خـوا !، دەربـارەی شـەڕابو قومـار فـەتوامان بـۆ بـدەو پێمـان ڕابگەیەنـە حوکمیـان چییە؟ چونکە عەقـڵ لادەبـەنو ماڵـیش تـارومار دەکەن، جا خوا ﷻ ئەم ئایەتەی نارده خوار.

ئەوانەی کە قومار دەکـەنو شـەڕاب دەخۆنـەوە تەماشـایان بکـە، بـە زۆریـی وایە ڕووتو ڕەجاڵن، بابای قومارچی جارێك دەیباتەوە (١٠) جاران دەیدۆڕێنـێ، وە کە خـووی بە شـەڕاب خواردنەوە گرت هەموو ماڵی خۆی لە پێنـاودا سـەرف دەکـات.

٢) هۆی هاتنە خـوارەوەی ئـەو ئایەتـە، کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ ٱلْعَـفْوَ ... ﴾، {أخْرَجَ ابن اسحاق وابن أبي حاتِم أنَّ نَفَراً مِنَ الصّحَابةِ حِينَ أُمِروا بالنَفَقَةِ في سَبِيل الله، أتوا النَّبـيَّ ﷺ فقَـالوا: إنَّا لانَدري مَا هَذِهِ النَفَقَة التي أمِرنـا بِهَـا فـي أمْوَالِنـا فِمَـا ننفِق مِنهَـا؟ فأنزَلَ اللّهُ هَذِهِ الآيـة...}، واتـە: کۆمـەڵێك لـە هاوەڵانـی بـەڕێزی پێغەمبـەر ﷺ دوای ئـەوەی فـەرمانیان پێکـرا، ماڵی خۆیـان لە پێنـاوی خـوادا ﷻ سـەرف بکەن {وەك فەرموویـەتی: ﴿ وَأَنفِقُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا تُلْقُواْ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ ﴾}، چوونە لای پێغەمبـەر ﷺ گوتیـان: ئەو ماڵ خەرج کـردنو، نەفەقـەیەی فەرمانمان پێکراوە، نازانین کامەیـە، ئایـا چ شتێك لە ماڵی خۆمان سەرف بکـەین ؟ {هـەمووی سـەرف بکـەین نیـوەی سـەرف بکەینو چۆنی سەرف بکەین}؟ خواش ئەم ئایەتەی نارده خوارێ، کە دەفەرموێ:

﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ ٱلْعَـفْوَ ... ﴾، واتـە: لێـت دەپرسـن چـی سـەرف بکەنو ببەخشن لە ماڵو سامانی خۆیان؟ بڵێ: ئەوەی کە زیادەو پەکتان لەسەری نەکـەوتوە، خۆتـانو ئەوانـەی نەفەقـەی لەسـەرتان پێویـستە، ئەگـەرنا، وەك کوردەواریی خۆمان دەڵێن: (هەتا ماڵێ پێویستی پێبێ بۆ مزگەوت ناشێ)، لەوەیان

وەرگرتوە کە دەبێت لەخۆت زیاد بێ، ئەوجار خێرێ بکەی، بەڵام شتێك بۆخۆت پەکت لەسەر کەوتوەو دوایی بۆخۆت دەست لە خەڵکی پانبکەیەوە، جا لەجیاتی ئەوە هەر خێرێ مەکەو خێرەکە بەخۆتو ماڵو منداڵی خۆت بکە.

٣) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ڕستەیە، کە دەفەرموێ: ﴿وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡيَتَٰمَىٰۖ قُلۡ إِصۡلَاحٞ لَّهُمۡ خَيۡرٞۖ وَإِن تُخَالِطُوهُمۡ فَإِخۡوَٰنُكُمۡۚ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ ٱلۡمُفۡسِدَ مِنَ ٱلۡمُصۡلِحِۚ وَلَوۡ شَآءَ ٱللَّهُ لَأَعۡنَتَكُمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٞ﴾، {(عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَا أنزَلَ اللّه ﷻ: ﴿وَلَا تَقۡرَبُواْ مَالَ ٱلۡيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ ... ١٥٢﴾الأنعام، وقولهِ تعالى: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَأۡكُلُونَ أَمۡوَٰلَ ٱلۡيَتَٰمَىٰ ظُلۡمًا إِنَّمَا يَأۡكُلُونَ فِي بُطُونِهِمۡ نَارٗاۖ وَسَيَصۡلَوۡنَ سَعِيرٗا ١٠﴾ النساء، انْطَلَقَ مَنْ كَانَ عِنْدَهُ يَتِيمٌ فَعَزَلَ طَعَامَهُ مِنْ طَعَامِهِ، وشَرَابَهُ مِنْ شَرَابِهِ، فَجَعَلَ يَفْضُلُ الشَّيءُ مِنْ طَعَامِهِ وشَرَابِهِ فَيَحْبِسُ لَهُ، حَتَّى يأكُلَهُ أو يَفْسُدَ، واشتدّ ذَلِكَ عَلَيهِم، فذكروا ذَلِكَ لرَسولَ اللّهِ فَأَنْزَلَ اللّهُ ﷻ: ﴿وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡيَتَٰمَىٰۖ قُلۡ إِصۡلَاحٞ لَّهُمۡ خَيۡرٞۖ وَإِن تُخَالِطُوهُمۡ فَإِخۡوَٰنُكُمۡ ..﴾، فَتَخْلِطُوا طَعَامهم بطعَامِكم و شَرَابِهُم بشرابكُم) (أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُد بِرقم: (٢٨٧١)، وَالنَّسَائِيُّ بِرقم: (٦٤٩٦)، وَحَسَّنَهُ الألباني في (سنن أبي داود)}، تەماشای هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ بکەن چەند هەستیار بوون، کاتێك خوای بەرز ﷻ ئەم فەرمایشتانەی خۆی ناردە خوارێ کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَقۡرَبُواْ مَالَ ٱلۡيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ ... ١٥٢﴾ الأنعام، توخنی ماڵی هەتیو مەکەون مەگەر بەکام شێوەی زۆر چاکترە، واتە: مەگەر زۆر بە چاکیی ئەگەرنا دەستکاریی ماڵی هەتیو مەکەن، وە دوای ئەوە کە خوا ﷻ ئەوەشی ناردە خوارێ کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَأۡكُلُونَ أَمۡوَٰلَ ٱلۡيَتَٰمَىٰ ظُلۡمًا إِنَّمَا يَأۡكُلُونَ فِي بُطُونِهِمۡ نَارٗاۖ وَسَيَصۡلَوۡنَ سَعِيرٗا ١٠﴾ النساء، واتە: بێگومان ئەوانەی ماڵی

هەتیوان دەخۆن بە زوڵم، ئەوە ئاگر لە زگی خۆیان دەئاخنن‌و دەخرێنە کلپەی دۆزەخەوە، دوای ئەوەی ئەم ئایەتانە هاتنە خوار، کۆمەڵێك لەوانەی کە ماڵی هەتیوانیان لابوو لە هاوەڵانی بەڕێز، خواردن‌و خواردنەوەکانیان جیاکردنەوە، (ئەگەر دۆشاو بوو، ئەگەر سرکە بوو، ئەگەر هەرچی بوو جیایان کردەوە) کابرا هەتیوێك (یان زیاتری) لە ماڵێ دابوو خواردنێکی بۆ ساز دەکرد، لە هی خۆی دوایی کە خواردنەکەی لێ زیاد دەبوو بۆی هەڵدەگرت، وە جاری وابوو خواردنەکە خەسار دەبوو، دیارە ئەوەش زۆر بۆیان زەحمەت بوو، {کابرا ئەگەر لە ماڵێکدا خواردن ساز بکات بۆی ئاسانترە، نەك دوو ئاگران بکاتەوەو دوو چێشتان ساز بکات، ئەوە بەزەحمەت بوو بەلایەنەوە} بۆیە ئەوەیان بۆ پێغەمبەر ﷺ باسکردو گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا! ئێمە دوای ئەم ئایەتانەی هاتوونەتە خوارێ، تووشی سەغڵەتیی‌و زەحمەت بووین، ئایا چی بکەین‌و چۆن مامەڵە لەگەڵ هەتیواندا بکەین؟ خواش ئەم ئایەتەی ناردە خوارێ.

تەماشای قورئان بکەین هەمووی، بەتایبەتی ئایەتەکانی ئەحکام، هەمووی چارەسەری گرفت‌و کێشەو وەڵامی پرسیارانە، دەفەرموێ: ﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْيَتَـٰمَىٰ ۖ قُلْ إِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ ۖ ...﴾، پرسیارت لێدەکەن دەربارەی هەتیوان، بڵێ: چی بۆ وان چاکسازییە ئەوە پەسەندە، {واتە: چی بۆ وان بەرژەوەندییە، وایان بۆ بکەن لە ماڵ‌و سامانیاندا، چ شتێك لە ماڵەکانیان بۆ دەخەنە بازرگانییەوە، چییان بۆ دەکڕن، چۆن بۆ وان چاکە، وابکەن} ﴿وَإِن تُخَالِطُوهُمْ﴾، وە ئەگەر ماڵەکەی خۆتان تێکەڵی هی وان کرد، وە خواردنیان لەگەڵ هی خۆتان بۆ ساز بکەن‌و تێکەڵی بکەن، یان خواردنەوەیان تێکەڵی خواردنەوەتان بکەن، یان لەگەڵ ماڵەکەی خۆتاندا کەسابەتیان بۆ بکەن، ﴿فَإِخْوَٰنُكُمْ﴾، ئەوە براتانن، وەك چۆن زوڵم لە برای خۆت ناکەی، زوڵم لەویش مەکە ﴿وَٱللَّهُ يَعْلَمُ ٱلْمُفْسِدَ مِنَ ٱلْمُصْلِحِ﴾، وە خواش دەزانێ کێ چاکخوازەو، کێش خراپەکارە، فێڵ لە خوا سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ ناکرێ ﴿وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ ۚ﴾، وە خوا ئەگەر ویستبای

سەغڵەتی دەکردن، وەك پێوەی سەغڵەت بوون، بەڵام خوا ڕێتان بۆ ئاسان دەکات، بەشێوەیەك کە لەسەرتان قورس نەبێ.

٤) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتە، کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَنكِحُوا۟ ٱلْمُشْرِكَـٰتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَّ ﴾، {أَخْرَجَ ابْنُ أَبِي حَاتِم وَابْنُ الْمُنْذِر عَن مقاتل ابن حيَّان قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الآية في (أبي مَرْثَد الغَنَوي) إستأذَن النَّبيَّ ﷺ، في عَنَاق أن يَتَزَوّجَها، وكَانَت ذَات حَظّ مِن الجمال، وهِيَ مُشْرِكَة، وأبو مَرْثَد يَومئِذٍ مُسلم، فَقَالَ: يارَسُولَ اللهِ ﷺ إنَّها لتُعجِبُني، فَأنزَلَ الله: ﴿وَلَا تَنكِحُوا۟ ٱلْمُشْرِكَـٰتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَّ ﴾} (أسباب النزول للواحدي ص: ٦٥)، واتە: (إبن أبي حاتم وإبن المنذر) لە (مقاتل إبن حيان)، دەگێڕنەوە کە ئەم ڕستە قورئانییەی دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَنكِحُوا۟ ٱلْمُشْرِكَـٰتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَّ ﴾، دەربارەی (أبي مَرْثَد الغَنَوي) هاتۆتە خوار، کە یەکێك بوو لە هاوەڵانی پێغەمبەرو داوای مۆڵەتی لە پێغەمبەر ﷺ کرد ئافرەتێك بێنی، ناوی (عەناق) بوو، ئافرەتێکی جوان بوو پشكو بەشێکی لە جوانییدا هەبوو، بەڵام کافرو، بت پەرست بوو، (أبي مَرْثَد الغَنَوي)یش ئەوکاتە مسوڵمان بوو، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ زۆرم پێ جوانە، پێی سەرسامم ! خوای بەرزیش ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە کە دەفەرموێ: ئافرەتانی بتپەرستو هاوبەشدانەر مەهێنن تا ئیمان نەهێنن، (دروست نیە ئینسانی مسوڵمان ئافرەتی کافر بکاتە هاوسەری خۆی).

٥) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتە، کە دەفەرموێ: ﴿وَلَأَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ ۗ ﴾، {أَخْرَجَ الواحِدي وإبن عَسَاكِر مِن طَريق السُّدِّي عَنْ أبي مالك، عَنْ ابْنِ عَبَّاس رضي الله عنه قَالَ: نَزَلَتْ في عَبدِالله بن رَوَاحَة، وكَانَت لَهُ أَمَةٌ سَودَاء، وأنَّهُ غَضِبَ عَلَيها فَلْطَمَها ثُمَّ انَّهُ فَزِعَ فأتى النَّبيّ ﷺ فأخبرهُ خَبَرَها، فَقَالَ: النَّبيُّ ﷺ لَهُ: ما هِيَ يا عَبدالله؟ قَالَ: تَصُومُ وتُصَلِّي وتُحْسِنُ الوضوءَ وتَشْهَدُ أَنْ لاَ إلَهَ إلاَّ اللهُ وَأَنَّكَ رَسُولُ الله، فَقَالَ: يا

عَبـدُاللّه هَـذِهِ مُؤمِنَـةٌ، فَقَـالَ عبـدُاللّه: فَوَالـذي بَعَثَـكَ بِالحَـقِّ لأَعْتِقَنَّـها ولأَتزَوجنَّها فَفعَل، فَطعَن عَلَيهِ ناسٌ مِن الـمُسـلمِين وقَالُوا: نكَحَ أَمَةً ! فأَنـزَلَ اللّهُ فِيهِم: ﴿ وَلَأَمَةٌ مُّؤۡمِنَةٌ خَيۡرٌ مِّن مُّشۡرِكَةٍ وَلَوۡ أَعۡجَبَتۡكُمۡۗ ﴾} (أسباب النزول للواحدي، ص (٦٥)، و(لُباب النقول في أسباب النزول للسيوطي)، ص (٤٦) ، عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لێیان ڕازی بێ گێڕاویەتەوە، کە ئەم ئایەتەی دەفەرموێ: ﴿ وَلَأَمَةٌ مُّؤۡمِنَةٌ خَيۡرٌ مِّن مُّشۡرِكَةٍ وَلَوۡ أَعۡجَبَتۡكُمۡۗ ﴾، {کەنیزەکێکی ئیماندار باشترە لە ئافرەتێکی هاوبەش بۆ خوادانەر با پێشی سەرسام بن} دەربارەی عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە {کە شاعیری پێغەمبەر ﷺ بوو، یەکێك بوو لەو سێ فەرماندەیەی کە لە جەنگی (مؤتة)دا شەهیدکران} هاتە خوارەوە، کە کەنیزەکێکی ڕەش پێستی هەبوو، ڕۆژێك لێی تووڕە بوو زللەیەکی لێدا، دوایی زانی هەڵەی کردوە {ئەوانە کە هەڵەیەکیان کردوە، یەکسەر زانیویانە، چونکە دڵێکی هەستیارو هۆشیاریان هەبووە}، یەکسەر چوو بۆ لای پێغەمبەر ﷺ هەواڵی پێدا گوتی: من لە کەنیزەکەکەم تووڕە بوومو زللەیەکم لێداوە، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: کێیە؟ (واتە: ئەو کەنیزەکە چۆنە؟)، گوتی: ڕۆژوو دەگرێو نوێژێ دەکاتو دەستنوێژ جوان هەڵدەگرێ، وە شایەتمان بەوە دێنی، کە جگە لە خوا پەرستراوی دیکە نین، وە بەوە کە تۆ ڕەوانەکراوی خوای، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەی عەبدوڵڵا ئەوە ئیماندارە {واتە: چۆن لێت داوە؟ هیچ کەنیزەکێك نابێ لێی بدرێ، بە تایبەتی ئەگەر ئیمانداریش بێ}، عەبدوڵڵا گوتی: سوێند بەوەی کە تۆی بە هەق ناردوە من ئازادی دەکەم، وە دواییش دەیکەم بە هاوسەری خۆم، وە وایکرد، جا لەوبارەوە خەڵکێك لە مسوڵمانان تانەیان لێداو گوتیان: کەنیزەکێکی مارە کردوەو، کردوویەتی بە هاوسەری خۆی، {دیارە ئەو کات کەنیزەك پلەیەکی کۆمەڵایەتی نزمی هەبووە، واتە: خەڵك گوتیان: چۆن دەبێت ئینسان کەنیزەك بێنێ؟}، بەڵام خوای دادگەر ئەم ئایەتەی ناردە خوار: ﴿ وَلَأَمَةٌ مُّؤۡمِنَةٌ خَيۡرٌ مِّن مُّشۡرِكَةٍ وَلَوۡ أَعۡجَبَتۡكُمۡ ﴾، کەنیزەکێکی ئیماندار باشترە لە ئافرەتێکی هاوبەش بۆ خودا دانەر، هەرچەندە

ئەو ئافرەتە هاوبەش بۆ خــوا دانەرە {ئــازادیشو زۆریش جوان بێــتو} ئێــوە سەرسام بکات، بەڵام کەنیزەکەکە بەسـەر ویدا هەڵبژێرە، مادام ئیماندارە.

مانــای گشــتی ئایەتەکــان

لەم ئایەتانەدا خـوا ﷻ پێغەمبـەری خـۆی ﷺ دەدوێنــی کـە دیـارە پرسـیار لـە پێغەمبــەر ﷺ کــراوە دەربــارەی شــەڕابو قومــارو چــەند مەســەلەیەکی دیکــەش، دەفەرموێ: ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِ﴾، دەبارەی شەڕابو قومار پرسـیارت لێدەکـەن، داخـۆ حەڵاڵـن یـاخود حـەڕامن، ئێمـە ڕەنگـە پێمـان سـەیر بێـت ! بۆیـە پێمان سـەیرە، چونکە ئێمـە کـە چاومان هەڵهـێناوە زانیوومانـە ئەوانـە حـەڕامن، بەڵام کۆمەڵگای ئیسلامیی یەکەم، پلـە پلـە هـات، ئـەو شـتانە خـۆ هـەمووی حـەڕام نەبوون، جا ئەمەش ئەوەی لێوەردەگیـرێ کە کۆمەڵگـای ئیسـلامیی بە خەیاڵ پـلاو دروست نـابێو دەوڵەتی ئیسـلامیی بـەخیاڵ پـلاو دروسـت نابـێ، ئـەم قورئانـە بـە بیسـتو سـێ ساڵ هاتۆتە خـوار، پێغەمبـەر ﷺ بـە بیسـتو سـێ سـاڵ کۆمەڵگـاو دەوڵەتی ئیسلامیی بنیات ناوە، نەك بە شـەوو ڕۆژێـك، کەسـی وا هـەیـە پێـی وایـە ئەگـەر دەسـتەڵاتی هـەبوو دەبـێ بێنــی یەکـسـەر بڕیـار بـدات، هەرچـی واجباتـە جێبەجێ بکرێو هەرچی قەدەغـە کـراوە دەبـێ مـەنع بکرێ! بـەڵکو هـی وا هەیـە تەنیا بە واجبەکـانو حـەڕامەکان ڕاناوەستێو دەڵـێ دەبـێ هـەموو سـوننەتەکانیش جێبـەجێ بکـەن، یـان ئـەوەی ئـەو بـە سوننەتیـان دەزانـێ! جـا خـوا دەفـەرموێ: پرسـیارت لێدەکـەن دەربــارەی شــەڕابو قومــار ﴿قُلْ فِيهِمَآ إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ﴾، تـۆ وەڵامیـان بـدەوە، بڵـێ: وەك واقیـع گونـاهێکی گـەورەیان تێدایـە، وە کۆمەڵێك سوودو بەرژەوەندییشیان تێدایە بۆ خەڵکی، تەماشا بکەن ! ئیسلام چەند واقیع بینـە ! خوا دەفـەرموێ: شـەڕابو قومـار گونـاهێکی گـەورەیان تێدایـە، بـەڵام سـوودو قازانجیشـیان تێدایـە، سـوودو قازانجـەکانیان چـی بـوون؟ ئەوەیـە کـە کـابرا شەڕاب دەخواتەوە سەرخۆش دەبێو لـە دنیـا بێخەبـەر دەبـێو دەچێتە جیهانێکی خەیاڵییەوە، وە جۆرێك لە حاڵەتی دەروونیی وای بۆ دروست دەبێت، دەڵێن: کەسی

سەرخۆش پێی وایە پادشایە !! وە کابرا قومار دەکات دەیباتەوەو قازانج دەکات، دڵخۆشییەکی کاتی پێدەگات، یان لە ڕووی بازرگانییەوە قازانج دەکەن‌و سوودێکیان پێدەگات سوودەکانیان ئەوانەن، ﴿ وَإِثۡمُهُمَآ أَكۡبَرُ مِن نَّفۡعِهِمَاۗ ﴾، بەڵام گوناهیان لە سوودیان گەورەترە، دیارە ئەوەندە بۆخۆی بەس بوو، بۆ کەسێك چاك لە قورئان تێبگات، کە دەست لە قومارو شەڕاب هەڵبگرێ، بەڵام خوا بە شێوەیەکی یەکلاییکەرەوە نەیفەرمووە، بۆیە هەموو جارێ عومەر خوا لێی ڕازیبێ دووبارەی کردۆتەوەو گوتوویەتی: خوایە ! ڕوونکردنەوەیەکی یەکلاییکەرەوەمان بۆ بنێرە ! پێم وایە عومەر خوا لێی ڕازی بێ ئەگەر پێشتر بەکاریشی هێنابێ، هەر لە یەکەم جارەوە دەستی لێ هەڵگرتوون، بەڵام خۆ هەموو کەس وەك وی تێناگات ئەوە ، ئنجا دێتە سەر بابەتێکی دیکە ! ﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ ٱلۡعَفۡوَۗ كَذَٰلِكَ ﴾، پرسیاریشت لێدەکەن چ شتێك ببەخشن لە ماڵی خۆیان ؟ بڵێ: ئەوەی کە زیادە، واتە: زیادە لە پێداویستییەکانی خۆتان، بەڵام تۆ بۆخۆت پەکت لەسەر شتێك کەوتبێ، کەچی بێنی بیکەیە خێر، بۆخۆشت دوایی چاوت لەدەستی خەڵکی بێت ! یان چاوت لە دوای بێت، ئەوە مانای وایە هیچت نەکرد ! بەڵێ، مسوڵمان دەبێت لێزان بێت، ئیسلام ئایین‌و بەرنامەیەکی واقیع بینە، بۆیە دەفەرموێ: ئەوەی لەخۆت زیادە، بیکە خێر، ﴿ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلۡأٓيَٰتِ لَعَلَّكُمۡ تَتَفَكَّرُونَ ﴾، ئاوا خوا ئایەتەکانی خۆی بۆ ئێوە ڕوون دەکاتەوە، بۆ ئەوەی بیربکەنەوە، بیر لە چی بکەنەوە؟ ﴿ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِۗ ﴾، بیر لە دنیایەش بکەنەوەو بیر لە دواڕۆژیش بکەنەوە، تەنیا بیر لە قیامەتێ مەکەنەوە، بەڵکو بیر لە دنیایەش بکەنەوە، ماڵ‌و منداڵتان چۆن بژیەنن، چۆن بەڕێوەبچن؟

ئنجا دێتە سەر باسی چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ هەتیوانداو دەفەرموێ: ﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡيَتَٰمَىٰ ﴾، وە پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی هەتیوان، چۆن مامەڵەیان لەگەڵ بکەن؟ وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەکەیدا باسمان کرد ﴿ قُلۡ

﴿إِصۡلَاحٞ لَّهُمۡ خَيۡرٞ﴾، بڵێ: چ شتێك بۆ ئەوان چاك‌و پەسندەو چۆن بۆ وان چاكەو قازانجەو بەرژەوەندییە، وا بکەن، ﴿وَإِن تُخَالِطُوهُمۡ فَإِخۡوَٰنُكُمۡۚ﴾، ئەگەر پێویستی کردماڵەکەیان تێکەڵ بە ماڵتان بکەن‌و خواردنەکەیان تێکەڵ بە خواردنتان بکەن، لەگەڵتاندا بژیێن لەنێو خێزاندا وای پێویست کردو بۆ وان چاکتربوو، ئەوە براتانن، وەك چۆن لەگەڵ براتاندا مامەڵە دەکەن، ئاوا مامەڵە بکەن ﴿وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ ٱلۡمُفۡسِدَ مِنَ ٱلۡمُصۡلِحِۚ﴾، خواش خراپەکار لە چاکەکار دەزانێ‌و لێکیان جیادەکاتەوە ﴿وَلَوۡ شَآءَ ٱللَّهُ لَأَعۡنَتَكُمۡۚ﴾، وە ئەگەر خوا ویستبای ئێوەی سەغڵەت دەکرد، وەك ئەوەی کە دەبێت هەموو شتێکیان جیابێت، کە ئەوە سەغڵەتیی تێدابوو ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٞ﴾، خوا باڵادەستەو کاربەجێشە، شتی بێجێ ناکات، ئنجا دێتە سەر بابەتێکی دیکە.

﴿وَلَا تَنكِحُواْ ٱلۡمُشۡرِكَٰتِ حَتَّىٰ يُؤۡمِنَّۚ﴾، وە ئافرەتانی هاوبەش بۆ خوا دانەر، مارە مەکەن، تاکو ئیمان نەهێنن، {چونکە ئافرەتی کافر بۆ پیاوی مسوڵمان حەڵاڵ نیە، هەروەك چۆن ئافرەتی مسوڵمان بۆ پیاوی کافر حەڵاڵ نیەو ناشێ} ﴿وَلَأَمَةٞ مُّؤۡمِنَةٌ خَيۡرٞ مِّن مُّشۡرِكَةٖ وَلَوۡ أَعۡجَبَتۡكُمۡۗ﴾، وە کەنیزەکێکی بڕوادار چاکترە لە ئافرەتانێکی هاوبەش بۆ خوا دانەر، هەرچەند پێشی سەرسام بن، لە ڕووی جوانیی، لە ڕووی نەسەب‌و ڕەچەڵەکی، لە ڕووی ماڵ‌و سامانی‌و لایەنی کۆمەڵایەتی، ﴿وَلَا تُنكِحُواْ ٱلۡمُشۡرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤۡمِنُواْۚ﴾، وە ئافرەتیش مەدەن بە پیاوی کافرو هاوبەش بۆ خوا دانەر مەگەر ئیمان بێنن، هەتا ئەو کافرانە ئیمان نەهێنن ئافرەتیان لێ مارە مەکەن ﴿وَلَعَبۡدٞ مُّؤۡمِنٌ خَيۡرٞ مِّن مُّشۡرِكٖ وَلَوۡ أَعۡجَبَكُمۡۗ﴾، وە کۆیلەیەکی پیاوی ئیماندار باشترە لە پیاوێکی هاوبەش بۆ خوا دانەر، هەرچەند پێی سەرسام بن، بە سەروەت‌و سامانی، بە شەخصیەتی، بەلایەنی سیاسی، مادام کافرە لەڕووی خزمایەتیی لەگەڵ کردن‌و ئافرەت پێدانەوە، فلسێکی

قەڵب ناهێنیو، شایستەی ئەوەنیە ئافرەتانی مسوڵمان لێ مارە بکرێ ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ يَدۡعُونَ إِلَى ٱلنَّارِۖ ﴾، ئا ئەوانە خەڵك بانگ دەکەن بەرەو ئاگری دۆزەخ ﴿ وَٱللَّهُ يَدۡعُوٓاْ إِلَى ٱلۡجَنَّةِ وَٱلۡمَغۡفِرَةِ بِإِذۡنِهِۦۖ ﴾، بەڵام خوا خەڵك بانگ دەکات بەرەو بەهەشت، بەرەو لێبوردن بە ئیزنو مۆڵەتی خۆی ﴿ وَيُبَيِّنُ ءَايَٰتِهِۦ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمۡ يَتَذَكَّرُونَ ﴾، وە بەڵگەکانی خۆی بۆ خەڵك ڕوون دەکاتەوە، بۆ ئەوەی پەند وەربگرن، ئەو حەقیقەتانەی کە خوای پەروەردگار لە ناخیاندا لە فیطرەتیاندا دایناون، بەهۆی ئایەتەکان وە بیریان بێنەوە (تذکّر) ئەوەیە کە ئینسان شتێك بزانێت، وە بیری بێتەوە، هەموو ئەو حەقیقەتانەی کە شەریعەتی خوا دەیانفەرموێ: عەقڵی سەلیم، وە فیطرەتی ساغیی ئینسان، قەبووڵیان دەکاتو هەر ئەوەی دەوێ وەبیری بێننەوە.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

<u>**مەسەلەی یەکەم:**</u> خوای پەروەردگار کە دەفەرموێ: ﴿ يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡخَمۡرِ وَٱلۡمَيۡسِرِۖ ﴾، پاشان دەفەرموێ: ﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ ﴾، دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡيَتَٰمَىٰۖ ﴾، هەڵبەتە دوای ئەوەش دێت: ﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡمَحِيضِۖ ﴾، کە لە دەرسێکی دیکەدا پێی دەگەین، وە لە دەرسی پێشووتریشدا فەرمووی: ﴿ يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهۡرِ ٱلۡحَرَامِ قِتَالٖ فِيهِۖ ﴾، وە لە پێش ویشدا فەرمووی: ﴿ يَسۡـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَۖ ﴾، وەك دەبینین لەم چەند ئایەتەدا، خوا ﷻ باسی هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ دەکات، کە چەند پرسیارێکیان لە پێغەمبەر کردوە ﷺ جا ئایا ئەوە چی دەگەیەنێت ؟! ئەوە دەگەیەنێ کە ئەو بەڕێزانە خوا لێیان ڕازی بێ، بە تاریکاییدا نەڕۆیشتوونو بەرپێی خۆیانیان بینیوە، ئنجا هەنگاویان ناوە، وە زۆر مەبەستیان بووە ئەو شتانەی

کە دێنە پێشیان حوکمی خوایان ﷻ لەبارەوە بزانن، کە ئایا خوای بەرزومەزن ئەو شتەی بەلاوە چۆنە؟ ئەو خواردنەوەیە بخۆنەوە یان نەخۆنەوە؟ ئەو کارە بکەن یان نەیکەن؟ ئەو مامەڵەیە چۆن بکەن؟ وە دەربارەی شەڕاب‌و قومار پرسیویانە: ئایا حەڵاڵن یان حەرامن؟ هەڵبەتە پێش ئەوەی قەدەغە بکرێن، وە دەربارەی ماڵ‌و سامان، کە چی ببەخشن؟ دوای ئەوە کە خوا ﷻ فەرموویەتی: ماڵتان ببەخشن، پرسیاریان لە پێغەمبەر کردوە چی‌و چەند ببەخشن؟ وە پاشان دەربارەی هەتیوان (واتە: منداڵانی بێ باب) پرسیاریان لە پێغەمبەر ﷺ کردوە، کە چۆن مامەڵەیان لەگەڵدا بکەن؟ خوای پەروەردگاریش وەڵامی هەمووو ئەو پرسیارانەی داوەتەوەو تیشکی خستوونە سەر، جا ئەمە ئەوەی لێوەردەگیرێ، کە ئینسانی مسوڵمان دەبێ بەرپێی خۆی ببینێ، ئەوجار هەنگاو بنێ، وە ئینسانی مسوڵمان‌و خەڵکی مسوڵمان، هەتا حوکمی شەرع دەربارەی شتێك نەزانێت، نابێت لەخوە هەنگاوی بۆ بنێ، چ بە باری کردن، چ بە باری نەکردندا.

مەسەلەی دووەم: کە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ دەربارەی شەڕاب‌و قومار لە پێغەمبەریان ﷺ پرسیوە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِ ﴾، دەربارەی شەڕاب‌و قومار لێتدەپرسن، پرسیاریان لێکردوە ئەی پێغەمبەر ! ﷺ شەڕاب بخۆینەوە، یان نەیخۆینەوە ؟ بەردەوام بین لەسەری یان نا ؟ وە قومار بکەین یان نا ؟ بەردەوامبین یان نا ؟ ئایا ئەوە چی لێوەردەگیرێ ؟ ئەوەی لێوەردەگیرێ کە ئەو هاوەڵە بەڕێزانەی پێغەمبەر ﷺ، پێش ئەوەی خوا شەڕابیش قەدەغە بکات، وە پێش ئەوەی قومار قەدەغە بکات، بە عەقڵی سەلیمی خۆیان‌و بە فیطرەتی ساغی خۆیان، هەستیان کردوە کە شەڕاب خواردنەوە شتێکی خراپەو لێی لە گومان دابوون، وە هەستیان کردوە کە قومارکردن شتێکی خراپە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە هەموو ئەو شتانەی خوا ﷻ قەدەغەی کردوون، پێش ئەوەی شەرع بڕیاریان بۆ بدات، عەقڵی سەلیم‌و فیطرەتی ساغ دەزانێ کە ئەو شتانە خراپن، وە

ئەو شتانەی کە خوای کاربەجێ فەرزی کردوون، عەقڵی سەلیم‌و فیطرەتی ساغ، دەزانی کە چاکن، خواش ﷻ دەفەرموێ: ﴿ ...وَيُحِلُّ لَهُمُ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيۡهِمُ ٱلۡخَبَٰٓئِثَ ...﴿١٥٧﴾ ﴾ الأعراف، واتە: ئەو شتانەی کە سوودبەخش‌و بەلەززەت‌و چاکن، خوا بۆیان حەڵاڵ دەکات، وە ئەو شتانەی کە پیس‌و زیانبەخشن، خوا لێیان قەدەغە دەکات.

بەڵێ خوای زاناو شارەزا هیچ شتێکی حەڵاڵ نەکردوە، کە چاك‌و سوودبەخش نەبێت، وە هیچ شتێکیشی قەدەغە نەکردوە کە پیس‌و زیانبەخش نەبێت، جا جاری وا هەیە پیسیی‌و زیانبەخشیی ئەو شتەی کە خوا قەدەغەی کردوە، بۆ هەموو کەس دیارە، وە جاری وایە دیارنیە، بەڵام مسوڵمان دەبێت دڵنیا بێت، کە ئەوەی خوا قەدەغەی کردوە زیانبەخشە.

بۆ وێنە: گۆشتی بەراز خوای بە بەزەیی هەر لەوکاتەوە کە قورئانی ناردۆتە خوارو هەر لە قورئانی مەکییدا، چوار قەدەغەکراوی لە چوار شوێن لە قورئاندا ڕوون کردۆتەوە[1]: لە سوورەتی (البقرة)و سوورەتی (المائدة)و سوورەتی (الأنعام)و سوورەتی (النحل)دا ئەو چوار شتەش بریتین لە:

مردارەوەبووو، خوێن‌و، گۆشتی بەرازو، سەربڕاوێك کە ناوی غەیری خوای لەسەر هاتبێ: ﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَيۡتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحۡمَ ٱلۡخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ بِهِۦ لِغَيۡرِ ٱللَّهِۖ فَمَنِ ٱضۡطُرَّ غَيۡرَ بَاغٖ وَلَا عَادٖ فَلَآ إِثۡمَ عَلَيۡهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٌ ﴿١٧٣﴾ ﴾ البقرة، جا دیارە هەرکام لە مردارەوەبووو خوێن، ئەوە دیارە خەڵك بە سروشت ئیشتیای بۆیان ناچێ، بەڵام ئەوەی ناوی غەیری خوای لەسەر هێنرابێت، ڕەنگە زۆر دیار نەبێت، وە گۆشتی بەراز ڕەنگە زۆر دیار نەبێت، بەڵام ئێستا لەم ڕۆژگارەی ئێستادا ئەوە دەرکەوتوە کە گۆشتی بەراز جۆرە نەخۆشییەکی پێوەیە کە پێی دەگوترێ (ئەنفلەوەنزای بەراز) کە نەك جۆرێك ئەویش چەند

---

١) کە پێشتر بە وردیی باسمان لەبارەوە کردن.

جۆرێكەو لەم سەدەی (٢١)دا، حیكمەتێكی دیكەی حەڕامكرانی گۆشتی بەراز دەركەوتوە، بەڵام مسوڵمانان بەهۆی نووری وەحییەوە، پێش ئەوەی زانست بەرەو پێش بچێتو زەرەرو زیانەكانی گۆشتی بەراز بدۆزێتەوە، بە حوكمی ئیمانو بڕوایان بە قورئان، خۆیان لێ بەدوور گرتوە، بۆیە مسوڵمانان لەو جۆرە نەخۆشییانەو لەو جۆرە دەردو بەڵایانە كە بەهۆی ئەو خواردنە پیسو حەڕامەوە پەیدادەبن، پارێزراو دەبن، ئنجا بێگومان سەربڕاوی ناوی غەیری خوا لەسەرهێنراویش، وێڕای زەرەرو زیانی مەعنەویی، زیانی ماددییو جەستەییشی هەر هەیە زانرابێ یان نا، وە بزانرێ یان نا ؟!

مەسەلەی سێیەم: دەربارەی شەڕاب (الخَمْر) كە خوا پەروەردگار بە چوار قۆناغ قەدەغەی كردوە.

قۆناغەكانی قەدەغەكرانی شەڕاب

قۆناغی یەكەم: خوای پەروەردگار لە سووڕەتی (النحل) ئایەتی ژمارە (٦٧)دا، ئاماژەیەكی سووك دەكات بەوە كە شەڕاب شتێكی خراپەو مەی خواردنەوە شتێكی خراپە، دەفەرموێ: ﴿وَمِن ثَمَرَٰتِ ٱلنَّخِيلِ وَٱلۡأَعۡنَٰبِ تَتَّخِذُونَ مِنۡهُ سَكَرٗا وَرِزۡقًا حَسَنًاۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ ٦٧﴾، واتە: لە بەروبوومی دارخورماو ترێ (مێو)، شەڕابی لێ دروست دەكەنو ڕزقێكی باشیشی لێ دروست دەكەن {واتە: مێوژو دۆشاوو سركەو... هتد}، بێگومان لەوەدا نیشانە هەیە بۆ كەسانێك كە بفامن، كە ئەمە ئاماژەیە، بۆ خراپیی شەڕاب، چونكە خوا دەفەرموێ: لە بەری دارخورماو بەری مێو، دوو شت دروست دەكەن:

یەكەم: ماددەیەكی سەرخۆشكەر.

دووەم: ڕزقو ڕۆزییەكی باش، كەواتە: ئەو ماددە سەرخۆشكەرە ڕزقێكی چاك نیەو خراپە، دیارە ئەوەش لە قۆناغی مەككەدا بووە، كە جارێ خوای كاربەجێ حوكمە شەرعییەكانی نەناردوونە خوارێ، تاكو بفەرموێ: شەڕاب مەخۆنەوە، نەشدەگونجا لەو قۆناغەدا قەدەغە بكرێ

بەپێی حیکمەتی خوای زانا، چونکە پێش ئەوەی خەڵك حەڵاڵو حەڕامی بۆ دیاری بکرێ، دەبێ ئیمانو عەقیدەی هەبێو عیبادەتی هەبێو خوای پەروەردگاری ناسیبێو، بڕوای بە دوارۆژبێو بەرچاوی ڕۆشن بووبێتەوە، ئنجا پێی بگوترێ: وابکەو وامەکە، قۆناغی یەکەم ئەم ئایەتە بوو.

قۆناغی دووەم: ئەو ئایەتەی کە لەو چەند ئایەتە دایە، کە ئێمە خەریکی تەفسیرکردنیانین، کە دەفەرموێ: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِ ۖ قُلْ فِيهِمَآ إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَـٰفِعُ لِلنَّاسِ ...﴿٢١٩﴾ ﴾ البقرة ، واتە: دەربارەی شەڕابو قومار پرسیارت لێدەکەن: بڵێ گوناهێکی گەورەیان تێدا هەیەو هەندێ سوودو کەڵکیشیان تێدا هەن، بۆ خەڵکی، کە ئەمەش ئاماژەیەکی دیکەی بەقوەتترە، کەواتە: شەڕابو قومار گوناهێکی گەورەیان تێدا هەیەو هەندێ وردە قازانجیشیان تێدا هەن، بەڵام دیسان خوا نەیفەرمووە: مەیخۆنەوە، بەس ئەوەی زۆر عاقڵو لێزان بووبێ، هەر بە ئایەتەکەی سوورەتی (النحل) کە دەفەرموێ: لە ترێو خورما ماددەی سەرخۆشکەرو ڕزقێکی باشی لێ دروست دەکەن، کەواتە: دیارە شەڕاب ڕزقێکی باش نیە، هەر ئەوەندە بۆخۆی کەسانێك عەقڵیان بەقوەت بووبێ، بەڵگە بووە بۆ ئەوەی خۆیانی لێ دووربگرن، ئنجا ئەوەی پێشتریش حاڵی نەبووبێ بە ئایەتی سوورەتی (البقرة) لێی حاڵی بووە، کە دیارە شەڕابو قومار گوناهێکی گەورەیان تێدا هەیە.

قۆناغی سێیەم: خوای بێ وێنە لەو ئایەتەی سوورەتی (النساء)دا دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَقْرَبُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمْ سُكَـٰرَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا۟ مَا تَقُولُونَ ...﴿٤٣﴾ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە توخنی نوێژ مەکەون بە سەرخۆشیی، هەتا دەزانن چی دەڵێن، چونکە ئینسانی سەرخۆش نازانێ چی دەڵێ، ئەمجارەش خوای کاربەجێ نەیفەرمووە: مەیخۆنەوە، بەڵکو فەرموویەتی: بە سەرخۆشیی نوێژمەکەن، ئنجا مادام

سەرخۆشییش تا چەند سەعات (وەك سەرخۆشەکان دەڵێن) بەری نادات، مانای بۆیان نەبووە، کە لە نێوان نوێژی نیوەڕۆو عەصر، یان شێوانو خەوتناندا بخۆنەوە، کەواتە: دوو دەرفەتیان هەبووە: لە دوای نوێژی بەیانی تاکو نیوەڕۆ، دەفەتێك بووە، وە لە دوای نوێژی خەوتنانیش تاکو بەیانی، دەرفەتێك بووە، واتە: خوا ماوەی شەڕاب خواردنەوەی زۆر لێی تەسك کردوونەتەوە، پێش ئەوەی یەکجاریی لێیان قەدەغە بکات.

قۆناغی چوارەم: ئەو ئایەتەی سووڕەتی (المائدة) بوو، کە خوای پەروەردگار شەڕابو قوماری لەگەڵ بتپەرستییدا باسکردنو یەکجاریی لێی قەدەغەکردن، کە دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلْخَمْرُ وَٱلْمَيْسِرُ وَٱلْأَنصَابُ وَٱلْأَزْلَٰمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَٰنِ فَٱجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾﴾ المائدة، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! بێگومان شەڕابو قومارو بت صەنەمەکان زەلەمەکان {(أزلام): کە بۆ یانسیب بەکاریان هێناوە} پیسن لە کردەوەی شەیتانن، خۆتانیان لێ بەدووربگرن، بۆ ئەوەی سەرفرازبن. جا نەفامی وا هەیە دەڵێ: خۆ خوا لەوێشدا نەیفەرمووە: شەڕاب مەخۆنەوە، بەس فەرموویەتی: خۆتانیان لێ دووربگرن ! بەڵام بێگومان خۆ دوورگرتن زۆر بەقوەتترە لەوەی بڵێ: مەیخۆوە، چونکە لێرە کە فەرموویەتی: خۆتانی لێ دووربگرن، واتە: مەیکڕن، مەیفرۆشن، لەو مەجلیسە دامەنیشن کە تێیدا دەخورێتەوە، ڕەفاقەتی ئەوانە مەکەن، کە دەیخۆنەوە، خۆ لێ دوورگرتن هەر تەنیا خواردنەوەکەی ناگەیەنێ، بەڵکو زۆر شتی دیکەش دەگەیەنێ، کە هەموویان حەڕامن، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، کە دوایی ئاماژە بە هەندێکیان دەکەین.

قۆناغەكـانی قەدەغەكـردنی قومار

قۆنـاغی یەكـەم: خـوای پەروەردگـار لـە سـوورەتی (النسـاء)دا، ئـەم ئایەتـەی نـاردە خـوارەوە: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَأْكُلُوٓاْ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَٰطِلِ إِلَّآ أَن تَكُونَ تِجَٰرَةً عَن تَرَاضٍ مِّنكُمْۚ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾ ﴾، واتـە: ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە ! مـاڵی خۆتـان لـە نێوخۆتانـدا بـە ناهـەق مـەخۆن، مەگـەر بازرگانییـەك بێـت بـە ڕەزامەنـدیی هـەردوولا ئـەنجامی بـدەن، وە خۆتـان مـەكوژن بێگومـان خـوا لەگەڵـتاندا بـە بـەزەییە، ماڵی خۆتـان بە ناهـەق مەخـۆن، یانی: چی؟ بێگومان قومار ماڵی یەكدی خـواردنە بە ناهـەق، چونكە یەكیان بە چـەند خولـەكێك ئـەوی دیكە قەلـۆش دەكـاتو، هـەموو پـارەو موڵـك سـامانەكەی لـێ دەباتـەوە ! ئەمـە ئاماژەیـەك بوو بە قەدەغـەبوونی قومار.

قۆناغی دووەم: باسـكردنی قومـار بوو لەگـەڵ شـەڕابدا، ئـەویش لـەو ئـایـەتـەدا، كـە دەفـەرموێ: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِۖ قُلْ فِيهِمَآ إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ ...﴿٢١٩﴾ ﴾البقـرة، كـە بەڕاشـكاویی فەرموویـەتی: گونـاهی گـەورەیان تێـدایەو زیانیـان لە قازانجیان زلتـرە.

قۆنـاغی سـێیەم: بریتیـە لـە ئایـەتی ژمـارە (٩٠) لـە سـوورەتی (الـمائدة)دا، كـە دەفـەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلْخَمْرُ وَٱلْمَيْسِرُ وَٱلْأَنصَابُ وَٱلْأَزْلَٰمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَٰنِ فَٱجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾، كە پێشـتـریـش هێنـاومانەتەوە.

جا لێرەدا دەپرسین: ئایـا حیكمـەتی چییـە، كـە خـوا ﷻ شـەڕابی بـە چـوار قۆنـاغ قەدەغـە كـردووەو، قومـاری بـە سـێ قۆنـاغ قەدەغـەكردوە؟ حیكمەتەكـەی ئەوەیە كە ئـەو شـتانەی دەبـن بـە عادەتێكـی ڕیـشـەدار لـەنێو كۆمەڵگـاو لـەنێو خەڵكدا، وە خەڵك لەسـەریان ڕا دێ، وە چەند جیل لەسەریان پـەروەردە دەبـن،

بـە نووکـە قەڵـەمێك ناگونجـێ قەدەغـە بکـرێن‌و دەبێـت پێـشەکی‌و زەمینـە سـازییان بۆ بکـرێ‌و پلـە پلـە بێت، خـواش ﷻ زانـاو کـاربـەجێیەو، زانیویـەتی کە ئەو خەڵکە بە شەڕاب خواردنەوەوە ڕاهاتووەو، بە قوماركردن ڕاهاتوە، بەڵکو هەندێکیان هەر ژیـان‌و کـارو کەسـابەتیان بـریتی بـووە لـە بازرگـانییکردن بـە شـەڕاب‌و هێنـان‌و بردنـی‌و، قومـارکردن، بۆیـە خـوا ﷻ بەیـەك جـار بڕیـاری نەداوەو، بـە چـوار قۆنـاغ بڕیاریـداوە، تـاکو وردە وردە زەمینەسازیی بـۆ بکـرێ، لـەڕووی دەروونیـی کۆمەڵایەتیـی لـەڕووی ئـابووریـی... هتـد، ئنجـا بڕیـاری یەکـجارەکیی داوە، وە شـەریعەتی خـوای کاربەجـێ نـەك هـەر لـەوەدا، لـە زۆر شتی دیکەشدا هەنگاو هەنگـاوو پلـە پلـە بڕیارەکانـی خـۆی دەرکـردوە، چـونکە ئاوا چاکتـر خەڵـك بۆی جێبەجێ دەکـرێن.

مەسـەلەی چـوارەم: ئـەوە کـە دەفـەرموێ: ﴿وَإِثۡمُهُمَآ أَكۡبَرُ مِن نَّفۡعِهِمَا﴾، واتـە: گونـاهی شـەڕاب‌و قومار گـەورەترە لە سـوودەکـانیان، یەکێك بۆی هەیە بپرسـێ: ئەوە گوناهـەکەیان‌و زەرەرو زیانەکانیان دیارن، بـەڵام سوودەکانیان چین ؟! لـە وەڵامـدا دەڵێین: سـوودەکانیان چەند شـتێك بوون:

یەکـەم: بە نسبەت شـەڕاب بازرگـانییان پێکـردوە.

دووەم: کـابرای سـەرخۆش، دەڵـێن: جۆرێـك لـە خـەیاڵی بـۆ دێـت‌و دەچـێتە دنیایەکی دیکـەوە.

سـێیەم: بـە نـسبەت قومـارەوە، بابـایەك، کـە پارەیەکـی زۆر دەباتـەوە بـەبێ مانـدووبوون، بەهۆیـەوە جۆرێـك لـە شـادیی‌و دڵخۆشـیی درۆزنانـەی بـۆ پەیدادەبێ‌و، سوودو قازانجەکانی لەو ڕووەوەن، ئەگەرنا نە شەڕاب نە قومار نە بۆ عەقڵ باشـە، نەبۆ جەستە باشـە، نە بۆ مـاڵ باشـە، نـە بـۆ دنیـا باشـە، نـە بـۆ قیامـەت باشـە، بـەڵام سـوودو کەڵـکەکانیان لـەو جـۆرو بابەتـەن، کـە ئاماژەمان پێدان‌و پێشـتـریش ئاماژەمان پێدابوون.

مەسـەلەی پێنجـەم: زیانـەکانی شـەڕاب، ئێمـە نـاتوانین باسـی هـەموویان بکـەین، بەڵام دەتوانین بە کورتی ئاماژە بە هەندێ لە زیانەکانی بکەین:

١/ شەراب دەبێتە هۆی پەیدابوونی کۆمەڵێك نەخۆشیی، وە هەموو پسپۆڕو شارەزایانی تەندروستیی لەسەرئەوە یەکدەنگن، کە شەراب خۆرەکان هەمیشە زیاتر لە خەڵکی دیکە، ئەوانەی کە شەراب ناخۆنەوە، گیرۆدەی کۆمەڵێك دەردو نەخۆشیی دەبن، وەك چۆن جگەرەکێشان کۆمەڵێك نەخۆشییو دەردی لێ دەکەوێتەوە، کە خەڵکی جگەرەنەکێش لەو شتانە دوورن.

٢/ خراپییەکی دیکەی شەراب خواردنەوە، ئەوەیە کە شەرابخۆرەکان نوقسانیی لە منداڵەکانیاندا پەیدادەبێ، لەڕووی جەستەییو عەقڵییو دەروونیەوە.

٣/ زیانێکی دیکەی مەیخۆریی، ئەو ڕەوشتە دزێوو خراپانەن کە لە شەرابخۆردا پەیدادەبن، وەك دڵڕەقییو بێ شەخصیەتییو سووك بوون، وە ئەوانەی کە موعتاد دەبنو ڕادێن لەسەر شەراب خواردنو بەکارهێنانی مادده سڕکەرەکان، سووکترین شت ئەنجام دەدەن بەس تۆزە شەرابێکیان دەست بکەوێ، وە بابای خووگرتوو بەو شتانەوە، ئامادەیە هەموو شتێك بکات بەس حەبێکی دەستبکەوێ، یان دەرزییەکی دەستبکەوێ بەکاری بێنێ.

٤/ وە لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە، شەراب خواردنەوە زۆر نەخۆشیی کۆمەڵایەتیی لێ دەکەونەوە، چەندان ژنو مێرد لەیەك جیادەبنەوەو لەسەر ئەوە شەڕ پەیدا دەبێتو منداڵ هەڵوەدا دەبنو خێزان هەڵدەوەشێت.

٥/ وە لەڕووی ڕوودانی کارەساتو تاوانەوە، زۆرجار کابرا لەکاتی سەرخۆشییدا خەڵك دەکوژێ، دزیی دەکات، یان شوفێرە دەعەم بە سەیارەکەی دەکاتو لەبەین دەچێ، ئەو شتانە زۆر ئاشکرانو، لە ژیانی ئەو جۆرە کەسانەدا بە زەقیی دەبینرێن.

٦/ وە لەڕووی ئابوورییەوە، بابای شەراب خۆر بە زۆریی وایە، کە موعتاد (مدمن) دەبێتو، لەسەری بەردەوام دەبێت، سەرەنجام وای لێدێت هەموو ماڵو سەروەتو سامانی خۆی لەسەر دادەنێت!

زیانەکانی قومار

١- یەکێك لە زیانەکنی لەڕووی جەستەیی‌و دەروونییەوە، بریتیە لە هەڵچوون (إنفعال)، کابرا لەناکاو دەدۆڕێنێ، تووشی شۆك بوون‌و صەدمەی نەفسیی دەبێت، یان لەناکاو دەباتەوە پارەیەکی زۆری دێتە دەستی، دیسان تووشی هەڵچوونێکی دەروونیی دەبێت‌و، پزیشکەکانیش لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە ئەوانەی لەناکاو زۆر دڵخۆش دەبن، یان لەناکاو زۆر دڵتەنگ دەبن، تووشی نەخۆشییەکانی: زەخت‌و شەکرەو برینی گەدەو دوازدەگرێ، دەبن، بەڵکو جاری وابووە کابرا لە ئەنجامی دۆڕاندنێکی گەورەدا، دڵی وەستاوە، یان لە ئەنجامی بردنەوەیەکی گەورەدا دیسان جاری وایە هێندە دڵخۆش دەبێت تەحەممول ناکات، بەتایبەتی کە لایەنی ئیمانییشیان بەقوەت نیە.

٢- وە لەڕووی ئابوورییەوە، بە زۆریی ئەوانەی کە قومار دەکەن، سەرەنجام تووشی ئیفلاس‌و ماڵوێرانیی دەبن‌و، ئەو حاڵەتانەش زۆرن.

٣- وە لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە، زۆرجار ئەوانەی قومار دەکەن، لەگەڵ یەك تووشی دەمەقرەو دەمەقاڵێ‌و شەڕە قسە، بەڵکو شەڕە چەقۆ یەکدی کوشتن‌و ئەوانە لە نێوانیاندا ڕوودەدات‌و، کەتن‌و تاوانی زۆر لەو ڕێیەوە پەیدا دەبێ.

٤- وە لەڕووی خێزانییەوە، دیسان کابرا کە قومار دەکات بەزۆریی لەسەر حیسابی ماڵ‌و منداڵەکەیەتی، بەڵکو هەبووە ماڵ‌و منداڵەکەشی دۆڕاندوەو دەڵێن: هی وابووە لە قوماردا خێزانەکەی دۆڕاندوە! کەواتە: بۆیە خوای بەرزو مەزن ئەوانەی قەدەغە کردوە کە بە تەئکید لە هەموو ڕوویەکەوە زەرەرو زیانی زۆریان تێدایە، بۆیە دەبێ وریا بین، کە خوا دەفەرموێ: ﴿ فِيهِمَآ إِثۡمٞ كَبِيرٞ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ ﴾، ئەو (منافع)ە، کە ئەو وردە قازانجە ماددیانەن، کە لە کۆمەڵگای داڕوخاوو ناشەرعییدا وەدەست دێن، وەك ئێستا کەسانێك هەنە لە پەنای بازرگانیی کردن بە مادده سەرخۆشکەرەکاندا

قازانجی زۆر دەکەن، چونکە لە هەموو دەوڵەتاندا مادده سەرخۆشکەرەکان قەدەغەن، ئنجا کابرا کە دەیهێنێو دەیبا قازانجی چی لێدەکات، قازانجی ماددیی لێدەکات، بەڵام بە تەئکید زەرەرێکی مەعنەویی گەورە لە کۆمەڵگاکەی‌و لە خۆشی دەدا، لە دنیاو قیامەتدا.

مەسەلەی شەشەم: پێویست بەوە دەکات ئێمە پێناسەیەکی شەراب بکەین، مەی (الخَمْر) چییە؟ ئایا دەبێ حەتمەن لە خورما دروست کرابێ، یان لە جۆ، یان لە ترێ ؟! نەخێر، وەك پێغەمبەر ﷺ لە فەرموودەیەکدا فەرموویەتی: {عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ كُلُّ مُسْكِرٍ خَمْرٌ، وكُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ، وَمَنْ شَرِبَ الخَمْرَ في الدُّنيا، فَمَاتَ وَهُوَ يُدْمِنُهَا، ولَمْ يَتُبْ، لَمْ يَشْرَبْهَا في الآخِرَةِ} رَوَاهُ مُسلم، برقم: (٥١٨٦)، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عومەر خوا لێیان ڕازی بێ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: هەموو سەرخۆشکەرێك شەڕابە {کە دەفەرموێ: هەموو سەرخۆشکەرێك، واتە: چ بە شێوەی خواردنەوە بێت، چ بە شێوەی خواردن بێت، چ حەب، چ دەرزی لێدانبێ، چ بە شێوەی دووکەڵ بێت، کە دەسووتێنرێ‌و بۆنی دەکەن، ئەوانە هەمووی دەگرێتەوە}، وە هەموو سەرخۆشکەرێکیش حەرامە، وە هەرکەسێك شەڕاب لە دنیادا بخواتەوە {بەزۆریی ئەوکاتە بەس حاڵەتی خواردنەوەی هەبووە}، وە بمرێ لە حاڵێکدا کە لەسەر خواردنەوەی بەردەوامە، وە تۆبەی لێنەکات، لە دواڕۆژدا نایخواتەوە، واتە: ئەگەر مسوڵمانیش بێت‌و بایی ئەوەندە ئیمان‌و طاعەتیشی هەبێت بچێتە بەهەشتێ، خوای دادگەر لە دواڕۆژدا بێبەشی دەکات لە شەڕاب خواردنەوە، وە دەشگونجێ مەبەستی پێغەمبەر ﷺ ئەوەبێ کە هەر ناچێتە بەهەشتێ، چونکە کەسێك هەر بەردەوام بێت لەسەر مادده سەرخۆشکەرەکان ناشیپەرژێتە سەر طاعەت، یاخود ناتوانی لەسەری بەردەوام بێت، ئەگەر ئیمانی هەبێ، واتە: مەبەستی ئەوەیە کە هەرناچێتە بەهەشت، چونکە کە نەچووە بەهەشت ئەوکاتە ئەو نیعمەتانەی کە لە بەهەشتن، مانای وایە

لێیـــان مەحرومـــە، وە دەشـگونجــێ مەبەســـت ئـــەوە بـێ کـە بـۆ ماوەیــەکی دیاریکـراو لێـی قەدەغـە دەکرێ ، وەك سـزایەك، نەك یەکجارەکیـی.

هـەروەها لـە فەرموودەیـەکی دیکـەدا هاتوە کـە پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: {(کُـلُّ شَـرَابٍ أسْـکَرَ، فَهُـوَ حَـرَامٌ) (رَوَاهُ مُـسلم بـرقم: (٥١٧٩)، عَـنْ عائِـشَـةَ رَضِـيَ اللّٰهُ عَنْهَـا)} ، واتـە: هـەر خواردنەوەیـەك ئینـسان سـەرخۆش بکـات، ئـەوە قەدەغەیە، (هەر شـتێك بێتو لە هەرشـتێك دروست کرابێ)، ئنجا یەکێك ڕەنگە بڵێ: باشـە ئەگەر کابرا دوو دڵۆپان بخواتەوە، یاخود قومێکی بخواتەوە سەرخۆش نەبێت، ئەوە چۆنە؟ لە وەڵامی ئەوەشدا پێغەمبەر ﷺ ئەم حەقیقـەتەی ڕوون کردۆتـەوەو فەرموویـەتی: {(مَـا أسْـکَـرَ کَـثیـرهُ فَقَلیلُـهُ حَـرَامٌ) رَوَاهُ أَبُـو دَاوُدَ برقم: (٣٦٨١)، عَنْ جَـابِرِ بْنِ عَبـدِاللّٰه ﷺ، وَصَحَّـحَهُ الألبانـي فـي (سُنَن أبـي داود)} ، واتە: هەرشتێك بەزۆری سەرخۆشبی، کەمیشـی حەرامە، بەڵام بێگومـان گوناهـی کـەم سـزای لەقـەدەر خۆیو، هـی زۆریـش لەقـەدەر خۆیـەتی.

مەسـەلەی حـەوتـەم: دەربارەی ئـەوە کـە، چ شـتێك لـە مـاڵی خۆیـان ببەخـشن ؟!

هـاوەڵان پرسـیاریان لـە پێغەمبــەر کـرد ﷺ، نـەیانزانی ماڵەکـەیان هـەموو ببەخشـن، یـان نیوەی ببەخشـن، یان چەندی ؟ خـوای پەروەردگـار دەفـەرموێ: ﴿وَيَسۡـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ ٱلۡعَفۡوَ﴾، لێـت دەپرسـن چـی ببەخـشن؟ چـی بکەنـە خێـر؟ بڵـێ: ئەوەی کـە زیـادە، واتە: ئەوەی لە پێداویستیی خۆتان زیادە، بەڵام بۆ خۆت پەکت لەسەری کەوتبـێ، ئەوە نەك لەسەرت پێویست نیە، بەڵکو زۆر جار هەر پەسـندیش نیە بیکەی بەخێر، تۆ بۆخۆت پەکت لەسەری بکەوێ، بچی خێریش بکەیو دوایی چاوت لەدەسـتی خـەڵکی بـێو سـواڵ بکـەی، یـاخود چـاوت لـە دەسـتی خـەڵکی بـێ، مانـای وایـە هیـچت نـەکرد، جـا لـەوباوەرە ئـەو فەرموودەیـە هەیـە، کـە یەکێـك لـە هـاوەڵان دەچێتە خزمـەت پێغەمبـەر ﷺ دەڵـێ: ئەی پێغەمبەری خوا چۆن خێر بکەمو مـاڵی خـۆم ببەخـشـم ؟ ئەویـش فەرموویەتی: {(ابْدأْ بِنَفسِـكَ فَتَصَـدَّقْ عَلَيْهَـا، فَإِنْ فَضَـلَ شَـيءٌ فـلأَهلِـكَ،

فَـإِنْ فَضَـلَ عَـنْ أَهْـلِكَ شَـيءٌ، فَلِـذِي قَرَابَتِـكَ، فَـإِنْ فَضَلَ عَـنْ ذِي قَرَابَتِـكَ شَـيءٌ، فَهَكَـذا وَهَكَـذا) (رَوَاهُ مُـسلم بـرقم: (٢٣١٠)}، واتـە: پێـشی بەخـۆت دەستپێـبکە {چـاکەت لەگـەڵ خـۆت بکـەو لـەو مـاڵو سـامانەی کـە هـەتە پێداویستییەکانی خـۆتی پێ جێبەجێ بکە}، جا ئەگەر شتێك زیاد بوو، با بۆ خێـزانت بێ {ئەوانەی کە نەفەقەیان لەسەر تۆ واجبە، دیارە بـابو دایـك، پێش هەموویان}، ئنجا ئەگەر لە شـتێك زیـاد بـوو، بـا بـۆ خزمـەکانت بـێ، وە ئەگـەر شتێك لە خزمەکانیشت زیاد بوو، ئنجا بەمـلاداو بـەولادا، واتە: بۆ خەڵکی دیکە خـەرجی بکـە، کەواتـە: ئینـسان دەبێـت ڕیزبەنـدیی دابنـێ بـۆ خێـرو مـاڵو بەخشینو، لە گرنگتـرەوە بۆ گرنگ بچێو، پێشی هەموو کەس بۆخـۆت، ئنجـا ماڵو خێزانت، ئنجا خزمان، ئنجا پێ بە پێ، کەسـانی ئاتـاج کـە لـە کۆمەڵگـادا هەن: هەتیوان، هەژاران، نەداران، لێقـەومـاوان، ... هتد.

مەسـەلەی هەشـتەم: بەنـسبەت بـەخێوکردنی منـداڵی هەتیـوەوە، کـە پێـشتر باسـمان کـرد، هـاوەڵانی بـەڕێزی پێغـەمبـەر ﷺ پرسـیاریان لـە پێغەمبـەری خوا کـرد: چۆن مامەڵە لەگـەڵ هـەتیودا بکـەن؟ دوای ئـەوەی چـەند ئایەتێـك هاتنە خـوارێ کـە: توخـنی مـاڵی هـەتیو مەکـەون، ئـەوانیش هەڵدەسـتان مـاڵو سامانو خـواردنو خـواردنەوەی هەتیـوان کە لەلایـان بوو، جیایان دەکـردەوەو، بـەجیا خواردنیـان بـۆ سـاز دەکـردنو لێیـان نـەدەخوارد، وە جـاری وا هـەبوو منداڵەکان پێیـان نـەدەخوراو خەسـار دەبـوو، خـوای کاربـەجێ دوای ئـەوە ئـەم ئایەتە نـاردە خـوارێ: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْيَتَـٰمَىٰ ۖ قُلْ إِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ ۖ وَإِن تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَٰنُكُمْ ﴾، پرسـیارت لێدەکـەن چۆن مامەڵـە لەگـەڵ هـەتیوان بکـەن؟ بڵـێ چۆن بۆ ئەوان پەسندەو چۆن بەرژەوەندییە، ئەوە باشـتـرە وا بکەن، وە ئەگـەر لەگەڵیشیان تێکەڵ بوونو ماڵو سـامانی خۆتـان لەگـەڵ هـی وانـدا تێکـەڵ کـرد، ئـەوە براتـانن، واتـە: فـەرقیان پـێ مەکـەن، وە بـا مـاڵی وان بـەلای هـی ئێـوەدا نەیەت، وە پێغەمبەر ﷺ لەبارەی گەورەیی پاداشـتی بـەخێوکردنی هـەتیووەوە،

فەرموویەتی: {(أنَا وَكَافِلُ اليَتِيمِ فِي الجنَّةِ كَهَاتَيْنِ، وأشَار بالسَّبابة والوُسطَى وفَرَّق بَيْنَهُمَا) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٥٣٠٤)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٥١٥٠)}، واتە: منو كەسێك كە هەتیو بەخێو دەكات لە بەهەشتێدا ئاواین، وە ئیشارەتی كرد بە پەنجەی شایەتمانیو پەنجەی نێوەڕاستیو پەنجەكانیشی لەیەك جیاكردەوە، واتە: ئەگەر پەنجەی شایەتمان كابرابێ، پەنجەی نێوەڕاست پێغەمبەرە ﷺ، پێغەمبەری خوا پلەی لەو بەرزترە، ئەگەرنا ئەویش هەر لە بەهەشتێیە، واتە: پلەیەكی زۆر گەورەی هەیەو بەخێوكردنی منداڵی هەتیوو سەرپەرشتیكردنی بە دڵسۆزییەوە، عیبادەتو طاعەتێكی زۆر گەورەیە، ئنجا لێرەدا هەڵەیەك هەیە دەمەوێ ڕاستی بكەمەوە بۆ هەندێك لە مسوڵمانان:

هی وا هەیە پێی وایە هەتیو هەموو شتێكی حەرامەو هەر ماڵێك منداڵی گچكەی هەتیوی لێبوون، نابێ بچێتە سێبەرێ خانووشیانو، نابێ ئاویشیان لە ماڵدا بخواتەوە! بەڵام بێگومان ئەم قسانە هیچ نین، چونكە خوای زاناو توانا بە دەقی ئایەت فەرموویەتی: ﴿ وَإِن تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ ﴾، واتە: وە ئەگەر لەگەڵیان تێكەڵ بنو تێكەڵییان بكەنو، ماڵو منداڵو سامانی وان لەگەڵ هی خۆتان تێكەڵ بكەن، ئەوە براتانن، ﴿ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ ٱلْمُفْسِدَ مِنَ ٱلْمُصْلِحِ ﴾، وە خواش دەزانێ كێ چاكخوازەو كێ خراپەكارە، كەواتە: ئەگەر تۆ ماڵو سامانی خۆت لەگەڵ هی منداڵە هەتیوەكە تێكەڵ بكەیو، لەگەڵ هی خۆت كەسابەتی بۆ بكەیو، نانو چێشتی لەگەڵ هی خۆت بۆ سازبكەی، ئەگەر زەرەری لێبدەی، ئەوە خوا دەتناسێو ئەگەر، بۆ ئەوەشت نەبوو زەرەری لێبدەیو، مەبەستت قازانجو بەرژەوەندیی ئەوبێ، ئەوە خوای بەرز ئاگادارە، كەواتە: توخنكەوتنی ماڵی هەتیو كاتێك حەرامە كە بە شێوەیەكی خراپو زیانلێدەرانە بێ، هەربۆیەش، خوا فەرموویەتی: ﴿ وَلَا تَقْرَبُوا۟ مَالَ ٱلْيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ... ﴿١٥٢﴾ ﴾ الأنعام، واتە: وە نزیكی ماڵی هەتیو مەكەون، مەگەر بەچاكترین شێوە، واتە: بەشێوەیەك كە بۆ ئەو باش بێت، ئەگەر بۆ ئەو باش

بوو، قەیناکات کەسابەتی بۆ دەکەی، لەگەڵ هی خۆت چێشتی بۆ لێدەنێی، لەگەڵ منداڵەکانی خۆت سەرپەرشتی دەکەی، یان کاتێك دەچی بۆ ماڵێك هەتیویان هەن، چایەکیان لە ماڵێ دەخۆیەوە، ئەگەر بۆیە دەچی دڵیان خۆشبکەی، دوو ئامۆژگارییان بکەی، ئەوە قەیناکات، هەرچەندە ئەوەی کە دەچێ شتێکیان لە ماڵێ دەخوات، دەتوانێ سوودێکیان هەر پێ بگەیەنێ، سوودێکی مەعنەویی یان ماددیی، ئەوکاتە ئەو چایی خواردنەوەیە بە حەڕام دانانرێ، چونکە تۆ نەتویستوە زیانیان پێبگەیەنی، بەڵکو ویستوتە قازانجیان پێ بگەیەنی، ئنجا ئەگەر بەو جۆرە بیرکردنەوەیە بێو هەر ماڵێك منداڵی هەتیوی هەبوو، بێوەژنێك کە منداڵی هەتیوی هەن، کەس نەچێتە سێبەری خانووی‌و، کەس ئاوێك لە ماڵیان نەخواتەوەو لە ماڵیان دانەنشێ مانای وایە زەرەر دەکەن‌و دادەبڕێن لە کۆمەڵگا بۆیە ئەوە شتێکی زۆر غەڵەتەو، هەندێك مەلاو خەڵکی نەشارەزا لە دین، ئەو شتانەیان ڕەواج پێداوە، ئەگەرنا بە پێچەوانەوە، ماڵێك کە منداڵی هەتیویان هەن، دەبێ خزم‌و دراوسێ زیاتر هاموشۆیان بکەن، گرنگ ئەوەیە مەبەستیان ئەوە نەبێت کە زەرەر بە ماڵی هەتیوەکە بگەیەنن‌و، بچن لەوێ دەعوەت بن‌و شت لە ماڵیان بخۆن بەبێ قەرەبووکردنەوە ! بەڵکو مەبەستیان ئەوە بێت، قازانجیان پێ بگەیەنن، جا ئەگەر لە پەنای ئەو قازانج پێ گەیاندنەدا، چایەکیش لەماڵیان بخۆن‌و بێ بەرانبەریش بێت، بە تەئکید حەڕام نیە.

مەسەلەی نۆیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَنكِحُواْ ٱلۡمُشۡرِكَٰتِ حَتَّىٰ يُؤۡمِنَّۚ ﴾، کە واتە: وە ئافرەتانی بتپەرستو هاوبەش بۆ خوا دانەر، مارە مەکەن هەتا ئیمان نەهێنن، جا لێرەدا پرسیارێك دێتە پێش: ئایا ئافرەتی جوولەکە، یان ئافرەتی نەصرانیی، کە (خاوەن کتێب)یان پێدەگوترێ، ئایا ئەوانیش وەبەر ئەم ئایەتە دەکەون‌و دروست نیە ئەوانیش بێنین؟ لە وەڵامدا دەڵێین: نەخێر وانیە، چونکە خوای تاك‌و پاك لە سوورەتی (المائدة)دا دەفەرموێ: ﴿ ٱلۡيَوۡمَ أُحِلَّ لَكُمُ ٱلطَّيِّبَٰتُۖ وَطَعَامُ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ حِلّٞ لَّكُمۡ وَطَعَامُكُمۡ حِلّٞ لَّهُمۡۖ وَٱلۡمُحۡصَنَٰتُ

مِنَ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ وَٱلْمُحْصَنَٰتُ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِكُمْ ...﴿٥﴾ ﴾، واتــه: ئــەمڕۆ هەرچــی شــتی پــاكو چــاكە بۆتــان حــەڵاڵ كــراوە، وە خــواردنی خــاوەن كتێبەكـان بۆ ئێوە حەڵاڵە، وە خواردنـی ئێوەش بۆ وان حـەڵاڵە، وە ئافرەتـانی پاكی بڕوادارتـان بۆ حـەڵاڵن، وە ئافرەتـانی پاكی خاوەن كـتێبەكانیش بۆ ئێـوە حـەڵاڵــن، كــەواتە: پیــاوی مــسوڵمان بــۆی هەیــە ژن لــە خــاوەن كـتێبەكــان (جوولەكەو نەصرانیی یەكان) بێنــێ، بـەڵام ئـافرەتی مـسوڵمان بـۆی نیـە شـوو بكات بـە پیـاوی جوولەكـە یـان نەصـڕانیی، كەواتـە: ئەگـەر گریمـان جوولەكـەو نەصڕانیی، بە بتپەرستیشو هاوبەش بـۆ خـوادانەریـش لەقەڵـەم بـدرێن، ئـەوە ئـەو ئایەتـەی سووڕەتی (الـمائدة) ئـەوانی جیاكردۆتـەوە لـە بـاقی بتپەرسـتو هاوبــەش بـۆ خوادانەرەكــانو، پێویــستیش ناكــات بڵــێین: ئــەوەی ســووڕەتی (الــمائدة) ئــەوەی ســووڕەتی (البقــرة)ی نەســخ كردۆتــەوە، بەڵــكو دەڵــێین: هەندێكی لـێ جیاكـردۆتەوە، كە ئەوە پێی دەگـوترێ: تایبەتكردن (تَخْـصیص)، ئـەوەی سـووڕەتی (البقـرة) بەگـشتی بـووە، بـەڵام ئـەوەی سووڕەتی (الـمائدة) تایبەتـیـیەو دەفەرموێ: ئافرەتـانی خاوەن كتێبـان {چ جوولەكەو نەصڕانیی چ غەیـری وانیش} حـەڵاڵن بۆ مسوڵمانان، جیـا لـە ئافرەتـانی كـافرو بتپەرسـتو هاوبەشــدانەر، شــایانی باســیــشە لــەبارەی پێناســەی خــاوەن كتێبــەكان (أهــل الكتـاب)ەوە، كە ئایـا تـەنیا جوولەكـەو نەصـڕانییەكانن، یـان غەیــری وانیــشن، لەنێوان زانایاندا ڕاجیـایی هەیە، بەڵام من پێم وایە مـادام خـوای زانـا بەگـشتی باسـی خاوەن كتێبـانی كردوە، هەركەسێك ئیسپات بوو كە لە ئەسـڵـدا خـاوەنی كتێبـی ئاسـمانیی بوونە دەیگرێتـەوە، هەرچـەندە جوولەكـەو نەصـڕانیی پـێش هـەمووانن، چونكە خـوای بـەرزو مەزن بەناو نـاوی هێناون .

مەسـەلەی دەیـەمو كۆتـایـی: خوای زانـاو شـارەزا دەفـەرموێ: ﴿ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴾، واتــە: بەڵــكو (تذكّــر) بكـەن، جـا ئـایـا (تذكّــر) چیــیە ؟ زانایـان دەڵـێن: (حَقِيقَةُ التَذَكُّر: الإستدراكُ عَن نِسيانٍ أو غَفلَـةٍ لَما اشـتَبَـه فيـهِ القَـلْـبُ وَاللَّهُ رَكَّبَ فينـا بالفِطـرَةَ معرفة الأشياء..)، واتە: (تذكّر) بریتیە لەوەی كە

ئینسان شتێکی لەبیرچووبێتەوە، یان لە شتێك بێئاگابووبێو بەبیری بێتەوە، شتێك كە دڵ تێیدا بە سەهو چووبێ، وە خوا هەموو ئەو شتانەی فەرمانی پێكردوونو بەچاكیان دادەنێت، لە فیطرەتی ئێمەدا داینـاون‌و، ئینسان لە ناخیدا هەست بەوە دەكات كە چاكن، بەڵام جاری وا دەبێ لێیان بێئاگا دەبێت، یاخود لەبیری دەچنەوەو شەریعەت هاتوە وەبیری بێنێتەوە، خوای بە بەزەیی لەو كەسانەمان بگێڕێ كە هەمیشە ئەو شتە باشانەی شەریعەت فەرمانیان پێدەكات لە یادمان بن‌و لەبیرمان نەچن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چل و شەشەمین

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئـەم دەرسـەمان تەفسـیرکردنی دوو ئایـەت لـە سـوورەتی (البقرة)، ئایەتەکـانی ژمـارە: (٢٢٢و ٢٢٣) دەگرێتـە خۆی، کە باسی کەوتنە حەیـزی ئافرەتـان دەکـەن، وە خـۆ دوورگرتنـی مێـرد لـە ژنـی لەکاتێکـدا دەکەوێتـە حـەیزەوە، پاشـان چـۆنیەتی چوونە لای مێرد بۆ ژن لەڕووی شـەرعییەوە دەبێ چۆن بێت ؟

﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْمَحِيضِ ۖ قُلْ هُوَ أَذًى فَٱعْتَزِلُوا۟ ٱلنِّسَآءَ فِى ٱلْمَحِيضِ ۖ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ ۖ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ ٱللَّهُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلتَّوَّٰبِينَ وَيُحِبُّ ٱلْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾ نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُوا۟ حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ۖ وَقَدِّمُوا۟ لِأَنفُسِكُمْ ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّكُم مُّلَـٰقُوهُ ۗ وَبَشِّرِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾ ﴾.

مانـای وشـە بە وشـەی ئایەتەکـان

((وە لەبـارەی حەیزەوە پرسیارت لێدەکەن: بڵـێ: ئەوە ئـازارێکـە (واتـە: ئازارێکە تووشی ئافرەت دێت) دەجا لەکـاتی کـەوتنە حەیـزدا کەنارگیـریی لە ژنـان بکـەنو توخنیـــان مەکـەون هەتـــا پـاك دەبنـەوە، جـا هـەرکات خۆیـان پاککـردەوە، لـەو شـوێنەوە کـە خـوا فـەرمانی پێکـردوون بـچنە لایـان، بەڕاســتی خـوا ئەوانـەی دەگەڕێنەوە لای خۆشی دەوێـن، وە ئەوانـەی خـۆ پاککەرەوەن خۆشی دەوێـن ﴿٢٢٢﴾ ژنەکانتان کێڵگەن بۆتان دەجا کەیو چۆنتان ویسـت، بـچنە لای کێڵگەکانتـــان، وە بۆخۆتـان نیـەتو کاری بـاش پێش بخـەنو پارێـز لە خوا بکەنو بـزانن کـە ئێوە

پێی دەگــەن، وە مـوژدە بـدە بـە بـڕواداران (واتــە: بڕوادارانێـك كـە پابەنـدبن بـە سـنوورەكانی خـوای پەروەردگــارەوە) ﴿٢٢٣﴾)).

شیكـردنەوەی هـەندێـك لە وشـەكان

(ٱلۡمَحِيضِ): (الـمَحِيض: الدَّمُ الخَارِجُ مِنَ الرَّحِمِ عَلَى وَصْفٍ مَخْصُوصٍ فـي وَقْتٍ مَخْصُوص)، (مَحيـضْ) بریتیـە لـەو خوێنــەی كـە لـە منداڵـدانی ئافــرەت دێتــەدەر، بەشـێوەیەكی تایبـەت وە لـە كـاتێكی تایبەتــدا، ئنجا هەركـام لـە: (مَحِيض وحَيْض): هەم حەیز دەگرنەوە هەم كاتی كەوتنـە حـەیزیش، ئنجـا ئایا (حَيـضْ) لە زمانی عەرەبیـدا لـە چییەوە هاتوە ؟ (حَاضَ يعنـي: فَاضَ) واتە: ڕژا، ئەو خوێنەی كە لە ئـافرەت دەڕژێ (حَاضَت الـمرأَةُ) واتـە: خـوێنی لێـڕژا ئافرەتەكە، خوێنی لێهـات.

(أَذٗى): (الأَذَى: مَايصلُ إلـى الحَيْـوانِ مِنَ الـضَّـرَر، وأَذِيَ الـشَـيءُ يـأذى أذىً وأذاةً وأَذيـةً: قَـذِرَ، أذى فُـلان: أصـابَهُ أذىً، وأَذِيَ بِكَـذا، تَـضرَّر بـهِ وتـألَّم مِنـهُ)، (أَذَى) بریتیە لە هەر زیانێك كە بە ژیانلەبەرێك بگـات، وە لێـرەدا مەبەسـت ئەوەیـە كـە ئـافرەت لـەكاتی كەوتنـە حـەیزدا، جۆرێـك لـە حاڵـەتی نـا تەندروسـتییو جۆرێك لە حاڵەتی نەخۆشـیی هەیە، هەروەهـا وشەی: (أَذَى) مانـای قێزەونیـی (قـذارة)ش دەگـەیەنێ.

(فَٱعۡتَزِلُواْ): (الإعْـتِزَالُ: تَجَـنُّبُ الـشَّـيءِ عُمَالَـةً كَانَـتْ أو بَـرَاءَةً أو غَيْـرَهُمَـا بـالبَـدَنِ كَانَ ذَلِـكَ أو بـالقَلْـبِ)، (إعتزال) بریتیە لـەوە كـە ئینـسان خـۆی لـە شـتێك دووربگـرێ، بە كردەوە خۆی لـێ دووربگـرێ، یاخـود لـەڕووی فكرییـەوە خـۆی لـێ دووربگـرێ، واتـە بـە بـەدەن یـاخود بـە دڵ، كـە لێـرەدا مەبەسـت ئەوەیـە لـەڕووی بەدەنییـەوە خۆتـانی لـێ دووربگـرن، واتــە: لەگـەڵیان جـووت مـەبن ئەگەرنا مەبەست ئەوە نیە لەگەڵیان نەبـن لە ماڵـێ.

(وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ): (كِـنايَةٌ عَـنِ الجِمَـاعِ)، واتــە: نزیکیـان مەکـەون، کـە لێــرەدا ئاماژەیــە بۆ سـەرجێی کـردنو جیمـاع.

(يَطْهُرْنَ): (طَهُـرَتِ المَرأَةُ طُهْراً وَطَهَارَةً، وَطَهَـرَتْ: خِلافُ طَمَثَتْ: ﴿وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ﴾، فدلّ باللفظين عَلَى أنَّهُ لا يَجُوز وطؤهُـنَّ إلاّ بَعْـدَ الطّـهَارَةِ والتَّطْهِـير، وقِراءَة (يَطهَّرن: أي يَفعَلْنَ الطَـهَارَةَ الَّتـي هِيَ الغُسْل)، دەگـوترێ: (طَهُـرَتِ المَـرأَةُ)، واتـە: ئافرەتەکـە پاکـبۆوە، پێـچەوانەی (کەوتـە حەیزەوە)یە، واتـە: کە خوێنـی حەیز نەما، دەگوترێ ئەو ئافرەتە پاك بۆتەوە، کەواتە: (يَطْهُرن) پاکبوونەوەیان لە حەیز دەگەیەنێ، وەستانی خوێنی حەیز، وە (تَطهَّرنَ) خۆشـۆردنیان دەگەیەنێ.

(حَرْثٌ لَّكُمْ): (الحَــرْثُ: إلقــاء البــذر فــي الأرض وتَهْيئَتُــها للــزَّرع ويُــسمَّى المحــروثُ حَرْثـاً ﴿أَنِ اغْدُوا عَلَىٰ حَرْثِكُمْ إِن كُنتُمْ صَارِمِينَ ﴿٢٢﴾﴾ القلـــم، ﴿نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ﴾، وَذَلِـكَ عَلَـى سَـبيلِ التَّـشبيه، فبالنِـسَاءِ زرعُ ما فيهِ بقاءِ نَوعِ الإنسـان، كَمَـا أنَّ بـالأرضِ زرع ما بهِ بقـاءِ أشـخاصهم)، واتە: (حَرْث) بریتـیە لە تـۆو وەشـاندن لە زەویـدا، (بـۆ وێنــە: گەنــمو جۆو نیـسكو نـۆك) وە ئامادەکـردنی ئـەو کێڵگـەو زەوییـە بـۆ ئـەوەی تـۆوی تێـدا بوەشێنرێت، وە جاری وایـە ئـەو زەوییــە کـە تـۆوی تێـدا دەوەشــێنرێت، پێـی دەگوتــرێ (حَرْث)، کە لێـرەدا ئافرەتـان چوێنــراون بـە کێڵگــەیەك کـە تـۆوی تێـدا دەچێنرێ، چونکـە لـە ئـەنجامی پێکگەیـشتنی پیـاوو ئــافرەتدا منـداڵ پەیدادەبــێ، {ئـاوی پیـــاو لەگـــەڵ ئـاوی ئافــرەت لـەنێو منداڵــدانی ئـافرەت یەکدەگــرێ ئنجا منـداڵ دروسـت دەبێـت، کـە وەك تۆوەشـاندن وایـە}، دیـارە بەهــۆی ئافرەتانــەوە بەشــەر وەچــەی بــەردەوام دەبــێ، وەك چــۆن بەهــۆی زەوییـەوە ئەو کشـتوکاڵە دەکرێ کە مایەی بەردەوامبـوونی ژیانیـانە.

(أَنَّىٰ): (أَنَّى: أداة للبَحث عَنِ الحالِ والمَكان، ولِذَلِكَ قِيلَ: هُوَ بِمعنَى: كَيْفَ وأَيْنَ لتضَمُّنه معناهُما)، واتە: (أَنّى) بریتییە لە ئامڕاز بۆ پرسیارکردن دەربارەی حاڵو دەربارەی شوێن، بۆیە هەندێکیان گوتوویانە: (أنّى) بەمانای چۆن (كَيْفَ)و بەمانای لەکوێ (أينَ) دێ، کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿ فَأْتُوا۟ حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ﴾، واتە: چۆن دەتانەوێ لەگەڵ خێزانتاندا جووتبن، یان لە کوێوە دەتانەوێ لەگەڵیان جووتبن، بەڵام گرنگ ئەوەیە لە شوێنی دیاریکراو دابێ، کە شوێنی تۆو وەشاندنو زاووزێیە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْمَحِيضِ ۖ قُلْ هُوَ أَذًى فَٱعْتَزِلُوا۟ ٱلنِّسَآءَ فِى ٱلْمَحِيضِ ﴾، {(عَنْ أنَسٍ أنَّ الْيَهُودَ كَانُوا، إذَا حَاضَتِ المَرأَةُ فِيهِمْ، لَمْ يُؤَاكِلُوهَا، وَلَمْ يُجَامِعُوهُنَّ فِي البُيُوتِ، فَسَأَلَ أَصْحَابُ النَّبيِّ ﷺ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعالَى: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْمَحِيضِ ۖ قُلْ هُوَ أَذًى فَٱعْتَزِلُوا۟ ٱلنِّسَآءَ فِى ٱلْمَحِيضِ ﴾ إلى آخر الآيَة، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: (إصْنَعُوا كُلَّ شَيْءٍ إلاَّ النِّكَاحَ) فَبَلَغَ ذَلِكَ الْيَهُودَ، فَقَالوا: مَا يُرِيدُ هَذَا الرَّجُلُ أن يَدَعَ مِنْ أمْرِنَا شَيْئاً إلاَّ خَالَفَنَا فيهِ...) رَوَاهُ مُسلم برقم: (٦٩٢)}، واتە: ئەنەسی کوڕی مالیك خوا لێی ڕازی بێ دەگێڕێتەوە، دەڵێ: جوولەکەکان عادەتیان وابوو کە ئافرەت دەکەوتە حەیزەوە، نە نانیان لەگەڵ دەخوارد، وە نە لەگەڵیشیدا دەبوون لە ژووریو لەگەڵیدا نەدەخەوتن لە ماڵێ، لەوبارەوە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر خوا لێیان ڕازی بێ پرسیاریان لە پێغەمبەر ﷺ کرد، خوای بەرزیش ئەم ئایەتەی نارده خوار (پێشتر تەفسیرمان کرد) دەفەرموێ، پرسیارت لێدەکەن دەربارەی حەیز بڵێ: (ئەوە ئازارە، لەکاتی حەیزدا مەچنە لای ژنەکانتان)، جا پێغەمبەریش ﷺ پێی فەرموون:

(إصْنَعُوا كُلَّ شَـيءٍ إلاَّ النِّكَـاحَ)، واتە: کاتێك خێزانەکانتان دەکەونە حەیزەوە، هەموو شتێکتان بۆ ڕەوایە لەگەڵیان، جگە لە جووتبوون (واتە بۆت هەیە نانی لەگەڵ بخۆی، لەگـەڵی بخەوی، بۆت هەیە سەر بە ڕانی بکەی... هتد، هەموو ئەو شـتانەی ژن‌و مێـرد بەیەکـەوە دەیکـەن، بـۆت هەیـە، بـەڵام بـۆت نیـە لەگەڵیـدا جووتبیت)، ئنجا کە ئەو هەواڵە بە جوولەکەکان گەیشتەوە جوولەکەکان گوتیان: (ما يُرِيدُ هَذَا الرَّجُلُ أن يَدَعَ مِنْ أمْرِنا شَيئاً إلاَّ خَالَفَنَا فِيـهِ...) گوتیـان: ئـەو پیـاوە (واتە: پێغەمبەرﷺ) هیـچ شـتێکـی ئێمــە لێنــاگەڕێ، هـەر دەیـەوێ بـە پێـچەوانەی ئێمـەوە بجووڵێتــەوەو هەرشـتێکی ئێمـە دەیکـەین ئـەو دەیـەوێ پێچەوانەکەی بکات، واتە: وایانـزانی پێغەمبەر ﷺ لە عەکسـی وانـدا وادەکــات، بەڵام ئەوان لەڕاستیـدا زێدەڕۆییـان کردبـوو، هـەتا لـە تەوراتـدا هـاتوە دەڵـێ[1]: ئافرەتێك کە دەکەوێتە حەیزەوە ئەگـەر دەسـتی لە شتێك دابایە ئەو شتەیان بە پیس دادەنا، وە لە ژوورێ لەگـەڵ ئافرەتەکە نـەدەبوون، وە نانیـان بەدەسـتی وی نەدەخواردو زۆر سـەخت گیـرییان دەکـرد، ئیـدی ئیـسلام ئـەو شـتانەی هـەموو لابرد، وە ڕایگەیاند بەس سەرجێی دروست نیـە، چونکـە خـۆ ئـافرەت بـە حـەیز هیچـی لـێ نەهـاتوە، ئەو ئافرەتـە ئەوەندەیە کەوتۆتـە حەیزەوەو، لەو حـاڵەتەدا وەك نەخۆشیـی وایە بۆی، وە لەکـاتی حەیزدا پیاو ئەگـەر بـچێتە لای ئـافرەتیش ئافرەتەکە ئازاری پێدەگـات‌و بۆ پیاوەکەشی ئازارە، وە منداڵیشـیان نابێت لەکاتی حـەیزدا، کەواتــە: بـۆ هـەموو لایــەك زەرەرە، منـداڵ پەیـدانابێت‌و ئـافرەتیش زیانبار دەبێت‌و تووشی ئـازارو نارەحـەتیی زیـاتر دەبێت، وە پیاوەکـەش تووشـی زەرەرو زیــان دەبێــت لــەڕووی تەندروســتیی یــەوە، بۆیــە شـــەرع ئـــەوەی قەدەغەکردوە، بەڵام شتەکانی دیکە لە جێی خۆیـان دان.

---

١) بڕوانە: (التفسير التطبيقي للكتاب المقدس) العهد القديم، سفر اللاّويين، الإصحاح: (١٥)، ص: (٢٤٣)، (نجاسة طَمْث المرأة) کە دەڵێ:

{وإذا حاضت المرأة فَسبعةُ أيـأم تكون فـي طَمْثها، وكـلُّ مَـنْ يَلْمِسُها يكون نَجساً الـى المساء، كل ما تنام عليه في أثناء حَيْضها أو تَجليسُ عليه نَجِساً، وكل مَن يَلْمِسُ فِراشَها يَغسِلُ ثيابه ويستَحِمُّ بماءٍ ويكون نَجِساً الـى المساء .... الخ}.

٢) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتە، کە دەفەرموێ: ﴿نِسَآؤُكُمۡ حَرۡثٌ لَّكُمۡ فَأۡتُواْ حَرۡثَكُمۡ أَنَّىٰ شِئۡتُمۡ﴾، {(عَنْ ابن الـمُنْكَدِرِ قَالَ: سَمِعْتُ جَابِراً ﷺ قَالَ: كَانَتِ اليَهُودُ تَقُولُ: إذَا جَامَعَهَا مِنْ وَرَائِهَا جَاءَ الوَلَدُ أحْوَلَ، فَنَزَلَتْ: ﴿نِسَآؤُكُمۡ حَرۡثٌ لَّكُمۡ فَأۡتُواْ حَرۡثَكُمۡ أَنَّىٰ شِئۡتُمۡ﴾) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ برقم: (٤٥٢٨)، وَمُسلم برقم: (٣٥٢١)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢١٦٣)}، واتە: ئیبنو لمونکەدیر (کە یەکێکە لە زانایانی تابعین) دەڵێ: گوێم لە جابری کوڕی عەبدوڵڵا بوو خوا لێی ڕازی بێ دەیگوت: جوولەکەکان دەیانگوت: ئەگەر پیاو لەلای پشتەوە ڕا بچێتە لای خێزانیو منداڵیان ببێ، منداڵەکە خێل دەردەچێ، (لەلای پشتەوە ڕا، واتە هەر لە شوێنی مەبەست لەگەڵی جووتبێ، بەڵام لە لای پشتەوە ڕا بێت)، ئیدی ئەم ئایەتە هاتە خوار کە: نەخێر ئەوە ئەسڵو ئەساسی نیە مادام لە شوێنێکە وەبێ کە شەرع دیاریکردوە {کە لەو شوێنەوەش نەبێت منداڵ پەیدا نابێت}، با لەباری پشتەوەش بێت شتێکی شەرعییە، خوای بە بەزەیی هەموو ئەو شتانەی ڕوونکردۆتەوە بۆ ئەوەی ئەو زێدەڕۆییو ئەفسانەو شتانەی کە بەناوی دینەوە پەیداکراون، لەلایەنی جوولەکەو نەصرانییەکانەوە، بەرپەرچیان بداتەوە، وە ژنو مێردایەتییو ژیانی جینسیی لەنێوان پیاوانو ژناندا، بگەڕێتەوە حاڵەتی ئاساییو سروشتیی خۆیو، لە هەمان کاتیشدا مرۆڤ خۆشی دووربگرێ لەو غەڵەتو لادانانەی کە پەیدابوون، کە دوایی زیاتر تیشکیان دەخەینەسەر.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوای پەروەردگار پێغەمبەری خۆی ﷺ دەدوێنێو لەسەر وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارانە کە ئاراستەی کراون، دەفەرموێ: ﴿وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡمَحِيضِ﴾، پرسیار لە تۆ دەکەن دەربارەی حەیز، حەیز هەم بەمانای خودی حەیز دێت، هەم بەمانای کاتی کەوتنە حەیزیش دێ، وە هەم بەمانای ئەو شوێنەش دێ کە

خـوێنی حـەیز پێیـدا دێ، ﴿ قُلْ هُوَ أَذًى ﴾، بڵـێ: کەوتنـە حـەیز، ئـازارە {بـۆ ئافرەتەکە ئـازارەو بۆ پیاوەکەش تووشـی نەخۆشیی دێـن}.

پزیـشکەکان دەڵـێن: ئـەو خوێنـی حـەیزە لەبـەر ئـەوەی خوێنێکـی بـاش نیـە، بۆیـە لـە بـەدەنی ئافـرەت دێتــە دەرێو خوێنێکـی ئاسـایی نیــەو نائاســایی یە بۆیـە بـەو هۆیـەوە هەرکـام لـە ژنو پیـاو تووشـی ئـازار دەبـن، وە منـداڵیش لـەو کاتـەدا پەیـدا نابێـت، ﴿ قُلْ هُوَ أَذًى فَٱعْتَزِلُوا۟ ٱلنِّسَآءَ فِى ٱلْمَحِيضِ ﴾، بڵـێ: حـەیز ئـازارە لەکـاتی حـەیزدا کـەنار بگـرن لـە ژنـان، واتـە: مەچـنە لایـانو لەگەڵیانـدا جووت مەبن ﴿ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ ﴾، تەئکیدی دەکاتەوە: وە تووشیان مەبنو توخنیان مەکەون، وەك لەگەڵ جووت بـوون ﴿ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ ﴾، هـەتاکو پـاك دەبنـەوە، واتـە: هەتا لە خوێنی حەیز پاکدەبنەوە ﴿ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ ﴾، ئنجا ئەگەر خۆیان پاککردەوە، واتە: خۆیـان شـۆری، ئەوەی پێشـێ کە فـەرمووی: ﴿ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ ﴾، هـەر ئەوەنـدە دەگەیـەنێ کـە ئافرەتەکـە خـوێنی حـەیزی نـەمێنێ، بـەڵام ئـەوەی دووەمیـان کـە دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ ﴾، وێڕای ئەوەی کە خوێنەکەی دەبـڕێ، دەبـێ، خۆیـشی بـشوات، ئنجـا پیـاو بـۆی هەیـە بـچێتـە لای، وە هـەر ئـەو وشـەیەی پێـشێش ئـەم خوێندنەوە (قِـرَاءة)شی هەیـە (حَتَّـى يَطَّـهَّرْنَ)، واتـە: هـەتا خۆیـان پاکدەکەنـەوەو خۆیـان دەشـۆن، کەواتـە: دەبێـت هـەموو لایـەك بـزانین کـە ئـافرەت تـەنیا بەهـۆی ئـەوەوە کە خوێنی حەیزی وەسـتاوە، بۆ پیاوەکەی حەڵاڵ نیە، بەڵکو دەبـێ خۆشـی بـشوات، ئنجـا حـەڵاڵ دەبێـت ﴿ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ ٱللَّهُ ﴾، جـا ئەگەر خۆیان شـۆرد، بـچنە لایان لـەو شـوێنەوە کـە خـوا فـەرمانی کـردوە، خـوای کـاربەجێ لـە کوێـوە فـەرمانی کـردوە؟ بێگومـان لـەو شـوێنەوە کـە منـداڵ پەیـدا دەبێـت. ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلتَّوَّٰبِينَ وَيُحِبُّ ٱلْمُتَطَهِّرِينَ ﴾، بێگومـان خـوا تۆبەکـارانی خۆشـدەوێن، وە خـۆ پاککـەرەوانی خۆشـدەوێن، واتـە: ئەوانـەی خۆشـدەوێن کـە

پەشێمان دەبنەوەو دەگەڕێنەوە بۆ لای خوا، وە ئەوانەشی خۆشدەوێن کە خۆیان پاکدەکەنەوە، چ لەڕووی مەعنەوییەوە چ لەڕووی ماددییەوە، وە هیچ شتێك ناکەن لەڕووی شەرعییەوە بە پیس‌و خراپ دانرابێ، ئنجا دەفەرموێ: ﴿نِسَآؤُكُمۡ حَرۡثٞ لَّكُمۡ﴾، ژنەکانتان کێڵگەن بۆ ئێوە، لێرەدا ئەوە وێچواندن (تشبیه)ی پێ دەڵێن، واتە: وەك کێڵگە وان بۆ ئێوە، لە ئەنجامی ئەوەدا کە پیاو لەگەڵ ئافرەت جووت دەبێت، تۆوی پیاو دەچێتە نێو منداڵدانی ئافرەتەوەو، لەگەڵ تۆوی ئافرەت یەکدەگرن‌و لە ئەنجامی ئەوەدا منداڵ پەیدادەبێت، وەك چۆن هەتا تۆو بە زەوی وەرنەکەی، دەغڵ‌و دان پەیدانابێت، بە هەمان شێوەش ئافرەت‌و پیاو دەبێ پێکەوە جووتبن، ئەوجار وەچەی بەشەر، پەیدادەبێت ﴿فَأۡتُواْ حَرۡثَكُمۡ أَنَّىٰ شِئۡتُمۡ﴾، دەجا بچن بۆ لای کێڵگەکانتان هەر کاتێك ویستتان، یاخود هەرچۆنێك ویستتان، چ لەڕووی کاتەکەیەوە، مادام ئەو ئافرەتە بێنوێژ نەبێت، وە لەڕووی چۆنیەتییەکەیەوە، لە پێشەوە ڕابێ، یان لەباری پشتەوە بێ، یان لەسەر تەنیشت بێت، بەهەر شێوەیەك بێت گرنگ ئەوەیە لە شوێنی تایبەتی خۆیەوە بێت.

﴿وَقَدِّمُواْ لِأَنفُسِكُمۡ﴾، وە بۆخۆشتان پێش بخەن، واتە: نیەتی چاك پێش بخەن، کاتێك ئینسان لەگەڵ هاوسەری جووت دەبێت، نیەتی ئەوەی لێبێنێ خوا ﷻ منداڵی صاڵحیان بداتێ، وە نیەتی ئەوەی لێبێنێ کە خۆی پاك ڕابگرێ لە گوناهان‌و چاوی لە حەرام نەبێت‌و، خێزانەکەی چاوی لە حەرام نەبێت، ئەو نیەتە باشانەی هەبن مانای وایە، مرۆڤ خودی ئەو سەرجێیکردنەشی بۆ دەبێتە طاعەت، وەك لە (صحیح)ی موسلیمدا هاتوە، پێغەمبەر ﷺ ڕۆژێك بە هاوەڵانی فەرموو: {(وَفِي بُضْعِ أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيَأْتِي أَحَدُنَا شَهْوَتَهُ وَيَكُونُ لَهُ فِيهَا أَجْرٌ ؟! قَالَ: أَرَأَيْتُمْ لَوْ وَضَعَهَا فِي حَرَامٍ أَكَانَ عَلَيْهِ فِيهَا وِزْرٌ، فَكَذَلِكَ إِذَا وَضَعَهَا فِي الْحَلَالِ كَانَ لَهُ أَجْرٌ) (رَوَاهُ مُسلم برقم: (٢٣٢٦)، عَنْ أَبِي ذَرٍ} ، واتە: یەکێك لە ئێوە دەچێتە لای خێزانی پاداشتی هەیە، گوتیان: واتە: ئەی پێغەمبەر ﷺ یەکێك لە ئێمە ئارەزووی خۆی جێبەجێ دەکات،

چۆن پاداشتی هەیە؟! فەرمووی: ئەگەر ئەو ئارەزووەی لە حەرامدا جێبەجێ بکات گوناهی ناگات؟ {گوتیان: با}[1]، فەرمووی: دەجا ئەگەر لە حەلاڵیشدا جێبەجێی بکات پاداشتی هەیە، ﴿ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّكُم مُّلَٰقُوهُ ﴾، وە پارێز لە خوا بکەنو بزانن کە ئێوە بە خوا دەگەن، واتە: بزانن بە چ چاوورِوویێك دەچنەوە لای خوا، شتی حەرام مەکەن، شتی پیس مەکەن، ﴿ وَبَشِّرِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴾، وە موژدە بدە بە ئیمانداران، واتە: ئەو ئیماندارانەی کە پابەند دەبن بە سنوورەکانی خواو یاساکانی خواوە موژدەیان پێبدە، کە خوای بە بەزەیی لە دوارِۆژدا ژیانێکی خۆشترو چاکتریان بەنسیب دەکات.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: دەربارەی ئەو رِستەیە کە دەفەرمویْ: ﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡمَحِيضِۖ قُلۡ هُوَ أَذٗى فَٱعۡتَزِلُواْ ٱلنِّسَآءَ فِي ٱلۡمَحِيضِ ﴾، پرسیارت لێدەکەن دەربارەی حەیز، بڵێ: ئەوە ئازارە، لەکاتی حەیزدا لە ژنەکانتان دووربکەونەوە، واتە سەرجێییان مەکەن، لەرِووی عیلمییەوە هۆیەکەی ئەوەیە کە ئەو هێلکۆڵەی لەنێو ئاوی ئافرەت دایە لە کاتی حەیزدا موتوربە نابێتو یەك ناگرێت لەگەڵ ئەو زیندەوەر (حیمن)ەی کە لەنێو ئاوی پیاو دایە، چونکە هەر دڵۆپێك لە تۆوی پیاو، بە هەزاران زیندەوەری گچکەی تێدایە، کە بە عەرەبیی پێیان دەڵێن: (حیامن) کە کورتەی: (الحيوانات المنوية)، زیندەوەری نێو ئاوی پیاو، تاکەکەی پێی دەڵێن: (حیمن) واتە: زیندەوەری تۆویی، تۆویلکە، منداڵ لە چی پەیدادەبێت؟ ئێمە هەموومان چۆن پەیدابووین؟ یەکێك لەو زیندەوەرە گچکانەی کە لەنێو ئاوی پیاودا هەیە، کە بە هەزاران لە هەر دڵۆپەیەکیدا هەیە، یەکێك لەو

١) خۆم زیادم کرد، چونکە سیاقی فەرموودەکە، دەیخوازێو دەیگەیەنێ.

زیندەوەرانە گـچکانە لەگەڵ زینـدەوەرێکی گـچکەدا کـە لـەنێو ئـاوی ئافرەتـدا هـەیەو تەنیا یـەك دانەیـەو پێی دەگوتـرێ: هێلکـۆڵـە (بویضـة) یەکدەگرێ‌و، بە هەردووکیـان (نُطـفَة) پێکدێنن، واتـە: زیندەوەرێکـی دیکە پێکـدێنن پێـی دەگوتـرێ: (نُطـفَة)، ئنجـا ئـەو (نُطـفَة)یـە کـە بـە چاو نـابینرێ بـە زەڕەبـین دەبینرێ‌و لەنێو منداڵـدانی ئافرەتـدا گـەورە دەبێـت‌و گەشـە دەکات، تـا دوایـی دەبێتـە زەرووله (عَـلَـقَـة)، ئنجا دەبێتـە (مُـضْغَة)، دوایـی ئێـسقان (عظـام) لـێ پەیدادەبێت‌و بە گۆشـت دادەپۆشرێ، دوایی خوای زانـاو توانـا ڕووحی بەبـەردا دەکـات، ئـاوا منـداڵ دروسـت دەبێـت، جـا حـەیز هۆکارەکـەی ئەوەیـە، چـونکە ئـافرەت کـە دووگیـان (حامـل) بـووو منـداڵی لـە منداڵدانـدا پەیـدابوو، خـوێنی حەیزی نامینێ‌و، هەبوونی خـوێنی حـەیز بەڵگـەی ئەوەیـە، کـە ئـەو ئافرەتـە جارێ دووگیـان نـەبووە، واتـە: ئـەو زینـدەوەرەی نێـو ئـاوی پیـاو لەگەڵ ئـەو هێلکـۆڵەی نێو ئاوی ئافرەت، یەکیان نەگرتووە نوتفەیان پێـك نەهێناوە.

ئنجا ئایا ماوەی حـەیز چـەندە ؟

جـاری وا هەیـە کاتـی حەیـز، یـەك جـارە لـە مـاوەی سـەعاتێکدا، یـاخود کەمتـریشـە، وە جاری وا هەیـە، مـاوەی شـەوو ڕۆژێکە، وە جـاری وا هەیـە سـێ شـەوو سـێ ڕۆژەو، جـاری وا هەیـە دە شـەوو ڕۆژە، وە جاری واش هەیـە پـازدە شـەوو ڕۆژیـش دەوام دەکـات، وە لـەکاتی حـەیزدا ئـافرەت نوێـژی لـێ قەدەغـە دەبێت‌و ڕۆژووگرتنی لێ قەدەغە دەبێت، بـەڵام دوایـی ڕۆژووەکـانی دەگرێتـەوە، بەس نوێژەکانی ناگێڕێتـەوە، وەك لەم دەقـەی سوننەت دا هـاتوە: {عن معـاذة: أن امرأةً سَألَتْ عائشـة فقالـت: أتَقضـي إحانـا الصَّلاة أيّام مَحْيضِهـا ؟ فقـالـت عائشـة: أَحـروريـةٌ[1] أنـتِ ؟ قد كـانـت إحدانـا تحيضَ علـى عـهد رسـول الله ، ثـم لا تُؤْمَـرُ بِقَضـاءٍ}، البـخـاري: (٣٢١)، و مسـلم: (٣٣٥).

ئەمەش ریوایەتێکی دیکـەیە:

---

١) حروريّ: یـانی : خارجيٍّ، یەکێك لە (خوارج)

{عن معاذة قالت: سأَلتُ عائشة فَقُلْتُ: ما بالُ الحائض تَقْضي الصومَ ولاتقضي الصلاة؟ فقالت: أحروريةٌ أنتِ؟ قلت: لَسْتُ بِحروريةٍ، لكنِّي أسألُ، قالت: كأن يُصيبُنا ذلك فَنُؤْمَرُ بقضاءِ الصَّوم ولا تؤمَرُ بقضاءِ الصلاة}.

واتە: پرسیار لە دایکمان عائیشە کراوە خوا لێی ڕازی بێت: بۆچی ئافرەت ڕۆژوو دەگێڕێتەوە کە بەهۆی حەیزەوە فەوتابن، یان بەهۆی زەیستانییەوە، بەڵام نوێژان ناگێڕێتەوە؟! فەرموویەتی: ئێمە لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ فەرمانمان پێکرا ڕۆژووان بگێڕینەوە، بەڵام فەرمانمان پێ نەکرا نوێژەکان بگێڕینەوە، ئەوەش حیکمەتەکەی، یان حیکمەتێکی ئەوەیە، کە گێڕانەوەی ئەو هەموو نوێژانە سەغڵەتیی زۆری تێدایە، بەڵام ڕۆژووەکان لەبەرئەوەی مانگی ڕەمەزان یەك مانگە لە دوازدە مانگانو عیبادەتێکی گەورەشە، وە گێڕانەوەشیان هێندە قورس نیە.

مەسەلەی دووەم: دەربارەی: ﴿ فَٱعۡتَزِلُواْ ٱلنِّسَآءَ فِي ٱلۡمَحِيضِ وَلَا تَقۡرَبُوهُنَّ ﴾، پێشتریش باسمان کرد، کە لێرەدا مەبەستی کەنارگیرییە لەسەر جێیو جووتبوون، نەك خۆ دوورگرتن لەوەی کە لە ژوورێ بێتو لەگەڵی لەسەرجێ بخەوێو دەستی وە دەستی بکەوێ!! وەك کاتی خۆی خاوەن کتێبەکان زێدەڕۆییان لەوەدا کردوە، ئنجا ئایا بەڵگەمان چییە؟ بەڵگەمان ئەوەیە کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقۡرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطۡهُرۡنَ ﴾، وە هەتا پاکدەبنەوە، هەتا ئەو خوێنەیان لێنەبڕێ، لێیان نزیك مەبنەوە، واتە: لەو شوێنە نزیك مەبنەوە کە ئەو خوێنەی پێدادێ، نەك دەستی بەدەستی نەکەوێو...هتد، پێغەمبەریش ﷺ کە دەفەرموێ: {(إصْنَعُوا كُلَّ شَيءٍ إلاَّ النِّكَاحَ)، (رَوَاهُ مُسلم برقم: (٦٩٢)}، واتە: تەنیا لەگەڵیان جووت مەبن، ئەگەرنا بۆت هەیە ماچی بکەیو لە باوەشی بگری پێکەوە بخەون.

وە لەوبارەوەش ئەم فەرموودەیە هەیە کە (الطبري) لە تەفسیرەکەی خۆیدا

هێناویەتی[١]، وە ئەم قسەیە ئی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس و موجاهیدو عیکرەمەو حەسەنی بەصرییشە: {(روى أبو جعفر بن جرير أنَّ مَسرُوقاً رَكبَ إلى عَائِشَةَ فقَالَ: السَّلام عَلَى النَّبيَّ وَعَلَى أهلِهِ، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: أبو عَائِشَةَ ! مَرْحَباً مَرْحَباً فأذنوا لهُ فدَخَلَ، فقَالَ: إني أُريدُ أنْ أسألكِ عَنْ شَيءٍ وأنا أَستَحي، فَقَالَتْ: إنَّمَا أنا أمُّكَ وَأَنْتَ ابني فَقَالَ: مَا لِلرَجُلٍ مِن امرأتهِ وَهِيَ حَائِض ؟ فَقَالَتْ: لَهُ كُلَّ شَيءٍ إلاَّ فَرْجَهَا)}، واتە: ئەبو جەعفەری تەبەریی لە مەسرووقەوە دەگێڕێتەوە (کە مەسرووق یەکێکە لە زانایانی تابعین، واتە: جیلی دوای هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ) دەڵێ: مەسرووق سواری وڵاخ دەبێتو دەچێ بۆ لای دایکمان عائیشە خوا لێی ڕازی بێ خێزانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ دەڵێ: سەلام لەسەر پێغەمبەر بێ ﷺ وە لەسەر ئەهلی بێ (دیارە لە پشت پەردەوە)، عائیشەش خوا لێی ڕازی بێت دەفەرموێ: تۆ بابی عائیشەی؟ (مەسرووق- یش دیارە کچێکی هەبووە بە ناوی عائیشە) فەرموو، فەرموو... وەرە ژووری، ئیزنی دەدەنو دەچێتە ژوورەکەی، ئەویش دەڵێ: من دەمەوێ پرسیار لە شتێك بکەم بەڵام شەرمی دەکەم، عائیشەش خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: من دایکتمو تۆش کوڕی منی، چیت هەیە بپرسە، { ئنجا بۆچی عائیشە خوا لێی ڕازی بێ، دایکی مەسرووقە؟ چونکە خوای بەرز دەفەرموێ: ﴿ ٱلنَّبِيُّ أَوۡلَىٰ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ مِنۡ أَنفُسِهِمۡۖ وَأَزۡوَٰجُهُۥٓ أُمَّهَٰتُهُمۡ ... ﴿٦﴾ ﴾ الأحزاب، واتە: پێغەمبەر ﷺ بۆ ئیمانداران لە نەفسی خۆیان لە پێشترە، وە خێزانەکانیشی دایکیانن، وە هەموو خێزانەکانی پێغەمبەر ﷺ بە دایکی ئیمانداران لەقەڵەم دەدرێن، وە کە دەڵێ: لە شەرعدا شەرم نیە، یانی: لە فێربوونی شەرعدا شەرم نیە، نەك بڵێی شەریعەت شەرمی تێدانیە، شەریعەت زۆر فەرمان دەکات کە شەرم بکەی لە شوێنی خۆیدا، بەڵام بۆ شارەزابوون لە شەرع نابێ شەرمێ بکەی} پرسیارەکەی لێدەکات دەڵێ: پیاو ئەگەر ژنی دەکەوێتە حەیزەوە، چی بۆ هەیە، چی بۆ حەڵاڵە؟ (یانی چۆن مامەڵەی لەگەڵدا بکات؟)، گوتی: هەموو

---

١) بڕوانە: (جامع البيان) للطبري، ج: (٤)، ص: (٣٧٨).

شتێكی بۆ هەیە جگە لە داوێنــی، { واتـە: جگە لـەوەی كـە لەگـەڵی جووتبێـت ئەوەی بـۆ نیـە، ئەگـەرنا بـۆی هەیـە ماچـی بكـاتو لـە باوەشـی بگـرێو پێكـەوە بخـەونو ئەوانە} .

مەســـەلەی سێیـــەم: كـــە دەفـــەرموێ: ﴿ وَلَا تَقۡرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطۡهُرۡنَۖ فَإِذَا تَطَهَّرۡنَ فَأۡتُوهُنَّ مِنۡ حَيۡثُ أَمَرَكُمُ ٱللَّهُ ﴾، پێـشتـریش باسمـان كـرد، بـەڵام مـن هەنـدێك شـــت زۆر دووبـــارە دەكەمـــەوە بـــۆ ئـــەوەی زیـــاتر لـــە مێـــشكتـانـدا بـــچەسپێ دەفـەرموێ: توخنیــان مەكــەون هەتـــا پاكدەبنـــەوە جـا هەركـــات خۆیـــان پاككـردەوە، لەو شوێنەوە كە خوا فەرمانی پێكردوە بچنە لایان.

ئەمـە لـێی وەردەگیـرێ كە ژنی حەیـزدار:

یەكەم: دەبێ خوێنەكـەی بـڕێو ببـڕێو حەیزی نەمێنــێ.

دووەم: دەبـێ خـۆی بشـۆرێو پاك بكـاتەوە، ئەوجار دروستە كە مێـرد بـچێتـە لای، ئەگـەر نا دروسـت نیە، هەڵبەتـە هەندێ لە زانایان گوتوویانە: هـەر كـە خـوێنی حـەیزی بـڕا، بـا خـۆیـشی نەشـۆردبێ، بـۆ مێردەكەی حەڵاڵە، بـەڵام زۆربەی هەرە زۆری زانایان دەڵێن: وانیە بەڵـكو (إبن كثیـر) دەڵـێ: هەموو زانایان ڕایان وایە حەتمەن دەبـێ خـۆی بـشوات، وە بـە حەقیقـەتیش ئەگـەر تەماشــای ڕواڵـــەتی ئایەتەكـەش بكەیـــن، هـــەر ئـــەوە دەگـــەیەنێ، چـــونكە دەفـەرموێ: ﴿ وَلَا تَقۡرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطۡهُرۡنَۖ فَإِذَا تَطَهَّرۡنَ ﴾، توخنیــان مەكـــەون تـا پاكـدەبنەوە، جا ئەگـەر خۆیان پاكـكـردەوە، كەواتە: دەبـێ خۆیان بـشۆن، (إبن كثیـر) لـەوبارەوە دەڵـێ[١]: {(وَقَد اتَّفَـقَ العُـلَـمَاءِ عَلَـى أنَّ الـمَـرْأَةَ إذَا انْقَـطَـعَ حَـيـضُـهـا لا تَـحِـلُّ حَتَّـى تَغْـتَـسِـل بالـماءِ أو تَتَيمَّـمَ إنْ تعذَّر عَلَـيْهَـا ذَلِـكَ بـشَـرطِهِ)} ، واتــە: زانایـان لەسـەر ئـەوە یەكـدەنگـن كـــە هەركـــاتێك حـەیز بـــڕا (خوێنی حەیز بڕا) ئـافـرەت حـــەڵاڵ نـــابێ بـۆ مێردەكەی تـاكو

---

١) (المصباح المنير في تهذيب تفسير ابن كثير)، ص : (١٦٢).

بە ئـاو خـۆی نەشـوات، یـاخود ئەگـەر لەبـەر هـەر هـۆیەك بـێ نـەتوانێ ئـاو بەكـاربێـنـێ، تا تەیـەممـوم نەكـات، ئـەوەش دیـارە بەمـەرجی خـۆی، (واتـە: دەبێ مەرجەكانی ڕەوابوونی تەیەمموم هەبن ئەوجـار دروسـتـە).

مەسـەلـەی چـوارەم: كە دەفەرموێ: ﴿فَأۡتُوهُنَّ مِنۡ حَيۡثُ أَمَرَكُمُ ٱللَّهُ﴾، بـچنە لایـان لەو شوێنەوە كە خوا فـەرمانی پێكـردوە، (إبـن كـثیـر) لـە (إبـن أبـي حـاتم)ەوە هێناویـەتی كـە (ابـن عبـاس و مجاهـد)و جگـە لـەوانیش خـوا لێیـان ڕازی بـێ، گوتوویانــە: ﴿فَأۡتُوهُنَّ مِنۡ حَيۡثُ أَمَرَكُمُ ٱللَّهُ﴾، (يَعنـي: الفَـرج)، لـەو شـوێنەوە بچنە لایان كـە خـوا فـەرمانی پێكـردوە، واتـە: لـەلای پێـشیەوە، لـە داوێنییـەوە، پاشــان (ابــن عبـــاس) گوتوویـــەتی: {(وَفيــهِ دلاَلَــةٌ عَلَـى تَحرِيــم الوَطـأ فــي الدُّبُــر)}[1]، واتە: وە ئەو فەرمایـشتەی خـوا ئـەوە دەگەیـەنێ كـە: لـە پـشـتەوە (كـۆم) یەوە حەڕامە پیاو لەگەڵ خێزانەكەی خۆیدا جووتبێت.

مەسـەلــەی پێنجـــەم: ﴿نِسَآؤُكُمۡ حَرۡثٞ لَّكُمۡ فَأۡتُواْ حَرۡثَكُمۡ أَنَّىٰ شِئۡتُمۡ﴾، پێــشـتـریش باسمان كرد كە ئەوە بەهـۆی قسەی جوولەكەكانـەوە هاتـە خـوارێ، دەفـەرموێ: خێزانەكانتـان كێڵگەن بۆ ئێوە، هەر جـۆرێكی یـان هـەركاتێكی ویـستتان، بـچنە لای كێڵگەكانتـان، چونكە جوولەكەكان دەیـانگوت: ئەگـەر لـەلای پـشتەوەڕا پیـاو بچێتـە لای خێـزانیو منداڵیـــان ببــێ منداڵەكــە خێـل دەردەچـێ، بۆیـە خـوای پاكو تاك فـەرمووی: نـەخێر لـە پێـشیەوە دەچـێ، یـان لـە پـشتیەوە ڕا، گـرنگ ئەوەیە لە شوێنی دیاریكراودا بـێ، وە ئـەوە ڕاسـت نیـەو منـداڵ بـەهۆی ئـەوەوە خێـل دەرنــاچێ، لـەوبارەوەش كـە دروسـتە بەشـێوەی جۆراوجـۆر مێـرد لەگـەڵ ژنــی دا جووتبــێ، دروســتە: كۆمەڵێــك فـەرموودە هـەن، بـۆ وێنـە: {(عَنْ إبـن عَبَّاسٍ قَالَ: أنزلَت هَذِهِ الآيـة: ﴿نِسَآؤُكُمۡ حَرۡثٞ لَّكُمۡ﴾، فـي أُنـاسٍ مِـنَ الأنـصَـارِ

---

١) هەمان سەرچاوە، ص: (١٦٢).

أتـوا النّبـيَّ ﷺ فسـألوهُ فقَـالَ النَّبـيّ ﷺ ائْتِهَـا عَلَـى كُلِّ حَالٍ إذَا كَانَ فِي الْفَـرْجِ) (رَوَاهُ أحْمَـد بـرقم: (٢٤١٤)، وَقَـالَ: شـعيب الأرنـاؤوط: حَسَن لِغَيـرِهِ) وَقَـالَ: (مُقبِـلة ومـدبرَة إذَا كَانَ ذَلِكَ فـي الفَـرج) (رَوَاهُ ابْنُ أبِي حَاتِم بـرقم: (٢١٣٣)}، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس دەڵێ: ئەم ئایەتە دەربارەی هەندێك لـە پیـاوانی پـشتیوانەکان (الأنـصار) {خـەڵکی مەدینـە} هاتـە خـوار، کـە دەفـەرموێ: ﴿نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ﴾، چـوونە لای پێغەمبـەر ﷺ لـەوبارەوە پرسیاریان لێکـرد، ئـەویش فـەرمووی: هـەر شـێوەیەك بـچۆ بـۆ لای خێزانـت، گرنگ ئەوەیە لە شوێنی منداڵ بوونـەوە بێـت، {لـە داوێنـی یـەوە بێـت}، ئەمـە ڕیوایەتی ئیمام ئەحمـەدە، وە لـە ڕیوایـەتی: (ابـن أبـي حـاتم)دا فـەرمووی: لـە پێشـەوە ڕا دەچی، یان لە پشـتەوە ڕا، گرنگ ئەوەیە لە داوێنی یەوە بێت، {لەو شوێنەی منداڵی پەیدادەبێ}، ئنجا زانایان لەوبارەوە زۆریـان قسـەکردوە، کـە بە هیچ شێوەیەك پیاو بۆی نیـە لـە پاشیەوە، واتـە: لـە کۆمیـەوە بـچێ بـۆ لای ژنەکـەی، هەڵبەتـە ئـەوە زۆربـەی زانایـان لەسـەری یـەك دەنگـن، وە چـەند حەدیـسێکیش بـە بەڵـگە دێننـەوە جگـە لـە ئایەتەکـە، کـە خۆیـشی ئـەوە دەگەیەنێ، چونکە دەفەرموێ: لەو شـوێنەوە کـە خوا فـەرمانی پێکـردوە بـچنـە لای کێڵگـەکـانتـان، ئاشکراشـە بـە کوێ دا منـداڵ دەبێ و چۆن منـداڵ دەبێ! یەکێ لەو فەرموودانە: {(عَنْ خُزَيْمَة بنِ ثَـابت قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إنَّ اللهَ لاَ يَسْـتَحِيي مِنَ الحَقِّ، ثَلاثَ مَرَّاتٍ، لاَ تـأْتُوا النِّسَـاء فـي أدبارِهِـنَّ) (رَوَاهُ ابْـنُ مَاجَـهْ بـرقم: (١٩٢٤)، وَصَحَّـحَهُ الألبانـي فـي (إرواء الغلـيل) بـرقم: (٢٠٠٥)، و فـي (المشكاة) بـرقم: (٣١٩٢)}، واتـە: (خُزَيْمَـة بـنِ ثَابت الحَضْرمي)، دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ سـێ جاران فەرمـووی: بێگومـان خـوا لـە هـەق گوتنـێ شەرمـی ناکات، خوا لە هەق شەرمێ ناکات، خوا لە هەق گوتنـێ شـەرمێ ناکات، لـە لای کۆمیانـەوە مەچـنە لای ئافرەتـان (واتـە: لـەو شـوێنەی کـە منـداڵی لـێ پەیدادەبێ لەوێوە لەگەڵ خێزانەکانتان جووتبن).

هەر لەوبارەوە ئەم فەرموودەیەش هەیە: {(عَنِ إبنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّهُ عَنْهُمَا قَالَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ: لايَنْظُرُ اللّهُ إلى رَجُلٍ أتَى رَجُلاً أو امْرَأةً في الدُّبُرِ) (رَوَاهُ التِّرمِذِيُّ برقم: (١١٦٥)، وقَالَ: هَذَا حَديثٌ حَسَنٌ غَرِيب، وَصَحَّحَهُ كُلّ مِن ابْنُ حِبَّان وَابْنُ حَزْم، وَحَسَّنَهُ الألباني في (المشكاة) برقم: (٣١٩٥)}، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: خوا تەماشای پیاوێك ناكات كە دەچێتە لای پیاوێك، یان ئافرەتێك لە كۆمیەوە.

مەسەلەی شەشەم: كە دەفەرمویٚ: ﴿ وَقَدِّمُواْ لِأَنفُسِكُمْ ﴾، واتە: بۆ نەفسی خۆتان پێشخەن، مەبەست پێی چییە ؟ ئەم فەرمایشتە بەشێكی لێ تەفسیر دەكاتو تاڕادەیەك وەڵامی ئەو پرسیارە دەداتەوە: {(عَنْ إبنِ عَبَّاس قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ: لَوْ أنَّ أحَدَكُم إذَا أرَادَ أن يأتي أهْلَهُ قَالَ: بِسْمِ اللّه، اللّهُمَّ جَنِّبنَا الشَّيطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيطَانَ مارَزَقْتَنا، فإنَّهُ إنْ يُقَدَّرْ بَيْنَهُمَا وَلَدٌ في ذَلِكَ، لَمْ يَضُرُّهُ الشَّيْطَانَ أبَدَاً) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٦٣٨٨)}، واتە: عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەگەر یەكێك لە ئێوە كە ویستی بچێتە لای خێزانی (لەگەڵی جووت بێت) لە كاتی جووتبوونی دا بڵێ: بە ناوی خوا، ئەی خوایە شەیتانمان لێ دوور بگرە، وە شەیتان لەوە دوور بگرە، كە پێمان دەبەخشی، ئەوە ئەگەر منداڵیان ببێ بەهۆی ئەو جووتبوونەوە، هەرگیز شەیتان ناتوانێ زیانی لێبدا.

بۆیە لە كوردەواریی خۆماندا ئەگەر كەسێك منداڵێكی ناساڵح ببینێ، دەڵێ: ئەوە (بِسْمِ اللّه)ی لێ نەكراوە!

كەواتە: كە دەفەرمویٚ: ﴿ وَقَدِّمُواْ لِأَنفُسِكُمْ ﴾، یانی: كاتێ كە دەتانەوێ لەگەڵ هاوسەرتاندا جووتبن، با پێشەكییەك هەبێ، پێشەكییەكە یانی: چی؟ یانی: نیەتی طاعەتی لێبینێ، كە ئەوە هەقی ژنەكەی جێبەجێ دەكات، وە

نیـەتی خۆ پاکـڕاگرتنو چاو لـە حـەڕام نـەبوونی لـێبـێنـێ، وە نیـەتی ئـەوەی لێبینـێ کـە خـوای پەروەردگـار منداڵەکـەیـان صـاڵح بکات، وە جووتبوونەکـە تـەنیا لـەڕووی ئارەزوویەکـی جەستـەییـەوە نەبێـت، بەڵـکو بـا حاڵـەتێکی ئیمانییو طـاعـەتو خوا بە مەبەست بوونی تێکەڵ ببـێ، کە ئـەو کاتـە وێـڕای ئەوە هەقی جەستەی جێبەجێ کردوە، هـەقی ڕووحیـشی جێبەجـێ دەکات، وە پاداشـتی دوارۆژیـشی دەبێـت، هەنـدێ لـە توێـژەرەوانیش ڕسـتەی: ﴿وَقَدِّمُواْ لِأَنفُسِكُمۡ﴾ یـان بـەوە لێکداوەتـەوە کـە مێـرد بـۆ جوتبـوونی لەگـەڵ ژنەکەیـدا، دەبــێ یەکـسـەرو بـێ پێـشـەکییو زەمینەسـازیی نــەبێ، وەك مــاچ کــردنو دەستبـازییو ...هتد، بەڵام دەگونجـێ بڵێـین: چەمكو واتای ڕستـەکە گشـتگیـرو فراوانەو هەموو واتایەکـان دەگرێتەوە.

خـوای پـەروەردگار لـەو کەسـانەمان بگێـڕێ، کـە لـە هـەموو ڕوویەکـەوە، وە لـە هەموو لایەنەکەوە، پابەنـد دەبـن بـە سنوورەکانی شـەریعەتو، بـە یاساو ئـەدەبو حوکمەکـانی شــەریعەتەوە... ئـامیـن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پەنجاو حەوتەمین

پێناسـەی ئەم دەرسـە

خوا پشتیوان بێ لەم دەرسەماندا دوو ئایـەتان دەتوێژینـەوە، ئایەتـەکانی ژمـارە: (٢٨٢و ٢٨٣) لە سوورەتی (البقرة) کە باسی نووسـینی مامەڵەو بازرگـانی بـە قـەرز، وە شایەد لەسەر گرتنیو ڕەهنو ئەو مەسەلەو بابەتانەی کە پێیانـەوە پەیوەسـتن، دەکەنو لـە سۆنگـەی ئـەوەوە کـە بابـەتو مەسـەلەکان زۆرن، لێـرە بـەم ئـامـاژە کورتـە وازدێنیـن، هـەتا لە بڕگـەکانی دیکـەدا دەیـانتوێـژینـەوە.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا تَدَايَنتُم بِدَيۡنٍ إِلَىٰٓ أَجَلٖ مُّسَمّٗى فَٱكۡتُبُوهُۚ وَلۡيَكۡتُب بَّيۡنَكُمۡ كَاتِبُۢ بِٱلۡعَدۡلِۚ وَلَا يَأۡبَ كَاتِبٌ أَن يَكۡتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ ٱللَّهُۚ فَلۡيَكۡتُبۡ وَلۡيُمۡلِلِ ٱلَّذِي عَلَيۡهِ ٱلۡحَقُّ وَلۡيَتَّقِ ٱللَّهَ رَبَّهُۥ وَلَا يَبۡخَسۡ مِنۡهُ شَيۡـٔٗاۚ فَإِن كَانَ ٱلَّذِي عَلَيۡهِ ٱلۡحَقُّ سَفِيهًا أَوۡ ضَعِيفًا أَوۡ لَا يَسۡتَطِيعُ أَن يُمِلَّ هُوَ فَلۡيُمۡلِلۡ وَلِيُّهُۥ بِٱلۡعَدۡلِۚ وَٱسۡتَشۡهِدُواْ شَهِيدَيۡنِ مِن رِّجَالِكُمۡۖ فَإِن لَّمۡ يَكُونَا رَجُلَيۡنِ فَرَجُلٞ وَٱمۡرَأَتَانِ مِمَّن تَرۡضَوۡنَ مِنَ ٱلشُّهَدَآءِ أَن تَضِلَّ إِحۡدَىٰهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحۡدَىٰهُمَا ٱلۡأُخۡرَىٰۚ وَلَا يَأۡبَ ٱلشُّهَدَآءُ إِذَا مَا دُعُواْۚ وَلَا تَسۡـَٔمُوٓاْ أَن تَكۡتُبُوهُ صَغِيرًا أَوۡ كَبِيرًا إِلَىٰٓ أَجَلِهِۦۚ ذَٰلِكُمۡ أَقۡسَطُ عِندَ ٱللَّهِ وَأَقۡوَمُ لِلشَّهَٰدَةِ وَأَدۡنَىٰٓ أَلَّا تَرۡتَابُوٓاْ إِلَّآ أَن تَكُونَ تِجَٰرَةً حَاضِرَةٗ تُدِيرُونَهَا بَيۡنَكُمۡ فَلَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ جُنَاحٌ أَلَّا تَكۡتُبُوهَاۗ وَأَشۡهِدُوٓاْ إِذَا تَبَايَعۡتُمۡۚ وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٞ وَلَا شَهِيدٞۚ وَإِن تَفۡعَلُواْ فَإِنَّهُۥ فُسُوقُۢ بِكُمۡۗ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۖ

وَيُعَلِّمُكُمُ ٱللَّهُ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٨٢﴾ وَإِن كُنتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا۟ كَاتِبًا فَرِهَٰنٌ مَّقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ ٱلَّذِى ٱؤْتُمِنَ أَمَٰنَتَهُۥ وَلْيَتَّقِ ٱللَّهَ رَبَّهُۥ وَلَا تَكْتُمُوا۟ ٱلشَّهَٰدَةَ وَمَن يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُۥٓ ءَاثِمٌ قَلْبُهُۥ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾ ﴾.

مانـای وشـە بە وشـەی ئایەتەکـان

((ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە ! هـەرکات مامەڵەیـەکی قـەرزتان بـۆ کـاتێکی دیاریکراو لەگەڵ یەکدیدا کرد، بینووسن ! وە با نووسەرێك دادگەرانە لە نێوانتاندا بینووسێ، وە با هیچ نووسـەرێك لاملـیی نەکات کە بینووسێ، وەك چۆن خوا فێری کردوە، بەڵکو با بینووسێ، وە با ئەو کەسەی کە هەقەکەی لەلایە دەریببڕێ (دانـی پێدا بێنێ)، وە با پـارێز لـە پـەروەردگاری بکـاتو هـیچ شـتێکی لـێ کـەم نەکاتـەوە (لەوەی کە بەقەرز وەریدەگرێ)، ئنجا ئەگەر ئەو کەسە کە هەقەکەی لەلایە نەفـام بـوو، یـان بێهـێز بـوو، یـان ئـەو نەیـدەتوانی دەریـببـڕێ، بـا سەرپەرشـتیارەکەی دادگەرانـە بیلێ (دەریـببـڕێ)، وە دوو شـایەد لـە پیاوانتـان بـە شـایەد بگـرن، وە ئەگەر دوو پیاو نـەبوون، بـا پیاوێـكو دوو ئـافرەت بـن، لـەو شـایەدانەی کـە پێتـان پەسندن (و متمانەتـان پێیـان هەیـە) تـاکو ئەگـەر یەکـیان هەڵەی کـرد (لـەو دوو ئافرەتانە) یەکیان وەبیر ئەوی دیکە بێنێتەوە، وە با شـایەدەکان هەر کات بانگکران (بۆ شـایەدییـدان) لاملیی نەکەن، وە لە نووسینی (قەرز) بێزار مەبن گچکە، بێ یان گـەورە (واتـە: کـەم بـێ یـا زۆر) هـەتا کـاتی دیاریکـراوی، ئـا ئەوەتـان لـەلای خـوا دادگەرانەترەو، بۆ شایەدییدان ڕاستـترەو، لە نەکەوتنـە دوو دڵییـشتان نیزیکتـرە، مەگەر (مامەڵەکەتان) بازرگانییەکی دەسـتبەجـێ بێ، کە لەنێـو خۆتـاندا ئـەنجامی بدەن، ئەو کاتە گوناهتان ناگات کـە نەینووسـن، بـەڵام هـەرکات کـڕینو فرۆشـتنتان کرد، شایەد بگرن، وە بـا هـیچ نووسـەرێكو هـیچ شـایەدێك تووشـی زیـان نـەکرێن، (یـان زیـان لـە خـاوەن مـاڵ، یـان قەرزدارەکـە نـەدەن)، وە ئەگـەر وابکـەن، ئـەوە

دووچاری لارێبوون دەبن، وە پارێز لە خوا بکەن، وە خوا فێرتان دەکات، وە خوا بە هەموو شتێك زانایە ﴿٢٨٢﴾ وە ئەگەر لە سەفەرێ بوونو نووسەرتان چنگ نەکەوت، با (دەستەبەرکەری نەفەوتانی قەرزەکانتان) بارمتە وەرگیراوەکان بن، جا هەرکات هەندێکتان لە هەندێکتان دڵنیابوون (کە قەرزەکە نافەوتێنێو بەبێ نووسینو شایەدگرتنو بارمتە، قەرزتاندا) با ئەو کەسەی کە بە ئەمیندار دانراوە، سپاردەکە بداتەوە، وە با پارێز لە خوای پەروەردگاری بکات، وە شایەدییدان مەشارنەوەو هەرکەس بیشارێتەوە، ئەوە دڵی گوناهبارە، وە خوا بەوەی دەیکەن زانایە ﴿٢٨٣﴾)).

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(بِدَيْنٍ): واتە: قەرز لە زمانی عەرەبیدا دەڵێ: (دِنْتُ الرَّجُلَ: أخَذتُ مِنهُ دَيْنَاً وَأَدَنْتُهُ: جَعَلْتُهُ دَائِناً وذلِكَ بأَنَّ تُعطِيَهُ دَيْناً)، (دِنْتُ الرَّجُلَ:) واتە: قەرزم لە پیاوەکە وەرگرت، وە (وأدَنْتُهُ) واتە: قەرزم پێداو کردم بە قەرزدار.

(وَلْيُمْلِلِ): (أَمْلَى) واتە: خوێندیەوە بەسەر نووسەرێکدا کە بینووسێ (إِمْلاءْ) واتە: بەسەردا خوێندنەوە (ولیُملِل) واتە: با بخوێنێتەوەو بڵێ: ئەو ئەندازەیەم لە فلان رۆژ لە فلان کەس وەرگرت، نووسەرێکیش بینووسێو دوو شایەدیش شایەدیی بدەن، دەگوترێ: (أمْلَلتُ وأملَيْتُ: تَلَوتُ وَقُلْتُ) واتە: خوێندمەوەو گوتم.

(وَلَا يَبْخَسْ): (البُخسُ: نَقْصُ الشَّيءِ عَلَى سَبيلِ الظُلْمِ)، (بَخْسْ) بریتیە لە کەمکردنەوەی شتێك بە شێوەیەکی ستەمکارانە، کەواتە: مەبەست ئەوەیە ئەو کەسە کە قەرزەکەی دەکەوێتە سەر، کاتێك کە دەیڵێی بۆ ئەوە بنووسرێ، با هیچی لێ کەم نەکاتەوە، دەبینی کابرای خاوەن قەرز لەوێ نابێ، بڵێ: ئەوەندەی پێنەدامو کەمتری پێدام.

(سَفِيهًا): وشەی (سَفِیه) یانی: نەفام، عەقڵ سووك، دەڵێ: (السَّفَهُ: خِفَّةٌ في البَدَنِ، وَاستُعْمِلَ في خِفَةِ النَّفْسِ لِنُقصَانِ العَقْلِ..) لە ئەسڵدا (سَفَه) واتە: قالب سووکیی، دوایی بەکارهێنراوە بۆ سووکیی نەفس لەبەر کەمیی عەقڵ،

ئێستا لە عەرەبیدا بە هەرکەسێك بڵێی: (سَفِیه) زەینیان بۆ لای مانا ئەسڵیەکەی هەر ناچێ،کە مەبەست ئەوەیە بەدەنی سووکەو لاوازە، بەڵکو هەر یەکسەر ئەو مانایەی کە بۆی خوازراوەتەوە، کە بریتییە لە عەقڵ سووکیی ئەو مانایە دێتە زەینەوەو، لێرەشدا مەبەست هەرئەوەیە واتە: گێلو عەقڵ سووك.

(أَن تَضِلَّ)؛ واتە: ئەگەر لێی هەڵە بوو، یان لە بیری چوو، چونکە (الضَّلاَل: العُدُولُ عَن الصِراطَ المُستَقيم)، واتە: (ضَلال) بریتیە لە لادان لە ڕێی ڕاست، ئەوە واتایەکی، واتایەکی دی: (ضَلَّ عَنْهُ الشَّيءُ ضَاعَ مِنهُ وَ فُقِدَ) واتە: شتەکەی لێ ونبوو، لێی بزر بوو.

(ٱلشُّهَدَآءِ)؛ (شُهَدَاء) کۆی (شَاهِد)ە واتە: شایەدەکان، شایەد کێیە ؟ دەڵێ: (الشُّهُودُ و الشهَادَةُ: الحضُورُ مَعَ المُشاهَدَة، إمَا بالبَصَر، أو بالبَصِيرَةِ، يُقَالُ شَهِدتُ كَذَا وشَهِدتُ عَلَيهِ)، (شُهُود وشَهَادَةَ): بریتیە لە ئامادەبوون لەگەڵ بینیندا، چ بە چاو، چ بە عەقڵ، دەڵێ: (شَهِدتُ كَذَا) واتە: بینیم، یان (شَهِدتُ عَلَيهِ) واتە: شایەد بووم لەسەری، ئنجا بۆچی بە کەسێك کە شایەدیی دەدا بۆ کەسێك، گوتراوە شایەد ؟ چونکە دەبێ شتەکە بزانێو وەك بە چاوی خۆی ببینێ ئاوا یەقینی هەبێ، ئنجا شایەدیی بدات.

(وَلَا تَسْـَٔمُوٓاْ)؛ واتە: ماندوو مەبن، (السآمَةُ: المَلالَةُ مِمَّا يَكْثُرُ لُبْثُهُ، فِعْلاً كَانَ أو انفِعَالاً)، (السآمة)، (المَلالَة) واتە: ماندووبوون، بەهۆی زۆر مانەوەوە، کار بێ، یان کارتێکران، (وَلَا تَسْـَٔمُوٓاْ) یانی: ماندوو مەبن لە نووسینی، گچکە بێ، یان گەورە بێ، قەرزەکە کەم بێ، یان زۆر بێ، بینووسن باشترە.

(أَقْسَطُ)؛ واتە: دادگەرانەترە، (القِسْطُ: هُوَ النَّصِيبُ بالعَدْلِ كَالنَّصَفِ، والنَّصَفَةِ وَالقَسْطُ أخَذَ قِسطُ الغَيرِ)، (قِسْط): بریتیە لە بەشێك کە بە دادگەرانە بەشکرا بێ، وە (قَسْط)یش بریتیە لە وەرگرتنی بەشی یەکێکی دیکە (إقْسَاط) واتە: دادگەریی، (مُقْسِط) واتە: دادگەر، بەڵام (قاسِط) یانی: ستەمکار، (قاسِط) ئەو کەسەیە کە بەشی خەڵکی بۆخۆی وەرگرتبێو

(مُقْسِط) ئەو كەسەیە كە بەشی خەڵكی دابێ بە دادگەرانە.

(وَأَقْوَمُ): واتە: ڕاستترو گونجاوترە.

(تِجَـٰرَةً): واتە: بازرگانیی، (التِجَارَةُ: التَصَرُّفُ فـي رَأسِ المـالِ طَلَباً لِلربحِ) بازرگانیی بریتیە لە دەست وەردان لە دەستمایەو كارپێكردنی بە مەبەستی وەدەستهێنانی قازانج.

(حَاضِرَةً): واتە: ئامادە، ئەو بازرگانییەی دەستاودەستەو دەستبەجێ ئەنجام دەدرێ، پێویستی بە نووسەرو نووسینو ئەوانە ناكات، بەڵام شایەد هەبن هەر باشترە بۆئەوەی دوایی یەكێكیان پەشێمان نەبێتەوە، (الحَضَرُ خِلافُ البَدوِ، والحَضارَةُ والحِضارَةُ: السّكونُ بالحَضَرِ (تِجارَةٌ حاضِرة): أي نَقْداً)، (حَضَرْ) پێچەوانەی (بَدْو)ە، (بَدو) واتە: بیاباننشین، (حَضَرْ) واتە: نیشتەجێ، وە (حَضَارة) ئەوەیە كە شوێنێك ئاوەدان كرابێتەوەو خەڵك لێی نیشتەجێ بووبێ.

(جُنَاحٌ): (جُناح) گوناحی كوردەواریی خۆمان هەر لە (جُناح)ەوە هاتوە، جا (جُناح) ئەسڵی لە (جَنَاحْ)ەوە هاتوە، (جَنَاح)یش واتە: باڵ، وە دەگوترێ: (جَنَحَتِ السَفینَةُ إذَا مَالَت) ئەگەر كەشتییەك بە لایەكیدا كەوت، دەڵێن: (جَنَحَتِ) واتە: بەلایەكدا كەوت، لەبەرئەوە كە كابرا وەختێك بەلایەكدا لادەدا، مانای وایە تووشی گوناح بووە، بۆیە ناو لەو گوناحو هەڵەیە نراوە (جُناح).

(فَرِهَـٰنٌ): (رِهَان) كۆی (رَهْن)ە، (الرَّهْنُ: ما يُوضَعُ وَثِيقَةً لِلدَّينِ)، (رَهْن) واتە: بارمتە، هەر شتێك كە وەردەگیرێ وەك بارمتەیەك لەجیاتی قەرز، بۆ وێنە: كابرا سەد ملیۆن دینار دەدا بە كەسێك دەڵێ: تۆش ئەو سەیارەت هەیە لە ڕەهنی مندا دایبنێو با سەیارەكەتم لەلابێ، هەركاتێ پارەكەت بۆ هێنامەوە سەیارەكەت پێدەدەمەوە، كە دوایی زیاتر باسی دەكەین.

(أَمِنَ): واتە: لێی دڵنیابوو، (أمِنَهُ: وَثِقَ بِهِ وَاعتَبَرَهُ أمیناً ذَا أمانَةٍ) ﴿ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا ﴾، واتە: ئەگەر هەندێكتان لە هەندێكتان دڵنیابوون، كە

خیانـەتی لـێ ناكـاتو قەرزەكـەی دەداتـەوە، واتـە: متمانـەی پـێ بـووو بـە ئەمینداری دانـا.

(فَلۡيُؤَدِّ): (أدَّى الشَيءَ: أقامَ بِهِ) شتەكەی جێبـەجێ كـرد، (وَأَدَّى الدَّيـنَ: قَضاهُ)، قەرزەكەی دایەوە (وَأَدَّى الصَّلاةَ: قَامَ بِها لِوَقتِها) لە كاتی خۆیدا نوێـژەكـەی جێـبەجێ كـرد (وَأَدَّى إِلَيـهِ الشَّيءَ: أَوْصَلَهُ إِلَيـهِ) شـتەكەی گەیانـدە دەسـتی، كەواتـە: ﴿فَلۡيُؤَدِّ ٱلَّذِي ٱؤۡتُمِنَ أَمَٰنَتَهُۥ﴾، یـانی: ئـەو كەسـەی كـە شـتێكی بـە ئەمـانەت لەلادانـدراوە، بـا بیگەیەنێتـەوە خاوەنەكەی، واتـە: ئـەو قـەرزەی كـە لەلایـەتی، بـا بە ئەمانەتێـكی دابنـێو بۆ خاوەنەكەی بگێـڕێتـەوە.

(وَلَا تَكۡتُمُواْ ٱلشَّهَٰدَةَ): (الكِتْمَـانُ: سَتْرُ الحَـدِيثِ)، (كتمـان) ئەوەیـە قـسـەیەك بشـاریەوە، ﴿وَلَا تَكۡتُمُواْ ٱلشَّهَٰدَةَ﴾، شـایەدییدان مەشـارنەوە.

مانــای گشـــتی ئایەتەكــان

ئەم دوو ئایەتە موبـاڕەكە كە یەكێكیان باسی قەرزو ئەوی دیكەیان باسی ڕەهـن دەكـات، خـوا ﷻ ڕوو لـە ئـەهلی ئیمـان دەكـاتو لێـرەدا بۆیـان باسـی قـەرز پێـدان دەكـات، بـۆ زانیاریتـان ئـەم ئایەتـە درێـژترین ئایەتـە لـە قوڕئـانـدا، واتـە: سـووڕەتی (البقـرة) گـەورەترین ئایـەتی قوڕئـانی تێدایـە، لـە ڕووی پلـەو پایـەوە كـە (آیـة الكُرسي)یە، وە درێـژترین ئایەتیـشی تێدایـە لـەڕووی قـەبارەوە، كـە ئایـەتی قـەرز (آیة الدَّین)ە، دیارە ئەوەش جێی سەرنجە، كە گەورەترین ئایەتی قوڕئان باسی خوای پـەروەردگار دەكـاتو، درێـژترین ئایـەتیش باسـی لایـەنی ئـابووریـیو مـاڵو سـامان دەكات، ئەوە گرنگیـی پێدانی ئیـسلامو قوڕئـان دەگەیـەنێ، بـە بابـەتی ئـابووریـیو مـاڵو سـامان، خـوا دەفـەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا تَدَايَنتُم بِدَيۡنٍ إِلَىٰٓ أَجَلٖ مُّسَمّٗى فَٱكۡتُبُوهُ﴾، واته: ئەی ئـەوانەی بڕواتـان هێنـاوە ! هـەر كـات قەرزتانـدا لەنێو خۆتاندا بە یەكدیدا، یاخود مامەڵەیەكی بە قەرزتان لەگەڵ یەكدیدا كرد بـۆ

کاتێکی دیاریکراو، بینووسن، دیارە ئێمە دوایی لە خستنەڕووی مەسەلە گرنگەکاندا وردتر دێینە سەر باسی ئەوە کە ئایا ئەو نووسینە فەرزە یان سوننەتە ؟ هەروەها سەرجەم مەسەلەکانی دیکەش، وە ئێستا هەر بە کورتی مانای ئایەتەکان دەکەین ﴿وَلْيَكْتُب بَّيْنَكُمْ كَاتِبٌۢ بِٱلْعَدْلِ﴾، وە با نووسەرێك دادگەرانە لە نێوانتاندا بینووسێ، واتە: نە بەلای بابای پارەداردا بچێ، نە بەلای بابای پارە وەرگر، نە بەلای خاوەن قەرزو نە بەلای قەرزداردا، بەلای کەسدا نەیشکێنێتەوەو چۆنە وایبنووسێ ﴿وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَن يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ ٱللَّهُ﴾، وە با هیچ نووسەرێك لاملیی نەکات لەوە، کە وەك چۆن خوا فێری کردوە بینووسێ، یانی: وەك چۆن خوا ئەو چاکەیەی لەگەڵ ئەودا کردوەو فێری خوێندنو نووسینی کردوە، با ئەویش وەك سوپاسگوزاریی ئەو نیعمەتە، ئەگەر سەریان تێیوەستا لە شوێنێكو بێجگە لەو کەسیان دەست نەکەوت، با بینووسێو خۆیان لێ نەخاتە سەرپشتو بیانوویان پێنەگرێ ﴿فَلْيَكْتُبْ﴾، با بینووسێ، تەئکید دەکاتەوە ﴿وَلْيُمْلِلِ ٱلَّذِى عَلَيْهِ ٱلْحَقُّ﴾، ئایا کێ دان بە قەرزەکەدا بێنێ ؟ بێگومان ئەو کەسەی کە هەقەکەی لەلایە، ئەوەی پارەکە وەردەگرێ، قەرزدارەکە، با ئەو بیڵێ، بۆچی ؟ ئەگەر ئەوی دیکەبێ کە خاوەن قەرزە، دوایی بابای قەرزدار بۆی هەیە بڵێ: تۆ بە کەیفی خۆت گوتووتە، بەڵام ئەگەر بۆخۆی بیڵێ: پێی دەگوترێ: تۆ بەزاری خۆت دانت پێهێناوە ! مانای وایە ئەو کاتە هیچ ئیشکالی تێدا نابێ ﴿وَلْيَتَّقِ ٱللَّهَ رَبَّهُۥ﴾، وە با پارێزیش لە پەروەردگاری خۆی بکات ﴿وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا﴾، وە هیچی لێ کەم نەکاتەوە، ئەو قەرزە کە وەریگرتوە، چەندەو چی لەلایە با هەمووی دان پێدابێنێ، بۆ ئەوەی نووسەرەکەش وەك ئەو دانی پێدادێنێ، ئاوا بینووسێ ﴿فَإِن كَانَ ٱلَّذِى عَلَيْهِ ٱلْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَن يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُۥ بِٱلْعَدْلِ﴾، ئەگەر ئەوەی هەقەکەی لەسەرە گێلو نەفام بوو، یان بێهێز بوو، یاخود

نەیدەتوانی، بۆ وێنە:لاڵ بوو، یاخود سەری لێ دەرنەدەچوو، با سەرپەرشتیارەكەی بە شێوەیەكی دادگەرانە بیڵێو بیخوێنێتەوە، بۆ ئەوەی بەو جۆرە بنووسرێ كە ڕاستو دادگەرییە، ﴿وَٱسۡتَشۡهِدُواْ شَهِيدَيۡنِ مِن رِّجَالِكُمۡ﴾، بەڵام خوای كاربەجێ تەنیا بە نووسین لێی نەگەڕاوەو فەرموویەتی: ئنجا دوو پیاوانیش لە خۆتان بكەن بە شایەد لەسەری ﴿فَإِن لَّمۡ يَكُونَا رَجُلَيۡنِ﴾، جا ئەگەر دوو پیاوتان چنگ نەكەوتن ﴿فَرَجُلٞ وَٱمۡرَأَتَانِ﴾، با پیاوێكو دوو ئافرەت بن ﴿مِمَّن تَرۡضَوۡنَ مِنَ ٱلشُّهَدَآءِ﴾، لەو شایەدانەی كە لێیان ڕازیینو متمانەتان پێیان هەیەو بە پەسندیان دەزانن، چونكە كەسێك متمانەی بە كەسێك نەبێ بە شایەدی ناگرێ، ئنجا ئایا حیكمەتی ئەوە چییە كە دوو ئافرەت لەجیاتی پیاوێكن بۆ شایەدیی ؟ خوای كاربەجێ حیكمەتەكەی ڕوون دەكاتەوە، وە بۆ زانیاریتان خوا ﷻ، مەگەر چۆن ئەگەرنا هیچ یاسایەكی شەرعیی نەفەرمووە لەم قورئانەدا، مەگەر ئاماژەی بە حیكمەتەكەی كردوە، چونكە ئەسڵ لە مامەڵەكردندا ئەوەیە كە هەموو شتێك حیكمەتەكەیو هۆیەكەی دیاربێ، بە پێچەوانەی عیبادەتەوە كە ئێمە بە دوای حیكمەتیدا ناگەڕێین، بۆ وێنە: خوا فەرموویەتی: نوێژی شێوان سێ ڕكاتە، بۆچی سێ ڕكاتە ؟ ئەدی بەیانی بۆچی دوو ڕكاتە ؟ نیوەڕۆ بۆچی چوار ڕكاتە ؟ ئەوە مامەڵەكردنە لەگەڵ خواداو نابێ لە حیكمەتەكەی بكۆڵینەوە، خوا دەفەرموێ: ئاوا بمپەرستە، خواپەرستیی (عبادة)یش واتە: ئەوپەڕی ملكەچیی، جا كەسێ بۆ خوا ئەوپەڕی ملكەچ بێ، ناچێ بڵێ: بۆچی وا بكەمو، بۆچی وا نەكەم ؟! بەڵام مامەڵەكردنی ئێمە لەنێو خۆماندا سەرمان لێ دەردەچێ، بۆچی وابێو بۆچی وانەبێ ؟ بۆیە خوا ﷻ هەرچەندە بۆ عیبادەتەكانیش كەمو زۆر ئاماژە دەكات بە حیكمەتەكانی، بەڵام هی هەڵسوكەوتەكانو مامەڵە، مەگەر چۆن ئەگەرنا حیكمەتەكانی بەیان دەكات، لێرەدا كە دەفەرموێ: ﴿أَن تَضِلَّ إِحۡدَىٰهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحۡدَىٰهُمَا ٱلۡأُخۡرَىٰ﴾، زانیویەتی پرسیارێك دروست دەبێ، باشە بۆچی دوو ئافرەت

لەجیاتی پیاوێك بۆ شایەدییدان لەسەر قەرز ؟ دەفەرموێ: بۆ ئەوەی ئەگەر یەکێکیان لێی تێکچوو ئەوی دیکە بەبیری بێنێتەوە، ئافرەت بەهۆی کەوتنە حەیزەوە، بەهۆی زەیستانییەوەو بەهۆی حاڵەتی عاتیفیی یەوە کە هەیەتی، ئەویش خوای کاربەجێ بۆیە وای دروست کردوە، تاکو بتوانێ منداڵ بەخێو بکاتو ئەرکی دایکایەتی ببینێ، وە بەهۆی ئەوەوە کە ئافرەت بەزۆری لە چوارچێوەی خێزانـدا دەژیو، لەگەڵ ئیشوکاری ماڵدا مامەڵە دەکات، نەك لەگەڵ بازاڕو بازرگانیی، تەماشای هەموو دنیا بکەن نەك هەر لە جیهانی ئیسلامییدا چەند ئافرەت بازرگانن ؟ زۆر بە کەمیی، یان چەند ئافرەت سیاسیین ؟ چەند ئافرەت فەیلەسووفن ؟ چەند ئافرەت فەرماندەی جەنگن ؟ یان هەر نین، یان زۆر بە دەگمەن، کەواتە: بازرگانیی مەیدانی ئافرەتان نیە، بۆیە تێیدا کارامەو شارەزانینو، لەو بوارەدا توانای زەبتو کۆنترۆڵکردنی زانیاریو ئامارەکانیان کەمە، بۆیە پێویستە دوو ئافرەت بن تاکو یەکێکیان وەبیر ئەوی دیکە بێنێتەوەو، بە هەردووکیان یەکدی بەهێز بکەن، بۆچی ؟ بۆئەوەی ماڵی خەڵك نەفەوتێ، کەواتە: مەسەلە بە کەم تەماشاکردنی ئافرەت نیە، بەڵکو بە هەند هەڵگرتنی ماڵو سامانی خەڵکە کە نەفەوتێ، لە حاڵێکدا کە دوو پیاو چنگ ناکەون بۆ شایەدیی، با پیاوێكو دوو ئافرەت بن، بۆ ئەوەی کە وەبیری یەکدی بخەنەوە ﴿ وَلَا يَأْبَ ٱلشُّهَدَآءُ إِذَا مَا دُعُواْ ﴾، با شایەدەکان کە بانگکران بۆ ئەوەی شایەدیی بدەن، لاملییو سەرپێچیی نەکەن، بڕو بیانوو نەهێننەوەو بێن. ﴿ وَلَا تَسْـَٔمُوٓاْ أَن تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰٓ أَجَلِهِۦ ﴾، وە ئێوە ماندوو مەبن کە قەرزەکە بنووسن، گچکەبێ یان گەورەبێ، واتە: کەمبێ یان زۆربێ، بۆ کاتی دیاریکراوی خۆی (بینووسنو مەیکەنە تەنبەڵیی).

ئنجا سێ حیکمەتی تێدا دەخاتە ڕوو: ﴿ ذَٰلِكُمْ أَقْسَطُ عِندَ ٱللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَـٰدَةِ وَأَدْنَىٰٓ أَلَّا تَرْتَابُوٓاْ ﴾:

١- ﴿ ذَٰلِكُمۡ أَقۡسَطُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾، ئەو نووسینە، هەروەها ئەو شایەدگرتنەتان لە لای خـوا، دادگەرانـەترەو دووردەبـێ لـە سـتەمو دوایـی دەمەقاڵـێی لەسـەر پەیدانـابێ، تۆ بڵێی: ئەوەندە بوو ئـەو بڵـێ: نـەخێر ئەوەنـدە نـەبوو، ئەگـەر نووسـرابێو شـایەد هـەبن، جێگـای مـشتومڕ نابـێ چـونکە کەسـانێك هـەن دەیـانەوێ ماڵی خەڵکی بە ناهەق بخۆن، جا چ خاوەن قەرزەکە بێ، بۆ وێنـە: پـەنجا ملیـۆنی داوەتـێ، دەڵـێ: سـەد ملیـۆن بـوو، وە چ قـەرز وەرگرەکـە بـێ (قەرزدارەکە) بڵێ: تەنیـا پەنجا ملیۆن بوو لەکاتێك کە قەرزەکـە سـەد بـووە، ئـەو کەسـانە هـەر دەبـن لـەنێو کۆمـەڵگادا، کەواتـە: دەبـێ بنووسـرێو شـایەد هـەبن، مانـای وایـە ئەوکـاتە بـە دوو شـتان بەسـتـراوەتەوەو، مـشتومڕو ناکۆکیىو سەرەنجام ستەم ڕوونـادات.

٢- ﴿ وَأَقۡوَمُ لِلشَّهَٰدَةِ ﴾، وە ئەوە ڕاستتـرە بـۆ شایەدییـدان، چونکە نووسینەکـە قسـەی شـایەدەکان بەهێـز دەکاتو بۆیـان دەبێتـە دیکۆمێنـت (وثیقـة).

٣- ﴿ وَأَدۡنَىٰٓ أَلَّا تَرۡتَابُوٓاْ ﴾، وە بۆ ئێوەش نزیکتـرە لەوەی کە نەکەونـە گومانـەوە، ئەگـەرنا مرۆڤ بۆی هەیە لە خاوەن پارە بکەوێتـە گومـان، تـۆ بڵـێی بەڕاسـتی بێ ! لەوانەیە زوڵـم لـەو هـەژارە بکـات، یـان بـۆی هەیـە لـەوی دیکـە بکەوێتـە گومـان، تـۆ بڵـێی بـە ڕاسـتی بـێ ! بـەڵام ئەگـەر شـایەد هـەبێو نووسـرابێ، مشتومڕ دروست نابێو ناکەونە گومانەوە.

ئنجا خـوا ﷻ یـەك حاڵـەتی لـێ هەڵـداوێرێ، چـونکە خـوای زانـاو شـارەزا کـە کاربەجێیـە، دەزانـێ ژیانـی ئێمە چۆنە؟ ﴿ إِلَّآ أَن تَكُونَ تِجَٰرَةً حَاضِرَةٗ تُدِيرُونَهَا بَيۡنَكُمۡ ﴾، لـە یـەك حاڵـدا قـەیناکات ئەگـەر نەینووسـن: ئەگـەر بازرگانییـەکی ئامـادەی دەستبەدەسـت بـێ، لـەنێو خۆتانـدا کـە هـەڵی دەسـووڕێنن ﴿ فَلَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ جُنَاحٌ أَلَّا تَكۡتُبُوهَا ﴾، لەو حاڵەتەدا گوناحتان ناگاتێ کە نەینووسن، دەڵێی: ئـەرێ ئەو کراسە بە چەندە ؟ دەڵێ: بەوەندەیە، پێویست ناکـات بڵـێی: وەرە نووسـەرێکی

بێنە با بینووسێ ! ﴿ وَأَشْهِدُوٓاْ إِذَا تَبَايَعْتُمْ ﴾، وە شایەد بگرن ئەگەر کڕینو فرۆشتنتان کرد، هەڵبەتە شەرعزانانو توێژەرەوان دەڵێن: ئەوە مەبەست پێی کڕینو فرۆشتنی گەورەیە، بۆ وێنە: کابرا بایی یەك ملیۆن دەستبەجێ شتێك دەکڕێ، وا باشە شایەد هەبێ، ئەگەرنا شتێك کە بچووکە، دەچی کیلۆ تەماتەیەکی دەکڕی، پێویست ناکات دوو شایەدان بانگ بکەی: وەرن شایەد بن من ئەو کیلۆ تەماتەیەم بەوەندەی کڕیوە ! کەس شتی وا ناکات، ﴿ وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ ﴾، وە با هیچ نووسەرێكو هیچ شایەدێك زەرەر نەگەیەنێ، نە بە بابای خاوەن پارە، نە بە بابای قەرزدار، یانی بە هیچ کام لەو دوو تەرەفەی کە بازرگانی پێکەوە دەکەن ئەمە واتایەکیەتی.

واتایەکی دیکەی: با هیچ نووسەرێكو هیچ شایەدێك زەرەریان پێ نەگەیەنرێ، نووسەرەکە کاتێك بانگ دەکرێ کە دەرفەتی نیە، وە شایەدەکە با هەڵنەپێچرێ، کاتێك کە دەرفەتی نیە، ئەو دوو مانایەش بەمجۆرە وەردەگیرێت ئەگەر (لا يُضَآرَّ) لە (لا يُضَارَرْ)ەوە هاتبێ واتە: (بنا مَجْهُول) یانی: با نووسەرەکەو شایەدەکە زەرەریان پێ نەگەیەنرێ، وەئەگەر (لا يُضَارِرْ) بێ، واتە: با نووسەرەکەو شایەدەکە زەرەر نەدەن لەو خەڵکە ﴿ وَإِن تَفْعَلُواْ ﴾، وە ئەگەر وابکەن، واتە: ئەگەر زەرەر بدەن، چ نووسەرەکە، چ شایەدەکە، چ ئەوانەی دیکە زەرەر لەوان بدەن ﴿ فَإِنَّهُۥ فُسُوقُۢ بِكُمْ ﴾، ئەوە لا ڕێییەکە پێتانەوە دەنووسێ (وەك چەسپی دوو قل) ﴿ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱللَّهُ ﴾، وە پارێز لە خوا بکەن، وە خوا فێرتان دەکات، (ئاوا یاساکانی خۆیتان فێر دەکات) ﴿ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴾، وە خوا بە هەموو شتێك زانایە.

ئەوە هەمووی لەحاڵێکدا کە خەڵك نیشتەجێیەو لەماڵێیە، ئەدی ئەگەر لە سەفەرێ بوونو پێویستیشیان بە قەرز بوو؟ ئەمجارە باسی ئەو حاڵەتەش دەکاتو دەفەرموێ: ﴿ وَإِن كُنتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُواْ كَاتِبًا فَرِهَٰنٌ مَّقْبُوضَةٌ ﴾، وە ئەگەر

لە سەفەرێ بوونو نووسەرێکتان دەست نەکەوت (یان قەڵەمو کاغەزی لێ نەبوو، یان نەدەگونجا بنووسرێ) ﴿فَرِهَٰنٞ مَّقۡبُوضَةٞ﴾، (رِهان) کۆی (رَهْن)ە، واتە: بارمتە، با چەند بارمتەیەکی وەرگیراو لەجیاتی نووسینو شایەدی گرتن بێ، {قەرزکەر دەڵێ: ئەوەندە پارەیەم بدەیە بە قەرز، ئەویش دەڵێ: تۆش ئەو شتەم وێدە با بارمتە (رَهن)بێ، لەلام، چونکە دەرفەت نیە بنووسرێ لە نێوانماندا، با شتێکی تۆ لای من بێ، هەرکات پارەکەت هێنا دەتدەمەوە} ﴿فَإِنۡ أَمِنَ بَعۡضُكُم بَعۡضٗا﴾، جا ئەگەر هەندێکتان لە هەندێکتان دڵنیابوونو بە ئەمیندارتان دانان ﴿فَلۡيُؤَدِّ ٱلَّذِي ٱؤۡتُمِنَ أَمَٰنَتَهُۥ﴾، با ئەو کەسەی کە بە ئەمیندار دانراوە، ئەو سپاردەیەی کە لە لایەتی (کە قەرزەکەیە)، بیگێڕێتەوە بۆ خاوەنەکەی ﴿وَلۡيَتَّقِ ٱللَّهَ رَبَّهُۥ﴾، وە با پارێز لە پەروەردگاری بکات، کەواتە: فەرز نیە لە سەفەرێش ئەگەر نووسەر نەبووو قەرزەکە نەنووسرا، حەتمەن بارمتە وەربگیرێ، بەڵکو مۆڵەتە، یان وا پەسندە، ئەگەرنا مادام خەڵکەکە متمانەیان بە یەکدی هەبێ، دەتوانن ئەوە نەکەنو لەسەر بناغەی باوەڕو متمانە بە یەکدیکردن، پێکەوە مامەڵە بکەن ﴿وَلَا تَكۡتُمُواْ ٱلشَّهَٰدَةَ﴾، وە شایەدییدان مەشارنەوە، چ ئەوەی کە لە لایەتی، چ ئەوەی کە لە لای دراوە[١]، با شایەدییەکە نەشارێتەوە ﴿وَمَن يَكۡتُمۡهَا فَإِنَّهُۥٓ ءَاثِمٞ قَلۡبُهُۥ﴾، وە هەرکەسێکیش شایەدیی بشارێتەوە، ئەوە دڵی گوناهبارە، بۆچی دڵی گوناهبارە ؟ چونکە دڵی ئینسان سەرچاوەی پارێزکاریی (تَقْوی)یەو سەرچاوەی گوناهباریی (فُجُورْ)یشەو لە ڕاستیدا بناغەو بنەڕەتی بەرەو چاکە چوونو بەرەو خراپە چوونی ئینسان لێرەوەیە، بۆیە پێغەمبەریش ﷺ وەك لە فەرموودەی (صَحیح)دا هاتوە سێ جار ئاماژەی بە سینەی موبارەکی کردووەو

---

١) واتە: چ ئەو کەسەی کە شایەدییەکەی لەلایەو، چ ئەو کەسەی کە شایەدییەکەی لەلا دراوەو لێی ئاگادارە.

فەرموویەتی: [١] {(التَّقْوَى هَاهُنا، التَّقْوَى هَاهُنا، التَّقْوَى هَاهُنَا)} واتە: تەقوا لێرەدایە، تەقوا لێرەدایە، تەقوا لێرەدایە، یانی: ڕیشەکەی لێرەوەیەو بناغەکەی لێرەوەیە، ئەگەرنا شوێنەواری تەقوا لەسەر ڕواڵەتی ئینسانیش دەردەکەوێ، بەڵام سەرچاوەکەی لێرەوەیە، هەروەك سەرچاوەی گوناحیش هەر لێرەوەیە ﴿ وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ عَلِيمٞ ﴾، وەخوا بەوەی کە دەیکەن زانایەو ئاگاداری هەموو شتێکە،کەواتە: بزانن چی دەکەن، چۆن دەکەن ؟ خوای پەروەردگار لەو کەسانەمان بگێڕێ، کە لە وردو درشتی ژیانیاندا پابەند دەبن بە یاساکانی شەریعەتەوە، وە خوا لەو کەسانەمان بگێڕێ، کە دڵیان پڕ دەبێ لە نوری ئیمانو تەقواو، بە چاکەو خێر نەبێ هەنگاو نانێن.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە خوای کاربەجێ دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا تَدَايَنتُم بِدَيۡنٍ إِلَىٰٓ أَجَلٖ مُّسَمّٗى فَٱكۡتُبُوهُۚ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! هەرکاتێك قەرزتان بە یەکدیدا، یاخود مامەڵەیەکتان لەگەڵ یەکدیدا کرد، بە قەرز بۆ کاتێکی دیاریکراو، بینووسن، وشەی (تَدايُنْ) دیارە لەسەر کێشی (تَفاعُل)ە، (تَفاعُل)یش بۆ شتێکە کە بە هاوبەشیی بکرێ، لە نێوان دوو تەرەف یان زیاترداو، واتاکەی ئاوای لێ دێتەوە: (إذا دايَنَ بَعضُكُم بَعضاً) ئەگەر هەندێکتان قەرزتان دا بە هەندێکتان، هەندێکیش لە زانایان گوتوویانە: ماناکەی ئاوایە: (إذا تَبايَعْتُم بِدَينٍ) واتە: ئەگەر کڕینو فرۆشتنتان لەگەڵ یەکدیدا کرد بە قەرز، واتە: شتێکت بە کەسێك فرۆشت بە قەرز، جا لێرەدا زانایان گوتوویانە: ئایا جیاوازیی نێوان (دَین)و (قَرض) چییە؟ کە ئێمە بە کوردی بە هەردووکیان دەڵێین: قەرز، هەندێکیان گوتوویانە: جیاواز نین

---

١) رواه مسلم: (٢٥٦٤).

هەریەکن‌و دوو وشەی هاوواتان، بەڵام هەندێکیان گوتوویانە: جیان‌و دەڵێن: (القَرْضُ غَيرُ الدَّينِ، لأنَ القَرْضَ أن يُقرِضَ الإنسانُ دَراهِمَ أو دَنانيرَ أَو حَبّاً أَو تَمْرَاً أَو مَا أشْبَه ذَلِكَ وَلا يَجُوزُ فِيهِ الأَجَلُ والدَّينُ يَجُوزُ فيهِ الأَجَلُ) واتە: قەرز جیایە لە (دَین) لە زمانی عەرەبیدا، چونکە قەرز ئەوەیە کەسێك درەم (واتە: زیو)، یان دینار (واتە: زێر)، یاخود دانەوێڵە، یاخود خورما، یان وێنەی ئەوانە بدات بە کەسێك، بێ ئەوەی کاتی بۆ دیاری بکات، {بڵێ: فلان کاتە تۆ دەبێ ئەو شتەم بدەیەوە}، بەڵام (دَین) دەکرێ بۆ کاتێکی دیاریکراو بێ، وە

هەندێك لە زانایان گوتوویانە: مەبەست لە (مُدايَنَة) ﴿إِذَا تَدَايَنتُم بِدَيْنٍ﴾، (سَلَمْ)ە، (سَلَمْ) چیە؟ (سَلَمْ) کە هەندێکیشیان (سَلَفْ)یشی پێدەڵێن، ئەوەیە کەسێك ئەندازەیەك پارە بدات بە کەسێك کە باغدارە، یاخود دانەوێڵە دەچێنێ، یان کەسابەتێك دەکات، کە ئەویش لە بەرانبەردا لە کاتی هەڵگرتنەوەی بەروبوومەکەیدا، ئەندازەیەك لەو بەروبوومەی خۆی بداتێ، لەوبارەوە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لە خۆی‌و بابی ڕازی بێ، ئاوای گوتوە: {(إنَّها نَزَلَتْ في السَّلَفِ لأنَّ النَبيَّ ﷺ قَدِمَ المَدِينَةَ، وَهُمْ يُسْلِفُونَ بالتَّمْرِ السَّنَتَينِ والثّلاثَ فَقَالَ: مَنْ أَسْلَفَ فِي شَيْءٍ فَفِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ إلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٢٢٤٠)، وَمسلم برقم: (٤٠٩٤)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٤٦٣٠)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٣٤٦٣)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (١٣١١)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٢٢٨٠)}، واتە: ئەم ئایەتە دەربارەی سەلەف (سەلەم) هاتۆتە خوارێ چونکە پێغەمبەر ﷺ کاتێك چوو بۆ مەدینە، ئەوان لە خورمادا بۆ ماوەی دوو ساڵ‌و سێ ساڵ سەلەمیان پێکەوە دەکرد، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەرکەسێك سەلەم لە شتێکدا بکات، با بە پێوانێکی دیاریکراو {ئەوەندە تەنە، یان بە زاراوی[1] ئێرە: ئەوەندە حەڕبە}، وە کێشانێکی دیاریکراو، وە بۆ ماوەیەکی دیاریکراو، ئەو جۆرە مامەڵەیە بکرێ.

---

١) واتە: هەولێر.

مەسەلەی دووەم: کە خوای بێهاوتا دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا تَدَايَنتُم بِدَيۡنٍ إِلَىٰٓ أَجَلٖ مُّسَمّٗى فَٱكۡتُبُوهُ ...﴾، ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە! هەر کات بۆ کاتێکی دیاریکراو قەرزتان بە یەکدیدا بینووسن، زانایان لەوبارەوە کە ئایا نووسینی قەرز، مامەڵە بە قەرز یان قەرز، پێدان، ئەگەر مامەڵەشی تێدانەبێ، فەرزە یان سوننەتە؟ کەوتوونە مشتومڕەوە:

هەندێکیان وەك (عَطاءُ، ابن جُرَيج، نَخَعِي، ابنُ جَرير) گوتوویانە: ئەم ﴿فَٱكۡتُبُوهُ﴾ە، مانای پێویست بوون دەگەیەنێ‌و، فەرزە هەر کاتێك کەسێك قەرزێکی بە کەسێکدا، یاخود مامەڵەیەکی لەگەڵ کرد بە قەرز، بنووسرێ،

هەندێکیشیان گوتوویانە: ئەو فەرمانە لێرەدا بۆ پەسندیی (نَدبْ)ە، یانی: ئەگەر بنووسرێ باشە، ئەوە ڕای زۆربەی زانایانە[١].

أ) بەڵگەی ئەوانەی کە دەڵێن فەرزە: دەڵێن ئەوەتا خوا فەرموویەتی: ﴿فَٱكۡتُبُوهُ﴾، صیغەی ئەمریش پێویست بوون (وجوب) دەگەیەنێ، مادام نیشانەو بەڵگەیەك نەبێت کە لە پێویست بوون لای بدات (صيغة الأمر يَدلُّ عَلَى الوُجُوب، إذَا لَمْ تَكُن هُناكَ قَرِينةٌ صارِفَة).

ب) بەڵگەی ئەوانەی کە دەڵێن سوننەتە:

بەڵگەی یەکەم: خوا ﷻ دوایی لە ئایەتی (٢٨٣)دا دەفەرموێ: ﴿وَإِن كُنتُمۡ عَلَىٰ سَفَرٖ وَلَمۡ تَجِدُواْ كَاتِبٗا فَرِهَٰنٞ مَّقۡبُوضَةٞۖ فَإِنۡ أَمِنَ بَعۡضُكُم بَعۡضٗا فَلۡيُؤَدِّ ٱلَّذِي ٱؤۡتُمِنَ أَمَٰنَتَهُۥ﴾ واتە: ئەگەر لە سەفەرێ بوون‌و نووسەرتان دەست نەکەوت، با بارمتەی وەرگیراوبن، وە ئەگەر هەندێکتان لە هەندێکتان دڵنیابوون، با ئەو کەسەی کە بە ئەمیندار دانراوەو متمانەی پێکراوە، ئەو

١) (الجامع لأحكام القرآن)، ج: (٣)، ص: (٣٣٦، ٣٣٧).

سپاردەیەی کە لەلایەتی بیگێڕێتەوە بۆ خاوەنی، جا زانایان دەڵێن، کەواتە: لێرەدا پێویست نیە ئەو قەرزە بنووسرێ، ئەگەر متمانە لە نێوان قەرز پێدەرو قەرز وەرگردا هەبێ، کەواتە: نووسینی قەرز فەڕز نیە.

بەڵگەی دووەم: دەڵێن مسوڵمانان بە درێژایی مێژوو، هەبووە قەرزیان نووسیوەو، جاری واش بووە نەیاننووسیوە، بەتایبەتی کە ئەندازەکەی کەم بووبێ، نەیاننووسیوە، کەواتە: ئەوە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە پێویست نیە.

منیش ڕام وایە کە ئەو تەعبیرە بۆیە وا هاتوە، تاکو هەردووك لایان بگەیەنێ ! چونکە جاری وا هەیە مامەڵە لەگەڵ یەکدا بە قەرز، یاخود قەرز بە یەکدیدادانەکە، حاڵەتەکەی وایەو هەلومەرجەکە وایە، پێویست بەوە دەکات کە بابای قەرز پێدەر دڵنیا بکرێتەوە، ئنجا لە حاڵەتی وادا با بنووسرێ، وە جاری واش هەیە پێویست ناکاتو ئەو کەسەی کە قەرزەکە وەردەگرێ یان مامەڵەی بە قەرزەی لەگەڵدا دەکات، جێی دڵنیاییو متمانەیەو، لەو حاڵەتەشدا با نەنووسرێ، بۆیە لە ڕاستیدا ڕستە قوڕئانییەکە، هەم پێویستبوونیشو هەم سوننەتبوونیش دەگرێتەوە، پێویستبوون بۆ کاتی خۆی، وە سوننەتبوونیش بۆ کاتی خۆیو، ئەوەش یەکێکە لە لایەنەکانی ئیعجازی قوڕئان، کە خوا ﷻ هەندێ شتی فەرمووە چەند واتایەك دەگرێتەوە، هەرکامیان لە حاڵەتی تایبەتی خۆیدا.

مەسەلەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَلۡيَكۡتُب بَّيۡنَكُمۡ كَاتِبُۢ بِٱلۡعَدۡلِۚ ﴾، با نووسەرێك دادگەرانە لە نێوانتاندا بینووسێ، واتە: وای بنووسێ کە هیچ لایەك نەتوانێ ستەم لەوی دیکەیان بکەن، ڕێكو ڕاستو ڕوونو بێ گرێو گۆڵ بێ، چونکە جاری وایە شتێك دەنووسرێ، بەڵام گرێو گۆڵی تێدایە، جاری وایە شتێك لە بەینی دوو تەرەفان دەنووسرێ دوو سێ واتایان هەڵدەگرێ، خوا ﷻ ڕێنمایی کردووین، کە ئەو نووسەرەی لە نێوانیاندا ئەو شتە دەنووسێ، با وای بنووسێ، ئیشکالی تێدا نەمێنێ، بۆ وێنە: ئەو قەرزە بە نرخی ڕۆژ بدرێتەوە، یان بە نرخی ئەو کات ؟ با بنووسرێ، بە هەمان جۆرە

دراو بدرێتەوە، یان بە دراوێکی دیکە ؟! با بنووسرێ، ئەگەر ئەو شتانە بە ڕوونیی نووسران، مانای وایە نووسینێکی دادگەرانەیەو، هیچ کام لەم دوو لایە تووشی زیانو زەرەر نابنو، سەرئێشەو کێشەیان بۆ نایەتە پێش.

مەسەلەی چوارەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَن يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ ٱللَّهُ فَلْيَكْتُبْ﴾، وە با نووسەرێك کە داوای لێ دەکرێ بنووسێ، لاملیی نەکات، کە بنووسێ، وەك چۆن خوا فێری کردوە، با بنووسێ، دیسان لێرەدا زانایان ڕاجیاییان هەیە:

- ❁ هەندێکیان گوتوویانە: ئەوەش مەبەست پێی ڕێنماییکردن (إرشاد)ە، نەك پێویست بێ.
- ❁ هەندێکیش گوتوویانە: بەڵکو مەبەست پێی ئەوەیە کە فەرزو پێویستە.

منیش پێم وایە ئەگەر هیچ نووسەرێك دەست نەکەوت جگە لەو کەسە کە داوای لێ دەکرێ، ئەوە لەسەری پێویستە بینووسێ، بە مەرجێك کە نووسینی قەرزەکە پێویست بێتو بە پێویست بزانرێت، ئەو کاتە لەسەری پێویست دەبێت، چونکە هەموو ئەو شتانەی کە کۆمەڵێك مسوڵمانو یان یەکێك لە مسوڵمانان پێویستیان دەبێت، پێویستە مسوڵمانان بۆی جێبەجێ بکەنو هاوکاریی بکەن، واتە: فەرزی کیفایەیە، فەرزی کیفایەش ئەگەر تەنیا کەسێك هەبوو، یان کۆمەڵێکی دیاریکراو هەبوون، جێبەجێی بکەن، لەسەریان دەبێتە فەرزی عەین، دیارە فەرزی کیفایەش کاتێك لەسەر ئەوانی دیکە لادەچێ، کە ئەگەر یەکێکیان یان هەندێکیان ئەنجامیاندا بایی ئەوەندە هەبن ئەنجامی بدەن، بەڵام ئەگەر تەنیا یەك کەس هەبوو ئەو فەرزە ئەنجام بدات، ئەو کاتە لەسەری دەبێتە فەرزی عەینو نابێ بڵێ: ئەگەر بیکەم ئەوە باشەو ئەگەر نەشیکەم قەیناکات ! هەروەها ئەگەر کارو پرۆژەیەکی پێویست هەبوو و ئەنجامدانی پەکی لەسەر کۆمەڵێك کەوتبوو، تەنیا ئەوانیش هەبوون پێی هەڵسن، دیسان لەسەریان دەبێتە فەرزی عەین.

مەسەلەی پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿أَن يَكۡتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ ٱللَّهُ﴾، واتە: وەك چۆن خوا چاکەی لەگەڵ ئەودا کردووەو فێری خوێندنو نووسینی کردوە، با ئەویش چاکە بکات لەگەڵ غەیری خۆیدا، وە ئەگەر خەڵکی پێویستیان پێی هەبووو سەریان تێیوەستا، با هاوکاریان بێو دەستی یارمەتییان بۆ درێژ بکات، وە مەرجیش نیە هەموو جارێ هاوکارییو یارمەتی هەر سوننەت بێ، بەڵکو جاری وا هەیە لەسەر ئینسان پێویست دەبێ، مادام خەڵکێك پەکی لەسەر ئەو هاوکارییو یارمەتییە کەوتبێ، بۆ وێنە: کەسێك لە پەنای تۆ کەوتۆتە چاڵێکەوە، یان کەوتۆتە ئاوێکەوەو ئەگەر دەرینەهێنی دەخنکێ، ئایا سوننەتە دەریبێنیەوە؟ نەخێر، بەڵکو فەڕزە، یان زاڵمێك لە نیزیك تۆ دەیەوێ نەفەرێکی مەزڵووم بکوژێ، ئایا هەر سوننەتە هاوکاریی بکەی؟ نەخێر، بەڵکو لەسەرت فەڕزە، وە ئەگەر کەمتەرخەمیی تێدا بکەی گوناهبار دەبی، کەواتە: مەرج نیە هاوکارییو یارمەتیدانی ئێمە بۆ یەکدی، هەمیشە هەر سوننەت بێ، ئەگەر بیکەین خێربێو ئەگەر نەشیکەین گوناهمان نەگاتێ، بەڵکو جاری وا هەیە پێویستەو ئەوەش دەکەوێتە سەر ئەندازەو ڕێژەی ناچارییو پێویستبوونی بابای هاوکارییکراوو، گرنگییو بایەخیی ئەو کارە.

مەسەلەی شەشەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَلۡيُمۡلِلِ ٱلَّذِي عَلَيۡهِ ٱلۡحَقُّ﴾، با ئەو کەسەی کە هەقەکەی لایە لاملیی نەکاتو بیخوێنێتەوە، (إملاء) واتە: خوێندنەوە (يُمْلي عَلَيْهِ) واتە: بەسەریدا دەخوێنێتەوە، ﴿وَلۡيُمۡلِلِ ٱلَّذِي عَلَيۡهِ ٱلۡحَقُّ﴾، واتە: ئەو کەسەی قەرزەکە وەردەگرێو هەقەکەی دەکەوێتە لا، با ئەو دانی پێدابێنێ، بیڵێ، بۆچی ؟ چونکە ئێمە بنچینەیەکی شەرعییمان هەیە دەڵێ: (المَرءُ مُؤاخَذٌ بإقرارِهِ) واتە: ئینسان بە دانپێهێنانی خۆی دەگیرێ، کەواتە: ئەو کەسە کە قەرزەکە وەردەگرێ، ئەگەر خۆی دانی پێدابێنێو بیڵێ، مانای وایە ناتوانێ دوایی لامو جیم بکات، بابای خاوەن قەرز دەڵێ: تۆ بۆخۆت گوتووتە، هەروەها لە بنچینە شەرعییەکانە: (الإِقْرَار سَيِّدُ الأَدِلَةَ) واتە: دانپێداهێنان گەورەی هەموو بەڵگەکانە.

مەسەلەی حەوتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَلۡيَتَّقِ ٱللَّهَ رَبَّهُۥ وَلَا يَبۡخَسۡ مِنۡهُ شَيۡـٔٗا ﴾، با لە پەروەردگاری خۆی پارێز بکاتو هیچی لێ کەم نەکاتەوە، واتە: ئەو کەسە کە قەرزەکە وەردەگرێ، با کاتێك کە دەیڵێ بۆ ئەوەی بنووسرێو تۆمار بکرێ، یاخود با شایەدەکانی کە قسە دەکەن، با پارێز لە خوا بکەنو هیچی لێ کەم نەکەنەوە، ئەمە ئەوەی لێوەردەگیرێ کە ئینسان ئەگەر پارێز لە خوا بکاتو ئەهلی تەقوا بێ، مافی خەڵکی پێشێل ناکات، ئەوەش شتێکی سەلمێنراوەو شتێکە جەرِبێنراوەو، ئینسان بە ئەندازەی ئەوە کە ترسی خوای لە دڵدایەو هەست بە چاودێریی خوا دەکات، وە بڕوای بە لێپرسینەوەو سزاو پاداشتی خوا هەیە، بێگومان هەقو مافی خەڵکی پێشێل ناکات، بۆیەش پێشینان گوتوویانە: لەوە بترسە کە لە خوا ناترسێ، لەوە مەترسە، کە لە خوا دەترسێ !

مەسەلەی هەشتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِن كَانَ ٱلَّذِي عَلَيۡهِ ٱلۡحَقُّ سَفِيهًا أَوۡ ضَعِيفًا أَوۡ لَا يَسۡتَطِيعُ أَن يُمِلَّ هُوَ فَلۡيُمۡلِلۡ وَلِيُّهُۥ بِٱلۡعَدۡلِ ﴾، ئنجا ئەو کەسەی کە هەقەکەی لەسەرە ئەگەر نەفام بوو، یاخود بێهێز بوو، یان نەیدەتوانی ئەو هەقە بڵێو دانیپێدابێنێو دەریببڕێ، با سەرپەرشتیارەکەی بە شێوەیەکی دادگەرانە ئەو هەقە کە دەکەوێتە لای دانی پێدابێنێ، (بۆ ئەوەی کە بنووسرێ)، لێرەدا خوا ﷻ سێ پاساوی هێناوەنەوە بۆ ئەوەی ئەو کەسە کە قەرزەکە وەردەگرێ، بۆخۆی نەیڵێ:

یەکەم: ئەگر نەفام بێ، نەفامییش دەگونجێ مەبەست پێ گێلیی بێ، واتە: با ئەو کەسە باڵغیش بێ، بەڵام گێل بێ، هەندێ کەس هەیە بە خوارِسك عەقڵی تەواونیە، یاخود لەبەرئەوە کە منداڵەو جارێ عەقڵی تەواو نەبووە.

دووەم: ئەگەر بێهێز بێ، بۆ وێنە: لەو حاڵەتەدا نەخۆشبێو نەتوانێ ئامادەی ئەو مەجلیسە بێ.

سێیەم: ئەگەر توانای قسەکردنی نەبێ، یان نەتوانێ قسە بکات لەبەرئەوە کە لاڵە یاخود زمانی دەگیرێ، لەو سێ حاڵەتانەدا، دروستە کە سەرپەرشتیاری ئەو کەسە لەجیاتی ئەو دان بە قەرزەکەدا دابنێ.

مەسەلەی نۆیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱسْتَشْهِدُواْ شَهِيدَيْنِ مِن رِّجَالِكُمْ ﴾، دوو شایەدان لە پیاوەکانتان بە شایەد بگرن، واتە: وێڕای نووسین با دوو پیاویش ببنە شایەد لە بەیندا، ئەوە بۆ چییە ؟ لە ڕاستیدا ئەوە گرنگی ماڵو سامان دەگەیەنێ لە تەرازووی شەریعەتدا، وە گرنگی پێدانی خوای پەروەردگاریش دەگەیەنێ لە مەسەلەی پاراستنی ماڵو ساماندا، بۆیە بۆ ئەوەی ڕێگا بگیرێ لە زایەبوونی ماڵو سامانی خەڵك، بە تایبەتی کەسێك کە هاوکاریی خەڵك دەکاتو قەرزیان پێدەدا، یان مامەڵەیەکی بە قەرزیان لەگەڵدا دەکات، هەر بەوەندە وازی نەهێناوە بنووسرێ، ئەویش بەو وردەکارییانەوە کە خوا باسی کردوون، بەڵکو فەرمووشیەتی: دوو پیاویش شایەد بن ! کەواتە: دەبێت دوو شایەد هەبنو نابێ کەمتربن، وە کە دەفەرموێ: ﴿ مِن رِّجَالِكُمْ ﴾، یانی: دەبێ مسوڵمان بنو کافر نەبن، وە دەبێ پیاو بنو ئافرەتو منداڵ نەبن، جا لێرەدا زانایان مشتومڕیان هەیە لەسەر ئەوە کە ئایا لە دوو شایەد کەمتر دەبێ ؟ وە ئایا ئەگەر شایەدەکان مسوڵمان نەبن حوکمی چییە ؟ وە ئایا ئەگەر پیاو نەبن حوکمی چییە ؟ هەڵبەتە ئەگەر شایەدەکان پیاو نەبن یانی: یەکێکیان پیاو نەبێ، ئەوە ئایەتەکە بۆخۆی ڕوونی کردۆتەوە، بەڵام لەسەر ئەوانی دیکە زانایان کێشەیان هەیە:

❋ هەندێکیان گوتوویانە: کە دەفەرموێ: ﴿ مِن رِّجَالِكُمْ ﴾، لە پیاوانتان، واتە: لە پیاوانێك کە لە کۆمەڵگای ئیسلامییدان، واتە: ئەگەر مسوڵمانیش نەبن دەیانگرێتەوە، ئنجا ئەوە کە لە دووان کەمتر نەبن، زانایان لەوەدا مشتومڕیان هەیە، کە ئایا شایەدێك وە کابرای دەعواکار (مُدَّعي) خۆیشی سوێند بخوا، ئەوە جێی شایەدەکەی دیکە پڕ دەکاتەوە ؟

❋ (أبو حَنيفة) ڕەحمەتی خوای لێبێ دەڵێ: نەخێر، هەر دەبێ دوو پیاو شایەدبن بە بەڵگەی ئەم ڕستە قورئانییە: ﴿ وَٱسْتَشْهِدُواْ شَهِيدَيْنِ مِن رِّجَالِكُمْ ﴾.

❁ بەڵام (شافِعي)و هەندێکی دیکە لە زانایان دەڵێن: بەڵێ شایەدێك‌و سوێند خواردنی دەعواکار بە دوو شایەد دەشێن، بۆچی ؟ دەڵێن: چونکە پێغەمبەر ﷺ وای حوکم کردوە، وەك عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس گێڕاویەتەوە، وەك لە (صَحِيح)ی موسلیم‌و لە (سُنَن)ی ئەبو داوودو (سُنَنْ)ی ئیبنو ماجەشدا هاتوە: {(أنَّ النبيَّ ﷺقضى باليمين مع الشاهد)}[1]، کە پێغەمبەر ﷺ بۆ ئیسپاتی دەعوایەك شایەدێك‌و سوێند خواردنی کابرای دەعواکاریشی بە بەڵگە داناوە.

مەسەلەی دەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿فَإِن لَّمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَٱمْرَأَتَانِ﴾، جا ئەگەر دوو پیاوتان چنگ نەکەوتن، پیاوێك‌و دوو ئافرەت، هەڵبەتە لێرەشدا دیسان کە ئایا دەگونجێ وەك چۆن دوو ئافرەت لەجیاتی شایەدی دووەم بەکاردێن، لەجیاتی شایەدی یەکەمیش دوو ئافرەتی دیکە ببنە شایەد، واتە: لەجیاتی دوو پیاو بن، چوار ئافرەت بن ؟ لەوەشدا زانایان مشتومڕیان هەیە:

❁ هەندێکیان دەڵێن: بەڵێ مادام لەجیاتی پیاوی دووەم‌و شایەدی دووەم دوو ئافرەت ببن، کەواتە: لەجیاتی پیاوی یەکەمیش ئەگەر دوو ئافرەتی دیکەبن، واتە: چوار ئافرەت لە جیاتی دوو پیاوان، ئەوە ئەو مامەڵەیە ئیسپات دەبێ.

❁ هەندێکیش گوتوویانە: نەخێر بەڵکو هەر دەبێ پیاوێك هەبێ‌و ئنجا لەجیاتی شایەدی دووەمیش دوو ئافرەت بن، بەڵام لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشێ: ئایا بۆ هەموو مەسەلەیەك هەردوو ئافرەت لە بەرانبەری پیاوێك دان بۆ شایەدیی دان ؟ کە هەندێك لەوانەی کە لە شەریعەت شارەزانینە هەر لەخۆوە بیانوو بە ئیسلام دەگرن‌و ئەوە دەکەنە بەڵگە لەسەر ئەوە کە ئیسلام بە چاوی سووك تەماشای ئافرەت دەکات‌و، ئافرەت بە کەمتر لە پیاو دادەنێ ؟! بەڵام لەڕاستییدا ئەوە وانیە، چونکە زانایان دەڵێن: ئەوە تەنیا بۆ بواری ئابووریی‌و بازرگانییەو زۆربەی شەرعزانان دەڵێن: ئەوەی کە دەقی لەسەرە، لێرەدا، مەسەلەیەکی ئابووریی‌و دارایی لێرەدا دوو ئافرەت لە بەرانبەر

---

١) (صحيح مسلم): (١٧١٢)، وأبو داود: (٣٦٠٨)، وإبن ماجه: (٢٣٧٠).

پیاوێکن بۆ شایەدیی، بەڵام مەرج نیە لە بوارەکانی دیکەدا وابێ، بەڵکو بواری وا هەیە شایەدییدانی ئافرەت وەك هی پیاوە، بگرە بواری وا هەیە کە تایبەتە بە ئافرەتانەوە، وەك مەسەلەی شیر پێدانو ئاوس بوون (حَمل)و، ئەو جۆرە مەمەلانەی کە تایبەتن بە ئافرەتانەوە، تەنیا شایەدیی لە ئافرەتان وەردەگیرێو پیاو تێیاندا بە شایەد وەرناگیرێ[1]، وەك من لە کتێبی (ئافرەتو خێزان لە سایەی شەریعەتدا) لەوبارەوە باسم کردوە، ئنجا بۆچی دەبێ دوو ئافرەت لە بەرانبەری پیاوێکدا بن ؟ خوای پەروەردگار دوایی حیکمەتەکەی ڕوون دەکاتەوە، وەك لە مەسەلەی دوازدەیەمدا باسی دەکەین.

مەسەلەی یازدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ مِمَّن تَرۡضَوۡنَ مِنَ ٱلشُّهَدَآءِ ﴾، لەوانەی کە لێیان ڕازین لە شایەدان، واتە: ئەو شایەدانەی کە پەسندیان دەکەنو لە لای ئێوە متمانە پێکراون، ئەوە لە شوێنی دیکە لە قورئاندا، خوا ڕوونی کردۆتەوە، کە دەفەرموێ: ﴿ ...وَأَشۡهِدُواْ ذَوَیۡ عَدۡلٍ مِّنكُمۡ... ﴿٢﴾ ﴾ الطلاق، دوو کەسی دادگەر لە خۆتان بە شایەد بگرن، کەواتە: ﴿ مِمَّن تَرۡضَوۡنَ مِنَ ٱلشُّهَدَآءِ ﴾، ئەو شایەدانەی کە لێیان ڕازینو لاتان پەسندن، یانی: شایەدی دادگەر (عَدْل)، شایەدی دادگەر کێیە ؟ شایەدێکە کە ڕێكو ڕاست بڕواو بە لای کەسدا دای نەشکێنێ، ئەوەش زانایان تەرازوویێکیان بۆ داناوە، دەڵێن: دادگەر کەسێکە گوناهی گەورە نەکات، گوناهی گەورەش هەر گوناهێکە سزای دنیایی، یاخود هەڕەشەی قیامەتی لەسەربێ، کەواتە: هەر کەسێك ئەو جۆرە گوناهانەی نەبوو، واتە: واجبەکانی نەچوواندبوو، وە قەدەغەکانی نەشکاندبوو، ئەوە دادگەر (عَادِل)ە، لە پێناسەی شەرعدا، چونکە کەسێك کە گوناهی گەورە بکات، مانای وایە دەگونجێ شایەدیی بە درۆش بدا، لەبەرئەوە شایەدیی لێ وەرناگیرێت، زانایان گوتوویانە: شایەدی دادگەر دەبێ دە سیفەتی تێدا بن، وە ئەم سیفەتانەیان

١) بڕوانە: (الطرق الحكيمة في السياسة الشرعية) لإبن القيم، ص : (١٤٥)، (فصل شهادة النساء نوعان : ١- نوع يقبل فيه النساء منفردات. ٢- و نوع لا يُقْبَلْنَ فيه الاّ مع الرّجال).

ژماردوون: (أن يَكونَ حُرًّا، بالِغاً، مسلماً، عَدْلاً، عالِماً بِمَا شَهِدَ بِهِ، غَيْرَ جَالِبٍ بِشَهَادَةِ نَفعاً إلى نَفسِهِ، وَلاَ دَافِعِ مضرةً عَنها، غَيْرَ مَعرُوفٍ بِكَثرَةِ الغَلَطِ، غَيرَ تارِكٍ للمروءَة، لا يَكونُ بَينَهُ و بَينَ مَن يَشهَدُ عَلَيهِ عِداءٌ):

١/ (حُرًّا): دەبێ ئازاد بێو كۆیلە نەبێ، هەڵبەتە ئێستا مەسەلەی كۆیلایەتی لە گۆڕێدا نەماوە، وە من پێشم وایە هیچ بەڵگەیەكی پشت پێبەستراو لەوبارەوە نیە، كە جیاوازیی لەنێوان ئازادو كۆیلەدا هەبێ.

٢/ (بالِغاً): دەبێ بالغ بێو منداڵ بە كەڵكی شایەدیی نایەت.

٣/ (مسلماً): دەبێ مسوڵمان بێ، هەڵبەتە هەندێك لە زانایان دەڵێن: نەخێر، مسوڵمانیش نەبێت دەبێ، منیش پێم وایە مەگەر مەسەلەیەكی وابێ مۆركێكی ئیسلامیی هەبێو تایبەتمەندیی یەكی ئایینی مسوڵمانانی بێ، ئەگەر نا مادام ئەو كەسە متمانە پێكراو بێ، بە شایەد دەشێ.

٤/ (عَدْلاً): بەو واتایە كە گوناهی گەورەی نەبێ.

٥/ (عَالِماً بِمَا شَهِدَ بِهِ): زانا بێ بەوەی كە شاهێدیی دەربارە دەداتو، شارەزای بێو ئاگای لە شتەكە هەبێ.

٦/ (غَيْرَ جالِبٍ بِشَهادَةِ نَفْعاً إلى نَفسِهِ): لەو شایەدییەدا كە دەیدات، سوودێك بەوی نەگات، كەواتە: شایەدییدانی ئینسان بۆخۆی دروست نیە، وە شایەدیی دانی ئینسان بۆ براو خزمی وەرناگیرێ.

٧/ (وَلاَ دافِعِ مضرةً عَنهَا): بەو شایەدییدانەی زەرەرێك لەخۆی دوور نەخاتەوە.

٨/ (غَيْرَ مَعرُوفٍ بِكَثرَةِ الغَلَطِ): ناسراو نەبێ بەوەی كە زۆر هەڵە بكاتو بە هەڵەدا بچێ.

٩/ (غَيْرَ تارِكٍ للمرؤَة): شتێك نەكا پێچەوانەی جوامێریی بێ، كە ئەوەش بە پێی عورفو باوی ئەو ڕۆژگارە دیاریی دەكرێ.

١٠/ (لاَيَكُون بينَهُ وبَيْنَ مَنْ شَهِدَ عَلَيهِ عِداءٌ): وە نابێ ئەو كەسەی كە شایەدیی لەسەر دەدا دوژمنایەتی لە نێوانیاندا هەبێت.

مەسـەلەی دوازدەیـەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿ أَن تَضِلَّ إِحۡدَىٰهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحۡدَىٰهُمَا ٱلۡأُخۡرَىٰ ﴾، خوای کـاربەجێ لێرەدا پاساوی ئەوە دێنێتەوە، کە بۆچی دەبـێ دوو ئافرەت بن ؟ دەفەرموێ: بۆئـەوەی ئەگـەر یـەکێکیان لـەبیری چووو بـە هەڵەدا چوو، ئەوی دیکەیان بیری بخاتەوە، ئنجا بۆچی ئافرەت دەگونجێ لەبیری بچێ ؟!

یەکـەم: ئـافرەت بەزەیـیو سـۆز بەسـەریدا زاڵـە.

دووەم: ئافرەت هەندێك حاڵـەتی بەسـەردا دێـن وەك عـادەی مانگانـە (حَیـض)و زەیسـتانیـی (نِفـاس)و ئەوانـە، کاریگەریی بۆ سـەر هەستو هۆشـی هـەیە.

سـێیەم: پاشـان ئافرەتـان لـەنێو هـەموو عـورفو بـاوی دنیـادا، کەمتــر وایـە زۆر سـەرگەرمی بواری ئابووریـیو مامەڵەو بازرگـانیی بـن، وە هەرکەسـێکـیش لـە بوارێکدا شارەزا نەبێو زۆر ئیـشی تێدا نەکردبـێ، زەبـتو کۆنتـڕۆڵی تێیــدا کەمتـر دەبـێ.

مەســـەلەی ســـێزدەیەم: کـــە دەفــەرموێ: ﴿ وَلَا يَأۡبَ ٱلشُّهَدَآءُ إِذَا مَا دُعُواْ ﴾، وە شایەدەکان هەرکاتێ بانگکران با لاملیی نەکەن، واتە: کەسێك ئاگـای لـەو قـەرزە بـووە کـە دراوەو ئاگـای لـەو مامەڵەیـە بـووە، وە لـەو مەجلیـسەدا بـووە، بـانگ دەکرێ: وەرە شایەدیی بدە ! چونکە ئەو دوولایەنە کەوتوونە کێشـەوە، یەکیـان دەڵێ: ئەوەندە بوو، ئەوی دی دەڵێ: ئەوەندە نەبووە، یاخود بابای قـەرزدار هـەر ئینکاریی قەرزەکـە دەکاتو نکووڵیی لـێ دەکات ! خوا دەفەرموێ: با ئـەو کەسـە کە شایەدەو ئاگاداری شـتەکە بـووە، لاملیـی نەکـات، ئنجا لەوەشـدا شەرعزانـان کەوتوونە مشتومڕەوە، کە ئایا لەسەری پێویستە یـان نـا ؟ هەنـدێك گوتوویانـە: پێویست نیە، وە هەندێکیان گوتوویانە: پێویستە، بەڵام بـە تەئکیـد مـادام خـوا دەفـەرموێ: ﴿ وَلَا يَأۡبَ ٱلشُّهَدَآءُ إِذَا مَا دُعُواْ ﴾، کاتێـك شـایەدەکان بانگـکران بـا لاملیی نەکەنو بچن ئامـادەبن شـایەدیی بـدەن، ئـەوە زۆر بـە ڕوونو ڕاشکـاویی ئـەوە دەگەیـەنێ کـە پێویـستە، چونکە خـوا ئـەوەی قەدەغـە کـردوە کـە شـایەد نەچێ، جا ئەگـەر نەچوون قەدەغـەبێ، کەواتە: چوونی پێویـستە، بـە تایبـەت

لە حاڵێکدا کە ئەو نەچێت ئەو هەقە زایە ببێ، ئەو کاتە لەسەری پێویست دەبێ کە بچێ ئەو شایەدییە بدات، بۆ ئەوەی کە ئەو هەقە زایە نەبێو بەرگریی لە بابای خاوەن هەق بکاتو هەقەکە نەفەوتێ.

مەسەلەی چواردەیەم: دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَسْـَٔمُوٓاْ أَن تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰٓ أَجَلِهِۦ ﴾، وە بێزار مەبن لە نووسینی، گچکە بێ یان گەورە بێ، تا کاتی دیاریکراوی خۆی، بۆیە خوا ﷻ وای فەرموە، چونکە جاری وا هەیە کابرا گوێی پێناداو دەڵێ: پێوست بە نووسینی ناکات، ئەو ماندوبوونو زەحمەتەی بۆچییە ؟! خوا ﷻ دەفەرموێ: نەء ! بێزار مەبنو ماندوو مەبنو بینووسن، لە دواییدا حیکمەتەکانی ڕوون دەکاتەوە بۆچی خوا ﷻ بە پێویستی دەزانێ بنووسرێ، جا دەفەرموێ: ﴿ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا ﴾، گچکە بێ، یان گەورە بێ، واتە قەرزەکە کەم بێ، یان زۆر بێ، هەڵبەتە لێرەدا کە دەفەرموێ: کەم بێ یان زۆر بێ، بێزار مەبن لە نووسینی، یانی: ئەو شتانەی کە مەترسییتان هەیە، مشتومڕیان لێ پەیدابێ، بەڵام دوو مسوڵمان زۆر متمانەیان بە یەکدی هەیە، دوو دراوسێ، دوو خزم، هیچ مەترسیی ئەوەیان نیە کە دوایی کێشەو مشتومڕیان لێ پەیدابێ، یان کابرای قەرزدار ئەگەر گریمان دوایی گوتی: قەرزی تۆم لەلا نیە، بابای خاوەن قەرز بەلاشیەوە گرنگ نەبێ، ئەو کاتە بایی ئەوەندە کە لە کێشەو بێشەو سەرئێشە ناترسێن، پێویستبوونەکەی کەم دەبێتەوە.

مەسەلەی پازدەیەم: خوا ﷻ سێ هۆکار دێنێتەوە بۆ پێویستبوونی نووسینی قەرز، یاخود مامەڵەی بە قەرز، لەنێو مسوڵماناندا، وەك پێشتریش باسمان کرد:

١) ﴿ ذَٰلِكُمْ أَقْسَطُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾، ئا ئەو قەرز نووسینەتان لە نێوانی خۆتاندا، دادگەرانەترە لای خوا واتە: خوا ئەوەی پێ چاکەو ئەوەی پێ دادگەرانەترە.

٢) ﴿ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَٰدَةِ ﴾، وە ئەو قەرز نووسینە، بۆ شایەدیی دانەکەش هاوکارترو یارمەتیدەرترە، شایەدێك کە شایەدیی دەدا ئەگەر نووسینێکی لەبەر دەست هەبێ، نووسینەکە دەبێتە پاڵپشت بۆ شایەدیی دانەکەی.

٣) ﴿ وَأَدْنَىٰٓ أَلَّا تَرْتَابُوٓا۟ ﴾، پاشـان دەبینـی قەرزەکـە چـەند سـاڵی بەسـەردا تێپەڕیوەو ئەو شایەدانەش سەرقاڵییان بووەو، باش لەزەینیاندا نەماوە، ڕێژەو ئەندازەو چۆنیەتییەکەی، دیارە ئەگەر نووسرابێ، ئەوە نزیکترە بۆ ئەوەی کەسیان نەکەوێتە دوودڵیی و گومانەوە، دیارە شەریعەتی خوای پەروەردگاریش هەموو حوکمەکانی هەر وان و ئامانجیان ئەوەیە کە شت ڕێکتربێ، بۆیەش خوا ئەوەی زیاتر لەلا پەسندەو پێی چاکە، چونکە بۆ خەڵك کەمتر سەرئێشەی تێدایە، خوای بە بەزەییش چی پێخۆشە بۆ بەندەکانی ؟ بێگومان ئەوەی پێخۆشە کە بۆ ئەوان باشتربێ و بەرژەوەندیی ئەوان چاکتر بێنێتە دی.

مەسەلەی شازدەیەم: خوا ﷻ حاڵەتێك جیادەکاتەوە لەو حوکمە گشتییەو هەڵیدەواوێرێ و دەفەرموێ: ﴿ إِلَّآ أَن تَكُونَ تِجَـٰرَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا ﴾، مەگەر بازرگانییەکی ئامادەبێ دەستاو دەست بێ و دەستبەجێ بێ، لە بەینی خۆتاندا هەڵی سووڕێنن، ئەوە گوناهتان ناگاتێ ئەگەر نەینووسن، واتە: لەو حاڵەتەدا پێویست بە نووسین ناکات، یەکێك شتێك دەکڕێ لە بازاڕ، یەکسەر دەڵێن: ئەو شتە بە چەندە ؟ بەوەندە، شتەکەی لێ وەردەگرێ و پارەکەی وێدەدا، یاخود لە هەر شوێنێکی دیکە، شتێك دەست بە دەست بێ، مادام قەرز نەبێ و بۆ کاتی دیکە نەبێ، ئەوە لەو حاڵەتەدا نووسینەکەی پێویست ناکات، بۆچی ؟ چونکە گرفت و کێشەی تێدا نایەتە دی، تازە ئەو شتی خۆی وەرگرتووەو پارەی خۆی داوە.

مەسەلەی حەڤدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا ﴾، واتە: گوناهتان ناگات کە نەینووسن، کە لێرەدا مەبەستی ئەوەیە زیانی نیە (فَلا مَضَرَّةَ عَلَيكُمْ)، بۆچی ؟ چونکە مادام مامەڵەو بازرگانییەکی دەستبەجێ و دەست بەدەستە، زەرەری نیە ئەگەر نەنووسرێ، تازە کڕیار شتی خۆی وەرگرتووەو فرۆشیار پارەی خۆی وەرگرتوە، واتە: هەر بە کردەوە نە نووسینەکە زەرەری نیە، بۆیەش خوا ﷻ لەو حاڵەتانەدا گوناهی لەسەر مسوڵمانان هەڵگرتوە،

ئەگەر ئەو قەرزە نەنووسن، چونکە تووشی کێشەو گیروگرفت نابن.

هەڵبەتە ئەم ڕستە قورئانییە لێی دەفامرێتەوە کە مسوڵمانان بە کەمتەرخەمیی تێداکردنی نووسینی قەرزو مامەڵەیەك کە نەنووسینو تۆمارنەکردنی سەرئێشەی لێدەکەوێتەوە، گوناهبار دەبن، جا دیارە بۆ هەر شتێکی دیکەش هەر وایەو هەمان حوکمی هەیە.

مەسەلەی هەژدەیەم: ﴿وَأَشْهِدُوٓاْ إِذَا تَبَايَعْتُمْ﴾، وە شایەد بگرن هەر کاتێك کڕینو فرۆشتنتان کرد، واتە: مامەڵە ئەگەر نووسینیشی تێدانەبێ، پێویستە شایەدی هەر تێدا هەبن، دیارە ئەمیش زانایان ڕاجیان تێیدا:

❁ هەندێك گوتوویانە: مەبەست پێی شتێکی پەسندو باشە، واتە: سوننەتە، شایەد بگرن.

❁ هەندێکیشیان گوتوویانە: نەخێر شایەدگرتن فەرزە، هەڵبەتە ڕواڵەتی وشەی: ﴿وَأَشْهِدُوٓاْ﴾، هەردووکی دەگرێتەوە، بۆیە ئێمەش دەڵێین: سوننەتە شایەد بگیرێ لە کاتێکدا مەترسیی گرفتو کێشە کەم بێ، وە پێویستە شایەد بگیرێ لە کاتێکدا کە مەترسیی گرفتو کێشە پەیدابوون لەنێوان کڕیارو فرۆشیاردا زۆربێ، وە بەپێی هەبوونی ئەگەری کێشەو گرفت حوکمەکە دەگۆڕێ.

مەسەلەی نۆزدەیەم: ﴿وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ﴾، وە با هیچ نووسەرێكو هیچ شایەدێك زیانیان پێ نەگەیەندرێ، ئەوە ئەگەر ئەسڵی وشەی: (يُضَآرَّ) (يُضَآرَرْ)بێ، بەڵام ئەگەر ئەسڵی (يُضَآرَّ) (يُضَآرِرْ) بێ، واتە: با نووسەرو شایەد زیان نەگەیەنن، جا ئایا نووسەرو شایەد چۆن زیانیان پێ دەگات ؟! بابای نووسەر ئیشێکی دیکەی هەیەو سەرقاڵە بە کارێکی دیکەوە، نابێ هەڵپێچرێو بڵێن: وەرە بینووسە، یاخود ئەگەر داوای کرێی کرد، نەیدرێتێ، یاخود لە مافی خۆی کەمتری بدرێتێ، ئەوە زیانی پێ دەگەیەندرێ، وە شایەد لەسەر ئەوە کە هەق دەڵێ، با زیانی پێ نەگەیەندرێو هەڕەشەی لێ نەکرێو بوغزی لێ دانەگیرێ، ئەوە لە حاڵێکدا کە مەبەست ئەوەبێ: نووسەرو شایەدەکە زیانیان پێ

نەگات، بەڵام ئەگەر بەمجۆرە بخوێندرێتەوە (يُضَآرِرْ)، واتە: نووسەرو شایەدەکە با زەرەر نەدەن، یانی: بابای نووسەر کە دەینووسێ، وا بینووسێ زەرەری نە بۆ کڕیار هەبێ نە بۆ فرۆشیار، نە بۆ قەرز پێدەر، نە بۆ قەرز وەرگر، وە هەروەها شایەدەکەش با شایەدییەکەی بداتو شایەدیەکەی نەشارێتەوە، وە ڕێكو ڕاست شایەدیی بدات، وە نووسەرەکەش ڕێكو ڕاست بینووسێ.

مەسەلەی بیستەم: کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَإِن تَفۡعَلُواْ فَإِنَّهُۥ فُسُوقُۢ بِكُمۡ ﴾، وە ئەگەر وابکەن ئەوا لاڕێییە بۆ ئێوە، وشەی (فُسُوق) لە (فَسَقَ)ەوە هاتوە، (فَسَقَ) واتە: (خَرَجَ) دەرچوو، (فاسِق) کەسێکە کە لە جادەی شەرع دەرچووە، جا خوا دەفەرموێ: ئەگەر وابکەن، واتە: نووسەرو شایەد زیانیان پێ بگەیەندرێ، یان نووسەرو شایەد زیان بگەیەنن بە کڕیارو فرۆشیار، بە قەرزدەرو قەرز وەرگر، هەرکامێکتان وا بکات، ئەوە پێی فاسق دەبێو، لە ڕێ دەردەچێو پێی گوناهبار دەبێ.

مەسەلەی بیستو یەکەم: ﴿ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۖ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱللَّهُ ﴾، وە پارێز لە خوا بکەنو خوا فێرتان دەکات، واتە: ئێوە پارێز لە خوا بکەن کە پابەندبن بە شەریعەتەکەیەوە، خواش بەو شێوەیە یاساکانی شەریعەتی خۆیتان فێردەکات، هەندێك لە ئەهلی تەصەووف گوتوویانە: ئەمە ئەوەی لێوەردەگیرێ کە ئینسان ئەگەر موتتەقیو پارێزکاربێ، پێویستی بەوە نیە بچێ قورئانو سوننەت بخوێنێو شارەزای شەریعەت بێ، بەڵکو لە ئەنجامی تەقواکەیدا خوای پەروەردگار شارەزای دەکات لە شەریعەت ! بەڵام لەڕاستییدا ئەو جۆرە تێگەیشتنە هەڵەیەو ئەگەر وابایە خوا دەیفەرموو: (وَاتَّقُوا اللهَ يُعَلِّمْكُمُ اللهُ)، یان دەیفەرموو: (وَاتَّقُوا اللهَ فَيُعَلِّمُكُمُ اللهُ) پارێز لە خوا بکەن، خوا فێرتان دەکات، یان: پارێز لە خوا بکەن، جا خواش فێرتان دەکات، بەڵام لێرەدا خوا فەرموویەتی: پارێز لە خوا بکەن، وە خواش فێرتان دەکات، یانی: ئەگەر ئێوە ئەرکی خۆتان بەرانبەر بە خوای میهرەبان جێبەجێی کرد، خوای بەخشەریش ئاوا بەو شێوەیە شەریعەتی خۆی بۆ ئێوە بەیان دەکات، وە لەڕاستییدا پارێز

لە خوا دەبێتە مایەی دڵ ڕۆشنیی بۆ ئینسان‌و، دەبێتە مایەی ئەوە کە ئینسان زیاتر سەر ڕاست‌و شارەزا بێ‌و، لە خوا نزیك بێ‌و دڵی ڕۆشن بێ، بەڵام نەبووە بە عادەت کە لە ئەنجامی تەقواو تەزکیەی نەفسدا ئینسان فێری قورئان‌و سوننەت ببێ !! ئەگەر وا بووایە پێغەمبەر ﷺ، وە هەموو پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) پێویستی نەدەکرد وەحییان بۆبێ، چونکە ئەوان لە هەموو کەس زیاتر ئەهلی صەفاو ئەهلی تەقوا بوو ونو لە هەموو کەس بێ گوناحترو پاکتربوون، بەڵام ئەوەتا خوا ﷻ بە پێویستی زانیوە کە وەحی بۆ پێغەمبەران بنێرێ، وە خوای زانا خۆی فەرموویەتی: ﴿ ...وَعَلَّمَكَ مَا لَمۡ تَكُن تَعۡلَمُ ...﴿١١٣﴾ ﴾ النساء، واتە: (بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ): شتێکی فێرکردووی کە نەدەگونجا بیزانی، یانی: بۆت نەدەکرا بیزانی ئەگەر خوا فێری نەکردبای، وە ئەگەر وەك حاڵەتی خۆت مابایەوە، نەدەگونجا فێری ببی، جا ئەگەر پێغەمبەر ﷺ لە ئەنجامی صافبوونەوەو تەزکیەو عیبادەت بۆ خوای پەروەردگارەوە، نەتوانێت لە شەریعەت شارەزابێ بەبێ هاتنی وەحی، بێگومان غەیری پێغەمبەر ﷺ لە پێشترە کە بێ ئەوەی لە قورئان‌و سوننەت شارەزابێ، شارەزای ئەمرو نەهی خوای کاربەجێ نەبێ.

مەسەلەی بیست‌و دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٞ ﴾، واتە: وە خوا بە هەموو شتێك زانایە، ئەمەش بۆ ئەوەی کە مسوڵمان دڵنیا بێت، هەڵبەتە ئەوە بۆ تەئکیدکردنەوەیە ئەگەرنا لە ئەلیف‌و بێی عەقیدەی ئینسانی مسوڵمان دایە کە خوا هەموو شتێك دەزانێت، بەڵام خوا بیرمان دەخاتەوە کە بە هەموو شتێك زانایە، تۆ حاڵەتێك دەبینی خوا هەموو حاڵەتەکان دەبینێ، تۆ شتێك دەبینی خوا هەموو شتەکان دەبینێ، تۆ کەسێك دەناسی، خوا هەموو کەسەکان دەناسێ، جاری وا هەیە کابرا دەڵێ: کاکە نووسینی بۆچییە ؟ هەر عەیبە بینووسین ! کەچی دوایی هەر ئەو کەسەی کە پێت عەیب بوو قەرزەکەی لەگەڵدا بنووسی، تەماشا دەکەی تووشی گەورەترین کێشەو سەرئێشەت دەکات، شتی وا زۆر بووەو، خوای زاناو شارەزا هەر خۆی باش دەزانێ.

مەسەلەی بیستو سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن كُنتُمۡ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمۡ تَجِدُواْ كَاتِبًا فَرِهَٰنٌ مَّقۡبُوضَةٌ ﴾، وە ئەگەر لە سەفەربوون نووسەرتان دەست نەکەوت، با چەند بارمتەیەکی وەرگیراوتان هەبێ، لەجیاتی نووسین، بۆ ئەوەی کە ئەو قەرزە، یاخود ئەو مامەڵەیەی بە قەرز دەکرێ کێشەو سەر ئێشەی تێدا پەیدانەبێ، وشەی (رِهَان) کۆی (رَهْن)ە، هەروەك (رهُون)یش کۆی (رَهْنَ)ە، وە (رَهْن) چاوگە، بەڵام دوایی کراوە بە ناو، بە کوردی واتە: بارمتە، پێناسەی (رَهْن)یشمان پێشتر کرد، ئەوەیە کە یەکێك ئەندازەیەك پارە دەدا بە کەسێكو لە بەرانبەردا شتێکی لێوەردەگرێ، سەیارەیە، خانوویە، زەوییە، شتێکی لێوەردەگرێ کە ئەو شتە لە لای بابای پارەدەر دەبێ، هەتاکو بابای پارە وەرگر لە کاتی خۆیدا، ئەو قەرزەی کە وەریگرتوە دەیداتەوە، ئەویش ئەو کاتە شتەکە تەسلیم دەکاتەوە، کە ئەوەش وردەکاریی زۆری هەیەو ئێمە لەم دەرسی تەفسیرەدا ناتوانین بچینە نێو ئەو وردەکارییانەوە کە شەرعزانان لە کتێبەکانی خۆیاندا باسییان کردوە، جا خوا لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن كُنتُمۡ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمۡ تَجِدُواْ كَاتِبًا ﴾، زانایان گوتوویانە: لێرەدا خوای کاربەجێ هەرچەندە باسی سەفەری کردوە، بەڵام مانای وانیە ئەگەر ئینسان لە سەفەر نەبوو نابێ مامەڵە بە ڕەهن بکات لە بەرانبەر قەرزدا، بەڵکو لە سەفەرو لە ماڵی (حَضَرْ) ئەوە هەر دەکرێ، بەڵێ (موجاهید) کە یەکێکە لە زانایانی تابعین گوتوویەتی: ئەمە تایبەتە بە سەفەرەوە، بەڵام هەموو زانایانی دیکە گوتوویانە: نەخێر تایبەت نیە بە سەفەرەوە، بەڵکو خەڵك لە ماڵی خۆیشییان بن، بۆیان هەیە بەو جۆرە پێکەوە مامەڵە بکەنو، لە بەرانبەری قەرزدا ڕەهن وەربگرن، ئەدی بۆچی خوا باسی سەفەری کردوە ؟! (فَخْرَالدین الرازي) لە تەفسیری خۆی (التَفسیر الکَبیر)[1]دا، دەڵێ: (وَإنَما تَقَیّدَت الآیةُ بِذِکرِ السَفَرِ عَلی سَبیل الغالِب)

---

١) (مفاتیح الغَیْب، التفسیر الکبیر)، ج: (٤)، ص: (١١٨).

واتە: بۆیە ئایەتەکە باسی سەفەری کردوە، چونکە بە زۆریی وایە مامەڵە بە رەهن لە سەفەردا دەبێتو، لە سەفەردا دەبێ کە نووسەرو قەڵەمو کاغەزو ئامرازی نووسینیان دەست ناکەوێو تۆمار (تَسجیل)کردنیان بۆ ناگونجێ، بۆیە خوا وایفەرموە، ئەگەرنا تایبەت نیە بە سەفەرەوە، هەروەك چۆن ئایەتی ژمارە (١٠١) لە سورەتی (النساء)دا کە باسی کورتکردنەوەی نوێژ دەکات دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي ٱلْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَقْصُرُواْ مِنَ ٱلصَّلَوٰةِ إِنْ خِفْتُمْ أَن يَفْتِنَكُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ ... ﴾، واتە: ئەگەر بە رێگادا بەسەفەر چوونو ڕۆیشتن، وە ترستان هەبوو کە ئەوانەی بێبڕوان تووشی ئازارتان بکەن، گوناهتان ناگاتێ کە نوێژەکانتان کورت بکەنەوە، ئەدی ئەگەر کابرا ترسی نەبوو لە دوژمن، ئایا بۆی نیە نوێژەکەی کورت بکاتەوە ؟ زانایان: دەڵێن با، وە هەموویان لە سەر ئەوە یەکدەنگن، ئەدی بۆچی لێرەدا فەرموویەتی: ﴿إِنْ خِفْتُمْ أَن يَفْتِنَكُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ ﴾، دەڵێن: چونکە بە زۆریی وایە کە ئینسان لە ماڵی دەچێتە دەر، ئەو کاتە ئەو هەلومەرجو جەوەکە ئایەتەکەی تێدا هاتۆتە خوار، دێتە دی، وە بە زۆریی وا بووە کە مسوڵمانان لە ماڵ دەرچوون، لەبەر ئەوەی لە حاڵەتی جەنگ دابوون، تیرەو هۆزە کافرەکانو ڕۆمو فارس شەڕیان پێ فرۆشتوونو هەمیشە کە لە ماڵ چوونەدەر ترسی دوژمنیان هەبووە، خوای پەروەردگار بەپێی حاڵەتی باوی ئەو کاتە ئەو باسی ترسەی هێناوەتە پێشێ، ئەگەرنا مرۆڤ ئەگەر ترسیشی نەبێ لە دوژمن، هەر بۆی هەیە نوێژ کورت بکاتەوە، بە هەمان شێوە ئەگەر لە سەفەریش نەبێ، مسوڵمانان هەر بۆیان هەیە لە بەرانبەری قەرزدا بارمتە وەربگرن.

<u>**مەسەلەی بیستو پێنج**</u>: کە دەفەرموێ: ﴿ فَرِهَٰنٌ مَّقْبُوضَةٌ ﴾، چەند بارمتەیەکی وەرگیراو، بارمتە وەرگیراوەکان، واتە: بارمتە وەرگیراوەکان قەرەبووی نووسینی قەرز دەکەنەوە، زۆربەی زانایان ڕایان وایە کە دەبێت ئەو

بارمتەیە تەسلیمی بابای قەرزدەر بکرێ، بۆچی ؟ چونکە دەفەرموێ: ﴿ فَرِهَٰنٌ مَّقۡبُوضَةٌ ﴾، بارمتەیەکی وەرگیراو (مَقْبُوض) واتە: (مَأخوذ) وەرگیراو، قەرزدەرەکە پێی دەگوترێ: (مُرْتَهِن) واتە: ڕەهن وەرگر، وە بابای ڕەهندەریش پێی دەگوترێ: (رَاهِن) واتە: شتەکەی خۆی خستۆتە ڕەهنەوە، بۆ نموونە: خانووەکەی خستۆتە ڕەهنەوە، ئنجا ئایا بۆچی خوا دایناوە کە دەبێ بابای قەرزدەر شتەکەی تەسلیم بکرێ ؟ چونکە ئەگەر شتەکە لەبەر دەستی بابای بارمتە وەرگر (مُرْتَهِن) بێ، کابرای بارمتەدەر (رَاهِن)و قەرز وەرگر، لەوانەیە نکوولیی لێ بکاتو بڵێ: نەخێر قەرزت نەداوە بە من، ئەویش دەستێکی دەکەوێتە ئەملاو یەکی دی دەکەوێتە ئەو لاو ئاسمان دوورو زەوی سەخت ! بەڵام کە شتەکە لای ئەوبێو لە ژێر کۆنتڕۆڵی ئەو دابێ، جا خانوویە، یان هەر شتێکی دیکەیە، ئەو کاتە دەڵێ: ئەگەر ڕاست دەکەی قەرزدارم نی، ئەدی تۆ ئەو شتەت بۆ هاتۆتە دەستی من ؟!

مەسەلەی بیستو شەش: کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِنۡ أَمِنَ بَعۡضُكُم بَعۡضٗا فَلۡيُؤَدِّ ٱلَّذِي ٱؤۡتُمِنَ أَمَٰنَتَهُۥ ﴾، شەریعەتی خوای پەروەردگار واقیع بینەو دەزانێ هەموو جارێ ئەو خەڵکە بۆ مامەڵەکردن پێکەوە، وانیە کە لێك لە گوماندا بنو مەترسیی کێشەو سەر ئێشەیان لەگەڵ یەکدیدا هەبێ، بۆیە حیسابی ئەو حاڵەتەشی کردوەو دەفەرموێ: جا ئەگەر هەندێکتان لە هەندێکتان دڵنیابوون، یانی: قەرزەکەتان نەنووسیو شایەدتان بۆ نەگرتو ڕەهنتان لە بەرانبەردا وەرنەگرت ﴿ فَلۡيُؤَدِّ ٱلَّذِي ٱؤۡتُمِنَ أَمَٰنَتَهُۥ ﴾، با ئەو کەسەی کە سپاردەکەی پێدراوە، بیداتەوە، نافەرموێ: (فَلْيُؤَدِّ الْمَدِينُ دَيْنَهُ) با قەرزدارەکە قەرزەکەی بداتەوە، وا نافەرموێ: دەنا خۆی ئەسڵ وایە، بەڵکو دەفەرموێ: با ئەو کەسەی کە بە ئەمیندار دانراوە، سپاردەکە تەسلیم بکاتەوە، چونکە مادام بابای قەرزدەر متمانە بە بابای قەرز وەرگر دەکاتو، ڕەهنی لێ وەرناگرێو، شایەدیی

لێناگرێو ناینووسێ، مانای وایە بە کەسێکی باشی داناوەو بە ئەمینداری داناوە، کەواتە: با ئەویش بەپێی گومانی خاوەن قەرزبێو، ئەو سپاردەیەی کە لەلایەتی لەکاتی خۆیدا تەسلیمی بابای متمانەکەرو قەرز پێدەری بکاتەوە.

شایانی باسیشە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ئەم ڕستە قورئانییە ئەوەی پێشێی نەسخ کردۆتەوە، دیارە هەندێك لە زانایانو توێژەرەوان عادەتیان وابووە، هەر خوا خوایان بووە ڕستەیەکی قورئانیان لێ هەڵکەوێو بە ڕواڵەت لەگەڵ ئەوی دیکە تێکبگیرێ، بۆ ئەوەی بڵێن: ئەوەی دووەمیان ئەوەی یەکەمیانی (نَسْخ) کردۆتەوە ! کە ئێمە لە دەرسەکانی ڕابردوودا گوتوومانە: لە قورئاندا (نَسْخ) هەر نیەو هیچ ڕستەیەکی قورئان هیچ ڕستەیەکی دیکەی (نَسْخ) نەکردۆتەوە، ئنجا ئەگەر تەماشا ئەم مەسەلەیە بکەین بەمجۆرەیە:

کاتێك بابای قەرز پێدەر دوو دڵەو گومانی هەیە لە بابای قەرز وەرگر، دەینووسێو شایەدیی لێ دەگرێ، ئەگەر نووسین نەبوو، ڕەهنێکی لێ وەردەگرێ، بۆچی ؟ چونکە لێی لە گوماندایە، یاخود ئەگەری ئەوە دادەنێت کە دوایی سەرئێشەو کێشەیان لە بەینیدا پەیدابێ، ئەدی ئەگەر گومانی نەبووو هیچ ئەگەری نەبووو پێویستی نەکرد بینووسێو، پێویستی نەکرد شایەدی لێ بگرێو، پێویستی نەکرد ڕەهن وەربگرێ، ئایا ئەو دوو حاڵەتە لە یەك جیا نین ؟! بێگومان، با، خوای پەروەردگار ئەوەی پێشێی بۆ کاتێك فەرموە، کە متمانە لە بەینیدا نەبێ، یاخود ئەگەری پەیدابوونی کێشەو سەرئێشە هەبێو ئەوەی دووەمیشی بۆ کاتێك فەرموە کە متمانە هەبێو ئەگەری پەیدابوونی کێشەو سەر ئێشە نەبێ، کەواتە: دوو حاڵەتی لێك جیان، وە دوو حوکمی لێك جیایان هەیە، (نەسخ)یش کاتێك دروست دەبێ کە دوو دەقی قورئان، یاخود دوو فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ تێکبگیرێنو، نەگونجێ لە یەك کاتدا جێبەجێ بکرێن، بەڵام لێرەدا دەگونجێ هەردووکیان لە یەك کاتدا جێبەجێ بکرێن، ئەوەی پێشێ کە دەفەرموێ: بینووسنو شایەدی لێ بگرن، یاخود ڕەهن وەربگرن، لە کاتێکدایە کە گومان لە یەکدی بوون هەبێو، متمانە وەك پێویست نەبێو، ئەگەری پەیدابوونی کێشە

هەبێ، ئەویدیکەش لە کاتێکدایە کە ئەو ئەگەرو دوو دڵییانە نەبن، کەواتە: لە یەك کاتدا هەردووکیان، بەڵام لە دوو حاڵەتی جیادا جێبەجێ دەکرێن، بۆیە مەسەلەی (نَاسِخ)و (مَنْسُوخ) لەگۆڕێدا نیە.

مەسەلەی بیستو حەوتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَكْتُمُواْ الشَّهَٰدَةَ ﴾، وە شایەدیی مەشارنەوە، هەندێك لە زانایان گوتوویانە: مەبەست پێی شایەدەکانن، واتە: شایەدەکان با ئەو شایەدییەی کە لە لایانە نەیشارنەوە.

هەندێکی دیکەشیان گوتوویانە: مەبەست پێی بابای قەرز وەرگرە، واتە: ئەوەی کە هەقەکەی لە لایە، با ئەو شایەدییە کە لەلایەتی، نەیشارێتەوەو نکووڵیی لەو هەقە نەکات کە لەلایەتی، بەڵام من پێم وایە ئایەتەکە هەمووان دەگرێتەوە، چونکە بەگشتی فەرموویەتی: ﴿ وَلَا تَكْتُمُواْ الشَّهَٰدَةَ ﴾، هیچ کامتان شایەدیی مەشارنەوەو ئەو هەقەی کە دەیزانن مەیشارنەوەو ژێر لێوی مەخەنو نکووڵیی لێ مەکەن، وە پێغەمبەر ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: {(أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ الشُّهَدَاءِ الَّذِي يَأْتِي بِشَهَادَتِهِ قَبْلَ أَنْ يُسْأَلَهَا) (رَوَاهُ مسلم برقم: (١٤٦٩)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٣٥٩٦)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (٢٢٩٥)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٥٠٧٩) عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ رضي الله عنه}، واتە: ئایا هەواڵتان نەدەمێ بە باشترینی شایەدەکان ؟! ئەو کەسەی کە شایەدیی دەدات بەرلەوەی داوای شایەدییدانی لێ بکرێ، یەکێك ئاگای لە شتێکە بچێ بڵێ: من دێم شایەدیی دەدەم (أَشْهَدُ بِاللّٰه) ئەو شتە بەو شێوەیە بوو، ڕێكو ڕاست با شایەدییەکەی بدا، نەك تەکلیفو داوای لێ بکرێ، هەڵبەتە کە تەکلیفو داوای لێ دەکرێ، ئەو کاتە لەسەری پێویست دەبێ، وەك پێشتر باسمان کرد.

مەسەلەی بیستو هەشتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَن يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُۥٓ ءَاثِمٌ قَلْبُهُۥ ﴾ هەر کەسێك شایەدیی بشارێتەوە، دڵی گوناهبارە، پێشتریش باسمکرد، کە بۆچی خوا ﷻ باسی دڵ دەکات، خۆ ئەو ئینسانە کە گوناهبارە، بە قەلبو

قـالّبەوە، بـە ڕووحو جەسـتەوە گوناهبـارە ؟ چـونکە لەڕاسـتیدا ئـەوەی کـە هەلّـسووڕێنەری ئینـسانەو جووڵێنەریـەتیو کانگـای بڕیـارە، بریتیـە لـە دڵو دەروونی، بۆیـەش خوا ﷻ دەفەرموێ: کەسێك شـایەدیی بشارێتەوە عەینی نێو دڵی گوناهبارە، جا ئەگەر ئینـسان نێـو دڵـی گوناهبـار بـوو، مانـای وایـە ئـاو لـە سەرچاوەوە لێـڵە ! وە پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشـتێکدا فەرموویـەتی: {(أَلاَ إِنَّ فِي الجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الجَسَدُ كُلُّهُ أَلاَ وَهِيَ القَلْبُ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ بـرقم: (٥٢)، وَمـسلم بـرقم: (٤٠٧٠)، وَالتِّرمِذِيُّ بـرقم: (١٢٠٥)، وَابْنُ مَاجَهْ بـرقم: (٣٩٨٤)، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رضي الله عنه}، واتە: ئاگـادار بن ! لە جەستەدا پارچەیەك هەیە، ئەگەر چاکبوو جەستە هەمووی چـاك دەبـێو ئەگەر خراپ بوو جەستە هەمووی خراپ دەبێ، ئەویـش دڵە، بەڵێ لە ڕاستیدا ئینسان لە دڵو دەروونەوە بەرەو خێرو چاکە، یـان بـەرەو شـەڕو خراپە دەچـێ.

خـوا بـە لوتـفو کـەرەمی خـۆی لـەو کەسـانەمان بگێـڕێ کـە دڵێکـی سـاغو سەلامەتو بی غەلّو غەشیان هەیە، وەك بۆخـۆی دەفـەرموێ: ﴿يَوْمَ لَا يَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى ٱللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾﴾الشعراء، واتـە: ڕۆژێـك كـە نـە مـاڵو سامان نە کوڕان، داد نـادەنو سوود ناگـەیەنن بە خاوەنەکەیان، مەگـەر کەسـێك بـە دڵێکـی سـاغەوە بـێ، دڵـی سـاغیش ئەوەیـە کـە شیـرکو کـوفرو نیفـاقی تێدانـەبێ بەرانبـەر بـە خـواو، بەرانبـەر بـە خـەڵكو مـسوڵمانان درۆو غـەشو خیانەتی تێدانەبـێ.

مەسەلەی بیستو نۆیـەمو کۆتـایی: کە دەفـەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴾،

وە خوا بەوەی کە ئەنجامی دەدەن زانایـە، بـۆ زانیارییتـان وشـەی: ﴿ تَعْمَلُونَ ﴾، (ئـەنجامی دەدەن) زۆر لـە توێـژەرەوان هـەروایان لێکداوەتـەوە کـە مەبەسـت لـە (عمل) تەنیا ئەو کردەوەیە کە بە ئەندامەکان ئەنجام دەدرێو جێبەجێ دەکرێ، بەڵام ئەگەر تەماشای قورئان بکەین خوای بەرزو مـەزن وشـەی (عَمَل) هـەم بـۆ

نیەتی نێوو دڵو هەم بۆ دەربرینی زمانو هەم بۆ جموجۆڵی ئەندامەکانیش بەکاردێنێ، کەواتە: ﴿ وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ عَلِيمٞ ﴾، یانی: ئەوەی کە ئەنجامی دەدەن، بە دڵتان، بە زمانتان، بە ئەندامەکانتان، کەواتە: بزانن دڵتان چی تێدایەو بە زمان چی دەڵێن، وە بە ئەندامەکانیشتان چۆن هەڵسوکەوت دەکەن، چونکە خوای پەروەردگار بە هەمووی زانایەو هیچی لێ پەنهان نیە.

خوا بە لوتفو کەرەمی خۆی لەو کەسانەمان بگێڕێ کە دڵو زمانو ئەندامەکانیان تەنیا بەرەو شەرع دەجووڵێن، وە لە شیرازەی شەرع دەرناچن، وە لەو کەسانەمان بگێڕێ کە خاوەنی دڵێکی ساغو زمانێکی ڕاستو جەستەیەکی فەرمانبەری شەرعن.. ئامین.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چل و هەشتەمین

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئەم دەرسەمان پێنج ئایەت دەگرێتە خۆی لە سووڕەتی (البقرة)، ئایەتەکانی ژمارە: (٢٢٦ تاكو ٢٣٠) لەو پێنج ئایەتەدا خوای پەروەردگار باسی سێ بابەتی گرنگ دەكات لە بواری باری كەسێتیدا:

یەكەم: مەسەلەی (ئیلاء) واتە: سوێند خواردنی مێرد لە ژنی كە نەچێتە لای.

دووەم: مەسەلەی عیددەی ئافرەتی تەڵاقدراو، ئافرەتێك كە تەڵاق دەدرێ عیددەی چەندە؟ یانی: دوای چەند ئەو ئافرەتە ئازاد دەبێ و دەتوانێ شووی دیكە بكاتەوە؟

سێیەم: مەسەلەی (خُلْع)، واتە: ئەوە كە ئافرەت مێردی لەخۆی دابڕێنێ، وەك چۆن (طلاق) بریتیە لەوە كە مێرد ژنەكەی ئازادو بەڕەڵڵا بكات، ئەو پێنج ئایەتە باسی ئەو سێ مەسەلە گرنگە دەكەن.

﴿ لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍۖ فَإِن فَآءُو فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾
وَإِنْ عَزَمُوا۟ ٱلطَّلَٰقَ فَإِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾ وَٱلْمُطَلَّقَٰتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَٰثَةَ
قُرُوٓءٍۚ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَن يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ فِىٓ أَرْحَامِهِنَّ إِن كُنَّ يُؤْمِنَّ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِۚ
وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِى ذَٰلِكَ إِنْ أَرَادُوٓا۟ إِصْلَٰحًاۚ وَلَهُنَّ مِثْلُ ٱلَّذِى عَلَيْهِنَّ بِٱلْمَعْرُوفِۚ وَلِلرِّجَالِ
عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾ ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمْسَاكٌۢ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌۢ
بِإِحْسَٰنٍۗ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَأْخُذُوا۟ مِمَّآ ءَاتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا إِلَّآ أَن يَخَافَآ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ
ٱللَّهِۖ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا ٱفْتَدَتْ بِهِۦۗ تِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا

تَعْتَدُوهَا وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾ فَإِن طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِن بَعْدُ حَتَّىٰ تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِن طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَن يَتَرَاجَعَا إِن ظَنَّا أَن يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾ ﴾.

مانـای وشـه بە وشـەی ئایەتەکـان

((ئەوانـەی سـوێند لـە ژنـەکانیان دەخۆن نەچـنە لایـان (واتـە: لەگـەڵیان جـووت نەبن)، چوار مـانگ چاوەڕێ کردنیـان بـۆ هەیـە، جا ئەگـەر گەڕانـەوە (بـۆ چوونە لایان) ئەوە خوا لـێبوردەی بە بەزەییە ﴿٢٢٦﴾ بەڵام ئەگـەر بڕیاری تەڵاقیانـدا، ئـەوە خوا بیسـەری زانایە ﴿٢٢٧﴾ وە ژنانی تەڵاقـدراو چاوەڕێ دەبن و خۆیان مەرزەم دەکەن هەتا سێ پاکیی (یان سێ حەیز) ڕادەبـرن، وە ئەگـەر بڕوایـان بە خـواو بـە ڕۆژی دوایی هـەبێ، بۆیـان ڕەوا نیـە ئەوەی کە خوا لە منداڵدانەکانیانـدا دروسـتی دەکات بیشـارنەوە، وە مێردەکانیشیان لەو ماوەیەدا شـایستەترن بـە گێڕانـەوەیان (بـۆ لای خۆیان) ئەگەر مەبەسـتیان چاکسـازیی بێ، وە ژنـان وەك ئـەو ئەرکـەی لەسـەریانە مافیشیان هەیە بە شێوەیەکی بە چاك زانراو، وە پیاوان پلـەیەکیان بـە سـەریانەوە هەیە وە خوا زاڵی کـاربەجێیـە ﴿٢٢٨﴾ تەڵاقـدان دوو کەڕەتە (تەڵاقدانـێ کـە بگونجێ ژن و مێــرد بگەڕێنــەوە لای یــەك) دوایــی یــان دەسـتپێوەگرتنێکــی بــاش، یــان دەسـتلێبەردانێکی چاکەکارانە، وە بۆتان ڕەوانیە هیچ شتێك لەوەیان لێ وەربگرنەوە کە پێتـان داون، مەگـەر (وێك هەڵنەکەون و) بتــرسێن کـە یاسـاکانی خـوا بـەڕێوە نەبەن (واتە: ژن و پیاو) ئەوە گوناهیان ناگاتێ لەوەدا کە ژنەکە بە فەرەبوو (فِدیَة) خۆی دەرباز بکات، ئەوانە سـنوورەکانی خـوان، دەجا مەیانبـەزێنن، وە هەرکەسێك سنوورەکانی خوا بشکێنێ، ئەوە هەر ئەوانەن ستەمکار ﴿٢٢٩﴾ ئنجا ئەگـەر (بـۆ جـاری سێیەم) تەڵاقیـدا ئـەوە (ئـەو ژنـە) بـۆی ڕەوانیـە بـچێتـەوە لای (مێردەکەی) هـەتا مێردێکی دیکە نەچێتە لای (واتە: دەبێ مێردێکی دیکە بکات لەگەڵـیشی جووتبێ)، جا ئەگەر (ئەویش) تەڵاقیـدا، ئەوە گوناهیان ناگات کە بگەڕێنەوە لای یەك، ئەگەر

پێیـان وا بـوو کـە یاسـاکانی خـوا (لـەنێو خۆیانـدا) بـەرپا دەکـەن، وە ئەوانــە سنوورەکانی خوان بۆ کەسانێکیان ڕوون دەکاتەوە کە دەزانـن ﴿٢٣٠﴾)).

شیکـردنەوەی هـەندێـك لە وشــەکان

(يُؤْلُونَ): (الأَلِـيَّة: الحَـلِفُ و الإيـلاء فـي الـشَّـرْع: هُـوَ الحَـلِفُ الـمـانِعُ مِـنْ جِمَـاعِ الْمَـرأَةِ، وآلَيْـتُ: أي حَلَفْـتُ)، واتـە: (ألِيّـة) یـانی: (حَلِـف) ئـەویش سـوێندە، بەڵام ئایا لە زاراوەی شەرعـدا (ئیلاء) چییە؟ جۆرە سـوێندێکی تایبەتـە، کە ڕێگـربێت لەوەی پیاو بـچێتـە لای خێزانـیو لەگــەڵی جووتبێــت، وە (آلَـيْـتُ) واتە: سـوێندم خوارد.

(تَرَبُّصُ): (التَّـرَبُّــصُ: الإنتِظَــار بالـشَـيء سِلْعَــةً كــانَت يَقـصِدُ بِهَــا غَــلاءً أو رَخْـصـاً، أو أمـراً يُنتَظَـرُ زَوَالُـهُ)، واتـە: (تَـرَبُّص) بریتیـە لـە چاوەڕێ کردنـی شتێك، چ کەلوپەلێـك بێت بتـەوێ نرخی گـران بێت، یان هـەرزان بێت، یـان هەر شـتێك بتــەوێ ئەو شــتە لابچـێت.

(فَآءُو ا): (يَعنـي رَجَعـوا) واتـە: گەڕانـەوە، (الـفِـيءُ والفيئَـةُ: الرُجُـوعُ إلـى حَالَـةٍ مَحمُودة، والـفِيءُ هُـوَ الظِلُ الرَاجِع)، واتە: وشەی (الفيئَـةُ) یـانـی: گـەڕانەوە بۆ حاڵەتێکی باش، وە وشەی (الفيء): بریتیـە لـە سێبەرێك کە دەگەڕێتـەوە شـوێنی پێشـێی.

(عَزَمُواْ): (العَـزْمُ والعَـزِيْمَةُ: عَقـد القَلْـبِ علَـى إمـضَاءِ الأمـر، يُقَـالُ: عَزَمْـتُ الأمـرَ وعَزَمْتُ علَيهِ) واتە: (عَزمْ و عَزيْمَـةُ): گرێـدانی دڵە لەسـەر تێپەڕانـدنی شـتێ، کـە دڵی خـۆت بـچەسپێنی لەسـەر ئـەوەی ئـەو شـتە بکـەی، دەگـوترێ (عَزَمْـتُ الأمــرَ وعَـزَمْـتُ عَلَيــهِ)، هــەردووکی واتــە: بڕیــاری یەکجــارییم لەبــارەی ئیشـەکەوە داوە.

(ٱلطَّلَٰقَ): (أَصْلُ الطَّلاَق: التَخْلِيةُ مِنَ الوَثَاقِ...) واتە: (طَلاَق): لە زمانی عەرەبیدا بریتییە لە بەرهەڵدانی شتێك لە پەتێك یان کۆتو بەندێك، کە پێیەوە بەستراوەتەوە، (يُقَالُ أَطْلَقْتُ البَعيرَ مِن عِقالِهِ وطلَّقتُهُ وَهُوَ طالِقٌ وَطَلْقٌ: بِلا قَيد...)، واتە: دەگوترێ: وشترەکەم لەو پەتەی پێی بەسترابۆوە بەرهەڵداکرد، وە دەگوترێ (طلّقتهُ وهُوَ طَالِقٌ)، واتە: بەرهەڵدام کردو ئەو بەرهەڵدایە، (وطَلْقٌ) واتە: هیچ ئەوسارو پەتی پێوەنیە. (وطَلَّقْتُ المَرأَة فَهِيَ طَالِق: أي مُخَلاَّةٌ عَن حِبالةِ النِكاحِ)، واتە: ژنەکەم تەڵاقدا یانی لە پەتو پێوەندی ژنو مێردایەتی دەربازی بوو.

(قُرُوٓءٍ): کۆی (قُرْء)ە، هەم بە بۆر (ضَم) هەم بە سەر (فَتح)، کە هەم بەمانای حەیز هاتووەو هەم بەمانای پاکیی ئافرەت هاتوە، (قَرأَتِ المَرْأَةُ: أي رأَت الدَّمَ، وَقَرأَت: صَارَت ذَات قُرْءٍ، والقُرءُ: اسمُ للدُخُول في المَحِيضِ عَن طُهرٍ فَهُوَ اسم جَامع للأمرَينِ)، واتە: ئافرەتەکە کەوتە حەیزەوە، خوێنی بینی، وە دەشگوترێ: (قَرأَتِ المرأةُ) واتە: (طَهُرَت) پاکبۆوە لە خوێنی حەیز، بۆ هەردووکیان بەکار دێ.

(وَبُعُولَتُهُنَّ): (البَعْل: الذَّكَرُ مِنَ الزَّوجَينِ وَجَمعُهُ: بعُولَة نَحْو: فَحلْ وفحُولَة، والبِعَالُ كِنَايَة عَنِ الجِمَاع)، واتە: (بَعْل) واتە: مێرد، کۆیەکەی (بعُولَة)یە، وە (بَعْل) بریتییە لەوەی کە نێرە، لە ژنو مێردان، (واتە: پیاوەکە)، وە کۆیەکەی (بعُولَة)یە، وەك (فَحلْ وفُحُولَة) (فَحل) واتە: نێر، نێرەی ئاژەڵ، کۆیەکەی (فحُولَة)یە وە (بعال)یش (كِنَايَة)یە بۆ جووتبوون.

(بِٱلۡمَعۡرُوفِ): کە لە قورئاندا زۆر هاتوە، واتە: بە چاکیی، یان بە شێوەیەکی بە چاك زانراو، جا ئایا ئەوە لە چییەوە هاتوە؟ (المَعْرِفَةُ والعِرْفَانُ: إدرَاكُ الشَيء بتَفَكُّرٍ وتَدَبُّرٍ في أثَرِهِ وهُوَ أخَصُّ مِنَ العِلْمِ ويُضادُّهُ الإنكار، والمَعْروف اسمُ لِكُلِ فعلٍ يُعرَف بالعَقْلِ أو الشَّرْعِ حُسْنُهُ) واتە: هەرکام لە (المَعْرِفَةُ

والعِـرْفَانُ) بریتیە لە زانینی شتێك لە ئەنجامی بیــركردنەوەو تێوەڕامانـدا لـە سەرەنجامەكەی، وە ئەوە تایبەتتـرە لە عیلم، {بۆیـە عـیلم بـۆ خـوا بەكـاردێ بەڵام (معرِفة) بۆ خوا بەكارنایە، چونكە خوا پێویستی بەوە نیە بیـربكاتەوە، ئنجا شت بزانێو پێویستی بەوە نیە لە سەرەنجامەكەی وردبێتـەوە، ئنجا شـت بزانێ، بەڵكو هەر لە سـەرەتاوە هـەموو شـتەكان دەزانـێ، بۆیـە عـیلم سـیفەتی خوایـە، بـەڵام نـاگوترێ مەعریفـەت یەكێكـە لـە سـیفەتەكانی خـوا ﷻ } وە پێچەوانەی مەعریفەت بریتیە لـە نكوولـّیی لێكـردن، وە (مَعْـرُوف) نــاوە بـۆ هەر شـتێك كە بە عەقـڵ یان شەرع چاكییەكەی بزانرێو، بزانرێ كە پەسندە، {وە بـە تەئكـید عـەقڵو شـەرعیش پـشتگیـریی یەكـدی دەكـەنو، هـەر شـتێك شەرع بە چاكی بزانێ عەقڵیش دەڵێ ڕاست دەكەیو، هەر شتێك عەقڵی سەلیم بە چاكی بزانێ، شـەرعیش دەڵـێ ڕاست دەكـەی} .

(دَرَجَةٌ): (الدَرَجَةُ نَحو الـمَنزِلَة)، واتە: پلە، بەڵام لێرەدا وشەی (دَرَجَة) مەبەستێكی تایبەتی هـەیە بەپێی سیاقی ئایەتەكە، وەك دوایی ڕوونی دەكەینەوە.

(فَإِمۡسَاكُۢ): (إمْسَـاكُ الشَـيءِ: التعَـلُّق بـهِ وَحِفظـهُ)، واتـە: (إمْسَـاك) بریتــیە لـە گرتنی شـتێكو پاراستنی، (يُقَـالُ تَمَسَّـكتُ بِهِ ومَسَكْـتُ بِهِ وَأَمْسَكْـتُ عَنْهُ كَذَا: أَي منعتُه)، دەگوترێ: (تَمَسَّـكتُ بِهِ ومَسَكْـتُ بِهِ): گرتم، بەڵام (أَمْسَكْـتُ عَنْهُ): ڕێگام لێگرت، ﴿ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ ﴾، واتـە: ئافرەتـەكە لەگەڵ خـۆت بـە چاكە بهێڵـەوە ﴿ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖ ﴾، یـان بـە جـوانی بەرهەڵدای بكـە، بـا بـەڕێی خۆیـدا بــڕوا.

(تَسۡرِيحُۢ): (الـسَّـرْحُ: شَـجَــرَةٌ لَـهُ ثَمَـرٌ، الواحِـدَةُ: سَـرْحَةٌ، وسَـرَحْتُ الإبـلَ، أصلُهُ أنْ تُرْعِيَـهُ الـسَّـرْحَ : ثُـمَّ جُعِلَ لِكُلِّ إرْسَالٍ فـي الـمَّرْعى، والتَّـسْريحُ فـي الطَّلاقِ، مُسْتَعارٌ مِن تَسرِيح الإبلِ كالطَّلاق في كونهِ مُسْتَعَاراً من إطلاقِ الإبـلِ) واتە: ئەسڵی وشەی (تَسرِيح) لە (سَرْح)ەوە هاتوە، (سَرح)یش درەختێكە بـەری

هەیە تاکەکەی بریتیە لە (سَرْحَةٌ)، وەلە زمانی عەرەبیدا دەڵێ (سَرَحْتُ الإِبلَ) وشترەکەم بەرهەڵدا کرد، واتە: لێی گەڕام لە درەختی (سرح)دا بلەوەڕێ، دوایی هەموو جۆرە بەرهەڵدانێکی پێی گوتراوە: (تسریح)، دیارە ئەوەش (کنایة)یە بۆ تەڵاقو خوازراوەتەوە بۆ ئەوە کە پیاو دەست لە خێزانی بەربدا.

(حُدُودَ ٱللَّهِ): (الحَدَّ: الحائلُ بَيْنَ شَيْئَينِ الذي يَمْنَعُ اختلاط أَحَدِهِمَا بالآخر، وَحَدَّ الزِّنا والخَمر سُمِّيَ به لِكونهِ مانِعًا لمعاطاتهِ) واتە: (حَدّ): کە کۆیەکەی (حدود)ە، بریتیە لە پەردەیەك کە دەکەوێتە نێوان دوو شتانو نایەڵێ تێکەڵی یەکدی ببن، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿تِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ﴾، ئەوانە سنوورەکانی خوان، چونکە ئەگەر مرۆڤ لەو سنوورە دەرچوو بۆ ئەو دیو، تووشی حەرام دەبێت، وە سزای زیناو شەراب بۆیە پێیان گوتراوە: (حَدّ) چونکە بەربەستێکەو پەردەو نێوانێکە ناهێڵێ ئینسان تووشی ئەو گوناهە بێ {کە بزانێ سزای دەدرێ، ئەوەی عەقڵی هەبێت ئەو سزایە نایەنێتە سەرخۆی}.

(ٱفْتَدَتْ بِهِۦ): واتە: خۆی پێ دەکڕێتەوە، یان دەیکاتە بەلاگێڕی خۆی، یان دەیکاتە قەرەبووی خۆی، دەڵێ: (الفِدَى وَالفِدَاءُ: حفظُ الإنسَانِ عَن النَّائبَةِ بِمَا يبْذُلُهُ عَنهُ)، واتە: (الفِدَى وَالفِدَاءُ): بریتیە لەوەی کە ئینسان خۆی بپارێزێ لە بەڵایەك بەهۆی پارەیەکەوە کە سەرفی دەکات {ئەو ئافرەتە کە دەیەوێ لەو مێردەی دەربازبێت، مارەییەکەی بۆ ڕەتدەکاتەوە، مانای وایە قەرەبوویەك دەداتە ئەو مێردەی بۆ ئەوەی کە دەربازی بێت}، (وافْتَدى: إذَا بَذلَ ذَلِكَ عَن نَفْسِهِ)، (افْتَدى)، واتە: ئەو شتەی کردە قەرەبووو بەلاگێڕی خۆی.

(تَنكِحَ): (أَصْلُ النِّكَاحِ للعَقْدِ، ثُمَّ اسْتَعِيرَ للجِماع)، واتە: ئەسڵی نیکاح لە زمانی عەرەبیدا بە مانای گرێبەستە، (مارەکردن) دوایی خوازراوەتەوە بۆ جووتبوون، چونکە لێرەدا کە وانەبێت، ماناکەی ڕاست دەرناچێ، واتە لە ئەسڵدا بە مانای مارەکردنو گرێبەستە، بەڵام خوازراوەتەوە بۆ جیماع ئەویش تەنیا لەو ئایەتەدا پێم وایە بەو مانایە هاتوە، کە دوایی باسی دەکەین.

هـۆی هاتنــه خوارەوەی ئایەتەكــان

١) هۆی هاتنـه خـوارەوەی ئـەو ڕسـتەیە، كـە دەفـەرموێ: ﴿ لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِن فَآءُو فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾ وَإِنْ عَزَمُوا۟ ٱلطَّلَٰقَ فَإِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾ ﴾، {(عَـنِ ابْـنِ عَبَّـاس رَضِيَ اللهُ عَنْه قـالَ: كـانَ إيـلاء أهـل الجـاهِليَـة الـسنةُ والسنتينِ وَأَكْثَرُ مِن ذَلِـكَ، فَوَقَّتَ الله أَرْبَعَـةَ أَشْـهُرٍ، فَمَنْ كَانَ إيلاؤه أقل من أَرْبَعَةِ أشـهرٍ فَلَـيْسَ بـإيلاءٍ. وقـالَ سَـعيد بـن الـمُسَيِّب: كَانَ الإيـلاءُ ضِـرارَ أهـل الجاهـلية: كَانَ الرَّجُـلُ لا يُريدُ الـمرأةَ ولا يُحب أن يتزوّجَها غيـره، فيحلفُ أن لايقربَهـا أبـداً، وَكَـانَ يَترَكُهَـا كَـذَلِكَ لاَ أيِّمـاً ولا ذات بَعـلٍ: فجعـلَ الله تعالـى الأجلَ الذي يعلمُ بـهِ مـا عنـدَ الرّجل فـي الـمرأة أربعـة أشـهرٍ، فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالـى هَـذِهِ الآيـة: ﴿ لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَآئِهِمْ ﴾)}[١]، واتــه: عەبدوڵــڵای كــوڕی عەببــاس خــوا لــه خـۆیو بـابی ڕازی بـێ دەڵـێ: خـەڵكی سـەردەمی نـەفامیی سـوێندیان دەخـوارد لـە خێزانیـانو ساڵێك دوو ساڵ نەدەچوونە لای خێزانیـان، بەڵكو جاری وابوو زیاتریش لەوە، جا خوا چوار مانگی كردە كاتێكی دیاریكراو بۆ ئەو جۆرە سوێندە، بۆیە هەر كەسێك سوێندی لە خێزانی خوارد كە چوار مـانگ كەمتـر نـەچێتـە لای، {بـۆ وێنــە: گـوتی: مانگـێك نایەمـە لات، دوو مـانگ، سـێ مانگ} ئەوە بە ئیـلاء دانـانرێ، هـەتا دەگاتە چوار مانگ، كە گەیشتە چوار مانگ بە ئیـلاء دادەنرێ، {جا ئایا جیاوازیی چییە؟ جیـاوازیەكەی ئەوەیـە كـە كـابرا ئەگەر سوێندی خوارد بۆ ماوەی چوار مانگ زیـاتر، وە چوار مانگەكە تێپـەڕین، ئافرەتەكـەی بـۆی هەیـە بـچێت داوای جیابوونـەوە بكـات، جـا ئەگـەر كـابرا دەستبەرداری بوو باشـە، بەڵام ئەگەر پەشێمان بۆوەو دەستبەرداری نـەبوو؟ ئـەوە قـازی پێی تەڵاق دەدا} مادام ژنەكەی سووربێ لەسەر جیـابوونەوە.

---

١) (أسباب النزول للنيسابوري، ص (٥٤ - ٥٥).

وە سەعیدی کوڕی (موسەییب)یش دەڵێ: ئیلاء واتە: ئەو جۆرە سوێند خواردنە، زیان پێگەیاندنی خەڵکی سەردەمی نەفامیی بوو بە ژنەکانیان، پیاو جاری وا هەبوو کەیفی بە ژنەکەی نەدەهاتو حەزیشی نەدەکرد تەڵاقی بداتو بۆخۆی مێردێکی دیکە بکاتەوە، بۆیە سوێندی دەخوارد هەرگیز نایەمەلاتو نەدەچووە لایو لێی نەدەگەڕا نە ببێتە بێوەژنو نە ببێتە خاوەن مێردیش {هیچ لای نەبوون نە ئەوە بوو لەژێر نیکاحی پیاوەکە بچێتە دەرێو بۆخۆی ئازادبێو، نە ئەوەش بوو مێردیشی هەبێو مێردەکەی وەك مێردێك مامەڵەی لەگەڵدا بکات} بۆیە خوا ﷻ چوار مانگی دانا بۆ ئەوەی دەربکەوێ، ئایا ئەو پیاوە ئەو ئافرەتەی دەوێ یان نا؟

کەواتە: ئەو یاسا شەرعییانە هەموویان بۆ چارەسەری گرفتو کێشە هاتوونە خوارو، هەمووشیان بەرگریین لە ئافرەتان، ئافرەت چۆن تەماشاکراوە ؟! کابرا سوێندی لە خێزانی دەخوارد بە حەیاتی نایەم بۆ لاتو ئامادەش نەبوو دەستی لێ هەڵبگرێو ئەدی ئافرەتەکە؟ هەقی نەبوو داوای تەڵاقیش بکات!!

٢) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتە، کە دەفەرموێ: ﴿ ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٍ ﴾، واتە: تەڵاق دان دوو کەڕەتە {نەك دوو (طلقة)یە، نەیفەرمووە: (الطلاق طَلْقتان)، جا ئەوە لە مێشکتاندا بچەسپێنن، چونکە ئەوە دوایی ئیشمان پێیەتی}، واتە: ئەو تەڵاقەی کە دروستە پیاو ئافرەتەکەی بێنێتەوە لای خۆی، دوو جارە، کەڕەتێك تەڵاقی داوە بۆی هەیە بیهێنێتەوە لای خۆی، کە تەڵاقێکی دیکەشیدا، هەر بۆی هەیە بیهێنێتەوە لای خۆی، بەڵام کە بوو بە سێیەم جار، بۆی نیە بیهێنێتەوە لای خۆی، وەك دوایی باسی دەکەین. {(رَوى ابْنُ أَبي حَاتم عَنْ عُروَةَ رضي الله عنه أَنَّ رَجُلاً قَالَ لامرأتِهِ: لاَ أُطَلِّقُكَ أَبَداً، وَلاَ آويكِ أَبَداً، قَالَتْ: وَكَيْفَ ذَلِكَ؟ قَالَ: أُطَلِّقُكِ حَتَّى إِذَا دَنَا أَجَلُكِ رَاجَعْتُكِ ! فأَتَت رَسُول الله ﷺ فَذكرتْ ذَلِكَ لَهُ فأَنزَلَ اللهُ ﷻ: ﴿ ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِ ... ﴾)}[1]،

١) (المِصباحُ المنير في تَهذيب تفسير ابن كثير)، ص: (١٦٦ - ١٦٧)، وأسباب النزول للنيسابوري، ص: (٥٥).

واتـە: ئیبنـو ئـەبی حـاتیم لـە عـوروەوە دەگێڕێتـەوە، کـە پیاوێـك لـە سـەردەمی پێغەمبـەردا ﷺ بـە ژنەکـەی خـۆی گـوت: هـەرگیز دەسـتت لـێ بـەرنادەم، وە ناشتخەمە ژێر سێبەری خۆمـەوە، ئافرەتـەکە گوتی: ئینجا چۆن؟ {نـە خـاوەن مێردبێ‌و نەبێ مێـردیش بێ} گوتی: تەڵاقـت دەدەم هـەتا کـە کاتەکەت نزیـك بـۆوە، دەڵێم ئەوە گێڕامیـەوە ژێـر نیکـاحی خـۆم، دوایـی دووبـارە تەڵاقـت دەدەم {بـەبێ ئـەوەی بـچێتـەوە لای، هـەروا بـەو شـێوەیە، چونکە ئـەوکات خـۆ تـەڵاق یەك‌و دووو سێ‌و دەو هەزار... نەبووە ! بەڵـکو شـەریعەتی ئیـسلامیی کـردی بـە سێ، گوتی: تـەڵاق دەبێ سێ کـەڕەت بێ، دوو کـەڕەتان پیاو بـۆی هەیـە ژنەکـەی تەڵاق بـدا واتـە: دوو تــەڵاق (طـلـقة)، ئنجـا بیهێنـێتەوە ژێـر نیکـاحی خـۆی، بەڵام کە بوو بـە سێ لێك دەتـرازێن} ، ئنجا ژنەکـە چووە لای پێغەمبـەرو بـۆی باسـکرد، خـواش (﴿ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِ...﴾)ی نـاردە خـوار: {وەك چـۆن مـاوەی سـوێند خواردنی مێرد لە ژنی سنووردار کرد، ژمارەی تەڵاقـدارنیشی سنووردار کرد} .

٣) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ڕستەیە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَأْخُذُوا۟ مِمَّآ ءَاتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا ﴾، وە بۆتـان حـەڵاڵ نیـە ئەو مارەییەی یـان ئـەو دیارییانـەی کـە دەیـدەن بـە هاوسـەرانتان، دوای ئـەوەی تەڵاقیـان دەدەن، بۆتـان نیـە هیـچیان لێوەربگرنـەوە لـەوبارەوە ئـەم بەسـەرهاتە هەیـە، کـە ئـەم ڕسـتە قورئانییـەی بـۆ هـاتۆتـە خوار: {(قَالَ الطَبَري عَن ابن جُرَيـج، قـالَ: نَزَلَـتْ هَـذِهِ الآيـة فـي ثَابِـتِ بْـنِ قَيْـسٍ و فـي حَبِيْبَـة قَالَ: وقَـدْ كَانت اشتكتهُ إلـى رَسُولِ الله ﷺ فَقَالَ رَسُولُ الله ﷺ: أتَرُدِّيـنَ عَلَـيهِ حَديقَتَـهُ؟ قَالَـتْ: نَعَـمْ، فـدعاهُ رَسُـول الله ﷺ فـذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ: ويَطيبُ لي ذَلِكَ يَا رَسُـولَ الله ﷺ ؟ قَـالَ: نَعَـمْ، قَالَ ثَابِت: قَدْ فَعَلْتُ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةَ...)}[1]، واتە: تەبەری دەڵێ: ئیبنو جورەیج گوتوویەتی: ئـەم ئایەتـە دەربـارەی سـابیتی کـوڕی قەیـس‌و حەبیبـەی خێزانـی هاتـە خـوار، ئەویش ئەوە بوو کە حەبیبە دەچێ بـۆ لای پێغەمبـەر ﷺ سکاڵای خـۆی لـەلای

١) (جامع البيان) للطبري، ج: (٢)، ص: (٥٢٠)، برقم: (٤٤٦٧) .

وی دەکات، دەڵێ: بەو مێردەم ڕازینیم، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی دەفەرموێ: ئامادەی باغەکەی بدەیەوە؟ {وا دیارە سابیت باغێکی مارەیی داوە بەو حەبیبەی خێزانی، واتە: ئامادەی مارەییەکەی بۆ بگێڕیەوە ؟} دەڵێ: بەڵێ، پێغەمبەریش ﷺ بانگی سابیت دەکاتو بۆی باس دەکات، {کە خێزانەکەت هاتووەو دەڵێ پێی ڕازی نیم، دیارە ئامادەشە باغەکەت بداتەوە} ئەویش دەڵێ: (ويَطيبُ لي ذَلِكَ يَا رَسُولَ الله ﷺ ؟) ئنجا ئایا ئەی پێغەمبەری خوا بۆم حەلاڵە مارەییەکەی لێ وەربگرمەوە ؟ دەفەرموێ: بەڵێ، {مادام ئەو بە تۆ ڕازی نیەو وەختی خۆی تۆی لەبەرچاو بووە، ئێستا دەڵێ: پێی ڕازی نیم تۆش بۆت هەیە مارەییەکەی لێوەربگریەوە} ئیدی سابت دەڵێ: ئەوە من ئەوەم کردو وازم لێهێنا.

دیارە ئەو مەسەلەیە تەفصیلاتی دیکەی هەیەو پێویستی بە ڕوونکردنەوەی زیاتر هەیەو لە مەسەلە گرنگەکاندا باسی دەکەین.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوای پەروەردگار ڕوو لە ئیمانداران دەکاتو چەند مەسەلەیەکی گەورەو گرنگی خێزانیی یان بۆ دەخاتە ڕوو کە بەدرێژایی مێژوو کۆمەڵگاکانی بەشەر تێیاندا دووچاری هەڵەو لادانی زۆر بووەو دەبێو دەفەرموێ: ﴿ لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ ﴾، بۆ ئەوانەی کە سوێند لە ژنەکانیان دەخۆن کە نەچنە لایان، چوار مانگ چاوەڕوانیی هەیە ﴿ فَإِن فَآءُو ﴾، جا ئەگەر لە میانەی ئەو چوار مانگەدا گەڕانەوە بۆ لای ژنەکانیان {سوێندیان خواردوە کەفارەت دەدەنو دەچنەوە لای ژنەکانیان} ﴿ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەییە، {کابرا تووڕە بووەو سوێندی خواردوە کە نەچێ بۆ لای خێزانیو گوتوویەتی: چاوم بە چاوت ناکەوێ، یان دەستم بە دەستت ناکەوێ، دوایی پێش ئەوەی ئەو چوار مانگە تێپەڕن، جاری وا هەیە پێش ئەوەی ڕۆژێك تێپەڕێ،

مانگێك تێپەڕێ، پەشێمان دەبێتەوە، ئەوە هەر ژن‌و مێردی ئاسایی یەكدین‌و پیاوەكە كەفارەت دەدات} ﴿ وَإِنْ عَزَمُواْ ٱلطَّلَٰقَ ﴾، بەڵام ئەگەر ئەوانەی سوێندیان لە خێزانەكانیان خواردوە نەچنە لایان، بڕیاری دەست لێ هەڵگرتنی ژنەكانیانداو، عەزمیان جەزم كرد لەسەر تەڵاق ﴿فَإِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾، ئەوە بێگومان خوا بیسەری زانایە، ئەمە ئەوەی لێ وەردەگیرێ، كە خودی سوێند خواردنی پیاو لە ژنی كە نەچێ بۆ لای، بە تەڵاق دانانرێ، بۆیە دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَإِنْ عَزَمُواْ ٱلطَّلَٰقَ ﴾، ئەگەرنا، ئەگەر هەر بۆخۆی بە تەڵاق داندرابایە، كە ماوەكە تێدەپەڕی، لێك جیادەبوونەوە، بەڵام نەء، خودی سوێند خواردنی پیاو لە ژنی كە نەچێتە لای، بە تەڵاق دانانرێ، بەڵام ئافرەتەكە مافی هەیە بچێ سكاڵای خۆی بكات‌و بڵێ: مادام ئەو پیاوە نایەت بۆ لام‌و وەك هاوسەرو خێزان مامەڵەم لەگەڵ ناكات، لێی جیادەبمەوە، دیارە دوایی ڕوونكردنەوەی زیاتر لەوبارەوە دەدەین.

ئنجا دێتە سەر باسی عیددەی ئافرەتانی تەڵاقدراوو دەفەرموێ: ﴿ وَٱلْمُطَلَّقَٰتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَٰثَةَ قُرُوٓءٍ ﴾، وە ژنانی تەڵاقدراو چاوەڕێ دەكەن‌و خۆیان مەرزەم دەكەن، هەتا سێ حەیز یان سێ پاكییان بەسەردا دێن، (قُرُوء) كۆی (قُرْءَ) یان كۆی (قَرْءَ)ەو هەم بەمانای حەیز هاتوەو هەم بە مانای پاكیی دوای حەیز هاتوە، واتە: ئافرەتێك كە تەڵاق دەدرێ دەبێ سێ حەیزان بشوات، یان سێ پاكیی بەسەر دابێن، ئەمجار ئەو ئافرەتە ئەگەر پیاوەكەی پێش ئەوەی ئەو سێ حەیزانە بشوات، لەو میانەدا هێنایەوە لای خۆی، ئەوە هەر خێزانیەتی‌و تەڵاقێكی كەوتوەو دوو تەڵاقی ماون، بەڵام ئەگەر نەیهێنایەوە تا عیددەی تێدەپەڕێ، ئەوە تەڵاقی دەكەوێ‌و پێی دەگوترێ: (البَینونة الصُّغری)، واتە: لێك جیابوونەوەی گچكە، چونكە پیاوەكە دەتوانێ بە گرێبەستێكی نوێ بیهێنێتەوە ژێر نیكاحی خۆی، هەروەها ئەگەر تەڵاقێكی دیكەشی دا، دووبارە ئەویش عیددەی بەسەرچووو نەیهێنایەوە دیسان بە لەیەك جیابووونەوەی گچكە لە یەك جیابوونەتەوە، بەڵام

تەلاقێكی ماوەو دەتوانێ بە عەقدێكی نوێو نیكاحێكی تازە بیهێنێتەوە، بەڵام ئەگەر بۆ جاری سێیەم تەلاقیدا، ئەوە ئەمجارە لە یەكترازانی گەورە (البَینونة الكُبری) ڕوویداوەو ناتوانن بگەڕێنەوە لای یەك، هەتا ژنەكە مێرد بە یەكێكی دیكە دەكاتو ئەویش وازی لێدێنێ، ئەوجار بۆی هەیە بچێتەوە لای مێردی پێشووی، وەك دوایی باسی دەكەین، ﴿وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَن يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ فِىٓ أَرْحَامِهِنَّ إِن كُنَّ يُؤْمِنَّ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ﴾، وە ژنانی تەلاقدراو بۆیان حەڵاڵ نیە ئەوەی كە خوا لە منداڵدانیاندا دروستی دەكات بیشارنەوە، ئەگەر بڕوایان بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیە، {واتە: ئەگەر حەملیان هەبوو نابێ بیشارنەوەو منداڵەكەیان لەبەر خۆیان بچوێنن، یان لە ڕقی مێردەكانیان بیشارنەوە، بۆ وێنە: كابرا هەر نەشزانێ كە ژنەكەی حەملی هەبووەو كۆرپەی لە زگدا بووە، یان منداڵەكەی ببێو هەر بە مێردەكەشی نەڵێ، ئەوە حەرامە ئەگەر بڕوایان بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەبێت نابێ شتی وا بكەن} ﴿وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِى ذَٰلِكَ إِنْ أَرَادُوٓا۟ إِصْلَٰحًا﴾، وە مێردەكانیان لە پێشترنو شایستەترن بەوە كە بیانگێڕنەوە لای خۆیان لەو ماوەیەدا، ئەگەر مەبەستیان چاكەكردن بێ، {واتە: مێردەكەی لە پێشترە بیگێڕێتەوە لای خۆی، هەتا دوای ئەوەی عیددەشی بەسەر دەچێ، هەرچەندە بۆی هەیە مێردێكی دیكە بكاتەوە، بەڵام مێردەكەی خۆی لە پێشترە مادام ژنەكەش ئامادەبێ، بەڵام بە مەرجێك مەبەستی پێ چاكەكردن بێ، نەك دووبارە ئافرەتەكە تووشی گرفتاریی بێتەوەو پیاوەكە مەبەستی بێ تووشی نارەحەتی بكات} ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ ٱلَّذِى عَلَيْهِنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ﴾، وە بۆ ئافرەتان هەمان ماف هەیە كە هی پیاوانیان لەسەر شانە، بە شێوەیەكی بە چاك زانراو، واتە پیاو چ هەقێكی لەسەر ئافرەت هەیە ئافرەتیش هەمان هەقی لەسەر مێردی هەیە، جا ئەوە دوایی باسی دەكەین كە عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ دەڵێ: من بۆ ژنەكەی خۆم جوان دەكەم، وەك چۆن ئەو خۆی بۆ من جوان دەكات، وە خۆم بۆنخۆش دەكەم، وەك چۆن ئەو خۆی بۆ من بۆنخۆش دەكات،

ئەو ئەرك و مافانەی ژن و مێردایەتی هەموویان لە بەرانبەر یەکن، ﴿وَلِلرِّجَالِ عَلَيۡهِنَّ دَرَجَةٞ﴾، وە پیاوان پلەیەکیان بەسەر ژنانەوە هەیە، ئەو پلەیە چییە؟ دوایی باسی دەکەین، بەڵام زۆر لە توێژەرەوانی قورئان دەڵێن: بریتیە لە پلەی سەرپەرشتیکردنی خێزان، واتە: لە چوارچێوەی ماڵدا، لە خێزاندا پیاو دەبێ سەرپەرشتی ماڵ و منداڵ و خێزانی بکات.

هەندێکیش دەڵێن: ئەو پلەیە بریتیە لەوەی، کە پیاو زیاتر چاك بێت لە ژنەکەی و، دەبێ ئەو چاکەکارتربێ و، ئەگەر ئافرەت هەڵەیەکیشی کردو لێی ببووریٚ و لەگەڵی لەسەرەخۆبێ، واتە: پیاوان پلەی چاکەکارییان بەسەر ژنانەوە هەیە ﴿وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾، وە خوا بالادەستەو کاربەجێشە.

ئنجا دێتە سەر باسی ئەو تەڵاقەی کە پێی دەگوترێ: تەڵاقی ڕەجعیی، ﴿ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ﴾، تەڵاقدان دوو کەڕەتە، واتە: ئەو تەڵاقەی کە دروست بێ کابرا ژنەکەی بێنێتەوە ژێر نیکاحی خۆی، کەڕەتێك تەڵاقیدا دەتوانێ بیهێنێتەوەو، کەڕەتی دووەم تەڵاقیدا دەتوانێ بیهێنێتەوە ﴿فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖۗ﴾، پاشان یان دەبێ بە شێوەیەکی پەسند لای خۆی بهێڵێتەوە، یان بە شێوەیەکی جوان و چاکەکارانە بەرهەڵدای بکات و دەست لێ بەربدات، ئەدی ئەگەر ئافرەت بیەوێ لە پیاوەکەی دەربازبێ، ئافرەتێك گیری خواردوە بە دەست پیاوێکی سەرخۆشی بێ هۆشی نوێژ نەکەری خوا نەناسەوە، یان تەنبەڵی قالب گرانی کاسبی نەکەری تەوەزەلەوە، یاخود بەد ئەخلاقی ڕەوشت نزمەوە؟! چونکە وەك چۆن جاری وا هەیە پیاو بەدەستی ئافرەتەوە گیر دەخوات، جاری واش هەیە ژن بە دەستی پیاوەوە گیر دەخوات، ئەدی ئەگەر ژنەکە گیری خوارد، چی بکا؟ ئەوە پیاو دەتوانێ ژنەکەی تەڵاق بدات، ئەدی ئایا شەریعەت ڕێی بۆ ئافرەتیش دانەناوە؟ با، وەك خوای کاربەجێ فەرموویەتی: ﴿وَلَا يَحِلُّ لَكُمۡ أَن تَأۡخُذُواْ مِمَّآ ءَاتَيۡتُمُوهُنَّ شَيۡـًٔا إِلَّآ أَن يَخَافَآ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِۖ﴾، وە بۆتان نیە ئەوەی

کە داوتانە بە ئافرەتان هیچیان لێوەربگرنەوە، مەگەر بترسێن {واتە: ئەو ژن و پیاوە} بترسێن کە یاساکانی خواو سنوورەکانی خوا جێبەجێ نەکەن {واتە: پێکەوە نەسازێن} دەنا پیاو بۆی نیە لەخۆڕا بە ژنەکەی بڵێ: دەبێ مارەییەکەم بدەیەوە، یان ئەو دیارییانەی پێم داوی دەبێ بمدەیەوە، ﴿فَإِنۡ خِفۡتُمۡ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِ﴾، بەڵام ئەگەر ترستان {هەبوو ئەی مسوڵمانان! ئەی کۆمەڵگای مسوڵمان! ئەی دەوڵەتی ئیسلامیی}، کە ئەو ژن و مێردە یاساکانی خواو سنوورەکانی خوا لە بەینی خۆیاندا پیادە نەکەن و جێبەجێ نەکەن، ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِمَا فِيمَا ٱفۡتَدَتۡ بِهِۦ﴾، ئەوە گوناهیان ناگاتێ، لەوەدا کە ئەو ئافرەتە خۆی بکڕێتەوەو فیدیەیەك و قەرەبوویەك بدات، جا ئایا قەرەبووو فیدیە چییە؟ ئایا هەر ئەو مارەییەی کە لە مێردەکەی وەریگرتوە، بیداتەوە، یاخود بەشێك لە مارەییەکەی بداتەوە، یاخود دیارییەکی داوەتێ و مێردەکەی ڕازی دەبێ دەڵێ: فڵانە دیارییم بدەوەو مارەییەکەم مەدەوە، چۆن مێردەکە ڕازی بێ بە کەمتر، یاخود هیچیشی لێ وەرنەگرێتەوە، جاری وا هەیە پیاو بە شەهامەتەو دەڵێ: من هیچم ناوێ، مادام بە من ڕازی نی بڕۆ خوا حافیزت بێ، کەواتە: مانای وا نیە ئافرەت لەسەری فەڕزەو هەر دەبێ مارەییەکەی بداتەوە، یاخود دیارییەکانی بداتەوە، یاخود ئەو ماڵ و کەلوپەلانەی کە هی مێردەکەینی بیداتەوە، ئنجا دەفەرموێ: ﴿تِلۡكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَعۡتَدُوهَا﴾، ئەوانە سنوورەکانی خوان مەیانبەزێنن ﴿وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ ٱللَّهِ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ﴾، وە هەر کەسێك سنوورەکانی خوا ببەزێنێ، ئا ئەوانەن ستەمکاران، ﴿فَإِن طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُۥ مِنۢ بَعۡدُ حَتَّىٰ تَنكِحَ زَوۡجًا غَيۡرَهُۥ﴾، جا ئەگەر (بۆ جاری سێیەم) پیاوەکە ژنەکەی تەڵاقدا، ئەوە ئەو ژنە بۆ ئەو پیاوە لەمەودوا حەڵاڵ نیە، هەتاکو ئەو ژنە مێردێکی دیکە دەکاتەوە، وە ئەو مێردە دەبێ لەگەڵیشی جووت بێ، وەك دوایی زیاتر ڕوونی دەکەینەوە، ﴿فَإِن طَلَّقَهَا﴾، جا ئەگەر (مێردی دووەم) تەڵاقیدا ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِمَآ أَن يَتَرَاجَعَآ﴾، ئەو ژن و مێردە

گوناهیان ناگاتێ، ئەگەر بگەڕێنەوە لای یەك، {واتە: ژنەکە گوناهی ناگاتێ ئەگەر بگەڕێتەوە لای مێردی یەکەمی} ﴿إِن ظَنَّآ أَن يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِ﴾، بەمەرجێك بە مەزەنندەی خۆیان پێیان وابێ دەتوانن یاساکانی خواو سنوورەکانی خوا جێبەجێ بکەن، بەڵام ئەگەر پێیان وابێ، کە هەر پێکەوە ناسازێن، پێویست ناکات جاریکی دیکە یەکدی هەڵخەڵەتێننو یەکدی تووشی سەرئێشە بکەن، ﴿وَتِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾، ئا ئەوانەش سنوورەکانی خوان ڕوونیان دەکاتەوە بۆ کەسانێك کە بزانن، واتە: کەسانێ، کە بیانەوێ بزانن ئەوە خوای زانا سنوورەکانی حەڵاڵو حەرامی خۆی لە هەموو ڕوویەکەوە بۆیان ڕوون دەکاتەوە، خوای بەخشەر لەو کەسانەمان بگێڕێ کە پابەند دەبن بە یاساکانی خواوەو سنوورەکانی خوا دەپارێزنو نایانبەزێنن.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: لە ڕابردوودا باسی (ئیلاء)مان کرد کە خوا دەفەرموێ: ﴿لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ﴾، بۆ ئەو پیاوانەی کە سوێند لە ژنەکانیان دەخۆن کە نەچنە لایان، بۆیان هەیە چوار مانگ چاوەڕێ بکەن، لەوبارەوە پێویستە چەند شتێك ڕوون بکەینەوە:

یەکەم: پێناسەی (إیلاء)، زانایان بەم شێوەیە پێناسەی (إیلاء)یان کردوە: (الإِيلاء: هُوَ حَلِفُ الـزَوْجِ عَلَى تَـرْكِ وطـأُ زَوجَتـهِ مُطْلَقـاً أوْ مُقَيَّداً بأَقلَّ مِنْ أَربَعَةِ أَشْهُرٍ أَوْ أَكثر)، واتە: ئیلاء: بریتیە لە سوێند خواردنی مێرد لەوە، کە نەچێتە لای ژنەکەی (واتە: لەگەڵی جووت نەبێت) جا بەرەهایی سوێندی لێ بخوا کە هەرگیز لەگەڵی جووت نەبێت، یان بەندداری بکات بە کەمتر لە چوار مانگ، یان زیاتر لە چوار مانگ، یان ماوەی چوار مانگ، هەموو ئەو جۆرە سوێند خواردنانە لەڕووی شەرعییەوە پێیان دەگوترێ: (ئیلاء)، پێشتر باسمان کرد کە لەسەردەمی نەفامییدا مێرد بۆی هەبوو سوێند لە ژنی بخوات

کە هەرگیز نەچێتە لای: ساڵێک دوو ساڵ بەڵکو زیاتریش، خوای دادگەریش ئەوەی سنووردار کردو دیاری کرد کە لە چوار مانگ زیاتر ئەو ئافرەتە بۆی هەیە سکاڵا بکات لای قازیو، ئەویش ئەو پیاوە مولزەم دەکات، یان دەبێ بچێتەوە لای خێزانی، وەك حاڵەتی ئاسایی ژن و مێردایەتی، یان ئەوەتا قازی ئەو پیاوە ناچار دەکات دەستی لێ هەڵبگرێو ئەوە دەبێتە هەقی ئەو ئافرەتە، بەڵام لەکاتێکدا پیاوەکە بچێتەوە بۆ لای بەر لەوەی چوار مانگەکە تێپەڕن، یان بەر لەوەی ئەو ماوەیەی کە دیاری کراوە، بۆ وێنە: پیاوێك سوێند دەخوا لە خێزانی دەڵێ: هەتا مانگێك نایەمە لاتو سەرجێیت لەگەڵ ناکەم، ئەگەر دوای چەند ڕۆژێك بەر لەوەی ئەو مانگە تەواوبێ، بچێتەوە بۆ لای، ئەوە دەبێ کەفارەت بدات، واتە: کەفارەتی سوێند کە پێشتر باسمان کرد، کەفارەتی سوێند بریتیە لە یەکێك لە سێ شتان: یان نانی دە نەدار، یەکێ ژەمێکیان بداتێ، یان پۆشاکێك بۆ دە نەدار، یان ئازادکردنی کۆیلەیەك، کە ئێستا نیە، وە ئەگەر نەیتوانی هیچ کام لەوانە بکات، سێ ڕۆژان بەڕۆژوو دەبێ، جا لێرەدا زانایان دەڵێن: ئەگەر هاتو کابرا سوێندی نەخواردبوو، هەر گوتبووی: ناچمە لای هاوسەرم، زۆربەیان دەڵێن: ئەگەر سوێندیشی نەخواردبێ، هەر ئەوە کە گوتوویەتی: ناچێ بۆ لای خێزانی، بە سوێند لەقەڵەم دەدرێ.

هەندێکیشیان، دەڵێن: ئەگەر سوێندی نەخواردبێ، بە سوێند لەقەڵەم نادرێ، بەڵام گرنگ ئەوەیە دوای تێپەڕبوونی ئەو ماوەیەی کە دیاری کراوە، کە چوار مانگە، ئافرەتەکە بۆی هەیە لە هەقی خۆی بپێچێتەوە، وە ئەو پیاوە ناچار دەکرێ، یان ئەوەتا دەبێ لەگەڵ ژنەکەیدا بگەڕێتەوە حاڵەتی ئاسایی، یان ئەوەتا دەبێ دەستی لێ هەڵبگرێ.

وە هەندێك لە زانایان ئەم مەسەلەیە کە خوا ﷻ دەفەرموێ: (دوای چوار مانگ)، کردوویانە بە بەڵگەی ئەوە کە لەسەر پیاو فەرزە بە لای کەمەوە لە ماوەی چوار مانگ جارێك بچێتە لای خێزانی (لەگەڵی جووت بێت)، بەڵام من پێم وایە، وەك زانایانیش لەوبارەوە قسەیان کردوە کە ئەوە وانیە، بەڵکو بە ئەندازەی ئەوە کە ئەو ئافرەتە پێویستی جنیسیی تەواو دەبێ، ئەو پیاوە

مادام لە توانایدایە، لەسەری پێویستە کە بچێ بۆ لای، نەك تەنیا لە چوار مانگدا جارێك.

مەسـەلەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِنْ عَزَمُواْ ٱلطَّلَٰقَ فَإِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾، ئەگەر ئەو پیاوانە کە سوێندیان لە خێزانیان خواردوە کە نەچنە لایان، بڕیاری تەڵاقیاندا، ئەوە بێگومان خوا بیسەری زانایە. واتە: دەبیستێ کە چییان گوتوە، وە زاناشە بەو نیازو مەبەستەی نێو دڵیان، جا ئەم ڕستە قورئانییە بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە ئەو قسەیەی هەندێك لە زانایان، بۆ وێنە: ئیمام مالیك ڕەحمەتی خوای لێبێ دەڵێ: هەرکەسێك سوێندی لە خێزانی خوارد نەچێ بۆ لای، وە چوار مانگ تێپەڕین، ئەوە بە تەڵاقێك دادەنرێ، مادام لە ماوەی ئەو چوار مانگەدا پەشێمان نەبێتەوەو نەچێتەوە بۆ لای خێزانیو کەفارەت نەدا، ڕاست نیەو سوێند خواردن لە خێزان، یا ماوەکەشی تێپەڕێ، بە تەڵاقێك لەقەڵەم نادرێ، بە بەڵگەی ئەوە کە خوای کاربەجێ دەفەرموێ: ﴿ وَإِنْ عَزَمُواْ ٱلطَّلَٰقَ ﴾، کەواتە: تەڵاقدان پێویستی بە عەزیمەتو بە بڕیارێکی سەربەخۆ دەکات، بەڵام ئەوەندە هەیە ئافرەتەکە بۆی هەیە داوا لە مێردەکەی بکات، یان سکاڵای لەسەر قەید بکات، کە ئەگەر بێتو پەشێمان نەبێتەوە، ئەو کاتە خۆی لەژێر نیکاحی بەرێتە دەرێو خۆی لێ دەرباز بکات.

مەسـەلەی سێیـەم: باسی عیددەی ئافرەتانی تەڵاقدراو: ئافرەتانی تەڵاقدراو، واتە: ئافرەتانێك کە بۆ جاری یەکەم یاخود بۆ جاری دووەم تەڵاق دراون، چونکە ژن بە سێ جار تەڵاق دران لە پیاو جیادەبێتەوەو یەکجاریی لێك دەترازێن، جا لێرەدا کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَٱلْمُطَلَّقَٰتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَٰثَةَ قُرُوٓءٍ ﴾، ئافرەتانی تەڵاقدراو چاوەڕێی خۆیان دەکەنو خۆیان مەرزەم دەکەن، هەتاکو سێ (قُرُوء) تێدەپەڕن، کە پێشتر باسمان کرد (قُرُوء) کۆی (قُرء) یان (قَرء)ە، ئەویش بەمانای حەیز دێو، بەمانای پاکیی دوای حەیزیش دێت، جا لێرەدا پێویستە بزانین کە: ئافرەتانی تەڵاقدراو پێنج جۆرن، واتە: پێنج جۆرە

ئافرەتمان هەیە کە تەڵاق دەدرێن بۆ جاری یەکەمو جاری دووەم :

١/ (آیسة، کَبیرة): ئافرەتێك کە بەتەمەنەو لە حەیز چۆتەوە، حەیزی نەماوە.

٢/ (صَغِیرَة): ئافرەتێکە کە کەم تەمەنەو جارێ نەکەوتۆتە حەیزەوە.

٣/ (حامل): ئافرەتێکە کە کۆرپەی لە منداڵدان دایە.

٤/ (غَیر مدخول بِها) ئافرەتێك کە مارە کراوەو نە پیرەو نە منداڵە، بەڵام جارێ مێردی نەچۆتە لای.

٥/ ئافرەتێك کە مێرددارەو مێردی چۆتە لای.

خوای زاناو شارەزا باسی عیددەی هەر کام لەو پێنج جۆرە ئافرەتەی کردووەو لە باسی جۆری یەکەمو دووەمو سێیەمدا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّٰٓـِٔي يَئِسۡنَ مِنَ ٱلۡمَحِيضِ مِن نِّسَآئِكُمۡ إِنِ ٱرۡتَبۡتُمۡ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَٰثَةُ أَشۡهُرٖ وَٱلَّٰٓـِٔي لَمۡ يَحِضۡنَۚ وَأُوْلَٰتُ ٱلۡأَحۡمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعۡنَ حَمۡلَهُنَّۚ ...﴿٤﴾ ﴾ الطلاق، واتە: ئافرەتانێك کە نائومێد بوون لە حەیز، یانی: لە حەیز چوونەتەوەو کەوتوونە تەمەنەوە، ﴿ إِنِ ٱرۡتَبۡتُمۡ ﴾، ئەگەر کەوتنە گومانەوە دەبێ عیددەیان چەند بێ ؟ ﴿ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَٰثَةُ أَشۡهُرٖ ﴾، ئەوە عیددەیان سێ مانگە، واتە: دوای ئەوەی سێ مانگ لەو تەڵاقە تێدەپەڕێ و دەگوزەرێ، ئەگەر بێتو مێردەکەی نەیهێنایەوە ژێر نیکاحی خۆی، لێی جیادەبێتەوە ﴿ وَٱلَّٰٓـِٔي لَمۡ يَحِضۡنَ ﴾، وە ئافرەتانێك کە نەکەوتوونەتە حەیزەوە، واتە: لەبەر ئەوەی کە تەمەنیان گچکەیە، ئەوانیش بە هەمان شێوە عیددەکەیان سێ مانگە ﴿ وَأُوْلَٰتُ ٱلۡأَحۡمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعۡنَ حَمۡلَهُنَّ ﴾، وە ئافرەتانی خاوەن حەمل، واتە: ئافرەتانی ئاوسو دووگیان کە کۆرپەیان لە منداڵداندا هەیە، عیددەکەیان بریتییە لە دانانی کۆرپەکانیان، ئەوە سێ جۆر.

بە نسبەت جۆری چوارەمەوە کە ئافرەتێکە مارە کراوەو نە زۆر کەوتۆتە

تەمەنەوە بە جۆرێك كە لە حەیز چووبێتەوەو نە بچووكیشە، بەڵام مێردی نەچۆتە لایو نەگوازراوەتەوە، خوای بێ هاوەڵ لەبارەیەوە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا نَكَحۡتُمُ ٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ ثُمَّ طَلَّقۡتُمُوهُنَّ مِن قَبۡلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمۡ عَلَيۡهِنَّ مِنۡ عِدَّةٖ تَعۡتَدُّونَهَاۖ فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحٗا جَمِيلٗا ﴿٤٩﴾ ﴾ الأحزاب، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! ئەگەر ئافرەتانی بڕوادارتان مارەكردن، دوایی تەڵاقتان دان بەر لەوەی دەستیان بگەیەننێ، {واتە: بەر لەوەی بیانگوازنەوەو لەگەڵیان جووتبن} ئەوە مافتان بەسەریانەوە نیە كە عیددە بشۆن {واتە: ئافرەتێك كە مێردی نەچۆتە لای با مارەش كرابێت، ئەگەر مێردی دەستی لێ هەڵگرت، عیددەی لەسەر پێویست نیە}، دەجا سەرو دیارییان بدەنێ، وە بە شێوەیەكی جوان بەرهەڵدایان بكەن.

جۆری پێنجەم: كە ئافرەتێكە نە گچكەیەو نە لە حەیزیش چۆتەوەو نە كۆرپەی لە منداڵداندایەو، نە واشە كە (دخول)یشی پێنەكرابێ، بەڵكو ئافرەتێكە كە مێرددارەو گوازراویشەتەوە، ئا ئەوەیان عیددەكەی بریتیە لە سێ حەیز یاخود سێ پاكیی دوای حەیز چونكە وەك باسمان كرد (قُرُوٓءٖ) كۆی (قُرءَ) یان (قَرءَ)ەو، ئەمیش لە زمانی عەرەبیدا بەمانای حەیز دێ، واتە: ئەو خوێنەی كە ئافرەت بە هۆی عادەتی مانگانەوە لێی دێ، وە بەمانای پاكیی دوای حەیزیش دێت.

مەسەلەی چوارەم: دەربارەی ئەو ڕستە قورئانییە، كە دەفەرموێ: ﴿ وَلَهُنَّ مِثۡلُ ٱلَّذِي عَلَيۡهِنَّ بِٱلۡمَعۡرُوفِ ﴾، وە بۆ ژنان هەیە لەسەر پیاوان، بە بارتەقای ئەوە كە لەسەرشانیانە بەرانبەر بە پیاوان، واتە: ژن چ ئەركێكی لەسەرشانە، بەرانبەر بە پیاو، هەمان مافی هەیەو لە بەرانبەر ئەو ئەركەدا ئەویش هەمان مافی هەیە لەسەر پیاو، بەڵام بە شێوەیەكی پەسندو بە چاك زانراو ﴿ وَلِلرِّجَالِ عَلَيۡهِنَّ دَرَجَةٞ ﴾، بەڵام پیاوان پلەیەكیان بەسەریانەوە هەیە، لەوبارەوە

توێـژەرەوانی قورئــان زۆر قــسەیان کـردوە، کـە هـەر مافێـك پیـاو لەسـەر ژن هەیەتی، ژنـیش لـە بەرانبـەردا مافێـکی بـە هەمان شـێوەی لەسـەر پیـاو هەیـە، عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس وەك (القُرطُبي) لە تەفسیـرەکەی خۆیدا هێناویەتی ئـاوا تەفـسیـری ئـەم ئایەتـەی کـردوە، دەڵێـت: ((أي لَهُـنَّ مِـن حُسْنِ الـصُحبة والعشـرة بـالـمَعروف على أزواجهنَّ مثل الذي علَيهـنَّ مِـنَ الطاعـةِ فيمـا أوجَبَـهُ عَلَيهِـنَّ لأزواجهِـنَّ))[١]، واتـە: ژنـان مافیـان هــەیە لەســەر پیـاوان کـە جـوان مامەڵیـان لەگەڵدا بکەنو جوان ژنو مێردایەتییان لەگەڵدا بکەن، هەروەك چۆن بۆ پیاوان لەسەر ژنـان هـەیە، کە لە سنووری شـەرعـدا بـە قـسەیان بکـەن (لـە چوارچێوەی خێزانـدا) گوێـڕایەڵ بن بۆ مێردەکانیـان، ئنجا عەبدوڵـڵای کوڕی عەبباس خـوا لە خـۆیو بـابی ڕازی بـێ، لـەوبارەوە گوتوویـەتی: ((إنـي لأَتـزيـن لإمرأتـي كَما تَتَزينُ لِي))[٢]، واتە: من خۆم بۆ هاوسەری خۆم جوان دەکـەمو خۆم بۆنـخۆش دەکەم وەك چۆن ئەو خۆی بۆم جوان دەکاتو بۆنـخۆش دەکـات، گوتوویــەتی: چونکــە خــوا وایفــەرمووە: ﴿ وَلَهُنَّ مِثْلُ ٱلَّذِى عَلَيْهِنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ ﴾، لێرەدا دەبینین کە قورئـان زۆر داکۆکیی لەسـەر مـافی ئـافرەت دەکات، وەك لـە دەرسی ڕابردووش باسمان کرد، بەڵام بۆ کەسانێك کە پابەندبن بە شەریعەتەوە، هاوەڵانی بەڕێز چونکە چاك لە دین تێگەیشـتبوون، وە باش پێوەی پابەندبوون، ئەوەتا عەبدوڵـڵای کوڕی عـەبباس زانیویـەتی بـەپێی ئـەم ئایەتــە، تەنانـەت لـە شـتێکی گـچکەی وەك خـۆ جوانــکردنو خـۆ بـۆن خۆشکردنیـشدا، پیـاو لەسـەری پێویستـە وەك چۆن پێی خۆشە خێزانەکەی خـۆی بـۆ جـوان بکـاتو خــۆی بـۆ بۆن خۆش بکات، ئەویش لەسەری پێویستـە بە هەمان شـێوە بـۆ خێزانـی بکـات، چونکە ئەگەر تۆ ئەو مافەت لەسەرخێزانت هەیە، ئەویش بە هەمان شـێوە ئـەو مافەی لەسەر تۆ هەیە.

---

١) (جامع لأحكام القرآن)، ج: (٣)، ص: (١٠٨) .

٢) هەمان سەرچاوەو بەرگو لاپـەڕە .

﴿ وَلِلرِّجَالِ عَلَيۡهِنَّ دَرَجَةٞ ﴾، بۆ پیاوان پلەیەك هەیە لەسەر ئافرەتان، ئەمە توێژەرەوانی قورئان بە چەند شێوەیەك واتایان لێکداوەتەوە، زۆربەیان گوتوویانە: مەبەست لەو پلەیە پلەی قیوامەیە (سەرپەرشتیاریی)، کە ژن لە ماڵدا پێویستە بە قسەی مێردی بکاتو پیاو سەرپەرشتی ژنو منداڵەکانی بکات، ئەو پلەیە مەبەست پێی سەرپەرشتییو مشوور لێ خواردنە، کە لەڕاستیدا ئەو پلەیە بەرلەوەی تەشریف بێ تەکلیفەو، بەرلەوەی پلەو پایە بێ، ئەرکو بەرپرسیارییە.

بەڵام (الطَبَري)[١] لە تەفسیرەکەی خۆیدا، بە جۆرێکی دی مانای لێکداوەتەوەو دەڵێ: واتە: دەبێ پیاوان هەوڵبدەن چاکتربن بۆ ژنەکانیان لە ژنەکانیان بۆ مێردەکانیان، واتە: پیاو دەبێ هەوڵبدات پلەو پایەی لەسەر خێزانییەوە بێ لەڕووی چاکییەوەو، ئەگەر ئافرەتەکە کەمتەرخەمیەکی هەبێو جارجار هەندێ ئەرکو مافی مێردەکەشی فەرامۆش بکات، با ئەو لەو چاکتربێو هیچ ئەرکو مافی ژنەکەی فەرامۆش نەکاتو چاوپۆشیی لێبکات، ئنجا بەڕاستی ئەو ئایەتەی سوورەتی (النساء) پاڵپشتی ئەم ڕایە دەکات، کە خوای بەخشەر دەفەرموێ: ﴿ ...وَعَاشِرُوهُنَّ بِٱلۡمَعۡرُوفِۚ فَإِن كَرِهۡتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰٓ أَن تَكۡرَهُواْ شَيۡـٔٗا وَيَجۡعَلَ ٱللَّهُ فِيهِ خَيۡرٗا كَثِيرٗا ١٩ ﴾، بە پیاوان دەفەرموێ: وە لەگەڵ خێزانەکانتان باش مامەڵە بکەن، وە ئەگەر ڕقتان لێیان بۆوە، نزیکەو جاری وا هەیە ڕقتان لە شتێك بێ، بەڵام خوا خێرێکی زۆری تێدا دابنێ.

(سَیْد قُطب)[٢]یش ڕەحمەتی خوای لێبێ دەڵێ: مەبەست لەو پلەیە ئەوەیە، کە پیاو لە ماوەی عیددەدا سەرپشکە لە گێڕانەوەی، یان

---

١) (جامع البيان)، ج: (٢)، ص: (٥١٢) ، کە گوتویەتی:

(وأولى هذه الأقوال بتأويل الآية ماقاله: (ابن عباس) وهو أنَّ الدرجة التي ذكر الله تعالى ذكره في هذا الوضع: الصَّفْحُ من الرَّجُلِ لامرأته عن بعض الواجب له عليها وإغضاؤه لها عنه وأداءُ كل الواجب لها عليه .

٢) (في ظلال القرآن)، ج: (١)، ص: (٢٤٦، ٢٤٧) .

نەگێڕانەوەی ژنەکەیداو لەو مەسەلەیەدا، پلەی بەسەر ژندا هەیە، نەك بە ڕەهایی پیاو پلەی بەسەر ژنەوە هەبێ‌و، بە ڕەهایی پیاو لە ئافرەت گەورەتر بێت ! بەڵکو مەبەست ئەوەیە کە لەو مەسەلەیەدا مێردەکان مافێکیان هەیە کە ژنەکان نیانە، ئەویش بڕیاردانە لەسەر درێژەپێدانی ژیانی هاوسەریی، یان ڕاگرتن‌و هەڵوەشاندنەوەی.

مەسەلەی پێنجەم: ﴿ ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٍ ﴾، مەبەست لەو تەڵاقە کە دەفەرموێ: تەڵاق دوو کەڕەتە، کە لێرەدا دەبێ وریابین نەیفەرمووە: (الطَّلاَقُ طَلْقَتَانِ) بەڵکو فەرموویەتی: (الطَّلاَقُ مرَّتَانِ) تەڵاق دوو کەڕەتە، دوو جارە، دوو قۆناغە، چ جۆرە تەڵاقێك، خۆ تەڵاق سێ دانەیە؟! واتە: تەڵاقی (رَجْعِي) یانی: ئەو تەڵاقدانەی کە پیاو دەتوانێ ژنەکەی بهێنێتەوە لای خۆی، ئەوە دوو کەڕەتە، کە بوو بە سێ کەڕەت تازە ئەو ئافرەتە یەکجاریی لەو پیاوە قەدەغە دەبێ‌و ناتوانێ بچێتەوە بۆ لای، کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿ ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِ ﴾، واتە: (تەڵاقی ڕەجعیی)، یانی: ئەو تەڵاقەی کە بواری تێدا ماوە پیاو خێزانەکەی بێنێتەوە بۆ لای خۆی، جارێك تەڵاقی دەدا ئەگەر عیددەی بەسەرچوو، واتە: سێ حەیز، یان سێ پاکیی، یان سێ مانگ تێپەڕبوون، ئەوە ئەو ئافرەتە لەو پیاوە جیادەبێتەوە، بەڵام ئەوە جیابوونەوەی گچکەی پێ دەڵێن: (البَيْنُونَة الصُغْرَى)، بۆچی جیابوونەوەی گچەکەیە؟ چونکە پیاوەکە دەتوانێ ژنەکەی بێنێتەوە لای خۆی، بەڵام بە گرێبەستێکی تازەو بە مارەییەکی تازە (بعَقْدِ جَدِيد، وَمَهْرِ جَدِيد) واتە: دەبێ دووبارە مارەی بکاتەوەو مارەیی بداتێ، دیارە ئەوە ئەگەر لێی بگەڕێ عیددەی بەسەرچێ، بەڵام پێش ئەوەی عیددەی بەسەر بچێ، دەتوانێ بیهێنێتەوەو مارەکردنەوەی ناوێت، بەڵام تەڵاقێکی کەوتووە لە سێ تەڵاقەکان یەکێکیان ڕۆیشتوە، وە بۆ جاری دووەمیش بە هەمان شێوە، پیاو بۆی هەیە خێزانەکەی بهێنێتەوە لای خۆی بەمەرجێ ئەو ئافرەتە ڕازی بێ بچێتەوە لای، چونکە تازە لێی جیابۆتەوە، بەڵام پێش ئەوەی عیددەی بەسەربچێ ئەوە ژنەکە دیارە

وەك گوتم هەر لەژێر نیکاحی ئەو پیاوە دایە، بەس ئەگەر نەیهێنایەوە تاکو عیددەی بەسەر دەچێ، ئەوە تەلاقی دووەمیشی دەکەوێ، بەلام ئەگەر دوو تەلاقی کەوتوون، یەکێکی هەر ماوەو دوو قۆناغ لە جیابوونەوە تێپەڕیون‌و قۆناغی کۆتایی ماوە، هەڵبەتە ئەوەش حیکمەتی زۆری تێدایە کە خوای پەروەردگار لێکترازانی ژن‌و مێردی کردوە بە سێ قۆناغ، بۆ ئەوەی یەکجار نەبێ‌و کابرا تووڕە دەبێ تەلاقێکی دەدا، بە یەکجاریی لەیەك بترازێن ! خوای کاربەجێ کردوویەتی بە سێ قۆناغ، وە بەڕاستیش بەو سێ قۆناغە ئەو ژن‌و مێردە لە یەکدی حاڵی دەبن، کە ئایا دەتوانن پێکەوە بژین یان نا ؟ تەماشا بکەن ئیسلام زۆر گرنگی بە خێزان داوەو زۆر گرنگی بە پەیوەندیی نێوان ژن‌و مێرد داوەو، ئەوەش هەر لەبەر خۆیان نیە، بەڵکو لەبەر منداڵیانە، لەبەر خزمیانە، لەبەر لایەنی کۆمەڵایەتییە... لەبەر کۆمەڵێك هۆکارە.

ئنجا خوای کاربەجێ باسی هەڵوێستی شەرعییانەی ڕاست‌و دروستی پیاو دەکات چ لە پێش تەلاقی یەکەمدا چ دوای ئەوەو، چ لە پێش تەلاقی دووەمداو چ لە دوای‌و دەفەرموێ: ﴿ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ ﴾، ئەویش ئەوەیە، کە یان بە چاکیی بیگرێتە خۆی‌و لەلای خۆی بیهێڵێتەوە، بە شێوەیەکی پەسند ﴿ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖ ﴾، یان ئەوەتا بە شێوەیەکی جوان بەرهەڵدای بکات‌و وازی لێبێنێ، کە ئەمەیان دەبێتە قۆناغی سێیەم، کە خوا دوایی باسی دەکات، واتە: پێش ئەوەی عیددەی بەسەر بچێ دەتوانێ بە شێوەیەکی چاکەکارانە لای خۆی بیهێڵێتەوە، کە دیارە مەبەست لێرەدا دوای تەلاقی یەکەم، یان دووەمە، ﴿ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ ﴾، بەلام ئەگەر دڵنیابوو لەوەی پێکەوە نایانکرێ‌و ناگونجێن: ﴿ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖ ﴾، یان با لێیگەڕێ‌و بە شێوەیەکی چاك بەرهەڵدای بکات‌و نەیگێڕێتەوە لای خۆی، کە ئەوە پێی دەگوترێ: لێك جیابوونەوەی گچکە (البَيْنُونَة الصُغرى) کە ئەگەر دوای تەلاقدانی یەکەم بێ پێی دەگوترێ: جیابوونەوەی گچکەی یەکەم (البَيْنُونَة الصُغرى الأولى)، وە

ئەگەر دوای تەڵاقدانی دووەم بێ، پێی دەگوترێ: جیابوونـەوەی گـچکەی دووەم (البَیْنُونَة الصُغری الثانیـة)، وە لە هەردووك حـاڵان دەتوانـێ بـە مـارەکردنێکی تـازە بیهێنێتەوە لای خۆی، دیارە هەنـدێ لـە توێـژەرەوانی قورئـان گوتوویانــە: ﴿ أَوْ تَسْرِيحُۢ بِإِحْسَٰنٍ ﴾، مەبەست پێی تەڵاقی سێیەمە، بەڵام من پێم وایە، ئەوە وانیە، بەڵکو مەبەست ئەوەیە کە بە شێوەیەکی جوان بەرهەڵدای بکات ئـەویش بەو شێوەیە کە لێبگـەڕێ عیـددەی بەسەربچـێ ! لێرەدا مەبەسـت ئەوەیـە بـەڵام کە عیـددەشی بەسەرچوو، دوو تـەڵاق یـان تەڵاقێکـی مـاوەو، ئەگـەر ئافرەتەکـە ڕازی بێ دەتوانێ بە نیکاحێکی تازە بچێتەوە لای مێردەکەی، بەڵام باسی تەڵاقی سێیەم لە ئایەتی ژمارە: (٢٣٠)دا دێ کە لە مەسەلەی نۆیەمـدا باسی دەکـەین.

مەســەلەی شـەشـــەم: مەســـەلەی تــەڵاقی ســـێ بەســـێ کــە لــەنێو زانایـــاندا مــشتومڕێکی زۆری لەســـەرە، دیـــارە لـــە کــوردەواریی خۆمانـــدا زۆربـــەی مامۆسـتایان قەناعەتیـان وایە سـێ تەڵاق بـە یەکجـار دەکـەون، بـەڵام لـەوبارەوە زانایـان بەگـشتی سـێ ڕایـان هـەن:

یەکەم/ هەنـدێ لـە زانایـان بـە تایبـەت زانایـانی شیعە مەزهـەب، وە هەنـدێ لـە زانایانی دیکەش دەڵێن: تـەڵاقی سێ بەسێ هیـچیان ناکـەون، دەڵێن: چـونکە ئەوە تەڵاقێکـی بیدعی یەو خوای زانـاو شـارەزا داینەناوە کـە پیـاو سـێ تـەڵاق لە یەك کاتـدا بخـواو، هـەرسێ قۆناغەکەی بـە یـەك قۆنـاغ تێپـەڕێنێ، لەبـەر ئەوە شـتێکی شـەرعیی نیەو هیچیان ناکــەون.

دووەم/ هەنـدێکی دیکـە دەڵێن: یـەك تـەڵاقی دەکـەوێ، ئەگـەر کـابرا بـشڵێ سـێ تەڵاقی بکەوێ لە دە مەجلیسیش دابـێ، مـادام لـە یـەك کاتـدابێ، دووبـارەشی بکاتەوە هەر یەکێکیان دەکـەوێ، ئـەوەش ڕای ژمارەیــەك لـە زانایـانی دیـارە، هەم لە سـەردەمی هـاوەڵانی بەڕێزداو هـەم هـی تـابعینو دوایـیش، وە پیـاوانی وەك: (إبــن تیمیــة وإبــن القــیم وإبــن کثیــر والــشوکاني)و زانایـــانی هاوچەرخیش، زۆریان ئەو ڕایەیـان وەرگرتـوە، کـە تـەڵاقی سـێ بەسـێ تـەنیا یەکێـکیان دەکـەوێ.

سێیەم/ زۆربەی زانایانی چوار مەزهەبەکان: (حەنەفیی، مالیکیی، شافیعیی، حەنبەلیی)، ڕایان وایە کە هەر سێکیان دەکەون.

وە من وای بۆ دەچم کە ڕای دووەم لە هەموویان بەهێزترەو، دەتوانین چەند بەلگەیەکیش لەوبارەوە بهێنینەوە:

بەڵگەی یەکەم: ئەوەیە کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِ ﴾، نەیفەرمووە: (الطَّلاَقُ طَلْقَتان) تەلاق کە وەك باسمان کرد، واتە: بەرهەڵداکردن و ئازادکردنی مێرد بۆ ژنەکەی، خوا دەفەرموێ: دوو کەڕەتە، واتە: تەلاقێك کە بگونجێ ئافرەت دووبارە بێتەوە لای مێردەکەی دوو کەڕەتە، نەیفەرمووە: دوو دانە (طَلْقَة)یە، یان: دوو وشەیە، کەواتە: دەبێ مێرد بە دوو جارو بە دوو قۆناغ ژنەکەی واز لێبێنێ‌و دەستی لێبەردا.

ئنجا ئەگەر کەسێك بڵێ: هەزار جار (سُبحَانَ الله)، یان: هەزار جار (لاَ إلَه إلاَّ الله)، بێگومان هەر بە یەکجاریی بۆ حیساب دەکرێ، چونکە یەکجار وایگوتوە، ئەوەتا پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ[1]: هەر کەسێ لەدوای هەر نوێژێکی فەرز سی‌و سێ جار (سُبحَانَ الله) بکات‌و سی‌و سێ جار (الحَمْدُ لله) بکات‌و سی‌و سێ جار (اللهُ أَكبَر) بکات، وە جاری سەدەمین بڵێ: (لا اله الا الله وحدة لا شريك له، له الملك و له الحمد، وهو على كل شيء قدير)، گوناهەکانی ئەگەر هێندەی کەفی دەریاش بن دەبووررێن، یانی: دەبێ (٣٣) جاران بڵێ: (سُبحَانَ الله، سُبحَانَ الله، سُبحَانَ الله، ... هتد،) ئنجا دەڵێی: سی‌و سێ جار (سُبحَانَ الله)ی گوتوەو سی‌و سێ جار (الحَمْدُ لله)ی گوتوەو سی‌و سێ جار (اللهُ أكبَر)ی گوتوە، بەڵام ئەگەر یەکجار بڵێ: سی‌و سێ جار (سُبحَانَ الله) هەر بە یەکجار بۆی حیسابە! کەواتە: کەسێکی دیکە کە دەڵێ: سێ تەلاقی ژنەکەی بکەوێ، هەزار تەلاقی بکەوێ، عەشایەری خۆمان هەیە گوتوویەتی: بە پڕی ئەم ژوورە تەلاقی بکەوێ ! کاکە تۆ سێ تەلاقت

---

١) بڕوانە: (صحيح مسلم)، (٥٩٦، ٥٩٧) .

بەدەستە، پڕی ژووری چی !! یان ئەو خانووە چەند داری تێدایە، یان فلان کەس چەند موو بەسەرییەوە، هەیە، ئەوەندە تەلاقی بکەویٚ! ئەوە هەر قسەیەکی نەفامانەیەو هیچی دیکە، گرنگ ئەوەیە بە سێ قۆناغ ژن لە مێردی جیادەبێتەوە.

ئنجا ئەگەر تەماشا بکەین خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿ ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِ ﴾، وە هەر لە قورئاندا خوای زاناوشارەزا دەفەرمویٚ: ﴿ ... سَنُعَذِّبُهُم مَّرَّتَيۡنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٖ ﴿١٠١﴾ ﴾ التوبة، کە مەبەست پێ ئازاردانی کافرەکانە لە دنیادا بە بەڵاو، وە لە دواڕۆژیشدا بە دۆزەخ، وە هەر لە سوورەتی (التوبة)دا دەربارەی موونافیقەکان دەفەرمویٚ: ﴿ أَوَلَا يَرَوۡنَ أَنَّهُمۡ يُفۡتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٖ مَّرَّةً أَوۡ مَرَّتَيۡنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمۡ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ ﴾، واتە: ئایا نابینن کە هەموو ساڵێ جارێك یان دوو جار، تاقی دەکرێنەوە، پاشان ناگەڕێنەوەو پەندیش وەرناگرن! کەواتە: ئەگەر جارێك بێت، دیارە لە ماوەیەکدایەو، ئەگەر دوو جاربێ لە دوو ماوە دایەو ئەگەر سێ جار بێ، لە سێ ماوە دایەو بە سێ قۆناغە.

بەڵگەی دووەم: ئەم فەرموودەیە {(عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانَ الطَّلَاقُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ و أبي بَكْرٍ وسَنَتَيْنِ مِنْ خِلافَةِ عُمَرَ، طَلَاقُ الثَّلاثِ واحِدَةً، فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الخَطَّابِ: إنَّ النّاسَ قَدِ اسْتَعْجَلُوا في أمْرٍ قَدْ كَانَتْ لَهُم فيهِ أناةٌ، فَلَوْ أمْضَيْنَاهُ عَلَيهِمْ، فَأَمْضَاهُ عَلَيْهِمْ) (رَوَاهُ مُسلم برقم: (٣٦٥٨) واللَّفْظُ لَهُ، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٢٠٠)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٣٤٠٦)}، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس دەڵێ: تەڵاقدان لە سەردەمی پێغەمبەر ﷺ و ئەبو بەکر خوا لێی ڕازی بێ، وە دوو ساڵیش لە جێنشینایەتی عومەر خوا لێی ڕازی بێ وابوو، کەسێك سێ تەڵاقی دابایە، تەنیا یەکێکیان دەکەوت، عومەر خوا لێی ڕازی بێ گوتی: خەڵك لە شتێکدا پەلەیان کرد، کە دەیانتوانی پەلەی تێدا نەکەن، با بۆیان بڕیار بدەین {مادام بۆ خۆیان

پێیان خۆشە سێ تەلاقیان بە یەکجار بدەن‌و هەر سێ قۆناغی بکەنە یەك قۆناغ، یا وەك سزادانێك بەسەریاندا بسەپێنین} وە ئەو جۆرە سزایەی بەسەردا سەپاندن.

کەواتە: لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ وە لە سەردەمی ئەبو بەکر، وە دوو ساڵیش لە سەردەمی عومەر، ئەگەر کەسێك سێ تەلاقی خێزانەکەی دابایە یەکێکیان دەکەوت، ئنجا ئەگەر ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ واتە: سوننەتی پێغەمبەر بێنین، قسەی هاوەڵان جا چ هی ئەبو بەکرە، چ هی عومەرە خوا لێیان ڕازی بێ، کە پێکەوە دەخرێنە تەرازوویەکەوە بێگومان قسەی هاوەڵان دەچێتە ئاسمانێ، قسە قسەی پێغەمبەرە ﷺ، ئەوە یەك، چ جای ڕۆژگاری خیلافەتی ئەبو بەکرو دوو ساڵیش لە ڕۆژگاری خیلافەتی عومەریشی بخرێتە پاڵ ! پاشان عومەریش خوا لێی ڕازی بێ ئەوە وەك سزادانێك بووەو لە سنووری دەسەڵاتی سیاسەتی شەرعییدا لەلایەن حوکمڕانەوە، ئەو سزایەی داون، ئنجا بێگومان دوای خۆی سزایەکەی بەردەوام نابێت، بەڵکو دەچێتەوە سەر ئەسڵەکەی خۆی‌و پێغەمبەر ﷺ چۆنی بڕیار داوە دەبێ وابێ.

بەڵگەی سێیەم: حیکمەتی دانانی سێ جار تەلاقدان: واتە: تەلاقدان بە سێ قۆناغ، ئەوەیە کە ئەو ژن‌و مێردە مۆڵەتیان هەبێ، بۆ قۆناغی یەکەم کە تەلاقیدا دەرفەتی هەیەو دوو قۆناغی بەدەستەوە ماون، بەڵام ئەگەر بێت‌و هەر سێ قۆناغەکان بکرێنە یەك قۆناغ، ئەو حیکمەتە تێك دەچێ‌و نامێنێ.

بەڵگەی چوارەم: {عَنْ مَحْمُودَ بْنَ لَبِيدٍ، قَالَ: أُخْبِرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلاثَ تَطْلِيقَاتٍ جَمِيعًا، فَقَامَ غَضْبَانًا ثُمَّ قَالَ: (أَيُلْعَبُ بِكِتَابِ اللَّهِ وَأَنَا بَيْنَ أَظْهُرِكُمْ؟) حَتَّى قَامَ رَجُلٌ وَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلا أَقْتُلُهُ؟) (رَوَاهُ النَّسَائِيُّ بِرقم: (٣٤٠١)}، واتە: مەحموودی کوڕی لوبەید دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵی پێدرا، پیاوێك خێزانەکەی خۆی تەلاق داوە، هەر سێ تەلاقەکەی بە یەکجار داون، پێغەمبەریش ﷺ هەستا توڕەبووو فەرمووی: چۆن دەبێت کاتێك من لەنێوتاندام گاڵتە بە کتێبی خوا

بکرێ؟ {واتە: خوا فەرموویەتی: ﴿ ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِ ﴾، چۆن دەبێت تۆ هەر سێ قۆناغەکە بکەی بە یەك؟} هەتا پیاوێك هەڵساو گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا بیکوژم؟ هەڵبەتە لێرەدا گاڵتە بە کتێبی خوا کردن بەو مانایەیە کە خوا دایناوە: تەڵاقو لێك جیابوونەوەی ژنو مێرد بە سێ قۆناغ بێ، ئنجا ئەگەر یەکێك بیەوێ بیکات بە یەك قۆناغ، دیارە گاڵتە دەکات، دیارە ڕەواش نیە ئەو گاڵتە پێکردنە بکرێتە یاسایەكو مسوڵمانانی پێوە مولزەم بکرێن.

بەڵگەی پێنجەم: حەدیسێکی دیکەی پێغەمبەر ﷺ هەیە کە (الدار قطني) هێناویەتیو (إبن كثير) بە (صحيح)ی داناوە، دەفەرموێ[1]: {(إِنَّ اللهَ حَدَّ حُدُودًا فَلا تَعتَدُوهَا، وَفَرَضَ فَرَائِضَ فَلا تُضَيِّعُوهَا، وَحَرَّمَ مَحَرِمَ فَلا تَنتَهِكُوهَا، وَسَكَتَ عَن أَشيَاءَ رَحمَةً بِكُمْ مِن غَيرِ نِسيانٍ فَلاَ تَسأَلُوا عَنْهَا)}، واتە: بێگومان خوا چەند سنوورێکی دیاری کردوون مەیانبەزێنن، وە چەند شتێکی فەرزکردوون مەیان فەوتێنن، وە چەند شتێکی قەدەغە کردوون، توخنیان مەکەون، وە لە هەندێ شت بێدەنگ بووە لەڕووی بەزەیی پێداهاتنەوەتان، بێ ئەوەی کە لە بیری چووبێ، لێیان مەپرسن.

جا لێرەدا دەتوانین بڵێین: ئەگەر گریمان واشبێ ئەو سێ تەڵاقە، خوای زانا لێی بێدەنگ بووبێ، مادام ئەو لێی بێدەنگ بووە، تۆش بۆت نیە لەخۆڕا بڵێی: وانیە، ئنجا لە ڕاستیدا وێڕای ئەو بەڵگانە، زانایان شتی دیکەشیان بە بەڵگە هێناوەتەوە لەسەر ئەوە کە کەسێك ژنەکەی تەڵاقدا هەر سێ تەڵاقەکەی بە جارێك هەر یەکیان دەکەوێ، وە منیش بۆخۆم ئەو ڕایەم پێ ڕاستو بەجێیەو، ئەوەش لەگەڵ حیکمەتی شەریعەتدا دەگونجێ، وە بە پێی قسەی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسیش خوا لێیان ڕازی بێ، کە (مُسلم وَأَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ) لێیان گێڕاوەتەوە، لە سەردەمی پێغەمبەری خواش ﷺدا هەر وابووە.

---

١) (المصباح المنير...)، ص: (١٦٧).

مەسەلەی حەوتەم: دەربارەی (خُلْع) واتە: لە خۆ دارنینی ژن بۆ مێردەکەی:

ئەویش لە ڕابردوودا ئاماژەمان پێدا کە وەك چۆن پیاو تەڵاقی بەدەستە، ئافرەتیش (خُلْع)ی بەدەستە، واتە: ئەگەر پیاو بۆی هەبێ دەستبەرداری خێزانەکەی بێ بە سێ قۆناغ، ئەوا ئافرەتیش بۆی هەیە بە یەك قۆناغ مێردەکەی لە ملی خۆی دابڕنێ! شەرعزانان لە پێناسەی (خُلْع)دا ئاوایان گوتوە: (الخُلْع: هُوَ أَن يُطلِّقَ الرَّجلُ زَوجَتَهُ عَلَى فِديةٍ مِنهَا)، واتە: (خُلْع)، بریتیە لەوەی کە پیاو دەستبەرداری خێزانەکەی بێت لە بەرانبەری قەرەبوویەکدا لە ئافرەتەکەوە، لەوبارەوە چەند فەرموودەیەك هەن، بۆ وێنە: {(رَوى البُخَاري وَالنَّسَائِيُّ عَنْ ابنِ عَبَّاسٍ أنَّ امْرَأةَ ثَابتِ بنِ قَيْسِ بنِ شَمَاسٍ أتَتِ النَّبيَّ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ! ثَابتُ بنُ قَيْسٍ، أمَا إنِي مَا أعِيبُ عَلَيهِ فِي خُلُقٍ وَلا دِينٍ، ولَكِنِي أكْرَهُ الْكُفْرَ فِي الإسْلام ! فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: أتَرُدِّينَ عَلَيْهِ حَدِيقَتَهُ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ ((إقبَلِ الحَدِيقَةَ وطَلِّقْهَا تَطلِيقَةً)) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ بِرقم: (٥٢٧٣)، وَالنَّسَائِيُّ بِرقم: (٣٤٦٣))}، واتە: بوخاریی‌و نەسائیی لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسەوە خوا لە خۆی‌و بابی ڕازی بێ گێڕاویانەتەوە، کە خێزانی سابیتی کوڕی قەیس کوڕی شەماس، هاتە لای پێغەمبەر ﷺ گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ! نە لەڕووی ئەخلاقەوە نە لەڕووی دینەوە ڕەخنەم لە (ثابتِ بنِ قَيْسٍ)، {مێردەکەم} نیە، بەڵام پێم ناخۆشە لە ئیسلامەتییدا تووشی کوفر ببم {واتە: دوای ئەوەی کە مسوڵمان بووم‌و هاتوومەتە نێو ئیسلام، تووشی گوناه ببم}، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئامادەی باغەکەی بدەیەوە {دیارە سابیت باغێکی مارەیی داوە بەو خێزانەی خۆی} ئەویش دەڵێ: بەڵێ، پێغەمبەری خواش ﷺ بانگی سابیتی کوڕی قەیسی کردو فەرمووی: باغەکەی لێوەربگرەوەو بە یەك تەڵاق دەستی لێ هەڵبگرە،

لێرەدا گرنگە ئێمە بزانین کە ئەو ئافرەتە دەڵێ: من لە ڕووی دینیی‌و لە ڕووی ڕەوشتەوە ڕەخنەم لێی نیە، واتە: هەر شکڵ‌و دیمەنیم بە دڵ نیە،

یاخود حاڵەتی نەفسیی ئەوم بە دڵ نیە، گرنگ ئەوەیە لەبەر هۆیەك لە هۆیەکانی پێم خۆش نیە لەگەڵ ئەو پیاوەیدا بژیم، پێغەمبەر ﷺیش مەجالی داوە، هەڵبەتە شەرعزانان زۆر قسەیان کردوە لەوبارەوە کە دەبێ ئافرەتەکە حەتمەن بەلگەیەکی هەر هەبێت، ئەوجار ئەو مافەی هەیە کە داوای دارِنین (خُلْع)ی مێردەکەی بکات، بەڵام بەپێی ئەم فەرموودەیەو بەپێی ئایەتەکەش کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا ٱفْتَدَتْ بِهِۦ ﴾، واتە: ئەگەر مەترسییتان هەبوو، ئەو ژنو مێردە یاساکانی خوا جێبەجێ نەکەنو سنوورەکانی خوا نەپارێزن، گوناحتان ناگاتێ کە ئافرەتەکە خۆی بکرِێتەوەو مارەییەکەی بۆ رەتبکاتەوەو لێك جیابنەوە، بەپێی ئایەتەکەو بەپێی ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ ئەم مەسەلەیە ئەو هەموو ئاڵۆزییو مەرجانەی تێدا نین.

هەر لەوبارەوە ئەم فەرموودەیەش هەیە: {(رَوى التِّرمِذِيُّ عَنْ الرُّبَيِّعِ بِنْتِ مُعَوِّذِ بْنِ عَفْرَاءَ أَنَّهَا اخْتَلَعَتْ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ فَأمَرَهَا النَّبِيَّ ﷺ، أَوْ أُمِرَتْ أَنْ تَعْتَدَّ بِحَيْضَةٍ) (رَوَاهُ التِّرمِذِيُّ برقم: (١١٨٥)، وَصَحَّحَهُ الألباني في (سُنَن التِّرمِذِيّ)}، واتە: تیرموذیی دەگێرِێتەوە لە رِوبەیعی کچی موعەوویذی کورِی عەفراء لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ مێردەکەی لەخۆی دارِنی {خۆی (خُلْع) کرد}، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێکرد کە بە حەیزێك عیددە بشوات {واتە: عیددەی ئافرەتێك کە مێرد لەخۆی دادەرِنێ، بریتیە لە حەیزێك بەپێی ئەم فەرموودەیە}، بەڵام (القُرطُبي)[١] دەڵێ: {(عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: عِدَّةَ الْمُخْتَلِعَةِ عِدَّةُ المطلقة قَالَ: أبوداود وَالعَمَلُ عِندَنا عَلَى هَذَا قُلْتُ: وَهُوَ مَذْهَب مالك والشافعي وأحمد وإسحاق والثوري وأهل الكُوفة قَالَ: التِّرمِذِيُّ وَأَكْثَرُ أَهْلِ العِلْمِ مِن أَصحَاب النَّبِيّ وغَيرهم)}، واتە: عەبدوڵڵای کورِی عومەر خوا لێی رِازی بێ، گوتوویەتی: عیددەی ئافرەتێك

---

١) (الجامع لأحكام القرآن)، ج: (٣)، ص: (١٢٦).

کە مێردی لە خۆی دادەڕنێ، عیددەی ئافرەتێکە کە تەڵاق دەدرێ‌و وەك هی ئەوە، ئنجا ئەبو داوود گوتوویەتی: ئیش لەسەر ئەوەیە لای ئێمە، گوتم: (قورتوبی دەڵێ:) ئەوە مەزهەبی مالیك‌و شافیعیی‌و ئەحمەدو ئیسحاق‌و سەورییە، وە هی ئەهلی كووفەیە، (واتە: ئەبوحەنیفەو هاوەڵانی)، وە تیرموذیی گوتوویەتی: ئەهلی عیلم لە هاوەڵانی بەڕێزیش‌و غەیری وانیش هەر ئیشیان بەوە كردوە.

بەڵام بۆ زانیاریتان ئافرەتێك كە خۆی (خُلْع) دەكات (خۆی دادەڕنێ)، ئەگەر بیەوێ بگەڕێتەوە لای مێردەكەی، یان مێردەكەی بیەوێ بیگێڕێتەوە لای خۆی، بەمەرجێ بە ڕەزامەندیی ژنەكە بێ، چونكە دوای تەڵاقێك دوو تەڵاقیش، ئەگەر ئافرەتەكە ڕازی نەبێ، پیاوەكە هەر ناتوانێ بیگێڕێتەوە لای خۆی، ئەوە لە دوای (خُلْع) پێویستی بەوە نیە ئەو ئافرەتە بچێ شوویێكی دیكە بكات، ئنجا بچێتەوە لای مێردە پێشووەكەی، بەڵكو بە گرێبەستێكی تازەو بە مارەییەكی تازە دەتوانێ بچێتەوە لای[1].

مەسەلەی هەشتەم: ئەگەر ژن بە ناهەق داوای جیابوونەوە لە مێردەكەی بكات گوناهێكی زۆر گەورە دەكات، بەڵام شەریعەتیش هەر ڕێی داوە، واتە: هەرچەندە لە خودی خۆیدا گوناحە، بە مەرجێك هەقی نەبێت‌و بە ناهەق یەخەی مێردەكەی بگرێ‌و بیەوێ لێی جیابێتەوە، بەڵام شەریعەت ڕێگاشی هەر پێداوە، هەروەك چۆن تەڵاقیش لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە: {(أَبْغَضُ الْحَلاَلِ إِلَى اللَّهِ الطَّلاَقُ) (رَوَاهُ ابْنُ مَاجَهْ برقم: (٢٠١٨)، عَبْدِاللَّهِ بْنِ عُمَرَ، وَضَعَّفَهُ الألباني في (إرواء الغليل) برقم: (٢٠٤٠)}، واتە: بوغزێنتراوترین شتی حەڵاڵ لای خوا تەڵاقە، بەڵام خوای تاك‌و پاك بۆچی

---

١) لەم مەسەلەیەدا ڕاجیایی هەیەو ئەوانەی (خُلْعْ) بە (طلاق) دادەنێن، دەڵێن، بۆی نیە مەگەر مێردێكی بكاتەوەو پاش چوونە لای دەستی لێ هەڵبگرێ، ئەوجار، بەڵام من پێم (خُلْعْ) (طلاق) نیەو شتێكی دیكەیە بۆیە لەو مەسەلەیەشدا لە (طلاق) جیایە، بڕوانە: (الجامع لأحكام القرآن) للقرطبي، ج: (٣)، ص: (١٢٦).

دایناوە؟ بێگومان لەبەر ناچاریی ژنو مێرد کە پێکەوە ژیانیان لێ تاڵ بووەو، پێکەوە ناژینو هەموو ڕۆژێ دەمەقرەیانە، کە دیارە ئەو حاڵەتەش هەر بۆ خۆیان باجەکەی نادەن، بەڵکو منداڵەکانیشیان باجەکەی دەدەنو خزمەکانیشیان باجەکەی دەدەن، لەبەر ئەوە ئەگەر هەر پێکەوە نەگونجان، ئەوە وەك دەڵێ: (وآخر الدواءِ الكَيُّ)، واتە: دوایین چارەسەرو دوایین دەرمان بریتیە لە سووتاندن، ئەگەرنا فەرموودەیەکی پێغەمبەر ﷺ هەیە، کە ئەو ڕاستییە ڕووندەکاتەوە کە دروست نیە ژن بەبێ هۆکارو پاساوی بەجێ داوای تەڵاقو جیابوونەوە لە مێردی بکات: {(عَنْ ثَوْبَانَ رضي الله عنه، أنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: أيُّمَا امْرَأَةٍ سَأَلَتْ زَوْجَهَا طَلاَقاً مِنْ غَيْرِ بَأسٍ، فَحَرامٌ عَلَيْهَا رَائِحَةُ الجَنَّةِ) (رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٢٢٦)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (١١٨٧)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٢٠٥٥)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (١٣٢٠)، وَصَحَّحَهُ الألباني في (إرواء الغَليل) برقم: (٢٠٣٥)}، واتە: هەر ژنێك بە ناهەقو بەبێ پاساوو بەبێ بەڵگە داوا بکات لە مێردەکەی جیابێتەوە، ئەوە بۆنی بەهەشتی لێ قەدەغەیە. کە مەبەست ئەوەیە گوناهبار دەبێ هەر لەخۆیەوە لە مێردەکەی هەڵپێچێ، بەڵام شەریعەتیش ڕێگای داوە، هەڵبەتە زانایان لێرەدا مشتومڕیان هەیەو زۆربەیان دەڵێن: بۆی نیە مادام بەڵگەیەکی بەدەستەوە نەبێ، بەڵام هەندێکیان دەڵێن: بۆی هەیە.

وە من پێم وایە بەڕاستی ڕای هەندێکیان بەهێزترە لەهی زۆربەیان، ئەگەر ژنەکە هەر سوور بوو، بەڵێ گوناهبارە، بەڵام شەریعەت ئەو دەرفەتەی پێداوە، بۆچی؟! چونکە ئەگەر هەر سووربوو پیاوەکەش خۆشی لێنابینێو ئەو ئافرەتەش ڕەنگە تووشی غەڵەت ببێ، وە ئەگەر منداڵیشیان هەبێ منداڵەکانیش باجەکەی دەدەن، کەواتە: تا زووتر لێك بترازێن باشترە، با ژنەکەش ناهەق بێ، بۆیەش ناهەقیەتی چونکە کاتی خۆی کە مێردی بەو پیاوە کردوە، لەبەرچاوی بووە، هەڵبەتە هەتا ئافرەت بۆخۆی ڕازی نەبێو ئارەزوومەند نەبێت مارەیی نایەتو مارە ناکرێ، کەواتە: کە ڕازیبووەو بە ئارەزووی خۆی بووەو لەبەرچاوی

بووه، ئەدی ئێستا بۆچی لێی جیادەبێتەوە؟! بەڵێ، ئەگەر عەیبێکی هەبێو لێی شاردبێتەوەو دوایی لێی دەرکەوێ، ئەو کاتە هەقیەتی، بەڵام کە هیچ گۆڕانی بەسەردا نەهاتبێو پیاوەکە هەر وەك جاران بێ، کە کاتی خۆی بە دڵی خۆی کردوویەتیو ئێستا هەڵیدەپێچێ، ئەوە بە دڵنیایی گوناهبارە، بەڵام من پێم وایە ئەو ڕایە ڕاستە کە هەر بۆشی هەیە جیابێتەوە، چونکە جێدار (بدیل)ەکەی هەر چۆن بێ خراپترەو زیانی پترە.

مەسەلەی نۆیەم: ﴿ فَإِن طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُۥ مِنۢ بَعۡدُ حَتَّىٰ تَنكِحَ زَوۡجًا غَيۡرَهُۥ ﴾ ، ئەوە تەڵاقی سێیەمیانە، نەك ئەوەی کە هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە، کە دەفەرموێ: ﴿ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٍ ﴾، وەك پێشتریش لەوبارەوە دوایןو پێویست ناکات دووبارەی بکەینەوە، بەڵێ تەڵاقی سێیەم ئا ئەمەیانە، چونکە خوا لە پێشەوە فەرموویەتی: ﴿ ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِ ﴾، ئنجا دوایی دێ باسی دوو تەڵاقەکان دەکات کە ئەنجامێکیان دێتە سەرێ ! پاشان دەفەرموێ: ﴿ فَإِن طَلَّقَهَا ﴾، ئنجا ئەگەر جارێکی دیکەش تەڵاقیدا، ئەمە تەڵاقی سێیەمە، چونکە هەمووی یەك سیاقە، دەفەرموێ: ئەگەر بۆ جاری سێیەم تەڵاقیدا ﴿ فَلَا تَحِلُّ لَهُۥ ﴾، ئەو ژنە جارێکی دیکە بۆ ئەو پیاوە حەڵاڵ نابێتەوە، کە دوای ئەوەی عیددەی بەسەرچووە، بە نیکاحێکی نوێو بە عەقدێکی نوێ بیهێنێتەوە لای خۆی، نەء ! تەنیا دوای تەڵاقی یەکەمو دووەم بۆی هەیە، کە پێی دەگوترێ: (البَيْـنونَة الـصُغرى) لێك جیابوونەوەی گچکە، بەڵام جیابوونەوە دوای تەڵاقی سێیەم، پێی دەگوترێ: (البَيْـنونَة الكُبـرى) لێك جیابوونەوەی گەورە، واتە دوای تەڵاق سێیەم تازە ئەو ژنە لەو پیاوە قەدەغەیەو بۆی حەڵاڵ نابێ ﴿ حَتَّىٰ تَنكِحَ زَوۡجًا غَيۡرَهُۥ ﴾، تاکو ئەو ئافرەتە شوو بە پیاوێکی دیکە نەکاتو، ئەو پیاوە نەچێتە لای، پاشان بە شێوەیەکی ئاسایی لەیەك جیانەبنەوە.

هەڵبەتە هەمیشە وشەی: (نكاح) لە قورئاندا بەمانای گرێبەست (عقد)و مارەكردن هاتوە، بەڵام لێرەدا بەمانای پێكەوە جووتبوون (وطأ) هاتوە، بۆچی؟ چونكە مێرد مارە ناكرێ، ﴿ حَتَّىٰ تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُۥ ﴾، دەبێ پێشێ مارە كرابێ لەو پیاوەو، بووبێتە مێردی، ئەوجار دەچێتە لای، كەواتە: ئەم: ﴿ تَنكِحَ ﴾ە، واتە: تاكو لەگەڵ مێردێكی دیكەی غەیری مێردی پێشووی جووتنەبێ، واتە: لێرەدا مەبەست لە: ﴿ تَنكِحَ ﴾، جووتبوونە، نەك مارەكردن، چونكە عادەتیش وایە ئافرەت خۆی مارە ناكاتو مارە دەكرێ، واتە: گرێبەستو مارەكردنەكە بۆخۆی ناكات، بەڵام خۆی جووتبوونەكە ئەنجام دەدا، بەس عەقدەكە سەرپەرشتیارەكەی ئەنجامی دەدات، بەڵام ئایا بەڵگەمان چییە لەسەر ئەوە كە دەبێ مێردی دووەم كە ئەو ژنە دێنێ، بەڵگەمان چەند فەرموودەیەكی پێغەمبەری خوایە ﷺ:

یەكەمیان: {(عَن عَائِشَةَ أُمّ المُؤمِنِينَ رَضِيَ اللَّه عَنْهَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سُئِلَ عَنِ الْمَرْأَةِ يَتَزَوَّجُهَا الرَّجُلُ، فَيُطَلِّقُهَا، فَتَتَزَوَّجُ رَجُلاً فيُطَلِّقُهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، أَتَحِلُّ لِزَوْجِهَا الأَوَّلِ ؟ قَالَ: لا، حَتَّى يَذُوقَ عُسَيْلَتَهَا) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٢٦٣٩)، وَمُسلم برقم: (٣٥١٥)}، واتە: عائیشە خوا لێی ڕازی بێ دایكی ئیمانداران گێڕاویەتەوە كە پێغەمبەر ﷺ پرسیاری لێكراوە دەربارەی ژنێك كە پیاوێك دەیهێنێو دەبێتە هاوسەری، دوایی دەستی لێ هەڵدەگرێو تەڵاقی دەداو ئەو ئافرەتە مێردێكی دیكە دەكات، بەڵام ئەو مێردەی دووەمی دەستی لێ هەڵدەگرێ پێش ئەوەی لەگەڵی جووت بێت، ئایا بۆ مێردی یەكەمی حەڵاڵ دەبێتەوە؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: {(لا، حَتَّى يَذُوقَ عُسَيْلَتَهَا)} نەخێر، هەتا شیرینایەتییەكەی نەچێژێ، (عُسَيْلَتَهَا) بچووككراوەی (عَسَلَة)یە، واتە: شیریناتیی، واتە: دەبێ لەگەڵی جووتبێ، ئەوە مەبەستەكەیە.

دووەمیان: هەروەها هەر لەوبارەوە ئەم فەرموودەیەش هەیە: {(عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّه عَنْهَا قَالَتْ: جَاءَتِ امْرَأَةُ رِفَاعَةَ الْقُرَظِيِّ وَأَنَا وَأَبُو بَكْرٍ عِنْدَ النَّبِيِّ

ﷺ فَقَالَتْ: إِنَّ رِفَاعَةَ طَلَّقَنِي الْبَتَّةَ، وَإِنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الزُّبَيْرِ تَزَوَّجَنِي وَإِنَّمَا عِنْدَهُ مِثْلُ هُدْبَتِي وَأَخَذَتْ هُدْبَةً مِنْ جِلْبَابِهَا، وَخَالِدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ بِالْبَابِ يَنْتَظِرُ لَمْ يُؤْذَنْ لَهُ، فَقَالَ: يَا أَبَا بَكْرٍ أَلاَ تَنْهَى هَذِهِ عَمَّا تَجْهَرُ بِهِ بَيْنَ يَدَيْ رَسُول اللَّهِ ﷺ فَمَا زَادَ رَسُول اللَّهِ عَلَى التَّبَسُّمِ، فَقَالَ: رَسُول اللَّهِ ﷺ أَتُرِيدِينَ أَنْ تَرْجِعِي إِلَى رِفَاعَةَ؟ لاَ، حَتَّى تَذُوقِي عُسَيْلَتَهُ وَيَذُوقَ عُسَيْلَتَكِ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٢٦٣٩)، وَمُسلم برقم: (٣٥١٢)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (١١١٨)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (١٩٣٢)}، واتە: عائیشە خوا لێی ڕازی بێ (دایکی مسوڵمانان) دەڵێ: خێزانی (رِفاعَةَ القُرَظِيِّ) هاتە لای پێغەمبەر ﷺ وە منو ئەبو بەکریش (واتە: بابی عائیشە خوا لێیان ڕازی بێ) لە خزمەت پێغەمبەر بووین ئافرەتەکە گوتی: (رِفاعَةَ القُرَظِيِّ) منی وازلێهێناوە بە یەکجاریی، {یان تەڵاقی یەکەمی داوەو لێی گەڕاوە تا عیددەی بەسەرچووە، یان دووەم بووە، بەهەمان شێوە یان سێیەم بووە}، وە (عَبْدَالرَّحمن بْنَ الزُّبَير) منی مارەکردۆتەوە، بەڵام (عَبْدَالرَّحمن بْنَ الزُّبَير) ئەوەی پێیەتی وەك پارچە پەڕۆیە، وە ئاماژەشی کرد بۆ (قولینچك)ی سەرپۆشەکەی، {مەبەستی ئەوە بوو کە ناتوانێ لەگەڵ خێزانیدا جووتبێ، یان ئەندامی نێرینەی زۆر گچکەیە} خالیدی کوڕی سەعیدی کوڕی عاصیش لە دەرگا بوو چاوەڕێی دەکرد، مۆڵەت نەدرابوو بێتە ژوورێ {چونکە ئەوە شتێکی تایبەتی ئەو ژنو مێردەیە} گوتی: ئەی ئەبو بەکر ئەرێ ئەو ئافرەتە قەدەغە ناکەی ئەو جۆرە قسانە لەلای پێغەمبەری خوا ﷺ دەکات؟ {ئەو جۆرە قسەیە دەکاتو باسی مێردەکەی بەو شێوەیە دەکات} پێغەمبەری خوا ﷺ جگە لەوەی زەردەخەنەیەکی کرد هیچی نەفەرموو، {واتە: لێی گەڕا قسەکەی تەواو بکات، چونکە ئەوە شتێکی شەرعییەو ئەو ئافرەتە بۆی هەیە قسەی خۆی بکا، ئەگەر بە درۆش بێ، وەك گوتراوە: لە شەرعدا شەرم نیە، واتە: لە ڕوونکردنەوەی شتی شەرعییدا شەرم نیە} دوایی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئایا دەتەوێ بچیەوە لای ڕیفاعە ؟! {لای مێردە پێشووەکەت

دیارە ئەویش مەبەستی ئەوەبوو} فەرمووی نەخێر، دەبێ ئەو مێردەی دووەمت تامی تۆبكات تۆیش تامی وی بكەی {واتە پێكەوە جووتبن}.

سێیەمیان: حەدیسێكی دیكەش لەوبارەوە هاتوە، باسی مەسەلەیەك دەكات كە كوردەواریی خۆمان پێی دەڵێن: مارە بەجاش، ئەویش ئەوەیە كە پیاوێ ئافرەتێك مارە دەكات، هەر بۆ ئەوەی بۆ مێردی پێشووی حەڵاڵ بێتەوەو جارێ یان چەند جارێك لەگەڵی جووت دەبێ، بە حیساب بۆ ئەوەی بۆ مێردە پێشووەكەی حەڵاڵ بێتەوە، ئەمەش فەرموودەكەیە: {(عَنْ هُزَيْلٍ عَنْ عَبْدِاللهِ رضي الله عنه، قَالَ: لَعَنَ رَسُولُ اللهِ ﷺ الوَاشِمَةَ والمُسْتَوْشِمَةَ، والوَاصِلَةَ والمَوْصُولَةَ، وَآكِلَ الرِّبَا ومُوكِلَهُ، وَالمُحَلِّلَ والمُحَلَّلَ لَهُ) (رَوَاهُ النَّسَائِيُّ برقم: (٣٤١٦)، وَصَحَّحَهُ الألباني في (إرواء الغليل) برقم: (١٨٩٧))}، واتە: عەبدوڵڵا {كە واپێدەچێ عەبدوڵڵای كوڕی مەسعوود بێ خوا لێی ڕازیبێ}، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لەعنەتی كردوە لە ئافرەتێك كە ئافرەتان یان پیاوان دەكوتێ[1]، وە ئافرەتێك كە داوا دەكات بكوترێت {واتە: خەتو خاڵی بۆ بكرێ} وە ئافرەتێك كە قژی خۆی دەبڕێو دەیداتە ئافرەتێكی دیكە لەخۆی بنێ، وە ئافرەتێك كە داوا دەكات قژی خەڵكی لەخۆی بنێ {واتە: وەك هەڵخەڵەتاندنی پیاوێك كە دەیەوێ مێردی پێبكات، یان قژی كورتە قژێكی درێژ لە خۆی دەنێ بۆ ئەوەی كابرا هەڵخەلەتێنێ}، وە لەعنەتی لە كەسێك كردوە، كە سوود دەخوات، وە لە كەسێك كە سوود دەرخواردی خەڵك دەدات، وە لەعنەتی كردوە لە پیاوێك كە دەیەوێ ئافرەتێك بۆ پیاوێكی دیكە حەڵاڵ بكات، وە ئەوەی كە دەیەوێ ئافرەتەكەی بۆ حەڵاڵ بكرێتەوە.

وەك گوتم: ئەوە مارە بەجاشی پێ دەڵێن، ئەویش ئەوەیە كە ئافرەتێك مێردەكەی بۆ جاری سێیەم تەڵاقی داوە، پیاوێك دێ مارەی دەكاتەوەو جارێك یان پتر لەگەڵی جووت دەبێ، بۆ ئەوەی بە حیساب بۆ مێردی پێشێی حەڵاڵ

---

١) واتە: خاڵو نەخشەو نیگاریان لەسەر پێست دروست دەكات، كە پێی دەگوترێ: (وشم).

بکاتەوە، ئەوجار دوایی تەڵاقی دەدات، دیارە ئەمجۆرە مارەکردن (نکاح)ەش حەرامەو هەر دانامەزرێ، چونکە پیاو کە ئافرەت دێنێ، نابێ بەمەرج بێ، وە نابێ بۆ ئەوە بێ کە بۆ مێردەکەی پێشووی حەڵاڵ بکاتەوە، بەڵکو دەبێ بۆ ئەوەبێ کە پێکەوە ژیانی هاوسەری پێکبێنن، هەرچەندە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ئەگەر هیچ باس نەکرێو هەر مەبەستی ئەوەبێ کە بیهێنێو بۆ مێردەکەی حەڵاڵ بکاتەوە، بێ ئەوەی لەنێوان ژنو مێردەکەو کابرادا ئەو بڕیارو ڕێککەوتن (إتفاق)ە هەبێ، ئەوە دروستە، بەڵام بەپێی فەرموودەکەی پێغەمبەر ﷺ وە فەرمایشتەکانی دیکەش ئەمەش هەر دروست نیەو کابرا گوناهبارەو بە زیناکەر دادەنرێ، جا (التِّرمِذِيّ) گوتوویەتی[1]: {(وَالْعَمَلُ عَلَى هَذَا عِنْدَ أَهْلِ الْعِلْمِ مِنْ الصْحَابة مِنْهُمْ: عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَعُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ وَعَبْدُاللَّهِ بْنُ عَمْرٍو وَغَيْرُهُمْ وَهُوَ قَوْلُ الْفُقَهَاءِ مِنْ التَّابِعِينَ وَيروى ذَلِكَ عَن ابنِ عبَّاسٍ وابنُ مَسْعُود)}، واتە: وە لە لای زانایانی هاوەڵان کردەوە هەر بەمە کراوە، کە لەنێویاندا: عومەری کوڕی خەتتابو عوسمانی کوڕی عەففانو عەبدوڵڵای کوڕی عومەر، وە جگە لەوانیش، وە ئەمە قسەی شەرعزانانە لە شوێنکەوتووان، هەروەها لە لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسو عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوودیش گێڕڕاوەتەوە، خوا لە هەموویان ڕازی بێ.

مەسەلەی دەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِن طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِمَآ أَن يَتَرَاجَعَآ إِن ظَنَّآ أَن يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِ ﴾، واتە: جا ئەگەر مێردی دووەمی تەڵاقیدا، ئەو ژنە لەگەڵ مێردە یەکەمەکەی گوناهیان ناگات کە بگەڕێنەوە بۆ لای یەك، بەمەرجێك بڕوایان وابێو قەناعەتیان وابێ، کە دەتوانن ئەمجارە یاساکانی خوا جێبەجێ بکەنو، دەتوانن پابەندبن بە شەریعەتەوە لە ژیانی هاوسەرێتییان دا، شایانی باسیشە، کە ئەم ڕستە قورئانییە: ﴿إِن ظَنَّآ أَن يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِ ﴾، سێ جار لەم ئایەتەدا دووبارە بۆتەوە ئەمەش یانی: لە ژنو مێردایەتیدا دەبێ پیاو قەناعەتی

---

١) (المِصباحُ المنير في تَهذيب تفسير ابن كثير)، ص (١٦٧).

وابێ، کە دەتوانێ هەقی ئەو ئافرەتە بدات، وە ئافرەتەکەش قەناعەتی وابێ کە دەتوانێ هەقی ئەو مێردە جێبەجێ بکات، واتە: ژنو مێرد نابێ یەکدی هەڵدەخەڵەتێنن کە دەگونجێ لێرەدا ﴿ ظَنْ ﴾، بەمانای گومان بێو دەشگونجێ بەمانای عیلم بێت، بەڵام زیاتر ڕەنگە بەمانای گومان بێ، چونکە ئینسان یەقینی بۆ پەیدانابێ لە شتێکدا کە جارێ تەجرەبەی نەکردوە، بەڵام هەرچۆن بێ ئەو ڕستەیە ئەوە دەگەیەنێ، کە ژیانی هاوسەرێتی ژیانێکی هەستیارانەیەو ئافرەتو پیاو دەبێ لەسەر بناغەی قەناعەت بەیەك هەبوون، ژیانی هاوسەریی پێکبێنن، ئەگەرنا قۆڵی یەکدی نەبڕنو یەکدی فریونەدەن، بەتایبەتی بۆ جاری دووەم، ئەو ژنو پیاوە یەکدی تووشی سەرئێشە نەکەنەوە.

لێرەشدا دێینە کۆتایی ئەم دەرسەمانو لە خوای زاڵو باڵادەست دەپاڕێینەوە کە هەموو لایەکمان سەرکەوتوو بکات، پابەندبین بە یاساکانی شەریعەتەوە، چ لە ژیانی هاوسەرێتییو، چ لە هەموو هەڵسوکەوتەکانی دیکەی ژیانو گوزەرانماندا، وە بە تەئکید هەر کەسێكو هەر خێزانێكو هەر کۆمەڵگایەك پابەندبێ بە شەریعەتەوەو سنوورەکانی خوای بەرزو مەزن بپارێزێو نەیانبەزێنی، لە گرفتارییو سەرئێشەو ناڕەحەتیی دوور دەبێ، خوای بە بەزەیی لەو کەسانەمان بگێڕێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چل و نۆیەمین

پێناسەی ئەم دەرسە

لەم دەرسەماندا لە خزمەت سێ ئایەتی دیکە داین لە سوورەتی (البقرة)، ئایەتەکانی ژمارە: (٢٣١و ٢٣٢و ٢٣٣) ئەم سێ ئایەتە هەر درێژەپێدەری بابەتی پێشوون، کە خوا ﷻ تێیاندا باسی چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ ژنانی تەڵاقدراو لەلایەن مێردەکانیانەوە دەکات، واتە ئەگەر ئایەتەکانی پێشێ باسی کاتی تەڵاقدانو چۆنیەتی تەڵاقدان بوون، ئەم ئایەتانە باسی دوای تەڵاقدانن، کە پیاوو ئافرەت پەیوەندییان چۆن دەبێ، وە ئەو منداڵانەی کە دەیانبن، بەتایبەتی منداڵی شیرە خۆرە، چۆن مامەڵەی لەگەڵدا بکەن، وە مەسەلەی دایەن بۆگرتنیو بەخێوکردنیو ... هتد.

﴿ وَإِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍۚ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا۟ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُۥۚ وَلَا تَتَّخِذُوٓا۟ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ هُزُوًاۚ وَٱذْكُرُوا۟ نِعْمَتَ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَآ أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّنَ ٱلْكِتَٰبِ وَٱلْحِكْمَةِ يَعِظُكُم بِهِۦۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣١﴾ وَإِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحْنَ أَزْوَٰجَهُنَّ إِذَا تَرَٰضَوْا۟ بَيْنَهُم بِٱلْمَعْرُوفِۗ ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِۦ مَن كَانَ مِنكُمْ يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِۗ ذَٰلِكُمْ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾ وَٱلْوَٰلِدَٰتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَٰدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِۖ لِمَنْ أَرَادَ أَن يُتِمَّ ٱلرَّضَاعَةَۚ وَعَلَى ٱلْمَوْلُودِ لَهُۥ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِٱلْمَعْرُوفِۚ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَاۚ لَا تُضَآرَّ وَٰلِدَةٌۢ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَّهُۥ بِوَلَدِهِۦۚ وَعَلَى

ٱلْوَارِثِ مِثْلُ ذَٰلِكَ ۗ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَن تَرَاضٍ مِّنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ۗ وَإِنْ أَرَدتُّمْ أَن تَسْتَرْضِعُوٓا۟ أَوْلَٰدَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُم مَّآ ءَاتَيْتُم بِٱلْمَعْرُوفِ ۗ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾ ﴾.

مانـای وشـه به وشـــەی ئایەتەکـان

((وه هەرکاتێك ژنانتان تەڵاقدان، (بە تەڵاقی یەکەم، یان دووەم) وە گەیشتنە نزیك کاتی دیاریکراوی عیددەیان، یان بەشێوەیەکی پەسند بیانگێڕنەوە لای خۆتان، یان بە شێوەیەکی پەسند دەستبەرداریان بن، وە نەچن بۆ ئەوەی ستەمیان لێ بکەن بەشێوەی زیان پێگەیاندن بیانهێڵنەوە، وە هەرکەسێك وابکات ئەوە ستەمی لەخۆی کردوە، وە ئایەتەکانی خوا بەگاڵتە مەگرن، وە یادی چاکەی خوا بکەن بەسەرتانەوە، وە ئەو کتێبو حیکمەتەی بۆی ناردوونە خوارێ، ئامۆژگارییتانی پێدەکات، وە پارێز لە خوا بکەنو بزانن خوا بە هەموو شتێك زانایە ﴿٢٣١﴾ وە هەرکات ژنانتان تەڵاقداو گەیشتنە (کۆتایی) کاتی دیاریکراوی عیددەیان، ڕێگرییان لێ مەکەن کە هاوسەرگیریی لەگەڵ مێردەکانیاندا بکەن، مادام بەشێوەیەکی پەسند لەبەینی خۆیاندا پێکهاتبن، ئەوە هەرکەسێك لە ئێوە کە بڕوای بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیە، پێی ئامۆژگاریی دەکرێ، ئەوەتان زیاتر مایەی چاکیی‌و پاکییتانە، وە خوا دەزانێ‌و ئێوە نازانن ﴿٢٣٢﴾ وە دایکان بۆ ماوەی دوو ساڵی ڕەبەق شیر بە منداڵەکانیان دەدەن، بۆ کەسێك کە بیەوێ (ماوەی) شیر پێدان تەواو بکات، وە خاوەنی منداڵەکەش بژیوو پۆشاکی باوی دایکانی شیردەری لەسەرە، هیچ کەس لە توانا بەدەری لەسەر پێویست ناکرێ، نە دایك زیان بە منداڵەکەی دەگەیەنێ، نە باب، وە هەمان شت لەسەر میراتگریش پێویستە، جا هەر کات بە ڕەزامەندیی‌و ڕاوێژی نێوانیان ویستیان (پێشوەخت) منداڵەکە لە شیر ببڕنەوە، گوناهیان ناگاتێ، وە ئەگەر ویستتان دایەنی شیردەر بۆ منداڵەکانتان بگرن، گوناهتان ناگاتێ بەمەرجێك ئەو (کرێ)یەی کە بڕیار دراوە بەشێوەیەکی

پەسند بیاندەنێ، وە پارێز لە خوا بکەنو، بزانن کە خوا بینەری ئەوەیە کە دەیکەن ﴿٢٣٣﴾)).

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(أَجَلَهُنَّ): کە لە هەردوو ئایەتی یەکەمو دووەمدا هاتوە (الأَجَلُ: المدَّةُ المضروبَة لِلشَيءِ) (أَجَلْ)، واتە: کاتی دیاریکراو بۆ هەر شتێك، ئەجەلی ئەو شتە واتە کاتی دیاریکراوی، یان کۆتایی کاتەکەی، کە دیارە بەپێی سیاق لەو دوو ئایەتی یەکەمو دووەمەدا ماناکەی جیاوازە، وەك دوایی باسی دەکەین.

(ضِرَارًا): واتە: زیان پێگەیاندن، (الضُرُّ: سُوُء الحَالِ، ضَارَّهُ مُضارَّةً وضِرَارًا: ضَرَّهُ)، (ضُرّ) واتە: حاڵی خراپ، وە (ضَارَّهُ مُضارَّة وضِرَارًا) بەمانای (ضَرَّهُ) دێت، واتە: زیانی پێگەیاند.

(هُزُوًا): (الهُزْءُ: مَزْحٌ في خِفْيَةٍ)، (هُزْءُ) یان (هُزواً) بەمانای گاڵتە پێکردنێکی ثەنهانە.

(فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ): واتە: رێیان لێ مەگرن، پەرچیان مەهێننەرێ، وشەی (عَضْل)، واتە: (مَنْع)، رێ لێگرتن، (العَضَلَةُ: كُلُّ لَحْمٍ صُلْبٍ في عَصَبٍ)، واتە: هەموو گۆشتێکی پتەوە کە لەنێو دەماردابێ، بە کوردیی بە (عَضَلَة) دەڵێن: ماسولکە، (وَرَجُلٌ عَضِلٌ: مُكْتَنِزُ اللّحْمِ) دەگوترێ: پیاوێکی تۆکمەو دامەزراو (وَعَضَلْتُهُ: شَدَدْتُهُ نحو عَصَبْتُهُ وَتُجُوِّزَ بِهِ في كُلِّ مَنْعٍ شَدِيدٍ)، واتە: توندم کرد، وە (عَضَلَ) بەکارهێنراوە بۆ هەر نەهێشتنێکی توند، وە لە زمانی عەرەبیدا دەڵێ: (وعَضَّلَتِ: الدَّجَاجَةُ بِبَيْضِهَا، والمَرأَةُ بِوَلَدِهَا: إذا تَعَسَّرَ خروج البيض والوَلَدِ مِنهُما) واتە: ئەگەر مریشکەکە هێلکەی بۆ نەکرا، وە ئافرەتەکە منداڵەکەی ئاڵقاو بەئاسانی لێی جیانەبۆوە، وشەی (عَضَلَتِ)یان بۆ بەکاردێ.

(ٱلرَّضَاعَةَ): واتە: شیـر پێدان، (يُقالُ: رَضَعَ المَوْلُودُ يَرْضِعُ، وَرَضَعَ يَرْضَعُ رَضاعاً وَرَضَاعَةً)، (رَضَعَ) یانی: مندالەكە شیـری خـوارد، بـەلاّم ئەگـەر بویـسترێ بگوترێ دایك شیـریدا بە مندالّەكەی دەگوترێ: (أَرْضَعَتِ الأُمُّ وَلَدَها).

(وُسْعَهَا): واتە: بەپێی توانا (وُسْعَ) واتـە: توانـا، (السَّعَةُ: تقالُ في الأمْكَنَةِ وَفي الحالِ، وفي الفِعْلِ، والوُسْعُ مِنَ القُدْرَةِ مَا يَفْضُلُ عَن قَدْرِ المُكَلَّفِ..) واتـە: (سَعَةُ) یانی: فراوانیی لـە شـوێنداو لـە حـالّداو لـە كـردەوەدا، وە (وُسْع)یـش توانایەكە كە لە برِستی ئینسان زیاد دەبێ، واتـە: بـۆی بكرێو بتوانێ ئەنجامی بدات، نـەك هەموو توانایـەكەی بێ، بەلّكو لەخۆی زیادبێ.

(فِصَالًا): واتە: شیـرلێ برِینەوە (الفَصْلُ: إبانَةُ أَحَدِ الشَّيئَيْنِ مِنَ الآخر: حَتى يكونَ بينَهُما فُرْجَةٌ)، واتـە: (فَصْل) بریتیـە لـە لێـك جیاكـردنەوەی دووشتان تـا كەلێنیـان دەكەوێتـێو نێوانیـان دەكەوێتـێ، (الفِصَالُ: التَّفْرِيقُ بَيْنَ الصَّبيِّ وَالرِّضَاعِ)، واتـە: (فصال) بریتـیە لە جیـاكردنەوەی منـدالّ لـە شیـرخوادن، بە كوردی دەگوترێ: لەشیـربرِینەوە.

(وَتَشَاوُرٍ): واتە: راوێژ پێكەوەكردن، راوێژی دوو تەرەف یاخود زیاتر بەیەكەوە.

(شُرْتُ، العَسَلَ وأشَرْتهُ: أخرَجتُهُ) عـەرەب دەلّێن: (شُرتُ العَسَلَ)، واتـە: هەنگوینەكـەم گـرت، واتـە: لـە شـوێنی خـۆی دەرمهێـنا (وأَشَرْتُهُ) هـەر بـەمانای هەنگوینەكـەم وەرگـرت (وشِرْتُ الدابـة: إسَتخرَجت عَدْوها) واتـە: ولاّخەكـەم تاقی كردەوە داخۆ چۆن دەروا ؟ (التَشَاوُر وَالمُشَاوَرَة والمشُورَة: إستِخْرَاج الرأي بِمرَاجَعَةِ البَعْضِ إلى البَعْض) واتـە: (التَشَاوُر وَالمُشَاوَرَة والمشُورَة)، واتـە: دەرهێنـانی رای پەسـند، لـە ئـەنجامی ئـەوەدا كـە قـسە لەگەلّ یەكدیدا بكرێتو پێكەوە راوێژ بكرێت.

هـۆی هاتنــە خوارەوەی ئایەتەکــان

١) هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـەم ئایەتـە موبارەکـەی کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَإِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍۚ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُواْۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُۥۚ وَلَا تَتَّخِذُوٓاْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ هُزُوًاۚ وَٱذْكُرُواْ نِعْمَتَ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَآ أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّنَ ٱلْكِتَٰبِ وَٱلْحِكْمَةِ يَعِظُكُم بِهِۦۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴾، لـەوبارەوە ئـەم بەسـەرهاتە گێـڕدراوەتەوە: {(قَـالَ ابْـن عبَّـاس، ومُجَـاهد، ومَسـروقُ والحَسَـن وقَتَـادَة والـضُحَاك والربيـع ومقاتـل بـن حيَّان وغَير وَاحِدٍ: كَانَ الرَّجُلُ يُطَلِّق المَرْأَة، فَإِذَا قَارَبَت انقضاءَ العِدّة رَاجَعها ضِرَارَاً، لِئَـلاّ تَذْهَب إلـى غَيْرِهِ، ثُمَّ يُطَلِّقهـا فتعـتدُّ، فَإِذَا شارفت عَلَـى انقضـاء العِـدَّة طلَّـق لِتَطُـولَ عَلَيْهَـا العِـدَّة، فَنَهَـاهُمُ اللهُ عَـنْ ذَلِـكَ) (رَوَاهُ ابـن أبـي حـاتم)}[(١)]، واتـە: عەبـدوڵڵای کـوڕی عـەبباس خـوا لێـی ڕازیبـێ و موجاهیـدو مەسرووق و حەسـەنی بەصریی و قەتـادەو ضـەحاك و ڕەبیـع و موقـاتیلی کوڕی حەییان و هی دیکەش، گێڕاویانەتەوە کە ئەم ئایەتە بەو بۆنەوە هاتـە خـوار، کـە لە سـەردەمی نەفامییـدا {کـە دیـارە کـە دەڵێن: سـەردەمی نەفامیـی واتـە: ئـەوە درێژیش بۆتەوە تا هاتنـە خـوارەوەی ئـەم ئایەتـەش و لـە سـەردەمی ئیسلامیـشدا هـەر وا کـراوە}، پیـاوێك ژنـی خـۆی تـەڵاق دەدا، کـاتێك کـە نزیـك دەبـۆوە عیـددەی بەسەربـچێ {ئەگـەر عیـددەی بەسەرچـوو - وەك باسمـان کـرد - ئـەو ئافرەتـە جیـا دەبێتـەوە لـەو پیـاوەو دەتوانـێ شـوێکی دیکـە بکاتـەوە، بـا یـەك تەڵاقیـشی دابێـتو، ئـەو کاتـە پێـی دەگـوترێ: جیابوونـەوەی گـچکە (البینـونة الصُغری)} ئەو کابرایە کە ژنەکەی تەڵاقداوە، پێش ئەوەی عیددەی بەسەربچێ

---

١) (المصباحُ المنيـر...)، ص: (١٦٩) .

دەیگێڕایەوە بۆ لای خۆی، بۆ ئەوەی کە زیانی پێبگەیەنێ‌و ئەو ئافرەتە ڕێی نەبێ شوویێکی دیکە بکاتەوەو، دووبارە تەڵاقی دەدایەوەو دیسان ئافرەتەکە دەکەوتە عیددەوەو کە نزیك دەبوو عیددەی بەسەربچێ، دووبارە دەیهێنایەوە بۆ لای خۆی‌و دیسان تەڵاقی دەدایەوە، تاکو عیددەی درێژبێتەوەو نە بۆخۆی وەك مێرد مامەڵەی لەگەڵدا دەکردو نە ڕێشی دەدا مێردێکی دیکە بکات، ئیدی خوای بە بەزەیی ئەم ئایەتەی ناردە خوارو نەهی لێکردن لەو ڕەفتارە.

٢) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتە، کە دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحْنَ أَزْوَٰجَهُنَّ إِذَا تَرَٰضَوْا۟ بَيْنَهُم بِٱلْمَعْرُوفِ ۗ ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِۦ مَن كَانَ مِنكُمْ يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ ۗ ذَٰلِكُمْ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾، {(عَنْ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ أَنَّهُ زَوَّجَ أُخْتَهُ رَجُلاً مِنْ الْمُسلمينَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَكَانَتْ عِنْدَهُ مَا كَانَتْ، ثُمَّ طَلَّقَهَا تَطْلِيقَةً لَمْ يُراجِعْهَا حَتَّى انْقَضَتْ الْعِدَّةُ، فَهَوِيَهَا وَهَوِيَتْهُ ثُمَّ خَطَبَهَا مَعَ الْخُطَّابِ، فَقَالَ لَهُ: يَا لُكَعُ، أَكْرَمْتُكَ بِهَا وَزَوَّجْتُكَهَا فَطَلَّقْتَهَا، وَاللَّهِ لا تَرْجِعُ إِلَيْكَ أَبَدًا آخِرُ مَا عَلَيْكَ، قَالَ: فَعَلِمَ اللَّهُ حَاجَتَهُ إِلَيْهَا، وَحَاجَتَهَا إِلَى بَعْلِهَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: ﴿وَإِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ﴾ إِلَى قَوْلِهِ: ﴿وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾، فَلَمَّا سَمِعَهَا مَعْقِلٌ قَالَ: سَمْعًا لِرَبِّي وَطَاعَةً ثُمَّ دَعَاهُ فَقَالَ: أُزَوِّجُكَ وَأُكْرِمُكَ وَزَادَ ابن مردويه: وَكَفَّرتُ عَنْ يَمِينِي) (رَوَاهُ التِّرمِذِيُّ برقم: (٢٩٨١)، وَصَحَّحَهُ الألباني في (إرواء الغليل) برقم: (١٨٤٣)}، واتە: (معقل بن یسار) خوای لێ ڕازی بێ {کە هاوەڵێکی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ بووە}، خوشکێکی خۆی دەداتە پیاوێك لە مسوڵمانان {کە لە پشتیوانان بووە وەك لە ڕیوایەتی دیکەدا هاتوە} لە ڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ، ئەو ئافرەتە لای ئەو پیاوە دەمێنێتەوە وەك هاوسەر، دوایی مێردەکەی، یەك تەڵاقی دەدا بەڵام موراجەعەی ناکاتەوەو نایگێڕێتەوە بۆ لای خۆی هەتاکو عیددەی بەسەر دەچێ، {کە عیددەی بەسەرچوو چی لێ دێ ؟ لێی جیادەبێتەوەو ئەو ئافرەتە بۆی

هەیە شووی دیکە بکاتەوە وە بۆشی هەیە بچێتەوە بۆ لای مێردەکەی بەگرێ بەستێکی تازەو بە مارەییەکی تازە} بەڵام دوایی هەم پیاوەکەی بۆوی پەشێمان بۆوەو حەزی کرد مارەی بکاتەوەو هەم ئافرەتەکەش دڵی بۆ مێردەکەی چۆوە، ئنجا لەگەڵ خوازبێنیکەران داخوازیی کردەوە، بەڵام (معقل) پێی گوت: (یالُکَعْ) {لە زمانی عەرەبیدا وەك بڵێی ناکەس بەچە، یان وشەیەکە بۆ کەسێك بەکاردێ کە بەکەم تەماشا بکرێ} من ڕێزم لە تۆ گرتو خوشکی خۆم پێدایو لە تۆم مارەکرد، دوای تەڵاقیشتدا، سوێند بەخوا هەرگیز ناگەڕێتەوە بۆ لاتو ئەوە دوا کاتی بووە، لەگەڵ تۆ، بەڵام خوا ﷻ کە نهێنی نێو دڵەکان دەزانێ، زانی کە پیاوەکەش پێویستی بەو ژنەی خۆی هەیە، کە بیگێڕێتەوە بۆ لای خۆیو، ئافرەتەکەش پێویستی بە مێردەکەیەتیو پێی خۆشە بچێتەوە بۆ لای، بۆیە ئەم ئایەتەی ناردە خوار: ﴿وَإِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ﴾، هەتا دەگاتە ﴿وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾، {واتە: ئایەتەکە هەمووی}، جا کاتێك (معقل) ئەم ئایەتەی بیست {گەرماو گەرم زانی لەسەر ئەو هاتۆتە خوار، بەڵێ چەمکەکەی فراوانو گشتی یە، بەڵام یەکەمین مەبەست لە ئایەتە کێبوو (معقل)ی کوڕی (یسار) بوو، جا بۆیە هەموو جارێ دەڵێین: زانایان ئەو بنچینەیان داناوە: (إنَّ خصُوصَ السَبَبِ لا یَمْنَعُ شُمُول المَعنی)، واتە: هۆی هاتنە خوارەوەی تایبەت، ڕێ لە گشتگیریی واتا ناگیرێ، بە کێ کاتێك (معقل) ئەم ئایەتەی بیست} گوتی: فەرمانی پەروەردگارم دەبیستم وە بە قسەشی دەکەم، دوایی بانگی مێردەکەی کردو پێی گوت: لێشت مارەدەکەمو، ڕێزیشت دەگرم {ئەوان ئاوابوون، مادام خوا فەرموویەتیو خوا تەدەخولی کردوە تەواو ! جا خۆ مەرج نیە خوا هەموو جارێ ئایەتێکی تایبەت بۆ هەموو کەس بنێرێ، ئەم ئایەتەی ناردوە بۆ هەموو کەس کە دەکەوێتە ئەو هەڵوێستەوە، هەروەها هەموو ئایەتەکانی دیکەی قورئانیشی ناردوون بۆ هەر کەسێك کە دەکەوێتە ئەو جۆرە هەڵوێستانەوە، کە یەکەم جار ئەم ئایەتانەیان بۆ هاتوونە خوارێ}، (ابن مردویە) ئەوەشی بۆ زیاد کردوە: گوتی: وە ئەوە کەفارەتی سوێندەکەشم دەدەم.

٣) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ڕستە قورئانییە، کە دەفەرموێ: ﴿...وَلَا تَتَّخِذُوٓاْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ هُزُوًا ...﴾، {(أَخْـرَجَ ابْـنُ الْمُنْـذِرِ وَابْـنُ أَبِـي حَـاتِمٍ عَـنْ عُبـادَةَ بـن الـصَّامت رضي الله عنه قـال: كَـانَ الرَّجُـل عَلَـى عَهـدِ رَسُـول الله ﷺ يَقُـول للرَّجُـل: زَوجَتـكَ ابـنتي ثُـمَّ يَقُـولُ: كُنْـتُ لاعِبـاً يَقُـولُ: قـد أعتقـتُ، ويقـول كُنـتُ لاعِبـاً، فَأَنْزَلَ اللهُ سُبحانهُ: ﴿...وَلَا تَتَّخِذُوٓاْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ هُزُوًا ...﴾ فَقَـالَ: رَسُولَ اللهِ ﷺ ثَلاثٌ مَن قالهُـنَّ لاعِباً أو غيـر لاعـب فَهُـنّ جائـزات عَلَـيهِ: الطَّلاقُ، وَالنِّكاحُ، وَالعِتـاقُ)}[1]، واتـە: عوبـادەی کوڕی صامیت خوا لێـی ڕازی بـێ {کە یەکێکە لە هاوەڵان} دەڵـێ: پیـاوی وا هەبوو لـە سـەردەمی پێغەمبـەردا ﷺ بـە پیاوێکی دیکـەی دەگوت: ئەوە کچەکـەی خۆم لـێ مارەکـردی، دوایی دەیگوت: بـە گاڵتـەم بوو، یـان هەبوو دەیگوت: ئەوە کۆیلـەکەم ئـازاد کرد، دوایی دەیگوت: بـە گاڵتەم بـووە، خوای پـاك ئـەم ئایەتـەی نـاردە خـوار: ﴿...وَلَا تَتَّخِذُوٓاْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ هُزُوًا ...﴾، ئایەتەکـانی خـوا بەگاڵتـە مەگـرن، {لـە خـۆڕا بڵـێ: ئـەوە لـێم مارەکردی، یان ئەوە ئەو شتەم پێبەخشـی دوایـی بڵـێی: گاڵـتەم لەگەڵ کـردی} بۆیە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: سـێ شـت هەر کەسـێك بە گاڵتە بیـانڵێت یان بە جیـددیی بیـانڵـێ، دەبـێ لەسـەری تێپـەڕن: {واتـە: مـولزەم دەکرێـت پێیانـەوە} تەڵاقدانو مارەکـردنو ئـازادکـردن.

کـابرا ناتوانێ بە خێزانەکەی بڵـێ: تەڵاقم دای دوایی بڵـێ، بـە گـاڵتەم بـوو، وە مارەکـردن (نکاح)یش بەهەمان شێوە، ئەگەر خوشکی خۆی یان کچی خۆی لـە کەسـێك مارەکـرد، دوایـی بڵـێ: بـە گاڵـتەم بـوو، هەروەهـا ئـازادکردنیش (عتـاق)یـش (واتـە: کۆیلە ئـازادکردن) نابـێ بـە کۆیلەکـەی بڵـێ: ئـازادم کـردی، دوایی بڵـێ بە گاڵتەم بووە، هەرچەندە سوپاس بۆ خـوا ئێسـتا کۆیلـە نـەماون، کە لەڕاسـتیدا ئیسلام بنـاغەی ڕیشەکێشکردنی کۆیـلایەتی دانـا.

---

١) (فَتحُ القَدير) للشَوكـاني، ج (١)، ص (٣١٦- ٣١٧)

مانــای گشــتی ئایەتەکــان

خوا ﷻ هەر لەسەر چارەسەرکردنی هەڵەو پەڵەکانی بواری پەیوەندەیی ژنو مێردایەتییو خێزان، بەردەوامەو ڕوو لە ئێمەی بڕوادار دەکات بەگشتی، دیارە یەکەم جار ڕووی لە هاوەڵانی بەڕێز کردوە خوا لێیان ڕازی بێ، بەڵام لە پشت ئەوانەوە ڕووی لە هەموو بڕوادارانەو دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ ﴾، وە ئەگەر ژنانتان تەڵاقدانو گەیشتنە کۆتایی کاتی عیددەیان، یان بە شێوەیەکی پەسند دەستیان پێوەبگرنو بیانهێڵنەوە، یان {ئەگەر دەزانن پێکەوە نازین} بەشێوەیەکی پەسند دەستبەرداریان بن، لێرەدا بەپێی سیاق بۆمان دەردەکەوێ کە: ﴿ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ ﴾، مەبەست لێی (أي قَارَبن نِهايةَ أجَلِ عِدَّتِهِنَّ)، واتە: نزیك كەوتنەوە لەوەی عیددەیان بەسەربچێ، چونکە ژن کە عیددەی بەسەرچوو مێرد تازە ناتوانێ لەلای خۆی بیهێڵێتەوە، مەگەر دووبارە مارەی بکاتەوە، با تەڵاقی یەکەم، یان تەڵاقی دووەمیش بێ، ئەگەر سێیەم بێ، ئەوە هەر هیچ ، کەواتە: ﴿ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ ﴾، وەك دوایی زیاتر ڕوونی دەکەمەوە، واتە: نزیك كەوتنەوە لەوەی کە عیددەیان بەسەربچێ، ئەگەرنا کە عیددە بەسەرچوو، نابێ بیهێڵێتەوە لای خۆیو تازە خێزانی ئەو نەماوەو لێی حەرامە. ﴿وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا۟ ﴾، وە مەیانگرنە خۆتانو مەیانهێڵنەوە بە دەستی خۆتانەوە، بۆ ئەوەی زیانیان پێبگەیەننو سنوورەکانی خوا ببەزێنن، واتە: پیاوێك کە ژنەکەی لێ بەڵایەو دەزانێت کە پێکەوە ناگونجێنو تەڵاقێکی داوە، یان تەڵاقیشی نەداوە، بەڵام هەر بیەوێ خەفەت خانی بکاو نارەحەتیی بکاو زیانی پێبگەیەنێ، حەرامە، ئەگەر دەزانی هەقی ژنو مێردایەتی لەگەڵ جێبەجێ دەکاو مافەکانی پێدەدات، با بەردەوام بن، بەڵام ئەگەر بزانێ مافەکانی پێنادات، دەبێ بەشێوەیەکی جوامێرانە

دەستـــــبەرداری بـــێو وازی لـێبـــــێنێ، ﴿وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُۥ﴾، وە هەرکەسێك وا بکات، ئەوە مسۆگەر ستەمی لەخۆی کردوە، واتە: هەر کەسێك ژنەکەی لای خۆی بهێڵێتەوە، جا چ تەڵاقێکی دابێو بەرلەوەی عیددەی بەسەربچێ هێنابێتیەوە لای خۆی، یاخود تەڵاقی دووەمی دابێو پێش ئەوەی عیددەی بەسەر بچێ، وتبێ: ئەوە هێنامەوە لای خۆم، بەڵێ تەڵاقەکەی، یان دوو تەڵاقەکانی تازە ڕۆیشتوون، بەڵام هەتا تەڵاقی سێیەمی دەدات، بۆی هەیە بیهێڵێتەوە، یاخود هەر تەڵاقیشی نەدابێتو هەر بیەوێ خێزانەکەی لەژێر کۆنترۆڵی خۆیدا بهێڵێتەوە، بەبێ ئەوەی مافەکانی بۆ دابین بکات، ئەوە زوڵمی لەخۆی کردوە، ﴿وَلَا تَتَّخِذُوٓاْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ هُزُوًا﴾، وە ئایەتەکانی خوا بەگاڵتە مەگرن، واتە: خوای پەروەردگار تەڵاقی بە تەڵاق داناوە، نیکاحی بە نیکاح داناوە، پێویستە جوان مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێ، نەك خێزانیشی بێ خێزانیشی نەبێ، وەك خێزان مامەڵەی لەگەڵدا نەکاتو بەپێی ڕواڵەتی شەرعیش خێزانی بێ! ئەوە گاڵتەکردنە بە ئایەتەکانی خوای باڵادەست، ﴿وَٱذْكُرُواْ نِعْمَتَ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ﴾، وە چاکەی خوا بەسەر خۆتانەوە یادبکەنو هەمیشە چاکەی خواتان لەبەرچاو بێت، ئایا ئەوە چاکەی خوا نیە ژنی بۆ پیاو ڕەخساندوەو، پیاوی بۆ ژن ڕەخساندوە، کە ئەگەر وانەبێ وەچەی بەشەر چۆن بەردەوام دەبێ لەسەر زەوی ؟! بێگومان ئەوە نیعمەتە، کە لەلایەکەوە ژن خزمەتی پیاو دەکاتو ماڵی بۆ ڕادەگرێ، لەلایەکی دیکەوە پیاو خزمەتی ژن دەکاتو بژێوی بۆ پەیدا دەکاتو سەرپەرشتی دەکات، بەڵێ ئینسان دەبێ ئەو چاکەو نیعمەتەی خوای لەبەرچاوبێ.

﴿وَمَآ أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّنَ ٱلْكِتَٰبِ وَٱلْحِكْمَةِ يَعِظُكُم بِهِۦ﴾، وە ئـــەوەی ناردوویەتـــە سەرتان لە کتێبی خۆیو لە حیکمەت ئامۆژگارییتانی پێدەکات.

(كتاب): لێرە بەمانای ئەو یاسا شەرعییانەیە کە قورئان گرتوونیە نێوخۆی.

وە (حکمة): لێرە بەمانای ئەو ڕەوشتو بەها بەرزو جوانانەیە، کە قورئان

گرتوونیە نێوخۆی، هەرکام لە (کتاب)و (حکمة) خوای زاناو توانا وشەی: دابەزاندن (إنزال)ی بۆ بەکارهێناون، کەواتە: هەردووکی ناردوونە خواریّو هەردووکیان لەنێو قورئاندان، بە پێچەوانەی تێگەیشتنی زۆر کەسەوە کە پێیان وایە: (کتاب)، واتە: قورئانو (حکمة)، واتە: سوننەتی پێغەمبەر ﷺ، خوای پەروەردگار دەفەرمویّ: ئەوەی بۆم ناردوونە خوار لە کتێبو حیکمەت ئامۆژگارییتانی پێدەکەم، ﴿ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ﴾، وە پارێز لە خوا بکەن، واتە: خۆتان بپارێزن لەوەی کە خوا لێتان تووڕەبیّ، چونکە ئەگەر لێتان تووڕەبوو سزاشتان دەدا، ﴿ وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴾، وە بشزانن کە خوا بە هەموو شتێك زانایە، فێڵ لە خوا ناکریّ، بۆیە ڕێكو ڕاست بن لەگەڵ خواو، چاكو پاك بن لەگەڵ خەڵك، ئەگەرنا خوا ﷻ فێڵی لیّ ناکریّ.

ئەمجار دێت سەرباسی بابەتێکی دیکەو دەفەرمویّ: ﴿ وَإِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحْنَ أَزْوَٰجَهُنَّ إِذَا تَرَٰضَوْاْ بَيْنَهُم بِٱلْمَعْرُوفِ ﴾، لە هۆی هاتنە خوارەوەکەی بۆمان دەردەکەویّ کە چەمكو واتای ئەم ئایەتە کە دەفەرمویّ: وە ئەگەر ژنانتان تەڵاقدان، وە گەیشتنە کاتی دیاریکراویان، لێرە مەبەست لە (أَجَلَهُنَّ) کۆتایی عیددەیە، واتە: ئەم ئەجەل (أَجَل)ەی ئێرە کۆتایی عیددەیە، وەك چۆن ئەوەی ئایەتی پێشیّ پێش کۆتایی عیددە بوو، بۆچی؟ ئەوە بەپێی سیاق دەردەکەویّ، چونکە لێرە دەفەرمویّ: ئەگەر ژنانتان تەڵاقدان، دوایی گەیشتنە کۆتایی کاتەکەیان ڕێیان لیّ مەگرن بگەڕێنەوە بۆلای هاوسەرەکانیان، کەواتە: ئەو ژنە تەڵاقدراوە عیددەی بەسەرچووە، چونکە ئەگەر عیددەی بەسەرنەچووبیّ، کەسوکاری بۆیان نیە ڕێی لیّ بگرن بچێتەوە لای مێردەکەی خۆی، چونکە هەرخێزانی خۆیەتی، تەڵاقێکی، یان دووانی کەوتوون، بەڵام هەر خێزانیەتیو بۆی هەیە هەر لەماڵیشدابیّ تا عیددەی بەسەر دەچیّ، کەواتە: ئەگەر مەبەست پێش عیددە بەسەر چوون بووایە، پێویستی نەدەکرد فەرمووبای: ﴿ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ ﴾، کە بەتەئکید مەبەست پێی کەسوکاری ژنەکەیە، بەڵام ڕستەی:

﴿وَإِذَا طَلَّقۡتُمُ ٱلنِّسَآءَ﴾، مەبەست پێی مێردەکانە، ئەو پیاوانەی کە ژنەکانیان تەڵاق دەدەن، جا ئەوە دوایی زیاتر تیشکی دەخەینە سەر کە لێرەدا خوا ﷻ ڕوو لە کۆمەڵگای مسوڵمان دەکات، هەرکام لە مێردەکانو کەسوکاری ئافرەتەکان بەیەك کوتلە دادەنێو دەفەرموێ: ئەی پیاوەکان ! ئەگەر ژنەکانتان تەڵاقدا، وە ئەی کەسوکاری ژنەکان ! ڕێگر مەبن کە ژنەکان عیددەیان بەسەرچووو مێردەکان ویستیان دووبارە ژنەکان مارە بکەنەوەو بیانکەنەوە بە هاوسەر، ڕێیان لێ مەگرن، بەمەرجێك: ﴿إِذَا تَرَٰضَوۡاْ بَيۡنَهُم بِٱلۡمَعۡرُوفِ﴾، ئەگەر بەشێوەیەکی چاك لە بەینی خۆیاندا پێکهاتنەوە، واتە: هەم ژنەکەو هەم پیاوەکە، ئەگەر ڕێککەوتنەوە کە دووبارە مارەی بکاتەوەو مارەیی بداتێ، با کەسوکاری ژنەکە ڕێگرنەبن ﴿ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِۦ مَن كَانَ مِنكُمۡ يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ﴾، ئا ئەوە ئامۆژگاریی هەرکامێك لە ئێوەی پێ دەکرێ، کە بڕوای بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەبێ، واتە ئەوە ئامۆژگارییە کە بۆ ئێوە ئەگەر بڕواتان بەخواو بە ڕۆژی دوایی هەیە ﴿ذَٰلِكُمۡ أَزۡكَىٰ لَكُمۡ وَأَطۡهَرُ﴾، ئا ئەوەتان بۆ ئێوە زیاتر مایەی چاکیی‌و پاکیی‌یەو، زیاتر دەبێتە هۆی تەزکیەبوونتانو هۆی پاکبوونەوەتان، بە تەئکیدیش هەروایەو ئێمە ئەگەر پابەندبین بە قورئانەوەو بە فەرمانی خواوە، زیاتر تەزکیە دەبینو، گەشە دەکەین، لەڕووی ئیمانیی‌و ڕووحیی‌و ئەخلاقیی‌یەوەو، زیاتر پاك دەبین، هەم چاك دەبین هەم پاك دەبین، وە بە پێچەوانەوە بە ئەندازەی لادانمان لە قورئانو لە شەریعەتی خوا، تووشی پیسو پۆخڵیی دەبینو تووشی لاریی‌و خواریی دەبین، ﴿وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ﴾، وە خوا دەزانێو ئێوە نازانن، بە تەئکید وایە ئەوەی کە خوا دەیزانێ کوا ئێمە دەیزانین؟! کەواتە: تۆ دەبێ بڵێی: مادام خوا وای فەرمووە، خوا چاکتر دەزانێ.

ئنجا دێتە سەر بابەتی شیردان بە منداڵو دەفەرموێ: ﴿وَٱلۡوَٰلِدَٰتُ يُرۡضِعۡنَ أَوۡلَٰدَهُنَّ حَوۡلَيۡنِ كَامِلَيۡنِۖ لِمَنۡ أَرَادَ أَن يُتِمَّ ٱلرَّضَاعَةَ﴾، وە دایکان شیر دەدەن بە

منداڵەكانیان دوو ساڵی تەواو، بۆ هەر كەسێك بیەوێ ماوەی شیر پێدان تەواو بكات، واتە: دایكان (ئەو ژنانەی لە مێردەكانیان جیابوونەتەوە) شیر دەدەن بە كۆرپەكانیان هەرچەندە لەگەڵ مێردەكانیشیان لێك ترازاون، وە دەشگونجێ بڵێین: لێرەدا مەبەست گشتییەو دایك لەسەریەتی شیر بدات بە كۆرپەكەی، دیارە هەندێك لە زانایان دەڵێن: دایك لەسەری پێویست نیە شیر بدات بە كۆرپەكەی، بەڵكو باب لە بەرانبەردا پێویستە هەقی بداتێ، بەڵام ئەو ڕستە قورئانییە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی كە وانیە، چونكە لێرەدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَٱلۡوَٰلِدَٰتُ يُرۡضِعۡنَ أَوۡلَٰدَهُنَّ حَوۡلَيۡنِ كَامِلَيۡنِۖ لِمَنۡ أَرَادَ أَن يُتِمَّ ٱلرَّضَاعَةَ ﴾، واتە: حاڵەتی ئاسایی‌و سروشتیی ئەوەیە كە دایكان شیردەدەن بە منداڵەكانیان، ماوەی دووساڵ بۆ هەركەسێك بیەوێ ماوەی شیر پێدان تەواو بكات، كەواتە: ئەوە ئەركێكە لە ئەستۆی دایكان دایە، ﴿ وَعَلَى ٱلۡمَوۡلُودِ لَهُۥ رِزۡقُهُنَّ وَكِسۡوَتُهُنَّ بِٱلۡمَعۡرُوفِ ﴾، وە ئەوەی كە منداڵەكەش هی ئەوە، (دوایی ڕوونی دەكەینەوە بۆچی خوا ﷻ ئەم تەعبیرەی بەكارهێناوە ؟!)، واتە: بابەكان بژێوو پۆشاكی ئەو دایكانەیان لەسەرە بەشێوەیەكی پەسندو چاك، واتە: دەبێ بە شێوەیەكی باوو پەسند نان‌و نەفەقەو بەرگ‌و پۆشاكی ئەو ئافرەتانە دابین بكەن ﴿ لَا تُكَلَّفُ نَفۡسٌ إِلَّا وُسۡعَهَا ﴾، هیچ كەسێك لێی داوا ناكرێ مەگەر ئەوەی لە توانایدایە ﴿ لَا تُضَآرَّ وَٰلِدَةُۢ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوۡلُودٞ لَّهُۥ بِوَلَدِهِۦ ﴾، نە هیچ دایكێك بۆی هەیە زیان بە منداڵەكەی بگەیەنێ، وە نە هیچ خاوەن منداڵێكیش بۆی هەیە زیان بە منداڵەكەی بگەیەنێ، ئەمە واتایەكی.

واتایەكی دیكەی ئەوەیە: با هیچ دایكێك بەهۆی منداڵەكەیەوە زیانی پێ نەگات، وە هیچ خاوەن منداڵێكیش (واتە: هیچ بابێكیش) بە هۆی منداڵەكەیەوە زیانی پێ نەگات، ﴿ وَعَلَى ٱلۡوَارِثِ مِثۡلُ ذَٰلِكَ ﴾، وە لەسەر میراتگریش هەمان ئەرك هەیە، واتە: ئەگەر بابەكە مرد كێ میراتی لێ دەگرێ، هەمان ئەركی بەرانبەر بە منداڵەكەو بەرانبەر دایكەكەی لە ئەستۆ دایە ﴿ فَإِنۡ أَرَادَا فِصَالًا عَن تَرَاضٖ مِّنۡهُمَا

﴿وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا﴾، جا ئەگەر ویستیان منداڵەکە لە شیر ببڕنەوە، بە مەرجێك بە ڕازیبوونی هەردووکیانو بە ڕاوێژی هەردووکیان بێ، گوناهیان ناگات، واتە: پێش تەواوبوونی ماوەی شیر پێدان کە دوو ساڵە، ئەگەر ویستیان پێش وەخت لێی ببڕنەوە، لەبەر هەر هۆیەك بێ، یان دایکەکە نەخۆش بوو، یان پزیشکێکی شارەزا گوتی: ئەو منداڵە خواردن بخوا باشترە لەو شیرە، هەر چۆنێکی بوو، گوناهیان ناگاتو مەجالی تێدایە.

﴿وَإِنْ أَرَدتُّمْ أَن تَسْتَرْضِعُوٓاْ أَوْلَـٰدَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ﴾، واتە: ئەگەر ویستتان شیردەر (دایەن) بۆ منداڵەکانتان بگرن، گوناهتان ناگاتێ، واتە: ئەگەر پیاوێك لەبەر هەر هۆیەك بوو، بۆ وێنە: دایکەکە ئامادە نەبوو شیر بدات بە منداڵەکەی، یان لەبەر ئەوەی لێی جیابۆتەوە، یان نەخۆش بوو، دایەنێکی بۆ منداڵەکە گرت گوناهی ناگاتێ، ﴿إِذَا سَلَّمْتُم مَّآ ءَاتَيْتُم بِٱلْمَعْرُوفِ﴾، ئەگەر ئەو هەقەی کە بۆتان دیاری کردون، بە شێوەیەکی پەسندو چاك تەسلیمی ئەو ئافرەتانەی بکەن، کە شیردەدەن بە منداڵەکانتان، ﴿وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾، وە پارێز لە خوا بکەنو بزانن کە خوا ئەوەی دەیکەن دەیبینێ، کەواتە: زۆر چاك حیسابی خۆتان بکەن، چونکە خوای زاناو شارەزا تێتانەوە ڕاماوەو تەماشاتان دەکات! واتە: با جوان بێنە بەرچاوی خواو ڕەفتارو کردارتان جوان بێتە بەرچاوی خوا، وە با شتی ناقوڵاو دزێوی تێدانەبێتو خوای بینەرو بیسەر شتی ناشیرینو نارێکتان تێدا نەبینێ.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

<u>**مەسەلەی یەکەم:**</u> وشەی: ﴿أَجَلَهُنَّ﴾، کە لە ئایەتی (٢٣١)دا هاتوە، وە لە ئایەتی (٢٣٢)شدا هاتوە، دوو واتای جیاوازی هەن، بۆچی؟ پێشتر ڕوونمان کردوە کە دەبێ لە ئایەتی یەکەمدا ﴿فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ﴾، بە مانای: لە کۆتایی

عیددە نزیك بوونەوە (قَارَبْنَ نِهَايَةَ العِدّة)بێت، چونكە پیاو كاتێك بۆی هەیە خێزانی لای خۆی بهێڵێتەوە، كە عیددەی ئەو تەڵاقەی داویەتی بەسەر نەچووبێ، دەنا ئەگەر بەسەرچوو، ئەوە ئەو ژنە لێی بێگانە دەبێ، مەگەر دووبارە داخوازیی بكاتەوەو، پاشان مارەیی تازەی بداتێو گرێبەستێكی تازەی لەگەڵدا ببەستێ، ئنجا دەبێتەوە بە هاوسەری، دیارە لە ئایەتی ژمارە: (٢٣٢)دا دیسان هەر دەفەرموێ: ﴿ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ ﴾، بەڵام لەوێدا بەمانای: گەیشتنە كۆتایی عیددە، (بَلَغنَ نهَايَةَ العِدَّة) هاتوە، بۆچی؟ چونكە ژن هەتا عیددەی بەسەرنەچێ، لە مێردەكەی بێگانە نەبووە، تاكو چارەنووسی بكەوێتە دەستی خزمو كەسی، داخۆ ئامادە دەبن بیدەنەوە بە مێردەكەی، یان نـا ؟! وە هەتا لە عیددە دابێ، پیاوەكە هەر مێردیەتی، ئنجا لە ئایەتی دووەمیشدا خوا ﷻ ڕوو لە كەسوكاری ژنەكە دەكاتو دەفەرموێ: ئەگەر مێردەكانیان تەڵاقیان دان، وە عیددەیان بەسەرچوو، ڕێگرمەبن كە بچنەوە لای مێردەكانیان ئەگەر پێك ڕازی بوون (بە گرێبەستێكی تازەو بە مارەییەكی تازە) شایانی باسیشە ئەم دوو واتا جیاوازە بۆ وشەی: ﴿ أَجَلَهُنَّ ﴾، وەك: (القُرطُبي) لە تەفسیرەكەی خۆیدا دەڵێ[1]: یەك دەنگیی زانایانی لەسەرە، جا ئایا لێرەدا چیمان بۆ دەردەكەوێ ؟ ئەوەمان بۆ دەردەكەوێ كە ئێمە بۆ تێگەیشتن لە ئایەتەكانی قورئان، دەبێ هەر وشەیەكو هەر ڕستەو ئایەتێك لە سیاقی خۆیداو، لە ڕیزبەندیی ڕستەو ئایەتەكانیدا تەماشای بكەین، ئەگەرنا یەك وشە جاری وا هەیە بە چەند واتایەك لە قورئاندا هاتوە، بۆ وێنە: وشەی (ظَنّ) لە هەندێك ئایەتدا بەمانای عیلم هاتوە، وەك خوای زانا دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَٰقُواْ رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَٰجِعُونَ ﴿٤٦﴾ ﴾البقـرة، وشەی: (ظَنّ) لێرەدا نابێ بەمانای گومان بێ، چونكە ئەگەر كەسێك گومانی هەبێت كە بە دیداری خوا دەگات، ئەوە شایانی مەدح نیەو پێی ناگوترێ ئیماندار، بەڵكو لێرەدا (يَظُنُّونَ) واتە:

---

١) (الجامع لأحكام القرآن)، ج: (٣)، ص: (١٣٤).

(يُوقِنُون، يَعلَمُون) دڵنیان، دەزانن کە دەگەنەوە لای خوا، کەچی لە شوێنی دیکەدا (ظَنّ) بە مانای گومانو دوو دڵیی هاتوە، وەك خوا دەفەرموێ : ﴿... إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا ٱلظَّنَّ وَمَا تَهْوَى ٱلْأَنفُسُ ... ﴿٢٣﴾﴾النجم، خوای بێهاوەڵ زەمی کافرەکان دەکاتو دەفەرموێ: هەر بەدوای گومانو بەدوای ئەوە دەکەون کە نەفسەکان دەیخوازن، لێرەدا (ظَن) بەمانای گومان بەکارهاتوە، وە هەرکاتێك وشەی (ظَن) بۆ ئەهلی کوفر بەکارهات، ئەوە بەمانای گومانو دوو دڵییە، بەڵام هەر کاتێك بۆ ئەهلی ئیمان بەکارهات، بەمانای یەقینو عیلمە.

مەسەلەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿... وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا۟ ...﴾، واتە: خێزانەکانتان لای خۆتان مەهێڵنەوە بۆ ئەوەی زیانیان پێ بگەیەنن و سنوور ببەزێنن، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە هیچ پیاوێك بۆی نیە بە مەبەستی ئەزیەتدان، هاوسەرەکەی لای خۆی بهێڵێتەوە، هەر بۆ ئەوەی دژایەتی بکاتو خەفەتخانی بکات، بەڵکو ئەگەر پێی ڕازییەو پێی وایە دەتوانێ مافەکانی بۆ دابین بکات، ئەوە هاوسەریەتی، ئەگەرنا خۆ ژنەکەی دوژمنی نیە ! بێگومان کابرا گوناهبار دەبێو وێڕای ئەوەش لە شەریعەتدا ئافرەتەکەش بۆی هەیە سکاڵا بکاتو خۆی دەرباز بکات، بەڵام ئەگەر گریمان ژنەکەش ئەوە نەکات، ئەوە پیاوەکە گوناهبار دەبێت.

مەسەلەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿... وَلَا تَتَّخِذُوٓا۟ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ هُزُوًا ...﴾، واتە: ئایەتەکانی خوا بەگاڵتە مەگرن، بەهۆی سەرنجدانی هۆی هاتنە خوارەوەکەی ماناکەی ڕوونە، کە مەبەست پێی چییە ؟ وە لەوبارەوە چەند فەرموودەیەکی پێغەمبەر ﷺ هەن، کە لەو بابەتانە مەجالی گاڵتەکردن نیە، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: {(ثَلاثٌ جِدُّهُنَّ جِدٌّ وَهَزْلُهُنَّ جِدٌّ: النِّكَاحُ، وَالطَّلاَقُ، وَالرَّجْعَةُ) (رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٢١٩٤)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (١١٨٤)، وَحَسَّنَهُ، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٢٠٣٩)، وَالحَاكِمُ برقم: (٢٨٠٠)، وَصَحَّحَهُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ،

وَحَسَّنَهُ الألباني في (إرواء الغليل) برقم: (١٨٢٦)}، واتە: سێ شت بە جیددیی بگیرێن هەر جیددیین، وە بە گاڵتە بگیرێن هەر جیددیین و هەر بەڕاستی دادەنرێن: نیکاح و تەڵاق و گێڕانەوە، بۆ وێنە: کابرا خوشکێکی، یان کچێکی، یان ئافرەتێك کە لەژێر چاودێری ئەو دایە، لە یەکێك مارە بکات، دوایی بڵێ: بەگاڵتەم بووە، شتی وانیە، تەڵاقیش بەهەمان شێوە، گاڵتەی تێدا نیەو، گێڕانەوە (رجعة)ش، بەهەمان شێوە، واتە: کەسێك خێزانی خۆی تەڵاق داوە، دوایی پێش ئەوەی عیددەی بەسەربچێ بیگێڕێتەوە لای خۆی، ناکرێ بڵێ: بە گاڵتە هێنامیەوە، گاڵتە نیە! بە جیددیی بێ هەر جیددییەو، بە گاڵتەشبێ هەر بە جیددیی لەسەری حیسابە.

ئەم فەرموودەیەش لەوبارەوە هەیە، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَلعَبونَ بِحدُودِ الله، يَقُولُ أَحَدُهُمْ: قَدْ طَلَّقتُكِ، قَدْ رَاجَعْتُكِ، قَدْ طَلَّقتُكِ قَدْ رَاجَعْتُكِ) (أَخْرَجَهُ ابْنُ مَاجَهْ، وَابْنُ جَرِير، وَالبَيْهَقِي)}، واتە: بۆچی هەندێ خەڵك گاڵتە بە سنوورەکانی خوا دەکەن ؟ یەکێ بە خێزانەکەی دەڵێت: تەڵاقمدای، دوایی دەڵێت: هێنامیەوە، دوایی دەڵێت: تەڵاقمدای، دوایی دەڵێت: هێنامیەوە.. ! واتە: ئەوە تەڵاقی مسوڵمانان و ڕەفتاری مسوڵمانان نیە.

مەسەلەی چوارەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَمَآ أَنزَلَ عَلَيۡكُم مِّنَ ٱلۡكِتَٰبِ وَٱلۡحِكۡمَةِ يَعِظُكُم بِهِۦ﴾، وە ئەوەی کە بۆی ناردوونە خوار لە کتێب و لە حیکمەت ئامۆژگاریتیانی پێ دەکات. لە قورئاندا زۆرجار وشەی کتێب و حیکمەت بەکارهاتوە، جارێ لە چوار شوێنان فێرکردنی کتێب و حیکمەت کراون بە دوو ئەرکی پێغەمبەر ﷺ وەك خوا دەفەرموێ: ﴿هُوَ ٱلَّذِي بَعَثَ فِي ٱلۡأُمِّيِّـۧنَ رَسُولٗا مِّنۡهُمۡ يَتۡلُواْ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتِهِۦ وَيُزَكِّيهِمۡ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡحِكۡمَةَ...﴿٢﴾﴾الجمعة، وە لە دوو شوێن لە سوورەتی (البقرة)دا هاتوەو لە شوێنێك لە سوورەتی (آل عمران)یشدا هاتوە، جا ئایا کتێب و حیکمەت یانی چی ؟! ئەوەی من بۆم

دەركەوتوەو پێشتریش چەند جارێك باسم كردوە، وشەی: (كتاب) بەمانای قورئان نیە، بۆچی؟ چونكە خوای پەروەردگار بۆ وێنە: لە سوورەتی (الجمعة) بۆ ئەركی پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿ هُوَ الَّذِى بَعَثَ فِى الْأُمِّيِّـنَ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُواْ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِهِۦ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَٰبَ وَالْحِكْمَةَ وَإِن كَانُواْ مِن قَبْلُ لَفِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ۝٢ ﴾الجمعة، واتە: خوا لەنێو نەخوێندەوارانـدا، (یان لەنێو نەشارەزایان لە كتێبە ئاسمانییەكاندا) خوا پێغەمبەرێكی ناردوە، جا سەرەتا دەفەرموێ: ﴿ يَتْلُواْ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِهِۦ ﴾، ئایەتەكانی خوایان بەسەر دەخوێنێتەوە. (ئایەتەكانی خوا واتە: قورئان)، پاشان دەفەرموێ: ﴿ وَيُزَكِّيهِمْ ﴾، وە تەزكیەیان دەكات، ئەوە كاری دووەمی پێغەمبەرە ﷺ ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَٰبَ وَالْحِكْمَةَ ﴾، وە كتێبو حیكمەتیان فێر دەكات، ئەوە ئەركی سێیەمو چوارەمی، جا ئەگەر بڵێین: مەبەست لە: ﴿ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَٰبَ وَالْحِكْمَةَ ﴾، یانی: قورئانو سوننەتیان فێردەكات، كەواتە: ئەركێك وەك خۆی دووبارە دەبێتەوە، چونكە ئایەت خوێندنەوەكە قورئان بوو، ئەگەر مەبەست لە كتێبەكەش هەر قورئان بێت، دووبارەیە ! كەواتە: ئەوە وانیە، بەڵكو وشەی: (كتاب) لە هەندێك شوێندا بەمانای قورئان دێت، وە لە هەندێك شوێندا بەمانای ئەو تەوراتە دێ كە بە مووسا دراوە، بەڵام لەو شوێنانەدا كە (كتاب و حكمة) بەیەكەوە دێن، (كتاب) بە مانای ئەو بەرنامەو یاسایانەیە دێ، كە خوای زاناو توانا لە قورئاندا ناردوونی، ئەدی ئایا حیكمەت بە چ مانایەك دێت؟ حیكمەت بریتیە لەو ڕەوشتو ئەخلاقو بەها بەرزەو جوانانەی كە قورئان گرتوونیە خۆی، چونكە قورئان لە ڕووی بەرنامەییەوە دەبێتە دوو بەش: بەشێكی دەستوورو یاسایەو، بەشێكیشی ئەخلاقو ڕەوشتو بەهای بەرزە، ئنجا ئایا بەڵگەمان چییە لەسەر ئەوە ؟ بەڵگەمان ئەوەیە:

یەکەم: وشەی (کتاب) ئەگەر نەڵێین: بریتییە لە بەرنامەو یاسایەکان، ئەوە لەگەڵ ﴿يَتْلُواْ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِهِۦ﴾دا، دەبێتەوە بە یەك و، دەبێتە دووبارەبوونەوە.

دووەم: دەبینین لە قورئاندا خوای کاربەجێ وشەی حیکمەتی بۆ لوقمان خوا لێی ڕازی بێ، بەکارهێناوە، وەك دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا لُقْمَٰنَ ٱلْحِكْمَةَ ... ﴿١٢﴾﴾ لقمان، کەواتە: ئەگەر بڵێین: مەبەست لە: (حكمة) سوننەتە، دەبێ بڵێین: لوقمان سوننەتی پێغەمبەری ﷺ دراوەتێ ! پاشان خوا ﷻ بەگشتی باسی حیکمەتی کردوەو، فەرموویەتی: ﴿وَمَن يُؤْتَ ٱلْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِىَ خَيْرًا كَثِيرًا ﴿٢٦٩﴾﴾البقرة، واتە: وە هەرکەسێك حیکمەتی پێدرابێ ئەوە خێرێکی زۆری پێدراوە، کەواتە: دەگونجێ حیکمەت بە غەیری پێغەمبەرانیش بدرێ.

سێیەم: ئنجا لە سوورەتی (الإسراء)دا دوای ئەوەی، کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ...﴾، دەوری دە پازدە (١٠ - ١٥) ڕەوشتی بەرزو جوان، وە دە پازدە (١٠ - ١٥) خەسڵەتی خراپ دەخاتەڕوو، دوایی دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ مِمَّآ أَوْحَىٰٓ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ ٱلْحِكْمَةِ ... ﴿٣٩﴾﴾ الإسراء، واتە: ئەوە ئەو حیکمەتەیە کە خوا بۆی ناردووی، ئەو حیکمەتە چییە ؟ بریتییە لە خۆڕازاندنەوە بە ڕەوشتی بەرزو جوان سیفەتو ئاکاری پەسند، وە خۆ دوورخستن لەو سیفەت نزمو خراپانەی کە بۆ دنیاو دوارۆژی ئینسان زیانن.

چوارەم: (الراغب الأصفهاني) لە (المعجم)ەکەی خۆیدا لە تەفسیری ئەو ئایەتەدا کە دەفەرموێ: ﴿وَإِذْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾﴾ البقرة، واتە: یاد بکەنەوە کاتێك (کتاب)و (فرقان)مان، بە مووسا

بەخشین، بەڵکو ڕێی ڕاست بگرن، دەڵێ (هُمَا عِبارَتانِ عَنِ التّوراةِ وتَسْمِيَتُها كِتاباً إعتبَاراً بِما أُثْبِتَ فِيهَا مِنَ الأَحْكَام، وتَسْمِيتُها فُرقَاناً إعتبَاراً بِمَا فِيهَا مِنَ الفرقِ بينَ الحق والباطل) واتە: (الكتاب و الفرقان) هەردووکیان بریتین لە تەوڕات، بەڵام بۆیە ناونراوە (كتاب) بە ئیعتیباری ئەو یاسا شەرعییانەی کە تێیدان، وە پێی دەگوترێ فورقان بە ئیعتیباری ئەو جیاکردنەوەی هەق و ناهەقەی کە تێیدایە، کەواتە: قورئانیش پێی دەگوترێ: (كتاب) ئەگەر سەرنجی یاساکانی بدەین و، پێی دەگوترێ (حكمة) ئەگەر سەرنجی ئەو ڕەوشت و بەها بەرزانە بدەین، کە قورئان دەیەوێ فێری ئێمەیان بکات، وە ئەو خووو خەسڵەتە خراپانەی، کە قورئان دەیەوێ ئێمەیان لێ دوور بخاتەوە.

ئنجا هەندێك گوتوویانە: حیکمەت بە مانای سوننەتی پێغەمبەر دێت (السنة النبوية) دێ، بەڵام ئێمە دەڵێین: سوننەتی پێغەمبەر ﷺ بە مانای حیکمەت نیە، بەڵام بناغەی حیکمەتەو بەهۆی سوننەتی پێغەمبەرەوە ﷺ ئێمە ڕەوشتی بەرزو جوان فێردەبین و، لە خوو ڕەوشتی خراپ وەدوور دەکەوین، هەندێکی دیکە گوتوویانە: (الحِكْمَة: إصَابَةُ الحَقِّ بالعِلمِ والعَقْل)، واتە: حیکمەت بریتیە لە پێکانی هەق بە زانست و بە عەقڵ، یان گوتوویانە: (الحِكْمَة: إصَابَةُ الحَقِّ عِلْماً وَعَمَلاً)، واتە: حیکمەت بریتیە لە پێکانی هەق لە ڕووی زانستییەوەو لە ڕووی کردەییەوە.

ئێمەش دەڵێین: ڕاستە هەر کەسێك کە حەکیم بێ و حیکمەتی هەبێ، دیارە کە دەبێ ئەهلی عەقڵ و عیلم بێ، وە لە ڕووی تیۆریی (نظري) و کردەییەوە لەسەر هەق بێت.

<u>مەسەلەی پێنجەم</u>: کە دەفەرموێ: ﴿... وَمَآ أَنزَلَ عَلَيۡكُم مِّنَ ٱلۡكِتَٰبِ وَٱلۡحِكۡمَةِ يَعِظُكُم بِهِۦ ...﴾، وە ئەوەی خوا بۆی ناردوونە خوار لە کتێب و حیکمەت ئامۆژگاریی ئێوەی پێدەکات، ﴿يَعِظُكُم﴾، لە (وَعْظ)ەوە هاتوە، (وَعَظَ يَعِظُ

مَوْعِظِـةً)، (وَعْـظ) یـانی: چـی؟ بـە کـوردەواریی خۆمـان واتـە: ئامۆژگـاریی‌و پێناسە کراوە بە: (الوَعْـظُ: زَجْرٌ مُقتَرِنٌ بِتَخْوِيـفٍ) واتـە: (وَعْظ) بریتیـە لـە تێخوڕینـێك، یاخود پرینگاندنـەوەی کەسێك لـە شتێك لەگـەڵ ترساندنی، وە هەروەها پێناسە کراوە بە: (الوَعْظُ: هُوَ التَّذكيرُ بالخَيْرِ بِمَا يَرِقُّ لَهُ القَلْبُ)، واتـە: بە بیـرهێنـانـەوەی خێرو چاکەی کەسێك بە شێوەیەك کە دڵی پێـی نـەرم بێت، بەڵام من پـێم وایـە پێناسـەکە بـەم شـێوەیە ڕاستە: (الوَعْـظُ: التَحـرِيضُ عَلَى فِعْلِ الخَيْرِ و تَرْكِ الشَّـرِ إنذَارَاً وتَبشـيـرَاً عَلَـى أسَاسِ تَحـرَيـك العَـوَاطِـفِ والـمَشَاعِرِ)، واتـە: هاندانـە بـۆ کردنـی چاکەو دوورکەوتنـەوە لـە خراپـە، بـە ترساندنەوەو بە دڵ خۆشکردنەوە، لەسەر بناغەی جووڵاندنی هەست‌و نەست.

مەسـەلەی شەشـەم: ﴿ وَإِذَا طَلَّقۡتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغۡنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعۡضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحۡنَ أَزۡوَٰجَهُنَّ .... ﴾، توێـژەرەوانی قورئـان لێـرەدا ئیـشکالێکیان بـۆ دروسـت بـووە، گوتوویانە: سەرەتای ئایەتەکـە دەفـەرموێ: ﴿ وَإِذَا طَلَّقۡتُمُ ٱلنِّسَآءَ ... ﴾، کەواتـە: دەبـێ دواندنەکـە لەگـەڵ پیـاوان بێ، لەگەڵ ئەو مێردانەی کە ژنـەکانیان تـەڵاق دەدەن، چونکە پیـاو خـۆی ژن تەڵاق دەدات نەك کەس‌و کـارەکـەی ژنەکە تـەڵاق بـدەن ! ئنجـا ڕسـتەی دوایـی دەفـەرموێ: ﴿ ... فَلَا تَعۡضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحۡنَ أَزۡوَٰجَهُنَّ ... ﴾، جا ڕێیان لـێ مـەگرن کـە بـچنەوە لای مێردەکانیـان، ئەوەشـیان دیـارە لەگـەڵ کەسـوکاری ژنەکانیـەتی ! بـەڵام بەڕاسـتی (زمَخْشَري) خـاوەنی تەفسـیـری (الكَشَّـاف) وەك (محمد رشيد رضـا) لـە تەفسـیـرەکەی خۆیـدا[١]، لـێیـەوە نەقـڵ کردوە، ڕایەکی جوانی لەوبـارەوە هێنـاوە، دەڵێ: لێـرەدا خـوا ﷻ کۆمەڵگای مسوڵمان هەمووی وەك یـەك شـت تەماشا دەکات‌و دەفـەرموێ: ئـەی کۆمەڵگـای مـسوڵمان ! هـەر کاتێـك ئـەی پیاوەکـان ژنـەکانی خۆتـان تەڵاقـداو عیددەیـان بەسـەرچوو، ئەی کەسوکاری ژنەکـان ! ڕێگـر مەبن لـە چوونەوەیان

---

١) (تفسير القُرآن الحكيم)، ج: (٢)، ص: (٤٠٢) .

بۆ لای مێردەکەنیان، بە گرێبەستێکی تازەو بە مارەییەکی تازە، وە بەڕاستی ئەگەر بەو جۆرە تەفسیر نەکرێ، لەو ئیشکالە دەرباز نابین، وە ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە خوای پەروەردگار کە تەماشای کۆمەڵگا دەکات، هەمووی بەیەك چاو تەماشا دەکات، بەو واتایەی کە پێویست ناکات بفەرموێ: ئەی پیاوەکان! ئەگەر ژنەکانتان تەڵاقدان، دوایی ئەی کەسوکاری ئافرەتان! ئێوەش وا بکەن و وا مەکەن! چونکە خوای زاڵ و توانا قورئانی لە لووتکەی ڕەوانبێژییدا ناردووە، هۆیەکی گرنگی ڕەوانبێژیش ئەوەیە کە قسەکە کورتبێ و پوختبێ و درێژ دادڕیی پێچەوانەی ڕەوانبێژیی یە، هەڵبەتە ئێمە لێرەدا بە پێی سەرنجدانی سیاق ناچارین بڵێین: دواندن (خطاب)ی یەکەمی سەرەتای ئایەتەکە، لەگەڵ ئەو پیاوانەیە کە ژنەکانیان تەڵاق دەدەن، چونکە ئەم ئایاتەنە هەموویان ڕووی دواندن لەو پیاوانەیە کە ژنەکانیان تەڵاق دەدەن، ئنجا دیارە ئەمەشیان دەبێ هەروابێ، وە هیچیان باسی کەسوکاری ئافرەتیان تێدانیە، بەڵام ڕستەکەی دیکە، واتە: ﴿ فَلَا تَعۡضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحۡنَ أَزۡوَٰجَهُنَّ .... ﴾، ناگونجێ ڕووی لە پیاوانی ژن تەڵاقدەر بێ و، ناچارین بڵێین: ڕووی دواندن (خطاب) لێرەدا لە کەسوکاری ژنەکانە، نەك لە مێردەکانیان، بۆچی؟ چونکە: دەبێ کەسوکاری ژن ڕێگا بدات، یان ڕێگربێ لەوەی کە ئەو ژنە بچێتەوە لای مێردەکەی، یان نەچێتەوە.

مەسەلەی حەوتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ إِذَا تَرَٰضَوۡاْ بَيۡنَهُم بِٱلۡمَعۡرُوفِ ﴾، هەرکاتێك پێکهاتن لە بەینی خۆیاندا بەشێوەیەکی پەسند، ئەوە دەگەیەنێ، کە پیاو و ئافرەت بۆیان هەیە بەمەبەستی هاوسەرگیریی بەشێوەیەکی پەسندو باش پێکەوە بدوێن و لەیەك تێبگەن، واتە: هەر ژنی تەڵاقدراو لەگەڵ پیاوێك کە ژنەکەی بۆ جاری یەکەم و دووەم تەڵاقداوە، نا! بەڵکو هەرکاتێك پیاو ویستی هاوسەر بگرێ، پێویست هەوڵبدا لەگەڵ ئەو ئافرەتە لێك حاڵی بن، بەڵام بەشێوەیەکی پەسندو چاك ﴿ بِٱلۡمَعۡرُوفِ ﴾، هەوڵبدەن لە یەکدی تێبگەن و بەیەك ئاشنابن، داخۆ لەگەڵ یەکدا دەگونجێن و پێکەوە مەدار دەکەن یا نا؟ دیارە ئەوەش ڕێیەکی نێوەڕاستە لەنێوان تێپەڕاندن و

بەزایەدانــدا، تێپەڕانـدنێك كـە لـە ڕۆژئـاوادا هەیـە، وە لـەنێو هەنـدێ خێزانـی بێبەنــدو بــاری نێـو مسـوڵمانیـشدا هەیـە، كـە كـچو كوڕەكـە پێكـەوە دەبـن بـە ڕەفیـق، بۆ ئەوەی پێـك ئاشـنابن، دوایی تووشی غەڵەتو پەڵەت دەبـنو، دەبێتـە مایەی شەرمەزاریی بۆ خۆشیانو بۆ هەردوو خێزانەكانیش، ئەوە تێپــەڕاندنەو ئەویدیكـەش بەزایــەدانە، كـە نـاهێڵن ئـەو كـوڕە ئـەو ئافرەتـە ببینـێ، یـان ئـەو ئافرەتە ئەو كوڕە ببینێو پێكـەوە دابنیـشـن بـە ئاگاداری مـەحرەمیان، كەواتـە: ﴿إِذَا تَرَٰضَوۡاْ بَيۡنَهُم بِٱلۡمَعۡرُوفِ﴾، یانی چی؟ واتە: بە شێوەی پەسـندو چاكو بـە ئاگاداریی كەسـوكـاریان هەردووكیان یەكدی ببینـنو، كوڕەكـە وەزعـی خـۆی بـۆ كچەكە ڕوون بكـاتەوە: حاڵم وایـە، گوزەرانم وایە، ئایا تۆ چی دەڵـێی...؟ پێكەوە دەگونجێـین ناگونجێـین؟ ڕاوێـژی تێـدا بكـەنو قـسـەی لـێ بكـەن، ئــەوە هیــچ ئیشكـالێكی شـەرعیی تێـدانیـە، بەڵكو ڕستەی: ﴿إِذَا تَرَٰضَوۡاْ بَيۡنَهُم بِٱلۡمَعۡرُوفِ﴾، ئــەوە دەگــەیەنێ كـە ئـافرەتو پیـاو ئەگـەر بیانــەوێ ببنـە هاوسـەری یەكـدی، هـەردەبێ یەكـدی هەڵبـسـەنگێننو یەكـدی بناسـن، بــەڵام بەشـێوەیەك كـە لـە سنووری ئـەدەبە شەرعییەكان دابێ، ئا ئـەوە خــەتی نێـوە ڕاسـتەو ئەویدیكـەش یــەكیان تێپەڕانــدنو ئەویدیكــە بەزایەدانــەو، هــەم تێپەڕانــدن ئیــشكالاتو كەموكووڕیـی زۆری لـێ پەیـدادەبێو، هـەم بەزایـەدانیـش، جـارێ ئەوەیـان كـە ئەو پیـاوە ئەو ئافرەتەی نەناسیوە شارەزای نـەبووەو پێـك ئاشـنانین، دوایـی كـە دەبنە هاوسەری یەكدی، دەبینـن پێكەوە ناگونجێنو لێك جیـادەبنـەوە، جـا ئایـا باشتـر ئەوە نیە پێشـتـر یەكدی بناسنو، بەرلەوەی نـاوی ژنو مێردیان لـێ بـێ، یەكدی ببینـنو ئاگاداری یەكدی بن؟! بە تەئكید وا باشتــرە، هەروەهـا ئـەوەی دیكەشیان كە بە بیانووی ناسینو لەژێـر پـەردەی پێـك ئاشـنابوونـدا دووچاری عەیبداریی‌و گونـاهباریی ببن، ئەویـش تێپـەڕاندنـەو خراپـە.

مەســـەلەی هەشـــتەم: كــە دەفــەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِۦ مَن كَانَ مِنكُمۡ يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ﴾، ئەوە ئامۆژگـاریی پێ دەكرێ لەئێـوە، هەركامێكتـان بڕوای بە خواو بـە ڕۆژی دوایـی هەیـە، ئـەوە دەگەیـەنێ كـە بابـای بڕوادارنابـێ ڕێـی هـیچ

کارێکی شەرعیی لە خێزانیو نیزیکانی بگرێ، دایکی، خوشکی، کچی، مادام شتێکی شەرعییە، وە نابێ لەمپەرو کۆسپیان بۆ دروست بکاتو بەهانەیان پێ بگرێو لە قوڵلەی قافیان بکێشێ! خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەوە ئامۆژگارییتانی پێ دەکەم، هەر کامێك لە ئێوە بڕوای بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیە، کۆسپو پەرچ مەخەنە بەردەم ئەو ئافرەتەی کە تەڵاق دراوەو دەیەوێ شوو بە مێردە پێشووەکەی بکاتەوە، ڕێی لێ مەگرن، ئەدی ئەگەر کچێك کە پیاوێکی مسوڵمان داوای کردوەو لە دینو ئەخلاقیشی ڕازین، بۆچیو چۆن ڕێی لێ بگیرێ؟! ئەگەر کابرا ژنەکەی تەڵاقیش دابێ، خزمەکانی ناتوانن ڕێی لێ بگرن کە بچێتەوە لای مێردەکەی، مادام پێك ڕازی بن، چ جای کە مەسەلەکە هیچ گرفتو کۆسپی تێنەکەوتبێ! کە وەك گوتم ئەم مەسەلەیەش دیسان تێپەڕاندنو بەزایەدانی تێدا هەیە لە ئەنجامی ئەوەدا کە خەڵك پابەند نیە بە شەریعەتەوە.

مەسەلەی نۆیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكُمْ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُ﴾، ئا ئەوە بۆ ئێوە مایەی چاکیی زیاترو پاکیی زیاترە، یانی چی؟ یانی پابەندیی بە شەریعەتەوە، مایەی گەشەکردنو مایەی چاکییو پاکییە، وە بە پێچەوانەوە لادان لە شەرع، دەبێتە هۆی پیسییو پۆخڵیی، وە دەبێتە هۆی پووکانەوەو دەبێتە مایەی گرفتو سەرئێشە.

مەسەلەی دەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾، کەواتە: هەرکەسێك بڕوای بە خوا بێ ﷻ، لە بەرانبەر فەرمایشتی خوادا قسەی نیەو، نابێ کەس قسە لە قسەی خوادا بکات، ئەگەر ئیمانی هەبێ بە خوا، هەر کە گوتیان: خوای بەرزو مەزن وای فەرمووەو دڵنیا بووی کە خوا ﷻ وای فەرمووە، ئەوە لە هەقێدا ئاو ڕادەوەستێ، وە کەسێك کاتێك ئایەتێکی بۆ دەخوێندرێتەوە، یان پێی دەگوترێ: پێغەمبەر ﷺ وای فەرمووە، یان ئەوە یاسایەکی شەریعەتەو هەر ملەجیڕە تێدا دەکاتو نکووڵیی لێ دەکات، بە تەئکید ئەوە ناتوانێت بەخۆی بڵێ مسوڵمان.

مەسـەلەی یازدەیـەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَٱلْوَٰلِدَٰتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَٰدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ ۖ لِمَنْ أَرَادَ أَن يُتِمَّ ٱلرَّضَاعَةَ ﴾ لێـرەدا ئەمـە هـەواڵەو بـەمانای فەرمانـە (إخْبـار بِمَعْنَى الأَمْـر): دایکەکـان شـیـر دەدەن بـە منداڵـەکانیان بـۆ مـاوەی دوو سـاڵی تـەواو، ئەمە هـەواڵە، بەڵام جاری وا هەیە خوای بەدیهێنـەر شـتێك بـە صیغەی هـەواڵ دەفەرموێ: کەچی مەبەستی پـێ فەرمـانـە، کە ئەمـەی ئێـرە وایـە، واتـە: با دایکان شـیـر بـدەن بـە منداڵـەکانیان بـۆ مـاوەی دوو سـاڵ، جـا ئەگـەر دایکی شـیـری نـەداتـێ کـە لـە هەنـاوی خـۆی بـووە، ئـەدی کـێ بیداتـێ ؟! وە شـیـری دایکیش باشـتـرین خۆراکە بۆ منداڵ، هەڵبەتـە دەشگونجیـێنـێ بڵێـین: مەبەست لـەو ڕستە قورئانییـە هـەر هەواڵدانـە نـەك فـەرمان، بـەڵام خـوای پەروەردگـار دەیخاتـە ڕوو کـە حاڵـەتی ئاسـایی‌و سروشـتی ئەوەیـە کـە دایـك شـیـر بداتـە منداڵەکەی‌و، ئەوی دیکە حاڵەتێکی نائاسـایی‌و ناسروشتییەو، لە شەریعەتیشدا حاڵـەتی ئاسـایی‌و سروشـتی دەبـێ پابەنـدیی پێکـەوە بکـرێ‌و، حاڵـەتی نائاسـایی دەبـێ وازی لـێ بهێنـرێ، ئنجـا ئەمـە هـاندانی دایکانیـشە کـە شـیـر بـە کۆرپـەکانیان بـدەن، ئەگـەر لـە مێردەکانیـشیان جیابوونـەوە، مـادام دایکی ئـەو کۆرپـەیە با شـیـری بداتـێ، چونکە لە هەنـاوی خـۆی بووە !

مەسەلەی دوازدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَعَلَى ٱلْمَوْلُودِ لَهُۥ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ ﴾، واتە: ئەوەی کە منداڵەکە هی ئەوە، لەسەر خاوەنی منداڵەکەیە بـژیوو پۆشـاکی دایکە شـیـردەرەکان، بە شێوەیەکی پەسـند، خـاوەنی منـداڵ کـێیـە؟! بێگومـان: بابـە، ئەدی بۆچی نەیفەرمووە: لەسـەر بابەکـان (وعَلَـى الآبـاءِ) یـاخود: لەسـەر باب (وعَلَـى الأب) یان (وعَلَـى الوَالِـدِ) ؟ تاکو خوای کاربەجێ لەگەڵ ئەوەدا کـە پێمـان دەفـەرموێ: بژێـو دابینـکردن‌و بەرگـو پۆشاك‌و جێگاو ڕێگا دابینکردنـی ئافرەت لەسەر پیـاوە، لـێشمان حـاڵی بکات کـە لـەڕووی نەسـەب‌و ڕەچـەڵەکەوە منـداڵ پـاڵ دەدرێتـە لای بـابی: ﴿ وَعَلَى ٱلْمَوْلُودِ لَهُۥ ﴾، منداڵەکـە هـی کێیـە؟ هـی بابەکەیە، هەرچەندە ئێستا جارجار لە پەرلەمانی کوردستانی ئێمە باسی ئـەوە

دەکەن، کە وەك چۆن منداڵ پاڵدەدرێتە لای بابی بۆ پاڵنادەدرێتە لای دایکیشی؟! بێ هەواڵ لەوەی لەو ڕۆژئاواییەدا کە ئەوان تەقلیدی دەکەن، ژنیش پاڵدەدرێتەوە لای مێردی، بۆ وێنە: هاوسەری کلینتۆن دەڵێن چی؟ دەڵێن: هیلاری کلینتۆن، واتە: ژن لەقەبی مێردەکەی وەردەگرێ، بەڵام لە ئیسلامدا ئافرەت کچی بابی خۆیەتی، بەڵام لای ئەوان ژنیش پاڵدەدرێتە لای مێردەکەی، کەچی کۆلکە عەلمانییەکانی ئێمە دەڵێن: دەبێ لێرە منداڵیش پاڵ نەدرێتە لای بابی بە تەنیا ! نازانن ئەوە پێچەوانەی سروشتو پێچەوانەی عەقڵو مەنتقیشە، چونکە پیاوێك کە دوو سێ خێزانی هەن منداڵەکانی بڵاودەبن، بەس ناگونجێ دوو سێ باب هەبن، هەریەك بابە کە هەموویان خڕدەکاتەوە، بەڵام ئەگەر پاڵدرێنە لای دایکەکان بڵاودەبن !

<u>**مەسەلەی سێزدەیەم:**</u> کە دەفەرموێ: ﴿وَعَلَى ٱلْوَارِثِ مِثْلُ ذَٰلِكَ﴾، وە میراتگرەکەش هەمان ئەرکی لەسەرە، واتە: میراتگری باب، کێ میرات لە بابی ئەو منداڵە دەگرێ، ئەوە هەمان ئەرکی بەرانبەر ئەو دایکەش کە شیر ئەو منداڵەش دەدا، لەسەرشانە، یاخود دەشگونجێ بڵێین: (وعَلَى الوارِث)، واتە: میراتگری منداڵەکە، کێ میرات لە منداڵەکە دەگرێ، یان خودی منداڵەکە، چونکە ئەو منداڵەش میرات لە بابی دەگرێ، هەرسێ واتاکەی هەیە.

<u>**مەسەلەی چواردەیەم:**</u> کە دەفەرموێ: ﴿عَن تَرَاضٍ مِّنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا﴾، مادام ئەو مەسەلەیە بە پێك ڕازی بوونو بەیەکەوە ڕاوێژکردنە، گوناهیان لەسەر نیە، ئایا ئەمە چی لێ وەردەگیرێ ؟ ئەوەی لێ وەردەگیرێ کە خوا ﷻ نەك بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری خێزان، بگرە بۆ سەرپەرشتیکردنی منداڵێك کە دایكو بابی لێك جیابوونەتەوە، وە دەشگونجێ هەر مەبەستی لە ژنو مێرد بێ بە گشتی، با لە یەکیش جیانەبووبنەوە کە هەر بەو شێوە دایك شیر دەدا بە منداڵ، وە باب دەبێ نەفەقەی دایکەکە بکێشێ، بۆ ئەوە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿عَن تَرَاضٍ مِّنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ﴾، بە ڕەزامەندییو ڕاوێژی

هەردووکیان بێ، جا ئایا ئەمە چی لێ وەردەگیرێ؟ ئەوەی لێوەردەگیرێ کە کۆمەڵگاو دەوڵەت ناگونجێ بەڕێوە ببرێ، ئەگەر بە ڕەزامەندیی ئەندامەکانی ئەو کۆمەڵگایەو پێکهاتەکانیو بە ڕاوێژیان نەبێ، واتە: خوا ﷻ دەفەرموێ: دەبێ خێزانێكو ژنو مێردێك پێکەوە ڕەزامەندسی بدەنو پێکەوە ڕاوێژ بکەن، بۆ ئەوەی ئەو منداڵەیان چۆن شیر بدەن ؟ ئەدی وڵاتێکی گەورەو گران بەبێ ڕەزامەندیی پێکهاتەکانی ئەو کۆمەڵگایەو، پێکەوە ڕاوێژکردنیان چۆن بەڕێوەدەبرێ ؟! ئەوەتان بۆیە پێ دەڵێم، چونکە هەندێ خەڵکی نەفامو نەزان دەڵێن: ئیسلام سیستەمی حوکمڕانیی تێدانیەو دیاری نەکردوە کە کۆمەڵگا چۆن بەڕێوە دەچێ ! ئایا (ئیسلام)ێك دیاری کردبێ کە چۆن شیر بدرێ بە منداڵێكو دایكو بابەکە چۆن پێکەوە ڕازی بنو لەسەری ڕاوێژ بکەن ! چۆن ئەوەی دیاری نەکردوە کە وڵاتو کۆمەڵگا چۆن بەڕێوە بچێ ؟! هەڵبەتە لە هێڵە گشتییەکانو بنەما سەرەکییەکاندا، نەك لە وردەکارییەکاندا کە شەریعەتی خوای کاربەجێ لە ڕووی حیکمەتو دووربینییەوە باسی نەکردوون[١].

مەسەلەی پازدەیەمو کۆتایی: کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَن تَرَاضٍ مِّنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ﴾، واتە: ئەگەر لەسەر بناغەی ڕازیبوونی هەردووکیانو ڕاوێژبوونیان بێ، گوناهیان ناگاتێ، کەواتە: ئەگەر بە ڕەزامەندییو بە ڕاوێژیان نەبێ گوناهبار دەبن، یانی: ئەگەر پیاوەکە هەر لە خۆڕا بڵێ: دەبێ هەر وابێو ژنەکە بڵێ: نەخێر واناکەمو دەبێ هەر وابێ، ئەوە گوناهبار دەبن، تەنیا کاتێك تووشی گوناح نابن، کە پێکەوە ڕاوێژ بکەنو پێکەوە ڕازی بنو لەسەری بگەنە ئیتیفاقو پێکهاتن، ئەو کاتە لە گوناح

---

١) لەوبارەوە سەرنجی کتێبی: (تەوژمی ئیسلامیی و عەلمانییو خاڵە هاوبەش و جیاوازیەکانیان) چاپی دووەم، بدە، بەڵام لێکۆڵینەوەی تێروتەسەل لەوبارەوە لە زنجیرە وتاری: {ئیسلامو دەوڵەتدارییو حوکمڕانیی} دایە، کە لە کەناڵی ئاسمانی پەیامو بەرنامەی (سەرنج)دا پێشکەش دەکرێنو خوا یاربێ لە دووتوێی کتێبێکیشدا کۆدەکرێنەوە.

دووردەبـن، ئنجـا بەهـەمان شـێوەش وەك باسمـان كـرد، وەك چـۆن بناغـەی بـەڕێوەبردنی خێـزان بـە ڕەزامەنـدیی هەرکـام لـە ژنو مێـردو ڕاوێـژکردنی هـەردووك لایـە، بەهـەمان شـێوەش کۆمـەڵگاو دەوڵـەتیش بناغەکـەی بریتیـە لـەوەی کـە پێکهاتـەکانی ڕازیـبنو پێکـبێنو بـە ئیتیفـاق بگـەن، وە پێکـەوە ڕاوێـژبکـەنو بە عەقڵی هەموو لایەك ئەو وڵاتـە ئیـدارە بکـرێ.

ئەمەش کۆتـایی ئەو دەرسـەمان بـوو، خـوای بەخـشندە لـەو کەسـانەمان بگێـڕێ کە لە هەموو کاروبـاری ژیانیانـدا، لـە کاروبـاری تـاکیو خێزانیـیو کۆمەڵایـەتییو سیاسـییانـدا، پـابەند دەبن بە شـەریعەتی خـوای بەرزو بێوێنـەوەو لەبەر ڕۆشـنایی قورئـانو سـوننەتدا بەڕێوە دەچـن، بۆ ئەوەی سەرفرازی دنیاو دوارۆژ بیـن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پەنجایەمین

پێناسـەی ئەم دەرسـە

لەم دەرسـەماندا خوا پـشتیوان بێـت ئایەتـەكانی ژمـارە: (٢٣٤ تـاكو ٢٤٢) واتـە نـۆ (٩) ئایـەت لـە سـوورەتی (البقـرة) دەتوێژینـەوە، لـەم نـۆ ئایەتـەدا خـوا ﷻ باسـی عیددەی ژنی مێرد مردوو دەكات، وە پاشان باسی ئەوە دەكات كە دروستە ئافرەتێك كە لە عیددەدایـە، پیاوێـك بەشـێوەی دەبـەر ڕاهاوێـشتن‌و بـە شـێوەی كینایـە تـێی بگەیـەنێت، كـە ڕەغبـەتی بـۆی هەیـە مـارەی بكاتـەوەو بیهێنـێ، وە دوایـی باسـی تەڵاقدانی ژنانی نەگوازراوەو مارەیی بۆ بڕیار نەدراوو مارەیی بۆ بڕیاردراو دەكات، پاشان باسی پارێزگاریی لێكردنی پێنج نوێژە فەڕزەكان بەتایبەت نوێژی نێوەڕاست دەكات، وە باسی نوێژی ترس دەكرێ لەم ئایەتانەدا، وە باسی وەسیەتكردنی مێـرد بـۆ مانەوەی ژن لە ماڵەكەیدا بۆ ماوەی ساڵێك دوای ئەوەی كە مێردەكەی دەمرێ، وە باسی پێویستبوونی دیارییدان بە ئافرەتێك كە تـەڵاق دەدرێ، دەكـرێ.

﴿وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَٰجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ۖ فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِىٓ أَنفُسِهِنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ ۗ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٣٤﴾ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُم بِهِۦ مِنْ خِطْبَةِ ٱلنِّسَآءِ أَوْ أَكْنَنتُمْ فِىٓ أَنفُسِكُمْ ۚ عَلِمَ ٱللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَٰكِن لَّا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّآ أَن تَقُولُوا۟ قَوْلًا مَّعْرُوفًا ۚ وَلَا تَعْزِمُوا۟ عُقْدَةَ ٱلنِّكَاحِ حَتَّىٰ يَبْلُغَ ٱلْكِتَٰبُ أَجَلَهُۥ ۚ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِىٓ أَنفُسِكُمْ فَٱحْذَرُوهُ ۚ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٣٥﴾ لَّا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا۟ لَهُنَّ فَرِيضَةً ۚ وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى ٱلْمُوسِعِ قَدَرُهُۥ وَعَلَى ٱلْمُقْتِرِ قَدَرُهُۥ مَتَٰعًۢا بِٱلْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا

عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾ وَإِن طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً
فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّآ أَن يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَا۟ ٱلَّذِى بِيَدِهِۦ عُقْدَةُ ٱلنِّكَاحِ ۚ وَأَن تَعْفُوٓا۟
أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ ۚ وَلَا تَنسَوُا۟ ٱلْفَضْلَ بَيْنَكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٧﴾ حَـٰفِظُوا۟ عَلَى
ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلْوُسْطَىٰ وَقُومُوا۟ لِلَّهِ قَـٰنِتِينَ ﴿٢٣٨﴾ فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا ۖ
فَإِذَآ أَمِنتُمْ فَٱذْكُرُوا۟ ٱللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا۟ تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ
مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَٰجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَٰجِهِم مَّتَـٰعًا إِلَى ٱلْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ۚ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا
جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِى مَا فَعَلْنَ فِىٓ أَنفُسِهِنَّ مِن مَّعْرُوفٍ ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾
وَلِلْمُطَلَّقَـٰتِ مَتَـٰعٌۢ بِٱلْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ ءَايَـٰتِهِۦ
لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

((وە ئەوانەتان کە دەمرێنرێن وە هاوسەریان بەجێ دەهێڵن، هاوسەرەکانیان چوار مانگو دە شەو چاوەڕوان دەبنو خۆیان مەرزەم دەکەن، جا هەر کات گەیشتنە کاتی دیارییکراویان، ئەوە هیچتان لەسەرنیە لەوەدا، کە بە شێوەیەکی پەسەند لە خودی خۆیاندا دەیکەن (کە خۆیان بڕازێننەوە بەمەبەستی شووکردنەوە) وە خوا شارەزایە بەوەی دەیکەن ﴿٢٣٤﴾ وە گوناهتان ناگا لەوەدا کە بە ئاماژە خوازبێنی ئافرەتان بکەن، یان لە دڵی خۆتاندا نیازی هێنانیان پەنهان بکەن، خوا زانی کە هەر باسیان دەکەن، بەڵام بە پەنهانیی گفتو بەڵێنیان لەگەل مەدەن هیچ قسەیەکیان رامەسپێرێن، مەگەر قسەیەکی ڕەواو باش بکەن، وە هەتا عیددەی پێویستکراو نەگاتە کۆتایی، عەزم لەسەر گرێبەستی هاوسەرگیریی جەزم مەکەن، وە بزانن کە خوا ئەوە دەزانێ کە لە دڵو دەروونتان دایە، دەجا بە لێ ترسانییەوە وریابن، وە بزانن کە خوا

لێبوردەی هێمنە ﴿٢٣٥﴾ هیچتان لەسەرنیە کە ژنان تەڵاق بدەن، مادام دەستتان پێیان نەگەیاندبێ (واتە: نەچووبنە لایان) وە مارەیی پێویستتان بۆیان دیاری نەکردبێ، بەڵام خەڵاتیان بکەن، بابای دەستکراوە بەپێی خۆیو بابای تەنگ دەستیش بەپێی خۆی، دیاریی پێدانێکی بەپێی باوو پەسەند، ئەوە لەسەر چاکەکاران پێویستە ﴿٢٣٦﴾ ئەگەر بەرلەوەی دەستیان بگەیەننێ (واتە: لەگەڵیان جووت بن) تەڵاقتان دانو مارەیی پێویستیشتان بۆیان دانابوو، ئەوە مەگەر ئەوان (واتە: ئافرەتەکان) لەو نیوە مارەییە ببوورن، یان ئەو کەسەی کە گرێبەستی هاوسەرگیریی بەدەستە (واتە: مێردەکە) لەنیوە مارەییەکەی دی ببووریٚ، ئەگەرنا نیوەی ئەو مارەییەی کە داتاننا‌وە، دەیانکەوێ، وە ئەگەر لەمافی خۆشتان ببوورن لە پارێزکارییەوە نزیکترە، وە چاکەی نێوانتان لەبیر مەکەن بێگومان خوا بینەری ئەوەیە کە دەیکەن ﴿٢٣٧﴾ پارێزگاریی لە نوێژان بکەن، وە نوێژی نێوەڕاست بەتایبەت، وە بە گەردنکەچییەوە بۆ خوا بوەستن ﴿٢٣٨﴾ وە ئەگەر ترسان بە پیادەو بە سواریی نوێژەکانتان بکەن، جا هەر کات هێمنبوونەوە، بەو جۆرە کە خوا فێری کردوون، وە نەتاندەزانی یادی خوا بکەن ﴿٢٣٩﴾ وە ئەوانەتان کە دەمرێنرێن وە هاوسەران بەجێ دەهێڵن، با وەسیەت بۆ هاوسەرانیان بکەن، کە بەبێ وەدەرنان، ماوەی ساڵێك شوێنی حەوانەوەو گوزەرانیان دابین بکرێ، جا هەرکات خۆیان دەرچوون، ئەوە ئێوە هیچتان لەسەر نیە، لەوەدا کە بە شێوەکی پەسەند لەبارەی خۆیانەوە دەیکەن، {مادام عیددەی پێویستیان تەواو بووبێ}، وە خوا زاڵی کاربەجێیە ﴿٢٤٠﴾ وە ژنانی تەڵاقدراو هەقی خەڵاتکردنیان هەیە لەسەر پارێزکاران پێویستە ﴿٢٤١﴾ ئاوا خوا ئایەتەکانیتان بۆ ڕوون دەکاتەوە بەڵکو بفامن ﴿٢٤٢﴾)).

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(يُتَوَفَّوْنَ): (الوَافـي: الّـذي بَلَـغَ التّمَـامَ، يُقَـالُ: دِرْهَـمٌ وافٍ، كَـيْـلٌ وَافٍ، وَأَوْفَـيْتُ الكَيْـلَ والـوَزْنَ وَتَوَفّـاهُ بَعْـدَ قبـض روحـه، وَتوَفّـى فُلاَنٌ حَقَّـهُ: أخـذه وافيـاً)، واتە: (وَافي) ئەو شتەی کامڵ بووبێ، دەگوترێ: دەرهەمێکی تەواو، پێوانەیەکی تـەواو، وە پێـوانو کێـشـانم تـەواوکردن، وە (توَفّـاه) مرانـدی، وە فلانکـەس هـەقـی خـۆی بە تـەواویـی وەرگــرت.

(وَيَذَرُونَ): واتـە: (يَدعُونَ، يَتْرَكُـون) واتە بەجیّدەهێڵن، لە دوای خۆیـان.

(جُنَاحَ): واتە: گوناح، لە ئەسڵـدا وشـەی: (جُـناح) لـە (جَنَـاح)ەوە هـاتوە، (جَنـاحْ) واتــە: بــاڵ (جَنَــاحِ الطَـائِر) واتــە: بـــاڵی باڵـــندە، وە دەگـوترێ: (وجَنَحَـتِ الـسَفِينَة: مَالَـتْ، و يُـسمَّى الإِثْـمُ الْمَائِـل بالإِنـسَان جُنَاحَـاً)، کەشـتییەکە بەلایەکـدا کـەوت، ئەگـەر کەشـتی بەلایەکـدا کـەوت بـۆ نغـرۆ بـوون، کەواتـە: ئینسانیش کە تووشی گونـاح دەبێـت یـانی: لایـداوە بەلایەکـدا، بۆیـەش گوناهـ پێـی دەگـوترێ: (جُنَـاح) چونکـە لادانـی تێـدایـە.

(عَرَّضۡتُم): (التَعْـرِيضُ كَـلاَمٌ لَهُ وَجْهَـانِ مِـنَ صـدقٍ و كَذبٍ أو ظَـاهِرٍو باطِـنٍ، عـرّضَ أشـارَ وألَـمَـحَ، والتَعْـرِيضُ: أنْ تُفْهِمَ الـمخاطَـبَ الـمقـصودَ بلَفْـظٍ لَـمْ يوضَـعْ لَـهُ صَـرَاحَةً بَـلْ تلـويحَـاً وَ إشَـارَةً)، واتــە: (تَعْـرِيض) لــە کـوردەواریی خۆمـاندا پێی دەڵێـن: دەبـەر ڕاهاوێـشـتن، ئــەوەیە کـابرا ئـەو قسـەیەی کە دەیکـات دوو ڕووی هــەبن، ڕاســتیش هەڵبگـــرێو درۆش، یـاخود پەنهانیـشی هەبیّو ئاشـکراشی هەبێت، وە (عَـرّضَ) واتـە: ئامـاژەی پێـداو ئیـشارەتی پێـدا، (تَعْـرِيض)یـش ئەوەیـە کـە تـۆ بـابای دوێنـراو حـاڵی بکەی بـە وشـەیەك، کـە مانایــەکی پەنهـانی هــەبێ، وە مانـا ڕواڵەتـەکـە بـۆ ئــەوە دانەنــرابێ، بەڵـکو بـەس بـە ئـامـاژەو هـێمـابێ.

(خِطْبَةِ): ئێمە وشەی: (خُطْبَة)مان هەیە، واتە: وتار، وە وشەی: (خِطْبَة)مان هەیە، واتە: خوازبێنی، یانی: ئەو قسەیەی کە دەکرێ بۆ داواکردنی ئافرەت. وشەی (الخَطْبُ: الأمْرُ العَظِيمُ الّذي يَكثُرُ فيهِ التَخاطُبُ)، واتە: ئیشێکی گەورە، هەر ئیشێك کە قسەی زۆر تێدابێ، وە (خَطِيبْ وخَاطِبْ) بۆ هەرکام لە (خِطبة و خُطبة) دەبنو (خِطبَة) بۆ داواکردنی ئافرەتەو (خُطبة) بۆ ئامۆژگارییکردنە، وە بە بکەری هەردووکیشیان دەگوترێ: (خَطِيب و خاطِب) بەڵام وشەی (خَطِيب) زیاتر بۆ وتار بێژە، وە وشەی (خاطِب)یش زیاتر بۆ خوازبێنیکەرە.

(سِرًّا): واتە: پەنهان، (الإِسْرَارُ: خِلافُ الإعْلانِ وَكُني عن النِّكَاح بالسِّر)، واتە: پەنهان کردن پێچەوانەی ئاشکرا کردنە، وە وشەی (سِرّ) کینایەو ئاماژەیە بۆ هاوسەرگیری (والسِّر: هُوَ الحَدِيث المُكَتَّمُ في النَّفْسِ) وشەی (سِرّ): بریتیە لە قسەیەك کە خاوەنەکەی لە دڵی خۆیدا دەیشارێتەوە.

(عُقْدَةَ): واتە: گرێ (نِكَاح)یش واتە: هاوسەرگیریی، کەواتە: (عقدة النِّكاح) واتە: گرێبەستی هاوسەرگیریی، ئەسڵی وشەی (عُقْدَة)، واتە: گرێدان، دەڵێ: (العَقْدُ: الجَمْعُ بَيْنَ أطْرَافِ الشَّيء، ويُسْتَعْمَلُ ذَلِكَ في الأجْسَامِ الصُّلْبَةِ كَعَقْدِ الحَبْلِ ثُمَّ يُسْتَعَارُ ذَلِكَ لِلْمَعَاني نحوُ: عَقْدِ البَيْعِ، والعَهْدِ، والنِّكاح) (عَقْد): بریتیە لەوە کە شتێك تەرەفەکانی کۆبکەیەوە، داوە پەتێك هەردوو سەرەکەی کۆدەکەیەوەو گرێ دەدەی، بەڵام خوازراوەتەوە بۆ شتی مەعنەوییش، وەك گرێبەستی کڕینو فرۆشتن، وە گرێبەستی پەیمان، وە گرێبەستی مارەکردن.

(فَٱحۡذَرُوهُ): (الحذرُ: احترازٌ مِن مخِيف)، وشەی (حَذَر) خۆ پاراستنە لە شتێکە کە جێی مەترسی بێ، (فاحْذَرُوهُ)، واتە: بە وریاییەوە خۆتان دووربگرن لەوەی کە خوا لە خۆتان تووڕە بکەن.

(حَلِيمٌ): واتـە: هێـدیـی، (الْحِلْـمُ: ضَبْـطُ النَّـفْـسِ والطَّبْـعِ عَـن هَيجَـان الغَـضَبِ وَجَمعــهُ: أَحْــلام، وَسُـمِيَ بِـهِ العَقْـلُ لأَنـهُ مِـن مُـسَّبِبـات العَقْـل)، وشــەی (حِلْـم): بریتیە لـە خـۆ کۆنتـرۆڵ کـردنو خـۆ مەرزەمـکردنی سروشـتیی، لـە کاتی هەڵچوونو تـورەبووندا، کۆیەکـەشـی بریتیـە لـە (أحلام) بۆیـە عەقـڵ پێـی دەگـوترێ: (حِلْـم): (فـإذا بَلَـغَ الأطـفـال مِنكُم الحُلـم)، چـونکە عەقـڵ دەبێتە هـۆی پەیـدابوونـی هێـدیـیو مەنــدیی.

(تَمَسُّوهُنَّ): (الْمَـسُّ كَـاللّـمْـسِ، وَكُنِـي بِـهِ عـنِ الجِـمَاعِ) وشــەی (تَمَـسَّوهُـنَّ)، واتــە: دەسـتـتــان لێدابــن (کِنایـة)یــە بـۆ جووتبـوون، هەمیـشـە خـوای پەروەردگـار کە باسی پێکەوە جووتـبوونی ژنو مێرد دەکات، لـە قورئانــدا بـە کینـایە دەیفـەرموێ، بۆ وێنـە وشـەی (وَطـ ء) بەکـاردەهێنـێ، وشـەی (مَسّ) بەکـاردەهێنــێ، وشـەی (لامَـستُم) بەکـاردەهێنــێ، کـە بەمانــای: پێـی لـێنان، دەسـتلێــدان، دەسـت پێگـەیاندت، دێـن، وە وشـەی (جِماع)یـش بـەخۆی لــە خۆیـدا واتە: جووتبـوون، ئەویـش هەر (کِنایـة)یەو ئاشکرا نیـە.

(فَرِيضَةً): (الفَـرْضُ: قَطْـعُ الـشَّيءِ الـصَّلْبِ وَالتـأْثيـرُ فيــهِ، ﴿أَوۡ تَفۡرِضُواْ لَهُنَّ فَرِيضَةً﴾، أَي سَمَّيـتُمْ لَـهُنَّ مَهْـرًا) (فَـرْض) واتــە: (قَطْـع) شـتێکی ڕەق کـە ببــڕدرێو کاری تێبـکرێ، دەگـوترێ (فَـرَضَ، فَرِيضَـةَ) شـتێك کـە پێویـسـت کرابـێ، وەك بڵـێـی ئـەو مــافە بـۆ وی پێویـسـت کـراوەو بــڕاوە لــەوەی کـە پێویسـت نیـە.

(ٱلۡمُوسِعِ): (أَوْسَـعَ فـلانٌ: كَـثُـرَ مـالـهُ وَصَـارَ ذا سَعَـةٍ وغِـنَى فَهُـوَ مُوسِعٌ)، واتــە: (موسِـع) کەســێکە دەســت کـراوەیــەو ســەروەتو ســامانی فراوانــی هەیــە، دەگوتـرێ: (أَوْسَـعَ فـلانٌ) واتـە: مـاڵو سامانی زۆر بـوو، یـاخود دەستی کـراوە بووو بـێـنـیـاز بـوو.

(ٱلۡمُقۡتِرِ): (القَتْرُ: تَقْليلُ النَّفَقَةِ، وقَتَرْتُ الشَّيءَ وأقْتَرْتُهُ وَقتَّرْتهُ، أي: قَلّلْتُهُ) وشەی (قَتْرُ) واتە: کەمکردنەوەی نەفەقە، دەگوترێ: (قَتَرْتُ الشَّيءَ وأقْتَرْتُهُ وَقتَّرْتهُ، أي: قَلّلْتُهُ) واتە: کەمم کردەوە، (المُقْتِرِ): کەسێکە ماڵی کەم هەیە، تەنگ دەستە.

(مَتَٰعًا): کە لە قورئاندا ئەم وشەیە زۆر بەکارهاتوە، (المَتَاعُ: انْتِفَاعٌ مُمْتَدُّ الوَقْتِ، ويُقَالُ لِمَا يُنْتَفعُ بهِ في البَيْتِ: مَتَاعٌ، وكُلُّ ما يُنْتَفَعُ بهِ فَهُوَ مَتَاعٌ)، وشەی (مَتَاعُ) هەرشتێکە کە لێی بەهرەمەندبی، بۆیە کەلوپەلو شمەك کە بۆ ماوەیەکی دیاریکراو لێی بەهرەمەندبی، لە ماڵدا (مَتَاع)ی پێدەگوترێ.

(ٱلۡفَضۡلَ): (الفَضْلُ: الزِّيَادَةُ مِنْ حَيْثُ الجِنْسُ، أو النَّوْعُ أو الذَّاتُ) وشەی (فضلُ) بریتیە لە زێدەیی لەڕووی ڕەگەز، یان جۆر، یان خودەوە.

(حَٰفِظُواْ): (أي: تَعَهّدُوا وراعُوا)، واتە: پارێزگاریی لێ بکەن، ئاگاتان لێ بێ.

(ٱلۡوُسۡطَىٰ): (الفُضْلَى مِنَ الوَسَط، وهو مالَهُ طَرَفَانِ مَذْمُومَانِ)، وشەی (فُضْلَى)، واتە: زۆر چاك، بۆچی؟ چونکە (وَسَط) ئەملاولای خراپنو نێوە ڕاستەکەی باشە، بۆ وێنە سەخاوەت: ئەولای چرووکیی یە ئەولاشی زێدەڕۆییو دەست بڵاوییەو، نێوەڕاستەکەیان سەخاوەتە، ئازایەتی: ئەولای ترسنۆکیی یەو ئەولاشی خۆپێدادانو بەبێ حیساب چوونە پێشە، نێوە ڕاستەکەیان ئازایەتییە، وە هەروەها زۆربەی سیفەتە چاکەکان[1]، لایەکیان تێپەڕاندنەو لایەکیان بەزایەدانەو نێوە ڕاستەکەشیان چاکە، بۆیە خوا بە ئۆممەتی پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلۡنَٰكُمۡ أُمَّةٗ وَسَطٗا ...﴿١٤٣﴾ ﴾ البقرة، چونکە هەمیشە خەتی نێوەڕاست چاکە، بەو لادا لابدەی خراپەو بەولاشدا هەر خراپە، هەروەها خوا ﷻ بەرنامەی خۆی بە (الصِراطُ المُسْتَقِيم) ڕێگای ڕاست مەدح کردوە.

---

١) بۆیە گوتوومانە: (زۆربە)، چونکە هەندێك لە سیفەتەکان وانین، بۆ نموونە: دادگەریی، زانیاریو شارەزایی، لێزانیی... .

(﴿قَٰنِتِينَ﴾): واتە: بە ملکەچیی، کۆی (قانِت)ە، ئەویش لە (قنوت)ەوە هاتوە. (القُنُوتُ: لُزُومُ الطَّاعَةِ مَعَ الخُضُوعِ، فالقَانِتُ هُوَ الْخَاضِعُ أَو الطَّائِعُ أَو السَّاكِن)، وشەی (قُنُوت): بریتیە لە بەردەوامیی لەسەر فەرمانبەریی لەگەڵ ملکەچیی، واتە: لە دەروونەوەو لە ناخەوە ملکەچ بێ، کەواتە: (قانِت) بریتیە لە ملکەچ، یان فەرمانبەر، یان بێدەنگ، کە دەفەرموێ: ﴿وَقُومُواْ لِلَّهِ قَٰنِتِينَ﴾، واتە: بە ملکەچیی، یان بەبێ دەنگیی ڕابوەستن.

(﴿وَصِيَّةً﴾): لە کوردەواریی خۆماندا ڕاسپاردن، یان زۆرجار وەسیەتیشی بۆ بەکاردێ، دەڵێ وەسیەتی بۆ کرد، (الوَصِيَّةُ: التَّقَدُّمُ إلى الغَيْرِ بِمَا يَعْمَلُ بِهِ مُقْتَرِناً بِوَعْظٍ)، وشەی (وصیة): بریتیە لەوەی کە تۆ قسەیەك بۆ کەسێك بکەیو ئامۆژگارییەکی بکەی کە کاری پێ بکات.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١) هۆی هاتنە خواری ئەم ئایەتە، کە دەفەرموێ: ﴿حَٰفِظُواْ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلْوُسْطَىٰ وَقُومُواْ لِلَّهِ قَٰنِتِينَ﴾، {(عَنْ أَبي عَمْرٍو الشَّيْبَانيِّ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ رضي الله عنه، قَالَ: كُنَّا نَتَكَلَّمُ في الصَّلاةِ، يُكَلِّمُ أَحَدُنا أَخَاهُ في حَاجَتِهِ حَتَّى نَزَلَتْ هَذِهِ الآيةُ: ﴿وَقُومُواْ لِلَّهِ قَٰنِتِينَ﴾، وَأُمِرْنَا بالسُّكُوتِ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ، برقم: (١٢٠٠) بِهَذَا اللَّفْظ، وَمُسلم برقم: (١٢٠٣)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٩٤٩)، وَالتِّرمِذِيّ برقم: (٤٠٥)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (١٢١٨)}، واتە: زەیدی کوڕی ئەرقەم (کە یەکێکە لە هاوەڵان) خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: ئێمە عادەتمان وابوو لە نوێژدا لەگەڵ یەکدی قسەمان دەکرد، یەکێك لە ئێمە لەگەڵ برایەکەی قسەی دەکرد ئیشێکی پێبایە دەدواند، هەتا ئەم ئایەتە هاتە خوارێ: ﴿حَٰفِظُواْ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلْوُسْطَىٰ وَقُومُواْ لِلَّهِ قَٰنِتِينَ﴾، واتە:

پارێزگاریی لە نوێژەکانتان بکەن، وە نوێژی نێوەڕاست بەتایبەت، وە بۆ خوا بە ملکەچیی‌و بێ دەنگ ڕابوەستن.

٢) هۆی هاتنە خواری ئەم ڕستەیە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَلِلْمُطَلَّقَٰتِ مَتَٰعٌۢ بِٱلْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى ٱلْمُتَّقِينَ ﴾، {(قَالَ عَبدُالرحمن بنِ زَيدِ بنِ أسلَم لَمَّا نَزَلَ قَولُهُ تَعَالى: ﴿ مَتَٰعًۢا بِٱلْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴾، {کە لە ئایەتەکی پێشتر دایەو دەفەرموێ: دیاریی بدەن بەو ئافرەتانەی کە تەڵاقیان دەدەن، ئەوە هەقێکە لەسەر چاکەکاران، کاتێك ئەوە هاتە خواری} {(قَالَ رَجُلٌ: إنْ شِئْتُ أَحْسَنتُ فَفعَلتُ، وَإنْ شِئْتُ لَمْ أفْعَل، فَأَنْزَلَ اللهُ هَذِهِ الآيَة: ﴿ وَلِلْمُطَلَّقَٰتِ مَتَٰعٌۢ بِٱلْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى ٱلْمُتَّقِينَ ﴾)، (أخرَجَهُ ابن جَرير)}[1]، واتە: عەبدوڕڕەحمانی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەم دەڵێ: دوای ئەوەی ئەم ئایەتەی پێشتر هاتە خوارێ، کە دەفەرموێ: ئەگەر دیاری بدەن بەو ئافرەتانەی کە تەڵاقیان دەدەن، ئەوە مافێکە لەسەر چاکەکاران، پیاوێك گوتی: جا ئەگەر ویستم چاکە بکەم ئەوە دیاریی پێدەدەم، ئەگەر نەشمویست چاکەی لەگەڵدا نەکەم پێی نادەم، خوا ئەم ڕستەیەی ناردە خوارێ کە دەفەرموێ: ئەوە هەقێکە لەسەر پارێزکاران، {واتە: ئەگەر دەتانەوێ ئەهلی تەقوا بن، پێویستە دیارییان پێ بدەن، کەواتە: ئەگەر ڕستەکەی پێشێ ئەوەی لێ بفامرێتەوە، کە سوننەتە، ئەمەیان ئەوەی لێ دەفامرێتەوە کە واجبە}.

مانـای گشـتی ئایەتەکـان

خوا ﷻ لەسەر ڕوونکردنەوە یاساو ئەدەبە شەرعییەکانی بواری خێزان‌و باری کەسێتی‌و ڕاستگردنەوەی بیروبۆچوون‌و ڕەفتارە هەڵەو ناتەواوەکانی ئەو بوارە گرنگ‌و هەستیارە، بەردەوامەو ڕوو لە کۆمەڵگای مسوڵمان‌و لە خەڵکی مسوڵمان

١) (المِصْبَاحُ المنير...)، ص: (١٨٧)، وە (فتحُ القَدير) للشَوكاني، ج: (١)، ص (٣٣٨).

دەکات، دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوۡنَ مِنكُمۡ وَيَذَرُونَ أَزۡوَٰجٗا ﴾، وە ئەوانەتان کە دەمرێنرێن، بۆ دەفەرموێ: ﴿ يُتَوَفَّوۡنَ ﴾ ؟ چونکە ئینسان خۆ بەدەست خۆی نیە بمرێ، وانیە ! دەمرێنرێ، ئەوانەتان کە دەمرێنرێن و گیانیان دەکێشرێ، وە لە دوای خۆیان هاوسەران بەجێدەهێڵن، جا لەزمانی عەرەبیدا، وشەی: (أزْوَاج)، واتە: هاوسەران هەم بۆ پیاو بەکاردێ و هەم بۆ ئافرەت، وە لە هەموو قورئاندا خوای زاناو شارەزا وشەی: (زَوجَة)ی بۆ ئافرەت بەکارنەهێناوە، هەر وشەی: (زَوْج)ی بەکارهێناوە، بۆ وێنە: ﴿ وَقُلۡنَا يَٰٓـَٔادَمُ ٱسۡكُنۡ أَنتَ وَزَوۡجُكَ ٱلۡجَنَّةَ ﴿٣٥﴾ ﴾ البقرة، چونکە (زَوْج)، واتە: جووت، بۆیە هەم بۆ پیاو بەکاردێ و هەم بۆ ئافرەت، وە بەپێی سیاقەکە دیارە کە مەبەست پێی کامیانە، ئنجا خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەوانەتان کە دەمرێنرێن، لە دوای خۆیان هاوسەران بەجێ دەهێڵن (هاوسەرەکان چی دەکەن؟) ﴿ يَتَرَبَّصۡنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرۡبَعَةَ أَشۡهُرٖ وَعَشۡرٗا ﴾، دەبێ چاوەڕێی خۆیان بکەن و خۆیان مەرزەم بکەن چوارمانگ و دە شەو، واتە: نابێ چاویان لە مێردکردنەوە بێ، هەتا چوارمانگ و دە شەو تێنەپەڕێ بەسەر کۆچی دوایی مێردەکانیاندا ﴿ فَإِذَا بَلَغۡنَ أَجَلَهُنَّ ﴾، جا ئەگەر گەیشتنە کاتی دیاریکراویی خۆیان، واتە: گەیشتنە کۆتایی کاتەکە و ماوەی چوار مانگ و دە شەو تێپەڕی ﴿ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡكُمۡ فِيمَا فَعَلۡنَ فِيٓ أَنفُسِهِنَّ بِٱلۡمَعۡرُوفِ ﴾، ئێوە ئەی کۆمەڵگای مسوڵمان، یان ئەی خزم و کەسوکاری ئافرەتەکە! ئەو بێوەژنانە ئەگەر لە زاتی خۆیاندا بە شێوەیەکی پەسەند خۆیان جوان بکەن، یان پۆشاکێکی جوان لەبەر بکەن، ئێوە گوناهتان ناگاتێ و ئەوانیش هەقی خۆیانە، واتە: هەتا چوار مانگ و دە شەو بێوەژن نابێ خۆی بۆنخۆش بکات و، نابێ بەرگی ڕازاوە لەبەر بکات، کە سەرنجی پیاوان ڕابکێشێ، بەڵکو دەبێ تازیەباریی و ماتەمینیی پێوە دیاربێ، بەڵام دوای ئەوە گوناهبار نیە، نە بەخۆی گوناهبارە و، کەسوکاریشی و کۆمەڵگاش بۆیان نیە ڕێی لێ بگرن، جا ئایا بۆچی وای فەرمووە؟ چونکە لە سەردەمی نەفامییدا وابووە کە ماوەیەکی زۆر ئافرەتان

بۆیان نەبووە، ساڵێك دوو ساڵ، یان ئێستا لەنێو هەندێك تیرەو هۆزدا هەر عەیبە ئافرەت کە مێردی مرد، شوو بکاتەوە، ئەوەش هەمووی عادەتو نەریتی نەفامییەو هیچ پەیوەندیی بە ئیسلامەوە نیە ﴿وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٞ﴾، وە خوا بەوەی دەیکەن شارەزایە، دەزانێ چی دەکەنو چۆن دەکەن ! ئەوجار دێتە سەر بابەتێکی دی، دوای ئەوەی کە باسی عیددەی کرد ئەو کاتەی کە دەبێ ئافرەت بیگوزەرێنێ دوای ئەوەی کە تەڵاق دراوە، یان دوای ئەوەی کە مێردی مردوە، کە لێرەدا باسی مێرد مردنە، دوای ئەوە باسی ئەوەی کرد، کە دیارە ئایەتەکانی قورئان هەموویان ڕێزبەندیی مەنتیقییان هەیە، دوایی باسی خوازبێنیو خواستنی بێوەژن دێتە پێشێ، بۆیە دەفەرموێ: ﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيۡكُمۡ فِيمَا عَرَّضۡتُم بِهِۦ مِنۡ خِطۡبَةِ ٱلنِّسَآءِ أَوۡ أَكۡنَنتُمۡ فِيٓ أَنفُسِكُمۡ﴾، ئێوە ئەی پیاوەکان ! گوناهتان ناگاتێ لەوەدا کە بە شێوەی دەبەر ڕاهایشتن {بە شێوەی ئاماژە پێکردن} خوازبێنیی ئافرەتان بکەن، یاخود لە دڵی خۆتاندا پەنهانی بکەن {نیازتان لەدڵدا هەبێ، کە فلان ئافرەت کە مێردی شەهید بووە، کوژراوە، مردوە، لە دڵی خۆتانی بگرن دوای ئەوە کە عیددەی بەسەرچوو، بچن خوازبێنیی بکەن، گوناهتان ناگاتێ، بەڵام نابێ ئاشکرابێ ئاماژە چۆن؟ بۆ وێنە: کابرا دەچێ بۆلای سەرەخۆشیی لێ دەکات، یان ئەگەر بینی دوای دوو سێ مانگ پێی دەڵێ: تۆ ئافرەتێکی باشی ! ڕەنگە زۆر کەس هەبێت پێی خۆش بێت تۆ بخوازێ، بەڵام کابرا نابێ باسی خۆی بکات}، ﴿عَلِمَ ٱللَّهُ أَنَّكُمۡ سَتَذۡكُرُونَهُنَّ﴾، خوا زانی ئێوە هەرباسیان دەکەن، جا هەڵبەتە لێرەدا ئایەتەکە گشتی یە، هەرچەندە بەپێی سیاقەکە مەبەست پێی ئافرەتانی مێرد مردووو بێوەژنە، ئەگەرنا لێرەدا بەگشتی خوا ﷻ فەرموویەتی، بەڵام بۆیە وا گوتراوە، چونکە کاتێ کە ئافرەت لە عیددەدا دەبێ دروست نیە بەڕاشکاویی پێی بڵێی، بەڵام کە لە عیددەدا نەبوو دروستە نەفەرێکی لێ ڕاسپێری بەئاشکراش پێی بڵێ، لەوەوە گوتوویانە مەبەست پێی ئافرەتانی بێوەژنە، ئەگەرنا بۆ ئافرەتانی دیکەش هەر ڕەنگە وا ڕێکتربێ کە بە لەبەر ڕاهاوێشتن (تَعریض)و بە ئاماژە

(کِنایة) بگوترێ، نەك بە ڕوونو ڕاشکاویی، جا خوا دەفەرموێ: خوا زانی کە ئێوە هەر باسیان دەکەن ﴿وَلَٰكِن لَّا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا﴾، بەڵام بە پەنهانیی گفتو بەڵێنیان لەگەڵ مەکەن، وەك ئەوە کە بڵێ: دەبێ هەر بتخوازم، یان نابێ شوو بە کەسی دیکە بکەی...هتد، ﴿إِلَّآ أَن تَقُولُواْ قَوْلًا مَّعْرُوفًا﴾، مەگەر قسەیەکی باشو پەسەندیان لەگەڵدا بکەن، واتە: قسەیەك کە نەچێتە قاڵبی خواستنو داواکردنو ئەوانەوە، ئەگەر دڵدانەوە بێ سەرەخۆشی بێ قەیناکات، ﴿وَلَا تَعْزِمُواْ عُقْدَةَ ٱلنِّكَاحِ حَتَّىٰ يَبْلُغَ ٱلْكِتَٰبُ أَجَلَهُۥ﴾، وە گرێبەستی هاوسەرگیریی لە دڵی خۆتاندا بڕیاری تەواویی لەسەر مەدەن، تاکو کاتە دیاری کراوەکە، دەگاتە کۆتایی، یانی: تا عیددەیان بەسەردەچێ، (عَزَمَ) واتە: دڵی لەسەر شتێك ساغ کردەوەو بڕیاری لەسەردا، ﴿وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِىٓ أَنفُسِكُمْ فَٱحْذَرُوهُ﴾، وە بزانن کە خوا دەزانێ چ لە دەروونتاندا هەیە، بۆیە بە ترسانەوە لێی وریابن، ﴿وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾، وە بزانن کە خوا لێبوردەیەو هێدییو مەندیشە، زوو سزای بەندەکانی نادات.

ئنجا دێتە سەر بابەتێکی دی، ئەویش ئەوەیە کە ئافرەتێك تەڵاق درابێ، بەڵام نەگوازرابێتەوەو مارەیشی بۆ دیاری نەکرابێ، یاخود ئافرەتێك کە نەگوازرابێتەوە، بەڵام مارەیی بۆ دیاری کرابێ، ئەوانە دەبێت چۆنیان مامەڵە لەگەڵدا بکرێ؟ دەفەرموێ: ﴿لَّا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُواْ لَهُنَّ فَرِيضَةً﴾، گوناهتان ناگاتێ کە ئافرەتان تەڵاق بدەن، بەمەرجێك کە نەتانگواستبنەوەو دەستتان لێ نەدابن، یاخود مارەییشتان بۆ دیاری نەکردبن، بۆ وێنە: کابرایەك خوشکی خۆی یان کچی خۆی دەداتە یەکێكو دەڵێ: ئەوە لێم مارەکردی بە شاهێدی ئەو شاهێدانە، بەڵام ناڵێ لەسەر چەند، ئنجا کە جارێ نەشیگواستۆتەوەو مارەییشی بۆ دیاری نەکراوە، کابرا لەبەر هەر هۆیەك بێ دەیەوێ تەڵاقی بدات، خوا ﷻ دەفەرموێ لەو حاڵەتەدا گوناهتان ناگاتێ تەڵاقی بدەن، ﴿وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى

﴿ٱلْمُوسِعِ قَدَرُهُۥ وَعَلَى ٱلْمُقْتِرِ قَدَرُهُۥ﴾، بەڵام دیارییان پێبدەن‌و سەروخەڵاتیان بدەنێ، ئەوەی دەستی کراوەیە لە قەدەر خۆی، وە ئەوەی تەنگ دەستە لە قەدەر خۆی ﴿مَتَٰعًۢا بِٱلْمَعْرُوفِ﴾، بە شێوەیەك کە بە پێی عورف‌و باو لێی بوەشێتەوەو پەسەندبێ، ئایا ئەوە بۆ چییە؟ بۆ دڵدانەوەی ئەو ئافرەتەو بۆ ئەوەی دڵی نەشکێ‌و کەسیش نەتوانێ قسەو قسەڵۆکی بەدوادا بکات، ﴿حَقًّا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ﴾، ئەوە هەقێکە لەسەر چاکەکاران، جا ئەگەر هەندێك وای لێ حاڵی بوون، کە دیاری پێدانی پیاو بۆ ئەو جۆرە هاوسەرە، تەنیا شتێکی پەسندەو فەڕزنیە، چونکە خوا باسی چاکەکاری کردوەو چاکەکردنیش سوننەتە، دەڵێین: وانیە، چونکە مسوڵمان هەر دەبێ (مُحسِن) بێ، خۆ نابێ (مُسيء) بێ، چاکەکار پێچەوانەکەی چییە ؟ خراپەکارە، دیارە ئەگەر خراپەکاربێ، خوا سزات دەدات، کەواتە: ئەم ئایەتەش هەر ئەوەی لێ وەردەگیرێ کە لەسەر پیاو پێویستە، هەرکات دەستی لە ئافرەتێك هەڵگرت کە هێشتا نەیگواستۆتەوە، دیاریی‌و خەڵاتێکی بداتێ، چونکە مرۆڤ ئەگەر چاکەکار نەبێ مانای وایە خراپەکارەو خراپەکاریش سزای هەیە، وەك چۆن چاکەکار پاداشتی هەیە.

ئنجا دێتە سەر حاڵەتی دووەم کە کابرا هاوسەرەکەی تەڵاق دەداو مارەیشی بۆ دیاری‌کردوە، بەڵام نەیگواستۆتەوە:﴿وَإِن طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّآ أَن يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَا۟ ٱلَّذِى بِيَدِهِۦ عُقْدَةُ ٱلنِّكَاحِ﴾، وە ئەگەر تەڵاقتاندان پێش ئەوەی دەستیان بگەیەننێ، {واتە: پێش ئەوەی بیانگوازنەوەو بچنەلایان} وە مارەیی پێویستیشتان بۆ دیاری کردبوون، {بۆچی ناوی لە مارەیی ناوە: (فَرِيضَة)؟ چونکە فەڕزە لەسەر پیاو مارەیی بدات بە ئافرەت} لەو حاڵەتەدا ﴿فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ﴾، دەبێ نیوەی ئەو مارەییەی کە بۆتان پێویست کردوون لەسەر خۆتان بیاندەنێ ﴿إِلَّآ أَن يَعْفُونَ﴾، مەگەر ئەو ئافرەتانە لە نیوەی مارەییەکەی خۆیان بتانبوورن‌و گەردنتان ئازاد بکەن ﴿أَوْ

﴿يَعْفُوَا۟ ٱلَّذِى بِيَدِهِۦ عُقْدَةُ ٱلنِّكَاحِ﴾، یاخود ئەوەی گرێبەستی هاوسەرگیرییەکەی بەدەستە، لە نیوەی دووەم ببووریێو مارەییەکەی بەتەواویی بداتێ، واتە: یان دەبێ ئافرەتەکە لە نیوەکەی ببووریێ کە هەقیەتی، یان دەبێ پیاوەکە بڵێ: ئەو نیوەیەی دیکەش هەر بۆ تۆ بێ ﴿وَأَن تَعْفُوٓا۟ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ﴾، وە ئەگەر لە یەکدی ببوورن لە پارێزکارییەوە نزیکترە، چ ئافرەتەکە پیاوەکە عەفوو بکات مادام نەیگواستۆتەوە، بڵێ: ئەوە لە مارەییەکەم تۆم بەخشی، یان پیاوەکە جوامێریی بکاتو بڵێ: ئەوە من مارەییەکەت بەتەواویی دەدەمێ،﴿وَلَا تَنسَوُا۟ ٱلْفَضْلَ بَيْنَكُمْ﴾، وە چاکەی نێوان خۆتان لەبیر نەچێ کە لەگەڵ یەکدیدا چاکە بکەن، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾، بێگومان خوا بینەری ئەوە کە دەیکەن دەیبینێو هەموو شتێکی لەبەرچاوە.

ئنجا خوای بەخشەر دێتە سەر باسی نوێژو دەفەرموێ: ﴿حَـٰفِظُوا۟ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلْوُسْطَىٰ﴾، پارێزگاریی بکەن لە نوێژەکانتان، وە نوێژی نێوەڕاست پارێزگاریی لێ بکەن ﴿وَقُومُوا۟ لِلَّهِ قَـٰنِتِينَ﴾، وە بۆ خوا بە ملکەچیی بە بێدەنگیی ڕابوەستن {واتە: لە نوێژێدا قسان مەکەن، ئاوڕ مەدەنەوە، جموجۆڵی ناپێویست مەکەن، وە لە حاڵەتی ئاساییدا نوێژەکانتان بکەن، لە کاتی خۆیداو بەو شێوەیەی کە شەریعەت دیاری کردوە} ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ﴾، ئەگەر ترسان {واتە: کەوتنە حاڵەتی ترسەوە} ﴿فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا﴾، چ بەپێوە، نوێژەکانتان بکەن، یان بە سواریی {(رِجَال) کۆی (راجِل)ە، واتە: پێڕۆ، پیادە، بە پیادەیی نوێژەکانتان بکەن، یاخود بە سواریی، چونکە حاڵەتی نائاسایی نوێژی نائاسایی تێدا دەکرێو حاڵەتی ئاساییش بە شێوەی ئاسایی نوێژ تێدا دەکرێ} ﴿فَإِذَآ أَمِنتُمْ فَٱذْكُرُوا۟ ٱللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا۟ تَعْلَمُونَ﴾، جا ئەگەر هێمن بوونەوەو

دڵنیابوونەوە {ترسان لەسەر نەما} یادی خوا بکەن، وەك چۆن فێری کردوون شتێك کە نەتاندەزانی، بەو شێوەیە نوێژ بکەن کە خوا فێری کردوون لە حاڵەتی ئاساییدا نوێژەکانتان بە شێوەی ئاسایی بکەن.

ئنجا دووبارە دێتەوە سەر مەسەلەی عیددەی ئافرەتێك کە مێردی دەمرێ، دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَٰجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَٰجِهِم مَّتَٰعًا إِلَى ٱلْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ﴾، وە ئەوانەتان کە دەمرێنرێن و لە دوای خۆیان هاوسەران بەجێ دەهێڵن لەسەریان پێویستە {یان بۆیان پەسندە} وەسیەت بکەن بۆ هاوسەرەکانیان {لە سەرەمەرگدا وەسیەتیان بۆ بکەن} بۆ ماوەی ساڵێك لەو ژوورو ماڵەی خۆیان نەبرێنە دەرێ، وە نان و نەفەقەیان بۆ دابین بکرێ ﴿ فَإِنْ خَرَجْنَ ﴾، جا ئەگەر خۆیان چوونەدەر، واتە: پێش ئەوەی ئەو ماوەیە (ئەو ساڵە) تەواو بێت ﴿ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ ﴾، ئەوە ئێوە گوناهتان ناگات ﴿ فِى مَا فَعَلْنَ فِىٓ أَنفُسِهِنَّ مِن مَّعْرُوفٍ ﴾، لەوەدا کە بە شێوەیەکی پەسەند خۆیان برازێننەوەو خۆیان بۆن خۆش بکەن و بەرگی ئاسایی لەبەر بکەن ﴿ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴾، وە خوا زاڵی کاربەجێیە، لێرەدا ئەو چوار مانگو دە شەوە پێویستە ئافرەت لە عیددەدا بمێنێتەوە خۆی بۆن خۆش نەکات و بەرگی ئاسایی لەبەر نەکات، بەڵام ئەو ساڵە سوننەتە ئافرەت وا بکات، وە بۆ کەسوکاری مێردەکە سوننەتە ماوەی ساڵێك لێی گەڕێن و مەسرەفی بکێشن ماڵ و سامانی بۆ دابین بکەن ﴿ وَلِلْمُطَلَّقَٰتِ مَتَٰعٌۢ بِٱلْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى ٱلْمُتَّقِينَ ﴾، وە بۆ ئافرەتانی تەڵاقدراو پێویستە بە شێوەیەکی پەسەند دیارییان بدرێتێ، ئەوە مافێکە لەسەر پارێزکاران، کەواتە: مسوڵمان ئەگەر بیەوێ چاکەکاربێ، پێویستە بەو شێوەیە مامەڵە بکات، وە ئەگەر بیەوێ پارێزکاریش بێ، دەبێ هەر وابکات، لە کۆتاییدا خوا دەفەرموێ: ﴿ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ ءَايَٰتِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴾، ئا بەم شێوەیە

خـوا ئایەتـەكانی خـۆی بـۆ ئێـوە ڕوون دەكاتـەوە بـەڵكو بفـامن {یـاخود عـەقڵتان زیادبێ}، چونكە بەهۆی قورئانـەوە ئینـسان هـەم لەشـتان تێدەگـات هـەم عەقـڵ‌و هۆشـی زیـاد دەكـات.

خـوای پـەروەردگار لـەو كەسـانەمان بگێـڕێ كـە بـەهۆی زیـاتر تێگەیـشتن‌و سـەرنجدانی قورئـانەوە عەقـڵ‌و هۆشیان زیاد دەكـات‌و بەهێزتـر دەبێ.

چەنـد مەسـەلەیەكـی گرنـگ

مەسـەلەی یەكـەم: كـە دەفـەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِینَ یُتَوَفَّوۡنَ مِنكُمۡ وَیَذَرُونَ أَزۡوَٰجٗا یَتَرَبَّصۡنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرۡبَعَةَ أَشۡهُرٖ وَعَشۡرٗاۖ ﴾، واتــە: ئــەی پیاوەكــان ! ئەوانــەتان كــە دەمرێنــرێن، وە لــە دوای خۆیــان كــە هاوســەران بــەجێ دەهێڵــن، ئــەو هاوسـەرانەیـان پێویـستە چـوار مـانگ‌و دە شـەو چـاوەڕێ بكـەن، واتـە: چـوار مـانگ‌و دە شـەو دەچنـە عیـددەوە، بۆیـەش نـاوی لێنـراوە عیـددە، چونكە ئـەو ڕۆژو مانگـانە دەژمێـردرێـن.

ئایـا حیكمـەتی عیـددە چییـە؟ بۆچـی ئـافرەت پێویـستە دوای ئـەوەی مێـردی دەمرێ، چوار مانگ‌و دە شەو چاوەڕێ بكـات‌و یەكـسەر شـوو نەكاتـەوە ؟ چـەند حیكمەتێـكی تێـدایـە :

حیكمـەتی یەكــەم: بریتیــە لــە پاكــبوونەوەی منـداڵـدانی ئافــرەت، كـە ئایــا نوتفـەی ئەو پیـاوە لە منداڵـدانیدا هەیـە یان نــا ؟ چـونكە ئەگـەر یەكـسەر شــوو بكــاتەوەو دوایــی منــداڵی ببــێ نــازانن داخــۆ ئــەو منداڵــە هــی مێــردە پێشـووەكەیەتی، یان هی مێردی دووەمە.

حیكمەتی دووەم: ڕاگرتنی دڵی كەسوكـاری پیاوەكـە، كـابرا كوڕی مردووەو بووكـی بەجێمـاوەو یەكسەر بووكەكە بچێ شوو بكاتـەوە، یـان ماوەیـەكی كـەمی پــێ بچـێ شـوو بكـاتەوە، حەتمەن دڵیـان دەڕەنجێ‌و نـاڕەحەت دەبـن.

حیکمەتی سێیەم: وەفای ئافرەتەکە بۆ مێردەکەی، ژنو مێرد دەبێ پێکەوە بەوەفابن، کابرا دوێنێ مردوە، ژنەکەی زوو بچێ شوو بکاتەوە، بەتەئکید هەم کەسایەتی ئافرەتەکە سووك دەبێ، وە هەم نیشانەی بێوەفاییە بەرانبەر بە پیاوەکەی.

وە دەگونجێ حیکمەتی دیکەش لەوبارەوە باس بکرێن، گرنگ ئەوەیە ئێمە دڵنیابین لەوەی هەرچی خوا فەرموویەتی، هەمووی پڕە لە حیکمەتو نهێنی، بەڵام جاری وا هەیە ئێمە دەرك بە هەندێکیان دەکەین، وە جاری واش هەیە دەرك بە زۆربەیان دەکەین، یان بە پێچەوانەوە دەرك بە هیچ کامیان، یان بە هەندێکیان ناکەین.

مەسەلەی دووەم: ئەو ئافرەتانەی کە مێردیان دەمرێ بەگشتی چوار جۆرن، واتە لەو ڕووەوە کە ئافرەت مێردی دەمرێو دەبێ بچێتە عیددەوە، عیددە بشوات، چوار جۆرە ئافرەتن:

١/ یان ئافرەتێکە گوێزراوەتەوە، واتە: لەماڵو مێردی خۆی بووەو مێردەکەی چۆتە لای، ئەوە عیددەی چوار مانگو دە شەوەو ئایەتەکە بە ڕوونو ڕاشکاویی فەرموویەتی.

٢/ یان ئافرەتەکە نەگوێزراوەتەوە، کە ئەویش بەهەمان شێوە مادام مارەکرابێ، دیسان دەبێ چوار مانگو دە شەو بچێتە عیددەوە، کە ئەوەیان ئەگەر لەبەر ئەوەش نەبێت منداڵدانی پاك بێتەوە، حیکمەتەکانی دیکەی تێدا دێنە دی.

٣/ یاخود ئافرەتێکی کەم تەمەنو گچەکەیە، کە دیارە بەو چوار مانگو دە شەوەش هیچ زیان ناکات، ئەگەر ئەوەندەش ڕابوەستێو ئەو حیکمەتانەشی تێدان کە ڕاگرتنی دڵی کەسوکاریو پاراستنی کەسایەتی خۆیو گرفت پەیدانەبوونە !

شایانی باسیشە ئەم عیددە چوار مانگو دە شەوییە، بۆ تێکڕای[1]

---

١) بڕوانە: (الجامع لأحكام القرآن) للقرطبي، ج: (٣)، ص: (١٥٩)، بەڵام زۆربەیان دەڵێن: عیددەی ئافرەتی کۆیلە نیوەی هی ئازادە، بەڵام لەڕاستیدا قسەی زۆربە نەپێکاوە، چونکە ئایەتەکە بەگشتی فەرموویەتی، وەك (القرطبي) گوتوویەتیو پشتگیریی قسەی (الأسمّ) ی کردووە.

هاوسەرانی مێرد مردوو، بە هەموو جۆرەکانیەوە: گەورەو گچکە، ئازادو کۆیلە، حەیزدارو لە حەیز چووەوە (یائسە)، مسوڵمانو خاوەن کتێب، گوێزراوەو نەگوێزراوە، (المدخول بها وغیر الدخول بها)، یەکدەنگی زانایانی لەسەرە، چونکە خوا بەگشتی فەرموویەتی: ﴿...يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ... ﴿٢٣٤﴾﴾ البقرة، هەڵبەتە بێجگە لە ئافرەتی ئاوس (حامل) کە ئەمیان ماوەی عیددەکەی دانانی کۆرپەکەیەتی، وەك لە خاڵی چوارەمدا دێ.

٤/ جۆری چوارەمی ئەوەیە کە ئافرەتەکە سك پڕ (حامل) بێ، ئەوەیان عیددەکەی خوای زاناو شارەزا، بە دەقی قورئان ڕوونیکردۆتەوە، دەفەرموێ: ﴿... وَأُوْلَٰتُ ٱلْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ ... ﴿٤﴾﴾ الطلاق، واتە: ئەوانەی کە کۆرپەیان هەلگرتوە، کاتی کۆتایی عیددەکەیان بریتیە لە دانانی حەملەکەیان، واتە: هەرکاتێك کۆرپەکەیان بوو، ئەوە عیددەیان بەسەرچووەو بۆیان هەیە شوو بکەنەوە، جا هەندێك دەڵێن: دەبێ ماوەی زەیستانی بەسەربچێ کە چل (٤٠) شەوە، وە هەندێك دەڵێن: مەرج نیە ماوەی زەیستانیی بەسەربچێو، بۆی هەیە پێش ئەوەش مارە بکرێ، هەڵبەتە دیارە هەتا کاتی زەیستانیی بەسەرنەچێ، ناگوازرێتەوە، بەلام گرنگ ئەوەیە کە لەگەڵ کۆرپەکەی دانا {بە پێی ئەم ڕایە} بۆی هەیە شووبکاتەوە، لەوبارەشەوە ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ هەیە: {(عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رضي الله عنه أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ رَجُلٍ تَزَوَّجَ امْرَأَةً وَلَمْ يَفْرِضْ لَهَا صَدَاقًا، وَلَمْ يَدْخُلْ بِهَا حَتَّى مَاتَ، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: لَهَا مِثْلُ صَدَاقِ نِسَائِهَا، فَرَدّدوا إليهِ مِرَارًا فِي ذَلِكَ فَقَالَ أَقُولُ فِيهَا بِرَأيِ فَإِنْ يَكُن صَوَابًا فَمِنَ اللهِ وَإِن يَكُن خَطَأً فَمِنِي وَمِنَ الشَّيطَانِ وَاللهُ وَرَسُولُهُ بَرِيئَانِ مِنهُ: لَهَا الصِّداقُ كَامِلاً، وفي لَفظٍ: لَهَا صِداقٌ مِثلِها، لاَ وَكْسَ وَلاَ شَطَطَ، وَعَلَيْهَا الْعِدَّةُ، وَلَهَا الْمِيرَاثُ، فَقَامَ مَعْقِلُ بنُ سِنَانٍ الأَشْجَعِيُّ فَقَالَ: سمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَضَى بِهِ فِي بِرْوَعَ بِنْتِ وَاشِقٍ، فَفَرِحَ عَبدُالله بِذَلِكَ فَرَحاً شَدِيداً {وَفي روايةٍ}: فَقَامَ رِجالٌ مِنْ أَشْجَعَ فَقَالوا: نَشْهَدُ أن رسُولُ الله ﷺ قَضى بهِ في بِرْوَعِ بِنتِ وَاشِقٍ) (رَوَاهُ

أَحْمَد برقم: (١٥٩٤٣)، وَالتِّرمِذِيّ برقم: (١١٤٥) وَقَالَ: حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٣٣٥٥)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٤١٠٠)، وَصَحَّحَهُ الألباني في (سنن التِّرمِذِي)}، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود خوا لێی ڕازی بێ {کە یەکێکە لە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ زۆر پیاوێکی شارەزا بووە} پرسیاری لێکراوە دەربارەی پیاوێك ژنێکی مارەکردوە، بەڵام کابرا مردوە بەبێ ئەوەی ئافرەتەکە بگوازێتەوەو بچێتە لای، وە بێئەوەی مارەیشی بۆ دیاری بکات، چەند جارێك چوون بۆ لای عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوودو پرسیاریان لێکرد، ئەویش {لەبەر ئەوەی لە پێغەمبەرەوە ﷺ هیچی لانەبوو، وە لە دەقی قورئانیشدا لەوبارەوە هیچی تێدانیە لە ڕواڵەتی قورئاندا دیارە زوو وەڵامی نەداونەوە} سەرەنجام وەڵامی دانەوەو گوتی: بە ڕای خۆم شتێك دەڵێم، ئەگەر ڕاست بێ، ئەوە لە خواوەیەو،ئەگەر هەڵەش بێ، لە منەوەیەو لە شەیتانەوەیەو، خواو پێغەمبەری خودا دوورن لەو ڕایە هەڵە، (گوتی:) پێویستە مارەیی تەواوی بدرێتێ، وە لە بێژەیەکی دیکەدا: مارەیی هاووێنەی خۆی دەکەوێ، {واتە: وەك مارەیی ئافرەتانی خزمی خۆی، یان خزمی مێردەکەی، ئەوان چەندیان دراوەتێ ئەویش ئەوەندەی بدرێتێ}، کە شەرعزانان بەمە دەڵێن: (مهر المثل) نە لە هی ئەوان کەمتر نە زیاتر، وە پێویستە عیددەش بژمێرێ، {واتە: چوار مانگو دە شەو}، وە میراتیشی بدرێتێو میراتیش لە مێردەکەی دەگرێ، {کە ئافرەت ئەگەر منداڵی نەبێت لە مێردەکەی، ئەوە چوار یەکی (٤/١) میرات دەگرێ، واتە: چوار یەکی ماڵو سامانی مێردەکەی دەبێتە هی ئەو ئافرەتە}، لەو کاتەدا (مَعْقِل بن سِنان) کە یەکێکە لە هاوەڵان هەڵسا گوتی: من گوێم لە پێغەمبەری خوا ﷺ بووە دەربارەی (بیروەعی کچی واشیق) بەو شێوەیە حوکمی کرد، {دیارە ئەو ئافرەتەش مێردی مردوە، بێئەوەی کە مێردەکەی گواستبێتیەوە، وە مارەییشی بۆ دیاری نەکردوە، پێغەمبەر ﷺ ئاوا بڕیاری بۆ داوە} عەبدوڵڵاش زۆر بەوە دڵخۆش بوو {کە فەتوایەکەی ئەو لەگەڵ هی پێغەمبەر ﷺ تێکی کردەوە، بەڵام پێشتر ئاگای لە فەتوای پێغەمبەر ﷺ نەبووە، ئەگەرنا یەکسەر دەیگوت: پێغەمبەری خوا وای فەرموە}، وە لە

ڕیوایەتێکدا هاتوە: پیاوانێك لە تیرەی ئەشجەع هەڵسان گوتیان: ئێمە شایەدیی دەدەین کە پێغەمبەر ﷺ دەربارەی (بیروەعی کچی واشیق)، بەهەمان شێوە فەتوای داوە.

مەسەلەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا بَلَغۡنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡكُمۡ فِيمَا فَعَلۡنَ فِيٓ أَنفُسِهِنَّ بِٱلۡمَعۡرُوفِ ﴾، جا هەر کاتێك ئافرەتان عیددەیان تەواو کرد، ئێوە گوناهتان ناگاتێ لەوەدا کە لە نەفسی خۆیاندا دەیکەن بە شێوەکی پەسەند، واتە: ئەگەر خۆ بڕازێننەوەو بەرگی جوان لەبەربکەن، ئێوە گوناهبار نابن، لەم ڕستەیە وەردەگیرێ، کە ئافرەتی مێرد مردوو دەبێ تازیە باریی بکات، کە بە عەرەبی پێی دەڵێن: (إِحِدادْ) واتە: تازیە باریی، یانی چی؟ دەڵێن: نابێ بەرگی زرقو برق لەبەر بکاتو خۆی بۆن خۆش بکاتو، دەبێ پێیەوە دیاربێ کە ئەو ئافرەتە خەفەت بارو دڵتەنگە[1]، هەتا عیددەی بەسەردەچێ، بەڵام دوایی هەقی خۆیەتی کە لە سنووری باوو پەسەندا هەرچی لەگەڵ خۆیدا بیکات لە سنووری ئەدەبی شەرعییدا، کەس بۆ نیە ڕەخنەی لێ بگرێو پێی بڵێ: تۆ ساڵێك پێش ئێستا مێردت مردوە، چۆن دەبێ خۆت بڕازێنیتەوە ؟ یان پێنج مانگ پێش ئێستا مێردت مردوە ! نەخێر، مادام چوار مانگو دە شەوەکە تەواو بوو هەقی خۆیەتی، کەواتە: ئەوە کە زۆرجار لە زۆر تیرەو هۆزو لە زۆر ناوچەدا ئافرەت مولزەم دەکرێ، کە هەر شوو نەکاتەوە، بە تایبەتی ئەگەر منداڵی هەبێت، یاخود مولزەم دەکرێ کە ماوەیەکی زۆر تازیە باربێ، ئەوە شتێکی ناشەرعییەو ستەمێکە لەو ئافرەتانە دەکرێ، شەریعەت تەنیا چوار مانگو دە شەوی داناوە، ئەویش لەبەر ئەوەی لەو چوار مانگو دە شەوەدا، دەردەکەوێ داخۆ ئەو ئافرەتە سکی هەیە لەو پیاوەی پێشوو کە مردوە یان نا ؟ هەروەها لەبەر ئەو حیکمەتانەی دیکەش کە پێشتر ئاماژەمان پێکردن.

---

١) (الإحداد: ترك المرأة الزِّنية كلَّها، من اللِّباس والطِّيب والحُلِّيِّ والكُحلِ والخِضاب بالحنّاء، مادامت في عِدَّتها...)، بڕوانە (الجامع لأحكام القرآن)، ج: (٣)، ص: (١٥٦).

مەسەلەی چوارەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُم بِهِۦ مِنْ خِطْبَةِ ٱلنِّسَآءِ أَوْ أَكْنَنتُمْ فِىٓ أَنفُسِكُمْ ﴾، گوناهتان ناگاتێ کە دەبەر ئافرەتان ڕابهاوێن‌و بە ئاماژە خوازبێنییان بکەن، یان لە دڵی خۆتاندا پەنهانیی بکەن، کەواتە:

١/ ئەوە دروستە، کە کوردەواریی خۆمان پێی دەڵێن: (کنارە)، واتە: دەبەر ڕاهاوێشتن، بە عەرەبی (كِناية)ی پێ دەڵێن.

٢/ دروستە پیاو لە دڵی خۆیدا بڕیار بدا، کە ئەو ئافرەتە مارە بکات بیهێنێت، یان مارەی بکاتەوە، ئەگەر بێوە ژن بێت.

٣/ دروستە بە پەنهانیی قسەی ڕاسپێرێتێ بە مەرجێ قسەی باش بێ، واتە: ئەگەر ئامۆژگارییە، ئەگەر قسەیەکی خێرە، بەڵام نەك باسی ژن هێنان‌و هاوسەرگیریی، بەڵام ئەوەی کە دروست نیە لەگەڵ ئافرەتی عیددەداردا بکرێ:

١) بەڕاشکاویی قسەی لەگەڵدا بکات.

٢) بە پەنهانیی بەڵێن‌و پەیمانی لەگەڵدا ببەستێ کە بیخوازێ، یان قسەی لەو بابەتانەی بە کەسێکدا بۆ ڕاسپێرێ .

٣) بڕیاری گرێبەستی هاوسەریی بدات لە دڵی خۆیداو، عەزمی لەسەر جەزم بکات، بەر لەوەی عیددەی بەسەربچێ، ئەوانە هەرسێکیان قەدەغەن.

مەسەلەی پێنجەم: کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِىٓ أَنفُسِكُمْ فَٱحْذَرُوهُ ۚ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴾، وە بزانن کە خوا دەزانێ، چ لە دەروونتاندا هەیە، دەجا وریا بن بە لێ ترسانەوە، وە بزانن کە خوا لێبووردەی هێدییە، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە ئەگەر ئینسان ئیمانی بە سیفەتەکانی خوا هەبێ، ئیمانی بەوە هەبێ کە خوا نێو دڵی دەخوێنێتەوە، ئەوە لە شەرم‌و ترسی خواو لەبەر چاودێریی خوا، نەك هەر بە زمانی دەبڕین‌و وشەی خراپ نالێ، بەڵکو لە دڵیشیدا هیچ نیازو مەبەستێکی

خـراپ، لـە ناچەسپێنـێ، چـونکە دەزانـێ کـە خـوای پەروەردگـار وەك چـۆن وشـەکانی زمانی دەبیستـێو کردەوەکانی دەبینـێ، نێو دڵیشی دەزانـێو دەبینـێ، بۆیـەش خـوا ﷻ فەرموویـەتی: ﴿ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴾، وە بـزانن کـە خوا لـێبوردەی هێدییە، واتـە: لێبوردەیـە بـۆ کەموکوورییەکانتـان، وە هێمـن‌و مەندیـشە زوو سـزاتان نـادات، کەواتـە: ئەگـەر خـوا زوو سـزای نـەدای، لەگـەڵ ئەوەشـدا کـە هەڵـەو کەموکوورییـت هەیـە، بزانـە کـە لەبـەر ئـەوەی خـوا هێدییـە بۆیە جارێ سـزات نـاداتو، مانـای وانیـە کـە خـوای دادگـەر هـەر سـزات نـادات، بەڵکو سـزایەکەی بـۆ هەڵگـرتووەو، ئەگـەر ئـەم جـارە سـزای نـەداوی، ئەوە ڕستەی بۆ درێـژکـردووەو دوایی سـزات دەدات، ئەگەر هـەر بـەردەوام بـی، کەواتـە: نـابێ ئەو هـەڵەیە دووبارە بکەیەوەو وابزانی دنیـا شامی شـەریفە.

مەسەلەی شـەشـەم: کە دەفەرموێ: ﴿ لَّا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا۟ لَهُنَّ فَرِيضَةً ﴾، گوناهتـان ناگاتـێ کـە ئافرەتانێـك تـەڵاق بـدەن، کـە نەتانگواستوونەوە، وە مارەییشتان بۆ دیاری نـەکردوون، دیارە ئـافرەتی دەسـت لـێ نـەدراوو مـارەیی بـۆ دانـەنراو، تەڵاقـدانی ئاسانتـرە، لـە ئافرەتێـك کـە گوازرابێتـەوەو مـارەیی بـۆ دیـاری کرابێـتو چووبێتـە مـاڵو مێـردی خۆیـەوە، هەڵبەتـە مانـای وانیـە کـە ئەوەش قەیـدێ ناکات مادام بـەبێ هـۆ بـێ ! دەبـێ هۆیـەك هەبێتو پاساوێکی شـەرعیی هەبێتو بەڵگەیەکی بە دەستەوە هەبێت، ئەگەرنا هەر لەخۆوە تەڵاقی بدات، یان ئەگەر تەڵاقدانەکە گرفتی لـێ پەیدابێو ببێتـە هۆی شـکاندنی ئافرەتەکە، بە تەئکید ئەو کاتە گوناهباریی تێدایە.

مەسـەلەی حـەوتـەم: خوای پەروەردگار دەربـارەی دیاریی پێدانی پیاو بە ئافرەتێك کە دەستی لـێ هەڵدەگرێو تەڵاقی دەداو، جارێ نەیـگواسـتۆتەوە مارەییـشی بـۆ دیـاری نـەکردوە، یـاخود مـارەیی بـۆ دیـاری کـردوە، دەفـەرموێ: ﴿ حَقًّا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴾، کـە وەك پێـشتـریش باسـمکرد، واتـە: ئـەوە هەقێکـە لەسـەر

چاکەکاران، هەندێ لە توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە: وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتی: (٢٤١)دا دووەم کە دەفەرموێ: ﴿حَقًّا عَلَى ٱلْمُتَّقِينَ﴾، باسمان کرد، کە ئەمە بەڵگەی پێویست نەبوونی دیارییدان بە ئافرەتی تەڵاقدراوە، چونکە دەفەرموێ: ئەوە هەقێکە لە ئەستۆی چاکەکاران دایە، کابراش دەتوانێ بڵێ: ئەگەر ویستم چاکە دەکەمو ئەگەر کەیفم لێ نەبوو چاکە ناکەم، بەڵام من وای تێدەگەم کە مانای: ﴿حَقًّا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ﴾، ئەوەیە کە خوا دەفەرموێ: ئەوە هەقەو پێویستە لەسەر چاکەکاران یانی: فەرزە، چونکە مسوڵمان دەبێ چاکەکاربێو ئەگەر چاکەکار نەبێ خراپەکار دەبێ، ئەگەر خراپەکاریش بێ خوا سزای دەدا، کەواتە: ئەگەر ئەو دیارییو خەڵاتە نەدات بەو ئافرەتە، مانای وایە خراپەی کردو، کە خراپەشی کرد خوا سزای دەدا، کەواتە: ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە سوننەتە، بەڵام بۆیە خوای کاربەجێ لە ئایەتی دواییدا کە دوایی باسی دەکەین، دەفەرموێ: ﴿حَقًّا عَلَى ٱلْمُتَّقِينَ﴾، بۆ ئەوەی هەر کەسێ بە هەڵە لەم ئایەتە تێگەیشتبێ، تێگەیشتنی خۆی ڕاست بکاتەوەو بزانێ، کە ئەگەر بیەوێ پارێزکاربێو ئەهلی تەقوابێ، دەبێت ئەو دیارییو خەڵاتە بدات بەو ئافرەتە.

مەسەلەی هەشتەم: کە دەفەرموێ: ﴿إِلَّآ أَن يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَاْ ٱلَّذِى بِيَدِهِۦ عُقْدَةُ ٱلنِّكَاحِ﴾، ﴿إِلَّآ أَن يَعْفُونَ﴾، یانی چی؟ یانی: ئافرەتەکان ئەو پیاوانە عەفوو بکەن کە مارەییان بۆ دیاری کردوون، بەڵام نەیانگواستوونەتەوە، لە نیوەی مارەیی، چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ﴾، کاتێك کە ئافرەت نەگوازرابێتەوە، بەڵام مارەیی بۆ دیاری کرابێ، نیوەی مارەییەکەی دەکەوێ، جا یان دەبێ ئافرەتان لەو نیوە مارەییە، پیاوەکان عەفوو بکەن، ﴿أَوْ يَعْفُوَاْ ٱلَّذِى بِيَدِهِۦ عُقْدَةُ ٱلنِّكَاحِ﴾، یان دەبێ ئەو کەسەی گرێبەستی هاوسەرگیریی بەدەستە، ئافرەتەکە لەو نیوە مارەیەیی دیکە ببەخشێو،

هەمووی پێبدات کە مەبەست پێی مێردە، بەڵام هەندێك گوتوویانە: مەبەست پێی بابە، بابی ئەو ئافرەتەیە کە مارەی کردوە، چونکە ئەو گرێبەستەکەی بەدەستە، یاخود مامیەتی، یاخود برایەتی، واتە: ئەو پیاوەی کە ئافرەتەکەی مارە بڕیوە لە مێردەکەی، واتە: یان ئافرەتەکە بۆخۆی پیاوەکە لە نیوەی مارەییەکە عەفوو بکات، یاخود ئەوەی کە مارەی بڕیوە عەفووی بکات، بەڵام من پێم وایە کە ئەوەی دیکەیان ڕاستە، چونکە باب کە کچەکەی مارە دەبڕێ، یاخود برا کە خوشکەکەی مارە دەبڕێ، یاخود مام کە برازایەکەی مارە دەبڕێ، یان کوڕ کە دایکی مارە دەبڕێتەوە لە کەسێك، لەڕاستیدا هیچ کامیان خاوەنی ئەو مارەییە نین، تاکو بیبەخشن بەڵکو ئافرەتەکە بۆخۆی خاوەنی مارەییەکەیە، بۆیە مانای ڕاستتر ئەوەیە کە: ﴿أَوْ يَعْفُوَاْ ٱلَّذِي بِيَدِهِۦ عُقْدَةُ ٱلنِّكَاحِ﴾، مەبەست پێی مێردە، کە ئەو لەو نیوەیەی کە دەیکەوێتەوە بیبەخشێ‌و هەموو مارەییەکەی بە تەواویی بداتێ، چونکە لە فەرموودەی پێغەمبەریشدا ﷺ هاتوە، کە فەرموویەتی: {(وليّ العقد الزَوْج) (رَوَاهُ ابن أبي حاتم في (تفسيره)، مُعَلَّقَاً، وابن مردويه، واختارهُ ابن جَرير، عَنْ عُمْرو بن شُعَيب عَنْ أبيهِ عَنْ جدهِ مرفوعاً، وَضَعَّفَهُ الألباني في (إرواء الغليل) برقم: (١٩٣٥)}، واتە: سەرپەرشتیاری گرێبەستی هاوسەرگیریی مێردە، ئەو گرێبەستەکەی بەدەستە.

<u>**مەسەلەی نۆیەم:**</u> کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَنسَوُاْ ٱلْفَضْلَ بَيْنَكُمْ﴾، چاکەو بەخشش لەنێو خۆتاندا لە بیرمەکەن، جاری وایە وەزعی پیاوەکە باش نیە لە ڕووی ئابوورییەوە، ئەگەر ئافرەتەکە بەخشندەیی بنوێنێ‌و بڵێ: مادام نەیگواستوومەتەوە، ئەوە من دەیبەخشم لەو نیوە مارەییە، با ئەو هەوڵبدات خاوەنی فەزڵ بێ، مادام پیاوەکە موحتاجە، یان لەسەر ئەندازەیەکی زۆر مارەکراوە، وە جاری واهەیە کە نەخێر پیاوەکە وەزعی باشەو دەربەست نیە، با بڵێ: جا ئەو نیوە مارەییەی دەیکەوێت ئەوە واجبەو ئەوە نیوەکەی

دیكەش من فەزڵو چاكەی لەگەڵ دەكەمو پێیدەبەخشم، بۆیە خوا بۆ هەردووكیانی فەرمووە: ﴿وَلَا تَنسَوُا۟ ٱلْفَضْلَ بَيْنَكُمْ﴾، چاكەو بەخشینی نێوان خۆتان فەرامۆش مەكەن، هەر كامێكتان زیاتر بۆی هەڵسووڕا، با هەوڵبدات خاوەنی بەخششو جوامێریی بێ، چ پیاوەكە چ ئافرەتەكە.

مەسەلەی دەیەم: كە دەفەرموێ: ﴿حَـٰفِظُوا۟ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلْوُسْطَىٰ رُكْبَانًا﴾، پارێزگاریی بكەن لە نوێژەكان، سەرەتا ئەم فەرموودەیەی پێغەمبەر ﷺ دێنینەوە دەربارەی پارێزگاریی لێكردنی نوێژ: {(عَنْ ابنِ مَسْعُودٍ قَالَ سألْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ: أيُّ العَمَلِ أفْضَلُ؟ قَالَ: (الصَّلاَةُ لِوَقْتِهَا)، قَالَ: قُلْتُ: ثُمَّ أيُّ؟ قَالَ: (بِرُّ الوَالِدَيْنِ)، قَالَ: قُلْتُ: ثُمَّ أيُّ؟ قَالَ: (الجِهَادُ في سَبيلِ اللهِ)) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ برقم: (٥٢٧)، وَمُسلم برقم: (٢٤٨)}، واتە: عەبدوڵڵای كوڕی مەسعوود دەڵێ: پرسیارم لە پێغەمبەری خوا ﷺ كرد: چ كردەوەیەك باشترە لە هەموو كردەوەكان؟ فەرمووی: نوێژ لەكاتی خۆیدا، گوتم: دوای ئەو ؟ فەرمووی: چاكە لەگەڵ بابو دایك، گوتم: دوای ئەو ؟ فەرمووی: تێكۆشان لە پێناوی خوادا، سەرنج بدەن ڕیزبەندیی یەكی چەند جوانە: نوێژ لەكاتی خۆیدا، هەقی خوایە، چاكە لەگەڵ دایكو باب، هەقی نزیكترین كەسە كە دایكو بابن، تێكۆشان لە پێناوی خوادا، هەقی ئۆممەتە، ئەم سێ كردەوەیە لە هەموو كردەوەكان چاكترن، جا ئایا پارێزگاریی لێكردنی نوێژەكان، یانی چی؟ خوا دەفەرموێ: ﴿حَـٰفِظُوا۟ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ﴾ نوێژەكان بپارێزن، چەند واتایەك دەگەیەنی:

١- لە ڕووی كاتەوە بیانپارێزن، لەكاتی خۆیاندا بیانكەن وەك حەدیسەكەش دەفەرموێ: (الصَّلاَةُ لِوَقْتِهَا) نوێژ لەكاتی خۆیدا، نوێژەكەت ئاگات لێبێ لە كاتی خۆیدا بیكە.

٢- لە ڕووی ڕواڵەتەوە بیانپارێزەو نوێژەكەت بەو شێوەیە بكە، كە شەریعەت دایناوە، وشەكان كە دەخوێنی بە ڕێكو پێكی بیان خوێنە، ڕكووعو سەجدەو

تـەحییات، ڕاوەسـتان جمـوجۆڵەکان، هـەموو بـە ڕێـكو پێکیـی بـن، خـۆت مەجووڵێنە، ئـاوڕمەدەوە...هتد.

٣- لە ڕووی نێوەڕۆکەوە نوێژەکەت بپارێزە، کە لەڕاستیدا نێوەڕۆك مەبەستی هەرە گەورەی نوێـژە، وەك خوای زانـاو شـارەزا دەفـەرموێ: ﴿قَدۡ أَفۡلَحَ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ۝١ ٱلَّذِينَ هُمۡ فِي صَلَاتِهِمۡ خَٰشِعُونَ ۝٢﴾ الـمؤمنون، واتـە: بەڕاسـتی بـڕواداران سـەرفرازن، ئەوانـەی کە لە نوێژەکانیاندا گەردەنکەچن‌و بەشـەرم‌و لێتـرسان‌و سام‌و هەیبـەت کـردن لە خـواوە ڕادەوەسـتن.

٤- وە مانـای پارێزگـاریی‌کـردن لـە نوێـژ ئەوەیـە، کـە داخوازییـەکانی نوێـژ جێبـەجێ بکـرێن، وەك کردنی چاکەو خۆ دوورگـرتن لـە خراپـە، چونکە خـوا فەرموویـــەتی: ﴿...إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنۡهَىٰ عَنِ ٱلۡفَحۡشَآءِ وَٱلۡمُنكَرِۗ وَلَذِكۡرُ ٱللَّهِ أَكۡبَرُۗ...۝٤٥﴾ العنکبـوت، واتـە: بێگومـان نوێـژ خاوەنەکـەی قەدەغـە دەکات لـە هـەموو قـسەیەکی نـاقۆڵاو لـە هـەموو کردەوەیـەکی خـراپ. کەواتـە: دەبـێ تۆ مـادام نوێژکـەری ئەگەر بتەوێ نوێژەکەت بپارێزی، دەبێ شـوێنەواری نوێژەکـەت لە تـۆدا پەیدابێ، کە بریتیـە لـە چاکـەکردن‌و بـەپێی توانـا هـەموو چاکەکـان بکـەی، وە خۆت دوور بگـری لە هەموو خراپەکـان.

مەسـەلەی یـازدەیـــەم: مەبەسـت لـە نوێـژی نێوەڕاسـت ﴿وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلۡوُسۡطَىٰ﴾ چـییە؟ کـە دەفـەرموێ: ﴿حَٰفِظُواْ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ﴾، مەبەسـت پێـی هـەموو نوێژەکانە، نوێـژە فەرزەکان‌و نوێژە سـوننەتەکان دەگرێتـەوە، دەبـێ هـەموویان پارێزگارییـان لـێ بکـرێ، بـەڵام: ﴿وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلۡوُسۡطَىٰ﴾، نوێـژی نێوەڕاسـت، نوێژی عەسرە، نوێـژی ئێوارەیە، وەك لە دەقی سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ هـاتوە: {(روى الإمـام أحمـد عَـنْ عَلـي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَـالَ: قَـالَ رسـولَ الله ﷺ يـوَم الأحـزَابِ: شَغَلُونَـا عَـنِ الـصَّلاَةِ الوُسْطَـى، صَـلاةِ العَـصْرِ، مَـلأَ اللهُ قلُـوبَهُم وَبُيُوتَـهُـمْ ناراً) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٤٥٣٣)، وَمُسلم برقم: (١٤٢٤)، وَغَيـرهُم}،

واتە: عەلی کوڕی ئەبو طالیب خوای لێ ڕازی بێ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی ئەحزاب (واتە: لە جەنگی خەندەق)دا فەرمووی: ئێمەیان بێ ئاگا کرد (واتە: لە ئێمەیان چوواند) نوێژی نێوە ڕاست، نوێژی عەسر، خوا دڵیانو ماڵەکانیان پڕبکات لە ئاگر.

مانای وایە پێغەمبەر ﷺ تەفسیری: ﴿وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلْوُسْطَىٰ﴾ی کردوە بەوە کە نوێژی عەسرە، بەڵام هەندێکیش دەڵێن: نوێژی نێوەڕۆیە، لەبەر ئەوەی دەکەوێتە نێوانی شێوانو خەوتنان لە لایەكو عەسرو شێوان لە لایەك، بەڵام بەهەرحاڵ مادام پێغەمبەر ﷺ وای تەفسیر کردبێ، وە بەڕاستیش کاتی نوێژی عەسر لە کاتەکانی دیکە هەستیارترە، خەڵك سەرگەرمی کاروکەسابەتە، کاتەکانی دی: شێوانە، کابرا دەچێتەوە ماڵ، خەوتنانە ئەوە مەجالی هەیە، بەیانییە مەجالی زیاترە، نیوەڕۆیە کاتی ئیسراحەتە، بەڵام نوێژی عەسر کاتی گەرمەی کارو کەسابەتە.

مەسەلەی دوازدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَقُومُواْ لِلَّهِ قَـٰنِتِينَ﴾، واتە: بە ملکەچیی یان بە بێدەنگیی ڕابوەستن بۆ خوا لە نوێژێدا، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(إنَّ فِي الصَّلاةِ شُغْلاً) (رَوَاهُ مُسلم برقم: (١٢٠١))}، واتە: لە نوێژێدا سەرقاڵیی هەیە، واتە: سەرقاڵی بە خوای میهرەبانەوە، بە گفتوگۆو ڕازو نیاز لەگەڵ خوادا، هەروەها پێغەمبەر ﷺ کاتێ کە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود سەلامی لێکردو پێغەمبەر ﷺ لە نوێژێدا بوو، وەڵامی نەدایەوە، فەرمووی: {(إنَّ هَذِهِ الصَّلاةَ لاَ يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلامِ النَّاسِ إنَّمَا هُوَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَقِرَاءَةُ الْقُرْآنِ) (رَوَاهُ مُسلم برقم: (١١٩٩))}، واتە: ئەم نوێژە هیچ شتێك لە قسەی خەڵکی تێدا ناگونجێ، بەڵکو بریتیە لە خوا بە پاکگرتنو بە گەورەگرتنو خوێندنی قورئان.

مەسەلەی سێزدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا﴾، {لە کاتی ئاساییدا نوێژ بکەن بەو شێوەیەو پارێزگاریی لە نوێژەکان بکەن}، جا ئەگەر ترستان هەبووو کەوتنە حاڵەتی ترسەوە {لە جەنگدا، یاخود

دوژمنێکت بۆ هـاتوە، یاخـود دڕندەیەکـت بـۆ هـاتوە، یـان هـەر شـێوەیەك لـە شێوەکانی ترس، کە لە حاڵەتی ئاسایی بـچێتـە دەرێ}، ئـەوە بـە پـیـادەیی نـوێـژ بکـەن، {بە پێـوە بڕۆنو نوێـژ بکـەن} یاخود بە سواریی، {سـواری وڵاخ، یـاخود سـواری سـەیارەش بـبـەو نـوێـژی خـۆشـت بکە}.

شـایەنی باسیشـە لەبـارەی چۆنیـەتی نوێـژی ترسـەوە، دوو ڕا هـەن:

ڕای یەکـەم: دەڵـێ: هەرکـات مسوڵمانان کەوتنـە نێـو ترسـەوە، لـە جەنگدا، یـان هـەر ترسـێکی دیکـە، نوێژەکـەیان چـۆن بـۆ هەڵـسووڕا، دەیکـەن، وە ڕکـووعو سـەجدەش بەپێی توانـا دەبـەن، لەوبـارەوە ئەم دەقـە هەیــە: {(قَـالَ مَـالِك عَنْ نـافـع: أَنَّ ابن عُمَـر رضي الله عنه كَانَ إِذَا سُـئِلَ عَن صَـلاَةِ الخَـوْفِ، وصفهـا، ثُمَّ قَـالَ: فَإِنْ كَـانَ خَـوْفٌ أَشَـدَّ مِنْ ذَلِكَ، صَلّـوْا رِجالاً قياماً عَلَى أَقْدَامِهِمْ، أَوْ رُكْبَانَاً، مُسْتَقْبِلي القِبلَـةَ أَوْ غَيْرَ مُسْتَقْبِلِيهَـا، قَـالَ نَافِعٌ لا أَرَى عَبْدَ اللَّـهِ بْـنَ عُمَرَ ذَكَرَ ذَلِكَ إِلاَّ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ) (رَوَاهُ البُخَـارِيُّ بـرقم: (٤٥٣٥)}، واتـە: مالیـك، {واتـە: مالیکی کوڕی ئەنەس، کە مەزەبی ئیمامی مالیك بەناوی ئەوەوەیـە} لە نافیعـەوە دەگێڕێتەوە، {نافیعـیش قوتـابی عەبدوڵـڵای کـوڕی عومەری کوڕی خەتتابە خوا لێیان ڕازی بێ} دەڵـێ: عەبدوڵڵای کوڕی عومەر کە پرسیاری لێدەکـرا دەربـارەی نوێژی ترسێ، باسی دەکـرد نوێژی ترسی بـەو شێوەیەی کە دەکرێ، کرد، دوایی گوتی: ئەگەر ترسـەکە لەوە زیـاتر بـوو {کـە دیارە ئەم ئایەتەی ئێرە مەبەستی پێ ئەوەیە، ترسێك بێت کە نەتوانی نوێژی ترسی بە کۆمەڵی تێدا بکەی کە (صَلاةُ الخَوف)ی پێ دەڵێن، بەڵکو حاڵەتەکە وابێ هـەر کەسـە ناچـار بـێ بەتـەنێ نوێژەکـەی خـۆی بکـات} ئـەوە بـە پێـوە نوێژی خۆیان دەکـەن، لەسـەر پێیـان، یـان بـە سـواریی، ڕوو بـە قیبلـە یـاخود ڕووشیان لە قیبلە نەبێ، جا (نـافِع) گوتوویـەتی: مـن پـێم وانیـە عەبدوڵـڵای کوڕی عومـەر ئەمـەی بـاس کردبـێ، مەگـەر لـە پێغەمبـەرەوە ﷺ، کـە دیـارە هەرواشەو عەبدوڵڵای کوڕی عومەر زۆر پابەند بووە بە سوننەتەوەو لـەخۆوە ئەوەی نەگوتوەو، دیارە ئەوەی لە پێغەمبەر ﷺ بیستوە بۆیە وایگوتوە.

ڕای دووەم: دەربارەی نوێژی ترس، {بەڵام ئەو ترسە نا کە بتوانن نوێژی بە کۆمەڵ بکەن، کە پێغەمبەر ﷺ لە (عُمَرةُ القَضَاء)دا کردوویەتی، وە لە چەند حاڵەتێکدا نوێژی ترسیان کردوە بە کۆمەڵ، کە دەبنە دووبەش، بەشێکیان حەرەسیات دەگرن‌و بەشێکیان نوێژ دەکەن، دوایی ئەوانی دیکە دێن‌و چەند شێوەیەکی هەیە، بەڵکو حاڵەتێکی ترسی وایە کە ناگونجێ بە کۆمەڵ نوێژەکەیان بکەن} ئەوەیە کە نوێژەکەیان لەو کاتەدا ناکەن، بەڵکو دوای ئەوەی حاڵەتی ترسەکە بەسەر دەچێ، نوێژی ئاسایی خۆیان دەکەن، وە ناشڵێن دەیگێڕینەوە، ئەم ڕایەش هی (أوزاعي ومكحول)ە، کە دوو زانای گەورەن‌و لەوبارەوەش ئەم دەقە هاتوە: {(وَقَالَ أَنَس بن مَالِكٍ ﵁ حَضَرْتُ مُنَاهَضَةَ حِصْنِ تُسْتُرَ عِنْدَ إِضَاءَةِ الفَجْرِ، واشْتَدَّ اشْتِعَالُ القِتالِ، فَلَمْ يَقْدِرُوا عَلَى الصَّلاَةِ، فَلَمْ نُصَلِّ إلاَّ بَعْدَ ارْتِفَاعِ النَّهَارِ، فَصَلَّيْنَاهَا وَنَحْنُ مَعَ أبي مُوسَى فَفُتِحَ لَنَا، قَالَ أنَسٌ: وَما يَسُرُّنِي بِتِلْكَ الصَّلاَةِ الدُّنْيا وَما فِيهَا) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٩٤٤)}، واتە: ئەنەسی کوڕی مالیك خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ من ئامادە بووم لە کاتی ئابڵووقەدانی قەڵای (توستور)دا {کە قەڵایەکە کاتی خۆی لە ئێران بووە} لە کاتی بەرەبەیاندا جەنگ زۆر گەرم بوو، نەیانتوانی نوێژ بکەن‌و نوێژەکەیان بۆ نەکرا {ئەگەر نوێژیان کردبایە تێکدەشکان، یان قەڵاکەیان بۆ نەدەگیراو ئیشی چەند ڕۆژەیان دەچۆوە هیچێ} نوێژەکەمان نەکرد هەتاکو ڕۆژ بەرز بۆوە {چونکە هەر خەریکی گرتنی قەڵاکە بوون، ئنجا} دوای ئەوە گەیشتینە حاڵەتی چێشتەنگاو یان دەمەو نیوەڕۆ، ئنجا نوێژەکەمان کرد کە دیارە نوێژی بەیانی بوو)، وە ئێمە (لەو جەنگەدا) لەگەڵ ئەبو مووسای ئەشعەریی بووین خوا لێی ڕازی بێ‌و قەڵاکەمان گرت، جا ئەنەس دەڵێ: من دڵخۆش نیم کە بەو نوێژە دنیاو هەرچی لە دنیادا هەیە بمدەنێ‌و ئەو نوێژەیان بدەمێ، نایگۆڕمەوە، واتە: هێندە ئومێدم بەو نوێژە هەیە کە لە وەختی خۆیشیدا نەکراوە، بەڵام لەو کاتەدا دیارە شتێکی لە نوێژی پێویستتر لە ئارادا بووە، کە بەرژەوەندیی

ئیسلام‌و مسوڵمانانی پێوە پەیوەست بووە.

منیش پێم وایە مەسەلەکە ئاوایە: کە جاری وایە مرۆڤ بە ئیشارەتیش نوێژی بۆ ناکرێ، شەڕەکە هێندە گەرمەو هێندە خەست بۆتەوە، بۆیە بە ناچاری دەبێ نوێژەکەی دوا بخاتو ئەوەش مەجالی تێدا هەیە، وە ئەگەر دەرفەتیش بوو، دەتوانێ بەو شێوەیەی کە بۆی گونجا نوێژەکەی بکات، کەواتە: ئەو دوو ڕایە، وەك زۆر دووڕا یان زیاتری جیاواز، تێك ناگیرێن، بەڵکو هەر کامێکیان بۆ حاڵەتێکی تایبەتە.

مەسەلەی چواردەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِم ﴾ زۆر لە زانایان گوتویانە ئەم ئایەتە (نَسْخ) کراوەتەوە بە ئایەتی پێشوو، کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ﴾، ئەم ئایەتە (٢٤١) دەفەرموێ: ئەوانەتان کە دەمرێنرێن، وە ئافرەتان کە لە دوای خۆیان بەجێ دەهێڵن، با لە سەرەمەرگدا وەسیەت بکەن بۆ خێزانەکانیان بۆ ئەوەی ماوەی ساڵێك نان‌و نەفەقەیان بکێشرێ‌و لە ماڵەکەیان نەبرێنە دەرێ، ئایەتی پێشووش ژمارە (٢٣٤) دەفەرموێ: ئافرەتانێك کە مێردیان دەمرێ چوار مانگ‌و دە شەو لە عیددەدا دەبن، ئەمەشیان دەڵێ: ساڵێك، بۆیە زۆر لە زانایان گوتویانە: ئەم ئایەتە بە ئایەتە پێشووەکە نەسخ کراوەتەوە، واتە: ئایەتەکە هەرچەندە ئەوی دیکە لە ڕووی ڕیزبەندییەوە لە پێشەوەیە، بەڵام ئەویان (ناسخ)ەو ئەمەیان (مَنسُوخ)ە، جا ئەگەر لە یادتان بێ، من لە دەرسەکانی پێشوودا، باسی ئەوەم کرد کە من قەناعەتم وایە وەك ژمارەیەك لە زانایان قەناعەتیان وایە، کە هیچ ئایەتێك لە قورئاندا نیە (مَنسُوخ) بێت، واتە: هیچ ئایەتێك لە قورئاندا نیە کە ئیشی پێ نەکرێت، ئەدی چۆن ئەو دوو ئایەتە پێکەوە دەگونجێن ؟!

ڕاستییەکەی ئەوەیە، ئەم ئایەتە (٢٤١) دەفەرموێ: ئافرەت مافی هەیە ماوەی ساڵێك لە ماڵی مێردیدا بمێنێتەوە، ئەگەر مێردەکەی وەسیەتی بۆ بکات، یاخود

كەسوكاری مێردەكەی ئامادەبن ئافرەتەكە بۆی هەیە، واتە: ئافرەتەكە وای بۆ چاكەو بۆی هەیە ساڵێك بمێنێتەوەو، وێڕای ئەوەی كە چوارمانگو دە شەو لە عیددەدا دەبێ، بە چوار مانگو دە شەوەكەوە ماوەی ساڵێك لە ماڵی مێردە مردووەكەیدا بمێنێتەوەو، مەسرەفیشی بكێشرێو ڕێزیشی لێ بگیرێو خزمەتی بكرێ، بۆ مێردەكە واچاكە ئەو وەسیەتە بكات، بەڵام لەسەر ئافرەتەكە پێویست نیە ساڵێك بمێنێتەوە، ئەدی چوارمانگو دە شەوەكە؟ ئەوە واجبە، وە ئەمەیان، واتە: ماوەی ساڵێك: سوننەتە، كەواتە تێك ناگیرێنو ئەمە وەك ئەوە وایە یەكێك بێت بۆ لام بڵێ: ئەوەندەم پارە هەیە، دەڵێم: كاكە گیان تۆ ئەوەندە زەكاتەت لێكەوتوە، بۆ وێنە: دە هەزار دینار زەكاتت لێكەوتوە، بەڵام ئەگەر بیست هەزار دیناریشی لێبدەی، ئەوە ئەو دە هەزارەیان بەخشینو خێرە بۆخۆت دەیكەی، بەڵام دە هەزارەكەی دیكەیان واجبەو دەبێت بیدەی، لێرەش ئەو حەوت مانگو بیست ڕۆژە زیادەی كە ژن، لە ماڵی مێردی وەفات كردوویدا دەمێنێتەوە، ئەوە ئەگەر وا بكات بۆی باشە، وە ئەگەر پیاوەكە وەسیەتی بۆ بكاتو بڵێ: ماوەی ساڵێك با لە ماڵدا بمێنێتەوە بۆ وی واباشە، وە بۆ كەسوكاری وا باشە، بەڵام هیچیان مولزەم نین بەوەوە، بەڵام ئافرەتەكە مولزەمە وە ئەوانی دیكەش مولزەمن بەوەی كە چوار مانگو دە شەو ژنەكە لە عیددەدا بێت، دیارە هیچ كاتێكیش واجبو سوننەت تێكناگیرێن، كە دەڵێی: ئەو شتە ئەوەندەی واجبەو ئەوەندەشی سوننەتە، هیچ پێویست ناكات بڵێی: ئەو واجبە ئەو سوننەتەی نەسخ كردۆتەوە، ئنجا لەوبارەوە (إبن كثير) ئەم دەقەی لە تەفسیرەكەیدا هێناوە:[1] {(وَرَوى البُخَاري عَن مُجَاهِدٍ ﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَٰجًا ﴾، قَالَ: كَانَتْ هَذِهِ العِدَّةُ، تَعْتَدُّ عِنْدَ أهْلِ زَوْجِهَا وَاجِبَةً، فَأَنْزَلَ اللهُ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَٰجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَٰجِهِم مَّتَٰعًا إِلَى ٱلْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِىٓ أَنفُسِهِنَّ

١) (المِصْبَاحُ المنير...)، ص: (١٧٧) .

مِن مَّعۡرُوفٍ ﴾، قَالَ: جَعَلَ اللهُ لَهَا تَمَامَ السَّنَةِ سَبْعَةَ أشْهُرٍ وَعِشْرِينَ لَيلَةً وَصِيَةً، إنْ شَاءَتْ سَكَنَتْ فِي وصِيَّتِهَا، وَإنْ شَاءَتْ خَرَجَتْ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٤٥٣١)}، واتە: بوخاریی لە موجاهیدەوە دەگێڕێتەوە، کە ئەم ئایەتەی پێشیَ کە دەفەرمویَ: ئەوانەی کە دەمرنو لە دوای خۆیان ژن بەجیَ دەهێڵن چوار مانگو دە شەو چاوەڕیَ دەکەن، فەرمووی: ئەوە ئەو عیددەیەیە، کە واجبە لەسەر ئافرەت لەلای کەسوکاری مێردە وەفات کردووەکەی ئەو عیددەیە تێپەڕێنێت، دوایی خوای زانا ئەم ئایەتەی ناردە خواریَ، کە دەفەرمویَ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوۡنَ مِنكُمۡ وَيَذَرُونَ أَزۡوَٰجٗا وَصِيَّةٗ لِّأَزۡوَٰجِهِم مَّتَٰعًا إِلَى ٱلۡحَوۡلِ غَيۡرَ إِخۡرَاجٖ ﴾، خوا بۆی کردە ساڵێکی تەواو، چونکە حەوت مانگو بیست شەو لەگەڵ چوار مانگو دە شەو دەکاتە ساڵێکی تەواو، ئەوەش وەك وەسیەتێك ئافرەتەکە ئەگەر بیەویَ بەپێی وەسیەتی مێردەکەی دادەنیشی لە ماڵی مێردەکەی، وە ئەگەر نەشیەویَ دوای چوارمانگو دەشەوەکە ماڵی مێردی بەجیَ دەهێڵیَ.

شایانی باسە (ئەبو موسلیمی ئەصفەهان)یش هەر ڕایەکی لەم جۆرەی هەیە کە دەڵیَ: ئەو چوار مانگو دە شەوە پێویستە، بەڵام ماوەکە دیکەی ئەو ساڵە، واتە زیادە لە چوار مانگو دە شەو، شتێکی پەسەندو چاکە، کە هەم مێرد ئەو وەسیەتە بکاتو هەم ئافرەتیش ئەوەندە بمێنێتەوە، وەك (القاسمي) لە تەفسیرەکەیدا هێناویەتی[1]، وە (ئەبو موسلیمی ئەصفەهانیی)یش یەکێکە لە زانایانی ناودار کە کۆمەڵێك ڕای تایبەتی خۆی هەن، جا لەوبارەوە دەڵێت: {(وَالسَّبَب أنَّهُم كَانوا فِي زَمَان الجَاهِلِيَة يُوصُون بالنَّفَقَة والسكنى حَولاً كَاملاً، وَكَانَ يَجب عَلَى المَرأة الإعتداد بالحَولِ فَبَّين الله تَعَالى فِي هَذهِ الآية أنَّ ذَلِكَ غَير وَاجب)}، واتە: هۆی ئەمە کە خوای زاناو شارەزا ئەمەی ناردە خواریَ، ئەوە بوو کە لە سەردەمی نەفامییدا وەسیەتیان دەکرد، کە دەبیَ

١) (محاسِن التأويل)، ج: (٢)، ص: (٢٩٣- ٢٩٤) .

ئافرەتەکە ساڵێکی تەواو بمێنێتەوەو نەفەقەی بکێشرێو ماوەی ئەو ساڵە تەواوەش ئافرەتەکە لەسەری پێویست بوو کە لەعیددەدا بێ، واتە: بەرگو پۆشاکی ئاسایی لەبەر نەکات، هەتاکو ساڵەکە تەواودەبێ، جا خوای بەرز لەم ئایەتەدا ڕوونی کردەوە، کە ژن ساڵێك چوونە عیددەی لەسەر پێویست نیە، بەڵکو شتێکی سوننەتەو پەسەندە، (تەنیا چوار مانگو دە شەوەکە فەرزە).

مەسەلەی پازدەیەم: ﴿ وَلِلْمُطَلَّقَٰتِ مَتَٰعٌۢ بِٱلْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى ٱلْمُتَّقِينَ ﴾، ئەوە باسمان کرد کە مسوڵمان دەبێ هەم چاکەکاربێو هەم پارێزکاربێ، کەواتە: ئەگەر دەتەوێ چاکەکاربی، خوا هەر لەسەری پێویست کردووی، وە ئەگەر دەتەوێ پارێزکاربی خوا هەر لەسەری پێویست کردووی، دیارە پێچەوانەی چاکەکاریی خراپەکارییە، وە پێچەوانەی پارێزکاریی تاوانبارییەو هەردووکیشیان سزایان لەسەرە، واتە: خراپەکاریی‌و تاوانباریی (الإساءة والفجور).

مەسەلەی شازدەیەم: خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ ءَايَٰتِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴾، ئەوە زۆر ڕوونو ئاشکرایە کە بەهۆی ئایەتەکانی خواوە، کە خوا ڕوونی کردوونەوەو بەهۆی تێفکرینی ئایەتەکانو تەماشاکردنیانەوە، ئێمە عەقڵمان زیاد دەکاتو گەشە دەکاتو زیاتر تێدەگەینو شارەزا دەبین، خوای پەروەردگار لەو کەسانەمان بگێڕێ کە بەهۆی زیاتر لێ وردبوونەوەی کتێبی خواو تێگەیشتنیەوە، عەقڵو تێگەیشتنیان زیاد دەکات.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پەنجاویەكەمین

پێناسـەی ئەم دەرسـە

لـەم دەرسـەماندا خـوا پـشتیوان بێـت ئایەتـەكانی ژمـارە: (٢٤٣ تـاكو ٢٥٢) لـە سوورەتی (البقرة) دەتوێژینـەوە، لـەم دە ئایەتـەدا، خـوا ﷻ دوو بەسـەرهاتمان بـۆ دەگێڕێتەوە لە گەلـی بەنی ئیسـڕائیل، بەنی ئیسڕائیل كە وەك پێشـتـر گوتوومانە، ئەو وەچەیەن كە لە یەعقووبی كوڕی ئیـسحاقی كوڕی ئیبـڕاهیم (علـيهم الـصلاة والسلام) وەپاش كەوتوون، جا لەبەرئەوەی ئێمە لەكاتی تەفسیـركردنی ئایەتەكاندا بەسەرهاتەكان دەگێڕینەوە، لێرە بەو ئاماژە كورتە وازی لـێ دەهێنین.

﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ خَرَجُوا۟ مِن دِيَٰرِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ ٱلْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ ٱللَّهُ مُوتُوا۟
ثُمَّ أَحْيَٰهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلنَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ
﴿٢٤٣﴾ وَقَٰتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾ مَّن ذَا ٱلَّذِى يُقْرِضُ ٱللَّهَ
قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَٰعِفَهُۥ لَهُۥٓ أَضْعَافًا كَثِيرَةً ۚ وَٱللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُۜطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ
﴿٢٤٥﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلْمَلَإِ مِنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ مِنۢ بَعْدِ مُوسَىٰٓ إِذْ قَالُوا۟ لِنَبِىٍّ لَّهُمُ ٱبْعَثْ لَنَا
مَلِكًا نُّقَٰتِلْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۖ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِن كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِتَالُ أَلَّا
تُقَٰتِلُوا۟ ۖ قَالُوا۟ وَمَا لَنَآ أَلَّا نُقَٰتِلَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِن دِيَٰرِنَا وَأَبْنَآئِنَا ۖ
فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ ٱلْقِتَالُ تَوَلَّوْا۟ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٢٤٦﴾ وَقَالَ
لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ ٱللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا ۚ قَالُوٓا۟ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُ ٱلْمُلْكُ عَلَيْنَا
وَنَحْنُ أَحَقُّ بِٱلْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِّنَ ٱلْمَالِ ۚ قَالَ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصْطَفَىٰهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُۥ

بَسۡطَةٗ فِي ٱلۡعِلۡمِ وَٱلۡجِسۡمِۖ وَٱللَّهُ يُؤۡتِي مُلۡكَهُۥ مَن يَشَآءُۚ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٞ ﴿٢٤٧﴾
وَقَالَ لَهُمۡ نَبِيُّهُمۡ إِنَّ ءَايَةَ مُلۡكِهِۦٓ أَن يَأۡتِيَكُمُ ٱلتَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٞ مِّن
رَّبِّكُمۡ وَبَقِيَّةٞ مِّمَّا تَرَكَ ءَالُ مُوسَىٰ وَءَالُ هَٰرُونَ تَحۡمِلُهُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ
لَأٓيَةٗ لَّكُمۡ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ﴿٢٤٨﴾ فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِٱلۡجُنُودِ قَالَ إِنَّ ٱللَّهَ
مُبۡتَلِيكُم بِنَهَرٖ فَمَن شَرِبَ مِنۡهُ فَلَيۡسَ مِنِّي وَمَن لَّمۡ يَطۡعَمۡهُ فَإِنَّهُۥ مِنِّيٓ إِلَّا مَنِ
ٱغۡتَرَفَ غُرۡفَةَۢ بِيَدِهِۦۚ فَشَرِبُواْ مِنۡهُ إِلَّا قَلِيلٗا مِّنۡهُمۡۚ فَلَمَّا جَاوَزَهُۥ هُوَ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ
مَعَهُۥ قَالُواْ لَا طَاقَةَ لَنَا ٱلۡيَوۡمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِۦۚ قَالَ ٱلَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم
مُّلَٰقُواْ ٱللَّهِ كَم مِّن فِئَةٖ قَلِيلَةٍ غَلَبَتۡ فِئَةٗ كَثِيرَةَۢ بِإِذۡنِ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ مَعَ
ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿٢٤٩﴾ وَلَمَّا بَرَزُواْ لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِۦ قَالُواْ رَبَّنَآ أَفۡرِغۡ عَلَيۡنَا صَبۡرٗا
وَثَبِّتۡ أَقۡدَامَنَا وَٱنصُرۡنَا عَلَى ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿٢٥٠﴾ فَهَزَمُوهُم بِإِذۡنِ
ٱللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُۥدُ جَالُوتَ وَءَاتَىٰهُ ٱللَّهُ ٱلۡمُلۡكَ وَٱلۡحِكۡمَةَ وَعَلَّمَهُۥ مِمَّا يَشَآءُۗ
وَلَوۡلَا دَفۡعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعۡضَهُم بِبَعۡضٖ لَّفَسَدَتِ ٱلۡأَرۡضُ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ ذُو
فَضۡلٍ عَلَى ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿٢٥١﴾ تِلۡكَ ءَايَٰتُ ٱللَّهِ نَتۡلُوهَا عَلَيۡكَ بِٱلۡحَقِّۚ وَإِنَّكَ لَمِنَ
ٱلۡمُرۡسَلِينَ ﴿٢٥٢﴾ ﴾.

مانـای وشـه به وشــەی ئایەتەکــان

ئایا سەرنجی ئەوانەت نەداوە کە بە هەزاران بوونو لەبیمی مردن لەماڵەکانیان چوونەدەر، خواش پێی فەرموون بمرن ! پاشان زیندووی کردنەوە، بێگومان خوا خاوەن چاکەیە بەسەر خەڵکەوە، بەڵام زۆربەی خەڵکی سوپاسگوزاریی ناکەن ﴿٢٤٣﴾ وە لە پێناوی خوادا بجەنگنو بزانن کە خوا بیسەری زانایە ﴿٢٤٤﴾ کێیە ئەو کەسەی دەستقەرز لەگەڵ خوادا بکات بە قەرزێکی باش، تاکو ئەویش بەچەند بەرانبەری

زۆر بۆی قەرەبوو بکاتەوە ! وە خوا (ڕۆزیی) وەتەنگ دێنێ‌و فراوانی دەکاتو بۆ لای ویش دەگێڕڕێنەوە ﴿٢٤٥﴾ ئایا سەرنجی قسە ڕۆیشتووانی بەنی ئیسرائیلت نەداوە لە پاش مووسا ! کە بە پێغەمبەرێکی خۆیانیان گوت: سەرکردەیەکمان بۆ دابنێ کە (لە ژێر سەرکردایەتییدا) لەڕێی خوادا بجەنگین ! گوتی: ئایا پێتان وا نیە کە ئەگەر جەنگتان لەسەر پێویست کرا، نەجەنگن ؟ گوتیان: جا چیمانە کە لەڕێی خوادا نەجەنگین ! لە حاڵێکدا کە لەنێو ماڵو حاڵو کوڕانمان وە دەرنراوین؟ بەڵام کاتێك جەنگیان لەسەر پێویست کرا، کەمێکیان نەبێ پشتیان کردەوە، وە خوا بە ستەمکاران زانایە ﴿٢٤٦﴾ وە پێغەمبەرەکەیان پێی گوتن: خوا طاڵووتی بەسەرکردە بۆ داناون ! گوتیان: جا چۆن دەبێ سەرکردەی ئێمە بێ لەحاڵێکدا کە ئێمە بۆ سەرکردایەتیی شایستەترینو سامانێکی فراوانیشی نەدراوەتێ ؟ گوتی: خوا ئەوی بەسەرتاندا هەڵبژاردوەو لە زانیاریو جەستەشدا زێدەیی پێداوە، وە خوا (دەستەڵات) فراوانی زانایە ﴿٢٤٧﴾ وە پێغەمبەرەکەیان پێی گوتن: بەڵگەو نیشانەی حوکمڕانییەکەی (واتە: حوکمڕانیی طاڵووت) ئەوەیە کە تابووتتان بۆ بێ، فریشتەکان هەڵی دەگرن، ئارامیی لە پەروەردگارتانەوە تێدایە، وێڕای پاشماوەیەك لەو شتانەی نزیکانی مووساو نزیکانی هاڕوون بەجێیان هێشتوون، بێگومان لەوەدا بەڵگەو نیشانەتان بۆ هەیە (لەسەر ڕاستیی طاڵووت) ئەگەر بڕوادارین ﴿٢٤٨﴾ جا کاتێك طاڵووت لەشکرەکەی (لە ئاوەدانی) جیاکردەوەو خستەڕێ گوتی: بێگومان خوا بە ڕووبارێك تاقیتان دەکاتەوە، جا هەرکەسێك لە لوێچێك زیاتری لێ بخواتەوە، ئەوە لە من نیە، وە هەرکەسێك لێی نەچێژێ ئەوە لە منە، ئنجا جگە لە کەمێکیان تێکڕا لێیان خواردەوە، جا کاتێك خۆیو ئەو بڕوادارانەی لەگەڵی بوون، لێی پەڕینەوە، گوتیان: ئەمڕۆ توانای پێ وێرانی جالووتو لەشکرەکەیمان نیە ! ئەوانەی کە دڵنیابوون لەوە کە بە دیداری خوا دەگەن، گوتیان: گەلێك جاران بە ویستی خوا کۆمەڵێکی کەم بەسەر کۆمەڵێکی زۆردا زاڵبوون، وە خوا لەگەڵ خۆڕاگران دایە﴿٢٤٩﴾ وە کاتێك بۆ جالووتو لەشکرەکەی چوونە مەیدانێ، گوتیان: پەروەردگارمان خۆڕاگرییمان بەسەردا بڕێژەو پێیەکانمان بچەسپێنەو بەسەر کۆمەڵی کافراندا سەرمان بخە ﴿٢٥٠﴾ ئیدی بە

مۆڵەتی خوا شکاندنیانو داوودیش جالووتی کوشتو خوا دەسەڵاتو حیکمەتی پێداو، لەوەی کە دەیەوێ شارەزای کرد، وە ئەگەر خوا هەندێك لە خەڵکی بە هەندێکیانی لانەبردبایە، مسۆگەر سەرزەمین تێکدەچوو، بەڵام خوا خاوەن چاکەیە بەسەر جیهانییانەوە ﴿٢٥١﴾ ئا ئەوانە ئایەتەکانی خوان بەشێوەیەکی هەق بەسەرتیاندا دەخوێنینەوە، وە بێگومان تۆ لە ڕەوانەکراوانی ﴿٢٥٢﴾)).

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(حَذَرَ): (الحذَرُ: إحترازٌ مِنْ مُخِيفٍ)، واتە: (حَذَر) بریتیە لە خۆپاراستن لە شتێکی مەترسیی لێکراو کە جێگای ترس بێ.

(لَذُو): واتە: صاحب، خاوەن.

(فَضْلٍ): واتە: چاکە، (الفَضْلُ: الزيادَة عَنِ الإقتصادِ خَيراً أو شراً وَفي المحمُودِ أكْثَرُ اسْتِعْمَالاً)، واتە: (فَضْلُ) زیادەیە لە چاکەدا، یان لە خراپەدا، وە لە چاکەدا زیاتر بەکاردێ، (لَذُ فَضْلٍ): واتە: خاوەن چاکەو خاوەن زیادە، چونکە (فَضْل) بریتیە لە چاکەیەکی زیادە کە دەبەخشرێ.

(يُقْرِضُ): (القَرْضُ: هُوَ مَا يُدفَعُ إلى الإنسانِ مِنَ الْمَالِ بِشَرْطِ رَدِّ بَدَلِهِ) وشەی (قَرْض) بریتیە لەوەی، کە دەدرێ بە کەسێك بە مەرجی ئەوەی، کە دوایی بدرێتەوە، یاخود جێگرەکەی بدرێتەوە، واتە: بارتەقای ئەوە بدرێتەوە بە خاوەنی.

(أَضْعَافًا): (أَضْعَافاً: جَمْعُ ضِعفٍ وَمَصْدَرُه: ضَعْف، وَضِعْفُ الشَّيءِ الَّذي يُثَنيِّهِ فَضِعْفُ الإثنينِ أربعَة)، وشەی (أضعَاف) کۆی (ضِعْف)ە، چونکە (أَضْعَاف) بە کوردی، واتە: چەند قات، (ضِعْفِ)یش واتە: دوو قات.

(يَقْبِضُ): (يَسْلُبُ، القَبْضُ: تَنَاوُلُ الشَيءِ بِجَميعِ الكَفِّ)، واتە: (يَقْبِض) یانی: دەستێنێ، وە (قَبْض) بریتیە لە گرتنی شتێك بە هەموو دەست، وە لێرەدا

مەبەست پێی لێگرتنـەوەو کەمکردنەوەیـە.

(وَيَبۡصُۜطُ): (يُعْطِي، وَيَسَطَ: نَشَـرَهَ وَسَّعَ)، واتە: (يَبْسُط) یانی: دەبەخشێ، یان فراوان دەکات، وە (نَشَـرَ وَوَسَّـعَ)، واتـە: بـڵاوی کردەوەو فراوانـی کـرد.

(ٱلۡمَلَإِ): (الـمـلأُ: جَماعَـةٌ يَجْـتَمِعُونَ عَلَـى رَأْيٍ، فَيَمْلَـؤُون العُـيُونَ رِواءً وَمَنْظَـراً، وَالنُّفُوسَ بِهَـاءً وَجـلالاً وَالـمَقصودُ بِهِ: سُـراة القَوْمِ وَأَشـرافه) واتە: (مَـلأ) کە من بە دەست ڕۆیشتووان یان قسە ڕۆیـشتووانم تەفسیـر کـردوە، واتـە: (مـلأ)ی هـەر کۆمـەڵێك ئەوانـەن کـە لـەنێو خەڵکدا قـسەیان دەڕواو دەسـتیان دەڕواو، ئەمرو نەهییان بەدەستە، لەوەشەوە هاتوە کە چاوی خەڵك پڕدەکەن لە ترس و سامو ڕێـزو هەیبـەت.

(ٱبۡعَثۡ): (أَصْلُ البَعْثِ: إِثَـارَةُ الشَيءِ وَتَوجِيهه) وشەی (بَعْث) بریتیە لە وروژاندنی شتێك، (وَقَوله تَعالى: ﴿ فَبَعَثَ ٱللَّهُ غُرَابًا يَبۡحَثُ فِي ٱلۡأَرۡضِ ... ﴿٣١﴾ ﴾ المائدة، أي: قَيَّضَـهُ)، واتە: ڕەوانەی کردو ئامادەی کـرد (خوا ﷻ قەلەڕەشێکی نـارد، زەوی بە دەندووکی دەکۆڵـی).

(مَلِكٗا): مـەلیك واتـە: پادشـا، لێـرەدا بـەمانای فەرمانـدەو سـەرکردە دێ، چـونکە مەلیك لە (مُلْـك)ەوە هـاتوە، دەڵـێ (المُلْـكُ: هُوَ التَّصرُفُ بالأَمْـر والنَّهْـي فـي الجمهُورِ، والـمَلِكُ مَن يَملـك الـسِّياسَة)، وشـەی (مُلْـك) بریتیـە لـە دەسـتکراوەیی لـە هەڵسوکەوت کـردن لەگـەڵ خەڵکـدا، مەلیـك: واتــە ئــەو کەسەی کە سیاسـەتی بەدەستە، حوکمـڕان.

(ٱصۡطَفَىٰهُ): (اصطَفاهُ)، (أصْلُ الصَّفاء: خُلُوصُ الشَّيء مِنَ الشَّوْبِ، ومِنهُ: الصَّفا، للحِجارَةِ الصافيةِ، والإِصطِفاءُ: تَناوُلُ صَفْوِ الشَّيء، كما أن الإختِيار: تناوُلُ خَيْرِهِ)، وشەی (صّفاء) شتێکە کە خلّتەی پێوە نەمابێ، جا وشەی (الإِصطفاء) واتــە: خوڵاصــەی شــتێكو پوختەکــەی وەربگــری، وەك (إختِيـار) یــانی: چاکەکەی وەربگری.

(ٱلتَّابُوتُ): واتە: (صندُوق) وشەی (تابوت) بریتیە لە هەرشتێك، كە شتی تێبخرێ.

(سَكِينَةٌ): (السُّكُونُ: ثُبُوتُ الشَّيءِ بَعْدَ تَحَرُّكٍ، والسَّكنُ وَالسَّكِينَةُ وَاحِدٌ، وَهُوَ زَوَالُ الرُّعْبِ، وعلى هذا قولهِ: ﴿أَن يَأْتِيَكُمُ ٱلتَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ ﴾)، وشەی (السَّكِينَةُ) من بە (ئارامیی)م لێكداوەتەوە، چونكە لە (سُكُون)ەوە هاتوەو لە (سَكَنَ)ەوە هاتوە، وشەی (سَكَنَ) واتە: جێگیر بوو، یانی شتێك جووڵە جووڵی كرد بێ دوایی لە جووڵە كەوتبێ، كە مەبەست پێی لاچوونی ترسە لە دڵداو لاچوونی دڵە ڕاوكێ یە.

(لَأٓيَةً): (آية: أي عَلامَةً وجَمْعُها آيات)، وشەی (آية)، واتە: نیشانە، بەڵگە.

(غُرۡفَةَۢ): (الغَرْفُ: رَفْعُ الشَّيءِ وَتنَاوُلهُ، يقالُ: غَرَفْتُ الماءَ وَالمَرَقَ، والغُرْفَةُ: ما يُغْتَرَفُ، و الغَرْفَةُ لِلْمَرَّةِ)، (غُرْفَة) بەمانای ژوور دێ، بەڵام لێرەدا بەمانای لوێچێك ئاو دێت، واتە پڕی یەك مستی یەك دەست، ئەوە وەك دوایی باسی دەكەین كە جالۆوت لەسەر سوپاكەی خۆی كردە مەرج كە بەس یەكی یەك لوێچ ئاو بخۆنەوە، هەر ئەوەندەی تێنوێتییان پێ بشكێ.

(يَظُنُّونَ): لێرەدا بە مانای (يُوقِنون) یەقینیان هەیە دێت، بەڵام لە زۆر شوێنی دیكە لە قورئاندا بە مانای (يَشكّون، يَتَردّدُون) گومانیان هەیە، دوو دڵن، هاتوە، جا (راغب) دەڵێ: (الظن: اسمٌ لِما يَحْصُلُ عَنْ أمارَةٍ، وَمَتىَ قَويَتْ أدَّتْ إلى الْعِلْمِ، وَمَتَى ضعُفَتْ جداً لَمْ يَتَجاوَزْ حَدَّ التَّوَهُّمِ) واتە: (ظَن) بە هەر زانیارییەك دەگوترێ، كە لە ئەنجامی نیشانەكاندا پەیدا دەبێت، جا ئەگەر نیشانەكان زۆر بەقوەت بوون دەگاتە ڕاددەی زانستو یەقین، بەڵام ئەگەر نیشانەكان لاواز بوون، تەنیا دەبێتە جۆرێك لە گومان وەهمو دوو دڵیی.

(فِئَةٌ): (الفِئَةُ: الجَمَاعَةُ المُتَظَاهِرَةُ التى يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إلى بَعْضٍ في التّعاضُد) وشەی: (الفِئَةُ) واتە: كۆمەڵ، (راغب) دەڵێ: كۆمەڵێكن كە هەندێكیان دەگەڕێنەوە بۆ لای هەندێكیان، {چونكە (فاءَ) یانی: (رَجَعَ)} وە

پشت بە یەکەوە دەبەستن و پێکەوە تۆکمەو توندو تۆڵن.

(بَرَزُواْ): (البَرازُ: الفضاء، و بَرَزَ: حَصَلَ في براز، و مِنهُ المبارَزَة للقِتالِ وَهيَ الظهُور مِنَ الصَف) وشەی (البَراز) بە مانای (فَضاء) دەشت، دێت. (بَرزوا)، واتە: بۆ یەك چوونە دەشت، بۆ یەك هاتنە مەیدان، چونکە دەڵێ (بَرَزَ: حَصَلَ في براز) واتە: چووە دەشتەوە، چووە مەیدانێ، (مُبارَزَة) یانی: بۆ یەكدی هاتنە مەیدان.

(أَفْرِغْ): (الفَرَاغُ: خِلافُ الشُّغْلِ) وشەی: (فَرَاغُ)، واتە: بۆشایی، پێچەوانەکەی بریتیە لە (شُغْل)، واتە: شتێك مەشغوول بکاو پڕ بکا، جا (إفراغُ) دەڵێ: (و أفْرَغْتُ الدَّلْوَ: صَبَبْتُ ما فيهِ، و منهُ استُعِيرَ: ﴿... رَبَّنَآ أَفۡرِغۡ عَلَيۡنَا صَبۡرٗا ... ﴿١٢٦﴾﴾ الأعراف، (الدَّلْو) واتە: دۆڵچە کە ئاویان پێ لە بیر هەڵهێنجاوە، (و أفْرَغْتُ الدَّلْوَ): یانی: هەرچی لە دۆڵچەکەدا بوو هەمووم هەڵڕشت، ﴿... رَبَّنَآ أَفۡرِغۡ عَلَيۡنَا صَبۡرٗا ... ﴿١٢٦﴾﴾ الأعراف، واتە: تەواو ئارامییمان هەڵبڕێژە سەر دڵ و دەروون.

(بِإِذۡنِ ٱللَّهِ): (الإذنُ في الشَّيءِ: إعلامٌ بأجازَتهِ و الرُخصَةِ فيهِ، الإِذنُ هُوَ الأرادَةُ و الأمر)، وشەی (إذْن الله) بەمانای ویستی خوا دێت، وە بەمانای فەرمانیش دێت، بەڵام لێرەدا بەمانای (ویست) لێکدەدرێتەوە.

(دَفۡعُ ٱللَّهِ): (الدَّفْعُ إذا عُدِّيَ بإلى اقْتَضَى معنَى الإنالَةِ، نحو قوله تَعالىَ: ﴿... فَٱدۡفَعُوٓاْ إِلَيۡهِمۡ أَمۡوَٰلَهُمۡ ... ﴿٦﴾﴾ النساء، وَإذا عُدِّيَ بِعَنْ اقْتَضَى معنَى الحِمايَة، نحو: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُدَٰفِعُ عَنِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ... ﴿٣٨﴾﴾ الحج، وَإذا عُدِّيَ بالباءِ اقتضى معنَى الإِزالَة التَنْحية، نحو: ﴿وَلَوۡلَا دَفۡعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعۡضَهُم بِبَعۡضٖ﴾، وشەی (دَفْع)، واتە: پاڵ پێوەنان، (دَفْعُ الله) واتە: ئەگەر خوا بە

هەندێك لە خەڵك هێندێكی دیكەی پاڵ پێوە نەنابان، بە خەڵكێكی چاكەكار، خەڵكی ستەمكاری پاڵ پێوە نەنابایە، ئەوە دنیا تێكدەچوو، وشەی (دَفْع) ئەگەر بە (إلى) (تَعَدِّي) بكات مانای گەیاندن دەگەیەنێ، وەك ﴿... فَٱدۡفَعُوٓاْ إِلَيۡهِمۡ أَمۡوَٰلَهُمۡ ...﴿٦﴾﴾ النساء، واتە: جا ماڵەتەكانیان بدەنێ، وە ئەگەر بە (عَنْ) (تَعَدِّي) بكات مانای پاراستنو پەنادان دەگەیەنێ، ئەوە مانای لابردن دەگەیەنێ ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُدَٰفِعُ عَنِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ...﴿٣٨﴾﴾ الحج، واتە: خوا بە مسۆگەریی بەرگریی لەوانە دەكات كە ئیمانیان هێناوە، وە ئەگەر بە (ب) (تَعَدِّي) بكات، وەك ﴿وَلَوۡلَا دَفۡعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعۡضَهُم بِبَعۡضٍ﴾.

(لَّفَسَدَتِ ٱلۡأَرۡضُ): (الفَسَادُ: خُرُوجُ الشَّيءِ عَنِ الإعتِدَالِ و يُضادُّهُ الصَّلاحُ)، وشەی (فَسَاد) بریتیە لەوە كە شتێك حاڵی تێكبچێو لە حاڵەتی هاوسەنگیی دەربچێ، پێچەوانەكەی بریتیە لە چاكبوون (صَلَاح).

مانای گشتی ئایەتەكان

خوای پەروەردگار لێرەدا دوو بەسەرهاتمان بۆ دەگێڕێتەوە، ئنجا دیارە كە دەفەرموێ: ﴿أَلَمۡ تَرَ﴾، ڕووی قسەكردن لەگەڵ پێغەمبەرە ﷺ، یاخود لەگەڵ هەركەسێك كە قورئان بخوێنێت ﴿أَلَمۡ تَرَ﴾، مانا ڕواڵەتییەكەی: ئایا نەتبینی، بەڵام مەبەست پێی (ألم تَعْلَم)ە، {ئایا نەتزانی!}ە، یاخود ئایا تەماشا ناكەی! وە مەبەست لە تەماشاكردن تەماشاكردنی بەعەقڵو بە دڵە، ئایا سەرنج نادەی! ئنجا سەرەتا دێتە سەر گێڕانەوەی بەسەرهاتی یەكەمو دەفەرموێ: ﴿أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَٰرِهِمۡ﴾، كە زۆر بەكورتی لە یەك ئایەتدا دەیگێڕێتەوە، دەفەرموێ: ئایا سەرنجی ئەوانە نادەی لە ماڵوحاڵی خۆیان وەدەركەوتن ﴿وَهُمۡ أُلُوفٌ﴾، لە حاڵێكدا ژمارەیان بە هەزاران بوو، وەدەركەوتن ماڵوحاڵو نیشتیمانی

خۆیان بۆچی بەجێهێشت؟ ﴿حَذَرَ ٱلْمَوْتِ﴾، لە ترسو بیمی مردن ﴿فَقَالَ لَهُمُ ٱللَّهُ مُوتُوا۟﴾، خواش پێی فەرموون: بمرن! ئەوان لە ترسی مردنماڵوحاڵی خۆیان بەجێ هێشت، كەچی خوا ﷻ پێی فەرموون: بمرنو هەمووی مراندن ﴿ثُمَّ أَحْيَـٰهُمْ﴾، وە پاشان زیندووی كردنەوە ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلنَّاسِ وَلَـٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ﴾، بێگومان خوا خاوەن چاكەو بەخششە، بەسەر خەڵكییەوە، بەڵام زۆربەی خەڵكی سوپاسگوزار نین.

ئەم بەسەرهاتە كە خوای بەرزو مەزن ئاوا زۆر بە كورتیی بە پوختیی بۆمان دەگێڕێتەوە، لە تەفسیرەكاندا زۆر شتیان لەسەر گوتوە، هەندێك دەڵێن: ئەوانە خەڵكێكی زۆربوون، میللەتێك بوون، كە خوا دەفەرموێ بە هەزاران كەس بوون، بیستوویانە كە نەخۆشییەك بڵاودەبێتەوە، طاعوون بووە، نەخۆشییەكی كوشندە بووە، ئەوان ئەو وڵاتەی خۆیان بەجێهێشتوە، بەڵام دوایی لە ئەنجامی بەجێهێشتنی وڵاتی خۆیاندا، نەخۆشییەكە لەنێویاندا بڵاوبۆتەوەو هەموویان وەفاتیان كردوە، دواییش خوای ژیێنەر زیندووی كردوونەتەوە، بۆ ئەوەی ببنە جێگەی پەندو عیبرەت بۆ خەڵك، كە جاری وا هەیە خەڵك لە ئەنجامی ڕاكردن لە مردندا تووشی مردن دەبێت!

وە هەندێك دەڵێن: نا، بەڵكو ئەوانە خەڵكێك بوون، میللەتێك بوون بیستوویانە كە دوژمن هاتوە بەسەریاندا بداتو لە ترسی دوژمن ماڵوحاڵو نیشتیمانی خۆیان بەجێهێشتوە، بەڵام لە ئەنجامدا هەموویان كوژراون، دوایی خوای توانا زیندووی كردوونەتەوە، كەواتە: لەجیاتی ڕاكردن، بەرهەڵستیی بكەن، چونكە مەرج نیە لە بەرهەڵستییدا تووشی كوژرانو برینداربوون ببی، بەڵكو جاری وا هەیە لە ڕاكردندا تووشی بەڵاو كوژران دەبی، هەرچۆن بێ خوای زانا ئەوە بە كورتی دەگێڕێتەوەو تەفسیرەكان تەفصیلاتی زۆریان لێ باسكردوە، بۆ ئەوەی بۆ ئێمەی مسوڵمان ببێتە جێی پەندو عیبرەت، كە مەرج نیە ئینسان لە مانەوە لە سەنگەرداو لە بەرهەڵستییدا تووشی كوژران بێت، بەڵكو زۆرجار لە ڕاكردنداو لە هەڵاتندا تووش دەبێت، وەك كوردەواریی خۆشمان دەڵێت: (ئەوەی بترسێ ناخەلسێ).

ئنجا دوایی فەرمان بە جەنگو جیهاد دەکاتو دەفەرموێ: ﴿وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾، وە لەڕێی خوادا بجەنگن، وە بزانن کە خوا بیسەری زانایە، واتە: لە مردنێ مەترسێنو لە دوژمن مەترسێنو لەڕێی خوادا بجەنگن، وە بشزانن کە خوا بیسەرە دەنگتان دەبیستێو زاناشە ئاگاداری حاڵو باڵتانە، لەجیاتی ئەوەی بیرکەنەوە لە ڕاکردنو هەڵاتنو خۆشاردنەوە، بیربکەنەوە لە خۆڕاگرییو لە بەرهەڵستییو لە فیداکاریی، جا لە ئەنجامی ئەوەدا کە جیهادو بەرەنگاریی بەبێ ماڵ بەخشین نابێ، ئنجا خوا ﷻ باسی ماڵ بەخشین دەکاتو دەفەرموێ: ﴿مَّن ذَا ٱلَّذِي يُقْرِضُ ٱللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾، کێ هەیە قەرزێکی باش بداتە خوا ﷻ ؟، (قەرزی باش دانە خوا یانی چی ؟! یانی: ماڵەکەی ببەخشێ لەو شوێنەدا کە شەرع بۆی دیاری کردوە، لە بەرژەوەندیی خەڵکدا، بەڵام پاداشتەکەی تەنیا لە خوا بووێتەوەو با دڵنیابێ، کە خوای بەخشەر چاکترین پاداشتی دەداتەوە. ﴿فَيُضَٰعِفَهُۥ لَهُۥٓ أَضْعَافًا كَثِيرَةً﴾، خوا بەچەند قات بۆی قەرەبوو دەکاتەوەو، ئەوە نیە کە چەندەی بەخشیوە هەر ئەوەندەی بداتەوە لە دواڕۆژدا، بەڵکو بەچەند قاتی زۆر بۆی قەرەبوو دەکاتەوە ﴿وَٱللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُۜطُ﴾، وە خوا ڕزق تەنگ دەکاتو فراوانیشی دەکات، بۆ هەندێکیان کەمی دەکاتو بۆ هەندێکیان زۆری دەکات، بەپێی حیکمەتی خۆی، ئەوەی کە ژیانی تەنگو ڕزقو ڕۆزی کەم دەکات تاقی دەکاتەوە، بزانێ داخۆ چی دەکات؟ وە ئەوەی کە ڕۆزیی بۆ فراوان کردوە بزانێ داخۆ ئەو ڕزقەی کە خوا پێی داوە، ئایا لە بەرژەوەندیی خەڵکداو لە بەرژەوەندیی کۆمەڵگاو دەوروبەریدا بەکاری دێنێت، وە پاداشتەکەی لە خوا بوێ، یان هەر بۆخۆی سوودی لێدەبینێو هەر پەزمەندەی دەکاتو هەر خەریکی ژماردنی دەبێت، هەردووکیان تاقی دەکرێنەوە ﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾، وە بۆ لای وی دەگێردرێنەوە. واتە بۆ لای خوا دەچنەوە، تاکو ئەنجامی ئەو تاقیکردنەوە بە تەنگدەستییو بە فراوان دەستیی، بە هەژارییو بە دەوڵەمەندیی، وەربگرنەوە.

ئنجا دێتە سەر بەسەرهاتی دووەم، كە پانتاییەكی باشی ئەو ئایەتە بەپێزانەی بۆ تەرخان كراوەو بە بەسەرهاتی طالۆوتو جالۆوت ناوی دەركردوە، لەبەر ئەوە كە سەركردەی ئەو ئیماندارانەی كە جەنگیان كردوە ناوی طالۆوت بووەو، سەركردەی كافرەكانیش ناوی جالۆوت بووەو، هەردووكیشیان ناوەكەیان لە قورئاندا هاتوە، وە لە كتێبەكانی مێژوودا[١] و لە تەفسیرەكاندا زۆر وردەكاریی و تەفصیلات لەبارەی ئەو بەسەرهاتەوە هاتوە، كە ئێمە تەنیا ئاماژە بە كەمێكی دەكەین، كە لەگەڵ ڕووحی ئایەتەكاندا بگونجێ، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلْمَلَإِ مِنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ مِنۢ بَعْدِ مُوسَىٰٓ﴾، ئایا سەرنجی قسە ڕۆیشتووانی وەچەی ئیسرائیل نادەی، واتە: ئەوانەی كە لەنێو وەچەی ئیسرائیلدا قسە ڕۆیشتوو بوونو شتیان بەدەست بوو، سەرپەرشتی وەچەی ئیسرائیلیان دەكرد، لە دوای مووسا علیه السلام، واتە: ئەو بەسەرهاتە لە دوای مووسا علیه السلام ڕوویداوە، چییان گوت: ﴿إِذْ قَالُوا۟ لِنَبِىٍّ لَّهُمُ ٱبْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُّقَٰتِلْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، كاتێك كە بە پێغەمبەرێكی خۆیانیان گوت: پادشایەكمان بۆ بنێرە، سەركردەیەكمان بۆ دیاری بكە، تاكو لە ڕێگای خوادا جەنگو جیهاد بكەین، ئەوانە دیارە لێ قەوماو بوونو دوژمن پێشتر زەبری لێداونو تووشی شكستو ناڕەحەتیی بوون، بۆیە داوایان لە پێغەمبەرەكەی خۆیان كردوە كە فەرماندەیەك، سەركردەیەكیان بۆ دیاری بكات، بۆ ئەوەی لەژێر سەركردەییێتی ئەودا جەنگو جیهاد بكەن ﴿قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِن كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِتَالُ أَلَّا تُقَٰتِلُوا۟﴾، پێغەمبەرەكەیان ﷺ كە ناوەكەی لە قورئاندا نەهاتوە، بەڵام مێژوونووسان ناویان بردوە، بەس ئێمە هەر لە خۆوە نایڵێین، لەبەرئەوەی ناوی لە قورئاندا نەهاتوە پێغەمبەرەكەیان پێی گوتن: ئایا

---

١) لە (پەیمانی كۆن)دا باسی ئەو جەنگەی نێوان سوپای طالووتو جالۆوت كراوە، بەڵام (طالوت) بە (شاول)و (جالوت)یش بە (جُليات) ناویان هاتوەو (داود)یش هەروەك خۆی، بڕوانە:
(التفسير التطبيقي للكتاب المقدّس) (العهد القديم)، صموئيل الأول: الإصحاح: (١٧)، ص: (٥٩٨، ٥٩٩)، (جُليات يتحدّى جيش شاول).

نزیك نیە كە ئەگەر جەنگتان لەسەر پێویست بكرێ جەنگ نەكەن‌و پاشەكشە بكەن، ئەوە جارێ خوا لەسەری پێویست نەكردوون، بەڵام باشە ئەدی ئەگەر جەنگی لەسەر پێویست كردن، پاشەكشە ناكەن؟ ﴿قَالُواْ وَمَا لَنَآ أَلَّا نُقَٰتِلَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، گوتیان: جا باشە بۆ لە ڕێی خوادا تێنەكۆشین، بۆ جەنگ ناكەین؟! ﴿وَقَدۡ أُخۡرِجۡنَا مِن دِيَٰرِنَا وَأَبۡنَآئِنَا﴾، لە كاتێكدا ئێمە لە ماڵ‌وحاڵ‌و خۆمان لە نیشتیمانی خۆمان وەدەرنراوین، وە لەنێو كوڕو منداڵەكانمان وەدەرنراوین‌و لە یەك جیاكراوینەوە ؟! وا دیارە خێزان‌و منداڵیان‌و، بە دیلگیراوە، واتە: نە ماڵمان ماوە، نە منالمان ماوە، نە حاڵمان ماوە، بۆچی جەنگ نەكەین‌و بەرگریی نەكەین؟! ﴿فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيۡهِمُ ٱلۡقِتَالُ تَوَلَّوۡاْ إِلَّا قَلِيلٗا مِّنۡهُمۡ﴾، بەڵام كاتێك جەنگیان لەسەر پێویست كرا، جگە لە كەمێكیان، ئەوانی دیكە هەموو پشتیان كردەوە، واتە: ئامادە نەبوون بچن بۆ ئەو جەنگ‌و جیهادە، ﴿وَٱللَّهُ عَلِيمُۢ بِٱلظَّٰلِمِينَ﴾، وە خوا بە ستەمكاران زانایە، كەواتە: ئەوانە ستەمكارن كە پێشێ قسەی گەورە گەورە دەكەن‌و، دوایی كە دێتە سەر ئەوەی پێویست بێ شان بدەنە بەرێ، پشت دەكەنەوە شان لەبن باری بەرپرسیارێتی دێننەدەرێ، واتە: پاش ئەوەی پێغەمبەرەكەیان ﷺ فەرمووی: ئەوە مۆڵەتم لە خوا وەرگرتوەو دەفەرمویێ: باشە ئەوە جەنگیان لەسەر فەرزبووە، فەرموو با بچن، بەڵام هەر لەگەڵ جەنگ فەرز بوو، جگە لە كەمێكیان زۆرینەیان پشتیان هەڵكردو گوتیان: ئێمە ئامادەنین، ﴿وَقَالَ لَهُمۡ نَبِيُّهُمۡ﴾، ئنجا پێغەمبەرەكەیان ﷺ پێی فەرموون: واتە: بەو كەمینەیان كە لەسەر قسەی خۆیان مابوونەوەو ئامادەی جەنگ‌و جیهاد بوون: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ قَدۡ بَعَثَ لَكُمۡ طَالُوتَ مَلِكٗا﴾، بێگومان خوا طالووتی بە پادشاو سەركردە بۆ ناردوون، بەڵام لەوەشدا دیسان ملەجیڕەیان كرد ﴿قَالُوٓاْ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُ ٱلۡمُلۡكُ عَلَيۡنَا﴾، گوتیان: جا چۆن دەبێ ئەو پادشای ئێمە بێ‌و چۆن دەبێ ببێتە برا گەورەو سەركردەی ئێمە؟ ﴿وَنَحۡنُ أَحَقُّ بِٱلۡمُلۡكِ مِنۡهُ﴾، لە حاڵێكدا ئێمە شایستەترین، دیارە ئەو

طاڵووتە، یان کوڕە شوانێك بووە، یان کوڕە جوتیارێك بووە، یان کوڕە نەدارێك بووە، ئەوانیش، دیارە لەوانە بوون لەو عائیلانەو بنەماڵانە بوون کە ناسراو بوون، یاخود بە میرات سەرپەرشتیکردنی بەنی ئیسرائیلیان بۆ ماوەتەوە، وەك هەندێ بنەماڵەکانی: مەلاو بەگو ئاغاو شێخو... هتد، ﴿وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِّنَ ٱلْمَالِ﴾، وە ماڵو سامانێکی فراوانیشی پێنەدراوە، ﴿قَالَ﴾، پێغەمبەرەکەیان ﷺ پێی فەرموون: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ ٱصْطَفَىٰهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُۥ بَسْطَةً فِى ٱلْعِلْمِ وَٱلْجِسْمِ﴾، خوا لەنێو ئێوەدا هەڵیبژاردوە، وە فراوانییشی پێداوە لەڕووی زانستەوەو لە ڕووی جەستەوە، واتە: بەهێزی دەروونییو جەستەیی دەتوانێ ئەو کارە بکات ﴿وَٱللَّهُ يُؤْتِى مُلْكَهُۥ مَن يَشَآءُ﴾، وە خوا بە هەر کەسێك کە بیەوێ موڵکی خۆی، وە دەستەڵاتی سەرپەرشتیکردنی خەڵك، دەبەخشێ ﴿وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ﴾، وە خوا فراوانی زانایە، واتە: دەستەڵاتی فراوانی هەیەو بەخششی فراوانی هەیە، وە زاناشەو دەزانێ کێ دەکات بەچی، وە بەرپرسیارێتی بە کێ دەسپێرێ ؟ ئنجا بەنی ئیسرائیل عادەتیان وا بووە، وە میللەتانی پێشوو هەموو عادەتیان وا بووە، کە موعجیزەی بەر هەستو بەرچاویان هەبێت، بۆیە پێغەمبەرەکەیان ﷺ دیارە داوا دەکات لە خوای باڵادەست کە طاڵووت نیشانەیەکی هەبێت، کە ئەو خەڵکە قەناعەتی پێ بکەن، کە ئەوە سەرکردەیەو لەلایەن خواوە دیاریکراوە، دەفەرموێ: ﴿وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ ءَايَةَ مُلْكِهِۦٓ أَن يَأْتِيَكُمُ ٱلتَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ ءَالُ مُوسَىٰ وَءَالُ هَٰرُونَ﴾، وە پێغەمبەرەکەیان پێی فەرموون: نیشانەی پادشایەتیو حوکمڕانێتی طاڵووت ئەوەیە کە تابووتتان بۆ بێ، ئەو تابووتە هەم سەکینەتو ئارامیی تێدایە لە پەروەردگارتانەوەو، هەم چەند شوێنەوارێك کە نزیکانی مووساو نزیکانی هاڕوون بەجێیان هێشتوون، دەڵێن: هەندێ پارچەی لەوح، ئەو لەوحەی کە تەوراتی لێ نوسرابۆوە بۆ مووسا، وە هەندێ پارچەی گۆچان، وە هەندێ شت کە هی شوێنەواری هاڕوون بوون

(صەلاتو سەلامی خوایان لەسەر بێ) کە مابوونەوە لەنێو بەنی ئیسرائیلدا، ئەوانە لەنێو ئەو تابووتەدا بوون، ئنجا: ﴿تَحۡمِلُهُ ٱلۡمَلَـٰٓئِكَةُ﴾ ئەو تابووتەش مەلائیکەت هەڵیاندەگرت، دیارە دەبێ ئەو تابووتەش بە ڕواڵەت بۆخۆی ڕۆیشتبێ، چونکە مەلائیکەت نابینرێن، واتە: فریشتەکان هەڵیان گرتبێ، بێ ئەوەی پێویست بەوە بکات، کە خەڵك هەڵیگرێ ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لَّكُمۡ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ﴾، بەڕاستی لەوەدا نیشانە هەیە بۆ ئێوە ئەگەر ئیمانداربن، واتە: نیشانە هەیە لەسەر ئەوە کە طالووت خوا لێی ڕازی بێ سەرکردەیەکە خوای پەروەردگار ناردوویەتیو، دیاریی کردوە بۆ ئەوەی چاك بەقسەی بکەن، ئنجا دیارە ئەوانەش کە ڕەخنەیان دەبێ لە فەرمانـدەیێتی طالووت، ئەوانەش تەنیا هەردەکشێنەوە، ئەوانە دەمێننەوە کە قەناعەتیان پێیەتی ﴿فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِٱلۡجُنُودِ﴾، ئنجا طالووت لەشکرەکەی پێش خۆی دەدا، یاخود پێشیان دەکەوێ، جا کاتێك طالووت سەربازەکانی جیادەکاتەوە لە ئاوەدانیو ڕوویان پێ لە دوژمن دەکات: ﴿قَالَ إِنَّ ٱللَّهَ مُبۡتَلِيكُم بِنَهَرٖ﴾، پێیان دەڵێ: خوا ئێوە تاقی دەکاتەوە بە ڕووبارێك، واتە: ڕووبارێکتان دێتە پێش، دوای ئەوەی کە زۆر تینوو بوونو زۆر شەکەت بوون، نابێ لەو ڕووبارە بخۆنەوە جگە لە لوێچێك، واتە: دەبێ هەر ئەوەندە بخۆنەوە کە تینوێتیتان پێ بشکێ، وەك دەفەرموێ: ﴿فَمَن شَرِبَ مِنۡهُ فَلَيۡسَ مِنِّي وَمَن لَّمۡ يَطۡعَمۡهُ فَإِنَّهُۥ مِنِّيٓ إِلَّا مَنِ ٱغۡتَرَفَ غُرۡفَةَۢ بِيَدِهِۦ﴾، جا هەرکەسێك لێی بخواتەوە لە من نیە، واتە: هەرکەسێك تێری لێ خواردەوە، با هەر لە ڕێوە بگەڕێتەوە، وە ئەوەی لێی نەخواردەوە جگە لە لوێچێك، ئەوە لە منەو با بمێنێتەوە، ئەگەرنا ئەوی دیکە لە من نیەو دەبێ بگەڕێتەوە ﴿فَشَرِبُواْ مِنۡهُ إِلَّا قَلِيلٗا مِّنۡهُمۡ﴾، ئنجا هەموو لێیان خواردەوە جگە لە کەمێکیان، کەواتە: ئەو کەمەش لە کەمێکی دیکەو لە کەمێکی دیکە یانی: جار بۆ جارێ لە بێژینگ دراون! ﴿فَلَمَّا جَاوَزَهُۥ هُوَ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَعَهُۥ﴾، جا کاتێك لە ڕووبارەکە تێپەڕی خۆیو ئەوانەی ئیمانیان

هێنابووو لەگەڵیدا بوون ﴿ قَالُواْ لَا طَاقَةَ لَنَا ٱلۡيَوۡمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِۦ ﴾، ئەو کەمە کەمەش کە مابوونەوە لەگەلی کاتێك کە جالوتیان بینی، گوتیان: ئەمڕۆ ئێمە بە جالووتو سەربازەکانی ناوێرینو با ڕووبەڕوویان نەبینەوە، دیارە بەشێکیان، یان هەندێکیان وایانگوتوە ﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَٰقُواْ ٱللَّهِ ﴾، بەڵام ئەوانەیان کە یەقینیان هەبوو بەدیداری خوا دەگەن، یاخود ئەگەر (ظَن) بەمانای گومان بێ، نەك عیلم، یانی: ئەوانەی کە گومانیان وابوو شەهید دەبن، واتە: بۆ شەهیدیی هاتبوونو لە مردنێ نەدەترسان، چونکە وەك پێشتر گوتمان: وشەی (ظَن) هەم بە مانای (یقینو علم) دێ، وە هەم بە مانای گومانیش، ئەوانە گوتیان: ﴿ كَم مِّن فِئَةٖ قَلِيلَةٍ غَلَبَتۡ فِئَةٗ كَثِيرَةَۢ بِإِذۡنِ ٱللَّهِ ﴾، گەلێك جاران کۆمەڵێکی کەم بەسەر کۆمەڵێکی زۆردا بە فەرمانی خواو بە ویستی خوا، زاڵبوون ﴿ وَٱللَّهُ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴾، خواش لەگەڵ خۆڕاگران دایە، کەواتە: با لێیان نەترسین ﴿ وَلَمَّا بَرَزُواْ لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِۦ ﴾، وە کاتێك بۆ جالووتو سوپاکەی، چوونە مەیدانێو ڕووبەڕووی یەك بوونەوەو، سەفیان بەست بەرانبەر یەك، ﴿ قَالُواْ رَبَّنَآ أَفۡرِغۡ عَلَيۡنَا صَبۡرٗا وَثَبِّتۡ أَقۡدَامَنَا وَٱنصُرۡنَا عَلَى ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴾، پاڕانەوەو گوتیان: پەروەردگارمان ئارامییمان هەڵڕژێنە سەر دڵ {وەك چۆن گۆزەیەك ئاو هەڵدەڕێژی، ئاوا ئارامیی ئۆخژنمان هەڵڕژێنە سەر دڵ} و پێیەکانمان بچەسپێنە، وە بەسەر دوژمندا سەرمان بخە، کەواتە: سێ شتیان داواکردوون: (صَبر)و (ثَبات)و (نَصر)، واتە: ئارامییو چەسپاوییو سەرکەوتن، دیارە هەرکەسێك خۆڕاگربێ، دامەزراویش دەبێت، وە هەرکەسێکیش دامەزراو بێو پشت لە دوژمن نەکات، سەرەنجام دوژمن دەبەزێنێ، ئیدی سەرەنجام ﴿ فَهَزَمُوهُم بِإِذۡنِ ٱللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُۥدُ جَالُوتَ ﴾، بە ویستی خوا شکاندیانن، وە داوودیش {کە سەربازێك بوو لە سەربازەکانی طالووت، وە هەتا ئێستا ناوی نەهاتوە} جالووتی کوشت، جا توێژەرەوانی قوڕئانو مێژوونووسان زۆر بە تەفصیل چۆنیەتی کوژرانی

جالّووتیان بە دەستی داوود باس کردوەو کورتەکەی ئەوەیە کە: داوود شوان بوو، کە بیستی ئەو سوپایە دەیەوێ بچێتە شەڕ لەگەڵ سوپای (عَمالِقة)و جالّووت، گوتی: منیش دێم، گوتیان: ئاخر تۆ هەر شوان بووی‌و شەڕێ نازانی ! گوتی: با بێم کەلێنێکتان بۆ دەگرم، گوتیان: ئاخر تۆ لە مەسەلەی شەڕو تیرو ئەوانە نازانی، گوتی: بە هەرحاڵ دێم، گوتیان تۆ بەچی شەڕێ دەکەی؟ گوتی: بەو قۆچەقانییە (مِقلاع)ە، {قۆچەقانی شتێکە بەردی پێ دەهاوێشترێ‌و بەردەقانیشی پێ دەڵێن}، ئنجا داوود دوو سێ بەردی هەڵگرتن، وە جالّووت داوای مەیدانداریی کرد، جالّووت کە دەڵێن: زۆر پیاوێکی ئازاو بەهێز بووە، داوای کرد گوتی: ئەی طالّووت بۆم وەرە مەیدانێ، یان یەکێکم بۆ بنێرە ! طالّووتیش داوای لە سوپایەکەی کرد، گوتیان: بۆ جەنگی ئەو کابرایە کەس لە خۆیڕانابینێ، طالّووتیش بە هەرحاڵ دیارە بە بەرژەوەندیی نەزانیوە کە خۆی بچێ، جا لە کتێبەکاندا دەڵێ[1]: داوود جەستەی بچووك بووەو بێهێز بووە، بەڵام من پێم وایە هیچی وا نیە، چونکە سەرجەم پێغەمبەرانی خوا (علیهم الصلاة والسلام) لە هەموو ڕوویەکەوەو لە ڕووی جەستەشەوە تێروتەواو بوون‌و بەتین‌و تاقەت بوون، بەڵام من پێم وایە بۆیە وایانگوتوە تاکو زیاتر ئەوە پیشان بدەن، کە داوود چەند بەشێوەیەکی موعجیزە ئاسا جالّووتی کوشتوە ! ئنجا داوود گوتی: ڕاوەستێ من بۆی دەچم‌و مۆڵەت لە طالّووت دەخوازێ‌و دەڵێ: منی بۆ ئیزن بدە، دەڵێ: ئاخر تۆ شەڕت بۆ دەکرێ ؟! دەڵێ: بەڵێ من شوان بووم ڕۆژێك[2] کوشت‌و دوایی سەرەکەیشم هەڵقەند، دەڵێ: ئاخر گورگ شتێکی وا نیە ! دەڵێ: ڕۆژێکی دیکە شێرێکم بۆ هات هەردوو

---

١) بۆ وردەکاریی جەنگی نێوان داوودو جالّووت بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ص: (٦٠٢، ٦٠٣) (داود تیأهب لملاقاة جُلْیات)، (داود یتحدَّى جُلْیات) شایانی باسیشە کە (پەیمانی کۆن)یش هەر دەڵێ: داوود جالّووتی بە قۆچەقانیی کوشتوەو پێم وایە توێژەرەوانیش ئەو وردەکارییانەیان هەر لەو سەرچاوانەوە وەرگرتوە، چونکە لە تەفسیرەکاندا باسی ئەوەش کراوە کە طالّووت ڕازی نەبووە، داوود بۆ جالّووت بچێتە مەیدان هەتا داوود بۆی باسکردوە کە چۆن لەکاتی شوانیی دا شێرێك‌و ورچێکی کوشتوە ! جا ئەمەش لە (پەیمانی کۆن)دا هەر هاتوە !.

٢) (پەیمانی کۆن) باسی کوشتنی گورگی تێدانیە، بەڵام باسی شێرو ورچی تێدایە.

شەویلاگەیم گرتو لێکم هەڵقەڵاشت، دەڵێ: دە مادام وابێ شەرت بۆ دەکرێ، بە هەرحاڵ بۆی دەچێتە مەیدانو دەڵێ جالوت پێی دەڵێ: بۆچی تۆیان ناردوە، بڕۆوە تۆ ناکوژم! داوودیش دەڵێ: ئاخر من تۆ دەکوژم، ئەویش تووڕە دەبێتو بۆی دێت، داوودیش قۆچەقانی لێ هەڵدەسووڕێنێ بەردێکی لە عەینی نێوچەوانی دەداتو دەچێتە نێو دەماغیو جالووت دەکوژێ، وە سوپایەکەی دەشکێو بەسەریاندا زاڵ دەبن ﴿وَءَاتَىٰهُ ٱللَّهُ ٱلْمُلْكَ وَٱلْحِكْمَةَ﴾، وە خوا پاداشایەتیو حیکمەتی پێبەخشی ﴿وَعَلَّمَهُۥ مِمَّا يَشَآءُ﴾، وە لەوەی کە بۆ خۆی ویستی فێری کرد ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ ٱلْأَرْضُ﴾، وە ئەگەر خوا هەندێك لە خەڵكی (خراپ)ی بە هەندێك خەڵكی (باش) پاڵ پێوەنەنابان، سەر زەوی تێکدەچوو، کەواتە: سەر زەوی لە ئەنجامی ئەوەدا کە ئەهلی هەق ئامادەن فیداکاریی بکەن لە پێناوی هەقداو، لە بەرانبەری ستەمکاراندا، لە ئەنجامی ئەوەدا سەر زەمین دەمێنێتەوە، ئەگەرنا هەمووی بەسەر خراپەو ستەم دەگەڕێ، لە ئەنجامی دەستەڵاتی دیکتاتۆرانەی ستەمکاراندا ﴿وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ﴾، بەڵام خوا خاوەنی بەخششە بەسەر جیهانییانەوە، وە لە کۆتاییدا خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِٱلْحَقِّ ۚ وَإِنَّكَ لَمِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ﴾، ئەوانە ئایەتەکانی خوان بە هەق بەسەر تۆیاندا دەخوێنینەوە (ئەی موحەممەد) وە تۆ لە ڕەوانەکراوانی.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

<u>**مەسەلەی یەکەم:**</u> خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ خَرَجُوا۟ مِن دِيَٰرِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ ٱلْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ ٱللَّهُ مُوتُوا۟ ثُمَّ أَحْيَٰهُمْ ...﴾، بەڵام بۆمان باس ناکات! نەباسی ئەوە دەکات کە ئەو مردنە چی بووە، کە لێی ترساون، نە بۆمان باس دەکات ئەو قەومە کێ بووەو لەکوێ بوون؟ هیچیان باس

ناكات، بۆچی؟! چونكە قورئـان كە لە چڵەپۆپـەی ڕەوانبێـژیی دایـە، وەك جاری دیكەش ئاماژەمان پێداوە لایەنێكی زۆر گرنگی ڕەوانبێژیی بریتیە لە: كورتییو پوختیی (الإيـجاز) جا كاتێك قسە كورتو پوخت دەبێتـەوە، كـە زۆر نەچێتە نێـوو وردەكارییـەكـانەوە، بـۆ وێنـە: خـوا دەفـەرموێ: داوود جـالۆووتی كوشـت، بەڵام ئەگەر بڵێ بە قۆچەقانییەكو قۆچەقانییەكەی چۆن هەڵسووڕاندو چۆن مۆڵـەتی وەرگـرت لـە طـالۆوت و...هتـد، ئـەوە دەچێتــە نێـو تەفصیلەوە، وە ئەگـەر وابـا ئێستا دەبووایـە قورئـان چەنـدان هێنـدەی ئێستا بووایـە، ئەگـەر بۆ هەموو بەسەرهاتێك وردەكارییـەكانی بـاس بكردایـە، چـەند كـەس بـوونو ؟ چــۆن بـوونو ؟ بەرگیــان چـۆن بـووەو ؟ فــلانە ڕۆژ چییــان كـردو ؟ چـۆن قسـەیان دەكرد لەگەڵ یەكـدیدا ؟ خوا ئەو وردەكـارییـە هەمووی دەپێـچێتـەوەو بــە دوو ســێ ڕســتە بەســەرهاتەكە كــورت دەكاتــەوە، چــونكە گــرنگ لــەو بەسەرهاتانە عیبـرەت وەرگرتنـە، وەك دوایی باسی دەكەین، ئەوە كـە داوود لـەو نێوەدا یەكسـەر یەكجار نـاوی دێو جالـووت دەكـوژێ، ئـەوە عیبــرەتی تێدایـە، وە بەســەرهـاتی یەكـەمیش خـوای زانـا دەیــەوێ پێمــان بفـەرموێ: خەڵكــینە ! لە ترسـی مردنـێ خۆتان مەمرێنن، لـە ترسـی كوشـتنــێ خـۆ بەكوشــتن مـەدەن، من بینیومە لەترسی مردنـێ كابرا ڕای كـردوە، فیشـەكی بە پشتی ملی كەوتوە، كەواتە: خوا دەیەوێ ئەوەمان لـێ حـاڵی بكات كـە: لـە مردنـێ مەترسێن، وە لـە ترسـی مردنـێ خـۆ تووشـی مـردن مەكـەن، لـە ترسـی كوشـتنێ خـۆ بـە كوشـتن مەدەنو، بەرهەڵسـتیی بكـەنو خۆڕاگـربن، بەوە سـەلامەت دەبـن.

مەسەلەی دووەم: كـە دەفـەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَذُو فَضۡلٍ عَلَى ٱلنَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَشۡكُرُونَ﴾، واتــە: بێگومــان خــوا خــاوەنی چـاكەیە بەســەر خەڵكـیـەوە، هەرچـەندە زۆربــەی خەڵـكی سـوپاسگوزارنیـن، تەماشــا بكـەن! خوا ﷻ چەند لێبـوردەیـە، چەند هێـدییـە، لەگەڵ ئەوەشدا كە دەزانـێ زۆربـەی خەڵكی سـوپاسـگوزارنین، وەفـادارنین بە ئەمەك نیـن بەرانبـەر بـە خـوا، كەچی بەخششـی خۆیشـی بە هەمـووان هـەردەدا، بەڵـێ خوای زاناو شارەزا دەفـەرموێ:

﴿وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَشۡكُرُونَ﴾، واتە: كەمێك لە بەندەكانم سوپاسگوزارن، شوكرانە بژێرن، بەڵام زۆربەیان سپڵەو ناسوپاسن، كەچی خوای پەروەردگار بەخششەكەی دەدا بە هەمووان، مەبەست ئەوەیە كە دەبێ هەر چاكە بكەی لەگەڵ خەڵكدا با زۆربەشیان، یان هەندێكیشیان سپڵە دەرچنو پێ نەزاننو بێ نمەك بن، لەبەرئەوەی كە هەندێكیان یاخود زۆربەیان بێ نمەك دەبن، ناكرێ تۆ چاكە نەكەی، چاكەی خۆت هەربكە، چونكە ئێمە دەبێ سیفەتەكانی خوای پەروەردگار ئەوەی بۆ ئێمە دەگونجێ لە خۆماندا بێنینەدی، خوای بەرزو مەزن كە دەفەرموێ: خوا بەڕەحمەو زانایەو كاربەجێیەو خاوەنی عیزەتە، واتە: ئێوەش بە ڕەحم بنو، خاوەنی عیلم بنو، خاوەنی حیكمەت بنو، خاوەنی عیززەت بن.

مەسەلەی سێیەم: كە دەفەرموێ: ﴿وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٞ﴾، كەواتە: جەنگ كردن لە ئیسلامدا تەنها لەڕێی خوادایەو، لەپێناو هیچی دیكەدا نیەو، نابێ ئینسان بۆ هیچ ئامانجێك بجەنگێ، خەڵك بكوژێ، تەنهاو تەنها دەبێ بۆ ئەوە كە خوا لێی ڕازی بێ جەنگو جیهاد بكات، وە تەنیا لە حاڵێكدا دەبێ ئامادەبێ خۆی بە كوشت بداو خەڵك بكوژێ، كە شەریعەت فەرمانی پێ كردوە، جا ئەو كاتە بۆی بە عیبادەت لەقەڵەم دەدرێ، بەڵام ئەگەر لەپێناوی هەرشتێكی دیكەدا بێ، بۆ مەدحو سەنا بێ، بۆ سەروەتو سامان بێ، لەپێناو هەرشتێكی دیكەدا بێ، مانای وایە ئینسان خۆی لەدەست دەدا، خۆی لەقیس دەچێ، وە ئەو كەسانەش كە دەیانكوژێ لەسەریان لێپرسینەوەی لەگەڵدا دەكرێ، چونكە لەپێناو ئامانجێكی نارەوادا كوژراوەو خەڵكی كوشتوە، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرموویەتی: {(مَنْ قاتَلَ لِتَكون كَلِمة الله هيَ العُليا فهو في سبيل الله)، البخاري: (١٢٣)، ومسلم: (١٩٠٤/ ١٥٠)}، واتە: هەر كەسێك بۆ ئەوە بجەنگێ كە وشەی خوا بەرزتر بێ، تەنیا ئەوە لە پێناوی خوادایە.

مەسەلەی چوارەم: خوا فەرموویەتی: ﴿مَّن ذَا ٱلَّذِى يُقْرِضُ ٱللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾، تەماشا بکەن ! خوا ﷻ لەگەڵ ئەوەشدا کە خۆی خاوەنی هەموو شتێکە، کەچی دەفەرموێ: ئەوەی کە بە خەڵکی دەدەن لەپێناوی مندا، ئەوە بەمنتان داوەو قەرزتان لەگەڵ من کردوە، تۆش و ئەوەش کە هەتە هی خوایە، کەچی خوا دەفەرموێ: لەوەی کە پێمداوی لە پێناوی مندا بیبەخشە، ئەوکاتە قەرزت لەگەڵ مندا کردوە، ئەوە بۆچی ؟ بۆئەوەی خەڵك هان بدرێ لەسەر چاکەکردن، لەسەر ماڵ بەخشین کە تۆ ئەو ماڵە دەبەخشی هەر چاوت لە هەژارو نەدارەکە نەبێ کە پێی دەدەی، بەڵکو بزانە کە داوتە بە خوا ﷻ، وەك لە (صحيح مسلم) [١] لە فەرمایشتێکی قودسیدا هاتوە، کە خوای بێهاوتا لە ڕۆژی دواییدا بە یەکێك لە بەندەکانی دەفەرموێ: ئەی بەندەکەم نەخۆشبووم سەردانت نەکردم ! دەڵێ: خوایە جا تۆ کە پەروەردگاری هەموو جیهانیانی، چۆن نەخۆش دەکەوی ؟! دەفەرموێ: ئەدی نازانی فلان بەندەیەم نەخۆش بوو سەردانت نەکرد، ئەگەر سەردانت بکردبایە منت لەوێ دەبینی ! {واتە: ڕەزامەندیی و پاداشتی منت لەوێ دەبینی}، هەروەها خوا ﷻ باسی خواردن پێدانو ئاو پێدان دەکاتو دەفەرموێ: ئەی بەندەکەم برسی بووم نانت نەدامێ، تینوو بووم ئاوت نەدامێ ! دەڵێ: جا خوایە تۆ برسیو تینووت نابێ؟! دەفەرموێ: ئەدی نازانی فلان بەندەیەم کە برسی بوو، ئەگەر خواردنت پێدابایە، یان ئەوەی کە تینوو بوو، ئاوت پێ دابایە، ئەوە پاداشتەکەت لای من دەبینییەوە !

مەسەلەی پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿فَيُضَٰعِفَهُۥ لَهُۥٓ أَضْعَافًا كَثِيرَةً﴾، واتە: بۆی دەکاتە چەند قاتو بەرانبەری زۆر، ئەوە لەدواڕۆژ دایە، بەڵام زۆرجار لە دنیاشدا هەروایە، تۆ تەماشا دەکەی ئەوانەی کە ماڵ دەبەخشنو چاکە لەگەڵ خەڵك دەکەن، مەدحو سەنایان بڵاودەبێتەوەو، خەڵك متمانەیان پێ دەکاتو کەسایەتییان خۆشەویست دەبێو، زۆرجار لەڕووی مادديیو مەعنەوییەوە زۆر

١) بڕوانە: (صحيح مسلم) : (٢٥٦٩)، باب فضل عيادة المريض.

ئیستیفادە دەکەن، لە ئەنجامیماڵو سامان بەخشیندا، وە بە پێچەوانەوە ئەو کەسەی کە چرووكو ڕژدە، پێش قیامەت، هەر لە دنیادا زەرەر دەکات خەڵك، زەمی دەکاتو لەڕووی ماددییو لەڕووی مەعنەوییەوە زەرەر دەکات، خەڵك خۆی لێ دوور دەگرێ، هەڵبەتە بۆیەش خوا (جَلَّ شأنُهُ) لەدوای ئەوەی کە فەرمان دەکات بە جەنگ لەپێناوی خوادا، ئنجا باسی ماڵ بەخشینو قەرز بە خوادان دەکات، چونکە جەنگ لەڕێی خوادا ناکرێ، مەگەر ماڵو سامانێك هەبێتو ببەخشرێ، ئەوجار بەو ماڵو سامانە پێداویستییەکانی جەنگو جیهاد ساز بکرێن، بۆیە هەمیشە لە قورئاندا خوای پەروەردگار جیهادی ماڵو سامانی، پێش جیهادی ڕووحو گیان خستوە.

مەسەلەی شەشەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ يَقۡبِضُ وَيَبۡصُۜطُ ﴾، خوا ڕۆزیی تەنگ دەکاو فراوان دەکات، یاخود کەم دەکاتو زۆر دەکات، ئەمە ئەوەی لێوەردەگیرێ کە هەرچەندە توانای بەندەکان کاریگەریی هەیە لەسەر فراوانبوونی ڕزقو کەمبوونی، لەسەر تەنگبوونەوەیو زۆربوونی، بەڵام سەرەنجام هەمووی دەبێ بچێتەوە دەستی خوای پەروەردگار، بۆیە جاری وا هەیە کەسێك زۆر خۆی ماندوو دەکاتو زۆر توانا سەرف دەکات، بەڵام تەماشا دەکەی ئاستی ژیانو گوزەرانی هەر نزمە، یەکێکی دیکەش هەیە کەمتر خۆی ماندوو دەکات، کەچی ڕزقی بۆ فراوان دەبێ، دەبێ ئێمە ئەو حەقیقەتە بزانین کە سەرەنجام ئیرادەی خوایە ﷻ کە تەحەککوم دەکات لە مەسەلەی ڕزقدا، بەڵام دیارە خوای کاربەجێ ڕزق بۆ کەس ناباڕێنێو دەبێ ئینسان دەست بجووڵێنێ.

ئنجا بێگومان ڕەهای خوای کارەجێش بەگوترە کارناکاتو ئەویش هەر لە میانەی یاساکان (سنن)دا کاری خۆی دەکات.

مەسەلەی حەوتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلۡمَلَإِ مِنۢ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ مِنۢ بَعۡدِ مُوسَىٰٓ إِذۡ قَالُواْ لِنَبِيّٖ لَّهُمُ ٱبۡعَثۡ لَنَا مَلِكٗا نُّقَٰتِلۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۖ ﴾، کە پێشتر تەفسیرمان کرد، ئەوەی لێوەردەگیرێ کە مشوورخۆرو قسە بەدەستانی هەر

کۆمەڵگایەك، لەپێش زۆربەی خەڵکەکەدا زیاتر، وە زووتر هەست بە شت دەکەن، وە ئەوەشی لێوەردەگیرێ کە هیچ گەلو کۆمەڵگایەك بەبێ مشوورخۆرو بەبێ سەرپەرشتیارانێك، کە مشووری بخۆن، بەڕێوە ناچێ، وەك شاعیر گوتوویەتی:

لا يَصلُح النـاسْ فَوضى لاسُراة لهم

ولايصلحون إذا شِـرارُهم سـادوا(١)

مەسەلەی هەشتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ ٱبۡعَثۡ لَنَا مَلِكٗا نُّقَٰتِلۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۖ ﴾، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ، کە بەبێ سەرکردەو فەرماندە جەنگ ناکرێ، واتە: ناکرێ هەرکەسەو لەڕێی خۆیەوە بڕواو بڵێ: ئەوە دەچین جیهاد دەکەین! جەنگو جیهادکردن دەبێ بە بەرنامەبێو دەبێ ڕێكوپێکیی تێدا هەبێو سەروبەری هەبێ، کە ئەوەش بە تەئکید بەبێ فەرماندەو سەرکردە بەڕێوەناچێ، (عمر بن الخطاب)یش خوا لێی ڕازی بێ لەوبارەوە قسەیەکی جوانی هەیە دەڵێ: (...إنّه لا إسلامَ بلا جماعة ولا جماعة الاّ بإمارة، ولا إمارة الاّ بطاعة)، رواه الدارمي: (٧٩/١)، واتە: بێگومان ئیسلام بەبێ کۆمەڵ نابێ، کۆمەڵیش بەبێ بەرپرسیارێتیو فەرماندەێتیی نابێ، فەرماندەییو بەرپرسێتییش بەبێ فەرمانبەریی نابێ.

مەسەلەی نۆیەم: کە پێغەمبەرەکەیان ﷺ دەفەرموێ: ﴿ هَلۡ عَسَيۡتُمۡ إِن كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِتَالُ أَلَّا تُقَٰتِلُواْۖ ﴾، ئایا نزیك نیە، ئەگەر جەنگتان لەسەر پێویست کرا، جەنگ نەکەن! چی لێوەردەگیرێ؟! ئەوەی لێوەردەگیرێ کە ئەو پێغەمبەرە ﷺ ئەو خەڵکەی باش ناسیوە، وە هەرکەسێك سەرپەرشتی خەڵکێك بکات دەبێ هەوڵبدات بیانناسێو شارەزایان بێو پێیان ئاشنابێ، بۆ ئەوەی دوایی تووشی شتی چاوەڕواننکراو (مُفَاجَئَات) نەبێ، ئەو پێغەمبەرەش

١) واتە: خەڵك چاك نابن ئەگەر پاشا گەردانیی بێو سەرپەرشتیاریان نەبن، هەروەها هەتا خراپەکارەکانیشیان بڕیار بەدەست بن چاك نابن.

دیــارە ناســیونیو زانیویــەتی ئــەو خەڵکــە لەوەچــەی ئیــسرائیل لــە مێــژە چەوسێنراونەوەو زوڵمیان لێکراوەو، زانیویەتی زۆر عیللەتو نەخۆشییان تێدا پەیدابوون، لە ئەنجامی ئەو چەوسێنرانەوەیە داو، ئەوە نین کە هێنــدە خۆیان ئازا کردووەو دەڵێن: ئێمە ئامادەین بۆ جەنگو جیهاد، بەڵێ بە قسە ئازان، بەڵام کە دێتە سەر کردەوە، وا دەرناچن وە سەرەنجام بۆچوونەکەشی ڕاست دەرچوو.

مەسەلەی دەیەم: کە ئەوان دەڵێن: ﴿قَالُواْ وَمَا لَنَآ أَلَّا نُقَٰتِلَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَقَدۡ أُخۡرِجۡنَا مِن دِيَٰرِنَا وَأَبۡنَآئِنَا﴾، بۆچی لەڕێی خوادا جیهادو جەنگ ناکەین لە حاڵێکدا کە لە ماڵوحاڵمانو لەنێو منداڵو کوڕەکانمان وەدەرنراوین ؟! ئەمە چی لێوەردەگیرێ؟ ئەوەی لێوەردەگیرێ کە بەرگرییکردن لە ئەرزو ئابڕووو، بەرگرییکردن لە نیشتمانو لە ئەهلو خەڵکیش، هەر جەنگو جیهادە لە پێناوی خوادا، چونکە دەفەرموێ: بۆچی لەڕێی خوادا جەنگ ناکەین ! لە حاڵێکدا کە لە نیشتمانی خۆمان وە لەنێو خزمو کەسی خۆمان وەدەرنراوینو لێك دابڕاوین؟!

مەسەلەی یازدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيۡهِمُ ٱلۡقِتَالُ تَوَلَّوۡاْ إِلَّا قَلِيلٗا مِّنۡهُمۡ﴾، ئەوەش حەقیقەتێکی کۆمەڵناسیی بۆ ئێمە دەردەخات، کە زۆربەی خەڵکی ئەوانەی کە زۆر بۆ قسان گەرمن لە کردەوان ساردن، هەیە کە بە قسە زۆر ئازایەتی دەنوێنێ، بەڵام دوایی بە کردەوە وا دەرناچێ، بۆیە کوردەواریی خۆشمان دەڵێن: (ئاوی خوڕ تەنکە) ئاو ئەگەر خوڕە خوڕی بێ تەنکە، ئاوی مەند، ئاوی قووڵ دەنگی زۆر نایەت، من بۆخۆشم ئەو تاقیکردنەوەم هەیە، هەیە دەڵێ: تۆ هەر لێمگەڕێ شێرت بە گوێی بۆ دەگرمو وادەکەم تا وابچێ، کەچی دوایی وا دەرناچێ ! بۆیەش پێشینان لەبارەی ئەو جۆرە کەسانەوە گوتوویانە: (زۆر دەخوڕێو کەم دەبڕێ !)، هەیە هەڕوگیفان ناکات، بەڵام لەکاتی تەنگانەدا هەر جەوهەرە، برایەکمان هەبوو زۆر پیاوێکی ئازا بوو، دەیگوت ماموستا من وەك ئەو برایانە نالێم وادەکەمو وادەچم چونکە بەڕاستی تا ئێستا شەڕم نەکردووە دەترسم وا دەرنەچم، بەڵام

إن شاء الله باشیش دەردەچم، دوایـیش قارەمانێك بـوو، شـەهیدیش بـوو خـوای پەروەردگـار بە شـەهیدی وەرگـرتبـێ.

مەسـەلەی دوازدەیـەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ ٱللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا ﴾، ئـەوەی لێوەردەگیـرێ کـە دیاریـکردنی سەرپەرشـتیارو مـشوورخۆرو فەرمانـدە، دوو ڕێـی هـەیە، یـان دەبـێ خـوا دیـاریی بکـات، یـان خەڵك، طـاڵووت خوای کاربەجێ دیاری کردبوو، چونکـە دەفـەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا ﴾، ئەگـەر خـوای تـاك‌و پـاك دیـاری نـەکردبا، دەبوو بگوترێ: خەڵکینە ! دەفەرموون خۆتان هەڵبـژێرن، کەواتە: ئێمە ئەو دوو ڕێیـەمان هەیـە، پێغەمبـەران (علـیهم الـصلاة الـسلام) خـوای بێوێنـە دیـاری کردوون‌و، غەیری پێغەمبەران لە حوکمڕانانی مسوڵمانان، دەبێ خەڵك دیارییان بکات، ڕێی سێیەممان بریتیە لەوەی کە بۆ خۆیان خۆبسەپێنن، یاخود حوکمی میـراتیی بێ، واتـە: دیکتـاتۆریی یان میـراتیی، کە هەرکامیان هیچ فـڕی بەسـەر ئیسلامەوە نیە، هەرچەندە بەداخەوە هەر لە دوای چوار خەلیفە ڕاشیدەکانەوە هەتا ئەمڕۆ، ئەگەر بەدەگمەن، دەنا حوکمڕان‌و بەرپرسانی مسوڵمانان بە یەکێك لەو دوو ڕێیـە نەفامیـی‌و ناشـەرعییەکان: خۆسـەپاندن، یان میـراتیی چوونەتە سـەرکورسـی حوکـم، بەڵام لـەخـوا بەزیـادبێ کە ئەوە بەم دواییانە مسـوڵمانان... بەتایبەت لە وڵاتانـی عەرەبیـدا خـەریکی هۆشـیاربوونەوەو شـۆڕش‌و ڕاپـەڕین‌و کۆتایی پێهـێنانی ئەو حوکم‌و ڕژێمە خۆسەپێن‌و میـراتییانەن ! .

مەسـەلەی سێزدەیـەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُ ٱلْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِٱلْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِّنَ ٱلْمَالِ ﴾، دوای ئەوەی طـاڵووت بە سـەرکردە دیاری دەکرێ، دەڵێن: جا چۆن دەبێ ئەو مشوورخۆرو سەرپەرشتیارو بەرپرسـی ئێمەبێ، خۆ ئێمـە شـایستـەترین لەو، وە ماڵ‌و سامانێکی زۆریشـی نیـە، وەك لـە بەسـەرهاتەکەشیدا باسـمکرد، بۆیە گوتوویانـە: ئێمە شـایستـەترین، وا پێدەچێ ئەوانـە بنەماڵە بـووبن، وەك چۆن لـە بنەماڵەی عەشیـرەتاندا هەیـە هـەر بـە

میراتیی بنەماڵەیی سەرپەرشتیاریی‌و برا گەورایەتییان بۆ بەجێ دەمێنێ، دیارە ئەوانەش لەوجۆرە بوون‌و واشپێدەچێ طاڵووت کوڕە شوانێك، کوڕە نەدارێك بووبێ، جا ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە بەداخەوە - ئێستاش زۆربەی خەڵکی هەروان - زۆربەی خەڵکی بۆ مەسەلەی حوکم‌و سیاسەت لەسەر بنەمای ڕەچەڵەك تەماشای دەکەن‌و، تەماشای سەروەت‌و سامان دەکەن‌و تەماشای خودی ئەو ئینسانە ناکەن کە چی لەباراندا هەیە، تەماشا دەکەن: سەروەت‌و سامانی چەندەو؟ باب‌و باپیریشی کێن ؟ لەحاڵێکدا ئەوە کە سەروەت‌و سامانی چەندەو، باب‌و باپیری کێن؟ وەك پێنجوێنی دەڵێن: فلسێك ناژێ[1]، بۆچی؟ چونکە خەڵك کە لێی قەوما پێویستی بە سەرکردەیەك هەیە، ئەگەرنا فلان کەس کوڕی فلان کەسە، فلان کەس بەگە، فلان کەس ئاغایە، فلان کەس شێخە، فلان کەس مامۆستایە، فایدەی چییە، بابی چاك بووە، ئەگەر بۆخۆی هیچی لەباراندا نەبێ، پەکمان دەخات، یان فایدەی چییە سەروەت‌و سامانی زۆربێ، مادام شایستە نەبێ، ئیشەکەی ئێمە پەك دەخات، بۆیە خوا ﷻ ئەو ڕاستییەی بۆ ئێمە ڕوون کردۆتەوە.

مەسەلەی چواردەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿قَالَ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصۡطَفَىٰهُ عَلَيۡكُمۡ وَزَادَهُۥ بَسۡطَةٗ فِي ٱلۡعِلۡمِ وَٱلۡجِسۡمِۖ﴾، پێغەمبەرەکەیان چۆن وەڵام دەداتەوە؟ فەرمووی: خوا بەسەر ئێوەیدا هەڵبژاردوە، وە لەڕووی زانستییەوەو لەڕووی جەستەییشەوە زیادەی پێداوە، واتە: لەڕووی فیکریی‌و زانستییەوە زێدەیی پێداوەو، لەڕووی کردەیی‌و جەستەییشەوە دیسان توانایەکی زێدەی پێداوە، واتە: ئەو دەتوانێ کە بەو ئەرکەی خۆی هەڵسێ، بۆیەش هەڵیبژاردوە، ئیشی خوا گۆترە نیەو لەخۆڕا خەڵکی هەڵنابژێرێ، بەڵکو ئیشی خوا هەمووی بەجێیەو یەکێ لە سیفەتە بەرزەکانی خوای بەرزو مەزن ئەوەیە کە کاربەجێیە.

---

1) فلسێك ناهێنێ.

مەسەلەی پازدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُۥ مَن يَشَآءُ﴾، ئەمیش ئەوی لێوەردەگیرێ، کە خوا ﷻ ئیرادەکەی ڕەهاو بێسنوورەو، بە هیچ شتێکەوە نەبەستراوەتەوەو، خوای پەروەردگار بەپێی ئیرادەی ئازادانەی خۆی تەصەڕڕوف دەکات، بەڵام بێگومان ئیرادەی ئازادی خوا (تبارك وتعالى) هەرچەندە ڕەهاو بێسنوورەو، بە هیچ شتێکەوە نەبەستراوەتەوە، تەنیا بەپێی زانیاریی‌و حیکمەتی بێسنووریشی دەجووڵێتەوە، وەك (هود) پێغەمبەر ﵇ فەرموویەتی: ﴿...إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٥٦﴾﴾ هود، واتە: بێگومان پەروەردگارم لەسەر ڕاستە ڕێیە

مەسەلەی شازدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ ءَايَةَ مُلْكِهِۦٓ أَن يَأْتِيَكُمُ ٱلتَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ ءَالُ مُوسَىٰ وَءَالُ هَٰرُونَ تَحْمِلُهُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ﴾، وەك پێشتریش ئاماژەم پێدا، میللەتانی پێش ئیسلام لە قۆناغێکی ساواییدا بوون‌و هەمیشە حەزیان کردوە موعجیزەو بەڵگەی بەرچاوو بەرهەستیان هەبێ، بۆیە ئەگەر تەماشای موعجیزەکانی پێغەمبەرانی پێش موحەممەد ﷺ بکەین دەبینین پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) هەموویان، موعجیزەکانیان بەرهەست بوون، بۆ وێنە: حوشترەکەی صالح، گۆچانەکەی مووسا، ئاسن نەرمکران بۆ داوود، باڵندەو جند ڕامکران بۆ سولەیمان، مردوو زیندووکردنەوەی عیسا، بەڵام بۆچی خوای زاناو شارەزا بۆ پێغەمبەری کۆتایی ﷺ موعجیزەیەکی عیلمیی فیکریی ناردوە، کە قورئانە؟ لەبەر ئەوەی خوا زانیویەتی کە لەدوای هاتنی پێغەمبەری کۆتایی، مرۆڤایەتی دەگاتە قۆناغی ڕوشدو کامڵبوون‌و موعجیزەیەکی عیلمیی‌و فیکریی پێویستە، وە ئەگەر گریمان موعجیزەکەی بەرهەستیش بووایە، بە کۆچی دوایی پێغەمبەر ﷺ موعجیزەکە کۆتایی دەهات، وەك موعجیزەی پێغەمبەرانی دیکە، کە لەگەڵ وەفاتی خۆیان موعجیزەکانیشیان کۆتایی هاتوە، بەڵام ئێستا هەرچەندە پێغەمبەری کۆتایی ﷺ وەفاتی کردوە، بەڵام موعجیزەکەی، ئەو موعجیزەیەی کە تەحەددای ئینس‌و جینی پێ کردوە، لەبەردەستی ئێمەدا هەر هەیە.

مەسەلەی حەڤدەیەم: کە دەفەرمویٚ: ﴿فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِٱلْجُنُودِ قَالَ إِنَّ ٱللَّهَ مُبْتَلِيكُم بِنَهَرٍ﴾، جا کاتێك طاڵووت سوپاکەی جیاکردەوە لە ئاوەدانیو رووی پیٚ لە دوژمن کردو بەرەو ئەو شوێنە رۆیشت کە دوژمنی لێیە، گوتی: خوا بە رووبارێك تاقییتان دەکاتەوە، ئەمە ئەوەی لێوەردەگیریٚ کە سەرکردە دەبیٚ خەڵکی خۆی تاقی بکاتەوە، بەرلەوەی رووبەروو بێتەوە لەگەڵ دوژمنداو، پێش ئەوەی بکەونە حاڵەتی ناخۆشەوە، دەبیٚ بە شێنەیی تاقییان بکاتەوە، تاکو مەعدەنی ئەو خەڵکەی بۆ دەربکەویٚو بزانیٚ داخۆ چۆنن ؟ تاکو ئەوانەی کە بێهێزو لاوازو لەبارانەدا نەبوون، هەر لە سەرەتاوە بگەڕێنەوە نەوەك بێنو دوایی لەرێی وانەوە کەلێنێك لە سوپاکەدا پەیدابیٚ، چونکە جاری واهەیە ئینسانێکی ترسنۆك، یان کەسێك شتێکی لە توانادا نیە، زەربە دەدا لە خەڵکێکی زۆری ئازاو بە توانا، بۆیە ئەگەر ئەوانە هەر لە سەرەتاوە دوور بخرێنەوە، بە تەئکید ئەوە سەلامەتی زیاتری تێدایە.

مەسەلەی هەژدەیەم: کە دەفەرمویٚ: ﴿فَشَرِبُواْ مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ﴾، دوای ئەوەی طاڵووت پێی گوتن هەر کەسێك لە لوێچێك زیاتر ئاو لەو رووبارە بخواتەوە، ئەوە لەمن نیە، واتە: دەبیٚ بگەڕێتەوە خوای بینەرو بیسەر دەفەرمویٚ: ﴿فَشَرِبُواْ مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ﴾، جگە لە کەمێکیان هەموویان لێیان خواردەوە، جا ئێستا با سەرنج بدەین ! لەشکرەکەی طاڵووت چەند جارێك لە بێژینگ دراون:

١/ جاریٚ هەر لە سەرەتاوە جارێك لە بێژینگ دران، وەك دەفەرمویٚ: ﴿فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ ٱلْقِتَالُ تَوَلَّوْاْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ﴾، هەر کە جەنگیان لەسەر پێویست کرا جگە لە کەمێکیان پشتیان هەڵکرد.

٢/ هەروەها دوای ئەوەی کە طاڵووتیان کرا بە سەرکردە، رەخنەیان لێگرتو واپێدەچیٚ زۆربەیان رەخنەیان هەبوبیٚو ئەوانیش کشاونەوە.

٣/ هەروەها دوای ئەوەی کە طالۆوت بە ئاو نەخواردنەوە تاقیکردنەوە، جگە لە مستێك، دیسان کەمێك نەبێ هەموو لێیان خواردەوە !

کەواتە: ئەو کۆمەڵە کەمەی، کە طالۆوت: پێیان ڕووبەڕوو بۆتەوە لەگەڵ دوژمندا، سێ جاران لە بێژینگ دراون و پاڵفتە کراون، کەواتە: بەرپرس و سەرکردە، هەمیشە دەبێ ئەمە لەبەرچاو بگرێ، کە هەموو کەس توانای ئەوەی نیە لە تاقیکردنەوە دەربچێ، بۆیەش کاتێك خەڵکێك لە تاقیکردنەوە دەرناچێ، زۆر نەشڵەژێو خۆی تێك نادا، چونکە پێشتر لە پێش چاوی گرتوە.

مەسەلەی نۆزدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ فَلَمَّا جَاوَزَهُۥ هُوَ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَعَهُۥ قَالُواْ لَا طَاقَةَ لَنَا ٱلْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِۦ ﴾، واتە: پاش ئەوەی خۆی و ئەو بڕوادارانەی لەگەڵی دا بوون، لە ڕووبارەکە پەڕینەوە، گوتیان: ئێمە توانای جالۆوت و سەربازەکانیمان نیە، ئەوەی لێوەردەگیرێ کە کەوتنە حاڵەتی کردەیی، جیایە لە حاڵەتی ئاسایی و تیۆریی، ئینسان کە بە کردەوە شتێك دەکا، زۆر جیایە لەوەی کە بە قسە باسی دەکات، بۆیە کوردەواریی خۆمان دەڵێن: (بێڵی قوڕێ بەدەست خەڵکەوە سووکە) واتە: بۆخۆت دەستی بدەیە ئەوجار دەزانی چۆنە ! کاتێك تەماشای کەسێك دەکەی ئیشێکی وەك قوڕکاریی دەکات، دەڵێی: ئەوە بۆچی بێڵەکەی باش هەڵنادات؟ تۆ بۆخۆت بچۆ بێڵەکەی لێوەربگرە، بزانە داخۆ تۆ چۆنی دەکەی؟ بەڵێ بێگومان بە کردەوە ئیشکردن جیایە لەوەی هەروا بەچاو تەماشای بکەی و قسەی لەبارەوە بکەی.

مەسەلەی بیستەم: کە دەفەرموێ: ﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَٰقُواْ ٱللَّهِ كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةًۢ بِإِذْنِ ٱللَّهِ ﴾، وەك پێشتر باسکرا، سوپایەکەی طالۆوت دوای ئەوەی کە دوژمنیان بینی و سوپای جالۆوتیان بینی، گوتیان: ﴿ قَالُواْ لَا طَاقَةَ لَنَا ٱلْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِۦ ﴾، کە واپێدەچێ ئەوانەش کە گوتوویانە: ئەمڕۆ بە جالۆوت و سوپاکەی ناوێرین، ئەوانیش کشابنەوە، هەرچەند باس نەکراوە دەشگونجێ بە لە قەڵەقەوەو بە

بێهێزیی هەر مابنەوە، بەڵام کێ چارەنووسی ئەو جەنگەی هەڵبـڕی؟ بێگومان ئەو کۆمەڵە کەمەی کە چەند جار پـاڵاوتە کرابوون: ﴿قَالَ ٱلَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَٰقُواْ ٱللَّهِ﴾، ئەوانەی کە گومانیان وابوو شەهید دەبن، یاخود ئەوانەی کە دڵنیایی (یقین)یان هەبوو، کە دەگەنە دیداری خوا، کەواتە: کێ چارەنووسی جەنگ حەسم دەکات؟ هەڵبەتە ئەوانەی کە عەقیدەی پتەویان هەیەو یان بۆ شەهیدیی بێنە مەیدانێو پێیان وابێ شەهید دەبێ، یان یەقینیان هەبێ کە بە دیداری خوای پەروەردگار دەگەن.

مەسەلەی بیستو یەکەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ﴾، ئەوە یاساو سوننەتی خوایە، کە خوا لەگەڵ خۆڕاگراندایە، جا ئەو خۆڕاگرانە ئەگەر کافریش بن، خوای دادگەر بەپێی ئەو یاسایە هەر لەگەڵیاندایە، چونکە لە سووڕەتی (الإسراء)دا دەفەرموێ: ﴿كُلًّا نُّمِدُّ هَٰٓؤُلَآءِ وَهَٰٓؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ ﴿٢٠﴾﴾، واتە: ئێمە ئیمدادی هەر کامێکیان دەکەین ئەوانەشو ئەوانەش، لە بەخششی پەروەردگارت، باسی ئەهلی دنیاو ئەهلی دواڕۆژ دەکات، دەفەرموێ: ئێمە هاوکاری هەردووک لایان دەکەین لە بەخششی پەروەردگارت، کەواتە: دەبێ بزانین کافریش ئەگەر سیفەتی باشی تێدا هەبن، ئەو سیفەتە باشانەی سەری دەخەن، وە بە پێچەوانەوە مسوڵمانیش ئەگەر سیفەتی بێهێزی تێدا هەبن، ئەو سیفەتانەی ژێری دەخەن، کەواتە: هەر کەس کە گوتی: مسوڵمانم، هەر لەبەر ئەوەی دەڵێ مسوڵمانم، سەرناکەوێ، وە کافریش هەر لەبەرئەوەی پێی دەگوترێ کافر، ژێرناکەوێ، بەڵکو مسوڵمان لەبەر سیفەتە باشەکانی سەردەکەوێو کافریش لەبەر سیفەتە خراپەکانی ژێردەکەوێ، بەڵام ئەگەر هاتو بە پێچەوانەوە سیفەتی خراپ لە مسوڵماندا پەیدابوونو، سیفەتی باش لە کافردا پەیدابوون، بەتەئکید ئەو کاتە تەرازووەکەو هاوکێشەکە دەگۆڕێ، وە قورئانو ئیسلامیش هەمیشە مسوڵمانان پەروەردە دەکەن، تاکو بیانکەنە خاوەنی سیفەتی باش، بۆ ئەوەی بەهۆی سیفەتە باشەکانەوە سەربکەون.

مەسەلەی بیستو دووەم: کە دەفەرمویٚ: ﴿ وَلَمَّا بَرَزُواْ لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِۦ قَالُواْ رَبَّنَآ أَفۡرِغۡ عَلَيۡنَا صَبۡرٗا وَثَبِّتۡ أَقۡدَامَنَا وَٱنصُرۡنَا عَلَى ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴾، واتە: دوای ئەوەی کە بۆ جالوٚوتو سوپاکەی چوونە مەیدانیٚ، گوتیان: پەروەردگارمان ئارامییمان بڕژێنە سەرو پێیەکانمان بچەسپێنەو بەسەر گەلی کافراندا سەرمان بخە، کەی پاڕاونەوە ؟ بێگومان لە مالیٚ نەپاڕاونەوە، بەلٚکو کاتیٚ کە چوونەتە ڕووبەڕووی دوژمن، کەواتە: دەبیٚ ئینسان لە گەرمەی ئیشدا دووعا بکات، نەك هەر لەجێوە بە هەلٚخزاویی دووعا بکەی، وەرە لە گەرمەی ڕووبەڕووبوونەوەداو لە گەرمەی کاردا، هەموو هۆیەکان سازبکەو بچۆ مەیدانیٚ، ئەوجار بپاڕێوە، بۆچی؟ چونکە ئەگەر تۆ هەموو هۆکارەکانت ساز کردن، مانای وایە تۆ ئەوەی لەتوانای خۆتدایە کردووتە، ئەوجار ماوەتەوە خوا ﷻ، دیارە ئەویش توانای خۆی بۆ تۆ دەخاتە کار، مادام تۆ کەمتەرخەمییت نەکردبیٚ !

پێشتر لەکاتی تەفسیرکردنی ئایەتی: ﴿ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌۖ أُجِيبُ دَعۡوَةَ ٱلدَّاعِ إِذَا دَعَانِۖ ... ﴿١٨٦﴾ ﴾ البقرة، دا باسمان کردوە، کە چۆن چۆنی دەبیٚ دووعا بکریٚو پێغەمبەری خوا کەیو چۆن لە خوا پاڕاوەتەوە !

مەسەلەی بیستو سێیەم: ئەوانەی لەگەلٚ جالوٚوتو سوپایەکەیدا ڕووبەڕووبوونەوە، داوای سیٚ شتیان لە خوای پەروەردگار کردوەو گوتوویانە: ﴿ أَفۡرِغۡ عَلَيۡنَا صَبۡرٗا وَثَبِّتۡ أَقۡدَامَنَا وَٱنصُرۡنَا عَلَى ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴾، کەواتە: ئەگەر بیکەی بە هاوکێشەیەکی ماتماتیکیی، ئاوای لیٚ دیٚ:

خۆڕاگریی بەسەردا هەلٚڕژان + پیٚ چەسپێنران = سەرکەوتن

کەواتە: هەر کەسێك ئەهلی صەبرو خۆڕاگریی بیٚ، پێی دەچەسپیٚو ڕاناکاتو هەلٚنایەت، وە کەسی واش سەردەکەویٚ، وە ئەمە لە هەموو ئیشێکدا هەروایە، نەك هەر لە جەنگدا.

مەسـەلەی بیـسـتو چـوارەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿ فَهَزَمُوهُم بِإِذۡنِ ٱللَّهِ ﴾، چـی لێوەردەگیـرێ ؟ خوای تـاكو پـاك دەفـەرموێ: دوژمنیـان شکاند بە مۆڵەتی خوا، یان بە ویستی خـوا، یـان بـە فـەرمانی خـوا، ئەمـەش ئـەوەی لێوەردەگیـرێ کـە هەرچەندە هۆکـارەکان هەبن، بەڵام دیسان ویستی خوای بالاًدەست بەسەر هەموو شـتێکدا هەیمەنەی هەیـە، بۆیـە نابێ مرۆڤ بەهۆی هۆکارەکانەوە لەخۆبایی بێو بڵـێ: لەشکرێکی زۆرمان هەیەو، چەکی باشمان پێیەو، کەلوپەلـی باشمان هـەیە، جا بۆ سەرناکەوین ؟ نەخێر، ئەوەی کە شـتەکان یەکـلایی دەکاتـەوە، سـەرەنجام هەر ئیـرادەی خوای پەروەردگـارەو، هۆکـارەکـان ئەگـەر خوا نەیەوێ بەرهەمیـان نابـێ، ئەگەر خوا ویستی ئاگر ناسـووتێنـێ، وە ئەگـەر خـوا ویستی ئـاو خەڵـکی ناخنکێنـێ، بەڵام ئەگەر خوا ویستی مێشـوولە ئینسان لەبەین دەبات، بۆ وێنە: شتێکی ئاشکرایە، کە هەرکـام لە: هـەوا، ئـاو، گـڵ، دەنـگ لـە پێداویـستییە زۆر گرنگەکانی ژیانن، کە مرۆڤـ بەبێ وان ژیـانو گوزەرانی نـاکرێ، کەچـی دەبیـنین خوای بالاًدەست هەرکام لەو چوارەی کردوون بە هۆکـاری لەبەینـبـردنی گـەلێك، یان زیاتر لە گەلانی یاخیو سەرکەش، وەك فەرموویەتی: ﴿ فَكُلًّا أَخَذۡنَا بِذَنۢبِهِۦۖ فَمِنۡهُم مَّنۡ أَرۡسَلۡنَا عَلَيۡهِ حَاصِبٗا وَمِنۡهُم مَّنۡ أَخَذَتۡهُ ٱلصَّيۡحَةُ وَمِنۡهُم مَّنۡ خَسَفۡنَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ وَمِنۡهُم مَّنۡ أَغۡرَقۡنَا ...(٤٠) ﴾ العنكبـوت، واتـە: هەرکـامێکـیانمان بـە تاوانەکـەی گـرتو سـزادا: هەیـانبوو (بـا)مـان ناردنـە سـەر، کـە وردە بـەردی هەڵگرتبوو، وە هەیانبوو چریکە گرتی، وە هەیانبوو بـە زەویـدا بردمانـە خـوار، وە هەیانبوو لەئـاودا خنکـاندمان...

دیارە مەبەستمان ئەوە نیە کە گوێ بە هۆکارەکان نەدرێ، چونکە عادەتی خوا وایـە کـە لەمیانـەی هۆکارەکانـدا ئیـشوکـارەکان ئـەنجام دەدات، بـۆ وێنـە: بـەبێ دایكو باب، منداڵ پەیدانـابێو، بەبێ زەویو تۆو وەشاندن دەغڵ نـاڕوێ، بـەڵام مەبەستمان ئەوەیە کە پشتمان تەنیا بەخوا قایم بێو دڵنیابین کە بەبێ ویستی خوای بالاًدەستو کاربەجێ هیچ کارێك سەروبەرناگرێ، بۆیـە وێڕای دەسـتگرتن بە هۆکـارەکـانەوە، پێویستە دڵیشمان هەردەم بە خـواوە پەیوەسـت بێ !

مەسەلەی بیستو پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَقَتَلَ دَاوُۥدُ جَالُوتَ﴾، واتە: داوود جالووتی کوشت، کە پێشێ باسی داوود هەر لەئارادا نەبووە، جا ئەمە ئەوەی لێوەردەگیرێ، کە قارەمانانو پیاوانی سەرکەوتوو لە تەنگانەدا دەردەکەون، وەك گوتراوە: (الشدائد صَيْقَلُ الرجال) سەختییەکان تیغ تیغدەری پیاوانن، وەك چۆن تیغی ڕەسەن خۆی ڕاناگرێ، داوود پێشتر ناوی نەبووە، بەڵام لە مەیدانێدا دەرکەوتوە، هەروەها ئەوەشی لێوەردەگیرێ کە بەپێی شەریعەت خوای دادگەر، ڕێگا لە خەڵك نەبەستراوە، کە کێ چی لە توانادایە بێتە پێشو ئەنجامی بدات، داوود مادام پیاوێکی بە توانا بووە، لەبەرئەوە کە پێشتر ناسراو نەبووەو کوڕی فلان کەس نەبووە، ڕێی لێ نەگیراوەو هاتوە، مادام لە توانایدا هەیە بابێ ناوی خوای لێبێنێو بێتە مەیدان.

مەسەلەی بیستو شەشەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَءَاتَىٰهُ ٱللَّهُ ٱلْمُلْكَ وَٱلْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُۥ مِمَّا يَشَآءُ﴾، واتە: وە خوا حوکمڕانییو حیکمەتی پێداو، لەوەی کە دەیەوێ شارەزای کرد، ئەمەش ئەوەی لێوەردەگیرێ، کە هەرکەسێ بە ئیخلاصەوەشان بداتە بەر هەر کارێك، خوا تواناو بڕستی ئەنجامدانی ئەو کارەی بۆ دەڕەخسێنی، داوود سەلامی خوای لێبێ چونکە بە ئیخلاصەوە شانی دابووە بەرێ، خوای تۆڵەستێن جالووتیشی بەدەستی ئەو کوشتو دوایش تواناو هۆکارەکانی ئەوەی پێدان، کە لە شوێنی طالووت ببێ بە سەرپەرشتیاری بەنی ئیسڕائیل، دیارە ئەوکاتە کە جالووتی کوشتوە پێغەمبەر نەبووە، بەڵام دوایی خوا وەحییشی بۆ ناردوە، وەك لێرەدا دەفەرموێ: ﴿وَءَاتَىٰهُ ٱللَّهُ ٱلْمُلْكَ وَٱلْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُۥ مِمَّا يَشَآءُ﴾.

مەسەلەی بیستو حەوتەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ ٱلْأَرْضُ﴾، واتە: ئەگەر خوا هەندێك لە خەڵکی بە هەندێکیان پاڵ پێوە نەنێ، سەر زەوی تێکدەچێ، ئەمەش یاسایەکی خوایەو

هەر کاتێك ستەمکاران هەبوون، دەبێ کەسانێك هەبن لە بەرانبەریاندا بوەستن، ئەگەرنا سەر زەوی تێکدەچێ، تێکچوونی سەر زەوی یانی چی ؟ واتە: لە کاتی تاك جەمسەرییدا کە تەنیا یەك دەوڵەتو یەك لایەن دەسەڵاتی هەبێو، هەموو شتی خۆی بەسەر خەڵکدا فەرز بکات، سەرەنجام سەر زەوی تێکدەچێ، دینەکان، کلتوورەکان، بەهابەرزەکان، هەموو شتەکان دەشێوێن، هەموویان دەبنە یەك شێوە، ئێستا ئەمریکا کە دەسەڵاتی هەیە، دەڵێ دەبێ خەڵك وەك من بێ، هەمووی لەسەر دەستووری ئەمریکی بێ، ئەوەتا دیارە دین دەبێ ئەوەی کە لەگەڵ سیاسەتی ئەمریکا ناگونجێ، ئەو ئایەتانە نەخوێنرێنەوە، ئەوەی کە پێچەوانەی سیاسەتی ئەمریکایە، ناگونجێ لە مەنهەجی خوێندندا هەبێ، ئاکارو ڕەوشت هەمووی دەبێ وەك هی ئەمریکا بێ، بەرگو پۆشاك دەبێ وەك هی ئەو بێ، عادەتت، بیرکردنەوەت هەموو شتێکت دەبێ، وەك هی ئەوێ بێ، دیارە لە ئەنجامی ئەوەدا سەرزەمین تێکدەچێ، تەنیا کاتێك تێکناچێ، کە لە بەرانبەری ئەو زوڵمو ستەمەدا کە دەیەوێ خۆی بسەپێنێ، کەسانێك هەبن بەرهەڵستیی بکەن، تەماشا بکەن ئیسلام چەند هانی خەڵك دەدا بۆ بەرهەڵستیی، بۆ جەنگو جیهادو بەرخۆدانو فیداکاریی، دەفەرموێ: ئەگەر جەنگو جیهادو فیداکاریی نەبێ، بەرهەڵستییکردنی ستەمکاران نەبێ، زەوی تێکدەچێ، تەنیا کاتێك تێکناچێ کە جەنگو جیهاد هەبێ، فیداکاریی هەبێ، جوامێریی هەبێ لە بەرانبەر ستەمو خۆسەپاندندا.

مەسەلەی بیستو هەشتەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ ذُو فَضۡلٍ عَلَى ٱلۡعَٰلَمِينَ﴾، بەڵام خوا خاوەنی بەخششە بەسەر جیهانییانەوە، لێرەدا خوا ﷻ لابردنو پاککردنەوەی خراپەکاران بە چاکەکاران، بە چاکەو بەخششی خۆی دەزانێ، ئەوە نیعمەتی خوایە کە خوای کاربەجێ ژیانی بەشەری وا هەڵخستوە، کە هەمیشە لە بەرانبەری ستەمو چەوساندنەوەو خۆسەپاندندا، خەڵك دەماری غیرەتی بجووڵێ، دەماری بەرهەڵستییکردنی بجووڵێ، ئەوە نیعمەتێکی خوایە کە خوا ئینسانی وا خوڵقاندوە، بەمەرجێك ئەو ئینسانانە

تووشی ئینحرافی میزاج و فیطرەت نەبووبن و تەبیعەتیان تێکنەچووبێ و، تووشی خەسێندران و پێشێنرانەوە نەبووبن، ئینسانی سەلیم، ئینسانی تەبیعەت ساغ ئەوەیە کە زوڵم دەبینێ، پێی قەڵس دەبێ، وە کە دیکتاتۆریی ببینێ لە بەرانبەریدا ڕادەوەستێ، ئا ئەوە بەخششێکی خواییە، کە خوای بەدیهێنەر ئینسانی بەو شێوە خوڵقاندوە.

مەسەلەی بیست و نۆیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ تِلْكَ ءَايَـٰتُ ٱللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِٱلْحَقِّ ۚ وَإِنَّكَ لَمِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾، واتە: ئەمانە ئایەتی خوان بە هەق بەسەر تۆیاندا دەخوێنینەوە، وە بێگومان تۆ لە ڕەوانەکراوانی، ئەمە چی لێوەردەگیرێ؟ ئەوەی لێوەردەگیرێ ئەو ئایەتانە کە ئەم بەسەرهاتانەیان تێدا هەن، تەنیا پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) دەیانزانن کەواتە: ئەی موحەممەد! ئەو حەقیقەتە مێژوویانەی کە لە چیرۆك و بەسەرهاتەکانی قورئاندا بەسەرتدا دەخوێنرێنەوە، بەڵگەن بۆ تۆ کە تۆ پێغەمبەری خوای و ئەوەت لە خوا وەرگرتوە، چونکە ئەوانە بێجگە لە خوای پەروەردگار کەس نایانزانێ، ئەو هەموو حیکمەت و نهێنییانە کە لە ئایەتەکاندا هەن، بە تەئکید تەنیا لە زانیاری بێسنووری خوای زاناو شارەزاوە، دەگونجێ هەڵقوڵابن و سەرچاوە بگرن، کەواتە: هەر ئەو ئایەتانە خۆیان بەڵگەن لەسەر ڕاستیی و سەرڕاستیی پێغەمبەری کۆتایی موحەممەد ﷺ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پەنجاو دووەمین

پێناســەی ئەم دەرســە

لـەم دەرسـەماندا خـوای پـەروەردگار پـشتیوان بـێ، پێـنج ئایـەت لـە سـوورەتی (البقـرة) دەتوێژینـەوە، ئایەتـەکانی ژمـارە: (٢٥٣ تـا ٢٥٧)، لـەم پێـنج ئایەتـەدا خـوا ﷻ چــەند بابـەتێکی جـۆراو جـۆر دەخاتـەڕوو، یەکێکـیان بریتیـە لـە پێناسـەی پێغەمبـەران (علیهم الصلاة والسلام)، بابەتێکی دیکە خەرجکردنی ماڵو سامانە لە پێنـاوی خـوادا، بابەتێکی دیکە پێناسـەی خوایـە ﷻ، لـە دوو تـوێی ئـایەتێکـدا، کە بە (آیة الکُرسـي) ناسراوە، بابەتێکی دیکە پێناسـەی (دین)ە، واتە: ئیـسلام، وە بابەتێکی دیکـە ئەوەیـە کە خوا ﷻ سـەبارەت بە بڕواداران چییان بـۆ دەکـات ؟ وە طـاغووتەکـانیش چـی بـۆ شـوێنکەوتەکانی خۆیـان دەکـەن ؟ ئـەو بابەتانـە لـە دوو توێی ئەو پێنج ئایەتە موبـاڕەکـەدا خراونەتـەڕوو.

﴿ تِلْكَ ٱلرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ مِّنْهُم مَّن كَلَّمَ ٱللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَٰتٍ وَءَاتَيْنَا عِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ ٱلْبَيِّنَٰتِ وَأَيَّدْنَٰهُ بِرُوحِ ٱلْقُدُسِ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا ٱقْتَتَلَ ٱلَّذِينَ مِنۢ بَعْدِهِم مِّنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ ٱلْبَيِّنَٰتُ وَلَٰكِنِ ٱخْتَلَفُوا۟ فَمِنْهُم مَّنْ ءَامَنَ وَمِنْهُم مَّن كَفَرَ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا ٱقْتَتَلُوا۟ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿٢٥٣﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَنفِقُوا۟ مِمَّا رَزَقْنَٰكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِىَ يَوْمٌ لَّا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَٰعَةٌ وَٱلْكَٰفِرُونَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٢٥٤﴾ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلْحَىُّ ٱلْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُۥ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَّهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ مَن ذَا ٱلَّذِى يَشْفَعُ عِندَهُۥٓ إِلَّا بِإِذْنِهِۦ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا

يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِۦٓ إِلَّا بِمَا شَآءَ ۚ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ ۖ وَلَا يَـُٔودُهُۥ حِفْظُهُمَا ۚ وَهُوَ ٱلْعَلِىُّ ٱلْعَظِيمُ ﴿٢٥٥﴾ لَآ إِكْرَاهَ فِى ٱلدِّينِ ۖ قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشْدُ مِنَ ٱلْغَىِّ ۚ فَمَن يَكْفُرْ بِٱلطَّٰغُوتِ وَيُؤْمِنۢ بِٱللَّهِ فَقَدِ ٱسْتَمْسَكَ بِٱلْعُرْوَةِ ٱلْوُثْقَىٰ لَا ٱنفِصَامَ لَهَا ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾ ٱللَّهُ وَلِىُّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يُخْرِجُهُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ ۖ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَوْلِيَآؤُهُمُ ٱلطَّٰغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ ٱلنُّورِ إِلَى ٱلظُّلُمَٰتِ ۗ أُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٢٥٧﴾ ﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

((ئەو ڕەوانەکراوانە - واتە: پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) - هەندێکیانمان بەسەر هەندێکیاندا هەڵبژاردوە، هی وایان تێدا بووە کە خوا دواندوویەتی، وە هەندێکیانی بەچەند پلە بەرز کردۆتەوە، وە بەڵگە ڕۆشنەکانمان بە عیسای کوڕی مەریەم بەخشی بوون، وە بە گیانی پاك پشتگیریمان کردبوو، وە ئەگەر خوا ویستبای (ڕێیان لێبگرێ) ئەوانەی دواییان پاش ئەوەی بەڵگە ڕۆشنەکانیان بۆ هاتن، پێکەوە تووشی شەڕو کوشتار نەدەبوون، بەڵام تووشی دووبەرەکیی بوون، هەیانبوو ئیمانی هێناو هەشیان بوو کافر بوو، وە ئەگەر خوا ویستبای (ڕێیان لێبگرێ) پێکەوە بەشەڕ نەدەهاتن، بەڵام خوا هەرچییەکی بوێ دەیکات ﴿٢٥٣﴾ ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! لەوەی پێماندراون ببەخشن بەر لەوەی ڕۆژێك بێت، کە کڕینو فرۆشتنو دۆستایەتییو تکاکردنی تێدانیە، وە کافران ستەمکارن ﴿٢٥٤﴾ خوا - ﷻ - جگە لەو هیچ پەرستراوی دی بە هەق نین، زیندووی مشوورگێڕە، نە وەنەوز دەیگرێ، نە خەو، هەرچی لە ئاسمانەکانو زەویدایە هی ویە، کێ هەیە بێ مۆڵەتی وی تکای لەلا بکات ! هەرچی لەپێش دەستیانەوەیەو لە دوایانەوەیە دەیزانێ، وە مەگەر خۆی بیەوێ ئەگەرنا دەوری هیچ لە زانیاری وی نادەن، کورسییەکەی ئاسمانەکانو زەوی گرتۆتە خۆی، وە پاراستنی بۆیان ماندووی ناکات، وە ئەو بەرزی مەزنە ﴿٢٥٥﴾ تۆبزیی کاریی لە ئاییندا نیە، سەرڕاستیی و گومڕایی

لە یەکدی جیابوونەتەوە، جا هەرکەس کوفر. بە طاغووت بکاو بڕوا بە خوا بێنێ، ئەوە دەستی بە قوڵفەیەکی قاییم گرتوە،کە لە پچڕان نایەت وە خوا بیسەری زانایە ﴿٢٥٦﴾ خوا دۆستی ئەوانەیە بڕوایان هێناوە، لە تاریکاییەکانەوە بەرەو ڕووناکیی دەریاندێنێ، وە ئەوانەی بێبڕوان دۆستەکانیان طاغووتەکانن، لە ڕووناکییەوە بەرەو تاریکییەکان دەریاندێنن، ئەوانە خاوەنی ئاگرن‌و بە هەمیشەیی تێیدان ﴿٢٥٧﴾)).

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(ٱلْبَيِّنَـٰتِ): (البَيِّنَات جَمْعُ بَيِّنَة: الدَّلَالَةُ الوَاضِحَة)، واتە: (بینات) كۆی (بَيِّنَةَ)یەو ئەمیش ئاوا پێناسە کراوە: (الدَّلَالَة الوَاضِحَة عَقْلِيَةً كَانَتْ أو مَحْسُوسَة، سُمِّيَ شَهَادَةُ الشَّاهِدَيْنِ بينةً كَمَا جَاءَ في صحيح مسلم: البَيِّنَةُ عَلَى المُدَّعِي) (بَيِّنَةَ)واتە: ڕێنیشاندانێکی ئاشکرا، بەڵگەیەکی ئاشکرا، چ عەقڵیی بێ، چ بەرهەست بێ، بۆیە شایەدییدانی دوو شاهێدان پێی گوتراوە: (بَيِّنَةَ) چونکە بەڵگەیەکی ڕوون‌و ئاشکرایە یاخود ڕێنیشاندەرێکی ئاشکرایە، کە ئەو شتە بەوجۆرە بووە، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ. هاتوە فەرموویەتی: (البَيِّنَةُ عَلَى المُدَّعِي)، واتە: کەسێك ئیددیعایەك بکات دەبێ بەڵگەیەکی ڕوون بێنێ، واتە: دوو شاهید، یان هەر بەڵگەیەکی دیکە کە دەعوایەکەی ئیسپات بکات.

(بِرُوحِ): ڕووح بە مانای (گیان) دێ، ئەوەی کە کوردەواریی پێی دەڵێن: (گیان) پێکهێنەری سەرەکیی ئینسانە، ئینسان لە دووبەش پێکدێت لە ڕووح‌و جەستە، ڕووح تەنیا خوا دەزانێ چۆنە؟ جەستەش ئەوە دیارە لەو خاکە دروست بووە، کە لەسەری دەژین.

(ٱلْقُدُسِ): واتە: پاك، یەکێ لە سیفەتەکانی خوای پەروەردگار (قُدُّوس)ە، وە (قَدَّسَهُ) واتە: بەپاکی گرت، ئەهلی تەصەووف دەڵێن: (قُدِّسَ سِرُّهُ، قُدِّسَ رُوحُهُ) واتە: ڕووحی پاکبێ، دیوی پەنهانی پاکبێ، وە لێرەدا وشەی (روح القُدُس)

گیانی پاك، نازناوە بۆ (جبریل) ، کە وەحی بۆ پێغەمبەر هێناوە، وەك خوا دەفەرمووێ: ﴿ قُلۡ نَزَّلَهُۥ رُوحُ ٱلۡقُدُسِ مِن رَّبِّكَ بِٱلۡحَقِّ ... ﴿١٠٢﴾ ﴾ النحل، واتە: بڵێ ئەم قورئانە (روح القدس) لە پەروەردگارتەوە بە هەق دایبەزاندوە، وە لە سوورەتی (القدر)یشدا دەفەرمووێ: ﴿ تَنَزَّلُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ وَٱلرُّوحُ فِيهَا بِإِذۡنِ رَبِّهِم مِّن كُلِّ أَمۡرٖ ﴿٤﴾ ﴾ القدر، لەو شەوەدا فریشتەکانو ڕووح (واتە: جبریل) دادەبەزن بە فەرمانی پەروەردگاریان، بۆچی جیبریل ناونراوە: (روح القدس)؟ دەڵێ: (سُمِيَ جبريلُ روحُ القُدس، لأنَّهُ ينَزِلُ بالقُدُس مِنَ الله) بۆیە جیبریل ناونراوە: (روحُ القُدس)، چونکە پاکیی لە خواوە دادەبەزێنێ (أي بِمَا يُطَهِّرُ بِهِ نفُوسَنَا مِنَ القُرآن والحِكْمَة والفَيضُ الإلهي)، واتە: شتێك دێنێ (لە خواوە) لە قورئانو حیکمەتو بەخششی خوایی کە نەفسەکانمان پاك دەکاتەوە.

(خُلَّةٞ): (الخُلَّةُ: المَوَدَّة) واتە: خۆشەویستیی، ئنجا بۆچی خۆشەویستیی وشەی (خُلَّة)ی بۆ بەکارهاتوە ؟ (لأنَّهَا تَتَخَلّلُ النَّفْسَ، أي تَتَوَسَّطُهَا)، چونکە تێکەڵ بە دڵو هەناوی ئینسان دەبێو دەچێتە نێوی.

(ٱلۡحَيُّ): (الدَائِم الحَياةُ بلاَ زَوَال)، واتە: ئەوەی کە هەمیشە زیندووو خاوەنی ژیانەو ژیانی لێ لاناچێ.

(ٱلۡقَيُّومُ): (القَائِم الحَافِظُ لِكُلِّ شَيءٍ والمُعْطِي لَهُ مَا بِهِ قِوَامُهُ)، (القيّوم): ئەو کەسەی کە چاودێرە، وە پارێزەرە بۆ هەموو شتێك، وە بۆ هەر شتێك ئەوەی کە پێی بەرێوەدەچێ پێی ڕادەوەستێ پێی دەبەخشێ.

(سِنَةٞ): (السِّنَةُ: الوَسَنُ والغَفْلَةُ والغفوة، وَرَجُلٌ وَسِنَان نَعْسَان)، (السِّنَةُ) واتە: وەنەوز، پێشەکی خەوتن، ئینسان پێش ئەوەی خەوی لێبکەوێ، دەڵێن: وەنەوزی هاتێ کە بریتیە لە خەوێکی کەم کە بەسەرتدا دێ، یاخود بێئاگاییەك، وە دەگوترێ: (رَجلٌ وَسْنَان) واتە: پیاوێکی خەواڵوو، وەنەوزگرتوو.

(كُرْسِيُّهُ): وشـەی (كُرسِي) لێرەدا زۆربەی زانایان بە زانیارییان لێکداوەتەوە (كرسيه: عَلمهُ) واتە زانیاری خـوا، هەندێکیشیان دەڵێن (كُرسِي)، واتە دەسەڵاتی خـوا ﷻ، وایان لێکداوەتەوە، وە هەندێکیش (كُرسِي)یان بەوە لێکداوەتەوە کە جیسمێکی گەورەیە دەورەی ئاسمانەکانو زەوی داوە، وەك لە فەرموودەیەکدا کە (إبن حبان) بە (صحیح)ی داناوە هاتوە {(مَا السَّمَاوَاتِ السَّبْع في الكُرسِي إلاَّ كَحَلَقَةٍ بِأرْضٍ فَلاَة) (رَوَاهُ ابْنُ حِبَّانَ برقم: (٣٦١)} واتە: حەوت ئاسمانەکان لەچاو کورسی وەك ئەنگوستیلەیەك وان لە بیابانێکدا، واتە: (كُرسِي) ئەوەندە لەوان گەورەترە، بەڵام مانایەك کە زیاتر زانایان لەسەری داکۆکییان کردوە، ئەوەیە کە کورسی بەمانای زانیاریە، یان بەمانای دەسەڵاتە.

(يَـُٔودُهُۥ): (يُتْعِبُهُ، آدَهُ يُؤدُهُ: أَتعبهُ يُتْعِبُهُ) ماندووی دەکات ﴿وَلَا يَـُٔودُهُۥ﴾، واتە: ماندووی ناکات، دەگوترێ: (آدَهُ أي: أَتـْعَبَهُ) ماندووی کرد ﴿وَلَا يَـُٔودُهُۥ حِفْظُهُمَا﴾، واتە: پاراستنی خوای پەروەردگار بۆ ئاسمانەکانو زەوی خوای باڵادەست ماندوو ناکات.

(إِكْرَاهَ): (الإكْرَاه: حَمْلُ الإنسَانِ عَلَى مَا يَكره)، (إكْراه) ئەوەیە کە کەسێك ناچار بکەی شتێك بکات، کە پێی ناخۆشبێ.

(ٱلرُّشْدُ): واتە: سەر ڕاستیی، دەڵێ: (الرَّشَدُ والرُّشْدُ: خِلَافُ الغَيِّ، يُسْتَعْمَلُ إسْتِعْمَالَ الهِدَايةِ)، (الرَّشَدُ والرُّشْدُ) پێچەوانەی (غَيِّ)ەو لە زمانی عەرەبیدا دژی یەکن، وە لەجیاتی هیدایەت بەکاردێ، بەڵام من پێم وایە (الرُّشْدُ) بەرهەمی وەرگرتنی هیدایەتە، وەك چۆن (غَيِّ) بەرهەمی گومڕایی (ضلالة)ە، واتە: هەر کەسێك (ضَالّ) بوو (غيِّ) تووش دێ، وە هەرکەسێك (مُهتَدي) بوو (رُشْد)ی دێتە دەست.

(بِٱلطَّٰغُوتِ): طاغووت لە (طَغَى)وە هاتوە (طَغَى يَطْغِى) واتە: یاخی بوو، یاخی دەبێ، وە طاغووت (صِيغَة مبَالَغَة)یە، یان هەر ناوە لە (طُغيان)ەوە هاتوە،

(طُغیان) چییە؟ (تَجَاوُزُ الحدِّ فِي العِصْیَانِ) ئەوەیە لە سەرپێچیی‌و گوناهدا ئینسان هەموو سنوورەکان ببەزێنێ‌و هەرشتێك سنوور ببەزێنێ وشەی (طَغَی)و (طُغیَان)ی بۆ بەکاردێ، وەك خوای پەروەردگار دەفەرمویێ: ﴿إِنَّا لَمَّا طَغَا ٱلْمَآءُ حَمَلْنَٰكُمْ فِى ٱلْجَارِيَةِ ﴿١١﴾﴾ الحاقة، واتە: ئێمە کاتێك ئاوەکە هەموو سنووری بەزاند، ئێوەمان هەڵگرت لە کەشتییەکەدا، کە مەبەست پێی کەشتی نووحە.

(والطَّاغُوتُ عِبارَة عَنْ كُلِّ مَعْبُودٍ سِوَى الله) واتە: طاغووت هەر پەرستراوێکە جگە لە خوا ﷻ، وە دەشگونجێ طاغووت هەموو ئەو سەرکردانەبن کە پێش خەڵك دەکەون بەڕێی ناشەرعییداو بە غەیری ڕێگای خوادا.

(ٱلْغَىِّ): (الغَي: جَهْلٌ عَن اعتِقَادٍ فَاسِدٍ)، (غيّ) نەزانییەکە لە بیروبڕواو قەناعەتێکی هەڵەوە دروست دەبێت.

(بِٱلْعُرْوَةِ): (عروة) واتە: قوڵفە، بە مانای هەنگڵی دیزەو گۆزەو ئەو شتانەش دێ، دەڵێ: (العُرْوَةُ: مَا يُتَعَلَّقُ بِهِ مِن عُراهُ، أَي: نَاحِيتَهِ والجَمْعُ: العُرَى)، واتە: (عروة) هەرشتێکە دەستی پێوە بگیرێ لەلایەکییەوەو کۆیەکەی (عُرى)یە.

(ٱلْوُثْقَىٰ): (الوُثْقَى مُؤَنثَةُ الأَوثَق)، (أوثق): واتە: زۆر پتەو (مؤنَّث)ەکەی (وُثقى)یە.

(لَا ٱنفِصَامَ لَهَا): واتە: ناپچڕێ (الفَصْمُ الصَدْعُ دُونَ إنفِصَال والإنفِصَامُ هُوَ الشَّق والإنكِسَار)، واتە: (فَصْم) بریتیە لە درزبردنێك بەبێ ئەوەی لێی جیابێتەوە، وە (إنْفِصَام) بریتیە لە شەق بوونو شكان.

(وَلِيُّ): بە مانای دۆستو خۆشەویستو پشتیوانو یارمەتیدەرو سەرپەرشتیار دێ، هەموو ئەو مانایانەی هەیە، وە ئەسڵی وشەی (ولي): (الوَلَاءُ والتَّوالِي: أنْ

يحْصُلَ شَيْئَانِ فَصَاعِداً حُصُولاً لَيْسَ بَيْنَهُما مالَيْسَ مِنْهُما، ويُسْتَعارُ ذَلِكَ لِلقُرْبِ)، ئەوەیە كە دوو شت بەدوای یەكدا بێن هیچ شتێكی دیكەی غەیری خۆیان نەكەوێتە نێوان، واتە: كە گوترا: فلان كەس وەلی خوایە، یانی: لەنێوان ئەوو خوادا شتێكی دیكە نیە.

(أَصۡحَٰبُ ٱلنَّارِ): (أصحَاب) كۆی (صاحِب)ە، هەم بە مانای هاوەڵ دێتو هەم بە مانای خاوەن دێت، واتە: ئەوانە دەبن بە خاوەنی دۆزەخ، یان دەبن بە ڕەفیقو هاوەڵی دۆزەخ.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەكان

هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ڕستە قورئانییەی كە دەفەرموێ ﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِ ﴾ تۆبزیی لێكردنو ناچاركردن لەدیندا نیە:

أ/ {(عَنِ ابنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانَتْ الـمَرأَةُ تَكُونُ مِقْلاةً فَتَجْعَلُ عَلَى نَفْسِهَا إنْ عَاشَ لَهَا وَلَدٌ أنْ تُهَوِّدَهُ، فَلَمَّا أُجْلِيَتْ بَنُو النَّضِيرِ كَانَ فِيهِمْ مِن أبنَاءِ الأنْصَارِ، فَقَالُوا لاَ نَدَعُ أَبْنَاءَنَا، فَأَنْزَلَ اللهُ ﷻ: ﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِ ﴾) (رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٦٨٢)، وَالنَّسَائِيُّ في (الكبرى) برقم: (١٠٩٨٣) وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (١٤٠)، والصحيح المُسند مِن أسباب النزول، ص (٤٧) لمُقبل بن هادي الوادعي، وَصَحَّحَهُ الألباني في (سنن أَبِي دَاوُدَ)}، واتە: عەبدوڵلای كوڕی عەبباس دەڵێ: لەسەردەمی نەفامییدا وادەبوو لە خەڵكی (یثرب) ئافرەتێك منداڵی بۆ نەدەژیا (منداڵەكانی بە گچكەیی دەمردن) لەسەر خۆی نەزر دەكرد، كە ئەگەر لەمەودوا منداڵێكی بوو وە بژییو بمێنێ، دەیكاتە جوولەكە {چونكە ئەوانە زانیویانە كە جوولەكەكان خاوەن كتێبنو گوتوویانە ئەوانە لە خوا نزیكترن، گوتوویانە: خوایە لەسەرمان نەزر بێ ئەگەر ئەوجارە منداڵەكەمان بۆ ژیا بیكەینە جوولەكە} جا كاتێك (بنو

النَّضير) {كە تیرەیەك بوون لە جوولەكەكان} لە مەدینە وەدەرێنران كە هەندێك لە منداڵی ئەنصارییەكانیشیان لەنێو دابوون، دایك و باییان گوتیان: لێناگەڕێین كوڕەكانمان لەگەڵ جوولەكەكان بڕۆن، ئیدی خوای پەروەردگار ئەم ڕستە قورئانییەی ناردە خوارێ: ﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِ ﴾، واتە: تۆبزییكردن نیە لە فەرزكردنی ئیسلامداو، نابێ بەزۆر ئیسلام بەسەر كوڕەكانتاندا فەرز بكەن و بڵێن دەبێ هەر بگەڕێنەوە بۆ ئیسلام، چونكە ئیسلام دەبێ بە قەناعەتەوە، بە عەقڵ و بە تێگەیشتنەوە هەڵبژێردرێ.

ب/ هەروەها هەر لەوبارەوە ئەم گێڕانەوەیەش هەیە: {(أَخْرَجَ ابن جَرير عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه قَالَ: نَزَلَتْ: ﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِ ﴾ فـي رَجُل مِنَ الأَنْصَار مِن بَنـي سَالم بن عَوْف يُقَالَ لَهُ: الحُصَين، كَانَ لَهُ ابْنَان نَصْرَانيّان، كَانَ هُوَ مسلماً فقَالَ للنَّبـي صلى الله عليه وسلم: ألاَّ أسْتَكْرَهُهُمَا فإنَّهُمَا أبَيَا إلاَّ النَّصرانيَة ؟! فَأَنْزَلَ الله الآية)}[1]، عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: ئەم ڕستە قورئانییە دەربارەی پیاوێك لە پشتیوانان هاتە خوار لە بەنی سالیمی كوڕی عەوف، كە ناوی حوصەین بوو، دوو كوڕی هەبوون، كوڕەكانی نەصرانیی بوون، بۆ خۆشی مسوڵمان بوو، بە پێغەمبەری گوت: ئایا زۆرییان لێنەكەم بیانگێڕمەوە بۆ ئیسلام، چونكە دەڵێن: هەر نەصرانیی دەبین؟! خوای پەروەردگاریش ئەم ئایەتەی ناردە خوار، كە: نەخێر زۆریان لێمەكە، كابرا كە مسوڵمان دەبێ، دەبێ زۆر مەمنوونیش بێ كە مسوڵمان بێ و خوا بپەرستێ، بەڵام ئێمە زۆری لێبكەین خۆ بەتۆبزیی لێكردن ئینسان نابێتە مسوڵمان، بەڵكو لە كوفری ئاشكراوە دەیگوازینەوە بۆ كوفری پەنهان و، لە كافرێتییەوە دەیگوازینەوە بۆ مونافیقێتی، كە خراپتریشە لە كافرێتی !

١) (لُباب النقول في أسباب النزول للسيوطي، ص: (٧٦)، وَصَحِيح أسباب النزول، ص: (١٥) لإبراهيم محمد العلي)، ص: (١٥).

مانـــای گشـــتی ئایەتەکـــان

خـوای پـەروەردگار پـاش ئـەوەی کـە بەسـەرهاتی طـاڵـووتو جـاڵووتی گێڕایـەوە، دەفەرموێ: ﴿ تِلْكَ ٱلرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ﴾، ئا ئەو پێغەمبەرانە صەڵاتو سـەلامی خوایـان لەسـەر بێـت، {ئەوانـەی کـە ناویـان هـاتوە لـەم سـوورەتەدا، وە ئەوانەی کە ناویان نەهاتووەو لە سوورەتەکانی دیکەدا ناویان هاتوە کە دیارە پـێش سـوورەتی بەقـەرە سـوورەتی زۆر لـە سـوورەتە مەکییـەکان دابـەزیون، ئـەو پێغەمبەرانە} هەندێکیانمان بەسـەر هەندێکـیاندا هەڵبـژاردوەو هەندێکـیان پلـەو پایەمان بەرزتر کردۆتەوە بەسەر هەندێکیاندا ﴿ مِّنْهُم مَّن كَلَّمَ ٱللَّهُ ﴾، هەیان بووە کە خوا دواندوویەتیو قسەی لەگەڵـدا کـردوە، کـە مووسایە ﷺ و دوایـیش زیـاتر تیـشك دەخەینـە سـەر ئـەو مەسـەلەیە ﴿ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَٰتٍ ﴾، وە هەشـیانە چەندان پلە بـەرزی کردوونەتـەوە، وەك ئیبـراهیمو موحەممەد (علیهما الصلاة الـسلام) ﴿ وَءَاتَيْنَا عِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ ٱلْبَيِّنَٰتِ وَأَيَّدْنَٰهُ بِرُوحِ ٱلْقُدُسِ ﴾، وە بەڵگــە ئاشـکراکانمان دان بـە عیـسای کـوڕی مەریـەم، وە پـشت گیـرییـشمان کـرد بـە (روح القدس) واتە: جبـریل، چونکـە جبـریل هەمیشـە لەگەڵـیدا بوو، وەك چۆن جبـریل هەمیشـە لەگەڵ پێغەمبەری خۆشـمان بوو، بەڵگە ڕوونو ئاشکراکانی کـە دراون بـە عیـسا عليه السلام بـۆ نموونـە: کـوێری زگمـاكو، کـەڕو لاڵـی زگمـاكو، بەڵـەكو ئـەو نەخۆشـانەی کـە بـە کـەس چارەسـەر نـەکراون، عیـسا عليه السلام بـە فـەرمانی خـوای پەروەردگار چارەسـەری کـردوون، وە لـە هـەمووی گرنگتـر ئـەوەبووە کـە مـردووی زیندوو کردۆتەوە، وە لـە قـوڕ باڵنـدەی دروسـت کـردوەو فـووی پێـدا کـردوە، بۆتـە باڵنــدەو فڕیــوە ﴿ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا ٱقْتَتَلَ ٱلَّذِينَ مِنۢ بَعْدِهِم ﴾، وە ئەگـەر خـوا ویــستبای شــوێنکەوتووانی پێغەمبــەران لــەدوای وان پێکــەوە بەشــەڕ نــەدەهاتن، چونکە زۆر جـار ئەهلی یـەك دین، دوایی بیـروبۆچوونی جیـاجیـایان پەیـدا دەبـێ دەربـارەی هەنـدێ لـە مەسـەلەکانی دیـن، یـاخود لەبـەر هـەواو ئـارەزوو، وە لەبـەر

زەعامەتو خۆ فەرزکردن پێکەوە بەشەڕ دێن، ئەوە شتێکی ئاشکرایە جا خوا دەفەرموێ: ئەگەر خوا ویستبای بەشەڕ نەیەنو پێکەوە کوشتار نەکەن، ڕێی لێدەگرتن، ئەگەر ویستبای زۆریان لێبکات، بەلاّم خوای بالادەست ویستوویەتی خەڵك ئازاد بکاتو بە ویستی ئازادانەی خۆیان بجووڵێنەوە، ویستوویەتی خەڵك ئازادبێ، جا کە ئازادی کردوون، ئەو حاڵەتەو ئەو دیاردە خراپەیە کە بریتییە لە شەڕو کوشتارو خوێن ڕێژیی لەنێوانیاندا پەیدابووە ﴿مِّنۢ بَعۡدِ مَا جَآءَتۡهُمُ ٱلۡبَيِّنَٰتُ﴾، دوای ئەوەی کە بەڵگە ڕوونەکانی بۆ ناردوون، ئەگەر ڕێی لێگرتبان، دەیتوانی ڕێیان لێبگرێ ﴿وَلَٰكِنِ ٱخۡتَلَفُواْ﴾، بەلاّم خوای بێ‌هاوتا ئازادی کردنو ئەوانیش لەنێو خۆیاندا ڕاجیاییان پەیدابووو ناکۆکییان پەیدابوو ﴿فَمِنۡهُم مَّنۡ ءَامَنَ وَمِنۡهُم مَّن كَفَرَ﴾، هەیانبوو ئیمانی هێناو هەشیانبوو کافربوو ﴿وَلَوۡ شَآءَ ٱللَّهُ مَا ٱقۡتَتَلُواْ﴾، خوای کاربەجێ دووبارەی دەکاتەوە، تاکو هیچ کەس وا گومان نەبات کە ئەوانە بەشەڕ هاتوون بۆ وێنە: جوولەکەو نەصرانیی پێکەوە، یاخود جوولەکەو ئیدیکە پێکەوە، یاخود جوولەکەکان لەنێو خۆیاندا، یاخود نەصرانیی یەکان لەنێو خۆیاندا، بۆ ئەوەی هیچ کەس گومانی بۆ پەیدا نەبێ، کە ئەوە چۆنە وا بەشەڕ هاتوون ! لەگەڵ ئەوەشدا کە خوای زاناو توانا پێشی ناخۆشە ؟! ڕاستە خوا پێی ناخۆشە، بەلاّم خوای بێ هاوەڵ ویستوویەتی خەڵك ئازاد بکاتو کە ئازادی کردوون شەڕو کوشتار لەنێوانیاندا پەیدابووەو ئێستاش بەردەوام هەیە ﴿وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَفۡعَلُ مَا يُرِيدُ﴾، بەلاّم خوا ئەوە دەکات کە دەیەوێو هەرچی بیەوێ دەیکات، بەلاّم بێگومان خوای زاناو توانا ئەوەی کە دەیەوێو دەیکات لەمیانەی ئەو یاسایانەوە دەیکات کە داینـاون.

ئنجا دێتە سەر بابەتێکی دیو دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقۡنَٰكُم﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! لەوەی کە پێمان داون ببەخشنو لە پێناوی خوادا خەرجی بکەن ﴿مِّن قَبۡلِ أَن يَأۡتِيَ يَوۡمٞ لَّا بَيۡعٞ فِيهِ وَلَا خُلَّةٞ وَلَا شَفَٰعَةٞ﴾

، پێش ئەوەی ڕۆژێك بێ كە نەكڕینو فرۆشتنی تێدایە (بڵێن: خۆتان بكڕنەوە یان فیدیە بدەن) نە دۆستایەتییو هاوەڵایەتیی تێدایە (بڵێن: ڕەفیقێك، دۆستێك یارمەتیان دەدا) وە تكاكردنیشی تێدانیە كەس ناتوانێ بەبێ ڕەزامەندیی خوای پەروەردگار تكا بۆ كەس بكات، تەنانەت پێغەمبەرانیش وەك خوا تبارك وتعالى لە جێی دیكە دەفەرموێ: ﴿ ...وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ٱرْتَضَىٰ ...﴿٢٨﴾ ﴾الأنبياء، فریشتەكان تكا ناكەن مەگەر بۆ كەسێك كە خوا لێی ڕازی بێ، ئەوە دیارە خوای دادگەریش لە ئینسانی كافر ڕازی نابێ، هەروەها لەوانەی كە گوناهی گەورەیان هەیە مادام پاك نەبوونەتەوەو تۆبەیان نەكردوە، لێیان ڕازی نابێ، كەواتە: پێغەمبەریش ﷺ وە فریشتەكانیش ناتوانن شەفاعەتیان بۆ بكەن ﴿ وَٱلْكَٰفِرُونَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴾، وە كافرەكان ستەمكاری ڕاستەقینەن، چونكە زوڵمو ستەمیان لە خۆیان كردوەو ستەمیان لە دینی خوای زاڵو مەزن كردوەو، ستەمیان لە خەڵك كردوەو ستەمیان لە پەیامبەرانی خوا كردوە، كە هاتوون ئیمان فێری خەڵك بكەن، بەڵام ئەوان كوفریان هەڵبژاردوە.

ئەوەی تێبینی دەكرێ خوای بەخشەر ئەم مەسەلەی ماڵ خەرج كردنە، كە لێرەدا هێناویەتی، پێش (آية الكرسي)و، لە دوای ئایەتێكی دیكە دێ كە باسی مێژووی پێغەمبەرانو شوێنكەوتووانیان دەكات، وەك جاری دیكەش باسمان كردوە كە ئەم جۆراوجۆركردنەی ئەو بابەتانە بۆتە جێی پرسیار بۆ هەندێ لە توێژەرانو لە زانایان كە چۆنە خوای پەروەردگار لە بابەتێكەوە دەچێتە سەر بابەتێكی دیكەو تێكەڵیان دەكاتو تێهەڵكێشیان دەكات ؟ وەڵامەكەی ئەوەیە كە ژیانیش هەروایەو، قورئانیش كتێبی ژیانە، ئێستا ئێمە ئەم دەرسە دەخوێنین، دوای ئەوە دەچین كارێكی دیكە دەكەین، دوایی مامەڵەو بازرگانیی دێتە پێشێ، دوایی ئیشێك دێتە پێشێو دەچینە بازاڕ دەیكەین، دوایی دوو نەفەر پێكەوە كێشەكیان لەنێواندا دەبێ دەچین صوڵحیان لەنێواندا دەكەین، دوایی ئینسان دەچێتەوە بۆ لای ماڵو خێزانی ئیشێكی دیكەی دێتە پێش، ئیشی سیاسی دێتە پێش، بۆیە خوای پەروەردگار كتێبی خۆی وەك ژیانی خەڵك چۆن ژیانی خەڵك تێكەڵە: عیبادەت،

عادەت، موعامەلات، صولْح، ئاشتی، شەڕ، ئەو شتانە هەموو تێکهەڵکێشن و بەدوای یەکدا دێن، کتێبەکەشی ئاوایەو وەك کتێبێك کە مرۆڤ دایدەنێ نیە، ئەوە (باب الطهارة)یە باسی پاك و خاوێنی دەکات و ئەوەیان باسی نوێژ دەکات و ئەوەیان باسی ڕۆژووگرتن دەکات و ...هتد، چونکە ژیان بۆخۆی وانیە، ژیان ئەوەنیە بڵێی مرۆڤ لە قۆناغێکدا هەر خەریکی دەستنوێژێ بێ، دوایی هەر خەریکی نوێژێ بێ، دوایی هەر خەریکی ڕۆژوو بێ، بەڵکو لە هەمان کات کە بە ڕۆژووی نوێژیش دەکەی و، کە دەستنوێژیش هەڵدەگری یەکسەر نوێژیش دەکەی، ...هتد.

ئنجا باسی گەورەترین ئایەت: (آية الكرسي) دەکات چونکە ئەم ئایەتە، وەك دوایی باسی دەکەین گەورەترین ئایەتە لە قورئاندا لە ڕووی نێوەڕۆکەوە، نەك درێژترین ئایەت و گەورەترین ئایەت لەڕووی قەبارەو وشەکانیەوە، دەفەرموێ: ﴿ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ﴾، خوا، بێجگە لەو هیچ پەرستراوی دیکە نیە ﴿ ٱلۡحَيُّ ٱلۡقَيُّومُ ﴾، زیندوویە بە ژیانێکی هەمیشەیی، وە سەرپەرشتیارو مشوورخۆرە، ﴿ لَا تَأۡخُذُهُۥ سِنَةٞ وَلَا نَوۡمٞ ﴾، نەوەنەوز دەیگرێ نەخەوی دێ، جا مادام سەرپەرشتیی بوون و کائینات بکات، چۆن دەگونجێ نەك خەو، هەر وەنەوزیشی هەبێ؟! ﴿ لَّهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، چی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، هی ویە ﴿ مَن ذَا ٱلَّذِي يَشۡفَعُ عِندَهُۥٓ إِلَّا بِإِذۡنِهِۦ ﴾، نەك هەر هیچ کەس خاوەنی هیچ شتێك نیە، بەڵکو هیچ کەس توانای تکاکردنیشی نیە لەلای ئەو ﴿ إِلَّا بِإِذۡنِهِۦ ﴾، مەگەر ئەو مۆڵەتی بدات و بڵێ تکا بکە! ئنجا خوای کاربەجێش بۆ کێ مۆڵەت دەدا؟ لە شوێنی دیکە فەرموویەتی ﴿ ...وَلَا يَشۡفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ٱرۡتَضَىٰ ...﴿٢٨﴾ ﴾ الأنبياء، خوای بێنیاز بۆ کەسێك مۆڵەت دەدا تکای بۆ بکرێ کە لێی ڕازیبێ ﴿ يَعۡلَمُ مَا بَيۡنَ أَيۡدِيهِمۡ وَمَا خَلۡفَهُمۡ ﴾، ئەوەی لە پێشیانەوەیەو ئەوەی لە دوایانەوەیە هەمووی دەزانێ، واتە: داهاتوو دەزانێ کە لە پێشیانەوەیەو جارێ نەهاتوە، وە ڕابردووش دەزانێ کە لە دوایانەوەیەو بە جێیان هێشتوە، هەمووی دەزانێ، کێ

ڕابردوو هەمووی دەزانێ داهاتووش هەموو دەزانێ؟ بەس خوا ﷻ، ئێمە بەس ئێستا دەزانین، بگرە ئێستاش هەمووی نازانین، بەڵكو ئەوەی كە لە نزیكمانە دەیزانین ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِۦٓ إِلَّا بِمَا شَآءَ﴾، دروستكراوەكان هیچ شتێك لە زانیاری خوا نازانن، مەگەر ئەوەی بۆخۆی بیەوێ، ئێمە دەتوانین چی بزانین؟ هەر ئەوە كە خوای زانا مۆڵەتی داوەو بۆخۆی دەرفەتمان دەداتو توانای زانینی پێداوین، هەر ئەوەندە دەتوانین بزانین ﴿وَسِعَ كُرْسِيُّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ﴾ زانیارییەكەی، یان دەستەڵاتو حوكمڕانیی خوا ﷻ ئاسمانەكانو زەوی گرتۆتەوە ﴿وَلَا يَـُٔودُهُۥ حِفْظُهُمَا﴾، لێرەدا پرسیارێك دروست دەبێ: باشە خوا ﷻ وەنەوزی نەبێو خەوی نەبێو ئیسڕاحەتی نەبێ {واتە: ماندوو نەبێ تاكو ئیسڕاحەت بكات، چونكە ئیسڕاحەت ئەوەیە كە مرۆڤ ماندووبێ ئەوجار ئیسڕاحەت بكات}، ئەو هەموو كەونو كائیناتەش بەڕێوەبەرێ لە گەردیلەوە تا كەهەكەشان، بەڵكو لە گەردیلەش وردتر كە هەر خوای بەدیهێنەر بۆخۆی دەزانێ، چونكە گەردیلەش لە چەند پێكهاتەیەكی وردتر پێكدێت، پرسیارێك دروست دەبێ: باشە ئایا خوای بێهاوەڵ ماندوو نابێ؟ بۆیە دەفەرموێ: ﴿وَلَا يَـُٔودُهُۥ حِفْظُهُمَا﴾، پاراستنی خواو پارێزگاریی لێكردنی خوا بۆ ئاسمانەكانو زەویو ئەوەی دەكەوێتە نێوانیان، خوا ماندوو ناكات بۆچی؟ چونكە دەستەڵاتی خوا بێسنوورە، كێ ماندوو دەبێ ؟! ئەوەی دەسەڵاتی سنووردارە، كە لەتوانای خۆی زیاتر بوو ماندوو دەبێ، بەڵكو پەكی دەكەوێ، بەڵام دەسەڵاتی خوا بێسنوورەو سنوورێكی نیە، بۆیە خوا بە هیچ شتێك ماندوو نابێو هەموو شتێكی پێ دەكرێ ﴿وَهُوَ ٱلْعَلِيُّ ٱلْعَظِيمُ﴾، وە خوا هەتا بڵێی بەرزەو هەتا بڵێی مەزنە، بەرزیی و مەزنییەك كە بۆ خوا شایستەیە.

ئنجا دێتە سەر باسێكی دیو دەفەرموێ: ﴿لَآ إِكْرَاهَ فِى ٱلدِّينِ﴾، زۆریی لێكردنو ناچاركردن لە دیندا نیە، دەگونجێ ئەم (لا)یە، (لا)ی (ناهیـة)بێ، واتە: تۆبزییكردن لە دیندا مەكەنو بۆ وەرگرتنی دین تۆبزییو زۆریی لەكەس مەكەن، وە دەشگونجێ (لا)ی (نافیـة) بێ، واتە: ئەسڵی دین نابێ تۆبزیی تێدا بكرێ، چونكە دین بە

قەناعەتو بە عەقڵ وەردەگیرێو بەزۆری ناتوانی کەسێك والیێبکەی بڕوای بە شتێك نەبێ، بڕوای پێبێنێ، یان کەسێکی خۆشنەوێ، خۆشی بوێ، ﴿قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشۡدُ مِنَ ٱلۡغَيِّ﴾، سروشتی ئیسلام پێویستی بە تۆبزیی کردن نیە، چونکە سەر ڕاستیی وگومڕایی لێك جیابوونەتەوە، ئیسلام هەمووی سەڕاستییەو هەرکەسێك عەقڵی هەبێو فیطرەتی ساغ بێ، بۆخۆی دەزانێو هەڵیدەبژێرێو پێویست ناکات زۆری لێبکەی ﴿فَمَن يَكۡفُرۡ بِٱلطَّٰغُوتِ وَيُؤۡمِنۢ بِٱللَّهِ فَقَدِ ٱسۡتَمۡسَكَ بِٱلۡعُرۡوَةِ ٱلۡوُثۡقَىٰ﴾، جا هەر کەسێك بێبڕوابێ بەرانبەر بە طاغووت، وە ئیمان بە خوا بێنێ، ئەوە مسۆگەر دەستی بە قوڵفەی هەرە قاییم گرتوە ﴿لَا ٱنفِصَامَ لَهَا﴾، قەت پچڕانی بۆ نیە ﴿وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾، خوا بیسەری زانایە، قسەکانتان دەبیستێ، کردەوەکانیشتان دەزانێ، بەڵکو نهێنی نێو دڵەکانیشتان دەزانێ، لە کۆتاییشدا دەفەرموێ: ﴿ٱللَّهُ وَلِيُّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ﴾، خوا دۆستو پشتیوانو یارمەتیدەری ئەوانەیە، کە ئیمانیان هێناوە ﴿يُخۡرِجُهُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ﴾، لە تاریکاییەکان دەربازیان دەکات بەرەو ڕووناکیی ﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَوۡلِيَآؤُهُمُ ٱلطَّٰغُوتُ﴾، وە ئەوانەی بێبڕوان دۆستو پشتیوانەکانیان طاغووتەکانن ﴿يُخۡرِجُونَهُم مِّنَ ٱلنُّورِ إِلَى ٱلظُّلُمَٰتِ﴾، لە ڕووناکییەوە بەرەو تاریکاییەکانیان دەبەن ﴿أُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلنَّارِۖ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ﴾، ئا ئەوانە هاوەڵی ئاگرن بە هەمیشەیی لە ئاگری دۆزەخدا دەمێننەوە، یاخود خاوەنی ئاگرن، واتە: یان وەك ڕەفیق چۆن دوو ڕەفیق لە یەکدی جیانابنەوە، ئەوانەش ئاوا لە دۆزەخ جیانابنەوەو هەر لەگەڵێدان، بەڵام بێگومان خراپترین ڕەفیقە، یاخود وەك چۆن کەسێك خاوەنی شتێك بێت، خاوەنداریێتی بۆ ئەوشتە لاناچێو هەر خاوەنیەتیو، تازە ئەوشتە هی ئەوە، ئەوانیش بەهەمان شێوە خاوەنی دۆزەخنو هەمیشە لە دۆزەخدا دەمێننەوە، وەك چۆن کەسێك کە شتێکی هەیە، لە خاوەنداریێتی ئەو شتە ناشۆرێ!

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿تِلْكَ ٱلرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ﴾ ئا ئەو پێغەمبەرانە (علیهم الصلاة والسلام) کە بۆت باسکراونو ناویان هاتوە، ئەی موحەممەد ! هەندێکیانمان بەسەر هەندێکیاندا هەڵبژاردوەو پلەو پایەی زیادەمان داوە بە هەندێکیان بەسەر هەندێکیاندا.

زانایان گوتوویانە: لێرەدا خوای بەرز دەفەرموێ: ئەو پێغەمبەرانەمان هەندێکیانمان بەسەر هەندێکیاندا هەڵبژاردوە، بەڵام لە کۆتایی سوورەتی (البقرة)دا دەفەرموێ: ﴿لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِهِۦ﴾، واتە: جیاوازیی ناکەین لە نێوان هیچ کامێك لە پێغەمبەران، جا ئایا ئەو دوو ئایەتە تێك ناگیرێن ؟! لەوێ دەفەرموێ: جیاوازییان ناخەینە نێوان، لێرەش دەفەرموێ: هەندێکیانمان بەسەر هەندێکیاندا هەڵبژاردوە! لە وەڵامدا دەڵێین: نەخێر، چونکە جیاوازیی نەخستنە نێوانی پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) واتە: لەڕووی ئیمان پێ هێنانیانەوەیە، ئێمە وەك یەك ئیمان بە هەموویان دێنین، ئۆممەتی موحەممەد ﷺ ناچن بڵێن: موحەممەد ﷺ پێغەمبەری خۆمانە، ئیمانی پێ دێنین، بەڵام ئیمان بە مووسا ناهێنین، ئیمان بە عیسا ناهێنین، ئیمان بە داوود ناهێنین ئیمان بە پێغەمبەرانی دیکە (علیهم الصلاة والسلام) ناهێنن، بەڵکو وەك یەك ئیمان بەهەمووان دێنین، چونکە پێغەمبەران هەموویان کە هاتوون یەکدی بەڕاست دەزانن، ئەدی بەسەریەکدیدا هەڵبژاردنیان یانی چی؟ واتە: خوای مەزن هەندێ شتی داوە بە هەندێکیان، نەیداوە بە ئەوانی دیکە، هەرچەندە هەموویان پێغەمبەرنو هەموویان پایە بەرزن، وەك چۆن چیایەك هەموو لووتکەکانی بەرزن، بەڵام هەندێك لە لووتکەکانی لە هەندێکیان بەرزترن، هەموویان لووتکەن، بەڵام هەندێك لە لووتکەکانیش لە هەندێکیان بەرزترن، کەواتە: پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) بەرزو بەرزتریان لەنێودا هەیە،

ناڵێین بەرزییو نزمیی ! هەموویان بەرزن، بەڵام بەرزو بەرزتریان لە نێوادا هەیە.

بەڵام ئەوەش لە حاڵێکدا کە ئەو بەرزییو بەرزتر بوونە:

یەکەم: لەسەر بناغەی گومان نەبێ، بەڵکو لەسەر بناغەی دەقێکی شەرعیی بێ.

دووەم: بۆ دەمارگیریی (تَعَصُّبْ) نەبێ.

سێیەم: کەمیی پاڵ نەدرێتە لای هیچ کام لە پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام)، بۆ وێنە: ئێمەی مسوڵمان مەدحی موحەممەدﷺ بکەین، بەڵام لەولاوە زەمی پێغەمبەرێکی دیکە بکەین‌و نوقصانیی بدەینە پاڵ، ئا ئەوە گوناهەو لادانە.

ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەریش ﷺ دەبێ ئاوا لێی حاڵی بین، کە فەرموویەتی: {(لاَ تُفَضِّلُوا بَيْنَ الأَنْبِيَاء) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ بِرقم: (٣٤١٤)، وَمسلم برقم: (٦١٠٢)}، واتە: هەڵبژاردن مەکەن لەنێوان پێغەمبەراندا بەرزییو بەرزتریان مەخەنە نێوان، واتە: لەڕووی دەمارگیرییەوە ئەوە مەکەن، کە لەگەڵ جوولەکەکان‌و نەصرانیی یەکان قسە دەکەن، مەڵێن پێغەمبەری ئێمە وایەو هی ئێوە وانیە، چونکە ئەوە دەمارگیرییە.

هەروەها لە فەرمایشتێکی دیکەدا فەرموویەتی: {(لاَ تُخَيِّرُوا بَيْنَ الأَنْبِيَاءِ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٢٤١٢)، وَمسلم برقم: (٦١٠٦)، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه}، واتە: پێغەمبەران هەندێکیان بەسەر هەندێکیان هەڵمەبژێرن، مەبەست پێی چییە؟ دیارە یان مەبەست پێی ئەوەیە: لەڕووی گومان‌و وەهمەوە ئەوە مەکەن، یان مەبەست ئەوەیە کە لەڕووی دەمارگیرییەوە ئەوە مەکەن، وە یان مەبەستی ئەوە بووە کە لەڕووی بەکەم تەماشاکردنی پێغەمبەرانی دیکەوە، ئەوە مەکەن، بۆچی ؟ چونکە ئەوە دیارە خوا بۆخۆی دەفەرموێ: هەندێکیانمان بەسەر هەندێکیاندا هەڵبژاردوە ﴿وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَٰتٍ﴾، هەندێکیانی بە چەند پلە

بەسەر ئەوانی دیکەدا بەرزکردۆتەوە، پاشان پێغەمبەر ﷺ بۆخۆشی فەرموویەتی: {(أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ) (رَوَاهُ مسلم برقم: (٥٨٩٩)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (٣٦١٥)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٦٤٦٥)، عَنْ أبي هُرَيرَةَ رضي الله عنه}، واتە: من گەورەی رۆڵەکانی ئادەمم، سەروەری رۆڵەو وەچەی ئادەمم، کەواتە: دیارە مەبەست لەو فەرمایشتانەی دیکە ئەو مەبەستانەیە کە گوتمان.

مەسەلەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿مِّنْهُم مَّن كَلَّمَ ٱللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَٰتٍ﴾، کە دەفەرموێ: ﴿مِّنْهُم مَّن كَلَّمَ ٱللَّهُ﴾، بە تەئکید مەبەستی پێ مووسایە، وەك لە جێیەکی دیکە دەفەرموێ: ﴿وَكَلَّمَ ٱللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا ١٦٤﴾ النساء، واتە: خوا سبحانه وتعالى بە دواندن مووسای دواندو قسەی لەگەڵدا کرد، وە مەبەست لە: ﴿وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَٰتٍ﴾، هەرکام لە: ئیبراهیمو موحەممەدن (عليهما الصلاة والسلام) هەرچەندە ناوی نەهێناون، چونکە هەرکامیان وەك لە گەلێك دەقی قورئانو سوننەتەوە دیارە، بەچەند پلە لە سەرووی پێغەمبەرانی دیکەوەن.

مەسەلەی سێیەم: ئایا (روح القدس) کێیە؟ خوای بەرزو بێوێنە بۆی روون کردووینەتەوە، وەك لە سووڕەتی (النحل)دا دەفەرموێ: ﴿قُلْ نَزَّلَهُۥ رُوحُ ٱلْقُدُسِ مِن رَّبِّكَ بِٱلْحَقِّ ...١٠٢﴾، واتە: بڵێ (روح القدس) لە پەروەردگارتەوە بە هەق قورئانی دابەزاندۆتە سەر تۆ، کەواتە: (روح القدس) واتە: (جبريل) عليه السلام، بۆیەش ئەو ناوەی لێنراوە، چونکە (جبريل) وەحییەكو پەیامێك لە خواوە دێنێ، کە دەبێتە هۆی پاککردنەوەی عەقڵی خەڵك لە ئەفسانەو بیروبۆچوونی هەڵە، وە دڵو دەروونی خەڵك لە هەواو ئارەزوو، وە رەفتاری خەڵك لە عادەتو نەریتی نەفامیی، وە ژیانو گوزەرانی خەڵك لە ستەمو بێدادیی خاوێن دەکاتەوە، وە عەقڵو دڵو مێشكو ژیانو رەفتارو ئاکاری خەڵك، بەهەموو ئەو شتانەی کە لای خوا پەسندو چاکن، دەڕازێنێتەوەو جوان دەکات.

مەسەلەی چوارەم: کـه دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا ٱقْتَتَلَ ٱلَّذِينَ مِنۢ بَعْدِهِم مِّنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ ٱلْبَيِّنَٰتُ ﴾، وە ئەگـــەر خـــوا ویـــستبای ئەوانـــەی دوای پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) دوای ئەوەی بەڵگە ئاشکراکانیان بۆ هاتن، کوشتاریان نـەدەکردو لـەنێوان خۆیانـدا بەشـەڕ نـەدەهاتن، لێـرەدا مەبەسـت لـە (شاء الله) مەشیئەتی جەبر لێکردنو تۆبزیی لێکردنـە، واتـە: خـوای باڵادەسـت نەیویـستوە زۆریـان لێبکـات، ئەگـەرنا کـە کوشـتارو شـەڕیـشیان کـردوە هـەر بـە ویستی خوا شەڕیان بووە، بەڵام مەبەستی ئەوەیـە: کـە ئەگـەر ویـستبام زۆریـان لێبکـەمو تۆبزییـان لێبکـەم، نەمـدەهێـشت بەشـەڕ بـێن، قـەت بیـستووتانە دوو فریشتە بەیەکەوە بەشەڕ بێن ؟ نەخێر، چونکە خوای پەروەردگار نەیویستوەو ڕێـی لـێگرتوون، بـەڵام خـوا نەیویـستوە ڕێ لـە ئینـسانەکان بگـرێ، بـەڵکو ویستوویەتی ئازادیـان بکاتو دەسـتیان بکـاتەوە بـۆ خێـرو بـۆ شـەڕ، ئنجا ئایا هۆکاری بەشەڕهاتنەکەیان چییە؟ دەفەرموێ: ﴿ وَلَٰكِنِ ٱخْتَلَفُوا۟ فَمِنْهُم مَّنْ ءَامَنَ وَمِنْهُم مَّن كَفَرَ ﴾، هەمیـشە شــەڕو کوشـتار لـە نـاکۆکیی فیکریـیو سیاسـییو کۆمەڵایەتییو ئابوورییەوە پەیدادەبێ، کە ناکۆکـییو مشتومڕو دووبەرەکیی هەبوو، ئنجا سەنگەر لەیەکدی دەگیـرێ، هەڵبەتـە دەشگونجێ ناکۆکیی فیکرییو سیاسیی، بە دیـالۆگو بـە وتوویـژ چارەسـەر بکـرێ، وەك هەمیـشە پێغەمبـەران وایـانکردوەو بـانگی نـەیارەکانیان کـردوە بـۆ وتوویـــژ وەك خـــوای پەنهـــانزان فەرموویـــەتی: ﴿ ... قُلْ هَاتُوا۟ بُرْهَٰنَكُمْ ...﴿٦٤﴾ ﴾ النـــمل، بڵـێ: بەڵگـەتان بێنن، بەڵام ئیدی خەڵکی نەفـامو نـەزان، یـان ئەوانـەی چاویان لـە ملهوڕیـیە، لەجیاتی ئەوەی پشت بـە بەڵگە ببەسـتن، پـشتیان بـەهێز بەسـتوەو سـەرەنجام ئەو دەرهاوێشتە خراپەی لـێ پەیدابووە، واتە: لەجیاتی ئەوەی کە هێزی لۆژیك (قـوة المَنطـق) بـەکاربێنن لـۆژێکی هێـز (مَنْطـق القـوة)یـان بـەکارهێناوەو سەرەنجام کوشتارو زەبرو زەنـگ ڕوویـداوە.

مەسەلەی پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَفۡعَلُ مَا يُرِيدُ﴾، بەڵام خوا ئەوە دەکات کە دەیەوێ، ئایا ئەمە چی لێوەردەگیرێ؟ ئایا کاری خوا ﷻ هەڕەمەکییە؟ چونکە ئێمەی ئینسان ئەگەر بێ و ئاگامان لە خۆمان نەبێ و سیفەتەکانی خوا قیاس بکەینە سەر سیفەتەکانی خۆمان، ئەوە بەهەڵە لە هەندێك تەعبیری قورئان حاڵی دەبین، چونکە ئەگەر کەسێك بڵێ: چۆنم کەیف لێبێ وادەکەم، بۆخۆم چۆنم پێخۆشە وادەکەم، دەزانین ئەگەر کەسێك وابڵێ، مەبەستی ئەوەیە زوڵم دەکا، عەدل دەکا، چاکە دەکا، خراپە دەکا، بە کەیفی خۆیەتی!

بەڵام خوای بێوێنە کە دەفەرموێ: ﴿وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَفۡعَلُ مَا يُرِيدُ﴾، خوا هەرچی بیەوێ وا دەکا، مەبەستێکی تایبەتی هەیە، ئایا خوای پەروەردگار چی دەوێ؟ بێگومان ئەوەی دەوێ کە عیلمی خوای زانا دەیخوازێ و، ئەوەی دەوێ کە حیکمەتی خوای کاربەجێ دەیخوازێ، چونکە توانای خوای باڵادەست شوێن ویستی دەکەوێ و، ویستی خوا شوێن عیلم و حیکمەتی خوای بێهاوتا دەکەوێ، کەواتە: خوا ﷻ چی دەکات؟ بێگومان بەس ئەوە دەکات کە حیکمەتەکەی و زانیارییەکەی و کەرەم و بەزەییەکەی دەیخوازێ و، ئەمەش مانای وایە لەمیانی یاساکانیداو لەمیانی جاریبوونی حیکمەت و عیلمی بێسنووریدا، خوای بێوێنە ویستی خۆی و هێزی خۆی بەکاردێنێ و کارەکانی ئەنجام دەدا.

مەسەلەی شەشەم:

توێژینەوەیەك دەربارەی (آية الكرسي):

یەکەم: پلەو پایەی ئەم ئایەتە:

ئەم ئایەتە گەورەترین ئایەتە لە قورئانداو لەوبارەوە چەند فەرموودەیەك هەن بۆ نموونە:

١/ {(عَنْ أُبَي بن كَعْب رضي الله عنه أَنَّ النَّبِيّ ﷺ سَأَلَهُ أيُّ آيةٍ مِنْ كِتَابِ اللهِ أعْظَم ؟ قَالَ: آيةَ الكُرسي، قَالَ: لِيَهْنِكَ الْعِلْمُ أَبَا الْمُنْذِرِ) (رَوَاهُ مسلم برقم:

(١٨٨٢)، وَأَبُو دَاوُدَ بـرقم: (١٤٦٠)}، واتـە: ئوبـەی کوڕی کـەعب کە یەکێکە لـە هاوەڵانی بەڕێـز، پێغەمبـەری خـوا ﷺ پرسیاری لێکـرد: چ ئایەتێـك لە کتێبی خوادا ﷻ لە هەموو ئایەتەکان گەورەترە ؟! گوتی: (آيـة الكرسـي)، پێغەمبـەر ﷺ فەرمووی: بـە زانیـاری خـۆت دڵخۆشـبە ئـەی (أبـا الـمُنذر) {دیـارە ئـەوە کونیـەی ئوبـەی کـوڕی کەعبـە}، واتـە: تـۆ زانیـارییەکی باشـت هەیـە، مـادام دەزانی کە کام ئایـەت لە هەموو ئایەتەکان گـەورەترە.

٢/ هەروەهـا لـە فەرمایـشتێکی دیکـەدا پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: {(سُـورَةُ البَقَـرَةَ فِيهَـا آيةٌ هِيَ سيدة آيِ القُرآن، لاَ تُقْرَأُ فـي بَيْتٍ وفِيـهِ شَـيْطَان إلاَّ خَـرَجَ مِنهُ: آية الكُرْسِـيِّ) (أَخْرَجَـهُ ابْنُ مَنْصُورٍ وَالحَـاكِمُ بـرقم: (٢٠٥٩) وَصَحَّحَهُ، وَالبَيْهَـقِي فـي (شُعب الإيمـان) بـرقم: (٢٣٨٩)، عَنْ أبـي هُرَيـرَةَ ﷺ}، واتـە: سـوورەتی بەقـەرە ئایـەتێکی تێدایـە گـەورەی ئـایەتەکانی قورئانـە، لـە هـیچ ماڵێکدا ناخوێنرێتەوە کە شـەیتانی تێـدابێ مەگـەر شـەیتان یەکسەر دەچێتە دەر، ئەویش بریتیـە لـە (آية الكرسـي).

٣/ هەروەها لە (صحيح)ی بوخارییـدا هـاتوە، کـە ئـەبوو هورەیـرە بەسـەرهاتێك دەگێڕێتـەوە ئـاوا دەسـت پێدەکـات {وَكَّلَنِـي رَسُـولَ اللهِ ﷺ بِحِفْظِ زَكَـاةِ رَمَضَانَ، فَأَتَـانِي آتٍ، فَجَعَلَ يَحثُومِنَ الطَّعام، فَأَخذْتُهُ وقُلْتُ: واللهِ لأَرْفَعَـنَّكَ إلـى رَسُولِ الله ﷺ، قَـالَ: إنِّي مُحتَـاجٌ وَعَلَـيَّ عِيَالٌ ولي حاجـةٌ شـديدةٌ، قَـالَ: فَخَـلَّيتُ عَنـهُ، فأصبَحتُ فقـالَ الـنَّبيُّ ﷺ (يـا أبَـا هُرَيـرَةَ مـا فَعَـلَ أسِـيرُكَ البارحة؟)، قَالَ: قُلْتُ: يارَسول اللهِ ﷺ، شَكا حَاجَةً شَديدَةً، وَعيالاً، فَرَحِمْتُهُ فَخَلَّيتُ سبيلَهُ، قَالَ: (أمَا إنّهُ كَذَبَكَ، وَسَيَعُود)، فَعَرفتُ أنَّهُ سَيَعُودُ، لِقَولِ رَسُولِ اللهِ ﷺ: (إنَّهُ سَيَعُودُ)}، واتـە: ئـەبو هـورەیرە دەڵـێ: پێغەمبـەر ﷺ پارێزگارییـکردنی زەکاتی ڕەمەزانی بەمن سپاردبوو، کەسێك هـات لە خۆراکـی زەکات بە چەنگ چەنگی لێدەدا لە کۆشـی خۆی، یان لە شتێکی دەکـرد، منیش گرتمو گوتـم: دەتدەمە دەست پێغەمبەری خوا !، ئەویـش گوتی: من ئاتـاجمو

منداڵی وردم هەن‌و زۆرم پێویستی هەیە، دەڵێ: منیش وازم لێهێنا، بەیانی پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەی ئەبو هورەیرە دیلەکەی دوێنێ شەوت چی کرد؟ منیش گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا سکاڵای کرد کە زۆر ئاتاجەو منداڵیشی وردن، منیش بەزەییم پێداهاتەوەو بەرمدا، فەرمووی: ئاگاداربە درۆی لەگەڵ کردووی‌و دێتەوەش ! منیش زانیم کە هەر دێتەوە لەبەر قسەی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: دێتەوە ! جا دیارە هەتا سێ شەوان ئەوە دووبارە بۆتەوە، شەوی سێیەم ئەبو هورەیرە دەڵێ: {خلّني أُعَلِّمْكَ كَلِمَاتٍ يَنْفَعُكَ اللّهُ بِهَا، قُلْتُ مَا هو؟ قَالَ: إذا أَوَيْتَ إلَى فِرَاشِكَ، فاقرأْ آيَةَ الكُرْسِيِّ ﴿ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ﴾، حتَّى تَخْتِمَ الآيَةَ، فإنَّكَ لَنْ يَزَالَ عَلَيْكَ مِنَ اللّهِ حَافِظٌ، وَلا يَقْرَبَنَّكَ شَيطَانٌ حَتَّى تُصْبِحَ، فَأَخبر أبو هريرة بِذَلِكَ رَسُولَ الله ﷺ قَالَ: (أمَا إنَّهُ قَدْ صَدَقَكَ وَهُوَ كَذُوبٌ تَعْلَمُ مَنْ تُخاطِبُ مِنذُ ثَلاَثِ لَيَالٍ يَا أَبَا هُرَيرَةَ ؟) قَالَ: لاَ، قَالَ: (ذَاكَ شَيْطَانٌ) (رَوَاهُ البُخاري برقم: (٢٣١١)}، واتە: بەرمدە چەند وشەیەکت فێر دەکەم کە خوا بیانکاتە مایەی سوود لێ ببینینت، گوتم: چییە؟ گوتی: هەر کاتێك شەو چوویە سەر جێگا، (آیة الکرسي) بخوێنە، چونکە هەتا ڕۆژ دەکەیەوە، خوا پارێزەرێکت بۆ دادەنێ‌و شەیتان توخنت ناکەوێ، ئەبو هورەیرەش ئەوەی بۆ پێغەمبەر ﷺ گێڕایەوە، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ئاگاداربە ڕاستی لەگەڵ کردووی، بەڵام زۆر درۆزنیشە، {واتە: تەنیا لەوەدا ڕاستی لەگەڵ کردووی}، وە فەرمووی: دەزانی کێ بوو قسەت لەگەڵدا دەکرد ئەی ئەبو هورەیرە ! ئەو سێ شەوە؟ گوتی: نەخێر، فەرمووی: ئەوە شەیتان بوو.

دووەم: نێوەڕۆك‌و مەبەستەکانی (آیة الکرسي):

(آیة الکرسي) لە دە ڕستە پێکهاتوە، هەرکام لەو ڕستانە وەسفێکی خوای پەروەردگار یان پێناسەیەکی خوای تێدایەو، بە هەموویان خوا وەسفو پێناسە دەکەن، بە شێوەیەك کە زۆر ڕوون بێ‌و هیچ ئایەتێك نیە لە

قورئاندا بەقەدەر ئەم ئایەتە وەسفو پێناسەی خوای بەرزو مەزنی تێدابێ، بۆیەش گەورەترین ئایەتە، ئەمەش دە ڕستەکانن:

❁ **ڕستەی یەکەم/** ﴿ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ﴾، خوا، جگە لەو هیچ پەرستراوێك نیە، ئەمە یەکەم پێناسەی خوایە ﷻ، خوا (ٱللَّهُ): ناوی (عَلَم)ی خوایە، بۆیە (تَثْنِیة) ناکریّو کۆش ناکرێتەوە، جا لە زمانی کوردیدا هەندێ لە نووسەرانو هەندێ مەلاکانیش دەڵێن: (خوایەکان) کە ئەوە غەڵەتە، چونکە خوا ئەگەر تەرجەمەی وشەی: (ٱللَّهُ)بێ، کۆ ناکرێتەوە، بەڵام وشەی: (إلَه) (تَثْنِیة) دەکرێ، وە کۆش دەکرێتەوە: (إلهان)، (إلهین) (آلِهَة) چونکە پەرستراو (إلَه) دەگونجێ جۆراو جۆربێ، بەڵام خوا (ٱللَّهُ) یەکێکە، ئەو زاتەی کەونو کائیناتی دروست کردوە یەکێکە، بۆیەش (تَثْنِیة) ناکرێو وە کۆش ناکرێتەوە، بەڵام ئەو شتانەی کە خەڵك دەیانپەرستن، دەگونجێ جۆراو جۆربن، یەکێ هەواو ئارەزوو دەپەرستێ، یەکێ حیزبێك دەپەرستێ، یەکێ فیرعەون دەپەرستێ، یەکێ شەیتان دەپەرستێ، یەکێ دارو بەرد دەپەرستێ، یەکێ مانگو خۆر دەپەرستێ، ﴿ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ﴾، جگە لەو هیچ پەرستراو نین، واتە: پەرستراوی بەهەق ئەگەرنا پەرستراوی بەناهەق زۆرن، پەرستراوێك کە شایستەی پەرستن بێ یەکە، ئەویش خوایە.

❁ **ڕستەی دووەم/** ﴿ ٱلۡحَيُّ ٱلۡقَيُّومُ ﴾، زیندووی مشوورگێڕە، بۆخۆی خاوەنی ژیانە، ژیانێك کە سەرەتای نیە، کۆتایشی نیە وە بۆ غەیری خۆیشی مشوورگێڕو سەرپەرشتیارە.

❁ **ڕستەی سێیەم/** ﴿ لَا تَأۡخُذُهُۥ سِنَةٞ وَلَا نَوۡمٞ ﴾، نە وەنەوز دەیگرێو نە خەوی لێدەکەوێ، جا ئەگەر وا نەبێت چۆن سەرپەرشتیاری کەونو کائیناتی پێدەکرێ، لە تەفسیرەکاندا هاتوە، لە مووسا ﵇ دەگێڕرێتەوە، بەڵام من

ئەوە بەدوور[١] دەزانمو ڕەنگە یەکێك لە پیاوچاکان بووبێ، گومانێکی بۆدێ: جا تۆ بڵێی پەروەردگار خەوی نەبێو ئیسراحەتێك نەکات؟! دەڵێ دوو فریشتە لە شێوەی دوو ئینساندا دەچن بۆلایو دوو شووشەی وێدەدەن، دەڵێن ئەو دوو شووشانەمان بۆ بگرەو دایانمەنێ، با هەر بەدەستتەوە بن، ئنجا دەشی خافڵێنن، دەبێتە دوو شەوو دوو ڕۆژ نایەڵن بنوێ، دەیخافڵێننو دەڵێن نابێ شووشەکانیش دابنێیو سەرەنجام وەنەوز دەیگرێو شووشەکان پێکدا دەدات، پێی دەڵێن: دوو شووشە بە دەستی تۆوە بوون، لەحزەیەك لێیان غافڵ بوویو وەنەوزت هاتێ شکاندتن، ئەدی ئەو کەونو کائیناتە ئەگەر خوای پەروەردگار لێی غافڵ بێ چۆن بەڕێوەدەچێ ؟

بۆیە خوای مشوورگێڕ دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَآئِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ ٱلْخَلْقِ غَٰفِلِينَ ﴿١٧﴾ ﴾ المؤمنون، واتە: وە لە سەرووی ئێوەوە حەوت ئاسمانی چین لەدوای چینمان دروستکردوون، وە ئێمە لە دروستکراوەکانی خۆمان بێئاگا نین، بەڵێ ناگونجێ خوای بەدیهێنەر بێئاگابێ لە دروستکراوەکانی خۆی، چونکە بێئاگابوون نوقصانییە، وە خواش لە هەموو نوقصانییەك دوورەو، هەموو سیفەتێکی باشی هەیە.

❁ ڕستەی چوارەم/ ﴿ لَّهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، هەرچی لە ئاسمانەکانو زەویدا هەیە هی خوایەو، هیچ کەسێك نیە خاوەنی هیچ شتێك بێ، بەڵکو خۆشیو ئەوەی هەشیەتی موڵکی خوایە ﷻ، هەرچەند جاری وا هەیە هەندێك لە بەندەکان لەخۆبایی دەبنو یاخی دەبن، وەك فیرعەون کە دەیگوت: ﴿ أَلَيْسَ لِى مُلْكُ مِصْرَ وَهَٰذِهِ ٱلْأَنْهَٰرُ تَجْرِى مِن تَحْتِىٓ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٥١﴾ ﴾ الزخرف، واتە: ئایا موڵکی میسر هی من نیە، ئەو

---

١) ضَعِيف جداً، أَخرَجَهُ أَبو يعلى، برقم: (٦٦٦٩) والديلمي في الفردوس برقم: (٧١٢٦)، وابن الجوزي في الواهيات (٢٢ - ٢٣) من حديث أبو هريرة، وقَالَ ابن الجوزي: ولا يثبت هذا الحديث عَن رسول الله ﷺ وغَلَط من رفعه، تفسير القرطبي، بتحقيق عبدالرزاق المهدي.

ڕووبـارانەش بە ژێر کۆشـکەکەمدا دەڕۆن، ئایا نـابینن، بـەڵام فیـرعەون چی لـێهات ؟ خـوای تۆڵەسـتێن دەفـەرموێ: ﴿ فَٱلۡيَوۡمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنۡ خَلۡفَكَ ءَايَةٗۚ ﴿٩٢﴾ ﴾، واتـە: ئـەمڕۆ جەسـتەکەت ڕزگـار دەکـەین بـۆ ئـەوەی بـۆ دوای خۆت ببـێ بـە نیـشانە، دیارە بەڵـێی خـوای پەروەردگـار هاتۆتـە دی‌و، ئێـستا جەسـتەکەی لـە مۆزەخانـەی میـسرە، هەڵبەتـە فیـرعەونی مووسـا، چونکە فیـرعەون نـاوی هـەموو ئـەو پادشـایانە بـوو، کە لـە میـسر حوکمیـان کردوە، بەڵام فیـرعەونی مووسا نـاوی (خۆفـۆ) بـووەو، ئێـستا لاشـەکەی لـە میسر دانراوەو بۆتـە موڵکی مۆزەخانە !

❁ **ڕستەی پێنجەم/** ﴿ مَن ذَا ٱلَّذِي يَشۡفَعُ عِندَهُۥٓ إِلَّا بِإِذۡنِهِۦۚ ﴾، کێ هەیە تکا بکات لەلای خـوا، مەگەر بە مۆڵەتی خـوا، نـەك هەر هیچ کەس خاوەنی هیچ شتێك نیە، هیچ کەس تەنانەت توانای تکاکردنیشی نیە لەلای خوا، جاری وایە کابرا بۆخۆی دەسەڵاتی نیە، بەڵام دەتوانێ تکابکات لەلای دەستەڵاتدارێك، بۆخـۆی شـتێکی نیە، بەڵام دەتوانـێ داوا بکـات لـە کەسـێك کە هەیـەتی، بـەڵام خـوای باڵادەسـت دەفەرموێ: هیـچ کەس توانـای تکـا کـردن‌و داواکـردنیـشی لـە خـوا نیـە، مەگەر خوای بە بـەزەیی بۆخۆی مۆڵەتی پێ‌بدا.

❁ **ڕسـتەی شەشـەم/** ﴿ يَعۡلَمُ مَا بَيۡنَ أَيۡدِيهِمۡ وَمَا خَلۡفَهُمۡۖ ﴾، دیـارە ئـەو شـتانە هەموویان تایبەتـن بە خـواوەو کەسی دیکە نیە ئـاوابێ، کـەس نیە هەر خـۆی پەرستـراو بێ‌و جگە لەو هیچ پەرستـراوی بەهەق نەبن، وە کەسی دیکـە نیە خـاوەنی ژیـانی بێ، سـەرەتـاو بێ کۆتـایی بێ، وە کەسێکی دی نیە کە وەنـەوز نەیگرێ‌و خەوی لـێ نەکـەوێ، وە کەسـێکی دیکە نیـە خـاوەنی ئاسـمانەکان‌و زەوی بێ‌و، هیچ کەس نەتوانێ هیچ تکایەك بۆ کـەس بکات مەگـەر بۆخـۆی مۆڵـەت بـدات، ئنجـا ﴿ يَعۡلَمُ مَا بَيۡنَ أَيۡدِيهِمۡ وَمَا خَلۡفَهُمۡۖ ﴾، هـەرچی لـە پێـشیانەوەیەو هەرچـی لـە دوایانەوەیـە، هـەمووی دەزانـێ، واتـە: داهـاتوو هەمووی دەزانـێ تا کۆتـایی، وە ڕابردووش هەمووی دەزانـێ، ئـایـا کـێ هـەیە

هەموو ڕابردوو بزانێ، وە داهاتووش هەمووی بزانێ ؟ دەگونجێ مرۆڤ شتێك لە ڕابردوو بزانێ، بەڵام تێكەڵ بە جەهلێكی زۆر، وە دەگونجێ بۆ داهاتوو هەندێ پێشبینی بكات، بەڵام بە هەڵەی زۆرەوە، بەڵام تەنیا خوای زاناو شارەزا زانیاری تەواوی هەیە، بە ڕابردووو داهاتوو.

❀ڕستەی حەوتەم/ ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِۦٓ إِلَّا بِمَا شَآءَ﴾، ئینسانەكان یان دروستكراوەكان هیچ شتێ لە زانیاری خوا نازانن، مەگەر ئەوەی خۆی بیەوێ، ئەو هەموو شتێك دەزانێ، بەڵام دروستكراوەكان هیچ شتێك لەو زانیارییەی خوای پەروەردگار پەی پێ نابەن، مەگەر ئەوەی بۆخۆی ئیزنی لەسەربێ، كەواتە: ئینسان هەرچی بیزانێ هەر بە ئیزنی خوایەو، هەر لەو سنوورە دایە كە خوا مۆڵەتی داوەو، خوای بەرزو مەزن بە پێویستی زانیوە بیزانێو ژیانی پێ بەرێوە بچێ.

❀ڕستەی هەشتەم/ ﴿وَسِعَ كُرْسِيُّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ﴾، كورسی خوا ئاسمانەكانو زەوی گرتۆتەوە، وەك پێشتر گوتمان كورسی بە مانای زانیاریو بە مانای دەسەڵاتو بە مانای حوكمڕانیی دێ، وە هەندێكیش گوتوویانە: كورسی جیسمێكەو دروستكراوێكی خوای بێوێنەیە، ئەوە بوو كە لە فەرموودەكەدا هێنام، كە دەڵێ: ئاڵقەیەك كە لە بیابانێكدا فڕێ دەدرێ، لەچاو بیابانەكە چەندە، ئاسمانەكانو زەوییش لەچاو كورسی خوای بێهاوتا ئەوەندەن، بەڵام مانای ڕاست ئەوەیە كە كورسی بە مانای زانیارییە، یاخود بە مانای دەسەڵاتو حوكمڕانییە.

❀ ڕستەی نۆیەم/ ﴿وَلَا يَـُٔودُهُۥ حِفْظُهُمَا﴾، پارێزگاریی لێكردنی خوا ﷻ بۆ ئاسمانەكانو زەوی، خوا ماندوو ناكات ﴿وَلَا يَـُٔودُهُۥ﴾ واتە: (وَلاَ يُتْعِبُهُ) ماندووی ناكات، ئنجا ئایا بۆچی ماندوو نابێ ؟ چونكە توانای خوای تواناداری بێسنوورەو، كە توانای خواش بێسنوور بوو، مانای وایە ماندوو نابێ، كێ ماندوو دەبێ ؟ ئەو كەسەی كە تواناكەی سنووردارە.

❁ **ڕستەی دەیەم/** ﴿ وَهُوَ ٱلۡعَلِيُّ ٱلۡعَظِيمُ ﴾، وە ئەو هەتا بڵێی بەرزەو هەتا بڵێی مەزنە، بەرزیی‌و مەزنییەك كە بۆ خوا شایستەن‌و، بە هەموو واتاكانی بەرزیی‌و مەزنیی كە بۆ خوا شایستەن، خوا بەرزو مەزنە.

مەسەلەی حەوتەم: ئەو ڕستەیەی كە دەفەرموێ: ﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِ ﴾، كە پێشتر هۆی هاتنە خوارەوەكەیمان باسكردو ئەوە بوو كە هەندێ لە خەڵكی مەدینە پێش ئەوەی مسوڵمان بن، نەزریان كردبوو ئەگەر كوڕیان بووو ژیا، كوڕەكەیان بكەنە جوولەكە یان بیكەنە نەصرانیی، جا دوای ئەوەی جوولەكەكان وەدەرنران، بابو دایكی ئەو منداڵانە چونە لای پێغەمبەرﷺو گوتیان: ئایا كوڕەكانمان بە تۆبزیی بێنینەوە نێو ئیسلام ؟! خوای دادگەریش ئەم ئایەتەی ناردە خوار، كە تۆبزییكردن ناچاركردن لە دیندا نیە، جا ئایا لێرەدا ئەم (لا)یە (نافیة)یە، یان (ناهیة)؟ ئەگەر (نافیة)بێ، واتە: سروشتی دین تۆبزییكردن هەڵناگرێ، ئایا دەگونجێ كەسێك بە تۆبزیی والێبكەی خوای بێوێنەی خۆش بوێ ؟ نەخێر، كەواتە: ئینسان هەرگیز بە تۆبزیی ناكرێ بە مسوڵمان، بەڵكو ئەوپەڕی دەبێتە مونافیق، ئەگەر (لا)یەكە (ناهیة)یە بێ، واتە: تۆبزیی مەكەن لە خەڵك كە بەزۆر پابەندیان بكەن بە ئیسلامەوەو بە زۆر بیانكەنە مسوڵمان، چونكە كە زۆرت لێكرد، نایكەیە مسوڵمان، بەڵكو دەیكەیە مونافیق، دیارە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِ ﴾، (مَنْسُوخ)ەو نەسخ كراوەتەوە، بەڵام من لە دەرسەكانی ڕابردوودا گوتوومە: كە هیچ ئایەتێك‌و هیچ ڕستەیەك لە قورئاندا (مَنْسُوخ) نیە، بەڵكو ئایەتێك باسی مەسەلەیەك دەكات بەگشتیی‌و، ئایەتێكی دیكە دێنێ بە شێوەیەكی تایبەت باسی دەكات، بۆ وێنە پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ ...وَلَا تُمۡسِكُواْ بِعِصَمِ ٱلۡكَوَافِرِ ...﴿١٠﴾ ﴾ الممتحنة، واتە: ئافرەتانی كافر لەژێر نیكاحی خۆتاندا مەهێڵنەوە، وە ئایەتێكی دیكەمان هەیە دەفەرموێ: ﴿ ٱلۡيَوۡمَ أُحِلَّ لَكُمُ ٱلطَّيِّبَٰتُۖ وَطَعَامُ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ حِلّٞ لَّكُمۡ وَطَعَامُكُمۡ حِلّٞ لَّهُمۡۖ وَٱلۡمُحۡصَنَٰتُ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ وَٱلۡمُحۡصَنَٰتُ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ

مِن قَبۡلِكُمۡ ...﴿٥﴾ ﴾ المائدة، واتە: ئەمڕۆ خواردنە پاكو چاكەكانتان بۆ حەڵاڵ كراون، وە خواردنی ئەوانەی كتێبیان پێدراوە بۆتان حەڵاڵە، وە خواردنی ئێوەش بۆوان حەڵاڵە، وە ئافرەتانی پاكی بڕوادار، وە ئافرەتانی پاك لەوانەی پێش ئێوە كتێبیان دراوەتێ، كەواتە: ئافرەتانی پاكداوێنی خاوەن كتێبەكان بۆ مسوڵمانان حەڵاڵن، كە هاوسەرگیرییان لەگەڵ بكرێ، لەوێش دەفەرموێ: ئافرەتانی كافر لەژێر نیكاحی خۆتاندا مەهێڵنەوە، واتە: ئەگەر خێزانیشی بێ دەبێ تەڵاقی بدا، دیارە ئایەتەكەی سووڕەتی (الممتحنة) گشتییەو ئایەتەكەی سووڕەتی (المائدة) ئەو مانا گشتییەی تایبەت كردوە، وە لە قورئاندا ئەوە زۆرە، كە شتی گشتی (عام) تایبەت دەكرێو، شتی ڕەها (مطلق) بەنددار (مقيّد) دەكرێو شتی كورت (مُجمَل) درێژە (تَفصيل) دەدرێ، بەڵام خوا شتێكی فەرمووبێو ئێستا لە قورئاندا مابێو نەسخ بووبێتەوە، یان كاتی خۆی فەرمووبێتیو دوایی نەسخ بووبێتەوە، قەت شتی وا نەبووەو نیە، وە هەموو ئەو ڕیوایەتانەی كە لەوبارەیەوە هەن، هی ئەوە نین كە پشتیان پێ ببەسترێ.

ئنجا كە گوتوویانە ئەم ڕستە قورئانییە (مَنْسُوخ)ەو، دوای ئەوەی كە جەنگو جیهاد فەرز كراوەو ئیسلام دەسەڵاتی پەیدابووە ئەم ئایەتە نەسخ بۆتەوە، كەواتە: بۆمان هەیە بەزۆریی خەڵكی مسوڵمان بكەین ! بێگومان ئەوانەی كە وایانگوتوە هەر لە سروشتی دین حاڵی نەبوون، چونكە خوای پەروەردگار لە چەند شوێناندا ئەوەی تەئكید كردۆتەوە، كە تۆبزییكردن لە ئیسلامدا نیە، جگە لێرە، بۆ وێنە:

١) دەفەرموێ: ﴿وَلَوۡ شَآءَ رَبُّكَ لَأٓمَنَ مَن فِي ٱلۡأَرۡضِ كُلُّهُمۡ جَمِيعًاۚ أَفَأَنتَ تُكۡرِهُ ٱلنَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُواْ مُؤۡمِنِينَ ﴿٩٩﴾ ﴾يونس، واتە: ئەگەر پەروەردگارت ویستبای هەرچی خەڵك هەیە لەسەر زەوی هەمووی دەبوو بە بڕوادار، جا ئایا تۆ زۆریان لێدەكەیو خەڵك ناچار دەكەی بیانكەیە بڕوادار ؟! وەك دەبینین پەروەردگار ڕووی ڕەخنە لە پێغەمبەری خوا دەكاتو بە ئینكارییكردنەوە پێی دەفەرموێ: نابێ زۆریان لێبكەی.

٢) هـــــەروەها دەفـــــەرموێ: ﴿ وَقُلِ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ ...﴿٢٩﴾ ﴾الكهف، واتە: بلێ هەق لە پەروەردگارتانەوەیە، كێ حەز دەكا با كافربێو كێ حەز دەكا با بڕوا بێنێ.

٣) هەروەها خوای پەروەردگار دەفەرموێتە پێغەمبەر ﷺ ﴿ ...وَمَآ أَنتَ عَلَيْهِم بِجَبَّارٍ ...﴿٤٥﴾ ﴾ ق، واتە: تۆ تۆبزییكارنی بەسەریانەوە.

٤) هەروەها دەفەرموێ: ﴿ لَّسْتَ عَلَيْهِم بِمُصَيْطِرٍ ﴿٢٢﴾ ﴾ الغاشیة، واتە: تۆ ناتوانی بەسەریانەوە كۆنترۆڵكەربی، واتە: بەسەر دڵو دەروونیاندا، وە دیارە خەڵكیش بە تۆبزیی ناگونجێ مسوڵمان بكرێ، بەڵكو ئەوپەڕی دەكرێتە موناڧیقو لە كوفری ئاشكراوە دەگوازرێتەوە بۆ كوفری پەنهان.

٥) بەڵگەیەكی دیكەش ئەوەیە كە بە دەقی ئایەت خوا فەرموویەتی: سەرانە لە كافرەكان وەربگرن، دەفەرموێ: ﴿ ... حَتَّىٰ يُعْطُوا۟ ٱلْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَٰغِرُونَ ﴿٢٩﴾ ﴾ التوبة، واتە: هەتا بە ملكەچیی سەرانە دەدەن، كە ڕای ڕاستی زانایان ئەوەیە سەرانە لە هەموو ئەوانە وەردەگیرێ كە لەژێر سایەی دەوڵەتی ئیسلامییدا دەژین، دوای ئەوە كە شەڕ دەكەن لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامییدا، دوایی دەوڵەتی ئیسلامیی بۆی هەیە سەرانەیان لێوەربگرێ[1]، كەواتە: ئیسلام لێدەگەڕێ خەڵك كافربێ، بەڵام سەرانەیان لێوەردەگرێ، هەڵبەتە ئەویش دەبێ دوای شەڕكردن بێت، ئەگەرنا سێ تیرەی (بني قریظة و بني قینقاع بني

١) بەڵام سەرانە (جزیة) وەرگرتن شتێكی حەتمییو فەرز نیە، وە بە پێی ئایەتەكەش كە تاكە ئایەتێكە لەوبارەوە، سەرانە تەنیا لە كافرانی جەنگاوەرو شەڕكەر لەدژی دەوڵەتی ئیسلامیی وەردەگیرێ: ﴿ قَٰتِلُوا۟ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ ... حَتَّىٰ يُعْطُوا۟ ٱلْجِزْيَةَ ... ﴿٢٩﴾ ﴾ التوبة، كەواتە: كۆمەڵێك جەنگیان نەكردبێ لێیان وەرناگیرێ، وەك سێ تیرە جوولەكەكەی مەدینە: (بنو قینقاع، بنو النضیر، بنو قریظة)، كە سەرانەیان لێوەرنەگیراوە، شایانی باسیشە لە زنجیرە وتاری: (ئیسلامو دەوڵەتدارییو حوكمڕانیی) تەوەرەی: (ناموسڵمانان لە كۆمەڵگاو دەوڵەتی ئیسلامییدا). بە درێژیی ئەم مەسەلەیەمان توێژیوەتەوە.

النضیر) لە مەدینەشدا بوون و پێغەمبەر ﷺ سەرانەی لێ وەرنەدەگرتن، چونکە شەڕیان نەکرد لەگەڵ ئیسلامدا، هەڵبەتە هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکەش واتایەکەی دەخات، ئەویش ئەوە بووە کە مسوڵمانان ویستوویانە کوڕەکانیان بەزۆر بکەنە مسوڵمان‌و خوای دادگەریش فەرموویەتی: وامەکەن.

مەسەلەی هەشتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشۡدُ مِنَ ٱلۡغَيِّ ﴾، واتە: بە تەئکید سەر ڕاستیی‌و گومڕایی لێك جیابوونەتەوە، سەر ڕاستیی کە لە ئیسلامدا بەرجەستەیەو، گومڕایی لە غەیری ئیسلامدا بەرجەستەیە، لێك جیابوونەتەوە، واتە: مادام ئیسلام بۆ خەڵکی ڕۆشن بۆتەوەو ئیسلام مادام هەقە، یەکی لەسەر کوتەك نەکەوتوەو، ئیسلام بۆخۆی خۆی ساغ دەکاتەوەو، بۆخۆی دەچێتە نێو دڵ‌و عەقڵی خەڵکەوەو، پێویستی بەوەنیە بەزۆر بیئاخنیە نێو دڵ‌و عەقڵی خەڵك‌و، بەزۆریش نائاخنرێتە عەقڵ‌و دڵی خەڵکەوە، ئەوپەڕی وەك گوتم خەڵك ناچار دەکرێ تووشی ئیزدیواجییەت‌و نیفاق بکرێ.

مەسەلەی نۆیەم: کە دەفەرموێ ﴿ فَمَن يَكۡفُرۡ بِٱلطَّٰغُوتِ وَيُؤۡمِنۢ بِٱللَّهِ فَقَدِ ٱسۡتَمۡسَكَ بِٱلۡعُرۡوَةِ ٱلۡوُثۡقَىٰ ﴾، لێرەدا جێی سەرنج ئەوەیە کە خوای بێهاوەڵ کوفر بە طاغووتی خستۆتە پێش ئیمان بە خواوە، هەر کەسێك کوفر بە طاغووت بکات‌و ئیمان بە خوا بێنێ، ئەوە دەستی بە قوڵفەیەکی قایم گرتوە، یان دەستی بە هەنگڵێکی قایم گرتوە، کە ناپچڕێ، جا ئێستا با سەرنج بدەین، کە ئایا هۆی پێشخستنی کوفر بە طاغووت، لەسەر ئیمان بە خوا چییە؟! هۆیەکەی ئەوەیە کە تۆ ئەگەر بتەوێ زەوییەك داچێنی بیکەیە نەمام‌و باخ، یاخود بیکەیە دانەوێڵە: نیسك‌و نۆك برنج‌و گەنم‌و جۆ، ئایا دەبێ چی لێبکەی ؟ پێشێ دەبێ ئەو زەوییە هەڵریژێری‌و بیکێڵی‌و پاکی بکەیەوەو ئامادەی بکەی، ئنجا ئەوەی دەتەوێ تێیدا بچێنی، واتە: دەبێ بژارکردن (تخلیة) هەبێ، پاشان ڕازاندنەوە (تحلیة)، هەر وشەی (لاَ إِلَـه إِلاَّ الله)ش زانایان بە: (وشەی لابردن‌و چەسپاندن) (كَلِمَة النَّفْيِ والإِثْبَات) پێناسەی دەکەن‌و، پێشێ (نَفي)ە، ئنجا (إثبات)ە، نەفی هەموو پەرستراوە ساختەکان

دەكات، ئنجا پەرستـراوێتـی خوای تاكو بـێ هـاوەڵو بـێوێنە ئیسپات دەكات، (لا إلـه إلاَّ اللّه) هـیچ پەرستــراو نـین، جگـە لـە خـوا ﷻ لێرەشـدا بـە هـەمان شێوەیە، ئەوەی بڵـێ: ئیمـانم بە خوا هـەیە، بەڵام تۆزێكیش ئیمـانم بە طاغووت هەیە، ئیمانەكەی بایی فلسێكە، چونكە خـوای تـاكو پـاك دەفـەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَلَمْ يَلْبِسُوٓا۟ إِيمَـٰنَهُم بِظُلْمٍ أُو۟لَـٰٓئِكَ لَهُمُ ٱلْأَمْنُ وَهُم مُّهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾﴾ الأنعام، واتە: ئەوانەی ئیمانیان هێناوەو زوڵمیان تێكەڵ بـە ئیمانەكـەیان نـەكردوە {كـە لێــرەدا وشــەی (ظلـم)[1] یــانی: شیــرك، شیــریان تێكــەڵ بــە ئیمانەكــەیان نــەكردبێ}، وەك لـە (صـحیح البخـاري)دا هـاتووە ﴿أُو۟لَـٰٓئِكَ لَهُمُ ٱلْأَمْنُ﴾، ئـا ئەوانــە ئەمیــنو پـارێـزراون لـە عــەزابی خـواو ڕێـی ڕاسـتیان گـرتوە، وشـەی طاغووتیـش وەك باسمان كرد زۆربەی توێژەرانی قورئـان، یـەكێك لەوانـە: (ابْـنُ جَرِيـر الطَّبَـرِي) دەڵــێ: (الطـاغُـوت كُـلُّ مَعْبُـودٍ سِـوَى اللّه) طـاغووت هـەر پەرستـراوێكە جگە لە خوا، هـەر پەرستـراوێك جگـە لـە خـوا، دار بـێ، مانــگ بێ، خـۆر بێ، بـەرد بێ، ئینسان بێ، هەواو ئـارەزوو بێ، مۆدێـل بێ، حیـزب بـێ، فیـرعەونێك بێ، لە بەرگی دینـدا بێ، هـەر شتێك بێ غەیری خوای پەروەردگار بپەرستـرێ، واتە: ئەو شتانەی كە دەبێ تەنیـا بۆ خوا بكرێن، بۆی بكـرێن، یــان ئەو هەڵوێستەی دەبێ لە بەرانبـەر خوادا وەربگیـرێ، بۆ ئـەو وەربگیـرێ، ئـەوە مانای وایە كراوە بە پەرستـراو.

بــەڵام مــن پــێم وایــە وشـەی طـاغـووت لـە قورئــاندا زیـاتر بـەمانای ئـەو سەركردانە دێ، كـە خـەڵك گومڕا دەكەن، چونكە هـەم لێـرەدا كـە دەفـەرموێ: ﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَوْلِيَآؤُهُمُ ٱلطَّـٰغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ ٱلنُّورِ إِلَى ٱلظُّلُمَـٰتِ﴾، وە ئەوانەی بێبـڕوان، طـاغووت دۆسـتو پـشتیوانیانە لـە ڕووناكیی دەریانـدێنـنو

---

١) عن عبدالله قال: لما نـزلـت: ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَلَمْ يَلْبِسُوٓا۟ إِيمَـٰنَهُم بِظُلْمٍ ...﴿٨٢﴾﴾ الأنعام، قال أصحابه: رأينـا لـم يظلـم نَفْسَهُ ؟ فنـزلـت: ﴿...إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾﴾ لقمــان، رواه البخـاري، كتاب التفسير: (٤٦٢٩).

بۆ تاریکاییانیـان دەبەن، وە هەم لە هەرجێیەکی دیکە کە خـوا باسـی طاغـووت دەکـات وا باسـی دەکـات، کـە هەسـتو ئیـرادەی هەیـەو، هەڵوێسـتی هەیـە شـت دەکات، نەك وا باسی بکات وەك بتو صەنەمێکی داتاشراو بێو ئیـرادەی نەبێ، لەبەرئەوە من پێم وایـە زیـاتر طـاغـووت بریتیـە لـەو سـەرکردانەی کـە خـەڵك بەرِێـی غەیـری شـەریعەتـدا دەبەنو، خۆیان لێدەکەنە پەرسـتـراوو پەروەردگار، وەك فیرعەونو وێنەی وی.

ئنجا خوای بالادەست دەفەرموێ: ﴿فَمَن يَكْفُرْ بِٱلطَّٰغُوتِ وَيُؤْمِنۢ بِٱللَّهِ﴾، ئەوەی کوفر بە طاغووت بکا، وە ئیمان بە خوا بێنێ ﴿فَقَدِ ٱسْتَمْسَكَ بِٱلْعُرْوَةِ ٱلْوُثْقَىٰ لَا ٱنفِصَامَ لَهَا﴾، واتە: ئەوە دەسـتـی لە قولفەیەکی قـایم گـرد کـردوە، کـە پچرانی بۆنیە، کەواتە: ئیمان قوڵفەیەکی مەحکەمە کە ئینسان دەستی تێدەگرێ، بۆ ئەوەی نەکـەوێ، ئینسان کاتێـك لە شـوێنێك بـێ خـەریکی کـەوتن بێـت چـی دەکات ؟ شتێك دێنـێ دەستی تێبگرێ، جا ئەگەر قوفـڵەیەکی مەحکـەم هـەبێت قەت نەپـچرِێ، ئـەوە مانـای وایـە ناکـەوێ، جا خـوا ﷻ دەفـەرموێ: ئـەو قوڵفـە نەپچراوەی یان لە پـچران نـەهاتووەی کـە ئینـسان دەبـێ لـە ژیانیـدا دەسـتی تـێ بگرێ، بریتیە لە: ئیمانو خوا بەیەکگرتن (توحید)، بەڵام چ ئیمانێك، ئیمانێـك کە کوفر بە طاغووتی لەپێش دابێ، دوایـی دەفـەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾، وە خوا بیسەرە بۆ قسـەکانتـان بـۆ شـایەتمانتان بـۆ تەعبیـرو دەربرِینەکـانتان، وە زاناشە بە کردەوەکانتان بە نهێنیەکانتان کە لە دڵتـاندا پەنهانتـان کـردوون.

<u>**مەسـەلەی دەیـەم:**</u> کـە دەفـەرموێ: ﴿ٱللَّهُ وَلِىُّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟﴾، خـوا دۆسـتو پشتیوانو یارمەتیدەرو خۆشەویستو مشوورخۆرو سەیدو سەروەری برِوادارانە، وشەی (ولي) ئەو مانایانەی هەموو هەیە، جا ئەوە زۆر دڵی ئینـسـانی ئیمـاندار خۆش دەکات، ئێمە بێ پشتیوان نیـن، ئێمە دۆستمان هەیـە، پشـتیوانـمان هەیـە، مشوورخۆرمان هەیـە، یارمەتیدەرمان هەیـە، مـشوورگێرِمان هەیـە، کـە خۆشـی دەوێیـن، بـە تەنگمانەوەیـە ئەویـش خوایـە ﷻ، وە ئـەویش خـاوەنی هـەموو

دەســتەڵاتێکە، بــەڵام ویلایــەتی (وِلایــة)ی خــوا، وە وەلایــەتی (وَلایــة)ی خــوا {ویلایــەت واتــە: سەرپەرشــتیکردنو وەلایــەت واتــە: دۆســتایەتیی} ویلایــەتو وەلایەتی خوای بەخشـەر بۆ ئیمانداران، بەقەدەر ئیمانیانەو، ئینسان تا ئیمـانی زیاتر بێت، خوای بەخشـندە، زیاتر مشووری لـێ دەخـواتو زیـاتر دۆســتایەتیی دەکـاتو زیـاتر ئاگـای لێـی دەبـێ، جـا ئایـا خـوا چـی بـۆ ئیمانـداران دەکـات ؟

﴿ يُخۡرِجُهُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ ﴾، لـە تاریکاییـان دەربازیـان دەکـات بـەرەو ڕۆشـنایی، تاریکایی جۆری زۆرن، بەڵام ڕووناکیی یەکە، زۆر جۆرە تاریکایی هەیە تاریکایی شەو هەیە، تاریکایی سێبەر هەیە، تاریکـایی هەور هەیە، بۆیە خـوا ﷻ وشـەی: (ٱلظُّلُمَٰتِ)ی بەکـارهێنـاوە بۆ ئەو کوفرو گونـاهو تـاوانو لادانو هەڵـەو کەموکووڕییانەی، کە دەبێ ئینسان خۆیان لـێ بپـارێزێ، وە وشــەی ڕووناکیشی بەکارهێناوە، بۆ پێناسەکردنی ئیمـان، چونکە ئیمـان یـەك شـتە، خـوا بپەرسـتە، بەڵام کوفـر زۆر شتە ڕۆژێك کوفری ڕۆژهەڵاتی هەیە، ڕۆژێك کـوفری ڕۆژئـاوایی هەیە، ڕۆژێك کوفری خۆماڵیی هەیە، کوفری عالەمیی هەیەو، کوفری مەحەللی هەیـە، کـوفری ئیلحـاد هەیـەو، کـوفری نیفــاق هەیـەو، کـوفری بـێ دینــایەتیی (سـیکۆلاریزم) هەیــەو، کوفــری خــاوەن کتێبەکــان هەیــەو، کوفــری شیــرکو بتپـەرستیی هەیەو ... هتد ! کوفر جۆراو جۆرە، بەس ئیمـان یەك ئیمـانە !

مەسـەلەی یـازدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَوۡلِيَآؤُهُمُ ٱلطَّٰغُوتُ ﴾، وە ئەوانەی بێبڕوان دۆستو پشتیوانەکانیان، یارمەتیدەرەکانیان، مشوورخۆرەکانیان، طـاغووتەکانن، جـا ئایـا طـاغووتـەکان چـی لـە شـوێنکەوتووانی خۆیـان دەکـەن؟

﴿ يُخۡرِجُونَهُم مِّنَ ٱلنُّورِ إِلَى ٱلظُّلُمَٰتِ ﴾، لــە ڕوونــاکیی دەریانــدێننو بــەرەو تاریکییەکانیان دەبەن، جا لێرەدا ڕەنگە یەکێ بڵـێ: جا کابرا جارێ هـەر ئیمـانی نەهێناوە، بۆچی خوای زانا دەفەرموێ: لە ڕووناکیی دەریدێنێ بۆ تاریکییەکان ؟ دەڵێین: ڕاسـتە، بـەڵام مـادام کەسـێك قورئـانی لەبەردەسـت بـێو بتوانـێ ئیمـان بێنـێ، وەك بڵێـی لـەنێو ڕووناکـییدایە، بـەڵام پــشتی تێدەکـات، وە دەشگونجــێ

مەبەست لە (النُّور) لێرەدا (نور)ی فیطـرەت بێ، ئـەو فیطـرەتو سروشـتەی کـە خوای داهێنـەر بـۆ ئێمـەی دروسـت کـردووە، هـەموو کەسـێك بـە فیطـرەت خـوا دەناسـێ، وەك فەرموویـەتی: ﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۚ فِطْرَتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِى فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيْهَا ۚ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ ٱللَّهِ ۚ ...(٣٠) ﴾ الروم، واتە: ڕووی خۆت ڕاست ڕاگرە بـۆ دینێکی پاك، ئەو دینە پاکە هەر هەمان ئەو سروشتەیە کە خوا خەڵکی لەسـەر دروست کردووەو سروشتانـدووە، کەواتە: ئەوانە لەنێـو نووری فیطـرەتدا بـوون، بـەڵام طـاغووتـەکان دەریانــهێنان بـەرەو تاریکـایی ئـەو ڕێـچکەو بیــردۆزەو بەرنامانە کە بۆیان دادەنێن، بۆ ئەوەی بیانکەنە کۆیلەو خزمەتکاری خۆیـان، وە بەو شێوە بەکاریان بێنن کە لە بەرژەوەندیی ئەواندایـە.

مەسـەلەی دوازدەیــەم: کــە دەفــەرموێ: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴾، ئەوانـە خـاوەنی ئـاگرن، یـاخود هـاوەڵی ئـاگرن، بـە هەمیـشەیی تێیدا دەمێننەوە، بێگومان خـراپترین شـت کـە ئینـسان ببێتـە خـاوەنی، دۆزەخو ئاگرە، وە خراپترین ڕەفیق کە ئینسان ببێتە هاودەمی، بریتیە لە ئاگری دۆزەخ.

خوا ﷻ بە لوتـفو کـەرەمی خـۆی لـەو کەسانەمان بگـێڕێ کـە شـایـستەی ئـەوە دەبـن، خـوا دۆسـتایەتییان بکـاتو پـشتیوانییان بکـاتو سەرپەرشـتیی کاروباریـان بکات، وە خوای بە بەزەیی لەو کەسانەمان بگـێڕێ کە ئیمانێکی وایـان دەبـێ، وایـان لێبکـات شایـستەی ئەوەبن کە خوای بەخشـەر هەرچـی مـشووری دنیـاو دوارۆژیانـە بۆیان بخواتو، عاقیبەتو سەرەنجامی هەموو لایەکمان خێر بکات.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پەنجاو سێ یەمین

پێناسەی ئەم دەرسە

لەم دەرسەماندا ئایەتەكانی ژمارە: (٢٥٨، ٢٥٩، ٢٦٠) لە سوورەتی (البقرة) دەتوێژینەوە، ئەم سێ ئایەتە باسی خواناسیی‌و دوارۆژ ناسیی‌و زیندووبوونەوە دەكەن، لە باسی خواناسییدا مشتومڕێكی نێوان ئیبراهیم ﷺ‌و یەكێ لە دەستەڵاتداران، كە مێژوونووسان‌و توێژەرەوانی قورئان دەڵێن: نەمرود بووە دەكات، وە لە بابەتی دوارۆژناسییدا، باسی كەسێك دەكات كە بەلای ئاوەدانییەكدا تێپەڕیوە كە وێران‌و كاول بووەو، خەڵكەكەی هەموو مردوەو پێی سەیربووە، خوای ژیێنەر زیندوویان بكاتەوە، بەڵام خوا ﷻ سەد ساڵ مراندوویەتی‌و دواییش زیندووی كردۆتەوە ! وە لە باسی زیندووبوونەوەشدا باسی ئەوە دەكات كە ئیبراهیم ﷺ داوا لە خوای پەروەردگار دەكات پێشانی بدات: چۆن مردووان زیندوو دەكاتەوە؟ ئەویش وەك ئەزموونێكی كردەیی پێی دەفەرموێ: كە چوار باڵندە بگرێ‌و دوایی بیانهەنجنێ‌و وردیان بكات‌و هەر پارچەی لە شوێنێك دابنێ، دوایی بانگیان بكات‌و بە فەرمانی خوای باڵادەست زیندوو دەبنەوە.

﴿ أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِي حَآجَّ إِبۡرَٰهِـۧمَ فِي رَبِّهِۦٓ أَنۡ ءَاتَىٰهُ ٱللَّهُ ٱلۡمُلۡكَ إِذۡ قَالَ إِبۡرَٰهِـۧمُ رَبِّيَ ٱلَّذِي
يُحۡيِۦ وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا۠ أُحۡيِۦ وَأُمِيتُۖ قَالَ إِبۡرَٰهِـۧمُ فَإِنَّ ٱللَّهَ يَأۡتِي بِٱلشَّمۡسِ مِنَ ٱلۡمَشۡرِقِ فَأۡتِ
بِهَا مِنَ ٱلۡمَغۡرِبِ فَبُهِتَ ٱلَّذِي كَفَرَۗ وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٢٥٨﴾ أَوۡ كَٱلَّذِي مَرَّ عَلَىٰ
قَرۡيَةٖ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّىٰ يُحۡيِۦ هَٰذِهِ ٱللَّهُ بَعۡدَ مَوۡتِهَاۖ فَأَمَاتَهُ ٱللَّهُ مِاْئَةَ عَامٖ
ثُمَّ بَعَثَهُۥۖ قَالَ كَمۡ لَبِثۡتَۖ قَالَ لَبِثۡتُ يَوۡمًا أَوۡ بَعۡضَ يَوۡمٖۖ قَالَ بَل لَّبِثۡتَ مِاْئَةَ عَامٖ فَٱنظُرۡ

إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ ۖ وَانظُرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِّلنَّاسِ ۖ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا ۚ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٥٩﴾ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ ۖ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِن ۖ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي ۖ قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا ۚ وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾ ﴾.

مانـای وشــە بە وشـــەی ئایەتەکـــان

((ئایا سەرنجی ئەو کەسەت نـەداوە کـە شـەڕە قسەی لەگەڵ ئیبـراهیمـدا کـرد، لـەبارەی پەروەردگارییـەوە، لـە سـۆنگەی ئـەوەوە، کـە خـوا دەسـتەڵاتی دابۆیـەو لەخۆی بایی بووبوو، کاتێك ئیبـراهیم پێی گوت: پەروەردگـارم کەسێکە دەژیەنیّ‌و دەمرێنـێ، (ئـەویش) گـوتی: منـیش دەژیەنــم‌و دەمـرێنم، ئیبــراهیم گـوتی: دەجـا وەك چۆن خـوا خۆر لە ڕۆژهەڵاتەوە دێنێ تۆش لە ڕۆژئـاوا بیهێنە ! ئیـدی بابـای کە بێبـڕوا بوو سەرسـام‌و دەستەوستان بوو، وە خوا ڕێنمایی کۆمەڵـی ستەمکـاران ناکات ﴿٢٥٨﴾ یـان ئایا بابای وەك ئەو کەسەت بینیوە کە بەلای ئاوەدانییـەکدا ڕەتبوو، لە حاڵێکدا کـە چۆڵ‌و (دیوارەکـانی) ڕووخـا بـوو بەسـەر سـەربارەکانیـدا، (لەبـەر خۆیەوە) گوتی: چۆن خـوا (خەڵکی) ئەم شارە پاش مردنیان زینـدوو دەکـاتەوە ؟! ئیدی یەکسـەر خوا ماوەی سەد ساڵ مراندی‌و، پاشـان زینـدووی کـردەوە فـەرمووی: چەند ماویەوە ؟ گوتی: ڕۆژێك یان هەندێك لە ڕۆژێك ماومەوە، فـەرمووی: بەڵکو سەد سـاڵت پێچوە، دەجا تەماشای خواردن‌و خواردنەوەکەت بکە، هیچ نەگۆڕاوە، وە سەرنجی کەرەکەت (گوێدرێژەکـەت) بـدە، وە تـاکو بتکەینـە نیـشانە (و بەڵـگە) بـۆ خەڵکی، وە سەرنجی ئێسقانەکان بدە، چۆن بەرزیـان دەکەینـەوە، پاشـان گۆشـتیان بەبەردا دەکەین ! جا کاتێك بـۆی ڕوون بـۆوە، گـوتی: (بـە دڵنیاییـەوە) دەزانم کـە

خـوا لەسـەر هـەموو شـتێك توانـادارە ﴿٢٥٩﴾ وە یـادبكەوە كـاتێك ئیبـراهیم گـوتی: پەروەردگارم پێشانم بدە چۆن مردووان دەژیێنیەوە، خوا فەرمـووی: ئەدی ئیمانت نەهێنـاوە ؟ گوتی: با، بەڵام تاكو دڵم (زیاتر) دابمەزرێ، فەرمووی: دەجا چوار جۆر لە باڵندان بگرەو لە خۆتیـان نزیك بخەوە، پاشان (سەریانبـڕەو) هەر پارچـەیەكیان بخـە سـەر كێـوێك، دوایـی بانگیـان بكـە بـە ڕاكـردن دێنـە لات، وە بزانـە كـە خـوا باڵادەستی كـاربـەجێیـە﴿٢٦٠﴾)).

شیكـردنەوەی هـەندێـك لە وشـەكان

(حَآجَّ): واتـە: شـەڕە قسەی كرد وتووویژی كرد، وشەی (حَاجَّ) لە وشەی (حُجَّة)وە هـاتوە، كـە هـەركامێكیان (حُجَّـةَ) بێنێتـەوە (الحُجَّـةُ: الدَّلاَلَـةُ الـمُبَیِّنَة للمحَجَّة) واتە: (حُجَّـة) بەڵگەیە، چونكە ڕێنماییـەكی ڕۆشـنكەرەوەیە بـەرەو ئەو ڕێبـازەی كە تۆ بەڕاسـتی دەزانـی.

(ٱلْمُلْكَ): (الـمُلْـكُ: هُـوَ التَّـصَرّفُ بـالأمْر والنَّهْـي فـي الجمهُـور، أَو الـسُلْطَة السِّیَاسِیَة)، واتە: (مُلْـك) یانی: حـوكمڕانیی، بریتیـە لـەوەی كـە مرۆڤـ بـۆی هـەبێ فـەرمانو نـەهی بەسـەر خەڵكـدا بكـات، یـان دەسـەڵاتی سیاسـی بەدەستەوەبێ، كـەواتە: دیـارە ئەوەی كە وتووویژی لەگەڵ ئیبـراهیمـدا كـردوە پادشـاو حوكمـڕان بووە.

(فَبُهِتَ): (بُهِتَ: تَحَیَّرَ وَدُهِشَ) سـەرسام بوو، وە دەستەوستان بوو، بوهتان بۆچـی پێـی دەگـوترێ: بوهتـان؟! {والبُهـتانُ: كَـذِبٌ یُبْهِـتُ سَـامِعَهُ لِفَظَاعَتِـهِ، كَمَـا قَالَ: ﴿... سُبْحَانَكَ هَٰذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ ﴿١٦﴾﴾ النـور}، بوهتان بریتیە لە درۆیەك كە بیسـەرەكەی سەرسام دەكـات لەبەر ئەوەی هێندە شـتێكی نـاقۆڵایـە، جـا لـە كـوردەواریی خۆمانـدا هەرشـتێك بـۆ كەسـێك هەڵببەسـترێ پێـی دەگـوترێ: بوختانو بە عەرەبیی پێی دەگوترێ: (بُهْـتَان)، بـەڵام تۆمـەتی داوێـن پیـسیی

پێی دەگوترێ: (قَذْف)، کە دیارە ئەویش هەر بوهتانە، بەڵام بوهتانێکی تایبەتە، کە بریتیە لە تۆمەتبارکردنی کەسێك بە داوێن پیسیی.

(قَرْيَةٍ): (قَرْيَة) لە بەکارهێنانی قورئاندا واتە: شار، بە شاری گەورەش دەگوترێ، بەڵام ئێستا لە زاراوەی باو (عرف)دا (قَرْيَة) بە (دێ)و (گوند)و ئاوەدانییەکی بچووك، دەگوترێ: (القَرْيَةُ: اسْمٌ للمَوْضعِ الذي يَجْتَمِعُ فيه النَّاسُ، وللناسِ جَمِيعاً، وَيُسْتَعْمَلُ في كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا)، واتە: (قَرْيَة) بەو شوێنە دەگوترێ کە خەڵکێکی زۆری لێ کۆببێتەوە، هەروەرها بە خودی خەڵکێکیش دەگوترێ، کە لە شوێنێك کۆبوونەتەوەو بە هەردووکیشیان پێکەوە دەگوترێ‌و، بە هەرکامێکیشیان بە جیا جیا دەگوترێ.

(خَاوِيَةٌ): (أَصْلُ الخَوَاء: الخَلاءُ، يُقَالُ خَوِيَ بَطنُهُ مِنَ الطعَامِ، وَخوِيَ سَقَط) و ﴿ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا ﴾، يعني: ساقيطة، واتە: وشەی: (خاوية) لە بنەڕەتدا یانی: بۆش، دەگوترێ: زگی لە خواردن بەتاڵبوو، وە (خوِيَ) یانی: کەوت، ڕووخا ﴿ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا ﴾، سەقفەکەی ڕووخاوەو دوایی دیوارەکانی بەسەردا ڕووخاون...

(عُرُوشِهَا): (عُرُوش) کۆی (عَرْش)ە، واتە: سەقف، سەربان، (العَرْشُ في الأَصْلِ: شيءٌ مُسَقَّفٌ، وَجَمْعُهُ عُرُوشٌ، ومِنهُ قِيلَ: عَرَشْتُ الكَرْمَ وَعَرَّشْتُهُ: إذَا جَعَلْتَ لَهُ كَهَيْئَةِ السَّقْفِ)، واتە: (عَرْش) لە ئەسڵدا هەر شتێکە کە سەربانی بۆ کرابێ، کۆیەکەی (عُرُوش)ە، بۆیە کەسێك کە کەپر دەکات بۆ داری مێو، دەڵێ: (عَرَشْتُ الكَرْمَ وَعَرَّشْتُهُ).

(لَبِثْتَ إِلَىٰ): (لَبِثَ بالمَكَانِ: أقَامَ بِهِ مُلاَزِمَاً لَهُ)، (لَبِثَ): واتە: مایەوە، یانی: بە مردوویی ماوەتەوە، چونکە (لَبِثَ بالمَكَانِ)، واتە: لەو شوێنە مایەوەو چۆڵی نەکرد.

(لَمۡ يَتَسَنَّهۡ): (أي: لَمْ يَتَغَيَّر بِمَرِّ السِنِين عَلَيهِ) واتە: بەوەی کە ساڵی زۆری بەسەردا تێپەڕیون، گۆڕانی بەسەردا نەهاتوە.

(نُنشِزُهَا): (النَّشْزُ: المَكَانُ المُرْتَفِعُ مِنَ الأرْضِ)، (نُنْشِزُهَا): واتە: بەرزی دەکەینەوە، بەڵام لێرە (النَّشْزُ) بە شوێنێکی بەرز دەگوترێ لە زەوی، (وَنَشَزَ فلانٌ عَنِ مَكانه: نبا) واتە: فلان لە شوێنی خۆی هەڵسا.

(لِّيَطۡمَئِنَّ): بۆ ئەوەی ئارامبێ (الطُّمأْنِينَةُ والإطْمِئْنَانُ: السُّكُونُ بَعْدَ الإنْزِعَاجِ) واتە: (طُّمأْنِينَةُ وإطْمِئْنَانُ) بریتیە لە داسەکنانو نەجوولان، دوای دڵەڕاوکەو جووڵان.

(فَصُرۡهُنَّ): (أَمِلْهُنَّ مِن الصُّور أي: المَيل)، واتە: بەلای خۆتیاندا بێنە.

(سَعۡيٗا): (السَّعيُ: المَشيُ السَّرِيع وَهُوَ دُونَ العَدْوِ)، واتە: (سَعي) ڕۆیشتنی خێرایە، کە کەمترە لە ڕاکردن.

(عَزِيزٌ): (العِزَّةُ: حالَةٌ مَانِعَةٌ للإنْسَانِ مَنْ أَنْ يُغْلَبَ)، (عِزَّة) ئەوەیە کە ئینسان حاڵەتی وابێ کەس بەسەریدا زاڵ نەبێ، وە لێرەوەش گوتراوە: (أرْضٌ عَزَازٌ، أي: صُلْبَةٌ) واتە: زەوییەکی پتەو، کە بەزەحمەت نەبێ هەڵنەقەنرێ.

(حَكِيمٌ): واتە: کاربەجێ، (عَزِيز)یش ئێمە بە (زاڵ) لێکی دەدەینەوە، جا دەڵێ: (حَكَمَ: أَصْلُهُ مَنَعَ مَنْعَاً للإصلاحَ، ومِنهُ سَميت اللِّجَام: حَكَمَةَ الدَّابة) واتە: (حَكَمَة) بەو لغاوە دەگوترێ کە لە دەمی ئەسپو ئەوانە دەکرێ، بۆ ئەوەی لەوەڕ نەخوا، وە ئەسڵی وشەی: (حَكَمَ) واتە: شتێکی ڕێ لێگرت بەمەبەستی ئەوەی کە چاکی بکات، وەك چۆن لغاو لە دەمی ئەسپ دەکرێ، بۆ ئەوەی کە گیا نەخوات، تاکو بتوانێ بڕواو بە خواردنەوە سەرقاڵ نەبێ.

مانـــای گشـــتی ئایەتەکـــان

لـەم سێ ئایـەتە خوای بیسەرو بینــەر، سێ بەسـەرهاتمان بۆ دەگێڕێتەوە:

بەسەرهاتی یەکەمیان: بەسـەرهاتی ئیبـڕاهیمە ﷺ لەگەڵ حوکمڕانێك، یەکێك لـە پادشـاکان، کـەوا دیـارە ئـەو پادشـایە خـۆی بـە پـەروەردگار زانیـوەو لافـی پەروەردگاریـەتی لێـداوە، دەفـەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ ﴾، ئایا سەرنجی ئەو کەسەت نـەداوە کە شـەڕە قسەی لەگـەڵ ئیبـڕاهیمـدا کـرد، دەربـارەی پـەروەردگاری ئیبـڕاهیم، بـەهۆی ئـەوەوە کـە خـوا دەسـتەڵاتی دابۆیـەو کردبـووی بـە حـوکمڕان، وە لـەخۆی بـایی بووبـوو ! جـا توێژەرەوانی قورئان، مێژوونووسان زۆر بە تەفصیلْ باسی ئەوەیان کردوەو ئێستا فیلمیشیان لەسـەر دەرهێنـاوەو دەڵێن: ئـەو پادشایە نـەمروود بـووە، نـەمروودی کوڕی کەنعان کە لە ناوچەی خوارووو نێوەڕاستی عێراق بووە، هەندێکی دیکـەش دەڵێـن: لە شوێنی دیکـەی عێـڕاق بووە، لەخۆی بایی بووە خـۆی بـە پەروەردگـار زانیوەو ئیددیعـای ئەوەی کـردوە، کە ئەو پەروەردگاری ئەو خەڵکەیەو لـەوبارەوە موناقەشـەی لەگـەڵ ئیبـڕاهیمـدا کـردوە، دیـارە ئـەو بـە ئیبــڕاهیمی گوتـوە: مـن پەروەردگـارتم، تـۆ هـیچ پـەروەردگاری دیکـەت نیـە، کـێ پەروەردگـاری تۆیـە؟ (ئیبـڕاهیم)یش پێناسەی خوای پەروەردگاری بۆ دەکاتو دەڵـێ: ﴿ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ ﴾، پەروەردگـارم ئەو کەسەیە کـە دەژیـەنێو دەمرێنـێ، خەڵکی زیندوو دەکات، وە خەڵکیش دەمرێنـێ، واتـە: ئـەوەی کـە ژیـان دەدات، وە ئەوەی کە ژیان دەسێنێتەوە، تەنیا خوای پەروەردگارە، ﴿ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ ﴾، دیـارە ئـەویش سەفـسەطـەی کـردوەو بـە چەواشـەکاریی گوتوویـەتی: منـیش دەژیەنمو دەمرێنم، جا لـە کتێبـەکانی مێژوودا دەڵـێ: ئـەو پادشـایە، کابرایـەکی هێنا حوکم درابوو بە مـەرگ (إعـدام)، گوتی: ئایـا ئـەوە مـەحکووم نـەکراوە بـە

مەرگ (إعدام) کە دەبێ لە سێدارە بدرێ ؟! دەبڕۆ ئەوە ئازادم کردی ! واتە: لە حوکمی مردوودا بوو من زیندووم کردەوە ! کابرایەکی بێ گوناهیشی هێناو گوتی: ئەوەش زیندوو نیە؟ گوتیان: با، گوتی: لەملی بدەن، ئیدی کوشتیو گوتی: ئەوە ئەمیشم مراند ! مانای وایە ژیانم بەوەی یەکەمیانداو ئەوەشیان ژیانم لێ سەندەوە ! هەڵبەتە ئەوە چەواشەکاریی بوو، چونکە ئەوەی ئیبراهیم ﷺ مەبەستی بوو ئەوەیە کە خوای پەروەردگار ژیان بە شتێك دەدات کە ژیانی نیە، وە دوایی ژیان لە کەسێك دەستێنێ کە زیندوویە، ئەویش نەك بە زوڵم، بەڵکو بە شێوەیەکی ئاساییو بەپێی سوننەتێك کە خوای پەروەردگار دایناوە، بۆیە کاتێك ئەو کابرایە ئەو چەواشەکارییە دەکات، ئیبراهیم بەڵگەکە بەشێوەیەکی دیکە دەخاتەڕوو، کە نەتوانێ ملەجیڕە بکات: ﴿ قَالَ إِبْرَٰهِـۧمُ فَإِنَّ ٱللَّهَ يَأْتِى بِٱلشَّمْسِ مِنَ ٱلْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ ٱلْمَغْرِبِ ﴾، ئیبراهیم ﷺ گوتی: باشە خوا هەموو ڕۆژێ خۆر لە ڕۆژهەڵاتەوە دێنێ، تۆ جارێك لە ڕۆژئاواوە بیبە بۆ ئەولای، ئایا لێرە دەتوانێ ملەجیڕە بکات ؟ نەخێر، ﴿ فَبُهِتَ ٱلَّذِى كَفَرَ ﴾، ئەوەی بێبڕوا بوو سەرسامو دەستەوستان بوو هیچی پێ نەکرا، ئنجا مێژوو دەڵێ: لە ئەنجامی تێکشکانی لەو وتوووێژو موناقەشەیەدا گوتیان: یەڵڵا بێنن ئاگری بۆ هەڵبکەنو بیخەنە نێو مەنجەنیقەوەو فڕێی دەنە نێو ئاگر، جا زۆر کەس لە کوردەواریی خۆمان وادەزانێ مەنجەنیق خودی ئاگرەکەیە ! نا، بەڵکو مەنجەنیق: ئامێرێك بووە ئیبراهیمیان تێخستوەو بەو مەنجەنیقە فڕێیان داوەتە سەر بڵێسەی ئاگرەکە، چونکە مەشخەڵی ئاگرەکە ئەوەندە بەرزبووە، چەند ڕۆژان هەر داریان کۆکردۆتەوەو دوایی کە ئاگریان تێبەرداوە، ئەوەندە بەرزبووە، نەیانتوانیوە ئاوا فڕێیبدەنە نێویو کەس نەیتوانیوە هەر نیزیکی ئاگرەکەش بکەوێ، بۆ ئەوەی نەسووتێو نەپرووکێ، کە دەڵێ لەسەرێ باڵندەی دەپرووکاند، وە مەنجەنیق ئامێرێك بووە لەکاتی شەڕدا بەردی سوورەوەکراوەو ئاسنیان پێ فڕێ داوەتە نێو قەڵاوە، بۆ ڕووخاندنیو لە جێی هاوەنو تۆپی ئێستا بەکاریانهێناوە، جا ئیبراهیمیان خستۆتە نێو ئەو مەنجەنیقەوەو بەو مەنجەنیقە

فڕێیان داوەتە نێو مەشخەڵی ئەو ئاگرە، کە بەسەرهاتەکەی لە سوورەتی (الأنبیاء)دا باسکراوە، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ قَالُواْ حَرِّقُوهُ وَٱنصُرُوٓاْ ءَالِهَتَكُمْ إِن كُنتُمْ فَٰعِلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَٰنَارُ كُونِى بَرْدًا وَسَلَٰمًا عَلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ ﴿٦٩﴾ ﴾، واتە: گوتیان ئیبراهیم بسووتێنن‌و پەرستراوەکانتان سەربخەن، ئەگەر ڕاست دەکەن {جا ئەوە دەبێ چ پەرستراوێك بێ، کە پێویستی بەوەبێ ئەوەی کە دەیپەرستێ سەری بخات، خۆی دەبێ پەرستراو پەرستارەکانی خۆی سەربخات، ئنجا دوای ئەوەی کە فڕێی دەدەنە نێو ئاگر} گوتمان: ئەی ئاگر ساردبەوەو سەلامەتبە لەسەر ئیبراهیم، کە ئیبراهیم‌عليه السلام دیارە دەربازی دەبێ، وە بۆ زانیاری ئێوە ئەو بەسەرهاتە نەك لە قورئاندا بەڵکو لە کتێبە دینیی‌و مێژووییەکانیشدا هەر هاتوە، واتە: ئەو مێژووەی کە خەڵکی نامسوڵمانیش نووسیویەتی، ﴿ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، بێگومان خوا ڕێنمایی کەسانی ستەمکار ناکات.

بەسەرهاتی دووەمیان، کە دەفەرموێ: ﴿ أَوْ كَٱلَّذِى مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِىَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا ﴾، واتە: ئایا کەسی وات بینیوە، وەك ئەو کەسەی کە بەلای شارو ئاوەدانییەکدا ڕۆیی، کە دیوارەکانی ڕووخابوونە سەر سەربانەکان، واتە: سەربانەکە تەپی بوو دیارە دیوارەکان درەنگتر دەڕووخێن، دوایی دیوارەکانیش بەسەر سەربانەکەدا کەوتبوون، واش پێدەچێ خەڵکەکەشی هەر فەوتابێ، دیارە بەلایەکیان بۆ هاتوە، ﴿ قَالَ أَنَّىٰ يُحْىِۦ هَٰذِهِ ٱللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا ﴾، گوتی: دەبێ خوا چۆن ئەمە زیندوو بکاتەوە، دوای مردنی ؟ واتە: خەڵکی ئەم وڵاتە، کە دیارە خەڵکەکەشی لەوێدابووەو لە بەینی خانووەکاندا کەوتوە، جا دیار نیە ئەو کابرایە کێ بووە ؟ دیارە لە تەفسیرەکاندا دەڵێن: عوزەیر بووە، بەڵام هیچی لەسەر نیە لە سەرچاوەیەکی متمانە پێکراوەوە، چونکە ئەو شتانە نادیار (غیب)ن‌و نادیاریش تەنها بە وەحی دەزانرێ، ئەوی دیکە هەمووی مێژوویە، با لە تەوراتو ئینجیل‌و ئەوانەشدا هاتبێ، کە ئەو مێژووەش بۆ ئێمە جێی دڵنیایی

نیە، لە قورئانیشدا هەر ئەوەندە دەفەرموێ: پیاوێك بووە بەوێدا ڕۆیشتوەو ئەو دیمەنەی کە بینیوەو سەری سوڕماوە ! خوایە دەبێ چۆن جارێکی دیکە ئەم خەڵکە زیندوو ببێتەوەو، ئەم شارە ئاوەدان ببێتەوە ؟! پێی دوور بووە ﴿ فَأَمَاتَهُ ٱللَّهُ مِاْئَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُۥ ﴾، خوا بۆ ماوەی سەد ساڵ مراندی‌و دوایی زیندووی کردەوە ﴿ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ ﴾، دیارە لە ڕێی فریشتەکانەوە لێی پرسیوە، خۆ خوا ﷻ بۆخۆی وەحی بۆ نەناردوە لێی بپرسێ، لە ڕێی فریشتەیەکەوە پێی فەرمووە: چەند ماویەوە ؟ ﴿ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ﴾، گوتی: ڕۆژێك بەتەواوی ماومەوە، لە بەیانییەوە تا ئێوارە خەوتووم، یاخود هەندێك لە ڕۆژێك ﴿ قَالَ بَل لَّبِثْتَ مِاْئَةَ عَامٍ ﴾، فەرمووی: بەڵکو سەد ساڵی ڕەبەق ماویەوە بە مردوویی، ئەو وایزانیوە هەر خەوتوە، نەیزانیوە مردوە ﴿ فَٱنظُرْ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ ﴾، خوای زاڵی خاوەن شکۆ، دوو شتی دەخاتە بەرچاو:

یەکەم: خواردن‌و خواردنەوەکەی.

دووەم: گوێ درێژەکەی.

دەفەرموێ: جارێ تەماشای خواردن‌و خواردنەوەکەت بکە، گۆڕانی بەسەردا نەهاتوە، کە خواردن‌و خواردنەوە زووتر دەگۆڕێ (نان) کەڕوو دێنێ‌و ڕەق دەبێ‌و لە بەین دەچێ، (ئاو)یش ئەگەر نەشەبێتە هەڵم تێکدەچێ، دەفەرموێ: تەماشای بکە نەگۆڕاوە، جا توێژەرانی قورئان زۆریان باسکردوە: یەك دەڵێ: هەنجیری پێبووە، یەك دەڵێ: گۆشتی پێبووە، یەك دەڵێ خورمای پێبووە، بەڵام ئەو وردەکارییە هیچی قورئان باسی نەکردوە، چونکە پێویست نیە، وەك دوایی باسی دەکەین ﴿ وَٱنظُرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ ﴾، خواردن‌و خواردنەوەکەت هیچی لێ‌نەهاتوە، بەڵام تەماشای کەرەکەت بکە، وا تۆپیوەو لەوێ کەوتوەو ئێسقانەکانی ماونەتەوە ﴿ وَلِنَجْعَلَكَ ءَايَةً لِّلنَّاسِ ﴾، بۆ ئەوەی بتکەینە

بەڵگەو نیشانە بۆ خەڵکی، کە خوا ﷻ دەتوانێ خەڵکی زیندوو بکاتەوە ﴿وَٱنظُرۡ إِلَى ٱلۡعِظَامِ كَيۡفَ نُنشِزُهَا﴾، وە تەماشای ئێسقانەکان بکە، چۆن هەڵیاندەستێنینەوە، پەیکەری ئێسقانەکە پێکەوە دەنوسێنینەوە، ﴿ثُمَّ نَكۡسُوهَا لَحۡمٗاۚ﴾، دوایی تەماشا بکە چۆن گۆشتی دەخەینەوە سەری ﴿فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥ قَالَ أَعۡلَمُ أَنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ﴾، دوای ئەوە ئەوەی وابینی، بۆی ڕوون بۆوە بەچاوی خۆی دیتی، گوتی: ئێستا دەزانم کە خوا بەسەر هەموو شتێکدا بە توانایە.

بەسەرهاتی سێیەمیان: کە دەفەرموێ: ﴿وَإِذۡ قَالَ إِبۡرَٰهِـۧمُ رَبِّ أَرِنِي كَيۡفَ تُحۡيِ ٱلۡمَوۡتَىٰۖ﴾، وە کاتێك ئیبراهیم گوتی: پەروەردگارم پێشانم بدە، چۆن مردووان زیندوو دەکەیەوە، نەیفەرموە: بۆت زیندوو ناکرێتەوە، گوتوویەتی: با چۆنییەتیکەی بزانم، ئیبراهیم ویستوویەتی خوای پەروەردگار چۆنیەتی مردوو زیندووکردنەوەکەی پێشان بدات، دیارە خوا زانیویەتی کە بڕوای هێناوە، بەڵام ویستوویەتی حیکمەتی ئەو داواکردنەی بخاتەڕوو، ﴿قَالَ أَوَلَمۡ تُؤۡمِنۖ﴾،فەرمووی: ئایا ئیمانت نەهێناوە؟ ﴿قَالَ بَلَىٰ﴾، گوتی: با، ئیمانم هێناوە ﴿وَلَٰكِن لِّيَطۡمَئِنَّ قَلۡبِيۖ﴾، ئنجا ئایا حیکمەتەکەی چییەو بۆچی داوا دەکات خوا پێشانی بدات، چۆن مردوو زیندوو دەکاتەوە ؟ بەڵام بۆ ئەوەی دڵم ئارام بگرێ ﴿قَالَ فَخُذۡ أَرۡبَعَةٗ مِّنَ ٱلطَّيۡرِ فَصُرۡهُنَّ إِلَيۡكَ﴾، (خوا) فەرمووی: چوار باڵندان بگرە، چوار باڵندەی جۆراو جۆر {دیسان لێرەشدا توێژەرەوان زۆریان قسەکردوە لەوبارەوە، بۆ نموونە: یەکێ دەڵێ: طاوسێك و کۆترێك و کەوێك و قەلێك بوون، هەمووی هەر قسەیەو دیارنیە چیوچی بوون گرنگ ئەوەیە چوار باڵندەی جۆراوجۆر بوون} دوایی بەلای خۆتیاندا بێنە، لەوانەیە مەبەستی پێ ئەوە بووبێ دانیان بۆ ڕۆ بکاتو بانگیان بکات بە جۆرێك بیانگرێ، ﴿ثُمَّ ٱجۡعَلۡ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٖ مِّنۡهُنَّ

جُزْءًا ﴾، دوایی لەسەر هەر كێوێك پارچەیەكیان لێ فڕێدە، واتە: بیانگرەو سەریان ببڕەو پارچە پارچەیان بكە، دوایی پارچەكان تێكەڵ بكەو، هەر پارچەیەی لەسەر كێوێك دابنێ ﴿ ثُمَّ ٱدْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا ﴾، دوایی بانگیان بكە بە ڕاكردن، یاخود بە ڕۆیشتنێكی خێرا، دێن بۆ لات ﴿ وَٱعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴾، وە بزانە كە خوا زاڵەو كاربەجێیە، بالادەستە بەسەر هەموو شتێكدا، وە كاربەجێشە.

چەند مەسەلەیەكی گرنگ

مەسەلەی یەكەم: كە دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِى حَآجَّ إِبْرَٰهِـۧمَ فِى رَبِّهِۦٓ أَنْ ءَاتَىٰهُ ٱللَّهُ ٱلْمُلْكَ ﴾، ئایا سەرنجی ئەو كەسە نادەی كە موناقەشەی كرد، شەڕە قسەی كرد لەگەڵ ئیبراهیمدا، لە حاڵێكدا كە خوا حوكمڕانی كردبوو، دەسەڵاتی دابۆیە، دیارە خوای كاربەجێ دەرینەخستوە، كە ئایا ئەو پادشایە كێ بووە ؟ وە لە كوێ بووە ؟ چونكە وەك جاری دیكەش باسمان كردوە، بەسەرهاتەكانی قورئان خوای زانا ئەو شتانەیان تێدا باس ناكات، كە ئێمە پێویستیمان پێیان نیە، ئایا ئێمە پەكمان لەسەر ئەوە كەوتوە، كە ئەو كابرایە كێ بووە ؟ نەخێر، ئایا پەكمان لەسەر ئەوە كەوتوە لەكوێ بووە ؟ نەخێر، ئایا پەكمان لەسەر ئەوە كەوتوە كەی بووە ؟ نەخێر، بۆچی ؟ چونكە ئامانج لەو بەسەرهاتە ئەوەیە كە دەریبخات ئیمانو خوا بەیەكگرتن بەڵگەی هەیەو، شیركو كوفر بەڵگەی نیە، ئینسانی بڕوادار بەڵگەی بەدەستەوە هەیە، بەڵگەی ددان شكێن، بەڵگەی ئیقناعكەر، بەڵام ئینسانی بێبڕوا بەڵگەی نیە، ئنجا لە ئەنجامی ئەو وتووێژەدا، ئەو حیكمەتو ئامانجە دەرخراوەو ئەوی دیكەش، وردەكارییەكان، ئێمە پێویستیمان پێیان نیە، وە ئەگەر قورئانیش وردەكارییەكانی باس بكردایە ئێستا چەندە، دەبوو بیست، سی هێندەی دیكە بوایە!!

مەســـەلەی دووەم: کــە ئیبـــڕاهیم دەفــەرموێ: ﴿رَبِّيَ ٱلَّذِي يُحۡيِۦ وَيُمِيتُ﴾ پەروەردگاری من دەژیەنێو دەمرێنێو پادشایەکەش دەڵێ: ﴿أَنَا۠ أُحۡيِۦ وَأُمِيتُ﴾ منــیش دەژیــەنمو دەمــرێنم، دوایــی ئیبــڕاهیم دەفــەرموێ: ﴿فَإِنَّ ٱللَّهَ يَأۡتِي بِٱلشَّمۡسِ مِنَ ٱلۡمَشۡرِقِ فَأۡتِ بِهَا مِنَ ٱلۡمَغۡرِبِ﴾ پەروەردگارم لە ڕۆژهەڵاتـەوە خـۆر دێنـێ، تۆ لە ڕۆژئـاواوە بیهـێنە، هەنـدێك لـە زانایـان گوتوویانـە: کـە ئیبــڕاهیم بەڵگەی هێنـاوەتەوەو ئەو پادشایە تانەی لێداوە، ئیبــڕاهیم گواستوویەتەوە بـۆ بەڵگەیەکی دیکە، بەڵام باشتـر لەوە ئەوەیە کە زانـایـانی دیکە گوتوویـانە:

کـە ئــەوە هــەر یــەك بەڵگەیــە، بــەڵام ئــەوە کــە لــە تــەعبیری یەکەمــدا هێناویەتەوە، کە بەڵگەکە بریتیە لەوەی ئەوەی بە پـەروەردگارم دەکرێ بـە تـۆ ناکرێ، دوای ئەوەی ئەمەیان تەشـویشـێکی لەسەر پەیداکردوە، بۆی گواسـتۆتەوە بۆ شێوازێکی دیکە، کە ئەویش هەر باسی تەصەڕڕوفـی پەروەردگـارە، چونکـە پــەروەردگار دەبــێ تەصــەڕڕوف لــە موڵکــدا بکــات، جــا هــی یەکــەمی کــە بــۆ هێناوەتەوە کـە تەصــەڕڕوفکردنی خوایـە بـە مرانـدنو ژیانـدنو، تەشـویـشـێکی لەوێدا لـێ پەیـدا کـردوە، ئنجا شـتێکی دیکـەی گـەورەتری بـۆ هێناوەتـەوە، کە نەتوانێ تەشـویشـی تێدا پەیدابکات، کە بریتیـە لـە تەصەڕڕوفـکردنی خـوا لـە ئاسـۆیەکـاندا، لە بوونـەوەردا، کە ئەویش گواسـتنەوەی خۆرە لە ڕۆژهەڵاتەوە بۆ ڕۆژئاواو، هەموو ڕۆژێ بە بەردەوامیی، دەجا با ئەو کابرایە جارێـك لـە جــاران پێچەوانەی ئەوە بیخولێـنێـتەوە !

مەســـەلەی سـێیەم: کــە دەفــەرموێ: ﴿فَبُهِتَ ٱلَّذِي كَفَرَ﴾، لــە ڕاســتیدا ئــەوە حەقیقەتێکی عەقیدەیی دەخاتەڕوو، کە هەمیشە ئەوەی بێبـڕوایە لە بەرانبــەر ئەوەدا کە ئیمانـدارە، بەمـەرجێك ئیمانـدارەکە شـارەزابێو لـە ئاسـتی پێویـستدا بـێ، هەمیـشـە بێبەڵگەیـەو دەستەوسـتانە، وە دەمـی دەبێتـە تەڵـەی تـەقیوو هەردەم تێشکاوو بـەزیـوە.

مەسەلەی چوارەم: کە دەفەرموێ: ﴿ أَوْ كَٱلَّذِى مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِىَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا ﴾، دیسان خوای پەروەردگار دەرینەخستوە، ئەو کەسە کێ بووە ؟ مسوڵمان بووە، یان نامسوڵمان ؟ پێغەمبەر بووە، یان پێغەمبەر نەبووە ؟ لە کوێ بووە ؟ کەی بووە ؟ هیچی دەرنەخستوە، بەڵێ، توێژەرەوان‌و مێژوونووسان قسەیان لێکردوە، یەك دەڵێ: عوزەیر بووە، یەك دەڵێ: کەسێکی دیکە بووە، یەك دەڵێ: پێغەمبەر بووەو وەحی بۆ هاتوە، یەك دەڵێ: پێغەمبەر نەبووە، یەك دەڵێ: کافر بووە، یەك دەڵێ: مسوڵمان بووە، بەڵام ئێمە پێویستیمان بەو وردەکارییانە هیچی نیە، چونکە ئەوەی کە گرنگە ئامانجی بەسەرهاتەکەیە، ئەویش ئەوەیە کە خوای زاناو توانا پێشانی ئەو ئینسانەی داوەو، بەسەرهاتەکەی بۆ ئێمە گێڕاوەتەوە، ئەگەرنا خۆ کەس لەوێ نەبووە، تاکو ئەوەی بۆ بگێڕێتەوە کە ڕوویداوە، ئامانجەکەش ئەوەیە کە خوا ﷻ هەر لە دنیادا ئەوەی کە لە قیامەتدا دێتەدی، هێناویەتە دی بەسەر ئەو تاکەدا، وە لە ئایەتەکانی پێشووتریش هێنامانەوە، کە هەزاران کەس لە شارەو ئاوەدانییەك دابوون‌و لە ترسی مردن بەجێیان هێشت، کەچی خوای پەروەردگار مراندنی‌و دوایی زیندووشی کردنەوە، کەواتە: ئەوەی کە لە قیامەتدا ڕوو دەدات، خوا لە دنیادا چەند وێنەیەکی لێ هێناوەتە دی، هاوەڵانی ئەشکەوتیش سێ سەدو نۆ ساڵ خەوتوون، دواییش خوای ژیێنەرەوە خەبەری کردوونەتەوە، ئەوەش هەمووی بۆ ئەوەیە کە بەشەر مەسەلەی زیندووکردنەوەی قیامەتی لەلا ئاسایی بێ‌و ئیمانی پێ بهێنێ.

مەسەلەی پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿ فَأَمَاتَهُ ٱللَّهُ مِاْئَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُۥ ﴾، هەندێك لە توێژەرەوان بۆ وێنە: (محمد رشید رضا) کە زانایەکی زۆر گەورەیەو تەفسیرەکەشی شتی زۆر باشی تێدایە، گوتوویەتی[1]: لێرەدا مەبەست لە: ﴿ فَأَمَاتَهُ ﴾، یانی: (فَأَنَامَهُ) خەواندوویەتی، خەوی لێ خستوە، بەڵام بێگومان

١) (تفسير القرآن الحكيم، تفسير المنار، ج: (٣)، ص: (٥٠).

ئـەوە تەكەللـوفە، چـونكە خـوا بـە دەقـی ئایـەت فەرمـوویـەتی: مراندوویـەتی (فَـأَمَاتَهُ) بۆیـە پێویـست ناكـات بـەبێ بەڵگـەو پاسـاو لـە مانـا ڕواڵەتییەكـەی لابـدرێو گوتراویـشە: (لكـلِّ عالـمٍ هفـوة، ولـكل جـوادٍ كبـوة، ولكـلِّ حُـسامٍ نَبْوّةٌ)، واتە: هەموو زانایەك هەڵەیەكی دەبێو، هەموو ئەسپێكی باش ڕەتەڵێك (ساتمەیەك) دەباو، هەموو شمشێرێكی باش وادەبێ نەبڕێ.

مەســـەلەی شەشـــەم: كــە دەفــەرموێ: ﴿وَٱنظُرۡ إِلَىٰ حِمَارِكَ وَلِنَجۡعَلَكَ ءَايَةً لِّلنَّاسِ﴾، تەماشای كـەرەكەت بكـە وە بۆ ئـەوەی بتكـەینە نیـشانەو بەڵگـە بـۆ خـەڵك، شـێخ موحەممـەد عەبـدەش لـە تەفسیـرەكەیدا دەڵـێ: گوێدرێژەكـە نەمردوە، بەڵكو كـە دەفـەرموێ: ﴿وَٱنظُرۡ إِلَىٰ حِمَارِكَ﴾، واتـە: تەماشای بكـە خـوا چۆنی دروست كردوە، تەماشای پێكهاتـەی گوێدرێژەكـەت بكـە، پەیكـەری ئێـسقانەو گۆشـتەو پێـستە[1]، بـەڵام بەڕاسـتی قـسەكەی بـەجێ نیـە، چـونكە خـوای زیندووكـەرەوە، دەفـەرموێ: ﴿وَٱنظُرۡ إِلَى ٱلۡعِظَامِ كَيۡفَ نُنشِزُهَا﴾، تەماشای ئێسقانەكان بكـە، چۆن هەڵیانـدەستێنینەوە ﴿ثُمَّ نَكۡسُوهَا لَحۡمًا﴾، دوایی چۆن بە گۆشت دایدەپۆشین ! بەڵام شێخ موحەممەد عەبدە گوتوویەتی: تەماشای بكە چۆن پەیكەری ئێسقانەكانمان دروست كـردووە، دوایـی بـە گۆشـت دامانپۆشیوە ! بەڵام ئەوە تەكەللوفێكی دوورە، دیارە شـێخ موحەممـەد عەبـدەو هەنـدێكی دیكـە لـەو زانایانـەی ئـەو كـاتی، ویـستوویانە ئایەتـەكان بـە جۆرێـك تەفسیـر بكەن كە لەگـەڵ ئەوەی پێی دەگوترێ: زانستی، تێك نەگیـرێ، بـچێتـە عـەقڵی خەڵكـەوە، بـەڵام زۆر جـار تەكەللوفێـكی زۆر لـە قـسەكانیاندا هەیـەو پێـچەوانەی ڕواڵـەتی ئایەتەكـانە، وە هـیچ پێویستیـشمان بـەوە نیـە، چـونكە ئەوەی ئیمانداربێ بڕوای بە خوا ﷻ هەبێ، بڕواشی بەوە هەیە كە خـوای زانـاو توانا هەموو شتێكی پێ دەكرێ، ئیدی پێویست ناكات ئێمە ئایەتـەكان بگـۆڕین، بۆ ئەوەی بچێتـە عەقڵی هەنـدێ كەســەوە.

---

١) (تفسيـر القـرآن الحكيم، تفسيـر المنـار، ج: (٣)، ص: (٥١).

مەسەلەی حەوتەم: کە ئیبراهیم ﷺ ئەو داوایە لە خوا ﷻ دەکات: ﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِـۧمُ رَبِّ أَرِنِى كَيْفَ تُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ ﴾، وە کاتێك ئیبراهیم ﷺ بە پەروەردگاری فەرموو: پەروەردگارم پێشانم بدە چۆن مردووان زیندوو دەکەیەوە، لێرەدا ئیبراهیم ﷺ نەیگوتوە: پێت زیندوو ناکرێتەوە، گوتوویەتی: چۆنیەتییەکەم پێشان بدە، وەك یەکێك دێ بۆ لای تۆ دەڵێ: من کتێبێکم داناوە، تۆش پێی دەڵێی زەحمەت نەبێ بۆم ڕوون بکەوە چۆنت داناوە، مانای وانیە تۆ گومانت هەیە لەوەی کە کتێبەکەی نووسیوە، (ئیبراهیم)یش لێرەدا لەبارەی چۆنیەتی مردوو زیندووکردنەوەوە، لە خوا داوا دەکات شتێکی پێشان بدا، ئەویش بۆچی ؟ دوای ئەوەی خوای پەروەردگار لێی دەپرسێ: ﴿ أَوَلَمْ تُؤْمِن ؟ ﴾، ئەدی ئیمانت نەهێناوە ؟ بۆچی خوای بێهاوتا ئەو پرسیارەی لێدەکات ؟ ئایا خوای بەرزو مەزن نازانێ کە ئیمانی هەیە ؟ با، بەڵام بۆیە ئەو پرسیارەی لێدەکات، تاکو ئیبراهیم وەڵامێك بداتەوە، حیکمەتی داواکارییەکەی خۆی بخاتەڕوو کە ئیبراهیم مەبەستی چییەو بۆچی ئەو داوایە لە خوا ﷻ دەکات ؟! بەڵێ حیکمەتو هۆکاری پرسیارکردنەکەی خوای کاربەجێ لە ئیبراهیم ئەوەیە کە گوتمانو، لەبەر ئەوە نیە کە خوا پەنهانزان گومانی هەبێ، چونکە خوا زانای پەنهانو ئاشکرایەو گومانی نەبووە لەوەدا کە ئیبراهیم گومانی نیەو، مەبەستی پرسیارەکە ڕوون کردنەوەی حیکمەتی داواکارییەکەی ئیبراهیمی خەلیلی خوایە ﷻ.

مەسەلەی هەشتەم: کاتێك ئیبراهیم دەڵێ: ﴿ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِى ﴾، با، ئیمانم هەیە، بەڵام بۆ ئەوەی دڵم ئارام بگرێ، ئایا ئیبراهیم ﷺ دڵی ئارام نەبووە ؟ با، بەڵام زانایان دەڵێن: ئیبراهیم ﷺ ویستوویەتی ئەو دڵ ئارامییەی کە بەهۆی (علم الیقین)ەوە بۆی پەیدا بووە، {(علم الیقین) واتە: تۆ زانیارییەکی جێی دڵنیاییو تەواوت هەیە دەربارەی شتێك} ویستوویەتی جۆرێکی دیکەش لە دڵ ئارامیی بۆبێ، کە پێی دەگوترێ: (عین الیقین) واتە: بە

چاوی خۆی ببینێ، بە عەقڵو عیلم دڵنیا بووە، کە خوا مردووان زیندوو دەکاتەوە، بەڵام ویستوویەتی بەچاوی خۆی چۆنیەتییەکەی ببینێ، جا لێرەدایە کە پێغەمبەری خۆمان موحەممەد ﷺ فەرموویەتی: {(نَحْنُ أحَقُّ بالشَكِّ مِنْ إبرَاهِيمَ، إذْ قَالَ: ﴿ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ ٱلْمَوْتَىٰ ﴾) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٣٣٧٢)، وَمسلم برقم: (٣٨٠) عَنْ أبي هُرَيرَةَ ﵁}، واتە: ئێمە شایستەترین بە گومان لە ئیبڕاهیم ﵇ کە گوتی: پەروەردگارم پێشانم بدە چۆن مردووان زیندوو دەکەیەوە، واتە: ئیبڕاهیم نەکەوتۆتە گومانەوەو، ئەگەر ئێمە بکەوینە گومانەوە ئیبڕاهیم نەکەوتۆتە گومانەوە، کاتێك ئەو داواکارییەی کردوە، بەڵکو حیکمەتەکەی ئەوە بووە کە وەك گوتوویەتی: بۆ ئەوەی دڵم زیاتر ئارام بگرێ، ئیمانی هەبووەو ویستوویەتی ئیمانی زیاتربێ، جا ئەمە چی لێوەردەگیرێ؟ ئەوەی لێوەردەگیرێ کە ئیماندارو مسوڵمان دەبێ هەمیشە هەوڵدا عیلمی زیاتر پەیدا بکات، بۆ ئەوەی یەقینی زیاتری هەبێ، با شارەزایی زیاترت هەبێ بۆ ئەوەی ئیمانت پتەوتربێ، نابێ بە کەم قەناعەت بکەی، ئیبڕاهیم ﵇ خەلیلی خوا بوو ﷻ وەك دەفەرموێ: ﴿ ...وَٱتَّخَذَ ٱللَّهُ إِبْرَٰهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾ ﴾النساء، وە خوا ئیبڕاهیمی کردوە دۆستی نیزیکی خۆی، هەروەها ئیبڕاهیم پێغەمبەری خوا بووە، جا دەبێ چ ئیمانێکی بووبێ! کەچی بەو ئەندازە ئیمانەی کە هەیبووە، قەناعەتی نەکردوەو، ویستوویەتی ئیمانەکەی زیاترو چاکتریشو دامەزراوتریش بێ.

مەسەلەی نۆیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ ٱلطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ﴾، (خوا) فەرمووی: چوار باڵندان بگرەو بەلای خۆتیاندا بێنە، واتە: بیانگرە یاخود کەوییان بکە، ماڵییان بکە، هەندێك لە توێژەرەوان وایان لێکداوەتەوە، واتە: ماڵییان بکە، با پێت ئاشنابن، جا دوایی بیانگرە، پاشان سەریان ببڕەو پارچە پارچەیان بکە، وە هەر پارچەی لەسەر کێوێك فڕێ بدە، دوایی بانگیان بکە بە ڕۆیشتنێکی خێرا دێن بۆ لات، لێرەدا (أبو مسلم الأصفهاني) ئاوای

لێکداوەتەوە، گوتوویەتی: مەبەستی ئەوەبووە ئەو باڵندانە کەوی بکەو وەرەی خۆتیان بکەو، بەخۆتیان ئاشنا بکە، دوایی هەریەکەیان لە شوێنێك دابنێ، دوایی بانگیان بکە دێنەوە بۆ لات، بەڵام ئایەتەکە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ ٱجۡعَلۡ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٖ مِّنۡهُنَّ جُزۡءٗا﴾، پاشان هەر پارچەیان بخەرە سەر کێوێك‌و نەیفەرمووە: هەر یەکەیان، هەروەها (ڕەشید ڕەزا)ش لێی خواستۆتەوەو ئەویش دەڵێ[1]: مەبەستی ئەوەیە کە هەر باڵندەیەك لەسەر کێوێك دابنێ‌و دوایی بانگیان بکە ! دیارە ئەوە جۆرە تەفسیرەش هەر ئەوە بووە کە لە عەقڵی هەندێ خەڵك نزیك بخرێتەوە، کە پێیان وایە زەحمەتە پارچە پارچە ببن‌و خوا لێکیان نزیك بخاتەوە ! بەڵام بۆ خوای باڵادەست زۆر ئاساییە، پێشتر گەردیلەکانیان هەریەکە لە شوێنێکی بووەو، خوای پەروەردگار کۆی کردوونەتەوەو خانەو شانەی لێ پێکهێناون‌و، دوایی ئەو ئەندامانەیان لێ پێکهاتوون، کە باڵندەکەیان لێ پێکهاتوە، ئێستاش ئەگەر پارچە پارچە ببن، بۆ خوای باڵادەست زۆر ئاسنە کە زیندوویان بکاتەوەو دروستکردنی یەکەمجار قورستر بووە[2]، بۆیە بۆ ئینسانی ئیماندار هیچ کاتێك جێی ئیشکال نیەو کەسێك بڕوای بە توانای بێ‌سنووری خوای پەروەردگار هەبێ، ئیمانهێنانی بە زیندووکردنەوەی مردووان لەلایەن خواوە شتێکی بێ ئیشکالە، خوای پەروەردگار لەو کەسانەمان بگێڕێ کە ئیمانی پتەوو دامەزراویان هەیە، وە خوای بە بەزەیی هۆکارەکانی دامەزراویی‌و پتەوبوونی ئیمانمان زیاتر بۆ بڕەخسێنێ، آمین.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

---

١) (تفسير القرآن الحكيم، تفسير المنار، ج: (٣)، ص: (٥٣ - ٥٨).

٢) واتە: بەلای ئێمەوە، ئەگەرنا بۆ خوا ﷻ قورس‌و قورستر، یان قورس‌وسووك نیەو هەموو شتێك بۆ خوا ئاسان‌و سووکە.

دەرسی پەنجاو چوارەمین

پێناسـەی ئەم دەرسـە

لـەم دەرسـەماندا خـوای پەروەردگـار پـشتیوان بێت، پێـنج ئایـەت لـە سـووڕەتی (البقـرة) دەتوێژینـەوە، کە بریتین لە ئایەتەکانی ژمارە: (٢٦٢ تاکو ٢٦٦)، لەم پێنج ئایەتـەدا خوا ﷻ دەربارەی یەك بـابەت بۆمان دەدوێ، کە بریتیـە لـە چاکەکردنو مـاڵ بەخـشین، وە هـاندانی مـسوڵمانان بـۆ بەخـشین هانـدانیان لەسـەر ئـەوە، کـە ئەدەبــە بەرزەکــانی مــاڵ بەخــشین لــە خۆیــاندا بێننــەدی، وە خۆپاراســتن لــە منەتــکردنو ئــازاردانی دڵـی کەسـێك کـە هاوکـاریی دەکـەنو پاشــان ســەرەنجامی شـوومی منـەتـکردنو ڕیابازیـی لە بواری چاکەکارییو بەخـشین داو، سـەرەنجامی چاكو پەسـندی ماڵو سامان بەخشینی ساغو دڵسۆزانەو خواپەسندانە، لە ڕۆژی دواییـدا دەخـاتە ڕوو، لە میـانی هێنـانەوەی دوو سـێ وێنـەی زۆر کـاریگـەردا.

﴿ مَّثَلُ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمۡوَٰلَهُمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنۢبَتَتۡ سَبۡعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنۢبُلَةٖ مِّاْئَةُ حَبَّةٖۗ وَٱللَّهُ يُضَٰعِفُ لِمَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمۡوَٰلَهُمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ثُمَّ لَا يُتۡبِعُونَ مَآ أَنفَقُواْ مَنّٗا وَلَآ أَذٗى لَّهُمۡ أَجۡرُهُمۡ عِندَ رَبِّهِمۡ وَلَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾ ۞قَوۡلٞ مَّعۡرُوفٞ وَمَغۡفِرَةٌ خَيۡرٞ مِّن صَدَقَةٖ يَتۡبَعُهَآ أَذٗىۗ وَٱللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٞ ﴿٢٦٣﴾ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُبۡطِلُواْ صَدَقَٰتِكُم بِٱلۡمَنِّ وَٱلۡأَذَىٰ كَٱلَّذِي يُنفِقُ مَالَهُۥ رِئَآءَ ٱلنَّاسِ وَلَا يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِۖ فَمَثَلُهُۥ كَمَثَلِ صَفۡوَانٍ عَلَيۡهِ تُرَابٞ فَأَصَابَهُۥ وَابِلٞ فَتَرَكَهُۥ صَلۡدٗاۖ لَّا يَقۡدِرُونَ عَلَىٰ شَيۡءٖ مِّمَّا كَسَبُواْۗ وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿٢٦٤﴾ وَمَثَلُ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمۡوَٰلَهُمُ ٱبۡتِغَآءَ مَرۡضَاتِ ٱللَّهِ وَتَثۡبِيتٗا مِّنۡ أَنفُسِهِمۡ

كَمَثَلِ جَنَّةٍۭ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَـَٔاتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٦٥﴾ أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَن تَكُونَ لَهُۥ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ لَهُۥ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ وَأَصَابَهُ ٱلْكِبَرُ وَلَهُۥ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَآءُ فَأَصَابَهَآ إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَٱحْتَرَقَتْ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْـَٔايَٰتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەكان

((وێنەی ئەوانەی كە سامانەكانیان لەپێناو خوادا خەرج دەكەن، وەك وێنەی دەنكێك وایە كە حەوت گوڵان دەڕوێنێ، هەر گوڵێك سەد دەنكی تێدایە، وە خوا بۆ هەركەسێك بیەوێ پاداشت چەند قات دەكاتەوە، وە خوا سیفەت فراوانی زانایە ﴿٢٦١﴾ ئەوانەی سامانەكانیان لەڕێی خوادا خەرج دەكەن پاشان هیچ جۆرە منەتكردنو ئازاردانێك بەدوای ئەوە ناخەن كە خەرجیان كردوە، لەلای پەروەردگاریان پاداشتی خۆیانیان هەیەو، هیچ جۆرە ترسێكیان نابێو خەمباریش نابن ﴿٢٦٢﴾ قسەیەكی باشو لێبوردنێك (لەگەڵ بابای ئاتاجدا) لە خێركردنێك باشترە كە ئازاردانی بەدوا دابێ، وە خوا بێ نیازە، هێدیی یە ﴿٢٦٣﴾ ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە خێرو چاكەكانتان بەهۆی منەتكردنو ئازاردانەوە، هەڵمەوەشێننەوە، وەك بابایەك كە سامانەكەی بۆ ڕووپامایی خەڵكی خەرج دەكاتو بڕوای بە خواو بە ڕۆژی دوایی نیە، جا وێنەی ئەوە وەك وێنەی تاتە بەردێك وایە كە تەنكە گڵێكی لەسەرە، بارانێكی دڵۆپە قورس لێی دەداتو بەڕەقو تەقی دەیخاتە گۆڕێ، (وە سەرەنجام ئەو جۆرە ماڵخەرجكەرانە لە ڕۆژی دواییدا) هیچیان دەستگیر نابێ لە بەرهەمی ئەوەی كردوویانە، وە خوا ڕێنمایی كۆمەڵی بێبڕوایان ناكات ﴿٢٦٤﴾ وە وێنەی ئەوانە كە سامانەكانیان بۆ بەدەستهێنانی ڕەزامەندیی خواو چەسپاوكردنیان (لەسەر مسوڵمانەتیی) خەرج دەكەن، وەك وێنەی باغێك وایە لە بەرزاییەك، كە

بارانێکی دڵۆپە قورسی لێدەبارێو، بەرهەمەکەی دوو قات دەدات، وە ئەگەر بارانی دڵۆپە قورسیشی لێنەبارێ وردەبارانێك (ی بەسە)، وە خوا بینەری ئەوەیە کە دەیکەن ﴿٢٦٥﴾ ئایا هیچ کامێکتان حەز دەکات کە باغێکی لە خورماو ترێی هەبێ، شا جۆگەی بەژێردا بڕۆن، لە هەموو جۆرە میوەیەکی لەوێدا هەبێ، وە چووبێتە قۆناغی پیرییەوەو بەساڵدا چووبێ، وە منداڵی وردیشی هەبن، ئیدی (کتوپڕ) گێژەڵووکەیەك کە گڕی ئاگری تێدایە، لێی بداو بسووتێ؟! ئاوا خوا ئایەتەکانیان بۆ ڕوون دەکاتەوە بەڵکو بیر بکەنەوە ﴿٢٦٦﴾)).

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(حَبَّـةٍ): واتە: دەنك، (يُقَالُ في الحِنْطَةِ والشَعِيرِ ونَحْوِهِمَا)، (حَبٌّ و حبَّةٌ) بۆ دەنکی گەنم و جۆو وێنەی ئەوانە دەگوترێ.

(سَنَابِلَ): (السَنَابِل جَمْعُ سَنبُلَة وجَمْعُ سنبل)، (سنابل) کۆی (سُنْبلَة)و (سُنْبلَ)ە، واتە: گوڵە گەنم، گوڵە جۆ، گوڵە مەرەزە، گوڵە هەرزن، ئەوەی کە بەڕیز دەنکەکانی تێدایە.

(يُضَاعِفُ): واتە: چەند بەرانبەر دەکاتەوە، چەند قات دەکاتەوە، (أضْعَفْتُ الشَّيءَ، وَضَعَّفْتُه، وَضَاعَفْتُهُ، ضَمَمْتُ إليهِ مِثْلَهُ فَصَاعِداً) هەرسێکیان واتە: وێنەی خۆی، یان چەند وێنەیەکی خۆیم خستە گەڵی، واتە: بەرانبەرم کردەوە، یان چەند بەرانبەرم کردەوە.

(مَنًّا): (الْمَنُّ: مَا يُوزَن بِهِ) ئەو شتەیە شتی پێ دەکێشرێ (مَنّ، مَنَّان، أمْنان)، (مَنَّان) دوو مەن (أمْنان) کۆی (مەن)ە، (والِمنَّة: النِّعْمَة الثَقِيلَة) واتە: (منَّة) نیعمەتێکی قورسە، ئنجا ئایا بۆچی نیعمەتو چاکە پێی گوتراوە: منەت؟ چونکە مادام مەن (مَنْ) ئەو پێوەرەیە کە شتی پێ دەکێشرێو شتی قورسی پێ دەکێشرێ، چاکەش قورسە، وەك بڵێی بەوە کێشرابێ، جا منەت واتە: چاکەو نیعمەت، دیارە ئەگەر بە کردەوە بکرێ باشە، بەڵام ئەگەر بەزار

بگوترێ خراپە ﴿ ... قُل لَّا تَمُنُّوا۟ عَلَىَّ إِسْلَٰمَكُم ... ﴿١٧﴾ ﴾ الحجرات، واتە: بڵێ ئیسلامەتییەکەی خۆتانم لەسەر مەکەنە منەت، چونکە ئەوان بە قسە گوتوویانە، ئەگەرنا بە کردەوە چاکە بکەی زۆر چاکە، چونکە خوای بە بەزەیی دەفەرموێ: ﴿ لَقَدْ مَنَّ ٱللَّهُ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ ... ﴿١٦٤﴾ ﴾ آل عمران، واتە: خوا چاکەی لەگەڵ بڕواداران کرد، کە لە خۆیان ڕەوانەکراوێکی بۆ ناردن، جا تۆ چاکە لەگەڵ کەسێ بکەی بە کردەوە ئەوە باشە، بەڵام بە قسە بەچاوی دابدەیەوە، یاخود باسی بکەی ئەوە خراپە، بۆیە عەرەب گوتوویانە: (المِنَّةُ تَهْدِمُ الصَّنيعة)، واتە: منەتکردن لەسەر کەسێ کە چاکەت لەگەڵدا کردوە چاکەکەت لە بەیندا دەبات و دەیشواتەوە.

(صَدَقَـٰتِ): واتە: بەخشین، خێر، چاکە، وە جاری وایە بە مانای زەکاتیش دێ، دەڵێ: (الصَدَقَةُ: مَا يُخرِجُهُ الأنْسانُ مِنْ مَالِهِ عَلَى وَجْهِ القُرْبَةِ كَالزَّكَاةِ) بریتیە لەو ماڵەی کە ئینسان بەو شێوەیە کە لە خوا نیزیکی بخاتەوە، بیبەخشی بۆ وێنە: زەکات، بەڵام صەدەقە زیاتر بۆ ماڵێکە کە خۆبەخشانە ببەخشرێ و زەکات واجبە، بەڵام وشەی صەدەقە لە قورئاندا بە مانای زەکاتیش هاتوە: ﴿ إِنَّمَا ٱلصَّدَقَـٰتُ لِلْفُقَرَآءِ وَٱلْمَسَـٰكِينِ ... ﴿٦٠﴾ ﴾ التوبة، کە لێرەدا مەبەست پێی زەکاتە.

(تُبْطِلُوا۟): (الإبْطَال: إذْهَابُ الشَيءِ وإزَالَتُهُ) ﴿ لَا تُبْطِلُوا۟ ﴾، واتە: لە بەین مەبەن، هەڵمەوەشێننەوە، دەڵێ: (إبْطَالُ) بریتیە لە بەتاڵکردنەوەی شتێك و لابردنی و نەهێشتنی.

(رِئَآءَ ٱلنَّاسِ): واتە: ڕووپامایی بۆ خەڵکی، (أي مُراءاة وَتَشَبُّعاً) واتە: شتێك کە لەخۆتدا بیهێنیەدی و لە خۆتیدا پێشان بدەی، بۆ ئەوەی خەڵك بیبینێ، جا جاری وایە کابرا ڕووپامایی دەکات، واتە: چاکەیەك خێرێك دەکات دەڵێ: ئەوەم کرد بۆ ئەوەی خەڵك باسی بکات و بیزانێ، وە جاری وا هەیە

چاکەکەی هەر نەشکردوە، کەچی بە درۆ باسی دەکات، کە ئەوە هەر زۆر خراپترە، وەك خوا دەفەرمویٚ: ﴿ ... وَّيُحِبُّونَ أَن يُحۡمَدُواْ بِمَا لَمۡ يَفۡعَلُواْ ...﴿١٨٨﴾ ﴾ آل عمران، واتە: دەیانەویٚ ستایش بکرێن بە شتێك کە نەیانکردوە.

(صَفۡوَانٍ)؛ واتە: تاتە بەردێکی لووس، دەڵێ: (صَفَا صَفْواً خَلُصَ مِنَ الكَدَرِ) (صَفَا) لێڵیی پێوەنەما (والصَّفَاةُ: الحجر العريض الأملس والصَّفْوَان: الصَّخر الأملس) (الصَّفَاةُ والصَّفْوَان): یانی: بەردێکی پانی لووس.

(وَابِلٌ)؛ واتە: بارانی دڵۆپە گەورە (الوَابْلُ والوَبِلُ: المَطَرُ الثَّقِيلُ القِطَار)، واتە: بارانێکی دڵۆپە قورس (قِطار) کۆی (قَطْرَة)ە، یانی: دڵۆپە.

(صَلۡدًا)؛ (أي حَجَرَاً صُلْبَاً وهُوَ لايُنْبِتُ)، (صَلْدَاً): واتە: بەردێکی ڕەق کە هیچ سەوز ناکات، سەدجار دەغڵودان لەسەر بەرد ڕۆکەی، هیچی لەسەر سەوز نابێ.

(وَتَثۡبِيتًا)؛ واتە: چەسپاندن، چونکە: (الثَّبَاتُ: ضِدُّ الزَّوَال) واتە: چەسپاویی (ثَبَات) پێچەوانەی لاچوون (زوال)ە، (وثَبَّتُهُ أي: قَوَّيْتُهُ)، (وثَبَّتُّهُ) واتە: بەهێزم کردو چەسپاندم.

(بِرَبۡوَةٍ)؛ (رَبوَة) واتە: تەپۆڵکە شوێنێکی بەرز، دەڵێ: (رَبَا الشَّيءُ يربو، رَبْواً: نَمَا وَ زَادَ) (رَبا): واتە: گەشەی کرد وە زیادی کرد، ئنجا بۆچی گردۆڵکەو شوێنی بەرز پێی دەگوترێ: (رَبْوَة)؟ چونکە لە ئاستی زەوی بەرزترە (والرَّبوَة والرابية: ما ارتفَعَ مِنَ الأرض)، (ربوَة) و (رابية) ئەوەیە کە لە ئاستی زەوی بەرزترە.

(فَطَلٌّ)؛ (الطَّلُّ: أَضْعَفُ المَطَر، وَهُوَ مَالَهُ أَثَرٌ قَلِيلٌ)، (طَلُّ) واتە: بارانێکی نەرم، لە کوردەوارییدا دەڵێن: (نمە باران) بارانێکی کەم کە شوێنەوارەکەشی کەمە، وە دەگوترێ: (وطُلَّ الأرضُ، فَهِيَ مَطْلُولَةٌ) واتە: زەوییەکە ئاوڕشێن کرا.

(أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ): (أيـود) واتـە: ئایـا یەکێکـتان حـەز دەکـات، (الـوُدُّ: مَحَبّة الشَيء وَتَمَنِّي كَوْنِهِ، وَالتَمَنِّي، هُوَ تَشْهِّي حصولُ ما تَوَدُّهُ)، (وَدّ): بریتیـە لەوەی کـە تـۆ شـتێکـت خۆشـبوێو پێت خۆشبـێ بۆت پەیدابێ، وە (تَمَنِّي) یـانی: خۆزگـە خواسـتن، بریتـیە لەوە کـە حەز لە پەیـدابوونی شـتێك بکـەی.

(ٱلْكِبَرُ): واتـە: بەسالْداچوون پیـربوون (يُقَالُ: فُلانٌ كَبيرٌ، أي: مُسِنٌ) دەگوترێ: فـلان کـەس گەورەیـە، یـانی بەتەمەنـە (وَأَصَابَهُ الكِبَرُ) واتـە: بەسالْداچـوو، تەمەنی هـاتۆتە سەریو هەڵکشیدە.

(ذُرِّيَّةٌ): (الذُّرِّيَـةُ أَصْلُهَـا نَسـلُ الرَّجُل وقِيلَ: الصِّغَار مـن الأولاد) (ذریـة): لـە بنـەچەدا بـەمانای وەچـەی پیـاو دێ، هەندێکـیش دەڵـێن: منـداڵی گـچەکەی ئینسان پێی دەگوترێ: (ذریـة)، بـەڵام بەپێـی عـورفو بـاو وشـەی: (ذریـة) بـۆ گەورەو بۆ گچکە بەکاردێ، واتـە: بەتەمـەن بـن، یـان کـەم تەمـەن بن.

(ضُعَفَآءُ): واتـە: بـێ هێزەکـان، وەچـەیەکی بێهـێز کـە لێـرەدا مەبەسـت منـداڵی بچووکـە، منداڵی بچووك بێهـێـزەو بـەرگریی بـۆ لـەخۆی ناکـرێو خـۆی پـێ بەڕێوەنـاچێ.

(إِعْصَارٌ): واتـە: گەردەلـوول، گێـژەڵووکـە، دەڵـێ: (العَصْرُ: مَصْدَرُ عَصَرْتُ والمَعْصُور الشَيء، والمَعْصُورُ والعُصَارةُ: نِفَاية مَا يُعْصَرُ، والإعصارُ: ريحٌ كَثيرُ الغُبَار) (إعصـار): بە بایەك دەگوترێ کە زۆر تـۆزو خـۆڵی تێـدابـێ، وە ئەسڵی وشـەکە لە (عَصْـر)ەوە هـاتوە، (عَصْر) واتە: گوشین (عَصَرْتُ) واتـە: ئـەو شـتەم گوشـی (والمَعْصُور) شـتێکە کـە گوشـرابێ، (مَعْصُورُ وعُصَارة) تڵـتو پاشماوەی شتی گوشراو، گەردەلوول کە دێ هـەر شـتێك بکەوێتـە بـەری دەیگوشـێو ڕەپێچـەکی دەداو کۆی دەکـاتـەوە.

مانـــای گشـــتی ئایەتەكـــان

خوا ﷻ هانـی بڕواداران دەدا بۆ بەخشینی ماڵو سامانیانو خەرجكردنی لە پێناوی خواداو بە ڕەچاوكردنی ئەدەبو ڕەوشتە بەرزەكانەوەو دەفەرموێ: ﴿مَّثَلُ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمۡوَٰلَهُمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنۢبَتَتۡ سَبۡعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنۢبُلَةٖ مِّاْئَةُ حَبَّةٖ﴾، وێنەی ئەوانەی ماڵو سامانەكانیان لە پێناوی خوادا دەبەخشن، وەك دەنكە تۆوێك وایە كە حەوت گوڵان دەردەكات، هەر گوڵەی سەد دەنكی تێدایە، واتە: یەك بە حەوت سەد ﴿وَٱللَّهُ يُضَٰعِفُ لِمَن يَشَآءُ﴾، وە خوا چەند بەرانبەر دەكات بۆ هەركەسێك كە بیەوێ، واتە: لە یەك بە حەوت سەد بەرانبەر زیاتریش پاداشت دەداتەوە ﴿وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ﴾، وە خوا فراوانەو زانایە، ڕەحمەتی فراوانی هەیەو زانیاری فراوانی هەیە، وە هەموو سیفەتەكانی خوا فراوانن، دیارە ئەوە بۆ هاندانی مسوڵمانانە، كە لە بەخشینی ماڵو سامانەكانیان نەترسێن، چونكە هەرچی دەیبەخشن خوای بەخشندە زۆر زۆر زیاتر لە دوارۆژدا پاداشتیان دەداتەوە، بەڵكو زۆرجار هەر لە دنیاشدا بەخشین دەبێتە هۆی ئەوە كە مرۆڤ ماڵەكەی بەرەكەتی بكەوێتیو خەڵك موعامەلەی لەگەڵیدا خۆشتربێ، وە ئەو كەسانەی كە خێرومەندنو چاكە لەگەڵ خەڵك دەكەن، خەڵك خۆشی دەوێنو ماڵو سامانی دەپارێزنو، ئەگەر لێیان بقەومێ پشتگیرییان لێدەكەنو تەماع لە ماڵو سامانەكەیان ناكەن، وە بە پێچەوانەوەشەوە بابای چرووكو ڕەزیل پێش دوارۆژ هەر لە دنیادا دووچاری زەرەرو زیان دەبێ.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمۡوَٰلَهُمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ثُمَّ لَا يُتۡبِعُونَ مَآ أَنفَقُواْ مَنّٗا وَلَآ أَذٗى﴾، ئەوانەی ماڵو سامانەكانیان لە پێناوی خوادا دەبەخشنو دوای بەخشینەكە هیچ منەتكردنو ئازاردان ناكەنە پاشكۆی بەخشینەكەیان، واتە: ئەو كەسەی كە چاكەی لەگەڵدا دەكات منەتی لەسەر ناكاتو ئازاریشی نادات،

منەتکردن ڕووبەڕوویە، بەڵام ئازاردان باسکردنی پاشملەیە، هەیە چاکەیەك دەکات هێندەی دەڵێتەوەو هێندەی دووبارە دەکاتەوە، ئەوەی چاکەکەی لەگەڵ کراوەو بەخششەکەی وەرگرتوە، دەڵێ: سەد خۆزگە هەر وەرم نەگرتبایە ! مانای وایە بابای چاکەکار لەسەری قەرزدار بۆوە، جا دەفەرموێ: ئەوانەی ئاوا چاکە دەکەن، دوایی نە منەت دەکەنو نە ئازاری بابای خێرپێکراویش دەدەن، یانی: نە بەرەوڕوو، نە پاشملە باسی ناکەن، بۆچی؟ چونکە بابای بڕوادار ئەو ماڵە نابێ بە هی خۆی بزانێ، دەڵێ: بەڵکو ئەوە ئەمانەتی خوایەو سپاردەیەکە لە دەستی مندایە، دەیگەیەنم بە شوێنی خۆی، پیاو چاکەکانی پێشین وابوون، کە کەسێك هاتبێ زەکاتی بدەنێ، بابای زەکاتدەر گوتوویەتی: زۆرزۆر مەمنوونم‌و سوپاست دەکەم، زەکات وەرگر گوتوویەتی: بۆچی ؟ گوتوویەتی: تۆ هاتیو ئەوە هەقی خۆتە خوای دادگەر ئەو هەقەی لەسەر من پێویست کردوە، چاکبوو جەنابت ئەو هەقەت وەرگرت، دەنا گوناهبار دەبووم ! جا دەفەرموێ: ئەوانەی وابن: ﴿ لَّهُمۡ أَجۡرُهُمۡ عِندَ رَبِّهِمۡ ﴾، پاداشتیان هەیە لای پەروەردگاریان ﴿ وَلَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ﴾، وە نە ترسیان هەیە بۆ داهاتووو نە خەمباریش دەبن بۆ ڕابردوو، بۆ ڕابردوو خەمبار نابن، چونکە ڕابردوویان پاکەو، بۆ داهاتووش ناترسێن، چونکە ئەوەی ڕابردووی پاك بێ بێباکەو بەرچاوی ڕووناکە.

ئنجا خوای شارەزا فێری ئەدەبێکی بەرزی ماڵو سامان بەخشینمان دەکاتو دەفەرموێ: ﴿ قَوۡلٞ مَّعۡرُوفٞ وَمَغۡفِرَةٌ ﴾ واتە: قسەیەکی باشو پەسند، وە لێبوردنێك لەگەڵ بابای ئاتاجدا، {کە دێ داوات لێدەکات، ئەگەر قسەیەکی باشی لەگەڵدا بکەی، وە لێیببووری ئەگەر ئەزیەتی دایو زۆر ئیلحاحی کردو تەکلیفی کرد، ئەگەر هیچیشی نەدەیە، بەس قسەیەکی باشی لەگەڵدا بکەیو بڵێی: بڕوا بکە بەدەستمەوە نیە، عوزرێکی بۆ بێنیەوە} ﴿ خَيۡرٞ مِّن صَدَقَةٖ يَتۡبَعُهَآ أَذٗى ﴾، {هیچی نەدەیە، بەڵام قسەیەکی خۆشی لەگەڵدا بکەیو ڕێزی بگری} زۆر باشترە لە چاکە لەگەڵدا کردنێك کە ئازاری بەدوادا بێت، بۆ نموونە: خێری

پێبکەی‌و پێی بڵێی: دەبڕۆ دەی بیگرە، هەر چاوتان تێرنەبوو ! خێرەکەت هەر مەکە باشترە، نەك خێر بکەی‌و دوایی بەچاویدا بدەیەوەو، دڵی ئەزیەت بدەی‌و منەتی لەسەر بکەی، ﴿ وَٱللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴾، وە خوا بێنیازەو هێدیی‌و مەندە، خوا دەوڵەمەندە هەرچەندە ببەخشن خوای پەروەردگار لە دوارۆژدا پاداشتتان دەداتەوەو، لە دنیاشدا بۆتان زیاد دەکات، وە خوا هێدیی‌و مەندیشە، کەواتە: وەك چۆن خوا هێدیی‌و مەندە، ئێوەش چاو لە خوای بەخشەری پەروەردگاری خۆتان بکەن‌و، ئەو سیفەتە پەسندە لە خۆتاندا بهێننەدی، هێدیی بن‌و تووڕە مەبن.

ئنجا ڕوو لە ئیمانداران دەکات‌و دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُبۡطِلُواْ صَدَقَٰتِكُم بِٱلۡمَنِّ وَٱلۡأَذَىٰ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! خێرو چاکەکانتان بەخشینەکانتان بە منەتکردن‌و بە ئازاردان هەڵمەوەشێننەوە، ئەم ئایەتە زۆر بەڕاشکاویی پێمان دەڵێ: کەسێك کە خێرو چاکەیەك دەکات، بەڵام دوایی منەت بەسەر خێر پێکراوەکەدا دەکات، یاخود ئازاری دەدا، باسی دەکات لەم لاولاو پێی دەگاتەوەو دڵی پێی ناڕەحەت دەبێ، خێرەکەی دەچێتەوە هیچ‌و هەڵدەوەشێتەوە، دوایی خوای پەنهانزان دەفەرموێ: ﴿ كَٱلَّذِي يُنفِقُ مَالَهُۥ رِئَآءَ ٱلنَّاسِ وَلَا يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ ﴾، واتە: با هەڵسوکەوتەکانتان لە بەخشیندا، وەك هی کەسێك نەبێ کە ماڵ دەبەخشێ بەس بۆ ڕووپامایی خەڵك، {بۆ ئەوەی خەڵك مەدحی بکات بڵێن: ماشاء الله چەند سەخیی‌و نان بدەیەو، چەند خێرەومەندە !} وە بڕوای بەخواو بە ڕۆژی دوایی نیە، {واتە: ئەو سیفەتە، سیفەتی کەسانی ڕیابازو بێبڕوایە کە تۆ خێر بکەی دوای منەت بکەی، ببەخشی‌و دوایی بەچاوی کابرادا بدەیەوە! ئەوە سیفەتی کەسانی بێبڕواو ڕیابازەو وەك ئەوان مەکەن}.

ئنجا خوا ﷻ وێنەیەکیشمان بۆ دێنێتەوە، بۆ ئەوەی بیخاتە بەرچاومان، چونکە وێنە هێنانەوە شێوازێکی گرنگە بۆ تێگەیاندنی خەڵك، چونکە ئەو قسەیە کە دەیکەی، چەمك‌و واتایەکەی ڕووت (مجرد)ە، بەڵام کە لە قاڵبی وێنەدا داتڕشت، بە خەیاڵ‌و ئەندێشە دەتوانی تەماشای بکەی، دەفەرموێ:

﴿فَمَثَلُهُۥ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُۥ وَابِلٌ فَتَرَكَهُۥ صَلْدًا﴾، وێنەی {کەسێك کە بڕوای بە خواو بە ڕۆژی دوایی نیەو بە ڕیابازیی ماڵی خۆی سەرف دەکات، نەك بۆ خوا} وەك تاتە بەردێکی لووسی سپی وایە، تەنکە گڵێکی لەسەرە بارانێکی دڵۆپە زل لێیدەدا ﴿فَتَرَكَهُۥ صَلْدًا﴾، هیچی پێوە ناهێڵێ و دەیشواتەوە، {واتە: ئەو چاکەو خێرانەی کە ئێوەش دەیانکەن منەتکردنەکەتان و ئازاردانەکەتان، وەك بارانەکە وایەو چاکەکەتان دەشواتەوە هیچی نامێنێتەوە} ﴿لَّا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا﴾، {کەسێك کە تەنکە گڵێکی هەبێت لەسەر تاتە بەردێکی لووس، بارانێك لێیبدات، هیچی بۆ دەمێنێتەوە ؟ نەخێر، ئەوجۆرە کەسانەش لە دواڕۆژدا کە بە حیساب خێریان کردووەو زەکاتیان داوەو چاکەیان کردوە، دوایی تەماشا دەکەن هیچیان بۆ نەماوەتەوە لە قیامەتێ} لە دواڕۆژدا توانایان بەسەر هیچیدانیەو هیچیان دەستگیر نابێتەوە هیچیان بۆ نەماوەتەوە ﴿وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْكَٰفِرِينَ﴾، وە خوا ڕێنمایی کەسانی بێبڕوا ناکات، کەواتە: ئەوەش سیفەتی بێبڕوایانە نەك سیفەتی ئیمانداران.

ئنجا دێتە سەر باسی سیفەتی ئەوانەی کە لە پێناوی خواداو بۆ ڕەزامەندیی خوا، وە بۆ ئەوەی کە مسوڵمانەتی خۆیان زیاتر بچەسپێنن و ئیمان زیاتر لە دڵی خۆیان دابکوتن ماڵ و سامانی خۆیان دەبەخشن، باسی وانیش دەکات و وێنە بۆ وانیش دەهێنێتەوە: ﴿وَمَثَلُ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُمُ ٱبْتِغَآءَ مَرْضَاتِ ٱللَّهِ﴾، وە وێنەی ئەوانەی کە ماڵ و سامانەکانیان دەبەخشن بۆ وەدەستهێنانی ڕەزامەندیی خوا ﴿وَتَثْبِيتًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ﴾، وە بۆ ئەوەش کە نەفسی خۆیان زیاتر بچەسپێنن لەسەر مسوڵمانەتیی، یاخود بۆ ئەوە کە ئیمان زیاتر لە دڵی خۆیاندا بچەسپێنن، یاخود بۆ ئەوە کە سیفەتی بەخشندەیی و کەرەم و سەخاوەت زیاتر لە دڵی خۆیاندا ڕیشەدار بکەن، وێنەی ئەوان وەك چی وایە ؟ ﴿كَمَثَلِ جَنَّةٍۭ بِرَبْوَةٍ﴾، وەك باخێك وایە بە تەپۆڵکەیەکەوە، بە شوێنێکی بەرزەوە، ﴿أَصَابَهَا وَابِلٌ فَـَٔاتَتْ

﴿ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ ﴾، بـارانێکی دڵۆپـە زل لێـی بـداتو بەرەکـەی دوو بەرانبـەر بێتـەوە، میوەکـەی دوو قـات بێتـەوە ﴿ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ ﴾، وە ئەگـەر بـارانێکی دڵۆپـە زلیـش لێـی نـەدا، نـمە بـارانێکی بەسـە، چونکە شوێنەکەی زۆر بەپیتو بەرەکـەتە، زەوییەکەی زۆر چاکە، نـمە بارانێکی بەسـە.

لێـرەدا خوای زانـاو شـارەزا دوو حاڵـەتـی باسـکردوون:

یان بـارانێکی دڵـۆپە زل لێیـدەداتو کـە بەرەکـەی دوو قـات دەکاتـەوە، یـان نــمە بارانێك، چونکە ئینسـانی مسـوڵمان یان زۆر دەبەخشـێ، چونکە لـە توانایـدا هەیـە، ئەو کاتـە پاداشـتی زیـاترە، یـاخود توانـای کەمتــرەو کـەم دەبەخـشـێ، ئـەوەش هـەر دیسان پاداشـتی هەیـە، واتـە: ئیماندار قەت نـابێ چرووك بـێ، ئەگـەر زۆری هەبوو زۆر دەبەخشـێو، کەمی هەبوو کەم دەبەخشـێ، بـەڵام قـەت چنـگ قووچـاو نـابێ ﴿ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴾، وە خوا بینـەری ئەوەیـە کە دەیکـەن.

ئنجا خوا ﷻ وێنەیـەکی دیکەمان بۆ دێنـێتەوە بۆ ئەوانـەی کـە منـەت دەکـەنو ئــازاری ئەوانــە دەدەن کــە پێیــان دەبەخــشـن، بــۆ ئــەوەی زیــاتر لەبەرچــاومان بیـچەسـپێنـێ کـە ڕیابـازیو منەتـکردن لەسـەر ئەوانـەی پێیـان دەبەخـشین، وەك ئاگـرێك وایـە کە بـەری دەدەینە خـەرمانی خۆمـان، دەفـەرموێ: ﴿ أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَن تَكُونَ لَهُۥ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ﴾، ئایــا یەکێکــتان حەز دەکات باخێکی هەبێ لە دارخورماو لە ترێ، ڕووبارگەل بە بنیدا بـڕۆن، واتـە: شوێنەکەی وابێ کە هەمیشە جۆگەو جۆبـاری بـە بنـدا بـڕواو، یـەکی لەسـەر ئـاوێ نەکـەوێ ﴿ لَهُۥ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ ﴾، هەموو جـۆرە میوەیـەکی تێیـدا هـەبێت، ئایـا بۆچی لەو باغـەدا تەنـا باسی درەختـی خورماو درەختـی ترێـی کردوە ؟ چونکە: دارخورمـا بـەرزترین دارەو دار تـرێش نزمتــرین دارە، واتــە: هـەر لـە بـەرزترین درەختەوە، هەتاکو نزمتـرین درەخت تێیدایە، چونکە دوایی کە دەفـەرموێ: ﴿ لَهُۥ

﴿ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ ﴾، هەموو جۆرە میوەیەکی تێدا هەیە، خۆ ئەگەر هەر تەنیا خورماو ترێ بووایە، دەیفەرموو: هەر خورماو ترێی تێدایە، بەلاّم خوای پەروەردگار بەرزترین درەختی هێناوە، کە دارخورمایە، دوایی نزمترین درەختیش کە دار مێوەو، هەر بە زەویـیەوە پان دەبێتەوە، واتە: هەموو جۆرە درەختێکی تێدایە هەر لە بەرزترینی تا نزمترینی، وە هەموو میوەیەکی تێدایە ﴿ وَأَصَابَهُ ٱلْكِبَرُ وَلَهُۥ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَآءُ ﴾، ئایا یەکێ لە ئێوە حەز دەکات باغێکی ئاوای هەبێ: دوایی بکەوێتە تەمەنەوە، وە ماڵو منداڵێکی وردو سەلکەو پێچکەشی هەبن، کە بەخێوکردنیان بەزەحمەتەو بۆخۆیان کەسابەتیان پێناکرێ، لەو حاڵەتەدا: ﴿ فَأَصَابَهَآ إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَٱحْتَرَقَتْ ﴾، گێژەڵووکەو گەردەلوولێك کە ئاگری تێدایە، لێیبداو بیسووتێنێو باغەکە هیچی نەمێنێ، یەکێك لە ئێوە حەز دەکات ئاوای بەسەر بێت ؟ نەخێر، کەواتە: ئێوەش خەرمانی چاکەکانی خۆتان بەمنەتو ئازاردانو بە باسکردن هەڵمەوەشێننەوەو، چاکەکانتان بەرباد مەکەن ﴿ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْءَايَٰتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴾، ئاوا خوای ئایەتەکانی بۆ ئێوە ڕوون دەکاتەوە بەڵکو بیر بکەنەوە.

تەماشا بکەن ئەو مەسەلەیە خوا ﷻ چەندی گرنگی پێداوە ئەو هەموو ئایەتانەی لەبارەوە ناردوون، پێنج ئایەت هەموویان باسی چۆنیەتی بەخشینن، کە دەبێ ئاوا ببەخشرێ، تەنیا بۆ ڕەزامەندیی خوا بێت، وە دەبێ بەخشەر قسەی خۆش لەگەڵ بابای خێر پێکراودا بکات، ئەگەر هەر نەشیداتێ قەیناکات، بەلاّم با هەر قسەی خۆشی لەگەڵدا بکات، جا تەماشای ئەو ئەدەبو ڕەوشتتە بەرزانە بکەن، کە ئیسلام دەوڵەمەندەکانی پێ ئامۆژگاریی دەکاتو خێرەومەندەکانی پێ ئامۆژگاریی دەکات، چەند بەرزن، بەلاّم تەماشای هەڵسوکەوتی هەندێ لە دەوڵەمەندو خێرەومەندەکانیش بکەن، کە خێر دەکات بەلاّم نەیکات باشترە ! چاکەیەك دەکات زۆر باسی دەکاتو منەت دەکات، کەچی خوای پەروەردگاریش ئاوا دەفەرموێ، وە لە حەقیقەتیشدا لە ڕوانگەی ئیمانو

ئیسلامەوە، منەتکردنو ئازاردانی دڵی کەسی پێ بەخشراوو خێرپێکراو، شتێکی زۆربێجێیە، بۆچی ؟ چونکە تۆ نابێ ئەو ماڵە بە هی خۆت بزانی، خوای بەخشەر دەفەرموێ: ﴿... وَأَنفِقُواْ مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ ...﴿٧﴾﴾ الحديد، واتە: لەو ماڵە ببەخشن کە خوا ئێوەی تێداکردوە، بە جێنشین، کەواتە: ماڵەکە هی خۆت نیەو هی خوایەو ئەمانەتە لە دەستی تۆ دایەو، تۆ بەس دەیگەیەنی بە شوێنی خۆی، جا تۆ هەر لەبەر ئەوەی ئەو ماڵە لەوێوە دەگوازیەوە بۆ ئەوێ، دەبێ منەتێ بکەی ؟ نەخێر، چونکە خوای کاربەجێ ڕزقێکی کردۆتە دەستی تۆ، تۆی پێ تاقیدەکاتەوەو دەیگەیەنی بە شوێنی خۆی، کەچی هەر لەخۆتدا حەصری دەکەیو بەشی کەس نادەی، یان ئەگەر هەندێکیشت بەخشی بە کۆمەڵێك بەمنەت دەیبەخشی ! بەڵێ ئەگەر لە هەموو بەرنامەیەکداو لە هەموو دینێکدا بگونجێ بابای خێرکەرو ماڵ بەخشەر، منەت بکاو باسی بکا، لە ئیسلامدا ناگونجێ، بۆیە مسوڵمانان زۆر پێویستییان بەوە هەیە کە بەڕاستی لە بواری بەخشینو خێرو چاکەدا، زۆر چاو بەخۆیاندا بگێڕنەوەو، تەماشای ئەخلاقو هەڵسوکەوتی خۆیان بکەنەوە، کە زۆری پێچەوانەی ئەوەیە کە خوای بەخشندە مسوڵمانانی پێ ئامۆژگاریی کردوە، خوای پەروەردگار بە لوتفو کەرەمی خۆی لەو کەسانەمان بگێڕێ کە ئەهلی سەخاوەتو بەخشندەیین، لە کەمی کەمو لە زۆری زۆر، وە خوا لەو کەسانەمان بگێڕێ کە بڕازێینەوە بەو سیفەتو ڕەوشتو ئەدەبە بەرزانەی کە خوای کاربەجێ بە مەرجی گرتوون، بۆ کەسانێك کە خێرو چاکە دەکەن.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: خوای پەروەردگار ئەو کەسانەی کە ماڵو سامانی خۆیان لە پێناوی خوادا دەبەخشن، کارەکەیان بە دەنکە تۆوێك دەشوبهێنێ، کە دوای ئەوەی دەڕوێت حەوت گوڵ دەردەکات، هەر گوڵە سەد دەنکی تێدایە، کە دیارە دەکاتە یەك بە حەوت سەد، لێرەدا خوا ﷻ وێنەی پاداشتدانەوەی خۆی بۆ بەخشەرانو خێرومەندان بە چەندان بەرانبەر لە وێنەیەکدا بۆ ئێمە وێنا

دەكات، كە بریتیە لەوەی كەسێك دەنكە دانەوێڵەیەك بچێنێ‌و دوایی حەوت سەد بەرانبەر بەرهەمی بێتە دەست، دیارە پێشتریش باسمان كرد كە حیكمەتی وێنە هێنانەوە ئەوەیە، كە ئێمە باشتر تێبگەین لە سۆنگەی ئەوەوە، كە چەمك‌و واتای مەعنەویی لە شێوەی وێنەی بەرجەستەكراودا دەخرێنە ڕوو.

مەسەلەی دووەم: كە دەفەرموێ: ﴿كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِّائَةُ حَبَّةٍ﴾، وێنەی ئەوانەی كە ماڵی خۆیان لە پێناوی خوادا دەبەخشن، وەك دەنكە تۆوێك وایە حەوت گوڵان دەردەكات، هەر گوڵەی سەد دەنكی تێدایە، توێژەرەوانی قورئان زۆریان قسە لەبارەوە كردوەو گوتوویانە: دەبێ ئەوە چ جۆرە دانەوێڵەیەك بێ؟ ئایا مەبەست لە ﴿سَنَابِلَ﴾، گوڵە گەنمن؟ یان گوڵە جۆن؟ یان گوڵە مەرەزەن؟ یان گوڵە هەرزنن؟! ...هتد، بەڵام لە ڕاستیدا وەك چۆن خوای بێ وێنە هەر ئەوەندە فەرموویەتی: دەنكە تۆوێك دەچێندرێ‌و دوایی ئەو دەنكە تۆوە دەڕوێ‌و حەوت گوڵان دەردەكات، هەر گوڵەی سەد دەنكی تێدایە، دیارە عیبرەت‌و پەندێك، كە ئێمە دەبێ وەریبگرین، ئەوەیە كە ماڵ بەخشین، پاداشتی زۆری هەیەو خوا لە دوارۆژدا پاداشتی زۆرمان دەداتەوەو، بەڵكو هەر لە دنیاشدا ئینسانی بەخشندە ئیستیفادە دەكات، پەندو عیبرەتەكەش بەوەندە دێتە دی، بۆیە خوا ﷻ دیاری نەكردوەو، ئەو مشت‌ومڕەش توێژەرەوانی قورئانی نەیگەیاندۆتە هیچ ئەنجامێك!

بۆیە من پێم وایە ئەو مشت‌ومڕە هەمووی زیادە، هەروەها زۆریش باسی ئەوەیان كردوە، كە ئایا دەگونجێ دەنكە تۆوێك حەوت گوڵان دەربكات؟ لە كوێ؟ وە دەبێ لە چ جۆرە زەوییەكدا یەك بە حەوسەد بێنێت؟ بەڵام ئەوەش دیسان پێویست ناكات، چونكە خوای كاربەجێ ئەو وێنەیە بۆ ئێمە دێنێتەوەو دەفەرموێ: هەر چاكەیەك یەك بە حەوت سەد بەرانبەر بەلای كەمەوە پاداشت دەدرێتەوە، دیارە هیچ پەكیش لەسەر ئەوە نەكەوتوە، كە ئایا ئەو دانەوێڵەیە، لە كوێیەو كێ دەیچێنێ‌و ...هتد؟!

مەسەلەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ يُضَٰعِفُ لِمَن يَشَآءُ﴾، وە خوا چەند بەرانبەر دەکاتەوە بۆ هەرکەسێك کە بیەوێ، ئایا مەبەست ئەوەیە لە یەك بە حەوت سەد زیاتریش بەرانبەر دەکاتەوەو پاداشت دەداتەوە، یان مەبەست پێی ئەوەیە کە خوای زاڵی خاوەن شکۆ، یەك بە حەوت سەد پاداشت دەداتەوە، یان یەك بە حەوت سەد زیاتریش مەبەست پێی کامیانە؟ وا پێدەچێ مەبەست پێی یەك بە حەوت سەد زیاتریش بێ، چونکە دوای ئەوەی دەفەرموێ: ﴿مَّثَلُ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُمْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنۢبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنۢبُلَةٍ مِّاْئَةُ حَبَّةٍ﴾، ئنجا دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ يُضَٰعِفُ لِمَن يَشَآءُ﴾، کەواتە: خوا بۆ هەرکەسێك کە بیەوێ، لە یەك بە حەوت سەد، یان زیاتریش پاداشتی دەداتەوە، لەوبارەشەوە فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ زۆرن:

فەرموودەی یەکەم: {(عَنْ أبي مَسْعُودٍ رضي الله عنه، أنَّ رَجُلاً تَصَدَّقَ بِنَاقَةٍ مَخْطُومَةٍ فِي سَبِيلِ اللّهِ، فَقَالَ: رَسُولُ اللّهِ ﷺ لَكَ بِهَا يَوْمَ القِيَامَةِ، سَبْعُ مِائَةِ نَاقَةٍ مَخْطُومَةٍ) (رَوَاهُ مسلم برقم: (٤٨٧٤)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٣١٨٧)، وَالحَاكِمُ برقم: (٢٤٤٩))}، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: پیاوێك لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ وشترێکی بە جڵەوەوە (بە ڕێشمەو ئەوسارەوە) لەپێناوی خوادا بەخشی، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: لە ڕۆژی دواییدا حەوت سەد وشترت بە جڵەوو ئەوسارەوە لە بەرانبەردا دەدرێتەوە.

لێرەدا ئێمە دەبێ لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەر ﷺ وەك خۆی مەبەستی بووە حاڵی بین لێرەدا مەبەست ئەوە نیە، کە لەوێ هەرکەسێك وشترێکی کردبێتە خێر، خوای پەروەردگار بفەرموێ: ها ئەوە حەوت سەد وشتر ! بەڵکو واتە: پاداشتی بە ئەندازەی حەوت سەد بەرانبەر دەدرێتەوە، ئەگەرنا کابرا لەوێ ڕەنگە بڵێ: جا ئەو هەموو وشترانە چ لێبکەم لە کوێیان دابنێم !! وە کەسێك بە سادەییو سەرکێڵیی تەماشای فەرمایشتەکە بکات، ڕەنگە بڵێ: جا باشە کابرا حەوت سەد وشتر لە کوێ دابنێ ؟ چۆن دەبێ بەهەشت

وشتـری لـێبـن !! نا مەبەست ئەوەیە بە ئەندازەی قیمـەتو بەهای حەوت سەد وشتـر، خوا پاداشـتی دەداتـەوە.

فەرمـوودەی دووەم: پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: {(مَنْ أَنْفَـقَ نَفَـقَةً فـي سَبِيلِ اللهِ كُتِبَـتْ لَـهُ بِسَبْعِ مِئَـةِ ضِـعْفٍ) (رَوَاهُ التِّرمِـذِيُّ بـرقم: (١٦٢٥) وحَسَّنَهُ، وَالنَّسَـائِيُّ برقم: (٣١٨٦)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٤٦٤٧)، وَالحَاكِمُ بـرقم: (٢٤٤١)، عـن خُـرَيمِ إبـن فاتـكٍ، وَصَحَّحَهُ الألبـاني فـي (صـحيح الجـامع) بـرقم: (١٨٩٧)}، واتە: هـەر کەسێك لە پێناوی خوادا نەفەقەیەك بکات {واتە: ماڵێك خەرج بکات، بەخشینێك بکات} بە حەوت سـەد بەرانبـەر بۆی دەنووسـرێ.

دیـارە ﴿ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، واتـە: بـۆ وەدەستـهێنانی ڕەزامەنـدیی خـوا، لـە پێناوی خوادا، مەبەستی ئەوەبێ کە خوا لـێی ڕازی بێ، دیـارە کە مەبەستیـشت بوو خوا لێت ڕازی بێ، ماڵەکەشت بەو شـێوەیە صـەرف دەکەی کە خـوا دیـاری کردووە، دەیدەی بە کەسـی شـیاوی خـۆی‌و، لـە شـوێنی شـیاوی خـۆیـدا صـەرفی دەکـەی، چـونکە هەرکەسێك شـتێك لـە پێنـاوی خـوادا بکـات، دەبـێ بـە پێـی شەرعی خواش بیکات، ئـەو دووانـە هـەردووکیان پێکـەوەن، لـە پێنـاوی خـواداو ڕەزامەندیی خوا، وات لێدەکات کە بە پێی شەرعی خواش بجووڵێیـەوە.

فەرموودەی سێـیەم: پێغەمبەرﷺ فەرموویـەتی: {(كُلُّ عَمَلِ ابْنِ آدَمَ يُضَاعَفُ، الحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إلـى سَبْعِ مِائَـةِ ضِعْـفٍ إلـى ماشاءَ اللهُ) (رَوَاهُ مسلم برقم: (٢٧٠٠)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (١٦٣٨)، عَنْ أبـي هُرَيـرَةَ رضي الله عنه}، واتـە: هـەموو کردەوەی ئادەمیزاد چاکە بە دە بەرانبەر پاداشت دەدرێتەوە {بە لای کەمەوە} هەتاکو حەوت سەد بەرانبەر، هەتاکو ئەو ئەندازەیەی کە خوا بۆخۆی دەیزانێ.

هەڵبەتە ئەم فەرمایشتە پشتگیریی ئەو ڕایە دەکات کە گوتمان فەرمایشتی خوا: ﴿ وَٱللَّهُ يُضَٰعِفُ لِمَن يَشَآءُ ﴾، ئەوەی لـێ دەفامرێتەوە کە پاداشتی بەخشین لـە حـەوت سـەد بەرانبـەریش زیـاترە، جا ئایـا لـە ئـەنجامی چـیدا خـوا ﷻ پاداشـتەکەی چـەند قـاتو چـەند بەرانبـەر دەکاتـەوە ؟ دیـارە لـە ئـەنجامی

ئیخلاصی باشترو نیەتی چاکترو، شوێن پێگرتنی چاکتردا، کە مرۆڤ هیچ مەبەستی ئەوە نەبێ باسبکرێو، هیچ مەبەستی دنیا نەبێو، ئیخلاصەکەی زۆر باشبێ، وە باشیش شوێنی پێبگرێو، بەرژەوەندییەکی باشی پێ تەحقیق بکات، هەتا لەو دوو ڕووەوە بەخشینەکە باشتربێ، پاداشتی زیاترە، چونکە جاری وایە کابرا ئیخلاصی باشی هەیە، بەڵام شوێنی باشی پێناگرێ، وە جاری واش هەیە شوێنی پێدەگرێو لە شوێنی شایستەدا دایدەنێ، بەڵام نیەتەکەی زۆر تەواونیەو کەمو زۆر شتی دنیایی ڕەگەڵ دەکەوێ، بۆ وێنە: پێی خۆشە خەڵکیش پێی بزانێ کە بەخشندەیە، کەواتە: بە ئەندازەی ئەوە کە ئیخلاص زیادبێ شوێن پێگرتن چاك دەبێ، پاداشتەکەش چەند بەرانبەر دەبێتەوە لە حەوت سەدیش زیاتر.

مەسـەلەی چـوارەم: کە دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَآ أَنفَقُوا۟ مَنًّا وَلَآ أَذًى ۙ لَّهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾، ئەوەی لێوەردەگیرێ کە کاتێك کەسێك خێرێك دەکات، چاکەیەك دەکات، دەست گرۆیی نەدارێك، هەژارێك، لێ قەوماوێك، هەتیوێك، بێوە ژنێك دەکات، ئەگەر منەتی لەسەر بکات ڕووبەڕوو یان پاشە ملە باسی بکاتو دڵی ئازار بدات، ئەوە نەك هەر پاداشت وەرناگرێتەوە، بەڵکو لەسەریشی سزا دەدرێ، واتە: وەك چۆن کەسێك دانەوێڵەیەك دەچێنێت، بەڵام دوایی بۆ وێنە: سەد تەنەکەی بەو زەوییە وەرکردوە، دوایی پەنجا تەنەکەی دێتەوە دەستی، دەڵێن چی؟ دەڵێن: بنە تۆوی خۆی نەکردەوە، واتە: ئەو ئەندازە دەغڵەی کە بە زەوی وەرکرد بوو، ئەوەندەشی دەست نەکەوتەوە، جگە لە کرێی جووت مەسرەفو ماندوبوون، هەموو ئەوەش لەسەر زەرەروزیان ڕادەوەستێ، خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَآ أَنفَقُوا۟ مَنًّا وَلَآ أَذًى ۙ لَّهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ ﴾، ئەوانەی خێرو چاکە دەکەنو دوایی منەت ناکەنو ئازاری دڵی بابای خێر پێکراو نادەن، ئا ئەوانە پاداشتی خۆیانیان هەیە

لای پەروەردگاریان، دیارە ئەوەش کە وانەبێ، نەك هەر پاداشتی نیە، بەڵکو دەبێ چاوەڕێی سزاو تۆڵەش بکات ! عەرەب جوانیان گوتوە، لێرەدا دەڵێن: (صِنوَان: مَنْ مَنَحَ سَائِلَهُ ومَنَّ، وَمَنْ مَنَعَ نَائِلَهُ وضَنَّ) واتە: وەك یەکن، ئەوەی کە کەسێك داوای لێ دەکاتو پێی دەبەخشێو، دوایی منەتی لەسەر دەکات، لەگەڵ ئەوەی دیکە کە کەسێك داوای شتێکی لێ دەکاتو نایداتێو چرووکیی دەکات، بەڵکو من دەڵێم: لەڕاستیدا ئەوەی کە دەبەخشێو منەت دەکات، یان بابای خێر پێکراو ئازار دەدات، خراپتریشە لەوەی کە نابەخشێ، بۆچی؟ چونکە ئەوە نیعمەتێکە خوا پێی داوە، کەچی منەتی پێ بەسەر خەڵکیدا دەکاتو پێی لەخۆی بایی دەبێ، وە سەرەنجام دەبێ چاوەڕێی سزاو تۆڵەش بکاتو پاداشتیش ئەوە هەر هیچ !

مەسەلەی پێنجەم: خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿ قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّن صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَآ أَذًى ﴾، واتە: قسەیەکی پەسند، وە لێبوردنێك باشترە لە خێرکردنێك کە ئازاردانی بەدوا دابێ، ئەم ڕستە قورئانییە ئەوەی لێوەردەگیرێ کە خوا زاناو شارەزا لە مامەڵەکردن لەگەڵ ئینسانەکاندا، لایەنی مەعنەوییو لایەنی کەرامەتو ڕێزو حورمەتی ئینسانەکانی لە پێش لایەنی مادییەوە داناوە، چونکە ئینسان بەس گەدەو جەستە نیە، بەڵکو ئینسان بەر لەوەی گەدەو جەستە بێ، ڕووحو مەعنەوییاتە، بۆیە خوا ﷻ لایەنە مەعنەوییەکەی پێشخستوەو دەفەرموێ: هەژارو نەدارێك کە دێتە لات ئەگەر هیچیشی نەدەیە، بەس قسەیەکی باشی لەگەڵدا بکەیو ئازاری نەدەی، باشترە لەوەی شتێکی بدەیەو منەتی لەسەر بکەی، یاخود بە هەر شێوەیەك بێ ئازاری بدەی، هەر مەیدەیە باشترە لەوەی بیدەیەو هەستی بریندار بکەی، چونکە کە یارمەتی دەدەیو هەستی بریندار دەکەی لەڕووی جەستەییەوە خزمەتت پێکردوە، بەڵام لەڕووی مەعنەوییەوە بریندارت کردوەو کەرامەتت ڕووشاندوە ! هەر لێیگەڕێی باشترە، با لایەنی ڕووحیی سەلامەت بێ، لە لایەنی جەستەیی گەرێ ! بۆیە پێغەمبەر ﷺ لە یەکێك لە فەرمایشتەکانیدا فەرموویەتی: {(الكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ

صَدَقَةٌ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٢٩٨٩)، وَمسلم برقم: (٢٣٣٢)، عَنْ أبي هُرَيرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ}، واتە: قسەیەکی باش قسەیەکی چاك خێرو صەدەقەیە، کەواتە: صەدەقە هەر ماڵ بەخشین نیە، هەروەها لە فەرمایشتێکی دیکەدا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(إنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ أَنْ تَلْقَى أَخَاكَ بِوَجْهٍ طَلْقٍ) (رَوَاهُ مسلم برقم: (٦٦٣٣)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (١٨٣٣)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٥٢٣)، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ عَنْ أَبِى ذَرّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا}، واتە: لە چاکەکارییە کە تۆ بگەیە برای خۆت بە ڕوویەکی گەش و خۆشەوەو بە زەردەخەنەوە.

وە ئنجا لە فەرمایشتێکی دیکەدا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(إنَكُم لا تَسَعُونَ النَّاسَ بأموَالِكُم، وليسعهُم مِنكُم بَسْطُ الوجه، وحُسْنُ الْخُلُقِ) (رَوَاهُ الحَاكِمُ في (المستدرك) برقم: (٤٢٧)، وَحَسَّنَهُ الألباني في (صحيح الجامع) برقم: (٦٧٥٨)}، واتە: ئێوە بە ماڵ سامانتان فریای هەموو خەڵك ناکەون، بەڵام بە ڕووی خۆشتان بە ڕەوشتی جوان فریایان بکەون، واتە: بە ڕووی گەش و ڕەوشتی جوان دەتوانن لەگەڵ هەمووواندا مامەڵە بکەن، ئەخلاقی جوان و ڕووخۆشیی، فراوانەو بەشی هەموو کەس دەکات، بەڵام ماڵ و سامان بەشی هەموو کەس ناکات و سنووردارە، دەتوانی لەگەڵ هەموو کەسدا ڕووت خۆشبێ و قسەت خۆشبێ و ڕێزی هەموو کەس بگری، بەس ناتوانی هەر کەسێك داوای هاوکاریی ماددیی کرد، بۆی جێبەجێ بکەی!

مەسەلەی شەشەم: کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُبۡطِلُواْ صَدَقَٰتِكُم بِٱلۡمَنِّ وَٱلۡأَذَىٰ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! خێرو چاکەکانتان بە منەتکردن و ئازاردان هەڵمەوەشێننەوە، لە بەرانبەر ئەم ڕستە قورئانییەدا زانایان بوونەتە دوو بەش، کە ئایا وەك چاکە خراپە دەسڕێتەوە، کە ئەمە دەقی قورئانی لەسەرە، وەك خوا فەرموویەتی: ﴿ ...إِنَّ ٱلۡحَسَنَٰتِ يُذۡهِبۡنَ ٱلسَّيِّـَٔاتِ...﴿١١٤﴾ ﴾ هود، واتە: بێگومان چاکەکان خراپەکان دەسڕنەوەو لایان دەبەن، ئایا بەهەمان شێوە خراپەش چاکە لادەبات؟ لە وەڵامی ئەم پرسیارەدا زانایان بوونە دوو بەش:

بەشێکیان دەڵێن: بەڵێ، وەك چۆن كە خراپەیەك دەكەی ئەگەر چاكەی بەدوادا بكەی دەیسڕێتەوە، بە هەمان شێوە ئەگەر بە دوای چاكەش دا خراپە بكەی هەر دەیسڕێتەوە.

بەشێكیشیان دەڵێن: نەخێر، بەڵكو هەندێك چاكەی تایبەت هەن، بە هەندێ خراپەی تایبەت دەسڕێنەوە، بەڵام بەگشتی خراپەكان چاكەكان ناسڕنەوە، واش پێدەچێ ئەم ڕایە بەهێزتر بێ، چونكە خوا فەرموویەتی: ﴿...إِنَّ ٱلْحَسَنَـٰتِ يُذْهِبْنَ ٱلسَّيِّـَٔاتِ... ﴿١١٤﴾﴾ هود، چاكەكان بەگشتی خراپەكان بە گشتی لادەبەن، بەڵام بەنسبەت لابرانی چاكە بە خراپە، وای نەفەرموە، بەڵكو لە هەندێ كاتی تایبەتو شوێنی تایبەتدا فەرموویەتی: وریا بن فلان خراپەیە فلان چاكەیەتان لێ لانەبات، بۆ وێنە لە سوورەتی (الحجرات)دا دەفەرموێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَرْفَعُوٓا۟ أَصْوَٰتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ ٱلنَّبِىِّ وَلَا تَجْهَرُوا۟ لَهُۥ بِٱلْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَـٰلُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٢﴾﴾، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! كاتێ پێغەمبەری خوا ﷺ دەدوێنن و قسەی لەگەڵدا دەكەن دەنگتان بەسەر دەنگیدا هەڵمەهێنن، {بە دەنگی بەرز قسەی لەگەڵدا مەكەن} نەوەك كردەوەكانتان هەڵبوەشێنەوە، بێئەوەی كە بۆخۆتان هەست پێ بكەن، كەواتە: بێئەدەبیی نواندن بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ دەبێتە هۆی هەڵوەشانەوەی كردەوەی باش، ئنجا لێرەشدا دەفەرموێ: ﴿لَا تُبْطِلُوا۟ صَدَقَـٰتِكُم بِٱلْمَنِّ وَٱلْأَذَىٰ﴾، چاكەو خێرەكانتان بە منەتكردنو ئازاردان هەڵمەوەشێننەوە، كەواتە: منەتو ئازاردانیش بۆ بابای خێر پێكراو، ئەو چاكەو خێرەی كە لەگەڵت كردووە، ئەو یارمەتیو هاوكارییەی پێشكەشت كردوە، خێرەكەی لادەبا، یانی: هەندێ خراپەی تایبەت هەندێ چاكەی تایبەت هەڵدەوەشێنێتەوە، بەڵام خراپەكان بەگشتی چاكەكان لانابەن، ئەمەش ڕەحمەتو بەزەیی خوای پەروەردگارەو، ئەگەر وا نەبووایە كەمان چاكەمان بۆ نەدەمایەوە، كەواتە: خوا ﷻ بەگتی دەفەرموێ: چاكەكان

خراپـەکان لادەبـەن، بـەڵام خراپـەکان بەشـێوەیەکی تایبـەتو هەنـدێك لـە خراپەکـان هەندێ لە چاکەکـان لادەبەن نەك بەگشـتی.

مەسەلەی حەوتـەم: کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُبۡطِلُواْ صَدَقَٰتِكُم بِٱلۡمَنِّ وَٱلۡأَذَىٰ ...﴿٢٦٤﴾ ﴾ البقرة، منەتکـردن (مَـنّ)، تایبەتـەو بریتیـە لـەوەی ڕووبـەڕوو منەت لەسەر: خێرپێکراو بکەی، بـەڵام ئازاردان (أذَى) گشـتییە، چ منەتی لەسەر بکەی، چ توانجی تێبگری، چ دوایی پاشملە باسی بکەی، چ بە هـەر شـێوەیەك لـە شێوەکان ئەزیەتی بدەی، بۆ وێنە: بە شـێوەیەك پارەکـەی وێبـدەی نەفـسی پـێ بریندـاربێ، لەپێش چاوی خەڵکی بیدەیـە، یـان بە هەر شێوەیەك لە شـێوەکان هەستی بڕووشـێنی، (أذَى) هەر جۆرە ئـازاردانێك دەگرێتەوە، بەڵام (مَنّ) تـەنیا ئەوەیە کە منەتی بەسەردا بکەی‌و بە چاوی دابدەیەوە، بەڵگەشمان لەسەر ئـەوە کـە خێـرو چـاکەکردن لەگـەڵ خـەڵك بـەهۆی ئازاردانیانـەوەو بـە هـۆی منـەت لەسـەرکردنیانەوە، هەڵدەوەشـێتەوە، ئەوەیـە کـە خـوا زۆر بـە ڕوونو ڕاشـکاویی فەرموویـــــــەتی: ﴿كَٱلَّذِي يُنفِقُ مَالَهُۥ رِئَآءَ ٱلنَّاسِ وَلَا يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ ﴾، واتە: ئەوانەی ئـازاری بابـای هاوکارییـکراو دەدەنو منـەتی لەسـەر دەکـەن، وەك ئەوانە وان کە ماڵی خۆیان بە ڕیابازیی خەرج دەکـەن، وە بڕوایـان بە خـواو بـە ڕۆژی دوایی نیـە، ئنجا بێگومان کەسێك بڕوای بە خواو بە ڕۆژی دوایـی نەبـێ، یـان بە ڕیـابازیی شـت بکات، دیارە نابێ چاوەڕێی پاداشت بێ، بە هەمان شێوەش کەسێك با لە سەرەتاوە بۆ خواشی کردبـێ.. بـەڵام دوایـی بـە هـۆی منەتـکردنو ئازاردانەوە، لەخۆی تێکدەداو نابێ چاوەڕێی پاداشـت بـێ، ئنجا دوایـیش خـوای بێوێنـە، وێنـەی هێناوەتـەوەو دەفـەرموێ: ﴿فَمَثَلُهُۥ كَمَثَلِ صَفۡوَانٍ عَلَيۡهِ تُرَابٞ فَأَصَابَهُۥ وَابِلٞ فَتَرَكَهُۥ صَلۡدٗاۖ ﴾، واتـە: وێنـەی وی، وەك وێنـەی تاتـە بـەردێکی لووس وایە، تەنکە گڵێکی بە سـەرەوەیە، بـارانێکی دڵۆپـە زل لـێی دەداو هیـچی پێـوە نامێنـێو دەیـشواتەوە، مانـای وایــە ئـەو ئـازاردانو منـەتـکردنەش، ئـاوا

خێرو پاداشتی ئەو چاکەو ئەو ماڵ بەخشینە دەشواتەوە، هەروەها دوایش، کە دەفەرموێ: ﴿لَّا يَقۡدِرُونَ عَلَىٰ شَيۡءٖ مِّمَّا كَسَبُواْ﴾، {کە مەبەست پێی دوارۆژە} لە دوارۆژدا توانایان نابێ بەسەر هیچ لە بەرهەمی ئەو خێرو چاکەیەدا، واتە: هیچیان بۆ نەماوەتەوەو خاوەنی هیچ نابن.

مەسەلەی هەشتەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَمَثَلُ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمۡوَٰلَهُمُ ٱبۡتِغَآءَ مَرۡضَاتِ ٱللَّهِ وَتَثۡبِيتٗا مِّنۡ أَنفُسِهِمۡ كَمَثَلِ جَنَّةِۭ بِرَبۡوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٞ فَـَٔاتَتۡ أُكُلَهَا ضِعۡفَيۡنِ فَإِن لَّمۡ يُصِبۡهَا وَابِلٞ فَطَلّٞۗ وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرٌ﴾، لێرەدا خوای پەروەردگار وێنەی ماڵ بەخشینی شەرعییانەو ڕاستو تەواو بە چی دێنێتەوە ؟ بە باغێك کە لەسەر تەپۆلکەیەکە، لە شوێنێکی بەرزەو بارانێکی باشو بە خورزەمو دڵۆپە زل لێی دەدات، بەرەکەی دوو بەرانبەر دەبێتەوە، واتە: ئەگەر هەمان باغ هی کەسێکی دیکەبێ لە شوێنێکی دیکەبێ، نیوەی ئەوە بەردەدا، بەڵام شوێنەکەی هێندە باشەو بارانێکی هێندە چاکی لێ دەبارێو، ئەوەندە خۆری باش پێدەکەوێ، بەرەکەی دوو بەرانبەری باغی خەڵکی دیکە دەبێ.

جا خوا ﷻ دوو هاندەری باسکردوون بۆ کەسێك، کە ماڵ بە شێوەیەکی ڕاستو دروست دەبەخشێ: ﴿ٱبۡتِغَآءَ مَرۡضَاتِ ٱللَّهِ وَتَثۡبِيتٗا مِّنۡ أَنفُسِهِمۡ﴾، واتە: ڕەزامەندیی خوا داوا دەکەن، وە لە دڵێکی چەسپاویشەوە یاخود بۆ دڵ چەسپاندنی خۆشیان لەسەر ئیمانو ئیسلام، یان لەسەر ماڵ بەخشینو سەخاوەت، کەواتە: دوو هاندەریان هەن:

یەکەم: ئەوەیە کە خوا لێیان ڕازی بێ.

دووەم: ئەوەیە کە خۆیان لەسەر سەخاوەتو بەخشین ڕابێنن، یاخود خۆیان پابەند بکەن بەو شەریعەتو بەرنامەوە کە خوای پەروەردگار ناردوویەتی، واتە: هیچ مەبەستێکیان نیە کە زیان بگەیەنن بە بابای خێر پێکراو، ئەو

بابایە کە خێر دەکات، دەڵێ: بۆیە ئەو کارە دەکەم کە خوا لێم ڕازی بێ، وە بۆ ئەوەش کە خۆم مسوڵمانی باشبم و سیفەتی باش لە خۆمدا بچەسپێنم، هەڵبەتە ئەو دوو ئامانجەو ئەو دوو پاڵنەرو هاندەرە، کە پاڵ بە بابای ماڵ بەخشەرەوە دەنێن، هیچ زیانێك ناگەیەنن بە لایەنی بەرانبەر.

ئنجا وێنەشی بۆ هێناوەتەوەو دەفەرموێ: ﴿كَمَثَلِ جَنَّةٍ﴾، وێنەی ئەوەی کە ماڵی خۆی لە پێناوی خوادا دەبەخشێ، بۆ ئەوەی خوای لێ ڕازی بێ، وەك باغێکە، چونکە باغ سێبەریشی هەیە، بەریشی هەیە، کەواتە: بابای بەخشندە دەبێ سێبەری هەبێ بۆ خەڵك، وە بەرهەمیشی بۆیان هەبێ.

ئنجا دەربارە شوێنی ئەو باغە دەفەرموێ: ﴿كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ﴾، (رَبْوَةٍ) یانی: تەپۆلکە، بەرزایی، چونکە لەڕووی باغدارییەوە، شوێنی بەرز باشتر تیشکی خۆری تێدەکەوێ و ئاوی زۆری تێدا نامێنێتەوە، درەختەکە بن ئاو بکەوێ، ئەوەی بەخشەربێ، دەبێ هەوڵبدا خاوەنی ئەخلاق و بەهاو ئەدەبێکی بەرزتربێ و، بە ئەخلاقی بەرزو بە بەخشندەیی و سیفەتی باش لەنێو خەڵکدا دیاربێ.

ئنجا دوو جۆرە بەخشینی دیاری کردوون، چونکە کە دەفەرموێ: ﴿أَصَابَهَا وَابِلٌ فَـَٔاتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ﴾، واتە: ئەو باغە لە دوو حاڵ بەدەر نیە: یان بارانێکی دڵۆپە گەورەو بە خورزەمی لێدەداو، ئەو کاتە دوو بەرانبەر بەر دەگرێ ﴿فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ﴾، وە ئەگەر بارانێکی دڵۆپە زل و بە خورزەمو بە ڕێژنە لێی نەدا، ئەوە نمە بارانێکی بەسە بۆ بەرگرتن، شوێنەکەی هێندە باشە، ئینسانی مسوڵمانیش دوو حاڵی هەن: یان ئەوەتە ئیمکانیەتی هەیەو خێرو چاکەی زۆر دەکات، یان کەمی هەیەو خێرو چاکەیەکی کەم دەکات، بەڵام هەرچۆن بێ ئینسانی ئیماندار دەبێ هەر بەخشندەبێ، ئەگەر زۆری هەبوو زۆر ببەخشێ و ئەگەر کەمیشی هەبوو

کەم ببەخشێ، گرنگ ئەوەیە ئیماندار نابێ چرووكو ڕژدو دەست قووچاو بێ، کەمت هەیە کەم ببەخشەو، زۆرت هەیە زۆر ببەخشە، لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ کاتێك پێغەمبەری خوا هانی مسوڵمانانیدا کە ببەخشن لە جەنگی (تەبووك)دا، هەبوو ماڵێکی زۆری دەهێنا پڕی کۆشێك زیوو زێڕی دەهێنا، یاخود پڕی توورەگەیەك زێڕو زیوی دەهێنا، هەشبوو پڕی چنگێکی دەهێنا، وە هەبوو چنگە خورمایەکی دەهێناو دەیگوت: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ هەر ئەوەندەم بۆ کراوە، ئنجا مونافیقەکان ئەوەی زۆری هێنابا دەیانگوت: ئەوە هەر بۆ ڕیایەتی، ئەوەی کەمیشی هێنابا دەیانگوت: جا خوا چ پێویستی بەوەندە هەیە[1] ؟! یانی: هەر چۆن بێ هەر تانەیان دەدا، خوای پەروەردگاریش ئەم ئایەتەی ناردە خوارێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يَلۡمِزُونَ ٱلۡمُطَّوِّعِينَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ فِي ٱلصَّدَقَٰتِ وَٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهۡدَهُمۡ فَيَسۡخَرُونَ مِنۡهُمۡ ...﴿٧٩﴾ ﴾التوبة، واتە: ئەوانەی {ئەو مونافیقو دەغەڵانەی} کە تانەیان دەدا لەو مسوڵمانانەی کە باش ماڵی خۆیان دەبەخشی دەیانگوت ئەوە مەبەستیان پێ خوا نیە {تەماشا ئەو هەموو ماڵو سامانەی بۆچی هێناوە ؟}، وە ئەوانەی هەموو توانای خۆیان دەخستە کارو کەمیان دەهێنا، گاڵتەیان بەوانیش دەکرد! بەڵام نەء، ئەوەی زۆری هەیە با زۆر ببەخشێ، وە ئەوەی کەمیشی هەیە با لە کەمەکەی خۆی هەر ببەخشێ، وە لە فەرمایشتی ڕاستو دروست (صحیح)ی پێغەمبەر ﷺیشدا هاتوە فەرموویەتی: {(سَبَقَ درهَمٌ أَلْفَ دِرهَمٍ، فَقَالَ رَجُلٌ: وَكَيْفَ ذَاكَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: رَجُلٌ لَهُ مَالٌ كَثِيرٌ

---

١) عن أبي مسعود قال: {لما نزلت آيةُ الصَّدقة كُنّا نُحامِلُ على ظهورنا، فجاء رجُلٌ فتَصدَّق بشيءٍ كثير، فقالوا: مراءٍ، وجاء رجلٌ فتصدَّق بصاعٍ، فقالوا ان الله لَغَنيٌّ عن صدقة هذا، فنزل: ﴿ ٱلَّذِينَ يَلۡمِزُونَ ٱلۡمُطَّوِّعِينَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ فِي ٱلصَّدَقَٰتِ وَٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهۡدَهُمۡ ...﴿٧٩﴾ ﴾التوبة، رواه البخاري: (١٤٥)، ومسلم: (١٠١٨)، والنسائي في التفسير: (٢٤٣)، وابن ماجه: (٤١٥٥)}.

أخَذَ من عرضِهِ مائةَ أَلفٍ فتَصدَّقَ بِهَا، وَرجُلٌ لَيسَ لَهُ إلاَّ درهَمَانِ فَأخذَ أَحدَهُما فتَصَدَّقَ بهِ) (رَوَاهُ ابْنُ حِبَّانَ برقم: (٣٣٤٧)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٢٥٢٧)، عَنْ أبي هُرَيرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنهُ، وَحَسَّنَهُ الألباني في (صحيح الجامع) برقم: (١٨٦٧)}، واتە: درەمێك پێش هەزار درەم كەوتەوە، پیاوێك گوتی: جا ئەوە چۆنە ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ؟! فەرمووی: كابرایەك هەبوو زۆر دەوڵەمەند بوو {ماڵو سامانێكی زۆری هەبوو} هەزار درەمی لەو ماڵە زۆرەی خۆی كردە خێر، وە پیاوێكیش هەبوو دوو درەمی هەبوون، لەو دوو درەمە یەكێكیانی كردە خێر، خوای كاربەجێ پاداشتی ئەو درەمەی ئەو هەژارو نەدارەی بە زیاتر دایەوە لە هی ئەو هەزار درەمە، بۆچی ؟ چونكە ئەو لە دوو درەمان یەكێكی كردۆتە خێر، ئەوی دیكەش لە ماڵو سامانێكی زۆر هەزار درەمی كردۆتە خێر، دیارە خوای دادگەریش ستەم لە كەس ناكات، بەڵام پاداشتی ئەوەی دیكە كە توانای كەم بووە، زۆر زیاتری داوەتەوە لەوەی دی.

ئنجا بۆیەش لە كۆتایی ئەو ئایەتەدا دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرٌ﴾، وە خوا بینەری ئەوەیە كە دەیكەن، چونكە بەخشین كردەوەیە، ئەگەر تێبینیتان كردبێ لە كۆتایی هەموو ئایەتەكاندا خوای خاوەن سیفەتی بەرز، سیفەتێكی خۆی بەیان دەكات، بۆ وێنە دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ﴾، لێرەدا دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرٌ﴾، بۆچی؟ چونكە لە هەر شوێنە خوا سیفەتێكی خۆی بەیان دەكات، كە لەگەڵ ئەو كردەوەیەداو لەگەڵ ئەو شتەدا بێتەوە، لەبەرئەوەی بەخشین كردەوەیە: چۆن دەبەخشێ ؟ چەند دەبەخشێ ؟ بە كێ دەبەخشێ ؟ بابزانێ خوا دەیبینێ.

مەسەلەی نۆیەم: كە خوا سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى وێنەیەكی هێناوەتەوە بۆ كەسێك كە خێرو چاكە دەكات، بەڵام دوای خێرو چاكەكەی بە ئاودا دەدات، بەهۆی منەتو ئازاردانو

باسکردنو ڕیابازیی یەوە، دەفەرموێ: ﴿ أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَن تَكُونَ لَهُۥ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ ﴾، واتە: کێتان هەیە خۆزگەو ئاوات بەوە بخوازێ وەك ئەو کەسەبێ، کەسێك کە باغێکی هەیە، ئەو باغە لە درەختی خورماوە بگرە کە بەرزترین درەختە، هەتاکو درەختی مێوو ترێ، کە نزمترین درەختە تێیدایە، نەك تەنیا ئەو دوو درەختەی تێدابێ، وەك دەفەرموێ: ﴿ أَن تَكُونَ لَهُۥ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ ﴾، واتە: لە بەرزترین درەختەوە کە دارخورمایە، تا نزمترینی کە مێوە، درەختی ترێیە، تێیدایە، ئنجا، ﴿ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ﴾، شاجۆگەو جۆگەلەی زۆری بە بندا دەڕۆن، واتە: یەکی لە ئاوێ ناکەوێ ﴿ لَهُۥ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ ﴾، وە ئەو کەسە لەو باغەی خۆیدا هەموو میوەیەکی هەیە، بۆیە گوتمان کە دەفەرموێ ﴿ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ ﴾، تەنیا مەبستی خورماو ترێ نیە، چونکە ﴿ مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ ﴾، هەموو میوەیەك تەنیا لە درەختی خورماو مێو پەیدانابێ، هەنارو خۆخو گێلاسو هەرمێو بەهێ ... ئەوانە، کوا لەو دووانە پەیدا دەبن ؟! کەواتە: هەموو جۆرە میوەیەکی تێدایە، ئەو ڕەزو باغە بەو شێوەیە کە لەوە باشتر نابێ، بەلآم لەو لاوە: ﴿ وَأَصَابَهُ ٱلْكِبَرُ وَلَهُۥ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَآءُ فَأَصَابَهَآ إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَٱحْتَرَقَتْ ﴾، کابرا بۆخۆی کەوتۆتە تەمەنەوەو بەساڵدا چووەو ئینسانی بەساڵداچووش تازە خۆ ناتوانێ دووبارە بچێ باغێکی دیکە بنیات بنێ ! ئنجا کە کەتۆتە تەمەنەوە ماڵو منداڵێکی وردو وێرانیشی هەیە، منداڵی سەلکەو پێچکەی هەن ﴿ وَلَهُۥ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَآءُ ﴾، واتە: منداڵەکانی وردنو درشت نین، کە کارو کەسابەت بکەن، ئنجا لەو حاڵەتەدا: ﴿ فَأَصَابَهَآ إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَٱحْتَرَقَتْ ﴾، گەردەلولێك لەو باغە بدا کە ئاگری تێدابێو بسووتێ، کامەتان پێی خۆشە وەزعێکی وای هەبێ ؟ بێگومان کەس

پێی خۆش نیە، كەواتە: ئەگەر چاكەتان كرد وەك ئەو باغە چاكەی ئەو گەردەلولە خراپە لێی دەدات‌و دەیسووتێنێ، منەت بەسەر خێرپێكراودا مەكەن، وە ئازاری دڵی مەدەن‌و، خێرو چاكەكە لەخۆتان تێكمەدەن.

مەسەلەی دەیەم: كە دەفەرمووێ: ﴿كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْأَيَٰتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴾، ئاوا خوا ئایەتەكانیتان بۆ ڕووندەكاتەوە تاكو بیربكەنەوە، ئایا بەبێ بیركردنەوە ئینسان لە ئایەتەكانی خوا حاڵی دەبێ‌و بەبێ بیركردنەوە لەو حیكمەتانە دەگەین كە لە ئایەتەكاندا شێرراونەتەوەو، بەبێ بیركردنەوە لەو ئامانجانە تێدەگەین كە خوای بەخشندە ئەو ئایەتانەی بۆیە ناردوونە خوار كە بهێنرێنە دی ؟! بێگومان نەخێر.

لە كۆتاییدا دەڵێم: وەك زۆر جاری دیش گوتوومانە: قورئان وەك دەریایەكە كە لە دوورەوە تەماشای دەكەی بەس ئاوێكی شین دەبینی، بەڵام كە لێی ورد دەبیەوەو دەچیە سەری ماسی‌و ڕووەك ژیاندارانی دیكەو، پاشان گەوهەرو مرواری تێدا دەبینی، قورئانیش بە هەمان شێوە ئینسان تا چاكتر لێی وردبێتەوە، زیاتر تەفاعولی لەگەڵدا بكات، زیاتر لە نهێنییەكانی تێدەگات‌و پێیان ئاشنا دەبێ.

خوای پەروەردگار لەو كەسانەمان بگێڕێ كە بەهۆی تێوەڕامان‌و زیاتر وردبوونەوەی كتێبی خواوە، زیاتر لێی تێدەگەن زیاتر لە حیكمەت‌و پەندەكانی حاڵی دەبن، زیاتر لە ئامانجەكانی شارەزا دەبن‌و پاشان باشتر پێوەی پابەند دەبن، لە ژیانی تاكیی‌و خێزانیی‌و كۆمەڵایەتیی‌و سیاسییاندا.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پەنجاو پێنجەمین

پێناسـەی ئەم دەرسـە

خـوا پـشتیوان بـێ لـەم دەرسـەماندا هەشـت (٨) ئایـەت لـە سـوورەتی (البقـرة)دا دەتوێژینەوە، کە ئایەتەکانی ژمـارە (٢٦٧ تاکو ٢٧٤)ن، خوا ﷻ لەم هەشـت ئایەتـەدا بۆمان باسی ماڵ بەخشین دەکات: چ جۆرە ماڵێك ببەخشرێ ؟ بە کێ ببەخشرێ ؟ چۆن ببەخشرێ؟ ئەم سـێ مەسـەلە گرنگە تیشکیان خراوەتە سەر، وێـڕای چەندین مەسەلەی دیکە کە پەیوەستن بەم سێ مەسەلە سەرەکییەوە، وەك: بەخشـینی شـتی باس‌و پەسـەند، خۆ دوورگـرتین لـە ڕژدیـی، لـێزان (حکـیم) بـوون لـە بەخـشیندا، نەزرکردن، ئاشکراکردن‌و پەنهانکـردنی بەخشین، هەر کامیان لە شـوێنی خۆیـدا، بەر لـە هەرکـەس بەخـشین بـە کەسـانی هـەژاری بـێدەرەتان کـە بـەهۆی جـەنگ‌و جیهادو کاری ئیسلامییەوە دەرفەتی کارو کـاسبیان نیە...هتـد.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنفِقُواْ مِن طَيِّبَـٰتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ أَخْرَجْنَا لَكُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ ۖ وَلَا تَيَمَّمُواْ ٱلْخَبِيثَ مِنْهُ تُنفِقُونَ وَلَسْتُم بِـَٔاخِذِيهِ إِلَّآ أَن تُغْمِضُواْ فِيهِ ۚ وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ غَنِىٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾ ٱلشَّيْطَـٰنُ يَعِدُكُمُ ٱلْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِٱلْفَحْشَآءِ ۖ وَٱللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا ۗ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾ يُؤْتِى ٱلْحِكْمَةَ مَن يَشَآءُ ۚ وَمَن يُؤْتَ ٱلْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِىَ خَيْرًا كَثِيرًا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّآ أُوْلُواْ ٱلْأَلْبَـٰبِ ﴿٢٦٩﴾ وَمَآ أَنفَقْتُم مِّن نَّفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُم مِّن نَّذْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُهُۥ ۗ وَمَا لِلظَّـٰلِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ ﴿٢٧٠﴾ إِن تُبْدُواْ ٱلصَّدَقَـٰتِ فَنِعِمَّا هِىَ ۖ وَإِن تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا ٱلْفُقَرَآءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۚ وَيُكَفِّرُ عَنكُم مِّن سَيِّـَٔاتِكُمْ ۗ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾ لَّيْسَ عَلَيْكَ هُدَىٰهُمْ

وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَآءُۗ وَمَا تُنفِقُواْ مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنفُسِكُمْۚ وَمَا تُنفِقُونَ إِلَّا ٱبْتِغَآءَ وَجْهِ ٱللَّهِۚ وَمَا تُنفِقُواْ مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾ لِلْفُقَرَآءِ ٱلَّذِينَ أُحْصِرُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي ٱلْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ ٱلْجَاهِلُ أَغْنِيَآءَ مِنَ ٱلتَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُم بِسِيمَٰهُمْ لَا يَسْـَٔلُونَ ٱلنَّاسَ إِلْحَافًاۗ وَمَا تُنفِقُواْ مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٌ ﴿٢٧٣﴾ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُم بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

((ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! لەو سامانە باشانەی کە بە دەستتان هێناوەو لەوەی کە بۆمان لە زەوی دەرهێناون، ببەخشن، وە بۆ خراپەکەی مەگەڕێن، لێی دەبەخشن، بەڵام بەچاو لێنووقاندنەوە نەبێ وەری ناگرن، وە بزانن کە خوا بێ نیازی ستایش کراوە ﴿٢٦٧﴾ شەیتان لە نەداریی دەتانترسێنێو بە ڕژدیی فەرمانتان پێ دەکات، بەڵام خوا گفتی لێبووردنو بەخششی خۆیتان پێ‌دەدا، وە خوا (بەخشش) فراوانی زانایە ﴿٢٦٨﴾ حیکمەت بە هەرکەسێك دەدا کە بیەوێ، وە بێگومان هەرکەسێك حیکمەتی پێبدرێ، ئەوە خێرو چاکییەکی زۆری پێدراوە، بەڵام خاوەن عەقڵان نەبێ پەند وەرناگرن ﴿٢٦٩﴾ وە هەر ماڵێك ببەخشن یان هەر شتێك لەخۆتان بگرن (نەزری بکەن) ئەوە مسۆگەر خوا دەیزانێ، وە ستەمکارانیش هیچ پشتیوانیان نین ﴿٢٧٠﴾ ئەگەر خێرو چاکەکانتان ئاشکرا بکەن، ئەوە چاکترین شتە، وە ئەگەر پەنهانیان بکەنو بیاندەنە هەژاران ئەوە بۆ خۆتان باشترە، وە بەشێك لە خراپەکانتان لێ دەسرێتەوە، وە خوا بە هەرچی دەیکەن شارەزایە ﴿٢٧١﴾ هێنانە سەر ڕێی ڕاستیان لەسەر تۆ نیە، بەڵام خوا هەر کەسێکی بوێ دەیخاتە سەر ڕێی ڕاست، وە هەر ئەندازەیەك لە خێرو چاکە بکەن، ئەوە سوودەکەی بۆخۆتانە، وە

(ئێوە) بەمەستی وەدەستهێنانی ڕەزامەندیی خوا نەبێ نابەخشن، وە هەر ئەندازەیەك ماڵ ببەخشن، بێ ئەوەی ستەمتان لێبکرێ دەتاندرێتەوە (٢٧٢) (بۆ ماڵ بەخشینتان) بۆ هەژارانێك بێت کە لەڕێی خوادا ڕێ لێ بەستراونو ناتوانن بەزەویدا (بۆ کاسبی) بێنو بچن، بابای نا ئاشنایان لەبەر زێدە نەفس بەرزیی، بە دەوڵەمەندیان تێدەگات، (بەڵام ئەگەر باش سەرنجیان بدەی) بە نیشانەیان دەیانناسی (کە هەژارن) بە مکووڕییو سووربوونەوە شت لە خەڵکی داواناکەن، وە هەر شتێکیش لە ماڵ ببەخشن، بێگومان خوا پێی زانایە (٢٧٣) ئەوانەی کە بە شەوو ڕۆژو بە پەنهانییو ئاشکرا سامانەکانیان دەبەخشن، ئەوە بێگومان پاداشتی تەواوی خۆیان لەلای پەروەردگاریان هەیەو نە ترسیان لەسەرەو نە خەمباریش دەبن (٢٧٤)).

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(أَنفِقُواْ): واتە: ببەخشن (نَفَقَ الشَيءُ: مَضَى وَنَفِدَ، الإنْفَاقُ: قَدْ يَكُونُ فِي المَالِ، وغَيرِهِ، وَقَدْ يَكونُ واجباً وتَطوُّعاً)، (نَفَقَ) واتە: تێپەڕیو تەواوبوو، بەخشینیش لە ماڵو غەیری ماڵ دایەو جاری وا هەیە فەرزەو جاری واش هەیە سوننەتە.

(طَيِّبَٰتِ): کۆی (طَيِّبَة)یە، (طَيِّبَة) واتە: زۆر چاكو سوودبەخشو زۆر بەتامو خۆش، دەگوترێ: (طَابَ الشَيءُ يَطيبُ طَيْبَاً فَهُوَ طَيِّبٌ) واتە: شتەکە خۆشە یان بەسوودە، یان چاکە (فَهُوَ طَيِّبٌ) (طَيِّبٌ) واتە: شتی باشو بەلەززەتو خۆشو بەکەڵك (وأصْلُ الطَّيِّبِ: مَا تَسْتَلِذُّهُ الحَوَاسُّ ومَا تَسْتَلِذُّهُ النَّفْسُ) لە بنچینەدا (طَيِّب) هەر شتێکە کە هەستەکان تامی لێوەربگرن، بۆنێکی خۆش، تامێکی خۆش، ڕەنگێکی جوان، دەنگێکی خۆش، هەموو پێیان دەگوترێ: (طَيِّب)، هەموو ئەو شتانەی کە خۆشن، وە هەرشتێك کە نەفس لەززەتی لێبکات، (طَيِّب)یان بۆ بەکاردێ.

(كَسَبْتُمْ): واتە: بەدەستتان هێناوە، چونکە (كَسَبَ يَكْسِبُ) واتە: وەدەستی هێنا، وەدەستی دێنێ.

(وَلَا تَيَمَّمُواْ): واتــە: (وَلاَتقصُدُوا) مەبەســتتان نــەبێ، لــێی مەخــەفتێن، ﴿ وَلَا تَيَمَّمُواْ ٱلْخَبِيثَ ﴾، واتە: کە خێر دەکەن لێی مەخـەفتێن کام شتەی بەکەڵـك نایە، ئەوە بکەنە خێـر، ئەوەی کە بۆخۆتـان ناتـانـەوێ، (تَيَمُّمْ)یش هەر بۆیــە پێی دەگوترێ: (تَيَمُّمْ) وەك فەرموویەتی: ﴿ ... فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا ...﴿٦﴾ ﴾ المائدة، واتە: بگەڕێنو بخـەفتێن لە گڵێکی پاك، ئەسڵی وشەی (تَيَمُّمْ) ئەوەیــە کە تۆ بخـەفتـێیو بگـەڕێی لە گڵێکی پــاك.

(ٱلْخَبِيثَ): (الخُـبْثُ والخَبِيـثُ: مـا يُكْـرَهُ رَدَاءَةً وَخـسَاسَةً، مَحْـسُوساً كَـانَ أَو مَعْقُولاً)، (الخُبْثُ) و (الخَبِيثُ): هەر شتێکە کە لەبەر خراپیی نەویستـرێت، جا شتێکی بەرهەست بـێ، یـاخود لـەڕووی مەعنەوییـەوە بەکـەڵك نـەهاتووبێ، (الخَبائـث جَمْـعُ الخَبيـث: مَـا لاَيُوَافِـقُ الـنَّفسِ مِـن الـمَحْظُـورات)، واتـــە: (خَبَائِث) کۆی (خَبِيث)ەو هەر شتێکە کە لـەگـەڵ سروشـتی ئینـسان سازگـار نەبێو ئینسان پێـی خۆش نەبـێو پێی چاك نەبـێ.

(إِلَّآ أَن تُغْمِضُواْ فِيهِ): مەگــەر چــاوی لــێ بنــووقێنن، ﴿ وَلَسْتُم بِـَٔاخِذِيهِ إِلَّآ أَن تُغْمِضُواْ فِيهِ ﴾، واتە: ئەگـەر بدرێ بە خۆتان وەریناگـرن، مەگەر چاوی لـێ بنـووقێنن، واتـە: مەگــەر لەبـەر خـاتری خاتـران، یــان بـە ناچـاریی ئەگـەرنا ئامادە نین شتی خراپ وەربگرن، کەواتە: شتی خراپیش مەکەنە خێر چونکە، ﴿ تُغْمِضُواْ فِيهِ ﴾، دەڵـێ: (الغُمْـضُ: النَّوْمُ العَـارِض) نووسـتنێکە کە بەسەرتدا دێ، (وغَمَـضَ عَيْنَـهُ وأَغْمَـضَهَا وضَـعَ إِحـدى جَفْنَتَـيْهِ عَلَـى الأُخـرَى) واتـە: پێڵـووی چـاوی لەسـەر پێڵـووەکەی دیکـە دانـا، چـاوی نووقانـد، (ثُمَّ يُـسْتَعَارُ للتَّغَـافُل وَالتَّسَاهُل) دوایی خواسـتـراوەتـەوە بۆ شـتێك کە بە ناچاریی، یاخود وەك بڵـێی لەبەر خـاتران، وەریـدەگـری ئەگەرنا وەریـناگـری.

(يَعِدُكُمُ): واتــە گفتتــان پــێ دەدا، ﴿ وَٱللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا ﴾، وشــەی (يَعِدُكُم) لە (وعـد)ەوە هـاتوە، (الوَعْدُ يَكُونُ فـي الخَـيْرِ والـشَّرِّ وفـي الْخَيْر

أَكْثَر)، وە (وَعْد) لە خێریشدا بەكاردێ لە شەڕیشدا، بەڵام زیاتر بۆ خێرو چاكە بەكاردێ، دەڵێ: وەعدی پێداوە، واتە: بۆ چاكە، بەڵام بۆ خراپە (وَعِيدُ) هەیە (أوعَدَهُ) واتە: هەڕەشەی لێ كرد (وعيد) هەڕەشەیە (وعد) بەڵێندانو گفت دانە بۆ شتی باش.

(بِٱلۡفَحۡشَآءِ): هەر كردەوەیەكی ناقولاَیەو هەر قسەیەكی خراپە، دەڵێ: (الفُحْشُ وَالفَحْشَاءُ وَالفاحِشَةُ: مَاعَظُمَ قُبْحُهُ مِنَ الأَفْعَالِ والأَقْوَالِ وَيُقْصَدُ بِهِ هُنَا البُخْلُ) وشەی (الفُحْشُ) وە (الفَحْشَاءُ) وە (الفاحِشَةُ) هەر قسەیەكەو هەر كردەوەیەكە كە زۆر ناقولاَو دزێوو نارێك بێ، بەڵام لێرەدا مەبەست لە (الفَحْشَاءِ)، واتە: چرووكیی‌و ڕژدیی‌و چنگ نووقاندن.

(أُوْلُواْ ٱلۡأَلۡبَٰبِ): واتە: (أصْحَاب العقول) خاوەن عەقلان، چونكە (ألبَاب) كۆی (لُبّ)ەو ئەمیش واتە: كاكڵ، بەڵام لە قورئاندا بەكارهێنراوە بۆ عەقڵ، بۆچی؟ چونكە وەك چۆن میوەیەك بەس بە هۆی كاكڵەكەیەوە بە كەڵك دێ، ئینسانیش هەر بەهۆی عەقڵەكەیەوە بەكەڵك دێو، ئینسان بە عەقڵ لە ئاژەڵو ژیانداران جیادەبێتەوە، جا دەڵێ: (اللُّبُّ: العَقْلُ الخَالِصُ مِنَ الشَّوَائِبِ)، (لُبّ): بریتیە لە عەقڵێ كە ساغ بووبێتەوە لە خڵتە، وە بۆیەش وای ناو لێنراوە، چونكە هەر عەقڵە لە ئینساندا كە ئینسان بكات بە ئینسان، وە جیای بكاتەوە لە غەیری خۆی، وەك چۆن میوەیەكیش لەبەر كاكڵەكەی دەویسترێ، ئەگەرنا توێكڵەكەی كەس نایەوێ.

(نَّفَقَةٍ): (النَّفَقَةُ: اسمٌ لِما يُنْفَقُ)، (نفقة): ناوە بۆ هەر شتێك كە ببەخشرێ، پارەبێ، ماڵ بێ، خواردن بێ، بەرگ بێ، زەوی بێ، هەر شتێك ببەخشرێ وشەی: نەفەقەی بۆ بەكاردێ.

(نَذَرۡتُم): واتە: نەزرتان كردبێ، لە خۆتان گرتبێ (النَّذْرُ: أنْ تُوجِبَ عَلَى نَفْسِكَ مالَيسَ بِوَاجِبٍ)، (النَّذْرُ): ئەوەیە تۆ شتێك لەسەر خۆت پێویست بكەی كە لەسەرت پێویست نەبێ، وەك لە قورئاندا هاتوە: ﴿...إِنِّي نَذَرۡتُ

لِلرَّحْمَٰنِ صَوْمًا ... ﴿٢٦﴾ ﴾ مريم، من بۆ خوای خاوەن بەزەیی ڕۆژووم لەخۆم گرتوە.

(فَنِعِمَّا هِىَ): واتە: باشترین شت ئەوەیە، ئەسڵی خۆی ئەم وشەیە (فَنِعْمَ ماهِيَ)یە، واتە: ئا ئەو کارە ئەو شتە باشترین شتە (ونِعْمَ: كَلِمَةٌ المَدْحِ في مقابل بِئسَ للذم)، عەرەب ئەگەر بیانەوێ شتێك مەدح بكەن، دەڵێن: (نِعْمَ) بۆ وێنە: (نِعْمَ الرَّجُلُ مُحَمَّدٌ) موحەممەد باشترین پیاوە (بِئسَ)ەش، بۆ زەممە، وەك: (بِئْسَ الرَّجُلُ زَيْدٌ) خراپترین پیاو زەیدە.

(خَيْرٌ لَّكُمْ): واتە: بۆ ئێوە چاكترە (الخَيْرُ: ما يَرْغَبُ فيهِ الكُلُّ، وَضِدُّهُ الشَرُّ)، (خَيْر) هەر شتێكە كە هەموو لایەك ئارەزووی بكەن، پێچەوانەی (شَرّ)ە، واتە: خراپ یان خراپتر.

(هُدَىٰهُمْ): (الْهُدى: دِلاَلَةُ بِلُطفٍ) واتە: ڕێنماییان خستنە سەر ڕێ بە شێوەیەكی نەرمو هێدیی.

(وَجْهِ ٱللَّهِ): بە چەند واتایەك هاتوە: خۆی (وجه) واتە: ڕوو (وجه الله) واتە: ڕووی خوا، بەڵام لێرەدا یان مەبەست پێی ڕەزامەندیی خوایە (مَرْضَاة الله)، یان مەبەست پێ زاتی خوایە (ذَات الله)، یان مەبەست پێ دیداری خوایە (لِقَاء الله)، یان مەبەست پێ ڕووی خوایە، واتە: سیفەتێك بۆ خوا، كە بۆ خوا شایستەیە، ڕووی خوا، ئەگەر سیفەت بێ دەڵێین: سیفەتێكە كە بۆ خوا شایستەیەو، وەك هی دروستكراوەكان نیە.

(يُوَفَّ إِلَيْكُمْ): واتە: بەتەواویی دەتاندرێتەوە، چونكە دەڵێ: (الوَافي: الَّذِي بَلَغَ التّمَامُ)، (وَافي): واتە شتێك كە تەواوبووبێ (وأوفى: إذَا تَمَّمَ العَهْدَ وَلَمْ يَنْقُضْ حِفْظَهُ) واتە: پەیمانەكەی تەواوكردو هەڵینەوەشاندەوە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِبْرَٰهِيمَ ٱلَّذِى وَفَّىٰٓ ﴿٣٧﴾ ﴾ النجم، واتە: ئیبراهیمێك كە بەتەواویی جێبەجێی كرد، چی جێبەجێ كرد؟ پەیمانێك كە بە خوای دابوو.

(لِلْفُقَرَآءِ): واتە: هەژاران، لە قورئاندا دوو وشە بەکارهاتوون: (فُقَرَاء)و (مَسَاكِين)، من (فَقِير)م بە هەژار لێکداوەتەوەو (مِسكِين)یش بە نەدار، چونکە دەڵێ: (أصْلُ الفَقْيرِ: المكسورُ الفِقَار)، (فَقِير) لە ئەسڵدا ئەوەیە کە بڕبڕەی پشتی شکابێ (يُقَالُ: فَقَرْتهُ فاقِرَةٌ) واتە: شتێك پشتی شکاند، کەواتە: هەژار کەسێکە هیچی نیە، وەك چۆن کەسێك کە پشتی دەشکێ ناجووڵێ‌و ئیفلیج دەبێ، بابای هەژاریش هیچی نیەو هیچی لە دەست نایێ، (مسكين)یش نەدارە، واتە: کەسێك کە شتێکی هەیە بەڵام بەشی ناکات، چونکە خوا ﷻ لە سوورەتی (الكهف)دا دەفەرموێ: ﴿ أَمَّا ٱلسَّفِينَةُ فَكَانَتۡ لِمَسَٰكِينَ يَعۡمَلُونَ فِي ٱلۡبَحۡرِ... ﴿٧٩﴾ ﴾، واتە: بەڵام کەشتییەکە هی کۆمەڵێك نەدار بوو کە ئیشیان دەکرد لە دەریادا، کەواتە دیارە کۆمەڵێك خەڵك بوون، کەشتییەکیان هەبووە، کەواتە: (مسكين) کەسێکە شتێکی هەیە، بەڵام بەشیی ناکات، بەس (فَقِير) ئەوەیە کە هیچی نیە.

(أُحۡصِرُواْ): واتە: ڕێیان لێگیراوە (الحَصرُ: التَضييقُ)، (حَصْر) واتە: تەنگ پێ هەڵچنین (حَصيراً، أي: حَابِسَاً، فالإحْصَارُ يُقَالُ: فـي المَنْـعِ الظَاهر والباطن) شتێك شتێك حەپس بکات، جا وشەی: (إحْصَار) چ بە ڕواڵەت ڕێی لێگیرا بێ، چ بە پەنهانیی هەردووکی دەگرێتەوە.

(ضَرۡبٗا فِي ٱلۡأَرۡضِ): واتە: بە زەویدا بڕۆن، بۆچی وا گوتراوە؟ دەڵێ: (الضَّرْبُ إيقاعُ شَيءٍ عَلَى شَيءٍ، والضَّربُ في الأرض الذهاب فيها وضَربها بالأرجُل)، (ضرب) بریتیە لەوەی شتێك لە شتێك بدەی، ئەوە پێی دەگوترێ: (ضرب) جا لەبەرئەوەی کەسێك کە بە زەویدا دەڕوا دەبێ پێ بە زەویدا بدات، بۆیە (ضرباً في الأرض) واتە: بە زەویدا ڕۆیشتن.

(ٱلۡجَاهِلُ): بە مانای نەفام یان نەزان دێ، بەڵام لێرەدا (غَير العَارف أي: مَن لايَعْرِفُ حالَهم) واتە: کەسێك کە نایانناسێ، بابای نا ئاشنا، باسی ئەو

هەژارە ئیماندارانە دەکات، کە لەبەر نەفس بەرزیی کەسێك کە نەیانناسێ، بە دەوڵەمەندیان تێدەگات، چونکە هێندە نەفس بەرزن، خۆیان بە فەقیرو ڕووتو ڕەجاڵ پێشان نادەنو، کەسێك کە پێیان ئاشنا نەبێ، بە دەوڵەمەندیان تێدەگات، بەڵام ئەوەی بیانناسێ لە نزیکەوە دەزانێ وەزعیان چۆنە.

(ٱلتَّعَفُّفِ): ﴿ يَحۡسَبُهُمُ ٱلۡجَاهِلُ أَغۡنِيَآءَ مِنَ ٱلتَّعَفُّفِ ﴾، (التَّعَفُّف) لە (عِفَّة)ەوە هاتوە (العِفَّةُ: حُصولُ حَالَةٍ لِلنَّفْس تَمْتَنِع بِهَا عَنْ غَلَبَةِ الشَّهْوَةِ) دەڵێ (العِفَّة) واتە: (عِفَّة) حاڵەتێکە بۆ نەفس پەیدادەبێ، کە بەهۆی ئەو حاڵەتەوە نەفس بەدوای ئارەزوو ناکەوێ، جا ئینسانی عەفیف، بە داوێن پاك دەگوترێ کە ئارەزووی خۆی کۆنتڕۆڵ کردوە، وە ئینسانی عەفیف بە ئینسانی نەفس بەرز دەگوترێ، کە چاوی لە دەستی خەڵك نیە، کەواتە: ئینسانی عەفیف، واتە: هەرکەسێك کە خۆی پاك ڕادەگرێو بە دوای ئارەزووان ناکەوێ، (تعفف)یش لەسەر وەزنی (تَفَعُّل) واتە: کەسێك خۆی مەرزەم دەکاتو خۆی کۆنتڕۆڵ دەکاتو خۆی پاك ڕادەگرێ.

(بِسِيمَٰهُمۡ): واتە بە نیشانەیان (سِیما) واتە: نیشانە (السیماء والسیمیاء: العَلاَمَةُ، و سَوَّمتُهُ أَعْلَمْتهُ)، (سیماء وسیمیاء) واتە: نیشانە (سَوَّمتُهُ: أَعْلَمْتهُ) واتە: نیشانەدارم کرد.

(إِلۡحَافٗا): (أي إلحَاحَاَ) (إلحَاف) واتە: شتێك کە زۆر بە سووریی داوای بکەیو زۆری لەسەر بچی (وَأَصْلُ الإلحَافِ مِنَ اللِّحَاف الَّذي يُغْطَّى بِهِ) ئەسڵی وشەی (إلحَاف) لە (لِحاف)ە، واتە: لێفە، ئەوەی ئینسان خۆی پێ دادەپۆشێ، وەك بڵێی ئەو کەسەی کە زۆر داوا دەکات، وەك لێفەیەکی وایە پێتەوە لکابێو لە کۆڵت نەبێتەوە.

هـۆی هاتنــە خوارەوەی ئایەتەکــان

١) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ڕستە قورئانییەی کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنفِقُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ أَخْرَجْنَا لَكُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ ﴾ {(عَنِ البَراءِ بْنِ عَازِبٍ رضي الله عنه قَالَ: نَزَلَتْ فِينَا مَعْشَرَ الأنصَار، كُنَّا أصْحَابَ نَخْلٍ فَكَانَ الرَّجُلُ يأتي مِن نَخْلِهِ عَلَى قَدْرِ كَثْرَتهِ وقِلَّتهِ، وَكَانَ الرَّجُلُ يأتي بالقِنوِ والقِنوين فَيُعَلّقُهُ في المسجدِ، وَكَانَ أهلُ الصُّفَّةِ لَيْسَ لَهُم طَعَامٌ، فَكَانَ أَحَدُهُمْ، إذَا جَاعَ أَتي القِنوَ فَضَربهُ بعَصَاهُ فيسقط مِن البُسْرِ وَالتَّمْرِ فيأكُلُ، وَكَانَ نَاسٌ مِمن لا يرغبُ في الخَيرِ يأتي الرَّجُلُ بالقِنوِ فيه الشيصُ والحَشَفُ وبالقنوِ قَدْ انكسرَ فَيُعَلِّقُهُ، فأنزَلَ اللهُ تعالى: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنفِقُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ أَخْرَجْنَا لَكُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ ۖ وَلَا تَيَمَّمُواْ ٱلْخَبِيثَ مِنْهُ تُنفِقُونَ وَلَسْتُم بِـَٔاخِذِيهِ إِلَّآ أَن تُغْمِضُواْ فِيهِ ۚ ... ﴾، قَالَ: لَو أنَّ أحَدَكُم أُهْدِيَ إليهِ مِثْلُ ما أَعْطاهُ، لَمْ يأخُذْهُ إلاَّ عَلَى إغمَاضٍ وحيَاءٍ، قَالَ: فَكُنَّا بَعْدَ ذلك يأتي أَحَدُنَا بِصَالحِ ماعِنْدَهُ) (رَوَاهُ ابْنُ جَرير، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (٢٩٨٧)، وَصَحَّحَهُ، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (١٨٢٢)، وَابْنُ أبي حاتِم، وَالحَاكِمُ وَصَحَّحَهُ البَيْهَقِيُّ وَابْنُ المُنذِرِ وَابْنُ أَبي شيبة وعَبْد بْنُ حُمَيد، وَصَحَّحَهُ الألباني}، واتە: بەڕائی کوڕی عازیب خوای لێ ڕازی بێ دەڵێ: ئەم ئایەتە لەسەر ئێمە هاتەخوار، ئێمەی کۆمەڵی پشتیوانان خاوەنی باغی خورما بووین، پیاوێك لە ئێمە دەچووە لای باغە دارخورمایەکانی، ئەوەی کە زۆری هەبووایەو ئەوەی کە کەمی هەبووایە، کابرا هێشوویەکی دەهێنا، یان دوو هێشووی دەهێنا {(قِنو) واتە: هێشووی خورما} لە مزگەوتی هەڵیدەواسی وە ئەهلی (صفة) {(صفة) شوێنێك بووە بەر هەیوانێك بووە شوێنێکی بەرز بووە ئەوانەی کە ماڵو حاڵیان نەبووەو نەدارو هەژار بوونو لەوێ بوون} ئەوانە هیچ خواردنیان

نەبووە، یەکێك لەوانە ئەگەر برسی بووایە دەهات ئەو هێشووە خورمایە کە هەڵواسراوە بە گۆچانەکەی لێی دەداو هەندێك فەریکە خورما یاخود خورمای گەیشتوو، دەکەوتنە خوارێو دەیخواردن، جا کەسانێك هەبوون لەوانەی زۆر ئارەزوویان لە خێرو چاکە نەبوو، پیاوێك لەوان دەچوو هێشوویەکی دەهێنا کە خورمای بێکەڵك یان خورمای ڕەقو تەقو نەگەیشتوو، یان هێشوویەك کە شکابوو ئەوەی دەهێناو هەڵیدەواسی {واتە: خورمایەك کە بۆخۆی پێ ڕازی نەبووو بەکەڵك نەدەهات}، ئیدی خوای پەروەردگار لەوبارەوە ئەو ئایەتەی ناردە خوارێ: (ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە ! لەو ڕۆزییە پاكو چاکانەی وەدەستتانهێناوەو لەوەی لە زەوی بۆمان دەرهێناون ببەخشن، وە مەخەفتێن بۆ ئەو شتەی کە بە کەڵك نایە {جا ئەوە لێرەدا دەربارەی خورما ئەو بەسەرهاتە دەگێڕێتەوە، بەڵام هەموو شتێکی دیکەش هەر وایە، مرۆڤ بۆ وێنە: دەیەوێ مەڕێکی بکاتە خێر، با نەگەڕێ کام مەڕی لاوازەو نەخۆشەو بەکەڵك نایە ئەوی بکاتە خێر، یاخود یەکێك بەرگو پۆشاك دەکاتە خێر، یان پارە دەکاتە خێر، یان دەغڵ دەکاتە خێر، هەر شتێك دەکاتە خێروچاکە، با بۆ کامەی خراپە بۆ ئەوە نەگەڕێ بەڵکو شتی باش ببەخشێ، کە بۆخۆی پێی چاکە، ئەگەر بیدرێتێ کامەی پێ چاکە بۆخۆی، با لە هەمان شتیش بدات بە خەڵکی}.

جا بەڕاء دەڵێ: بە دوای ئەوەی ئەم ئایەتە هاتە خوارێ، ئێمە کامە ماڵی باشمان هەبوو ئەومان دەهێنا پێشێ، کە ئایەتەکە نەهاتبووە خوارێ هەموو نەوعی تێدا هەبووە، هەبووە هی چاکی هێناوەو هەبووە هی خراپ، بەڵام دوای ئەوە کەس شتی خراپی نەدەهێنا، خوا لێیان ڕازی بێ ئەوانە وەختێ خوای بالادەست شتێکی پێ فەرموون، یەکسەر جێبەجێیان کردوە.

٢) هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی، کە دەفەرموێ: ﴿ لَّيْسَ عَلَيْكَ هُدَىٰهُمْ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهْدِى مَن يَشَآءُ ﴾، ڕێنماییکردنی ئەوان، یان خستنە سەر ڕێی ئەوان، لەسەر تۆ نیە (ئەی پێغەمبەر) بەڵکو خوا هەرکەسێك بیەوێ ڕێنمایی دەکا، لەوبارەوە چەند شتێك باسکراوە:

أ- یەکێکـــیان: {(عَـنْ ابـنِ عَبَّـاسٍ رضي الله عنه قَـالَ: كَـانوا يَكـرَهونَ أَنْ يَرضَـخوا لأَنسـابِهِم مِـن الـمُـشرِكِينَ، فَنَـزَلَتْ هـذِهِ الآيـة: ﴿ لَّيۡسَ عَلَيۡكَ هُدَىٰهُمۡ ﴾، إلى قَولِهِ: ﴿ وَأَنتُمۡ لَا تُظۡلَمُونَ ﴾ فَرَخَّصَ لَهُم)، رَوَاهُ الحَاكِمُ بـرقم: (٧٢٦٤) وَصَحَّحَهُ، وَالبَيْهَقِيُّ، وَالضِياء فـي الـمُختـارة، وَصَحَّحَهُ الألبـاني}، واتـە عەبـدوڵڵای کوڕی عەببـاس خـوا لـە خـۆیو بـابی ڕازی بـێ دەڵـێ: مـسوڵمانان {هـاوەڵانی پێغەمبـەر ﷺ خـوا لێیـان ڕازی بـێ} پێیـان نـاخۆش بـوو مـاڵی خۆیان ببەخشن بە خزمەکانیان لەوانەی کە کافرو بت پەرست بوون، خـوای دادگەریش ئەم ئایەتـەی نـاردە خوارێو مۆڵەتیدا.

ب- هەروەها ئەم دەقـەش لەوبارەوە هاتوە: {(عَـنْ ابـنِ عَبَّـاسٍ رَضِـيَ اللّٰهُ عَنهُمـا قَالَ: إنَّ النَّبِــيَّ ﷺ كَـانَ يـأمُرُنا أنْ لاَ نَتَصَـدَّق إلاَّ عَلَـى أَهْلِ الإسلامِ، حَتَّـى نَزَلَتْ هَذِهِ الآيـة، فأمَرَ بالصَدَقَةِ بَعْدَها عَلَى كُلِّ مَن سأَلَكَ مِن كُلِّ دين) (رَوَاهُ ابنُ أبي حاتم وابن مردَوَيْهِ والضياء في المُختـارة)، ئـەوەش ڕیوایـەتێکی دیکەیە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لێیان ڕازی بێ دەڵێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ بۆخۆی فەرمانی پێ دەکردین کە خێرو چاکە نەکەینو ماڵ نەبەخـشین مەگەر بەوانەی کە ئەهلی ئیسلامن، هەتا ئەم ئایەتە هاتە خوار، دوای هاتنـە خواری ئەم ئایەتە، ئنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کرد، کـە هـەر کەسێك داوای لێکردین هاوکاریی ماددیی بکەین، خاوەنی هەر دینێك بێت.

٣) هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـەو ڕسـتە قورئانییـەی، کـە دەفـەرموێ: ﴿ إِن تُبۡدُواْ ٱلصَّدَقَٰتِ فَنِعِمَّا هِيَۖ وَإِن تُخۡفُوهَا وَتُؤۡتُوهَا ٱلۡفُقَرَآءَ فَهُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡ ﴾، ئەگەر خێرو چاکەکانتان ئاشکرا بکەن، ئەوە باشـترین شتە کە بە ئاشکرا بیبەخشن، بـەڵام ئەگـەر بیـشی شـارنەوەو بیـدەن بـە هـەژاران، ئـەوە بـۆ ئێـوە چاکتـرە، لەوبارەوە ئەم بەسەرهاتە هەیە: {(قَالَ الكَلبِيُّ: لَمَا نَزَلَ قَولُهُ تَعَالـى: ﴿ وَمَآ أَنفَقۡتُم مِّن نَّفَقَةٍ أَوۡ نَذَرۡتُم مِّن نَّذۡرٖ ... ﴾ قَالوا: يـا رَسُولَ اللّٰهِ! صَدَقَةُ السرِّ أفضَلُ أم صَـدَقَةُ العَلانيــة ؟ فـأَنزَلَ اللّٰهُ تَعالـى هـذِهِ الآيـة) (أسـباب النـزول

للنيسابوری، ص (٦٢)}، واتە: كەلبیی (كە یەكێكە لە زانایان ڕەحمەتی خوای لێبێ) دەڵێ: كاتێ قسەی خوای بەرز هاتە خوار ﴿ وَمَآ أَنفَقۡتُم مِّن نَّفَقَةٍ أَوۡ نَذَرۡتُم مِّن نَّذۡرٍ ... ﴾، هەر ماڵێك ببەخشنو هەر نەزرێك بكەن خوا دەیزانێ، هاوەڵانی بەرێز گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! ماڵ بەخشینی پەنهان باشترە، یان ماڵ بەخشینی ئاشكرا ؟ خوای بەرز ئەم ئایەتەی ناردە خوارێ، كە دوایی لە مەسەلە گرنگەكانو حیكمەتەكاندا، دەیخەینەڕوو كە هەر كام لە: بە پەنهانیی بەخشینو بە ئاشكرا بەخشین، شوێنی تایبەتی خۆی هەیەو جاری وایە واچاكە پەنهان بێو، جاری واش هەیە واباشە كە بە ئاشكرا بێ.

مانای گشتی ئایەتەكان

خوا ﷻ لەسەر ئاڕاستەكردنو ئامۆژگارییكردنی مسوڵمانان لە بواری ماڵبەخشینو چاكەكارییدا بەردەوامەو ڕوو لە بڕواداران دەكاتو دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنفِقُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا كَسَبۡتُمۡ وَمِمَّآ أَخۡرَجۡنَا لَكُم مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! لەو سامانە چاكو سوودبەخشو پەسندەی كە وەدەستتان هێناوە، وە لەوەی كە لە زەوی بۆمان دەرهێناون، ببەخشن ڕستەی ﴿ مِن طَيِّبَٰتِ مَا كَسَبۡتُمۡ ﴾، توێژەروانی قورئان گوتوویانە: واتە: ئەوەی لەڕێی بازرگانییەوە پەیدابووە، وە: ﴿ وَمِمَّآ أَخۡرَجۡنَا لَكُم مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ ﴾، یانی: ئەوەی لەڕێی كشتوكاڵەوە پەیدادەبێ وەك: باغو دانەوێڵەو...هتد، واتە: كامەی چاكە، چ ئەوەی لە ڕێی كڕینو فرۆشتنو بازرگانییەوە، چ لە ڕێی كشتوكاڵو چاندنو ئەوانەوە وەدەستتان هێناوە، كامەی باشە، لەوە ببەخشن ﴿ وَلَا تَيَمَّمُواْ ٱلۡخَبِيثَ ﴾، وە بۆ پیسەكەیو بۆ خراپەكەی مەخەفتێن، كامەی خراپەو بە كەڵك نایەت بۆ ئەوە بخەفتێن! ﴿ مِنۡهُ تُنفِقُونَ وَلَسۡتُم بِـَٔاخِذِيهِ ﴾، لێی دەبەخشن، بەڵام قەت لەو جۆرە وەرناگرن ﴿ إِلَّآ أَن تُغۡمِضُواْ فِيهِ ﴾، مەگەر چاوی لێ بنووقێنن، واتە: مەگەر

بەشـەرمدا بکەون، کەسێك شتێکت دەداتێ، دەزانی بەکەڵك نایەت، بەڵام لەبەر دڵی وی، یـان بـە هـەر حـاڵ بـە هـەر هۆیـەك بـێ، چـاوی لـێ دەنـووقێنیێو بـە چاوپۆشییەوە وەریدەگری، ئەگەرنا ئەگەر ناچاریی نەبێ وەرینـاگری، واتـە: ئـەوەی کە بەخۆتـان بە ناچاری نەبێ وەرینـاگرن، مەشیدەن بە خـەڵکی ﴿وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ﴾، وە بـشـزانن خـوا بێنیـازەو سـتایش کـراوە، خـوا دەوڵەمەنـدە بۆتـان قـەرەبوو دەکاتـەوە، وە خـوا سـتایش کـراوە، دەجـا ئێـوەش شـتـی وا بکـەن لەسـەری سـتایش بکـرێن، ئینـسان لەسـەر چ سـتایش دەکـرێ لەسـەر مـاڵ بەخـشینی بـاش، شتێکی خراپ ببەخشێ لەسەری زەم دەکرێی، بۆیـە هەر نەیکەی چاکتـرە.

ئنجـا دەفـەرموێ: ﴿ٱلشَّيۡطَٰنُ يَعِدُكُمُ ٱلۡفَقۡرَ وَيَأۡمُرُكُم بِٱلۡفَحۡشَآءِ﴾، شـەیتان گفتی هەژارییتان پێدەدا، یـاخود هەڕەشـەی هـەژارییتان لـێ دەکات، دەڵـێ: ئەگـەر ببەخـشن هـەژار دەکـەون ﴿وَيَأۡمُرُكُم بِٱلۡفَحۡشَآءِ﴾، وە فەرمانیـشتان پێدەکات بە چرووکیـیو ڕژدیی، کە لـە خراپتـرین سیفەتەکـانە ﴿وَٱللَّهُ يَعِدُكُم مَّغۡفِرَةً مِّنۡهُ وَفَضۡلًا﴾، بـەڵام خوا گفتی لێبوردنێك لە خۆیەوە، وە بەخششێك لە خۆیـەوەتان پێ دەدا، کە هەم لێتان ببوورێو هەم پێـشتان ببەخـشێ، هـەم لـە دنیـاداو هـەم لـە دواڕۆژدا ﴿وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ﴾، وە خوا فراوانـی زانایـە، خـوا سـیفەتەکانی هـەموو فراوانن، وە زاناشـە، بەخششی زۆری هەیـە، هـەر ئەندازەیەك بیەوێ دەبەخشێ، وە زاناشـەو دەزانـێ بـە کـێ دەبەخـشێو، چـەندی دەداتـێو چـۆنی دەداتـێ ؟ ﴿يُؤۡتِي ٱلۡحِكۡمَةَ مَن يَشَآءُ﴾، حیکمـەت بە هەرکەسێك دەدا کە بیـەوێ، خـوا حیکمـەت بـە هەرکەسـێك دەدا کـە بۆخـۆی بیـەوێو بـە شایـستەی بزانـێ، حیکمـەت چییە ؟ ڕەوشتو بەهای بەرزو جوان، یاخود لـە نیـشانەدان لـە قسەو لـە کـردەوەدا، قـسەی بەجێو کرداری بەجێ، بەڵام وا پێدەچێ مەبەسـت پێـی ڕەوشـتو ئـەدەبو بـەهای بەرزو جوان بێ، وەك پێشـتریش گوتوومانە: کە یەکێك لە ڕەوشتو بەها بەرزەکان، ئەوەیە کە ئینسان ماڵی باش ببەخشێو شتێك ببەخـشێ کـە بۆخۆشـی حـەزی لـێ

دەکاتو، پێی خۆشە لەو جۆرە پێی ببەخشرێ ﴿ وَمَن يُؤْتَ ٱلْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا ﴾، وە هەرکەسێك حیکمەتی پێ بدرێ، خێرو چاکەیەکی زۆری پێدراوە، کە بەڕاستی ماڵ بەخشینیش پێویستی بە حیکمەت هەیەو پێویستی بە لێزانییو بە کارامەیی هەیە ﴿ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّآ أُوْلُواْ ٱلْأَلْبَٰبِ ﴾، وە پەند وەرناگرن بێجگە لە خاوەن عەقلان، بێجگە لەوانەی کاکڵیان هەیە، کە کاکڵی ئینسان بریتیە لە عەقڵەکەی.

﴿ وَمَآ أَنفَقْتُم مِّن نَّفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُم مِّن نَّذْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُهُۥ ﴾، وە هەر نەفەقەیەك ببەخشنو هەر نەزرێك لەخۆتان بگرن، خوا دەیزانێ ﴿ وَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ ﴾، وە ستەمکاران هیچ پشتیوانو دۆستو یارمەتی دەرێکیان نیە، واتە ئێوەش ستەم لەخۆتان مەکەن، بەجۆرێك ماڵ ببەخشن کە بەکەڵك نەیەت، یاخود نەزرێك بکەن کە لەجێی خۆیدا نەبێ، شتێك لەخۆتان بگرن بۆ مەبەستێکی خراپ، ئەگەر وا بکەن، ئەوە زوڵم لە خۆتان دەکەن، وە خوا بە هەموو شتێك ئاگادارەو ئێوە شتی وامەکەن کە سەرەنجام ستەمکار بێنەدەرێ، لە تەرازووی خوادا.

ئنجا دوای ڕوونکردنەوەی جۆری شتی بەخشراو دێتە سەر باسی چۆنیەتیو شێوازی بەخشینو دەفەرموێ: ﴿ إِن تُبْدُواْ ٱلصَّدَقَٰتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِن تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا ٱلْفُقَرَآءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ﴾، ئەگەر خێرو چاکەکانتان ئاشکرا بکەن، باشترین شتە بۆ ئێوە، بەڵام لەکاتی خۆیو لە شوێنی خۆیدا، وە ئەگەر پەنهانی بکەنو بیدەن بە هەژاران، ئەوەش چاکترە بۆ ئێوە، ئایا ئەمە چی لێوەردەگیرێ؟! جاری وا هەیە ماڵ بەخشین وا باشە بە ئاشکرا بێ، چ کاتێك؟ کاتێك کە تۆ لە خۆت ئەمینی لێت نابێتە ڕیا، وە لە بابای خێر پێکراو ئەمینی دڵی پێ ناشکێ، کەسێك دێ لە شوێنێك سواڵ دەکات، یان داوا دەکات لە مەجلیسێکداو شەرم ناکات ئەگەر چاکەت لەگەڵ کرد بەخۆدا بشکێتەوە، وە کاتەکەشی وایە کە ئەگەر تۆ هاوکاریی بکەی، ڕەنگە خەڵکی دیش چاو لە تۆ بکات، لەو حاڵەتەدا ئاشکراکردنی

باشتــرە، بـەڵام لـە حاڵەتێکـدا کـە کەسـەکە ئەگـەر بێـتو لـەپێش چـاوی خـەڵکی هاوکـاریی بکـەی، دڵی پێ بشـکێ، یاخود بۆخۆت لەخۆت دڵنیا نـەبیو ڕەنگـە لێـت ببێتە ڕیـا، یاخود وا نەبێ کەس تەماشای تۆ بکات، ئـەوە هـیچ حیکمـەتی تێدانیــە ئاشـکرای بکـەیو، واباشــە بــە پـەنهانیی بـێ، کــەواتە: خێـرو چاکــە وانیــە بلـێـی هەمیشە بە پـەنهانیی باشــە، یـان هەمیشـە بـە ئاشـکرا باشـە، جـاری وا هەیــە بـە پەنهانیی باشـە، کە بەزۆریی وایـەو، جاری واش هەیــە بـە ئاشـکرا باشـە، ئەگـەر خەڵکی دیکە تەماشای تـۆ بکـاتو ببیــە سەرمەشــق بۆیــان ﴿ وَيُكَفِّرُ عَنكُم مِّن سَيِّـَٔاتِكُمْ ﴾، وە خوا لە خراپەکـانتان لێتان دەسـڕێتەوە، واتە: لە ئەنجامی ماڵ بەخشـیـنـدا ﴿ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴾، وە خوا بەوەی کە دەیکەن شارەزایە، باش شارەزایە دەزانێ چۆن دەیکەن؟ بۆچی دەیکەن ؟ بە چ شێوەیەك ؟

ئنجـا لەبەرئــەوەی ئەوانــە کــە خێـرو چـاکەیان لەگەڵـدا دەکـرێو ماڵیـان پــێ دەبەخشرێ هەیە مسوڵمانە، هەیە مسوڵمان نیە، هەیە پارێزکـارە، هەیە گوناهبارە، هــەر لــەنێو مسوڵمانانیــشدا، بۆیــە خــوا دەفــەرموێ: ﴿ لَّيْسَ عَلَيْكَ هُدَىٰهُمْ ﴾، ڕێنماییکردنی ئەوانو خستنە سەر ڕێی هیدایەتی ئەوان، لەسەر تۆ نیە ﴿ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهْدِى مَن يَشَآءُ ﴾، بەڵام خوا هەر کەسێکی بـوێ هیدایـەتی دەدات، کەچی تــۆ زۆریــشت پێخۆشــە کەسـێك هیدایــەت وەربگــرێو ناشـتوانی، کەواتــە: مــاڵ بەخشینەکەتان پەك مەخەن لەبەر ئەوەی ئەو کەسە هیدایەت نەدراوە، یان لەبـەر ئەوەی کـە بـە ئینـسانێکی باشـی نـازانی لـەڕووی دینداریـیـەوەو تێبینیـت لەسـەری هەیــە ﴿ وَمَا تُنفِقُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنفُسِكُمْ ﴾، وە هــەر ماڵێـك ببەخـشن، ئــەوە ســوودەکەی بۆخۆتانــە ﴿ وَمَا تُنفِقُونَ إِلَّا ٱبْتِغَآءَ وَجْهِ ٱللَّهِ ﴾، وە نابەخــشن مەگەر بەمەبەستی وەدەستهێنانی ڕەزامەندیی خوا، واتـە: ئەگـەر مـسوڵمانی بـاش بن، هەر ئاوا دەبەخشنو تەنیا هانـدەرتان وەدەسـتهێنانی ڕەزامەنـدیی خـوا دەبــێ ﴿ وَمَا تُنفِقُوا۟ مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴾، وە هـــەر ماڵێـــك

ببەخشن بەتەواویی پاداشتتان دەدرێتەوە، وە هیچ ستەمتان لێناکرێ، یانی: دەربەست مەبن کە بڵێن: تۆ بڵێی ئەو بابایە پێی بشێ ؟ تۆ بڵێی موستەحەق بێ، موستەحەق نەبێ ؟ ئینسان دەبێ چاو وردبکاتەوە لە شوێنی شیاوی خۆیدا ماڵەکەی دابنێ، بەڵام جاری وا هەیە دەکەویە حاڵەتێکەوە، کەسێك داوای شتێکت لێ دەکات کە بە لێقەوماو دێتە بەرچاو، پێویست ناکات زۆر تەحقیق بکەی: تۆ بڵێی وابێ وانەبێ ؟ هەڵبەتە ئینسان واباشە ماڵی خۆی بە لێزانانە ببەخشێ بەو کەسانەی کە شایستەن‌و پێیان دەشێ، بەڵام جاری واش هەیە واباشە زۆر ئەو وردەکارییە نەکەی‌و، پاداشتیش لەسەر خوایەو خوای پەروەردگار ستەم لە کەس ناکات.

ئنجا بۆمان ڕووندەکاتەوە کە بە کێ ببەخشین‌و زیاتر تیشکی دەخاتە سەر: ﴿ لِلْفُقَرَآءِ ٱلَّذِينَ أُحْصِرُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، ماڵ‌و سامانی خۆتان ببەخشن بەو هەژارانەی کە لەڕێی خودا ڕێیان لێگیراوە، واتە: بەهۆی جەنگ‌و جیهادکردنەوە، بەهۆی کاری ئیسلامییەوە، بوارو دەرفەتی کارو کەسابەتیان نیە، وەك خەڵکی دی، هەڵبەتە مەبەست لە: ﴿ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، تەنیا جەنگ‌و جیهاد نیە، بەڵکو هەر کەسێکە کە بە خزمەتی ئیسلام‌و مسوڵمانانەوە خەریکە، بۆ وێنە: مامۆستایەکە لە شارێك لە گەڕەکێك لە دێیەك مامۆستایەتی دەکات، یان قوتابییەکی زانستی شەرعییە، یان قوتابییەکی دیکەیە‌و ئومێدی خێری لێ دەکرێ، یان بانگخوازێکە، یان هەرکەسێکە کە لە ئەنجامی ئەوەدا کە بە کارێکەوە سەرقاڵە بە قازانجی خەڵك تەواو دەبێ، مەجالی کارو کەسابەتی نیە، ئا بەو جۆرە کەسانە ببەخشن، جا خوا سیفەتەکانیان باس دەکات‌و دەفەرموێ:

١- ﴿ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، ناتوانن بەزەویدا بڕۆن، واتە: توانای جووڵان‌و کارو کەسابەتیان نیە.

٢- ﴿ يَحْسَبُهُمُ ٱلْجَاهِلُ أَغْنِيَآءَ مِنَ ٱلتَّعَفُّفِ ﴾، ئەوەی پێیان ئاشنا نەبێ، هێندە خۆ پاك ڕاگرن، هێندە نەفس بەرزن، بە دەوڵەمەندیان لێ حاڵی دەبێ! ئەوانە بدۆزنەوە، ئەوەی کە سواڵ دەکاو دیارو ئاشکرایە، ئەوە پەکی ناکەوێ، بەڵام هەیە پێی عەیبە داوا بکات‌و نەفس بەرزە عیززەتی نەفسی هەیەو

عیففەتی هەیە، تۆ دەبێ چاو بۆ ئەوانە بگێڕی.

٣- ﴿تَعۡرِفُهُم بِسِيمَٰهُمۡ﴾، ئەگەر مەبەستت بێ بە سیماو نیشانەکانیان دەتوانی پەیدایان بکەی‌و بیانناسی.

٤- ﴿لَا يَسۡـَٔلُونَ ٱلنَّاسَ إِلۡحَافٗا﴾، داوا لە خەڵك ناکەن بە سووربوون‌و بە مکووڕیی، هەڵبەتە مەبەستی ئەوەیە کە هەر داوا ناکەن، بەڵام بۆیە لێرەدا دەفەرموێ: ﴿لَا يَسۡـَٔلُونَ ٱلنَّاسَ إِلۡحَافٗا﴾، وە نەبێ بەبێ سووربوون (إلحاف) داوا بکەن، بەڵام مەبەست ئەوەیە کە وەك هەندێ کەس نین، کە زۆر داوابکەن‌و یەخەی خەڵك بگرن، بەڵکو لەماڵی خۆیان دانیشتوون، ئەگەر لە برسان بمرن، عیززەتی نەفسیان ڕێیان لێ دەگرێ کە سواڵ بکەن‌و داوا بکەن ﴿وَمَا تُنفِقُواْ مِنۡ خَيۡرٖ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٌ﴾، وە هەر ماڵێك ببەخشن، بێگومان خوا پێی زانایە

لە کۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمۡوَٰلَهُم بِٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ سِرّٗا وَعَلَانِيَةٗ﴾، ئەوانەی ماڵ‌و سامانەکانی خۆیان دەبەخشن، بە شەو بە ڕۆژ، بە پەنهانیی‌و بە ئاشکرا ﴿فَلَهُمۡ أَجۡرُهُمۡ عِندَ رَبِّهِمۡ وَلَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ﴾، ئا ئەوانە پاداشتیان لای پەروەردگاری خۆیانیان هەیە، وە نە ترسیان هەیە بۆ داهاتوو، وە نە خەمباریش دەبن بۆ ڕابردوو، لێرەدا خوا ﷻ چوار حاڵەتی بۆ ماڵ بەخشین دیاریی کردوون: بە شەو، بە ڕۆژ، بە پەنهانیی، بە ئاشکرا، چونکە جاری وایە پێویست دەکات بە شەو ببەخشی‌و جاری وا پێویست دەکات بە ڕۆژ، وە جاری وایە پێویست دەکات بە ئاشکراو جاری وایە پێویست دەکات بە پەنهانیی، بەپێی حاڵەتی کەسەکان کە یارمەتییان دەدەی‌و، بەپێی حاڵەتی ئەو کەسانەی کە پێویستییان هەیە، وەك باسمان کرد حیکمەت ئەوەیە کە هەرکەسە، وە هەر حاڵەتە بەپێی خۆی مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ، وەك گوتراوە (لِكُلِّ مَقامٍ مَقالْ)، واتە: بۆ هەر حاڵەتە قسەیەك هەیە.

چەنـد مەسـەلەیـەکـی گرنـگ

مەسـەلـەی یەکەم: خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنفِقُواْ مِن طَيِّبَـٰتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ أَخْرَجْنَا لَكُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ ﴾، واتە: ئەی بڕوادارینە ! ببەخشن لەو ماڵو سامانە چاکەی کە وەدەستتان هێناوە، وە لـەوەی کە لـە زەوی بۆمـان دەرهێناون، توێژەرەوانی قورئان لەوبارەوە کە ئایا مەبەست پێی ماڵ خەرجکردنی فەرزە، یان هی سوننەت ؟ قسەو باسی زۆریان کردوە، بەڵام واپێدەچێت ڕای ڕاستتر ئەوەبێ کە مەبەست پێی هەردووکیانە، واتە: خوا ﷻ لێرەدا فەرمان دەکات بە مسوڵمانان، کە لەو ماڵو سامانەی لەبەردەستیان دایە، چ ئەوەی لەڕێی کەسابەتو بازرگانییەوە وەدەستیان هێناوە، وە چ ئەوەی لە ئەنجامی کارکردن لە زەویدا، جا چ بە شێوەی کشتوکاڵ، وە چ بە شێوە دەرهێنانی کانزایەکان، یاخود دۆزینەوەی خەزنەی ژێرزەوی، لە هەموو ئەو شتانە لە پێناوی خوادا ببەخشن، ئیدی ئەوە هەم فەڕزیش دەگرێتەوەو هەم سوننەتیش، فەڕز وەك زەکات، وە جاری وا هەیە غەیری زەکاتیش فەڕزە، وە سوننەتیش ئەوەیە کە ئینسان خۆبەخشانە دەیبەخشێ، بەبێ ئەوەی کە شەریعەت لەسەری پێویست کردبێ.

مەسـەلەی دووەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿ مِن طَيِّبَـٰتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ أَخْرَجْنَا لَكُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ ﴾، لەو ماڵو سامانە چاكو باشانەی كە وەدەستتان هێناوە، وە لەوەی کە لە زەوی بۆمان دەرهێناون، (طَيِّبات) کۆی (طَيِّبـة)یـە (طَيِّبـةَ)ش لـە: (طَابَ يَطيبُ طَيِّباً فَهُوَ طَيِّبٌ) لەوەوە هاتوە، واتە: هەر ماڵێك كە چاكو نایابە ئەوەی كە ئینسان بە قیمەتو بەباشی دەزانێ، كە وەك گوتمان: لێرەدا مەبەست ئەوەیە ئینسان كە شتێك دەبەخشێ، دەبێ شتی باشبێو بۆخۆی پێی چاك بێ، ئەگەر خۆی پێی بدرێ، پێی خۆشبێ، لەو جۆرەی پێبدرێ لەوە ببەخشێ هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە: لێرەدا مەبەست لە (طَيِّبَات) ماڵی حەڵاڵە، بەڵام من وای بۆ دەچم كە ناگونجێ وشەی (طَيِّبَات) نە لێرەو نە لە هیچ شوێنێكی

دیکەی قورئاندا مەبەست پێی حەڵاڵ بێ، بۆچی؟ چونکە خوا ﷻ لە سوورەتی (الأعراف)دا، وە لەجێی دیکەشدا باسی ئەوەی کردوە کە (طَیِّبَات)ی حەڵاڵ کردوە، بۆ وێنە: ﴿...وَيُحِلُّ لَهُمُ ٱلطَّيِّبَٰتِ ...﴿١٥٧﴾﴾ الأعراف، جا ئەگەر بەمانای حەڵاڵ بێت دەبێ بڵێ (یُحِلُّ لَهُمُ الحَلال) ڕزقی حەڵاڵیان بۆ حەڵاڵ دەکات! کە دیارە ڕزقی حەڵاڵ هەر بۆ خۆی حەڵاڵەو پێویستی بە حەڵاڵ کردن ناکات، کەواتە: مەبەست لە (طَیِّبَات) وەك گوتمان هەر شتێکە کە ئینسان پێی باشبێو لەززەتی لێبکات، لە خواردنو خواردنەوەو بەرگو پۆشاكو دەنگو ئاوازو دیمەنو ڕەنگ و... هتد، واتە: وشەی (طَیِّبَات) هەر شتێکی سوودبەخشو باشو پەسندە، بەپێی فیطرەتو سروشتی ساغی مرۆڤ.

مەسەلەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿مِن طَيِّبَٰتِ مَا كَسَبۡتُمۡ﴾ لەو ماڵو سامانە باشو چاکەی کە وەدەستتان هێناوە، کە وەدەست دەهێنرێ لەڕێی بازرگانییەوە، لەڕێی کڕینو فرۆشتنەوە، بە هۆی میراتەوە، لە ڕێی بەکرێدان (إِیجار)ەوە، هەروەها ماڵو سامانی منداڵیش بۆ بابو دایکی ئەویش هەر دەچێتە ژێر حوکمی ئەوەی کە ئینسان وەدەستی دێنێ، چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(إِنَّ أَولَادكُم مِن طَيِّبِ أَكسابِكُم فَكُلُوا مِنْ أَموالِ أَولادكُم هَنِيئًا) (رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٣٥٢٨)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٤٤٦٢)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (١٣٥٨)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٢٢٩٠)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٤٢٥٩)، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، وَصَحَّحَهُ الألباني في (السلسلة الصحيحة) برقم: (٢٤١٤)}، واتە: منداڵەکانتان لە وەدەست هێنراوی پاكو چاکی ئێوەن، بۆیە لە ماڵو سامانی منداڵەکانتان بە موڕتاحیی بخۆنو {دیارە ئەوە لە حاڵێکدا کە بابو دایك ئاتاج بنو پێویستییان بە ماڵ سامانی منداڵو ڕۆڵەیان هەبێ، بۆیان هەیە لێی بەکاربێنن}.

مەسەلەی چوارەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَمِمَّآ أَخۡرَجۡنَا لَكُم مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ﴾، وە لەوەی کە لە زەوی بۆمان دەرهێناون، وەك گوتم چ لە ڕێی کشتوکاڵەوە بێ، چ لە ڕێگای کانزاو مەعدەنەکانەوە بێ، یان دۆزینەوەی خەزنەی ژێر زەوی بێ، یان

هەر شێوە لێ بەهرەمەندبوونێکی دیکەی زەوی بێت، کە ببێتە مایەی هاتنە دەستی موڵك‌و سامان‌و ئیمکانیەتی ماددیی.

مەسەلەی پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَيَمَّمُوا۟ ٱلْخَبِيثَ﴾، ﴿وَلَا تَيَمَّمُوا۟﴾، واتە (ولا تَقصُدُوا) واتە: مەخەفتێن لە شتی خراپ کە خێرو چاکە دەکەن، جا چ پێویست بێ وەکو زەکات، یان سوننەت بێ، بۆ وێنە: کەسێك خۆبەخشانە خێرێك دەکات، نابێ بۆ کام ماڵەی خراپەو بەکەڵك نەهاتوویە، بۆ ئەوە بخەفتێ، وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەکەشدا باسمان کرد، بەڵام کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَيَمَّمُوا۟ ٱلْخَبِيثَ﴾، واتە: بۆ هی خراپ مەگەڕێن، توێژەرەوانی قورئان دەڵێن: ئەگەر کەسێك مەبەستی نەبووبێ‌و، بە ئانقەست لە هی خراپ نەخەفتابێ، گوناهبار نیە، بۆوێنە: یەکێك خێرێك دەکات مەبەستی ئەوە نەبووە کە بۆ شتی خراپ بگەڕێ، بەڵکو ماڵ‌و سامانێکی هەیە هەندێکی لێ جیادەکاتەوە، بێ ئەوەی بۆ خراپەکەی خەفتابێ، ئەگەر لە خودی خۆیدا باشیش نەبێ، گوناهبار نابێ، مادام مەبەستی نەبووبێ، واتە: کاتێك مرۆڤ گوناهبار دەبێ کە کەمتەرخەمیی کردبێ لە ماڵ بەخشینداو، بە مەبەست بگەڕێ بۆ ئەوەی بەکەڵك نایەت‌و بە دڵی نیەو بە ناپەسندی دەزانێ، بەڵام ئەگەر ماڵەکەی چەند جۆرێکی تێکەڵ بێ‌و وا هاتبێتە بەردەست بەبێ مەبەست، لەو حاڵەتەدا گوناهبار نابێ.

مەسەلەی شەشەم: کە دەفەرموێ: ﴿مِنْهُ تُنفِقُونَ وَلَسْتُم بِـَٔاخِذِيهِ إِلَّآ أَن تُغْمِضُوا۟ فِيهِ﴾، واتە لە شتێك مەبەخشن، کە خۆتان ئامادەنین وەریبگرن، مەگەر بەچاو لێنووقاندن‌و بە خاتر گرتنەوەبێ.

توێژەرەوانی قورئان دەڵێن: لێرەدا تەرازوو ئەوەیە کە بیکاتە پێوەرو تەرازوو، هەرچی بۆخۆی پێی خۆش نیە لەو جۆرە پێی بدرێ، با لەو جۆرە بە خەڵکیش نەدات، چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(لاَ يُؤْمِنُ أحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لأَخِيهِ ما يُحِبُّ لِنَفسِهِ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (١٣) عَنْ حسين المعلم ﷺ}، واتە: یەکێك لە ئێوە بە بڕوادار دانانرێ، تاکو چی بۆخۆی پێ

خۆشە بۆ برای مسولْمانیشی پێی خۆش نەبێ، هەروەها بە پێچەوانەوەش چی بۆخۆی پێ ناخۆشە دەبێ بۆ ئەویش پێی ناخۆشبێ، پێت ناخۆشە شتێکی خراپت بدەنێ، بە هەمان شێوە شتی خراپیش مەدە بە خەڵك.

ئنجا دیارە دوێنراوەکان (مخاطبین)ی ئەو کاتەی کۆڕەکەی پێغەمبەر پیاو بوونە، بۆیە فەرموویەتی: (لأخیە)، ئەگەرنا پیاوو ئافرەت هەردووکیان مەبەستن.

مەسەلەی حەوتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ ٱلشَّيۡطَٰنُ يَعِدُكُمُ ٱلۡفَقۡرَ وَيَأۡمُرُكُم بِٱلۡفَحۡشَآءِۖ وَٱللَّهُ يَعِدُكُم مَّغۡفِرَةٗ مِّنۡهُ وَفَضۡلٗاۗ ﴾، واتە: شەیتان بەڵێنی هەژارییتان پێ دەدا، وە فەرمانتان پێ دەکات بە چرووکیی‌و ڕژدیی، بەڵام خوا بەڵێنی لێبوردنتان پێ دەداو، وە بەڵێنی بەخششو چاکەی خۆیتان پێ دەدا، لێرەدا یەکێك بۆی هەیە بڵێ: کوا شەیتان نەمانبینیوە کەس لە هەژاریی بترسێنێ، وە نەمانبینیوە بە کەسێ بڵێ: چرووك ڕژدو دەست نووقاوبە ؟! وەڵامەکەی ئەوەیە کە شەیتان لەڕێی خوتخوتەو وەسوەسەوە ئەو هەڕەشەیە لە خەڵك دەکاتو، ئەو بەڵێنە خراپەیان پێدەدات، وە ئەو فەرمانە خراپەیان پێدەکات، کەواتە: بەڵێ کەس شەیتانی نەبینیوە بە شێوەیەکی بەرجەستە، بەڵام مەبەست ئەوەیە ئەو خوتخوتەو خەیاڵە خراپەی دەکەوێتە دڵی کەسانی دەوڵەمەندو ساماندارەوە، کە نەبەخشنو ئەگەر ببەخشن هەژار دەبن، بۆیە پێویستە ڕژدیی‌و چرووکیی بکەن، ئا ئەوە لە شەیتانەوەیە، هەروەك پێچەوانەکەیشی کە کەسێك نیەتی باشی دێتە دڵ، کە ببەخشێو چاکە بکات، دیارە ئەوەش لە فریشتەکانەوەو لە خوای پەروەردگارەوەیە، چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱللَّهُ يَعِدُكُم مَّغۡفِرَةٗ مِّنۡهُ وَفَضۡلٗاۗ ﴾، وە خوا بەڵێنی لێبوردنتان پێدەدا، وە بەڵێنی بەخششو چاکەی خۆیتان پێدەدات، کەواتە: ئەوەی کە بەرچاو تێرەو دڵ دەوڵەمەندەو دەستکراوەیە، ئەوە واپێدەچێ ئەو حاڵەتە فیکریی‌و ڕووحییە بەتایبەتی ئەگەر لە ئەهلی ئیمان بێ، لە فریشتەکانەوە بێ، بەڵکو دەگونجێ ئەگەر بێبڕواش بێ هەروابێ، چونکە فریشتەکان لە دنیادا سەرچاوەی هەموو خێروچاکەیەکنو، هەر

سیفەتێکی چاکبێ دەگەڕێتەوە بۆ هاندانی فریشتەکان، وە شەیتانەکان سەرچاوەی خراپەن‌و هەر سیفەتێکی خراپ بێ، دەگەڕێتەوە بۆ هاندانی شەیتانەکان، پێغەمبەریش ﷺ لە فەرمودەیەکدا ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە فەرموویەتی: {(إنَّ لِلشَّيْطَانِ لَمَّةً بابنِ آدَمَ ولِلمَلَكِ لَمَّةً، فَأَمَّا لَمَّةُ الشَّيْطَانِ فَإيعادٌ بالشَّرِّ وتَكذِيبٌ بِالحَقِّ، وَأَمَّا لَمَّةُ المَلَكِ فَإيعادٌ بِالخَيْرِ وتَصْدِيقٌ بالحَقِّ، فَمَنْ وَجَدَ ذَلِكَ فَلْيَعْلَمْ أنَّهُ مِنَ اللهِ فَلْيَحْمَدِ اللهَ وَمَن وَجَدَ الأُخرَى فَليَتَعَوَّذْ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجيم، ثُمَّ قَرأَ: ﴿ ٱلشَّيْطَٰنُ يَعِدُكُمُ ٱلْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِٱلْفَحْشَآءِ ۖ وَٱللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا ﴾) (رَوَاهُ التِّرمِذِيُّ بِرقم: (٢٩٨٨)، ضَعَّفَهُ الألباني في (ضعيف الجامع) برقم: (١٩٦٣)، وفي (المشكاة) برقم: (٧٤)، ثُمَّ صَحَّحَهُ في هداية الرواة (٧٠)، (النصيحة: ٣٤)، صحيح موارد الظمآن (٣٨)}، واتە: ئینسان هاندەرێکی شەیتانیی هەیە لە دەروونیدا، وە هاندەرێکی فریشتەییشی هەیە {هەم شەیتان هانی دەداو هەم فریشتەش هانی دەدا} هاندانی شەیتان بریتیە لەوەی کە هەڕەشەی لێدەکا بە خراپە کە بڕوا بە هەق نەهێنێ‌و بە درۆی بزانێ {بۆ وێنە: مەبەخشە ئەگەرنا هەژار دەبی، جیهاد مەکە ئەگەرنا تووشی بەڵا دەبی، کۆچ مەکە ئەگەرناماڵوێران دەبی، چاکە مەکە دوایی پەشێمان دەبیەوە ... هتد}، بەڵام هاندانی فریشتە بریتیە لەوەی کە بەڵێنی پێ دەدا بە چاکە، وە هانیشی دەدا کە بڕوا بە هەق بێنێ، جا هەرکەسێك ئەوەی بینی لەدڵیداو هەستی پێکرد، ئەوە بابزانێ لە خواوەیەو لەڕێی فریشتەکانەوەیە، (خوای پەروەردگار ئیلهامی خەیری خۆی دەنێرێ لەڕێی فریشتەکانەوە} وە با ستایشی خوای لەسەر بکات، وە هەرکەسێك هەستی بە هاندەری دووەم کرد {کە بریتیە لەوەی شەیتان هانی بدات بۆ چرووکیی‌و بۆ بڕوا نەهێنان بە هەق} ئەوە با پەنا بە خوا بگرێ لە شەیتان، {واتە: بڵێ: (أَعُوذُ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ) دوایی پێغەمبەر ﷺ ئەو ئایەتەی خوێندەوە: ﴿ ٱلشَّيْطَٰنُ يَعِدُكُمُ ٱلْفَقْرَ ... ﴾} {شەیتان هەڕەشەی هەژارییتان لێدەکات}.

مەسەلەی هەشتەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ﴾، وەك پێشتریش باسمان کردوە، خوا ﷻ دوای هەر کام لەو ئەمرو نەهیانەی کە ئاڕاستەی مسولمانانیان دەکات، ئایەتەکە بە هەندێك لە سیفەتەکانی خۆی تەواو دەکات، کە بگونجێ لەگەڵ نێوەڕۆکی ئەو فەرمانە یاخود ئەو نەهیەدا، لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ﴾، وە خوا فراوانی زانایە، واتە: سیفەتەکانی خوا فراوانن بەبێ سنوور، ڕەحمەتو بەخشینی خوا فراوانەو دەتوانێ بەبێ سنوور ببەخشێ، وە زاناشە دەزانێ بە کێ ببەخشێ.

مەسەلەی نۆیەم: کە دەفەرموێ: ﴿يُؤْتِى ٱلْحِكْمَةَ مَن يَشَآءُ ۚ وَمَن يُؤْتَ ٱلْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِىَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾، حیکمەت بە هەرکەسێك دەدات کە بیەوێ، وە هەرکەسێك حیکمەتی پێ بدرێ خێرو چاکییەکی زۆری پێ دراوە، لێرەدا باسکردنی حیکمەت لەمیانەی باسی بەخشیندا ئەوە دەگەیەنێ کە بابای بەخشەرو خێرومەند کە ماڵی خۆی خەرج دەکات لە پێناوی خوادا، دەبێ لێزانو کارزان بێو، زۆر بە سەلیقە بێو، بزانێ چۆن ماڵەکەی دەبەخشێو ؟ بە کێی دەبەخشێو ؟ بە چ شێوەیەك خەرجی دەکات ؟ چونکە مەسەلە هەر خەرجکردن نیە، بەڵکو بە کێی دەدەی ؟ چەند دەبەخشی ؟ لە چ وەختێکداو بە چ شێوەیەك ؟ هەموو ئەمانەش بەڕاستی زۆر گرنگن، پێشتریش باسی وشەی حیکمەتمان کردو گوتمان: ئەوانەی کە گوتوویانە: مەبەست لە حیکمەت سوننەتی پێغەمبەرە ﷺ، نەیانپێکاوەو حیکمەت واتە: داناییو وەستایی، یان خۆ ڕازاندنەوە بە بەها بەرزەکان، یاخود ئەوەی کە ئینسان قسەو کردەوەی بەجێ بێ (الإصابةُ في القَوْلِ والعَمَل)، وە ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەریش ﷺ بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە وشەی (حِكمة) واتە: لێزانییو وەستایی: {(لاَ حَسَدَ إلاَّ في اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللهُ مَالاً، فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَتِهِ في الحَقِّ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللهُ الحِكْمَةَ، فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٧٣)، وَمسلم برقم: (١٨٩٣)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٤٢٠٨)، عَن عَبدِاللّهِ بنَ مَسْعُودٍ رضي الله عنه}، واتە:

حەسوودیی تەنها لە دوو حاڵەتاندا، یان بۆ دوو خەسڵەتان دروستە {کە لێرەدا مەبەست لە حەسوودیی ئەوە نیە، کە تۆ خۆزگە بخوازی ئەو چاکەو نیعمەتە لەو کەسە لابچێت، بەڵکو لێرەدا یانی: ئەوە کە تۆش حەز بکەی وەك ئەوت هەبێت، کە بە عەرەبی (غِبطة)ی پێ دەڵێن، بەڵام حەسەد ئەوەیە کە تۆ حەز بکەی ئەو نیعمەتە لەو کەسە لابچێ‌و بۆ تۆ بێ، یاخود هەر لەو لابچێ، ئەگەر بۆ تۆش نەیەت، کەواتە: مەبەست لەو فەرموودەیە بە کورتی، یانی: خۆزگە بە نیعمەتی خەڵك خواستن لە دوو شتاندا زۆر جێی خۆیەتی}:

یەکێکیان: پیاوێك کە خوا ماڵ‌و سامانێکی زۆری داوەتێ، وە یارمەتیشی داوە کە لە هەقدا خەرجی بکات.

دووەم: پیاوێك کە خوا ﷻ حیکمەتی پێداوەو بەو حیکمەتەش ڕەفتار دەکات‌و وە فێری خەڵکیشی دەکات، کەواتە حیکمەت لێرەدا ناگونجێ مەبەست پێی سوننەتی پێغەمبەر ﷺ بێ، بەڵکو حیکمەت واتە زانیاری بەسوودو کردەوەی بەسوود، یاخود ئەدەب‌و ڕەوشت‌و هەڵسوکەوتی بەرزو جوان، کە ئەوە دەگونجێ بە غەیری پێغەمبەرانیش (علیهم الصلاة والسلام) بدرێ، وەك خوا فەرموویەتی: ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا لُقْمَٰنَ ٱلْحِكْمَةَ ...﴿١٢﴾﴾ لقمان، واتە: بێگومان حیکمەتمان بە لوقمان دابوو، لوقمانیش لای زۆربەی هەرە زۆری زانایان پیاوێکی حەکیم‌و لێزان بووە، بەڵام پێغەمبەر نەبووەو وەحی بۆ نەهاتووە، جا زانایان بە چەند شێوەیەك پێناسەی (حِكْمَة)تیان کردوە، وەك پێشتریش باسمان کرد، یەکێکیان دەڵێ: (الحِكْمةُ: الإصابَةُ في القَولِ والعَمَلْ) واتە: حیکمەت ئەوەیە ئینسان قسەی بەجێ‌و کرداری بەجێبێ، هەندێکی دیکە گوتوویانە: (الحِكْمةُ: مَعرِفَةُ الحَقِ والعَمَلِ بهِ) حیکمەت بریتیە لەوەی هەق بناسی وە کاری پێ بکەی، هەندێکی دیکە گوتوویانە: (الحِكْمةُ: مَعرِفَةُ المَوجوداتِ وفعل الخَيرات) حیکمەت ئەوەیە کە بوونەوەرەکان بناسی، وە کردەوە چاکەکان ئەنجام بدەی، هەندێکی دیکە گوتوویانە: (الحِكْمةُ: إدراكُ أسرار الشَريعة) حیکمەت بریتیە لە پەیبردن بە نهێنیەکانی شەریعەت.

بەڵام وەك لە ڕابردووشدا گوتمان من پێم وایە ئەگەر بڵێین: حیکمەت بریتیە لە خۆ ڕازاندنەوە بە خەسڵەتو ئاکارە بەرزو پەسندەکان، وە دووریی لە خوووخدە نزمو پەستەکان، ئەوە پێناسەیەکی گشتگیرترە، چونکە هەم قسەی چاكو هەم کردەوەی چاكو هەم ڕەوشتی بەرزو جوانو هەم هەڵسوکەوتی بەجێ، هەمووی دەگرێتەوە، پێشتر بەڵگەی هەڵبژاردنی ئەم پێناسەیەمان باسکردو لێرە دووبارەی ناکەینەوە.

مەسەلەی دەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّآ أُوْلُواْ ٱلْأَلْبَٰبِ ﴾ ﴿ وَمَا يَذَّكَّرُ ﴾ ئەسڵەکەی (وَمَا يَتَذَكَّرُ) واتە: بیرناکاتەوە، یاخود پەند وەرناگرێ جگە لە خاوەن عەقڵان، (أَلْبَاب) کۆی (لُبّ)ە، (لُبّ) واتە: کاکڵ، بەڵام بۆچی خوا ﷻ عەقڵی بە (لُبّ) ناوبردوە ؟ چونکە وەك پێشتریش گوتمان، وەك چۆن هەر شتێك ئامانج لێی کاکڵەکەیەتی، حەقیقەتو کاکڵی ئینسانیش عەقڵەکەیەتیو، ئینسان عەقڵەکەی لێ دەربێنە، دەمێنێتەوە قاوغو توێکڵێکی بۆش، وە ئەم تەعبیرە ئەوەش دەگەیەنێ کە بەڕاستی خوای پەروەردگار زۆر حیساب بۆ عەقڵو بیرو هۆشو تێگەیشتنی ئینسان دەکات، چونکە لێرە دەفەرموێ: تەنیا خاوەن عەقڵان پەند وەردەگرن، وە لە چەندان شوێنی دیکەی قورئاندا خوا ﷻ دەفەرموێ: ئایەتەکانم ناردوە بۆ خاوەن عەقڵان، خاوەن عەقڵەکان لە نیشانەکانی خوا، لە ئاسمانو زەوی تێدەگەنو، نهێنییەکانی خوای بێ هاوتا دەرك پێدەکەن، کەواتە: ئیسلام گرنگییەکی زۆر بە عەقڵ دەدات، هەڵبەتە عەقڵێکی سەلیمو بەجێ، عەقڵێك کە دووربێ لەوەی کە بکەوێتە ژێر کاریگەریی ئارەزووەکانو شوبهەکانەوە.

مەسەلەی یازدەیەم: خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَمَآ أَنفَقْتُم مِّن نَّفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُم مِّن نَّذْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُهُۥ ﴾، هەر ماڵێك خەرج بکەن، یاخود هەر نەزرێك بکەن خوا دەیزانێ وشەی: (نَفَقة)، ئەوە دیارە هەمووی دەگرێتەوە، چ ماڵی نەختینە، چ بەرگو پۆشاك، چ ئاژەڵ، چ دانەوێڵە، ... هتد، (نَذْر)یش شتێکە

کە ئینسان لەسەر خۆی پێویستی دەکات، بەڵام خوا لەسەری پێویست نەکردوە، زانایان ئاوا پێناسەی (نَـذْر)یان کردوە: (النَـذْرُ: هُوَ مَا أَوجَبَهُ المُكَلَّفُ عَلَى نَفسِهِ مِنَ العِبادَاتِ مِمّا لَو لَمْ يُوجِبْهُ لَمْ يَلْزَمْهُ) واتە: نەزر بریتیە لەوەی کە بەندە لەسەر خۆی پێویستی دەکات لە خواپەرستییەکان، کە ئەگەر خۆی لەسەر خۆی پێویستی نەکردبایە، لەسەری فەرز نەبوو ئەنجامی بدا.

جا ئایا نەزر باشە ئینسان بیکات، یان باش نیە؟ زانایان مشتومڕیان لەوەدا هەیە، بەڵام وا پێناچێ خراپ بێ، جا ئەوانەی کە بە باشی دەزانن گوتوویانە: نەزر شتێکی باشە، چونکە خوا ﷻ مەدحی ئەوانەی کردوە، کە وەفا بە نەزر دەکەن، وەك لە سووڕەتی (الإنسان)دا دەفەرموێ: ﴿ يُوفُونَ بِٱلنَّذْرِ ... ﴿٧﴾ ﴾، واتە: وەفا بە نەزر دەکەن، شتێکیان کە لە خۆیان گرت وەفای پێدەکەنو جێبەجێی دەکەن، وە لێرەشدا دەفەرموێ: ﴿ وَمَآ أَنفَقْتُم مِّن نَّفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُم مِّن نَّذْرٍ ﴾، جا ئەگەر نەزرو شت لەخۆگرتن شتێکی خراپ بووایە، خوای پەروەردگار ئاماژەیەکی پێدەدا، کە واباشە نەکرێ، نەك ستایشی ئەنجامدەرانی بکات.

مەسەلەی دوازدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ ﴾، وە ستەمکاران هیچ پشتیوانێکیان نیە، دەگونجێ مەبەست پێی کەسانی ڕیابازو منەتکاربێ، کە ماڵ دەبەخشن بە ڕیابازیی، یاخود منەت دەکەن لەسەر ئەو کەسەی کە هاوکارییان کردوە، یان دوای ئەوەی ماڵەکەیان پێ بەخشیوە، ئازاری دەدەن، پاش ملە باسی دەکەنو پێی دەگاتەوەو پێی ناخۆشە، وە دەشگونجێ مەبەست ئەو کەسانەبێ کە ڕژدو چرووکن ماڵو سامانەکانیان لە دەست نایەتەدەرو، لەپێناوی خوادا لە شوێنێکدا کە شەرع دیاری کردوە، نایبەخشن، وە دەشگونجێ مەبەست پێی هەردووکیان بێ، چونکە هەردووکیان ستەمکارن هەم ئەوەی کە ماڵی خۆی دەبەخشێ بە شێوەیەکی ناشەرعییانەو، هەم ئەوەش کە نایبەخشێو چرووکیی و ڕژدیی دەکات، ئەویش بەتەئکید ستەمکارە، هەڵبەتە هیچ ڕێگر (مانع)ێکیش نیە کە هەردووکیان پێکەوە مەبەست بن، لێرەشدا

دەڵێم: هەزاران ڕەحمەت لە پێشەوای توێژەرەوانی قورئان (أبو جعفر الطبري) کە هەمیشە هەوڵدەدات چەمكو واتای ئایەتەکان فراوانو گشتگیر بخاتەڕوو .

مەسەلەی سێزدەیەم: دەربارەی ئەوە کە ئایا وا باشە ئینسان ماڵ کە دەبەخشێ، بە ئاشکرا بیبەخشێ، یان بە پەنهانیی ؟ زانایان لەوبارەوە زۆریان قسە کردوە، ئایەتەکەش دەفەرموێ: ﴿ إِن تُبْدُوا۟ ٱلصَّدَقَٰتِ فَنِعِمَّا هِىَ ۖ وَإِن تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا ٱلْفُقَرَآءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ﴾، ئەگەر ئەو ماڵو سامانەتان کە دەیبەخشن ئاشکرای بکەن، باشترین شتە، وە ئەگەر پەنهانیی بکەنو بیدەن بە هەژاران، ئەوە بۆ ئێوە چاکترە، جا زانایان لەوبارەوە دوو ڕای سەرەکییان هەن:

١- هەندێکیان دەڵێن: وا باشە ماڵو سامان بە پەنهانیی ببەخشرێ، چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِن تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا ٱلْفُقَرَآءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ﴾، واتە: ئەوە باشترە بۆ ئێوە، کە پەنهانی بکەنو بیدەن بە هەژاران.

٢- وە هەندێکیان دەڵێن: نەخێر واباشە بەخشین ئاشکرا بکرێ، چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿ إِن تُبْدُوا۟ ٱلصَّدَقَٰتِ فَنِعِمَّا هِىَ ﴾، واتە: ئەگەر صەدەقەو خێرو چاکەکانتان ئاشکرا بکەن، ئەوە باشترین شتە، بەڵام لەڕاستیدا بەپێی ڕواڵەتی ئایەتەکە هەردووکیان باشن، چونکە جارێکیان دەفەرموێ: باشترین شتەو جارێکی دیکەش دەفەرموێ: ئەوە بۆ ئێوە باشترە، مەسەلەکەش ئەوەیە کە جاری واهەیە واباشە بە ئاشکرا ماڵ ببەخشرێو، جاری واش هەیە وا باشە بە پەنهانیی بێ، بۆیە ئایەتەکەی کۆتایی دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُم بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾، ئەوانەی ماڵی خۆیان دەبەخشن، بە شەوو بە ڕۆژ، بە ئاشکراو بە پەنهان، بۆچی ؟ چونکە ماڵ بەخشینو هاوکارییکردنی خەڵك، جاری وا هەیە پێویستە یان واباشە بە ئاشکرابێ، بە تایبەتی ئەگەر

واجب بێ، کابرا زەکات دەدا، واباشە بە ئاشکرابێ، بۆ ئەوەی خەڵك گومانی خراپی پێنەبات، وە جاری وا هەیە دەبێتە سەرمەشق بۆ خەڵکی دیکەو، خەڵکی دیکە چاوی لێدەکات، وەك لە فەرموودەی (صَحیح)دا هاتوە، جارێك کابرایەك هات داوای هاوکاریی کرد، زۆر ڕووتو ڕەجاڵ دیاربوو، پێغەمبەر ﷺ دەموچاوی موبارەکی تاریك داهاتو گرژبوو، پێی ناخۆش بوو ئەو ئینسانەی وا بە هەژاریی و ڕووتو ڕەجاڵیی بینی، دوایی یەکێ لە مسوڵمانان هاوکارییەکی کرد، خەڵکەکەش کە لەوێ بوون ئەوانیش بەدوای ویدا هاوکاریی دیکەیان کرد، ئنجا پێغەمبەر ﷺ ڕووی موبارەکی وەك مانگێگ درەوشایەوە، وە لەو حاڵەتەدا فەرمووی: {(مَنْ سَنَّ فِي الإسلامِ سُنَّةً حَسَنَةً، فَلَهُ أَجْرُهَا، وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِها بَعْدَهُ مِنْ غَيْرِ أن يُنْقَصَ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيءٌ) (رَوَاهُ مسلم برقم: (٢٣٤٨)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٢٠٣)}، واتە: هەرکەسێك چاکەیەك دابێنێ، ئەوە پاداشتی خۆی هەیە، وە پاداشتی هەموو ئەوانەی هەیە کە کار بەو چاکەیە دەکەن {کە ئەو دایهێناوەو ئەو دەستپێشخەریی بۆ کردوە} بەبێ ئەوەی لە پاداشتی ئەوان کەمبێتەوە، {بەقەدەر هەمووان پاداشتی هەیە}.

شایانی باسیشە هەندێك لە زانایان بە هەڵە ئەم فەرمایشتەیان کردۆتە بەڵگە لەسەر بیدعەی چاك (البدعة الحسنة)و گوتوویانە: لێرەدا پێغەمبەر ﷺ مەبەستی ئەوەیە هەرکەسێك بیدعەیەکی باش دابێنێ‌و، هەرکەسێك دوایی ئیش بەو بیدعە چاکە بکات، ئەوە پاداشتی هەموویانی هەیە !! بەڵام لەڕاستیدا وانیە، چونکە وەك چۆن ئایەت هۆی هاتنە خوار (سَبَب النزول)ی هەیە، فەرموودەکانی پێغەمبەریش هۆی گوتران (سَبَب الورود)یان هەیە، جا پێغەمبەر ﷺ لەو مەقامەدا کە فەرموویەتی: {هەرکەسێك چاکەیەك دابێنێ}، مەبەستی بیدعە نەبووە، بەڵکو مەبەستی ئەوە بووە کە دەستپێشخەریی بکات بۆ چاکەیەك، چونکە بێگومان هاوکارییکردنەکەی ئەو مسوڵمانە بۆ پیاوە هەژارەکە، بیدعەت نەبووە دایهێناوە، بەڵکو تەنیا هاوکاریی کردوە، کەواتە: مەبەست لە ڕێبازێکی باش (سُنَةً حَسَنَةً) خودی هاوکارییکردنەکە بووە، جا

جاری وایە، واباشە هاوکارییکردن ئاشکرابێ، بۆ ئەوەی کە خەڵکی دیکە تەماشای بکات، چ لەبەرئەوەبێ کە ماڵ بەخشینەکە واجبە، یان لەبەر هەر هۆیەکی دیکەبێ، کە ماڵ بەخشینەکە ئەگەر بە ئاشکرابێ، باشتر ئامانجی خۆی بپێکێ، وە جاری وایە وا باشە کە بە پەنهانیی بێو، دەبێ بابای بەخشەر حەکیمو لێزانو بە سەلیقە بێو، کاتی گونجاوو شێوەی گونجاو بۆ ماڵ بەخشینەکەی بدۆزێتەوە، ئەگەر پێویستی کرد ئاشکرای بکاتو، ئەگەر پێویستی نەکرد پەنهانیی بکات، وە ئەگەر واباش بوو با بە شەوبێو، واباش نەبوو، با بە ڕۆژبێ، پێغەمبەریش ﷺ لەوبارەوە فەرموویەتی: {(أَفْضَلِ صَلاَةِ الـمَرْءِ فِي بَيـتِهِ إِلاَّ الـمَكْتُوبَـةَ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٧٣١)، وَمسلم برقم: (١٨٢٢)، عَن زَيدِ بنِ ثابِتٍ رضي الله عنه}، واتە: باشترین نوێژی ئینسان ئەوەیە کە لە ماڵەوە بیکات جگە لە فەرزەکان، بۆچی لە ماڵەوە بێ ؟ لەبەرئەوەی خەڵك هەستی پێ ناکات، کەواتە: وەك چۆن نوێژ جگە لە فەرز ئەوی دیکە واباشە لە ماڵێ بێ، بەڵام فەرزەکە دەبێ بە ئاشکرابێ، دەگونجێ بڵێین: ماڵ بەخشینیش جگە لە زەکات کە واجبەو دەبێ بە ئاشکرابێ، ئەوی دیکە ئەگەر بە پەنهانیی بێ ڕەنگە باشتربێ، بەڵام وەك گوتم: ماڵ بەخشینی سوننەتیش دیسان حاڵەتی جۆراو جۆری هەیە، هەروەها پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(إِنَّ الَّذِي يَجْهَرُ بِالْقُرآنِ كَالَّذِي يَجْهَرُ بِالصَّدَقَةِ وَالَّذِي يُسِرُّ بِالْقُرآنِ كَالَّذِي يُسِرُّ بِالصَّدَقَةِ) (رَوَاهُ النَّسَائِي برقم: (١٦٦٣)، عَنْ عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ رضي الله عنه، وَصحَّحـهُ الألباني}، واتە: ئەو کەسەی کە قورئان بە دەنگی بەرز دەخوێنێ، وەك ئەوەیە کە خێرو چاکە بە ئاشکرا دەکات، وە ئەوەی کە قورئان بە دەنگی نزم دەخوێنێ، وەك ئەوە وایە کە خێرو چاکە بە پەنهانیی دەکات، کە دیارە جاری وا هەیە وا باشە بە دەنگی بەرز قورئان بخوێندرێو، جاری واش هەیە وا باشە بە دەنگی نزم، بۆ وێنە: ئەگەر نوێژکەر لەگەڵ ئیمامدا نوێژی کرد، دەبێ قورئانەکەی بە دەنگی نزم بخوێنێ، وە جاری وا هەیە ئەگەر بەتەنیاش نوێژی کرد لە ماڵێ لە نوێژە (جَهْرِي)یەکاندا، سوننەتە

کە دەنگ بەرز بکاتەوە، جا وەك چۆن نوێژکردن جاری وایە دەبێ بە دەنگی نزم قورئانەکە بخوێندرێ‌و، جاری وایە بە دەنگی بەرز، بە هەمان شێوە ماڵ بەخشینیش جاری وایە بە ئاشکراو، جاری واش هەیە بە پەنهان، هەروەها پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(صَدَقَةُ السِرِّ تُطفيءُ غَضَبُ الرَّبِ) (رَوَاهُ الطَبَراني عَن بهز بن حكيم عن أبيه عن جدّهِ رضي الله عنه، وَصَحَّحَهُ الألباني في (صحيح الجامع) برقم: (١٨٧١)}، واتە: ماڵ بەخشینی پەنهان تووڕەیی پەروەردگار دەکوژێنێتەوەو لایدەبا، (واتە: خوا زۆری پێ خۆشە).

مەسەلەی چواردەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَيُكَفِّرُ عَنكُم مِّن سَيِّـَٔاتِكُمۡ ﴾، لە دوای نەزرو ماڵ بەخشینی بە پەنهان‌و بە ئاشکرا دەفەرموێ: لە گوناهەکانتان لێتان دەسڕێتەوە، ئەوەی لێوەردەگیرێ کە ئینسان، چ بە ئاشکرا، چ بە پەنهان ماڵی خۆی ببەخشێ، دەبێتە هۆی ئەوەی کە گوناح‌و تاوانەکانی لێ بسڕێتەوە، هەندێکیشیان گوتوویانە: ئەوە تایبەتە بە ماڵ بەخشینی پەنهانەوەو، هەندێکیشیان گوتوویانە: تایبەتە بە ماڵ بەخشینی ئاشکراوە، بەڵام لەڕاستیدا بۆ هەردووکیان دەچێتەوە.

مەسەلەی پازدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ لَّيۡسَ عَلَيۡكَ هُدَىٰهُمۡ ﴾، لە دوای باسی ماڵ بەخشین دەفەرموێ: هیدایەتدانی ئەو خەڵکە لەسەر تۆ نیە، ئەمە ئەوەی لێوەردەگیرێ، کە ئینسانی مسوڵمان کە ماڵی خۆی دەبەخشێ، نابێ بیبەستێتەوە بەوەوە کە حەتمەن دەبێ ئەو ئینسانە بەپێی دڵی ئەو بێت، بەڵکو جاری وایە ئەگەر ماڵ بەخشینەکە سوننەت بێ، با ئەو کەسە مسوڵمانیش نەبێ، هەر دروستە پێی ببەخشی، مادام ئاتاج‌و لێقەوماوە، بە بەڵگەی ئەوە، کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ لَّا يَنۡهَىٰكُمُ ٱللَّهُ عَنِ ٱلَّذِينَ لَمۡ يُقَٰتِلُوكُمۡ فِي ٱلدِّينِ وَلَمۡ يُخۡرِجُوكُم مِّن دِيَٰرِكُمۡ أَن تَبَرُّوهُمۡ وَتُقۡسِطُوٓاْ إِلَيۡهِمۡ ...﴿٨﴾ ﴾الممتحنة، واتە: خوا لێتان قەدەغە ناکات سەبارەت بەو کافرانەی کە خوا لە ماڵ‌و حاڵتان وەدەریان نەناون، وە لەسەر دینتان شەڕتان لەگەڵدا ناکەن، کە لەگەڵیاندا چاکەکار بن،

وە لەگەڵیان بەخشندە بن‌و لە ماڵی خۆتانیان پێ بدەن، بەڵام زۆر لە زانایان دەڵێن زەکات‌و ماڵی فەرز تەنیا بە مسوڵمانان دەشێ‌و نابێ بدرێ بە ئینسانی بێ بڕوا، هەرچەندە هەندێکیان دەڵێن: نەخێر زەکات بە ئینسانی کافرو بێبڕواش هەر دەشێ، جا ئەوانەی کە دەڵێن: زەکات تەنیا دەبێ بدرێ بە مسوڵمانان، ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ بە بەڵگە دێننەوە کە فەرموویەتی: {(أُمِرتُ أَنْ آخُذَ صَدَقَةً مِن أَغْنِيائِهِم وأَرُدَّها في فُقَرائِهِم) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ)، البخاري: (١٣٩٥)، و مسلم: (١٩)، وأبو داود والنسائي والترمذي وإبن ماجه وأحمد}، واتە: فەرمانم پێ کراوە، کە زەکات لە دەوڵەمەندەکانی مسوڵمانان وەربگرم، وە بیدەمەوە بە هەژارەکانیان، ئەوانەش کە دەڵێن دروستە بدرێ بە خەڵکی نامسوڵمانیش، ڕواڵەتی ئایەتەکە بە بەڵگە دێننەوە، بەڵام وا پێدەچێ ئەو ڕایەی دیکە ڕاستتربێ، چونکە زەکات یەکێکە لە پێنج پایەکانی ئیسلام‌و دەبێ لەنێو مسوڵماناندا جێبەجێ بکرێ‌و، تەنیا بدرێ بە مسوڵمانان، بەڵام خەڵکی نامسوڵمان دەگونجێ لە ماڵی دیکە غەیری ئەوەی کە زەکاتەو فەرزە، لەوە هاوکاریی بکرێن، بەڵام ئایا بابای گوناهبارو فاسق کە نوێژ ناکات، یان ڕۆژوو دەخوات، یان بەناوبانگە بەوەی کە گوناهێك دەکات، ئایا زەکاتی پێدەشێ یان نا ؟ وە ماڵی دیکەی پێ دەشێ یان نا ؟ ئەوەی کە لە ئایەتەکان‌و فەرمایشتەکان وەردەگیرێ، ئەوەیە کە پێی دەشێ، بەڵام ئەگەر هات‌و ئینسانێکی چاکەکار لەگەڵ یەکێکی خراپەکار هەبوون، هەردووکیان وەك یەك موحتاج بوون، دیارە لەو حاڵەتەدا واباشترە بدرێ بە چاکەکارەکە، هەرنەبێ بۆ ئەوەی ئەو کەسەی کە بێدینە یاخود گوناهبارە، بەخۆیدا بچێتەوە، وە بزانێ کە لە خێرو چاکەی مسوڵمانان بێبەش دەبێ، بەهۆی گوناهبارییو خراپەکارییەکەیەوە، بەڵگەش لەسەر ئەوە کە ماڵی زەکات‌و خێرو چاکە بە ئینسانی گوناهباریش دەشێ، ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەرە ﷺ کە بوخاریی موسلیم[1] گێڕاویانەتەوەو ئەوە کورتەی ماناکەیەتی: کابرایەك دەیەوێت خێرو چاکە بکات، یان زەکات بدات جارێك دەیدا بە ئافرەتێکی زیناکەر جارێکی دیکە دەیدا بە پیاوێکی دەوڵەمەند

١) البخاري: (١٤٥١)، و مسلم: (١٠٢٢).

جارێکی دیکە دەیدا بە پیاوێکی دز، جا کە دەیدا بە ئافرەتە زیناکەرەکە، خەڵك باسی دەکەن‌و دەڵێن: دەفەرموو خێرو چاکەی خۆیدا بە ئافرەتێکی داوێن پیس ! ئەویش وا دەزانێ، کە لە قیسی چووە، دەڵێ: ستایش بۆ خوا، ئەمجارە دەیدەم بە موستەحەقی خۆی، بۆ جاری دووەم دەیدا بە دەوڵەمەندێك دیسان خەڵك زەمی دەکەن‌و دەڵێ: ستایش بۆ خوا، ئەمجارە دەیدەم بە کەسێ کە پێی بشێ، جاری سێیەم دەیدا بە دزێك، دیسان خەڵکی باسی دەکەن، ئەویش دەڵێ: خوا ستایش بۆ تۆ، خێرو چاکەکەم چووە دەستی زیناکەرێك‌و دەوڵەمەندێك و دزێك !! بەڵام پێی دەگوترێ، {واتە لە خەونـدا، یان بە ئیلهام} کە هەرسێك خێرو چاکەکەت بە باشترین شێوە لێوەرگیراون، زیناکەرەکە بەڵکو بەهۆی ئەو ماڵ‌و سامانەوەکە پێیدراوە بێ‌نیاز بێ لە داوێن پیسیی، دەوڵەمەندەکە بەڵکو عیبرەت وەربگرێ، لەمەودوا چیدیکە چرووکیی‌و ڕژدیی نەکاو ئامادەبێ ماڵی خۆی ببەخشێ، وە دزەکەش بەڵکو پێویستیی بە دزیی نەمێنێ‌و وازبێنێ !.

مەسەلەی شازدەیەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا تُنفِقُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنفُسِكُمْ ﴾، هەر سامانێك ببەخشن بۆ خۆتانە، ئەوە لەڕاستیدا هەم دنیا دەگرێتەوە، هەم دوارۆژیش، ئینسان هەم لە دنیادا لە بەخشینی خۆی بەهرەمەند دەبێ‌و پێی سەربەرزەو دڵی مورتاح دەبێ‌و، خەڵك بە چاکە باسی دەکەن، وە هەم لە دوارۆژیشدا دێتەوە ڕێی‌و خوا پاداشتی دەداتەوە، وە ئەوە بەڕاستی هەم تاکیش دەگرێتەوەو، هەم خێزانیش‌و، هەم کۆمەڵگاش دەگرێتەوە، کۆمەڵگایەك کە خێرومەندبن لەنێو خۆیانداو هاوکاریی‌یەکدی بکەن، بۆ دنیاشیان باشەو بۆ دوارۆژیشیان باشە.

مەسەلەی حەڤدەیەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا تُنفِقُونَ إِلَّا ٱبْتِغَآءَ وَجْهِ ٱللَّهِ ﴾، ئێوە ماڵی خۆتان خەرج ناکەن مەگەر بۆ داواکردنی ڕووی خوا، واتە: ڕەزامەندیی خوا، یان پاداشتی خوا، یان دیداری ڕووی خوا، لێرە ئەم تەعبیرە هەواڵە، خوا هەواڵ دەدا، دەفەرموێ: ئێوە ماڵی خۆتان نابەخشن مەگەر بۆ ئەوە کە خوا لێتان ڕازی بێ‌و، دەتانەوێ ڕەزامەندیی خوای پێ وەدەست بێنن،

واتە هەواڵە بەڵام مەبەست پێی فەرمانە، واتـە: حاڵـەتی ئاسـایی‌و سروشـتی لای مـسوڵمانان ئەوەیـە، کـە هـەر بـەو شـێوەیە مـاڵی خۆیـان دەبەخـشن، تـەنیا بـۆ ئەوەی خوا لێیان ڕازی بـێ، هـیچ ئامـانج‌و مەبەسـتێکی دیکـەیان نیـە، چونکـە هەرکـەس هەر ئامانج‌و مەبەسـتێکی دیکـەی هـەبێ، چ بۆ مـاڵ بەخـشین، چ بـۆ هەر عیبـادەت‌و طاعەتێکی دیکە، دیـارە دەبێتە سـەپانی پووشـێ‌و[1] جگـە لـە پەشـێمانیی شـتێکی دیکـەی پـێ نـابـڕێ.

مەسـەلـــەی هەژدەیــــەم: کــە دەفــەرموێ: ﴿ وَمَا تُنفِقُواْ مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴾، هـەر مـاڵ‌و سـامانێك ببەخـشن‌و هـەر خێرێـك بکـەن، بـە تەواویی پاداشتان دەدرێتەوەو ستەمتان لێنـاکرێ، کـە بەشـێك لـە پاداشـتەکەتان بفـەوتێنرێ، پێغەمبــەر ﷺ لەوبــارەوە فەرموویــەتی: {(إنَّ الـمسلم إذَا أَنْـفَـقَ عَلَـى أَهْـلِـهِ نَفَـقَـةً، وهُـوَ يَحتَـسِبُـها، كانَـتْ لَـهُ صَدَقَةً) (مُتَفَـقٌ عَلَيـهِ، البُخـاري برقم: (٥٣٥١)، ومسلم برقم: (٢٣١٩)، عَن أبي مَسْعُودٍ البدريِّ}، واتە: مسوڵمان ئەگـەر مـاڵی خـەرج کـرد بـۆ مـاڵ‌و خێزانەکـەی خۆیـشی، مـادام مەبەسـتی پـێ ڕازیکردنـی خـوا بـێ، ئـەوەش بـۆی بـەخێرو چـاکە دەچـێ، چـونکە ئایەتەکـە دەفـەرموێ: ﴿ وَمَا تُنفِقُواْ مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ ﴾، هەر نەفەقەیـەك بکەن‌و هەر ماڵـێك ببەخـشن مـادام مەبەسـتان پـێ خـوا بـێ، ئەگـەر بـۆ مـاڵ‌و منـداڵی خۆشتان بێ، هەر پاداشتان هەیە.

مەسەلەی نۆزدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ لِلْفُقَرَآءِ ٱلَّذِينَ أُحْصِرُواْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، بۆ ئەو هەژارانەی لە ڕێی خوادا حەپس بوون، واتە: لەبەر سەرگەرمییان بە خزمەتی ئیسلامەوە، جا بانگەواز بێ، جـەنگ‌و جیهـاد بـێ، هـەر خزمـەتێکی دیکە بێ، وەك: بڵاوکردنەوەی زانست، فەرمان بە چاکەو ڕێگرتن لە خراپە، گرنگ ئەوەیـە سـەرگەرمی کارێـك بـن کـە نیـەتی خوایـان لـێ هێنـاوە، هـەموو ئەوانـە

---

١) جوتیـار کە هیچی دەسـتگیـر نـەبوو، جگە لە پووش‌و کـا، مانـای وایـە ڕەنـج بەخسار بووە.

باشترین کەسانێکن کە هاوکاریی بکرێن، وە مسوڵمانان لەماڵو سامانی خۆیان بەشیان بدەن، چونکە لەبەر خزمەتکردنی ئیسلامو مسوڵمانانو سەرقاڵبوونیان بە کاری ئیسلامییەوە، دەرفەتی کارو کەسابەتو هاتنو چوونیان نیە.

مەسەلەی بیستەمو کۆتایی: کە دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمۡوَٰلَهُم بِٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ سِرّٗا وَعَلَانِيَةٗ ﴾، وەك پێشتر باسمان کرد خوا ﷻ کاتی: شەوو ڕۆژو پەنهانو ئاشکرای داناون بۆ کەسانێك کە ماڵ دەبەخشن، واتە: جاری وایە واباشە بە شەو ببەخشیو، جاری وایە بە ڕۆژ، وە جاری وایە بە ئاشکراو، جاری وایە بە پەنهانیی، وە دیاریکردنی شەو یان ڕۆژ، پەنهان یان ئاشکرا، ئەو حیکمەتەیە کە مسوڵمان دەبێ بەکاریبهێنێ لە ماڵ بەخشینی خۆیدا.

لێرەشدا دەگەینە کۆتایی ئەم دەرسەمان، خوایە بە کەرەمو بەزەیی ڕەهاو بێسنووری خۆت بە بەخششی خۆت لە غەیری خۆتو، بە ڕزقی حەڵاڵت لە هی حەرام بێنیازمان بکەی ئامین.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پەنجاو شەشەمین

پێناسەی ئەم دەرسە

خوا پشتیوان بێ لەم دەرسەماندا ئایەتەکانی ژمارە: (٢٧٥ تاکو ٢٨١) لە سوورەتی (البقرة) دەتوێژینەوە، واتە (٧) حەوت ئایەت، لەم حەوت ئایەتەدا خوا ﷻ باسی سوود خۆریی (أَكْلُ الرِّبا)، وە سزای سەختی سوود خۆران لە دوارۆژدا دەکات، وە لەمیانەدا ئەوەدا خوا ﷻ باسی ماڵ بەخشینو زەکات، وە پاداشتەکەیان دەکات، وە پاشان هەڕەشەی دنیاو دوارۆژ لە سوود خۆران دەکات، ئەگەر دەستبەرداری سوود خواردن نەبن، وە دوایی باسی چاوەڕێ کردنی کەسێك کە قەرزی لەسەرەو لەبەر تەنگ دەستیی قەرزی بۆ نادرێتەوە، دەکات، وە سەرەنجام باسی ڕۆژی سزاو پاداشت وەرگرتنەوە دەکاتو بڕواداران هۆشیار دەکاتەوە کە خۆیانی بۆ سازو ئامادە بکەن.

﴿ٱلَّذِينَ يَأۡكُلُونَ ٱلرِّبَوٰاْ لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ ٱلَّذِي يَتَخَبَّطُهُ ٱلشَّيۡطَٰنُ مِنَ ٱلۡمَسِّۚ
ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمۡ قَالُوٓاْ إِنَّمَا ٱلۡبَيۡعُ مِثۡلُ ٱلرِّبَوٰاْۗ فَمَن جَآءَهُۥ مَوۡعِظَةٞ مِّن رَّبِّهِۦ فَٱنتَهَىٰ فَلَهُۥ مَا سَلَفَ
وَأَمۡرُهُۥٓ إِلَى ٱللَّهِۖ وَمَنۡ عَادَ فَأُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلنَّارِۖ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٢٧٥﴾ يَمۡحَقُ ٱللَّهُ
ٱلرِّبَوٰاْ وَيُرۡبِي ٱلصَّدَقَٰتِۗ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ ﴿٢٧٦﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ
ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُاْ ٱلزَّكَوٰةَ لَهُمۡ أَجۡرُهُمۡ عِندَ رَبِّهِمۡ وَلَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ
وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَذَرُواْ مَا بَقِيَ مِنَ ٱلرِّبَوٰٓاْ إِن كُنتُم
مُّؤۡمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾ فَإِن لَّمۡ تَفۡعَلُواْ فَأۡذَنُواْ بِحَرۡبٖ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۖ وَإِن تُبۡتُمۡ فَلَكُمۡ رُءُوسُ
أَمۡوَٰلِكُمۡ لَا تَظۡلِمُونَ وَلَا تُظۡلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾ وَإِن كَانَ ذُو عُسۡرَةٖ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيۡسَرَةٖۚ

وَأَن تَصَدَّقُواْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾ وَاتَّقُواْ يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى ٱللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾ ﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

((ئەوانەی سوود دەخۆن (لە ڕۆژی قیامەتدا) هەڵناستنەوە، مەگەر وەك چۆن ئەو کەسە هەڵدەستێ کە شەیتان بەهۆی دەست لێوەشاندنەوە وای لێکردوە بەملاولادا بکەوێت، ئەوەش لە سۆنگەی ئەوەوە کە دەیانگوت: کڕینو فرۆشتن وەك ڕیبا وایە، بەڵام خوا کڕینو فرۆشتنی حەڵاڵکردوەو ڕیبای قەدەغە کردوە﴿٢٧٥﴾ جا هەرکەسێك ئامۆژگاریی لە پەروەردگارییەوە بۆبێو دەست هەڵبگرێ (لە سوود خۆریی)، ئەوە لەوەی ڕابردوە دەبووردرێو (سەرەنجامی) کارەکەی بەدەست خوایە، بەڵام هەرکەسێك بگەڕێتەوە سەر سوود خۆریی، ئەوە ئەوانە هاوەڵی ئاگرنو تێیدا هەمیشەیی دەبن ﴿٢٧٦﴾ خوا ڕیبا بێ پێزو نابوود دەکاتو خێرو چاکەکان گەشە پێ دەدات، وە خوا هەر سپڵەیەکی گوناهباری خۆشناوێ ﴿٢٧٧﴾ بێگومان ئەوانەی بڕوایان هێناوەو چاکەکان ئەنجام دەدەنو نوێژ بەرپا دەکەنو زەکات دەدەن، پاداشتی خۆیانیان لەلای پەروەردگاریان هەیە، هیچ ترسێکیان لەسەرنیەو هەرگیز خەمبار نابن ﴿٢٧٨﴾ ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! پارێز لە خوا بکەنو ئەوەندە سوودەی (لەسەر قەرزدارەکان) ماوە وازی لێ بێنن، ئەگەر ئێوە بەڕاستی بڕوادارن ! ﴿٢٧٩﴾ وە ئەگەر وانەکەن، ئەوە ئاگادارکران بە جەنگێك لە خواو پێغەمبەرەکەیەوە ! وە ئەگەر پەشێمانبوونەوە، ئەوە سەرمایەکانتان بۆخۆتان (بەبێ سوود) نە ستەم دەکەنو نە ستەمیشتان لێدەکرێ ﴿٢٨٠﴾ وە ئەگەر (بابای قەرزدار) تەنگدەست بوو، ئەوە چاوەڕێی بکەن هەتا بۆی ئاسان دەبێ، وە ئەگەر خێریش بکەن (چاوپۆشیی لە قەرزەکە بکەن) ئەوە ئەگەر بزانن بۆتان باشترە، وە پارێز لە ڕۆژێك بکەن کە تێیدا بۆ لای خوا دەگێڕدرێنەوە، وە هەرکەسە بەپێی ئەوەی کردوویەتی (لە چاکەو خراپە) سزاو پاداشت دەدرێتەوە، بێئەوەی ستەمیان لێ بکرێ ﴿٢٨١﴾)).

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(ٱلرِّبَوٰاْ): ڕیبا لە کوردیدا بە سوود، یان سوود خۆریی لێکدراوەتەوە، بەڵام لە زمانی عەرەبیدا بە مانای زێدە، زیاد بوون، گەشەکردن دێ، (ربا: زادَ وَعَلا)، واتە: زیادی کردو بەرز بۆوە، وە لە زاراوەی شەرعییدا، ڕیبا ئاوا پێناسە کراوە: (الرِّبَا: فَضلٌ مَالٍ عَنْ عِوَضٍ شُرِطَ لأَحَدِ المُتَعَاقِدين) واتە: بریتیە لە ماڵێکی زیادە، کە لە بەرانبەریدا هیچ قەرەبوویەك نیە، بۆ یەکێك لە دوو کەسەکان کە بەیەکەوە مامەڵەیان کردوە، بە مەرج گیراوە.

(يَتَخَبَّطُهُ): (الخَبْطُ: الضَّربُ عَلَى غَيرِ اسْتِوَاءٍ، كَخَبْطِ البَعيرِ الأرضَ بيَدهِ، والرَّجُلِ الشَّجَرَ بِعَصَاهُ)، واتە: وشەی (خَبْط) بریتیە لە ڕۆیشتنێکی ناهاوسەنگ، یاخود لێدان لە شتێك بە شێوەیەکی نارێك، وەك وشتر کە بەپێی زەوی دا دەکوتێ، یاخود پیاوێك کە بە گۆچان لە درەخت دەدات بۆ ئەوەی گەڵای لێبکاتەوە بە شێوەیەکی نارێك.

(مِنَ ٱلْمَسِّ): (الْمَسُ: كِنايَة عَنِ الجنُونِ) واتە: (مَسّ) مەبەست پێی شێتیە، (والمَسُّ يُقَالُ في كُلِّ ما ينالُ الإنسَانَ مِن أذىً) واتە: (مَسّ) لە زمانی عەرەبیدا بە هەر ئازارێك دەگوترێ کە تووشی ئینسان ببێ، بەڵام لێرەدا مەبەست پێ شێتییە، یاخود دەست لێ وەشێنرانە لەلایەن شەیتانەوە، وە بە عەرەبی (مَمْسُوس) واتە: دەست لێوەشێنراو (مَجنُون).

(ٱلْبَيْعُ): (البَيْعُ: إعْطاء المُثْمَنِ وَأَخذ الثَّمَن، والشِّرَاء: إعْطاء الثَّمَن وأَخذ المُثْمَنِ)، (البَيْعُ والشِّرَاء) پێچەوانەی یەکدین، (بَيْعُ) بریتیە لە دانی شتێك کە نرخی دراوەو وەرگیراوەو، (شِرَاء) بریتیە لە وەرگرتنی شتێك کە نرخی لەسەر دانراوە، وە دانی نرخەکە، وە کوردەواریی خۆمان بەو دووانەی ئەو کارە دەکەن دەڵێن: کڕیارو فرۆشیار، (البَيْعُ) واتە: فرۆشتن (الشِّرَاء) واتە: کڕین.

(يَمۡحَقُ ٱللَّهُ): خوا نابوود دەکات، لە بەین دەبا، دەڵێ: (المَحْقُ: النُّقصانُ، ومِنهُ: المَحَاقُ، الشَّهْرِ إذا انمحَقَ الهلالُ، مَحقَهُ: إذا نَقَصهُ وأذهَبَ بَرَكَتَه) واتە: (محْقُ) بە مانای کەمکردن دێ، وە بۆیە بە کۆتایی مانگ دەگوترێ: (محَاقُ) کە وردە وردە بچووك دەبێتەوە، کاتێك دەگاتە کۆتایی مانگ، (مَحقَهُ) واتە: بەرەکەتی تێدا نەهێشتو لە بەینی بـرد.

(وَيُرۡبِي): (أربَى الشيءَ: نَمّاهُ وزادَهُ) واتە: ئەو شتەی گەشە پێداو زیادی کـرد.

(كَفَّارٍ): (الكفَّار أبْلَغُ مِنَ الكَفُورِ، والكفور المبالغ في الكُفرَان بِنِعْمَةٍ) (الكفّار) واتە: ئینسانی زۆر کوفرکەر لە وشەی (الكَفُورِ) زیاتر زێدەڕۆیی تێدا هەیە، (كَفُورِ) کەسێکە بەرانبەر نیعمەت زۆر سپڵەیە، بەڵام (الكفَّار) زیاتر بۆ سپڵەیی بەکاردێ بەرانبەر نیعمەتەکان، وە بەمانای بێبڕواش بەکاردێ.

(فَأۡذَنُواْ): واتە: ئاگاداربن، (أذِنتهُ بِكَذَا وَآذنتهُ: أعْلَمْتُهُ) ئاگادارم کرد بە فلانە شت، واتە زانیاریم پێداو هۆشیاریم پێدا، کە تۆ ئاگادار بە.

(بِحَرۡبٍ): (حَرب) لە کوردیدا واتە: جەنگ (الحَرْب: القِتَالُ بَيْنَ فِئَتَيْنِ، وهِيَ مؤنَثة وقَدْ تُذَكَّرُ عَلَى مَعْنَى القِتَالِ) واتە: (حَرب) بریتیە لە جەنگ لە نێوان دوو کۆمەڵدا، وە (حرْب) (مُؤَنَّث)ە، بە (مُؤَنَّث)ی مەجازیی، وە جاری وا هەیە، ئەگەر مانای جەنگی لێبگیرێ، بە (مُذَكَّر)یش دادەنرێ.

(ذُو عُسۡرَةٍ): واتە: تەنگ دەست، چونکە (عُسْر) واتە بە زەحمەت، (ذُو عُسْرَةٍ) واتە: کەسێك کە لە حاڵەتی تەنگ دەستیی دایە، دەڵێ: (العُسْرُ: نَقِيضُ اليُسْرِ، والعُسْرةُ: تَعَسُّرُ وجودِ المَالِ وأعْسَرَ: أضَاقَ)، (عُسْر) واتە: بە زەحمەت پێچەوانەی (يُسْر)ە، واتە: ئاسانیی، جا (عُسْر) بریتیە لەوەی کە مرۆڤ ماڵی بە زەحمەت بۆ پەیدابێ، وە دەگوترێ: (وأعْسَرَ: أضَاقَ) واتە: دەستی تەنگ بوو.

(فَنَظِرَةٌ): (النَّظَـرُ: الإنتِظَـارُ، يُقَـالُ: نَظَرْتُـهُ وانتَظَرْتُـهُ وأنْظَرْتُـهُ. أي أخَّرْتُـهُ) (نَظِرَة) واتـە: (الإنتِظَـارُ) چاوەڕێ کـردن، (النَّظَـرُ)و (الإنتِظَارُ) هـەر یـەکن، واتە: چاوەڕێ کردن، لە زمانی عەرەبیدا دەڵێن: (نَظَـرْتُهُ وانتَظَـرْتُهُ وأنْظَـرْتُهُ، أي أخَّرْتُـهُ) واتـە: چاوەڕێـم کـردو دوامخسـت.

(مَيْسَرَةٍ): (الـمَيْسَـرَةُ: عِبارَةٌ عَنِ الغِنى)، (مَيْسَـرَة) واتـە: ئاسـانیی، کـە مەبەسـت پێی دەوڵەمەندییـە.

هـۆی هاتنـە خوارەوەی ئایەتەکـان

١) هۆی هاتنە خواری ئەو ڕستە قورئانیەی کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَذَرُواْ مَا بَقِيَ مِنَ ٱلرِّبَوٰٓاْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! پارێـز لە خوا بکـەن، وە دەست هەڵگرن لەو سوودەی کـە مـاوە ئەگـەر بـڕوادارن واتە: لەو سـوودەی کـە ماوتانـە لەسـەر ئـەو کەسـانەی کـە مامەڵـەتان لەگەڵیانـدا کردوە، لەوبـارەوە دوو بەسەرهات گێـڕراونەوە:

أ – {(أَخْرَجَ ابن جرير وابن الـمُنذر وابن أبي حَاتم عَنْ السُـدّي قَـالَ: نَزَلَـتْ فـي العبـاس بن عَبدالـمطّلب وَ رجل مِنْ بَني الـمُغَيـرَةَ وَهُوَ خَالِد بـن الوَليـد كَـانا شـريكين في الجـاهِلِيَةَ، يُسْلِفَـان إلـى نـاسٍ مِن ثَقِيـف فَجَـاءَ الإسـلامَ وَلَـهُـمَـا أمـوَال عَظِيمَـة فـي الرِّبَـا، فَأَنْزَلَ الله تعالـى هَذِهِ الآيـة)}[1]، واتـە: ئـەم ئایەتـە دەربارەی عەبباسی کوڕی (عبدالـمطلب) {مامی پێغەمبەر ﷺ}وە پیاوێك لە بەنی موغەیرە {کە نەیسابووریی دەڵێ: خالیدی کوڕی وەلید بووە} لە سەردەمی نەفامییدا هاوبەش بوون، ماڵیان بە قەرز دەدایە کەسانێك لە تـیرەی (ثقیـف)، کاتێ ئیسلام هات ئەوانە ماڵو سامانێکی زۆریـان لـە ڕیبـا لەسـەر ئـەو کەسـانە بوو کە پارەیان پێدابوون بە سـوود، ئنجا خوای ئـەم ئایەتـەی نـاردە خـوارێ:

١) (أسباب النزول) للنيسابوري، ص (٦٤- ٦٥)، وفتح القدير للشوكاني ج: (١)، ص: (٣٨٦ -٣٨٧).

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَذَرُوا۟ مَا بَقِىَ مِنَ ٱلرِّبَوٰٓا۟ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴾.

ب – بەسەرهاتێکی دیکەش لەوبارەوە ئەمەیە: {(وَأَخْرَجَ ابن جَرير عَنْ ابن جُريج قَالَ: كَانَتْ ثَقيف قَدْ صَالَحَت النَّبيَّ ﷺ عَلَى أنَّ مَالَهُم مِنَ رِباً عَلَى النَّاسِ يأخذونه، وَمَا كَانَ للنَّاس عَلَيْهم مِنَ رِباً فَهُوَ مَوضُوع، فَلَمَّا كَانَ الفَتْح استعمَل عَتَّاب ابن أُسَيد عَلَى مَكَة وَكَانَت بنو عمرو بن عوفٍ ياخذُونَ الرِّبا مِن بني المُغيرة وَكَانَ بنو المُغيرة يربون لَهُم في الجَاهِلية، فَجَاءَ الإسلام وَلَهُم عَلَيْهم مال كَثير، فأتاهُم بنو عمرو يطلبون رِباهُم فأبى بنو المُغيرة أنْ يعطوهُم في الإسلام، ورفعوا ذَلِكَ إلى عَتَّاب بن أُسَيْد فَكَتب عَتّاب إلى رَسُول اللهِ ﷺ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَة فَكَتب بِها رسُول الله إلى عتّاب وَقَالَ إنْ رَضُوا وإلاّ فـلآذنَهُم بِحَربٍ)}[1]، واتە: هۆزی (ثقیف) کاتی خۆی ڕێککەوتنیان لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ کردبوو کە ئەو ڕیبایەی لەسەر خەڵکیانە دەبێ وەریبگرن، بەڵام ئەگەر خەڵك ڕیبای لەسەروان بێ دەبێ لەسەریان لابچێ {کاتی خۆی کە مسوڵمان بوو بوون ئاوا صوڵحیان لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ کردبوو، ئەو مەرجەیان هەبوو}، ئنجا کە فەتحی مەککە کرا عەتتابی کوڕی ئوسەید کرا بە والی (سەرپەرشتیاری) مەککە، هۆزێك بەناوی بەنو عەمری ئیبنو عەوف عادەتیان وابووە ڕیبایان لە هۆزی بەنو موغەیرە وەرگرتوە، بەنو موغەیرەش لە سەردەمی نەفامییدا سوودیان داونێ لە بەرانبەری ئەو قەرزەدا کە لەسەریان بووە، کاتێك ئیسلام هاتوە بەنو عەمری ئیبنو عەوف قەرزێکی زۆریان لەسەر بەنو موغەیرە بوو، بەنو عەمر هاتن داوایان کرد کە ئەو ماڵەی لەسەریانە بەهۆی ڕیباوە بیاندەنێ، بەنو موغەیرە گوتوویانە: (ئێمە تازە مسوڵمان بووینو ئێستا وەزعێکی دیکە لە گۆڕێ یە) لە ژێر سایەی حوکمی ئیسلامدا ناتاندەینێ، ئەوەیان بەرزکردۆتەوە بۆلای عەتتابی کوڕی ئوسەید، داخۆ چی بڕیار دەدات؟ ئەویش نامەی نووسیوە بۆ پێغەمبەر ﷺ،

---

١) (أسباب النزول) للنيسابوري، ص: (٦٤ - ٦٥)، وە (فتح القدير) للشوكاني: ج (١)، ص (٣٨٦ - ٣٨٧)، وە (لُباب النقُول في أسباب النزول) للسيوطي: (١٨٦)، ص: (٤٩).

لەو کاتەشدا ئەو ئایەتە هاتە خوارو، پێغەمبەریش ﷺ ئەم ئایەتەی بە نامەیەك ناردوە بۆ عەتتاب، وە فەرموویەتی: ئەگەر ڕازیبوون دەست هەڵگرن لەو سوودو ڕیبایە، باشە ئەگەرنا ئاگاداریان دەکەمەوە کە لە شەڕدان لەگەڵ ئیسلامدا، {دیارە دوایی بە ناچاریی دەستیان لێ هەڵگرتووە}.

٢) دەربارەی ئەم ڕستە قورئانییەش کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ﴾، واتە: ئەگەر بابای قەرزدار تەنگ دەست بوو، با چاوەڕێ بکرێ، تاکو دەستی دەکرێتەوەو ماڵی پەیدادەبێ‌و دەتوانێ قەرزەکە بداتەوە، {یانی: ئەوە هیچ ئەو ئەندازەیەی کە بە سوود چۆتە سەری، دەبێ چاوپۆشیی لێ بکرێ‌و لە فەرمانی خوا ﷻ لەسەری لاچووە، دەست مایەو سەرمایەکەش کە وەك قەرز لەسەریەتی، ئەوەش دەبێ چاوەڕێ بکرێ تاکو ماڵێکی پەیدادەبێ}، لەوبارەوە ئەم بەسەرهاتە هەیە: {(قَالَ الكَلبِي: قَالَتْ بنو عمرو بن عمير لبني المُغيرة: هاتوا رُؤوس أَمْوَالنا ولَكُم الرِّبا نَدَعه لَكُم، فقَالَتْ: بنو المُغَيرةَ نَحْنُ اليَوْمَ أَهلَ عُسْرةٍ فأَخِّرونا إلى أن تُدْرَك الثَمَرَةُ، فَأَبَوْا أن يؤخِّروهُم، فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالى هَذِهِ الآية: ﴿ وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ ... ﴾)}[1]، واتە: کەلبیی دەڵێ: بەنو عەمری کوڕی عومەیر بە بەنو موغەیرەیان گوت: {کە قەرزیان لەسەریان بوو بە ڕیباوە دوای ئەوەی خوا ڕیبایەکەی لەسەر لابردن} باشە دەستمایەکانمان بدەنەوە {ئەوەی دیکەتان بە هەرحاڵ لەسەر لاچووەو دەستمان لێ هەڵگرتوە} بەنو موغەیرە گوتیان: ئێستا تەنگ دەستیین‌و ماڵمان نیە بتاندەینەوە، چاوەڕێمان بکەن هەتاکو بەرو میوەمان بۆ پێدەگات {ئەو کاتەی قەرزەکەتان دەدەینەوە} ئەوانیش ڕازی نەبوون چاوەڕێیان بکەن، ئیدی خواش ئەم ئایەتەی ناردەخوار کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ﴾، ئەگەر بابای قەرزدار تەنگ دەستبوو پێی نەدرایەوە، چاوەڕێی

١) (أسباب النزول) للنيسابوري، ص: (٦٥ - ٦٦).

بکەن‌و هەڵیمەپێچن هەتا حاڵەتی ئاسانیی.. جا ئایا ئەوە بۆ هەموو قەرزێکە یاخود تەنیا بۆ قەرزێکە کە بە ڕیبا دراوە؟ وا پێدەچێ تایبەت بێ بەو حاڵەتەوە، وەك فەڕزبوون، هەڵبەتە بابای خاوەن قەرز ئەگەر چاوەڕێی بابای قەرزدار بکات لە هەموو حاڵەندا پەسندو باشە، بەڵام مەرج نیە لەسەری فەڕزبێ‌و خاوەن قەرز بۆی نەبێت داوای قەرزەکەی بکاتەوە.

مانـای گشـتی ئایـەتەکـان

خوای بەرزومەزن پاش باسکردنیماڵبەخشین دێتە سەر باسی سوود خۆریی کە شتێکی حەڕام‌و خراپەو دژو پێچەوانەی ماڵ‌و سامان لە ڕێی خوادا بەخشینە، چونکە لەڕاستیدا سوود خۆریی خەلچك چەوساندنەوەو خوێنمژینە، وە دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ يَأۡكُلُونَ ٱلرِّبَوٰاْ لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ ٱلَّذِى يَتَخَبَّطُهُ ٱلشَّيۡطَٰنُ مِنَ ٱلۡمَسِّ﴾، خوای پەنهانزان لێرەدا هەواڵمان پێدەدات کە سەرەنجامی سوود خۆران چۆنە ؟ جا هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان دەڵێن: لێرەدا مەبەست پێی سەرەنجامی دنیایەو هەندێك دەڵێن: مەبەست پێی سەرەنجامی دوارۆژە، بەڵام من وای بۆ دەچم کە هەر دووکیان دەگرێتەوە، چونکە ئایەتەکە بەگشتی فەرموویەتی: ئەوانەی سوود دەخۆن هەڵناستن مەگەر وەك ئەو کەسە کە شەیتان وای لێکردوە بەولاولادا بکەوێ، بە خۆتان دەبینن ئینسانێکی شێت چۆن دەڕوا، بەولاولادا دەکەوێ، بێ سەرو بەرە، لە ئەنجامی ئەوەدا کە دەستی لێ وەشێنراوە، جا دوایی دێینە سەر باسی ئەوە، کە ئایا دەست لێوەشاندنی شەیتان بۆ ئینسان هەیە یان نیە ؟ باسی دەکەین، بەڵام لێرە خوا ﷻ وێنەی بابای سوود خۆر بە کێ دێنێتەوە ؟! بەکەسێك کە شەیتان دەستی لێوەشاندوەو حاڵەتێکی نائاسایی هەیەو بەولاولادا دەکەوێ، دەفەرموێ: ئاوا نابێ هەڵناستن‌و ئاوا هەڵدەستنەوە، جا هەندێك گوتوویانە: مەبەست پێی هەڵسانەوەی قیامەتێیەو هەندێك دەڵێن: نەخێر بەڵکو مەبەست پێی ژیانی دنیاشیانەو، ژیانی دنیاشیان بەو شێوەیەی لێدێ، ئەوانەی سوود دەخۆن وەزعی دنیاشیان ئاوا تێکدەچێ، وە

من پێم وایە مەبەست هەردووکیانەو سیستەمی سوود خۆریی (النظام الربوي) هەم لە دنیادا ژیانی ئابووریی‌و کۆمەڵایەتی خەڵك تێك دەداتو وەك خەڵکی شێتو دەست لێوەشێنراویان لێدێ، وە هەم لە دوارۆژیشدا، وە ئێستاش لەم سەدەی بیستو یەکەمەداو لەم چەند ساڵەدا دواییدا ئەو قەیرانە ئابوورییەی کە تووشی سیستەمی سەرمایەداریی بووە، لە ئەنجامی سوود خۆرییدا، چەمکی ئەم ئایەتە وەك ڕۆژ لە نێوەڕاستی ئاسمانێ بێ ئەوەی هەوری لێبێ، ئاوا دەدرەوشێتەوەو، وڵاتە سوود خۆرەکان هاوسەنگییان تێکچووە. کەواتە: لە دنیاداو لە دوارۆژدا سوود خۆران وەزعیان وەك هی شێتی لێدێ. ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوٓاْ إِنَّمَا ٱلْبَيْعُ مِثْلُ ٱلرِّبَوٰاْ﴾، بۆیە ئەو سزایەیان دەدرێ، وە بۆیە تووشی ئەو سەرەنجامە دێن چونکە گوتیان: کڕین‌و فرۆشتن وەك ڕیبا وایە، جا خۆی لە ئەسڵدا عیبارەتەکە دەبێ ئاوابێ: ڕیبا وەك کڕین‌و فرۆشتنێ وایە، بەڵام وەك بڵێی ئەوانە مەسەلەی ڕیباو سوود خۆرییان هێندە لەلا ئاسایی بووە، گوتوویانە: کڕین‌و فرۆشتنی ئاسایی وەك سوود خۆریی وایە، لەجیاتی ئەوەی بڵێن سوود خۆریی، وەك کڕین‌و فرۆشتن وایە ﴿وَأَحَلَّ ٱللَّهُ ٱلْبَيْعَ وَحَرَّمَ ٱلرِّبَوٰاْ﴾، لەحاڵێکدا کە خوا کڕین‌و فرۆشتنی ئاسایی حەڵاڵ کردووەو سوود خۆریی قەدەغە کردوە، جا دەگونجێ ئەمە قسەی ئەوان بێت، گوتوویانە: کڕین‌و فرۆشتن وەك سوود خۆریی وایە، کەچی خوا کڕین‌و فرۆشتنی حەڵاڵ کردووەو سوود خۆریی قەدەغە کردوە، وەك بڵێی ڕەخنە دەگرن کە خوا یەکیانی حەڵاڵ کردووەو یەکیانی قەدەغە کردوە، دەشگونجێ ئەوە قسەی خوای پەروەردگاربێ‌و قسەی وان لێرە کۆتایی بێ، کە دەڵێن: ﴿إِنَّمَا ٱلْبَيْعُ مِثْلُ ٱلرِّبَوٰاْ﴾، ئنجا خوا بۆخۆی دەفەرموێ: ﴿وَأَحَلَّ ٱللَّهُ ٱلْبَيْعَ وَحَرَّمَ ٱلرِّبَوٰاْ﴾، خوا کڕین‌و فرۆشتنی حەڵاڵ کردووەو سوود خۆریی قەدەغە کردوە، کەواتە: چۆن وەك یەکن ؟! دیارە خوای کاربەجێ هیچ شتێکیش قەدەغە ناکات مەگەر زیانبەخش بێ، هەر وەك هیچ شتێك حەڵاڵ ناکات، مەگەر سوودبەخش‌و چاك بێ‌و سەرەنجامی باش بێ ﴿فَمَن جَآءَهُۥ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِۦ فَٱنتَهَىٰ فَلَهُۥ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُۥٓ إِلَى ٱللَّهِ﴾، جا

هەرکەسێك ئامۆژگاریی لە پەروەردگارییەوە بۆبێ‌و دەست هەڵبگرێ، ئەوەی ڕابردوە بۆی حیساب دەکرێ‌و لەسەری حیساب ناکرێ، واتە: خوا سزای نادا لەسەر ئەوەی تێپەڕیوە، کە پێش قەدەغەکرانی سوود، ئەگەر شتێکی لە خەڵك وەرگرتبێ بە ڕیبا لەسەری حیساب ناکرێ، چونکە خوا پێشتر قەدەغەی نەکردوە، سەرەنجامیشی بۆ لای خوا دەگەڕێتەوە ﴿ وَمَنْ عَادَ فَأُوْلَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴾، بەڵام دوای قەدەغەکرانی ڕیبا هەرکەسێك بگەڕێتەوە سەر سوود خۆریی، ئەوانە هاوەڵی ئاگرن، بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە، لە حاڵێکدا کە بە حەڵاڵی بزانن، یاخود سزای سوود خۆریی بەو شێوەیە، لە حاڵێکدا کە مرۆڤ ئیمانی نەبێ، ئەگەر ئیمانی هەبێ‌و بە حەڵاڵیشی نەزانێ، بەڵام بیکات، ئەوکاتە دەبێ بڵێین: ﴿ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴾، بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە، مەبەست پێی مانەوەیەکی زۆرە، نەك هەرگیز لێی نەیەنە دەرێ، بەڵکو زۆر لەوێدا دەمێننەوەو سزا دەدرێن، پاشان دەفەرموێ: ﴿ يَمْحَقُ ٱللَّهُ ٱلرِّبَوٰاْ وَيُرْبِي ٱلصَّدَقَٰتِ ﴾، خوا سوود لەبەین دەبات، وە خێرو چاکەکان گەشە پێ دەدات، ئەوە ئێستا وەك واقیع زۆر جوان دیارە، دەبینین سیستەمی سەرمایەداریی چۆن هەرەسی هێناو چەندان کۆمپانیاو کارگەی گەورە گەورە تووشی ئیفلاس‌و داخران بوون‌و کرێکارەکانیان ئیزن دایەوە، بەڵام ئەو بانقە ئیسلامییانەی کە لە وڵاتانی ئیسلامییداو تەنانەت لە وڵاتانی ڕۆژئاواشدا هەن، تووشی هیچ کێشەیەك نەبوون، چونکە مامەڵەیان بە سوود نەکردوە ﴿ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ ﴾، وە خوا هیچ سپڵەیەکی گوناهباری خۆشناوێ، هەر کەسێك کە کوفرانی نیعمەتی خوا دەکات‌و سپڵە دەبێ بەرانبەر بە نیعمەتەکانی خوا، زۆر گوناهبارەو خوا خۆشی ناوێ.

ئنجا باسی ئیمانداران کردەوە باشی نوێژکەرو زەکاتدەر دەکات‌و دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُاْ ٱلزَّكَوٰةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾، بێگومان ئەوانەی بڕوایان هێناوەو

کردەوە چاکەکان ئەنجام دەدەن، وە نوێژ بەرپا دەکەن‌و زەکات دەدەن، پاداشتیان لای پەروەردگاریانە، وە ترسیان لەسەرنیەو خەمباریش نابن، بۆ داهاتوو ترسیان لەسەرنیە، ئەوەی پەرێزی پاکە بێ باکە، وە بۆ ڕابردووش خەمبار نابن، چونکە شتێکیان نەکردوە کە خەمی بۆ داگرن، ژیانەکەیان بە پاکیی هێناوەو کە ئاوڕدەدەنەوە لە ڕابردوو چاکەی خۆیان بەبیر دێتەوە، دڵخۆش دەبن، بە پێچەوانەی کەسێك کە ئاوڕدەداتەوە لە ڕابردوو، تەماشا دەکات ئیشی چاکی نەکردوە، خەمبار دەبێ، وە کاتێ تەماشای داهاتوو دەکات، دیسان دەترسێ چونکە دەڵێ: من پەرێزم پیسە بۆیە کە لە داهاتوو دەڕوانێ‌و دەزانێ سزاو حیساب‌و کیتابی خوای دێتە پێشێ‌و لێپرسینەوەی دێتە پێشێ، دەترسێ، بەلاّم ئەوەی پاکە بێ باکە، وە ئەوەی پەرێزی پاکە بەرچاوی ڕووناکە.

ئنجا دووبارە دێتەوە سەرباسی سوودخۆریی‌و دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَذَرُواْ مَا بَقِيَ مِنَ ٱلرِّبَوٰٓاْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! پارێز لە خوا بکەن‌و ئەو سوودەی ماوە دەستی لێ هەڵبگرن، ئەگەر بڕوادارن، واتە: ئەو سوودەی کە ماوتانە لەسەر خەڵك لە بەرانبەر قەرزێکدا کە پێتانداون، بۆ خۆتان دەزانن کە ڕیبا بریتیە لەوەی کە کەسێك قەرز بە کەسێك دەداو مانگانە یاخود سالاّنە سوودی لێوەردەگرێ‌و، ئەو سوودو زیادەیە هیچ قەرەبوویەکی لە بەرانبەردا نیە، جا خوا دەفەرموێ: ئەوەی کە ماوتانە دەستی لێ هەڵبگرن، واتە: ئەوەی وەختی خۆی وەرتانگرتوە، لەمڕۆ بەدواوە خەتێك کێشرا، کە ئەوەی لەسەر لە خەڵکتانە لە بەرانبەری قەرزێکدا کە پێتان داون، زیادەکەی وەرمەگرن‌و دەستی لێ هەڵگرن.

ئەگەر تەماشا بکەن خوا ﷻ لە مەسەلەی قەدەغەکردنی ڕیبادا زۆر بە سەختیی هەڕەشەی کردوەو کە کەم شتی دیکەی حەڕام هێندە هەڕەشەی لێکراوە، هەم هەڕەشەی دنیا، هەم هی دواڕۆژ، جا ئێمە کە ئێستا تەماشای وەزعی ئابووریی‌و کۆمەلاّیەتیی دنیا دەکەین لە سایەی سیستەمی سەرمایەداریی‌و سیستەمی سوود

خۆرییدا، کە خەڵك تووشی چ فەوزاو گێژاوێك بووە، ئنجا بۆمان دەردەکەوێ حیکمەتی ئەوە چییە؟ پاشان دەفەرموێ: ﴿ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا۟ فَأْذَنُوا۟ بِحَرْبٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ﴾، جا ئەگەر وانەکەنو دەست هەڵنەگرن لەو ڕیبایەی کە ماوەتەوە لەسەر خەڵك، ئەوە ئاگادارکرانەوە بە جەنگێك لەلایەنی خواو پێغەمبەری خواوە ﷺ، واتە: ئەگەر دەست هەڵبگرن لە ڕیبا ئەوەی ڕابردووتان لێ خۆش دەبێ، بەڵام ئەگەر هەر سوودەکەتان داوابکەن، وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەکەش بۆمان دیارە، ئەوە ئێوە لە حاڵەتی جەنگدان لەگەڵ خوای پەروەردگارو لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ واتە: لەگەڵ دەسەڵاتی سیاسی ئیسلامییدا ﴿ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَٰلِكُمْ ﴾، بەڵام ئەگەر تۆبە بکەنو پەشێمان ببنەوە، ئەوە سەرمایەکانتان بۆخۆتان ﴿ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴾، نە زوڵم دەکەن نە زوڵمیشتان لێ دەکرێ، زوڵم لە خەڵکی ناکەن زیادەیان لێ وەربگرنو زوڵمیشتان لێ ناکرێ دەستمایەکانیشتان بفەوتێ، چونکە کەسێك هەر ئەسڵی پارەکەشی بفەوتێ، ئەوە زوڵمی لێ کراوە، ئەو زیادەیەش کە وەریدەگرێ زوڵم دەکات، جا خوا ﷻ دەیەوێ ئێمەی مسوڵمان نە زاڵم بین نە مەزڵووم، جا دیارە ئەم ڕستە قورئانییە دەربارەی مەسەلەی ڕیباو سوود خۆریی هاتۆتە خوار، بەڵام واتاو چەمکەکەی گشتییەو وەك بنچینەیەك ئیسلام دەڵێ: ﴿ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴾، واتە: نە زوڵم بکەن لە هیچ ڕوویەکەوەو، نە قەبووڵی زوڵمیش بکەن، واتە: ئیسلام هەر نالێ زوڵم مەکە، بەڵکو دەڵێ مەهێڵە زوڵمیشت لێ بکرێ، ئیسلام پێی خۆشە مسوڵمان دەست درێژنەکات بۆماڵو سامانو نەفسو نامووسی خەڵك، بەڵام بەهەمان شێوە دەڵێ: وا بکەن خەڵکیش تەماع لە نەفسو ماڵو نامووست نەکات ﴿ وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ﴾، وە ئەگەر بابای قەرزدار تەنگ دەست بوو، چاوەڕێی بکەن تاکو ئاسانی بۆ دێتە پێشو دەستکراوە دەبێ ﴿ وَأَن تَصَدَّقُوا۟

﴿ خَيۡرٞ لَّكُمۡۖ إِن كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴾، خـۆ ئەگـەر بێـتو خێـریش بکـەنو بـە یەکجاریی لەو قەرزەشتان ببوورنو لێی خۆش بن، مـادام ئیمکانیەتتـان هەیـەو کابراش نەدارەو هەژارە، ئەوە زۆر چاکتـرە بـۆ ئێـوە، ئەگـەر بـزانن، بـەڵام لێـرەدا خوا نەیفەرمووە واجبەو دەبێ لە قەرزەکەش خۆشبن، بەس بـابـای خـاوەن قـەرزی هانـداوە، هەڵبەتـە لێـرەدا وەك پێـشتـریش باسـم کـرد ئـەم ئایەتـە هەرچـەندە دەربـارەی ئەوانـەی قـەرزیان بەخـەڵك داوە لـە بەرانبـەر ئـەوەدا کـە سوودیان لـێ وەردەگیـرێ، هاتۆتە خوارێ، بەڵام بەگشتی هـەموو خـاوەن قـەرزێك دەگـرێتەوەو بابـای خاوەن قـەرز چ بە ڕیبـا قـەرزی دابێ، چ بە قـەرزی بـاش (قَرض الحَسَنَة)و بەبێ بەرانبـەر، هەرچۆن بێ، ئەگەر لە بابای قەرزدار خۆشبێ، ئـەوە هـەر خێـرو چاکەیە، دواییش زیاتر باسی ئەو مەسـەلەیە دەکـەین.

ئنجا خـوای بە بەزەییو باڵادەست ڕوو لە بڕواداران دەکاتو قیامەتیان دەخاتەوە بیـرو دەفـەرموێ: ﴿ وَٱتَّقُواْ يَوۡمٗا تُرۡجَعُونَ فِيهِ إِلَى ٱللَّهِ ﴾، وە لـە ڕۆژێـك بتـرسنو پارێز لە ڕۆژێکی بکەن کە تێیدا دەگێڕڕێنەوە بۆ لای خـوا، واتـە: ئـەم دنیایـە هـەر ئاوا نابێو ڕۆژێك دێ دەچنەوە بۆ لای خـوا ﷻ، ئنجا حیساب بۆ ئەو ڕۆژە بکەنو خۆتان بۆ ئەو ڕۆژە ئامادە بکەن، کەچی تێـدا دەقـەومێ ؟ ﴿ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفۡسٖ مَّا كَسَبَتۡ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ﴾، ئنجـا هــەر نەفــسێك چــی کــردوە بەتــەواویی بەرانبەرەکەی وەردەگرێتەوە، ئەگەر سزایە ئەگەر پاداشـتە ﴿ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ﴾، وە ستەمیـشتان لـێ نـاکرێ، هیـچ کـەس نـە تۆزێـك لـە چاکەکانی بەزایـە دەدرێ، کـە پاداشـتی نەدرێتەوە، نە زەڕڕەیـەك لە خراپەی دەخرێتە سەرشـان کـە نەیکـردبێ، خـوای پەروەردگار لەو کەسـانەمان بگێـڕێ کـە لـە هـەموو جۆرو شـێوەکانی سـوود خـۆریی خـۆ دەپـارێزن، وە لـەو کەسـانەمان بگێـڕێ، کـە ئەگـەر هـەقێکمان لـە لای هەرکەسـێك بوو بە سـەماحەتو چاوپۆشـییەوە لەگەڵیـدا مامەڵە دەکـەن، وە خـوا بـە لوتـفو کـەرەمی خـۆی وامـان لێبکـات خۆمـان بڕازێنینـەوە بـە هـەموو ئـەو سـیفەتو ئەدەبـە بەرزانـەی کە مسوڵمانانیان بۆ هانـدەدا.

چەنـد مەسـەلەیـەکـی گرنـگ

مەسـەلەی یەکـەم: ڕیبا چییـە؟ بە کوردی ئێمە بە ڕیبا دەڵێیـن: سـوود، وە سـوود خـۆریی واتــە: بەکارهێنــانی ڕیبــاو وەرگرتنــی ڕیبــا، وە زانایـان بـە چـەند شـێوەیەك پێناسـەی (ڕیبـا)یـان کـردوە، کـە هـەموویان لـە نێوەڕۆکدا دەبنـەوە بەیـەك، هەنـدێکیان گوتوویانـە: (الرِّبـا: هُوَ فَضْلُ مالٍ خَالٍ عَنِ العِوَض فـي معاوَضـةِ مـالٍ بِمـالٍ) واتــە: زێـدەی ماڵێکــە کـە هـیچ قەرەبوویــەکی لــە بەرانبـەردا نیـە، لە گۆڕینـەوەی ماڵێك بە ماڵێـك، واتـە: کابرا سـەد دینـار دەدا بـە کەسێك دەڵـێ: کاکـە تـۆش دوای دوو مـانگی دیکە سـەد دینارەکەم بـدەوە، بـەڵام دە دیناریـشـی زیـادە لەگـەڵ دابـێ، ئـەوە ڕیبـایـە، جا ئـەو زێدەیـە دەڵـێ، پەنجابێ، یەك بێ، کـەم بێ، یـان زۆر بێ، هـەر ماڵێـك زیـادەی بخرێتـە سـەر بـە قـەرز بۆ کـاتێکـی دیاریکـراو، کـەم بـێ یـا زۆر بێ، پێی دەگـوترێ: سـوود زانایـان لەوبـارەوە گوتوویـانە: (كُلُّ قَرْضٍ جَرَّ نَفعـاً فَهُوَ رِبـاً)، واتـە: هـەر قـەرزێك سـوودێك ڕابکێشێ ئەوە ڕیبـایە.

مەسـەلەی دووەم: جۆرەکـانی ڕیبـا:

یەکـەم: (رِبـا النَسـیئة) واتـە: ڕیبـای قـەرز.

دووەم: (رِبـا الفَضـل) واتـە: ڕیبـای زێـدە.

١- (رِبـا النَسـیئة): واتـە: ڕیبـای قــەرز، بـەم شـێوەیە پێناسـە کـراوە: (هُوَ أَخذُ مِقْدارٍ مُحَدّدٍ مِنَ المـالِ شَهْرِیاً مقابِل دَیْنٍ)، واتــە: بریتیـە لـە وەرگرتنـی ئەندازەیەکی دیاریکراو لە پارە بـە شـێوەی مانگـانە {بـەڵکو ئەگـەر مانگانـەش نـەبێ کەمتـر، یان زیـاتریش بێ لە مانگانە} لە بەرانبـەر قەرزێکـدا.

هەرکەسێك قەرزێکی دا بە کەسێك لە بەرانبـەریدا چەند کاتێکی دیـاریکراو زیـادە وەربگـرێ، وە ئەسـڵی پارەکـەش کـە پێـی دراوە، هــەر لـەجێی خـۆی بـێ، ئەوە (رِبـا النَسـیئة)یە واتە: ڕیبـای قــەرز.

٢- (رِبا الفَضل) ڕیبای زێدە، بەم شێوەیە پێناسەکراوە: (هُوَ بَيعُ ما يَجري فيهِ الرِّبا بجنسِهِ مُتَفَاضِلا)، واتە: بریتیە لە فرۆشتنی شتێك بە جینسی خۆی بە ئەندازەیەك زیادە. وەك گەنم بە گەنمو زیادەی لەگەڵدابێ، تری بە تریو زیادەی لەگەڵدابێ، وە هەروەها، پێغەمبەر ﷺ دەربارەی جۆری دووەمی ڕیبا (ربا الفضل) فەرموویەتی: {(الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ، وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ، مِثْلاً بِمِثْلٍ سَوَاءً بِسَوَاءٍ يَدًا بِيَدٍ، فَإِذَا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الأَصْنَافُ فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ إِذَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ) (رَوَاهُ مسلم برقم: (٤٠٣٩)، عَنْ أَبِي سَعِيدِ الخُدرِيِّ وعُبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما} ، واتە: زێڕ بە زێڕ، وە زیو بە زیو، وە گەنم بە گەنم، وە جۆ بە جۆ، وە خورما بە خورما، وە خوێ بە خوێ، ئەگەر ئەندازەکان وەك یەك بن، یەکسەرو دەست بە دەست بێ {ئەوە حەڵاڵە، بەڵام ئەگەر ئەندازەی یەکێکیان زیاتربێ، ئەوە ڕیبایە} ، بەڵام ئەگەر جۆرەکانی جیاوازبوون مادام دەست بە دەست بێ، ئەوە چۆنتان حەز لێیە مامەڵە بکەن، ئەو کاتە حوکمەکەی دەگۆڕێ، وەك دەفەرموێ: {فَإِذَا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الأَصْنَافُ فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ إِذَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ} ، ئەگەر ئەم جۆرانە جیاواز بوون {گەنم بە جۆ زێڕ بە زیو، خورما بە خوێ، وە هەروەها مادام جۆرەکانیان جیابوو} ئەوە چۆنی دەفرۆشن بفرۆشن زیادەی دەبێ چۆن دەبێ، مادام دەست بە دەست بێو لە یەك کاتدابێ.

مەسەلەی <u>سێیەم</u>: خوا ﷻ لێرە کە باسی ڕیبای کردوە، باسی خواردنی ڕیبای کردوە، دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ يَأۡكُلُونَ ٱلرِّبَوٰاْ﴾، ئەوانەی سوود دەخۆن، بەڵام خۆ مەرج نیە ئەوەی بە ڕیبا وەردەگیرێ، هەمووی هەر بخورێ، جاری وایە دەکرێتە بەرگو پۆشاك، یان دەکرێتە خانووبەرە، یان دەکرێتە کەلوپەلی بازرگانی، وەك سەیارەو ... هتد، زانایان دەڵێن: ئەوە تەعبیرە لەبەر ئەوەیە کە خواردن ئامانجی سەرەکییە لە پەیداکردنی پارەو سامان، واتە: ئامانجی سەرەکیی بۆ پارەو سامان بریتیە لە بەکارهێنانی بۆ خواردنو خواردنەوە،

ئەگەرنا مەسەلە ئەوە نیە یەکێك بڵێ: پارەکەم بە سوود پەیداکردوە، بەڵام ئەگەر نەیخۆم قەیدی ناکات ! بۆیەش ئەوە دەڵێم چونکە مسوڵمانی وا سادە هەیە گوتوویەتی: ئەوە ڕیبایە وایە، بەڵام من چوومە حەمامو ئاودەستم پێ دروست کردوە، خۆ نەمخواردوە !! نا، لەڕاستیدا هەر جۆرە بەکارهێنانێکی ماڵی حەرام هەر حەرامە، ئەگەر خانووی پێ دروست بکەی بچیە سێبەری، ئەگەر بەرگێکی پێ دروست بکەیو لەبەری بکەی، ئەگەر حەمامی پێ دروست بکەیو خۆتی تێدا بشۆی، هەموو جۆرە بەکارهێنانێکی حەڕام هەر حەرامە، کەواتە: مسوڵمان نابێ سادەو سەرکێل بێو، ئایەتەکان بە سادەییو سەرکێڵیی فام بکات ! بەڵکو دەبێ لە ئامانجی ئایەتەکان حاڵی بینو لە نێوەڕۆکیان تێبگەینو بزانین خوای بێ هاوەڵ لەم ئایەتەدا بۆچی وای فەرموە ؟

مەسەلەی چوارەم: کە دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ يَأْكُلُونَ ٱلرِّبَوٰاْ لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ ٱلَّذِى يَتَخَبَّطُهُ ٱلشَّيْطَٰنُ مِنَ ٱلْمَسِّ﴾، ئەوانەی ڕیبا دەخۆن {واتە: ئەو ماڵە زیادەی کە لە بەرانبەری قەرزێك وەریدەگرن، دەیخۆن} هەڵناستن مەگەر وەك هەڵسانی ئەو کەسەی کە شەیتان دەستی لێوەشاندوە کە بە نارێکیی بەملاولادا دەکەوێ، چونکە (تَخَبُّط) ئەوەیە کە کابرا بەملاولادا بکەوێو بە شێوەیەکی نارێكو بە لۆژە لۆژە بڕوات، پێشتر باسمکرد کە توێژەرەوانی قورئان هەندێکیان گوتوویانە: ئەو هەڵسانە مەبەست پێی هەڵسانی ژیانی دنیایەو، هەندێکیان گوتوویانە: نەخێر مەبەست پێی دواڕۆژە، بەڵام بەڕاستی دەتوانین بڵێین: مەبەست دنیاشەو دواڕۆژیشە، لە دنیاشدا کۆمەڵگایەك سوود خۆریی تێدا هەبێ، ژیانیان تێکدەچێو وەك ژیانی شێتانی لێدێ، وە لە دواڕۆژیشدا خوای پەروەردگار بە جۆرێك سزایان دەدا، وەك شێتو حۆلیان لێ دێ.

مەسەلەی پێنجەم: کە لێرەدا خوا ﷻ وێنە دێنێتەوە بۆ بابای سوود خۆر بە کەسێك کە شەیتان دەستی لێوەشاندوە، لێرەدا یەکێ بۆی هەیە بپرسێ: ئایا دەگونجێ شەیتان دەست لە ئینسان بوەشێنێو وای لێ بکات کە شێت بێو عەقڵی تێکبچێ، وە ئایا دەگونجێ شەیتان بچێتە نێو جەستەی

ئینسانەوە ؟! لەوەڵامدا دەڵێین: لەوبارەوە زانایان بوونەتە دوو بەش هەر لە دێر زەمانەوە:

١- هەندێکیان گوتوویانە: هەموو ئەوەی کە شەیتان دەتوانێ لەگەڵ ئینساندا بیکات، ئەوەیە کە وەسوەسەو خوتخوتەی خراپی بخاتە دڵ، لەوە بەولاوە شەیتان هیچ دەستەڵاتێکی بەسەر ئینساندا نیە، لەوبارەشەوە چەند شتێك بە بەلگە دێننەوە، بۆ نموونە:

بەڵگەی یەکەم: خوا ﷻ فەرمانی بە ئێمە کردوە کە پەنا بگرین بە خوا لە وەسوەسەی شەیتان. وەك فەرموویەتی: ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ﴿١﴾ مَلِكِ النَّاسِ ﴿٢﴾ إِلَٰهِ النَّاسِ ﴿٣﴾ مِن شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ ﴿٤﴾ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ ﴿٥﴾ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ﴿٦﴾﴾ الناس، واتە: بەناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، بڵێ پەنا دەگرم بە پەروەردگاری خەڵك ﴿١﴾ پادشای خەڵك ﴿٢﴾ پەرستراوی خەڵك ﴿٣﴾ لە خراپەی وەسوەسەکەری خۆپەنهانکەر ﴿٤﴾ ئەوەی کە خوتخوتە دەخاتە سینەی خەڵکەوە ﴿٥﴾ لە جند بێ یاخود لە ئادەمیزاد ﴿٦﴾.

بەڵگەی دووەم: وە ئەم ئایەتەش بەبەڵگە دێننەوە کە خوا ﷻ لە سوورەتی (الصافات)دا باسی زەققوم دەکات و دەفەرموێ: ﴿أَذَٰلِكَ خَيْرٌ نُّزُلًا أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ ﴿٦٢﴾﴾ دەفەرموێ: ﴿طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ ﴿٦٥﴾﴾ الصافات، (طَلْعُهَا) واتە: (ثَمَرُهَا) ﴿كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ﴾، واتە: درەختی (زَقوم) میوەکەی وەك سەری شەیتانان وایە، جا ئەو زانایانە دەڵێن: کێ سەری شەیتانانی دیوە ؟ بێگومان کەس سەروگوێلاکی شەیتانی نەبینیوە، هەتا بزانێ چۆن میوەی درەختی زەققوم وەك سەری شەیتانان دەچێ، دەڵێن: کەس سەری شەیتانی نەبینیوە ئەدی بۆچی خوا ﷻ وا دەفەرموێ؟! دەڵێن: لەبەر ئەوەی لە خەیاڵی خەڵکدا ئەوە هەموو کەس دەزانێ، کە شەیتان

مەخلووقێکی دزێوو ناشیرینە، چونکە هیچ ئیشی چاك ناکاتو خراپە نەبێ نایکات، لەبەر ئەوە هەموو کەس دەزانێ سەرو گوێلاكو بیچمێکی ناشیرینی هەیە، ئنجا کە لە خەیاڵی ئێمەدا ئاوایە، خوای کاربەجێ بەپێی خەیاڵی ئێمە دەفەرموێ: میوەی درەختی زەققوم وەك سەرو بیچمی شەیتان ناشیرینە، مەبەستیان ئەوەیە کەواتە: دەشگونجێ لێرەدا خوای پەروەردگار بەپێی عەقڵی ئێمە دوابێ کە کەسێك شێت دەبێ دەڵێین: شەیتان دەستی لێوەشاندوە، ئەویش بەپێی تێگەیشتنی ئێمە لێرەدا قسەی کردوەو دەفەرموێ: بابای سوود خۆر وەك بابای دەست لێوەشێنراو وایە وەك چۆن میوەی زەققوم وەك سەری شەیتانی وایە، قسەکەشیان وێ دەچێ.

٢- هەندێکی دیکە لە زانایان کە زۆرینەن، وە من خۆشم هەر ڕام وەك هی دووەمە، هەرچەندە ئەو جۆرە بەڵگە هێنانەوەی زانایانی ڕای یەکەمیش بە هێزە، بەڵام دەتوانین بڵێین: ئێمە بەڵگەی دیکەمان هەیە لەسەر ئەوە کە شەیتان دەست لە ئینسان دەوەشێنێو، دەتوانێ ئینسان شێت بکاتو دەتوانێ بچێتە نێو جەستەی ئینسانەوە، کە هەتا ئەم لەحزەیە من قەناعەتم وایە، ئەمەش چەند بەڵگەیەك لەسەر ئەم ڕایەی دووەم:

بەڵگەی یەکەم: ئەوەیە کە خوای زاڵ وتوانا لە سوورەتی (الأنعام)دا دەفەرموێ: ﴿ قُلْ أَنَدْعُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَىٰٓ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَىٰنَا ٱللَّهُ كَٱلَّذِى ٱسْتَهْوَتْهُ ٱلشَّيَٰطِينُ فِى ٱلْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُۥٓ أَصْحَٰبٌ يَدْعُونَهُۥٓ إِلَى ٱلْهُدَى ٱئْتِنَا ...﴿٧١﴾ ﴾ الأنعام، واتە: (ئەی پێغەمبەر ! ﷺ) بفەرموو: ئایا جگە لە خوا هاواری کەسێکی دیکە بکەین، کە نەسوودمان پێ دەگەیەنێ نە زیانمان لێ دەدا، وە پاشەو پاش بکشێینەوەو بگەڕێینەوە بۆ دواوە، دوای ئەوەی کە خوا ڕێنمایی کردووین ؟ وەك کەسێك کە شەیتانەکان بردوویانە بەرەو سەر زەمینێکی چۆڵ، سەراسیمە بووە، هەندێ لە هاوەڵانی هەن بانگی دەکەن دەڵێن: وەرەوە بۆ لای ئێمە! ئەویش لەوێ سەرگەردان بووە ! لێرەدا ئەم ئایەتە زۆر ڕوونە کە: دەگونجێ شەیتانەکان ئینسانەکان

بانگ بکەن، وە بیـانبەن بۆ دەشتی چۆڵو هەڵیاخەڵەتێننو سەرگەردانیـان بکەنو سەراسیمەیان بکـەن، چونکە خـوای زانـاو توانـا شـتێك کـەوا نەبـێ نایهێنێتەوە، لێرەدا مەسەلە ئەوە نیە داخۆ لە زەینی ئێمـەدا چۆنە ؟ خـوای پەروەردگار دەفەرموێ: ئەوانەی کە غەیری خوا دەپەرستنو لە غـەیری خـوا دەپـاڕێنــەوە، وەك ئــەو کەســە وایــە کــە شــەیتانەکان دەیبــەن بــۆ دەشــتو بیابانێـكو بــە ســەرگەردانیی سـەراســیمەیی لــەوێ بۆخــۆی دەخولێتــەوەو هەرچـەند خــەڵك بــانگی دەکـات، بــەڵام ئــەو ســەرگەردان بــووەو بــەدوای شەیتانەکان کەوتوەو ئەوان هەڵیانـخەڵەتـاندوەو بردوویانە !

بەڵــگەی دووەم: ئــەو فەرمایــشتەی پێغەمبــەرە ﷺ کــە فەرموویــەتی: {(إنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرَي مِن ابْنِ آدَمَ مَجْرَى الدَّمِ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٧١٧١)، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسين رضي الله عنه)، واتە: شەیتان لە ئادەمیزادا دێتو دەچێ بەو شـوێنەدا کە خوێنی پێدا دێتو دەچێ، یانی: خـوێن چـۆن بـە چ ڕەگو دەزوولـەکانی خوێندا دێو دەچێ، واتە: هەر شوێنێك خوێن پێیدا بێتو بچێ بە جەستەی ئینساندا، شەیتانیش بەو دەمارو دەزوولانەدا دەتوانێ هاموشۆ بکات، ئـەوەش زۆر ڕوونــە، کەواتــە: شــەیتان دەتوانــێ بــچێتە جەســتەی ئینــسانەوەو، هــەر شوێنێك خوێنی پێدا بچێ، شەیتانیش دەتوانێ پێیـدا بچـێ.

بەڵگـەی سـێیـەم: ئەم فەرمایشـتەیە: {(عَنِ ابْنِ عَبَّـاسٍ رضي الله عنه، أنَّ امـرَأةً جَـاءَت بِإبـنٍ لَهـا إلـى رَسُـول اللهِ ﷺ فَقـالَـت: يـا رَسُـولَ الله إنَّ ابنـي بِـهِ جُنـون، وَإنَـهُ يـأخُذُهُ عِندَ غَدائِنـا وعَشـائِنا، فَيُخَبِّـثُ عَلَينـا، فَمَسَحَ رَسُولُ الله ﷺ صَدرَهُ وَدَعا، فَثَـعَّ ثَعَـةً، وَخَـرَجَ مِن جَوفـه مِثـلُ الجَروِ الأسـوَدِ وَسَـعى) (رَوَاهُ الدَّارَمـي برقم: (١٩)، بِسَـنَدٍ حَسَـن، وَأَخْرَجَهُ الطَّبَـرَاني فـي (الكَبيـر) بـرقم: (١٢٤٦٠) عَن جابِرِ بـنِ عَبـدالله رضي الله عنه}، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لــە خــۆیو بــابی ڕازی بــێ دەڵــێ: ئافرەتێــك کــوڕێکی خــۆی هێنــا بــۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ئەم کوڕەی مـن شـێتە، وە لەکاتی نان خواردنی نیوەڕۆمانو نـان خواردنی ئێوارەماندا شێتی دەیگـرێو

خواردنەکــەمان لــێ پــیس دەکــاتو لێمــان تێکــدەدات، پێغەمبــەریش ﷺ دەستی بە سینگی داهێناو دووعای کرد ئەویش قرپێکی هاتێ {وەك بڵــێی ڕشــایەوە} و شــتێکی لــە هەنــاو هــاتە دەرێ وەك تولــە سـەگی ڕەش وابـووو ڕۆیـشت، دیـارە ئـەو شــەیتانە کـە لـە جەسـتەیدا بـووە (تَجَسُّم)ی کـردوە، ئەگـەرنا شــەیتان لەســەر شـێوەی خـۆی نـابینرێ، بـەڵام لـەو کاتـەدا وەك عیبــڕەت، بـۆ ئـەوەی بزانـرێ کـە ئـەوە شـەیتان بـووە، بەرجەسـتەوە بـووەو چۆتە قاڵبێکی ماددییـەوە، لە شێوەی تولـە سـەگێکی ڕەشداو ڕۆیشتوە.

ئنجا من زیاد لەوەش دەڵێم: ئەو شتانەی کە بە ئـەزموونو عەقـڵ دیـاربن، پێویـستییان بـە بەڵگـەی شـەرعییش ناکـات، دیـارە ئێمـە ناڵـێین هـەر کەسـێك نـەخۆش بـوو سـەری ئێـشا (جنـد)ی تێدایـە، وەك هەنـدێ کـەس بەڕاسـتی زۆر زێـدەڕۆیی لـەم مەسـەلەیەدا دەکـەن، جـاری وایـە خەلـەلێکی ئەندامییـە، جـاری وایـە خەلەلێـکی دەروونییـــە، وە جـاری وایـــە خەلەلێکـــی دەمـــاغییە، ناڵـــێین هەرچی سەری ئێشاو هەرچی شێت بوو، حەتمەن ئەوە جندی لە بەدەن دایـەو شـەیتان دەسـتی لێوەشـاندوە!! ئـەوە ڕاسـت نیـە، بـەڵام بەڕاسـتی بـە ئـەزموون دەرکەوتوە کە جاری واش هەیـە هۆکـاری ئـەو جـۆرە تێکـچوونە شـەیتانە، مـن بۆخـۆم نەفـەر هاتوە بۆ لامان بـە زنجیـر دەسـتو پێیـان بەسـتوە، هەرچـەندە: مـن بۆخـۆم ئـەو چارەسـەرە ناکـەمو مـەجالم نیـە، بـەڵام کـابرا دەسـتو پێیـان بەستبوو بردبووشیان بۆ لای کەسێك کە بە حیـساب جنـد دەردەکـات، هێنـدەی لـە بنـە پێیـان دابـوو بنـە پێـی برینـدار بـوو بـوون، بـە گۆجـە گـۆج دەڕۆیـیو حاڵەتێکی زۆر خراپی هەبوو، دوایـی مـن هەنـدێك قورئـانم بـۆ لـە ئـاو خوێنـدو سـوورەتی فاتیحەو هەندێ ئایـەتی دیکە کـە زانایـان گوتوویانـە: بـۆ دەرچـوونی شـەیتان لـە جەسـتەی ئینـسان باشـن، دیـارە نەیدەهێـشت ئاوەکـە بـە گەروویـدا بکـرێ، بەڵام هەرچۆن بـوو گرتمـانو ئاوەکـەمان بـە گـەروودا کـرد، ئیـدی کـابرا یەکسەر هاتـەوە سـەر حاڵـەتی ئاسـاییو گـوتی: دەسـتو پـێم بکەنـەوە، دەسـتو پێمـان کـردەوەو بـۆوە ئینـسانێکی ئاسـایی، کـە پێـشتریش بـە شـەش حـەوت

کەسان هێنابوویانو بۆیان مەرزەم نەدەکرا، دیارە دەگونجێ وێنەی زۆر لەسەر لەوبارەوە بهێنرێنەوە[١]، کە ئەوە ناتوانین بڵێین ناتەواویی مێشکیی (الخلل الدماغي)یە، چونکە ناتەوایی مێشکیی بەو جۆرە چاك نابێ، یان بڵێین: خەلەلێکی دەروونییە، نەخێر تەصەووڕ ناکەم وابێ، بەهەر حاڵ مەبەستم ئەوەیە جگە لەم دەقانەی قورئانو سوننەت، بە ئەزموونیش دەرکەوتوە کە جاری وایە (جند) دەچێتە بەدەنی هەندێك کەسەوە، هەڵبەتە نەك هەموو کەس، بەڵکو شەیتانەکان زیاتر زەفەر بەو کەسانە دەبەن کە بێهێزن لەڕووی ئیمانییەوە، وە مرۆڤ لە حاڵەتی ترسدا دەچنە نێو بەدەنیو، لە حاڵەتی تووڕەبووونداو، لە حاڵەتی زۆر خەفەت خواردنو دڵتەنگییدا، لەو حاڵەتانەدا کە ئینسان بێهێزیی (ضُعف) ڕووی تێدەکاتو کەلێن دەدۆزنەوە، دەچنە نێو بەدەنی، دیارە شتێك کە بە عەقڵو بە ئەزموونیش بۆمان دەرکەوتبێ، پێویستی بەوە ناکات ئایەتی لەسەر بێنینو حەدیسی پێغەمبەری ﷺ لەسەر بێنینەوە، وەك ئەوە کە یەکێك بڵێ: بەڵگەت چییە لە قورئانو سوننەتدا کە (واشنتۆن) پایتەختی ئەمەریکایە؟ دەڵێین: ئەوە پێویستی بە قورئانو سوننەت ناکاتو بۆخۆت دەتوانی هەر نەخشەیەکی سیاسیی بخوێنیەوە، یان بچی بۆ ئەوێ، یان ئایا بەڵگەت چییە کە (پەککین) پایتەختی (چین)ە؟ دەڵێین: پێویست بە بەڵگەی قورئانو سوننەت ناکات، چونکە ئەوە بە ئەزموونو بە چاوو بە عەقڵ دەتوانی ئەوە ببینیو دەرکی بکەی.

مەسەلەی شەشەم: کە دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوٓاْ إِنَّمَا ٱلْبَيْعُ مِثْلُ ٱلرِّبَوٰاْ ۗ وَأَحَلَّ ٱللَّهُ ٱلْبَيْعَ وَحَرَّمَ ٱلرِّبَوٰاْ﴾، پێشتر باسمان کرد کە دەگونجێ ئەوە هەمووی قسەی سوود خۆرەکان بێ، واتە: لەبەر ئەوە ئەو سزایە دەدرێن کە گوتیان: کڕینو فرۆشتن وەك ڕیبا وایە، کەچی خوا کڕینو فرۆشتنی حەڵاڵو ڕیبای حەڕام کردوە ! کە وەك پێشتر گوتمان: ئەسڵەکەی ئەوەیە بگوترێ: ڕیبا وەك کڕینو

١) واتە: کە هەر خۆم بینیومن .

فرۆشتن وایـە، بەڵام خوای پەروەردگار ئەو تەعبیـرەی ئاوا هێناوە، یانی: ئەوانە هێندە ڕیباو سوود خۆریی بە شتێکی ئاسایی دەزانن، کە پێیان وایە ئەسڵ ڕیباو سوود خۆرییـەو، دەبێ کڕینو فرۆشـتنیش قیاس بکرێتـە سەر ئەو، نـەك بڵـێی ئەسڵ کڕینو فرۆشـتن بێو ڕیبـاش لەگەڵ ئەو بخرێـتە تـەرازووەوە ! کە دیـارە ئەوکاتە مانای ئایەتەکەو چەمکی قسەکەیان ئـاوای لـێ دێ: جا مـادام کـڕینو فرۆشـتن وەك ڕیبـا وابێ، ئـەدی یـانی چی خوا کڕینو فرۆشـتن حـەڵاڵ دەکـاو ڕیبـا حەڕام دەکا ؟ وەك بڵێی ئەوە ڕەخنەگرتنە لە خـوا ﷻ !!

هەندێکیش لە توێژەرەوان دەڵێن: نـا، بـەڵکو ئـەوەی دووەمیـان قـسـەی خـوای کـاربەجێیـەو، خوا بەرپەرچی ئـەوان دەداتـەوەو، دەفـەرموێ: ﴿ وَأَحَلَّ ٱللَّهُ ٱلۡبَيۡعَ وَحَرَّمَ ٱلرِّبَوٰاْ ﴾، خـوا کـڕینو فرۆشـتنی حـەڵاڵ کـردوەو سـوود خـۆریی قەدەغـە کـردوە، کەچـی ئەوانیـش دەڵێـن: وەك یەکـن ! جـا لێـرەدا شـتێکمان دەسـت دەکەوێ، ئـەویش ئەوەیـە کـە خـوا ﷻ پاسـاوی سـزا درانیـان بـەو سـزا سـەختە دەکات، کە وەك شێتیان لێدێ لە دنیا یان لە دواڕۆژ یان لە هەردووکیاندا، بەچی دەداتەوە عیللەتەکەی چییە؟ ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمۡ قَالُوٓاْ إِنَّمَا ٱلۡبَيۡعُ مِثۡلُ ٱلرِّبَوٰاْ ﴾، واتـە: ئەو سزایەیان لەبەر ئەوەیە کە ئاوایان گوت: یانی نـەك هـەر ئـەو کەسـانەی کـە سوود خۆریی دەکەن بەکردەوە، بەڵکو ئەوەی کەواش بڵێت، ئـەوە بـەو شـێوەیە سزا دەدرێت! کەواتە: وای لەوەی وێـڕای ئـەو بڕوایـە خراپـە، بـەکردەوەش ڕیبـا دەخـواتو مامەڵەشی پێدەکات!!

<u>مەسـەلـەی حـەوتـەم</u>: کـە دەفـەرموێ: ﴿ فَمَن جَآءَهُۥ مَوۡعِظَةٞ مِّن رَّبِّهِۦ فَٱنتَهَىٰ فَلَهُۥ مَا سَلَفَ ﴾، هەرکەسـێك ئامۆژگـاریی لـە پەروەردگـارییەوە بـۆی بـێو دەسـت هەڵبگرێ، ئەوە هی ڕابردوو بۆخۆیـەتی، ئایـا مەبەسـت پێـی چییە؟ واتـە: ئـەو سوود خۆرییەی کە لە ڕابردوودا کردوویەتیو ئـەو زیـادە ماڵـەی وەریگرتـوە لـە بەرانبەر قەرزدا، کە بە خەڵکی داوە، لەسـەری حیساب ناکـرێو بۆشی بە حەڵاڵ دادەنرێ، چونکە پێش قەدەغەکرانی وەریگرتوە، دیارە هەرچی خواش قەدەغەی

نەکات ڕەوایەو، دوای ئەوەی کە خوای پەروەردگار قەدەغەی دەکا، ئنجا حەرام دەبێ، ئەگەرنا پێشتر حەلاڵەو لێپرسینەوەی لەگەڵ ناکرێ لەسەر ئەوە، بەلاّم بێگومان ئەوە بۆ کاتی خۆیەتیو، دوای ئەوەی کە خوای زاڵو کاربەجێ حوکمە شەرعییەکانی ناردوونە خوارێ، مسوڵمانان دەبێ پێیانەوە پابەندبن، نەك مسوڵمانێکیش بڵێ: ئەوە ئایەتەو منیش تا ئێستا ڕیبایەکی زۆرم وەرگرتوە، مانای وایە بۆم حەلاڵو زەلاڵە، چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿فَلَهُۥ مَا سَلَفَ﴾، ئەوەی ڕابردوە بۆخۆی، منیش ئێستا تۆبە دەکەم، بەلاّم با ئەوەی لەمەودوام لەسەر حیساب بکرێ !! نەء، مادام خۆی بە مسوڵمان بزانێ، نابێ وابڵێ، بەڵێ ئەگەر کافربێو بڕوای بە ئەسڵی دین نەبێ، پابەندیش نابێ بە یاساکانییەوە، چونکە ئەوەی ئەسڵی دینی نەبێ داوای لێناکرێ بە لقو پۆپەکانیو بە حوکمە شەرعییەکانەوە پابەندبێ، بەلاّم بڵێ: مسوڵمانمو وەختی خۆی مامەڵەم بە ڕیبا کردوەو سەروەتو سامانێکی زۆرم پەیداکردوەو بۆم حەلاڵو زەلاڵەو، لەمەودوا تۆبە دەکەم، وە ئەم ئایەتە بۆخۆی بە بەڵگە بهێنێتەوە ! ئەوە لەڕاستیدا نایگرێتەوە، بەڵێ ئەگەر بڵێ: تا ئێستا مسوڵمان نەبوومو ئێستاکە بڕیارمدا مسوڵمان بم، ئەوە ئەو ئایەتە دەیگرێتەوە، بەلاّم لەمەو دوا دەبێ پابەندبێ.

بەلاّم بۆ ئەوەی ڕێی تۆبەکردنو گەڕانەوە بۆ لای خوا، لەسەر خەڵك بە زەحمەت نەخەین، لێرەدا دەگونجێ قسەیەکی دیکە بکرێ، بۆ وێنە: من نەفەری وا هاتوە بۆ لام گوتوویەتی: مامۆستا ئێستا دەمەوێ بگەڕێمەوە بۆ لای خوا، بەلاّم بەڕاستی هەرچی هەمە هەمووی حەرامەو بە کاروکەسابەتی حەرام پەیدام کردوە، جا ئایا ئێستا تەگبیرم چییە؟ کە من پێم وایە ئەوە لە فەتوادا جێگای دەبێتەوە کە بگوترێ: بایی ئەوەندە کە ژیانت پەکی لەسەرکەوتوەو پێداویستی ژیانتە، لای خۆت بیهێڵەوە، مادام هیچ چارەی دیکەت نیە[1]، وەك جێگاو ڕێگاو

١) بەلاّم بێگومان ئەوە بۆ بابای بێچارەو بێدەرتانە، ئەگەرنا کەسێك هیچ بواری دیکەی هەبێ، ئەوەی بۆ ڕەوانیە، هەروەها ئەوەش کە مۆڵەت (رخصة)و کەسێك کار بە عەزیمەت بکات ئەوە ناکاتو بێگومان خوای بەخشەریش پەکی پەندەی ساغو ڕاستی خی ناخات.

بـژێوی خـۆتو خێزانـت، هەتـا دەسـتت لـە کەسابەتێکـی حـەڵاڵ گیـردەبێ، دەگونجێ ئەوەندە بۆخۆت بهێڵیتەوەو، ئەوی دیکـە بخەیـە (بَیـت الـمال)یەکـەوە، یاخود بیخەیە بەرژەوەندیی گشتی مسوڵمانـانو لە کۆڵ خۆتی بکەیەوە.

مەسـەلەی هەشـتەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَأَمْرُهُۥٓ إِلَى ٱللَّهِ ﴾، ئـەوە چـەند شـتێك دەگرێتـەوە:

یەکـەم: مانـای وایـە مـافی خـەڵکی لەسـەر نیـەو کـەس بـۆی نـەبووە بڵـێ: لـە سەردەمی نەفامییدا ئەوەندەت ڕیبا لە من وەرگرتووەو ئێستا دەبێ بمدەیەوە !

دووەم: مانایـەکی دیکەشـی ئەوەیـە کـە سـەرەنجامی ویـش وەك خـەڵکی دیکـە بەدەسـت خوایـە، یـانی: کـە خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێ: لـەڕابردووی خۆشبووم، مەبەست تەنیا سود خواردنەکەیەتی کە ئەوساکە حـەرام نـەبووە، دەنـا نـابێ بڵێ: تازە پشتێندی هەندێ لـێ دەکەمەوەو خوا لە هـەموو شـتێکم خۆشبووە ! نا، مەبەست تەنیا ئەوەیە کە قسەی لـێ دەکرێ کە سوود خۆرییە، ئەمما ئەوی دیکە، ئەوە کاروباری بەدەست خوایـە وەك بـاقی خـەڵکی دیکـەو، لەسەر چاکە پاداشتی دەدرێتەوەو لەسەر خراپە سزا دەدرێ.

مەسـەلەی نۆیـەم: کـە دەفـەرموێ: ﴿ وَمَنْ عَادَ فَأُوْلَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴾، وە هەرکەسـێك گـەڕایەوە {واتـە گەڕایـەوە بـۆ سـوود خـۆریىو مامەڵـەکردن بـە ڕیبـا} ئـا ئەوانـە هـاوەڵی ئاگـرن، وە ئـەوان بـە هەمیـشەیی تێیـدا دەمێننـەوە، پێـشتریش ئامـاژەم پێـدا کـە زانایـان لێـرەدا جۆرێـك لـە ئیشکالیان بۆ دروست بـووە، دەڵـێن: باشـە چـۆن دەگونجـێ بابـای سـوود خـۆر مسوڵمان بـێ، لە حاڵێکدا کـە خوا دەفەرموێ: هەرکەسێك گەڕایـەوە بـۆ سـوود خۆریی، ئـەوە دەبێتـە هـاوەڵی ئـاگر، یـان خـاوەنی ئـاگرو بـە هەمیـشەیی تێیـدا دەمێنێتـەوە !! دیـارە زانایـانی ئیـسلامیش زۆربـەی هـەرە زۆریـان بـە سـوننەو شـیعەوە جگـە لـە (خَـوارج)و (مُعتَزِلـة) دەڵـێن: خـاوەنی گوناهـە گەورەکـان لـە دۆزەخدا بە هەمیـشەیی نامێننـەوە، بـا تۆبەشـیان نـەکردبێ، بـە مـەرجێك ئـەو

گوناهە گـەورانە نەگـەیبنە ڕاددەی کـوفری گـەورەو شیـرکی گـەورەو نیفـاقی گـەورە، وەك خـوا دەفـەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغۡفِرُ أَن يُشۡرَكَ بِهِۦ وَيَغۡفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَآءُ ...﴿٤٨﴾ ﴾النساء، واتـە: خوا لـەوە نـابووریٚ هاوبەشـی بـۆ پەیـدا بکـریٚ {دیارە شیـرکیش جۆرێکە لە جۆرەکـانی کوفـری}، بـەڵام لـە خـوار ئـەوەوە بـۆ هـەر کەسـێك بیـەوێ لێـی دەبووریٚ، هەڵبەتـە بـە تۆبـەوە ئـەوە مـسۆگەر خـوا دەبووریٚ، بەڵام بەبیٚ تۆبەش خوای بەبەزەیی دەگونجیٚ هەندیٚ کەس لە گوناهە گەورەکانیش عەفـوو بکـات، وە دەشگونجیٚ عەفوویان نـەکات، کـە دیـارە ئەوکاتـە بە ئەندازەی گوناهەکەیان سـزا دەدریٚـنو دوایـی دەربـاز دەبـن، زۆربـەی زانایـان ئـەوە ڕایـانە، جگـە لـە (خَـوارج)و (مُعتَزِلـة) کـە بـە دڵنیـایی لـەو مەسـەلەیەدا نەیانـپێکـاوە، چـونکە ڕایەکـەیان کـە دەڵێـت: هەرکەسـێك گونـاهێکی گـەورەی کردبـیٚو تۆبـەی لـیٚ نـەکردبیٚ، لـە دۆزەخـدا بـە هەمیـشەیی دەمێنێتـەوە، پێـچەوانەی چـەندان ئایـەتو چـەندان فەرمایـشتی پێغەمبـەرە ﷺ، بۆیـە دەڵـێم: لێـرەدا بـە ڕواڵـەت ئیـشکالێك هەیـە، جـا زانایـان ئـاوا ئیـشکالەکەیان حەلکـردوە، دەڵێن: ﴿ وَمَنۡ عَادَ ﴾، واتـە: هـەر کەسـێك بگەڕێتـەوە بـۆ سـوود خـۆریی‌و بـە حـەڵاڵی بزانـیٚ، وەك چـۆن پـێش قەدەغەکـرانی بـە حـــەڵاڵی زانیـوەو گوتوویانـە: ﴿ إِنَّمَا ٱلۡبَيۡعُ مِثۡلُ ٱلرِّبَوٰاْ ﴾، کـڕینو فرۆشــتنو ڕیبـا وەك یەکن، هەرکەسیٚ ئەوە قەنـاعەتی بیٚ، ئەوە بەهۆی سوود خۆرییـەکەیەوە کافـر نـابیٚ، بـەڵام بـەهۆی ئـەوەوە کـە سـوود خـۆریی، وەك کـڕینو فرۆشـتن تەماشـا دەکاتو، بڕوای بە حەڕامـبوونی نیە، کافر دەبـیٚ، چونکە مانـای وایـە خــوا ﷻ بـە درۆ دەزانـیٚو، پێغەمبـەر ﷺ بـە درۆ دەزانـیٚو بەمـەش ئەسـڵی ئیمـانو بەڕاسـت دانـان (تـصدیق)ەکـەی هەڵدەوەشـێتەوە، بۆیـە لـە دۆزەخـدا بـە هەمیشەیی دەمێنێتەوە، ئەگەرنا ئەگەر هەر سوود خۆرییەکە بووایە ئەوە تەنیا بەقەدەر ئەوەی کە سوودی خواردووە، ئەو گوناهە گەورەیەی کردوە، سزا دەدراو دوایی دەربازی دەبوو.

مانایەکی دیکە: دەڵێن مەبەست ئەوەیە کە سوود خۆر سزایەکەی بریتیە لە مانەوەی هەمیشەیی لە دۆزەخدا، مادام پەرچێك نەبێت، کە دیارە ئیمانو خوا بە یەکگرتن ئەو پەرچەیە، واتە: باباییەك کە مامەڵە بە ڕیبا بکاو سوود بخوات، سزایەکەی ئەوەیە بە هەمیشەیی لە دۆزەخدا بمێنێتەوە ئەگەر ئیمانی نەبێ، بەڵام ئەگەر ئیمانی هەبێ، ئیمانەکەی ڕێگا دەگرێ لەوە کە لە دۆزەخدا بە هەمیشەیی بمێنێتەوە، هەروەها بۆ هەر گوناهێکی دیکەش بۆ قەتڵو زیناوو دزییو غەیبەتو درۆو بوختانو... هتد، بۆ ئەوانەش بەهەمان شێوە، ئیمان ڕێگا دەگرێ کە خاوەنی ئەو گوناهانە لە دۆزەخدا بە هەمیشەیی بمێنێتەوە.

وە دەگونجێ ئەو ئیشکالە بەوە چارەسەر بکرێ، کە بگوترێ: مەبەست لە: ﴿ هُمْ فِيهَا خَـٰلِدُونَ ﴾، زۆر مانەوەیە لە دۆزەخدا، نەك بە هەمیشەیی مانەوە.

مەسەلەی دەیەم: کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ يَمْحَقُ ٱللَّهُ ٱلرِّبَوٰاْ ﴾، خوا سوود لەبەین دەباتو نابوودی دەکات، لێرەدا مەبەست چییە؟ مەبەست ئەوەیە: کەسێك کە سوود دەخواتو پارەی زیاد لە خەڵکی وەردەگرێ لە بەرانبەر قەرزدا، بە ڕواڵەت دەوڵەمەند دەبێو سەروەتو سامانی پەزمەندە دەکات، بەڵام ئەگەر ئینسان بە وردییو بەشێوەیەکی دەروونزانانەو کۆمەڵناسانە تەماشای ئەوانە بکات، کە مامەڵە بە ڕیبا دەکەن، سوود لە خەڵکی وەردەگرن، دەزانێ کە بەڕاستیی سەروەتو سامانەکەیان پایەیەکی چەسپاوی نییە، بۆچی؟ چونکە سوود خۆر ئەو سەروەتو سامانەی وەسەر یەك ناوە، بێئەوەی کە ڕەنجێکی بۆ بداتو بەبێ ئەوەی ئارەقەی بۆ بڕێژێ، واتە: هی خەڵکە کۆی کردۆتەوە، جا لە ئەنجامی ئەوەدا کە هەموو بەری ڕەنجی ئەوانی دزیوە، لێی بە ڕقدا دەچنو هەمیشە ئەو دەوڵەمەندو سەروەتو سامانداراانەی کە ڕەنجی خەڵك دەدزن، بە شێوەی سوود، یان بەهەر شێوەیەکی دیکە، کینەو بوغزێکی زۆر دەخەنە دڵی خەڵکەوە لە بەرانبەر خۆیاندا، وە سەرەنجامیش کەم وایە ئەو جۆرە کەسانە، وە ئەو جۆرە کۆمەڵگایانە، بتوانن بەردەوام بن، بەڵکو چینە هەژارو ئاتاجو نەدارەکانو چینە چەوسێنراوەکان، ڕادەپەڕن، وە سەرەنجام وەك خوا

دەفەرموێ: ﴿ يَمۡحَقُ ٱللَّهُ ٱلرِّبَوٰاْ ﴾، خوا سوود لەبەین دەبات، جا مەرج نیە لە ماوەی سالێك، یان دە سالو پەنجا سالدا، بەلام سەرەنجام ئەم جۆرە سیستەمانە ناتوانن بەردەوام بن، چونکە کەمینەیەکی کەم لەسەر حیسابی زەربەدان لە زۆرینەی خەلك، ئەو سەروەتو سامانە وەسەریێك دەنێن، وە ئەو جۆرە کۆمەلگایەش هاوسەنگیی کۆمەلایەتیی و ئابووریی تێدا تێکدەچێو هەر کاتێکیش هاوسەنگیی لە ژیانی تاك، یان خێزان، یان کۆمەلگادا تێکچوو، ئەو کەسە، یان ئەو خێزانە، یان ئەو کۆمەلگایە، هەرەس دێنێ، ئێستاش زۆر بە زەقی دیارە کە سیستەمی سەرمایەداریی تووشی چ قەیرانێك بووە، ئەوە بۆ خۆمان دەیبینین !.

مەسەلەیەی یازدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَيُرۡبِي ٱلصَّدَقَٰتِ ﴾، خوا ﷻ صەدەقاتو خێرو چاکەکان گەشە پێدەدا، بەڕاستی ئەوە هەر لە دنیاشدا وایە، دیارە دەگونجێ مەبەست پێی دنیابێو دەشگونجێ مەبەست پێی قیامەت بێ، چ بۆ لەبەینبردنی ڕیباو، چ بۆ گەشەپێدانی زەکاتو خێرو صەدەقەو هاوکاریی، وە دەشگونجێ مەبەست پێی هەردووکیان بێ، کە من پێم وایە مەبەست پێی هەردووکیانە ﴿ يَمۡحَقُ ٱللَّهُ ٱلرِّبَوٰاْ ﴾، خوا ڕیباو سوود خۆریی و سوود خۆران لەبەین دەبات، لە دنیاو دواڕۆژدا ﴿ وَيُرۡبِي ٱلصَّدَقَٰتِ ﴾، وە ئەوانەی کە مالی خۆیان دەبەخشن بە شێوەی شەرعیی و زەکات دەدەن، وە هاوکاریی خەلك دەکەن بێ بەرانبەرو لەبەر خوا، ئەوانە خوا گەشەیان پێدەدات، لە دنیاشدا گەشەیان پێ دەداتو لە دواڕۆژیشدا، وە دەربارەی گەشەپێدانی صەدەقاتو خێرو چاکە لەلایەن خواوە لە دواڕۆژدا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(مَنْ تَصَدَّقَ بِعِدْلِ تَمْرَةٍ مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ، وَلا يَقْبَلُ اللهُ إلاَّ الطَّيِّبَ، إنَّ اللهَ يَتَقَبَّلُهَا بِيَمِينِهِ، ثُمَّ يُرَبِّيهَا لِصاحِبِهِ، كَما يُرَبِّي أَحَدُكُمْ فُلُوَّهُ، حَتَّى تَكُونَ مِثْلَ الجبَلَ) (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، البُخَارِيُّ بِرقم: (١٤١٠)، وَمسلم بِرقم: (٢٣٤٠)، عَنْ أبي هُرَيرَةَ رضي الله عنه}، واتە: هەر کەسێك خێر بکات بە ئەندازەی یەك دەنکە خورما لە مالێکی حەلال،

وە خوا ماڵی حەڵاڵیش نەبێ وەرناگرێ، ئەوە خوا بەدەستی ڕاستی لێی وەردەگرێ {دیارە دەستی ڕاستی خوای پەروەردگار سیفەتی خوایە، ئێمە دەڵێین: ئەوە سیفەتێکی خوای بێوێنەیە کە نازانین چۆنە ؟ یاخود تەعبیرێکە، واتە: خوای بەخشەر زۆر باشی لێ وەردەگرێ چونکە لە عادەتی میللەتان وایە کە ئەگەر کەسێك و شتێك وەربگرێ لە کەسێك و بە دڵەوە لێی وەربگرێ و لای زۆر خۆشەویست بێ، دەستی ڕاستی بۆ درێژ دەکا، ئەگەرنا بە دەستە چەپ هەروا لامسەللایی دەستی بۆ درێژ دەکات، وە پێم وایە مەبەست ئەوەیە کە خوای بەخشندە، زۆر بە خۆشحاڵییەوەو بە پەسەندو قەبووڵەوە ئەو چاکەیەی لێوەردەگرێ}، دوایی ئەو خێرو چاکەیە گەشە پێدەدا {بەخێو دەکاو گەورەی دەکا} بۆ خاوەنەکەی، وەك چۆن یەکێك لە ئێوە جوانووەکەی {واتە: بەچکەی ماین} بەخێو دەکات، هەتاکو ئەو خێرو چاکەیە، ئەگەر بە قەد دەنکە خورمایەکیش بێ، لە دوارۆژدا خوا بۆی بە قەد چیایەك لێدەکات. واتە: ئەوەی کە لە دنیادا دەیبەخشێ با کەمیش بێ تا قیامەتێ زۆر گەورە دەبێ و خوای پەروەردگار مشووری لێ دەخواو گەورەی دەکا، وە لە دنیاشدا بەدڵنیایی هەروایەو ئەوەی خێرومەندو چاکەکارە، لای خەڵك سومعەی بەرزدەبێ و، کەسایەتی بەرزو خۆشەویست دەبێ، وە لە ئەنجامیشدا ماڵەکەشی بەرەکەتی تێدەکەوێ، بە پێچەوانەی سوود خۆرو حەرام خۆرانەوە، کە لە دنیاشداو بوغزو کینەی خەڵك بۆخۆیان بەرهەم دێنن، وە لە دوارۆژیشدا ئەوەی کە وەدەستیان هێناوە لە ڕێی حەرام و ڕیباوە نابووت دەبێ و نەك هەر نامێنێ، بەڵکو بۆشیان دەبێتە مایەی ئازارو ئەشکەنجە.

مەسەلەی دوازدەیەم: خوای پەروەردگار کە دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَذَرُواْ مَا بَقِىَ مِنَ ٱلرِّبَوٰٓاْ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! پارێز لە خوا بکەن، وە ئەو سوودەی کە ماوە دەستی لێ هەڵگرن، کە لە دەرسەکانی پێشوودا باسمان کردو، هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە موبارەکەمان خستەڕوو، ئەویش ئەوە بوو: کەسانێك هەبوون لە سەردەمی نەفامییدا

مامەڵەیان بە ڕیبا کردوەو، کاتێك کە ئیسلام هاتوەو ئەم ئایەتانە هاتوونە خوارو، ڕیبایان قەدەغە کردوە، ئەوانەی قەرزی ڕیبایان لەسەر کەسانێك مابوو، کە پارەیان پێدابوون، واتە: نەك ئەسڵی دەستمایەکە، بەڵکو تەڕاکومو زیادەی کە بەهۆی ڕیباوە چۆتە سەری، داوایان کردوەو خوای پەروەردگاریش قەدەغەی کردوە، چونکە دوایی کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَذَرُواْ مَا بَقِيَ مِنَ ٱلرِّبَوٰٓاْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴾، لەم ڕستە قورئانییە وەردەگیرێ، کە سوود خۆریی پێچەوانەی ئیمانەو ئەوەی ئیمانی هەبێ چاوی لە سوود خۆریی نابێ‌و چاوی لە مامەڵەکردن بە ڕیبا نابێ، جا ئەگەر ئیمانەکەی ئیمانێکی تەواو بێ ئەوە بەتەواوای لێی دوور دەکەوێتەوە، وە بە ئەندازەی ئەوە کە لە ڕیبا نزیك دەبێتەوە، مانای وایە ئیمانی بێ هێزە، هەروەها کە دەفەرموێ: ﴿ وَذَرُواْ مَا بَقِيَ مِنَ ٱلرِّبَوٰٓاْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴾، ئەوەشی لێوەردەگیرێ کە سوود خۆریی وێڕای سزای قیامەتی، سزای دنیایشی هەیە، بۆچی ؟ چونکە بڕواداران کاتێك ئیعلانی ئیمانی خۆیان دەکەن، کۆمەڵگایەك، میللەتێك دەڵێ: من مسوڵمانم، دەبێ پابەندبێ بە ئیسلامەوە، بە تایبەت لەو شتانەدا کە زیان دەگەیەنن بە بەرژەوەندیی گشتی، وە دەستەڵاتی سیاسیی ئیسلامیی بۆی هەیە ڕێ لەو جۆرە شتانە بگرێ، کە زیان بە بەرژەوەندیی گشتی دەگەیەنن، شتێك کە لە بەرژەوەندیی توێژێکی کەم دایەو لە زەرەرو زیانی خەڵکدایە، دەبێ ڕێی لێ بگیرێ، ئنجا ئەوە دیارە کە سزای قیامەتیشی هەیە، چونکە شتێك کە پێچەوانەی ئیمان بێ‌و ئینسانی مسوڵمان ئەنجامی بدا، دیارە سزای قیامەتی لەسەرە، بەڵام وێڕای ئەوە سزای دنیایشی لەسەرە، چونکە شتێك پێچەوانەی مسوڵمانەتیی بێ، نابێ لەنێو مسوڵماناندا بکرێ، وە لەسەر دەسەڵاتی سیاسیی پێویستە ڕێی لێ بگرێ، جا ئەوە لە داهاتوودا زیاتر قسەی لێ دەکەین، لە مەسەلەیەکی دیکەداو قسەی هەندێ زانایانیش لەوبارەوە دێنینەوە.

دیارە لەوبارەشەوە چەند فەرموودەیەکی پێغەمبەر ﷺ هەن، یەکێکیان ئەمەیە: {(اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقَاتِ، قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا هُنَّ ؟ قَالَ: الشِّرْكُ

بـاللّهِ، وَالسِّحْرُ، وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إلاَّ بِالْحَقِّ، وَأَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ، وَأَكْلُ الرِّبَا، وَالتَّوَلِّي يَوْمَ الزَّحْفِ، وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلاَتِ الْمُؤْمِنَاتِ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ بـرقم: (٢٧٦٦)، وَمسلم بـرقم: (٢٥٨)، وَأَبُو دَاوُدَ بـرقم: (٢٨٧٤)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٣٦٧٣)، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁}، واته: خۆتان له حەوت (گوناهـە) فەوتێنەرەکان بپارێزن ! گوترا: ئەوانە چین ئەی پێغەمبەری خوا ؟ فەرمووی: هاوبەش بۆ خوا دانانو، جادووکردنو، بە ناهەق کوشتنی نەفسێك کە خوا قەدەغەی کردوەو، خواردنی ماڵ هەتیوو خواردنی سوودو، لە کاتی هێرشی دوژمندا پشت تێکردنیو بوختانکردن بۆ ئافرەتانی پاکی بێئاگای بڕوادار.

هەروەها پێغەمبەر ﷺ لە فەرموودەیەکی دیکەدا، کە عەبدوڵلای کوڕی مەسعوود خوا لێی ڕازی بێ، دەیگێڕێتەوە، فەرموویەتی: {(لَعَنَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ آكِلَ الرِّبَا، وَمُوكِلَهُ، وَشَاهِدَهُ، وَكَاتِبَهُ) (رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٣٣٣٣)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٢٢٧٧)، وَصَحَّحَهُ الألباني}، واته: پێغەمبەری خوا ﷺ نەفرینی کردوە، لەو کەسە کە سوود دەخوا، وە ئەو کەسەی کە سووەکە دەداتو دەبێتە هۆی ئەنجامدانی ئەو مامەڵەیە، وە ئەو دوو کەسە کە دەبن بە شاهێد، وە ئەو کەسە کە دەینووسێ، کەواتە: هەموو ئەوانەی دەستیان دەبێ لە مامەڵەکردن بە ڕیبادا، وەبەر ئەو لەعنەتو نەفرینە کەوتوون!

هەروەها ئەم فەرموودەیە بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە سوود خۆریی سزای دنیاییشی لەسەرەو مەسەلەی سوودو ڕیباو دەستەڵاتی سیاسیی ئیسلامیی بۆی هەیە ڕێی لێ بگرێ، کە پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی فەتحی مەککەدا فەرموویەتی: {(وَكُلُّ رِباً في الجاهلِيَةِ مَوْضوعٌ تَحْتَ قَدَميَّ هَاتَين وأوَلُّ رِباً أَضَعُ رِبَا العَبَّاسِ بْنِ عَبْدُ المُطلبِ) (رَوَاهُ أبو داود)}، واته: هەرسوودێك لە سەردەمی نەفامییدا بووبێ، لەژێر ئەو دوو پێیانەم دایە، وە یەکەمین سوودێك کە لای دەبەم لەسەر قەرزدارەکان، ئەو سوودەیە کە هی عەبباسی کوڕی (عَبد المطلب)ە، واتە: ئەو ماڵە زیادەی کە بەهۆی مامەڵەکردن بە ڕیباوە لەسەر هەر کەسێکە، ئەوە لام برد پێش هەموو کەس هی مامی خۆم عەبباس، کە پێشتر باسمان کرد

دەوڵەمەند بووو مامەڵەی بە سوود کردوە لە سەردەمی نەفامییدا.

مەسەلەی سێزدەیەم: قۆناغەکانی قەدەغەکرانی مامەڵەکردن بە سوود:

سەرەتا چەند ئایەتێك لە قورئاندا هاتوونو هەنگاو بە هەنگاو بەرچاوی مسوڵمانانیان ڕوونکردۆتەوە، سوود خۆریی سەرەنجام قەدەغە دەکرێ، هەتا سەرەنجام بە ڕاشکاویی قەدەغەکرانی سوود ڕاگەیەنراوە:

یەکەم: یەکەم ئایەتیش لەوبارەوە ئایەتی ژمارە (٣٩)بوو، لە سوورەتی (الروم)دا، کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَآ ءَاتَيۡتُم مِّن رِّبٗا لِّيَرۡبُوَاْ فِيٓ أَمۡوَٰلِ ٱلنَّاسِ فَلَا يَرۡبُواْ عِندَ ٱللَّهِۖ وَمَآ ءَاتَيۡتُم مِّن زَكَوٰةٖ تُرِيدُونَ وَجۡهَ ٱللَّهِ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُضۡعِفُونَ ٣٩ ﴾، واتە: هەر ڕیبایەك کە دەیدەن {هەر ماڵێك کە دەیدەن بۆ ئەوەی لە ماڵو سامانی خەڵکیدا زیادەتان بۆ بێنێ} ئەوە لە لای خوا زیاد ناکات، بەڵام هەر زەکاتێك کە دەیدەن لە پێناوی ڕەزامەندیی خوادا، ئا ئەوانە بۆیان دوو چەندان دەکرێتەوە، ئەمە ئاماژە بوو بەوە کە ڕیبا شتێکی ناپەسندە، دیارە ئەوەش لە سوورەتی (الروم)دا هاتوە، کە سوورەتێکی مەککەییە، کەواتە: هەر لە مەککەوە خوا ﷻ زەمینەی خۆشکردوە بۆ قەدەغەکردنی ڕیبا.

دووەم: دووەمین ئایەتی ژمارە (١٦١)ە، لە سوورەتی (النِساء)دا، کە ئەویش هەنگاوێکی دیکەیە، خوا دەربارەی جوولەکەکان دەفەرموێ: ﴿ وَأَخۡذِهِمُ ٱلرِّبَوٰاْ وَقَدۡ نُهُواْ عَنۡهُ وَأَكۡلِهِمۡ أَمۡوَٰلَ ٱلنَّاسِ بِٱلۡبَٰطِلِۚ وَأَعۡتَدۡنَا لِلۡكَٰفِرِينَ مِنۡهُمۡ عَذَابًا أَلِيمٗا ١٦١ ﴾ واتە: یەکێك لە هەڵەو گوناحەکانی جوولەکەکان ئەوەبوو، کە سوودیان وەردەگرت لەگەڵ ئەوەش کە لێی قەدەغە کرابوون {لە کتێبی خۆیاندا کە تەوراتە}[1]، وە جگە لە ڕیباش بەهەر جۆرێکی دیکەش لێیان هەڵکەوتبا

---

١) بڕوانە: (التفسير التطبيقي للكتاب المقدّس)، (العهد القديم، سفر التثنية، الإصحاح: (٢٣)، ص: (٣٩٧)، کە دەڵێ: (لا تتقاضَوا فَوائدَ عمّا تُقرِضونَهُ لإخوتكم من بني إسرائيل، سواء كانت القروض فضّةً أو أصعمةً أو أيَّ شيءٍ آخر، أما الأجنبيُّ فَأقْرِضوه بِرِباً...)، کە من پێم وایەو بگرە دڵنیاشم، ئەوە کە دەڵێ: (أما الأجنبيُّ فَأقْرِضوه بِرِباً)، واتە بەڵام بێگانە، (یانی

ماڵو سامانی خەڵکیان بە ناهەق دەخوارد، کە دیارە سوود خۆرییش یەکێکە لە شێوەکانی ماڵی خەڵك بە ناهەق خواردن، کەواتە: ئەمەش هەنگاوێکی دیکەیەو ئاماژەیەکی دیکەیەو ئەمەش لە سوورەتی (النِساء)دا هاتۆتە خوار کە سوورەتێکی مەدەنییە، کەواتە: ڕیباو سوود لەسەر جوولەکەکانیش کاتی خۆی قەدەغە کراوە.

سێیەم: ئایەتی ژمارە (١٠٣) بوو لە سوورەتی (آل عمران)دا کە ئەویش زەمینەسازیی زیاتری تێدایە، کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَأۡكُلُواْ ٱلرِّبَوٰٓاْ أَضۡعَٰفٗا مُّضَٰعَفَةٗۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ﴿١٣٠﴾ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! سوود مەخۆن چەند قات {چەند بەرانبەر بووەوە}، وە پارێز لە خوا بکەن، بۆ ئەوەی سەرفرازبن، واتە: ئەو زێدەبایی و ئەو سوودەی کە چۆتە سەری، بە چەند قات مەیخۆن، لێرەدا توێژەرەوان دەڵێن: خوای پەروەردگار پێشێ ئەو جۆرە سوودو مامەڵەکردن بە ڕیبایەی قەدەغە کردوە، کە زۆر کەڵەکە دەبێتەوە، بەڵام ئەوەی سوودی کەمتر دەچێتە سەر ئەم ئایەتە نایگرێتەوە، وە هەندێکیش دەڵێن: هەر لەو کاتەوە خوای دادگەر قەدەغەی کردوە، بەڵام ڕای ڕاست ئەوەیە کاتێك ئەو ئایەتانەی کە لە سوورەتی (البقرة)دانو لە کاتی فەتحی مەککەدا هاتوونە خوار، لە دوادوای هاتنە خواری قورئاندا، ئەو کاتە ڕیبا یەکجاریی قەدەغە کراوە، بۆیە وا پێدەچێ ئایەتەکەی سوورەتی (آل عمران) یان دەبێ دواتر هاتبێ، یان دەبێ هەر لەو سەروحەدەدا هاتبێ، یان ئەوەتا مەبەست پێی ئەوەیە کە: کەسێك کە بەهۆی ڕیباوە چەند بەرانبەر پارەی کەوتبێتە سەر کەسێك، قەدەغەیە، ئەگەرنا ئەوەی دیکە، قەدەغە نیە.

چوارەم: کە کۆتا قۆناغە بۆ قەدەغەکرانی ڕیبا، ئەم ئایەتە موبارەکەی سوورەتی (البقرة) بوو، کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَذَرُواْ مَا بَقِيَ

غەیری جوولەکە) ئەوە بە سوود قەرزی پێبدەن، لەوەیە کە جوولەکە تەحریفیان کردوە، ئەگەرنا شەریعەتەکانی خوا لە بواری هەڵسوکەوتدا جیاوازیی ناخەنە میللەتانەوە !

مِنَ ٱلرِّبَوٰٓاْ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! پارێز لە خوا بکەن، وە ئەو سوودەی ماوە دەستی لێهەڵگرن ئەگەر ئیماندارن.

مەسەلەی چواردەیەم: هۆکارو حیکمەتەکانی قەدەغەکرانی سوود چین ؟

دیارە دەگونجێ لەوبارەوە زۆر شت باسبکرێ، بەڵام بە کورتی ئاماژە بە هەندێکیان دەکەین:

یەکەم: سوود خۆریی زوڵمە، چونکە وەرگرتنی زیادەیە کە بەبێ کۆشش‌و ماندووبوون‌و ئارەقەکردن، کابرا هەر لەو گۆڕە پارەیەکی نەقد دەداتە کەسێك‌و دەستمایەو پارەکەی هەر لە جێی خۆیەتی‌و، مانگانەش دەبێ بابای قەرزدار زیادەی بداتێ، بۆ وێنە: یەکێك ملیۆنێك دۆلار لە بانق دادەنێ، مانگانە پارەی زیادە ڕادەکێشێ، لەسەر حیسابی کێ ؟ لەسەر حیسابی خەڵك‌و دەوڵەت، هیچ گومانیشی تێدانیە کە ئەوە زوڵمێکی گەورەیە لە خەڵك‌و وڵات بە گشتی دەکرێ.

دووەم: ڕیبا دەوڵەمەندەکان فێری مشەخۆریی‌و تەنبەڵی دەکات، کە لەسەر ڕەنجی خەڵك بژین، وە خۆیان هیچ دەست نەجووڵێنن، بەڵام ئەگەر ڕیبا نەبێ، بچۆ پارەکەت بجووڵێنەو بازرگانیی‌و کەسابەتی پێبکە، بەڵام بە هۆی ڕیباوە، کابرا لە ماڵی دانیشتوەو لاقی لەسەر لاقی داناوە، پارەی لە بانق داناوە، یاخود خستوویەتە مامەڵەی سوودەوەو بۆخۆی پارەی بەبێ ئارەقەکردن بۆ دێتەوە !

سێیەم: لە ئەنجامی سوود خۆرییداو لە ئەنجامی ئەو سیستەمە زاڵمانەیەدا، کێشەو بوغزو غەرەز لەنێوان ساماندارو، هەژارو نەدارانـدا پەیدادەبێ، چونکە بابای هەژارو نەدار کە دەزانێ ئەو سامانـدار دەوڵەمەندە، لەسەر حیسابی وی دەوڵەمەند بووە، کینەو بوغزی دەچێتە دڵ‌و ڕقی لێهەڵدەستێ‌و، لە دەرفەتێك دەگەڕێ زەربەیەکی لێ بدات.

چوارەم: سوود خۆریی دەبێتە مایەی نەمانی تەبایی‌و هاوکاریی‌و دەست قەرز بە خەڵك دان، کە پێی دەگوترێ: (القَرْضُ الحَسَن)، واتە: قەرزی چاك، ئەو قەرزەی کە بێ بەرانبەرە، ئەوە نامێنێ مادام کابرا ڕێی ڕیبای هەبێ، دەڵێ:

من ئەندازە پارەیەك دەدەم بەو فەقیرەو، مانگانە سوودی لێ وەردەگرمو پارەکەی خۆشم هەر لە جێی خۆیەتی، بێگومان ئەوە باشترە لە قەرزێکی بێ بەرانبەر! هەڵبەتە بۆ ئینسانی مسوڵمان ئەوە دەزانێ کە قەدەغەیە، بەڵام مەبەستم ئەوەیە، کە ئەوە بوو بە بنچینەی گشتیو ئیشی پێکرا، وەك ئێستا لە وڵاتانی ڕۆژئاواو لە دنیادا ئیشی پێ دەکرێ، ئەو زوڵمە زلە دەبێتە شتێکی ئاسایی.

پێنجەم: ئنجا لە ئەنجامی سوود خۆرییدا، لەنێوان پێکهاتەکانی کۆمەڵگادا شەڕو ئاژاوەو دووبەرەکیی وە چینایەتییو قڕو پڕییەکیی زۆر پەیدادەبێ، ئەوەی دەوڵەمەندە دەوڵەمەندتر دەبێو، ئەوەی هەژارە هەژارتر دەبێ، چونکە ئەوەی هەژارو نەدارە، پارە وەردەگرێو سوودی دەچێتە سەرو هەر بۆخۆی هەژارە، هێندەی دیکە هەژارتر دەبێ، وە ئەوەی دەوڵەمەندیشە بێئەوەی خۆی بجووڵێنێ، هێندەی دیکە دوەڵەمەند دەبێو سەرەنجام کۆمەڵگا دابەش دەبێ بۆ دوو چین :

١- کەمینەیەکی پڕی لەسەر ڕژاو.

٢- زۆرینەیەکی قڕی لەبەر بڕاو، کە ئێستا لە وڵاتانی ڕۆژئاوادا وایەو سەروەتو سامانی هەموو دنیا لە جیهانی سەرمایەدارییدا، دەچێتە دەستی چەند کەسانێکی کەمەوەو، ڕۆژ بەڕۆژیش دەوڵەمەندەکان ژمارەیان کەم دەبێو سامانیان زیاد دەبێ، وە ڕۆژ بەڕۆژیش خەڵکێکی ئاتاجو موحتاج ژمارەیان زۆردەبێو سەرەنجام هەرەس ڕوودەدات، خوا کاربەجێ لە سووڕەتی (الإسراء) ئایەتی (١٦)دا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَآ أَرَدۡنَآ أَن نُّهۡلِكَ قَرۡيَةً أَمَرۡنَا مُتۡرَفِيهَا فَفَسَقُواْ فِيهَا فَحَقَّ عَلَيۡهَا ٱلۡقَوۡلُ فَدَمَّرۡنَٰهَا تَدۡمِيرٗا ﴾، واتە: وە ئەگەر ویستمان ئاوەدانییەك کاول بکەین، فەرمان دەکەین بە خۆشگوزەرانەکانی، {واتە: فەرمانیان پێ دەکەین بە چاکەو هاوکارییکردنی خەڵك} کەچی ئەوان خراپەکاری تێدا دەکەن، سەرەنجام بڕیاری لەسەر پێویست دەبێ {بڕیارو یاسای خوای لەسەر پێویست دەبێ} و کاولی دەکەینو بە کاولکردن،

کەواتە: لە ئەنجامی فیسقو فەسادو لادانی خۆشگوزەرانەکاندا، کۆمەڵگاو ئاوەدانییەکان تێکدەچنو هەرەس دێنن، ئێستاش ئەم یاسایەی خوا بەسەر ژمارەیەك لە وڵاتانی عەرەبیی، وەك (تونس)و (میسر)و (لیبیا)و (سووریا)و (یەمەن)دا، چەسپاوەو زۆر بەدرەوشاوەیی دیارەو دڵنیام – بە پێی یاساو سوننەتی دادگەرانەی خوا کە هی دیکەش بەڕێوەن، بەوەنیە کە جارێ ڕژێمەکانیان – وەك گۆچانی مۆرانە لێدراوی سولەیمان- هەر بە پێوەن !!

مەسەلەی پازدەیەم: سزاو حوكمی سوود خۆریی لە دنیاداو لە دواڕۆژدا:

پێشتریش باسمان کردو هەندێ فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ هەن کە من بە پێویستم نەزانی پێشتر هەموویان بێنم، کە زۆر بەشێوەیەکی قێزەون باسی سوود خۆریی دەکەن، هەتا لە یەکێ لە فەرمایشتەکاندا پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {(الرِّبَا اثنَانِ وَسَبْعُونَ بابًا، أدْنَاهَا مِثلُ إتْيَانِ الرَّجُلِ أَمَّهُ...) رَوَاهُ الطبراني في (الأوسط) برقم: (٧١٥١)، وَصَحَّحَهُ الألباني في (صحيح الجامع) برقم: (٢٥٦٣)}، واتە: سوود خۆریی حەفتاو دوو دەرگای هەیە، کەمترینیان ئەوەیە کە کابرا زینا لەگەڵ دایکی خۆیدا بکا، وە لە فەرموودەیەکی دیکەدا کە (أحمد[1] والدار القطني والطبراني) هێناویانە دەفەرموێ: (لَدِرهَمُ رِباً أشدُ عند الله تعالى من سِتّ وثلاثين زِنْيَةٍ في الخطيئة) واتە: یەك درەم سوود خۆریی، لەلای خوای بەرز لە سیو شەش زینا خراپترە، سوود خۆریی کەواتە: وە لە فەرموودەیەکی دیکەدا هاتوە: (آكِلُ الرِّبا ومُوكِلُهُ وكاتِبُهُ وشاهِدُهُ ملعونٌ على لِسانِ محمَّدٍ ﷺ) أخرجه النسائي: (٨/ ١٤٧)، وأحمد (٤٠٩/١، ٤٣٠)، وإبن حِبّان: (٣٢٥٢)، وإبن خزيمة: (٢٢٥٠)، وأبو يعلى: (٥٢٤١)، وصحّحه الألباني في (صحيح سنن النسائي): واتە: سوود خۆرو ، سوود پێخۆر (سوو دەر) و نووسەریو شایەدی لەسەر زمانی موحەممەد ﷺ لەعنەتیان لێکراوە زۆر شتێکی پیسو خراپە، جا ئینسان کە بە ڕواڵەت تەماشا

١) بڕوانە: (صحيح الجامع) : (٣٣٧٥) .

بکات دەڵێ: ئەوە بۆچی وایە؟ بەڵام نەخێر، لە ئەنجامی سوود خۆرییدا شیرازەو هاوسەنگیی کۆمەڵگا تێکدەچێ‌و، سەرەنجام زیناو قەتڵ‌و دزیی‌و خراپەو... هتد، زۆر تەشەنە دەکەن، جا بە نیسبەت سزای دنیایی یەوە بۆ سوود خۆریی، خوا دەفەرموێ: ﴿ فَإِن لَّمۡ تَفۡعَلُواْ فَأۡذَنُواْ بِحَرۡبٖ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۖ ﴾، واتە: جا ئەگەر دەستتان هەڵنەگرت، ئەوە ئاگادار کراونەوە کە جەنگتانە لەگەڵ خواو پێغەمبەرەکەیدا.

زانایان لەم ڕستە قورئانییە وەریانگرتوە، کە ئەوە هەڕەشەیە بە سزای دنیاییی‌و، دەسەڵاتی سیاسیی‌و دەوڵەتی ئیسلامیی دەستی کراوەیە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ سوود خۆران‌و مامەڵەکەران بە ڕیبادا، بۆیە ئەم قسەیە لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسەوە خوا لێیان ڕازی بێ، گێڕراوەتەوە: {(قَالَ ابْنُ عَبَّاس مَنْ كَانَ مُقِيماً عَلَى الرِّبا لاَ يَنـزَعُ عَنْهُ فَحَقٌ عَلَى إمَام المسلمين أن يَسْتَتِيبَهُ، فَإن نَزَعَ و إلاَّ ضَرَبَ عُنُقَهُ)[1]}، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس دەڵێ: هەرکەسێك بەردەوام بێ لەسەر خواردنی ڕیبا {لەسەر مامەڵەکردن بە ڕیبا} وە دەستی لێ هەڵنەگرێ ئەوە پێویستە لەسەر پێشەوای مسوڵمانان {دەستەڵاتداری مسوڵمانان} کە داوای پەشێمانبوونەوەی لێبکات، جا ئەگەر دەستی هەڵگرت، ئەگەرنا بۆی هەیە لە گەردنی بدات! وە یەکێ لە زانایانی حەنەفیی مەزهەب کە (إبن خويز مَنداد)ە دەڵێ: {(وَلَوْ أنَّ أهْلَ بَلَدٍ اصطَلَحوا عَلَى الرِّبا استحلالاً كانوا مُرتَدينَ، والحُكمُ فِيهِم كَالحُكم في أهْلِ الرِّدَةِ، وإنْ لَمْ يَكُن ذَلِكَ مِنهُم إستحلالاً جَازَ لِلإمامِ مُحارَبَتَهُم، ألا تَرى أنَّ اللّه تَعَالى قَدْ أذِنَ في ذَلِكَ فَقَالَ: ﴿ فَأۡذَنُواْ بِحَرۡبٖ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۖ ﴾)}[2]، واتە: ئەگەر خەڵکی وڵاتێك (خەڵکی شوێنێك) لەنێو خۆیاندا ڕێککەوتن لەسەر ئەوە کە سوود خۆریی بە حەڵاڵ بزانن، ئەوە بە هەڵگەڕاوە لە قەڵەم دەدرێن،

---

١) (الجامِع لأحكَام القُرْآن) للقُرطُبي، ج: (٣)، ص: (٣١٨).

٢) سەرچاوەی پێشوو، هەمان بەرگ‌و لاپەڕە.

وە حوکمی ئەوان وەك حوکمی ئەوانەیە کە لە دین هەڵدەگەڕێنەوە، بەڵام ئەگەر لەڕووی بە حەلاڵ دانانیەوە نەبێ بەڵکو هەر مامەڵەی پێبکەن {بڵێن: حەرامە بەلام مامەڵەی پێ دەکەین} ئەوە دروستە بۆ پێشەواو سەرکردەی مسوڵمانان کە لەگەڵیاندا بجەنگێ، ئەدی نابینی خوای بەرز مۆڵەتی داوە کە لەگەڵیاندا بجەنگن، وەك دەفەرموێ: ﴿ فَأْذَنُوا۟ بِحَرْبٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ﴾، جا هەرچەندە زانایانی ئیسلام مشتومڕیان لەوبارەیەوە هەیە، بەلام زیاتر ڕایان وایەو ئایەتەکەش زۆر ڕوونو ڕاشکاوە، کە دەسەتەڵاتی ئیسلامیی لەسەری پێویستە ڕێ لە سوود خۆران بگرێ، وە هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان ئەو بەسەرهاتانەش کە پێشتر باسمان کردنو هەڵوێستی پێغەمبەریش ﷺ، کە دوایی دەفەرموێ: ڕیبای سەردەمی نەفامیی هەمووی لەژێر ئەم دوو پێیانەم دایە، پێش هەموو کەسیش ڕیبای عەبباسی مامم، وە ئەوە کە پێغەمبەر ﷺ ڕێی گرت لەوانە کە قەرزی ڕیبایان لەسەر خەڵکی بوو کە لێیان وەربگرنەوەو هەڵیوەشاندەوە، ئەوە هەمووی بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە دەسەتەڵاتی ئیسلامیی بۆی هەیە ڕێگا بگرێ لە سوود خۆران، ئەو جۆرە مامەڵەیە بکەن، وە ئەگەر کردیشیان سزایان بدات، بەڵام سزایەکەی دیاری نەکراوەو دەگەڕێتەوە بۆ ئیجتیهادو بۆچوونی دەسەلاتی سیاسیی.

مەسەلەی شازدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَٰلِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴾، واتە: وە ئەگەر پەشێمان بوونەوەو دەستتان لە سوود خۆریی هەڵگرت، ئەوە دەستمایەو سەرمایەکانتان هی خۆتانن، وەك دەبینین لێرەدا ئیسلام دان بە موڵکایەتی تاکیی دا دێنێ، چونکە لەوبارەوە دوو سیستەمی ئابووری هەن:

یەکەم: سیستەمی سەرمایەداریی (کاپیتالیزم): کە بەبێ سنوور ئازادیی دەدا بە تاك دەوڵەمەند ببێ، با لەسەر حیسابی خەڵکیش بێو، با بازرگانیی بە شتی قەدەغەو پیسیشەوە بکاتو، با زەرەر لە کۆمەڵگاش بدات، تاك ئازاد دەکات بە کەیفی خۆی سەروەتو سامان پێکەوە بنێو پەزمەندەی بکات.

دووەم: سیستەمی هاوبەشێتی (سۆسیالیزم): کە ئەویش بە پێچەوانەوە زیاتر لای کۆمەڵگا دەگرێ لەسەر حیسابی تاك، وە بڕوای بە موڵکایەتی تاکیی نیە، واتە: لە سیستەمی سۆسیالیستییدا هیچ کەس خاوەنی هیچ شتێك نابێو هەموو شتێك هی دەوڵەتە، جا ئیسلام لەو نێوانەدایە، سیستەمی ئابووریی ئیسلام نە کاپیتالیزمە نە سۆسیالیزم، بەڵکو ڕێیەکی نێوەڕاستی گرتووەو لە لایەکەوە دان بە موڵکایەتی تاکییدا دێنێ بۆ تاك، بەڵام سنووورداری دەکاتو ڕێی لێ دەگرێ کە زیان بە خەڵکی بگەیەنێ، یەکێ لەوانە ڕێی مامەڵەکردن بە ڕیبای لێ دەگرێ، وە ڕێی قومارو مامەڵەکردن بە شتی پیسو زیان بەخشی لێ دەگرێ، وە هەرشتێك زەرەری بۆ خەڵك هەبێ، نابێ مامەڵەی پێ بکات، وەك مادده سەرخۆشکەرەکان، وە کۆمەڵێك ئەرکیش لەسەر دەوڵەمەندەکان دادەنێ کە یەکیان زەکاتە، لە پێناوی بەرژەوەندیی گشتیدا، بە کورتی: سیستەمی ئابووریی ئیسلامیی خاڵی هاوبەشی هەیە لەگەڵ هەرکام لە کاپیتالیزمو سۆسیالیزمدا، بەڵام خاڵی جیاوازیشی هەنو سیستەمێکی سەربەخۆیە.

مەسەلەی حەڤدەم: کە دەفەرموێ: ﴿ لَا تَظۡلِمُونَ وَلَا تُظۡلَمُونَ ﴾، نە زوڵم بکەن نە زوڵمتان لێبکرێ، ئەوە بنچینەیەکی ئیسلامییەو ئیسلام دەیەوێ لە هەموو ڕوویەکەوە مسوڵمانان نە زاڵم بن نە مەزڵوومو، نە مافی خەڵکی پێشێل بکەنو نە خەڵك مافیان پێشێل بکات، نە هەقی خەڵك بە لای وان دابێو نە هەقی وان بەلای خەڵکیدا بچێ، ئەوەش داد (عَدل)ە چونکە (داد) ئەوەیە کە نە زاڵم بی نەمەزڵووم.

مەسەلەی هەژدەیەم: ئەوە کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن كَانَ ذُو عُسۡرَةٖ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيۡسَرَةٖ ﴾، وە ئەگەر تەنگ دەست بوو، با چاوەڕێ بکرێ تاکو ئاسانیی بۆ دێت، واتە: تاکو خوا دەرگای خێری لێ دەکاتەوە، ئنجا پێشتریش باسمان کرد کە زانایان لەوبارەوە کە: ئایا ئەوە تەنیا بۆ ئەوانەیە بە سوود پارەو قەرزیان

وەرگرتووەو، لەسەر خاوەن پارەکان فەرزە کە چاوەڕێیان بکەن، یاخود هەر قەرزدارێك پێویستە خاوەن قەرز چاوەڕێی بکات ؟! زانایان مشتومڕیان هەیە، ئایەتەکەش هەرچەندە لە سیاقی ئەو ئایەتانەدا هاتوە، کە دەربارەی مامەڵەکردن بە ڕیبا دەدوێن، بەڵام دەشگونجێ بۆ هەموو حاڵەتەکانیش بەکاربهێنرێ‌و، ئەم فەرموودانەی پێغەمبەریش ﷺ زیاتر ئەو مەسەلەیە ڕووندەکەنەوە:

فەرموودەی یەکەم: {مَنْ أنْظَرَ مُعْسِراً فَلَهُ بِكُلِّ يَوْمٍ مِثْلُهُ صَدَقَةٌ، قَالَ: ثُمَّ سَمِعْتُهُ يَقُولُ: (مَنْ أنْظَرَ مُعْسِراً فَلَهُ بِكُلِّ يَومٍ مِثْلاهُ صَدَقَةٌ) (رَوَاهُ ابْنُ مَاجَهْ برقم: (٣٤١٨)، عَن بُرَيدَةَ الأسْلَميِّ رضي الله عنه، صحَّحهُ الألباني في (السلسلة الصحيحة) برقم: (٨٦)}، واتە: هەرکەسێك چاوەڕێی بابایەکی تەنگ دەست بکات کە قەرزدارە، {با لەکاتی خۆیشی تێپەڕێت} بە هەر ڕۆژێك بە ئەندازەی ئەو قەرزەی کە لەلایەتی خوا صەدەقەو خێری بۆ دەنووسێ، {بۆ وێنە: ملیۆنێك دیناری داوەتێ‌و،ساڵێکی بەسەردا تێپەڕیوەو بۆ ماوەی ساڵێك داویەتێ، دوای ساڵەکە دەڵێ: نیمەو جارێ چاوەڕێم بکە، چەند ڕۆژانی صەبر لێ بگرێ، هەموو ڕۆژێك بەقەدەر ئەندازەی قەرزەکە بۆی بە صەدەقە دەنووسرێ} دەڵێ: دوایی گوێم لە پێغەمبەر ﷺ بوو فەرمووی: هەرکەسێك چاوەڕێی تەنگ دەستێك بکات، بە هەر ڕۆژێك دوو بەرانبەری قەرزەکەی بۆی بە چاکەو خێر دەنووسرێ.

فەرموودەی دووەم: {(مَنْ نَفَّسَ عَنْ غَرِيمِهِ، أَوْ مَحَا عَنْهُ، كَانَ فِي ظِلِّ الْعَرْشِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) (رَوَاهُ أَحْمَد برقم: (٢٢٤٥٨)، عَنْ أَبُو قَتَادَةَ الأَنصَارِيُّ رضي الله عنه، وَصَحَّحَهُ الألباني في (صحيح الجامع) برقم: (٢٦٤٠)}، واتە: هەرکەسێك لەسەر قەرزدارەکەی سووك بکا {یانی: بۆی دوا بخات} یاخود لێی بسڕێتەوەو لەسەری لابەرێ {بۆ وێنە: دە ملیۆن دیناری لەسەریەتی، بڵێ: ئەوە دوو ملیۆنم لەسەر لابردی، پێنجم لەسەر لابردی، مادام توانات نیە}، ئەوە لە ڕۆژی قیامەتدا لە سێبەری عەرشدا دەبێ.

فەرموودەی سێیەم: {(عَنْ أبي هُرَيرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنهُ أنَّ رَسولَ اللهِ ﷺ قالَ: كَانَ رَجُلٌ يُدايِنُ الناسَ فَكانَ يَقولُ لِفَتاهُ إذَا أتيتَ مُعَسِراً فَتَجَاوزْ عَنْهُ لَعَلَّ اللهُ يَتَجاوَزُ عَنا فَلَقِيَ اللهُ فَتَجاوزَ عَنهُ) (مُتَّفَقٌ عَلَيهِ، البُخَارِيُّ بِرقم: (٢٠٧٨)، وَمسلم بِرقم: (٣٩٧٤)، وَأَحْمَد بِرقم: (٨٣٦٩)، وَالنَّسَائِيُّ بِرقم: (٤٧٠٩)}، واتە: ئەبو هورەیرە خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: پیاوێك هەبوو {واتە: پێش ئوممەتی ئیسلام} قەرزی دەدا بە خەڵك، بە غولامەکەی خۆی دەگوت {یانی بەو کەسەی کە لەبەردەستی بوو خزمەتی دەکرد}، ئەگەر چووی بۆ لای بابایەکی قەرزدار کە تەنگ دەستە، چاوپۆشیی لێ بکە، بەڵکو خواش چاوپۆشیی لە ئێمە بکات {واتە: لە هەموو یان بەشێکی قەرزەکەی خۆشبە، بەشکم خواش لە ئێمە خۆشبێ} جا کاتێ گەیشتە خوا لێی خۆشبوو، یانی، وەك چۆن ئەو لەو خەڵکە خۆشبووە لە هەقی خۆی، خوای پەروەردگاریش لە هەقی خۆی خۆشبوو.

مەسەلەی نۆزدەیەمو کۆتایی: کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱتَّقُواْ يَوۡمٗا تُرۡجَعُونَ فِيهِ إِلَى ٱللَّهِ ﴾، {(عَن ابنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُ قَالَ: آخر شَيءٍ نَزَلَ من القُرآن: ﴿ وَٱتَّقُواْ يَوۡمٗا تُرۡجَعُونَ فِيهِ إِلَى ٱللَّهِۖ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفۡسٖ مَّا كَسَبَتۡ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ٢٨١ ﴾)}[1]
واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: (ئەم ئایەتە قورئانییە) کۆتا شتێکە کە لە قورئان هاتۆتە خوار، هەتا هەندێك گوتوویانە: سێ سەعات پێش وەفاتی پێغەمبەر ﷺ، وە هەندێکیان گوتوویانە: سێ ڕۆژ، هەندێکیان گوتوویانە: چەند مانگێكو لە دوای ئەم ڕستە قورئانییە وەحی دیکە نەهاتوە، دەفەرموێ: ﴿ وَٱتَّقُواْ يَوۡمٗا تُرۡجَعُونَ فِيهِ إِلَى ٱللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفۡسٖ مَّا كَسَبَتۡ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ﴾، وە لە ڕۆژێك پارێزێ بکەن کە تێیدا بۆ لای خوا دەگێڕڕێنەوە، دوایی هەرکەسە بە ئەندازەی کردەوەکانی

١) (المِصباحُ المُنير في تَهذِيب تَفسير إبن كَثير)، ص: (١٩٩).

خـۆی، سـزا یـان پاداشـت وەردەگرێتـەوە بـێ کـەم‌و زیـاد، وە سـتەمیـشیان لـێ ناکرێ، ئەمە کۆتـا ڕسـتەیە کـە لـە قورئـان هاتۆتـە خـوارو دوایـین فەرمایـشتی خوایە بۆ ئێمـە.

جا خوای پەروەردگار لەو کەسانەمان بگێڕێ کە پارێزکاریی دەکەن‌و خۆیان بۆ ئەو ڕۆژە ئامادە دەکەن، کە دەچنەوە بەر دادگای خوای دادگەر، وە بەسەری بـەرزو بەڕووی سوورو دەستی پڕ، دەگەڕێنـەوە بۆ لای خـوا، ئامـین.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پەنجاو هەشتەمین

پێناسەی ئەم دەرسە

خوا پشتیوان بێت لەم دەرسەماندا کە دەرسی کۆتایی یە لە تەفسیرو لێکدانەوەمان بۆ سوورەتی (البقرة)، سێ ئایەتی کۆتایی لە سوورەتی (البقرة)دا دەتوێژینەوە، کە ئایەتەکانی ژمارە: (٢٨٤و ٢٨٥و ٢٨٦)ن، لەم سێ ئایەتە بەپێزەدا خوا ﷻ باسی خاوەنداریێتی خۆی دەکات بۆ ئاسمانەکانو زەوی، وە ئەوە کە خوا پەنهانبینەو هەموو شتێك دەزانێتو ئاگای لە ئاشکراو نهێنی هەیەو، لێپرسینەوەش لەگەڵ بەندەکانیدا دەکات، لەسەر ئەوەی کە ئاشکرای دەکەنو ئەوەش کە پەنهانی دەکەن، وە پاشان باسی ئیمانی پێغەمبەر ﷺ وە بڕوادانی شوێنکەوتووی دەکات، بەو شتانەی کە پێویستە ئیمانیان پێی هەبێ، کە ئیمانە بە خواو فریشتەکانیو کتێبەکانیو پێغەمبەرەکانی، وە پاشان باسی ئەوە دەکات کە ئینسان شەریعەت لێی داوا ناکات جگە لەوەی کە لە توانایدا هەبێت، وە باسی نزاو پاڕانەوەی بڕواداران دەکات لە خزمەت خوای پەروەردگاردا، وە ئەم سێ ئایەتە بەپێزە وەك دوایی باسی دەکەین کۆمەڵێك فەرمایشتی پێغەمبەریان ﷺ لەسەرن، بەتایبەتی دوو ئایەتی کۆتاییو گرنگیو بایەخی تایبەتییان هەیە.

﴿لِّلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِۗ وَإِن تُبۡدُواْ مَا فِيٓ أَنفُسِكُمۡ أَوۡ تُخۡفُوهُ يُحَاسِبۡكُم بِهِ ٱللَّهُۖ فَيَغۡفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾ ءَامَنَ ٱلرَّسُولُ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مِن رَّبِّهِۦ وَٱلۡمُؤۡمِنُونَۚ كُلٌّ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَكُتُبِهِۦ وَرُسُلِهِۦ لَا نُفَرِّقُ بَيۡنَ أَحَدٖ مِّن رُّسُلِهِۦۚ وَقَالُواْ سَمِعۡنَا وَأَطَعۡنَاۖ غُفۡرَانَكَ

رَبَّنَا وَإِلَيْكَ ٱلْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا ٱكْتَسَبَتْ ۗ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ إِن نَّسِينَآ أَوْ أَخْطَأْنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِۦ ۖ وَٱعْفُ عَنَّا وَٱغْفِرْ لَنَا وَٱرْحَمْنَآ ۚ أَنتَ مَوْلَىٰنَا فَٱنصُرْنَا عَلَى ٱلْقَوْمِ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢٨٦﴾ ﴾

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

((هەرچی لە ئاسمانەکانو زەویدایە هی خوایە، وە ئەگەر ئەوەی لە دەروونتان دایە، دەریببخەن یان پەنهانی بکەن خوا (دەیزانیو) لەسەری لێپرسینەوەتان لەگەڵدا دەکات، جا هەرکەس بیەوێ دەیبووریو هەرکەسێکیش بیەوێ ئازاری دەدا، وە خوا لەسەر هەموو شتێك بەتوانایە ﴿٢٨٤﴾ پێغەمبەرو بڕواداران بڕوایان بەوە هێناوە کە لە پەروەردگارییەوە بۆی نێرراوەتە خوار، هەرکامێکیان بڕوای بە خواو فریشتەکانیو کتێبەکانیو ڕەوانەکراوانی هێناوە (دەڵێن): جیاوازیی ناخەینە نێوان هیچ کام لە پێغەمبەرانییەوە، وە گوتیان: بیستمانو فەرمانبەریمان کرد، پەروەردگارمان ! لێبوردنت داوا دەکەین سەرەنجام هەر بۆ لای تۆیە ﴿٢٨٥﴾ خوا جگە لە توانای لە هیچکەس داوا ناکات، هەموو کەس لەو چاکانەی دەیانکات بەهرەمەندو، لەو خراپانەی دەیانکات زەرەرمەندە، پەروەردگارمان هەرکات لەبیرمان چوو، یان هەڵەمان کرد لێمان مەگرە، پەروەردگارمان ! وە قورساییەك وەك ئەوەی خستووتە سەر (شانی) ئەوانەی پێشوومان، مەخە سەرشانمان، پەروەردگارمان وە ئەرکێکمان ماوێ سەر کە لە وزەماندا نیە، وە بمانبەخشەو بمانبوورەو بەزەییت پێماندابێ، هەر تۆ پشتیوانمانی، جا بەسەر کۆمەڵی کافراندا سەرمان بخە ﴿٢٨٦﴾)).

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(أَنفُسِكُمْ): كە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَإِن تُبْدُواْ مَا فِيٓ أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ ٱللَّهُ﴾، (أَنفُس) كۆی (نَفْس)ە، (نَفْس)یش بە مانای ڕووح دێت، وە بە مانای (ذَات) دێت (النَّفْسُ: الرُوحُ، والنَّفْسُ: الذَات) خوا ﷻ مەبەستی ئەوەیە كە ئەوەی لە دەروونتاندا هەیەو لە دیوی پەنهانتانداية، پەنهانی بكەن یاخود دەریبخەن لەسەر جەستەتان، لێپرسینەوەتان لەگەڵ دەكات.

(يُحَاسِبْكُم): (يُنَاقِشُكُم، يُجَازِيكُمْ) واتە: لێتان دەپرسێتەوەو وە سزاو پاداشتتان دەداتەوە.

(فَيَغْفِرُ): واتە: دەبووریّ (الغفر: الستر)، واتە: پۆشین (الغَفْرُ: إلْبَاسُ الشَّيءِ ما يَصُونُهُ عَنِ الدَّنَس، والْغُفْرَانُ وَالمَغْفِرَةُ مِنَ اللهِ هُوَ أَنْ يَصُونَ العَبْدَ مِنْ أَنْ يَمَسَّهُ العَذَابُ)، (غَفْر) بریتیە لەوە كە شتێك بە شتێك داپۆشیّ كە لە چڵكن بوون بیپارێزیّ، (غفران)و (مغفرة)ش لە خواوە ئەوەیە كە بەندەی خۆی لەوە بپارێزیّ كە سزاو ئازاری تووش بیّ، (مِغْفَرْ)یش بۆیە وای پیّدەگوتریّ، چونكە سەری ئینسان دادەپۆشیّ.

(وَيُعَذِّبُ): (العَذَابُ: الإيجَاعُ الشَّدِيدُ) بریتیە لە ئازار پێگەیاندنی توند (يُعَذِّبُ) واتە: ئازار دەدا، سزا دەدا.

(سَمِعْنَا): واتە: بیستمان، بەلاّم لێرەدا یانی: (فَهِمْنَا) تێگەیشتین، وەرمانگرت (وأطعنا وارتَسَمْنَا وائتَمَرْنا) واتە: فەرمانبەرییمان كردو جێبەجێمان كرد.

(لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا): واتە خوا ﷻ لە هیچ كەسێك داوا ناكا دەڵیّ: (التَّكَلُّفُ: اسْمٌ لِمَا يُفْعَلُ بِمشَقَّةٍ أو تَصَنُّعٍ، كَلَّفَهُ: أَوجَبَهُ عَلَيهِ وأَلْزَمَهُ بِهِ) (تَكَلُّفُ) لەسەر كێشی (تَفَعُّل)ە، ناوە بۆ هەر شتێك كە بەزەحمەت بكریّ، یاخود بە

شێوەیەکی ساختە بکرێ، وە (کَلَّفَهُ) واتە: لەسەری پێویست کردو پابەندی کرد بەو شتەوە.

(وُسۡعَهَا): (الوُسعُ: مِنَ القُدرَةِ: مَا يَفضُلُ عَنْ قَدرِ المُكَلَّفِ) واتە: (وُسع) ئەوەیە کە لە توانای ئینسان زیاد نەبێ، یانی: ئەوەیە کە ئینسان بۆی ئەنجام بدرێو، وانیە کە لە برستی ئینسان زیاد بێ.

(كَسَبَتۡ): (الكَسبُ: مَا يَتَحَرَّاهُ الإنسَانُ مِمَّا فيهِ اجتِلاَبُ نَفعٍ وتَحصِيلُ حَظّ) واتە: (کَسْب) هەر شتێکە کە مرۆڤ لێی دەخەفتێو سوودێکی لێ وەدەست دێنێ، یاخود ئامانجێکی خۆی پێ جێبەجێ دەکا، لێرەدا وشەی: (کَسْب) ﴿لَهَا مَا كَسَبَتۡ ﴾، بۆ کردەوەی باش بەکارهاتوە، واتە: هەر کردەوەیەکی باش کە ئینسان ئەنجامی دەدا، سوودەکەی بۆخۆیەتی ﴿وَعَلَيۡهَا مَا ٱكۡتَسَبَتۡ ﴾، (الإكتساب كَالكَسب) واتە: (إکتسَاب) وەك (کَسْب)ە، هەردووکیان یانی: وەدەستهێنان، خوای پەروەردگار فەرموویەتی: ﴿لِّلرِّجَالِ نَصِيبٞ مِّمَّا ٱكۡتَسَبُواْۖ وَلِلنِّسَآءِ نَصِيبٞ مِّمَّا ٱكۡتَسَبۡنَۚ...﴿٣٢﴾﴾ النساء، پیاوان ئەوەی کە وە دەستیان هێناوە لە کارو کەسابەت پشكو بەشی خۆیانیان هەیە، ئافرەتانیش بەهەمان شێوە (وَلَكِن هُنا يُقْصَدُ بِهِ السيئات)، بەلام لێرەدا مەبەست لە ﴿وَعَلَيۡهَا مَا ٱكۡتَسَبَتۡ ﴾، واتە: ئەوەی کە وەدەستی دێنێ لە خراپە، ئنجا بۆچی خوا ﷻ وشەی (کَسَبَتْ)ی بۆ چاکە بەکارهێناوەو، وشەی (اکْتَسَبَت)ی بۆ خراپە ؟ چونکە چاکە لەگەڵ فیطرەتو سروشتی ئینساندا گونجاوترەو ئاسانتر بۆی ئەنجام دەدرێ، بەلام خراپەی بە زەحمەت بۆ ئەنجام دەدرێ، وەك چۆن وشەی (اکْتَسَبَت) لە وشەی (کَسَبَتْ) قورسترە لەسەر زمانو دوو پیتی زیاترن.

(لَا تُؤَاخِذۡنَآ): واتە: سزامان مەدە، لێمان مەگرە.

(أَخْطَأْنَا): (الخَطَأُ: العُدُولُ عَنِ الجِهَةِ)، (خطأ) بریتیە لە لادان لەو ئاڕاستە ڕاستەی کە پێویستە ئینسان بەرەو ڕووی بڕوا، جا دوو وشە هەن (خَطِيءَ، يَخْطَأُ، خِطْئاً) و(أَخْطَأَ، يُخْطِئُ خَطَأً)، (خَطِيءَ) واتە: گوناهی کرد، فەرموویەتی: ﴿إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْءًا كَبِيرًا ۝٣١﴾الأسراء، (خِطْئاً) واتە: گوناح، بەڵام (وأَخْطَأَ، يُخْطِئُ خَطَأً)، (أَخْطَأَ) واتە: هەڵەی کرد (يُخْطِيءُ) هەڵە دەکات (خطأ) واتە: هەڵە، شتێکە کە ئینسان لەسەری گوناهبار نیە، چونکە بە هەڵە دەیکات نەك بە ئەنقەست، بەڵام (خِطْأ) گوناهێکە بە ئەنقەست بیکات.

(إِصْرًا): (الإِصْرُ: عَقْدُ الشَّيءِ، وَحَبْسُهُ بِقَهرٍ، وَقِيلَ: ثقِلاً)، (إصر) بریتیە لە گرێدانی شتێك، شتێك بە تۆبزیی بهێڵیەوە، وە بەمانای قورساییش دێت (والإِصْرُ العَهْدُ المُؤَكَّدُ الَّذي يُثَبِّطُ نَاقِضَهُ عَن الثَّوَابِ والخَيْرَات)، وە (إصر) بە پەیمانێکی داکۆکیی لەسەرکراو دەگوترێ، کە هەر کەسێ هەڵیبوەشێنێتەوە خاوەنەکەی لە پاداشتو لە چاکە دوا دەخا.

(تُحَمِّلْنَا): کە خوا دەفەرموێ: ﴿رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِۦ﴾، واتە: مەیخە سەرشانمان، لێمان داوامەکە (يُقَالُ: حَمَّلْتُهُ كَذَا فَحَمَلَهُ وَحَمَّلْت عَلَيهِ كَذا...) واتە: ئەو شتەم خستە سەرشانی، یان ئەو شتەم لێ بارکرد، کە لێرەدا مەبەست پێی بارکردنی ماددیی‌و بەرهەست نیەو، مەبەست تەکلیف داوا خستنە سەر شانە.

(طَاقَةَ): (الطَاقَةُ: اسْمُ لمِقْدَارِ مَا يُمْكِن للإِنْسَانِ أنْ يَفْعَلهُ بِمَشَقَّةٍ وَذَلِكَ تَشْبِيهٌ بالطَّوقِ)، (طَاقة) لە زمانی عەرەبیدا ناوە بۆ ئەندازەی کردەوەیەك کە ئینسان دەتوانێ بیکات، بەڵام زۆر بەزەحمەت، کە ئەوە وێچواندنە بە ئاڵقەیەك، شتێك کە چۆتە گەردنییەوە.

(وَٱعْفُ عَنَّا): واتە لێمان ببوورە (العَفْو: التَجَافي عَن الذَّنبِ، وعَفَوْتُ عَنْهُ: قَصَدتُ إِزَالَة ذَنْبِهِ صَارِفاً عَنْهُ)، (عَفو) بریتیە لەوە کە ئینسان خۆی لە

گوناهەکە لابدا واتە: کەسێك کە گوناهێکی کرد خوای لێ لابدەیو سزای نەدەی، وە (عَفَوْتُ عَنْهُ) واتە: چاوپۆشییم لێکردو یانی: گوناهەکەیم لابرد وەك نەیکردبێ.

(مَوْلَىٰنَا): (الوَلي وَالمَولى: النَّصيرُ وَالمُعينُ وَالمُحِبُ وَالقَرِيب، وَهُوَ مِنَ الوَلْي: وَهُوَ القُرْبُ)، واتە: وشەی: (مَولى و وَلي) یانی: یاریدەدەرو هاوکارو خۆشویستەرو نزیك، کە لە (ولي)ەوە هاتوەو، ئەویش بەمانای نزیکی.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

هۆی هاتنە خواری ئایەتەکانی ژمارە: (٢٨٤و ٢٨٥و ٢٨٦) کە دەفەرموێ: ﴿ لِّلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِۗ وَإِن تُبْدُواْ مَا فِيٓ أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ ٱللَّهُۖ فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾ ﴾، {(عَنْ أبي هُرَيرَةَ رضي الله عنه، قَالَ لمَاَّ نَزَلَتْ عَلَى رَسُولِ اللّهِ ﷺ: ﴿ لِّلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِ ... ﴾، قَالَ: فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَى أَصحابِ رَسُولِ اللّهِ ﷺ، فأتوا رَسُولَ اللّهِ ثُمَّ بَرَكُوا عَلَى الرُّكَبِ فَقَالُوا أيْ رَسُولَ اللّهِ كُلِّفْنَا مِنَ الأَعْمَالِ مَا نُطِيقُ: الصَّلاَةَ، والصِّيَام، والجِهَادَ، والصَّدَقَةَ، وَقَدْ أُنزِلَتْ عَلَيْكَ هَذِهِ الآيةُ، فَلاَ نُطِيقُهَا، قَالَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ: أَتُرِيدُونَ أنْ تَقُولُوا كَمَا قَالَ أَهْلُ الكِتَابَينِ مِنْ قَبْلِكُمْ سَمِعْنَا وعَصَيْنَا ؟! بَلْ قُولُوا: ((سَمِعْنَا وَأطَعنا غُفْرانَكَ رَبَّنا وَإليكَ المَصيرُ))، قَالُوا: سَمِعْنا وَأطَعنا غُفْرانَكَ رَبَّنا وإِلَيْكَ المَصيرُ، فَلَمَّا اقْتَرَأهَا القَوْمُ، ذَلَّتْ بِها أَلْسِنَتُهُمْ فَأَنْزَلَ اللّهُ فِي أَثَرِهَا: ﴿ ءَامَنَ ٱلرَّسُولُ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيْهِ مِن رَّبِّهِۦ وَٱلْمُؤْمِنُونَ ... ﴾، فَلَمّا فَعَلُوا ذَلِكَ نَسَخَهَا اللّهُ تَعَالى فَأَنْزَلَ اللّهُ عز وجل: ﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَاۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا ٱكْتَسَبَتْۗ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ إِن

نَّسِينَآ أَوۡ أَخۡطَأۡنَاۚ ﴾، - قَالَ: نَعَمْ - ﴿رَبَّنَا وَلَا تَحۡمِلۡ عَلَيۡنَآ إِصۡرٗا كَمَا حَمَلۡتَهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِنَاۚ ﴾، - قَالَ: نَعَمْ - ﴿رَبَّنَا وَلَا تَحۡمِلۡ عَلَيۡنَآ إِصۡرٗا كَمَا حَمَلۡتَهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِنَاۚ ﴾، - قَالَ: نَعَمْ - ﴿رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلۡنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِۦۖ ﴾، - قَالَ: نَعَمْ - ﴿وَٱعۡفُ عَنَّا وَٱغۡفِرۡ لَنَا وَٱرۡحَمۡنَآۚ أَنتَ مَوۡلَىٰنَا فَٱنصُرۡنَا عَلَى ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴾، - قَالَ: نَعَمْ -) (رَوَاهُ مسلم برقم: (٣٢٥)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (٢٩٩٢)، عن طريق ابن عبَّاس رضي الله عنه}، واتە: ئەبو هورەیرە خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: دوای ئەوەی ئایەتی: ﴿لِّلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِۗ وَإِن تُبۡدُواْ مَا فِيٓ أَنفُسِكُمۡ أَوۡ تُخۡفُوهُ يُحَاسِبۡكُم بِهِ ٱللَّهُۖ فَيَغۡفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾ ﴾، هاتە خوار، کە دەفەرموێ: هەرچی لە ئاسمانەکانو زەویدایە هی خوایە، وە ئەگەر ئەوەی لە دەروونتاندایە، هەیە پەنهانی بکەن یان ئاشکرای بکەن، خوا لێپرسینەوەتان لەگەڵدا دەکات، جا هەرکەس بیەوێ دەیبوورێو هەرکەسێکیش بیەوێ سزای دەدا، وە خوا لەسەر هەموو شتێك بە توانایە، هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ ئەو ئایەتەیان زۆر لەسەر دڵ قورس بوو، هاتنە لای پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر ئەژنۆیان (چۆکیان) دانیشتن بەڕێزەوەو گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ! ﷺ کردەوەی وامان لەسەر پێویست کراوە، کە دەتوانین ئەنجامی بدەین، وەك: نوێژو، ڕۆژووگرتنو، جیهادو، ماڵ بەخشین (زەکات)، بەڵام ئەم ئایەتەت لەسەر هاتۆتە خوارێ، بۆمان جێبەجێ ناکرێ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئایا دەتانەوێ وەك خاوەن دوو کتێبەکان {واتە: خاوەن تەوراتو ئینجیل کە جوولەکەکانو نەصرانیی یەکانن} بڵێن: (سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا) بیستمان، بەڵام سەرپێچییمان کرد، {واتە: فەرمانی خوامان وەرگرتو دەزانین خوا چی فەرمووە، بەڵام ئەوە بە قسەشی ناکەین} ئایا ئێوەش دەتانەوێ وابڵێن بەڵکو بڵێن: (سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيكَ المَصِيرُ)، پەروەردگارمان ! ئەوە فەرمانی تۆمان بیستو وەرمانگرت، وە فەرمانبەرییش دەکەین، جا لێبوردنت داوا

دەکەین، وە سەرەنجامیش بۆ لای تۆ دەگەڕێینەوە، ئەوانیش وایانگوت، جا دوای ئەوەی کە ئەم ئایەتەیان زۆر خوێندەوە ئەو دووعایەیان زۆر کرد تا زمانیان پێوەی ڕاهات، ئنجا خوا ﷻ بە دوایدا ئەم ئایەتەی نارده خوار، کە دەفەرموێ: ﴿ ءَامَنَ ٱلرَّسُولُ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مِن رَّبِّهِۦ وَٱلۡمُؤۡمِنُونَ ... ﴾، خوا ﷻ ئەم ئایەتەی نارده خوارو دوای ئەوەی ئەوەیان کرد، ئنجا خوای بەرز ئەو ئایەتەی پێشێ کە دەفەرموێ: ئەوەی لە دڵتاندایە پەنهانی بکەن یان ئاشکرای بکەن، خوا لێپرسینەوەتان لەگەڵدا دەکات، لای بردو نەسخی کردەوەو، ئەم ئایەتەی نارده خوار: ﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفۡسًا إِلَّا وُسۡعَهَا ﴾، خوا لە هیچ کەس داوا ناکات مەگەر ئەوەی کە بۆی دەکرێ: ﴿ لَهَا مَا كَسَبَتۡ وَعَلَيۡهَا مَا ٱكۡتَسَبَتۡ ﴾، هەر چاکەیەك بکات بۆی حیسابە، هەر خراپەیەك بکات لەسەری حیسابە ﴿ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذۡنَآ إِن نَّسِينَآ أَوۡ أَخۡطَأۡنَا ﴾، پەروەردگارمان ! ئەگەر لەبیرمان چوو یان هەڵەمان کرد لێمان مەگرە، خوا فەرمووی: بەڵێ لێتان ناگرم، (ئنجا گوتیان:) ﴿ رَبَّنَا وَلَا تَحۡمِلۡ عَلَيۡنَآ إِصۡرًا كَمَا حَمَلۡتَهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِنَا ﴾، پەروەردگارمان ! وە قورساییەکمان مەخە سەرشان، وەك ئەوە کە خستبووتە سەرشانی ئەوانەی پێشوومان، خوا فەرمووی: بەڵێ ئەرکی واتان ناخەمە سەرشان، کە بۆتان جێبەجێ نەکرێ، (ئنجا گوتیان:) ﴿ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلۡنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِۦ ﴾، پەروەردگارمان ! وە شتێکمان لەسەر پێویست مەکە کە توانامان بەسەریدا نەشکێ، خوا فەرمووی: بەڵێ، (ئنجا گوتیان:) ﴿ وَٱعۡفُ عَنَّا وَٱغۡفِرۡ لَنَا وَٱرۡحَمۡنَآۚ أَنتَ مَوۡلَىٰنَا فَٱنصُرۡنَا عَلَى ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴾ وە لێمان ببوورەو بمانپۆشەو بەزەییت پێماندا بێت، تۆ پشتیوانمانیو بەسەر کۆمەڵی کافراندا سەرمان بخە، خوا فەرمووی: بەڵێ.

دیارە دوایی دێمە سەر باسی ئەوە کە ئەم سێ ئایەتەی کۆتایی سوورەتی (البقرة) زۆر شتیان تێدایەو زۆر گرنگن، بۆیە سوننەتە هەرکەسێك چووە سەر

جێگـای خـەوتن، ئـەو سێ ئایەتـە بخوێنێ پـێش ئـەوەی خـەوی لێبکـەوێ، وە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: هەر کەسێك دوو ئایەتی کۆتایی سـوورەتی (البقـرة) بخوێنێ، ئەو شەوە بەسنی، جا زانایان سێ واتایان لەو فەرموودەیە وەرگرتوون:

١/ هەندێك لە توێـژەرەوان گوتوویـانە: بەسـنی لەجیاتی شـەونوێـژیش.

٢/ وە هەندێك گوتوویانە: بەسـنیو ئەگەر ئەو شـەوە بمرێ بە ئیمانەوە دەمرێ.

٣/ وە هەنـدێکیان گوتوویانـە: بەسـنیو شـەیتانو ژیانـەوەرو ئەوانـە زیـانی پـێ ناگـەیـەنـن.

مانـای گشـتی ئایەتەکـان

دیـارە سـوورەتی (البقـرة) گـەورەترین سـوورەتی قورئانـەو زۆرتـرین یاسـاکانی شەریعەتی گرتوونە خۆی، وە سـوورەتی (البقـرة) وەك لە دەرسەکانی سەرەتای ئـەم زنجیـرە دەرسەدا گوتمان: کاتێك هاتۆتە خوار کە پێغەمبـەر ﷺ خـۆیو هـاوەڵانی بەڕێزی لە مەدینەدا نیشتەجێبوونو دەوڵـەتی ئیسلامییان دامەزراندوە، واتە: ئەم سوورەتە چۆنیەتی دامەزرانـدنی کۆمـەڵگای ئیـسلامییو دەوڵـەتی ئیـسلامیی تێـدا بەرجەستەیە، لەڕووی عەقیدەییو کۆمەڵایەتیو سیاسییو ئابوورییو ئەخلاقییو عیبادییو پەیوەندییەکانو جەنگو جیهاد، لە هەموو ڕووەکانەوە، جا خوا ﷻ ئەم سوورەتە بەرزو گەورەیە بەو سێ ئایەتـە بـەپێزە کۆتـایی پـێ دێنـێو دەفـەرموێ:

﴿ لِّلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، هەرچـی لـە ئاسمانـەکانو زەویدایـە هـی خوایە، ئایا هیچ کەسێك هەیە خاوەنی هیچ شتێك بێت؟! بەڵێ، ئـەم دەفتـەرە هی منە، ئەم کامێرایە هی تۆیە، ئەم فلان شتە هی ئەوە، بەڵام خاوەندارێتـی ئێمـە بـۆ شـتەکان خاوەندارییەکی کەمو کاتییە، ئێسـتا هی تۆیە پێش ئێستا هی تـۆ نـەبووە، وە دواییش کە تۆ دەڕۆی لەدەستی تۆدا نامێنـێو هی تۆ نامێنی.

پاشان تۆ خۆتو ئەوەش کە هەتە خاوەنێکتان هەیە ئەویش خوای پەروەردگـارە ﴿ وَإِن تُبۡدُواْ مَا فِيٓ أَنفُسِكُمۡ أَوۡ تُخۡفُوهُ يُحَاسِبۡكُم بِهِ ٱللَّهُ ﴾، وە ئـەوەی کـە لـە

دەروونتاندا هەیە، ئەگەر ئاشکرای بکەن یاخود بیشارنەوە خوا لێپرسینەوەتان لەسەری لەگەڵدا دەکات، ئەگەر ئاشکرای بکەن ئەوە دیارە لەڕێی قسەوە، وە لەڕێی کردەوەوە ئاشکرا دەبێ، تۆ شتێکت لەدڵدایە، کەس نازانێ چیت لەدڵدایە، بەڵام کە قسەت کردو دەرتبڕی ئەوجار دەزانن چیت لە دڵدایە، وە ئەگەر کردەوەت پێکرد، دەزانن چیت لە دڵدایە، بەس دەگونجێ لە دڵی خۆتدا پەنهانی بکەی‌و نە بە زمان دەریببڕی، نە بە کردەوە پێشانی بدەی‌و بەرجەستە بکەی، بەڵام لە هەردوو حاڵاندا خوا دەفەرموێ: لێپرسینەوەتان لەگەڵدا دەکەم، هەم لەسەر ئەوەی کە لەدڵتاندا پەنهانتان کردوەو، بێجگە لە خوا کەس پێی نازانێ، وە هەم لەسەر ئەوەش کە ئاشکراشتان کردوە، لەڕێی دەربڕینی زمان، یان لەڕێی جێبەجێکردنی ئەندامەکانەوە، دیارە دوایی دێینە سەر باسی ئەوە، کە چۆن خوا ﷻ شتێك کە بە دڵت دابێ لێپرسینەوەت لەگەڵدا دەکات‌و کامەی لێپرسینەوەی لەسەرەو کامەی لێپرسینەوەی لەسەر نیە ؟ وە چۆن هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ لێیان ئیشکال بووو چوونە لای پێغەمبەر ﷺ و گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ! ئا ئەوەمان پێ جێبەجێ ناکرێ، هەر شتێکمان بەدڵدا هات خوا لێپرسینەوەمان لەگەڵدا بکات، چونکە ئینسان سەد فیکری بەدڵدا دێ، فیکری خراپ، نیەتی خراپ، جا ئەگەر خوای پەروەردگار لەسەر هەمووی لێمان بپرسێتەوەو سزامان بدات، دەرناچین ! کە دوای ئەم باسە ڕووندەکەینەوە، جا دەفەرموێ: ﴿ فَيَغۡفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ ﴾، خوا لە هەرکەسێك دەبوورێ کە بیەوێ، وە هەرکەسێکیش ئازار دەدا کە بیەوێ ﴿ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٌ ﴾، وە خوا لەسەر هەموو شتێك بە توانایەو هەموو شتێکی پێ دەکرێ.

ئنجا دێتە سەرخستنەڕووی هەڵوێستی پێغەمبەری خوا ﷺ و بڕوادارانی شوێنکەوتووی لە بەرانبەر پایە گەورەکانی ئیمانداو دەفەرموێ: ﴿ ءَامَنَ ٱلرَّسُولُ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مِن رَّبِّهِۦ وَٱلۡمُؤۡمِنُونَ ﴾، پێغەمبەر ﷺ (کە موحەممەدە) بڕوای هێنا بەوەی کە بۆی نێرراوەتە خوار لە پەروەردگاریەوە، وە بڕوادارانیش بڕوایان هێنا

﴿ كُلٌّ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَكُتُبِهِۦ وَرُسُلِهِۦ ﴾، هـەر کامیـان (لـە پێغەمبـەر ﷺ، وە تاك تاکی بڕواداران) بڕوایان هێنا بـە خـواو بـە فریـشتەکانیو بـە کتێبـەکانیو بـە ڕەوانــەکراوەکانی ﴿ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِهِۦ ﴾، {وە گوتیـان:} جیـاوازی ناخەینە نێوان هیچ کام لە ڕەوانەکراوانی خوا، لە چ ڕوویەکەوە ؟! لـەو ڕووەوە کـە هەموویان نوێنـەرو ڕەوانەکراوی خوانو هەڵگری پەیامی خـوانو، هـەموویان جێـی ڕێزو حورمەتنو لەو ڕووەوە جیاوازیی ناخەینە نێوانیانەوە، بەڵام لـەو ڕووەوە کـە هەندێکیان لە هەندێکیان پلەیان بەرزترە، ئەوە دیارە خوا ﷻ بۆخۆی وایفەرمووە، وەك پێــشتـر باسمــان کــرد ﴿ وَقَالُوا۟ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ۖ غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ ٱلْمَصِيرُ ﴾، وە گوتیان: بیستمانو فەرمانبـەرییمان کـرد، ئـەی پـەروەردگارمان ! وە سەرەنجامیش هەر بۆ لای تۆیە ! {واتە: ئەمە قسەی پێغەمبەرو ئیماندارانە}.

تەماشا بکـەن ! عەقیـدەکـەیان لەسەر ئەو چوار پایە بنیاتنراوە: ئیمان بە خواو بە فریشتەکانی خواو بە کتێبەکانی خـواو بـە پێغەمبـەرانی خـوا (علیـهم الـصلاة والسلام)، لێرەدا باسی ڕۆژی دوایی نەکراوە، بەڵام لە کتێبـەکانی خوادا باسی ڕۆژی دوایی هەیەو، کەسێك بـڕوای بە کتێبەکانی خوابێ بڕوای بە ڕۆژی دواییش هـەیە، وە پێغەمبـەرانی خـوا باسـی ڕۆژی دواییـان کـردوە، وە خـوا بۆخـۆی باسـی دیـداری خۆیو باسی ڕۆژی دوایـیو باسـی فریـشتەکانی کـردوە، ئیمـانو عەقیدەکـەیان بـەو شـێوەیەیە، ئـەدی قـسەکەیان چـییە؟ ﴿ وَقَالُوا۟ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ﴾: وە گوتیـان: ئەوە بیستمان، وە فەرمانبەرییمان کرد، واتە: پەروەردگارمان ! کەلامی تۆو پەیامی تۆمـان بیـست، بەرنامەکـەی تۆمـان بیـستو لێـی حـاڵی بـووین ﴿ وَأَطَعْنَا ﴾، وە فەرمانبەریـشین واتـە: بـە قـسەت دەکـەینو پابەنـدین، کەواتـە: مـسوڵمان ئـەوە قسەیەتی: ﴿ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ﴾، لە بەرانبەر خواو لە بەرانبەر پێغەمبـەری خـوادا ﷺ دەبێ بڵێ: خوایە ! ئەوە بیـستمو تێگەیـشتمو قـەبووڵم کـرد ﴿ وَأَطَعْنَا ﴾، وە ئەوە جێبـەجێشـی دەکەمو پابەندیش دەبم بـەوەوە کـە تـۆ ناردووتـەو فەرمووتــە،

﴿ غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ ٱلْمَصِيرُ ﴾، داوای لێبوردنت لێ دەکەین، پەروەردگارمان ! ئەگەر کەم‌و کوورِییمان هەبوو لە جێبەجێ کردنیدا دەبێ لێمان ببووری‌و بمانپۆشی، وە بۆ لای تۆش دەگەڕێینەوەو سەرەنجاممان بۆ لای تۆیە، ئنجا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ﴾، خوا لە هیچ کەسێك داوا ناکات، مەگەر ئەوەی پێی دەکرێ، هەرشتێکت لە تواناداا نەبێ خوا لەسەری پێویست نەکردووی، خوا هیچ لەسەر ئینسان پێویست ناکات، مەگەر ئەوەی کە لە تواناو وزەیدا هەبێ‌و بۆی جێبەجێ بکرێ، جا ئەوە وەك دوایی باسی دەکەین زۆر شتی لێوەردەگیرێ ﴿ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا ٱكْتَسَبَتْ ﴾، هەرکەسێك‌و هەر نەفسێك ئەو کردەوە باشانەی دەیانکات قازانجی بۆخۆیەتی‌و، خوا ﷻ لەوە دەوڵەمەندترو بەرزو مەزنترە، ئێمە بتوانین بە کردەوە باشەکانمان سوودی پێ بگەیەنین، یان بە کردەوە خراپەکانمان زیانی پێ بگەیەنین، ئەوەی کە بەهرەمەند دەبێ لە کردەوەی باش هەر خۆمانین‌و، ئەوەش کە زەرەرمەند دەبێ لە کردەوەی خراپ هەر خۆمانین، وە خوا ﷻ نە بە طاعەتی ئێمە سوودو قازانجێك دەکات‌و نە لە خراپەو تاوانی ئێمەش زیان‌و زەرەرێکی پێدەگات.

ئنجا ئایا ئەو ئیماندارانە لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ دەپاڕێنەوەو ئەو دووعایە وێڕای ئیمانداران هی ئەویشە، یان هەر هی ئیماندارانە ؟ هەردووکیان دەگونجێن، ﴿ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ إِن نَّسِينَآ أَوْ أَخْطَأْنَا ﴾، پەروەردگارمان، لێمانمەگرە ئەگەر لەبیرمان چوو یان هەڵەمان کرد، ئەگەر شتێکمان لەبیرچوو لەو ئەرکانەی کە تۆ لەسەرت پێویست کردووین‌و ئەنجاممان نەدا، لێمانمەگرە، وە ئەگەر بە هەڵەش گوناهێکمان کردو بەهەڵەدا چووین، لێمانمەگرە. ﴿ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِنَا ﴾، پەروەردگارمان ! وە قورساییەك کە خستووتە سەرشانی ئۆممەتانی پێشوو، مەیخە سەرشانی ئێمە {ئەو شتانە کە لە ئەنجامی هەڵەو کەم‌وکوورِیی ئۆممەتانی پێشوودا، خوای پەروەردگار جۆرێك لە سزای بۆ داناون، یان ئەرکی لەسەری قورس کردوون} ئەو قورسکردنانە لەسەرشانی ئێمە

دامەنێ ﴿ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلۡنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِۦ ﴾، وە پەروەردگارمان ! ئەرکێکمان مەخە سەرشان کە وزەمان بەسەریدا نەشکێو لە تواناماندا نەبێ ﴿ وَٱعۡفُ عَنَّا ﴾، وە لێمان ببوورە ﴿ وَٱغۡفِرۡ لَنَا ﴾، وە بمانپۆشەو چاوپۆشییمان لێبکە، ﴿ وَٱرۡحَمۡنَآ ﴾، وە بەزەییت پێماندا بێتەوە ﴿ أَنتَ مَوۡلَىٰنَا ﴾، تۆ سەرپەرشتیارو پشتیوان و مشوورخۆری ئێمەی ﴿ فَٱنصُرۡنَا عَلَى ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴾، جا بەسەر کۆمەڵی بێبڕواياندا سەرمان بخە، خواش ﷻ لە وەڵامی هەموو ئەو دووعايانەدا فەرموويەتی: بەڵێ، بەڵێ، ئەوەی گوتووتانە: قەبووڵە لەلای منو جێبەجێ دەبێ.

ئەوە کورتەیەك بوو لە مانای گشتیو تەفسیرو لێکدانەوەی ئەم سێ ئایەتە خوا ﷻ بە لوتفو کەرەمی خۆی ئێمە لەو کەسانە بگێڕێت، کە بە شێوەیەکی ڕاستەقینە ئیمان بە خوای بەرزو مەزن بە پێغەمبەری خوا ﷺ وە بە هەرچی کە پێغەمبەری خوا لە خواوە هێناویەتی، دێنن، وە پێشییەوە پابەند دەبن.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿ لِّلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، هەرچی لە ئاسمانەکانو هەرچی لە زەویدایە هی خوایە، واتە: خاوەنی ئاسمانەکانو زەویو هەرچی تێیاندایە بەس خوایە، لێرەدا پرسیارێك دروست دەبێت، یەکێك دەڵێت: ئەو زەوییە هی منە، ئەوە خانووە هی منە، ئەو پارەیە هی منە، ئەو سەیارەیە هی منە ... هتد، ئەوە یانی چی ؟ لێرەدا خوا ﷻ کە دەفەرموێ: خوا خاوەنە بۆ هەرچی لە ئاسمانەکانو لە زەویدایە، مەبەست ئەوەنیە کە هیچ کەس خاوەنی هیچ شتێك نیە، چونکە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَإِن تُبۡتُمۡ فَلَكُمۡ رُءُوسُ أَمۡوَٰلِكُمۡ ... ﴿٢٧٩﴾ ﴾البقرة، واتە: ئەگەر تۆبەتان کردو گەڕانەوە، دەستمايەکانی خۆتان، سەرمايەکانتان بۆخۆتان، بەڵام مەبەست ئەوەیە کە خاوەنی ڕاستەقینە، خاوەنێك کە هەمیشە هەر

خاوەندارەو لە خاوەندارێتی ناكەوێ، تەنیا خوایەو، ئەوی دیكە ماوەی چەند ساڵێك خاوەنی ئەو شتەیە، یان لە ماوەی تەمەنیدا خاوەنیەتی، بەڵام دوایی خاوەنی نامێنێ‌و لە دوای خۆی دەچێ بۆ میراتگرەكان، یان دەچێ بۆ خەڵكی دیكە، یاخود هەر لە حاڵی ژیانی خۆیدا لەبەردەستی دێتە دەرێ!

مەسەلەی دووەم: كە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن تُبْدُواْ مَا فِىٓ أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ ٱللَّهُ ﴾، ئەوەی كە لە دڵتاندا هەیەو لە دەروونتاندا هەیە، ئەگەر ئاشكرای بكەن، یاخود پەنهانی بكەن، خوا لێپرسینەوەتان لەگەڵدا دەكات لەسەری، دیارە مەبەست لە ﴿ مَا فِىٓ أَنفُسِكُمْ ﴾، ئەو نیازو مەبەستانەن كە لە دڵ‌و دەرووندا پەنهان دەكرێن، چونكە ئەوەی كە لە دەروونداية (ما في النّفس) ئەوەیە كە خەڵك پێی نازانێ، بۆیەش خوا دەفەرموێ: ئەگەر دەریبخەن یان پەنهانی بكەن، ئەگەرنا ئەگەر هی نێو دڵ‌و دەروون نەبێ، پەنهان ناكرێ‌و هەمیشە هەر ئاشكرا دەبێ، وە بۆیەش دەفەرموێ: ئەگەر دەریبخەن، چونكە دەتوانی دەرینەخەی، دەتوانی قسەنەكەی‌و كردەوەی پێ نەكەی، بەڵام لە هەردوو حاڵاندا، چ دەریبخەن وەك قسەو تەعبیر دەریببڕن‌و، چ وەك هەڵسوكەوت‌و ڕەفتار بەرجەستەی بكەن، وە چ بە پەنهانیی بمێنێتەوە، لە هەردوو حاڵاندا خوا لەسەری لێپرسینەوەتان لەگەڵدا دەكات، بەڵام بێگومان لێرەدا هەرنیازو خولیایەك كە بە دڵ دادێ، مەبەست نیە، بەڵكو مەبەست تەنیا ئەوە نیازو مەبەستانەن كە ئینسان دڵی خۆیان لەسەر دەچەسپێنێ‌و بڕیاریان لەسەر دەدا، كەواتە: ئەوەی كە ئینسان بەزەینیدا ڕەت دەبێ وەك خەتەرە (خاطر)ێك بە دڵی دێ، بەڵام دڵی لەسەر ناچەسپێنێ‌و جاری وا هەیە زۆریشی پێ ناخۆشە، كە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺیش خوا لێیان ڕازی بێ، لەو جۆرە سەلامەت نەبوون، وەك لە (صحیح)ی موسلیم دا هاتوە: {عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: جاء ناسٌ من أصحاب النبيِّ ﷺ فسألوه: إنّا نَجِدُ في أنفسنا ما يتعاظَمُ أحَدُنا أن يتكلَّم بهِ، قال: (وقد وجدتموه) قالوا: نعم،

قال: (ذلك صريح الإِيمانِ): ٢٠٩ (١٣٢)}، واتە: كۆمەڵێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ هاتن پرسیاریان لێكرد: ئێمە شتی وا لە دڵی خۆماندا دەبینین: (واتە: وەك خولیاو خەیاڵ)، كە یەكێكمان زات ناكات باسی بكات، فەرمووی: ئەوەتان هەست پێكردوە ؟ گوتیان: بەڵێ، فەرمووی: ئەوە ئیمانی ڕووتە. واتە: ئەوە هیچ نیەو ئەوە نیشانەی ئیمانەو نیشانەی گومان نیە، هەروەها لە فەرموودەیەكی دیكەدا هاتوە: {عن عبدالله رضي الله عنه، قال: سُئِلَ النبيّ ﷺ عن الوسوسة، قال: (تلك محصن الإيمان) مسلم: ٢١١ (١٣٣)}، واتە: پێغەمبەر ﷺ لەبارەی وەسوەسەوە پرسیاری لێكرا، فەرمووی: ئەوە ئیمانی تەواوە، واتە: شەیتان كە ناتوانێ تۆ لە چاكەو كردەوە باشەكان بگێڕێتەوەو دەیەوێ خوتخوتەو خەیاڵی خراپت بخاتە دڵ، وە نیشانەی تێرو تەواویێ ئیمانیشە، وە ئا ئەوە كە ئینسان پێی ناخۆشەو بەدڵی دادێ، یاخود بە خێرایی بە دڵو زەینت دادێ بێ ئەوەی كە دڵت لەسەری بچەسپێنیو دوایی لێی پەشێمان دەبیەوە، ئەوە هیچی لێپرسینەوەی لەسەر نیە، وەك دوایی باسی دەكەینو ئەم فەرموودانەی پێغەمبەریش ﷺ بەڵگەی ڕوونن لەوبارەوە، یەكێ لە فەرموودەكان ئەوەیە كە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ لأُمَّتِي عَمَّا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا، مَا لَمْ تَكَلَّمْ، أَو تعْمَلْ بِهِ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٢٥٢٨)، وَمسلم برقم: (٣٢٧)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٣٤٣٥)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٢٠٩)، والتِّرمِذِيُّ برقم: (١١٨٣)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٢٠٤٠)، عَنْ أَبي هُرَيرَةَ رضي الله عنه، وَصَحَّحَهُ الألباني في (صحيح الجامع) برقم: (٤٤٥٠)}، واتە: بێگومان خوا چاوپۆشیی لە ئۆممەتی من كردوە، لەوەی كە بەدڵیدا دێت، مادام قسەی پێ نەكردبێ، وە كردەوەی پێ نەكردبێ. ئەوەی كە بەدڵیدا دێ، واتە: بەدڵی دادێو پێی ناخۆشە[1]، یان بە دڵی داهاتوە لە كاتی هەڵچوونێكدا شتێكی

---

١) وەك ئەوەی لەم فەرموودەیەدا هاتوە:

{(يأتي الشيطان أحدكم فيقول: مَنْ خلق كذا وكذا ؟ حتى يقولَ لَهُ: مَن خَلَقَ ربَّك ؟ فإذا بلغ ذلك فَلْيَستَعِذْ بالله ولَيَنْتَهِ) البخاري: (٣٢٧٦)، ومسلم: (٢١٤)}، واتە: شەیتان دێتە

بەدڵدا هاتوە، بەڵام دوایی نیەتی خۆی لەسەر ساغ نەکردۆتەوەو نەیکردوە بە بڕیار، ئەگەرنا ئەگەر کردی بە بڕیار لێپرسینەوەی لەسەرە، وەك دوایی زیاتر ڕوونی دەکەینەوە.

فەرموودەیەکی دیکە لەوبارەوە: {(قَالَ رَسَولُ اللهِ ﷺ: قَالَ اللهُ ﷻ: إِذَا هَمَّ عَبْدِي بِسَيِئَةٍ فَلاَ تَكْتُبُوهَا عَلَيْهِ، فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا سَيِئَةً، وإِذَا هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا فَاكْتُبُوهَا حَسَنَةً، فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا عَشْرًا) (رَوَاهُ مسلم برقم: (٣٣٠)، عَنْ أَبِي هُرَيرَةَ رضي الله عنه}، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: خوای بەرزو مەزن فەرموویەتی: هەرکات بەندەی من بە دڵی داهات خراپەیەك بکات لەسەری مەنووسن، { هەر لەبەرئەوەی کە بە دڵی داهاتوە}، جا ئەگەر کردی، خراپەیەکی بۆ بنووسن، وە هەرکاتێك چاکەیەکی بەدڵدا هاتو ئەنجامی نەدا، چاکەیەکی بۆ بنووسن، وە ئەگەر ئەنجامیدا، دە چاکەی بۆ بنووسن.

لێرەدا مەبەست لە خراپە بەدڵ داهاتن، ئەوەیە کە ئینسان بڕیاری لەسەر نەدابێ‌و دڵی لەسەر نەچەسپاندبێ، ئەوەی هەروا بە دڵی دادێت‌و دوایی لێی پەشێمان دەبێتەوە، بەڵام ئەگەر دڵی لەسەر چەسپاند، با بە کردەوەش ئەنجامی نەدا، یاخود بە قسەش دەرینەبڕێ، هەر لەسەری دەنووسرێ، چونکە دڵی خۆی لەسەر ساغ کردۆتەوە، وە لەڕاستیدا بناغەی چاکەو خراپە لە دڵدایەو، بڕیاری نێو دڵەو، هەرکەسێ کە دەیەوێ چاکەیەك بکات، پێشێ بە دڵ بڕیاری لەسەر دەدات، وە ئەگەر بیەوێ خراپەیەك بکات پێشێ بە دڵ بڕیاری لەسەر دەدات، بەڵام خوای پەروەردگار ڕەحمەتی پێش غەزەبی کەوتوەو بەخششی فراوانە، بۆیە کەسێك چاکەیەکی هەر بەدڵیش دابێ، خوا دەفەرموێ: چاکەی بۆ بنووسن، وە ئەگەر ئەنجامیشیدا دە چاکەی بۆ بنووسن‌و هەتا یەك بە حەوت سەدیش دەڕوا.

لای یەکێکتان (بە وەسوەسە) پێی دەڵێ: کێ ئەو شتەو ئەو شتەی دروستکردوە ؟ هەتا پێی دەڵێ: کێ پەروەردگارتی دروستکردوە ؟ جا ئەگەر گەیشتە ئەوە با پەنا بەرێتە بەر خواو وازبێنێ.

مەسەلەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ ﴾، لە هەر کەسێك بیەوێ دەبووری، وە هەرکەسێکیش ئازار دەدا کە بیەوێ، جا ئایا خوا لە کێ دەبووریو لە کێ نابووری ؟ لەڕاستیدا خوای دادگەر لەو کەسانە دەبووری کە شتەکەیان هەروا بەدڵدا هاتوە، بێ ئەوەی بیکەنە بڕیار، لەوانە دەبووری، ئەدی لە کێ نابووریو سزای دەدا ؟ ئەو کەسەی کە دڵی لەسەر کردنی خراپەیەك ساغ کردۆتەوە، بەڵام هەلومەرجی بۆ نەڕەخساوە، کە گوناهەکە بکا، بۆ وێنە: کەسێك دڵی خۆی ساغ کردۆتەوەو بڕیاری تەواوی داوە نەفەرێك بکوژێ، بەڵام دوایی بەرپەلی ناکەوێ، یاخود دەستەڵاتی بەسەریدا ناشکێ، هەرچەندە بڕیاری تەواوی لێداوە، کە ئەگەر لێی هەڵکەوێ دەیکوژێ، ئەوە بەدڵنیایی یەوە بۆی دەنووسرێ، هەروەك ئەگەر دڵی خۆی لەسەر چاکەیەك ساغ بکاتەوە، خوای پەروەردگار بە ئەندازەی ئەوەی کە عەزمی لەسەر جەزم کردوە، بۆی دەنووسێ، وە ئەگەر هەر بەدڵیشی دابێ، بە مەرجێك دوایی لێی پەشیمان نەبێتەوە، ئەوە خوای بەخشندە لە بەخششی خۆی هەر بۆی دەنووسێ.

مەسەلەی چوارەم: هەندێك لە زانایانو توێژەران دەربارەی ئەم ڕستە قورئانییە کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن تُبْدُواْ مَا فِيٓ أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ ٱللَّهُ ﴾، گوتوویانە: ئەم ڕستەیە کە لە ئایەتی ژمارە (٢٨٤)دا هاتوە، بەو فەرمایشتەی خوا کە لە ئایەتی (٢٨٦)دا هاتوە، نەسخ بۆتەوە کە دەفەرموێ: ﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ﴾، خوا لە هیچ کەسێك داوا ناکات، مەگەر ئەوە کە لە توانایدا هەبێ، دەڵێن: ئەوەش لەتوانای ئینساندا نیە، کە نەهێڵێ خەتەرەی خراپ بە دڵدابێ، لەبەر ئەوە ئایەتی دوایی ئەوەی پێشتری نەسخ کردۆتەوە، بەڵام لەڕاستیدا وانیە، جا ئەگەر یەکێ بڵێ بۆچی؟ لە وەڵامدا دەڵێین :

١/ ئەوە کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ﴾، واتە: خوا لە هیچ کەسێك داوا ناکات، ئەوە نەبێ کە لە توانایدایە، لەگەڵ ئەو ڕستە

قورئانییەی دیکە کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن تُبْدُواْ مَا فِيٓ أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ ٱللَّهُ ﴾، واتە: خوا لێپرسینەوەتان لەگەڵدا دەكات لەسەر ئەوەی كە لە دڵتاندا هەیە، چ پەنهانی بكەن چ ئاشكرای بكەن، تێك ناگیرێن، بە مەرجێك هەردووكیان وەك خۆیان لێیان تێبگەین، چونكە ئەوە كە دەفەرموێ: خوا لێپرسینەوەتان لەگەڵ دەكات لەسەر ئەوەی كە لە دڵتاندا هەیە، مەبەست ئەوەنیە كە بە دڵت دادێ‌و دەڕوات، بەڵكو ئەوەیە كە دڵی خۆتی لەسەر ساغ دەكەیەوەو، عەزمی لەسەر جەزم دەكەی‌و عەزمت لەسەر هەر گوناهێك جەزم كرد، خوا لێپرسینەوەت لەگەڵدا دەكات، وە ئەوەش شتێك نیە كە لە توانادا نەبێ، واتە: ئەوەی لە ئایەتی پێشێدا هاتوە، لەگەڵ ئەوەی كە دەفەرموێ: ﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ﴾، تێك ناگیرێ، چونكە ئینسان دەتوانێ دڵی خۆی لەسەر گوناهو خراپە ساغ نەكاتەوەو عەزم جەزم نەكات، بەڵام ناتوانێ ئەو گوناهە بە دڵیدا نەیەت‌و بە زەینیدا ڕەت نەبێ، ناتوانێ خۆی وا لێبكا هیچ گوناهێك بەدڵیدا نەیەت، بەڵام دەتوانێ دڵی خۆی لەسەر گوناح ساغ نەكاتەوەو بڕیاری لەسەر نەدات، كەواتە: ﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ﴾، خوا لە هیچ كەسێك داوا ناكات ئەوە نەبێ كە لە توانایدا هەیە، ئەوەیە كە بڕیار نەدات لە دڵی خۆیدا لەسەر گوناح، بەڵام ئەوەی لە توانایدا نیە ئەوەیە كە شتێك بەدڵیدا دێ، زوو تێپەڕ وەك خەیاڵ (خاطر)ێك بە دڵیدا دێ، ئەوە لە توانای ئینساندا نیە، كە ڕێی لێبگرێ، لەبەر ئەوە خوای بە بەزەیی لەسەر ئەوە لێی ناپرسێتەوە، كەواتە: ئەو دوو ئایەتە، یان ئەو دوو ڕستە قورئانییە تێك ناگیرێن، تاكو بڵێین: ئەوەی دووەمیان ئەوەی یەكەمیانی (نَسْخ) كردۆتەوە، ئەوە بەڵگەی یەكەم.

٢/ بەڵگەیەكی دیكەش ئەوەیە كە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِن تُبْدُواْ مَا فِيٓ أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ ٱللَّهُ ﴾، ئەواتە: ئەوەی كە لە دڵتاندا

هەیە دەریخەن یاخود پەنهانی بکەن، خوا لێپرسینەوەتان لەگەڵدا دەکات، ئەوە هەواڵ (خَبَر)ە، زانایانو توێژەرەوانی قورئانیش دەڵێن: (نَاسخ)و (مَنْسُوخ) تەنیا لە یاسایان (أَحكام)دا هەیەو، لە هەواڵان (أَخبار)دا نیە، ئنجا ئاشكرایە كە مەسەلەی لێپرسینەوە كردنی خوا لەگەڵ بەندەكانیدا لەسەر ئەو شتانەی بە دڵیان دا دێنو دەچنو، هەواڵدانی خوا لەوبارەوە لە خانەی هەواڵان (أَخبار) دایە، نەك یاسایان (أَحكام)، بۆیە نەسخ نایگرێتەوە، ئەگەر گریمان هەشبێ !

٣/ ئنجا خوا ﷻ بۆ ئێمەی ڕوونكردۆتەوە، كە ئەوەی كە بە دڵ وەدەستدەهێنرێ لە چاكەو لە خراپە، لێپرسینەوەی لەسەرەو سزاو پاداشتی لەسەرە، كەواتە: ناگونجێ بگوترێ ئایەتی ژمارە (٢٨٤) كە باسی لێپرسینەوەی كردەوەكانی دڵ (أعمال القلب) دەكات (مَنْسوخ)ە ! ئەوەتا خوای دادگەر دەفەرموێ: ﴿ لَّا يُؤَاخِذُكُمُ ٱللَّهُ بِٱللَّغْوِ فِىٓ أَيْمَـٰنِكُمْ وَلَـٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ ۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾ ﴾ البقرة، واتە: خوا بە سوێندی سەرزارەكیی سزاتان نادات و لێتان ناگرێ، بەڵام سزاتان دەدا بە شتێك كە دڵتان وەدەستی دێنێ، كەواتە: ئێمە بە كردەوەی دڵ (عمل القلب) لێپرسینەوەمان لەگەڵ دەكرێ، وە سزاو پاداشتمان دەدرێتەوە، مادام وابێ تێكگیران لە نێوان ئەو دوو ڕستە بەبڕستە قورئانیەدا نیە تاكو ناچاربین بڵێین: هی دووەمیان یەكەمیانی نەسخ كردۆتەوە.

وە هەر لەوبارەیەوە خوا لە سووڕەتی (المائدة)دا دەفەرموێ: ﴿ لَا يُؤَاخِذُكُمُ ٱللَّهُ بِٱللَّغْوِ فِىٓ أَيْمَـٰنِكُمْ وَلَـٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا عَقَّدتُّمُ ٱلْأَيْمَـٰنَ فَكَفَّـٰرَتُهُۥٓ ...﴿٨٩﴾ ﴾، واتە: خوا بە سوێندی سەرزارەكیی لێتان ناگرێ، بەڵام بەوەی كە گرێتان لەسەر داوەو دڵتان لەسەری چەسپاندوە، لەسەر ئەوە لێتان دەگرێ، وە ئەگەر سوێندەكەتان شكاندبێ كەفارەت بدەن.

وە پاشان خوا ﷻ لە سووڕەتی (الأنعام)دا دەفەرموێ: ﴿ وَذَرُوا۟ ظَـٰهِرَ ٱلْإِثْمِ وَبَاطِنَهُۥٓ ...﴿١٢٠﴾ ﴾، واتە: دەستهەڵگرن لە گوناهی ئاشكراو لە گوناهی پەنهان،

گوناهی ئاشکرا ئەوە دیارە: قەتڵە، زینایە، دزییە، غەیبەتە، دوو زمانیی یە، درۆیە، خۆهەڵکێشانە بەسەر خەڵکدا، بەکەم تەماشاکردنی خەڵکە، ئەو شتانەی کە بە زمان و ئەندامەکان دەکرێن ئەوە گوناهی ئاشکرایە، ئەدی گوناهی پەنهان چییە ؟ ئەو شتانەن کە لە دڵدان، وە نیەتی خۆچەسپاندنە لەسەر گوناح: وەك ئێرەیی (حَسَد)، بوغزوکینە، خۆبەزلگریی، خۆپەسندیی، نیفاق...هتد، پێشتریش گوتمان وەسوەسەو خەیاڵی زوو تێپەڕ، جیایە لە عەزمو نیەتی چەسپاو، عەزمو نیەتی چەسپاو، چ لەسەر چاکە بێ، چ لەسەر خراپە، سزاو پاداشتی هەیە، بەڵام وەسوەسەو خەیاڵی زوو تێپەڕ لێپرسینەوەی لەسەر نیە.

٤/ ئنجا ڕێگرتن لە وەسوەسەو خەیاڵ لە توانای مرۆڤ بەدەرەو ناتوانێ ڕێیان لێبگرێ، بە بەڵگەی ئەوە کە وەك ئەمری واقیع دیارە، وە خواش ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوۡاْ إِذَا مَسَّهُمۡ طَٰٓئِفٞ مِّنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ تَذَكَّرُواْ فَإِذَا هُم مُّبۡصِرُونَ ﴿٢٠١﴾ ﴾الأعراف، واتە بێگومان ئەوانەی خۆپارێزن {ئەهلی تەقوان} کاتێك کە شەیتان بەلایان داهات {خوتخوتەی شەیتان هاتە نێو دڵیان} خوایان بەبیردێتەوەو یەکسەر دەبینن، وە خوای پەروەردگار ئێمەی فێرکردوە کە لە وەسوەسەو دنەدانی شەیتان پەنا بەخوا بگرین، وەك فەرموویەتی: ﴿ قُلۡ أَعُوذُ بِرَبِّ ٱلنَّاسِ ﴿١﴾ مَلِكِ ٱلنَّاسِ ﴿٢﴾ إِلَٰهِ ٱلنَّاسِ ﴿٣﴾ مِن شَرِّ ٱلۡوَسۡوَاسِ ٱلۡخَنَّاسِ ﴿٤﴾ ٱلَّذِي يُوَسۡوِسُ فِي صُدُورِ ٱلنَّاسِ ﴿٥﴾ مِنَ ٱلۡجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ ﴿٦﴾ ﴾ الناس، واتە: {(بڵێ پەنا دەگرم بە پەروەردگاری خەڵکی ﴿١﴾ بە پادشای خەڵکی ﴿٢﴾ بە پەرستراوی خەڵکی ﴿٣﴾ لە خراپەو زیانی خوتخوتەکەری خۆ پەنهانکەر {(الوسواس): سیفەتی شەیتانە، واتە: وەسوەسەکەر (المُوسوس) ئەو کەسەی کە خوتخوتە دەکاتو دنەدەدا بەرەو خراپە، (الخناس) واتە: زۆر خۆ پەنهانکەر (صیغة المبالغة)ی (خانِس)ە، واتە: ئەوەی خۆی پەنهان دەکاتو سەر دەردێنێ، ئەگەر یادی خوات کرد، سەر دەباتەوە ژووری} ﴿٤﴾ ئەوەی کە وەسوەسە دەخاتە نێو سینەی خەڵکەوە

﴿٥﴾ کە لە جندو لە مرۆڤیشـە﴿٦﴾)).

٥- ئنجا ئەدی ئـەوەی کـە لـەو فەرمایـشـتـەدا هاتوە، کـە لـە هۆی هاتنـە خـوارەوەدا باسمان کرد کە دەڵێ (فَلَـمَّا اقْتَرَأَهَـا القَوْمُ، ذَلَّـتْ بِهـا أَلْـسِنَتُهُمْ فَـأَنْزَلَ اللّٰهُ فـي أَثَرِهَــا: ﴿ ءَامَنَ ٱلرَّسُولُ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مِن رَّبِّهِۦ وَٱلۡمُؤۡمِنُونَ ... ﴾، فَلَمَّــا فَعَلُــوا ذَلِكَ نَسَخَهَا اللّٰهُ تَعَالـى)، ئایا مەبەست پێی چییە ؟ دەڵێین: مەبەست ئەوەیە کـە خـوای بـە بـەزەیی بـە ئایـەتی دواتـر، چـەمك و واتــای ئایـەتی پێـشتـری ڕوونکردۆتەوە، چونکە وەك کاتی خۆی لـە دەمـی تـوێـژینەوەی ئایەتـی ﴿ مَا نَنسَخۡ مِنۡ ءَايَةٍ أَوۡ نُنسِهَا نَأۡتِ بِخَيۡرٖ مِّنۡهَآ أَوۡ مِثۡلِهَآۗ ...﴿١٠٦﴾ ﴾البقرة، هەنـدێ جار زانایـانی پێـشین وشـەی (نَسْخ)یـان بەکارهێنــاوە، بـۆ شـتێك کـە بـە کـورتیی باسکراوەو دوایی خوای زانـا ڕوونی کردۆتەوە، لێرەشـدا خـوای بـەرز بـە ئایـەتی دواتــر کــە دەفــەرموێ: ﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفۡسًا إِلَّا وُسۡعَهَا ﴾، چـەمك و واتــای ئایەتەکـەی پێـشـێ ڕووندەکاتـەوە، چونکە هاوەڵـەکان خـوا لێیـان ڕازی بـێ، کـە چوونە خزمـەت پێغەمبـەر ﷺ، وایانــزانیوە هـەر خەتـەرەی خراپیـان بـە دڵ دابـێ، خوا سـزایان دەدات، بەڵام ئایەتەکـەی دیکە ڕوونی کردەوە، کە ئێوە باشـی لـێ حاڵی نـەبوون و، ئـەوەی زوو تێپـەڕەو لـە تواناتانــدا نیـە ڕێـی لێبگـرن، خـوا لێتـان داوا ناکـات، ئەدی خوای پەروەردگار چ لە ئێمـە داوا دەکات ؟! شتێك کـە لە تواناماندا هەیـە، ئێمـە دەتـوانین دڵـی خۆمـان لەسـەر خراپـە نەچەسـپێنین و بڕیـاری لەسـەر نـەدەین، بـەڵام لـە تواناماندا نیـە ڕێگا بگـرین و نـەهێڵین هـیچ خەتەرەو خەیاڵێکی خراپ بەسەر دڵماندا بـێ، لەبەر ئەوە خوای دادگەر لەسـەر ئەوە سزامان نادات، وە ئەوەش شتێك نیـە لەسـەرمان پێویـست کرابـێ، کەواتـە: کە لە فەرمایشتەکەدا هاتوە دەڵێت: (نَسَخَهَا اللّٰهُ تَعَالـى) واتە: خوای بەرز بۆی ڕوونکردنەوەو ئەو چەمك و واتا هەڵـەیەی کە ئـەوان لێیـان وەرگرتبوو، خـوا ئــەو چــەمك و واتــا هەڵەیــەی لــە مێـشکیاندا ســڕیەوەو ڕوونیکــردەوە: ئــەو تێگەیشتنە هەڵەیەی کە ئێوە لێتـان گرتوە، ئەوەیان مەبەست نیە.

مەسەلەی پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿ ءَامَنَ ٱلرَّسُولُ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مِن رَّبِّهِۦ وَٱلۡمُؤۡمِنُونَۚ كُلٌّ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَكُتُبِهِۦ وَرُسُلِهِۦ لَا نُفَرِّقُ بَيۡنَ أَحَدٖ مِّن رُّسُلِهِۦۚ ﴾، ئەم ڕستەیە دوو جۆرە واتای هەن: چونکە یەکێك لەو هۆیانەی کە ئینسان واتای قورئانی باش بۆ ڕوون دەبێتەوەو، زۆر جار چەند واتایەکی جیا جیای بۆ پەیدادەبن، مەسەلەی وەستان (وقف)ە، لە کوێ دەوەستیو چۆن ڕستەکانی قورئان بە یەکەوە دەبەستیەوە؟ جا ئەگەر لە کۆتایی ﴿ ءَامَنَ ٱلرَّسُولُ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مِن رَّبِّهِۦ ﴾دا بوەستین، ئەوە ئەم ئایەتە مانایەکەی ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ بڕوای هێناوە بەوەی کە لە پەروەردگاری بۆی دابەزیوە، چونکە پێغەمبەر ﷺ دەبێ قەناعەتی بۆ دروست بووبێ، کە ئەو قورئانەی جیبریل پێی دەڵێ، فەرمایشتی خوایە، بەڵام ئەگەر لە کۆتایی ڕستەی پێشوودا نەوەستینو یەکسەر ئەمەش بخوێنین: ﴿ وَٱلۡمُؤۡمِنُونَۚ كُلٌّ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَكُتُبِهِۦ وَرُسُلِهِۦ ﴾، وە بڕوادارانیش هەرکامێکیان ئیمانیان هێنا بە خواو بە فریشتەکانیو بە کتێبەکانیو بە پێغەمبەرانی (علیهم الصلاة والسلام)، دیارە ئەوکاتە مانای ڕستەکە ئاوای لێدێ: بڕوادارانیش ئیمانیان هێنا بەوەی کە بۆ پێغەمبەر ﷺ هاتۆتە خوارەوە، وە هەر کام لە پێغەمبەری خواو لە تاك تاکی بڕواداران بڕوایان هێنا بە خواو بە فریشتەکانیو بە کتێبەکانیو بە پێغەمبەرانی (علیهم الصلاة والسلام).

مەسەلەی شەشەم: کە دەفەرموێ: ﴿ لَا نُفَرِّقُ بَيۡنَ أَحَدٖ مِّن رُّسُلِهِۦۚ ﴾، جیاوازیی ناخەینە نێوان هیچ کام لە ڕەوانەکراوانی، واتە: لەڕووی بڕوا پێبوونەوە، کەواتە: با هیچ کەس وانەزانێ ئەم ئایەتە لەگەڵ ئایەتێکی پێشتر، کە دەفەرموێ: ﴿ تِلۡكَ ٱلرُّسُلُ فَضَّلۡنَا بَعۡضَهُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖۘ ... ﴿٢٥٣﴾ ﴾، واتە: ئەو پێغەمبەرانە هەندێکیانمان بەسەر هەندێکیاندا بەرز کردۆتەوە، تێکدەگیرێ، چونکە ئەوەی سادەبێ دەڵێ: لێرەدا دەفەرموێ: جیاوازییان ناخەینە نێوانو، لەوێش

دەفەرموێ: هەندێکیانمان بەسەر هەندێکیاندا بەرزکردۆتەوە ! واتە: هەندێکیان بەسەر هەندێکیاندا بەرز دەکەینەوە لەڕووی پلەو پایەوە، بەڵام جیاوازییان ناخەینە نێوان، لە ڕووی ئەسڵی ئیمانو بڕوا پێ هێنانەوە، کە پێغەمبەری خوانو هەڵگری پەیامی خوان، لەو ڕووەوە جیاوازیی ناخەینە نێوانیان.

مەسەلەی حەوتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَقَالُواْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ ٱلْمَصِيرُ ﴾، ئەم ڕستە قورئانییە، بەرنامەی ئینسانی مسوڵمانەو هەڵوێستی مسوڵمان لە بەرانبەر دینی خوادای هەموو تێدایە، سەرەتا مسوڵمان دەڵێ: ﴿ سَمِعْنَا ﴾، واتە: وەرمانگرت، ئیماندار بەرنامەو پەیڕەوی ژیانی لە خوای پەروەردگارییەوەو لە خاوەنییەوە وەریدەگرێ، لێرەدا ﴿ سَمِعْنَا ﴾، یانی: وەرمانگرتوەو لێی حاڵی بووین، ﴿ وَأَطَعْنَا ﴾، دوای ئەوەی کە زانیت ئەوە بەرنامەو شەریعەتی خوایە، هیچ ڕێیەکت لە پێشدا نیە مادام تۆ خۆت بە بەندەی خودا بزانی، مەگەر ئەوە کە بە قسەی پەروەردگاری خۆت بکەیو، بە بەرنامەکەیەوە پابەندبی، بۆیە: ﴿ وَأَطَعْنَا ﴾، یانی: پابەندو فەرمانبەرین، ئنجا چونکە جاری وا هەیە لە تێگەیشتنماندا بۆ بەرنامەی خوا، یان لە پابەندییماندا بە بەرنامەی خواوە، خەلەلو کەموکووڕییمان دەبێت، بۆیە هەمیشە پێویستمان دەبێ داوای چاوپۆشییو لێبوردن لە خوا بکەین، پاشان ئێمە هەرچی بیکەین هەر لە قەدەر خوا نیە ﷻو هەرچی بکەین، پایەی خوای بەرز زۆر لەوە بەرزترەو، شایستەی خوای پەروەردگار نیە، بەڵام ئێمە هەر ئەوەندەمان لە توانادایە، بۆیە دەڵێین: ﴿ غُفْرَانَكَ ﴾، داوای لێبوردنت لێدەکەین، بۆیە پێغەمبەریش ﷺ لەدوای هەر نوێژێکی فەرز سێ جاران دەیفەرموو[1]:

---

١) صحيح مسلم: (٥٩١) {(عن ثوبانَ رضي الله عنه قال: كان رسول الله ﷺ إذا انصرف من صلاته أستغفر ثلاثاً: وقال: اللّهم أنت السلام و منك السلام، تباركت يا ذا الجلال والإكرام)، قيل للأوزاعي وهو أحد رواة الحديث: كيف الأستغفار ؟ قال: تقول: أَستَغْفِرُ الله، أَستَغْفِرُ الله}.

(أَستَغْفِـرُ الله، أَستَغْفِـرُ الله، أَستَغْفِـرُ الله) {داوای لێبـوردن لـە خـوا دەکـەم، داوای لێبـوردن لە خوا دەکـەم، داوای لێبـوردن لە خـوا دەکـەم} لەگـەڵ سـەلامی دەدایەوە یەکسەر سێ جار وایدەفەرموو، جا ئـایا ئەمــــە: یـانی چـی ؟ یانــی: ئینسان هـەتا زیاتر خوا بناسێ، زیاتر خۆی بە کەمتەرخەم دەزانێ لە بەرانبـەر خواداو هـەتا کەمتـر خوا بناسێ، زیاتر پێی وایە شتێکی زۆر گرنگی کـردوە بـۆ خـوا، بۆیـە پێغەمبـەران (علـیهم الـصلاة والـسلام) لـە هـەموو کـەس زیـاتر لـە بەرانبـەر خـوادا خۆیـان بـە بـچووك دانـاوەو گوتوویانـە: خوایـە گوناهمـان کـرد، هەڵەمان کرد، لێمان ببوورە، ئنجا ئایا گوناحو هەڵەکەشیان چی بووە؟ هەر ئەوە بووە کە لە بۆچوون (إجتهـاد)ێکدا نەیانـپێکـاوە، ئەگـەرنا موستەحیلـە هـیچ پێغـەمبەرێك زانیـبێـتی ئەوە گوناهەو خـوا پێـی ناخۆشـەو، کردبێتــی، شـتی وا نـەبووە، ئـەدی بۆچـی ناویـان لێنــاوە: (عـصیان، ذنـب، ظلـم)؟! یـانی: خوایـە ! ئەوەی ئێمە دەیکەین، با نەپێکانیش بێ لـە بۆچوونێکـدا، یـاخود هـەڵبژاردنی یەکـێك لـە دوو شــتان بـێ، کـە ئــەوی دیکـەیان باشتــر بووبـێ (تـرك اختیـار الأَوْلـی)، کـە ئـەوە بۆخـۆی بـۆ ئێمــە گونــاح نیـە، بـەڵام پێغەمبـەران (علـیهم الصلاة والسلام) پایەیان هێندە بـەرز بووە، وە خـوای پەروەردگاریـان هێنــدە لـەلا بـەرزو مەزن بـووە، گوتوویانـە: ئـەو شــتانەش شایـستەی مـەقامی بـەرزی خـوا نـین، ئەگـەرنا ئـەو شــتانەی ئــەوان نــاوی: (عـصیان، ذنـب، ظلـم)یـان بـۆ بەکـارهێنراون، سـەرپێچیی‌و گوناهو ستەم نین، بەو چەمك‌و واتایەی کە ئێمـە دەیزانین، بۆ وێنە: خوای پـەروەردگار لـە سـوورەتی (الفـتح)دا دەفـەرمووێ: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ﴿١﴾ لِّيَغْفِرَ لَكَ ٱللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنۢبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ ﴿٢﴾﴾، واتــە: ئێمە فەتحێکی ڕوونمان بۆتۆ کـرد، بۆ ئەوەی خوا لـە گونـاهی سـەرەتاو دواییـت خۆشبێ، لێـرەدا گومانتان وانەچێ بڵێـن: دەبـێ پێغـەمبەر ﷺ چـەندی گونـاح کردبن، خـوای لێبـوردە لـە هـەموویان خـۆش بووبـێ ؟! گونـاهی پێغەمبـەر ﷺ هـەر ئـەوەبووە، کـە کۆشـش (إجتهـاد)ێکـی کـردوەو نەیپێکـاوە، بـۆ وێنــە: سـەرەتای سووڕەتی (عبـس) تەماشا بکەن:

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴿ عَبَسَ وَتَوَلَّىٰٓ ١ أَن جَآءَهُ ٱلۡأَعۡمَىٰ ٢ وَمَا يُدۡرِيكَ لَعَلَّهُۥ يَزَّكَّىٰٓ ٣ أَوۡ يَذَّكَّرُ فَتَنفَعَهُ ٱلذِّكۡرَىٰٓ ٤ أَمَّا مَنِ ٱسۡتَغۡنَىٰ ٥ فَأَنتَ لَهُۥ تَصَدَّىٰ ٦ وَمَا عَلَيۡكَ أَلَّا يَزَّكَّىٰ ٧ وَأَمَّا مَن جَآءَكَ يَسۡعَىٰ ٨ وَهُوَ يَخۡشَىٰ ٩ فَأَنتَ عَنۡهُ تَلَهَّىٰ ١٠ كَلَّآ إِنَّهَا تَذۡكِرَةٞ ١١ ﴾، ڕۆژێکیان پێغەمبەر ﷺ سەرگەرمی ئامۆژگارییکردنو دواندنی سەرانی قوڕەیش دەبێ لەو کاتەدا (إبن أُم مكتوم) (عەبدوڵڵای کوڕی مەکتووم) کە پیاوێکی کوێر بووە، دێ بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ، نازانێ کە سەرگەرمی دواندنی ئەو زلە زلانەیە، وە ئەوانەش عادەتیان وابووە کوێرو هەژارو نەدارو کۆیلەو ئەوانە نەهاتۆتە کۆڕو مەجلیسیانو قەبووڵیان نەکردوە، دێ، دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا ! خوا چ ئایەتێکی دیکەی بۆ نارووديە خوارەوە فێرم بکەی، یان چ ئەرکێکی دیکە هاتۆتە خوارەوە پێم بڵێی، تاکو ئەنجامی بدەم ؟ {دیارە پێغەمبەر ﷺیش پێشێ پێی فەرمووە ئێستا مەجالم نیەو ئەویش لێی دووبارە کردۆتەوە، ڕەنگە ئاگای لێنەبووبێ}، جا خوا لەبارەی هەڵوێستی پێغەمبەرەوە فەرموویەتی: ﴿ عَبَسَ وَتَوَلَّىٰٓ ﴾، ڕووی خۆی گرژ کردو لاملی لێ سووڕاند ﴿ أَن جَآءَهُ ٱلۡأَعۡمَىٰ ﴾، کاتێ کوێرەکە هات بۆلای، ئیدی لەسەر ئەوەندە خوای دادگەر سەرزەنشتی پێغەمبەری کردوە، دوایی پێغەمبەری خوا ﷺ هەر جارێك دەگەیشە عەبدوڵڵای کوڕی مەکتووم دەیفەرموو: {(مَرْحَباً بِمَن عَاتَبَني فيهِ رَبِّي)}[1]، واتە: سڵاو لەو کەسەی لەسەر وی پەروەردگارم لۆمەی کردم ! ئاشکراشە کە ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەری لۆمەکراوە

---

١) {(أخرج الترمذي والحاكم عن عائشة رضي الله عنها قالت: أنزل: (عَبَسَ وَتَوَلَّىٰٓ) في إبن أُم مكوم الأعمى، أتى رسول الله ﷺ فجعل يقول: يا رسول الله ! أرشدني وعند رسول الله رجلٌ من عظماء المشركين، فجعل رسول الله ﷺ يُعْرِضُ عنه ويُقبِلُ على الآخر...) (لُباب النقول في اسباب النزول) للسيوطي: (١١٨٨)، وە (أسباب النزول) للواحدي، ص: (٤٧١).

هەر ئەوە بووە کە ڕووی لە عەبدولْلا گرژ کردوە، کە بۆچی لەوکاتەدا کە سەرگەرمی قسەکردن بووە لەگەڵ ئەو نەفەرانەدا، پرسیاری لێکردوە ! کە دیارە ئیجتیهادی پێغەمبەر ﷺ وابووە، لەوکاتەدا وەڵامی نەداتەوەو پشتگوێی بخات، چونکە سەرگەرمی ئیشێکی گەورەترە ! بەڵام دیارە نەپێکان (عدم إصابة) لە ئیجتیهادیشدا لەچاو پایەی بەرزی پێغەمبەری خاتەم ﷺ سەرزەنشتکردنی خوا دەخوازێ !

مەسەلەی هەشتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ﴾، واتە: خوا لە هیچ کەسێك داوا ناکات، مەگەر ئەوەی لە توانایدا هەیە، ئەمە یاسایەکی چەسپاوی خوایە، ئەوە نیە کە هەر ئەوکاتە هاتبێتە خوار، بەڵکو چەندان ئایەتی دیکەشی لەسەرن، بۆ وێنە: دەفەرموێ: ﴿ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ مَا ٱسْتَطَعْتُمْ ... ﴿١٦﴾ ﴾ التغابن، واتە: پارێز لە خوا بکەن ئەوەندەی دەتوانن، یانی: ئەوەندەی لە تواناتاندا هەیە، پارێز لە خوا بکەن‌و، ئەوەی لە تواناتاندا نەبوو لەسەرتان پێویست نیە، بۆ نموونە: کەسێك لە بیابانێك، لە دەشتێك، چیایەك لێی دەقەومێ، زستانە گڵ بە دەرەوە نیەو هەموو دنیا بەفر دایگرتووەو، ئاویشی لەلا نیە دەستنوێژی پێبگرێ، یاخود خۆی پێ بشوات، ئەگەر لەش پیسیی لەسەربێ، چاری چییە ؟ ئەگەر بەپێی قورئان بێ چارەسەرو تەگبیری هەیە، بەڵام بەپێی فەتوای هەندێك لەوانەبێ کە لە قورئان تێنەگەیشتوون، دەڵێن: دەبێ ئەو بەفرە بێنێ، بیتوێنێتەوەو، ئاو گەرم بکاتو، خۆی بشواتو دەستنوێژ بگرێ، یان دەبێ گڵ پەیدا بکات، جا چۆن گڵ پەیدا بکات لە کاتێکدا کە بەفر دەبارێو جاری واهەیە نیو مەتر دەبارێو نیو مەتریش ئاو بەزەوی دەچێتە خوارێ، لە کوێ بگاتە گڵی وشك ؟! بەڵام بە گوێرەی ڕواڵەتی ئایەتەکەی قورئان، فەتوای دیکە هەیە کە (صَعِيد) ڕووی زەوییە، جا ڕووی زەوی بەفرە، تەرزەیە، لەو زیخە، هەرچی هەیە دەستی پێدا بێنێو تەیەمموم بکات، هەم بۆ خۆشۆردنیش‌و هەم بۆ دەستنوێژیش، چونکە: ﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا

وُسْعَهَا ﴾، خوا لە هیچ کەس داوا ناکات، ئەوە نەبێ کە لەتوانایدا هەیە، مرۆڤـ لەو کاتەدا هەر ئەوەی لە توانادا هەیەو نوێژیش نابێ بچوێنرێو دەبێ لەکاتی خۆیدا بکرێ ﴿... إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ كَانَتْ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ كِتَٰبًا مَّوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾ ﴾النساء، بەڵێ شەریعەت خەڵکی عاسێ ناکات، بەڵام فەتوای کەسێك کە هەر لە سووچێکی شەریعەت شارەزایە، خەڵکی عاسێ دەکات، ئەگەرنا شەریعەتی فراوانیی خوای کاربەجێ، خەڵك عاسێ ناکات، چونکە خوای بە بەزەیی دەفەرموێ: ﴿... وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِى ٱلدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ...﴿٧٨﴾ ﴾ الحج، واتە: خوا لە دیندا سەغڵەتیی بۆ ئێوە دانەناوە، هەرگیز دین خەڵکی وا سەغڵەت ناکات، نەزانێ چی بکات؟ بۆ وێنە: هەیە تووشی نەخۆشی چرکە میزە دەبێت، یان تووشی نەخۆشی دیکە دەبێ، وادەزانێ کە نوێژی بۆ ناکرێو ناگونجێ بیکات ! نەخێر، بەپێی توانای خۆی پاكو خاوێنی خۆی ڕابگرێو لەو کاتەدا کە نوێژەکەی دادەبەستێ، ئەگەر هەستیش بکات دڵۆپە میزی دێ، زەرەری نیە، بەڵام دەبێ دوایی خۆی بشواتەوە، یانی چی لەتوانایدا هەیە، ئەوە بکات، چونکە ئەوی دیکە سەغڵەتییە، بڵێی: دەبێ وەك خەڵکی دیکە بکەی، ئەوەی بۆ ناکرێ، هەروەها خوا دەفەرموێ: ﴿... يُرِيدُ ٱللَّهُ بِكُمُ ٱلْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ ٱلْعُسْرَ ...﴿١٨٥﴾ ﴾ البقرة، واتە: خوا ئاسانی بۆ ئێوە دەوێو زەحمەتی بۆ ئێوە ناوێ، وە پێغەمبەر ﷺیش فەرموویەتی: {(فَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيءٍ فَاجْتَنِبُوهُ، وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٧٢٨٨)، مسلم برقم: (١٨٣٠)، عَنْ أبي هُرَيرَةَ رضي الله عنه} ، واتە: ئەگەر شتێکم لێ قەدەغەکردن خۆتانی لێ دووربگرن، وە ئەگەر فەرمانم بە شتێك پێکردن ئەوەندەی پێتان دەکرێ لێی ئەنجام بدەن.

مەسەلەی نۆیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا ٱكْتَسَبَتْ ﴾، هەرکەسێك چاکە دەکا بۆخۆیەتی، خراپەش دەکات لەسەر خۆیەتی، واتە: بەهرەمەندو زەرەرمەند لە چاکەو خراپە تەنیا مرۆڤـ خۆیەتی، ئەگەرنا خوا سبحانه وتعالى لەوە بەرزترە کە بە چاکەی ئێمە قازانجێکی پێ ببرێ، یان بە

خراپەی ئێمە زەرەرێکی لێ بدرێ، لە حەدیسێکی قودسییدا کە لە (صحیح مسلم)[١]دا هاتوە، خوای پاكو تاك ڕوو لە بەندەکان دەکات، دەفەرموێ: {(یا عبادي ! لو أن أولكم و آخركم وإنسكم وجنَّكم كانوا على أتقى قلبِ رَجُلٍ واحدٍ منكم، مازاد ذلك في ملكي شيئاً، يا عبادي لو أنَّ أولكم وآخركم وإنسكم وجنَّكم على أفْجَرِ قَلْبِ رجُلٍ واحدٍ منكم ما نَقَصَ ذلك من ملكي شيئاً...)}، واتە : {ئەی بەندەکانم ! ئەگەر هەر هەمووتان بە مرۆڤ و جندتانەوە بە پێی دڵی بە تەقواترین کەس بن، هیچ لە موڵکی من زیاد ناکا، وە ئەی بەندەکانم ! ئەگەر هەمووتان بە مرۆڤ و جندتانەوە بەپێی دڵی خراپترین کەس بن، هیچ لە موڵکی من کەم ناکات}، بەڵێ خوا هەر خوایە، بەڵام خوا قازانجی ئێمەی پێ خۆشەو، زەرەری ئێمەی پێ ناخۆشە، بۆیە ئەگەر شتێك بکەین قازانجمان بێ، پێی خۆشەو، ئەگەر شتێك بکەین زەرەرمان بێ، پێی ناخۆشەو لێمان توورە دەبێ، بەڵام لەڕاستیدا خوا بەرزو مەزن، لەوە بەرزو گەورەترە کە گۆڕانی بەسەردابێ، کردەوەی ئێمە گۆڕانی بەسەر خوای پەروەردگاردا ناهێنێ، بەڵام ئەوە مامەڵەی خوای بەرزو مەزنە لەگەڵ ئێمەدا، کە لە ئەنجامی ئەوەدا ئێمەی خۆشدەوێ بە قازانجمان خۆشحاڵەو بە زەرەرمان ناخۆشحاڵە، وەك دەفەرموێ: ﴿ إِن تَكْفُرُواْ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَنِيٌّ عَنكُمْ وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ ٱلْكُفْرَ وَإِن تَشْكُرُواْ يَرْضَهُ لَكُمْ ...﴿٧﴾ ﴾الزمر، واتە: ئەگەر بێبڕوابن خوا لێتان بێ نیازە، بەڵام ئەگەر سوپاسگوزاربن، بۆتانی پەسند دەکات، لەبەر ئەوەی چاکەکردنەکە بۆ ئێوە قازانجەو، خواش قازانجی ئێوەی پێ خۆشەو پێی خۆشە قازانج بکەن، وە پێی ناخۆشە زەرەر بکەن.

مەسەلەی دەیەم: ﴿ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ إِن نَّسِينَآ أَوْ أَخْطَأْنَا ﴾، پەروەردگارمان ! لێمان مەگرە، ئەگەر لەبیرمان چوو، یان هەڵەمان کرد، یەکێ بۆی هەیە بڵێ: جا باشە ئەگەر ئینسان شتێکی لەبیر بچێ، یان بەهەڵەدا بچێ، خۆ پێویست

١) صحيح مسلم: (٢٥٧٧).

بەوە ناکات لە خوا بپاڕێتەوەو بڵێ: خوایە لێم مەگرە، چونکە خوا بەهۆی لەبیرچوونەوەوە هەر سزامان نادات، چونکە ئەوە فەرموودەی پێغەمبەرە ﷺ: {(مَنْ نَسِيَ صَلاَةً فَلْيُصَلِّ إِذَا ذَكَرَهَا، لاَ كَفَّارَةَ لَهَا إِلاَّ ذَلِكَ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (٥٩٧)، عَن أنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه}، واتە: هەرکەسێك نوێژێکی لەبیرچوو (یان خەوی لێکەوتبوو) با هەرکاتێ بەبیری هاتەوە، یان هەڵسا، نوێژەکەی بکات، بەس ئەوە کەفارەتەکەیەتی. ئەدی بۆچی لێرەدا خوا کردوویەتی بە دووعای ئەو بەندانەو دەبێ داوا لە خوا بکەن کە بەهۆی لەبیرچوونەوەو بەهۆی هەڵەوە، لێیان نەگرێو سزایان نەدا ؟! ئەوە سێ وەڵامی هەیە:

١) ئەو دووعایە لە بنەڕەتدا هی پێغەمبەر ﷺو هی هاوەڵانی بەڕێزیەتی خوا لێیان ڕازیبێ لە پشتیوانانو لە کۆچکەران، کە ئەوانە لە لووتکەی هەرەبەرزی ئیماندا بوونو، کەسێك لە لووتکەی هەرەبەرزی ئیماندا بێ، لەبیرچوونەوەو هەڵەش لەسەر خۆی بە گوناح حیساب دەکات، وەك گوتراوە: (حَسَنَاتُ الأَبرَارِ سَيِّئَاتُ المُقَرَّبِين) واتە: چاکەی چاکەکاران، خراپەیە بۆ زۆر لە خوا نزیکان، واتە: ئەوانەی زۆر لە خوا نزیکن، ئەوی دیکە کە هەر وا مسوڵمانێکی عادەتییە، ئەوەی کە ئەم دەیکات کە بۆی چاکەیە، بۆ وان بە خراپە دادەنرێ، چۆن ؟ مسوڵمانێکی عادەتی پێنج نوێژەکان دەکات، چاکی کردوە، بەڵام کەسێك کە بیەوێ زۆر لە خوا نزیك بێو، بیەوێ خەڵکی لە خوا نزیك بخاتەوەو دۆستی خوابێ، دەبێ بە فەڕزەکان واز نەهێنێو، ئەگەر بە فەڕزەکان واز بێنێ بۆی بە خراپە دادەنرێ ! بۆیە کاتێك پێغەمبەر ﷺ عەرەبێکی دەشتەکیی هاتوە بۆ خزمەتیو لێی پرسیوە: ئایا خوا چی لەسەر فەرز کردووین ؟ فەرموویەتی: شەوو ڕۆژێ پێنج نوێژ، دوایی فەرموویەتی: مانگی ڕەمەزان بە ڕۆژووبە، دوایی باسی زەکاتو باسی حەجی بۆ کردوە، عەرەبە دەشتەکییەکەش گوتوویەتی: چی دیکە ؟ فەرموویەتی: هەر ئەوەندە، مەگەر بۆخۆت خۆبەخشانە زیادی بکەی، گوتوویەتی: سوێند بەوەی کە تۆی بە هەق ناردوە، نە لێی کەم دەکەم نە لێی زیاد دەکەم، پێغەمبەریش ﷺ فەرموویەتی: {أفلح إن صدق} أو { دخل الجنّة إنْ

صدق}، واتە: ئەگەر ڕاست بکات سەرفرازە، یان ئەگەر ڕاست بکات دەچێتە بەهەشت، یانی: تەنیا بەوەندە دەچێتە بەهەشتێ !![1]

بەڵام هەر پێغەمبەرمان ﷺ لە فەرمایشتێکدا فەرموویەتی: {(نِعْمَ الرَّجُلُ عَبدُاللّهِ، لَوْ كَانَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ) (رَوَاهُ البُخَارِيُّ برقم: (١١٥٧)، وَمسلم برقم: (٦٣٢٠)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٣٩١٩)، وَصَحَّحَهُ الألباني في (صحيح الجامع) برقم: (٤٢٨٢)}، واتە: عەبدوڵلا (ی کوڕی عومەری کوڕی خەتتاب) پیاوێکی زۆر باشە، ئەگەر شەونوێژی بکردایە، دیارە عەبدوڵلا لەدوای ئەوە شەو نوێژی نەفەوتاندوە، گوتوویەتی: مادام بەوە ببمە پیاوی باش، شەونوێژ نافەوتێنم، کەواتە: بۆ کەسانێك ئاستی بەرزیان لە ئیماندا هەبێ، ئەگەر لەو ئاستە بەرزە بێنە خوارێ، وەك بڵێی گوناهیان کردبێ، چونکە خوای پەروەردگار لە سووڕەتی (المؤمنون)دا ئاوا باسی ئەو بەندە نایابو هەڵبژاردانەی خۆی دەکات، دەفەرموێ: ﴿وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوا وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ ﴿٦٠﴾﴾، واتە: وە ئەوانەی هەرچی لە توانایاندایە دەیکەن، وە دڵیشیان لە خورپەدایە کە دەگەڕێنەوە بۆ لای پەروەردگاریان، هەرچی لەدەستیان هاتوە لە چاکە کردوویانە، کەچی دڵیشیان هەر لە ڕاچەڵەکین دایەو، لە خۆیان ئەمین نین، ئەمە وەڵامێکیان.

٢) وەڵامێکی دیکە ئەوەیە کە دەگونجێ مەبەست لە (نسیان) لێرەدا (تَرْك)بێ، واتە: وازلێهێنان، وە مەبەست لە (خَطَأ)یش، گوناح (خطیئة)بێ، کەواتە: مانایەکەی ئاوای لێدێ پەروەردگارمان ! ئەگەر شتێکمان وازلێهێنا، {وەك دەفەرموێ: ﴿...نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ ...﴿٦٧﴾﴾ التوبة، واتە: ئەوان خوایان فەرامۆش کرد خواش ئەوانی فەرامۆش کردو وازی لێهێنان}، لەو کردەوە چاکانەی لەسەرت پێویست کردووین، یاخود گوناهێکمان کرد، لەوانەی لێت

١) صحيح البخاري: (١٨٩١).

قەدەغە کردووین، لێمان ببوورە، ئەوە وەڵامی دووەم.

٣) وە دەگونجێ مەبەست لە لەبیرچوونەوەو بە هەڵەداچوون، ئەو هۆکارانە بن کە سەردەکێشن بۆ ئەوەی ئینسان شتی لەبیربچێتەوە، یاخود بە هەڵەدابچێ، واتە: ئینسان دەبێ کارەکانی خۆی بە بایەخ بگرێ، ئەگەرنا گوناهبار دەبێ، بۆ وێنە: کابرا نیو سەعاتی ماوە نوێژی بەیانی بچێ، بڵێ: با هەندێك بنووم، دیارە هەموو کەس دەزانێ ئەو نیو سەعاتە بخەوێ، نوێژەکەی دەچێ، بەڵێ بەهۆی خەوتنەوە بووە، بەڵام کەمتەرخەمیی هەبووە، یان کەسێك شتێك پشتگوێ دەخاتو لەبیرخۆی دەباتەوە، یاخود کارێك هەندێ پێشەکی هەن، دەبنە هۆی لەبیرچوونەوەو بەهەڵەداچوون، ئەوانە دیارە لێپرسینەوەیان لەسەرە، لەوبارەشەوە ئەو فەرمایشتەی پێغەمبەر هەیە ﷺ کە فەرموویەتی: {(إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنِّسْيَانَ وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ) (رَوَاهُ ابْنُ مَاجَهْ برقم: (٢٠٤٥)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٧٢١٩)، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه، وَصَحَّحَهُ الألباني في (المشكاة) برقم: (٦٢٩٣)}، واتە: بێگومان خوا لە ئۆممەتی من چاوپۆشیی کردوە، لە هەڵەو لەبیرچوون، وە ئەوەی کە بەزۆر پێیان بکرێ.

مەسەلەی یازدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِنَا﴾، وە پەروەردگارمان ! قورساییەکمان مەخە سەرشان وەك چۆن خستووتە سەرشانی ئەوانی پێش ئێمە، با تەماشای ئەو دوو ئایەتە بکەین، تاکو مەبەستی ئەو ئایەتەمان بۆ ڕوون بێتەوە، خوا دەفەرموێ: ﴿فَبِظُلْمٍ مِّنَ ٱلَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَٰتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ كَثِيرًا ﴿١٦٠﴾ وَأَخْذِهِمُ ٱلرِّبَوٰاْ وَقَدْ نُهُواْ عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَٰلَ ٱلنَّاسِ بِٱلْبَٰطِلِ ۚ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَٰفِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦١﴾﴾ النساء، واتە: جا بەهۆی ستەمکردنی جوولەکەکانەوە هەندێك ڕزقو ڕۆزی پاكو خۆشمان لێ قەدەغەکردبوون، وە

بەهۆی زۆر خەڵك لادانیان لەڕێی خوا، وە بەهۆی ئەوەوە کە ڕیبایان وەردەگرت، هەرچەندە لێشیان قەدەغە کرابوو، وە ماڵی خەڵکیان بە ناهەق دەخوارد، وە ئەوانەی کە بێبڕوان لەوان سزایەکی بەئێشمان بۆ داناون.

هەروەها خوای دادگەر دەربارەی جوولەکەکان دەفەرمویٚ: ﴿ كُلُّ ٱلطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِّبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسۡرَٰٓءِيلُ عَلَىٰ نَفۡسِهِۦ مِن قَبۡلِ أَن تُنَزَّلَ ٱلتَّوۡرَىٰةُ ...﴿٩٣﴾ ﴾آل عمران، واتە: هەموو خواردنەکان {هەموو جۆرە گۆشتەکان، (طعام) لێرەدا مەبەست گۆشتە} بۆ وەچەی ئیسرائیل حەڵاڵ بوون، جگە لەوەی کە ئیسرائیل {کە نازناوی یەعقووبە ﷺ} لە خۆی قەدەغە کرد بوو بەر لە دابەزینی تەورات، چی لەخۆی قەدەغەکرد بوو ؟ گۆشتی حوشتر، یەعقووب گۆشتی حوشتری زۆر پێ خۆش بوو، داوایەکی هەبوو لە خوای پەروەردگار گوتی: پەروەردگارم ئەو شتەم بۆ بکە من گۆشتی حوشتر ناخۆمو لە خۆمی قەدەغە دەکەم، وە لەسەر وەچەی ئیسرائیلیش قەدەغەکرا، کەواتە: بۆخۆی لەخۆی قەدەغەکردبوو، وە جاری وابوو جوولەکەکان هەڵەیەکیان دەکرد خوای زاناو توانا شتێکی لێ قەدەغە دەکردن، وەك سزادان: وەك لەم ئایەتەدا دەفەرمویٚ: ﴿ وَعَلَى ٱلَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمۡنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٖۖ وَمِنَ ٱلۡبَقَرِ وَٱلۡغَنَمِ حَرَّمۡنَا عَلَيۡهِمۡ شُحُومَهُمَآ إِلَّا مَا حَمَلَتۡ ظُهُورُهُمَآ أَوِ ٱلۡحَوَايَآ أَوۡ مَا ٱخۡتَلَطَ بِعَظۡمٖۚ ذَٰلِكَ جَزَيۡنَٰهُم بِبَغۡيِهِمۡۖ وَإِنَّا لَصَٰدِقُونَ ﴿١٤٦﴾ ﴾الأنعام، واتە: لەسەر جوولەکەکان هەموو خاوەن نینۆکێکمان قەدەغەکردبوو {هەموو ئەو باڵندانەی نینۆکیان هەیە وەك: (مراوی، قاز، مریشك، کۆتر... هتد)} وە لە مانگاو لە مەڕیش بەزو چەورییەکانیانمان قەدەغەکردبوو جگە لەوەی کە بە پشتیانەوە دەنووسێ {لێی نابێتەوە} یان ئەوەی لەنێو ڕیخۆڵەکانیاندا هەیە، یان ئەوەی تێکەڵ بە ئێسقان بووە، ئەوە بەهۆی لادانو سنوور شکێنییان ئاوا سزامان دان، وە بێگومان هەر ئێمە ڕاستگۆین.

جا ئەو دووعایەی مسوڵمانان دەڵێ: پەروەردگارمان ! ئەو بارە قورسەی کە خستبووتە سەرشانی ئەوانەی پێش ئێمە {بەهۆی هەڵەکانیانەوە}، ئەوە مەخەرە سەرشانمان، جا ئەگەر چەند وێنەیەك لە یاساکانی تەوڕات بێنینەوە[1] زیاتر بۆمان دەردەکەوێ، شەریعەتی ئیسلامیی چەند ساناو سەهلە، لەچاو هەندێ لە حوکمەکانی تەوڕات.

دیارە وەك چۆن قورئان سووڕەت سووڕەتە، وە هەر سووڕەتەی چەند ئایەتێکە، تەوڕاتیش چەند سیفرێکە{(أسفار) کۆی (سِفْر)ە، (سِفْر)یش واتە: کتێب}، وە هەر کتێبێکیش چەند (إصحاح)ێکەو هەر (إصحاح)ێکیش، کە وەك سووڕەتە چەند ئایەتێکە، بۆ وێنە:

١/ لە (سِفْر الخروج) (إصحاح)ی (٢١) ئایەتی (١٥) دا هاتوە: (وَمَنْ ضَرَبَ أَبَاهُ أَوْ أُمّهُ يُقْتَلُ قَتْلاً) واتە: هەر کەسێك لە بابی بدا، یان لە دایکی بدات دەبێ بکوژرێ.

٢/ وە لە ئایەتی (١٦)دا هاتوە: (وَمَنْ سَرَقَ إنْسَانَاً و بَاعَهُ أَوْ وُجِدَ فِي يَدِيهِ يُقْتَلُ قَتْلاً) واتە: هەرکەسێك شتێکی لە کەسێك دزیو فرۆشتی، یاخود لە لای دۆزرایەوە، دەبێ بکوژرێ.

٣/ وە لە ئایەتی (١٧)دا هاتوە: (وَمَنْ شَتَمَ أَبَاهُ أَوْ أُمّهُ يُقْتَلُ قَتْلاً) واتە: هەر کەسێك جنێویدا بە بابی یان بە دایکی، دەبێ بکوژرێ.

٤/ وە لە ئایەتی (٢٨)دا هاتوە: (وَإذَا نَطَحَ ثَورٌ رَجُلاً أَوْ امْرَأةً فَمَاتَ يُرْجَمُ الثَّوْرُ وَلاَ يَؤكَلُ لَحْمَهُ وَأَمَّا صَاحِب الثَّور فَيَكُونُ بَرِيئَاً) واتە: ئەگەر گایەك قۆچی لە پیاوێك هەڵدا، یان لە ئافرەتێكو ئەو کەسە مرد، گایەکە دەبێ بەرد باران بکرێو گۆشتەکەیشی ناخورێ، بەڵام خاوەنی گایەکە بەرییە.

---

١) بڕوانە: (التفسير التطبيقي للكتاب المقدّس) العهد القديم، ص: (١٧٥، ١٧٦) بەڵام بە پێی جیاوازی چاپەکان (طبعات) ئایەتو ڕستەکان جیاوازییان هەیە.

٥/ وە لە (سِفْر العدد)[١] (إصحاح)ی (١٩) لە ئایەتی (١١)دا هاتوە: (مَنْ مَسَّ مَيتَاً مَيْتَةَ إنْسَانٍ، يَكُون نَجِسَاً سَبْعَةَ أَيَّامٍ) واتە: هەر کەسێك دەست لە مردوویەکی مرۆڤ بدات، حەوت ڕۆژان بە پیس لەقەڵەم دەدرێ.

٦/ وە لە ئایەتی (١٣)دا هاتوە: (كُلُّ مَنْ مَسَّ مَيِّتَاً مَيتَة إنْسَان، قَدْ مَاتَ، وَلَمْ يَتَطَّهَر و دخل مسكن الربِّ، يُنَجِّسُ مَسْكَن الرَّبِ فَتُقْطَعُ تِلْكَ النَّفْسُ مِنْ بَنِي إسْرَائِيل) واتە: هەر کەسێك دەست لە مردوویەك بدا، وە دوایی خۆی نەشواتەوەو بێتە ماڵی خوا (بێتە مزگەوتێ) ئەوە ماڵی خوا پیس دەکاتو دەبێ بکوژرێ.

٧/ ئنجا هەر لە (سِفْر العدد) (إصحاح)ی (٣٥) لە ئایەتی (٣١)دا هاتوە[٢]: (وَلاَ تَأخذُوا فِديَةً عَن نَفْسِ القَاتِلِ المُذنِبِ لِلْمَوتِ بَلْ إنَّهُ يُقْتَلُ) واتە: فیدیە وەرمەگرن لە کەسێك کە نەفەرێکی کوشتوە، بەڵکو دەبێ بکوژرێتەوە، (واتە: خوێنی لێوەرمەگرن).

٨/ ئنجا دەربارەی ئافرەت لە (سِفْر اللاّويين) لە (إصحاح)ی (١٥) لە ئایەتی (١٩)دا، لە (نجاسة طمث المرأة)دا هاتوە[٣]: (وَكُلُّ مَنْ مَسَّهَا يَكُونُ نَجِسَاً إلى المَسَاء) واتە: وە هەرکەسێك دەست لە ئافرەتێکی حەیزدار بدات، هەتا ئێوارێ بە پیس لەقەڵەم دەدرێ. {جا کە بە پیسیش لەقەڵەم دراوە، دیارە کۆمەڵێك شتی لێ قەدەغە بووە}، وەك لە ئایەتی (٢٠)دا دەڵێ: (وَكُلُّ مَا تضطجِعُ عَلَيهِ في طَمْثِهَا يَكُونُ نَجِسَاً وَكُلُّ مَا تَجْلِسُ عَلَيهِ يَكُونُ نَجِسَاً) واتە: هەر شتێك ئافرەتی حەیزدار لەسەری ڕاکشێ، یان لەسەری دانیشێ بەپیس لەقەڵەم دەدرێ (یانی: دەبێ بشۆرێتەوە)، وە لە ئایەتی (٢١)دا دەڵێ: (وَكُلُّ مَنْ مَسَّ فِرَاشَهَا يَغسلُ ثيابهُ وَيَستَحِمُّ بِمَاءٍ وَيَكُونُ

---

١) هەمان سەرچاوە، ص: (٣١٥).

٢) هەمان سەرچاوە، ص: (٣٤٩).

٣) هەمان سەرچاوە، ص: (٢٤٣).

نَجِسَاً إِلَى المَسَاءِ) واتە: هەر کەسێك دەست لەو شوێنە بدات کە ئافرەتی حەیزدار لەسەری دانیشتوە، دەبێ دوایی بەرگەکانی خۆی بشواو بە ئاوێك خۆی بشواتەوەو، هەتا ئێوارێش بە پیس لەقەڵەم دەدرێ.

ئەوانە کۆمەڵێك یاسای قورس بوون، کە بە زۆری بەهۆی سەرپێچییەکانی خۆیانەوە، خوای دادگەر لەسەری پێویست کردوون.

مەسەلەی دوازدەیەم: کە دەفەرموێ: ﴿رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِۦ﴾، وە پەروەردگارمان! شتێکمان لێ داوا مەکە کە لە توانامانـدا نیە، مەبەست پێی بەڵاو گرفتارییەکانن کە بەسەر ئینسان دێن، ئەوەی پێشێ کە دەفەرموێ: ﴿رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِنَا﴾، ئەو دووعایە بۆ لابردنی ئەرکە قورسە شەرعییەکانەو، ئەمەش بۆ لابردنی ئەو بەڵاو گرفتارییانەیە، کە بەسەر ئینسان دێنو، لە توانای ئینسان بەدەرن.

مەسەلەی سێزدەیەم: گرنگیی‌و گەورەیی ئەم دوو ئایەتە:

١) پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(مَنْ قَرَأَ بالآيَتَيْنِ مِنْ آخرِ سُورَةِ البَقَرَةِ فِي لَيْلَةٍ كَفَتَاهُ) (رَوَاهُ أَحْمَدُ برقم: (١٧٠٣٣)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (٥٠٠٩)، وَمسلم برقم: (١٨٧٧)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (١٣٩٧)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (٢٨٨١)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (١٣٦٩)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٧٨١) عَنْ أبي مَسْعُودٍ رضي الله عنه}، واتە: هەر کەسێك دوو ئایەتان لە کۆتایی سووڕەتی بەقەڕە لە شەوێدا بخوێنێتەوە، بەسنی، واتە: بۆی وەبەر شەونوێژ دەکون، بەپێی ڕای هەندێك لە زانایان، بەڵام هەندێکی دیکە دەڵێن: نەخێر یانی بەسیەتی کە هەر بەڵاو دەردێکی لێ لابدەن، یاخود ئەگەر مرد، بەسنی بۆ ئەوەی بە ئیمانەوە بڕوات.

٢) هەروەها ئەم فەرموودەیەش لەوبارەوە هەیە: {(عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه قَالَ: بَيْنَمَا رَسُولُ اللهِ ﷺ وَعِنْدَهُ جِبْرِيلُ عليه السلام إِذْ سَمِعَ نَقِيضاً فَوْقَهُ، فَرَفَعَ

جِبْرِيلُ عليه السلام بَصَرَهُ إِلى السَّمَاءِ، فَقَالَ: هَذَا بَابٌ قَدْ فُتِحَ مِنَ السَّمَاءِ مَا فُتِحَ قَطُّ، قَالَ: فَنَزَلَ مِنْهُ مَلَكٌ فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: أَبْشِرْ بِنُورَيْنِ أُتِيتَهُمَا لَمْ يُؤْتَهُمَا نَبِيٌّ قَبْلَكَ: فَاتِحَةِ الكِتَابِ، وَخَوَاتِيمِ سُورَةِ البَقَرَةِ، لَمْ تَقْرَأْ حَرْفاً مِنْهُمَا إِلاَّ أُعْطِيتَهُ) (رَوَاهُ مسلم برقم: (١٨٧٤)، وَالنَّسَائِيُّ برقم: (٩١١)، وَهَذَا اللَّفْظُ للنسائي}، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: لەکاتێکدا جیبرائیل عليه السلام لای پێغەمبەری خوا ﷺ بوو، دەنگێکی لە سەروویەوە بیست، جیبریل عليه السلام چاوی بەرەو سەرێ هەڵبڕی‌و گوتی: ئەوە دەرگایەکە لە ئاسمانێ کرایەوە، کە هەرگیز نەکراوەتەوە، گوتی: وە فریشتەیەك لێیەوە دابەزی‌و هاتە لای پێغەمبەر ﷺ گوتی: موژدەت لێبێ بە دوو ڕۆشنایی کە پێتدراون‌و پێش تۆ بە هیچ پێغەمبەرێك نەدراون، دەستپێکی کتێب (فاتیحە)و کۆتایی یەکانی بەقەڕە، هیچ پیتێکیان ناخوێنی، مەگەر ئەوەی داوای دەکەی پێت دەدرێ.

٣) ئەمەش فەرموودەیەکی دیکەیە: {(عَنْ النَّوَّاسَ بْنَ سَمْعَانَ الْكِلاَبِيَّ يَقُولُ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: يُؤْتَى بِالْقُرْآنِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَهْلِهِ الَّذِينَ كَانُوا يَعْمَلُونَ بِهِ تَقْدُمُهُ سُورَةُ الْبَقَرَةِ وَآلُ عِمْرَانَ) (رَوَاهُ مسلم برقم: (١٨٧٣)}، واتە: نەوواسی کوڕی سەمعان دەڵێ: گوێم لە پێغەمبەری خوا ﷺ بوو، دەیفەرموو: ڕۆژی دوایی قورئان‌و ئەهلی قورئان ئەوانەی کە ئیشیان پێ کردوە، دەهێنرێن، سووڕەتی بەقەڕەو ئالی عیمران بە پێشیان دەکەون.

٤) هەروەها پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێکی دیکەدا فەرموویەتی: {(لاَ تَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ مَقَابِرَ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْفِرُ مِنَ الْبَيْتِ الَّذِي تُقْرَأُ فِيهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ) (رَوَاهُ مسلم برقم: (١٨٢١)، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه}، واتە: ماڵەکانتان مەکەنە گۆڕستان، شەیتان لەو ماڵە ڕادەکا، کە سووڕەتی بەقەڕەی تێدا دەخوێنرێ.

٥) وە لە فەرمایشتێکی دیکەدا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {(لِكُلّ شَيء سَنَامٌ وإن سَنَامَ القرآن سورة البقرة، وفيها آيةٌ هي سيدة آي القُرآنِ، آية الكرسي) (رَوَاهُ التِّرمِذِيُّ برقم: (٢٨٧٨)، وَالحَاكِمُ برقم: (٣٠٢٧)، سعيد بن منصور، عَنْ أَبي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه}، واتە: هەموو شتێك لووتكەی هەیە لووتكەی قورئانیش سوورەتی بەقەرەیە، ئایەتێكی تێدایە گەورەی ئایەتەكانی قورئانە، كە ئایەتی كورسییە.

خوای پەروەردگار لەو كەسانەمان بگێڕێ هەم سوورەتی (البقرة)و هەم باقی سوورەتەكانی دیكەی قورئان، باش دەخوێنن، وە باشیان لێ تێدەگەن، وە باش كاریان پێ دەكەنو پێیانەوە پابەند دەبن، ئامین.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

سەرچاوەکان

١) تفسير الطَّبَرِي الْمُسمى جامع البيان في تأويل القُرآن لأَبي جَعفَر محمد بن جرير الطَّبَرِي، تحقيق: هاني الحاج، عماد زكي البارودي، خَيْرِي سعيد، المكتبة التوفيقية، ٢٠٠٤ القاهرة.

٢) المِصبَاحُ الْمُنِير في تَهْذِيب تفسير ابن كثير للإمام الجليل عِماد الدِّين أَبي الفِداءِ إِسْماعيل بن عُمَر بن كَثير القرشي الدمشقى، إِعداد جماعَة مِنَ العُلَمَاء، بإِشراف الشيخ صَفي الرحمن المباركفوري، دار السلام، الطبعة الثانية (١٤٢١هـ - ٢٠٠٠ م).

٣) التفسير الكبير أَو مَفَاتيحُ الغَيْب للإمام فَخْرَالدِّين محمد بن عُمَر بن الحسين بن الحسن ابن علي التميمي البكري الرازي الشافعي، حَقَّقَهُ وَعَلَّقَ عَلَيْهِ وَخَرَّجَ أَحَاديثَهُ عِماد زكي البارودي المكتبة التوفيقية.

٤) الجامع لأحكام القُرآن، تفسير القُرطُبي لأبي عبدالله محمد بن أحمد الأنصاري القُرطُبي، حَقَّقَهُ وَخَرَّجَ أَحاديثهُ عِماد زكي البارودي، خَيْري سعيد، المكتبة التوفيقية.

٥) أَحْكَام القُرْآن لأبي بَكر محمد بن عبدالله المعروف بابن العربي، راجع أصولهُ وَخَرَّجَ أَحاديثهُ وَعَلَّقَ عَلَيْهِ محمد عبدالقادر عطا، الطبعة الأولى (١٤٠٨هـ - ١٩٨٨م).

٦) فتح القدير، الجامح بين فني الرواية و الدراية من عِلم التفسير (تفسير الشوكاني) تأليف: الإمام العلامة محمد بن علي بن محمد الشوكاني، تحقيق: عبدالرزاق الْمَهدي، دار الكتاب العربي، الطبعة الأولى (١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م).

٧) تفسيرالقاسمي الْمُسمى محاسن التأويل، تأليف: علامة الشام محمد جمال الدين القاسميى، دار الفكر الطبعة الأولى (١٣٩٨هـ - ١٩٧٨م).

٨) تفسير المراغي تأليف أحمد مصطفى المراغي، دار الفكر، بيروت.

٩) تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام الْمَنان، تأليف: العلامة الشيخ عبدالرحمن بن ناصر السعدي، تحقيق: عبدالرحمن بن معلا اللويحق مؤسسة الرسالة، الطبعة الأولى (١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م).

١٠) صفوة البيان لِمَعَاني القُرآن، تأليف: الشيخ حسين محمد مخلوف الطبعة الثالثة.

١١) صفوة التفاسير، تأليف: العلامة محمد بن علي الصابوني، مكتبة الهداية، أربيل/ العراق، الطبعة الطبعة الأولى (١٤٢٥هـ - ٢٠٠٤م).

١٢) تفسير القُرآن الحكيم الشهير بـ (تفسير المنار) تأليف: محمد رشيد رضا، دار المعرفة، الطبعة الثالثة.

١٣) الأساس في التفسير، تأليف: سعد حوى، دار السلام، الطبعة الثانية (١٤٠٩ هـ - ١٩٨٩م).

١٤) في ظِلال القُرْآن، تأليف: سيد قطب دار الشروق، الطبعة الشرعية الخامسة والعشرون (١٤١٧ هـ - ١٩٩٦م).

١٥) التفسير الْمُنير في العَقِيدة والشَّرِيعَة والْمَنْهَج، تأليف: الأستاذ الدكتور وهبة الزحيلي، دار الفكر الطبعة الثالثة (١٤٢٦ هـ - ٢٠٠٥م).

١٦) مُفرَدات ألفاظ القُرآن، تأليف: العلامة الراغب الأصفهاني، تحقيق: صفوان عدنان داوودي، دار القلم، الطبعة الثالثة (١٤٢٣ هـ - ٢٠٠٢م).

١٧) المعجم الوسيط، دار الدعوة، الطبعة الثانية.

١٨) لُباب النقول في أسباب النزول، للإمام الحافظ جلال الدين عبدالرحمن بن أبي بكر السيوطي خَرَّجَ أَحاديثهُ وَعَلّقَ عَلَيْهِ عبدالرزاق الْمَهْدِي، دار الكتاب العربي (١٤٢٦ هـ - ٢٠٠٦م)، (أسباب النزول) للنيسابوري.

١٩) الْموطأ للإمام مالك بن أنس برواية يحيى بن يحيى الليثي، تحقيق: الدكتور الشيخ خليل مأمون شيحا، دار المعرفة، الطبعة الثانية (١٤٢٩هـ - ٢٠٠٨ م)، (أسباب النزول) للواحدي.

٢٠) الْمُسنَد للإمام أحمد بن محمد بن حنبل، تحقيق: أحمد محمد شاكر، حمزة أحمد الزين، دار الحديث.

٢١) صَحِيح البُخَاري للإمام أبي عبدالله محمد بن إسماعيل البُخَارِي، تحقيق: الدكتور الشيخ خليل مأمون شيحا، دار الْمعرفة، الطبعة الأولى (١٤٢٥هـ - ٢٠٠٤ م).

٢٢) صَحِيح مسلم للإمام الحافظ مسلم بن الحجاج النَّيسابوري، حقوق أصولُهُ و خَرَّجَ أَحاديثهُ على الكتب الستة: الدكتور الشيخ خليل مأمون شيحا، دار المعرفة، الطبعة الثانية (١٤٢٨هـ - ٢٠٠٧ م).

٢٣) سُنَن أبي داود للإمام أبي داود سُليمان بن الأشعث السجستاني، تحقيق: محمد ناصر الدين الألباني، مكتبة المعارف، الطبعة الثانية (١٤٢٨هـ - ٢٠٠٧ م).

٢٤) سُنَن التِّرمِذِي للإمام الحافظ محمد بن عيسى بن سورة التِّرمِذِي، تحقيق: محمد ناصر الدين الألباني، مكتبة المعارف، الطبعة الثانية (١٤٢٨هـ - ٢٠٠٧ م).

٢٥) سُنَن النَّسَائي للإمام أبي عبدالرحمن أحمد بن شعيب بن علي الشهير بـ(النَّسَائي)، تحقيق: محمد ناصر الدين الألباني، مكتبة المعارف، الطبعة الثانية (١٤٢٩هـ - ٢٠٠٨م).

٢٦) سُنَن ابْنُ مَاجَهْ، للإمام أبي عبدالله محمد بن يزيد القزويني الشهير بـ (ابْنُ مَاجَهْ)، تحقيق: محمد ناصر الدين الألباني، مكتبة المعارف، الطبعة الثانية (١٤٢٩هـ - ٢٠٠٨ م).

٢٧) سُنَن الدار قُطني، للإمام الحافظ علي بن عُمر الدار قُطني، تحقيق: مجدي بن مَنصور بن سي الشورى، دار الكتب العلمية، الطبعة الثانية (١٤٢٤هـ - ٢٠٠٣ م).

٢٨) الْمُستَدرَك على الصحيحين للإمام الحافظ أبي عبدالله الحاكم النَّيسابوري، تحقيق: صالح اللحَّام، دار ابن حزم، الطبعة الأولى (١٤٢٨هـ - ٢٠٠٧ م).

٢٩) صَحِيح ابْنُ حِبَّان للإمام أبي حَاتِم محمد بن حِبَّان الخُراساني، تحقيق: حقوق أصولُهُ وخَرَّجَ أَحاديثه: الدكتور الشيخ خليل مأمون شيحا، دار الْمعرفة، الطبعة الأولى (١٤٢٥هـ - ٢٠٠٤ م).

٣٠) الْمُعجم الكبير للحافظ أبي القاسم سُليمان بن أحمد الطَّبَرَاني، حَقَّقَهُ وَخَرَّجَ أَحاديثهُ حمدي عبدالمجيد السلفي، مكتبة الأصالة والتُّراث، الطبعة الأولى (١٤٣١هـ - ٢٠١٠ م).

٣١) سُنَن الدَّارمي للإمام أبو محمد بن عبدالرحمن بن الفضل بن بهرام الدَّارمي، حَقَّقَهُ وَشَرَحَ ألفَاظَهُ وَجُمَلَهُ وَعَلَّقَ عَلَيهِ وَوَضَعَ فَهارسَهُ: الأستاذ الدكتور مصطفي ديب البغا، دار المصطفى، الطبعة الأولى (١٤٢٨هـ - ٢٠٠٧ م).

٣٢) مشكاة المصابيح، تأليف: محمد بن عبدالله الخطيب التبريزي، تحقيق: محمد ناصر الدين الألباني، المكتب الإسلامي، الطبعة الثانية (١٤٠٥هـ - ١٩٨٥ م).

٣٣) إرواء الغليل في تخريج أحاديث منار السبيل، تأليف: محمد ناصر الدين الألباني، المكتب الإسلامي، الطبعة الثانية (١٤٠٥هـ - ١٩٨٥ م).

٣٤) السراج الْمُنير في ترتيب أحاديث صحيح الجامع الصغير، للحافظ جلال الدين السيوطي، العلامة محمد ناصر الدين الألباني، رتبهُ وَعَلَّقَ عَلَيْهِ: عصام موسى هادي، دار الصديق، الطبعة الثانية (١٤٣٠هـ - ٢٠٠٩م).

٣٥) السنن الكبرى تصنيف: الامام أبي عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائي، تحقيق: دكتور عبدالغفار سليمان البنداري، وسيد كسروي حسن، دار الكتب العلمية بيروت — لبنان، الطبعة الاولى (١٤١١ هـ - ١٩٩١ م).

٣٦) سلسلة الأحاديث الصحيحة، تأليف: مُحَمَّد ناصر الدّين الألباني، رحمه الله، مكتبة المعارف للنشر والتوزيع، الرياض، الطبعة الأولى.

بەرهـەمـەکانی دانـەر

١- پوختەیەك دەربارەی ئیسلام. چاپی ٢/ ٢٠٠٦.

٢- دەبەرێك ڕاچوونی ئیسلامو ڕێچکان. چاپی ٣/ ٢٠٠٦

٣- یادی خوا، گرنگی یادی خوا لە ژیانی مرۆڤ دا. چاپی ١ /١٩٨٧

٤- کۆمەڵی خــوا. چاپی ١ / ١٩٨٨

٥- پێشمەرگەی ئیسلام، یان مسوڵمانی موجاهید کێیەوچۆنە؟ چاپی٣ /٢٠٠١

٦- دەردو دەرمانی بزووتنەوەی ئیسلامی. چاپی ١ /١٩٨٩

٧- ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ کامەیە؟! چاپی ١/ ١٩٨٩

تێبینی: دواتر خرایە نێو کتێبی (مسوڵمانی کامڵ: بەشی یەکەم: بیروبڕوای مسوڵمان) وە دواتر ئەمیش خرایە نێو کتێبی (ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی)یەوە .

٨- ڕێگای صاڵح بوونو بەرەو خوا چوون. چاپی ٣ /٢٠٠٥

تێبینی: وەرگێڕدراوە بۆ عەرەبیو لەژێر چاپە .

٩- کوردستان بۆ وێران بووو چۆن ئاوەدان دەبێتەوە؟! چاپی ١ / ١٩٨٩

١٠- حوکمی گەڕانەوە ژێر نیـری طاغووت. چاپی ٢ /٢٠٠٥

١١- سۆزی نەتەوایەتیو بیری ناسیۆنالیزم لە تەرازووی ئیســلامدا. چاپی ٣ /٢٠٠٥

١٢- مســوڵمانی کامڵ/بەشی یەکەم: بیروبڕوای مسوڵمان. چاپی ١٩٩٧/١

تێبینی: ((دواتر خرایە نێو کتێبی (ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی)یەوە)).

١٣- چارەســەری کێشەی کورد لە نێوان ئیمانو پەرلەمان دا. چاپی ١ /١٩٩٢

١٤- بزووتنەوەی ئیسلامیی لە دووڕیانی مانو نەمان دا. چاپی ١ /١٩٩٣

١٥- بزووتنەوەی ئیسلامییو ئایندەیەکی گەشو ڕوون. چاپی ١ / ١٩٩٥

١٦- پرۆژەی بەرنامەی فیکریی کاری ئیسلامیی. چاپی ١ / ١٩٩٦

١٧- چەند ڕێڕوونییــەك بۆ ئیســلامییەکانی کوردستان. چاپی ١ /١٩٩٦

١٨- ئیسلامو کێشــە هەنووکەییەکان. چاپی ١ /١٩٩٥

١٩- با وریا بیـن! داڕووخـانی ڕەوشــت کۆمەڵگاکــەمان بەرەو هەڵدێر دەبات. چاپی ٢ /٢٠٠٦.

٢٠- خواپەرستی ئیسلامیی: بەشی یەکەم/ خواپەرستی بەگشتی، پاكوخاوێنی .

٢١- خواپەرستی ئیسلامیی: بەشی دووەم/ نوێژ بەرپاکردن .

٢٢- خواپەرستی ئیسلامیی: بەشی سێیەم/ ماڵ بەخشینو زەکات.

٢٣- خواپەرستی ئیسلامیی: بەشی چوارەم/ ڕۆژوو گرتن، حەجو عومرە، زیکری خوا.

٢٤- گەڕانەوە بۆ لای خـوا ﷻ .   چاپی ٥ /٢٠١٠

٢٥- زانایانی ئیسـلام کێنو چۆنن ؟!   چاپی ٣ / ٢٠١١

تێبینی : بۆ زمانی عەرەبیش وەرگێڕراوە.

٢٦- بنچینە گرنگەکانی هەڵسوکەوتی شەرعییانەو ژیرانە لەگەڵ وردە بابەتە خیلافییەکاندا، چاپی ١ / ١٩٩٩ .

تێبینی: ئەم نامیلکەیە باسێکی بەرگی یەکەمی کتێبی: (خواپەرستی ئیسلامیی)یە، بۆ زمانی عەرەبیش وەرگێڕراوەو چاپیش کراوە.

٢٧- مزگەوتەکانی کوردستان لەنێوان ئاوەدانکردنەوەو وێران کردن دا.   چاپی ١ /٢٠٠٠

٢٨- تاقیکردنەوەی خوا بۆ بەندەکانی چییەو چۆنە؟   چاپی ٢ /٢٠١١

٢٩- بنەما شەرعییەکانو هێڵە گشتیەکانی کۆمەڵی ئیسلامیی .   چاپی ٣ /٢٠١١

تێبینی: (ئەم نامیلکەیە وەرگێڕراوەتە سەر زمانی عەرەبی).

٣٠- کۆمەڵی ئیسلامیی: ئامانجو هەڵوێستەکانی.   چاپی ١ /٢٠٠١

٣١- پاساوو بەڵگە شەرعییەکانی بنیاتنانی کۆمەڵی ئیسلامیی، ئاڵقەکانی: ١و ٢ و ٣ و ٤ . چاپی ١ / ٢٠٠١

٣٢- ئافرەتی مسوڵمانی کورد مافە شەرعییەکانیو ئەرکە گرنگەکانی.   چاپی ١ /٢٠٠٠.

٣٣- ئافرەتو خێزان لە سایەی شەریعەت دا .   چاپی ٢ / ٢٠٠٥

٣٤- چەند مەسەلەیەکی باوی سەردەم .   چاپی ٥ / ٢٠٠٥

تێبینی: وەرگێڕراوەتە سەر زمانی عەرەبی.

٣٥- چەند ڕێڕوونییەك بۆ خوشكو برایانمان لە هەندەران.   چاپی ١ /٢٠٠٢

٣٦- سنوورە قەدەغەکان مەشکێنن! (چاوپێکەوتنی دکتۆرحسین محمد عزیز).   چاپی ٢ / ٢٠٠٣

٣٧- چۆن هەڵسوکەوت لەگەڵ خەڵکی دا بکەین؟!   چاپی ١ / ٢٠٠٢

تێبینی: وەرگێڕراوەتە سەر زمانی عەرەبی.

٣٨- شەهید کێیەو چ پلەوپایەیەکی هەیە؟!   چاپی ١ / ٢٠٠٢

٣٩- جیهاد لە ڕێی خواداو چەند سەرنجو ئاگادارییەك. چاپی ١/ ٢٠٠٢

٤٠- بۆئەوەی لەسەر جیهادكردنمان قەرزدار نەبینەوە! چاپی ١ / ٢٠٠٢

٤١- جیهاد لەڕێی خوادا چییەو بۆچی دەكرێو چۆن دەكرێ؟ چاپی١/ ٢٠٠٢.

٤٢- ئەشكەنجەو زیندان (چاوپێكەوتنی هاوژین عومەر) چاپی ٣/ ٢٠٠٩ .

تێبینی: وەرگێڕراوەتە سەر زمانی عەرەبی، هەروەها دوو تەرجەمەی فارسیشی كراوەو چاپو بڵاوكراوەتەوە، هەروەها بۆ زمانی ئینگلیزیش وەرگێڕراوەو چاوەڕێی چاپە.

٤٣- كارو پرۆژەی ئیسلامیمان (وتاری كۆنگرەی یەكەمی كۆمەڵی ئیسلامیی) چاپی ٢ / ٢٠٠٦.

٤٤- ئیسلامو مسوڵمانەتیوكاری ئیسلامیی لەبەر ڕۆشنایی قورئانو سوننەتدا. چاپی ١ / ٢٠٠٦ .

٤٥- ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی. بەرگی/١، ئیمانو عەقیدەی ئیسلامی چییەو چۆنە؟! ١ تا ١٢ . چاپی ١ / ٢٠٠٦

٤٦- ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی. بەرگی/ ٢، خوا بە یەكگرتن (التوحید) لە بەدیهێنەرایەتییو پەروەردگاریتی دا. ١٣ تا ٢٦ . چاپی ١ / ٢٠٠٦

٤٧- ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی. بەرگی/ ٣، خوا بەیەكگرتن لە ناوو سیفەتو لە پەرستراوێتی دا، ٢٧ تا ٣٦ . چاپی ١ / ٢٠٠٧

٤٨- ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی. بەرگی/ ٤، ئیمان بە فریشتەكانی خوا (عزّوجل)، كتێبەكانی خوا (عزّوجل)، پێغەمبەرانی خوا (علیهم الصلاة والسلام). ٣٧ تا ٤٠ . چاپی ١ / ٢٠٠٧

٤٩- ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی. بەرگی/ ٥، ئیمان بە ڕۆژی دوایی قەزاو قەدەر ٤١ تا ٤٥ . چاپی ١ / ٢٠٠٨

٥٠- ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیی. بەرگی/٦، تایبەتمەندییو دیدو بۆچوونەكانی پەیڕەوانی ڕێبازی ڕاست. ٤٦ تا ٥٠ . چاپی ١ / ٢٠٠٨

٥١- تەوژمی ئیسلامییو عەلمانییو خاڵە هاوبەشو جیاوازەكانیان. چاپی ١/ ٢٠٠٧، چاپی ٢/ ٢٠١١.

تێبینی: زۆربەی بە (٢٤) ئاڵقە لە هەفتەنامەی (هاووڵاتی)و ئەوەی دیكەش بە (٩) ئاڵقە لە هەفتەنامەی (ئاوێنە)دا بڵاوكراوەتەوە.

٥٢- گەنجەكانمان لە نێوان ڕەسەنایەتییو لاسایی كردنەوەدا.

٥٣- بە دوورخستنەوەی ئافرەت لە ئیسلام چ زیانێك دەكەین ؟

٥٤- سیاسەتی ئیسلامییو چەند ڕوونكردنەوەیەك.

٥٥- چۆنیەتی بوونە پێشەنگو بنیاتنانی بنکەی جەماوەریی.

٥٦- چەند بنەمایەکی گرنگی وتاربێژیی.

٥٧- قوتابیانی زانیاری شەرعیی چەند سەرنجو ڕێنمایی یەك.

٥٨- خوو ڕەوشتی بەرزو پەسند سەنگی مەحەکی مسوڵمانەتی یە.

٥٩- بانگەواز بۆ لای خوا .

٦٠- قوتابیان لەم هەلو مەرجەدا پێویستە چۆن بنو چی بکەن ؟!

٦١- ضيف و قضية (مقابلة مع قناة العربية). کە دوایی لە شێوەی نامیلکەدا چاپ کراوە.

٦٢- حوار خاص (مقابلة مع قناة العالم). کە دوایی لە شێوەی نامیلکەدا چاپ کراوە.

٦٣- خواناسیی، ئایین ، ئیمان. چاپی ٢ / ٢٠٠٩ .

٦٤- واقیعی هەرێمی کوردستان ...دیدێکی ئیسلامییانە. چاپی ١/ ٢٠٠٨ .

٦٥- چەند بابەتێکی هونەریی لەبەر ڕۆشنایی قورئانو سوننەت دا. چاپی ١ /٢٠٠٨

٦٦- چۆن باشتر لە کتێبی بەڕێزی خوا بەهرەمەند دەبین؟! چاپی ١/ ٢٠٠٨، چاپی ٣ /٢٠١٠

٦٧- سروشتو پایەکانی خێزانو مەسەلەی چەندژنیی لە تەرازووی شەرعو عەقڵ دا.

تێبینی: ئەم نامیلکەیە بە(١٤) ئاڵقە لە ڕۆژنامەی (ڕۆژنامە)دا بڵاوکراوەتەوە.

٦٨- پوختەی ژیاننامەی پێغەمبەری خوا ﷺ، چاپی ١/٢٠١٠، چاپی ٢/ ٢٠١١.

٦٩- چەند بابەتێکی سیاسی هاوچەرخ لەبەر ڕۆشنایی عەقڵو وەحی دا .

٧٠- کاری ئیسلامییو ڕەواندنەوەی چەند تەمومژێك.

٧١- حوکمی لە ئیسلام هەڵگەڕانەوەو هەڵسەنگاندنێك.

٧٢- مەلای گەورە کۆیەو تەفسیرەکەیو چەند سەرنجێك.

٧٣- ئەرکی سەرشانمان بەرانبەر بە قورئان .

٧٤- هەڵسەنگاندنێك لەبارەی: هەبوونو نەبوونی نەسخ لە قورئان دا.

٧٥- الإسلام كما يتجلّى في كتاب الله تبارك وتعالى، المجلد الأول.

ئەو بەرهەمانەی لەژێر چاپن

١، ٢، ٣، ٤- الإسلام كما يتجلّى في كتاب الله تبارك وتعالى، المجلد الثاني والثالث والرابع والخامس.

٥- خاتوو عائيشە دايكی بڕواداران.

٦- ڕوونكردنەوەی بنەما شەرعييەكانو هێڵە گشتييەكانی كۆمەڵی ئيسلاميی.

٧- طريق الصلاح والسَّير الى الله تعالى.

٨- خوشكو برايانمان لە هەندەران و ئەركی سەرشانيان.

ئەو بەرهەمانەی چاوەڕێی چاپن.

١، ٢، ٣- الإسلام كما يتجلّى في كتاب الله تبارك وتعالى، المجلد ٦و٧و٨ .

٤- خووو ڕەوشتی ئيسلاميی.

٥- ئافرەتو خێزان لە سايەی شەريعەتدا. بەرگی دووەم.

٦- گرنگیيو پێويستی پابەنديی بە قورئانو سوننەتەوە.

٧- ئيسلامو دەوڵەتداريیو حوكمڕانيی.

نێوەڕۆك